

Digitized by the Internet Archive
in 2025

Philip Hooper

CURSUS SCRIPTURAE SACRAE

AUCTORIBUS

R. CORNELY, I. KNABENBAUER, FR. DE HUMMELAUER

aliisque Soc. Iesu presbyteris

S. P. LEO XIII,

UT OPUS HOC SANCTITATI SUAE DEDICARETUR, BENIGNE CONCESSIT
AC PRIORA EIUS VOLUMINA VIGINTI TRIA SIBI OBLATA
HONORIFICENTISSIMO CHIROGRAPHO COMMENDARE DIGNATUS EST.

PARS PRIOR

LIBRI INTRODUCTORII

II. 1.

INTRODUCTIO SPECIALIS IN VETERIS TEST. LIBROS
HISTORICOS

PARISIIS

SUMPTIBUS P. LETHIELLEUX, EDITORIS

10, VIA DICTA « CASSETTE », 10

HISTORICA ET CRITICA

INTRODUCTIO

IN

U. T. LIBROS SACROS

PRAELECTIONES

QUAS

IN GERMANIA, IN COLLEGIO B. M. V. AD LACUM

ET

ROMAE, IN UNIVERSITATE PONTIFICIA GREGORIANA

HABEBAT

RUDOLPHUS CORNELY S. I.

VOLUMEN II I.

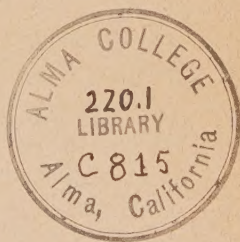
INTRODUCTIO SPECIALIS

IN

HISTORICOS VETERIS TESTAMENTI LIBROS

Editio altera emendata

Cum approbatione Superiorum.

PARISIIS

SUMPTIBUS P. LETHIELLEUX, EDITORIS

10, VIA DICTA « CASSETTE », 10

1897

Omnia iura vindicabuntur.

~~1194~~

1195

LEO PP. XIII.

Dilecti Filii, salutem et apostolicam benedictionem.

Quam Nobis cordi sit, ut Divinorum Librorum studia vigeant, abunde testantur Litterae, quas de Scripturis Sacris ad universos orbis catholici episcopos abhinc tribus annis dedimus. In quibus, Bibliorum Sacrorum dignitate ac multiplici utilitate illustrata, fuse de ordinandis eorum studiis perscripsimus; et ut gliscentibus errorum opinionibus plenior et accuratior in sacro clero institutio opponatur, aptam innuimus rationem et viam praeclarae huius disciplinae tradendae. Qua in re id peculiariter commendatum voluimus, ut quae a doctrinarum externarum peritis eisdemque in fide catholica firmis ex linguarum biblicarum notitia, ex re historica vel ex physicorum disciplinis similibusque studiis opportune suggeruntur, ea Librorum Divinorum seu sententiae plenius arripiendae seu veritati vindicandae minime praetereantur.

Haec Nostra cum sint optata, eos perutilem navare operam existimamus, quicumque Scripturis Sacris rite enarrandis tuendisque animos ac diligentiam intendunt. Vos autem, Dilecti Filii, hos inter cum laude connumeramus, qui iamdiu labore haud exiguo acrique ingenio Libros omnes Sacros perpetuis notationibus illustrandos suscepistis.

Egregii operis volumina, quae adhuc edidistis quaeque Nomini Nostro dicanda libenter concessimus, pergrato animo accepimus.

Vobis autem dum de emensa feliciter laboris parte gratulamur, virium vitaeque usuram divinorumque munerum ubertatem apprecamur, quo coeptum ad auspicatum demum exitum deducatis.

Interea ex Nostra benevolentia solatium et alacritatem sumite, cuius testis esto apostolica benedictio, quam vobis ceterisque sodalibus vestris, qui operi praeclaro vobiscum allaborant, amantissime in Domino impertimus.

Datum Romae apud Sanctum Petrum die XIV Octobris MDCCCXCVI, Pontificatus Nostri anno decimo nono.

LEO PP. XIII.

Dilectis Filiis

Rodulfo Cornely, Iosepho Knabenbauer, Francisco de Hummelauer

Sodalibus e Soc. Iesu.

LEONI · XIII · PONTIFICI · MAXIMO

COMMENTARIOS · ISAGOGICOS · ET · EXEGETICOS
IN · OMNES · VETERIS · NOVIQVE · TESTAMENTI · SCRIPTVRAS
AD · SANCTORVM · PATRV
ET · VETVSTIORVM · SCHOLAE · DOCTORVM
IVNIORVMQVE · INTERPRETV
NORMAM · EXACTOS
ADHIBITIS · VBI · OPVS · FVERIT
RECENTIORVM · SCIENTIARVM · SVBSIDIIS
AVCTORES · OBSEQVENTISSIMI
SVMMO · ATQVE · INERRANTI · DIVINAE · VERITATIS · INTERPRETI
QVI · SINGULARI · DIGNATIONE · BENIGNITATIS
ID · QVIDQVID · EST · OPERIS
NOMINI · SVO · INSCRIBI · PERMISIT
PIETATIS · ET · IMMOBILIS · FIDEI · PIGNVS · EXHIBENT
SEQVE · AC · SVA · STVDIA · OMNIA
ADDICVNT · DEVOVENT
SEDIS · APOSTOLICAE · DOCTRINAE · ADSERENDAE
SACRARVM · LITERARVM · AVCTORITATI
PRO · VIRIBVS · PROPVG NANDAE

Quum opus, cui titulus est : *Introductionis in S. Scripturam Vol. II. seu Introductio specialis in Libros sacros Veteris Testamenti (Tom. I. Introductio in libros historicos V. T.)* auctore P. Rudolpho Cornely S. I., in Pontificia Universitate Gregoriana S. Scripturae Professore, aliqui eiusdem Societatis theologi, quibus id commissum fuit, recognoverint et edi posse iudicaverint, facultatem concedimus, ut vulgetur, si ita iis ad quos pertinet videbitur.

In quorum fidem has literas manu nostra subscriptas et sigillo Societatis nostrae munitas dedimus.

Fesulis die 19. Martii 1887.

L. S.

ANT. MAR. ANDERLEDY,

Praepositus Generalis S. I.

IMPRIMATUR

FR. AUGUSTINUS BAUSA O. PR.

S. P. A. Magister

Quum opus, cui titulus est : *Introductio specialis hist. crit. in libros sacros Veteris Test., vol. I., editio altera emendata*, a P. Rudolpho Cornely nostrae Societatis sacerdote compositum aliqui eiusdem Societatis revisores, quibus id commissum fuit, recognoverint et in lucem edi posse probaverint, facultatem concedimus, ut typis mandetur, si ita iis ad quos pertinet videbitur.

In quorum fidem has litteras manu nostra subscriptas et officii nostri sigillo munitas dedimus.

Exaten, die 17 Augusti 1897.

L. S.

HENRICUS HAAN S. I.

Praep. Prov.

IMPRIMATUR

Parisiis, die 28 Augusti 1897.

L. S.

† FRANCISCUS CARD. RICHARD,

Arch. Parisiensis

INTRODUCTIO SPECIALIS

IN

LIBROS SACROS VETERIS TESTAMENTI

I.

DISSERTATIO I.

DE VETERIS TESTAMENTI LIBRIS HISTORICIS.

SECTIO I.

DE LIBRIS HISTORIAM ISRAELITICAM USQUE AD PRIMI REGIS ELECTIONEM NARRANTIBUS.

CAPUT I.

DE PENTATEUCHO MOSAICO.

§ 1. — *De Pentateuchi argumento et partitione.*

1. — Operi mosaico Iudaei non tam ob antiquitatis reverentiam, quam ob dignitatem et auctoritatem semper primum locum in canone suo attribuerunt illudque a reliquis suis libris sacris ita separarunt, ut singularem canonis partem solum constitueret¹. Neque id immerito. Eadem enim fere ratione, qua Novum Foedus primis quatuor N. T. libris innititur, quinque primi V. T. libri sunt Antiqui Foederis fundamentum. Namque non tantum a prima rerum omnium creatione incipientes nobis omnes illos eventus enarrant, quibus Deus adductus est, ut unum populum, qui genuinam revelationem conservaret, ex omnibus eligeret, quibusque electum ad gravissimam et gloriosissimam missionem praeparavit et educavit, sed ipsam quoque primitivam revelationem continent legesque divinas, quarum fideli observatione gens israelitica dignam se reddere debuit, quae omnibus populis salutem afferret. Quapropter sicuti nos primas nostras Scripturas *Evangelii* nomine a reliquis distinguimus, quamvis aliae quoque *bonum nuntium* contineant, ita iam olim Iudaei a reliquis Scripturis suis sacris mosaicos libros nomine *Thorah* rectissime distinxerunt, licet omnibus *Legem* vel potius *institutionem* doctrinamque fidei et morum divinitus traditam contineri non ignorarent².

Alio nomine a Iudaeis חֲמִשָּׁה הַיּוֹמִשִּׁי הַתּוֹרָה vel brevius חֲמִשָּׁה הַיּוֹמִשִּׁים (quinque quintae partes [⁵/5] *Legis*, vel *quinque quintae partes*) appellantur. Quod nomen ab operis divisione desumptum Graeci et Latini imitati sunt; nam ἡ πεντάτευχος (sc. βιβλος i. e. quinque voluminum liber) a Graecis, a nobis autem Pentateuchus (liber) vocatur³. Divisio ipsa vero antiquissima est. Etsi enim *S. Hieronymo* non assentiamur, qui *S. Paulum* ad eam alluisse putavit, *Philonis* tamen et *Fl. Iosephi* testimoniis satis constat, eam apostolica iam aetate in communi usu fuisse⁴. Sunt qui eam ab alexandrinis interpretibus inventam esse arbitrentur; sed ipsi auctori deberi rectius dicitur. Neque enim Iudaei unquam aliam, quam *quinquepartitam* Thoram, cognoverunt; atque ea est totius operis dispositio, quae aliam divisionem non permittat. Primus, tertius, quintus libri argumentis suis sese a reliquis partibus prorsus distinguunt; secundus quoque brevi quadam recapitulatione velut novo exordio inchoatur (*Exod.* 1, 1-7), tertius a quarto clausula sua separatur (*Lev.* 27, 34), atque eadem ratione quartus suam habet clausulam (*Num.* 36, 13) quintusque suum exordium (*Deut.* 1, 1-5)⁵.

Iudaei palaestinienses a primo quo inchoantur vocabulo, Alexandrini autem, quos secuti sunt Christiani, a praecipuo eorum argumento singulos libros denominarunt. « Primus, inquit *Origenes*, quem fere sequitur *S. Hieronymus*⁶, qui a nobis *Genesis* dicitur, ab Hebraeis ex ipsius libri initio desumpta appellatione vocatur *Beresith* (בראשית), quod idem est ac *In principio*; *Exodus* dein Hebraeis *Vellesmoth* (ואלה שמות) i. e. *Haec sunt nomina*; *Leviticus* Hebraeis *Vaicra* (ויקרא) i. e. *Et vocavit*; *Numeri* Hebraeis *Hammesphecodim*⁷; *Deuteronomium* Hebraeis *Ellehadabarim* (אלה הדברים) i. e. *Haec sunt verba* ». Singulorum autem argumentis indicatis *Theodulfus Aurel.* nomina explicat his versibus :

Quidquid ab Hebraeis stylus atticus atque latinus
Sumsit, in hoc totum codice, lector, habes.
Quo loca prima tenet *Genesis* primordia mundi
Diluviumque canens, gestaque magna Patrum.
Exodus Aegyptum spoliat, secat aequora rubra,
Pandet iter eremi, lympa ibi lexque datur.
Inde sacerdotum gentem *Leviticus* ornat,
Et typica exponit dona sacris typicis.
Bella virosque liber *Numeri* describit et actus,
Queis Moyses fregit idola, stupra, duces.
Post repetit *Legem*, populo benedicit et alma
Iura dat, ac dicto carmine victor abit⁸.

1. Cfr *Introd. gener.* in U. T. libr. sacr. Ed. 2. 1894. Ed. 2. 1894. p. 28 sq.

2. A Moyse ipso opus iam vocatur סֵפֶר הַתּוֹרָה (*Liber Legis Deut.* 28,61 etc. 31,26)

codemque titulo utitur *Ios.* 1, 8 etc. Si ad primum auctorem respicitur, opus vocatur *Liber Legis Dei* vel *Lex Domini* (*Ios.* 24, 26; 1 *Paral.* 22, 12; 2 *Paral.* 12, 1; 17, 9 etc.); si ad instrumentum humanum attenditur, per quod conscriptum est, appellatur *Liber Legis Moysis* (*Ios.* 8, 31; 23, 6; 4 *Reg.* 14, 6; 23, 25 etc.). Interdum sine ullo addito dicitur *התורה* *Lex* (2 *Esd.* 8, 2 etc.). Ab Alexandrinis hebraicum vocabulum *Thorah* graece redditur δ νόμος, atque idem nomen in N. T. usurpatur (*Matth.* 5, 17 etc.; *Luc.* 2, 22 etc.; *Ioan.* 1; 17 etc.; *Rom.* 2, 12 etc.); S. Hieronymus quoque vocem *Legis* in Italia iam adhibitam retinuit. Nihilominus vis vocabuli *Thorah* latius patet, quam νόμος vel *lex*; radix enim ירה, cuius est nomen hiphilicum, in Hiph. *monstrandi, docendi, instituendi* potestatem habet, unde *Thorah* est *institutio* vel *doctrina* sive parentum (cfr. *Prov.* 1, 8 « Audi, fili, disciplinam [reprehensionem בְּנִיכֶר] patris tui, et ne dimittas legem [*Thorah* i. e. doctrinam, institutionem] matris tuae »), sive Dei (cfr. *Is.* 1, 10 « Audite verbum Domini, principes Sodomorum, percipite auribus legem [*Thorah* doctrinam] Dei nostri, populus Gomorrhæ »). Haud raro quidem vocabulum de singularibus legibus et praeceptis usurpatur (*Exod.* 12, 49 etc.), sed ubi de integro Pentateucho praedicatur, latiore sensu explicetur necesse est. Syri et Chaldaei vocabulo ab eadem radice derivato Pentateuchum atque integrum Vetus T. אֲתִּיבְתָּא appellant. Cfr. *Ps. Ionath.* in *Exod.* 26, 9; *Gen.* 49, 14 etc. *Buxt. Lex. chald. thalm. rabb.* p. 983, *Levy Chald. Wörterbuch über die Tharg.* p. 16.

3. Cfr. *Buxt.* l. c. p. 791; *Levy* l. c. p. 268. Nomina πεντατεύχου et *Pentateuchi* ab *Origene* (in *Ioan.* tom. XIII. 26 etc. *M.* 14, 444) et *Tertulliano* (c. *Marc.* I. 10 etc. *M.* 2, 257) ita adhibentur, ut ea aetate longo iam usu pervulgata fuisse videantur.

4. S. *Hieron.* ad *Paulin.* ep. 53, 8 (*M.* 22, 545): « Hucusque Pentateuchus, quibus quinque verbis loqui se velle Apostolus (1 *Cor.* 14, 19) in Ecclesia gloriatur ». — *Philon.* de *Abrah.* 1. (Ed. *Lips.* IV. p. 4): τῶν ἱερῶν νόμων ἐν πέντε βίβλοις ἀναγραφέντων ἡ πρώτη καλεῖται Γένεσις κτλ.; De migr. *Abrah.* 3 (Ed. *Lips.* II. p. 295) hanc divisionem ipsi Moysi non obscure attribuit: παγκάλως ὁ ἱερογράφης μίαν τῆς νομοθεσίας ὅλην ἱερὰν βίβλον Ἐξαγωγήν ἀνέγραψεν κτλ. — *Fl. Ioseph.* c. *Appion.* I. 8.

5. Parum apte moderni « critici » libro Iosue addito de *Hexateucho* loqui malunt (Cfr. *infra* 55). — Inter recentissimos catholicos interpretes operis in quinque libros partitionem *Alexandrinis* attribuit *Kaulen* (Einleitung *Ed.* 3. 1893. p. 188) atque eiden sententiae inter acatholicos iam pridem adhaeserunt *Haevernick* (Einl. *Frankfurt* 1837. I. 2. p. 156), *Lengerke* (*Kenaan.* Königsberg 1844. p. LXXXII) alique pauci. *Alexandrinis* eam esse antiquiorem non immerito censent *Vigouroux* (*Manuel bibl.* Paris 1880. I. p. 262) et, ut videtur *Zschokke* (*Hist. sacra.* *Ed.* 2. Viennae 1884. p. 142), eandemque sententiam inter Protestantes iam tenuit *Michaelis* (Einl. p. 302 sq.) approbatque *Schrader* (*De Wette-Schrader Einleitung* ins *A. T.* *Ed.* 8. Berlin 1869. p. 253 sq.). — *Dillmann* (*Genesis.* *Ed.* 4. Leipzig 1882. p. VII) *Esdrae* eam adscribit; simili modo alii, qui mosaicam *Pentateuchi* originem negant, ultimo, quem statuunt, operis « redactoris » partitionem debere consentiunt. Cfr. *Delitzsch* *Genesis* *Ed.* 4. Leipzig 1872. p. 15; *Bleek-Wellhausen* *Einleitung* ins *A. T.* *Ed.* 4. Berlin. 1878 p. 9; *A. Kuenen* *Histor. krit. Einleitung* (Versio germ.). Leipzig 1885. p. 6 etc. Quia nobis Moyses ipse ultimus est sui operis redactor, iure ei partitionem illam attribuimus, quae ex ipsa operis attenta consideratione sua sponte cognoscitur. Cfr. etiam *Schenz* *Einl. in die kanon. Bücher des A. T.* Regensburg 1887. p. 24.

6. *Orig.* in *Ps.* 1 (*M.* 12, 1084; cfr. *Euseb.* *H. E.* VI. 25. *M.* 20, 580); *S. Hieron.* *Prol. gal.* : « Primus apud eos (Iudaeos) liber vocatur *Beresith*, quem nos *Genesim* dicimus; secundus *Veelle semoth*, qui *Exodus* appellatur; tertius *Vajikra* i. e. *Leviticus*; quartus *Vajedabber*, quem *Numeros* vocamus; quintus *Elle hadebarim*, qui *Deu-*

teronomium praenotatur. Hi sunt quinque libri Moysi, quos proprie *Thora* i. e. *Legem* appellant ». S. Hieronymus suae versionis titulos hebraicos librorum plerorumque praefixerat, qui una cum latinis inscriptionibus retenti sunt in Vulgata nostra iussu Gregorii XIV (cfr *Introd. gener.* Ed. 2. p. 497). — A Iudaeis quoque iunioribus libri pentateuchici interdum ex argumento denominantur : יצירה (*creatio*); נזקין (*damna* vel *plagae*); תורת כהנים vel תורת קרבנות (*lex sacerdotum* vel *lex sacrificiorum*); המספרים vel הפקודים (*numeri* vel *recensiones*); בשנה תורה (*repetitio legis*) vel ספר תוכחות (*liber obiurgationum*); cfr. Wolf Bibl. hebr. II. p. 72; Buxtorf Lex. thalm. sub vv.

7. Quartus liber teste S. Hieronymo olim etiam *Vajedabber* vocabatur a primo vocabulo, frequentius autem altero vocabulo desumpto ex primo versu במדבר (*In deserto*), quo satis apte integri libri argumentum simul describitur; agit enim de diuturnis Israelitarum peregrinationibus in deserto variasque peregrinationis stationes enumerat (*Num.* 33). Nomen autem ab Origene relatum (ἀμμεσσεσωνδεσμ) quid significet, difficile est dictu. Probabilius est hebr. המפקדים (erronee inserta litera s), ita ut rabbinicae appellationi *Happikudim* correspondeat, licet illa forma ab Origine adhibita in rabbinicis libris inveniri negetur. Alii tamen vix minore cum probabilitate Origenem duo vocabula (חמש פקודים = *una ex quinque partibus* [1/5] : *recensiones*) transcripsisse putant; eodem enim nomine R. Sal. Iarchi librum designasse dicitur.

8. *Theodulf. Aurel.* Carmina (M. 105, 299).

2. — Sed singulorum librorum argumenta et partitiones accuratius describamus oportet, ut operis totius unitas clarius patefiat.

Itaque primus liber GENESIS vocatur, « quia et universorum, coeli pariter ac terrae hominumque et omnium quae videntur, ortum (τῆς γένεσιν) et ipsam paradisi plantationem complectitur »¹. Quae argumenti descriptio, quia duo prima capita sola respicit, arctior est, ita ut *Geneseos* nomen, si hoc sensu explicatur, toti libro non conveniat. At Moyses, ut universi Pentateuchi fundamentum stabile firmumque iaceret, a prima quidem mundi creatione exorsus est, sed mox primordiis totius generis humani adumbratis ostendit, quomodo Deus adductus (vel si mavis : coactus) sit, ut unum solum populum eligeret, cui revelationem suam committeret, et quomodo Deus hunc populum iam in primis eius patribus sibi praeparaverit et educaverit. Unde satis accurate iam monuit *Lyranus* « Genesin procedere ad electionem fidelis populi eiusque distinctionem ab infideli per successiones generatio-num ». Secundum duplex autem argumentum, quod tractat, Genesis in duas partes aptissime distribuitur; prior enim (1, 1-11, 26) totius generis humani fata adumbrat usque ad illud tempus, quo Deus unum solum hominem, Abrahamum, elegit, in cuius semine benedicendae essent omnes gentes; altera pars (12, 1-50, 26) hominis electi eiusque familiae historiam perducit usque ad illud tempus, quo in Aegyptum a Deo adducta in magnum populum excrescere coepit.

Verum alteram quoque libri partitionem ab auctore ipso innui mo-

derni interpretes recte statuerunt; decies enim repetita formula « *haec est historia...* »² integrum in decem sectiones ita distribuit, ut quinas duabus illis partibus indicatis attribueret. Longitudine quidem decem sectiones inter se plurimum discrepant, quoniam aliae paucis versibus, aliae multis capitibus constant; at haec diversitas non sufficit, ut hanc esse partitionem ab auctore propositam negemus³. Etenim quum fini eius non omnes eadem ratione inservirent, paucis ea, quae ad rem suam minus faciebant, aptissime absolvit, ut graviora diligentius fusiusque tractaret. Id enim maxime sibi proposuit, ut unius familiae illius, in qua totum genus humanum benedicendum erat, electionem educationemque describeret; quamobrem a rerum primordiis exorsus reliquas familias tribus gentes attingit quidem, ut earum nexum cum populo electo patefaciat, sed earum fata historiamque innuit potius quam narrat, easque ut ita dicamus eliminat excluditque, ut proposito themati inhaereat lectorumque cogitationes ad illud solum dirigat⁴. Inscriptionibus vero, quae narrationem immediate praecedentem in memoriam revocant, omnes sectiones arcte inter se ita connectit, ut totius libri unitas clarius innotescat⁵. Neque minus clare unitas ex eo elucet, quod eorum historiam, quos eliminare vult, auctor semper historiae ulteriori familiae electae praemittat⁶.

1. Ps. Athanas. Synops. S. S. 5. (M. 28, 296).

2. De Geneseos partitione praeter Introductiones cfr. praesertim Delattre S. I. Le plan de la Genèse. Paris 1876, et ex Protestantibus Kurtz Die Einheit der Genesis. Berlin 1846. — Formula textus hebraici מִלְּהַ תְּלִידוֹת vel מִלְּהַ תְּלִידוֹת אֵלֶּיךָ ab Alexandrinis quidem redditur : αἵται αἱ γενέσεις vel αἵτη ἡ βίβλος γενέσεως, et a S. Hieronymo : *istae (hae) sunt generationes*; siquidem *Tholedoth* secundum etymologiam suam significat *generationes, familias, gentes* (cfr. Num. 1, 20; Gen. 10, 32 etc.). Verum quoniam Orientalium historiae a genealogiis plerumque inchoantur et genealogiis maxime constant, *Tholedoth* etiam *historiam* significat. Ex. gr. Gen. 37, 2 (« hae sunt generationes eius [sc. Iacob]. Ioseph qui quum undecim esset annorum » etc.) in tota relatione, quae sequitur, filiorum quidem Iacob, quorum nativitas iam antea erat relata (Gen. 29. 30. 35.), historia narratur, sed *generationum* Iacob, si proprio sensu intelligitur vocabulum, nulla fit mentio.

3. Id quod insinuat Kuenen Einl. p. 8.

4. Cfr. Kaulen Einl. Ed. 3. p. 159; Vigouroux Manuel I. p. 265 : « Ce procédé d'élimination est très sensible dans toute la suite de la Genèse. La première section embrasse le ciel et la terre, et le ciel y est éliminé. L'histoire d'Adam élimine la race de Cain; l'histoire de Noë élimine la ligne de Seth, Noë excepté; l'histoire des enfants de Noë élimine Cham et Japhet; l'histoire de Sem élimine tous ceux de ses enfants qui ne font pas partie de la famille de Tharé; l'histoire de Tharé élimine tous ceux qui ne font pas partie de la famille d'Abraham; l'histoire d'Ismaël élimine la race de cet enfant d'Abraham; l'histoire d'Isaac prépare l'élimination de la race d'Ésaü, complétée dans le chapitre qui lui est consacré, et il ne reste plus ainsi que la famille de Jacob, dont l'histoire est l'objet des quatre autres livres du Pentateuque et de l'An-

cien Testament ». Admirabili igitur cum arte auctor attentionem legentium ad unum illud argumentum dirigit, quod sibi tractandum proposuit. Neque tamen secundaria argumenta ita eliminasse dicendus est, ut nullam amplius eliminato- rum rationem haberet. Id quidem nonnulli statuunt, ut ex Geneseos disposi- tione universalitatem anthropologicam diluvii impugnare possint (cfr *Schöpfer* Gesch. d. A. T. Ed. 2. 1895. p. 67 etc.); erronee autem id statui, ex eo iam satis elucet, quod Cainitae, eorum eliminatione (*Gen.* 4,1-24) non obstante, in sequente sectione velut auctores describuntur universalis morum corruptionis (*Gen.* 6,1-8) : quo ergo cum iure illi a poena exempti esse supponuntur, qui eam potissimum pro- vocasse diserte narrantur?

5. Cfr ex. gr. 5,1 cum 2,7 sqq.; 6,9 cum 5,29-31 et 6,8; 10,1 cum 9,18. 19; 11,10 cum 10,22; 11,27 cum v. 26 etc. Unde apparet, modernos illos « criticos », errare, qui 2,4 utpote e loco suo remotum primo capiti praefigendum esse asserunt; eadem enim prorsus ratione, qua reliquae inscriptiones ad praecedentem sectionem allu- dunt, titulus primae sectionis ad libri exordium alludit. Immo vero Geneseos in- scriptionibus (si 10,1; 11,10; 25,12; 36,1 exceperis) non tam sectionis, cui prae- figuntur, argumentum quam nexus cum praecedente significatur.

6. Caini posteros enumerat ante posteros Seth, populos ex Iaphet et Cham exortos ante illos, qui a Sem descendunt; populos a Sem exortos, qui ad familiam electam non pertinent, ante lineam Thare; posteros Ismael ante historiam Isaac, generationes Esau ante historiam Iacob.

Quibus praemissis **GENESEOS ANALYSIN** subiiciemus brevissimam ad id unum intenti, ut quo arcto nexu singulae sectiones inter se colligen- tur et qua ratione omnes ad eundem finem conspirent, clarius per- spiciatur. Ita enim id assequimur, quod maxime volumus, ut integri libri unitas evidentius demonstretur; accuratiorem vero idearum nexum interpreti relinquimus explicandum, atque infra de una alte- rave sectione, de qua vehementior controversia agitur, fusius age- mus.

EXORDIUM (1,1-2,3) magnificam exhibet descriptionem creationis omnium rerum. Qua descriptione non tantum Dei infinitam potentiam et bonitatem manifestat, sed etiam omnimodam creaturarum omnium a Deo dependen- tiam demonstrat, propter quam omnes tam potenti et bono domino plenam et perfectam obedientiam debent.

I. **PRIMA PARS** (2,4-11,26) autem primordiis generis humani adumbratis ostendit, Deum perfectam hanc obedientiam in hominibus non invenisse ideoque inobedientibus illis relictis unum solum hominem elegisse, in cuius familia genuinam revelationem conservaret et in cuius semine postea alias gentes benediceret.

1. *Historia coeli et terrae* (2,4-4,26) igitur post inscriptionem (2,4)

- a.) accuratius describit, quot quantisque donis Deus primum hominem locupletaverit, et quam facile praeceptum ei imposuerit (2,5-25);
- b.) at ne hoc quidem primi parentes observarunt a serpente seducti; quapropter e paradiso sunt electi, sed non omni spe orbat; fu- turae enim redemptionis promissionem obtinuerunt (3,1-24).

c.) Verum prima haec poena non impedivit, quominus iam mox primogenitus Adae Cain fratre suo occiso gravissime peccaret. Pro Abele autem occiso Adae natus est alter filius, Seth, atque ab illo tempore genus humanum quasi in duas classes divisum est, eorum, qui adhaerent Deo (cfr 4,26), eorumque qui ab eo separati degunt (cfr 4,16). Caini posterii enumerantur, atque ita eliminantur (4,1-26).

2. *Historia Adami* (5,1-6,8) post inscriptionem (5,1-2)

- a.) eius posteros enumerat, qui ex altero eius filio Seth usque ad Noe eiusque filios nati sunt (5,3-32),
- b.) atque ne illos quidem in praeceptis Dei permansisse ostendit, siquidem cum Caini posteris permixti viam suam adeo corruperunt, ut unus inter eos Noe gratiam coram Deo inveniret (6,1-8).

3. *Historia Noe* (6,9-9,29) post inscriptionem (6,9-10)

- a.) poenam diluvii narrat, quo Deus genus humanum, quod viam suam corruperat, delevit sola Noe familia excepta (6,11-8,19).
- b.) Deinde novo pacto, quod Deus cum Noe filiisque eius pepigit, commemorato (8,20-9,17)
- c.) ostendit iam statim inter ipsos hos filios unum fuisse, cui pater maledicere coactus sit, alterum vero esse destinatum, in cuius posteris benedicendi sint reliqui populi (9,18-29).

4. *Historia filiorum Noe* (10,1-11,9) inscriptionem exhibet (10,1), atque deinde

- a.) gentes enumerat, quae ex Iapheth (10,2-5), ex Cham (10,6-20), ex Sem (10,21-31) exortae sunt, ut posterorum Noe inter se affinitas cognoscatur (10, 32).
- b.) Qui omnes in superbiam elati contra Deum conspiraverunt; quare confusione linguarum puniti atque inter se ita sunt divisi, ut contra Deum simul conspirare iam nequeant (11,1-9).

5. *Historia Sem* (11,10-26) demum, filii primogeniti Noe, posteros enumerat usque ad Thare, patrem Abrahami, in quo benedicendae erant gentes omnes.

II. SECUNDA PARS (11,27-50,26) omnibus reliquis gentibus eliminatis de solis Abrahae posteris agit atque tota in eo est, ut providentiam describat, qua Deus iis invigilaverit eosque educaverit, usque dum eos in Aegyptum perduceret, ut ibi in magnum populum excrescerent. Verum ut clarius appareat, solam generationem naturalem non sufficere, ut aliquis inter Abrahami filios numeretur (Rom. 9,7), eorum quoque Abrahami posterorum brevis historia textitur, qui a Deo non sunt electi, ut apud eos genuina revelatio conservaretur.

- 1. « *Historia Thare* » (11,27-25,11) Abrahami vocationem, immigrationem in terram Chanaan, foedus, quod Deus cum eo pepigit, promissiones ei factas et reliqua eius fata fuse et accurate narrat.
- 2. « *Historia Ismaelis* » (25,12-18) tribus, quae ab Ismaele originem ducunt, brevissime enumeratas eliminat.

3. « *Historia Isaac* » (25,19-35,29), filii promissionis, vel potius filiorum eius Esau et Iacob, fata iterum satis fuse enarrat.
4. « *Historia Esau* » (36,1-43), qui aequae parum, atque Ismael, a Deo electus erat, non nisi brevem tribuum, quae ab Esau exortae sunt, regumque idumaeorum enumerationem exhibet. Omnes illi inhabitabant Idumaeam, Iacob autem remansit in Chanaan (37,1).
5. « *Historia Iacob* » (37,2-50,26) demum, cuius iam omnes filii duodecim a Deo destinati erant, ut ex iis populus electus descenderet, eorum res usque ad patris eorum Iacobi et fratris Iosephi mortem persequitur. Singulari sua providentia effecit Deus, ut Ioseph, quem fratres eius persequiebantur, in Aegyptum abduceretur ibique patri et fratribus suis locum praepararet, in quo a cognatis tribubus separati ad missionem suam praepararentur.

3. — Tres libri intermedii, qui sequuntur, ipsum quodam modo mosaici operis corpus constituunt, cuius Genesis est prologus, Deuteronomium epilogus. Integram enim continent legislationem, quam Deus Iacobi posteris, postquam in populum magnum excreverunt, eum in finem tradidit, ut ad recipiendam et propagandam salutem messianicam praepararentur. Leges autem hae non ordine logico proponuntur, quo inter se cohaerent, sed illo ordine, quo occasione data a Deo latae et per Moysen promulgatae sunt; quam ob causam cum Israelitarum historia intime sunt connexae, atque libri ipsi, etsi multas leges contineant, historicis potius quam legalibus sunt adnumerandi; solus tertius in legibus dumtaxat tradendis versatur.

Secundus inscribitur quidem EXODUS, « quia egressionem (τὸν ἔξοδον) filiorum Israel ex Aegypto continet » (*Ps. Athan.* l. c.), at praeter mirabilem liberationem filiorum Israel ex aegyptiaca servitute etiam populi iter per desertum usque ad montem Sinai, Legis in monte Sinai promulgationem, foedus a Deo cum filiis Israel initum et renovatum narrat historiamque populi a morte Ioseph usque ad secundum emigrationis annum perducit. Totum autem tempus, quod a morte Ioseph usque ad Moysis nativitatem effluxit, paucissimis absolvitur versibus. Quorum primi inscriptio quaedam sunt, quae Exodum cum praecedente libro eadem fere ratione connectit, qua sectiones Geneseos inter se colligantur. Satis apte autem in tres partes dividitur, quarum prima post breve exordium (1, 1-7) populi liberationem (1, 8-13, 16), altera eius iter ad montem Sinai (13, 17-18, 27), tertia foedus eius cum Deo initum et renovatum (19, 1-40, 38) narrat. Summum partium argumentum exhibet haec EXODI ANALYSIS.

EXORDIUM (1,1-7) enumeratis duodecim filiis Iacob, qui in Aegyptum immigrarunt, et morte Ioseph iterum commemorata librum cum Genesi con-

nectit atque tempore commorationis in Aegypto posteros Iacobi in magnum populum a Deo esse multiplicatos docet.

I. PARS PRIMA (1,8-13,6) *de exitu populi israelitici ex Aegypto.*

1. Postquam multiplicati sunt filii Israel, novus rex surrexit, qui Ioseph ignoravit eosque opprimere coepit. Quapropter a Deo auxilium flagitarunt, qui illis in Moyse mirabiliter conservato et in regia aula educato, at ob oppressoris alicuius occisionem in desertum fugere coacto liberatorem iam praeparaverat (1,8-2,23).
2. Moyses in deserto greges soceri sui pascens a Deo ad populum suum liberandum vocatur et instruitur, fratremque suum maiorem Aaron in hac missione socium obtinet (3,1-4,31).
3. Qui a rege liberationem populi frustra expetunt, atque frustra quoque novem prioribus plagis, quas Deus Aegypto immisit, eum ad populum dimittendum adigere conantur (5,1-10,29);
4. decima autem, primogenitorum sc. morte, tandem commotus est rex, ut filios Israel proficisci permitteret (11,1-12,36); qui in perpetuam miraculosae huius liberationis memoriam quotannis Pascha celebrare iubentur (12,37-13,16).

II. PARS ALTERA (13,17-18,27) *de itinere filiorum Israel ad montem Sinai.* Magnis miraculis Deus in hoc itinere eos disponit et praeparat, ut legem dandam libenter in se suscipiant.

1. Israelitas per viam deserti profectos, quos Deus columna nubium et ignis ducebat et protegebat, persecuti sunt Aegyptii; apertum autem mare rubrum Israelitis viam salutis praebuit insecutosque Aegyptios deglutivit (13,17-15,21).
2. Israelitis in deserto murmurantibus Deus aquam amaram in dulcem convertit, coturnices misit, manna de coelo aquamque e rupe dedit; utque certius cognoscerent nihil sibi ab hostibus esse timendum, Amalecitae orante Moyse fugati sunt (15,22-17,16).
3. Iethronis consilium secutus Moyses principes ducesque constituit, qui populi lites dirimerent (18,1-27).

III. PARS TERTIA (19,1-40,38) *de foedere in monte Sinai inito et renovato.*

1. Populus, postquam ad legem, quam Deus daturus erat, observandam promptum sese declaravit, ad eam accipiendam se praeparare iubetur (19,1-15).
2. Die tertia Dominus in fulgure et tonitru apparens decalogum promulgat; terrore autem percussi Israelitae rogant, ut deinceps per Moysen leges suas Deus tradat (19,16-20,21).
3. Itaque Moyses praecepta quaedam de cultu soli Deo praestando, de officiis erga proximos observandis deque celebrandis festis (20,22-23,19) una cum continuae protectionis divinae promissione (23,20-33) sollemniter populo promulgat, atque sacrificio oblato foedus cum Deo initum confirmat (24,1-8).
4. Solus deinde in montem ascendere iussus, ut Legis tabulas acciperet, quadraginta dies cum Deo commoratus est; quo tempore mandatum

accepit, ut ex voluntariis populi donis tabernaculum foederis extrueret, in quo Deus in medio populo suo esset habitaturus (24,9-25,9). Porro forma tabernaculi totiusque suppellectilis sacri (25,10-27,21) et vestium sacerdotalium (28,1-43), uti ritus consecrationis sacerdotalis (29,1-37) ei describuntur; nonnullisque additis de iugi sacrificio ac de altari thymiamatis (29,38-30,38) artifices operis ei indicantur (31,1-8) ac sabbathi lex denuo inculcatur (31,9-18).

5. Diuturna Moysis in monte commoratione fatigati Israelitae vitulum aureum sibi adornaverant, quem adorarent; quod quum reversus vidisset Moyses, tabulas Legis a Deo acceptas confregit, idololatrias occidi iussit, atque superstitibus venia impetrata foedus cum Deo renovavit novasque tabulas accepit (32,1-34,33).

6. Ultimis capitibus exstructio tabernaculi vasorumque sacrorum constructio describitur. Gloria vero Domini replevit tabernaculum ostenditque Deum populum hunc sibi proprium fecisse (43,1-40,38).

4. — Tertius liber, qui a S. Hieronymo Alexandrinos secuto LEVITICUS (liber; Λευιτικὸν sc. βιβλίον) inscribitur, a rabbinis, uti diximus, תֹּרַת הַכֹּהֲנִים (lex sacerdotum) vel הַקִּרְבָּנוֹת ^ת (lex sacrificiorum) haud raro appellatur. Quae nomina omnia satis sunt apta, « quia proprie et peculiariter, inquit S. Chrysostomus (Synops. S. S.), totam levitici ministerii formam continet, quo pacto Aaron eiusque filii sint ex filiis Levi electi et sacerdotes consecrati, et quae sit sacrificiorum multifaria varietas, et qualis sit universus sacrorum cultus, qualeque sacerdotale ministerium ». Quam arcto nexu liber noster cum praecedente coniungatur, vix opus est dicere. Postquam enim de tabernaculi foederis exstruktionem actum est, in quo Deus continuo habitans populo electo semper praesens adfuit, quid convenientius, quam ut de illis iam ageretur, quae ex sua parte *populus Deo praesenti praestare et quibus sese continua eius praesentia dignum reddere debuit?* Magna quidem est praeceptorum varietas, neque secundum certum ordinem logicum, sed secundum temporis, quo data sunt, rationem multa videntur esse disposita; nihilominus secundum duplex illud officium, quod populo incubuit, duae partes libri non inepte distinguuntur, quarum prior (1, 1-10, 20) de sacrificiis sacerdotibusque agens ea enumerat, quae populus Deo praesenti praestare debet, altera (11, 1-27, 34) accuratius describit, quae mundities et puritas in populo ob Dei praesentiam requiratur. Ex brevi hac LEVITICI ANALYSE unitas libri non obstante praeceptorum varietate et multitudine elucebit.

PARS PRIOR (1,1-10,20) *de iis, quae Deo praesenti praestanda sunt*, i. e. de sacrificiis et de personis agit, per quas sacrificia Deo sunt offerenda.

I. *De sacrificiis eorumque praecipuis speciebus* (1,1-7,38).

1. Atque primum quidem de tribus sacrificiorum speciebus, de holocaustis (1,1-17), de fertis (2,1-16), de pacificis (3,1-17) ita agitur, ut quatenus afferri possint et qui ritus sint observandi explicetur.
2. Accuratius deinde de sacrificiis pro peccato agitur, quae duplicis sunt speciei; alia enim sunt offerenda, si ex ignorantia (levitate) sacerdos (4,1-12), aut integer populus (4,13-21), aut princeps (4,22-26), aut privatus (4,27-5,19) peccaverit, alia vero, si contempto Domino peccatum commissum sit (6,1-7).
3. Tertio demum loco sacerdotum in sacrificiis offerendis munera et iura describuntur, quid scilicet illis competat in holocaustis (6,8-13), in fertis sive a populo sive ab ipsis sacerdotibus oblatis (6,14-23), in sacrificiis pro peccato et delicto (6,24-7,10), et in pacificis (7,11-36).

II. *De sacerdotum consecratione et institutione* (8,1-10,20).

1. Aaron in summum pontificem et filii eius in sacerdotes sollemni modo a Moyse secundum Dei praeceptum consecrati sunt (8,1-36),
2. atque finito consecrationis octiduo pro se ipsis et pro populo prima sacrificia obtulerunt; Deus autem igne coelitus in holocaustum immisso se consecrationem ratam habere manifestavit (9,1-24).
3. At filii primogeniti Aaronis, Nadab et Abiu, quum profano igne thurificare voluissent, igne coelesti consumti sunt (10,1-7), qua occasione praecepta nonnulla specialia sacerdotibus traduntur, ut munere suo accuratius fungi possint (10,8-20).

ALTERA PARS (11,1-27, 34) *de munditie in populo et sacerdotibus requisita agit.*

1. *In integro populo* requiritur mundities externa et interna (11,1-20,27).
1. Atque praepriis varia praecepta de munditie externa sive legali traduntur (11,1-18,30).
 - a.) Animalia enim munda ab immundis distinguuntur et immundorum esus prohibetur (11,1-47);
 - b.) variae species immunditiei legalis enumerantur et mundationis ritus praescribuntur (12,1-15,33).
 - c.) Quia vero ab omni piaculo liberi manere non possunt sacerdotes et populus, non tantum sacerdotibus speciale sacrificium praescribitur, antequam in tabernaculum foederis ingrediantur, sed dies quoque expiationis quotannis celebrandus instituitur, cuius ritus describitur (16,1-34).
 - d.) Adduntur alia praecepta: animalia ad ostium tabernaculi mactata sola in cibum esse adhibenda, ab omni autem sanguinis esu abstinendum (17,1-16); coniugia in gradibus illicitis vitanda (18,1-18), qua occasione simul alia nonnulla impudicitiae peccata prohibentur (18,19-23), atque gravi exhortatione particula haec terminatur (18,24-30).
2. Ad externam autem munditiam accedat oportet interna (19,1-20,27); quare omnibus iniungitur, ut sancti sint, quia ipse Dominus sanctus sit (19,1-2). Quod ut assequantur,

- a.) eis inculcatur pietas erga parentes et maxime erga Deum (19,3-8),
- b.) amor quoque proximi atque praecipue egeni commendatur (19,9-18), quibus gravissimis praeceptis alia, inter quae nonnulla caeremonialia, adduntur (19,19-37).
- c.) Mortis poena statuitur contra eos, qui filios suos Moloch offerre, hariolos et magos consulere, parentibus maledicere, gravia impudicitiae peccata committere ausi fuerint (20,1-27).

II. *In sacerdotibus* autem maior requiritur mundities externa et interna, quapropter specialia nonnulla praecepta, quae ad alterutram spectant, eis proponuntur, occasionesque indicantur, in quibus cavere debent, ne contaminentur (21,1-22,17), atque demum eis iniungitur, ut victimas dumtaxat omni defectu carentes offerendas curent (22,18-33).

III. *Populum et sacerdotes* spectant ultima praecepta (23,1-27,34), scilicet

- 1. ut sabbatha et festa praescripta fideliter observentur (23,1-44),
- 2. ut continuo in tabernaculo foederis lucernae ardeant et panes propositionis adsint (in signum munditiei populi) (24,1-9),
- 3. ut morte puniantur blasphemi, qua occasione simul lex talionis statuitur (24,10-25),
- 4. ut anni sabbathi et iubilaei fideliter observentur (25,1-55).
- 5. Praecepta haec servantibus multa bona promittuntur, non servantibus autem intimantur poenae (26,1-45),
- 6. atque demum praecepta de votis libere susceptis et de decimis persolvendis adduntur (27,1-34).

5. — Quartus Pentateuchi liber NUMERI (Ἀριθμοί) vocatur ^(a) « quia in eo totius populi numerus continetur tribu unaquaque Iudaeorum ex iussu Domini recensita » (*Ps. Athan.* l. c.); aptus vero a rabbinis במדבר « *in deserto* » appellatur, quia integrum illud tempus complectitur, quo Israelitae in deserto peregrinati sunt. Leges enim, quas Leviticus continet, prope montem Sinai primo peregrinationis anno datae sunt (*Lev.* 1, 1; 26, 45; 27, 34); legislatione autem sinaitica itineris narratio interrupta erat, quam nunc continuat auctor atque a primo mense anni secundi usque ad undecimum mensem anni quadragesimi perducit. Neque tamen serie continua eam narrat, sed eadem ratione, qua longum illud tempus a Iosephi morte usque ad Moysis mortem silentio praetermisit, triginta septem peregrinationum annos paucissimis absolvit. Neque enim omnia Israelitarum fata, sed

(a) A nonnullis dubium motum est, num libri nomen latinum *Numeri* sit genitivus sing. an nominativus plur. In Sixtina enim editione semper nominatur *liber Numeri*, eodem modo inscribitur in Clementina editione, at eadem in paginarum margine superiore habet *liber Numer.* i. e. Numerorum. Sixtus V. quoque in sua editione ultimum *i* auferri iusserat, ut vocabulum abbreviatum legeretur *Numerorum*. Nec dubium est, quin *Numeri* sit nominativus p.ur., si ad graecum libri nomen animus advertitur (οἱ ἀριθμοί); cui explicationi inscriptio non obstat, siquidem eadem ratione alii libri inscribuntur: liber Genesis, liber Exodus, liber Leviticus.

illa sola narrare voluit, quae proxime et directe ad salutem per filios Israel omnibus gentibus conservandam pertinent. Omnes autem illi, qui viri ex Aegypto egressi erant, ob murmurationes suas iusto Dei iudicio condemnati erant, ut in deserto morerentur; indigni enim erant, qui salutem conservarent. Quapropter Moyses, postquam sententiam latam retulit, eius executionem praetermittit neque quidquam de tota illa generatione tradit praeter paucissima facta, quibus etiam tunc Deum Legis observantiae invigilasse apparet. Generatione autem illa mortua Moyses narrationem suam resumit atque satis fuse tradit, quae ultimo peregrinationis anno a primo usque ad undecimum mensem gesta sunt. Ad hanc temporis rationem attendentes tres partes distinguimus, sicut ex hac **NUMERORUM ANALYSI** apparet.

PRIMA PARS (1,1-14,45) ea enarrat, quae gesta sunt ante generationis illius repudiationem, atque praepimis, quae duobus primis mensibus anni secundi acciderunt, ordine tamen inverso (*). Nam

I. illa afferuntur quae secundo mense anni secundi statuta sunt (1,1-6,27).

1. Census filiorum Israel (1,1-4,49).

a.) Omnes tribus Israel levitis exceptis censentur (1,1-54) certumque suum locum in itineribus et in castris occupare iubentur (2,1-34).

b.) Levitae quoque, qui in primogenitorum loco Deo consecrantur et in tabernaculi ministerium assumuntur, secundum familias suas numerantur officiaque sua determinata accipiunt (3,1-51); quae officia deinde accuratius describuntur (4,1-49).

2. Adduntur variae leges eodem tempore, ut videtur, latae de omni immundo a castris arcendo, de peccatis ignorantiae expiandis, de primitiis reddendis, de adulteris mulieribus convincendis (5,1-31), de Nazaraeis consecrandis, de benedictione sacerdotali impertienda (6,1-27).

II. Secundo autem loco traduntur illa, quae primo mense acciderunt (7,1-9,14).

1. Tabernaculo et altari iam terminatis principes tribuum Israel munera sua coram Domino obtulerunt (7,1-89).

2. Nonnullis de candelabro accuratius determinatis (8,1-4), quomodo et qua aetate consecrandi sint levitae, praescribitur (8,5-26).

3. Celebratur pascha atque simul statuitur, quando ab aliis, qui impediti sint die stabilito, sit celebrandum (9,1-14).

(a) Interroganti, cur auctor chronologicam rerum gestarum seriem neglexerit, respondebimus sapiente consilio id videri factum esse. Moyses enim, quum in hoc libro peregrinationes in deserto maxime narrare vellet, ordinem non potuit omittere, quo tribus singulae sive in itinere sive in castris erant dispositae, neque officia, quae in tabernaculo foederis et vasis sacris transportandis a leviticis familiis erant adimplenda. Quae omnia, quoniam a censu partim dependisse videntur, secundo mense definita sunt. Ne igitur ordine tribuum et officiis levitarum descriptis narrationem ipsam cogeretur interrumpere, Moyses ordine inverso prius descripsit omnia illa, quae semper toto peregrinationis tempore observata sunt, atque deinde narrationem inchoat rerum gestarum a primo mense anni secundi.

III. Ad chronologicum ordinem reversus Moyses *ea narrat, quae usque ad generationis illius reiectionem gesta sunt* (9,15-14,45).

1. Quum in eo iam essent Israelitae, ut nube praeunte (9,15-26) proficerentur, a Deo per Moysen signa definiuntur, ad quae totum iter ordinari debuit (10,1-10).
2. Profecti autem a monte Sinai ordine praescripto (10,11-36) iter perrexerunt usque Cades in deserto Pharan vel Sin, i. e. ad fines meridionales terrae promissae. Quo in itinere conquesti sunt de defatigatione et de carnum defectu; atque Deus Moysi septuaginta senes adiutores in populo regendo dedit, coturnicesque quidem misit, quibus vescerentur, populum autem murmurantem simul magna plaga percussit (11,1-34). Ipsi quoque Aaron frater et Maria soror Moysis contra eum insurrexerunt et a Deo puniti sunt (12,1-15).
3. Ex deserto Pharan missi sunt duodecim exploratores ad terram promissam considerandam (13,1-26), qui reduces omnes, exceptis Iosue et Caleb, narratione sua novas murmurationes populi excitaverunt (13, 27-14,9): quapropter iratus Deus decretum tulit, ut omnes, qui viginti annis maiores erant nati, exceptis Iosue et Caleb in deserto morerentur (14,10-39). Quum autem invito Deo Israelitae terram promissam ingredi vellent, caesi sunt ab Amalecitis (14,40-45).

ALTERA PARS (15,1-19,22) *pauca dumtaxat ex diuturna generationis reiectae peregrinatione refert.*

1. Atque primum quidem locum tenent leges nonnullae de libamentis faciendis, de primitiis Deo separandis, de peccatis per ignorantiam aut per superbiam commissis, de poena mortis in eos, qui sabbatum violant (15,1-44).
2. Sequitur narratio rebellionis Core, Dathan et Abiron, qui sacerdotium ambierunt, interitusque eorum (16,1-50); miraculo ostendit Dominus se Aaronem elegerisse sacerdotem (17,1-13).
3. Adduntur leges aliae de officiis sacerdotum et levitarum et de eorum parte in sacrificiis et primitiis (18,1-32), sicut etiam de praeparanda et adhibenda aqua lustrali (19,1-22).

TERTIA PARS (20,1-36,13) *historiam itineris a mense primo ad undecimum anni quadragesimi perducit.*

1. Primo mense anni quadragesimi congregatis iterum in Cades Israelitis moritur Maria, soror Moysis; murmuranti populo aqua de rupe datur, Moysi autem et Aaroni dubitantibus ingressus in terram promissam negatur (20,1-13).
2. Quum Edomitae transitum per terram suam negarent, Israelitae longo itinere montes idumaeos circumire coguntur, usque dum prope fines Amorrhaeorum et Moabitarum perveniant. Quo in itinere moritur Aaron, et populus ob defatigationem murmurans serpentibus immixtis punitur (20,14-21,20).
3. Amorrhaeorum terra occupatur; Moabitae Israelitas Balaami maledictionibus perdere frustra conantur, quum Balaam iis benedicere a Deo

cogatur; Madianitae autem eos ad idololatriam seducunt (21,21-25,18).

4. Iterum numerantur tribus atque iuxta hunc censum terra promissa inter illas distribui iubetur; simul Iosue Moysi successor a Deo eligitur (26,1-27,23).
5. Leges variae de sacrificiis (28,1-15), sollemnibus festis (28,16-29,39), votis (30,1-17) repetuntur et complentur.
6. Caesis Madianitis terra trans Iordanem occupata tribubus Ruben et Gad ac dimidiaei tribui Manasse attribuitur (31,1-32,42).
7. Mansiones filiorum Israel in deserto ab eorum exitu ex Aegypto usque ad eorum adventum in planitiem Moab enumerantur (33,1-49).
8. Chanaanitae exterminari iubentur (33,50-56) et regulae de terra inter tribus et familias distribuenda praescribuntur (34,1-36,13).

6. — DEUTERONOMIUM a nobis, כְּשֵׁנִה הַתּוֹרָה a rabbinis quintus Pentateuchi liber vocatur, « quia post acceptam in tabulis scriptam legem Moyses veluti *secundam legem* (δεύτερον νόμον) sermones huius libri ex divino praecepto Israelitis promulgavit »¹, vel rectius quia legum in superioribus libris iam promulgatarum est repetitio, explanatio, inculcatio. Sicuti enim Genesis totius Pentateuchi est prologus eum in finem praecipue conscriptus, ut Israelitis magnam Dei caritatem, qua illos ex mera gratia prae omnibus reliquis gentibus ad conservandam genuinam revelationem elegit, vividius ob oculos poneret atque hac ratione eos efficacius ad leges divinitus traditas observandas incitaret, ita Deuteronomium eiusdem operis est epilogus, qui quidem « summariam quandam repetitionem continet eorum, quae in libris Exodi Levitici Numerorum sive gesta sive praecepta referuntur »², ea vero ita disponit atque digerit, ut efficacissimam ad Legem observandam exhortationem efformet. Namque si ultima eius capita (*Deut.* 31-34), quae, quum postrema Moysis fata eiusque mortem narrent, haud dubie saltem ex parte ab altero scriptore operi iam terminato addita sunt, seponimus, Deuteronomium tribus concionibus constat, quas legislator primo die ultimi mensis anno quadragesimo post exitum ex Aegypto coram filiis Israel congregatis habuit. In quibus et argumenta proponit, quae populum, ut Legem toto corde amplectatur, permovere potuerunt, beneficia nimirum innumera a Deo, malignitate eorum non attenta, eis iam tributa et non minora fidelibus Dei servis promissa³, et Legem ipsam iam promulgatam, paucis novis praeceptis additis, paraenetica forma repetit. Summum argumentum haec DEUTERONOMII ANALYSIS exhibet.

1. *Ps. Athan. Synops.* S. S. 9. (M. 28, 308).

2. *Theodoret. Quaest. in Deuteron.* 1. (M. 80, 401).

3. Cfr *S. Chrys.* Synops. S. Script. (M. 56, 334) : « Quasi summatim priora omnia exponit Moyses, in memoriam illis revocans *et Dei bonitatem et nequitiam ipsorum.* »

In brevi PROLOGO (1,1-5) concionum argumentum innuitur (1,1-2) tempusque et locus, quo habitae sunt, definiuntur (1,3-5).

CONCIO PRIMA (1,6-4,40) totius exhortationis prooemium quoddam est; *integra enim in Dei beneficiis commemorandis versatur.*

1. Longae ac diuturnae peregrinationis praecipuos eventus in memoriam auditoribus revocans luce clarius ostendit, quam bonum, misericordem, longanimum sese Deus erga populum exhibuerit, sed simul quoque quam iustum et severum iudicem contra obstinatos peccatores (1,6-3,29);

2. Unde sua sponte deducitur conclusio, foedus cum Deo initum fideliter esse servandum neque eius Legi quidquam esse addendum nec ab ea quidquam detrahendum (4,1-40).

Interiectis paucis versibus de oppidis refugii in terra trans Iordanem constitutis (4,41-49),

CONCIO SECUNDA (5,1-26,19) *totam foederis oeconomiam* duabus partibus, altera generali, altera speciali, *repetit.*

I. *In parte generali* (5,1-11,32)

1. decalogus repetitur et rationes indicantur, quibus permoti Israelitae a Deo petierunt, ut per Moysen mediatorem ad ipsos loqueretur legesque suas promulgaret (5,1-33).

2. Primum deinde mandatum explicatur et inculcatur : verum scilicet Deum solum colendum esse, atque ut idololatriae periculum avertatur, nullam cum gentibus societatem contrahendam, sed earum aras delendas esse (6,1-7,26).

3. Ut primum et maximum mandatum mentibus profundius inculcet, beneficia et poenas, quibus in desertum affecti sunt, iterum commemorat et futuras de Chanaanitis victorias praedicat simul monens, ne eas sibi ipsis suaeque virtuti sed soli Deo attribuant (8,1-11,12).

4. Demum Legem observantibus benedictio, eam transgredientibus maledictio indicitur (11,13-32).

II. *In parte speciali* (12,1-26,19) praecipua populi officia commendantur.

1. Et quidem primum *relate ad Deum* (12,1-16,17),

a.) cui cultus exhibendus est in loco ab ipso electo et modo praescripto (12,1-32);

b.) cui tam firmiter adhaerere debent, ut nec per pseudoprophetae vera praedicentem nec per proximos et parentes averti ab eo se sinant, sed omnes potius seductores arceant et idololatrias anathemate puniant (13,1-18);

c.) cuius praecepta de ciborum distinctione et de decimis persolvendis, de remissione septimi anni, de consecrandis primogenitis accurate sunt observanda (14,1-15,23),

d.) in cuius honorem tria maiora festa statis diebus sunt celebranda (16,1-17).

2. Ab officiis erga Deum implendis descendit ad *officia erga publicos Dei vicarios* implenda (16,18-18,22), id est
 - a.) in vita civili erga iudices (16,18-17,13) et reges futuro tempore constituendos (17,14-20);
 - b.) in vita religiosa erga sacerdotes (18,1-8) et erga prophetas (18,9-22).
 3. Tertio loco veniunt *officia erga proximos* (19,1-22,30) et quidem
 - a.) relate ad eorum vitam, qua occasione ea commemorantur, quae in bellis observanda sunt (19,1-21,23),
 - b.) relate ad eorum bona externa variasque relationes, quae virum inter et mulierem intercedunt (22,1-30).
 4. Demum varia praecepta inculcantur, quae *sanctitatem et munditiam totius populi* attingunt: de non admittendis indignis in populum sanctum, de munditie servanda, de usura vitanda, de votis solvendis, de libello repudii, de misericordia erga debitores, operarios, pauperes exercenda, de iustitia in iudiciis servanda, de primitiis et decimis persolvendis (23,1-23,15) atque brevi exhortatione concioni finis imponitur (26,16-19).
- CONCIO TERTIA (27,1-30,20), quae totius exhortationis epilogus quidam est, iterum tota *in argumentis afferendis versatur, quibus Israelitae ad Legem observandam incitentur.*
1. Incipit igitur a praecepto, ut Iordanem transgressi Legem lapidibus inscribant atque in montibus Garizim et Hebal collocati benedictiones erga Legis observatores et maledictiones contra eius transgressores pronuntient (27,1-26).
 2. Hinc occasionem arripit Moyses, ut multiplicia bona, quae Legis observationem sequantur, et graves poenas, quas ob eius transgressionem Deus populo sit immissurus, iterum satis fuse exponat (28,1-68).
 3. Demum bonitatem divinam erga populum exaltans magna cum vi omnes adhortatur, ut Deo suo fideles adhaereant (29,1-30,20).
- ULTIMA CAPITA HISTORICA (31,1-34,12) referunt
1. Moysen sibi suffecisse Iosuen (31,1-8), Legem scripsisse eamque in tabernaculo foederis reponi iussisse, ut sit ibi in testimonium contra Israel (31,9-30);
 2. addunt ultimum canticum, quo Moyses beneficia divina denuo celebrat populi ingratitudinem castigat (32,1-52),
 3. benedictionem duodecim tribuum (33,1-29),
 4. atque brevem relationem de Moysis morte, qui terram promissam vidit quidem, sed in eam non intravit (34,1-12).

§ 2. — *Variae sententiae de Pentateuchi origine.*

7. — Pentateuchum totum, solis ultimis Deuteronomii capitibus (et nonnullis glossis interpretamentisque exceptis, uni Moysi auctori attribuendum esse, usque ad saeculi elapsi finem unanimis erat Iudaeorum

et Christianorum persuasio; atque in tota retro antiquitate paucissimos invenimus, qui de hac sententia dubitaverint.

Merito enim primorum saeculorum haereticos omittimus, qui cum Nazaraeis, Ptolemaeo Valentini discipulo, Manichaeis aliisque ob suam ab Antiquo Foedere aversionem non tam mosaicam Pentateuchi, quam divinam Legis israeliticae originem negabant¹, ac multo magis Bogomilos, mediae aetatis haereticos, qui Pentateuchum « ad diaboli mentem conscriptum » (κατ' ἐπινοίαν τοῦ σατανᾶ συγγραφέντα) dicebant². Praeter *Celsum* igitur, quem complures Pentateuchi auctores admisisse suspicatur Origenes³, primis Ecclesiae saeculis solum *Ps. Clementinarum* auctorem reperimus, qui Legem Dei per Moysen septuaginta senibus ore traditam, post Moysis autem mortem literis mandatam esse ex eo demonstrare voluit, quod in libri fine mors legislatoris ipsius iam sit relata⁴.

Media aetate Iudaei quidam, *R. Isaac b. Salomon* (saec. 9.), *Abenesra* (saec. 12) nonnullas pericopas (*Gen.* 12,6; 22,14; 36,31 sqq.; *Deuter.* 34) Moysi abiudicarunt et ab iuniore manu operi mosaico insertas vel additas censuerunt. Quos secutus *Carlostadius* thesin statuit « defendi posse Moysen non fuisse scriptorem quinque librorum, quoniam sepulto Moyse filum orationis idem videmus, non eundem Moysen; ridiculum sane fuerit, defunctum Moysen haec verba locutum esse: Mortuus est Moyses iubente Deo et sepelivit eum in terra Moab et non cognovit homo sepulcrum eius. Isthac et cetera, quae sequuntur, nemo nisi plane dementissimus Moysi velut auctori tribuat »⁵. Atque simili modo *Andreas Masius*, optimus libri Iosue interpretes catholicus, « Moysis opus, quod vocant πεντάτευχον, longo post Moysen tempore interiectis saltem hic illic verborum et sententiarum clausulis veluti sarcitum atque omnino explicatius redditum esse » bonis coniecturis demonstrari asseruit; scilicet a librariis iunioribus pro vetustis et obsoletis locorum nominibus alia recentiora, quibus rerum gestarum memoria melius conservaretur, inserta atque glossas nonnullas explicationis causa additas esse opinatus est⁶. Quae sententiae cum communi antiquorum traditione satis facile componuntur; neque enim pauci sunt catholici interpretes saec. 16. et 17., qui minores glossas vel pericopas Pentateucho insertas esse concedunt, totius tamen operis mosaicam originem cum Patribus defendunt.

Verum longius saec. 17. a veritatis tramite aberrari coeptum est. *Thomas Hobbes* enim Pentateuchum « potius de Moyse quam a Moyse scriptum » esse censet, quia nonnulla (*Deut.* 34; *Gen.* 12,6; *Num.* 21,14) post Moysis aetatem conscripta esse constet; ipsi tamen Moysi « librum legis » i. e. *Deuter.* 11-27 attribuit⁷. *Isaac Peyrerius* quoque quum propter aliquos versiculos, qui aetatem Moyse iuniorem

proderent, atque ordinis defectum, tum propter facta nonnulla, quae cum historia vera pugnare putavit, Moysi opus abiudicavit; eum Annales quidem edidisse de exitu ex Aegypto et peregrinatione in deserto illisque etiam priorum temporum (immo ipsius, quam somniavit, praeadamiticae aetatis) historiam praemisisse, at magnum illud mosaicum opus hodie esse deperditum et Pentateuchum ieiunum authenticorum Annalium esse compendium ⁸. *Baruch Spinoza* textibus ab Abenesra Moysi abiudicatis alios addidit; monuit quoque in toto opere de Moyse semper tertia persona fieri sermonem; unde Pentateuchi, uti reliquorum librorum historicorum, formam hodiernam Esdrae deberi contendit, quem tamen morte, quominus operi ultimam manum imponeret, impeditum esse coniecit ⁹. *Ioan. Clericus* non tantum Pentateuchum (ob *Gen.* 12,6; 14,14; 35,21 similesque textus, ob scientiam geographicam, quae *Gen.* 2,11; 10,1 sqq. sese prodat aliasque rationes eiusdem generis) Moysi abiudicavit, sed (mirabile dictu) eum sacerdoti illi auctori attribuit, quem destructo regno Israel Asarhaddon Samariam misit, ut colonos assyriacos doceret legitima Dei terrae (4 *Reg.* 17, 27 sqq.) ¹⁰. Demum *Antonius van Dale* recentissimis rationalistis praelusit; etenim Pentateuchum « ab Esra ceterisque prophetis tum ex ipsa Lege Moysi tum ex reliquis libris prophetis in ista memoratis, forsan et ex aliis tunc adhuc exstantibus divino instinctu adornatum » esse definivit ¹¹. Quibus acatholicis saec. 17. scriptoribus unus adnumerandus est eiusdem aetatis catholicus auctor, *Rich. Simon* Congr. Orat., qui leges inter, quae a Moyse scriptae sint, et historias, quas scribae publici literis mandare soliti sint, distinguens fuse ostendere conatur Moysen integri Pentateuchi auctorem non fuisse ¹².

1. *S. Epiph.* haer. 18, 1 (M. 41, 257) : « (*Nazaraeorum* secta), quum israelitica e gente profecta sit, Iudaeorum in omnibus dogmata complectitur... Ac quum veteres illos Patriarchas, de quibus in Pentateucho mentio fit, approbet, qui ab Adam usque ad Moysen insigni pietate floruerunt,... Pentateuchum nihilominus ipsum repudiat; Moysen tamen agnoscit eumque legem accepisse credit, at non hanc, sed aliam quandam ». — *Idem* haer. 33, 4 (M. 41, 560) ex *Ptolemaei* ep. ad Floram : « Imprimis igitur sciendum est, universam illam legem, quae quinque Moysi voluminibus continetur, non ab uno legislatore esse profectam, sed admista quaedam hominum mandata esse, ut quemadmodum Salvator ipse docuit trifariam omnis lex sit distributa. Quaedam enim ad ipsum Deum eiusque sanctiones pertinent; alia Moysi tribuenda sunt, non quidem quatenus aliquid a Deo illius interventu decretum est, sed quatenus per sese ac suapte sponte nonnulla constituit; aliorum denique seniores, qui in populo erant, auctores exstiterunt ac primi illi privata quaedam praecepta inserere ausi sunt ». — *Idem* haer. 66, 42 (M. 42, 92) : *Manes* « duo testamenta sibi invicem esse contraria defendit, ac Deum illum, qui in Lege sit locutus, ab Evangelii auctore diversum, ideo illum principem appellat, alterum autem Filium, et Patrem nominat suum bonum Deum ».

2. *Euthym. Zigab.* Panopl. 27, 1 (M. 130, 1292).

3. *Orig. c. Cels.* IV. 42 (M. 11, 1097) : « Tum putat a Moyse, qui haec (sc. historiam diluvii) scripsit, adulteratam graecam Deucalionis historiam : si tamen harum rerum scriptorem fuisse Moysen existimat, et non potius *plures alios*. Hoc enim indicant haec eius verba : Qua in re nihil *agunt*, quam depravare et interpolare Deucalionis historiam, et ista alia : Neque enim *putabant*, opinor, haec in lucem esse proditura ».

4. *Ps. Clement.* hom. 3, 47 (M. 2, 141) : « Respondit Petrus : Dei lex per Moysen septuaginta viris sapientibus absque scripto data est, ut ceteris traderetur atque per successionem observari posset. Post Moysis vero assumptionem scripta est ab aliquo, sed non a Moyse. In ipsa enim Lege scriptum est : Et mortuus est Moyses et sepelierunt eum prope domum Phogor. Poluitne mortuus Moyses scribere : mortuus est Moyses » ?

5. *Carolstadii* de canon. script. (ed. *Credner*. 1847. p. 369).

6. *A. Masii* Comm. in Iosue (*Migne* Curs. compl. Script. 7, 853).

7. *Thom. Hobbes* Leviathan 33. (Londini 1653).

8. *Is. Peyrerii* Systema theologicum ex Praeadamitarum hypothese IV. 1. 2. (Amstelod. 1655. p. 125 sqq.). Eadem fere, ac moderni « critici », argumenta contra mosaicam Pentateuchi originem iam affert.

9. *Bar. Spinoza* Tractatus theol. polit. c. 8 sq. (Hamburg 1670).

10. *I. Clerici* Sentiments de quelques théologiens de Hollande. Lettre 6. (Amsterd. 1685); at opinionem suam in Comm. in Pentat. (Diss. 3. 1693) retractavit.

11. *Anton. van Dale* Dissertationes de origine et progressu idololatriae. Amstelodami 1693. p. 71. A Stephano Morino hac de quaestione impugnatus sententiam suam fusius explicavit duabus epistolis ad Morinum datis. l. c. p. 712 sqq. 737 sqq. Ultimo in loco etiam *S. Hieron.* c. Helvid. I. 7 (M. 23, 190) in auxilium vocat, quemadmodum iam Masius fecerat. At *S. Hier.*, si in loco allegato dicit : « sive Moysen dicere voveris auctorem Pentateuchi, sive Esdra eiusdem *instauratorem* operis, non recuso », procul dubio mosaicam libri originem non negat, sed ad illam sententiam alludit, quam nonnulli Patres ex 4. Esdrae libro hauserant, sc. libros sacros omnes in exilio babylonico deperditos ab Esdra divinitus esse restitutos.

12. *Rich. Simon.* Histoire crit. du Vieux Testament. Rotterdam 1685. I. 2. 5 etc. (p. 17 sqq.; 31 sqq.).

8. — Paucos admodum ex protestanticis, ex catholicis interpretibus multo pauciores assecutas invenerant illae sententiae, usque dum circa elapsi saeculi finem scepticismus philosophicus et rationalismus biblicus in scholis protestanticis praevalere coepissent. Quamprimum enim velut principium per se evidens statuebatur, nec miracula fieri nec futura praedici posse, atque omnis revelatio supranaturalis a limine velut absurda respuebatur, praepremis illi libri erant impugnandi, qui quam plurima miracula et vaticinia referebant, supranaturalem revelationem promulgabant, per ocularem illorum miraculorum testem scripti esse dicebantur. Quapropter, ut testimonium gravissimum, quod Pentateuchus revelationi divinae ferebat, e medio tolleretur, universale ac violentum bellum in mosaicam eius originem exarsit; atque eo usque res hodie venerunt, ut inter modernos interpretes protestanticos paucissimi inveniantur, qui Moysi integrum Pentateuchum attribuere audeant, adversariorum autem plures fere sint sententiae

diversae, quam capita. Vix enim non maiore cum ardore, quam Novi Testamenti interpretes « critici » in Evangeliiis discerpendis et dilacerandis insudant, Veteris Testamenti interpretes in Pentateucho discerpendo ingenia sua vexant, nec quisquam inter « eruditos interpretes » locum meretur, nisi quid novi de librorum istorum origine statuerit; maiore autem celebritate gaudet, qui ea, quae ipse statuit, ipse destruxit et secundam vel tertiam novam hypothesin promulgavit. Non minus inutile, quam difficile et taediosum onus in nos suscipere-mus, si completum errorum, qui nostro saeculo a « criticis » de Pen-tateuchi origine propositi sunt, catalogum contexere eorumque histo-riam scribere vellemus. Praecipuas dumtaxat hypotheses rationesque graviores, quibus authentia librorum mosaicorum impugnatur, pau-cissimis verbis enarrabimus illasque sententias, quae hodie magis sunt propagatae, explicabimus et quantum satis est in sequentibus paragraphis refutabimus.

Circa medium saec. 18. *Ioannes Astruc*, medicus parisiensis, ut mosaicam Geneseos originem facilius defenderet, varia documenta an-tiquiora a Moyse in illa scribenda adhibita immo in illam esse recepta coniecerat; praeter decem minora distinxerat duo maiora, quorum unum ex nomine *Elohim* constanter adhibito *elohisticum*, alterum ob constantem nominis *Iehovah* usum *iehovisticum* nominaverat¹. Quae coniectura ab *Eichhorn*² aliisque eruditius accuratiusque explicata fundamentum praecipuum constituit omnium modernarum hypothe-seon de Pentateuchi origine.

1. *Jean Astruc* Conjectures sur les mémoires originaux dont il paraît que Moïse s'est servi pour composer la Genèse (Bruxelles) 1773. — Quoniam nomen divinum יהוה non suis, uti decuit, sed vocabuli יהוה vocalibus a Massorethis instructum esse constat, genuinam eius pronuntiationem יהוה (*Iahve*) retinere malumus, ideoque nomina *Iahvista*, *opus iahvisticum* etc. posthac usurpabimus.

2. *I. G. Eichhorn* Urgeschichte. 2. Theil. (Repertorium für bibl. Literatur. Leipzig 1779. IV. p. 173 sqq.); Ueber Mosis Nachrichten von der noachischen Fluth (Repert. V. p. 185 sqq.). Cfr quoque *Eichhorn's* Urgeschichte herausgeg. von *I. Ph. Gabler* Alt-dorf 1793. II. 2. p. 10 sqq. — *Astruc* et *Eichhorn* mosaicam Pentateuchi originem non negant, in eo autem differunt, quod *Eichhorn* historiam a Moyse narratam pro meris mythis poeticis et philosophicis habuit, *Astruc* vero eius veritatem admisit.

9. — *Astruc* et *Eichhorn* in sola Genesi documenta diversa invenerant; quum enim ex nominibus divinis documenta sua distinguerent, inde autem ab Exod. 6. nomina haec promiscue adhiberi viderent, reli-quum Pentateuchum a Moyse teste oculari conscriptum esse censue-runt. Ineunte autem saeculo nostro *De Wette* etiam Deuteronomium a quatuor prioribus libris differre monuit, atque primus *Ewald* in in-

tegro Pentateucho varia documenta invenit; quae sententia ab eius sequacibus ad librum Iosue quoque extensa est ¹. Quapropter moderni « critici » non in Pentateuchi, sed in Hexateuchi originem inquirere solent; non enim Moysis mortem, sed terrae promissae occupationem docent aptam esse magni illius operis historici clausulam ².

Tres autem de illius origine propositae sunt hypotheses. Prima est illa ab Astruc indicata, quae olim varia opera separata exstiterisse atque ab iuniore manu coniuncta et in hodiernum Pentateuchi ordinem redacta esse tenet (*documentorum hypothesis*, Urkundenhypothese). Quot eiusmodi documenta exstiterint, quandonam sint exarata, a quo et quando in unum corpus sint coniuncta, inter hypotheseos huius patronos non convenit. *Dav. Ilgen* primus duos Elohistas et unum Iahvistam statuit, quorum opera in Genesi distinxit, *Gramberg* duo opera sufficere putavit, *Hupfeld* ad Genesim componendam iterum Iahvistam et duos Elohistas requisivit ³ etc.

Documenta autem haec alii in minuta fragmenta discerpserunt, quae variis temporibus composita aut notas genealogicas, aut singula facta historica, aut longiores narrationes, aut leges etc. continuisse atque demum a compilatore quodam in Pentateuchum esse compacta docuerunt (*fragmentorum hypothesis*, Fragmentenhypothese). Systematis pater est *I. S. Vater*, qui pauca quidem ex illis fragmentis a Moyse conscripta esse aut conscribi potuisse non negavit, alia autem aetati davidicae et salomonicae, alia iuniori tempori attribuit, atque eorum collectionem circa exsilium babylonicum factam esse coniecit. A quo non multum abluserunt *De Wette*, qui tamen postea sententiam suam mutavit, *Gesenius*, aliique, dum *Volney* iam Iosiae tempore ab Heleia sacerdote (4 Reg. 22) Pentateuchum ex fragmentis illis compositum esse voluit ⁴.

Verum quum nimis esset clarum, fortuita et ut ita dicamus mechanica documentorum vel fragmentorum conglutinatione Pentateuchum nostrum exoriri non potuisse, novum systema inventum est, quod unum documentum primitivum statuit ab uno vel pluribus iunioribus scriptoribus auctum, completum atque demum in modernam Pentateuchi vel potius Hexateuchi formam redactum (*supplementorum hypothesis*, Ergänzungshypothese). Secundum *Ewald*, hypotheseos huius auctorem, primitivum illud documentum erat elohisticum, quippe quod usque ad factum *Exod.* 6 relatum solo nomine Elohim usum sit, at ex antiquioribus libris iam nonnulla receperat. Paullo post exortum est aliud opus iahvisticum, quod ipsum quoque nonnulla ex aliis libris recepit. Demum venit tertius auctor qui primitivo operi elohistico partes operis iahvistici apte inseruit, nonnulla proprio Marte elaborata aut ex aliis scriptis fontibus desumpta adiecit atque hac ratione no-

strum Pentateuchum confecit⁵. Hypothesis haec a *Tuch*, *Bleek* aliisque vario modo est exulta atque explicata⁶; hodie autem cum prima hypothesi a plerisque ita coniungitur, ut complura documenta primitiva statuantur; sed de documentorum numero, origine, aetate moderni « critici » non minus dissentiunt, quam de diasceuastarum vel redactorum numero et aetate. Quantus sit eorum dissensus, clarius apparebit, si recentiora quaedam systemata adumbraverimus.

1. *De Wette* Beiträge zur Geschichte des A. T. I. II. 1806 sq. — *Ewald* in Studien u. Kritiken 1831. p. 602 sq.

2. Cfr. ex. gr. *Wellhausen* Prolegomena zur Geschichte Israels. Berlin 1883. p. 6. « Die fünf Bücher Moses gehören mit dem Buche Iosua zusammen, indem nicht der Tod Mose's, sondern vielmehr die Eroberung des verheissenen Landes den wahren Abschluss zu der Erzvätergeschichte, der Ausführung aus Aegypten und der Wüstenwanderung bildet: man redet also literarisch richtiger vom Hexateuch als vom Pentateuch ». Librum Iosue cum Pentateucho coniungunt *Ewald*, *Knobel*, *Schrader*, *Nöldeke*, *Dillmann*, *Bleek*, *Kuenen*, *Reuss* etc. Cfr *infra* 55.

3. *Dav. Ilgen* (Urkunden des Jerusalemischen Tempelarchivs in ihrer Urgestalt. Halle 1798) septemdecim documenta a tribus scriptoribus elaborata in sola Genesi ita coniuncta esse voluit, ut diasceuastes vix quidquam mutaverit. — *Gramberg* Libri Geneseos secundum fontes rite dignoscendos adumbratio nova. Lipsiae 1828. — *Hupfeld* (Die Quellen der Genesis und die Art ihrer Zusammensetzung. Berlin 1853) tria admittit separata et completa opera, quae plerumque quidem ad verbum usque a redactore in unum corpus sint coniuncta, interdum tamen correcta et mutata.

4. *I. S. Vater* (Commentar über den Pentat. Halle 1802-1805) III. p. 431 sqq. demonstrare conatur, varia fragmenta in toto Pentateucho distingui posse; p. 466 sqq. fragmenta illa diversis auctoribus deberi; p. 506 sqq. collectorem quendam illa chronologico ordine disposuisse. — *Gesenius* de Pentat. Samaritani origine. Halae 1815. — *Volney* Recherches nouvelles sur l'histoire ancienne. 1820. — *Hartmann* Hist. krit. Forschungen über die Bildung, das Zeitalter und den Plan der fünf Bücher Moses. Rostock 1831.

5. *Ewald* in Studien u. Kritiken. 1831. p. 603-605.

6. *Tuch* Commentar über die Genesis. Halle 1838. p. XXX sqq.; *Bleek* de libri Geneseos origine etc. Bonnae 1863; *Eiusd.* Einleitung in das A. T. Ed. 3. p. 238 sqq.; Ed. 4 p. 61 sqq. etc.

10. — Inter modernos rationalistas nemo frequentius, quam *G. H. I. Ewald*, opinionem suam de Pentateuchi origine mutavit. Postquam enim supplementorum hypothesin invexit, paullatim cum ea documentorum systema coniungere coepit numerumque auctorum redactorumque, quibus in conscribendo opere partem attribuit, continuo auxit, ita ut tandem innumeris fere indigeret. Primum autem opus, cuius partes in nostro Pentateucho superessent, tempore mosaico, ultimum aetate regis Iosiae exortum esse coniecit.

Ab ultima eius opinione *A. Knobel*, quamvis tot auctoribus non indigeat, haud multum abludit. iuxta eum enim Saulis tempore sacerdos quidam ad theocratiam defendendam *opus historicum et legale* (hodierni Pentateuchi fundamentum, Grundschrift) composuit, in quo, nomine Elohim adhibito,

historiam a creatione mundi usque ad Iosuae mortem narravit religiosasque maxime ac sacerdotales leges collegit, pro fontibus praeter traditionem oralem scriptis quibusdam antiquioribus (catalogis stationum *Num.* 33 et oppidorum singulis tribubus datorum *Ios.* 13-21, etc.) usus. Iamvero aetate Davidis *liber bellorum*, opus iahvisticum multas narrationes et nonnullas leges continens, et aetate Salomonis *liber iusti*, (כ"ה הישר), qui cum legibus poemata nonnulla (*2 Sam.* 1, 18 sqq.) complectebatur, exorti sunt. Quae duo opera, quorum prius sub rege Iosaphat, alterum sub initium assyriaci exsilii *novis editionibus emendatis et auctis* prodierunt, a Iahvista tempore regis Ezechiae ita cum primo opere elohistico sunt connexa, ut novum opus nasceretur, quod primis quatuor libris pentateuchicis, ultimis Deuteronomii capitibus et libro Iosue constabat. Sed vix terminatum hoc opus oblivioni est datum, usque dum Iosiae tempore Helcias sacerdos illud casu in templo reperiret ac Deuteronomii maiore parte (*Deut.* 1-30) paucisque l. Iosue versibus insertis Hexateuchum conficeret ².

Quatuor scriptoribus pro decem, quibus Knobel indiget, *E. Schrader* contentus est. Quorum primus, *Annalista*, sacerdos, ut videtur, in regno meridionali, primis Davidis annis ea fere, quae Knobel in suo opere historico et legali invenit, collegisse, plures tamen leges addidisse dicitur, ita ut paene completa legislatio levitica ei debeatur. Brevi post regni divisionem (intra an. 975. et 950.) auctor *theocraticus* in regno septemtrionali simile opus historicum et legale composuit, quod Knobelii libris bellorum et iusti quasi respondet atque similiter historiam usque ad davidicam aetatem perduxit. Uterque scriptor praeter traditionem oralem antiquiora scripta, quae partim adhuc distingui possint, adhibuit, aequae atque tertius auctor *propheticus*, qui ex traditionibus oralibus et scriptis inter an. 850. et 800. alia collegit et cum operibus theocratico et annalistico ita coniunxit, ut maior Hexateuchi pars exoriretur, cum solum Deuteronomium defuit. Quod tandem *deuteronomicus*, vir Ieremiae tempore vivens eique perfamiliaris, circa a. 630 ita adiecit, ut nonnulla in duobus prioribus libris maioris conformitatis gratia mutaret. Exeunte demum exsilio babylonico liber Iosue a reliquis libris separatus, Pentateuchus autem per Esdras populo promulgatus est ³.

Praeter redactores aliquos *A. Dillmann* ad Hexateuchum componendum quinque scriptores requirit, duos *Elohistas*, quos siglis *A* et *B* discernit, *Iahvistam* (*C*), *Deuteronomistam* (*D*) et auctorem legum illarum, quae *Lev.* 17-26 leguntur et ab aliis quidem leges de sanctitate, a *Dillmann* autem, quia prope Sinai sint lata, *sinaitica* vocantur (*S*). Porro *B* ante medium saec. 9., *A* circa a. 800., *C* circa a. 750. scripsisse eorumque opera c. a. 600. inter se esse copulata statuit; Deuteronomium vero sub Iosia exortum tempore exsilii tribus illis operibus in unum coniunctis esse adiectum, ac demum sinaiticum opus, ex quo *A* iam nonnulla receperat, brevi ante Esdras insertum, librum Iosue autem a Pentateucho separatum ⁴.

1. In primo suo opere (*Die Compos. der Genesis.* 1823) *Ewald* documentorum ac fragmentorum hypotheses impugnavit, sed a. 1831 (*Stud. u. Krit.* p. 596) Pentateuchum iam coepit dilacerare. Ultimum suum systema exposuit in sua *Gesch. des Volkes*

Israel. 2. 1851-53 (I. p. 80 sqq. II. p. 19 sqq.) et aliquantulum mutatum in eiusdem operis edit. 3. (1864-65). Mirum est, quanta cum certitudine, continuis suis mutationibus non obstantibus, quum maiores librorum partes, tum singulos quoque versus, immo versuum particulas inter multos suos scriptores distribuat.

2. A. Knobel Die Bücher Numeri, Deuteronomium, Iosue erklärt. 1861. p. 597-606 (Kurzgefasstes exeget. Handb. XIII).

3. Eb. Schrader in de Wette Einleitung. Ed. 8. 1869. p. 312-25. Teste Strack (Herzog P. R. E. Ed. 2. XI. p. 444) suam opinionem etiam 1882. retinuit.

4. A. Dillmann Die Genesis erkl. 1882. p. ix sqq.; Exodus u. Levit. 1880. p. vi sq.; Numeri, Deuter., Iosue 1886. p. 593 sqq.

Viri, quorum systemata hucusque adumbravimus, licet in scriptorum rectorumque numero et aetate definiendis et in Pentateuchi pericopis inter eos distribuendis multum inter se dissentiant, in eo tamen conveniunt, quod Deuteronomium recentissimam Pentateuchi partem, antiquissimam vero documentum illud habeant, quod a creatione mundi incipiens legislationem intermediorum librorum tradidisse dicitur atque ab aliis liber originum vel opus Elohistae I. aut Annalistae etc. vocatur; praeterea plerique ex eis etiam totum Pentateuchum (vel Hexateuchum) ante exilium terminatum fuisse concedunt. Quae placita, si pro veris constarent, ad divinam humanamque Pentateuchi auctoritatem convellendam iam sufficerent; at recentissimi « critici » novum, quo eam penitus destruerent, systema excoluerunt, eisdem, quibus eorum antecessores, principiis nixi. Ineunte iam saeculo nostro de Wette dubitationem moverat, num legislatio, quae mosaica vulgo diceretur, exilio esset antiquior; qua in via progressi a. 1835. W. Vatke et F. C. L. George Deuteronomium Iosiae tempore et quidem ante legislationem intermediorum librorum prodiisse declararunt⁵. Quae opiniones tum quidem oblivione mox obrutae, ultimis autem his decenniis a K. H. Graf, A. Kuenen, Ed. Reuss, B. Stade, J. Wellhausen, C. H. Cornill, S. R. Driver⁶ aliisque multis ad novam vitam resuscitatae variisque modis excultae, hodie inter « criticos » ita praevalent, ut aliquos iam ex « orthodoxis » protestantibus ad suas partes traxerint. Quare paucae novi systematis formas hic adumbrare visum est.

Iuxta Jul. Wellhausen, qui inter suos tantopere eminet, ut ab eo novum systema denominari soleat, decalogus antiquissima quidem Pentateuchi pars, at Moyse recentior est. Hexateuchum autem ex tribus potissimum operibus, quae ipsa tamen ex aliis antiquioribus coaluerint, conglutinatum esse docet; sua quippe sponte Deuteronomium a reliquis secerni ac separari partibus, in quibus duo elementa vel potius duo opera, unum legale et alterum historicum, satis facile distinguantur; legale enim opus, etsi a narranda creatione incipiat, pauca tantum historica referre, quibus leges introducat et colliget (aliorum igitur operi Originum vel Annalistae etc. respondet, novo tamen nomine liber quatuor foederum [A] et codex sacerdotalis [PC i. q. Priester-Codex seu P] vocatur⁷); historicum vero opus, quod praeter Exod. 20-34 et 34 leges non continuerit, duobus antiquioribus scriptis, uno iahvistico et uno elohistico, iam pridem ita coaluisse, ut inter se nondum accurate distingui possint (unde literis IE velut iahvistico-

elohisticum vel iehovisticum designatur). Ultimum hoc opus deinde (*IE*) brevi ante regni septemtrionalis finem esse consutum statuit, Deuteronomii maiorem partem (*Deut.* 12-26) sub rege Iosia prodiisse, codicem vero sacerdotalem (*P*) tempore exsilii paullatim esse exortum; ad Ezechielis quippe exemplum, qui ritualia quaedam praecepta in templo destructo olim observata in ultimis suis capitibus tradidisse asseritur, alios alias similes leges collegisse atque hac ratione natum esse librum, qui totam intermediorum librorum legislationem complecteretur. Interea etiam Deuteronomium esse auctum et completum ac simul nescio a quo et quare cum *IE* connexum; Esdram autem huic operi conglutinato codicem sacerdotalem inseruisse ac demum una cum Nehemia a. 444. totum Pentateuchum velut opus a Moyse ipso conscriptum Iudaeis promulgasse; Pentateuchum ergo non antiqui populi Israel legem sacram exhibere sed potius legem illius societatis religiosae Iudaeorum, quae regnis Israel et Iuda per Assyrios et Chaldaeos plane deletis in Palaestina permittentibus Persarum regibus sese formavit.

Cum Wellhausen in omnibus fere *B. Stade* consentit, ab eo autem *E. Reuss* aliquantum recedit, quum non ante Alexandri M. aetatem Pentateucho ultimam impositam esse manum definiat. Ceterum ipse quoque nihil in toto Pentateucho Moysi deberi, sed antiquissimam partem, « quae libro foederis » (*Exod.* 21-23) et « secundo decalogo » (*Exod.* 34, 11-26) ^(a) constituitur, tempore regis Iosaphat circa a. 850. editam esse tenet; circa finem illius saeculi auctorem iahvisticum (*I*) historiam israeliticam usque ad Palaestinae occupationem narrasse, sed eius opus iam mox cum simili antiquiore per Elohistam quendam edito (*E*) ita in unum esse conflatum (*IE*), ut hodie in plerisque aegre distinguantur; Deuteronomium (*D*) porro ante a. 18. Iosiae confictum ac brevi ante exsilium operi *IE* assutum esse; demum post a. 458. codicem sacerdotalem compositum esse atque Esdram et Nehemiam a. 444. hunc solum populo promulgasse; nam non nisi tempore intermedio inter Nehemiam et Alexandrum M. codicem *P*, aliis haud paucis praeceptis interim auctum, cum opere *IED* ad Pentateuchum et I. Iosue formandos coniunctum esse ⁸.

Wellhausen et Reuss iam auctores suos (*IEDP*) antiquioribus scriptis usos esse coniecerunt; quam coniecturam recentissimi « critici » cum *A. Kuenen* ita excoluerunt, ut vix non ad fragmentorum hypothesin reverti voluisse videantur ⁹. Exempli gratia *C. H. Cornill* ¹⁰ ad antiquissimum suum documentum (*I*) componendum tres requirit scriptores, quorum primus (*I*¹) diluvium ignoraverit, alter (*I*²) illud velut rem praecipuam narraverit, tertius (*I*³) utriusque narrationes ita coniunxerit, ut secundum magis sit

(a) Quam temere « critici » *Exod.* 34, 11-26 pro « secundo decalogo » habeant, clare dissensus docet, quo pro suo quisque arbitrio decem praecepta illis versibus contineri statuunt. En exempla quaedam :

	Praec. I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.
<i>Hitzig</i> :	vv. 12-16.	17.	18.	19 sq.	21.	22.	23 sq.	25.	26 ^a .	26 ^b .
<i>Bertheau</i> : v.	18.	19 sq.	21.	22 ^a .	22 ^b .	23 sq.	25 ^a .	25 ^b .	26 ^a .	26 ^b .
<i>Kayser</i> :	vv. 11-16.	17.	18.	19 sq.	21.	22.	23 sq.	25.	26 ^a .	26 ^b .
<i>Wellhaus.</i> :	vv. 14-16.	17.	18.	19 sq.	21.	23 sq.	25 ^a .	25 ^b .	26 ^a .	26 ^b .

secutus; totum autem opus (*I*) terminatum putat circa a. 850. Ad opus *E* deinde producendum ei sufficiunt duo viri, quorum prior (*E*¹) circa a. 750. in regno septemtrionali illud condiderit, alter (*E*²) circa a. 650. illud regno meridionali adaptaverit, ita ut brevi post 650. redactor quidam iahvisticus (*R*_i) opera *I* et *E*, nonnullis omissis et mutatis et additis, in unum corpus (*IE*) confundere potuerit. Explicatu longe difficiliorem Cornill censet originem quum Deuteronomii (*D*) tum codicis sacerdotalis (*P*); in *D* enim scribendo et redigendo et cum *IE* connectendo quam plurimos partem aliquam habuisse vult⁴⁴, sed vix pauciores in *P* producendo, quippe quod opus toti cuidam scribarum scholae debeatur, quae in Babylonia praecipuam eius partem intra an. 570. et 458. exaraverit. Praecipuam vero hanc partem, quam Esdras a. 444. Iudaeis palaestinensibus velut legem Domini promulgaverit, ex duobus potissimum documentis conflata dicit, quorum unum (*P*¹) praecepta ritualia a sacerdotibus collecta, alterum (*P*²) historiam quandam continuerit de religiosarum institutionum (sabbathi, distinctionis ciborum, circumcisionis etc.) origine; his tamen maioribus multa minora, quae siglo *P*^x designanda sint, quia singula suis auctoribus (*P*³. *P*⁴. *P*⁵. etc.) non amplius possint attribui, partim iam ante Esdram, partim post Esdram esse intermixta. Circa idem tempus, quo codex sacerdotalis colligi coeptus est, iuxta Cornill etiam *D* auctum terminatumque et per redactorem ultimum (*R*^d) cum *IE* connexum est; *P* autem cum *IED* intra a. 440. et 400. copulatus est per redactorem (*R*^p), qui pro genuino hodierni Pentateuchi auctore habendus sit, quia in *IED*, ut omnia accuratius consonent, haud pauca mutaverit. Neque tamen omnes hi scriptores et redactores viro docto sufficiunt, siquidem non tantum in *I* et *E* et *P* ex aliis fontibus scriptis nonnulla esse transumpta, sed etiam post a. 400. ex aliis fontibus specialibus nonnulla Pentateucho terminato inserta esse detexit, ita ut vix primum Ptolemaeorum aetate toti operi ultima manus sit imposita.

5. *W. Vatke* Die bibl. Theologie. 1835; *I. F. L. George* Die älteren jüdischen Feste. mit einer Kritik der Gesetzgebung des Pentateuch. 1835.

6. *K. H. Graf* Die geschichtlichen BB. des A. T. 1866; *eiusdem* dissertationes in *Mexx Archiv für Erforschung des A. T.* 1867-69. — *A. Kuenen* De Godsdiens van Israel 1869. *eiusdem* Hist. crit. onderzoek van het ontstaan... van de boeken etc. Ed. 2. I. II 1885-89; et Bijdragen tot de crit. van Pentat. en Iosue (Theol. Tijdschr. XI-XVIII 1877. sqq.). — *Ed. Reuss*. L'histoire sainte et la loi. 1879; *eiusdem* Gesch. des A. T. 1881. — *Jul. Wellhausen* Zur Composition des Hexat. 1876-77; ed. 2. in Skizzen u. Vorarbeiten II. 1885; *eiusdem* Prolegomena zur Gesch. Israels. 1883; cfr etiam *Bleek-Wellhausen* Einl. ins A. T. Ed. 4. 1878. p. 177 sqq. — *B. Stade* Gesch. des Volkes Israel. I. 1888. — *C. H. Cornill* Einl. ins A. T. Ed. 3. 1896. — *S. R. Driver* An Introd. to the literature of the O. T. Ed. 3. 1892. p. 1-150; idem opus iuxta ed. 5. germanice translata a *I. W. Rothstein*. 1896. p. 1-170 etc.

7. Nomen « liber quatuor foederum » ineptum est, quoniam tria tantum foedera in toto Pentateucho commemorantur. — Hic iam monuisse iuverit, a Wellhausen aliisque codicem sacerdotalem « audaci falsario » attribui, qui se Moysen fingens omni arte fraudem occultaverit, ut suum opus velut mosaicum populo obtruderet. A Deuteronomii tamen et operis *IE* auctoribus Wellhausen suspicionem fraudis

avertere conatur, quia de Moyse semper tertia persona loquantur seseque aperte a Moyse distinxerint (Proleg. p. 10. 39. 40. 168 etc.; cfr etiam *Driver Rothst.* 1. c. p. 93 sq.); sed *Cornill* (Einl. Ed. 3. p. 30) alique sinceriores audacioresque Deuteronomium quoque « fraudatori » attribui non dubitant.

8. *Ed. Reuss* iam inde ab a. 1834. praecipuas systematis theses in praelectionibus discipulis suis tradidit, typis autem eas vulgare ausus non est ante a. 1879 (cfr *L'histoire sainte*, p. 23 sq.; *Gesch. des A. T. Vorr.*); totum systema iam a. 1834 hac thesi complexus est: « *Legem praecesserunt prophetae et utrisque Psalmi sunt recentiores* » (*Gesch. d. A. T. p. VII*).

9. Egrege unus ex antesignanis « criticorum », *A. Klostermann* (*Der Pentateuch*. 1893. p. 117) temeritatem irridet iuniorum suorum collegarum, qui novos semper in Pentateucho fontes detegentes innumera nova sigla, quibus eos designent, cudent: « Ich trete, inquit, in den schärfsten Gegensatz zu der modernen Pentateuchforschung, welche uns zu erzählen weiss, dass es eine aus zwei Urschriften durch einen Dritten zusammengefügte Schrift *IE* und eine andere *D* gegeben hat, die dann ein Fünfter vermählte, gleichwie die früher getrennt existirenden, jüngeren Schriften *Q* und *P* von einem Achten copuliert seien, und dass endlich die Kinder dieser Ehen *IED* und *QP* von einem Elften verbunden worden seien, den heutigen Pentateuch zu erzeugen. Die allerneueste Wissenschaft ist freilich mit dieser bunten Fülle an die Formeln der Chemie gemahnender Buchstaben noch lange nicht zufrieden, sondern zerlegt einen jedem von ihnen noch wieder in verschiedene Nummern und wird darin auch fortfahren müssen, bis jeder Vers und Vertheil seine Chiffre erhalten hat, und wir vor der ungeheueren Entdeckung stehen, dass der Pentateuch, wie jedes alle durch einseitige Textüberlieferung auf uns gekommene Schriftstück, aus einer Mehrheit von Sätzen besteht, von denen jeder darauf geprüft sein will, ob er richtig überliefert worden sei ».

10. Cfr *Cornill* Einl. Ed. 3. 1896. p. 18-79, ubi non minus confuse quam diffuse systema suum exponit, in omnibus fere placita *A. Kuenen* secutus.

11. Quot quidem viri in Deuteronomium scribendum et componendum operam suam contulerint, *Cornill* (1. c. p. 23-33) clare non dicit; ingentem autem eorum numerum fuisse, ex eo concludere licet, quod sententias a *C. Steuernagel* (*Der Rahmen des Deuteron. 1894; Die Entstehung des deuteron. Gesetzes 1896*) propositas diserte approbet. Nam quatuor saltem vel quinque auctoribus *Cornill* ad prima undecim capita producenda indiget, multo plures autem *Steuernagel* requirit ad Deut. 12, 1-26, 19. Nam iuxta eum haec pars ex duobus legum codicibus coaluit, qui siglis *Pl* et *Sg* distinguuntur, quia in priore populus numero plurali, in altero autem singulari compelletur; atqui codex *Pl* ex quinque antiquioribus libris est conflatus inter quos primum locum « fons seniorum » (*Alttestenquelle*) tenuit, qui ipse iterum ex quatuor diversis opusculis velut capitibus confluit; quot vero opera in codice *Sg* coniuncta sint, definiri non posse, quia ultimus eius redactor fontes suos liberius tractaverit; certum tamen esse, eum variis esse usum ac praesertim « fons seniorum » aut quatuor opusculis, ex quibus est exortus. Porro opuscula haec omnia ab a. 700. ad a. 650. scripta et per varios redactores connexa esse; tunc « librum legis » hunc (sc. Deut. 12-26) in templo esse depositum ac tandem a. 623. velut antiquam legem regi Iosiae oblatum (cfr *Driver-Rothst.* 1. c. p. 121 sqq.). Porro in Deut. 27. uti in 28, ac reliquis capitibus *Cornill* varias manus distingui asserit. Sed quemnam eiusmodi insanias referre non piguerit?

Inter acatholicos, qui « orthodoxorum » nomine gloriantur, *Fr. Delitzsch*, ab initio quidem Pentateuchum per Iosuen terminatum esse tenuit, postea

vero, etsi *legislationis* divinam et mosaicam originem profiteretur, in Pentateuchi analysi cum Wellhausen et Reuss fere consensit atque de fontium aetate tantum cum illis disputavit, Deuteronomium post Salomonem sed ante Iosiam, codicem sacerdotalem post Iosiam sed ante exilium conscriptum esse asserens; nihilominus dubitavit, num totus Pentateuchus eo tempore, quo adornata est versio alexandrina, iam hodiernam suam habuisset formam¹³. Eandem viam ingressus *Ed. Koenig* antemosaica quaedam (*Gen.* 14; plura ex *Gen.* 49 etc.) et haud pauca mosaica (tum legalia, uti *Exod.* 20,1-17; 20,22-23,33; 34,10-26 etc., tum poetica uti *Exod.* 17,1-21; *Num.* 6,24 sqq. etc.) in Pentateucho adesse tenet, at eadem fere cum Wellhausen documenta agnoscit cum eoque censet, P non nisi post *IE* atque *D* tempore exilii esse finitum, quin etiam verisimile habet, Esdram ante reditum suum ex Babylonia documenta collegisse apteque disposuisse, ita ut ipse proprie sit Pentateuchi auctor¹³. Non tam longe progreditur *H. L. Strack*; eisdem enim fontes cum « criticis » distinguit, sed systematis consecraria effugere conatur, quatenus eorum aetatem aliter definiens Pentateuchum iam ante exilium fuisse completum non tam demonstrat, quam velut probabile admittit¹⁴.

Coronidis gratia, ut accuratius appareat, quo effrena « criticorum » licentia rem perduxerit, addamus, iuxta *L. Seinecke* Deuteronomium non ante an. 320-250 et Leviticum non ante a. 164. scribi potuisse, iuxta *Maur. Vernes* autem omnes Vet. Test. libros a 3. ad 1. saec. per scribas iudaicos esse compositos¹⁵.

12. *Fr. Delitzsch* Pentat. - krit. Studien; Urmosaisches im Pentat. (Luthardt Zeitschr. für christliche. Wissenschaft. 1880. 1882).

13. *Ed. König* Einleitung in das A. T. 1893 (p. 180 sqq. 241).

14. *H. L. Strack* Einleitung in das A. T. Ed. 4. 1895 (p. 40-59).

15. *L. Seinecke* Geschichte des Volkes Israel. II. 1884; — *M. Vernes*. Les résultats de l'exégèse biblique. 1890; Essais bibliques. 1891. etc.

Sat magna igitur est « criticorum » systematum de Pentateuchi origine varietas, ut facile unusquisque inveniat, quo delectetur. Neque deerit, ad quem appellet, sive pauciores (duos vel tres etc.) sive plures (septem vel octo etc.) sive innumeros Pentateuchi auctores et redactores fuisse statuerit. Similiter eum terminatum asserere poterit aut tempore Iosuae (cum *Del.* 1872.), aut aetate unius ex primis regibus vel Saulis (cum *Stachelin*) vel Davidis (cum *Bleek*) vel Salomonis (cum *Tuch*), aut ultima regum aetate vel sub Iosia (cum *Knobel*) vel brevi ante exilium (cum *Schrad. Strack*), aut durante exilio vel ante Esdram (cum *Dillm.*) vel per Esdram (cum *Koenig*), aut post exilium vel inter Nehemiam et Alexandrum M. (cum *Reuss*) vel primorum Ptolemaeorum (cum *Del.* 1881. et *Cornill*) vel Machabaeorum aetate (cum *Seinecke*). Item latissimus per totam historiam israeliticam ab Abraham usque ad Machabaeos ei patet campus in singulorum documentorum aetate definienda, si idem documentum (*Gen.* 14) ab aliis (*Koenig* etc.) ante Moysen, ab aliis (*Wellh.*, *Cornill* etc.) diu post exilium conscriptum dici viderit. Neque timebit, ne in certis partibus vel particulis scriptori at-

tribuendis solus erret, si satis frequenter aliquid ab aliis Iahvistae, ab aliis Elohistae etc. adscribi animadverterit ¹⁶. Ubi vero anceps, cui versus addicendus sit, haeserit, aut ad novum fontem specialem vel redactorem quendam provocare aut novis terminis technicis suam opinionem cohonestaturus asserere poterit, illo in loco Iahvistam « studiose imitatum vel ex parte sectatum esse » Elohistam, « aut colorem elohisticum adhibuisse », aut « fundamento Elohistico suum aedificium superstruxisse », aut « marginem vel subscriptionem Elohistae retinuisse » etc. ¹⁷.

Nisi de re summi momenti ageretur, gravitas, qua viri eruditi post diuturnum ac diligens studium systemata eiusmodi in medium afferunt, solum risum provocaret; tanta enim cum certitudine suum quisque novum proponit, ut rem aliter esse non posse iurares, atque inexorabili iudicio ex doctorum interpretum numero te excludent, quamprimum eorum hypotheses reicere aut argumenta, quibus firmari dicuntur, impugnare aut ex systematum multiplicitate et contradictionibus ad fundamenti, cui superstruuntur, inutilitatem et imbecillitatem concludere ausus fueris ¹⁸.

16. Ex. gr. *Gen.* 6,1-8 Iahvistae ab *Hupf.*, partim Iahvistae partim Elohistae a *Schrad.*, nec Iahvistae, sed fonti speciali a *Del.* tribuitur; *Gen.* 7,3 Elohistae datur a *Tuch.*, Iahvistae a *Noeld.*, *Wellh.* aliisque; *Gen.* 49. iterum Elohistae a *Tuch* et *Ew.*, Iahvistae ab *Hupf.*, partim scriptori antemosaico a *Koenig* etc.

17. Cfr de his similibusque effugiis a *Del. Schrad.* etc. frequenter adhibitis *Knabenbauer* *Stimm.* a. M. Laach. 1873. IV. p. 364; *Flunk* *Innsbr. Zeitschr. f. kath. Theol.* 1885. p. 603 etc.

18. Non nisi a « viro plane indocto » multitudinem fontium, ad quos « critici » confugere cogantur, innumerasque eorum dissensiones et contradictiones pro argumentis afferri, quibus systematum fundamentum inane ac debile esse demonstretur, inter alios etiam *Strack* (*Herzog P. R. E. Ed. 2. XI. 1883. p. 442*) asserere non dubitat, quasi « viro vere docto » multitudo et varietas et contradictio opinionum esse posset argumentum veritatis, quae una sola est. Frequentius tamen « critici », ut se veram viam tenere ostendant, ad consensum provocant, ad quem iam pervenerint (*l. c. p. 443*). At consensum, si quis adest, ex eo facile explicari non vident, quod iuniores, novo examine non instituto, praedecessorum placita caeci sequentes velut rem per se evidentem cum eis admittant, Pentateuchum ex variis documentis esse coagulatum, in quorum dumtaxat numerum, aetatem, indolem sit inquirendum. Neque ex erronea quoque sententia, si pro principio statuitur, consensum quendam non tantum posse sed debere exoriri satis considerant. De reliquo consensum, si quaeritur, quomodo tandem et quando et per quem vel quos Pentateuchus sit natus, non in multis, sed in paucissimis adesse, evidenter ex tabulis apparet, quae ab uno ex « criticis », *H. Holzinger*, operi suo (*Einleitung in den Hexateuch. Freiburg 1893.*) adiectae quatuordecim praecipua systemata « critica » recensent. Consensus solus adest in negatione unitatis et antiquitatis Pentateuchi; quare etiam unus ex primis systematis wellhausiani inventoribus, *W. Vatke*, in opere posthumo (*Einl. ins A. T. herausgeg. von Preuss. 1886. p. 269*) ut iuvenum animos dissensionibus « criticorum » turbatos consoletur, nihil aliud afferre potest, nisi « in distinctione et reiectione (*Ausscheidung*) partium elohisticarum » (earum scil. quae « fraudatori » debeantur) fere cunctos consentire; mira profecto consolatio!

11. — Argumenta demum, quibus « critici » Pentateuchum ex variis

documentis per varios scriptores decursu saeculorum exaratis coaluisse demonstrare conantur, haec fere sunt. Primum ac praecipuum semper eis diversorum nominum divinorum usus praebet. Licet enim hodie plerique illud non multum habere roboris concedant, quoniam divina nomina haud raro a iunior manu sint mutata et unum saltem admittendum sit documentum, quod nominibus illis promiscue utatur, omnes tamen primo in loco, quando de documentorum distinctione agitur, divina nomina in medium afferunt. — Ad quod debile fundamentum corroborandum moderni alia munimenta addunt. Ac primum quidem in partibus elohisticis et iahvisticis diversas voces dicendique formulas adhiberi ac diversum esse stylum sibi persuadent, quamvis alibi frequenter profiteantur, ex textu massorethico plane non constare, quid auctor ipse scripserit¹. Diversas deinde illis in partibus cogitandi sentiendique rationes reperiri addunt, uti diversas quoque opiniones quum religiosas tum historicas. — Quo nondum contenti in narrationibus legibusque repetitiones et contradictiones innumeras inveniunt, quae non nisi diversis scriptoribus deberi possint; ac similiter ex eo, quod haud raris in locis idearum nexum et contextum laxum esse aut omnino desiderari arbitrantur, ad diversos auctores concludunt. — Tandem titulos clausulasque frequentes adesse monent, quibus diversorum scriptorum particulae inchoentur aut terminentur; attamen hoc argumentum ab iis maxime excultum, qui totum Pentateuchum minutis fragmentis constare somniant, hodie fere negligitur.

Iamvero ut ordine procedamus, praepimis mosaicam Pentateuchi originem historicis argumentis certis stabiliemus (§ 3) et a praecipuis obiectionibus vindicabimus (§ 4); illa deinde, quibus operis unitas impugnatur, exacto iudicio examinabimus (§ 5), demum quid de antiquitate legislationis, quae in Deuteronomio et in « criticorum » codice sacerdotali continetur, sentiendum sit ostendemus (§ 6).

1. De hac « criticorum » secum ipsis pugnantium ratione argumentandi fuse agit A. Klostermann *Der Pentateuch*. 1893. p. 1-54.

§ 3. — *De mosaica Pentateuchi origine.*

12. — Adversus errores omnes, quos enumeravimus, primo loco stabiliemus, *Moysen quinque illorum librorum, qui inde ab antiquissimis temporibus ei auctori sunt attributi, revera auctorem esse*¹. Verum ut adversariorum cavillationes facilius praecaveamus, explicemus oportet, quo sensu mosaica Pentateuchi origo intelligenda sit.

Atque 1. quidem per se evidens est, nos Moysen auctorem Pentateuchi esse defendentes nec negare nec asserere, iam ante eum non-

nulla ex iis, quae refert, literis esse consignata eumque praesertim in Genesi scribenda antiquiora documenta adhibuisse vel etiam in opus suum transmississe. Neque enim, ut aliquis historici operis auctor esse iure dicatur, ullo modo requiritur, ut omnia primus scripserit; nemo profecto historiarum romanarum auctorem esse Livium negaverit, sive quia antiqua documenta, quae invenit, in eas inseruit, sive quia non pauca ex Polybii aliorumque operibus in eas transtulit. Is iure merito totius operis auctor habetur, qui eius consilium et finem mente concepit, historiae partes praecipuas et integras conscripsit, illaque, quae forte aliunde hausit, consilio finique suo ita accommodavit, ut illa revera sua faceret². Quemadmodum enim auctor 2 Mach. Iasonis Cyren. opere usus est, aut S. Lucas fontes scriptos adhibuisse a multis (etsi parum recte, opinor) creditur, ita profecto etiam Moyses eos adhibere potuit; revera nonnulla in Genesi singularem antiquitatis colorem prae se ferunt (Gen. 10, 14, 23 etc.), nec quidquam impedit, quominus Moysen ea ex antiquiore documento in suum opus transtulisse dicamus.

Neque 2. mosaicam Pentateuchi originem defendentes omnia et singula, quae hodie in textu hebraico leguntur, a Moyse profecta esse asserimus. Commūnem enim antiquorum librorum sortem non effugit, ita ut sat multis naevis osecitantia librorum invectis hodie scateat, atque fieri quoque potuit et haud dubie factum est, ut lingua eius antiquior ad iunioris aetatis linguam accommodaretur nominibusque obsoletis usitatiores substituerentur³. Neque mosaicam librorum originem negamus, si glossas nonnullas explicationis vel elucidationis gratia insertas esse concedimus (id enim in iunioribus quoque libris factum esse antiquiores plerique admittunt⁴), aut si eis terminatis nonnulla a iunioris scriptore inspirato adiecta esse asserimus; quo illa maxime spectant, quae in fine Deuteronomii de Moysis morte traduntur et ab omnibus fere interpretibus, etsi mosaicam Pentateuchi originem acriter defendant, Iosuae vel Esdrae auctori attribuuntur⁵.

Quibus praemissis mosaicam Pentateuchi originem quinque argumentis demonstrabimus, quorum tria priora directe probabunt Moysen eius esse auctorem, duo altera, quamquam directe et proxime nihil nisi mosaica aetate eum exortum esse evincunt, prioribus tamen confirmandis et corroborandis non parum inserviunt.

1. Ex catholicis operibus cfr Introductiones a *Herbst. Welte, Scholz, Lamy, Ubaldi, Vigouroux, Kaulen* (Ed. 3. 1893. p. 191 sqq.) editas ac praesertim *W. Smith* The Pentateuch in its authorship (Dublin 1868. I. p. 10-377), *I. Knabenbauer* Der Pentateuch u. die Kritik (Stimmen a. Maria Laach 1873. IV.), *I. P. Martin* De l'origine du Pentat. (Introd. à la critique générale de l'A. T. 1887. sqq.) etc. — Ex acatholicis praeferat opera notissima a *F. H. Ranke, F. W. Hengstenberg, H. A. Haevernick,*

C. F. Keil inde ab a. 1834. edita omnino etiam recentiora quaedam conferri merentur, ac praesertim W. H. Green *The higher Criticism of the Pentat.* 1895; *eiusdem* *Die Feste der Hebräer in ihrer Beziehung zur Kritik* (germ. 1894) *variaeque eius dissertationes* in *The Presbyterian Review*, etc.; *Lex mosaica* or the Law and the higher Criticism ed. by V. French (London 1894); Ed. Rupprecht *Das Rärtel des Fünfbuches Mose u. seine Lösung* (4 voll. 1894-97); Fr. Hommel *Die altisraelitische Ueberlieferung in inschriftlicher Beleuchtung* (München 1897) etc.

2. Confer *Smith* l. c. p. 21 sq.: « Although Moses reduced the Pentateuch to writing, we are not to suppose, that he was *the original author* of everything in it. Former generations, far back in antiquity, had naturally written down and preserved the records of past events. Joseph, Jacob, Isaac and Abraham had probably contributed their share to patriarchal literature; and Moses was, no doubt, disposed to avail himself of all the aids within his reach, and of all the sources of information at his command. So that, besides personal observation, we might expect him to use, with due caution, the current traditions of his time, popular songs, monuments, registers, genealogies, narratives, biographies and histories. It would be no matter for astonishment, if we found him incorporating with his own original materials documents from elsewhere, adapting, curtailing, extending, translating, as Livy does whole pages of Polybius without acknowledgment; or interweaving them with his own narrative, or with each other, as Mac Cabe does with the ancient chroniclers of England... Who knows but that it may be reserved for some future age to descend into the vaults of Hebron, to behold the very mummy of Jacob, and in a mouldering papyrus-leaf to trace some document with which we have been familiar in Genesis? »

3. Cfr *Introd. gener.* Ed. 2. 255 (infra); *Kaulen* Einl. Ed. 3. p. 53; *Flunk* in *Kirchenlexicon*, Ed. 2. IX. p. 1794. etc.

4. Iuxta *Corn. a Lap.* probabiliter 2 *Esdr.* 12,11 non est scriptus a Nehemia sed post eius mortem ab alio scriptore hagiographo insertus; iuxta *Agellium* *Ps.* 50,19. 20 a posteriore quodam scriptore sunt additi etc.

5. Cfr *Bonfrer.* in *Deut.* 34,5. — Assentiri tamen non possumus *Cornelio a Lap.* (In *Pentat.* Arg.) asserenti: « Adverte Mosen Pentateuchum simpliciter conscripsisse per modum diarii vel Annalium; Iosuen tamen vel aliquem similem eosdem hos Moisis annales *in ordinem digessisse, distinxisse et sententias nonnullas addidisse et intertexisse* ». Neque B. Pererii S. I. (Comment. in *Genesim.* Coloniae 1606. p. 3) nobis probatur opinio: « Placet etiam mihi, inquit, eorum sententia, qui existimant hoc Pentateuchum longo post Moysen tempore interiectis multifariam verborum et sententiarum clausulis veluti sarcitum et explicatius redditum et ad continuandam historiae seriem melius esse dispositum ». Quae si vera essent, nescio annon Iosue vel alius recentior scriptor rectius, quam Moyses, Pentateuchi auctor vocaretur. Ceterum rationalismo non favere antiquiorum interpretum sententias evidens est, quum semper supponant mutationes, quas admittunt, *ab inspiratis scriptoribus* esse factas. Hinc etiam plura, quam opus est, a iuniore manu Pentateucho addita esse censent; sed de hac quaestione infra tractabimus.

13. — I. Initium autem ab illo argumento facimus, quod omni exceptione maius omnibus, qui christiano nomine gloriantur, solum sufficere potest ac debet, nimirum a CHRISTI DOMINI N. TESTIMONIO¹. Iudaeos enim Christi tempore unanimi consensu integrum illum, quem hodie habemus, Pentateuchum Moysi auctori attribuisse nemo negat: atqui tantum abest, ut communem hanc Iudaeorum persuasionem

Christus Dominus reprobaverit, ut eam disertis verbis approbaverit et confirmaverit. Quod ut clarius appareat,

1. ad illos textus evangelicos provocamus, in quibus Dominus de *libro Moysis*, de *Lege Moysis* loquitur. Procul enim dubio Dominus, si Sadducaeos interrogat: « De mortuis autem quod resurgant, non *legistis in libro Moysi* super rubum, quomodo dixerit illi Deus » etc., aut si discipulos docet: « necesse est impleri omnia, quae *scripta sunt in Lege Moysi* et Prophetis et Psalmis *de me* »², verbis suis alium sensum non attribuit, nisi eum, quo solo ab eius auditoribus intelligi potuerunt, nimirum « in libro, cuius auctor est Moyses ». Quibus vicini sunt textus illi, qui praecepta pentateuchica, quamvis divina habita sint, diserte Moysi attribuunt. Secundum Dominum N. *Moyses* « *praecepit* » leprosis mundatis, ut se sacerdotibus ostendant, *Moyses* « *permisit* » Iudaeis dare libellum repudii, *Moyses* « *dixit* » Honora patrem tuum, *Moyses* « *scripsit* » praeceptum de libello repudii, *Moyses* « *ostendit* » super rubum mortuos esse resurrecturos, *Moyses* « *dedit* » legem circumcisionis etc.³; atqui omnia vocabula illa ita sunt comparata, ut Pentateuchum a Moyse esse conscriptum necessario supponant.

2. Ne quis vero obiiciat, Dominum loquendi modo et persuasioni Iudaeorum sese accommodasse ea fere ratione, qua illi quoque, qui Homerum quendam unquam vixisse aut quidquam scripsisse negant, tamen formula « *Homerus scripsit* » uti solent, ad textum provocamus, qui omnem prorsus accommodationis suspicionem excludit. Iudaeis nimirum ipsum interficere volentibus ait Dominus: « Nolite putare, quia ego accusaturus sim vos apud Patrem; est qui accusat vos, Moyses, in quo speratis. Si enim crederetis Moysi, crederetis et mihi: *de me enim ille scripsit*. Si autem *illius literis* (τοῦ ἐκείνου γράμματος scriptis vel libris) non creditis, quomodo *verbis meis* credetis » (Ioan. 5, 45 sqq.)? Totum Pentateuchum, quatenus sive verbis sive typis Domini adventum vitamque annuntiavit, hac sententia designari evidens est (cfr v. 39) neque minus certum est, eum totum Moysi auctori attribui. Nulla autem accommodationis suspicio adest; nam nudis verbis *Moyses* Iudaeos accusaturus esse asseritur, quia *suis ipsius libris* de Messia loquentibus credere noluerint; atqui si Moyses verus Pentateuchi auctor non esset sed erronee tantum eius auctor esset habitus, Dominus directe et immediate hunc errorem approbasset, id quod dicere impium est ac blasphemum⁴.

3. Argumentum autem nostrum *Apostolorum et Evangelistarum loquendi modus confirmat*. Etenim Iacobus et Paulus, si « *Moysen legi* » dicunt, aut Paulus, si de *libro* loquitur, quem Moyses populo legit et deinde sanguine aspersit, aut sacri scriptores, si praecepta, vaticinia, narrationes, quae in Pentateucho leguntur, ad Moysen referunt⁵, a

Domino certissime non erant edocti, libros istos Moysi auctori erronee attribui, sed potius in sua persuasione de mosaica eorum origine a Domino ipso erant confirmati.

1. W. Smith. (The book of Moses etc. p. 15-42) hoc argumentum plene et accurate exponit; multo diffusius at minus accurate ex acathol. Ed. Rupprecht (Des Rätsels Lösung. I. 1895. p. 39-80; 191-242); cfr etiam Rawlinson in *Lex mosaica* p. 44 sqq.

Adversarii aut plane illud repudiant, quia solis internis rationibus quaestio sit definienda (cfr iam Davidson Introd. to the O. T. 1862. I. p. 126), aut illud recusant ac deprecantur, quoniam Christo et Apostolis sit iniuriosum, quippe quorum auctoritas additione aliorum argumentorum vilipendatur, et quoniam haec quaestio, utpote critico-historica, ad theologos non sit deferenda (cfr Strack in Herzog P. R. E. Ed. 2. XI. 441 et eiusdem Einl. i. d. A. T. Ed. 4. 1895. p. 23 sq.). — Quis acumen sagacitatemque « criticorum » non miretur, qui ad factum historicum originis libri alicuius cognoscendum ac probandum testibus, qui rem sciunt, non indigent sed solis internis libri characteribus quaestionem definire possunt! Contra Strack vero similesque « orthodoxos » acath. monemus, unum Christi Apostolorumque testimonium *Christianis* omnibus ad plenam faciendam rei fidem procul dubio sufficere posse ac debere, alia tamen argumenta aptissime adiungi, ut etiam *infideles ac rationalistae* de eadem convincantur, neque hac additione auctoritatem Christi Apostolorumque minui aut vilipendi, sed adversarios ad eam agnoscendam adduci. Porro quaestio de mosaica Pentateuchi origine nobis nequaquam est mere historico-critica, verum praeprimis dogmatica vel potius apologetica et polemica contra rationalistas, qui optime perspiciunt, cum mosaica Pentateuchi origine divinam illius ac totius quoque Veteris Test. auctoritatem intime esse connexam atque destructa hac auctoritate revelationem Novi Test. sua sponte ruere. Nam societas illa religiosa, quae mosaicum Pentateuchum tamquam Legem divinitus sibi datam venerabatur eique tota innitebatur, facta est mater Ecclesiae christianae; quicumque ergo Pentateuchum ex documentis nescio quomodo exortis vel potius per falsarios audacter confictis conflatum esse tenet, is cum iudaica illa societate etiam Ecclesiam reicere debet, quippe quae non amplius a Christo fundata dici possit; quin etiam Christi, qui ad eiusmodi librum tamquam ad fontem veritatis appellavit, divinitatem totamque eius doctrinam negare cogitur (cfr M. Flunk Ergebnisse der negat. Kritik. Zeitschr. f. kath. Theol. 1885. p. 407). Itaque ad theologos multo magis quam ad historicos aut criticos quaestio haec pertinet.

2. Marc. 12,26; Luc. 24,44. Locutio liber *Moysis* per se triplici quidem sensu explicari potest: liber, cuius vel *titulus*, vel *praecipuum argumentum*, vel *auctor* Moyses est. Verum Pentateuchus nunquam titulo *Moysis* inscriptus est neque de Moyse eiusque vita potissimum tractat; sola ergo remanet tertia explicatio, quam tota quoque antiquitas semper tenuit.

3. *Matth.* 8,4 (et parall. *Marc.* et *Luc.*); 19,4-8 (et parall. *Marc.*); *Marc.* 7,10; *Luc.* 20,37; 24,27 (cfr v. 44); *Ioan.* 7,19. 22. 23.

4. Davidson, postquam totum argumentum repudiavit, illud etiam duplici ratione infirmare conatur (l. c. p. 17 sq.). Dominum enim et Apostolos illis in occasionibus ad hominem argumentatos esse obicit; neque dissimiliter Ed. König (Einleitung 1893. p. 144) eos, quia artis criticae non essent magistri, obligatos non fuisse monet ad eiusmodi errorem Iudaeorum corrigendum. At argumenti ad hominem non adest vestigium ac simpliciter Dominus asserit: *Moyses vos accusabit, Moyses de me scripsit*. Magistro porro, etsi cunctos auditorum errores statim corrigere non teneatur, nunquam tamen ullum, ne levem quidem, diserte approbare licet, quin men-

dacii fraudisque reus fiat; quaestio autem de origine Pentateuchi, in quo se vitam habere credebant, Iudaeis levis non erat neque mere critica. — Deinde *Davidson* Dominum in rebus historicis et criticis, quia ad solam *humanam* eius scientiam pertinerent, a gentis suae aetatisque opinionibus dependisse, ergo errare potuisse, obicit (« it should also be observed, that historical and critical questions could only belong to the sphere of his *human culture*, a culture stamped with the characteristics of his age and country »). Quam obiectionem a *Strack* (Einl. 1895. p. 24) velut probabilem adoptatam refutatione indignam habebit, quicumque in Christum, Dei Filium incarnatum credit, qui est via, veritas et vita nostra.

5. *Act.* 15,13; 2 *Cor.* 3,15; *Hebr.* 9,19 (*Exord.* 24,8); *Luc.* 2,22; *Ioan.* 4,17. 45; *Act.* 27,33; *Rom.* 9,15; 1 *Cor.* 9,9; *Hebr.* 7,14; 8,5 etc. — Nonnulla ex his testimoniis non universum quidem Pentateuchum, sed solam eius partem attingere non ignoramus; quoniam vero quam plurimi hodie nihil mosaici in universo Pentateucho agnoscunt, illa praetermittenda non duximus, praesertim quum testimoniis illis, si simul sumuntur, totum eius argumentum, *historicum, legale, propheticum*, Moysi auctori attribui apparet.

14. — II. Alterum argumentum IUDAEORUM TRADITIO IN SE IPSA CONSIDERATA nobis praebet, quippe quae omnibus conditionibus ita sit ornata, ut plenam fidem creare debeat. Nemo nisi demens ullo modo in dubium vocabit, quin Pentateuchus eadem, qua hodie, forma quinto vel saltem tertio ante Christum saeculo exstiterit atque apud Iudaeos, *quia* eum a Moyse Dei legato conscriptum credebant, maximo in honore fuerit. Etenim ineunte saec. 3. sub primis Ptolemaeis iam confecta est alexandrina Pentateuchi versio, nec quisquam Pentateuchum samaritanum aetate Alexandri M. habet iuniorem¹. Eo igitur tempore ab omnibus Iudaeis erat receptus, neque eorum in varias terras dispersio neque eorum in varias sectas divisio hunc consensum sustulit aut minuit; eadem enim veneratione eum prosequabantur Pharisei et Sadducaei, Samaritani et Esseni², Iudaei palaestinienses et hellenistae. Quanta autem haec veneratio fuerit, nobis testatur *Iosephus*: « Quum enim tot iam saecula effluxerint, inquit, nemo adhuc nec adicere illis nec ab illis auferre aut in illis mutare quidquam est ausus. Sed omnibus Iudaeis statim ab ipso nascendi exordio hoc insitum atque innatum est... ut Dei haec esse praecepta credamus, iisdem constantes adhaereamus, eorundem causa, si opus fuerit, libentissime mortem perferamus »³. Iam vero profundam hanc Pentateuchi venerationem cum intima persuasionem de mosaica eius origine coniunctam fuisse in eaque firmissimum suum fundamentum habuisse non minus est certum. Quemadmodum suo tempore Thalmudistae asserebant » Moysen scripsisse librum suum... Iosuen librum suum scripsisse et octo versus (de Moysis morte) in Lege »⁴, ita Sadducaeis et Phariseis tempore Christi de mosaica eius origine persuasum erat. Atque illi, qui utpote graecis literis dediti ad communem hanc persuasionem addubitandam magis videri poterant inclinati, *Philo* et *Fl. Iosephus*, tantum abfuit,

ut eam reiicerent, ut vel ipsam suae mortis historiam Moysen literis mandasse assererent⁵. Philone antiquiorem scriptorem profanum inter Iudaeos non habemus, nihilominus autem persuasionem hanc multo antiquiorem esse facile demonstramus. Ethnici enim scriptores, *Alexander Polyhistor*, qui medio saec. 1. a. Chr. floruit, *Eupolemus*, saec. 2. scriptor a Polyhistore allegatus, *Hecataeus*, Alexandri M. amicus, si « Moysen legislatorem historiam rerum iudaicarum narrasse », primum « Iudaeis leges scripsisse » referunt⁶, ea sine ullo dubio tradunt, quae a Iudaeis audierant. Igitur 4. saltem saeculo a. Chr. inter Iudaeos de mosaica Pentateuchi origine constitit⁷.

Atqui haec tam antiqua, communis, constans persuasio in re tanti momenti non explicatur, nisi eam in facti veritate fundatam esse dicamus. Quis enim Iudaeis iam a saec. 7. in varias terras dispersis et in sectas dilaceratis persuasisset, libros recenter editos Moysen Dei legatum habere auctorem? Neque enim de libro qualicunque agebatur, quem authenticum aut spurium esse parum interfuit et de cuius auctoritate et genuinitate soli viri docti et eruditi disserunt; sed de libris, qui omnibus et singulis Iudaeis iugum gravissimum (*Act. 15, 10*) imponebant, ad quorum praecepta tota vita religiosa, civilis, privata erat ordinanda. Neque in controversia erat opus, quod naturali Iudaeorum iactantiae et superbiae blandiebatur, sed liber, qui humiles populi iudaici origines, primorum eius patrum facinora et flagitia, maiorum pervicaciam, obstinationem, crimina gravissima fideliter narrabat, atque, quod gravius est, ipsius populi futuram reprobationem haud obscure innuebat⁸. Maximum sane foret miraculum, si Pentateuchus hanc legem, hanc narrationem, hanc praedictionem complectens integro populo iudaico a nescio quo deceptore sub nomine et auctoritate Moysis obtrusus esset. Neque satis mirari possumus, quod moderni « critici » non tantum Esdram et Nehemiam, etsi usque ad illorum aetatem nemo quidquam de libris a Moyse conscriptis audiverit, Iudaeis opus hoc velut genuinum legislatoris foetum tradidisse censeant, sed etiam integrum populum, sacerdotes, levitas, laicos, nobiles et ignobiles nullo omnino reclamante et repugnante opus hoc velut mosaicum acceperisse asserant. Num in tota historia literaria tam protervae et impudentis fraudis invenitur exemplum?

1. Cfr *Introd. gener.* Ed. 2. 1894. nn. 121. sqq. et 93. pp. 339 sqq. 266 sqq. Absurdior est, quam quae refutari mereatur, opinio a L. Seinecke prolata de Pentateucho Samaritanis per Ioannem Hyrcanum tradito (cfr *supra* p. 30); ceterum ei refutandae plane sufficiunt quae in *Introd. gener.* (Ed. 2. p. 267 sq.) diximus.

2. *Marc.* 19, 7; 22, 24; *Marc.* 12, 19; *Ioan.* 8, 5; *Act.* 15, 5 etc.; *Fl. Ioseph.* De bello iud. II. 8, 9.

3. *Fl. Iosephi* c. Appion. I. 8; cfr *Introd. gener.* Ed. 2. p. 46 n. 4.

4. Baba bathra fol. 14 b; cfr *Introd gener.* Ed. 2. p. 47 sqq.

5. *Philo Vita Moysis* III. 39 (Ed. Lips. IV. p. 244); *Fl. Iosephi Antiquit.* IV. 8. 48.

6. Cfr. *Euseb. Demonstr. evang.* IX. 26 (M. 21, 728) : « Polyhistor de Moyse quoque quam plurima tradit, inter quae memoria dignum, quod *Eupolemus* dicat Moysen primum sapientem fuisse et primum literas Iudaeis dedisse, a quibus eas acceperint Phoenices, et *Moysen* primum Iudaeis *leges scripsisse* » (νόμους τε πρῶτον γράψαι Μωσὴν τοῖς Ἰουδαίοις) ». L. c. IX. 20 (M. 21, 713) : « Testem *Alexandrum Polyhistorem* habeo haec asserentem : *Cleodemus*, qui et *Malchas*, de Iudaeorum historia scribens eodem modo, quo Moyses eorum legislator, narrat Abrahamo ex Cetura multos filios esse genitos » (cfr *Gen.* 25, 1 sqq.) De *Hecataeo* cfr. Müller *Fragm. Hist. Graec.* II. p. 580. Multo plura profanorum testimonia affert *Huetius* (*Demonstratio evangelica.* Prop. IV. c. 2. Ed. Veneta 1765. p. 51 sqq.), sed satis multa ex illis sunt dubia.

7. Hinc iam satis liquet, quantopere a vero aberret *Davidson* (l. c. p. 113) : « The view which assigns the whole Pentateuch to Moses is *comparatively modern* (!). The old Jews never thought of regarding their legislator as a historian. Philo himself always terms him the lawgiver, never the historian ». Philonis opera videtur nunquam vidisse; profecto Philo Moysen tamquam historicum cognovit, si explicite et diserte partem operis eius *historicam* esse asserit; iam vero haec habet (De vita Moysis II. 8. Ed. Lips. IV. p. 194) : Τούτων (mosaicorum sc. librorum) τοίνυν τὸ μὲν ἔστιν ἱστορικὸν μέρος, τὸ δὲ περὶ τὰς προσταξέας καὶ ἀπαγορεύσεις... Ἔστιν οὖν τοῦ ἱστορικοῦ τὸ μὲν περὶ τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως, τὸ δὲ γενεαλογικόν· τοῦ δὲ γενεαλογικοῦ τὸ μὲν περὶ κολάσεως ἀπεδῶν, τὸ δ' αὖ περὶ τιμῆς δικαίων κτλ. Alibi (De praemiis et poenis 1. Ed. Lips. V. p. 219) tres Pentateuchi partes distinguit : τὴν μὲν γὰρ περὶ κοσμοποιίας, τὴν δὲ ἱστορικὴν, τὴν δὲ τρίτην νομοθετικὴν.

8. Cfr *Lev.* 26, 27 sqq.; *Deut.* 28, 49 sqq.

15. — III. Tertium argumentum praebet ipsius MOYSIS IN PENTATEUCHO TESTIMONIUM. Haud paucorum librorum, quos antiquitas profana nobis reliquit, auctores non cognoscimus nisi ex inscriptionibus aut subscriptionibus, quas ipsi addiderunt, aut ex testimoniis, quae ipsi operibus suis inseruerunt; haec autem auctorum de se ipsis testimonia in dubium vocare non licet, nisi ea falsa esse aliunde certo et clare constat. Quot Ciceroni epistolae abiudicandae essent, nisi earum inscriptio sufficiens authenticae argumentum haberetur! At si haec auctorum de se ipsis testimonia in libris profanis magna gaudeant auctoritate, maiore gaudeant oportet in libris sacris (etsi eorum inspirationem seponamus), siquidem multo maiore cum cura et diligentia ad nos sunt transmissi. Testimonia autem, quae Pentateuchus nobis de suo auctore tradit, duplicis sunt generis; alia enim nonnullas dumtaxat partes, alia autem integrum opus respiciunt, utraque vero argumentum firmum authenticae praebent.

1. Atque prioris quidem generis testimonia sunt haec. Postquam Amalecitae Moysis oratione et virtute Iosuae devicti sunt, « dixit Dominus ad Moysen : *Scribe hoc ob monumentum in libro* »¹; eodemque prorsus modo postquam foedus Iudaeorum idololatria violatum renovavit, « dixit Dominus ad Moysen : *Scribe tibi verba haec* » (*Exod.*

34, 27). Iam antea autem, postquam Deus foedus cum populo iniit, « *scripsit Moyses universos sermones Domini* » (*Exod.* 24, 4), et versus finem peregrinationis demum « mansiones filiorum Israel » « *descripsit Moyses iuxta mandatum Dei* »². Directe quidem et proxime his verbis eos solos textus, qui relati sunt (narrationes de victis Amalecitis, de renovato foedere, librum foederis, catalogum stationum) Moysi scriptori attribui fatemur, at alios non excludi, sed potius includi arbitramur. Sicuti enim prophetae, quamvis vaticinia sua literis mandare soliti essent, nonnulla tamen, quia graviora erant et profundius inculcanda, scribere diserte iubebantur³, ita etiam Moyses, etsi reliqua quoque scriberet, graviora haec scribere iussus est. Gravioribus enim certissime adnumerandae sunt quum prima foederis sanctio tum foederis violati renovatio. Neque minoris momenti erat, Israelitis primam victoriam post exitum ex Aegypto relatum in memoriam revocare; certum enim exploratumque eis semper esse debuit, se Deum in omnibus proeliis habituros esse adiutorem, quamdiu fideles ei adhaererent, sua autem propria fortitudine se hostes non esse devicturos; immo memores quoque eos esse voluit Deus, Amalecitas ob iniustam suam aggressionem ad interitum esse damnatos⁴. Demum stationum quoque catalogo singularis quaedam competit auctoritas, siquidem longae peregrinationis poenam, quam continua pertinacia frequentibusque murmurationibus patres sibi attraxerant, filiis ob oculos ponebat. Verum quamquam haec utpote graviora singulari Dei mandato scribi iussa sunt, reliqua tamen praecepta, quae foederis initi sunt explicatio, atque reliqua populi historia, quae eiusdem misericordiae et iustitiae divinae continuum est testimonium, etiam Israelitis ob oculos semper versari debebant; quocirca Deus, qui subsequentibus temporibus per prophetas populum suum degenerem pristinorum beneficiorum recodatione redarguere, excitare, ad meliorem Legis observationem revocare voluit, pro sapientia sua effecit, ut haec omnia una cum prioribus scriberentur.

1. *Exod.* 17, 14. Textus massorethicus habet : כָּתַב זֶאת וּזְכֹרֶן בַּסֵּפֶר « scribe haec ob monumentum in librum istum iam cognitum, in quo omnia referre soles ». Eam enim potestatem habet articulus in בַּסֵּפֶר. Recte si haec scribenda erant, ut populo essent in monumentum, in volumen aliquod inserenda erant, quod ipsum velut monumentum perenne conservari et populo praelegi septimo quoque anno debuit (*Deut.* 31, 9 sqq.). Alexandrini quidem articulum non legerunt (βεβλῶ vel εἰς βιβλίον = בַּסֵּפֶר), at contextus eum videtur postulare.

2. *Num.* 33, 2. S. Hieronymus verba עַל־פִּי יְהוָה cum immediate praecedentibus coniungit : « iuxta castrorum loca, quae Domini iussione mutabant », rectius autem verterunt Alexandrini : καὶ ἔγραψε Μωυσῆς τὰς ἀπάρσεις αὐτῶν καὶ τοὺς σταθμοὺς αὐτῶν διὰ ῥήματος κυρίου.

3. *Is.* 30, 8; *Ier.* 30, 2; *Ezech.* 43, 11; *Hab.* 2, 2 etc. Quae exempla satis demonstrant, quam parum recte asserat *Davidson* l. c. p. 107 : « The very specification of Moses's writing the occurrences in question is hardly consistent with the fact of his composing the entire history of the Israelites march through the wilderness, into which this particular portion was taken ».

4. Cfr *Deut.* 25, 17-19; 1 *Reg.* 15, 2 sqq. Non sine ratione 1 *Paral.* 4, 43 completa « reliquiarum quae evadere potuerant, Amalecitarum » destructio refertur.

2. Dubitatio, quam textus allati forsitan reliquerint, aliis verbis, quae in fine Deuteronomii leguntur, prorsus aufertur : « *Scriptis itaque Moyses legem hanc* (אֶת־הַתּוֹרָה הַזֹּאת) et tradidit eam sacerdotibus filiis Levi, qui portabant arcam foederis Domini, et cunctis senioribus Israel. Praecepitque eis dicens : Post septem annos (i. e. septimo quoque anno), anno remissionis, in sollemnitate tabernaculorum, convenientibus cunctis ex Israel, ut appareant in conspectu Domini Dei tui, in loco quem elegerit Dominus, *leges verba legis huius* (תִּקְרָא אֶת־הַתּוֹרָה הַזֹּאת) coram omni Israel » etc.⁵. Iam vero verba « *legem hanc* », quam Moyses se scripsisse testatur atque populo in annis sabbathinis praelegi iubet, aut integros praecedentes libros aut, id quod nonnullis modernis interpretibus praeplacet, solum Deuteronomium designat; utraque autem explicatio luculentum argumentum exhibet mosaicae originis totius Pentateuchi.

A.) Ex textu illo firmissimum argumentum desumi, si « *lex haec* » integros praecedentes libros designat, evidens est; atqui haec verborum explicatio tam firmis nititur fundamentis, ut sola nobis probetur.

Namque a.) praeprimis exegetica Iudaeorum traditio ei favet, quam hac in quaestione spernere nemini licet, siquidem de praecepto singulis septenniis implendo agitur, cuius igitur vera explicatio nec antiquis Iudaeis incognita esse nec oblivioni facile dari potuit. Etenim quidquid in contrarium allegatur, id firmum ratumque manet, secundum rabbinorum traditionem totum Pentateuchum (vel potius selectas partes ex toto Pentateucho) in tabernaculorum festo anni remissionis populo esse praelectum⁶; atque cum iis consentit *Iosephus*, qui « *leges* » (τὰ νόμους) a summo sacerdote praelegi debuisse refert⁷. Neque id mirum; nam iidem rabbini textum illum, quo rex ad thronum accedens אֶת־כִּשְׁמֹנֶה הַתּוֹרָה הַזֹּאת in librum scribere eamque quotidie legere iubetur, de toto Pentateucho intelligunt.

b.) Praeterea totius Deuteronomii dispositio et oeconomia suadet, ut de integro Pentateucho verba illa interpretemur. Nisi quis enim cum paucis interpretibus modernis tres illas conciones, quae intimo nexu inter se colligatae Deuteronomium efformant, discernere variisque scriptoribus attribuire aequè arbitrarie atque inepte voluerit, concedat necesse est, verba « *legem hanc* », quae in concionum fine

leguntur, idem significare, quod eadem verba, quibus inchoantur (*Deut.* 31, 9 et 1, 5). Atqui in libri prooemio designant libros praecedentes. Nam nullo pacto ad ea, quae immediate sequuntur, referri possunt, α.) quia in tota prima concione satis longa (1, 6-4, 49) *legum* nulla fit mentio, quum integra in divinis beneficiis commemorandis versetur atque brevi praecipuorum peregrinationis eventuum historia animos ad leges libenter amplectendas et fideliter implendas praeparet; β.) quia Moyses dicitur incepisse « *explanare* (פָּנֹחַ) legem hanc »; explanari autem nequit, nisi lex antea iam tradita⁸; γ.) quia « *lex haec* », quam explanare coepit Moyses, procul dubio ea est, quae paucis versibus antea (1, 1) describitur : « *haec verba, quae locutus est Moyses trans Iordanem* » etc.; iam vero ibi omnes leges designari, quae toto peregrinationis tempore latae et in tribus intermediis libris conscriptae sunt, statim demonstrabimus. Quibus argumentis nixi verba ista « *legem hanc* » (1, 5) de praecedentibus tribus libris intelligenda esse, sine ulla haesitatione asserimus, ideoque eadem epilogi verba (31, 9) eodem modo interpretemur necesse est. Tres igitur intermedios libros (*Exod.*, *Levit.*, *Num.*) Moyses sese scripsisse testatur. Exodus autem cum Genesi ita cohaeret, ut sine illa non intelligatur neque ullo modo prima Exodi capita a Genesi discerpi aut divelli possint. Si Genesin a sequentibus libris separaveris, opus habes truncum et ἀκέφαλον; etenim ignoras, quis sit ille Israelitarum Deus, a quo leges sint accepturi, quem velut regem suum colere, in cuius honorem sabbatha et festa celebrare, cui sacrificia et primitias offerre iubeantur; immo ignoras, quatenam tandem sint promissiones illae maioribus datae et in intermediis libris toties commemoratae. Verba igitur, quibus ultimos libros sese scripsisse testatur Moyses, ad Genesin extendantur oportet.

5. *Deut.* 31, 9 sqq. Quibus merito adduntur 31, 24 sqq. : « Postquam ergo *scripsit Moyses verba legis huius* (אֶת־דְּבָרֵי הַתּוֹרָה־הַזֹּאת) in volumine atque complevit, praecipit levitis, qui portabant arcam foederis Domini dicens : Tollite librum istum et ponite eum in latere arcae foederis Domini, ut sit ibi contra te in testimonium ». Num verba haec a Moyse ipso sint scripta, an potius a Iosue, qui Moyse mortuo Pentateuchum morte legislatoris eiusque ultimis verbis additis complevit, dubitatur; si Moysi attribuenda sunt, idem nobis exhibent argumentum, quod *Deut.* 31, 9 sqq.; si Iosuae dicenda sunt, nobis alterum argumentum praebent, quod utpote testimonio individui socii et discipuli Moysis innixum non minoris est roboris.

6. *Delitzsch* (Comm. über die Genesis. Ed. 4. p. 20) hisce argumentis demonstrare conatur integrum Pentateuchum non esse intelligendum. a.) Si *Deut.* 17, 18 rex novus אֶת מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת (legem repetitam) in libro scribere iubetur, solum Deuteronomium intelligendum est; ergo et nostro in loco. — At si prius concederetur, nondum alterum esset concedendum; excipi enim potest terminos esse diversos, aliud esse התורה הזאת, aliud מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת; atqui prius ipso *Delitzsch* fatente Iudaeorum traditioni contradicit. Alexandrini quidem et hoc in loco et *Ios.* 8, 32. *Mischneh hath-*

thore hazzoth vertunt τὸ δευτερονόμιον τοῦτο eosque secutus S. Hieronymus « Deuteronomium legis huius »; sed בִּשְׁנֵה ab Onkelos redditur פתשגן (exemplar), a Syro פִּרְשֵׁנָה (exemplar) et a rabbinis explicatur « *duplum* i. e. duo libri legis, unus qui recondatur in domo gazophylacii eius, alter qui ingrediatur et egrediatur cum ipso ». (Cfr *Haevernick Keil* Einl. I. 2. p. 25 et opera ibi allegata). — b.) Tempore secundi templi in usu fuisse asserit, ut solum Deuteronomium legeretur. — At in textu allegato (*Sota* 8. Cfr *Surenhus*. *Mischna* III. p. 267.) de illa sola sectione sermo est, quae a rege erat praelegenda, atque haec utique variis partibus Deuteronomii constat; quomodo autem inde deducatur, toto festi octiduo solum Deuteronomium esse praelectum non apparet. Procul dubio 2 *Esdr.* 8, 18, ubi prima celebratio festi tabernaculorum post exilium describitur, phrasis יוֹם בְּיוֹם בְּסֵפֶר תּוֹרַת הָאֱלֹהִים (« et legit in libro legis Dei per dies singulos a primo usque ad ultimum ») de integro Pentateucho intelligenda est; Esdrae enim tempore solum Deuteronomium nomine *Sepher thorath haelohim* designatum esse nullo exemplo demonstratur. — c.) Fieri non potuisse censet, ut octiduo integer Pentateuchus sit praelectus. — Cur octo diebus, si « de mane usque ad mediam diem » praelegitur (2 *Esdr.* 8, 3), integer Pentateuchus absolvi non possit, non intelligimus, ac praeterea monemus Moysen integrum Pentateuchum isto tempore praelegi non iussisse; rectissime dicitur « lex Domini » istis diebus praelecta, etsi selectae dumtaxat partes legantur. Hinc etiam 2 *Esdr.* 8, 18 : « legit autem in libro legis » etc. — d.) Si *Deut.* 27, 8 praecipitur, ut « omnia verba huius legis » lapidibus in monte Ebal inscribantur, per se patet integrum Pentateuchum lapidibus non esse inscriptum, et si *Ios.* 8, 32 impletio huius praecepti narratur, verba התורה הזאת explicatur בִּשְׁנֵה תוֹרָה i. e. Deuteronomium. — Monuimus autem antea, *Mischneh thorah* in Scriptura nunquam designare Deuteronomium, nec videmus, cur integer Pentateuchus lapidibus calce laevigatis inscribi non potuerit, si Deuteronomium integrum scribi potuit. Ceterum quidnam intelligendum sit verbis « omnia verba huius legis » (*Deut.* 27, 8) inter veteres interpretes iudaicos aequae ac christianos iam controvertebatur; alii solum decalogum, alii duo praecepta caritatis, alii benedictiones et maledictiones, alii sexcenta tredecim praecepta, quae Iudaei in Pentateucho inveniunt, alii Deuteronomium, alii Pentateuchum intelligebant; immo Thalmudistae septuaginta diversis linguis integrum Pentateuchum lapidibus inscriptum esse somniabant (Cfr *Bonfrer.* i. h. 1., *Haevernick-Keil* l. c. p. 25 etc.). Apud Aegyptios integra poemata aliaque opera lapidibus non tantum inscripta, sed *insculpta* videmus; apud Assyrios et Chaldaeos idem viguit mos; per se igitur nihil obstat, quominus integrum Pentateuchum lapidibus calce illitis inscriptum dicamus; sed in re tam obscura nihil pro certo asserimus. Quod autem praecepti huius, quod soli Iosuae implendum erat, certa explicatio traditione non sit conservata, nemo mirabitur.

7. *Fl. Ios.* Antiqu. IV. 8, 12.

8. Ut vim huius argumenti eludant, verbo בָּאֵר significationem « sculpendi et scribendi » vel « inculcandi » tribuunt; at textus allegati (*Deut.* 27, 8; *Hab.* 2, 2) rem non evincunt, siquidem iis quoque in locis cum *Alex. Syr. Vulg. Chald.* significatio « explanandi » « clare manifestandi » praeferenda est; atque nostro quoque in loco eandem cum *Vulg.* retinent *Alex.* (διασαφηνίζοντες), *Onkelos* (פִּרְשֵׁה), *Syrus* (פִּשְׁק) moderni-que multi « critici », uti *Siegfried-Stade Lexic.*, *Koenig* Einl. p. 138 etc.

B.) Demus autem (licet non concedamus) adversariis, vocibus « *legem hanc* » (*Deut.* 31, 9) solum Deuteronomium significari, num ideo argumentum nostrum corruet? Minime gentium; Moysen enim integrum Pentateuchum scripsisse optime demonstratur, quamprimum eum

Deuteronomium scripsisse conceditur; siquidem Deuteronomium reliquos libros iam scriptos supponit.

a.) Namque Deuteronomium non est nova quaedam lex, sed legis iam traditae explicatio et inculcatio; sicut commentarius igitur textum explicandum, ita Deuteronomium legem iam scriptam supponit. Lege primam concionem, quae totius historiae Israelitarum in deserto peregrinantium est compendium quoddam, et quam plurimas allusiones invenies, quas non intelliges nisi iis cognitis, quae in prioribus libris narrata sunt¹⁰. In altera concione, quae tota est in legibus commendandis et inculcandis, haud pauca praecepta eaque magni momenti prorsus omittuntur; de sacerdotum levitarumque distinctione, de immunditiis legalibus, de coniugiis inter consanguineos prohibitis, de anno remissionis et de anno iubilaei observando, de sacrificiorum ritibus etc. aut nihil aut admodum pauca traduntur. Manca igitur et incompleta fuisset lex, si Moyses solum Deuteronomium scripsisset: quomodo ergo defectu hoc non obstante benedictiones omnes promittere potuisset populo custodienti « praecepta et ceremonias, quae in hac lege (vel potius: *in hoc libro legis* בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה Deut. 30, 10) scripta sunt ». Bonum ex integra causa; benedictionibus igitur digni non erant, nisi qui *omnia* praecepta divina observant.

b.) In altera concione Moyses, licet eam *ore protulisse* diserte refertur (Deut. 5, 1), non semel *librum legis* commemorat; ergo volumen legis iam antequam concio habebatur erat conscriptum. « Nisi custodieris et feceris omnia verba legis, quae scripta sunt in hoc volumine (אֶת-כָּל-דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת הַכְּתוּבִים בְּסֵפֶר הַזֶּה), augebit Dominus plagas tuas et convertet in te omnes afflictiones Aegypti, quas timuisti, et adhaerebunt tibi; insuper et universos languores et plagas, quae non sunt scriptae in volumine legis huius, inducet Dominus super te »¹¹. Quo ex textu, si ad oppositionem in ultimo membro factam converteris attentionem tuam, cum certitudine colliges, in « libro legis huius », de quo Moyses loquitur, « afflictiones et plagas Aegypti » scriptas fuisse; praeter praecepta igitur etiam historicam narrationem complexus est; plagae autem Aegypti in solo Exodo narrantur.

c.) Ne longi simus, id unum addamus, in exordio etiam Deuteronomii libros praecedentes scriptos et cognitos iam supponi. Etenim α.) temporis, quo Moyses conciones suas habuit, descriptio nulla prorsus est, nisi ex praecedentibus libris chronologia adhibita lectori innotuerat. Finge illos abesse, et quidnam his verbis intelliges: « *Quadragesimo anno, undecimo mense, prima die mensis* locutus est Moyses ad filios Israel » etc. (Deut. 1, 3)? A quonam termino quadraginta anni sint numerandi et quanam sit quadragiesimi anni illius significatio, non

habetur nisi ex praecedentibus libris. β.) « Lex haec », quam Moyses « trans Iordanem in terra Moab » explanare coepit¹², immediate antea ita describitur: « haec sunt verba, quae locutus est Moyses ad omnem Israel trans Iordanem, in deserto, in Arabia, e regione Suph (maris rubri), inter Pharan et inter Thophel et Laban et Haseroth et Disahab. Undecim dierum ab Horeb est iter per montes Seir usque ad Cadesbarne »¹³. Irrito labore antiquiores et moderni interpretes non omnino pauci sese defatigaverunt, ut multis his nominibus geographicis terram Moab, in qua Moyses deuteronomicas conciones habuit, designari demonstrarent; nam quamvis difficultate sua non careant, dubium tamen non est, quin totum peregrinationis tempus in memoriam revocent atque omnes illas regiones designent, in quibus Deus per Moysen leges suas populo dederat¹⁴. Quapropter « *verbis his* » vel « *lege hac* », quam Moyses in terra Moab explanavit, designantur omnia illa, quae praecedentibus libris continentur. Qui autem libros illos ignoravit, nullo modo exordium Deuteronomii intelligere potuit.

10. Cfr hoc argumentum egregie explicatum a *Smith* l. c. p. 51 sqq. « The peculiar way in which the laws are handled by the Deuteronomist is such as can be expected only from an authentic commentator, working on a code already delivered in the form which we now have. For while he runs over most of the legislation, always supposing its previous existence, we find him grouping together laws which lie scattered in the original (cfr *Deut.* 7,1-5 et *Exod.* 23,32 sq.; 34,11-17), arranging them in oratorical form rather than in legislative order, at one time compressing (*Deut.* 14,22 et *Lev.* 27,30-33; *Deut.* 15,19 et *Lev.* 27,26-28 etc.), at another extending (*Deut.* 22,1-4 et *Exod.* 23,4. 5; *Deut.* 24,10-13 et *Exod.* 22,25. 26 etc.), and occasionally passed over those that required no special notice at the moment » etc. Simili modo longa serie (p. 52-55) affert res gestas in prioribus libris relatas, ad quas Deuteronomista allusit, alios priorum librorum textus, quos imitatus est, nonnullos quos ad verbum fere transumsit.

11. *Deut.* 28,58. Cfr etiam 29,19 26 27; 17,18 sq.; 27,2 sq. Moderni nonnulli (*Delitzsch* Genes. Ed. 4. p. 20; *Riehm* Gesetzgebung Moses in Lande Moab. Gotha 1854. p. 108 etc.) ubique his vocibus in Deuteronomio solum Deuteronomium designatum vident; at prius demonstrandum erat, nisi in circulo vitioso versari velint, Deuteronomium unquam solum exstitisse atque completum opus constituisse. Illa autem in forma, qua hodie illud habemus, solum exstare non potuit.

12. *Deut.* 1,5. — *S. Hieronymus* vocabula « trans Iordanem in terra Moab » ad praecedentem versum traxit; *Bonfrerius* (i. h. l.) autem iam monuit ea secundum *Hebr.*, *Chald.*, *Alex.*, *Syr.* cum phrasi « coepit explanare » esse connectenda.

13. *Deut.* 1,1. 2. — Vulgata a textu primigenio aliquantum dissentit, quia *S. Hieronymus* vocabula בְּדֶרֶךְ הַעֲרָבָה coniunxit (« in solitudine campestri »), nomen proprium דִּי אָזְרַי (*Alex. Καταρῆσας*) velut praecedentis nominis epitheton habuit (« ubi auri est plurimum »), atque ultimam phrasin prioribus ita adiunxit, ac si accuratior loci determinatio esset.

14. Textum satis obscurum hac ratione explanandum censemus. Integram regionem, in qua res sunt gestae et leges latae, descripturus Moyses quatuor prioribus dictionibus (trans Iordanem, in deserto, in Arabia, e regione maris rubri) totam pere-

grinationem in mentem revocat. Quae inchoata est « E REGIONE MARIS RUBRI », in monte Sinai nimirum, qui e regione maris rubri situs est; triginta septem annis insequentibus autem peregrinati sunt « IN ARABAH » (in regione arida) i. e. in illo terrarum tractu, qui a mari mortuo usque ad Sinum Aclaniticum sese extendens hodie adhuc *Wady el Arabah* vocatur. Trigesimo nono demum anno Israelitae Arabah reliquerunt et montes Seir praetergressi per DESERTUM orientale venerunt in terram Moab, quae est TRANS IORDANEM et in qua Moyses deuteronomicas suas conciones habuit (*Deut.* 1,5) legesque ultimis praecedentis libri capitibus relatas tradidit (*Num.* 35,1; 36,13). Inverso igitur ordine totum peregrinationis itinerarium indicat. Quinque aliis nominibus (*Pharan, Tophel, Laban, Haseroth, Di Zahab*) eadem peregrinationis regio accuratius definitur. PHARAN eius fines indicat versus septentrionem et occidentem, TOPHEL autem versus septentrionem et orientem; Pharan enim est illa deserti Arabah pars Palaestinae vicina, ex qua Moyses speculatores misit in terram Chanaan (*Num.* 13, 3, 26), Thophel autem, cuius nomen in nomine *Thaphile* moderno conservatum esse cum multis modernis censemus, haud longe a mari mortuo in terra Edom situm erat (Cfr *Riess* Bibl. Geogr. p. 88). HASEROTH et DI ZAHAB fines meridionales videntur indicare. Haseroth enim secunda erat statio Israelitarum a monte Sinai proficiscentium (*Num.* 11,34; 33,17); Di Zahab (« ubi auri est plurimum ») autem cum plerisque interpretibus idem nomen esse arbitramur atque Dahab (*aurum*) vel Mina Dahab (*portus auri*); Mina Dahab vero, in sinu Aclanitico haud longe a Sinai monte situm, forte prima statio erat Israelitarum, postquam e solitudine Sinai egressi sunt; Moyses stationi illi ob poenam populo ibi inflictam novum nomen Thabeera (*incensio*) et Kibroth haththaaawah (*sepulcra concupiscentiae*) imposuit (*Num.* 11, 3, 34; 33,16). Demum LABAN probabiliter est *Libna* (*Num.* 33,20), quae quinta fuit statio Israelitarum a monte Sinai profectorum, ac proin, quum iter a monte Sinai usque ad Cadesbarne, quo ex loco missi sunt speculatores, undecim esset dierum, centrum quodammodo totius illius regionis constituit.

16. — IV. Quantum argumentum EX RELIQUIS VETERIS TESTAMENTI LIBRIS TOTAQUE HISTORIA ISRAELITICA desumptum cum secundo argumento intime cohaeret illiusque est complementum et confirmatio. In illo enim Iudaeorum persuasionem, qua ultimis ante Christum saeculis unanimi et constanti consensu Pentateuchum Moysi auctori attribuerunt, facti veritate non admissa explicari non posse ostendimus; at ulterius progredientes eandem Iudaeis persuasionem tota retro antiquitate usque ad Iosuae aetatem fuisse nec ullum post Moysen tempus inveniri, in quo Pentateuchus cognitus non fuerit, asserimus. Duplici igitur parte argumentum hoc constat; in priorē directe et diserte *mosaica librorum origo* adstruitur; in altera autem directe quidem nihil aliud demonstratur, nisi *mosaica aetate* eos exortos esse, at indirecte simul eruitur Moysen eorum esse auctorem, quum nulla prorsus sit ratio, cur Moysi abiudicentur, si eius aetate scripti concedantur.

Priusquam utramque assertionis partem demonstrare aggrediamur, praemittamus oportet in argumentatione nostra auctoritatem librorum, maxime propheticorum et historicorum, Veteris Testamenti nos supponere; idque summo nostro cum iure. Fatentibus enim ipsis nostris adversariis prophetae rerum sua aetate gestarum testes sunt omni

fide digni, atque de librorum quoque eorum authentia, partibus nonnullis exceptis, in genere saltem nobiscum consentiunt. Aliter quidem res se habet de libris historicis, quos plerosque satis recentis aetatis esse dicunt moderni « critici » nec omnes fide dignos; infra autem eorum auctoritatem vindicabimus, atque illud etiam hoc iam loco sinceri adversarii nobis concedere debent, eorum auctores, quoquo tempore vixerint, narrationis suae longe maiorem partem ex documentis, quae rebus gestis erant aequalia, hausisse eorumque narrationes omnibus, quae nostra aetate detecta sunt, monumentis Aegyptiorum, Assyriorum, Moabitarum mirifice confirmari. Quoniam nullus est V. T. liber, qui Pentateucho testimonium non ferat, omnes autem percurrere spatii angustii impedimur, argumentum integrum hoc loco non explicabimus ¹, sed pauca quaedam, quae ad demonstrationem sufficiunt, afferemus.

1. Praeprimis igitur *nec in historicis nec in prophetis libris desunt textus, qui legis libros Moysi auctori diserte attribuunt*. Per ultimum prophetam, *Malachiam*, monet Deus: « Mementote legis Moysis (תּוֹרַת מֹשֶׁה) servi mei, quam mandavi ei in Horeb ad omnem Israel, praecepta et iudicia » ². Integro saeculo antea *Daniel* omnes afflictiones et miseras, quibus populus urbis sanctae destructione et exilio babylo-nico affectus erat, a legis mosaicae violatione derivavit: « Omnis Israel praevaricatus est legem tuam, ... et stillavit super nos maledictio et de-testatio, quae scripta est in libro Moysi servi Dei, quia peccavimus ei... Sicut scriptum est in lege Moysi, omne malum hoc venit super nos » ³.

Frequentiora sunt testimonia haec in libris historicis. Non pauca in *Esdrae*, qui « scribe velox fuit in lege Moysi » et *Nehemiae* inveniri ab omnibus conceditur, nec minus frequentia ea esse in *Paralipomenis*, quae ob hanc rationem auctoritate historica carere volunt rationalistae ⁴. Si autem *libros Regum* percurramus, *Iosiae* tempore omnibus persuasum fuisse de mosaica Pentateuchi origine, evidenter docent ea, quae de invento Pentateucho narrantur; *Amasias* filios eorum, qui patrem suum occiderant, non interfecit « iuxta quod scriptum est in libro legis Moysi », atque *David* moriens iam monuit filium *Salomonem*, « ut custodiret ceremonias Domini et praecepta et iudicia et testimonia, sicut scriptum est in lege Moysi » ⁵. In libro *Iosue* demum legum collectio commemoratur atque *Moysi* auctori attribuitur ⁶.

Atque haec quidem testimonia ex protocanonicis libris sunt desumpta, alia pauca ex deuterocanonicis, quorum authentiam et auctoritatem infra vindicabimus, liceat addere. Libros Sapientiae, Ecclesiastici et Machabaeorum, utpote testes recentes praetermittimus; at initio exsilii *Baruch* loquitur de lege, quam *Moyses* a Deo scribere iussus est, docetque omnia mala « secundum quae scripta sunt in lege Moysi » populo accidisse. Circa idem tempus conscriptus esse videtur liber

Iudith (infra 140), in quo non tantum tota historia antiqua, prout a Moyse conscripta est, sed etiam eius legislatio cognita supponitur. Paulo antiquior est liber *Tobiae* (infra 131); iam vero Tobias senior narrat, se ante captivitatem assyriacam decimas solvisse secundum praeceptum *in lege Moysi* traditum; angelus Raphael iuniorem Tobiam docet, ei utpote propinquo deberi Saram uxorem *secundum legem libri Moysi*, atque Raguel filiam suam ei tradit *secundum legem scriptam in libro Moysi*⁷.

Disertis igitur omnium saeculorum testimoniis persuasio Iudaeorum de mosaica Pentateuchi origine ad ipsam aetatem mosaicam ascendere demonstratur.

1. Optime et fuse de hoc argumento disseruerunt inter Catholicos *Smith* l. c. p. 44-228, inter Protestantes *Hengstenberg* Authentie des Pentateuchs I. p. 48-180, II. p. 1-148; cfr etiam *Ed. Rupprecht* Des Rätsels Lösung. II. 1. 1896. p. 103-390.

2. *Mal.* 3,22. — *Wellhausen* (Prolegomena p. 423) inane quidem declarat argumentum ex *Malachiae* verbis desumptum, quia alii prophetae similibus verbis non sint usi. « Es ist ein leerer Wahn, inquit, dass die Propheten das Gesetz erklärt und angewandt haben sollen. *Malachi* sagt zwar : *gedenket der Thora Mose's meines Knechtes*, aber wo fände man sonst ein Analogon dazu? »; sed nuda hac interrogatione testimonium *Malachiae* non infirmatur. Etenim reliquos prophetas, etsi similibus verbis usi non sint, revera tamen *Legem Moysis* « explicasse et adhibuisse » ex altera argumenti parte elucebit.

3. *Dan.* 9,11. 13; quibus ex historia *Susannae* addi possunt *Dan.* 13,3, 62 (« *secundum legem Moysi* »). De authentia *Danielis* infra agemus Diss. III. § 18.

4. 1 *Esd.* 3,2; 6,18; 7,6; 2 *Esd.* 8,1 sqq.; 13,1 sqq. etc.; 1 *Paral.* 16,40; 2 *Paral.* 17,9 23,18; 25,4; 31,3; 35,12. De auctoritate historica librorum *Paralip.* cfr infra Diss. II. § 28.

5. 4 *Reg.* 22, 23 (cfr 23,25); 14,6; 3 *Reg.* 2,3.

6. *Ios.* 1,7; 8,31, 35; 22,5; 23,6; 24,26.

7. Liber *Sap.* Moysen quidem non nominat, sed innumerae sunt allusiones ad Pentateuchi verba, immo integra secunda pars (*Sap.* 10 sqq.) non intelligitur, nisi Pentateucho supposito. — Item *Eccli.* plenus est allusionibus, sed praeterea cfr 45,1 sqq.; 46,1. — *Bar.* 2,2. 28 sqq. — *Iudith.* 4,13; 5,9 sqq.; 7,13 (cfr *Exod.* 5,21); 8,22 sqq.; 9,6 sqq. etc. — *Tob.* 1,8; 6, 13; 7,11 sqq. (*Gr. C.*)

17. — 2. Iam ad alteram argumenti partem transeuntes a *Iulacis* post Moysen degentibus Pentateuchum semper cognitum et agnatum fuisse ostendemus; unde eius originem ad aetatem mosaicam necessario esse referendam sua sponte elucebit. A recentioribus autem temporibus inchoabimus, ut paullatim ad antiquiora perveniamus.

A.) Roboamo, Salomonis filio, regnante decem tribus a domo David deficientes regnum Israel constituerant, cuius regibus, ut separatio- nem magis magisque confirmarent, summae curae erat religiosam quoque tribuum unitatem destruere¹. Quod si nihilominus in regno Israel non minus quam in regno Iuda Pentateuchus in honore fuisse

demonstratur, illum iam ante regni scissionem exstitisse evidens est. Atqui in utroque regno eadem auctoritate eum gavisum esse, eorum prophetae et historia docent.

a.) *In regno Israel* medio saec. 8. duo prophetae floruerunt, Osee et Amos, quorum vaticinia authentica esse etiam adversarii nostri fidentur. In parvis autem eorum libellis textus abundans, quibus eos et historicam et legislativam Pentateuchi partem continuo prae oculis habuisse et tribus septemtrionalibus cognitam supposuisse evidenter apparet.

Uterque propheta de Iudaeorum ex Aegypto liberatione saepe loquitur velut de initio intimae istius inter Deum et populum suum relationis², atque ad diurnam peregrinationem in deserto ita alludunt, ut minutos quoque eius eventus auditoribus in memoria versari supponant³. Sodomam et Gomorrhā una cum Adama et Seboim (*Deut.* 29, 23) igne esse destructas commemorant; primi parentis autem praevagationem patriarcharumque multas res gestas unico verbo ita attingunt, ut eorum verba intellecta non essent, nisi populus historiam in Pentateucho narratam cognovisset⁴. — Porro ad leges quod attinet, Israelitas, quia « Legem Domini » abiicissent, esse punitos uterque tradit⁵, mosaica autem praecepta, ad quae alludunt, fere innumera sunt. Neque pauca afferunt, quae minoris videntur esse momenti; etenim non tantum festa in Pentateucho praescripta, neomenia et sabbatha, varia sacrificiorum genera, ciborum distinctionem etc commemorant⁶, sed etiam de Nazaraeorum voto loquuntur, pignora ultra noctem retinenda non esse, eos, qui terminos transferunt, gravissimam mereri poenam, sacerdoti contradici non licere etc etc referunt⁷.

Ne quis vero haec ex sola orali traditione hausta putet, una ex parte prohibet disertum Osee testimonium, qui Deum leges *scriptas* dedisse monet⁸, altera ex parte non parvus textuum numerus, qui ad verbum fere cum pentateuchicis consonant⁹. Tam apertae et clarae in his duobus libris prophetici sunt allusiones ad Pentateuchum, ut adversarii nostri ipsi plerique eas agnoscant; Schrader ex. gr. inter quatuor scriptores, quorum operibus ad componendum Pentateuchum indiget, tres ante Osee et Amos scripsisse concedit, quippe qui annalistici, theocratici, prophetici auctorum libris sint usi¹⁰; at eius Deuteronomistam quoque iam duobus nostris prophetis cognitum fuisse, exempla allata, quae facile aliis augeri possunt, satis demonstrant¹¹.

Attamen duobus fere saeculis antea in regno Israel agnitos iam esse libros mosaicos ex Eliae et Elisei historia in libris Regum relata elucet. Nam illa, quae de Eliae sacrificio et de pseudoprophetarum occisione referuntur, cum iis apprime consonant, quae in Levitico et Deuterono-

mio praescribuntur¹²; tota causa de vinea Naboth agitata legem mosaicam observatam supponit¹³; verba, quibus pseudopropheta Sedecias utitur, atque signum, quo Michaeas verus propheta agnosci vult, ex Deuteronomio desumta sunt¹⁴; Eliseus iisdem prorsus verbis, quibus Deus Abrahae, mulieri sunamitidi filium promittit; altera mulier, quae auxilium ab eo petit, ius creditoris secundum legem mosaicam supponit; leprosi iuxta eandem legem tractantur¹⁵.

1. 3 *Reg.* 12,26 sqq.; 13,33; 2 *Paral.* 11,13 sqq. etc.

2. *Os.* 2,14 sqq.; 7,16; 11,1; 12,9. 13; 13,4; *Am.* 2,10; 3,1; 9,7.

3. *Os.* 2,8; 9,10; 13,5; *Am.* 2,10; 5,25.

4. *Os.* 11,8; *Am.* 4,11. — *Os.* 6,7. — *Os.* 12,2. 3. 12; *Am.* 1,11 etc. In *Os.* 12,2. 3 (hebr. 12,5) recte monet A. Scholz (Commentar zum Buche des Proph. Hoseas. Würzburg 1882. p. 108) : « Die Stelle ist von höchstem Interesse, weil sie lehrt, dass der Pentateuch bereits commentirt wurde... Der mosaische Bericht *Gen.* 32 ist hier dahin erklärt, dass es (das Ringen Jakobs mit dem Engel) ein Kampf um den Besitz des Landes der Verheissung war ». Cfr etiam *Knabenbauer* Prophetæ minores. Paris 1886. I. p. 156 sq.

5. *Os.* 4,6; *Am.* 2,4.

6. *Os.* 2,13; 12,11; *Am.* 5,21; 8,10. — *Os.* 2,13; *Am.* 8,5. — *Os.* 4,8. 9; 5,6; 6,6, 9,4; *Am.* 4,4-8; 5,22. — *Os.* 9,3.

7. *Am.* 2,11; — 2,8. — *Os.* 5,10 (*Deut.* 27,17); 4,4 (*Deut.* 17,22) etc.

8. *Os.* 8,12. De genuina textus interpretatione cfr recentissimos Oseae interpretes catholicos Scholz Comment. zum Proph. Hos. p. 108, *Knabenbauer* Prophetæ minores. I. p. 114. Contra cavillationes, quibus Wellhausen hoc testimonium impugnat, cfr *Bredenkamp* Gesetz und Propheten. Erlangen 1881. p. 36 sqq.

9. Confer textum hebraicum, in quo verborum similitudo clarius conspicitur, *Os.* 2,10 et *Deut.* 7,13; *Os.* 2,19 et *Exod.* 23,13; *Os.* 9,10 et *Deut.* 32,10; *Os.* 11,9 et *Exod.* 4,22; *Os.* 12,5 et *Exod.* 3,15. — *Am.* 3,2 et *Deut.* 14,2; *Am.* 4,6. 8. 9. 10 et *Deut.* 4,30; *Am.* 5,11 et *Deut.* 28,30.

10. De Wette Schrader Einleitung §§ 203-205 p. 316 sqq.

11. Longa serie prophetarum Osee et Amos allusiones ad libros mosaicos enumerant Reinke Beiträge zur Erklärung des A. T. VIII. Giessen 1872. p. 158 sqq. et Scholz Comm. zum Hoseas. p. xxxi; easdem fusius explicat Smith The Pentateuch. p. 203-219. — Ex acatholicis conferri merentur Hengstenberg Authentie des Pent. I. p. 48-125 et E. Rupprecht Des Rätsels Lösung. II. 1. 1896. p. 347-355.

12. 3 *Reg.* 8. (*Lev.* 1,6-8; 9,24. 39; *Deut.* 17,5; 18,20).

13. 3 *Reg.* 21; cfr 21,3 et *Lev.* 25,23 (*Num.* 36,8); — 21,10 et *Deut.* 19,15; 17,5. 6; *Lev.* 24,15. 16; *Deut.* 17,5.

14. 3 *Reg.* 22,11 (*Deut.* 33,17); 22,28 (*Deut.* 18,20).

15. 4 *Reg.* 4,16 (*Gen.* 18,10); 4,1 (*Lev.* 25,39); 4,42 sqq. (*Num.* 18,11 sqq.); 7,3 (*Lev.* 13,46).

b.) Quoniam in regno Israel tot certa Pentateuchi cogniti testimonia invenimus, nemo mirabitur, quod in regno Iuda, cui messianicae promissiones inhaeserunt quodque cum legitima domo regali legitimum sacerdotium legitimumque cultum conservavit, multo frequentiora inveniamus. Atque profecto in 3 et 4 *Regum* et 2 *Paralip.* libris vix

unius ex Roboami successoribus vita narratur, quae argumento nobis non sit, legem mosaicam, etsi non semper observatam, cognitam tamen fuisse. Respuunt quidem adversarii argumentum nostrum, siquidem omnia illa testimonia solis librorum historicorum auctoribus debeantur ab illisque sint conficta; nemo autem non videt mera haec esse effugia, quibus nihil efficitur. Verum quia in libris illis testimonia tam obvia sunt, nos tria dumtaxat facta in memoriam revocamus, quae integrum Pentateuchum in honore fuisse demonstrant. *Iosaphat* sacerdotes et levitas per cunctas urbes Iudae misit, ut docerent populum « *habentes librum Legis Domini* »; *Ioae*, quum rex constitueretur, una cum diademate « *testimonium* » (i. e. liber Legis, qui erat in tabernaculo depositus, ut esset in testimonium contra Israel) a sacerdote traditur; regnante *Iosia* « *liber Legis Domini* » in templo repertus et magna cum sollemnitate toti populo praelectus est; quis autem sibi persuaserit, regem, sacerdotes, prophetas, populum integrum pro antiquo et deperdito libro voluisse accipere novum aliquod volumen, de quo nemo eo usque quidquam audierat¹⁶?

Verum libris historicis relictis ad propheticos veniamus, quorum authenticam etiam « *critici* » nostri agnoscunt. Magnum volumen scribendum esset ei, qui omnia omnium prophetarum regni Iuda testimonia colligere vellet; solius igitur principis prophetarum, *Isaiae*, librum examini subiiciemus, neque illum integrum, siquidem solum primum caput argumento nostro iam sufficit. Fateor me animo non capere, quomodo aliquis *Isaiae* vaticinia intelligere velit Pentateucho in auxilium non adhibito. Percurramus solam primam orationem propheticam, de cuius authenticam nemo prudens dubitavit¹⁷. Nonne prima iam *Isaiae* verba (« *Audite, coeli etc.*») apertissime ultimi carminis mosaici exordium imitantur? Et quando Dominus ibi introducit conquerens, quod « *filios enutriverit et exaltaverit, qui eum dereliquerint* », nonne menti obversantur illi mosaici textus, in quibus populus Israel « *filius primogenitus* » vocatur eique magnitudo et exaltatio promittuntur? Atque illa quae sequuntur : « *Israel non cognovit et populus meus non intellexit. Vae genti* (גוי) *peccatrici, populo* (עם) *onusto iniquitate, semini* nequam (i. e. iniquorum), *filiiis sceleratis* », pleno suo sensu perfecto non percipiuntur nisi ab eo, qui ex *Genesi* genuinam nominis *Israel* significationem didicit, ex *Exodo* populum Israel cognovit esse « *Dei peculium* », atque memor est secundum *Exod. Num. Deut.* Israelitas debere esse « *gentem* (גוי) *sanctam* », « *populum Domini* » (עם-יהוה), « *semen patriarcharum* », « *filios Domini Dei sui* »¹⁸. Integri igitur tres primi versus libris mosaicis inniuntur; neque minus reliqui. Non solam imaginem, qua statum populi ob peccata a Deo

perculsi duobus versibus sequentibus descripsit, sed ipsa quoque vocabula ex Deuteronomio desumsit propheta; et si sine imagine pergit: « *Terra vestra deserta, civitates vestrae succensae sunt igne; regionem vestram* (אֲדִיבֹתֵיכֶם) *coram vobis alieni devorant* (אֹכְלִים) », conferas praedictiones *Levitici*: « *eritque terra vestra deserta et civitates vestrae dirutae* » et *Deuteronomii*: « *fructus terrae tuae* (אֲדִיבֹתֶךָ) *et omnes labores tuos comedet* (יֹאכֵל) *populus, quem ignoras* », atque fateri cogeris ex effectu praedicto, qui adest, prophetam concludere ad causam praedictam¹⁹. Terminat autem priorem orationis partem aperta allusione ad *Genesin*: « *Nisi Dominus exercituum nobis reliquisset semen, quasi Sodoma fuissetis et quasi Gomorrha similes essemus* », in quibus ne decem quidem iusti ac proin nullum semen erat relictum²⁰. Porro in altera parte, qua peccatores ipsos (« *principes Sodomorum* », « *populum Gomorrhae* ») alloquitur, praeceptorum ritualium commemorationem facit; impiorum enim cultum externum, sive sacrificiis quibuscunque, sive tribus peregrinationibus annuis ad praecipua festa coram Domino celebranda, sive minorum festorum observatione vel precatione exerceatur, respuit Deus²¹; neque id mirum, quum integra Lex innumeris suis praescriptionibus de munditie legali, quae internae sanctitatis est signum, praepimis veram sanctitatem internam requiratur. Notatu autem est dignum, quod inter sanctitatis opera, quae propheta requirit, singularis orphanorum et viduarum cura enumeretur; in legislatione enim mosaica viduae et orphani sub speciali Dei protectione ponuntur²². Poenitentibus demum peccatoribus propheta iterum pactum proponit iisdem fere usus verbis, quibus olim usus erat Moyses²³. At opus non esse arbitramur, ut in hac analysi ulterius progrediamur²⁴; nisi quis enim oculos obstinatus claudat, Isaiae vaticinia non supposito Pentateucho intelligi non posse, nobiscum libenter fatebitur.

16. 2 *Paral.* 17,7 sqq. (cfr de hoc loco *Smith The Pentateuch* p. 219 sq.) — 4 *Reg.* 11,12; 2 *Paral.* 23,11 (עֲדִית testimonium = lex; cfr *Exod.* 25,21. 26; 30,6. 26; 31, 18 etc.). — 4 *Reg.* 22,9 sqq.; 2 *Paral.* 34,14 sqq. cfr *infra* 21. 2.

17. Cfr *infra* Dissert. III. § 6. n. 255. n. 3.

18. *Is.* 1,2-4. — Ad 1,2 cfr *Deut.* 32,1. 6; *Exod.* 4,22; *Deut.* 32,20, *Gen.* 12,2 (« *faciem te populum magnum* »); *Deut.* 26,19 (« *Dominus elegit te hodie, ut... faciat te excelsiorem cunctis gentibus, quas creavit* » etc.). — Ad 1,3. 4 cfr *Gen.* 32, 26 sqq. (ubi Iacobi nomen mutatur in Israel); *Exod.* 19,6 (« *eritis mihi in peculium de cunctis populis* »); *Deut.* 26,18; *Exod.* 19,6 (גִּי קְדוֹשׁ); *Num.* 17,6; *Deut.* 1,8 (semen Abraham, Isaac et Iacob); *Deut.* 14,1 (« *filii estote Domini Dei vestri* »).

19. *Is.* 1, 5-7; cfr *Deut.* 28,35; *Lev.* 26,33; *Deut.* 28,33. 50. 51. — Verba Vulgatae: « *et desolabitur sicut in vastitate hostili* » correspondent יִשְׁמָחָה כְּמִהַרְפֶּת זָרִים, tibi adnotēs velim vocabulum כְּהִפְכָּה (« *eversio* ») non adhiberi nisi de eversione Sodomorum et Gomorrhae (*Deut.* 29,22; *Is.* 13,19; *Am.* 4,11; *Ierem.* 50,40), unde iure

concludimus Isaiam (uti Amos et Ieremiam) locum Deuteronomii prae oculis habuisse et in memoriam revocare voluisse.

20. *Is.* 1,9 cfr *Gen.* 18,23 sqq.

21. *Is.* 1,10-15; cfr leges de sacrificiis, de festis sollemnioribus (נִרְאָה פְּנֵי יְהוָה) « apparere coram Domino » est dictio ex *Deut.* 31, 11 cfr *Exod.* 34, 23 etc. de tribus peregrinationibus explicanda), de festo primitiarum, Neomeniis, Sabbathis etc.

22. *Is.* 1,16. 17; cfr *Exod.* 22,22. 23.

23. *Is.* 1,19; cfr *Deut.* 30,15. 19; 28,3.

24. Qui plura certissima testimonia desiderat, cfr *Is.* 3,9 et *Gen.* 19,5 sqq.; 18,20. — *Is.* 4,5 et *Exod.* 13,21 sq. — *Is.* 11,15. 16 et *Exod.* 14. — *Is.* 12,2 et *Exod.* 15,2. — *Is.* 13,19 et *Deut.* 29,22 (*Gen.* 19,24). — *Is.* 24,18 et *Gen.* 7,11. — *Is.* 30,17 et *Lev.* 26,8; *Deut.* 32,30. — *Is.* 48,21 et *Exod.* 17,9; *Num.* 20,11 etc. etc.

18. — B.) Tempore primorum regum ante regni divisionem Pentateuchum cognitum et auctoritate gavisum esse, pauca ex multis, quae praesto sunt, exempla demonstrabunt.

a.) *Salomon* post templi consecrationem Deum adorans non tantum Deuteronomii verbis nonnullis utitur, sed ad benedictiones in Pentateucho contentas continuo respicit¹. Templum autem ab eo aedificatum est perfecta tabernaculi a Moyse descripti et exstructi imago; templi quoque ornamenta, vasa sacra etc. illa sunt, quae a Moyse iam erant indicata².

b.) *David* moriens admonet filium suum Salomonem, ut ambulet secundum praecepta Domini, « sicut scriptum est in Lege Moysi »³. Tota populi constitutio illo tempore descriptionem et leges Pentateuchi ad vivum repraesentat; adsunt duodecim tribus cum suis centurionibus et tribunis et senioribus; tribui Iudae regnum deberi innuitur⁴, sacrae functiones tribui Levi in tres familias divisae incumbunt, sacerdotale autem munus familiae Aaron reservatur⁵. Eadem habentur sacrificia, eadem victimae, iidem panes propositionis, iidem dies sacri et festivi⁶. Gratias autem Deo agens David de promissione aeterni regni verbis mosaicis utitur⁷.

c.) Quum a *Samuele* Israelitae sibi postularent regem, verbis deuteronomicis utuntur; concio autem Samuelis munus suum deponentis ex variis textibus pentateuchicis quodammodo composita est, atque *Saul* quoque verba mosaica adhibet⁸. Cultum religiosum ad leges per Moysen traditas esse ordinatum, infra accuratius ostendemus. Quam cognitae demum eo tempore narrationes fuerint in Genesi et Exodo relatae, concio Samuelis, destructio Amalecitarum, ipsa Philistaeorum verba ostendunt⁹.

1. 3 *Reg.* 8,23-61; 2 *Paral.* 6,14-42. — Cfr 3 *Reg.* 8,29 et *Deut.* 12,11; — 8,31. 32 et *Lev.* 5,1; *Deut.* 25,1; — 8,33. 34 et *Lev.* 26,17; — 8,35. 36 et *Lev.* 26,19; — 8,37-40 et *Lev.* 26,29 sqq.; — 8,46-50 et *Lev.* 26,33.

2. 3 *Reg.* 6 et *Exod.* 26,8-38; 2 *Paral.* 3,10 sqq. et *Exod.* 25,18; 28,31. Iocari

videtur *Wellhausen* (Prolegomena p. 38), si tabernaculum secundum exemplar templi salomonici confictum, minime vero templum secundum tabernaculi exemplar aedificatum esse asserit.

3. 3 *Reg.* 2,3; 1 *Paral.* 22,13.

4. 1 *Paral.* 12,24 sqq.; 13,1; 15,5 sqq.; 27,1 etc.; 1 *Paral.* 28,4; cfr *Gen.* 49,8 sqq.

5. 1 *Paral.* 15,5. 8; 23,6. 26 sqq.; — 13,2; 23,28 etc.

6. 1 *Paral.* 16,40 et *Exod.* 29,39; — 2 *Reg.* 1,21; 6,17; 24,25; 1 *Paral.* 23,29 et *Exod.* 29,2; 23,40; *Lev.* 6,14; 2,5; — 1 *Paral.* 23,28; 29,21; 15,26; 2 *Reg.* 6,13 et *Exod.* 25,30; *Lev.* 1,2 sqq. etc.

7. 2 *Reg.* 7,18 sqq.; praesertim 7,22-24 et *Deut.* 4,7; 10,21; 13,16.

8. 1 *Reg.* 8,5 et *Deut.* 17,14; — 1 *Reg.* 12,3 et *Num.* 16,15; *Lev.* 5,23, *Deut.* 16,19; — 1 *Reg.* 15,29 et *Num.* 23,19.

9. 1 *Reg.* 12,6 sqq. (*Gen.* 46,5 et *Exod.* 2,23 sqq.); 15,2 sqq. (*Exod.* 17,8); 4,8 (*Exod.* 8,1 sqq.).

C.) *Iudicum librum* nullum omnino Pentateuchi vestigium exhibere olim nonnulli asseruerunt¹⁰; melius procul dubio dixissent, non supposito Pentateucho nec *Iudicum librum* nec *Iudicum historiam* intelligi.

a.) Totus enim liber in eo est, ut ostendat Israelitas Legem a Deo datam observantes salute frui, ab ea autem declinantes poenas dare¹¹. Prima statim verba, immo primum caput integrum, praecepto de delendis Chanaanitis innituntur, atque ad idem praeceptum Angelus Domini iterum provocat¹². Nonne pentateuchicam legislationem supponunt Gedeonis verba: « Non dominabor vestri nec dominabitur in vos filius meus, sed dominabitur vobis Dominus »¹³? Quomodo enim Dominus populum gubernare dici potuit, nisi legum collectio a Deo data exstisset et agnita esset? Quam plurimae quoque leges pentateuchicae commemorantur: circumcisio Israelitas a Chanaanitis distinguit; connubia cum Chanaanitis sunt prohibita; leges leviratus, nazaraeatus, distinctionis ciborum etc. vigent¹⁴. Levitae inter alias tribus dispersi exercitio cultus sunt addicti, sacerdotium autem a familia Aaron administratur, adest tabernaculum cum arca foederis, et sacrificia secundum ritum a Moyse promulgatum offeruntur¹⁵.

b.) Quemadmodum leges, ita etiam narrationes pentateuchicae tempore *Iudicum* cognitae erant. Luce clarius id ex illis solis iam apparet, quae Iephte Galaadites cum Ammonitarum rege transegit¹⁶; sed attendatur quoque oportet, qua ratione auctor de Moysis Cinaeorumque affinitate, de promissione Calebo facta, de Patriarcharum rebus gestis, de miraculis in deserto patratissimis loquatur¹⁷.

c.) Quae omnia per se quidem nondum demonstrant, Israelitas *Iudicum* aetate res illas ex Pentateucho ipso didicisse; at omnino id admittere cogimur, si in vocabulis quoque verbisque adhibitis magnam utriusque operis similitudinem deprehendimus; casui enim illam ad-

scribere non licet. Iam vero concio, quam Angelus Domini ad populum habet, ex sententiis verbisque pentateuchicis fere est contexta¹⁸; propheta, ut Israelitarum animos ad auxilium divinum contra Madianitas implorandum praeparet, ab illis verbis incipit orationem suam, a quibus Deus promulgationem decalogi inceperat; Angelus Domini alloquitur Gedeonem, sicut Moysen Deus allocutus erat, Gedeon autem, ut se excuset, adhibet verba Abrahami, et Angelus uxori Manuae iisdem verbis, quibus Hagari, filium promittit¹⁹ etc.

D.) Ad *Iosuen*, Moysis successorem iam pervenimus, cuius librum verbis et sententiis pentateuchicis refertum esse ipsi adversarii ultro fatentur, siquidem eam ob rationem illum Pentateucho velut partem integram addunt. Iosuae igitur tempore Pentateuchum cognitum fuisse, ulteriore demonstratione non indiget; pauca tamen afferemus, ut argumentum nostrum sit completum.

a.) In libro *Iosue* ad Moysis praecepta et dicta continuo recurritur omniaque secundum ea, quae in Pentateucho iussa sunt, executioni mandantur²⁰. In occupanda terra promissa, in eius incolis exstirpandis, in eius agris distribuendis, in urbibus levitarum et refugii assignandis etc. praeceptorum mosaicorum ratio habetur²¹. Ad ordinem religiosum quod attinet, Eleazarum, quem constituerat Moyses, invenimus summum sacerdotem, tres familias levitarum, quae in Pentateucho describuntur, eadem sacrificia, eosdem ritus sacros, easdem ceremonias, quas in Pentateucho²².

b.) Historias quoque in Genesi et sequentibus libris narratas cognitae fuisse, sola iam Iosuae concio ultima ad populum habita demonstrat, quippe quae totius historiae pentateuchicae sit compendium; ea quoque, quae de Iosephi sepultura narrantur, libris mosaicis non suppositis non intelliguntur²³ etc.

10. Cfr de Wette Beiträge I. p. 152; Bertholdt Einleitung p. 762.

11. *Iudic.* 2,11; 3,7; 12; 4,1; 6,1 etc. Cfr *infra* § 14. n. 18.

12. *Iudic.* 1,1 sqq. (*Exod.* 23,23. 32 sq.; 34,15. 16); *Iudic.* 2,1 (*Exod.* 20,2; *Deut.* 34,4; *Lev.* 26,9).

13. *Iudic.* 8,23.

14. *Iudic.* 14,3; 15,18. — *Iudic.* 3,6. 7; 14,3; 21,7 (*Exod.* 34,16; *Deut.* 7,3). — *Ruth.* 1,11-13; 4,5 (*Deut.* 25,5 sqq.). — *Iudic.* 13,4-14 (*Num.* 6,1-21).

15. *Iudic.* 17,7 sqq.; 19,1 sqq.; — 20,28; — 18,31; 20,18. 26; 21,2. 4.

16. *Iudic.* 11,12 sqq. (*Num.* 20. 21.)

17. *Iudic.* 1,16; 4,11; — 1,20 (*Num.* 14,24); — 2,1. 10; 5,4. 5; 6,13; — *Ruth.* 4,11. 12.

18. *Iudic.* 2,1 sqq. (cfr *Exod.* 34,12. 13; 23,32. 32; *Deut.* 7,5).

19. *Iudic.* 6,8 (*Exod.* 20,2); 6,16 (*Exod.* 3,12); 6,39 (*Gen.* 18,32); 13,7 (*Gen.* 16,11).

20. *Ios.* 1,3. 13; 4,12; 9,24, 11,15. 23; 14,2. 5 etc.

21. *Ios.* 1.12 sqq.; 4,12 sqq. (*Num.* 32,28 sqq.); 11,12 etc. (*Num.* 33,52 etc.); 14,2 sqq. (*Num.* 33,54; 34,16); 21,1 sqq. (*Num.* 35,2); 20,1 sqq. (*Num.* 35,6 sqq.).

22. *Ios.* 14,1 (*Num.* 20,25 sqq.); 21,4 sqq. (*Num.* 26,57 sqq.).

23. *Ios.* 24,2-10; 24,32 (*Gen.* 50,24; 33,19; *Exod.* 13,19).

Ab illo igitur tempore, quo Pentateuchum compositum esse asserunt moderni « critici », i. e. ab Esdrae et Nehemiae aetate, usque ad ingressum populi in terram promissam ascendentes ostendimus totam historiam israeliticam legislationi pentateuchicae inniti, atque immediate post Moysis mortem et deinceps omni aetate librum aliquem historicum et legislativum, qui ea, quae in nostro Pentateucho leguntur, continuit, publica atque summa gavisum esse auctoritate, immo librum istum, uti Esdrae tempore, ita iam Iosuae aetate Moysi auctori esse attributum. Psalmi autem alique libri sapientiales idem nobis demonstrarent, si eos examini subiiceremus. Ergo aut omnibus libris historicis, propheticis, didacticis Veteris Testamenti omnis omnino fides deneganda est atque tota historia antiqua populi israelitici, prout hodie cognita est, declaranda est insignis fraus et grande mendacium, aut concedendum est Pentateuchum mosaica aetate esse exortum. Quam parum vero rationi sit consonum omnes illos respuere libros, quos nemo hucusque spurios aut a falsariis confictos esse demonstrare potuit, per se evidens est et manifestum.

19. — V. Sicuti quarto argumento secundum confirmatur, ita quintum, quod EX PENTATEUCHI INDOLE ET NATURA desumimus, tertio confirmando et corroborando proxime inservit; contra adversarios autem, quibuscum disceptamus, maior eius est vis. Quoniam enim spretis testimoniis historicis originem librorum solis internis, quae vocant, argumentis definiendam esse statuunt, omne illis effugium eripimus, si cum historicis documentis, quae Moysen Pentateuchi auctorem dicunt, operis ipsius indolem optime conspirare demonstramus. Iam vero tota ratio, qua historia et leges traduntur, Moysi optime convenit, qui populum per desertum ex Aegypto in Chanaan duxit. Ad quatuor autem capita testimonia haec Pentateuchi de suo auctore aptissime revocabimus¹: Pentateuchus enim 1.) *in deserto* conscriptus est, 2.) *a viro qui Aegyptum optime cognitum habuit*, 3.) *Chanaan ex aliorum dumtaxat relationibus cognovit*; 4.) *legislatio autem pentateuchica non velut systema completum proponitur, sed peregrinationis tempore paullatim exoritur.*

1. *Pentateuchum in deserto conscriptum esse*, praeprimis iam docet integra fere legislatio, quae peregrinationem per desertum supponit. Tabernaculum enim foederis describitur velut centrum, circa quod filii Israel per turmas, signa et vexilla, domos cognationum suarum castrametabantur, atque tam vicini omnes habitabant, ut tubarum clangore convocari possent, quoties castra erant movenda; accurate

quoque modus determinatur, quo in itinere tabernaculum, arca, vasa sacra portanda erant². Omnia, quae in *Levitico* de sacrificiis, de lepra, de mundationibus legalibus praescribuntur, desertum et castra respiciunt. « Pellem vero... affert *extra castra* in locum mundum »; « ipsum vitulum affert *extra castra* »; « hircum viventem... emittet per hominem paratum *in desertum* »; leprosus « solus habitabit *extra castra* »; sacerdos « *egressus de castris* » videbit, num lepra sit munda; leprosus mundatus « *ingredietur castra*, ita dumtaxat, ut maneat *extra tabernaculum* suum septem diebus »; ad aquam mundationis parandam vacca rufa « *extra castra* in conspectu omnium » immolatur etc.³. Praecepta autem de non mactando animali quocunque, quin eius sanguis ante ostium tabernaculi effundatur, de offerendis sacrificiis statis diebus, postquam ab aliqua legali immunditie mundati sint, aliaque non pauca omnino insinuant, unicuique Israelitae vicinum fuisse tabernaculum foederis⁴. Adde, in permultis legibus ritualibus Aaronem, eius filium Eleazarum aliosque eius filios nominari, quorum ministerio implendae sunt, at de sacerdotibus in genere in illis non esse sermonem : unde iure concludimus leges illas latas esse eo tempore, quo Aaron eiusque filius Eleazarus adhuc in vivis erant sacerdotique munere fungebantur⁵. Quae vestigia mosaicae aetatis in multis legibus tam clara et manifesta sunt, ut ex illis ipsis, qui Pentateuchi mosaicam originem negant, nonnulli magnum saltem legum numerum Moysi attribuire non dubitent⁶. At recentissima « criticorum » schola, quum mosaica praecepta a recentioribus in libris intermediis (vel ut ipsi loquuntur in « codice sacerdotali ») non nisi arbitrario plane modo distingui posse recte videret, omnes istas allusiones ad castra et ad desertum a vetere illo, qui exsilio finito « codicem sacerdotalem » composuit, studiose esse confictas statuit et libro insertas, ut fraudem suam teget et occultaret⁷. Num magis absurdum quam blasphemum sit hoc effugium, alii diiudicent.

Attamen non in sola legislatione vestigia deserti apparent. Iam dudum observatum est, auctorem historiae peregrinationis tam accuratam prodere totius illius regionis scientiam, ut in illa vixisse sit dicendus. Generalem quandam deserti sinaitici descriptionem, qualem iunior forte scriptor ex alienis fontibus haustam nobis dedisset, nullibi Pentateuchi auctor tradit, sed iter ipsum enarrans occasione data quam plurima tam minute describit, ut hodie plus tribus millibus annorum elapsis multa recognoscantur⁸. Iunior scriptor, si in Palaestina scribens fingere voluisset pretiosam arcam foederis à Moyse in deserto paratam, ex ligno cedri, quod in Palaestina sacris usibus inserviebat, eam confecisset aut ex ligno quercus in Palaestina frequentissimo; Moyses

autem acaciam (אֶשְׁכִּיז) adhibitam esse tradit, quae in Arabiae deserto frequentissima vix invenitur in Palaestina. In tabernaculi quoque velis conficiendis adhibetur pellis quaedam (תְּחָשׁ *Vulg.* ianthina; *Alex.* ἰανθίνη) iunioribus scriptoribus tam incognita, ut in reliquis libris V. T. vocabulum semel tantum usurpetur (*Ezech.* 16, 10). Cuiusnam animalis fuerit pellis, adhuc controvertitur; quidquid autem de hac quaestione statuitur, mirum sane esset, si iunior scriptor de pellibus locutus esset, quae eius tempore non amplius adhibebantur⁹. Inter animalia quoque, quorum esus permittitur, nonnulla enumerantur, quae in deserto quidem Arabiae, sed vix in Palaestina inveniebantur¹⁰.

1. Cfr *Knabenbauer* Der Pentateuch und die ungläubige Bibelkritik (Stimmen aus M. Laach 1873. IV. p. 212-219); *Smith* The Pentateuch p. 280-375.

2. *Num.* 2,2; 3; 4; 10,2 etc.

3. *Levit.* 1-7; 13; 14; cfr 4,11. 12. 21; 16,21; 13,46; 14,3. 8. *Num.* 18,3.

4. *Levit.* 17,3 sqq.; 15,14. 29. 31; *Num.* 6,10; *Lev.* 12,6.

5. *Levit.* 2,3. 10; 16,2 etc.; *Num.* 19,3; *Exod.* 28,1 sqq.; 29,1 sqq.; *Num.* 3,6 sqq.; 8,1 sqq.

6. *Bleek Wellhausen* (Einl. Ed. 4. p. 30-35) Moysi auctori *Exod.* 25-31; *Levit.* 1-7; 11-17; *Num.* 1. 2. 4; 10, 1-10; 19. attribuere dignatur, quia in illis vestigia deserti et mosaicae aetatis detegit, reliquas autem leges ei negat, quia eiusmodi vestigia desint. At nonne arbitrarium (ne dicam : absurdum) est, in unaquaque lege a Moysse lata etiam *clarum et evidens* vestigium deserti aut mosaicae aetatis invenire velle?

7. *Wellhausen* Prolegomena zur Geschichte Israels. p. 10 : « Der Priestercodex hütet sich vor jeder Hinweisung auf die spätere Zeit, auf das ansässige Leben im Lande Kanaan...; er hält sich formell streng innerhalb der Situation der Wüstenwanderung und will allen Ernstes eine Wüstengesetzgebung sein. Es ist ihm wirklich gelungen, mit dem beweglichen Tabernakel und dem übrigen archaischen Schein (!!) seine wahre Abfassungszeit so zu verschleiern (!), dass die vielen materiellen Widersprüche (??) gegen das uns anderweit (undenkbar?) bekannte voralexandrinische Alterthum, die er enthält, nur als Zeichen aufgefasst wurden, wie er über alle historische Zeit weit hinausrage » etc. Diligens igitur ac profundum mosaicae aetatis et geographiae deserti arabici studium fecerunt Esdras et illi, qui cum eo « codicem sacerdotalem » finxerunt, ne in tota illa legislatione ullum iunioris aetatis vestigium proderent; sed quomodo Esdras sociique eius in Babylonia degentes desertum arabicum tam accurate cognoverunt? Ceterum *crimen*, cuius Esdras sociosque eius incusare non veretur *Wellhausen*, tam nefarium est, ut non intelligatur, qua ratione accusationem talem proferre religioni sibi non duxerit.

8. Cfr *Smith* The Pentateuch p. 348 : « The acquaintance displayed by our author with the topography, productions and other peculiarities of the Arabian desert, forms an other point of identification between the historian and the lawgiver. It is such as no Hebrew could have mastered except as one of the wanderers of the Exodus. For it does not show itself in mere general notices of wild scenery, barren plains, rugged mountains, of the want of water, or its brackish taste, of the deficiency in food, whether animal or vegetable. There is never any attempt to describe such features. But they enter so simply into the incidental details of the journey, and are exhibited with such truthfulness to nature, such harmony with the scenery, such specification

of locality, and such individually of outline, that they form a living picture of reality caught at the instant, and photographed on the spot ».

9. תַּחֲשׁוּ Exod. 25,5. 10. 13; 26,26; 27,1. 6; Num. 25,1; Deut. 10,3. — תַּחֲשׁוּ Exod. 16,10; 25,5; 26,14. 19; 35,23, 36,19; 39,34; Num. 4,6. 8. 10. 11. 12. 14. 25; praeterea dumtaxat Ezech. 16,10. Vocabulum תַּחֲשׁוּ a nonnullis explicatur *taxo* in deserto arabico frequens, a modernis plerisque phocarum quaedam species (*Halicornetacea*) in mari rubro satis frequens (Cfr *Gesenius* Thesaur. ling. hebr. p. 1500, *Riehm* Handwörterb. des bibl. Alterthums p. 1604; *Fillion* Atlas d'hist. natur. de la Bible p. 80. Table 78 etc.). *Friedr. Delitzsch* (Prolegomena eines neuen hebr.-aram. Wörterbuchs. Leipzig 1886. p. 77 sqq.) non immerito comparat assyriacum *thachschu*, quo *vervecem* designari (nescio an satis recte) conicit.

10. Cfr praesertim animalia Deut. 14,5 recensita.

2. *Auctor Pentateuchi res aegyptiacas optime cognitae habuit.* Ex quo tempore hieroglyphorum detecta lectione antiquitates et historia Aegypti magis innotuerunt atque cum illis, quae in Pentateucho de Aegypto referuntur, comparari coeptae sunt, nulla iam remanet prudenti dubitatio, quin eius auctor « eruditus fuerit omni sapientia Aegyptiorum » (*Act.* 7, 22), vel potius perfectam rerum aegyptiacarum scientiam habuerit. Quae fuse demonstrare non est huius loci¹¹; illud unum nobis propositum est, ut Pentateuchum scriptum esse demonstramus brevi postquam filii Israel ex Aegypto egressi sunt. Cui demonstrationi pauca sufficiunt.

Continuo enim ad Aegyptum respicitur; admirabilis liberatio velut motivum ad Legem observandam proponitur; pascha et primitiarum oblatio in liberationis memoriam instituuntur; quae filii Israel in Aegypto passi sunt, velut argumenta traduntur, quibus advenas bene esse tractandos servisque requiem necessariam non esse negandam edoceantur; consuetudines Aegypti imitari vetantur; immo timor exprimitur, ne in Aegyptum reverti velint¹². — Cultus quoque aegyptiaci satis frequens est memoria in lege rituali; etenim quum gratia naturam non destruat, sed supponat et elevet, quumque ritus per se indifferentes, etsi ad idololatriam sint adhibiti, ad veri Dei cultum adhiberi aptissime possint, satis facile intelligitur, cur Israelitis non pauci Aegyptiorum ritus ab omni superstitionis specie mundati per Moysen sint traditi¹³. Neminem fugit similitudo, quae inter ipsam arcam foederis interque illas arcas intercedit, in quibus Aegyptii idola sua in pompis religiosis circumducebant; atque eius quoque deportandae modus in Exodo (25, 12) praescriptus ille est, quem in imaginibus aegyptiacis adhuc spectamus; tunica quoque summi sacerdotis in Exodo (28, 32 sq.) descripta, qualis fuerit, ex iisdem imaginibus cognoscitur¹⁴. Summum sacerdotium teste Herodoto apud Aegyptios haereditarium fuit uti apud Israelitas; sacerdotes aegyptii aequae atque levitae « omnes pilos carnis suae » radere tenebantur et bysso vestiebantur; ante functio-

nes religiosas sacerdotibus aegyptiacis, uti aaroniticis, usus vini interdicebatur¹⁵. — Porro omnia, quae in Genesi et Exodo de adventu Iosephi fratrumque eius in Aegyptum, de filiorum Israel laboribus, de plagis aegyptiacis, de exercitu Aegyptiorum referuntur vel attinguntur, optime cum iis concordare, quae ex monumentis aegyptiacis aliisque historiae aegyptiacae fontibus hauriuntur, ab omnibus hodie conceditur. At illud praeprimis memoria est dignum, quod ille ubique rerum aegyptiacarum status supponitur, quem patriarcharum et Moysis aetate fuisse antiquiora monumenta demonstrant, neque vero ille, quem aliquot saeculis postea Salomonis tempore etc. in Aegypto vixisse iuniora monumenta docent¹⁶; unde consequitur, narrationum pentateuchicarum auctorem mosaica aetate vixisse. Quis enim sibi persuadebit, recentiorem scriptorem israeliticum, qui tempore regum aut post exsilium vixit, tam accurata rerum aegyptiacarum scientia fuisse instructum, ut earum periodis diligenter distinctis nihil traderet, nisi quod mosaicae aetati quadraret? Adde nonnulla adhiberi vocabula aegyptiaca, *explicatione non addita*, quae auctorem et primos lectores linguae aegyptiacae non plane rudes fuisse ostendunt; neque omittamus oppidorum Aegypti sive maiorum sive minorum, utpote lectoribus cognitorum, nomina nuda poni neque quidquam de eorum situ etc. addi¹⁷.

11. Egredie id praestiterunt inter catholicos interpretes *Smith* The Pentateuch. p. 289-348, *A. Scholz* Aegyptologie und die Bücher Moses. Würzburg 1878, *Vigoureux* La Bible et les découvertes modernes. Paris 1879. I. p. 337 — II. p. 302, *Fillion* Atlas archéologique de la Bible. Lyon 1883. Inter Protestantas cfr. *Hengstenberg* Die Bücher Moses und Aegypten. Berlin 1841, *Ebers* Aegypten und die Bücher Moses. Leipzig 1868. — Saeculo praecedente idem iam praestiterat *I. Spencer* De legibus ritualibus Iudaeorum. Ed. 2. Tubingae 1783. Lib. III. Diss. 1. cc. 3-10.

12. *Exod.* 20,2; 13,3; 16,6; 29,46; *Lev.* 11,25; — *Exod.* 12,27 sqq.; 13,2; *Num.* 3, 12 etc.; — *Exod.* 22,21; *Deut.* 5,15; 24,18. 22; — *Lev.* 18,3; — *Deut.* 17,16. Mirum, quod legem hanc de futuro rege multi rationalistae Moysi abiudicare audeant, quum tamen evidens sit, toto eo tempore, quo Israelitae iam reges habuerunt, nemini in mentem venire potuisse, regem populum velle reducere in Aegyptum.

13. Recte *Smith* The Pentateuch. p. 290 sq. « It is derogatory neither to the holiness of the Almighty nor to the inspiration of his delegate, that Moses should have borrowed from others rites which were good in themselves, and which became idolatrous only then when employed in the worship of false gods. The most of external forms are in themselves indifferent, and receive their determinate value from the feeling that prompts them, and the object to which they are directed: when given to God, they are divine worship; when given to idols, they are idolatry. Nor is inspiration jeopardised, because the material details may have come from a human source. Care and study and observation are not dispensed with in the mind that receives the divine communications; and Moses was instructed in all the wisdom and learning of the Egyptians for the very purpose of enabling him to use it to the best advantage ». Et brevius *P. Knabenbauer* (Stimmen aus M. Laach. IV. p. 216): « Die Gnade knüpft

stets an das Natürliche an; desshalb darf es uns nicht befremden, dass Gott durch Moses Einrichtungen bei seinem Volke treffen liess, die es bereits in den Verhältnissen Aegyptens kennen gelernt hatte. Oft kam es ja nur darauf an, der an und für sich passenden Form den rechten Inhalt zu geben ». Neque recentiorum dumtaxat est haec doctrina; Patres et mediae aetatis theologi iam idem asseruerunt. Pro Patribus loquatur S. Chrysostomus (in Matth. hom. 6,3. M. 57,65 sq.): « Noli indignum Deo putare, quod per stellam Magos vocaverit; secus enim iudaica quoque improbes oportet, sacrificia nempe, purificationes, neomenias, arcam, ipsumque templum: haec quippe omnia ex gentium crassitudine ortum duxere. Attamen Deus ad errantium salutem his se passus est coli, quibus gentiles daemones colebant, illo tamen cultu tantisper (μικρόν) mutato, ut illos paulatim a consuetudine pristina abductos ad sublimem philosophiam deduceret ». Pro mediae aetatis theologis Tostatus (in 1 Reg. 8. qu. 147): « Sciendum quod multae ceremoniae sunt Iudaeis et paganis communes; immo non fuerunt concessae Iudaeis, nisi quia illas habebant pagani. Nam quando Deus dedit legem Iudaeis, erant ipsi consueti in legibus et consuetudinibus gentilium; et si voluisset Deus arctare eos negando quaedam, quae gentilibus licebant, non sustinerent Iudaei legem tam arctam et recederent. Ob hoc ergo concessit Deus ea, quibus gentes utebantur, licet non essent omnino bona [i. e. non omni ex parte perfecta], solum tollens idololatriam et quae ad illam pertinere poterant ».

14. Cfr *Fillion* Atlas archéolog. Tables 79 sqq. Cfr quoque *Spencer* De legibus ritual. III. diss. 1. cc. 3. 5.

15. *Herod.* II, 37; *Exod.* 28, 29. 39 sqq.; *Num.* 8, 7; *Plutarch.* Isis et Osiris 5; *Levit.* 10, 8-11.

16. *Contemporary Review.* London 1879. Mars. p. 758.

17. Cfr *Gen.* 41, 43 (אַבְרָהָם) 45 (צִפְנֵת פַּעֲנֵה); — On vel Heliopolis (*Gen.* 41, 45), *Ramesses* (*Gen.* 47, 11; *Exod.* 1, 11; 12, 37), *Phithom* (*Exod.* 1, 11), *Etham* (*Exod.* 13, 20), *Phihahiroth* quae est inter Magdalum et mare contra Beelsephon (*Exod.* 14, 2) etc. Qui attento oculo Pentateuchum perlustraverit, non unam dumtaxat alteramve allusionem ad res aegyptiacas inveniet neque levem tantum rerum aegyptiacarum notitiam, quam iunior fortasse scriptor israeliticus ex fortuito quodam commercio cum Aegyptiis haurire potuit, sed accuratam et intimam vitae publicae et privatae Aegyptiorum scientiam auctori et primis lectoribus Pentateuchi omnino concedat necesse est. Quapropter ambagibus utuntur *De Wette-Schrader* (Einl. Ed. 8. p. 264), si argumentum nostrum hac ratione eludere conantur: « Man hat mehrere (!?) historische Züge, welche eine gewisse (!?) Bekanntschaft mit Aegypten verrathen, als Beweise der mosaïschen Abfassung des Pentateuchs angesehen: als wenn die Hebräer nicht auch später bei ihrer politischen und Handels-Verbindung mit Aegypten, eine solche Bekanntschaft gehabt haben könnten ».

3. Quod si auctori res aegyptiacas fuisse notas totus Pentateuchus clamat, aequè clare testatur, *illum nec eo tempore, quo scripsit, nec antea in Palaestina vixisse*. Urgere nolumus, quod tota fere legislatio futurum populi in Palaestinam ingressum futuramque terrae promissae possessionem respiciat, siquidem sexcenties in legibus additur: « quum introieritis terram, quam Deus daturus est vobis », aut similis expressio¹⁸; alia enim argumenta praesto sunt. Profecto scriptor in Italia degens et Italos alloquens celebriores Italiae urbes in Italia sitas esse nunquam adnotabit. Iam vero quod Iacob in Aegypto moriens

filios suos roget, ut se sepeliant « in spelunca duplici, quae est in agro Ephron Hethaei contra Mambre *in terra Chanaan* », id admirationis nihil habet; at auctorem Pentateuchi, si celeberrimas Palaestinae civitates lectoribus suis in Palaestina sitas esse dicere debuit, nec ipsum nec eius lectores in Palaestina vixisse evidens est: « Civitas Arbee, quae est *Hebron in terra Chanaan* », « *Sichem in terra Chanaan* », « Luza, quae est *in terra Chanaan*, cognomento *Bethel* », *Garizim et Hebal*, « qui sunt trans Iordanem post viam, quae vergit ad solis occubitus, *in terra Chanaan* » etc.¹⁹. Quod argumentum maiorem vim habet, si comparaveris qua ratione sive de Aegypti civitatibus etiam minoribus sive de deserti stationibus loquatur, quas omnes velut notissimas sine ulla loci determinatione enumerat²⁰. Porro auctor, si in Palaestina scripsisset et lectores prae oculis habuisset, quibus Palaestina patria erat, ad regionis alicuius pulchritudinem et fertilitatem describendam cum regione aegyptiaca eam certe non comparasset: regio autem Iordanis, antequam Dominus Sodomam et Gomorrhiam subverteret, dicitur fuisse « sicut paradisus Domini et *sicut Aegyptus venientibus in Segor* » i. e. sicut illa Aegypti inferioris pars, quae habitantibus in Gesen erat vicina ideoque nota, quam vero iuniores Israelitae procul dubio ignoraverunt²¹. Demum attendas velim, quam obiter terrae promissae fines in Pentateucho determinantur, quam accurate vero in libro Iosue fines meridionales et septemtrionales describantur²². In Occidente mare mediterraneum velut finis indicatur; cuius extremitas meridionalis sit « torrens Aegypti »; quae autem sit extremitas septemtrionalis, tacetur. Si vero ex ipsis limitibus septemtrionalibus concludere licet, totam Phoeniciam quoque limitibus indicatis comprehendere dicemus, uti certe integer Libanus et Antilibanus comprehenduntur. Iam vero regnum israeliticum ne Davidis quidem et Salomonis aetate Phoeniciam regionemque usque ad Emath (Hamath) complexum est; quomodo igitur explicabunt adversarii nostri, iuniorem quemcunque scriptorem limites indicasse, quos Israelitas nunquam attigisse optime scivit²³?

18. *Exod.* 12, 25; 13, 5. 11; 23, 20 sqq.; 34, 11 sqq. etc.; *Lev.* 14, 34 sqq.; 18, 3 sqq.; 19, 23 sqq.; *Num.* 15, 2 sqq.; 18, 20 sqq.; 24, 2 sqq. etc.; *Deut.* 6, 10 sqq.; 7, 1 sqq.; etc.

19. *Gen.* 49, 30; — *Gen.* 23, 2. 19; 33, 18; 35, 6; 48, 3; *Deut.* 11, 30 (*Gen.* 16, 7 sqq.). — Aliter se res habet, si *Ios.* 22, 9. 10. 11. 32 et *Iudic.* 21, 12 de altari *in terra Chanaan* aedificato aut de *Silo in terra Chanaan* sermo fit; illis enim in textibus omnibus opponitur terrae transiordanicae (Gilead). Quod si vero etiam *Ios.* 21, 2 principes levitarum ad Iosue « *in Silo terrae Chanaan* » accessisse dicuntur, ut sibi haereditatem suam postularent, auctor isto apposito in memoriam revocare illa voluit, quae Moyses de haereditatibus « *in terra Chanaan* » distribuendis praescripserat *Num.* 34, 29 et 35, 10.

20. Cfr *supra* n. 17 p. 61. et *Num.* 33,3 - 49.

21. *Gen.* 13, 10. Segor hebr. צֶעַר (Alex. Ζόγορ), at rectius videtur Syrus legere צֶעַר = Zoan, i. e. Tanis, Aegypti urbs antiquissima et celeberrima, cuius vicinia ob fertilitatem et pulchritudinem in papyris aegyptiacis frequenter celebrantur (Cfr *Ebers* in *Reichm Handwörterbuch des bibl. Alterthums*. p. 1843). Ceterum eadem urbs alterum argumentum nobis praebet, Aegyptum primis Pentateuchi lectoribus magis notam fuisse quam Chanaan; etenim *Num.* 13, 22, ut civitatis Hebron antiquitas definiatur, « *Hebron septem annis ante Tanim Aegypti condita* » dicitur. Tanis caput Aegypti erat, quo tempore Hycsos terram occupabant; eadem autem aetate Ioseph patrem et fratres suos in Aegyptum accersisse communis est sententia.

22. *Num.* 34, 2-12; cfr *Ios.* 15, 1-4; 15, 21 sqq. et 13, 4-6. Meridionales fines accuratius quidem quam septentrionales a Moyse definiuntur, a Iosue autem longa serie civitatum describuntur.

23. Illi, qui Moysis inspirationem admittunt atque ex aliis libris inspiratis didicerunt, populum peccatis suis se indignum reddidisse, qui integram terram promissam acciperet, difficultate hac non turbantur.

4. *In Pentateucho tota legislatio coram oculis nostris paullatim exoritur.* Namque eius auctor non completum quoddam systema legum nobis proposuit, neque eas, quae de iisdem vel de similibus rebus agunt, omnes coniunxit, sed prout peregrinationis tempore occasione data latae sunt, singulas literis mandavit; hinc nonnullas iam latas novis rerum rationibus accedentibus mutari, accuratius definiri atque perfici videmus. Quam codicis legum indolem explicare non potest, qui iuniorem scriptorem leges sua aetate vigentes collegisse et in unum corpus redegissee censet; at eadem quoque indoles vetat, ne leges illas inter se pugnare dicamus atque a iuniore redactore, qui ad apparentes contradictiones non attendit, in unum codicem esse adunatas putemus.

Pauca exempla hanc legislationis indolem explicabunt. Postquam lex de paschate celebrando iam erat lata, stabilita est alia lex de im-mundis e castris eiiciendis; unde exorta est difficultas, quando im-mundi illi eiecti pascha celebrare tenerentur; quae difficultas nova lege est soluta²⁴. Blasphemia prohibita quidem erat; poena autem in blasphemum postea stabilita est; item opus servile in sabbatho prohibitum erat, sanctio autem postea occasione data promulgatur²⁵. Lex de haereditate in familiis conservanda ob filias Salphaad accuratius definitur, atque postea nova difficultate exorta statuitur, quibusnam filiae haeredes nubere possint²⁶. Apertissima est haec differentia, si legislatio trium librorum intermediorum cum Deuteronomio comparatur; in prioribus enim libris Israelitae per desertum peregrinantes spectantur, in Deuteronomio autem, quod paenultimo mense ante ingressum in terram promissam conscriptum est, Moyses Israelitas in novis suis sedibus habitantes quasi coram oculis iam habet. Praecipua festa

in prioribus libris saepius quidem commemorantur, immo accuratius, quam in Deuteronomio, describuntur; nihilominus in Deuteronomio novi aliquid additur: illa enim coram tabernaculo esse peragenda, Israelitis in deserto peregrinantibus, qui tabernaculum secum habebant, dicere opus non fuerat; ingressuris autem in Palaestinam inculcatur, ut in festis illis coram Domino appareant²⁷. In deserto prohibetur, ne quis animal quodcunque nisi coram tabernaculo mactet; quae lex, quoniam ab Israelitis in terra Israel dispersis observari non potuit, diserte abrogatur²⁸. Illis, qui non voluntarii hominem occiderint, iam in prima legislatione locus refugii promittitur; verum postquam tribus Ruben, Gad et dimidia Manasse terram suam trans Iordanem occupaverunt, numerus civitatum refugii cis et trans Iordanem definitur et lex accuratius explicatur; in Deuteronomio demum tres civitates refugii trans Iordanem eliguntur, atque novis praescriptionibus additis efficitur, ut rei facilius ad eas confugere possint²⁹.

Quae omnia, nisi fallimur, virum nobis ostendunt, qui ipse adfuit, quando leges illae dabantur, explicabantur, mutabantur; atque testimonium ocularem nobis etiam nonnullae narrationes pentateuchicae produnt. Quis nisi qui rebus gestis ipse interfuit, tam accurate dies indicare potuit, quibus gestae sunt? Postquam Aegyptii in mari rubro perierunt, *tribus diebus* Israelitae per desertum Sur profecti sunt in Mara, *die decimo quinto secundi mensis* post egressum ex Aegypto pervenerunt in desertum Sin, quod est inter Elim et Sinai; *insequente die* acceperunt manna; *primo die tertii mensis* castrametati sunt ad radices montis Sinai. *Tertio die*, postquam Moyses e monte reversus est, Dei gloria populo apparens Moysen ad se advocat; *septimo die* Moyses coram Domino apparet et apud eum manet *quadraginta diebus*, atque ita porro³⁰. Quot praeterea res minutae auctori cognitae erant! Nomina scivit obstetricum, quarum ope Pharaos pueros recenter natos occidere voluit, duorum filiorum Aaron, qui ob sacrilegum sacrificium occisi sunt, et eorum patruelum, qui corpora occisorum extra castra portarunt, matris viri illius, qui primus poenam blasphemiae passus est, artificum, qui tabernaculum extruxerunt³¹ etc. Catalogos tradit virorum singularum tribuum, familiarum tribus Levi, donorum, quae tribuum principes, quos singulos nominat, in consecratione tabernaculi obtulerunt³² etc. Quo cum iure omnia haec arbitrarie conficta aut ex incertis traditionibus hausta dicuntur?

24. *Exod.* 12,1; *Num.* 5,2; 9,6 sqq.

25. *Exod.* 20,6; 22,27; *Lev.* 24,10. sqq. — *Exod.* 20,10; *Num.* 15,32 sqq.

26. *Num.* 26,53; 27,1 sqq.; 36,1 sqq.

27. *Exod.* 23,14 sqq.; 34,18 sqq.; *Levit.* 23,4 sqq.; quibuscum cfr *Deut.* 16,5 sqq.

28. *Exod.* 20,24; *Levit.* 17,3. 4 et cfr *Deut.* 12,15; 11,11. 12.

29. *Exod.* 21,12. 13; *Num.* 35,9-34; *Deut.* 4,41 sqq.; 19,2-12.

30. *Exod.* 15,22; 16,1; 19,1-3. 10. 20; 24,16. Cfr de hac quarta argumenti parte praesertim *Scholz* Einleitung. Koeln 1845. II. p. 141-148, qui aliis non paucis exemplis additis egregie illud proponit.

31. *Exod.* 1,15; *Levit.* 10,1. 4; 24,11; *Exod.* 31,2; 35,30. 34.

32. *Num.* 1-4; 13,1-13; 26,1 sqq.; 34,16-29 etc. Mirum quomodo vim huius argumenti effugere conantur de *Wette Schrader* (Einl. Ed. 8. p. 265): « Listen, wie Num. 1. 3. 7. 26. u. a. sind keineswegs unbestreitbare gleichzeitige Aufzeichnungen, da sich immerhin manches gegen ihre Glaubwürdigkeit sagen und wenigstens aus Beispielen (Gen. 5. 11,10-26; 1 Paral. 9. 23. 27; 2 Esdr. 11.) darthun lässt, dass solche Stücke aus einer unsichern willkürlichen Tradition geflossen sind ». Catalogos illos *impugnari posse* non negamus neque opus erat, ut De Wette aut Vater adducerentur, qui eos revera impugnaverunt; sed id unum quaeritur, num *iure impugnari possint*; id autem aequè parum probatum est, atque catalogos Gen. 5. 11 etc. ex incerta et arbitraria traditione esse haustos. Caecam fidem nostri adversarii, qui Deo fidem habere nolunt, a suis asseclis postulant.

5.) Coronidis gratia addamus *Pentateuchum etiam lingua sua maiorem, quam reliquos libros V. T., antiquitatem prae se ferre*. In genere quidem lingua hebraica longissimo illo temporis spatio, quo libri sacri conscripti sunt, haud multum dicitur esse mutata; quare etiam difficultatem ex Pentateuchi ac librorum postexsilicorum linguae similitudine a nonnullis obiectam³³ alii rationalistae reliquarum linguarum semiticarum exemplo allato spernendam esse docuerunt³⁴. Ceterum *supra* (p. 34) iam monuimus, linguam Pentateuchi, uti in libris per multa saecula frequenter lectis fieri fere solet, obsoletis locutionibus expunctis usitatisque substitutis iuniori temporis accommodatam videri. Neque tamen omnia antiquitatis vestigia sublata sunt, ita ut massorethicus quoque Pentateuchus lingua a iunioribus libris discrepet. *Iahn* suo tempore circa quadraginta vocabula recensuit, quae Pentateucho sint propria aliaque trecenta, quae aliis in libris frequenter, at nusquam in Pentateucho legantur. Quae numeratio accurata non est, quia vocabula, quae ob singulares suas significationes certis tantum in locis adhiberi possunt, ab illis non distinxit, quae communioris sunt usus. Nihilominus negari nequit, certum dictionum numerum, quae in aliis libris adhiberi potuerunt, a solo Pentateuchi auctore esse adhibitas³⁵. Maioris porro momenti est, quod etiam grammaticis quibusdam formis Pentateuchus a reliquis libris differat. Quo praesertim spectat, quod pron. הוּא et nomen נֶעַר in eo pro utroque genere usurpentur, iuniores autem omnes scriptores inter הוּא et הִיא et inter נֶעַר וְנָעִרָה semper distinguant; deinde quod in eo solo pron. demonstrativa הֵיאֵל וְהִלָּה (*hic, hi*) reperiantur atque infin. constr. verborum לֵאמֹר frequenter in הֵ- vel וְ- (pro וְהֵ-) et 3. pers. plur. Perf. et Imperf. in וְ- (pro וְהֵ-) terminentur etc.³⁶. Quae omnia, etsi haud

magnam probandi vim habere videantur, contra rationalistas sua non carent auctoritate, qui placita sua eiusmodi singularitatibus linguae demonstrare amant; quare ea confirmationis gratia adiunximus.

33. Cfr *Gesenius* Gesch. der hebr. Spr. 1815. p. 19 sqq.; v. *Bohlen* Die Genesis histor. erläutert. 1835. p. L; *Nachtigall* in Henke's Magazin II. p. 472 sqq. etc.

34. Unus audiat *Ern. Renan*. Hist. génér. des langues sémit. 1863. p. 120: « Cette ressemblance n'a rien d'incroyable pour celui qui s'est fait une idée juste de la fixité des langues sémitiques. Les langues sémitiques, en effet, ne vivent pas comme les langues indo-européennes; elles semblent coulées dans un moule, d'où il ne leur est pas donné de sortir ». Cfr etiam ex catholicis *B. Welte* Naehmosaiches in Pent. 1841. p. 2 sqq.; *L. Reinke* Beiträge V. p. 187 sqq.

35. *P. Martin* Introd. à la crit. génér. de l'A. T. I. p. 516 sqq. 597 sqq. nonaginta quatuor dictiones, quae Pentateucho sint propriae, enumerat; cfr etiam *Vigouroux* Les livres saints et la crit. rational. III. p. 103 sqq. et ex acatholicis *Keil* Einleitung. Ed. 3. p. 44 sqq.; *G. Voss* The mosaic. origine of the Pentat. 1886. etc.

36. Prae ceteris conferri meretur *Graffin* (Étude sur certains archaïsmes du Pentateuque 1888), qui, quum פֶּתַח pro feminino etiam in I. Iosue non amplius inveniatur, iure has theses statuit: « 1. La Thora est plus ancienne que tout le reste de la Bible; 2. La Thora a été constituée avant que le livre de Iosué ne fût écrit; 3. Le Deutéronome, qui contient le pronom féminin avec *vav*, appartient à la même période littéraire que le reste du Pentateuque ».

Quae hucusque de *Pentateuchi* indole disseruimus, ea procul dubio, si diligenter perpenduntur, illum mosaicae aetati deberi ita demonstrant, ut prudenti dubitationi non relinquant locum. At ipsum quoque Moysen illius auctorem esse, ex eis iure derivamus; errant enim, qui argumentis nostris internis nihil aliud demonstrari putant, nisi *pōtuisse* Moysen Pentateuchum conscribere³⁷. Ad adversariorum quidem placita evertenda id plane sufficeret, sed maiorem esse argumentorum nostrorum vim satis patet, si simul consideratur, quodnam munus Deus Moysei assignaverit. Profecto enim Moyses, utpote fidelis Dei servus et unicus Deum inter et filios Israel mediator, neque soli traditioni orali conservationem tot tantarumque legum a Deo datarum permittere, neque alteri earum collectionem relinquere potuit. Quanto enim periculo tota legislatio esset exposita, si populus, cui ad occupandam terram promissam gravissima et diuturna bella erant gerenda, Legem scriptam non habuisset! Iam vero Lex, ut contra populum esset in testimonium (*Deut.* 31,26), authentice erat conscribenda i. e. ab illo ipso, qui illam a Deo immediate recipere dignatus est. Attamen si leges a Moyse conscriptae sunt, narrationes ab eodem scriptas esse dicendum est; tam arcto enim nexu Lex et historia pentateuchica sunt coniunctae, ut alterutra alteram supponat et explicet.

37. Contra *Delitzsch* (Comm. zur Genes. Ed. 4. 1872. p. 19), qui id affirmat, cfr *Knabenbauer* Stimmen aus M. Laach. 1873. IV. p. 218 sq.

§ 4. — *De praecipuis obiectionibus, quibus Pentateuchi origo mosaica impugnatur.*

20. — Certis igitur nec ullum prudens dubium relinquentibus argumentis nititur eorum persuasio, qui Pentateuchum Moysi auctori adscribunt; restat, ut adversariorum rationes examini subiiciamus, quibus nixi antiquam de mosaica origine Pentateuchi traditionem fide dignam non esse demonstrare conantur. Omnia quidem examinare opus non est; nonnulla enim hodie iam sunt obsoleta ideoque merito negliguntur. Quis enim hodie dubitat, quin Moysis aetate ars scribendi dudum fuerit inventa et late propagata? Quis hodie linguae pentateuchicae cum lingua reliquorum V. T. librorum similitudinem afferre audebit, ut Pentateuchi antiquitatem impugnet? Atque risui sese exponeret, qui hodie ex eo, quod Moyses non nisi tertia persona designatur aut laudibus insigniatur, contra mosaicam libri originem argumentaretur¹. Porro alia argumenta, quae hodie adhuc proferuntur, tam levia sunt, ut refutatione digna non esse videantur. Nonne iocari videntur adversarii nostri, si magna cum gravitate asserunt, Moysen in deserto nihil habuisse, quo ad tale opus scribendum impelleretur, aut si Pentateuchi auctorem incognitum esse concludunt, quia plerorumque librorum historicorum V. T. auctores ignorentur². Nostrum quoque non est, praeiudicia eorum refutare, qui propter miracula narrata narrationem quandam a teste oculari profectam esse negant. At his similibusque obiectionibus prorsus praetermissis, non paucae aliae remanent, quae etsi saepissime et optime iam sint refutatae, quotidie recoquuntur³. Quia igitur veritatis speciem quandam habere videntur (secus enim ab iis continuo afferendis absternerent, opinor, adversarii), eas proponemus et examini subiiciemus. Duplicem earum classem distingui supra (11) iam innuimus; aliae enim *antiquitatem*, aliae *unitatem et integritatem* operis impugnant. Prioribus, de quibus solis hoc loco agemus, aut ex iunioribus V. T. libris aut ex ipso Pentateucho desumptis demonstrare volunt adversarii, opus nostrum mosaica aetate esse recentius ideoque a Moyse conscribi non potuisse; reliquis, de quibus in sequente paragrapho agemus, id efficere conantur, ut opus illud ex variis documentis a variis scriptoribus paullatim longo temporis decursu esse compositum ostendant.

1. A. T. Hartmann (Historisch krit. Forschungen über die Bildung... der fünf Bücher Moses. Rostock 1831. p. 591) Iudicum tempore, Pet. v. Bohlen (Die Genesis historisch krit. erläutert. Königsberg 1835. p. XL.) vix decimo saeculo a. Chr. Israelitas scribendi artem accepisse docuerunt. Mirum, quod post Vater (Comment. über den Pentat. 1805. III. p. 524) ipse Eb. Schrader a. 1872 (in Schenkel Bibelllexic.

IV. p. 445) asserere ausus sit, Israelitis mosaica aetate artem scribendi cognitam quidem, sed non usitatam fuisse, nisi forte ad breviores monumentorum inscriptiones vel notulas quotidianas. Neque enim ignoravit vir doctus, diu ante Moysen in Aegypto et in Mesopotamia literas floruisse omnisque generis opera (historica, poetica, ethica, legalia) multa esse scripta, hodie autem ex documentis nuper detectis (in Tell el Amarna etc.) insuper constat, etiam per Chanaan adiacentesque regiones dudum ante Moysen artem scribendi vulgatissimam fuisse, ut oppidum *Debir*, antequam Palaestina per Iosue expugnaretur, *Cariat Sepher* (oppidum librorum) appellatum esse (*Ios.* 15,15) nemo iam miretur. Cfr *Sayce* in *Lex mosaica* 1894. I. p. 1 sqq. etc. — De lingua Pentateuchi iuniorumque librorum diximus p. 66 sq. — *Hartmann* (l. c. p. 545), *v. Bohlen* etc. ac recentissime *Cornill* (Einl. 1896. p. 14) usum tertiae personae obiciunt; itaque etiam negent, Bellum pelopon. a Thucydide esse scripta, atque prophetis pleraque vaticinia, SS. Matthaeo et Ioanni Evangelia abiudicent. — Si vero *Delitzsch* (Comm. z. Genes. 1872. p. 32) et *Strack* (Einl. 1895. p. 17) laudes Moysi tributas (*Exod.* 11,3; *Num.* 12,3) afferre non verentur, monuisse sufficit, Moysen sincere et candide et illa referre, quae laudi, et illa quae vituperio sibi sunt (cfr *Calm.*); num forte « orthodoxi » illi etiam S. Ioanni Evangelium (cfr *Ioan.* 13,23; 19,26; 21,7) aut S. Paulo epistolas aliquas (cfr 1 *Thess.* 2,9 sq.; 2 *Cor.* 11,5 sqq.) abiudicabunt?

2. De *Wette Schrader* Einl. Ed. 8. 1869. p. 267; *Bleek-Wellhausen* Einl. Ed. 4. 1878. p. 54 etc. — *Vaihinger* in *Herzog P. R. E.* Ed. 2. XI. p. 304 etc.

3. Eisdem fere difficultates, quas Spinoza iam attulit, repetitas invenies a *Koenig* (Einl. 1893 p. 159 sqq.), *Strack* (Einl. 1895. p. 25 sqq.), *Cornill* (Einl. 1896. p. 14 sq.). — Eas iam pridem refutarunt ex catholicis *Goldhagen* (Introd. 1766. II. p. 45 sqq.), *Wette* (Nachmosaisches im Pentat. 1841), *Reinke* (Beiträge 1851-74. III. p. 3 sqq. 327 sqq.; V. p. 187 sqq.; p. 131 sqq.), *Smith* (The Pentateuch. p. 380-577), *Knabenbauer* (Stimmen aus M. L. 1873. IV. p. 358 sq.; V. p. 47 sqq. 349 sqq.); praeter quos cfr Introductiones *Scholz* (II. p. 168 sqq.), *Herbst-Wette* (II. p. 24 sqq.), *Vigouroux* (I. p. 287 sqq.), *Ubaldi* (I. p. 492 sqq.) *Kaulen* (Ed. 3. p. 197 sqq.). — A catholicorum opera, qui utiliter conferuntur, nonnulla *supra* (p. 34 sq. n. 1) iam nominavimus; maioris momenti inter illa sunt *Hengstenberg* Authentie des Pentat. (I. p. 181-502; II. p. 179-443), *Keil* (Einl. Ed. 3. p. 133 sqq.), *Lex mosaica* (ed. French 1894).

21. — I. Primo igitur loco ea examini subiiciemus, quae ex iunioribus libris contra mosaicam Pentateuchi originem vel potius contra eius antiquitatem obiciuntur. Illis quidem, quae nos ex eisdem attulimus, argumentis nihil aliud opponunt adversarii, nisi Moysen nusquam nominari Pentateuchi scriptorem, sed Legis mediatorem tantum. Neque enim satis attendunt, Legem illam Moysi attributam vocari *librum* (סֵפֶר תּוֹרַת מֹשֶׁה vel סֵפֶר הַתּוֹרָה) neque alium librum mosaicum unquam vel usquam praeter Pentateuchum esse visum; quare verba illa de Pentateucho a Moyse conscripto intelligere cogimur. Verum alios congesserunt textus, quibus magnum saltem legum numerum iunioris originis esse demonstrarent.

1. Plures Pentateuchi auctores indicatos vident 4 *Reg.* 17,13 et 1 *Esdr.* 9,11; in manu enim servorum suorum prophetarum Deus Legem misisse

dicitur¹. Profecto similis dicendi modus aliis quoque in locis invenitur (4 Reg. 21,10; 24,2), attamen ex illis simul apparet, sacros scriptores istam formulam adhibuisse, quoties monita quaedam saepius a Deo repetita et inculcata allegaverunt ideoque nec solum Pentateuchi auctorem nec certum aliquem prophetam, qui post Moysen eadem monita tradiderat, citare voluerunt. Quin enim post Moysen per prophetas nova nonnulla praecepta legi iam datae accesserint, legesque ipsae mosaicae a prophetis saepissime sint explicatae vel inculcatae, quis dubitaverit?

2. Maiorem vero difficultatem in illis inveniunt, quae de Pentateucho vel Deuteronomio Iosiae aetate invento in libris Regum et Paralip. narrantur. Anno nimirum 18. Iosiae regis Helcias pontifex, quum pecuniam ad templum instaurandum necessariam ex aerario desumere voluisset, librum Legis (סֵפֶר הַתּוֹרָה; attende ad articulum) invenit tradiditque Saphan scribae, ut regi illum afferret. Rex autem, postquam Saphan librum (« in libro » 2 Par. 34,18) coram eo legit, poenitentia permotus est; « magna enim ira Domini, inquit, succensa est contra nos, quia non audierunt patres nostri verba libri huius, ut facerent omne quod scriptum est nobis.... Ascendit autem templum Domini et omnes viri Iuda universique qui habitabant in Ierusalem cum eo, *sacerdotes et prophetae* et omnis populus a parvo usque ad magnum, legitque cunctis audientibus omnia verba libri foederis, qui inventus est in domo Domini »; quibus perlectis assentiente populo « foedus percussit coram Domino, ut ambularent post Dominum... et suscitarent verba foederis huius, quae scripta erant in libro illo ». Maiore deinde cum ardore idololatricam ex regno Iuda eiiciendam curavit et celebravit Phase, quale non est factum « a diebus iudicum, qui iudicaverunt Israel, et omnibus diebus regum Israel et regum Iuda ». « Similis autem Iosiae non fuit ante eum rex, qui reverteretur ad Dominum in omni corde suo et in tota anima sua et in universa virtute sua iuxta omnem Legem Moysi, neque post eum surrexit similis ei »².

Dici vix potest, quantopere narrationem hanc vexaverint critici, ut ex ea demonstrarent ante Iosiae aetatem legem pentateuchicam vel deuteronomicam populo Israel incognitam fuisse atque 18. anno Iosiae per Helciam sacerdotem Israelitis esse impositam. Inter eos quidem non convenit, utrum « liber Legis », qui inventus dicitur, integer fuerit Pentateuchus (*Davidson*), an Exodus (*Gramberg*), an Deuteronomium (*De Wette, Ewald, Colenso*), an tres libri intermedii (*Berlthau*), an pars Deuteronomii (*Graf, Reuss, Wellhausen, Schrader, plerique*), an compendium quoddam omnium legum (*Vater, Bohlen*); id autem fere omnes tenent, librum illum fuisse prorsus novum atque eo usque incognitum³. Quae falsissime asseri perspicuum est, si modo auctoribus librorum Reg. et Paralip. ulla fides est adhibenda.

Praeprimis adnotemus, « libro Legis » integrum Pentateuchum esse intelligendum; idoneo enim testimonio nondum demonstratum est, illis verbis solum Deuteronomium aut partem Deuteronomii designari, neque unquam id demonstrabitur, quoniam Deuteronomium a reliquis libris avulsum nulla ratione pro opere completo aut integro legum codice haberi potest⁴. Porro

librum illum non fuisse novum quandam et incognitum, tota narratio prodit. Ut enim liber inveniatur, antea existat oportet; ut inventus liber a sacerdote tamquam « liber Legis » cognoscatur, liber Legis antea notus fuerit oportet. Profecto cui tandem persuadere volunt adversarii nostri, regem et summum pontificem et omnes sacerdotes et populum integrum libro aliquo recentissimo, de quo nemo eo usque quidquam audierat, tantopere esse commotos, ut Legis huius, quam prorsus ignoraverant, violationi omnia mala sua attribuerent et sollemniter promitterent, se « custodituros esse praecepta Domini et testimonia et cerimonias in omni corde et in tota anima, et *suscituros* verba foederis huius, quae scripta erant in libro illo »? Accedit, quod etiam prophetae inter illos, qui haec promiserunt, fuisse dicuntur; nec sola Holda prophetis eo tempore floruit, sed etiam Ieremias tum temporis Ierosolymis adfuit; num Ieremiam et reliquos prophetas illis, quos a sacerdote deceptos esse dicunt adversarii, an deceptoribus adnumerabimus⁵? Neutrum sane asserere audebit, nisi cuius animus praeiudiciis sit occaecatus.

At quomodo, inquiunt, liber ille, si iam antea cognitus erat, tantam commotionem excitare potuit? Nonne ex tota narratione elucet, regi prorsus nova fuisse, quae Saphan ei praelegit? Nonne diserte asserit « patres suos non *audivisse* verba libri huius, ut facerent omne, quod scriptum est »? Verbis ludere videntur adversarii, quum vocabulum *audiendi* idem velint esse ac *auribus percipere*; sed שמע על significat *ad aliquem vel aliquid attendere, ei obedire, morem gerere*; rectissime igitur verba 4 Reg. 22, 13 « *non attenderunt* patres nostri ad verba libri huius », auctor 2 Paral. 34, 21 reddidit « *non custodierunt* (לֹא שָׁמְרוּ) patres nostri verbum Domini ». Ceterum ad illa quoque verba, quibus libri inventio a sacris scriptoribus refertur, iuvenit attendisse. Helcias enim dicit: « Librum Legis (סֵפֶר הַתּוֹרָה τὸ τοῦ νόμου βιβλίον, e. librum Legis omnino determinatum, non vero libri Legis exemplar quaecunque) inveni », atque auctor Paralipomenon accuratius dicit Helciam reperisse « סֵפֶר תּוֹרַת־יְהוָה בְּיַד־מֹשֶׁה » librum Legis per manum Moysis », id est « illud Pentateuchi exemplar, quod sua manu Moyses exaraverat »; atque simili modo Fl. Iosephus: ἐντύχχανε ταῖς ἱεραῖς βίβλοις ταῖς Μωυσείως ἐν τῷ ναῷ κειμέναις. Ex Deuteronomio (31, 24 sqq.) constat, Moysen « postquam scripsit verba Legis huius in volumine atque complevit » praecepisse levitis: « Tollite librum istum (אֶת סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה) et ponite eum in latere arcae foederis Domini, ut sit ibi contra te in testimonium ». Liber Legis igitur Moysis manu conscriptus iuxta arcam in tabernaculo et postea in templo erat repositus⁶; sub Manasse autem, Iosiae avo, qui non solum in templi atriis altaria idolis extruxerat, sed etiam in adyto idolum collocaverat, una cum arca etiam liber Legis ex Sancto Sanctorum videtur esse remotus et aerario illatus⁷, ibique, quum arca in suum locum restitueretur, relictus; quare deperditus credebatur. Iam vero illud autographum, quod non tantum ob antiquitatem suam, sed multo magis ob manum, qua erat conscriptum, summa erat dignum veneratione, quum repente praeter omnem expectationem repertum esset, magnam populi commotionem excitasse facile con-

cipitur. Annon rex, quum librum, quem Moyses iuxta arcam posuerat, « ut contra populum esset in testimonium », suis oculis videret manibusque tractaret, Moysen ipsum velut resuscitatum et contra populum testimonium ferentem quodam modo vidit? Quis autem mirabitur, quod rex, si in ultima istius voluminis parte calamitates gravissimas legit prae dictas⁸, quae illo tempore regno suo imminebant, poenitentia permotus novo cum ardore idololatriam auferre studuerit?

1. Ita *De Wette Schrader* Einl. p. 267; *Vaihinger* in Herzog P. R. E. XI. l. c.

2. 4 *Reg.* 22,8 sqq.; 2 *Paral.* 34,14 sqq.; quos secutus *Fl. Ioseph.* Antiqu. X. 4,2 sq.

3. Primus, ut videtur, *De Wette* (Beiträge 1805. I. p. 168 sqq.) librum inventum aliquid prorsus novi fuisse asseruit, immo de fraude (« angelegten Handel » p. 179) loqui non dubitavit; quem secuti sunt *Hartmann* (Histor. krit. Forschungen etc. 1831. p. 570), *v. Bohlen* (Pentateuch 1836. p. CLXIV), *Lengerke* (Kenaan. Einl. CXXV sqq.) alique multi. Ex recentioribus eum sequuntur *Davidson* Introd. 1862. p. 131 sqq., *Graf* Die geschichtl. Bücher des A. T. 1866. p. 4 sqq., *De Wette Schrader* Einl. 1869. p. 332 sqq., *Reuss* Gesch. des A. T. 1881. p. 353 sqq.; *Wellhausen* Prolegomena 1883. p. 426; *Cornill* Einleitung 1896. p. 23 sq. 29 sqq. et alii multi.

4. Cfr *supra* 15. 2. p. 42 sqq. — Deuteronomium solum non posse intelligi elucet, si ea legeris, quae de paschate traduntur, quod Iosias celebrari iussit « secundum quod scriptum est in libro foederis huius » et quo sollemnius nunquam celebratum est (4 *Reg.* 23, 21-23). Nam pauca illa verba, quae *Deut.* 16, 1-8 de paschate leguntur, nec diem definiunt, quo celebrandum sit, nec de agno paschali comedendo loquuntur, nec sacrificia offerenda indicant etc. Quare ipsa lex deuteronomica praesupponit leges iam latas *Exod.* 12, 1-20. 43-51 et *Num.* 28, 16-31, atque secundum has Iosias festum celebrari iussit. — Praeterea 4 *Reg.* 23, 14-16 omnino videntur alludere ad *Levit.* : 26, 30 : « et mittam cadavera vestra supra cadavera idolorum vestrorum ».

5. *Wellh.* (l. c. p. 428) Ieremiam iuvenem in Deuteronomio fraudulentè introducendo partem habuisse, postea autem, quando falsum parum profuisse videret, facti poenituisse asserit. Num viri, qui de Scripturarum auctoribus hac ratione loquuntur, digni sunt, quibuscum de earum origine disputetur? Iuxta *Wellh.* eiusque asseclas Ieremias propheta, Holda prophetis omnesque prophetae sacerdotesque aetate Iosiae fuerunt deceptores, deceptores quoque post exsilium Esdras, Nehemias, Malachias ac reliqui prophetae sacerdotesque iuniores; universus autem Pentateuchus iuxta eos catervae falsariorum debetur, qui per stultos reges et principes stulto populo eum imposuerunt. Tam portentosa ac blasphema est haec assertio, ut clara eius enuntiatio iam sufficiens sit eius refutatio. Frustra se torquet *Driver* (Introd. Ed. 3. 1892. p. 83 sqq., *Driver Rothstein* Einl. 1896. p. 93 sqq.), ut Deuteronomium proprio sensu « falsum » non esse demonstret, quia eius auctor pro ipso Moyse haberi nolit et quia leges, quas tradat, aut vere mosaicae sint aut saltem antiquissimae et pro mosaicis habitae. Num quis prudens, qui vel semel Deuteronomium legerit, eiusmodi sophismatis decipietur?

6. 4 *Reg.* 22, 8; 2 *Paral.* 34, 14; *Deut.* 31, 24 sqq. — Secundum 3 *Reg.* 8, 4 in templum salomonicum translata sunt « arca Domini et tabernaculum foederis et omnia vasa sanctuarii, quae erant in tabernaculo ». Ultima verba כָּל־כֵּלֵי הַקֹּדֶשׁ אֲשֶׁר בָּאֵהָל (« omnes res sacrae, quae erant in tabernaculo ») etiam mosaicum Legis autographum, quod in testimonium contra Israelitas in tabernaculo repositum erat, comprehendit. Nisi tamen aliorum sententiam praeferas, librum Legis in arca ipsa fuisse depositum.

7. Cfr 4 Reg. 21,5 sqq.; 2 Paral. 35,3.

8. Deut. 28,36; 31,29.

3. Gravissimam difficultatem multi in eo inveniunt, quod pentateuchicas leges non semper esse observatas tota historia israelitica doceat. Etenim legislatio, inquiunt, quae mosaica dicitur, si per Moysen esset promulgata atque literis mandata, a subsequentibus generationibus oblivioni dari nec potuit nec debuit; atqui iuniores V. T. libri Israelitas illas leges ignorasse neque ulla ratione agnovisse testantur; ergo non exstitisse sunt dicendae. Hoc argumento nixa recentissima rationalistarum schola (*Graf, Reuss, Wellhausen*) Deuteronomium non ante Iosiae aetatem, codicem autem, quem vocant sacerdotalem, Deuteronomio iuniorem post exsilium tandem babilonicum prodisse docent; reliqui eodem argumento nixi partem saltem legum maiorem minoremve aut tempore primorum regum aut post regni scissionem etc. exortam esse demonstrare conantur. Quapropter, etsi de recentissima rationalistarum schola infra (43 sq.) recurrat sermo, hoc iam loco pauca de integro argumento dicemus.

Maiorem argumenti propositi concedimus, dummodo recte intelligatur. Legislationem enim pentateuchicam ac proin Pentateuchum ipsum Moysi abiudicare non dubitaremus, si integro tempore a Moyse usque ad exsilium vel etiam usque ad regum aetatem legislationem totam incognitam fuisse certis argumentis aliquis demonstraret, neque ullum eius vestigium in historia israelitica inveniretur. Attamen evidens est id non demonstrari, si singularis quaedam lex uni alterive incognita fuisse aut ab uno alterove vel certo quodam tempore violata esse ostendatur. Profecto risui sese exposuerunt illi, qui Davidis tempore legem connubia consanguineorum prohibentem nondum latam fuisse affirmarunt, quia Thamar Davidis filia illam ignorasse videatur. Num forte hodie puellae omnia impedimenta matrimonialia sciunt atque in tanto periculo, quantum illud fuit Thamaris, eorum recordantur⁹? Neque maiore cum iure ab aliis allatum est Samsonis matrimonium cum Philistaea, ut praeceptum de matrimonio cum Chanaanitis non ineundo Iudicum aetate nondum exstitisse probarent. Singulare enim hoc factum Samsonem matrimonio suo peccasse recte quidem demonstraret, nisi sacer scriptor insinuasset illum instinctu Dei, qui a lege ista utique dispensare potuit, matrimonium inisse; quoniam autem Samsonis parentes matrimonium filii, quia contra legem et consuetudinem esset, improbaverunt, narratio haec nobis potius favet, quam adversariis¹⁰. Porro quomodo aliquis ad Iephtae votum provocari potuerit, ut legem, qua sacrificia humana prohibentur, in vigore non fuisse neque exstitisse doceret, quis intelligit? Iephtae enim, si filiam suam revera mactasset, non tantum mosaicam, sed naturalem quoque legem violasset; concludamus ergo Iephtae aetate legem naturalem in vigore non fuisse neque exstitisse¹¹. Certum igitur est, violatione qualicunque alicuius legis non statim iam demonstrari eam non exstitisse; quapropter plurimae difficultates, quas in singularibus et rarissimis factis invenerunt adversarii, prorsus non sunt ad rem atque merito a nobis negliguntur.

Alias autem proferunt, quae sua sponte evanescent, si ad genuinum textuum sensum attentio convertitur. Auctor sacer, si filios David « sacerdotes » (כֹּהֲנִים) fuisse refert, insinuare quidem videtur, praeter aaroniticos tempore Davidis alios sacerdotes in Israel adfuisse ac proin non cognitum fuisse privilegium Aaronitis a Deo concessum. In loco autem parallelo auctor Paralipomenon filios Davidis fuisse « primos ad manum regis » (הָרִאשֹׁנִים לְיַד הַמֶּלֶךְ) docet, atque in loco obiecto Alex. iam vertit ἀλλόχας, Syr. רורבין, Chald. רברבין (*proceres*); quam versionem esse praeferendam neque de sacerdotibus, sed de primis regis ministris agi, hodie a plerisque conceditur¹².

A non paucis ea, quae in primi regis institutione acciderunt, urgentur, ut Deuteronomii legem de futuro rege creando non esse mosaicae originis ostendant¹³. Dum enim in Deuteronomio futura regis creatio velut res, ut ita dicam, naturalis praevidetur et praedicatur, Samuel seniores regem postulantes magni criminis arguit, atque Deus non tam Samuelem quam se ipsum hac postulatione a populo reiectum esse dicit¹⁴. Verum satis facile haec conciliantur, si recte explicantur. Ante omnia certum est, senioribus regem postulantibus legem deuteronomicam cognitam fuisse; iisdem enim verbis in sua petitione utuntur, quibus in lege ferenda usus erat Moyses. Nihilominus petitio Samueli displicuit propter ingratitude populi, qui ducem illum iam respuebat, cuius assiduam et fidelem curam per tot annos expertus erat; Deo autem desiderium populi displicuit maxime quidem quia ostendebat *magnum fiduciae defectum* in populo, ac si Deus, qui eousque per iudices immediate a se constitutos populum gubernarat, gubernationis non amplius esset capax; displicuit autem etiam, quia satis clarum erat rebellionis signum; etenim non eo, quo debuit modo, proponebatur petitio, i. e. nec per eos, quos Deus suos in populo gubernando vicarios constituerat et inter quos Samuel primum locum tenebat, neque debita cum modestia, sed cum procacitate quadam et contumacia, qua rem iam deciderant, antequam Deum de ea consuluerant. Hoc sensu recte *Calmetus*: « Totum populi crimen non illud utique fuit, quod regem postularent, sed quod cum tumultu postularent, quo tempore Deus iudicem illis dederat, cuius probitas ac iustitia spectata erat, cuius nec vitae meritum nec gubernandi scientiam ignorabant. Irrogata haec Samueli iniuria in Deum ipsum, qui illum elegerat et praefecerat populo, recidebat ». Longe autem a vero aberrant, qui ex eo, quod Samuel « legem regni promulgaverit et in libro scripserit et coram Domino reposuerit », statim concludunt, legem deuteronomicam de rege nondum fuisse scriptam. Lex enim deuteronomica omnino est alia, atque « lex regni » (כִּשְׁפֵּט הַמֶּלֶכָה), quam Samuel scripsit, et toto coelo differt a lege vel « iure regis » (כִּשְׁפֵּט הַמֶּלֶךְ), quod Israelitis explicavit. Prima enim de regis futuri officii nonnullis tractabat, altera mutua regis et populi iura continebat, tertia, qua Samuel populum a petitione absterreere voluit vel potius eos docere, quam stulta esset eorum petitio, iura a regibus gentium sibi arrogata complectebatur¹⁵. In neutro igitur casu Samuel ad legem deuteronomicam provocare potuit, nedum illam allegare debuerit.

Satis leves esse neque magni momenti omnes has obiectiones patet; gravius est, quod tota lex ritualis nec Iosuae nec Iudicum nec regum tempore ante Iosiam, immo ante exsilium, observata esse asseritur; quoniam vero haec est praecipua eorum obiectio, qui Deuteronomium tempori Iosiae aut « codicem sacerdotalem » Esdrae tempori adscribunt, eam postea examinabimus (43 sqq.).

9. 2 Reg. 13,13; cfr *Levit.* 18,9.11; 20,17. Ceterum monet cum aliis *Sanctius* (i. h. l.) Thamarem fortasse simulata esse locutam, ut coniugii spe oblata stultum et impurum fratris conatum eluderet: « quia illa promissione sedari posse credidit iuvenilem ardorem, quum putaret fratrem in illa insania ne cogitare quidem posse, quid ratio, quid lex, aut etiam quid natura praescribat ». Iam idem insinuaverat *Fl. Ioseph.* Antiqu. VIII. 8,1: « haec dixit (Thamar) volens impetum ardoris in praesenti effugere » Cfr de *Hummelauer* Comment. in libr. Sam. Parisiis 1886. p. 359.

10. *Iudic.* 14,1 sqq. cfr *Exod.* 34,16 etc. Ceterum connubia cum Philistaeis non videntur lege illa prohiberi; cfr de *Hummelauer* Comm. in *Iudic.* p. 258.

11. *Iudic.* 11,29 sqq. Cfr *Levit.* 18,21; *Deut.* 12,31. Patres plerique et interpretes votum Iephte de sacrificio humano interpretantur; Lyranus autem multique moderni rectius, ut videtur, tenent Iephten nihil aliud vovisse, nisi se primam personam sibi occurrentem speciali Dei servitio addicturum esse eumque, ut votum suum solveret, filiam suam dedisse, ut inter virgines, quae « ad ostium tabernaculi observabant » (i. e. Deo serviebant), in perpetua virginitate degeret. Quam sententiam egregie defendunt *Reinke* Beiträge I. p. 421-526; *Schoenen* Tübinger Quartalschr. 1869. p. 533-579; *Kaulen* Kirchenlexic. Ed. 2. VI. 1889. p. 1287 sqq. etc.; ex acatholicis *Hengstenberg* Authentie d. Pentat II. p. 127-148 etc. Oppositam tamen sententiam vindicare conatur de *Hummelauer* Comm. in *Iudic.* 1888. p. 219-227.

12. 2 Reg. 8,18; 1 Paral. 18,17. *Gesenius* Thesaur. p. 663 sq. dissertatione satis longa lectoribus suis persuadere conatur, « ubique in certa explorataque sacerdotis notione acquiescendum esse ». At paucis videtur rem persuasisse; recentissimae enim vocabulariorum hebraicorum editiones (*Gesenius* Handwörterbuch. Ed. 9. cur. *Müh-lau* et *Volck.* Leipzig 1883. p. 370 sq.; *Fürst* Handwörterbuch. Ed. 3. cur. *Ryssel.* p. 576) uti nostro, ita multis in locis nomini כהן sensum regii ministri attribuant. — Cfr de *Hummelauer* Comm. in Sam. p. 333 et *infra* n. 115,3.

13. Cfr *De Wette* Beiträge 1805. I. p. 152; *Vater* Commentar in den Pentat. 1805. III. p. 257; *Hartmann* Histor. krit. Untersuchungen, 1835. p. 714 sqq.; *Bleek-Well-hausen* Einleitung 1878. p. 43.

14. *Deut.* 17,14 sqq.; 1 Sam. 8,4 sqq. Cfr *Wette* Nachmosaisches p. 208 sqq.; *Hengstenberg* Authentie II. p. 246 sqq.

15. *Deut.* 17,16 sqq.; 1 Sam. 8,11; 10,25. Cfr de *Hummelauer* l. c. p. 98 sqq. — Alteram difficultatis, quae antiquissima est, solutionem innuit *S. August.* Quaest. in Heptat. V. 26 (M. 34,760). « Quaei potest cur displicuerit populus Deo, quando regem desideravit (1 Reg. 8,7), quum hic (*Deut.* 17,14) inveniatur esse permissus. Sed magis hinc intelligendum est, merito non fuisse secundum voluntatem Dei, quia fieri hoc non praecepit, sed desiderantibus permisit ». Quae sententia a *Rhab. Mauro* (Enarr. super Deuter. II. 17. M. 108,903) et a *Walafr. Strab.* in Glossam ordin. (*Deut.* 17) recepta apud multos interpretes invenitur; cfr *Bonfrer.* in *Deut.* 17: « Non id vult Deus, ut rex illis praeficiatur; satis enim liquet, id magnopere Deo displicuisse, quum petierunt sibi constitui regem. Si tamen id pertinacius petant ac desiderent Israelitae, indicat Deus se permissurum et postea permisit ». Solutio haec supponit

perfectae theocratiae regalem dignitatem non planè convenire; ac revera concedi forsitan possit perfectiorem esse theocratiam, si Deus semper per se et immediate vicarium suum constituat (Cfr *infra* 28).

22. — II. *Ad Pentateuchum ipsum iam accedamus, ut testimonia, quibus mosaico tempore se iuniorem prodat, examinemus.*

1. A limite autem monemur totam eius indolem evidens ferre testimonium contra mosaicam eius originem. Etenim historia integra et legislatio velut res priscae et perantiquae proponuntur atque de Moyse ita sermo fit, ut eum in antiquissimis temporibus diu antequam Pentateuchus scriptus sit, vixisse appareat¹. Auctor autem in tota sua narratione, sive ad primitiva tempora, sive ad patriarcharum vitas, sive ad aetatem mosaicam animum advertas, poetam potius quam historiographum agere deprehenditur; ac profecto religioso-poetico-didacticum consilium (« einen religiös-poëtisch-didaktischen Plan ») prosequitur. Ipsa iam narrationis forma est poetica, quum perspicuitate iucundaque simplicitate (« Anschaulichkeit und Gemüthlichkeit ») non minus quam rhythmo quodam animum legentis delectet. Multo magis autem ex argumento elucet auctorem carmen epicum componere voluisse. Namque poetae epici miracula et miraculosa narrare, facta quae proponunt fictis vaticiniis accommodare, populi sui origines, fata, leges, institutiones exornare, ex antiquissimis temporibus derivare, ad deos deorumque interventionem reducere, locorum personarumque nomina ex factis quae narrant explicare solent. Atqui haec omnia in narratione pentateuchica obtinere neminem latet. Ergo Pentateuchus, quamvis fundamento vere historico non careat, rectissime appellatur « *theocraticum Israelitarum epos* »². Altera autem ex parte lacunae adsunt eaeque magnae, quae soli auctoris ignorantiae debentur; ieiuna saepe est, brevis atque abrupta multis in locis narratio, aliis vero in pericopis diffusa est, languida, repetitionibus plena quum in rebus gestis tum in legibus relatis; ordo quoque naturalis et chronologicus haud raro laeditur. Quae omnia locum non haberent, si Moyses testis ocularis res sui temporis scripsisset³. Ergo Pentateuchi indoles integra eum mosaicae aetati attribui vetat.

Satis longa iam haec est obiectionum vel potius gratuitarum assertionum series; sed singulas examinemus.

1. Hartmann *Hist. krit. Forschungen etc.* p. 550 sq.; Bertholdt *Einleitung III.* p. 772; Vaihinger in Herzog P. R. E. Ed. 1. XI. p. 314; De Wette Schrader *Einleitung* p. 259 etc.

2. De Wette *Beiträge II.* p. 28 sq.; De Wette Schrader *Einl.* § 181 p. 260 sq., qui epicum hunc characterem maxime in documento elohistico (vel annalistico) deprehendere sibi videtur. — Alii saltem partem Pentateuchi pro epico poemate habent cum Hupfeld *Quellen der Genesis* p. 86 et Ewald *Gesch. des Volkes Israel I.* p. 52. — Diestel (*Schenkel's Bibelleicon. Leipzig 1869. I.* p. 609) « *levem colorem epicum* »

invenit : « So unpassend es ist, den Pentateuch ein Epos zu nennen, so trägt doch offenbar die Gestaltung der patriarchalischen Sage einen leisen epischen Anstrich ».

3. De Wette Schrader Einleitung p. 256; Bleek Wellhausen Einleitung p. 45. 49 sqq.; Strack Einl. Ed. 4. 1896 p. 26. sq. n. 14 etc.

23. — a.) Ut historiam integram et legislationem ab auctore Pentateuchi velut res priscas et vetustissimas proponi demonstrarent, Hartmann, Bertholdt aliique non paucos textus allegarunt¹, at recentiores « critici », quum tota illa exemplorum farragine nihil effici viderent, ad quinque vel sex tantum capita provocant : *Num.* 15,22 sqq.; 28,6; *Deut.* 1; 2; 3; praesertim 3,4. 8. 15. 18. 29². Verum textus obiectos legenti sua sponte et luce clarius patebit, de praeteritis utique rebus ibi esse sermonem (nam historiographum non prophetam agit Moyses), at tempus *diu* praeteritum ne verbulo quidem indicari. Numquid tempus *diu* praeteritum forte designatur, si Moyses Israelitas alloquens dicit : « in eo tempore vastavimus cunctas civitates » regis Og, « tulimus terram de manu duorum regum Amorrhaeorum », « Machiro dedi Galaad » etc. (*Deut.* 3,4. 5. 15)? Numquid Deus ultimo peregrinationis anno dicere non potuit : « Holocaustum iuge est, quod obtulistis in monte Sinai » (*Num.* 28,6 cfr *Exod.* 29,38-42)? Speciem quandam difficultatis forsitan habuerit *Num.* 15,22. 23 : « Si per ignorantiam praeterieritis quidquam eorum, quae locutus est Dominus ad Moysen et mandavit Dominus vobis per Moysen a die, qua mandavit Dominus et deinceps ad generationes vestras ». At haec quoque disparebit consideranti, verba ista a Domino proferri paenultimo peregrinationis anno, postquam iusto Dei iudicio prima generatio, quae Dominum in Sinai loquentem audierat, integra iam in deserto interierat. Sensus igitur verborum est, omnia divina mandata esse observanda, sive in Sinai patribus, sive novis crescentibus generationibus decursu peregrinationis diuturnae sint promulgata; quae paucis rectissime S. Hieronymus comprehendit : « quae Deus mandavit ad vos a die, qua coepit iubere et ultra ».

1. Eorum objectiones optime refutatas habes a Wette Nachmosaisches im Pentateuch. p. 41 sqq.

2. Vaihinger l. c. p. 314; De Wette Schrader l. c. p. 259 : « Die Verfasser der mosaischen Bücher geben sich als spätere Schriftsteller durch den in späterer Zeit genommenen Standpunkt zu erkennen, und zwar insbesondere... 5) durch die Behandlung der mosaischen Geschichte, auch der letzten, als einer längst vergangenen : *Deut.* 1-3, besonders 3,4. 8. 15. 18. 29. Auch *Num.* 15,22 sq.; 28,6 verräth sich der spätere Standpunkt ».

b.) Quid autem de mira illa sententia dicemus, quae libros mosaicos inter poemata epica reiiicit? Difficile est satyram non scribere. Illi igitur libri, qui per plus triginta saecula ab omnibus habiti sunt historici, quibus solis primitiva generis humani historia nobis innotuit, nunc iam poetici sunt adnumerandi atque Homeri Virgiliique carminibus aequiparandi?

Ad narrationis pentateuchicae formam quod attinet, quid tandem poetici habet? Eius perspicuitatem, simplicitatem, iucunditatem profecto non negamus neque in dubium vocamus; at num haec libris poeticis ita sunt pro-

pria, ut libri historici illis careant necesse sit? Et ubinam invenitur rhythmus? Unica eius specimina nobis enumerantur *Gen.* 4; 23; *Exod.* 7-10; *Num.* 22-24³. Verumenimvero in relationibus de Sarae morte et sepultura (*Gen.* 23) et de plagis aegyptiacis (*Exod.* 7-10) ne teretes quidem aures rhythmum qualemcumque reperient, licet in priore narratione inusitatior quaedam et sollemnior, atque forte etiam antiquior, dictio sit agnoscenda. Balaami vaticinia (*Num.* 22-24) eodem modo, quo reliqua fere prophetarum opera, ad poeticum dicendi genus accedunt, sed narratio ipsa, cui vaticinia sunt inserta, non magis est rhythmica, quam alia quaecumque Pentateuchi pars. Solum igitur restat Geneseos exordium, in quo etiam recentiores nonnulli interpretes catholici hymnum poeticum, quam historicam relationem, videre maluerunt⁴. Sed immerito; rhythmus enim, si quis adest, ex argumenti sublimitate facile explicatur, nec mirarer, si quis in Evangelii quarti exordio rhythmum quendam detegeret. At demus, in novem istis capitibus speciem quandam rhythmici revera adesse, num ideo Pentateucho iam formam poeticam adscribere licet? Nec libri poetici, nec libri historici antiquorum Israelitarum nobis desunt; pentateuchicum igitur dicendi genus cum eorum stylo comparetur, nec ullus unquam, opinor, linguae hebraicae gnarus in suo iudicio haesitabit atque Pentateuchum, si formae eius exterioris sermonisque ratio consideretur, longissime a libris poeticis distare, omnino vero cum historicis consonare pronuntiabit⁵. Demum magnam, immo maiorem Pentateuchi partem legibus constare addamus; quis vero unquam aridum legum codicem carmen epicum sive theocraticum sive anthropocraticum dixit?

At argumentum Pentateuchi epicum est; miracula enim multa et miraculosa et vaticinia refert, et ubique Deum speciali cura populum suum educavisse et gubernasse docet. Revera si epicis poematis adnumeremus oportet cunctos libros, qui miracula et vaticinia continent atque divina providentia mundum regi et gubernari docent, neque illa, quae ordinarium cursum naturae superant, velut fabulas aut mythos tractant, argumentum Pentateuchi epicum est dicendum; at simul quoque Evangelia omnesque Novi et Veteris T. libros carminibus epicis aut didacticis accenseamus. Eiusmodi nugis immorari piget neque refutatione digniores esse arbitramur alias rationes ab adversariis allatas. Num enim prudens quisquam illa, quae in Pentateucho de origine populi israelitici eiusque legibus et institutis traduntur, cum iis componet, quae poetae ethnici de gentium suarum antiquitate fabulantur? Si comparisonem quis institueret, in eius oculos sua sponte se ingereret maxima differentia: reliquorum enim populorum poetae et historici, qui de eorum originibus scripserunt, id unum egerunt, ut quantum fieri potuit maiores suos exaltarent illaque sola referrent, quae laude digna esse putabant; verum Pentateuchi auctor Dei quidem magnitudinem, liberalitatem, longanimitatem celebrat, populi autem israelitici ingratitude, inobedientiam, contumaciam atque ipsorum patriarcharum defectus et peccata et vitia ad vivum describit. Quid demum sibi vult illa etymologiarum accusatio? Tantum abest, ut unquam vel unam solam etymologiam in Pentateucho allatam rationalistae certis argumentis fictitiam esse demon-

straverint, ut coniecturas suas dumtaxat nobis obtrudant easque pro argumentis venditare conentur⁶.

3. Cfr *De Wette Schrader* l. c. p. 241 : « Da jedoch in der ruhigen Bewegung der Rede eine Regel des Wohllauts und der Harmonie gar nicht unstatthaft ist, so zeigt sich in manchen historischen Stücken (z. B. Gen. 1; 23; Exod. 7-10; Num. 22-24) nicht nur ein gewisser Numerus, sondern auch ein Ansatz von rhythmischer und strophischer (!) Bewegung. Diese Prosa kann man die *epische*, die andere regelloser die *gemeine* nennen ».

4. *W. Clifford* cp. Clifton. in *Dublin Review* April. 1881. p. 321. Eruditissimus auctor, si asserit : « That which we call the first chapter of the Genesis (to which must be added the three first verses of the second) forms in really no portion of that book. It is a composition complete in itself, and as totally distinct from all that follows as the Epistle to the Romans is distinct from the Epistle to the Corinthians, which is the next in order », procul dubio nec ad integri Pentateuchi nec ad Geneseos ordinem et dispositionem satis attendit. Primum enim istud caput velut fundamentum est, cui tota Geneseos compages superstruitur. Cfr *supra* 2 p. 8.

5. Cfr *Wette* Nachmosaisches im Pentateuch. p. 53 sqq.

6. Omnes Pentateuchi etymologias vindicare interpretis est; uno autem exemplo iuverit demonstrasse, nimis facile eas a modernis Pentateuchi adversariis retici. Secundum *Gen.* 11,9 nomen Babylonis (בָּבֶל) a radice בָּלַל (*confundere*) derivatum est, « quia ibi confusum est labium universae terrae ». Derivationem hanc legibus linguarum semiticarum correspondere omnes fatentur (בָּלַל = בָּבֶל cfr *Ewald* Lehrgeb. der hebr. Sprache Ed. 8. 1878. p. 158. c. et p. 409; *Fürst* Lehrgebände der aram. Idiom. p. 167). Attamen quia in cuneiformibus inscriptionibus nomen ideographicis signis explicatur *Bab-ilu* i. e. *porta Dei* (cfr *Schrader* Keilinschriften und Altes Test. Ed. 2 Giessen 1883. p. 128) exclamant increduli : « L'étymologie qui explique Babel par *confusion* n'a pas de valeur; il faut voir là une de ces interprétations forgées après coup, comme il y en a tant dans les écrits des anciens » (*Maury* in *Revue des Deux-Mondes*, 15 mars 1868). At conclusio latius patet. Chaldaeos idololatrias nomen Babel interpretatos esse *portam Dei* non negamus; sed quomodo demonstratur Chaldaeorum interpretationem praeferendam esse mosaicae? Nemo lucusque id *demonstrare conatus est*, nedum demonstraverit; sed pro more rationalistae omnia, quaecunque ethnici protulerunt, sacrorum scriptorum assertis caeci praeferunt. Inquirendum tamen erat, annon *phoneticae* nominis scriptiones (*Ba-bi-lu* [*liv*, *lav*], *Ba-bi-i-lu*), praesertim quum *u* finale nomini non sit essentielle (cfr adiectivum *Babila-ai* babylonicus) et *i* sit producendum (Babil; cfr *Schrader* l. c.), *ilu* (deus) autem *i* breve habeat, Moysis potius quam Chaldaeorum etymologiae faverent. Qui ergo *priorem* reicere voluerit, *demonstret* oportet, *alteram solam posse admitti*. Quod *Babel* decursu temporis pronuntiatum sit *Babel*, id mirum non est; mirum autem esset, si iuniores Hebraei, qui *Babilu* audierunt, nomen ad radicem *Babal* retulissent. Cfr *Vigouroux*. La Bible et les découvertes I. 312 sqq.; *Kaulen* Kirchenlex. I. 1886. p. 1736; minus, opinor, accurate *de Hummelauer* Comm. in Genes. 1895. p. 337 sq.

c.) At lacunae adsunt, quae auctoris ignorantiae debentur; neque testis ocularis multa facta tam ieiuno modo narrasset nec alia tam diffuse et languide proposuisset, nec tot esset usus repetitionibus nec tam graviter in ordinem chronologicum et naturalem rerum peccasset. — Non tantum *quid* scribere debuerint, sed etiam *quomodo* scribere debuerint auctores sacri,

non pauci moderni interpretes a priore quasi e cathedra definiunt, et quidquid praeconceptis eorum ideis ad amussim non consentit, velut spurium reiiciunt auctoribusque abiudicant. Num forte auctoribus sacris illa omittere non licuit et silentio praeterire, quae ad suum finem non inservire arbitrabantur? Num illa, quae magis inculcare voluerunt, repetere eis non licuit? Sed aliqua exempla videamus, quibus querelae illae innituntur; repetitiones autem hoc loco praetermittimus, quoniam in sequente paragrapho aptior de eis erit dicendi locus; unum enim ex gravioribus argumentis constituunt, quibus unitas Pentateuchi impugnatur.

Duae praecipue vituperantur lacunae, quod nimirum quadringentorum annorum, quos Israel in Aegypto peregit, historia sit omissa atque triginti septem anni intermedii peregrinationis in deserto solis quinque capitibus absolvantur⁷. Attamen nihil obstat, quominus Moysen de diuturna commoratione aegyptiaca quidquam certi, quod ad suum finem faciebat, compertum habuisse negemus, ita ut eius silentium nobis argumento sit, eum historiographum fide dignum esse. Procul enim dubio iuniores « auctores Pentateuchi », qui iuxta « criticorum » hypothesin res in Genesi relatas aut ipsi finxerunt aut ex incertis plebis fabulis hauserunt, sine ullo scrupulo eadem fere ratione, qua apocryphorum fictores⁸, narratunculis fabellisque tempus illud exornassent. Neque ullam quoque difficultatem altera lacuna creat consideranti, Moysen nihil nisi foederis Dei cum filiis Israel initi historiam scribere voluisse, in qua generatio ob continuas suas rebelliones a Deo reiecta locum non amplius habuit; quapropter ex triginta septem illis annis ea sola sunt conscripta, quae ad salutis oeconomiam spectabant. Plane ridiculum autem *Strack* (l. c.) se praebet, si Moysen accuratiora de sua ipsius familia non retulisse aut nomina quum filiae Pharaonis, a qua salvatus est, tum duorum Pharaonum, quorum unus populum oppressit, alter eius exitum impedivit (ob ignorantiam?), reticuisse conqueritur. Num nostrum est auctori praescribere, quid referre aut praetermittere debuerit?

Ieiunae abruptaeque narrationis exempla haec afferuntur: *Exod.* 15,25; 17,8-16; 33,7-11. *Num.* 7,89; 21,33⁹. Primo loco Moyses aquam amaram ligno quodam immisso in dulcem mutasse narratur, in altero victoria ab Israelitis Moyse orante de Amalecitis reportata etc. Quid illis in narrationibus desit, ut ieiunae et abruptae vocari mereantur nec ab teste oculari scribi potuerint, difficile est dictu. Alia quidem miracula nonnulla Moysen fusius descripsisse non ignoramus, at scimus etiam propter longiores istas accuratioresque narrationes eum « poetam epicum » a nostris adversariis esse vocatum; neque dubitamus, quin eandem incusationem incurrisset, si ex. gr. nobis narrasset, cuiusnam speciei fuerit lignum in aquam amaram immissum, quod eius nomen, ubinam inventum, quantum necessarium, ut miraculum produceretur etc.

Restat ordinis chronologici et naturalis violati obiectio, quae his exemplis stabilitur: *Exod.* 6,14-27; 18; 25-31 et 36 sqq.; *Levit.* 24,5-9; *Num.* 1,1 et 9,1¹⁰. Scilicet *Exod.* 6,14 sqq. Moysis et Aaronis genealogia exhibetur, postquam antea iam multa de iis narrata sunt, atque praeterea eo in loco etiam filii Ruben et Simeonis nominantur, quamvis ad Moysis genealogiam

nulla ratione pertineant. Cur autem isto in loco Moyses suam fratrisque genealogiam attulerit, satis facile explicatur. Etenim immediate postea Moyses et Aaron coram Pharaone velut Dei legati libertatem populi postulasse narrantur; aptissime igitur genealogia eorum ibi traditur, ubi tamquam personae publicae agere inceperunt. Num forte Lucam quoque ordinem naturalem et chronologicum violasse dicemus, quia Domini N. genealogiam post eius baptismum attulit? — Sed quid sibi volunt Ruben et Simeon cum filiis suis in illa genealogia? Ruben erat Iacobi primogenitus, Simeon secundogenitus, tertio-genitus Levi, cuius filius Caath, a quo descendebant Moyses et Aaron, etiam erat secundogenitus. Quae omnia nomina ex ordine referens Moyses clare docet, se non iure quodam humano constitutum esse ducem populi Israel, sed libera Dei gratia ad hoc munus electum, atque Aaronem quoque, cuius posteri dignitatem sacerdotalem haereditariam habebant, non primogeniturae aut quocunque alio humano iure privilegium istud obtinuisse. Nihil igitur neque in genealogia ipsa nec in loco, quem occupat, invenitur, quod reprehensione sit dignum.

Quia Iethro ad Moysen venisse dicitur in desertum, « ubi castrametatus est Israel iuxta montem Dei », ibique panem comedissemus cum senioribus « coram Deo », et Moysi consilium dedisse, ut res populi « ad Deum » referret (*Exod.* 18,3. 12. 19), concludunt adversarii Iethronem ad Moysen venisse, postquam Lex in Sinai iam data et tabernaculum foederis exstructum erat, ac proin ordinem chronologicum esse violatum. — Respondemus a.) « montem Dei » non esse Sinai, sed Horeb⁴¹; b.) « panem comedere coram Deo » idem esse atque epulas sacrificales celebrare, id quod ante tabernaculi exstructionem fieri potuit et factum est; c.) populi res « ad Deum » esse relatas diu antequam Lex in monte Sinai est data.

Exod. 23-31 et 36 sqq. recto ordine disposita esse negantur ob duplicem rationem. Praeprimis enim monemur, inter praeceptum de tabernaculo exstruendo datum (*Exod.* 25 sqq.) interque eius plenam executionem (*Exod.* 40) novem tantum interiacere menses, qui tot magnificis rebus parandis sufficere non videantur. — Quae ratio non tantum parum recte hoc in loco afferatur, quia, si vera esset, ordinem narrationis esse turbatum non demonstraret, sed plane quoque arbitraria est. Quo enim fundamento nixi adversarii asserunt, integrum populum novem mensibus paucas istas res parare non potuisse? — Deinde edocemur, tabernaculum foederis iam *Exod.* 33,1-7 terminatum supponi. — At errant eruditi nostri adversarii non advertentes, tabernaculum, de quo *Exod.* 33 agitur, esse Moysis ipsius tentorium extra castra erectum, quod, quia columna nubis super illud requievit (33,9) et quia Deus in illo cum Moyse conveniebat (בְּיָדוֹ) et loquebatur (33,11), *tabernaculum conventus* (אֹהֶל מוֹעֵד) vel *foederis* appellabatur, usque dum tabernaculo sancto terminato columna nubis a Moysis tentorio recedens novum sanctuarium implevit illudque tabernaculum conventus vel foederis fecit (40,34).

Illa, quae *Levit.* 24,3 sqq. praecipuntur, iam *Exod.* 25,30 praecipienda fuisse adversarii asserunt. — At *Exod.* 25,30 de exstruendo tabernaculo agitur

parandisque vasis sacris, inter quae etiam erat mensa propositionis; ante terminatum vero tabernaculum opus non erat, ut de modo praeparandorum panum propositionis lex daretur; datur autem et scribitur tabernaculo terminato (*Lev. 24,5* sqq.). — Ad *Num. 1,1* et *7,1* demum quod attinet, ordinis chronologici inversionem revera habemus, quam auctor ipse mensibus nominatis indicat (*Num. 7,1*; cfr *Exod. 40,17* et *Num. 9,1*); sed cur, quaeso, Moysi hoc in loco ordinem invertere non licuit, alteri autem auctori vel compilatori licuisset. Compiler, opinor, quum tempus tam accurate indicatum haberet, ab inversione illa abstinuisset; ceterum probabilem ordinis inversi rationem supra (p. 15, n.) indicavimus.

7. De Wette-Schrader l. c. p. 256: « Man bemerkt manche (!?) bedeutende Lücken, die man nicht alle der Nachlässigkeit des Erzählers, sondern eher dem Mangel an Nachrichten zuzuschreiben hat ». *Duas* tantum lacunas ex multis (manche) illis nominat; alias autem postea invenit Strack (Einl. 1895. p. 26).

8. Cfr ex. gr. Testamenta duodecim patriarcharum (*Fabric. Codex pseudepigr. V. T. I.* p. 496 sqq.), librum Megmon, qui matri Moysis inscribitur (l. c. II. p. 118), historiam Asseneth filiae Putiphar (l. c. II. 85 sqq.).

9. De Wette Schrader l. c. p. 257: « Auch ist die Erzählung zuweilen auffallend kurz, unzusammenhängend und trocken (*Exod. 15,25...*), was ebenfalls auf diese Ursache (ignorantiam sc. scriptoris) schliessen lässt ».

10. Bleek-Wellhausen Einl. p. 49 sq. « Ein anderer Grund dafür, dass der Pentateuch nicht in der Gestalt, worin er uns vorliegt, von Moses verfasst sei, liegt in der unnatürlichen Stellung so mancher einzelnen Abschnitte dieses Werkes. Der Art ist z. B. die Stellung der Genealogie des Moses und Aaron *Exod. 6,14-27...* Besonders spricht gegen den Moses als Verfasser des Pentateuchs, dass manche Abschnitte darin unverkennbar eine andere Stelle einnehmen, als der wirklichen Folge angemessen ist », et afferuntur textus supra enumerati.

11. Cfr *Exod. 3,1*. — De nominis *Horeb* significatione interpretes non consentiunt. In Deuteronomio quidem et in iunioribus libris ita adhibetur, ut idem, quod mons *Sinai*, designare videatur. At secundum alios proprie designavit totum illud montanum, cuius *Sinai* fuit praecipuum et altissimum cacumen; secundum alios pars septentrionalis totius montani vocabatur *Horeb*, pars meridionalis *Sinai*. Secundum *Exod. 17,6* filii Israel iam advenerant ad montem *Horeb*, sed proxima eorum statio fuit *desertum Sinai* (*Exod. 19,2*). Priorem autem sententiam praeferebam ducimus, quia facilius explicat, quomodo factum sit, ut postea nomina *Horeb* et *Sinai* promiscue adhibeantur.

Sed quid plura? Omnes et singulos textus a variis rationalistis in medium allatos diligenti examini subiicere nec vacat nec iuvat. Profecto enim si tot lacunae adessent, tot repetitiones, tot ieiunae et abruptae narrationes, tot diffusae et languidae descriptiones, tot ordinis inversiones, quot invenisse sibi videntur adversarii nostri, nihil aliud sequeretur, nisi Moysen in scribendis libris parum fuisse versatum et exercitatum eumque, antequam operi suo exarando manum admove-ret, per aliquot annos scholas rationalisticas frequentare debuisset, ut quid et quomodo scriberet in illis disceret. At, opinor, ne tum quidem iis

satisfecisset. Omnia et singula enim, quae in Pentateucho leguntur, eis argumento sunt, a teste oculari illum non esse conscriptum : si res quaedam fuse et accurate describitur, verisimile non est, testem ocularem rem tam fuse narrasse; si paucis verbis indicatur potius quam narratur omissis iis, quae minoris erant momenti, testis ocularis ista omittere non potuit; si certi determinatique numeri afferuntur, auctor praeconceptum aliquod systema stabilire voluit aut numeris symbolicis lusit ideoque fidem non meretur; si numeri silentio premuntur, auctor eos ignoravit ac proinde testis ocularis non fuit; si Moysis et Aaronis genealogia traditur, ea inutilis declaratur nec apto in loco inserta, ideoque a Moyse scripta non est; si Iethronis genealogia praetermittitur, auctor eam ignoravit, Iethronis igitur socer non fuit. Merito *P. Knabenbauer*, qui hanc rationalisticam argumentandi rationem egregie carpit¹², interrogat : « Quomodo tandem et quid scribere debuit Moyses, ut his criticis satisfaceret ? » Atque optime respondet : « Ut illis satisfaceret a scribendo prorsus abstinere debuit ».

12. *Knabenbauer* Würdigung der neuern Einwürfe gegen die Echtheit des Pentateuchs (Stimmen aus M. Laach. 1874. V. p. 53-58).

24. — 2. Quam debilia essent argumenta ex tota Pentateuchi indole desumta, vel ipsi rationalistae perspexerunt; quapropter ut ea consolidarent, *ad voces nonnullas notasque historicas, archaeologicas, geographicas* confugerunt, quibus auctorem mosaica aetate iuniorem esse demonstrarent. Quas tantum non omnes sine ullo negotio cum mosaica Pentateuchi origine conciliaremus, si eas cum *Tostato, Masio, Pererio, Cornelio a Lap.* aliisque non paucis interpretibus catholicis glossas esse diceremus sive ab Esdra vel altero scriptore inspirato, sive a sciolo librario libris mosaicis insertas¹. Eiusmodi glossas vel interpretamenta variis in locis inveniri earumque admissione difficultates haud raro facilius removeri nos quoque fatemur; verum ad rationalistarum obiectiones contra mosaicam Pentateuchi originem removendas eis vix unquam indigemus, siquidem fere omnes genuina verborum interpretatione plerumque sufficienter solvuntur. Plurimas olim phrases dictionesque primi rationalistae congesserant², verum recentiores, quoniam tota illa farragine nihil effici viderunt, plerasque hodie praetermittunt. Quapropter hoc in loco illas solas difficultates paucis proponemus et expediemus, quas in suis Introductionibus antesignani « criticorum », de *Wette Schrader* (1869) et *Bleek Wellhausen* (1878), repetendas duxerunt; eas enim etiam recentissimi, *Koenig* (1893), *Strack* (1895), *Cornill* (1896), fere solas afferunt vix quidquam novi addentes. Multae ex eis iam a *Goldhagen* saec. 18. aliisque antiquioribus cath. interpretibus bene sunt refutatae³, ita ut eorum responsa adscripsisse interdum sufficiat.

1. *Tostat.* in Deuter. 3. Dissert. 3. Venetiis 1728. VII. p. 23; *Masii* Comm. in Ios. Praef. (Migne Curs. S. S. VII. 853); *Corn. a Lap.* in Pentat. Argum.; *Pererii* Comm. in Genes. p. 3 etc. (cfr *supra* 12. n. 5 p. 35).

2. Cunctas refutaverunt *Wette* Nachmosaisches in Pentateuch. p. 162-230 et Vorgebliche Verstösse gegen die hist. Wahrheit im Pentat. (Tüb. Quartalschr. 1851. p. 579-610); *Smith* The Pentateuch p. 380 (praesertim contra Davidson et Colenso); *Hengstenberg* Authentie des Pentateuchs. II. p. 179 sqq. etc.

3. *Goldhagen* Introductio in S. Script. Moguntiae 1766. II. p. 49 sqq.; cfr *Bonfrerii*, *Pererii*, *Corn. a Lapide* commentarios passim.

a.) Primam difficultatem inveniunt in formula « *usque ad hunc diem* », quae, quum satis frequens sit in Pentateucho, diu postquam res narratae acciderunt auctorem eius vixisse, satis clare doceat. De *Wette-Schrader* haec exempla enumerat : Gen. 19,38; 26,33; 32,32; 35,20; 47,26; *Deut.* 2,22; 3,14; 10,8; 29,3; 34,6; ex quibus omnibus *Bleek-Wellhausen* solum *Deut.* 3,14 retinet⁴; idque iure merito, quum reliqua ne speciem quidem difficultatis creent. Illa enim, quae in *Genesi* et *Deut.* 2,22 commemorantur, multis ante Moysen saeculis acciderunt; in *Deut.* 10,8 et 29,3 autem Moyses de rebus loquitur, quae primo aut secundo peregrinationis anno initium sumserunt; *Deut.* 34,6 demum, ubi de Moysis morte sermo est, a *Iosue* vel altero iuniore scriptore additum esse omnes concedunt. — Sed quid de *Deut.* 3,14 dicemus? Sermo ibi est de civitatibus regionis Argob in Basan, quas paucis mensibus ante Moysis mortem *Iair*, vir ex tribu Manasse, occupaverat et secundum nomen suum *Basan Havoth Iair* nominaverat; iam vero quomodo Moyses in ultimis suis concionibus hoc nomen paucis mensibus antea datum « *usque ad hodiernam diem* » perseverasse dixit? Plerique cum *Goldhagen* respondent : « ex parallelis locis efficitur, eiusmodi formulam, quae reipsa saepe idem significat ac *ab illo tempore*, usurpari ab Hebraeis, quoties aliquod tempus sive longum sive breve inter rem coeptam et narrationem intercedit. In V. T. Anna 1 *Reg.* 1,16 utitur phrasi illa (rectius : simili; sc. עַד-הַנֶּה « usque in praesens ») de tempore quo oraverat, et Moyses ipse eandem (similem, sc. עַד-כֵּהָּ usque nunc *Exod.* 7,16) adhibet de spatio inter primum suum et tertium cum Pharaone congressum, quod certe minus fuerit, quam quod inter occupationem urbium, quae vocatae sunt *Havoth Iair* et orationem Moysis ad populum intercessit »⁵. Quae verissime sunt dicta, siquidem *longum* tempus ista formula non semper exprimi luculentis exemplis constat⁶. At alteram explicationem apte addemus. Civitates illae, quas *Iair* occupavit in Basan, sexaginta numero, « erant munitae muris altissimis portisque et vectibus » (*Deut.* 3,4. 5; 3 *Reg.* 4,13), quapropter nomen *Havoth Iair* per se parum aptum erat; *Havoth* (הוֹת a rad. הוה in gyrum se flexit) enim *pagos* designat vel *viculos* paucis tabernaculis compositos, quales nomades inhabitare solent. Per ridiculum igitur, ut hostibus devictis illuderet, *Iair* fortissimus bellator, quum civitates illas munitas cepisset, « viculos suos » vel « tabernacula sua » illas videtur nominasse. Quod autem talis appellatio per iocum imposita in communem usum abiit, id utique aliquid miri habet atque insoliti; quocirca paucis iam mensi-

bus postea cum aliqua admiratione dicere Moyses potuit : « vocavitque eam (regionem) ex nomine suo Basan Havoth Iair (i. e. Basan viculorum Iair) usque in praesentem diem »; revera post Moysen nomen illud disparuit; nam Havoth Iair, de quibus in iunioribus libris sermo est, non in Basan sed in Galaad erant sitae⁷.

4. De Wette Schrader l. c. p. 259; Bleek Wellhausen l. c. p. 41.

5. Goldhagen l. c. p. 52; Welte Nachmosaisches p. 183 sq.; Smith The Pentateuch p. 416 sqq.; Hengstenberg Authentie II. p. 324 sqq. et reliqui.

6. 1 Reg. 29,8 David formula hac utitur de tempore commorationis suae apud regem Achis, quod ex 27,7 quatuor duntaxat mensium (*Alex. et Vulg.*) vel anni et quatuor mensium (*Hebr.*) fuisse constat. Cfr etiam *Ios.* 22,3; *Num.* 22,30. Ceterum עֲדָהֶנָּה, עֲדָכָה, עֲדָהֶלֶם הָיָה, synonymae sunt nec de initio temporis, quod adhuc durat, quidquam indicant.

7. Civitatibus regionis Argob vel Basan nomen *Havoth Iair* non attribuitur, nisi nostro loco (*Deut.* 3,14) et a Iosue (*Ios.* 13,30), qui distributionem terrae transiordanicae a Moyse factam in memoriam revocat. Plerique interpretes quidem has Havoth Iair et illas, de quibus *Num.* 32,51, *Iudic.* 10,4, 3 *Reg.* 4,13, 1 *Paralip.* 2,23 sermo est, easdem fuisse opinantur, sed parum recte (cfr *Smith The Pentateuch* p. 419 sqq.) Nam a.) 3 *Reg.* 4,13 Havoth Iair ab Argob vel Basan aperte discernuntur: Bengaber « habebat Havoth Iair filii Manasse in Galaad, habebat (quoque) regionem Argob in Basan, sexaginta civitates magnas atque muratas, quae habebant seras aereas »; b.) *Num.* 32,41 Havoth Iair dicuntur sitae in Galaad: « Dedit ergo Moyses terram Galaad Machiro filio Manasse; Iair autem filius Manasse abiit et occupavit vicos eius, quos appellavit Havoth Iair ». Eadem iterum commemorantur *Iudic.* 10,4: Tholae « successit Iair Galaadites, qui iudicavit Israel per viginti duos annos, habens triginta filios... principes triginta civitatum, quae sunt appellatae Havoth Iair usque in praesentem diem in terra Galaad ». Demum 1 *Paral.* 2,22. 23. quamvis textus videatur esse corruptus, distinguuntur « viginti tres civitates in terra Galaad » appellatae Havoth Iair, et aliae sexaginta civitates « Canath et viculi eius »; Canath autem est in Basan. Supponendum igitur est, Iairum viginti tres civitates in Galaad cepisse, quibus nomen Havoth Iair imposuit, quaeque nomen hoc etiam tempore Iudicum et Regum retinuerunt, quamvis eorum numerus tunc ad triginta excrevisset, cumque alias sexaginta urbes munitas in Basan cepisse, quibus nomen idem impositum est sed mox disparuit. Haec ratione omnia, quae de numero et situ « vicorum Iair » tradunt libri sacri, optime conciliantur.

25. — b.) Haud paucae adesse dicuntur *explicationes historicae et archaeologicae*, quae aetatem Moyse iuniorem prodant. De Wette Schrader enumerat *Gen.* 12,6; 13,7; 36,1. 31; *Exod.* 16,36; *Deut.* 3,5. 11; quibus Bleek Wellhausen addit *Exod.* 16,35; *Num.* 15,32; *Levit.* 18,28; *Deut.* 2,12; 33,1; 34¹. De singulis pauca; duas ultimas duntaxat praetermittimus, quia non tantum *Deut.* 34 relationem de morte Moysis, sed etiam benedictionem Moysis (*Deut.* 33), immo ipsum canticum Moysis (*Deut.* 32) atque adeo ea, quae a *Deut.* 31,14 sequuntur, ab Iosue operi terminato addita esse censemus; quae nostra sententia mosaicam cantici et benedictionis originem non negari manifestum est².

Gen. 12,6 Abrahamo in Palaestinam veniente « Chananaeus tunc (חנני) in

terra Chanaan fuisse » dicitur, atqui Moysis tempore Chananaeus nondum erat ex Chanaan expulsus; ergo verba haec a Moyse scribi non potuerunt. Idem ex *Gen.* 13,7 concluditur, ubi ad rixam pastorum Abrahae et Lot explicandam additur: « eo autem tempore (תָּנִי) Chananaeus et Pherezaeus habitabant in terra illa. » — Verum recte monuit iam Goldhagen « misera verborum argutiola in hac obiectione ludi »; ut enim difficultatem extorqueant, particulae תָּנִי (*tunc*) sensum « tunc adhuc » attribuunt, ac si auctor dicere voluisset: « tunc utique aderant, sed nunc non amplius adsunt Chananaei ». Nonne eodem cum iure explicabimus: « tunc iam aderant, antea autem non adfuerunt »? Sed neutra explicatio contextui correspondet; Moyses enim nec praecedens nec consequens tempus respiciens nihil aliud voluit, nisi explicavit, quis Abrahami aetate status Palaestinae esset, ut rationem redderet, cur Abraham totam terram a Sichem usque ad Hebron peragrasset, antequam tentorium figeret, et cur Abraham et Lot « communiter habitare » non potuissent.

Gen. 36,1. 31 posterius Esau enumerantur regesque « qui regnaverunt in terra Edom, antequam haberent regem filii Israel ». Scriptoris igitur tempore filii Israel iam habuerunt regem, ac profecto tantus est numerus principum et regum Idumaeorum eo in loco enumeratorum, ut omnes ab Esau usque ad Moysis aetatem thronum occupare non potuerint. Id quoque accedit, quod ex 3 *Reg.* 11,14–22 quartus ex regibus enumeratis, Adad, tempore Salomonis vixisse videatur. — Ex Geneseos vero verbis non sequitur filios Israel eo tempore, quo haec scripta sunt, iam regem habuisse, dummodo verba, quae immediate praecedunt, considerentur. Paucis enim versibus antea (*Gen.* 35,11) Iacobo promittitur fore, ut ex eius lumbis reges progrediantur; ad quam promissionem alludens Moyses ea, quae de Idumaeorum regibus dicit, quodam modo in confirmationem promissionis Iacobo factae affert: si enim filii Esau, cui promissio facta non est, nihilominus iam tot reges habuerunt, multo magis sperare licet filiis Iacob, cui promissiones factae sunt, se reges esse habituros. Temporis autem spatium, quod ab Esau matrimonio usque ad Israelitarum in Palaestinam ingressum effluxit (sive ducentos quindecim, sive quadringentos triginta annos filios Israel in Aegypto degisse supposueris), plane sufficit, ut Edomitae octo iam reges habuerint; siquidem trecentorum saltem est aut quingentorum annorum. Neque quidquam in textu adest, quo admittere cogamur Idumaeos primum a phylarchis (principibus *Gen.* 36,15 sqq.), deinde ab octo regibus (36,31 sqq.), ac demum iterum a phylarchis (36,40 sqq.) gubernatos esse; e contra, quoniam ex regum enumeratione constat, eos non iure haereditatis sed populi vel optimatum electione ad thronum accessisse, phylarchae et reges eodem tempore Idumaeam rexisse sunt dicendi. Quod autem quartum regem Adad attinet, illum « ab adversario Salomonis, Adad Idumaeo de sanguine regio, qui erat in Edom » diversum esse, non est quod dicamus, quandoquidem ne regem quidem eum fuisse constet, quamvis de regio sanguine esset.

Exod. 16,36, postquam praecepta de manna colligendo sunt data, additur « *Gomor* autem decima pars est *Ephi* »; atqui cogitari nequit Moysen men-

suram aliquam toti suo populo notissimam accuratius definivisse et cum alia mensura comparasse; rectius igitur statuemus iuniorem scriptorem mensuram obsoletam explicasse. — Quae optime quidem essent dicta, dummodo simul demonstraretur, nomine *Gomor* mensuram quandam certam designari. Nam *Gomor* (עֹמֶר, quod confundendum non est cum *Chomer* חֹמֶר, quae utique mensurae est appellatio) parvum significat catinum vel poculum, « quale secum gestare solent Orientales per deserta iter facientes ad hauriendam, si quam rivus vel fons offerret, aquam... Hoc in poculo alia vasa non habentes etiam manna collegerunt Israelitae »³. Quid autem prohibuit, quominus Moyses vasculorum illorum, quae tunc temporis apud Israelitas in usu erant, magnitudinem indicaret, siquidem libros suos non solis coaevis suis destinavit, sed eos in testimonium continuum contra Israel esse voluit (*Deut.* 31,26)? Hoc enim addito omnes cognoverunt, quanta cum liberalitate Deus per quadraginta annos integro populo miraculosum cibum procurasset. Vocabulum *Gomor* (עֹמֶר) autem, quod in sola narratione de manna legitur⁴, nullibi de certa mensura adhibetur, atque omnibus in locis, in quibus decima pars Ephraim designanda est, semper aut עֲשִׂירִית הָאֶפֶה (« decima Ephraim ») vocatur aut עֲשָׂרֹן (*decima*)⁵. Nonne mirum foret, si auctor circumlocutione usus esset, ubicunque certa illa mensura nominanda erat, in unico autem loco, in quo de mensura definita non agebatur, illius mensurae nomen proprium posuisset? Nonne aequè mirum, quod singulae familiae Israelitarum in deserto peregrinantes mensuram illam secum habuisse dicantur⁶?

Deut. 3,5 describuntur urbes regis Og in Basan, « munitae muris altissimis portisque et vectibus », ut ex earum firmitate et fortitudine clarius appareat, cum divino dumtaxat auxilio filios Israel eas potuisse expugnare. Quid hoc in hoc versu aetatem Moyse iuniorem innuat, non videmus, nisi forte adversarii indicare velint, tot civitates munitas in parva regione exsistere non potuisse. At egregie eos falli ruinae civitatum illarum, fere dixerim ipsae civitates desertae quidem sed hodie adhuc cum munitionibus suis superstitibus testantur⁷.

Neque quae difficultas in *Deut.* 3,9 lateat, satis apparet. Fines scilicet septentrionales terrae transiordanicae iam occupatae sese extendisse dicit auctor usque ad « montem Hermon, quem Sidonii Sarion vocant et Amorrhaei Sanir ». Nomina enim illa tempore mosaico in usu fuisse, nemo adhuc negavit; Moysen illa scivisse, quis dubitat? Quo igitur cum iure iuniorem scriptoris aetatem prodere dicuntur? Dixerint fortasse, Moysi non fuisse rationem, cur peregrina illa nomina adhiberet; num iuniori scriptori rationem, cur illa afferret, fuisse demonstratur? Ceterum ex illorum, qui regionem transiordanicam peragraverunt, relationibus satis constat, montis Hermon cacumini glacie contacto nomen *loricae* (quae est significatio vocabulorum *Sanir* et *Sarion*) quam optime convenire; cur igitur Moysi, quum in conspectu montis Hermon glacie contacti (concio enim habebatur mense Martio) populum alloqueretur, nominibus illis allatis ad similitudinem hanc alludere non licuit⁸?

Neque tertius ex eodem capite desumptus versus (*Deut.* 3, 41) ullam creat difficultatem. Regis Og, qui solus restiterat de stirpe gigantum, « monstratur lectus ferreus, qui est in Rabbath Ammon, novem cubitos habens longitudinis et quatuor latitudinis, ad mensuram cubiti virilis manus ». Quum Og paucis mensibus antea esset devictus, non intelligunt adversarii, quomodo Moyses de eius lecto velut de re antiqua visu digna sit locutus. Antiquitatis autem nulla fit mentio, sed ob suam magnitudinem lectus tamquam res visu digna proponitur. Triginta octo annis antea filii Israel, quum ab exploratoribus audissent, procerae staturae esse Chanaanitas et quaedam monstra filiorum Enac de genere giganteo terram inhabitare, quibus comparati ipsi quasi locustae viderentur (*Num.* 13, 32. 33), animis deficientes terram promissam ingredi noluerant; quam apte igitur nunc Moyses eis in memoriam revocat, unius ex illis gigantibus, qui resistere ausus erat, nihil superesse nisi ingentem lectum, qui ipsis et futuris generationibus sit testaturus, soli Deo hanc victoriam deberi.

1. *De Wette Schrader* l. c. p. 259 sq.; *Bleek Wellhausen* l. c. p. 38-42.

2. Thalmudistae octo solos versus ab Iosue legi additos dixerunt (igitur *Deut.* 34, 5-12 : « Mortuus est ibi Moyses » etc.); plerique christiani interpretes integrum caput 34 a iuniore scriptore additum tenent; nonnulli additamentum inchoare putant inde a 32, 48, alii a 31, 30, aut a 31, 24, aut a 31, 14. Ultimam hanc sententiam probabiliorem censemus, quia Iosue ibi iam quodammodo in Moysis locum substituitur. Quod si quidquam ab altera manu Deuteronomio additum negent nonnulli adversarii, quia idem in ultimis, qui in prioribus, capitibus est stylus, respondemus longe maiorem trium ultimorum capitum partem (32, 1-43 et 33, 2-29) revera Moysen habere auctorem, reliqua autem tam paucis esse, ut de eorum stylo certum iudicium a prudente non feratur.

3. *Michaelis* Supplem. ad lexic. hebr. p. 1929.

4. *Exod.* 16, 16. 18. 22. 32. 33. 36. Textus *Lev.* 23, 10. 11. 12. 15. quos *Fürst* Concord. hebr. et chald. p. 844 sub eodem vocabulo annumerat, pertinent ad alterum עֶמְקָא, quod ipse eadem pagina exhibet quodque *manipulum* (Vulg. Alex. δρᾶγμα) significat. Recte enim duo עֶמְקָא distinguit, alterum a rad. עֶמַר *connectere*, colligere (unde *manipulus*), alterum a rad. עֶמַר, cuius significatio fuisse videtur *excavare* (unde *vas* vel *poculum*).

5. *Lev.* 5, 11; 6, 13; *Num.* 5, 15; 28, 5; *Exod.* 29, 14; *Levit.* 14, 10 et saepissime.

6. *Smith* l. c. p. 471 : « It would be a fact unique in the history of the world, that the statutory measure should have been in the hands of every single Hebrew family in the deserts of Arabia, at a time when their national organisation had not yet begun, and when their hurried flight from Egypt made them leave much behind ». Cfr *Hengstenberg* l. c. II. p. 213.

7. Cfr *Kiepert* Lehrbuch der alten Geographie. Berlin 1878. p. 181; *Porter* The giant cities of Bashan. London 1865. p. 13 : « Often, when reading the passage (*Deut.* 3), I used to think, that some strang statistical mystery hung over it; for how could a province measuring not more than thirty miles to twenty support such a number of fortified cities, especially when the greater part of it was a wilderness of rocks? But mysterious, incredible as this seemed, on the spot with my own eyes I have seen that is it literally true. The cities are there to this day »; *Weizstein* Hauran und die Trachonen. Berlin 1860.

8. *Porter* The giant cities of Bashan. p. 30 : « As I looked on that western barrier of Bashan, the first sunbeams touched the crest of Hermon; and as they touched it, its icy crown glistened like polished steel, reminding me how strikingly descriptive was the name given to that mountain by the Amorites : *Shenir* the *breast-plate* or *shield* ». Quibus verbis addit *Smith* l. c. p. 478 : « From the spot where Moses was speaking, Hermon was clearly visible in the north-west; and perhaps the very phenomenon, which gave rise to the Sidonian and Amorites names, may on that morning of early March have been conspicuous to all Israel, and called forth an appropriate notice. »

Bleek Wellhausen etiam in sequentibus iunioris temporis vestigium inveniunt. *Exod.* 16,35 : « Filii Israel comederunt manna quadraginta annis, donec venirent in terram habitabilem; hoc cibo aliti sunt, usque quo tangerent fines terrae Chanaan »; quibus ex verbis deducunt, manna iam cessasse, quando haec scripta sunt; ex *Ios.* 5,12 autem manna non cessavit nisi post primum pascha in terra cisiordanica celebratum. — Verum « Moyses, inquit Goldhagen, vaga eiusmodi enuntiatione usus satis docet, talia se scripsisse, quando manna necdum defecerat. Poterat etiam, quod scripsit, sine prophetica facultate commemorare; revera enim iam per quadraginta annos, licet necdum finitos, Israelitae manna comederant. Insuper rem post obitum suum statim eventuram, optime sibi compertam, et hactenus ob deserti sterilitatem dilatam annon his verbis potuit indicare »⁹? Addamus nihil obstare, quominus aliquis, si voluerit, glossam a iuniore manu additam haec verba esse asserat.

Num. 15,32 « Factum est autem, quum essent filii Israel in solitudine » etc.; atqui per quadraginta continuos annos in deserto peregrinabantur; ad quid igitur haec loci determinatio, si Moyses omnia in deserto scripsit? — Neque tamen deest satis bona ratio, qua additum explicatur. Nam leges praecedentes de futuro tempore illo agunt, quo Israelitae terram promissam iam sint occupaturi (cfr 15,1. 17.), atque in ultima lege poena mortis in eum statuitur, » qui per superbiam (בִּיד־רָכִיד « manu elevata », i. e. palam et proterve) aliquid commiserit, sive civis sit ille sive peregrinus, quoniam adversus Dominum rebellis fuit. Atque in huius legis confirmationem refert Moyses, quod etiam iam « in deserto » Deus hominem aliquem (num Israelita an peregrinus fuerit, non indicatur) hac poena puniendum mandaverat, quia sabbatho ligna publice collegerat; venia tamen dignior videbatur, qui peregrinationis tempore hac ratione sabbathum violavit, quam qui civitatem suam quietus incolens eodem modo acturus esset.

Deut. 2,12. « In Seir autem prius habitaverunt Horraei, quibus expulsis atque deletis habitaverunt filii Esau, sicut fecit Israel in terra possessionis suae, quam dedit illi Dominus »; atqui ante Moysis mortem filii Israel nondum expulerant Chananaeos, nequedum terram possessionis suae occupaverant; quomodo igitur Moyses statum Idumaeorum quiete terram suam incolentium cum Israelitarum statu comparavit? — Respondet iam Goldhagen : « Etsi Israelitae nondum Iordanem eo tempore transierant, possessionem tamen iam ceperant duplicis regni cis Iordanem Amorrhaeis erepti, de quo

Moysis verba accipi possunt ⁴⁰ ». Idem autem valet de textu, quem Davidson aliiqum ex *Levit.* 18,28 afferunt : « Cavete ergo, ne et vos similiter evomat, quum paria feceritis, *sicut evomuit gentem, quae fuit ante vos* » ⁴¹. Nisi dicere malueris, id quod verius videtur, versionem vulgatae non satis esse accuratam. In toto enim capite de tempore futuro est sermo : 18,3 » iuxta morem regionis Chanaan, *ad quam ego introducturus sum vos*, non agetis » ; 18,24 « nec polluamini in omnibus his, quibus contaminatae sunt gentes, quas *ego eiiciam* ante conspectum vestrum » ; ideo 18,28 etiam non praeteritum, sed futurum tempus expectamus, ita ut praeterit. הִפִּיז latino futuro exacto sit reddendum ⁴².

9. Goldhagen Introd. II. p. 52.

10. Goldhagen l. c. p. 51.

11. Davidson Introd. I. p. 5; cfr *Smith* l. c. p. 410 sqq.

12. Ceterum הִפִּיז potest etiam explicari velut partic. femin. nec ulla remanet difficultas. Aliis tamen interpretibus catholicis praeplacet admittere glossam recentiore.

26. — c.) Tertio loco *geographicas difficultates* examinemus. Atque

α.) multis in locis nomina geographica adhiberi dicuntur, quae apud iuniores Hebraeos usitata tempore mosaico incognita fuerunt. Eiusmodi a De Wette Schrader et Bleek Wellhausen allegantur Hebron (*Gen.* 13,18; cfr *Ios.* 14,15; 15,13; 1 *Paral.* 2,42), Dan (*Gen.* 14,14; *Deut.* 34,1; cfr *Iudic.* 18,29), Bethel (*Gen.* 12,8; 28,19; 35,15; cfr *Ios.* 18,13); Havoht Iair (*Num.* 22,41; *Deut.* 3,14; cfr *Iudic.* 10,4) ¹. Quibus alii addunt : Bala, quae est Segor (*Gen.* 14,2. 8), fons Misphat, quae est Cades (*Gen.* 14,7), Ephrata, ipsa est Bethlehem (*Gen.* 35,19).

Hebron igitur nomen suum a Caleb accepisse censent, cui illa civitas a Moyse promissa et a Iosue attributa est, quique illam secundum nomen filii sui appellavit; prius enim *Kiriath Arba* nominabatur. — At alterum hoc nomen civitati fundatae primitus impositum non esse certo constat; etenim ex *Ios.* 14,15 (cfr 15,13; 21,11) illud ab Arba, Enacitarum patre, derivari scimus; Enacitae autem civitatem non fundarunt, sed Hethitis eripuerunt, qui Abrahae tempore ibi sedes suas habuerunt (*Gen.* 23,3. 20). Hebronis vero nomen, quo civitas ante Enacitarum occupationem appellabatur, nova ista appellatione non interiit; invenitur enim in templo Medinat Habu inscriptum a Ramses III², sub cuius regno Israelitae in deserto peregrinabantur; satis diu igitur antequam Caleb illam occupare potuit. Quapropter Caleb post devictos Enacitas civitati recuperatae pristinum nomen patriarchis usitatum restituisse est dicendus. Quam ob causam in hac quaestione 1 *Paral.* 2,42 allegetur, non facile apparet, etsi aliquis Hebron ibi inter filios Calebi cuiusdam enumeretur. Nam alter est Caleb, qui regionem Hebron expugnavit, alter ille, cuius posterii 1 *Paral.* 2 enumerantur; num forte Caleb, qui quadraginta annos natus ex Aegypto exiit (*Ios.* 14,7), exitus tempore *pronepotem* iam habuit, quem Deus in deserto ad tabernaculum foederis exstruendum elegit (1 *Paral.*, 2,18-20; *Exod.* 31,2)?

Dan quoque post Moysis aetatem, quum a Danitis occuparetur, nomen suum accepisse asseritur; antea enim Lais vel Leschem appellabatur (*Ios.* 19,47; *Iudic.* 18,29). — Duplici modo haec difficultas solvi solet. Alii enim in dubium vocant, num *Dan* illud, quo Abraham Chodorlahomor eiusque socios persecutus est (*Gen.* 14,14), sit idem illud, cui Danitae nomen patris sui imposuerunt (*Iud.* 18,29). Neque probabilitate caret haec difficultatis solutio. Quoniam enim Danitarum civitas in radicibus montis Hermon ad unum ex Iordani capitibus est sita, non satis explicatur, cur Chodorlahomor in Mesopotamiam reversurus per illud oppidum iter instituerit, nec quomodo ibi devictus Damascus versus fugam arripuerit. Verum probabilior est altera solutio, quae Danitas oppido pristinum quidem nomen restituisse sed alteram nomini significationem attribuisse censet. Nam prope civitatem Lais vel Leschem Pan, quem Phoenices Baal Iaan vel Dan Iaan (dominum vel iudicem tibicinem) appellabant, celeberrimum possedit fanum, a quo civitas quoque interdum Dan Iaan nominata est (2 *Reg.* 24,6)³. Quid igitur mirum, quod Danitae hoc solo nomine in memoriam patris sui civitatem occupatam nominaverint? Ceterum plerique omnes hodie concedunt, pericopen de quatuor regum expeditione Moyse non esse iuniorem sed antiquiorem et ab eo in opus suum transumptam⁴; ad summum ergo antiquiori nomini *Lais* utpote obsoleto, novum nomen usitatus a librario quodam substitutum esse concedendum est.

Bethel hoc nomine, antequam tabernaculum foederis eo sit translatum, negant esse appellatam; mosaico enim tempore eius nomen Luzam fuisse ex *Ios.* 18,3 et *Iudic.* 1,23 constare censent. Attamen *Ios.* 16,2 Bethel a Luza distinguitur; quare hac fere ratione varii textus de Bethel et Luza conciliuntur oportet. Iacob locum, in quo iam avus eius Abraham tentorium suum fixerat (*Gen.* 13,3) et ipse prophético somnio futuram posterorum suorum gloriam praeviderat, Deo consecravit « appellavitque nomen urbis (vicinae) Bethel (i. e. domum Dei), quae prius Luza vocabatur » (*Gen.* 28,19), atque ex Mesopotamia redux nomen hoc sollemni modo renovavit (*Gen.* 35,1-7). Hinc a Iacobi posteris locus iste ob visionem celeberrimus aequae ac vicinum oppidum vocari solebant Bethel, dum indigenae antiquum oppidi sui nomen Luzam retinerent. Qua ratione factum est, ut Iosuae tempore oppidum utroque nomine appellaretur nec pristina appellatio interiret, nisi postquam Ephraimitae locum occuparunt (*Iudic.* 1,22 sqq.).

Havoth Iair difficultatem non creant, quia *Iudic.* 10,4 (in text. hebr.) non asseritur eas nomen ab iudice Iair traxisse; si vero assereretur (text. Vulg.), facillima est difficultatis solutio; vici enim illi non semper in Israelitarum potestate manserunt, recuperatis autem iudex Iair pristinum nomen restituit. De reliquis nominibus quidquam addere opus non est; eorum enim origo nobis prorsus est incognita. Illud vero solum iam cautos reddere debet adversarios nostros, ne nomina illa post mosaicam aetatem exorta asserant, quod pleraque in *Gen.* 14 occurrant et quidem relate ad illam regionem, quae Sodomae et Gomorrhae interitu funditus immutata est; regionis autem immutationem post se traxisse nominum mutationem, facile intelligitur.

1. *De Wette Schrader* l. c. p. 264; *Bleek Wellhausen* l. c. p. 40.

2. *Brugsch* Geographische Inschriften altaegyptischer Denkmäler. Leipzig 1858. II. p. 76.

3. *Egredie Smith* The Pentateuch p. 446-454 hanc sententiam explicat et demonstrat; cfr etiam *Fürst* Hebr. Handwörterbuch. Ed. 3. cur. Ryssel s. v. דָּן. S. Hieronymus 2 Reg. 24,6 nomen דָּן יַעֲזַר vertit « *Dan sylvestria* », ac si scriptum esset יַעֲזַר דָּן, at nulla est ratio lectionis hebraicae relinquendae.

4. Cum *Noeldeke* (Zur Kritik des A. T. 1869. p. 156 sqq.) paucisque aliis etiam *Cornill* (Einl. Ed. 3. 1896. 65 sq.) pericopen hanc nihil esse declarat nisi iudaicum quendam Midrasch tempore exsili in Babylonia ideo confictum, ut Abraham celebraretur. At egregie *de Hummelauer* (Comm. in Genes. 1895. p. 375): « Perpenso pericopae stilo et collatis textibus cuneiformibus iam nemini sensato fas est infitiari, pericopen esse perantiquam et narrationem plane historicam ».

β.) Praeter ista nomina aliae nonnullae expressiones geographicae afferuntur, quae iuniorem Pentateuchi originem prodant.

Gen. 40,15 Ioseph se dicit sublatum « *de terra Hebraeorum* », iam vero nec Iosephi nec Moysis tempore nomen hoc in usu esse potuit, quum Palaestinam nondum occupassent Hebraei⁵. — Sed « iure Ioseph potuit regionem Chanaan dicere terram Hebraeorum sive Trans-Euphratensium, utpote qui iam satis numerosi sedem ibi fixerant et vicinis gentibus eo nomine noti fuerant »⁶. Quae verissime sunt dicta. Nomen enim Hebraeorum non tantum Moysis sed etiam Iosephi tempore antiquius est, siquidem Abraham iam vocatur Hebraeus (הֶעֱבֵרִי Alex. ὁ περάτης *Gen.* 14,13), quia ex Mesopotamia Euphrate traiecto in Palaestinam immigraverat. Apud exterarum gentes hoc nomine eius posterius appellabantur, et Moysis aetate nomen Hebraeorum penes Aegyptios fuisse usitatum, non solum ex *Exod.* 1,16; 2,6 etc. constat, sed etiam ex monumentis aegyptiacis tempore exitus Israelitarum exstructis, in quibus sub forma *Apuru* vel *Apuriu* invenitur⁷. Verum quidem est, terram Chanaan nec Iosephi nec Moysis tempore ab Hebraeis iure possessionis fuisse occupatam, at partem eius saltem Iosephi aetate frequentes incolebant. Abraham iam trecentos octodecim viros expeditos ad bellum ex vernaculis suis elegit, Iosephi igitur tempore tribus Hebraeorum multo erat numerosior nec Aegyptiis incognita. Aptissime igitur et Ioseph et Moyses verbis « *terrae Hebraeorum* » uti potuit; immo iunior scriptor procul dubio eum non adhibuisset, siquidem nusquam in toto V. T., nisi hoc solo in loco, Palaestina hoc nomine appellatur, sed semper « *terra Chanaan* », « *terra Israel* », « *terra filiorum Israel* » etc.

Gen. 12,18; *Exod.* 26,22 et saepissime in Pentateucho regio occidentalis vocabulo יָם (mare) designatur: יָם רָחֵק ventus maris i. e. ventus occidentalis (favonius), יָם־יָבֵה versus mare i. e. versus occidentem, יָם־מִיָּם ab occidente etc.; atqui haec denominatio scriptorem in Palaestina vixisse supponit⁸. Mira sane obiectio. Neque enim quisquam dubitat, quin denominatio haec exorta sit in terra, quae mare ab occidente habuit; sed num forte Moyses sibi ipse linguam novam creavit, an a maioribus acceptam adhibuit? Iam maiores

eius ipsi linguam suam pristinam aramaicam post ingressum in terram Chanaan cum lingua vicina Chanaanitarum permutaverant ab iisque etiam nomina regionum coeli acceperant.

Deut. 1,1 « Haec sunt verba, quae locutus est Moyses ad omnem Israel *trans Iordanem* » etc.; atqui Moyses ipse Iordanem non est transgressus atque con- ciones has habuit « in terra Moab », quae Israelitis quidem in occidentali plaga Iordanis degentibus trans Iordanem, Moysi autem cis Iordanem erat. Verba igitur haec a scriptore in occidentali ripa Iordanis habitante scripta sunt⁹. — Difficultas haec ab antiquioribus interpretibus iam pridem agi- tata, mirum est, quod semper recoquatur, quum admodum difficilis non sit eius solutio. Etenim eo tempore, quo patriarchae in Palaestina commora- bantur, eam terrae partem, quae trans Iordanem versus Orientem patet, cum Chanaanitis עֵבֶר « trans Iordanem » vocare assuefiebant, unde Israelitis עֵבֶר erat regio « trans Iordanem » versus Orientem, sicut Romanis Gallia trans- alpina erat illa antiquae Galliae pars, quam Romae trans Alpes habebant. Quem- admodum igitur romanus scriptor, sive Romae sive Lugduni scripsit, ter- ram illam Galliam transalpinam appellare potuit, ita Moyses, sive in orientali sive in occidentali ripa Iordanis scripsit, plagam orientalem appellare potuit עֵבֶר « regionem trans-iordanicam ». Nihilominus עֵבֶר nativam suam signifi- cationem non amisit; et sicut Romanus aliquis Lugduni scribens, si nulla timenda erat ambiguitas, etiam Galliam septemtrionalem « Galliam cisal- pinam » vocare potuit, ita Moysi quoque, ubi ambiguitas deerat, occidenta- lem Iordanis plagam עֵבֶר « regionem transiordanicam » vocare licuit, id quod revera fecit *Deut.* 3,23. Ad vitandam autem ambiguitatem duplici hac vocis significatione satis obviam interdum coeli regio additur quum a Moyse ipso (*Deut.* 11,30) tum a iunioribus (*Ios.* 5,1; 12,7 etc.); utramque autem significationem in uno eodemque versu coniunctam videmus *Num.* 32,19. Rubenitae enim et Gaditae in orientali plaga Iordanis degentes Moysi dicunt: « nec quidquam quaeremus *trans Iordanem* (עֵבֶר לַיַרְדֵּן i. e. in occidentali plaga Iordanis), quia iam habemus nostram possessionem *trans Iordanem versus Orientem* » (עֵבֶר יַרְדֵּן בְּמִזְרְהָהּ). Recte igitur *Gesenius*: « manifestum est, עֵבֶר ab uno eodemque scriptore de ulteriore et citeriore regione dici po- tuisse. Similis ratio est locutionis עֵבֶר הַנָּהָר, quae non solum transeuphraten- sem regionem significat (*Ios.* 24,2. 3; 2 *Sam.* 10,16; 1 *Chron.* 19,16) sed etiam regionem ciseuphratensem (1 [3] *Reg.* 5,4 [4,24]; *Esdr.* 8,36; *Neh.* 2,7,9; 3,7), qui quidem linguae usus in exsilio ortus esse videtur¹⁰ ».

5. *Bleek Wellhausen* l. c. p. 39; *Dillmann* (Genesis 1882. p. 389) quoque hac in expressione videt anachronismum.

6. *Goldhagen* Introductio II. p. 57.

7. De probabili origine nominis *Hebraeorum* cfr *Introd. gener.* 86. n. 5. (Ed. 2. p. 252) et de eius antiquitate *Smith* *The Pentat.* p. 398 sqq.

8. *De Wette Schrader* l. c. p. 259; simili modo *Dillmann* (Genesis p. 211): « Die Anwendung des Wortes *Negeb* (= siccitas, terra arida) für Süden ist rein palästinensischer Sprachgebrauch, wie *jam* für Westen ».

9. De Wette Schrader l. c.; Bleek Wellhausen l. c. p. 40 sqq. etc.

10. Gesenius Thesaurus ling. hebr. p. 986. — Controvertitur num עֵבֶר proxime significet *solam regionem ulteriorem* trans flumen vel mare etc. sitam, an *regionem sive citeriorem sive ulteriorem*. Quam controversiam, quum quaestioni solvendae parum inserviat, non ingredimur (priorem sententiam tenent Hengstenberg *Authentic des Pentat.* II. p. 313 sqq.; Gesenius in *Thesaur. et Lex. hebr. germ.* Ed. 9. 1883. p. 593; Smith *The Pentat.* p. 429; alteram Reinke *Beiträge* III. p. 329 sqq., Welte *Nachmosaisches* p. 178 sq.; Fürst *Hebr. Lex.* Ed. 3. 1876. II. p. 73 etc.); omnes enim in eo consentiunt, quod Moyses ripam orientalem nomine עֵבֶר designare potuerit, quia is usus loquendi iam in linguam hebraicam transierat, antequam Iacob cum filiis suis in Aegyptum immigravit. Atque ille quoque usus, quo עֵבֶר הַנָּהָר regionem occidentem versus ab Euphrate designavit, diu ante exilium a Chaldaeis ad Hebraeos transire potuerat, inde enim ab Ezechiae aetate frequens erat Chaldaeorum et Hebraeorum commercium.

27. — d.) Vix opus est illam attingere difficultatem, quae *ex allegatione « libri bellorum Domini »* (Num. 21,14) desumitur; etenim quamvis eam exaggerare conetur Bleek-Wellhausen, nulla profecto est. « Probabiliter, inquit, libri istius argumentum victoriae erant a Iosue in expugnanda Palaestina reportatae. Etiam si autem liber iste tempore mosaico exstitisset, non facile tamen concedi potest, Moysen aut scriptorem mosaicae aetatis librum istum eo modo adhibuisse, quo ibi adhibetur, sc. ut ex illo carmen desumeret mosaica aetate exortum. Quidquid igitur dicatur, citatio illa scriptorem prodit, qui diu post Moysen vivens israeliticam historiam ex traditionibus oralibus et scriptis libris composuit »¹. Omittamus admirabilem illam logicam, qua ex incertis praemissis certa conclusio eruitur, atque interrogemus, quibus argumentis probabile reddatur, « librum bellorum Domini », qui *ex hoc solo textu* (Num. 21,14) nobis innotuit, de Iosue victoriis tractasse? Num ante Moysis mortem Israelitae contra Amalecitas (Exod. 17,16) et in expugnanda regione transiordanica non gesserant « bella Domini »? Num priores has victorias carminibus celebrare non licuerat? Num Moysi carmen recenter compositum ex libro recenter scripto allegare non licuit, quum tamen moderni nostri scriptores sexcenties idem faciant?

1. Bleek Wellhausen l. c. p. 43; De Wette Schrader l. c. p. 259 non tantum in allegatione « libri bellorum Domini », sed etiam in citato proverbio (Num. 21,27) invenit difficultatem; textus hebraicus ibi habet : « ideo dicunt poetae » (הַמְשִׁלִּים) cfr Gesen. *Thes.* p. 828; Fürst *Lexic.* p. 799; quaenam sit haec difficultas, ignoro.

28. — e.) Ultimo loco leges nonnullae illum rerum statum, qui post Moysis mortem et terrae promissae occupationem exortus sit, supponere dicuntur. Quod assertum, etsi sine ulla haesitatione concedi possit, quum integra fere legislatio futurum populi statum respiciat, brevi tamen indiget examine, ut quid valeant adversariorum argumenta clarius perspiciatur. Haec exempla a de Wette Schrader et Bleek Wellhausen afferuntur¹.

α.) Parum probabile censent Moysen *legem de futuro rege* tulisse (Deut.

17,14 sqq.). Quomodo enim quidquam de regiminis forma statuere potuit, quae cum theocratia ab ipso introducta pugnare videbatur quamque ipse introducere noluit? Ideo etiam populus, quum postea regem sibi postulasset, Dei iram provocavit (1 Reg. 8). — Legem obiectam cum iis, quae 1 Reg. 8, narrantur, non pugnare *supra* (21. 3 et n. 15) ostendimus; id igitur solum hoc loco quaeritur, Moysesne ipse legem hanc ferre potuerit? Et cur non potuit? Num forte ignoravit, Deum Abrahamo et Iacobo praedixisse, fore ut ex eorum lumbis reges progredierentur, atque tribui Iudae sceptrum promississe²²? Quae si non ignoravit, profecto de forma regiminis, quam vaticinia illa promiserant, legem ferre potuit. Quam parum autem cum theocratia a Moyse fundata pugnet regalis dignitas, ex Samuelis verbis elucet, qui populum quidem, quia indebito modo regem petierat, reprehendit, sed simul hoc peccato foedus divinum non esse irritatum docet: « Non derelinquet Dominus populum suum propter nomen suum magnum, quia iuravit Dominus facere vos sibi populum » (1 Reg. 12,20 sqq.). Atque iuniores prophetae, quos mosaicam legislationem continuo prae oculis habuisse et inculcasse certum est, cur populum nunquam vituperarunt, quod regem sibi dederat, si regia dignitas legislationi illi est contraria? Nonne ab ipso Paralipomenon auctore, quem integrum Pentateuchum cognovisse et agnovisse omnes concedunt adversarii nostri, pugnam inter theocratiam et inter regalem dignitatem non adesse diserte docetur, si reges theocraticos « *in throno regni Iahve super Israel* » sedisse asserit (1 Paral. 29,23; 28,5)? Revera Dominus Deus semper erat populi sui rex, cuius vices usque ad Samuelem iudices immediate a Deo constituti gerebant, et post Saulem et Davidem reges iure haereditatis a Deo constituti atque simul semper per prophetas edocti. Erroneam igitur theocratiae ideam sibi fingunt adversarii, ut mosaicam Legem impugnent.

β.) Deut. 19,14 : « Noli transferre terminos proximi tui, quos fixerunt priores in possessione tua, quam Dominus Deus tuus dabit tibi in terra, quam acceperis possidendam »; atqui haec non sunt scripta, nisi postquam diuturnum iam tempus quieti Israelitae in terra promissa peregerant; ergo diu post Moysis aetatem. — E contrario haec scribi non potuerunt, nisi ante occupationem terrae, quamvis procul dubio *futuram* possessionem quietam et satis diuturnam supponant. Ut enim taceamus leges, quae praecedunt (cfr 19,1. 8) et quae sequuntur (19,17), terrae occupationem velut futuram respicere, in ipsa hac phrasi sola tempora futura adhibentur, nam etiam praeter גְּבֻלָּהּ omnino per futurum exact. est reddendum, atque accurata textus hebraici versio est haec : « Noli transferre proximi tui terminum, quem fixerint (fut. exact.) maiores, in possessione, quam *possidebis* (תִּבְנֶהָ) in terra, quam Dominus Deus tuus *dabit* (יִתֶּן) tibi possidendam ».

γ.) *Leges quoque de bello gerendo* (Deut. 20) terram iam occupatam supponere dicuntur; quae enim 20,5. 6 leguntur, Israelitis antequam sedem fixam habuerunt praecipi non potuerunt. — Id quidem optime; sed neque ea, quae 20,16 sqq. leguntur, post occupatam terram praecipi potuerunt. Quapropter ut haec conciliemus, dicamus oportet leges has ante terrae occu-

pationem esse latas, Moysen autem, utpote legislatorem prudentem, omnia bella respexisse, quae sive in terra promissa expugnanda sive postea Israelitis erant gerenda.

δ.) *Exod.* 22,28. 29 Israelitae sacerdotibus vini et frugum primitias iam afferre supponuntur; etenim quamvis antea nihil omnino de primitiis offerendis sit praescriptum, hoc loco iam monentur, ne eas reddere tardent, atque diu postea modus, quo sint offerendae, explicatur. Item *Exod.* 23,10. 11. 16 leges de agris, vineis, olivetis colendis et de sollemnitate primitiarum celebranda traduntur; id quod sane mirum, quum per plus quadraginta annos agros non essent habituri. Immo *Exod.* 23,19 de « domo Dei » iam est sermo, cuius exstructio multo tardius praecipitur. — Sed quid? Num modernorum legislatorum instar Moyses scriberet necesse fuit: « *Art.* 1. Offer primitias tuas; *Art.* 2. Noli tardare in iis offerendis; *Art.* 3. De modo, quo offerendae sunt, postea statuatur »? Annon dicens: « Decimas tuas et primitias tuas *non tardabis reddere*; primogenitum filiorum tuorum dabis mihi, » etiam ipsam oblationem iniunxit? — Quod ad *Exod.* 23, 10 attinet, tria haec probe sunt consideranda: a.) Moysen eo tempore, quo leges istae sunt latae, sperasse fore, ut post paucos menses populus terram promissam ingrederetur; b.) etsi scivisset Israelitas non nisi post quadraginta annos terram esse ingressuros (id quod non ignoravit verus legislator, Deus), leges etiam ferri potuisse, sicut a nostris quoque legislatoribus haud raro leges ferri solent satis diu antequam executioni sunt mandandae; c.) leges istas, quae proxime annum remissionis spectant, optime illo ipso in loco esse insertas, in quo de caritate erga proximum exercenda agitur. — Difficultatem demum in locutione « *domus Dei* » iam *Exod.* 23,19 adhibita nemo inveniet, qui animadverterit eo in loco (23,18. 19) explicari, quid in tribus festis immediate antea praescriptis (23,14-16) sit agendum, in quibus « omne masculinum coram Domino Deo » apparere debuit (23,17). « *Domus Dei* » igitur idem est, quod « coram Domino Deo », et Moyses, quoniam omnia simul eodem tempore tradere nequivit, accuratiorem huius « *domus Dei* » descriptionem in aliud tempus distulit.

ε.) *Levit.* 26, 3-43 Moysi exhortatio attribuitur, quae populum in Palaestina sedentem multoties iam idololatriae sese dedisse atque ob hoc peccatum multas iam poenas solvisse supponit. Certe 26,30 (« destruam excelsa vestra et simulacra confringam ») docet populum iam in excelsis sacrificasse, id quod ante regum aetatem factum non est; 26,34 et 43 insinuant annos remissionis non esse observatos etc. — At lege quaeso, pulcherrimam illam exhortationem incipiens a primo versu, et nihil invenies, quod Moyses scribere non potuerit, dummodo futura a Deo revelari posse concedas. Vividissimis enim coloribus poenae describuntur, quas populus, si praecepta duobus primis versibus expressa non observaverit, luiturus sit, atque inter illas ultimo loco exsilium et dispersio inter gentes proponuntur. Deus ipse est, qui ibi loquitur et futuram populi sortem describit: qui vaticinii possibilitatem negat, is utique haec post eventum esse scripta dicit; at iis, qui miracula et vaticinia non admittunt, libri sacri non sunt dati.

ζ.) Ultimum quoque Moysi canticum (*Deut.* 32,1 sqq.) abiudicatur, quo-

niam ex 32,12-14 appareat, populum eo tempore terram promissam quiete possedissee, et ex 32,15-18, eum iam idololatriae fuisse deditum. — Quae obiectio, quum eidem, cui praecedens, fundamento innitatur, eadem responsione refutatur. Prophetico spiritu Moyses in toto carmine futuram populi sui historiam describit; nec ulla est difficultas, nisi omnis prophetia negatur.

Atque haec hactenus! Quid adversariorum valeant argumenta, exempla ex eorum libris accurate allata docent; alii quidem alia afferunt, sed omnia eiusdem sunt generis: aut erroneae textuum interpretationi, aut gratuitis suppositionibus, aut praeconceptionis erroribus philosophicis innituntur.

1. *Bleek Wellhausen* Einl. p. 43 sqq.; *De Wette Schröder* Einl. p. 298.

2. *Gen.* 17,6; 35,11; 49,10.

§ 5. — *De Pentateuchi unitate.*

29. — Argumentis, de quibus lucusque egimus, se rem suam non evicisse neque Pentateuchi antiquitatem destruxisse, « criticos » modernos non fugit; immo non desunt, qui omnes illos textus obiectos, quum satis facile ita explicentur, ut nullam prorsus relinquant difficultatem, non nisi secundo aut tertio loco confirmationis gratia esse afferendos censeant; unum enim se habere gloriantur argumentum, quo certam et plenam consequantur victoriam mosaicamque Pentateuchi originem funditus evertant. Ex variis enim fragmentis vel documentis eum esse compositum asserunt, quorum partes in iunioribus quoque Iosue, Iudicum, immo Samuelis et Regum libris deprehendantur; integrum igitur opus pentateuchicum, quod hodie exstat, satis recenti, ne dicamus recentissimo, tempore esse adscribendum, quoniam partes, ex quibus compositum sit, Moyse sint multo recentiores¹.

Si de sola Genesi ageretur atque Moyses ipse antiquiora fragmenta vel documenta collegisse et in unum opus secundum certum finem apte coniunxisse diceretur, opus vix esset hanc quaestionem attingere. Sua enim auctoritate liber historicus non privatur, si antiquis documentis nititur aut etiam antiquis documentis vix ac ne vix quidem mutatis compositus est. Id olim Astruc, primus documentorum inventor primique eius asseclae censuerunt censentque hodie quoque aliqui catholici, atque nos quoque aliqua documenta scripta a Moyse in suum opus transumpta esse concedimus. Plane autem diversum est systema hodiernae « scholae criticae », quae non tantum in Genesi, sed in toto Pentateucho librisque Iosue, Iudicum, Samuel etc. varia documenta invenit Pentateuchumque compositum dicit documentis Moyse multo recentioribus. Itaque Pentateuchi antiquitatem et originem mosaicam tenere non possumus, nisi eius unitatem quoque a « criticorum » obiectionibus vindicemus.

Nemo autem expectabit, nos argumentis positivis eam esse demonstraturos; namque a plus tribus millibus annorum omnes, quotquot divinam revelationem agnoverunt, Iudaei et Christiani, unitatem quoque operis mosaici semper agnoverunt: in possessione igitur sumus, atque adversariorum est titulos instrumentaque afferre, quibus iniustam esse nostram possessionem demonstrent. Si quis vero argumenta pertinaciter postulaverit, eum ad analysin supra (2-6) traditam reiiciemus, quae, quamvis brevis sit neque completa, unitatem illam, quam in opere historico et legali exspectamus, revera adesse satis superque demonstrat; monemus quoque, lingua sua Pentateuchum sese unius auctoris opus prodere et a reliquis V. T. libris distinguere (19. p. 66). Quid quod ipsi adversarii, quibuscum hodie res est agenda, unitatem quandam ultro concedant, quam eorum maiores reiecerunt? Obsoleta enim iam est eorum sententia, qui in Pentateucho nihil nisi fortuitam fragmentorum congeriem viderunt², atque omnes hodie « redactorem » statuunt, qui varia documenta ad certam unitatem redegerit et ad finem determinatum disposuerit, licet tam infelici manu, ut a sagacibus et perspicacibus « criticis » suturae hodie adhuc detegantur.

Itaque illud unum nobis est agendum, ut inquiramus, quo cum iure in Pentateucho varia documenta distinguantur et quid valeant characteres illi, quibus « critici » ea dignoscere velint. Supra (11) praeceptuos iam enumeravimus; restat ut illos examini subiiciamus³.

1. Cfr ex. gr. *Strack* in Herzog P. R. E. Ed. 2. XI. p. 441: « Gegen die mosaische Autorschaft sind vielerlei Gründe vorgebracht worden. Die meisten von ihnen können erst in zweiter oder dritter Reihe in Betracht kommen, da nicht zu leugnen ist, dass über sie, wenn jeder einzeln betrachtet wird, theils nach dem kritischen, theils nach dem theologischen Standpunkte, welchen der Beurtheiler einnimmt, sehr verschieden geurtheilt werden kann. Ein Grund aber ist, nach meiner Überzeugung, wenn man ihn genau ins Auge fasst, entscheidend. Von ihm aus wird die richtige Würdigung der andern ermöglicht oder doch erleichtert. Nicht nur der die vormosaische Zeit behandelnde Theil des Pentateuchs, sondern der ganze Pentateuch ist aus verschiedenen noch gegenwärtig in zahlreichen Abschnitten deutlich erkennbaren Schriften zusammengesetzt, von denen Theile sich auch im Buche Iosua nachweisen lassen. Mit dieser Thatsache ist die Annahme, dass der ganze Pentateuch von Mose verfasst sei, schlechthin unverträglich ». Verum si de *Wette-Schrader* (l. c. p. 267) velut « reliquorum argumentorum sigillum » « factum illud plane indubium » (die über allen Zweifel erhabene Thatsache) affert, quod documenta, ex quibus Pentateuchus coaluerit, in libris quoque Iudic. Sam. Reg. reperiantur, *Strack* (Einl. Ed. 4. 1895. p. 41) contradicit suaque ex parte « factum illud plane indubium » « non tantum non probatum sed ne probabile quidem » (weder bewiesen noch auch wahrscheinlich) esse asserit.

2. Iure merito *Strack* (Herzog l. c. p. 443) ex totius Pentateuchi ordine demonstravit erroneam esse opinionem fragmentistarum A. Geddes, S. Vater etc.

3. De hac quaestione conferri merentur ex catholicis *Wette* Nachmosaisches im Pentat. p. 82 sqq.; *Knabenbauer* Der Pentat. u. die ungläubige Bibelkrit. (Stimm.

aus M. L. 1873. IV. p. 365 sqq.); *eiusdem* Beiträge z. pentat. Kritik (Katholik 1873. I. p. 162 sqq.); *Flunk* Pentateuchkritik (Innsbr. Ztschr. f. kath. Theol. 1885. p. 595 sqq.); *I. P. Martin* De l'origine du Pentat. (Introd. à la crit. génér. de l'A. T. 1887. I. *Selbst* Zur Orientirung über Meth. u. Ergebnisse der neuesten Pentateuchkrit (Katholik 1887. I. p. 337 sqq. 449 sqq. 561 sqq.): *eiusdem* Die Bibelwissenschaft des Protestantismus im Kampfe gegen das A. Test. (Katholik 1896. I. p. 142 sqq. 193 sqq. 289 sqq. 419 sqq. 514 sqq.) ac praeterea introductores *Vigoureux* (Manuel bibl. I. p. 291 sqq.), *Ubaldi* (Introd. I. p. 508 sqq.), *Zschokke* (Hist. rev. V. T. p. 547 sqq.), *Kaulen* (Einl. Ed. 3. 1893. p. 188 sqq. 200 sqq.) etc. — Ex acatholicis autem dilaceratores Pentateuchi egregie refutant *E. W. Hengstenberg* (Authentie des Pentat. I. p. 181-414. II. p. 346-442), *Haevernick* (Hdb. der Einl. I. p. 58 sqq.), *Keil* Lehrb. d. Einl. Ed. 3. p. 140 sqq.), *Green* (The Pentat. and. the higher criticism. 1895. p. 59 sqq. aliisque suis operibus), *Rupprecht* (Des Rätsels Lösung. II. 2. 1897. p. 4-243), *Lex Mosaica* (ed. a Valpy French. London 1894. passim).

30. — I. Primum fundamentum, cui documentorum pentateuchicorum distinctio innititur, est DIVERSORUM NOMINUM DIVINORUM USUS¹. Neminem qui attente Genesin perlegerit effugiet, nonnullis in pericopis Deum semper *Elohim* (אלהים, ὁ θεός, *Deus*), in aliis autem *Iahve* (יהוה, ὁ κύριος, *Dominus*) appellari. Patres, quum in primo Geneseos capite solum *Dei* (*Elohim*) nomen, inde a 2,4 autem in historia paradisi et lapsus hominis nomen *Domini Dei* (*Iahve Elohim*) semper usurpari viderent, in huius varietatis rationem iam inquisiverunt². Accuratius autem tractari quaestio haec coepta est, quando medio saeculo praecedente medicus parisiensis d'Astruc non in solis duobus tribusve primis Geneseos capitibus sed in integro libro nominum istorum varietatem deprehendere sibi visus est; quia enim per totam Genesin nonnullae pericopae solum aut fere solum nomen *Iahve*, aliae solum aut fere solum nomen *Elohim* adhibeant, varia documenta, ex quibus conflatum sit opus, distinguere voluit. Alii deinde eandem nominum varietatem in quinque primis Exodi capitibus observarunt atque promiscuum duorum nominum usum tunc demum inchoari, ubi *Deus Exod.* 6,2 sqq. nomen suum *Iahve* Moysi revelaverit. Hinc moderni « critici » occasionem arripuerunt, ut in toto Pentateucho elohisticas et iahvisticas partes discernere. Quamvis enim nomina divina omnibus factentibus inde ab *Exod.* 6,2 eadem prorsus ratione, qua in aliis omnibus libris, promiscue adhibeantur, in iahvisticis tamen et elohisticis pericopis Geneseos alios quoque variorum istorum documentorum characteres detexerunt, qui soli iis iam sufficiunt, ut « cum certitudine » in reliquis pentateuchicis, immo etiam in aliis historicis libris varios istos scriptores distinguant. Qui novi illi characteres sint et quid valeant infra dicemus; hoc autem loco agendum est de divinatorum nominum usu, quo veluti primario fundamento totum aedificium

modernorum criticorum nititur. Quapropter exponemus a.) quis sit accuratus status rerum relate ad illum usum in *Gen.* 1,1 — *Exod.* 6,2; b.) investigabimus, quae huic usui ratio sit assignanda.

1. — Pericoparum elohisticarum et iahvisticarum accurata distinctio satis est difficilis duplicem ob rationem. Nam quatenus partes pro pericopis sint sumendae non constat, atque a plerisque « criticis » arbitrario plane modo definiuntur. Praeterea satis paucae numero sunt partes, in quibus alterutrum nomen solum adhibetur; frequentiores sunt illae, in quibus alterutrum praevalet quidem, sed alterum quoque aut saltem aliud ex variis Dei nominibus usurpatur; aliae quoque inveniuntur, in quibus utrumque nomen promiscue positum est, aliae demum, quae, quum nullum nomen divinum exhibeant, ad certam classem revocari non possunt. Unde fit, ut ab aliis alio modo pericopae elohisticae et iahvisticae discernantur. Ut aequum iudicium feramus, duas divisiones adscribimus, quarum prior iisdem fere verbis a duobus unitatis Pentateuchi patronis, uno catholico, protestantico altero, proposita est, altera auctorem habet unitatis adversarium³.

1. Cfr de integro hoc argumento *Flunk* 1. c. p. 600 sqq.

2. Cfr *Tertull.* adv. Hermog. 3. (M. 2,199 sq.) de nominum Dei et Domini significatione disputans, quorum prius ipsam « substantiam i. e. divinitatem », alterum « potestatem » significet: « Argumentari tibi videor, Hermogene. Naviter nobis Scriptura patrocinator, quae utrumque nomen ei distinxit et suo tempore ostendit. Nam *Deus* quidem, quod erat semper, statim nominat: In principio fecit *Deus* coelum et terram; ac deinceps quamdiu faciebat, quorum dominus futurus erat, *Deus* solummodo ponit: Et dixit *Deus*, Et fecit *Deus*, Et vidit *Deus*, et nusquam adhuc *Dominus*. At ubi universa perfecit ipsumque vel maxime hominem, qui proprie *Dominum* intellecturus erat, *Dominus* etiam cognominatur. Tunc etiam *Dominus* nomen adiunxit: Et accepit *Deus Dominus* hominem, quem finxit, Et praecepit *Dominus Deus*. Ac exinde *Dominus*, qui retro *Deus* tantum, ex quo habuit cuius esset. Nam *Deus* sibi erat, rebus autem tunc *Deus*, quum et *Dominus* » etc. — *S. August.* de Gen. ad liter. 11 (M. 34, 382): « Proinde nullo modo vacare arbitror, sed nos aliquid et magnum aliquid admonere, quod ab ipso divini huius libri exordio, ex quo ita coeplum est *In principio fecit Deus coelum et terram*, usque ad hunc locum (2,4) nusquam positum est *Dominus Deus*, sed tantummodo *Deus*; nunc vero ubi ad id ventum est, ut hominem in paradiso constitueret, eumque per praeceptum operaretur et custodiret, ita Scriptura locuta est: Et sumsit *Dominus Deus* hominem quem fecit et posuit eum in paradiso operari eum et custodire. Non quod supradictarum creaturarum dominus non esset *Deus*; sed quia hoc nec propter Angelos, nec propter alia quae creata sunt, sed propter hominem scribebatur, ad eum admonendum, quantum ei expediat habere Dominum Deum, i. e. sub eius dominatione obedienter vivere, quam licentiose abuti propria potestate, nusquam hoc prius ponere voluit, nisi ubi perventum est ad eum in paradiso collocandum, operandum et custodiendum: ut non diceret, sicut et cetera omnia superius: Et sumsit *Deus* hominem, quem fecit, sed diceret: Et sumsit *Dominus Deus* hominem » etc. Cfr quoque *S. Chrys.* in Gen. hom. 14,2 (M. 53,112). Patres autem omnes de solis duobus primis Genesios capitibus loquuntur, nec quisquam ante d'Astruc ad nominum usum in reliquo libro animum advertit.

3. Priorem *Vigouroux* (Man. bibl. I. p. 297) et *Keil* (Einl. Ed. 3. p. 144) exhibent, alteram *Delitzsch* (Comm. z. Genes. Ed. 4. p. 56); « critici » solo divinorum nominum usu, etsi ad eum appellare ament, pericopas non amplius distinguunt. — Ceterum notatu dignum est, Pentateuchum *samaritanum* in nominum usu cum *massorethico* usque ad *Exod.* 6. fere consentire; nam *Samarit.* non nisi *Gen.* 7,9; 28,4; 31,9. 16 *Iahve* pro massor. *Elohim* atque non nisi *Gen.* 14,22; 20,18; *Exod.* 3,14 *Elohim* pro massoret. *Iahve* habere dicitur; cfr *Koenig* Einleitung in das Alte Testament. 1893. p. 163.

31. — Completam igitur pericoparum Geneseos et primorum Exodi capitum enumerationem hanc tradunt *Vigouroux* et *Keil*, qui simul alia nomina divina iisdem in partibus adhibita indicant. Pericoparum argumentum summum ipsi uno verbo adiecimus.

A. In historia primitiva :

Gen. 1,1-2,3 (Creatio coeli et terrae) SOLUM nomen *Elohim* 35^{ies};

2,4-3,24 (Paradisus; Protoparentum lapsus) *Iahve Elohim* 20^{ies}, *Elohim* ter (3,1. 3. 5.)

4,1-26 (Cain et Abel; Caini posteri; Seth) *Iahve* 10^{ies}, *Elohim* semel (4,25).

5,1-32 (Adami posteri per Seth) *Elohim* ter, *Haëlohim* bis, *Iahve* semel.

6,1-8 (Filii hominum et filii Dei) *Iahve* 5^{ies}, *Haëlohim* bis.

6,9-9,29 (Diluvium; peccatum Cham) *Iahve* 7^{ies}, *Elohim* 13^{ies}, *Haëlohim* bis.

10,1-11,32 (Posteri filiorum Noe; turris babelica; posteri Sem) SOLUM *Iahve* 7^{ies}.

B. In historia patriarcharum :

12,1-13,18 (Abrahae vocatio, iter in Aegyptum, separatio a Lot) SOLUM *Iahve* 13^{ies}.

14,1-24 (Abraham liberat Lot; Melchisedech) *Iahve* semel, *El'Elion* (אֱלֹהֵי יִצְחָק, Deus excelsus) quater.

15,1-21 (Dei foedus cum Abraham) *Iahve* 5^{ies}, *Adonai* bis.

16,1-16 (Abrahae nascitur Ismael) *Iahve* 8^{ies}, *El Roï* (אֱלֹהֵי רֹאִי, Deus omniscius) semel.

17,1-27 (Institutio circumcisionis) *Elohim* 7^{ies}, *Iahve* semel, *El Schaddai* (אֱלֹהֵי שַׁדַּי, Deus omnipotens) semel.

18,1-19,28 (Destructio Sodomae) *Iahve* 16^{ies}, *Adonai* 6^{ies}.

19,29-38 (Lot et filiae eius) SOLUM *Elohim* bis.

20,1-18 (Abraham et Abimelech) *Iahve* semel, *Elohim* quater, *Haëlohim* bis, *Adonai* semel.

21,1-34 (Isaac et Ismael) *Iahve* bis, *Elohim* 11^{ies}, *El'Olam* (אֱלֹהֵי עוֹלָם, Deus aeternus) semel.

22,1-24 (Sacrificium Isaaci) *Iahve* 5^{ies}, *Elohim* bis, *Haëlohim* ter.

23,1-20 (Sarae mors) SOLUM *Elohim* semel.

24,1-67 (Rebecca desponsatio) SOLUM *Iahve* 19^{ies}.

25,1-18 (Abraham mors) SOLUM *Elohim* semel.

25,19-26,35 (Nativitas Esau et Iacob; Isaac et Abimelech) SOLUM *Iahve* 11^{ies}.

27,1-46 (Isaac benedicit Iacob) *Iahve* ter, *Haëlohim* semel.

28,1-9 (Iacob mittitur in Mesopotamiam) *Elohim* semel, *El Schaddai* semel.

28,10-22 (Deus apparet Iacob in Bethel) *Iahve* quater, *Elohim* quater

29,1-32,33 (Iacob in Mesopotamia; revertitur in Chanaan) *Iahve* 10^{ies}, *Elohim* 20^{ies}, *Haëlohim*, *Haël* et *El* semel.

33,1-37,30 (Iacob et Esau; Simeon et Levi; Esau posterius; Ioseph a fratribus venditus) (*Elohim* 20^{ies}, *Haëlohim* semel, *El* quater, *El Schaddai* semel.

38,1-30 (Iuda et Thamar) SOLUM *Iahve* ter.

39,1-23 (Ioseph et Putiphar) *Iahve* 8^{ies}, *Haëlohim* semel.

40,1-48,22 (Ioseph et fratres eius in Aegypto) *Elohim* 16^{ies}, *Haëlohim* 9^{ies}, *Haël* semel, *El Schaddai* ter.

49,1-33 (Iacobi benedictio) *Iahve* semel, *El Schaddai* semel, *El Abika* (Deus patris tui) semel.

50,1-26 (Iosephi mors) SOLUM *Elohim* quater.

Exod. 1,1-2,25 (Israelitae in Aegypto, Moysis nativitas, eius fuga ad Madianitas) *Elohim* 5^{ies}, *Haëlohim* ter.

3,1-4,31 (Deus apparet Moysi eumque ad liberandos Israelitas mittit) *Iahve* 24^{ies}, *Elohim* ter, *Haëlohim* 7^{ies}.

5,1-6,1 (Pharao magis opprimit populum) SOLUM *Iahve* 8^{ies}.

Delitzsch quatuor classium pericopas distinguit, elohisticas, iahvisticas, mixtas, in quibus *Elohim* et *Iahve* promiscue usurpantur, et eas, quas « latentis characteris » appellat, quia in iis nullum Dei nomen adhibetur, in hunc modum :

Elohisticae.	Iahvisticae.	Mixtae.	Latentes.
Gen. 1,1-2,3;			
5 ¹ ;	2,4-3,24; 4;		
6,9-22;	6,1-8;		
7,10-24 ² ; 8,1-19;	7,1-9;		
9,1-17;	8,20-22;		
	9,18-27; 10; 11,1-9;		
	12; 13;	14;	11,10-32,
	15; 16;		
17 ³ ;	18; 19;		

(1) At 5,29 *Iahve*

(2) At 7,16 *Iahve*

(3) At 17,1 *Iahve*

Elohisticae.	Iahvisticae.	Mixtae.	Latentes.
20 ⁴ ; 21 ⁵ ;		22,1-19;	22,20-24; 23;
25,1-18 ⁶ ;	24;		25,27-34;
	25,19-26;		27,41-45;
27,46-28,9 ⁷ ;	26; 27,1-40;	28,10-22;	29,1-30;
		29,31-30,24;	
31 ⁸ ;	30, 25-43;	32;	34;
33;			36; 37;
35;	38; 39;		40;
41-50 ⁹ .			
Exod. 1;		3,1-4,17;	2;
	4,18-6,1.		

(4) At 20,18 *Iahve*.(7) Semel dumtaxat *Elohim* et semel *El Schaddai*.(5) At 21,1. 33 *Iahve*.(8) At 31,3. 49 *Iahve*.(6) Semel dumtaxat *Elohim*.(9) At 49,18 *Iahve*.

32. — Ex allatis enumerationibus haec duo liquido discimus :

a.) paucissimas esse pericopas, si nomine hoc continuam aliquam et completam narrationem intelligimus, quae alterutrum nomen solum adhibeant; mediis enim in partibus, quae elohisticae vocari solent, nomen *Iahve* reperitur, et mediis in iahvisticis capitibus nomen *Elohim*, praeter quae alia divina nomina non infrequenter adhibentur¹. Ex. gr. in narratione de paradiso et protoparentum lapsu (2,4-3,24) generatim quidem *Iahve Elohim*, sed in Evae et serpentis colloquio, quod a reliqua pericope nullatenus potest separari (3,1-5), ter *Elohim* usurpatur; in narratione de filiis Adam (4,1-26) *Iahve* quidem multum praevalet, sed 4,25 habetur *Elohim*, quamvis omnes versum iahvisticum dicant; enumeratio posterorum Adam (5,1-32) elohisticis partibus adnumeratur, atque revera ter *Elohim* et ter *Haëlohim* usurpatur, at 5,29 legitur *Iahve*; narratio de filiis Dei et filiis hominis inter iahvisticas partes recensetur, quia quinquies adhibetur *Iahve*, duo enim *Haëlohim*, quae ibi leguntur, negliguntur. Atque ita per totam Genesim; immo in eodem immediato contextu atque in eodem versu vel eadem brevissima sententia utrumque nomen videmus coniunctum². Nonnullis autem in locis ab Iahvista vel a redactore nomina mutata esse aequè gratuito ac frustra asseruntur : gratuito, quia supponit quod in quaestione versatur, an scilicet documentum elo-

histicum a documento iahvistico sit distinguendum; frustra vero, quia, si nonnullis in locis eiusmodi mutatio conceditur, nihil obstat, quominus omnia illa nomina a iuniore manu mutata dicamus, atque proin ipsum fundamentum funditus corrui. Si quis vero ne in Genesi quidem documenta ex divinis nominibus adhibitis apte separare potest, multo minus nominum istorum usum ad cognoscenda et discernenda documenta in aliis libris adhibere poterit³.

b.) Ex iisdem autem enumerationibus id quoque elucet, longissime a vero aberrare eos, qui partibus elohisticis seorsim sumtis unum atque completum quoddam opus constitui asserunt, quod continuam aliquam narrationem bene inter se connexam exhibeat, ita ut scriptor elohisticus nusquam ea supponat, quae a Iahvista sint tradita. Neque magis iahvisticum opus continuam illam narrationem exhibet. Etenim in elohistico illo opere, quod supponitur, lapsus hominis non attingitur, et tamen *Gen.* 6,11-13, quae pars ab omnibus Elohistae attribuitur, universa eaque pessima morum corruptio notatur. A foedere, quod Deus pepigit cum Noe (9,17), Elohista saltu plus quam rhodio in mediam Abrahami historiam transilit (17,1), cuius genealogiam prorsus ignoras, nisi forte 11,10-32, qui versus « latentis characteris » dicuntur, Elohistae attribueris; sed ne tunc quidem difficultatem omnem effugies, quia 11,31 Abraham habitat in Haran, 17,1 sqq. autem iam diu in Chanaan sedem habuisse supponitur; Abrahae vero vocationem, cui tota reliqua historia innititur, ignoravit rationalistarum Elohista. Item Elohista ex historia Ismaelis (25,18) in mediam historiam Iacob transit (27,46); neque quidquam iuvant versus « latentis characteris » (25,27-32 et 27,41-45) ad nexum stabiliendum, quia nec de Esau nec de Iacob in elohistico opere antea sermo fuit. A morte Isaac (25,29) transilit Elohista ad historiam Iosephi in Aegypto ex carcere liberati (41,1 sqq.); quomodo autem in Aegyptum et in carcerem venerit Ioseph, ignorant lectores operis elohistici. Atque ut videas, quam pulcherrimus nexus in opere iahvistico sit, animadvertite, Iahvistam Iosephum in carcere relinquere (39,23), ut ad Moysen ex Madian in Aegyptum revertentem transeat (*Exod.* 4,18), nec quidquam nexui restituendo inserviunt capita « latentis » (*Gen.* 40. *Exod.* 2) aut « mixti characteris » (*Exod.* 3,1-4,17).

Quicumque igitur « documentorum hypothesim » soli divinatorum nominum usui superstruxerit, aedificii sui fundamenta velut in aqua posuit; etenim isto caractere forsitan pauca quaedam fragmenta in Genesi discernantur, at nunquam ad integrum documentum pervenitur; quare non mirum, quod antiquiores rationalistae fragmentorum hypothesim praetulerint, moderni autem, qui eam absurdam esse viderunt, infirmum hoc fundamentum aliis characteribus munire et

consolidare studuerint. Quid nova illa munimenta valeant, statim inquiremus, postquam primum et primarium hoc fundamentum accuratiori examini subiecerimus.

1 A *Gen.* 1,1 ad *Exod.* 6,1 nomen *Iahve* adhibetur 211^{ies}, nomen *Elohim* 140^{ies}; ex reliquis nominibus divinis *Haelohim* 35^{ies} (frequentius cum *Elohim*, aliquoties cum *Iahve*), *Adonai* 9^{ies} (plerumque cum *Iahve*, semel cum *Elohim*), *El*, *Hael*, *El'Elion*, *El'Olam*, *El Schaddai* etc. 14^{ies} (frequentius cum *Elohim*, aliquoties cum *Iahve*). Universe ergo *Iahve* praevallet quum nomini *Elohim*, tum omnibus reliquis nominibus simul sumtis.

2. *Gen.* 7, 16 In arcam « introierunt, sicut praeceperat ei *Deus (Elohim)*, et inclusit eum *Dominus (Iahve)* de foris »; 9,26. 27 in benedictione Noe : « Benedictus *Dominus (Iahve)*, Deus Sem... Dilatet *Deus (Elohim)* Iapheth »; 14,19-22; 27,27. 28 in benedictione Isaac : « Ecce odor filii mei sicut odor agri, cui benedixit *Dominus (Iahve)*. Det tibi *Deus (Elohim)* de rore coeli »; *Exod.* 3,4 « Et vidit *Dominus (Iahve)*, quod pergeret ad videndum, et clamavit ad eum *Deus (Elohim)* » Cfr *Exod.* 18,1 : Audivit Iethro « omnia quae fecerat *Deus (Elohim)* Moysi et Israeli, populo suo, et quod eduxisset *Dominus (Iahve)* Israel de Aegypto ».

3. Ipse *Delitzsch* (l. c. p. 57) inde ab *Exod.* 6,2 sqq. nomen *Elohim* pro signo characteristico non amplius inveniri fatetur nisi in paucissimis textibus, inter quos praecipuus sit *Exod.* 13,17-22; at in sex istis versibus quater quidem legitur *Elohim*, sed semel (13,21) *Iahve*; praeterea l. c. p. 25 etiam in *Exod.* 18 nomen *Elohim* vocat signum characteristicum, at 18,1. 8. 9. 10. 11. legitur *Iahve*.

33. — 2. Restat enim, ut qua ratione variatio nominum divinorum explicari possit, pro viribus explicemus. Quem in finem adnotemus, nomina *Elohim* et *Iahve*, licet vero Deo significando inserviant, nequaquam esse plane synonyma, sed sub alia et alia ratione eum designare¹. Nomine enim *Elohim*, quaecunque eius radix statuitur, de qua adhuc sub iudice lis est², omnibus fatentibus Deus praesertim nominatur magnitudinis et potentiae ratione habita; quare communissimum est nomen divinum usurpaturque, ubi de Deo creatore, totius mundi gubernatore, omnium creaturarum domino sermo est : immo etiam de falsis diis adhiberi potest. *Iahve* vero, quod vi etymologiae suae τὸν ὄντα designat³, i. e. eum, qui absolute est existens et independens⁴ ideoque aeternus⁵ et immutabilis⁶, ac proin fidelissimus in promissis⁷, est nomen Dei, quatenus populum israeliticum speciali foedere sibi coniunxit; quapropter de falsis diis nec unquam adhibetur nec adhiberi potest. Quae utriusque nominis habitudo praeclare ex *Ps.* 18 (19) elucet, qui Deum mundi creatorem et conditorem supranaturalis revelationis celebrans illum in priore parte (2-7), ubi de creatione agit, *El* (= *Elohim*), in altera (8-15), ubi de lege revelata, *Iahve* appellat. Revera nomen *Iahve* in reliquis libris videmus usurpatum, quotiescunque sive verus Deus falsis ethnicorum diis, qui etiam *Elohim* vocantur, opponitur, sive singularis illa relatio, quae Deum inter et populum Israel intercedit, praedicatur et effertur; quoniam vero *Iahve*

et *Elohim* duo eiusdem Dei sunt nomina, alterutrum pro lubitu ponuntur, quotiescunque specialis illa ratio deest, nec ullus error est timendus.

At eodem modo utrumque nomen in Genesi adhiberi, attentum lectorem non fugiet; non pauci enim sunt textus, in quibus consulto alterutrum ab auctore positum esse non est ambigendum. In introductione, quae historiam creationis universae narrat, Deus semper vocatur *Elohim*, ut potentia et magnitudine eius descripta tamquam dominus omnium creaturarum promulgetur (1,1-2,3). Quam primum autem Moyses ea narrat, quae Deus benignissimus primis parentibus largitus est, ut eos ad se attraheret, atque relationem, quae Deum inter et primos homines post eorum lapsum intercessit, futuraeque redemptionis primam promissionem describit (2,4-4,25), nomine *Iahve Elohim* utitur, utrumque nomen coniungens, ut bene intelligant Israelitae, non alium esse *Elohim*, qui omnia creavit, et alium *Iahve*, qui homines ad se attrahit: attamen in hac ipsa pericope Serpens et Eva colloquentes (3,1-5) Deum non appellant *Iahve*, sed *Elohim*, idque aptissime, uti per se patet. Non minus clarum est, cur Noe in sua benedictione *Elohim* invocet, ut Iapheth dilatet, Deum autem Sem, in cuius posteritate promissiones erant conservandae, *Iahve* vocet (9,26. 27), cur Melchisedech Deum appellet *El'Elion*, Abraham autem eum dicat *Iahve El'Elion* (14,19-22), et cur in tota fere historia patriarcharum (12,1 sqq.) nomen *Iahve* praevaleat. Etenim nomine hoc essentiali, quo divina immutabilitas insigni quadam ratione simul praedicatur, adhibito statim iam intellexerunt lectores, promissiones illas certo certius adimpletum iri; hinc nominis *Iahve* usus in promissionibus Abrahae (12,1; 18,17; 22,16), Isaac (26,2-5), Iacobo (27,27 cfr 7; 28,13) factis, atque in assignanda terra Chanaan, cuius possessio initium et pignus fuit impletionis maiorum promissionum (12,7; 13,5; 15,7. 18; 24,7); hinc Deus idem nomen, quum populum liberare et sollemni foedere secum coniungere vellet, integrae isti periodo velut symbolum et tesseram assignat (*Exod.* 3,14), quemadmodum postea apud prophetas Osee et praesertim Ezechiel (cfr *infra* 274), sive quum populum ad maximam felicitatem se adducturum promitteret sive quum foederi semel inito semper se fidelem inhaesurum significaret, velut sigillum haec verba apposuit: « Et scies, quia ego *Iahve* » (*Os.* 2,22; *Ezech.* 5,13 et fere septuagies).

Multi igitur sunt Geneseos textus, in quibus Moyses alterutrum nomen significatione eorum speciali attentam adhibuit; neque tamen difitemur non esse pauciores, in quibus significationis ratio non nisi coacte ad alterutrius usum explicandum adhibetur. Verum id in Genesi non magis est mirum, quam in reliquis libris sacris aut profanis,

nec ullo modo nos cogit, ut diversos Geneseos auctores statuamus. Inter Psalmos habemus alios, qui certe Davidem auctorem habent, et in quibus nomen *Iahve* aut solum adhibetur, aut saltem praevalet, atque alios certe davidicos, qui solum nomen *Elohim* adhibent, immo idem psalmus 13 (14), qui est iahvisticus, in altero Psalterii libro repetitur (Ps. 52 [53]) nomine *Iahve* prorsus expuncto; num duos eiusdem psalmi statuemus esse auctores⁸? In aliis quoque libris satis longae leguntur pericopae, in quibus alterutrum nomen solum aut fere solum adhibetur; ex. gr. 1 *Reg.* 3,19-4,6 *Iahve*, 4,7-22 *Elohim* adhibetur; quis eam ob causam scriptorem iahvisticum et scriptorem elohisticum distinguit? Utrumque nomen Israelitis erat sacrum, atque interdum alterutrius significatione attenta illud adhibebant, quod speciali quadam ratione postulabatur, interdum autem, speciali illa ratione deficiente, pro libitu mox unum mox alterum usurpabant, aut eodem nomine continuantes aut altero variantes orationem. Annon idem nos quoque quotidie facimus, quum interdum ad nomen significationem attendentes aut *Deum* dicimus aut *Dominum*, aut *Christum* aut *Salvatorem* aut *Dominum*, aut *Matrem Dei* aut *Beatissimam Virginem*, interdum neglecta significatione nomina eadem aut repetimus aut variamus? Quis praeter rationalistam, si *Gen.* 7,16, legerit: « introierunt, sicut praeceperat *Elohim*, et clausit *Iahve* deforis » alteram versus partem alteri scriptori attribuet? Ubi ergo specialis ratio certum divinum nomen non postulabat, Moyses aequae atque alii scriptores⁹, ob varietatis studium nomina divina variavit, nec ulla in hac variatione invenitur discernendorum documentorum ratio.

1. De divinis nominibus optime disseruerunt ex catholicis *L. Reinke* Beiträge. III. Münster 1855. p. 3-146, ex protestanticis *Hengstenberg* Authentie des Pent. I. p. 181-414, a quibus reliqui magis minusve dependent.

2. אֱלֹהִים pluralem excellentiae (cfr שָׁדַי, אֲדֹנָי), sing. אֱלֹה nonnulli a rad. אלה parum recte derivant (*Fleischer* apud *Delitzsch* Comm. ü. d. Gen. Ed. 4. p. 56 sq.; *Gesenius* Handwörterbuch. Ed. 9. p. 44), quae in hebraico non usitata in arabico aut obstupuit, tremuit (intransit.) aut coluit, adoravit (transit.) significat, ita ut אֱלֹה sit numen timendum vel colendum; at verbum istud arabicum ipsum esse denominativum rectius statuitur. Quapropter iure merito alii אֱלֹהִים et אֱלֹה ab אל non esse separanda monent, sive ultimum hoc derivetur ab אֵל vel אֵל (praecedere, fortem esse), sive vocabulum primitivum esse dicatur, id quod praefendum videtur: « Ut dicam quae sentio, inquit *Gesenius* (Thesaur. ling. hebr. p. 49), nostrum etiam vocabulum, utpote haud dubie antiquissimum, his quae dixi primitivis adnumerandum videtur, et variae illae radices biliterae, quarum syllaba communis est אל quarumque analogiam sequuntur Dei nomina, significationes habent a numinis notione repetitas... Quod ad nostrum אל attinet, potest illud, quamquam proprie primitivum, etymo radices אֵל quodammodo aptatum et accommodatum esse, ita ut Hebraeis in vocabulo illo roboris

et *fortitudinis* notio obversaretur ». Cfr etiam *Fürst Concord. hebr.* p. 64 s. v. et *Handwörterb.* Ed. 3. p. 85.

3. Cfr *Fürst Concord. hebr.* p. 306 : « יְהוָה nomen proprium Dei veri et vivi, quod propter sanctitatem et significatus profunditatem שֵׁם הַמִּיּוֹחַד vel שֵׁם הַמִּפְרָשׁ etc., nominatur nullaque unquam ratione creaturis, veluti nomen *Elohim*, tribuitur. Originem huius nominis in verbo הָיָה (= הוּהוּ) quaerendam esse inter omnes constat. Factum est ex futuro verbi הָיָה ad similitudinem formarum יֵצֵא, יֵקַב, יֵשׁוּעַ יֵקַב, [?], quibus status perpetuus, continuus et infinitum durans exprimitur. Quare יְהוָה vertendum est *ens aeternum* (der Ewigseiende) explicatioque nominis, qua aeternitas illa tamquam tres in aeones dispescitur (ὁ ὧν ὁ ἀλλ ὁ ἄλλ ὁ ἐσόμενος *Apoc.* 1, 8) non in vocabuli tamquam compositi tripartiendi etymo [יְהוָה = הוּ, יְהוָה = י, הָיָה = הוּ] sed in futuri vel potius imperfecti, quod statum diuturniorem limitibusque temporis non circumscriptum denotat, emphasi maxime fundata est. Quae emphasis aperte docetur divina divini nominis paraphrasi אֲהִיָּה אֲשֶׁר אֶהְיֶה, id quod neque ἐγὼ εἰμὶ ὁ ὧν, ut exstat in Alexandrina, neque γενήσομαι ὅτε ἐγενήμην vertendum est [sed cum Vulg. : *sum qui sum*], quum potius, ut ita loquar, Dei qui cum Moyse colloquitur, Deique qui futurus sit (τοῦ ἐσόμενου, τοῦ ἐρχομένου) [atque etiam Dei qui erat promissionesque patribus dedit] identitas, Deique proinde, etiamsi multimodis et in praesenti et in futuro se exserat [et in praeterito se exseruerit] immutabilitas enuncietur. Qua identitate (modo recte eam intelligas) simul Dei gratia ac veritas subindicatur, ita ut sapientissime traditum sit, quum nomen *Elohim* Deum omnipotentem ac iustum (בְּדִת הַדִּין) indicet, nomine *Iehovah* eius gratiam ac misericordiam (בְּדִת הַרַחֲמִים) denotari ». Attendas tamen velim, vi etymi sui *Iahve* esse *eum qui est* i. e. qui absolute et per se solum est, unde deinde necessario consequitur, eum esse *ens aeternum*, *immutabile*, fidelissimum in promissis etc.

4. Cfr *Exod.* 3,14 « Sum qui sum,.. *qui est* (hebr. *qui sum* אֲהִיָּה) misit me ad vos ».

5. *Gen.* 21,23 « *Iahve Deus aeternitatis* », *Is.* 41,4 « Ego *Iahve* primus et cum novissimis ego idem »; cfr 48,12 « ego primus et etiam novissimus ».

6. *Mal.* 3,6 « Ego *Iahve*, non mutor ».

7. *Deut.* 7,9 « *Iahve est Deus, Deus fidelis* custodiens pactum et gratiam diligentibus se »; cfr *Is.* 26,4 (sec. hebr.) : « Confidite in *Iahve* in aeternum, in *Iahve* est praesidium aeternum »; *Exod.* 3, 13 sqq.; 6,2 sqq.

8. De Psalmis iahvisticis et elohisticis cfr *infra* 182.

9. Cfr ex. gr. 2 Reg. 6, ubi 1-8 quater « arca *Elohim*, 9-11 ter « arca *Iahve* », 12 bis « arca *Elohim* », 13-18 quater « arca *Iahve* ». Quomodo autem nomina a iunioribus quoque scriptoribus distinguantur, optime elucet, si *Ion.* 3,4-10 et 2,1-11 compareris.

34. — At id non est mirum, inquit adversarii¹, quod nomina divina in Genesi variantur, sed quod inde ab *Exod.* 6. cessante hac variatione solum fere nomen *Iahve* adhibetur. Quod explicari non potest nisi ex intimo nexu cum nominis huius revelatione, quae *Exod.* 6. narratur; « Ego sum *Iahve* et apparui Abrahae Isaac et Iacobo tamquam *El Schuddai*, sed quod ad nomen meum *Iahve* attinet, non manifestatus sum (me non manifestavi) eis ».

Intimum hunc nexum libentissime concedimus, dummodo recte intelligatur. Is autem 1.) ex eo non est desumendus, quod nomen *Iahve* hoc loco prima vice reveletur ac proinde patriarchis fuerit incognitum². Procul dubio si quis verba *Exod.* 6,2 premere voluerit, id ex eis eodem modo deducet, quo ex *Ioan.* 1,17 nonnulli absurde concludunt, Vetus Test. omni gratia et veritate caruisse, aut ex *Ioan.* 7,39 prophetis Spiritum S. non esse datum. Verum si in illis similibusque locis limitationem quandam admittendam esse constat³, eadem etiam in *Exod.* 6,2 admitti potest ac debet. Patriarchis enim revera haud incognitum fuisse nomen *Iahve* a.) ex eo iam elucet, quod non solum ipsi Deum illo appellent sed eodem Deus eos alloquens se ipse haud semel designet⁴. In colloquiis in Genesi relatis nomen *Iahve* circiter *octogies* adhiberi dicitur; omnibus autem istis in locis nomen *Iahve* nomini *Elohim* antea adhibito esse substitutum, non magis nobis persuadere possumus, quam Moysen patriarchas nomine utentes introduxisse, quod quid valeret non intellexerunt aut Deo cum eis colloquente verba attribuisse, quorum significatio ab eis percipi non posset. b.) Accedit autem, quod Deus, quum Moysen ad populum suum mitteret, hoc suum nomen *Iahve* velut signum dederit, quo divinam Moysis missionem cognoscerent (*Exod.* 3,13. 14); nomen autem Israelitis incognitum atque eo usque non auditum illis non erat signum aptum. c.) Gravissimum est, quod ipsa sua forma nomen sese aetate mosaica antiquius esse prodat; si enim Moysis tempore esset formatum, non יהוה sed יהיה sonaret, siquidem in toto Pentateucho היה, nec unquam antiquior forma היה usurpatur. d.) Ante mosaicam aetatem demum iam habentur nomina cum nomine *Iahve* composita; Moysis ipsius mater vocabatur יוֹכֶבֶד (*Iahve*, est gloria eius), atque ante mosaicam aetatem probabilius etiam referenda sunt nomina אֶחָיָה (frater i. e. amicus *Iahve*), et יוֹנָתָן (*Iahve*, est donator. 1 *Paral.* 2,25. 32); celeberrimum demum est nomen *Moriah*, quod certe compositum est ex כְּרִיאִיָּה (visio Iehovae)⁵. Quapropter rectissime Bonfrerius in *Exod.* 6,3 : « Quae verba non ita intelligenda sunt, quasi patriarchae illi nescirent Deum sic vocari eiusdemque nominis quoad vim et potestatem notitiam aliquam confusam non haberent, sed quod non ita distincte sit illis explicata vis istius nominis (quod Dei esse, sive ens illimitatum significat), sicut Moysi et ceteris istorum patriarcharum posteris, et reipsa paullo post tot prodigiis ac miraculis ostensurus esset, se esse fontem omnis esse, utendo creaturis quomodolibet » etc.

Si igitur, id quod hodie a plerisque interpretibus conceditur et alatis argumentis extra dubitationem, nisi fallimur, est positum, iam ante Moysen nomen *Iahve* cognitum atque a patriarchis adhibitum est,

nulla omnino adest ratio, cur auctorem, qui *Exod.* 6,3 scripsit, antea ab hoc nomine adhibendo abstinuisse dicamus atque duos Geneseos scriptores statuamus, Elohistam, qui *Exod.* 6,3 et pericopas elohisticas, et Iahvistam, qui Iahvisticas scripserit.

2.) Nexus autem ille intimus, quem inter *Exod.* 6,2 sqq. et inter continuum usum nominis *Iahve* in sequentibus Pentateuchi partibus adesse concessimus, ex differentia nominum *El Schaddai* et *Iahve* satis clare explicatur. Secundum *Exod.* 6,3 Deus patriarchis sese manifestavit tamquam *El Schaddai* (Deus omnipotens), inde autem a Moysis tempore velut *Iahve* agnosci voluit. Aliqui putarunt *El Schaddai* esse synonymon nominis *Elohim*, at errarunt. Ubi enim prima vice adhibetur, *Iahve* sibi hoc nomen attribuit (*Gen.* 17,1) : Abrahae nonaginta novem annos nato « apparuit *Iahve* dixitque ad eum : *Ego El Schaddai* », ac deinde promissiones repetit, quas ei antea sub nomine *Iahve* fecerat (*Gen.* 15,1 sqq. ; 12,1. 7) ; revera in tota Genesi nomen *El Schaddai* non adhibetur, nisi ubi de promissionibus est sermo (17,1 ; 28,3 ; 35,11 ; 43,14 ; 48,3 ; *Exod.* 6,3). Quapropter rectius dicitur esse synonymon nominis *Iahve*, sed aliqua cum differentia, uti ex *Exod.* 6,3 apparet. Promissiones patriarchis dans Deus simul revelavit potentiam suam, qua eas implere potuit ; promissiones factas autem implens simul revelavit suam immutabilitatem et fidelitatem, qua eas implere voluit ; hinc patriarchis apparuit tamquam *El Schaddai*, *Deus omnipotens*, qui quod promittit dare potest, inde autem a Moysis tempore clarius et distinctius apparet tamquam *Iahve*, *ens absolutum ideoque immutabile et fidelissimum*, qui quod promisit revera dat. Quapropter etiam solo patriarcharum tempore nomen *El Schaddai* adhibetur atque postea disparet⁶.

Atque hinc quoque explicatur, cur inde ab *Exod.* 6. Moyses plerumque nomen *Iahve* adhibeat altero nomine *Elohim* fere neglecto. *Iahve* enim nominari Deum, quatenus speciali foedere populum secum coniunxit, supra diximus, neque inepte ideo *Iahve* aiunt esse « *Deum foederis* », « *Deum theocratiae* ». Quam denominationem eo sensu non esse intelligendum evidens est, quo ethnici illam interpretati esse videntur, ac si *Iahve* esset deus, ut ita dicam, nationalis Iudaeorum (cfr *Is.* 36,18 sqq. ; 4 *Reg.* 18,30), sicut gentes suos quaeque deos nationales colebant ; sed ita intelligatur oportet, ut Deus universum genus humanum salvaturus hunc populum elegerit ac foedere speciali suum fecerit, per quem deinde omnibus praestaret salutem (« Salus ex Iudaeis est » *Ioan.* 4,22), ut Israel igitur semen quoddam esset, ex quo theocratia (regnum messianicum) totum genus humanum complectens exoriretur. Iam vero postquam Moysis vocatione et missione Deus fundamenta huius foederis atque theocratiae iecerat atque ea in occasione

velut *Iahve* sese revelaverat, qui promissiones olim datas iam esset impleturus, Moyses in ultimis libris, qui toti de huius theocratiae fundatione agunt, nominibus *Elohim* et *Schaddai* nomen *Iahve*, utpote *entis absoluti, immutabilis, fidelissimi*, apte praelulit⁷.

1. Ita *Delitzsch* Comment. über die Genesis. Ed. 4. 1872. p. 28.

2. Cum multis antiquioribus etiam *Emin. Franzelin* (De Deo uno. Ed. 2. 1876. p. 271 sqq.), *Haneberg* (Gesch. der Offenb. Ed. 4. 1876. p. 206 sq.), *Himpel* (Kirchenlex. VI. Ed. 2. 1889. p. 1281 sq.), *de Hummelauer* (Comm. in Genes. 1895. p. 4 sqq.; in Exod. et Levit. 1897. p. 25 sq.) etc. saltem velut probabilius id admittunt.

3. *S. Aug.* in Ioan. (7,39) tr. 32,6 (M. 35,1644 sq.): « Prius quaerendum est, ne quem forte moveat, quomodo nondum erat Spiritus in sanctis hominibus, quum de ipso Domino recens nato legatur, quod eum in S. Spiritu agnoverit Simeon, agnoverit etiam Anna vidua prophetissa, agnoverit Ioannes ipse, qui eum baptizavit;... Multa ergo indicia praecedentia S. Spiritus habemus, antequam Dominus glorificaretur resurrectione carnis suae. Non enim alium Spiritum etiam prophetae habuerunt, qui Christum venturum praenuntiaverunt. Sed *modus quidam erat dationis huius, qui omnino antea non apparuerat*; de ipso hic dicitur » etc.

4. *Cfr* Gen. 14,22; 15,2. 8; 24,3 sqq. etc. — 15,7; 28,13 etc.

5. Cum *Em. Franzelin* (l. c.) nomen *Iochebed* proprie fuisse *Elichebed* aliqui opinantur; nomina divina enim in nominibus propriis interdum permutari. Sed licet id *per se fieri potuisse* concedamus, id tamen *factum esse* probandum est. Difficile autem id probatur, quia idem in aliis nominibus antemosaicis cum *Iahve* compositis factum esse, supponendum esset; atqui in nomine *Moriah* haec permutatio vix ac ne vix quidem potest admitti. Nam hoc nomen (*Gen.* 22,2 *terra Moriah*, Vulg. : *terra visionis*) a Moyse ipso explicatur : « appellavit (Abraham) nomen loci illius *Iahve videt* (יְהוָה יֵרָאֶה vel melius יְהוָה יֵרָאֶה *Iahve apparet*); unde usque hodie dicitur : In monte *Iahve apparet* » (הָרַר יְהוָה יֵרָאֶה, pro quo *S. Hier.* iterum, sed erronee, legit *יְהוָה יֵרָאֶה* *mons Dominus videbit*). Ex hac locutione, hophalica formatione niphalticae substituta, exortum est nomen בְּרִיאִי יְהוָה seu בְּרִיאָה (visio Domini). Notandum autem est, Hophal verbi רָאָה in solo Pentateucho usurpari (*Exod.* 25,40; 26,30; *Deut.* 4,38; *Lev.* 13,49), montem ergo a Davidis visione nomen suum accipere non potuisse (2 *Paral.* 3,1 ἐν τῷ ὄρει τοῦ Ἀμωζ [הַבְּרִיאָה], οὗ ὁ θεὸς Κύριος ὤφραυτο). Porro animadvertite Syrum in *Gen.* 22,1 et 2 *Paral.* 3,1 simili modo quo Alexandrinum in 2 *Paral.* 3 tantum, hebraicum articulum in sua nominis transcriptione (אֲבִירָה) retinuisse neque vero de *terra Amorrhaeorum* cogitasse, licet *de Hummelauer* (l. c.) id probabilius esse censeat. Neque *iuniores* Iudaei, quum Hophal verbi רָאָה ignorarent, ab hac radice nomen *Moriah* primi potuerunt derivare.

6. Deus vocatur *El Schaddai* in sola historia patriarcharum et SEMEL *Ezech.* 10,5; sed nudum nomen *Schaddai* bis a Balaam, saepe in 1. *Iob*, septies alibi adhibetur.

7. De relatione nominis *Iahve* ad foedus *cfr* *Knabenbauer* Proph. Min. I. p. 45 sq.

35. — II. Quomodocumque res consideratur, debile atque inane esse primum fundamentum est manifestum; at munimenta quoque, quibus illud consolidare et confortare conati sunt rationalistae, parum valere demonstratu non admodum est difficile. Ut nimirum elohisticas et iahvisticas partes in Genesi distinguendas atque documenta illa elohistica

et iahvistica in aliis quoque Pentateuchi libris admittenda esse ostenderent, praeter nominum divinorum usum etiam alias differentias in partibus illis quaesiverunt, et felici cum successu omnia invenerunt, quae ardenti cum studio desiderarunt. Si illis fidem adhibemus, Elohistae et Iahvista, quos sibi finxerunt, quum DICENDI ET NARRANDI GENERE tum RELIGIOSIS HISTORICISQUE OPINIONIBUS quam maxime inter se dissentiunt. Namque Elohistae non tantum vocabulis nonnullis utitur formisque, quibus caret Iahvista, sed etiam in narrandi modo est diffusus, verborum et repetitionum amans; praeterea genealogias in deliciis habet, Deum antiquis temporibus non novit nisi sub nomine Elohim vel El Schaddai nec quidquam scit de sacrificiis vel altaribus vel mundorum et immundorum animalium distinctione in primitivis illis temporibus, sed agrestiorem quendam cultum Dei in Baetyliis (Bethel) solum agnoscit; commercium Dei cum hominibus depingit rudi et simplici modo, atque homines primitivi moribus et naturalibus viribus secundum eius sententiam sunt perfectiores, quam recentiores generationes¹. Toto igitur coelo distat ab Iahvista, cuius dicendi genus est comitum, elegans, ornatum et ad vitam omnia depingens; qui etymologiis ludere amat sermonique carmina, proverbia, orationes poeticas interserit; qui cultum Iahve iam in prisca tempora transfert atque leviticas leges in antiquitate praeformat, ideoque primitivis temporibus iam altaria et sacrificia, distinctionem animalium mundorum et immundorum aliaque eiusmodi affingit, qui demum generatim splendore quodam mythico prisca tempora exornat atque res conditionesque suae aetatis priscae aetatibus attribuere studet². Attamen quoniam in pericopis non paucis, quas ne systema suum funditus destruerent Iahvistae dare non potuerunt, illae proprietates, quas Elohistae esse dicunt, nullatenus inveniuntur, statuerunt Elohistam II., cuius genus dicendi sit facile, perspicuum et grave, et qui non tantum in loquendi modo, sed etiam in traditionibus et opinionibus suis Iahvistae quam Elohistae I. sit similior³.

1. Alii quidem alio modo suos scriptores distinguunt; sed operae pretium non est omnia omnium « criticorum » figmenta examinare, praesertim quum differentiae non magni sint momenti. Quare in hac particula praesertim ad illam systematis formam respicimus, quae a De Wette Schrader proposita satis multos habet patronos. Ceterum ea, quae respondebimus, longe pleraque contra omnes rationalistas valent. Ita De Wette Schrader Einl. Ed. 8. p. 272 sq. suum Elohistam I. describit: « Elohist I. breit, unständlich, mit Wiederholungen; Vorliebe für Geschlechtsverzeichnisse; Gott der Urzeit nur als Elohim und El Schaddai bekannt, keine Opfer und Altäre, Baityliendienst; unmittelbarer und schlichter Verkehr des Menschen mit Gott, oder dieser vermittelt durch einfache Erscheinungen. Ihm ist die Urzeit in sittlicher und leiblicher Hinsicht vollkommener und einfacher, so wie dieses auch gilt von den patriarchalischen Sitten ».

2. De Wette Schrader l. c. « Iahvist gewandt, anschaulich, lebendig schildernd;

geflissentliches Etymologisiren, Einschaltung von Liedern und Sprichwörtern, auch poetischen Reden; Vorliebe für runde Zahlen; Beginn des Iahvecultus schon in der Urzeit, kennt Opfer schon bei den Söhnen des ersten Menschenpaares, wie überhaupt in der Urzeit; Unterscheidung reiner und unreiner Thiere, Iahveorakel, Leviratshe, Blutrache, Altäre, Künste, Handwerke u. s. w. in der Urzeit » etc.

3. *De Wette Schrader* l. c. « *Elohist* II. klar, fliegend, gewählt und nicht ohne Würde, daher überwiegend an das Thatsächliche sich haltend; Gott in der Vorgesichte überwiegend Elohim, Offenbarung Gottes im Traume, Engel Gottes, Anthropomorphismen von Gott gebraucht ». Secundum *Wellhausen* (Prolegomena zur Gesch. Israels 1883. p. 8) aliosque ea, quae Elohistae II. attribuenda sunt, hucusque a iahvisticis partibus nondum accurate discernuntur (« Der Elohist^a ist nicht bloss im Stoffe und in der Anschauung dem Iehovisten nächst verwandt, sondern er ist uns nur als ein Ingredienz der jehovistischen Schrift erhalten, was zuerst Nöldeke erkannt hat ». Cfr etiam *Reuss* Gesch. des A. T. 1881. p. 252 sq.). Quare non mirum, quod Elohistae II. characteres nondum accuratius sint definiti.

36. — Priusquam singula, quae afferuntur, examinabimus 1.) pauca de tota hac argumentatione praemittamus oportet.

a.) Quam universam petitioni principii inniti et in circulo vitioso versari, eruditi nostri adversarii non animadvertunt. Velut rem enim plane certam non demonstrant sed temere asserunt, diversos esse Pentateuchi auctores sibi ipsi Elohistam I. et II. ac Iahvistam suos vel opus suum iehovisticum ex iahvistico quodam et altero elohistico coagulum (IE) suumque librum quatuor foederum vel codicem sacerdotalem (P C) creant; deinde in pericopis illis, quas nullo prorsus fundamento nixi^b proindeque arbitrarie scriptoribus illis fictis attribuunt, vocabula, locutiones, dicendi modos, certa argumenta tractata conquirunt eaque istis scriptoribus ita propria declarant, ut eorum characteres distinctivi sint dicendi. Si vero dictiones etc. illas, quas Elohistae proprias declararunt, etiam cum nomine Iahve coniunctas inveniunt, statim aut ad Elohistam II. confugiunt, qui interdum nomine Iahve sit usus, aut faciliore effugio de colore iahvistico, de imitatione iahvistica etc. loquuntur (11), aut demum praeter opera, ex quibus Pentateuchus coaluisse statuitur, fragmenta nonnulla a iunioribus operi inserta esse declarant¹. Num cum vera scientia congruat consentiatque hic rerum tractandarum modus, ipsi videant².

b.) Quid porro de inaudita illa licentia dicemus, qua singulas Pentateuchi pericopas in minuta, immo minutissima fragmenta pro arbitrato suo discerpunt? Illud certe non diffitemur, ex dicendi genere

a.) Scriptor, quem *De Wette Schrader* Elohistam II. vel auctorem theocraticum nominat, a *Wellhausen* aliisque Elohistam simpliciter appellatur; quia suppositum opus Elohistae I. vel auctoris annalistici sub nomine codicis sacerdotalis (P C) vel libri quatuor foederum redacti (R Q) allegare solent.

b.) Fundamentum enim eis esse non posse nomina divina iam ostendimus, atque ipsi ex parte saltem concedunt, siquidem Elohistam II. ab Elohistam I. distinguunt, quamvis ab utroque nomen Elohim adhibeatur.

styloque, atque etiam, si vis, ex argumento tractato interdum scriptores posse distingui; verum ut id iure fiat, scriptum aliquod continuum habeamus oportet. Nostri autem adversarii Elohistae I. et II. et Iahvistae stylum et argumenta tam accurate cognoverunt, ut qui versus, quae versuum partes, quae vocabula ex eorum operibus sint desumpta, sine ulla haesitatione discernant atque illa quoque indicent, quae ultimus redactor ex suis addidit. Ex. gr. ad *Gen.* 13. componendum omnium trium opera requirebantur; etenim Elohistae I. debemus vv. 6 et 11 b-12 b^a, Elohistae II. vv. 2. 3. 5. 7 a. b. c. 8-10 a. b. e. 11 a. 12 c. 18 a. b., Iahvistae demum 1. 4. 7 d. 10 c. d. 13-17. 18 c. Interdum redactorum labor fuit admodum difficilis; narratio ex. gr. de exploratorum reditu (*Num.* 13, 25-33) satis facile fluere videtur neque suspicaris, quam laboriosa fuerit eius compositio; verum enim opus tessellatum vel potius vermiculatum constituunt pauci illi versus, quippe quorum minutas particulas ex tribus libris conquisitas tanta cum arte redactor coniunxerit, ut summa dumtaxat nostrorum « criticorum » sagacitassingulas tessellas detegeret. Hac enim feratione, si redactorem omittimus, tibi versuum illorum compositionem repraesentare poteris. Elohista I., uti decuit, narrationem inchoavit et scripsit v. 25, cui Elohista II. 26 a. addidit; atque dein per vices scripserunt duo Elohistae: I. 26 b. c., II. 26 d., I. 26 e., II. 26 f. et 27 a. Accessit autem Iahvista, ut sua quoque adderet, at ultra 27 b. non est progressus, statim enim Elohista II. 27 c. 28 et 29 a. adiecit. Secunda vice Iahvista incipiens scripsit 29 b, at Elohista II., qui nondum omnia dixerat, ei stylum eripuit, ut scriberet 30. 31; quibus terminatis locum cessit Elohistae I., qui addidit 32. 33 a. Tertia vice incepit Iahvista addiditque 33 b., sed Elohista I. scriptis 33 c. d. narrationi finem imposuit. Interdum redactor, ut unum solum versum componeret, omnia tria opera consulere debuit. Ab Elohista I. desumsit *Num.* 16, 27 a. et ab Elohista II. eiusdem versus alteram partem (27 b.), at nomina « Dathan et Abiron » desumsit ex Iahvistico opere iisque insertis versum complevit³. Num seria agere, an iocari videntur « critici » nostri?

c.) Non parum gloriantur hodie adversarii nostri, quod in singulis illis partibus et particulis inter suos Elohistas et Iahvistam distribuendis tam concordēs sint; immo suum consensum pro argumento afferunt, quo vera esse principia, quibus ducuntur, demonstrent⁴. Attamen plenus inter eos consensus in paucissimis reperitur, atque maiore forsitan cum iure eorum dissensum falsitatem principiorum demonstrare dixerimus. Sed hac quaestione omissa, quippe qua nihil certi definiatur, siquidem etiam consentaneo falsorum principiorum usu

a.) Literis a., b., c. etc. singulae versuum phrases distinguuntur.

consensus quidem effici potest, id unum interrogemus, num ea demum ratione, qua volunt, ad varia illa documenta pervenerint, quae continuas eorundem factorum relationes contineant. Pro exemplo sui consensus praesertim nobis offerunt accuratam distinctionem duarum relationum de diluvio. En quam accuratam narrationem tradat Iahvista :

6,5-8. Videns autem Deus, quod multa malitia hominum esset in terra et cuncta cogitatio cordis intenta esset ad malum omni tempore, poenituit eum, quod hominem fecisset in terra; et tactus dolore intrinsecus : Delebo, inquit, hominem quem creavi a facie terrae, ab homine usque ad animantia, a reptili usque ad volucres coeli; poenitet enim me fecisse eos. Noe (*Quis Noe? Noe enim non est nominatus nisi 5,28-32, in capite, quod Elohistae datur*) vero invenit gratiam coram Domino (*Cur? Nam vers. 9., qui rationem dat, est elohisticus*). 7,1-5. Dixitque Dominus ad eum : Ingredere tu et omnis domus tua in arcam (*In quam arcam et cur in arcam? nam 6,9-22, ubi de futuro diluvio et de constructione arcae agitur, iterum pertinent ad Elohistam*); te enim vidi iustum coram me in generatione hac. Ex omnibus animalibus mundis tolle septena et septena, masculum et feminam; de animalibus vero immundis duo et duo, masculum et feminam. Sed et de volatilibus coeli septena et septena, masculum et feminam, ut salvetur semen super faciem terrae. Adhuc enim et post dies septem ego pluam supra terram quadraginta diebus et quadraginta noctibus, et delebo omnem substantiam quam feci de superficie terrae. Fecit ergo Noe omnia, quae mandaverat ei Dominus. 7,10. Quumque transissent septem dies, aquae diluvii inundaverunt super terram. 7,12. Et facta est pluvia super terram quadraginta diebus et quadraginta noctibus. 7,16 b. Et inclusit eum Dominus deforis (*Quis inter 7,12 et 7,16 b nexus? Quemnam Dominus inclusit? De Noe in arcam ingresso rursus solus Elohistas 7,13a loquitur. Numquid non nisi post quadraginta dies Noe inclusus est?*). 7,17. Factumque est diluvium quadraginta diebus super terram et multiplicatae sunt aquae et elevaverunt arcam in sublime a terra. 7,23. Et delevit omnem substantiam, quae erat supra terram ab homine usque ad pecus, tam reptile quam volucres coeli; et deleta sunt de terra (*Quomodo id fieri potuerit, solus rursus docet Elohistas aquarum altitudine descripta 7,18-22*); remansit autem solus Noe et qui cum eo erant in arca. 8,2 b-3 a. Et prohibitae sunt pluviae de coelo reversaeque sunt aquae de terra cuntes et redeuntes. Quumque transissent quadraginta dies (*A quo termino illi numerandi sint, solus iterum scivit Elohistas 8,3 b-5*), aperiens Noe fenestram arcae dimisit corvum... (deinde bis columbam, quae secunda vice rediit) portans ramum olivae virentibus foliis in ore suo. Intellexit ergo Noe quod cessassent aquae super terram; expectavitque nihilominus septem alios dies et dimisit columbam, quae non est reversa ad eum. 8,13 b. Et aperiens Noe tectum arcae aspexit viditque quod exsiccata esset superficies terrae. 8,20-22. Aedificavit autem Noe altare Domino (*Ubinam? numquid in arca? etenim etiam de egressu Noe ex arca solus Elohistas loquitur 8,14-19*), et tollens de cunctis pecoribus et volucris mundis obtulit holocaustum etc.

Quam parum cohaereat haec narratio, etiam caecutiens videt, et tamen laudatur Iahvista ob artem, qua omnia clare et perspicue describat et quasi ad vivum depingat (gewandt, anschaulich, lebendig schildernd)! Melior quidem, licet non completus, est nexus in suppositi Elohistae narratione; at difficile non est, ex omnibus narrationibus nonnulla ita

praetermittere, ut nexus non turbetur⁵. Difficultatem hanc effugere conantur adversarii monentes, ex duabus relationibus olim completis redactorem suam narrationem ita hausisse, ut illa, quae in utraque legebantur, semel tantum referret; mirum ergo non esse, quod reliquiae in Pentateucho conservatae non ubique aptum nexum exhibeant. Quae optime quidem dicuntur; docent enim adversarios *gratis* omnino duas relationes olim completas *supponere*, siquidem ne unam quidem integram nobis exhibere possunt. At graviore iam difficultate hodie premuntur. Ultimis his annis ex inscriptionibus, quae cuneiformes dicuntur, innotuit nobis chaldaica diluvii descriptio, quae, si polytheisticas eius opiniones praetermittimus, tantam habet cum nostra affinitatem, ut de primitiva utriusque relationis identitate non sit dubitandum⁶, atque nostri rationalistae chaldaicam illam narrationem archetypum esse velint, ex qua biblica narratio sit derivata⁷. At mirum, quod in illo archetypo supposito omnes illas partes legamus, quas Iahvistae attribuunt nostri « critici », simulque illas, quas elohisticas dicunt, atque eodem quidem ordine, quo eas in Genesi habemus. Admittant igitur oportet « critici », primum ab Elohistam aliquas istius archetypi partes esse electas, ut suam narrationem conficeret. deinde ab Iahvista ex partibus relictis alteram narrationem esse factam, demum a Pentateuchi redactore elohisticam et iahvisticam narrationes tam apte esse coniunctas et intermixtas, ut iterum plenus cum archetypo exortus sit consensus⁸. Num rationalistae, qui ab omnibus miraculis abhorrent, hoc miraculum concedent?

1. Ita ex. gr. *Wellhausen* (Prolegom. z. Gesch. Israels p. 8) cum *Kuenen* praeter *RQ* (seu *P*) et *IE* admittenda esse declarat « zwitterhafte oder posthume Elemente, die sich nicht einfach der einen oder andern Schicht zuweisen lassen », « eingeschaltete Nachträge, die sich parasitisch einem andern Zusammenhang angesetzt haben ». Multo plura eiusmodi additamenta, quae cum *IE*, *P* et *D* coaluerint, *Cornill* (Einl. Ed. 3. 1896 p. 60 sqq. 78) alique iuniores inveniunt.

2. Non ignoramus quidem omnes illos, qui de his « criticorum » *effugiis* ridet, « nomine virorum eruditorum indignos » declarari (Cfr *Strack* in *Herzog* P. R. E. Ed. 2, XI. p. 442 : « Geradezu unwissenschaftlich müssen wir es nennen, dass Keil die Annahme eines zweiten Elohisten und die des Vorkommens von Glossen und Textänderungen für *Nothbehelfe* erklärt, zu denen die Kritik sich genöthigt sah » cfr 11. n. 1), at scimus etiam asserta non esse argumenta. Iam ante plus sexaginta annos ipse *Eichhorn*, unus ex systematis patribus, circulum hunc vitiosum suspicatus est, acriter disputans contra eos, qui Elohistam II. introducere conabantur, sed non perspicuus suum ipsius systema eodem vitio laborare. (Einleitung Ed. 4. III. p. 43 sq. : « Wie oft müssten nicht der Voraussetzung der zweiten Elohisten wegen einzelne Sätze ausgelassen, oder Iehova in Elohim oder umgekehrt Elohim in Iehova verwandelt werden, ohne dass ein anderer Grund dafür vorhanden wäre ausser dem, dass von Gott in einem Abschnitt, der dem zweiten Elohisten oder dem Iehovisten beigelegt werden sollte, nicht Iehova oder Elohim stehen dürfe... Wie oft müsste nicht Iacob aus blosser Con-

jectur in Israel verwandelt werden, damit nur der *angenommene* Character des zweiten Elohisten, der durch den Gebrauch des Namens *Israel* für Iacob ausgezeichnet sein sollte, aufrecht erhalten würde » etc.)

3. Ita *De Wette Schrader* Einl. p. 275. 289 sq.; similia exempla satis frequentia penes alios habentur.

4. *Strack* l. c. p. 443; *C. Budde* die bibl. Urgeschichte. Giessen 1883. Cfr *Flunk* in *Innsbr. Zeitschrift*. 1885. p. 480: « Wellhausen und Budde pochen auf die Quellenscheidung in der Sintfluthgeschichte als auf ein Meisterstück der neuern Exegese und Kritik ».

5. Cfr quae de supposita Elohistae relatione egregie disserit *Flunk* l. c. 1885. p. 626 sqq.

6. *G. Smith* Chaldean account of the deluge. London 1873.; *G. Smith's* Chaldaeische Genesis, übers. von Delitzsch. Leipzig 1876.; *E. Schrader* Keilinschriften und das A. T. Giessen 1883. (p. 55 sqq. *P. Haupt* Der keilinschriftliche Sintfluthbericht); *Fr. Lenormant* Les Origines de l'histoire. Paris 1880. App. 5. etc. Cfr etiam *Vigouroux* La Bible et les découvertes modernes. Paris 1879. I. p. 229 sqq.; *de Hummelauer* Die Sündfluthsage der alten Chaldaer. Stimmen aus M. Laach 1874. VI. p. 117 sqq.; *Kaulen* Assyrien und Babylonien, Freiburg 1882. p. 155 sqq.

7. *Schrader* Keilinschr. u. A. T. p. 46. 54. Iuxta *Fr. Delitzsch* et *P. Haupt* utraque relatio tempore exsilii ex chaldaica narratione est confecta (!).

8. Cfr *Bickell* *Innsbr. Zeitschr. f. kath. Theol.* 1877. I. p. 129 sq., *Vigouroux* l. c. p. 251 sqq.; *Flunk* l. c. p. 634. — Totam documentorum hypothesin eiusque argumenta fuse impugnat *E. Rupprecht* (D. Rätsel des Fünfb. 1894. p. 30-126; Des Rätsels Lösung II. 2. 1897. p. 24 sqq.), atque cum *Green* (The Evangelist. Mai 1884) ostendit, quomodo eadem ratione parabola de filio prodigo et narratio de Samaritana auf alia scripta sacra et profana diversis auctoribus facillime attribuantur.

37. — 2. Sed iam ad singula veniamus.

a.) Ad dicendi genus quod attinet, *Delitzsch* octo vocabula affert, quae Elohistae propria esse declarat, de *Wette Schrader* autem duodecim enumerat¹. Nonne mirum est, quod in tam magno opere octo vel duodecim vocabulis diversum esse dicendi genus definiatur? Simili argumento, nisi omnia nos fallunt, non tantum omnes Ciceronis orationes diversis oratoribus attribuere, sed in singulis quoque orationibus varios auctores distinguere possumus. At paucis illis vocibus, quas ipsi attulerunt, multoque pluribus, quas alii collegerunt, diversum dicendi genus non demonstratur, nisi pro praecepto statuatur, scriptori non licere vocabula synonyma adhibere eumque, etiam si de diversis argumentis tractat, eisdem semper vocabulis uti oportere. Quid vero dicemus, si singula examinaverimus?

Delitzsch et de *Wette Schrader* Mesopotamiam ab Elohistae semper פֶּדָן אֲרָם, a Iahvista אֲרָם הַהָרִים vocari asserunt. Si responderis *Paddan Aram* etiam *Gen.* 33,18 legi, quod caput iahvisticis accensetur, *Delitzsch* definit, *Gen.* 32,2-33,17 quidem esse pericopen iahvisticam, at 33,18. 19. esse elohisticos versus, eosque, qui sequuntur, mixti characteris; De *Wette Schrader* autem 33,1-

17 suo Elohistae II. adscribit, 33,18. 19 autem Elohistae I., « QUIA occurrit Paddan Aram »; in 33,19 deinde Iahvistam duo vocabula (אֲבִי שָׁכָם) inseruisse et v. 20 adiecisse docet. Nonne nugantur viri docti? Attendas velim, *Aram Naharaim*, quod Iahvistae proprium et characteristicum esse dicitur, in tota Pentateuchi parte, de qua agitur, *semel* dumtaxat (*Gen.* 24,10) adhiberi², atque etiam sensu suo a *Paddan Aram* differre. *Aram Naharaim* enim (Aramaea duorum fluviorum vel interamnis) est integra regio, quae inter Euphratem et Tigrin sese extendit quamque nomine graeco Mesopotamiam appellamus; *Paddan Aram* autem (planities Aramaeae), quod nomen *in sola Genesi* novies nec unquam in reliquis libris adhibetur, planitiem Mesopotamiae illam designat, quae oppidum Haran circumiacet, ex quo oppido Abraham in Chanaan migravit et in quo parentes eius remanserant; quapropter in sola patriarcharum historia usurpari potuit³. — Item Delitzsch et de Wette Schrader a solo Elohista adhiberi asserunt vocabulum אֶחָדָה

(possessio); at idem legitur *Gen.* 48,4, quod integrum caput Iahvistae adscribit Delitzsch, et *Num.* 32,5. 22. 29. 32., quod caput a de Wette Schrader iahvisticum censetur; si autem addit, Iahvistam in his versibus ex elohistico exemplari vocabulum אֶחָדָה retinuisse, difficultatem non solvit, sed fugit.

— Uterque לְכִינֵהוּ et לְכִינֵהוּ (secundum genus suum), quod saepius in historia creationis (1,11. 12 etc.) et diluvii (6,20; 7,14 etc.) et aliquoties in legibus de ciborum distinctione (*Lev.* 11,14 sqq. *Deut.* 14,13 sqq.) legitur, Elohistae characteristicum esse dicunt; sed num expressio haec, quae significatione sua ita est comparata, ut non nisi paucis in locis, ubi sermo est de animalium speciebus, apte adhibeatur, iure dicitur esse terminus characteristicus? — Uterque phrasin פָּרָה וְרִבְיָה (fecundus fuit et multiplicatus

est) a solo Elohista usurpari asserunt; quapropter *Gen.* 47,27, quamvis omnes praecedentes et sequentes versus a Delitzsch Iahvistae et a De Wette Schrader Elohistae II. attribuantur, solus Elohistae I. esse asseritur. Sed expressio haec etiam legitur *Levit.* 26,9, licet integrum fere illud caput (26,3-45) Elohistae I. a De Wette Schrader et Knobel abiudicetur et a Dillmann Iahvistae attribuat. — Secundum De Wette Schrader Elohista I. adhibet זָכָר וְנִקְבָּה (masculum et feminam), Iahvista vero אִישׁ וְאִשָּׁה (vir et mulier); sed prior locutio etiam *Gen.* 7,3,9; *Deut.* 4,16 in pericopis legitur, quas iahvisticas dicit adversarius noster, altera in partibus (*Exod.* 36,6; *Lev.* 13,29. 38; *Num.* 5,6), quas elohisticas dicit. Ceterum locutiones hebraicae, aequae ac latinae, sensu suo ita differunt, ut omnibus in locis apte non adhibeantur. — Idem dicendum de vocabulis בְּרִית וְהִקִּים et בְּרִית וְכָרַת, quae priora elohistica, altera iahvistica dicuntur; nam altera significant « foedus *ferire* » (*Gen.* 15,18; 26,28), priora autem « foedus *stabilire* » i. e. ea, quae pacta sunt, *exsequi* (cfr *Lev.* 26,9; *Deut.* 8,18); quapropter expressio בְּרִית וְכָרַת etiam in partibus non iahvisticis legitur. Sed quid plura⁴? Exemplis satis constat, infelici manu adversarios nostros sua argumenta elegisse; verum etsi aptiora

invenissent, ob rationem supra indicatam nihilominus rem suam non evicissent.

b.) Elohistae I. stylus diffusus eiusque narrationes repetitionibus plenae esse dicuntur; sed lege, quaeso, narrationem diluvii, quam Iahvistae adscribunt, supra excerptam et non obstante eius brevitate repetitiones abundare videbis. Lege quoque narrationes de lapsu protoparentum (*Gen.* 2. 3.), de separatione Abrahae a Lot (*Gen.* 13), de Rebecca desponsatione (*Gen.* 24) aliasque bene multas, quae omnes pure iahvisticae dicuntur, easque invenies non parum verbosas et repetitionibus refertas. Ac profecto quomodo fieri potuit, ut unus Iahvista communi historiographorum semiticorum caractere careret, qui omnes verbosiores esse solent? — Porro genealogiis delectari dicitur Elohistae; sed prima genealogia, quae refertur (*Gen.* 4, 17 sqq.), ab omnibus Iahvistae attribuitur, nonnullae aliae autem consuetis artibus ei abiudicantur. Etymologiis ludere asseritur Iahvista; quapropter *Gen.* 10, 25 ei adscribendus est, quamvis omnia quae praecedunt et sequuntur elohistica esse dicantur; *Gen.* 25, 7-26 autem ita inter Elohistam et Iahvistam sunt distribuenda, ut prioris sint 7-20 et 26 b., sed alterius 21-26 a., idque ob eam solam rationem, quia etymologiam continent. Nihilominus remanet *Gen.* 35, 18, quem Iahvistae adscribere obliti sunt, et *Gen.* 21, 6, ne Elohistae I. etymologiis luderet, datus est Elohistae II.

c.) Tertio loco veniunt diversae Elohistae et Iahvistae opiniones religiosae et historicae. Difficile quidem non est, diversitatem quandam inter partes iahvisticas et elohisticas *creare*, si a priore definiatur, quid Iahvista et quid Elohistae senserit, atque secundum hanc definitionem praestabilitam pericopae distribuantur. Quia primum sacrificium *Iahvae* oblatum legitur (*Gen.* 4, 3), velut principium statuitur solum Iahvistam altaria et sacrificia in pristinis temporibus cognovisse, Elohistam ea ignorasse; omnes igitur loci, in quibus de sacrificiis sermo est, elohistici esse negantur. Sunt quidem eiusmodi loci, in quibus solum aut fere solum nomen *Elohim* adhibetur, at haec difficultas ab adversariis facile solvitur; nonne suum Elohistam II. habent, cui istos locos attribuere possint, ut Elohistae I. in sua ignorantia relinquatur? Itaque *Gen.* 22, 1 sqq. (sacrificium Isaaci), 35, 1 sqq. (sacrificium Iacobi in Bethel) tribuuntur Elohistae II. Simili modo etiam agunt in mundorum et immundorum animalium distinctione, quam a Iahvista praeis temporibus affectam esse docent, ac si distinctio illa esset res recenter inventa. Num forte Indi quoque, Persae, Chanaanæi, Aegyptii alique populi orientales tantum non omnes, quos animalium distinctionem fecisse constat, eam a Iahvista didicerunt? Annon rectius ex hoc populorum consensu concludimus, eam esse Moyse antiquiorem, id quod docet Pentateuchus⁴? In genere Iahvista leges leviticas praeis temporibus affinxisse, Elohistam autem eas ignorasse asseruntur. Nihilominus Elohistae primus loquitur de sabbathi sanctificatione (2, 3), de esu sanguinis prohibito (9, 4), de circumcisione velut foederis signo (19, 7 sqq.); nam haec omnia Elohistae II. suo nondum tribuerunt nostri « critici ». — Ad historicas opiniones quod attinet, Iahvistam artes iam primis temporibus cognitae asseruisse dicunt; attamen Elohistae attribuunt descriptionem de arcae noachicae fabricatione,

quae procul dubio artes illas a Iahvista commemoratas et multo plures supponit. Iahvista etiam *splendore* mythico pristina tempora exornasse dicitur; num forte ideo narravit protoparentum lapsum (*Gen.* 3.), Caini fratricidium (4,1 sqq.), Noae ebrietatem (9,21) aliaque eiusmodi ornamenta? Elohistae priscos homines docet perfectiores fuisse, ideo procul dubio scripsit « omnem carnem corripisse viam suam super terram » (6,12).

Quomocunque se vertunt et torquent adversarii, nisi plane arbitrario modo procedere omniaque sursum deorsum versare velint, veram differentiam inter scriptores, quos fingunt, nunquam inveniunt. Primum igitur eorum munimentum tantum abest, ut infirmum et labile eorum fundamentum corroboret, ut illud infirmet potius et labefactet.

1. *Delitzsch* Comm. zur Genes. Ed. 4. p. 30. 60 sqq.; de *Wette Schrader* Einl. p. 571. Qui aliorum exempla cognoscere desiderat, consulat *Keil* Einl. Ed. 3. p. 151 sqq. Argumenta a *Wellhausen* (Proleg. p. 409 sqq.) ex *Gen.* 1. collecta funditus evertit *Flunk* (l. c. p. 612 sqq.); contra *Koenig* (Einl. 1893. p. 168 et *Luth. Theol. Literaturbl.* 1895. n. 49), qui cum *Wellh.* acriter urget, quod pron. יְהוָה ab Elohistae et pron. יְהוָה a Iahvista praeferantur, egregie disputat *Rupprecht* (des Rats. Lösg. II. 5. 2. 1897. p. 64 sqq.). Egregie quoque de dictionis pentateuchicae unitate agit *Green* *Feste der Hebr.* 1894. p. 211-149.

2. Adhibetur quidem etiam *Deut.* 23,5; sed iure omittimus istud testimonium, quoniam adversarii nostris Deuteronomista ab Iahvista et Elohistae diversus est. Ceterum eo in loco *Paddan Aram* adhiberi non potuit, quia Pethor, patria Balaam, in *planitie aramaica* non erat sita.

3. *Delitzsch* l. c. p. 61 diversam nominum significationem non negat.

4. Cfr *Haneberg* *Relig. Alterthümer der Bibel*. Ed. 2. München. 1869. p. 11., qui animalium purorum et impurorum distinctionem apud antiquos Indos ex legislatione Yag'navalkyae (ed. Stenzler. Berlin 1849. 168. 172 etc.) et apud Persas ex legislatione zendavestica (ed. Spiegel. *Vendidad*, *Fargard* V. sqq.) adfuisse demonstrat. De Aegyptiis cfr *Herod.* II. 47, *Horapol.* 1,14, *Orig.* c. Cels. V. 41 (M. 13,1245) etc.; de Phoenicibus cfr *Herodian.* V. 6. 21 etc. Quoniam est antiqua gens, quae in sacrificiis suis delectum animalium non fecerit, aliaque sacrificiis apta, inepta alia aestimaverit? Animadvertas autem Hebraeorum leges de immundis animalibus differre ab omnium aliarum gentium legibus; quare omnis excluditur suspicio, Hebraeos in sua lege imitatos esse alias gentes. (Cfr *Koenig* in *Herzog* P. R. E. Ed. 2. XII. p. 628 sq.)

38. III. At non tantum differentias sed CONTRADICTIONES IN NARRATIONIBUS ET IN LEGIBUS Pentateuchi inveniunt moderni « critici », ideoque varios scriptores iure distinguere sibi videntur. Atque simile argumentum EX REPETITIONIBUS desumunt.

1. Ut ab ultimis his inchoemus, eandem rem gestam fere eadem ratione in Pentateucho bis terve narrari monent, id quod apte non explicetur, nisi statuatur, compilatorem Pentateuchi varias de eadem re relationes a diversis scriptoribus conscriptas sine ulla crisi in opus suum recepisse. Revera admiranda est eorum sagacitas, qua post plura millia annorum repetitiones, quae usque ad nostram aetatem omnes interpretes fugerant, feliciter detexerint. Merito igitur iis gratias

agamus oportet, quod nunc non amplius credere tenemur, Israelitis carnes in deserto his petentibus Deum his coturnices mirabiliter misisse aut sitientibus his aquam e rupe dedisse¹. Quis enim non videt quadraginta annorum spatio fieri non potuisse, ut Israelitae his carnes desiderarent aut his sitirent, aut his sua desideria a Deo viderent expleta? Immerito etiam lucusque credidimus, Deum foedus cum Abraham prius pepigisse et non nisi postea circumcisionem pro foederis signo statuuisse promissionemque antea datam accuratius determinasse (*Gen. 15,1 sqq.*; *17,1 sqq.*); haec enim omnia eodem tempore facta sunt, sed alio modo ab Iahvista (*15,1 sqq.*) alio ab Elohista (*17,1 sqq.*) descripta compiler velut diversa diversis temporibus attribuit. Neque Sara a Pharaone et iterum ab Abimelech Abrahamo ablata est, ac multo minus simile quid Rebeccae erat timendum; nam quamquam tres narrationes in omnibus fere prorsus differant atque maxime ea, quae de Rebecca traduntur, a prioribus relationibus omnino discrepent, firmiter tamen credere iubemur, semel dumtaxat tale quid accidisse et unici facti tres relationes a compilatore esse receptas². Item cave, ne credas Hagari, antequam Ismaelem peperit et aliquot annis postea angelum in deserto apparuisse; quis enim sibi persuaserit, bis eidem mulieri angelum apparere potuisse (*Gen. 16,7 sqq.*; *21,9 sqq.*)? Porro si Abraham cum Abimelech foedus pepigisse narratur (*21, 22 sqq.*), quis unquam crediderit, etiam Isaacum cum Abimelech aliquo foedus iniisse (*26,26 sqq.*)³? Equidem facere non possum, quin de gravitate rideam, qua moderni interpretes haec et similia afferant, neque unquam asserta sua argumentis demonstrare conentur; quae vero gratis asseruntur, gratis negantur.

1. *Exod. 16,13 sqq.*; *Num. 11,30 sqq.*; *Exod. 16,1 sqq.*; *Num. 10,1 sqq.*

2. *Gen. 12,10 sqq.*; *20,1 sqq.*; *26,6 sqq.* Etiam *Delitzsch* (*Comment. ü. d. Gen. Ed. 4. p. 347 in Gen. 20,1 sqq.*), etiamsi bis in Abrahae vita simile factum occurrere potuisse non neget, probabile tamen habet, eiusdem rei gestae nos habere duas relationes; at argumentum, cui haec probabilitas innitatur, non affert. De tertio facto rectius iudicat (l. c. p. 385), quum fateatur: « man sieht dass unser Erzähler von ihrer Verschiedenheit überzeugt war ». Multo magis mirum est, quod tres has relationes de eadem re gesta explicent « critici », quia ipse *De Wette Schrader* (l. c. p. 275) primam et tertiam narrationes Iahvistae, secundam autem Elohistae II., i. e. Iahvistae velato, ac proin « errorem » non redactori sed primo narratori attribuunt.

3. Alias repetitiones enumerat et explicat *Wette Nachmosaisches* p. 111 sqq.

2. Gravius est, quod eadem facta ita bis narrari dicantur, ut relationes inter se pugnent. Ingentem narrationum numerum congesse-
runt, quas contradictiones continere asserunt, sed longe plerasque, quippe quae prudenti lectori ne minimam quidem creent difficultatem, silentio praefermittere licet. Quis enim haerebit, si Noe ex cunctis

animantibus bina (masculum et feminam) in arcam secum sumere iubetur, et immediate postea praeceptum ita definitur, ut bina immunda, munda septena (paria) arcam ingrediantur (6,9; 7,2)? Aut si Deus promissionem de non iterando diluvio prius datam postea fusius et accuratius repetit (8,20-22; 9,8-17)? Aut si Iacob, licet ius primogeniturae ab Esau emerit, tamen patris benedictionem fraude obtinere studet (25,27 sqq.; 27,1 sqq.)? Aut si idem a parentibus in Mesopotamiam mittitur, ut uxorem sibi quaerat, sed etiam ob timorem fratris eo fugisse dicitur (27,26 sqq. 41-45)? Aut si divitias suas benedictioni divinae adscribit, industriam vero a se adhibitam tacet (31,6 sqq.; 30,35 sqq.)? Aut si nomen eius mutatur, atque mutatio haec postea sollemni modo confirmatur⁴ (32,22 sqq.; 33,10)? Aut si negotiatores, quibus venditur Ioseph, Madianitae et postea Ismaelitae appellantur (37. 25. 27; 39,1)? Qui has et satis multas eiusdem generis differentias enumeratas legerit, profecto dubius haerebit, utrum magis stupeat adversariorum nostrorum diligentiam, qua vel levissimas differentias investigarunt, an eorum scrupulositatem, qua differentias, quae sine ullo negotio optime conciliantur, apertas esse contradictiones asserere non dubitant. Paucas enumeremus, quae aliquantulum maioris sunt momenti.

a.) Ab omnibus fere urgentur differentiae et contradictiones, quae in duplici relatione de creatione (*Gen.* 1,1-2,3 et 2,4 sqq.) legantur. Triplici scilicet ratione inter se pugnare dicuntur: Elohistam creationem animalium ante hominis creationem ponit (1,20-26), Iahvista vero post creationem viri et ante creationem mulieris (2,18 sqq.). Secundum Elohistam plantae immediate a Deo creatae sunt (1,11 sq.), at secundum Iahvistam herbarum productio dependet a pluvia et a labore hominum (2,5); Elohistam hominem *creatum* dicit ad similitudinem Dei (1,27), at Iahvista hanc similitudinem derivat a boni et mali cognitione⁵. — Tertia haec difficultas ex iis est, quae refutatione non indigent; etenim non auctor libri, sed serpens hominem boni et mali cognitione ad Dei similitudinem vel potius aequalitatem perventurum promittit. Ad duas alteras quod attinet, praepriis duas relationes de creatione in Genesi tradi negamus; inde enim a 2,4 de paradisi plantatione deque hominum in paradiso degentium historia loquitur Moyses; quare tota difficultas erroneae textuum interpretationi innititur. Animalium creationem 2,18 sqq. non secundum temporis rationem post viri creationem esse positam, S. Hieronymus optima sua versione iam expressit; siquidem is Hebraeorum modus est narrandi, ut temporis ordine neglecto interdum ea coordinent, quae nos temporibus accuratius indicatis subordinamus⁶; quapropter 2,19 non est vertendum: « et formavit Deus », sed aut « et formaverat » aut cum S. Hieronymo « formatis igitur » etc. Neque plantarum immediata creatio Deo abiudicatur, quoniam non de prima earum creatione, sed de naturali earum propagatione sermo est.

« Optima, inquit iam *Bonfrerius* (in 2,4. 5), iuxta versionem nostram est illa ratio, cur plantae illae naturaliter nasci non possent, quia nimirum neque pluvia fuerat hactenus, neque homo, qui terram coleret, quae duo ad naturalem plantarum arborumque generationem fere concurrunt ». Attendas quoque velim 2,4. 5 de omnibus plantis non fieri sermonem, sed de עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה et שִׁיחַ הַשָּׂדֶה, quibus nominibus (virgultum *agri*, herba *agri*) eae plantae designantur, quas homo plantat excolitque. Hic igitur est nexus inter 1,1-2,3 et 2,4 sqq., ut in prooemio totum creationis opus sex diebus absolutum describatur, inde a 2,4 autem generis humani historia inchoetur. Quae quoniam primo homine creato, i. e. sexto creationis die, initium suum habuit, auctor 2,4 sqq. ad illum diem revertitur creationemque hominum, quam summatim 1,26 indicaverat, accuratius enarrat; scilicet primo Deum creasse virum solum, eumque posuisse in paradysum, deinde quum inter animalia antea creata ei inventa non esset adiutrix, mulierem formasse: haec quippe omnia ad historiam humani generis pertinent.

b.) *Gen.* 26,34 et 28,9 tres Esau uxores nominantur Iudith, filia Beeri Hethaei, Basemath filia Elon Hethaei, Maheleth filia Ismael; *Gen.* 36,2 autem etiam tres eius uxores enumerantur, sed aliis nominibus: Ada filia Elon Hethaei, Oolibana filia Ana filii Sebeon Hevaei, Basemath filia Ismael. Similitudines, quae in utriusque relationis nominibus adsunt, difficultatem non parum augent, quandoquidem de iisdem mulieribus sermonem esse demonstrant⁷. — Ante omnia adnotemus non obstante hac nominum differentia omnes tres versus (26,34; 28,9; 36,2) eidem scriptori, sc. Elohistae I, ab adversariis attribui⁸; perperam igitur afferuntur ad diversos Geneseos auctores demonstrandos. Secundo autem loco fateamur oportet, difficultatem apte non solvi, nisi ad codicum corruptiones, quas in nominibus propriis frequentissimas esse iam S. Hieronymus conqueritur⁹, et ad nominum priorum mutationem, quam apud Orientales haud raram esse multa exempla docent, confugiamus. Codicum corruptioni adscribimus, quod filia Elon Hethaei pro Basemath (26,34; 28,9) sit vocata Ada (36,2), et nomen Basemath tertiae uxori, filiae Ismael, attributum, quae nominanda erat Maheleth. In solius igitur secundae mulieris nomine veram adesse difficultatem censemus, quum uno in loco Iudith, filia Beeri Hethaei, altero in loco Oolibama, filia Ana filii Sebeon Hevaei nominetur, ita ut non sola nomina mulieris sint diversa, sed etiam nomina patris, immo tribus, ex qua erat oriunda. Sed Hevaei et Horraei communi nomine Hethaei appellabantur (*Ios.* 1,4 etc.), quare ultima differentia immerito urgetur. Ad patrem quod attinet, ex 36,24 cognovimus Ana quendam, filium Sebeon Horraei, qui in deserto aquas calidas invenisse refertur, atque facile concedetur eum ob hoc factum, quod in traditione conservari meruit, nomine *Beeri* (*exploratoris fontium*) esse insignitum. Hic quidem Ana vocatur Horraeus, Ana autem pater Oolibama Hevaeus, sed propter codicum, ut videtur, corruptionem; ob literarum enim י et ר similitudinem חַיִּי et חָרִי facile permutantur.

Quapropter si admittimus, Iudith, filiam Anae, qui cognominatur Beeri, ex Horraeorum tribu, in matrimonio cum Esau ineundo nomen Oolibama

(« tentorium meum excelsum est ») assumpsisse, discrepantiae omnes disparent. Neque nobis deest fundamentum, si hanc nominis mutationem admittimus; *Ezechiel* (23,4) enim quum regnum *Iuda* (יְהוּדָה) appellet *Oolibah* (« tentorium meum in ea est »), ad duplex hoc unius mulieris nomen *Iudith* et *Oolibama* alludere videtur.

c.) Minor est in eo difficultas, quod secundum *Exod.* 2,18. 21 *Raguel* filiam suam Moysi uxorem dederit, *Iethro* autem Moysis socer (יִתְרוֹ) vocetur (*Exod.* 3,1; 4,1; 18,1) atque postea *Hobab* quoque, filius *Raguel*, nominetur יִתְחַן Moysis (*Num.* 10,29)⁴⁰. Nam vocabula hebraica, quae consanguinitatem vel cognationem designant, late solent patere, et sicut יִתְחַן vocatur *sponsus* (respectu sponsae) et *gener* (respectu patris sponsae) et *cognatus* (respectu aliorum sponsae consanguineorum), ita יִתְחַן et *socerum* (patrem uxoris) et *cognatum* (fratrem uxoris) designare recte statuitur. Quare dicendum videtur, *Raguelem*, patrem *Iethronis* et avum *Hobabi* et *Sephorae*, neptem suam *Sephoram*, *Iethronis* filiam, Moysi uxorem dedisse⁴¹.

4. Simili modo etiam duplex origo nominum *Bethel* (28,19 et 35,9 sqq.) et *Bersabee* (21,22 sqq. et 26,17 sqq.) obiicitur (Cfr *Bleek Wellhausen* Einl. p. 64 sq. 68.). At nomen *Bethel*, quod ante iter in Mesopotamiam susceptum loco isti imposuerat, *Iacob* reversus sollemniori modo confirmavit. Nomen *Bersabee* autem ab *Abraham* iam loco impositum in simili occasione ab *Isaac* renovatum est. Cfr *Delitzsch* Comm. p. 387, qui quamvis aliis in locis duplices eiusdem facti relationes admittat, hoc loco tamen eam respuit monetque, hodie adhuc duos fontes prope *Bersabee* inveniri eodemque nomine appellari.

5. Cfr *De Wette Schrader* Einl. p. 264; *Bleek Wellhausen* l. c. p. 66 sqq. Sed lege, quae de hac quaestione optime disputat *Flunk* in *Innsb. Zeitschr.* 1885. p. 599 sqq.

6. Ex gr. *Is.* 37,1 sqq. *Ezechias* mittit servos suos ad *Isaiam* (v. 2.), qui ei verba regis referunt (vv. 3. 4), dein pergit scriptor : « Et venerunt servi regis *Ezechiae* ad *Isaiam* et dixit eis *Isaias* »... Ubi secundum nostrum loquendi modum alia temporum consecutio adhibenda erat. Nostro loco similior est 3 *Reg.* 7,13. Postquam enim c. 6 templi aedificatio completa (6,9. 14. 37) et deinde aedificatio palatii regii (7,1 sqq.) narrata est, pergit scriptor : « Et misit rex *Salomon* et accessivit *Hiram* de *Tyro*..., qui, quum venisset ad regem *Salomonem*, fecit omne opus eius, et finxit duas columnas aereas » etc. Sed *Hiram* iste non tredecim annis post terminatum templum venit, id quod ex 3 *Reg.* 7. deducet ille, qui ad semiticum narrandi modum non attendit, sed ab initio operi invigilavit (2 *Paral.* 2,12). Cfr *Knabenbauer* Stimmen aus M. L. 1874. IV. p. 367. *Keil* Comm. über die Genesis. Ed. 2. p. 52.

7. Cfr *Bleek Wellhausen* l. c. p. 64.

8. Cfr *De Wette Schrader* l. c. p. 275; *Dillmann* Die Genesis erklärt. 1882 p. 363. Solus *Wellhausen* (Composition des Hexateuchs. Skizzen und Vorarbeiten II. Berlin 1885. p. 49 sq.) contra *Nöldeke* aliosque « criticos » demonstrare conatur, *Gen.* 26,2 *Iahvistae* debere; praecipuum autem vel potius solum suum argumentum desumit ex nominum istorum differentia; mera igitur est petitio principii.

9. *S. Hieron.* ad Domn. et Rogat. Praef. in Paralip.

10. *Dillmann* Der Exodus erklärt. 1880. p. 20.

11. Alii vocabulum *Iethro* (יִתְרוֹ « excellentia », יִתְרָא) non nomen proprium, sed honorificum dignitatis fuisse censent atque *Raguelis* filium *Hobab* titulo hoc ob sa-

cerdotale suum munus esse insignitum. Quae sententia probabilitate non caret. Ceterum prae oculis semper est habendum, Moysen libros suos proxime Israelitis coaevis destinasse, quibus personae illarumque relationes cognitae erant, dum nos relationes, quae inter illas intercesserunt, non nisi coniecturis magis minusve subtilibus attingimus. Qui autem ad primos librorum mosaicorum lectores animum adverterit, nunquam cum *Dillmann* l. c. dicere audebit, scriptorem, qui *Exod.* 2,18 scripsit, 3,8 scribere non potuisse, « weil er sich völlig missverständlich ausgedrückt hätte ». — De his et aliis repetitionibus et contradictionibus obiectis cfr *Wette* Nächstmosaisches im Pentateuch p. 121 sqq.

3. — In legibus quoque pentateuchicis repetitiones et contradictiones inveniri dicuntur, quae complures esse Pentateuchi auctores demonstrent. Ad quam difficultatem solvendam recte monitum est, easdem regulas esse observandas, quae a iurisconsultis in aliorum codicum apparentibus contradictionibus adhibentur¹². Duae autem regulae fere proponi solent : interdum enim variae leges, quae de eadem re latae esse videntur, si accuratius inspiciuntur, rem sub alia ratione attingunt, ita ut una alteram aut explicet, aut accuratius definiat, aut ad certas causas restringat etc.; interdum autem etiam antiquior lex recentiore mutatur, neque tamen antiquior e codice removetur, quia iuniori explicandae inservit. Quae duae regulae, si ab interpretibus in pentateuchica legislatione explicanda adhibentur, sicut ab omnibus iurisconsultis in Pandectis Iustiniani et a canonistis in Decreto Gratiani explicandis adhibentur, docebunt, nihil omnino obstare, quominus omnes leges pentateuchicae per Moysen dicantur promulgatae. Accedit autem, quod legum codex, qui in Pentateucho continetur, non ad instar modernorum codicum secundum varia argumenta et capita sit dispositus; historica enim est eius indoles, quatenus secundum temporis, quo latae sunt, rationem leges disponit. Quapropter nec quod leges aliquae repetantur, est mirandum, nec quod mutatis populi rebus leges quoque nonnullae mutantur; alia profecto in Deuteronomio, ubi de populo mox in urbibus habitaturo et per regionem late sese dispersuro agebatur, erant praecipienda, alia in prioribus libris, qui proxime populum in deserto peregrinantem et in castris commorantem respiciebant.

Qui ad haec attenderit nec ex legum repetitione, nec ex earum mutatione vel apparente contradictione ad diversos Pentateuchi auctores concludet. Lex de non comedendo sanguine quinquies quidem repetitur, sed ita ut semper aliquid novi addatur, quo accuratius definiatur. *Lev.* 3,17 : « Nec sanguinem nec adipem omnino comedetis »; 7,26. 27 : « Sanguinem quoque omnis animalis non sumetis... Omnis anima, quae ederit sanguinem, peribit (excidatur) de populo suo »; 17,10 : « Homo quilibet de domo Israel et de advenis, qui peregrinatur inter vos, si comederit sanguinem... disperdam eum de populo suo »; 19,26 : « Non comedetis (carnes) cum sanguine »;

Deut. 12,23 demum tota lex repetitur et denuo inculcatur : « Hoc solum cave, ne sanguinem comedas ». — Simili modo *Exod.* 22,30 prohibetur, ne filii Israel de carne, « quae a bestiis fuerat praegustata », i. e. de carne morticina, comedant; *Lev.* 11,40 statuitur, eum, qui ex carne morticina manducaverit, immundum fore usque ad vesperam; *Lev.* 17,15 praeceptum ad advenas extenditur. — Neque est nuda repetitio ac multo minus contradictio, si *Exod.* 13,2 omne primogenitum Deo sacrum declaratur, 13,11 sqq. 34,19 pueri primogeniti redimendi praecipiuntur, et *Num.* 3,41 sqq. in redemptorum locum Levitae sufficiuntur; — aut si *Exod.* 13,13 et 34,20 primogenitus asini, utpote animalis immundi, aut ove redimendus aut occidendus praecipitur, sed postea *Lev.* 27,27 et *Num.* 18,15 generali lege statuitur, primogenitos omnium animalium immundorum pecunia esse redimendos. — Neque contradictio habetur, si *Exod.* 21,1 sqq. et *Deut.* 15,12 sqq. servum hebraeum septimo servitutis anno libertate donandum praescribunt, *Lev.* 25,39 autem, ubi de anno iubilaeo sermo est, eum usque ad annum iubilaeum servire vult; nam haec altera lex, uti patet, illos servos spectat, qui ultimis sex annis ante iubilaeum in servitutem redacti vi priorum legum ultra iubilaeum retineri potuerunt.

Non paucae quoque, quae inter leges adesse dicuntur, contradictiones interpretationi arbitrariae et erroneae innituntur. Mirum sane esset, si Iudaei nescivissent, num quinque an tria dumtaxat maiora festa quotannis celebrare tenerentur; nostri adversarii vero *Lev.* 23 et *Num.* 28,29 quinque, sed *Exod.* 23,14 sqq., 34,18 sqq. et *Deut.* 16 tria praescripta esse vident, quia non animadvertunt, tria dumtaxat esse, in quibus coram Domino apparere iuebantur, alia praeterea duo, in quibus aequae ac in sabbathis coetus sacri erant celebrandi. Si « criticis » fidem adhibemus, Iudaei nescire poterant, quanam sacrificia in die primitivorum essent offerenda, Iudaei ipsi autem inter *Lev.* 23,18 sq. et *Num.* 28,27 sq. contradictionem non invenerunt, quia priorem legem de sacrificiis una cum panum primitiis offerendis, alteram de aliis sacrificiis eodem die offerendis agere sciebant. Neque inter *Num.* 4,3. 23. 30. 35. 47 et inter *Num.* 8,23 sqq. contradictionem viderunt Hebraei, quamquam in priore capite levitae inde a trigesimo aetatis anno, in altero inde a vigesimo quinto anno ministerium suum obire iuebantur, quoniam in priore capite sermonem esse de iis levitis sciverunt, qui in peregrinatione res ad tabernaculum spectantes portabant, in altero de omnibus, quibus ministerium coram Deo incumberebat¹³. Quid quod adversarii nostri *Exod.* 12 et 13 duas diversas leges de paschate celebrando et de primogenitis consecrandis dari arbitrentur, non attendentes hanc legem 12,1 a Deo Moysi et Aaroni tradi, 13,3 a Moysse populo promulgari¹⁴?

12. Cfr *Delitzsch* Comment. über die Genesis. Ed. 4. p. 45.

13. Alii censent priorem legem postea esse mutatam, quia maior levitarum numerus requirebatur; praeferenda autem videtur explicatio supra data.

14. De aliis, quae inveniuntur, contradictionibus cfr *Welte* Nachmosaisches p. 137 sqq.; *Hengstenberg* Authentie des Pentateuchs II. p. 359 sqq.; *Ranke* Untersuchungen über den Pentat. II. p. 361 sqq. etc.

39. — IV. De quarto argumento, quod EX TITULIS ET CLAUSULIS particularum nonnullarum et EX NEXUS DEFECTU contra unitatem Pentateuchi desumitur, paucissima addemus¹. Etsi enim olim omnes illi, qui ex minutis fragmentis integrum opus coaluisse contenderunt, argumentum hoc non parum urgerent, hodie hypothese fragmentorum prorsus explosa vix invenietur, qui illo uti velit. Titulos, quibus novae quaedam partes indicantur, clausulasque, quibus nonnullae pericopae terminantur, in Pentateucho inveniri, nemo negabit; inscriptione decies repetita אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת וְג' Genesin in decem partes distribui, atque clausulis « Haec sunt praecepta, quae mandavit Dominus Moysi in monte Sinai » (*Lev.* 27,34), « Haec sunt mandata atque iudicia, quae mandavit Dominus... in campatribus Moab » (*Num.* 36,13) tertium et quartum libros a reliquis separari, ipsi supra iam diximus; neque hae formulae sunt solae, quas adhibitas esse videmus. At si partium tituli et clausulae librum aliquem a variis scriptoribus scriptum esse demonstrant², nescio an multos sive antiquos sive modernos inveniamus, quorum unitas non sit neganda, quique diversis auctoribus non sint attribuendi. Numquid soli Moysi partes operis sui titulis distinguere non licuit?

Laxiorem quoque esse nexum in tribus libris intermediis non negamus; at id non mirabitur, qui ad eorum argumentum et originem attenderit. Leges enim eos continere non logico, sed chronologico ordine dispositas saepius iam diximus; prout enim occasio eas necessarias reddidit, a Deo latae atque a Moyse promulgatae et conscriptae sunt; immerito igitur aetior inter eas nexus quaeritur. Neque tamen in his quoque libris omnem nexum deesse, ex analysi supra tradita (3. 4. 5.) elucet, in Genesi autem et Deuteronomio talem habemus nexum, ut hodie illi quoque, qui Pentateuchum recentiore tempore ex variis documentis compositum dicant, eum agnoscant.

1. Contra antiquiores rationalistas, Vater, De Wette, Hartmann etc., qui hoc argumento usi sunt, disputat *Wette* Nachmosaisches p. 67 sqq. Quam debile vero sit argumentum, ex eo elucet, quod De Wette, qui in prioribus Introductionis editionibus illud non semel protulit, in recentioribus illud prorsus praetermiserit.

2. *Bleek-Wellhausen* Einl. p. 97 ex clausulis, quae *Lev.* 7,37 sq.; 11,46 sq.; 14,54-57; 15,22 sq. leguntur, concludit leges illas separatas constituisse collectiones, antequam in unum corpus sint congregatae; quo autem cum iure haec conclusio deriveretur, nemo facile dixerit. Annon Moyses ipse, quum illas immediate postquam latae erant in opus suum transferret, eiusmodi clausulis eas a reliquis separare potuit? Quod si negatur, ad antiquam fragmentorum hypothesin erit revertendum, a qua et Bleek et Wellhausen abhorrent.

§ 6. — *De mosaica origine legislationis deuteronomicae et sacerdotalis.*

40. — Disputationi nostrae, qua mosaicam Pentateuchi originem adstruere et defendere nobis proposuimus, finem iam imponere licebat. Argumenta enim, quibus moderni « critici » eius antiquitatem et unitatem impugnare et convellere sunt conati, omni probandi vi carere ostendimus, atque argumenta nostra, quibus Moysen eius auctorem esse demonstravimus, invicta remanent. Attamen duorum systematum, quae de Pentateuchi origine in rationalistarum scholis hodie propugnantur, refutationem demonstrationi nostrae complementi gratia addere non erit plane inutile. Etenim hodie divisus est « criticorum » pentateuchicorum exercitus in bina castra inimica, quae unitis quidem viribus mosaicam operis nostri originem impugnant, inter se autem vehementi bello concertant. Alii videlicet Deuteronomium totius Pentateuchi recentissimam esse partem contendunt, legislationemque, quae in Deuteronomio habetur, leges praecedentium librorum supponere easque partim excoluisse partim mutasse censent. Alii vero intermediorum librorum leges, quas nomine « codicis sacerdotalis » comprehendunt, Deuteronomio recentiores atque post exilium Esdrae aetate confictas esse volunt¹. Quae interna « scholae criticae » dissidia ad nos quidem per se non pertinent, et libenter cum aliis interpretibus catholicis ea silentio praetermitteremus, nisi utriusque systematis refutatione nostra thesis de mosaica Pentateuchi origine confirmaretur. Namque priores, dum firmissime tenent in narratione et legislatione Deuteronomii priores libros mosaicos cognitos supponi, tam asseveranter et fidenter Deuteronomium ipsum Moysi abiudicant, ut hac de re nullatenus dubitari posse contendant²: quapropter si eorum argumenta, quibus Deuteronomii iuniorem aetatem stabilire volunt, nullius esse roboris ostenderimus, eo ipso etiam contra eos demonstravimus priores libros Moysi non posse abiudicari. Atque simili ratione contra alterius sententiae patronos, qui in « codice sacerdotali » deuteronomicam legislationem supponi censent, si vestigia « codicis sacerdotalis » in antiqua historia israelitica usque ad mosaicam aetatem inveniri ostenderimus, integri operis mosaicam originem stabilivimus.

1. Cfr *supra* 10 p. 25 sqq. ubi utriusque scholae rationalisticae systemata adumbravimus.

2. Cfr *Bleek Wellhausen* Einl. p. 106; *De Wette Schrader* Einl. p. 294; *Davidson* Introd. I. p. 353 sqq. etc. *Wellhausen* (Prolegomena zur Gesch. Israels p. 9) asserere non dubitat: « In allen Kreisen, wo überhaupt auf Anerkennung wissenschaftlicher Resultate zu rechnen ist, wird anerkannt, dass es (Deuteronomium) in der Zeit verfasst,

in der es entdeckt und der Reformation des Königs Josias zu Grunde gelegt wurde : diese letztere ward etwa eine Generation vor der Zerstörung Jerusalems durch die Chaldaer durchgeführt ».

41. — I. DEUTERONOMII MOSAICAM ORIGINEM argumentis certis supra (15. 17. 19) iam demonstravimus, ubi ostendimus Moysen ipsum sese Deuteronomium, uti reliquorum, librorum auctorem asserere et Deuteronomium, aequè ac libros reliquos, in aliis historicis et prophetiis scriptis semper cognitum supponi; in refutandis quoque adversariorum obiectionibus satis multas ex Deuteronomio desumas iam attigimus. Nihilominus, ut plenior sit nostra demonstratio, hoc loco omnia ea colligemus, quibus Bleek et de Wette recentiore eius originem demonstrare conantur.

Tres theses statuit Bleek : 1° Deuteronomium multo maiorem, quam reliqui Pentateuchi libri, monstrat unitatem, atque tres praesertim, quibus constat, conciones quum dicendi genere tum tota sua indole tantam inter se habent similitudinem, ut eas eidem scriptori attribueri cogamur; at 2° scriptor hic Moyses esse nequit, sed 3° Deuteronomium diu post mosaicam aetatem conscriptum est¹.

1. Primae thesi, cui plerique alii quoque « critici » assentiuntur², absit ut contradicamus; libentissimo animo potius eam amplectimur. Duas reliquas autem recte a nobis respui et reiici demonstrabimus. Secundam suam thesin stabilire vult duobus argumentis iisque tam levibus et futilibus, ut merito mireris, quod vir eruditus ea in medium afferre sit ausus.

a.) « In Deuteronomio, inquit, inveniuntur leges, quas hac forma Moysen tradidisse *prorsus est improbabile* (durchaus unwahrscheinlich), ex. gr. de futuris regibus et de re militari (*Deut. 17,14 sqq.; 20*), quibus complures aliae adiungi possunt [quas tamen non recenset]; praeterea alia quaedam leguntur, quae Moysen hac forma in suis concionibus protulisse *omnino non est probabile* (durchaus nicht wahrscheinlich), quo pertinent 2,12; 19, 14; 3,11. 14. Atque ea quoque, quae de Aaronis morte et de levitarum electione (10,6-9) historice referuntur, ea saltem qua exstant forma *aliquid improbabile* habent (etwas Unwahrscheinliches und nicht Natürliches). Iam vero in istis concionibus omnia tam arcte cohaerent, ut unum sine altero repudiare non liceat; ergo integrum Deuteronomium saltem ea in forma, qua hodie illud habemus, Moysi abiudicandum est, etsi forte genuinae Moysis conciones constituent eius fundamentum. Idque eo magis, quo certius ex 1,1 sqq. elucet, Deuteronomium in occidentali plaga Iordanis esse conscriptum ».

Argumentum hoc facillime in adversarium nostrum retorquemus hac ratione. Tam arcte omnia in Deuteronomio cohaerent, ut unum sine altero repudiari nequeat et ut omnia ab eodem scriptore conscripta sint dicenda. Atqui certissimum est, quam plurima in Deuteronomio legi, quae eo dumtaxat tempore dici et scribi potuerunt, quo populus recenter ex Aegypto egressus sedes suas in terra promissa nondum occupaverat. Ergo mosaica

aetate et a Moyse ipso conscriptum est. Ad minorem autem nostram demonstrandam paucis quibusdam textibus, quos magis minusve probabiles dicemus, non indigemus, sed ad totam Deuteronomii indolem provocamus, quod continuo monet Israelitas, ut servitutis aegyptiacae memores sint (5,15; 7,18; 8,26; 10,19 etc.), atque continuo *futuram* terrae occupationem respicit (4,1 sqq.; 6,1 10; 7,1 16 sqq. etc.). Profecto mirum esset, si falsarius aliquis septem vel octo saeculis postquam populus quietus in terra conседit, occupationem terrae ita semper velut futuram supposuisset, ut ne semel quidem sese proderet. Multo magis autem mirum, quod in lege regia regem futurum monendum censuerit, ne populum in Aegyptum reducat (17,16). Cuinam, quaeso, aetate Ezechiae, qua Deuteronomium scriptum esse fingit adversarius noster, in mentem venire potuit, regem populum in Aegyptum velle reducere? De singulis textibus nihil iis habemus addendum, quae supra disseruimus³. Unus solus novus textus affertur (10,6-9), qui cur a Moyse non sit scriptus aut scribi non potuerit, equidem non video. Infelix igitur est primum argumentum eoque infelicius, quia ad thesin gravissimam demonstrandam non nisi suspiciones, quas ipse adversarius probabiles dumtaxat asserere audet, afferre non dubitavit.

b.) Nescio vero an alterum argumentum priore non sit infelicius. « Conciones hae, inquit, omnes uno eodemque die coram populo habitae dicuntur; atqui orationes tam longas et tam graves uno die habitae esse parum est probabile (wenig wahrscheinlich), atque minus probabile est (noch weniger wahrscheinlich) Moysen, si eas revera una die habuisset, eas scribere potuisse; tempus enim, quod ab ea die, quo eas habuisse dicitur, i. e. a die 1. mensis 11. anni 40., usque ad eius mortem effluxit, ad eas scribendas non erat sufficiens, praesertim quum gubernio populi valde esset occupatus. Quibus consideratis dicamus oportet, longiores illas conciones, ac proinde ipsum Deuteronomium, iuniori scriptori debere ».

Si Moysen conciones suas, antequam eas haberet, scripsisse diceremus, maior iam illa, quae urgetur, improbabilitas dispareret; atque ne admodum quidem difficile, nedum impossibile fuit uno eodemque die integrum Deuteronomium coram populo recitare. Nugas igitur hasce relinquamus pauloque graviora videamus, quae ad tertiam thesin stabiliendam proponit.

1. Bleek Wellhausen Einleitung. Ed. 4. 1878. p. 106 sqq.

2. Riehm (Die Gesetzgebung im Lande Moab. Gotha 1854.) et Kleinert (Das Deuteronomium und der Deuteronomiker. Leipzig 1872.) cum paucis aliis quidem Deuteronomium quoque discernunt eiusque unitatem negant a.) quia quatuor inveniantur partium tituli (1,1 sqq.; 4,44 sqq.; 28,69; 33,1) b.) quia eius argumentum partim sit historicum (1-4; 27 sqq.), partim sit legislativum (5-26), c.) quia pars legislativa in partibus historicis velut opus iam completum et scriptum nomine הַתּוֹרָה הַזֶּה (« haec lex ») designetur; d.) quia nonnullae, etsi leves, inveniantur discrepantiae inter partes historicas et legislativas; e.) quia nonnullae (2,10-12. 20-23; 3,9. 11; 28, 28-37. 49-51; 29,21-27; 30,1-10) certe a iuniore manu sint addita et c. 27. loco inepto insertum (Kleinert p. 31 sqq.; 166 sqq. etc). Partium vero titulis unitatem libri non destrui evidens est, nisi plerorumque operum unitatem negare velimus. Neque minus est evidens, unitatem libri ideo non tolli aut destrui, quia aliae eius pericopae sint histo-

ricae, aliae legislativae, modo ad unum eundemque finem conspirent; iam vero historicae Deuteronomii partes, quum legibus commendandis et inculcandis inserviant, auferri nequeunt, nisi tota libri indole unitateque destructa. Tertium argumentum ex locutione *הַחֹרֶה הַזֶּה* desumptum erroneae interpretationi innititur; quia verba « *haec lex* » nec de Deuteronomii parte nec de integro Deuteronomio sed de toto Pentateucho, aut si mavis de intermediis libris intelligantur oportet (15. III. 2. p. 42 sqq.). Discrepantias ipse Kleinert (p. 181 sq.) tam leves esse censet, ut unitatem non destruant; addamus eas erroneis interpretationibus originem debere. Quis enim *Deut.* 19,1 sqq. a 4,41 discrepare dicet, si attenderit 4,41 de civitatibus refugii in terra transiordanica, 19,1 sqq. de civitatibus refugii cisiordanicis sermonem fieri, aut quae est discrepantia, si 2,28 Moabitis filiis Israel alimenta « pretio vendidisse » conceditur, sed eos 23,5 « cum pane et aqua occurrisset » i. e. gratis cibum Israelitis obtulisse negatur? Iam eiusmodi sunt reliquae discrepantiae, quas vel puer sine ullo negotio conciliabit. Textus in quinto argumento allegati partim sunt notae historicae (2,10 sqq. 20 sqq.; 3.9. 11). quae cur a Moyse ipso non sint scriptae, difficile est dictu, partim poenae ob violatam legem annuntiatae (28,28 sqq. 49 sqq.) aut praemia ob observatam legem promissa (30,1 sqq.), quae, dummodo vera vaticinia admittantur et Moysi propheticus spiritus concedatur, nullam difficultatem creant. Quod autem Deuteronomium iam 26,15 terminari atque c. 27 inepte inter 26,19 et 28,1 sqq. inseri adversarius dicat, censeatque 27,9. 10 ante 26,15 esse ponendos, ut novam partem inchoent, 26,19 autem immediate cum 18,1 sqq. esse coniungendum, id aequè ineptum atque arbitrarium est. Qui ad totius libri structuram attenderit, omnia isto in loco optime connecti non negabit. — Longe ulterius recentissimi « critici » in Deuteronomio discerpendo progrediuntur (*Stark Das Deuter.. sein Inhalt u. seine Form.* 1894; *Steuernagel Die Entstehung des deuteronom. Gesetzes* 1897, cfr *supra* n. 11 p. 30), sed eiusmodi conjecturis, quibus iuvenes quidam professores sibi nomen famamque parare conantur, immorari operae pretium non est.

3. Cfr *supra* p. 74. 77. 84. 89 sq. 91. 93. 94 sqq.

2. — Ut recentiorem Deuteronomii aetatem demonstret, Bleek praesertim leges, quae levitas sacerdotesque easque quae locum spectant, in quo sacrificia sint offerenda, in medium affert. Iisdem fere etiam abutuntur Graf et Wellhausen cum suis sequacibus, ut iuniorem « codicis sacerdotalis » originem demonstrent.

a.) Primum argumentum ex decimis, quae levitis solvendae erant, desumitur. Etenim *Num.* 18,20-32 omnes decimae levitis attribuantur, at *Deut.* 14,22-29 Israelitae decimas suas ad locum quidem, quem Deus sibi sit electurus, afferre iubentur, sed non eum in finem ut levitae illis fruantur, sed ut ipsi ex iis epulas celebrent, ad quas etiam levitas utique invitare morantur. Maius autem ius ad istas decimas levitis non attribuitur, quam peregrinis, pupillis, viduis. Quae differentia inter legislationem leviticam et deuteronomicam non explicatur, nisi statuatur legem deuteronomicam esse latam, postquam frigescente primo fervore lex a Moyse in *Num.* 18 promulgata in desuetudinem abierat. Quam argumentationem prorsus invertit altera « criticorum » schola; legem enim deuteronomicam antiquiorem esse contendit, sed eam postea a sacerdotibus levitisque ex avaritia esse mutatam (*Num.* 18), eique recentissimo tempore etiam decimas de animalibus solvendas esse additas (*Levit.* 27,32)⁴.

Utri palmam attribuemus? Neutri, ni fallor, quandoquidem utraque a vero aberrat. Quasnam decimas et quibusnam eas solverint Iudaei, procul dubio ex solis hebraicis fontibus discere poterimus; iam ex iis constat duplicem vel triplicem decimam Israelitis fuisse solvendam. « Decimam dabam, inquit Tobias, filiis Levi ministrantibus in Ierusalem (cfr *Num.* 18,20 sqq.) et secundam decimam divendebam et ibam et expendebam ea in Ierosolymis per singulos annos (cfr *Deut.* 14,22 sqq.), et tertiam dabam sicut conveniebat »⁵. Tertia haec decima (*Deut.* 14,28) tertio quoque anno inter levitas et pauperes distribuenda erat⁶. Nec in Deuteronomio igitur lex Numerorum ob frigescentem fervorem minuitur, nec in Numeris lex Deuteronomii ob avaritiam sacerdotum augetur, sed utraque lex de diversis decimis agit. Tota ergo difficultas ex eo exoritur, quod in Deuteronomio plena et completa legislatio contineri asseritur, id quod falsissimum est. Neve *Ezechiel* (44, 28-31) decimae incognitae fuisse, sed 2 *Esdr.* 10,38 dumtaxat commemorari dicantur; nam *Ezech.* 40-48 prophetica visione describit illa, quae in regno messianico sint futura, et si quis omnia illa, quae de sacerdotibus, levitis, sacrificiis etc. ibi tradit, sensu literali intelligere voluerit, etiam illa quae de mira divisione terrae inter duodecim tribus (45. 48), de flumine subter limen templi exeunte et totam terram pervadente (47) etc. traduntur, literali sensu intelligat oportebit (*infra* 280). Nehemias autem de decimis non loquitur, velut de re nova illo tempore introducenda; num quis sibi persuaserit, Israelitas reduces ex exilio nova onera in se suscipere voluisse, quae soli avaritiae et fraudi sacerdotum originem suam debuerunt? Equidem puto, Iudaeos reduces ad vectigalia solvenda propensiores non fuisse, quam homines esse solent; neque enim tantum tempus a destructa civitate effluxerat, ut scire non potuerint, quas decimas maiores eorum solverant.

b.) *Num.* 35,1-8 levitis oppida in Palaestina attribuuntur, quae postea Iosue (21,1 sqq.) sorte illis assignat; sed Deuteronomista de oppidis illis non loquens levitas describit propriis sedibus carentes et velut peregrinos in medio reliquorum Israelitarum degentes (*Deut.* 12,12. 18; 14,27 sqq.; 16,11. 14; 18,6; 26,12). Qui levitarum status Salomone mortuo exortus esse videtur, postquam Ieroboamo rege Israel sacerdotes et levitae omnes in regnum Iudaeae recipere sunt coacti (2 *Paral.* 11,13) et oppidis leviticis tribuum Iudaeae et Benjamin multitudini non sufficientibus consederunt, ubi potuerunt⁷.

Rursus falso supponitur completam legem in Deuteronomio tradi, et falsae interpretationi textuum deuteronomicorum tota obiectio innititur. Verba enim « levitae, qui in urbibus vestris (commorantur) », « qui intra portas tuas sunt » etc., eos peregrinos fuisse non dicunt, sed eos non eodem modo, quo reliquas tribus, « partem et possessionem » in terra promissa habuisse atque solius haereditatis respectu « peregrinis, qui in urbibus Israelitarum commorabantur » esse assimilatos. Adde autem levitas in urbibus, quae eis attributae erant, non solos habitasse⁸, atque probabiliter iam statim ab initio, quum multa oppida iis attributa per sat longum tempus in potestate Chanaanacorum remansissent, coactos esse, ut in aliarum tribuum oppidis refugium quaererent⁹.

c.) In prioribus libris inter levitas, quibus inferiora ministeria in taber-

naculo deportando etc. incumbunt, et inter sacerdotes accurate distinguuntur; sacerdotes vocantur « filii Aaron » (« Aaron et filii eius »), levitae autem « fratres Aaronis ». Sed in Deuteronomio haec distinctio disparet; levitae enim sacerdotalia munia obeunt, sacerdotes autem non amplius « filii Aaron », sed « filii Levi » vel « sacerdotes levitae » (הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם Vulg. « sacerdotes levitici generis ») appellantur, quae denominatio in iunioribus dumtaxat libris (*Ierem.* 33,18. 31; *Ezech.* 43,19; 44,15 etc.) adhibetur. Rem iterum prorsus invertit altera rationalistarum schola. In Deuteronomio enim tribum sacerdotalem modeste se gerere edocemur, in « codice sacerdotali » autem limites excedere; etenim non tantum tribui Levi in *Num.* 1,47 etc. a ceteris tribubus separatae oppida specialia assignari, sed eiusdem tribus etiam duas classes, Aaronitarum et Levitarum, distingui, quum huius distinctionis nec in Deuteronomio nec in antiquioribus libris, sed in libris dumtaxat post exilium exaratis (*Esdr.* *Nehem.*, *Paral.*) vestigium appareat : quare concludendum « codicem sacerdotalem » Deuteronomio esse iuniorem¹⁰.

Qua domestica « criticorum » lite omissa negamus levitis in Deuteronomio munia sacerdotalia attribui et omnes levitas sacerdotibus aequiparari; recte autem id nos negare ex *Deut.* 18 elucet. Quo in loco (18,1) primum sacerdotibus et levitis, integrae tribui Levi (לְכֹהֲנֵי הַלְוִיִּם כָּל־שִׁבְטֵי לוי) « pars et haereditas » in Israel negatur, deinde edicatur, quid sacerdotibus (18,3-5), demum quid levitis (18,6-8) competat; procul dubio appositio « omni tribui Levi » (v. 1.) sensu careret, si omnes levitae fuissent sacerdotes. Addi quoque potest, locutionem שָׂרָה אֶת יְהוָה vel שָׂרָה בִּישָׁם, quod de solis sacerdotibus praedicatur (*Deut.* 17,12; 18,5; 21,5 cfr 1 *Reg.* 2,11; 3, 1 etc.) non esse idem ac שָׂרָה לִפְנֵי יי, quod de sacerdotibus et levitis, sed etiam de prophetis (3 *Reg.* 17,1; 18,15 etc.) usurpatur. Illud quidem concedamus oportet, sacerdotes in Deuteronomio nunquam « filios Aaronis », sed « filios Levi » aut « sacerdotes levitas » (leviticos) appellari; sed quid inde? Nomine enim hoc (« sacerdotum levitarum » vel leviticorum), qui etiam *Ios.* 3,3; 8,33 usurpatur, tantum abest, ut differentia inter levitas et inter sacerdotes negetur, ut illi sacri scriptores, qui differentiam hanc valde urgent, eo uti non dubitent (2 *Par.* 5,5; 23,18; 30, 27; 1 *Esdr.* 10,5). Id unum igitur quaeritur, quomodo hoc nomen sit explicandum. Sunt qui ex levitis nonnullos, etsi ab Aarone non descendissent, ad sacerdotium mosaico tempore admissos esse ideoque sacerdotes communi nomine « filios Levi » appellatos esse censeant. Qua autem ratione id probetur, ignoro; quare potius dicendum, post Aaronis mortem, quum sacerdotium iam in varias familias, quae omnes ab Aarone descendebant, transisset, eorum originem leviticam potius quam aaroniticam esse consideratam; omnes enim levitas pro primogenitis elegerat Deus, ut speciali modo sui essent (*Num.* 3,12), atque tota tribus Levi « non habebat partem neque possessionem cum fratribus suis, quia ipse Dominus possessio eius erat » (*Deut.* 10, 9; 18, 3 etc.)¹¹.

d.) Ultimum argumentum suum desumit Bleek ex loco, in quo secundum

Deuteronomium sacrificia offerenda erant; sed de hac obiectione statim (44. p. 138 sqq.) erit agendum.

4. *Bleek Wellh.* Einl. p. 47. 108. Cum Bleek fere consentiunt *Riehm* Gesetzgebung im Lande Moab. p. 42 sqq., *Knobel* in *Lev.* 27,30 etc. Oppositam partem tumentur *Kleinert* Das Deuteronomium. p. 74 sqq., *Wellhausen* Prolegomena zur Gesch. Israels. p. 163 etc. *Wellhausen* l. c., si asserit inauditum esse id, quod in Numeris etiam decimae animalium praescribantur (« Wahrhaft unerhört ist es, dass der Zehnte, der sich der Natur der Sache nach [!?!] nur von Gegenständen festen Maasses, von Korn, Most und Oel versteht, im Priestercodex auch auf das Vieh ausgedehnt wird »), oblitus est, Iacobum Deo promississe « decimas cunctorum, quae sibi esset daturus » (*Gen.* 28,22); num forte pecora daturus non erat Deus? Nonne reges quoque addecimabant subditorum greges (1 *Reg.* 7,17)?

5. *Tob.* 1,7 (Secundum text. graec.); cfr *Ioseph.* Antiqu. IV. 8,22 « Praeter duas decimas, quas quotannis solvere praecepi, alteram quidem levitis, alteram ad epulas, tertio quoque anno tertia conferatur ad distribuenda quae desunt mulieribus viduis et pueris orphanis. »

6. Cfr *Haneberg* Relig. Alterthümer der Bibel. Ed. 2. p. 573 sqq.; *Gutberlet* das Buch Tobias. 1877. p. 64; *E. Rupprecht* Des Rätsels Lösg. II. 2. 1897. p. 154 sqq.

7. *Bleek-Wellhausen* Einl. p. 109; *Riehm* Die Gesetzgebung etc. p. 31 sqq.; *Kleinert* Das Deuteron. p. 147 etc.

8. *Lev.* 25,32 sqq.; cfr *Ios.* 21,11. 12; 1 *Reg.* 6,13. 15.

9. *Ios.* 16,10; 17,11 sq.; *Iudic.* 1,27 sqq.; 3 *Reg.* 9,15 sqq. Cfr *Ios.* 21,21. 25. 35.

10. *Bleek Wellh.* Einl. p. 109 sq.; cum quo consentiunt *Riehm* l. c. p. 33 sqq. 94 sqq. *Kleinert* l. c. p. 145 sq. etc. Ex alterius scholae asseclis cfr *Wellhausen* Prolegomena. p. 151: « Während im Deuteronomium der geistliche Stamm der Leviten noch bescheiden auftritt, wird im Priestercodex massiver Ernst damit gemacht » etc.; *Reuss* Gesch. der A. T. p. 362 sq.

11. Accuratio huius quaestionis et praecedentium tractatio pertinet ad Archaeologiam. Interim monemus, nuspiam in Deuteronomio sacerdotibus quidquam attribui, quod solis levitis competat. Cfr *Hengstenberg* Authentie des Pentat. II. p. 403. De sacerdotibus et levitis cfr *Haneberg* Religiöse Alterthümer. p. 508 sqq.

42. — Prioribus hisce argumentis ab aliis nonnulla adduntur, quae paucis expediemus.

Opinionibus religiosis Deuteronomium a prioribus libris differre et iuniorum suam originem prodere asseritur. Etenim in Deuteronomio Dei unitas (4,35. 39) et invisibilitas (4,12. 15) praedicatur, Deus ipse tamquam Deus foederis (4,7; 10,14 sqq.) celebratur atque per se ipse, nullo nec Angelo nec Moyse interveniente, cum populo agit (1,30; 7,20 sqq.; 11,13 cfr *Exod.* 23,20). A populo autem cordis potius animique puritas, quam externa legum observantia postulatur (5,26; 13,5; 30,6. 16. 20)¹. — Quamquam, id quod per se patet, religiosis opinionibus libros mosaicos inter se differre negamus, tamen nec omnes prorsus ideas religiosas, quae in prioribus libris revelatae sunt, etiam in Deuteronomio inveniri concedimus, atque novas quoque nonnullas in Deuteronomio addi libenter fatemur; secus enim superfluum esse Deuteronomium, aliquis conicere poterat. At exemplis allatis ne id quidem demonstratur, quod concedere possumus, multo minus autem talis differentia, quae diversos auctores aut iuniorum aetatem prodat. Dei unitatem

in omnibus mosaicis libris praedicari tam evidens est, ut ipsis adversariis iniuriam inferremus, si id demonstraremus. Invisibilitas autem Dei disertius fere, opinor, *Exod.* 33,20, quam *Deut.* 4,12 asseritur, et quid sibi volunt tres intermedii libri, nisi integri docent, Deum populum Israel de cunctis populis in peculium sibi elegisse, ut esset « regnum sacerdotale et gens sancta » (*Exod.* 19,5. 6), ideoque foedus cum eo pepigisse (*Exod.* 24,4 sqq.)? Ad quid tendunt vel ipsae illae leges, quae leviticam munditiam praescribunt, nisi externa mundities sit internae imago? Nonne *Exod.* 20,6 una cum legum observantia et ante eam postulatur Dei amor, qui omnis sanctitatis internae est fons? Ad paraeneticum autem Deuteronomii characterem pertinet, quod frequentius haec dilectio inculcetur. Demum de Dei cum populo conversatione immediata *Deut.* 5,20 sqq. nihil aliud habetur, nisi quod *Exod.* 20,18 sq. legitur.

Quibus objectionibus ex argumento Deuteronomii desumtis alia additur ex eius stylo dicendique genere derivata. « Quamquam enim, inquit De Wette Schrader, sermo Deuteronomistae multiplici ratione cum dicendi genere sive scriptoris annalistici, sive scriptorum prophetici et theocratici consentit, sub alio tamen respectu tantopere differt, ut nullum sit dubium, quin quartus scriptor sit admittendus. Quae differentia non tantum in locutionibus nonnullis dicendique modis cernitur, sed maxime in diffusa verborum copia et in paraenetico caractere, qui Ieremiam et Is. 40-66 in memoriam revocat »². — Vix credi potest, hanc styli differentiam in auxilium vocari; eodem enim argumento Ciceronis orationes et epistolas diversis auctoribus attribuendas esse demonstrabimus; quis vero unquam ex uberiore verborum copia, vehementiore dicendi genere, floridiore stylo orationum deduxit eas ab epistolarum ad fam. auctore non esse habitas? Maiorem igitur dicendi ubertatem et vehementiam in Deuteronomio inveniri concedimus, sed ex ea quidquam contra mosaicam eius originem deduci negamus, donec scriptorem eundem eodem dicendi genere in omnibus suis operibus uti debere demonstretur³. Restant igitur paucae illae locutiones dicendique formulae, quae in prioribus libris non leguntur; at diversus librorum character differentiam illam satis explicat; oratores enim in verborum suorum delectu haud raro ad poeticam dictionem propius accedunt, atque longe maior phrasium numerus, quae Deuteronomio dicuntur propriae, huc spectant⁴. Praeterea animadvertite, easdem formas, quibus Pentateuchus a reliquis libris differt, in Deuteronomio quoque adhiberi (19. V. 4) atque ipsis adversariis fatentibus magnam esse in plerisque inter Deuteronomium et priores libros styli similitudinem.

1. De Wette Schrader Einleitung. p. 297 sq.

2. De Wette Schrader l. c. p. 296 : « Die Sprache und Diction des Verfassers dieses Buches weist zwar eine Reihe von Berührungspunkten wie mit den annalistischen, so namentlich mit den theokratischen und prophetischen Abschnitten des Pentateuchs auf; daneben aber geht durch seine Darstellung ein so bestimmt ausgeprägter, ganz eigenartiger Zug hindurch, dass es nicht dem geringsten (!?) Zweifel unterworfen sein kann, dass der Deuteronomiker so wenig mit dem annalistischen, wie mit einem der übrigen Erzähler zusammenfällt. Abgesehen von einzelnen Ausdrücken und Re

dewendungen, die zum *Theil* ganz entschieden (!?! jüngerer Sprachgebrauch beken-
nen, charakterisiren sich die in Rede stehenden Abschnitte durch eine auf den ersten
Blick sich bemerklich machende breite Wortfülle und einen stark paraenetischen Ton,
darin am meisten an Jeremia und Jes. 40-66 erinnernd ». Si « nonnullae phrases et
dicendi formulae *certissime* iuniorem linguam prodere » asseruntur, sufficit adscripsisse,
quod monet Wellhausen, historiam linguae hebraicae velut « *ceram mollem* » tractari
solere, ex qua figuras, quas vult, unusquisque exprimit. « Die Sprachgeschichte ist
es leider gewohnt wie weiches Wachs behandelt zu werden ». Prolegomena. p. 12.

3. Ipse *Straek* (Herzog P. R. E. XI. p. 448) fatetur : « Die Möglichkeit, dass die
Sprache eines geistig irgendwie bedeutenden Schriftstellers in verschiedenen Zeiten
und bei verschiedenen Gelegenheiten verschieden gewesen sei, wird nicht wohl be-
stritten werden können ». Quin immo id negare absurdissimum est.

4. In singulas phrases non inquiremus, quia id prorsus inutile et superfluum esse
censemus; de iis agunt *Wette* Nachmosaisches im Pentat. p. 8-41; *Smith* The Penta-
teuch. p. 530-551; ex protestanticis cfr *Keil* Einleitung Ed. 3. p. 116-119 etc.

43. — II. Iam DE « CODICIS SACERDOTALIS » ANTIQVITATE dicamus
oportet, quo nomine recentissima schola « criticorum » illam Penta-
teuchi partem designat, quam altera opus Elohistae I. vel Annalistae
aut opus fundamentale (Grundschrift) appellat. Novum autem ei nomen
attribuerunt, quoniam praecipuum eius argumentum constituunt
leges, quae ad cultum religiosum spectant. Constat enim integro *Le-
vitico*¹ affinisque *Exod.* (25-31; 35-40) et *Numer.* (1-10; 15-19;
25-36) partibus, atque historicam eius introductionem formant elohi-
sticae particulae Geneseos et prioris Exodi, conclusionem autem
pauca quaedam Deuteronomii et satis multa libri Iosue². Quo cum
iure haec a reliquo Pentateucho secernantur, opus non est denuo in-
quirere, siquidem iisdem fundamentis novum systema innititur, quae
supra (30-39 p. 99 sqq.) examinavimus; id unum definiendum restat,
quo cum iure origo huius legislationis aetati exsilii attribuatur. Si novis
enim « criticis » fidem adhibemus, iehovisticum quidem opus (I E), quod
historicum fuit solamque fere legislationem sinaiticam (*Exod.* 20-23
et 34) retulit, 9. et 8. saec., atque Deuteronomium 18. Iosiae anno (682),
Ieremiae ergo aetate haud diu ante exilium, prodiisse dicemus, codicem
sacerdotalem « vero non nisi exilio iam finito, medio scilicet » saec. 5.,
Esdrae ac Nehemiae aetate, terminatum esse tenebimus, ita ut codex ille
non antiqui regni Israelitarum, sed recentioris societatis religiosae
Iudaeorum, quae regnis israeliticis per Assyrios et Chaldaeos destructis
sola superstes fuit, leges continuisse dicendussit³. Contra quos hic urgere
nolumus, quod eorum systema supranaturalem Legis mosaicae origi-
nem prorsus neget (id enim cum reliquis systematis rationalisticis habet
commune), neque quod praeter Ieremiam omnesque eius aetatis prophe-
tas etiam Esdram ac Nehemiam sacerdotesque illius temporis falsa-
rios fuisse statuatur (cfr p. 29. 59. 72) eamque societatem religiosam,
quae Ecclesiae mater fuit, meris fraudibus et mendaciis originem de-

bere supponat, sed eos interrogabimus, quomodo illud probent.

Atqui pro systematis suo argumento nihil afferunt, nisi statum religiosum, qui in « codice sacerdotali » praescribitur, ante exsilium non existisse, conformem autem esse ei, qui Esdrae tempore exortus inter Iudaeos recentiores inveniatur. Si ad omnia et singula, quae ad hoc argumentum explicandum moderni rationalistae voluminibus integris attulerunt, respondere cogeremur, integrum volumen satis magnum nobis quoque esset scribendum; at id opus nequaquam est; ad pauca enim capita ipsi omnia revocant et de hisce solis disseremus. Unum autem praemoneamus oportet, quod ab adversariis prorsus praetermittitur. Accuratiores enim Legis mosaicae observantia, quam post exsilium inter Iudaeos obtinuisse fatemur, illis pro argumento est; sed intentioris huius sollicitudinis, qua Lex observabatur, causas non perspexerunt, quamvis in promptu et propatulo essent. Quis enim non videt, maximis illis poenis, quas Deus ob Legem violatam utrique regno Israel et Iuda infligerat, reliquias tandem eo adductas esse, ut Deo suo obedirent? Procul dubio ab ingressu populi in terram promissam usque ad exsilium babylonicum Deus multis magnisque poenis Israelitas ab idololatria revocare et ad se attrahere non cessaverat; at illi « non audierant, sed induraverant cervicem suam iuxta cervicem patrum suorum, qui noluerant obedire Domino Deo suo », quare coactus est Dominus « proicere omne semen Israel et affligere eos et tradere eos in manus diripientium » (4 Reg. 17). Destructis autem regnis Israel et Iuda atque civitate sancta temploque deletis in exilio degentes Iudaei tandem resipuerunt, neque in vanum fuisse maledictiones in Legis violatores olim promulgatas intellexerunt. Num mirum, quod post maximas has poenas maiore cum sollicitudine reduces Legem observarint? Accedit autem, quod satis pauci ex exilio in patriam sint reversi iique soli, qui poenis ad resipiscentiam adducti id unum curarunt, ut Domino suo reconciliati promissionum patribus factarum participes fierent; atque accurate quoque respiciatur ac perpendatur oportet, tam magnum inter eos, qui et cum Zorobabele et cum Esdra reversi sunt (cfr 1 Esdr. 2 et 8), fuisse sacerdotum et levitarum et nathinaeorum, qui infimis templi ministeriis occupabantur, numerum, ut decima fere novae societatis pars sacris ministris constiterit. Nonne hanc iure dicimus alteram esse rationem, quae reducum maiorem in Lege observanda fervorem explicet? Ad haec innuisse sufficit; ad ipsum wellhausianum systema nos convertamus⁴.

1. Lev. 17-26 tamen antiquius quoddam opusculum (Lex sanctitatis) fuisse dicitur ab auctore codicis sacerdotalis novis curis retractatum.

2. Omissis Geneseos partibus velut rem satis miram adscribimus illa, quae ex Exod., Num., Deut. « codici sacerdotali » attribuuntur: Exod. 1, 1-5. 7. 13. 14; 2, 23-25;

6,2-7,13; 7,19. 20 a. 21 b. 22. 23; 8,1-3; 8,11 b-15; 9,8-12; 12,1-20. 28. 37 a. 40,41; 12,43-13,2; 13,20; 14,1. 2. 4. 8 b. 9. 10,15; 16,1-3. 9-13 a. 16 b-18 a. 22-26. 31-35 a; 17,1; 19,1. 2 a.; 24,15-18; 25,1-31, 17; 34,29-33; 35,1-40,38; *Num.* 1,1-10, 28; 13,1-17 a. 21. 25. 26. 32; 14,1 a. 2 a. 5-7. 10. 26-28. 34-36; 15,1-16,1; 16,8-12. 16-22. 35; 17,1-20,1 a. 2. 3 b. 6. 12. 22-29; 21,4. 10. 11; 25, 6-31,54; 32,16-19. 24. 28-33; 33,1-36,13; — *Deut.* 32,48-52; 34,1 a. 7 a. 8. 9. Haec etiam exemplo sunt, quam sagaciter « critici » stylum singulorum versuum discernere valeant; maior autem apparet eorum sagacitas, quando inter noscunt, num auctori an redactori locutio vel particula quaedam debeatur.

3. *Wellhausen* (Proleg. p. 1) id sibi proponit inquirendum, « num mosaica Lex sit fons et origo historiae *veteris Israel*, an potius historiae *Iudaismi*, i. e. religiosae societatis, quae cladibus ab Assyriis et Chaldaeis inflictiis supervixit.

4. De wellhausiano systemate cfr *M. Flunk* *Pentateuchkritik* (Innsbr. Ztschr. für Kath. Theol. 1885. p. 597 sqq.), *I. Selbst* *Zur Orientirung über Methode u. Ergebnisse der Pentateuchkritik* (Katholik 1887. I. p. 337 sqq. 449 sqq. 561 sqq.), *Aem. Schöpfer* *Gesch. des A. T.* (Ed. 2. Brixen 1895. p. 213-251).

44. — Ad quinque capita a recentissimae scholae asseclis omnia illa revocantur, quibus iuniorem « codicis sacerdotalis » originem demonstrari censent. Quamquam nonnulla supra iam attigimus, ex ordine tamen illa examinabimus, ne difficultatem effugere videamur.

1. Prima difficultas ex loco desumitur, in quo Deo cultus publicus exhibendus erat sacrificiumque offerendum. Namque « codex sacerdotalis » uno solo in loco sacrificandum esse ubique supponit et diserte praecipit; tabernaculum foederis enim velut centrum totius cultus describitur. Iam vero in uno tantum loco sacrificia esse offerenda, antiqui Israelitae prorsus ignorarunt. Nam tempore ludicum ubique sacrificari videmus, atque item Samuel, Saul, David, Salomon ubique sacrificabant. Templo exstructo mons Sion praevalere quidem coepit, at eodem tempore etiam in excelsis sacrificia offerebantur nullo reluctantante; nam si 3. et 4. libri Regum cultum excelsorum vituperant, id ex eo provenit, quod eorum auctor, qui post Esdram vixit, pristina tempora secundum « codicem sacerdotalem » suae aetatis diiudicavit. In regno igitur Iuda ubique sacrificabatur, et idem in regno Israel factum esse testatur Eliae et Elisaei historia. Destructo demum regno Israel templum hierosolymitanum omnino praevaluit, neque tamen ante Iosiae aetatem excelsa deleta sunt atque mox post eius mortem iterum restituta. Tota igitur historia israelitica docet unitatem loci cultus fuisse incognitam.

Cum historia autem consentit legislatio : secundum iahvisticam legislationem (*Exod.* 20,4) Deo altare erigi potuit, ubicunque nomen suum manifestavit, atque huic praecepto consona est historia patriarcharum. In *Deut.* 12, 1-27 (qui liber tempore Iosiae exortus est) praescribitur, ut eo solo in loco sacrificetur, quem Deus sibi in terra promissa sit electurus, at simul permittitur, ut ubique animalia sacrificiis non destinata mactentur. Demum secundum *Levit.* 17,1-10 in uno loco non tantum sacrificandum, sed etiam mactandum est, atque in toto « codice sacerdotali » unitas loci supponitur.

Hinc habemus tres legislationes, quae correspondent historiae israeliticae; *Exod.* 20,4 observabatur usque ad Iosiam, *Deut.* 12,1 sqq. tempore Iosiae, « *sacerdotalis codex* » post exilium vel post Esdrae aetatem.

Quae confirmantur, si ad « tabernaculum foederis » respicimus; secundum « codicem sacerdotalem » tabernaculum foederis est centrum totius cultus israelitici; at de tabernaculo isto non amplius fit sermo, nisi *Ios.* 18,1, qui versus ipse ad « codicem sacerdotalem » pertinet, et in libris *Paralipomenon*, qui fidem nullam merentur; in omnibus aliis libris habitatio Dei, si ante exstructum templum mentio eius fit, ita describitur, ut *tabernaculum* intelligi non possit. Nam 1 Sam. (*Reg.*) 2. 3. de vera *domo* loquuntur; 1 Sam. (*Reg.*) 4. arca foederis sine tabernaculo in castra affertur, recuperata autem arca ad pristinum locum suum non reducitur (1 *Reg.* 6. 7.), id quod procul dubio fieri debuisset, si « *codex sacerdotalis* » fuisset cognitus tabernaculumque constitueret centrum cultus. Etiam 2 Sam. (*Reg.*) 6. David tentorium exstruxit, in quo arcam collocaret; mosaicum igitur tabernaculum, in quo Deus inhabitaret, illa aetate erat incognitum. Item 2 Sam. (*Reg.*) 7. Deus non in magnifico quodam tabernaculo, quale in « *codice sacerdotali* » describitur, sed in vilibus tentoriis habitasse supponitur. Si demum 3 *Reg.* 8,4 tabernaculum foederis templo illatum dicitur, de tentorio a Davide erecto verba sunt intelligenda, immo verba ista recentis interpolationis suspicionem omnino provocant. Tabernaculum foederis igitur, de quo in « *codice sacerdotali* » agitur, nunquam exstitit, sed ab auctore libri ad templi similitudinem est confictum. Etenim profecto in deserto sinaitico tam pretiosum et magnificentum aedificium a fugitivis nomadibus construi non potuit ¹.

Primam hanc objectionem fusius exposuimus, ut quanta cum arte adversarii historiam israeliticam totam invertant, clarius appareret; difficultas autem evanescit, quamprimum vera historia, prout a V. T. scriptoribus nobis tradita est, in memoriam revocatur ². Ab ultima igitur objectionis parte inchoantes primum de tabernaculo foederis dicemus.

a.) Operae pretium non est demonstrare, in deserto sinaitico tabernaculum istud construi potuisse. Rerum pretiosarum, quibus indigebant, copiam ex Aegypto secum abstulerant filii Israel; eo tempore, quo in Aegypto omnes artes florebant, Israelitae, qui in eorum templis et urbibus aedificandis occupati fuerant, artium earundem rudes certe non erant; eo in loco, prope quem Moysis tempore et iam diu ante Moysen fossores aegyptiaci monumenta lapidea hodie adhuc superstita excitarunt, Israelitae procul dubio parietes ex tabulis ligneis conficere et auro obducere potuerunt ³. Verum quia lignis et telis constructum erat, primum istud tabernaculum in aeternum non durasse evidens est. Iosue illud in Silo in tribu Ephraim fixit (*Ios.* 18,1) ibique « *coram Domino* » missae sunt sortes de terra distribuenda (*Ios.* 18,8. 10; 19,51). Quando autem brevi ante Iosuae mortem populus promisit, se alterum altare non esse habiturum « *praeter altare Domini Dei*, quod exstructum est ante *tabernaculum* eius » (*Ios.* 22,29), tabernaculum ipsum quinquaginta septem annis antea confectum et continuis quadraginta annorum peregrinationibus in deserto huc illuc transportatum ob vetusta-

tem suam non tantum saepius esse resarcitum, sed etiam integrum fere renovatum, ut primitivi tabernaculi mosaici rudera et reliquiae solae remanerent, quis rerum natura considerata in dubium vocabit? Quapropter verisimillimum est id, quod ante plus mille quingentos annos, quum nemo de rationalistarum difficultatibus cogitaret, Mischna tradidit, « in Silo non fuisse contignationem ligneam, sed structuram lapidum inferius, et aulaea superius; nam illum fuisse locum quietis »⁴. *Domus* igitur erat, quae aulaeis contexta speciem *tentorii* retinebat; quare utroque nomine apte appellabatur, ita ut nomen *domus Dei* (*Iudic.* 18,31; 19,18; 1 *Reg.* 2,3.) nihil admirationis habeat. Quoniam autem inferior pars lapidibus constabat, patet novum illud tabernaculum cum arca in castra non esse illatum (1 *Reg.* 4.); ceterum etiam Iosuae et primo Iudicum tempore arca foederis sine tabernaculo castra videtur esse secuta⁵. Neque maiorem admirationem excitat, quod arca Philisthaeis restituta in antiquam suam sedem non sit reportata; Israelitae enim poenis Bethsamitarum, qui non satis reverenter arcam tractaverant, edocti eam transportare noluerunt (1 *Reg.* 6,19 sqq.). Aedificium autem Siloniticum, postquam arca erat privatum, auctoritatis suae magnam partem amisit et penitus periit, quando ob causas, quas ignoramus, altare holocaustorum et reliqua tabernaculi vasa una cum antiqui tabernaculi mosaici reliquiis primum, ut videtur, in Galgala⁶, deinde in Nobe (1 *Reg.* 21,1 sqq.), demum in Gabaon (3 *Reg.* 3,4 sqq.; 2 *Paralip.* 1,3 sqq.) translata sunt eorumque causa similia aedificia ibi sunt exstructa, in quibus aliae quoque reliquiae vel res insignes (« ex voto ») conservabantur (1 *Reg.* 21,10). Tanta autem non fuit reliquiarum tabernaculi mosaici veneratio, ut arca foederis, quae verum et proprium praesentiae divinae erat symbolum, cum illis videretur necessario coniungenda. Tum demum, quando terminato templo arca est illata, Israelitae reliquiarum illarum sunt recordati et « tabernaculum foederis et omnia vasa eius » etiam in templum intulerunt⁷. Tantum igitur abest, ut tabernaculi foederis nulla fiat mentio, ut eius historiam ab ingressu populi in Palaestinam usque ad templum aedificatum contexere possimus. Quod autem tota Iudicum aetate pauca dumtaxat de eo, sicut de reliquo cultu, nobis sunt relata, id dolendum quidem, sed non mirandum est, siquidem tota illa aetas continuis bellis et perturbationibus erat exagitata.

1. Ita fere *Graf* Geschichtl. Bücher d. A. T. 1866. p. 55 sq.; *Reuss* Gesch. des A. T. 1881. p. etc., ac praesertim *Wellhausen* Prolegomena 1883. p. 17-54 et *Kuenen* Einl. 1886. p. 190 sqq. — Contra quae cfr. *G. Schumann* Wellhausensche Pentateuchtheorie 1892. p. 74 sqq.; *Green* Feste der Hebräer. 1894. p. 23 sqq.; *Rupprecht* des Rätsels Lösg. II. 2. 1897. p. 140 sqq.

2. Auctoritatem historicam librorum V. T. hic supponimus, infra suis locis eam demonstraturi; singulos tamen textus ab adversariis ideo tantum, quia suo systemati repugnant, reiectos interpretibus vindicandos relinquimus.

3. Si obiectionem hanc a *Wellhausen* l. c. p. 41 et a *Reuss* l. c. p. 467 sq. recoctam videret, quid diceret *Haneberg*, qui ante viginti fere annos eam iam obsoletam esse putavit? Relig. Alterthümer der Bibel. Ed. 2. München 1869. p. 165: « Was würden die ältern Kritiker (Bohlen, Vater, Vatke etc.), welche nicht für möglich hielten, dass

ein so kunstvoller Bau in der öden Sinaiwüste errichtet werden konnte, dazu sagen, wenn sie nun nicht ferne vom Sinai, in Sarbet el Chadim, die Ueberreste einer aegyptischen Niederlassung anerkennen müssten, die nach den dort gefundenen Inschriften lange vor Moses, aber auch zu seiner Zeit noch bestand? Da, wo aegyptische Bergknappen Steindenkmäler errichten konnten, welche drei Jahrtausende überdauerten, konnte es nicht an Mitteln fehlen, einen Bretterbau aufzuführen, welcher, wenn man von dem dabei verwendeten Golde absieht, dem ärmsten Städtchen Nordamerika's nur kurze Zeit als provisorische Kirche dienen würde ». Cfr etiam quae *Haneberg* l. c. p. 208 sqq. de fatis tabernaculi foederis disserit.

4. *Tr. Sebachim* 14,6. Cfr *Mischna* ed Surenhus. V. p. 59.

5. Cfr *Ios.* 3. 4. ac praesertim 6.; *Iudic.* 20,18. 26. Quem locum S. Hieronymus verbis « *hoc est in Silo* » in v. 18 insertis aliquantulum obscuravit. Vertendum erat : « Qui surgentes ascenderunt *Bethel* consulueruntque Dominum ». Arca foederis igitur, per quam Dominus consuli solebat, eo tempore erat cum exercitu in *Bethel*, licet tabernaculum esset in *Silo*.

6. 1 *Reg.* 10,8; 11,14 sq.; 13,7. 12; 15,12. 33. Quibus ex textibus tamen non omnino constat, etiam *tabernaculum foederis* in Galgala eo tempore adfuisse; id unum enim demonstrant, Deum in Galgala singulari modo praesentem adfuisse. Fieri autem potuit, ut ob metum Philisthaeorum *arca foederis* ex Cariathiarim in Galgala sit translata, potius quam in Silo, quia haec quoque civitas excursionibus Philisthaeorum magis patebat. Verba autem *coram Domino* (11,15; 15,33) de iis, quae coram tabernaculo vel coram arca gerebantur, adhiberi solent ita ut ex iis iure colligatur, Galgala non fuisse similem aliis locis, in quibus eo tempore sacrificabatur, sed singulari veneratione dignum ob tabernaculi vel arcae praesentiam. Ceterum *Poels* (Le sanctuaire de Kiriath Iearim, Louvain 1894.) demonstrare conatur, variis istis nominibus (*Gabaon*, *Nobe* etc.) *Cariathiarim* designari.

7. 3 *Reg.* 8,4. Quem textum *Wellhausen* (l. c.) spurium declarat, sicut omnes versiculos l. Iosue, in quibus de tabernaculo foederis sermo est, ad suum « codicem sacerdotalem » pertinere assertit. Ex. gr. integra pericope *Ios.* 17,10-18,10 secundum *Wellhausen* est iahvistica (I E), solo excepto 18,1, qui, *quoniam de tabernaculo loquitur*, ex « codice sacerdotali » insertus dicitur. Hac ratione *construitur* quidem et *fingitur* historia, sed virum vere criticum hic procedendi modus parum videtur decere.

b.) *At tabernaculum foederis usque ad templi exstructionem etiam centrum cultus fuit.* Quae ut demonstramus, prius de legibus ipsis circa unitatem loci latis dicendum est. Primam statim post decalogum promulgavit Deus : « Altare de terra facietis mihi et offeretis super eo holocausta et pacifica vestra : *In omni loco, in quo memoria fuerit nominis mei* (hebr. : in quo nomen meum commemoraverim i. e. maiestatem meam revelaverim), veniam et benedicam tibi » (*Exod.* 20,24.) Qua lege prohibetur quidem, quominus sacrificiorum locus arbitrarie eligatur, permittuntur autem sacrificia in omni loco, quem Deus singulari maiestatis suae revelatione sit consecraturus. Exstructo tabernaculo prima haec lex sub aliquo respectu est mutata et restricta. In tabernaculo enim Deus, quum requiescente super arcam columna nubium speciali modo praesens adesset, maiestatem suam continuo manifestavit; ideo coram tabernaculo semper sacrificari potuit et nova lege tabernaculum declaratur ordinarius religiosi cultus locus : « Homo quilibet de domo Israel, si occiderit bovem aut ovem sive capram in castris vel extra castra, et non obtulerit ad ostium tabernaculi oblationem Domini... peribit de

medio populi sui » (*Levit.* 17,3 sqq.). Legem hanc in solo deserto, quamdiu integer populus circa tabernaculum castrametabatur, observari potuisse atque omnem mactationem quoque alio in loco eum solum in finem prohibuisse, ut omne idololatriae periculum praecaveretur (17,7), non minus certum est, quam eadem lege priorem non plane esse abrogatam; num forte Deo in aliis quoque locis praeter tabernaculum maiestatem suam manifestare eosque hac revelatione consecrare non amplius licuit? Haec Levitici lex toto peregrinationis tempore viguit; mutanda autem erat, quum Israelitae in eo essent, ut terram promissam ingrederentur et in tota Palaestina dispersi coram tabernaculo omnia animalia mactare non possent. Ingressuris igitur in Palaestinam omni in loco mactare permittitur (*Deut.* 12,15), de sacrificiorum autem loco haec statuuntur: « *Ad locum, quem elegerit Dominus Deus vester de cunctis tribubus vestris, ut ponat nomen suum ibi et habitet in eo*, venietis, et offeretis in loco illo holocausta et victimas vestras » etc. (*Deut.* 12,5 sqq.). Quantopere lex haec primae in Exodo promulgatae consonet, evidens est, neque minus clarum, eam a secunda Levitici in eo maxime dissentire, quod pro tabernaculo locum in peregrinationibus semper mutante supponat fore domum Dei quandam fixam et stabilem. At hanc fixam Dei sedem non statim post ingressum in terram promissam exstructum iri ipsa iam insinuat; Deum enim locum sibi electurum praedicat, quando filii Israel Iordane transiecto et terra occupata « quietem habituri sint a cunctis hostibus per circuitum et *absque ullo timore sint habitaturi* » (*Deut.* 12,10 sq.). Atqui id non obtinuit, nisi salomonica aetate, « *quando habitabant Iuda et Israel absque timore ullo* » (3 *Reg.* 4,25 cfr 5,18); quare etiam ante Salomonem Deus « non elegit civitatem de universis tribubus Israel, ut aedificaretur domus et esset nomen eius ibi » (3 *Reg.* 8,16. 29). Tres igitur leges procul dubio correspondent tribus epochis historiae israeliticae, sed non ea ratione, qua volunt adversarii nostri. Lex enim Exodi sola valuit usque ad exstructum tabernaculum; quo exstructo lata est lex Levitici, quae (excepta prohibitionem illam de mactationibus) perduravit usque ad templi aedificationem, a quo tempore lex Deuteronomii urgere incepit. Num opus est addere Deum, quum unum locum sacrificiorum ordinarium praescriberet, sibi ius non ademisse, ut aliis quoque in locis maiestatem suam manifestaret memoriamque sui nominis faceret, ita ut ibi quoque certis in occasionibus sacrificia legitime offerrentur?

Quibus praemissis ad assertum demonstrandum accedimus. *Iosuae* tempore tabernaculum foederis centrum religiosum Israelitarum fuisse nemo negat, nisi qui praeiudiciis suis seductus omnes textus supra allatos (*Ios.* 18,1. 8. 10; 19,51; 22,29) fictitio suo « codici sacerdotali » attribuere velit; alterius autem loci, in quo sacrificia sint oblata, ne levissimum quidem invenitur in toto libro *Iosue* vestigium. *Iudicum* librum de statu religioso pauca tradere iam diximus, at in Silo, ubi *Iosue* tabernaculum fixerat, annua festa celebrabantur (*Iudic.* 21,19), quia ibi erat « domus Dei » (*Iudic.* 18,31). Verum est, librum *Iudicum* sacrificia etiam aliis in locis oblata referre, in Bokim, in domo Gedeonis, in agro Manuae (2,1-5; 6,25, sqq.; 13, 19); apparitionibus autem « Angeli Domini » loci illi erant consecrati atque

permittente Deo legislatore sacrificia ibi offerebantur⁸. Quum autem Gedeon privata sua auctoritate in domo sua sanctuarium quoddam fundasset, auctor sacer monet, illud Gedeoni ipsi et domui eius fuisse in ruinam (8,23-27). Versus finem illius aetatis tabernaculum semper fuit in Silo, nec aliud isto tempore fuisse sacrarium vel alium sacrificiis offerendis locum tota narratio de nativitate et pueritia Samuelis docet (1 *Reg.* 1,2. 3).

A Moysis igitur morte usque ad Samuelem uno solo in loco ordinarie sacrificabatur; a Samuele autem usque ad templum exstructum res aliter se habuisse videtur. Difficultatem quidem non creat, quod Samuelem ipsum in diversis locis sacrificia offerre videmus (1 *Reg.* 7, 9. 16), ubi nec tabernaculum nec arca foederis aderat; propheta enim erat et divino instinctu agebat, ita ut in locis ab eo electis « memoria Dei » adfuisse recte dicatur. Neque maiorem difficultatem habet, quod Saul post victoriam de Philisthaeis reportatam (1 *Reg.* 14,35) aut David in area Areuna Iebusaei (2 *Reg.* 24,25) altaria erexerint; miraculoso enim Dei auxilio et Angeli apparitione duo illi loci erant consecrati; immo in Saulis exercitu tempore illo arcam adfuisse non temere asserimus (1 *Reg.* 14,18). Attamen mos videtur fuisse, ut familiae in domo sua (1 *Reg.* 20,28. 29) vel in praecipua tribuum civitate (2 *Reg.* 15,7. 8) sacrificia offerrent. Quae contra legem fuisse fateamur oportet; praeceptum igitur de unitate loci cultus inde a summi sacerdotis Heli morte usque ad templi aedificationem accurate observatum non est. Attamen rationes non desunt, quibus minor haec fidelitas explicatur, etsi non plane excusetur. Arca enim a tabernaculo foederis erat separata, ita ut duo quasi legitima sanctuaria tum temporis in Israel essent; coram arca enim semper sacrificare licebat, atque tabernaculum quoque, coram quo relictum erat altare holocaustorum, remansit legitimus sacrificiorum locus (2 *Paral.* 1,3; 3 *Reg.* 3. 4). Tabernaculum autem atque arca satis frequenter locum suum mutaverunt; prius ex Silo in Galgala, Nobe, Gabaon translatum est, altera interdum castra sequebatur; unde animorum quandam incertitudinem exortam esse facile intelligitur. Ad quam augendam accedebat, quod duo quoque summi sacerdotes eodem tempore adessent, quorum alter a maiore Aaronis filio Eleazaro, alter a filio minore Ithamar descendebat⁹. Utrum utriusque seriei sacerdotes in diversis sanctuariis ministraverint, an alterutri privati degerint, ignoramus quidem; at hoc schismate perturbatos fuisse Israelitarum animos, ut iam variis in locis sacrificia sibi licita esse arbitrentur, quis mirabitur? Ex eo autem, quod per certum tempus lex aliqua non observatur, immerito concluditur legem eo tempore non exstitisse¹⁰; fieri enim potest non tantum, ut ad maiora mala vitanda superiores interdum legis alicuius observationem non urgeant, sed ut ipsi quoque negligentiae reos se exhibeant. Num forte praeceptum coelibatus non exstitit, quia ante S. Gregorii VII. aetatem saec. 10. et 11. non semper accurate est observatum nec ab omnibus Pontificibus inculcatum?

Ab eo demum tempore, quo exstructum est templum eique arca foederis et reliquiae tabernaculi mosaici sunt illatae, mons Sion factus est centrum religiosum Israelitarum, neque extra templum fas erat sacrificare. Id quidem negant adversarii nostri ad excelsa provocantes, in quibus utrius-

que regni Israel et Iudae incolae, priores usque ad regni sui destructionem, alteri usque ad Iosiae aetatem nullo reluctantae sacrificia obtulerint. Quo cum iure hoc negent iam est inquirendum.

α.) Praeprimis Eliae et Elisaei sacrificia (3 *Reg.* 18,29 sqq.; 19,21) perperam pro argumento afferuntur; a prophetis enim permittente et approbante Deo oblata sunt. Neque rectius affertur Salomonis sacrificium in Gabaon, « quia ibi erat excelsum maximum » (3 *Reg.* 3,4); maximum enim vocatur excelsum Gabaon, quia ibi « erat tabernaculum foederis Dei, quod fecit Moyses famulus Dei in solitudine » (2 *Paral.* 1,3), nec arbitraria rationalistarum negatio auctoritatem huius testimonii minuit, nedum destruat; attende quoque, tempore illo templi aedificationem nondum fuisse inchoatam.

β.) Secundo loco immerito omnino inter reges primus Iosias excelsa abstulisse asseritur. Centum fere annis ante Iosiam, quo tempore secundum adversarios nostros Deuteronomium et « codex sacerdotalis » ignorabatur, Ezechias iam dissipavit excelsa (4 *Reg.* 18,4. 22; *Is.* 36,7), nec argumenti huius vis infringitur, quia post Ezechiae mortem excelsa revixerint. Immo plus trecentis annis ante Iosiam, i. e. brevi post regni scissionem, Asa et Iosaphat excelsa auferre conati erant (2 *Paral.* 14,2; 15,17; 17,6)¹¹. Idea igitur unitatis cultus non est exorta Iosiae tempore, sed lex exstitit semper, etsi accurate non observata sit.

γ.) Quod clarius patet, si sacros libros inspicimus. Libros Regum omitamus, quia adversarii nostri eorum testimonium, utpote recens, respuunt, nos autem eo non indigemus. Ante omnia adnotemus, « criticos » hucusque ex omnibus libris propheticis, quorum authenticam agnoscunt, ne unicum quidem textum attulisse, quo pluralitas locorum sacrificii approbetur; ex silentio solo argumentantur. Prophetae, inquit, unitatem loci non commendant, ergo hac de re non exstitit lex. Cuius argumentationis conclusionem parum esse legitimam nemo non videt, sed quid de antecedente est dicendum? Num in *Psalterio*, cuius cantica plurima ante Iosiae aetatem sunt composita, mons Sion forte non ita semper celebratur, ut velut unica sedes Dei in medio populo consideretur? Mons Sion, postquam in eum translata est arca foederis, factus est « *mons sanctus Dei* » (*Ps.* 2,6), « *tabernaculum Dei* » (14 [15], 1), in quo *Deus* « *habitat* » (9,12), ex quo *exaudit preces* (3,5), *mittit auxilium et tuetur* (19 [20], 3), in quo *hymnis celebrari et vota accipere vult* (64 [65], 2). Hinc tanto cum ardore desiderant pii accedere ad montem istum (41. 42. 121 [42. 43. 122] etc.), nam « *qui confidunt in Domino, sunt sicut mons Sion; non commovebitur in aeternum, qui habitat in Ierusalem* » (124 [125], 1) etc. etc.¹² Num haec omnia intelliguntur, si praeter templum alia erant excelsa, in quibus Deus praesens adesse, suos exaudire suorumque sacrificia accipere credebatur? — Cum sacris poetis concinunt prophetae. Nonne Ezechiae tempore *Isaias* (2,1 sqq.) et *Michaeas* (4,1 sqq.) ita de Sion loquuntur, ut si mons ille eo tempore non fuisset centrum religiosum Israelitarum, eorum verba non essent intellecta? Et quid sibi volunt *Is.* 4,2-6, si propheta plures locos legitimi cultus agnovit? « *Domini exercituum in monte Sion habitat* » (8,18), mons Sion est « *locus nominis Domini exercituum* » (18,7), « *Domini ignis est in Sion et caminus eius in Ierusalem* » (31,9); in Ierusalem celebran-

tur sollemnitates (29,4) eoque pergunt cum tibiis, ut intrent in montem Domini (30,29); *Sion enim est civitas sollemnitatis* (rectius congregationis populi), *quia ibi solummodo* (rectius: immo ibi) *magnificus est Dominus* (33, 20) etc. Quemadmodum autem Sion velut centrum unitatis religiosae celebrat propheta, ita excelsa damnat; non solum enim refert Ezechiam excelsa abstulisse (36,7), sed praedicat fore, ut erubescant Israelitae super hortis, quos elegerant (1,29), atque tempus praevidet, quo non amplius ad altaria, quae fecerint manibus suis, nec ad lucos et delubra, quae operati sint digitis suis, attentionem sint facturi (17,7. 8). Acrius Isaiae coaevus *Michaeas* in excelsa invehitur, qui « excelsa Iudae » ita adhibet, ut unum idemque sonet, quod « scelus Iudae » (1,5). Sed diutius, quam par est, hisce inhaesimus; id unum addamus, etiam a prophetis regni septemtrionalis Ierusalem velut sedem Dei considerari (*Am. 1, 2. « Dominus de Sion rugiet et de Ierusalem dabit vocem suam »*) et omnia excelsa damnari (*Am. 3,14; 4,4; Os. 4,15; 5, 8* etc.); quantopere autem ab excelsis abhorrerint, evidentissime ex eo solo iam apparet, quod praecipuum excelsum *Bethel* (domum Dei) *Beth-haven* (domum nequitiae) vocare soleant.

8. Sacrificia, quae coram sola arca offerebantur (*Iudic. 20,18* sqq.; *1 Reg. 6,15, 2 Reg. 6,12* sqq.), legitima fuisse diximus; atque monuimus quoque, in *Iudic. 20,18* a S. Hieronymo verba « *hoc est in Silo* » erronee esse inserta.

9. Secundum *Fl. Ioseph. Antiqu. VIII. 1,3.* ex posteris Ithamar primus pontifex fuit Heli, quem ex eadem familia secuti sunt Achitob, Achimelech, Abiathar; eodem tempore ex posteris Eleazari vixisse tradit Bocciam, Ioatham, Maraiothum, Arophaeum, Achitob, Sadoc. Davidis tempore certum est duos fuisse summos sacerdotes, Abiathar et Sadoc (*2 Reg. 20,25*), quorum prior (Abiathar) ex posteris Heli et Ithamar oriundus a Salomone dignitate sua privatus est (*3 Reg. 2,27*), ita ut Sadoc Eleazarida eiusque posteris supremum ordinem retinerent. Sed de pontificum successione in Archaeologia sacra erit tractandum.

10. Verba *3 Reg. 3,2* (« Attamen populus immolabat in excelsis; non enim aedificatum erat templum nomini Domini usque in diem illum ») sensu exposito intelligenda sunt, quod post Heli mortem exorta erat perturbatio quaedam, quae usque ad pontificum schisma sublatum et templum exstructum perduravit.

11. Regum Asa et Iosaphat conatus a solo quidem Paralipomenon auctore commemorantur; at etsi ad librorum inspirationem non attendimus, nihil prorsus affertur, quo eius testimonium fidem non mereri demonstretur. De contradictione, quae in his narrationibus Paralipomenon adesse dicuntur cfr *infra* 115 3. b. γ.

12. Allegavimus eos psalmos solos, qui etiam a plerisque « scholae criticae » assecclis exsilio antiquiores habentur; Wellhausen utique paucique alii, qui praeciudiciis suis abrepti in dubium vocant, num in Psalterio cantica exsilio antiquiora inveniantur, argumentum nostrum respiciunt; sed quomodo cum viris disputabimus, qui ex solo silentio librorum sacrorum argumentantur, omnes textus, qui contra eos testantur, nullo prorsus argumento allato spurios declarant, suis vero assertis caecam fidem haberi volunt?

45. — 2. Alterum obiectionis caput constituunt SACRIFICIA, de quibus diffuse quidem, sed simul tam confuse agunt adversarii nostri, ut quid velint aegerime deprehendas¹. Ab assertionem, *qua absurdiorum nemo unquam statuit*, tractatum suum incipiunt. Primam enim differentiam inter « codicem

sacerdotalem » ab Esdra confectum vel introductum et inter antiquiores iahvisticas Pentateuchi partes (IE), quibuscum consentiat historia cultus ante exsilium, in eo inveniunt, quod secundum IE et in tota historia ante exsilium valor sacrificii a *persona* dependeat, *cui* offeratur, utrum scilicet vero Deo an idolo, at secundum « codicem sacerdotalem » integer valor a *ritu* derivetur, quo offeratur, ita ut *sacrificium idolo oblatum, dummodo ritus legitimus sit observatus, omnino sit validum*². Refutatione assertum hoc non indigere patet; interrogare autem velim, num ullus homo sanae rationis vere sibi persuadere possit, Esdrae tempore, quo Israelitae magis, quam unquam antea, idololatriam aversati sunt, introductum vel compositum esse codicem, qui sacrificia idolis oblata, dummodo certus ritus fuerit observatus, sacrificiis Domino rite oblati aequiparaverit. Atque illud quoque scire velim, num quis credat, Israelitas ante exsilium de ritibus sacrificiorum non fuisse sollicitos, quum omnes omnino populos antiquos maximam curam in ritibus suis scrupulose servandis posuissent tota historia testetur. Israelitas autem, si iam ante exsilium ritus sacrificiorum accurate observabant, codice rituali carere non potuissent perspicuum est. Ezechielem asserunt primum praecepta ritualia literis mandasse; quasi homines praecepta colligere soleant, quando nulli usui esse possunt. Num forte ante exsilium sacerdotes scribere non potuerunt?

Porro arbitrarie asserunt « codicem sacerdotalem » reliquis Pentateuchi partibus (IE) opponi, propterea quod omnia sacrificia a Moyse derivet nec ullum antea oblatum commemoret, dum ex IE non tantum patriarchas sed iam Abelem et Cainum sacrificasse constet³. Scilicet omnes versus, qui in Genesi et Exodo de sacrificiis loquuntur, ex « codice sacerdotali » excindunt alterique fonti attribuunt; et en adest oppositio desiderata!

Praecipuum autem argumentum, quo ritus in sacrificiis observandos per Moysen non esse praescriptos demonstrare conantur, eis prophetarum libri praebent. Omnes enim prophetae frequenter loquuntur contra sacrificia Deumque aliud postulare docent, quam sacrificia; immo *Ieremias* (7,22) Moysen quidquam de sacrificiis praecepisse diserte negat; atqui ita prophetae non essent locuti, si « codex sacerdotalis » esset mosaicae originis⁴. Verum prophetas non sacrificia ipsa reiecisse, sed vituperasse animum, quo offerebantur, res tam clara est, ut ab omnibus prudentibus agnoscatur; hinc iure dicimus, illa sacrificia, in quae prophetae invehuntur, revera nec mosaicae nec divinae fuisse originis. Sacrificium enim visibile, ut verum sit sacrificium, « invisibilis sacrificii sacramentum, i. e. sacrum signum » sit oportet, ut docet *S. Augustinus*, quum, uti habet *S. Ambrosius*, « Deus non muneribus oblati placetur, sed offerentis affectu », et secundum *S. Thomam* « in oblatione sacrificii non pensetur pretium occisi pecoris, sed significatio, qua hoc fit in honorem summi rectoris totius universi »⁵. Huiusmodi igitur sacrificia, quae « significarent spirituale sacrificium, quo anima se ipsam offert Deo » (*S. Thom.* l. c.), Deus per Moysen postulaverat; illa autem opera mere externa, in quibus Iudaei legibus omnibus moralibus conculcatis impenitentes spem suam ponebant, vituperant et reiiciunt prophetae⁶.

In ritibus demum ipsis quoque differentiam et oppositionem inter « codicem sacerdotalem » et inter historiam cultus antiqui inveniunt. Cum antiquis enim sacrificiis epulas semper esse coniunctas statuunt, ita ut « nec sacrificium sine epulis nec epulae sine sacrificio » fuerint, ideoque antiquitus illud sacrificiorum genus, quod *pacifcorum* (שְׁלֵמִים) vocatur, praevaluisse tenent; in « codice sacerdotali » autem praevalere *holocausta*, iisque accedere sacrificia *pro delictis* et *pro peccatis* (חַטָּאת et אֲשָׁם) quae antiquitus fuerint incognita⁷. — Profecto mirum est, quod non obstantibus his assertionibus prima sacrificia, quae commemorantur, « holocausta » vocentur. Abeli sacrificium urgere nolumus, quamvis plerique illud holocaustum fuisse censeant; at Noe post diluvium holocaustum obtulit (*Gen.* 8,20), Abraham nolocaustum offerre iussus est (*Gen.* 22,1 sqq.), Moyses a Pharaone hostias et holocausta petiit, quae Israelitae in deserto Deo offerrent (*Exod.* 10,25), Iosue (8,31), Gedeon (*Judic.* 6,26), Manua (*Judic.* 13,16) holocausta obtulerunt et Iephte holocaustum vovit (*Judic.* 11, 31); Bethsamitae coram arca a Philisthaeis restituta (1 *Reg.* 6, 14), Samuel ante pugnam prope lapidem adiutorii (1 *Reg.* 7,9), Saul ante bellum cum Philisthaeis (1 *Reg.* 13,9) et post victoriam de Amalecitis (*Reg.* 13,12) etc. etc. holocausta obtulerunt, nec unquam omnibus illis in casibus de epulis loquitur Scriptura. Sacrificia pro delictis et peccatis per legislationem mosaicam esse introducta nec ante Moysen commemorari concedimus, atque rarius quoque ante exsilium ea nominari fatemur, id quod satis facile explicatur, quum pleraque essent sacrificia privata; at illa ante exsilium incognita fuisse (id quod dicendum esset, si « codex sacerdotalis », qui ea introducit, per Esdram esset confectus vel promulgatus), erronee assertitur. David illa cum aliis sacrificiorum speciebus enumerat (*Ps.* 39 [40], 7); in regno septemtrionali *Osee* (4,8) et in regno meridionali *Isaias* (53,10) illa cognoverunt. Sed pauca haec sufficiunt; neque enim huius est loci totam quaestionem de sacrificiis tractare.

1. *Wellhausen* Prolegom. p. 54-85. — Contra quae cfr *Schumann* *Wellhausensche Theorie*. 1892. p. 79 sqq.; *Rupprecht* l. c. II. 2. 1897. p. 155 sqq.

2. Quomodo quis talia asserere potuerit, vix intelligitur; revera *Wellh.* (p. 54 sq.) ab initio caute ac dubitanter dicit: « *man könnte glauben*, auch wenn es (das Opfer) einem andern Gotte dargebracht würde, würde es durch den legitimen Ritus an sich gleichsam jahvistisch von Natur sein »; sed p. 57 omnis dubitatio disparuit: « Aber wenn auch nicht anzunehmen ist, dass (in antiquis sacrificiis) auf das *rite* gar nichts sollte gegeben worden sein, so liegt doch darauf keinesfalls der Nachdruck; der Gegensatz ist nicht *rite* und *nicht rite*, sondern dem *Iahve* und den *fremden Göttern* — UMGEGEHRT WIE IM PRIESTERCODEX ».

3. *Wellh.* (l. c. p. 56) de patriarcharum sacrificiis loquens monet: « *Der Gegensatz gegen den Priestercodez ist höchst auffallend*; denn es ist bekannt, dass dieser kein Opfer vor Moses erwähnt, weder in der Genesis, noch im Exodus ».

4. *Wellhausen* l. c. p. 58 sqq.

5. *S. August.* de civit. Dei X. 5 (M. 41,282); *S. Ambros.* de Abele II. 6 (M. 14,350), *S. Thom.* II. 2. qu. 85. a. 2. ad 2um.

6. *Ierem.* 7, 22 difficultatem creat, quam antiqui interpretes vario iam modo solvere conati sunt. Verba eius sunt haec: « Haec dicit Dominus exercituum Deus Israel:

Holocautomata vestra addite victimis vestris et comedite carnes. Quia non sum locutus cum patribus vestris et *non praecepi eis in die, qua eduxi eos de terra Aegypti, de verbo holocaustum et victimarum*; sed hoc verbum praecepi eis dicens: Audite vocem meam, et ero vobis Deus et vos eritis mihi populus, et ambulate in omni via, quam mandavi vobis, ut bene sit vobis ». S. Hieronymum sequentes plerique ita textum explicant, ut Deum non in prima legislatione sinaïtica (= in die, qua eduxi eos de Aegypto), sed postquam vitulo aureo confecto a Deo iam iterum defecerant Israelitae, praecepta de sacrificiis dedisse dicant. Quae explicatio effugium esse videtur, siquidem etiam in prima legislatione constructio altaris iam erat praecepta. Atque effugium etiam videtur, si *Sanctius* leges illas non nisi post ingressum in terram Chanaan urgere incepisse monet; etenim Deus ea in deserto iam dederat. Aptius, opinor, solvitur nodus, si in textu nihil aliud videmus, nisi quod in aliis sexcentis, oppositionem scilicet inter sacrificia, quatenus sunt opera mere externa, et inter internum affectum obedientiae. Optime enim vertimus textum hebr.: « Non praecepi eis... *propter* (על־דבריו) cfr Gen. 12,17; Deut. 4,21; 22,27 et saepius) holocausta et victimas », sc. ac si iis indigerem et legislatio mea ad eas obtinendas data esset, « sed praecepi: Audite vocem meam » etc. Eadem igitur est prophetae idea, quae Psalmistae: « Sacrificium et oblationem *noluisti*, aures autem perfecisti (perforasti) mihi; holocaustum et pro peccato non *postulasti* » (Ps. 39 [40], 7); « si esuriero non dicam tibi... numquid manducabo carnes taurorum aut sanguinem hircorum potabo? Immola Deo sacrificium laudis » etc. (Ps. 49 [50], 12 sqq.). Neque enim foederis fundamentum erant sacrificia, sed obedientia Deo praestanda: « *Si audieritis vocem meam et custodieritis pactum meum*, eritis mihi in peculium de cunctis populis » (Exod. 19,5); atque hoc fundamentum, cui integrum foedus innitebatur, in memoriam revocat propheta. Ceterum omnibus ipsisque recentissimis adversariis fatentibus Ieremias Deuteronomium cognovit, immo recentissimi Ieremiae in Deuteronomio (fingendo et) introducendo non ultimas partes attribuunt; in Deuteronomio autem Deus etiam sacrificia praescribit; num igitur Ieremiam sibi contradixisse dicemus? Wellhausen quidem id asserere non veretur (cfr Prolegomena. p. 428 n; supra 21. n. 5. p. 72); at prophetam, qui a Deo datus erat « in civitatem munitam et in columnam ferream et in murum aereum supra omnem terram » (Ier. 1,18), contra tam execrandam accusationem defendere, quis necessarium duxerit? Porro id quoque animadverto, Ieremiae verba (7,22) « ero vobis Deus et vos eritis mihi in populum » *ad litteram* ex « codice sacerdotali » sc. ex Levit. 26,12, alia verba « ambulate in omni via, quam mandavi vobis » ex Deut. 5,30 esse desumpta. Demum interrogemus, quomodo fieri potuerit, ut Esdras totam hanc legislationem de sacrificiis Moysi affingeret, si ex omnium prophetarum libris constitisset, Deum per Moysen nihil de sacrificiis praecepisse, et Ieremias mosaicam sacrificiorum originem diserte negasset? — Ceterum cfr *Knabenbauer* Comm. in Ierem. 1889. p. 123 sq. et de difficultate ex Am. 5,25 desumpta eiusdem Comm. in Proph. minor. I. p. 295 sq.

7. Cfr *Wellhausen* l. c. p. 72 sqq.

3. In FESTIS PRAECEPTIS quoque « codicem sacerdotalem » cum priorē legislatione et historia pugnare asserit recentissima « criticorum » schola⁸. Varia autem enumerantur contradictionis capita. Antiquitus, inquit, Israelitae tria maiora festa eum solum in finem celebrabant, ut in vere frugum primitias offerrent (pascha), ineunte aestate de terminata frugum messe (pentecoste), in auctumno de integra messe terminata (festum tabernaculorum) gauderent. In Deuteronomio autem pascha et tabernaculorum

festum iam cum exitu ex Aegypto coniunguntur, atque in « codice sacerdotali » demum haec historica relatio tantopere praevallet, ut primitiva festorum significatio prorsus dispareat. Porro in ceremoniis praescriptis inveniuntur discrepantiae inter Deuteronomium et « codicem sacerdotalem »; qui etiam duo nova festa addit, primum diem septimi mensis et magnum expiationis diem, quorum in tota historia nullum vestigium invenitur; atque ipsum pascha ante Iosiam, inde a Iudicum tempore, non esse celebratum diserte asseritur (4 Reg. 23,21 sqq.); usque ad Iosiae autem aetatem festum tabernaculorum, quum solum commemoretur, unicum aut saltem praecipuum antiquorum Hebraeorum festum fuisse videtur.

De festorum significatione non dicemus, siquidem pugnam et contradictionem evidens est non inveniri, etsi uno in loco una, altero in loco altera significatio rei alicuius aut sola aut praecipue praedicetur, dummodo significationes ipsae inter sese non pugnent; idem festum autem simul exitum ex Aegypto commemorare atque in gratiarum actionem de altero beneficio collato celebrari posse nemo negabit. Unicus textus, ex quo demonstrare conantur adversarii nostri, iam ante Moysis aetatem festa illa velut « festa naturalia » ab Hebraeis esse celebrata, est *Exod.* 10,9, ubi Moyses a Pharaone exitum filiorum Israel petit, ut *festum* in deserto celebrent. At quomodo ex verbis illis deducatur, unum ex tribus festis maioribus postea institutis Moysen in mente habuisse, equidem non video. Sacrificia enim sollemnia, de quibus toto illo tempore, quo plagae duraverunt, i. e. *pluribus mensibus*, Deus per Moysen locutus erat (« Dimitte populum meum, ut sacrificet mihi »), hoc uno in loco « *sollemnitatis Domini* » (חַג־יהוָה) appellantur; tria autem maiora festa fixum ratumque suum diem habuerunt, qui dudum praeterierat, quando post ultimam plagam Pharaonis Israelitis permissionem abeundi concessit. — In ceremoniis praescriptis pugnam non adesse sola iam historia postexsilica ostendit; iuniores enim Iudaei illas omnes observarunt. Num forte Esdras sacerdos, vel quisquis secundum adversarios nostros ultimus est Pentateuchi atque pentateuchicae legislationis redactor, in codice legum ritualium, quae quotannis observandae erant, contradictiones et pugnas reliquisset? Quod nos hodie, postquam usus, qui optimus est legum interpretis, sacrificiorum et festorum illorum a duobus fere millibus annorum cessavit, non amplius leges illas accurate intelligamus, id certe mirum non est. Qui quotidiano usu non est edoctus, etiam in nostris legibus liturgicis innumeras difficultates et apparentes contradictiones inveniet. — Celebrationem festorum in libris historicis raro commemorari verum quidem est, falsum autem, solum festum tabernaculorum ante Iosiam nominari⁹. Statim enim post ingressum in terram promissam filii Israel « fecerunt Phase quattordecima die mensis ad vesperam in campestribus Iericho » (*Ios.* 5,10); et centum annis ante Iosiam Ezechias « misit ad omnem Israel et Iuda..., ut venirent ad domum Domini in Ierusalem et facerent Phase Domino Deo Israel » (2 Paral. 30,1); festi quoque Pentecostes diserta mentio habetur tempore Salomonis (2 Paral. 8,13). Consuetis quidem suis effugiis testimonia haec eludere conantur; textum sc. libri Iosue ad suum « codicem sacerdotalem » trahunt et Paralipomenis fidem denegant. Mirum autem, quod

solī tres illi versus (*Ios.* 5,10-12) ad mirificum illum « codicem sacerdotalem » pertinuerint, reliqua omnia quae praecedunt (*Ios.* 1,1-5,19 excepto solo 4,19) et quae sequuntur (5,13-9,16) alios habeant auctores⁴⁰. Magni diei expiationis testimonium ante exsilium revera non invenimus; at si ex hoc silentio aliquid iure deducitur, concludendum erit, expiationis diem non nisi post Christum esse institutum; certum enim et clarum eius testimonium non nisi *Hebr.* 9. habemus, quae epistola ex « criticorum » definitione exeunte saec. 1. aut ineunte saec. 2. scripta est. Num enim « ieiunium », de quo *Act.* 27,9 sermo est, sit ieiunium diei expiationis, non est certum, neque magis certum, num *Eccli.* 50,5 (text. graec.) de hoc festo agatur. Verumenimvero nihil admirationis in eo esse putamus, quod de festis, quae ordinario et consueto modo singulis annis peragebantur, libri historici non loquantur nec eorum ritus describant.

8. *Wellhausen* Prolegom. p. 85-124 de festis diffusissime agit; egregie autem refutatur a *W. H. Green* Die Feste der Hebräer. 1894.

9. Unum solum exemplum affero, quo adversariorum disputandi ratio cognoscatur. Inter alia asserit *Wellhausen*, ne nomen quidem *Phase* ante Iosiam i. e. ante inventum vel potius confictum Deuteronomium in usu fuisse. Oppones nomen פֶּסַח (sollemnitas *Phase*) legi *Exod.* 34,25, qui versus secundum ipsum *Wellhausen* nec ad « codicem sacerdotalem » pertinet nec a Deuteronomista est adiectus. At in nota (Proleg. p. 88) edoceri lectionem esse erroneam; legendum enim esse פֶּסַח (« festum meum »). Profecto modus hic solvendarum difficultatum facillimus est; utrum virum criticum deceat, alia est quaestio. Item si narrationem, quae *Exod.* 13. legitur, sententiae eius de origine paschatis opponis, definit illam *Exodi* pericopen a Deuteronomista esse retractatam et mutatam (Proleg. p. 90).

10. Cfr *Wellhausen* Skizzen u. Vorarbeiten. II. p. 121; *De Wette Schrader* Einl. p. 304.

46. — Duo ultima (quartum et quintum) obiectionis capita de sacerdotibus levitisque et de eorum redditibus agunt. Supra (41. 2 p. 131 sqq.) nonnulla iam attigimus, alia Archaeologiae sacrae exponenda reservamus, pauca illa, quae maiorem difficultatem creare videntur, hoc loco expediemus.

Secundum novam « criticam » scholam historia antiqua Israelitarum docet sacerdotium per Moysen non esse institutum, nec Aaronitis ullum ius prae levitis nec utrisque ullum privilegium in sacris faciendis prae laicis esse attributum. Distinctionem inter sacerdotes et inter levitas per Ezechielem esse invectam, quum sacerdotes iudaicos istos, qui in excelsis eo usque sacrificaverant, munere suo privandos esse pronuntiaret, ut in templo hierosolymitano infima ministeria obirent; ex Ezechiele quoque constare, sacerdotes genus suum non ab Aarone derivare, sed ab Sadoc, qui tempore Davidis summum sacerdotium obtinuit, quamvis ex aaronitico genere non esset. Levitas ipsos autem nihil habere commune cum antiqua tribu Levi, nisi solum nomen; antequam enim populus in Palaestinam ingressus esset, tribum Levi iam interisse, id quod ex *Gen.* 49,7 apparet; nomen autem levitarum inde videri exortum, quod Moysis, qui forsitan ex tribu Levi descenderit, posteri per certum tempus sacerdotium possederint et ab iis nomen

ad alios sacerdotes transierit. Ceterum omnibus ius sacrificandi olim fuisse; neque enim Iudicum dumtaxat aetate Gedeonem et Manoem (*Iudic.* 6,25 sqq.; 13,9), sed etiam postea Samuelem, Saulem, Davidem (1 *Reg.* 7,9; 10,8 etc.; 13,9; 2 *Reg.* 6,17; 24,25), Salomonem, Eliam, Eliseum (3 *Reg.* 8,5. 62; 18,27; 19,21) sacrificia obtulisse, quamvis nec sacerdotes nec levitas eos fuisse libri sacri tradant¹.

Ab ultima obiectionis parte inchoemus, quum praecipua sit; ad eam autem solvendam duo prae oculis habenda sunt. Primum est, vocem sacrificandi, id quod ex ipso « codice sacerdotali » apparet, duplici sensu adhiberi; *sacrificat* (הִקְרִיב) enim quum ille, qui victimam affert et mactat, tum ille, qui victimae sanguinem coram Deo effundit. « Homo, qui *obtulerit* (יִקְרִיב) hostiam Domino de pecoribus... immolabit (mactabit) victimam coram Domino *et offerent* (וְהִקְרִיבוּ) filii Aaron sacerdotes sanguinem eius fundentes per altaris circuitum » etc. (*Levit.* 1,2. 5). Priore sensu omnis Israelita « sacrificia offerre » potuit ac debuit, altero sensu sacrificium a solis sacerdotibus offerebatur. Iam non est dubium, quin multi textus, ex quibus « critici » contra nos argumentantur, priore sensu ita sint intelligendi, ut sacerdotum ministerium non excludatur, sed supponatur. Etenim si « omnis populus » (1 *Reg.* 11,15), « Salomon et omnis multitudo Israel », « rex et omnis Israel cum eo » (3 *Reg.* 8,5. 62) « sacrificasse » narrantur, nonne evidens est, eos per sacerdotes sacrificasse? Atque idem dicendum de iis textibus, in quibus Saul et David sacrificia obtulisse leguntur; cum David enim coram arca in montem Sion allata aut in area Areuna sacrificante (2 *Reg.* 6,17; 24,25) sacerdotes adfuisse, tota narratio docet, atque Saulem quoque in Galgala per sacerdotes obtulisse (1 *Reg.* 13,8 sqq.) vel ideo est admittendum, quia eo tempore summum sacerdotem secum habuit (1 *Reg.* 14,8 sqq.). Secundo autem loco adnotemus Deum, quamquam Aaronem posterisque eius ad sacerdotium elegerat, certis in occasionibus potuisse aliis quoque permittere, ut legitima sacrificia offerrent. Gedeoni et Manoeae (*Iudic.* 6,25 sqq.; 13,9) non tantum permissum, sed imperatum est a Deo, ut sacrificarent; Samuel, Elias, Eliseus erant prophetae, qui instinctu Dei agebantur; ex eorum igitur agendi ratione immerito deducitur, omnibus Israelitis idem sacrificandi ius eo tempore fuisse². Post exstructum demum templum sacerdotibus solis sacrificia in eo offerre licuisse demonstratione non indiget. Hinc iam patet a Moyse usque ad exsilium sacerdotes semper fuisse a laicis distinctos.

At ex libris historicis V. T., si vel minimam fidem merentur, etiam luculenter demonstratur sacerdotale munus in familia Aaronis fuisse haereditarium. Iosuae aetate Aaronis filius et nepos, Eleazarus et Phinees, summum sacerdotium tenent eodemque tempore eam invenimus sacerdotum et levitarum rationem, quam tradit Pentateuchus³. Eundem Phineam summum sacerdotem post Iosuae mortem munere suo fungentem commemorat liber *Iudicum* (20,28). Exeunte Iudicum aetate sacerdotalibus muneribus omnibus soli funguntur Heli eiusque filii; quibus mortuis Heli posteros usque ad Salomonis aetatem summum sacerdotium tenuisse invicte ex duo-

bus prioribus *Regum* libris demonstratur⁴. Verum Heli, id quod ex 1 *Paral.* 25,3, si cum 1 *Reg.* 22,40 et 14,13 confertur, satis clare patet, ab Ithamar, filio minimo natu Aaronis, prognatus est; eumque revera ex illa familia genus ducere, cui per Moysen Deus sacerdotalem dignitatem contulit, apparet ex sententia a viro Dei contra Heli eiusque posteros pronuntiata (1 *Reg.* 2,27 sqq.). Praeter Achimelech vel Abiathar, abnepotem Heli⁵, Davidis tempore alter nominatur summus sacerdos Sadoc, filius Achitob, quem Achimelech vel Abiathare pulso Salomon solum sacerdotem esse voluit (3 *Reg.* 2,35) et a quo omnes summi sacerdotes descenderunt, qui ante exsilium et post exsilium suprema dignitate sacerdotali erant ornati (*Ezech.* 44,15). Iam hunc Sadocum fuisse Aaronitam negat quidem moderna schola ad 1 *Reg.* 2,27 sqq. provocans, at longe a veritatis tramite aberrat. Scilicet sententiam viri Dei contra Heli pronuntiatam pro vaticinio post eventum conficto habent illamque conscriptam censent, postquam Abiathar abnepos Heli a Salomone dignitate sua est privatus. Quia autem vir Dei non tantum brachium Heli, sed etiam brachium domus patris Heli praecisum iri edicit, concludunt, in Abiathare totam domum, ad quam pertinuit, i. e. domum aaroniticam, dignitate sacerdotali esse privatam et « aemulum » ex altera familia ad sacerdotium esse assumptum. Quam interpretationem erroneam esse non tantum 1 *Paralip.* 6,8 docet, sed vaticinium quoque ipsum. Paralipomenis enim docemur, Sadocum originem duxisse ab altero Aaronis filio natu maiore Eleazaro; in viri Dei autem sententia « domus patris », de qua fit sermo, non est domus Aaron, sed domus Ithamar (Ithamaridae enim et Eleazaridae etiam 1 *Paral.* 24,3 sqq. distinguuntur), neque ipsa ithamarica domus *omni* sacerdotali dignitate privatur, sed *summo* sacerdotio⁶. A Moysis igitur tempore usque ad illam aetatem, qua « codicem sacerdotalem » conscriptum esse docet moderna schola, summos saltem sacerdotes ex genere aaronitico fuisse admittant omnes necesse est, nisi qui praeiudicii seducti cunctis libris historicis V. T. fidem denegare audeant. Reliquos vero sacerdotes ex eodem genere non fuisse, ne levissimo quidem argumento demonstrare conati sunt adversarii nostri, dum nos pro argumento genealogias familiarum sacerdotalium in 1 *Paral.* 6 sqq. conservatas afferimus⁷.

Restat ut de sacerdotum et levitarum distinctione pauca addamus. Deuteronomium cum illis, quae in intermediis libris mosaicis de sacerdotum et levitarum ratione traduntur, non pugnare supra (44,2. c.) ostendimus; in iunioribus autem libris illis, qui ante exsilium sunt conscripti, admodum rara habetur levitarum mentio, frequens vero in libris post exsilium exaratis. Ex quo facto ad iuniorem distinctionis originem immerito concluditur; ubicumque enim in Iosue, Iudicum, Samuelis, Regum libris de levitis sermo est, eos inferiorem locum occupasse videmus. In libro Iosue id tam manifestum est, ut « critici » omnes illos textus ad suum « codicem sacerdotalem » trahant, quo distinctionem illam stabilitam esse definiunt. Ex commemoratione autem levitarum in appendicibus libri Iudicum (cpp. 17-21) duo satis clare demonstrantur, tribum Levi non ante ingressum populi in terram promissam interisse (id quod asserunt adversarii) levitisque solis iura sacra esse attributa. Quod autem levita quidam sacerdotali munere sit

functus, id a sacro auctore non minus aperte vituperatur, quam quod idoli sacerdos sit factus. In libris Samuelis bis tantum levitae nominantur; utroque autem in loco sacrum quidem ministerium coram arca obeunt, sed sacerdotibus sunt inferiores; etenim levitae arcam foederis ex curru deponunt, Bethsamitae vero holocausta offerunt (1 Reg. 6,15), nam Bethsames erat civitas sacerdotalis⁸; et levitae arcam foederis deportant ducibus sacerdotibus Sadoc et Abiathar (2 Reg. 15,14 sqq.). Pro more suo moderna schola textus hos ex sacris libris eiicere vult, at praeter praeiudicia sua aliud argumentum non habet, quo eos impugnet. In duobus posterioribus Regum libris semel dumtaxat levitarum occurrit nomen, sed sacerdotibus eodem modo postponuntur (3 Reg. 8,3. 4), quo etiam *Isaias* (66,21) eos postponit. Paucis hisce antiquiorum librorum textibus accedunt innumeri illi, quibus *Paralipomena* levitarum a sacerdotibus distinctionem et varia eorum munera in templo accurate et fuse describunt. Quae testimonia utpote fide indigna a rationalistis reiici non ignoramus; at ea iure reiici nec hucusque demonstratum est nec unquam demonstrabitur⁹. Quo demum cum iure *Ezechiel* (44,9 sqq.) sacerdotum levitarumque distinctionem introduxisse dicatur, difficile est intellectu. Eodem enim in loco (44,6 sqq.) propheta populum vituperat, quod foedus cum Deo initum frgerit alienigenis incircumcisis ad inferiora sanctuarii ministeria admissis; ex *anteriori* igitur *foedere* alii ad ministeria illa erant obligati; prae oculis igitur Ezechiel habuit *Num.* 18,3 sq., quando de foedere fracto loquitur. Accedit, quod officia illa, quae propheta tamquam levitis propria nominat (44,11. 14; 46,24), in celeberrimo « codice sacerdotali » non nominantur; « codex sacerdotalis » ergo a propheta non dependet. Demum « Ezechielis Thora », ut adversariorum loquendi modum adoptemus, aliis quoque in rebus a « codice sacerdotali » atque etiam a « deuteronomica legislatione » quam maxime differt; ne ipsum quidem summum sacerdotem nec ullam hierarchicam sacerdotum differentiam agnoscit, licet ante eius aetatem illam adfuisse, non tantum libri historici, sed etiam prophetici (*Ierem.* 19,1; 20,1; 29,25. 26) testantur; quomodo igitur « Thora Ezechielis » fundamentum ponitur « codicis sacerdotalis »? Revera illa « Thora Ezechielis » figmentum est rationalisticum (*infra* 280).

Reliquas « criticorum » de levitis assertiones refutare operae vix pretium videtur. Tribum enim Levi, antequam populus in Palaestinam ingrederetur, iam interisse, ex *Gen.* 49,7 profecto non deducitur; tribus enim dispersio ibi quidem praedicatur velut poena peccati a Levi commissi; at dispersio haec poena esse cessavit, postquam filii Levi « consecraverunt manus suas Domino unusquisque in filio et in fratre suo, ut data sit illis benedictio » (*Exod.* 32, 29). Neque minus arbitrarie nomen levitarum ab eorum munere derivatur: nonne mirum est, quod tribus Levi interisse dicatur et tamen Moyses a Levi originem duxisse supponatur? Nonne mirum quoque, quod sacerdotes a laicis in antiquo populo distincti fuisse negentur, et tamen Moyses eiusque posterii sacerdotes fuisse asserantur? Nonne mirum, quod nomen istud secundum rationalistarum definitionem sacerdotibus peculiari modo attributum non de sacerdotibus sed de sacerdotum ministris adhibeatur?

Sed haec sufficiunt; satis enim ostendisse nobis videmur, « codicis sacerdotalis » figmentum nullo prorsus fundamento inniti nec nisi omnibus omnino V. T. libris negatis et repudiatis adstrui potuisse.

1. *Wellhausen* Prolegom. 1. c. — Contra quae cfr *Schumann* Wellhausensche Theorie. 1892. p. 85 sqq.; *Rupprecht* 1. c. II. 2. 1897. p. 147 sqq.

2. De textibus obiectis cfr *Sanct.*, *Serar.*, *Corn. a Lap.* aliorumque antiquorum interpretum commentarios, qui cuncti Patrum vestigia terentes hanc quaestionem iam accurate solverunt, antequam de rationalismo cogitabatur. — Quod *Elias* et *Eli-seus* in regno septemtrionali velut ministri extraordinarii muneribus sacerdotalibus functi sunt, id vel ideo iam non creat difficultatem, quia *Ieroboam*, primus rex Israel, aaroniticos sacerdotes et levitas expulerat (2 *Paral.* 11,13).

3. Cfr *Ios.* 3. 4. 6. 7. 14. 17. 19. 21. 22.

4. Successio sacerdotum ex familia *Heli* traditur 1 *Reg.* 14,3; 21,1; 22,1.

5. De quaestione satis difficili, utrum *Abiathar* an *Achimelech* appellatus sit sacerdos ille, an forte utrumque nomen habuerit, cfr *Sanct.* in 2 *Reg.* 8,17 et de *Hummelauer* Comm. in 1. 2. *Sam.* p. 332.

6. Cfr *Sanct.* et *Serar.* in 1 *Reg.* 2,27 sqq.; aptiorem et faciliorem vaticinii interpretationem proponit de *Hummelauer* 1. c. p. 55 sq.

7. 1 *Paral.* 24 enumerantur viginti quatuor familiae sacerdotum aaroniticorum, quarum sedecim *Eleazaridarum*, octo *Ithamaridarum*.

8. *Ios.* 21,16. Si quis ex eo, quod *Belhsames* erat civitas sacerdotalis, concluderet, etiam viros illos, qui arcam deposuerunt, fuisse sacerdotes, argumentum nostrum nihilominus firmum manere moneremus. Quia enim sacerdotes illi munus aliquod exercebant, quod a *Moyse* levitis erat attributum, ideo a sacro auctore levitae nominantur.

9. De eorum auctoritate historica cfr *infra* 112-115.

§ 7. — De Pentateuchi auctoritate historica.

47. — Mosaica Pentateuchi origine demonstrata et vindicata multis verbis non indigemus, quibus eius auctoritatem historicam ostendamus. Ab ineunte quidem saeculo praecedente increduli omnes miracula in Pentateucho descripta declararunt fictitia eaque aliarum gentium mythis aequiparanda esse omni vi conatuque demonstrare voluerunt. At frustra; quamprimum enim *Moysem* libros hos conscripsisse constat, de eorum auctoritate historica, etiamsi inspirationem eorum omnino omittamus, dubitare iam non amplius licet.

1. Namque quatuor ultimi libri illa dumtaxat narrant, quae *Moy-ses* ipse gessit quorumque testis ocularis fuit. Quod si vero *Xenophonti* decem millium sociorum suorum reditum ex Asia describenti, *Thucydidi* bellum peloponnesiacum, *Polybio* bellum punicum, *Caesari* bellum gallicum narrantibus fidem non negamus, quia earum rerum, quas referunt, testes oculares aut coaevi fuerunt, maiore fide dignus censendus est *Moy-ses*. Etenim libros suos coram illis conscripsit et publice legit, qui cuncti aequae atque ipse testes oculares fuerant aut a patri-

bus suis res istas accurate cognoscere potuerant. Quae autem narrat, non eum in finem conscripsit, ut vanae cuidam curiositati satisfaceret, sed ut magnis Dei beneficiis propositis lectores suos ad fidelem Legis satis durae et molestae observantiam perduceret. Profecto Moyses, si in plagis aegyptiacis, in transitu per mare rubrum, in sollemni legislatione sinaitica, in magnis miraculis, quae coram toto populo per quadraginta annorum spatium acciderunt, narrandis et describendis lectores suos decipere voluisset, id ne potuisset quidem. Quomodo enim tot millibus virorum, aequalibus suis, persuasisset, illos ea vidisse, quae non viderant, per mare rubrum siccis pedibus transisse, per quod non transierant, quotidie per quadraginta annos manna de coelo acceperisse, quod non acceperant etc.? Si Israelitae a tali impostore Legem observatu tam difficilem sibi imponi sivissent, maximum miraculum, quod excogitari potest, admittere cogeremur. De quatuor ultimorum librorum igitur veracitate et fide historica a prudente non dubitabitur¹.

1. Optime *Duvoisin* L'autorité des livres de Moïse II. 2. p. 144 : « Les écrits de César, de Polybe, de Thucydide, de Xénophon, ne renferment pas les principes fondamentaux de la jurisprudence et de la religion des Grecs et des Romains; ils n'excitaient pas le même intérêt, ils n'étaient pas dans un usage aussi journalier, que le Pentateuque. La retraite des dix mille, les guerres du Péloponnèse, de Carthage et des Gaules, étaient des faits éloignés et presque indifférents pour la plus grande partie de la Grèce et de l'Italie, au lieu que les miracles de Moïse étaient pour tous les Israélites, ses contemporains, des faits présents et personnels. Xénophon et César écrivaient, l'un dans Athènes, l'autre à Rome, ce qui s'était passé dans l'Asie et dans les Gaules; Moïse écrit son histoire sous les yeux des témoins, dans le temps et sur la scène des événements ».

2. At in *Genesi* quoque summa est eius auctoritas historica. Testis ocularis quidem eorum, quae in primo Pentateuchi libro narrat, Moyses non fuerat; mors Iosephi, qua terminatur, Moysis nativitatem plus centum annis saltem antecessit², a creatione autem Adami usque ad Iosephi mortem aliquot millia annorum effluxisse certissimum est. Quare non est mirum, quod increduli Geneseos praesertim narrationes fabulosis libris Indorum, Sinensium etc. aequiparent et de mythologia Iudaeorum eodem modo, quo de mythologiis ethnicorum loquantur. Quam immerito autem historicus Geneseos character impugnetur, non difficile est demonstratu.

a.) Praeprimis enim ipsa Moysis persona nobis iam est pro argumento, librum ab eo conscriptum esse vere historicum. Namque in ultimis suis libris Moyses nobis apparet tamquam legatus divinus, qui singulari modo a Deo electus, conservatus et vocatus populo suo legislationem divinam traderet eumque ad illam observandam eru-

diret atque efficaciter exhortaretur. Legislationi autem suae in ultimis libris contentae velut introductionem praemisit Genesin, in qua peculiarem Dei providentiam, qua Deus ab initio creationis humano generi invigilaverat atque Abrahamum eiusque semen, ut in eo totum genus benediceretur, prae ceteris omnibus elegerat, lectoribus suis ante oculos posuit, idque eum in finem, ut populus benignitate hac divina cognita cum libentiore animo Legem amplecteretur. Num talis ac tantus vir hisce in conditionibus positus ad hunc finem assequendum fabulas mythosque conscribere potuit, annon potius dicendum, eum nihil scripsisse, nisi quod certum haberet diligentissimaque investigatione certum esse invenisset?

b.) Neque minore cum claritate historicus Geneseos character elucet, si modum animadvertimus, quo argumentum suum tractat. Sobria enim est oratio, immo interdum ieiuna, in rebus antiquissimis tradendis, neque crescit, antequam ad ea tempora pervenit, quorum certa traditio facile ad auctorem pervenire potuit. De longissima enim illa periodo, quae a creatione usque ad diluvium effluxit, paucissima referuntur. Creationis ipsius historia, protoparentum peccatum et poena, primum fratricidium et totius generis perversio, genealogiae Sethi et Caini : haec fere sunt, quae de multis saeculis antediluvianis Moyses nobis conservavit. Atque temporum quoque, quae diluvium immediate secuta sunt, historiam brevissime absolvit; praeter dispersionis enim generis humani narrationem nihil tradit, nisi conspectum quandam populorum ex Noe filiis progenitorum nudamque maiorum Abrahæ genealogiam. Tum demum, ubi ad Abraham pervenit, narratio copiosior evadit atque uberior. Si ad facta ipsa attenderis, quae ex antiquioribus temporibus fusius narrantur, illa eiusmodi sunt, ut non sit mirandum, quod eorum memoria sit conservata. Quid enim facilius et profundius animis primorum hominum inhaerere potuit, quam narratio de primorum suorum parentum peccato, quod omnium malorum fuit initium in hac terra, de prima morte, qua se dono immortalitatis privatos esse homines practice cognoverunt, de perversione illa, quae diluvio ablui debuit, et de diluvio ipso, quod novum quoddam generis humani erat initium? Iam confer cum hisce paucis narrationibus ea, quae ethnicorum mythologiae de deorum heroumque suorum fati et portentis narrant, neque te fugiet in Genesi nobis veram historiam narrari. Quanta est differentia inter Chaldaeorum narrationes de creatione et de diluvio interque mosaicam relationem! Ex antiqua quidem traditione Chaldaeos hausisse evidens est, sed arbitrariis figmentis mythologicis narrationem simplicem, quam puram nobis tradidit Moyses, plane deformarunt³.

Urgere nolumus, quod stante patriarcharum longaevitae antiquae

traditiones facilius purae conservari potuerint nec admodum multi testes intermedii Moysen inter et Adamum sint admittendi⁴; at illud iure addemus, quod ab omnibus hodie conceditur, artem scribendi dudum ante Moysen inventam et late esse propagatam. Quare opus non est, ut antiquarum rerum memoriam sola traditione orali ad Moysen pervenisse dicamus; nihil enim obstat, quominus eum in Genesi scribenda etiam fontibus scriptis usum esse concedamus. Ex illis igitur non tantum genealogias longiores, sed etiam accuratiores nonnullas narrationes haurire potuit et probabiliter hausit. Ita enim nonnullae Geneseos narrationes sunt comparatae, ut sola traditione orali non satis explicentur. Lege ex. gr. *Gen.* 23, quomodo Abraham agrum et speluncam, in qua Saram sepeliret, ab Ephron emisse narretur, atque haec ab aliquo, qui rei praesens adfuit, narrata videri fateberis; similes autem narrationes non tantum in Abrahae eiusque posterorum historia satis multas, sed aliquas etiam in priore Geneseos parte invenies; quapropter concedere non dubitamus, Moysen eas vix mutatas in suum librum transumsisse.

2. Quamdiu filii Israel in Aegypto sint commorati, non satis constat. *Exod.* 12,40 asseritur quidem : « habitatio filiorum Israel, qua manserunt in Aegypto, fuit quadringentorum triginta annorum »; at a Vulgata eique consentiente Hebr. dissentiunt Alex. et Samarit., qui habitationem Israelitarum, « qua manserunt in Aegypto et in terra Chanaan », quadringentos triginta annos durasse tradunt. Cum quibus consonat S. Paulus, qui *Gal.* 3,17 a promissione Abrahae facta usque ad Legem in Sinai datam quadringentos triginta annos numerat. A prima vero vocatione Abrahae usque ad ingressum Iacobi in Aegyptum effluxerunt ducenti quindecim anni; inter Iosephi igitur mortem et Moysis nativitatem centum circiter anni interiacent, quum Moyses iam esset octoginta annorum, quando Lex in Sinai data est. Alii tamen Hebr. et Vulg. sequi malunt, atque Alexandrinorum additum « absurdam glossam » esse censent, S. Paulum autem (*Gal.* 3,17) totam promissionum periodum complecti putant, quae immigratione in Aegyptum sit terminata. Cfr *Palmieri* (Comment in ep. ad Galat. Galopiae 1886. p. 141 sqq.), qui priorem sententiam vindicat, *Knabenbauer* (Stimmen aus M. Laach. 1879. XVII. p. 514), qui alteram tenet, *Patrizi* (Comm. in Act. Apost. p. 47), qui dubius inter utramque haeret. Quaestionem dirimere huius loci non est.

3. Cfr *Vigoureux* La Bible et les découvertes modernes. Paris 1879. I. p. 249 : « Quelle distance sépare ici, comme dans le récit de la création, la théodicée d'Israel de la théodicée des habitants des rives de l'Euphrate! Si le document cunéiforme est antérieur à la Genèse, comme il résulte de la date que lui assigne M. George Smith, la supériorité de Moïse sur le poète de la basse Chaldée n'en est que plus surprenante. Dieu se montre à nous dans le livre hébreu un, juste, sage, tout-puissant, miséricordieux. Que voyons-nous, au contraire, dans la légende d'Erech? Des dieux multiples, semblables aux hommes, sujets aux mêmes passions, capables des mêmes faiblesses, toujours en querelle les uns avec les autres, effrayés par un orage, *abattus comme des chiens*. Il y a aussi loin de la théodicée de la tablette à celle du Pentateuque que de celle du Mahâbhârata ou de la théogonie d'Hésiode à celle de l'Évangile » etc.

4. Cfr *Pascal* Pensées II. art. 8 : « Sem qui a vu Lamech, qui a vu Adam, a vu au moins Abraham, et Abraham a vu Iacob, qui a vu ceux qui ont vu Moïse. » Ita quidem

iuxta *Mass.* et *Vulg.*; multo longior autem series statuenda est iuxta *Alex.*, quum inter Sem at Abraham duo vel tria membra sint inserenda. Ceterum quamvis incerta sit antiqua chronologia, moderni tamen plerique consentiunt, a diluvio ad Abrahamum multo plures annos effluxisse, quam ipsa *Alex.* versio indicat.

c.) Tertium demum argumentum invictum pro historica Geneseos auctoritate violentum illud bellum nobis videtur praebere, quod a duobus fere saeculis contra Genesin geritur. Ut eius auctoritatem destruerent, increduli omnes eruditissimi ex omnibus scientiis arma conquisiverunt, at irriti fuerunt omnes eorum conatus, nec ullum errorem in Genesi adesse hucusque demonstrare potuerunt. Contra aliarum gentium cosmogonias nemo disputat, quia fabulosas eas esse et ridiculas primo aspectu apparet; contra mosaicam cosmogoniam quam plurimi rerum naturalium periti insurrexerunt, at tantum abest, ut falsam et erroneam eam esse aliquis demonstraverit, ut eam crescente et progrediente scientia confirmari potius quam infirmari non pauci hodie fateantur. Omnium hominum ab Adamo et Eva originem hac nostra aetate, immo ante paucos annos, declararunt impossibilem non pauci viri eruditi; hodie iam ne unus quidem, qui rebus naturalibus operam impendit, inveniatur, qui eam possibilem esse negare audeat. Mosaicam chronologiam saeculo praecedente philosophastri gallici antiquis Indorum Sinensiumque historiis impugnaverunt, atque hoc nostro tempore non pauci contra eandem ex instrumentis lapideis, quae in straturis terrae satis profundis aut in cavernis una cum ossibus animalium, quae prorsus disparuerunt, passim inveniuntur, arma desumere se posse arbitrabantur. At de Indorum Sinensiumque antiquis historiis omnes rident, atque ex aliarum quoque gentium historia *certi* nihil hucusque allatum esse, quod cum mosaica chronologia *recte explicata* pugnet, prudentiores et sinceriores iam fatentur. Immo quo accuratius antiquae populorum historiae cognoscuntur, quo plura monumenta primitiva innotescunt, eo magis historica Geneseos auctoritas confirmatur. Quod exemplis haud difficile est demonstratu.

Inter Geneseos pericopas una ex difficillimis procul dubio est tabula genealogica populorum, quae cp. 10. legitur, at simul una ex illis, quae historicum Geneseos characterem demonstrat. Atque illud ipsum iam notatu est dignum, quod Moysen talem conspectum populorum dare voluerit. Reliqui populi antiqui sive orientales, Aegyptii, Assyrii, Chaldaei, sive occidentales, Graeci, Romani, se ipsos velut gentem superiorem consideraverunt, quae, utpote communi vinculo cum reliquis populis non coniuncta, reliquos tamquam barbaros despiciere possit. Illi ipsi antiqui populi, qui scientiis artibusque reliquos omnes superarunt, Graecos dico et Romanos, ne suspicati quidem sunt, se communem habere originem arctoque affinitatis vinculo inter se esse

colligatos, linguas suas esse sorores germanas ex eadem matre exortas. Moyses autem, quamvis de solo populo israelitico agere velit atque id unum sibi proponat, ut suum populum prae reliquis a Deo maximas gratias acceperisse demonstret, communem tamen ei cum aliis originem assignat: Heber, a quo descendunt Israelitae, nullo modo superat reliqua populorum capita. At id parum est; maioris momenti nobis hoc loco illud est, quod Moyses in tabula sua populos velut affines coniunxerit, quorum affinitas mediis scientificis eo quidem tempore cognosci nulla ratione potuit, hodie autem studiorum linguisticorum progressu extra dubium est posita. Libentissime concedimus, nondum omnium populorum, quos Moyses affines facit, affinitatem accurate esse demonstratam; neque id mirum, quum monumenta plerorumque populorum ad nos non pervenerint; at illud quoque concedatur oportet, certo argumento hucusque ne unum quidem errorem in tabula illa genealogica esse monstratum, e contra difficultates, quae adhuc remanent, progredientibus scientiis linguisticis et historicis removeri⁵. Nonne hinc concludere debemus Moysen, si ab eius inspiratione abstrahimus, illa, quae de populorum affinitate tradit, ex optimis fontibus hausisse et magna cum prudentia selegisse?

Alterum exemplum praebet pericope de quatuor regum mesopotamiorum expeditione contra Palaestinam (*Gen.* 14). Hodie nondum desunt rationalistae, qui totam illam narrationem fictionem declarant, qua auctor Abrahamum velut magnum belli ducem celebrare voluerit⁶. Prudentiores autem « critici » fateri iam coeperunt, ex antiquo et certo fonte eam esse haustam, idque rectissime. Nomina enim quatuor regum non esse fictitia, ex inscriptionibus cuneiformibus constat, quamvis nomen ipsum Chodorlahomor nondum sit inventum; Elamitas, id quod ante paucos adhuc annos prorsus ignorabatur, imperium suum olim usque in Palaestinam extendisse, eadem inscriptiones docuerunt; expeditionem ipsam regum, quae 10,5-7 narratur, hodierna locorum nominatorum cognitio aptam fuisse demonstrat⁷.

Quae de Aegypto in Genesi indicantur vel narrantur, hodierna hieroglyphicarum inscriptionum scientia atque accuratiore antiquae geographiae et historiae aegyptiacae studio confirmari supra (19. 2. p. 60 sqq.) iam innuimus. At singula facta in Genesi narrata ab incredulorum obiectionibus vindicant interpretes; pauca haec attigisse sufficit, ut clarius pateat, irritum vanumque adversariorum nostrorum bellum contra Genesin fuisse eiusque auctoritatem historicam stabilivisse et confirmasse⁸.

De DIVINA autem PENTATEUCHI AUCTORITATE, qua omnia illa quoque, quae naturali modo Moyses cognoscere non potuit, extra dubium ponuntur, quidquam addere superfluum est; invictissima enim inspira-

tionis suae divinae argumenta in ipsius Domini N. et Apostolorum disertis testimoniis possidet, quorum nonnulla supra (13 p. 36 sq.) allegavimus, atque in continua antiquae Synagogae israeliticae et christianae Ecclesiae fide.

5. De *Genes.* 10. cfr *Knabenbauer* Zeit der Abfassung u. Quellen der bibl. Völkertafel (Katholik 1870. II. p. 202 sqq. 297 sqq.; *Vigouroux* La Bible et les découvertes modernes. 1879. I. p. 255 sqq.; *de Hummelauer* Comm. in *Genes.* 1896. p. 292 sqq. — « Critici » alicuius recentioris verba addamus, quae multis, quibus sententiam suam limitavit, non obstantibus restrictionibus satis ostendunt, rationalistarum quoque animos veritatis luce iam esse percussos. Ita *Dillmann* (Die Genesis erkl. 1882. p. 158) : « Wol trifft es sich, dass eine Mehrzahl von Völkern innerhalb jeder Gruppe wirklich für die wissenschaftliche Betrachtung sich als sprachverwandt darstellt, und ist das geeignet, eine günstige Meinung von dem Werth der Anordnung der Völker durch den Verfasser, der von solchen wissenschaftlichen Gründen jedenfalls nicht geleitet war, zu erwecken, aber von sämtlichen Völkern gilt es nicht (rectius dixisset : cunctorum populorum, qui coniunguntur, affinitatem linguisticam nondum possumus demonstrare. Id enim solum probant eius argumenta adiecta :) In Lydien und Elam z. B., den äussersten Ländern Sem's, mag theilweise und zeitweise auch ein s. g. semitisches Idiom gehört worden sein, aber eine Gewissheit haben wir nicht, dass nicht schon zu des Verfassers Zeit, wie später sicher, andere Sprachstämme dort die Oberherrschaft hatten; von den hamitischen Völkern sprachen die Kanaanäer und Philister, aber auch manche Kuschäer (?) semitisch, und dass alle Glieder Iafets indogermanische Sprachen gehabt hätten, kann man im Hinblick auf Tarschisch, Moscher, Tibarener u. s. w. (de quarum gentium linguis scilicet neque rationalistae neque nos quidquam scimus) nicht zugeben » etc. Fusius hanc quaestionem tractare hoc loco nobis non licet; unum autem addere placet, quod ab omnibus fere omitti videmus. Si quis vir indoctus populos in diversas classes distribuere vult, praecipuis certo attendet ad eos characteres, qui in conspectum cadunt, atque maxime ad *colorem*. Secundum *colorem* antiqui Aegyptii, a quibus Hebraeos suam scientiam mutuatos esse asserunt rationalistae, quatuor hominum genera distinxerunt: albos, nigros, rubros, flavos, atque quatuor haec genera suis coloribus distincta in antiquis monumentis aegyptiacis hodie adhuc conspiciuntur. Quomodo factum est, ut Moyses tria dumtaxat genera, Semitarum, Chamitarum, Iaphetidarum distingueret, atque inter Semitas et Chamitas populos enumeraret, qui coloribus suis prorsus discrepant?

6. Inter quos *Noeldeke* (Untersuchungen z. Krit. des A. T. 1869. p. 156 sqq.), *Cornill* (Einl. Ed. 3. 1896. p. 65 sq.) paucique alii.

7. Cfr *de Hummelauer* Die assyr. babyl. Alterthümer n. die Bibel (Stimm. aus M. Laach. 1873. IV. 66; *eiusdem* Comm. in *Genes.* 1896. p. 372 sqq.); *Vigouroux* La Bible et les découvertes modernes. (1879. I. p. 418 sqq.); *Kaulen* Assyrien u. Babylonien. (Ed. 4. 1892. p. 259 sqq.). — Ex acatholicis cfr *Schrader*, Keilinschr. u. A. T. (Ed. 2. 1883. p. 135 sqq.); *Sayce* Alte Denkmäler im Lichte neuer Forsch. (1886. p. 51 sqq.); *Hommel* Die altisraelit. Überlieferg etc. (1897. p. 147 sqq.) etc.

8. De historica Geneseos auctoritate praeter alios introductores praesertim cfr *Kaulen* Einl. Ed. 3. 1893. p. 203 sqq.; *Lamy* Comment. in *Genesin.* 1883. p. 48 sqq.; *Holzammer* Handbuch d. bibl. Gesch. Ed. 4. I. p. XXXII et passim.

§ 8. — *De praecipuis commentariis catholicis in Pentateuchum.*

48. — Inter Veteris Testamenti libros Pentateuchus uti est antiquissimus, ita et gravissimus iure habetur; totius enim veteris atque adeo etiam novae oeconomiae salutis est fundamentum. Quapropter ab antiquissimis temporibus multi viri docti, Iudaei et Christiani, in eo explicando operam suam posuerunt. Iam 2. saec. a. Chr. *Aristobulus* Ptolemaeo VII. Philometori suam « Divinarum legum interpretationem » inscripsit, atque *Philonis* opera praecipua commentarium quendam (allegoricum) Pentateuchi constituunt. Ab eo autem tempore quam plurimi conscripti sunt libri, quibus aut integrum opus aut graves difficilioresque pericopae illustrarentur. *Lelong* in sua Bibliotheca sacra (a. 1723. edita) plus mille ducentos Iudaeos et Christianos nominavit, qui de Pentateucho scripserunt; quo numero illos non comprehendit, qui vel universam Scripturam vel universum Vetus Testamentum interpretantes etiam de Pentateucho egērunt, neque illos, qui de Hebraeorum antiquitatibus aut legibus ritibusque tractantes multas Pentateuchi pericopas explicaverunt. Satis magnam igitur et copiosam bibliothecam opera de Pentateucho conscripta efformant; pro Introductionis tamen nostrae fine nos hoc loco illa sola enumerabimus, quae catholico interpreti utiliora esse existimamus.

I. Quo maxime spectant opera illa, quae SS. Patres nobis reliquerunt. Inter PATRES GRAECOS et orientales primo in loco ponimus SS. *Iustinum* et *Irenaeum*. Quamvis enim continuis commentariis Pentateuchum non sint interpretati, prior tamen in suo dialogo contra Tryphonem Iudaeum, alter contra gnosticos in suis libris contra haereses tam egregie tractarunt satis multos textus pentateuchicos, ut eos silentio praetermittere non liceat. Primi vero Patres, qui iustos commentarios edidisse feruntur, sunt S. Hippolytus et Origenes. Commentariorum quidem, quos S. *Hippolytus* sive in Hexaëmeron sive in integrum Pentateuchum elaboravit, pauca dumtaxat fragmenta ad nos pervenerunt; *Origenis* autem non tantum multo plura fragmenta scholiorum et tractatum, sed etiam omnes fere homiliae in quatuor priores libros (latine redditae partim a Rufino, partim a S. Hieronymo). Sed Origenes, quoniam in Pentateucho explicando atque maxime in suis homiliis pentateuchicis allegoricae interpretationi plus aequo indulgit, interpretibus qui sensum literalem praeprimis investigant minoris est utilitatis, quam aliis in libris sacris esse solet¹. Egregias non paucas singulorum textuum explicationes exhibet *Eusebius Caes.* in Praep. Evang. Libr. VII. et VIII., in quibus etiam Aristobuli aliorumque interpretum, quorum opera interierunt, nonnulla fragmenta collegit. S. *Basiliius M.* novem

longis et egregiis homiliis Hexaëmeron explicavit, quibus eius frater *S. Gregorius Nyss.* praeclarum librum addidit, quo ea, quae utpote populi captum superantia frater eius praeterierat, suppleret. *S. Chrysostomus* autem oratorio magis modo sexaginta septem homiliis et novem sermonibus (λόγοις) Genesin explanavit².

Quibus omnibus interpretes iure praeferunt illa; quae *S. Ephraem*, *S. Cyrillus Alex.*, *Theodoretus* de Pentateucho ediderunt. *S. Ephraem* duobus commentariis integrum Pentateuchum illustravit, longiore, in quem allegoricas quoque explicationes receperat, et brevior, in quo solum sensum literalem diligentius investigat: utriusque supersunt longiora fragmenta ex catena syriaca Severi Mon. collecta. *S. Cyrillus Alex.* in magno suo opere « De adoratione in spiritu et veritate » ostendit, quomodo in mosaica legislatione sit praefigurata nova salutis oeconomia, in Glaphyrorum autem libris tredecim selectas pericopas Pentateuchi ita explicat, ut sensu literali prius stabilito typicum earum sensum diligentius persequatur atque ad antitypum Christum, qui finis est legis, ascendat. *Theodoretus* demum « Quaestiones selectas composuit, ut divinae Scripturae consonantiam et doctrinam praeclaram ostenderet » (τῆς θείας Γραφῆς καὶ τὴν συμφωναίαν καὶ τὴν ἀρίστην διδασκαλίαν ἐπιδεικνύντες)³. Duorum autem illorum interpretum antiochenorum, qui in literali sensu investigando prae omnibus fuerunt studiosi, *Diodori Tarsens.* et *Theodori Mopsuest.*, quamquam universum Pentateuchum explicasse feruntur, hodie pauca tantum fragmenta in Genes. Exod. Deuter. supersunt, in catenis conservata⁴.

Graecorum Patrum, praesertim Theodreti et Cyrilli, expositiones excerpterunt *Procopius Gaz.* in suo Commentario in Octateuchum et *Photius* in suis Amphilochiis; praeter quos nominari decet *Nicephori* Catenam in Octateuchum, quae etiam ex graecis interpretibus solis collecta est⁵.

1 *S. Hippolyti* fragm. in Hexaëm., Gen., Num. M. 10,583-606. — *Origenis* fragm. in omnes libros et homiliae in quatuor priores. M. 12,45-818; pauca alia ex catenis M. 17,11-36.

2 *Euseb. Caes.* Praep. Evang. VII. de Hebraeorum doctrina, VIII. de eorum historia maxime agit M. 22,507-678. — *S. Basilii M.* hom. in Hexaëm. M. 29,3-208. — *S. Gregor. Nyss.* in Hexaëm. explicatio apologetica; De hominis opificio; De vita Moysis. M. 44,55-430. — *S. Ioan. Chrysost.* hom. et serm. in Gen. M. 53. et 54. Cfr etiam eius Synopsin S. Script. M. 56,317-336. — Septem Sermones in Creationem (allegorici), qui inter opera S. Chrysostomi eduntur (M. 56,429-499), et homilia de serpente (M. 56,499-516) *Severiano Gabel.* hodie adscribuntur. Ibidem (M. 56,517 sqq.) pauca alias homiliae incertorum auctorum in Genes. invenis.

3 *S. Ephraem* Comm. in Pentat. Opera syr. I. p. 1-291. — *S. Cyrilli Alex.* De adoratione in spiritu; Glaphyra (M. 68 et 69). — *Theodreti* Quaestiones (M. 80,77-456).

4 *Diodori Tars.* fragm. in Gen. Exod. Deut. M. 33,1561-1586. — *Theodori Mopsuest.* fragm. in Gen. Exod. (M. 66,633-648).

5. *Procopii Gaz.* Comm. in Octat. (M. 87, 21-992). — *Photii Amphiloquia* M. 101. — *Nicephori Catena* in Octat. et libros Reg. Lipsiae 1772.

Inter PATRES LATINOS *S. Ambrosius* de Hexaemero et de patriarcharum vitis satis multa conscripsit; in Hexaemero autem integer a Basilio et ab Origene dependet, et vitae patriarcharum ei non sunt nisi moralium exhortationum argumentum; quare interpret (at non divini verbi concionator) eius operibus carere potest. Egregiae sunt, licet breves, *S. Hieronymi* Quaestiones hebr. in Genesin, utiles quoque nonnullae ex eius epistolis eiusque liber de nominibus hebraicis. Multo plura autem in Pentateucho explicando praestitit *S. Augustinus*. In Quaestionibus in Heptateuchum difficiliore omnium mosaicorum librorum textus secundum sensum literalem explanavit; Genesin ter quaterve interpretari coepit, sed opus nunquam ad finem perduxit: in ultimis enim Confessionum libris de Hexaemero egit; contra Manichaeos duos libros de Genesi scripsit, atque praeterea eius habemus « de Genesi ad litteram librum imperfectum » et « de Genesi ad litteram ll. XII », qui ultimi ipsi quoque Adamo e paradiso eiecto terminantur. Neque silentio praetereundi sunt libri eius de Civit. Dei, in quibus eximia nonnulla de Pentateucho inveniuntur⁶.

S. Paulinus diac. et discipulus *S. Ambrosii* brevem expositionem benedictionum patriarcharum (*Gen.* 49) edidit; uberius et accuratius idem argumentum tractavit *Rufinus*. Ea, quae *S. Eucherius Lugd.* in suis Instructionibus ad Salonium de difficiliore Pentateuchi locis tradidit, pauca sunt nec magni momenti⁷. *S. Isidorus Hisp.* in suis Quaestionibus in V. T. fere solas morales et allegoricas explicationes multorum textuum Pentateuchi exhibet. Longe maiorem diligentiam *Vener. Beda* mosaicis libris impendit. Opus suum, cui Hexaemeri nomen indidit, quamvis illud ultra creationis historiam usque ad Ismaelis eiectionem perduceret, ex Basilii, Ambrosii, Augustini explicationibus ita contexit, ut « per omnia sensum memoratorum aliorumque aequae catholicorum Patrum, nunc ipsis eorum, nunc breviandi causa suis sermonibus, nunc tacitis eorum nominibus, nunc commemoratis ponere studeret ». Integrum praeterea, etsi satis brevem, commentarium in quinque Moysis libros conscripsit, in quo allegoricae et tropologicae explicationes praevalent, atque demum tribus libris « de tabernaculo et vasis eius » ultima capita Exodi (24 sqq.) literaliter et allegorice interpretatus est. Inter dubia quoque Bedae opera insertus est longus « dialogus discipuli et magistri » quaestiones ex Patribus excerptas de integro Pentateucho tradens⁸.

Eandem fere viam, quam *S. Isidorus* et *Ven. Beda*, ineuntes proximi, qui eos secuti sunt, interpretes ex Patrum operibus explicationes colle-

gerunt. Interrogationibus a Sigulpho propositis *Alcuinus* brevissime respondit in suis Quaestionibus in Genesin. Iustos autem commentarios concinnavit *Rhabanus Maurus* sanctorum Patrum expositiones « secundum opportunitatem loci prout satis esse videbatur inserens, eorum nominibus antea in pagina prae notatis, et si quid gratia divina ipsi elucidare dignata est, in locis necessariis simul cum nota agnominis sui interponens ». *Walafr. Strabo* vero in suam Glossam ordinariam latinorum tantum Patrum interpretationes conegessit, atque *Angelomus* quoque in suo Comm. in Genesin ab iisdem, maxime a S. Hieronymi Quaestionibus, dependet⁹.

6. *S. Ambros.* in Hexaëm. M. 14,123 sqq.; de paradiso terrestri; de Cain et Abel; de Noë et arca etc. M. 14,275 sqq. — *S. Hieron.* Quaest. hebr. in Gen. M. 23,983-1062; de situ et nomin. locor. hebr. M. 23,905-976. — *S. August.* Confess. I. XI. sqq. M. 32,809 sqq.; De Gen. c. Manich.; De Gen. ad lit. opus imperf.; De Gen. ad lit. II. XII. M. 34,173-486; Quaest. in Pentat. M. 34,547-776. Utiles quoque sunt eius Locutionum II. V. in Pentat. M. 34,485-538.

7. *Paulini diac.* De benedictionibus patriarch. libellus. M. 20,717-732. — *Rufini* de benedict. patriarch. libri duo. M. 21,295-336. — Simile opusculum inter opera spuria S. Hieronymi (M. 23,1369 sqq.), quod ex Quaestionibus Hieronymi et Augustini et ex Moral. libris S. Gregorii M. excerptum interdum Alcuino attribuitur.

8. *S. Eucherii Lugd.* Instr. ad Salon. M. 50,773-782. — *S. Isidori Hisp.* Quaest. in V. T. M. 83,207-370. — *Ven. Beda* Hexaëmeron s. libri quatuor in principium Genes.; Comment. in Pentat.; De tabernaculo et vasibus eius et vestibus sacris. M. 91,9-498; Quaest. super Pentat. M. 93,234-416. — Ea, quae *S. Gregorius M.* in Moralium libris et in sermonibus de textibus pentateuchicis tradidit, collegit eius discipulus *S. Patertius* De exposit. V. et N. T. M. 79,685-786.

9. *Alcuini* Interrog. et respons. in Gen. M. 100,515-566. — *Rhabani Mauri* Comm. in Gen. M. 107,443-670; in quatuor reliquos libros. M. 108,9-998. — *Walafridi Strab.* Glossa ordinaria. M. 113,67-506. — *Angelomi* Comm. in Gen. M. 115,107-244.

49. — II. Ad INTERPRETES MEDIAE AETATIS transeuntibus primum dicendum est de iis, qui scholasticos theologos praecesserunt. Saeculum 12. nobis duos longiores commentarios in integrum Pentateuchum transmisit. *Bruno Astiensis* in sua Expositione literalem sensum praecipue investigat, et « satis compendiose allegorias subiungit »; sex priora Geneseos capita aliasque pericopas difficiliore (Gen. 49) maiore cum diligentia explicat, reliquis brevius atque interdum strictim tractatis. Multo copiosior et diffusior est *Ruperti Tuit.* expositio, qui ipse quoque diligens est in exponendo sensu literali, sed non minore cum sollicitudine allegoricas et tropologicas accommodationes prosequitur. Quibus operibus inferiores sunt *Hugonis a S. Vict.* notae elucidatoriae in universum Pentateuchum, quae integrae ad nos non videntur pervenisse. Eiusdem auctoris opera « De arca Noe morali » et « De arca Noe mystica » exegeticis operibus non satis recte adnumerantur¹. Aliis eiusdem aetatis interpretibus omissis quatuor dum-

taxat nominamus, qui Hexaëmero elucidando operam impenderunt *S. Honorium Augustodun.*, qui alterum opusculum (allegoricum) de plagis aegyptiacis edidit, *Petrum Abaelardum*, *Ernaldum*, vel *Arnoldum*, *Hugonem Rothom.*, cuius operis non superest nisi fragmen-
tum²; inter quatuor haec opera praestare arbitramur tractatum Abaelardi.

Iam pervenimus ad scholasticorum aetatem, qui ipsi quoque in explicandis libris mosaicis magnam sollertiam et diligentiam exhibuerunt. Haud paucas quaestiones, quae dogma proxime attingunt, de sex dierum opere, de paradiso, de primorum parentum primo statu et lapsu etc. in operibus suis dogmaticis scholastico modo tractaverunt³, at de iisdem etiam uti de integris libris commentarios ediderunt. Inter Pentateuchi commentatores a Lelong enumerantur praeter multos alios eiusdem aetatis viros eximios *Stephanus Langton* († 1224), *Alexander de Hales* († 1240), *Petrus de Tarantasia* († 1276), *Thomas Iorsius* († 1310) et *Thomas Wallensis* († 1340), quorum duorum commentarii interdum *S. Thomae Aq.* adscripti sunt, *Duns Scotus* († 1308) etc.; inter eos autem, qui opus sex dierum singularibus libris illustrare conati sunt, recenset Lelong *Robertum Grosseteste* († 1253), *S. Bonaventuram* († 1274), *Aeg. de Columna* († 1316), *Hermannum de Schildis* († 1387), *Nicolaum Cusanum* († 1464), *Martinum Cordubensem* († 1470), *Ioan. Picum de Mirandula* († 1490) etc. Quorum plerorumque opera typis non sunt exscripta, et aliquorum sola fama ad nos pervenit; eorum tamen nomina afferre volumus, ne quis mosaicorum librorum studium media aetate prorsus languisse aut neglectum iacuisse putaret. Tria quoque quatuorve opera, quae magis nobis sunt cognita, speciali mentione digna censemus. *S. Bonaventurae* quidem viginti tres sermones in Hexaemeron, quamvis praeclari, exegeticis operibus adnumerari non possunt, quia de textu sacro non agunt; *Card. Hugo* a *S. Caro* autem in sua *Postilla* sensum literalem diligenter et accurate tractat ab eoque mysticas et tropologicas accommodationes sollicitè separat. Nihilominus eius operi praeferenda est *Nic. Lyrani* *Postilla* in *Pentat.*, siquidem auctor linguae hebraicae ita erat peritus, ut non tantum cum *Vulgata* textum primigenium conferre, sed etiam commentariis hebraicis *R. Salomonis Iarchi* uti posset; *Alphonsus Tostatus* medio saec. 15. ingentem quaestionum pentateuchicarum numerum (inter quas etiam satis multas otiosas et superfluas) aequè diffuse atque erudite quatuor magnis voluminibus explanare studuit; dum circa idem tempus *Dionysius Carthus.* commentarium suum non spernendum conscripsit *Patrum* operibus et *Lyrani* *Postillis* diligenter usus⁴.

1. *Brunonis Ast.* (vel *Sign.*) *Expos. in Pentat.* M. 164, 147-550. — *Ruperti Tuit.* De SS. Trinitate et operibus eius. M. 168, 199-1000. — *Hugonis a S. Vict.* Adnotat. elucidatoriae in Pentat. M. 175, 29-86.

2. *S. Honorii Augustod.* Hexaëmeron. M. 172, 147-264; de decem plagis Aegypti. M. 172, 265 sqq. — *Petri Abaelardi* *Exposit. in Hexaëm.* M. 178, 731-784. — *Ernaldi* *Tract. in Hexaëm.* M. 189, 1515 sqq. — *Hugonis Rothomag.* *Fragm. in Hexaëm.* M. 192, 1247-1256.

3. Cfr *Petri Lombardi* *Sentent.* II. dist. 13. sqq.; *S. Thomae Aquin.* *Summa theol.* I. qu. 67-74. 92. 100. etc.; *Sententiarum et Summae commentatores in eisdem* *Quaest.*

4. *S. Bonaventurae* « *Illuminationes Ecclesiae in Hexaëmeron* » (Opp. Romae 1588. I. p. 9 sqq.) occasione arrepta ex illis verbis « *Vidit Deus, quod bonum esset* » loquuntur « *de veritatis cognitione, de virtutibus earumque officiis, de sacrae Scripturae intelligentia eiusque mysteriis ac fructibus salutaribus, de Ecclesiae statu et aliis summis coelestibusque rebus* », at textum mosaicum non attingunt. — *Card. Hugon. a S. Caro* *Postilla.* (Venet. 1487. et saepissime). Venetiis 1754. I. — *Nic. Lyrani* *Postilla* (Romae 1471. et saepissime). Venetiis 1588. I. — *Alphonsi Tostati* *Opera* (Venetiis 1507. et saepius) Venetiis 1728. I-IV. — *Dionysii Carthus.* *Commentarii.* Coloniae 1533. I.

50. — III. Multo plures, quam mediae, nobis innotuerunt RECENTIORIS AETATIS INTERPRETES Pentateuchi, quia eorum opera statim typis exscripta latius sunt propagata. Si eos, qui integram Scripturam aut integrum Vetus Test. interpretati sunt, silentio praetermiserimus, semper remanebunt plus centum, qui saec. 16. 17. 18. aut omnes libros mosaicos, aut unum ex eis, aut praeclariores et difficiliores pericopas commentariis plerumque amplis et copiosis explicaverunt. Quorum omnium nomina et opera recensere in animo non est; sed pro fine nobis praestituto paucissima nominabimus¹.

Novam quandam viam primi saec. 16. interpretes nonnulli ingressi sunt. Vulgata antiqua enim relicta *Card. Caietanus* versionem Pentateuchi, quam adiuvante Iudaeo quodam sibi ipse ex « *hebraica veritate* » adornaverat, *Hier. Oleaster*, O. Praed., verbalem versionem Santis Pagnini interpretari conati sunt; *Augustin. Steuchus*, *Isid. Clarius*, O. S. Ben., vulgatum textum ad hebraicum revocandum esse censuerunt, ut accuratorem interpretationem darent². At qui eos in hac via sequerentur, vix habuerunt, quamvis omnes fere interpretes Pentateuchi, qui inde ab ineunte saec. 16. floruerunt, ad textum hebraicum attentionem suam magis minusve converterent. Duas autem interpretum classes ista aetate distinguamus oportet; alii enim antiquorum Patrum et scriptorum ecclesiasticorum explicationibus contenti catenas potius quam commentarios ediderunt, alii numero longe plures novis suis explicationibus nova luce libros mosaicos illustrare voluerunt. Inter priores mentione digni videntur esse *Santes Pagninus*, O. Praed., *Al. Lippomanus*, *Franc. Zephyrus*, *Iac. Morlinus*, Congr. Orat.: *Asc. Martinengus*, Can. Reg. quibus addi quoque potest *Sim.*

de Muys qui « varia sacra ex variis rabbinis » in Pentateuchum con-gessit³.

Inter commentatores autem primo loco tres nominamus, qui in integras quidem Scripturas (aut saltem in integrum V. T.) commentarios ediderunt, sed praecipuam quandam diligentiam Pentateucho explicando adhibuerunt: *Corn. a Lapide* S. I., *Thom. Malvenda*, O. Praed., *Aug. Calmet* O. S. Ben.⁴ Ex Pentateuchi totius interpretibus duo reliquos omnes longe superant: *Iac. Bonfrerius*, cuius opus vere eximium esse omnes concedunt, et *Corn. Iansenius Yprens.*, qui brevior, sed solido commentario libros mosaicos explicavit in eoque a falsis suis doctrinis, quibus reliqua eius opera scatent, proferendis abstinuit. Quibus adiungere licet *Claud. Frassenium*, cuius Disquisitiones non integrum tamen commentarium constituunt, sed difficiliores dumtaxat textus tractant⁵. In Genesi explicata prae ceteris eminet *Ben. Pererius*, cui velut interpretes secundae notae accedunt *G. Hammerus* et *Franc. Silvius*, dum *Ben. Fernandius* diffusissimis suis commentariis et observationibus moralibus vix in tertio ordine numerari meretur⁶. De Exodo *Seb. Barradas* suo « Itinerario filiorum Israel ex Aegypto in terram promissam » optime meritus est, eique adiungamus oportet *Franc. Silvium* mox nominatum. In tribus ultimis libris exponendis aemulos suos superavit *Ioan. Lorinus* commentariis non minus eruditis quam prolixis; cui in Levitico proximus accedit *Petrus Serranus*, in Deuteronomio *Andr. Masius*⁷ etc. Sed pauca haec sufficiant; solum addemus *C. F. Houbigant*, cuius editio textus hebraici Bibliorum interpreti utilis est⁸.

1. Plerosque, qui ab a. 1563 usque ad a. 1800 floruerunt, enumerat *H. Hurter* Nomenclator literarius recentioris theol. cathol. Oeniponte 1871-1883. I-III. 2; cfr etiam *Calmet* Dict. historico-crit. Ed. Mansi. Venetiis 1766. I. p. 29 sqq.

2. *Card. Caietani* Commentarii in quinque mosaicos libros. Romae 1531 fol. Eosdem impugnavit *Ambr. Catharinus* O. Praed. (Annotat. in Comm. Caietani. Romae 1542) cuius exstant satis bonae Enarrationes in quinque priora capp. Geneseos. Romae 1551. — Caietani commentarios etiam corrigere studuit *Ant. de Fonseca* O. Praed. Annotationes in Comm. Caietani super Pentat. Parisiis 1639. — *Hier. Oleastri* Comment. in Pentat. iuxta editionem Santis Pagnini. 4 voll. fol. Olyssipone 1556 sqq. — *Augustini Steuchi Eugub.* Veteris Test. ad hebraicam veritatem recognitio s. in Pentat. annotationes. Venet. 1529. 4°. — *Isid. Clarii* Vulgata editio ad hebr. verit. emendata adiectis scholiis. Venet. 1542. fol.

3. *Santis Pagnini* Catena argentea in Pentat. Antwerpiae 1565. fol. — *Franc. Zephyri* Catena s. explicatio locorum in Pentat. subobscuriorum ex antiquis graecis scriptoribus deprompta. Florentiae 1547. 8. — *Al. Lippomani* Catena in Genesin ex auctoribus ecclesiasticis plus minus sexaginta graecis et latinis connexa. Paris. 1546. Eiusdem in Exodum. Paris. 1550. 2 voll. fol. — *Iac. Morlini* Tropologiae ex Orig. collectae in Pentat. Salinglaci 1537. 8. — *Asc. Martinengi* Glossae magnae in Genesin (vel potius in Hexaëm.) ex ducentis fere scriptoribus eccles. excerptae. Patavii 1597. 2 voll. fol.

— *Sim. de Muys* Varia sacra ex variis rabbinis in Pentat. Parisiis 1631. 3 voll. 8. (Opp. Parisiis 1649. vol. 2.). — Huc quoque recte trahuntur *Seb. Bravo* Collectanea aurea ex S. Thōmae Aquin. opp. in Pentateuchum. Compluti 1596. fol. et *Iac. de la Haye* Commentar. literal. in Genes. (4 voll. fol.) et in Exodum (3 voll. fol.) Parisiis 1636. 1641.

4. De his commentariis cfr *Introd. gener.* p. 682. 683. 689.

5. *Iac. Bonfrerii* S. I. Pentateuchus Moysis commentario illustratus. Antw. 1625. (Cfr iudicia quae de egregio hoc opere collegit Hurter Nomenclator I. 790 sqq.). — *Corn. Iansenii Yprensi*. Pentat. sive Comment. in quinque ll. Moysis Lovanii 1639 (« Brevis est, solidus, nec ineptus, ut nullius unquam erroris suspicio in opus hoc crearetur ». Calmet. Dict. I. p. 28; Hurter I. p. 626 sq.). — *Claud. Frassenii* O. Min. Disquisitiones in Pentat. Rothom. 1705 et saepius (Opp. Lucae 1769. fol. II.).

6. *Ben. Pererii* S. I. Comment. in Genesin. Romae 1589. fol. et saepius. Minoris aestimantur eius Disputationes centum viginti septem in Exodum. Ingolstadiæ 1601. et saepe. — *G. Hammeri* O. Praed. Comm. in Genes. Dilingae 1564. fol. — *Franc. Silvii* Comm. in Gen. et Exod. Duaci 1639. et 1649. Post eius mortem editi sunt etiam eius comment. in Levit. et Numer. (Opp. Antw. 1678. VI.). — *Ben. Fernandii* S. I. In Genes. comm. et observ. moral. Lugd. 1618 sqq. 3 voll. fol.

7. *Sebast. Barradii* S. I. Itinerarium filiorum Israel etc. Antverpiae 1612. — *Ioan. Lorini* S. I. Commentarii in Leviticum. Lugduni 1622. fol.; in Numeros. Lugd. 1619. fol.; in Deuter. Lugd. 1625. 2 voll. fol. — *Petri Serrani* Comm. in Levit. Antw. 1572. fol. — *Andr. Masii* Adnotationes in Deut. 16-34. (in Criticis sacr.).

8. *C. F. Houbigant* Congr. Orat. Biblia hebr. cum prolegom. et notis criticis. Parisiis 1753. — Satis longum catalogum dissertationum de pericopis Pentateuchi gravioribus (Hexaëm., paradiso, diluvio, patriarchis, benedictione Iacobi etc. etc.) conscriptarum exhibet *Calmet* Dict. bibl. I. p. 35-47.

Praeter eos, qui universas Scripturas brevibus scholiis instruxerunt, hoc nostro saeculo pauci sunt catholici interpretes, qui aut totum Pentateuchum aut integros eius libros sibi explicandos sumserint. Completum eius commentarium inchoavit *Fr. de Hummelauer*, Genesin interpretati sunt *Th. H. Lamy* et *Ant. Tappehorn*, Genesin una cum Exod. et Levit. *H. I. Crellier*, Numeros et Deuter. *C. Trochon*⁹. Neque tamen putandum est, libros mosaicos a catholicis hac nostra aetate plane esse neglectos. Innumera enim ab eis edita sunt opuscula et opera, quibus aut praecipuas difficilioresque pericopas illustrarent aut obiectiones contra mosaicam et divinam Pentateuchi originem auctoritatemque refutarent.

Nullum, opinor, saeculum maiorem interpretum catholicorum vidit ardorem et diligentiam in cosmogonia mosaica explicanda et defendenda, neque scio an unquam tot opera et opuscula, quot hac nostra aetate, de hoc argumento sint edita. Porro quot egregiae dissertationes de unitate generis humani, de paradiso terrestri, de diluvio, de primitiva historia, de populorum dispersione, de confusione linguarum etc. etc. conscriptae sunt! Quanta cum sollicitudine scriptores catholici ex antiquis historiis collegerunt quidquid ad pentateuchicam narrationem explicandam, illustrandam, vindicandam utile videbatur,

et quanta cum diligentia omnibus modernis subsidiis adhibitis historia pentateuchica a non paucis scriptoribus catholicis est narrata! Saeculum igitur nostrum, etsi commentariorum pentateuchicorum numerum non auxerit, pro virili tamen sua parte Pentateuchi intelligentiam promovisse iure dicitur. At omnes istos labores enumerare nostri muneris non est, siquidem ad exegesis proprie dictam longe pleraeque non pertinent. Illos vero viros silentio praetermittere nobis non licet, qui in messianicis vaticiniis Pentateuchi elucidandis et vindicandis utilissimam operam posuerunt : in Italia *Fr. X. Patrizi*, in Gallia et Belgio *Guil. Meignan*, *I. Corluy*, in Germania *L. Reinke*, *I. Bade*, *F. Himpel*. Alios, qui de Pentateucho defendendo optime sunt meriti, occasione data non semel laudavimus, quare opus non est eorum nomina iterum adscribere.

Pentateucho hac nostra aetate protestantici interpretes multo diligentius, quam catholici, studium impenderunt, atque innumera fere sunt opera vel dissertationes, quae hoc nostro saeculo ab illis sunt edita. Pleraque vero, quoniam in operis unitate impugnanda et destruendaa atque in variis systematis de eius origine explicandis versantur, eatenus dumtaxat ad eius intelligentiam contulerunt, quatenus defensores revelationis impulerunt, ut nonnullas quaestiones maiore cum sollicitudine explicarent. Praecipua rationalistica opera in huius tractatus decursu iam saepe nominavimus, atque laudavimus etiam egregia nonnulla opera, quibus alii protestantici interpretes (*Hengstenberg*, *Ranke*, *Haevernick*, *Keil*, etc.) commenta rationalistica refutarunt. Ex commentatoribus hoc loco nominamus tantum *De-litzsch*, cuius *Comm. über die Genesis* (Ed. 4. Leipzig 1872.) multa egregie explicat, *Keil* (*Comm. über die Bücher Mose's*. Ed. 3. Leipzig 1878.), *Browne*, *Cook*, *Clark*, *Espin* (*The Speaker's Commentary*. London 1871. I.). Qui antiquiores protestanticos et iudaicos commentatores cognoscere desiderat, eos enumeratos inveniet a *Calmet* *Diction. historico-criticum* ed. Mansi I. p. 29 sqq. et a *Carpzov*. *Introd. in V. T.* Ed. 4. 1757. I. p. 50 sqq.; recentiores enumerat *Zoeckler* (*Hdb. d. theol. Wissensch.* 1883. p. 192 sq.) et *Strack* (*Einl.* Ed. 4. 1894. p. 204 sqq.).

9. *P. de Hummelauer* hucusque edidit *Comment. in Genesin* (Parisiis 1895), in *Exod. et Leviticum* (1897). — *Th. I. Lamy* *Comment. in l. Geneseos*. (Mechliniae 1883. 2. voll.); *Ant. Tappenhorn* *Erklärung der Genesis* (Paderborn 1888). — *H. I. Crellier* *Introduction au Pentateuque; Genèse* (Paris 1890); *Exode et Lévitique* (1886); — *C. Trochon* *Nombres et Deutéronome* (Paris 1891).

CAPUT II.

DE LIBRO IOSUE.

§ 9. — *De libri Iosue argumento, divisione, fine.*

51. — Moyses, quia apud aquam contradictionis perfectam in Dei auxilio fiduciam non conservaverat, una cum fratre suo Aarone in terram promissam introire prohibitus est. Quapropter postquam legislationem complevit legesque divinitus datas deuteronomicis suis concionibus filiis Israel iterum iterumque commendavit et inculcavit, a Deo in montem Nebo ascendere iussus terram promissam oculis suis conspexit « mortuusque est ibi in terra Moab iubente Domino »¹. At eodem iubente Domino ante mortem, « ne populus Domini esset sicut oves absque pastore », successorem sibi substituerat, qui opus inchoatum terminaret, populum in Palaestinam introduceret terramque inter tribus distribueret. Osee, filius Nun, ex tribu Ephraim, a Deo electus erat Moysis successor atque in electionis signum, ut videtur, nomen eius *Osee* (הוֹשִׁיעַ *salus*) mutatum est in *Iosua* (יְהוֹשֻׁעַ *Iahve, est salus*)². iam mox post exitum ex Aegypto strenuum se belli ducem contra Amalecitas probaverat, atque ab eo tempore fidelis minister semper Moysi adhaeserat. Unus fuerat ex exploratoribus, quos Moyses in secundo peregrinationis anno ad explorandam terram promissam miserat, et quum reliqui omnes descriptionibus suis populum ab occupanda terra absterrent, ipse solus cum Caleb imperterritus exhortatus est multitudinem, ne rebelles fierent contra Dominum neve timerent, sed divino auxilio freti hostes suos aggredierentur. Quapropter solus quoque cum Caleb ex omnibus Israelitis, qui viri ex Aegypto profecti erant, dignus est habitus, qui Palaestinam ingrederetur³. Mortuo igitur Moyse « Iosue filius Nun repletus est spiritu sapientiae, quia Moyses posuerat super eum manum suam, et obedierunt ei filii Israel feceruntque sicut praecepit Dominus Moysi »⁴.

Duplex autem negotium successori suo implendum reliquerat Moyses; terra promissa, quam gentes fortissimae possederunt, vi erat expugnanda, expugnata autem inter decem illas tribus, quae possessionem nondum acceperant (Ruben enim et Gad atque dimidia tribus Manasse terram transiordanicam Moyse permittente iam occupaverant), ita erat dividenda, ut nulla inter filios Israel exoriretur invidia ne-

que discordia. Non minor ergo in duce requirebatur sapientia, quam fortitudo. Quomodo duplex hoc negotium sibi impositum Iosue experiret, narrat liber, qui eius nomine inscriptus in secunda parte canonis palaestiniensis primum locum occupat et in nostro canone Pentateuchum immediate sequitur.

1. Num. 20,12; Deut. 34,1-5.

2. Num. 27,17. De genealogia Iosuae cfr 1 Paral. 7,22-27 et Num. 1,10; de nominis mutatione Num. 13,16.

3. Exod. 17,9 sqq.; — 24,13; 32,17; 33,11; Num. 11,28. — Num. 13,1-14,10; 14,28-38.

4. Deut. 34,9.

52. — Pro duplici argumento *liber Iosue apte dividitur in duas partes*, quarum prior (1,1-12,24) Palaestinae expugnationem, altera (13,1-22,34) eius distributionem inter varias tribus narrat, quibus pro epilogo (23,1-24,33) ultima verba, quibus Iosue seniores et populum ad Legis observantiam exhortatus est, brevisque relatio de eius morte adduntur. Si ab ultima hac relatione abstrahimus, quae terminato libro simili ratione est addita, qua terminato Deuteronomio adiecta est narratio mortis Moysis, totam libri divisionem illa oratione habemus indicatam, qua Deus Iosuen exhortatus est, ut opus impositum strenue perficeret : « Surge et transi Iordanem istum, tu et omnis populus tecum, in terram quam ego dabo filiis Israel... Nullus poterit vobis resistere cunctis diebus vitae tuae » (1,2. 5. Cfr 1,1-12,24). « Confortare et esto robustus. Tu enim sorte divides populo huic terram, pro qua iuravi patribus suis, ut traderem eam illis » (1,6. Cfr 13,1-22,34). « Confortare igitur et esto robustus valde, ut custodias et facias omnem legem, quam praecepit tibi Moyses servus meus » (1,7. Cfr 23, 1-24, 28). Ut argumentum et divisio accuratius perspiciantur, ANALYSIN LIBRI adnectimus.

PARS PRIOR (1,1-12,24) *terrae promissae occupationem enarrat.*

I. *Ingressus in terram promissam et praeparatio ad eam expugnandam* (1,1-5,15).

1. *Ingressus in terram* (1,1-5,1).

a.) Dei verbis admonitus, ut Iordane transiecto Palaestinam occuparet, continuique auxilii divini promissione confortatus (1,1-9) Iosue filios Israel admonuit, ut se ad terram ingrediendam praepararent (1,10-11), exhortatusque est tribus Ruben Gad Manassen, ut secundum promissionem suam fratres suos in hac expeditione adiuvarent (1,12-18).

b.) Deinde misit duos viros, qui vicinam urbem Iericho explorarent. Qui per Rahab meretricem recepti (2,1-7) et ab regis insidiis custoditi servatique (2,8-21) re feliciter gesta revertentes relatione sua eum permoverunt, ut statim hostes aggrediretur (2,22-24).

- c.) Quare eadem nocte, qua reversi sunt exploratores, Iosue et filii Israel ad Iordanis ripam progressi ibique tribus diebus commorati die 10. mensis 1. anni 41. post exitum ex Aegypto Iordanem miraculo siccatum transgressi sunt (3,1-17).
- d.) In cuius miraculi memoriam duo monumenta, unum in Iordanis alveo, alterum in Galgala, quo in loco prima castra cis Iordanem posuerant filii Israel, erigenda curavit Iosue (4,1-24).
- e.) Miraculo autem audito Chananaei magno terrore perculsi sunt (5,1).
- 2. *Praeparatio ad terram occupandam* (5,2-15).
- a.) Quia Israelitae in deserto nati peregrinationis tempore non erant circumcisi, a Domino circumcidi iubentur (5,2-9), atque deinde primum pascha in terra promissa celebrant, a qua die cessavit manna in signum finitae peregrinationis (5,10-12).
- b.) Iosue Angeli apparitione confortatur ad opus strenue aggrediendum (5,13-15).

II. *Expugnatio terrae promissae* (6,1-12,24) ita narratur, ut praecipua quaedam facta, in quibus auxilium divinum magis elucebat, ob oculos ponantur.

- 1. *Duas proximas civitates divinitus adiuti Israelitae occupant et destruunt* (6,1-8,29).
- a.) Iericho occupatur (6,1-7,1). Ad sonum tubarum, postquam sex diebus bellatores una cum sacerdotibus arcam portantibus urbem Iericho circuierunt, septimo die muri ceciderunt (6,1-20). Ierichuntis incolae omnes, excepta Rahab meretrice cum familia eius, interfecti sunt, urbs integra funditus deleta, omnes eius thesauri in aerarium Domini sunt consecrati (6,21-25). Illi, qui urbem reaedificare conaretur, Iosue maledixit (6,26-27). At unus ex filiis Israel, Achan, ex praeda Deo devota sibi aliquid reservavit (7,1).
- b.) Hai occupatur (7,2-8,29).
- α.) Primum Israelitae, quum oppidum Hai expugnare conarentur, ab incolis devicti et reiecti sunt (7,2-5) ob crimen Achan (7,6-15);
- β.) Quo detecto et punito (7,16-26) Iosue Dei revelatione confortatus et edoctus (8,1-2) insidiis structis devicit hostes (8,3-23) et oppidum occupatum eodem modo tractavit, quo civitatem Iericho tractaverat (8,24-29).
- 2. Quibus peractis Iosue illud implere voluit, quod Deus per Moysen praeceperat (*Deut.* 27, 3 sqq.), atque cum toto populo usque ad Sichem progressus *altari in monte Hebal erecto, Lege lapidibus inscripta, benedictionibus in Legis observatores maledictionibusque in eius violatores pronuntiatis* totam terram, cuius Sichem quasi erat centrum, in filiorum Israel possessionem transisse sollemni modo manifestavit (8,30-35);
- 3. *Gabaonitae subiguntur et Amorrrhaeorum reges devincuntur* (9,1-10,27).
- a.) Omnibus illis auditis, quae Deus per Iosuen fecerat, perterriti reges Chanaanitarum foedus inierunt, ut Israelitas debellarent (9,1. 2). Gabaonitae autem timentes, ne sibi eadem, quae civitatibus vicinis,

Iericho et Hai, sors obtingeret, dolo Iosuen seduxerunt, ut Domino non interrogato secum foedus pangeret et iureiurando sibi salutem promitteret (9,3-15). Dolo autem detecto vivi quidem servati sunt, sed ministerio populi et altaris Domini velut servi perpetui addicti (9,16-27).

- b.) Rex hierosolymitanus cum quatuor aliis regibus amorrhaeis Gabaonitas ob eorum a communi foedere defectionem aggressi sunt (10,1-5), attamen a Iosue, qui eo die solem stare iussit, plane devicti sunt (10,6-14) et occisi atque in patibulum suspensi (10,15-27).

4. Quibus aliquantulum fusius narratis *brevi conspectu reliquae terrae occupatio proponitur* (10,28-11,23).

- a.) Variis belli expeditionibus contra Macedam, Lebna, Lachis etc. tota terra meridionalis occupata est (10,28-43);
- b.) Partis autem septentrionalis reges devicti sunt prope aquas Merom (11,1-9) terraeque eorum subiugatae (11,10-20).
- c.) Quibus peractis etiam Enacim in parte meridionali Iosue delevit (11,21-23).

5. *Pro epilogo huius partis prioris enumerantur unus et triginta reges*, quos trans Iordanem (12,1-6) et cis Iordanem (12,7-24) Israelitae Moyse et Iosue ducibus devicerunt. Qua enumeratione simul praeparatur

ALTERA PARS (13,1-22,34), *qua terrarum occupatarum distributio describitur*.

I. *Introductio ad narrationem de terrae promissae distributione* (13,1-33).

1. *Iosue senescens terram*, etsi nondum integra esset occupata, inter tribus novem et dimidiam *distribuere a Deo iubetur* (13,1-8).

2. *Ratio autem additur, cur inter has solas tribus sit dividenda*,

- a.) Quia tribus Ruben, Gad et dimidia Manasse iam trans Iordanem possessionem suam acceperant, quae describitur secundum universos suos fines (13,9-14) et secundum singulas partes tribui Ruben (13,15-23), Gad (13,24-28), Manasse (13,29-32) traditas;
- b.) quia tribus Levi nullam partem continuam erat acceptura (13,33).

II. *Distributio terrae cisiordanicae* (14,1-19,51).

1. *Inscriptio huius partis* monet omnia (quod ad personas dividentes attinet, modum divisionis, terram divisam, tribus, quibus distributa est) facta esse secundum praeceptum Moysis (14,1-5; cfr Num. 34).

2. *Pars familiae Caleb et tribui Iudae addicta* (14,6-15,62).

- a.) Antequam sors mitteretur, Caleb accessit ad Iosue petens, ut sibi illa pars attribueretur, quam quadraginta quinque annis antea Moyses ipsi promiserat, petitionique annuens Iosue dedit ei Hebron in possessionem (14,6-15).
- b.) Tribui Iudae, cui Caleb accensebatur, sorte attributa est regio circum Hebronem sita, cuius fines describuntur (15,1-12), et postquam complementi gratia Calebum Hebronem acceperat et Debir vi expugnasse iterum est narratum (15,13-19), singulae civitates secun-

dum quatuor regionis partes (15,21-32; 33-47, 48-60. 61-62) enumerantur.

3. *Sors filiorum Ioseph* (16,1-17,18).

- a.) Filii Ioseph, Ephraim et Manasse, unam sortem acceperunt, cuius fines meridionales indicantur (16,1-4);
- b.) partis Ephraim accuratius determinantur fines septemtrionales, quibus a sorte Manasse separabatur (16,5-10).
- c.) Manasse autem praeter Galaad et Basan in regione transiordanica etiam suam partem accepit cis Iordanem, quae inter decem familias Manasse divisa est (17,1-13).
- d.) Filii Ioseph demum, quum conquererentur, quod nimis parva esset pars ipsis attributa, a Iosue admoniti sunt, ut debellatis Chananaeis ampliorem sibi expugnarent (17,14-18).

4. *Sortes septem reliquarum tribuum* (18,1-19,48).

- a.) Tabernaculo foederis in oppidum Silo translato reliquae tribus, quae in sedibus figendis desides fuerant, viros aliquos eligere iussae sunt, qui reliquam terram describerent et in septem partes distribuerent (18,1-7). Quo facto Iosue in Silo sortem misit super istas partes (18,8-10).
- b.) Atque prima sors cecidit tribui Benjamin media inter Iudam et Ephraim (18,11), cuius sortis termini (18,12-20) et civitates (18,21-28) enumerantur. Secunda sors cecidit Simeon in medio possessionis filiorum Iuda, eiusque civitates nominantur (19,1-9). Tertia sors Sabuloni, cuius termini indicantur (19,10-16), quarta Issachar, cuius civitates nominantur (19,17-23), quinta Aser, cuius iterum termini indicantur (19,24-31), sexta Nephthali, cuius et termini et civitates nominantur (19,32-39), ultima demum filiis Dan, quae possessione sua in meridie non contenti in septemtrione alteram expugnaverunt (19,40-48).

5. Omni divisa regione *Iosuae assignata est possessio* in monte Ephraim, atque ita totum divisionis negotium terminatum est (19,49-51).

III. *Urbium refugii et civitatum levitarum definitio* (20,1-22,34).

1. *Urbes refugii* iuxta praeceptum a Deo per Moysen datum (20,1-6) sex constituuntur, tres in terra cisiordanica et tres trans Iordanem (20,7-9).

2. Praeter sex urbes refugii iuxta Dei praeceptum (*Num.* 35,6) *levitis quadraginta duae aliae civitates attribuendae erant.*

- a.) Petentibus igitur principibus familiarum Levi sorte definitum est, quibus in tribubus singulae ex quatuor familiis levitarum suas civitates sint accepturae (21,1-8).
- b.) Enumerantur deinde tredecim civitates filiorum Aaron in tribubus Iuda, Simeon, Benjamin (21,9-19), decem filiorum Caath in Ephraim, Dan, Manasse cisiordanica (21,20-26), tredecim filiorum Gerson in Manasse transiordanica, Issachar, Aser, Nephthali (21,27-33), duodecim filiorum Merari in Sabulon et trans Iordanem (21,34-42).

3. Completum igitur erat omne, quod Deus de tradenda terra promiserat (21,43-45), atque dimisit Iosue tribus transiordanicas, quae in occupanda terra auxilium suum praestiterant (22,1-9). Quum vero iuxta Iordanem altare exstruxissent, reliquae tribus timentes, ne fratres sui a veri Dei cultu descivissent, legatis missis huius rei causam inquisiverunt; iusta autem excusatione accepta quieverunt (22, 10-34).

IN EPILOGO (23,1-24,33) refertur.

1. Quomodo Iosue brevi ante mortem suam convocatos filios Israel ad Dei mandata observanda vitandamque gentium societatem exhortatus sit (23,1-16),
2. atque iterum in sollemni populi concione in Sichem habita commemoratis omnibus Dei beneficiis foedus populi cum Deo renovaverit (24, 1-28).
3. Brevis demum de morte sepulturaque Iosue, de ossibus Ioseph in Sichem tumulatis, ac de morte Eleazari, Aaronis filii, narratio librum terminat (24,29-33).

53. Ex analysi tradita, quam arcto nexu liber Iosue cum Pentateucho cohaereat, evidentissime apparet. Quemadmodum Iosue ipse a Deo electus erat, ut filios Israel per Moysen ex Aegypto eductos in terram promissam introduceret, sede fixa integro populo et singulis tribubus assignata opus a Moyse inchoatum continuaret atque completeret, filios Israel velut rempublicam perfectam, quae ab omnibus aliis populis independens suis solis legibus divinitus datis sese regeret, in medio nationum constitueret : ita etiam liber Iosuae nomine inscriptus historicam Pentateuchi narrationem continuat atque complet.

FINIS autem, quem in hac historia scribenda auctor sibi proposuit, non fuit ille, ut fidelis tantum historici partes ageret atque rebus gestis Iosuae accurate narratis vel expugnatione et divisione Palaestinae descriptis curiositatem lectorem expleret. Id enim si facere voluisset, tot et tantas res, quae septennio expugnationis terrae promissae acciderunt, silentio non praetermisisset; nam ex paucis, quae narrat, satis apparet, eum totius illius aetatis perfectam scientiam habuisse, ut multo plura, si voluisset, tradere potuisset; fine igitur suo, quominus plura scriberet, impeditus est. Revera *sacrum* scriptorem agit; altiorrem autem finem omnes sacri historici persequi solent, in eoque fere conveniunt, quod divinis beneficiis divinisque poenis in memoriam revocatis contribules suos ad fidelem observationem foederis cum Deo initi exhortentur. Pro diverso tamen argumento, quod sibi narrandum elegerunt, alii alia ratione eundem supremum finem attingere student; alii enim iustitiam praeprimis praedicant, qua pro foedere aut violato aut observato Deus populum suum aut poenis afflixit aut

beneficiis exornavit; alii rerum adversarum causas diligenter indicant, ut quae vitanda sunt clarius cognoscantur; alii fidelitatem, qua Deus omnes promissiones suas implevit, praecipue ob oculos ponunt, ut fidelitate fidelitatem rependendam esse doceant etc. Iam vero *in fidelitate divina celebranda* noster liber maxime versari videtur, atque illud praecipue sibi proposuisse eius auctorem arbitramur, ut ostenderet, quomodo in expugnatione et divisione terrae promissae haec fidelitas divina sese manifestasset.

Namque Deus patriarchis iam promiserat, se terram Chanaan posteris eorum in quietam possessionem esse daturum; postquam autem Moyses, quem ut hanc promissionem impleret prae omnibus elegerat, diffidentia sua sese indignum reddiderat, qui integrum negotium terminaret, iterum promiserat, etiam post Moysis mortem populo se non defuturum, sed singulari sua providentia semper esse invigilaturum¹! Quomodo haec promissa impleverit, ostendit liber Iosue. Quam ob causam ex tota historia expugnationis, quae satis multos annos insumsit, pauca dumtaxat facta auctor elegit, in quibus miraculoso intervntu divina haec providentia sese clarius manifestavit: transitum per Iordanem, expugnationem urbium Iericho et Hai, victoriam de quinque regibus amorrhaeis prope Gabaon reportatam: reliquorum autem regnorum chananaeorum occupatio, quae multis bellicis expeditionibus facta est, strictim tantum attingitur atque paucissimis verbis absolvitur. Sola Gabaonitarum deditio etiam fusius describitur, quia ipsa quoque demonstrat Dei providentiam ea in occasione populo non defuisse, sed sua ipsorum culpa populum eiusque duces effecisse, ut illi a communi sorte aliorum Chanaanitarum eximerentur. Atque haec quidem in priore libri parte; in altera autem relatio de terrae promissae distributione his verbis terminatur: « Dedit Dominus Deus Israeli omnem terram, quam traditurum se patribus coram iuraverat... *Ne unum quidem verbum, quod illis se praestiturum esse promiserat, irritum fuit, sed rebus expleta sunt omnia* »². Utraque igitur pars Dei fidelitatem promissis expletis celebrat; conclusionem autem practicam ex hac divina fidelitate deducunt duae Iosuae conciones, quibus liber terminatur. Quarum summa est, ut magnis beneficiis, quibus Dominus Israelitas cumulavit, in memoriam revocatis divinam fidelitatem etiam fidelitatem populi in observandis mandatis postulare ostendant: « Si cut implevit opere (Deus), quod promisit, et prospere cuncta venerunt, sic adducet super vos quidquid malorum comminatus est... (si) praeterieritis pactum Domini Dei vestri, quod pepigit vobiscum »³. Hac igitur ratione liber Iosue etiam velut Pentateuchi complementum est « in testimonium contra Israel »⁴.

1. Num. 27, 12-23; 20, 7-13.
2. Ios. 21, 41. 43.
3. Ios. 23, 16 (Vulg: « eo quod praeterieritis »; rectius autem, uti contextus docet: « si praeterieritis »).
4. Deut. 31, 26. Hinc etiam patet, cur Ios. 8, 30 sqq. medias inter belli expeditiones narretur, in montibus Garizin et Hebal « omnia verba benedictionis et maledictionis » (Deut. 27. 28.) esse promulgata.

§ 10. — De libri Iosue unitate.

54. — Antequam de libri Iosue auctore dicamus, nonnulla de eius unitate sunt praemittenda. Eodem enim modo, quo Pentateuchum dilacerant et discerpunt, similesque ob rationes moderni « critici » interpretes etiam libri nostri unitatem negant iisdemque fere systematis, quae sibi ad Pentateuchi originem explicandam effinxerunt, eius originem explicare conantur. *Fragmentorum farraginem* in libro Iosue olim invenerunt Nachtigal, Bertholdt, van Heverden, Steudel, alii, quae quomodo in unum corpus sint coagulata, ipsi non satis explicare potuerunt¹. Quo systemate relicto recentiores « critici » tenent *complementorum systema* quoddam eosdemque scriptores, quos longo saeculorum decursu Pentateuchum composuisse fingunt, etiam in nostro libro componendo operam suam collocasse statuunt; immo Pentateuchum et librum Iosue unum opus olim efformasse censent, quod Esdrae tempore aut etiam tardius in duo opera sit separatum. Secundum *Bleek* Deuteronomista antiquum aliquod scriptum, quod historiam filiorum Israel a Moysis morte usque ad Iosuae mortem narravit, invenit illudque, partim non mutatum partim novis curis retractatum et mutatum, suo operi inseruit adiectis aliis narrationibus, quas ex proprio penu desumsit; *Schrader* totum librum inter quatuor suos pentateuchicos scriptores distribuit, *Wellhausen* et *Reuss* Iahvistae sui (IE), Deuteronomistae et auctoris « codicis sacerdotalis » manus in eo distinguunt, *Knobel* et *Ewald* sex vel septem vel octo suis Pentateuchi scriptoribus ad nostrum libellum componendum indigent². Operae pretium non est omnia haec systemata fusius exponere et refutare; etenim, praecipua argumenta, quibus unitatem libri Iosue impugnant, examini subiecisse fini nostro abunde suffecerit³.

1. *Nachtigal* in Henke's Magazin IV. 2. p. 362 sqq.; *Bertholdt* Einleitung III. p. 849 sqq.; *C. H. van Heverden* Disputatio de libro Iosue. Groning. 1826.; *Steudel* Theol. des A. T. Berlin 1840. p. 476. *Nachtigal* et *van Heverden* integrum librum variis fragmentis constare opinati sunt, et alter quidem eorum duodecim distinxit; *Bertholdt* alteram libri partem ex fragmentis composuit, *Steudel* solas glossas quasdam longiores in librum insertas vidit etc.

2. *Ewald* Gesch. d. Volkes Israel. I. p. 81 sqq.; *Knobel* Num. Deut. Ios. p. 359 sqq.; *de Wette-Schrader* Einl. p. 304; *Bleek-Wellhausen* Einl. p. 125 sqq.; *Wellhausen* Skizzen u. Vorarbeiten. II. 1885. p. 116 sqq.; *Reuss* Gesch. d. A. T. p. 386 sqq. 464 sq.; *Cornill* Einl. Ed. 3. 1896. p. 97 sqq. etc. Similiter ex « orthodoxis » acath. *Koenig* Einl. 1893. p. 246 sqq.; *Strack* Einl. Ed. 4. 1895. p. 60 sq. etc.

3. Egregie hanc quaestionem tractat *Himpel* Selbständigkeit, Einheit und Glaubwürdigkeit des Buches Iosua. Tüb. Quartalschr. 1864. p. 385-449 et 1865. p. 227-307. Ex protestanticis scriptoribus cfr *Koenig* Alttestam. Studien. I. Authentie des B. Iosue. Meurs 1836. p. 4 sqq.; *Keil* Einleitung. Ed. 3. p. 181 sqq.; Comment. Ed. 2. p. 8 sqq.; *E. Rupprecht* Des Rätsels Lösung. II. 1. 1896. p. 580 sqq.

55. — 1. Ut librum Iosue a scriptoribus suis pentateuchicis compositum esse facilius demonstrent moderni « critici », praeprimis statuunt eum olim cum Pentateucho fuisse coniunctum unumque cum eo opus efformasse¹. Antiqui quidem testes id prorsus ignorant, immo locus, quem iam antiquissimis temporibus liber Iosue in canone Iudaeorum occupavit, evidenter ostendit, neminem antiquitus de hac Pentateuchi et libri Iosue unitate cogitasse; qui enim fieri potuit, ut eiusdem operis una parte efformarent primam canonis sectionem (Lex), et alteram partem ponerent in secunda (inter Prophetas)? Attamen historicis argumentis neglectis interna libri Iosue indole rem definiunt adversarii nostri. « Morte enim Moysis, inquiunt, Pentateuchus, quatenus legislationem exhibet atque codex legum per Moysen traditarum esse censebatur, aptissime quidem terminatur; sed quatenus est opus historicum, Moysis morte terminari non potuit. Ab ipso enim exordio mundi historiam populi israelitici enarrare incipit; sed quum Moyses moreretur, Israelitae terram promissam nondum occupaverant, etsi iam omnia ad eam expugnandam essent praeparata: eae tribus, quae trans Iordanem sedes suas acceperant, ad fratres suos adiuvandos sollemni promissione sese obstrinxerant, Iosue expeditionis dux constitutus erat, quid post ingressum esset agendum, iam erat praescriptum etc. Iam vero omnium harum praeparationum narratio prorsus videtur superflua, nisi statim ipsius expeditionis narratio sequatur. Neque ullo modo cogitari potest, diu post expugnatam Palaestinam, quando Pentateuchus scribebatur, scriptorem media in narratione cessasse opusque suum imperfectum reliquisse »².

Mira sane obiectio, quae quoniam fundamento caret sua sponte corrui. Demonstravimus enim Pentateuchum non post occupatam Palaestinam, sed ab ipso Moyse conscriptum esse, qui profecto res post suam mortem a suo successore gestas narrare non potuit. Sed si Pentateuchum regum aut Esdrae tempore scriptum esse daremus, adversariorum tamen argumentatio multiplici modo peccaret. Urgere nolumus, quod non lectoris sed scriptoris sit definire, quodnam argumentum tractare quibusque limitibus illud circumscribere velit, sed eodem

argumento, quo Pentateuchus incompletus esse demonstratur, etiam Evangelia non esse completa demonstrari possunt. Domini enim morte redèmtionis opus inchoatum quidem, sed nondum terminatum erat, quatenus eius fructus nondum apparuerant; Evangeliorum lector etiam desiderat scire, num Apostoli mandatum praedicandi ubique impleverint, quosnam fructus eorum praedicatio tulerit etc. Quin etiam si argumentatio adversariorum quidquam valeret, nemini amplius liceret partem solam historiae tractare, aut vitam alicuius hominis insignis conscribere; omnia enim ista opera natura sua semper sunt incompleta; ut igitur « criticis » satisfaciant, historici semper a creatione mundi narrationem suam inchoare eamque usque ad suos dies vel potius ad finem mundi usque perducere debebunt. Ridicula est haec, sed necessaria consequentia argumentationis rationalisticae. Num forte ea sola, quae Moyses gesserat, dignum operis alicuius argumentum non constituunt? Num Iosuae morte aptius, quam Moysis morte opus istud historicum terminasset scriptor, si eum tempore regum vixisse daremus? Id quidem minime. Etenim uti in Pentateucho praeparationes ad terram expugnandam narrantur, ita liber Iosuae terrae divisionem describens reliquam historiam israeliticam praeparat; terminato libro Iosuae lector etiam scire desiderat, an et quomodo Chanaanaeorum exterminatio, quae ante Iosuae mortem inchoata dumtaxat erat, sit continuata, num quieti filii Israel in suis novis sedibus permanserint, num ultima mandata Iosuae sint exsecuti etc. etc. Quid plura? Qui Moysis morte Pentateuchum, non tantum quatenus est codex legum, sed etiam quatenus est opus historicum, apte terminari negat, nunquam intellexit, quemnam locum Moyses in salutis oeconomia occupet.

Tantum autem abest, ut librum Iosue cum Pentateucho unum opus constituisse interna argumenta demonstrent, ut tota eorum indoles prohibeat, quominus velut unius operis partes considerentur. Procul dubio inter se arcto vinculo connectuntur, atque liber noster argumentum historicum Pentateuchi continuare et complere rectissime dicitur; at quomodo inde eos olim unum opus fuisse demonstretur, non apparet. Nostri enim libri auctor, licet opus mosaicum prae oculis continuo habeat, argumentum tamen suum proprium et definitum suo proprio modo evolvit. Qui analysin supra traditam inspicere velit, statim animadvertet, auctorem de occupatione et divisione terrae narrationem completam et absolutam ita dare voluisse, ut Dei in suis promissis explendis fidelitas clare conspiceretur. Ideo etiam Rubenitas et Gaditas reliquis tribubus in occupanda terra cisiordanica sese adiunxisse narravit, etsi in Pentateucho id iam esset narratum, atque simili modo, ut completam historiam traderet, occupationem et divisionem terrae transiordanicae repetiit³: id quod sane nemo apte explicaverit, qui ab

uno eodemque auctore Pentateuchum et librum Iosue velut unum opus continuum conscriptos vel in ordinem redactos esse contenderit. Ultimus quidem utriusque operis finis est, ut sint « in testimonium contra Israel », at auctor noster, ut hunc finem attingat, fidelitatem maxime divinam describit, quae in pentateuchica narratione non eodem modo celebratur; quippe quae multo magis misericordiam et bonitatem Dei exaltet. Demum si Pentateuchus et liber Iosue olim unum opus constituerunt, quomodo factum est, ut auctor ab initio libri Iosue ab omnibus illis linguae et styli singularitatibus, quae in toto Pentateucho inveniuntur, prorsus abstinerit⁴?

1. Cfr *Ewald* in *Stud. u. Krit.* 1831. p. 602 sqq.; *Bleek* *Einkl.* p. 125 sqq.; *De Wette Schrader* *Einkl.* p. 300 sqq.; *Reuss* *Gesch. des A. T.* p. 386 nullo argumento allato asserit: « Ohne alle Frage steht (das Buch Iosua) mit den fünf sogen. mosaischen in unzertrennlichem Zusammenhang, wurde aber von jüngern jüdischen Gelehrten sehr unverständiger Weise von denselben losgelöst. » Simili modo loquuntur alii « critici » interpretes.

2. Ita argumentatur *Bleek-Wellhausen* l. c. p. 125 sq.

3. *Num.* 32,20 sqq. et *Ios.* 1,12 sqq.; *Num.* 32,33 sqq. et *Ios.* 13,15 sqq.; cfr etiam ea, quae de tribus civitatibus refugii transiordanicis traduntur *Deut.* 4,41 sqq. et *Ios.* 20,8.

4. Cfr *supra* 19. p. 66 sq. Etsi libri nostri lingua propius ad mosaicam accedat, tamen nunquam ab auctore nostro הוא pro הוּא, nec נַעַר pro נַעֲרָה adhibetur, nec unquam pron. הָאֵל et הָאֵלֹהִים etc.

56. — 2. Immerito igitur librum Iosue cum Pentateucho coniungere volunt critici, neque maiore cum iure unitate eius negata multos ei assignant auctores. Etenim ex analysi tradita non minus, quam ex illis, quae de fine libri diximus, sufficienter demonstratur, antiquam omnium Iudaeorum et Christianorum persuasionem, qui ad nostram usque aetatem unum solum eius auctorem agnoverunt, firmis fundamentis inniti. Unum scilicet est eius argumentum, unus eius finis, unus sonus et idem stylus eius; quid autem amplius requiremus, ut ab uno auctore opus aliquod compositum esse dicamus? Restat igitur, ut examinemus argumenta, quibus adversarii antiquam persuasionem tota libri indole confirmatam convellere nitantur. Conqueruntur enim, quod ea, quae in libro narrantur, inter se et cum reliqua historia pugnent, neque hanc pugnam explicari concludunt, nisi a compilatore quodam liber ex variis operibus compositus vel potius conglutinatus dicatur¹.

Namque a.) « Iosue omnes Chanaanitas devicisse et exstirpasse totamque terram occupasse dicitur (11,16-23; 12,7 sqq.; cfr 21,43 sqq.; 22,4) : cui asserto mirum in modum contradicit status rerum, qui 13,1 sqq. exhibetur multis terrae partibus, quae nondum expugnatae erant, enumeratis (cfr etiam 17,14 sqq.; 18,3; 23,5.12.). Item cum aliis libri nostri textibus aequè

atque cum iis, quae liber Iudicum tradit, pugnant narrationes de expugnatione civitatum Hebron (10,36; cfr 11,21; 14,12; 15,14; *Iudic.* 1,10), Debir (10,38; cfr 11,21; 15,15-17; *Iudic.* 1,11), Asor (11,40 sq. cfr *Iudic.* 4,2 sqq.), Ierusalem, Gazer, Bethel, Dor, Mageddo (12,10. 12. 16. 21. 23. cfr 15,63; *Iudic.* 1,21 et 1,8; — *Ios.* 16,10; *Iudic.* 1,29. 22; — *Ios.* 16,12; *Iudic.* 1,27) Horma et Arad (*Ios.* 12,4 cfr *Num.* 21,1; *Iudic.* 1,17). »

Ad priorem obiectionis partem quod attinet, textus obiectos inter se pugnare negaremus, etiamsi compilatorem quendam ex variis fontibus librum composuisse cum adversariis nostris statueremus. Tanta enim ineptiae et socordiae, ut eorum, quae asseruit, post paucos versus interiectos prorsus immemor contraria assereret, ne ipsum quidem rationalistarum compilatorem reum diceremus. Quae autem inter se pugnare videntur, facile conciliantur, si attendis α.) Deum nequaquam promisisse, se statim ab initio integram terram filiis Israel esse traditurum : « Non eiiciam eos (Chananaeos) a facie tua anno uno, ne terra in solitudinem redigatur... paulatim expellam eos de conspectu tuo, donec augearis et possideas terram » (*Exod.* 23, 29,30; *Deut.* 7,22). « Iosue autem occupavit terram omnem, *secundum omnia, quae locutus erat Dominus ad Moysen* » (*Ios.* 11,32). Quapropter in finibus meridionalibus terram Philisthaeorum et Hevaeorum et in finibus septemtrionalibus regionem Phoenicum aggressus non est (*Ios.* 13,2-6). Adde β.) Iosuen utique in priore sua expeditione immediate post quinque reges devictos meridiionalem Palaestinae partem atque in altera expeditione eodem modo septemtrionalem primo incursu expugnasse, attamen nec omnes singulasque urbes cepisse² nec captas praesidiis relictis munire potuisse, quum ad ultiores expugnationes proficisceretur. Inter reges meridionales enim ab eo devictos non enumeratur rex Besec, quae civitas tamen satis magna videtur fuisse, siquidem eius rex decem millia virorum duxit contra Israel et septuaginta regulos a se devictos esse gloriabatur (*Iudic.* 1, 4 sqq.). Neque minus certum est, incolas primo Iosuae incursu ex suis sedibus pristinis eiectos post eius discessum esse reversos et iterum urbes suas incoluisse. Postquam enim narratum est, Iosuen occupasse Hebron et Debir (10,36 sqq.; 11,21 sqq.), Caleb expeditione in terram septemtrionalem terminata easdem civitates iterum sibi subiicere cogitur (15,13 sqq.). Tota igitur prior obiectionis pars perversae interpretandi methodo innititur, qua librorum sacrorum verba eousque premuntur et urgentur, usque dum contradictio aliqua sit extorta; nullus autem est liber sive sacer sive profanus, ex quo interpretatione inepta vel malitiosa contradictiones non extorqueantur. Neve expeditiones illas steriles et inutiles fuisse obiiciatur, si integra terra cum omnibus suis civitatibus in quietam Israelitarum possessionem non statim transierit. Expeditionibus enim illis terrore perculsi sunt hostes, et cognita Israelitarum, quos Deus adiuvit, fortitudo effecit, ut postea singulae tribus, quum sortes suas occuparent, Chananaeos iam semel devictos facilius vincerent et ex sedibus suis expellerent.

Neque maiorem difficultatem creat altera obiectionis pars, siquidem ea, quae de duplici Hebronis et Debir expugnatione supra diximus, ad conciliandos textus, qui inter se pugnare dicuntur, plane sufficiunt. Arbitrario

autem modo Iabin ille, rex Asor, quem devicit Iosue (11,4. 10), idem esse asseritur atque homonymus eius successor, quem centum fere annis postea Barac et Debbora vicerunt (*Iudic.* 4,2 sqq.); si quis vero in eo difficultatem invenit, quod civitatem Asor a Iosue captam Israelitae postea perdidissent, is populi statum, qui Iosue mortuo exortus est, videtur ignorare. Reliquas demum civitates enumeratas a Iosue iam esse occupatas vel captas, auctor non refert, sed earum reges dumtaxat a Iosue esse devictos (12,10 etc.). Regibus autem devictis filii Israel terram quidem postea occupare potuerunt, etsi civitates munitae in eorum possessionem nondum transissent; immemrito igitur ex 12,7 occupatio civitatum deducitur.

b.) « Ex variis libri textibus (1,6; 11,23; 12,7; 13,8; 14,4-5) iure colligitur, terram occupatam aequali modo inter filios Israel esse distributam. Attamen postquam tribubus Iuda, Ephraim et dimidia Manasse sortes sunt assignatae (*Ios.* 15-17), totum distributionis negotium (propter populi desidi-um 18,3) abruptum; postea vero iterum alio in loco, ut videtur (18,4; 19,51) recipitur, atque prior distributio in nonnullis mutatur (18,41-49,51) ».

Quid sibi haec obiectio velit, equidem non satis intelligo. Terra promissa procul dubio inter duodecim (vel potius inter decem) tribus aequali modo pro familiarum numero erat dividenda; at negotium hoc non tam facile erat, quam adversarii nostri supponere videntur. Sors enim vix aliud indicavit praeter regionem, quae tribui alicui erat assignanda³; terrae autem extensio ex numero familiarum, quae in illa tribu erant recensita, definiri debuit. Iam vero in regione, quam solis suis bellicis expeditionibus cognoverant, id fieri non potuit sine maxima difficultate. Num forte « critici » nostri supponunt, Iosuae prae manibus fuisse tabulam geographicam, in qua Palaestinae situs finesque accurate erant depicti? Tribus igitur Iuda et Ioseph (Ephraim et dimidia Manasse), quarum prior partem meridionalem, altera septentrionalem sorte obtinuerant, regionem assignatam statim occupare coeperunt, ut accuratius deinde eorum fines determinarentur. Partem autem intermediam liberam reliquerunt, in qua interea reliquae tribus castrametarentur. Verum ut sortem attributam occuparent, Chananaei, qui post primam cladem a Iosue eis inflictam in sedes suas reversi erant, denuo erant debellandi; quare distributionis negotium interrumpere coactus est Iosue. Interea tabernaculum foederis, quod eousque in Galgala fuerat, translatum est in Silo; reliquae autem tribus, quum continua viderent bella, quibus Iuda Ephraim Manasse sortes suas expugnare et a Chananaeis defendere cogebantur, desidiores factae sunt, quumque « duo in eis pugnarent, novarum terrarum cupiditas et Chananaeorum terror, istam ille vicit omniumque ad novas ineundas possessiones impetum cohibuit »⁴. Iosue autem experientia edoctus alio distributionis modo electo terram, quae inter reliquas tribus dividenda manebat, per legatos describi iussit ac tum demum sortes mitti. Qua terra exploratione compertum est, Iudam maiorem, quam qua indigebat, terrae tractum accepisse; quapropter mutatio aliqua prioris distributionis facta est. Nihil ergo in tota hac narratione legitur, quod cum reliquis aptissime non cohaereat, nec ulla contradictionis aut pugnae suspicio remanet. Neque tamen negamus, in hac historia nobis nonnulla esse

obscuriora; quae obscuritas ex contradictionibus auctoris non exoritur, sed ex nostra ignorantia, qui nec antiquae Palaestinae topographiam et historiam, nec sortitionis et divisionis modum satis perspicimus.

c.) « Secundum ea, quae *Ios. 4-11* narrantur, omnes tribus simul duce Iosue Chananaeos debellaverunt; sed ex *Iudic. 4,1* sqq. et ex ipso nostro libro (*Ios. 17,14* sqq.) singulas tribus solas sibi territorium suum expugnasse elucet; immo Caleb solus Hebron occupavit (15,13-19), atque Danitarum quoque expeditio, de qua *Iudic. 18* fusius agitur, iam commemoratur (19,47). Obscura igitur libri narratio insinuat, terram gradatim et per partes expugnatam esse. »

Difficultatem hanc non movissent adversarii nostri, si nobiscum (id quod omnino fieri debet et ab ipsa rei natura postulatur) primam incursionem, qua Iosue totam terram meridionalem ac septemtrionalem victor percurrit et Chananaeos terrore perculit, ab ipsa occupatione distinguerent, qua singulae tribus territorium sibi assignatum hostibus aut post priorem cladem reversis aut nondum devictis eripere cogebantur. Ceterum de Calebi et Danitarum expeditionibus *infra* (62 p. 196) recurret dicendi occasio.

d.) « Status religiosus tempore Iosue secundum legem mosaicam ordinatus fuisse videtur; sermo enim est de arca foederis et de sacerdotibus levitisque (3,3 sqq.; 8,33), de summo sacerdote (14,1), de civitatibus levitarum (21,1 sqq.), de circumcisione et de paschate (5,1-12), de tabernaculo foederis (18,1), immo de studio, quo unitatem cultus defendebant (22,1 sqq.). Nihilominus Iosue in ultima sua concione in idololatriam invehitur (24,23), quam etiam immediate post Iosuae mortem iudice Othniele reperimus (*Iudic. 3,1-11*). Atque cur populus in Sichem prope *quercum sanctam* et *sancuarium Domini* (24,26) congregetur, eo minus intelligitur, quia Sichem, quamvis oppidum levitarum et refugii dicatur (20,7; 21,21), idololatriae deditam fuisse ex *Iudic. 9* constat. Quin etiam in Silo festum contra Legis praeceptum celebratur (*Iudic. 21,19*). »

Difficile est non scribere satyram, si eiusmodi obiectiones a viris eruditissimis proferuntur. Etenim si filii Israel immediate postquam Legem in monte Sinai acceperunt, vitulum aureum sibi efformarunt, quem adorarent (*Exod. 32*), atque paullo antequam Palaestinam ingrederentur, ultimo peregrinationis anno idolis Moabitarum sacrificarunt (*Num. 25*), difficultatem profecto nemo prudens in eo inveniet, quod etiam Iosuae tempore, quamvis Lex a plerisque observaretur, Legis violatores non defuerint. Illud multo magis esset mirandum, si populus, quem ad idololatriam quam maxime inclinatum fuisse tota eius historia demonstrat, Iosuae aetate integer ab omni falsorum deorum cultu abstinuisset. — Cur Iosue populum in Sichem potius, quam in altera civitate, congregare voluerit, cum certitudine quidem definire non possumus; probabiles autem rationes non desunt. Abraham enim, quum in Chanaan immigrasset, in Sichem tentorium suum fixerat, ibique ei posterisque eius prima terrae promissio facta est (*Gen. 12,6*); in montibus Garizim et Itebal prope Sichem ex Dei mandato Iosue benedictionum et maledictionum promulgatione terram promissam quodam modo occupaverat (*Deut. 27,4* sqq.; *Ios. 8,30* sqq.). Nullus ergo in tota

Palaestina locus renovando foederi magis videbatur adaptatus. Neque enim profecto idololatria, quae circiter centum quinquaginta annis postea, i. e. sub Gedeonis filio Abimelech, in Sichem praevaluisse narratur (*Iudic.* 9.), Iosuen impedire potuit, quominus populum eam in civitatem convocaret. Quod vero de « sacra quercu » obiicitur, id arbitrariae rationalistarum exegesi debetur, quae sola *sanctitatem* arboris invenit; textus enim loquitur de « quercu, quae erat in sanctuario Domini » (הָאֵלֶּה אֲשֶׁר בְּמִקְדָּשׁ יְהוָה); « sacrarium autem Domini, inquit *Masius*, ego auguror eum dici locum, quem Abraham posito apud istam arborem altari primum in omni Chananaea consecraverat (*Gen.* 12,6), et in quo Iacob omnia idola, quae in domo eius fuerant, infodit subter terebinthum (vel quercum), quae est post urbem Sichem (*Gen.* 35,4) »³. Quamnam demum difficultatem contra librum Iosue creet festum, quod contra Legem in Silo celebratum esse asseritur (*Iudic.* 21,19), non videmus. Festum enim illud contra Legem celebratum esse nec demonstratum est nec demonstrari potest; si vero demonstraretur, nihil aliud concluderemus, nisi quod aliunde satis constat, anarchiae tempore leges non accurate observari.

1. Ut pugnam hanc inveniant, *Bleek Wellhausen* (Einl. p. 125-137) satis longam integri libri analysin tradit, et multo longiorem solus *Wellhausen* (Skizzen und Vorarbeiten II. Die Composition des Hexateuchs p. 116-134). Nec nostri muneris nec huius loci est, omnes illas minutias afferre et refutare; interpreti hoc negotium non admodum difficile relinquentes obiectiones omnes, quas congessit *de Wette Schrader* (Einl. p. 301-303), fere ad verbum transcribemus illasque, quae aliis rationalistis maioris momenti videntur esse, addemus.

2. Simili modo similem obiectionem, quae ex erronea versione textus alex. et itali (*Ios.* 11,19 « et non erat civitas, quae non erat tradita filiis Israel ») desumebatur, iam solvit *S. August.* (in Heptat. VI. 17. M. 34,783) : « Quaeritur quomodo hoc verum sit, quum nec temporibus postea Iudicum, nec temporibus Regum omnes omnino illarum septem gentium civitates capere potuerint Hebraei. Sed aut sic intelligendum est, quod ad nullam civitatem bellando accessit Iesus (Iosue), quam non ceperit, aut certe nulla non capta est earum, quae in regionibus supra commemoratis fuerunt; enumeratae sunt enim regiones, in quibus fuerunt civitates, de quibus facta est ista conclusio : et omnes cepit in bello ».

3. In serie tribuum, quibus sortes addicuntur, is habetur ordo, ut primi *Iuda* et *Ioseph* sortes acceperint; Ruben enim, Simeon, et Levi, primogeniti Iacobi, ob peccata sua iure primogeniturae erant privati (*Gen.* 49,3-7), in eorumque locum successerant Iuda ex filiis Liae et Ioseph ex filiis Rachel (*Gen.* 49,8. 22). Quos secutae sunt tribus ex reliquis filiis Rachel et Liae procreatae : *Beniamin*, *Simeon*, *Zabulon*, *Issachar*. Ultimo loco venerunt tribus ex ancillarum filiis progenitae : *Gad*, *Nephtali*, *Dan*. Quae series non sorte videtur esse definita, sed dignitati potius correspondet patrum, ex quibus tribus originem suam duxerunt; sors igitur probabiliter non est missa, nisi ut quoenam regio singulis attribueretur, Deus definiret.

4. Cfr *Serar.* Comment. in Iosue II. Moguntiae 1610 p. 388.

5. *Masius* in *Ios.* 24,26; cfr etiam *Serar.* l. c. p. 468.

37. — e.) Unus ex recentissimis unitatis libri nostri adversariis rem integram his solis argumentis evincere sibi videtur. Priorem scilicet partem, quae de expugnatione terrae agit, Iahvistae, alteram vero, quae de divisione

agit, Elohistae attribuens monet in priore parte *tribum* « fere semper » (vorherrschend) vocabulo שֵׁבֶט. in altera autem vocabulo כִּמָּה designari, in priore praeter Iosuen aut שָׂטְרִים אוֹשֵׁי זָקְנִים aut soli זָקְנִים aut soli שָׂטְרִים velut populi duces nominari, in altera autem parte רָאשֵׁי אֲבוֹת, demum in priore parte nunquam Eleazarum commemorari, qui in altera parte una cum Iosue primum locum tenet¹.

Ut ab ultima obiectionis particula initium capiamus, eruditissimus vir non videtur animadvertisse, Eleazari, summi sacerdotis, munus non fuisse, ut bella gereret, eum vero cum Iosua inter illos, qui populo terras distribuerent, primo loco a Moyse esse nominatum (*Nun.* 34,27), quare etiam in nostro libro semper primo loco ante ipsum Iosuen nominatur (14,1; 17,4; 19,31; 21,1). Ob diversum quoque primae et secundae partis argumentum זָקְנִים (senes) et שָׂטְרִים (principes populi), qui a Moyse ad terram distribuendam non erant constituti, in altera parte nominari non potuerunt; sed eorum in loco nominantur רָאשֵׁי אֲבוֹת (principes familiarum), quibus procul dubio erat invigilandum, ut suis familiis debita sors assignaretur. Demum vocabula שֵׁבֶט et כִּמָּה, etsi utrumque *tribum* significet, tamen non sunt plane synonyma; *Schebet* enim designat *tribum*, quatenus politica quadam unitate et auctoritate gaudet, ideoque etiam in altera libri parte semper adhibetur, quotiescunque tribus integrae velut partes populi, quae suis quaeque gaudent iuribus, considerantur (13,20.33; 18,2.4; 21,6 etc.). *Matteh* autem (arad. זִמְתָּה, *expandit*) tribum designat, quatenus in varios ramos variasque familias sese dividit, atque secundum hanc suam significationem maxime quidem adhibendum erat in altera parte, in qua de terris inter tribus pro familiarum numero distribuendis agitur, attamen in priore quoque adhibetur, quotiescunque haec tribuum in familias divisio magis respicitur (7,1.18).

e.) Deuteronomistae manum aliqui in libro nostro deprehendere sibi videntur, quia satis multae allusiones ad Deuteronomium inveniantur, immo nonnulli textus ita cum deuteronomicis consentiant, ut ab eodem auctore aut scripti (*Ios.* 8,30-35; 14,6-15; 22,11-24,28) aut saltem retractati (1,1-9.16-18; 9,27; 10,12-27) esse videantur².

Allusiones ad Deuteronomium, atque ad integrum Pentateuchum, quam plurimas in libro Iosue inveniri tantum abest ut negemus, ut ipsi illis ad mosaicam Pentateuchi originem demonstrandam usi simus (18. D. p. 56). Libentissime igitur auctorem nostrum libros mosaicos cognovisse concedimus, atque illud quoque ultro damus, eum in suo libro scribendo Deuteronomium prae oculis habuisse ex eoque vocabula aut integras sententias desumsisse. At quomodo inde concludi possit, ab eodem auctore utrumque librum esse conscriptum aut retractatum, nos non intelligere fatemur. Si enim conclusio esset legitima, Ieremias, qui ad plurimos antiquos libros frequentissime alludit ex iisque sententias aut similitudines transunit, omnium illorum auctor aut redactor esset dicendus³.

f.) Nonnullis demum in locis aptum desiderari pericoparum nexum movent adversarii neque hunc characterem explicari, nisi opus ex variis fontibus compilatum dicatur⁴.

Quo cum iure haec obiiantur, pauca exempla demonstrabunt. Difficultatem revera et obscuritatem quandam inveniri in narratione de expugnatione civitatis Hai (*Ios.* 8) non ignoramus, eam autem non removeri sed augeri arbitramur, si compilatorem duas vel tres relationes, quae singulae olim erant clarae, ita coniunxisse dicamus, ut tota relatio nunc iam sit obscura; nimis enim ineptum compilatorem fingere cogeremur. Praecipua difficultas, quae in eo cernitur, quod insidiae in occidente urbis positae semel dicantur fuisse triginta millia virorum (8,3) et semel quinque millia (8,12), aptius removetur, si aut cum antiquis interpretibus vel de binis insidiis sermonem esse vel v. 3 integri exercitus numerum et v. 12 insidiarum numerum indicari statuimus, aut cum modernis errorem librariorum in primo numero admittimus; frequenter enim a librariis numeros in omnibus fere V. T. libris esse permutatos constat¹. Altera difficultas eodem in capite habetur; narratio enim de maledictionibus et benedictionibus prope Sichem promulgatis inepto loco, inter expugnationem Hai et subiectionem Gabaonitarum, dicitur inserta (8,30-35), quia 9,1 intime cohaereat cum 8,29. Antiquissima est haec difficultas; multi versionis alexandrinae codices eam parum apte remove conati sunt transferentes integram pericopen 8,30-35 post 9. 2; neque meliorem locum moderni interpretes nonnulli ei post 11,23 assignant; infelicissimi autem fuerunt pauci antiquiores, qui ut difficultatem solverent ipsos montes Garizin et Hebal ex Sichem in Hai transtulerunt⁶. Cum aliis autem antiquioribus et modernis pericopen aptum locum occupare censem. Nam 9,1 verba « *Quibus auditis* » ad solarum civitatum Iericho et Hai expugnationem non sunt restringenda, sed extendenda ad illam expeditionem, quam civitate Hai occupata Iosue cum integro populo in mediam terram usque Sichem suscepit. Quod enim ne in hac quidem satis longa et difficili expeditione ullum impedimentum invenissent filii Israel, id reges Chananaeorum impulit, ut foedere coniuncti illos hostes repellere conarentur, quibus singuli resistere non erant ausi; Israelitis autem in castra prope Gulgala revertentibus Gabaonitae vicinarum urbium Iericho et Hai sorte impulsus sunt, ut foedus cum Iosue inirent (9,3). Optime igitur pericope cum sequentibus coniungitur, neque minus bene cum praecedentibus cohaeret. Praeceptum enim a Moyse datum (*Deut.* 27,2) Israelitae implere non potuerunt, nisi postquam Iordanem transgressi proximarum civitatum Iericho et Hai subiectione certam et securam sedem castris suis iam elegerunt⁷. Sed duo haec exempla, quae ex difficilioribus elegimus, sufficiunt, ut obiectionem fundamento solido carere appareat, reliqua interpretibus relinquimus, quorum est nexum singularum partium elucidare et vindicare.

1. Cfr *Volck* in Herzog P R E. Ed. 2. 1880. VII. p. 123.

2. Ita praesertim *Bleek Wellhausen* Einleitung, in sua libri analysi p. 126 sqq.

3. Rectissime *Hinzel* l. c. p. 396 : « Selbst eine mehr buchstäbliche Benützung jener (deuteronomischen) Stellen würde nur beweisen, dass der Verfasser von Iosua den Inhalt des Deuteronomiums genau kannte und an passender Stelle reproducirte. Wo ähnliche Entlehnungen in prophetischen Schriften sind, wird daraus nur auf die Priorität des einen Propheten, und nicht auf Identität des Verfassers der gleichlautenden Stellen geschlossen ».

4. Cfr *Bleek* 1. c.; *Knobel* Num., Deut. u. Iosua. p. 502. etc.

5. Ex antiquioribus interpretibus cfr *Masius* in Ios. 8,3 et *Serar.* 1. c. II. p. 167; ex recentioribus *Himpel* 1. c. p. 403 sq. Ceterum *Masius*, quamvis libri nostri inspirationem omnino defendat, explicationi suae sententiam praemittit, quae a modernorum « criticorum » methodo non multum abludit : « Huiusmodi narrationes, inquit, in sacra historia confuse permixte obscureque sunt expositae, qualis est vel imprimis ea, quae Iudic. 20 habetur huic nostrae quam simillima. Quae narrationum confusio inde, nisi fallor, nata est, quod quum illiusmodi res memorabiles a pluribus sanctissimis viris in sacra illa diaria atque annales, quorum antea facta a nobis mentio est [sed quorum vestigium priscis illis temporibus non habetur], relatae alio atque alio ordine verbisque, uti fit, diversis legerentur, is vero, qui sacram tandem historiam universam in eos quos iam habemus libros divino consilio rodegit, enixius laboraret, ne quid eorum, quae a sancta antiquitate in illis diariis annalibusque prodita inveniebat, imprudens omitteret, ipse rem eandem unam non una continente atque aequabili oratione, sed ex diversis confusa permixtaque conscripserit ».

6. Plures et meliores codd. graeci (B. N. A etc.) atque *S. Chrysost.* (Synops. S. Script. M. 56,337) 8,30 sqq. post 9, 2 inserunt, *Origenes* tamen (in Ios. hom. 9,1. 10. M. 12, 870. 878) aliique codices nostrum ordinem tuentur. — Post 11,23 pericopen inserere vult *Espin* (The Speaker's Commentary. p. 43 sq.). *Mercatoris* sententiam, qui montes Garizim et Hebal prope Hai silos esse existimavit, fuse exponunt et refellunt *Mas.* et *Serar.* II. cc.

7. De absurda Thalmudistarum sententia, qui Israelitas eodem die, quo Iordanem transgressi sunt, in Garizim maledictiones promulgasse opinati sunt, cfr *Mas.* 1. c., qui eodem loco agit de Fl. Iosephi opinione promulgationem illam factam esse a. 5. post ingressum.

§ 11. — De libri Iosue origine.

58. — Communi fere Iudaeorum et Christianorum sententia Iosue ipse libri, qui eius nomine inscriptus est, auctor habebatur¹; at non defuerunt iam inter Patres, qui sententiam hanc negarent atque plerique hodie eam reliquerunt. *Theodoretus* erronea sui codicis lectione permotus est, ut librum ab scriptore recentiore exaratum diceret, atque *Ps. Athanasius* nullo argumento allato titulum ex eo exortum asseruit, quod liber res a Iosue gestas narraret². Postquam saec. 15. *R. Abarbanel* haud pauca in eo inveniri iudicavit, quae iuniorem auctorem proderent³, multi quidem interpretes catholici eandem viam ingressi Iosuae librum abiudicaverunt, sed cui illum adscriberent non consenserunt. *Tostatus* duabus aliis sententiis, quarum prior scriptorem anonymum Iosuae temporibus aequalem, altera *Isaiam* opus composuisse docuit, reiectis *Samueli* illud attribuere maluit, dum anonymus quidam apud *Serarium* *Eleazarum* pontificem praetulit⁴; *Masius* autem ipsum *Esdras* auctorem dixit, qui ex antiquis diariis annalibusque illud compilasset⁵. Inter hodiernos demum interpretes catholicos plerique, quia res post Iosuae mortem gestas commemorari censent, iuniorem quidem auctorem aut saltem redactorem operis esse putant, attamen brevi

post Iosuae aetatem illud in hodiernam suam formam redactum esse tenent⁶. Eiusdem fere sententiae sunt protestantici interpretes illi, qui inspiratum Veteris Testamenti characterem agnoscunt⁷; de rationalistarum opinionibus, qui suis fragmentorum aut complementorum systematis originem nostri libri explicare conantur, iam diximus.

1. Iudaeorum antiquorum sententiam tradit *Thalm.* tr. Baba bathra f. 14. b.; « Iosue scripsit librum suum ». Quae verba repetiit *S. Isidor. Hisp. de eccl. offic.* I. 12 (M. 83,747): « Iesus. Nave edidit librum suum ». Cfr *S. Hieron.* ad Paulin. ep. 53,8 (M. 22,546): « *Iosue*... per singulas urbes, viculos, montes, flumina, torrentes atque confinia Ecclesiae coelestisque Ierusalem spiritualia regna describit ».

2. *Theodoret.* in Ios. qu. 14 (M. 80,473 sq.) legit in suo codice *Ios.* 10,13: οὗτο τοῦτο γέγραπται ἐπὶ τὸ βιβλίον τὸ εὐρεθὲν, quae verba alii codd. graeci aut omittunt aut rectius legunt ἐπὶ βιβλίον τοῦ εὐθεοῦ; (Vulg. in libro *iustorum*; hebr. עַל-סֵפֶר הַיָּשָׁר); unde ille: (auctor huius libri dixit) « hoc inveniri in antiquo commentario (ἐν τῷ παλαιῷ εὐρεθῆναι). Quare constat ex hoc loco quempiam posteriorum hunc librum conscripsisse ex alio libro capta occasione ». *Ps. Athan.* Synops. S. S. 10 (M. 28,309).

3. De R. Abarbanelis sententia cfr *Rich. Simon* Hist. crit. du V. T. I. 8. p. 53.

4. *Alph. Tostat.* in Ios. 1. qu. 13. et in Ios. 7. qu. 9; *Serar.* Iosue I. p. 211.

5. *Mas.* in Ios. Praef.; cfr in 8,28; 10,13 etc.

6. *Herbst-Welte* Einl. II. p. 96; *A. Scholz* Einl. II. p. 245 sqq.; *I. Danko* Historia revelationis. I. p. 200; *Himpel* Tüb. Quartalschr. 1864. p. 448 sqq. etc. — *Kaulen* (Einl. Ed. 3. 1893. p. 210-210) Iosuae quidem auctori librum attribuit, pauca tamen (24,29-33 de eius morte; 15,15-12 de oppidi Debir expugnatione; 18,27 de expeditione Danitarum et glossas quasdam) a iuniore manu inserta arbitratur; cui *Zschokke* (Hist. sacra V. T. p. 163), *Clair* (Le livre de Iosue. 1877. p. 4 sq.) consentiunt. — *Vigouroux* vero (Manuel bibl. II. p. 4), *Schenz* (Einl. 1887. p. 78) alique totum librum (exceptis 24, 29-33) a Iosue ipso conscriptum tenent.

7. *Koenig* (Alttestam. Studien I. p. 67 sqq.) totum librum Iosuae auctori attribuit; *Keil* (Einl. p. 185) tamen, *Espin* (The Speakers Comm. II. p. 7 sqq.) et *E. Rupprecht* (Des Rätsels Lösg. II. 1. 1896. p. 381 sq.) uni ex Iosuae coaevis eum adscribunt.

59. — In hac sententiarum varietate duo pro certis asserere nobis licet: a.) librum nostrum a viro, qui rerum earum, quas narrat, testis ocularis fuit, ac proin saltem non diu post Iosuae mortem esse conscriptum; b.) nullo certo argumento hucusque esse demonstratum Iosuen non esse libri auctorem. Quare nullam adesse rationem arbitramur, cur ab antiqua sententia recedamus, quae Iosuen suum librum (exceptis 24,29-33) scripsisse asseruit.

1. *Librum ante Davidis aetatem scriptum esse certum est.* Etenim a.) secundum *Ios.* 16,10 « usque in diem hanc » i. e. usque ad tempus, quo auctor scripsit, « Chananaeus in Gazer habitabat tributarius », et secundum 15,63 « habitavit Iebusaeus cum filiis Iuda in Ierusalem usque in praesentem diem » i. e. usque ad auctoris aetatem. Atqui iam ante Salomonis aetatem Aegyptii occupaverant Gazer « et Chananaeum, qui habitabat in civitate » interfecerant; David autem 7. anno regni sui in

arce hierosolymitana Iebusaeis erepta thronum suum erexit¹. Neque vero de paucis Iebusaeis, qui Ierosolymis a Davide expugnatis forte remanserant, libri nostri verba licet explicare, quippe quibus auctor noster de populis uti soleat, qui aequis inter se iuribus secundum suas quisque leges terram aliquam simul inhabitant (17,12. 13). b.) Ex 13, 6 et 19,29 apparet, « Sidonem magnam » eo tempore, quo scriptus est liber, principatum Phoeniciae tenuisse, atque priore in loco Sidonii inter populos delendos enumerantur. Atqui Davidis Salomonisque aetate Tyrus Phoenicum principatum tenuit; David autem filiusque eius tantum abest, ut de delendis Phoenicibus cogitaverint, ut cum Tyriorum rege Hiram amicitiae foedus inierint². c.) Inter civitates, quae tribui Iuda attribuuntur, non enumeratur « Ephrata, quae alio nomine vocatur Bethlehem »; iam vero, si Davidis tempore liber esset scriptus vel illa aetate esset recentior, patria regiae familiae non esset omissa; aliae enim recensentur civitates, quae certe non erant maiores³. d.) Addi id quoque potest, quod Gabaonitae addicantur ministerio altaris « in loco quem Deus sit electurus » (9,27); Davidis autem aetate arca in montem Sion translata locus ille iam erat electus.

II. — *A viro librum conscriptum esse, qui rebus narratis praesens adfuerit, aequè certum est.* Id enim integra libri indoles testatur, sive modus, quo traduntur res, sive ipsa lingua in considerationem veniunt.

a.) In altera eius parte, quae geographica fere est, territoria singulis tribubus addicta eo modo describuntur, qui auctori universam terram nondum accurate cognitam fuisse demonstrat, neque inepte nonnulli monent totum librum videri exaratum a viro, qui nuper in Palaestinam advenerit. Profecto si quis ex. gr. Davidis aetate, postquam Palaestina aliquot saeculis iam in quietâ Israelitarum possessione fuerat totaque proinde innotuerat, tribuum territoria descripsisset, aequali modo omnia tractasset atque singulorum indicasset fines et oppida praecipua. Verum longe aliter procedit auctor noster, nec eadem est eius in omnibus describendis accurata scientia. Aliorum enim (Iuda c. 15; Benjamin c. 18 etc.) fines et oppida tanta cum diligentia enumerat, ut optime illa cognovisse videatur; aliorum (Ephraim 16, 5 sqq., Zabulon 19,10 sqq. etc.) solos terminos indicat, atque ne illos quidem semper accurate; aliorum (Issachar 19,17 sqq., Nephthali 19, 32 sqq. etc.) praeter fines etiam nonnulla oppida nominat. Quae inaequalis descriptio statui rerum, qui Iosuae aetate fuit, optime respondet. Iuda partem suam meridionalem statim occupaverat hostesque fere omnes e finibus suis eiecerat; Ephraim autem et Manasse integras suas sortes occupare a Chananaeis impediti erant (17,16); aliae quoque tribus aliis magis minusve in debellandis hostibus suis profecerant atque

maiolem minoremve civitatum suarum numerum expugnaverant. Unde elucet versus finem vitae Iosuae aut brevi post eius mortem descriptionem accuratorem, quam habemus, dari non potuisse⁴. Quapropter vel ipsi rationalistae plerique, quamvis librum a iuniore scriptore compilatum esse censeant, eum in hac descriptione antiquiore fonte usum esse concedere coguntur.

b.) Neque minus prior pars historica auctorem coevum prodit. Transitus enim per Iordanem, expugnationis urbis Iericho, victoriae de quinque regibus amorrhaeis reportatae aliarumque rerum gestarum narrationes tam perspicuae sunt et dilucidae, ut eas a teste oculari esse literis mandatas vix liceat dubitare; simili modo etiam colloquia non pauca ita referuntur, ut ipse illis interesse tibi videaris⁵. Accedit autem, quod auctor, qui de Israelitis *semper* tertia persona loquitur, alicubi quasi sui oblitus primam personam adhibeat: « Postquam, inquit, audierunt omnes reges Amorrhaeorum... quod siccasset Dominus fluentia Iordanis coram filiis Israel, donec *transiremus* »; se ipse igitur illis accenset, qui flumen transierant. Atque iterum de illis loquens, qui ob murmurationem suam in deserto perierant, eos non vidisse terram dicit, « quam iuravit Dominus patribus eorum, se daturum esse *nobis* »⁶. Praeterea *Rahab* in medio Israel usque « ad praesentem diem » *habitare* et *Caleb* « usque ad praesentem diem » Hebronem possidere dicuntur; quae verba *Rahab* et *Caleb* eo tempore, quo scriptus est liber, in vivis egisse supponunt⁷. Atque ipsa illa comparatio: « Urbs magna erat Gabaon *sicut una civitatum regaliū* » testem aequalem indicat, qui cum aliis civitatibus regalibus regum Chananitarum Gabaon comparare potuit; recentiore autem aetate praeter Ierosolyma vel Samariam civitas regalis in Palaestina non exstitit⁸.

c.) Sermonis demum linguaeque puritas atque cum pentateuchica similitudo tanta est, ut nonnulli rationalistae librum nostrum iisdem auctoribus, a quibus Pentateuchum compositum esse volunt, attribui non dubitent⁹. Id quidem immerito fieri docent archaismi, quibus libri mosaici ab omnibus aliis distinguuntur; at iure ex hac similitudine et sermonis puritate ad auctorem concludimus, qui aetati mosaicae vicinus fuit.

1. Cfr 3 Reg. 9,16; 2 Reg. 5,5 sqq.

2. 2 Reg. 5,11; 3 Reg. 5,15 etc. Sidonem (« primogenitum Chanaan » Gen. 10,15) antiquissimis temporibus ita praevaluisse inter Phoenicum civitates, ut apud Hebraeos non minus quam apud Graecos nomine Sidoniorum omnes Phoenices designarentur, certis documentis constat. Sed saeculo 12. Sidon a rege philisthaeo Ascalonis occupabatur ab eoque tempore Tyrus principatum obtinuit seseque « matrem Sidoniorum » nuncupavit.

3. Neve obiciatur Bethlehem eo tempore nondum exstitisse, nam « Ephrata, haec

est Bethlehem », iam *Gen.* 35,16 sqq. et 48,7 nominatur. Atque auctor noster, qui tot antiqua nomina explicat (Cariath Arba = Hebron 14,15; Cariath Sepher = Dabir 15,16; « Cariath Senna i. e. Dabir » 15,49; « Cariathbaal, haec est Cariathiarim » 15,60 etc.), Ephratam omittere non potuit, si sub novo suo nomine Bethlehem iam celebritatem acquisivisset. Ceterum argumentum hoc omittendum est, si *Ios.* 15,59 lectio alexandrina praefertur, quae post « *Eltecon; civitates sex et villae earum* » alias undecim civitates, inter quas etiam *Ephrata, quae est Bethlehem* inserit.

4. Recte *Espin* l. c. p. 8 « The very anomalies of the writer's most valuable description of Palestina, inconvenient as they often are, seem thus to be attributable of the early date of his information. His documents were written whilst Israel was still a stranger in the land of his inheritance, and in parts of it still a foreign invader ».

5. Cfr *Ios.* 14,6 sqq.; 15,8 sq.; 17,14 sqq.; 22,15 sqq. etc.

6. *Ios.* 5,1 (text. hebr. *Kethib*); 5,6 (text. hebr.). S. Hier. membrum hoc omisit; Alex. pro prima persona posuit tertiam, sicut etiam 5,1 cum Vulg. lectionem *Qeri* (donec transirent) praetulit.

7. *Ios.* 6,25; 14,14. Nomine Rahab et Caleb improprie quidem eorum posteri designari possunt; at non tantum nulla est ratio, cur a proprio sensu recedamus, sed textus hebraicus *Ios.* 6,25 adhibito feminino יְרֵשָׁב (« et habitavit ipsa ») non potest de domo Rahabae (רֵיחַ enim est masculinum) adhiberi. Praeterea scriptor hebraicus nunquam loquitur de *familia mulieris*, sed de *domo patris mulieris* (*Ios.* 2,12).

8. *Ios.* 10,2. S. Hieronymus vertit : « et una civitatum regalium »; ex tota autem narratione constat, Gabaonem non habuisse regem.

9. Cfr *Bleek-Wellhausen* Einl. p. 37 : « Wir haben oben mehrerlei gefunden, was eine deutliche Beziehung namentlich auf das Deuteronomium darbietet und daher vor diesem nicht geschrieben sein kann. Was aber der Art ist, hat zugleich in der Schreibart und in seinem ganzen Character eine solche Verwandtschaft mit dem Deut., dass wir dadurch zu der Annahme veranlasst werden, dass es das Werk desselben Verfassers ist »; similia penes *De Wette Schrader* p. 304 sqq.

60. — III. *Traditio, quae Iosuae auctori librum nostrum attribuit, ipsa operis indole confirmari videtur.* Evidens quidem est, ultimos versus, quibus eius mors narratur, ab eo non esse conscriptos, atque probabile est, a iuniore manu glossas quasdam textui esse insertas¹; reliquum autem librum nemini aptius, quam Iosuae, Moysis fideli socio et amico, adscribi, hisce argumentis tuemur.

a.) Frequentissimis allusionibus ad Pentateuchum liber Iosue abundat. Ad Moysen enim eiusque praeceptum referuntur, quaecunque sive in terrae promissae expugnatione et distributione, sive in Chanaanaeorum exterminatione, sive in oppidorum refugii et levitarum assignatione etc. fiunt². Ultima Iosue concio totius Pentateuchi epitome quaedam est, atque « *volumen Legis* » ipsum frequenter commemoratur³. Quae Moyses de exstruendo altari in monte Hebal deque benedictionibus et maledictionibus promulgandis praeceperat, ea opere completa esse similibus verbis refert noster auctor; septem Chanaanaeorum populos saepius eadem serie, qua Moyses, enumerat; ut idola auferant, Israelitas exhortatur verbis Iacobi usus; tres tribus transiordanicas Moysis verbis

alloquitur⁴ etc. etc. Uno verbo inter V. T. auctores nullum invenimus, qui aequalem prodat Pentateuchi scientiam, neque ullum, qui mosaicorum verborum frequentius recordetur; immo tam vivida auctori nostro est imago magni legislatoris, ut eius nomen continuo in ore gerat; in libello nostro parvulo plus quinquagies Moyses nominatur. Iam vero haec omnia satis, ni fallor, docent auctorem Moysi fuisse perfamiliarum; quis autem Moysis familiaritate intimaque consuetudine magis fruitus est, quam Iosue, qui per quadraginta annos fidelis eius minister erat⁵.

b.) Alterum argumentum ex *Ios. 24, 26* desumimus: « scripsit (Iosue) *omnia verba haec* in volumine Legis Domini ». Plerique quidem interpretes moderni locutionem « *omnia verba haec* » de sola foederis renovatione illo in loco narrata intelligendam esse asserunt, assertum vero idoneis argumentis non probant, nec quidquam obstat, quominus ea de universo libro intelligamus, sicuti similem locutionem de toto Pentateucho intelligendam esse demonstravimus (15. p. 42 sqq.). Procul dubio renovatio foederis digna erat, quae in eodem libro cum prima foederis institutione scriberetur. Attamen si Moyses in « volumine Legis » promissiones de terra filiis Israel danda consignaverat, eidem volumini aliud adiungi decebat, in quo promissionum impletio narrabatur; quumque singulis tribubus territoria essent assignata eorumque fines determinati, sollemne hoc factum, quo filiorum Israel respublica tandem completa est, in libro, qui publica gaudebat auctoritate, conscribi oportebat. Quis vero illis conscribendis aptior erat, quam Iosue, cuius ministerio Deus promissiones suas impleverat et reipublicae israeliticae certas stabilesque sedes assignaverat? Quapropter omnia videntur suadere, ut locutio *omnia verba haec* de toto libro Iosue intelligatur; haud inepte igitur hic auctori suo ipse testimonium ferre asseritur.

c.) Neque parvi momenti est, quod Siracides Iosuen appellat διζ-δοχον Μωσῆ ἐν προφητείαις⁶; προφητεῖαι autem in Prologo Ecclesiastici *libri prophetarum* vocantur. Summo igitur nostro iure asserimus, inspiratum Ecclesiastici auctorem ipsi Iosuae auctori librum nostrum attribuisse. Aptiorem enim sensum verba illa praebere, si de libro per ipsum scripto, quam si de rebus per ipsum gestis, intelligantur, quis negaverit?

1. Eo facilius glossas nostro libro insertas esse concedimus, quo certius constat textum libri non omnino purum et integrum nobis esse transmissum. Quam plurimis enim in locis versio alexandrina a textu hebr. et vulg. dissentit, atque ita quidem, ut aliis in locis nonnulla a iuniore manu recepissem (ex. gr. 16, 10), in aliis genuinam lectionem conservasse videatur (ex. gr. 15, 59). Ceterum quin etiam ex hebr. et vulg. textu hodierno nonnulla exciderint, alia eis sint addita, non est dubium; etenim auc-

tor civitatibus, quae tribui alicui assignatae sunt, nominatis integrum earum numerum addere solet; at enumerationibus aliquoties summae indicatae non conficiuntur. Ex. gr. 19,15. 30 etc. summa indicatur minor, 15,32 autem maior, quam nominum additio efficit.

2. *Ios.* 1,3; 9,24; 11,23. — 1,13. 17; 4,12; 12,6; 13,15. 24. 29. 33 etc. — 11,12. 15. — 20,2; 21,2. 8.

3. *Ios.* 24,2-10. — 1,8; 8,31. 32. 34; 23,6.

4. *Ios.* 8,30 sqq. et *Deut.* 27,5 sqq. — *Ios.* 3,10; 9,1; 11,3; 12,8. et *Exod.* 3,8; 23,23; 34,11 etc. — *Ios.* 24,23 et *Gen.* 35,2. — *Ios.* 1,13 sqq. et *Deut.* 3,18 sqq.

5. Cfr *Smith* The Pentateuch. p. 143 : « The very literature of the book of Ioshua is so deeply tinged with the ideas and language of the Pentateuch, that our adversaries freely admit it with ourselves. But, instead of drawing the natural conclusion that Ioshua imitated and copied Moses, they exaggerate in some respects the resemblance, in order to show that the same author was engaged in compiling one and the other... The only rational course is to acknowledge, in these resemblances, imitations of the law-book, which, from the constant study of it enjoined upon all, must have been quite familiar to Ioshua and his contemporaries ».

6. *Eccli.* 46,1. Vulgata nostra quidem legit : *successor Moysi in prophetis*, at nisi latinum vocabulum *prophetae* explicetur *liber propheticus*, lectio graeca omnino est praeferenda.

61. — Argumentis allatis per se solis, utpote mere internis, Iosuem libri auctorem non demonstrari facile concedimus; eum solum in finem ea attulimus, ut antiquam traditionem de Iosua auctore confirmaremus. Iam vero magnam eis inesse confirmandi vim clarius apparebit, si momenta illa examini subiecerimus, quibus alii traditionem impugnare conantur. Satis enim levia pleraque, nonnulla levissima sunt.

1. Primo loco adversarii frequentem usum formulae « *usque ad hodiernam diem* » in medium afferre solent, quippe qua sola iam demonstretur recentior libri origo¹.

Quid vero de hoc dicendi modo, quem frequentem in nostro libro occurrere non diffitemur², sentiendum sit, in Pentateuchi authentia vindicanda iam diximus³; in nostro autem libro verba illa ita semper adhibentur, ut ipsi Iosuae aptissime attribuantur, si versus finem vitae, id quod ultima duo capita satis aperte innuunt, opus exarasse dicatur. Namque id iam notatu est dignum, quod formula illa, exceptis Iosuae ipsius orationibus in fine libri relatis, in quibus eam nemo vituperare ausus est (22,3. 17; 23,8. 9.), non nisi in sedecim prioribus capitibus legatur, in quibus res primis Iosuae annis gestae narrantur. Iam vero usque ad Iosuae mortem a transitu Iordanis circiter triginta, et ab initio distributionis terrae plus viginti anni effluxerunt⁴. Quibus perpensis tota difficultas prorsus evanescit. Etenim nonnulla ex eis, de quibus formula adhibetur, ad primum annum post ingressum in terram pertinent; nec quisquam mirabitur, quod triginta fere annis postea Iosue cum aliqua admiratione dixerit, « *usque ad hodiernam diem* » lapides in flumine rapido positos (4,9) et acervos lapidum super cadavera Achan (7,26), regis Hai (8,29), quinque regum Chananaeorum

(10,27) collectos remansisse. Neque minus apte versus finem vitae affirmavit Iosue ipse, « usque in praesentem diem » prima castra in terra cisiordanica posita ob populi circumcisionem factam Gilgal (5,9) et vallem, in qua lapidatus est Achan, Achior (7,26) vocari. Eodem quoque cum iure, quo alius quicumque ante Davidem, Iosue brevi ante mortem suam asserere potuit, « usque ad hodiernam diem » Gabaonitas in ministerio esse altaris (9,27), Gessuritas in medio Israel (13,13), Iebusaeum cum filiis Israel in Ierusalem (15,63), Chananaeum in Gazer (16,10) habitare. Demum quod « usque ad praesentem diem » *Rahab* in medio Israel habitare (6,25) et *Caleb* Hebronem possidere dicantur, nobis argumentum fuit, quo libri antiquitatem demonstravimus (59. II. p. 190).

2. Obiectio ex citatione « *libri iustorum* » (ספר הישר) desumta (10,13) levior est, quam quae refutari mereatur. Liber enim iustorum, qui etiam 2 *Reg.* 1,18 allegatur, aequae ac « liber bellorum Domini » (*Num.* 21,14) carminum militarium videtur fuisse collectio, quae ut fieri solet decursu temporis post nova bella gesta et novas victorias partas novis carminibus triumphalibus aucta est. Quare si proelium illud decretorium, in quo Deus maximo miraculo, diei prolongatione, populum suum adiuvit, immediate postea carmine celebratum est, Iosue profecto post triginta fere annos illud etiam e libro scripto allegare potuit. Neque commemoratione est dignum, quod eodem in loco « *nec antea nec postea* » diem tam longam fuisse asserat auctor (10,14). Ut enim taceamus, illud יַאֲהֲרִי (et *postea*) forte nihil esse nisi glossam, quam assonantia seductus iunior manus praecedenti לַפְּנֵי (*antea*) addiderit, non videmus, cur Iosue ipse, qui et in deserto cum Moyse degens et postea dux Israelitarum in proeliis contra Chananaeos testis fuerat tot miraculorum, verba ista non scripserit.

1. Cfr *Bleek-Wellhausen* Einleitung p. 137; *de Wette Schrader* Einleitung. p. 305 sq. etc.

2. *Ios.* 4,9; 5,9; 6,25; 7,26 (bis); 8,29; 9,27; 10,27; 13,13; 14,14; 15,63; 16,10. — 22,3. 17; 23,8. 9.

3. Cfr *supra* 24. 2. a. p. 84.

4. Iosue mortuus est senex centum decem annorum (*Ios.* 24,29). Quadraginta quinque annis, antequam Iosue terram distribuere coepit, Moses Calebo Hebronem promiserat (*Ios.* 14,10). Promissio autem facta est secundo anno post exitum ex Aegypto (*Num.* 2,33), quo tempore ipse Caleb quadraginta annorum erat (*Ios.* 14,7). Unde habemus an. 7. fere post transgressum Iordanem Iosuen terram dividere incepisse. Iosue vero aequalis fuit Calebi aut forte eo iunior, ita ut post inceptam divisionem circiter viginti tres annos vixerit. Secundum *Clem. Alex.* (*Strom.* I. 21. M. 8, 836) et *Theoph. Antioch.* (ad Autol. III. 24. M. 6,1157) ab incepta divisione usque ad Iosuae mortem effluxerunt viginti septem anni, secundum quosdam apud *Euseb.* (*Praep. Evang.* X. 21. M. 21,837) triginta anni; *Eusebius* ipse (*Chron.* M. 19,383) integro principatui Iosuae viginti septem annos attribuit, cui fere consentit *Fl. Ioseph.* (*Antiq.* V. 1, 29) viginti quinque annis ei attributis. At minores quoque hi numeri plane sufficiunt formulae explicandae.

3. Explicatu aliquantum difficilius est, quod 11,21 de monte *Iuda* et de

monte Israel sermo est; quae denominationes exoriri non potuisse dicuntur, antequam Roboamo Salomonis filio regnante decem tribus a domo David desciverunt et regnum Israel fundaverunt. Verum quamvis eo dumtaxat tempore duorum *regnorum Iuda et Israel* separatio completa sit, oppositio tamen quaedam inter tribum Iuda et inter reliquas tribus, quae communi nomine Israel vocabantur, iam diu antea exstitit. Tempore enim Davidis certissime adfuit, sub cuius regni initiis populus Iuda a populo Israel distinguitur; immo primis annis Saulis eandem distinctionem iam invenimus⁵. Tempore Iudicum in bello contra Beniaminitas « Iuda » erat dux « filiorum Israel », ut etiam post Iosuae mortem consulentibus « filiis Israel », quis eorum futurus esset dux in bello contra Chananaeum, a Domino responsum est: « Iudas ascendet; ecce tradidi terram in manus eius »⁶. Quibus textibus satis constat, diu ante regnorum Iuda et Israel scissionem tribum Iuda ita prae ceteris tribubus praevaluisse, ut a reliquis « filiis Israel » distinguereetur. Revera Iudae a Iacobo moriente illud primogeniturae ius attributum est, ut « eum adorarent filii patris eius » (*Gen.* 49,8), i. e. ut reliquarum tribuum hegemoniam teneret. Propter quod primogeniturae ius etiam in divisione terrae primam sortem obtinuit eamque statim occupavit reliquis tribubus prope Galgala remanentibus (*Ios.* 15). Altera sors cecidit tribubus Ephraim et Manasse, quae occupaverunt partem septentrionalem et cum quibus reliquis tribus i. e. « filios Israel » invenimus in Silo (18,1). Ita iam Iosuae tempore populus Israel in duas quasi partes erat divisus: regionem meridionalem tenuit Iuda, regionem septentrionalem Ephraim et Manasse, cum quibus reliquae tribus erant congregatae; cui numerosiori parte nomen « filiorum Israel » remanebat. Utrorumque autem sortes separabat illud territorium, quod postea tribui Benjamin addictum est. Optime igitur illa iam aetate duo illa nomina « mons Iuda » et « mons Israel » exoriri potuerunt et revera exorta sunt.

Multo minoris momenti est, quod *Ierusalem* (10,1. 3. etc.) nominetur; adversariis enim non asserendum dumtaxat, sed etiam demonstrandum est, nomen illud davidico tempore esse exortum⁷. Certum autem est Iersusalem esse antiquam Salem in Abrahami historia commemoratam⁸ quae in epistolis nuper in Tell el Amarna repertis iam Ierusalem (Uruschalim) vocatur. A Iebusaeis, qui illam occuparant, postea Iebus est appellata, sed antiquius nomen eius revixit, quando tribus Iuda inferiorem civitatem expugnavit, licet nomen Iebus ad arcem designandam perduraverit, usque dum David eam Iebusaeis eriperet et arcem foederis in Sion transportaret.

5. 2 *Reg.* 19,41; cfr 2,9. 17. 28. — 1 *Reg.* 11,8; 15,14.

6. *Iudic.* 20,18. 19; 1,1. 2.

7. *Muehlau* (in *Riehm's Handwörterb. d. bibl. Alterth.* p. 678): « Ierusalem... ein Name, welcher erst seit der davidisch-salom. Zeit üblich geworden sein kann ».

8. *Gen.* 14,18; cfr *Ps.* 75 (76), 2 text. hebr.: « Factum est in *Salem* tentorium eius, et habitatio eius in *Sion* ». *Fl. Ioseph.* Antiqu. I. 10,2. « Solymam (Salem) postea vocarunt Hierosolymam. »

interpretes nonnulli librum nostrum Iosuae abiudicarunt aut saltem pericopas quasdam a iuniore manu libro insertas statuerunt. Quae enim *Ios.* 13, 13-19 de occupatione urbis Hebron per Caleb et urbis Dabir per Othniel narrantur, eadem *Iudic.* 1,8-16 ita proponuntur, ut post Iosuae mortem accidisse videantur, atque Danitarum quoque expeditio contra Lesem, quae *Ios.* 19,47 indicatur, secundum *Iudic.* 18,1-31 post Iosuae mortem facta est¹. Difficultatem quandam in hac duplici earundem rerum gestarum commemoratione inesse fatemur, at eas post Iosuae mortem accidisse non arbitramur.

a.) Etenim Danitarum expeditio in libro Iudicum multo fusius quidem refertur, at nullibi Iosuae morte recentior fuisse aut dicitur aut innuitur. Unica temporis indicatio est, « in diebus illis non fuisse regem in Israel » (*Iudic.* 18,1), quae in Iosuae non minus quam in Iudicum aetatem quadrat. Ipso autem loco, quem in libro Iudicum occupat, clare apparet narrationem non ex ordine chronologico esse dispositam nec rerum a Iudicibus gestarum seriei chronologice esse insertam. Neque enim post Samsonem Danitas oppidum Lesem occupasse, quamvis expeditio post eius mortem narretur, evidens est *Iudic.* 13,25 et 18,12 comparanti. Revera, ut infra videbimus, inde a 17,1 liber Iudicum duas exhibet appendices, quibus argumentum non continuatur, sed priorum rerum gestarum narratione completur. Id quidem mirum videtur, quod Iosuae aetate is iam legum omnium despectus invaluerit, quem narratio illa libri Iudicum supponit, ut non tantum a privatis nonnullis, sed ab integra quoque tribu idololatria excerneretur. At Iosue « senex erat provectaeque aetatis », quando terram inter filios Israel distribuere coepit (*Ios.* 13,1); viginti autem illis annis, quos post inceptam divisionem vixit, deficiente forti firmoque imperio res facile eo pervenire potuerunt, ut « unusquisque faceret, quod sibi rectum videretur » (*Iudic.* 17,6), atque hunc strenui imperii defectum auctor libri Iudicum exprimit verbis illis « non erat rex in Israel » (17,6; 18,1). Brevi ante Iosuae mortem Israelitas multos sese idololatriae dedisse, ultima eius concio docet (*Ios.* 24,23), atque Danitas, qui in extremo septemtrione idolum suum coluerunt, etsi forte illa concione etiam ad meliorem frugem revocati sint, in terram suam reversos in pristinum peccatum esse relapsos supponere licet. Quapropter nihil omnino obstat, quominus Danitas, quum territorium in australi Palaestinae parte sibi assignatum integrum occupare ab Amorrhaeis essent impediti, iam ante Iosuae mortem in parte septemtrionali sibi novas sedes quaesivisse dicamus.

b.) In altera narratione duo auctores ad verbum fere consonant; quare id unum inquirendum est, uter utrius relationem in suum opus transumsisse rectius dicatur. Ad quam quaestionem solvendam adnota haec : α.) Difficillime, opinor, aliquis sibi persuadebit, Calebum, qui senex octoginta quinque annorum a. 7. post ingressum in Palaestinam territorium Hebron sibi a Moyse promissum a Iosua magno cum ardore expetiit et obtinuit (*Ios.* 14, 6-13), eius expugnationem et occupationem plus quam viginti annis usque post Iosuae mortem distulisse. Atque vix quoque quisquam crediderit, Calebum belli ducem peritum hostibus, qui prima Iosuae incursione devicti et eiecti (10,3 sqq. 23 sqq. 36 sq.) postea, quum Israelitarum copiae in debel-

landis Chananaeis septemtrionalibus essent occupatae, in pristinas sedes erant reversi, tantum tempus concedere voluisse, quo novas vires acquirerent. Rerum igitur statu considerato dubitationi vix est locus, quin Caleb territorium sibi attributum statim expugnare coeperit. — β.) Revera Iosue diu ante mortem suam Hebronem voluit esse oppidum refugii (20,7) primamque inter civitates sacerdotales (21,10). Numquid Iosuen dicemus civitatem, quae in hostium potestate erat, fugitivis assignasse, qui iram ulloris sanguinis evadere volebant? Quemadmodum Moyses in terra transiordanica Bosor, Ramoth et Golan civitates refugii constituit, postquam illas subiecerat (*Deut.* 4,41 sqq.), ita profecto Iosue, quum in terra cisiordanica urbes refugii eligere a Deo ipso iussus esset (*Ios.* 20,1), oppida nondum subiecta eligere non potuisset, nisi fugitivis irridere voluisset. Recte igitur statuere nobis videmur, dudum ante Iosuae mortem Calebum territorium suum occupasse, nec quidquam obstare, quominus Iosue expugnationem Hebronis narraret, atque postea auctor libri Iudicum narrationem suam ex eius opere desumeret. — γ.) Atque ita rem sese habere, contextus libri Iudicum videtur suadere. Namque *Iudic.* 1,7 filii Iuda regem Adonibesec devictum Ierosolyma duxisse dicuntur, id quod omnino supponit, Ierusalem eo tempore in eorum potestate fuisse. Quapropter si *Iudic.* 1,8 de expugnatione Ierusalem sermo est, verba haec non de nova quadam occupatione intelligere licet, sed de anteriore, quae *Ios.* 15,63 supponitur, intelligantur necesse est². Auctor autem libri Iudicum illa, quae 1,8 sqq. leguntur, eum solum in finem attulit, ut explicaret, quomodo filii Iuda regem devictum Ierosolyma deducere potuissent. *Iudic.* 1,8 igitur vertatur oportet: « Oppugnaverant enim filii Iuda Ierusalem eamque ceperant », neque nisi 1,17 auctor ad novam, quam 1,7 narrare inchoarat, expeditionem revertitur. Cui explicationi non obstare grammaticam hebraicam, multa exempla docent (*Gen.* 26,12. 18 etc.); neque quidquam admirationis habet, quod auctor multo plura adiungat, quam explicatio per se postulaverat; is enim est orientalium scriptorum mos³.

ε.) Multo minore cum iure alii monent, *Ios.* 13,2-5 (cfr *Iudic.* 3,3), 16,10 (*Iudic.* 1,29), 17,11-13 (*Iudic.* 1,27. 28) illum rerum statum supponi, qui mortuo Iosua sit exortus⁴. Nam postquam a Iosua senescente Palaestina inter singulas tribus est divisa, filii Israel bellum fortiter coeptum eodem cum ardore non continuaverunt, sed primis suis successibus contenti Chananaeos prima incursione non plane devictos reliquerunt. Itaque rerum ille status, qui mox post territoriorum divisionem exortus est, etiam Iosua mortuo perduravit; auctor autem libri Iudicum, ut narratio sua melius intelligeretur, eum lectoribus suis in memoriam revocavit. Quam parum vero liber Iosue, id quod nonnulli asserunt, a libro Iudicum dependeat, ex primo textu obiecto clarissime elucet; *Iudic.* 3,3 enim non intelligitur, nisi longiore expositione *Ios.* 13,2-5 cognita. In secundo textu (*Ios.* 16,10) Chananaeus, qui in Gazer habitabat, Israelitis tributarius fuisse dicitur « usque in diem hanc », qua sc. scriptus est liber; quia vero auctor *Iudic.* 1,29 hanc circumstantiam omittit, longa desidia Israelitarum ultimis Iosuae diebus rerum status deterior videtur factus. Atque idem quoque insinuat tertius textus (*Iudic.* 1,27. 28; *Ios.* 17,11-13), siquidem in libro

Iosue plures, quam in libro Iudicum, enumerantur civitates, quarum incolae Manasse sibi tributarios fecerat. Ceterum si quis contenderit, *Ios. 17,13* esse glossam a iuniore manu insertam, id probabilitate non carere concedemus.

1. *Kaulen* (Einl. Ed. 3. p. 212), *Clair* (Le livre de Iosue. p. 5), *Zschokke* (Hist. V. T. p. 163) alique censent, pericopas has libro per iuniorem scriptorem esse insertas; — *Keil* (Einl. p. 185 et Comment. p. 6), *Espin* (The Speaker's Commentary II. p. 9) alique ex illis concludunt, librum nostrum post Iosuae mortem esse conscriptum.

2. Cave, ne *Ios. 15,63* et *Iudic. 1,21* de eodem tempore eodemque rerum statu agere putes; nam *Ios. 15,63* de eo tempore loquitur, quo tribus Iuda, cui prima sors est attributa, partem meridionalem Palaestinae occupare coepit Ierusalemque expugnaverat, antequam reliquis tribus territoria erant assignata (etenim « habitavit Iebusaeus cum filiis IUDA in Ierusalem usque ad praesentem diem »). At *Iudic. 1,21* agit de recentiore tempore illo, quo divisione terminata tribus Benjamin Ierusalem obtinuerat (*Ios. 18,24*), ideoque dicitur « Iebusaeus cum filiis BENIAMIN habitasse in Ierusalem usque ad praesentem diem ». Parum autem verisimile est, quod censet Bonfr. cum aliis, partem civitatis Ierusalem ad tribum Iuda, partem ad tribum Benjamin pertinuisse, aut, quod alii volunt, nonnullos ex tribu Iuda in civitate finitima Ierusalem concessisse. — Satis multi quidem interpretes, inde a S. Aug. tempore, *Ios. 15,13-19* proleptice esse insertum statuunt (*S. Aug., Rhob., Rup. Tuit., Serar., Bonfrer.* etc.), quia *Iudic. 1,4-18* unam continuam expeditionem narrari putant; at parum recte, nisi omnia nos fallunt. Dicuntur quidem bellici eventus a septentrione ad meridiem describi: Bezec, Ierusalem, Hebron, Dabir etc. At adnotes velim, Iudam Simeoni fratri suo dixisse: « Ascende mecum in sortem meam » eosque ascendisse in Bezec (*Iudic. 1,3.4*); hinc elucere arbitramur, Bezec, de quo sermo est, non esse civitatem illam, quae in septentrionali parte Palaestinae, in tribu Manasse, sita erat, sed alteram nobis hodie incognitam, quae ad meridiem civitatis Ierusalem erat sita. Neque ad sortem Iuda pertinebat ipsa Ierusalem, ut non appareat ratio, cur tribus Iuda et Simeon illam expugnare voluerint. Longe probabiliorem igitur equidem censeo explicationem supra propositam.

3. Egrege hanc quaestionem tractat *Smith* The Pentateuch p. 109 sqq.; cfr etiam *Vigouroux* Manuel II. p. 6 etc.

4. *Keil* l. c. p. 185, qui tamen ipse fatetur (p. 186) magnam persuadendi vim hisce textibus non inesse.

63. — Interrogant nonnulli, cur Samaritani, qui Pentateuchum eadem qua Iudaei veneratione prosequuntur, librum nostrum non receperint, si revera a Iosua sit conscriptus. Huetium secutus respondet *Goldhagen*, Samaritanorum religionem fidemque ab antiqua religione Israelitarum, quorum terras post Samariae eversionem occupaverant, prorsus fuisse diversam; illos enim patriam impietatem et nefarium suorum deorum cultum ceremoniis mosaicis ita adiunxisse, ut ab utrisque simul deficerent (*4 Reg. 17,33* sqq.); quapropter non esse mirum, quod solo Pentateucho contenti alios libros sacros Israelitarum neglexerint¹. Quo effugio non indigemus, siquidem Samaritanos librum quendam Iosuae pro sacro venerari constat, ac proin eorum hac in re cum Iudaeis consensu confirmatur nostra sententia de libri nostri

antiquitate; eo enim tempore, quo Samaritani Pentateuchum acceperunt, liber Iosue apud Israelitas summa iam in veneratione fuit². *Samaritanorum liber Iosue* quidem a canonico nostro multum differt, at dubium non est, quin ex nostro sit exortus. Hodie exstat arabica lingua sed samaritanis literis conscriptus. Textus editus³ ab illis incipit, quae *Num. 22-32* de expugnatione regionis transiordanicae narrantur, a quibus transit ad regionis cisiordanicae expugnationem et divisionem, qua in narratione nostrum librum sequitur fabellis nonnullis insertis. A iuniore scriptore demum addita sunt chronica quaedam, quae Samaritanorum historiam multis fabulis ornatam usque ad Alexandri Severi aetatem perducunt, unde integro libro *Chronici samaritani* titulus inditus est.

1. *Huetii* Demonstr. evang. Prop. IV. De l. Iosue 12 (Ed. Venet. 1765. p. 205); *Goldhagen* Introd. II. p. 79.

2. De tempore, quo Samaritani Pentateuchum receperunt, egimus in *Introd. gener.* Ed. 2. 1894. p. 266 sqq.

3. *Chronicon samaritanum* arabice conscriptum, cui titulus est l. Iosue. edid. W. I. Juynboll. Lugd. Batav. 1848.

§ 12. — De libri Iosue auctoritate.

64. — Quaenam sit libri nostri *auctoritas historica*, fere otiosum videtur interrogare, postquam eius authenticam demonstravimus. Iosuen enim, quem eius auctorem esse ostendimus, rerum omnium, quas aut ipse gessit aut quae eius aetate ab eius populo gestae sunt, plenam et perfectam scientiam habuisse, nemo addubitaverit; neque minus certum est, eum in rebus illis referendis verum dicere voluisse. Quis enim sibi persuaserit virum, qui Moysis successor a Deo ipso electus et spiritu sapientiae repletus est¹, lectores suos voluisse in errorem inducere? Immo totius libri indoles omnem fraudis suspicionem prorsus excludit. Simplici enim modo res gestas eum solum in finem refert, ut divina fidelitas, potestas, benignitas celebrentur; quapropter auctor nec suam imprudentiam nec populi sui defectus silentio premit². Atque ut narrationi plenior fidem faciat, monumenta in rerum narratarum memoriam erecta enumerat frequentique usu formulae « usque in hanc diem » ex iis, quae in medio populi etiam tunc conspiciebantur vel audiebantur, testimonium desumit se vera dicere³. Praeterea res, quas narrat, sunt publicae, integro populo notae et cum eius historia intime connexae, ita ut in iis narrandis lectores decipere non potuisset, si voluisset. Omnia igitur conspirant, ut maximam esse libri nostri auctoritatem historicam demonstrent. Neque argumenta vi sua privabuntur, si quis Iosuae ipsi librum abiudicandum censuerit; quin enim a viro,

qui rebus gestis praesens adfuit, sit compositus, non est dubium (59. p. 189 sq.). Iamvero testi oculari res publice gestas coaevs suis narranti fidem denegare non licet, nisi eum errasse aut in errorem inducere voluisse certis argumentis demonstretur. Tantum autem abest, ut vel minimus error hucusque in libro Iosue sit detectus, ut recentissimae in geographiam palaestinensem inquisitiones summam descriptionis fidelitatem et accurationem demonstraverint⁴.

Hinc iuniores scriptores sacros facta in nostro libro relata satis frequenter allegare videmus. Auctor libri Iudicum nonnulla ad verbum transumit; ab auctore duorum priorum librorum Regum commemoratur poena, qua Israelitae afflicti sunt, quia Saul fidem Gabaonitis iureiurando confirmatam violaverat, et duorum posteriorum auctor in memoriam revocat, Chananaeos ob abominandam suam idololatriam a filiis Israel esse deletos; magna miracula, transitus per Iordanem et prolongatio diei, quo devicti sunt quinque reges amorrhaei, a Psalmistis et Prophetis celebrantur; ab Ecclesiastico demum Iosuae et Calebi fortitudo secundum nostrum librum laudatur⁵. Quin etiam integra historia Israelitarum, quam iuniores libri tradunt, veritati nostri libri indirectum fert testimonium, quum eum rerum statum supponat, quem a Iosua introductum esse noster liber narrat. Neque plane desunt profana testimonia, quae eum confirment. Medio enim saec. 5. superstites fuisse duas columnas refert Procopius prope civitatem Tiginis in Numidia, quibus lingua punica inscriptum erat: « Nos sumus, qui fugimus a facie Iosuae, latronis, filii Nave »⁶. Quidquid de huius inscriptionis authentia est, illud saltem constat, ab eo tempore, quo Iosue populum in Palaestinam introduxisse refertur, Sidonem, Tyrum aliasque Phoenicum civitates quam plurimas et numerosissimas emisisse colonias, quibus non tantum insulas maris mediterranei, sed magnum orae septemtrionalis africae tractum occuparent; atqui pauciores erant et nimis exiguae civitates Phoenicum, ut tantum incolarum numerum alias in terras mitterent; quare coloniae illae eiectionem Chananaeorum supponunt: revera teste S. Augustino rustici Africae septemtrionalis interrogati, quid essent, non respondebant se esse Poenos, sed se esse Chananaeos⁷.

Quae quum ita sint, liber Iosue, etsi ab eius inspiratione prorsus abstrahimus, maiorem meretur fidem historicam, quam libri quicunque historicorum profanorum, quippe qui a partium studio non sint integri atque suae gentis res gestas exaggerare, aliarum autem gentium praeclare gesta deprimere soleant. Ergo miracula quoque, quae liber noster refert, quamvis magna et stupenda sint, ob solum eius testimonium humanum pro veris admittamus oportet.

1. Num. 27,18; Deut. 34,9; cfr Eccli 46,1.

2. *Ios.* 9,14; 7,1; 24,23 etc.
3. Monumenta : *Ios.* 4,9. 20; 7,26; 8,28 sq.; 10,27; — nomina historica : *Ios.* 5,9; 7,24; 24,26 etc.
4. Quomodo libri Iosue notae geographicae monumentis hieroglyphicis et cuneiformibus confirmantur, praeclare ostendunt *Vigouroux* La Bible et les découvertes modernes III. p. 4 sqq.; *Schrader* Keilinschriften n. Altes Test. Ed. 2. p. 161 sqq.; *Brugsch* Geograph. Inschriften altägypt. Denkmäler II.; *Sayce* Alte Denkmäler im Lichte neuer Forschungen. 1886. p. 67; *Lex Mosaica*. 1894. IV. Period. of Ioshua p. 109 sqq.; A. I. *Delattre* S. I. Le pays de Chanaan province de l'ancien empire Égyptien. Paris 1896. etc.
5. *Iud.* 1,12 sqq. et *Ios.* 15,16 sqq.; *Iudic.* 1,20 sq. et *Ios.* 15,13. 63; *Iudic.* 1, 27-29 et *Ios.* 17,11 sqq. 16,10.; *Iudic.* 2,6 sqq. et *Ios.* 24. 28 sqq. — 2 *Reg.* 21,1-9 et *Ios.* 9,3 sqq. — 3 *Reg.* 14,24 etc. — *Ps.* 113,1 sqq.; 65,5. 6 et *Ios.* 3; *Habac.* 3, 11 sqq. et *Ios.* 10,13; *Ps.* 67,55 et *Ios.* 13, 6 sq. etc. — *Eccli.* 46,1-12.
6. *Procop.* De bello vandal. II. 10; *Mosis Chor.* Hist. Armen. I. 19 (Vers. germ. ed. Lauer. Regensb. 1869. p. 37); *Evagr.* Hist. Eccl. IV. 18; Niceph. Hist. Eccl. XVII. 12. De authenticia huius monumenti cfr *Verdière* S. I. Compte rendu de l'Académie des Inscript. et Belles-Lettres (Journal officiel 1874. p. 4561 et 4912 sq.)
7. *S. August.* in ep. ad. Rom. inch. expos. 13 (M. 35,2096) : « Unde interrogati nostri quid sint, punice respondentes *Chanani*, corrupta scilicet, sicut in talibus solet, una litera, quid aliud respondent, quam *Chananaei*? »

65. — *Divinam auctoritatem* libri Iosue argumentis demonstrare supersedemus. Quoniam enim semper in canone fuit atque *SS. Iacobus* et *Paulus* ex eo testimonia desumserunt, praeter rationalistas antiquos et modernos nemo divinam eius auctoritatem in dubium vocare unquam est ausus; adversariorum autem rationes praeiudiciis eorum de miraculorum impossibilitate innituntur. Id unum videtur adnotandum, quod antiquos Manichaeos aliosque haereticos, quorum meminit Theodoretus¹, secuti Deistae saeculo praecedente et nonnulli rationalistae moderni² bellum Israelitarum Palaestinam invadentium iniustum dicere atque Iosuen, quia tot millia hominum, ne ipsis quidem senibus mulieribus pueris exceptis, occidi iusserit, crudelitatis accusare non erubuerint, ut libri nostri divinitatem impugnarent. At aequae fuse et egregie obiectionem hanc refutaverunt antiqui Patres, inter quos praecipuus *S. Augustinus*, atque recentes interpretes³. Quorum vestigia sequentes paucissimis verbis (quaestio enim haec ab interpretibus tractari solet) respondemus, Deum totius mundi Dominum supremum Palaestinam Israelitis dono dedisse : « Surge et transi Iordanem in terram quam ego dabo (rectius : *do*) filiis Israel »⁴. Idem autem Deus Chananaeos deleri et exterminari iusserat⁵; « iussio autem Dei, inquit *S. Augustinus*, pro lege est », nec « eius iussa contemnere licet »; quare rectissime Theodoretus : « qui Iosuen arguit, arguit etiam illum, qui ita praecepit; ipse enim Deus omnes penitus interfici iusserat, qui terram incolebant »⁶. Si quis vero interrogat, quas ob causas tam severe Deus erga illos populos egerit, respondet Moyses populum Israel alloquens

« Ne dicas in corde tuo, quum deleverit eos (Chananaeos) Dominus Deus tuus in conspectu tuo : Propter iustitiam meam introduxit me Dominus... quum *propter impietates suas istae deletae sint nationes*. Neque enim propter iustitias tuas et aequitatem cordis tui ingredieris, ut possideas terras eorum, sed *quia illae egerunt impie*, introeunte te deletae sunt » (*Deut.* 9, 3-6). Quam abominanda fuerit idololatria Chananaeorum, nemo ignorat; diu expectaverat Deus, antequam eos puniret: quum enim Abrahae terram illam promitteret, « nondum completae erant iniquitates Amorrhaeorum » (*Gen.* 15,16). Quando autem mensuram compleverant, ne tunc quidem pro iustitiae suae rigore populos istos punivit, quemadmodum disertis verbis docet auctor *Sapientiae* (12,3 sqq.). Israelitae igitur non erant nisi instrumentum iustorum iudiciorum Dei, at non sine ratione electi, ut abominandas illas gentes delerent. Dei enim iudicia exsequentes se ipsi dignos declararunt, qui iisdem poenis puniendi essent, si eorundem criminum rei essent futuri. Ipsa igitur Chananaeorum puniatio eruditio erat Israelitarum; dixerat enim Deus : « Ne polluamini in his omnibus (impudiciis), quibus contaminatae sunt universae gentes, quas ego eiiciam ante conspectum vestrum... Cavete ergo, ne et vos similiter evomat (terra), quum paria feceritis, sicut evomuit gentem, quae fuit ante vos » (*Levit.* 18, 24-28). Sed haec hactenus; accuratius haec explicabuntur in libri interpretatione.

1. *S. Epiph.* haer. 66,82 (M. 42,160); *S. August.* c. Faust. XXII. 5 sqq. (M. 42, 403 sqq.); *Theodor.* in Ios. qu. 12 (M. 80,473).

2. *Tindal* Christianity as old as the creation. p. 470 sqq.; *Parvish* Inquiry into the Jewish and Christian revelation. p. 33 sqq. etc. — *Ammon* Handbuch der Sittenlehre. III. 2. p. 61; *De Wette* Lehrbuch der hebr. Archaeologie § 137; omnium impudentissimus *Eichhorn* Einl. III. p. 409 : « Wäre das wahr, was so lange Vorgeben u. Glauben kurzsichtiger Männer war, dass Iosua nach lauter Offenbarungen Gottes gehandelt hätte, wer könnte leugnen, dass so manches, was ihm von Gott befohlen worden wäre, mit dessen hohen Eigenschaften im Widerspruche stehe? dass ihn die Geschichte der Eroberung Kanaans nicht als ein höchst gerechtes u. gütiges, sondern als ein rachsüchtiges u. bludürstiges Wesen darstelle? dass er hier befohlen hätte, was er ausserdem nie befohlen, sondern höchstens zugelassen hat, wie barbarisches Kriegerrecht, gänzliche Menschenvertilgung, blutige Bestrafung der Abgötterei u. s. w? Wer könnte leugnen, dass die Eroberung Kanaans von Umständen begleitet gewesen, die wunderthätigen Beistand Gottes ausschliessen? » etc.

2. *S. August.* c. Faust. XX. 74 sqq. (M. 42,447); *Theodoret.* in Ios. qu. 12 etc. — Ex saec. 16. interpretibus conferri meretur *Serar.* Iosue. II. p. 1 sqq. 62 sqq., ex recentissimis *Reinke* Das Recht der Israeliten auf Canaan. Beiträge I. p. 270-480; ex protestanticis *Hengstenberg* Authentie des Pentat. II. p. 471-507. — *S. Epiphanius* (haer. 66,82 sqq. M. 42,160 sqq.) ius Israelitarum derivat a terrae distributione per Noe facta, qua Semitae Chanaan obtinuerint; Cham enim sua sorte, quae Africam comprehendebat, non contentum contra ius etiam Palaestinam sibi arripuisse; Israelitas igitur terram in patre suo Sem ipsis attributam iure recuperasse. Moderni non-

nulli secuti sunt Epiphanium, alio tamen modo primum ius Israelitarum demonstrare conati. (De terrae distributione, quam Noe fecisse credebatur cfr *S. Philastr.* haer. 121. M. 12,1244). Scriptura autem tale ius non agnoscit, quum patriarchas semper velut « advenas et peregrinos » in Chanaan (*Gen.* 23,4; 26,3; 33,19) consideret et semper de futura terrae donatione loquatur. Cfr etiam *Act.* 7,5.

4. *Ios.* 1,2. אֲשֶׁר אָנֹכִי נָתַן לָהֶם.

5. *Deut.* 7,1 sqq.; 20,16 sqq. cfr 10,40; 11,19 etc.

6. *S. August.* in Heptat. III. qu. 56; cfr VII. qu. 49 (M. 34,702. 816); *Theodor.* in *Ios.* qu. 12.

§ 13. — De praecipuis in l. Iosue commentariis catholicis.

66. — De libro Iosue PATRES ET ANTIQUIORES INTERPRETES admodum pauca nobis reliquerunt, quae sensum literalem investigantibus inseruiunt. Origenis enim vestigia prementes longe plerique neglecto fere sensu literali, quem utpote clarum explicatione non indigere putabant, in typicis et moralibus accommodationibus ingenium suum exercuerunt. Revera nomen ipsum Iosue, vel uti antiqui omnes iuxta alexandrinam versionem legebant *Iesus*, typicas explicationes quodam modo provocabat. *Origenes* ipse homilias viginti sex allegoricas reliquit, quae a *Rufino* latine redditae sunt; *S. Ephraem* quoque in annotationibus, quae ad nos pervenerunt, multo magis allegorizat, quam in reliquis suis commentariis; eodemque modo *Procopius Gazaeus* fere solum sensum allegoricum sectatur. Inter orientales Patres igitur solus *Theodoretus* viginti quaestionibus difficiliores nonnullos textus explicat sensui literalī inhaerens¹.

Inter latinos autem solus *S. Augustinus* quum in Locutionibus tum in Quaestionibus in Heptateuchum difficultates libri nostri secundum sensum literalem enodat. Qui autem secuti sunt *S. Isidorus Hisp.* vel *Ven. Beda* (idem enim opusculum inter utriusque opera edi solet) ab Origenis fere allegoriis dependent, atque *Rhabanus Maurus* quoque longiorem suum commentarium, quem *S. Friderico Traiectensi* episcopo inscripsit, « ex sanctorum Patrum dictis in historiam Iesu Nave sensu allegorico prolatis collegit ». Glossa ordinaria quoque *Wal. Strabonis* ex allegoricis fere Origenis homiliis excerpta est atque paucas Augustini explicationes addit. Vix meliorem viam iniit *Rupertus Tuit.*, qui uti in paucis aliis, etiam in hoc libro explicando solas paene allegorias quaesivit. Ab Origene iterum dependent pauca illa, quae *Hugo a S. Victore* de nostro libro edidit².

1. *Origenis* homiliae in Iosue (M. 12,819-948); — *S. Ephraem* Explanatio (ex catena Severi Mon. excerpta) in Iosue. Opp. syr. I. 292-307; — *Procopii Gaz.* Comm. in Iosue (M. 87,981-1042); — *Theodoreti* Quaest. in Iosue (M. 80,457-486).

2. *S. August.* Locutiones in Heptat. VI. et Quaestiones in Heptat. VI. (M. 34,537-

542 et 775-792); — *S. Isidori Hisp.* Quaestiones in l. Iosue (M. 83,373-386); idem opusculum inter opera dubia *Ven. Bedae* (M. 93,417-422); — *Rhabani Mauri* in librum Iosue libri tres (M. 108, 999-1108); — *Wal. Strabonis* Glossa ordin. (M. 113,505-520); — *Ruperti Tuit.* Comm. in l. Iosue (M. 167,899-1024); — *Hugonis a S. Vict.* Allegoriarum in V. T. l. IV. (M. 175-669 sqq.). — Paucissima, quae *S. Paterius* ex operibus *S. Gregorii M.* in l. Iosue collegit, etiam sunt allegorica (M. 79,783-786).

MEDIA AETAS satis multos commentarios in librum nostrum videtur produxisse; etenim inter eius commentatores a Lelong nominantur *Andreas Anglus* († 1150), *Stephanus Langton* († 1228), *Alexander de Hales* († 1245), *Thomas Iorsius* vel *Anglus* († 1310), *Dom. Grenier* († 1347), *Ioannes Cremerius* († 1418), *Ioannes Capgrave* († 1461) alii-que multi; sed quoniam eorum opera typis non sunt exscripta, iudicium de iis ferre non possumus; illi autem, qui innotuerunt, mediae aetatis interpretes magis, quam eorum praedecessores, ab allegorica libri Iosue interpretatione abstinerunt. Iam *Card. Hugo* in sua Postilla sensum literalem non negligit; multo diligentius eundem sectatur *Nic. Lyranus*; *Dionysius Carth.* et *Alph. Tostatus* consuetam suam methodum etiam in nostro libro retinent; prior frequentes explicationes allegoricas et morales suis commentariis inserit vel potius addit, alter plurimis quaestionibus non necessariis immoratur³.

Maior tamen sollicitudo et industria libro Iosue illustrando adhibita est a magnis INTERPRETIBUS SAEC. 16. ET 17. *Caietanus* iam, *Vatablus*, *Isid. Clarius* in suis scholiis ad solum sensum literalem attentionem suam converterunt et textu hebraico in auxilium vocato vulgatam versionem melius intelligere conati sunt; at longe superati sunt a suis successoribus. Pro more in iis enumerandis omittimus illos, qui integras V. T. Scripturas commentariis auxerunt, licet nonnullorum (*Corn. a Lapide*, *Thom. Malvendae* etc.) opera ab interprete non esse negligenda pateat, atque illos solos nominamus, quos prae reliquis eminere censem⁴. Primum locum tenet *Andreas Masius*, cuius commentarios, quamvis nonnulla « minus sana vel sane sonantia » contineant, Catholici magnis laudibus iure celebrarunt, et Protestantes inter criticos sacros suos receperunt⁵. Proximus vero ei accedit *Nic. Serarius*, neque longe ab eo distant *Iac. Bonfrerius* et *Ben. Arias Montanus*⁶. Nominari quoque merentur *Cosmas Magalianus*, *Henricus Marcellius*, *Petrus de Aristizabal*, *Emmanuel Naxera*, qui duo ultimi concionatorum praecipue utilitati consulere studuerunt⁷.

Quibus nec SAEC. 18. nec SAEC. 19. quemquam addiderunt, a quo sint superati; immo si *Calmetum* exceperis, cuius commentarium dissertationesque negligere non licet, aliosque glossatores nonnullos totius Sacrae Scripturae, vix quemquam invenies, qui toti nostro libro explicando tantam impenderit curam, ut hoc loco nominari mereatur.

Ineunte saec. 18. tres prodierunt commentarii in l. Iosue et nonnullos alios libros historicos, unus in Gallia auctore *Iac. Felibien*, alter in Germania auctore *I. Laur. Helbig*, tertius in Hispania auctore *Hier. Monterde*; ab illo autem tempore alius mihi non innotuit praeter eum, quem edidit *Clair*⁸. Eruditis tamen nonnullis dissertationibus libri Iosue antiquitatem et auctoritatem defenderunt aut eius textus difficiles explicarunt *B. Welte*, *L. Reinke*, *F. Himpel*, *W. Smith* aliique⁹.

Multo maiorem diligentiam protestantici interpretes nostra aetate in libro Iosue explicando posuerunt; inter eorum commentarios praestant illi, quos ediderunt *C. F. Keil* (Erlangen 1847. et brevior Lipsiae 1874.) et *T. E. Es-pin* (The Speaker's Commentary II. London 1872.); reliquos antiquiores et modernos enumerant *Fay* (Das Buch Iosue. Bielefeld 1870. p. 21 sq.), *Zöckler* (Handb. der theol. Wissenschaften 1883. p. 192 sq.), antiquiores accuratius recenset *Carpzov*. Introd. I. p. 149 sqq.

3. *Card. Hugonis*, O. Praed., Postilla. Venetiis 1754. I; — *Nic. Lyrani*, O. Min., Postilla. Venetiis 1588. II; — *Dion. Carth.* Opera Coloniae 1533. II; — *Alph. Tostati* Opera Venetiis 1728. V.

4. *Caietani*, O. Praed., Comm. in. II. Iosue-Esther. Romae 1533.; — *Fr. Vatabli* Annotationes in V. T. Parisiis 1545. (expurgatae. Salmanticae 1584.); — *Isid. Clarii* O. S. Ben. Scholia. Venetiis 1542 (Duorum ultimorum glossae etiam in Crit. sacr. II.).

5. *Andr. Masii* Iosuae Imperatoris historia illustrata atque explicata. Antwerpiae 1574. fol. Praeter textus hebr. graec. lat. continet notas criticas et commentarium. Auctiorem editionem continent Critici sacri II., et Migne Curs. complet. S. Script. VII. VIII. Commentarium hunc multis commendant *Rich. Simon* Hist. crit. du V. T. p. 444 sq., *Corn. a. Lap.* in Ios. Prooem., *Calmet* in Biblioth. sacr. etc.

6. *Nic. Serarii* S. I. Iosue ab utero ad usque eius tumultum... libris quinque explanatus. Moguntiae 1609. 1610. 2 vol. fol. (Cfr De eo *Rich. Simon* l. c. p. 423; *Corn. a. Lap.* et *Calm.* II. cc.); — *Iac. Bonfrerii* S. I. Iosue, Iudices et Ruth commentariis illustrati. Parisiis 1731. fol. (Secundum Dupin et Calmet l. c. omnes alios superat); — *Ben. Ariae Mont.* De optimo imperio seu in l. Iosue commentarius. Antwerpiae 1583. fol.

7. *Cosm. Magalliani* S. I. Comm. in Iosuae historiam. Turon. 1611. 2 voll. fol.; — *Henr. Marcellii* S. I. Comm. in l. Iosue. Heriboli 1661. 4°; — *Petr. de Aristizaval*, O. Min., Discursus morales et politici super Iosue. Matriti 1655. fol.; — *Emm. Naxera* S. I. in Iosuam hostilibus redimitum trophaeis commentarii literales moralesque. Lugduni 1647. 1652. 2 voll. fol. — Reliquos saec. 16. et 17. commentatores enumeratos invenies in *Hurter* Nomenclat. I. II.

8. *Iac. Felibien* Pentat. historicus s. libri quinque historici Iosue etc. cum commentariis ex fonte hebr. etc. collectis. Parisiis 1704. 4°; — *I. L. Hellbig* In libros Iosue, Iudic., Ruth. Coloniae 1717. fol.; — *H. Monterde* Comm. theolog. in II. Iosue, Ruth. Valentiae 1702. fol. — *Clair* Le livre de Iosue. Introduction critique et comment. Paris 1877. 8°.

9. *Welte* Parallelstellen in den BB. Iosue u. Richter (Tüb. Quartalschr. 1842. p. 584 sqq.); — *Reinke* Das Recht der Israeliten an Chanaan; Der Stillstand der Sonne u. des Mondes (Beiträge I. p. 271 sqq. VIII. p. 213 sqq.); — *Himpel* Selbständigkeit, Einheit, Glaubwürdigkeit des B. Iosua (Tüb. Quartalschr. 1864. p. 385 sqq. 1865. p. 227 sqq.); — *Smith* The Pentateuch p. 106-117 etc.

CAPUT III.

DE LIBRIS IUDICUM ET RUTH.

§ 14. — *De argumento, fine, divisione libri Iudicum.*

67. — *Iudices* (ἡγούμενοι, שופטים) in sacra historia viri illi appellantur, qui inde a Iosuae morte usque ad Saulis primi regis electionem reipublicam israeliticam gubernabant; hebraicum enim vocabulum *schat* (iudicavit) latiore etiam sensu de supremo reipublicae magistratu adhibetur¹. Attamen Israelitarum *Schophetim* non ordinario quodam munere fungebantur nec continua successione sese excipiebant, sed pro rerum necessitate certis temporibus extraordinario modo immediate a Deo vocabantur, ut contribules ab iniusta hostium oppressione liberarent eosque ad Legis divinae observantiam reducerent; dictatores igitur quidam erant divinitus constituti, dum toto illo tempore ordinaria regendi administrandique potestas penes familiarum tribuumque principes erat. Inter Iosuen et Saulem quatuordecim vel sedecim, immo forte septemdecim Iudices numerantur hoc ordine: Othniel, Aod, Samgar, (Iahel), Debbora, (Barac), Gedeon, (Abimelech), Thola, Iair, Iephte, Abesan, Ahialon, Abdon, Samson, Heli, Samuel². Inter quos una invenitur mulier (Debbora), omnes autem ex variis tribubus erant assumti: bini ex tribubus Iuda (Othniel et Abesan³), Ephraim (Debbora et Abdon), Manasse, (Gedeon, Abimelech), Gad vel Gilead (Iair et Iephte), Levi (Heli et Samuel), singuli ex tribubus Dan (Samson), Benjamin (Aod), Issachar (Thola), Nephtali (Barac), Zabulon (Ahialon); duorum (Samgar et Iahel) patria non nominatur. Ex illis autem omnibus soli tres (Othniel, Heli, Samuel) totum populum videntur iudicasse, reliqui uni soli aut nonnullis dumtaxat tribubus praefuisse⁴.

Ab hisce igitur Iudicibus liber, qui in iudaici canonis parte secunda secundum locum occupat, nomen suum traxit, quia « eorum, inquit *Ps. Athanasius*, res gestas et vitae tempus describit »⁵. Erraret autem, qui in eo continuam historiam populi israelitici inde a Iosuae morte usque ad Saulem tradi censeret. Namque duorum ultimorum Iudicum, Heli et Samuelis, ne nomina quidem in eo commemorantur; unius, Iahel (5,6), nudum nomen ponitur; sex aliorum, Samgar (3,31), Thola et Iair (10,1-5), Abesan, Ahialon, Abdon (12,8-5), qui per septuaginta annos populum iudicabant, res gestae nullae narrantur; in-

terregnorum, quae satis longum temporis spatium complecti videntur, historia silentio praetermittitur; illorum demum Iudicum, de quibus fusior fit sermo, tantum abest, ut completa historia narretur, ut admodum paucae eorum res gestae tradantur. Libro Iosue et duobus primis nostri libri capitibus edocemur, tempore mortis Iosuae magnam, immo maiorem terrae promissae partem Israelitis nondum plene fuisse subiectam; in omnium enim fere tribuum territoriis Chananaeus cum filiis Israel habitasse dicitur, atque Aser et Nephtali « habitabant in medio Chananaei » (1,32. 33). Sed tempore Samuelis et Saulis Israel a finitimis quidem populis impugnabatur, terra palaestinensis ipsa vero omnibus paene Chananaeis exterminatis in quieta Iudaeorum possessione fuit. Iam vero de completa hac territoriorum expugnatione non magis sermo est, quam de interna reipublicae per totum illud tempus conditione. ARGUMENTUM igitur libri nostri non satis recte dicitur historia reipublicae israeliticae sub Iudicibus, quum paucas dumtaxat res a nonnullis Iudicibus gestas complectatur.

1. Radix שפט proxime significat *iudicavit*; quia vero iudicia ad summos magistratus pertinent, facile transiit in sensum *gubernandi, regendi* (1 Reg. 8,5; 4 Reg. 15,5; Deut. 17,9; 19,17 etc.), atque participium *Schophet* significavit *gubernatorem* vel *summum magistratum* (Ps. 2,10; Is. 40,23; Am. 2,3 etc.). Idem nomen penes Carthaginienses teste Livio (XXVIII. 37; XXX. 7) eodem sensu usurpabatur: « Sufetes... qui summus Poenis est magistratus », atque Tyrii quoque per aliquod tempus a Iudicibus (δικασταί) regebantur teste Fl. Iosepho (c. App. I. 21). Attamen Hebraeorum Iudicibus alio quoque sensu nomen competit. Iudicum enim est iura oppressorum et miserorum tueri et vindicare, atque hoc sensu non raro usurpatur שפט (Is. 1,17. 23; Ps. 25 (26), 1; 71 (72), 4 etc.); viri autem illi, quibus in hoc libro nomen *schophet* tribuitur, filios Israel ab iniusta hostium oppressione vindicabant et liberabant, populum liberatum autem iusto suo regimine in divinae Legis observantia retinebant.

2. *Iahel* (Iudic. 5,6) ita cum Samgar nominatur, ut equidem illis antiquioribus et modernis interpretibus assentiar, qui utrumque Iudicem fuisse censeant; omnino enim videtur esse sermo de personis, quae auctoritate sua terrae quietem restituere debuerint. Quare parum mihi probatur ea sententia, quae eandem personam Iudic. 4,17 sqq. et 5,24 sqq. atque iterum 5,6 nominari teneat; non satis enim intelligitur, quid mulier illa Cinaea ad latrones compescendos conferre potuerit. — *Barac* autem, num inter Iudices recensendus sit, incertum est; titulo enim hoc non insignitur, sed dux fuit exercitus a Debhora congregati. Nisi forte 1 Reg. 12,11 ubi in text. hebr. et vulg. legimus: « Ierobaal (i. e. Gedeon), *Badan*, Iephte, Samuel », cum text. alex. et syr. legendum sit *Barac*; hac enim enumeratione procul dubio Iudicibus accenseretur (cfr. de Hummelauer Comm. in libr. Sam. p. 129). *Abimelech* demum, Gedeonis filius, etiam non vocatur Iudex (9,6. 22), neque illa, quae de eo narrantur, sunt Iudice digna; quare rectius omittitur atque ad summum sedecim Iudices numerantur.

3. Abesan ex Bethlehem fuisse dicitur; utrum intelligendum sit Bethlehem Iuda, an Bethlehem Zabulon, incertum est. Eius successor Ahialon discrete appellatur *Zabulonites*, unde plerique concludunt, Abesan non fuisse Zabulonitem; sed conclusio, ut patet, necessaria non est; quare forte duo ponendi sunt ex tribu Zabulon, et unus ex tribu Iuda.

4. Debhora et Barac in suo exercitu sex dumtaxat tribuum cisiordanicarum milites habebant, Gedeon solos milites quatuor tribuum septentrionalium; Iephthe solos transiordanicos duxit contra hostes et Ephraimitas debellare coactus est.

5. *Ps. Aihan.* Synops. S. Script. 11 (M. 28,312). — *Philo* de confus. ling. 26 (Ed. Lips. II. 275) vocat librum nostrum *iudiciorum* (ἡ τῶν κρίματων βίβλος), sicut *Regum* quoque libri ab Alexandrinis βασιλειῶν α' etc. (*Regnorum* primus etc.) inscribebantur. Ceterum nonien istud non est ineptum, siquidem liber Iudicum revera de divinis erga Israel Iudiciis agit.

68. — Argumentum autem libri accuratius definiemus, si ad *finem*, quem auctor in eo conscribendo sibi proposuit, animos adverterimus. Fidelitatem divinam in libro Iosue praecipue celebrari ostendimus (53; p. 175 sqq.) at aliam viam iniit auctor noster, ut populum ad fidelem Legis observationem reduceret. *Divinam iustitiam* enim ei ob oculos ponit, una ex parte gravissimis poenis indicatis, quas idololatria sua suisque vitiis sibi ipsi attraxerat, altera ex parte indicato auxilio divino, quod nunquam defuit, quamprimum sincera poenitentia ad Deum suum reversus est. In eo igitur totus est, ut ostendat tota Iudicum aetate « alternavisse apud Iudaeos et humilitates laborum pro eorum peccatis et prosperitates consolationum propter miserationem Dei »¹. Hunc enim *FINEM AUCTORIS* nostri fuisse, clare iam prooemium indicat atque tota libri dispositio et ordo non minus, quam rerum narratarum selectio confirmant.

Quamnam enim rerum israelitarum vicissitudinem describere voluerit, his verbis in exordio monet : « Fecerunt filii Israel malum in conspectu Domini et servierunt Baalim ac dimiserunt Dominum Deum patrum suorum..., iratusque Dominus contra Israel tradidit eos in manus diripientium..., nec potuerunt resistere adversariis suis... Suscitavitque Dominus Iudices, qui liberarent eos de vastantium manibus...; quumque Dominus Iudices suscicaret, in diebus eorum flectebatur misericordia et audiebat afflictorum gemitus et liberabat eos de caede vastantium. Postquam autem mortuus esset Iudex, revertebantur et multo faciebant peiora, quam fecerant patres eorum sequentes deos alienos... Iratusque est furor Domini in Israel » (2,11 sqq.). Cui thematis, quod tractare vult, descriptioni plane consonat narrationis methodus. Quoniam enim factis illustrare vult, quomodo inobedientia et idololatria sua populus divinam iram provocaverit et hostium oppressionem sibi ipse attraxerit neque divinam misericordiam et liberationem ab hostium incursibus obtinuerit nisi fidei Legis observantia, ideo rerum a singulis iudicibus gestarum narrationem hac vel simili formula incipit : « Fecerunt malum (filii Israel) in conspectu Domini... servientes Baalim et Astaroth; iratusque Dominus tradidit eos in manus » hostium²; deinde conversione eorum indicata³ refert Deum Iudice

aliquo suscitato eos ab oppressoribus liberasse. Iure merito igitur dicimus auctorem, ut Israelitas ab omni idololatria efficaciter absterreret atque ad divinam Legem observandam exhortaretur, ex aetate Iudicum nonnulla elegisse facta, quae luce clarius demonstrabant, quanta cum sollicitudine Dominus foederi suo invigilaret omnem Legis transgressionem severe puniens, ad meliorem autem frugem redeuntes paterna cum caritate excipiens ¹.

1. *S. August.* de Civ. Dei XVIII. 13 et XVI. 43 (M. 41,570. 522) « Temporibus Iudicum, sicut se habebant et peccata populi et misericordia Dei, alternaverunt prospera et adversa bellorum ». Cfr *Procop. Gaz.* Comm. in Iudic. Prooem. (M. 87,1041) : « Liber hic secundum sensum literalem utilissimus est, quia videmus, quantum valeat cultus divinus et quantum apostasia; illa enim reprimat hotes irrumpentes, haec nos illis subiicit »; *S. Isid. Hisp.* In II. V. et N. T. Prooem. 25 (M. 83,161) : « In libro Iudicum continentur peccata et servitutes Israel, exclamationes populi miserationesque Dei. »

2. *Iudic.* 3,7. 12; 4,1; 6,1; 10,6; 13,1.

3. *Iudic.* 3,9. 15; 4,3; 6,7; 10,10.

4. Cfr *Zschokke Hist. A. T.* p. 177 : « *Scopus libri vere theocraticus est; exhibet enim illustre documentum foederis et providentiae Dei, qui populum obedientem beneficiis cumulavit, idololatria autem et peccatis degenerantem paternis castigationibus ad meliorem frugem revocavit.* »

69. — Ad libri DIVISIONEM transeuntes monemus duo priora capita (1,1-3,5) satis longum constituere exordium, in quo auctor, ut narranda facilius intelligantur, statum rerum politicum et religiosum, qui aetate Iudicum fuit, generali quodam modo describit finemque operis indicat, ultima autem quinque capita duabus constare appendicibus (17,1-18,31; 19,1-21,25), quae, etsi illustrando fini auctoris quam maxime inserviant, seriei chronologicae reliquorum factorum non sunt insertae, quia non de hostium exterorum oppressione et repulsione, sed de interno reipublicae statu agunt atque populi ad idololatriam et vitia inclinatione demonstrata periculum ostendunt, quod reipublicae ex tribuum dissidiis imminabat. Priorem autem narrationem de Danitarum expeditione contra civitatem Laish supra iam diximus ad ultimos Iosuae annos pertinere (62. p. 196); alteram autem de filiorum Benjamin flagitio et punitioe etiam ad initium aetatis Iudicum esse referendam, ex eo solo iam evidenter elucet, quod eo tempore Phinees, filius Eleazari ac nepos Aaron, summum sacerdotium tenuit (20,28). Exordio autem et appendicibus sepositis reliquus liber secundum sex Iudices, quorum res gestae magis minusve fuse et accurate narrantur, haud inepte in sex partes distribuitur, quae satis diversae quidem sunt longitudinis, sed eodem fere, uti iam innuimus, modo inchoantur similique ratione procedunt. Aptior tamen concinniorque evadet divisio, si ad libri chronologiam simul attenderimus, de qua

infra (75 p. 224 sqq.) erit agendum. Nonnullos enim Iudices coevos fuisse eodemque fere tempore in diversis tribubus principatum supremum tenuisse, iure admittimus, quare nonnullas quoque ex sex illis sectionibus arctiore inter se vinculo colligari apparet; quibus attentis *tres aetatis Iudicum periodos* iisque correspondentes *tres libri partes* recte distinguimus. Etenim, ut ab ultima inchoemus, eodem tempore ab Ammonitis tribus transiordanicas, cisiordanicas autem a Philisthaeis esse vexatas, diserte docet auctor noster (10,7); quare evidens est res gestas Iephte et Samsonis ad eandem periodum pertinere et una parte ab auctore esse comprehensas (10,5-16,31). Gedeon vero Iudicem coevum non videtur habuisse; eius igitur filiique eius res gestae ad alteram pertinent periodum alteraque libri parte narrantur (6,1-10,5). Demum Debbora et Barac tribus septemtrionales a regis Iabin oppressionem liberaverunt illo tempore, quo reliqua terra post Moabitarum cladem octoginta annis quievit, ita ut illa, quae 3,7-5,32 narrantur, eadem periodo sint gesta eademque libri parte apte absolvantur. Porro non inepte monent nonnulli moderni interpretes, tres illas periodos vel partes tribus illis comminationibus correspondere, quibus Deus populum a Legis violatione absterruit. Primam comminationem, quae quidem utpote sollemnior ipsi exordio inserta est totumque libri characterem quodam modo definit (2,1 sqq.), secutae sunt invasio Chusan, regis Mesopotamiae (3,8), dominatio Moabitarum (3,12), durum iugum Iabin, regis Chanaan (4,1), eique igitur respondet *prima periodus* aetatis Iudicum atque *prima pars* libri (3,1-5,31). Aliis minis propheta tempore oppressionis madianicae (6,1) populum ad conversionem provocavit, illisque respondet *altera periodus* et libri *secunda pars* (6,1-10,5). Tertia demum comminatio (10,10 sqq.), quae Ammonitarum in terra transiordanica et Philisthaeorum in cisiordanica dominationem respexit, ad *tertiam periodum* referatur necesse est atque *tertia pars* (10,5-16,31) congruit. Totius igitur LIBRI IUDICUM ANALYSIS haec erit¹.

1. Card. Hugo exordio et appendicibus non distinctis totum librum in duodecim partes disceperit potius quam dividit; melius Nic. Lyranus praeter exordium (1. 2.) et appendices (17. sqq.) « septem partes facit secundum septem tribulationes, quas passi sunt filii Israel pro peccatis suis et a quibus poenitentia ducti liberati sunt per septem iudices sibi succedentes » : Othniel, Aod (3.), Debbora, Barac (4. 5.), Gedeon (6. 7. 8.), Abimelech (9.), Iephte (10. 11. 12.), Samson (13-16.). Velut tertiam appendicem non inepte I. Ruth ponit (cfr *infra* p. 232). — Kilber librum ita dividit : I. Praenotanda (1,1-3,6); II. Historia factorum alternantium 1.) sub primo quaternione Iudicum (3,7-5,32); 2.) sub Gedeone tribusque eius successoribus (6,1-10,5); 3.) sub Iephte et ternario numero succedaneo (10,6-12,15), 4.) sub Samsone (13,1-16,31); III. Paralipomena de Israelitarum statu religioso (17,1-18,31) et moribus corruptis (19,1-21,24). — Clair (Les Juges et Ruth. 1878. p. 28) praeter exordium (1. 2.) et appendices

(17-21) sex partes facit, quas *Keil* (Ios. Richt. Ruth. 1874. p. 120. 194) in tres rectius contrahit ad tres comminationes respiciens; a quo *de Hummelauer* (Comm. in Iudic. 1888. p. 9. 56) in eo tantum discedit, quod pro exordio solum cp. 1. habet.

EXORDIUM (1,1-3,6) ea tradit, quae ut narratio intelligatur, de Israelitarum statu politico et religioso et de auctoris fine cognitu sunt necessaria.

1. In priore particula conditio politica reipublicae describitur, qualis immediate post Iosuae mortem fuit (1,1-36).

a.) Bellum contra Chananaeos Iosua duce inchoatum post eius mortem Israelitae praeunte tribu Iuda per aliquod tempus continuant (1,1-7), qua occasione ea repetuntur, quae antea tribus Iuda iam gesserat (1,8-20);

b.) at desides factae reliquae tribus Benjamin (1,21), Ephraim et Manasse (1,22-29), Zabulon, Aser, Nephtali (1,30-33) et Dan (1,34-36) Chananaeos non exterminarunt.

2. In altera particula religiosus rerum status describitur et finis libri indicatur (2,1-23).

a.) Transiit auctor ad hanc particulam narratione apparitionis Angeli Dei, qui populum ob inobedientiam, quia Chananaeos non exterminaverit et idola eorum non destruxerit, graviter vituperat minisque suis ad pium fletum commovet (2,1-5).

b.) Indicato dein felici statu religioso qui immediate post Iosuae mortem fuit, viventibus adhuc senioribus, qui magnalia Dei ipsi conspexerant (2,6-10)^a, continuam illam, quae postea exorta est, idololatriae et poenitentiae alternationem atque utriusque sequelas depingit (2,11-23).

3. Utramque particulam paucis verbis comprehendens gentes ab Israelitis relictas enumerat, atque periculum ab illis populo imminens indicat (3,1-6).

PRIMA PARS (3,7-5,31) enarrat afflictiones et liberationes, quae primam comminationem ab Angelo factam consecutae sunt.

1. *Chusan regis Mesopotamiae invasio*. Dominus ob Israelitarum idololatriam iratus eos tradidit in manus Chusan, conversos autem post octo annos liberavit per OTHNIEL (3,8-10), et quievit terra per quadraginta annos (3,11).

(a) Difficultatem quandam relate ad contextum creant 2,6-10, quum iisdem fere verbis, quibus *Ios.* 24,28-31, mortem Iosuae eaque, quae proxime secuta sunt, iterum narrent; quare non tantum « critici », uti *Reuss* (Gesch. des A. T. p. 343), *Wellhausen* (in Bleek Einl. Ed. 4. p. 183 sq.) etc., nihil nisi fragmenta inepte consuta in toto exordio vident, sed alii quoque protestantici interpretes, uti *Hervey* (in The Speaker's Bible II. p. 123) omnia, quae praecedunt, ante Iosuae mortem gesta putant ideoque 1,1 non « post mortem Iosue », sed « post mortem Moysis » legere volunt. At non attendunt, verbis 2,6-10 increpationem Angeli et poenitentiam populi explicari, quum velut allegatio ex l. Iosue sint desumpta. Clarius fit contextus, si separatas phrases hebraicas in uam periodum coniungimus et particulas hebraico more omisas supplemus hac fere ratione: « Etenim postquam Iosue filios Israel dimiserat, ... servierant quidem Domino.; mortuo autem Iosua... et tota illa generatione congregata ad patres suos, surrexerant alii, qui non noverant Dominum et opera, quae fecerat cum Israel. Fecerunt igitur filii Israel malum in conspectu Domini » etc.

2. *Oppressio moabitica*. Propter iteratam idololatriam traduntur Israelitae in manus Eglon per octodecim annos (3,12-14); conversi liberantur per Aod, qui regem occidit, Moabitas fugat (3,15-29), et quievit terra octoginta annis (3,30).

3. SAMGAR occidit sexcentos *Philisthaeos* (3,31).

4. *Liberatio a Iabin rege Chanaan* (4,1-5,31).

a.) Israelitae post mortem Aod denuo peccantes traduntur in servitum Iabin, regis Chanaan, a quo graviter afflicti ad Deum se convertunt (4,1-3).

b.) Conversos exaudiens Deus per DEBBORAM, prophetissam et Iudicem, mandat BARAC, ut filios Israel ducat contra Sisaram, regis Iabin principem exercitus (4,4-9);

c.) Qui accitis militibus tribuum Zabulon et Nephtali una cum Debbora magnam cladem hostibus infert (4,10-16); Sisara autem ab Iahel, muliere cinaea, dolose interficitur (4,17-24).

d.) Magnifico carmine Debbora et Barac hanc victoriam (5,1-22) et mulieris cinaeae fortitudinem celebrant (5,23-31).

e.) Quievit autem terra per quadraginta annos (5,31).

ALTERA PARS (6,1-10,5) madianiticam oppressionem a GEDEONE repulsam narrat, et in oppositione ad patrem filium eius *Abimelech*, qui sibi ipse gubernium arrogaverat, misere pereuntem ostendit.

1. *Madianitae oppressores a Gedeone sunt repulsi* (6,1-8,32).

a.) Post nova peccata Israelitae per septem annos a Madianitis opprimuntur (6,1-6) et ad Deum clamantes ob continuam suam ingrati-tudinem per prophetam increpantur (6,7-10).

b.) Nihilominus Deus populi sui miseratus Gedeonem vocat, ut filios Israel a Madianitis liberet (6,11-16), atque variis signis se ei in hoc bello adfuturum esse ostendit (6,17-24. 25-32. 33-40).

c.) Quibus confortatus et a Deo edoctus Gedeon ex toto suo exercitu trecentos dumtaxat milites retinet (7,1-8), quibuscum copias madianiticas fugat (7,9-23).

d.) Ephraimitas tardius in auxilium vocatos ideoque conquerentes lenibus verbis placat (7,24-8,3); viros autem Succoth et Phanael, quia militibus suis panes negassent, post victoriam castigat (8,4-17) principesque Madianitarum interficit (8,18-21).

e.) Victor regressus Gedeon ab Israelitis invitatus, ut eorum esset rex, abnuat quidem (8,22. 23), sed sibi ex praeda postulataureas Madianitarum in aures, ex quibus Ephod fecit, quod populo et ipsi factum est in ruinam (8,24-27).

f.) Devictis Madianitis « quievit terra per quadraginta annos, quibus Gedeon praefuit » (8,28).

2. Gedeonis filius *Abimelech*, qui regnum usurpavit, misere perit (8,28-9,57).

a.) Ex septuaginta Gedeonis filiis (8,29-32) post eius mortem, quum Israelitae denuo idololatriae se tradidissent (8,33-35) unus, Abimelech, a Sichemitis adiutus occisis fratribus omnibus praeter Ioa-

tham minimum natu (9,1-5) regnum usurpavit, frustra dissuadente Ioatham (9,6-21).

- b.) Mox autem rebellantibus Sichemitis exortum est bellum cum Abimelech, qui civitatem cepit et destruxit (9,22-45) turremque quoque Sichimorum igne delevit (9,46-49). At Abimelech ipse, quum oppidum Thebes obsideret, a muliere occisus est, atque ita Deus malum punivit, quod ille et Sichemitae fecerant (9,50-57).
- 3. Post Abimelech *iudicaverunt filios Israel* THOLA viginti tribus annis (10,1-2) et IAIR viginti duobus annis (10,3-5).

TERTIA PARS (10,6-16,31) de dominatione Ammonitarum in orientales et Philisthaeorum in occidentales tribus agit.

- 1. *Israelitae*, quum peccatis veteribus iungerent nova, *in manus Philisthiim et Ammonitarum traduntur*; poenitentibus Dominus ingratitude opprobrat quidem, sed misericordia commotus iterum eos adiuvat (10,6-16).
- 2. *Bellum contra Ammonitas a IEPHTE feliciter gestum* (10,17-12,6).
 - a.) Novam expeditionem contra Israel parantibus Ammonitis (10,17.18) Galaaditae ducem sibi eligunt Iephte, quem antea eiecerant (11, 1-10). Qui primo quidem, postquam Dominum interrogaverat, legatione missa cum Ammonitis rem componere conatur (11,11-27); deinde vero, quum audire nollent, a Spiritu Domini confortatus magnam illis infert cladem (11,28-33). Victor autem regressus filiam suam, quae prima ei occurrit, secundum votum emissum Deo (perpetua virginitate) consecrat (11,34-40).
 - b.) Ephraimitae, eo quod ad hoc bellum evocati non essent, contra Iephtem iniuste insurgunt, sed devicti quadraginta millia hominum proelio amittunt (12,1-6).
- 3. *Iephte*, qui sex annis Israelitas iudicavit (12,7), *secuti sunt Iudices* ABESAN septem annis, AHIALON decem annis, ABDON octo annis (12, 8-15).
- 4. *Israelitae*, quum peccare pergerent, per quadraginta annos *traditi sunt in manus Philisthaeorum, quibus SAMSON multas magnasque clades intulit* (13,1-16,31).
 - a.) Samsonis nativitas matri (13,1-7) ac deinde patri eius praedicatur ab Angelo Dei (13,8-23); nato autem benedixit Dominus et Spiritus Domini erat cum eo (13,24. 25).
 - b.) Quum uxorem philisthaeam duxisset (14,1-9) et in convivio problema de dulcedine, quae egressa esset de forti, proposuisset (14,10-14), triginta Philisthaeos occidit, ut eorum vestes daret iuvenibus, qui ab uxore eius adiuti problema solverant (14,15-19).
 - c.) Iratus eo quod eius uxor alteri nupserat, segetes Philisthaeorum incendit magnamque cladem eis intulit (14,20-15,8), atque maiorem paullo post, quum a tribu Iuda victus Philisthaeis esset traditus (15,9-10). Iudicavit autem Israel in diebus Philisthiim viginti annis (15,20).
 - d.) In oppido Gaza a Philisthaeis inclusus portam urbis transfert in

montem (16,1-3), tandem autem a Dalila, altera uxore sua philisthaea, detonsus atque hostibus traditus oculis privatur ludibrioque ab illis habetur (16,4-21); sed postquam una cum coma pristinae eius vires redierunt, tria millia Philisthaeorum secum occidit (16,22-31).

APPENDICES DUAE docent, quomodo etiam internus reipublicae israeliticae status idololatria (17,1-18,31) et morum corruptione (19,1-21,24) sit pesumdatum.

1. *Idololatria Michae et Danitarum* (17,1-18,31).

a.) Ultimo Iosuae tempore, quum rex in Israel non esset et unusquisque quod rectum ipsi videbatur faceret) Ephraimita quidam, Micha nomine, impulsus a matre fecit sibi idolum in domo sua (17,1-5) et praetereuntem levitam pretio conduxit, ut sibi esset sacerdos (17,6-13).

b.) Danitae autem aliqui, qui alias sedes sibi quaerebant, idolum una cum sacerdote vi abstulerunt (18,1-26), civitatem Laish expugnaverunt et destruxerunt eiusque in loco novam extruxerunt, quam ex nomine patris sui vocaverunt Dan, et in qua idololatriam exercuerunt toto illo tempore, quo domus Dei erat in Silo (18,27-31).

2. *Ob morum corruptionem integra fere tribus Benjamin exterminatur* (19,1-21,24).

a.) Gravissimo facinore in uxorem alicuius levitae commisso incolae Gabaa iustam excitaverunt reliquarum tribuum indignationem (19,1-30); quae convenientes a tribu Benjamin postulaverunt, ut sibi rei traderentur (20,1-13); abnuentibus autem Beniaminitis intulerunt bellum, quod non terminatum est nisi integra fere tribu Benjamin deleta (20,14-48).

b.) Sexcentis autem Beniaminitis, ne una ex duodecim tribubus prorsus interiret, permissum est, ut ex aliarum tribuum virginibus uxores sibi raperent (21,1-24).

§ 15. — *De libri Iudicum origine.*

70. — Antequam inquiramus, quonam tempore et a quo liber Iudicum sit scriptus, illam solvamus oportet quaestionem, utrum uni an pluribus auctoribus sit attribuendus. Antiquitus enim iam de hac re disceptatum est atque hodie de eadem disceptatur.

Olim *Dorotheus Tyr.* scribas sacros, quos prope tabernaculum foederis constitutos fuisse censet, res singulas eo tempore, quo gestae sunt, literis consignasse dixit, *Card. Hugo* vero « unumquemque Iudicem tempus suum, i. e. facta temporis sui, in scriptis redegisse atque regem Ezechiam omnia scripta in unum volumen compegissee » coniecit¹. Eandem sententiam cum *Pineda* tenuerunt nonnulli recentiores

interpretes ea maxime permoti ratione, quod S. Matthaeum (2,23) textum ex nostro libro desumptum velut « per Prophetas dictum » referre putarent². At nemo, opinor, hodie Evangelistam eo in loco ad nostrum librum respexisse dixerit³; unitas autem libri, quae in analysi supra tradita conspicitur, exorta non esset, si eo, quo isti volunt, modo multi auctores per tria fere saecula in illo scribendo operam suam collocassent. Quamquam igitur res a Iudicibus gestas a coaevis esse mandatas literis non negamus, immo libentissime concedimus, eorum tamen commentarios auctori nostro pro fontibus dumtaxat fuisse, arbitramur, ex quibus hausit quaecunque ad finem suum facere iudicabat.

1. *Doroth. Tyr.* De Prophet. (Biblioth. max. Patr. III. 424); *Card. Hugo* Postilla. Praef. in 1. Iudic. Cfr quoque *Petri Comest.* Hist. scholast.

2. *Pineda* in Iob. Praef. III. 3.

3. Cfr iam *Ians. Gand.* in concord. evang. XI; *Maldon.* in Matth. 2,23; *Serar.* in 1. Iudic. Proleg. 4.

71. — Alias ob rationes moderni « critici » varios esse libri nostri auctores statuunt; ob contradictiones enim, diversas sententias religiosas diversamque dictionem, quas sibi videntur invenisse, alii introductionem et appendices alteri auctori attribuunt, alii ipsum libri corpus miro modo discerpunt, singulosque eius versus theocratico, prophetico, deuteronomico scriptoribus suis vindicant, alii librum nescio a quo et quo tempore scriptum a nescio quo iuniore auctore auctum et retractatum esse dicunt¹. Inanem caperemus laborem, si omnia haec systemata explicaremus omnesque cavillationes et ratiunculas, quibus nituntur, refutaremus; eas solas afferemus, quae speciem saltem difficultatis videntur habere, ut ex iis, quid ceterae valeant, diiudicet lector.

Mirum profecto prudens lector esse censebit, quod nonnulli interpretes exordium a reliquo libro separatum alteri scriptori dare voluerint². Demto enim exordio truncum habebis acephalum vel potius lacera et disiecta membra, quae nec quid sibi velint nec cur sint in unum volumen coniuncta quisquam dixerit. In exordio theatrum nobis depingitur, in quo res narratae acciderunt, atque vinculum indicatur, quo ad unitatem rediguntur. Omnes enim narrationes atque etiam appendices eo tendunt, ut iustitiam et misericordiam, qua Deus suo populo invigilavit, ob oculos ponentes thesin illam explicent et demonstrent, quam exordium (2,11 sqq.) proponit.

Attamen ipsum hoc prooemium ex variis scriptis coagulatum esse asserunt, quia non tantum 1,18 contradicat 3,3, atque 1,27 sqq., si ad 3,3 attenderis, saltem abundet, sed etiam quia satis magna sit styli differentia inter 1,1-2,3 et 2,6-3,6 atque iterum inter 2,6-3,6 et 13,2-16,31. — Contradictionem autem inter 1,18 et 3,3 is solus inveniet, qui urbes semel occupatas iterum

amitti posse ignorat, atque 1,27 abundare is solus contendet, qui auctori ius denegat paucis verbis ea comprehendendi, quae fusius iam narravit. Differentiam vero dictionis eam adesse fatemur, quae quum ex diversorum fontium usu tum ex diverso partium argumento suo quasi sponte exoritur; alio quippe sermone in narratione (1,1-2,5 et 13,2-16,31, vel potius 3,7-21,25), alio in expositione vel meditatione (2,6-3,6) utimur.

Appendices (17,-21,25) quidem tam arcto nexu, quam exordium, cum reliquo libro non cohaerent; quapropter facilius a iuniore auctore libro terminato additae dici possunt. Ut autem a libro nostro, cui toto fine suo alligantur, eas avellamus, fortiora argumenta requiruntur, quam quae hucusque sunt prolata³. Theocratico enim spiritu destitutum fuisse auctorem appendicum asserunt adversarii, quia nimirum quater conqueratur regem eo tempore in Israel non adfuisse; ac si regia potestas theocratiae repugnet (cfr *Deut.* 17,14 sqq. et supra 28 p. 94), neque in appendicibus quidquam reperiatur, quod Legem mosaicam cognitam et agnitam supponat (17,7 sqq.; 19,18; 20,27; 21,17 etc.). In appendicibus « mythologiam » quoque desiderari aiunt, quo nomine probabiliter miracula designant; quae non pauca in praecedentibus pericopis narrantur. Si vero omnes illas partes, in quibus miracula non leguntur, alteri scriptori sunt tribuendae, etiam ultimas partes historiae Gedeonis et Iephte atque totam historiam Abimelech (8,1-9,57; 12,1-15) ex libro nostro excindamus. At profecto pericopae istae, aequae atque appendices, licet miracula non narrent, fini auctoris mirifice inseruiunt; quomodo enim respublica israelitica continua sua idololatria, frequentibus suis vitiis perpetuisque dissidiis internis necessario fuisset peritura, nisi exterorum populorum oppressione ad poenitentiam adducta Dei misericordiam efflagitasset, luce clarius ostendunt. Demum iterum styli differentiam exaggerant atque vocabula nonnulla ἀπαξ λεγόμενα afferunt, ut lingua et sermone appendices a reliquo libro differre demonstrant. Sed quid istis vocabulis demonstretur, non videmus, quum nemo ignoret sua quamque nostri libri pericopen habere ἀπαξ λεγόμενα; ex variis enim fontibus narrationes suas hausit auctor noster, et satis varia sunt argumenta, quae tractat.

Etiam in corpore libri contradictiones non paucas inveniri obiiciunt adversarii. Inter alia plura canticum Debborae (c. 5) cum praecedente narratione (c. 4) multifarie pugnare dicitur: in cantico omnia ab hominibus et humano modo geruntur, in narratione omnia Deo attribuuntur; in cantico multi reges Chanaan cum supremo suo rege Sisara contra Israel pugnant, in narratione unus rex Iabin commemoratur et Sisara non est nisi belli dux; in cantico Sisara ab Iahel occiditur, dum ante eam stans bibit, in narratione autem occiditur, dum profundo somno sopitus iacet, item pugnare 4,5.10 et 5,6. 14 sqq. 23¹. Qui integra duo capita (4.5.) inter se conferre voluerit, procul dubio duas relationes inveniet, quae se mutuo complent, at alias differentias non inveniet, nisi eas, quae inter prosaicam rei narrationem et poeticam eiusdem rei descriptionem intercedere solent. Quae enim est pugna, si 4,5 Israelitae ad Debboram venisse dicuntur, et 5,6 additur, eos per calles devios ivisse? Aut si 4,10 duae tantum tribus, Zabulon et Nephtali, nominantur, quae maximam exercitus partem miserant

(cfr 5,18), in carmine autem aliae quoque tribus celebrantur, ex quibus saltem aliqui in auxilium venerant? Aut si in narratione de solo rege Iabin sermo est, qui solus populum oppresserat, in carmine autem multi reges Chanaan adfuisse dicuntur, quippe quos Iabin, quum bellum contra Israelitas immineret, in auxilium vocaverat? Sisara autem etiam in carmine non vocatur rex, nec ullo verbulo regia eius dignitas commemoratur; num vero in carmine omnia a solis hominibus gerantur, facile videbit, quicumque 5,20-22 legere voluerit, et carmen (5,3 sqq. 8. 13 etc.) non minus, quam narratio, victoriam miraculoso Dei interventui adscribit. Qui demum pugnam invenit inter 4,18-21 et 5,24-27, absteineat a legendis carminibus; eorum enim intelligendorum incapacem se esse prodit evidentissime.

Pugna quoque invenitur inter 6,19-24 et 6,25-32, quia Gedeon duo altaria exstruere et duo sacrificia offerre non potuerit; inter 7,27-8,3 et 8,4 sqq., quia idem, postquam cis Iordanem Madianitas devicit et Ephraimitae duos eorum principes occiderunt, fluvium transire Madianitarumque terram ipsam aggredi et duos alios principes capere non potuerit; inter 8,21 et 8,24 sqq., quia eidem, postquam ornamenta et bullas regalium camelorum tulit, aureas in aures Madianitarum sumere non licuerit⁵. Si hisce immoraremur, tempus nostrum perderemus, quemadmodum « critici » integrum tempus perdiderunt, quod cavillationibus istis conquirendis impenderunt.

Neque magis illi obiectioni inhaeremus, quae ex diversa narrandi ratione desumitur; alia enim paucissimis verbis absolvi (10,1-5; 12,8-15), alia fuse narrari et describi (4,4-26; 6-8; 9; 13-16; 17-21) conqueruntur adversarii nostri. Quomodo enim ex diversitate hac, quam adesse evidens est, ad diversos libri auctores concludatur, non intelligimus. Quod si auctor tempore eorum Iudicum, quorum nomina fere sola affert, nihil gestum esse vidit, quod suo themati explicando inserviebat, eorum profecto historiam iure suo omisit; nomina tamen eorum tacere noluit, quia etiam illo tempore Deum populo suo providisse demonstrabant.

1. *Eichhorn* (Einl. III. p. 428 sqq.) solas appendices iuniori scriptori attribuit; *Bertholdt* (Einl. III. p. 884 sqq.), *de Wette* (Einl. Ed. 7. p. 217) etc. introductionem et appendices a diversis additas dicunt; *Bleek* (Einl. Ed. 3. p. 346. 349) partem introductionis (2,6-22) et appendices ab altero insertas putat; *Schrader* (de Wette Einl. Ed. 8 p. 327) singulas pericopas sententiasque inter scriptores suos theocraticum, propheticum, deuteronomicum distribuit; *Wellhausen* (Bleek Einl. Ed. 4. p. 181 sqq.; Prolegomena 1883. p. 238 sqq.) et *Reuss* (Gesch. des A. T. p. 236 sqq.) librum in particulas discerpunt, sed quibus eas earumque collectionem attribuant, incerti haerent; ab iis haud multum « orthodoxus » *Koenig* (Einl. 1893. p. 251 sqq.) differre videtur, si quidem etiam multos statuit auctores, sed nulli completam narrationem attribuit; similiter « orthodoxus » *Strack* (Einl. Ed. 4. 1895. p. 63 sq.) varios admittit auctores, multo plures autem *Cornill* (Einl. Ed. 3. 1896), qui praeterea tres vel quatuor fuisse redactores statuit.

2. Cfr *de Wette* Einl. Ed. 7. p. 218; iuxta *Reuss* (l. c. p. 336) « sine ullo dubio narratio (3,6-16,31) olim sola exstitit » et iuxta *Koenig* (l. c. p. 251) 1,1-2,5 non sunt conscripta velut introductio nostri libri »; *Wellhausen* (ll. cc.) difficultates a *de Wette* congestas multis minutiis auxit, librum autem nostrum sacrum tam rustico et plebeio modo tractat, ut virum catholicum cum tali adversario disputare pigeat.

3. Cfr *de Wette* l. c. p. 217; *Reuss* p. 342; *Wellhausen* ll. cc.; *Cornill* p. 84 sqq. etc.

4. *De Wette Schrader* l. c. p. 327; *Wellhausen* in *Bleek* Einl. Ed. 4. p. 188. 189, *Prolegomena* p. 251 sq.; *Cornill* l. c. p. 85 sq.; *König* l. c. p. 251 etc.

5. *Wellhausen* in *Bleek* Einl. p. 190 sqq. et *Proleg.* p. 248 sq.; *Cornill* l. c. p. 87 sq. Reliquas obiectiones, quas *Cornill* aliiq. cum *Wellh.* multas congesserunt, quum omnes eiusdem sint valoris, adscribere supersedemus.

72. — Quoniam igitur contra libri nostri unitatem, quae ex eius fine, ordine, dispositione satis elucet, seria obiection nulla profertur, unum solum eius auctorem esse admittendum necessario sequitur. Quis vero ille sit et quo tempore vixerit, antiquitus iam inter interpretes catholicos quaestio erat controversa, neque maior modernorum interpretum est consensus. Nihil de ea statui posse censuit *Alph. Tostatus*; *Masius* vero « Esdras divino spiritu afflatus... Iudicum librum... ex diversis annalibus apud Ecclesiam Dei conservatis compilasse » putavit; neque ab eo dissensit *Rich. Simon*, quum Esdras operi ultimam manum admovisse diceret nonnullis narrationibus additis. Pauci quidam cum *Card. Hugone* regi Ezechiae collectionem variarum narrationum, quibus liber constet, attribuire voluerunt, illo argumento nixi, quod Ezechiae amici proverbiorum salomonicorum partem collegerint (*Prov.* 25, 1). Moderni quidam Salomonis aetati librum attribuunt, quia auctoris finis praecipuus fuerit, ut filios Israel ab idololatria absterret, maximum autem salomónico tempore fuerit periculum, ne in idololatriam delaberentur. Alii primis Davidis annis opus exortum esse credunt; denique antiquorum *Iudaeorum* fuit traditio Samuelem esse libri auctorem; eam recepit *S. Isidorus Hisp.*, quem secuti sunt plerique interpretes saec. 16. et 17. et satis multi moderni, qui hanc sententiam non certam quidem sed probabilem esse tenent¹; eadem ratione nos eam tuemur.

1. *Alph. Tostat.* in l. Iudic. qu. 4 (affamen velut probabile nabet Samuelem esse auctorem. Iud. 1. qu. 22. 25; 15. qu. 11; 17. qu. 4.); consentit *Bonfrerius* *Prolegom.* VII. sect. 3 et *Praef. Comm.* in Iudic. — *Masius* in *Ios. Praef.* (*Migne Curs. S. Script.* 7, 853); et *Rich. Simon* *Hist. crit. du Vieux Test.* p. 53. — *Card. Hugo* *Post.* in *Ios. Prol.* : « Quis [eas] in unum volumen compegerit, dubium est; quidam dicunt, quod Samuel, alii quod Esdras, alii quod Ieremias, sed verisimilius est, quod Ezechias, qui parabolas Salomonis et libros Regum collegit in unum ». — *Herbst* Einl. p. 120 (contradicente *Wette*, operis editore) salomonicum tempus statuit. — De *Iudaeorum* traditione cfr *Thalm.* *Baba bathra* f. 14. « Samuel scripsit librum suum, librum Iudicum et Ruth ». Iisdem fere verbis *S. Isidor. Hisp.* De offic. eccl. I. 12 (M. 83,747), atque pro eadem sententia *Serarius* (in Iudic. *Proleg.* 4) allegat *Driedonem*, *Ariam Mont.*, *Ioan. Bened.* aliosque; ex iunioribus eandem sententiam velut probabiliorem tenent *Calmet.* (*Proleg.* in Iud.), *Goldhagen* (*Introd.* II. 96). *Iahn* (Einl. p. 190), *Wette* (Einl. p. 121 sqq.), *Kaulen* (Einl. Ed. 3. p. 217), *Vigour.* (*Manuel* II. p. 46), *Zschokke* (*Histor. sacr.* p. 178), *Schanz* (Einl. p. 102), *Clair* (*Les Juges et Ruth.* 1878. p. 8), *de Hummelauer* (*Comm.* in Iud. 1888. p. 22 sq.). — Ex veteribus acatholicis pro eadem nonnulli allegantur *a. Carpozov.* (*Introd.* I. p. 175); ex modernis eam adoptarunt K. F.

Keil (Einl. p. 195; Comm. p. 197), Thornton (The O. T. 1877.), *Lex mosaica* (1894. p. 191), *Rupprecht* (Des Râts. Lösg. II. 2. 1896. p. 370) etc. — Primis quidem Saulis annis librum adscribunt sed Samuelom esse auctorem negant ex catholicis *Scholz* (Einl. II. p. 282), ex acatholicis *Cassel* (Lange's Bibelwerk V. p. X).

73. — Revera enim sententiam, quae Samueli auctori librum nostrum attribuit, esse probabilem apparebit, si tempus, quo conscriptus est, definiverimus.

Iam a.) quum non semel auctor, quod ea aetate, quam describit, regem in Israel non fuerit, conqueratur, non immerito concludere nobis videmur, librum non esse exaratum, antequam regem sibi constituerant filii Israel¹. Ante Saulis igitur aetatem scribi non potuit. Attamen auctor ex hoc regii imperii defectu omnia mala, quae aetate Iudicum rempublicam israeliticam devastabant, maxime vero idololatriam Danitarum atque dissidium inter tribum Benjamin reliquasque tribus derivat. Nondum igitur viderat reges, qui aut ipsi idololatriam in regnum introduxerant (uti Ieroboam) aut ei aperte favebant (uti Salomon ultimis regni sui annis), neque etiam viderat scissionem regnorum Iuda et Israel, quae imperio regio non obstante effecta erat. Ergo ante ultimos Salomonis annos opus suum videtur conscripsisse.

b.) Arctioribus autem limitibus tempus illud circumscribere licet, si attenderimus Iebusaeum ea aetate, qua auctor vixit, partem urbis Ierusalem occupasse et consuetum urbis nomen fuisse Iebus. Atqui David 7. regni sui anno « cepit arcem Sion » eamque integram potestati Israelitarum subiectam fecit regni sui sedem. Tota autem occupationis historia ita est comparata, ut Davidem Iebusaeos exterminasse appareat, etsi postea unus allerve in civitate habitaverit; atque ab eo tempore, quo arca foederis in montem Sion est translata, antiquum nomen Iebus prorsus disparet². Ante 7. igitur Davidis annum liber videtur esse scriptus.

c.) Ex fine demum operis magna cum verisimilitudine concludimus, nec primis illis septem Davidis nec ultimis Saulis annis eum esse compositum. Absterrere enim vult filios Israel ab idololatria maximis poenis propositis, quas Deus propter eam populo inflixerat; iam vero idololatriae periculum nec ultimis Saulis nec primis Davidis annis magnum erat; quamvis enim penitus exstincta non esset, Saul tamen tanta cum sollicitudine et severitate Legem in Israel restituere conatus erat, ut versus finem vitae eius vix magus aut hariolus in tota terra repertus sit (1 *Reg.* 28,9). Immo vero ultimis Saulis et primis Davidis annis auctor etiam vidisset, interna tribuum dissidia imperio regio non esse sublata.

Omnia ergo conspirant, ut primis Saulis annis librum nostrum compositum esse dicamus. Quando nimirum Samuele senescente filiis-

que eius a recta via declinantibus Israelitae sibi regem postulaverant atque Samuel a Deo iussus votis eorum obtemperans Saulem regem constituerat, quam maxime opportunum erat, ut novo bello imminente Israelitis, qui semper ad idololatriam inclinabant, clare ob oculos poneretur, « prospera et adversa bellorum alternasse, sicut se habebant et peccata populi et misericordia Dei ». Ideo Samuel in ultima sua concione, quam Iudex de munere suo gesto ad integrum populum habuit, integri libri nostri consilium et argumentum quodam modo explicat: « Nunc ergo state, ut iudicio contendam adversum vos coram Domino de omnibus misericordiis Domini, quas fecit vobiscum et cum patribus vestris », et paucis verbis oppressionem Chanaanæorum, Moabitarum, Philisthaeorum miraculosamque liberationem per Gedeon, Barac, Iephte persecutus in hunc modum concludit: « Nunc ergo praesto est rex vester, quem elegistis et petistis; ecce dedit Dominus vobis regem. Si timueritis Dominum et servieritis ei et audieritis vocem eius et non exasperaveritis os Domini: eritis et vos et rex, qui imperat vobis, sequentes Dominum Deum vestrum. Si autem non audieritis vocem Domini, sed exasperaveritis sermones eius: erit manus Domini super vos, (sicut erat) super patres vestros »³.

Quoniam igitur primis Saulis annis liber videatur esse attribuendus, cui auctori melius illum attribuemus, quam Samueli, qui argumentum et finem eius in ultima sua concione tam accurate nobis descripsit?

1. *Iudic.* 17,6; 18,1; 19,1; 21,25. Querelae hae in solis quidem appendicibus inveniuntur, sed appendices a iuniore manu esse additas nullo argumento probatur, quin etiam eas ad ipsum librum pertinere ostendimus. Ceterum in corpore libri similem temporis indicationem habemus. Philisthaeorum enim dominatio in Israel quadraginta annos durasse dicitur (13,1); Samson autem, ultimus Iudex « incepit » dumtaxat eam infringere (13,5), decretorio proelio ei finem imposuit Samuel (1 *Sam.* 7,7-12); ergo post finitum bellum Philisthaeum scriptus est liber; finem autem belli mox secuta est electio primi regis. — Cum veritatis specie quadam nonnemo obiecerit, formulam istam in nostro adhibitam libro (« In diebus illis non erat rex in Israel ») vix ac ne vix quidem differre a simili, quam Moyses adhibuit (*Gen.* 36,1: « Reges autem, qui regnaverunt in terra Edom, antequam haberent regem filii Israel, fuerunt hi » etc.), atque proinde eadem ratione sequi, illam Geneseos pericopen esse conscriptam, postquam Israelitae regem sibi constituerunt. Difficultas autem disparebit, si ad modum, quo ab utroque auctore formula adhibetur, integrumque ad contextum animi attenderis. Moyses enim illa utitur, ut *promissioni antea relatae fidem adhiberi posse ac debere ostendat* (*supra* 25 p. 86.); noster autem auctor, ut explicet, quomodo tanta morum corruptio exoriri potuerit: « In diebus illis non erat rex in Israel, sed unusquisque quod sibi rectum videbatur hoc faciebat » (17,6; 21,25; cfr etiam nexum in 18,1 et 19,1). Moyses igitur suae aetatis statum comparat cum futuro, noster vero suam aetatem, in qua eadem morum corruptio non viguit, cum praecedente comparans indicare vult mutationis rationem.

2. *Iudic.* 1,21 cfr 19,10 sqq. — 2 *Reg.* 5,6.

3. 1 *Reg.* 12,8-15 cfr *Iudic.* 2,11-23.

Quae contra hanc sententiam obiiciuntur, non admodum videntur esse gravia. Si enim ultimis Salomonis annis magnum idololatriae periculum populo imminuisse urgent adversarii, id quidem adfuisse fatemur, sed quidquam ex hoc solo periculo ad libri originem explicandam deduci negamus; multa enim alia erant tempora, in quibus periculum istud non erat minus. Immo vero num Salomonis tempore filii Israel nostro libro ab idololatria absterri potuerint, valde est dubium. Quamquam enim ultimis eius annis hostes nonnulli contra eum surrexerunt, regni tamen status satis erat florens atque idololatriae sequelae pessimae latebant; quapropter parum est probabile regem aut populum descriptis illis sequelis, quas non experiebantur, ex falsa sua securitate excitari potuisse, siquidem ne ipsa quidem Dei verba Salomonem permovere potuerant⁴. Aliter se res habebat primis Saulis annis, quando dominationis philisthaeae recens erat memoria atque regnum vix fundatum hostibus undique cingebatur.

Paullo maioris momenti est eorum obiectio, qui ultimis regum Iuda annis, postquam regni Israel incolae iam ab Assyriis in captivitatem abducti erant, librum nostrum scriptum asserunt, propterea quod Danitae idolum apud se « usque ad diem captivitatis suae » (hebr. et gr. « usque ad diem captivitatis terrae ») habuisse dicantur⁵. Verum animadvertite, ab auctore duobus modis tempus, quo mansit idolum in civitate Dan, definiri: « usque ad diem captivitatis suae » (vel terrae), et « omni tempore, quo fuit domus Dei in Silo ». Atqui arca foederis iam tempore Heli summi sacerdotis a Silo ablata nec unquam eo reversa est; tabernaculum foederis autem iam Samuelis tempore aut primis regis Saul annis ex Silo in Nobe et postea in Gabaon translatus est⁶. Evidens igitur est « diem captivitatis » de assyriaca captivitate non posse intelligi, nisi auctorem in eadem phrasi sibi contradixisse statuamus. Adde, Samuelem, Saulem, Davidem, atque primis regni annis etiam Salomonem omni vi et conatu idololatriam ex Israel abolevisse; num igitur credi potest, eos idolum, quod publico cultu in una ex praecipuis civitatibus colebatur non abstulisse? Ieroboam demum in Dan novum idolum posuisse refertur, ut post regni scissionem subditos suos a puro cultu Iahve averteret⁷; id autem superfluum fuisset, si ab antiquo iam alterum idolum in Dan fuisset superstes. Quomocunque ergo res consideratur, de assyriaca captivitate auctorem non loqui manifestum est. Quapropter aut cum Caietano verba de captivitate quadam intelligamus oportet, in quam ultimo Iudicum tempore tribus Dan sit abducta⁸, aut cum plerisque antiquis et modernis ea explicemus de arca foederis per Philisthaeos capta⁹. Utra ex his explicationibus sit praeferenda, aliis deficientibus fontibus difficile est dictu.

4. 3 Reg. 11,9 sqq. Cfr quae contra Herbst bene disputat Welte (*Herbst-Welte* Einl. II. p. 122 sq.).

5. Mirum, quod *Herbst* l. c. p. 121 ex his verbis iuniorem appendicum originem demonstrare conetur, atque *Hervey* (*The Speaker's Bible. O. T. II. p. 121*) hoc solo argumento aetatem libri definire velit.

6. 1 Reg. 4,4; 21,7; 1 Paral. 16, 39.

7. 1 Reg. 7,3. 4; 3 Reg. 12,25-29.

8. *Caietan.* i. h. l., qui vix habuit sequacem; perperam enim Calmetus hanc sententiam Estio, Serario, Corn. a Lap. attribuit.

9. Haec sententia inde a *Lyran*o (in Iud. 18,30), qui pro ea (*Ps.*) *Hieronymum* (in 1 Paral. 23,15. 16. M. 23,1452) allegavit, communis est inter interpretes catholicos et illos protestanticos, qui inspirationem admittunt. *Serarius* (in Iud. 18. qu. 7.) pro ea allegat *Tostat.*, *Vatabl.*, *Ariam Mont.*, *Riberam* in Os. 10, *Genebr. Chron.*, *Monceium* etc., atque moderni plerique allegari possunt. In explicatione tamen dissentiunt. Alii enim traditum textum עַד יוֹם גְּלוֹת הָאָרֶץ retinentes monent, eum ad litteram significare « ad diem nudationis terrae », sed « ablata est (גְּלוֹת) gloria ab Israel » ac proin nudata est terrā, « quum capta esset arca Domini » (1 Reg. 4,21 cfr *Ps.* 77,59-61), sedes et symbolum Dei inter populum suum commorantis. Alii vero levissima textus hebr. mutatione הָאָרֶץ pro הָאָרֶץ post *Houbigant* legere malunt עַד יוֹם גְּלוֹת הָאָרֶץ « usque ad diem captivitatis arcae ». Cfr interpretes.

§ 16. — De libri Iudicum auctoritate.

74. — Libri Iudicum, etsi circiter trium saeculorum spatium complectatur ideoque non eadem ratione, qua quatuor ultimi libri mosaici et I. Iosue, auctorem habeat, qui omnium rerum narratarum testis ocularis fuerit, summam tamen esse AUCTORITATEM HISTORICAM hisce argumentis demonstramus.

1. Praeprimis librum initio regni saulici conscriptum esse demonstravimus, quo nimirum tempore auctori, quicumque ille fuerit, fontes non defuerunt, ex quibus totius illius tempestatis certam scientiam hauriret. Quod si enim Moysis et Iosuae aetate, immo iam ante Moysen, praeclara facinora filiorum Israel summa cum fidelitate literis mandari solebant, idem sub Iudicibus obtinuisse non mera videtur esse coniectura sed certum consecrarium. Atque profecto tota libri nostri indoles id confirmat. Lege enim narrationes de Aod, de Gedeon, de Abimelech, de Iephte, de Samuel, de Micha et matre eius, de levita in Gabaa : innumeras res tam accurate propositas, tam dilucide depictas, tanta cum veritate expressas invenies, ut ubique testem ocularem tibi audire videaris¹; atqui Samuel ipse (vel quicumque Saulis tempore librum composuit) rerum illarum testis ocularis non fuerat; ergo nisi ei incredibile fere fingendi ingenium attribuere velis, eum has narrationes ex fontibus coaevis hausisse fatendum tibi erit. Porro *Debborae* canticum, *Ioatham*i parabolae, *Iephtae* legationem ad *Ammonitas*² ex antiquis fontibus scriptis desumta esse vix quisquam addubitaverit. Lingua praeterea in singulis pericopis non parum variat, neque apte explicatur tanta variatio, nisi auctor ea, quae in fontibus invenit, fideliter transcripsisse dicatur.

Praeter libros scriptos autem auctori traditio quoque oralis praesto

fuit; ad quam puram et sinceram conservandam non tantum quam plurimum iuvabant nomina ob certos eventus locis nonnullis aut personis indita³, sed praecipue rerum ipsarum gravitas. Neque enim diuturnas illas et molestissimas hostium oppressiones, neque praeclaras ducum suorum victorias, neque insignia illa divinae misericordiae specimina populus oblivioni dare potuit. Accedit, quod nonnulla narrantur, quorum auctor ipse aut testis ocularis fuit aut quae saltem a testibus ocularibus audivit, Iephte enim et Samson coevi fuerunt summi sacerdotis Heli atque ipsius Samuel (75. p. 224 sqq.).

2. Tota igitur quaestio in eo vertitur, utrum auctor fontibus suis arbitrario modo sit usus, an magna cum fidelitate ex iis narrationem suam hauserit. Cui quaestioni sine ulla haesitatione respondebit, qui iterum ad totius libri indolem attentionem suam converterit. Quapropter etiam in « critica schola » non desunt, qui « fidelem historicam traditionem » in plerisque saltem narrationibus nostris inveniant, licet simul, quoniam miracula atque ipsam divinam providentiam negant, aliis in pericopis populi fabellas, mythos mythologicumque characterem detegant⁴. Quam longe autem auctor noster ab arbitrario fontium usu, ex eo iam elucet, quod facta nonnulla maximi momenti paucissimis verbis absolvat. Othniel, primus Iudex, victoria sua de Chusan Mesopotamiae rege reportata populo suo quadraginta annorum requiem procuravit; si auctor noster fictis fabulis narrationem suam ornare voluisset, latissimus ei hac occasione patuisset evagandi campus: tempore remotissima erat victoria, rex et populus devictus prorsus ignoti, pro libitu igitur phantasiae indulgere potuisset, si voluisset, at quatuor versibus oppressio, liberatio, quies absolvuntur nec ullum singulare factum attingitur. Num hac ratione narrant mythologi? Porro ea, quae de Israelitarum idololatria morumque corruptione deque tribuum dissidiis et invidiis narrat, scriptorem produnt, qui lectoribus suis blandiri noluit. Multo magis autem veracitas clarescit, si ad finem, quem sibi proposuerat, animos adverterimus. Populum enim ab idololatria revocare et ad fidelem Legis observantiam adducere fictis fabulis aut incertis rumoribus non potuit. Ea sola facta, quae omnibus nota dubitationi non relinquebant locum, in medium ei afferre licuit, ut divinis idololatriae poenis in memoriam revocatis salutarem terrorem mentibus iniiceret atque divinae misericordiae exemplis eas ad spem et fiduciam erigeret. Quae quum ita sint, prudens criticus libro nostro plenam auctoritatem historicam attribuire non dubitabit.

1. Cfr ex. gr. occisionem regis Eglon (3,19-25), Gedeonis vocationem (6,11-24), colloquium cum Madianitarum principibus et filio suo (8,18-21), mortem Abimelech (9,50-54), Iephtae votum (11,29-40), Samsonis totam historiam (13,2 sqq.), collo-

quia Michae cum matre (17,2-4), Danitarum cum levita (18,15-20), levitae cum socero (19,3-10), cum sene in Gabaa (19,16-21) etc.

2. *Iudic.* 5,1 sqq.; 9,8 sqq.; 11,12 sqq.

3. *Iudic.* 2,5; 4,5; 6,24. 32; 15,19; 18,12. 29.

4. Cfr *De Wette Schrader* Einleitung p. 327: « Obschon mit wunderbaren mythologischen Zügen durchwebt, trägt die Erzählung zum Theil nicht nur das Gepräge einer echten, nicht verkünstelten Volksage, sondern sogar einer treuen historischen Ueberlieferung und gibt ein lebendiges Gemälde des Zustandes und der Sitten des Volkes in jenen Zeiten ». *Davidson* Introduction p. 469: « The descriptions of the book are commonly natural and graphic, bearing on their face the impress of historical truth... There is therefore no room for doubting that the historical traditions of the nation, written and oral, but chiefly the former, are faithfully given ». Ipse quoque *Cornill* (Einl. Ed. 3. 1896. p. 94) concedere non dubitat, « dass im Richterbuch eine Reihe von durchaus alterthümlichen werthvollen Quellen vereinigt sind und dass wir uns hier auf wesentlich historischen Boden befinden ». Recte igitur *Rupprecht* (*Des Räts. Lösung.* II. 1. 1896. p. 371) adnotat: « Unter allen Umständen haben wir ein Buch vor uns, das den Stempel treuer geschichtlicher Wahrheit trägt ».

75. — Praeter miracula, de quorum possibilitate disserere huius loci non est, alia nonnulla « critici » interpretes afferunt, quibus historicam auctoritatem libri Iudicum labefactent et convellant. Etsi enim una cum fabulosis etiam relationes vere historicas in libris Iudicum Samuelis Regum contineri concedant, eas tamen ab ultimo librorum redactore (Deuteronomico?) secundum certum systema retractatas ac mutatas esse contendunt, ut plena fides eis non debeatur. In libro nostro Iudicum duo praesertim ab eis vituperantur, chronologia quae artificiose sit facta, atque rerum inter se nexus, qui etiam veritati non correspondeat¹; ne muneri nostro desimus, de utraque obiectione pauca dicemus.

Chronologiam libri nostri difficultatem quandam creare antiqui interpretes iam viderunt. Etenim 3 *Reg.* 6,1 ab exitu populi ex Aegypto usque ad templi aedificationem, i. e. usque ad 4. Salomonis annum quadringenti octoginta anni effluxisse dicuntur; at multo plures anni effluxissent, si ratio temporum in libro nostro tradita esset admittenda; spatium enim trecentorum nonaginta annorum complectitur, quibus si addiderimus quadraginta annos peregrinationis in deserto, saltem quinquaginta ab ingressu in terram promissam usque ad primam oppressionem (*Iudic.* 2,7), quadraginta sacerdotis Heli (1 *Reg.* 4,18), quadraginta Samuelis et Saulis (*Act.* 13, 24), quadraginta Davidis (2 *Reg.* 5,4) et tres primos Salomonis (3 *Reg.* 6,1), ab exodo usque ad templi aedificationem sexcentos tres annos numerabimus². — Iam moderni « critici » censent quadringentos octoginta illos annos in 3 *Reg.* 6,1 correspondere duodecim generationibus, quae 1 *Paral.* 6,35 sqq. (cfr 5,27 sqq.) ab Aarone usque ad Achimaas summum sacerdotem Davidis tempore numerantur; generationibus autem quadraginta annorum etiam correspondere maiores numeros libri Iudicum (Othoniel 40, Aod 80 [= 2 × 40], Barac 40, Gedeon 40, Samson 20 [+ 20 = 40]) atque ita aeta-

tem Iudicum complecti sex generationes, quibus si addantur tres generationes ante Othoniel (peregrinatio 40, Iosue 40, generatio post Iosue 40 ex *Iudic.* 2, 10) et tres post Samsonem (Heli 40, Samuel et Saul 40, David 40), efficiuntur duodecim generationes vel quadringenti octoginta anni. Hinc sequi asserunt, minores numeros libri nostri ex alio fonte esse desumptos, atque libri auctorem omnia permiscuisse, quia rem non intellexit³.

Attamen quam parum « critici » nostri rem intelligant, ex eo solo apparere arbitramur, quod ne duo quidem inter se consentiant nec sciant, quis valor annis interregnorum, oppressionum, minorum Iudicum attribuendus sit⁴. Relinquamus igitur eos, usque dum certum et clarum systema ab integra « schola critica » admissum proponant; interea unum illud monemus, perperam et sine ullo fundamento scripturistico numerum quadragenarium statui numerum cyclicum generationum. Profecto quadraginta anni peregrinationis in deserto a nullo sacro scriptore pro numero rotundo habiti sunt aut haberi potuerunt, siquidem primi et secundi anni nobis indicantur menses et a secundo peregrinationis anno usque ad ultimam Moysis concionem numerantur triginta octo anni⁵; ille numerus igitur non est rotundus sed accuratus. Anni quadraginta Iosuae arbitrario attribuuntur; tantum enim abest, ut fundamentum in scriptura habeant, ut omnes libri Iosue interpretes minorem annorum numerum ei attribui viderent (61. n. 4. p. 194) Generationi, quae viderat magnalia Domini (*Iudic.* 2, 7), quot anni attribui debeant, prorsus ignoratur. Restant igitur nostri solius libri numeri; iam in eo quater legitur numerus quadragenarius, semel octogenarius, bis vicenarius, sed duodecim saltem numeri annorum, qui nec multipla sunt numeri quadragenarii nec eius partes aequales. Si generatio ab auctore libri habita esset quadraginta annorum, Iephthe ab occupatione terrae transiordanicae usque ad suam aetatem non trecentos annos numerasset, sed vel septem vel octo generationes i. e. vel ducentos octoginta vel trecentos viginti annos. Quod argumentum eo magis adversarios nostros constringit, quia plerique unum solum librorum historicorum statuunt redactorem ultimum. Illud facile concedimus, numerum quadragenarium vel octogenarium etc. eo sensu in nostro libro esse rotundum, quod oppressio vel quies forte non accurate quadraginta etc. annos duraverint, sed triginta sex vel septem etc. aut etiam quadraginta quatuor vel tres etc.; at numerum istum esse cyclicum generationis non asserendum dumtaxat, sed argumentis demonstrandum est; idque eo magis est necessarium, quo minus hucusque ullibi in antiquitate vestigium istius cyclici numeri inventum est (Cfr *infra* 102. n. 2). Quibus praemissis transeamus ad illas difficultatis chronologicae solutiones, quae ab orthodoxis scriptoribus sunt propositae.

Alii igitur numerum, qui 3 *Reg.* 6, 1 legitur, utpote librarii errore exortum corrigere volunt⁶; at violentum est hoc remedium nec satis aptum, siquidem synchronismi aegyptiaci breviorum potius quam longiorum periodum inter exitum et Salomonem postulare videntur. Quare alii numeros Iudicum rectius ita coniungunt, ut summa eorum cum 3 *Reg.* 6, 1 componi possit. Non eadem autem omnibus est coniungendorum numerorum ratio. Antiqui

Iudaei, quibuscum consentit Eusebius in Chronico quosque sequuntur etiam interpretes nonnulli, annos oppressionis connectunt cum annis quietis per Iudicem subsequentem procuratae, ut tempus Iudicum sit ducentorum septuaginta novem dumtaxat annorum⁷. Recte autem monet Calmetus « hanc digerendorum annorum rationem consuetudini repugnare et omnem vocum naturalem significationem turbare ». Illis igitur assentimur, qui nonnullos Iudices eodem tempore sed in diversis terrae partibus munus suum exercuisse docent. Octoginta illis annis, quibus terra post Moabitarum cladem quievit, Iabin rex Chanaan tribus septemtrionales opprimere potuit, ut tribus illae non nisi post victoriam Debborae et Barac quietem quadraginta annorum invenerint; sexaginta ergo anni (4,3; 5,34) disparent. Ex ipsa narratione (10,7) elucet, eodem tempore Ammonitas trans Iordanem et Philisthaeos cis Iordanem filios Israel oppressisse; Iephte igitur, Abesan, Abialon et Abdon coaevi fuerunt Samsonis et Heli⁸. Iure autem nostro synchronismos in libro nostro adesse censemus, quum evidens sit, auctorem annales conscribere noluisse, sed factis historicis pericula idololatriae et fructus observantiae Legis docuisse; quam ob causam accuratum *systema* chronologicum in eius opere quaerere non licet, quamquam omnes numeri veritati consonant.

1. Cfr *Wellhausen* Prolegomena zur Gesch. Israels p. 238 sqq., qui praedecessorum suorum vestigiis inhaerens eorum obiectiones colligit et pro more suo rudiori modo proponit.

2. Hi numeri in I. Iudicum traduntur :

Chusan, rex Mesopotamiae, dominatur in filios Israel (3,8) annos.	8;
post Othonielis victoriam terra quievit (3,11) annos.	40;
Moabitae dominatio (3,14) annorum.	18,
destruitur per Aod et quievit terra (3,30) annos.	80.
Iabini regis Chanaan oppressionem annorum.	20,
sequitur post Debborae victoriam quies annorum.	40.
Madianitarum oppressio (6,1) durat annos.	7;
atque iterum quievit terra post Gedeonis victoriam (8,28) annos.	40;
Gedeonem sequitur filius eius Abimelech (9,29) annis.	3.
Quem sequuntur Thola (10,2) per annos	23;
et Iair (10,3) per annos	22.
Ammonitae opprimunt filios Israel (10,8) annis.	18,
sed devincuntur a Iephte, qui iudicat (12,7) annos.	6;
et successores habet Abesan (12,9) per annos.	7;
Abialon (12,11) per annos.	10;
Abdon (12,14) per annos.	8.
Demum Philisthaeorum dominatio durat annos.	40.
Summa.	390.

Annos 20 Samsonis (16,31) non computamus, quia « incepit » dumtaxat debellare Philisthaeos ideoque eius anni tempore dominationis philisthaeae comprehendi omnino videntur.

3. Hac ratione *systema* rationalisticum primus explicavit *Bertheau* Das Buch der

Richter u. Rut. Leipzig 1845. p. XVIII sqq.; alii secuti sunt, Ewald, Nöldeke, Seinecke, Wellhausen etc. sed suo quisque modo.

4. Recte ipse *de Orelli* in Herzog P. R. E. Ed. 2. XII. p. 775 : « Die Verschiedenheit der kritischen Hypothesen von Bertheau, Ewald, Nöldeke, Wellhausen, Reuss u. a. zeigt, dass auch von den Praemissen der modernen Kritik aus das Räthsel sich nicht evident lösen lässt ».

5. *Erod.* 16,1; *Num.* 1,1; 9,1; *Deut.* 1,3; 2,14.

6. Qui haud raro ad *Act.* 13,20 provocant, quo ex textu Iudicum aetatem integram (Heli et Samuele inclusis) quadringentos quinquaginta annos comprehendisse concludunt. At parum recte. Licet enim textus graecus *receptus* numerum ad Iudicum historiam revocet, meliores tamen codices graeci (N. B. A. C.) cum Vulg., Copt. utraque, Arm. versionibus eum ad membrum praecedens trahunt tempusque a Dei promissione de terra danda (*Gen.* 17,8) usque ad promissionis impletionem numero illo definiunt. (Legendum igitur : καὶ καθελὼν ἔθνη ἑπτὰ ἐν γῇ Χαναὰν κληρονόμησεν τὴν γῆν αὐτοῖς ὡς ἔτεσιν τετρακοσίοις καὶ πεντήκοντα. Καὶ μετὰ ταῦτα ἔδωκεν κριτὰς ἕως Σαμουὴλ κτλ. Pro quibus *textus receptus* : καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἔτεσιν τετρακοσίοις καὶ πεντήκοντα ἔδωκεν κριτὰς ἕως Σαμουὴλ κτλ.) Testium enim istorum « coniuncta auctoritas, inquit *Tischendorf* (i. h. l.), deserenda non est, nisi gravissima ac satis evidens ratio suadeat. Est autem ea, quam praebent, lectio minime ita comparata, ut non possit non ad emendationem referri ».

7. Cfr *Euseb.* Chron. ad a. Abrahami 573 (M. 19,385) : « Post mortem Iesu subiectos tenuerunt Hebraeos alienigenae annis octo, qui coniunguntur temporibus Gothonieli secundum Iudaeorum traditiones ». Eadem ad a. Abr. 612. 692 etc. — *Usher.* in sua Chronol. hoc systema sequitur; cfr *Calmet.* Comm. in Iudic. Prolegom. (Ed. Venet. 1754. II. p. 156).

8. Non eodem modo ab omnibus synchronismi definiuntur; paucis mutatis equidem schema chronologicum praefero, quod ab exodo usque ad templi aedificationem exponit *Hülshamp* in *Rohrbacher Hist. eccl.* Edit. germ. II. p. 87.

Peregrinatio in deserto	40	} 307 anni; cfr <i>Iudic.</i> 11,26.
Ab ingressu in terra usque ad mortem Iosue.	33	
A morte Iosue usque ad primam oppressionem	33	
Dominatio Chusan et quies post Othonielis victoriam.	48	
Moabitarum oppressio.	18	
Quies terrae post victoriam Aod	80	
Hoc tempore Iabin tribus septemtrionales 20 annis opprimit, ac Debbora victoria sua eis quietem 40 annorum obtinet.		
Madianitarum oppressio	7	
Gedeon et Abimelech, filius eius.	43	
Thola et Iair	45	
Ammonitarum oppressio trans Iordanem (18), Iephte (7), Abesan (7), Ahialon (10), Abdon (8).	49	}
Eodem tempore cis Iordanem dominantur Philisthaei 40 an- nis; quos impugnant Samson (20 annis) et coaevus eius Heli (40 annis).		
Samuel et Saul	40	
David	40	
Salomonis tres primi anni.	3	}
Ergo ab exitu ex Aegypto usque ad templi aedificationem. . . .	479	

Ab hoc schemate non multum differt illud, quod erudite exponit *D. Palmieri S. I.* (De veritate histor. libri Iudith aliisque Scripturarum locis. 1886. p. 145 sqq.), neque multum ab eis recedit *Bachmann* (Das Buch der Richter. 1868. p. 53 sqq.).

Haud paucis, opinor, altera obiectio, qua artificioso quodam (sed fictitio) nexu religioso auctor noster historiam adulterasse accusatur, refutatione indigna videbitur, ac profecto silentio eam praetermitteremus, nisi a modernis « criticis » *praecipua* diceretur. Irrident scilicet auctori nostro, quia illius aetatis historiam ita narraverit, ut miro quodam modo idololatriam populi sit secuta oppressio, oppressionem poenitentia, poenitentiam auxilium divinum et quies, donec series illa eadem ratione iterum iterumque repetatur; neque minus ridiculum esse censent, quod alii actores praeter Dominum Deum et Israel in scenam non producantur. Hostilibus enim illis incursionibus monent non integrum populum esse afflictum, sed unam alteramve tribum, neque oppressiones illas tempore sese excepisse, sed eodem tempore varias tribus a variis hostibus esse afflictos. Auctorem autem in eo errare, quod illa iam aetate filios Israel unam constituisse rempublicam supponat, quippe quae diu postea sit exorta. Multo magis vero eum errare, quum statum rerum in peiorem semper esse mutatum credat; revera enim semper meliorem esse factum rerum israeliticarum statum, donec tandem in fine illius aetatis capaces facti sint filii Israel, qui rege electo in perfecti regni formam sese constituerent⁹.

Procul dubio vicissitudines illas adversorum et prosperorum, quae peccatis et poenitentiae populi correspondebant, ille non admittet, qui divina providentia negata Deo illud quoque ius abiudicat, ut poenis inflictis populos peccantes ad se revocet. Sed deisticorum preiudiciorum absurditatem demonstrant philosophi, ad quos « criticos » nostros relegamus. Blasphema igitur illa irrisione omissa ad eorum argumenta veniamus. *Nonnullas* oppressiones narratas non integrum populum sed unam alteramve tribum afflxisse eodemque tempore a variis hostibus varias tribus esse vexatas, nos quoque probabile esse diximus, quia semel saltem liber noster ipse (10,7) id innuit atque chronologiae ratio id videtur postulare. At num reliquae tribus ad poenitentiam non adducebantur, si ob eadem crimina, quibus ipsae deditae erant, fratres suos gravissimis poenis videbant afflictos? Atque si eodem tempore variae tribus a variis hostibus opprimebantur, nonne multo magis integer populus ad Deum suum reverti cogeatur? Ceterum nonnullae dumtaxat calamitates fuerunt simultaneae; alias enim fuisse successivas minae ter repetitae docent (*supra* 69 p. 210). — At nonne arbitrario supponuntur ita unitae inter se fuisse israeliticae tribus, ut una alterave afflictis reliquae quoque ad poenitentiam adducerentur? Id quidem minime, dummodo libris historicis et prophetis ulla fides debeatur. In hac enim quaestione cardo rei vertitur. Si adversariis nostris credimus, Israelitae ludicum aetate non constituerunt unam rempublicam, quae iisdem legibus politicis et religiosis regebatur, sed variae erant tribus nescio unde exortae, quae suis quaeque legibus regebantur suosque quaeque deos colebant, usque dum tandem a regibus in unam rempublicam nescio quomodo adunatae pro

deo suo proprio assumerent Iahve. Quoniam vero vident, id non asserendum dumtaxat, sed probandum esse, ideo praepremis authentiam Pentateuchi reiiciunt, et quia Pentateuchus in omnibus libris iunioribus cognitus et agnitus supponitur, ideo authentia et auctoritas omnium librorum historicorum negatur. Atque demum quia libris omnibus reiectis nihil omnino de antiqua historia Israelitarum scire possunt, ex illis ea admittunt, quae in suam sententiam facere opinantur. Quod systema quam arbitrarium quamque absurdum sit, nemo non videt, nisi qui historiae a priore construendae et fontium historicorum pro libitu tractandorum ius sibi arrogaverit. Sed omittamus haec, ut quid in libro nostro invenerint diiudicemus. Secundum librum igitur nostrum status Israelitarum semper in peiorem mutatus esse dicitur, quamquam ex historia (nescio qua) constet eum semper meliorem esse factum usque dum regnum perfectum evaserit. Attamen peiorem esse factum statum populi aetate Iudicum liber noster nec asserit nec innuit; id unum docet eandem semper permansisse Israelitarum inclinationem ad idololatriam eandemque ad vitia proclivitatem, ut nec severis iustitiae poenis nec benignis misericordiae documentis per longum tempus in fidei Legis observatione retineri potuerint; unde tandem factum est, ut populus ipse clarius cognosceret se strenuo gubernio indigere, quo in debitis officiis retineretur. Si comparatione uti licet, liber Iudicum reipublicae israeliticae, cuius conceptionem et nativitatem descripserant Pentateuchus et liber Iosue, pueritiam enarrat, adultae autem aetatis eius historiam referunt sequentes libri. Quemadmodum pueri minis, poenis, blanditiis parentum per breve dumtaxat tempus corrigi solent, donec crescente prudentia sub strenua magistri manu in recta via incedere discant, ita Israelitae Iudicum aetate a Deo velut a bono patre paullatim eruditi sunt, ut suam ipsorum infirmitatem clarius perspicientes strenui gubernii necessitatem agnoscerent. Id ipse nos docet libri auctor, quando in appendicibus quater monet, illa aetate regem non adfuisse in Israel et unumquemque fecisse, quod sibi placuisset. Progressus igitur quidam in libro nostro adest, isque longe diversus ab illo, quem « critici » moderni postulant, quum historiam aetate Iudicum eundem semper in orbem circumagi asserant¹⁰. Progressus enim non est ab imperfectiore statu reipublicae ad perfectiorem nec a tribuum divisione ad regni unitatem, sed ab imperfectiore cognitione populi ad perfectiorem, quum suae infirmitatis conscius regem postularet, a quo secundum Legem divinam iudicaretur. Neque enim filii Israel eousque nec auctor libri nostri pravos illos reges viderant, quos satis multos populus erat habiturus, a quibus a recta via abduceretur, sed sperarunt eos omnes tales fore, quales Lex postulavit, « qui semper secum haberent volumen Legis et legerent illud omnibus diebus vitae suae, ut discerent timere Dominum Deum suum et custodire verba et ceremonias eius, quae in Lege praecepta sunt » (*Deut.* 17,19).

9. Cfr praesertim *Wellhausen Prolegomena* p. 240 sqq. et *Reuss Geschichte des A. T.* p. 338. Ex priore, qui rem fusius tractat, pauca adscribere non erit abs re, ut omnes videant, quam blasphemio modo libri nostri sacri a recentissima schola « cri-

lica » tractentur. « Aber die Hauptsache, inquit, ist nicht die Chronologie, sondern die religiöse Verknüpfung der Begebenheiten... Man wird an Satz Gegensatz Vermittlung erinnert, wenn man sich den einförmigen Takt ins Ohr klingen lässt, nach dem hier die Geschichte fortschreitet oder sich im Kreise dreht: Abfall, Drangsal, Bekehrung, Ruhe; Abfall, Drangsal, Bekehrung, Ruhe. Die einzigen Subjecte aller Aussagen sind Iahve und Israel; ihr Verhältniss allein ist es, was den Weltlauf in Bewegung setzt, je nachdem in entgegengesetzter Richtung, so dass es schliesslich immer auf demselben Flecke bleibt... Dass dies alles nicht zum eigentlichen Inhalt der Tradition gehört, sondern eine darüber gezogene Uniform ist, wird anerkannt (sc. a « criticis »)... Der falschen Continuität liegt eine falsche Verallgemeinerung zu Grunde. Aus lokalem Nebeneinander entsteht ein zeitliches Nacheinander, indem auf's Ganze bezogen wird, was vom Theile gilt, indem immer die Kinder Israels in corpore auf den Schauplatz treten, von den Feinden bedrückt und von den Richtern gerichtet werden. In Wirklichkeit treten nur die einzelnen Stämme als handelnd auf; die Richter sind Stammhelden.... Die Einheit Israels ist nun aber die Voraussetzung für das theokratische Verhältniss, für den Gegensatz von Israel und Iahve, wodurch nach dem Schema der Verlauf der Geschichte einzig und allein bedingt wird... Dieser pedantische Supranaturalismus, die heilige Geschichte nach dem Recept, findet sich in den ursprünglichen Erzählungen nicht. Israel ist da ein Volk wie andere Völker, und auch sein Verhältniss zu Iahve wird nicht anders aufgefasst, als z. B. Moab's Verhältniss zu Kamos. An Erscheinungen und Zeichen der Gottheit fehlt es nicht, aber die Wunder sind so, dass man wirklich sich darüber wundert. Sie durchbrechen hin und wieder den irdischen Nexus, bilden jedoch kein zusammenhängendes System; sie sind Poesie, nicht Prosa und Dogmatik. Im Ganzen aber wird der geschichtliche Prozess, obwohl scheinbar krauser und verworrener, in Wirklichkeit doch viel begreiflicher, und obwohl scheinbar zerrissener, schreitet er in Wirklichkeit zusammenhängender fort. Es geht bergauf auf das Königthum zu, nicht bergab von der Glanzzeit Mose's und Iosua's ».

10. Cfr *Welhausen* l. c. p. 241.

76. — In libri nostri DIVINAM AUCTORITATEM non est, quod multum inquiramus, quoniam eum semper in canone veteris Synagogae et Ecclesiae fuisse inter omnes constat. Admodum paucae quidem in N. T. reperiuntur allusiones ad Iudicum aetatem; at S. Paulus in sua concione pisidiensi et in epistola ad Hebraeos librum nostrum eodem in ordine habet, in quo reliquos libros, ex quibus exempla sua desumsit¹. Paullo frequentiores allusiones in V. T. libris sunt; Siracida Iudices celebrat, quorum memoria futura sit in benedictione, psalmistae non tantum argumenti summam paucis versibus comprehendunt, sed singula quoque facta narrata commemorant; Isaias quoque Madianitarum oppressionem et cladem in memoriam revocat, atque eius tempore petra Oreb nomen suum, quod Iudicum aetate acceperat, adhuc conservabat² etc.

Neque canonicitati libri obest, quod nonnulla narrat, quae legibus moralibus non consentiant. *Origenes* utique Iudicem Aod dixit « sapientissima arte quadam et callida quidem sed laudabili deceptione regem Eglon interemisse »³, Scriptura autem istam occisionem nul-

libi approbat, nedum laudet. Num Iahel Sisaram decipiens et occidens peccaverit necne, disputant interpretes, at iterum Scriptura illam ob fortitudinem quidem et pietatem in patriam celebrat, de occisionis autem honestate nihil tradit. Quare de utroque facto id valere arbitramur, quod de Iudith docet *S. Thomas*: « Quidam commendantur in Scriptura non propter perfectam virtutem, sed propter quandam virtutis indolem, scilicet quia apparebat in eis aliquis laudabilis affectus, ex quo movebantur ad quaedam indebita facienda. Et hoc modo laudatur Iudith, non quia mentita est Holoferni, sed propter affectum, quem habuit ad salutem populi, pro qua periculis sese exposuit »⁴. Multo minus contra libri canonicitatem ea afferre cuiquam licet, quae de Samsone narrantur. Ea enim, quae peccaminosa egit, fideliter quidem narrat sed non approbat auctor; quae vero Deus Samsoni praestitit, ea in populi gratiam dedit, non vero ob Samsonis merita. Ceterum epistola ad Hebr., si Samsonem inter fidei testes enumerat, eum « se ipsum cum hostibus ruina domus oppressisse docet, *quia Spiritus latenter hoc iusserat*, qui per illum miracula fecerat »⁵. De Iephtae voto quid sentiendum sit supra iam diximus⁶.

1. *Act.* 13,20; *Hebr.* 11,32.

2. *Eccli.* 46,13-15; — *Ps.* 82,10 sqq. cfr *Iudic.* 7,22. 25; 4,15. 24; 8,21; — *Ps.* 105,34-46 et *Iudic.* 2,11 sqq.; — *Is.* 9,4; 10,26 et *Iudic.* 7,22. 25. — *Ps.* 97,8. 9. desumpti sunt ex cantico Debborae *Iudic.* 5,4. 5. etc.

3. *Origen.* in *Iudic.* hom. 4,1 (M. 12,967).

4. *S. Thom. Aq.* Summa theol. II. 2. qu. 110. a. 3 ad 3. Cfr *Serar.* in I. *Iudic.* 4. qu. 22 etc.

5. *S. August.* De Civ. Dei. I. 22. 26 (M. 41,35. 39).

6. *Supra* 21. 3. n. 11. p. 75.

§ 17. — De libri Ruth argumento, fine, auctore, indole.

77. — « In diebus, quando Iudices praeerant », centum viginti fere annis, uti videtur, ante Davidis regnum, Elimelech quidam Bethlehemita cum uxore sua Noemi duobusque filiis, Mahalon et Chelion, patriam relinquere et in Moabitarum terram transmigrare fame coactus est. Filii eius moabiticæ uxores duxerunt, Orpham et Ruth; decem autem annis elapsis, quum Elimelech filique eius morte essent abrepti, Noemi in patriam reverti statuit eamque licet abnuentem secuta est Ruth, altera nuru in Moab remanente. Bethlehemiti messis tempore egressa Ruth, ut spicas colligeret, ad agrum venit Booz viri de cognatione Elimelech; a quo benigne recepta per totam messem cum ancillis eius versata est. Terminata autem messe Ruth socrus suae

consilio obsecuta a Booz petiit, ut secundum leviratus legem uxorem se duceret; neque abnuït vir, sed quoniam alius quidam in civitate propinquior aderat, coram senioribus rem egit, atque altero iuri suo renuntiante, agrum Elimelech sibi vindicavit et Ruth, nurum Elimelech, uxorem duxit, ex qua genuit Obed, qui fuit avus Davidis regis.

Hoc est *summum argumentum* pulcherrimi libelli Ruth, quem cum libro Iudicum coniunximus non tantum quia in nostro canone eum immediate sequitur, sed quia eius pars quaedam et complementum recte dici videtur. Etenim praeprimis certum omnino est, olim apud Iudaeos Iudices et Ruth unum librum constituisse, quamvis in hodierno Iudaeorum canone libellus noster ob liturgicas rationes ex antiqua sua sede remotus cum quatuor aliis in unum librum sub nomine « *Quinque Volumina* » coniunctus et in tertia sectione canonis iudaici sit collocatus¹. Certum autem hoc nostrum assertum diximus ob diserta testimonia *Origenis*, *Epiphaniï*, *Hilarii*, *Hieronymi*, quibuscum non obscure consentit ipse *Fl. Iosephus*². Tota quoque libelli indoles postulat, ut arete cum libro Iudicum coniungatur. Ipsa, qua inchoatur, formula (« in diebus, quando Iudices praeerant ») alteram similem in memoriam revocat, quae quater in duabus appendicibus praecedentis libri adhibetur nec usquam in aliis libris invenitur (« in diebus illis non erat rex in Israel »). Ex qua formula totum quoque libelli nostri argumentum ad Iudicum aetatem pertinere manifestum est. Finis demum utriusque libri idem est vel saltem affinis. Auctor enim libri Ruth noluit, id quod aliquibus placuit, matrimonium leviratus commendare; parvum enim istud est et leve libri momentum; multo enim efficacius Lege ipsa levirorum officia et iura inculcabantur, quam uno exemplo narrato. Neque tolerantiam erga alienigenas Deo acceptam esse demonstrare voluit; neque enim unquam Israelitae illos extraneos, qui « sub Domini alas confugerunt », repellere sunt conati. Neque domum davidicam voluit commendare; eius enim origo semimoabistica profecto apud Iudaeos domui davidicae non ducebatur laudi. Neque demum, id quod plerisque interpretibus catholicis placuit, Davidis genealogiam, quippe quae desideretur in libris Samuelis, voluit supplere; mirum enim procul dubio esset, si integram historiam Ruth narrasset, ut quinque versibus ultimis occasionem haberet genealogiae davidicae texendae³. *Quis verus fuerit auctoris finis* attentum lectorem non fugit; integer enim libellus ostendit, omnes omnino homines atque illos ipsos, qui a Domino longissime, velut Moabitae (cfr *Deut.* 23,4), abesse creduntur, a Domino non tantum non reiici, sed maxima cum caritate recipi summisque beneficiis ornari, quamprimum sese converterint et sub alas eius confugerint. Quam ob causam liber Ruth aptissimum est complementum duarum appendicum libri Iudi-

cum. Dum enim illae docent, quo tandem idololatria (*Iudic.* 17. 18.) et morum corruptio tribuumque discordia (*Iudic.* 19-21) ipsum populum electum adduxerint, tertia haec appendix demonstrat, quo idololatrias ipsos adducat vera pietas et fiducia in Dominum. Hac sola ratione tres appendices simul sumtae aptam clausulam libri illius constituunt, qui totus in eo est, ut pro populi peccatis et poenitentia alternasse eius adversa et prospera ostendat; quare aliquid libro Iudicum deesse omnino videtur, si libellus Ruth ab eo avellitur. Optimo igitur iure iam *Lyranus* « librum Ruth non esse librum distinctum a libro Iudicum » dixit, atque minus recte alii interpretes eum « quasi appendiculam » vocarunt; prorsus autem a vero aberrare videntur, qui libellum nostrum ad duos priores Regum libros trahere voluerunt, cum quibus nihil habet commune⁴.

1. Cfr *Introd. gener.* Ed. 3. nn. 15. 18. pp. 32. 36.

2. *Orig.* in Ps. 1. (M. 12,1084 cfr Eus. H. E. VI. 25. M. 20,580) : « Septimus Iudices et Ruth, unico volumine apud Hebraeos comprehensi, quod appellant Sophetim »; *S. Epiph.* de pond. et mens. 4 (M. 43,244) : « Iudicum liber cum libro Ruth »; *S. Hilar.* in Psalm. Prolog. 15 (M. 9,241) : « Iudicum et Ruth septimus liber »; *S. Hieron.* Prolog. galeat. : « Deinde subtexunt (Hebraei) Iudicum librum et in eundem compingunt Ruth, quia in diebus Iudicum facta narratur eius historia. » *S. Isidor. Hisp.* in suis Quaest. in V. T. (M. 83,391) libellum Ruth velut partem I. Iudicum explicat. — *Ioseph. c. App.* I. 8, quum prophetas historiam populi a Moyse ad Artaxerxem usque « tredecim libris » complexos esse asserat, nostrum libellum exclusisset, si eum in libro Iudicum non habuisset. At in suis *Antiqu.* (V. 9) eum velut unum ex fontibus adhibet, quorum auctoritatem contra Appionem (l. c.) defendit.

3. Commendationem matrimonii leviratus pro fine habuerunt *Bertholdt* (Einl. V. 2. p. 23 57), *Benary* (de Hebraeorum leviratu. 1835. p. 30) etc.; tolerantiam erga alienigenas commendatam vidit *Dereser* (Die h. Schrift. II. 2 p. 6); domus davidicae laudes finem dixerunt *Cleric.* (de scriptor. libr. hist. p. IV), *Eichorn* Einl. III. p. 454) etc. — Laudem pietatis primarium esse finem censet *de Hummelauer* (Comm. in Iudic. p. 355); genealogiae davidicae supplendae causa librum esse scriptum cum *Card. Hugone*, *Serar.*, *Bonfrer.* etc. tenent *Herbst-Welte* (Einl. II. p. 133), *Danko* (Hist. revel. V. T. p. 216), *Vigouroux* (Manuel II. p. 63), *Zschokke* (Hist. sacr. p. 179), *Kaulen* (Einl. Ed. 3. p. 22).

4. Cfr *Lyran.* in I. Iud. 17,1 et in Ruth 1,1. — « Quasi appendiculam » libellum vocant *Bonfrer.* (Praef. ad I. Ruth), *Celada* (Proleg in 4. I. II. qu. 2.) etc. — *S. Augustino* (Doctr. christ. II. 8. M. 34,41) libellus « magis ad Regnorum principium pertinere videbatur », eumque sequitur *Danko* (l. c.).

78. — Quoniam igitur libellus Ruth nihil est nisi tertia appendix libri Iudicum, in eius originem ulterius inquirere opus non est; pulcherriman enim hanc narrationem una cum reliquis, quae de Iudicum aetate agebant, Samuel senex in suum Iudicum librum recepit. Revera Samuelem auctorem nominant antiqui Iudaei, quos una cum S. Isidoro Hisp. plerique antiquiores interpretes sequuntur¹. Quorum

sententiam longe probabiliorem habemus omnibus recentium, praesertim protestanticorum, coniecturis, quibus a davidica usque ad machabaicam fere aetatem per totam historiam israeliticam errant, ut libelli nostri originem explicent. Alii enim eius scriptorem Esdra multo recentiorem esse tenent (*Berthean, Wellh., Cornill*) alii ab ipso Esdra librum conscriptum censent (*Masius*), alii eum scriptori vel redactori tempore exsilii sed ante Esdram degenti attribuunt (*Ewald, de Wette, Schrader, Koenig*), alieum ultimorum regum Iuda aetate (*Reuss, Oettli, Driver*) aut satis diu post Davidem (*Welte, Danko*), aut brevi post Davidem (*Scholz, Keil*) prodisse arbitrantur. Verum ni fallimur, modus ille candidus et ingenuus, quo Ruth Moabitis vocatur Davidis proava eiusque virtutes celebrantur, satis clare docet, librum eo tempore non esse scriptum, quo maxima erat oppositio Iudaeos inter et alienigenas. Quis enim sibi persuaserit, librum talem in lucem esse emissum eo tempore, quo Esdras reduces ex exilio alloquebatur : « Vos transgressi estis et duxistis uxores alienigenas, *ut adderetis super delictum Israel* », Nehemias autem, ut legem deuteronomicam (*Deut. 23,3*) impleret, « omnem alienigenam ab Israel separabat », atque externae nationes conquerebantur, quod Iudaei sese ab ipsis secernerent²? Quin etiam si videmus Salomonem vituperari, quod « mulieres alienigenas, filiam Pharaonis et *Moabitidas* » etc duxerit, nec ullibi in iunioribus V. T. libris origo semimoabitica Davidis commemoratur aut levissimo verbulo innuitur³, concludamus oportet, librum nostrum ante Salomonis aetatem esse compositum. Atque illud quoque notatu est dignum, quod David in fine genealogiae non nominatur « rex »; quem titulum, opinor, auctor non praeterisset, si eo tempore, quo scripsit, David iam thronum occupasset. Ultimis igitur regis Saul annis, quando David rex iam erat unctus, sed exsul inter alienigenas versabatur parentesque suos curae regis moabitici commendare cgebatur (*1. Reg. 22,3*), narratio scripta esse recte asseritur.

Quae huic sententiae opponuntur, haud difficili negotio infirmantur. Neque enim videmus, quo cum iure libellum *post mortem Davidis* conscriptum esse concludant aliqui ex eo, « quod genealogia Davidis nomine terminetur »⁴; nonne rectius dicemus, illam, si Salomonis vel recentioris regis aetate esset scripta, procul dubio usque ad eos debuisse perducī? Neque magis valet argumentum ex lingua desumptum⁵; quam parum enim origini librorum explicandae lingua inserviat, clare ex eo solo elucet, quod omnes moderni interpretes, sive antiquum sive recentem libellum esse censent, ex illa sententiam suam confirmare conantur; atque alii quidem archaismos, alii neologismos, alii chaldaismos, alii bethlehemismos, alii moabitismos inveniunt. At rariores dicendi modi, quos adesse fatemur, quum in solis colloquiis legantur (*1,13; 2,8; 3,3. 4*), aliud non videntur demonstrare,

nisi auctorem in colloquiis familiarem sermonem retinuisse. Si quis vero ob linguae diversitatem non eundem esse librorum Iudic. et Ruth auctorem putaverit⁶, monemus omnes fere pericopas libri Iudicum suis distingui proprietatibus, quam ex fontium, quibus libri Iudicum auctor usus est, diverso loquendi usu apte explicari diximus (71 p. 215 sq.). — Multo minoris, si fieri potest, momenti est, quod libelli nostri auctori nomen « propinquioris cognati » incognitum fuisse asseratur (3,12; 4,1), quia eum « certum aliquem » (פֶּלְנִי אֶלְכֹנִי) nominet, et quod morem quendam olim usitatum (4,7) velut pridem abolitum designet⁷. Quoniam enim inter rem gestam et inter ultimos Samuelis annos vix non totum saeculum interiacet, utrumque facillime explicatur. — Demum obiicitur, librum nostrum, quum genealogia davidica, quam tradat, etiam ad domum davidicam celebrandam scripta sit, supponere eo tempore, quo scriptus est, iam cognitum fuisse magnum locum, quem David in theocratia occupaturus esset⁸. At nonne Samueli Deus revelaverat, se ex filiis Isai sibi providisse regem? Nonne Samuel ipse Davidem futurum regem unxerat atque de eius rebus gestis librum composuerat⁹? Quomodo igitur eum « auctoritas theocratica » Davidis latere potuit?

Iam haec sunt omnia argumenta, quibus sententia nostra impugnatur; tantum autem abest, ut eam labefactent, ut sua infirmitate eam corroborarent et confirment.

1. Baba bathra 14. Cfr *Marx* Traditio rabbin. veterrima de libri. V. T. origine p. 43 sq. — *S. Isidor. Hisp.* De offic. eccl. l. 12 (M.83,747); *Serar.* in l. Ruth Proleg. 4., qui pro eadem sententia allegat *Tostat.* (in Ruth 4. qu. 8.), *Augustin. Eugub.*, *Ariam Mont.*, *Genebrardum*, *Driedonem*, *Sixtum Sen.*, *Feuardentium*. Consentiunt *Bonfrerius* (in Ruth. Praef.), *Corn. a Lap.* (in Ruth. Argum.), *Celada* (in Ruth Proleg. qu. 3) etc.; antiquiores protestanticos interpretes idem sensisse docet *Carpzov.* Introd. I. p. 173 sqq. 198 sq.

2. 1 Esdr. 10,10; 2 Esdr. 13,1 sqq. 23 sqq.; *Esth.* 3,8.

3. 3 Reg. 11,1. Unico loco totius V. T. moabitica origo Davidis videtur innui; quando enim ob persecutionem Saulis David patriam relinquere cogitur, patrem suum et matrem curae regis Moab commendat (1 Reg. 22,3).

4. *Danko* Hist. rev. V. T. p. 217; *Vigouroux* Manuel biblique II. p. 64.

5. *Danko* l. c., de *Orelli* in Herzog P. R. E. Ed. 2. XIII. p. 142 et multi alii.

6. Cfr *Kaulen* (Einl. Ed. 3. p. 222); quoniam vero libellum Ruth eadem ratione, qua duas alias appendices, ad l. Iudicum pertinere fatetur, re nobiscum consentit neque aliud negat, nisi Samuelem esse primum libelli auctorem. Similiter de *Hummelauer* (Comm. in l. Iud. et Ruth. 1888. p. 358 sqq.) eum Davidis tempore conscriptum et forte a Samuele editum esse arbitratur. — Cfr etiam *Keil* Einl. p. 438.

7. Cfr *Danko* Hist. revel. Vet. Test. p. 217.

8. *Zschokke* l. c. p. 180: « Mentio Davidis supponit, eum tempore conscriptionis libri iam attentionem omnium excitasse, utpote ad dignitatem regiam evectum ». Simili modo *Keil* l. c. p. 437 » Der Zweck, auf den die Erzählung mit der bis auf David fortgeführten Genealogie hinausläuft, setzt voraus, dass David für Israel bereits die grösste theokratische Bedeutung erlangt hatte ».

9. 1 Reg. 16,1; 1 Paral. 11,3; 29,29.

79. — Usque ad nostram fere aetatem nemo dubitavit, quin libellus noster vere esset historicus veramque historiam traderet; ac profecto « ita accurate, candide et absque fuce ullo omnia refert, ita ingenue omnia describit, et servat omnia, quae congrua sunt temporibus, locis et personis, ut sincerum eum et fide dignum fateri necesse sit » ¹. Verumtamen nostro saeculo ineunte rationalistis nonnullis, ut novi aliquid dicerent, non tam historicam auctoritatem quam HISTORICAM eius INDOLEM negare coeperunt. Libellum enim Ruth poema idyllicum esse definierunt, ad leviratus matrimonium commendandum vel davidicae familiae origines celebrandas confictum. Utpote rem satis miram « argumenta » adscribimus, quibus hoc assertum stabilire conatus est eius inventor. Praeprimis enim nomina omnia symbolica esse et ita conficta contendit, ut personarum characteribus et fatibus corresponderant. Attamen personarum praecipuarum nomina, Ruth et Booz, quid significant, prorsus ignoratur; namque radix בועז nec in hebraica nec in vicinis dialectis est conservata et de etymologia nominis רות sub iudice lis est. Praeterea contradictionem in parvo nostro libello invenit; siquidem Noemi miseria et fame oppressa patriam reliquisse narratur et redux ipsa asserit « se plenam i. e. divitem esse profectam et vacuum i. e. pauperem reverti » (1,21); scilicet doctissimus vir intelligere noluit, mulierem de marito filiisque loqui, quos in terra aliena sepepulerat. Quibus duobus argumentis duo alia non minus praeclara addidit; tot enim virtutibus esse ornatas poematis personas praecipuas, Ruth, Booz, Noemi, ut in rerum veritate eodem tempore in eadem familia esse non potuerint, atque in toto eventu narrato omnia tam apte concinere et inter se connecti, ut fictio clarissime pateat ². At ne ipsi quidem rationalistis nec poetica libelli indoles nec argumenta, quibus adstruebatur, patebant, quare oblivioni fere datum erat integrum systema, quando recentissimis « criticis » illud recoquere et sub nova forma proponere placuit. *Wellhausen* quidem in rem accuratius non inquisivit, sed paucis contentus proclamat « idyllium nulla ratione continere historicam veritatem, si liber Iudicum fidelem illius aetatis descriptionem tradat »; credere videtur, per integros illos ducentos vel trecentos annos continuis bellis et dissidiis intestinis totum populum israeliticum ita fuisse turbatum, ut nemo quietus agrum suum colere potuerit ³. Accuratius autem rem tractat *Reuss*, cui carmen non amplius est idyllicum, sed (memorabile dictu) politicum, quo post regni septemtrionalis interitum poeta quidam regni illius reliquias ad davidicam domum reducere sit conatus. Filius scilicet Ruth, i. e. domus davidica, secundum naturam quidem genitus est a Booz ex tribu Iuda, sed secundum ius leviratus a Mahalon ex tribu Ephraim; ideo Noemi, vidua ephraimitica (i. e. regnum septemtrionale rege suo or-

batum ac proin viduatum) filium istum (i. e. domum davidicam) velut legitimum haeredem agnoscere debet. Cuius explicationis fundamentum est nomen *Ephrataeus*, quo Elimelech velut *Ephraimita* regni-que Israel incola designari absurde asseritur⁴. Neque minus absurde alii quidam, licet de antiquiorum allegoriis ridere solant, ipsi in hoc libro explicando allegorias sectantur⁵.

1. Cfr *Lamy* Introd. in S. S. II. p. 69.

2. *Bertholdt* (Einl. p. 2237 sqq. hoc commentum diffusissime proponit.

3. *Bleek-Wellhausen* (Einl. p. 204) novam simul sibi fingit genealogiam Davidis, qua traditam (1 *Paral.* 2,5 sqq.; *Matth.* 1,5) evertat.

4. Cfr *Reuss* Gesch. d. A. T. p. 297. — Bis quidem vel ter אֶפְרַתִּי designat *Ephraimitam* (Iudic. 12,5; 1 *Reg.* 1,1 et forte 3 *Reg.* 11,26), alibi autem semper *Ephratæum*. Atqui hoc sensu locutionem hic (*Ruth.* 1,2) explicandam esse addita verba de *Bethlehem* docent, quibus antiquum oppidi nomen recentiore definitur (cfr 1 *Reg.* 17,12). Ceterum mirum profecto est, quod « politicus » ille poeta, ut Israelitas ad domum davidicam alliceret, ei originem moabiticam affingere voluerit, magis mirum, quod finem suum tam astute et callide occultaverit, ut non nisi post viginti vel potius triginta saecula sagacitas professoris argentoratensis eum detexerit.

5. Auctor ficta sua narratione iuxta *Kuenen* (Einl. I. § 36) contra *Esdras* et *Nehemiam* demonstravit matrimonia cum alienigenis esse licita; iuxta *Cornill* (Einl. Ed. 3. 1896. p. 138) etiam inter ethnics veram pietatem inveniri docuit; iuxta *Lagarde* (*Orientalia* II. p. 41) insinuavit, domui davidicae eandem atque aaroniticæ dignitatem competere etc.

§ 18. — De praecipuis commentariis catholicis in Iudicum et Ruth libros.

80. — Iidem fere sunt libri Iosue et librorum Iudicum et Ruth commentatores; quapropter paucissimis hanc quaestionem absolvemus. Inter *PATRES orientales* allegoricis explicationibus septem priorum capitum *Origenes* novem homilias implevit, quas *Rufinus* latine vertit; aliarum explicationum *Origenis* paucissima nobis conservata sunt fragmenta. Multo utilior est brevis commentarius *S. Ephraem*, licet ipse quoque ab allegoricis accommodationibus non abstineat; *Theodoretus* viginti octo quaestionibus de difficultatibus 1. Iudicum tractat et duabus pauca ex 1. *Ruth* attingit; illa autem quae *Procopius Gaz.* collegit, non magni sunt momenti¹. Pauciora sunt, quae *latini* Patres nobis transmisserunt. *S. Augustinus* in suis Locutionibus et Quaestionibus in *Heptateuchum* satis multas difficultates bene solvit; *S. Isidori Hisp.* vero quaestiones paucae sunt et allegoricae, eadem autem etiam sub nomine *V. Bedae* circumferuntur. Veri nominis commentarium primus edidit *Rhabanus Maurus*, quod opus, uti ipse asserit in Praef. ad *Humbertum*, non tantum ex maiorum dictis; sed ex suo labore, quantum

divina gratia eum posse concessit, editum constet, ita ut partim Patrum sententias, partim et sui sensus exiguitatem, uti necessarium existimaverit, proferat. *Wal. Strabo* maxime sequitur *Augustinum* et *Origenem* ².

EX MEDIAE AETATIS interpretibus, quos non paucos enumerat *Lelong* in sua Bibliotheca sacra, nominamus solos *Rupertum Tuitiensem*, qui allegorizat, *Hugonem a S. Vict.*, qui solum sensum literalem nonnullorum textuum tradit, *Card. Hugonem* et *Nicolaum Lyran.*, qui in suis Postillis consuetum suum explicandi morem retinent, *Dionysium Carth.* et *Alphonsum Tostatum* ³.

1. *Origenis* fragmenta et homiliae (M. 12,950-990; 17,37 sq.); — *S. Ephr. Syri* Comment. (Opp. syr. I. p. 308-330); — *Theodoreti* Quaestiones (M. 80,485-528); — *Procopii Gaz.* Commentarii (M. 87,1041-1080).

2. *S. August.* Locut. in Heptat. VII et Quaest. in Heptat. VII (M. 34,541-548. 791-824); — *S. Isidori Hisp.* Quaestiones (M. 83,379-392); cfr *Ven. Beda* Opera dubia (M. 93,423-429); — *Rhaban. Mauri* Commentarius in l. Iudic. (M. 108,1107-1200), in l. Ruth (M. 108,1200-1224); — *Wal. Strabonis* Glossa (M. 113,521-540). — Inter *S. Hieronymi* opera spuria legitur explicatio cantici Debborae (M. 23,1382 sqq.); *S. Paterius* (M. 79,785-790.) paucissima quaedam in l. Iudic. ex magistri sui *S. Gregorii* M. operibus collegit.

3. *Ruperti Tuit.* Comment. in l. Iudic. et Ruth (M. 167,1023-1060); — *Hugo a S. Vict.* Annot. elucidat. (173,87-96); inter eius opera spuria habetur tractatus de voto Iephthae (M. 175,323 sqq.); reliquos commentarios nominavimus *supra* 66. n. 3 p. 205.

Quemadmodum in reliquis historicis, ita etiam in Iudicum et Ruth libris interpretandis maiorem curam et diligentiam, quam praecedentia, posuerunt SAECULA 16. ET 17. Praeter multos illos et magnos omnium Scripturarum commentarios aetas illa non paucas quoque nostrorum libellorum explicationes protulit, quae sive subtilitatem criticam sive scientiae copiam spectas omnes superiorum saeculorum commentarios longe superant. Ex multis praestantissimos nominamus. Primum locum occupare nobis videntur opera *Nic. Serarii* et *Iac. Bonfrerii*; quibus proxime accedunt in l. Iudicum commentarii *Ben. Ariae Montani*, *Cosmae Magaliani*, *Casp. Villaroel*, *Christoph. Vegae*, in l. Ruth commentarii *Casp. Sanctii*, *Did. de Celada*, in utrumque librum commentarius *Marcellini Evangel.* ⁴. Duos alios commentarios bonos addidit SAECULUM 18., scilicet *Iacobi Fellibien* et *I. Laurentii Helbig*, egregiamque dissertationem de tempore, in quo historia Ruth ponenda sit, auctore *I. Khell* ⁵.

Qui commentarii, quum modernis quoque difficultatibus solvendis plerumque sufficiant, aliquo modo explicant, cur NOSTRUM SAECULUM admodum pauca ad librorum Iudic. et Ruth interpretationem contulerit. Si enim scholia praetermittimus, quibus universa Scriptura Sacra illustratur, duos tantum habemus commentarios copiosiores, qui

speciali memoria sunt digni, quorum priorem *Clair*, alterum *Fr. de Hummelauer* composuerunt; commemorari tamen etiam dissertationes egregiae merentur, quibus *Ben. Welte*, *Laur. Reinke*, *H. Zschokke*, *E. Floeckner* rationalisticas obiectiones quasdam refutarunt⁶.

Multo plura moderni Protestantes ediderunt; ex quorum operibus catholico interpretibus utiliores sunt commentarii, quos ediderunt *C. F. Keil* (Ed. 2. Leipzig 1874) et *Paul. Cassel* (Bielefeld 1865); anglicanus commentarius, quem edidit *A. Hervey*, multo plus, quam alii eiusdem collectionis (*The Speaker's Commentary*) opera, a rationalistis dependet. Reliqua enumerant *Zoeckler Handb. der theol. Wissensch. Nördlingen* 1883. I. p. 194 et *Strack Einleitung*. Ed. 4. 1894. p. 206 sq. 213; antiquiora accuratius recenset *Carpzov. Introd.* I. p. 192 sqq.

4. *Nic. Serarii* S. I. Iudices et Ruth explanati Moguntiae 1609. fol.; — *Iac. Bonfrerii* S. I. Iosue, Iudices, Ruth commentario illustrati. Paris 1631. fol. (Etiam in *Migne Curs. S. Script.* VIII.); — *Ben. Ariae Montani* De varia republica s. comment. in I. Iudic. Antwerpiae 1592. fol.; — *Cosm. Magaliani* S. I. In Iudicum historiam explanationes et morales adnotationes. Lugduni 1626. fol.; — *Casp. Villaroel*, O. S. Aug. Iudices commentariis literalibus tum aphorismis moralibus illustrati. Matriti 1635. fol.; — *Christoph. Vegae* S. I. Comment. liter. et moral. in I. Iudic. Lugduni 1671. 3 voll. fol. — *Casp. Sanctii* S. I. Comment. in II. Ruth, Esther etc. Lugduni 1628. fol.; — *D. de Celada* Comm. liter. et moral. in Ruth cum duplici appendice. Lugd. 1651. fol.; — *eiusdem* in Debboram. Lugd. 1673. fol. — *Marcell. Evangelistae*, O. S. Franc., Expositiones in I. Iudic. Venetiis 1598; in I. Ruth. Florentiae 1584.

5. De operibus Fellibien et Helbigii cfr *supra* 66. n. 8 p. 205. — *I. Khell* S. I. De epocha historiae Ruth. Viennae 1756.

6. *Clair* Les Juges et Ruth. Paris 1878; *Fr. de Hummelauer* S. I. Comment. in libr. Iudic. et Ruth. Paris 1888. — *B. Welte* Parallelstellen in den BB. Iosue u. Richter (Tüb. Quartalschr. 1842. p. 584 sqq.); *L. Reinke* Das Gelübde Iephte's (Beiträge z. Erkl d. A. T. I. p. 421 sqq.); *H. Zschokke* Biblische Frauen. 1882. p. 175 sqq. 203 sqq.; *E. Floeckner* Simson ein Sonnenheros? (Tüb. Quartalschr. 1886. p. 449 sqq. 531 sqq.; 1887. p. 47 sqq.). — Dissertationes de chronologia libri a *Hülkamp*, *Palmieri*, *Bachmann* editas *supra* (p. 227 sq.) iam nominavimus. — Ceterum cfr etiam *Holzammer Handb. z. bibl. Geschichte*. Ed. 5. 1891. p. 491 sqq.

SECTIO II.

DE LIBRIS ISRAELITICAM HISTORIAM USQUE AD ESDRAE NEHEMAEQUE AETATEM NARRANTIBUS.

CAPUT IV.

DE DUOBUS LIBRIS SAMUEL (1. 2 REGUM).

§ 19. — *De librorum Samuel argumento, divisione, fine.*

81. — Iudicum et Ruth libros in canone tridentino iuxta rerum temporumque ordinem excipiunt *quatuor libri Regum*, qui historiam reipublicae israeliticae a Philisthaeorum oppressione, qua Iudicum liber terminatur, ad 37. exsilio Iechoniae (4 *Reg.* 25, 27) perducunt. A Graecis Βασιλειῶν τέσσαρα (βιβλία) et ab antiquioribus Latinis *Regnorum* libri vel graeco retento titulo *Basiliae*, praeunte autem S. Hieronymo a iunioribus *Regum* libri nuncupati¹ penes Iudaeos duo diversa opera constituunt, quorum prius, duos primos libros continens, שְׁמוּאֵל (*Samuel*), alterum מְלָכִים, *Reges* inscribitur². Ex *infra* (86 p. 255 sqq.) dicendis elucebit distinctionem hanc optimis niti fundamentis; argumento enim et fine, dicendi narrandique modo et auctore duo priores libri a duobus posterioribus omnino differunt, atque parum apte ab alexandrinis, ut videtur, interpretibus eodem titulo sunt insigniti et in unum opus compacti. Quoniam Vulgata quoque nostra titulis, quos duobus prioribus (« Liber 1. [2] Samuelis, quem nos 1. [2] Regum dicimus ») et posterioribus duobus (« Liber 3. [4] Regum, secundum Hebraeos 1. [2] Regum ») praefixit, distinctionem approbare potius videtur, quam improbare, eam retinebimus, et in hoc capite de libris Samuel, in sequente de libris (3 et 4) Regum agemus³.

NOMEN suum priores duo libri non ex eo habent, quod Samuel eorum sit auctor (Samuel enim ante Saulem mortuus est et libri nostri israeliticam historiam usque ad Davidis fere mortem, i. e. ad a. 40. post Saulis mortem narrant); sed ex eo, quod Samuel in tota illa aetate, quam complectuntur, primas quasi partes egisse credebatur. « In utroque libro, inquit *Sanctius*, aliquid est, quod ad nomen opus-

que Samuelis pertinet. Nam in primo agitur de sacerdote Heli, in cuius ipse societate vixit, et de Saul, quem regno praefecit Israel, in secundo de Davide, quem ipse unxit et reiecto Saule ad regni gubernacula vocavit. Quare in utroque libro est aliquid, quod suum sibi Samuel possit vindicare »⁴. Simili fere modo dudum antea dixerat *R. Abarbanel*, « quae in utroque libro narrentur, omnia ad Samuelem certo modo referri, etiam Saulis et Davidis res gestas, quia ambo a Samuele uncti velut manuum eius opera et instrumenta fuerint; secus autem rem se habere in (3. 4.) libris Regum, in quibus ea, quae narrantur, ad reges proprie spectent, non ad prophetam ullum »⁵. Quae non inepte esse dicta, si solius librorum argumenti ratio habetur, non diffitemur; parum autem aptum esse librorum titulum, si eorum argumentum una cum auctoris fine attenditur, ex dicendis apparebit. Neque enim Samuelis merita celebrare voluit auctor, sed alium eius finem fuisse arbitramur (84).

1. Cfr *Melit. Sard.* ep. ad Onesim. (Eus. H. E. IV. 26. M. 20,396) : Βασιλειῶν τέσσαρα; *S. Athan.* ep. fest. 39 (M. 26,1177) : Βασιλειῶν τέσσαρα βιβλία; *Orig.* in Ps. I : etc. — Ex Latinis cfr *Tertull.* c. Marc. III. 26 (M. 20,350) : « in secundo Basiliarum »; *Rufin.* Symb. Apost. 37 (M. 21,374); *S. Hieron.* in Mich. 4,9 (M. 25,1249) : « in primo Regnorum libro »; sed *idem* in Prol. galeato : « Melius multo est *Melachim* i. e. *Regum*, quam *Mamlachot* i. e. *Regnorum* dicere; non enim multarum gentium describit regna, sed unius israelitici populi, qui tribus duodecim continetur ». Ceterum adnota כִּמְלִיךָ non tantum de terra, quae regi paret, sed etiam de tempore, quo rex aliquis imperium tenet, usurpari; quapropter antiquior titulus non minus aptus quam recentior est dicendus.

2. Utrumque opus in hebraicis codicibus continua serie sine librorum distinctione exhibetur, id quod iam monuerunt *Origenes* (in Ps. 1. M. 12,1084; Eus. H. E. VI. 25 : Βασιλειῶν πρώτη δευτέρα παρ' αὐτοῖς [sc. Ἰουδαίοις] ἐν Σαμουὴλ ὁ θεόκλητος βασιλειῶν τρίτη τετάρτη ἐν ἐνὶ Οὐαμμέλεχ Δαβὶδ ὑπερ' ἐστὶ βασιλεία [rectius : βασιλεὺς Δαβὶδ]), *S. Hieronymus* (Prol. galeat.) alique Alexandrini interpretes utrumque opus in binos libros sciderunt, atque ex graecis latinisque editionibus Daniel Bomberg hanc divisionem una cum capitum nostrorum distinctione primus in suam hebraicam Bibliorum editionem (Venetiis 1517.) recepit, ex qua postea in alias editiones impressas transiit.

3. Quia vero christiani interpretes utrumque opus simul explicare solent, commentarios in II. Regum conscriptos unica paragrapho (§ 25) complectemur.

4. *Sanctii* Comment. in II. Regum. Proleg. 2.

5. *R. Abarbanel* apud *Carpzov.* Introd. p. 211 sq. Alteram rationem minus probabilem addit : « quia scilicet ob Samuelem prophetam et Davidem regem opus sit scriptum neque tamen ab utroque sed ab alterutro nomen sortiri debuerit, conveniens fuisse, ut ab Samuele potius, quam a Davide denominaretur ob Samuelis maiorem sanctitatem et pietatem propheticamque dignitatem ».

82. — ARGUMENTUM summum librorum Samuel hoc fere solet indicari. Respublica israelitica quum populi peccatis tum ludicis sui a Deo constituti et summi sacerdotis Heli segni indulgentia in summum discrimen erat adducta atque ipsam arcam foederis Domini, in medio

populo suo inhabitantis auxilioque suo semper praesentis symbolum iam amiserat, quum Samuel a Deo est constitutus iudex et propheta, qui rempublicam periclitantem restitueret. Qui primum quidem ipse ob pietatem suam a Deo adiutus Philisthaeis oppressoribus penitus devictis terram ab hostibus liberavit atque populum fidei munerum Iudicis et prophetae exercitio ad Legis observantiam revocavit. Senescens vero Israelitis regem postulantibus iussus a Deo Saulem primum regem praefecit, qui ab initio optime res gessit, postea autem inobedientia sua sese indignum regno exhibuit. Quare Samuel a Deo iussus est ungere Davidem regem. Qui « vir iuxta cor Dei » frustra a Saule ad necem quaesitus post aemuli mortem prius a tribu Iuda atque deinde ab integro populo rex agnitus est et a Deo aeterni regni promissionem accepit. Felicibus bellis divinitus adiutus rempublicam ad summum potestatis fastigium evexit eique fines illos expugnavit, quos patriarchis olim Deus promiserat. In gravia crimina lapsus severe a Deo punitus est praesertim Absalomis filii sui rebellione; at quum poenitentiam egisset rebellione devicta in sedem suam regiam reversus thronum iterum gloriose occupavit. Si igitur argumentum nudum spectamus, paucis verbis illud hac ratione comprehendere possumus : Deus populum suum ob peccata et ducis negligentiam ultimo exitio et interitui vicinum ex ima deiectione per fideles servos suos Samuelem prophetam et Davidem regem ad summam potestatem elevavit.

Ad argumentum solum autem plerique attendunt, qui operis nostri *DIVISIONEM* aliquam proposuerunt. Quoniam Samuel et David praecipuae sunt huius aetatis personae, Alexandrini iam opus in duos libros ita distribuerunt, ut in priore Samuel, reipublicae restaurator et imperii regii fundator, primum locum teneret, in altero autem Davidis, regis secundum cor Dei, res gestae narrarentur. Recentiores tamen, ne Saulem negligent, tres partes agnoscere malunt, quarum prima de Samuele, altera de Saule, tertia de Davide agant; quoniam vero ultimae res Samuelis cum Saulis regno atque Saulis finis cum initiis Davidis intime cohaerent, in ambitu partium definiendo inter se dissentiunt¹. Nihilominus hac ratione integrum opus apte dispertiri fate-mur, dummodo cum *P. de Hummelauer* quatuor sectiones distinguantur (Historia Samuelis I. 1-7, 17; Historia Saulis. I. 8, 1-12, 25; Historia Davidis exsulis I. 13, 1-31, 13; Historia Davidis regis. II. 1, 1-24, 25)². Alteram tamen distributionem proponere liceat, in qua non tantum argumenti, sed praecipui quoque, quem auctorem prae oculis habuisse censemus, finis ratio quaedam habetur. Id vero auctorem praepriis intendisse statim demonstrare conabimur, ut *aeterni throni in domo davidica foundationem memoriae proderet*, ideoque in introduc-

tionem virum illum nobis describit, quo velut instrumento in hac fundamine usus est Deus (I. 1,1-7,17), opus vero ipsum in duas partes distribuit, quarum prior (I. 8,1-31,17) *praeparationem fundationis regni aeterni*, altera (II. 1,1-20,26) *eius fundationem ipsam et confirmationem* enarrat. Quatuor vero ultima capita (21,1-24,25) *epilogum* quendam constituunt, in quo *historia fundationis throni aeterni* singularibus nonnullis factis *illustratur et confirmatur*. Ex sequente analysi haec clarius elucebunt; infra autem de divisionis fundamento accuratius disseremus (84 p. 250 sqq.).

1. *Card. Hugo* opus « chronice scriptum esse » dicit ideoque divisionem non indicat, cum fere secutus *Goldhagen* (Introd. II. p. 102 sq.) in priore libro quinque et in altero quatuor *epochas* distinguit (I. 1-7; 8-15; 16-20; 21-24; 25-31; II. 1-7; 8-12; 13-19; 20-24). — *Lyrans* libros Regum primum in duo opera distribuit, quorum prius (1. 2 Reg.) « de regno Israel unito », alterum (3. 4 Reg.) « de regno bipartito » agant; operis nostri autem duas agnoscit partes, quarum prior « de regno Israel ex electione » (sc. Saule, Davide), altera « de eodem ex successione » (Isboseth, Salomone) tractet. — Tres autem partes faciunt *Kilber* (Analys. bibl. I. p. 153 sqq.) : « Epoque postremorum Iudicum I. 1,1-8,21; Auspicia regiae potestatis apud Israelitas I. 9,1-31,13; Regnum Davidis II. 1,1-24,25 »; — *Vigouroux* (Manuel bibl. II. p. 67) : « Enfance et judicature de Samuel I. 1-12; Histoire du règne de Saül I. 13-31; Histoire du règne de David II. 1-24 »; — *Clair* (Les livres des Rois I. p. 5 sq.) : « Histoire d'Israel sous la conduite du prophète Samuel I. 1-7; Histoire de Saül et de son règne jusqu'à sa mort I. 8-31; David II. 1-24 ». — Inter protestanticos interpretes eadem habetur varietas : *Carpzov*. (Introd. p. 226 sqq.) : Res sub Heli gestae I. 1-4; Res sub Samuele propheta et iudice gestae I. 5-12; Res sub Saule gestae I. 13-31; Res sub Davide gestae II. 1-24; — *Keil* (Bibl. Comm. ü. die Bücher Samuel's p. 2) et *Erdmann* (Die BB. Samuel's p. 3 sqq.) : Samuel I. 1-7; Saul I. 8-31; David II. 1-24; — *Hervey* (The Speaker's Bible II. p. 43) : Samuel I. 1-12, Saul I. 13-15; David I. 16-II. 24. etc. Memoratu est dignum, quod tantum non omnes a 2. Sam. novam partem inchoant, dum in aliis definiendis variant; unde Alexandrinos opus in duos libros recte distribuisse apparet.

2. *F. de Hummelauer* Commentarius in libros Samuel. Paris 1886. p. 9 sqq. Ultima quatuor capita (21,1-24,25) pro appendice ponit.

83. — ANALYSIS LIBRORUM SAMUEL.

In INTRODUCTIONE (I. 1,1-7,17) *vita Samuelis adumbratur*, magni illius viri, quem Deus mirabiliter suscitavit et vocavit, ut aeterni throni davidici fundamentum poneret.

1. *In Samuele Israelitis reformator et liberator suscitatur* (1,1-3,21).

1. Samuel nascitur et Deo consecratur (1,1-2,11). — Elcanæ levitæ uxor Anna, quum diu sterilis mansisset, enixis precibus a Deo sibi filium efflagitat, quem se Deo consecraturam esse promittit (1,1-18). Voti compos facta filiolum sacerdoti Heli tradit (1,19-28) et magnifico cantico Deo gratias agens praevidet filii sui relationem ad futurum regem et ad Messiam (i. e. ad aeternum thronum davidicum) (2, 1-11).

2. Samuelis pia pueritia (2,12-36). — Dum Heli sacerdotis filii in sacro ministerio explendo omnibus vitiis indulgent (2,12-17), Samuel fideliter ministrat ante Dominum; quapropter Dominus Annae maritoque eius benedicit (2,18-21), Heli autem filios suos non nisi molliter corripienti (2,22-26) eiusque domui per prophetam gravem poenam annuntiat (2,27-36).
3. Samuelis vocatio ad propheticum munus (3,1-21). — Iuvenis noctem in tabernaculo foederis peragens prima dignatus divina manifestatione (3,1-10) gravem revelationem contra Heli eiusque domum recipit (3,11-18), deinde vero paullatim toti populo tamquam propheta fidelis innotescit (3,19-21).

II. *Samuel liberator et reformator populi sui* (4,1-7,17).

4. Maximum reipublicae discrimen propter peccata domus Heli et populi (4,1-7,1). — Bello exorto cum Philisthaeis Israelitae arcam foederis in castra arcessunt (4,1-9), sed caeduntur, arca a Philisthaeis capitur, duo filii Heli occiduntur; quibus auditis Heli corruens occumbit et nurus eius in partu moritur (4,10-22). Populi vero sui misertus Deus arcam Philisthaeis in ruinam vertit (5,1-12), ut eam cum donariis redderent (6,1-18); Bethsemitae, qui eam debita cum reverentia non tractarunt, gravi clade puniti sunt et arca transportata est in Gabaa (6,19-7,1).
2. Populi conversio et victoria (7,2-14). — Samuelis admonitionibus Israelitae sincere ad Dominum conversi (7,2-6) orante propheta tantam cladem Philisthaeis inflixerunt, ut toto eius tempore contra populum non amplius invaluerint (7,7-14).
3. Samuel autem in tota terra munere suo iudicis fideliter functus est (7, 15-17).

PARS PRIOR (I, 8,1-31,17) enarrat PRAEPARATIONEM REGNI AETERNI IN DOMO DAVIDICA.

I. *Postulantibus Israelitis Saul datur primus rex, qui tamen ob inobedientiam suam regno indignum se exhibet et a Deo reicitur* (1,8,1-15,35).

1. *Magnis Samuelis meritis non obstantibus Israelitae postulant, ut sibi rex constituatur* (8,1-22).
 - a.) Samuele senescente et filiis eius, quos in muneris sui partes assumerat, ad avaritiam declinantibus seniores populi postulant regem (8,1-5);
 - b.) Samuel reluctans a Deo iubetur Israelitis durum regum iugum praedicere (8,6-18), illis autem petitioni inhaerentibus promittere, se eam esse impleturum (8,19-22).
2. *Saulis primi regis privata publicaue inauguratio et Samuelis abdicatio muneris iudicarii* (9,1-12,25).
 - a.) Saulis privata unctio (9,1-10,16). — Saul, filius Cis, Beniaminita, quum exisset ut patris sui asinas quaereret, a Deo Samuele revelatur rex ungendus (9,1-24); privatim igitur a Samuele ungitur (9,25-10,1), atque trium signorum a propheta praedictorum (10,2-7) eventu certior redditur, se a Domino esse electum et se mandatum a Samuele acceptum (10,8) debere implere (10,9-16).

b.) Saulis publica inauguratio et ab integro populo approbatio (10,17-11,15).

α.) Convocato populo in Maspha annuntiat Samuel, Dominum eis regem esse daturum (10,17-19); sorte missa designatur Saul, qui a populo rex salutatur (10,20-24). Quibus peractis lex regni a Samuele describitur (10,25), at integer populus Sauli non adhaesit (10,17-27).

β.) Brevi autem post novus rex, quum Ammonitas terram invadentes profligasset (11,1-11), a toto populo in Galgala rex approbatur (11,12-15).

c.) Samuel abdicat munus iudicarium (12,1-25). — Novo igitur rege approbato Samuel coram populo muneris sui gesti rationes reddidit (12,1-5), fervida oratione Israelitas exhortatus, ut Domino adhaererent (12,6-17) pollicitusque se in posterum quoque eorum curam habiturum simul populo et regi peccaturis interitum praedixit (12,18-25).

3. *Saul primis suis rebus feliciter gestis ob duplicem inobedientiam a Deo reiicitur* (13,1-15,35).

a.) Prior Saulis inobedientia reiectionisque eius praedictio (13,1-14). — Philisthaeis post cladem a Ionathae filio Saulis acceptam (13,1-4) magno cum exercitu Palaestinam invadentibus Saul Israelitas in Galgala convocat (13,5-7). Quoniam vero copiae convocatae ob hostium timorem sese dispergere coeperunt, Domini praecepto (10,8) spreto et Samuele non expectato holocaustum offert; quapropter ei ab adveniente Samuele iam nunc reiectio domus eius annuntiat (13,8-14).

b.) Dei beneficiis ad poenitentiam non adducitur (13,15-14,52).

α.) Magnum beneficium in bello philisthaeo (13,15-14,46). — Quamquam Israelitis arma deerant (13,15-23), bellum philisthaeum feliciter est gestum. Ionathae enim virtute hostes caeduntur (14,1-23); inconsiderato autem Saulis voto vita Ionathae magno periculo exponitur, sed populi precibus salvatur (14,24-46).

β.) Alia quoque bella Saul confirmato regno feliciter gessit et numerosa erat eius posteritas (14,47-52), ut de regno in sua domo continuando bene sperare posset.

c.) Ob novam mandati divini violationem Saul ipse quoque reiicitur (15,1-35).

α.) Deus per Samuelem mandat Sauli ut Amalecitas omnes deleat (15,1-3).

β.) Feliciter quidem rem gerit Saul, sed optima quaeque Amalecitarum sibi reservat (15,4-9).

γ.) Quare Samuel ei reiectionem annuntiare iubetur (15,10-35).

II. *In Saulis reiecti locum David a Deo electus et a Samuele privatim unctus multis aemuli sui persecutionibus in fiducia Dei confirmatur et ad regnum praeparatur* (16,1-31,13).

1. *Davidis initia* (16,1-18,9).

- a.) Reiecto Saule Samuel a Deo iussus Davidem ungit regem super Israel (16,1-13);
 - b.) qui paullo post ad Saulem, quem reiectum malus spiritus invaserat, in aulam advocatur, ut citharae pulsu regis animum leniat (16,15-33).
 - c.) Interea novo bello philisthaeo exorto David Goliath vincit (17,1-54), quo facto Ionathae quidem amicitiam, Saulis autem invidiam et odium sibi attrahit (17,55-18,9).
2. *Saul multis insidiis Davidem persequitur* (18,10-27,12).
- a.) Davidis in aula degentis vexationes (18,10-19,17). — Davidem coram se cytharizantem Saul lancea transfigere voluit (18,10-12); praetextu nuptiarum cum filia sua eum magno periculo in bello exposuit (18,13-30); filium et amicos suos ad necem eius provocavit (19,1-7); lancea missa eum interficere conatus est (19,8-10); domi latentem per satellites ad necem quaesivit (19,11-17).
 - b.) Davidis fugitivi pericula (19,18-27,12).
 - α.) Primum fugit David ad Samuelem, apud quem Saul eum frustra quaesivit (19,18-24), atque deinde postquam Jonathan patrem amicumque reconciliare frustra conatus est (20,1-42), ad sacerdotem Achimelech in Nobe (20,43-21,10), indeque ad regem philisthaeum Achis in Geth; a quo non receptus (21,11-16) in terram Iuda reversus est, ut parentes suos regi moabitico commendaret (22,1-5). Eo autem tempore Saul sacerdotes in Nobe occidi iussit, quia Achimelech Davidem receperat (22,6-23).
 - β.) In terra Iuda vagatus David Ceilam liberat et occupat (23,1-6), quo in oppido Saul eum capere frustra conatur (23,7-13). Maiori periculo in deserto Ziph expositus mirabili Dei interventu salvatur (23,14-28). Dum autem Saul Davidem omni modo ad necem quaerit, David eius vitae in spelunca deserti Engaddi parcit, ita ut Saul ipse Davidem magnanimitate eius percussus regno dignum proclamet (24,1-23).
 - γ.) Interea mortuus est Samuel (25,1); David vero cum amicis semper in desertis circumvagari cogitur, ubi ducit Abigail et Achinoam uxores, quum Saul primam eius uxorem Michol alteri tradidisset (25,2-44). Ad pristinum odium reversus Saul secunda vice magnanimitatem Davidis experitur (26,1-25).
 - δ.) Demum David, ut Saulis insidiis se subtrahat, in Philisthaeam sese recipiens Siceleg occupat, quo ex oppido contra Amalecitas aliosque antiquos Israelitarum hostes bellicas expeditiones suscipit (27,1-12).
3. *Saulis interitus in bello philisthaeo, Davidis victoria de Amalecitis* (28,1-31,13).
- a.) Philisthaeis una cum Davide bellum moventibus (28,1. 2.) perterritus Saul, quia a Domino responsum non accipiebat, per pythonissam endoriensem evocat Samuelem mortuum, qui apparens ei mortem propinquam et Israelitarum cladem praedicat (28,3-25).

b.) David a Philistaeis timentibus, ne in proelio contra ipsos sese converteret, cum amicis suis e castris eiectus (29,1-11) oppidum suum Siceleg ab Amalecitis invenit devastatum (30,1-5); a Domino iussus hostes persequitur, caedit, praedam eorum recuperat (30, 6-20), quam inter suos dividit, et ex qua senioribus Iuda dona mittit (30,21-31).

c.) Eodem tempore Philisthaei fugant exercitum Saulis, qui una cum tribus filiis natu maioribus perit (31,1-13).

PARS ALTERA (II. 1,1-20,26) enarrat REGNI AETERNI IN DOMO DAVIDICA FUNDATIONEM ET CONFIRMATIONEM.

I. *Regnum Davidis in Hebron eiusque concertatio cum domo Saulis* (1,1-4,12).

1. *David ungitur rex Iuda* (1,1-2,7).

a.) David de Saulis Ionathaeque morte certior factus (1,1-16) eorum interitum cantico deflet (1,17-27).

b.) A Deo autem iussus in Hebron ascendit ibique rex Iuda publice ungitur (2,1-7).

2. *Bella cum domo Saulis* (2,8-4,12).

a.) Abner, princeps exercitus Saul, quartum Saulis filium Isboseth constituit regem super reliquis tribus (2,8-11), sed tribum Iuda quoque subiicere conatus devincitur ab Ioab, cuius fratrem Araël fugiens occidit (2,12-32).

b.) Exinde exortum est bellum diuturnum, Davide in Hebron sedente et domum suam procreatis filiis fundante (3,1-5), Abnere autem domum Saulis regente (3,6), donec Abner ab Isboseth offensum se reputans (3,7-11) pacem iniret cum Davide (3,12-21) atque a Ioab interficeretur (3,22-30) inscio Davide, qui Abneri mortem amare deflevit (3,31-39).

c.) Paulo post Isboseth quoque occisus est (4,1-8), eius autem interfectores David morte punivit (4,9-12).

II. *Regnum Davidis in Ierusalem fundatur et confirmatur* (5,1-20,26).

1. *Aeterni throni davidici fundatio* (5,1-7,29).

a.) Isboseth interfecto David ab omnibus tribubus rex Israel unctus (5,1-5) in Ierusalem, cuius arcem Iebusaeis eripuerat, regni sedem transtulit (5,6-11) et cognovit « quoniam confirmasset eum Dominus regem super Israel » prole quoque numerosiore a Deo accepta (5,12-16).

b.) Sempiternis autem Israelitarum hostibus Philisthaeis penitus devictis terram sanctam ab eorum incursionibus liberat (5,17-25).

c.) Hac ratione regno pacificato arcam foederis magna cum sollemnitate in arcem Sion transtulit (6,1-23) proposuitque Domino aedificare domum (7,1-3). A quo proposito quidem Deus eum per prophetam Nathan avertit, *sed simul promisit, se ei domum aedificaturum et thronum eius stabiliturum in aeternum* (7,4-16); de qua magnifica promissione David humili precatione Deo gratias egit (7,17-29).

2. *Magnificum regnum Davidis usque ad eius lapsum* (8,1-10,19).

a.) Felicibus bellis a Deo adiutus fines regni sui dilatavit (8,1-14);

- b.) internam regni felicitatem auxit bona administratione (8,15-18),
 - c.) neque in felicitate sua immemor fuit promissionis, quam olim Ionathae fecerat, sed magnanimitatem suam beneficiis Miphiboseth, Ionathae filio, collatis demonstravit (9,1-13).
 - d.) Ad summum vero potestatis fastigium adduxit regnum bellis, quae per Ioab ducem suum contra Ammonitas et Syros feliciter gessit (10,1-19).
3. *Lapsu suo David domum suam maximo periculo obiicit* (11,1-18,32).
- a.) David gravissima peccata committit et de iis poenitentiam agit (11,1-12,31.)
 - α.) David postquam adulterium commisit cum Bethsabee (11,1-5), adulterae maritum occidendum curavit (11,6-25), ipsam autem uxorem duxit (11,26. 27).
 - β.) Quapropter a Deo per prophetam Nathan gravissime increpatus (12,1-12) poenitens veniam quidem accepit, morte autem filii ex adulterio punitus est (12,13-23), veniae vero acceptae pignus ei concessum est nativitate Salomonis et Ioabi victoria de Ammonitis (12,24-31).
 - b.) Attamen infelici duorum filiorum primogenitorum interitu David in domo sua poenas scelerum commissorum luit (13,1-18,32).
 - α.) Primogeniti Ammonis scelus et interitus (13,1-14,33).
Amnon sororem suam Thamar stupravit (13,1-22), quam ob causam ab Absalome Thamaris fratre uterino occisus est (13,23-33). Absalom autem, ut patris iram evitaret, fugit in Gessur (13,34-39) et non nisi post quinque annos Ioabe intercedente in gratiam patris rediit (14,1-33).
 - β.) Secundogeniti Absalomis rebellio et interitus (15,1-18,32).
Patris benignitate abusus Absalom seditionem contra eum praeparavit et movit (15,1-12); qua David urbem relinquere et trans Iordanem fugere coactus (15,13-37) et in fuga convitiis oneratus est (16,1-14).
Interea Absalom Ierusalem occupavit patrique gravissimam iniuriam intulit (16,15-23), sed consilio Chusai, qui ex patris partibus fuit, impeditus est, ne illum statim persequeretur (17,1-23). Postea autem trans Iordanem cum exercitu patrem persecutus devictus est et occisus a Ioab, a Davide autem defletus (17,24-18,32).
4. *Triumphans Ierusalem revertitur David* (19,1-20,26).
- a.) David a tribu Iuda in civitatem reductus benignum se exhibuit erga eos, qui a partibus Absalomis steterant (19,1-41).
 - b.) Reliquae autem tribus ob invidiam contra Iuda a Seba ad seditionem excitatae sunt, quam occiso Seba Ioab repressit (20,1-22).
 - c.) David Ierusalem reversus administrationem regni sui denuo ordinavit (20,23-26).

In EPILOGO (21,1-24,25) nonnulla afferuntur, quibus INTEGRA HISTORIA FUNDATIONIS THRONI AETERNI ILLUSTRATUR ET CONFIRMATUR¹.

1. *Domus Saulis punitur ob patris crimen.* — Quia Saul fidem a Iosua Ga-

baonitis iuratam laeserat, terra triennali fame afflicta est, usque dum Saulis peccatum sex ex eius posteris crucifixi expiassent, quorum ossa David honorifice sepelienda curavit (21,1-14).

2. *Quatuor bella philisthaea* brevissime quidem sed ita enarrantur, ut Deum speciali auxilio Davidi eiusque amicis adstitisse appareat (21,15-22).
3. *Praeclaro cantico petrae* (Ps. 17.) David gratias agit Deo de singulari protectione, qua a Saule et omnibus suis hostibus liberatus est, et de aeterni regni promissione (22,1-51).
4. *In novissimis autem verbis suis* praedicat David magnum et iustum dominatorem, per quem domus davidica in aeternum regnatura sit (23,1-7).
5. *Catalogus heroum Davidis* (23,8-39) iterum est documentum specialis Dei erga Davidem amoris.
6. Clausulam demum libri facit *narratio de pestilentia propter populi censum immissa*, post cuius cessationem David altare extruxit in area Areuna Iebusitae (24,1-25) eo sc. in loco, in quo postea Salomon extruxit templum.

1. Sine ullo ordine sex hae pericopae velut membra disiecta operi terminato interdum creduntur adiectae; attamen rem attentius consideranti patet, eas non tantum eximia quadam arte inter se esse connexas sed etiam aptissimum constituere epilogum. Etenim totum opus in eo versatur, ut aeterni throni in domo davidica foundationem describat, ideoque illud quoque ostendit, quomodo David Deo sese acceptum reddiderit; quapropter eius fiduciam in Deum, eius zelum in promovendo cultu divino, eius obedientiam erga divina mandata, eius promptitudinem ad poenitentiam peccati cogniti agendam enarrat. Iam vero in Dei amore erga Davidem celebrando et in virtutibus Davidis ipsius enarrandis omnes sex versantur pericopae. Evidens est in duobus carminibus, quae medium epilogum occupant eiusque ut ita dicamus centrum constituunt, thema libri sublimi modo enuntiari : Deum illos adiuvere, qui in ipso fiduciam suam collocaverint, expertus est David in tota sua vita ab omnibus hostibus divinitus liberatus et promissionem throni in domo sua perduraturi adeptus; haec est summa prioris cantici (22,1-51); alterum autem prophetice praevidet magnum dominatorem Messiam, in qua haec aeterni throni promissio perfectam impletionem sit inventura (23,1-7). Iam tertia haec et quarta pericopae, quae nucleum constituunt epilogi, quatuor aliis ita includuntur et circumdantur, ut secunda correspondeat quintae, et prima sextae. Argumento enim suo intime cohaerent philisthaea bella (21,15-22) et catalogus heroum (23,8-39), siquidem utraque pericope ostendit, quomodo Deus magnis illis viris suscitatis Davidem ab omnibus eius hostibus liberaverit. Eadem ratione argumento suo vicinae sunt prima et sexta; utraque agit de poena propter peccatum divinitus inflicta : quia Saul ipse peccati sui poenitentiam non egerat, domus eius periit (21,1-15); David poenitentiam peccati sui agens veniam invenit et sibi domuique suae Deum reconciliavit (24,1-25). Eadem igitur oppositio, quae in toto libro inter Saulem ob inobedientiam reiectum et Davidem ob obedientiam assumtum conspicitur, etiam epilogum ad unitatem redigit. At eximia quoque ars in pericoparum epilogi dispositione cernitur. Duae enim primae tertiam et quartam praeparant, quibus summum beneficium Davidi collatum celebratur, duae vero ultimae easdem confirmant; in prima et sexta virtutes indicantur, quibus David se dignum reddidit divinis beneficiis, et in secunda et quinta describuntur minora be-

neficia, quibus bene usus ad summa adduci meruit. Mirum, quod *Cornill* (Einl. p. 105), licet hunc nexum agnoscat, eas temere coagulatas dicat.

84. — Ex iis, quae de operis argumento et divisione diximus, diiudicandum iam est, quis **PRIMARIUS FINIS** auctoris fuerit. Atque praeprimis id videtur esse manifestum, vehementer illos errare, qui in libris Samuel integram ultimarum Iudicum et primorum Regum historiam aut Samuelis, Saulis, Davidis biographias quaerunt. Quas si tradere voluisset, tot res non omisisset auctor, quae, ut completam et distinctam aetatis illius imaginem nobis efformemus, scitu prorsus sunt necessariae. Quis enim ea, quae de Samuele, Saule ipsoque Davide opus nostrum tradit, ita inter se connectet, ut aliqua cum certitudine eorum vitam narret? De Samuelis nativitate fuse agitur, publicae eius vitae paucissima referuntur; Saulis primus cum Samuele congressus fuse iterum describitur, fuse quoque nonnulla, quae contra Davidem egit, atque unum alterumve proelium in bello philisthaeo narrantur, reliqua vix attinguntur. Ne id quidem ex nostro opere colligimus, quot annos Samuel iudicaverit, Saul regnaverit, neque magis quis sit ordo chronologicus rerum sive ab illis sive a Davide gestarum. Neque fontes, ex quibus accuratam scientiam historiae virorum illorum hauriret, auctori defuisse dicere licet; optimos enim et ditissimos fontes ei praesto fuisse, totus liber clare docet, quippe in quo tot minutae res accuratissime describantur¹. Itaque pro certo asserere non dubitamus, auctorem neque *mere* historicum finem prosequi neque solam curiositatem quandam vanam pascere voluisse.

At illos quoque a vero aberrare certum est, qui omni fere historico fine negato in opere nostro vix aliud quam collectionem rerum vident, quibus ad virtutem sectandam incitemur. Quibus merito accensetur *Goldhagen*, cui si credimus, « scopus sacri historici sive potius Spiritus sancti scriptorem regentis neutiquam eo tendit, ut expleat rerum apud Iudaeos eorumque reges gestarum narratione curiositatem lectorum, sed ut nos instruat et ad virtutem incitet relatione eorum, quae Deum ostendunt supremum esse rerum omnium Dominum, qui pro arbitrio voluntatis ac sapientiae suae cuncta moderatur ipsaque hominum vitia et pessimos conatus iustissimorum suorum consiliorum executioni facit inservire. Exhibet ea in historia Deum semper iustum, sanctum, omnipotentem, calamitatibus populi sui commotum, misericordem et nunquam non ad veniam impertiendam promptum, ubi scilicet vera scelerum poenitentia ducti ad eum confugerint. Repraesentat simul eundem ut magnificum virtutis remuneratorem, fortissimum innocentiae protectorem, vindicem criminum severissimum. Passim indicat, unicam felicitatis, cuius desiderio tene-

mur, consequendae viam in humili ad Deum subiectione perfectaue ad omnem eius voluntatem obedientia positam esse »². Quae omnia verissime et optime dicta evidenter demonstrant, magnam utilitatem omnes ex hoc opere posse haurire, at auctoris finem scopumque non definiunt.

Toto igitur operis argumento totaque eius indole consideratis historicum quidem egisse nostrum auctorem apparet; verum eadem ratione qua librorum praecedentium auctores, *sacrum* historicum egit, qui de rebus humanis eatenus dumtaxat loquitur, quatenus ad salutis oeconomiam pertinent, atque altiore semper finem persequitur. Quis autem hic finis fuerit, satis facile cognoscemus, si eius opus cum praecedentibus comparaverimus. Libri Iosue, uti vidimus, auctor id maxime sibi proposuit, ut fidelitate, quam Deus in terra promissa danda et distribuenda manifestavit, demonstrata et in memoriam revocata Israelitas exhortaretur, ut ipsi similem fidelitatem in foedere observando manifestarent (53). Alia autem via Samuel in suo libro Iudicum et Ruth incedens divinam iustitiam populo suo ob oculos posuerat, ut continuo esset memor, integram suam felicitatem a foedere observato pendere, foederis autem violatione omnia adversa adduci (68). Iam vero liber noster ad priorem propius, quam ad alterum accedere videtur, illumque etiam in fidelitate divina commendanda praecipue versari arbitramur. Etenim usque ad Samuelis aetatem Deus continuis populi sui defectionibus impeditus nondum omnes suas promissiones implere potuerat: filii patriarcharum in magnum populum excreverant, in terram illis promissam ingressi eius partem occupaverant, tribus singulae illa adeptae erant territoria, quae Iacob prophetice iis assignaverat; verum maxima benedictio a Iacob praedicta ubinam erat?

« *Iuda*, te laudabunt fratres tui; manus tua in cervicibus inimicorum tuorum; adorabunt te filii patris tui. Catulus leonis Iuda; ad praedam (rectius: a praeda), fili mi, ascendisti (vel: ex praeda crevisti); requiescens accubuisti ut leo et quasi leaena, quis suscitabit eum? *Non auferetur sceptrum de Iuda* et dux de femore eius, donec veniat qui mittendus est et ipse erit exspectatio gentium (rectius: donec veniat is, cui repositum est [sceptrum] et ei erit obedientia gentium) »³. Magnificum hoc est vaticinium messianicum: Messiam regem ex tribu Iuda oriundum imperaturum esse omnibus gentibus praedixit Iacob, sed simul tribui Iuda usque ad Messiae adventum splendidam sortem promisit: primatum inter reliquas tribus, victorias gloriosas de hostibus praedamque amplissimam, sceptrum demum Messiae transmittendum atque hac ratione sempiterno duraturum. Ubinam promissionis illius impletio? Iuda peregrinationis quidem

agmen duxerat in deserto, in terrae distributione primam sortem obtinuerat, post Iosuae mortem in debellandis Chananaeis et in tribu Benjamin punienda praeierat reliquis tribubus⁴; ab eo autem tempore fere disparuerat nec eius nomen in libro Iudicum amplius apparet, nisi ubi tribus ignava Samsonem vinctum Philisthaeis tradidit⁵. Itaque magnifica illa promissio a Deo quasi oblivioni tradita esse videbatur. At fidelem esse Dominum in omnibus suis promissionibus nostrum opus denuo demonstrat. Ultima particula libri Iudicum et Ruth est genealogia Phares, filii Iuda, et ultimum genealogiae nomen, quo integer liber terminatur, est nomen Davidis. Quae conscribens Samuel quodam modo innuit, tempus tandem advenisse, quo splendida promissio Iudae facta impletionem suam sit inventura. Praeparandus autem erat populus, ut dignus fieret, qui sceptro aeterno regeretur; edocendus erat, promissum sceptrum non posse a rege qualicumque initium suum habere, sed ab illo solo rege, qui sit, « secundum cor Dei », atque Iudae tunc tandem filium illum datum iri, cui fratres omnes, i. e. reliquae tribus, honorem et obedientiam essent praestituri, cuius manus fortis subiectura esset omnes hostes in circuitu, qui quasi leo praeda onustus ex omnibus bellicis suis expeditionibus esset reversurus et regno suo fines patriarchis iam promissos « a flumine Aegypti usque ad magnum Euphratem » esset daturus, qui demum sceptrum aeternum esset accepturus, illud videlicet quod maiori suo filio, Messiam dico, erat transmissurus.

Id igitur sibi praecipuum proposuit auctor, ut divinam fidelitatem demonstraret in throni aeterni tribui Iudae promissi foundatione et confirmatione. *Hinc David, primus rex ex tribu Iuda divinitus vocatus, praeparatus, in thronum elevatus et in eodem confirmatus est thema libri*; de eo enim non tantum maior prioris libri pars (I. 16-31) et integer secundus liber diserte agunt, sed ad eum illa quoque pertinent, quae in principio operis (I. 1-15) de Samuele et Saule traduntur; de priore enim agitur, quia per illius ministerium Deus thronum illum fundare voluit, de altero autem, ut ex oppositione inter Saulem et Davidem clarius appareat, quidnam Davidem Domino reddiderit acceptum. *Hinc cardo totius operis est in aeterni throni promissione Davidi facta* : « Praedicitque tibi Dominus, quod domum faciet tibi Dominus. Quumque completi fuerint dies tui et dormieris cum patribus tuis, suscitabit semen tuum post te, quod egredietur de utero tuo, et firmabo regnum eius. Ipse aedificabit domum nomini mei, et stabiliam thronum regni eius in aeternum... Et fidelis erit domus tua et regnum tuum usque in aeternum ante faciem tuam, et thronus tuus erit firmus iugiter ». *Hinc in operis exordio hanc aeterni throni promissionem iam innuit Anna Samuelis mater, quum Domino gratias*

agens in Spiritu praevidit « Dominum daturum imperium regi suo et sublimaturum cornu Christi sui ». Immo eodem modo, quo S. Lucas annuntiationem et nativitatem Ioannis B. fuse narrat, quia « praecessurus erat ante faciem Domini parare vias eius », etiam auctor noster de nativitate Samuelis fuse agit, quia ipse quoque praeparare debuit vias Davidis, typi Messiae. *Hinc iterum epilogus totus versatur in throni aeterni fundatione.* In novissimis enim suis verbis David magnam illum regem futurum celebrans, qui thronum suum aliquando sit occupaturus, « Dominatorem hominum (מֹשֶׁל בְּאֲדָם i. e. Dominatorem integri generis humani, Dominum « cui erit obedientia gentium »), iustum (κατ' ἐξοχήν), Dominatorem in timore Dei, qui sicut lux aurorae futurus sit oriente sole, et sicut tempus matutinum absque nubibus et sicut pluvia producturus herbam de terra », admirabundus exclamat: « Annon tanta est domus mea apud Dominum, ut pactum aeternum inierit mecum, firmum in omnibus atque munitum »⁶? Hoc autem fine ad pulcherrimam unitatem redigitur universum opus, quandoquidem omnia, quae narrantur, concurrunt, ut fidelitatem Domini in magna hac promissione implenda demonstrent.

1. De fontibus, quibus usus est auctor, infra dicemus 92. p. 271 sqq.

2. *Goldhagen* Introductio II. p. 103 sq.

3. *Gen.* 49,8-11. Praefrendam in ultimo versu censemus lectionem מְשִׁלָּה, quam secuti sunt Alex. et Onkelos.

4. *Num.* 2,3. 9; 10,13 etc.; *Ios.* 14,6 sqq.; *Iudic.* 1,1 sqq.; 20,18.

5. *Iudic.* 15,9 sqq. — Othniel, primus Iudex, pertinebat quidem ad tribum Iuda, sed utpote Cenezaeus (*Iudic.* 1,13; 3,9. 11; cfr *Ios.* 14,6; *Num.* 32,12; *Genes.* 15,9) ex posteris Iudae non videtur fuisse. — Num Abesan Iudex Bethlehemitae ex tribu Iuda fuerit, incertissimum est (Cfr *supra* 67. n. 3. p. 207)

6. 2 *Reg.* 7,11-16; 1 *Reg.* 2,10; 2 *Reg.* 23,3-5. De quorum textuum interpretatione cfr *de Hummelauer* Comment. in libros Samuel p. 319 sqq. 44 sqq. 430 sqq. De fine operis *integri* non multum dissentit *de Hummelauer* l. c. p. 21; tria enim opera, ex quibus integrum constare putat, censet « in unicum librum coaluisse, non casu sed consilio, ut unam nobis exhibeant *Historiam instituti primum apud Hebraeos regni* ».

85. — Attamen alterum quoque finem secundarium, qui cum primario intime est connexus, auctori praeluxisse libentissime concedimus. Vix enim quemquam fugiet, opinor, in opere nostro duorum primorum regum, quos Samuel a Deo iussus unxerat, res gestas ita enarrari, ut ex earum oppositione, qualem regem Deus populo suo praeesse velit, primo aspectu appareat. Saul ab initio quidem, quamdiu a Domino per prophetam duci se sinit, omnia feliciter peragit; quamprimum vero prophetae monita transgressus inconsulto Deo res gerere vult, immo diserta monita divina spernit vanisque excusationibus inobe-

dientiam suam tegere conatur, a Deo plane derelinquitur et reicitur, rempublicam summo discrimini obiicit, se ipsum domumque suam perdit. Contra David, vir « secundum cor Dei », multis longisque aemuli sui persecutionibus non fractus sed eruditus, non agit nisi Deo consulto, voluntati divinae per prophetas manifestatae semper obsequitur, et quum ipse quoque a concupiscentia et vana gloria abreptus in gravia peccata esset lapsus, prophetam vanis excusationibus fallere non conatur, sed humilis poenas per eum annuntiatas suscipit, atque hac ratione dignum se exhibet magna aeterni throni promissione et divinitus adiutus regnum suum ad potestatis fastigium adducit domuique suae aeternum thronum acquirit. In Saulis igitur et Davidis historia regibus omnibus israeliticis speculum quoddam proponitur, ut se ipsi cum illis comparantes, quomodo sese debeant gerere, ad discant. Quam apte vero duplex hic libri finis temporis conveniat, quo illum conscriptum esse censemus ex infra (91) dicendis apparebit¹.

Antequam autem quaestionem hanc terminemus, pauca addere liceat, quibus clarius innotescet, quanta sit operis nostri utilitas. Samuelis enim aetate in republica israelitica duplicem factam esse mutationem nos docet, politicam alteram et alteram religiosam, quae ambae et in theocratia ipsa et in eius typica significatione gravissimi sunt momenti. Politicam iam innuimus; ab eo enim tempore Deus non amplius, quemadmodum antea, per viros immediate et extraordinario modo a se electos et vocatos (Moysen, Iosue, Iudices) populum suum regebat, sed per reges haereditarios, quos non iam ipse immediate dirigebat, sed quibus per prophetas voluntatem suam manifestabat. Quapropter etiam ab illo tempore, quo populus sibi ipse regem constitui postulaverat, prosperam et adversam reipublicae israeliticae fortunam a regum maxime, qui populum quodam modo repraesentabant, obedientia vel inobedientia pendere videmus; in Saulis igitur propter inobedientiam reprobati et in Davidis propter obedientiam exaltati historia velut praeformata et adumbrata sunt regum subsequentium atque totius reipublicae fata. Ad prophetas vero quod attinet, certum quidem videtur esse, inde a Moysis tempore Israelitis nunquam defuisse viros a Deo illustratos, quos in necessitatibus suis consulere potuerunt; illos enim se populo suo daturum promiserat Deus, ne ad ethnicorum augures et vates sese converterent². Munere suo tamen potius velut personae privatae primis temporibus functi sunt prophetae, quamdiu populus per duces immediate a Deo vocatos regebatur, atque in vita publica admodum raro apparent³. Post Samuelem vero, qui non tantum velut iudex, sed etiam velut propheta Domini fidelis integro populo a Dan usque ad Bersabee innotuit et ardentibus suis concionibus filios Israel ad fidelem foederis observationem revocavit, multo

maior esse coepit prophetarum auctoritas, quippe qui ex eo tempore non solis privatorum quaestionibus de rebus quotidianis responderent, sed maxime publicas totius reipublicae res gererent, velut Dei ad reges legati. Quemadmodum enim Samuel Sauli Dei voluntatem manifestare iussus est et in Saulis reiecti locum Davidem suffecit, qui a Saule persecutore ad eum refugium quaesivit, post eius vero mortem Nathan et Gad prophetae Davidi promissiones et minas et poenas divinas annuntiarunt, ita ab eo tempore semper prophetas videmus internuntiorum divinorum munere fungentes, quibus Dominus voluntatem suam rebus revelavit⁴.

Nostri quidem muneris non est, typicam duplicis istius mutationis significationem fusius persequi; paucis autem eam innuere nobis licebit. Christi *sacerdotis* munus praefiguratum iam erat aaronitico sacerdotio, omnibusque illis sacrificiis tam fuse in Pentateucho enumeratis et descriptis unum illud sacrificium ad totius mundi peccata redimenda in cruce offerendum et incruento modo usque ad mundi finem continuandum iam erat repraesentatum. At Christus a Iacobo praedictus erat *rex*, a Moyse *propheta*, duplicis vero huius muneris figurae clarae et perfectae ante Samuelis aetatem nondum erant propositae, Moysen ipsum si exceperis. Verum in Samuele prophetisque, qui eum secuti sunt, typus clarissimus et perfectissimus proponitur illius auctoritatis, quam Iesus Christus, prophetarum caput, quum in terris vivens per se ipsum, tum in coelis gloriose regnans per suum in terris vicarium exercere voluit. Atque sicut David, rex « secundum cor Dei », gentes vicinas sibi subiecit et a flumine Aegypti usque ad magnum Euphratem regnum suum extendens promissiones patriarchis factas implere coepit, ita Iesus Christus, « Dominator hominum » accepit « gentes haereditatem suam et possessionem suam terminos terrae ». Sed haec sufficiat innuisse, ne in alienam messem falcem misisse videamur.

1. Secundum *de Hummelauer* (l. c. p. 21) « satis probabile est, librum Samuelis a Nathan collectum esse eo fine, ut educationi pueri Salomonis inserviret ». De tempore quidem scripti operis non plane consentimus; optime autem monet, « librum Samuelis regum educationi esse aptissimum »; nam, uti animadvertit *Corn. a Lapide*: « Inde clare intelligent principes, fundamentum regni et politicae totiusque prosperitatis in vera religione et iustitia collocandum, extra hoc nihil christiano principi fore firmum aut tranquillum ».

2. *Deut.* 18,14 sqq.; 1 *Reg.* 9,3 sqq.; 3 *Reg.* 14,1 sqq.; 4 *Reg.* 1,3. Cfr *Orig.* in *Cels.* I. 36 (M. 11,729).

3. Propheta, qui de rebus publicis egerit, ante Samuelis aetatem non commemoratur nisi Iudic. 6,8 (et 1 *Reg.* 2,27); Moyses quidem, Iosue, Debbora et in genere Iudices omnes prophetis adnumerari possunt ac debent, sed aliud fuit eorum munus, quam illud iuniorum prophetarum, de quo agitur.

4. De politica prophetarum actione *infra* Dissert. III. § § 1. 2. recurret sermo.

§ 20. — *De librorum Samuel origine.*

86. — Quoniam ab interpretibus alexandrinis libri Samuel cum ll. (3. 4) Regum ita sunt coniuncti, ut unum opus efficere videantur, cum antiquioribus interpretibus etiam moderni nonnulli unum quatuor librorum esse auctorem opinati sunt¹. At duo opera, quae Iudaei palaestinienses semper distinxerunt (*supra* 81), pro uno parum recte habentur.

Evidentissime id imprimis elucet ex utriusque operis diverso narrandi modo. Duorum enim posteriorum librorum auctor brevem plerumque rerum a singulis regibus gestarum conspectum exhibet lectoresque ad fontes, quibus ipse usus est, remittit ut uberiora ex illis hauriant². In nostro autem opere non tantum omnes eiusmodi citationes desiderantur³, sed res gestae Samuelis, Saulis, Davidis illae, quas recepit, tam fuse plerumque narrantur, ut eorum biographias interdum legere tibi videaris. — In posterioribus libris chronologiae ratio satis diligens habetur, siquidem singulorum regum aetas, qua regnare coeperunt, et regni duratio nunquam omittitur; in libris Samuel autem chronologicus ordo ita negligitur, ut nec quot annis Samuel et Saul regni gubernacula tenuerint, cum aliqua verisimilitudine ex illis definiatur, nec Davidis res gestae secundum temporis rationem cum certitudine distribuuntur. — Porro librorum 3. 4 Regum auctor de singulis regibus eorumque agendi modo *suum* iudicium exprimere laudesque et vituperia distribuere solet; interdum quoque unde eventus sint exorti et quomodo cohaereant demonstrat⁴; priorum vero librorum auctor *suum* iudicium vix unquam indicat, sed aut aliorum iudicia historice refert aut lectoribus iudicium relinquit. — Quibus demum adde in duobus prioribus libris linguam hebraicam esse puriorem, quam in posterioribus, in quibus haud infrequentes inveniuntur chaldaismi.

Neque minus priores duos libros a duobus sequentibus seiungendos esse deprehendemus, si ad tempus, quo exorti sunt, animos advertimus. Dubitari enim non licet, quin ll. (3. 4) Regum, qui historiam israeliticam usque ad 37. annum exsilii regis lechoniae perducunt, ante medium exsilium non sint terminati, etsi non improbabiler ante destructionem urbis et templi hierosolymitani dicantur inchoati⁵. At 1. 2 Samuel nullum omnino exsilii vestigium exhibent, quin etiam regnum Iuda perdurare supponunt, atque omnia suadent, ut eos brevi post reipublicae israeliticae scissionem conscriptos esse dicamus (*infra* 91).

Contra hanc sententiam, quae duos priores libros opus completum et a duobus sequentibus prorsus distinctum esse tenet, id unum cum

aliqua veritatis specie obiectum est, quod apta clausula carere videantur, quoniam mortem Davidis non narrent⁶. Haec videtur fuisse causa, qua permoti antiquitus iam Lucianus M., Diodorus Tars., S. Chrysostomus, Theodoretus aliique ea, quae in principio 3 Reg. libri de morte Davidis leguntur, ad secundum librum traxerunt atque tertium a 3 Reg. 2,12 inchoarunt⁷. At obiectio erronee supponit auctorem nostrum integras Samuelis, Saulis, Davidis biographias aut integram davidici regni historiam tradere voluisse. Aliud autem sibi proposuisse auctorem ostendimus; ad foundationem vero et confirmationem throni aeterni in davidica domo mors Davidis nullatenus pertinet. Aptissime enim narrationi suae finem imposuit auctor illo momento, quo David devictis Absalomis et Sebae rebellionibus in urbem regiam reversus thronum suum vidit confirmatum et novis nominatis magistratibus regnum suum denuo constituit (2 Reg. 20,23-26). Capita autem, quae sequuntur, operis esse epilogum eximia cum arte compositum *supra* (83. n. 1 p. 249 sq.) ostendimus. Sua ergo apta clausula libri Samuel non carent; immo quemadmodum liber Iudicum et Ruth addita Davidis genealogia aeterni throni foundationem quodam modo indigitat, ita quoque operis nostri clausula narrato sacrificio in area Areuna, in qua templum erat aedificandum, sequens opus certo quodam modo praeparat.

1. *Iahn* Einleitung II. p. 232 sqq.; *Movers* Krit. Unters. über die bibl. Chronik. p. 4; *Herbst* Einleitung II. p. 139 sqq. (sed cfr quae *Wette* introductionis illius editor contra hanc sententiam disputat p. 142 sqq.) etc.

2. 3 Reg. 11,41; 14,19. 29; 15,7. 13 etc. Cfr *infra* 100 de fontibus II. Reg. p. 295 sqq.

3. Semel dumtaxat allegatur « liber Iustorum » (2 Reg. 1,18; cfr *Ios.* 10,13 et *supra* 61. 2. p. 194), in quo scriptum sit « canticum arcus ». At dum in II. 3. 4 Reg. lector ad illos fontes remittitur, ut plura ipse ex iis hauriat, in nostro libro integrum illud canticum transcribitur. Diversus igitur est modus, quo fontes adhibentur.

4. 3 Reg. 11,1 sqq.; 13,33. 34; 15,3 sqq. etc.; — 4 Reg. 17,6-23 etc.

5. 4 Reg. 25,27. Cfr *infra* 99 p. 293 sqq. de tempore, quo scripti sint II. 3. 4 Reg.

6. Cfr *Herbst*. l. c. p. 140; *Iahn* l. c. p. 232.

7. In codicibus nonnullis graecis in fine 2 Reg. legitur hoc scholion: « In Hexaplis et in accuratioribus exemplaribus 2 Regnorum liber desinit in narrationem de plaga populi et in emtionem arae Ornae; 3 Regnorum autem liber inchoatur ab historia de Abisag Sunamitide et de Adonia eiusque tyrannide. Sed *Diodorus* secundo libro Regnorum haec quoque adiungit usque ad mortem Davidis, similiterque *Theodoretus* » (*Field* Hexapla Orig. I. p. 588; *Montfaucon* Hexapla. M. 16,146). Teste *Field* (l. c.) cum *Diodoro* et *Theodoreto* faciunt codd. 19. 82. 93. 108. 245., qui librum tertium a 3 Reg. 2,12 incipiunt; sed hi codices sunt illi, qui *Luciani M.* recensionem versionis alexandrinae exhibere creduntur (cfr *Intr. gener.* Ed. 2. n. 133 p. 368; quare *Lagarde* (Librorum V. T. canonicorum pars prior graece. Göttingae 1883. p. 325) eadem ratione libros dividit, quum *Lucianeam* recensionem restituere vellet. Graeca exemplaria operum *Theodreti* sex priores eius quaestiones in 3 Reg. trahunt ad 2 Reg. (Cfr notam editoris opp. *Theodoret.* post qu. 6. M. 80,673). *S. Chrysostomi* sententiam expressam habes in eius *Synopsi* S. S. (M. 56,349).

87. — Iure igitur nostro duos priores libros Regum a duobus sequentibus velut opus completum separamus; sed quisnam eius est auctor? In *Thalmude* quidem « Samuel librum suum (i. e. librum eius nomine insignitum) scripsisse » asseritur, atque *S. Gregorius M.* quoque « hic liber, inquit, primus et secundus ad hoc prophetae *Samueli* adscribitur, ut *ex auctoris titulo* sentiatur historia, quam scribit, non tam historia esse quam prophetia »¹. Quam sententiam erroneam esse demonstratione non indiget, quia Samuel satis diu antequam David thronum ascendit vitam suam finiverat. Itaque antiqui rabbini thalmudicam sententiam eo sensu esse intelligendam docebant, quod Samuel res suo tempore gestas conscripserit, reliquae autem partes prophetis Gad et Nathan debeantur; pro argumento autem ad 1 *Paral.* 29,29 provocant, quo in loco « gesta Davidis prima et novissima in libro Samuelis Videntis et in libro Nathan prophetae et in volumine Gad Videntis scripta esse » dicantur. Quam opinionem multi interpretes christiani adoptavere. « Primum Regum librum, inquit *Corn. a Lapide*, scripsit Samuel propheta usque ad mortem suam, quae recensetur 1 *Reg.* 25,1. Ita censent *S. Gregorius, Theodoretus, Procopius, Eucherius, Hugo, Lyranus, Abulensis, Caietanus, Vatablus, Serarius* et alii passim. Mortem vero Samuelis et gesta post eam usque ad finem libri secundi scripsit David, ait *S. Isidorus*, aut potius Nathan et Gad prophetae, qui Davidi erant a secretis et commentariis, ut scilicet eius acta per singulos dies quasi diaria et chronica conscriberent, uti diserte dicitur 1 *Paral.* 29,29. Ita censet *Bellarminus* et *Sixtus Senensis*, licet *Abulensis* eos ab *Isaia* vel *Ieremia* conscriptos putet, eo quod 1 *Reg.* 27,6 *Siceleg* dicitur facta regum Iuda usque in diem praesentem; hoc enim non videtur dixisse David, sed aliquis eo posterior, ut *Isaias* vel *Ieremias*. Verum haec particula libro iam composito addi potuit ab *Isaia* vel *Ieremia*, uti similia addita sunt in *Pentateucho, Iosue, Iudicum* et aliis libris. » Haec ille atque *Sanctius* simili modo asserit : « Est communis omnium fere sententia, a Samuele scriptum esse librum primum ad caput usque 25., ubi de illius agitur interitu; ab eo autem loco usque ad finem libri secundi Nathan et Gad Videntes i. e. prophetae, scriptores existimantur. Argumento est illud 1 *Paral.* 29,29 »².

At quamvis communis olim fuerit haec sententia, eam esse erroneam arbitramur, si ita intelligatur, ut trium prophetarum libri mechanico, ut ita dicam, modo in unum volumen sint coniuncti vel potius conglutinati. Hac enim ratione unitas, quae in nostro opere deprehenditur, exoriri non potuit. Eundem quippe in toto libro habemus dicendi narrandique modum, eundem stylum eandemque linguam, intimum quoque perpetuumque rerum omnium nexum, aptissimam immo

artificiosam quandam singularum pericoparum dispositionem, eundem in narrationum delectu finem: quomodo haec explicantur, si tres libri a diversis scriptoribus diverso tempore exarati in unum volumen sint colligati et conglutinati? Id igitur libenter concedimus — neque quidquam aliud asseritur 1 *Paral.* 29,29 — a Samuele Gad Nathan prophetis res gestas Davidis esse conscriptas; at eorum libri auctori nostro pro fontibus dumtaxat fuerunt, ex quibus ea, quae ad suum finem faciebant, magna cum cura selegit omissis multis aliis, quae prophetae illi, si regni diaria scripsisse creduntur, procul dubio etiam literis mandarant³. Quadraginta annis regnavit David, quam plurima bella gessit, quibus regni fines usque ad Euphratem extendit, adiuvantibus prophetis splendidissimum cultum religiosum introduxit, politicam regni sui rationem integram ordinavit, id quod ex variis aulae eius muneribus evidentissime elucet: num omnia haec Nathan et Gad, si erant « a commentariis », memoria non esse digna iudicarunt⁴? Nonne potius dicendus est auctor noster, qui foundationem et confirmationem aeterni throni davidici describere sibi proposuit, omnia illa silentio praetermisisse, quia huic fini non inservierunt? Unum igitur auctorem operis esse statuendum pro certo asserimus, quoniam secus interna operis unitas non explicatur. Sed priusquam ulterius inquiramus, quisnam ille fuerit vel potius quo tempore flourerit, quaestio quaedam nobis est agitanda cum rationalistis.

1. *Baba bathra* fol. 14. — *S. Gregor. M.* in l. 1 Regum exposit. Prooem. 4. (M. 79,40).

2. *Corn. a Lap.* Comment. in ll. Reg. Argum.; *Sanct.* Comment. Proleg. 1.; *Goldhagen* Introd. II. p. 98. etc. — Animadvertas velim a Corn. a Lap. sententias Patrum et interpretum non satis accurate allegari. Verba *S. Gregorii* iam adscripsimus; *Theodoret.* (in ll. Reg. et Paralip. Prol. M. 80,529) suam sententiam de eorum origine sic exprimit: « Perspicuum est unumquemque ex prophetis ea conscripsisse, quae gesta sunt ipsius tempore. Alii autem quidam, quum illa collegissent, ex illis composuerunt opus Regnorum. Et rursus fuerunt alii historiographi, qui ea collegerunt, quae ab istis erant praetermissa et suum opus appellarunt Paralipomena ». Eadem ad verbum fere excerptit *Procop. Gaz.* in 1 Reg. Prooem. (M. 87,1080). Simili modo *Card. Hugo* Ieremiam putat quatuor libros Reg. ex scriptis Samuelis, Davidis, Salomonis et iuniorum prophetarum composuisse etc. Consensus igitur tantus non est, quantus esse asseritur.

3. *Fr. de Hummelauer* (Comm. in libr. Sam. p. 9 sqq.) ad antiquiorum interpretum opinionem prope accedit, si trium prophetarum libros additis nonnullis glossis a propheta Nathan in unum opus apte secundum certum consilium coniunctos esse censet. Qua sententia admissa nonnullae difficultates, quibus rationalistae operis nostri auctoritatem impugnant, facile solvuntur. Sed ea nobis videtur esse integri operis unitas, quae trium diversorum librorum coniunctione exoriri vix potuerit; neque satis intelligimus, qua ratione usus « fastorum David » (l. c. p. 5 sqq.) cum trium librorum coniunctione conciliatur. Quapropter licet sententiam propositam sua probabilitate non carere libentissime concedamus, alteram tamen sequi maluimus, qua unitatem operis melius servari arbitramur.

4. Immo vero prophetas omnia illa in suis commentariis tradidisse, docet Paralipomenon auctor. Undenam enim omnia illa hausit, quae de levitis a Davide in varias classes distributis, de cultu per eum aucto, de magnis thesauris ab eo in futuri templi exstructionem collectis etc. fuisse tradit, nisi ex libris prophetarum, quos velut fontes in narrationis suae fine allegat?

88. — Ab uno quidem viro opus nostrum in hodiernam suam formam esse redactum, « critici » interpretes nobiscum fatentur. At illum fuisse compilatorem tam imperitum insinuant, ut ex diversis fontibus, quibus usus sit, satis multa transumerit, quae inter se parum consentiant aut etiam aperte pugnent, atque facta nonnulla, quae aliquantum mutata in variis fontibus narrata vidit, diversa esse putaverit et velut diversa narraverit. Quibus non contenti monent quoque, compilatorem illum in narrandi modo omnino a fontibus suis dependere, ita ut nonnulla brevissime et obiter tantum attingat, alia diffusissime exponat, atque ipsas clausulas, quas in fontibus suis invenit, inepte in suum librum transtulerit¹. — Quam obiectionem, quae si veritate niteretur, non tantum operis unitatem sed etiam eius auctoritatem destrueret, negligere nobis non licet; arduum vero non est eam refutare, postquam antiquiores iam et moderni interpretes contradictiones illas non esse nisi apparentes plus semel demonstrarunt². Quapropter omnes et singulos textus, quos rationalistis conquirere placuit, examini subiicere opus non est; non pauci enim sunt, in quibus quae difficultas possit inveniri equidem non video. Quid enim difficultatis habet, si seniores senectutem Samuelis et peccata filiorum eius pro rationibus allegant, ob quas regem sibi constitui desiderant (I. 8,5), Samuel autem paullo post de periculo, quod ab Ammonitis imminebat, tamquam de causa ad regem postulandum movente loquatur (I. 12,12)? Aut si Saul a Samuele privatim rex unctus (I. 10,1), atque (publice) coram populo sorte rex designatus (I. 10,21) post victoriam de Ammonitis reportatam ab integro populo rex agnitus esse (I. 11,15) referatur³? Aut si David caput Goliath in civitatem Ierusalem, quam iam a multo tempore possederunt Israelitae, attulisse narratur (I. 17,54), quamvis arcem (montem Sion) Iebusaeis non nisi rex eriperet (II. 5,9)? Aut si David arma Goliath in tentorio suo (i. e. in domo sua paterna) immediate post proelium deposuit (I. 17,54), gladium autem Goliath, quem Domino consecraverat, postea in tabernaculo foederis invenit (I. 21,10)? Haec et alia eiusmodi, quae satis multa conquisiverunt, longiore explicatione non indigent; pauca autem sunt, quae difficultate non omnino carent.

1. Cfr. *Thenius* Die BB. Samuels (1842. p. XV sqq. et passim), *Davidson* Introduction (I. p. 511 sqq.), *de Wette Schrad.* Einl. (p. 337 sqq.), *Bleek Wellh.* Einl. (Ed. 4. p. 206 sqq.), *Wellh.* Prolegom. (p. 256 sqq.), *Bertheau* (Schenkel Bibelleric. V.

p. 164 sqq.), *Reuss* Gesch. d. A. T. (p. 299 sqq.), *König* Einl. (1893. p. 557 sqq.), *Cornill* Einl. (Ed. 3. 1896. p. 97 sqq.).

2. Ex antiquioribus consuli meretur prae ceteris *Sanctius* (Comm. in II. Regum. passim), ex modernis *Wette* Einleith. Char. d. BB. Sam. (Tüb. Quartalschr. 1846. p. 183 sqq.), *Himpel* Ueber Widersprüche u. Quellen der BB. Sam. (I. c. 1874. p. 71 sqq.), *Clair* Les livres des Rois (1875. p. 17 sqq.), *de Hummelauer* Comm. in libr. Sam. (1886. passim). — Ex acatholicis utiliter conferuntur *Keil* Einl. (p. 200 sqq.), *eiusdem* Comm. zu den BB. Sam. (passim), *Erdmann* Die BB. Sam. (p. 8 sqq.) in *Lange's Bibelw.* VI., I. I. *Lias* (in *Lex mosaica* 1894. p. 222 sqq.), *Rupprecht* Des Rätsels Lösung. (II. 1. 1896. p. 273 sqq.).

3. Narratio de primi regis electione (cc. 8-12), quamvis optime inter se cohaereat, miris modis a « criticis » torquetur, ut ex variis relationibus composita esse demonstretur. Moderatus est *Dillmann* (Schenkel Bibellexicon s. v. Saul. V. p. 202 sq.), qui duas quidem relationes distinguit (9,1-10,16 + 10,27^b-11,11. 15 et 8,1-22 + 10,17-27 + 11,12-14 + 12,1 sqq.), sed eas inter se consonare concedit. Unica autem ratio eius satis levis est; scilicet non intelligit, quomodo 11,3-5 nuntii urbis obsessae Iabes non ad Saulem sed ad universos terminos Israel missi dici potuerint, si scriptori ea cognita erant, quae de Saulis publica electione (10,17-27) narrantur. At duplex huius difficultatis solutio in aperto est. Apte enim respondetur, Iabesitas forte ex illis fuisse, qui Saulis electionem agnoscere noluerant (10,27); aptius autem moneatur, sacrum textum non *diserte* quidem *asserere*, sed *tacite innuere* Iabesitas ad Saulem venisse. Cur enim statim in Gabaa Saulis (11,4) venissent, nisi per Saulem se ab « universis terminis Israel » auxilium obtenturos sperassent? Quod autem *absente Saule* legati cum omnibus incolis Gabaa nuntios suos communicant, id profecto difficultatem non creat. Longius alii « critici » progrediuntur; easdem duas, quas *Dillmann*, relationes agnoscit *Wellhausen* (Prolegomena. p. 260-268), sed eas inter se pugnare contendit, idque integris octo paginis tam diffuso et *confuso* modo demonstrare conatur, ut nesciam an se ipse intellexerit; pro argumentis habet nonnulla assecta, quae pro more blasphemis quibusdam et rusticis verbis exornat. *Reuss* (Geschichte des A. T. p. 300) tribus relationibus indiget, quae inter se pugnent, ut nostram narrationem componat; prima habetur c. 8,1-22 et 10,17-27, altera 9,1-10,16, tertia demum 11,1 sqq.; quibusnam in rebus adsit pugna, doctissimus vir indicare dignatus non est. Mirum quod *Thenius* (I. c. p. 58; in I. 14,47) novam quoque relationem, quae cum prioribus pugnet, illis in versibus invenerit, in quibus auctor brevem rerum gestarum Saulis conspectum tradit. Putat enim Saulem victoria sua de Philisthaeis relata regnum occupasse; at errorem hunc evitasset, si S. Hieronymi versionem optimam recepisset, qui vidit verba illa וְשֹׁאֵל לֹכֵד non esse sententiam primariam, sed secundariam, quae tempus indicat, a quo Saul « pugnare per circuitum » coepit: « Et Saul, *confirmato regno super Israel* », coepit etc.

1. Quibus num illud quoque adnumerari oporteat ignoro, quod Samuel « *cunctis diebus vitae suae* » filios Israel *iudicasse* narretur (I. 7,15). Monent scilicet adversarii, Samuelem senescentem in partem muneris filios assumpsisse (I. 8,1) atque munere suo se abdicasse, postquam Saul ab integro populo agnitus est rex (I. 12,1 sqq.). Quam parum enim Samuel supremam auctoritatem deposuerit, quum « poneret filios suos iudices Israel » (8,1), evidentissime ex eo elucet, quod seniores eum adierint precantes, ut sibi constitueret regem (8,5). Neque etiam postquam Saul agnitus est rex, suprema Samuelis auctoritas cessavit; Saul ipse semper eam agnovit, atque David, ut

Saulis persecutioni sese subtraheret, ad Samuelem velut ad superiorem confugit (I. 19,18.). Duplici autem vocabuli *Iudicis* significatione ludere videntur adversarii, si Samuelem munere Iudicis se abdicasse obiciunt. Iudicis munus, quatenus supremam auctoritatem in filios Israel significat, a Deo solo immediate conferebatur et ab eo solo auferebatur, neque magis in hominis potestate erat illud deponere, quam munere prophetico se abdicare. Samuel igitur, postquam « posuit filios suos iudices Israel », et multo magis postquam Saul agnitus est rex ab universo populo, iudicia agere quidem cessavit (I. 12,1 sqq.), sed « Iudex » permansit « cunctis diebus vitae suae » supremam exercens potestatem in Israel.

2. Eiusdem fere generis est altera difficultas : « Et humiliati sunt Philisthiim nec apposuerunt ultra, ut venirent in terminos Israel; et facta est manus Domini super Philisthaeos *cunctis diebus Samuelis* » (I. 7,13). Nihilominus brevi post iterum videmus Philisthaeos in terra Israel (I. 10,5) eosque ita praevalentes, ut filii Israel in arcto positi sese absconderent in speluncis (I. 13,6) neque fabrum ferrarium in tota terra haberent, qui eis arma necessaria fabricaretur (I. 13,19) etc. — Difficultatis solutionem iam innuit *Sanctius* (in I. 7,13) monens illud in Scripturis « non ultra » fieri dici, quod « extraordinario modo fit et extraordinario cum successu ». « Redierunt sane, inquit, Philisthiim tempore Saulis et adhuc vivente Samuele, immo fortasse aliquando Samuele regnante, licet id raro et nullo successu; verum quia post longum tempus et irrita conatu, dicuntur non ultra redisse ». Verba igitur primi hemistichii non sunt premenda, nec ullo modo ultima verba secundi hemistichii (« cunctis diebus Samuelis ») ad primum sunt trahenda. Profecto si « manus Domini facta est super Philisthaeos cunctis diebus Samuelis », Philisthaei « cunctis diebus Samuelis » in terram palaestinensem irrupere illamque sibi subiicere conati sunt; nisi quis ergo inter duo hemistichia eiusdem versus contradictionem invenire voluerit, videtur esse concedendum, Philisthaeos reversos esse. Quapropter sensus integri versus hic est : « Philisthaei clade sibi apud Lapidem adiutorii (Ebeneser) inflicta animos desponderunt nec quamdiu cladis sequelas sentiebant Israelitas aggredi ausi sunt; quoties autem postea, vivente Samuele, reverti voluerunt, manus Dei erat contra eos nec unquam amplius eo modo praevalebant, quo ante istam cladem per quadraginta annos praevaluerant et Israelitas oppresserant ». Si forte terrae partem per certum tempus occuparunt et victoriam quandam obtinuerunt, tamen manus Domini erat contra eos, quia suis victoriis ipsis maiorem sibi attraxerunt cladem⁴.

3. Satis gravis difficultas in conciliandis I. 10,8 cum 11,14 et 13,8 invenitur. In primo enim textu Samuel, postquam Saulem unxit eique tria signa, quibus divinam suam electionem cognosceret, indicavit, eum Galgala descendere ibique septem dies exspectare iubet, donec ipse eo sit venturus. In altero autem Samuel et Saul simul Galgala descendisse dicuntur, atque demum in tertio Saulem in Galgala septem diebus prophetam exspectare videmus. — Quoniam non satis perspexerunt, quomodo haec cohaereant, moderni nonnulli interpretes 10,8 immediate ante 13,8 inserere voluerunt putantes per errorem librarii versiculum istum e loco suo esse remotum, an-

liquiores autem nonnulli (Abulensis, Caietanus etc.) mandatum 10,8 expressum dixerunt fuisse universale, ut quoties res occurreret, quae deliberationem desideraret, Saul in Galgala se conferret et Samuelem arcessitum septem diebus exspectaret⁵. Quibus violentis remediis non indigemus, si attenti totum contextum consideramus. Etenim Saul de divina sua electione eventu trium signorum a Samuele praedictorum certior factus ea agere iussus erat, « quaecumque inventura esset manus eius, quia Dominus adiuturus esset ipsum » (10,7). Quaenam haec sint, statim narrantur; post publicam enim electionem (10,17 sqq.) sese ei obtulit bellum ammoniticum gerendum (11, 1 sqq.), quo feliciter terminato in Galgala ab integro populo rex agnitus est (11,12 sqq.). Attamen quia ob eum praesertim finem rex erat creatus, ut a perpetuis Philisthaeorum incursionibus filios Israel liberaret (9,14), immediate post privatam suam unctionem a Deo per Samuelem audiverat, quid esset agendum imminente philisthaeo bello. In Galgala scilicet, quo in loco Josue Iordane transgresso prima castra posuerat, descendere iussus est, ut ibi Samuelem septem diebus exspectaret et post sacrificia per prophetam oblata a Deo sciscitaretur, quomodo bellum istud esset gerendum (10,10). Quamobrem quamprimum post eius electionem Philisthaei bellum moverunt (13,3), Saul divini mandati memor populum in Galgala ad se advocat (13,4) ibique Samuelem exspectat (13,8) etc. Aptissime ergo omnia cohaerent; mandatum quidem statim post privatam unctionem promulgatum est, urgere autem non incepit nisi bello philisthaeo instante. Iter autem, quod una cum Samuele Saul post Ammonitarum cladem in Galgala suscepit, mandato illo non attingitur. Neve mirum esse tale mandatum dicatur, quod post multum tempus dumtaxat urgere incepit. Saul tam extraordinario modo ad regnum vocatus et de divina sua electione signis extraordinariis certior redditus obedientia sua se hisce privilegiis dignum exhibere debuit : quam ob causam ei statim illud mandatum imponitur, obedientia autem non postulatur, nisi postquam non tantum signis extraordinariis promissis sed etiam auxilio divino contra Ammonitas iam obtento certior redditus est mandatum hoc vere esse *divinum*, ideoque etiam Samuel ad Saul : « Stulte egisti (rectius : *peccasti* נַסְכָּלְתָּ), nec custodisti mandata Domini Dei tui, quae praecepit tibi » (13,13) etc.

4. Gravem quoque difficultatem creare dicuntur I. 16,1-18,5, atque catholici quoque nonnulli in hac narratione duas relationes non satis concinno modo coniunctas esse arbitrantur. Cum quibus, licet eorum sententia nobis parum probetur, non disputamus, sed res nobis est cum rationalistis, qui 17,12-31 et 17,54-18,5 cum reliquis narrationibus aperte pugnare asserunt. Namque a.) ex iis, inquit, quae de Davidis unctione referuntur (16,1-13), lector patrem fratresque eius iam cognovit, nihilominus auctor iterum (17, 12-16) de illis loquitur, quasi eos nondum commemorasset; b.) Saul Davidem, « fortissimum robore et virum bellicosum », fecerat armigerum suum (16, 18. 21), exorto autem bello philisthaeo David ad gregem suum revertitur et casu dumtaxat postea in castra venit (17,17 sqq.); c.) Saul iam ante bellum Davidem eiusque patrem cognovit (16.18-22), at quando David ad pugnam

cum Goliath egrediebatur, nec Saul nec Abner, princeps militum, quidquam de iis scire videntur (17,53-58); d.) ante bellum quoque Saul iam ab Isai petierat, ut Davidem secum retinere posset (16,21. 22), nihilominus post Davidis pugnam iterum narratur, Saul eum secum retinuisse (18,2); e.) inter alia Saul etiam filiam suam illi promiserat, qui Goliath esset devicturus (17,25 sqq.), sed de hac promissione postea non recurrit sermo, et David aliis rebus praeclare gestis filiam Saulis sibi merere debuit (18,17).

Difficultatibus non plane carere nostram pericopen haud fugerat antiquos interpretes atque facili negotio nonnulli nodum sciderunt eiectis versibus 17,12-31 et 17,54-18,5. Ita inter graecos codices duo praestantissimi (B. A) cum paucis aliis. Revera illis omissis aptum et satis concinnum contextum remanere perspicuum est; id unum, si 17,12 sqq. omittuntur, non satis explicatur, quomodo David Saulis armiger cum baculo pera et funda in castris adfuerit. At violentior nec ullo modo probanda est haec difficultatis solutio; paucis enim illis codicibus, quamvis praestantibus, contradicunt cum plerisque graecis exemplaribus textus primigenius et versiones reliquae; Patres quoque graeci, *S. Chrysostomus, Theodoretus, Procopius Gaz.*, versus illos pro genuinis admittunt et *Fl.* Iosephus eos iam in suo codice versionis graecae legit⁶.

Quo effugio relicto interpretes quidam catholici, ut diximus, auctorem versus 17,12-31 et 17,54-8,5 ex alio fonte hausisse coniiciunt atque novam relationem cum priore ita coniunxisse, ut contradictionibus omnibus evitatis nonnulla repeteret, quae magis minusve erant superflua, quia in priore iam contenta⁷. Quam explicationem, dummodo non ab imperito compilatore opus nostrum compositum esse teneat nec eius internam unitatem neget, non repudiamus, sed superfluum eam esse censemus, quia sine eiusmodi ambagibus difficultates directo modo satis superque solvuntur.

Namque quod ad primam attinet, fatemur quidem a nostro narrandi modo abhorre, ut ea, quae paullo antea iam dicta sunt, iterum repetantur; repetitiones autem eadem cum cura et diligentia ab orientalibus scriptoribus non evitari inter omnes constat, atque ex libris nostris sacris satis multa essent eiicienda, si omnia, quae a nonnullis inutiles repetitiones vocantur, essent removenda⁸. Neque exaggerare licet repetitiones illas in nostra pericope. Verum enim praepriis non est, auctorem 17,12 sqq. de Isai filiis-que eius ita esse locutum, ac si eos nondum nominasset; dicens enim יְדִידָה בֶּן-אִישׁ אֶפְרַת־הָהָה מְבִית לָחֶם יְהוּדָה (quod optime interpretatus est S. Hieronymus: « David erat filius viri Ephrataei, de quo supra dictum est, de Bethlehem Iuda ») diserte priorem suam narrationem in lectoris memoriam revocat. Quod si vero nihilominus iterum addit, Isai habuisse octo filios, et tres natu maiores nominat, nihil aliud facit, nisi quod satis frequenter in aliis libris factum esse videmus. Nonne tres filii Noe in quatuor capitibus sese excipientibus *quater* nominantur⁹, ut ne ipsi quidem « critici » sciant, quomodo textus illos inter suos iahvisticos et elohisticos scriptores apte distribuunt. Adde demum auctori non defuisse rationem repetitionis istius. Etsi enim de Davidis familia iam esset locutus, illo tamen temporis momento,

quo David, futurus rex, prima vice coram populo apparet et velut persona publica agere coepit, aptissime iterum eius patrem et fratres nominat. Simili fere modo in Exodo Moysis, cuius nativitas narrata erat, genealogia refertur, quando coram Pharaone causam populi sui agere coepit ⁴⁰.

Nullius prorsus momenti esse id ducimus, quod secundo loco obiicitur, Davidem, quamvis Saulis armiger esset creatus, exorto bello domum ad gregem suum esse reversum (16,21; 17,15). Ioab, dux exercitus davidici, decem armigeros habuisse legitur (2 Reg. 18,15); multo plures procul dubio Sauli praesto erant, quapropter Davidis, qui armorum consuetudinem non habebat (1. 17,39) et a rege, ut coram ipso psalleret, in aula erat retentus (16,23), ministerio in bello non indigebat.

Difficilius autem explicatu est Saulis Abnerique colloquium de Davide Goliathum aggrediente (17,54 sqq.), quod quam plurimas et diversissimas expertum est interpretationes. Sunt qui auctorem in hac pericope ordinem chronologicum non observasse censentes pugnam Davidis et Goliath accidisce dicant, antequam David, ut coram rege psalleret, in aulam advocatus eius armiger esset factus; alii Davidis aspectum mutatum esse volunt, ut Saul eum non amplius recognosceret, sive quia ab eo tempore, quo David coram rege psallere solebat, usque ad pugnae tempus aliquot annos effluxerint, sive quia David ea tunc aetate fuerit, qua vultus lineamenta facilius mutantur; alii provocant ad Saulis a malo daemone agitati statum, ut explicent, quomodo Davidis recordatus non sit etc. Quibus omnibus effugiis non indigemus, si cum *S. Ephraem* attentius Scripturae verba consideraverimus. Davidem enim ipsum Sauli vel Abnero ignotum fuisse nullibi asserit auctor, sed regem interrogasse, *cuius filius* (vel ut recte vertit S. Hieronymus eandem solutionem innuens: *de qua stirpe*) iuvenis esset ⁴⁰. Victori enim praeter divitias suam ipsius filiam se daturum patrisque domum a tributis liberaturum esse promiserat Saul; nihil igitur admirationis habet, quod de iuvenis familia nunc certior fieri desideraverit. Neve obiiciatur Saulem familiam Davidis non ignorasse, siquidem cum eius patre de filio in aula retinendo egerat (16,22); nam patris, quocum per nuntium dumtaxat egerat, nomen facile oblivioni dare potuerat Saul, atque ter repetita interrogatio, cuius sit filius (17,55. 56. 58), satis demonstrat, regem sollicitum fuisse de familia intimius cognoscenda; neque enim obscure innuit textus sacer, regem cum Davide longius hac de re esse collocutum (17,58; 18,1).

Reliquae duae obiectiones iterum satis sunt leves; nam 18,2 non exprimit tunc demum (post pugnam) Davidem in aulam esse receptum, sed ab eo tempore *semper* cum rege esse versatum; antea enim, prout occasio et necessitas postulaverant, in aula aut domi degerat (17,16). De promissionibus autem suis rex non amplius loquitur, quia forte cum tam magnifica promississe poenituit nec filiam suam in pauperem et ignotam familiam collocare voluit; ex Scripturae silentio certissime non demonstratur contradictio. Neque inter 18,2-5 et 18,10 sqq. invenitur pugna qualiscunque; etenim satis longum temporis spatium duo ista facta separat. Devicto Goliath David a rege in castris retentus et factus est praefectus militum (18,5), quo munere fungebatur in toto isto bello; quum vero exercitus bello finito domum re-

verteretur, Saulis invidia excitata est cantico mulierum (18,6 sqq.), atque ab eo tempore non rectis oculis Davidem aspiciens (18,9) eum « tribunum super mille viros » fecit, ut eum a se removeret (18,13), et « coepit eum cavere » (18,15).

5. Etiam I. 19,2 sqq. et 20,2 sqq. inter se pugnare dicuntur, atque c. 20 iterum ex alio fonte esse haustum parumque apte cum praecedentibus conexum. Etenim Jonathan, inquit, qui Davidi patris sui insidias revelavit (19,2), quomodo eas paullo post potuit negare (20,2)? Porro si Saul omnia ea, quae 19,8-24 narrantur, contra Davidem molitus est, patet Davidem non amplius ad regis convivium venire potuisse, id quod tamen velut res, quae fieri debuit, supponitur (20,5. 26). — At errant adversarii, et tantum abest, ut c. 19. et 20. inter se pugnent, ut c. 20 non nisi supposito c. 19. intelligatur. Neque enim patris sui insidias negat Jonathan, sed spem fiduciamque suam exprimit fore, ut David ab inimicis eius non occidatur (20,2); atque simul ad ea respiciens, quae pater ei iuraverat (19,7), illa vero, quae postea acciderant (19,9 sqq.), aut ignorans aut subito et inconsiderato patris furori attribuens, iure asseruit, Davidi a patre suo, quippe qui omnia consilia sua cum ipso communicare solitus esset, nihil in proximo tempore esse timendum (20,2). David autem, utpote Saulis gener unusque ex primis tribunis militum, neomeniorum convivio interesse tenebatur (20,5. 25), illud autem adire noluit, quia experientia edoctus novas insidias inimici sui sibi timebat.

6. Demum contradictionem nonnemo in eo forsitan invenerit, quod II. 21,8 sermo sit de « quinque filiis Michol, quos genuerat Hadrieli filio Berselai Molathitae », quamvis alibi sterilis fuisse asseratur (II. 6,23), nec unquam Hadrielis uxor fuerit, sed Davidis et « Phalti, filii Lais, qui erat de Gallim » (I. 25,44; II. 3,15). — At evidens est, librarium nomini Merob, Saulis filiae, quae « quum deberet dari Davidi, data est Hadrieli Molathitae uxor » (I. 18,19), calami lapsu substituisse nomen Michol⁴⁴.

4. Praeter antiquiores interpretes cfr *Himpel* Tüb. Quartalschr. 1874. p. 76 sqq.; *Clair* in 1 Reg. 7,13 etc. Ex protestanticis modernis textum eadem ratione explicant *Keil*, *Erdmann* etc. — Aliam solutionem indicat *de Hummelauer* l. c. p. 90 sqq.

5. *Naegelsbach* in Herzog P. R. E. Ed. 1. XIII. p. 401. — *Tostat.* in 1 Reg. 10 qu. 11; *Caletan.* in 1 Reg. 13,8 etc. — Genuinam textuum explicationem iam tradit *Sanct.* in 1 Reg. 10,8. — Cfr etiam *Himpel* l. c. p. 82 sqq., *de Hummelauer* Comment. in libr. Samuel p. 115 137. etc.

6. De Codicum lectione cfr *Field* Hexapla Orig. I. p. 516. — *S. Chrysost.* in Gen. hom. 46,3.; Synops. S. S. (M. 54,425; 56,343); *Theodoret.* in 1 Reg. qu. 42. 43. (M. 80,568); *Procop. Gaz.* in 1 Reg. 17 (M. 87,1104). — *Fl. Ioseph.* Antiqu. VI. 9,2.

7. Cfr *Himpel* l. c. (Tüb. Quartalsch. 1874. p. 239.), *de Hummelauer* Comment. p. 13 sq. 183 sq. — Etiam inter Protestantes « orthodoxos » sunt, qui hoc in loco vestigium duorum fontium diversorum vident; cfr *Erdmann* l. c. p. 14 sqq.

8. Cfr ex. gr. quomodo Exod. 25-30 tabernaculum extruendum eiusque vasa prius accurate describantur atque dein c. 35-40, ubi de mandati executione agitur, eadem descriptio recurrit.

9. *Gen.* 5,32; 6,10; 9,18; 10,1.

10. Exod. 6,14 sqq. Cfr *supra* 23 p. 80 sq.

11. S. Ephraem in 1 Reg. 17,54. Opp. syr. I. p. 370. — Varias interpretationes antiquas et modernas afferre longum est nec quidquam iuvat.

89. — Praeter recensitas contradictiones « critici », ut ab imperito compilatore libros Samuel ex variis fontibus coagulatos esse demonstrent, ad eorundem factorum diversas relationes provocant, quas deprehendisse sibi videntur. Auctorem nostrum pro orientalium scriptorum more aliquoties idem factum innuisse aut retulisse iis in casibus, in quibus nostrates a repetitione forte abstinuissent, non diffitemur. Quo spectant duplex mortis Samuelis narratio (I. 25,1 et 28,3), duplex familiae davidicae enumeratio, de qua diximus, paucaeque aliae. Immerito autem eo trahitur duplex principum regni davidici enumeratio (II. 8,16-18 et 20,23-26), quoniam de diverso regni tempore et statu est sermo; atque multo minus eo trahi licet duplicem, quae in nostris libris habetur, occisionis Goliath commemorationem, siquidem alter textus errore librariorum est corruptus¹. At huiusmodi repetitionibus, quas adesse concedimus, quibus autem contra internam operis unitatem quidquam effici negamus, non contenti adversarii nostri etiam similia facta, quae narrantur, identica declarant, atque ob eorum duplicem relationem auctorem ignorantiae imperitaeque compilationis accusant. Praecipuae eorum obiectiones sunt hae.

Bis Saulem in cuneo prophetarum a Spiritu abreptum prophetasse narrat opus nostrum (I. 10,10 sqq.; 19,23. 24); semel dumtaxat id factum esse volunt « critici ». Quomodo autem aliquis duas has relationes, quae tam diversae sunt, ut ne in una quidem re consentiant, de eadem re gesta agere coniecerit, non satis intelligimus. At, inquirunt, in utraque narratione origo proverbii: *Num et Saul inter prophetas?* explicari videtur (« propterea verbum est in proverbium »; « unde et exivit proverbium »), quare de eodem facto agi evidens est. Respondemus sacrum scriptorem cum solo priore facto *originem* proverbii coniungere (עַל־כֵּן הָיְתָה לְמוֹשָׁל « propterea *factum est proverbium* »), in altero autem eum non vidisse nisi proverbii iam cogniti confirmationem (עַל־כֵּן יֹאמְרוּ « *propterea dicunt* »; parum apte enim vertit S. Hier. etiam hoc loco: « unde et exivit proverbium »).

Neque maiore cum iure reprobationem Saulis eadem fere ratione bis narrari obiiciunt (I. 13,13. 14; 15,10 sq.). Post priorem enim inobedientiam, quae aliquo modo excusari potuit, futura *domus* Saulis reiectio praedicatur: « Quod si non fecisses, iam nunc praeparasset Dominus regnum tuum super Israel *in sempiternum*, sed nequaquam regnum tuum *ultra consurget* », sc. quaesivit Dominus iam virum secundum cor suum, qui Saulis futurus esset successor (13,13. 14). Post alteram vero inobedientiam, quae nullam prorsus admisit excusationem, « poenituit Dominum, quod constituisset *Saulem regem* », ideoque Sauli ipsi reiectio annuntiatur: « Pro eo, quod abiecisti sermonem Domini, abiecit *te* Dominus, ne sis rex » (15,10. 22). Quam ob

causam propter priorem reiectionem Saul in suis bellis a Deo non derelinquitur sed adiuvatur (13,16 sqq.), verum post secundam « recessit Spiritus Domini a Saul et exagitabat eum spiritus nequam a Domino » (16,18).

Semel tantum Saulem in Davidem lanceam misisse volunt adversarii, quamvis bis id factum esse asserat sacer textus (I. 18,10. 11; 19,9. 10). Sed cur id bis accidere non potuerit, eo minus apparet, quo certius constat Saulem, quoties a malo spiritu exagitabatur, ad hastam mittendam fuisse proclivem (I. 20,23). Ceterum ut rationalistis solatium aliquod praebeamus, libenter concedimus, in priore textu (18,10. 11) de solo conatu, aut si malunt de tentatione quadam, agi ac proin revera semel tantum Saulem lanceam suam in Davidem misisse. — Semel quoque dumtaxat Davidem ad Achis regem Geth fugisse, atque semel tantum eum Saulis vitae pepercisse volunt, quamvis iterum utrumque bis factum esse narrent libri nostri (I. 21,10 sqq. et 27,1 sqq.; — 23,19-24,23 et 26,1-25). Verum quidem est in utroque casu omnia prorsus esse diversa; at per se patet, modernis nostris « criticis » multo meliores, quam auctori librorum Samuel, fontes prae manibus esse, ex quibus eius narrationem cum certitudine corrigant; praeiudicia enim sua habent, secundum quae historia integra a priore construitur. Quibus immorari superfluum est; si « criticorum » agendi ratio praevalebit, demonstrabimus etiam Hannibalem semel dumtaxat Romanos devicisse, semel dumtaxat hoc nostro saeculo cholera morbum terras Europae devastasse et alia eiusmodi.

1. Cfr 2 Reg. 21,19 cum 1 Paral. 20,5. Antiquiores interpretes plerique partim per S. Hieronymum ipsum, qui hoc in loco, uti saepe, nomina propria hebraica appellativis reddidit, partim per *Pseudo* Hieronymum (in 2 Reg. 21,19. M. 23,1425) in errorem inducti utrumque textum de Goliath intellexerunt, quem David occidit, et *Pseudo* Hieronymum secuti nomina « Adeodatus, filius saltus, polymitarius, Bethlehemites » ad Davidem traxerunt (Ita Glossa, Rupert. Tuit., Card. Hugo, Lyran. etc.). At recte monuit iam *Tostatus*, quem secuti sunt recentiores omnes (cfr *Sanct.* in 2 Reg. 21,15 et *a Lap.* in 2 Reg. 21,19) de Davide non esse sermonem. Secundum textum hebr. habemus (2 Reg. 21,19) : « et percussit Elchanan filius Iaare Orgim Bethlehemites Goliathum Gethaeum » (Alex. καὶ ἐπάταξεν Ἑλκανὰν υἱὸς Ἰαρέ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ Βεθλεεμίτης τὸν Γολιάθ τὸν Γεθαιῶν). Sed 1 Par. 20,5 : « Et Elchanan, filius Iair, percussit *Lachmi*, fratrem Goliathi Gethaei » (Alex. καὶ ἐπάταξεν Ἑλεανὰν υἱὸς Ἰαίρ τὸν Λεμεὶ ἀδελφὸν Γολιάθ τοῦ Γεθαιῶν). Quomodo textus sit corrigendus vide apud *de Hummelauer* Comm. in libr. Sam. p. 426.

90. — Imperitum compilatorem fuisse auctorem nostrum moderni quidam etiam ex diverso eius narrandi modo et ex clausulis, quas inepte ex fontibus in opus suum transumserit, concludunt¹.

Conqueruntur scilicet, quod auctor interdum accuratissima cum diligentia singula quaeque narret et veram biographiam tradere videatur, interdum autem ieiuno et arido modo nonnulla attingat potius quam narret. Priorem narrandi modum in II. 10,1-20,22, alterum in II. 5,1-16; 8,1-18; 21,15-22; 23,8-39 inveniunt. — Cui obiectioni praeprimis respondeamus oportet, auctoris esse definire, quae et quomodo singula referre velit, ut finem, quem sibi

proposuit, attingat. Ubinam in toto terrarum orbe invenitur auctor, qui fine suo neglecto omnia et singula eodem modo tractaverit aut tractare voluerit? Praeterea obiectio innititur falso supposito. Procul dubio si auctor totius aetatis a Samuelis nativitate ad usque mortem Davidis accuratam et completam historiam tradere voluisset, iure accusaretur, quod alia extremis tantum, ut dicitur, digitis attigisset, alia plane omisisset. Verum auctori iste scribendi finis erronee attribuitur.

Exempla quoque sua infelici manu elegerunt adversarii; etenim II. 5,4 sqq. satis accurate narratur, quomodo David ab integro populo agnitus sit rex et regni sedem in arcem Sion transtulerit (5,1-12); paucis vero verbis in fine pericopae (5,13-16) filii, qui ei in Ierusalem nati sunt, enumerantur; at quis quaeso singularum uxorum et singulorum filiorum Davidis expectaverit accuratam descriptionem? In II. 8,1-18 conspectus nobis exhibetur omnium bellorum, quibus David fines regni sui extendit; quis iterum omnium bellorum diffusam et enucleatam descriptionem expectaverit, et quis non videt, brevi hoc conspectu felicem Davidis a Deo adiuti sortem multo clarius illustrari, quam longa singulorum proeliorum enarratione? Atque idem omnino dicendum est de enumeratione quatuor bellorum philisthaeorum (II. 21,15-22) et de catalogo heroum (II. 23,8-39). Ut enim ostenderet Deum servo suo Davidi nunquam defuisse eique etiam illa instrumenta praeparasse, quibus ad regnum suum extendendum indigebat, auctor illa attulit; ac profecto, si omnia illa singulatim et minutatim prosecutus esset, Davidis imaginem obscurasset potius, quam illuminasset.

Quid vero de clausulis dicemus? Nonnullas pericopas reperiri, quae pro clausulis haberi possint ac debeant, nos quoque fatemur; quaestio autem illa est, num inepto modo auctor illas ex aliis libris in suum opus transtulerit, an aptissime varias operis partes illis distinxerit. Ea, quae I. 7,15-17 de Samuelis munere leguntur, clausulam certe aliquam constituunt; quomodo autem probant, eam non deberi auctori nostro, qui verbis illis introductionem libri sui terminare voluerit, sed eam olim fuisse alterius operis epilogum? Quin si id daremus, non inepto sed aptissimo modo auctorem nostrum illa esse usum, integra operis structura doceret. Alteram clausulam inveniunt I. 14,47-52, neque negamus pericopen illam pro clausula haberi posse, quatenus nimirum auctor, antequam ad ultimam Saulis reiectionem transiret (15,1 sqq.), brevi conspectu regni et familiae Saulis exhibito feliciorum vitae eius partem terminare voluit; at iterum non videmus, quo cum iure particula illa inepte ex altero opere transcripta dicatur. Tertiam inveniunt in II. 8,13-18, at immerito; illo enim in loco (8,1-10,19) auctor felicitis regni davidici exhibet conspectum, ideoque felicitatem illam describit a bellis feliciter gestis (8,1-14) et a bona regni administratione interna (8,15-18), illamque illustrat sorte infelicissima domus saulicae, cui David eximia cum magnanimitate succurrit (9,1-13). Quartam demum inveniunt II. 20,23-26, idque rectissime; clausulam enim ibi revera habemus, sed operis nostri, non operis alieni; recuperatum regnum enim firmiter a Davide esse constitutum voluit ostendere auctor, antequam in epologo (21, 1 sqq.) integram suam narrationem novis argumentis illustraret et confir-

maret. Unitas ergo libri intimusque omnium partium nexus clausulis istis non turbatur.

1. Cfr praesertim *Thenius*. Die BB. Samuel's p. XV. sq., qui duas has rationes primo in loco posuit.

91. — Nihil igitur in libro invenitur, quod imperitum vel negligentem compilatorem prodat, sed ea est operis unitas, ut sollerti auctori illud adscribamus necesse sit. Quisnam vero is fuerit, neque ex Scriptura neque ex traditione constat; nonnulla tamen in promptu sunt, quibus cum aliqua verisimilitudine definitur, qua fere aetate floruerit. Si a paucis hypercriticis abstrahimus, qui, ne libri nostri antiquitate concessa etiam Deuteronomium antiquiori tempore adscribere cogantur, originem vel potius ultimam eius redactionem postremae regni Iudae aetati attribuunt¹, omnes interpretes rationalistis non exceptis consentiunt, auctorem non diu post Davidis aetatem vixisse². Eum omnium rerum, quas narrat, coevum non fuisse evidens est; plus centum annorum enim historiam a Samuelis nativitate usque ad davidici regni finem nobis narrat; explicat quoque nomen Samuelis aetate usitatum, quod suo tempore non amplius adhibebatur, atque eius aetate filiae regum non amplius eadem ratione vestiebantur, qua ultimis annis regni davidici³. Accedit quod oppidum Siceleg «*regum Iuda*» usque ad suam aetatem fuisse asserat; appellatio autem «*rex Iuda*» exorta esse non videtur, antequam a rege Roboam decem tribus defecerunt. Etsi enim antea Iuda et Israel iam distinguebantur et David quoque in Hebron, antequam ab integro populo esset agnitus, titulum regis Iuda gerebat, tamen reges regni integri et uniti semper vocabantur reges Israel. Unde videtur esse consequens, auctorem nec sub Davide nec sub Salomone vixisse, at quominus eum sub Roboam floruisse dicamus, nihil omnino obstat; immo non desunt, quae eius aetate paullo post regni scissionem opus nostrum conscriptum esse suadeant.

Praeprimis enim iunioris aetatis nullumprehenditur vestigium. Namque ea, quae de mutato filiarum regiarum habitu dicuntur et de nova prophetarum appellatione, non creant difficultatem. Salomonis scilicet uxorumque eius alienigenarum luxuriam novos vestium mores induxisse verisimillimum est, et quod centum annis post Samuelem prophetae alio nomine sint designati, quis mirabitur? Illa ipsa, quae Alexandrini nostro textui addunt, iuniorem, quam Roboami, non produnt aetatem⁴. Si vero argumentum et finem operis nostri consideramus, nescio an ullam in tota historia israelitica aetatem inveniamus, cui aptius, quam Roboami regno, illud attribuamus. Longe maior populi pars a domo davidica defecerat sibi

novum regem constituerat; domus davidica ipsa periclitari videbatur, atque magno huic periculo filius et nepos Davidis ipsi infidelitate et levitate sua regnum et domum suam obiecerant. Iam quid aptius, quam ut eo tempore propheta aliquis, ut populum et regem doceret, eis initia regiae dignitatis in memoriam revocaret? Fidelitatem suam demonstrasse Deum in aeterni throni, quem tribui Iuda promiserat, foundatione et confirmatione, ostendit auctor noster; a vera via igitur aberraverant decem tribus, et sese ipsae quodam modo abscederant ab illo populo, ad quem solum promissiones divinae pertinebant; quare ad obedientiam successoribus Davidis, cui aeternus thronus promissus erat, debitam revertendum illis erat, si promissionum patriarchis factarum participes esse volebant. At simul quoque Roboam edocebatur, qua ratione sceptrum patris sui gerere deberet. In Saule enim, qui ob inobedientiam et levitatem suam erat a Deo reiectus et regno privatus, et in Davide, avo eius, qui nihil inconsulto Deo agens obedientia et fidelitate sua a Domino exaltari meruerat, immo etiam post gravissima peccata, quum Dei voci obsecutus poenitentiam egisset, regnum integrum recuperaverat, ei exempla proponebantur, quibus quid facto opus esset efficacissime edocebatur. Quae quum ita sint, prophetam aliquem, qui Roboami tempore floruit, auctorem operis nostri asserere non dubitamus.

1. Ita *Wellhausen* in *Bleek* Einleitung. Ed. 4. p. 229; *De Wette Schrader* Einl. p. 346.

2. Ipse *Reuss* (*Gesch. des A. T.* p. 298), qui opus exortum putat immediate post regni septemtrionalis destructionem, monet se nihil habere, quo illum refutaret, qui libros nostros iam antea conscriptos esse contenderet. Etiam *Thenius* (*Die BB. Samuel* p. XXIII) auctorem non diu post Davidem floruisse censet, *Ewald* (cfr *Bleek* Einl. Ed. 3. p. 364) opus circiter viginti vel triginta annis post Salomonem scriptum dicit etc. — Inter « orthodoxos » *I. I. Lias* (*Lex mos.* p. 235 sqq.) aetati Davidis, *Haevernick* regno Salomonis, *Keil* (Einl. p. 208) aliique regno Roboami vel filii eius nostrum opus attribuunt. — Inter catholicos modernos *Clair* (*Comm.* p. 36) et *Zschokke* (*Hist. sacr. A. T.* p. 284) post mortem Davidis sed ante exsilium, *Welte* (*Herbst-Welte* Einl. II. p. 151) et *Danko* (*Historia revel. V. T.* p. 452) non diu post scissionem regni opus scriptum dicunt: *Vigouroux* (*Manuel bibl.* II. p. 71) Roboami, *Kaulen* (Einl. p. 190) Ahiae, filii Roboami, regno opus attribuunt; *de Hummelauer* (*Comment. in 1. 2 Reg.* p. 21) satis probabile esse putat, Nathani, Salomonis magistro, opus deberi.

3. 1 *Reg.* 9,9 « Qui propheta dicitur hodie, vocabatur olim (Samuells aetate) Videns »; 2 *Reg.* 13,18 : Thamar « induta erat talari tunica; huiusmodi enim filiae regis virgines vestibibus utebantur ».

4. 2 *Reg.* 8, 7 Postquam narratum est Davidem magnam copiam aeris ex Soba in Ierusalem attulisse, addunt Alexandrini : « ἐν αὐτῷ ἐποίησεν Σαλομών τὴν θάλασσαν τὴν χαλκῇν καὶ τοὺς στύλους καὶ τοὺς λουτήρας καὶ πάντα τὰ σκεύη ». Simili modo 2 *Reg.* 14, 27 recensitis tribus filiis et una filia Absalomis addunt : « καὶ γίνεται (sc. Thamar, Absalomis filia) γυνὴ Ῥοβοὰμ υἱῷ Σαλομών καὶ τίττει αὐτῷ τὸν Ἀβία ». Ex usu formulae « usque ad hodiernam diem » (I. 5,5; 6,18; 30,25; II. 4,3; 6,18; 18,18) nulla ratione origo libri definiri potest (cfr. *supra* 24. p. 84).

§ 21. — *De librorum Samuel auctoritate.*

92. — Librorum nostrorum auctor, etsi eius nomen ignoretur neque de eius aetate quidquam cum omnimoda certitudine statuatur, summa tamen FIDE HISTORICA dignus ab omnibus fere semper est habitus, idque iure merito; siquidem optimos fontes eum prae manibus habuisse ex illisque accurata cum diligentia hausisse, quaecunque ad finem suum facere iudicavit, operis nostri indoles manifestat.

Atque 1. quidem fontes quum scripti tum orales ei non defuerunt, ex quibus *certam* rerum narrandarum scientiam hauriret. Namque ex Paralipomenon libris constat tres prophetas, Samuelem, Nathan, Gad, res davidicas literis consignasse¹, atque facile concedent omnes, Samuelem commentarios suos non a Davidis, sed a suis ipsius rebus gestis inchoasse, quippe quibus regnum davidicum esset praeparatum. Praeter quae opera in Paralipomenis « fasti regis David » nominantur, qui num a trium prophetarum libris distincti et diversi fuerint, non satis constat². Sunt enim, qui regum res gestas a publicis ministris cum publica quadam auctoritate literis esse mandatas putent, atque nomine « fastorum regis Davidis » publicos regni eius annales intelligant. Quidquid autem de hac sententia est, de qua infra (100) erit disserendi locus, illud, opinor, nemo qui priorem Paralipomenon librum (1 *Paral.* 10,1-29,30) cum altero libro Samuel (II. 1,1-24,25) unquam comparaverit, in dubitationem vocabit, quin auctor noster, quamvis eos non alleget, iisdem fontibus, quibus auctor Paralipomenon, sit usus. Satis multos enim et longos deprehendet textus, in quibus usque ad verbum fere ita consonant³, ut accuratiores eorum instituta comparatione nec auctorem nostrum eos ex Paralipomenis, nec Paralipomenon auctorem eos ex opere nostro, sed utrumque, id quod iam innuit Theodoretus, eos ex communi fonte hausisse appareat⁴. Porro commentarios a prophetis Samuel Nathan Gad conscriptos summa fide fuisse dignos, demonstratione non indiget, quum sola impietas id unquam sit negatura. Neque ulla quoque est ratio, cur « fastis Davidis », si a persona publica conscripti sint, fides negetur.

At hi non fuerunt unici auctoris nostri fontes scripti; pulcherrimam enim Davidis de Saulis Ionathaeque morte elegiam (II. 1,19-27) ipse se ex « libro Iustorum » hausisse asserit, ex eodem igitur libro carminum nationalium, qui Iosuae tempore iam exstitit et procedente tempore novis additis canticis auctus est⁵. Carmen quoque, quod cecinit David « in die, qua liberavit eum Dominus de manu omnium inimicorum suorum et de manu Saul » (II. 22,1 sqq.), ex primo

Psalmorum libro, quem a Davide collectum esse censemus⁶, probabiliter transumsit. Num Annae canticum (I. 2,1-10) et « novissima verba » Davidis (II. 23,1-7) ex canticorum collectione quadam, an ex prophetarum libris supra nominatis descripserit, non liquet.

Demum oralis quoque traditio ei pro fonte inservivit. Samuelis enim duorumque primorum regum suorum res gestas Israelitas oblivioni non dedisse evidens est, neque minus est certum, traditionem illam, etsi literis mandata non esset, facile puram illaesamque ad aetatem usque Roboami conservari potuisse. Illi enim conservandae inserviebant monumenta, quae integer populus prae oculis habebat, proverbialia, quae in omnium erant ore, nomina nonnulla, quae ipsa sua significatione res gestas in memoriam revocabant⁷. Prae ceteris autem Davidis vitae memoriam vivam puramque conservabant Psalmi davidici, quorum continuus erat in liturgia ac probabiliter etiam in vita privata usus; siquidem non pauci facta illa, quae in nostro libro narrantur, aut in inscriptionibus suis commemorant aut in toto suo argumento ita supponunt, ut ab illis, qui davidicam historiam ignorant, non intelligantur⁸.

2. Quos copiosos et fide dignos fontes auctor noster etiam velut *scriptor peritus et fidelis* adhibuit. Eum non mechanico quodam modo alios libros conglutinasse supra iam ostendimus; contradictiones quoque vel duplices eiusdem facti relationes, quas « critici » in nostro opere reperire voluerunt, non adesse demonstravimus; praecipuam ergo, quam contra eius auctoritatem historicam urgere conantur, obiectionem iam praeoccupavimus. Si quis vero numeris nonnullis, qui parum videntur esse probabiles⁹, in medium prolatis auctorem nostrum ignorantiae accusaret, iure accusari librariorum, qui libros nostros transcripserunt, oscitantiam et negligentiam concederemus; auctorem autem accusari non posse contendimus, donec numeros illos in autographo textu adfuisse sit demonstratum. Iam vero, ni fallimur, numerorum illorum, qui in nostro libro et in Paralipomenis leguntur, discrepantiae atque variae lectiones illae, quas in suis iam codicibus olim Alexandrini alique antiqui interpretes reppererunt, satis ostendunt autographum textum purum et illibatum nobis non esse transmissum¹⁰.

Summam demum auctoris in fontium usu fuisse *sinceritatem et fidelitatem* totum opus clamat. Ne minimum quidem detegitur vestigium, quod partium studio aut indebito gentis suae vel domus davidicae amore eum ductum esse prodat. Non minus enim candide et aperte ea, quae sive Samueli et Davidi, sive Sauli et integro populo, sive uni ex ducibus aut filiis Davidis vituperationi sunt, in medium affert, quam ea, quae iisdem sunt laudi et honori; atque tanta cum

claritate ubique elucet hoc ingenuae veritatis studium, ut vel ipsi rationalistae multi illud agnoscant¹¹, omnes autem narrationis simplicitatem et perspicuitatem, accuratam et diligentem rerum omnium indicationem, personarum vividam ac veram descriptionem admirentur¹².

1. 1 *Paral.* 29, 29. Inter modernos aliqui (*Eichhorn* Einl. III. p. 474; *Movers* Krit. Untersuchungen über die bibl. Chronik p. 178 etc.) titulum « librorum Samuelis, Nathani, Gad » (דְּבָרֵי שְׁמוּאֵל « verba Samuelis » etc.) ita intelligere volunt, ut libros designent, qui de Samuele, Nathano, Gad agunt (non vero libros, qui ab illis sint conscripti) et quod magis mireris, nostros libros 1. 2 Samuel isto titulo ab auctore Paralip. allegari volunt. Nostros 1-4 Regum libros auctori Paralip. cognitos fuisse non negamus, sed certum est, eum nostros 1. 2 Sam. non miro illo titulo « verba Samuelis, Nathani et Gad » allegasse. Quo enim cum iure de Nathane et Gad agere ideoque secundum eos appellati esse dicuntur, quum prioris prophetae nomen in tribus (II. 5. 7. 12.), alterius in duabus (I. 22. II. 24) dumtaxat pericopis ponatur? Praeterea in Paralipomenis eadem ratione aliorum prophetarum « verba » (Semeiae, Ado, Iehu 2 *Paral.* 9, 29; 12, 15; 20, 34 etc.) ita allegantur, ut libri ab illis conscripti sint intelligendi. Rectissime igitur longe plerique moderni interpretes antiquam explanationem 2 *Paral.* 29, 29 retinent.

2. 1 *Paralip.* 27, 24. Numerus recensitorum « non est relatus in fastos regis David ». Hoc solo in loco S. Hieronymus vocabulo « fastorum » usus est; in aliis omnibus hebraicam locutionem סֵפֶר דְּבָרֵי הַיָּמִים ad litteram reddit: « liber verborum dierum » (regum Iuda); eodem modo Alexandrini « τὸ βιβλίον λόγων τῶν ἡμερῶν τῶν βασιλέων (ἰουδα) ».

3. Loci praecipui paralleli sunt hi :

1 <i>Reg.</i> 31, 1-13	= 1 <i>Paralip.</i> 10, 1-12	2 <i>Reg.</i> 7, 1- 8, 18	= 1 <i>Paral.</i> 17, 1-18, 17
2 <i>Reg.</i> 3, 2-5	= 3, 1-3	10, 1-11, 1	= 19, 1-20, 1
5, 1-10	= 11, 1-9	12, 26-31	= 20, 1-3
5, 11-25	= 14, 1-17	21, 18-22	= 20, 4-8
6, 1-11	= 13, 1-14	23, 8-39	= 11, 10-47
6, 12-23	= 15, 25-29	24, 1-25	= 21, 1-27

4. Auctores Paral. et nostri operis iisdem fontibus usos esse docet comparatio textuum 2 *Reg.* 5, 6-10 et 1 *Paral.* 11, 4-9. *Movers*, qui (l. c. p. 198-262) omnes differentias inter 1-4 *Reg.* et 1. 2 *Paral.* fuse explicare conatur, ipse quoque fateri cogitur, nonnullis saltem in locis utrumque auctorem ex iisdem fontibus hausisse (l. c. p. 186 sqq.). — Cfr *infra* 112. n. 5. et de *Hummelauer* Comm. in II. Samuel p. 5 sq., qui exemplis allatis accurate ostendit, utrumque auctorem iisdem quidem fontibus esse usum, sed Paralipomena non dependere a nostro libro.

5. *Ios.* 10, 13. Cfr *supra* 61. 2. p. 194.

6. Ps. 17 (18.). De Psalmorum collectione cfr *infra* 191.

7. Monumenta : 1 *Reg.* 6, 18; 7, 12; proverb. I. 10, 12; II. 5, 8; nomina : I. 1, 20; 4, 21; 23, 28 II. 2, 16; 5, 20; 6, 8 etc.

8. Inscriptiones *Psalm.* 3. 17. 33. 50 etc.; argumenta *Psalm.* 4. 7. 12. 13 etc.

9. 1 *Reg.* 6, 19; 13, 1; 2 *Reg.* 10, 18.

10. De numerorum differentiis in 1. 2 Sam. inter textum massoreth. et versiones cfr

Reinke Beiträge zur Erkl. des A. T. p. 125-150, inter 1. 2 Sam. et 1 Paral. ibidem p. 186-212 et *Movers* l. c. p. 198 sqq.

11. Ex. gr. *De Wette Schrader* Einl. p. 335 : « Sonst, besonders im 2. Buch trägt die Erzählung ein ächt geschichtliches Gepräge und ist, wo nicht aus gleichzeitigen Denkschriften, doch aus einer sehr lebendigen und treuen, nur hie und da getrübbten und verwirrten (!) mündlichen Ueberlieferung geschöpft » ; *Davidson* Introd. I. p. 529 : « On the whole, an air of genuine fidelity marks the history. It has the stamp of truth upon it, although characterised by much variety, from short, chronicle-like pieces to the biographical details of private life » ; *Thenius* l. c. p. XXIII etc. Quod si rationalistae propter miracula et vaticinia narrata non integro operi characterem vere historiarum attribuunt, id nihil admirationis habet.

12. Non pauca in libris Sam. referuntur colloquia (Annae cum Heli, Heli cum Samuele, Saulis cum servo etc. etc.) ; quae omnia tam characteristicum sunt, ut fingi omnino non potuerint.

93. — Quoniam libros Samuelis semper in canone Iudaeorum et Christianorum fuisse constat, superfluum est DIVINAM AUCTORITATEM eorum demonstrare. Adnotamus dumtaxat eos etiam in Novo Testamento testimonium divinitatis suae habere atque in Vetere Testamento iam pro auctoritate adhiberi. Dominus N. ipse illis testimonium fert ; Phariseorum enim discipulos ob spicas avulsas carpentium ora obturat interrogans annon *legerint*, quid fecerit David, quando esuriit et qui cum eo erant etc. ; primo autem huic textui alterum ex « Lege » adiungens satis docet, quam auctoritatem nostro operi tribuerit¹. S. Paulus non tantum in epistola ad Hebraeos textum ex 2 Sam. desumptum pro fundamento argumentationis sumit, sed etiam in oratione sua pisi-diensi summum utriusque libri argumentum eodem modo tradit, quo argumentum Pentateuchi et librorum Iosue et Iudic. indicaverat². Multo fusius, quam Paulus, Siracida argumentum integri fere operis affert laudes celebrans Samuelis et Davidis ; uti B. Virgo in suo Magnificat, ita unus ex iunioribus psalmistis nonnulla ex Annae cantico imitatur ; alios autem psalmos multos historiae in opere narratae inniti supra iam diximus³. Ieremias quoque in vaticiniis suis ad opus nostrum videtur respicere ; etenim si Deus per eum de futuro Messia dicit : « Suscitabo Davidi germen iustum et regnabit rex et sapiens erit et faciet iudicium et iustitiam in terra », subito menti occurrunt verba a Deo per Nathan Davidi dicta : « Suscitabo semen tuum post te et firmabo regnum eius » et illa, in quibus David ipse « iudicium et iustitiam fecisse omni populo suo » refertur. Aut si Deus populo ab alienigenis velut ab amasiis decepto inelamat : « Confunderis ab Aegypto sicut confusa es ab Assur, etiam ab hoc exhibis et manus tuae super caput tuum », quis non recordatur Thamaris, Davidis filiae, quae a fratre violata egrediebatur « impositis manibus super caput suum »⁴ ? Atque etiam in Regum libris, quos Ieremiae iure attribui arbitramur,

diserte fere nonnulla ex Samuelis libris citantur⁵. Sed pauca haec confirmandae certae traditioni de canonicitate operis nostri sufficiant.

1. *Matth.* 12,1-4; cfr 1 *Reg.* 21,6 sqq. et *Num.* 28,9.

2. *Hebr.* 1,5 et 2 *Reg.* 7,14; *Act.* 13,20-22. Cfr etiam *Act.* 7,46 et 2 *Reg.* 7,2; *Hebr.* 11,32 et 1 *Reg.* 7,2 sqq. 16,1 sqq.

3. *Eccli.* 46,16-47,13. — *Luc.* 2,52. 53 et *Ps.* 112,7. 8 cfr 1 *Reg.* 2,6-8.

4. *Ierem.* 23,5 cfr 2 *Reg.* 7,12 et 8,15; — *Ierem.* 2,37 cfr 2 *Reg.* 13,19. — Cfr etiam *Ierem.* 15,1 et 1 *Sam.* 12,19. 23; — *Ierem.* 3,15 et 1 *Sam.* 13,14 etc.

5. 3 *Reg.* 2,27 cfr 1 *Reg.* 2,31 sq.

CAPUT V.

DE 3. ET 4 LIBRIS REGUM.

§ 22. — *De 3. et 4 librorum Regum argumento, divisione, fine.*

94. — Duos libros Samuel sequitur opus illud, quod Iudaei a primis quibus inchoatur vocabulis דָּוִד וְהַמֶּלֶךְ (« Et rex David ») aut a praecipuo quod tractat argumento מְלָכִים (« Reges ») vel מַמְלָכוֹת (« Regna ») nuncupaverunt. Alexandrini vero illud cum praecedente opere coniungentes et in duos libros scindentes nomen illi dederunt Βασιλειῶν τρίτη καὶ τετάρτη (« 3. et 4 Regnorum »), apud Latinos autem S. Hieronymi auctoritate titulus « 3. et 4 Regum » praevalere coepit¹. Quomodo fieri potuerit, ut duo ista opera, quae narrandi modo, fine, origine prorsus inter se differant, in unum sint coniuncta, facile intelliget, qui viderit posterioris auctorem narrationem suam prioribus libris ita adnexuisse, ut non sit dubitandum, quin illos cognoverit et continuare voluerit. Usque ad davidici enim regni finem prior historiam israeliticam perduxerat, a Davidis autem morte, quam prior non narraverat, alter exorsus Salomonis reliquorumque regum ex domo davidica prognatorum fata enarrat, et quia sub Davidis nepote Roboam decem tribus septemtrionales domo davidica reiecta novum regnum constituerant, eius simul historiam tradit. Argumento igitur suo libri Samuel et 3. 4 Regum intime inter se cohaerent; quare non est mirum, quod non soli Alexandrini sed etiam iuniores interpretes nonnulli eos unum opus constituere opinati sint².

Ad summum potestatis et felicitatis fastigium David populum israeliticum adduxerat, atque periculis, quibus thronum peccatis suis obiecerat, feliciter superatis regnum tam solide videbatur fundavisse, ut secundum promissionem divinam thronum suum in aeternum esse duraturum iure sperare potuerit. At splendidum illud regnum, quod ab Aegypti finibus usque ad Euphratem sese extendit atque divitiis opibusque suis vicina regna omnia superavit, post quadringentos circiter annos iam videmus destructum, Ierusalem cum templo suo magnifico dirutam et eversam, populum integrum cum regibus suis ex antiqua sua sede in Assyriam et Chaldaeam abductum. Quomodo haec rerum mutatio facta sit, narrat opus nostrum. A regno igitur salomonico exor-

sus splendorem et potestatem eius satis fuse describit, at futuri interitus initia simul iam insinuat. Regni deinde scissione narrata historiam utriusque partis usque ad earum interitum ita perducit, ut quas ob causas interierint semper clarius manifestet. Ne vero divinam aeterni throni promissionem Davidi factam plane esse irritatam putent lectores, auctor in operis fine paucis verbis innuit, infelicem ultimi regis davidici sortem in meliorem converti coepisse.

Apertissime ab omnibus fere interpretibus opus nostrum in tres partes distribui solet, quarum prima regni indivisi historiam usque ad mortem Salomonis continet (III. 1,1-11,43); altera synchronistico modo regnorum divisorum Iuda et Israel historiam usque ad regni septemtrionalis exitum decemque tribuum captivitatem assyriacam narrat (III. 12,1-IV. 17,41); tertia ultima regni Iuda fata usque ad 37. annum exsilii regis Iechoniae refert (IV. 18,1-25,30). Singulae autem partes satis apte iterum in trinas sectiones dividuntur³. Sed accuratorem ARGUMENTI et DIVISIONIS conspectum exhibet haec operis analysis.

1. Orig. in Ps. 1. (M. 12,1084; Euseb. H. E. VI. 25); S. Hier. Prolog. gal. etc. Cfr *supra*. 81. n. 1. 2. p. 241.

2. Cfr *supra* 86. p. 255 sqq.

3. Minus recte, quam praecedens opus (*supra* 82. n. 1.), nostrum quoque ab Alexandrinis in duos libros est discerptum; nam IV. 1,1 sqq. intimo nexu cum praecedentibus cohaeret eiusdemque regis Ochoziae, qui duobus tantum annis regnavit, historiam continuat.

95. — ANALYSIS 3. ET 4 LIBRORUM REGUM.

PARS PRIMA (III. 1,1-11,43) agit *de regni indivisi historia* s. DE SALOMONIS REBUS GESTIS.

I. *Salomonici regni inauguratio et confirmatio* (1,1-2,46).

1. David, quum senescens regni gubernacula tenere iam non valeret (1,1-4) et Adonias, filius eius natu maior, thronum ascendere tentaret (1,5-10), rogatus a Bethsabe uxore sua et monitus a Nathan propheta (1,11-31) Salomonem successorem suum constituit (1,32-40). Quo audito etiam Adonias et qui ex eius parte fuerant, sese Salomoni subiecerunt (1,41-53).
2. Ultimis monitis, quomodo in regno gerere se deberet, filio traditis (2,1-9) David mortuus est (2,10-12),
3. Salomon autem, ut in regno se confirmaret, Adoniam quum iterum videretur expetere thronum, occidit (2,13-25), ex iis vero, qui cum Adonia steterant, Abiatharem summo sacerdotio privavit, Ioab interfecit (2,26-35) et contra Semei sententiam a patre suo latam executus est (2,36-45).

II. *Salomonis regnum felix et magnificum usque ad eius lapsum* (3,1-10,29).

1. In regno confirmatus Salomon filiam Pharaonis uxorem duxit (3,1),

magnum sacrificium Domino in Gabaon obtulit (3,2-4), a Domino autem in visione accepit donum sapientiae (3,5-15), cuius specimen dedit in primo suo iudicio de duabus matribus propter infantem litigantibus (3,16-28).

2. Enumeratis deinde eius principibus et praefectis (4,1-20) descriptisque imperii magnitudine et divitiis (4,21-28) ac denuo celebrata Salomonis sapientia (4,29-34),

3. transit auctor ad praecipua opera a Salomone ad felicem finem perducta, inter quae primum locum tenet templum aedificatum (5,1-9,28).

a.) Postquam enim rex Tyri Hiram rogatus a Salomone (5,1-6) ligna cedrina subministravit et operarios suos misit, qui omnia praepararent (5,7-18), anno 4. regni Salomonis templum aedificari coeptum est et post septem annos est terminatum (6,1-38).

b.) Sibi quoque uxoriue palatiis exstructis (7,1-12) templum exornavit omniaque templi vasa conficienda curavit (7,13-51).

c.) Quibus omnibus terminatis templum magna cum sollemnitate consecravit (8,1-14), qua in occasione magnificam precationem pronuntiavit populoque benedixit (8,15-64); multa quoque et magna sacrificia obtulit (8,62-66).

d.) Quibus peractis secunda vice Dominus ei apparuit promissionesque domui davidicae factas repetiit (9,1-9).

e.) Non obstantibus autem magnis expensis, quae templum et palatia absumserant (9,10-15), Salomon Gazer et Bethoron reaedificavit civitatesque multas muris cinxit (9,16-19).

f.) Demum reliquias Chanaanitarum servitio addixit, reliqua omnia bene disposuit, atque navibus in Ophir missis magnas divitias acquisivit (9,20-28).

4. Quanta fuerit gloria et magnificentia regni Salomonici,

a.) ostendit auctor ex eo, quod regina Saba ab extrema plaga australi eius fama ad eum invisendum sit permota (10,1-13),

b.) enumeratione tributorum, quae accepit, thesaurorum, quos possedit etc. (10,14-29).

III. *Salomonis lapsus in idololatriam peccatorumque poenae* (11,1-43).

1. Per mulieres alienigenas, quas duxerat, ad idololatriam pellectus est Salomon (11,1-8), quare regni scissionem ei praedixit Dominus (11,9-13),

2. et suscitavit contra eum praeter alios hostes (11,14-25) etiam Ieroboam, qui quum a propheta Ahia futurus decem tribuum rex praedictus esset, in Aegyptum fugit, ut Salomonis insidiis sese subtraheret (11,26-40).

3. Mortuus autem est Salomon postquam quadraginta annis regnavit (11,41-43).

PARS ALTERA (III. 12,1-IV. 17,41) tradit REGNORUM IUDA ET ISRAEL HISTORIAM SYNCHRONISTICAM usque ad regni Israel interitum.

I. *Regnorum Iuda et Israel divisio et continuae inimicitiae usque ad Achab* (III. 12,1-16,28).

1. Defectio decem tribuum a domo davidica (12,1-24).

- a.) Petitionem populi, ut tributa a patre imposita diminueret, exaudire noluit Roboam (12,1-13);
- b.) quare decem tribus ab eo deficientes elegerunt regem Ieroboam (12,16-20);
- c.) Roboam autem prohibitus est a Deo, ne tribus rebelles sibi subiiceret (12,21-24).

2. Regnum Ieroboam primi regis in *Israel* (12,25-14,20).

- a.) Novus rex, ut regnorum divisionem confirmaret, schismate religioso introducto duos vitulos aureos populo adorandos proposuit (12,25-33),
- b.) Deus autem per prophetam aliquem Ieroboam a proposito revocare frustra conatus (13,1-34) per prophetam Ahiam ei mortem filii aegrotantis et interitum domus eius praedixit (14,1-18).
- c.) Ieroboam ipse mortuus est post regnum viginti duorum annorum (14,19. 20).

3. Regum Iuda et Israel usque ad Achab continua bella (14,21-16,28).

- a.) Roboam, Abiam, Asa, reges *Iuda* (14,21-15,24).

Roboam, quia populum suum ab idololatria non avertit, a Sesac rege Aegypti devictus et exspoliatus est (14,21-28) et usque ad mortem cum Ieroboam continua bella gessit (14,29-31).

Neque melior neque felicius fuit eius filius Abiam (15,1-8);

cuius filius Asa amovit idololatriam e regno Iuda et adiutus a Bena-dad rege Damasci devicit Baasa regem Israel (15,9-24).

- b.) Nadab, Baasa, Ela, Zambri, Amri, reges *Israel* (15,25-16,28).

Nadab, filius Ieroboam, cum omni domo sua, quia patrem peccantem imitatus erat, interfectus est a Baasa (15,25-31);

at eandem idololatriae viam ingressus Baasa admonitus est per prophetam Iehu, eandem quoque sortem reservatam esse domui suae (15,32-16,7),

ac revera Ela, filius eius, cum tota domo Baasa occisus est a Zambri (16,8-14);

Zambri autem ipse, quum ab Amri, quem Israel sibi regem elegerat, in urbe sua regia Thersa obsideretur, se cum domo regia igne succendit (16,15-20);

Amri vero peccata praedecessorum suorum continuavit et auxit (16,21-27).

II. *Regnum domus Achab in Israel eiusque cum regibus Iuda foedera pernicio-
sa usque ad 1. annum Iehu regis Israel et Athaliae reginae Iuda* (III. 16,29-IV. 10,36).1. Achab, filius Amri, rex impiissimus *Israel* (16,29-21,29).

- a.) Achab, qui Iezabel Sidoniam uxorem duxerat, idola Sidoniorum introduxit in Israel (16,29-34).
- b.) Quamobrem *Elias* ei famem praedixit, cuius famis tempore propheta prius a corvo dein a vidua sareptensi nutritus est (17,1-24). Anno

demum tertio Elias, postquam prophetas Baal devicit et occidit, precibus suis pluviam a Deo impetravit (18,1-46).

- c.) Quum nihilominus Achabi uxor Iezabel prophetam occidere vellet, fugit in montem Horeb (19,1-8), ubi visione Dei dignatus (19,9-14) iussus est ungere Hazael regem Syriae, Iehu regem Israel et Eliseum successorem suum (19,15-21).
 - d.) Duplicem quidem victoriam de Syria reportavit Achab (20,1-43), sed quia instigatus ab uxore sua vineam Naboth vi abstulit, Elias ei maxima mala praedixit (21,1-29).
2. Foedera perniciose inter domum Achab et domum David (III. 22,1-IV. 10,17).

- a.) Foedere inito Achab et Iosaphat, rex pius *Iuda*, pseudoprophetarum vaticiniis confisi bellum Syris intulerunt, sed devicti sunt et Achab periit (22,1-40); atque infelix quoque fuit Iosaphat in expeditionibus suis maritimis (22,41-51).
 - b.) Impium Achabum in Israel secutus est impius eius filius Ochozias, qui post breve regnum secundum Eliae vaticinium mortuus est (22,52-IV. 1,18), Eliae autem in curru igneo abrepti locum occupavit *Eliseus* (2,1-25).
 - c.) Qui, quum Ioram, Ochoziae frater et in regno *Israel* successor, una cum Iosaphat, rege *Iuda*, Moabitarum regi Mesa bellum inferret, felicem rei exitum praedixit (3,1-27) aliisque multis miraculis et vaticiniis claruit (4,1-8,15).
 - d.) In regno *Iuda* pium Iosaphat secutus est impius eius filius Ioram, qui Athaliae filiam Achab uxorem duxit, cuiusque tempore Iudamaea a *Iuda* defecit (8,16-24);
 - e.) eius autem filius Ochozias non regnavit nisi uno anno, quia in viis domus Achab ambulabat. Una cum Ioram rege *Israel* bellum intulerat Syris, at Eliseus iussus a Deo Iehu unxerat regem Israel, qui Ioram regem *Israel* et Ochoziam regem *Iuda* et Iezabel et septuaginta filios Achab et quadraginta duos fratres Ochoziae interfecit (8,25-10,17).
- III. A rege Iehu usque ad regni *Israel* destructionem novae inimicitiae inter *Iuda* et *Israel* (10,18-17,6).

1. Iehu in *Israel*, Athalia et Ioas in *Iuda* (10,18-12,21).

- a.) Iehu Baali quidem cultum destruxit, cultum autem vitulorum non abstulit (10,18-29); hinc a Deo promissum ei est regnum quidem, sed usque ad quartam generationem tantum; et quum vias Domini reliquisset, victus est ab Hazael rege Syriae (10,30-36).
 - b.) Audita Ochoziae filii sui morte Athalia omne semen regium interfecerat; solus Ioas, Ochoziae filius minimus, a Ioiada sacerdote servatus est, atque aviae regnum eripuit (11,1-21). Qui templum restauravit, Syris autem tributum solvit et occisus est a servis suis (12,1-21).
2. Ioachaz, Ioas et Ieroboam II. in *Israel*, Amasias in *Iuda* (13,1-14,29).
- a.) Rex Ioachaz propter peccata sua a Syris devictus, sed quum ad Do-

minum se convertisset liberatus est (13,1-9); filius eius Ioas impius quidem fuit, sed Dominus foederis sui cum patriarchis recordatus ter ei victoriam dedit de Syris secundum vaticinium Elisei, qui eius regni tempore mortuus est (13,10-25).

b.) Amasias rex *Iudae* vicit Idumaeos (14,1-7), elatior autem factus, quum regno Israel bellum intulisset, victus est a Ioa rege Israel, qui diripuit Ierusalem (14,8-16). Amasias autem a coniuratis interfectus est (14,17-21).

c.) Ieroboam II rex *Israel*, quamvis impius, adiutus a Deo restituit terminos Israel (14,22-29).

3. Azarias, Ioatham, Achaz in *Iuda*, Zacharias etc. ultimi reges in *Israel* (15,1-17,61).

a.) Azarias, rex *Iuda* pius, postea (quia sacrificium offerre tentaverat) lepra tactus socium regni habuit Ioatham filium suum (15,1-7).

b.) Eorum tempore in *Israel* regnavit Zacharias, quartus et ultimus e familia Iehu (15,8-13), eum occidit Sellum, qui ipse occisus est a Menahem, qui factus est tributarius Assyriorum regi Phul (15,14-22). Menahem secutus est filius eius Phaceia, qui occisus est a Phacee; cuius tempore venit Teglatphalasar et magnam partem Israelitarum in captivitatem abduxit; Phacee vero interfectus est ab Osee (15,23-31).

c.) Ioatham, regem *Iuda*, secutus est impius rex Achaz, qui tributum solvit Assyriis (15,32-16,20).

d.) Osee, ultimus rex *Israel*, devictus est a Salmanassar, Samaria capta, Israel abductus in captivitatem (17,1-6).

In huius PARTIS EPILOGO rationes indicat auctor, quibus regnum Israel ad interitum est adductum (17,7-23) et novum statum terrae Israel, abductis pristinis eius incolis, describit (17,24-41).

PARS TERTIA (18,1-25,26) HISTORIAM REGNI IUDA USQUE AD EXSILIUM BABYLONICUM persequitur.

1. *Regnum pii regis Ezechiae* (18,1-20,21).

1. Ezechias, rex vere pius, adiutus a Deo percussit Philisthaeos (18,1-8), et quum rebellasset adversus Assyrios, initio quidem devictus et magnam pecuniae summam solvere coactus est (18,9-16), sed Assyrii Ierosolyma obsidentes Ezechia et Isaia precantibus ab angelo Domini caesi sunt (18,17-19,37).

2. Aegrotanti Ezechiae Isaías vitae prolongationem praedixit, atque simul, quia Chaldaeis thesauros suos gloriabundus ostenderat, exsiliium babylonicum annuntiavit (20,1-21).

II. *Regna Manasse, Amon, Iosiae* (21,1-23,30).

1. Ezechiam secutus impius filius Manasses restituit idololatriam (20,1-10), quare Deus denuo interitum regni Iuda praedixit (21,11-18); successorem autem habuit Amon filium etiam impium, quem servi eius occiderunt (21,19-26).

2. Omnino diversus fuit Iosias, qui cultum ac templum Domini restauravit (22,1-9). Qua in occasione repertus est liber Legis manu Moysis de-

scriptus; quem rex populo integro praelegit (22,10-23,2) et renovato foedere cum Domino et destructis abominationibus idololatriae (23, 3-20) celebravit pascha cum magna sollemnitate (23,21-25).

3. At nihilominus non cessavit ira Domini contra Iuda, et Iosias ipse in bello contra Nechao regem Aegypti occisus est (23,26-30).

III. *Ultima fata regni Iuda sub Ioachaz, Ioakim, Ioachin* (Iechonia), *Sedecia* (23,31-25,30).

1. Ioachaz, filius Iosiae, iam post tres menses ab Aegyptiis captivus abductus est, qui fratrem eius Eliakim, quem Ioakim appellarunt, in eius locum suffecerunt (23,31-37); Ioakim autem tributarius factus est Chaldaeorum (24,1-5).
2. Eum secutus est filius eius Ioachin, quem Nabuchodonosor cum thesauris templi et robore incolarum Ierusalem abduxit in Babyloniam (24,6-16).
3. Eius in locum suffectus est patruus eius Matthanias, cui nomen impositum est Sedeciae (24,17-20); Sedecias autem, quum rebellasset contra Babyloniam, a Nabuchodonosor devictus et oculis effossis ductus est in captivitatem; Ierusalem et templum incendio deleta sunt, reliqua pars populi in Babyloniam translata solis pauperibus relictis, qui in Aegyptum aufugerunt (25,1-26).

Pro EPILOGO TOTIUS OPERIS (25,27-30) narrat auctor, quomodo Ioachin anno 37. captivitatis suae ab Evilmerodach, rege Babyloniae, e carcere educatus et honorifice habitus sit.

96. — Operis, de quo loquimur, auctorem non id sibi proposuisse, ut completa reipublicae israeliticae historia contexta vanam nostram curiositatem satiare, evidens est. Quae enim saepius iam de aliis libris historicis diximus, ea suo modo de 3. 4 libris Regum valent. Sine ullo dubio historicum egit auctor noster, at in scribenda historia altiore finem prosecutus est. Quamobrem permulta, quae si reipublicae tantum fata voluisset narrare, non parvi momenti fuissent, aut plane omisit aut breviter perstrinxit. Omnes quidem utriusque reges nominat tempusque, quo regnaverunt, diligenter adnotat, at plerorumque vitam paucissimis verbis absolvit atque eorum quoque, de quibus fusius agit, admodum paucas res gestas refert lectore, qui integram eorum historiam cognoscere desiderat, ad fontes remisso, quibus ipse usus est. Bella multa silentio praeterit (expeditionem regis Zarah Aethiopis contra Asa, Iosaphati expeditiones contra Moabitas et Edomitas, assyriacam captivitatem regis Manasse aliaque, quae in Paralipomenon libris referuntur¹⁾; alia eaque satis gravia strictim innuit, ipsam duplicem Ierosolymorum occupationem et direptionem, quae Roboami et iterum Amasiae tempore locum habuit, vix commemorat, bellum illud, in quo Iosias cecidit, unico versu absolvit²⁾; de interna demum regnorum administratione nihil omnino tradit. Contra vero quam sin-

guli reges vivendi atque gubernandi rationem tenuerint, quae eorum ad Legem fuerit habitudo, quid in promovendo veri Dei cultu aut in idololatria propaganda praestiterint, magna cum diligentia affert, atque in eorum rebus gestis referendis diutius immoratur, qui sive in cultu divino augendo vel restituendo, sive in idololatria introducenda et propaganda prae ceteris eminuerunt. Tres reges davidicae stirpis et tres reges Israel hac ratione ab auctore speciali mentione digni habentur : Salomon, qui iuvenis, quamdiu patris exemplum imitatus soli Deo adhaesit, summis beneficiis auctus est, et senex, quando ad idololatriam inclinare coepit, divinam expertus est iustitiam; Ezechias et Iosias, qui pietate et zelo in promovendo divino cultu per certum tempus imminens regni interitum retardarunt; ex altera autem parte Ieroboam, qui vitulorum cultu introducto prima venenosae segetis, qua perituum erat regnum eius, semina sparsit, Achab et Ioram, primus et ultimus reges istius familiae, quae cultum Baal in regnum septemtrionale invexit nec magnorum prophetarum Eliae et Elisei miraculis a perversis suis viis revocari se siverunt³. Fusc quoque et diligenter exponit, quid prophetae illi egerint, ut reges et populum ad Legis observantiam adducerent, sicut etiam multorum aliorum prophetarum vaticinia nobis conservavit⁴.

Quae omnia ad oculos demonstrant auctorem nostrum in scribendo suo opere historico altiore finem intendisse; quis autem ille fuerit, ipse nos clare docet in longa illa digressionem, quam post regni Israel interitum narratum operi inseruit⁵. Ibi enim causas indicat, quibus Israel et Iuda ultimum excidium sibi attraxerunt. Purum et illibatum non servaverant filii Israel cultum Lege praescriptum, quin idololatriae sese dederant, a qua Deus per prophetas suos frustra eos avertere erat conatus; longissime autem a Domino recesserat regnum septemtrionale. Quapropter « iratus Dominus vehementer Israeli, abstulit eos a conspectu suo, et non remansit nisi tribus Iuda tantummodo. Sed nec ipse Iuda custodivit mandata Domini Dei sui, verum ambulavit in erroribus Israel. *Proiecitque Dominus omne semen Israel* et afflixit eos et tradidit eos in manus diripientium, donec proiceret eos a facie sua ». Simili igitur ratione, qua Samuel in Iudicum libro ostendit « humilitates laborum pro filiorum Israel peccatis et prosperitates consolationum propter miserationem Dei alternasse », auctor noster docet utriusque regni reges quum peccatis suis tum maxime illegitimo excelsorum et vere idololatrico cultu, quem prophetarum monitis spreto fovere ac promovere non cessarant, Dei iram provocasse atque utrumque regnum perdidisse. Hanc ob causam singulorum regum, quos nominat, vivendi et gubernandi rationem diiudicat, ut clare lector videat, quid singuli ad regnorum interitum accelerandum aut retardandum con-

tulerint, et quatenam sit vera et ultima causa gravissimae illius poenae, quam utriusque regni incolae in captivitatem abducti luerunt.

Attamen hisce integer finis non continetur. Dominus enim populum israeliticum sibi in peculium elegerat, in quo, utpote in semine Abraham, benedicendae essent omnes gentes, atque Davidi thronum aeternum promiserat; fidelis autem est Deus in promissionibus. Quare auctor quoque noster narratione sua noluit ita demonstrare iustitiam divinam in regnorum interitu, ut non simul etiam misericordiae divinae recordatione animos populi sui ad spem fiduciamque erigeret atque hac ratione eum ad divinae Legis observantiam efficacius revocaret. Quocirca ipse non semel aut bis, sed innumeris fere vicibus promissiones domui davidicae et populo divinitus datas in memoriam revocat⁶; ideo quoque beneficia illa frequentia, quae peccatis populi non obstantibus Deus largiri non cessavit, quamprimum conversionis alicuius signum in regibus vidit, diligenter enarrat et magnam illam misericordiam celebrat, quae regni Iuda interitum propter Ezechiae et Iosiae pietatem retardavit; ideo praeprimis in fine libri, ubi urbe et templo destructis atque populo regibusque in exilium abductis omnis omnino spes abscissa esse videbatur, narrat ultimi regis Iechoniae educationem ex carcere et restitutionem in thronum, ut spem melioris sortis non interisse atque Deum promissionis suae semper memorem esse ostendat⁷. Sicut prophetae gravissimas suas obiurgationes et increpationes non terminant nisi spe futurae redemptionis relicta, ita auctor noster gravissimae calamitatis historiam concludere noluit nisi divinae misericordiae recordatione.

Non immerito igitur cum multis interpretibus modernis⁸ opus nostrum dicimus esse perpetuum quendam commentarium praeclari illius vaticinii, quo Dominus per Nathan prophetam servum suum fidelem David erat consolatus, quando templi sibi exstruendi permissionem ei negavit: « Quum completi fuerint dies tui et dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te et firmabo regnum eius (III. 1,1-2,45). Ipse aedificabit domum nomini mei (III. 5,1 sqq.) et stabiliam thronum regni eius usque in sempiternum. Ego ero ei in patrem, et ipse erit mihi in filium. Qui si inique aliquid gesserit, arguam eum in virga virorum et in plagis filiorum hominum (III. 11, 9 sqq. et deinceps). Misericordiam autem meam non auferam ab eo (III. 11,13; 15,4.... IV. 25,27 sqq.), sicut abstuli a Saul, quem amovi a facie mea (III. 13,34 etc. in historia dynastiarum Israel). Et fidelis (i. e. stabilis) erit domus tua et regnum tuum in aeternum ante faciem tuam, et thronus tuus erit firmus iugiter » (2 Reg. 7,12-16).

1. Cfr 2 Paral. 20,1 sqq.; 26,6 sqq.; 33,11 sqq.

2. Cfr 3 Reg. 14,26; 4 Reg. 14,13 sq.; 23,29. 30.

3. De Salomone 3 *Reg.* 1-11; de Ezechia 4 *Reg.* 18-20; de Iosia 4 *Reg.* 22. 23. — De Ieroboam 3 *Reg.* 12-14; de Achab 3 *Reg.* 16-22; de Ioram 4 *Reg.* 3,1-9,26. — In Achabi et Iorami historia Eliae et Elisaei res gestae magnum locum occupant; immo de Elia a III. 16,19-IV. 2,25 et de Eliseo a IV. 3,1-8,29 fere solis agitur.

4. Vaticinia prophetarum : 3 *Reg.* 11,29 sqq.; 12,22 sqq.; 13,1 sq.; 14,5 sqq.; 16,1 sqq.; 20,13 sq.; 20,35 sqq.; 22,14 sqq.; 4 *Reg.* 3,11 sqq.; 9,1 sqq.; 14,25 sqq.; 19,1 sqq.; 20,1 sqq.; 21,10 sqq.; 22,14 sqq.

5. 4 *Reg.* 17,7-23.

6. Cfr 3 *Reg.* 2,4. 24 sq.; 3,6; 6,12; 8,25 sq.; 9,5; 11,12 sq. 34 sqq.; 15,4; 4 *Reg.* 8,19; 10,34; 20,6.

7. 4 *Reg.* 25,27-30.

8. Cfr *Scholz* Einleitung II. p. 357 sq.; *Danko* Historia revelationis V. T. p. 453 sq.; *Vigouroux* Manuel bibl. II. p. 75 sq.; *Kaulen* Einl. Ed. 3. p. 234 sq. etc. Ex protestanticis cfr *Keil* Einl. Ed. 3. p. 212 et Commentar. p. 9; *Rawlinson* Kings (The Speaker's Commentary II. p. 477); *Bähr* Bücher der Könige (Lange's Bibelwerk VII. p. XVI sq.) *Volck* (in Herzog P. R. E. Ed. 2. VIII. p. 99) etc.; ipsi quoque rationalistae in hoc fine indicando consentiunt, cfr *Davidson* Introduction II. p. 43 sqq.; *Thenius* Bücher der Könige p. X sq.; *Reuss* Geschichte des A. T. p. 420. Inter modernos vix non solus *De Wette-Schrader* (Einleitung p. 348) auctorem putat prae ceteris voluisse res gestas prophetarum narrare (« Die Wirksamkeit der Propheten war ihm Hauptaugenmerk »); at qui opus nostrum attente legerit, facile animadvertet, de prophetarum miraculis et vaticiniis ideo dumtaxat satis multa referri, quia hac ratione magis apparebat, inexcusabilem esse regum populi a Deo defectionem ac proin iustissimam poenam eis inflictam (4 *Reg.* 17,13. 14; 21,10 sqq.).

§ 23. — De 3. et 4 librorum Regum origine.

97. — Quoniam in duobus Regum libris posterioribus unum idemque consilium obtinet omniaque quae narrantur ad unum finem tendunt, satis iam elucere arbitramur, eos non esse, id quod nonnullis placuit, partem quandam maioris operis, quod libros Iosue Iudicum Samuel simul complexum totam historiam israeliticam ab occupatione Palaestinae usque ad exilium babylonicum perduxit, neque, id quod alii voverunt, inconditam quandam compilationem ex variis libris nescio quomodo coagulatam aut opus quoddam a variis scriptoribus variis temporibus scriptum auctum retractatum¹. Sed completum absolutumque constituunt opus ab omnibus aliis distinctum. Iis autem, quibus supra (86) libros Samuel et (3. 4.) Regum duo opera diversa esse ostendimus, pauca tantum hoc loco addenda sunt.

Quemadmodum enim *fine* suo, de quo iam diximus, ita etiam *argumento* ab aliis libris separatur nostrum opus. Periodus scilicet, de qua agit, accuratis limitibus circumscribitur; initium suum sumit a templi aedificatione, terminatur autem templi regnique destructione. A templo autem exstructo novam esse inchoandam periodum non solum liber noster innuit², sed ex rei quoque natura elucet : usque ad Salomonis

aetatem enim respublica israelitica erat, ut ita dicamus, in tempore pueritiae et incrementi. Quamdiu Deus ipse nondum sibi elegerat locum de cunctis tribubus Israel, ut poneret nomen suum ibi et habitaret in eo, sed sub tabernaculo habitabat, integer populus peregrinationem suam nondum plane terminaverat³; continuis bellis agitabatur et David ipse templum aedificare prohibitus est, quia « multum sanguinem effudit et multa bella bellavit »; Salomonis autem « viri quietissimi » aetate Deus « requiescere fecit populum suum ab omnibus inimicis per circuitum », et « posuit ei locum et plantavit eum, ut non amplius turbaretur »⁴, atque tunc solum impleri coeptum est vaticinium aeterni throni *domui* davidicae promissi. A « domus Dei » et a « domus Davidis » igitur aedificatione inchoatur ista periodus et terminatur « domus Dei » et externi splendoris « domus davidicae » destructione.

Neque minus *narrandi dicendique modus* nostrum opus a reliquis V. T. libris distinguit ac separat. Secundum idem enim schema in secunda operis parte, quae praecipua est (III. 12-IV. 17) atque etiam in tertia (IV. 18-25) singula regna ita tractantur, ut iisdem fere verbis uniuscuiusque initium, duratio, finis describantur atque iudicium de singulis regibus eorumque ad cultum divinum habitudine feratur, eadem cum diligentia chronologiae ratio habeatur fontesque nominentur, ex quibus auctor res narrandas hausit⁵. Politicas ac bellicas res in toto opere aut plane omitti aut, ubi finis intentus eorum commemorationem postulabat, strictim dumtaxat attingi iam diximus; quare totum opus epitomen diceres, nisi sex regum historias accuratius persequeretur. At id ipsum, quod de illis tam fuse agat, ut plus quam dimidiam operis partem eorum historia occupet, novum est unitatis illius argumentum, quum certum semper suum finem prae oculis auctorem habuisse demonstret. Ad *linguam stylumque* demum quod attinet, omnes conveniunt eundem esse in toto opere sermonem; paucas enim illas differentias, quae in uno alterove capite reperiuntur, nemo ex fontibus, quibus usus est auctor, derivare dubitabit, qui in iis ipsis pericopis expressiones illas, quas auctor praedilexisse videtur, non deesse animadverferit⁶.

1. De priore sententia cfr *Ewald* Gesch. des Volkes Israel I. p. 193 sqq.; *Bertheau* Das B. der Richter und Rut. p. XXVII (qui magnum illud opus a Genesi inchoasse censet), *Graf* Die geschichtl. Bücher des A. T. p. 97 sqq., et de eadem sententia modificata *Wellhausen* in *Bleek* Einleitung Ed. 4. p. 259-266. — De altera cfr *Thenius* Die Bücher der Könige p. II sq.; *De Wette Schrader* Einl. p. 349 sqq.; *Reuss* Geschichte des A. T. p. 418 sq.

2. Cfr 3 Reg. 6,1 « Factum est ergo quadringentesimo et octogesimo anno egres-
sionis filiorum Israel ex Aegypto in anno quarto mense secundo regni Salomonis super Israel aedificari coepit domus Domini ».

3. *Deut.* 12,5; 2 *Reg.* 7,6 sq.

4. 1 *Paral.* 2,8; 2 *Reg.* 7,10.

5. Schema, quo regum Iuda historia tradi solet, hoc fere est (cfr 3 *Reg.* 15,1. 2. 7. 8): « Anno (decimo octavo) regni (Ieroboam) regis Israel regnavit (Abiam) super Iuda. (Tribus) annis regnavit in Ierusalem; nomen matris eius (Maacha filia Abessalom) ». Sequitur generale de eius regno iudicium: « Ambulavit in omnibus peccatis patris eius, nec erat cor eius rectum cum Domino Deo suo sicut cor patris eius » etc. aut: « Et fecit (Asa) rectum ante conspectum Domini, sicut David pater eius » etc. (15,11), atque iis rebus gestis, quas fini suo inservire credidit, relatis terminat auctor vitam hac formula: « Reliqua autem sermonum (Abiam) et omnia quae fecit, nonne haec scripta sunt in libro verborum regum Iuda. Et dormivit (Abiam) cum patribus suis et sepelierunt eum in civitate David, regnavitque (Asa) filius eius pro eo ». Simile est schema historiae regum Israel, in quo tamen nomen matris omitti et lector ad « librum verborum dierum regum Israel » remitti solet.

6. Linguae proprietatibus distingui dicuntur III. 1 et IV. 4,1 - 37 et 8,16. In primo capite magna invenitur styli similitudo cum libris Samuel; sed sine ullo dubio auctor hanc partem vitae Davidis ex eodem fonte hausit, ex quo auctor II. Sam. hauserat reliquam historiam David; at animadvertas velim in hoc capite nomini Davidis semper praefigi titulum « regis » (« rex David » 1,13. 28. 31. 32. 37. 38. 43. 47); sollemnis autem est auctori nostro hic tituli usus (« rex Salomon » III. 1,53; 2,19. 22. 23 etc.; « rex Roboam » III. 12,6. 18; 11,1 etc., « rex Ieroboam » III. 15,1 etc), dum rarus est in aliis libris. In duabus aliis pericopis, quae aramaismis nonnullis (אֲתָא pro אֲתָא; כִּי — יְכִי — pro כִּי — et יָךְ — etc.) distinguuntur, propheta frequenter vocatur « *vir Dei* » (IV. 4,9. 16. 21. 22. 25. 27; 8,2. 4), quod nomen est auctori nostro sollemne. « This expression occurs in *Kings* at least *fifty-three* times, and is found in twelve distinct chapters. In *Samuel* it is used about *five* times, occurring in two chapters. In *Chronicles* it is used *six* times in four chapters » (Rawlinson l. c. p. 467). — Ceterum de eadem dictione per totum opus retenta cfr Zschokke Hist. A. T. p. 304 et Keil Einleitung p. 214 sq.

98. — Quae ab adversariis afferuntur, ut opus nostrum olim cum praecedentibus libris Samuel et Iudicum connexum fuisse ostendant, levia esse ducimus. Namque libentissimi quidem concedimus ab auctore nostro narrationem librorum Samuel continuari, quum in illis historia davidica usque ad finem regni Davidis sit perducta et nostrum opus a morte eius incipiat, neque diffitemur in nostro aliquoties ad istos respici¹; at nihil inde deduci arbitramur, nisi auctorem nostrum libros Samuel cognovisse. Maiore attentione sunt digna, quae ab aliis afferuntur, quibus opus nostrum ex variis scriptis compilatum esse demonstrare conantur. Sunt autem haec fere².

Praeprimis generatim monent non eundem in toto opere characterem servari; nonnullas pericopas esse vere historicas (III. 4; IV. 23), alias autem fabulosas (IV. 4,2-17), in nonnullis tam accurate historiam narrari, ut minutissima quaeque referantur (IV. 11), in aliis arido modo regna enumerari rebus maximi momenti praeteritis (IV. 15), stylum quoque sermonemque non plane esse eundem in omnibus pericopis. De primo argumento dicere

operae pretium non est; fabulosa et mythica adversariis nostris omnia ea sunt, quae ordinarium naturae cursum superant. Ad alterum autem quod attinet, auctoris est, ni fallimur, definire, quid in opus suum recipere quidve omittere velit, interpretis autem investigare, cur haec vel illa receperit aut omiserit. Iam fieri procul dubio potest, ut interpretes rationes auctoris non inveniāt ac proinde suam ignorantiam confiteri cogatur; at interpretem, ut suam ignorantiam excuset, parum decet auctorem imperitiae accusare. Ceterum in exemplis allatis rationes, quibus permotus est auctor, ut accurate narraret conservationem loae et historiam Ieroboami II. successorumque eius leviter tantum perstringeret, tam obviae sunt, ut iure mireris, quod adversarii illas non perspexerint; loae enim, qui solus ex « omni semine regio » domus davidicae superstes relictus erat, mirabilis conservatio fini auctoris nostri magis, opinor, inserviebat, quam omnium istorum regum res gestae, qui peccatis suis interitum regni Israel accelerarunt? Ex diversitate autem sermonis, quam in paucis pericopis deprehendi fatemur, nihil aliud sequi iam diximus, nisi diversis fontibus usum esse auctorem.

Ad singularia deinde venientes monent adversarii de iisdem rebus varias relationes tradi, quae non satis consentiant, immo inter se pugnent. Pro unico exemplo non consentientium relationum afferuntur expeditiones maritimae Salomonis (III. 9,27. 28; 10,11 et 10,22); mirum iam inveniunt, quod idem auctor ter de eadem expeditione locutus sit, multo magis autem quod semel de navibus Salomonis (9,27), dein de navibus Hiram (10,11), demum de navibus Salomonis et Hiram (10,22) sermo fiat et omnibus in locis aliae et aliae merces a navibus allatae nominentur³. Ac si auctori non sufficiens fuisset ratio navigationis illius ter commemorandae! In primo enim loco demonstrare vult magnificentiam et potentiam Salomonis, quae etiam longinquis gentibus innotuit; in altero loco commemorata aromatum copia adducitur, ut explicet, undenam Salomon habuerit omnia illa aromata et ligna thyaia, quibus usus est in templi aedificatione; tertia vice de auri copia locutus, quam ex Ophir tertio quoque anno attulerunt naves, simul alias merces enumerat, quae afferebantur. Quod vero naves Salomoni aut Hiram aut utrique attribuantur, id profecto non constituit dissensum. Quia Israelitae navigationis erant imperiti, « viri nautici et gnari maris » ab Hiram missi ducebant primam Salomonis classem, quae igitur et Salomonis et Hiram nominari potuit (9,27; 10,11); posteaquam autem Israelitae mari assuefacti iam ipsi naves suas ducere potuerunt, Hiram ab Salomone obtinuit, ut sibi quoque naves in Asiongheber construere et cum Salomonis classe in Ophir mittere liceret (10,22). Profecto omnia quam optime conspirant, dummodo adversarii ne postulent, ut auctores ipsi narrationis suae commentarium conscribant.

Contradictionis sive indirectae sive directae plura exempla afferuntur; singulas perlustremus. 1. Indirectae contradictiones : a.) Formula « usque ad hanc diem » de rebus adhibetur eo tempore, quo liber scriptus est, non amplius existentibus (III. 8,8; 9,21; 12,19; IV. 8,21). Respondemus ex textibus obiectis non inepte deduci, eo tempore, quo scriptum est opus, templum et regnum Iuda nondum interisse, licet iam interierint, quando operi

ultima manus est apposita et ultima pericope adiecta (*infra* 99 p. 293 sq.). Non minus apte autem respondent alii, auctorem nostri operis eodem modo, quo auctorem Paralipomenon, eas formulas ex suis fontibus, quos indicat, transmississe; ex illis igitur iure ad fontes concludi, quibus usus sit auctor, sed immerito ad multos nostri operis auctores.

b.) Thersa sedes regni Ieroboami fuisse innuitur (III. 14,17), quamvis ex III. 12,25 constet, primum regem regni septemtrionalis in Sichem et Phanael *dumtaxat* (nur) resedissee. — At illud « *dumtaxat* » ab adversariis textui sacro arbitrario inseritur; nec quidquam miri est in eo, quod Ieroboam, qui regnum Israel fundavit et ordinavit, bis vel ter sedem regni mutaverit, antequam certam constitueret.

c.) In III. 18,22 et 19,10. 14 omnes prophetae praeter Eliam occisi dicuntur, nihilominus III. 20,13. 22. 28. 35 et 22,8 de *copia prophetarum* (eine Masse von Propheten) fit mentio. — Iterum monemus in utrisque textibus adversarios invenire, quae in illis non dicuntur; nec de *omnibus* prophetis occisis est sermo in prioribus, nec de *copia prophetarum* in alteris. Conqueritur quidem Elias, se solum esse derelictum; « sed quid, inquit S. Paulus, dicit illi divinum responsum? Reliqui mihi septem millia virorum, qui non curvaverunt genua ante Baal » (Rom. 11,4). Eliae igitur verbis non satis recte *omnium* prophetarum occisio demonstratur. Si vero utrumque assertum concederemus, textus inter se pugnare negaremus, siquidem Deus in occisorum locum alios suscitare potuit. Nonne Elias ipse Eliseum prophetam ungere iussus est (III. 19,16)?

d.) Achab gravissime vituperatur, quod regi Benadad pepercerit (III. 20, 42), neque tamen ullibi indicatur Deum prohibuisse, quominus regi devicto venia daretur. — Quomodo hoc exemplo pugna adesse demonstretur, equidem non video; ad summum probat auctorem aliquid omisisse, quod indicare debuit; at ne id quidem sequitur, quoniam Achab, quid facto opus esset, ex sola rerum consideratione satis cognovit atque sola vanitate sua, ut videtur, ad veniam hosti dandam permotus est.

e.) Ex III. 21,13 constat solum Naboth ab Achab esse occisum, sed IV. 9,26 etiam filii Naboth ab Achab occisi dicuntur. — Idque rectissime, nam vineam Nabothi Achab possidere non potuit nisi filiis quoque haeredibus occisis; tota igitur narratio III. 21,5-16 interemtionem integrae familiae Naboth supponit, etsi eam diserte non tradat.

f.) Secundum III. 19,15-17 Elias Hazaelem regem super Syriam, Iehu regem super Israel et Eliseum prophetam pro se ungere iubetur et Eliseus interempturus esse reliquias servorum Baal praedicitur; attamen Elias nec Hazaelém nec Iehu unxit nec quemquam Eliseus interfecit. — Rectius dixissent adversarii nullibi *narrari* ea esse facta; at diu ante rationalistarum aetatem Sanctius de hoc loco disputans iam monuerat « non omnia, quae gesta sunt, in sacra historia *narrari* », atque multo prius monuerant iam Patres ex silentio Scripturae non posse deduci contradictionem ⁴.

1. 3 Reg. 2,5. 32. cfr 2 Reg. 3,27; 20,10; 3 Reg. 2,8 cfr 2 Reg. 16,5. 19; 3 Reg. 2,26 sq. cfr 1 Reg. 2,30 sqq.; 3 Reg 5,5 cfr 2 Reg. 7,13; 3 Reg. 6,12 cfr 2 Reg. 7,13; 3 Reg. 6,12 cfr 2 Reg. 7,16; 3 Reg. 8,17 sqq. cfr 2 Reg. 7,5 sqq. etc.

2. Transcribimus omnia argumenta, quibus *Thenius* (Die BB der Könige. p. II. sq.) demonstrare conatur non *uni* auctori deberi historicam librorum nostrorum narrationem (« Die Geschichtserzählung in diesem Werke kann nicht von *einem* Verfasser herrühren »). Eadem etiam obiciuntur a *Wellhausen* (Bleek Einl. Ed. 4. p. 231-258 et Prolegomena p. 285-310), qui multa alia addit; ex his graviora *infra* 101. 102. expediemus; quid reliqua valeant ex obiectionibus allatis satis elucet.

3. *Thenius* l. c. et p. 163 sq. Notatu dignum est, Vulgatam nostram non satis recte vertisse 10,22, siquidem supponat Salomonem naves in *Tarsis* misisse, at vix dubium est, quin de expeditione in *Ophir* sit sermo. Interpres videtur in errorem inductus expressione אֲנִי תַרְשִׁישׁ, qua expressione designantur naves longo itinere per altum mare adaptatae; nomen autem suum ex eo habuerunt, quod iter in *Tartessus* Phoenicibus erat longissimum, quod suscipere solebant (Cfr *infra* 113). Profecto ex *Tarsis*, si moderni portum illum in Hispania situm fuisse iure tenent, omnes illae merces, quae commemorantur (« aurum, argentum, dentes elephantorum, simiae, pavones ») afferri vix potuerunt.

4. Cfr *Sanct.* in 3 *Reg.* 19,15, qui antiquorum solutiones difficultatis recenset. — Unica haec est « contradictio », quam *De Wette Schrader* (Einleitung. p. 349) in libris Regum invenit.

2. Directarum contradictionum duo exempla afferuntur⁵. Etenim a.) Salomon « de filiis Israel non constituisse *servire* quemquam » asseritur (III. 9,22), contrarium autem apparet ex 11,28, quo in loco sermo est de praefecto super « opera servilia » domus Ioseph (לְכָל-עֲבָלֵי בֵּית יוֹסֵף). — At verbis ludunt adversarii; עֲבָלֵי enim, etsi sit labor gravis et molestus, non est labor servilis. Salomon triginta millia Israelitarum in Libanum miserat ad ligna caedenda et portanda (III. 5,27), non velut servos, sed velut operarios liberos; eodem forte modo adhibebantur Ephraimitae, quibus praefectus erat Ieroboam (11,28); auctor enim noster inter כֹּסֶם לֵבָד (9,21) et inter כֹּסֶם (5,27) distinguit; priores servi sunt, alteri operarii liberi, qui per certum anni tempus laboribus publicis addicebantur⁶.

b.) Elias praedicit Achabo canes lambituros esse sanguinem eius in agro Naboth Iezraelitae, quem occiderat (III. 24,19); at canes linxerunt sanguinem Achab in Samaria (III. 22,38), et corpus filii eius Ioram proiectum est in agrum Naboth in Iezrael (IV. 9,25. 26). — De qua difficultate recensitis aliis solutionibus optime iam *Sanctius* (in III. 21,23): « Melius dicitur mutatum aliquid de hac Eliae denuntiatione minaci propter regis poenitentiam. Tunc enim Deus mitius quam ante in regem animatus remisit de acerbitate poenarum plurimum, et sicut alia in tempus filii illius distulit (24,29), sic etiam hoc quod de lingendo sanguine in agro Iezrael praedicitur ». Ceterum si canes sanguinem filii Achab in agro Iezrael lambeant, iure etiam dicuntur sanguinem Achabi linxisse; sanguis enim filii est sanguis patris⁷.

3. Praeter contradictiones etiam duplices eiusdem rei narrationes inveniri asseruntur; etenim bis Ioram vulneratus esse legitur et Ochozias venisse, ut eum aegrotantem inviseret (IV. 8,28. 29 et 9,14. 16), bis quoque Ioae mors et sepultura narratur (IV. 13,12. 13 et 14,15. 16). — At quomodo ex hisce repetitionibus ad pluralitatem auctorum concludere licet? Etenim in priore casu auctor factum prius narratum non simpliciter in memoriam

revocavit (ut nos facere solemus), sed more scriptorum orientalium integrum repetiit. Altera quoque repetitio facile explicatur. Auctor, qui mortem Ioae cum morte Elisei coniunxerat, postea in Amasiae regis Iuda historia narranda de eius bello cum Ioas loqui debuit, atque ita adductus est, ut formulam de regis morte usitatam repeteret. Si de profano libro ageretur, levis igitur quaedam scriptoris negligentia esset vituperanda, sed quis unquam ex eiusmodi negligentia concluderet librum a duobus auctoribus esse conscriptum?

4. Demum monent accuratum nexum haud raro desiderari. Etenim a.) ea, quae intime cohaerent, aliis narratis ab invicem sunt separata; ex. gr. III. 3,3 continuatur 9,24 sqq.; item 10,29 continuatur 11,41; atque 20,34 continuatur 22,1. Praeprimis respondemus paucos aut nullos inveniri libros historicos, in quibus pericope quaedam omitti nequeat apto permanente nexu. Procul dubio ea, quae leguntur 11,41 (sc. formula, qua singula regna terminari solent), non tantum post 10,29, sed etiam post 8,66 aut 4,34 aut 3,28 etc. poni potuisset, si auctor nobis nihil de rebus Salomonis referre voluisset. Praeterea animadvertas velim, 9,24 sqq. cum 3,3 inepte coniungi, nisi alia inserantur de aedificiis a Salomone exstructis, quia secus nullus habetur nexus, atque multo minus 20,35-21,29 posse omitti; illis enim omissis 22,38 et IV. 9,25. 26 non intelliguntur.

b.) Alia indebito loco sunt inserta. Miro modo hanc accusationem probant. Salomoni eo tempore, quo in exstruendo templo occupatus erat, Deus promissionem Davidi factam confirmavit, et auctor chronologicum ordinem secutus eam narrationi suae de aedificatione templi inserit (III. 6,11-13). Vituperatur ergo, quod reali ordine neglecto chronologicum sit secutus. Sed ecce! Alio in loco auctor reali ordine retento narrat mortem Elisei post narratam mortem Ioae regis Israel, quamvis Eliseus ante Ioam sit mortuus (IV. 13,14 sqq.). Atque iterum vituperatur, quia chronologicum ordinem non tenuerit. Quem tandem tenere debuit, ut « criticis » nostris satisfaceret?

5. Per transennam adnotemus, a catholicis quoque nonnullis interpretibus (cfr ex. gr. *Kaulen* Einl. Ed. 3. p. 235) contradictionem quandam statui inter IV. 18,5 et 23,25, quam ex eo exortam censent, quod auctor fontes suos ad verbum descriperit, quae igitur eodem modo explicanda et excusanda sit, quo usus formulae « usque ad hanc diem » (III. 8,8 etc.). Attamen pugna nulla est. Namque si post Ezechiam nullus dicitur rex « fuisse similis ei de cunctis regibus Israel sed neque in his, qui ante eum fuerunt », haec verba ex contextu ad perfectam eius in Deum fiduciam restringenda sunt (IV. 18,5). Eadem autem verba, si postea de Iosia adhibentur, iterum contextu restringuntur ad eximium eius zelum in propaganda Legis observatione (IV. 23,25). Quare recte iam monet Sanctius, expressiones illas non de aequalitate sed de similitudine esse intelligendas, ut nulla sit pugna (in IV. 18,5). Clarum enim est, auctorem inspiratum ita non posse fontes suos transcribere, ut vera contradictio exoriatur.

6. Neque quidquam obstat, quominus quis cum *Gesenio* (Thesaur. p. 936) in III. 11,28 סִבָּה explicet *grave negotium*, aut cum *Fürst* (Handwörterbuch Ed. 2. II. p. 69) *difficile negotium*, aut melius cum *Vulgata* nostra *tributum*; tributa enim sunt onera.

7. Facilior est difficultatis solutio ex textu hebraico. Verba enim בְּמִקּוֹם אֲשֶׁר (pro

quibus Alex. et S. Hier. legerunt cum articulo : בְּפִקּוּם אֲשֶׁר, ἐν τῷ τόπῳ ᾧ κατ., in loco hoc, in quo) apte reddi possunt : « *propterea quod* linxerunt canes sanguinem Naboth, lambent canes sanguinem tuum ».

99. — Dilutis obiectionibus, quibus multos esse aut complures operis nostri auctores moderni « critici » demonstrare sunt conati, restat quaestio satis difficilis, quis sit eius auctor. Quod si unus totius operis statuendus est auctor, id quod pro certo tenendum esse arbitramur, patet eum ultimam manum illi non admovisse ante medium exsilium babilonicum, i. e. usque ad 37. annum captivitatis Iechoniae (561 a. Chr.)¹. Errant igitur, qui cum Sanctio² « Ezechiam regem aut eo iubente alios, quibus id negotii rex ipse mandavit », vel Isaiam, cuius vaticiniorum capita duo cum duobus nostri operis identica sunt³, librorum nostrorum collectorem dicunt. Nulla enim ratione probabile redditur, omnia quae post Ezechiae regis vel Isaiae prophetae mortem acciderunt, ab aliena manu esse addita. Altera vero ex parte, quoniam finiti exsilii nulla fit mentio, iure tantum non omnes moderni interpretes tenent, auctorem nostrum non post exsilium scripsisse; reditum enim populi templique reaedificationem silentio non praeterisset, quia haec multo magis, quam Iechoniae solius liberatio, ad eius scopum fecisset⁴. A vero igitur aberrant ii quoque, qui cum Huetio, Calmeto aliisque opus nostrum Esdrae attribuunt⁵.

Quia igitur circa medium exsilium libri nostri terminati sunt, non videmus, cur antiquam Iudaeorum traditionem, quam S. Isidorus quoque recepit, veram esse et Ieremiam prophetam eos scripsisse negemus⁶. Immo non desunt, quae hanc sententiam valde probabilem reddant. Praeprimis si Ieremias ipse operis auctor non est, illud iam difficile est explicatu, quod eius nomen prorsus taceatur. Magna enim cum diligentia ea in libris his narrantur, quae prophetae egerunt praesertim in publicis rebus : Ieremiae vero ultimis ante exsilium annis summam fuisse auctoritatem in rebus publicis non solum eius vaticinia, sed etiam libri Paralipomenon docent. Eodem igitur modo, quo Isaiae, etiam Ieremiae narrandae erant res gestae⁷. Praeterea vaticiniis Ieremiae additum est caput, quod historicam quandam eorum confirmationem exhibet ideoque libri Ieremiae pars integrans dicenda est; caput autem hoc paucis mutatis vel additis vel omissis idem est, quo opus nostrum terminatur⁸. Num Ieremias ipse, id quod longe probabilius esse censemus, an Baruch, Ieremiae scribe, illud vaticiniis adiecerit, ignoramus quidem; quidquid autem statuitur, additio ipsa multo facilius explicatur, si Ieremiae, quam si alterius scriptoris opus sunt libri Regum. Ieremiam enim vel Baruch rerum gestarum, quarum testes oculares fuerant, narrationem ex alieno opere transcri-

here voluisse, quis sibi persuadebit? Auctor autem librorum Regum, si aliunde hanc pericopen desumsisset, procul dubio fontem suum indicasset, sicut in reliquo libro facere solet. Tertia accedit ratio ex vaticiniorum Ieremiae et librorum nostrorum styli similitudine, quam adesse omnes concedunt; iidem in utroque opere deprehenduntur dicendi modi, eadem frequentia phrasium et locutionum ex Pentateucho desumtarum etc.⁹. Quae licet per se sola identitatem auctorum non evincat, reliquis tamen argumentis et praesertim traditioni maiorem vim attribuit.

Frustra contra hanc sententiam obiicitur, auctorem librorum nostrorum in Babylonia scripsisse, Ieremiam autem in Babyloniam non venisse. Neutrum enim assertum satis certis argumentis nititur. Unicum vestigium, ex quo auctorem in Babylonia vixisse deducitur, est expressio עֶבֶר הַנָּהָר (« *trans flumen* » sc. Euphratem), qua terra ab Euphrate versus occidentem sese extendens designetur (III. 5,4 [4,24]). Etsi autem concederemus hunc modum loquendi tempore exsilii inter Iudaeos Babyloniae degentes esse exortum, nihil obstaret, quominus scriptor iudaicus alia in terrae parte degens eam adoptasset; vocabulum vero עֶבֶר utpote vagae significationis, terram cis vel trans fluvium aliquem designare supra iam diximus¹⁰. Praeterea animadvertite de ultimis Ieremiae annis pauca nobis esse tradita; quodsi nonnulli Patres prophetam vitam in Aegypto martyrio terminasse referunt, antiqua Iudaeorum traditio est, eum una cum Baruch a Nabuchodonosor, quum is 27. regni anno Aegyptum occupasset, in Babyloniam esse translatus.

Neque maiore cum iure aetas prophetae contra sententiam nostram affertur. An. 13. Iosiae (626 a. Chr.), quum Ieremias ad propheticum munus vocaretur, eum saltem viginti quinque annos natum fuisse supponunt, senem igitur nonaginta annorum eum fuisse 37. a. captivitatis Iechoniae; parum autem probabile esse senem grandaevo liberos nostros scripsisse. At quid, si Ieremiam opus hoc iam immediate post Iechoniae captivitatis initium scripsisse dicamus? Aptam enim libri clausulam praebet captivitas Iechoniae, abductio partis populi, et initium regni Sedeciae (IV. 24,8-17); inde a 24,18 autem incipit illa pericope, quae etiam terminat vaticinia Ieremiae; nonne igitur cum satis magna probabilitate asserere licet, prophetam librum iam post alteram incolarum Iudae transportationem composuisse, at postea, quoniam Iechoniae liberatio e carcere aptior ei visa est operis clausula, ultimum caput adiecisse? Immo vero non desunt, quae hanc sententiam praeferendam esse suadeant. Huc maxime spectat usus formulae « usque in hanc diem » iis in locis, in quibus templum hierosolymitanum et regnum Iuda adhuc exstare supponuntur¹¹. Quae etsi, ut supra monui-

mus, ab auctore operis nostri eodem modo, quo ab auctore Paralipomenon, ex fontibus transcribi potuit, melius tamen explicatur, si opus nostrum ante ultimum regni excidium compositum esse dicamus. Quare Ieremiam arbitramur opus composuisse, postquam Nabuchodonosor secunda vice Ierusalem occupavit primoresque Iudaeorum una cum Iechonia rege in captivitatem abduxit, sed ultimum caput (24, 18-25, 30) operi terminato senem adiecisse, quum Iechoniam e carcere eductum eiusque thronum super thronum aliorum regum captivorum elevatum esse audisset aut vidisset ¹².

1. 4 Reg. 25, 27 sqq. Exsilium terminatum est a. 1. Cyri; eius igitur initium ducendum a prima occupatione urbis Ierusalem, quando rex Ioakim factus est « servus tribus annis ». Iechonias captivus abductus est a. 597.

2. *Sanct.* Proleg. 1. in II. Reg.

3. *Is.* 36, 37 et 4 Reg. 18, 19.

4. Cfr *supra* 96. p. 284.

5. *Huet.* Demonstrat. evang. Prop. IV. De II. Reg. 2. (Venetiis 1765. p. 220 sq.); *Calmet.* Prolog. in 3. 4 Reg.

6. *Baba bathra* fol. 14.; *S. Isid. Hisp.* De off. eccl. I. 12. (M. 83, 747); quos sequuntur *Sixtus Senens.* (ed. Milante. I. p. 12), *Corn. a Lap.* Argum. in II. Reg., multique antiquiores. Ex recentioribus eandem sententiam velut probabiliorē tenent *Haneberg* (Gesch. d. Offenb. p. 389), *Vigouroux* (Man. bibl. II. p. 77), *Kaulen* (Einl. Ed. 3. p. 236), *Clair* (Les livres des Rois. Préf. p. 108-111), *Ant. Scholz* (Comm. zum Ieremias. Einl. p. XXI.) etc. Ex protestanticis eam tenent *Haevernick* (Einl. II. 2. p. 172 sq.), *Rawlinson* (The Speaker's Comment. II. p. 470 sqq.) etc.

7. De Ieremia cfr 2 Paral. 35, 36; de Isaia 2 Paral. 26, 22; 32, 20, 32 et 4 Reg. 19, 1-20, 19.

8. *Ierem.* 52. et 4 Reg. 24, 18-25, 20.

9. Promissio domui davidicae facta exprimitur verbis לֹא-יִכָּרֵת אִישׁ מֵעַל כְּפֹא (3 Reg. 2, 4 cfr 8, 25; 9, 5 et *Ierem.* 33, 17 cfr 13, 13; 17, 25); vastatio templi praedicitur: « omnis, qui transierit per eam, stupebit et sibilabit » (3 Reg. 9, 8 et *Ierem.* 18, 16; 19, 8; *Thren.* 2, 15); « tinnient ambae aures eius » (4 Reg. 21, 12 et *Ierem.* 19, 3; cfr in eadem pericope 4 Reg. 21, 13. 14. 16 cum *Thren.* 2, 8; *Ierem.* 30, 16; 22, 17) etc.; satis multa alia exempla congererunt *Kueper* Ieremias librorum sacr. interpres et vindex p. 56 sq.; *Hävernick* l. c. p. 171; *Rawlinson* l. c. p. 470 sq.

10. Cfr *supra* 26. c. β. p. 93.

11. 3 Reg. 8, 8; 9, 13; 10, 12; 12, 19; 4 Reg. 2, 22; 10, 27; 14, 7; 16, 6 etc.

12. *Haneberg* (l. c.), *Holzammer* (Handbuch der bibl. Gesch. Ed. 4. Freiburg 1886. I. p. 601), ut Ieremiam auctorem defendant, ultimos quatuor versus a iuniore scriptore operi additos esse statuunt.

§ 24. — De 3. 4 librorum Regum auctoritate.

100. — Ut de operis nostri AUCTORITATE HISTORICA certum iudicium feramus, in fontium dumtaxat, ex quibus eius narratio hausta est,

originem et indolem inquirendum nobis est. Namque illud inter interpretes haudquaquam discrepat, auctorem nostrum eosdem libros, ad quos lectores suos plura de rebus narratis discere cupidos remittere solet, pro veris fontibus adhibuisse, etsi id diserte non asserat; unde non minor omnium est consensus, eum magna cum fidelitate ex illis libris narrationem suam desumsisse. Eorum igitur stabilita auctoritate auctoritas operis nostri stabilitur. Tres autem libros allegat : regni salomonici narratione finita monet reliquam eiusdem regni historiam discendam esse ex « *libro verborum dierum* (i. e. ex fastis) *Salomonis* », atque accuratiorem regum Iudae historiam in « *fastis regum Iuda* » et regum Israel res gestas in « *fastis regum Israel* » contineri saepissime adnotat¹. Sunt qui eum aliis quoque libris usum esse arbitrentur; nonnulla enim, quae de Eliseo narrat, quum privata omnino sint, in regum fastis non potuisse narrari, atque easdem pericopas stylo atque dicendi modis a reliquis narrationibus dissentire. Attamen auctor, qui tres priores libros toties allegavit, ut vix unquam consuetam suam formulam omitteret², procul dubio etiam alios libros nominasset, si eos adhibuisset; argumenta autem, quibus iste usus videtur demonstrari, nulla esse docebit inquisitio in fontium adhibitorum indolem³.

Nonnulli quidem nomine « *fastorum Salomonis* » et « *fastorum regum Iuda* » et regum Israel *publicos* regnorum istorum annales designari statuunt, qui sive regibus adhuc in vita agentibus sive post eorum mortem a regiis historiographis sint compositi. Namque inter Davidis aiunt, Salomonis aliorumque regum administros aulicos nominari aliquem מְזַכֵּיר, atque hoc titulo (qui ab Alexandrinis redditur ὁ ὑπομνηματογράφος, a S. Hieronymo autem « *a commentariis* ») virum designari, qui omnes regum res gestas *publica cum auctoritate* annalibus inseruerit, adduntque antiquitus et hodie in regnis orientalibus eiusmodi historiographos regios inveniri atque imperatores quoque romanos recentiore tempore suos habuisse « *magistros memoriae* »⁴. Quae argumenta non admodum videntur esse valida. Quonam enim munere functus sit מְזַכֵּיר et quomodo eius munus a munere הסופר (« *scribae* ») distinguatur, prorsus ignoramus, siquidem nihil nisi nuda nomina nobis sunt tradita. Utique *scribas* (Sopherim) acta publica redegisse, *magistros memoriae* (Mazkirim) vel cancellarios eadem conservasse et annalibus publicis inseruisse asserunt moderni interpretes; at mera haec est coniectura, quae ex sola nominis etymologia desumitur; nomen autem *Mazkir* (« *in memoriam revocans* ») aequè apte designat virum, qui regem de agendis rebus monet, ut singulae suo quaeque die statuto peragantur. Quidquid autem de hac sententia est, « *magistrorum memoriae* » nulla fit mentio in regno septemtrionali, atque difficile est creditu « *annales publicos* regni Israel » unquam ex-

stitisse aut usque ad exilii babylonici aetatem esse conservatos, neque minus difficile est creditu historiam regum Iuda, quae in nostro opere narratur, ex « *publicis annalibus* » esse desumptam.

Quomodo antiquitus a regiis et publicis historiographis historia sit tractata, innumera, quae ultimis his temporibus innotuerunt, monumenta aegyptiaca, assyriaca, chaldaica, persica etc. satis clare nos docent. Legatur narratio illa, quam Pentaur de expeditione Ramses II. Meiamun contra Chetas suscepta composuit, quaeque non in papyris solis hieraticis sed etiam in templorum parietibus insculpta visitur, legantur « *annales* » regum Sennacherib, Asarhaddon, Asurbanipal etc., legantur aliae inscriptiones hieroglyphicae et cuneiformes : quid in his « *publicis annalibus* » reperimus praeter continuas victorias, pugnas mirificas, mirabilia facinora, laudes splendidissimas? Num quis sibi persuaserit, ab hoc narrandi modo publicos pessimorum regum Israel et Iuda historiographos, si unquam exstiterunt, abstinere esse ausos? Num quis crediderit filios permisisse, ut patrum suorum mortuorum scelera et flagitia in publicis annalibus memoriae proderentur? At illud quoque animadvertite, non pauca hodie innotuisse Aegypti et Assyriae monumenta, in quibus sequentium dynastiarum reges nomina praedecessorum suorum deleverunt mutilaveruntque aut etiam sua nomina antiquioribus substituerunt. Annon iure igitur supponimus, in regno Israel novas dynastias, quae satis multae sunt, praecedentium dynastiarum memoriam potius destruere quam conservare studuisse? Num forte Baasa, qui « percussit omnem domum Ieroboam nec dimisit ne unam quidem animam de semine eius » (III. 15,29) memoriam familiae Ieroboam, aut Zambri, qui « percussit omnem domum Baasa et propinquos et amicos eius » (III. 16,11) memoriam familiae Baasa in annalibus publicis remanere permisit? Quae quum ita sint « *verba dierum regum Iuda et Israel* » *publicos* regnorum *annales* fuisse non arbitramur.

1. 3 *Reg.* 11,41 (סֵפֶר דְּבָרֵי שְׁלֹמֹה) cfr *supra* 92 n. 2. p. 274.). *Quindecies* allegatur « liber verborum dierum regum Iuda » (3 *Reg.* 14,29; 15,7. 23; 22,26; 4 *Reg.* 8,23; 12,19; 14,18; 15,6. 36; 16,19; 20,20; 21,17. 25; 23,28; 24,5); *octies decies* liber factorum regum Israel (3 *Reg.* 14,19; 15,31; 16,5. 14. 20. 27; 22,39; 4 *Reg.* 1,18; 10,34; 13,8. 12; 14,15. 28; 15,11. 15. 21. 26. 31).

2. Allegatio omittitur in quatuor dumtaxat regibus Iuda et in duobus regibus Israel. Inter quos quatuor regno suo privati in captivitate sunt mortui : Osee ultimus rex Israel (IV. 17,6) atque reges Iuda *Ioachaz*, qui ab Aegyptiorum rege Nechao depositus est (IV. 23,34), *Iechonias* et *Sedecias* in captivitatem babylonicam abducti. Trium horum regum Ieremias fuit coaevus. — Duo alii reges, in quorum historia fontes non indicantur, sunt *Ochozias* rex Iuda et *Ioram* rex Israel, qui ambo ab Iehu novae dynastiae in regno Israel fundatore occisi sunt (IV. 9,26. 29).

3. Orale quoque traditionem aliqui statuunt auctori nostro pro fonte fuisse (Cfr

Thenius die Bücher der Könige p. VI sq.; *Davidson* Introduction II. p. 34 sq.; *Wellhausen* in *Bleek* Einleitung p. 260 etc.) eamque praecipuum fontem fuisse, ex quo *Eliae* *Eliseique* res gestae aliaeque, quae rationalistae non intelligunt, sint hausta. Evidens autem est hunc fontem non statui, nisi ut facilius negentur vaticinia et miracula; etenim secundum *Thenius* (l. c.) illis in pericopis invenitur « eine förmliche Häufung des Wunderbaren », secundum *Davidson* (l. c.) « the legendary is too strongly incorporated with the matter of the narration to render it at all probable that it belonged to the annals of the nation ». Quae refutatione hoc loco non indigent.

4. *Davidis* et *Salomonis* *Mazkir* fuit *Iosaphat* filius *Ahilud* (2 *Reg.* 8,16; 20,24; 3 *Reg.* 4,3); ab *Ezechia* idem munus obtinuerat *Ioah* filius *Asaph* (4 *Reg.* 18,18. 37; *Is.* 36,3. 22), et alius *Ioah* filius *Ioachaz* fuit *Mazkir* regis *Iosiae* (2 *Paral.* 34,8). Alii non commemorantur. — Apud *Persas* historiographos regios fuisse docet *Herod.* VI. 100; VII. 90 etc., atque *Esth.* 6,1 *Persarum* rex *Assuerus* sibi legi iubet סְפֵר

הַיָּמִים « librum memoriarum verborum dierum » (*S. Hier.* « annales priorum temporum », *Alex.* γράμματα μεμνησμένα τῶν ἡμερῶν Cfr etiam *Esth.* 2,23 et 1 *Esdr.* 4,15); apud recentiores *Persas* idem munus regii historiographi inveniri constat teste *Gesenio* (Thesaur. p. 415) ex *Chardin* Voyage en Perse (III. p. 327; V. p. 258 ed. Langlès). At num his similibusque aliorum populorum exemplis, quae forte afferri possunt, existentia « publicorum annalium » in regnis *Iuda* et *Israel* demonstretur, vehementer dubito.

Aliunde igitur definiamus oportet originem fontium, quibus usus est auctor noster. Quod si 3. 4 libros *Regum* cum 2 *Paralipomenon* comparamus, quamplurima in utroque opere ita consentire videmus, ut integrae narrationes haud paucae usque ad verbum consonent⁵. Quapropter omnes interpretes merito censent utrumque auctorem ex iisdem fontibus hausisse. Sed auctor *Paralipomenon* saepe quidem allegat « librum regum *Iuda* et *Israel* », vix minus frequenter autem scripta prophetarum *Nathan*, *Ahiae* *Silonitae*, *Addo*, *Semeiae*, *Isaiae*, *Hozai*⁶, eaque aliquando citat velut partem « libri regum *Iuda* et *Israel* »⁷. Atqui hac allegationis ratione illis quoque in pericopis utitur *Paralipomenon* auctor, in quibus eum ex iisdem, ex quibus auctorem nostrum, fontibus hausisse perfecta utriusque operis consonantia demonstrat. Concludamus ergo oportet, prophetas historiam suae aetatis literis mandasse eorumque scripta versus finem regni *Iuda* ab auctore quodam ignoto in opus bipartitum ita esse digesta, ut ea, quae a singulis prophetis essent conscripta, inter se discernerentur. Hac enim ratione idem opus aut titulo « libri regum *Iuda* et *Israel* » vel « fastorum regum *Iuda* » (« regum *Israel* »), aut nomine illius prophetae, qui certam quandam partem conscripsit, allegari potuit, atque apte explicatur, cur lectores, ut *salomonicas* res accuratius discant, ab auctore librorum *Regum* ad « fastos *Salomonis* » (III. 11,41), ab auctore autem *Paralipomenon* (II. 9,29) ad « verba *Nathan* prophetae et vaticinia *Ahiae* *Silonitae* et visionem *Addo* *Videntis* » remittantur, aut cur prior in historia *Roboam* « annales regum *Iuda* » (III. 14,29), alter « libros

Semeiae prophetae et Addo Videntis » (II. 12,15) alleget etc. Hac quoque ratione facile explicatur, cur tam multae res privatae, dummodo ad prophetas spectent, in libris illis fuerint relatae, atque prorsus superfluum est alium fontem statuere, ex quo illae sint haustae. Profecto propheta, qui illam regni septemtrionalis aetatem descripsit, qua Eliseus floruit, silentio praetermittere non potuit magna illa miracula, quibus Eliseus summa apud populum et apud reges auctoritate potitus erat, etsi illa publicum rerum statum directe non attingerent. Hac demum ratione etiam tertium illud explicatur, quod in nonnullis pericopis, quamvis ex communi fonte sint haustae, styli quaedam diversitas reperitur expressionesque nonnullae vel formae usurpentur, quae in reliquo opere non leguntur.

Verum quidquid de fontium, quibus usus est operis nostri auctor, origine statuitur, sive publici erant regnorum annales sive prophetarum scripta privata, illud extra controversiam est positum, omnium regum res gestas a testibus coaevis et oculatis esse conscriptas, qui earum plenam et perfectam scientiam habuerunt. Eisdem autem testes etiam veracissimos fuisse ipsa narratio luculentissime prodit. Summa cum integritate nec ulla partium studio ducti narrant ea, quae viderunt et audierunt: nihil celant, nihil tegunt, nihil excusant; ab omni adulandi libidine alienissimi nec quidquam nisi Legem et praecepta Dei prae oculis tenentes sincere et sine ambagibus malorum regum scelera et vitia narrant, sicut bonorum res praeclare gestas, neque ipsorum illorum, quorum laudes celebrant, defectus silentio praetermittunt. Ubinam inveniuntur scriptores, qui maiore cum animi candore historiam suae gentis narrarunt, quam illi, quibus debebantur « libri verborum dierum regum Iuda et Israel »?

5. Quoniam omnes textus parallelos afferre longum sit, praecipuos solos adscribinus.

3 Reg. 3, 5-15	= 2 Paral. 1, 7-13	4 Reg. 8,17-23	= 2 Par. 21, 5-10
(5, 2-9,12)=	(2, 1-8,2)	8,25-29	= 22, 1-6
10, 1-29	= 9, 1-28	11, 1-12,14	= 22,10-24,14
11,41-43	= 9,29-31	14, 1-14	= 25, 1-5. 17-24
12, 1-19	= 10, 1-19	14,17-22	= 25,25-26,2
12,21-24	= 11, 1-4	15,32-38	= 27, 1-9
14,25-31	= 12, 9-16	16, 1- 4	= 28, 1-4
15,16-22	= 16, 1-6	21, 1- 9	= 33, 1-9
22, 2-35	= 18, 1-34	21,17-24	= 33,18-25
22,41-50	= 20,31-37	22, 1-23,4	= 34, 1-33

6. 2 Paral. 16,11; 25,26; 27,7; 28,26; 35,27; 36,8. — 2 Paral. 9,29; 12,15; 13, 22; 26,22; 32,32. (Cfr *infra* 112. n. 2.)

7. 2 Paral. 20, 34: « in verbis Iehu, filii Hanani, quae digesta sunt in libro regum Israel »; 2 Paral. 32,32 « in verbis Isaiae in libro regum Iuda et Israel ».

101. — Ex iis, quae de fontibus historicis operis nostri diximus, consequens est, plenam perfectamque esse eius historicam auctoritatem. Arbitrarium autem est, si rationalistae alias quidem eius partes velut historicas admittant, alias vero, quia vaticinia et miracula contineant, velut mythica reiiciant¹. Solis enim praeiudiciis philosophicis hanc partium historicarum et mythicarum distinctionem inniti manifestum est; quocirca fusius de ea disputare superfluum esse putamus. Neque magis recentissimorum « criticorum » obiectionibus immorabimur, qui auctorem nostrum integram narrationem pro fine suo, quem eodem fere modo quo nos describunt, disposuisse, exornasse, finxisse contendunt². Nam « critici » ipsi pro fine suo, ut scilicet Pentateuchum ante exilium non exstiteris totamque legislationem religiosam iunioris esse originis ostendere possint, sibi historiam quamdam israeliticam a priore ita fingunt, ut specialis providentia divina circa populum israeliticum prorsus dispereat, atque omnia, quae aprioristicis eorum fictionibus contradicunt, ab auctoribus sacris esse inventa et conficta non minus audaces quam impii asserunt.

Quibus praetermissis aliud argumentum afferamus, quo clarius librorum nostrorum historica auctoritas innotescat. Opus profecto historicum, cuius omnes narrationes, quae cum aliarum gentium monumentis fide dignis conferri possunt, iis plane consonant, procul dubio in iis quoque relationibus, quae ob aliorum monumentorum defectum conferri non possunt, summam meretur fidem. Iam vero libros Regum cum genuinis et fide dignis monumentis aliarum gentium omnino consentire a nullo negatur. Ut libros sacros suae gentis contra incredulos defenderet, *Fl. Iosephus* iam ad Berosum, qui de rebus assyriacis et babyloniciis scripsit, ad Menandrum, qui Tyrriorum monumenta graece reddidit, ad Manethonis Aegyptiaca provocavit³, eandemque viam *Eusebius* ingressus simili argumento auctoritatem historicam librorum sacrorum vindicavit⁴. Verum divina providentia effecit, ut monumenta ipsa, quibus antiqui reges Aegyptiorum, Assyriorum, Chaldaeorum, Moabitarum victorias suas celebrarunt, ad nostra usque tempora conservarentur; atque eorum inscriptiones hac nostra aetate, qua libri sacri acerrime impugnantur, detectae et explicatae confundunt adversariorum audaciam.

Hodie adhuc *Sesac* (Scheshenk, Sesonchis), rex Aegypti, Thebis in templi Karnakensis pariete inter alios hostes, quos devicit in sua expeditione syriaca, etiam « Iudah malek » (regnum Iuda vel regem Iuda) nominat (3 *Reg.* 14, 25); immo ex monumentis ab eo relictis aptius clariusque explicatur, quomodo fieri potuerit, ut Salomonis matrimonio cum filia Pharaonis non obstante Ieroboam in Aegyptum fugeret et rex Aegypti Salomone vix mortuo eius filio bellum inferret; *Sesac* enim

novae dynastiae fundator non aegyptiacae, sed assyriacae erat originis. Tres alii reges aegyptiaci in libro nostro commemorantur, *Sua* (vel Seve סִיבָּה = Sabaka; 4 Reg. 17,4), *Tharaca*, qui vocatur Aethiopiae rex, quia revera monumentis testibus non nisi post illud tempus, de quo in opere nostro sermo est, Aegypti rex est agnitus (4 Reg. 19,9), *Nechao*, qui devicit Iosiam (4 Reg. 23,34); atque eorum res gestae, quae in libris Regum aut commemorantur, aut supponuntur, melius nobis hodie cognitae sunt ex inscriptionibus hieroglyphicis et cuneiformibus, quam ex antiquorum scriptorum ieiunis relationibus⁵. Moabitarum rex *Mesa* victorias suas de Israelitis longa quadam inscriptione celebrat; quae integra non parum inservit ad explicandam narrationem auctoris nostri de expeditione regum Ioram et Iosaphat contra Mesa (4 Reg. 3,4)⁶. Damasci reges *Benhadad*, *Hazael*, *Rezin*, de quibus in libris nostris agitur (3 Reg. 20; 4 Reg. 8. 15), etiam inscriptiones assyriacae nominant eaque, quae de iis referunt, plane consentiunt narrationibus nostris⁷. Ex quinque regibus Assyriae, quos expeditiones contra Israelitas suscepisse auctor noster refert, Phul, Theglathphalasar, Salmanasar, Sennacherib, Asarhaddon⁸, quatuor ultimi in inscriptionibus victorias suas de Israelitis reportatas nobis enarrant; primi quidem nomen nondum inventum est, at assyriologi longe plerique censent Phul et Theglathphalasar unam eandemque esse personam, id quod inscriptionibus confirmant⁹. Regum demum Babyloniae *Merodach Baladan*, qui Ezechiae legationem misit, *Nabuchodonosor*, qui Ierosolymis et templo deletis regnum meridionale destruxit, *Evilmerodach*, qui Iechoniam ex carcere eduxit, frequens fit et cum libris nostris consona mentio in monumentis Babyloniae¹⁰.

1. *Thenius* l. c. p. VI-VIII; *De Wette Schrader* Einleitung p. 354. n n. d. e. f.

2. Cfr praesertim *Wellhausen* Prolegomena zur Gesch. Israels p. 285-310.

3. *Fl. Iosephi* c. App. I. 17-21; *Antiqu.* VIII. 5,3; 13,2; X. 1,4; 11,1 etc.

4. *Euseb.* Demonstr. evang. X. 11 sqq. (M. 21,521 sqq.).

5. Cfr *Vigouroux* La Bible et les découvertes modernes. IV. p. 6 sqq.; 121 sqq.; 162 sqq.; 227 sqq.; 288 sqq. et opera ibidem allegata.

6. Cfr *Vigouroux* l. c. IV. p. 47 sqq.; *Himpel* Die Inschrift Mesa's und die politisch-religiöse Geschichte Israels (Tüb. Quartalschr. 1870 p. 584 sqq.) etc.

7. Cfr *Vigouroux* l. c. IV. p. 38 sqq.; *Brunengo* L'impero di Babilonia e di Ninive. Prato 1885. I, p. 389 sqq. — *Schrader* Keilinschriften und A. T. Ed. 2. p. 201. 206. 260; *Eiusdem* Keilinschriften u. Geschichtsforsch. p. 367 sqq.

8. 4 Reg. 15,19. 29; 16,7-10 (2 Paral. 28,16. 20); — 17,3-6; 18,9 (*Tob.* 1,2. 18); — 18. 19. (*Is.* 36. 37; 2 Paral. 32; *Tob.* 1,18 sqq.; *Eccli.* 48,20 sqq.); — 19,37 (1 *Esdr.* 4,2).

9. Cfr *Vigouroux* l. c. IV. p. 81 sqq.; 120 sqq.; 171 sqq.; 226 sqq.; *de Hummelauer* Die assyrisch-babylon. Alterthümer und die Bibel (Stimmen aus M. Laach. 1873. IV. p. 142-152); *eiusdem* Aus grauer Vorzeit (Stimmen 1874. VII. p. 313 sqq.); *Brunengo* l. c. I. 455 sqq.; II. p. 1 sqq.; — *Schrader* Keilinschriften und A. T. p. 217 sqq.

10. Cfr *Vigouroux* l. c. IV. p. 293 sqq.; 453 sq.; *de Hummelauer* Die assyr. babyl. Alterth. und die Bibel (Stimmen IV. p. 152-158); *Brunengo* l. c. II. p. 241 sqq.; 342 sqq. — *Schrader* Keilinschriften u. A. T. p. 338 sqq.

102. — Unica difficultas, quae cum veritatis specie contra historiam 3. 4 librorum Regum auctoritatem affertur, ex chronologia desumitur. Accurate quidem auctor singulorum regnorum Iuda et Israel annos indicat nec omittit adnotare, quo iudaici alicuius regis anno coaevus israeliticus thronum ascenderit et vice versa; at numeri hi nec inter se nec cum chronologia aliarum gentium cognita plane consonant. Ab initio regnorum Roboam et Ieroboam, qui eodem anno ad thronum accesserunt, usque ad Ochoziae et Ioram mortem, qui eodem die ab Iehu interfecti sunt, numeri annorum regum Iuda efficiunt 95, regum Israel autem 98. Maior est differentia sequentium regnorum; etenim ab initio regnorum Athaliae et Iehu usque ad 6. Ezechiae annum, quo capta est Samaria, anni regum Iuda sunt 165, regum Israel dumtaxat 143 et septem menses¹. Crescit difficultas, si assyriaca chronologia comparatur. Etenim inscriptiones assyriacae eosdem quidem reges Iuda et Israel, quos libri nostri, iisdem regibus assyriacis coaevos fuisse confirmant; at chronologia assyriaca, quam longa eponymorum series per tria fere saecula exhibet, videtur postulare, ut numerum annorum regum Iuda et Israel diminuamus; inter annum mortis Achab et inter occupationem Samariae assyriacus catalogus circa 130 annos dumtaxat ponit, catalogus autem regum Israel annos 157 et catalogus regum Iuda circiter 180.

Quibus differentiis adversarii nostri abutuntur, ut fidem nostris libris detrectent. Artificiose confictam esse totam chronologiam biblicam clamant; auctorem nostrum, qui ab exitu ex Aegypto usque ad aedificationem templi numeraverat 480 annos (3 *Reg.* 6,1), id est duodecim generationes quadraginta annorum, voluisse eundem numerum efficere ab aedificatione templi usque ad exilii babylonici finem, ut iterum haberet duodecim generationes quadraginta annorum; regno Israel autem eum 240 dumtaxat annos, sex scilicet generationes, tribuisse. Nonnullis deinde numeris mutatis variisque additionibus factis ubique inveniunt numerum quadragenarium aut alios ludos chronologicos². Quibus utpote prorsus arbitrariis, immorari nolumus. Graviores sunt aliorum obiectiones, qui etsi ab illis ludis abhorreant, tamen artificiosi aliquid in chronologia librorum nostrorumprehendisse sibi videntur³. Quia vero huius loci non est integram regnorum Iuda et Israel chronologiam tradere, paucis verbis ostendemus, quomodo praecipuae obiectiones solvi soleant.

a.) Praeprimis probe est animadvertendum in numeris annorum

non minus quam in aliis numeris genuinum textum satis frequenter librariorum negligentia esse corruptum. Ex. gr. anno 27. Ieroboami II. regis Israel Azarias factus dicitur rex Iuda, cuius 38. anno Ieroboam successorem habuit Zachariam filium suum (IV. 15,1.8); Ieroboam igitur regnum tenuisset per 65 annos, at regnavit dumtaxat 41 annos (IV. 14,23); in uno alterove ex istis numeris mendum latere clarum est. Quodsi Amri, rex Israel, anno 31. Asae regis Iuda thronum ascendisse et 12 annis regnasse, nihilominus autem ei demortuo filius eius Achab iam a. 38. Asae regis successisse dicitur (III. 16,23. 29), iterum pronum est lapsum calami admittere.

b.) Neque illud in utriusque regni synchronismo restituendo omittere licet, quod aliquoties anni, qui regi alicui attribuuntur, non sint integri deficientibus nonnullis mensibus, aliquoties autem illis aliquot dies vel menses sint addendi. Ex. gr. Roboam regnavit 17 annis (III. 14,21); filius autem eius Abiam thronum ascendit a. 18. Ieroboami, regis Israel (III. 15,1), qui ipse non nisi post schisma, ergo post Roboam, regnum capessiverat; Roboam igitur 17 annis et aliquot mensibus sceptrum tenuerat. E contra Abiam, qui a. 18. Ieroboam thronum occupasse et 3 annis regnasse dicitur, iam a. 20. Ieroboam habuit successorem filium suum Asa (III. 15,1. 9), ergo non regnavit tres annos integros.

c.) Facile quoque fieri potuit, ut aliquoties, si pater filium sibi assumserat throni socium, anni illi, quibus simul regnaverunt, utrique adscriberentur. Azarias, qui 52 annis regnavit, lepra percussus gubernacula regni reliquit filio suo Ioatham (IV. 15,2. 5), hinc dubitare licet, an 16 annorum, quibus Ioatham regnasse dicitur (IV. 15,33) pars in numero annorum patris eius contineatur. Item non satis certum est, annon alicubi interregna, praesertim in Israel, ubi tot dynastiae sibi successerunt, sint statuenda.

d.) Ad chronologiam assyriacam demum quod attinet, animadvertendum non dum ita esse stabilitam, ut absolutam certitudinem praebeat. Inter assyriologos enim non desunt, qui eponymorum catalogum interruptum esse censeant; ante regnum enim Theglathphalasari II. Assyriam per 46 annos sub dominio Chaldaeorum fuisse ideoque eponymos totius illius periodi deesse statuunt⁴. Alii dubitant annon in catalogo ipso menda inveniantur⁵. Quae quum ita sint, numeros nostros biblicos secundum catalogum assyriacum corrigere nondum opus est; quamprimum vero assyriologi certis argumentis, quae prudens dubium excludunt, chronologiam suam stabiliverint, nobis etiam licebit biblicos numeros eidem conformare; id quod non admodum erit difficile, quia, uti diximus, inscriptiones assyriacae eosdem reges, quos libri nostri, iisdem regibus Iuda et Israel coevos fuisse demonstrant⁶.

1. Difficultas chronologica Patres non latuit; *S. Hieronymus* eiusmodi difficultatem proponenti iam respondit (ad Vital. ep. 72, 5. M. 22, 676): « Quid prodest haerere in litera et vel scriptoris errorem vel annorum seriem calumniari, quum manifestissime scriptum sit: Litera occidit, spiritus autem vivificat? Relege omnes et V. et N. Testamenti libros et tantam annorum reperies dissonantiam et numerum inter Iudam et Israel i. e. inter regnum utrumque confusum, ut huiusmodi haerere quaestionibus non tam studiosi, quam otiosi hominis esse videatur. »

2. Ita *Wellhausen* Prolegomena p. 285–287 et in *Bleek* Einleitung Ed. 4. p. 264 sqq.; *Krey* in *Hilgenfeld Zeitschr. für wissenschaftl. Theol.* 1877. p. 404 sqq. alique. Quodsi ludis numericis, quos otiosa ingenia excogitaverint, certa testimonia historica destruere licet, facile erit omnem chronologiam evertere, neque tot numerorum arbitrariae mutationes requiruntur, quot adhibere coacti sunt nostri adversarii. Post nonnulla saecula poterit aliquis monere in regno borussico a. 1640. *Fridericum Guilelmum*, qui *magnus* elector vocatur, a. 1740 *Fridericus II.*, qui *magnus* dicitur, a. 1840. *Fridericum Guilelmum IV.*, qui quia primus et solus inter borussicos principes iustus fuit erga omnes subditos suos, iure maiore *magnus* vocatur, thronum ascendisse, atque optimum habebit argumentum, quo chronologiam regum borussicorum destruat. Anno 1589. *Henricus IV.* thronum Galliae ascendit, a. 1789., quando coetus nationalis sibi mutandae gubernii formae arrogavit, *Ludovicus XVI.* thronum amisit; 200 annis igitur regnavit domus borbonica et 5 reges eo tempore sceptrum tenuerunt; unicuique igitur competunt 40 anni et habemus wellhausianas generationes quadraginta annorum. Si quis vero dixerit *Ludovicum XVI.* non nisi morte sua a. 1793. thronum amisisse, respondebimus *Henricum IV.* non nisi 1593. abiurata haeresi calvinistica ius ad thronum acquisivisse et remanebit idem argumentum ad destruendam chronologiam Galliae. Alterum exemplum: ab occisione *Ludovici XVI.* (a. 1793.) usque ad tertiam rempublicam (a. 1870.) effluerunt 77 anni, quibus septem gubernia sibi successerunt, ita ut unicuique competant 11 anni; revera prima respublica (1793.–1804.) et primum imperium usque ad imperatoris relegationem in insulam *S. Helenae* (1804.–1815.) duraverunt undenos annos; secunda respublica (1848.–1852.) et secundum imperium (1852.–1870.) iterum duraverunt $22 = 2 \times 11$ annos, et tres reges intermedii $9 + 6 + 18 = 33 = 3 \times 11$ annis sceptrum gesserunt. Secundum wellhausiana principia evidens est, hanc chronologiam esse confictam. Venia mihi concedatur, quod nugae nugis refutem. Cfr *Kamphausen* Chronologie der hebr. Könige. Bonn 1883 p. 9 sqq. — Ceterum animadvertite adversarios, ut 480 suos annos ab aedificatione templi usque ad finem exilii babylonici inveniant, contra omnia testimonia historica exilio tribuere 50 annos; undenam illos desumerint, Deus scit.

3. *Schrader* Keilinschriften u. Altes Testament Ed. 2. p. 458 sqq.

4. *Clair* Les livres des Rois. Introd. p. 187 sqq.; cfr *Ménant* Annales des Rois d'Assyrie 1874; *Oppert*. Salomon et ses successeurs 1877.

5. *Gutschmied* Neue Beiträge zur geschichte des Alten Orients. Leipzig 1876. p. 97 sqq. Etiam *Himpel* (Wetzer u. Wette Kirchenlexicon Ed. 2. III. 331), etsi assyriacae chronologiae faveat, monere non dubitat: « Auch die Vermuthung von chronologischen Irrthümern in den assyrischen Listen darf trotz des oben dargelegten Charakters derselben und trotz ihrer mehrfachen Bezeugung und Controlirung einstweilen noch nicht abgewiesen werden. » Simili modo *Kaulen* Assyrien u. Babylonien Ed. 2. p. 206; Einleitung Ed. 3. p. 239.

6. Ipse *Schrader* (l. c. p. 467) numeris biblicis reiectis fatetur: « im Uebrigen empfängt die Bibel auch in chronologischer Beziehung durch die (assyri.) Monumente eine erwünschte Rechtfertigung und Bestätigung ». — Ceterum dicimus cum *Vigoureux* (La Bible et les découvertes modernes. IV, p. 25): « Les chiffres qui se lisaient

dans les originaux étaient certainement corrects, mais Dieu a permis que des erreurs de copiste se soient glissées dans les chiffres de la Bible, comme dans tous les autres livres de l'antiquité. Si l'on parvient à retrouver les véritables, à l'aide des synchronismes égyptiens et assyriens, l'Église sera la première à s'en applaudir. » — Chronologiam librorum Regum adhibitis synchronismis assyriacis restituere multi conati sunt; praeter *Oppert* et *Clair*, quos iam nominavimus, cfr. *de Hummelauer* (Stimmen aus M. L. 1873. IV. 1874. VII.), *Neteler* (Tüb. Quartalschr. 1874. et Zusammenhang der alttest. Zeitrechnung mit der Profangesch. I. II. 1884. 1885.), *A. Schaefer* (Bibl. Chronol. vom Auszug bis zum Exil. 1878.), *Raska* (Chronol. der Bibel im Einklang mit derjenigen der Aegypter u. Assyrier. 1878.), *Himpel* (in *Wetzer* u. *Welte* Kirchenlex. Ed. 2. 1864. III. p. 327 sqq.), *Emmer. Alker* (Chronol. der BB. d. Könige u. Paralip. Leobschütz 1889.).

103. — De librorum nostrorum DIVINA AUCTORITATE inter omnes Christianos, qui divinam revelationem non plane respuerunt, plane constat; quin enim semper in canone Synagogae et Ecclesiae fuerint, nemo dubitat. Dominus ipse, in prima sua concione in synagoga nazarethana ex illis, velut e libris communi consensu admissis et integro populo cognitis, exempla sua de vidua sareptana et de Naaman Syro desumsit, ut Deum curam quoque ethnicorum specialem habuisse ostenderet, atque iterum ut scribas Pharisaeosque refutaret, narrationem in illis contentam in memoriam revocavit¹. Simili modo S. Paulus in epistola ad Romanos et in sermone suo pisidiensi illis utitur, neque dissentiant reliqui Apostoli². Sed N. T. testimoniis omissis monemus Siracidam ea, quae integris fere duobus capitibus in Salomone, Ezechia, Iosia, in Elia et Eliseo celebrat, tantum non omnia ex libris Regum hausisse³.

Quae omnia fusius persequi superfluum est; alteram potius quaestionem paucis attingamus, quidnam scilicet de operis nostri textu graeco sit sentiendum. Etenim a Vulgata nostra, quae nonnullis variis lectionibus exceptis cum textu massorethico consonat, illa alexandrinae versionis editio satis discrepat, quam Sixtus V. ab omnibus recipi et retineri iussit: alia transponit, alia omittit, alia addit, inter quae longior quaedam pericope de Ieroboam post III. 12,24 inserta. Sunt, qui interpretem graecum praeter librorum nostrorum textum etiam fontes ipsos, ex quibus auctor noster hauserat, adhibuisse atque ex illis nonnulla in versionem transmississe censeant⁴. Quae sententia parum nobis probatur, atque iunioribus librariis potius et emendatoribus illas transpositiones et additiones deberi arbitramur, idque eo magis, quia in variis codicibus variant. Quae enim a B. et s. post III. 12,24 adduntur, ea ab A. exsulant, qui etiam alias additiones et transpositiones nonnullas ignorat. Quare canonicam auctoritatem additionibus illis competere iure negamus, licet aliis in locis alexandrinam versionem genuinum nobis textum conservasse eiusque

lectiones interdum hebraicis et latinis esse praeferendas libentissime concedamus; interpretis autem est de singulis quid sentiendum sit perpensis omnibus subsidiis criticis statuere.

1. *Luc.* 4,24-27 cfr 3 *Reg.* 17,7 sqq. et 4 *Reg.* 5,8 sqq.; *Matth.* 12,42 cfr 3 *Reg.* 10,1 sqq.

2. *Rom.* 11,3 sq. cfr 3 *Reg.* 19,10. 18; — *Act.* 13,36 et 3 *Reg.* 2,10; *Act.* 7,47 et 3 *Reg.* 6,1; etc.

3. *Eccli.* 47,14 — 49,9.

4. *Thenius* l. c. p. XVII sq.

§ 25. — *De praecipuis commentariis catholicis in libros Samuel et Regum.*

104. — I. PATRUM ORIENTALIUM non multae explicationes librorum Sam. et Reg. nobis sunt conservatae. *Origenis* possidemus nonnulla fragmenta ex catenis collecta et duas homilias, quarum prior (de Elcana) 1 *Reg.* 1. 2. et altera (de Engastrimytho) 1 *Reg.* 28 tropologice et anagogice explicat. Plura sunt et maioris pretii ea, quae nobis reliquit *S. Ephraem*; ipsa quoque ex catenis sunt collecta, sed integrum fere omnium quatuor librorum constituunt commentarium, qui nonnullas difficultates optime solvit et multa accurate explanat. *S. Chrysostomo* narrationes de Anna, matre Samuelis, et de Saule Davidem persequente non erant nisi occasio, ut ita dicam, moralium exhortationum; *Theodoretus* autem eodem modo, quo reliquos libros historicos, etiam nostros illustravit « ea quidem, quae sunt in aperto, praetermittens, quae autem explicatione indigent, explicans » idque accurate secundum solum sensum literalem. Quae *Procopius Gaza* de libris nostris affert, ea pleraque ex Theodoreti Quaestionibus excerpit¹.

LATINI PATRES antiquiores quoque vix quidquam, quod interpreti inserviat, de libris Sam. et Reg. ediderunt; « huius sacrae historiae commenta veterum nulla reperiri » testatur iam *S. Gregorius M.* *Revera S. Ambrosii* libri de Apologia prophetae David, de interpellatione Iob et David, de Elia et ieiunio, de Nabat Iezraelita exegeticis scriptis adnumerari non possunt, nec *S. Augustini* homiliae de iudicio Salomonis et de Elia et vidua sareptana. Inter *S. Hieronymi* opera exhibentur quidem Quaestiones hebraicae in II. Regum, sed eas spurias esse et Iudaeo cuidam saec. 8. vel 9. deberi constat; commentarius quoque, qui inter *S. Eucherii* opera exstat, tempore *S. Gregorii M.*, qui in eo nominatur, est recentior². Itaque inter Latinos *S. Gregorius M.* est primus, qui continuam quandam explicationem saltem in sedecim prima capita 1 *Reg.* nobis dedit; dubitatur quidem, num ipse « in

1 Regum expositionum libros quinque » scripserit, sed eos saltem ex homiliis a S. Doctore habitis ab eius discipulo Claudio esse excerptas ideoque iure ei attribui constat; non plane neglecto sensu literali diligentius allegoricum et tropologicum persecutus est. Ex aliis S. Gregorii operibus alter eius discipulus *S. Paterius* collegit, quidquid de libris nostris disseruerat magister eius. Minoris pretii sunt Quaestiones in II. Regum a *S. Isidoro Hisp.* exaratae, quia in allegoricis accommodationibus integrae versantur. Ad idem quoque interpretationis genus pertinent *Ven. Bedae* « expositionis in Samuelem prophetam (1 Reg.) libri quatuor » et « liber de Salomonis templo », licet in altero etiam ad sensum literalem accuratius attendat; « triginta quaestionibus in II. Regum » difficultates nonnullas a Nothelmo presbytero propositas etiam secundum sensum literalem explicat³.

Secutus est *Rhabanus Maurus*, qui in suis commentariis id praesertim intendit, « ut SS. Patrum dicta, quae de praedictis (Regum) libris exposita in pluribus exemplaribus dispersa sunt, in unum ob commoditatem legentis colligeret »; Patres autem, quorum opera excerpserit, nominat Augustinum, Hieronymum, Gregorium M., Isidorum Hisp., Ven. Bedam; quibus non tantum addidit, « quae divina gratia ipsi concedere dignata est », sed etiam « non paucis in locis » ex capitulis Hebraei cuiusdam, modernis temporibus in legis scientia periti, traditionem Hebraeorum, non quasi ingerens alicui auctoritatem ipsius, sed simpliciter eius probationem iudicio lectoris relinquens »; opus autem illud designat, quod sub nomine « Quaestionum hebr. in II. Regum » S. Hieronymo attribuitur. — Rhabani commentarios fere excerpserit *Walafridus Strabo* in sua Glossa ordinaria, paucis Ps. Hieronymi Patrumque explicationibus additis. *Claudius Taurinensis* autem in maiore parte suarum « Triginta Quaestionum supra II. Regum » ita cum illo commentario consentit, qui vulgo S. Eucherio attribuitur, ut unum idemque opus esse videatur, nisi Claudium opus antiquius partim transcripsisse partim excerpserisse dicere malueris. *Angelomus Luxov.* demum simili fere modo, quo Rhabanus, patrum dicta collegit suaeque nonnulla addidit; quapropter Rhabani quoque et Angelomi commentarii quasi duae eiusdem operis sunt recensiones⁴.

1. *Origenis* fragm. et hom. in II. Regum (M. 12,991-1028 et 17,39-58); cfr etiam *S. Eustathii Antioch.* « de engastrimytho dissertat. contra Origenem » (M. 18,613-674) et *S. Gregorii Nyss.* « epist. de pythonissa » (M. 45,107-114). — *S. Ephraem Syri* Explanatio II. Reg. (Opp. syr. I. p. 331-567); — *S. Chrysost.* sermones quinque in Annam et hom. tres de Davide et Saule (M. 54,629-708); — *Theodoreti* Quaestiones (M. 80,527-800); — *Procopii Gaz.* Comm. in II. Reg. (M. 87,1079-1200).

2. *S. Ambros.* De Elia etc. (M. 14,697-920); — *S. August.* Serm. 10. 11 (M. 39,91-100); — *Ps. Hieronymi* Quaestiones hebr. in II. Regum (M. 23,1391-1432; cfr de auctore huius operis Vallarsii Admonit. M. 23,1389 sqq.). — *Ps. Eucherii* Comment. in II. Regum

(M. 50,1047-1208; cfr de hoc opere Schottii Praefat. M. 50,699 sq. Auctor in 3 Reg. 7. M. 50,1147 de Gregorio papa, qui romanam ecclesiam rexit, velut de coaevo suo loquitur).

3. *S. Gregor. M.* in 1. 1 Reg. expositio (M. 79,17-468; de operis scriptore cfr ibid. Praefat.); — *S. Paterii* expositio (M. 79,789-820); — *S. Isidori Hisp.* Quaestiones (M. 83,391-422); — *Ven. Bedae* In Samuelem expositio allegor.; Quaest. in II. Regum; de templo Salom. (M. 91,499-808).

4. *Rhabani Mauri* Comment. in II. Regum (M. 109,9-280); — *Wal. Strabon.* Glossa ordin. in II. Reg. (M. 113,539-630); — *Claudii Taurin.* Quaestiones triginta super II. Regum (M. 104,623-874); — *Angelomi Luxov.* Enarratio in II. Regum (M. 115,243-552).

105. — II. MEDIA AETATE quoque non multi interpretes nostris libris interpretandis operam dederunt. In magno suo opere » de SS. Trinitate et operibus eius » *Rupertus Tuit.* satis diffusum commentarium partim literalem partim allegoricum exhibet in 1 Reg. 1. — 4 Reg. 13. Paucae nec magni pretii sunt *Hugonis a S. Vict.* annotatiunculae literales in libros nostros; eius discipulus *Richardus a S. Vict.* in suo tractatu « de templo Salomonis ad literam » aliqua capita 3 Reg. illustravit, atque memoria prae ceteris istius aetatis dignus est, quia « concordiam temporum regum Iuda et Israel » multis admissis correptionibus stabilire conatus est¹. De saeculorum insequentium postillatoribus et interpretibus *Card. Hugone, Nic. Lyrano, Dionysio Carth. etc.* aut de diffusis dissertationibus *Alph. Tostati* illis, quae alibi diximus, quidquam addere opus non est.

III. ETIAM SAECULUM 16. satis sterile fuit, nec ullum commentatorem librorum nostrorum protulit, qui nominari mereatur, nisi forte *Caetanum* exceperis illosque, qui, uti *Vatablus, Clarius, Ferus, Sa,* integras Scripturas scholiis auxerunt. Inde vero a SAECULO 17. res est mutata mirum in modum; satis multi enim illa aetate prodierunt commentarii lique eruditione et doctrina tam insignes, ut et praecedentium et subsequentium saeculorum labores non parum superent. Primum locum iure attribuimus *Casp. Sanctio*, quem Calmetus iam « omnium, quos novisset, interpretum praestantissimum » dixit cuiusque « commentarium in II. Regum omnia eius alia opere facile superare » asseruit. Tempore Sanctii praecesserant tres alii interpretes laude digni: *Nic. Serarius*, qui reliquis libris historicis V. T. explicatis magnum sibi nomen acquisiverat, commentario in Reg. libros ultimam manum apponere morte impeditus est; alterius, *Claud. Rargolii* commentarius mole quidem, sed non eruditione Sanctii opus aequat; tertius *Franc. de Mendoza* tria grandia volumina commentariis et discursibus moralibus in quindecim priora capita 1 Reg. libri implevit². Sanctium secuti sunt *H. L. Castaneus, Franciscus Ulyssiponensis, Lud. de Vera*, omnes eo longo inferiores; solus *Iac. Bonfrerius* ei aequalis probabiliter haberetur, si superstes esset illius commen-

tarius; egregia enim opera, quae de Pentateucho librisque Iosue et Iudic. ediderat, ei non fuerant nisi praeparatio quaedam ad Regum libros explicandos; at ultimus hic commentarius vix typis erat exscriptus, quum integra editio incendio deleta est³.

Circa medium saec. 17. *Thom. Malvenda* nova sua hebraici textus translatione libris nostris lucem affundere studuit, et *I. R. a Corduba* « catenam versionum, glossematum SS. Patrum, veterum neoterico-rumque interpretum hebraicorum, graecorum, latinorum » inchoavit, sed ad finem non perduxit; quatuordecim dumtaxat priora capita complectitur volumen editum⁴. Interpretationi allegoricae et tropologicae librorum Regum curam praecipuam impenderunt *Math. a Corona*, qui septem volumina in fol. de 3. et 4 Reg. libris conscripsit, et *Emm. de Naxera*, qui tria magna volumina de solo 1 Reg. edidit⁵. Alii selectas pericopas librorum nostrorum explicarunt; *Leo Matina* quadraginta quinque dissertationes nobis reliquit; « fortunatam davidici regni partem » ex 1. et 2 Reg. libris descripsit *Ioan. Hier. Soprani*; « de rebus salomonicis » ita egit *Ioan. Pineda*, ut eius opus, teste Calineto, « maximi et elegantissimi commentarii loco habeatur » in nonnulla 2. et 3 Reg. capita; *Aeg. Camartus* demum in suo « *Elia Thesbite* » ultima 3 Reg. capita interpretatus est⁶.

Quibus operibus si adnumeraverimus commentaria et scholia eodem saeculo de integris Scripturis edita, satis facile, opinor, explicatur, cur insequentis aetatis interpretes iterum libros nostros aliquantum neglexerint. Integro SAECULO 18. praeter *Calmetum*, qui omnes libros sacros explicavit, duos solos invenimus, quorum opera hodie adhuc cum fructu consuluntur, *Iac. Felibien*, cuius commentarius duos priores libros complectitur, et *I. I. Duguet*, qui omnes quatuor libros brevibus scholiis gallicis interpretatus est⁷. Nostro saeculo demum *Clair* et *de Hummelauer* copiosioribus commentariis eos instruxerunt et *Emin. Meignan* fusiore stilo eos illustravit⁸. Praeterea aetas nostra laudanda est eo quod multis egregiisque commentationibus ad eorum intelligentiam accuratiorem promovendam haud parum contulerit. Etenim vaticinia messianica in eis contenta explicaverunt *Patrizi*, *Bade*, *Reinke*, *Meignan*, difficultates autem contra eorum authentiam et auctoritatem ab incredulis propositas diligenter solverunt *Wette*, *Reinke*, *Himpel*, *de Hummelauer*, *Kaulen*, *A. Schaeffer*, *I. Brunengo*⁹.

Antiquiores et recentiores commentatores protestanticos enumerant *Carzovius* (Introd. p. 230 sqq. 272 sqq.), *Erdmann-Bähr* (Lange Bibelw. VI. p. 37 sqq., VII. p. XIX.), *Zoekler* (Hdbch. d. theol. Wissensch. I. p. 194), *Strack* (Einleitg. Ed. 2. 1894. p. 207). Ex modernis conferri merentur *Keil* (Commentar.

Leipzig 1863.), *Hervey* et *Rawlinson* (The Speaker's Commentary II. III. London 1872. 1873.), *Erdmann* et *Baehr* (Lange's Bibelwerk VI. VII. Bielefeld 1873. 1868.). Critico studio textus hebraici inserviunt *Thenius* (Die BB. Samuels Ed. 2. Leipzig 1864. Die BB. der Könige. Ed. 2. 1872.) et *Wellhausen* (Der Text der BB. Samuel's untersucht. Göttingen 1871.).

1. *Rup. Tuit.* Comm. in II. Reg. (M. 167, 1059-1172; 1233-1272); — *Hugonis a S. Vict.* annotatiunculæ (M. 175, 93-114); — *Richardi a S. Vict.* tract. II. III. (M. 196, 223-256).

2. *Casp. Sanctii* S. I. Comment. et paraphr. in II. Reg. (Lugd. 1623. 2 voll. fol. Sine paraphr. Antw. 1624; etiam in M. Curs. S. S. tom. 9-11); — *Nic. Serarii* S. I. Comment. posthuma. Lugd. 1613.; — *Cl. Rangolii*, O. Min., Comm. cum permultis utilibus quaestionibus. (Paris 1621.-24. 2 voll. fol.); — *Fr. de Mendoza* Comm. (Madrith 1622.-23.; 3 voll. fol.).

3. *H. L. Castanei* Exercitationes (Pictav. 1626. 4°); — *Franc. Ulyssiponensis* Comm. (Coloniae 1628. 2 voll. fol.); — *Lud. de Vera*, O. S. S. Trin., Comm. (Limaë 1635. fol.); — *Iac. Bonfrerii* S. I. Comm. (Tornaci 1643. 2 voll. fol.); cfr eius Praef. in Pentat. : « Mihi iam pridem animus erat in Regum libris oppellam qualemcumque meam ponere, quod vixdum ulli (sc. usque ad a. 1625.) in hac palaestra cucurrissent : at quum animadverterem rem in illis chronologicam esse difficiliorem nec facile expediendam, nisi de temporibus, quæ Reges antecesserunt, res prius expedita foret, visum est initium commentariorum nostrorum a Pentateucho facere, et tum demum, si vita et vires ferrent, ad sequentes libros gradum facere ».

4. *Thom. Malvendae*, O. Praed., Comm. (Lugd. 1650. fol.); — *I. R. a Corduba* S. I. Catena (Lugd. 1652. fol.). Malvendae adnotationes praecipuae etiam exstant in Bibliis Venetis V. VI.

5. *Math. a Corona*, O. Carm., Sanctitas Ecclesiae Romanae s. expositio liter., mystica, moralis in 3. et 4 Reg. (Lugd. 1663.-66. 7 voll. fol.); — *Emm. de Nazera* S. I. Excursus moral. in I. 1 Reg. (Lugd. 1672. 3 voll. fol.)

6. *Leon. Matina*, O. S. Ben., Dissertationes (Patav. 1675. 4°); — *I. H. Soprani* S. I. In Davidem comment. complectens ex 1. et 2 II. Reg. fortunatam regni Davidis partem una cum digressionibus de re vestiarum etc. (Lugd. 1643. fol.); — *Ioan. de Pineda* S. I. De rebus Salomonis (Lugd. 1609. fol.); — *Aeg. Camarti*, O. Minim., De Elia Thesbite (Paris 1631. 4°).

7. *Iac. Felibien* Pentateuchus historicus (Paris 1704; cfr *supra* 66 n. 8.); — *I. I. Duguet* Explication des livres des Rois (Paris 1738.-1740.; 5 voll. 12°).

8. *Clair* Les Livres des Rois (Paris 1879. 2 voll.); — *Fr. de Hummelauer* S. I. Comm. in II. Samuel (Paris 1886); *Emin. Meignan* Les deux premiers livres des Rois (Paris 1888); David, Roi, Psalmiste, Prophète (1889), Salomon, son règne et ses écrits (1890), Les prophètes d'Israël (1892).

9. *Fr. X. Patrizi* Bibl. quaest. decas., quaest. 9 (Ed. 2. 1877); *Bade* Christologie (1850. I.), *Reinke* Beiträge (1855. IV.), *Meignan* Les prophéties messian. (1858. II.). — *Wette* Einheitt. Char. d. BB. Sam. (Quartalschr. 1846), *Reinke* Beiträge (I. III. VII. VIII), *Himpel* Ueber Widersp. u. versch. Quellen der BB. Sam.; Die Inschrift Mesa's (Quartalschr. 1874. 1870), *Vigouroux* La Bible et les découv. mod. (III. IV.), *de Hummelauer* Die assyr. babyl. Alterth. u. die Bibel; Aus grauer Vorzeit (Stimm. a M. L. 1873. 1874); *Kaulen* Assyrien u. Babyl. (Ed. 4. 1891), *I. Brunengo* L'impero di Babilonia e di Ninive (1885 5. voll.) etc. etc.

CAPUT VI.

DE DUOBUS LIBRIS PARALIPOMENON.

§ 26. — *De Paralipomenon argumento, divisione, fine.*

106. Duo Paralipomenon libri, qui in canone nostro libros Regum sequuntur, in unum coniuncti ultimum locum in hodierno canone Iudaeorum occupant atque ab iis דְּבָרֵי הַיָּמִים « verba dierum » nuncupantur, « quod significantius, inquit *S. Hieronymus*, *Chronicon totius divinae historiae* possumus appellare »¹. Graecum nomen, quod ex antiqua Itala in Vulgatam nostram transiit, operi ab Alexandrinis inditum est, « quia multa in libris Regum praetermissa (παρὰλειφθέντα) in eo narrentur », ut eorum supplementum quoddam esse videantur². At parum aptum est nomen, si librorum argumentum consideratur; melius *S. Hieronymus*, quamvis ipse quoque « per singula nomina iuncturasque verborum historias in libris Regum praetermissas tangi » cum aliqua exaggeratione asserat, eodem in loco « Paralipomenon librum *instrumenti veteris epitomen* » appellari posse censet³. Ac profecto a primo homine incipiens auctor integram quodammodo historiam sacram tradit recensitis usque ad exilium, immo usque ad Esdrae Nehemiaeque aetatem, tribuum vel familiarum nonnullarum genealogiis, quibus notas historicas inserit, atque deinde regum ex domo davidica exortorum historiam ita narrat, ut alia iisdem fere verbis, quibus auctor II. Regum, repetat, alia ab isto fusius relata in compendium redigat, alia ab isto concinnius dicta amplificet, alia demum non pauca praetermissa addat. In priore igitur sua parte Paralipomena exhibent historiae sacrae usque ad Davidem vel potius usque ad exilii finem epitomen quandam, in altera compendium historiae regum domus davidicae.

Argumentum autem ex sequenti analysi accuratius innotescet. In tres partes opus apte distribuemus; quarum prima (I. 1,1-9,38) varias exhibet genealogias, altera (I. 9,39-29,30) Davidis, tertia (II. 1,1-36,21) reliquorum regum Iuda historiam enarrat, quibus pro epilogo (II. 36,22. 23) additur decretum, quo Cyrus reditum Iudaeorum ex captivitate babylonica permisit⁴.

1. *Orig.* in Ps. 1. (M. 12,1084) : Παρὰλειπομένων πρώτη, δευτέρα ἐν ἐνὶ, Διὰ τὴν διάμειν,

ἕπερ ἐστὶ λόγος ἡμερῶν. — *S. Hieron.* ad Domn. et Rogat. Praef. 2. in Paralip. « Hoc primum sciendum, quod apud Hebraeos liber Paralipomenon unus sit, et apud illos vocatur *divre haiaim* i. e. verba dierum, qui apud nos propter magnitudinem divisus est ». Quae in duos libros distributio in biblia hebraica a Dan. Bomberg (1517) introducta est. — *Melito* (Euseb. H. E. IV. 26. M. 20,392), *Origenes* (c. l.) canonem iudaicum recensentes libros Paralip. immediate ponunt post II. Regum; atque *S. Epiphanius*. (De pond. et mens. 4 et 23. M. 43,244,277) iudaicum canonem recensens ipsis libris Regum praenittit Paralipomena; *S. Hieron.* (Prol. gal.) ipse quoque in iudaico canone Paralipomena praeposit libris Esdrae, Nehemiae, Esther; atque iterum eodem ordine libros recitat ad Paulin. ep. 53,7 (M. 22,548) solum librum Esther ante Paral. recensens. Ultimus igitur locus Paralipomenis non ante Thalmudistarum aetatem videtur esse assignatus. Paralipomena autem libris Esdrae aptius praemitti recte iam monuit *Card. Hugo*, quia 1 Esdr. 1 est immediata eorum continuatio.

2. *S. Chrysost.* Synops. S. S. (M. 56,357); *Theodoret.* in I Paralip.; cfr *eius* in II. Reg. Praef. (M. 80,801. 529 : « Argumentum Paralipomenon indicatur ipso nomine. Quae enim praetermisit [παρέλειπε] auctor II. Regnorum, ea auctor huius operis ex multis libris propheticis congescit. Multa autem etiam ex iis, quae ibi scripta sunt, addidit, ut servaret historiae contextum »); *Ps. Athan.* Synops. S. Script. 19 (M. 28, 328); *Procop. Gaz.* in Paral. Prooem. et in II. Reg. Prooem. (M. 87,1080 sq.; 1201). — Cfr *S. Isid. Hisp.* Etymol. VI. 1 (M. 82,231) : « *Paralipomenon* graece dicitur, quod nos praetermissorum vel reliquorum dicere possumus, quia ea, quae in Lege vel Regum libris vel omissa vel non plene relata sunt, in isto summam et breviter explicantur. »

3. *S. Hieron.* ad Paulin. 53,7 (M. 22,548) : « Paralipomenon liber, i. e. Instrumenti Veteris ἐπιτομή, tantus ac talis est, ut absque illo si quis scientiam Scripturarum sibi voluerit arrogare, se ipsum irrideat. »

4. Ita plerique libros dividunt : *Card. Hugo*, *Nic. Lyranus* etc.; nonnulli tamen quatuor partes facere malunt regnum Salomonis (II. 1,1-9,31) pro parte separata statuentes.

106. — ANALYSIS PARALIPOMENON.

PARS PRIMA (I. 1,1-9,38) constat VARIIS GENEALOGIIS POPULI ELECTI, quae ita traduntur, ut tribuum earum, quae cum domo davidica et cum templo arcitius cohaerent, praecipua ratio habeatur.

I. *Pro introductione* secundum Genesin auctor patriarchas recenset enumeratque populos, qui a Noe descendunt, tribusque ab Abraham exortas, quae ad populum electum non pertinent, ut eas hac enumeratione quodammodo removeat (1,1-54).

1. Patriarcharum antediluvianorum (1,1-4) enumeratio,

2. populorumque post diluvium a Iaphet (1,5-7), Cham (1,8-16), Sem (1, 17-23) exortorum.

3. Ex Sem autem descendit Abraham,

a.) cuius accuratior genealogia traditur (1,24-27),

b.) cuiusque posterii recensentur, qui ad populum electum non pertinent,

α.) quum illi, qui ab Ismael (1,28-31) et filiis Ceturae (1,32. 33),

β.) tum illi, qui ab Isaac quidem sed per Esau descendunt (1,34-54).

II. Quibus remotis tradit auctor *genealogias populi israelitici* ea ratione,

ut tribubus Iuda, Levi, Benjamin, quae cum domo davidica et cum templo arctius sunt coniunctae, praecipuum locum tribuat (2,1-8,49).

1. Enumeratis igitur ordine consueto filiis Iacob (2,1-2) primum recenset *posterios Iuda* (2,3-4,23).

a.) Quinque filiis Iuda, a quo descendit David, nominatis totam eius historiam in memoriam revocat (2,3-5); at non eadem ratione omnium filiorum genealogias tradit, sed

b.) Zarae posteris brevissime indicatis (2,6-8)

c.) fuse inhaeret posteris Phares, vel potius Hesron, filii Phares (2,9-4,20).

α.) Eius enim genealogiam primum directe deducit usque ad Davidem fratresque et sorores eius (2,9-17),

β.) et enumeratis aliis celebrioribus eiusdem stirpis familiis (2,18-55)

γ.) ad Davidem reversus eius filios omnes nominat (3,1-9); reges ex eo exortos enumerat (3,10-16), ultimique regis davidici posteros, qui post exilium vixerunt, recenset (3,17-24),

δ.) quibus supplementa quaedam de domibus iam enumeratis addit (4,1-20),

d.) atque demum Iuda genealogias terminat brevissime recensens posteros Sela (4,21-23).

2. Postquam fuse tradidit genealogias Iuda, paucis recenset duorum fratrum natu maiorum posteros :

a.) *Simeonis*, qui in media tribu Iuda habitabat (4,24-43),

b.) et *Ruben*, qui ius primogeniturae amiserat (5,1-10),

c.) quibus adiungit *Gad* et *dimidiae Manasse* familias, quippe quae una cum Ruben terram transiordanicam occupaverant, paucis de eorum historia insertis (5,11-26).

3. Diutius iterum *inhaeret tribui Levi* (6,1-81); etenim

a.) lineam aaroniticam (summorum sacerdotum) perducit usque ad exilium babylonicum (6,1-15),

b.) reliquas familias levitarum recenset (6,16-30),

c.) levitarum a Davide in ministerio tabernaculi constitutorum descendentiam a filiis Levi exhibet (6,31-48);

d.) et summis sacerdotibus ab Aaron usque ad Achimaas, qui tempore Salomonis summam dignitatem tenuit, nominatis (6,49-53)

e.) civitates levitis attributas enumerat (6,54-81).

4. Demum *reliquarum tribuum genealogias tradit* (7,1-8,40) eo ordine,

a.) ut paucis recenseat *Issachar* (7,1-5), *Benjamin* (7,6-12), *Nephthali* (7,13), *Manasse* (7,14-19), *Ephraim* (7,20-29), *Aser* (7,30-40),

b.) sed ad *Benjamin* reversus, qui semper regibus davidicis subditus remansit et ad cuius territorium Ierusalem pertinebat,

α.) accuratius eius genealogias tradat (8,1-28),

β.) et speciatim Saulis regis prosapiam enumeret (8,29-40).

III. Terminat genealogias

1. enumeratis familiis, quae usque ad exilium Ierusalem inhabitabant ex tribubus Iuda, Benjamin et Levi (9,1-17)

2. et recensitis ministeriis levitarum quum ostiariorum (9,18-26), tum reliquorum (9,27-34).

PARS ALTERA (I. 9,35-29,30) HISTORIAM DAVIDIS REGIS ENARRAT.

Transit a genealogiis ad historiam Davidis narrandam auctor repetita prosapia Saulis (9,35-44 cfr 8,29-40) et infelici eius morte in memoriam revocata (10,1-14).

I. *Confirmatio Davidis in regno* (11,1-12,40).

1. Ab omni Israel David in Hebron rex salutatus (11,1-3) statim arcem hierosolymitanam Iebusaeis eripuit ibique regni sedem constituit (11,4-9).
2. In regno autem occupando et confirmando fortissimos habuit socios (11,40-46), immo iam ante Saulis mortem multi viri fortes ad eum transierant (12,1-22), alique plures post Saulis mortem ad eum venerant, ut eum regem constituerent in Hebron (13,23-40).

II. *Translatio arcae foederis in Ierusalem* (13,1-17,27).

1. Brevi post occupata Ierosolyma David de arca foederis in montem Sion transferenda cogitavit (13,1-4); ab exsequendo autem consilio absteritus est subita morte Ozae, qui arcam tetigerat (13,5-11), quapropter illam in domo Obededon Gethaei collocavit (13,12-14).
2. Quum autem interea Dominus ei benediceret tum relate ad familiam eius (14,1-7), tum in eius bellis contra Philisthaeos (14,8-17), praeparavit in monte Sion locum arcae Domini eamque magno cum apparatu, comitante omni populo ministrantibusque sacerdotibus et levitis iuxta munera sua, in tabernaculum exstructum intulit (15,1-16,3).
3. Quo peracto levitas constituit, qui coram arca laudes Dei cantu celebrarent (16,4-7), [canticorum exemplar (ex variis Psalmis 104. 93. 103 compositum) inserit auctor (16,8-36)] aliaque ministeria sacra inter levitas distribuit (16,37-43).
4. Quibus nondum contentus etiam templum exstruere voluit (17,1. 2), sed a Deo retentus est, qui vicissim promisit se ei domum esse aedificaturum, filium eius templum esse exstructurum, thronum autem in domo eius esse permansurum (17,3-15). Quapropter gratias egit Domino bonitate illius erga se celebrata (17,16-27).

III. *Davidis regnum felix* (18,1-20,7).

1. Brevi conspectu gentes enumerantur vicinae, quas David a Deo adiutus devicit (18,1-13),
2. iustumque eius regnum innuitur enumeratis praecipuis viris, quibus aulae ministeria contulerat (18,14-17).
3. Paulo accuratius autem narrantur belli contra Ammonitas et Syros occasio (19,1-7) exitusque felix (19,8-20,3) et victoriae de tribus philisthaeis gigantibus reportatae (20,4-7).

IV. *Davidis praeparationes ad templum aedificandum, ordinatio cultus divini, ultima mandata* (21,1-29,30).

1. Numeratione populi instituta David Deum offenderat (21,1-7), quare peste triduana, quae multa hominum millia absumsit, punitus (21,

- 8-14) ad poenitentiam se convertit (21,15-17); qua placatus Deus altare sibi exstrui iussit in area Ornan (21,18-27), cognovitque David Dominum illum locum elegisse, ut templum ibi exstrueretur (21,28-22,1).
2. Statim omnia praeparare coepit (22,2-5), Salomoni praecepit, ut illud aedificaret (22,6-16) reliquisque principibus Israel, ut filium suum in hoc opere adiuvarent (22,17-19).
3. Quum iam in eo esset, ut filio regnum traderet (23,1),
- a.) levitas numerari iussit (23,2-5), totaque tribu Levi secundum tres Levi filios in tribus familiis recensita (23,6-24) eorumque ministris in genere indicatis (23,25-32).
 - α.) enumerantur viginti quatuor classes sacerdotum (24,1-19),
 - β.) illae levitarum classes, quae sacerdotibus in cultu assistebant (24,20-31),
 - γ.) viginti quatuor classes cantorum leviticorum (25,1-31),
 - δ.) denumque classes levitarum, qui muneribus ianitorum (26,1-19), thesaurariorum (26,20-28), iudicum praefectorumque (26,29-32) fungebantur.
 - b.) Simili modo regni administrationem ordinavit David
 - α.) exercitu distributo in duodecim turmas (27,1-15),
 - β.) institutis principibus duodecim tribuum (27,16-24),
 - γ.) administratoribus thesaurorum regionum (27,25-31)
 - δ.) consiliariisque regiis (27,32-34).
4. Quibus peractis magnum principum consessum convocavit (28,1), in quo
- a.) Salomonem regni sui successorem divinitus constitutum declaravit eumque ad templum aedificandum exhortatus est (28,2-10) tradita templi descriptione, quam ipse a Deo acceperat (28,11-21);
 - b.) thesaurisque enumeratis, quos ipse ad templum aedificandum collegerat, exhortatus est principes, ut ipsi quoque aliquid conferrent (29,1-5), qui libenter offerentes regem gaudio affecerunt (29,6-10);
 - c.) qua de re gratias egit Domino simul eum deprecans, ut Salomonem in opere isto adiuvaret (29,11-19);
 - d.) Deinde Salomoni regnum tradit, qui ab omnibus rex salutatur (29,20-25).
5. Terminatur historia Davidis annis regni eius indicatis fontibusque, in quibus res gestae eius narrantur (29,26-30).

PARS TERTIA (II. 1,1-36,21) HISTORIAM SALOMONIS SUCCESSORUMQUE EIUS ENARRAT.

I. SALOMONIS REGNUM (1,1-9,31).

1. *Eius initia.* Magno sacrificio oblato coram tabernaculo mosaico in Gabaon Salomon inaugurat regnum suum (1,1-6), qua occasione Dominus ei apparet eique donum sapientiae tribuit (1,7-13) atque simul etiam divitias (1,13-17).
 2. *Templi aedificatio et inauguratio* (2,1-7,22).
- a.) Ut templum aedificaret, ab Hiram Tyri rege architectum postulavit

- lignaue cedrina, advenas autem, qui inter Israelitas habitabant, coegit velut operarios (2,1-18);
- b.) dein aedificare coepit templum, cuius descriptio exhibetur (3,1-17), et praeparare vasa tum atriorum tum sanctuarii ipsius (4,1-22).
- c.) In templum terminatum (5,1) magna cum pompa ab integro populo per levitas transferendam curavit arcam foederis, et gloria Domini implevit domum (5,2-22).
- d.) Salomon vero gratiis Deo actis, quod promissionem Davidi factam implevisset (6,1-11), supplex coram multitudine precatus est, ut Dominus vota in templo orantium exaudiret (6,12-42); atque igne coelitus super sacrificia misso Deus ratam se habere precationem manifestavit (7,1-3). Integra autem consecratione terminata Salomon populum dimisit (7,4-10).
- e.) Quibus omnibus absolutis Dominus iterum Salomoni apparuit eique et domui et populo eius auxilium suum promisit, si fideliter sint observaturi Legem, poenas autem minatus est, si eam sint transgressuri (7,11-22).
3. Paucis *reliqua regni salomonici* absolvuntur (8,1-9,31).
- a.) Nonnulla de civitatibus affert, quae Salomon extruxit, de populis, quos tributarios fecit, de sacrificiis, quae obtulit, de eius navigationibus (8,1-18);
- b.) de regina Saba, quae eum visitavit (9,1-12) et eius divitias et magnificentiam admirata est (9,13-28).
- c.) Terminatur autem narratio indicatis fontibus, ex quibus hausta est (9,29-31).
- II. REGNA ROBOAM, ABIAM, ASA (10,1-16,14) qui cum regno Israel continua bella gerebant.
1. *Regnum Roboam* (10,1-12,16).
- a.) A Roboam decem tribus quidem defecerunt (10,1-19) impeditusque est a Domino, ne eos subiiceret (11,1-4);
- b.) nihilominus regnum suum confirmavit quum civitatibus aedificatis et munitis (11,5-11), tum receptis levitis sacerdotibusque, quos Ieroboam e finibus suis expulit, et omnibus illis Israelitis, qui Domino fideles adhaeserunt (11,12-17), tum distributis numerosis suis filiis in varias civitates Iuda et Benjamin (11,18-23).
- c.) Quum vero Dei Legem transgressus esset, tradita est terra in manus Sesac, regis Aegypti, et non liberata, nisi postquam poenitentiam egerant Roboam et populus (12,1-12).
- d.) Terminat historiam regni huius auctor eadem ratione, qua historiam praecedentium regnorum (12,13-16).
2. *Regni Abiam* (13,1-22) non refertur nisi victoria, quam a Deo adiutus de Ieroboam reportavit (13,1-20), et terminatur narratio consueta formula (13,21-22).
3. *Regnum Asa* (14,1-16,14).
- a.) Asa idolorum cultui evertendo et civitatibus muniendis intentus non parum confortavit regnum (14,1-8);

- b.) quare etiam Zaram Aethiopem exercitumque eius Deo adiuvante devicit (14,9-15).
- c.) Admonitus autem ab Azaria propheta, felicitatem regni a fideli Legis observantia dependere (15,1-7), maiore cum ardore idololatriam impugnavit et foedus cum Deo renovavit (15,8-19).
- d.) Finis tamen regni minus felix; etenim in bello contra Israel implovavit Syrorum auxilium; a quibus adiutus regem Israel devicit quidem (16,1-6), sed vituperatus est a Deo per prophetam Hanani (16,7-9). Qua de re iratus rex prophetam in vincula coniecit et crudeliter egit erga populum (16,10); morbo punitus paullo post mortuus est (16,11-14).

III. REGES, QUI CUM REGNO ISRAEL AMICITIAM COLUERUNT (17,1-22,12).

1. *Regnum Iosaphat* (17,1-20,37).

- a.) Iosaphat ab initio regni sui cultum Domini promovebat et levitis per terram dimissis populum Legem docebat (17,1-9), quare etiam auctoritas et potestas eius creverunt (17,10-19).
- b.) Sed affinitate coniunctus cum Achab, impio rege Israel, seductus est, ut una cum eo bellum inferret Syris, quamvis propheta Michaeas eum esset dehortatus (18,1-27); infelix autem fuit bellum, Achab occisus est et Iosaphat revertenti Ierosolyma propheta Iehu poenam praedixit propter eius cum rege Israel coniunctionem (18,28-19,3).
- c.) Redux Iosaphat populum iterum ad Legem revocavit et iustitiam coluit (19,4-11), quare etiam, quum Moabitae Ammonitae aliaeque gentes ei bellum inferrent et ipse a Domino auxilium petisset (20,1-13), Deus per prophetam Iabaziel splendidam victoriam ei praedixit (20,14-19) et largitus est, ita ut omnes vicinae gentes timore percellerentur (20,20-30).
- d.) Historiam regni huius consuetudo terminans (20,31-34) breviter addit auctor expeditionem maritimam, quam Iosaphat una cum rege impio Ochozia praeparaverat, navibus secundum prophetae Eliezer vaticinium destructis a Deo esse impeditam (20,35-37).

2. *Regnum Ioram* (21,1-20), impii filii Ieroboami, paucis absolvitur. Occidit omnes fratres suos (21,1-4), idololatriam introduxit, quia filiam regis Achab uxorem habuit, Idumaeos rebellantes subiicere non potuit (21,5-11), Elias (Eliseus) autem literis scriptis pessimam mortem et cladem domus ei praedixit (21,12-15), quae revera acciderunt (21,16-20).

3. Neque minus breviter absolvitur regnum *Ochoziae*, qui, quum impiae matris Athaliae consilia sequeretur, impie regnavit (22,1-4) et in bello contra Syros, quod una cum Ioram rege Israel suscepit, occisus est (22,5-9). Mater autem eius *Athalia* regnum arripuit occisis omnibus Ochoziae filiis excepto Ioa, qui a Ioiadae pontificis uxore in templo absconditus est (22,10-12).

IV. REGES A IOA USQUE AD EZECHIAM (23,1-28,27).

1. *Regnum Ioae* (23,1-24,27).

- a.) Ioiada congregatis levitis rebellionem movit contra Athalias, unxit Ioam regem, occidit Athalias, destruxit idololatricam, foedus populi cum Deo renovavit (23,1-21).
- b.) Ioas autem, quamdiu Ioiada vixit, bene regnavit templumque restauravit (24,1-14); sed post Ioiadae mortem principum consilia secutus idololatricam restauravit (24,15-18), frustra renitentibus prophetis, ex quorum numero Zacharias, Ioiadae filius, occisus est (24,19-22).
- c.) Quapropter Deus eum populumque punivit infelici exitu belli contra Syros, et Ioas ipse a coniuratis occisus est (24,23-27).
2. *Regnum Amasiae* (25,1-28), qui prius quidem bene regnavit et Legem implevit (25,1-4), quare etiam a Deo adiutus est in bello contra Edomitas, quamvis auxiliares Israelitas, quos conduxerat, a propheta monitus remisisset (25,5-13); at postea, quia Edomitum deos frustra renitente propheta colere inceperat (25,14-16) in bello contra Ioachaz regem Israel devictus et a suis subditis occisus est (25,17-28).
3. *Regna Oziae (Azariae) et Ioatham* (26,1-27,9).
 - a.) Ozias quoque ab initio bene regnans (26,1-5) a Deo adiutus est in bellis contra Philisthaeos aliasque gentes, neque parum confortavit regnum et nomen magnum sibi acquisivit (26,6-15);
 - b.) sed quum superbia elatus ipse sacrificium adolere voluisset, lepra punitus est, ut regnum filio suo Ioatham tradere sit coactus (26,16-23).
 - c.) Ioatham autem in bona via perseverans auxilium divinum expertus est in bellis suis contra Ammonitas (27,1-9).
4. *Regnum Achaz* (28,1-27) omnino fuit diversum. Idololatriae deditus (28,1-4) a Syris et Israelitis devictus est (28,5-8). Captivos quidem Israelitae moniti a propheta Oded remiserunt (28,9-15), at Achaz in mala via obduratus novis cladibus ad poenitentiam non est adductus, sed scelera sua auxit atque ipsum templum clausit (28,16-27).

V. REGNUM EZECHIAE (29,1-32,33).

1. *Restitutio cultus divini* (29,1-36). Statim a regni initio convocatos levitas et sacerdotes templum mundare iussit (29,1-11); qui quum mandatum implevissent (29,12-19), Ezechias cum principibus sacrificia pro peccato offerenda curavit (29,20-24) cultumque sollemnem restituit (29,25-30) et populum exhortatus est, ut ipsi quoque sacrificia offerrent (29,31-36).
2. *Pascha magna cum sollemnitate celebratum* (30,1-27). Nuntiis missis per regnum utrumque Ezechias omnes filios Israel ad pascha celebrandum invitavit (30,1-8); invitationi autem obsecuti pauci ex Israel et multi ex Iuda (30,9-12) festum celebrarunt secundum Legem (30,13-22), quin etiam octo dies addiderunt festo (30,23-27).
3. *Reformationis continuatio* (31,1-21). Destructis idolis in Iuda et Ephraim (31,1) Ezechias denuo ordinavit ministeria sacerdotum et levitarum (31,2) praecepitque, ut populus ea afferret, quae sacerdotibus competeabant (31,3-5); quod praeceptum tam alacriter exse-

cutioni est mandatum, ut constituendi essent, qui omnia servarent et distribuerent (31,6-21).

4. *Divina beneficia Ezechiae collata* (32,1-33).

a.) Propter fidelitatem suam Ezechias, quum a Sennacherib bellum ei esset illatum, a Deo liberatus est exercitu assyriaco per angelum destructo (32,1-23).

b.) A morbo etiam mirabiliter est sanatus (32,24), sed in superbiam elatus divinam iram provocavit; quia vero poenitentiam egit, avertit Deus poenam tempore regni eius, ut rex magna cum felicitate regnaret usque ad mortem (32,25-33).

VI. ULTIMI REGES EX DOMO DAVIDICA (33,1-36,21).

1. *Regna Manasse et Amon* (33,1-25).

a.) Tanta erat Manasse impietas, ut non tantum idololatriam restitueret, sed etiam in ipso templo idolum collocaret et totum populum seduceret (33,1-10); quare Deus eum in manus Assyriorum tradidit, qui vinctum abduxerunt in Babyloniam; ubi poenitentia peracta libertatem recuperavit, redux vero idola destruxit (33,11-20).

b.) Filius eius Amon patris peccata, sed non poenitentiam imitatus a servis suis occisus est (33,21-25).

2. *Regnum Iosiae* (34,1-35,27).

a.) Iosias, qui puer rex est factus, 8. anno regni coepit idololatriam omnibus viribus impugnare (34,1-7).

b.) Anno 18. regni eius, quum templum restauraretur, liber Legis a Moyse conscriptus inventus et regi allatus est (34,8-18); qui verbis Legis auditis admonitus per prophetissam Holda integro populo Legem legit foedusque cum Deo renovavit (34,19-33).

c.) Magna quoque cum sollemnitate pascha celebravit secundum Legem (35,1-18).

d.) In infelici autem proelio contra Nechao, regem Aegypti, occisus est et ab Ieremia universoque populo planctus (35,19-27).

3. Iosiae filius *Ioachaz* post tres menses iam a rege Aegypti captivus abductus est (36,1-4) eiusque in locum suffectus frater eius *Ioakim*, qui a Nabuchodonosor Babylonem abductus est (36,5-8). Quem secutus est *Ioachin*, qui insequenti anno ipse quoque Babylonem abductus est (36,9. 10) et successorem habuit fratrem suum *Sedeciam*, qui male egit, sicut praedecessores eius, et prophetis irrisit. Quapropter Deus tradidit populum et civitatem et templum in manus Chaldaeorum (36,11-21).

EPILOGUS (36,22. 23) initium exhibet decreti, quo Cyrus Iudaeis permisit, ut in Palaestinam reversi templum reaedificarent.

108. — Qui nudam hanc analysin perlegerit, facile animadvertet, non eum fuisse AUCTORIS FINEM, ut ea, quae ab auctoribus librorum Samuel et Regum *praetermissa* erant (τὰ παραλειπόμενα) suppleret. Quamvis enim longe maior librorum nostrorum pars de eodem tempore

agat, de quo tres ultimi Regum libri, eorumque narratio ex iisdem fontibus sit hausta, opus tamen omnino separatum et independens constituunt, quandoquidem integrum suum argumentum alio omnino modo explanaverint resque narrandas secundum certum et determinatum finem selegerint. Quisnam autem ille finis fuerit, illucescet, quamprimum libros nostros cum prioribus operibus comparaverimus¹.

Atque 1. quidem notatu est dignum, quantum locum auctor *historiae Davidis regumque ex davidica domo exortorum*tribuendum existimaverit. Etenim non tantum in secunda parte de solo Davide et in tertia de solis regibus regni meridionalis agit, sed etiam in prima domum davidicam continuo prae oculis habet. Animadvertas enim velim, in genealogiis longe fusius, quam de aliis omnibus, agi de tribu Iuda, ad quam pertinet David; in hac tribu autem maiores et posteros Davidis praecipuum locum sibi vindicare, atque huius solius domus lineam ab Adam usque ad Esdrae aetatem deduci. Porro a Davide usque ad Iosiam illos solos filios, qui thronum occupaverant, nominat, Iosiae vero filios posterosque cunctos usque ad suam aetatem superstites enumerat, quippe quos omnes, licet ceterum ignobiles, velut ultimae domus davidicae reliquias speciali lectoris attentione dignos iudicaret². At in reliquis quoque genealogiis haud infrequenter notis historicis interiectis prodit se davidicae stirpis semper esse memorem³. Decem tribuum septemtrionalium genealogias non perducit nisi ad aetatem Davidis, atque solae tribus Levi et Benjamin, quae domui davidicae fideles semper adhaeserunt, maiore attentione dignae ei videntur fuisse⁴. Omissa deinde Saulis historia eiusque sola morte commemorata ad regnum davidicum properat, de quo fuse et accurate agit. Post regni demum scissionem regum Israel totiusque regni septemtrionalis non maiorem rationem habet, quam regum regnorumque quorumcunque ethnicorum; eatenus enim dumtaxat reges Israel nominat, quatenus eorum historia cum historia domus davidicae ita est connexa, ut haec sine illa non intelligatur.

Attamen 2. ne regni Iuda quidem aut regum davidicorum historiam integram tradit, sed id solum ei cordi est, quid *de Ierusalem, de templo, de cultu divino* egerint. Ierusalem et templum in tota narratione primum occupant locum atque cultus divinus universae tractationis fere est caput. Quod in genealogiis tribus Benjamin una cum Levi et Iuda diligentius tractetur, id mirum non videbitur consideranti, Ierusalem et templum sita esse in territorio Benjamin; Ierusalem enim « elegerat Dominus, ut confirmaret nomen suum de cunctis tribubus Israel »⁵. Davidis ipsius iuventus, res tempore Saulis praeclare gestae, primi septem anni, quibus in Hebron regnavit, silentio praetermittuntur; neque narrationem incipit nisi ab eo tempore, quo

David regno totius populi vix occupato (I. 11, 1-3) arcem Ierusalem Iebusaeis eripuit, sedem regni sui fecit (11, 4-9), in eam transtulit arcam foederis (13, 1-17, 27). Maiore cum ubertate narrat, quae fuerint Davidis de templo aedificando merita : quomodo ei locus futuri templi sit ostensus (21, 1-30), qua cum sollicitudine omnia ad templum aedificandum necessaria praeparaverit, cultus divini splendorem auxerit, filium et principes ad templi exstructionem sit exhortatus (22, 1-29, 23). Bella autem eius obiter et strictim refert (18, 1-20, 7), adulterium eius peccatique sequelas prorsus tacet. Simili modo Salomonis regnum absolvit; ex tota enim eius historia vix quidquam refert praeter templi aedificationem et inaugurationem (II. 2, 1-7, 22), peccatorum vero eius nullam facit mentionem. Inter reliquos reges illi maiorem locum occupant, qui de templo cultuque divino erant sollicitiores : Asa, qui idololatriae destruendae intentus fuit (14, 1-16, 14), Iosaphat, qui levitas, ut populum Legem docerent, per totum suum regnum distribuit (17, 1-20, 37), Ioas, qui templum restauravit cultumque renovavit (23, 1-24, 27), praesertim vero Ezechias et Iosias (29, 1-32, 33 et 34, 1-35, 27), qui templum a patribus clausum et profanatum iterum aperuerunt et mundarunt cultuique divino pristinum splendorem restituerunt. Epilogus demum initium decreti Cyri exhibet, quo reaedificatio templi hierosolymitani statuitur. Reliquas res gestas plerasque omittit auctor; si vero nonnulla de bellis feliciter aut infeliciter gestis vel de bono aut malo statu regni alicuius refert, sollicite admonet, felicem aut infelicem exitum a regum pietate aut impietate, atque regni perniciem ab eorum cum idololatrâ, praesertim cum regibus Israel, initis foederibus dependisse⁶.

Quibuscum cohaeret, quod 3. omnia ea accurate collegerit, *quae ad sacerdotes levitasque spectant*. Etenim in prima parte post tribum Iuda maior locus attribuitur genealogiis levitarum, inter quas iterum linea summorum sacerdotum usque ad exilium perducitur. Neque omittendum est, auctorem in enumerandis summis sacerdotibus omisisse Heli eiusque proximos successores ex familia ithamarica solosque eleazaricos nominasse, quippe qui soli in templo hierosolymitano munere summo sint functi⁷. Porro in narratione ipsa sacerdotum levitarumque munera in duplici translatione arcae foederis fuse describuntur, eorum varia ministeria in tabernaculo per Davidem exstructo, officia in futuro templo a Davide assignata et in terminato a Salomone attributa, transmigratio ex regno Israel in regnum Iuda, missio ad docendum populum, restitutio in officia sua, auxilia Ioae praestita, diligentia in mundando templo sub Ioâ in eoque restaurando sub Iosia exhibita etc.⁸. Atque eorum privilegia quoque celebrantur narrata punitione Oziae (Amaziae), qui munus sacerdotale exercere ausus erat.

Demum addamus, non minore cum diligentia festa religiosa describi a Davide, Salomone, Ezechia, Iosia magno cum apparatu celebrata⁹.

1. Circiter quadraginta pericopas maiores minoresve Paralipomena et libri Sam. Regumque communes habent; supra (92. n. 3. p. 274; 100. n. 5 p. 299) quidem praecipuas iam enumeravimus eo ordine, quo sese in ll. Sam. et Reg. excipiunt; attamen non erit abs re catalogum eorum secundum ordinem ll. Paralip. repetere, quum hac ratione facilius deprehendatur librorum mutua independentia. Accurate de iis iam egit anonymus in *Tüb. Quartalschr.* 1831. p. 209, hoc catalogo tradito, cui pauca dumtaxat inseruimus.

1 Par. 10, 1-12.	1 Reg. 31.	2 Par. 12, 2.3. 9-16.	3 Reg. 14,21-31.
11, 1-9.	2 Reg. 8, 1-3.6-10.	13, 1.2.22.23.	15.1.2.6-8
11,10-47.	23, 8-39.	14, 1.2.15,16-19.	15,11-16.
13, 1-14.	6, 1-11.	16, 1-6.11-14.	15.17-24.
14, 1-17.	5,11-25.	18, 2-34.	22, 2-35.
15.16.	6,12-23.	20,31-34, 1.	22,41-51.
17.18.	7.8.	21, 5-10.20.	4 Reg. 8,17-24.
19.	10.	22, 1-9.	8,25-29;9,16-28;10,12-14.
20, 1-3.	11, 1;12,26-31.	22,10-23,21.	11.
20, 4-8.	21,18-22.	24, 1-14.23.27.	12, 1-17.18-22.
21.	24.	25, 1-4.17-28.	14, 1-14,17-20.
Par. 4, 2-13.	3 Reg. 3, 4-15.	26, 1-4.21-23.	14.21.22;15,2-7.
1,11-17.	10,26-29.	27, 1-3. 7-9.	15,33-38.
2.	5,15-32.	28, 1-4.26.27.	16, 2-4.19.20.
3, 1-5, 1.	6, 1-7,51.	29, 1.2.	18, 2.3.
5, 2-7,10.	8.	32, 1-21.	18,13-19,37.
7,11-22.	9, 1-9.	32,24.25.32.33.	20, 1.2.20.21.
8.	9,10-28.	33, 1-10.20-25.	21, 1-9.18-24.
9, 1-28.	10, 1-29.	34, 1.2.8-32.	22, 1-23,3.
9,29-31.	11,41-43.	35, 1.18-24.26.27;36,1-4.	23,21-23,28.29-34.
10, 1-11, 4.	12, 1-24.	36, 5.6.8-12.	23,36,37;24,15.8-19.

2. Cfr *Movers* Krit. Untersuchungen über die bibl. Chronik. Bonn 1834. p. 29, qui accuratam hanc posterorum davidicorum enumerationem cum resuscitata spe futuri Messiae apte coniungit: « In der nachexilischen Zeit wurden die messianischen Hoffnungen, geweckt durch des Volkes Unterdrückung, wieder rege; der Messias selbst sollte nach kürzlich geschehener Verheissung (Agg.; Mal.) den neu erbauten Tempel durch seine Gegenwart verherrlichen. Die Namen der noch übrigen wenig berühmten und auch sonst uns aus den BB. Ezra und Nehemia nicht weiter bekannten Nachkommen des alten Regentenhauses als die Ahnen des ersehnten Sprösslings hier zusammengestellt zu finden, musste für seine Zeitgenossen von Wichtigkeit sein ».

3. 1 *Paralip.* 4,31. 44; 5,1. 2.; 6,31. 32; 7,2 etc. Egredie de genealogiarum relatione ad domum davidicam agit *Mühling* Neue Untersuchungen über die Genealogien der Chronik und deren Verhältniss zum Zwecke des Buches (*Tüb. Quartalschrift* 1884. p. 402-450).

4. Levi: 1 *Paral.* 6,1-81; Benjamin 7,6-12; 8,1-40; 9,35-44. Levitarum genealogia aaronitica usque ad exsilium deducitur; num Beniaminitarum quoque linea saulica eousque deducatur, non satis constat.

5. 2 *Paral.* 12,13. Huc quoque spectat, quod familiae, quae ante exsilium Ierosolymis habitabant, enumerantur 1 *Paral.* 9,1-34.

6. 2 *Paral.* 16,1 sqq.; 18,1-19,3; 20,35 sqq.; 21,10 sqq.; 22,5 sqq. etc.

7. Summorum sacerdotum duplex habetur enumeratio (6,1-15 usque ad exsilium, et 6,50-53 usque ad exstructum templum), in quarum neutra ponuntur Heli et suc-

cessores eius. Duplex quoque habetur genealogia David, una usque ad regem ipsum (2,3-17) et altera usque ad Nehemiae aetatem (3,1-24).

8. 1 *Paral.* 15,1 sqq.; 2 *Paral.* 5,4 sqq. — I. 16,4-43. — I. 23,1-26,32; II. 8, 14 sqq. — II. 11,13 sqq. — II. 17,7 sqq.; 19,4 sqq. — II. 23,1 sqq.; 31,2 sqq. — I. 29,4 sqq.; 34,9 sqq.

9. II. 26,26 sqq. — I. 15,3-16,33; II. 5,1-7,10; 30,1-27; 35,1-18.

109. — Quae si colligimus, de fine auctoris, quem post exsilium secundo templo iam terminato et cultu antiquo restituto vixisse *infra* (110 sq. p. 325 sqq.) ostendemus, haec videntur esse statuenda. Praeprimis dubium esse non potest, quin cultum divinum in templo reaedificato debite celebrandum populo sacerdotibusque inculcare voluerit. Ad quid enim magnam sollicitudinem et diligentiam, quam a regni initiis piissimi et maximi reges, David, Salomon, Iosaphat, Ezechias, Iosias templo aedificando, exornando, restaurando et cultui divino digne ac splendide celebrando impenderunt, lectoribus suis ob oculos continuo posuit, nisi illos docere voluit, quid ipsi facere debeant? Esdrae tempore, immo ab Esdra ipso, opus nostrum scriptum esse censemus; atqui quantopere illo tempore Iudaei ex babylonico exsilio reduces hac instructione indiguerint, et Malachiae vaticinia et Esdrae, restitutoris cultus divini, liber nobis satis superque demonstrant. Praeterea iisdem libris edocemur satis infelicem fuisse reducum statum; templum quidem erat aedificatum, at tenue et exile, civitas sancta autem muris orbata patebat omnium hostium, qui reduces circumdabant, incursionibus. Iam vero auctor nobis exhibet magnos illos reges, qui primum suum munus cultu religioso diligenter promotum impleverant, a Deo summis praemiis ita exornatos, ut nonnulli (David, Salomon, Iosaphat) reges externos cunctos magnificentia splendoreque regni superarent hostesque omnes terrore percellerent, alii (Ezechias, Iosias) saltem pericula imminencia averterent et retardarent. Nonne iure nostro igitur concludimus, eum voluisse reducibus ostendere, quid sperare ipsis liceret, si eadem cum diligentia, qua pii illi reges, primum suum officium erga Dominum implevissent? Altera vero ex parte infelix sors, quam impiorum regum populique ab eis seducti idololatria et foedera cum idololatrīs, praesertim cum regno Israel, inita adduxerant, reduces efficaciter abstertere debuit non tantum ab idololatria ipsa, sed etiam a societate cum illis contribulibus, qui Legem divinumque cultum negligebant aut ethnicis ritibus permiscebant. Primo autem tempore post reditum ex captivitate Iudaeos a populis idololatrīs circumcinctos et coarctatos atque splendido cultu orbatos in periculo defectionis esse versatos evidens est, praesertim quum libris Esdrae testibus ab Israelitarum successoribus Samaritanis, qui se quoque Legem possidere gloriabantur sed veri Dei cultui idololatriam admiscuerant, non semel

sint sollicitati, ut secum in divinis communicarent. Operis igitur argumento et temporis, quo scriptum est, rationibus consideratis primum auctoris finem recte, nisi omnia nos fallunt, statuimus illum fuisse, ut antiqui regni historia proposita ad Legis observantiam et cultus divini dignam celebrationem exhortaretur contribules suos. Quae sententia confirmatur, si attenderimus non tantum quoties sed etiam quomodo auctor de relatione, quae inter Legem observatam cultumque digne celebratum et inter felicem regni statum intercedat, sermonem fecerit. Quamvis brevissime dumtaxat de Saule agat, infelicis tamen sortis eius veram causam indicare non omittit, quod scilicet « non observaverit mandatum Dei *atque insuper pythouissam consuluerit* » (I. 10, 13. 14). In describendis regnis magnificis Davidis et Salomonis, qui cultum divinum tantopere promoverant, opus non fuit, ut regni felicitatem a Lege observata dependere diserte assereret; attende autem quanta cum cura caveat, ne adversa eorum sorte, quam peccatis suis sibi attraxerant, commemorata exhortationem suam infirmet aut diminuat. Quamprimum deinde ad posteros Salomonis pervenit, vix inveniemus caput, in quo aut auctor ipse aut propheta aliquis hunc nexum inter Legem cultumque et inter regni statum adesse non ostendat: immo interdum sermo in directam paraenesin transit¹.

Nescio autem annon primario huic fini alterum secundarium adiunxerit auctor. Nonnemini enim mirum videbitur, quod tam frequenter levitarum, ipsis quoque sacerdotibus aut omissis aut secundo in loco positis, mentionem iniciat, eorum ministeria fuse et accurate describat, meritaque eorum celebret². At inter eos, qui cum Zorobabel ex Babylonia in Palaestinam sunt reversi, plurimi quidem fuerunt sacerdotes, paucissimi autem levitae; atque Esdras, quum agmen suum recenseret, ne unum quidem levitam invenit et nuntiis iterum missis nonnullos dumtaxat « ministros domus Dei » permovere potuit, ut secum reverterentur³. Concludere igitur licet, auctorem omnibus iis, quae maximi reges David et Salomon de levitarum ministeriis statuerant, accurate descriptis et magnis enumeratis meritis, quae levitae sub Roboam, Iosaphat, Ioa etc. de regno acquisiverant, illos exhortari voluisse, ut Babylonia relicta Ierusalem revertentes honorificis suis ministeriis splendidiorem redderent cultum divinum regnique renaescentis felicem spem augerent⁴.

1. Cfr 2 *Paralip.* 12,1 sqq.; 13,5 sqq. 18; 14,11 sqq.; 15,11 sqq. etc. etc.; 28, 9 sqq.; 33,3 sqq.; 36,12 sqq.

2. Cfr 1 *Paral.* 6,1-81; 9,14-34; 15,2 sqq.; 16,37 sqq.; 23,3 sqq.; 24,20 sqq.; 25,1 sqq.; 26,1 sqq.; 2 *Paralip.* 5,4 sqq.; 7,6 sqq.; 8,14 sqq. etc.; — 11,13 sqq.; 17, 8 sqq.; 19,3 sqq.; 23,2 sqq.

3. 1 *Esdr.* 2,36-42 et 2 *Esdr.* 7,39-45 inter 42360; qui cum Zorobabel reversi

sunt, fuerunt 4289 sacerdotes sed 340 duntaxat levitae; in secundo agmine 1 *Esdr.* 8,15 nullus inventus est levita.

4. Moderni interpretes protestantici (*Dillmann* in *Herzog P. R. E.* III. p. 222; *Zoeckler* BB der Chronik in *Lange's Bibelwerk* VIII. p. 2; *Keil* Commentar über die Chron. p. VIII etc.) in libris nostris characterem *levitico-sacerdotalem* inveniunt, dum libris illis historicis, quos Iudaei Prophetas priores appellant (*Ios.*, *Iud.*, *Sam.*, *Reg.*) *propheticum* characterem adscribunt. Quae distinctio parum nobis probatur. Quin libri nostri plura, quam II. *Sam.* et *Reg.*, de sacerdotibus, levitis, cultu divino, festis celebratis tradant, non est dubium; at cultus non propter se commendatur, sed velut signum fidelis observationis Legis. A Legis enim et totius foederis cum Deo initi impletionem dependere regni felicitatem innumeris vicibus Paralipomena docent, neque nudos ritus externos, sed internam animorum ad Deum conversionem Domino placere satis frequenter inculcant (II. 12,1 sqq.; 13,12-18; 14,10; 15,11 etc.; ceterum *Keil* l. c. p. 9 sqq. haec concedit). Quod autem de cultu frequentius, quam in II. *Sam.* et *Reg.*, fiat sermo, id mirum non videbitur perpendenti, quo tempore opus nostrum sit scriptum. Quod si vero in nostro opere « paraenetico-didacticum finem » praevalere, in libris Samuel et Regum vero « divinam salutis oeconomiam » describi asserunt, caveant, ne differentiam hanc exaggerent. Namque in Paralipomenis quoque « salutis oeconomia » describitur, et auctores librorum *Sam.* et *Reg.* non minus, quam auctor *Paral.*, « paraenetico-didacticum finem » sibi proposuerunt. Ex fine igitur historiographia « prophetica » a « levitica » parum recte distinguitur; neque aliud videtur esse totius istius distinctionis fundamentum, nisi canonis iudaici divisio, secundum quam priores libri prophetis, Paralipomena una cum *Esdra* *Nechemia* *Esther* hagiographis adnumerantur. Iudaei vero libros Samuel et Regum non ideo prophetis addiderunt, quia characterem indoleque a Paralipomenis etc. differant, sed quia priores a « prophetis munere », alios autem ab *Esdra* scriptos esse censuerunt, qui « propheta munere » non fuit (cfr *Introd. gener.* Ed. 2. p. 31 sqq.).

§ 27. — De Paralipomenon origine.

110. — Nec de tempore, quo scripta sunt Paralipomena, nec de eorum auctore consentiunt interpretes. Illud unum extra controversiam est positum, ea finito exilio esse exarata. Licet enim historia ipsa usque ad initium dumtaxat exilii perducatur, opus tamen terminatur *Cyri* decreto, quo Iudaeis reditus in patriam est permissus, nec ulla est ratio, cur clausulam istam a iuniore manu operi additam esse dicamus. Item davidicae domus genealogia ultra *Zorobabelem* continuatur, qui primorum exulorum in Palestinam revertentium dux fuit¹. Accedit quod thesauri, quos *Davidis* aetate principes ad extruendum templum contulerunt, *Daricis* aestimentur, id quod fieri non potuit nisi ab auctore, qui persicam hanc monetam ipse in usu quotidiano habebat et lectoribus melius, quam antiquas monetas iudaicas, cognitam esse censebat². Demum ipsa quoque lingua satis impura atque orthographia, quae matres lectionis frequentes adhibet, iuniorem auctorem, qui post exilium vixit, satis clare prodit³.

Quibus argumentis tamen abutuntur, quicumque opus nostrum aut fini persici, aut initio macedonici, aut aetati seleucidici imperii attribuant. Namque nihil in eo legitur, quo aetate Esdrae et Nehemiae recentius esse demonstretur; neque desunt, quae prohibent, quominus eius originem post Nehemiam ponamus. In Vulgata quidem nostra et in alexandrina versione posteriori Zorobabelis usque ad undecimam generationem ita enumerantur, ut davidica genealogia usque ad Seleucidam perducta esse videatur. Attamen erroneam esse illam lectionem, tantum non omnes interpretes moderni fatentur, licet de hebraici quoque textus interpretatione quam maxime dissentiant. Alii enim duas dumtaxat, alii vero sex generationes post Zorobabelem enumeratas vident; etsi vero sex esse numerandas daremus, aetatem Nehemiae non transgrederemur; longe autem probabilius est, solos nepotes Zorobabelis nominari, neque quidquam nos cogit, ut genealogiam istam a iuniore manu novis additis membris esse continuatam cum antiquioribus interpretibus dicamus⁴. — Alterum argumentum, quo Paralipomena finito regno persico recentiora demonstrari censent, quodque alii quidem subtile nos vero futile appellamus, ex titulo « *regis Persarum* » desumitur, quo Cyrum designari monent; etenim ante macedonici regni initium titulum hunc a Iudaeis adhiberi non potuisse statuunt⁵. Simili argumentatione, si quid valeret, libros Regum post chaldaici regni finem scriptos esse et multa alia absurda demonstraremus. Cur scriptori Iudaeo eo tempore, quo Palaestina Persis parebat, Cyrum regis Persarum titulo insignire non licuit? Annon id pervulgatum est, ut populi subiecti imperatoribus suis eum solum titulum tribuant, qui ei *iure* competit? — Neque magis valet tertium argumentum ex loco desumptum, quem Paralipomena in canone iudaico obtinent, ultimum enim eis locum attributum esse arbitrantur, quia ultima inter omnes libros, ergo post Esdrae et Nehemiae aetatem, sint scripta⁶. At antiqui Iudaei Paralipomenis ultimum locum non dederunt; Thalmudistae autem id ideo videntur fecisse, quia libri isti ab Adam incipientes « integri Veteris Instrumenti epitome » quaedam essent ideoque apte reliquis libris velut clausula adderentur⁷. — Demum volunt libros nostros primitus cum II. Esdrae et Nehemiae unum solum opus ab eodem auctore conscriptum constituisse, libros Esdrae et Nehemiae autem diu post Nehemiam esse exortos⁸. Quid de priore asserto sit sentiendum, statim dicemus, atque nullam prorsus esse rationem, cur Esdras auctor esse negetur librorum, qui eius inscripti sunt nomine, *infra* (122 p. 363 sqq.) demonstrabimus.

1. 2 Paral. 36,22 sq.; 1 Paral. 3,19.

2. 1 Paral. 29,7 (cir 1 Esdr. 2,69; 8,27; 2 Esdr. 7,70). אֲדָרְכָּיִן vel דְּרָכְמוֹן a S. Hier.

interdum *solidus* (1 Par. 29,7 etc.), interdum *drachma* (2 Esdr. 7,70), ab Alexandrinis mox δρᾱχμή (1 Esdr. 2,70), mox χρυσός (2 Esdr. 7,70; 1 Paral. 29,7) redditur; est autem nomen persicae monetæ, quæ a Graecis δαρεικός appellatur. Attamen num vocabulum hoc a nomine *Darii* sit derivandum, an a persicis vocabulis *Dara* (rex) et *Kaman* (arcus), quia exhibet imaginem regis sagittas mittentis, an ab aliis vocabulis persicis (*Dara* et *Kun* [imago] vel *Dergah* [aula] et *man* [princeps]), non constat; illud dumtaxat certum est, Daricorum nomen ante Darium Hytaspem in Persarum usu fuisse (*Xenoph.* Cyrop. V. 3,3). Quapropter Iudaeos, postquam a Cyri aetate per septuaginta annos sub Persarum dominio fuerunt, Esdrae aetate hisce monetis thesauros aestimasse facile explicatur. Cfr *Herbst-Welte* Einl. II. p. 171.

3. Linguam eandem esse, quæ in Esdrae et Nehemiae libris reperitur, omnes concedunt (cfr *infra* 111 n. 4. p. 330); fusius id demonstrant *Movers* Krit. Untersuchungen. p. 17 sqq. et *Bertheau* BB. der Chron. p. XIX sq.

4. 1 Paral. 3,19 sqq. Textus hebr. inde a v. 21. ita est vertendus : « Et filius (vel filii) Hananiae : Phaltias et Ieseias. Filii Raphaiae; filii Arnan; filii Obdiae; filii Secheniae. Et filii (vel filius) Secheniae : Semeias; et filii Semeiae : Hattus et Iegaal et Baria et Naaria et Saphat, sex. Et filius (vel filii) Naariae : Elionaei et Ezechias et Ezricam, tres. Et filii Elionaei : Odnia et Eliasub et Phleleia et Accub et Iohanan et Dalaia et Anani, septem ». Secundum hanc lectionem prius duo nepotes Zorobabelis ex filio eius Hanania exorti enumerantur, quibus quatuor aliae familiae ex stirpe davidica adduntur, quarum ultima (Secheniae) per quatuor generationes usque ad auctoris, ut videtur, aetatem perducitur. Difficultas quaedam in eo est, ut relatio definia- tur, quæ inter quatuor istas familias interque posteros intercedat Zorobabelis. Iam vero secundum nonnullos interpretes Raphaïas, Arnan, Obdias et Sechenias etiam fuerunt filii Hananiae ac proin Zorobabelis nepotes, ita ut a Zorobabel usque ad Odniam fratresque eius sex generationes haberemus; alii vero Raphaïae etc. filios familias a Zorobabelica prorsus distinctas constituisse censent, quæ, si ponantur Zorobabeli aequales, per quatuor dumtaxat generationes usque ad auctoris aetatem perveniunt. Alexandrini et Vulg. difficultatem augent, quia in v. 21 pro plur. בני semper legerunt בני et post ultimum nomen שִׁנְיָה quintum בני ita inseruerunt, ut a Zorobabel usque ad Secheniam iam habeant septem generationes, quibus quatuor post Secheniam usque ad auctoris aetatem accedunt. Contra quam lectionem militat ratio et structura genealogiae; a Salomone quidem usque ad Iosiam auctor eum solum filium nominavit, qui regnaverat (v. 10-14), a Iosia autem usque ad Zorobabel nominavit cunctos filios (v. 15-20), id quod iterum facit in Secheniae posteris (v. 22-24); parum apte igitur solo v. 21. ad priorem rationem reversus per quinque generationes unum solum nominasset. At neque illa explicatio nobis probatur, quæ una cum Phaltia et Ieseia quatuor alios filios Hananiae per familias eorum designatos videt; is enim non est modus contexendarum genealogiarum atque nimis abrupte familiae istae eodem in ordine, quo personae, ponerentur. Quare duas dumtaxat Zorobabelis generationes, filios et nepotes, nominari censemus, filios autem Raphaïae et Arnan etc. esse alias familias stirpis davidicae, quarum una per quatuor generationes ad auctoris aetatem pervenit. Genealogiam igitur ultra Esdræ et Nehemiam continuare non cogimur. Etiam si enim sex generationes admittendas esse demonstraretur, difficultatem effugeremus statuentes Zorobabel iam grandævum cum filiis et nepotibus ex Babylonia esse reversum, Ebionaei autem filios parvulos aetate fuisse, quando eorum nomina genealogiae inserebantur. Inter Zorobabelis enim (a. 536.) et secundum Nehemiae (a. 441.) reditum ex Babylonia centum fere interiacent anni, Esdræ autem in vivis fuisse, quando Nehemias secunda vice Ierosolyma venit, certum est; facile

igitur Secheniae, Zorobabelis nepotis, si is puer quindecim annorum cum avo rever-
sus esse statuatur, abnepotes videre potuit, etsi non ante 25. aetatis annum Secheniam
ipsum et filium et nepotem et pronepotem eius primogenitos suos genuisse admittatur.
Ceterum non contradicemus, si quis etiam hebraicum textum corruptum esse censeat;
syriacus exhibet lectionem, quae nec hebraicae nec alexandrinae et vulgatae consentit.
Propter incertitudinem igitur lectionis et propter obscuritatem textus hunc locum
aetati libri definiendae ineptum esse arbitramur.

5. Ita *Ewald* *Gesch. des Volkes Israel* I. p. 250; *De Wette Schrader* *Einleitung*
p. 367; *Dillmann* in *Herzog P. R. E. Ed.* 2. III. p. 221 etc.

6. Ita *Zoeckler* *Die BB der Chronik* p. 6; *Bleek-Wellhausen* *Einl.* p. 287.

7. Cfr *supra* 106 n. 1 p. 311 sq., quibus testimoniis adde *Fl. Iosephi* c. App. I. 8, qui
Paralipomena secundae librorum classi, quam a prophetis scriptam dicit, accenset
et ante libros poeticos posuit (cfr *Introd. gen.* Ed. 2. 49 sqq.). Recte autem monet
G. Arm. Marx (*Traditio rabbinorum veterrima de librorum V. T. ordine et origine.*
Lipsiae 1883. p. 33): « In tali tantoque inter Iudaeos ipsos dissensu de ordine li-
brorum *expectare non possumus, nos in Thalmude reperturos esse ordinem omnino*
legitimum et antiquitus ratum, sed reperiemus ibi tantummodo illum ordinem, quem
Tannaï quidam censuerunt rectum esse ac verum ».

8. Ita *Dillman* l. c., *Bertheau* *Die BB. der Chronik* p. XLVI; *Zoeckler* l. c. etc.

111. — Paralipomenon igitur originem post aetatem Esdrae et Ne-
hemiae quaerere opus non est, nec quidquam in libris legitur, quo
antiquorum interpretum sententia, Esdras eorum esse auctorem, ullo
modo infirmatur. *Thalmudistae* iam tradiderunt « Esdras scripsisse
librum suum et genealogias Paralipomenon usque ad se »; genealogiae
autem a reliquo opere separari non possunt; secundum antiquam igi-
tur Iudaeorum traditionem Esdras totius operis auctor est dicendus¹.
Similem traditionem prae oculis habuit *S. Isidorus Hisp.*, quum « vi-
ros Synagogae sapientes » Paralipomena scripsisse assereret; « magnae
Synagogae » enim Esdras fuisse institutorem et praesidem rabbi-
ni docent². Eandem secuti sunt plerique mediae aetatis interpretes; etsi
enim *Card. Hugo* « auctorem Paralipomenon ignorari » censeat, *Lyra-
nus* tamen ad iudaicam traditionem provocans sine ulla haesitatione
« Esdrae sacerdoti et Legis doctore » ea attribuit, atque *Tostatus* inter-
nis quoque argumentis idem probabile reddere studuit. Neque alia fuit
iuniorum interpretum sententia inde a *Sixti Sen.* aetate, quibuscum
moderni catholici plerique et ex protestanticis non pauci consentiunt³.
Atque id quidem recte, nisi omnia nos fallunt.

Nam 1. optime iam monuit *Tostatus* tantam esse inter Paralipomena
et inter libros Esdrae similitudinem linguae et styli, ut uni auctori
opera ista sint attribuenda. Quod enim proprii habet dictio Paralipo-
menon, id in Esdrae libris reperitur, sive ad certorum vocabulorum
usum, sive ad praepositionum frequentiam, sive ad alias constructiones
grammaticas animum advertas⁴. Eadem in utroque opere formula *Lex*
mosaica citatur⁵, eodem fuse dicendi genere iisdemque fere vocabulis

levitarum munera describuntur⁶; eadem invenitur genealogiarum et catalogorum publicorum frequentia⁷. Quae sermonis, dictionis, narrandi rationis similitudo tanta est, ut satis multi moderni interpretes Paralipomena olim cum II. Esdrae et Nehemiae unum opus constituisse censeant, quod decursu temporis in duo vel tria opera sit discerptum. At hanc conclusionem latius patere evidens est; ex styli dictionisque similitudine ad auctoris quidem identitatem aliqua cum probabilitate concluditur, praesertim si historica documenta eidem identitati faveant; sed quomodo styli similitudo sufficiat, ut duo opera, quae argumento et fine omnino distinguuntur, in unum coniungamus, non apparet. Paralipomena autem cum libris Esdrae eo minus licet coniungere, quoniam istius coniunctionis nullum adest vestigium historicum⁸.

2. Alterum quoque argumentum innuit Tostatus, Paralipomenon scilicet clausulam et prologum libri Esdrae consonare. Revera eodem Cyri decreto Paralipomena terminantur et Esdrae opus inchoatur; at non integrum decretum affert Paralipomenon auctor, sed vix non media in phrasi finem facit, ut nonnullis interpretibus aliquid libro deesse videatur. Nihil vero deest, quoniam ultimis verbis omnia ea, quibus ipse pro fine suo indiguit, quam optime exprimit. Nihilominus fatendum est, multo melius, cur integrum decretum non attulerit, explicari, si eum altero in libro, in quo reditum ex captivitate et templi reaedificationem erat narraturus, illud repetere voluisse supponamus.

3. Ea demum, quae supra (109 p. 323 sq.) de auctoris nostri fine disseruimus, non parum videntur nostram sententiam confirmare. Nullo enim tempore post exilium magis, quam Esdrae aetate, Iudaei propositis piorum regum exemplis exhortandi erant, ut *dignum* Deo cultum celebrarent; nullo magis, quam illo tempore, admonendi erant, hac sola ratione se posse Dei auxilium contra hostium perpetuas incursiones impetrare; nullo tempore magis necessarium erat, ut levitae de munerum suorum dignitate edocerentur. Si vero Esdrae aetate opus nostrum conscriptum est, dubitari vix potest, quin Esdras eius sit auctor; nemo enim tanta, quanta ille, auctoritate apud populum, sacerdotes, levitas vigeat. Iure igitur asserimus maxima probabilitate gaudere antiquam traditionem, quae Esdram Paralipomena scripsisse refert; fine autem operis spectato addere non dubitamus, eum aut immediate antequam e Babylone in Palaestinam est reversus aut brevi post suum reditum libros hos edidisse.

1. *Baba bathra* f. 14. Duplex est huius textus lectio; secundum vulgatam Esdras scripsit genealogias עַד לִי (usque ad se ipsum); alia rarior exhibet עַד לְיָ « usque ad יָ » i. e. usque ad 2 *Paral.* 21, 2, ubi לְיָ legitur. Priorem autem praeferendam esse ostendit *Marx* *Traditio Rabbin. veterrima* p. 55; coniicit quidem ipse quoque, se-

cundum antiquos rabbinos opus nostrum nihil fuisse nisi « librum Chronicorum regum Iudaeorum » (3 Reg. 14,29 et saepius), « cui Esdras modo adiunxerit chronologias suas ». Quam coniecturam omittimus, quoniam ipse fatetur, se nihil habere, quo illam probabilem reddat.

2. *S. Isidor.* de offic. eccles. I. 12 (M. 83,747).

3. *Card. Hugo* in Paral. Prol.; *Nic. Lyran.* in Paral. Arg.; *Alph. Tostat.* Opp. VII. 81; *Sixt. Senens.* Bibl. sacr. I. p. 12; *Serar.* in II. Reg. Proleg.; *Corn. a Lap.* in II. Reg. Proleg. etc. — Ex modernis cfr *Herbst Welte* Einl. II. p. 164-176; *Scholz* Einl. II. p. 400; *Clair*, Les Paralipomènes p. 18; *Vigouroux* Manuel bibl. II. p. 109; *Kaulen* Einl. p. 207; *Zschokke* Hist. A. T. p. 317 etc. — Ex protestanticis idem sentiunt *Eichhorn* Einl. III. p. 597 sqq.; *Keil* Einl. Ed. 3. p. 459 sq.; *G. Rawlinson* in The Speaker's Comm. III. p. 158 sq.; *Fürst* Gesch. der bibl. Liter. II. p. 537 sqq. etc.

4. Pauca exempla rem demonstrabunt; Plur. אֲרָצוֹת de terris maxime ethnicis (extra Palaestinam sitis) 1 Paral. 29,30; 2 Paral. 12,8; 13,9; 17,10 etc.; 1 Esdr. 5, 6; 9,1. 11; 11,17; 12,15 etc.; — Hithp. הִתְנַדֵּב « sponte Deo obtulit » 1 Paral. 29,9. 14,17; 2 Paral. 17,16; 1 Esdr. 1,6; 2,68; 3,5 sqq. etc.; — עֹבֵד « locus, ordo » 2 Paral. 30,16; 35,10; 2 Esdr. 8,7; 9,3,13,11 (עַל-עֹבֵדִים in ordine suo); — הִדְוָה « gaudium » 1 Paral. 16,27; 2 Esdr. 8,10 (in text. chald. 1 Esdr. 6,16) etc. — Praepositio ל frequentissime adhibetur velut nota accusativi: 1 Paral. 13,1; 28,1; 2 Paral. 5, 12; 26,14; 28,15 etc.; 1 Esdr. 1,5; 7,28; 2 Esdr. 9,32; 11,2 etc.; — coniungitur quoque cum עַד (לְעַד) 1 Paral. 28,7. 20; 2 Paral. 14,12; 16,12. 14; 17,12 etc.; 1 Esdr. 3,13; 9,4. 6; 10,14 etc.; — item infinitivo praefixa denotat obligationem 1 Paral. 9,25; 13,4; 15,2 etc.; 1 Esdr. 4,3; 10,12 etc. Alia plura exempla vide in *Bertheau* Die BB. der Chronik p. XIX. sq.; *Movers* Krit. Untersuchungen über die bibl. Chron. p. 17 sq.

5. כְּמִשְׁפַּחַת 1 Paral. 23,31; 2 Paral. 30,16; 35,13; 1 Esdr. 3,4; 2 Esdr. 8,18.

6. 2 Paral. 30; 35; 1 Esdr. 3; 6,19-22; — 1 Paral. 16,40; 2 Paral. 8,18; 13,11 etc.; 1 Esdr. 3,1-5; — 1 Paral. 15,6-16,4; 34; 1 Esdr. 3,11. 12 etc.

7. 1 Paral. 1-9; 11,10 sqq.; 12,1 sqq. etc. 1 Esdr. 3; 8; 10,20 sqq.; 2 Esdr. 7, 6 sqq.; 10; 11; 12.

8. Paralipomena et 1 Esdr. in unum opus coniuncta fuisse coniecit *Movers* Krit. Untersuch. p. 14 sqq. — Etiam 2. Esdr. eidem operi addiderunt *Zunz* Gottesdienstl. Vorträge der Juden p. 18 sqq.; *Bertheau* l. c. p. XV; *Graf* Die geschichtl. BB des A. T. p. 114 sqq.; *Davidson* Introd. to the O. T. II. p. 115 sq.; *Dillmann* in Herzog P. R. E. III. p. 220 sq.; *De Wette Schrader* Einl. p. 391; *Reuss* Gesch. des A. T. p. 516 etc.; communis igitur haec dici potest rationalistarum sententia; at aliud argumentum non proferunt praeter styli dictionisque in illis libris similitudinem. Quod si enim addunt nostrum opus parte decreti Cyri non apte terminari, non attendunt verba illa, quibus omnes Iudaei in reaedificando templo auxilium praestare invitantur, aptissimam praebere clausulam libro, qui totus in eo est, ut a templo et digno Dei cultu felicitatem et salutem populi dependere ostendat.

§ 28. — De Paralipomenon auctoritate historica et divina.

112. — Longissimum temporis spatium, ab Adam sc. usque ad 1. Cyri annum, complectuntur Paralipomena; eorum igitur HISTORICAM

AUCTORITATEM demonstraturi et vindicaturi duo praestemus oportebit; ostendendum erit fontes fide dignos auctori non defuisse neque debitam in eis adhibendis diligentiam, sollicitudinem, fidelitatem.

Quosnam fontes in Davidis successorumque eius historia narranda adhibuerit, *supra* (100 p. 298 sqq.) paucis iam indicavimus. Etenim eodem fere modo, quo II. Regum auctor ad « fastos regum Iuda » vel « regum Israel », noster interdum ad « librum regum Iuda et Israel »¹, interdum ad prophetica scripta provocat² lectoresque monet uberiora in fontibus allegatis inveniri. Scripta autem prophetica in ipso « libro regum Iuda et Israel » contenta fuisse, his disertis verbis tradit; quapropter non immerito concludunt multi interpretes, « chronica regum Iuda et Israel » collectionem quandam fuisse commentariorum, in quibus prophetae suae quisque aetatis historiam narraverant, quique vel brevi ante exilium vel exilii tempore ita erant in unum volumen coadunati, ut singulae narrationes inter se remanerent distinctae. Sicut duodecim prophetae minores antiquissimis iam temporibus pro uno libro a Iudaeis sunt habiti, ita etiam historica prophetarum scripta sub communi titulo « Chronicorum regum Israel » videntur esse coniuncta. Cui sententiae non obstat, quod bis tantum auctor propheticum librum in Chronicis contineri dicat; in suis enim allegandi formulis quam maxime variat, et sicut Chronica ipsa modo « *regum Iuda et Israel* », modo « *librum regum Israel et Iuda* », modo « *librum regum Israel* », modo « *historias regum Israel* », modo « *librum regum* » appellat nec tamen diversos fontes indicat, ita etiam scripta prophetica nunc in Chronicis contineri tradit, nunc indicationem illam omittere potuit.

Porro veri simillimum esse censemus, auctorem etiam canonicos nostros libros Samuel et Regum cognovisse et adhibuisse. Esdram enim, quem in colligendis libris canonicis primas partes habuisse alibi demonstravimus quemque Paralipomenon auctorem esse cum plerisque interpretibus credimus³, libri Samuel et Regum latere non potuerunt; cur autem eosdem pro fontibus non adhibuerit, si eos cognovit, apta ratio non datur. Vehementer vero errant illi, qui ipsos nostros libros canonicos ab auctore Paralipomenon titulo « *libri regum Iuda et Israel* » designari atque eius unicum aut praecipuum fontem fuisse arbitrantur⁴. Similitudo enim, quae in nonnullis locis inter Paralipomena et inter II. Samuel et Regum deprehenditur, facillime explicatur, si in utrisque operibus iidem fontes adhibiti et partim descripti dicuntur; haud pauca autem eorum, quae auctor Paralipomenon in Chronicis regum Iuda et Israel contineri diserte asserit, in libris nostris canonicis non leguntur⁵; quicumque autem ad ordinem narrationis in nostro opere et in canonicis libris Sam. et Reg. animum advertere voluerit, tantam reperiet diversitatem, ut nobiscum asserere cogatur, libros istos cano-

nicos, etsi adhibiti probabiliter sint, praecipuum fontem Paralipomenon non fuisse.

Quod ad primae partes genealogias attinet, non est dubium, quin series patriarcharum et populorum a Noe et ab Abraham progenitorum ex Genesi sint desumtae, quamquam fons, utpote omnibus notissimus, non nominatur⁶. Reliquae autem series ex libris nostris canonicis non sunt haustae. Etenim etsi nonnullas ex iis forte componi potuerint, tot tamen inter illas et libros priores reperiuntur differentiae, ut auctorem alios simul fontes adhibuisse omnino sit concedendum⁷, plerarumque autem ne elementa quidem in nostris libris possidemus. Revera auctor interdum fontes suos nominat; ultimum catalogum incolarum ierosolymitanorum scriptum invenit in « libro regum Iuda et Israel », in quo census integri populi videtur adfuisse (I. 9,1); genealogiis tribus Gad addit « filios Gad numeratos esse in diebus Ioatham regis Iuda et in diebus Ieroboam regis Israel » (I. 5,17); item posterius Issachar « numerati erant in diebus David » (I. 7,2). Certum igitur est antiquas tabulas genealogicas auctori nostro praesto fuisse, sive omnes in Chronicis istis regum Israel fuerint contentae, sive separatis operibus conservatae. Neque ulla est ratio, cur de tabularum istarum auctoritate dubitetur; quanta enim cum diligentia Iudaei genealogiis suis invigilaverint, ex eo solo iam sufficienter demonstratur, quod sacerdotes et captivitate reduces, ne dignitate sua privarentur, publicas suas genealogias proferre debuerint (1 Esdr. 2,62). Authenticos ergo fontes auctorem in prima parte adhibuisse evidens est, neque minus certum, prophetarum commentarios, quibus historia Davidis successorumque eius innititur, summa fide fuisse dignos.

1. 2 Paral. 16,11; 25,26; 27,7; 28,26; 32,32; 35,27; 36,18. Extra controversiam est eundem esse librum, qui interdum « regum Iuda et Israel », interdum « regum Israel et Iuda » nominatur, atque etiam ab eo non diversum fuisse opus, quod titulo « libri (aut historiarum דְּבָרֵי) regum Israel » (II. 20,34; 33,18) allegatur; altera enim allegatio ad Manassen refertur, qui post regni septemtrionalis interitum regnavit. Controvertitur vero, num ab eo sit distinguendus מְדַרְשׁ סֵפֶר הַמְּלָכִים « commentarius libri regum » (II. 24,27). Quoniam *Midrasch* in rabbinismo explicationem libri significat, multi eandem significationem vocabulo hebraico attribuunt et intelligunt librum aliquem, qui antiquiora Chronica additis traditionibus oralibus auxerit et explicaverit; at, nisi omnia nos fallunt, immerito. Ex iuniore rabbinismo enim non magis antiquorum Hebraeorum loquendi usum concludere licet, quam a iunioribus latinis scriptoribus ad auream vel argenteam linguae aetatem; si autem hodie Scripturae interpretibus *commentarius* idem est, quod interpretatio, profecto non sequitur Ciceronem Caesarem etc. vocabulo eandem significationem attribuisse. Iam vero *Midrasch* in hebraismo bis dumtaxat adhibetur (II. 13,22; 24,27); in priore autem loco « *Midrasch prophetarum Addo* » certissime nihil est nisi scriptum aliquod historicum prophetarum; revera Alexandrini (γραφή vel γραφή βιβλίου) et S. Hieronymus (« in libro

regum ») testantur antiquitus vocabulum alio sensu non esse intellectum; Syrus vocabulum *Madroscho* retinuit, at Syris quoque *Madroscho* non est libri explicatio, sed hymnus ex pluribus strophis compositus (Cfr *Assem. Bibl. orient.* I. p. 61) aut dissertatio; item Arabibus *Midrasen* est liber qualiscunque.

2. Prophetarum scripta allegata sunt haec : de historia Davidis « verba *Samuelis* Videntis et verba *Nathan* prophetae et verba *Gad* Videntis » (I. 29,29); de historia Salomonis « verba *Nathan* prophetae et prophetia *Ahiac Silonitis* et visio *Addo* Videntis contra Ieroam » (II. 9,29); de historia Roboam « verba *Semeiae* prophetae et *Addo* Videntis » (12,15); de historia Abia « commentarius (Midrasch) *Addo* prophetae » (13,22); de historia Iosaphat « verba *Iehu, filii Hanani*, quae digesta sunt in libro regum Israel » (20,34); de historia Oziae liber *Isaiae* prophetae (26,22); de historia Ezechiae « visio *Isaiae* prophetae in libro regum Iuda et Israel » (32,32). In fine historiae Iosiae (35,25) commemorantur lamentationes *Jeremiae*, quae tamen, quum Iosiae mortem plangerent, a nostris canonicis sunt distinguendae.

3. Cfr. *supra* n. 111. p. 327 sq. et *Introd. gen.* Ed. 2. n. 21. p. 42 sqq.

4. Ita *Movers* Kritische Forschungen p. 95 sqq.; *Bleek Wellhausen* Einl. p. 289 (sed cfr *Wellhausen* Prolegomena p. 236 et *Reuss* Gesch. des A. T. p. 520 sq.), *De Wette Schrader* Einl. p. 379; *Graf* Die geschichtl. Bücher des A. T. p. 114 sqq. etc.

5. In nostris libris canonicis Reg. non legitur catalogus incolarum Ierosolymorum (I. 9,1), nec oratio Manasse, nec verba Videntium, qui loquebantur ad eum (II. 33, 18), nec alia, quae fusius « in Chronicis regum Iuda et Israel » relata dicuntur. At iis ipsis in textibus, in quibus Paralipomenon narratio ad II. Sam. et Reg. narrationem propius accedit, eae inveniuntur differentiae, quae facilius explicantur, si a communi fonte utramque narrationem derivamus, quam si auctorem nostrum a libris canonicis dependere dicimus. Ex. gr. narrationes de morte Saul 1 Sam. 31 et 1 Paral. 10, licet interdum ad verbum usque consentiant, in nonnullis tamen differunt :

1 Sam. 31,8-10. Et insequente die venerunt Philisthiim, ut spoliarent interfectos, et invenerunt Saul et tres filios eius mortuos in monte Gelboe. Et *absciderunt* caput eius et *spoliaverunt* arma eius et miserunt (ea) per terram Philisthiim, ut bonum nuntium afferrent in domum idolorum et ad populum. Et posuerunt arma eius in domo Astartarum et corpus eius affixerunt in muro Bethsan etc.

1 Paral. 10,8-10. Et insequente die venerunt Philisthiim ut spoliarent interfectos et invenerunt Saul et filios eius mortuos in monte Gelboe. Et *spoliaverunt* eum et *sumserunt* caput eius et arma eius et miserunt (ea) per terram Philisthiim, ut bonum nuntium afferrent *idolis* et populo. Et posuerunt arma eius in domo *deorum suorum* et caput affixerunt ad templum Dagon etc.

Alia exempla affert *Keil* Einl. p. 454 sq.; egregie de relatione, quae inter libros Reg. et inter Paralipomena intercedit, disserit *Wette* (Herbst-Wette Einl. II. p. 188 sq.).

6. Ex ordine excerpit *Gen.* 5; 10; 11,10 sqq.; 36,10 sqq.

7. Cfr ex. gr. enumerationem civitatum leviticarum 1 Paral. 6,54 sqq. et *Ios.* 21, 9 sqq.; Iosue illas civitates enumerat, quae de iure levitis competeabant, auctor Paral. vero eas videtur nominare, quas de facto possederant.

113. — Sed qua cum diligentia auctor noster ex fontibus allegatis narrationem suam hausit? Si modernis rationalistis non paucis crederemus, arbitrario prorsus modo eos tractasset. Ineunte nostro saeculo omnium primus *De Wette* eius diligentiam et fidelitatem non tantum in dubium vocavit, sed aperte negavit. Demonstrare conatus, alios

libros praeter canonicos nostros auctori ad manus non fuisse, audacter asseruit eum illos interdum non intellexisse, interdum pro lubitu et arbitrario modo mutasse, interdum additionibus confictis auxisse etc., ut finem suum facilius assequeretur et levitas celebraret. Uterius progressus *Gramberg* omnem prorsus fidem libris Paralipomenon abiudicavit atque non tantum longas illas genealogias narrationesque, quae in libris canonicis non leguntur, sed ipsos titulos librorum, ad quos auctor provocat, ab eo confictos esse asserere est ausus¹. At non defuerunt, qui auctorem nostrum defenderent; inter catholicos *anonymus* in ephemeridibus Tubing., *Movers* ac praesertim *Welte*, inter protestanticos *Dahler*, *Haevernick* et praecipue *Keil*². Qui diligenti sua obiectionum refutatione id quidem effecerunt, ut adversarii eas saltem ex parte retraherent aut temperarent³. At Paralipomena, si fidem merentur, omnes modernorum fictiones de « codice sacerdotali » post exilium conficto, ex quo ortus sit Pentateuchus mosaeus, funditus evertunt; quapropter non est mirandum, quod recentissimi « critici » praedecessorum suorum obiectiones renovarint. Moderatiore quadam forma eas repetierunt *Graf* et *Reuss*; omnes autem limites transgressus *Wellhausen* cunctas de Wettianis obiectiones diu iam refutatas phrasibus rusticis et scurrilibus facetiis, quae viros eruditos non decent, ad novam vitam resuscitare conatus est⁴. Morosa cum anxietate omnes textus parallelos ll. Sam., Reg., Paral. inter se comparaverunt; levissimas, quas invenisse sibi visi sunt, discrepantias ita exaggerarunt, ut gravissimas eas esse contradictiones proclamarent; omnia ea, quae quia ad finem suum non faciebant Paralipomenon auctor praetermiserat, ob malam eius fidem ommissa, illa vero, quae plura attulit, ab eo gratis conficta dictitarunt⁵. Integrum Paralipomenon commentarium scribere cogeremur, si omnes omnium adversariorum obiectiones solvere vellemus; at interpreti hoc munus relinquentes praecipuas quasdam afferemus, quae quid ceterae valeant satis demonstrabunt. Speciminis gratia igitur eligimus eas, quae in recentissimis Introductionum suarum editionibus *De Wette Schrader* et *Bleek Wellhausen* exhibent⁶. Minime quidem sunt novae, sed dudum iam a *Movers*, *Welte*, *Keil* aliisque refutatae. Quoniam vero responsionum ratione non habita adversarii eas recoquere non dubitavimus, nos quoque non nisi antecessorum nostrorum responsa repetemus, quae homini prudenti plane sufficiunt.

1. *De Wette* Historisch kritische Untersuchung über die BB. der Chronik (Beiträge zur Einleitung ins A. T. Halle 1806. I. p. 3-132. Eadem repetiit in Introductionis suae editionibus, quas ipse curavit (Ed. 1-7. Berlin 1817.-1852.). — *K. P. W. Gramberg* Die Chronik nach ihrem geschich. Charakter und ihrer Glaubwürdigkeit geprüft. Halle 1823.

2. *Tüb. Quartalschrift* 1831. p. 201-282; *F. C. Movers* Kritische Untersuchungen über die bibl. Chronik Bonn 1834. (in nonnullis sententiam de inspiratione parum accuratam prodit, ceterum optimis rationalistarum adversariis adnumerandus; quem quantopere hodie adhuc timeant, satis elucet ex *Wellhausen* Proleg. p. 231 sq.); *Wette* in *Herbst Wette* Einleitung II. p. 161-231. — *I. G. Dahler* De librorum Paral. auctoritate atque fide historica. Strassb. 1819; *K. F. Keil* Apologet. Versuch über die Chron. 1833; *eiusdem* Einl. Ed. 3. p. 461 sqq. et Comm. zur Chron. 1870 (passim) cfr etiam *Lex mosaica* 1894. (passim; praesertim p. 398 sqq.).

3. Quomodo rationalistae praedecessorum suorum sententias temperaverint, apparet si Introductionis De Wettianae editionem 7. (Berlin 1852.) cum 8. comparaveris, quam curavit E. Schrader (Berlin 1869.). Dum enim editio prior auctorem Paralipomenon « studiosae mutationis et adulterationis » historiae accusat (p. 246), altera asserit quidem eum historiam mutasse, negat autem eum *deliberato cum consilio* aliquid adulterasse (« ohne dass man darum von bewusster Verfälschung der Geschichte zu reden berechtigt wäre » p. 372). Prior ad summum concedit nonnullas narrationes esse fide dignas (« Dabei muss zugestanden werden, dass auch manche glaubwürdige Nachrichten vorkommen » Ed. 7. p. 249); sed altera docet, nonnulla quidem suspicionem provocare, reliqua autem fidem plenam mereri (Ed. 8. p. 367 sq.), neque Paralipomena velut fontem historicum a priori repudiari posse monet, sed singulis in locis esse inquirendum, quid relationes valeant. Hanc sententiam plerique rationalistae recentiores tenent: *Dillmann* Herzog P. R. E. Ed. 2. III. p. 224; *Bertheau* Die BB. der Chronik p. XLIII sq.; *Bleek Kamphausen* Einleitung p. 402 etc.

4. *Graf* Die geschichtlichen Bücher des Alten Testaments. Leipzig 1867. p. 114 sqq.; *Reuss* Geschichte des Alten Testaments p. 517 sqq.; *Wellhausen* Prolegomena zur Geschichte Israels. Berlin 1883. p. 177-237, qui amare conqueritur, quod « ipse Dillmann auctorem Paralipomenon fontibus ubique usum esse concedat et historiam falsificasse neget » (« Gegenwärtig erkennt leider auch Dillmann an, dass der Chronist überall nach Quellen gearbeitet hat und von absichtlicher Erdichtung oder Entstellung der Geschichte bei ihm keine Rede sein kann » p. 232); aperte quoque fatetur, se solius De Wette sententiis niti, quibus *Graf* nihil, quod melius sit addiderit (« Ich fusse durchgehends auf De Wette's kritischem Versuch; diese Abhandlung ist von *Graf* nicht verbessert » p. 178).

5. Ob eam praesertim rationem, ut Pentateuchi antiquitas facilius negetur, impugnari Paralipomenon auctoritatem, aperte concedit *De Wette* (Beiträge I. p. 135): « Sowie die ganze jüdische Geschichte... nach Wegräumung der Nachrichten der Chronik... eine ganz andere Gestalt erhält, so erhalten auch die Untersuchungen über den Pentateuch auf einmal eine ganz andere Wendung; eine Menge lästiger, schwer wegzuräumender Beweise für das frühere Vorhandensein der Mosaïschen Bücher sind verschwunden, die andern Spuren ihrer Existenz stellen sich nunmehr in ein anderes Licht ». Tam aperte quidem non loquitur *Wellhausen*, sed si libri sui, in quo Pentateuchi antiquitatem impugnat, sextam circiter partem destruendae auctoritati Paralipomenon impendit, satis clare insinuat, se solis praeiudiciis rationalisticis duci.

6. *De Wette Schrader* Einl. 368 sqq.; *Bleek Wellhausen* Einl. p. 290 sqq. Nihil quod memoria sit dignum his addit *Cornill* Einl. Ed. 3. 1896. p. 122 sqq.

114. — Priusquam singulas obiectiones aggrediamur, duo moneamus oportet. Atque primum quidem in toto V. T. alius non invenitur liber, cuius textus librariorum oscitantia, negligentia, ignorantia magis sit vexatus et adulteratus, quam Paralipomena. « Libere vobis loquor,

inquit S. Hieronymus, ita in graecis et latinis codicibus hic nominum liber vitiosus est, ut non tam hebraea, quam barbara et sarmatica nomina coniecta arbitrandum sit. Nec hoc septuaginta interpretibus..., sed scriptorum culpa adscribendum, dum de emendatis inemendata scriptitant et saepe tria nomina subtractis e medio syllabis in unum vocabulum cogunt, vel e regione unum nomen propter latitudinem suam in duo vel tria vocabula dividunt »¹. Quae S. Hieronymus de graecis et latinis suae aetatis codicibus conqueritur, eadem de hebraicis codicibus fere valent. Neque in solis nominibus propriis, sed quam plurima etiam in numeris atque nonnulla in ipsis narrationibus menda reperiuntur². Profecto mirum est, quod rationalistae, qui in aliis libris sacris corruptiones genuini textus multas detegunt et quam plurima librariorum additamenta inveniri audacter proclamant, in nostro opere eiusmodi corruptiones adesse negent et in numeris nonnullis, qui exaggerati videntur esse, auctoris malam fidem quam librarii alicuius negligentiam vituperare malint³. Aequus autem iudex ad hanc hodierni textus rationem attendet, nec propter librariorum incuriam fidelitatem auctoris in dubium vocabit aut negabit. Quam diligenter enim auctor ipse fontes suos transcribere solitus sit, ex eo solo iam elucet, quod formulam « usque ad hodiernam diem », quam in illis inveniebat, ibi quoque retinuerit, ubi de rebus suo tempore non amplius existentibus loquitur⁴.

Secundo loco in Paralipomenon auctoritate diiudicanda auctoris finem negligere non licet. Eum autem integram historiam regni Iuda vel regum davidicorum tradere noluisse supra diximus, sed certa facta eum elegerisse, quibus contribules doceret, quantopere ad regni felicitatem conferret accurata Legis observantia et legitimus cultus Deo exhibitus (108. 109). Adversariorum vero πρώτων ψεύδος est, quod auctoris finem a priore definiunt eumque *integram* historiam narrare voluisse supponunt. Procul dubio nos quoque adulteratae et falsificatae historiae eum accusaremus, si eum integram ex. gr. vitam Davidis narrare voluisse constaret. Eo enim in casu nec Saulis persecutiones, nec Davidis regnum in Hebron dissidiaque cum Isboseth filio Saulis, nec reliqua eius bella, nec adulterium eius nec peccati sequelas, seditionem Absalomis rebellionemque tribuum septemtrionalium etc. praetermittere ei licuit. Si vero nihil aliud nisi intimum nexum inter Legis observantiam et regni davidici felicitatem ostendere voluit, omnia illa, quae attigimus, sine ullo praeiudicio praetermittere potuit, immo debuit. Num forte ab eo, qui regni alicuius historiam ecclesiasticam narrare vult, postulamus, ut etiam omnia bella politica omnesque regum magistratuumque res gestas, quae ad rem religiosam non pertinent, nobis describat? Quod si quis eorum, quae Carolus M. in defendenda et pro-

paganda Ecclesia praeclare gessit, historiam scribit, num illa quoque, quae in vita privata magni imperatoris forte minus sunt laudanda, recipere cogitur, quamvis themati, quod sibi proposuit, elucidando non inserviant? Iam vero Paralipomenon auctor ecclesiasticam historiam regum davidicorum scripsisse non incongrue dicitur; facile igitur explicatur, cur multa eorum, quae in II. Sam. et Reg. legimus, praetermiserit, alia multa, quae in illis omissa sunt, receperit. Secundum adversariorum nostrorum principia nemini amplius licebit unam dumtaxat historiae partem tractare; aut omnia aut nihil narrare omnes historici tenentur, nisi falsariorum nomine apud illos digni haberi velint; non amplius habebimus historias de politicis alicuius regni rebus, nec de externis eius relationibus, nec de internis rerum publicarum rationibus, nec de rebus religiosis etc. etc., sed unam solam historiam universalem, in qua a minimis usque ad maxima eadem cum sollicitudine cuncta describentur! Absurdae sane consequentiae ex absurdo principio! Ceterum adversarii, si Paralipomenon auctorem id sibi proposuisse opinantur, ut praetermissis illis, quae de Davidis, Salomonis etc. peccatis ex II. Sam. et Reg. cognovimus, historiam falsificaret erroneamque exhiberet Davidis vel Salomonis vel totius historiae regum imaginem⁵, non satis attendunt illo tempore, quo scripta sunt Paralipomena, priores libros in omnium manibus iam fuisse; quapropter, ut suum systema defendant, non tantum summam malitiam, sed etiam maximam stultitiam affingere debent auctori nostro, qui ne minimo quidem tegumento fraudem suam occultare studuerit⁶.

1. *S. Hieron.* ad Domn. et Rogat. Praef. 2. in Paralip. — Consentiunt praeter catholicos et protestanticos interpretes etiam nonnulli rationalistae, inter quos *Bertheau* Die BB. der Chronik p. XLVII: « In den Namen, an denen die Chronik so reich ist, sind ausserordentlich viele Fehler...; auch sonst ist der Text an vielen Stellen fehlerhaft; ja es scheint fast, als sei ihm auch von Seiten der Iuden in ältern Zeiten nicht die sorgsame Berücksichtigung zu Theil geworden, der wir die treue Ueberlieferung... der meisten übrigen Bücher verdanken ». Simili modo *Davidson* Introd. II. p. 108 « We believe that the text is more corrupt than that of any other sacred book ».

2. Cfr. inter alios *Movers* Kritische Untersuchungen p. 50-94 (in eo tamen a vero aberrans, quod nonnulla, etsi pauca, menda ipsi auctori attribuat, qui in fontibus suis transcribendis aliquas literas etc. confuderit), *Reinke* Beiträge I. p. 125-213.

3. Ita praesertim *Wellhausen* Prolegomena p. 186 (de 1 Paral. 21,25 cfr. 2 Reg. 24,16): « Dem Verfasser der Chronik kostete es nichts den König königlich bezahlen zu lassen »; p. 188 « Der ganze Abschnitt 1 Chron. 22-29 ist ein abschreckendes Beispiel der statistischen Phantasie der Iuden, die sich ergötzt an ungeheuern Geldsummen auf dem Papier » etc.

4. 2 Paral. 5,9; 8,3.

5. Haec est summa eorum, quae fuse exponit *Wellhausen* l. c. p. 178 sqq.

6. Asserit quidem *Reuss* Gesch. des A. T. p. 521: « Zur Zeit als die Chronik geschrieben wurde, hatte der Pentateuch allein ein kanonisches Ansehen, die BB.

Richter, Samuel, Könige gewiss noch nicht. Die abweichende Darstellung in diesen war sonach durchaus nicht massgebend ». At *demonstrandum* erat libros Iud., Sam., Reg. non fuisse canonicos eo tempore, quo Paralipomena sunt scripta; si vero id daremus, certum tamen maneret eos in magna auctoritate fuisse, quia *saltem* paullo post in canonem sunt recepti; integrum igitur remanet nostrum argumentum.

115. — Quibus praemissis praecipuas « criticorum » obiectiones excutiemus examiniue subiiciemus⁶.

Atque 1. quidem accusant adversarii auctorem nostrum, quod non tantum narrationes fontium suorum ad orthographiam et grammaticam suae aetatis redegerit, sed etiam nonnullas *ex negligentia et ignorantia* mutaverit. Prius, uti patet, concedere non dubitamus; omnes enim scriptores, qui ab integro suo populo intelligi volunt, eum scribendi morem tenent, ut formis vel vocabulis vel nominibus obsoletis usitatiores substituant. Auctorem vero ignorantiae et negligentiae iniustissime accusari asserimus, quoniam exemplis allatis id non demonstratur. Haec autem sunt adversariorum exempla.

a.) Ignorantiam suam prodidisse auctorem dicunt, quia putaverit omnes אֲבִיזֹת תְּרָשִׁישׁ (naves Tharsis, naves tartessias) Tartessum in Hispania petisse, ideoque inepte dixerit אֲבִיזֹת הַלְכוֹת תְּרָשִׁישׁ (« naves euntes Tartessum » II. 9,21) et אֲבִיזֹת לִלְכֵת תְּרָשִׁישׁ (« naves iturae Tartessum » II. 20,36). Scilicet secundum 3 Reg. 10,22 et 22,49 Salomon et Iosaphat in Asiongeber, qui portus in sinu aelanitico maris rubri est, « classem tartessiam » paraverant, quae in Ophir navigaret; auctor autem Paralipomenon expressionem « navis tartessiae » non intelligens omnes istas naves Tartessum ivisse dixit; at eo tempore nec ex Asiongeber naves in Hispaniam pervenire nec ex Hispania « aurum et argentum et ebur et simias et pavones » afferre potuerunt.

Cui obiectioni respondemus α.) nihil ob stare, quominus expressiones in Paralipomenis adhibitas (« naves euntes Tartessum », « naves iturae Tartessum ») eodem modo explicemus, quo phrasin in II. Reg. adhibitam (« naves Tharsis » vel naves tartessiae); aliquid simile etiam aliis in linguis obtinet; germanice quoque Ostindienfahrer, Groenlandfahrer (naves navigantes in Indiam, in Groenlandiam) vocantur magna navigia, etsi istis itineribus proxime non sunt destinatae. β.) Neque quidquam obstat, quominus saltem 2 Paral. 20,36 de duplici expeditione maritima sermonem esse dicamus, altera ex Asiongeber in Ophir, altera ex portu quodam maris mediterranei in Tartessum². γ.) Addamus, hodie quidem ab omnibus fere admitti, Tharsis esse Tartessum in Hispania; at hanc sententiam certam non esse. Neque enim antiqui interpretes quidquam certi de huius loci situ tradiderunt, neque moderni suam sententiam validis argumentis confirmant³. Probe autem animadvertendum est, auctorem Paralipomenon allegare dictum prophetae coevi, qui diserte de Iosaphati expeditione in Tharsis loquitur⁴; quaestio igitur est, utrum modernis rationalistis expeditionem illam neganti-

bus, an prophetae tempore Iosaphat illam asserenti fidem adhibere velimus.

Quanta vero cum cautione aliquid de antiqua geographia et historia contra librorum sacrorum testimonium sit asserendum, alia obiectione liceat illustrare, quam ante aliquos annos multi protulerunt, hodie unus Wellhausen repetere non dubitat⁵. Paralipomena enim tradunt Manassen catenis et compedibus vinctum a principibus exercitus Assyriorum Babylonem esse abductum, at poenitentia acta in thronum suum esse restitutum (II. 33,11 sqq.). Quae, quia in II. Regum non narrantur, a « criticis » negabantur et reiciebantur. Improbabile enim eis videbatur, Manassen ab Assyriis *Babylonem* esse abductum, quia *Ninive* sedes esset regum Assyriae; eum catenis et compedibus esse onustum, quoniam Assyrii victos hostes vinculis ligare non soleant; eum post vincula et carcerem, quibus ob rebellionem erat punitus, ab Assyriis esse dimissum et in thronum restitutum. Sed monumenta cuneiformia hodie nos docent, ab Asarhaddon rege Assyriorum « Manassen regem urbis Iuda » tributarium esse factum eundemque inter tributarios regis Asurbanipal fuisse; ex iisdem etiam constat, Asarhaddon filiumque eius Asurbanipal, etsi Assyriae reges essent, interdum reges Babyloniae sese nominasse atque Babylone aliquamdiu sedem suam fixisse; Manassen cum aliis regibus Syriae contra Asurbanipal rebellasse et ab eo esse devictum. Praeterea eadem monumenta nos docent, Necho regem Aegypti devictum catenis vinctum ad Asurbanipal esse adductum, sed postea cum honore in regnum suum remissum⁶. Omnia igitur, quae ante paucos annos improbabilia dicebantur, hodie quam maxime sunt probabilia, nec ulla remanet ratio, cur haec Paralipomenon narratio reiiciatur, nisi silentium librorum Regum; quo silentio nihil effici evidens est, nisi antea demonstretur, auctorem II. Regum voluisse et debuisse integram vitam Manasse narrare⁷.

b.) Sensu carere (sinnlos sein) dicuntur, quae Paralipomena (II. 9,12) referunt, scilicet Salomonem dedisse reginae Saba « cuncta quae voluit et quae postulavit *praeter ea, quae attulerat (ipsa) ad regem* » (מֶלֶךְ אֲשֶׁר-הָבִיָּאָה). Versionem hanc parum esse aptam fatemur; at nonne in omnibus linguis adhibentur ellipses, ex quibus, nisi supplenda supplentur, sensus parum aptus eruitur? Quare pleraeque antiquae versiones in nostro textu breviloquentiam agnoverunt, atque aptissime cum paraphraste chald. veritimus: « praeter ea, quae (rependit pro illis, quae ipsa) attulerat regi ».

c.) Auctor Paralipomenon מְלָכֵי עֲרָב (« reges Arabiae ») et מְלָכֵי הָעֵרֶב (« reges sociorum ») perperam confudisse asseritur (II. 9,14 cfr 3 Reg. 10,15). — At immerito; dubium enim non est, quin auctor II. Regum expressione sua tribus arabicas, quae Salomoni tributariae erant, designare voluerit, sive vocabulum עֲרָב explicandum est *desertum* (Hab. 1,8; Ierem. 25,24), sive *vulgus promiscuum*, quale cum Israelitis ex Aegypto exiit (Exod. 12,38) atque postea inter Israelitas ex exilio reduces habitabat (2 Esdr. 12,3). Auctor igitur Paralipomenon sua expressione clariore (« reges Arabiae ») obscuriorem vocem libri Regum (« reges deserti » vel « reges peregrinorum ») expli-

cavit. Quod si cui haec explicatio non placuerit, Massorethas ignorantiae accuset, qui eidem vocabulo alia signa vocalia in 3 Reg., alia in loco paralelo 2 Paralip. appinxerunt; articulus enim, quum nominibus propriis, quae origine sua sunt appellativa, saepe addatur, non impedit, quin idem in utroque loco esse vocabulum dicamus.

d.) Negligentiae accusatur auctor Paral., quia scripsit חָרָשֵׁי קִיר (« artifices parietum » I. 14,4) pro חָרָשֵׁי אֶבֶן (« artifices lapidum ad parietes ». Vulg. 2 Reg. 5,14). — Probabiliter vero Paral. auctor lectores suos non ita stultos esse supposuit, ut Davidem muros palatii sui ex stramento vel palea exstruxisse crederent; ideoque illud אֶבֶן (lapides) sine eorum detrimento omisit.

Haec sunt omnia exempla, quibus ignorantiam et negligentiam auctoris nostri demonstrant adversarii recentissimi.

1. Sicut diximus, obiectiones desumimus ex *De Wette Schrader* Einl. 227-229 p. 368 sqq. et ex *Bleek Wellhausen* Einl. § 147 sq. p. 290 sqq.

2. Parum tamen probabile esse putamus, quod argumento non allato censet *Neteler* (*Die BB. der bibl. Chronik. Münster 1872. p. 221*), naves ex Asiongeber aut circumnavigasse Africam, ut in Hispaniam pervenirent, aut per canalem a Seti I. exstructum et Nilum in mare mediterraneum pervenisse. Nihilominus hanc explicationem adoptaremus potius, quam cum *Clair* (*Les Paralipomènes. Paris 1880. p. 316*) auctorem erroris (« il y a donc ici une méprise ») accusaremus.

3. *Fl. Josephus* (*Antiqu. I. 6,9; IX. 10,2*) *Tharsis* idem putavit esse, quod *Tarsus* in Cilicia; *S. Hier.* in *Ierem. 10,9* (*M. 24,748*): « *Tharsis* vel regio Indiae est, ut *Iosephus* tradit, vel certe omne pelagus *Tharsis* appellatur » (Ideo etiam in sua versione *S. Hier.* interdum retinet nomen *Tharsis* [3 Reg. 10,22; 2 Par. 9,21; 20,36. 37; *Is. 2,16; Ierem. 10,9; Ezech. 38,13; Ion. 1,3; 4,2*; cfr etiam *Ps. 47,8; 71,10*], interdum vertit mare [*Is. 23,1. 6. 10. 14; 60,9; 66,19; Ezech. 27,25*], semel *Alexandrinus* secutus substituit *Carthaginenses* [*Ezech. 27,12*]). Etiam inter modernos nonnulli *Tharsis* sitam fuisse putant aut in litore orientali Africae, aut in sinu persico, aut in India. *Fürst-Ryssel* *Hebr. Lexic. Ed. 3. 1876. II. p. 546* nomine *Tharsis* varias regiones nominatas esse censet: a.) *Tartessus* in Hispania (*Is. 23; Ezech. 27; 38*); b.) colonias quasdam in Africa septentrionali (2 Paral. 9,21 cfr 3 Reg. 10,22; — atque *Alexandrini* quoque nomine *Tharsis* intellexerunt *Carthaginem Is. 23,1. 10,14; Ezech. 27,12; 38,13*); c.) emporia nonnulla Arabiae meridionalis (2 Paral. 20,36. 37). Cfr interpretes, qui tamen cuncti solas coniecturas afferunt.

4. 2 Paral. 20,37. Versum 37. enim ad ipsum vaticinium pertinere censemus; alii auctorem illo versu narrationem continuare parum apte dicunt.

5. Cfr *Wellhausen Prolegomena p. 215. 233.*

6. Fuse de hac obiectione agunt *Reinke Beiträge VIII. p. 117-129, Brunengo L'impero di Babilonia e di Ninive II. p. 151-168*; inscriptiones ipsas affert *Vigouroux La Bible et les découvertes modernes IV. p. 245-253*, eorumque textum assyriacum simul exhibet *Schrader Keilinschriften und A. Test. Ed. 2. p. 366-372.*

7. *Wellhausen l. c. p. 215* non tantum ex silentio libri Reg., sed etiam ex *Ierem. 15,4* deducere vult Massanen poenitentiam non egisse; num forte alia exempla non exstant, in quibus Deus propter poenitentiam actam poenas distulisse quidem, sed non abstulisse refertur (3 Reg. 21,29; 4 Reg. 10,28 sqq. etc.)?

2. Alterum obiectionum caput eos complectitur textus, in quibus

nonnulla ita omissa vel abbreviata vel inserta vel mutata dicuntur, ut narratio ipsa, saltem in rebus secundariis (« wenn auch nur in Nebensachen »), erronea reddatur. Satis multi huius generis textus afferuntur, plerosque tamen sine ullo scrupulo praetermittimus, quia error, si quis adest, soli librariorum negligentiae debetur⁸. Alii autem ob brevitatem quandam obscuriores quidem sunt, sed a prudente lectore facillime expediuntur; speciminis gratia praecipuos afferimus.

« 1. *Par.* 20,1, inquit adversarius noster, auctor verba : *David manebat in Ierusalem ex 2 Sam. 11,1* desumpsit; quia vero deinde non tantum 2 *Sam.* 11,2-12,28, sed etiam 12,29 omisit, lectorem in errorem induxit, quippe qui credere cogatur, Ierosolymis illa esse acta, quae 1 *Paral.* 20,2 sqq. leguntur ». — At 1 *Par.* 20,1 legimus : « David manebat in Ierusalem, quando *Ioab percussit Rabbath et destruxit eam* »; quae ultima verba in 2 *Reg.* 11 non adduntur et satis iam indicant tempore oppugnationis urbis Davidem quidem mansisse in Ierusalem, postea autem ipsum quoque ad bellum esse profectum. Quare si immediate postea (1 *Par.* 20,3) legitur : « Sic fecit David omnibus urbibus filiorum Ammon, et reversus est cum omni populo suo in Ierusalem », etiam vir hebes ad intelligendum sua sponte iter Davidis inter 20,1 et 2 inserit.

Differentia, quae inter 2 *Par.* 22,9 et 4 *Reg.* 9,27 invenitur relate ad locum, in quo Ochozias occisus est (« in ascensu Gur [Gaver] iuxta Geblaam », « et ipse occultabat se in Samaria ») vario modo a variis explicatur; simplicissima solutio ea est, quae מִתְּהַבָּה (2 *Par.* 22) de conatu intelligit. Ochozias fugit, ut in Samaria latibulum quaereret; at usque Samariam non pervenit, sed in via (in ascensu Gur) deprehensus et vulneratus est etc. Brevissimam relationem auctoris nostri obscuritate quadam laborare fatemur; at ideo contradictionem statuere non licet⁹.

1 *Par.* 10,6 « Interiit ergo Saul et tres filii eius et omnis domus illius pariter concidit », sed 1 *Reg.* 31,6 « mortuus est Saul et tres filii eius et armiger illius, et omnes viri eius in die illa pariter ». — Quenam sit in duabus his relationibus diversitas, non apparet, nisi quis putet, auctorem Paralip. vocabulum « domus » de posteris et consanguineis Saulis intellexisse. At quo cum iure hoc supponitur, quandoquidem immediate antea (9,39-44) in genealogia domus Saulis praeter tres filios, qui cum patre in pugna ceciderunt, etiam quartus (Esbaal-Isboseth) et reliquorum posteris per plures generationes enumerati sunt?

Auctorem nostrum « ineptiarum » (Unsinn) accusare non erubescunt adversarii nostri, quia narrat Salomonem a rege Hiram petisse, ut sibi « ligna cedrina et santalica de Libano » mitteret (II. 2,7); ligna santalina enim in Libano non inveniri sed ex India afferri debuisse, atque 3 *Reg.* 5,6 (20) sermonem esse de solis cedris in Libano caedendis. — Sed adnota α.) auctorem nostrum non ignorasse ligna illa, de quibus quaestio agitur, etiam ex Ophir esse allata (II. 9,10), at β.) certum non esse ligna illa fuisse « santalina », quae in Libano utique non reperiuntur. Antiquis iam interpretibus

significatio vocis *Algummim* vel *Almuggim* fuit incognita, sed nec Alexandrinus, nec Fl. Iosephus, nec S. Hieronymus, nec rabbini mediae aetatis de lignis « santalinis » cogitaverunt¹⁰; mera haec est modernorum coniectura, quae satis solido fundamento caret. Optime cum antiquis interpretibus lignorum pineorum speciem quandam intelligimus, quae frequentius quidem in Ophir, sed etiam in Libano inveniebatur. Si quis vero id concedere nolit, quid obstat, quominus dicamus Salomonem initio regni sui, antequam cum Hiram naves suas in Ophir mittere coeperat, putasse ligna *Algummim* vel *Almuggim* in Libano inveniri, quia eousque semper ex Phoenicia in Palaestinam erant allata, auctorem autem nostrum fideliter ea transcripsisse, quae a Salomone dicta esse in fontibus suis invenit?

« Miram contradictionem » inveniunt inter II. 13,23; 15,19 et 3 *Reg.* 15,32. Etenim primo in loco « terra in diebus Asa decem annis quievisse » dicitur, in altero « bellum non fuisse usque ad 35. annum regni Asa », in tertio « bellum fuisse inter Asa et Baasa (qui 3. Asae anno regnare coepit et viginti quatuor annos regnavit) cunctis diebus eorum ». — At in secundo textu annus 35. aut cum antiquioribus interpretibus intelligendus est a. 35. a regni scissione, qui fuit 15. annus Asae, aut cum modernis pro librariorum errore habendus, qui signa numeralia confuderunt¹¹. Usque ad 11. Asae annum igitur terra quievit; a. 11. Zara Aethiops in terram irrupit (2 *Par.* 14,8); quo devicto terra iterum quievit usque ad 16. Asae annum, quo Baasa, qui dudum contra regnum meridionale infenso fuerat animo, apertum bellum Asae indixit.

Graviores difficultates attulimus; quid ceterae valeant, exempla allata docent.

8. Errores librariorum I. 14,13; 20,3; 21,5. 25; 24,24 etc. — Non est, cur conciliemus 1 *Par.* 19,4 « Hanon rasisit pueros David » et 2 *Reg.* 10,4 « rasisit *dimidiam partem* barbae servorum David », — aut 2 *Par.* 16,2 « Asa tulit argentum et aurum de thesauro domus Dei » et 3 *Reg.* 15,18 « tulit *omne* argentum et aurum, quod remanserat (vel : quod superfluum erat) in thesauro domus Dei », aut 2 *Paral.* 33,20 « sepelierunt Manassén in domo sua » et 4 *Reg.* 21,18 « Manasse sepultus est *in horto* domus suae » et similia. Neque quidquam attinet disserere de asceticis (« erbaulichen ») explanationibus ab auctore nostro insertis 1 *Par.* 10,13 sq.; 11,3; 21,10 etc., quippe quae fini eius sunt consonae; si vero 2 *Par.* 8,11 (cfr 3 *Reg.* 9,24) ratio, qua Salomon adductus est, ut filiae Pharaonis aliam domum aedificaret, ipsius regis verbis exprimitur, id optime se habet, usque dum adversarii *probaverint*, Salomonem hac ratione non esse permotum.

9. Antiquiores interpretes plerique difficultatem ita solvunt, ut Paralip. et Reg. non de eodem facto loqui statuunt. « Hac vice fugit et latuit in Samaria, sed postea deprehensus deductus est ad Iehu in Gaber, ibique percussus fugit in Megiddo ibique mortuus est. Ita Lyranus » (Corn. a Lap. in 4 *Reg.* 9,24). Simili modo Rawlinson (The Speaker's Bible in 2 *Par.* 22,9) : « We may suppose that, after remaining a while at Megiddo, Ahaziah removed thence to Samaria, where his wounds could be better cared for (ἀτρεπούμενον ἐν Σαμαρείᾳ LXX), and concealment might be easier; that, when there, Iehu's emissaries discovered him; that they took him to Iehu, who happened at the time to be at Megiddo, and that then and there Iehu put him to death ». Alii alio modo sed, ni fallimur, nimis artificioso.

10. Vocabula אֶלְמֻגִּים vel אֶלְבָּטִים *Alex.* vertunt *πελεκητά* (*dolata* 3 *Reg.* 10,11) vel *πευκινά* (*pineae* 2 *Par.* 2,7; 9,10); *S. Hier.* : *thyina* (3 *Reg.* 10,11; 2 *Par.* 9,10) vel *pineae* (2 *Par.* 2,7); *Fl. Ioseph.* (*Antiqu.* VIII. 7,1) intelligit ligna *pineae* ficulneis similia sed candidiora et splendidiora. Medio aevo rabbini, quia in Thalmude *Almug* significat corallia, hanc significationem attribuerunt etiam vocabulo nostro; Kimchi deinde, qui vidit de *ligno* agi, explicavit lignum rubrum, quod vulgo lignum brasilianum appellatur; unde aliqui occasionem sumserunt, ut intelligerent « lignum santalinum rubrum », alii autem *Fl. Iosephi* explicatione simul adhibita « lignum santalinum album ». En fundamentum, cui innititur modernorum coniectura; quam parum sit solidum, nemo non videt. (Cfr *Riehm Handwörterb.* des bibl. Alterthums p. 1358 sq. « Lassen hat dieser Annahme durch die Erklärung der in der Chronik gebrauchten hebr. Wortform *algum* nach dem Sanscritnamen des Sandelholzes *valgu*, dhekan. *valgum* eine freilich sehr zweifelhafte sprachliche Stütze zu geben gesucht ».)

11. Antiquiorum explicationem vide penes *Sanct.* in 3 *Reg.* 15,16; modernorum apud *Reinke* Beiträge I. p. 63.

3. Partium studio ductum fuisse auctorem nostrum contendunt adversarii, et quamvis a voluntaria historiae adulteratione multi eum absolvant, eum tamen inconscium, quia aetatis suae opiniones secutus sit, historiam mutasse et adulterasse censent. Quam gravem accusationem iisdem exemplis probabilem reddere conantur, quibus alii rationalistae demonstrare volunt, auctorem deliberato cum consilio historiam falsificasse.

a.) « Mutationes et additiones dogmatico-mythologicas » in libris nostris inveniunt; mythologiam autem suam auctor in duabus tantum narrationibus videtur prodidisse. Praeprimis enim comparare iubemur 1 *Par.* 24,1. 15. 16. 26 et 2 *Reg.* 24,1. 16. 17. Scilicet ubi in antiquiore relatione « *furor Domini* » Davidem concitasse narratur, ut populum suum numeraret, recentior scriptor loquitur de *satana*, qui regem seduxerit; *satanas* vero modernis rationalistis est ens mythologicum, cuius primam ideam Israelitae a Persis exsilii tempore acceperint. At dudum ante exsilium Israelitae *Satanam* cognoverant, a quo Persarum *Ahriman* omnino est diversus. Sicut in prologo libri *Iob*, quem exsilio antiquiorem esse tantum non omnes interpretes consentiunt, Deus *satanae* permittit, ut *Iobum* tentet, ita « *furor Domini* » permittit *satanae*, ut Davidem ad populum numerandum seducat¹². Nulla igitur est differentia inter 1 *Reg.* et 1 *Paral.*, nisi quod iunior scriptor instrumentum nominavit, quo usus est Deus vel « *furor Domini* », et clarius eandem ideam expressit, quam obscurius indicaverat auctor libri *Samuel*. Neque magis mythologici sunt reliqui textus. In utroque libro « angelus Domini » iuxta aream *Areuna* (*Ornan*) *Iebusaei* stetisse dicitur; *Paralipomena* autem addunt eum stetisse « inter coelum et terram »; en additamentum mythologicum! At nonne adversariis nostris ipse « angelus Domini », de quo loquitur 1. *Samuel*, iam est ens mythologicum? Immo vero etiam in libro *Samuel* magnam inveniunt difficultatem; angelus enim iuxta aream stetisse (24,15), et tamen populum cecidisse (24,16) dicitur; quomodo hoc fieri potuerit, utique non intelligent, usque dum nobiscum veros angelos admittant et somnia

sua mythologica reiiciant. Demum in ultimo versu obiecto addunt Paralipomena, « *ignem de coelo* » holocausta regis consumsisse; sed coelestis ille ignis non prorupit ex sententia quadam dogmatico-mythologica auctoris nostri, sed iam multis saeculis antea saepius sese manifestaverat (*Levit.* 9,24; cfr etiam 3 *Reg.* 18,38 etc.). Ceterum pro fine suo auctor noster integram hanc rem accuratius narrat, quam auctor II. Sam., quia rationem indicare voluit, qua permotus aream Ornan Iebusaei David elegerit, ut ibi in posterum sacrificaret, et Salomon, ut ibi templum exstrueret.

Alterum « mutationis dogmatico-mythologicae » exemplum latere asseritur in 2 *Paral.* 32,31, si cum 4 *Reg.* 20,12 conferatur. Fateor autem ingenium meum non satis esse acutum, ut additionem mythologicam detegat. Neque intelligo, cur non potius auctor I. Regum (IV. 20,8-11) et Isaia (38,7. 8) superstitionis mythologicae accusentur, quoniam illud miraculum retulerunt, de quo interrogaverunt legati regis Babylonis.

b.) Quibus paucis exemplis mutationum mythologicarum contenti multo pluribus demonstrare volunt, auctorem nostrum leviticum cultum et tribum Levi praedilexisse. Etenim

α.) multa veniunt « amplificationis ornamentique causa » de levitis leviticoque cultu addita. Quo pertinent I. 15,2-24; II. 5,11-13; 7,5-10; 8,12 sqq.; 23,17-20; 35,1-19. — Sine ullo dubio multo plura, quam libri Regum, Paralipomena de levitis tradunt; quaestio autem est, utrum auctor haec in fontibus suis invenerit et operi suo utpote ad finem suum quam optime adaptata inseruerit, an illa « amplificationis ornamentique » causa *finxerit*. Qui alterum hoc asserit, gravem suam accusationem demonstret necesse est; quoniam vero argumenta non afferunt adversarii nostri, vetus adagium locum habet: quod gratis asseritur, gratis negatur.

β.) Ex eadem praedilectione explicandum censent, quod auctor noster satis multa, quae in eius fontibus de Israelitarum idololatria invenit, aut silentio praetermiserit aut mitigaverit. Atque pro argumentis allegant 2 *Par.* 12,1 (cfr 3 *Reg.* 14,22-24), 2 *Par.* 13,2 (3 *Reg.* 15,2 sq.); 24,2 sq. (4 *Reg.* 12,3 sq.), 25,2 (4 *Reg.* 14,3 sq.), 26,4 (4 *Reg.* 15,3 sq.), 27,2 (4 *Reg.* 15,34 sq.), 29,3 sqq. (nihil de serpente aeneo 4 *Reg.* 18,4 sq.), 34,33 (4 *Reg.* 23,4-20), 28,23 (4 *Reg.* 16,10 sq.). — Attamen vix pauciores textus afferri possunt, in quibus Paralipomenon auctor de Israelitarum idololatria loquitur, libri Regum autem tacent: frustra enim in illis quaeris, quae de Ioae idololatria (II. 24,17-22), de idolis edomiticiis invectis (25,14), de Oziae peccatis (26,4. 16 sqq.) etc. auctor noster tradit. De serpente aeneo quidem tacet, sed confer totam descriptionem eorum, quae ex templo et ex civitate et ex tota terra Ezechias removit secundum auctorem nostrum (II. 29,3 sqq.; 30,14; 31,1), cum eadem descriptione in libris Regum, et videbis eum idololatriam Israelitarum nec silentio praetermisisse nec mitigasse. Ut adversariis nostris satisfaceret, auctor, opinor, nec plura nec pauciora nec aliis verbis, quam auctor II. Regum, narrare sed eadem plane iisdem verbis referre debuit.

γ.) Ab hisce levioribus ad graviolem accusationem veniamus. Praedilectione sua levitica auctor adductus esse dicitur, ut aliis libris sacris et sibi ipsi contradiceret; duobus autem solis exemplis accusatio haec nititur. Asa

(II. 14,2) et Iosaphat (II. 17,6) « excelsa » abstulisse referuntur, at non tantum ex 3 Reg. 13,14 et 22,43 sq., sed etiam ex 2 Par. 15,17 et 20,30 constat, nec Asae nec Iosaphat tempore « excelsa » esse ablata. — Mirum profecto nonnemini videbitur, quod paucis versibus interiectis auctor priorum, quae dixerat, prorsus oblitus contrarium asseruisse statuatur, nec ulla affertur ratio, cur tam aperte et clare sibi ipse contradicere voluerit. Merito igitur antiquiores interpretes mere apparentem esse contradictionem rati textus ita explicarunt, ut inter se conciliarentur. Plerique enim Asam et Iosaphat illa quidem excelsa abstulisse censuerunt, in quibus idolis sacrificabatur, reliqua autem, quae vero Deo erant consecrata, reliquisse, aut eos abstulisse publica, sed non privata excelsa. Aptius nodum solvere videtur Grotius monens etiam optimos reges quibusdam flagitiis esse impares, ut Tacitus loquitur; Asa et Iosaphat, etsi excelsa omnia auferre studuerint et nonnulla revera sustulerint, rem tamen perficere non potuerunt.

δ.) Aequae gravis est quarta accusatio, quod ob praedilectionem suam nonnulla mutaverit. Cuius accusationis argumenta sunt haec. Filii Davidis, qui 2 Reg. 8,18 *sacerdotes* vocantur, ab auctore Paralipomenon (I. 18,17) in « primos ad manum regis » transmutantur. Sed inter omnes, si paucissimos rationalistas occaecatos exceperis, constat etiam in 2 Reg. 8,18 כֹּהֵן nihil aliud significare, nisi quod auctor Paralipomenon expressit⁴³. — Salomon post mortem patris sui « abiit in Gabaon, ut immolaret ibi; illud quippe erat *excelsum maximum* » (3 Reg. 3,4); quae ultima verba, quum « excelsorum » approbationem continerent, auctor Paralipomenon mutasse dicitur: « quia ibi erat *tabernaculum foederis Dei*, quod fecerat Moyses in deserto » (II. 4,3). Omnino improbabile censent tabernaculum foederis ab arca foederis fuisse separatum; improbabilitatis vero, quam asserunt, argumentum praeter praeiudicia sua non habent. Arca, quotiescunque exercitum sequebatur, a tentorio foederis separabatur (Ios. 6,4 sqq.; 7,6; Iudic. 20,26 sq.; 1 Reg. 4,4 sq., 14,18; 2 Reg. 11,11; 15,24 sq. etc.); postquam a Philisthaeis capta et restituta est, in domum Abinadab deponebatur (1 Reg. 7,1), usque dum David aliud tabernaculum in monte Sion exstrueret (2 Reg. 6,7); tabernaculum davidicum autem nusquam et nunquam vocatur tabernaculum foederis. Antiquum vero tabernaculum foederis a Moyse exstructum atque temporis decursu saepe resarcinatum (immo renovatum), etsi locum aliquoties mutaverit, verum semper remanebat sanctuarium; et quomodo explicabunt adversarii nomen « excelsi maximi » (הַבְּמֶה הַגְּדוֹלָה), nisi nobiscum admittant in Gabaon mosaicum tabernaculum adfuisse⁴⁴? — Apologeticam quoque rationem in eo inveniunt, quod Davidis sacrificium in area Ornan excusetur timore, quo percussus fuerit aspectu gladii angeli Dei (1 Par. 21,30); at profecto excusationi non erat locus, postquam angelus Domini per prophetam Gad Davidi praeceperat, « ut exstrueret altare Domino Deo in area Ornan Iebusaei » (1 Par. 21,18). — 1 Par. 13-16 adversariis nostris est « levitica retractatio narrationis quae legitur 2 Reg. 6 », cui inepte inserti sint 2 Reg. 5,11-23. At, ni fallor, antequam haec asserantur, demonstrandum est, auctorem nostrum ex alio fonte, quam ex 2 Reg., narrationem

non hausisse; sed ne prima quidem initia argumenti deteges, quo id demonstrare conantur. — Alia exempla, quibus ob levitarum praedilectionem textus mutatos esse proclamant, eiusdem cuncta sunt generis; meris contenti assertionibus adversarii in continuo circulo vitioso versantur. Quaecunque auctor Paralipomenon de levitis refert, si in prioribus libris non continentur, ab auctore esse conficta dicunt; et si interrogas, quo argumento ea conficta esse demonstrantur, respondent ea in prioribus libris non contineri. — Huc etiam spectat exemplum quod sequitur: auctor noster ea, quae milites egerunt, ut Ioam in thronum restituerent (4 Reg. 11,4-12), levitis attribuisse dicitur (2 Par. 23,1-11). Annon aliquis eodem cum iure asserere potest, auctorem ll. Regum ea, quae levitae egerant, militibus adscripsisse? Et milites et levitae duce summo sacerdote Ioiada pro virili parte contulerant, ut depulsa Athalia filius eius Ioas, utpote legitimus haeres, thronum ascenderet; quod si alter auctor merita militum, alter merita levitarum ita describunt, ut eorum narrationes completam nobis rei imaginem exhibeant nec ullo modo inter se pugnent, quis alterutrum adulteratae historiae accusare audet? — Secundum adversarios nostros sacerdotes ab auctore ll. Regum *tacite* accusantur, quod pecunias templi restorationi destinatas interceperint (4 Reg. 12,4-16), accusatio autem haec ab auctore Paral. (II. 24, 4-14) « *temperari* » (gemildert) dicitur. Quomodo *tacita* accusatio *temperari* possit, difficile est dictu; immerito autem ista accusatio in libris Regum invenitur, qui diserte tradunt, sacerdotes *consensisse*⁴⁵ cum rege, ut novus modus collectarum faciendarum introduceretur, quo *citius* pecuniae ad templum afferrentur.

c.) Regum quoque piorum biographiae omissione vel mutatione eorum, quae vituperio sunt, additione eorum, quae laudi sunt, adulteratae esse asseruntur. In Paralipomenis enim nec de Davidis concubinis (I. 14,3 cfr 2 Reg. 5,13), nec de eius adulterio (2 Reg. 11,2-12,26), nec de poenis, quae Saulis posteris infligebantur (2 Reg. 21,1 sqq.), nec de Salomonis uxoribus ethnicis eiusque idololatria (3 Reg. 11) etc. quidquam attingitur. Haec utique omnia omissa sunt, at non pauca quoque, quae regibus illis laudi et honori erant: Davidis fortitudo et patientia tempore persecutionis saulicae, eius clementia et liberalitas erga Miphiboseth Saulis nepotem, Salomonis sapientia et magnificentia (3 Reg. 3,16 sqq.). Scilicet auctor Paralipomenon de vita privata regum admodum pauca tradit et pro fine suo ad illa maxime attendit, quae in publica Legis observantia promovenda cultuque divino augendo reges egerunt. Falso igitur illi supposito, quod supra (114 p. 336 sq.) indicavimus, innititur obiectio; errant enim qui integram regum historiam in Paralipomenis quaerunt. — Unicum exemplum mutationis affertur: 2 Reg. 5,21 devicti Philisthiim « reliquerunt idola sua, quae *tulit* David et viri eius », sed 1 Par. 14,12: « reliquerunt deos suos, quos David *iussit comburi igne* »; adversariis nostris scilicet persuasum est, Davidem idola illa tulisse, ut ea adoraret. — Additiones tres videntur inveniri: 2 Paral. 32,27-29 enumerantur Ezechiae thesauri, atque 2 Par. 32,33 et 35,24 sq. describitur luctus populi de Ezechiae et de Iosiae morte. Num forte rationalistae putant, Ezechiam et Iosiam dignos non fuisse, de quorum interitu integer populus

plangeret? Quod si autem integer populus luctum de iis egit, cur auctori nostro illum referre non licuit? Et undenam sciunt Ezechiam thesauros illos non possedisse? Num probabile est auctorem thesauros fictos regi illi attribuisse, quem velut unum ex piissimis describit, quum tamen Lex regem thesauros congerere velasset (*Deut.* 17,17)?

d.) Ultima accusatio contra auctorem nostrum est, quod odio suo contra regnum septemtrionale historiam adulteraverit. At unum solum odii exemplum in integro opere detexerunt; contradictionem enim adesse asserunt inter 2 *Paral.* 20,33 sqq. et 3 *Reg.* 12,49 sq., contradictionisque fundamentum in odio auctoris nostri invenerunt. Quomodo per integrum fere saeculum haec obiectio semper repeti potuerit, difficile est dictu; nam nec pugnae ullius inter duas relationes nec odii contra regnum Israel ullum invenitur vestigium. Profecto odium non prodit auctor noster, si regem Iosaphat cum Ochozia, impio rege Israel, amicitiam habuisse narrat; si autem propheta Eliezer amicitias has vituperat, vituperandus non est auctor noster, qui prophetae verba fideliter refert, idque eo minus, quia propheta amicitias illas iure merito vituperaverat. Si adversariorum morem secuti sacris scriptoribus odium affingere vellemus, auctorem potius librorum Regum diceremus ob odium contra regnum Israel amicitiam Iosaphat et Ochoziae silentio praeatermississe nec quidquam de eorum communi expeditione maritima retulisse. Iniustissimam quidem hanc esse accusationem evidens est, at non minoris iniustitiae rei sunt illi, qui auctori Paralipomenon odium contra regnum Israel obiiciunt. Ceterum quomodo conciliandae sint duae narrationes, iam vidit Fl. Iosephus ⁴⁶.

12. Recte monet *Knabenbauer* (Comm. in 1. Iob p. 42 sq.) Israelitas ex *Gen.* 3. iam potuisse cognoscere « inimicum quandam potentem, sagacem, rerum et eventuum peritum, qui et Deo et generi humano esset infensissimus ». Nomen שָׂכֵן (« adversarius ») prima vice occurrit *Num.* 22,22. 32, sed de angelo bono, qui adversatur Balaam, ne contra Dei voluntatem iter suscipiat; de homine adversario adhibetur 1 *Reg.* 29,4; de angelis autem malis, qui hominibus adversantur, *Iob* 1,6-12; 2,1-7; *Zach.* 3,1. 2; *Ps.* 108 (109),6; 1. *Par.* 21,1.

13. Cfr supra 21,3 et n. 12. p. 74 sq. — Quia 2 *Reg.* 8,17 Sadoc et Achimelech iam nominantur *sacerdotes* eosque revera summo sacerdotio functos esse constat, non intelligitur, quomodo filii David v. 18 etiam *sacerdotes* vocentur, nisi admittatur vocabulum כֹּהֵן in nativa sua significatione *ministri* esse adhibitum (Cfr arab. *Kahana* gessit res alicuius; *kahen* administrator rei alicuius). Merito enim *Movers* (Krit. Unters. p. 303) irridet iis, qui ut rem explicent filios Davidis « a sacris regibus » vel « cultui publico praepositos » (Hofkapläne, Cultusminister, aumôniers de la cour, ministres des cultes) fuisse coniecerunt. Eadem duplex significatio vocabuli *Kohen* invenitur in aliis ministrorum regionum catalogis 2 *Reg.* 20,23-26; 3 *Reg.* 4,2-4, quo in loco כֹּהֵן explicatur addito רֵעֵה הַמֶּלֶךְ « amicus regis ». Cfr de hac quaestione *Movers* l. c. p. 301-305.

14. Cfr supra 44 b. p. 141 sq. et *Movers* l. c. p. 284-295.

15. 4 *Reg.* 12,8 וְיִאָּמְרוּ, quod parum recte transtulit *S. Hier.* « prohibiti sunt », rectius *Alex.* συνέφερονται. Cfr *Wette* l. c. p. 215 sq.

16. Fl. Ioseph. Antiqu. IX. 1,4; *Calm.* in 3 *Reg.* 22,5 et antiquiores interpretes.

116. — Adversariorum obiectionibus solutis affatim iam est demonstratum, auctorem Paralipomenon omnibus in relationibus, quas cum aliorum librorum sacrorum narrationibus conferre nobis licet, fontibus fide dignis magna cum fidelitate et diligentia esse usum. Quapropter in reliquis, quae solus narrat, eum eadem ratione egisse eandemque diligentiam et fidelitatem adhibuisse, recte concludimus, neque omnia illa, quae modernis « criticis » in dubium vocare aut negare placet, accurato examini subicere opus est. Re enim vera omnes eorum obiectiones praeiudiciis innituntur, quae sola eis pro argumentis inserviunt, at tantae auctoritatis non sunt, ut eis exponendis et refutandis immoremur. Aequus enim iudex, qui libros nostros diligenter perlegerit, eis eandem, quam reliquis V. T. scriptis, fidem historicam non negabit.

At DIVINAM AUCTORITATEM quoque merentur. « Non satis mirari possum, cur inter sacros recepti fuerint (libri Paralipomenon) ab iis, qui librum Sapientiae, Tobiae et reliquos, qui apocryphi (i. e. deuterocanonici) dicuntur, ex canone sacrorum deleverunt »¹. Haec Spinozae verba vi sua contra Protestantes non carent; ex Novo enim Testamento satis difficile est divinitatem Paralipomenon demonstrare. Nam unum solum testimonium possidemus, quo ea a Domino N. adhibita esse ostenduntur; quae enim de Zacharia, filio Barachiae, inter templum et altare occiso dixit, ex nostris libris desumta esse iure dicuntur². At divina Paralipomenon aequae ac reliquorum V. T. librorum auctoritas non ex solo N. T. usu, sed ex Ecclesiae testimonio infallibili demonstratur. Extra controversiam enim est, et antiquam synagogam et Christi Ecclesiam ea semper in canone suo habuisse iisque velut libris divinitus inspiratis fidem adhibuisse. Quanti vero Ecclesia hos libros aestimaverit, S. Hieronymus nobis testatur: « Paralipomenon liber, inquit, i. e. Instrumenti Veteris *ἐπιτομή*, tantus ac talis est, ut absque illo, si quis scientiam Scripturarum sibi voluerit arrogare, se ipsum irrideat. Per singula quippe nomina iuncturasque verborum et praetermissae in Regum libris tanguntur historiae et innumerabiles explicantur Evangelii quaestiones »³.

1. B. Spinoza Tractatus histor. polit. c. 10.

2. Math. 23,35; 2 Paral. 24,20 sqq. Cfr S. Hieron. in Matth. 23 (M. 26,173 sq.).

3. S. Hieron. ad Paulin. ep. 53,7 (M. 22,548).

§ 29. — De praecipuis commentariis catholicis in Paralipomena.

117. — Inter historicos V. T. libros pauci admodum sunt, quibus explicandis minorem, quam Paralipomenis, curam ac sollicitudinem

adhibuerint interpretes antiqui et moderni. Quamvis enim eorum utilitatem tam gravibus verbis S. Hieronymus commendaverit, titulus eorum videbatur insinuare, eos non esse nisi librorum Sam. et Reg. complementum; unde satis explicatur, cur etiam interpretes libris Regum explicatis se Paralipomena quoque explicasse crediderint ideoque commentariis suis prioribus pauculas tantum notulas de aliis libris adiecerint. Ita factum est, ut ex omnibus PATRIBUS orientalibus et occidentalibus solus *Theodoretus* uti in reliquos V. T. libros historicos, etiam in Paralipomena « Quaestiones » ediderit, at ipse quoque paucissimos textus explicavit; *Procopius Gazaëus* eas excerpit vix quidquam novi addens. « Quaestiones in Paralip. » vero, quae inter Opera S. Hieronymi edi solent, recentiori scriptori hebraico saec. 7. vel. 8. deberi iam Martianaëus demonstravit¹. Primus igitur, qui maiorem diligentiam libris nostris impendit iustoque commentario eos illustravit, est *Rhabanus Maurus*, qui « Patrum vestigia sequens, ea quae explanata ab eis invenit et ad similitudinem sensus eorum, gratia Dei annuente, investigare potuit, in ordinem disposuit atque in unum opusculum colligere curavit »; praeter dispersas autem Patrum explanationes etiam « Iosephi, Iudaeorum historici, narrationem nec non et Hebraei cuiusdam, modernis temporibus in legis scientia florentis, opiniones plerisque in locis interposuit »; Hebraeum scilicet intelligit eum, cuius quaestiones in S. Hieronymi operibus inveniri diximus. Ex commentario Rhabani Mauri satis diffuso moralibusque et allegoricis accommodationibus referto *Walafridus Strabo* glossam ordinariam in nostros libros excerpit².

Non maiore cum diligentia, quam antiquitas, MEDIA AETAS libros nostros interpretatus est. Quare praeter *Card. Hugonem*, *Nic. Lyranum*, *Dionysium Carth.*, qui eandem, quam in reliquis libris, in nostris quoque explicandis secuti sunt rationem, unus solus singulari memoria est dignus, *Alph. Tostatus*; duo enim magna volumina de Paralipomenis commentario suo in II. Regum addidit, et quamvis pro more suo in iis multas inutiles et superfluas quaestiones exagitet, tamen cum Rhabano Mauro de libris nostris optime meritus est³.

Vix plures INDE A SAEC. 16. invenimus Paralipomenon interpretes. *Nic. Serarius* commentario suo in II. Regum et Paralipomenon ultimam manum imponere morte praeventus non potuit, quare opus ex schedis defuncti ab amicis editum vix tanto viro est dignum; *C. Sanctius* optimo suo commentario in II. Regum paucas tantum paginas de Paralipomenis addidit; *I. Bonfrerii* commentarius in II. Regum et Paralipomenon incendio typographiae vix terminatus interiit; « Concordia librorum Regum et Paralipomenon », quam elaboraverunt *I. B. le Brun* et *Nic. le Tourneux*, in chronologicis fere quaestionibus

versatur; gallicis commentariis in libros Regum, quos Duguet composuerat, V. Bidal d'Asfeld nonnulla de nostro opere adiecit; Leop. Mauschberger demum succincta interpretatione eorum sensum literalem ac praecipue mysticum indicavit. Quibus si addideris integrarum Scripturarum commentatores (inter quos praecipui Caietanus, Corn. a Lapide, Thomas Malvenda, Aug. Calmet) et scholiastas (Em. Sa, Mariana, Menochius, Tirinus etc.) habes omnes, qui saec. 16. 17. 18. ad Paralipomena explicanda aliquid contulerunt⁴.

Hoc NOSTRO SAECULO praeter illos, qui scholiis versiones vernaculas Scripturarum illustrarunt, duo exstiterunt commentatores Paralipomenon, B. Neteler in Germania, Clair in Gallia. Quorum commentariis addamus oportet eruditas illas dissertationes, quibus Anonymus quidam (in Tüb. Quartalschrift 1831), F. C. Movers, B. Welte, L. Reinke a rationalistarum obiectionibus Paralipomena vindicarunt; iisque iure merito accensemus G. I. Muehling, quia illi operis parti, quae plerumque vix attingi solet, genealogiis scilicet (I. 1-9), singularem curam et diligentiam adhibuit⁵.

Multo plura de Paralipomenis hac nostra aetate ediderunt protestantici interpretes, inter quos C. F. Keil (Apologet. Versuch über die Chronik. Berlin 1833. Nachexilische Geschichtsbücher : Chronik etc. Leipzig 1870), G. Rawlinson (Chronicles in The Speaker's Commentary III). London 1873), O. Zoeckler (Die BB. der Chronik. Bielefeld 1874), rationalisticas explicationes refutant. Reliquos enumerat Zoeckler l. c. p. 28. sq.

1. Theodoreti Quaestiones M. 80,801-858; — Procopii Gaz. in Paralip. M. 87, 1201-1220. — Pseudo Hieronymi Quaest. hebraicae in Paralip. M. 23,1431-1470; de quarum auctore genuino cfr M. 23,1390 sq.

2. Rhabani Mauri Comment. in Paralip. M. 109,279-540; — Wal. Strabonis Glossa in Paral. M. 113,629-692.

3. Alph. Tostati Comm. in Paralip. Opp. Venet. 1728 vol. 16. et 17.

4. Nic. Serarii S. I. Comment. posthumi in ll. Regum et Paralip. Lugd. 1613. Morguntiae 1617; — C. Sanctii S. I. Comment. in ll. Reg. et Paralip. Antw. 1624; — Iac. Bonfrerii S. I. Comm. in ll. Reg. et Paralip. Tornaci 1643; — Concordia librorum Reg. et Paralip. Parisiis 1691 (De eius auctoribus cfr Hurter Nomenclator II. p. 1057) — I. I. Duguet et V. Bidal d'Asfeld Explication des Rois et des Paralipomènes. Paris 1738. — L. Mauschberger S. I. Comm. in ll. Paralip., Esdrae, Tobiae, Iudith, Esther. Olomucii 1758.

5. B. Neteler Die BB. des Chronik. Münster 1872; Clair Les Paralipomènes. Paris 1880. — Dissertationes Anonymi, Moversii, Weltii supra 113. n. 2 p. 335; Laur. Reinke Beiträge zur Erkl. des A. T. I. 1; VII; VIII. 5. 6. — Muehling Neue Untersuchung über die Genealogieen der Chronik. Tüb. Quartalschr. 1884. p. 403 sqq.

CAPUT VII.

DE DUOBUS LIBRIS ESDRAE.

§ 30. — *De librorum Esdrae argumento, divisione, fine*

118. — Paralipomenon libris in Vulgata nostra immediate subiunguntur duo libri Esdrae, quippe qui eodem Cyri decreto, quo Paralipomena terminantur, inchoantes historiam populi electi continent. In hodiernis bibliis hebraicis prior solus *Esdras*, alter vero *Nehemias* inscribitur, atque in Vulgata quoque alter hodie vocatur: « *Liber Nehemiae, qui et Esdrae secundus dicitur* ». Nihilominus olim unum opus constituerunt. Etenim *Fl. Iosephus*, quum tredecim libris historiam Israelitarum a Moyse usque ad Artaxerxem I. narrari assereret, duos nostros libros uno opere coniunctos possedit; *Melito Sard.* de Iudaeorum Palaestinensium canone loquens solum Esdram enumerat; *Origene* quoque teste Iudaeis fuerunt Ἐσδρας πρῶτος καὶ δεύτερος ἐν ἐνὶ Ἑζρά, ὃ ἐστὶ βοηθός; quocum consentientes *S. Epiphanius* unum Esdrae librum recenset¹, atque *S. Hieronymus*: « Esdras et Nehemias, inquit, adiutor videlicet et consolator a Domino, in unum volumen coarctantur », vel, uti alibi monet: « nec quemquam moveat, quod unus a nobis liber editus est..., quia et apud Hebraeos Esdrae Nehemiaeque sermones in unum volumen coarctantur »². De uno Esdrae opere etiam loquuntur Thalmudistae, atque usque ad Massoretharum aetatem duos libros semper mansisse coniunctos eorum epicrisis demonstrat, quae utriusque libri versus uno numero indicat et 2 *Esdr.* 3,22 medium operis versum esse docet. Immo « in multis manuscriptis editisque codicibus, inquit *de Rossi*, incipit Nehemias tamquam pars libri praecedentis, et in nonnullis etiam hispanicis et neapolitanis hagiographis in continuatione lineae nullo prorsus interiecto spatio »³. Ipsi quoque alexandrini Iudaei duos nostros Esdrae libros canonicos uno volumine coniunxerant; nam licet in antiquis alexandrinae versionis codicibus duo Esdrae libri numerentur, plerique tamen in priore loco apocryphum 3. *Esdr.* exhibent et eorum secundus duos canonicos complectitur⁴. Inter modernos interpretes non desunt, qui Iudaeos, ut pro literarum suarum numero duos et viginti dumtaxat libros numerarent, Esdram et Nehemiam coniunxisse censeant, licet duo diversa opera sint⁵; attamen

men integro suo argumento totaque sua indole ita inter se connexi sunt, ut duae potius eiusdem operis partes, quam duo opera esse videantur⁶.

ARGUMENTUM enim eorum est restauratio societatis israeliticae post finitum exsilium babylonicum. Ab ipso igitur Cyri decreto, quo Israelitis reditus in patriam et templi reaedificatio permittebantur, initium faciens auctor historiam ultra a. 32. Artaxerxis I. Longimani perducit, ut plus centum annorum spatium complectatur⁷. At non cunctas temporis illius res memoria dignas continet, sed ea sola facta, quae templi, utpote centri religiosi, urbis Ierusalem, utpote centri politici, restaurationem populique in Legis observantia renovationem spectant. Post Cyri enim decretum (a. 536.) multi quidem Iudaei Zorobabele atque summo sacerdote Iosue ducibus in Palaestinam reversi erant atque templo reaedificando statim manum admoverant; continuis autem vicinorum populorum insidiis hostilibusque incursionibus impediti non ante a. 6. Darii Hystaspis (a. 516.) templi restaurationem terminaverant. Interea civitas absque muris iacuerat, demortuisque Zorobabele et Iosua atque duobus illis prophetis, Aggaeo et Zacharia, qui eos adiuverant, reducum fervor adeo languescere coeperat, ut magna esset in cultu divino celebrando negligentia atque gravissima praecepta violarentur. Anno 7. autem Artaxerxis I. (a. 468.) Esdras novo obtento decreto et altera exsulum turba adducta fervorem renovavit, cultum divinum restauravit, Legis observantiam inculcavit. Paucis annis post Nehemias restaurationem ad finem adduxit; etenim a. 20. Artaxerxis (a. 455.) reaedificandorum murorum facultate obtenta politicum quoque populi statum restituit atque antiquum populi cum Deo foedus post sollemnem Legis praelectionem publico decreto renovavit⁸. Aptissime ergo totum opus in duas partes est distributum; in priore enim templi cultusque divini restauratio, in altera civitatis foederisque cum Deo initi renovatio praecipuum constituunt argumentum; in priore Esdras, in altera Nehemias primum locum tenent, at ambae partes coniunctae completam nobis exhibent restorationis imaginem. In sequente analysi accuratius totius operis argumentum indicabimus.

1. *Fl. Ioseph.* c. Appion. I. 8 (cfr *Introd. gener.* 21. n. 4 et 22. b. n. 9. p. 42. 45 sq.); *Melito Sard.* in Euseb. H. E. IV. 26 (M. 20,396); *Orig.* in Ps. 1 (M. 12,1084. Eus. H. E. VI. 25. M. 20,580; *S. Epiph.* De pond. et mens. 4 (M. 43,244). — Simili modo loquuntur *S. Athan.* ep. fest. 39. (M. 26,1176) : « Esdrae 1. et 2. pro uno habentur »; *S. Cyril. Ieros.* Cat. IV. 35 (M. 33,500); *S. Gregor. Naz.* Carm. I. 12 (M. 37,472). — Sed *S. Amphil.* ad Seleuc. (M. 37,1593) duos enumerat.

2. *S. Hieron.* ad Paulin. ep. 53,7 (M. 22,548), ad Domn. et Rogat. Praef. in Esdr. — Alii Latini idem testantur : *S. Hilar.* in Psalm. 15. (M. 9,241); *Rufin.* in Symb. Apost. 37 (M. 21,374); *S. Isid. Hisp.* Etym. VI. 28 (M. 82,233) : « Esdrae liber auctoris titulo praenotatur, in cuius textu eiusdem Esdrae Nehemiaeque sermones continentur » etc.

3. *Thalm.* Baba bathra f. 14 « Esdras scripsit librum suum »; cfr *Buxtorf* Tiberias. Basil. 1620 c. 11, p. 108; de *Rossi* Variarum lectionum V. T. IV. p. 157.

4. *S. Chrysost.* Synops. S. S. (M. 56,358) duos quidem libros Esdrae enumerat, sed priore in loco habet 3 Esdr., et deinde 1 et 2 Esdr. coniunctos in secundo. Indicatio enim prioris sui libri argumento pergit: « Secundus liber Esdrae. In hoc eadem ipsa, quae in primo, dicit Esdras de reatu, iis exceptis quae de problematibus sunt. Plura vero de Neemia eunucho narrat, quod ipse templi aedificationem petierit » etc. Iisdem fere verbis duorum, quos numerat, II. Esdrae argumenta describit *Ps. Athanas.* Synops. S. S. 20 (M. 28,332), ut ipsum quoque duos nostros libros coniunxisse certum sit.

5. Cfr ex recentissimis interpretibus catholicis *Danko* Hist. revelat. V. T. p. 516; *Vigouroux* Manuel bibl. II. p. 121 sq.; *Clair* Esdras et Nehemias. Paris 1882. p. I. IV. sq.; ex protestanticis *Nägelsbach* in Herzog P. R. E. Ed. 2. IV. p. 333; *Rawlinson* in The Speaker's Comment. III. p. 385 etc. At sine causa, ni fallor, asseritur Iudaeos duo opera prorsus distincta coniunxisse, ne literarum suarum numerum excederent; praeter *Fl. Iosephum* nullus Iudaeus de viginti duobus libris sacris loquitur, sed viginti quatuor cuncti enumerant (cfr *Introd. gen.* Ed. 2. p. 30). Haud dubie olim *Ruth* cum. I. Iudicum et *Threnos* cum vaticiniis *Ieremiae* coniunxerunt, quia nimirum eiusdem auctoris sint et duo priores saltem revera unum opus constituent (*supra* 77. p. 232 sq.). Quod autem duodecim prophetas minores pro uno volumine habeant, non magis est mirum, quam quod centum quinquaginta Psalmos, quamvis diversis auctoribus illos adscripserint, in Psalterio coniungant.

6. *Card. Hugo* in Esdr. Prol.: « dividitur liber iste in duos libros partiales »; *Nic. Lyran.* in 1 Esdr. 1,1: « Liber autem iste dividitur in tres partes: quia primo agitur de reductione populi sub *Iosue* filio *Iosedech*, secundo de instructione reducti per *Esdram*, tertio de reaedificatione muri per *Nehemiam* ». Eodem modo plerique medio aevo; cfr etiam *Kaulen* Einl. Ed. 3. p. 247. 252 sq.

7. *Kaulen* (l. c. p. 249) cum *F. de Saulcy* tres distinguit Iudaeorum reditus: primum Cyri tempore duce *Sassabare* (I. 1), alterum sub *Dario Hystaspe* duce *Zorobabele* (I. 2), tertium sub *Artaxerxe* II. *Mnemnone* (405-362) duce *Esdra*, quem vitam usque ad *Alexandri* M. aetatem protraxisse arbitratur; liber igitur noster plus ducentorum annorum spatium complecteretur. At cur a communi sententia, quae *Sassabasar* aut alterum nomen aut titulum *Zorobabelis* fuisse semper tenuit, recedamus, nulla idonea affertur ratio. Similem opinionem ab *Imbert* propositam valide impugnat *Fl. de Moor* (Le temple reconstruit par *Zorobabel*. Louvain 1890), qui etiam aliam sententiam, qua *Van Hoonacker* chronologicum libri ordinem invertit, bene refutat (*Fl. de Moor* L'époque de la restauration juive. Arras 1895).

8. De initio regni *Artaxerxis* I. Longimani differunt chronologi; plerique *Xerxi* attribunt unum et viginti annos (485-465), *Artaxerxi* I. autem duos et quadraginta (465-424), alii autem *Xerxi* undecim vel duodecim (485-474), *Artaxerxi* I. unum et quinquaginta (474-424), alii demum *Artaxerxem* inde ab a. 474. vel 473. socium imperii patris sui fuisse ideoque annos regni eius inde ab a. 474. numerandos esse censent. Quam tertiam sententiam probabiliorē esse ducimus. Cfr *Palmieri* de veritate hist. libri *Iudith* etc. *Galopiae* 1886. p. 96 sqq.; *Reinke* *Messian.* Weissagungen IV. 1. p. 359 sq. et opera ibidem allegata; *Hengstenberg* *Christologie* III. 1. p. 167-179, qui diligenter hanc quaestionem tractat. Hinc etiam cum *Reinke* l. c., *Bade* *Christologie* III. 1. p. 165 sqq., *Palmieri* l. c., *Holzhammer* *Handbuch des bibl. Gesch.* I. p. 763, *Hengstenberg* l. c. aliisque multis initium hebdomadarum danielicarum (*Dan.* 9,24 sq. « exitum sermonis, ut iterum aedificetur *Ierusalem* ») a secundo *Artaxerxis* I. decreto (a. 455.) sumendum esse arbitramur.

119. — ANALYSIS LIBRORUM ESDRAE.

I. RESTAURATIO TEMPLI IEROSOLYMITANI ET REFORMATIO POPULI (I. 1,1-10,44).

1. *Primus exsulum reditus anno 1. Cyri et templi reaedificatio* (1,1-6,22).

A. Reditus exsulum (1,1-2,70).

a.) Completis septuaginta exsilii annis ab Ieremia praedictis (1,1) Cyrus decreto permisit, ut Iudaei in patriam revertentes templum reaedificarent (1,2-4) eisque, qui reverti voluerunt (1,5. 6.), vasa templi a Nabuchodonosor ablata restituenda curavit (1,7-11).

b.) Ducibus igitur Zorobabele et summo sacerdote Iosua plus quam quadraginta millia exsulum, inter quos multi sacerdotes, reversi sunt (2,1-67) atque voluntariis donis ad templi reaedificationem collatis varias civitates occuparunt (2,68-70).

B. Templi reaedificatio (3,1-6,22).

a.) Septimo mense anni, quo redierant, altari exstructo magna cum sollemnitate festum tabernaculorum celebrarunt et ab eo die holocausta offerre inceperunt (3,1-6).

b.) Anni autem 2. mense 2. novi templi fundamenta iecerunt aliis laetantibus de opere incepto, aliis, qui prius templum viderant, lacrimantibus (3,7-13).

c.) Templi exstructionem impedire conati sunt adversarii (4,1-6,12).

α.) Samaritani, quum opus coeptum esse audissent, petierunt a Zorobabele et Iosua, ut sibi una cum illis templum aedificare liceret (4,1. 2). Quibus abnuentibus a regibus Persarum impetrarunt, ut Iudaeis continuatio operis interdiceretur; qui rerum status usque ad Darii regnum duravit (4,3-5).

β.) Qua occasione usus auctor per parenthesin narrat, quibus machinationibus iidem hostes postea sub Assuero (Xerxe) et Artaxerxe (I.) urbis restorationem impedierint (4,6. 7) literis accusatoriis hostium (4,8-16) regisque Artaxerxis decreto allatis (4,17-23)^a.

γ.) Reassumto narrationis filo (4,24) exponit auctor, quomodo 2. Darii anno opus sit repetitum exhortantibus prophetis Aggaeo et Za-

(a) Antiquiores interpretes hac in pericope de impedimentis templo aedificando allatis sermonem esse atque chronologicum ordinem ab auctore teneri rati nomine Assueri Cambysem et nomine Artaxerxis Pseudo Smerdin intelligendos esse statuerunt. At in epistola accusatoria et in regio decreto de sola urbe aedificanda agitur, et nomina *Achaschverosch* (Assuerus) et *Arthachschaschtha* esse hebraicas transcriptiones nominum persicorum *Kschajarscha* (Xerxis) et *Artakschatra* (Artaxerxis) hodie ab omnibus admittitur. Rationalistae autem (cfr *De Wette Schröder* Einl. p. 387. Anm. c., et *Studien u. Kritiken* 1867. p. 474) parum apta capitum divisione ipsi quoque in errorem inducti versiculum 24, quem cum praecedentibus arte coniungunt, inepte additum esse arbitrantur a redactore, quippe qui in praecedentibus de templi aedificatione agi putaverit. At redactor, opinor, aequè clare, atque nos, in praecedentibus de templo non agi vidit; error igitur ei immerito attribuitur. Tota difficultas disparet, si particulam chald. ܐܢܝܢ non esse temporalem attenditur (i. q. eo tempore) sed absolute inchoare novam partem (i. 9. וּבְיָמָיו et apud S. Matth. frequenter τότε); cfr *Kaulen* l. c. p. 250. Error ergo eis attribuendus est, qui caeci divisionem capitum sequuntur; nam 4,24 coniungendus est cum 4,5, ita ut 4,6-23 sint parenthesis.

charia (3,1-2). Novas autem moras attulerunt Persarum satrapae (3,3-5), qui literis missis ad Darium regem interrogarunt, num Iudaeis secundum permissionem a Cyro acceptam templum aedificare liceret (3,6-17); sed decreto regio Iudaeis adiuvere iussi sunt (6,1-12).

- d.) Decretum regium exsecuti satrapae Persarum adiuverunt Iudaeos (6,13), qui rem alacriter urgentes an. 6. Darii templum terminatum (6,14. 15) multis victimis oblatis consecrarunt (6,16-18) magnaue cum laetitia primum pascha celebrarunt (6,19-22).

2. *Secundus exsulum reditus a. 7. Artaxerxis I. et populi reformatio* (7,1-10,44).

A. *Esdrae reditus* (7,1-8,36).

- a.) Esdras genere aaronitico exortus et scribe velox in Lege (7,1-5) facultate ab Artaxerxe obtenta cum magna exsulum turba a. 7. Artaxerxis revertitur in Palaestinam (7,6-10).
- b.) Decreto scilicet regio non solum cum aliis, quicunque vellent, redeundi facultatem obtinuit, sed simul regis aliorumque dona et oblationes in templum deferre atque mosaicae Legis observantiam promovere est iussus (7,10-26);
- c.) quare Deo hac de re gratiis actis (7,27. 28) magnum numerum sacerdotum et laicorum congregavit (8,1-14), levitas autem paucos et Nathinaeos, qui secum irent, non sine difficultate invenit (8,15-20). Quibuscum ieiunio ad iter sese praeparavit (8,21-23), thesauros regiaeque dona sacerdotibus nonnullis custodienda tradidit (8, 24-30). Iter ingressi Ierosolyma feliciter advenerunt, thesauros in templo consecrarunt, sacrificio oblato sese sanctificarunt, regiumque decretum cum satrapis communicarunt (8,31-36).

B. *Populi reformatio relate ad connubia illicita* (9,1-10,44).

- a.) Esdras, quum rescivisset Iudaeos multos Lege despecta cum gentilibus matrimonia contraxisse, gravissimo dolore afflictus (9,1-5) coram Deo populi peccatum deslevit et misericordiam divinam imploravit (9,6-15).
- b.) Iudaeis ierosolymitanis promittitudinem suam ad Esdrae mandata exsequenda promittentibus (10,1-5) integrum populum Ierosolymis congregavit eique praecepit, ut uxores alienigenas dimitterent (10,6-17);
- c.) cui praecepto obsecuti sacerdotes, levitae et multi ex populo eas repudiaverunt (10,18-44).

II. *REAEDIFICATIO URBS ET RENOVATIO FOEDERIS CUM DEO* (II. 1,1-12,43).

1. *Urbis reaedicatio* (1,1-7,73).

- A.) *Urbis reaedicandae permissio a Nehemia petita et obtenta* (1,1-2,6).
- a.) Nehemia, Artaxerxis pincerna, miscro reducum statu audito (1,1-3) vehementer dolens, quod muri Ierusalem dissipati iacerent, supplici oratione ad Deum se convertit (1,4-11),
- b.) atque an. 20. Artaxerxis permissionem reaedicandae civitatis a rege impetravit (2,1-6).

B. Murorum civitatis restauratio (2,7-6,19).

- a.) Regio decreto munitus, quod parum placuit satrapis Persarum (2,7-10), Nehemias statim post suum adventum prius statum rerum accurate cognovit (2,11-13), deinde vero Iudaeos adduxit, ut operi manum admovent (2,16-18), irridentes autem satrapas ad silentium redegit (2,19. 20).
- b.) Opus restorationis diligenter describitur nominatis quum operarii tum operis partibus ab unoquoque susceptis (3,1-31).
- c.) Ad finem autem opus perductum non est nisi magnis impedimentis devictis (4,1-6,19).
 - α.) Etenim hostes externi prius quidem irriserunt Iudaeis laborantibus (4,1-3); quum vero Iudaei divino auxilio confisi alacriter operi insisterent (4,4-6), hostes aperta vi eos impedire conati sunt (4,7. 8); Nehemiae autem vigilantia eorum consilia ad irritum redegit (4,9-13) et Iudaei opus continuarunt una manu operantes, altera gladium tenentes (4,16-23).
 - β.) Alterum impedimentum exortum est ab avaritia divitum, qua indigentes ad tumultum excitati sunt (5,1-5); severa autem usurae prohibitione Nehemias tumultum sedavit, (5,6-13), suoque exemplo divites ad misericordiam erga pauperes adduxit (5,14-19).
 - γ.) Dolo quoque hostes Nehemiam ex urbe elicere conati sunt (6,1-9), neque eis defuerunt auxiliarii Iudaei, qui Nehemiae insidias struerent (6,10-14).
 - δ.) Quibus omnibus non obstantibus opus ad felicem finem est perductum (6,15-19).

C. Census incolarum ierosolymitanorum (7,1-73).

- a.) Aedificatis iam muris prima cura Nehemiae erat, ut ianitoribus custodibusque positis urbem custodiret (7,1-3).
- b.) Animadvertens autem urbem pro incolarum numero nimis esse spatiosam, incolas arcessere voluit (cfr 11,1); quam ob causam prius statuit recensendas esse familias urbem incolentium; qua occasione inventus est catalogus eorum qui cum Zorobabele erant reversi (7,4-73).

2. Foederis renovatio (8,1-10,39).

- a.) In festo tabernaculorum populus ab Esdra petiit, ut publice coram omnibus Legem praelegeret; qui eorum votis obsecutus de mane usque ad meridiem legit (8,1-8); quum vero integer populus lectione illa ad luctum esset permotus, moniti sunt ab Esdra et Nehemia, ut festum cum gaudio celebrarent (8,9-12).
- b.) Secundo die, quum audissent praecepisse Dominum, ut in tabernaculis die festo habitarent, subito praeceptum exsequi coeperunt (8,13-18).
- c.) Festo autem terminato ab alienigenis separati convenerunt, ut de peccatis poenitentiam agerent (9,1,2.), atque postquam per levitas in longa oratione Dei misericordias celebrarunt suamque obstina-

tionem accusarunt (9,3-35) foedus cum Deo renovarunt (9,36. 37).

- d.) Qua de re confectum est documentum publicum (9,38), cui subscripserunt Nehemias et optimates et reliqui de populo (10,1-29) spondentes se omnia Dei praecepta observaturos, maxime vero illa, quae de vitandis coniugiis illicitis, de sabbathis, annis sabbathicis, oblationibus, primitiis sancte servandis erant statuta (10,30-39).

3. *Ordinis politici restauratio et dedicatio murorum civitatis* (11,1-12,46).

- a.) Quum Ierusalem pro magnitudine sua incolis careret (cfr 7,4), providit Nehemias, ut decima populi pars civitatem sanctam incolet, reliqui per terram habitarent (11,1-3); enumerantur autem familiae Ierusalem inhabitantes (11,4-25), civitatesque a tribubus Iuda (11,25-30) et Benjamin (11,31-36) occupatae, atque sacerdotes et levitae, qui cum Zorobabele reversi sunt (12,1-9), summi pontifices (12,10. 11), et sacerdotes (12,12-21) levitaeque (12,22-26), qui tempore Esdrae et Nehemiae fuerunt).

- b.) Quibus peractis congregati sunt omnes levitae (12,27-29) et postquam populum ipsum et muros civitatis (victimis) mundarunt (12,30), duo chori gratias agentium circuierunt integrum murum (12,31-42) et sacrificiis oblatis dedicationem terminaverunt (12,43).

III. APPENDIX DE ULTIMA NEHEMIAE REFORMATIONE POST A. 32. ARTAXERXIS (12,44-13,31).

- a.) Esdras et Nehemias administrationem rerum ad cultum pertinentium (12,44-47) atque separationem populi ab alienigenis (13,1-3) secundum Legis praecepta ordinaverant.
- b.) Quum vero Nehemias an. 32. Artaxerxis in Babylonem esset profectus, multi abusus irrepserant. Quos reversus abstulit, sc. relate ad administrationem rerum, quae ad templum pertinebant (13,4-9), ad decimas, quae levitis competeabant (13,10-14), ad observationem sabbathi (13,15-22), et ad matrimonia cum alienigenis (13,23-31).

120. — Quem FINEM auctor noster prosecutus sit, ex argumento solo, quod tractat, cum aliqua probabilitate coniicere licet. Sicut in libris Paralipomenon, in nostris quoque circa Ierusalem et templum et cultum tota narratio versatur: eandem in iis invenimus genealogiarum frequentiam, eandem cultus divini Legisque sollicitudinem, eandem diligentiam in recensendis illis, quae ad sacerdotes levitasque pertinent; atque tanta est affinitas inter Paralipomena et inter nostros libros, ut moderni non pauci eos non tantum eidem auctori adscribant, sed etiam velut partes eiusdem operis considerent. In Paralipomenis autem conscribendis auctor, quem Esdras fuisse ostendimus (111. p. 283 sqq.), id praesertim intendit, ut narratione eorum, quae magni et pii olim reges in Ierosolymis occupandis et muniendis, in templo priore aedificando et exornando, in cultu divino promovendo et amplificando praeclare gesserant, aequales suos ad aemulationem excitaret et ad eandem

sollicitudinem et diligentiam in urbis, templi, cultus restauratione provocaret¹. Nostri vero operis auctor, quem eundem Esdram fuisse infra ostendemus (122 p. 363 sqq.), posteros suos narrata restorationis historia videtur monuisse et provocasse, ut illud, quod primi reduces tot difficultatibus impedimentisque superatis a Deo adiuti magna cum perseverantia effecerunt, eadem cum sollertia conservarent et augerent, neve illud negligentia et socordia sua perderent. Similis igitur procul dubio est Paralipomenon et nostri operis finis, quia simile argumentum similisque tractandi modus; sed simul tam diversus, ut illos errare arbitremur, qui opus nostrum partem quandam Paralipomenon antiquitus fuisse censent; Paralipomena enim *aequalibus* suis, opus nostrum *posteris* proxime destinavit Esdras.

Re enim vera posterorum multo magis, quam aequalium, utilitatem auctorem in nostris libris conscribendis prae oculis habuisse, multi illi, quos refert, catalogi non obscure, ni fallimur, manifestant. Omittimus enumerationem familiarum, quae an. 1. Cyri Zorobabele duce ex Babylonia reversae prima novae reipublicae iudaicae fundamenta iecerant²; fieri enim facile potuit, ut ultimis Esdrae annis non amplius omnibus essent cognitae. At nec familiae illae, quae 7. Artaxerxis anno cum ipso Esdra reversae sunt, nec illae, quae Nehemiae aetate Ierosolymis habitabant, nec viri, qui ab Esdra moniti uxores alienigenas repudiarent, aut illi, qui praeceunte Nehemia in restaurandis civitatis muris operam suam posuerunt, nec civitates, quas praeter Ierusalem reduces occupaverant etc.³, ab aequalibus potuerunt ignorari. Quapropter iure concludimus Esdram omnium eorum memoriam, qui de restauranda republica bene meriti erant, posteris voluisse transmittere ideoque integrum opus suum non tam scripsisse, ut aequales suos, quam ut posteros doceret et ad aemulationem provocaret.

Huc quoque spectare censemus varia illa decreta, quibus reges Persarum Iudaeis reditum in patriam, reaedificationem templi, restaurationem urbis sanctae permiserunt eosque ad fidem Legis mosaicae observantiam exhortati sunt. Esdrae enim aequalibus erant cognita; posteris autem ea transmittens Esdras illis et fiduciam in Deum et fidelitatem in Legis observantia commendavit. Luce clarius enim ex eis elucebat Deum populum suum non dereliquisse, sed pristinorum suarum promissionum memorem corda regum ethnicorum ita disposuisse, ut sapientissimos misericordiae suae fines attingeret atque ipsorum ethnicorum ore illis Legem suam inculcaret. Atque illud quoque addere licet, Spiritum S., primum librorum sacrorum auctorem, variis illis decretis relatis aliud simul intendisse. Etenim primum statim Cyri decretum discrete affertur, ut ex eo cognoscant lectores Deum promissionem suam per Ieremiam de exilii duratione factam fideliter implevisse; conclu-

dere igitur debebant eadem cum fidelitate Deum reliquas suas promissiones esse impleturum. Inter quas una erat brevi ante exsilii finem data de tempore adventus Messiae, quod a decreto quodam definiverat, urbis reaedificationem permittente. Recte igitur asserere nobis videmur, Spiritum S. relatis illis decretis attentos reddidisse Iudaeos, ut advenientem Messiam facilius et securius cognoscerent. Atque hac ratione ultimus liber, quem Esdras suo canoni inseruit, continuo monuit Iudaeos, ut fideli Legis observantia ad Messiam suum digne recipiendum sese praepararent.

1. Cfrde Paralipomenon fine *supra* 108 p. 319 sqq.

2. 1 *Esd.* 2,1-63; 2 *Esd.* 7,6-65.

3. 1 *Esd.* 8,1-20; 2 *Esd.* 11,3-25; — I. 10,18-44; — II. 3,1-33; 11,25-36 etc.

§ 31. — *De origine librorum Esdrae.*

121. — Priusquam inquiramus, quis operis huius sit auctor, nonnulla praemittamus oportet de eius compositione. Namque neminem, qui duos hos libros, quos 1 et 2 Esdrae vocamus, vel obiter legerit, fugere poterit, in illis varia scripta esse coniuncta et quasi coagulata. Alius enim est, qui prima persona utens res anno 2. Darii (a. 520.) gestas narrat (I. 5, 4), alius qui res a. 7. Artaxerxis (a. 468.) gestas iterum in prima persona refert (I. 7,27 sqq.), atque alius, qui de rebus an. 20. et 32. Artaxerxis (a. 455. et 443.) etiam prima persona loquitur (II. 1,1 sqq.; 13,6 sqq.). Ultimus enim se ipse Nehemiam, filium Helciae, pincernam regis Artaxerxis, nominat (II. 1,1. 11); alter autem se Esdram sacerdotem esse manifestat (I. 7,12. 28); neuter autem ex iis fuisse potest, qui cum Zorobabele an. 1. Cyri (a. 536) reversi Darii tempore in aedificando templo erant occupati; id quod ipsa temporum ratio satis clare docet. Praeterea non paucos in opere invenimus catalogos, quae cuncta ex actis publicis desumta iure dicuntur¹. Accedit demum, quod haud parva prioris libri pars, quae praeter epistolas et decreta Darii, Artaxerxis et satraparum etiam narrationem continuat, chaldaico sermone sit conscripta (I. 4,8-6,18 et 7,12-26), quodque familiarum, quae cum Zorobabele sunt reversae, catalogus bis referatur (I. 2,1-70; II. 7,6-73). Quae omnia apte non explicantur, nisi auctorem nostrum aliorum scripta in suum opus transumsisse admittamus. Hinc duplex vel triplex quaestio nobis est solvenda: quotnam varia scripta distinguenda sint, quinam eorum sint auctores, quis illa omnia in unum opus compegerit.

Haud facile est dictu, quot variis scriptis libri nostri constant; a certis incipiamus, ut ad minus certa transeamus. Nullum est dubium, quin

Esdras illam prioris libri partem scripserit, in qua prima persona adhibetur (I. 7,27-9,15), neque dubitamus ultimum quoque caput (I. 10,1-44) ei adscribere. Quod enim ibi de Esdra tertia persona adhibeatur, id non creat difficultatem, siquidem in libris sacris et profanis satis frequens est eiusmodi transitus a prima ad tertiam personam et vice versa a tertia ad primam²; tam arctus autem est nexus inter duo ultima prioris libri capita, ut illa separare diversisque auctoribus attribuere non liceat. Attamen etiam initium cap. 7. (I. 7,1-11) Esdrae deberi asserimus; id enim etiam ex nexu inter capp. 7. et 8. elucet; laudes vero Esdrae, quae in illa pericope leguntur (« scriba velox [vel peritus] in Lege », « applicuit cor suum, ut investigaret Legem » 7,6. 10) eiusmodi non sunt, quas ipse de se scribere non potuerit. Pro certo igitur teneamus, totius narrationis de secundo exsulum reditu (I. 7,1-10,44) Esdras ipsum esse immediatum auctorem³.

Neque minus certum est, Nehemiam longe maiorem alterius libri partem conscripsisse. Initium enim libri (II. 1,1-7,73 a) et finis (II. 12,44 aut saltem 13,1-31), in quibus de se ipso semper prima persona loquitur, ab omnibus ei attribuuntur. Quoniam vero II. 11,1 apte continuat 7,73 a, immo arctissime cum eo cohaeret, etiam 11,1-12,47 sine ullo scrupulo eidem auctori adscribimus. Nehemiae igitur commentarium comprehendisse censemus II. 1,1-7,73 a et 11,1-13,31, quae cuncta de eius rebus gestis agunt. Unica difficultas ex eo exoritur, quod 12,10. 11 successio summorum pontificum usque ad Ieddoa (Iaddus) continuari videatur, quem Alexandri M. tempore pontificatum gessisse scribit *Fl. Iosephus*⁴, et quod idem Ieddoa paullo post (12,22) iterum ita commemoretur, ut vix negari possit eum summa dignitate sacerdotali auctoris tempore insignitum fuisse; de levitarum enim descriptione in diebus eius facta loqui videtur sacer textus. Rectissime autem iam respondit *Cornelius a Lap.* aut « hunc versum 11., aequae ac 22., non esse scriptos a Nehemia, sed post eius mortem libro insertos a synagoga vel ab aliquo hagiographo ad ostendendam continuam pontificum successionem usque ad Alexandrum M., a cuius gestis incipiant libri Machabaeorum », aut « Nehemiam vidisse Ieddoa puerum, sed non pontificem »⁵. Neutrum responsum probabilitate sua caret et utrumque difficultatem satis solvit; prius tamen cum plerisque modernis catholicis interpretibus praeferimus.

Revera contextus cap. 12. insertis versibus 10. 11. et 22. 23. interrumpi videtur. Auctor enim, postquam 12,1-7 sacerdotes et 12,8.9. levitas enumeravit, qui cum Zorobabele reversi sunt, inde a 12,13 viros nominat, qui tempore summi sacerdotis Ioacim (et Esdrae Nehemiaeque 12,26) familiis illis sacerdotalibus praefuerunt (12,13-21), atque similiter inde a 12,24 principes familiarum istarum leviticarum (12,24-26). Optimum igitur

habemus contextum, si vv. 10. 11. 22. 23 omittantur (12,1-9. 12-21. 24-26). Quid vero sibi velit in isto contextu successio summorum pontificum (12, 10. 11), non satis apparet, atque multo minus intelligitur, cui fini inseruiant 12,22. 23; praesertim si in illis versibus, id quod multi putant, de quatuor levitarum descriptionibus sermo sit, quas fecerint quatuor summi sacerdotes sibi succedentes. Nam de quatuor illis descriptionibus nihil prorsus traditur; quae enim sequuntur (12,24-25), ad iuniores illos pontifices non pertinent, siquidem v. 26. diserte asserit, viros illos fuisse principes familiarum tempore sacerdotis Ioacim, patris Eliasib⁶.

Ceterum si cui religioni est, versus istos a iuniore manu textui sacro insertos dici, nihil vetat quominus ad alterum Cornelii a Lap. responsum recurramus. Nam a.) Ieddoa nec v. 11. nec v. 22. vocatur summus sacerdos; immo v. 22. omnino insinuat, eum non fuisse summum sacerdotem eo tempore, de quo ibi sermo est. Rectius enim versus de unica levitarum descriptione intelligitur. Quomodo enim fieri potuit, ut « Darii Persae » tempore a quatuor pontificibus quatuor descriptiones sint factae? Namque aut intelligendus est Darius Nothus (423-405), et profecto tum temporis Ieddoa, summus sacerdos sub Alexandro (a. 330), non potuit esse pontifex, aut intelligendus est Darius Codomannus (335-330), sub quo Ieddoa quidem, sed nec eius pater nec multo minus eius avus et proavus summam dignitatem tenuerunt. Quapropter de una sola descriptione sermo est, quam auctor parenthetico quodam modo relationi suae de priore descriptione sub Ioacim facta ideo inseruit, quia res ei videbatur memoria digna, quod secunda vice descripti sint levitae, quando in familia summi Pontificis quatuor generationes (pater, filius, nepos, pronepos) simul vivebant. b.) Nehemias quoque Ieddoa, pronepotem Eliasibi, puerum videre potuit. Eliasib enim, qui summus sacerdos fuit a. 20. Artaxerxis (II. 3,4), eadem dignitate videtur esse functus usque ad initium regni Darii Nothi. Quando enim Nehemias secunda vice reversus est in Palaestinam (probabiliter post Artaxerxis I. mortem), summum sacerdotem invenit Eliasibi filium Ioiadam, cuius filius *natu minor* uxorem duxerat alienigenam (II. 13,28); Ioiadae igitur filium *natu maiorem*, qui patri in summo sacerdotio successit, eo tempore iam filios genuisse, inter quos Ieddoa primogenitus erat, nemo addubitabit. Eae igitur sunt chronologicae rationes, ut alterum Cornelii a Lap. responsum sua non careat probabilitate.

Iam ad alias librorum partes transeamus, de quarum origine magis minusve probabilia dumtaxat statuere possumus. In priore libro nonnulla exstant chaldaice conscripta (I. 4,8-6,18), quae num cuncta eidem auctori debeantur, non satis liquet. Parum scilicet videtur probabile, eundem auctorem, qui coaevus Darii I. (cfr I. 5,4) aedificationem et dedicationem templi narravit (4,26-6,18), etiam machinationes narrasse, quibus Iudaeorum hostes tempore Xerxis et Artaxerxis I. restaurationem urbis impediverunt (4,8-23). Hebraici quoque versus, qui chaldaicam relationem excipiunt atque descriptionem primi paschatis

post templi restaurationem celebrati exhibent (6,19-22), a multis tertio cuidam auctori attribuuntur; idque recte, ni fallor, siquidem Darius ibi « rex Assur » appellatur (6,22), qui titulus in aliis librorum partibus non usurpatur⁷. Ex tribus igitur diversis operibus particulam (I. 4,8-6,22) desumptam esse arbitramur (4,8-23; 4,26-6,18; 6,19-22), duo autem versus (4,24. 25) a totius operis redactore esse insertos.

Restant tria prima prioris libri capita (I. 1,1-4,7) et tria intermedia alterius (II. 7,73. 6-10,40); quae cuncta ab eodem auctore scripta esse sermonis stylique similitudo docere videtur. Quoniam vero eadem styli proprietates in illa parte deprehenduntur, quam Esdrae omnes attribuant, eum istorum quoque capitum auctorem asserere non dubitamus⁸.

1. Ex actis publicis desumpta sunt decretum Cyri (I. 1,2-4), epistola satraparum ad Artaxerxem (I. 4,9-16) et Artaxerxis responsum (I. 4,17-22), epistola satraparum ad Darium (I. 5,7-17) et Darii responsum (I. 6,3-12), decretum Artaxerxis (I. 7,12-26). Item ex actis desumpti videntur catalogi reducum sub Cyro (I. 2,1-70 et II. 7,6-73 a.), genealogia Esdrae (I. 7,1-5), catalogus reducum 7. an. Artaxerxis (I. 8,1-14), catalogus eorum, qui alienigenas uxores duxerant (I. 10,18-43), catalogus eorum, qui renovatum foedus signarunt, atque foedus ipsum (II. 10,1-39), catalogi habitantium Ierusalem, civitatum a reducibus occupatarum, sacerdotum et levitarum tempore summi pontificis Ioachim (11,3-12,26). In sequentibus maxime agemus de reliquis libri partibus.

2. *Daniel* de se ipso loqui incipit tertia persona (1,1-7,2), transit ad primam (7,2-9,27), redit ad tertiam (10,1) et iterum utitur prima (10,2-12,13). Etiam *Ieremias* incipit de se loqui tertia persona (20,1), sed mox transit ad primam (20,7); e contra 28,1 incipit a prima (« dixit ad me Hananias ») et immediate post adhibet tertiam (28,5 « dixit Ieremias propheta ad Hananiam »). *Thucydides* quoque historiam incipit a tertia persona (I. 1); inde ab I. 20 adhibet primam, IV. 104 redit ad tertiam; primam autem iterum adhibet V. 26 etc. — Facile autem intelligitur, cur Esdras, qui 7,1 de se tertiam personam adhibuerat, relato Artaxerxis decreto (7,12-26) ad gratias Deo agendas excitatus primam personam adhibere incipiat (7,27. 28) et eodem deinde modo pergat. Cur autem post longam suam precationem (9,6-15) tertia persona uti maluerit (10,1 sqq.), certa ratio reddi non potest. Errant vero, qui redactorem a 7,27-9,15 Esdrae commentarium transcripsisse, inde autem a 10,1 eundem commentarium excerpisse dicunt (*Bertheau* l. c. p. 8); satis fusa enim est narratio, quae sequitur, nec ullum excerpti est vestigium. — Errant quoque, qui 7,1 sqq. ideo ab Esdra ipso scripta esse negant, quia in genealogia nomen patris omittatur; Esdram scilicet putant ob pietatem filialem nomen patris sui non potuisse praetermittere (*Schultz* Esra, Nehemia. Bielefeld 1876. p. 7). At eandem ob pietatem etiam avi, proavi etc. nomina non potuisset relinquere; non satis animadverterunt adversarii, Esdram omnibus membris intermediis omissis statim posuisse nomen ultimi summi sacerdotis, a quo genus duxit, Saraïam, filium Azariae (cfr 1 *Paral.* 7,14).

3. Cfr *Scholz* Einleitung II. p. 470-472; *Herbst-Welte* Einl. II. 1. p. 244; *Vigoureux* Manuel bibl. II. p. 124 aliosque catholicos interpretes. Ex protestanticis cfr *Keil* Chronik, Esra, Nehemia. p. 400; Einl. p. 478; *Rawlinson* The Speakers Comm. III. p. 386 sq. etc.

4. *Fl. Iosephi* Antiquit. XI. 8,4.

5. *Corn. a Lap.* in 2 Esdr. 12,11.

6. Recte monet *Wette* (Herbst-Wette Einl. II. 1. p. 247) : Wenn je in den alttestamentlichen Schriften ein späterer Zusatz sich findet, so werden wir hier einen solchen anzuerkennen haben ». Simili modo *Vigouroux* (Manuel bibl. II. p. 128) : « Quant aux versets 10. 11. et 22. 23., ils y ont été ajoutés plus tard, pour la compléter, par une main étrangère ». Etiam *Kaulen* (Einl. Ed. 3. p. 253), etsi opus nostrum aetate Alexandri M. compositum esse teneat, versus hos dicit « unzweifelhaft in den autobiographischen Bericht des Nehemias eingeschoben ». — Quod si *Danko* (Historia revelationis V. T. p. 517) partem hanc integram ideo Nehemiae abiudicat, quia 12,26 auctor « de Nehemia loquatur, quasi a se alieno et longa iam aetate fatis functo », plus in verbis invenit, quam exprimunt. Totum catalogum Nehemias ex actis publicis transcripsit; nihil igitur admirationis habet, quod etiam temporis indicatio, quae in illis actis legebatur, transumpta sit : « in diebus Nehemiae ducis et Esdrae sacerdotis et scribae ».

7. In aliis partibus reges persici plerumque appellantur *reges Persarum* (I. 1,1. 2. 8; 3,7; 4,3. 5. 7. 24; 6,14; 7,1; 9,9; II. 12,22); semel in parte chaldaica Cyrus et semel in fine secundi libri Artaxerxes appellantur *reges Babylonis* (I. 5,13; II. 13,6).

8. Cfr praesertim *Haevernick* Einleitung II. 1. p. 306 sqq. Nolumus urgere similitudinem sermonis, quippe quae etiam ex eo iam apte explicetur, quod circa idem tempus particulae scriptae sint ideoque identitati auctoris demonstrandae vix inseruiat. Attamen sunt expressiones nonnullae, quae illis particulis omnino sunt propriae. Filiorum Israel sex classes distinguuntur « sacerdotes, levitae, de populo, cantores, ianitores, Nathinaei » (I. 2,70; — 7,7; — II. 10,29); ethnici vocantur *populus terrae* vel *terrarum* (I. 3,3; 4,4; — 9,1. 2; 10,2; — II. 9,30; 10,31. 32); Lex vocatur *Lex Moysis, liber legis Moysis* (I. 3,2; 7,6; — II. 8,1. 14; 10,34; idem usus in Paralip.); — expressio קָל הַעֲבִיר הָעָרָה (effecit, ut transiret vox i. e. promulgavit) non adhibetur nisi *Exod.* 36,6 et deinde I. 1,1; atque 10,7; et II. 8,15; etc. — Ad I. 1,1-4,7 et I. 7,1-10,44 quod attinet, animadvertas velim, in utraque particula reduces vocari *filios captivitatis* (4,1; — 8,35; 10,7. 16), *viros Iuda et Beniamin* (1,5; 4,1; — 10,9); Deum vocari *Deum Israel* aut *Dominum Deum Israel* (3,2; 4,1. 3; — 7,6; 8,35; quod nomen frequens in *Paral.* non invenitur in aliis iunioribus scriptoribus *Dan.* Agg. *Zach.* *Nehem.*); כַּפּוֹר (poculum) non legitur in tota Scriptura nisi 1,10; 8,27 et 1 *Par.* 28, 17; נִשְׁתָּן (epistola) non nisi 4,7 et 7,11 etc. Ad similitudinem inter I. 1,1-4,7 et II. 7,73-10,40 quod attinet, attende eodem versu inchoari descriptionem festi tabernaculorum I. 3,1 et II. 8,1; maioris autem momenti est, quod quam plurimae similitudines inveniantur inter I. 9. et II. 9 (cfr I. 9,7. 9. 12. 15 et II. 9,8. 10. 17. 27. 36 etc.

122. — Maior igitur prioris (I. 1,1-4,7 et 7,1-10,44) et non parva alterius libri pars (II. 7,73 b-10,40) ab Esdra immediate sunt conscriptae; at eundem etiam totius operis compilatorem esse censemus. Cui sententiae non leve argumentum suppeditat constans antiquorum Iudaeorum sententia, qui duos hos libros in suo canone coniunxerunt eosque semper Esdrae auctori attribuerunt¹. Nec quidquam in toto opere deprehenditur, quod ei contradicat; immo vero quaecunque de Esdrae vita et laboribus nobis sunt tradita, eam videntur confirmare.

Namque Esdras (עֶזְרָה), quod nomen ab Origene βοθρῶς, a S. Hieronymo *adiutor* recte explicatur²) e familia Aaronis ac proin sacerdotali digni-

tate insignitus, non tantum post reditum in patriam populo mosaicae Legis observantiam inculcavit (I. 9,1 sqq.), sed praecipua eius cura etiam antea iam fuerat, ut populum Legem doceret. Id enim titulus *Scribae* indicat, qui ei ita fuit proprius, ut ipse Artaxerxes in suo decreto eum « Scribam legis Dei coeli doctissimum » vocaret (I. 7,12). « *Scribam* autem, inquit recte *Buxtorf*, appellant non tam a scribendo, quam ab enarrandis et explicandis iis, quae in Scripturis sacris comprehenduntur. Nam סֹפֵר, *liber*, סֹפֵר, *librarius*, librorum peritus, interpres et Doctor, Scriba. A nullo autem libro maius nomen lausque maior erat, quam a libro Legis Dei, unde *Sopher* vocabatur *Legisperitus*, qui librum Legis Dei docebat et interpretabatur »³. Hanc ob causam ab Artaxerxe electus, ut « secundum sapientiam Dei, quae in manu eius », reduces ad Legem divinam observandam adigeret (I. 7,25. 26), praeprimis magna cum diligentia antiquiores libros sacros collegit, a mendis quae irrepserant, quantum eius fieri potuit, mundavit, in canone apte digessit⁴. Attamen ille, qui magna beneficia olim patriarchis concessa Legemque ab ipso Deo per Moysen datam populo iterum ob oculos posuit, permittere non potuit, ut nova beneficia, quibus Deus populum post captivitatem cumulaverat, oblivioni darentur. Quapropter, sicut brevi post reditum in Paralipomenis antiquam populi historiam ex fontibus superstitionibus compendio quodam comprehendit, ita iam grandaevis brevi ante mortem illa omnia, quae sive in actis publicis sive in scriptis privatis de exsulum in patriam reversorum historia et de templi civitatisque sanctae restauratione invenit, in hoc nostro opere collegit illis additis, quae ab aliis erant omissa quaeque ipse gesserat. Hac ratione totius operis origo apte explicatur eiusque etiam indoles intelligitur; etsi enim nec unitas plane desit nec satis idonea singulorum partium dispositio, quae omnes eo tendunt, ut foundationis novi status rerum imaginem completam exhibeant, collectanea tamen potius quaedam historica esse videntur, quam elaborata et perfecta historia.

Quae huic nostrae sententiae, qua Esdras totius operis redactorem esse asserimus, a multis modernis interpretibus catholicis et protestanticis opponuntur, ea nec multa sunt nec magni momenti esse videntur et pleraque a nobis iam praeoccupata. Quin enim duo libri Esdrae et Nehemiae unum solum opus constituent, quod uni auctori sit attribuendum, etsi ex variis operibus sit collectum, nemo in dubium vocabit, qui antiquae et constanti traditioni fidem adhibet (118. n. 1-5 p. 352 sq.). Neque maiore cum iure rationes chronologicas obiciunt, qui Esdras auctorem esse negant⁵. Quid de origine versuum II. 12,10. 11. 22. 23. probabilius sit sentiendum, supra iam diximus (121 p. 360 sq.); at ne is quidem, qui versus istos a iuniore manu operi insertos esse negat, alium auctorem, quam Esdras, admittere cogitur. Namque quum Ied-

doa non nominetur summus sacerdos atque 12,22. 23 de unica levitarum descriptione sit sermo, quae facta sit Darii Persae tempore, tota quaestio est, num vitam suam Esdras usque ad Darii Nothi (423-405) regnum protraxerit. Iam vero, licet de Esdrae annis nihil certi nobis sit traditum, omnes tamen antiqui scriptores tradunt eum ad summam senectutem pervenisse⁶. Nihil ergo impedit, quominus eum velipsius Artaxerxis II. Mnemonis (405-362) initia vidisse dicamus; si enim vir circiter triginta annorum 7. Artaxerxis anno (468.) in Palaestinam advenit, centenarius non erat, quando Darius II. est mortuus. Ceterum omnia, quae in libro nostro leguntur, iam c. a. 420. scribi potuerunt, quo tempore Esdras vix octogesimum annum attigerat. — Vix demum memoria dignae videntur duae aliae obiectiones, quod scilicet titulus « regis Persarum » Cyro, Dario I. et II. et Artaxerxi I. attributus tempus indicet, quo Persarum regnum iam interierit, quodque 12,26. 47. Nehemiam iam diu mortuum esse demonstrant, antequam liber noster sit scriptus. Nam cur Iudaeo in Palaestina degenti et scribenti regem, cui populus suus erat subiectus, « regem Persarum » nominare non licuerit, idonea ratio nec redditur nec reddi potest; nonne idem quotidie fieri videmus in omnibus regnis, quae aliorum regnorum provincias vi sibi subegerunt? Num Nehemias ante Esdram, an post illum sit mortuus, non liquet; at parum interest; nam etiam ante Nehemiae mortem, expressione « in diebus Nehemiae » illud tempus designare licuit, quo Nehemias satrapae munere in Palaestina functus erat (12,47); alterum autem versum (12,26) ex publico documento esse transcriptum iam monuimus (121. n. 6). Haec omnia sunt iunioris aetatis vestigia, quae in libris nostris inveniri dicuntur; illa autem non tanti momenti esse, ut antiquam et constantem traditionem de operis nostri origine esdrina convellant, evidens esse arbitramur.

1. *Thalm.* Baba bathra f. 14. Cfr *Fürst* Der Kanon nach den Ueberlieferungen des Thalmud p. 112 sq.; *Marx* Traditio rabbinorum veterrima de librorum V. T. ordine et origine. Lipsiae 1884. p. 53 sq.

2. *Orig.* in Ps. 1 (M. 12,1084); *S. Hieron.* ad Paulin. ep. 53,7 (M. 22,548).

3. *Buxtorf* Tiberias c. 10. Basileae 1620. p. 99.

4. Cfr *Introd. gener.* 21-24. p. 39 sqq.

5. *De Wette Schrader* Einleitung p. 392 haec macedonicae aetatis vestigia invenit (« Spuren der Abfassungszeit [sic] dieser Bücher während der ersten griechischen Zeit »): 1.) 2 *Esdr.* 12,23, si confertur cum v. 10. certo nos ducit usque ad a. 350. a. Chr.; 2.) 2 *Esdr.* 12,22 collatus cum eodem v. 10. iam ad Alexandrum M. nos ducit, cuius aetate Iadduam pontificem fuisse constat ex Fl. Iosepho; 3.) titulus adhibitus « rex Persarum » interitum regni persici supponit; 4.) 2 *Esdr.* 12,26. 47 Nehemiae aetatem diu praeterisse produnt (« blicken auf die Zeit Nehemia's als eine längst vergangene zurück »). Eadem enumerant *Reuss* Gesch. des A. T. p. 523; *Naegelsbach* in Herzog P. R. E. Ed. 2. IV. p. 337 sq.; *Schultz* Die BB. Esra Nehemia Esther. Bielefeld 1876. p. 10. alique.

6. *Fl. Iosephus* (Antiqu. XI. 5,5) Esdram *senem* vitam finisse tradit; secundum aliam traditionem iudaicam mortuus est senex centum viginti annorum (Cfr *Winer Bibl. Reallexic.* Ed. 3. I. p. 349), quam traditionem probabilem vocat *Kaulen Einl.* p. 213.

7. Nonne hodie Poloni Borussiae subiecti de « rege Borussiae » aut Romani regno Italiae subiecti de « rege Italiae » loquuntur?

§ 32. — *De librorum Esdrae auctoritate historica et divina.*

123. — AUCTORITAS HISTORICA operis nostri, quippe quod nec magna miracula narret nec de vaticiniis impletis aliisque extraordinariis factis loquatur, a rationalistis vix est impugnata; paucas dumtaxat et leves difficultates nonnulli moverunt. Ac profecto ea est libri compositio et origo, ut quomodo illius auctoritas addubitari possit, vix intelligatur. Longe maior enim eius pars constat documentis, quae ex actis publicis sunt desumpta, aut relationibus, quae a testibus ocularibus sunt conscriptae. Documenta (i. e. genealogias, familiarum catalogos, epistolas regum et satraparum) fide esse digna nemo unquam negavit; Nehemiam vero et Esdram illorum, quae aut ab iis ipsis aut saltem iis praesentibus gesta sunt, certam scientiam habuisse nec ullo partium studio in iis referendis ductos esse demonstratione non indiget. Omnia illa, quibus praesentes non adfuerant, documentis allatis fulciuntur; illa, quae de Iudaeorum reducum misero statu, difficultatibus, angustiis atque etiam de eorum negligentia in Legis observatione tradunt, trium ultimorum prophetarum libris confirmantur; illa vero, quae de persica historia scriptores profani narraverunt, cuncta cum libris nostris consonant. Undenam igitur seria obiectio desumatur, non apparet. Attamen opus nostrum pro sacro et divino habetur; ideo ab eo impugnando plane abstinere non potuerunt rationalistae; eorum autem obiectiones paucissimis absolvere licet.

Quod si enim nonnulli asserunt, auctorem machinationes hostium contra *civitatis* restorationem, quae I. 4,8-23 referuntur, illo in loco posuisse, propterea quod de *templi* reaedificatione in regio decreto sermonem esse putaverit, temere omnino et sine ullo fundamento auctori ipsi errorem aliquorum interpretum attribuunt¹. — Neque rectius infidelitatis accusatur auctor, quia in exsulum, qui cum Zorobabele reversi sunt, duplici catalogo et in duabus recensionibus donorum, quae primi reduces ad templum reaedificandum contulerunt, satis multae reperiantur differentiae. Saepissime enim in nominibus et numeris describendis iuniores librariorum erravisse omnes concedunt; in nostris autem catalogis eiusmodi librariorum errata latere ex eo iam elucet, quod in utroque catalogo eadem ponatur summa reducum, quamvis in

neutro singulorum numerorum additione efficiatur; librarii igitur negligentia accusetur, sed quo cum iure auctoris infidelitas inculpetur, ignoramus². Donorum quoque catalogos ab omnibus librariorum mendis non esse immunes certum est; praeterea animadvertas velim in priore summatim dona indicari, quae in altero enumerantur singula³. — Quae omnia, utpote leviora, a plerisque merito negliguntur; maiorem autem censent difficultatem in iis esse sitam, quae de initio restorationis templi referuntur. Namque auctor ille, qui tria prima capita prioris libri scripsit, iam primos reduces statim post reditum altare erexisse et templi fundamenta iecisse asserit (I. 3,3. 8 sqq.); attamen chaldaicae narrationis auctor docet, non ante 2. annum Darii templum aedificari esse coeptum (I. 5,2. 16), consentientibus iunioribus prophetis Aggaeo et Zacharia, qui omnino supponunt ante 2. Darii annum nihil de templi aedificatione esse peractum⁴. Concludunt ergo adversarii, iuniorem librorum redactorem, quem Alexandri M. tempore vixisse putant, narrationem illam de templi aedificatione sub Cyro inchoata finxisse, neque credere volunt inchoatam templi aedificationem per quatuordecim annos usque ad Darium potuisse interrumpi⁵. Nescio vero, an tertia haec obiectio duabus prioribus non sit levior. Etenim I. 3,10 de *fundatione* quidem templi sermo est, sed cur *aedificatum non sit* templum, ratio iam affertur I. 4,1; e contra I. 5,2 non de fundationis, sed de aedificationis initio sermo fit. Procul dubio etiam intermediis illis annis inter Cyri decretum et Darium non ab omni labore abstinuerant Iudaei, quotiescunque per hostium machinationes licebat; id enim verba indicant satraparum: « ex eo tempore (sc. quo Zorobabel fundamenta posuerat) usque nunc aedificatur » (I. 5,16). At progressus nullos fecerat aedificium; quare non est mirum, quod 2. Darii anno populus quasi desperabundus conquestus sit, nondum venisse tempus aedificandae domus Dei (*Agg.* 1,2) atque a prophetis sit admonitus, ut tandem aliquando operi manum admo-veret (*Agg.* 1,7 sqq.). Neque magis est mirum, quod propheta diem illam, qua rem acriter aggressi sunt Iudaei, velut diem fundationis habeat (*Agg.* 2,18). Profecto Cyrus decreto suo, cuius authentia extra controversiam est, Iudaeis ideo in Palaestinam revertendi permissionem concesserat, ut aedificarent templum Domini (I. 1,2. 3); quis ergo crediderit, reduces decreto isto non obstante de templi aedificatione non cogitasse? Erroneae igitur textuum interpretationi tota obiectio innititur, neque difficile est, eiusmodi interpretationibus contradictiones ex omnibus omnino libris historicis extorquere⁶.

1. Cfr *supra* 119. Nota p. 354. — Obiectionem hanc movent *De Wette Schrader* Einl. p. 386 sq., *Schrader* in *Stud. u. Krit.* 1867. p. 475, etc.

2. 1 *Esdr.* 2,1-67 et 2 *Esdr.* 7,6-69. Quod idem catalogus bis in eodem opere recensetur, certe aliquid habet admirationis; repetitio autem apte explicatur, si Esdras totius operis auctor vel potius redactor et compiler statuitur. Primi enim reditus historiam narrans non potuit reducum catalogum omittere (I. 2), at simul Nehemiae commentarios suo operi inserere volens catalogum illum, quem Nehemias quoque receperat, repetere quodam modo cogeatur. — Antiquiores interpretes multi (Cfr in 2 *Esdr.* 7,5. 6. *Luc. Brug.*, *Corn. a Lap.*, *Emm. Sa*, *Malv.*, *Menoch.*, *Tirin.* etc.) non eundem prorsus catalogum in utroque loco tradi putaverunt, sed « censum populi saepius esse initum et descriptum : primo in Babylone, quum inde egressi sunt Iudaei, secundo in Ierusalem, quum primum eo appulerunt, tertio quum templum aedificatum sollemni populi concursu dedicatum fuit » (a *Lap.*), ex uno censu Esdras, ex altero Nehemiam suum catalogum descripsisse. Quibuscum fere consentiunt *Calm.* (in 2 *Esdr.* 7,5), *Herbst Wellie* (Einleitung I. p. 89), qui Abarbanalem secuti arbitrantur, Nehemiam adhibuisse catalogum antiquum eumque nominibus nonnullis numerisque pro suae aetatis statu mutatis tamquam catalogum census a se instituti retulisse. Quibus explicationibus plerorumque numerorum identitas obstat; fieri enim non potuit, ut in tot tamque numerosis familiis idem plane membrorum numerus per aliquot menses, nedum per multos annos, remaneret. Superfluae quoque sunt explicationes illae ob rationes supra (in textu) allatas. Idem catalogus etiam legitur 3 *Esdr.* 5,7 sqq.; iam vero in omnibus relationibus eadem ponitur reducum summa (42360), at additio in 1 *Esdr.* 2. efficit : 29818, in 2 *Esdr.* 7 : 31089, in 3 *Esdr.* 5 : 30143; qui numeri parum mutantur, si in 1 et 2 *Esdr.* graecus textus supponitur. Antiquissimo igitur tempore, antequam adornata est graeca versio, aliqua membra exciderunt, et variatio numerorum indicat, in iis aequae ac in variatis nominibus libroriorum latere errata. Accuratiorem rei explicationem interpreti relinquimus; nobis viam indicasse sufficit solutionis probabilioris. Cfr *Reinke* Beiträge I. p. 213 sqq.

3. 1 *Esdr.* 2,68 sq.; 2 *Esdr.* 7,70-72. — 1 *Esdr.* summa donorum dicitur fuisse 61000 aureorum, 5000 argenteorum, 100 vestes sacerdotales; 2 *Esdr.* summa singulorum aureorum efficit 41000 aureorum, 4000 argenteorum, 597 vestes sacerdotales (et 50 phialas); vix autem non est certum, in v. 70 excidisse vocabulum מִלִּיִּם et legendum esse « quingenti argentei et triginta vestes sacerdotales », ut sit summa argenteorum 4500 et 97 vestes sacerdotales; quos summa solida expressit 1 *Esdr.* 5000 argenteorum et 100 vestes. Differentia prima facillime explicatur permutatione literarum, quibus numeri scribebantur : מ (61000) נ (41000).

4. *Agg.* 1,2. 4. 8. 14; 2,12; *Zach.* 1,16; 4,9; 6,12 sq.; 8,9. — Zachariae verba in hac controversia parum recte afferuntur, quia de spirituali templo per Messiam aedificando agunt (1,16; 6,12; 8,9), aut nihil dicunt, nisi Zorobabelem templum fundasse, tempus autem foundationis non definiunt (4,9).

5. Ita praesertim *Schrader* in Studien u. Krit. 1867. p. 460-467; et in *De Wette Schrader* Einl. p. 387; quem approbat *Wellhausen* in Bleek *Wellhausen* Einl. p. 268; *Reuss* Gesch. des A. T. p. 522. etc.

6. *Reuss* l. c. p. 523 aperte pugnare ait I. 3,4 cum II. 8,17 nec apte componi I. 10 cum II. 13,23. In priore loco omnis contradictionis species disparet, dummodo attendatur ex more hebraico id non factum dici (II. 8,17), quod tanta cum sollemnitate et laetitia non est factum. Ad secundam obiectionem quod attinet, si Esdras a. 7. Artaxerxis Iudaeos permovit, ut uxores alienigenas repudiarent, num triginta circiter annis postea (sc. post a. 32. Artaxerxis et probabiliter primis annis Darii II. Nothi) alii Iudaei eodem modo Legem violare non potuerunt?

Invicta igitur stat operis nostri auctoritas historica; DIVINAM autem

eius AUCTORITATEM maxime ex continua Iudaeorum et Christianorum traditione demonstramus. Etenim in Novo Testamento nulla ad nostros libros reperitur allusio, id quod nemo mirabitur, qui eorum maiorem fere partem nudis catalogis et documentis publicis constare animadverterit. Quae autem in deuterocanonicis V. T. inveniuntur, ea certum saltem argumentum non praebent. Plane enim omittenda est narratio de Nehemiae rebus gestis, quae in epistola Iudaeorum ierosolymitanorum (2 Mach. 1, 18-2, 13) legitur, siquidem ex nostro libro non est desumpta. Magna tamen cum probabilitate asserimus Siracidam suas laudes Zorobabelis et Iosuae filii Iosedec, qui templum restaurarunt, et Nehemiae, qui « urbis muros eversos erexit et stare fecit portas » (Eccli. 49, 13-15) ex opere nostro desumsisse; tribus enim illis versibus summum eius argumentum, templi civitatisque restorationem, comprehendit. Nihilominus rem pro certa asserere non audemus, quoniam Esdram non nominat, cui in cultu sacro restaurando opus nostrum praecipuas partes attribuit, ita ut posteri eum velut alterum Moysen venerati sint^a. Deficientibus igitur *certis* argumentis scripturisticis ad traditionem recurrit necesse est, qui canonicitatem librorum Esdrae tueri vult. Traditio autem invictum praebet argumentum, quum Iudaeos et Christianos integrum opus nostrum semper in suo canone habuisse testetur; nullus enim reperitur librorum V. T. catalogus, in quo sit omissum. Quibus immorari superfluum est, quoniam a nemine in dubium unquam sint vocata.

De 3 et 4 Esdrae libris, quos aliqui Patres etiam velut divinos venerati sunt, diximus in *Introd. gener.* (Ed. 2. n. 74 p. 215-217).

§ 33. — *De praecipuis commentariis catholicis in libros Esdrae.*

124. — Inter PATRES GRAECOS ne unum quidem commentatorem invenerunt libri Esdrae; nam ipse Theodoretus, qui nonnullas saltem quaestiones de Paralipomenis conscripsit, nostros libros non attigit. Inter PATRES LATINOS autem unum dumtaxat eorum interpretem habemus eumque satis recentem. Nam Ven. Beda « in Esdram et Nehemiam prophetas allegoricam expositionem » nobis reliquit, in qua solum fere spiritualem sensum exponit, « quo manifestius pateat, qualiter his, qui vel per negligentiam vel errorem perierant, sit ad poeni-

(a) Antiqua quaedam est rabbinorum opinio, Esdrae deberi illa vaticinia, quae Malachiae nomine inscripta sunt. Si quis illam admiserit, Siracidam dicet eam ob causam Esdrae nomen omisisse, quia de duodecim prophetis iam erat locutus ac proin proprio nomine Esdram iterum commemorare noluerat.

tentiam redeundum ». Hinc etiam factum est, ut *Wal. Strabonis* Glossa ex sola Bedae expositione sit excerpta¹.

Neque maiorem diligentiam MEDIA AETAS in nostris libris explicandis adhibuit, nec quisquam ex tota illa periodo innotuit librorum Esdrae interpretes praeter *Card. Hugonem*, *Nic. Lyranum*, *Dionysium Carth.* et si quis alius omnes Scripturas commentatus est. Allegoricae enim explicationes, quas in eos composuit *Hugo a S. Vict.*, tam paucae sunt numero et tam leves, ut memoria vix dignae esse videantur².

Etsi INDE A SAEC. 16. libri Esdrae ab interpretibus paullo diligentius tractari sint coepti, pauci tamen prodierunt commentarii, qui vere utiles dici possint. *C. Sanctius* et *Hadr. Crommius* brevibus quidem sed bonis notis sensum literalem explicarunt; multo diffusiorem commentarium literalem, moralem, allegoricum debemus *Nic. Lombardo*. Brevis-sima sunt scholia *Leopoldi Mauschberger*³, quibus merito praeferuntur scholiastarum illorum, qui integras Scripturas illustrarunt (*Sa, Mariana, Menochius* etc.) adnotationes, nedum *Caietani*, *Paulutii*, *Cornelii a Lap.*, *Calmeti* maiores commentarii.

Paucis his antiquioribus NOSTRA AETATE duo accesserunt commentarioli, germanicus per *B. Neteler* et gallicus per *Clair*, qui priora operanominata non reddunt superflua⁴. Melius de libris Esdrae meruit *A. de Hoonacker* eorum auctoritatem historicam a « criticorum » objectionibus vindicans; minus felix autem est in chronologia operis stabi-lienda, de qua etiam tractarunt *Imbert*, *Fl. de Moor* etc.⁵.

A protestanticis antiquioribus interpretibus libri Esdrae sunt neglecti; nostra aetate autem eos commentariis instruxerunt *F. C. Keil* (1870), *G. Rawlinson* (1873), *F. W. Schultz* (1876), *S. Oettli* (1889), *W. F. Adeney* (1893) etc.: consuli quoque meretur *A. H. Sayce* Introduction to the books of Ezra, Nehemia and Esther (Ed. 3. 1893).

1. *Ven. Beda* In Esdram et Nehemiam allegorica expositio (M. 91,807 sqq.); *Wal. Strabo* Glossa ordin. (M. 113,691 sqq.). — *S. Isidorus Hisp.* quoque tres brevissimas quaestiones de opere nostro conscripsit (M. 83,423 sq.).

2. *Hugo a S. Vict.* Allegor. in V. T. VIII. in ll. Esdrae (M. 175,727 sqq.).

3. *C. Sanctii* S. I. Comm. in ll. Ruth, Esdrae, Nehemiae etc. Lugduni 1628; — *Adr. Crommii* S. I. Comm. in Iob... Esdram, Nehemiam. Lovanii 1632. — *Nicolai Lombardi* S. I. In Nehem. et Esdr. comment. liter., mor., alleg. Parisiis 1643; — *Leop. Mauschberger* S. I. Comm. in ll. Paral., Esdrae, Tobiae etc. Olomucii 1798.

4. *B. Neteler* Die BB. Esdras Nehemias und Esther. Münster 1877; — *Clair* Esdras et Nehemias. Paris 1882.

5. *A. de Hoonacker* Néhémie et Esdras (Louvain 1890), Zorobabel et le second temple (1892), Nouvelles études sur la restauration juive après l'exil (1896); — *Imbert* Le temple reconstruit par Zorobabel (1889); — *Fl. de Moor* Le temple reconstruit par Zorobabel (1890); L'époque de la restauration juive (1895).

SECTIO III.

DE LIBRIS PARTICULARIA QUAEDAM FACTA HISTORIAE ISRAELITICAE NARRANTIBUS.

CAPUT VIII.

DE LIBRO TOBIAE.

§ 34. — *De libri Tobiae textibus, argumento, fine.*

125. — Libros, qui particularia nonnulla facta historiae israeliticae narrant, eo ordine tractabimus, quo sese in canone Tridentino et in Vulgata excipiunt, quia idem quoque est ordo chronologicus, quo res narratae sunt gestae. Nam historia *Tobiae* ad initium captivitatis assyriacae, ad aetatem scilicet regum assyriacorum Salmanassar, Sennacherib et Asarhaddon pertinet; *Iudith* autem Israel defendit ab invasione exercitus regis Asurbanipal, filii Asarhaddonis; *Esther* uxor fuit Xerxis regis Persarum; *Machabaei* demum contra Seleucidas populum suum defenderunt.

A libro Tobiae igitur initium faciemus; priusquam vero de eius argumento dicemus, nonnulla de VARIIS TEXTIBUS, quibus ad nos pervenit, sunt praemittenda¹. Textum, quem in Vulgata legimus, S. Hieronymus, antequam linguae chaldaicae ipse studuerat, ex chaldaico exemplari adornavit. « Quia vicina est, inquit, Chaldaeorum lingua sermoni hebraico, utriusque linguae peritissimum loquacem reperiens unius diei laborem arripui et quidquid ille mihi hebraicis verbis expressit, hoc ego accito notario sermonibus latinis exposui »². Textus autem ille chaldaicus, quo usus est S. Doctor, interiit; ante paucos tamen annos illius recensio quaedam reperta est in codice aliquo commentarii iudaici in Genesin (Midrasch Bereschith Rabba) at non integra. Etenim commentarii auctor, quum id solum intenderet, ut Tobiae exemplo Deum eos, qui decimas solvunt, esse remuneraturum ostenderet (in *Gen.* 28,22), duo ultima capita omisit et in narrationis decursu nonnulla compendiose reddidit³. Integrum igitur textum chaldaicum non amplius possidemus; iure autem supponimus S. Hie-

ronymum eadem cum fidelitate, qua in reliquis libris sacris transferendis excelluit, eademque quoque cum libertate, qua magis « sensum e sensu quam e verbo verbum transferre » consuevit, suum chaldaicum Tobiae exemplar latine reddidisse. Neque enim brevisitas temporis, quod huic labori impendit, neque satis mirus, quem adhibuit, transferendi modus contra versionis nostrae fidelitatem iure afferuntur; tam brevis enim est libellus, ut paucis horis peritus interpretes illum absolvere possit, praesertim si exercitato notario versionem dictat. Adde ex magna versionis Vulgatae cum Itala similitudine satis apparere, S. Doctorem librum nostrum fere integrum memoria tenuisse, aut exemplar Italiae prae manibus habuisse, quando suam versionem exaravit.

Reliquae versiones antiquae et inter se et a Vulgata non in paucis tantum lectionibus, sed in multis locis quam maxime differunt; narratio quidem in omnibus est eadem eademque facta eodem ordine in omnibus referuntur, sed multae sunt in aliis editionibus additiones, in aliis omissiones, in aliis mutationes, ut interpretes eundem textum primigenium satis libere reddidisse videantur.

Tres graecae recensiones nobis sunt conservatae, quae siglis *Gr. A.*, *B.*, *C.* designantur. Ea, quae in plerisque codd. graecis invenitur et in ecclesiae graecae usu quotidiano etiam hodie teritur (*Gr. A.*), omnium brevissima est, atque libri primigenii compendium forte rectius, quam translatio dicitur. Eadem ab *Armeniis* translata est et usurpatur; prior quoque eius pars (1,1-7,8) legitur in *Peschito* atque etiam hebraica illa versio, quae *Hebraeus Fagii* vocatur, ex *Gr. A.* est adornata⁴. Ab illa omnino differt recensio in codice Sinaitico nobis conservata (*Gr. B.*); multo enim fusior et accuratior est, quam reliqui textus omnes⁵. Ex simili textu exorta est latina editio, qua ante S. Hieronymum pleraeque ecclesiae occidentales usae sunt (*Itala*)⁶, atque ad illum etiam propius accedunt versio *chaldaica*, quam nominavimus, et altera versio hebraica, quae iam a. 1516. Constantinopoli typis exscripta *Hebraeus Münsteri* vocatur, quippe a quo a. 1542. in Occidente est edita⁷. Denique tertia recensio graeca (*Gr. C.*) in tribus codd. minusculis, sed non integra, exstat (desunt 1,1-6,7), atque inde a 7,9 etiam in *Peschito*, quae in priore parte *Gr. A.* sequitur. Mediam quasi viam tenet inter *Gr. A.* et *B.*, quum priore sit fusior, sed altera brevior. Inter tres illas recensiones graecas *A.* censetur fuisse prima; quia vero non satis accurate librum reddere videbatur, a duobus aliis interpretibus *B.* et *C.* ex primigenio textu est aucta et correcta.

Ut magnam illam versionum et recensionum differentiam explicaret, *Serarius* olim coniecit, Tobiam patrem et filium « operis velut coniunctis chaldaicum commentarium de suis rebus conscripsisse, deinde utrumque separatim hebraicum unum »⁸, ita ut tres textus

primigenios haberemus, velut tres fontes praecipuarum recensionum. Hodie autem ab omnibus unus solus textus primigenius recte admittitur, quem hebraicum fuisse tantum non certum est⁹; a variis autem interpretibus maiore minoreve cum libertate translatus et retractatus hodiernarum editionum est fundamentum. Quaecumque autem fuit libertas, qua uti se posse interpretes putabant, eam omnes adhibuerunt fidelitatem, ut substantiam operis non mutarent; quare quatuor illas praecipuas recensiones (*Vulg.*, *Gr. A.*, *B.*, *C.*) omnes pro authenticis admittere non dubitamus. Longo enim ecclesiarum catholicarum usu omnes sunt approbatae: *Vulgatam* inde a saec. 6. adhibet integra ecclesia latina, *Gr. A.* est in continuo usu ecclesiarum graecae et armenae, *Gr. B.* uti ex cod. Sin. elucet in nonnullis ecclesiis graecis olim adhibita est, et latine translata per sex saecula ecclesiis occidentalibus inservivit; *Gr. C.* demum saltem maior pars approbatur usu ecclesiae syriacae¹⁰.

1. Cfr *Reusch* Das Buch Tobias. Freiburg 1857. p. XIX-XLVIII; *Gutberlet* Das Buch Tobias. Münster 1877. p. 6-22; *G. Bickell* in Innsb. Zeitschrift für kath. Theologie. 1878. p. 216-222; 379 sq.; 764 sqq. — Quae tradit *Fritzsche* Exeg. Handbuch zu den Apocr. II. Tobi und Judith. Leipzig 1853. p. 5-14 et Libri apocryphi V. T. Lipsiae 1871. p. XVI sqq., partim erronea sunt, partim parum accurata.

2. *S. Hieron.* ad Chrom. et Eliod. Praef. in Tob.

3. *Ad. Neubauer* The book of Tobit. A chaldee text. Oxford 1878. — Non immerito editor (p. VII) carpit « the somewhat arbitrary proceedings of the Rabbi who adapted his text to the Midrash », et iure asserit (p. VI) « it has most likely been abridged for adaptation to the Midrash ». Chaldaicus hic textus, licet in genere a *Vulg.* longius recedat quam a *Gr. B.*, in eo tamen cum illa contra omnes alias recensiones consentit, quod statim a principio de Tobia tertiam personam adhibet, dum in reliquis usque ad 3,6 Tobias senior ipse prima persona loquitur.

4. Hebraica illa versio iam typis impressa erat Constantinopoli 1517., in Occidente autem edita est a *Paulo Fagio*. Isnae 1542.; paraphrastico modo interdum utitur in reddendo *Gr. A.* Exstat in Polyglottis Waltonianis.

5. Textum hunc ediderunt *H. Reusch* (Libellus Tobit e cod. sinaitico. Friburgi 1870.) et *Fritzsche* (Libri apocryphi V. T. p. 109 sqq.).

6. Exstat in *Sabatier* Bibliorum latinae versiones antiquae I. p. 709 sqq. eamque iterum imprimendam curavit *Neubauer* The book of Tobit p. LVII sqq. De aliis recensionibus Italiae cfr *Reusch* Das Buch Tobias. p. XXVI sq.

7. Exstat etiam in Polyglottis Walton. IV. Accuratus eam una cum versione anglica edidit *Neubauer* l. c. p. 17 sqq. et XLIV sq. Versionem hanc hebraicam ex chaldaico textu esse factam demonstrat *Bickell* l. c. p. 219. Cfr *Neubauer* l. c. p. XI. « The hebrew text (of Münster) which we publish is a translation from an earlier recension of our Chaldee text, which preserved the more original form... In fact, many omissions and not a few corruptions in our Chaldee text... can be supplied and amended from the Hebrew translation ». Chaldaicum textum ipsum autem ex hebraico (et non ex graeco aliquo) textu esse factum ostendunt *Bickell* l. c. p. 220. 567 et *Neubauer* l. c. p. XIV sqq.

8. *Serar.* In Tob., Judith, Esth., Mach. Comm. Moguntiae 1599. p. 3.

9. Cfr *Bickell* l. c. p. 219, *Neubauer* l. c. p. XIV sq.; *Gutberlet* l. c. p. 23 sqq. Antequam variae libelli recensiones bene innotuerant, *Wette* (Spezielle Einl. in die deuterokanon. Bücher. Freiburg 1844. p. 74 sq.), *Reusch* (l. c. p. XVI) etc. primigenium textum chaldaicum fuisse arbitrati sunt; alii immerito graecum textum dixerunt primigenium (*Iahn* Einl. II. p. 900; *Ackermann* Introd. p. 341).

10. *Gutberlet* (l. c. p. 14 sqq.), qui optime de variarum versionum inter se relatione disseruit, omnes quatuor relationes authenticas quidem esse censet, *Vulgatam* autem praefendam, si dogmaticam maxime partem spectas, *Gr. B.*, si narrationis elegantiam quaeris.

126. — Quibus praemissis ad **LIBRI ARGUMENTUM** transimus, quod inscriptione consueta Βίβλος λόγων Τωβίτ (*Pesch.* Liber rerum Tobit), accuratius autem codicum nonnullorum titulo *liber utriusque Tobiae* indicatur. Tobiae enim, pii cuiusdam Israelitae in captivitate assyriaca degentis, eiusque filii homonymi* atque nurus Sarae fata enarrantur, qui in adversa fortuna Deo fideliter adhaerentes magnis beneficiis ab eo cumulari meruerunt. In **ANALYSI** nostra, quam pro more subiicimus, *Vulgatae* textum sequemur, iis solis adnotatis, quae a reliquis omnibus textibus ignorantur. Tres autem partes apte nobis videmur distinguere, in quarum prima (1,1-3,25) Tobiae senioris et Sarae pietate et adversa fortuna descriptis singularis fiducia celebratur, qua a Deo solo auxilium petunt; secunda et praecipua pars (4,1-12,22) precum istarum exauditionem narrata iunioris Tobiae historia demonstrat; tertia (13,1-14,17) epilogus quidam est, in quo senior Tobias de obtento auxilio Deo gratias agit.

I. TOBIAE SENIORIS ET SARAЕ PIETAS, ADVERSA FORTUNA, SPES FIRMA IN DEUM (1,1-3,25).

1. *Tobiae senioris vita pia* (1,1-3,6).

a.) Tobias e tribu Nephthali ortus, quamquam regnum Israel incolebat, a puero tamen Legem mosaicam fideliter observabat filiumque suum in eadem Lege educabat (1,4-10).

b.) Cum uxore et filio a rege Salmanassar captivus Niniven abductus a lege non defecit, sed (regis emtor factus) eundi quocunque vellet

(a) In textu hebr. Fagii pater et filius eodem nomine טוביה (bonus est Dominus) appellantur, idemque obtinet in *Vulgata*, quae diserte monet patrem filio *suum* nomen imposuisse (1,9). Quo monito omissio reliqui textus patris et filii nomina distinguunt solumque filium vocant *Tobiam*. Patrem vero *Chald.* et *Hebr.* Münsteri vocant טובי (bonum meum sc. est Dominus), *Graeci* autem Τωβείθ (*Sin.*), Τωβείτ (*Vat.* et *Pesch.*), Τωβίτ (codd. plerique); in *Itala* alii codd. habent Thobis vel Tobis, alii Tobī. Iam Τωβίτ et Tobis formam hebr. טוביות (bonitas sc. Domini) videntur supponere. Etsi igitur formae nominum patris et filii differant, eorum significatio tamen est eadem; quare recte asseruit *Vulgata* patrem filio suum nomen imposuisse. Etiam avi nomen quoad sensum idem fuerat *Tobiel* (bonitas Dei). Nomen Tobiae non infrequens fuit apud Israelitas 2 *Paral.* 17,8; 1 *Esdr.* 2,60; 2 *Esdr.* 2,10; 4,1; *Zach.* 6,10. 14.

facultate usus est, ut concaptivos consolaretur adiuuaretque (1, 11-15); uni autem ex eis, Gabelo in Rages civitate Medorum exsulanti, quem egentem videbat, magnam pecuniae summam sub chirographo dedit (1, 16. 17).

c.) Post Salmanassar's mortem, quum filius eius Sennacherib Israelitas opprimere coepisset, Tobias eos consolari et adiuuare non cessavit (1, 18-20); maximam autem pietatem exhibuit erga contribules suos post cladem, quam in Palaestina Sennacherib accepit; Israelitas enim, quos multos occidit tyrannus, pius vir sepelivit; quare rex eum ad mortem quaesivit, ita ut omnibus spoliatus Tobias cum uxore et filio fugere et latere deberet, donec Sennacherib a filiis suis interfectus est (1, 21-29).

d.) Initio regni Asarhaddon's Tobias in domum suam reversus (1, 25) mortuos sepelire non destitit; sed quum semel hac pia occupatione defatigatus iuxta domus parietem obdormisset, hirundinis stercore oculis privatus est (2, 1-11). Quam probationem permisit Deus, ut Tobias ad instar Iobi fieret exemplar patientiae invicto animo amicorum et parentum irrisiones perferens (2, 12-18)^a.

e.) In aerumnis quoque Deo adhaerens ab uxore ipsa opprobriis affectus (2, 19-23) ad Deum ardenti oratione sese convertit obtestatus, mortem sibi meliorem esse quam vitam (in opprobriis peractam) (3, 1-6).

2. *Sarae aerumnae et preces* (3, 7-23).

a.) Eadem die, qua Tobias senior ab uxore, Sara opprobriis affecta est ab ancilla propterea quod septem viri, quibus data erat uxor, prima nuptiarum nocte a daemonio essent occisi (3, 7-10).

b.) Qua de re contristata Sara quoque ardenti oratione Deum precatur, ut sibi mortem potius immittat, quam vitam (in opprobriis) concedat (3, 11-23)^b.

3. *Exauditae autem sunt preces Tobiae et Sarae et angelus Raphael missus est, qui eis auxilium afferret* (3, 24-25).

II. QUOMODO ANGELUS RAPHAEL TOBIAE SENIORI ET SARAЕ AUXILIUM ATTULERIT (4, 1-12, 22).

1. *Raphael iuniori Tobiae socium itineris sese offert* (4, 1-5, 28).

a.) Tobias senior, quum se brevi moriturum putaret, filio suo pietatem erga matrem, Legis observantiam, eleemosynae utilitatem commendavit (4, 1-20) eumque monuit de pecuniis a Gabelo recuperandis (4, 21-23).

b.) Interrogantem filium, quomodo eas recuperare possit, iubet socium itineris quaerere (5, 1-4); quaerenti autem sese offert angelus Raphael (5, 5-8), qui annuente patre cum filio iter ingreditur (5, 9-22), parentibus tristibus remanentibus (5, 23-28).

(a) Tota haec comparatio Tobiae et Iobi (2, 12-12) in reliquis textibus desideratur.

(b) Ultima orationis pars (3, 19-23) omnibus aliis textibus deest, qui eodem modo, quo in precatione Tobiae, vitam in opprobriis peractam morte graviorem esse declarant, dum *Vulgata* utroque in loco de opprobriis plane silet.

2. *Raphael iuniorem Tobiam in itinere custodit efficitque, ut Saram uxorem ducat* (6,1-9,12).

- a.) In itinere Tobias hortante angelo piscem invadentem in ipsum apprehendit eiusque cor et fel et iecur edoctus ab angelo ad medicamenta reservat (6,1-9).
- b.) (Appropinquantibus iis Ecbatana) angelus monet Tobiam, ut Saram sibi uxorem petat; timentem iuvenem edocet, quid facto sit opus, ut daemonium fuget et securus virginem uxorem sumat (6,8-22)^e.
- c.) Monitis angeli obsecutus Tobias a Raguele filiam Saram uxorem sibi petit (7,1-10) et impetrat (7,11-20); iecore piscis deinde daemonium fugat (8,1-3) et pia precatione una cum uxore ad matrimonium sese praeparat (8,4-10)^d.
- d.) Parentes Sarae, qui timuerant ne Tobiae eadem sors, quae septem prioribus maritis, obtingeret (8,11-15), maximo gaudio repleti, quod incolumis esset servatus, gratiis Deo actis (8,16-19) magna cum sollemnitate per quindecim dies nuptias celebrant (8,20-24); angelus autem interea, rogatus a Tobia, in Rages profectus a Gabelo pecunias recuperat (8,1-7) Gabelumque ipsum ad nuptias adducit (9,8-12)^e.

3. *Raphael Tobiam ad parentes reducit caecoque seni visum restituit* (10,1-12,22).

- a.) Interea Tobiae parentes longa filii absentia in luctu erant (10,1-7); quod quum filius non ignoraret, a Raguele se retineri non est passus, sed accepta uxore et dote eius domum reverti properat (10,8-13).
- b.) Relictis in via uxore et familia Tobias, ut citius parentes consoletur, cum angelo domum revertitur (11,1-4), ab illisque cum gaudio receptus^f secundum monitum angeli oculos patris felle piscis sanat (11,5-17); adveniens autem Tobiae iunioris uxor gaudium auxit (11,18-21).
- c.) Patri et filio de praemio, quod comiti nondum cognito darent, consultantibus (12,2-4) Raphael se angelum Dei esse manifestat et disparet (12,5-22).

III. EPILOGUS (13,1-14,17 continet)

- 1. *hymnum*, quo Tobias senior Deo gratias agit de beneficiis a Deo acceptis futurumque Ierusalem novi splendorem praedicat (13,1-23) et
- 2. brevem relationem de utriusque Tobiae morte (14,1-17).

127. — « Liber sancti Patris Tobiae, inquit *Ven. Beda*, in super-

(c) Ea, quae Vulg. tradit de causa, qua daemonium potestatem accipit in homines (6,16. 1,7) non exhibent reliqui textus, nec quidquam habent de *trium* dierum continentia (6,18. 20. 21).

(d) Quae 8, 4. 5 de tribus noctibus dicuntur, exsulant ab aliis textibus.

(e) Alter stichus 9,12 desideratur in aliis editionibus.

(f) Quae Vulg. 11,9 habet de cane, « qui praecurrit et blandimento suae caudae gaudebat », desunt in aliis omnibus textibus.

ficie literae salubris patet legentibus, utpote qui maximis vitae moralis exemplis abundet et monitis »¹. Illustrem profecto divinae providentiae exhibet demonstrationem; clarissime enim docet, Deum servos suos fideles, qui in ipsum sperant et ab ipso solo auxilium quaerunt, aerumnis quidem interdum probare, sed nunquam derelinquere, e contra vero aliquoties etiam iam his in terris exercitium virtutis remunerari, atque « diligentibus Deum omnia cooperari in bonum ». Quae tam aperte tota narratione docentur, ut ea praecipue auctorem lectoribus suis inculcare voluisse plane sit evidens. Quare opus non est, ut alium LIBRI FINEM quaeramus.

Utique moderni nonnulli interpretes negata libri auctoritate historica, quam statim demonstrabimus, alios sibi fines excogitaverunt; at longa refutatione eorum sententiae non indigent. Quod si iudaicus ille interpres, qui narrationem nostram in suum Midrasch Bereschith recepit, eam adhibuit, ut fidelem decimarum redditionem et eleemosynam Deo acceptam esse demonstraret², recte quidem haec doctrina ex libello nostro colligitur, sed integrum eius finem non constituit. — Multo minore cum iure duos modernos rabbinos secutus docet editor textus chaldaici, id praesertim intendisse auctorem, ut mortuorum sepulturam commendaret³. Licet enim Tobias propter hoc caritatis opus laudetur atque sibi ipsi quoque honestum sepulcrum exoptet, secundarium tamen locum haec omnia occupant. Longe frequentius eleemosyna commendatur⁴, quam mortuorum sepultura, quae ipsa ideo tantum commemoratur, quia singularem viri erga proximos amorem manifestavit et proxima occasio ultimae eius calamitatis fuit. — Arctioribus quoque limitibus finem auctoris circumscribere videntur, qui eum dicunt Iudaeis in dispersione degentibus inculcare voluisse fidelem Legis observationem et continuum commercium cum Ierusalem eiusque templo⁵. De solis enim dispersis Iudaeis non est sermo, sed omnibus omnino Israelitis commendatur pietas erga Deum; neve obiciatur Tobiam ipsum satis clare hunc finem arctiorem indicare⁶; nam eodem in loco primum omnes filios Israel alloquitur pius senex, ac deinde sese ad civitatis socios convertit, qui, licet inter gentes et in aerumnis degant, etiam Deum confiteri iubentur.

1. Ven. Beda in Tob. Prooem. (M. 91,923).

2. Cfr introductionem interpretis chaldaici, qui historiam affert ad Gen. 28,22 « cunctorum, quae dederis mihi, decimas offeram tibi ».

3. Neubauer The Book of Tobit p. XVI secutus Graetz Geschichte der Juden. Ed. 2. IV. p. 466 et Kohut Iüdische Zeitschrift. 1872. p. 70 sqq.

4. Tob. 2,16. 22; 4,7. 11 sq.; 9,9; 12,8 sqq.; 14,11.

5. Ewald Gesch. des Volkes Israel IV. p. 233 sq.; cfr De Wette Schrader Einl. p. 581 etc.

6. Tob. 13,3. « Confitemini Domino filii Israel, et in conspectu gentium laudate

cum, quoniam ideo dispersit vos inter gentes « etc.; sed cfr v. 10. « Benedicite Dominum omnes electi eius » etc.

§ 35. — *De libri Tobiae origine et auctoritate.*

128. — Quaestioni de libelli nostri origine praemittamus oportet alteram DE HISTORICA AUCTORITATE eius, quippe a qua prior dependeat. Protestantes, qui librum Tobiae e canone eiectionem apocryphis adnumerant, cuncti historicam fidem ei denegant; atque alii quidem integram narrationem existimant esse poeticam fictionem, cui nihil omnino veri subsit, alii verum factum ab auctore poetico modo exornatum esse statuunt poeticisque ornamentis omnia ea adnumerant, quae parum illis placent¹. Inter catholicos quoque sunt, qui historicam narrationis auctoritatem aut historicum libri characterem addubitant²; tam pauci autem sunt, ut unanimem esse catholicorum consensum de libelli indole et fide vere historica sine ulla haesitatione asseramus. In omnibus enim catalogis catholicis librorum sacrorum medius inter historicos ponitur, atque catholici interpretes, qui librum explicarunt, difficultates ab adversariis contra narrationis veritatem allatas eadem cum diligentia solverunt, qua reliquos libros historicos vindicarunt³. Idque iure merito.

Namque veram historiam auctorem tradere *voluisse*, integer liber satis clare docet. Accurate enim nobis refert genus, ex quo exortus est Tobias, patriam, in qua natus est, aetatem, qua vixit; quam plurimae, praesertim in longiore textu (*Gr. B., Ital., Chald.*), sunt notae historicae, genealogicae, chronologicae, geographicae, quae ad finem, quem auctorem habuisse adversarii nostri supponunt, nihil prorsus conferunt, ab iis vero, qui historiam scribunt, afferri solent. Quae quum ita sint, auctorem, si narrationem integram aut ex parte finisset, impudentem impostorem dicere cogeremur⁴. Iam vero tam gravis criminis scriptorem qualemcunque accusare nemini licet, nisi gravia afferat argumenta, quibus accusationem suam demonstret; atqui sola argumenta, quae adversarii afferunt, sunt miracula nonnulla, quae illis incredibilia esse videntur, et difficultates quaedam historicae, quae quid valeant statim videbimus.

Porro auctorem narrationem hanc ideo finxisse supponunt adversarii, ut aliquem finem ethicum prosequeretur; at non satis attendunt hac nostra narratione, si conficta est, nec decimarum redditionem, nec misericordiam erga pauperes, nec mortuorum sepulturam nec aliam quamcunque virtutem, quam pro fine libri statuunt, commendari potuisse. Si enim verum non est, Deum angelum suum misisse, ut Tobiae seniori et Sarae auxilium afferret, Tobiam iuniorem in itinere custodiret etc.,

immo si secundum rationalisticos nostros adversarios illa omnia vera esse nulla ratione possunt, profecto nemo ficto illo atque impossibili miraculo ad bonam aliquam actionem permovetur. Quem unquam prudentem fabula mythologica ad agendum impulit? At si ex vera hac narratione didicerimus Deum, ut fideles suos servos adiuveret, etiam unum ex principibus coelestibus in hanc terram misisse, ad maiorem eius fiduciam excitamur, certissime sperantes eum nos quoque non esse derelicturum, dummodo eum ne relinquamus⁵.

Tota igitur libri indoles historicum eius characterem demonstrat. Quod si quis vero obiiceret, librum Iob etiam esse fictionem poeticam, neque tamen quemquam dubitare, quin aptissimus sit ad nos docendos, exhortandos, consolandos, praeprimis negaremus historiam Iobi esse meram fictionem⁶, atque secundo loco magnam intercedere differentiam inter libellum nostrum et librum Iob moneremus. Qui, quum maiorem partem dialogis constet, quibus divina providentia in permittendis aerumnis iustorum vindicatur, aptissime finem suum didacticum assequeretur, etsi quis Iobum fuisse personam historicam negaret. Tota autem doctrina libelli nostri in ipsa narratione continetur, nec quidquam tibi remanet, si eam veram esse negaveris. Itaque in libro Iob poetici illi dialogi simili quadam ratione, qua parabolae Domini, nos instruunt et exhortantur; verum si aut integram nostram narrationem aut miracula, quibus Deus Tobiam et Saram adiuvat, inter fabulas amandas, ipsum didacticum quoque libri characterem una cum historico destruis.

1. *Lutherus* videtur primus fuisse, qui dubitaret, an libellus verae historiae narrationem an poeticam fictionem exhiberet (Praef. in l. Tob. » Ist's ein Geschicht, so ist's ein fein heilig Geschicht; ist's aber ein Gedicht, so ist's auch ein recht schön, heilsam, nützlich Gedicht und Spiel eines geistreichen Poeten »; alibi narrationem appellat « eine feine, liebliche, gottselige Komödie ». Cfr *Keil* Einl. p. 734). Crescente heterodoxorum aversione a libris deutero-canonicis simul crevit eorum aversio ab historica narrationis veritate, ita ut hodie de sana mente eius fere dubitent, qui verum factum narrari censeat: « Es gehört schon ein ziemlicher Mangel an Verständniss sowohl für das Wesen der Geschichte, als für das der Dichtung dazu, um nicht sofort einzusehen, dass wir es hier lediglich mit einer didactischen *Erzählung* zu thun haben. Die wirkliche Geschichte mag hiezu einiges Material geliefert haben..., aber die Erzählung als solche ist ohne Zweifel eine freie Schöpfung ihres Verfassers » (*Schürer* in *Herzog* P. R. E. I. p. 502). Similiter *Ewald*, *Fritzsche*, *Kleinert*, *de Wette*, *Schrader*, *Strack* (Einl. Ed. 4. 1895 p. 152), *Cornill* (Einl. Ed. 3. 1896. p. 269) etc. narrationem pro mere paraenetica habent; *Ilgen* tamen, *Keil* (Einl. 1873. p. 743), *Koenig* (Einl. 1893. p. 478) historicum saltem eius fundamentum concedunt.

2. *I. Iahn* (Einl. p. 896 sqq.) difficultates, quibus historica libri veritas impugnatur, affert quidem, sed eas solvere suum non esse asserit. — Poetice exornatam esse veri facti narrationem censent *Dereser-Scholz* (*Die h. Schrift* II. 3. p. 12), *Movers* in *Wetzer* *Welte* *Kirchenlexicon*. Ed. 1. I. p. 481. — Novam sententiam proposuit *Ant. Scholz*, qui libros Tobias, Iudith, Esther narrationemque de Bel et dra-

cone pro apocalypsibus habet, quum non describant praeteritorum hostium pugnas contra Israel sed futuram pugnam finalem diaboli contra regnum Dei. (A. Scholz Comm. z. B. Tob. 1889; cfr *eiusdem* Comm. z. B. Iud. Ed. 2. p. XXXVIII).

3. Cfr ex recentioribus catholicis *Welte* Einl. in die deuterokan. BB. p. 84 sqq. et *Kirchenlex.* Ed. 1. XI s. v. Tobias; *Scholz* Einl. p. 574 sqq.; *Reusch* Das B. Tobias d. VI. sqq.; *Gutberlet* Das B. Tobias p. 27 sqq.; *Vigouroux* Manuel II. p. 132 sqq.; *Danko* Hist. revel. V. T. p. 369; *Haneberg* Gesch. der bibl. Offenb. p. 502; *Zschokke* Hist. sacr. V. T. p. 245; *Kaulen* Einl. Ed. 3. p. 257 sq. et *Wetzer* *Welte* *Kirchenlex.* Ed. 2. I. p. 1496 sq.; *Holzhammer* Handb. der bibl. Gesch. Ed. 4. I. p. 692; *Schenz* Einl. p. 319; *Fl. de Moor* Le livre de Tobie. Paris 1895. p. 9 sqq. etc.

4. Licet parabola, in quibus « exempla proponuntur, nomina tacentur » (*S. Chrys.*), usitatissimae essent Israelitis, narrationes tamen ad modum romanensium nostrarum fabularum confictas eis ignotas fuisse iure asseritur. Quare plerique Patres et antiqui interpretes narrationem de Lazaro et divite meris parabolis adnumerare noluerunt (Cfr *Maldon.* in Luc. 16,19 sqq.). « Quid illic Lazari nomen, inquit *Tertullianus* (De anima 7. M. 2,756), si non in veritate res est? »; atque *S. Ambros.* In Luc. 16,19 (M. 15,1768) : « Narratio magis quam parabola videtur, quando etiam nomen exprimitur ». Simili modo ex Iobi nomine argumentantur Patres veram historiam in libro narrari; rectius autem nos eodem argumento utimur, quum non nudum Tobiae nomen ponatur, sed tota narratio vere historico modo proponatur.

5. Recte monet *Reusch* l. c. p. VII auctorem, si ficta historia finem suum assequi voluisset, eiusmodi res narrare debuisset, quae secundum *ordinarium* providentiae ordinem contingere possint atque contingant. Cfr etiam *Gutberlet* l. c. p. 33.

6. Cfr *infra* 176; *Knabenbauer* Comm. in l. Iob p. 16 etc.

129. — Quod si cui argumenta nostra dubitationi cuidam locum relinquere videantur, is dubitare, opinor, desinet, quamprimum difficultates, quibus historicus libelli character impugnatur, examini subiecerit. Illas merito silentio praetermittimus, quae utpote leviores a modernis adversariis ipsis spernuntur. Olim quidem nomina propria omnia fictionem iam probare dicebantur, quippe quae studiose sint excogitata et efformata, ut etymologica sua significatione mores et fata exprimerent personarum, quibus attribuebantur¹; sed argumento hoc non minus erroneo quam ridiculo nihil effici omnibus est persuasum. Paucissimi quoque hodie sunt, qui ex similitudine, quae inter Iobum et inter Tobiam invenitur, concludunt nostram narrationem ex illis, quae de Iobo narrantur, esse effectam, aut qui tantam esse similitudinem asserunt inter Tobiae senioris et Sarae casus, ut in rerum veritate non inveniatur². Procul enim dubio similitudo quaedam quum inter Iobi et Tobiae tum inter Tobiae et nurus eius sortem invenitur; omnes enim tres non obstante sua pietate non paucis malis a Deo sunt afflictati et postquam in adversa quoque fortuna fideles Deo adhaeserunt, praemia virtutis iam his in terris sunt adepti. Sed num haec tam rara sunt, ut auctor libelli nostri ea ex solo libro Iob discere potuerit? Ubinam autem remanet similitudo, si singula examinas, si mala ipsa trium istarum personarum, causas calamitatum, modum, quo eas pertu-

lerunt, rei exitum etc. inter se comparas? Si adversariorum argumentum valeret, neminem unquam praeter Iobum diceremus a Deo calamitatibus esse afflictum et in adversa fortuna fidelem esse inventum. Neque magis opus est, ut tertio argumento inhaereamus, quod aliqui proferrunt; scilicet rei, quae in libello nostro narratur, alium testem nos non habere nisi librum nostrum ipsum; a nullo iuniore scriptore eam commemorari; id autem valde esse mirum, quum res iam antiquitus accidisse dicatur et digna sit, quae memoriae prodatur³. Valde mirum profecto est, quod hodie omnia inter fabulas amandare iubeamur, quorum non duos saltem vel tres testes antiquos citare possumus. Ruthae historia, opinor, etiam est antiqua et certe etiam digna, quae memoriae prodatur; attamen eam prorsus ignoraremus, nisi in unico libro Ruth nobis esset conservata; quid quod nomen eius, quamvis esset ex maioribus David, in reliquis V. T. libris ne semel quidem inveniat, in N. T. autem semel tantum in genealogia Domini repetatur (*Matth.* 1,5)? Quot alia facta, sive sacra sive profana, historici nostri ex operibus suis eradere cogrentur, si novum istud et mirum argumentum inter eos invaleret! Sed his et similibus nugis potius quam argumentis praetermissis difficultates illas proponemus, quibus alii in nostro libello veram quandam historiam poetice exornatam esse, alii integram narrationem confictam esse demonstrare volunt.

1. *Bertholdt* Einl. p. 2494 sq. « Die meisten vorkommenden Namen sind offenbar bedeutsam, und können daher (!!!) keine historischen Personen bedeuten ». Scilicet mater Tobiae senioris vocatur Debbora (דְּבוֹרָה, *apis*), quia magna cum sollicitudine filium suum educavit, Gabeli nomen (Γαβὴλ, גַּבְיֵאל, *tergum Dei*!) indicat illum virum fuisse, cui Tobias pecuniam suam concedere potuerit; filius fratris Tobiae vocatur Ἀχιδάχρος (1,21 sq. *Gr.*), quia erat « secundus post regem » אַחִי־אֶחָרֹן « frater meus est secundus »; at אַחֶרֶן non est *secundus*, sed *ultimus*) etc. Cfr etiam *Davidson* Introd. III. p. 369, qui tamen non affert, nisi nomina Tobi, Tobiae, Raphael.

2. *Bertholdt* l. c. p. 2495; *Eichhorn* Einl. in die apocr. Bücher p. 402; *Davidson* l. c.; *Iahn* Einl. p. 897 etc.

3. *Fritzsche* Handbuch. II. p. 15 « Zuerst nämlich steht diese Erzählung geschichtlich durchaus isolirt, wir haben dafür dieses Buch und weiter nichts; nirgends in alter Zeit eine Beziehung auf diese doch jedenfalls bedeutsame Begebenheit... Nun soll aber die Sache in so früher Zeit vorgefallen sein, dass man billig im Laufe der Jahrhunderte eine wenn auch nur auf traditionellem Wege vermittelte Bezugnahme darauf erwarten sollte ». Ruth vixit sex vel septem saeculis ante Tobiam.

430. — Nonnulla dicunt narrari, quae fieri non potuerint et a vera religione absona sint. Etenim « vera esse non possunt, inquit, quae de angelo Raphael Tobiae iunioris in itinere comite narrantur, nam similia nec in V. nec in N. T. libris leguntur, etsi in illis sermo sit de apparitionibus angelorum. Neque ea defendi possunt, quae de Asmodaeo referuntur (3,8. 17; 6,7. 14. 16 sq.; 8,2 sq., *Gr.*). Etsi non impossibile, parum tamen credibile

est, *utrumque* oculum Tobiae senioris laesum esse stercore cadente (2,10), et quis ea crediderit, quae de pisce dicuntur (6,2-5)? Tota demum agendi, loquendi, orandi ratio Tobiae ad Iudaismum iuniorem, qui totus in operibus legalibus gaudebat, est efformata »¹.

Facile quidem concedimus in reliquis libris sacris non narrari, angelum aliquem homini per multos dies socium se adiunxisse; at num omnia miracula bis terve accidere debent, antequam credibilia fiant? Adversarii, quos hoc loco impugnamus, nobiscum veras angelorum apparitiones admittunt; non negant Abrahamum tres angelos in convalle Mambre hospites recepisse eosque versus Sodomam euntes esse comitatum (*Gen.* 18); neque negant Lotum per angelos, quos hospites receperat et contra Sodomitas defenderat, ex civitate esse eductum (*Gen.* 19) etc. Iam vero haec exempla certe sunt *similia* iis, quae de Raphaele et Tobia narrantur, atque unica fere differentia in diuturnitate apparitionis sita est. Si vero ex diuturnitate possibilitatem miraculorum diiudicemus oportet, concedamus Deum semel vel bis Israelitis in deserto peregrinantibus aquam ex rupe dedisse, sed negemus eundem Deum per quadraginta annos quotidie manna dare potuisse. Ceterum haec diuturna angeli cum iuvene conversatio et continua eius in toto itinere protectio et salutaria monita, quae iuveni tradit etc, tam ad vivum nobis repraesentant munus illud, quod Angeli Custodes erga homines exercent, ut mirari nemo possit, Deum in Raphaele, Tobiae comite et custode, nobis ob oculos voluisse ponere, quanta sit cura, qua nos per angelos ducit et protegit.

Illa, quae de Asmodaeo referuntur, nullam creant difficultatem, dummodo caveamus, ne iuniorum rabbinorum commenta et fabulas in textum nostrum ingeramus. Asmodaeus² enim, daemon impurus, septem priores maritos ob eorum, ut videtur, libidinem occiderat (6,16 Vulg.), unde fama exorta est, illum Saram diligere, « quia non nocebat cuicumque nisi accedentibus ad eam » (6,14 Gr.). Ab angelo autem edoctus Tobias Saram uxorem duxit, atque (triduana continentia et) oratione ad matrimonium consummandum sese praeparavit (5,18; 8,4 Vulg.), simulque iecore piscis incenso daemonem fugavit (6,7. 16 sq.; 8,2), quem angelus in superiore Aegypto ligavit (8,3). Daemonem Saram revera dilexisse, *auctor* libri non asserit, sed Tobias iunior id concludit ex eo, quod audierat aliquos dicentes daemonem occidisse viros illos³. Quaerenti autem quomodo fieri potuerit, ut iecore piscis incenso daemon fugaretur, respondemus cum *Estio* « ita placuisse Deo, ut per haec corporalia tamquam per instrumenta quaedam supranaturaliter operaretur in fugandum daemonem, quemadmodum per sacramenta Ecclesiae daemoniorum cohibetur potestas, et maxime per baptismum »; atque addemus cum *Corn. a Lapide*: « Completa causa abigens daemonem fuit Raphael angelus, qui ad suffitum iecoris propter merita et orationem Tobiae fugabat daemonem »⁴. Quod autem Asmodaeus in deserto Aegypti ligatus dicitur, id nihil est aliud, nisi « eius potestatem nocendi ab angelo esse cohibitam atque frenatam », uti *S. Augustinus* explicat, eique longe a populo electo certum locum ita esse assignatum, ut extra eum potestatem suam non amplius exerceret⁵.

Quaenam difficultas in eo sit, quod *uterque* Tobiae oculus stercore eadente laesus esse dicatur, non intelligimus, neque magis, cur creditu sit difficile, piscem praegrandem pedi iuvenis inhiasse, ita ut subito terrore percussus iuvenis timuerit, ne ipsum devorare vellet⁶, ab angelo autem confortatus eum apprehenderit et in terram traxerit. Cuiusnam speciei fuerit ille piscis et cuius generis, num naturales an supranaturales virtutes cordis, iecoris, fellis eius, inquirunt interpretes; sed nihil profecto in tota hac narratione de pisce legitur, quod respui possit ab eo, qui miraculorum possibilitatem admittit.

Ultima demum obiectio refutatione non indiget; tota enim Tobiae agendi loquendi orandi ratio ea est, quae ab omnibus non approbari nequeat; operibus enim mere externis Tobiam pharisaico modo non esse gavisum integrum opusculum docet.

1. Ita Keil Einl. p. 734; cfr Iahn Einl. p. 896 sq. — Contra quae recte iam monuit rationalista Fritzsche (l. c. p. 14): « Auf streng biblisch-supranaturalem Standpunct hindert der Character der Erzählung selbst nicht sie als reine Geschichte aufzufassen. Wie anderwärts im alten und neuen Gottesreich sind auch hier die Fügungen und Verknüpfungen wunderbar und zu den betreffenden Stellen lassen sich so ziemlich durchgehends entsprechende Parallelen aus kanon. Schriften beibringen ». Quapropter omnium miraculorum etc. possibilitate negata Fritzsche historicum libelli characterem evertere conatur.

2. Nomen Asmodaei, אַשְׁמֹדַי (in text. chald. אַשְׁמֹדַי) aptissime a rad. hebr. שָׂחַד (perdidit) derivatur; perditor enim aequè apta, ac Satan (*adversarius*), est mali daemonis appellatio. Similis radix (*aschmud*) eadem significatione invenitur in lingua assyriaca (Schrader Keilinschr. u. A. T. Ed. 2. p. 234. 236). Superfluum igitur fuit explicationem nominis in lingua zendica quaerere: *Aëschma daëva* = « cupidus daemon » (Windischmann Zoroastr. Studien ed. Spiegel. Berlin 1863. p. 144), quae explicatio etiam parum est apta; etsi enim unus ex daemonibus vocatur *Aëschma* (cupidus), compositio tamen *Aëschma daëva* (cupidus daemon) non invenitur, et vocabulum *daëva* non potest abbreviari — *dai*. Ineptior autem est altera etymologia proposita: *Aëschma daô* (cupidus sciens, vel uti arbitrario explicant: sciens cupienda vel creans cupienda). Quid iuniores rabbini de Asmodaeo fabulentur cfr in Eisenmenger Entdecktes Iudenthum I. p. 351 sqq. etc.

3. Tob. 6, 14 (Gr. B. consentiente A. et It.): καὶ ἤκουσα λεγόντων τινῶν, ὅτι δαιμόνιον ἀποκτείνει αὐτοὺς· καὶ νῦν φοβοῦμαι ἐγὼ τὸ δαιμόνιον, ὅτι φιλεῖ αὐτήν, καὶ αὐτὴν οὐκ ἀδικεῖ, ἀλλ' ὅς θεν θελήσῃ ἐγγίσει αὐτῇς ἀποκτενέει αὐτόν. Sed Vulg., Chald., Hebr. ne de hoc quidem rumore vel de hac iuvenis opinione loquuntur.

4. Cfr Est. in Tob. 8, 2; Corn. a Lap., Serar., Sanct. in eund. text.

5. S. August. de Civ. Dei XX. 2 (M. 41, 668) Cfr Apoc. 20, 2; 2 Petr. 2, 4; Iud. 6. — Fuse et egregie post antiquiores interpretes quaestiones has de Asmodaeo tractaverunt Reusch in Tüb. Quartalschr. 1856. p. 422–445, et praecipue Gutberlet Das Buch Tobia p. 191 sqq. 204 sqq. 225 sqq.

6. Tob. 6, 3 (Gr. B.) καὶ ἀναπηδήσας ἰχθὺς μέγας ἐκ τοῦ ὕδατος ἐβούλετο καταπιεῖν τὸν πόδα τοῦ παιδάρου; Ital. « et exsilivit piscis de aqua magnus et circumplexus est pedes eius: paene puerum devoraverat »; Gr. A. καὶ ἐβουλῆθη καταπιεῖν τὸ παιδάριον; Vulg. « exivit ad devorandum eum »; Chald. et Hebr. M. « devoravit panem iuvenis ». Cfr de hac lectionum varietate Bickell Innsb. Zeitschr. 1878. p. 765, qui eas explicat ex supposita lectione primitiva יֵאָבֵד לְהֵם רַגְלֵי הַנַּעַר, quam lectionem exprimit

Gr. B., dum *Gr. A.* vocabulum רגל omisit, eoque omissio *Chald.* alio modo vocabula distinxit. (Forte pro ללהם, quum Kal להם) ab Hebraeis non usurpetur, melius legitur ללהם, quae vox versionem *chald.* melius explicat).

Cum profana historia pugnare aiunt alii, quod Tobias a Salmanasar (1,2. *Vulg. Ital. et Chald.*) vel ab Enemessar (1,2 *Gr. A. et B.*) in captivitatem abductus dicatur, quia tribus Nephthali, ex qua erat oriundus, iam a Teghathphalasar in Assyriam translata sit (4 *Reg.* 15,29); item quod Sennacherib vocetur filius Salmanasar (1,18 *Vulg. etc.*) vel Enemessar (1,18. *Gr.*), quia eum Sargonis filium fuisse constet; item quod Ninive a Nabuchodonosor et Assuero (14,15 *Gr. A.*) vel Achicharo (*Gr. B.*; Achicar *Ital.*) capta narretur, siquidem a Cyaxare deleta sit; demum quod Rages urbs Mediae iam assyriaca aetate exstitisse supponatur, licet teste Strabone a Seleuco Nicatore sit aedificata⁷.

Quibus difficultatibus solvendis inserviet praenotasse, in nominibus propriis libelli nostri transcribendis libentarios sive satis magnae oscitantiae et negligentiae sive praepropero cuidam corrigendi pruritui indulsisse atque nominibus parum cognitis magis cognita substituisse. Quae merito asseri elucet ex nominum diversitate in omnibus textibus. Ipsius Tobiae senioris nomen tribus vel quatuor diversis modis redditur; Raguelis uxor in *It.* et *Vulg.* vocatur Anna, in aliis textibus Edna; in Vulgata nostra (3,7) sine ullo dubio legendum est Ecbatana pro Rages etc. Ita etiam pro Salmanasaris nomine, quod in plerisque textibus legimus, cum graecis recensioibus restituendum censemus *Enemesar*, quod nomen idem esse atque Sargon Bickell probabiliter exposuit⁸. Sargon autem bellum contra regnum Israel a Salmanasare inchoatum terminavit, etsi Samaria ipsa, id quod 4 *Reg.* 17,6; 18,10 insinuant, iam sit capta ante Salmanasaris mortem⁹. Quibus suppositis duae primae difficultates disparent. Etenim quamquam Teghathphalasar tribum Nephthali in captivitatem abduxerat, nemo prudens tamen admittere recusabit, nonnullos Nephthalitas ab eo in terra esse relictos aut transportationem subterfugisse, quos post integram regni Israel destructionem Sargon (*Enemesar*), quum colonos Cuthaeos in Israel vellet adducere, in Assyriam et civitates Mediae transtulit (4 *Reg.* 17,6); inter hos autem, qui priorem transportationem effugerant, Tobias fuit, qui iure igitur ab *Enemesar* (Sargon) in Assyriam translatus dicitur. Sargonis autem (*Enemasaris*) filius erat Sennacherib.

Neque maiorem difficultatem creant duae reliquae obiectiones. Ninive enim capta est et deleta a Medorum rege Cyaxare, quem solum nominant *Gr. B.* (Ἀχίχαρος ὁ βασιλεὺς τῆς Μηδίας) et *Itala* (Achicar rex Medorum). Una cum Cyaxare autem Assyriam impugnavit et destruxit Nabopalasar, rex Babyloniae, pater Nabuchodonosoris. Verum librariis, qui *Gr. A.* transcripserunt, nomina ista erant incognita, quare illis alia magis cognita substituerunt: Assuerus et Nabuchodonosor. *Rages*, urbs Mediae, demum iam in inscriptione quadam Darii Hystaspis nominatur; Seleucidis ergo multo antiquior est, ac revera Strabo urbem istam non a Nicatore aedificatam, sed reaedificatam et novo nomine Europi donatum scribit.

7. Cfr *Iahn* l. c. p. 897 sq.; *Davidson* l. c. p. 369 sq.; *De Wette-Schrader* Einl. p. 580 sq. etc.

8. *Bickell* (Innsb. Zeitschrift 1878. p. 220 sq.). Sargon in inscriptionibus vocatur *Sarru-Kinu* cuius *k* in hebr. *g* transiit (cfr *Schrader* Keilinschr. u. A. T. p. 392), ita ut fuerit *Sarru-ginu* vel cum terminatione nominis indeterminati *Sarru-ginum* (rex est firmus). Nomina autem componentia interdum locum suum mutant (cfr *Adra-Chasis* in inscriptionibus, *Chasis Adra* vel *Xisuthros* apud *Berosum*), unde *Sarru-Ginum* = *Ginum Sarru*, quod nomen, si a vocalibus abstrahimus, idem est ac *Enemasar*, praesertim quia in nominibus alienigenis Hebraei pro *g* etiam *ʔ* adhibent. Alteram difficultatis solutionem praebet *de Moor* Livre de Tobie p. 26 sqq.

9. Cfr de quaestione, utrum Samaria ante Salmanasaris mortem sit capta, an post eam *Vigouroux* La Bible et les découvertes modernes IV. p. 137 sqq. et *Brunengo* L'impero di Babilonia e di Ninive I. p. 509 sqq.

131. — Historico libelli caractere demonstrato sua sponte multae evanescent hypotheses, quae hac nostra aetate DE EIUS ORIGINE sunt propositae. Erronee enim supponentes narrationem arbitrario esse confictam, ut aut solutio decimarum aut misericordia erga pauperes aut mortuorum sepultura aut nescio quae alia virtus lectoribus commendetur et inculcetur, interpretes nonnulli magna cum diligentia inquisiverunt, cuinam aetati finis ille, quem libello affinxerant, aptius conveniret; atque mirabile dictu nonnemo eum non nisi 3. saeculo *post Chr.* compositum dicere non dubitavit, eo sc. tempore, quo primus Sasanidarum, *Ardeschir* I., occupato throno persico lege lata prohibuit, quominus mortui sepelirentur. Vix minus absurde alter libelli originem aetati *Hadriani* attribuit, nullo alio argumento nixus, nisi quod imperator ille post occupationem civitatis *Betar* Iudaeos, qui in defendendo suo *Pseudo Messia Bar Cocheba* ceciderant, sepeliri vetuerat (135 p. Chr.)¹. Similibus argumentis alii utuntur, qui eum aut 1. aut 2. aut 3. saec. a. Chr. exortum putant².

Quibus omissis ea statuemus, quae probabiliora esse censemus; certi enim nihil traditum nobis est. Iam vero in omnibus relationibus, *Vulgata* et *Chaldaea* exceptis, *Tobias senior* in primis capitibus (1, 1-3, 6) vitam suam narrans prima utitur persona; quapropter, quoniam veram historiam narrari demonstravimus, priorem hanc partem *Tobiae* ipsi auctori attribuamus oportet. Nec obstat, quod in *Vulg.* et *Chald.* tertia persona sit adhibita; concinnitatis enim cuiusdam studio ductos *S. Hieronymum* et *chaldaicum* interpretem, qui in altera parte tertiam personam de patre adhiberi viderunt, etiam in priore parte eam adhibere voluisse, satis clarum est. Vix enim quisquam concedet, reliquos interpretes, si in toto libro tertiam personam adhibitam vidissent, concinnitate neglecta in solis tribus capitibus tertiam personam in primam proprio Marte mutasse. Illud quoque animadvertas velim, utriusque *Tobiae* multa facta intima et particularia referri, quae iis

solis cognita erant. Atque accedit, quod uterque hanc historiam scribere ab angelo sitiussus (12,20 *Gr.*, *Ital.*, *Hebr.* *Münst.* et *Fagi*), nec ullo pacto credere licet, eos huic mandato non obtemperasse. Si vero immediate postea Tobias senior hymnum suum actionis gratiarum scripsisse dicitur (13,1. *Gr.*, *Ital.*), id sane non probat, eum reliqua non scripsisse; *Hebr.* enim eum omnia scripsisse dicit. Quibus omnibus id demonstrari arbitramur, Tobiam seniore ipsam commentarios de suis ipsius filiique fati reliquisse, qui forte ab uno ex eius posteris in istam formam, quam hodie possidemus sunt redacti. Integrum utique librum, qui patris et filii mortem in fine commemorat, ab iis ipsis non esse conscriptum, manifestum est. Nihil vero impedit, quominus eum ante exilium babylonicum prodisse dicamus. Neve obiiciatur, Esdras libellum nostrum, si ante eius aetatem esset conscriptus, procul dubio in canonem recepisse. Quoniam Tobias enim eiusque posteris in Assyria exsulabant, facile fieri potuit, ut Esdrae in Babylonia et in Palaestina degenti non innotuerit libellus ideoque non nisi post eius mortem a Iudaeis sit receptus³.

1. *Kohut* in *Geiger's Iüdische Zeitschrift* 1872. p. 70 sqq. — *Graetz* *Gesch. der Juden*. Ed. 2. IV. p. 466; *Neubauer* *The book of Tobit* p. XVII. — Etiam *Hitzig* (in *Hilgenfeld's Zeitschr.* 1860. p. 253 sq.) ex 14,3 cfr 13,10 sq. 16 sq. concludit, Ierosolyma eo tempore, quo liber scriptus est, fuisse deserta; ideo eius originem ponit post a. 70. p. Chr.; sed cfr de istis textibus *Gutberlet* *Das B. Tobias* p. 333 sqq.

2. Iuxta *Fritzsch* (*Schenkel's Bibellex.* V. 543) libellus non ante initium 1. saec. a. Chr. scriptus est; iuxta *Cornill* (*Einl.* Ed. 3. p. 270) intra an. 120. et 20. a. Chr.; iuxta *Koenig* (*Einl.* p. 478) haud diu ante Herodem; iuxta *Ewald* l. c. versus finem imperii persici, medio fere saec. 4. a. Chr. etc.

3. Ex recentioribus catholicis *Aug. Scholz* (*Einl.* II. p. 563), *Kaulen* (*Einl.* Ed. 3. p. 261), *Vigouroux* (*Man. bibl.* II. p. 134), *Zschokke* (*Hist. sacr.* p. 246), *Gutberlet* (l. c.), *Gillet* (*TobieIud.* *Esth.* p. 5), *de Moor* (l. c. p. 5 aq.) etc. utrique Tobiae libellum deberi probabile habent; *Welte* vero (*Einl.* in *die deuterokanon.* BB. p. 83) illum post exilium babylonicum prodisse arbitratur atque *Reusch* (*D. Buch Tob.* p. XV.) auctorem commentarios Tobiae adhibuisse probabile censet, sed de ipsius auctoris aetate nihil statuit; *Schenz* *Einl.* p. 364 auctorem dicit Esdra esse recentiorem, sed genuina scripta utriusque Tobiae adhibuisse; *Danko* *Hist. revel.* V. T. p. 367 sq. nihil aliud probabilibus argumentis demonstrari censet, nisi librum esse exilio babylonico antiquiorem.

132. — Liber noster a Iudaeis palaestinensibus in canonem non est receptus, licet non parva auctoritate apud eos sit gavisus, id quod duplex eius hebraica versio et usus chaldaicae versionis in Midrasch Bereschith demonstrant¹. A Protestantibus quoque inter « apocryphos » recensetur; at in Ecclesia catholica semper pro canonico est habitus, quare iure merito Tridentini Patres illum inter canonicos enumeraverunt. Quoniam in historia canonis V. T. narranda Tridentini Concilii

decretum iam vindicavimus², vix opus est, ut positivis argumentis DIVINAM AUCTORITATEM libri Tobiae demonstramus; ne vero officio nostro deesse videamur, saltem primorum Patrum testimonia praecipua hoc quoque loco afferemus, atque deinde difficultates, quae ex libri argumento contra eius canonicitatem desumuntur, brevissime tractabimus.

Inter Patres apostolicos nostro libello certissime usus est *S. Polycarpus* in sua ad Philipp. epistola, quae haud diu post *S. Ignatii* martyrium conscripta anno 120. non est recentior³. Ad eandem saltem aetatem alterum ascendit testimonium, quod in homilia illa legitur, quae vulgo sub titulo *S. Clementis Rom.* 2 Cor. allegari solet; si vero epistolae de Virgin. genuinae sunt, id quod multi non spernendis rationibus nixi tenent, iam 1. saec. libellus noster in ecclesia romana adhibitus esse demonstratur⁴. Exeunte saec. 2. in Oriente pro divina Scriptura a Patribus adhibebatur; in ecclesia alexandrina *Clemens Alex.* diserte eum Scripturam vocat, eodemque titulo eum saepius allegat *Origenes*⁵, quorum exemplum secuti sunt *S. Athanasius M.* aliique iuniores Patres alexandrini⁶. In Occidente *S. Cyprianus* satis frequenter eum una cum aliis libris sacris velut divinam auctoritatem affert; *S. Hilarius* de angelis disserens post Apoc., Deut., Evang. etiam nostri libelli testimonium citat; *S. Ambrosius* integrum tractatum de eo habuit etc.⁷. Ceterum saeculis primis inter Christianos tam vulgatus erat, ut in hypogaeis aliisque antiquitatis christianae monumentis imago Tobiae sit una ex illis, quae frequentiores inveniantur⁸. Immo teste *S. Irenaeo* etiam gnostica Sethitarum secta librum nostrum inter propheticos habuit⁹.

1. Iudaeorum sententiam de libri Tobiae exposuimus in *Introd. gener.* Ed. 2. p. 61 sq.; cfr opera ibi allegata.

2. Cfr *Introd. gener.* nn. 33-53 Ed. 2. pp. 72-153.

3. *S. Polyc.* ad Philipp. 10 : « Quum possitis benefacere, nolite differre, quia eleemosyna de morte liberat (*Tob.* 4,10; 12,9); cfr etiam *Doctr. duodec. Apost.* 4,6, ubi de eleemosynarum ad redimenda peccata utilitate agitur.

4. Ad eandem quoque doctrinam de eleemosynarum utilitate (*Tob.* 12,8. 9) respicit *S. Clem. Rom.* 2. Cor. 16.

Καλὸν οὖν ἐλεημοσύνη ὡς μετάνοια ἁμαρτίας· κρείσσω νηστεία προσευχῆς, ἐλεημοσύνη δὲ ἀμφοτέρων· ἀγάπη δὲ καλύπτει πλῆθος ἁμαρτιῶν, προσευχὴ δὲ ἐκ καλῆς συνειδήσεως ἐκ θανάτου ῥύεται. Μακάριος πᾶς ὁ εὐρεθεὶς ἐν τούτοις· πλήρης· ἐλεημοσύνη γὰρ κούφισμα ἁμαρτίας γίνεταί.

Ἄγαθὸν προσευχὴ μετὰ νηστείας καὶ ἐλεημοσύνης καὶ δικαιοσύνης. Ἄγαθόν τὸ ὀλίγον μετὰ δικαιοσύνης ἢ πολὺ μετὰ ἀδικίας. Καλὸν ποιῆσαι ἐλεημοσύνην ἢ θησαυρίσαι χρυσίον. Ἐλεημοσύνη γὰρ ἐκ θανάτου ῥύεται καὶ αὕτη ἀποκαθαριεῖ πᾶσαν ἁμαρτίαν. Οἱ ποιοῦντες ἐλεημοσύνας καὶ δικαιοσύνας πλησθήσονται ζωῆς.

S. Clem. de Virg. 1,10 « superbia, quae vocatur mors » *Tob.* 4,14 (13) ἐν τῇ ὑπερφηφάνᾳ ἀπώλεια.

5. *Clem. Alex.* Strom. VI. 12 (M. 9,324) ἐπακούσας τῆς λεγούσης Γραφῆς· Ἄγαθὸν νηστεία μετὰ προσευχῆς (*Tob.* 12,9). Cfr Strom. I. 21; II. 23 (ἡ Γραφή δεδήλωκεν εἰρηκυῖα·

ἡ οὐ μισεῖς, ἀλλὰ οὐ ποιήσεις Tob. 4,16 Gr.) M. 8,853. 1089. — *Orig.* de orat. 11 (Γραφή Tob. 3,24 et 12,12. 15) 14 (Tob. 3,1) 31 (Tob. 12,12) M. 11,448. 461. 553; cfr ad Afric. 13 (M. 11,80) « Ecclesiae Tobia utuntur ».

6. *S. Athan. M.* Apol. c. Arian. 11; Apol. ad Const. 17 (M. 25,268. 616) : « sicut scriptum est » Tob. 12,7; 4,19. — *Didym. Alex.* de Trin. III. 15 (M. 39,864) allegat Tob. 4,16 Gr. medium inter Luc. 18,22 et Rom. 12,17, adnectitque alios evangelicos textus velut verba dominica. — *S. Chrysost.* sine ulla haesitatione librum nostrum in sua Synopsi refert (M. 56,360 sq.).

7. *S. Cypr.* De mortal. 10; De elem. 5. 20; De bono patientiae 18 (M. 4,588. 606. 617. 634); Testim. c. Iud. I. 20 (Tob. 12); III. 1 (Tob. 2,2 et 4,5-11); 62 (Tob. 4,12) M. 4,689. 728. 729. 767 etc. — *S. Hilar.* in Ps. 129,7 (M. 9,722); cfr etiam in Ps. 118. 2. 6 (M. 9,513). — *S. Ambros.* incipit suum librum de Tobia (M. 14,759) his verbis : « Lecto prophetico libro, qui inscribitur Tobias, quamvis plene vobis virtutes sancti prophetae Scriptura insinuaverit, tamen compendiario mihi sermone de eius meritis recensendis et operibus apud vos utendum arbitror, ut ea, quae Scriptura historico modo digessit latius, nos strictius comprehendamus ». Reliquorum Patrum graec. et latin. testimonia cfr in *Introd. gen.*

8. Cfr *Heuser* in *Realencyclopaedie für christl. Alterth.* II. p. 871 sq.

9. *S. Iren.* c. haer. I. 30,11 (M. 7,701).

Difficultates, quae contra libri nostri canonicitatem afferuntur, nec multae sunt nec magni momenti. Operae pretium vix est, ut angelum Raphaellem, quum se Azariam, Ananiae magni filium, ex filiis Israel diceret, mentitum non esse demonstramus¹⁰. Quia enim angelus speciem externam viri alicuius assumserat eumque proin repraesentavit, iure sibi eius nomina attribuire potuit; idque eo magis, quoniam nomina haec etiam ipsi angelo, si ad eorum significationem attendimus, quam optime conveniunt. Azariam enim, i. e. « auxilium Domini » (עֲזָרְיָה) utrique Tobiae et Sarae sese exhibere debuit et exhibuit; filius autem fuit « bonitatis Domini » (חֲנֻנְיָה), atque utpote filius Dei adoptivus etiam frater fuit reliquorum filiorum Dei adoptivorum, i. e. filiorum Israel, et cum iis, quorum cura ei erat commissa, tam arcto caritatis vinculo coniunctus, ut cum iis unam familiam constitueret (« ex filiis Israel » vel « ex fratribus tuis »)¹¹.

Ea, quae de Asmodeo traduntur, nullo modo aut cum sana ratione aut cum revelata doctrina pugnare, *supra* (129 p. 382) iam ostendimus; at integram libelli nostri angelologiam reliquis V. et N. T. libris contradicere atque originem suam ex Parsismo traxisse nonnulli heterodoxi asserunt¹². Qua in obiectione nihil aliud verum est, nisi nonnulla de angelis ex libro Tobiae nos discere, quae ex aliis libris, praesertim antiquioribus, aut non cum eadem claritate aut omnino non cognoscuntur. Quam apte vero haec nostri libri doctrina de angelis cum priore ista cohaereat, ut eam elucidet augeatque atque novas de eadem revelationes in N. T. tradendas praeparet, Patres iam viderunt et theologi exponunt, qui omnes nova illa, quae sacer noster auctor affert,

velut pretiosissimas revelationes gratissimo animo receperunt¹³. Singula evolvere nec huius loci est nec nostri muneris; id unum inquiramus, quid Parsismi accusatio contra libri nostri doctrinam prolata valeat. Iam quicumque sinceri sunt adversarii, fateantur oportet eam unico textus nostri vocabulo inniti, nec quemquam de Parsismo locuturum fuisse, nisi vocabulum illud legeretur; reliqua enim levissime proferuntur eumque solum in finem studiose sunt quaesita, ut argumentum ex illo vocabulo desumptum utcumque confirmaretur. Scilicet angelus Raphael se « unum esse ex *septem*, qui adstant ante Dominum » asserit¹⁴, in Parsismo autem etiam inveniuntur *septem* Am-schaspand seu maiores spiritus. Perbelle profecto argumentum! Adversarios interrogare quidem possumus, quomodo demonstrent, auctorem nostrum ex Parsismo potius quam fundatorem Parsismi ex nostro libro suam doctrinam hausisse; omnes enim libri, qui in Parsismo sacri habentur, satis recentis sunt originis; illa vero, quae maxime cognita est, Parsismi forma aetate Sasanidarum i. e. 3. p. Chr. saec. non est antiquior, nec ullum Parsismi documentum ultra Darii Hystaspis aetatem ascendit. Interrogare quoque possumus, quomodo probent lectionem *septem* esse genuinam, quippe qua careant *Gr. C.*, *Syr.*, *Hebr. Münst.* Sed omissis illis effugiis negare malumus praetensam illam doctrinae nostrae cum Parsismo similitudinem. *Septem* quidem Am-schaspand agnoscit Parsismus; septenarium autem numerum efficit bono suo principio (Ormazd) *sex* spiritus ab illo creatos adnumerans; non *septem* igitur, sed *sex* maiores spiritus ministri sunt Ormazdi. Adde sex illorum spirituum munera ita esse distincta, ut unus igni, alter aquae, tertius terrae, quartus metallis, quintus plantis, sextus animantibus (hominibus et animalibus) sit praepositus; quid igitur simile habet eorum munus cum munere septem angelorum, qui adstant ante Dominum » (Vulg.) vel « qui offerunt sanctorum preces et ingrediuntur in conspectu gloriae sancti » (*Gr. A.*), vel « qui adstant et ingrediuntur ante gloriam Domini » (*Gr. B.*)¹⁵? Sed pauca haec sufficiunt; satis enim demonstrasse nobis videmur nihil in libello nostro legi, quod divinitus revelatum esse non possit; omnia autem revelata esse constat ex canonicitate libri, quam Ecclesia traditione divina et apostolica nixa nos docet.

10. Ita post antiquos haereticos etiam moderni *Keerl* Die Apocryphen des A. T. p. 51; *Davidson* Introd. III. p. 369; *Fritzsche* l. c. p. 48 sq. etc. Mirum quod etiam *Iahn* Einl. p. 896 difficultatem hanc moveat.

11. Cfr *Serar.* Comment. p. 88 aliosque interpretes antiquiores; ex recentioribus *Reusch* l. c. p. 53 sqq.; *Gutberlet* l. c. p. 157 sqq.

12. Ita *Fritzsche* l. c. p. 61; *Kohut* in Geiger's Jüdische Zeitschr. 1872. p. 70 sqq. etc. Cfr etiam *Iahn* l. c.

13. Cfr quae de hoc argumento *Serar.* alique interpretes in Tob. 12. tradunt.

14. *Tob.* 12,15 *Vulg.* — *Gr. A.* « unus ex septem sanctis angelis, qui offerimus orationes sanctorum et ingredimur in conspectu gloriae sancti »; *Gr. B. et Ital.* « unus ex septem sanctis angelis qui assistimus et conversamur (*Gr.* ingredimur) ante claritatem Dei (*Gr.* gloriam Domini) »; *Gr. C. et Syr.* « unus ex iis (*Syr.* angelis) qui adstamus coram Deo »; *Hebr. Münst.* « unus ex principibus, qui ministramus coram throno gloriae ».

15. De doctrina Parsismi cfr *Spiegel* in Herzog P. R. E. Ed. 2. XI. p. 233 sqq.; de sex Amschaspand *ibid.* p. 235. 240. — Egregie quaestionem hanc tractant *Reusch* l. c. p. 117 sqq. et praesertim *Gutberlet* l. c. p. 41-53. 157-173. 302-314.

CAPUT IX.

DE LIBRO IUDITH.

§ 36. — *De libri Iudith textibus, argumento, fine.*

133. — Quamquam ob regum et populi perversitatem et infidelitatem regnum Israel a Deo hostibus erat traditum, pii tamen, qui in eo inveniabantur, incolae a Deo non erant reiecti. Tobiam Nephthalitam singulari cum providentia in captivitate assyriaca protexit; e tribu Simeon autem piam et castam elegit viduam Iudith, cuius fortitudine ipsum regnum Iuda ab hostium invasione custodiret. Duo igitur libri Tobias et Iudith aptissime in canone nostro coniunguntur: circa idem enim tempus res in illis narratae gestae sunt, atque ambo Deum regni Israel repudiati pios incolas non repudiasse demonstrant. Sed in eo quoque similitudo quaedam inter eos intercedit, quod primigenius eorum textus sit deperditus, versiones autem, quibus ad nos pervenerunt, satis inter se differant. Quapropter pauca de recensionibus libri Iudith praemittamus oportet.

Primigenium textum hebraicum vel chaldaicum fuisse inter omnes hodie constat. *Origenes* quidem nec Tobiae nec Iudith textum hebraicum apud Hebraeos inveniri asserit; sed *S. Hieronymus* se suam utriusque libri versionem ex chaldaico textu adornasse diserte testatur¹, et graecus textus, cui versiones reliquae praeter Vulgatam innituntur, tota indole suam originem e fonte semitico prodit. Utrum fons ille hebraicus fuerit, an chaldaicus, controvertitur quidem; plures autem interpretes hebraicum eum fuisse non immerito tenent. Hebraismis quam plurimis scatet versio graeca, ut nonnullae phrases, nisi prius in hebraicum idioma transferantur, vix intelligantur, neque desunt lectiones, quae erroneae hebraici exemplaris interpretationi videntur deberi². Triginta codices, quibus ad nos pervenit, haud parum inter se differunt; at non tantae sunt varietates, ut complures hebraici textus versiones statuere cogamur, licet eiusdem versionis duas vel tres recensiones olim adfuisse concedamus: altera sine dubio admittenda est recensio, ex qua Itala et Syrus dependent quaeque in paucissimis codicibus graecis invenitur, altera, quam plures et antiquiores graeci codices exhibent.

De graecorum « multorum codicum varietate vitiosissima » iam conqueritur *S. Hieronymus*; quare Chromatii et Heliodori « postulationi immo exactioni acquiescens » novam suam versionem e chaldaico, quem repererat, textu adornavit « magis sensum e sensu quam e verbo verbum transferens » atque « amputata vitiosissima varietate multorum codicum, ea sola, quae intelligentia integra in verbis chaldaicis invenire potuit, latine exprimens »³. « Unam tantum lubratiunculam dedit » integro huic labori; propter summam autem, qua eminebat, vertendi facultatem dubitare non licet, quin accurate exemplar suum reddiderit. Ita factum est, ut Vulgata nostra, etiamsi ex Italia, quam *S. Doctor* prae oculis continuo videtur habuisse, multas phrases et expressiones retinuerit, a graecis exemplaribus quam plurimum differat.

In utroque textu, graeco et latino, substantia operis integra nobis est conservata; eadem res gestae eodem ordine narrantur. Attamen paucissimae sententiae, praesertim in priore libri parte, ad amussim consentiunt et in minutioribus rebus duae versiones frequentibus varietatibus distinguuntur. Vulgatus textus plerumque multo brevior est, licet exhibeat nonnulla, quae in graecis exemplaribus desiderantur⁴; iidem sensus alio et alio modo in duobus textibus saepissime exprimuntur; frequens est in numeris diversitas, frequentior et maior in nominibus propriis. Interdum Graecus (vel Syrus aut Italus), interdum Vulgatus genuinum nomen videtur conservasse; interdum in utroque periit, quia in illis iam exemplaribus, ex quibus graeca et vulgata versiones sunt adornatae, librarii nominibus prorsus incognitis cognita fortasse substituerunt⁵. Uterque textus, utpote longo ecclesiarum usu approbatus, iure merito authenticus dicitur; critice vero videtur praeferendus graecus, praesertim quia *S. Hieronymus* non obscure innuit, se nonnulla, quae non satis intellexit, consulto omisisse. Nihilominus argumentum libri secundum Vulgatam exponemus, quoniam in analysi nostra minutiores res indicare opus non est.

1. *Orig.* ad *Afric.* 13. (M. 11,80) : Ἑβραῖοι τῷ Τωβίᾳ οὐ χρῶνται οὐδὲ τῇ Ἰουδίθ· οὐδὲ γὰρ ἔχουσιν αὐτὰ καὶ ἐν ἀποκρύφοις ἑβραϊστί. — *S. Hier.* Praef. in *Tob.* et *Iudith.*

2. *Movers* (Bonn. Zeitschr. f. Theol. u. Phil. 1835. p. 44 sqq.) hebraicam esse libelli linguam primigeniam primus egregie demonstravit; quem secuti sunt plerique; ex catholicis *Wette* (Einl. in die deuterokan. BB. p. 99 sq.), *Aug. Scholz* (Einl. II. p. 601 sqq.), *Nickes* (de libro *Iudithae* p. 53), *Ant. Scholz* (Das B. *Iudith* eine Prophezie. 1885. p. 3 sq.), *Fl. de Moor* (Le livre de *Iudith.* 1895. p. 114) etc.; attamen *Kaulen* (Einl. Ed. 3. p. 261 sq.) textum chaldaicum admittere vult et *Vigouroux* (Man. bibl. II. p. 141 sq.) rem non decedit. Ex protestanticis cum *Movers* sentiunt *Fritzsche* (Handb. zu. der Apocr. II. 16), *de Wette Schrader* (Einl. p. 576 sq.), *Schürer* (in Herzog P. R. E. Ed. 2. I. p. 505), *König* (Einl. 1893. p. 479), *Cornill* (Einl. Ed. 3. 1896. p. 272 : « Doeh ist für *Iudith* ein hebräisches Original völlig sicher ») etc.; verum *Keil* (Einl. p. 727) et *Strack* (Einl. Ed. 4. 1895. p. 152)

inter hebr. et chald. libri originem ancipites haerent. Olim Iahn (Einl. p. 922) et Eichhorn (Einl. in die Apoc. p. 327) graecum textum esse primigenium statuerunt; at id esse erroneum facile apparet. Nam primigenium textum hebraicum, praesertim quum interpretem linguam graecam optime calluisse tota libri indoles prodatur, mirus iam coniunctionum usus manifestat; etenim particula καὶ ad modum hebraici וְ fere omnium aliarum coniunctionum locum tenet atque ipsas apodoses interdum inchoat; coniunctiones autem illas, quibus Graeci continuo utuntur, frustra quaeris; nunquam adhibentur τε, οὐν, ἀρα, semel tantum μὲν (5,20), τὸν (11,2; 12,4; 14,2); ipsum δὲ deest in capp. 1. 3. 4. 11., atque ἀλλὰ in capp. 3. 5. 7. 9. 10. 11. 13. 15. 16. Frequens quoque more Hebraeorum est infinitivus in phrasibus finalibus (2,11; 15,18); pronomini relativo velut supplementum additur demonstrativum (5,19; 7,10; 8,22; 10,2 etc.). Menda interpretis haec indicari solent: 16,3 (Vulg. 16,5) Assur venit ἐν μυριάσι δυνάμεως, ubi Vulg. recte: « in multitudine fortitudinis suae », Graec. autem רב et רבן confundit; 1,10 Gr. πέραν τοῦ Ἰορδάνου et Vulg. « trans Iordanem » de terra cisiordanica (בְּעֶבֶר הַיַּרְדֵּן); 3,9 cfr 4,6 ἀπέναντι τοῦ πρὸνος τοῦ μεγάλου (legitur כְּשֵׁרָה, serra pro כְּשֵׁרָה, planities); 1,16 δὲ σύμμικτος et 2,20 ὁ ἐπιμικτος designat socium, quae expressio graeca originem suam probabiliter debet hebr. הַעֲרִיב (peregrini; co-*piae auxiliares*), quam vocem interpres derivavit a rad. ערב (miscuit). Alia exempla exhibent *Movers* et *Scholz* II. cc.

3. *S. Hier.* Praef. in I. Iudith.

4. *Vulg.* addit nonnulla ex. gr. 3,9. 11; 4,11–14; 5,13. 15–19 etc.; interdum omitit ex. gr. 1,13–16; 2,5. 6. etc.; pauca transponit ex. gr. 14,5–10 post 13,26 etc. Accurate comparavit utrumque textum *L. Cappellus* Comment. et notae criticae in V. T. Amstelodami 1689. p. 573 sqq.

5. Cfr ex. gr. 1,6 *Vulg.* Iadason, Gr. Ὑδάσπης, Syr. rectius אֲדַס (Eὑλάτος); — 1,8 *Vulg.* Cedar; Gr. rectius Γαλαᾶδ; — 1,9 *Vulg.* terra Iesse; rectius Gr. γῆ Ἰεσέμ (terra Gessen); — 2,13 *Vulg.* Tharsis (Tarsus), male Gr. Ῥασσίς; — 2,14 *Vulg.* Mambre; Gr. (2,24) Ἀβρῶνα, recte Sinait. Χεβρών (Chaboras) etc. Quoniam nullus Assyriorum rex nomen habuit Nabuchodonosor, omnino est probabile librariorum nomini incognito (Asurbanipal) substituisse nomen istud notissimum; nomen regis Arphaxad corruptum videtur ex nomine Phraazad (Phraortes), nomine patronymico Deioci regis Medorum (cfr *infra* 137. n. 8 p. 406). — Immerito obicit *Ant. Scholz* (Das B. Iudith eine Prophetie p. 31) exemplis non demonstrari librariorum (aut interpretes) pro nominibus incognitis cognita posuisse. Exempla enim certa nec in nostro libro nec in libro Tobiae nec in protocanonicis desunt. Conferantur ex. gr. *Tob.* 14,15 ubi a Gr. A. devastatores Ninive vocantur Nabuchodonosor et Assuerus, a Gr. B. et It. prius nomen omittitur, alterum autem recte Ἀχιχάρως *Achicar* (Cyaxares) retinetur; aut *Tob.* 1,2 ubi genuinum nomen *Enemesar* (Sargon) a solis Graecis retinetur, reliqui interpretes omnes nomen sibi cognitum sed hic erroneum Salmanasar posuerunt. *S. Hieronymum* quoque interdum nomina simili ratione mutat; ex. gr. *Nah.* 3,8 pro incognito *No Ammon* (i. e. Thebac) habet *Alexandria populorum* etc.

Hebraicum aliquem textum I. Iudith *Gaster* in codice quodam 11. saec. invenit et in The Proceedings of the Soc. of bibl. archeol. edidit (1894. XVI. p. 156 sqq. An Unknown version of the history of Iudith); recte autem editor textum suum *versionem* appellat, nam nihil est nisi Midrasch quidam, in quo plurima sunt mutata et tempori machabaico adaptata: pro *Holoferne* legitur *Seleucus*; urbs obsessa non iam est *Bethulia* sed *Ierusalem*; Iudith ipsa non est vidua sed virgo (בְּתוּלָה) etc.; diversi igitur generis sunt hae mutationes.

134. — « Iudith, inquit *S. Chrysostomus* (Synops. S. S.), vocatur hic liber, quia filios Israel ab Holoferne impugnatos et obsessos Deus per Iudith liberavit, Holofernem autem interfecit ». Revera integrum libri nostri ARGUMENTUM est forte ac memorabile facinus viduae alicuius israeliticae, quae hostium duce occiso patriam suam a gravissimo periculo liberavit. Duabus autem partibus liber constat, quarum prior (1,1-7,25) narrat, quomodo factum sit, ut Nabuchodonosor Iudaeis bellum inferret eiusque belli dux Holofernes Bethuliam, Iudithae patriam, obsideret, altera (8,1-16,31) exponit, quomodo Iudithae prudentia castitate fortitudine Holofernes interfectus eiusque exercitus fugatus sit. Conspectum rerum exhibet brevis haec libri ANALYSIS.

I. BELLUM NABUCHODONOSOR CONTRA IUDAEOS ET OBSIDIO BETHULIAE (1,1-7,25).

1. *Belli Nabuchodonosor contra Asiam occidentalem occasio et initia* (1,1-3,15).

- a.) Medorum rege Arphaxad, qui magnum regnum fundaverat, devicto (1,1-4) Nabuchodonosor totam Asiam occidentalem et Aegyptum (quae medici belli tempore, ut videtur, ab eo defecerant), ut obedientiam sibi praestarent exhortatus est, sed repulsam tulit (1,5-11); quare bellum eis inferre statuit (1,12).
- b.) Itaque consilio cum optimatibus habito Holofernem misit, ut omnes illas terras subiugaret (2,1-6); qui cum magno exercitu profectus (2,7-11) primum quidem Asiae Minoris partem subiecit (2,12-13), deinde reversus Babyloniae rebellionem suppressit (2,14), ac tum demum priorem expeditionem prosecutus aggressus est Arabes cis Euphratem habitantes (2,15-17).
- c.) Quibus victoriis perterritae aliae gentes (2,18) legatis missis ultro se ei dederunt (3,1-6), nec tamen devastationem terrarum suarum effugerunt (3,7-13), sed victor Holofernes venit usque ad fines terrae Palaestinae (3,14-15)^a.

2. *Holofernens expeditio contra Palaestinam et obsidio Bethuliae* (4,1-7,25).

- a.) Filii quoque Israel terrore quidem perculsi erant, sed hosti resistere obstinati urbes suas munebant (4,1-4) atque moniti a summo sacerdote Eliacim vias, quae ex Galilaea ducebant Ierosolyma, obstruebant (4,5-7) orationibusque et ieiuniis ad bellum se parabant (4,8-17).

(a) Secundum textum graecum Arphaxad regi Medorum intulit bellum Nabuchodonosor 1,1-5, qui ab orientalibus adiutus (1,6) frustra auxilium petiit ab occidentalibus (1,7-11); quapropter iuravit se de eis ultionem esse sumturum (1,12). Devicto deinde Arphaxado (1,13-16) convocato consilio Nabuchodonosor occidentalibus bellum inferre statuit (2,1-3) et Holoferni bellum gerendum commisit (2,4-13), qui exercitu instructo (2,14-20) in Asiam Minorem (Ciliciam) irrupit (2,21-23), reversus Mesopotamiam subegit (2,24), atque deinde iterum in Ciliciam expeditionem suscepit, fines Iapheth, terram Madianitarum, campum Damasci devastavit (2,25-27). Quare omnes incolae orae maritimae a Sidone usque ad Ascalon terrore perculsi (2,28) se ei dederunt, sed vastationem non effugerunt (3,1-8). Ipse autem castra metatus est in campo Esdrelon (3,9-10).

- b.) Quibus auditis Holofernes interrogavit vicinos principes, quisnam esset iste populus (5,1-4); ex quibus unus, Achior Ammonita, Holoferni singularem Dei erga hunc populum providentiam ex eius historia demonstravit (5,5-23) eumque monuit, ne illum aggredere-
tur, nisi illum a Deo suo defecisse rescivisset (5,24. 25).
- c.) Holofernes autem ab aliis ducibus ad maiorem iram inflammatus (5,26-29) Achio-rem Israelitis tradi iussit, ut una cum illis periret (6,1-7). Itaque Achior ductus est versus Bethuliam atque a Bethu-
liotis benigne receptus eis rem manifestavit (6,8-24).
- d.) Postridie Holofernes Bethuliam obsedit (7,1-5) atque aquae ductu praeciso et fontibus diligenter custoditis effecit, ut incolae urbem tradere vellent (7,6-24); Ozias vero, civitatis princeps, iis persua-
sit, ut ad quinque dies urbis traditionem differrent (7,22-25).

II. IUDITHAE PRUDENTIA ET FORTITUDINE BETHULIA ET INTEGRA TERRA AB HOSTIBUS LIBERATUR (8,1-16,31).

1. *Iudith ad liberandam patriam se offert et ad expeditionem se praeparat* (8,1-9,19).

- a.) Quo consilio a marito Iudith vidua, qua neque iustior neque formosior fuit in civitate (8,1-8), civitatis principes ad se advocatos gravissime reprehendit, quod tempus miserationi divinae praescriben-
tes Deum tentare sint ausi (8,9-20), eosque monuit, ut propositis patrum exemplis populum ad patientiam exhortarentur (8,21-27).
- b.) Principes iuste sese reprehendi agnoscences mulierem rogaverunt, ut Deum orationibus suis flecteret (8,28. 29); illa autem ab eis petiit, ut se ex urbe egredi sinerent neque quid factura esset inqui-
rerent (8,30-34).
- c.) Quibus annuentibus Iudith ferventi oratione ad expeditionem se praeparavit (9,1-18).

2. *Iudithae expeditio eiusque felix exitus* (10,1-13,31).

- a.) Pulcherrimis vestibus et gemmis ornata assumtis plurium dierum cibis Iudith cum ancilla sua urbem reliquit felicem rei exitum apprecantibus Israelitis (10,1-10).
- b.) Ab Assyriis capta et ad Holofernem adducta (10,11-20) ab eo roga-
tur, cur fugam arripuerit (11,1-3). Quae respondet se a Deo ad eum esse missam, ut ei splendidam victoriam de Israelitis praediceret, quippe qui peccatis Deum suum offendissent (11,4-13) seque apud eum esse mansuram, ut ipsam diem victoriae ei indicaret, si illum a Deo in oratione cognovisset (11,14-17).
- c.) Quo responso gavisus Holofernes (11,18-21) eam in castris retinuit permittens, ut suis cibis vesceretur singulisque noctibus ad Deum orandum castra cum ancilla sua egrederetur (12,1-9).
- d.) Quarto die quum Holofernes magnam coenam servis suis praepa-
rasset et Iuditham ad eam invitasset, illa quidem cibis suis consu-
etis utebatur, Holofernes autem cupiditate abreptus vino se inebriavit (12,10-20). Atque sola cum eo in tentorio relictā ei caput amputavit (13,1-10).

- e.) Quae ubi perfecit, illud ancillae tradidit, ut in pera illud abderet, egressaeque ambae castra Bethuliam perrexerunt, ubi morte Holofernis annuntiata capiteque eius monstrato omnes gaudio impleverunt (13,11-31).
3. *Israelitarum completa victoria de Assyriis et gratitudo erga Iudith* (14, 1-16,31).
- a.) Monuit Iudith milites, ut postridie urbem egredientes Assyrios tererent (14,1-5); Achior autem viso divino hoc auxilio extraordinario circumcidi voluit (14,6).
- b.) Iudithae monito obsecuti Bethulienses urbem egressi Assyrios, qui ducis sui occisione audita maximo terrore perculsi erant (14,7-18) fugaverunt eorumque castra depraedaverunt (15,1-8).
- c.) Eliacim vero, summus sacerdos, Bethuliam veniens una cum populo Iudithae benedixit (15,9-15), quae magnifico cantico Deo gratias egit de victoria reportata (16,1-21).
- d.) Ierosolyma deinde convenientes per tres menses holocausta cum gratiarum actionibus Deo obtulerunt (16,22-24); Iudith autem magno honore per totam suam vitam a populo colitur et mortua magno luctu plangitur (16,25-30).
- e.) Dies festus institutus est ad victoriae memoriam conservandam (16,31).

135. — Libri Iudith FINEM in ipso argumento indicatum viderunt Patres. « Accipite, inquit S. Hieronymus, Iudith viduam castitatis exemplum, et triumphali laude perpetuis eam praeconiis declarate. Hanc enim non solum feminis sed et viris imitabilem dedit, qui castitatis eius remunerator virtutem ei talem tribuit, ut invictum omnibus hominibus vinceret et insuperabilem superaret ». Atque Origenes: « Quid ergo illam magnificam et omnium feminarum nobilissimam memorem Iudith? quae iam perditis paene rebus non dubitavit sola succurrere seque suumque caput immanissimi Holofernis neci sola subiicere et processit ad bellum non armis neque equis bellicis aut subsidiis militaribus freta, sed virtute animi et confidentia fidei, consilio simul et audacia hostem peremit; et quam viri perdiderant, femina reddidit libertatem patriae »¹. Praeclarum procul dubio castitatis et fortitudinis exemplum, etsi media, quae Iudith adhibuit, approbari omnia nequeant, libellus noster ob oculos ponit, neque dubitandum est, quin Iudithae exemplo has virtutes auctor sacer commendare voluerit. Erraret autem, ni fallor, qui hunc primarium eius finem fuisse arbitraretur. Illud potius certum esse videtur, hoc memorabili facinore eum filiis Israel demonstrare voluisse, Dominum suo populo etiam in gravissimis periculis constituto nunquam defuturum, si aut diligenti Legis observantia ipsi adhaeserint aut sincera poenitudine se ad ipsum converterint. Quare primarium libri finem in Achioris verbis indicatum videmus: « Si non est offensio populi huius coram Deo suo, non poterimus resistere illis,

quoniam Deus eorum defendet eos et erimus opprobrio universae terrae » (5,25).

Neque tamen didacticum libri Iudith finem asserentes ullo modo iis assentimur, qui *facto* exemplo contribulium suorum animos rerum vicissitudine prope fractos confirmasse atque auxisse auctorem putant librumque nostrum dicunt « drama vel poema sacrum a pio homine eum in finem compositum, ut doceret, quomodo Deus fideles suos Israelitas subinde adiuvere et ex praesentissimis periculis mirabiliter eripere solitus esset »². Fictis enim exemplis Israelitae nequaquam indigebant, siquidem tota eorum historia antiqua plena erat veris exemplis, quibus singularis Dei erga populum suum providentia et benevolentia etiam caecutientibus oculis manifesta reddebatur. Neque fictis eiusmodi exemplis prudentes homines unquam ad fiduciam et spem erigi se siverunt (cfr *supra* n. 128 p. 378 sq.). Veram igitur historiam auctorem ita narrare tenemus, ut in illa narranda eadem prorsus ratione, qua plerique aliorum librorum historicorum V. et N. T. scriptores, sibi finem didacticum proposuerit. Neque enim sacri auctores, uti saepe monuimus, vanam quandam hominum curiositatem pascere volebant, sed « omnis Scriptura divinitus inspirata utilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in iustitia, ut perfectus sit homo Dei ad omne opus bonum instructus » (2 *Tim.* 3,16).

1. S. Hieron. Praef. in Iudith; *Orig.* in Iudic. hom. 9,1 (M. 12,987).

2. Buddei Hist. eccl. V. T. II. p. 495.

§ 37. — De libri Iudith auctoritate et origine.

136. — A 6. vel 5. saeculo a. Chr. usque ad 2. saec. p. Chr. sese extendit periodus, in qua libri Iudith origo quaeritur; sed antequam cum aliqua verisimilitudine quid hac de re sentiendum sit definiamus, in HISTORICAM AUCTORITATEM eius inquiramus oportet, quippe a qua altera quaestio de eius origine integra dependeat. Verane historia in libro nostro vere historico modo narratur, an factum aliquod historicum poetice ad fabularum romanensium formam exornatur, an totum argumentum ad eum modum est confictum, an demum allegoricam in eo habemus descriptionem rei futurae? Si quis solos modernos interpretes consulit, sub iudice lis adhuc versari videtur, quia omnes quatuor sententiae suos habent fautores et patronos; usque ad 16. saec. autem liber noster ab omnibus pro vere historico habebatur.

Etenim teste S. Hieronymo « apud Hebraeos liber Iudith inter apocrypha quidem legebatur, ... chaldaeo tamen sermone conscriptus inter *historicos* computabatur »¹. Neque dissenserunt Patres Ecclesiae inde a

S. Clementis Rom. aetate; rectissime *Niches*: « Quam Clemens Rom. *beatam*, quam Constitutionum apostolicarum auctor *sapientissimam*, quam Clemens Alex. *perfectam in mulieribus*, quam Origenes *magnificam et omnium mulierum nobilissimam* dicere non dubitant, quam Tertullianus in *sanctorum numero* habet, quam Ambrosius *mirabilem*, [Ps.] Augustinus *gloriosam*, (Hieronymus *tantae gloriae, ut sacro libro nomen indiderit*), Fulgentius *sanctam viduam et praeclaram*, Chrysostomus *sanc-tissimam* praedicaverunt: hanc tales ac tanti viri non potuerunt nullam unquam fuisse iudicare »². Quo quidem tempore floruisset vidua fortissima, traditione certa non acceperant Patres; Nabuchodonosorem enim, de quo agit libellus, *Cambysen* fuisse placuit Iulio Africano, quem in Chronicis suis sequuntur Eusebius, Hieronymus, Beda; num *Cambysen* an *Darium* Augustinus intelligat, non satis certum est; *Darium* eum fuisse tenuit Constitutionum apostolicarum auctor, *Xerxem* alii Patres, quorum sententiam refert Suidas, *Artaxerxem Longimanum* Hieronymus, *Artaxerxem III. Ochum* Sulpicius Severus³. At haec ipsa sententiarum varietas certissime probat Patribus persuasum fuisse, ea quae in libro narrantur vere accidisse. Quam persuasionem communem fuisse omnibus quoque mediae aetatis interpretibus, Rhabano Mauro, Walafrido Straboni, Petro Comestori, Card. Hugoni, Nicolao Lyrano, Dionysio Carth. etc., opera eorum manifestant, in quibus ex Eusebii Chronico dependentes Nabuchodonosorem *Cambysen* fuisse tenent⁴.

Unanimum consensum perturbavit *Lutherus*, qui primus narrationem nostram inter fictas fabulas amandavit; quem secuti longe plerique interpretes heterodoxi una cum libri canonicitate etiam eius historicam auctoritatem respuerunt, licet quid librum nostrum esse dicerent inter eos non convenit. Nam alii cum *Artopoeo* carmen quoddam epicum, alii cum *Buddeo* drama sacrum, alii cum *Grotio* allegoriam historicam, alii cum *Semler* fabulam romanensem eum appellaverunt⁵. Modernis protestanticis interpretibus longe plerisque integra narratio est merum commentum; pauci verum factum historicum sed ab auctore poetice exornatum et amplificatum proponi censent; multo pauciores integrum librum historicum esse defendunt; unus demum alterve nescio quam narrationem poetico-propheticam in eo detexit; auctorem scilicet *desiderasse*, ut memorabile Iudithae facinus, quod ipse finxit, suo tempore revera perpetraretur⁶.

Catholici interea interpretes inde a saec. 16. antiquae traditioni exegeticae fideliter inhaerentes veram rem historica cum veritate narrari docuerunt. Quamvis enim progredientibus studiis historicis clarius, quam antiqui, historicas libri nostri difficultates perspicere maiorque inter eos, quam inter Patres, de tempore quo Iudith vixit controversia agigaretur, unanimi tamen consensu historicam libri auctorita-

tem tuebantur omnes. Neque ab antiquorum sententia hoc nostro saeculo recesserunt interpretes catholici, si tres exceperis. *Iahn* difficultatibus historicis propositis sed non solutis in eorum partes sese inclinare ostendit, qui narrationem dicunt commenticiam; *Movers* in easdem partes transiit; nuperrime demum *Ant. Scholz* nova proposita sententia demonstrare conatus est, librum non esse historicum sed propheticum; ultimi enim hostis expeditionem contra populum electum sub forma historica ab auctore describi⁷.

1. *S. Hieron.* Praef. in l. Iudith. — Quae sit iuniorum Iudaeorum de historico caractere libri persuasio, docent testimonia collecta a *De Voisin* (*Raym. Martini* Pugio fidei ed. Carpzov. p. 127 sq.).

2. *Nicks* De libro Iudithae p. 11. (Nonnulla adiecimus ipsi). Cfr *S. Clem. Rom.* 1 Cor. 55; *Clem. Alex.* Strom. IV. 9 (M. 8,1328); *Orig.* In Iudic. hom. 9,1 (M. 12,987); *Tertull.* De monog. 17 (M. 2,952); *S. Ambros.* De offic. III. 13 (M. 16,169); *Ps. August.* Serm. 48 (in Append. M. 39,1839); *S. Hieron.* Ad Princip. ep. 65,1 (M. 21, 623); *S. Fulgent.* Ad Gall. ep. 2.

3. *Iul. Afric.* apud Suid. s. v. Ἰουδῆθ (Ed. Bernhardt I. 2. p. 1006); *Euseb.* Chron. Olymp. 63,1 (M. 19,468); *S. Hier.* in Euseb. Chron. (M. 27,378); *Ven. Beda* de temporibus liber 21 (M. 90,290). — *S. Aug.* de civit. Dei XVIII. 26 (M. 41,583); *Constit. apost.* VIII. 2 (M. 1,1069); *Suidas* s. v. Ἰουδῆθ (Ed. Bernh. I. 2 p. 1005); *S. Hier.* in Is. 14,2 (M. 24,164); *Sulpic. Sever.* Hist. sacr. II. 14 M. (20,137).

4. *Rhaban. Maur.* Expos. in l. Iudith 1. 2. (M. 109,541 sqq.); *Strabo* Gloss. ord. in Iudith. 1. (transcribit Rhabani dissertationem); *Petr. Comest.* Hist. schol. (M. 198, 1475); *Card. Hugo* etc. in Comm.

5. *Lutheri* Vorrede auf d. B. Iudith (Werke. Erlanger Ausg. 63 p. 91 sq.). Explicat nomina allegorice: Iudith ei est iudaicus populus; Bethulia indicat eo tempore populum fuisse virginem puram (בתולה) etc. Ceterum librum vocat « ein geistlich schön Gedicht eines heiligen geistreichen Mannes, der darinnen hab wollen malen und fürbilden des ganzen jüdischen Volkes Glück und Siege wider alle ihre Feinde, von Gott alle Zeit wunderbarlich verliehen » (Cfr *Keil* p. 725). — *Artopoei* Meletamata historica, quod narratio de Iudith et Holopherne non historia sit, sed epopoeia. Argentorati 1694.; *Buddeus* l. c.; *Grotii* Praef. in l. Iudith (Ed. Basil. 1732. I. p. 578): Ea quae in libro narrantur sunt αἰνυγματοειδής; « scriptus est liber, quum primum Antiochus Epiphanes in Iudaeam venisset, templo nondum per idolum polluto, in hoc ut Iudaei spe divinae liberationis confirmarentur. Nam Iudith esse Iudaeam gentem nemo negaverit; Bethulia (בת אל יה) est templum; gladius inde egrediens sunt preces sanctorum; Nabuchodonosor saepe Hebraeis diabolum significat et Assyria fastum. Diaboli instrumentum Antiochus, qui tecto nomine Holofernes (הלפר נהש) licitor serpentis [! !] Iudaeam formosam quidem, sed viduam i. e. ab omni auxilio destitutam, subigere volebat » etc. — *Semler* Freie Untersuchung des Canons. III. p. 120 sqq.

6. Pro commento narrationem habent inter alios recentissimos *Fritzsche* Handb. zu den Apocr. II. p. 125 sqq.; *Schuerer* in Herzog P. R. E. Ed. I. p. 504; *Davidson* Introd. III. p. 381 sq.; *De Wette Schrader* Einl. p. 574 sq.; *Bunsen Holtzmann* in Bunsen's Bibelw. II, 3 p. 57; *Reuss* Gesch. d. A. T. p. 610 sqq.; *Koenig* Einl. 1893. p. 479; *Cornill* Einl. Ed. 3. 1896. p. 271 etc. — *Keil* (Einl. p. 725 sq.) factum historicum poetice exornari admittit, quam sententiam *Strack* (Einl. Ed 4. 1895. p. 152) haud

plane reicit. — Mirum quod *Volkmar* (Einl. in die Apocr. 1860. I. 1) librum post Traiani mortem ad celebrandam victoriam de eius legato quodam per Iudaeos (Iudith) a. 117. p. Chr. reportatam scriptum dicere audeat, licet viginti circiter annis antea iam a *S. Clem. Rom.* velut divinus adhibitus sit. — Vere historicum libri characterem ex modernis Protestantibus *Gumpach* (Abriss der babyl. assyr. Gesch. 1854. p. 116 sq.) et *Wolf* (Das B. Iudith. 1861), ex Iudaeis A. *Weissmann* (D. Buch Iudith hist. krit. erklärt. 1891.) agnoscunt.

7. *Ewald* (Gesch. des Volkes Israel. IV. p. 541) librum nostrum pro prophetico potius quam historico iam habuit, quum auctorem eiusmodi victoriam suis aequalibus expetere putaret. Vere autem allegorico-propheticum eum habet *Ant. Scholz* (Das B. Iudith eine Prophezie Würzburg 1885; Comm. z. B. Iudith. 1887; eiusdem operis Ed. 2. retractata. 1896.). Satis autem mirari non possum, quod dicere audeat, « pro catholicorum et protestanticorum interpretum numero non pauciores catholicos quam protestanticos historicae libelli interpretationi adversari » (D. B. Iudith. eine Prophezie. p. 33 n.), quamvis velut adversarios solos enumerare possit *Iahn* (Einl. p. 919) et *Movers* (Bonn. Ztschr. f. Phil. u. Theol. XIII. p. 47), quibus tertius forte potest addi *Fr. Lenormant* (Lettres assyriolog. I. p. 72; La divination chez les Chaldéens p. 183 sq.), qui tamen interpretibus haud recte accensetur. Iamvero inter antiquiores interpretes catholicos neminem inveniet, qui secum sentiat, quum ipse *Rich. Simon*, audacissimus inter criticos (Hist. crit. du V. T. p. 58), oppositam sententiam « communissimam et probatissimam » dicat. Sed inter modernos quoque communissima est; eam enim tenent, ut eos solos nominem qui ex recentioribus mihi praesto sunt, *Wette* (Einl. in die deuterokan. BB. p. 115 sqq.; Tübinger Quartalschr. 1854. p. 471 sq.), *Aug. Scholz* (Einleitung II. p. 611 sq.), *Reusch* (Einleitung p. 132 sq.), *Danko* (Hist. revelationis Vet. Test. p. 432 sqq.), *Vincenzi* (Sessio quarta Conc. Trid. vindicata. III. p. 14), *Ghiringello* (De libris histor. c. 10), *Haneberg* (Gesch. der bibl. Offenb. Ed. 4 p. 505 sq.), *Nicks* (De libro Iudithae p. 16 sqq.), *Robiou* (Deux questions d'archéologie éclairées par les Annales d'Asurbanipal. 1875. I.), *Vigouroux* (Man. bibl. II. p. 143 sqq.; La Bible et les découv. mod. IV. p. 254 sqq.), *Gillet* (Tobie, Iudith, Esth. p. 70 sqq.), *A. Delattre* S. I. (Le l. de Iudith. 1884.), *Ubaldi* (Introductio I. p. 407 sqq.), *Zschokke* (Hist. sacra Ant. Test. p. 301), *Holzammer* (Hdbch d. bibl. Geschichte. Ed. 4. I. p. 751 sqq.), *Palmieri* (De veritate historica l. Iudih. 1886), *B. Neteler* (Unters. der gesch. Geltg des B. Iudith. 1886), *Schenz* (Einleitung p. 473), *Kaulen* (Einl. Ed. 3. p. 164; Wetzter Welte Kirchenlex. Ed. 2. 1889. p. 1977 sqq.), *Brunengo* (Il Nabuchodonosore di Giuditta. 1888), *Fl. de Moor* (Le l. de Iudith. 1895).

137. — Integrae igitur antiquitatis catholicae testimonio historicum libri nostri characterem demonstrari certum est. Sed ea quoque est libri indoles, ut prudens nemo dubitari possit, quin auctor revera historicum agere veramque historiam tradere voluerit. Ad quid enim accurata temporis indicatio, quo bellum inter Nabuchodonosor et Arphaxad exarsit (1,1 Gr.), vel quo Nabuchodonosor Asiam occidentalem dominationi suae iterum subigere est conatus (2,1)? Ad quid diligens enumeratio maiorum Iudith (8,1)? Ad quid enumeratio gentium, quarum copias sibi mitti iussit Nabuchodonosor (1,7 sqq. Gr.), et urbium civitatumque, quas expugnavit Holofernes (2,21 sqq. Gr.) aut quas muniendas curarunt Iudaei (1,4 Gr.)? Ad quid distincta descriptio Echa-

tanorum (1,1 sqq.), Bethuliae et castrorum Holofernis (7,1 sqq. *Gr.*) atque ennarratio genealogiae Iudithae (8,1)? Sed ista forsitan ornatus causa aliquis dixerit ab auctore inserta; sed numquid prophetae aut sacro poetae fictam narrationem exhibenti etiam dicere licuit, ficti Achioris fictos posteros usque ad suam aetatem esse superstites (14,6 V.; 14,10 *Gr.*) et quotannis usque ad suum tempus celebrari fictum festum in memoriam fictae victoriae institutum (16,31)?

His omnibus igitur auctorem, si veram historiam tradere noluit, veteratorem dicere cogeremur, qui lectores suos in errorem inducere sibi proposuisset. Qua ab accusatione illi eum non liberant, qui eum prophetam aut poetam egisse asserunt. Ad novam enim illam sententiam quod attinet, quae in libro Iudith ultimam Antichristi vel satanae expeditionem contra Ecclesiam sub allegoricae narrationis forma praenuntiari statuit, equidem praeprimis mihi persuadere nequeo, Deum Ecclesiae suae librum propheticum dedisse, cuius prophetica indolem nemo per undeviginti saecula sit suspicatus, ita ut eius vaticinia hucusque plane fuerint abscondita. Sed id fieri posse demus: num unquam licebit prophetae futuras res ita proponere, ut omnes lectores praeterita narrari *necessario* credant, omni quippe prorsus deficiente indicio, quo narrationem esse allegoricam apocalypsin vel leviter significetur? Num ei asserere licebit facta esse illa quae facta non sunt? Ubinam in toto Scriptura alterum habemus exemplum propheticae narrationis, quae cum nostra ullo modo comparari possit? Vaticinium enim de Gog et Magog (*Ezech.* 38. 39) prophetica suam indolem aperte prodit, atque libros Tobiae, Esther etc. solus, opinor, Ant. Scholz pro allegoricis apocalypsibus habet. Quid tandem lucramur, si librum nostrum apocalypsin esse dicemus? Multo plures maioresque erunt interpretationis difficultates atque pro suo quisque arbitrato allegoricas sibi finget eius explicationes. — De altera sententia, quae in nostro libro epopeiam aut drama aut nescio quam aliam poeseos formam videt, dicere opus non est; saepius iam monuimus, fictionibus homini animum non addi neque populo hebraico vera defuisse exempla, quibus Deus abunde demonstraverat, se populum suum non derelinquere, nisi prius ab illo derelinquatur.

Attamen narratio haec, inquiunt, historiae certo cognitae repugnat, neque multi illi, quos auctor libro suo inseruit, historici et geographici errores apte explicantur, nisi eum aut poetica cum licentia historiam et geographiam tractasse admittamus, aut erroribus consulto admissis lectores suos attentos reddidisse, ne rei gestae narrationem sed rei futurae praedicationem in libro quaererent; nullam quippe in historia israelitica inveniri periodum, cui bellum istud apte attribuitur; expeditionis Holofernis descriptionem plane esse fabulosam, quum exercitus ultro citro ducatur, quemadmodum ne centum quidem ventis simul saevientibus navis in mari circumagitur; demum nullam in tota Scriptura ad tam praeclaram inveniri allusionem. Ex ordine difficultates proponemus earumque solutionem

paucis indicabimus, accuratiorem tamen explicationem interpreti relinqueamus. Repetimus autem id quod antea iam diximus, textum huius libri valde impurum ad nos pervenisse; immerito igitur omnes eius lectiones ab adversariis velut sacrosanctas tractari, quamvis iidem aliis in Scripturis lectiones etiam certissimas mutare non vereantur.

1. Nullum aiunt esse in historia israelitica tempus, cui ea, quae in libro nostro narrantur aut supponuntur, apte respondeant. Sermo enim est de Assyriorum rege Nabuchodonosor, qui devictis Medis Asiam occidentalem sibi subiugare atque usque in Aegyptum dominationem suam extendere voluit. At, ut omittamus nullum Assyriorum regem nomen habuisse Nabuchodonosor, eo tempore, quo Assyriorum regnum florebat, Iudaei suos reges habebant, quorum in toto libro Iudith non fit mentio; sed summus sacerdos non tantum in Iudaea, sed etiam in Samaria et in Galilaea supremam potestatem exercuisse dicitur, id quod nunquam obtinuit. Praeterea Iudaei e captivitate reduces templum funditus eversum reaedificasse dicuntur (4,3; 5,18. 19. *Gr.*; cfr 5,22. 23. *Vulg.*); sed a Cyro reaedificandi templi permissionem acceperunt, quo tempore Assyriorum regnum iam diu interiiit.

Seriam hanc esse difficultatem non negamus, at tanta non est, ut ideo integrum librum pro commento habere cogamur¹. Difficultate hac Patres et antiqui interpretes adducti sunt, ut rem post exsilium babylonicum gestam esse et nomine Nabuchodonosoris regis Assyriorum unum e regibus Persarum designari putarent. Sed iam Rhabano Mauro, quamvis eam adoptaret, parum placuit haec sententia, quia Ecbatana diu ante Persarum aetatem sint aedificata nec ullum Persarum regi cum Medis fuerit bellum. Accedit autem, quod Ninive ante exsilium babylonicum a Medis et Chaldaeis destructa nunquam fuit regum persicorum sedes, neque Iudaei ex exsilio reduces unquam contra Persas aperte rebellaverunt, neque Samariae incolis ab aedificando templo repulsis ullum fuit cum Iudaeis meridionalibus commercium etc. Quapropter inde a saec. 16. longe plerique interpretes rem ante exsilium babylonicum gestam esse recte statuerunt, neque minus inter eos convenit eam accidisse post regni septemtrionalis interitum; idem enim religiosum et politicum centrum tempore Iudithae fuit piis Samariae Galilaeaeque incolis, quod incolis Iudaeae.

In accuratiore autem tempore definiendo dissentiant interpretes. Nam alii primordiis regni Manasse, qui duodecennis in thronum ascendit, alii primis Iosiae annis, qui puer octennis patri Manasse successit, expeditionem Holofernis adscribunt, alii illud tempus praeferunt, quo Manasse captivus Babylone degit²; omnibus enim istis temporibus supremam potestatem penes summum sacerdotem aut alium virum praeclarum fuisse evidens est. Hodie vero vix dubitari posse arbitramur, quin tertia sententia sit admitenda, quippe qua admissa omnes historicae difficultates disparcant. Id unum decidere non audemus, utrum etiam expeditionis istius tempore Manasse Babyloniae captivus degerit, an paullo antea Ierosolyma quidem sit reversus sed diuturnis vinculis fractus et pristinorum flagitiorum memor periculoso illo tempore administrationem regni in manibus vicarii sui relinquere maluerit. Quidquid autem de hac secundaria quaestione est, me-

dio circiter saeculo 7. is fuit Palaestinae et Assyriae status, qui in nostro libro aut supponitur aut describitur. Quod assertum paullo diligentius exponamus oportet³.

a.) Secundum librum nostrum *Eliacim* (Ioiacim) summus pontifex supremam tenuit auctoritatem (4, 5. 11). Ultimis autem Ezechiae annis *Eliacim filius Helciae* fuit « praepositus domus » regiae i. e. primus regis minister, quem Deus per Isaiam praedixerat futurum esse « quasi patrem habitantibus Ierusalem et domui Iuda » cuique promiserat « clavem domus David », ut nemo praeter ipsum solum aperire vel claudere posset. Quibus verbis aliquid splendidius et augustius, quam solum primi ministri munus, praedici arbitramur, nec quidquam obstare, quominus ea de Eliacim *vicario regni* intelligamus. Munere autem hoc secundum nostram sententiam functus est, quo tempore Manasse captivus Babyloniae degit; immo facile etiam concedetur Manassen reducem fidei vicario suo integram auctoritatem continuasse⁴.

b.) Eius autem auctoritas regni Iuda (tribuum Iuda et Benjamin) finibus non coerceretur. Iam Ezechias unionem quandam inter reliquias decem tribuum et regnum Iuda restituerat (2 *Paral.* 30), quae proxime religiosa quidem erat, sed quasi necessario in politicam transmutata est. Etenim non pauci regni septemtrionalis incolae captivitatem assyriacam subterfugerant, alii decursu temporis in patriam procul dubio erant reversi. Qui, quum Assyrii meliores agros colonis Cuthaeis divisissent, aut in regiones minus fertiles et montanas sese recipere erant coacti, aut cum ethnicis illis advenis permixti in unam gentem coaluerant; unde factum est, ut in pristini regni septemtrionalis finibus duo, ut ita dicamus, populi simul habitarent, Samaritani, i. e. advenae ethnici permixti cum illis Israelitis, qui a fide defecerant (2 *Paral.* 30, 10), atque illi filii Israel, qui prioribus calamitatibus edocti cum contribulibus suis meridionalibus, quorum regnum superstes erat, antiquam Legem observabant (2 *Paral.* 30, 11. 18) ideoque non minore cum ardore, quam illi, civitatem sanctam templumque defendere erant parati. Samaritani in antiquis civitatibus et fertilioribus planitiis, fideles Israelitae in asperis montanisque regionibus habitabant, ubi novas sibi fundaverant sedes⁵; ad hos autem solos auctoritas Eliacim sese extendebat. Regni vero meridionalis incolas, quos Manasse ante captivitatem suam in idololatricam pertraxerat (2 *Par.* 33, 9. 10) regis calamitate perterritos ad Deum suum revertisse nemo negaverit. Hinc apte explicantur, quae in libro Iudith legimus: Israelitas (non omnes utique, sed multos regni septemtrionalis incolas) « recenter revertisse ex captivitate et ascendisse montana », et « nuper integrum populum collectum esse Iudaeae » (i. e. fideles regni septemtrionalis incolas cum regno meridionali iterum unum populum constituisse), et « vasa et altare et templum sanctificasse a pollutione » illa scilicet, qua integrum sanctuarium polluerat Manasse, quando in templi atriis altaria idolis suis erexerat idolaque in templum intulerat⁶.

c.) Medio saec. 7. potentissima fuit Assyria. Iam Asarhaddon (680. - 667.) integram Asiam occidentalem sibi subiecerat et arma sua in Aegyptum intulerat; eius filius Asurbanipal (667. - 626.) variis expeditionibus in Asiam

citeriorem et in Aegyptum rebellantes reges et populos primis regni annis ad obedientiam redegerat atque ipsas Thebas occupaverat. Uterque rex inter viginti duos principes terrae Hatti (i. e. Syriae et Phoeniciae), quos sibi tributarios fecerant, enumerant etiam *Minasi sar mat laudi* i. e. Manassen regem terrae Iudae⁷. In una autem ex suis expeditionibus contra Aegyptum Asurbanipal Manassen captivum in Babyloniam abduxisse videtur, cuius regni administrationem fratri suo minori Samas-sum-ukin (Sammughes vel Saosduchin) commiserat. Devicto Occidente arma tulit in Orientem; in Annalibus suis loquitur de victoria, quam de Birizhadri Mediae duce quodam reportavit⁸. Sed quo tempore in Media erat occupatus, Sammughes, ut regnum chaldaicum sibi soli vindicaret, Aegypti Syriae totiusque Asiae occidentalis reges et populos ad rebellionem provocavit; neque improbable est, eum hac occasione Manasse cum aliis captivis ierosolymitanis in patriam remisisse. Bello autem medico finito Asurbanipal populos occidentales legatione missa ad obedientiam revocavit, iisque abnuentibus Holofernem in Asiam occidentalem exercitum ducere iussit⁹. Hac ratione cum narratione libri nostri aptissime conciliantur ea, quae Asurbanipal ipse de rebus suis in Annalibus nobis reliquit. Eum igitur censemus fuisse regem, quem liber noster Nabuchodonosor vocat, sive quia rex ille utroque nomine appellabatur, sive quia librariorum sciorum licentia nomini ignoto alterum magis cognitum est substitutum¹⁰.

d.) Cui sententiae una sola opponitur difficultas seria. Sammughes in apertam rebellionem prorupit a. 648., paullo post autem, ut ex infra dicendis patebit, Iudith Bethuliam liberavit; inter bellum nostrum igitur et cladem Iosiae apud Mageddo (a. 608.) non interiacent nisi quadraginta anni¹¹. Atqui post Bethuliae liberationem « in omni spatio vitae Iudith (quae centum quinque annos attigisse dicitur) non fuit, qui perturbaret Israel et post mortem eius annis multis » (16,30). Quapropter, si anni Iudithae recte sunt indicati, bellum assyriacum libri nostri non potest incidere in tempus rebellionis Sammughis. Quae verissime sunt dicta; sed saepius iam monuimus numeros librorum V. T. esse incertissimos, et cur in nostro libro, cuius textum impurissimum esse constat, maior fides numeris attribuitur, quam in aliis, non apparet. Supponamus igitur librarium confudisse סך (63) et קך (103) et temporis ratio satis componitur; *Samech* autem et *Koph* saepius etiam in aliorum librorum numeris permutatos esse constat¹².

1. Rectissime iam *Dupin* Dissert. prélim. ou Proleg. sur la Bible. Paris 1701. p. 89. « Quand cette difficulté (chronologica historiae Iudith) serait encore plus grande, ce ne serait pas un légitime fondement pour la rejeter comme fausse. Il y a plusieurs histoires sacrées et profanes que l'on ne révoque point en doute, qui souffrent de pareilles difficultés ».

2. *Nicks* De libro Iudith p. 25 sqq. quartam proponit sententiam, Nabuchodonosorem esse regem illum Babyloniae, qui destruxit Ierosolyma, et « annis sex ante eversa Ierosolyma Holofernem a Iuditha esse occisum ». Similem sententiam tenet *Neteler* (Untersuchung der gesch. u. kan. Geltung des B. Iudith.), qui Holofern's expeditionem ponit 582-580; at veri similitudine non gaudere has sententias arbitramur.

3. In iis maxime, quae de Asurbanipale dicemus, sequemur fere *Robiou* (Deux ques-

tions d'histoire et de chronologie éclaircies par les Annales d'Asurbanipal. Paris 1875.) et *Vigouroux* (la Bible et les découvertes modernes. Paris 1882. IV. p. 254-283). Conferri etiam merentur *A. Delattre* S. I. (Le Livre de Iudith. Paris 1884.), qui similem sententiam vindicans statum Assyriae et Palaestinae tempore Asurbanipalis accurate describit, *Dom. Palmieri* S. I. (De veritate hist. I. Iudith p. 22 sqq.), *Fl. de Moor* (Le livre de Iudith p. 16 sqq. 49 sqq.). — *Ant. Scholz* (Das B. Iudith eine Prophezie p. 18.) captivitatem Manassae vix dimidium annum durasse asserit ideoque Holofernis expeditionem brevi isti tempori adscribi posse negat. Sed undenam sententiam suam probabilem reddat, non habet. De vinculis Manasse *solus* loquitur auctor 2 *Paral.* 33, 11. 12, cuius verba de diuturna, quam de brevi captivitate, multo rectius intelliguntur. Etenim captivitati adscribit conversionem regis; tam perversum autem idololatram paucarum hebdomadarum aerumnis victum esse quis crediderit? Si vero Scholz putat auctorem 4 *Reg.* 21 de captivitate ista *ideo* non esse locutum, quia propter brevitatem commemoratione non erat digna (« Das Königsbuch hält die Sache nicht einmal der Erwähnung werth »), concludamus etiam poenitentiam Manasse non fuisse sinceram; nam 4 *Reg.* 21. eam « commemoratione dignam non habuit »; neque ea, quae Manasse poenitens egit, restitutionem cultus etc. commemorat auctor 4 *Reg.* 21. Scilicet ex integro regno Manassae, quamvis fuerit quinquaginta quinque annorum, 4 *Reg.* 21 *solam* commemoravit *eius idololatriam*, omnia alia autem silentio praetermisit, *quia Manassis idololatria proxima et ultima erat causa interitus regni Iuda* (4 *Reg.* 24, 3).

4. Cfr 4 *Reg.* 18, 18 sqq. Is. 22, 20 sqq. — Si completa est series pontificum relata 1 *Paral.* 6, medio saec. 7. non fuit *summus sacerdos* Eliacim vel Ioiacim. Interpretes autem expressionem hebraicam אֲשֶׁר עַל הַבַּיִת « praepositus domus » scilicet *regiae* non satis videntur intellexisse arbitrati sermonem esse de praeposito domus Dei. Etiam Is. 22, 15 S. Hieronymus eandem expressionem vertit « praepositus templi » et Sobnam *praepositum domus regiae* in Commentario suo vocat *pontificem* (M. 24, 205). Simile interpretis mendum in nostro libro admittimus.

5. Hinc apte explicatur, cur *Iudith* 4, 4. 6. etc. (*Gr.*) civitates nominentur, quarum aliis in libris sacris non fit mentio. Ceterum etiam in N. T. civitates nominari moneamus, quarum nulla memoria in V. T. libris nobis est conservata (Nazareth, Capharnaum etc.). Una civitas, in qua Pseudomessias Bar Cocheba per tres annos romanis legionibus Traiani restitit (*Betar* vel *Bitthar*) nec in V. nec in N. T. nominatur, neque hodie scitur, num in Iudaea (id quod tenent Guérin Description de la Palestine. Iudéc. II. p. 387 sqq. et Kiepert Atlas antiquus. Berlin 1882.) an in Samaria (id quod tenet Robinson Biblical Researches III. p. 270) sita fuerit. Immerito ergo contra auctoritatem libri nostri obiicitur, quod *Bethulia* in V. et N. T. non nominetur nec eius situs hodie sit cognitus (*Scholz* l. c. p. 29). Veri tamen simillimum est, antiquam Bethuliam esse hodiernum *Sanur*. Cfr Guérin Descr. de la Palestine. Samarie I. p. 344 sqq.

6. *Iudith* 4, 3 (*Gr.* — *Vulg.* versum hunc omittit). Quod si quis obiiceret, secundum Achioris verba (5, 18. 19. *Gr.*; 5, 22, 23. *Vulg.*) etiam regni Iuda incolae ex captivitate redisse et templum destructum *reaedificasse*, praepriis responderemus, id ex verbis Achior non recte colligi; εἰς ἔδαφος ἐγενήθη templum, quando profanatum omnibus patebat; de aedificatione autem ne verbum quidem legitur. Fieri quoque potuit, ut Achior princeps Ammonitarum res iudaicas non accurate cognosceret. Aliam coniecturam supra iam indicavimus. Quia nimirum expeditionem Holofernis cum rebellionem Sammughis cohaerere supponimus, non absonum est admittere Manassen, qui procul dubio cum multis aliis primoribus regni meridionalis Babyloniae captivus tenebatur, a Sammughe rebellionem meditante esse e vinculis dimissum. Qua coniec-

tura verba Achioris optime explicantur. Animadvertas velim secundum 2 Paral. 33,14 Manassen e captivitate reducem munivisse Ierusalem et constituisse principes exercitus in omnibus civitatibus Iudae. Periculum igitur terrae imminabat immediate post eius reditum.

7. Cfr *Schrader* Keilinschriften u. A. T. Ed. 2. p. 354 sqq.

8. *Robiou* l. c. p. 28 sq. (*Vigouroux* l. c. p. 258.) : « Si, comme nous l'apprend Hérodote, Phraortes était petit-fils d'un autre Phraortes, qui père du grand Deïokès, pouvait être considéré comme l'auteur de la dynastie, et si, comme le pense Rawlinson, la forme *Phraazad* est le patronymique dérivé de Fravartis ou Fraurtish (véritable forme du nom de Phraortes), le nom transcrit (*Bi-ri-iz-ha-ad-ri*), abstraction faite de la dernière syllabe, représente réellement le personnage en question désigné par son nom patronymique ».

9. Quod de hac expeditione in Asurbanipalis inscriptionibus nihil invenitur, id difficultatem non creat, quia nullus unquam Assyriorum rex clades suas memoriae tradidit. Certum autem est, Asurbanipalem ultimis regni annis potestatem nec in Aegypto nec in Asia occidentali amplius exercuisse. A Sammughis rebellione, vel rectius a facinore Iudithae, incipit finis regni assyriaci; Asurbanipal (Sardanapal) ultimus fuit rex, qui nomen sibi acquisivit; sub eius filio Asuridilili vel Asurachidin (Saracus) Ninive deleta est (a. 625. vel 608.) Haec videtur probabilior esse sententia; de ultimis autem regni assyriaci annis, quum monumenta desint, certi nihil statui potest. Cfr *Brunengo* L'impero di Babilonia e di Ninive. II. p. 207 sqq.; *Schrader* Keilinschr. und A. Test. p. 358 sqq.; *Rawlinson* The five great monarchies. II. p. 228 sqq., *Ménant* Annales des rois d'Assyrie p. 295 sq. — Ceterum cladem in nostro libro descriptam videtur celebrare *Nahum* 1,14, ubi exclamat : « Et praecepit super te (Asurbanipal) Dominus : Non seminabitur ex nomine tuo amplius... quia inhonoratus es ». Cfr *infra* 139 p. 411.

10. Cfr *supra* 133. n. 5 p. 393. — Holofernis quoque nomen inter Asurbanipalis ministros (eponymos) non legitur; sed si unquam in eorum numero adiuit, potuit post ignominiosam eius cladem forte deleri. At fieri etiam potuit ut assyriaco nomini (quae omnia satis sunt mira et longa) persico tempore persicum nomen a librario quodam sit substitutum.

11. Secundum canonem Ptolemaei Sammughes a fratre suo devictus et occisus est a. 648. (Cfr *Schrader* Keilinschriften und A. T. p. 368); sed plenam fidem canon non meretur (Cfr *Delattre* l. c. p. 51.); quare aliquos annos numero isti addere licet. Secundum *Iudith* 1;2. *Gr.* Asurbanipal a. 12. regni sui (i. e. 656.) bellum medicum inchoavit, a. 18. (i. e. 650.) vel 13 (i. e. 655 *Vulg.*) Holofernem misit.

12. Quam incerti sint numeri in nostro libro, differentiae demonstrant inter varios textus. 1,2 *Graecus* latitudinem murorum dicit fuisse 50 cubitorum, *Vulg.* 30 cubitorum; — 1,3 turres ponit *Graecus* altitudinis 100 (π) cubitorum, *Syrus* 60 (D) cubitorum; — 2,1. *Graecus*: anno 18., *Vulg.* anno 13; — 2,5 exercitus Holofernis secundum *Graec.* 120,000 peditum et 120,000 equitum (μυριαδων δεκαδύο), secundum *Vulg.* 120,000 peditum et 12,000 equitum sagittariorum; — 7,2 Holofernes contra Bethuliam duxit secundum *Graec.* 170,000 peditum et 12,000 equitum, secundum *Vulg.* 120,000 peditum et 22,000 equitum, secundum *Syr.* 172,000 peditum et 22,000 equitum; — 8,4 Iudith vidua fuit a morte viri sui secundum *Gr.* tribus annis et quator mensibus, secundum *Vulg.* tribus annis et sex mensibus etc. etc.

138. — 2. Aliae difficultates sunt geographicae, atque maxima in Holofernis expeditione invenitur; quapropter descriptionem illam irrident multi adversarii nostri; belli rationem a febricitante confictam quam veram

exercitus expeditionem potius describi clamant, insanae mentis eam esse figmentum etc¹. Sed vehementer errant; difficultates adesse quidem non negamus, neque tamen tot tantisque premi existimamus narrationem auctoris, ut aptissime non explicetur, dummodo attendatur, quatuor expeditiones paucissimis verbis indicari, quarum ultima fuit contra Palaestinam².

Primam expeditionem suscepit Holofernes in Asiam Minorem (2,12-23 Gr.; 2,12. 13. Vulg.); Asiam Min. autem usque ad Lydiam Asurbanipali fuisse tributariam docent eius inscriptiones, atque dudum ante eius aetatem quam plurimas colonias assyriacas in Asia Min. fuisse, ita ut in Ponto praevalerent Assyrii, certum est³. Itaque Holofernes Ninive profectus secundum textum graecum « *tribus diebus* » pervenit in planitiem Βαικτιλαίθ; id quidem fieri non potuit, si Βαικτιλαίθ est planities *Bagdania*, quam Strabo in Cappadocia inter Taurum et Argaeum montem sitam esse tradit; quare error in temporis indicatione, quam Vulgata omittit, admittatur necesse est; forte legendum est *triginta* diebus. Certum autem est, planitiem Βαικτιλαίθ quaerendam esse in Cappadocia; addit enim sacer auctor eam fuisse « *prope montem, qui est ad sinistram* (i. e. versus septemtrionem) *superioris Ciliciae* », ergo prope Taurum vel prope Argaeum. Cappadociam Vulgata quoque indicat « *ad magnos montes Ange* (lege: Argaei), *qui sunt a sinistro* (a septemtrione) *Ciliciae* ». In Cappadocia autem Holofernes « *ascendit omnia castella et obtinuit omnem munitionem et effregit civitatem opinatissimam Melothi* » i. e. *Melitene*, praecipuam urbem Cappadociae orientalis haud procul ab Euphrate sitam et sub nomine *Milidi* frequenter in inscriptionibus cuneiformibus nominatam. Alveum igitur Euphratis secutus Holofernes in Asiam Min. irruerat; devictis autem Cappadocibus (secundum textum graecum) « *excidit Phud et Lud* », i. e. Pisidiam et Lydiam, meridiionalem Asiae Min. partem⁴. Deinde in Mesopotamiam reversurus « *praedatus est omnes filios Rassis* », vel uti rectius habet Vulgata, « *omnes filios Tharsis* » i. e. Ciliciae, cuius caput erat Tarsus. Atque Asia Min. relicta penetravit in Syriam septemtrionalem et « *devicit filios Ismael, qui erant contra faciem deserti et ad austrum terrae Cellon* » (Vulg., sed Gr. πρὸς νότον τῆς Χελλαίων); pervenit ergo usque in *Cholle*, quae media sita est inter Palmyram et Thapsacum⁵.

Dum Holofernes cum magno suo exercitu in devastanda Asia Min. occupatus erat, opportunitate usus Sammaghes, qui eo usque machinationes suas celaverat, aperta rebellione prosiliens fratrem coegit, ut ducem cum exercitu revocaret. Qui « *transiit Euphratem et pertransiit Mesopotamiam et diruit omnes civitates, quae ad flumen Abrona sunt, usque ad mare* » (2,24. Gr.; 2,14. Vulg.). Pro *Abrona* vel quod Vulg. habet *Mambre*, codex Sinait. rectius legit *Chebron* i. e. *Chaboras*. Cholle, ubi primam expeditionem terminaverat Holofernes, haud longe distat a confluentibus Euphrate et Chaboras. Prope Circesium igitur Euphratem transgressus in Mesopotamiam intravit, ut Chaldaeam et Elymaidem, quas Sammaghes ab imperio assyriaco avellere conatus erat, ad obedientiam redigeret. Revera usque ad sinum Persicum (usque ad mare) victor percurrit integram Mesopotamiam; quomodo vero Asurbanipal fratrem suum devictum tractaverit, ipse in suis

inscriptionibus narrat, auctor sacer autem, quia ad eius finem non pertinuit, silentio praeterit⁶.

Sammughe devicto et occiso Holofernes ad redigendam Asiam citeriorem reverti potuit; in castigandis Arabibus occupatus erat, quando ab Asurbanipale in Mesopotamiam revocatus est; a castigandis iisdem Arabibus inchoat tertiam expeditionem (2,25. 26. Gr.; 2,15. 16 Vulg.). Etenim « *cepit fines Ciliciae* (i. e. Arabes devicit, qui in Syria Superiore usque ad Ciliciae fines habitant cfr v. 23 Gr.; 13. Vulg.) *et concidit omnes resistentes sibi. Et venit usque ad fines Iapheth, qui ad meridiem supra faciem Arabiae* ». Omnes igitur tribus arabicas a septemtrione usque ad meridiem redegit. Difficultatem quandam creat nomen *Iapheth*, quo omisso versio syriaca legit « *venit ad terminos meridionales super totam Arabiam* ». Nomen illud corruptum esse censent plerique variisque modis sanare illud sunt conati. Correctionis autem viam nobis indicat versio syriaca; legendum enim est *Napeth* vel *Nabeth*. Namque uti Moyses inter filios Ismael, a quibus descendebant Arabes praesertim illi, qui Arabiam proprie dictam inter mare rubrum et sinum persicum incolebant, enumerat Nebaioth Cedar Massa, ita reges assyriaci in suis inscriptionibus Arabes illos vocant Nabaithai (vel Napai-thai), Kidrai, Maschai; Nabataeorum autem terra ad mare rubrum sita saec. 7. pertinuit ad regnum assyriacum eiusque constituebat fines meridionales versus paeninsulam arabicam⁷. Iure igitur supponimus, Holofernem tertiam suam expeditionem a castigandis Arabibus nomadibus inchoasse totamque eorum regionem a Coelesyria septemtrionali (a finibus Ciliciae) usque ad Nabataeorum regionem percurrisse; dicitur enim « *circuisse omnes filios Madian et incendisse tabernacula eorum et diripuisse septa eorum* » (2,26. Gr.; 2,16 Vulg.); Madianitarum autem nomen omnibus Arabibus nomadibus competit⁸. Quibus devictis « *descendit in campos Damasci in diebus messis* », ut praeter nomadas etiam illos Arabes puniret, qui sedes stabiles habebant; « *et succendit omnia sata, omnesque arbores et vineas fecit incendi* » (2,17 Vulg.) « *et greges et armenta boum dedit in perditionem et civitates eorum spoliavit et percussit omnes iuvenes eorum in ore gladii* » (2,27. Gr.). Iisdem fere phrasibus utitur Asurbanipal, ut punitionem Arabibus a se inflictam describat easdemque poenas etiam imaginibus insculptis et depictis memoriae prodi voluit⁹.

Quod alii Asiae citerioris populi gravissimis istis poenis, quam primum devastationis illius rumor percubuit, timore et terrore perculsi sint, profecto non est mirandum; neque etiam quod voluntaria deditione eandem sortem a se avertere sint conati. « *Timor et tremor incidit super omnes, qui habitabant oram maritimam, super eos qui erant in Sidone et Tyro et Sur et Ocina et Hiemnan et Azoto et Ascalone* » (2,28 Gr.). Enumeratio haec civitatum maritimarum, etsi Vulgata (2,18) eam omittat, summa attentione est digna, quum validissimum in ea possideamus argumentum, quo scientiam et fidem auctoris nostri demonstramus. Illud enim iam urgere nobis licet, quod inter civitates, quae ex ordine a septemtrione (Sidon) usque ad meridiem (Ascalon) recensentur, *Tyrus* et *Sur* simul nominentur velut duae urbes distinctae. Revera *Sur* (ἡ πάλαι Τύρος in terra continente sita) una cum filia

sua in insula maris exstructa (*Tyrus*) ambae saec. 7. floruerunt; sed satis diu ante finem saec. 6. Cambyse regnante Palaetyrus terrae motibus convulsa et plane destructa disparuit atque ipsa eius memoria paene interiit. Quod si hinc iam apparet librum nostrum ante finitum saec. 6. esse conscriptum (nam quis recentior scriptor Sor et Tyrum distinxisset?), multo magis est considerandum post *Ocina* (i. e. *Acco*) et ante *Azotum* nominari *Hiemnaan* (Ἰεμναάν), quae non potest esse nisi *Iamnia maritima* haud procul a Iabne civitate tribus Iuda sita. Animadvertas enim velim portum hunc nunquam in S. Scriptura et vix unquam a iunioribus scriptoribus profanis nominari, ita ut quasi incognitus fuerit. Sed in ultimorum regum assyriacorum inscriptionibus non infrequens fit eius mentio. Sennacherib ex *Tyro*, *Sidone*, *Iamnaa* nautas abduxit, quorum opera in navibus suis in sinu persico uteretur; Sargon occupavit « *Iamnaa* sicut piscem in medio maris », antequam partem Cypri sibi subiecit; Asurbanipal non semel de *Iamnaa* loquitur. Portus igitur ab omnibus aliis ignoratus a solis ultimis regibus assyriacis et in nostro libro commemoratur⁴⁰. Nonne clarum hoc est scientiae geographicae et fidei historicae auctoris nostri testimonium?

In trium priorum igitur expeditionum assyriacarum descriptione nihil inveniri ostendimus, quod geographicis aut historicis rationibus medii saec. 7. repugnet, immo eas assyriacis monumentis confirmari. Quae de quarta expeditione contra Palaestinam nunc sequuntur, ea quoque seriam difficultatem non creant, licet nonnulla nomina citentur, quae aut plane incognita sunt aut corrupta; sed ne in interpretis munus nos ingeramus, hic gradum sistere malumus.

1. Cfr *Eichhorn* Einl. in die Apocr. p. 303; *Bertholdt* Einl. p. 2560 sq. (« Durfte der Auctor einen geübten Feldherrn mit seinem Heere einen Marsch machen lassen, den nur in der grösssten Narrheit einer machen kann? »); *Davidson* Introd. III. p. 384 (« The geography is in a state of hopeless confusion. It seems to have been derived from the writers memory of cities and countries which he put down without thought wherever he pleased ») etc. Secundum *Ant. Scholz* l. c. p. 22 « herrscht in den (geographischen) Namen eine Verwirrung, die man bei der hohen Bildung des Verfassers für eine absichtlich angerichtete anzusehen versucht ist ».

2. Cfr praesertim *Vigouroux* La Bible et les découvertes modernes. IV. p. 267 sqq., a quo tamen in nonnullis dissentimus; alii alio modo difficultates solvere conantur; at unam viam indicasse nobis hoc loco sufficit; accuratorem pericopae explicationem interpreti relinquimus.

3. *Kiepert* Lehrbuch der Alten Geogr. Berlin 1878. p. 91 : « Im nördlichen Küstenlande (Asiae Min.) sind in Folge der Eroberung assyrische Colonien bis Sinope hin so zahlreich begründet worden, dass die im Pontos verkehrenden Griechen den Namen des herrschenden Volkes theils in der vollen Form Ἀσσύριοι, theils in der abgekürzten Σύριοι, Σύροι, theils mit der von den Bewohnern des südlichen Syriens unterscheidenden Bezeichnung der helleren Hautfarbe als Λευόσσυροι gaben ».

4. De *Milidi* = Melitene cfr *Schrader* Keilinschr. und Geschichtsforschung p. 154 sq. — De *Lud* cfr *Schrader* Keilinschr. u. A. T. p. 114. — Quod ad *Pud* attinet, *Ezech.* 27,10 in exercitu Tyriorum enumerat « *Paras* (Persas) et *Lud* (Lydios) et *Put* » atque 38,5 in exercitu Gog, qui a septemtrione in Palaestinam irrumpit, « *Paras* (Persas) *Kusch* (Kuschitas septemtrionales) et *Put* ». Sicuti igitur a *Ludim* africanis (*Gen.* 10,

13) distinguendi sunt *Ludim*, qui Asiam superiorem incolebant, ita etiam praeter *Put* africanos (*Gen.* 10,6; *Ierem.* 46,9) distinguendi sunt asiatici *Put*; nec quidquam ob stare censemus, quominus eos Pisidas fuisse dicamus. Animadvertite in nostro libro eos vocari Phud, non vero Phut.

5. *Cholle* Χολλή a Ptolem. V. 15,24 vocatur Coelesyriae civitas; secundum *Kiepert* Atlas ant. fol. 4. haud procul distabat a Thapsaco. Ceterum in Syria super. etiam invenitur fluvius *Chalus* (hodiernus *Kuek*), qui forte est intelligendus.

6. Cfr *Brunengo* L'impero di Babilonia e di Ninive II. p. 150; *Vigouroux* l. c. IV. p. 440; *Ménant* Annales des rois d'Assyrie. p. 261 sqq.; *Rawlinson* The five great monarchies. II. p. 206 sqq.; *Schrader* Keilinschr. u. A. Test. p. 366 sqq.

7. Cfr *Schrader* Keilinschr. u. A. T. p. 147; *Eiusdem* Keilinschr. u. Gesch. p. 99 sqq.; praeter consuetam formam *Na ba ai tha ai* invenitur forma *Na pi a thi* = Napeth (ibid. p. 104). Hebraica *Iod* et *Nun* saepissime a librariis permutari et confundi nemo ignorat. — De extensione regni Asurbanipal cfr *Kiepert* Atlas antiq. fol. 1. Nabataeorum regio Séleucidis quoque et Romanis fuit meridionalis finis versus Arabiam.

8. *Madianitae* proprie dicti quidem, qui ab Abraham per Cethurae filios descendunt (*Gen.* 25,2-4) ab aliis tribubus arabicis, quae Ismaeli originem debent (*Gen.* 25,12-18), distinguuntur, altamen Madianitarum nomen latiore sensu antiquitus iam de Ismaelitis adhibebatur (*Gen.* 37,28. 36).

9. Cfr inscriptiones et picturas Asurbanipal penes *Vigouroux* l. c. IV. p. 273 sqq.

10. De *Iamnaa* in inscriptionibus assyriacis cfr *Delattre* l. c. p. 55 sq.; de *Iamnia maritima* cfr Guérin Description de la Palestine, Judée II. p. 58 sqq.

139. — 3. Restat tertia obiectio, quomodo factum sit, ut tam praeclara Assyriorum clades in reliquis libris sacris non commemoretur; nihil enim de ea tradi in libris historicis, nunquam ab ullo propheta ad eam alludi, licet de beneficio divino agatur, quod sit vix minoris momenti, quam alterum illud, quo angelus Dei destructo Sennacherib exercitu Ierusalem ab ultimo excidio liberavit¹.

Praepremis respondere licet, satis multas esse res praeclare gestas, quae ab uno solo auctore sacro commemorantur; profecto si liber Esther interisset, nihil omnino de magno beneficio sciremus, quo Deus populum suum ab Amani persecutione liberavit, quamvis ante Esdrae aetatem Estherem exstitisse certum sit. Cur igitur Iudithae memoria in II. Regum aut Paralipomenon quaeritur, qui de longissimo regno Manasse paucissima tantum tradunt? At non satis recte quoque asseri arbitramur, nullam omnino allusionem ad Iudithae res in reliquis libris sacris inveniri. Supra enim iam monuimus, *Isaiam*, ubi de futuro munere Eliacim loquitur, ingentia eius merita prae oculis videri habuisse, quibus patriam suam ab hostium incursu liberans sese exhibuit « patrem habitantibus Ierusalem et domui Iuda », atque *Paralipomena*, si Manassen e captivitate reducem narrant civitatem sanctam munivisse aliisque oppidis principes militum praefecisse, periculum satis clare innuere, quod post regis reditum Palaestinae ab Assyriis imminabat². Non deesse igitur videntur in libris sacris allusiones, quibus res in nostro libro narratae cum reliqua historia sacra connectuntur, licet non diserte commemorentur. Nescio tamen annon recte viderit Palmieri, quum prophetam *Nahum* de clade Holofernitis diserte agere censeret; demonstrare enim conatur, « excisionem exercitus Assyriorum, quae in libro Iudith nar-

retur, esse obiectum primi vaticinii Nahumi (1,7-2,1) atque idcirco historiam hanc in libro deuterocanonico contentam confirmari auctoritate libri protocanonici »³.

Nulla igitur seria remanet difficultas contra historicam libri nostri auctoritatem; Asurbanipalis inscriptiones lucem afferunt narrationi nostrae et narratio nostra silentium complet, quo reges assyriaci clades suas tegere solent. Constat enim Asurbanipalem, qui c. a. 660. Aegyptum expugnavit, Thebas ipsas occupavit, toti Asiae citeriori dominatus est, ultimis regni annis nec Aegyptum nec Asiam citeriorem amplius possedisse; cuius rei rationem reddit liber noster narrata occisione Holofernus et clade exercitus assyriaci descripta. Quod si omnes omnino difficultates hypothesi proposita non plane solvantur, memores simus oportet, una ex parte Asurbanipalis annales non integras ad nos pervenisse nec ordinem chronologicum in expeditionibus narratis observasse⁴, altera ex parte libri nostri textum primigenium interisse, eius versiones sive interpretum sive librariorum culpa multis mendis esse foedatas; accuratissimam igitur consonantiam inter *fragmenta* assyriaca et inter *corruptum* textum libri Iudith non posse expectari⁵. Tantam autem adesse consonantiam demonstrasse nobis videmur, qua prudens dubium de historica libri veritate excludatur.

1. Cfr *Fritzsche Handb. zu den Apocr. II.* p. 125; *Ant. Scholz* l. c. p. 22.

2. *Is.* 22,20 sqq.; 2 *Paral.* 33,14.

3. *Palmieri* S. I. (De veritate histor. libri Iudith p. 3 sqq.) primus est, qui nexum vaticiniorum Nahum cum libro Iudith suspicatus sit explicaveritque. Nexum quendam adesse equidem libenter concedo, alium tamen esse arbitror, quam quem exponit *Palmieri*; inde enim ab 1,7 inchoari novum vaticinium difficile mihi persuadeo, siquidem *Nah.* 1,2-11 carmen est alphabeticum (Cfr *Bickell* Carmina V. T. metricae. p. 212), cuius sententiae intimo nexu inter se cohaerent. Meam coniecturam paucis exponam; quid valeat, iudicet lector. Cladem enim Holofernus a propheta Nahum non praedici, sed 1,12-3,4 describi atque velut fundamentum vaticinii de interitu Ninive proponi suspicor. Etenim postquam populum suum exhortatus est, ut laetus iterum festa sua peragat Deoque gratias agat, quippe qui maximum periculum averterit (1,15), propheta dramatico quodam modo periculum eiusque propulsationem depingit (*). Iubet populum ad pugnam sese praeparare divino auxilio fretum (2,1. 2), hostiumque exercitum appropinquantem describit (2,3-5). Dum vero Israelitae obsessi omnia ad defensionem praeparant, sed simul quasi desperantes iam proximam vident oppidi ruinam seque ipsos abductos in Ninive (2,6-8 a), en subita rerum conversio: hostes fugiunt, diripiuntur castra, exercitus hostium deletus est (2,8 b-13). Ob cladem ira incensi Assyrii Bethuliam detestantur eiusque incolas: « Vae civitas sanguinum! tota mendacium! rapinis plena! non cessat praedari » (3,1). Ita autem furentes audire sibi videntur Bethulienses persequentes vel potius suis ipsorum curribus et copiis perterriti et tremebundi exclamant: « Audi! Vox flagelli et strepitus rotarum! Et equi currentes et currus subsilientes! Et equi invehentes et minantes gladii et hastae fulgurantes! Et multitudo confossorum et acervus cadaverum! Non est numerus

(a) In sequenti explicatione sequimur textum hebraicum.

occisorum; pedibus impingunt in eos. quos occiderunt! » (3,2. 3). Quid mirum, quod hanc stragem videntes illi maledicant, quae prima fuit cladis causa, Iudithamque vocent meretricem, quae pulchritudine sua ducem eorum vicerit, incantatricem, quae praestigiiis illum pellexerit; itaque conviciantur: Atque haec omnia nobis acciderunt « *propter multitudinem fornicationum meretricis* decorae et gratiosae ^(b), incantatricis, quae vendidit gentes fornicationibus suis et populos incantationibus suis (3,4)! » A Assyriorum convicia et maledictiones interrumpit propheta sermone directo ad civitatem Ninive, cui completum interitum praedicit 3,5 sqq. — Interpretationem hanc probabilem reddere videntur haec. Attende 1.) dramaticum hunc describendi modum frequentesque loquentium permutationes in integro libello Nahum inveniri; 2.) prophetam eo tempore vixisse, quo Bethuliam a Iudith liberatam esse diximus, i. e. medio saec. 7.; nam Thebas (No Ammon, Alexandriam populorum) ab Assyriis expugnatas commemorat (3,8), Thebas autem ab Asurbanipalis exercitu c. a. 660. deletas esse annales regis docent; 3.) prophetam origine fuisse Galilaeum, in viciniis igitur Bethuliae vixisse, ut Holofernus expeditionem et stragem exercitus oculis suis spectare potuerit; 4.) prophetam de hac strage loqui velut de initio exitii imperii Assyriorum; atqui viginti circiter annis post Holofernus occisionem, quam cum Sammughis rebellione (c. a. 648) coniungimus, Assyria interiit. Asurbanipal (Sardanapal) est ultimus Assyriorum rex, qui nomen famamque reliquit, etsi forte Ninive non immediate post eius mortem (a. 626) sit destructa: « Non seminabitur ex nomine tuo amplius, quia inhonoratus est » (Nah. 1,14) cfr *supra* 137. n. 9. p. 406.

4. Ordinem chronologicum reges Assyriae in magnis suis inscriptionibus non observasse neque completam in illis expeditionum suarum enumerationem dedisse, consentiunt assyriologi; recte enim *Ménant* Annales des rois d'Assyrie p. 277 praecipuae inscriptioni regis Asurbanipal haec verba addit: « Nous venons de lire l'inscription qui contient la plus longue histoire du règne d'Assurbanipal, mais nous ne voulons pas dire la plus complète. Nous sommes assez familiarisés maintenant avec les documents de cette nature pour comprendre qu'ils n'étaient pas rédigés avec l'esprit systématique, que nous voudrions leur prêter ».

5. Si de *corrupto* textu libri Iudith loquimur, evidens est nos solam accidentalem corruptionem intelligere in nominibus propriis, numeris aliisque eiusmodi, quae substantiam operis non attingunt. In textibus graeco, latino, syriaco, licet inter se in nominibus, numeris etc. dissentiant, easdem res eodem ordine ita narrari, ut plenus inter eos sit consensus, *supra* (133 p. 392) iam monnimus.

140. — Vindicandae historicae libri nostri auctoritati satis diu inhaesimus; paucioribus reliquis quaestiones absolvemus. Ad eius *ORIGINEM* quod attinet, *S. Isidorus Hisp.* prorsus ignorari iam asseruit,

(b) Plerique interpretes Niniven vocari *meretricem* et de eius fornicationibus sermonem fieri censent. Quamvis autem populi electi, quem Deus sibi foedere devinxerat, idololatria aut alia peccata aut etiam foedera cum aliis gentibus inita *fornicationes* saepissime appellentur atque Israel et Iuda foedus violantes vocentur *meretrices*, iisdem tamen vocabulis uti non solent scriptores sacri, ubi de ethnicarum gentium peccatis loquuntur. *Isaias* (23,15 sqq.) Tyrum cum meretrice comparat, sed eam hoc nomine non appellat; *Michaeas* (1,7) autem rhetorica quadam ratione permotus idem vocabulum, quod de Samaria idololatra adhibuerat, de Ninive idololatra adhibet: « de mercedibus meretricis (Samaritiae) congregata sunt et ad mercedem meretricis (Ninive) revertentur ». Forte Michaeas simul ad illam legem alludere voluit ab ipso *Herodoto*, licet ethnico, ἀσχηστον τῶν νόμων vocatam, qua omnes mulieres semel in vita sua alieno viro sese tradere cogeantur. Beltis enim, in cuius sacro luco hanc legem implere tenebantur, in Ninive, uti in Babylonia, colebatur. Cfr *Rawlinson* The five great Monarchies II. p. 41., qui immerito apud *Nahum* 3,4 allusionem ad hunc morem invenit.

quis eius sit auctor¹, et addere potuit : ignorari quoque, quo tempore sit conscriptus. *S. Hieronymus* ipsi Iudithae eum adscribere videtur, alii cum *Sixto Senensi* summum pontificem Eliacim, cuius tempore res gestae sint, alii cum *Wolf* Achiozem ducem Ammonitarum, alii cum *Huetio* sacerdotem Iosue, qui cum Zorobabele ex exilio reversus est, auctorem fuisse suspicantur²; sed idonea argumenta, quibus una ex illis sententiis probabilis reddatur, omnino desiderantur. Illud unum videtur constare, Iudaeum palaestinensem librum composuisse; id enim suadent primitiva operis lingua, quam hebraicam vel chaldaicam fuisse certum est, et accurata locorum palaestiniensium scientia, quae maxime apparet in diligente Bethuliae descriptione. Vir quoque erat bonarum artium studiis eruditus, in suae gentis libris sacris, qui tunc erant, optime versatus scribendique peritissimus; id enim tota libelli nostri dispositio, innumerae allusiones ad prophetarum, praesertim Isaiae, verba, proprium et copiosum dicendi genus demonstrant. Praeprimis vero vir erat piissimus, caritate erga Deum et patriam plenus, Legis divinae zelator ardentissimus; quomodo enim Iudithae puritatem, fortitudinem, pietatem hac ratione celebrare potuisset, nisi iisdem virtutibus fuisset ornatus. Etsi igitur eius nomen nos lateat, libro quem reliquit characterem suum nobis prodidit.

Neque de tempore, quo vixit libelli auctor, consentiunt interpretes. Omittimus illorum interpretum heterodoxorum sententias, qui quum fictam historiam narrari censeant omnes, librum recentiore tempore scriptum esse contendunt³; demonstrata enim historica eius auctoritate, sua sponte cunctae ruunt eorum coniecturae. At catholici quoque interpretes alii tempori machabaico, alii aetati esdrinae, alii exilio illum adscribunt, alii demum brevi ante exilium illum esse compositum existimant⁴. Qui usque ad aetatem machabaicam descendunt, duobus potissimum utuntur argumentis; rem narratam enim tempore persico accidisse putant atque monent synedrium (τὴν γηρουσίαν 4,8; 11,14; 15,8 *Gr.*) atque προσέβητα et προνομηνίας (8,6 *Gr.*) commemorari, synedrium autem non ante Machabaeorum aetatem esse institutum et prosabbata quoque et pronoumenias recentioris esse originis. Quibus argumentis nihil probatur. Etenim quinquaginta fere annis ante initium exilii babylonici Iuditham Bethuliam integramque suam patriam liberasse, sententia est longe verisimilior; synedrii autem proprie dicti nulla fit mentio, sed graecus libri interpret vocabulum sua aetate usitatum adhibuit ad designandos « seniores populi »; neque quidquam de prosabbatorum et pronoumeniarum institutione, quae praeterea a textu graeco solo nominantur, nobis est traditum.

Nihil igitur nec in libri argumento nec in eius dictione invenitur, quo recentiori aetati eius originem attribuere cogamur. Tam dilucide

autem et perspicue Nabuchodonosoris consilium, Holofernus expeditio, Iudithae facinus narrantur, tam accurate omnia totius rei momenta etiam parva indicantur, tam clare mores characteresque praecipuarum personarum describuntur, ut omnino recens rerum gestarum memoria fuisse videatur eo tempore, quo literis mandatae sunt. Attamen immediate postea conscriptae non sunt; Iudithae enim vita usque ad eius mortem perducitur, immo post eius mortem iam anni nonnulli effluxerant, antequam liber est terminatus (16,25 sqq.); Achioris quoque posterius iam commemorantur (saltem in *Vulg.* 14,6). Quapropter illis assentimur, qui aut brevi ante exsilium babylonicum aut initio exsilii opus nostrum conscriptum esse tenent. Neque veri similitudine caret eorum sententia, qui auctorem nostrum in sua exaranda narratione commentariis ab Achioze vel ab alio eiusdem aetatis viro relictis usum esse existimant. Nisi enim ea obstarent, quae de morte Iudithae et de posteris Achioris dicuntur, integram narrationem testi oculari attribueremus⁵.

1. *S. Isidor. Hisp.* De offic. eccl. I. 12 (M. 83,749).

2. *S. Hieron.* in Agg. 1,6 (M. 25,1461 « si quis tamen vult recipere librum mulieris »); *Sixt. Sen. Bibl. sacr.* ed. Milante I. p. 35; *Wolf* Das Buch Iudith p. 188; *Huet.* Demonstr. evang. Prop. IV. p. 231; at Sixtus et Huetius, sicut reliqui antiquiores, non nisi dubitantes sententiam suam proponunt.

3. *Hitzig* (Hilgenf. Ztschr. 1860. p. 249 sq.) et *Volkmar* (Einl. in d. Apocr. I. p. 18 sqq.) tempore Traiani, de *Wette Schrad.* (Einl. p. 578) exeunte saec. 1. p. Chr., *Bertholdt* (Einl. p. 2564), tempore belli Romanorum cum Iudaeis c. a. 67. p. Chr., *Eichhorn* (Einl. in die Apocr. p. 331) medio saec. 1. p. Chr. librum prodidisse tenent; recentissimi vero, *König* (Einl. p. 480), *Strack* (Einl. 1893. Ed. 4 1895. p. 152), *Cornill* (Einl. Ed. 3 1896. p. 271) eum machabaeae aetati adscribunt.

4. *Saec. 2. a. Chr.* librum attribuunt ex Catholicis *Movers* l. c. p. 47, *Iahn* Einl. II, p. 921, *Ackermann* Introd. p. 347; *tempori exsilii* aut immediate sequenti *Wette* Einl. p. 115, *Zschokke* Hist. revel. p. 302; *primis annis exsilii* *Nickes* l. c. p. 50, *Danko* Hist. revel. V. T. p. 433; *ultimo tempore ante exsilium* *Aug. Scholz* Einl. II. p. 599; *Vigouroux* Manuel bibl. II. p. 145 etc.

5. *Nickes* l. c. p. 48 sq. ultimos versus de Iudithae morte a iuniore manu additos censet atque etiam mentionem *posterorum* Achioris, quae in sola *Vulg.* legitur, ex textu expungit; at violentorum eiusmodi remediorum adhibendorum nulla est ratio.

141. — De DIVINA AUCTORITATE libelli nostri dicturi istos Novi T. textus urgere nolumus, in quibus aliqui ad eum alludi censent¹; satis enim incerti sunt neque necessarii, ut librum nostrum una cum reliquis V. T. Scripturis ab Apostolis Ecclesiae traditum esse demonstramus. Nam *S. Clemens Rom.* illo velut divino iam utitur, atque ab eo tempore illum semper in ecclesiarum occidentalium usu fuisse, *Tertulliani*, *Ambrosii*, *Augustini*, *Hieronymi*, *Fulgentii* testimonia, quae supra attulimus, decreta Conciliorum *Carthag.* et *Hippon.*, canones *Damasi*, *Innocentii I.*, *Gelasii* abunde ostendunt². Item in ecclesiis orientalibus

librum semper inter divinos esse recensitum *Clemens Alex.*, *Iulius Afric.*, *Origenes*, *S. Athanasius* aliique bene multi testantur. Quod autem summum est, *Concilium Nicaenum I.* teste *S. Hieronymo* librum Iudith « in numero sacrarum Scripturarum legitur computasse »³.

Quamprimum vero de historica libri auctoritate constat, obiectiones, quas ex eius argumento Protestantes olim desumserunt et hodie interdum desumunt, refutare difficile non est. Legi enim morali repugnare aiunt totam Iudithae agendi rationem, auctorem autem eam non improbare sed potius approbare. Cui difficultati ut respondeamus, monemus inter catholicos interpretes non deesse, qui Iuditham ab omni culpa absolvunt. Patriae oppressorem dolo et fallaciis decipiens, inquit, et deceptum interimens usa est stratagemate in bellis licito; neque Holofernem ad peccatum induxit, sed iustam ob causam ei dumtaxat occasio fuit peccandi; verba, quibus hostem alloquitur, ita sunt comparata, ut mendacium proprie dictum in illis non detegatur; quod si veritatem laesit, nihil aliud fecit nisi quod eo tempore omnes erga hostes licitum esse putabant; neque inconsulto se ipsa peccandi periculo exposuit, quum fervida precatione sese ad expeditionem praeparasset. Eius vero pietas, castitas, fortitudo omni laude profecto sunt dignae. Quae ultima verissime sunt dicta; de aliis iudicium ferre nolumus; censemus enim ad obiectionem illam refutandam plene sufficere ea, quae iam monuit *S. Thomas*: « Quidam commendantur in Scriptura non propter perfectam virtutem, sed propter quamdam virtutis indolem, scilicet quia apparebat in eis aliquis laudabilis affectus, ex quo movebantur ad quaedam indebita facienda [quae tamen pro licitis habebant]; et hoc modo Iudith laudatur, non quia mentita est Holoferni, sed propter affectum, quem habuit ad salutem populi, pro qua periculis sese exposuit »⁴. Ceterum omnia, quae in Iuditha vituperantur, si iure vituperarentur, non magis obsessent libri inspirationi, quam similia, quae in libris protocanonicis leguntur; sicuti enim in illis ea, quae revera mala sunt, auctor simpliciter refert nullo iudicio expresso (ex. gr. de Iacobi mendacio, quo sese Esau esse fingens a patre primogeniti benedictionem aucupatus est), ita auctor noster Iudithae historiam narrat, eius pietatem, castitatem, fortitudinem celebrat, sed de singulis eius actionibus non iudicat; laudes vero, quas sive summus sacerdos, sive Achior, sive populus exprimunt, velut fidelis testis refert. Ipsius Iudithae verbis « non omnibustribuendum esse pondus et auctoritatem Scripturae sacrae » optime iam monuit Estius; multo magis autem idem sentiendum est de aliarum personarum verbis ab auctore relatis⁵. Verae tamen semper manebunt laudes a Patribus omnibus Iudithae attributae (135. 136. p. 396. 398).

1. Afferuntur ex. gr. verba Elisabethae ad B. V. (*Luc.* 1,42) : « *Benedicta tu inter mulieres* » et verba Oziae ad Iudith (13,24. *Vulg.*) : « *Benedicta tu filia a Domino Deo excelso prae omnibus mulieribus super terram* »; quibus verbis respondere videntur in *Graec.* 14,7 verba Achioris : εὐλογημένη σὺ ἐν παντὶ σκηνώματι Ἰσραήλ. — Etiam confer

1 *Cor.* 10,3. 10. Neque *tentemus* Christum, sicut quidam eorum *tentaverunt et a serpentibus perierunt*. Neque *murmuraveritis*, sicut quidam eorum *murmuraverunt, et perierunt ab exterminatore*.

Iudith 8,24. 25. Illi autem qui *tentationes* non susceperunt cum timore Dei et impatientiam suam et improprium *murmurationis* suae contra Deum protulerunt, *exterminati sunt ab exterminatore et a serpentibus perierunt*.

Quae verba etiam in textu graeco non ita leguntur. Quoniam vero S. Hieronymus ipse asserit se in hoc libro « non verbum e verbo, sed *sensum e sensu* » expressisse, ex *vocalibus* textus latini idoneum argumentum non deducitur; fieri enim potuit, ut S. Doctor in exprimendo simili sensu sumeret vocabula, quae ex Novo T. memoria tenebat. Alii allegant *Math.* 13,42. 50 et *Iudith* 16,21 *Gr.* et *Vulg.*; *Act.* 4,24 et *Iudith* 9,12. *Gr.* et 9,17. *Vulg.*

2. Cfr *supra* n. 136 nn. 2. 3. p. 399 et *Introd. gener.* Ed. 2. n. 40 p. 92 sqq.

3. Cfr *supra* n. 135 et *Introd. general.* Ed. 2. n. 36. nn. 2. 6. 12. 14. (p. 81 sq.); n. 40. 1 (p. 89 sq.); 42 n. 6 (p. 102) etc.

4. *S. Thom. Aq.* Summ. theol. II. 2. qu. 110 a. 3. ad 3. — Cfr *Goldagen* *Introd.* II. p. 161 sqq.

5. Cfr *Est.* in *Iudith* 9,2 et *Introd. general.* Ed. 2. n. 219. p. 595.

CAPUT X.

DE LIBRO ESTHER.

§ 38. — *De libri Esther textibus, argumento, fine.*

142. — Quemadmodum ante exsilium babylicum sancta vidua Iudith fortitudine sua Assyriorum ducem devicit et populum suum sanctamque civitatem in ultimo summoque discrimine servavit, ita post exsilium alia pia mulier Esther regem Persarum pietate sua lenivit et devicto eius primo ministro Aman Israelitas a praesentissimo interfectionis periculo liberavit. Quod praeclarum Dei beneficium liber ille narrat, cui nomen inditum est *Esther*, quia eius praecipuae in tota historia partes sunt.

Duabus nobis in recensionibus conservatus est, in breviori hebraica et in longiore graeca. « Librum Esther, inquit S. *Hieronymus*, variis translatoribus constat esse vitiatum, quem ego de archivis Hebraeorum relevans verbum e verbo pressius transtuli. Quem librum editio vulgata (sc. textus graecus eo tempore in Oriente vulgatus et latina versio in Occidente ante S. Hieronymum adhibita) laciniosis hinc inde verborum sinibus trahit addens ea, quae ex tempore dici poterant et audiri, sicut solitum est scholaribus disciplinis sumto themate excogitare, quibus verbis uti potuit, qui iniuriam passus est, vel ille, qui iniuriam intulit. Vos autem, o Paula et Eustochium,... per singula verba nostram translationem aspiciate, ut possitis cognoscere me nihil etiam argumentasse addendo, sed fideli testimonio simpliciter, sicut in hebraeo habetur, historiam hebraicam latinae linguae tradidisse »¹. Iudaeorum igitur suae aetatis palaestinensium sententiam secutus S. Doctor breviorum textum hebraicum solum habuit genuinum ideoque particulas illas, quas longior textus graecus aptis locis inserit, editioni suae pro appendice adiecit praemonens : « Quae habentur in hebraeo, plena fide expressi. Haec autem (additamenta), quae sequuntur, scripta reperi in editione vulgata, quae Graecorum lingua et literis continentur » (*Vulg.* ante 10,4). Attamen Tridentini Patres testimoniis integrae antiquitatis nixi etiam additamenta ista declararunt canonica; quocirca in enarrando argumento librique divisione indicanda illa, licet in Vulgata velut disiecta membra iaceant, omittere non licet. Infra quidem

(147) de utriusque libri, hebraici et graeci, origine dicemus atque antiqua testimonia, quibus eorum canonicitas demonstratur, afferemus (148); hoc tamen loco nonnulla de additamentorum antiquitate et indole praemonebimus, quibus ea ad opus nostrum omnino pertinere demonstratur.

Septem sunt numero et totius libri tertiam circiter partem constituunt; continent autem *a.*) libri prologum, in quo Mardochei symbolicum somnium narratur, quod integri operis summum argumentum insinuat (11,2-12,6 *Vulg.*); *b.*) regis Assueri edictum, quo instigante Aman caedes Iudaeorum in toto regno persico praescribitur (ad 3,14; — 13,1-7 *Vulg.*); *c.*) verba, quibus Mardocheus Estherem exhortatur, ut regem adeat consilium eius mutatura (ad 4,8; — 15,1-3 *Vulg.*); *d.*) preces, quibus Mardocheus et Esther a Deo flagitant, ut periculum a populo suo avertat (ad 4,17; — 13,8-14,19 *Vulg.*); *e.*) descriptionem ingressus Estheris ad regem (ad 5,1.2; — 15,4-19 *Vulg.*); *f.*) alterum regis decretum, quo Persis, ut prius decretum non observent, et Iudaeis, ut se defendant et hostes suos ulciscantur, permittitur (ad 8,13; — 16,1-24 *Vulg.*); *g.*) epilogum, qui somnii Mardochei explanationem exhibet et notam de libro in Aegyptum allato (post 10,3; — 10,4-11,1 *Vulg.*). Reliqua non obstantibus multis variis lectionibus cum hebraico libro fere consentiunt. Alter habetur in nonnullis codicibus graecus textus, qui additamenta quidem etiam (excepta subscriptione) continet, sed longius a textu hebraico recedit, quoniam satis multa contrahit et constringit, pauca fusius exponit².

Iam vero antiquissima esse graeci libri additamenta atque ex hebraico textu translata, certum est. Quod ut demonstramus, Gorjōnidis, scriptoris iudaici saec. 8., testimonio non indigemus, qui somnium Mardochei, eius et Estheris preces, aditumque Estheris ad regem eodem fere modo retulit, quo in additamentis referuntur; neque chaldaicam additamentorum paraphrasin, quae satis propagata inter Iudaeos fuit, aut Theodotionis graecam versionem, in qua teste Origene additamenta omnia aderant, aut Fl. Iosephi Antiquitates, in quibus etiam adhibita sunt³, pro argumentis afferemus; sed sola nobis sufficit graeci libri subscriptio. Qua teste « anno 4. regnantibus Ptolemaeo et Cleopatra attulerunt Dositheus, qui se sacerdotem et levitici generis ferebat, et Ptolemaeus filius eius hanc epistolam phurim, quam dixerunt interpretatum esse Lysimachum filium Ptolemaei in Ierusalem » (11,1.). Quis ille Ptolemaeus fuerit, omnimoda cum certitudine quidem non constat; quatuor enim fuerunt Ptolemaei, quorum uxores nomen gerebant Cleopatrae⁴; omnes autem ante Domini N. nativitatem regnarunt, quare libri nostri graecam recensioem antiquissimam esse iam satis constat. At probabilitate non caret eorum sententia,

qui Philometorem intelligunt. Nam eius aetate Dositheum quandam Iudaeum aegyptiaci exercitus ducem fuisse scribit Fl. Iosephus, et eadem aetate Onias sacerdos, quem una cum Dositheo exercitus ducem nominat Iosephus, templum leontopolitanum Iudaeis extruxit⁵. Quare coniecere licet, ab iisdem allatum esse libellum nostrum, ut a Iudaeis ad novum templum confluentibus adhiberetur et inter eos festi Purim, cuius institutionem refert, celebrationem propagaret. Circa a. 177. igitur liber noster graece iam videtur exstitisse idemque cum omnibus suis additamentis. Nam non tantum recentioris additamentorum insertionis nullum invenitur vestigium (siquidem brevioris textus graeci, qui additamentis careat, nulla usquam fit mentio), sed in subscriptione quoque verba « *haec epistola Purim* » non possunt nisi integrum librum praecedentem designare. Subscriptio ipsa enim proxime sequitur unum ex additamentis, explicationem somnii Mardocheae, quae non intelligitur, nisi in exordio somnium iam erat relatum. Insolentius igitur et ad arbitrium sibi textum componunt protestantici interpretes, qui subscriptionem ad solam protocanonicam libri partem restringunt⁶. Atque etiam sine sufficiente ratione hebraicam additamentorum originem negant, propterea quod purior eorum sit lingua minorque hebraismorum frequentia. Etenim si duo decreta regia exceperis, quae puriore lingua conscripta esse concedimus, non pauciores in additamentis, quam in reliquo libro inveniuntur hebraismi, qui, quamvis per se soli non sufficiant hebraicae origini demonstrandae, subscriptionis tamen testimonium non parum confirmant⁷. Neque purior decretorum regionum sermo obiciatur. Nam, pro Persarum more variis in linguis erant promulgata (3,12; 8,9), atque interpres graecus illam formam, qua ad Graecos Asiae Min. erant transmissa, in suam translationem videtur recepisse. Non immerito igitur concludere nobis videtur, Palaestinenses quoque ineunte saec. 2. additamenta illa in suis exemplaribus hebraicis possedisse (nam Ierosolymis factam esse versionem graecam testatur subscriptio), neque quidquam obstat, quominus ea in primitivo libro adfuisse dicamus.

Quae sententia non parum ipsa hebraici textus indole confirmatur, qui additamentis illis demtis mancus quodam modo est et imperfectus. Urgere nolumus, quod symbolico Mardocheae somnio, quo liber graecus inchoatur, eiusque explicatione, qua terminatur, totum opus ad unitatem redigitur; nam gravius est, quod solis additamentis accipiat characterem vere religiosum. Ex hebraica quippe narratione procul dubio lector etiam discit, in magno periculo populo suo Deum singulari providentia adfuisse; attamen Deus ipse in integro textu hebraico ne semel quidem nominatur, providentia eius diserte non commemoratur, in maximo illo discrimine ne semel quidem Mardocheus aut

Esther aut populus precibus divinum auxilium implorasse nec de ob-
tenta salute Deo gratias egisse leguntur⁸. Quae profecto alienissima
sunt ab omnium aliorum librorum V. T. indole, in quibus aperte
semper se prodit character religiosus, dum in nostri operis textu he-
braico prorsus est tectus et occultus. Inserere autem additamenta graeca,
atque statim eadem apparebit indoles religiosa, qua reliqui libri in-
signiuntur. Quae quum ita sint, additamenta ad opus genuinum per-
tinere pro certo licet asserere⁹.

1. *S. Hieron.* Praef. in l. Esth.

2. Alterum hunc textum graecum ediderunt *Usser.* Syntagma de graeca LXX inter-
pretum versione. Londini 1655. p. 111-147; *Fritzsche* Esther. Duplex libri textus etc.
Turici 1848; *de Lagarde* Librorum V. T. canonicorum pars prior graece. Gottingae
1883. — De relatione inter duos textus graecos egit *Langen* in Tüb. Quartalschr.
1860 p. 244 sqq., qui secundum textum censet esse prioris retractationem, in qua
tamen adornanda interpret etiam textum primitivum prae oculis habuerit.

3. *Iosephus Gorion.* ed. Breithaupt. Gotha 1707. p. 74 sqq.; — *de Rossi* Specimen var.
lect. et chaldaica Estheris additamenta. Romae 1782. p. 138-168; — de Theodotionis
versione cfr *Orig.* ad Afriq. 3. (M. 11,53. Fateor tamen non omnino certum mihi esse,
utrum verba Origenis : « παρὰ δὲ τοῖς ὁ καὶ Θεοδοτίωνι τὰ ἰσοδυναμοῦντα » etiam ad nostra
additamenta se extendant, id quod tenent *Welte*, *Kaulen*, alii, an ad solum addita-
mentum l. Iobi sit referendum.); — *Fl. Iosephi* Antiqu. XI. 6.

4. Nimirum Epiphanes (205-181.), Philometor (181-146.), Physcon s. Euergetes II.
(170-164. et 146-117.), Auletes (75-51.). — Quo cum iure *Nickes* De Estherae libro.
Romae 1856. I. p. 20 sq. intelligat Ptolemaeum Philopatorem I. (221-205), ignoro.

5. Teste *Iosepho* c. App. II. 5 « Ptolemaeus Philometor et uxor eius Cleopatra
omne regnum commiserunt Iudaeis factique sunt totius militiae duces Onias et Dosi-
theus Iudaei »; et Antiqu. XIII. 3,1 « Onias, qui profugus ad Ptolemaeum Philo-
metorem se contulerat... missis ad Ptolemaeum regem et Cleopatram reginam li-
teris ab illis petiit, ut sibi liceret in Aegypto templum aedificare ierosolymitano si-
mile » etc.; et 3,3 « invenit etiam Onias Iudaeos quosdam sui similes et sacerdotes
et levitas, qui Dei cultum illuc instaurarent ». Cfr subscriptionis verba : « Dositheus,
qui se sacerdotem et levitici generis ferebat ».

6. *Fritzsche* Handbuch zu den Apocr. I. p. 71 « Die Unterschrift hat im Allgemeinen
Recht, da das Meiste Uebersetzung ist »; *Keil* Einl. p. 732 etc.

7. Hebraismorum haud parvum numerum exhibent *Langen* l. c. p. 205 sq., *Kaulen* Einl.
Ed. 3, p. 272 sq. Ex. gr. cfr 1,1 (11,2 τῇ μιᾷ τοῦ Νισᾶν) I, — 1,18 (12,3) ἔνδοξος ἐν ὧ πικρον
τοῦ βασιλέως (לִפְנֵי) cfr. etiam 4,26 (14,6); — frequens καὶ ἰδού (וְהִנֵּה) 1,5. 6. 8 (11,
5. 6. 8) vel καὶ νῦν (וְעַתָּה) 4,20. 26. 27 etc. (13,15; 14,6. 8) et continuus usus coniunc-
tionis καὶ (cfr 4,22. 23 [14,1. 2] septies); 4,24 (14,4) ὁ κλινδυνός μου ἐν χειρὶ μου
(בְּיָדִי = לִפְנֵי); αἰνεῖν et ποσοῦνεῖν construuntur cum dat. aut cum accus. sicut hebr.
הִלֵּל וְהַשְׁתַּחֲוֶה וְהַלְלֵה et alia similia.

8. *Vulg.* quidem in Est. 4,16 legit : *et orate pro me*, sed haec verba in textu hebr.
et graeco desunt (solus *Gr.* B. ea habet), sermo dumtaxat est de ieiunio, quod cui
celebretur vel quem in finem non indicatur. Festus etiam dies utique in memoriam
liberationis instituitur; at nihil religiosi habet; est « dies *epularum* et laetitiae, in
quibus mitterent sibi invicem munera ».

9. Contradictiones inter additamenta et breviorum textum non adesse, *infra* (147) ostendemus.

143. — Integrum librum in tres partes praeter prologum et epilogum ita dividimus, ut in prima parte narretur, quomodo periculum sit exortum, in altera quomodo Mardocheus et Esther ad illud averendum sese praeparaverint, in tertia quomodo in hostes ipsos malum, quod Iudaeis inferre volebant, sit conversum¹. Totum *argumentum libri eiusque divisionem* exhibet haec ANALYSIS.

PROLOGUS (11,2-12,6). Somnium Mardochei.

1. Anno 2. Assueri^a (484.) Mardocheus Beniaminita, qui Susis, in regni persici capite habitabat (11,2-4), vidit somnium symbolicum, duos sc. dracones de parvo populo colluctantes, qui servatus est per parvum fontem in magnum flumen excrescentem (11,5-11).
2. Quae symbola Mardocheus non intellexit (11,12). Paucis autem annis postea detexit coniurationem duorum eunuchorum contra vitam regis (12,1. 2., quae (per Estherem cfr 2,21. 22) regi manifestata annalibus regni inscripta quidem est, sed odium Amanis, qui eunuchorum amicus fuerat, contra Mardocheum excitavit (12,3-6).

PARS PRIMA narrat, *quomodo exortum sit periculum, quod Iudaeis imminet* (1,1-3,15 et 13,1-7).

1. *Esther, uxor regis facta, ei manifestat coniurationem a Mardocheo detectam* (1,1-2,23).
 - a.) Anno 3. regni sui (483.) Assuerus magnum convivium fecit principibus suis (1,1-3) eoque finito per septem dies omnibus incolis civitatis (1,4-8), ultimo autem die, quum ebrius esset, reginam Vasthi, ut eam populo ostenderet, ad se venire iussit (1,9-11); quae quum venire renuisset, rex iratus consilio habito cum ministris suis eam repudiavit et edictum promulgavit, ut uxores maritis obedirent (1,1-22).
 - b.) (Ex bello contra Graecos redux a. 6. regni i. e. 479.) Assuerus locum Vasthi repudiatæ explere voluit; ideo adductae sunt ad eum ex toto regno puellae speciosae, inter quas Edissa (myrtus), quae persico nomine appellabatur Esther (אֶסְתֵּר, stella), neptis Mardochei (2,1-8). Quae a patruo Mardocheo genus et patriam suam celare iussa, tantopere regi (a. 7. regni i. e. 478.) placuit, ut eam regnare faceret in loco Vasthi (2,9-18).
 - c.) Mardocheus vero, ut illi semper invigilaret, ad ianuam regis morabatur atque ita occasionem habuit coniurationis eunuchorum (quae in prooemio commemoratur) detegendae et per Estherem regi denuntiandae, qui eunuchos occidi iussit (2,19-23).

(a) S. Hieronymus in priore parte libri, quam e textu hebr. vertit, transcripsit hebraicum nomen אֶשְׁתֵּר Assuerus, in altera reliquit nomen ab alexandrinis interpretibus adoptatum Artaxerxes; *infra* (145 p. 427 sq.) ostendemus Assuerum esse Xerxem; in analysi retinebimus nomen Assueri etiam in additamentis.

2. *Aman contra Mardochoeum iratus regem permovet, ut integrum populum Iudaeorum destruat* (3,1-15; 13,1-7).

a.) Eo tempore Aman Medus ab Assuero super omnes principes elevatus est, ita ut omnes regii servi coram eo genuflecterent solo Mardochoaeo excepto. Quod quum ei delatum esset, Aman non solum Mardochoeum, sed totum eius populum perdere statuit (3,1-6).

b.) Itaque primo mense a. 12. Assueri (474.) Aman, postquam sortem (phurim) miserat de die, quo perire deberent Iudaei, regi persuasit, ut populum Iudaeorum destrueret (3,7-9). Annuens rex decretum edidit, ut die 13. ultimi mensis anni istius Iudaei in toto regno occiderentur et bona eorum diriperentur; misitque illud per omnes provincias (3,10-15; 13,1-7).

PARS SECUNDA (4,1-17; 15,1-3; 13,8-14,19) narrat, *quomodo Mardochoaeus et Esther ad avertendum populi sui interitum sese praeparaverint.*

1. *Mardochoaeus persuadet Estheri, ut apud regem pro populo suo intercederet* (4,1-16; 15,1-3).

a.) Edictum regis Mardochoeum totumque populum consternavit; Esther autem per eunuchum suum a Mardochoeo causam consternationis sciscitata accepto edicti exemplari monita est, ut regem pro populo suo deprecaretur (4,1-8; 15,1-3);

b.) quae primum quidem abnuvit, quia nemini non vocato ad regem accedere licuit (4,9-11), instante autem Mardochoeo pollicita est se regem aditurum, simul rogans, ut Iudaei omnes triduo ieiunio Deum placarent (4,12-16).

2. *Precibus fuis Mardochoaeus et Esther Dei misericordiam implorant* (4,17; 13,8-14,19).

a.) Indicto Iudaeis ieiunio (4,17) Mardochoaeus ad Deum se convertens eius omnipotentiam celebrat (13,8-11), causam explicat, cur coram Amone genuflectere noluerit (13,12-14), rogat ut populum illum, quem sibi elegerit, tueatur (13,15-17); atque similiter oraverunt reliqui Israelitae (13,18).

b.) Esther quoque in spiritu humilitatis (14,1. 2) Deum solum esse suum refugium professa et pristinam exsilii poenam iustam fuisse confessa (14,3-6) maius quod nunc imminet periculum deprecatur (14,7-11) rogatque Deum, ut se adiuvet coram rege monens, se ipsam immunem esse ab omni legis violatione (14,12-19).

TERTIA PARS (15,4-19; 5,1-8,12; 16,1-24; 8,13-10,3) narrat, *quomodo malum, quod hostes populo electo inferre voluerant, in eos ipsos reciderit.*

1. *Esther precibus suis a rege Amanis supplicium obtinet* (15,4-19; 5,1-8,2).

a.) Tertio die Esther pulcherrimis vestibus ornata ad regem intravit, sed ad primum eius aspectum exterrita est (5,1; 15,4-10); verum Deus cor regis ad mansuetudinem inclinavit, ut eam bene reciperet (5,2; 15,11-19). Interrogata, quid peteret, rogavit regem, ut cum Aman apud se coenaret (5,3-5); coena autem finita, ut post die iterum apud se coenarent petiit (5,6-8).

- b.) Qua invitatione laetatus Aman abiit, sed quum iterum Mardochaeum sibi non assurgentem videret, ira abreptus uxoris amicorumque consilium secutus altissimam parari iussit trabem, in qua postridie suspenderetur Mardochaeus (5,9-14). At eadem nocte coram rege ex regni annalibus lectum est, quomodo aliquot ante annis coniuratione eunuchorum detecta a Mardochaeo servatus fuerit; quapropter postridie Amani iussit, ut Mardochaeo regios honores deferret (6,1-12); unde maiorem cladem ei praesagiverunt uxor et amici (6,13. 14).
- c.) Quod vaticinium mox est impletum. Ad reginae enim coenam vocatus (6,14) ab Esthere, quae regi genus suum patefecit, accusatus est, quod se et gentem suam perdere vellet (7,1-6), atque rex eum in ea trabe suspendi iussit, quam Mardochaeo paraverat (7,7-10), Mardochaeus vero super domum reginae constitutus est (8,1. 2).
2. *Esther completam victoriam populo suo obtinet* (8,3-10,3; 16,1-24).
- a.) Priore victoria non contenta Esther rogavit regem, ut novo decreto edictum ab Amane promulgatum corrigeret Iudaeisque salutem concederet (8,3-6). Quibus precibus obsecutus rex novum decretum promulgari iussit, quo declaravit sibi placere, si prius non observetur, et Iudaeis facultatem concessit, ut 13. die Adar ab hostibus sese defenderent eorumque bona diriperent (8,7-12; 16,1-24). Quod decretum magnam ubique Iudaeorum excitavit laetitiam (8,13-17).
- b.) Die statuto igitur Susis et in provinciis hostes suos aggressi sunt et interfecerunt, inter quos etiam decem fuerunt filii Aman (9,1-12); regina vero obtinuit, ut etiam insequente die Iudaeis liceret Susis hostes suos occidere et ut filii Aman in patibulo suspenderentur (9,13-16).
- c.) Magno deinde festo celebrato statuerunt, ut quotannis hic dies 14. Adar, in quo a caede desierunt, magna cum laetitia perageretur (9,17-19), atque Mardochaeus epistola scripta omnibus Iudaeis novum hoc festum Phurim (sortium) indixit (9,20-32).
- d.) Assuerus autem feliciter regnavit et Mardochaeus fuit secundus in regno eius (10,1-3).

EPILOGUS (10,4-13) somnio Mardochaei de duobus draconibus collectantibus (Mardochaeo et Amane) et de parvo fonte, qui in magnum fluvium excrevit et populum salvavit (Esthere) explicato narrationem aptissime terminat.

Subscriptio (14,1) docet, quo tempore liber in Aegyptum allatus sit.

1. Integra narratio, quum dramaticae actioni non sit absimilis, a nonnullis velut drama distribuitur: *Kilber* (Analysis biblica I. p. 313 sqq.) praeter prologum (11,2-12) et epilogum (10,4-12) distinguit *parasceven* (1,1-2,22 et 12,3), *protasin* (3,1-4,17 et 13,1-14,19), *epitasin* (15,4-18 et 5,3-6,14), *catastrophem* (7,1-10,3 et 16,1-25). Utpote simpliciore, clariorem, accuratorem praeferrimus eam fere divisionem, quam iam insinuavit *Lyranus*, secuti sunt *Serarius* (Comment. in Tob., Iudith, Esth. Machab. p. 429), *Goldhagen* (Introd. II. p. 180 sq.), *Vigouroux* (Manuel bibl. II. p. 154 sq.) alii.

144. — FINEM libri Esther moderni interpretes protestantici eum esse arbitrantur, ut originem et causam festi Purim explicet¹; neque negari potest alium auctoris finem non detegi, si quis solum librum hebraicum neglectis additamentis considerat. Attamen creditu est difficillimum, Spiritum S. auctorem impulisse, ut integrum librum de origine et causa festi alicuius conderet, quod non tantum, si illa quae in textu hebraico describitur ratione celebratur, nihil religiosi habet nec religionis adnumerari meretur, sed etiam cessante synagoga ipsum cessare debuit. Quapropter antiquiores protestantici interpretes statuerunt: « scopus libri non tantum in demonstranda Dei erga ecclesiam suam providentia prorsus singulari versatur, qua interire illam rebus iam conclamatis non sinit, sed memorabili quoque historia denuo signat et illustrat populum, ex quo oriundus aliquando erat Messias, ut cognitione et fide eius... imbuerentur quoque gentiles, inter quos haec gerebantur »². Quae etsi de hebraico libro, quem solum canonicum agnoscunt heterodoxi, parum recte sint dicta³, de integro libro haud incongrue statuuntur. In hebraico enim textu singularis illa providentia Dei omnino tecta est et occultata, siquidem nec unquam Deus aut eius providentia nominatur, nec eius auxilium invocatur, nec Iudaeorum privilegium prae reliquis nationibus ullo modo innuitur; in additamentis autem non semel disertis verbis asseritur. In ipso exordio « iustorum gens » a reliquis populis iam secernitur et singularis cura, qua Deus illi invigilat, indicatur (11,9 sqq.); quando summum erat discrimen, Mardocheus precatur, ut Deus, qui pro voluntate sua omnia dirigat, populi *sui*, quem *sibi* de Aegypto redemerit, misereatur, ut « sorti et funiculo *suo* » propitius sit (13,15 sqq.); atque clarius Esther, postquam iustitiam agnovit Dei, qui populum, quem de cunctis gentibus *in haereditatem sempiternam* elegisset, propter eius idololatriam in manus hostium tradidisset, eundem precatur, ut confundat hostes, qui haereditatem *suam* delere, gloriam templi et altaris extinguere, ora laudantium verum Deum claudere conentur, atque enixe rogat, ne tradat Dominus sceptrum *suum* illis, qui nihil sint, neve hostibus occasionem det laudandae idolorum suorum fortitudinis et praedicandi regis sui carnalis (14,5 sqq.). Totum autem finem suum indicare auctor videtur, si librum explicato Mardochei somnio terminat his verbis: « Recordatus est Dominus populi sui et misertus est haereditatis suae et erunt eis dies isti (celebrabunt dies istos) cum sacris conventibus (μετὰ συναγωγῆς) et gaudio et laetitia *coram Deo* per cunctas generationes in populo Israel » (10,12. 13). Eundem igitur finem sibi proposuit auctor noster, quem prosecutum esse auctorem libri Iudith diximus (135 p. 396); neque certe mirum est, quod Deus populum suum, qui post exilium semper sub ethnicarum gentium iugo vixit, duobus istis libris consolari

eique animum addere voluerit, ut pristinaram promissionum Deum immemorem non esse certius cognoscens Legem acceptam fidelius observaret.

At « Esther, inquit *S. Hieronymus*, in Ecclesiae typo populum liberat »; quae verba explicans optime *P. Goldhagen*: « quod in ecclesia iudaica ὡς ἐν τύπῳ semel gestum legimus, renovatum atque multoties completum videmus in Ecclesia catholica e praesentissimis periculis saepe liberata et ad hunc usque diem fremente licet infidelitate et haeresi mirabiliter conservata »⁴. Nos igitur quoque *S. Spiritus* hoc libro quotidie docet, Deum fidelibus suis nunquam defuturum nec unquam eos, licet rebus fere iam conclamatis, interire permissurum, dummodo ad ipsum confugerint.

1. *Keil* Einl. p. 488; *Rawlinson* The book of Esther (The Speaker's Commentary III. p. 471) « The main scope of Esther is simply to give an account of the circumstances under which the Feast of Purim was instituted »; *Bertheau* Esra, Nehemia, Esther p. 273; *Schultz* die BB. Esra, Neh. Esther p. 220; *Orelli* in Herzog P. R. E. Ed. 2. IV p. 344; *Cornill* Einl. Ed. 3. 1896. p. 139; *Staack* Einl. Ed. 4. 1895 p. 141 etc.

2. *Carpzov.* Introductio ad libr. can. V. T. Ed. 4. (1757) I. p. 364.

3. Quare etiam *Carpzovius* a *Keil* l. c. vituperatur et impugnatur: « Dem Buch fremd ist die Zweckbestimmung von *Carpzov.*; denn wenn sich auch in der Rettung der Juden das Walten der göttl. Vorsehung herrlich erweist, so ist doch in der Erzählung selbst (sc. in textu hebr.) dieser Gesichtspunkt nicht hervorgehoben ».

4. *S. Hier.* ad Paulin. ep. 53,7 (M. 22,547); *Goldhagen* Introd. II. p. 185.

§ 39. — De libri Esther auctoritate et origine.

145. — Eodem modo, quo de Tobiae et Iudithae, etiam de nostri libri FIDE HISTORICA a non paucis hodie dubitatur. Primus historicum eius characterem impugnavit rationalismi parens *Semler* impudentissime asserens « confictam esse universam parabolam, fastus et arrogantiae Iudaeorum locupletissimum testimonium ». Quem secuti hodierni rationalistae cuncti eum aut « fabulam romanensem haud inepte conscriptam » esse dicunt, aut narrationem difficultatibus historicis scatere et saepius contra mores persicos peccare asserunt, aut factum aliquod poetice exornatum esse putant¹, contradicentibus utique reliquis protestanticis interpretibus, qui contra Iudithae quidem historiam insurgunt, quia rei narratae in aliis libris sacris mentio nulla inveniat, Estheris autem historiam pro vera admittunt, etsi revera nulla eius mentio fiat in aliis libris, quos sacros habent². — Ex catholicis *Ant. Scholz* in hoc libro idem thema, quod in II. Tobiae et Iudith tractari tenet; apocalypsis enim ei est, in qua Ezechielis vaticinium de Gog (*Ezech.* 38) ita repetatur et evolvatur, ut ultima Antichristi pugna contra regnum Messiae accuratius describatur³.

Auctorem nostrum veram historiam narrare *voluisse* tota libri indoles satis demonstrat. Mira enim simplicitate splendet narratio atque accuratissima est etiam in minoribus rebus referendis. Non tantum personarum, quae primas partes agunt, Assueri, Estheris, Mardochoaei, Aman, nomina affert, sed etiam eunuchorum regionum (1,10), septem principum persicorum (1,14), reginae repudiatae (1,11), praefectorum gynaecei regii (2,8. 14), ianitorum coniuratorum (2,21), uxoris et filiorum Aman (5,10; 9,7 sq.) etc. Num omnia temere conficta dicemus, quia omnia ex persico idiomate non amplius explicare possumus⁴². Si vero auctor coningere voluit, cur ad annales Medorum et Persarum provocavit, in quibus Assueri et Mardochoaei res gestas referri asserit (10,2)? Annon ex iis fraudis convinci potuit, si tam accurate rerum gestarum annos indicavit (1,3; 2,16; 3,7), ut de mensibus et diebus taceamus (3,13; 8,12; 9,1 etc.)? Sed haec persequi opus non est; siquidem vere historicam esse libri indolem tam clarum est, ut ab eius origine usque ad medium saeculum praecedens, i. e. per plus duo millia annorum, nemo librum istum legens se fabulam romanensem legere sit suspicatus.

At veram quoque *esse* rem narratam, satis clare docet continua festi Purim celebratio, cuius causam et originem narrat. Hodie adhuc Iudaei illud celebrant, sicut eo tempore, quo templum secundum destructum est, ac machabaica aetate illud celebrarunt. « Mardochoaei dies » appellatur in 2 *Mach.* (15,37) eiusque institutionem *Fl. Iosephus* (Ant. XI. 6) nostrum librum secutus accurate refert. Ut aliquid novi dicerent, moderni interpretes nonnulli Iudaeos hoc festum a Persis esse mutuatos, auctorem autem nostrum, ut illud explicaret, narrationem suam confinxisse coniecerunt⁵; sed nullo argumento, quod speciem quandam veri habeat, coniecturas suas munire conati sunt. Profecto quis sibi persuadebit, Iudaeos in toto orbe dispersos eo tempore, quo accuratius diligentiusque, quam unquam antea, Legem observare coeperant ardentiusque omne idololatrarum consortium aversabantur, festum ethnicum introduxisse?

Porro tota narratio cum Persarum historia, quam profani scriptores tradiderunt, ita conspirat, ut eam veram esse non sit ambigendum. Olim quidem dubitatum est, quis esset ille Assuerus, quo regnante Esther Iudaeos a Persarum persecutione esset tuita. Atque alii unum ex Medorum regibus Astyagen (*Gerard. Merc.*) vel Darium Medum i. e. Cyaxarem (*Cedren., Goldhagen, Nickes*) intelligere voluerunt, sed de Medorum regno sermonem non fieri certum est. Alii inter Persarum reges praetulerunt Cambysen, qui septem tantum annis regnavit (*Lyran.*), alii Darium Hystaspin (*Usser.*), alii Artaxerxem Longim. (*Ioseph.; Bellarm.* etc.), alii Artaxerxem Mnemonem (*Euseb., Hieron.*

etc.), alii Darium Nothum (*Serar.*). Sed hodie tantum non omnes, qui historicam libri auctoritatem admittunt, Assuerum nostrum esse Xerxem consentiunt, idque rectissime.

1. *Semler* Apparatus ad liberalem V. T. interpretationem. Halae 1773. p. 152. — Inter recentiores rationalistas cfr *Bleek-Wellhausen* Einl. p. 299 « Treffend bezeichnet *Noeldeke* (Alttestam. Literatur. p. 83 sqq.) das von Unwahrscheinlichkeiten (!) und Unnötigkeiten (!) wimmelnde Buch als einen nicht ungeschickt geschriebenen Roman »; *De Wette Schrader* Einl. p. 397; *Reuss* in *Schenkel's Bibellex.* II. p. 200 « Das Buch Esther enthält die *Legende* des Purimfestes. Mit diesem Wort... ist alles gesagt »; *Davidson* Introd. II. p. 162 : « We cannot regard the book as containing only true history. Neither can it be accounted pure fiction. Rather does true history lie at its foundation, dressed out with a number of imaginary details and circumstances » etc.

2. Cfr inter alios *Haevernich* Einl. II. 1 p. 334 sqq.; *Keil* Einl. p. 489 sqq. et Comment. p. 605 sqq.; *Rawlinson* in the *Speaker's Commentary* II. p. 471 sqq. alii. — Catholicos interpretes enumerare opus non est, quum omnes usque ad nostrarum aetatem veram historiam historice narrari admiserint atque ipse *Iahn* (Einl. II. p. 298 sqq.) historicam libri indolem vindicet.

3. *Ant. Scholz* Tüb. Quartalschr. 1890; *eiusdem* Comm. z. B. Esther. 1892.

4. Mirum est, quod protestantici interpretes nomina, ut ea explicent, in textu hebr. per librarios corrupta esse contendunt (cfr *Rawlinson* l. c. p. 477. 479 etc.); etenim in ll. Tobiae et Iudith ea esse corrupta negant, ut ex eis contra historicam eorum indolem argumentari valeant (cfr *Rawlinson* p. 472).

5. *Bleek Wellhausen* l. c. p. 301; *Hitzig* Gesch. Israel's I. p. 280; *Zunz* Zeitsch. der deutschen morgenl. Ges. XXVII. p. 684 sq. — *De Lagarde* (Ges. Abhandlungen. p. 164 sqq.) censet Iudaeos imitatos esse festum illud, quod ultimis anni diebus Persae in defunctorum memoriam magnis epulis celebrant atque *Fordigan* vel *Pordigan* nominant. Monet enim in codicibus graecis iudaicum festum interdum nominari *φουρδια* vel *φουρματα* (aut etiam *φουρματα* etc.); sed num lapsus calami pro argumentis adhibere licet? Et quo argumento demonstratur, Iudaeos unquam in hoc festo defunctorum memoriam celebrasse?

Namque nomen *Assueri* (Achaschverosch אַחַשְׁוֵרֶשׁ) si sustuleris Aleph protheticum, ad amussim consonat persicae formae nominis *Xerxis* (*Chsy-árschâ* vel *Chsay-árschâ*), quae ex cuneiformibus inscriptionibus nobis innotuit. Quare omnino reiicienda est alexandrinae versionis transcriptio, qua multi interpretes in errorem sunt inducti; *Artaxerxes* enim correspondet hebraico *Arthachschaschtha* (אַרְתַּחְשָׁתָּה) et cuneiformi *Artachschathra*⁶.

Uti autem Assueri nomen, ita etiam eius indoles ea est, quam Xerxis fuisse profani scriptores docent; eadem in utroque crudelitas atque ulciscendi cupido, eadem luxuria et libido, eadem in agendo inconstantia et dementia, ut homini deliro quam sano interdum sit similior. Profecto si omnia illa vera sunt, quae de Xerxe narrant Herodotus alii-que, nihil in nostro libro legitur, quod peragere non potuerit. Qui artifices occidit, quia pontem, quem Hellesponto iniecerant, tempestas

abstulerat, immo ipsum Hellespontum flagellis caedi et catenis vinciri iussit, satis erat stultus, ut integram Iudaeorum gentem sine ullo iudicio occidi permetteret; et qui immediate postquam flevit, propterea quod post centum annos nullus ex innumerabili suo exercitu superfluiturus esset, eandem infinitam multitudinem certae morti obiecit, satis erat inconstans, ut decreto vix lato aliud contrarium opponeret⁷.

Sed accuratius rem pertractemus. Assuerus dicitur regnasse « ab India usque ad Aethiopiam super centum viginti septem provincias »; teste autem Herodoto Indi et Aethiopes Xerxi tributarii erant in eiusque exercitu stipendia merebantur. Darius Medus regnum suum iam in centum viginti provincias distribuerat, quibus postea accesserant Aegyptus aliaeque terrae a Cyro eiusque primis successoribus expugnae⁸. Xerxes, postquam 2. regni anno (483.) felicem expeditionem in Aegyptum fecerat, anno insequente omnes regni sui principes Susis congregavit, ut cum iis longam de bello Graecis inferendo deliberationem haberet⁹. Festa, quae eo tempore celebrata sunt, commemorat sacer auctor, quia in illis regina Vasthi repudiata est, atque ita remota fuerunt causa, cur Esther in eius locum succederet; deliberationem autem de bello graeco praetermittit, quia ad rem suam non pertinebat. Quoniam vero non omnes omnium provinciarum duces eodem tempore provincias suas relinquere potuerunt, sed alii post alios arcescebantur, facile intelligitur, quomodo festa illa per sex menses integros duraverint. Post belli praeparationem ineunte anno 5. regni (480.) Xerxes in Graeciam profectus et re infelicer gesta anno insequente (479.) reversus est. Eo demum tempore puellae congregatae sunt, ex quibus eligeret reginam in locum repudiatæ; bello enim graeco intercedente aptissime explicatur, cur a 2. anno usque ad 7. exspectaverit, antequam de nova eligenda cogitaret¹⁰. Tota igitur chronologia vitae Xerxis optime cum narratione nostra consentit. Quod autem res a nostro auctore relatae in profanis libris non commemorentur, id difficultatem non creare manifestum est; uti enim Medorum et Persarum annales, in quibus scriptae erant, etiam opera Ctesiae, Dinonis, Dionysii Mil. aliorumque interierunt, qui ex annalibus hauserant.

Ea demum, quae de persicis rebus in nostro libro traduntur, confirmantur aliis descriptionibus, quas profani aut sacri scriptores nobis reliquerunt. Septem fuisse Persarum principes septenariumque numerum in singulari honore fuisse apud Persas docent Herodotus et inscriptiones; eosdem septem principes, sed etiam septem eunuchos regios, septem servos reginae etc. commemorat auctor noster¹¹. Solis septem principibus licuit non vocatis ad regem accedere secundum Herodotum, et secundum librum nostrum quicumque non vocatus interiorius atrium regis intraverat, absque ulla cunctatione statim interficie-

batur¹². Persarum reges decreta sua variis in linguis promulgasse demonstrant eorum inscriptiones adhuc superstites; eos habuisse suos cursores, per quos decreta in provincias transmitterent, tradit iterum Herodotus¹³; decreta ipsa non potuisse revocari aut irritari etiam Daniel tradit¹⁴. Satis magnus quoque numerus persicorum vocabulorum adhibetur, atque nomina personarum multa, etsi non omnia, ex persica lingua apte explicantur¹⁵. Iam vero si liber noster (id quod volunt adversarii) recentiore aetate, Seleucidarum sc. tempore post regni persici interitum, esset confictus, quomodo factum est, ut eius auctor tam accuratam rerum omnium persicarum scientiam haberet?

6. Secundum *Herodot.* VI. 98 Xerxes idem est quod ἀρξίος, hodie ab aliis explicatur *rex potens*, ab aliis *rex oculus* (Cfr *Spiegel* Eranische Alterthumskunde II. p. 377; *Rawlinson* in The Speaker's Commentary III. p. 422); Artaxerxes secundum Herodotum est μέγας ἀρξίος, secundum hodiernos philologos *excelsum regnum* vel *magnum regnum*.

7. *Herod.* VII. 35; *S. Hieron.* ad Heliod. ep. 60,18 (M. 22,601). Alia exempla crudelitatis non desunt, inter quae praecipuum, quod de Pythio Lydo, qui Xerxi ditissima dona obtulerat, fuse narrat *Herod.* VII. 27. 38. 39, paucis comprehendit *Seneca* De ira III. 17 : « Xerxes Pythio, quinque filiorum patri, unius vacationem petenti, quem vellet, eligere permisit; deinde quem elegerat in partes duas distractum ab utroque viae latere posuit, et hac victima lustravit exercitum ». Auctore Herodoto VII. 238 Leonidae, qui tam fortiter Thermopylos defenderat, occisi caput amputari et truncum cruci affigi iussit etc. — Quae fuerit eius luxuria, ex eo solo iam satis elucet, quod praemium magnum promisit ei, qui inventurus esset novum volutatum genus. *Athen.* Deipnosoph. VIII.

8. *Esth.* 1,1 cfr *Herod.* VII. 9 « Σάρας καὶ Ἰνδοὺς καὶ Αἰθιοπας καὶ Ἀσσυρίους ἄλλα τε ἔθνη πολλὰ καὶ μεγάλα... καταστρεφόμενοι δοῦλους ἔχομεν. Indiam expugnavit Darius Hyst. (*Herod.* IV. 44-94), Aegyptum subiicere inceperat iam Cambyzes (*Herod.* III. 26), sed eam devicit Xerxes (*Herod.* VII. 7 Αἴγυπτον πᾶσαν πολλὸν δουλοτέρην ποιήσας, ἣ ἐπὶ Δαρείου ἦν). — Ceterum cave ne provincias, de quo loquitur *Esth.* 1,1. cum satrapiis confundas, in quas Darius Hyst. tributis imponendi causa integrum imperium suum distribuerat; secundum inscriptiones enim suas primum viginti, postea aliis subiectis terris viginti tres, ac demum undetriginta satrapias fecerat. In nostro autem textu provinciae illae vocantur מְדִינֹת, quarum in singulis satrapiis multae erant; secundum *Herod.* III. 91 enim quinta satrapia, quae trecenta quinquaginta talenta quotannis solvebat, complectebatur « totam Phoeniciam et Syriam, quae vocatur Palaestina, et Cyprum »; plures complectebantur aliae satrapiac. In Xerxis exercitu plus quam sexaginta diversi populi enumerantur ab *Herod.* VII. 61-95.

9. *Herod.* VII. 8 sqq.

10. Non satis tamen liquet, annon iam ante bellum prima vice puellae sint congregatae; id enim videtur indicare *Esth.* 2,19 « quum secundo quaererentur virgines ».

11. *Herod.* III. 70 etc.; *Esth.* 1,14. 10; 2,9.

12. *Herod.* III. 84. 118 ὁ νόμος οὕτω εἶχε, τοῖσι ἐπαναστάσι τῷ μάγῳ (sc. Dario et sex sociis eius eorumque successoribus) ἔσοδον εἶναι παρὰ βασιλείᾳ ἀνευ ἀγγέλου cfr *Esth.* 4,11.

13. *Herod.* V. 14; *Esth.* 8,9. 14.

14. *Dan.* 6,3; *Esth.* 8,8; quare etiam in secundo decreto 16,17 : καλῶς οὖν ποιεῖτε μὴ προσχησάμενοι τοῖς ὑπὸ Ἀρᾶν ἀποσταλεῖσι γράμμασι, pro quibus parum recte *Vulg.* « eas literas... sciatis esse irritas ».

15. Cfr de persicis libri nostri vocabulis *Rawlinson* l. c. p. 498 sq. — De voce פָּר, a qua festum nomen suum accepit, haec tradit : « *Pâr, the lot*, as used in Esther, is evidently a Persian word, for it is twice (3,7; 9,24) accompanied by its Hebrew equivalent גֹּרָדֵל. The word has not been found in old Persian, but modern Persian has a term *pâreh*, with the meaning of *part, portion*, which is undoubtedly cognate, though scarcely the direct representative of *pâr* ». Praeter nomina propria satis multa, quae persicae originis sunt, decem persica vocabula adhibentur in parvo libello hebraico.

146. — Veram igitur in libro Esther historiam narrari certum est, eoque certius, quo leviora sunt omnia, quae magna cum operositate adversarii ad hanc infirmandam sententiam congesserunt. Septemdecim argumenta collegit Davidson, reliqui paucioribus sunt contenti; praecipua sola proponemus, quum omnia afferre operae pretium non sit; velut difficultatem enim proponunt, quidquid eis creditu videtur esse difficile.

Si de *Wette Schrader* fidem meretur maxima narrationis difficultas (die Hauptschwäche der Erzählung) in eo est sita, quod Esther iudaicam suam originem usque ad catastrophem celare potuerit quodque eius cum Mardochaeo, qui quotidie in aula adfuit, consanguinitas regi et Aman prorsus fuerit incognita¹. Qua vero ratione in hac re vel minima lateat difficultas, equidem non intelligo. Concubinarum enim suarum originem investigare etiam hodie non solent viri polygamiae addicti, nec quidquam permovit Xerxem, ut Estheris genus exquireret. Multo minus autem Aman, cuius curae regium gynaeceum non erat commissum, uxorum regiarum genus aut familiam cognoscere potuit.

Quatuor difficultates invenit *Bleek Wellhausen*² : a.) « Credi non potest, inquit, tyrannum illum, si a familiari incitatus omnes regni sui Iudaeos interimere voluisset, iam undecim mensibus ante diem caedi destinatam decretum hac de re edidisse et omnibus suis populis promulgasse. Nonne enim hac ratione Iudaeis tempus concessit, ut sive ad vitam suam defendendam sese praepararent, sive fugam arriperent? In provinciarum autem numero etiam fuit Palaestina, quae integra fere eo tempore a Iudaeis erat occupata; quomodo hos omnes ad necem condemnare potuit? » — At creditu facillia haec omnia videbuntur consideranti Amanem ex Persarum more³ sorte diem caedis Iudaeorum exquisivisse ideoque superstitione sua seductum non dubitasse, quin hic dies sorte assignatus, quidquid antea ageret non obstante, sibi faustus esset futurus. Neque enim ei erat timendum, ne Iudaei in vastissimo regno dispersi atque undique ab hostibus circumdati aut fugerent aut rebellionem praepararent. Immo forte etiam contentus fuisset, si multi fugissent; divitias enim opesque suas relinquere debuissent, atque facilius Aman decem millia talentorum, quae regi promiserat, invenisset. In Palaestinam demum ante Xerxis aetatem Zorobabele duce quadraginta tria millia Iudaeorum dumtaxat erant reversi, qui quam parum apti fuerint ad hostes, quibus cingebantur, repellendos docet 1. *Esdr*.

b.) Neque magis credi posse censent adversarii, Iudaeos, quum altero decreto a Xerxe vitae defendendae permissionem accepissent, omnes suos hostes vicisse atque uno die septuaginta quinque millia virorum occidissee. — Sed quamquam prius decretum, quo Iudaeorum caedes praescribatur, altero non erat irritatum, optime tamen intelligebant satrapae et provinciarum praefecti, se alteri potius, quod Mardochaeus regis amicus miserat, obtemperare debere, quam priori Amanis, quem a rege interfectum audierant. Ut regis autem regiiqi ministri gratiam sibi conciliarent, optimates quoque ubique a Iudaeorum caede abstinuisse verisimillimum est. Quare ex infima plebe haud dubie erant aggressores, quos satrapis aut aperte aut occulte adiuvantibus Iudaei sine ullo negotio devicerunt. Neque exaggeratus videtur esse numerus occisorum in regno, quod ab India usque ad Aethiopiam sese extendebat⁵. Multos quoque Iudaeos in hac pugna cecidissee probabile est, licet sacer textus de Iudaeis occisis nihil dicat. Quodsi Iudaeis, qui Susis degebant, rex idem, quod priore die fecerant, etiam altero facere concessit (4,13 sq.), id facile explicari arbitramur, dummodo supponatur plebem susanam altero die priorem cladem ulcisci voluisse.

c.) Difficile creditu esse aiunt, integram civitatem, cuius maior incolarum numerus Persis aliisque ethnicis constabat, priore decreto esse afflictam (3, 15), de altero autem, quod Iudaeis favebat, esse gavisam (8,15). — Sed textum hebraicum in neutro loco de *integra* civitate loqui respondemus; secundum Vulg. nostram de priore decreto « *cuncti Iudaei*, qui in urbe erant, fleverunt » et secundum textum graecum priore decreto *ἐταράσσεται ἡ πόλις*, id quod facile concipitur. In altero autem loco (8,15) Vulgata omnem quidem civitatem gavisam esse dicit, sed de Mardochaei exaltatione, quae magnam saltem periculi partem avertebat, non de decreto lato. Ita etiam 8,17 secundum textum hebraicum in omnibus provinciis et civitatibus, in quibus alterum decretum promulgabatur, *Iudaeis* fuit gaudium et laetitia; S. Hieronymus autem, si vocabulum *Iudaeis* omisit, lectores illud, utpote a contextu postulatum, sua sponte suppleturos recte censuit.

d.) Demum parum verisimile esse arbitrantur, Assucrum decreto in omnes provincias misso viros omnes dominium in suis domibus tenere iussisse (1,22). — Sed quo cum iure omnia a nostrae aetatis moribus aliena dicemus veri similitudine carere, aut antiquos reges unquam stulta decreta promulgasse negabimus, atque sacrum auctorem potius declarabimus mendacii reum, quam antiquum regem stulte egisse fatebimur? Rationalistae, opinor, si in nostro libro legerent Xerxem literis scriptis prohibuisse, ne Athos mons lapides in exercitum suum deiiceret, id fieri non potuisse uno ore clamarent; verum quia Plutarchus decretum illud affert³, caeca fide illud admittunt. At, ni fallor, rex ille qui a. 480. Atho monti epistolam stultam scripsit et Hellespontum flagellis cecidit, etiam iam a. 483. legem ferre potuit, qua omnes mariti dominium in domibus suis exercerent suaeque sola patria lingua (id quod addit textus hebraicus) in familiis suis uti iubebantur. Immo etiam, licet verisimile id esse negent adversarii, perpetuam prioris uxoris repudiationem inter alia regni decreta referre potuit talis rex (4,19). Sed diutius hisce immorari superfluum est; quid quod veri similitudine carere

dicant, trabem, in qua Aman Mardochaeum, ut poena eius universae civitati innotesceret, appendere voluit, « quinquaginta cubitos altitudinis » habuisse (5,14), aut Assuerum eo die, quo Esther ad eum accessit, in throno suo sedisse (5,1) etc. etc? Multa profecto, quae in nostro libro Assuerus et Aman fecisse narrantur, stulta sunt et mala; sed num ideo auctori est dene-ganda fides, quia ab hominibus stultis et perversis stulta et perversa gesta esse narrat? Quid de Mardochaei et Estheris agendi ratione sit sentiendum, statim dicemus.

1. *Davidson* Introduction II. p. 157-162. Duas primas eius obiectiones de festo sex mensium, quod Assuerus cum satrapis suis celebravit, et de quatuor annis, qui a repudiatione Vasthi usque ad Estheris electionem effluerunt, supra (145 p. 428), iam attigimus; reliquae eadem fere sunt, quas statim afferemus. — *De Wette Schrader* Einleitung p. 398; *Reuss* Geschichte des A. T. p. 584 sq. et in *Schenkel's Bibellexicon* II. p. 199 sq.

2. *Bleek Wellhausen* Einleitung. p. 299-301; eadem apud reliquos leguntur.

3. *Herod.* III. 128. Quanta apud antiquos fuerit (et apud multos incredulos hodie sit) dierum fastorum et nefastorum superstitio, nemo ignorat. Obiicit quidem *Davidson* (l. c.) « Surely a man bent on the destruction of two millions of people, would not have permitted a superstition to stand in the way of its fulfilment »; sed minoris quam par est aestimat vires et effectus superstitionis. Annon ethnici antiqui in omnibus suis rebus, etiam gravissimis, omnino dependebant ab auguriorum, auspiciorum, oraculorum etc. superstitione? Quot hodie viri graves inter nostros incredulos inveniuntur, qui feria sexta, utpote die infausto, rem gravem agere nolint? etc.

4. Mithridates in imperio suo multo minore octoginta millia Romanorum uno die interfecit.

5. *Plutarch.* de cohibenda ira 5.

147. — De LIBRI NOSTRI ORIGINE antiqui testes non consentiunt. A viris magnae synagogae illum esse conscriptum tradunt *Thalmudistae*; *SS. Augustinus et Isidorus Hisp.* Esdrae auctori illum attribuunt, sed multo recentiorem illum esse insinuat *Eusebius*; velut sententiam sua aetate communem tradit *Clemens Alex.* a Mardochaeo illum esse exaratum eamque adoptaverunt *Lyranus, Dionysius Carth., Genebrardus, Serarius, Sanctius* multique alii¹. Hodie plerique interpretes catholici censent non diu postquam res sunt gestae Iudaeum quendam in persico imperio degentem ex commentariis ab ipso Mardochaeo exaratis librum nostrum composuisse². A qua sententia non longe recedit altera, quae maiorem libri partem Mardochaeo, eius vero clausulam Esdrae vel magnae synagogae attribuit³. Quam velut veri similiorem nos quoque reliquis praeferimus.

Certum enim praeprimis est, haud pauca in nostro opere legi, quorum eo tempore, quo scribebantur, recentissima erat memoria. Spectatorem enim tibi videris audire, si accuratam et dilucidam legeris descriptionem atrii illius omni luxu et opulentia instructi, in quo Assuerus incolis susanis convivium paraverat (1,5 sqq.); ea quoque, quae de

Esthere in regiam aulam ingrediente (15,1 sqq.), in coena a rege liberationem populi sui postulante (7,1 sqq.), de Mardochoaei exaltatione (6,3 sqq.; 8,15 sqq.) etc. narrantur, ab alio quam a teste coaevo narrari vix potuerunt. Atque ipse modus, quo singularum personarum nomina recensentur, mores describuntur, referuntur colloquia, omnino videtur prodere auctorem, qui rebus gestis praesens adfuit. Vix enim fieri potuit, ut sola traditione orali ista omnia diu conservarentur. Adde, nonnulla narrari, quae soli Mardochoaeus et Esther scire et tradere potuerunt (11,3 sqq. et 10,4 sqq.; 13,9 sqq. et 14,1 sqq. etc.), alia, quae ex Medorum et Persarum archivis (10,2) hausta sunt, ad quae primo cuilibet aditus profecto non patebat. Quare rectissime nonnulli coniecerunt, auctorem eo tempore vixisse, quo res sunt gestae, eumque virum fuisse in alta dignitate imperii persici constitutum. Iam vero liber ipse testatur « Mardochoeum scripsisse haec omnia et literis comprehensa ad Iudaeos misisse » (9,20). Quae verba, etsi de alia quadam epistola a Mardochoaeo conscripta aut de aliis Mardochoaei commentariis intelligi per se possint, rectius tamen de nostro libro ipso explicari manifestum est, quia usque ad 9,20 ne verbum quidem legitur, quod a Mardochoaeo conscribi non potuerit.

Aliter autem se res habet, si ea examini subiciuntur, quae inde a 9,23 habentur; certum enim tempus ab institutione festi Purim iam effluxisse supponunt. Duabus partibus constant, quarum prior (9,23-28) praemisso praecedentis narrationis ieiuno quodam compendio refert, Iudaeos festum illud, quod continuo celebrari iuebantur, recepisse. Impuriore suo sermone et toto narrationis genere appendix haec a reliquo libro aperte sese distinguit nec etiam apparet ratio, cur narrationi suae epitomen istam addiderit ipse auctor. Altera appendix (9,29-32) continet praeceptum Estheris et Mardochoaei, ut cum festo Purim ieiunium coniungatur, eodem prorsus stylo impuriore conscriptum, atque in fine additur « praeceptum hoc בְּסֵפֶר בְּקֶהֱב scriptum est in libro » scilicet illo, in quo reliqua de festo celebrando iam continebantur, i. e. in libro hoc nostro. Duae illae igitur appendices a primitivo libro apte distinguuntur. Quapropter Clementis Alex. et S. Augustini sententias ita conciliandas existimamus, ut integram quidem rerum gestarum narrationem (1,1-9,22 et 10,1-16,24) a Mardochoaeo conscriptam esse dicamus, operi autem ab Esdra, quando festum a Iudaeis palaestinis receptum est, duabus appendicibus, quibus institutio approbatur, insertis ultimam manum esse impositam.

Quae autem a rationalistis afferuntur, ut recentiore esse libri originem demonstrent, haec fere sunt. Post regni persici interitum opus esse conscriptum ex eo concludunt, quod nonnulla ad Persarum mores et historiam

spectantia ab auctore explicentur (1,1. 13; 8,8). Seleucidarum vero et Ptolemaeorum aetati librum attribueri volunt « propter ulciscendi cupidinem et sanguinis sitim, quibus originem suam debeat » et propter impuriorem linguam hebraicam, qua integer conscriptus sit⁴. Sed ut ab hac ultima obiectione incipiamus, linguam libelli nostri impuram quidem esse et iuniorem prodere aetatem ultro concedimus; certus enim numerus vocabulorum persicorum invenitur neque desunt chaldaicae formae et voces; impuriorem autem operis nostri quam librorum Esdrae linguam esse negamus; immo vero stylum et dicendi modum simpliciorum esse atque clariorem putamus; quare nulla est ratio, cur libris Esdrae noster recentior dicatur. — Altera obiectio erroneae innititur textuum interpretationi; in Mardochei enim et Estheris agendi ratione nulla apparet ulciscendi libido nec ulla sanguinis sitis. Quum regi secundum persicam legem prius decretum, quo omnes Iudaei interfici iuebantur, irritum facere non liceret, salvandis Iudaeis alia via non patuit, nisi ut iis ius liberae defensionis concederetur. Quam ob causam in secundo decreto fîs permittitur, « ut stent pro animabus suis et deleant et occidant et interficiant omnes hostes (proprie; *omnem exercitum* » חיל) aggredientes se una cum parvulis et mulieribus et diripiant bona eorum » (8,11). Belligerantium igitur ius, ut ita dicamus, Iudaeis uno isto die concedebatur, qui eorum caedi erat destinatus, neque iustae defensionis limites transgressi sunt Mardocheus et Esther hoc decreto postulato, quia uti diximus alia via salutis patere non videbatur. Esther vero, si postea a rege obtinebat, ut Iudaeis daretur « potestas faciendi cras in Susan, sicut hodie fecerunt » et « ut decem filii Aman (qui iam occisi erant) suspenderentur in patibulo » (9,13), id unum intendit, ut Susanis, inter quos Aman procul dubio suos assecras eosque non paucos habuit, maior terror incuteretur, ne iterum Iudaeos aggredi auderent⁵. Singularis ergo saevitiae indicium ista petitio non est. — Demum erronee asseritur, ex modo, quo de rebus persicis in libro nostro sermo sit, omnino sequi, regnum persicum ante operis nostri originem iam interisse. Pleraeque enim res persicae lectoribus supponuntur notissimae; tria autem illa, quae afferre solent adversarii, ut assertum suum demonstrant, ab auctore lectoribus aptissime in memoriam revocantur. Nam si 1,1 imperii magnitudinem, quod ab India usque Aethiopiam sese extendit, indicatam viderunt, clarius periculi gravitatem, quod populo imminabat, perspexerunt: integra gens iudaica interitui erat destinata. Si 1,13 legerunt reges Persarum ex maiorum institutione semper secum habere sapientes suos, secundum quorum consilium leges essent ferendae, iniustitiam perspexerunt decreti Amanis, quod nullo in consilium adhibito est latum (3,8-10). In versu 8,8 autem totius narrationis cardo est (ideoque dolendum, quod S. Hieronymus eum parum accurate reddiderit); nam quia « decretum scriptum nomine regis et obsignatum sigillo regis non potuit irritum fieri », ideo opus erat novo decreto, quo Iudaeis belligerantium ius isto die concederetur.

1. *Thalm.* Baba bathra 14. — *S. August.* de civ. Dei XVIII. 36 (M. 41,596); *S. Isid. Hisp. Etymol.* VI. 29 (M. 82,233), sed non plane sibi constans De eccles.

offic. I. 12 (M. 83,747) « viros magnae synagogae » dicit librum scripsisse. *Euseb. Chron.* ad Olymp. 79,1 (M. 19,475). — *Clem. Alex. Strom.* I. 21 (M. 8,852) *Lyran.* et reliqui in *Comment.*

2. *Scholz* Einleitung II. p. 527; *Herbst-Welte* Einl. II. p. 259 sqq.; *Reusch* Einl. p. 128 sq.; *Vigouroux* Manuel II. p. 153; *Zschokke* Hist. revelat. p. 323; *Gillet* Tobie, Judith, Esther p. 160 sq.; *Schenz* Einleitung p. 355.

3. Similiter *Kaulen* Einleitung. Ed. 3. 1890 p. 273 sq.

4. Cfr *De Wette Schrader* Einleitung p. 399; *Bleek-Wellhausen* Einl. p. 302; *Reuss* Geschichte des A. T. p. 582 sqq. etc.

5. Nemo unquam iniquus et iniustus de Mardochaeo et Esthere scripsit, quam *Reuss* in *Schenkel Bibellexicon* II. p. 200 et *Gesch. des A. T.* p. 585. Quod si Mardochaeum stulta sua superbia (provocirenden Trotz), qua coram Amane genua flectere renuit, totam illam periculi causam fuisse asserit, non attendit Mardochaeum illam adorationem Amanis utpote actum religiosum respuisse nec certe ullum vestigium superbiae in agendi eius ratione apparere (13,12-14); revera apud Persas ille actus non erat mere civilis. Praeterea non attendit, primam inimicitiarum Amanis et Mardochaei causam fuisse manifestationem coniurationis eunuchorum (12,6). Nobiscum igitur admittat additamentorum authenticam et praecipua eius difficultas disparebit.

148. — Quae de libri auctore diximus, ea de *integro* libro intelligi volumus; etenim in primitivo libro etiam additamenta, quae hodie in hebraico textu desiderantur, adfuisse pro certo tenemus. Illa olim hebraice exstitisse atque ab eodem interprete, a quo reliquas partes, graece esse reddita, *supra* (142 p. 418 sq.) iam ostendimus. Non ignoramus quidem, protestanticos interpretes inter additamenta et librum hebraicum contradictiones invenisse¹; at quin erroneis interpretationibus extorqueantur dubium non est. Mardochaeum enim iam anno 2. Assueri praemium propter detectam et manifestatam eunuchorum coniurationem recepisce, nequaquam asserit primum additamentum (11,2; 12,1 sqq.), sed integrum prooemium duabus particulis plane distinctis constat et somnii narrationi (11,2-12) sine ulla temporis indicatione² auctor adnectit narrationem coniurationis (12,1-6), ut duobus draconibus, de quibus somnium agit, cognitis lector ad eorum luctam attentionem suam dirigat. Neque profecto ulla in eo reperitur pugna, quod additamentum in coniurationis manifestatione primam inimicitiarum Amanis originem detegit (12,6), sequens autem narratio in negata genuflexione occasionem patefacit, qua Aman inimicitiae suae morem gerens mortem amicorum vindicare incipit (3,4. 5.). Immo Amanis iram non satis explicari opinor, nisi duae illae rationes coniungantur. Una autem discrepantia revera adest; in additamento dies 14. mensis Adar ab Amane caedi Iudaeorum destinatur (13,6), in libro hebraico dies 13. (3,13; 9,1); at hanc differentiam lapsui librarii deberi facile concedent omnes³. Optime igitur omnia consonant, atque verum est, quod *supra* (144. p. 424) diximus librum nostrum demtis illis additamentis mancum videri et mutilum.

Illa sola remanet difficultas, quomodo factum sit, ut opus mutilum in suum canonem Iudaei receperint. Supra autem iam diximus illo tempore, quo graece translatus est, i. e. ineunte saec. 2. a. Chr., integrum librum in usu synagogae ierosolymitanae fuisse, atque etiam 1. saec. p. Chr. Iosephus sacerdos ierosolymitanus integrum adhibuit, integrumque inter viginti duos libros, quos canonicos esse apud Iudaeos palaestinos asserit, procul dubio retulit⁴. Moderni autem Iudaei librum hebraicum Esther reliquis omnibus libris sacris, solo Pentateucho excepto, praeferunt eumque solum cum Pentateucho diebus Messiae remansurum credunt⁵. Nihilominus rabbinos inde a saec. 2. p. Chr. de eius canonicitate dubitasse et nonnullos eum ex canone eiecisse certo constat quum ex canone illo, quem S. Melito Sard. medio saec. 2. secundum rabbinorum palaestinensium doctrinam composuit omisso libro nostro, tum ex satis multis testimoniis thalmudicis⁶. Quae traditionis iudaicae inconstantia et variatio indicio nobis est et argumento, synagogam palaestinensem circa finem saec. 1. librum nostrum primitivum funditus mutasse; omnibus scilicet iis, quibus character eius vere religiosus constituebatur, excisis ex libro sacro fecerunt librum profanum, in quo nuda retinebatur historia, Dei autem divinaeque providentiae nulla relinquebatur mentio. Neque deest probabilis ratio, qua haec libri sacri mutilatio et profanatio apte explicatur. Festum enim Purim, in quo quotannis in omnibus synagogis liber hic praelegitur, ab initio quidem iam fuerat festum laetitiae et epularum, decurrente autem tempore degeneravit, ut integro fere characterе suo religioso amisso vix quidquam esset nisi mera saturnalia, in quibus unusquisque bibere iubebatur, donec Mardochaeum ab Amane non amplius distinguere posset. Atque is quoque mos invaluit, ut in ipsa synagogali libri nostri lectione nomina Mardochaei et Amanis a toto coetu inconditis acclamationibus aut benedictionis aut maledictionis exciperentur. Eiusmodi autem festo et tali lectioni synagogali parum adaptatum fuisse primitivum librum evidens est. Quapropter synedrium, ne nomen Dei inhonoraretur, libri compendium, breviorē sc. textum hebraicum hodiernum, videtur adornasse, praeter partes vere religiosas (uti preces Mardochaei et Estheris) etiam illas, quae ad historiam non necessario pertinebant (somnia Mardochaei eiusque explicationem) omittens, alias (duo decreta Assueri, longiorem descriptionem Estheris ad regem ingredientis [praesertim propter 15, 11. 16. 17]) in epitomen cogens⁷. Unde postea dubitari coeptum est, num hoc compendium in canone retinere liceret; qua quaestione definita primitivus textus longior negligebatur neque nisi in chaldaicis nonnullis paraphrasibus partes omissae apud Iudaeos conservabantur. At Ecclesia primitivi libri versionem graecam iam adoptaverat et velut fidelis custos inte-

grae revelationis integrum librum conservavit. Haec difficultatis solutio, quam primus innuit *De Rossi* atque paucis mutatis plerique interpretes catholici moderni receperunt atque diligentius explanarunt⁸, originem duplicis textus optime explicat; quare omnino praeferenda videtur Bellarmini aliorumque interpretum antiquiorum sententiae, qui duos hodiernos textus, hebraicum et graecum (qui ex chaldaico translatus sit), duobus diversis auctoribus attribuerunt⁹.

1. Cfr ex. gr. *Keil* Einleitung. p. 732; *De Wette Schrader* Einl. p. 400; *Rawlinson* 1. c. III. p. 473 etc.

2. In Vulgata nostra (12,1) inserta quidem sunt verba « eo tempore », at ab utraque recensione graeca exsulant.

3. Librariis quoque, uti patet, attribuenta est corruptio nominum Γαδαθὰ καὶ Θαβάρὰ pro Βαγαθὰν καὶ Θαβάρης, aut Ἀμὺν ὁ Βουγαῖος vel ὁ Μαρεδών pro hebr. מְנַחֵם וְהַחֲזָקִים et similia.

4. *Fl. Ioseph.* Antiqu. XI. 6; c. App. II. 8; cfr *Introd. gener.* 22. p. 45 sq.

5. *Carpxov.* *Introd.* I. p. 366 affert ex *Maimonid.* iad Chas. haec verba: « omnes libri prophetici et hagiographi abolebuntur diebus Messiae, excepto libro Esther, qui aequè stabilis est atque Pentateuchus et lex oralis, quae nunquam cessabunt ». Cfr similia de libri auctoritate *ibid.*

6. De S. Melitonis canone cfr *Introd. gener.* 37. p. 76 sq.; thalmodica testimonia congessit *I. Fürst* Der Kanon des A. T. nach den Überlieferungen des Thalm. p. 106 sq.; cfr etiam *Movêrs* Loci quidam histor. canonis V. T. illustrati. p. 28.

7. Origenis Hexaplis et Luciani M. editione videntur nonnulla ex novo isto hebraico textu in nostras editiones transisse. Iudaei enim, quum somnium Mardochoaei omitterent, genealogiam eius in c. 2,5 sq. transtulerunt, atque ita eodem in loco per eos, qui graecum textum ad hebraicum revocarunt, alexandrinae versionis inserta est, quamvis illam iam 1,1 (11,2) haberet. Similiter summum duorum decretorum argumentum, quod receperant rabbini, quum decreta ipsa omitterent, postea transiit in graecam editionem (3,13 sq.; 8,13).

8. *I. B. de Rossi* Specimen variarum lect. etc. Romae 1782. p. 128 sqq. — Cfr *Wette* Einl. in die deuterokan. BB. p. 270 sqq.; *Neteler* die BB. Esdras, Nehemias, Esther. p. 138 sqq.; *Gillet* Tob. Iud. Esth. p. 161 sqq.; *Kaulen* Einl. Ed. 3. p. 277; *Schenz* Einl. p. 356; *Fl. de Moor* Le livre d'Esther 1896. p. 81 etc.

9. *Bellarmini* Controv. De verbo Dei I. 7,10; *Huet.* Demonstr. evangel. Prop. IV. (Ed. Venet. 1765. p. 238) etc.

148. — *De libri Esther eiusque integri* DIVINA ORIGINE ET AUCTORITATE primis fidei temporibus non est dubitatum. Exeunte 1. saec. *S. Clemens Rom.* illas libri partes, quae in hodierno textu hebraico desiderantur, eodem modo quo reliquas Scripturas sacras adhibuit; ineunte 3. saec., quum Iulius Africanus Susannae historiam, quia apud Iudaeos non inveniretur, in dubium vocasset, *Origenes* ex additamentorum libri nostri canonicitate, velut e re ab omnibus concessa, argumentum desumpsit, ut a Iudaeorum recentiorum canone ad canonem Christianorum non valere illationem demonstraret; *S. Melitonem Sard.* autem, qui saec. 2. medio in V. T. libris recensendis nostrum omisit, non Ecclesiae

sed palaestinensis synagogae canonem recensere alibi ostendimus¹. Tria igitur prima saecula unanimia sunt in libri integri Esther divinitate agnoscenda; neque dissentiunt Patres iuniores paucissimis exceptis. Dissidentibus enim non adnumeramus *S. Athanasium M.*, quippe qui, quamvis in priore canonicorum librorum classe librum Esther praetereat, in altera tamen eum catechumenis commendat, « qui discere velint pietatis doctrinam »². Accensendi autem illis sunt duo doctores cappadoces, *S. Gregorius Naz.* et *Amphilochius*, quibus ex occidentali ecclesia accedit *S. Hieronymus*. Etenim *S. Gregorius Naz.* librum Esther in suo canone silentio praetermittit, eiusque amicus *Amphilochius* illum « ab aliquibus » dumtaxat agnoscere vult; *S. Hieronymus* demum nimio « hebraicae veritatis » studio seductus breviorum quidem textum hebraicum inter sacros libros admittit, additamenta autem graeca velut spuria reiecit³. Trium autem istorum testium, quamvis magna statuatur eorum auctoritas, dissensus nulla ratione aliorum testimonium infirmat, nedum destruat. Ac profecto in Occidente et in Oriente inter iuniores neminem invenimus, qui integrum librum reiecerit, paucissimos in Occidente, qui *S. Hieronymum* secuti additamentis canonicam auctoritatem negaverint⁴. Saeculo demum 16. *Lutherus* primus fuit, qui integri libri divinam originem in dubium vocavit; etenim se ei tam infensum esse asseruit, ut eum non exstare optaret, quum nimium iudaizaret atque etiam ethnicam superstitionem saperet; quapropter eum dignum dixit, qui extra canonem haberetur⁵. Quae sententia parum placuit primis eius sequacibus, qui additamenta quidem reiecere, sed breviorum textum hebraicum inter canonicos libros retinere maluerunt non perspicientes iisdem antiquitatis christianae testimoniis, quibus hebraicam illam partem defendi et vindicari arbitrabantur, additamenta etiam graeca vindicari; si enim *S. Hieronymum* exceperis, ne unum quidem habes antiquitatis testem, qui additamenta a reliquo libro separaverit. Exorto rationalismo *Lutheri* sententia quam plurimos invenit asseclas; spretis enim historicis testimoniis ex solis rationibus internis libros diiudicantes librum nostrum plane indignum declararunt, qui inter sacros numeraretur; caedem enim eum spirare et sanguinem, superbiam et odium, nihil sacri, nihil divini in eo reperiri, quum ne semel quidem Deus nominetur etc.⁶. Quae immerito et iniustissime obiici supra iam diximus. Licet enim in breviori textu hebraico character vere religiosus tectus sit et occultatus, nihil tamen in eo legitur, quod libro sacro sit indignum; integer autem liber, prout illum Ecclesia ab antiqua synagoga recepit, omnibus illis, quibus reliqui libri historici V. T., conspicuus est virtutibus.

1. *S. Clem. Rom.* 1 Cor. 55. « Non minori periculo (quam Iudith) etiam perfecta in fide Esther, ut duodecim tribus Israel ab instanti exitio liberaret, se ipsam obiecit.

Nam cum ieiunio et humiliatione *precata est rerum omnium spectatorem Dominum, saeculorum Deum* » (Cfr *Esth.* 14,3 sqq.). — *Orig.* ad *Afric.* 3 (M. 11,52) « In multis quoque aliis libris sanctis invenimus plura esse apud nos quam apud Hebraeos. Exempli causa... in libro Esther neque Mardochoaei neque Estheris preces, quae legentem possunt aedificare, apud Hebraeos habentur, neque etiam epistola Aman ad eversionem gentis Iudaeorum scripta, nec altera Mardochoaei ex Artaxerxis nomine gentem a morte liberans ».

2. De *S. Athanasii M.* sententia cfr *Introd. gen.* n. 42 Ed. 2. p. 99 sqq.

3. *S. Greg. Naz.* De veris Scripturis et *S. Amphiloch.* ad *Sel.* 288 (M. 37,473. 1596; cfr *Introd. gen.* Ed. 2. n. 42. p. 105 sq.); *S. Hieron.* Praef. in l. *Esth.*; at addita-
menta frequenter adhibuit (cfr *Introd. gen.* Ed. 2. n. 43. n. 23. p. 116).

4. Inter quos praecipui sunt *Lyranus* (cfr *Introd. gen.* Ed. 2. n. 20. p. 140 sq.) et *Caietanus* (cfr *Introd. gener.* Ed. 2. n. 51. p. 144).

5. *Lutherus* in *Tischreden* (Ed. Erlangen. 62,131) : « Und da der Doctor das andere Buch der Makkabäer corrigirte, sprach er : Ich bin dem Buche und *Esther* so feind, dass ich wollte sie wären gar nicht vorhanden; denn sie judenzen zu sehr und haben viele heidnische Unart ». De servo arbitr. (Opp. lat. Ed. Erlangen 7,195) : « Liber Esther, quamvis hunc habeat in canone, dignior omnibus, me iudice, qui extra canonem haberetur ». Cfr quomodo impudentia haec verba mitigare et explicare conetur *Carpzov.* *Introd.* I. p. 370 sq.

6. Cfr *Bertheau* *Esra, Nehemia, Esther.* Leipzig 1862. p. 287 : « Luthers harte Urtheile über unser Buch sind vielfach getadelt worden; wer aber nicht durch eigene Voraussetzungen und willkürliche Vorstellungen von der Heiligkeit eines kanonischen Buches sich leiten lässt, wird seinem Urtheil über den sittlichen Werth des Buches beistimmen. Es steht dem Geiste der alttestamentl. Offenbarung und des Evangeliums ferner, als irgend ein anderes Buch des A. T.; Esther und Mordechai sind erfüllt von dem Geiste der Rache, der Feindschaft nicht gegen heidnisches Wesen sondern gegen die Heiden, der Grausamkeit und des gottlosen Vertrauens auf den Sieg über die Welt durch weltliche Mächte » etc. Simili modo *Davidson* *Introduction* II. p. 169 : « We believe there is no book in the O. T. so far removed from the tenor of the gospel as that of Esther. The narrow, national spirit of the Jews appears throughout it in a most unamiable point of view. Revenge and persecution characterise the choosen people » etc. Multo iniquius iudicat *Reuss* (*Schenkel Bibellexicon* II. p. 200 et *Gesch. des A. T.* p. 584) : « Dieser Geist des Hasses und des Rachedurstes kömmt in dem Buch so ausschliesslich zum Ausdruck, dass kein Raum bleibt für die Schilderung etwa vorausgegangener und denselben erklärenden und entschuldigenden Misshandlungen, ja nicht einmal zur Bezeugung des Glaubens, um dessen willen diese mochten erlitten sein » etc.

CAPUT XI.

DE DUOBUS MACHABAEORUM LIBRIS.

§ 40. — *De utriusque Machabaeorum libri argumento et fine.*

150. — Ultimum locum in nostro V. T. canone occupant *duo Machabaeorum libri* (Μαχχαβαίων α' et β'), qui licet nec ab eodem auctore nec eundem in finem eodemve modo sint conscripti, simul tamen tractentur oportet, quia in iisdem fere rebus gestis narrandis versantur et alter alterum complet. *Machabaeus* cognomen est Iudae, tertio Mathathiae sacerdotis filio, ob virtutem fortitudinemque ut videtur inditum, qua Seleucidas populi sui persecutores et oppressores debellabat¹. Ab eo autem nomen non tantum in totam eius familiam transiit², sed etiam in omnes eius assecclas, qui cum eo fratribusque eius tyrannidem Seleucidarum vi armisque impugnabant, aut avitam fidem in Seleucidarum persecutione tormentis et martyrio profitebantur³. Unde etiam libri nostri idem sortiti sunt nomen, quoniam Mathathiae filiorumque eius res gestas narrant, quibus contra Seleucidas patriam religionemque defendebant populoque suo libertatem recuperabant⁴.

Etenim Iudaei ex exilio babylonico reversi, postquam regnante Artaxerxe I. Esdrae et Nehemiae conatu studioque rempublicam suam restituerant, a regibus persicis dependebant quidem, toto tamen persici imperii tempore secundum suas leges et instituta sub magni synedrii summique sacerdotis regimine quieti degebant. Sub iugo satis duro procul dubio semper erant, magnis oneribus a regibus persicis premebantur, inde ab Esdrae tempore cessaverat prophetia; sed Scribae, qui plerique (uti Esdras ipse) erant ex sacerdotibus, una cum libris sacris antiquam religionem conservabant, atque istis temporibus, etsi infelicior esset externus populi status, accuratior videtur fuisse legis observantia. Qui rerum status in peiorem mutatus est, quando Persarum regnum per Alexandrum M. destructum et inter duces eius divisum est. Palaestina enim media inter aegyptiacum Ptolemaeorum regnum et inter Seleucidarum imperium asiaticum sita frequens fuit certaminum et bellorum causa et ab utrisque opprimebatur. Quod autem peius fuit, Iudaei, quum in continuo commercio cum duobus istis regnis essent, haud pauci Graecorum institutionibus magis minusve delectabantur,

atque satis multae familiae, praesertim nobiliores, ut ethnicorum irrisiones et oppressiones effugerent, eorum mores cultumque exteriorem imitatae patriamque religionem placitis ethnicorum philosophorum adaptare conatae cum gentibus « commiscebantur »⁵, dum multo plures avitae religioni traditisque ritibus moribusque fideles inhaerentes longius sese a Graecorum consortio retrahebant. Priores « iniqui » et « peccatores » ab Iudaeis fidelibus appellabantur, qui ipsi Asidaeorum nomine sese ab infidelibus distinguebant⁶.

Alexandro M. mortuo Palaestina primum in Ptolemaeorum potestatem venerat, qui saltem non aperta vi Iudaeorum religionem persecuti sunt. Atque primus quoque Seleucida, qui Ptolemaeos a. 200. ex Asia expulit, Antiochus III. Magnus Iudaeis favebat eisque et eorum templo magna privilegia concessit⁷. Cuius successor Seleucus IV. Philopator, qui primo regni tempore patris exemplum secutus omnes templi ierosolymitani cultusque divini sumtus ex redditibus suis solverat (2 Mach. 3,3), ultimo vitae anno templum spoliare iam est conatus. Verum gravissimam persecutionem excitavit Antiochus IV. Epiphanes (*Vulg.* Illustris), qua in desperationem coniecti Asidaei ducibus Mathathia sacerdote filiisque eius contra Syros insurrexerunt et continuis quadraginta annorum bellis patriae suae libertatem recuperarunt. Quae bella ARGUMENTUM sunt librorum Machabaeorum⁸.

Integrum eorum conspectum exhibet prior liber, qui ab initio regni Antiochi Epiphanis persecutionis historiam enarrare incipit narrationemque usque ad annum 136., quo mortuus est Simon, ultimus Mathathiae filius, quem libertate recuperata Iudaei sibi praefecerant « summum sacerdotem et ducem in aeternum, donec veniret propheta fidelis » (2 Mach. 3,3). Paulo altius narrationis suae initium repetens alter Machabaeorum liber citius eam abrumpit; ab ultimo enim Seleuci IV. anno exorsus eam terminat magna victoria illa, qua Iudas Machabaeus a. 161. Nicanore devicto sanctam civitatem liberavit. Prior igitur liber quadraginta, alter sedecim tantum annorum historiam continet, ita ut maior eius pars (2 Mach. 4,7-15,38) paucis prioris libri capitibus (1 Mach. 1,11-7,50) respondeat⁹. Quare si ad temporis rationem attendimus, alter priori aptius praemittitur, ideoque eius analysin priore loco trademus.

1. Plerique interpretes moderni nomen *Machabaei* derivant ab hebr. מַכַּבֵּה (*malleator*), unde volunt מַכַּבֵּי (*Machabaei*) esse idem, quod *malleator*, *miles strenuus* (cfr. Carolus Martellus). Alii vero ad Is. 43,17 provocantes illamque scriptionem praeferentes, quam adoptavit *Gorionides* (גִּיּוֹרִיּוֹן), cui magis respondet latina forma *Machabaeus* (gr. Μαχαβᾶος), nomen ad rad. כָּבַה (*extinctum est*) referunt, illudque designare volunt *extinctorem*. Fuerunt quoque, qui nomen ex literis initialibus sententiae, quam

Iudas Machab. in signis vexillisque habuisse dicitur (*Exod.* 15, 11 : כִּי כָכֹךְ בְּאַיִלִים : יהִהְיֶה « Quis similis tui in fortibus [inter deos], Domine »?) vel ex literis initialibus nominis Mathathiae (מַתְתִּיָּה כֹהֵן בֶּן יוֹחָנָן) parum recte derivarent.

2. *Fl. Ioseph.* Antiqu. 16, 4 familiam vocat *Hasmonaeorum* (ἡ Ἀσμωναίων ἀρχή, ἡ Ἀσμωναίων γενεά cfr Antiqu. XX. 8, 11; 10, 3 etc.) nomine, ut videtur, derivato a cognomine avi Mathathiae הַשְּׂמֹנִי (pinguis, dives, potens); cfr Antiqu. XII. 6, 1 Ματθαίος υἱὸς Ἰωάννου τοῦ Σμωῆνος τοῦ Ἀσμωναίου.

3. Hinc factum est, ut septem fratres, qui cum matre sua gloriosum martyrium tempore Antiochi Epiphanis subierunt (2 *Mach.* 7.), vulgo *fratres Machabaei* appellentur, quamvis ad Asmonaeorum familiam non pertinuerint.

4. Quo cum iure 3 et 4 *Mach.* libri hoc nomine insigniantur et quid de iis sit sentiendum, diximus in *Introd. gener.* Ed. 2. n. 75. p. 220 sq.

5. Cfr 2 *Mach.* 14, 3; 1 *Mach.* 1, 12 sqq.

6. « Iniqui » vel « peccatores » 1 *Mach.* 1, 12. 36; 2, 44; 6, 21; 7, 5. 9 etc. — Assidaei Ἀσιδαῖοι est hebr. חֲסִידִים *pii* Cfr 1 *Mach.* 2, 42; 7, 13; 2 *Mach.* 14, 6.

7. *Fl. Ioseph.* Antiqu. XII. 3, 3.

8. Ut facilius intelligatur Machabaeorum historia, adscribimus genealogiam Seleucidarum, de quibus in libris nostris agitur. Duo enim post Antiochum M. fuerunt familiae rami, inter quos multae de throno disceptationes.

Antiochus III. Magnus (223-187).			
Seleucus IV. Philopator (187-176).		Antiochus IV. Epiphanes (176-163).	
Demetrius I. Soter (162-150).	Antiochus V. Eupator (163-162).	Alexander Balas (152-145).	
Antiochus VII Sidetes (139-130).	Demetrius II. Nicator. (146-140 et 130-126).	Antiochus VI (144-143).	Alexander Zebina (126-122).

9. Utriusque libri partes parallelas apte composuit iam *Serarius* (Libri Tobiae, Iudith, Esther, Machab. Moguntiae 1599. p. 548 sqq.), multo accuratius *Patrizi* De consensu utriusque libri Mach. Romae 1856. p. 175-246.

151. — « *Liber secundus Machabaeorum*, inquit P. Goldhagen, variis ex partibus hinc inde conflatus est »¹. Quae assertio aliquid veri continet; duabus enim partibus prorsus distinctis constat, quae solo auctoris fine ad unitatem quandam rediguntur. Narrationi enim suae de persecutione a Seleucidis excitata et de bellis a Iuda Machabaeo contra eos gestis auctor duas epistolas praemittit, quibus Iudaei ierosolymitani aegyptiacos invitaverunt, ut secum encaeniorum festum mense Caslev celebrandum peragerent. Quarum prior (1, 1-10) scripta est a. 188. aer. Seleuc. (a. 124. a. Chr.)²; altera (1, 10-2, 19) anni quidem indicatione caret; quoniam vero « Aristobulum magistrum regis Ptolemaci » (VII. Philometoris 181-146) et Iudam (haud dubie Machabaeum, qui a. 161. occisus est) in inscriptione nominat et recentem

Antiochi Epiphanis mortem (a. 163) commemorat, circa a. 162. data est. Narrationem ipsam, quae verum libri argumentum constituit, ex quinque Iasonis Cyrenaei libris se excerpisse testatur auctor, sed illam non sine arte disposuit. In duas enim sectiones ita eam distribuit, ut singulae novi festi instituti relatione terminentur (10,1-9 et 15,36. 37), et singulae, quum etiam de binorum regum syriacorum rebus gestis agant, in bina membra dividantur; unde concinnitas quaedam partium non iniucunda³. Quarum conspectum exhibet haec 2 MACH. ANALYSIS, in qua accuratior quoque *argumenti* descriptio proponitur.

1. *Goldhagen* Introductio II. p. 551.

2. Non satis apta versuum divisione annum, quo data prior epistola significatur, ad alteram trahi iam monuit *Bellarminus* (De verbo Dei I. 15); Graeci enim, id quod etiam ex epistolis in nostro libro relatis (II. 11,21. 33. 38) apparet, annum et diem epistolae scriptae postponere solebant. Mensis Caslev autem non de data epistola est intelligendus, quia eadem exempla docent mensis indicationem poni post annum, sed addito mense auctor « scenopegiam mensis Caslev » i. e. encaeniorum festum mense nono (Decembre) celebrandum a vera « scenopegia » mense Tischri (Octobre) celebranda distinguit.

3. *Card. Hugo* narrationem in tres partes distribuit : a.) causae malorum cc. 3-5, b.) descriptio malorum cc. 5-8, c.) liberatio a malis cc. 9-15; — *Lyran.* eam in duas partes dividit : a.) liberatio templi sub summo sacerdote Onia (3,1-4,6) b.) liberatio templi et populi tempore Iudae Mach. (4,7-15,40), sed hanc alteram in tres particulas secundum reges syriacos disponit : res gestae sub Antiocho Epiphane (4,7-10,9), sub Eupatore (10,10-13,26), sub Demetrio (14,1-15,38); — *Goldhagen* l. c. p. 553 eadem fere ratione, qua *Card. Hugo*, *Vigouroux* Manuel bibl. II. p. 182 sq. eadem fere qua nos, narrationem dividunt; plerique moderni solum argumentum describunt.

Pro INTRODUCTIONE praemittit auctor duas Iudaeorum ierosolymitanorum epistolas, quibus aegyptiacos ad encaeniorum festum ob templi lustrationem institutum invitavit (1,1-2,19).

1. In *priore brevissima* (1,1-10 a.) post inscriptionem et salutis appreciationem (1,1-6) alludentes ad priores literas de eodem tempore persecutionis Demetrii (a. 144.) conscriptas exhortantur contribules suos, ut secum celebrent « scenopegiam mensis Caslev » i. e. encaenia (1,7-10 a.).

2. *Longior altera epistola* (1,10 b.-2,19) post inscriptionem (1,10 b.)

a.) incipit a morte Antiochi Epiphanis narranda, qua a magno periculo liberatus sit populus (1,11-17),

b.) transit ad invitationem, ut dedicationis templi et ignis coelitus post captivitatem dati diem secum celebrent (1,18),

c.) atque pro motivo historiam ignis tempore Nehemiae miraculose dati affert. Quem in finem

α.) miraculum satis fuse narrat (1,19-36),

β.) indicat rationem, cur arca, tabernaculum, altare incensi per Ieremiam ex priore templo ablata in altero nondum adsint (2,1-8),

γ.) atque ad ignem sacrum revertens simile miraculum etiam in pri-

morum sacerdotum consecratione et in prioris templi dedicatione accidisse monet (9,1-12).

d.) Nehemiae deinde sollicitudinem in colligendis libris sacris (2,13) imitatum esse refert Iudam Machabaeum, Aegyptios igitur ab Ierosolymitanis libros sacros, qui forte desint, accipere posse (2,14. 15).

e.) Terminat exhortatione ad festum celebrandum repetita (2,16-19).

SEQUITUR AUCTORIS NARRATIO (2,20-15,40).

PROLOGUS indicat auctoris fontem (2,20-24) et consilium (2,25-33).

PARS PRIOR (3,1-10,9) *persecutionis historiam narrat usque ad templi purificationem.*

I. *Persecutionis praeludium ultimo anno Seleuci IV.*^a (3,1-4,6).

1. Persecutionis tentatae occasio (3,1-8). Post longam pacem (3,1-3) Simon, templi praepositus, per Apollonium Seleuco IV. denuntiavit multos thesauros in templo conservari (3,4-6), quare rex Heliodorum misit, qui eos auferret (3,9. 10).

2. Luctus populi de imminente periculo (3,9-22). Heliodorus urbem ingressus ab Onia summo sacerdote edocetur falsam esse Simonis delationem (3,9-12). Illo autem mandatum regis exsequi volente (3,13. 14) integer populus ieiuniis et precibus Deum rogavit, ut templi sui spoliationem averteret (3,15-22).

3. Divino auxilio periculum aversum (3,23-34). Heliodorus templum ingressus ab apparentibus angelis flagellatus (3,23-28) sed Oniae precibus servatus est (3,29-34).

4. Rex Oniae precibus a proposito suo destitit (3,35-4,6). Heliodorus reversus regem monuit, ut a spoliando templo abstineret (3,35-40); quum vero Simon et Apollonius regem ad novum conatum excitarent, Onias Antiochiam profectus eorum calumnias refutavit (4,1-6).

II. *Persecutio ab Antiocho Epiphane excitata*^b (4,7-10,9).

1. Persecutioni occasionem (4,7-5,10) dederunt Iasonis, qui summum sacerdotium magnis pecuniae summis emerat (4,7-9) gentilesque ritus in sanctam civitatem invexerat (4,10-22), cum Menelao, qui templum spoliaverat (4,23-32) Oniamque occiderat (4,33), continuae de pontificatu disceptationes (4,34-50), quae prima fuerunt causa, cur Ierusalem a Iasone diriperetur (5,1-7), qui ipse apud exteris gentes miser interiit (5,8-10).

2. Persecutionis descriptio (5,11-7,42).

a.) Interea Epiphanes timens, ne Iudaei a se deficerent, ex expeditione aegyptiaca reversus civitatem sanctam aggreditur, quam plurimos occidit, templum spoliatur, Deo id permittente ob populi peccata (5,11-20). Quibus non contentus, postquam abiit, exercitum misit, qui etiam duce Apollonio multos Iudaeos interemit (5,21-26); Iudas Machabaeus vero cum novem sociis se in deserta loca recepit (5,27).

(a) A. 177. a. Chr.

(b) An. 176-163.

- b.) Senem quoque misit Epiphanes antiochenum (atheniensem), qui legitimum cultum abrogare idololatriamque introducere (6,1-7) vi conabatur, dum proximae civitates, ut eadem violentia uterentur, sunt adductae (6,8-11).
- c.) Ad singularia facta autem transiturus praemonet auctor Deum haec ad populi correptionem permisisse (6,12-17) atque deinde narrat
 - α.) Eleazari senis constantiam et fortitudinem (6,18-31)
 - β.) et crudelia tormenta, quae septem fratres cum matre sua coram Epiphane (Antiochia) perpassi sunt (7,1-42).
- 3. Iudaeorum defensio crudelitate regis provocata eorumque victoria (8,1-10,10).
- a.) Iudas Machabaeus interea parva fidelium manu collecta hostes debellare coeperat (8,1-7), quare Philippus Palaestinae praefectus auxilium a Coelesyriae duce petiit, qui Nicanorem cum magno exercitu misit (8,8-11); Iudas autem socios suos, qui fideles ei adhaeserunt, fervida concione exhortatus (8,12-20) Nicanorem devicit (8,21-29) eiusque duces Bacchidem et Timotheum (8,30-33), ita ut Nicanor fugiens Deum esse Iudaeorum protectorem profiteri sit coactus (8,34-36).
- b.) Epiphanes vero, qui infelicem expeditionem in Elymida susceperat, quum prope Ecbatana cladem Nicanori illatam audisset, Iudaeos perdere meditabatur (9,1-4), sed gravissimo morbo a Deo afflictus (9,5-10) de iniustitia sua dolens optima quaeque promisit (9,11-17), immo Iudaeis deprecatoriam epistolam misit (9,18-27), at misera morte in itinere periit (9,28. 29).
- c.) Iudas Iudas Machabaeus templo et sancta civitate lustratis (10,1-5) per octo dies encaenia ad modum scenoepgiae cum populo celebravit (10,6-10).

PARS ALTERA (10,10-15,35) *narrat bella a Iudaeis contra Eupatorem et Demetrium Sot. gesta.*

1. *Res gestae sub Antiocho V. Eupatore*^a (10,10-13,26).

- 1. Iudae Machabaei victoriae de Eupatoris ducibus usque ad pacem cum Lysia initam (10,10-11,38).
- a.) Ptolemaeo, qui Iudaeos aequae tractaverat, veneno extincto (10,10-13) Eupator ducem constituit Gorgiam, qui una cum vicinis Idumaeis Iudaeos continuo lacesivit (10,14. 15), sed Iudas prius Idumaeorum devictorum munitiones occupavit (10,16-23), deinde etiam Timotheo, uni ex Syrorum ducibus acerbam cladem intulit eumque oppido Gazara capto interfecit (10,24-38).
- b.) Quibus victoriis exacerbatus Lysias, Eupatoris procurator, novum exercitum contra Iudam duxit, sed ipse quoque cladem accepit Deo Iudaeos miraculose adiuvante (11,1-12), quare pacem cum Iudaeis inire consultius duxit (11,13-15).

Affert autem auctor quatuor epistolas, quas de hac pace dederunt

(a) An. 163-162. a. Chr.

Lysias Iudaeis (11,16-21), Eupator Lysiae (11,22-26) et Iudaeis (11,27-33) et Romani Iudaeis (11,34-38).

2. Novae pugnae Iudaeorum cum vicinis gentibus et novum bellum cum Eupatore (21,1-13,26).

a.) Iudaei, quum pace frui vellent, continuo lacescebantur a vicinis gentibus (12,1. 2) et primum felix bellum eis erat cum incolis Ioppe (12,3-9), alterum cum Arabibus (12,10-12), tertium cum civitate Casphin (12,13-16), quartum cum (altero) Timotheo (12,17-25), contra oppida Carnion et Ephron (12,26-31) demum contra Gorgiam (12,32-38). Iudas vero dona misit Ierosolyma, ut pro iis sacrificia offerrentur, qui in ultimo proelio ceciderant (12,39-46).

b.) Tum Eupator ipse Iudaeis novum bellum inferre statuit (13,1. 2.). Menelaum quidem, qui iterum ab eo summum sacerdotium se obtenturum speravit, velut omnium malorum causam occidit (13,3-8), sed postquam varia cum fortuna utrimque pugnatum est, rex (vel potius Lysias) reditu Philippi (qui ab Epiphane procurator Eupatoris nominatus erat) Iudaeis pacem concedere et Iudam ducem Palaestinae constituere est coactus (13,9-26).

II. RES GESTAE SUB DEMETRIO SOTERE^b (14,1-15,38).

1. Nicanoris expeditio contra Iudaeos (14,1-46).

a.) Demetrius occiso Eupatore throno potitus (14,1. 2) ab Alcimo, quem propter ethnicos mores summo sacerdotio privaverant Iudaei, incitatus Nicanorem in Iudaeam misit, ut Iudam Mach. caperet et Alcimum summum sacerdotem restitueret (14,3-15.).

b.) Ab initio quidem Nicanor cum Iuda amice egit (14,16-25), sed a rege, quem Alcimus iterum incitaverat, Iudam vinctum Antiochiam mittere iussus (14,26-28) dolo eum capere conatus est; quum vero Iudas eius insidias effugisset, summa ira correptus templi minatus est eversionem (14,29-36) et Raziam, unum ex senioribus capere voluit, qui ne ab hostibus indigne tractaretur sibi ipse mortem intulit (14,37-46).

2. Nicanoris clades et mors (15,1-35).

a.) Nicanor, quum Iudam copias suas in Samaria collegisse audivisset, cum sabbatho aggredi voluit, sed non potuit (15,1-6); Iudas vero Deo confisus animos militum suorum manifestatione somnii, quod habuerat, erexit (15,7-26), et humili precatione sese ad pugnam praeparavit (15,22-24).

b.) Deinde cum hoste congressus Nicanoris exercitui acerbissimam cladem intulit (15,25-27); Nicanoris ipsius cadaver inter caesos repperit, caput eius et brachium abscissa Ierosolyma deportata sunt (15,28-35).

3. In victoriae memoriam institutum est festum pridie Mardochoaei diei (13. Adar) celebrandum (15,36. 37).

(b) An. 162-150; sed res, quae narrantur, ad solum primum annum pertinent (162-161.)

In EPILOGO (15,38-40) auctor lectoris veniam precatur, si forte libri forma sit displicitura.

152. — PRIOR MACHABAEORUM LIBER post historicam introductionem (1,1-2,70), quae mala ab Antiocho Epiphane populo illata recensens occasionem indicat, qua Mathathias filiiue eius ad bellum cum Seleucidis gerendum sunt permoti, tribus partibus res gestas Iudae Machabaei (3,1-9,22) fratrumque eius Ionathanis (9,23-12,51) et Simonis (13,1-16,16) narrat.

In INTRODUCTIONE (1,1-2,70) auctor

1. ab alto historiam repetens novum rerum statum post Alexandri M. mortem exortum indicat (1,1-10);
2. a quo ad Seleucidarum regnum transiens mala describit ab Epiphane Iudaeis illata (1,11-67).
 - a.) Quibus occasionem dederunt nonnulli Iudaei, qui potestate a rege accepta ethnicos mores Ierosolymis invexerunt (1,11-16).
 - b.) Antiochus victor ex Aegypto revertens (1,17-21) templum ierosolymitanum spoliavit et magnam stragem populi edidit (1,22-29); duobus annis post princeps tributorum ab eo missus iterum civitatem invasit vastavitque et arcem in ea aedificavit, ut Iudaei fugere sint coacti (1,30-42).
 - c.) Quibus nondum contentus Epiphanes edicto edito omnes suos subditos idolis servire iussit, in templo idola posuit, omnes qui patriam legem observabant persecutus est (1,43-67).
3. Qua persecutione provocati Mathathias filiiue eius vim vi repulerunt (2,1-70).
 - a.) Nam Mathathias cum quinque suis filiis non tantum ipse regis mandatum observare recusavit (2,1-22), sed etiam Iudaeum quendam, qui idolis sacrificare volebat, et legatum regis occidit (2,23-26).
 - b.) Quibus peractis in montem fugientes, quum audissent hostes sabbathis Iudaeos aggredi, ut non pugnantes facilius vincerent, sabbathis quoque pugnare statuerunt. Collecto igitur exercitu (2,27-43) in magna terrae parte antiquum cultum restituerunt (2,44-48).
 - c.) Mathathias moriens filios propositis patrum exemplis, ut eadem in via pergerent, exhortatus (2,49-64) Simonem, utpote virum consilii, eis praefecit, sed Iudam voluit esse belli ducem (2,65-70).

PARS PRIMA (3,1-9,22) IUDAE MACHABAEI^a *res gestas narrat.*

I. *Tempore Antiochi IV. Epiphanis* (3,1-6,16).

1. Devictis Epiphanis ducibus civitatem sanctam liberavit (3,1-4,61).
 - a.) Bella felici cum successu gessit contra Apollonium (3,1-12), Seronem (3,13-24), Gorgiam (3,25-4,25), Lysiam (4,26-36).
 - b.) Quibus devictis ascendit in Ierusalem (4,37-41) et deleta priore altari, utpote contaminato, exstruxit novum (4,42-48) et lustrato templo encaenia populus magno cum gaudio celebravit (4,49-58),

(a) An. 166-161 a. Chr.

quae in posterum quotannis celebranda statuerunt (4,59-61).
2. Felicia eius bella contra finitimas gentes (5,1-68).

a.) Primum devicit Idumaeos et Ammonitas (5,1-8). Eodem tempore a Galaaditis et a Galilaeis, ut eis succurreret, rogatus misit Simonem in Galilaeam, Iosephum et Azariam reliquit Ierosolymis, ipse abiit in Galaad (5,9-19).

b.) Simon devicit hostes Galilaeorum (5,20-23), neque minore cum successu pugnaverunt Iudas et frater eius Ionathan contra Galaaditas (5,24-54), sed Iosephus et Azarias, quia sua sponte Iamnia aggressi erant, devicti sunt a Gorgia (5,55-62). Iudas autem Idumaeos meridionales impugnavit, cepit Hebron et Azotum subversis eorum idolis (5,63-68).

3. Interea Epiphanes re infeliciter in Elymaide gesta (6,1-4), quum audisset Iudae victorias, in mortis languorem incidit et suam erga Iudaeos iniustitiam confessus morte obiit (6,5-16).

II. *Tempore Antiochi V. Eupatoris* (6,17-63).

1. Postquam Lysias Epiphanis filium Eupatorem regem constituit (6,17), novi belli occasionem dedit praesidium regium in arce ierosolymitana, quam Iudas oppugnare conatus est (6,18-27).

2. Magno cum exercitu Syri in Palaestinam irruerunt (6,28-31) et post proelium non infelix apud Bethzachariam (6,32-47) obsederunt montem Sion. Sed rex a Lysia revocatus, quia Philippus thronum occupare conabatur, pacem iniit cum Iuda, quam non servavit (6,48-63).

III. *Tempore Demetrii I. Soteris* (7,1-9,18).

1. Prius bellum usque ad victoriam de Nicanore relatam (7,1-50).

a.) Demetrius, qui devicti Eupatoris thronum occupavit (7,1-4), incitatus ab Alcimo summum sacerdotium ambiente (7,5-7) Bacchidem misit, ut Palaestinam expugnaret, qui Iudam vincere non potuit (7,8-25).

b.) Quare eius in loco missus est Nicanor, qui duobus proeliis victus ipse interiit (8,26-47), in cuius victoriae memoriam institutum est festum (7,48-50).

2. Foedus initum cum Romanis (8,1-32). Quietis tempus, quod secutum est, Iudas, qui multa de Romanorum fortitudine eorumque administrandi modo audierat (8,1-16), adhibuit, ut per legatos foedus cum eis iniret (8,17-32).

3. Mors Iudae Machabaei (9,1-22). Interea Demetrius Bacchidem et Alcimum cum novo exercitu in Palaestinam misit; Iudas vero, quamvis eius exercitus repellendis hostibus impar esset (9,1-9), tamen fugere noluit, at devictus et occisus est (9,10-18). Totus autem populus eum deflevit (9,19-22).

PARS ALTERA (9,23-12,34) *Ionathanis*^b *res gestas narrat*.

I. *Usque ad pacem initam cum Syris* (9,23-73).

1. Initia principatus Ionathanis usque ad impii Alcimi mortem (9,23-57).

(b) An. 161-143 a. Chr.

- a.) Mortuo Iuda Machabaeo desperatis fere rebus Iudaei Ionathanem sibi elegerunt ducem (9,23-31).
- b.) Quem, quum ex deserto Thecuæ ad vindicandam fratris sui Ioannis mortem felicem expeditionem contra filios Iambri suscepisset (9, 32-42), Bacchides ad ripam Iordanis aggressus est sed infelici cum successu (9,43-49).
- c.) Bacchides Ierosolyma reversus civitates Iudaeæ munivit et Alcimus templum destruere coepit; sed quum impius pontifex subita morte abreptus esset, Bacchides Antiochiam reversus est et terra duobus annis quievit (9,50-57).

2. Infelix bellum Bacchidis contra Ionathanem (9,58-73).

- a.) Ab infidelibus Iudæis incitatus Bacchides Ionathanem inopinatam capere conatus est, sed Ionathan cum suis in Bethbessen sese recepit (9,58-62).
- b.) Quem insecutus Bacchides sed devictus pacem cum Iudæis inire coactus est (9,63-72).

II. *Ionathanis res gestæ tempore Alexandri Balæ* (10,1-89).

- 1. De Syriae throno concertantibus Alexandro Epiphanis filio et Demetrio atque utroque Iudæos ad suas partes trahere conante Ionathan contri-
bulibus persuasit, ut Alexandro sese adiungerent (10,1-47).
- 2. Ab Iudæis adiutus Alexander Demetrium vicit et throno occupato ipse et socer eius Ptolemaeus Philometor Ionathanem summum sacerdotem agnoverunt magnisque honoribus exornarunt (10,48-66).
- 3. Demetrio (Nicator) conante thronum Alexandri occupare Ionathan fidelis regi adhaesit et Apollonium Demetrii ducem proelio vicit, quare maiores honores ab Alexandro consecutus est (10,67-89).

III. *Eius res gestæ tempore Demetrii II. Nicatoris et Antiochi VI* (11,1-74).

- 1. Interea Philometor Alexandro regnum Syriae eripere conatus est, ut illud Demetrio II. traderet (11,1-16), qui Philometore et Alexandro mortuis revera thronum occupavit (11,19-19) et ab initio Ionathani favit eique Palaestinam concessit (11,20-37).
- 2. Quare etiam novis exortis de throno litigationibus Ionathan Demetrium adiuvit (11,38-51), qui promissis suis non stetit (11,52-53).
- 3. Itaque ad Antiochi VI. partes transiit Ionathan ab eoque in summo sacerdotio confirmatus una cum fratre suo Simon Demetrium debellavit (11,54-74).

IV. *Ionathanis foedera cum Romanis et Spartiatis renovata et finis* (12,1-54).

- 1. Ut potestatem suam confirmaret, Ionathan legatis missis foedus cum Romanis et Spartiatis renovavit (12,1-23).
- 2. Nova deinde bella gessit contra Demetrii II. duces et oppida Iudaeæ munivit (12,24-38), a Tryphone autem, qui ipse quoque thronum Asiae ambiebat, dolo captus est (12,39-54).

TERTIA PARS (13,1-16,17) *Simonis*^a *res gestas narrat.*

- I. *Initia principatus Simonis* (13,1-14,49).

^a) An. 143-136 a. Chr.

1. In Ionathanis locum suffectus est Simon frater eius (13,1-9), qui frustra fratrem suum liberare conatus est; nam Tryphon non obstantibus donis receptis Ionathanem et filios eius occidit (13,10-24), quibus Simon exstruxit sepulcrum magnificum in Modin (13,25-30).
 2. Deinde ad Demetrii II. partes transiens ab eo literas foederis et amicitiae accepit (13,31-41), expugnatis quoque Gaza et arce ierosolymitana laetum egit festum quotannis celebrandum fecitque filium suum Ioannem (Hyrcanum) summum exercituum ducem (13,42-54).
 3. Demetrio II. a Persis devicto Simon cum populo magna fruitus est pace (14,1-15). Qua usus foedus cum Spartiatis renovavit (14,16-23) et legatos Romam misit, qui suam electionem in summum sacerdotem et ducem haereditarium annuntiarent et foedus renovarent (14,24-49).
- II. *Simonis res gestae tempore Antiochi VII.* (15,1-16,10).
1. Demetrii I. alter filius Antiochus (Sidetes) throno occupato omnia, quae praedecessores Iudaeis promiserant, literis amicitiae ad Simonem datis confirmavit (15,1-14), Simonis autem legati Roma revertentes attulerunt Romanorum decretum, quo Iudaeos velut socios suos finitimis gentibus commendabant (15,15-24).
 2. Verum Antiochus, postquam adversarium Tryphonem a Simone adiutus devicit, promissionum suarum immemor (15,25-37) Cendebaeum ducem suum contra Iudaeos misit (15,38-41), qui a Simonis filiis Ioanne et Iuda devictus est (16,1-10).
- III. *Simonis mors et successor* (16,11-24).
1. Simon, quum omnes Iudaeae civitates magna cum sollicitudine visiteret, a genere suo Ptolemaeo, Abobi filio, qui summum sacerdotium ambivit, occisus est cum filiis Iuda et Mathathia (16,11-17);
 2. sed spe sua frustratus est Ptolemaeus; nam alius ex Simonis filiis, Ioannes Hyrcanus, patri successit (16,18-24).

153. — Quam diversus fuerit FINIS, quem librorum nostrorum auctores prae oculis habuerunt, facile videbimus, si ad utriusque modum narrandi attentionem nostram converterimus. Auctor enim prioris libri, quamvis interdum poetico dicendi genere atque satis frequenter parallelismo poetico utatur¹, in genere tamen simplici modo singula facta secundum ordinem eorum chronologicum affert, nec aliud sibi videtur proposuisse, nisi ut memoriam eorum, quae magni illi viri, Iudas Ionathan Simon, pro avita religione defendenda populiue libertate politica vindicanda gesserant, fidei narratione posteris traderet. Admodum raro, quid ipse de rebus gestis sentiat, innuit potius quam exprimit²; rarissime (vel nunquam) propria Dei nomina (*Deus* vel *Dominus*) adhibet³; nihilominus integer liber fervorem quandam spirat religiosum, et si auctor suos ipse sensus pios tacet, in orationibus et precationibus, quas refert, frequentissime reperitur memoria magnorum miraculorum, quibus Deus olim populum adiuvit, atque sincera ubique cernitur fiducia, eundem Deum suos non esse derelicturum, dum-

modo ipse ab eis non derelinquatur⁴. Etsi igitur cum hebraico libro Esther eatenus conveniat, quod nomen Dei raro adhibeat, longissime tamen ab eo differt, quia multo frequentius et disertius ad Deum omnia reducat. Quibus non obstantibus fatendum est, inter reliquos V. T. libros historicos vix reperiri alium, qui propius ad historicos profanos accedat; at illud quoque est agnoscendum, simplici sua rerum gestarum narratione auctorem in legentium animis pios ciere affectus eosque efficacissime ad veram fiduciam adducere.

A quo narrandi modo omnino discedit alterius libri auctor. Qui ipse quoque summa quidem cum fide historica res gestas ordine etiam chronologico plerumque servato refert, sed continuo quid ipse de rebus narratis sentiat diserte exprimit. Frequenter enim monet lectores suos, Iudaeos utpote populum a Deo electum speciali eius providentia regi, ita ut tribulationes, quibus ab ethnicis afficiantur, poenae sint legis violatae⁵; quare templum magno miraculo a Deo esse protectum, quamdiu lex sit observata; quam primum autem templum ab ipsis sacerdotibus sit profanatum, populum ab ethnicis esse afflictum, quorum institutiones moresque sit aemulatus⁶; hostibus Deum potestatem nocendi non concedere, nisi ut populus ad Legis observantiam reducatur; poenitenti populo Dominum semper concurrere atque inimicos populi fidelis tantis afficere poenis, ut ipsi magnitudinem et potestatem veri Dei, contra cuius sanctuarium et populum impie ac proterve egerint, ante mortem suam confiteri cogantur⁷. Eadem igitur ratione, qua ple-
 rorumque librorum historicorum V. T. auctores, etiam noster didacticum et paraeneticum finem sibi proposuit; quem accuratius definiemus, si ad modum attenderimus, quo de templo loquitur.

Templum enim ierosolymitanum est velut centrum totius narrationis; a templo inchoatur, templo terminatur, vix ulla invenitur pericope, in qua templum non celebretur. Etenim epistolae duae, quae narrationi sunt praemissae, ad dedicationem templi celebrandam invit-
 tant, atque altera praesertim narratione sua de igne Nehemiae tem-
 pore coelitus dato videtur demonstrare voluisse, secundum templum, etsi arca foederis in eo nondum adsit, tamen non minus placere Deo, quam prius templum et mosaicum tabernaculum, quae igni coelesti sunt dedicata⁸. Narrationis prior pars inchoatur a templo miraculose conservato, et altera a periculo, quod iterum templo imminabat; ambae autem terminantur relatione de festis propter templum purificatum et conservatum perenniter institutis⁹. Hostes puniuntur, quia templum violaverant vel blasphemaverant; nam templum non solis Iudaeis est sacrum, sed est « famosissimum in toto orbe », « sanctissimum uni-
 versae terrae » (τὸ πύσης τῆς γῆς ἁγιώτατον ἱερόν), quod « ipsi reges
 et principes (ethnici) summo honore dignum duxerunt et maximis

muneribus illustrarunt »¹⁰. Quibus omnibus procul dubio auctor contri-
bulibus suis templum velut centrum unitatis religiosae et politicae
commendare sibi proposuit, ut non solos Iudaeos palaestinos ad illud
honorandum et visitandum incitaret, sed multo magis Iudaeos illos, qui
in dispersione degebant, commonefaceret, ne unquam sanctae civitatis
et templi ierosolymitani obliviscerentur. Quam ob causam narrationi
suae praemittit duas illas epistolas, quibus Iudaei aegyptiaci, qui eo
tempore Heliopoli sibi templum extruxerant¹¹, ad unici et veri templi
consecrationem celebrandam invitantur, atque eandem ob causam com-
memorationem lustrati per Iudam Mach. templi monet ex « communi
praecepto et decreto *universae genti Iudaeorum* » quotannis peragen-
dam esse (2 Mach. 10,8). Quapropter iure concludimus, auctorem li-
brum suum proxime Iudaeis Hellenistis destinasse, id quod etiam iam
ex graeca lingua, qua usus est, satis apparet, dum prioris libri auctor,
qui hebraice scripsit, Iudaeos palaestinos maxime prae oculis habuit.

1. Cfr ex. gr. 1 Mach. 1,23-28. 38 sqq.; 2,7-13; 3,3-9. 35 sqq.; 4,38 etc. 14, 4-15 etc.

2. 1 Mach. 1,66. 67; 3,8.

4. *Vulgata* nostra saepe quidem nomina *Deus* vel *Dominus* exhibet (1,55. 57. 59. 66; 2,15. 21. 54; 3,18. 22. 53; 4,10. 24. 42 etc. etc.), sed in textu correspondente *graeco* non leguntur. In *graeco textu* non legitur nisi semel θεός (3,18) et τὸν κύριον (4,24; 7,37. 41), at iis quoque in locis meliores codices (*Alex.* et *Sin.*) nomina omittunt. Saepissime tamen de Deo sermo est (et sub hoc respectu 1 Mach. omnino differt ab hebr. textu Esther), nominatur etiam ὁ σωτὴρ τοῦ Ἰσραὴλ (4,30), aut intelligitur sub vocabulo ὁ οὐρανός (ἐβόησαν εἰς τὸν οὐρανόν 4,40; εὐλογήσαν εἰς τὸν οὐρανὸν τὸν εὐοδώσαν-
τα αὐτοῖς 4,55 etc.), aut subintelligitur sub solo pronomine 2. vel 3. pers. (cfr 2,50-53 : « Quid faciemus istis [Naziraeos] et quo ducemus eos? Et sancta *tua* conculcata sunt et contaminata sunt, et sacerdotes *tui* in luctu et humilitate. Et ecce nationes con-
venerunt adversum nos ut nos disperdant; *tu* scis, quae cogitant in nos. Quomodo poterimus resistere ante faciem eorum, nisi *tu* adiuves nos »; 2,21 « Propitius sit nobis [sc. Deus i. e. avertat Deus] ne relinquamus legem et praecepta » etc.). Quo-
modo haec proprietates sit explicanda, difficile est dictu. Iudaeis omnibus nefas fuisse pronuntiationem nominis יהוה satis clarum est ex eo, quod Alexandrini quoque no-
men istud semper reddiderunt ὁ κύριος. At num inter Iudaeos *palaestinos* usus inva-
luerit, ut ab ipso usurpando nomine אלהים abstinerent, non satis liquet; certum est a
rabbiniis haud infrequenter שׁכמא (nomen) aut שׁכמא vel שׁכמים (coelum, coeli) aut
alias circumlocutiones pro nomine Dei adhiberi. *Hellenistas* vero a nomine ὁ θεός non
abstinuisse, 2 Mach. liber et versio alexandrina etc. abunde demonstrant.

4. 1 Mach. 2,20-22. 50-61; 3,18-22. 50 sqq.; 4,8-12. 24. 30-33. 38 sqq. etc.

5. 2 Mach. 4,17; 5,17 sq.; 7,32. 38 etc.

6. 2 Mach. 3,1 sqq.; 6,12-17; 7,15 sqq. 33; 8,5 etc.

7. 2 Mach. 3,37-39; 8,36; 9,12-17.

8. 2 Mach. 1,20 sqq. cfr 2,10.

9. 2 Mach. 3,1 sqq. et 11,3; 10,1-10 et 15,36. 37.

10. 2 Mach. 2,23; 5,15; 3,2 cfr 9,16; 13,23.

11. Templum heliopolitanum permittente Ptolemaeo Philometore exstructum est paullo post Iudae Machabaei mortem circa a. 160. per Oniae III. summi pontificis, quem Antiochus Epiphanes per Menelaum occiderat (2 *Mach.* 4,34), filium homonymum Oniam IV.

§ 41. — *De utriusque Machabaeorum libri origine et auctoritate.*

154. — « *Machabaeorum libros* qui auctores scripserint, minime constare » olim iam monuit *S. Isidorus Hisp.* ¹. PRIOREM summo pontifici Ioanni Hyrcano, Simonis Machabaei filio et successori, deberi haud pauci cum Bellarmino suspicati sunt. Quam sententiam, quatenus Ioannem ipsum dicit esse auctorem, « tuto credi et sine periculo negari posse » neque nisi « futilibus inniti coniecturis », recte observarunt *Huetius* et *Calmetus*²; pro verisimili autem recte admittitur, quatenus librum a Iudaeo palaestinensi tempore Ioannis Hyrcani compositum esse dicit.

Etenim praeprimis constat libri nostri textum primigenium fuisse hebraicum. Etsi enim hodie illum non amplius possidemus, *S. Hieronymus* tamen « Machabaeorum primum librum hebraicum se reperisse » testatur, atque *Origenes* « Machabaicorum » titulum hebraicum nobis conservavit, qui priori libro adaptatus certo argumento nobis est, eum primitus hebraice exstitisse³. Quae historica testimonia dictione graeca operis non parum confirmantur. Nam quum satis multis in locis auctor textus graeci se graecum sermonem optime calluisse demonstret, multi, quos recepit, hebraismi apte non explicantur, nisi hebraicum exemplar vertisse dicatur⁴. Accedit quod non desunt lectiones, quas erroneae vocum aut phrasium hebraicarum interpretationi deberi manifestum est⁵. Neque ullo modo sententiae nostrae obstat, quod liber noster graecus in nonnullis expressionibus cum alexandrina aliorum librorum versione consentiat⁶; nam graeco interpreti procul dubio versio illa ita fuit familiaris, ut mirum non sit, quod hebraicum suum exemplar vertens ex alexandrina versione nonnullas phrases desumeret. Multo minore autem cum iure obiicitur Iosephum solo textu graeco esse usum atque syriacam versionem etiam a graeco textu dependere⁷; aliarum enim Scripturarum quoque graecam versionem plerumque a Iosepho esse adhibitam nemo ignorat, syriaca autem versio librorum satis recens est nec ab eodem interprete, a quo libri protocanonici, est adornata.

Si quis autem ex hebraica primitivi libri lingua demonstrari censeat, Iudaeum palaestinensem eius esse auctorem, conclusio haec confirmatur accurata, quam prodit, topographiae palaestinensis scientia; etiam minimae civitates ei erant cognitae et multarum situm tam clare in-

dicat, ut eas de visu cognovisse videatur. Tempore autem Ioannis Hyrcani eum degisse ultima libri verba suadent: « Et cetera sermonum Ioannis et bellorum eius et bonarum virtutum, quibus fortiter gessit,... ecce haec scripta sunt in libro dierum sacerdotii eius, *ex quo factus est princeps sacerdotum* post patrem suum » (16,23. 24). Quibus verbis indicatur quidem *terminus a quo* res gestae Ioannis conscribi sint coeptae in annalibus sacerdotii eius, tacetur autem *terminus ad quem*. Quapropter multi interpretes ante eius mortem verba ista esse scripta non temere videntur conclusisse; si enim iam mortuus fuisset, aut uterque terminus positus esset aut neuter; neque enim recte obiicitur *terminum ad quem*, utpote superfluum, esse omissum; magis enim superfluum quam *terminus a quo* non erat. Ceterum illis quoque, quibus haec conclusio non arridet, omnino persuasum est, saltem non diu post Hyrcani mortem (a. 106.) librum esse conscriptum⁸.

Neque diu postea hebraicus textus graece videtur esse translatus. Nam Iudaei Hellenistae eum in canonem suum receperunt, Fl. Iosephum autem graecam versionem iam adhibuisse supra monuimus. Ex graeco textu, qui hebraico deperdito nunc nobis est pro primigenio, adornatae sunt antiqua latina versio, quam S. Hieronymus non correxerit, et syriaca aliaeque iuniores. Etsi latina et syriaca ab hodierno textu in nonnullis dissentiant paucis quibusdam additis aut omissis aut mutatis, tamen omnino fideles sunt dicendae, atque pleraeque varietates librariorum sive graecorum sive latinorum vel syriacorum incuriae aut corrigendi libidini debentur⁹.

1. S. Isidor. *Hisp. Etymol.* VI. 2; de *Offic. eccles.* I. 12. (M. 82,233; 83,749).

2. *Bellarm. Controv. de verbo Dei* I. 15; *Cornel. a Lap. in Mach. Argum. etc.* — *Huetii Demonstr. evang. Prop.* IV. (Edit. Venet. 1765. p. 334); *Calmet. in II. Mach. Prol.*

3. S. *Hieron. Prol. galeat.*; *Orig. in Ps.* 1. (M. 12,1084; cfr *Euseb. H. E.* VI. 25. M. 20,581). Titulus, quem indicat Origenes (Σαφές Σαφανές ἔλ) quid significet, non liquet. Probabilior transcriptio hebraica est שֶׁבֶט־יִשְׂרָאֵל בְּיַד־יְהוָה, *sceptrum ducis filiorum Dei*, vel rectius *sceptrum ducale populi Dei*; minus placet altera transcriptio שְׁרֵת־שִׁירֵי בְּיַד־יְהוָה, *historia principum filiorum Dei*, nam שְׁרֵתָא (res gesta, historia) syriacum quidem, sed non hebraicum est vocabulum. Origenes hunc titulum indicat τῶν Μακκαβαίων, ut duobus libris nostris communis fuisse videatur; quia tamen in 2 *Mach.* de principatu proprie dicto non agitur, ab initio ad solum 1 *Mach.* pertinuisse dicendus est, in quo Iudas Mach. a patre suo « princeps (שֶׁר) militiae » designatur (2,66), Jonathan a populo princeps eligitur (9,30), Simon demum haereditarium principatum obtinet (13,8; 14,41). Sceptri igitur ducalis vel regii Iudaeorum historia revera in libro nostro contextitur. Cfr *Keil Comm. über die BB. der Makkabäer.* Leipzig 1875. p. 22.

4. Graeci sermonis eum fuisse peritum demonstrat vel sola attractio relativi (10,12; 11,31. 38; 12,19) et copia verborum praesertim iis in locis, in quibus adest parallel-

lismus (supra 153. n. 4.). Hebraismi satis duri frequentes sunt : γίγνεσθαι εἰς εὐρόν (הָיָה לְעוֹם 1,4); ἐτοιμάζειν τὴν βασιλείαν (הִכִּין 1,16); διάβολος πονηρός (שָׂטָן 1,38); οἶκος τῆς βασιλείας τοῦ βασιλέως (= integrum regnum, בֵּית הַמִּמְלָכָה 2,19); δυνάμενος δυνήσεται πρὸς ἡμᾶς, וְכָל יוֹכֵל לָנוּ 5,40) etc.; frequens usus infinitivi final. et consecut. (2,22. 29. 34; 3,10. 15 etc.). Alia hebraismorum exempla afferunt *Wette* (Einl. in die deuterokanon. BB. p. 13), *Kaulen* (Einl. Ed. 3. p. 284) etc.

5. Parum rectae vocabulorum et phrasium hebr. interpretationes; βιβλία *Vulg.* libri pro epistola, סִפְרִים 1,44. V. 46; cfr 4 Reg. 19,14; Is. 37. 14); τοὺς ἀπολλυμένους *Vulg.* pereuntes pro dispersos (הַאֲבֵדִים 3,9. cfr אבד oberravit Is. 27,13; Deut. 26,5); ἀρχαί *Vulg.* ordines pro catervae (רִאשִׁים, agmina Iudic. 7,16. 20 etc). In melioribus codd. legitur 4.19 ἔτι πληροῦντος Ἰούδα ταῦτα pro λαλοῦντος (legit interpres מִכּוֹל pro מְכֻלָּל); 4,24 εὐλόγουν εἰς τὸν οὐρανὸν τὸν κύριον, ὅτι καλόν (כִּי טוֹב) pro ὅτι ἀγαθός; 2,8 ἐγένετο ὁ ναὸς αὐτῆς ὡς ἀνὴρ ἄδόςος (בֵּיתָה כְּאִישׁ נְבוּחָה) elliptice pro בֵּיתָה כְּבֵית אִישׁ נְבוּחָה, ὡς ἀνδρὸς ἄδόςου; *Vulg.* etiam « sicut vir ignobilis »). Alia exempla ll. cc.

6. Cfr ex. g. 7,17 et Ps. 78 (79),3; 9,23 et Ps. 91 (92) 8; 14,9 et Zach. 8,4 etc.

7. Ita *Hengstenberg* Die Authentie des Daniel. Berlin 1831. p. 292 sq.

8. Argumentum tamen praecipuum, quo sententiam suam stabilire conantur, infirmum est. « The way in which the Romans are spoken of (8,1 sqq.) shews that their power and oppression had not been felt. The Jews had only heard of their fame at the time, and the author praises their noble acts. Such pleasing illusions were afterward dissipated; Pompey plundered Ierusalem 64 B.C. » Ita *Davidson* Introd. III. p. 442, ut librum circa 80. a. Chr. scriptum demonstret. At auctor l. c. utpote fidelis testis refert tantum ea, quae Iudae tempore Iudaei de Romanis audierant; quid sua aetate contribules sui de Romanis sciverint, non indicat. — Validius autem est argumentum, quod *Goldhagen* Introd. II. p. 549 ex recenti rerum, quae narrantur, memoria deducit; at argumentum hoc sententiam nostram potius confirmat; revera de rebus Simonis loquitur auctor velut testis, qui praesens adfuit.

9. *Goldhagen* l. c. p. 550 incertum esse putat, utrum « latina versio proxime ex hebraico exemplari petita, an per graecae interpretationis fistulas derivata fuerit »; sed dubitationi non esse locum satis iam demonstrant menda illa in n. 5. allata, in quibus Latinus cum Graeco erravit. Idem elucet ex graecis vocabulis retentis : pentacotarchus 3,55; pastophorium 4,38; scenopegia 10,21 etc. cfr *Kaulen* l. c. p. 284. — Syriacam quoque versionem exortam esse ex graeco textu fuse demonstravit *Trendelenburg* (in *Eichhorn* Repertorium für bibl. u. morgenl. Literatur. Leipzig 1784. XV. p. 60 sqq.) ex graecis vocabulis retentis aut male versis aut etymologico redditis.

155. — « SECUNDUS LIBER MACHABAEORUM, inquit *S. Hieronymus*, graecus est, quod ex ipsa quoque phrasi probari potest » (Prolog. gal.). Quibus verbis *S. Doctor* procul dubio integri libri, non solum narrationis ipsius, sed etiam epistolarum praemissarum, graecam originem asserere voluit, idque rectissime. Quamquam enim moderni quidam critici ob nonnullos hebraismos aut prioris aut alterius aut utriusque epistolae textum primigenium fuisse hebraicum suspicantur¹, dubitari tamen vix potest, quin ambae, utpote Iudaeis aegyptiacis destinae, graeco sermone sint compositae. Iudaeos enim aegyptiacos ignorasse

linguam hebraicam diserte testatur *S. Iustinus M.*; sed eius testimonio non indigemus, quoniam Philo, doctissimus Iudaeorum alexandrinarum, sua hebraicorum nominum interpretatione satis demonstrat, sibi linguam illam fuisse ignotam, et Iudaei alexandrini, si hebraicas Scripturas intellexissent, graeca versione non indignissent². Inter Iudaeos autem palaestineses ea aetate non defuisse, qui graecam linguam callebant, et temporum ratio ipsa docet, quum in continuo commercio cum regibus Seleucidis et Ptolemaeis essent, et eorum legationes ad Spartiatas et Romanos comprobant, et graeca vel graecata nomina multorum Iudaeorum confirmant³. *Pauci* autem epistolarum hebraismi non magis hebraicam earum originem probant, quam similes dicendi modi libros N. T. hebraice esse conscriptos docent. Quod ad narrationem ipsam attinet, auctor asserit se opus Iasonis Cyrenaei, qui certe graece conscripserat⁴, abbreviasse; nec tacuisset, si opus suum ex altera lingua transtulisset. Ceterum non tantum prologus et epilogus, qui soli auctori debentur, sed ipsa quoque narratio stylo suo, uti recte monuit S. Hieronymus, graecam originem produunt⁵.

Ut tempus, quo liber hic compositus est, definiamus, inter epistolas praemissas et inter auctoris historiam distinguamus oportet. Priori epistolae annus est adscriptus; data est a. 188. aer. Seleuc. i. e. 124. a. Chr.; nec ulla redditur probabilis ratio, cur illa temporis significatio erronea dicatur. Obiicientibus enim mirum videri, quod quadraginta dumtaxat annis post templi purificationem Hellenistae ad encaenia celebranda sint invitati, iam antiquitus responsum est, in ipsa epistola priorem a. 143. datam commemorari, qua Aegyptii, qui aliquot annis antea (c. a. 160.) sibi templum suum heliopolitanum extruxerant, monebantur, ne ierosolymitanum sanctuarium negligerent⁶. Alteri epistolae annus quidam adscriptus non est, sed supra (151 p. 442) iam ostendimus eam datam esse intra a. 163. et 161., atque vix non est certum, eam ad primum a festi institutione diem anniversarium recurrentem Iudeos aegyptiacos invitasse; scripta igitur est a. 162. a. Chr.

Duplex quoque est de narratione quaestio, quando scilicet Iason Cyrenaeus quinque suos libros de rebus machabaicis ediderit et quando epitomator ex eis compendium suum confecerit. De Iasone autem nihil prorsus nobis est traditum. Sola nominis similitudine nixi nonnulli iasonem Eleazari filium, quem Iudas Machabaeus legatum Romam misit (1 *Mach.* 8,17), auctorem maioris operis fuisse suspicati sunt. Quae sententia incerta quidem semper manebit deficientibus historicis documentis; omni tamen probabilitate eam non carere facile fatebitur, quicumque duo haec perpenderit. Iasonem enim, Iudae legatum, graecarum literarum nequaquam fuisse ignarum ipsa eius legatio romana abunde demonstrat et graecatum eius nomen confirmat. Le-

gatum autem, ut legationis suae finem certius obtineret, commentarios scripsisse de atrocissima persecutione, quam Antiochus Epiphanes contra Iudaeos excitaverat, et de rebus praeclare gestis, quibus Iudas Machabaeus populum suum et civitatem sanctam liberaverat, satis est verisimile; Romanis enim, qui eo usque de Iudaeis Iudaeorumque rebus vix quidquam audiverant, Iudaeorum causam aptiore modo commendare non potuit⁷. Quidquid autem de hac sententia est, illud extra prudentem dubitationem videtur esse positum, Iasonem Cyrenaeum brevi ante Iudae Machabaei mortem, ergo circa tempus istius legationis, opus suum absolvisse. Id enim non tantum ex eo eruitur, quod Iudae mortem auctor non commemoravit, quamvis maior operis pars de eius rebus gestis agat, sed multo clarius ex eo, quod post alteram victoriam a Iuda de Nicanore relatam auctor asserat civitatem sanctam semper in Iudaeorum potestate remansisse: atqui mortem Iudae secuta est « magna tribulatio in Israel, qualis non fuit ex die, qua non est visus propheta in Israel », atque Iudae successores, Ionathan et Simon, saepius ex civitate sancta a Syris sunt expulsi⁸. Ante annum 161. igitur Iasonis Cyrenaei opus conscriptum est.

Porro epitomator quoque quis fuerit et quando opus suum compilarit, ignoramus. Quoniam Ierusalem saepius *civitas* (ἡ πόλις) et arx davidica acropolis (ἡ ἀκρόπολις) sine ullo alio epitheto in libro nostro nominatur et topographiae palaestinensis accurata scientia in integro opere sese prodit, epitomatores fuisse Iudaeum palaestinensem nonnulli coniecerunt⁹; incertissima autem est coniectura, siquidem definire non possumus, annon epitomator haec ex maiore Iasonis opere hauserit¹⁰. Minore incertitudine gaudet altera coniectura de tempore, quo liber noster est compilatus. Etenim prior epistola, quae totius operis est prooemium, alexandrinis quidem Iudaeos, ut cum ierosolymitanis encaeniorum festum celebrent, invitat, sed nullum exhibet motivum, quo invitatio haec urgeatur; quare non inepte admittimus, una cum illa epistola nostrum librum Alexandrinis esse transmissum, quippe qui totus in eo sit, ut templum ierosolymitanum commendat atque festi eius rationem historicam explicet, ideoque etiam alteram epistolam, quoniam de eodem festo agat, compendio esse additam. Circa a. 124. igitur integrum nostrum opus absolutum esse arbitramur¹¹.

1. Bertholdt (Einleitung p. 1072) utriusque epistolae, Ewald (Gesch. Israel's IV. p. 610) alterius, Schlünkes (Epistolae, quae 2 Mach. 1,1-9 legitur, explicatio. Coloniae 1844. p. 51) prioris hebraicam originem asserunt; sed plerique interpretes cath. (Wette Einl. p. 32; Scholz Einl. II. p. 654; Kaulen Einl. Ed. 3. p. 285; Vigouroux Manuel II. p. 176, Zschokke l. c. p. 352 etc.) et protestantici (Keil. l. c. p. 275; Grimm Kurzgef. exeget. Handbuch zu den Apocr. IV. Leipzig 1857. p. 23 sq. etc.) graecam originem utriusque asserunt.

2. S. Iustin. M. Apolog. I. 31 (M. 6,376); de Philonis ignorantia linguae hebr. cfr

Martianay Comment. in S. Hieronymi librum nominum hebr. I. 1. (M. 23,1569 sqq.) et *Gesenius* Gesch. der hebr. Sprache p. 83 sq.

3. *Iason* (= Iosua) multi appellabantur : legatus Iudae I. 8,17; Cyrenaeus II. 2,24; summus sacerdos II. 4,7 etc.; *Menelaus* summus sacerdos II. 4,23 sqq.; *Alcimus* summus sacerdos II. 14,3 etc.

4. 2 *Mach.* 2,23; Iasonem Cyrenaeum « clarissima ratio suadet ea usum esse lingua, qua Callimachus itidem Cyrenaeus poemata sua conscripsit, graeca nimirum, quae inter Cyrenaeos graecae originis homines usurpabatur » (*Huet. Demonstr. evang. Prop.* IV. Ed. Venet. 1765. p. 335).

5. Efficax graecae originis argumentum praebent multae paronomasiae : ἀγῶνα 4,18; παραδεχθεῖς... εἰσεδέχθη 4,22; ὑπονοθεύσας ὑπονοθευθεὶς 4,26; δεξιασθεῖς... δεξιάν 4,34; βελδὼν βολὰς 5,3; εὐημερίαν δυσημερίαν 5,6; ἀποξενώσας... ξένης 5,9 etc., etc. Alia primitivae graecitatis exempla affert *Grimm* l. c. p. 7.

6. *Schlünkes* l. c. p. 24 sqq.

7. Obiecerit nonnemo, pium illum animum, quem integer liber spirat, frequentia illa iudicia, quae de personis et rebus omnibus feruntur, diligentiam illam, qua Dei singularis providentia in populo suo adiuvando et in eius hostibus puniendis demonstratur atque omnes res gestae ad Deum et ad templum eius referuntur, uno verbo totum τὸ πραγματικὸν libri vetare, ne illum *ethnics* Romanis proxime destinatum dicamus. Quae verissime sunt dicta, si de canonico nostro libro agitur; illum enim *Iudaeis* alexandrinis proxime fuisse destinatum ipsi iam diximus. At quaestio est de Iasonis Cyrenaei opere, ad cuius *indolem* et *finem* ex nostro compendio non valet illatio; neque quidquam obstat, quominus religiosum illum pragmatismum integrum soli epitomatori deberi dicamus.

8. 2 *Mach.* 15,38 cfr 1 *Mach.* 9,27. 33. 53 sqq. etc. Auctor noster diserte quidem non asserit Iasonem Cyr. suam historiam ultra mortem Iudae Mach. non perduxisse, recte tamen id colligimus ex operis descriptione, quam tradit 2,20-24 (Animadvertite in Vulgata nostra sensum totius phraseos vocabulo inserto [itemque 2,24] esse perturbatum). Immo vero dubitare aliquis poterit, annon iam inde a 14,1 epitomator librum Iasonis excerptare cessaverit, quia 2,21 soli Epiphanes et Eupator nominantur; sed 2,23 « liberatio civitatis » etiam pro argumento maioris operis indicatur, quae completa non fuit nisi post alteram Nicanoris cladem (15,38). Cfr *Scholz* Einleitung II. p. 662; *Kaulen* Einleitung. Ed. 3. p. 285.

9. *Kaulen* Einleitung. Ed. 3. p. 286.

10. Antiquiores interpretes nonnulli Fl. Iosepho librum nostrum attribuerunt, alii Philoni, alii Iudae Essaeo cuidam, de quo *Ioseph. Antiqu.* XIII. 19 et quem in inscriptione alterius epistolae 2 *Mach.* 1,10 nominatum viderunt. Quas coniecturas levissimis nixas argumentis iam diu ita refutavit *Huet.* (*Demonstr. evang. Prop.* IV. Ed. Venet. 1765. p. 334 sq.), ut hodie nemo amplius eas afferat.

11. Eandem sententiam tenet *Scholz* Einl. II. p. 662. — *Kaulen* (l. c.) intra a. 159. et 123.; *Vigouroux* (Manuel II. p. 177) intra a. 124. et 63., probabiliter circa a. 106.; *Reusch* (Einl. p. 136) circa a. 100.; *Wette* (Einl. p. 34) ineunte 1. saec. a. Chr. librum nostrum prodisse censent. — Protestantes plerique eum volunt esse recentiorem (*Keil* l. c. p. 277 ante extinctionem dynastiae Hasmonaeorum i. e. ante 63. a. Chr., *Grimm* l. c. p. 20 ante destructionem Ierusalem a. 70. p. Chr. etc.); sed eorum argumentum, quod multi scilicet in eo inveniantur errores historici et mythi, quid valeat, ex sequentibus patebit.

156. — Summam esse HISTORICAM AUCTORITATEM 1. MACH. hodie omnes concedunt¹; quocirca in ea demonstranda immorari super-

fluum est, postquam saeculo praecedente PP. Er. Froehlich et Ios. Khell ita eam vindicaverunt, ut eorum responsa hodie quoque omnibus obiectionibus refutandis plane sufficiant². Quoniam 1 Mach. tempore Ioannis Hyrcani est scriptus et spatium quadraginta dumtaxat annorum complectitur, eius auctor multarum rerum, quas narrat, testis coevus fuit aliasque ex fontibus fide dignissimis facile haurire potuit. Eodem enim modo, quo Hyrcani res gestas annalibus publicis insertas esse asserit, trium priorum ducum praeclara facinora publica cum auctoritate esse literis mandata insinuat, si « cetera verba bellorum Iudae et virtutum et magnitudinis eius non esse descripta » propter eorum multitudinem monet³. Praeterea liber noster non pauca continet documenta publica⁴, quae ex archivis publicis desumpta esse patet. Illa quidem omnia vel saltem aliqua ab auctore arbitrario esse conficta, olim multi et hodie nonnulli coniecerunt protestantici interpretes; at sinceriores deuterocanonicorum librorum adversarii fatentur, nullius documenti ab auctore allati authentiam argumentis idoneis esse refutatam⁵.

Unica fere, quae contra libri nostri auctoritatem hodie adhuc fieri solet, obiectio ea est, quod eius auctor « valde miram et curiosam (hochst naïve) ignorantiam historiae exterarum gentium prodat », quam tribus potissimum exemplis probare conantur⁶.

In primo loco, qui obiicitur, Alexander M. ante mortem suum regnum inter duces suos partitus esse asseritur. Quod assertum quomodo « valde miram historiae ignorantiam » prodat, nemo intelliget, qui consideraverit de Alexandri morte ultimisque rebus gestis nihil certi ab auctoribus profanis nobis esse traditum. Quapropter adversarii attendant oportet ad ea, quae iam Drusius ad h. l. adnotavit : « ceterum, inquit, iniuriam faciunt huic scriptori, qui hinc illi calumniam struunt. Nam de Alexandro teste Arriano alii alia memoriae prodiderunt, neque ullus est, de quo aut plures exstent scriptores aut magis inter se dissentientes »⁷. Arrianus morte Alexandri narrata addit se scire multa alia de ea esse conscripta, atque Qu. Curtius nonnullos credidisse refert, « Alexandri testamento provincias inter duces eius esse distributas »⁸. Quamvis vero ipse hanc sententiam non admiserit, nihil impedit, quominus dissentientibus inter se profanis auctoribus, qui omnes nostro auctore multo sunt recentiores, libri nostri relationem solam pro vera admittamus, etsi ad inspirationem eius non attendamus.

In altero loco obiecto auctor ea, quae Iudas Machabaeus de Romanis audiverat quibusque permotus erat, ut legatos Romam mitteret, satis fuse exponit. Ultro fatemur inter ea, quae Iudas audisse refertur, nonnulla esse parum accurata atque etiam erronea; at profecto « mirae ignorantiae » accusandus non est auctor, qui ea, quae Iudas audierat, fideliter referens nobis explicat, cur Machabaeus societatem et foedus Romanorum quaesiverit. Auctor 1 Mach. in eo praesertim ab auctore 2 Mach. differt, quod velut testis

fidelis simplici modo historiam narrat nec suas sententias suaeque iudicia operi unquam inserit, dum alter etiam fidelis quidem est testis, sed simul suam de rebus sententiam manifestat. Iam vero quam ob causam hac in occasione aliter agere debuerit auctor noster, etsi supponamus eius aetate Romanorum res Iudaeis melius fuisse cognitae, nemo dixerit. Immo vero consuetam suam narrandi rationem hoc in loco minus, quam in quocunque alio, relinquere potuit. Namque si pro erronea Iudae Machabaei opinione verum agendi modum retulisset, quem Romani erga exterarum gentes sociosque suos tenere solebant, nemo intelligeret, cur Iudaei foedus romanum desiderassent. Tantum igitur abest, ut hoc loco *auctoris* ignorantia aut eius infidelitas demonstretur, ut vix alius inveniatur, quo eius fidelitas et auctoritas clarius adstruatur.

In tertio demum loco obiecto auctor epistolam Arii, regis Spartanorum, ad Oniam, summum sacerdotem, datam et summi sacerdotis Jonathan epistolam Spartiatis scriptam affert. Quid in his epistolis « miram ignorantiam » auctoris nostri prodat, iterum difficile est dictu. Arios I. (Ἀρείς) rex Spartaefuit a. 309-265 et Onias I. summum sacerdotium tenuit a. 323-300⁹; Arios ergo Oniae procul dubio potuit scribere, et cur Jonathan circa a. 143. Spartiatis scribens prioris foederis Arii et Oniae memoriam revocare non potuerit, quis nobis dicet? — Sed in epistolis istis sermo est de Spartanorum et Iudaeorum communi origine et consanguinitate; Iudaeos vero et Lacedaemonios commune ab Abrahamo genus ducere vix non ridiculum est assertum. Esto; sed num inde etiam sequitur « mira ignorantia » *auctoris*, qui epistolas, quas in archivis invenerat, fidelis testis transcripsit et nobis conservavit nullo iudicio de earum assertis expresso? Equidem puto « valde miram et curiosam » (höchst naiv) esse adversariorum nostrorum artem « criticam », qui omnium documentorum, quae referuntur, sententias ipsi auctori, a quo transcribuntur, attribuere non dubitant¹⁰.

1. Pauca *rationalistarum* iudicia de auctoritate historica 1 Mach. adscribere mihi liceat. *Grimm* Kurzgef. exeget. Handb. zu den Apocr. Leipzig 1853. III. p. XXI : « Unser Buch ist in historischer Beziehung eine Urkunde von unschätzbarem Werthe »; *Fritzsche* in Schenkel's Bibelleicon. 1872. IV. p. 91 : « Unser 1. Buch zählt unbedingt zu den werthvollsten geschichtlichen Darstellungen alter Zeit »; *Davidson* Introduction III. p. 438 : « The credibility and value of the book have always been recognised »; *Reuss* Gesch. des A. T. 1881. p. 625 : « Seinem historischen Werthe nach hält es die Vergleichung mit jedem älteren aus »; *Cornill* Einl. Ed. 3. 1896. p. 265 (cfr Schürer in Herz. P. R. E. Ed. 2. I. 506) : « Ueber den historischen Werth von 1. Mach. ist nur eine Stimme; wir haben in ihm eine Quelle allerersten Ranges, einen absolut zuversichtlichen Bericht über eine der bedeutendsten Epochen in der Geschichte des jüdischen Volkes ».

2. *Er. Froehlich* S. I. Annales compendiarii regum et rerum Syriae nummis veteribus illustrati. Viennae 1744. Quoniam Froehlich in hoc opere auctoritatem historicam librorum 1 2 Mach. asseruerat, professor lutheranus lipsiensis *E. Friedericus Wernsdorf* cum refutare conatus est (« Prolusio de fontibus historiae Syriae in libris Maccabaeorum. Lipsiae 1746. »). Cui respondit *Froehlich* altero opere « De fontibus historiae Syriae in ll. Maccab. prolusio Lipsiae edita in examen vocata. Viennae 1746. » *Friederici* frater *Theophilus Wernsdorf* fratrem adiuvare conatus paulo post edidit :

« Commentat. histor. criticam de fide librorum Maccabaeorum. Vratislaviae 1747. » At Erasmi Froehlich discipulus *Ios. Khell* S. I. libro edito, cui titulus « Auctoritas utriusque libri Machab. canonico-historica asserta et Froehlichiani Annales Syriae defensi adversus commentationem G. Wernsdorfii. Viennae 1749. », adversarios ad silentium redegit.

3. 1 *Mach.* 16,24 et 9,22.

4. 1 *Mach.* 8,23-32; 10,18-20. 25-45; 12,6-18. 20-23; 13,36-40; 14,20-23. 27-49; 15,2-9. 16-21.

5. Omnia documenta ab auctore allata pro dubiis, nonnulla pro fictis habet *Grimm* (l. c. p. XX); etiam *Davidson* (l. c. p. 438): « Not that the author has copied his sources literally, even where he applies the word in question (sc. ubi auctor ipse documenta sua ἀντίγραφα appellat); for he has occasionally used them freely (!), reproducing them from memory or according to his own taste », scilicet eodem fere modo, quo *Davidson* asserta sacrorum scriptorum « pro gustu suo » aut admittit, aut mutat, aut rejicit. *Fritzsch* (l. c. p. 91) distinguit saltem inter documenta illa, quae auctor ipse ἀντίγραφα appellat (8,23 sqq.; 12,6-18. 20-23; 14,20-23. 27-49), et inter reliqua, monetque priora in dubitationem non esse vocanda, quoniam auctorem sine ulla ratione mendacii accusare non liceat; in reliquis autem referendis censet auctorem liberiore modo egisse. Quae distinctio utcumque tolerari posset, si auctoris infidelitas in uno alterove secundae classis documento referendo esset demonstrata. At rectissime assertit *Keil* (etsi ipse quoque deuterocanonicorum adversarius strenuus) « von keiner einzigen (Urkunde) ist die Nichtauthentic bereits entschieden » (Comm. über die BB. der Maccab. 1875. p. 19). Leves dubitandi rationes, quae ab adversariis afferuntur, interpreti relinquimus explicandas.

6. 1 *Mach.* 1,6 sqq.; 8,1-16; 12,5-23. Quos textus unanimi consensu obiciunt *Grimm* l. c. p. XIX; *De Wette Schrader* Einleitung p. 567; *Reuss* l. c. p. 626; *Keil* l. c. p. 18 alique deuterocanonicorum adversarii. Quod si *Grimm* l. c. censet etiam conciones, preces etc. libro insertas omnimodam fidem non mereri, quia nemo adfuerit, qui statim illas literis mandaret (« An Sterbelagern oder vor dem Beginn einer Schlacht ist schwerlich jemand zum buchstäblichen Nachschreiben einer Rede aufgelegt »), libentissime concedimus eas a stenographis vel notariis non statim esse literis exceptas; quemadmodum colloquio serpentis et Evae in paradiso non adfuit notarius, qui eorum verba exciperet, et reliqui sermones a primo usque ad ultimum, qui in sacris libris nobis sunt conservati, a stenographis non sunt literis mandati, ita quoque Machabaei stenographos et notarios secum habere non solebant. Sed quid inde? Num ideo iam licet omnia ista in dubium vocare? Equidem puto eandem fidem sibi vindicare sermones in *Mach.* libris contentos, quam sermones ab aliis auctoribus sacris V. et N. T. relatos. Neve obiciantur conciones et orationes ab auctoribus profanis Graecorum et Latinorum confictae et libris eorum insertae. *Hebraicos* enim scriptores eadem ratione, qua *graecos* et *latinos*, egisse non asserendum dumtaxat, sed probandum est. Atque probe attendatur ad magnam illam differentiam, quae inter profanos Graecorum et Latinorum historicos intercedit et inter sacros nostros auctores. Priores operibus suis artificiose et eleganter conscriptis laudem gloriamque sibi comparare studebant, alteri arte postposita solam veritatem sequebantur.

7. *Drusius* i. h. l. Cfr etiam *Patrizi* De consensu utriusque libri *Mach.* p. VIII., qui rectissime addit, secundum auctorem nostrum « Alexandrum singulis ducibus singulas provincias attribuisse, quibus praeesse, non in quibus regnarent », nam « non Alexandrum, sed ipsos imposuisse omnes sibi diademata post mortem eius ». Cfr 1 *Mach.* 1,10.

8. *Arriani* De expedit. Alexandri I. 1; VII. 27; *Qu. Curtii* De rebus gestis Alexan-

dri M. X. 10. Adverte ex praecipuis testibus de Alexandri M. rebus *Diodorum Sic.* scripsisse Augusti aetate, *Qu. Curtium* sub Tiberio, *Arrianum* sub Hadriano. Nostrum librum *ante a. 106. a. Chr.* scriptum esse ostendimus.

9. De Ario I. cfr *Diodor. Sic.* XX. 29; *Iustin.* XXIV. 1. De Onia I., filio et successore Iadduae summi pontificis Alexandri tempore, cfr *Fl. Ioseph.* Antiqu. XI. 8,7.

10. Etiam 2 *Mach.* 5,9 non auctor ipse consanguinitatem Lacedaemoniorum et Iudaeorum asserit, sed solam rationem indicat, qua permotus Iason Spartam confugit. Ceterum quid antiquiores interpretes de hac consanguinitate senserint, cfr penes *Serar.* in 1 *Mach.* 12 (*Libri Tobia, Iudith, Esther Machab.* p. 753 sq.) et *Huet.* Demonstr. evang. Propos. IV. 8,10 (Ed. Venet. 1765. p. 127 sq.). Ex protestanticis cfr *Grot.* in 1 *Mach.* 12,7 (*Opp.* Basileae. 1732. I. p. 753) et *Selden.* de Synedr. II. 3,5. (Amstelod. 1697. II. p. 68). — De relationibus inter Arium I. et Iudaeos cfr *Haneberg* Gesch. der Offenbarung. Ed. 4. 1876. p. 515 sq.

157. — Maior est controversia DE HISTORICA AUCTORITATE 2 MACH., neque id mirabitur, qui satis multa miracula in eo narrari animadvertit. Etenim ne illa quoque pro veris admittere cogantur, rationalistae integro libro fidem abiudicare malunt¹. Quibus ut respondeamus, distinguemus narrationem inter et epistolas praemissas.

Narrationem non esse nisi operis Iasonis Cyr. epitomen iam vidimus; quicumque igitur eius auctoritatem convellere voluerit, aut Iasonem fide indignum testem esse demonstrat oportet, aut epitomatores opus Iasonis infideliter excerpsisse. Neutrum autem hucusque demonstratum est aut demonstrari poterit. Nam Iasonem, quicumque ille fuit, quinque suos libros ante Iudae Machabaei mortem composuisse veri simillimum esse ostendimus (155 p. 456 sq.); coevus igitur fuit testis rerum, quas narrat, nam sedecim tantum annorum historiam completitur, nec ulla affertur ratio, cur in rerum gestarum, quas vidit, narratione a veritate deflexerit. Epitomatores autem munere suo infideliter esse functum nemo dixerit; nam si falsa pro veris obtrudere voluisset lectoribus suis, fontem suum non indicasset, ne fraus comparatione instituta detegeretur. Sed generali hoc argumento omisso ad singula veniamus.

Etenim inter duos Machabaeorum libros quam plurimas adesse contradictiones asserunt adversarii neque dubitationem exoriri posse, quin prioris libri narratio semper sit praeferenda. « Ea quidem, inquit, quae II. 4,7-7,42 leguntur, optime cum I. 4,10-64 consentiunt (si illud unum exceperis, quod Epiphanes Ierosolymis martyrio septem fratrum adstittisse dicatur) atque prioris libri narrationem eximie complent; verum inde a 2 *Mach.* 8. tanta est utriusque libri differentia quum in rebus gestis ipsis tum in earum nexu et chronologia, ut conciliari plane nequeant »². Ne commentarium potius, quam introductionem scribere videamur, omnes et singulas contradictiones, quas rationalistici et protestantici interpretes invenisse sibi videntur, hoc

loco explicare nobis non licet, neque id necessarium esse arbitramur, postquam multi iam egregii interpretes catholici ad satietatem usque istas obiectiones refutarunt. Quare illas commentatori relinquimus atque de iis solis, quae praecipuae esse dicuntur³, paucas notas subiicimus, quibus quid reliquae valeant clarius apparebit.

Atque 1. quidem relatio de martyrio septem fratrum verbis exasperata et in falsum aucta esse dicitur; Epiphanem tam crudelem non fuisse neque martyrio praesentem adfuisse; septem enim fratres passos esse Ierosolymis eo tempore, quo rex Antiochiae commoraretur. Quod si responderis, secundum communem orientalis et occidentalis ecclesiae traditionem septem fratres passos esse Antiochiae, clamant adversarii id arbitrarium esse effugium, propterea quod auctor noster ne verbulo quidem indicet, fratres istos ex Iudaea Antiochiam esse adductos⁴. — Sed auctor noster brevitati se studere disertissime asserit (2,32); atqui brevitati profecto non studisset, si 5,21 Epiphanem « velociter Antiochiam regressum esse » et 7,1 martyrio adfuisse referens prudenti lectori non illa supplenda reliquisset, quae per se sunt manifesta. Eandem narrandi rationem ubique tenet; ex. gr. 7,1-42 Epiphanes martyrio adest, 8,1-36 de eo non fit sermo, sed de cladibus, quas Iudas Mach. ducibus eius in Palaestina intulit, 9,1 Epiphanes *revertitur ex Perside*. Quoniam secundum adversarios nostros martyrium locum habuit Ierosolymis et auctor 2 Mach. de itinere Epiphanis non loquitur, cogimur admittere, Iasonem vel eius epitomatores credidisse Ierosolyma Persidis fuisse caput, nisi rectius supponamus eos prudentibus lectoribus libros suos destinasse. Quae de exaggeratione relationis dicuntur, refutatione vix videntur indigere; secundum 1 Mach. 1,52 Epiphanes mortis poenam statuit omnibus iis, qui legem iudaicam observarent, et quantopere exacerbatos fuerit contra Iudaeos, satis apparet ex mandatis, quae in Persas proficiscens duci suo Lysiae reliquit (1 Mach. 3,34-36); plenus igitur utriusque libri est consensus.

2. « Expeditio, quam secundum 1 Mach. 4,26-35 Lysias contra Iudaeos suscepit ultimo Epiphanis anno, secundum auctorem 2 Mach. 11 facta est tempore Antiochi V. Eupatoris; errat quoque auctor 2 Mach. in eo, quod expeditionem illam pace terminatam asserit, et quatuor documenta, quae de hac pace affert, ipse confinxit ». — Ita adversarius noster non animadvertens de diversis expeditionibus agere utriusque libri auctores. Nam 1 Mach. 4,35 legimus Lysiam clade accepta « abisse Antiochiam et elegisse milites, ut multiplicati rursus venirent in Iudaeam », atque de hac altera Lysiae expeditione agit 2 Mach. 11. In priore expeditione Lysias secum habuit 60,000 peditum et 5.000 equitum (I. 4,28), in altera autem, postquam exercitum suum, « multiplicavit », duxit 80,000 peditum, universum equitatum et octoginta elephantos (II. 11,2. 4); in priore amisit 5.000 virorum (I. 4,34), in altera 11,000 peditum et 1.600 equites (II. 11,11). Post hanc cladem Lysias certior factus de morte Antiochi IV. Epiphanis (I. 6,17) pacem cum Iudaeis fecit (II. 11,13). Iterum igitur plenum habemus utriusque libri consensum;

res autem gestae sunt eo tempore, quo Epiphanes ex infelici sua expeditione persica revertens in itinere morte abripiebatur⁵. Neque demonstrare opus est, quatuor illa documenta (II. 11,16 sqq.) non esse conficta; annus 148. aer. Seleuc., quo scripta est Lysiae epistola, est annus mortis Antiochi Epiphanis, si attendis in numerandis annis aerae Seleucidarum duos nostros Machabaeorum libros ita differre, ut prior liber (hebraice conscriptus) aeram incipiat ex Iudaeorum more a vere (mense Nisan), alter vero (graece conscriptus) ex more graecorum ab auctumno (mense Tischri)⁶.

3. « Secundum II. 10,3 *biennium* intercessit inter templi profanationem et purificationem; sed secundum I. 4,44 *triennium* ». — Errat adversarius, si biennium istud a profanatione templi inchoare putat; illud inchoandum esse ab initio principatus Iudae Machabaei iam asseruerunt Serarius, Corn. a Lapide alique, atque denuo optime demonstravit Patrizi⁷.

4. « Bella, quae post templi purificationem et ante Epiphanis mortem Iudaei cum finitimis gentibus et civitatibus et cum duce syro Timotheo gesserunt (I Mach. 5), ab auctore secundi libri variis temporibus adscribuntur (II. 8,30; 10,15-38; 12,2-45); immo Timotheus, qui II. 10,37 occisus dicitur, iterum bellum gerit II. 12,10 sq. ». — Ultimam hanc obiectionem iam antiqui interpretes refutarunt monentes de duobus Timotheis agi, quorum alter *trans* Iordanem dux copiarum fuit (I. 5,6 sqq.; II. 12,2 sqq.), alter *cis* Iordanem bellum gerebat (II. 8,30 sqq.; 10,24 sqq.)⁸. Prior autem obiectio nulla est, nisi antea demonstratur utrumque auctorem de iisdem omnino expeditionibus loqui et utrumque voluisse ordinem chronologicum accurate servare⁹.

5. « Erronea est relatio de loco et modo mortis Epiphanis et conficta eius epistola ad Iudaeos (II. 9,3 sqq.); errat quoque auctor, si Philippum immediate post Epiphanis mortem in Aegyptum fugisse asserit (II. 9,29) et ignorat Antiochum V. Eupatorem puerum fuisse novem annorum eo tempore, quo pater eius Epiphanes mortuus est (II. 10,11; 11,14. 18. 22 sqq.) ». — De Epiphanis morte statim dicemus (158); de reliquis haec adnotemus. Philippum *statim* in Aegyptum fugisse auctor noster non asserit; nihil igitur obstat, quominus in II. 9,29 ea inseramus, quae I. 6,55-63 referuntur; scilicet Philippum cum Epiphanis exercitu reversum Antiochiam primum occupasse, sed devictum esse a Lysia; devictum autem in Aegyptum fugisse noster addit. *Fl. Iosephus* (Antiqu. XII. 9,7) utique refert, Philippum capta Antiochia a Lysia esse interfectum; quaestio igitur est, uter maiore fide sit dignus, Iason Cyrenaeus testis coaevus, an Iosephus, qui in hac Antiquitatum parte unicum ducem sequitur I Mach. librum et quamplurima erronea tradit, ubi ex fonte illo non haurit; de Philippi autem occisione I Mach. nihil dicit et quia post captam Antiochiam de eo prorsus tacet, Iosephus ex communiter contingentibus conclusit eum esse occisum et coniecturam suam velut factum historicum lectoribus suis obtrusit. Ad tertiam obiectionis partem quod attinet, non animadvertit adversarius noster regum etiam *pupillorum* decreta eorum nomine promulgari; Lysias semper vocatur Eupatoris ἐπίτροπος (11,1; 13,2; 14,2); auctor igitur noster non ignoravit Eupatorem puerum fuisse eo tempore.

6. « In relatione de secunda Lysiae expeditione in Iudaeam (II. 13,1 sqq.) res gestae ita sunt deformatae et depravatae, ut vix aut ne vix quidem cognoscantur ». — Utique, si eadem res gestae in nostro libro et in priore (I. 6,28 sqq.) narrari supponuntur; sed etsi de eadem expeditione sit sermo, de aliis tamen pugnis loquitur prior, de aliis alter, ita ut alter alterius narrationem suppleat. Egregie de hac duplici relatione *Patrizi* : « Considerandus apprime est simplex ille planeque liquidus ac nullo studio nullaque arte quaesitus utriusque scriptoris quasi concentus, certissimum veritatis indicium, ut quae uterque minus aperte dicit, ea si conferantur inter se, altera alteris lucem adhibeant » ¹⁰.

7. « Cum historia certo cognita pugnant ea, quae de Demetrio I. referuntur; neque enim cum magno exercitu magnaue classe Tripolim advenit (II. 14,1) neque in exercitu elephantos habebat (II. 14,12; 15,21) ». Teste scilicet 1 *Mach.* 7,1 Demetrius « cum paucis viris » advenit et teste *Polybio* (XXXI. 12) Cn. Octavius legatus Romanorum brevi ante Demetrii adventum omnes elephantos regios occiderat. — Ad priorem obiectionis partem solvendam sufficit adnotasse, secundum nostrum auctorem Demetrium *non advenisse* cum magno exercitu et classe in portum Tripoleos, sed *ex eo solvisse* cum magno exercitu ¹¹. Revera autem mirum est, quod adversarius noster putet Demetrium pro occisis elephantis non potuisse alios invenire.

8. « Omni demum verisimilitudine carent ea, quae de scelere a Ioppitis et Iamnitis contra Iudaeos commisso (II. 12,2 sqq.), de Nicanoris erga Iudam Mach. benevolentia et amicitia (II. 14,24 sqq.), de suicidio Raziae (II. 14,37) referuntur; exaggerati sunt numeri hostium occisorum (II. 8,24. 30; 10,23. 31; 11,11; 12,19. 26. 28; 15,27), et falsissimum est, arcem ierosolymitanam iam eo tempore, quo Nicanor devictus est, in Iudaeorum potestate fuisse (15,31. 33) ». — Ut ab ultima parte iterum incipiamus, auctorem nostrum negamus supposuisse, arcem ierosolymitanam tempore Iudae a Iudaeis fuisse occupatam; distinguit enim auctor noster disertissime inter « contribules suos » et inter « eos, qui in arce erant » (15,31), et caput Nicanoris ad murum acropoleos exteriorem affigi potuit (15,33), quamquam acropolim ipsam Iudas nondum expugnaverat. In numeris nonnullis exaggerationem quandam apparere fatemur, sed adversario demonstrandum est, numeros istos, qui hodie leguntur, auctori et non librariis somnolentis deberi; nam in libris Machab. idem, quod in reliquis libris sacris, accidisse atque genuinam numerorum et nominum priorum lectionem interdum perisse, quis mirabitur? Quae demum primo in loco afferuntur, illa eiusmodi sunt, ut non intelligatur, cur eorum verisimilitudo negetur.

Quoniam igitur inter omnes, quae *praecipuae* (die vornehmsten) dicuntur, obiectiones ne una quidem invenitur, quae *seriam* difficultatem creet, narrationem dignam esse fide historica iure nostro asserimus.

1. Eadem cum unanimitate, qua historicam 1 *Mach.* auctoritatem agnoscunt, alteri fidem negant « critici »; cfr *Grimm*. Hdbch. IV. p. 8 sqq.; *Fritzsche* in *Schenkel Bibell.* IV. p. 93; *Schürer* in *Herz. P. R. E. Ed.* 2. I. p. 507; *Davidson* *Introd.* III. p. 447 sqq.; *Reuss* *Gesch. d. A. R.* p. 664 sq.; *Cornill* *Einl.* 1896. p. 267. — *Ae-CORNELY* *INTROD.* II. 1. — 30

quius de libro nostro iudicat *Keil* (Commentar p. 262 sqq.), qui multas « critico-
rum » obiectiones bene refutat, sed lutheranis imbutus praeiudiciis non *idē* narra-
tioni fidem quam debet adhibet. Ceterum obiectiones omnes iam solverunt anti-
quiores et moderni interpretes cath.; praesertim cfr *Fr. X. Patrizi* De consensu
utriusque libri Mach. p. 247 sqq.

2. *Grimm* l. c.

3. Transcribimus omnes obiectiones, quas velut praecipuas affert *Grimm* l. c. p. 8 sq.;
reliqui rationalistae, qui eum secuti sunt, ex eo solo suas difficultates hauserunt.

4. *Grimm* l. c. p. 8. 130 sq. et III. p. 25.

5. Cfr quomodo utriusque libri narrationem componat *Patrizi* l. c. p. 204–218 et
Adnot. p. 255 sqq.

6. Diversa initia aerae Seleucidarum ab auctoribus 1. et 2. Mach. librorum statui,
communis est interpretum catholicorum (et plerorumque acatholicorum) sententia,
magna autem eorum discordia in initiis illis definiendis. Secundum alios (*Ideler* Handb.
der Chronologie I. p. 530 sq.; *Riess* S. I. Das Geburtsjahr Christi. Freiburg 1880.
p. 233 sqq. etc.) 1. Mach. aeram cum Syro-Macedonibus inchoat ab a. 312. a. Chr.,
sed eius menses more iudaico numerat ab initio messis (mense Nisan 312); 2. Mach.
autem cum Chaldaeo-Babylonis aeram inchoat ab a. 311. et quidem ab auctumno
(mense Tischri 311.), ita ut octodecim mensibus distent aerae initia. Secundum alios
(*Petav.* Doctr. temp. X. 45, *Froelich* Annales etc. II. 2, *Patrizi* De consensu etc.
p. 15 sqq. etc.) utrique auctori a. 312. fuit initium aerae, sed 1. Mach. eius menses
numerat a vere (m. Nisan 312.), 2. Mach. ab auctumno (m. Tischri 312.), ut sex tantum
mensibus differant aerae. Secundum alios demum (*Sanclemente* De aera vulg. II. 6,
Welle Einl. in die deuterokan. BB. p. 58 etc.) integro anno differunt, quum 1. Mach.
eam inchoet ab auctumno 312., 2. Mach. ab auctumno 311. Quibus immorari huius loci
non est; sufficit enim viam indicasse, qua difficultas solvi potest.

7. *Patrizi* De consensu etc. p. 256.

8. Cfr *Welle* l. c. p. 38; *Patrizi* l. c. p. 259 sq. etc. Ipse *Grimm* III. p. 79 sq. duos
Timotheos fuisse statuit, atque IV. p. 8 hanc sententiam communem (die gewöhnliche)
vocat, nulla autem argumenta affert, cur illam relinquat. Ex antiquioribus Prote-
stantibus eam tenuerunt Grotius, Calovius, Wernsdorff etc., ex recentibus Ewald. —
Ceterum cave ne civitates *Gazara* (1 Mach. 7,45 etc. 2 Mach. 10,32) et *Gazer* (1 Mach.
5,8) unam eandemque esse putes; *Gazara* enim, in qua alter Timotheus occisus est
(2 Mach. 10,32 sqq.), sita est in Iudaea prope Nicopolim, sed *Gazer* vel potius *Ἰαζήρ*,
uti legit Alex. (1 Mach. 5,10) vel *Iaiser* (Deut. 32,1; Is. 16,8) in finibus Ammonitarum
et Amorrhaeorum fuit trans Iordanem.

9. Quomodo haec disponenda sint, docet *Patrizi* l. c. p. 203 sqq.

10. *Patrizi* l. c. p. 287.

11. Recte monuit *Keil* l. c. p. 413 verba διὰ τοῦ λιμένος εἰσπλέειν, quibus noster
auctor utitur, non esse idem atque εἰσπλέειν εἰς τὸν λιμένα.

158. — *Epistolarum* 2. Mach. libro praemissarum authenticia et fides
historica a plerisque rationalistis impugnantur, atque altera etiam a
reliquis protestanticis interpretibus repudiari solet¹; verum pleraeque
difficultates, quae afferuntur, satis leves sunt.

« Priorem epistolam (II. 1,1–40, a.) breviorē esse, quam quae suppositi-
cia certis indiciis teneri queat », unus quidem ex rationalistarum schola iam
diu monuit²; nihilominus reliqui unam eandemque difficultatem reco-
quere non cessant. In eo nimirum auctor epistolae errasse dicitur, quod

Iudaei palaestinienses, quibus istam epistolam affingit, asserant se aegyptiacis scripsisse « regnante Demetrio anno 169. (aer. Seleuc.) in tribulatione maxima » (ἐν τῇ θλίψει καὶ τῇ ἀκμῇ II. 1,7). Nam isto anno, inquit, Iudaei iam ad Antiochi VI. partes, relicto Demetrio II., transierant (I. 11,54 sqq.), et maxima tribulatio, quae tempore Antiochi Epiphanis fuerat, dudum praeterierat; epistolae auctor igitur Demetrium I. et Demetrium II. confudit, id quod a. 188. aer. Seleuc., i. e. vix viginti annis post rem relatam, ipso Demetrio II. in vivis etiam tunc agente, fieri non potuit; ergo epistola recentiore tempore est conficta. — Sed a.) nullo idoneo argumento probatur, Antiochum VI. iam a 168. aer. Seleuc. thronum Syriae occupasse; quod si demonstraretur, demonstrandum etiam esset, eum eodem anno Iudaeos scripta epistola, ut ad suas partes transiret, invitasse. Longe probabilior vero, immo certa est eorum sententia, qui Antiochum VI. non ante a. 169. ad thronum accessisse et aliquot mensibus postea Iudaeos ad suas partes traxisse tenent. b.) In sua epistola Iudaei loquuntur de integra tribulatione, qua afflicti sunt « istis annis ex quo apostatae facti sunt Iason et socii eius »; Iason autem ab Epiphane emit summum sacerdotium et ethnicos mores introducere coepit (II. 4,7 sqq.). Porro persecutio tempore Epiphanis incepta perduravit usque ad Demetrium II., qui ἐθλίβεν αὐτόν (Jonathanem et populum) σφόδρα (I. 11,53); immo etiam postquam iam ad Antiochum VI. defecerunt, Iudaei a Demetrii ducibus premebantur (I. 11,67 sqq.).³ Nisi quis igitur epistolae verba perverse interpretetur, nihil in ea inveniet, quo eius authenticam et auctoritatem impugnet.

Altera epistola longior (II. 1,10 b.-2,19) vehementius impugnatur. Prima autem et gravissima difficultas invenitur in relatione de Antiochi IV. Epiphanis morte (II. 1,13-16), quae nec cum prioris libri (I. 6,8 sqq.) nec cum Iasonis Cyrenaei narratione (II. 9,1 sqq.) consentiat⁴. Triplici diverso mortis genere Epiphanem a duobus librorum nostrorum auctoribus interfici impudentissime asseruit olim Bayle, et similes calumnias repetunt omnes moderni rationalistae. Quibus ut respondeamus, ostendemus praeprimis in conciliandis prioris et alterius *librorum* relationibus (I. 6 et II. 9) seriam non inveniri difficultatem, atque deinde dicemus, quid de epistolae relatione (II. 1) probabilius videatur sentiendum.

Prior *auctor* cum altero pugnare dicitur de urbis nomine, cuius templum spoliare conatus sit Epiphanes, de loco, in quo cladis exercitui suo ab Iudaeis illatae nuncium acceperit, de morbo, quo sit mortuus. Immerito autem differentia nominum urbis, de cuius templo agitur, contra librorum auctores urgetur, quoniam tota difficultas erroneae lectioni innititur. Nam receptam lectionem prioris libri, quam etiam *Vulg.* sequitur (ἐστὶν Ἐλυμαίς ἐν τῇ Περσίδι πόλις I. 6,1), pauci codices graeci iique fide indigni tuentur plerisque et melioribus, inter quos *Alex.* et *Sinait.*, nomini Ἐλυμαίς praepositionem ἐν praemittentibus; atque eo minus dubitare licet genuinam lectionem fuisse: ἐστὶν ἐν Ἐλυμαίῳ ἐν τῇ Περσίδι πόλις ἐνδοξος κτλ., quia civitas, cuius nomen fuerit Elymais, est incognita. Eadem igitur ratione, qua Polybius et Appianus civitatis ipsius nomine tacito solam provinciam, in qua situm erat templum, sc. Elymaida, indicant, etiam auctor noster provinciam (Ely-

maida) et regnum, ad quod pertinuit (Persiam), nominavit. Quibus admissis soluta est difficultas; nam auctor alterius libri provinciae et regni nominibus omissis posuit nomen urbis ipsius *Persepolis* (II. 9,2)⁵. — Neque inter se pugnant duae relationes de loco, in quo Epiphanes de clade a Iudaeis accepta certior factus est (I. 6,5 et II. 9,3). Urgere nolumus, quod ex prioris auctoris verbis (καὶ ἦλθεν ἀπαγγέλλων τις αὐτῷ εἰς τὴν Περσίδα) non necessario colligatur, regem *in ipsa Perside* nuntium accepisse; aptissime enim eadem verba adhiberi potuerunt, si nuntius *in Persiam* missus regem ex Perside revertentem in itinere obviam habuit. Sed id praecipue monemus, nomen Persidis latiore sensu de tota *Ariana*, quae etiam *Mediam* complectebatur, quum ab alterius (II. 4,19), tum a prioris libri auctoribus adhiberi. Prior enim, etsi Epiphanem in Persidem expeditionem suscepisse (I. 3,31) et in Perside nuntium cladis accepisse dicat (I. 6,5), tamen post Epiphanis mortem Philippum exercitum regium « *ex Perside et Media* » reduxisse refert (I. 6,56). Scilicet Epiphanes a Persepolitani repulsus longiorem viam per *Mediam* petierat, ut in Syriam reverteretur, et in Persidis ac Mediae confini- bus obviam habuit nuntium a Lysia de clade accepta missum; quare alter auctor dicit eum certio- rem factum esse κατ' Ἐκβάτανα (« in regione Ecbatanorum » seu in Media II. 9,3). Quibuscum satis apte etiam conciliantur, quae de loco mortis Epiphanis Polybius et S. Hieronymus tradunt; Tabae enim vel « Tabes oppidum Persidos » teste Qu. Curtio situm erat in Paraetacene ultima; per Paraetacenen autem, quae Ecbatanis et Persepoli interiacet, Alexander M. iam exercitum suum ab una ad alteram civitatem duxerat⁶. Quae demum de Epiphanis morbo et poenitentia fuse tradit alter auctor (II. 9,5 sqq.), tantum abest, ut ea priori libro contradicant, ut commentarium optimum constituent brevioris istius relationis (I. 6,8-13).

At cum duabus istis narrationibus multo difficilius conciliari epistolae relationem (II. 1,13 sqq.) ultro concedimus. « Tanta, inquit iam *Pererius*, inter hos duos et tertium videtur esse narrationis diaphonia, ut aut non de eodem rege scribi, aut si de eodem, quaedam certe non modo diversa sed etiam plane contraria de eo tradi videantur. Itaque locus hic maiorem in modum ingenia doctorum hominum exercuit et vexavit, nec quisquam, opinor, fuit, qui vel aliis omnino vel etiam sibi ipse satisfaceret »⁷. Revera secundum epistolam Antiochus templum deae Nanneae diripere volens cum paucis sociis a sacerdotibus in templum introductus ibique occisus est (II. 1,15,16), secundum reliquos omnes a templo et ab urbe repulsus in Syriam revertens in itinere morbo abreptus est (I. 6,1-16; II. 9. 2-28). — Quam difficultatem ut solverent, de altero rege loqui epistolam, de altero agere librorum auctores, interpretes antiquiores iam et moderni non pauci putaverunt. Atque alii quidem in epistola Antiochi III. Magni mortem narrari arbitrati sunt, quem, quum templi Beli thesauros diripere vellet, a populo occisum esse tradunt Appianus et Diodorus Sic.⁸. At Antiochus III. Magnus Iudaeorum semper amicus fuerat nec ullo modo eos erat persecutus; de *persecutoris* autem morte loquitur epistola (II. 1,12); ex tota quoque relatione evidens est, regem illum recenter esse mortuum, Antiochus M. autem obiit a 187. a. Chr. et epistola nostra scripta est a. 162. Quapropter

alii moderni et antiqui interpretes regem recentiorem, Antiochum VII. Sidetem (139-130.), intelligi malunt⁹. Sed parum recte; praepimis enim obstat tempus, quo epistola, quae in inscriptione Iudam (Mach.) et Aristobulum magistrum Ptolemaei Philometoris nominat, scripta est (cfr *supra* 151 p. 442). Accedit, quod de Sidetis morte nihil certi nobis est traditum, nisi eum in bello parthico interisse; utrum in acie ceciderit, quod Iustinus refert, an clade accepta sibi ipse manum intulerit, quod vult Appianus, ignoramus, sed de templo ab eo direpto et de morte a sacerdotibus templi ei illata nemo loquitur, immo vero Fl. Iosephus Sidetem propter singularem eius deorum venerationem cognomen *Pii* accepisse asserit. Eodem quoque Iosepho teste Antiochus Sidetes in ultimo suo bello parthico Iudaeos habuit socios et petente summo sacerdote Hyrcano, ne Iudaei sabbathum violare cogerentur, integro exercitui biduum ad quietem concessit. Quare non obstante eius bello cum Simone, Hyrcani praedecessore (I. 15,38), nec satis recte *persecutor* Iudaeorum vocatur, nec de eius morte tantopere gaudere potuerunt epistolae nostrae scriptores¹⁰. Quapropter alii de *regis* Antiochi morte epistolam loqui negant: *Antiochum* ingressum quidem dici in templum, sed *ducem* dici esse interentum¹¹; quae sententia nescio annon nimiam vim verbis inferat. Atque *Pererii* quoque opinio (I. c.), qui non Antiochi IV. Epiphanis *mortem*, sed « horribilem quendam casum, qui ei in Perside contigit » narrari censet, procul dubio est erronea; mors enim diserte asseritur, lectionis autem, quam omnes codices tuentur, cum Pererio mutandae nulla est ratio sufficiens. — Quae quum ita sint, restat ut eam sententiam praeferamus, quam primus, ut videtur, proposuit *Emmanuel Sa* et nonnulli moderni interpretes receperunt, quamvis eam « duram » dicat Corn. a Lapide¹². Itaque epistolae istius scriptores (populum ierosolymitanum, synedrium iudaicum et Iudam Mach.) in hac referenda morte Antiochi Epiphanis eatenus errasse censemus, quatenus non veram mortis rationem, sed erroneum de ea rumorem retulerunt. Scilicet una cum nuntio de infelici Antiochi expeditione contra templum (I. 6,2.3), allatus videtur Ierosolyma vagus quidam de morte eius paullo post secuta rumor; sicuti autem fieri fere solet in vagis rumoribus, qui ex remotissimis regionibus afferuntur, templi tentata direptio et mors coniungebantur, atque primos hos rumores eo tempore sparsos Iudaei palaestineses cum aegyptiacis communicaverunt; veram autem mortis rationem, quae postea innotuit, auctor 2. Mach. fuse narravit, recentior auctor 4. Mach. brevius insinuavit. — Contra authentiam igitur et *historicam* auctoritatem epistolae ex hac relatione nihil deducitur, siquidem velut fideles testes Iudaei ierosolymitani illa retulerunt, quae eo tempore de hac re credebantur vera; monente autem S. Hieronymo « multa in Scripturis sanctis dicuntur iuxta opinionem illius temporis, quo gesta referuntur, et non iuxta quod rei veritas continebat »¹³.

Neque maiore cum iure contra epistolae authentiam et auctoritatem afferuntur miraculum ignis aetate Nehemiae coelitus dati (II. 1,21 sqq.) et narrationes de tabernaculo arcaeque foederis per Ieremiam e templo in montem Nebo transportatis (II. 2,4 sqq.) et de libris sacris per Nehemiam

collectis (II. 2,14). Licet enim in aliis sacris libris haec non commemorentur, nulla prudens suppetit ratio, cur in dubitationem vocentur. Nam illis, qui epistolam scripserunt, praeter oralem traditionem praesto fuerunt libri hodie deperditi, ad quos velut ad fontes suos disertis verbis provocant (II. 2,1. 4. 13), neque ullo adhuc argumento demonstratum est, libros istos minore, quam alios profanos a testibus coaevis conscriptos, fide esse dignos, nisi praeiudicia rationalistica pro argumentis tibi obtrudi permiseris. Procul quidem dubio adversarii nostri rationalistici, qui igne coelitus dato holocausta Moysis (*Levit.* 9,24) et Salomonis (2 *Paral.* 7,1) consumpta esse negant, concedere nequeunt simile miraculum Nehemiae tempore accidisse, quum omnia miracula prorsus respuant. Atque moderni « critici », si hodie eo usque procedunt, ut mosaicum tabernaculum arcamque foederis non nisi post exsilium conficta esse asserant, negare profecto debent, Ieremiam ea ante exsilium in montem Nebo transtulisse. Et quomodo Nehemiam libros sacros collegisse concedunt, qui longe maiorem librorum V. T. numerum Nehemia asserunt multo esse recentiores? Aliis vero adversariis veritatem rerum narratarum demonstrare non admodum est difficile. Utique fieri non potuisse contendunt, ut Ieremias tabernaculum et arcam transportaret; nam quum Ierusalem a Chaldaeis occuparetur, Ieremiam in carcere fuisse, atque plus quam herculeas vires necessarias fuisse ad illa omnia transportanda. Ieremias vero capta urbe statim a Chaldaeis e carcere eductus, templum autem insequente dumtaxat mense destructum est (*Ierem.* 39,2. 11 sqq.; 52,12. 13); tempus igitur ei non defuit; neque ei defuerunt amici ac socii, qui eum adiuverent, nec beneplacitum regis id permittentis, quippe qui iusserat eum facere, quaecunque ei placerent (*Ierem.* 39,12).

Duae aliae obiectiones, quae remanent, levissimae sunt, quamvis iis solis, si fides esset adversariis, adulterina esse epistola satis superque demonstraretur¹⁴. Nehemias enim dicitur templum aedificasse (II. 1,18), et allegantur libri apocryphi pro Scriptura sacra (II. 2,4); atqui synedrium ierosolymitanum nec ignorare potuit, Zorobabelem templum aedificasse et Esdras cultum restituisse, antequam Nehemias esset reversus, neque profanos libros sacris adnumerare ei licuit; recentior ergo quidam scriptor credulus epistolam illam confinxit. — At eo in loco (II. 2,4) vocabulum γράφης de Scriptura sacra interpretandum esse, adversarii non asserere tantum sed probare debent, idque eo magis, quia vox γράφη in Novo T. quidem libros divinitus inspiratos plerumque significat, sed eo sensu ab alexandrinis interpretibus non usurpatur; etiam in Machabaeorum libris Scriptura S. semper appellatur τὰ βιβλία τὰ ἁγία (I. 12,9), ἡ ἱερὰ βίβλος (II. 8,23). Erroneae interpretationi altera quoque innititur obiectio; οἰκοδομεῖν enim vario sensu ab Alexandrinis adhibetur, atque interdum est idem quod *fortificare* vel *munire*; Iudas et fratres eius οἰκοδόμησαν τὸ ὄρος Σιών (I. 4,60), i. e. muris cinxerunt et munierunt montem Sion; nonne etiam Nehemias, qui urbis muros restituit, οἰκοδόμησε τὸ ἱερὸν¹⁵? Etiam iunior scriptor ille, quem supponunt adversarii, quum antiquam populi sui historiam optime se scire in tota epistola demonstret, non potuit ignorare, ante Nehemiae adventum templum iam fuisse terminatum.

1. Grimm l. c. p. 22 « Die Unächtheit der Briefe *unterliegt keinem Zweifel* » etc.; secundum Grimm ex protestanticis scriptoribus soli *Grotius* et *Valckenaer* authenticam prioris epistolae integrae et partis secundae epistolae admiserunt; sed etiam *Keil*, qui in Introductione sua (Ed. 3. 1873. p. 714) utramque epistolam respuerat, in commentario (1875. l. c. p. 270) saltem priorem admittit. Cum Grimm consentiunt *Davidson* Introd. III. p. 450 (« Their spuriousness is unquestionable »); *Reuss* Gesch. des A. T. p. 663 sq.; *Fritzsche* in Schenkel Bibellexicon IV. p. 94 sq. etc.

2. *Bertheau* De 2. libro Machabaeorum dissertatio. Göttingae 1829. p. 15.

3. Quare recte ipse *Keil* l. c. : « Bei dieser Lage der Dinge darf man die Worte, welche die Iuden in einem zwanzig Jahre später geschriebenen Briefe von der Drangsal unter Demetrius II. gebrauchen, nicht so pressen, dass man kritische Hypothesen darauf baut ».

4. Cfr *Grimm* l. c. p. 41 etc.; *Keil* l. c. p. 374 sq.

5. Lectionem indicatam ipse recepit *Fritzsche* Libri apocryphi V. T. graece. Lipsiae 1871. p. 227; eam approbat etiam *Keil* l. c. p. 111. — *Polyb.* XXXI. 11 et *Appian.* Syr. 66. « τὸ τῆς Ἐλευμαίας Ἀρροδίτης ἱερὸν. Secundum 2 Mach. 1,13 templum erat *Naneae* (Ναναίας vel Ἀναναίας), Ἀναίτις autem vel Anaitis fuit Persarum numen patrium (*Strabo* XI. 532). Cfr *Rawlinson* The five great monarchies. III. p. 360 sq. « The Babylonian Venus, called in the original dialect of her native country *Nana*, was taken into the Pantheon of the Persians, under the name of *Anaea*, *Anaitis*, or *Tanata*, and became in a little while one of the principal objects of Persian worship... At Susa, at Persepolis, at Babylon, at Ecbatana, at Damascus, at Sardis, at Bactra images of Anaitis were set up for the adoration of worshippers » etc.

6. *Polyb.* XXXI. 11; *S. Hieron.* in Dan. 11,44. 45 (M. 25,600); *Qu. Curt.* V. 13.

7. *Perer.* Comm. in Dan. l. IX. Romae 1587. p. 269.

8. Ex antiquioribus iam *Card. Hugo*, *Lyran.*, *Dionys. Carthus.*, *Melchior Canus* etc., quibuscum consentiunt ex modernis *Vigouroux* Man. bibl. II. 179. — Cfr. *Appian.* Syr. 38; *Diodor. Sic.* Fragm. 29.

9. *Rhaban. Maur.*, *Rupert. Tuit.*, *Serar.*, *Cornel. a Lap.* etc., quibuscum ex recentioribus consentiunt *Goldhagen* Introd. II. p. 570, *Patrizi* De consensu etc. p. XI., *Scholz* Einl. II. p. 652 sq., *Péronne* in edit. Comment. Corn. a Lap. Paris. 1860. IV. p. 498 Nota.

10. De Antiochi Sidetis morte cfr *Iustin.* XXXVIII; *Appian.* Syr. 69; de eius cum Iudaeis amicitia *Fl. Ioseph.* Antiqu. XIII. 8,4.

11. Hanc sententiam propugnauit *Estius* (i. h. l.), approbaverunt *Haneberg* Gesch. der bibl. Offenb. Ed. 4. p. 513 sq., *Alois Cigoi* Histor. chronol. Schwierigkeiten im 2. Mach. Klagenfurt 1868. p. 69, *Schenz* Einl. p. 381.

12. *Corn. a Lap.* in 2 Mach. 1,11 « Emm. Sa respondet epistolam hanc non habere auctoritatem S. Scripturae, sicut nec alias epistolas Spartiatarum, Romanorum et aliorum hisce libris citatas... Verum hoc durum est dicere. Sic enim idem de toto hoc libro, qui est epistola Iudae et Ierosolymorum ad Iudaeos aegyptios dici posset; quod absit ». At immerito integer liber epistola Iudae esse dicitur; auctor ipse suum librum ab epistolis praemissis diserte distinguit (II. 2,20 sqq.). Ex modernis interpretibus catholicis cum Sa consentiunt *Welte* Einl. p. 43 sq.; *Kaulen* Einl. Ed. 3. p. 289; *Gillet* Les Machabées. Paris 1880. p. 208.

13. *S. Hieron.* in Ierem. 28,10 (M. 24,888).

14. Cfr *Grimm* l. c. p. 23; *Davidson* l. c. III. p. 451. « Proofs that the second letter is spurious, occur in itself, such as the ascription of things done by Zerubbabel and Ezra to Nehemiah (II. 1,18; 2,13) and the citation of apocryphal writings as Scripture (II. 2,4). Could the elders of Judea have been guilty of such ignorance as this? ».

Ipsae etiam Keil l. c. p. 271 priorem rationem pro decretorio argumento habet: « Von diesen Gründen liefert die Angabe, dass Nehemia den Tempel und Altar erbaut habe, einem unzweifelhaften Beweis für die Unächtheit des Briefes ».

15. Alii monent, verbum *οικοδομῆν* non de iis solis adhiberi, qui domum vel templum vel murum integrum aedificant, sed in eo aedificando partem quandam habent (Kaulen l. c. p. 244); partem autem in restaurando templo Nehemiam habuisse satis probabile est.

159. — Nisi quis igitur praeiudiciis sit imbutus, *historicam* librorum nostrorum fidem agnoscat necesse est, siquidem nullum hucusque allatum est argumentum, quo infirmetur, nedum destruat. Eorum autem DIVINA AUCTORITAS testimonio Ecclesiae extra omnem dubitationem collocatur. Iudaei palaestinienses libris nostris magnam quidem semper adhibuerunt fidem, adeo ut Fl. Iosephus in suis Antiquitatibus priorem eodem omnino modo, quo libros sacros historicos, adhibuerit et velut ducem suum unicum et certissimum in tota Machabaeorum historia sit secutus, rabbinorum autem palaestinensium sequaces etiam hodie alterius narrationem de martyrio Eleazari et septem fratrum (II. 6, 18-7, 42) continuo legant¹; attamen *divinis* Scripturis Palaestinienses eorumque posterius eos non adnumerarunt. Verum in alexandrinorum Iudaeorum canone eos adfuisse vix non est certum, atque Apostoli eos una cum reliquis alexandrini canonis libris Ecclesiae velut divinos tradiderunt. Quapropter S. Augustinus Iudaeorum suae aetatis usum respiciens rectissime: « hanc Scripturam, inquit, quae appellatur Machabaeorum, non habent Iudaei sicut Legem et prophetas et psalmos... sed recepta est ab Ecclesia, » et alibi « Machabaeorum libros non Iudaei, sed Ecclesia pro canonicis habet »². Quoniam S. Hieronymus in Prologo gal. eos inter apocryphos recensuit, etiam mediae aetatis interpretes nonnulli eos apocryphos appellarunt, at eadem cum diligentia, qua reliquos libros sacros, explicarunt, ex illis argumenta sua desumserunt, illorumque apparentes contradictiones enodarunt. Absolute autem reiici coepti sunt saec. 16., quum a Caetano paucisque aliis catholicis, tum maxime ab heterodoxis. Lutherus priorem librum dignum quidem habuit, qui canonicis adnumeraretur, alterum autem tantopere aversatus est, ut illum non esse scriptum desideraret³. Ab eo tempore heterodoxi unanimi consensu utrumque reiiciunt, sed contra alterius tantum libri canonicitatem argumenta afferunt. Ecclesia catholica vero antiquae traditioni fideliter inhaerens utrumque sollemni decreto inter canonicos recensuit.

Canonicitatis autem primum argumentum ex *Novo T.* deducitur, in quo ille ipse alter liber, quem praecipue reiiciunt Protestantes, clarum testimonium habet. Praeclara enim Veteris T. exempla afferens eorum, qui propter fidem multa et magna pertulerunt, S. Paulus etiam Elea-

zarum et septem fratres machabaeicos commemorat, « qui distenti sunt non suscipientes redemptionem, ut meliorem invenirent redemptionem »⁴. In Patrum apostolicorum operibus, nisi Hermae Pastorem iis adnumeremus, certam allusionem ad libros nostros non invenimus; non pauci autem *Hermam*, si Deum omnia ex nihilo fecisse asserit, verba sua ex nostro libro mutuatum esse arbitrantur; simillima profecto sunt illis, quibus mater fratrum Machab. filium suum minimum natu allocuta est⁵. Ab exeunte deinde saec. 2. in integra Ecclesia abundant testimonia, quibus eorum canonicitas demonstratur. In Occidente enim testes habemus *Tertullianum*, *SS. Cyprianum*, *Hippolytum*, *Hilarium*, *Luciferum Calaritanum*, *Ambrosium*, *Augustinum*, ipsum *S. Hieronymum*; Concilia autem *Hippon.* et *Carthag.*, *S. Innocentius I.* et *Gelasius* eos diserte catalogis sacrorum librorum inserunt⁶. In Oriente rariores sunt testes, sed minime desunt; quin immo omnium scholarum praeclarissimi doctores libris nostris pro auctoritate adhibitis fidem Orientalium ab Occidentalium traditione non dissentire luculentissime demonstrant. Ab exeunte saec. 2. nominasse sufficit ex schola alexandrina *Clementem A.*, *Origenem*, *SS. Athanasium M.*, *Theophilum A.*, *Cyrillum A.*, ex schola antiochena *S. Chrysostomum*, *Theodoretum*, quibus addimus Chrysostomi discipulum *Isidorem Pelus.*, ex schola nisibena *S. Ephraem*, qui simul nobis testatur, in antiqua versione syriaca libros nostros non defuisse⁷. Consentientis quoque Orientalium et Occidentalium traditionis testimonium nobis exhibet *Conc. Trullanum*, quod catalogum librorum sacrorum ab africanis conciliis stabilitum recepit sancivitque⁸.

Contra prioris libri inspirationem et canonicitatem heterodoxi nihil aliud obiiciunt, nisi illum in Iudaeorum (palaestinensium) canone defuisse; quae obiectio quid valeat, in *Introductione generali* diximus. Plura contra alterum afferuntur, sed levissima: eius narrationem cum priore libro et cum historia certo cognita pugnare, miracula fabulosa et creditu difficilia tradi, nec deesse doctrinas insanas ex alexandrina philosophia haustas. Attamen demonstrata libri historica auctoritate (156. 157. 158.) prima obiectionis pars sua sponte evanescit. Porro quomodo viri, qui protocanonicorum librorum miracula admittunt, in nostri libri miraculis admittendis difficultatem quaecunque inveniant, equidem non intelligo. Num forte Deus, qui Moysis et Salomonis aetate igne coelitus misso gratum sibi esse novum habitaculum manifestavit, Nehemiae tempore ignem coelestem dare non potuit? Num Deo, qui angelo misso Abrahamum impedivit, ne filium suum sacrificaret, et per angelum integrum exercitum Sennacherib destruxit etc., non licuit per angelum absterre Heliodorum a diripiendo templo aut hostibus contra Iudaeos pugnantibus terrorem incutere? Merito igitur irrident ra-

tionalistae « orthodoxis » illis protestanticis interpretibus, qui ex nostri libri miraculis contra eius canonicitatem argumentantur⁹. Erronearum doctrinarum exempla duo tantum afferuntur. Auctorem enim nostrum cum Philone admittere virtutes quasdam a Deo separatas contendunt, quae immediate in mundo agant, dum Deus ipse in eo immediate agere nequeat¹⁰. Ad quam obiectionem refutandam sufficit versus adscripsisse, in quibus hic error inveniri dicitur; sunt autem 2 Mach. 3,24. 29 sq. 38 sq.; 14,15. Alteram perversam doctrinam inveniunt nonnulli in Raziae suicidio (II. 14,37); at illud ab auctore referri tantum, non laudari monuerat iam S. Augustinus¹¹. Illi demum, qui obiecerunt, librum nostrum non esse nisi excerptum ex Iasonis Cyren. opere historico atque epitomatore de suo labore ita loqui, ut inspirationem suam disertis verbis neget (II. 2,25 sqq.; 15,39 sq.)¹², ipsa hac sua obiectione demonstrarunt se ignorare quid sit inspiratio; eam enim nec fontium usum prohibere, nec proprium laborem excludere, nec impedire, quominus minus pulchram esse externam libri formam auctor agnoscat, docent omnes theologi.

1. *Fl. Ioseph.* Antiquit. XII. 5. — XIII. 7; *Zunz* Gottesdienstl. Vorträge der Iuden p. 123; *de Voisin* in Raym. Martini Pugio fidei ed. Carpzov p. 128 etc.

2. *S. August.* c. epist. Gaudent. I. 31; de Civ. Dei XVIII. 36 (M. 43,729; 41,596).

3. Lutheri sententias varias de his libris cfr apud *Keil* l. c. p. 278: « So billig das erste Buch sollt in die Zahl der heiligen Schrift genommen sein, so billig ist diess ander Buch herausgeworfen, obwol etwas Gutes darinnen steht » (Werke. Erl. Ausg. t. 63. p. 107). « Ich bin dem andern Buch (der Mach.) und Esther so feind, dass ich wollt sie wären gar nicht vorhanden; denn sie judenzen zu sehr und haben viele heidnische Unart » (Erl. Ausg. t. 62. p. 131).

4. *Quin Hebr.* 11,35 ad 2 Mach. 6,19 sqq. respiciat, dubium non est consideranti ipsa quoque vocabula consentire. *Hebr.* 11,35 ἄλλοι δὲ ἐτυμπαλίσθησαν οὐ προσδεξάμενοι τὴν ἀπολύτρωσιν, ἵνα κρείττονος ἀναστάσεως τύχωνται. 2 Mach. 6,19 ὁ δὲ τὸν μετ' εὐχλείας θάνατον μᾶλλον ἢ τὸν μετὰ μύσους βίον ἀναδεξάμενος ἀθαιρέτως ἐπὶ τὸ τυμπανὸν προσῆγε κτλ. v. 22. ἵνα τοῦτο πράξας ἀπολυθῇ τοῦ θανάτου κτλ. Aliae allusiones, quas multas invenit in N. T. *Stier* (Die Apocryphen. Braunschweig 1855. p. 130 sq.), aptum argumentum non praebent.

5. *Hermæ* Past. Mand. 1,1. ὁ Θεὸς ὁ τὰ πάντα ποιήσας ἐκ τοῦ μὴ ὄντος. 2 Mach. 7,28 τὰ πάντα ἰδὼν γινῶθι ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων ἐποίησεν αὐτὰ ὁ Θεός.

6. *Tertull.* adv. Iud. 4 (M. 2,606); *S. Cypr.* Exhort. ad mart. 5; Testim. c. Iud. III. 15 (M. 4,659. 743); *S. Hippol.* De Antichr. 49. (M. PP. Gr. 10,769); *S. Hilar.* in Ps. 134 (M. 9,765); *Lucif. Calar.* De non parc. delinq. (M. 13,958); *S. Ambros.* De Iacob et vita beata II. 10 sqq. (M. 14,632); *S. August.* Doctr. christ. II. 8 etc. (M. 34,41); *S. Hieron.* in Is. 23,2; in Gal. 3,14 (M. 24,201; 26,362). Catalogos Conc. Afric. et Summ. Pontif. cfr *Introd. gener.* Ed. 2. n. 40,2-4. p. 92 sqq.

7. *Clem. Alex.* Strom. I. 21. V. 14 (M. 8,852; 9,145); *Orig.* De princ. II. 1; in Rom. 5,6 etc. (M. 11,156; 14,999); *S. Athan.* in Ps. 78 (M. 37,357); *S. Theoph. Alex.* Ep. pasch. 9 (Inter S. Hieron. epistolas M. 22,820); *S. Cyrill. Alex.* in Iocl. 1,4 (M. 71,333). — *S. Chrysost.* Hom. in Machab.; De consol. mart. 4. (M. 50,617; 56,301 etc.); *Theodoret.* in Dan. 8,10; 11,25 etc. (M. 81,1444. 1517); *S. Isid. Pelus.* Epist.

III. 4 (M. 78 729). — *S. Ephr.* in Dan. 8. et 12 (Opp. syr. II. p. 218 sqq.; cfr etiam Opp. gr. II. p. 118).

8. Cfr *Bevereg.* Synod. Can. Conc. VI. in Trullo c. 2. (M. 137,524). Cfr quae de Patribus, qui deuterocanonicos rejecisse dicuntur, disseruimus in *Introd. gener.* 37. 42 etc. p. 75 sqq. 90 sqq.

9. Cfr *Grimm* I. c. p. 29. « Die von dieser Seite (sc. miraculorum) gegen die Apocryphen (lege : deuterocanonicos libros) geführten Streiche treffen auch den Kanon (sc. protocanonicos libros.), wenigstens den orthodoxen Begriff desselben, damit aber die Grundlage der Orthodoxie selbst. Die Engelserscheinungen unseres Buches stehen nämlich nach Qualität und Zweck denen der (proto-) kanonischen Bücher um nichts nach ». Respondet quidem *Keil* I. c. p. 279 non esse demonstratum, miracula libri 2. Mach. a protocanonicorum librorum miraculis non differre; sed si ipse differentiam quaecunque vidisset, procul dubio eam verbulo aliquo indicasset.

10. *Gfroerer* Philo und die alexandr. Theosophie. Stuttgart 1831. II. p. 53 sqq.; *Daehne* Kritische Darstellung der jüdisch alexandr. Religionsphilosophie. Halle 1834. II. p. 181 sq.

11. *S. August.* c. Epist. Gaud. I. 31 (M. 43,729) : « Laudatus itaque est iste Razias, amator civitatis, ut valde bene audiens i. e. bonae famae, quia pater Iudaeorum appellatus est et quod continentiam tenuerit in Iudaismo. Istam vero eius mortem mirabiliorem quam prudentiorem narravit, quemadmodum facta esset, non tamquam facienda esset, Scriptura laudavit... Non itaque debemus quidquid in Scripturis etiam Dei testimonio laudatos homines fecisse legerimus, consentiendo approbare, sed considerando discernere, adhibentes iudicium non sane nostrae auctoritatis, sed Scripturarum divinarum, quae nos nec illorum hominum, quibus illic bonum ac praeclarum testimonium perhibetur, omnia vel imitari vel laudare facta permittit; si quae non recte ab eis facta sunt, vel huic iam tempori non conveniunt ». Quod si dicitur « elegisse nobiliter mori potius, quam subditus fieri peccatoribus », verba haec non ex auctoris, sed ex Raziae mente sunt dicta, qui illam mortem ex errore putavit esse licitam et nobilem; quare merito *S. Augustinus* (I. c.) : « Dictum est, quod elegerit nobiliter mori : melius vellet humiliter, sic enim utiliter ». Alii excusare volunt Raziam, quippe qui Dei instinctu sese interfecerit; sed non satis apparet, quo fundamento nixi id asserere possimus. Cfr *Serar.* i. h. 1.

12. *Horne* Introduction to the Script. I. p. 469 sqq.

§ 42. — *De praecipuis commentariis catholicis in libros Tobiae, Iudith, Esther, Machabaeorum.*

160. — Antiquiores PATRES libros in hac sectione nominatos non sunt interpretati; commentariis enim adnumerare non possumus homilias nonnullas, quas SS. *Gregorius Naz.*, *Chrysostomus*, *Gaudentius*, *Augustinus* alique de Eleazari septemque fratrum Machabaeorum martyrio habuerunt, nec librum, quem *S. Ambrosius* sub titulo « De Tobia » contra usuram conscripsit¹. Saeculo demum 8. *Ven. Beda* dedit « allegoricam explicationem in librum B. Patris Tobiae », atque insequente saeculo *Rhabanus Maurus* libros Iudith, Esther et Machabaeorum « sensu historico simul et allegorico » explicavit. Glossa *Wal.*

Strabonis in libro Tobiae unicum ducem sequitur Bedam, in tribus aliis Rhabanum²; Rhabanus autem et Strabo solam protocanonicam partem 1. *Esther* explicant.

Non maiorem, quam patristica, MEDIA AETAS diligentiam adhibuit istis libris explicandis; praeter commentatores saepius iam nominatos Card. Hugonem, Nic. Lyranum, Dionysium Carth. non invenimus nisi paucas allegoricas explicationes *Hugonis a S. Vict.* et satis utilem commentarium literalem in Mach. libros, qui saepius sub nomine S. Thomae Aquin. editus probabiliter *Thomae Wallensi* vel Anglo adscribendus est³.

Acrius autem ardentiusque studium in libris nostris defendendis et explicandis poni est coeptum, quando exortus Protestantismus eos e canone eiicere conatus est; hinc AB EXEUNTE SAEC. 16. tantus prodiit commentariorum eruditissimorum numerus, ut solos praecipuos hoc loco nominare possimus. Finem magis scientificum prosequuntur *Nic. Serarius* et *C. Sanctius*, qui omnes libros nominatos explicantes etiam in historicas difficultates diligentissime inquisiverunt, licet non omnes feliciter solverint. Quibus addendi sunt *Iac. Pamelius* et *Bern. de Montfaucon*, qui solius libri Iudith historicam veritatem vindicare studuerunt, atque *F. X. Paxel*, *Er. Froelich* et *Ios. Khell*, qui libros Machabaeorum eruditis suis dissertationibus illustrarunt⁴.

Interea alii literalis sensu non neglecto praeicum usum magis prae oculis habentes copiosiores commentarios in singulos libros ediderunt. Hac ratione bene meriti sunt

de libro Tobiae *Fab. Iustinianus*, *Dav. a Mauden*, *Ier. Drexelius*, *Did. de Celada*, *A. I. Neuville* etc.⁵;

de libro Iudith *Did. de Celada*, *Ios. de la Cerda*, *Luc. Vellosus*, *A. I. Neuville* etc.⁶;

de libro Esther *Franc. Feuardentius*, *Ioan. Tollenauer*, *Leander Montanus*, *Oliv. Bonartius* etc.⁷;

de libris Machabaeorum *Ios. Stephanus*, *Petr. Redanus*, *Ioan. Fulonius*, *Petr. Verhorst* etc.⁸.

Quibus si adduntur multi illi, qui saec 16. et 17. floruerunt, commentatores et scholiastae in universas Scripturas, satis patet illam aetatem multo plura, quam omnia praecedentia saecula, ad intelligendos libros hos contulisse. Neque NOSTRA AETAS illam superavit, licet non paucas historicas difficultates accuratius solverit nonnullosque commentarios produxerit, qui optimis iure adnumerantur. Quo praesertim opera illa spectant, quae *H. Reusch* et *C. Gutberlet* de libro Tobiae, *F. X. Patrizi* de consensu utriusque libri Machab., *I. A. Nickes* et *D. Palmieri* de libro Iudithae ediderunt, atque dissertationes nonnullae, quas in tractatu nostro saepe allegavimus⁹. Praeterea omnes

quinque libros *Gillet* gallicis commentariolis instruxit; tres priores autem germanice *Ant. Scholz* interpretari conatus est novam viam ingressus, dum *Flor. de Moor* copiosioribus dissertationibus eorum originem historicamque auctoritatem defendit. Porro in solum l. Esther easque Scripturae partes, quas ad eum pertinere arbitratus est, *I. A. Nickes* opus satis diffusum edidit, eundemque librum brevius explicavit *B. Neteler*, qui etiam de historica auctoritate libri Iudith disseruit¹⁰. Demum conferri merentur, quae *Herm. Zschokke* de Tobiae uxore, Iudith, Esther ac de matre septem fratrum machabaicorum erudite et pie conscripsit¹¹.

Protestantici interpretes libros hos, si hebraicum textum l. Esther excipis, fere neglexerunt; utilis est graeca eorum editio, quam curavit *O. F. Fritzsche* (Libri apocryphi V. T. Lipsiae 1874), qui etiam libros Tobiae et Iudith et deuterocanonicas partes l. Esther rationalistico commentario instruxit, dum *C. L. W. Grimm* eodem modo libros Machab. explicavit (*Kurzgefasstes exeg. Handbuch zu den Apocryphen* l. IV. Leipzig 1854-1857). Commentarium utilem in ll. Mach. edidit *C. F. Keil*. (Leipzig 1875). Reliquos enumerat *Zoekler* *Handbuch der theol. Wissenschaften* I. p. 188.

1. *S. Gregor. Naz.* Or. in Machab. laudem (35,911 sqq.); *S. Chrysost.* in SS. Machab. orationes tres (M. 50,617 sqq.); *S. Gaudentii* De Machab. (M. 20,948 sqq.); *S. August.* in sollemn. SS. Machab. serm. duo (M. 39,1376 sqq.); *S. Valeriani* de Mach. (M. 51,746 sqq.) etc. — *S. Ambrosii* de Tobia (M. 14,759 sqq.).

2. *Ven. Beda* In l. Tobiae allegorica expositio (M. 91,923-938); *Rhabani Mauri* expositio in l. Iudith (M. 109,539-592), in l. Esther (M. 109,635-670), in ll. Machab. (M. 109,1125-1256); *Walafr. Strab.* Glossa in Tob., Iudith, Esther (M. 113,725-748. in ll. Machab. (M. 114. 64 sqq.).

3. *Hugo a S. Vict.* Allegoriarum in V. T. l. IX. In libros Esther, Tobiae, Iudith, Machab. (M. 175,733-750). — Num commentarius in ll. Machab. adscribendus sit Thomae Wallensi cfr *Quetif et Echarde* Scriptores O. Praedic. I. p. 601; *Sixt. Senens.* Biblioth. sacra, ed. Milante I. p. 482.

4. *N. Serarii* S. I. In sacros divinorum Bibliorum libros Tobiae, Iudith, Esther, Machab. commentarius. Moguntiae 1599.; — *C. Sanctii* S. I. In ll. Ruth, Esdrae, Nehemiae, Tobiae, Iudith, Esther, Machab. commentarii. Lugduni 1628.; — *I. Pamelii* Comm. in l. Iudith. Coloniae 1626 (cfr M. 109,592 sqq.); *Bern. de Montfaucon, Froelich* et *Khell* cfr *supra* n. 156 n. 2 p. 460 sq.

5. *Fabr. Iustiniiani* Congr. Orat. Tobias explanationibus historicis et documentis moralibus illustratus. Romae 1620; — *David. a Mauden* Speculum aureum vitae moralis s. de vita Tobiae tractatus. Antverpiae 1631; — *Ier. Drexelii* S. I. Tobias moralis disciplina illustratus. Antverpiae 1652; — *Didaci de Celada* Comm. liter. et moral. in Tobiae historiam Lugduni 1644; — *A. I. Neuville* S. I. Le livre de Tobie avec des réflexions morales. Paris 1723.

6. *Did. de Celada* S. I. Iudith illustris perpetuo commentario literali et morali etc. Lugduni 1637; — *Ios. de la Cerda* O. S. Ben. In S. Iudith historiam comment. liter. et mor. Lugduni 1641; — *Luc. Velloso* S. I. Iudith commentariis paraeneticis illustrata. Lugduni 1649; — *A. I. Neuville* S. I. Le livre de Iudith avec des réflexions morales. Paris 1728.

7. *Fr. Feuardentii* O. M. In l. Esther commentarii praecipue concionatoribus accommodati. Paris 1585; — *Ioan. Tollenaer* S. I. In Estherem comment. Coloniae 1647; — *Leandri Montani* O. Capuc. Comment. liter. et moral. in Esth. Matriti 1647; — *Oliv. Bonartii* S. I. Comm. liter. et mor. in l. Esth. Coloniae 1647.

8. *Ios. Stephani* De bello sacro religionis causa suscepto ad ll. Machab. commentarius. Oriolae 1603. (Partem primam in 1 *Mach.* 1-4 tantum terminavit auctor); — *Petri Redani* S. I. Commentaria historica, aetiologica, anagogica in ll. Mach. Lugduni 1651; — *I. E. Fullonii* S. I. Comm. historici et literales perpetui ad 1. 5 Mach. Leodii 1660; — *Petri Verhorst* Sacrae militiae typus et historia s. Comment. liter. et myst. in 1 Mach. Treviris 1700.

9. *H. Reusch* Das Buch Tobias. Freiburg 1857; — *C. Gutberlet* Das B. Tobias. Münster 1877; — *F. X. Patrizi* S. I. De consensu utriusque l. Mach. Romae 1856.; — *I. Nickes* De libro Iudithae. Vratislaviae 1854; — *D. Palmieri* S. I. De veritate historica l. Iudith. Galopiae 1886.

10. *Gillet* Tobie, Iudith, Esther. Paris 1879. Les Machabées 1880. — *Ant. Scholz* Das B. Iudith eine Prophezie. Würzburg 1885; Comment. zum B. Iudith. 1887, eiusdemque operis Editio 2. retractata. 1896; Comment. zum B. Tobias. 1889; Comment. z. B. Esther. 1892. — *Flor. de Moor* Le l. de Tobie et les premiers monarques sargonides d'Assyrie. Paris 1895; Le l. de Iudith, un épisode de la défection générale des nations tributaires de l'Assyrie. Amiens 1895; Le l. d'Esther, épisode du règne de Xerxès I. Arras 1896. — *I. A. Nickes* O. S. B. De Estherae libro et ad eum quae pertinent vaticiniis et psalmis. Romae 1856-58. 2 voll. — *B. Neteler* Die BB. Esdras, Nehemias u. Esther. Münster 1877; Untersuchung der geschichtlichen und. kanonischen Geltung des B. Iudith. 1886.

11. *H. Zschokke* Die biblischen Frauen des Alten Test. Freiburg 1882. p. 410 sqq

INDEX

DISSERTATIO I. DE LIBRIS HISTORICIS VETERIS TESTAMENTI.	3
SECTIO I. DE LIBRIS HISTORIAM ISRAELITICAM USQUE AD PRIMI RE- GIS ELECTIONEM NARRANTIBUS	3
CAPUT I. DE PENTATEUCHO MOSAICO	3
§ 1. <i>De Pentateuchi argumento et partitione</i>	3
Partitio et analysis Geneseos, ...	6
Exodi, ...	10
Levitici, ...	12
Numerorum, ...	14
Deuteronomii.	17
§ 2. <i>Variae sententiae de Pentateuchi origine</i>	19
1. ante exortum rationalismum, ...	19
2. post exortum rationalismum.	22
Modernorum systemata exemplis nonnullis illustrantur (Ewald, Knobel, Schrader, Nicolas, Dillmann; — Well- hausen, Reuss, Delitzsch)	25
eorumque praecipua fundamenta indicantur.	31
3. <i>De mosaica Pentateuchi origine</i>	33
Quae demonstratur 1. Christi Domini et Apostolorum testi- moniiis;	35
2. Iudaeorum traditione in se ipsa considerata;	38
3. Pentateucho de suo auctore testimoniis, ...	40
quae Moysi aut nonnullas partes.	40
aut integrum opus attribuunt;	42
4. reliquorum librorum V. T. testimoniis, inter quae	47
alia Moysen auctorem diserte nominant, ...	48
alia Pentateuchum inde a mosaica aetate cognitum fuisse ostendunt;	49
5. tota Pentateuchi indole et natura, quippe qua appareat	57
eum in deserto esse conscriptum	57
a viro, qui Aegyptum optime cognitam habuit, ...	60
Palaestinam vero ex aliorum tantum relationibus cognovit, neque integram legislationem velut systema completum prae oculis habuit	64
Demum lingua quoque Pentateuchi antiquitatem confirmat.	66

§ 4. <i>De praecipuis obiectionibus, quibus Pentateuchi origo mosaica impugnatur</i>	68
I. Obiectiones ex aliis libris V. T. petitae.	69
1. 4 Reg. 17,13 et 1 Esdr. 9,11.	69
2. Pentateuchus tempore Iosiae inventus (4 Reg. 22,8 sqq.; 2 Paral. 34,14 sqq.)	70
3. leges pentateuchicae non observatae.	73
II. Obiectiones ex ipso Pentateucho petitae :	76
1. ex tota eius indole, quae recentiore originem prodat	76
2. ex notis nonnullis et explicationibus historicis et archaeologicis.	83
3. ex nominibus et expressionibus geographicis.	90
4. ex allegatione « libri bellorum Domini »	94
5. ex legibus quibusdam, quae per Moysen ferri non potuerint.	94
§ 5. <i>De Pentateuchi unitate</i>	97
I. Quid de primario adversariorum fundamento, diversorum nominum divinorum (Iahve, Elohim) usu, sit sentiendum?	99
II. Quid de munimentis, quibus fundamentum suum consolidare conantur?	111
(Linguae, styli, opinionum religiosarum et historicarum diversitas.)	117
III. Quid de repetitionibus et contradictionibus sive in legibus sive in narrationibus?	120
IV. Quid de pericoparum titulis, clausulis, contextu intermisso?	127
§ 6. <i>De mosaica origine legislationis deuteronomicae et sacerdotalis</i>	128
I. Obiectiones contra mosaicam Deuteronomii originem examinantur.	129
(De decimis, oppidis leviticis, distinctione levitarum et sacerdotum)	131
II. Obiectiones contra mosaicam « Codicis sacerdotalis » originem :	136
1. De unitate loci, in quo erat sacrificandum.	138
2. De sacrificiis eorumque ritibus.	145
3. De diebus festis celebrandis.	148
4. De sacerdotibus levitisque et de eorum redditibus	150
§ 7. <i>De Pentateuchi auctoritate historica</i>	154
§ 8. <i>De praecipuis commentariis catholicis in Pentateuchum</i>	161
I. Interpretatio patristica.	161
II. Interpretes mediae aetatis.	164
III. Interpretes recentiores et moderni	166
CAPUT II. DE LIBRO IOSUE.	170
§ 9. <i>De libri Iosue argumento</i>	170
<i>partitione</i> (analysis).	171
<i>fine</i>	175

§ 10. <i>De libri Iosue unitate</i>	177
Liber Iosue opus semper fuit a Pentateucho separatum, . . .	178
neque ex variis operibus est conflatus	180
§ 11. <i>De libri Iosue origine</i>	187
Antiqua sententia de Iosue libri huius auctore probabilis est, . . .	188
neque modernorum obiectionibus infirmatur	193
§ 12. <i>De libri Iosue auctoritate historica</i>	199
<i>et divina</i>	201
§ 13. <i>De praecipuis in l. Iosue commentariis catholicis</i>	203
CAPUT III. DE LIBRIS IUDICUM ET RUTH.	206
§ 14. <i>De libri Iudicum argumento</i> , ...	207
<i>fine</i> , ...	208
<i>partitione</i> (analysi).	209
§ 15. <i>De libri Iudicum origine</i>	214
Unus esse eius auctor asseritur;	215
neque improbabilis est sententia, Samuelem librum scripsisse. . .	218
§ 16. <i>De libri Iudicum auctoritate</i>	222
Obiectiones ex libri chronologia	224
et ex tota eius indole desumtae examinantur	228
De divina eius auctoritate	230
§ 17. <i>De libri Ruth argumento, fine</i> , ...	231
<i>auctore, indole historica</i>	233
§ 18. <i>De praecipuis commentariis catholicis in ll. Iudic. et Ruth</i>	237
SECTIO II. DE LIBRIS ISRAELITICAM HISTORIAM USQUE AD ESDRAE NEHEMIAEQUE AETATEM NARRANTIBUS.	240
CAPUT IV. DE DUOBUS LIBRIS SAMUEL (1. 2. Regum).	240
§ 19. <i>De librorum Samuel argumento</i> , ...	240
<i>divisione</i> (analysi), ...	242
<i>fine</i> (primario et secundario).	250
§ 20. <i>De librorum Samuel origine</i>	256
Duo libri Samuel completum sunt opus, ...	256
quod uni soli auctori attribuendum est	258
Unitas autem operis immerito impugnatur praetensis contra-	
dictionibus, ...	260
aut eiusdem rei gestae diversis relationibus, ...	267
aut diverso narrandi modo, etc	268
Conscriptum videtur tempore Roboam.	270
§ 21. <i>De librorum Samuel auctoritate historica</i>	272
<i>et divina</i>	275

CAPUT V. DE 3. ET 4. LIBRIS REGUM	277
§ 22. De 3. et 4. librorum Reg. argumento, ...	277
<i>divisione</i> (analysisi), ...	278
<i>fine</i>	283
§ 23. De 3. et 4. librorum Regum origine	286
Opus separatum et completum constituunt, ...	286
cuius auctor non fuit imperitus compilator quidam, ...	288
sed probabiliter Ieremias propheta	293
§ 24. De 3. et 4. librorum Regum auctoritate.	295
Narratio hausta est ex fontibus fide dignis;	295
confirmatur antiquis monumentis	300
(De chronologia librorum Regum.)	302
Divina eorum auctoritas	305
§ 25. De praecipuis commentariis cath. in II. Samuel et Regum.	306
CAPUT VI. DE DUOBUS LIBRIS PARALIPOMENON.	311
§ 26. De Paralipomenon argumento, ...	311
<i>partitione</i> (analysisi), ...	312
<i>fine</i>	319
§ 27. De Paralipomenon origine	325
Non sunt conscripta post Esdrae Nehemiaeque aetatem, ...	326
sed probabiliter Esdras est eorum auctor	328
§ 28. De Paralipomenon auctoritate historica et divina.	330
Quibusnam ex fontibus auctor narrationem hauserit, ...	331
et qua cum diligentia?	333
Refutantur obiectiones rationalisticae de auctoris negligentia et ignorantia, ...	338
arbitrariis mutationibus, ...	341
partium studio	343
Divina librorum auctoritas	348
§ 29. De praecipuis commentariis catholicis in Paralipomena.	348
CAPUT VII. DE DUOBUS LIBRIS ESDRAE	351
§ 30. De librorum Esdrae argumento, ...	352
<i>divisione</i> (analysisi), ...	354
<i>fine</i>	357
§ 31. De origine librorum Esdrae	359
Variae librorum partes variis temporibus conscriptae	359
ab Esdra in unum opus sunt coniunctae	363
§ 32. De II. Esdrae auctoritate historica	366
et divina	368
§ 33. De praecipuis commentariis cath. in II. Esdrae	369

SECTIO III. DE LIBRIS PARTICULARIA QUAEDAM FACTA HISTORIAE ISRAELITICAE NARRANTIBUS	371
CAPUT VIII. DE LIBRO TOBIAE	371
§ 34. <i>De libri Tobiae textibus</i> , ...	371
<i>argumento</i> (analysis), ...	374
<i>fine</i>	376
§ 35. <i>De libri Tobiae auctoritate et origine</i>	378
Historicam esse libri narrationem confirmat eius indoles, . .	378
nec infirmant adversariorum obiectiones.	380
Ante exsilium babilonicum scriptum esse recte asseritur. . .	385
Canonicitas eius testimoniis patristicis extra dubitationem po-	
nitur.	386
obiectionibus protestanticis non obstantibus	388
CAPUT IX. DE LIBRO IUDITH.	391
§ 36. <i>De libri Iudith textibus</i> , ...	391
<i>argumento</i> (analysis), ...	394
<i>fine</i>	396
§ 37. <i>De l. Iudith auctoritate et origine</i>	397
Auctoritas historica demonstratur constanti traditione, . . .	397
et confirmatur ipsius libri indole	400
Quid valeant contra eam obiectiones ex historia	402
aut ex geographia, ...	406
aut ex aliorum librorum silentio desumtae?	410
Exortus videtur liber versus initium exsilii babilonici	412
Divina eius auctoritas Patrum testimoniis probatur	414
CAPUT X. DE LIBRO ESTHER.	417
§ 38. <i>De libri Esther textibus</i> , ...	417
<i>argumento</i> (analysis), ...	421
<i>fine</i>	424
§ 39. <i>De libri Esther auctoritate et origine</i>	425
Historicus eius character demonstratur, ...	425
et ab obiectionibus vindicatur.	430
De utriusque recensionis origine	432
De integri libri Esther canonicitate	437
CAPUT XI. DE DUOBUS MACHABAEORUM LIBRIS.	440
§ 40. <i>De utriusque Machabaeorum libri argumento et fine</i>	440
Libri secundi analysis	442
Libri prioris analysis	447
Utriusque libri finis.	450
§ 41. <i>De utriusque Mach. libri origine et auctoritate</i>	453
Prior liber hebraice exeunte saec. 2. a. Chr. scriptus videtur;	453

alter vero ex Iasonis opere maiore circa a. 124. a. Chr. excerptus	455
De auctoritate historica prioris libri.	458
Obiectiones contra alterius auctoritatem examinantur	462
Quid de authentia et fide epistolarum alteri libro praemissarum sit sentiendum?	466
De divina utriusque libri auctoritate.	472
§ 42. <i>De praecipuis commentariis cath. in ll. Tobiae, Iudith, Esther, Machabaeorum.</i>	475

CURSUS SCRIPTURAE SACRAE

AUCTORIBUS

R. CORNELY, I. KNABENBAUER, FR. DE HUMMELAUER

aliisque Soc. Iesu presbyteris

S. P. LEO XIII,

UT OPUS HOC SANCTITATI SUAE DEDICARETUR, BENIGNE CONCESSIT
AC PRIORA EIUS VOLUMINA VIGINTI TRIA SIBI OBLATA
HONORIFICENTISSIMO CHIROGRAPHO COMMENDARE DIGNATUS EST.

PARS PRIOR

LIBRI INTRODUCTORII

II. 2.

INTRODUCTIO SPECIALIS IN VETERIS TEST. LIBROS
DIDACTICOS ET PROPHETICOS

PARISIIS

SUMPTIBUS P. LETHIELLEUX, EDITORIS

10, VIA DICTA « CASSETTE », 10

HISTORICA ET CRITICA
INTRODUCTIO

IN
U. T. LIBROS SACROS

PRAELECTIONES

QUAS
IN GERMANIA, IN COLLEGIO B. M. V. AD LACUM
ET
ROMAE, IN UNIVERSITATE PONTIFICIA GREGORIANA
HABEBAT
RUDOLPHUS CORNELY S. I.

VOLUMEN II 2.
INTRODUCTIO SPECIALIS

IN
DIDACTICOS ET PROPHEticos VET. TEST. LIBROS
Editio altera emendata
Cum approbatione Superiorum.

PARISIIS
SUMPTIBUS P. LETHIELLEUX, EDITORIS

10, VIA DICTA « CASSETTE », 10

1897

Omnia iura vindicabuntur.

LEONI · XIII · PONTIFICI · MAXIMO

COMMENTARIOS · ISAGOGICOS · ET · EXEGETICOS
IN · OMNES · VETERIS · NOVIQVE · TESTAMENTI · SCRIPTVRAS
AD · SANCTORVM · PATRV
ET · VETVSTIORVM · SCHOLAE · DOCTORVM
IVNIORVMQVE · INTERPRETV
NORMAM · EXACTOS
ADHIBITIS · VBI · OPVS · FVERIT
RECENTIORVM · SCIENTIARVM · SVBSIDIIS
AVCTORES · OBSEQVENTISSIMI
SVMMO · ATQVE · INERRANTI · DIVINAE · VERITATIS · INTERPRETI
QVI · SINGULARI · DIGNATIONE · BENIGNITATIS
ID · QVIDQVID · EST · OPERIS
NOMINI · SVO · INSCRIBI · PERMISIT
PIETATIS · ET · IMMOBILIS · FIDEI · PIGNVS · EXHIBENT
SEQVE · AC · SVA · STVDIA · OMNIA
ADDICVNT · DEVOVENT
SEDIS · APOSTOLICAE · DOCTRINAE · ADSERENDAE
SACRARVM · LITERARVM · AVCTORITATI
PRO · VIRIBVS · PROPVGNANDAE

Quum opus, cui titulus est : *Introductionis in S. Scripturam Vol. II. seu Introductio specialis in Libros sacros Veteris Testamenti (Tom. II. Introductio in libros didacticos et propheticos V. T.)* auctore P. Rudolpho Cornely S. I., in Pontificia Universitate Gregoriana S. Scripturae Professore, aliqui eiusdem Societatis theologi, quibus id commissum fuit, recognoverint et edi posse iudicaverint, facultatem concedimus, ut vulgetur, si ita iis ad quos pertinet videbitur.

In quorum fidem has literas manu nostra subscriptas et sigillo Societatis nostrae munitas dedimus.

Fesulis die 19. Martii 1887.

L. S.

ANT. MAR. ANDERLEDY,
Praepositus Generalis S. I.

IMPRIMATUR

FR. AUGUSTINUS BAUSA O. Pr.
S. P. A. Magister.

Quum opus, cui titulus est : *Introductio specialis hist. crit. in libros sacros Veteris Test., vol. II., editio altera emendata*, a P. Rudolpho Cornely nostrae Societatis sacerdote compositum aliqui eiusdem Societatis revisores, quibus id commissum fuit, recognoverint et in lucem edi posse probaverint, facultatem concedimus, ut typis mandetur, si ita iis ad quos pertinet videbitur.

In quorum fidem has litteras manu nostra subscriptas et officii nostri sigillo munitas dedimus.

Exaten, die 17 Augusti 1897.

L. S.

HENRICUS HAAN S. I.
Praep. Prov.

IMPRIMATUR

Parisiis, die 28 Augusti 1897.

L. S.

† FRANCISCUS CARD. RICHARD,
Arch. Parisiensis.

INTRODUCTIO SPECIALIS

IN

LIBROS SACROS VETERIS TESTAMENTI

II

DISSERTATIO II.

DE VETERIS TESTAMENTI LIBRIS DIDACTICIS.

CAPUT I.

DE SACRA POESI HEBRAEORUM.

§ 1. — *De rhythmica carminum hebraicorum structura.*

161. — Libros historicos in canone nostro septem alii excipiunt, qui non tantum argumento, quod tractant, et fine proximo, quem prosequuntur, intimius cohaerent, sed etiam forma sua externa ab historicis et prophetis operibus distinguuntur. Quoniam in divina illa sapientia, cuius initium est timor Domini, tradenda, moribus emendandis efformandisque, via salutis docenda maxime versantur, ab antiquis interpretibus *sapientiales* seu *morales*, vel *doctrinales* seu *didactici* recte sunt appellati. Verum quidem est, quod monet *S. Chrysostomus*, in historicis libris interdum afferri vaticinia et in prophetis res gestas nonnullas narrari et in utrisque multa tradi consilia et monita, quae ad morum emendationem conducant, atque omnes libros sacros nobis esse datos, ut rerum gestarum narratione et futurorum praedictione et explicatione praeceptorum ad iustitiam erudiamur; nihilominus si ad praecipuum argumentum atque proximum apertumque finem librorum istorum animos adverterimus, cum eodem *S. Doctore* eos et ab historicis et a prophetis operibus sine ulla haesitatione distinguemus¹. Atque idem obtinet, si eorum formam externam contemplamur. Procul enim dubio historicis quoque libris nonnulla carmina sunt inserta, atque prophetarum vaticinia haud pauca poeticis operibus sunt adnumeranda, quia tota eorum dictio ad poeticam proxime accedit: at septem libri, de quibus in hac dissertatione nobis est agendum, vix non totidem sunt poemata vel poematum collectiones, quare etiam velut *poeticos* ab historicis et prophetis eos distinguunt moderni interpretes². Quoniam vero character hic poeticus cognitus et

perspectus illis melius intelligendis non parum inservit, pauca de poesi hebraica introductioni in singulos libros praemittenda duximus.

Integra antiquorum Hebraeorum poesis, quae nobis innotuit, sacra est et religiosa. Non dubitandum quidem est, quin profanam quoque excoluerint, quippe cuius reliquiae paucae in sacris libris nobis sint conservatae³; at magnum locum non videtur apud eos occupasse. Id enim ex tota eorum historia satis constat, intimum semper apud eos fuisse literarum et religionis nexum, ita ut florente theocratia florerent literae atque iidem viri, qui religione ac pietate essent insignes, etiam literis reliquos superarent. Ita factum est, ut Deus divinaque beneficia praecipuum sit poematum hebraicorum argumentum, atque omnia, quum religiosas exprimant ideas piisque repleta sint affectibus, lectores ad Deum adducant. In omni autem poesi, sive sacra sive profana, tria maxime sunt considerata, quibus ab oratione prosa distinguitur: *argumenti tractandi ratio, elocutio, rhythmus*; de quibus singulis ita agemus, ut a ritmo initium capiamus⁴.

1. S. Chrysost. Synops. S. Script. (M. 56,316). S. Doctor tria librorum sacrorum genera distinguit τὸ ἱστορικόν, τὸ προφητικόν, τὸ συμβουλευτικόν, atque tertio suo generi, quod monita admonitionesque tradit, adnumerat quinque libros: *Sapientiam Salomonis*^a, *Proverbia*, *Sapientiam Sirach*, *Ecclesiasten*, *Canticum canticorum*. Cum multis autem antiquis Patribus et interpretibus librum *Iob* historicis, *Psalterium* prophetis accenset; quos moderni aptius adnumerant libris didacticis.

2. Massorethae accentibus suis poeticis adscriptis tres tantum libros poeticos agnoscunt: *Psalterium*, *I. Iob*, *Proverbia*; at parum recte, siquidem ex hebraicis libris *Canticum cantic.* quoque et *Ieremiae Threni* omnino poeticam formam exhibent et in *Ecclesiaste* satis magna pars est poetica. Primigenium textum hebr. *Ecclesiastici* secundum poeticas regulas fuisse compositum ex versionibus adhuc perspicitur, atque *Sapientiae* quoque auctor, quamquam graece scripsit, in priore saltem libri parte Hebraeorum parallelismum poeticum observavit. Si solam formam poeticam spectaremus, in hac parte de *Threnis* quoque nobis esset agendum; aptius tamen eos Ieremiae vaticiniis adiungemus *infra* (268 sq.).

3. Ex *Is.* 24,9 et *Am.* 8,10 satis elucet Hebraeis cantica profana non defuisse, quae ad sacrorum hymnorum modos efformata esse insinuat *Am.* 6,6. Satyrae profanae specimen exhibet *Is.* 23,16; propius quoque ad genus profanum accedunt carmen *Lamech* (*Gen.* 4,23. 24); epinicia Israelitarum (*Num.* 21,27-30), *Samsonis* (*Iudic.* 15,16), mulierum israeliticarum (1 *Reg.* 18,7), aenigma *Samsonis* (*Iudic.* 14,14. 18) et si quae sunt similia.

4. Cir praesertim *Lowth* de sacra poesi Hebraeorum (Oxonii 1753.) cum notis et epimetris I. D. Michaelis (Gottingae 1761.) edidit E. F. C. Rosenmüller. Lipsiae 1815.; I. G. Herder Vom Geiste der ebräischen Poesie. Dessau 1782. 1783.; et recentiores Introductiones.

162. — Omni poesi ea constituta est lex, ut sit numeris adstricta

(a) Non nominatur quidem *Sapientia* M. 56,316, sed errore librarii videtur excidisse, siquidem S. Doctor eius argumentum postea inter libros sapientiales primo loco tradit (M. 56, 368).

atque certo quodam constet rhythmī genere, quo audientium aures delectet atque demulceat. Procul dubio oratores quoque certum quendam numerum sectari solent, at severiori illi legi, quae propria est poeseos, non subiacent, quare eorum sermo *solutus* dici solet. Poetico igitur illo numero vel RHYTHMO etiam sacra Hebraeorum poesis nec carere potuit nec caruit. At apud varios populos pro linguarum varietate variae sunt rhythmī poetici species. Alius enim est rhythmus Graecorum et Latinorum, qui ad *syllabarum* singularum *quantitatem* attendunt, alius Germanorum et Slavorum, qui syllabarum *accentum* respiciunt, alius Gallorum, qui syllabas *numerant*. A quibus rhythmis, qui inter se sunt similes, prorsus diversus est ille, qui ex integrarum *sententiarum idearumque* harmonia exoritur. Num priori similis quidam in hebraicis carminibus inveniatur, controvertitur; inter omnes autem constat alterum rhythmī genus in eis reperiri eorumque velut proprium characterem constituere¹. De hoc igitur primum nobis est agendum; secundo autem loco paucis inquiremus, quid de syllabarum rhythmō in hebraica poesi sentiendum esse videatur.

Rhythmica sententiarum compositio maximam partem constat in earum aequalitate quadam ac similitudine sive in PARALLELISMO membrorum uniuscuiusque periodi, ita ut duobus plerumque, interdum tribus vel quatuor membris eiusdem fere longitudinis, in quibus res rebus atque etiam verbis verba quasi respondeant, integra sententia explicetur. Carmen enim hebraicum legentes facile deprehendimus, illud sua sponte in periodos plerumque aequales (strophas) dispertiri, periodos ipsas autem certo quodam aequalium stichorum numero constare, qui eandem ideam vel *explicant* vel *elucidant* vel *continuant complentque*. Unde exoritur rhythmus non vocabulorum aut syllabarum, sed sententiarum et idearum, qui etiam aures quidem, sed multo magis animos suaviter delectat. Quin sententiarum rhythmus, quum in rebus ipsis maxime versetur atque ad idearum explicationem et explanationem quam plurimum conferat, mero syllabarum rhythmō, qui saepe saepius nihil est nisi tinnitus inanis, longe sit perfectior, dubium non est. At ea quoque est eius natura propria, ut facillime in omni versione retineatur. Namque carmen hebraicum, si in aliam linguam ita transfertur, ut oratione soluta ad verbum exprimatur, rhythmicam suam structuram, remanente quippe sententiarum forma, integram fere conservat; quam difficile vero sit carmina graeca aut latina aut quaecunque alia, quorum rhythmus syllabarum mensura vel accentu vel numero efficitur, aliis linguis ita reddere, ut ideis non mutatis rhythmus idem conservetur, nemo ignorat². Quam ob causam omnia carmina illa patriae suae limites vix transgrediuntur, at carmina hebraica omnibus omnium aetatum populis et nationibus velut

propria sunt. Neque enim sine speciali Dei providentia factum esse arbitramur, ut poemata illa, quae Spiritus S. sacris auctoribus inspiravit, ut non uni populo sed integro generi humano inservirent, eo rhythmici genere conscriberentur, quod omnibus in linguis facillime retentum ea redderet vere universalia; nam ne in languidissimis quidem versionibus omnis eius venustas evanescit, dum aliorum populorum carmina, utpote mere humana et nationalia, si soluta oratione exprimuntur, vix quidquam pristinae pulchritudinis sibi conservant, quin etiam haud raro risum provocant.

Sententiarum autem inter se relatio varia quidem est et multiplex, interdum accuratior et apertior, interdum solutior et obscurior, tres tamen a plerisque parallelismi species distinguuntur, quas exemplis nonnullis illustrabimus.

1. Sententiarum hic rhythmus vel *parallelismus* Hebraeis non ita est peculiaris, ut ab aliis populis non sit adhibitus: immo cantica quaedam aegyptiaca innotuerunt hebraeis antiquiora, in quibus reperitur (Cfr. H. Brugsch Grammaire hieroglyphique. Leipzig 1872. p. 97 sqq.), neque Assyriis erat ignotus (A. H. Sayce An Assyrian Grammar for comparative purposes. London 1872. p. 172 sq.). At nullus est populus praeter hebraicum, qui eum ita adhibuerit, ut proprium totius poeseos characterem constitueret; sed haud multis tantum exemplis atque plerumque solutior et obscurior forma apud Aegyptios, Assyrios, Chaldaeos reperitur. — De parallelismo hebraico cfr. praesertim Lowth (l. c. Praelectio 19. p. 205 sqq.), qui primus eum detexit atque ita exposuit, ut recentiores vix quidquam novi explicationibus eius addiderint; eum igitur praecipuum ducem in hac quaestione sequemur.

2. Optime iam S. Hieronymus (Praef. in Euseb. Chron. M. 27,223) : « Quod si cui non videtur linguae gratiam interpretatione mutari, Homerum ad verbum exprimat in latinum; plus aliquid dicam, eundem in sua lingua prosae verbis interpretetur, videbit ordinem ridiculum et poetam eloquentissimum vix loquentem ».

I. — *Parallelismus synonymus* frequentissimus est in tota poesi lyrica; exoritur autem, si eadem idea bis terve vocabulis idem fere significantibus ita exprimitur, ut alterum membrum priori aut integrum aut ex parte consonet eiusque sit echo quaedam. Neque tamen consonantia illa pro tautologia est habenda, quum repetitione ista haud raro sententia ipsa crescat et augeatur, saepissime etiam vocabulis synonymis clarior reddatur. Longe frequentior est inter duo membra, at etiam habentur tristicha et tetrasticha synonyma. Praeclarissimum exemplum distichi synonymi exhibet totus Ps. 114 hebr. (113,1-8.³)

In exitu Israel de Aegypto,
 Domus Iacob de populo barbaro,
 Factum est Iuda sanctuarium eius,
 Israel imperium eius.
 Mare vidit et fugit,
 Iordanes conversus est retrorsum;

Montes exsultaverunt ut arietes,
Et colles sicut agni ovium etc.

Alias singula membra ad verbum fere consonant, aut sensu *fere* sunt tautologica, interdum vero phraseos forma prorsus differunt, ut obscurior sit synonymia:

Nocte vastata est Ar Moab : conticuit;
Nocte vastata est Kir Moab : conticuit. — *Is.* 15,1.

Quid est homo, ut memor sis eius,
Aut filius hominis, ut visites eum. — *Ps.* 8,5.

Sitivit anima mea ad Deum, Deum vivum;
Quando veniam et apparebo ante faciem Dei! — *Ps.* 41,5.

Alias alteri membro additur vocabulum, quo sensus compleatur seu augeatur:

Deus ultor Domine!
Deus ultor, appare!
Exaltare, o iudex terrae,
Redde retributionem superbis!
Usquequo peccatores, Domine!
Usquequo peccatores gloriabuntur? — *Ps.* 93,1-3.

Alias duo disticha synonyma ita coniunguntur, ut utriusque versus stichi bini sibi correspondeant et in structuram tetrasticham transeant. Quo in casu aut primus stichus respondet tertio et secundus quarto (ut in prioribus, quae adscribimus, exemplis), aut primus quarto et secundus tertio correspondentes chasticam formam exhibent, aut duo priores arctius cohaerentes duobus alteris complentur:

Dominus lux mea et salus mea,
Quem timebo?
Dominus protector vitae meae,
A quo trepidabo?...
Si consistent adversum me castra,
Non timebit cor meum;
Si exurgat adversum me proelium,
In hoc ego sperabo. — *Ps.* 26, 1. 3.

Fili mi! si sapiens fuerit animus tuus,
Gaudebit tecum cor meum;
Et exultabunt renes mei,
Si locuta fuerint rectum labia tua. — *Prov.* 23,15. 16.

Honora Dominum de tua substantia,
Et de primitiis frugum tuarum da ei:

Et implebuntur horrea tua saturitate,
 Et vino torcularia tua redundabunt.
 Disciplinam Domini, fili mi, ne abiicias,
 Neve aegre feras, si ab eo corripieris:
 Quem enim diligit Dominus, corripit,
 Et sicut pater in filio complacet sibi. — *Prov.* 3,9-12.

Sed habentur etiam tetrasticha, quorum singula membra sunt synonyma:

Non timebis a timore nocturno,
 A sagitta volante per diem,
 A peste in tenebris ambulante
 A lue vastante in meridie. — *Ps.* 90,5. 6⁴.

Frequentiora tamen sunt tristicha, quae ipsa quoque variis modis sunt constructa. In aliis enim tria membra omnino sunt synonyma, in aliis primum membrum synonymum est duobus sequentibus, quae simul sumta completam primi membri ideam exhibent, aut duo priora membra simul sumta continentur tertio membro. Primae speciei exemplum iam invenis in primo Psalterii versu et satis multa in omnibus libris poeticis; duae aliae vero species, utpote difficiliiores, rarius adhibentur:

Beatus vir, qui non abiit in consilio impiorum,
 Et in via peccatorum non stetit,
 Et in cathedra derisorum non sedit. — *Ps.* 1,1.

Instauras testes tuos contra me,
 Multiplicas iram tuam adversum me,
 Et poenae militant contra me. — *Iob* 10,17.

Quomodo sedet solitaria — civitas plena populo;
 Facta est quasi vidua — domina inter populos;
 Princeps provinciarum — facta est tributaria. — *Thren.* 1,1⁵.

{ Ἀγαπήσατε τὴν δικαιοσύνην, οἱ κρίνοντες τὴν γῆν.
 { Φρονήσατε περὶ τοῦ Κυρίου ἐν ἀγαθότητι,
 { Καὶ ἐν ἀπλότητι καρδίας ζητήσατε αὐτόν. — *Sap.* 1,1⁶.

{ Hanc (sapientiam) amavi et exquisivi a iuventute mea;
 { Et quaesivi eam sponsam mihi ducere,
 { Et amator factus sum pulchritudinis illius. — *Sap.* 8,2⁷.

{ Pennis suis obumbrabit tibi,
 { Et sub alis eius tutus eris:
 { Scutum et clypeus veritas eius. — *Ps.* 90,4.

3. In exemplis describendis Vulgatam nostram ita sequimur, ut in paucis tantum, in quibus hebraicus textus synonymiam accuratius exprimit, eam relinquamus.

4. Animadvertite, quaeso, quanta cum arte in hoc tetrasticho membra synonyma sint disposita. *Primus* enim et *tertius* stichus, qui loquuntur de periculo nocturno, opponuntur *secundo* et *quarto*, qui de diurno agunt; sed *primus* et *secundus*, quum pericula ab hominibus imminetia commemorent, opponuntur *tertio* et *quarto*, qui de calamitatibus a Deo immissis agunt.

5. In hac stropha, quae uti reliquae eiusdem carminis tribus versibus constat, non tantum singuli versus sunt synonymi, sed etiam versuum stichi inter se consonant; maioris autem varietatis causa poeta duorum ultimarum versuum subiecta et praedicata per *χιασμὸν* disposuit.

6. Graece adscripti exemplum hoc, ut appareret, magna cum arte scriptorem sacrum etiam vocabulorum concentui seu assonationi studuisse. Trium enim membrorum verba terminationibus suis concinunt, et duo ultima membra, quae inter se artius connectenda erant, etiam duorum aliorum vocabulorum simili sonitu coniunguntur.

7. Attendas velim, quomodo iterum sacer scriptor per chiasmi figuram in secundo membro explicet secundum verbum (*exquisivi*) et in tertio primum (*amavi*). Etiam in immediate praecedentis exempli duobus ultimis stichis eadem figura est adhibita.

II. — Quoniam vero opposita oppositis dilucidantur, poetae hebraei etiam sententias oppositas parallelis membris coniungunt. Qui *antitheticus parallelismus* aptissimus est praeceptis moralibus tradendis, quatenus laudibus praemiisque virtutis vitiorum vituperia et poenas opponens efficacius commendat priorem et ab aliis absterret. Quamobrem frequentissimus est eius usus in Proverbiis et in Ecclesiastico, at in Psalmis quoque aliisque carminibus non est rarus. Ipsa sua natura ad distichon restringitur, cuius exempla abundant.

Ipsi lapsi sunt et ceciderunt,

Nos autem surreximus et erecti stetimus. — *Ps. 19,9.*

Ubi fuerit superbia, ibi erit et contumelia :

Ubi autem humilitas, ibi et sapientia. —

Simplicitas iustorum dirigit eos,

Et perversitas impiorum devastat illos. —

Non proderunt divitiae in die ultionis;

Iustitia autem liberabit a morte. —

Iustitia simplicis dirigit viam eius,

Et in impietate sua corrumpit impius. —

Iustitia rectorum liberabit eos,

Et in insidiis suis capientur iniqui. — *Prov. 11,2 sqq.*

Longa haec series distichorum antitheticorum, in quibus singulis verba fere verbis respondent, aliquid languidi habet, quod parum placet; animadvertendum autem est, in allato exemplo singulas sententias, utpote disticha completa, ab aliis prorsus esse separandas nec

ullo nexu interno inter se cohaerere. Quamprimum autem poetae hebraei parallelismum antitheticum in longioribus carminibus adhibuerunt, eius formam variis modis variarunt. Ita B. Virgo in suo cantico duo disticha antithetica ita coniunxit, ut primus stichus corresponderet quarto et secundus tertio :

Deposuit potentes de sede,
Et exaltavit humiles;
Esurientes implevit bonis.
Et divites dimisit inanes. — *Luc. 1, 51.*

Quemadmodum in hoc exemplo iam aliquatenus parallelismus synonymus cum antithetico est coniunctus, ita satis frequenter in tristichis et tetrastichis eos coniunctos videmus. Interdum enim sententia aliqua duobus stichis synonymis proponitur atque sticho antithetico illustratur aut duobus stichis duo opponuntur; in singulorum autem ordine maxima est varietas, id quod pauca haec exempla docent.

Alieni insurrexerunt adversum me,
Et fortes quaesiverunt animam meam :
Et non proposuerunt Deum ante conspectum suum. — *Ps. 53, 5.*

Sacrificium et oblationem noluisti,
Aures autem perforasti mihi
Holocaustum et pro peccato non postulasti. — *Ps. 39, 7.*

Vidi impium superexaltatum
Et elevatum sicut cedros Libani :
Et transivi, et ecce non erat,
Et quaesivi eum, et non est inventus. — *Ps. 36, 35.*

Ἐκτίσας εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα,
Καὶ σωτήριον αἱ γενέσεις τοῦ κόσμου,
Καὶ οὐκ ἔστιν ἐν αὐταῖς φάρμακον ἀλέθρου,
Οὔτε ἄδου βασιλεῖον ἐπὶ τῆς γῆς. — *Sap. 1, 14.*

Tu manu tua gentes delesti,
Et plantasti istos :
Tu afflixisti nationes,
Et expandisti istos. — *Ps. 43, 3.*

Plorans ploravit in nocte, — et lacrymae eius in maxillis eius :
Non est, qui consoletur eam — ex omnibus caris eius;
Omnes amici eius spreverunt eam — et facti sunt ei inimici.
Thren. 1, 2.

III. — Tertio loco venit illa parallelismi species, quae *synthetica* vo-

cari solet, quia adhibet membra, quae nec synonyma nec antithetica sunt, sed sola constructionis forma aut longitudinis proportionem inter se sunt similia. Alias scilicet idem argumentum variis phrasibus aut eadem prorsus aut simili saltem ratione constructis explicatur; alias eadem quidem sententia continuatur, sed ita ut inter singula membra proportio quaedam apta retineatur, sive inter ea adsit protaseos et epitaseos relatio, sive alterum prioris afferat causam, sive alia quaecunque logica inter ea inveniatur ratio. A soluta oratione interdum haec parallelismi species vix aut ne vix quidem distinguitur; quare sola etiam non facile adhibetur, sed aliis parallelismis synonymis vel antitheticis variatur et distinguitur. Neque tamen illis ipsis in locis, in quibus per multos versus continuatur, sua venustate et iucunditate caret synthesis, si aut perfecta membrorum similitudine eiusdemque constructionis repetitione, aut alphabetismo, de quo statim dicemus, sententiarum concinnitas indicatur et exornatur. Exempli parallelismi synthetici sunt frequentia :

Voce mea ad Dominum clamavi,
Et exaudivit me de monte sancto suo. — *Ps. 3, 5.*

Exundaverunt aquis nubila;
Fragorem dederunt nubes;
Sagittae tuae discurrebant;
Vox tonitru tui in turbine;
Apparuerunt fulgura tua orbi;
Concussa et commota est terra. — *Ps. 76, 18. 19.*

Constructionis concinnitate pulchrior est Legis laus, quam persequitur Psalter :

Lex Domini immaculata || recreans animam;
Testimonium Domini fidele || sapientiam praestans parvulis;
Iustitiae Domini rectae || laetificantes corda;
Praeceptum Domini lucidum || illuminans oculos;
Timor Domini sanctus || permanens in aeternum;
Iudicia Domini veritas || iustificata omnia. — *Ps. 18, 8-10.*

Longe frequentiora tamen sunt exempla, in quibus synthetici stichi cum synonymis vel antitheticis variis modis alternant.

Sepulcrum patens est guttur eorum;
Linguis suis dolose agunt;
Iudica eos, Deus!
Decidant a cogitationibus suis;
Ob multas eorum iniquitates expelle eos,

Quoniam rebellaverunt in te, Domine! — *Ps.* 5,11.

Taedet animam meam vitae meae;
Dimittam de me querelam meam,
Loquar in amaritudine animae meae. — *Iob.* 10,1.

Quum transieris per aquas — tecum ero,
Et flumina non operient te :
Quum ambulaveris in igne — non combureris,
Et flamma non ardebit te. — *Is.* 43,2.

Oculum, qui subsannat patrem,
Et spernit obedientiam matris,
Effodient corvi de torrente,
Et comedent pulli aquilarum. — *Prov.* 30,17.

Excaeca cor populi huius,
Et aures eius aggrava,
Et oculos eius claude :
Ne videat oculis suis,
Neve auribus suis audiat,
Neve corde suo intelligat,
Et convertatur et sanetur. — *Is.* 6,10.

Filii adulterorum inconsummati erunt,
Et ab iniquo thoro semen exterminabitur,
Nam etiamsi longaevi fuerint,
In nihilum computabuntur,
Et sine honore erit senectus eorum.
Si vero celerius defuncti fuerint,
Non habebunt spem,
Nec in die agnitionis solatium,
Generis enim iniusti durus est finis. — *Sap.* 3,16.

Quantam varietatem et iucunditatem tres parallelismi species, sive solae adhibentur, sive inter se permiscuntur, in carminibus procreant, non est quod moneamus, quoniam ex paucis exemplis allatis satis iam elucet, tanta cum arte poetas hebraicos illas adhibuisse, ut metrico syllabarum rhythmum facile careamus, si perfectiore illo sententiarum idearumque rhythmum suppletur.

Neque illud est omittendum, egregium quoque *subsidiū hermeneuticum* nobis adesse in parallelismo synonymo et antithetico ad textus nonnullos explicandos. Namque ea est parallelismi indoles, ut eadem idea in singulis membris aut aliis terminis repetatur aut opposita sententia illustretur; unde evidens est, nos uno membro intellecto ad alterius sensum facilius pervenire. Quocirca pro regula hermeneutica

statui potest, illud quod in uno membro clarum et perspicuum est, normam esse, ad quam membra parallela sint explicanda. Quoniam vero synonymia non est tautologia, in membris parallelis completam consonantiam quaerere non licet, siquidem sub diversa ratione speciali res proponuntur. Erraret ergo, qui in *Ps.* 19 (18), 8 sqq., ubi Lex variis nominibus designatur, alterum alteri absque sensus mutatione substitui posse arbitraretur. Plenam membri synonymi intelligentiam parallelismus nobis non exhibet, sed viam nobis monstrat ad eam inveniendam. Idem mutatis mutandis de parallelismo antithetico valet, quia ideae non iuxta totam suam extensionem et intensionem inter se opponuntur.

Versus, qui duobus stichis fere aequalibus constant, graecis latinisque hexametris illis apte comparantur, quos censura semiquinaria (τομή πεντημιμνηστή) in duas partes fere aequales distribuit. Nonnullis autem in carminibus carminumve partibus secundus stichus brevior est, ut versus exoriantur haud dissimiles hexametris, qui caesuram semiseptenariam (τομήν ἐφ' ἑπταμιμνηστήν) habent⁸. Quam formam *C. Budde*, qui primus in eam diligentius inquisivit eiusque leges eruere studuit, *elegiacam* (*Qinah-Vers*) appellavit, quia eam in Threnis frequentissime adhiberi detexit⁹. Minus tamen aptum est nomen, non tantum quia satis multae elegiae sacrae hac forma carent, sed quia etiam in carminibus haud raro adhibetur, quibus nihil inest elegiaci¹⁰.

Demum addamus, in poesi hebraea haud difficulter construi sententias, quae suis syllabis finalibus consonant; nihilominus in sacris carminibus stichi aut versus ὁμοιοτέλευτοι, licet admodum rari non sint¹¹, nunquam per longiorem partem, nedum per totum carmen, continuantur, neque versibus aut stichis distinguendis inserviunt. Procul dubio aliqui ex eis ad sententiam efferendam vel memoriae facilius imprimendam studiose quaesiti videntur (*Gen.* 4, 23; *Iudic.* 14, 18; 1 *Reg.* 18, 7; *Prov.* 22, 10 etc.); at plerosque non tam studio quam casui deberi arbitramur, ita ut eos hoc in tractatu praetermittere liceat.

8. *K. I. Zenner* S. I. Die Chorgesänge in B. der Psalmen. I. p. 13; cfr *P. Vetter* Die Metrik im B. Iob. p. 3; *Hommel* Altisrael. Ueberlieferung. 1897. p. 311.

9. *C. Budde* Das hebr. Klaglied (Ztschr. f. Alttestam. Wissensch. 1882. 1892); cfr *Zenner* l. c. p. 12; *Driver Rothst.* Einl. 1396. p. 491 sqq.

10. Praeter *Lament.* 1.-4. velut elegiae hac forma conscriptae allegantur *Is.* 14, 4-21, *Ezech.* 19, 2-14 ac paucae partes minores. Deest autem haec forma in Davidis elegia de morte Saulis aliisque bene multis carminibus, quae elegiis recte accensentur (*Iob.* 29, 1-31, 40 etc.); perfectissimum autem eius exemplum praebent *Ps.* 19 (18), 8-12 ac totus *Ps.* 48 (47), si prima eius verba recte coniunguntur (cfr *Zenner* l. c. I. p. 33).

11. *P. Vetter* (l. c. p. 14) auctorem l. Iob istorum ὁμοιοτέλετων studiosissimum fuisse dicit, at dumtaxat octoginta circiter versus enumerare potuit, in quibus stichi aut stichorum partes extremis syllabis consonant; cfr etiam *P. Schmalzl* Der Reim im hebr. Text des Ezechiel (Tüb. Quartalschr. 1897. p. 127 sqq.).

163. — Poetam, qui argumentum suum ita tractat, ut singulis eius partibus aequalem versuum numerum attribuat, strophas distinxisse iure dicimus. Id autem in sacris quoque poetis haud infrequenter obtinet. Licet enim liberius incedentes severis Latinorum Graecorumque legibus non obdierint, duplici tamen ex capite colligitur, eos interdum veras strophas complurium versuum (distichorum vel tristichorum) construere voluisse¹. Ac primum quidem ad illa appellamus carmina, in quibus post certum versuum numerum idem recurrit versus intercalaris. Neque enim profecto casui sed arti adscribatur oportet, quod *Ps.* 41. 42. (Vulg.), qui unum carmen constituunt, quinis interiectis versibus ter repetatur tristichon :

Quare tristis es, anima mea, et conturbaris in me?

Confide in Deo, quoniam adhuc confitebor illi :

Salutare vultus mei et Deus meus! — *Ps.* 41,6. 12; 42,5.

Eadem ratione *Ps.* 45. in tres, *Ps.* 56. in duas, Isaiae carmen minax contra Israel in quatuor strophas distichis intercalaribus distinguuntur². Alterum argumentum praebent carmina frequentiora, quae *alphabetica* vocantur, quia aut stichorum aut versuum literae initiales secundum alphabeti ordinem dispositae totam literarum seriem exhibent. Illis quidem in poematis, in quibus singuli stichi (*Ps.* 111. 112) aut singula disticha (*Ps.* 9. 25. 34 etc.; *Thren.* 4; *Prov.* 31,10-31) nova alphabeti litera inchoantur, alphabetismus maioribus strophis distinguendis non inservit; verum eas iure distinguimus in *Ps.* 119., in quo eadem litera initialis octonis versibus sese excipientibus ita repetitur, ut totum carmen viginti duabus strophis constet, quae singulae octona disticha complectuntur. Simili ratione tres priores Ieremiae elegiae in viginti duas strophas tristichicas distribuuntur, atque in duabus quidem prioribus primus cuiusque strophae versus solus litera illa initiali ornatur, in tertia autem terni versus sese excipientes repetita eadem litera initiali arctius connectuntur³.

Quoniam igitur a poetis sacris versus distichos vel tristichos in maiores strophas coniunctos esse allatis argumentis constat, easdem etiam in illis poematis distinguere licet, in quibus nec versibus intercalaribus nec alphabetismo indicantur. Id quidem satis difficile esse fatemur neque fieri posse negamus, ut alii alio modo eadem carmina in strophas dividant; at ubicumque, uti supra monuimus, poeta argumentum suum ita explicat, ut singulae eius partes aequali versuum distichorum vel tristichorum numero absolvat, strophicam carminis rationem recte statuere nobis videmur. Hac autem lege apparet, in nonnullis carminibus versus binos (*Ps.* 3. 4. etc.) aut ternos (*Ps.* 91. 112. etc.) aut quaternos (*Ps.* 120. 121. etc.) aut quinos (*Ps.* 131 etc.)

aut senos (*Ps.* 96) etc. in maiores strophas constanter coniungi. Qua in distributione ad stichorum numerum (id quod ex *Ps.* 41. 42 elucet, quippe cuius stropharum stichi numero aequales non sunt : 9,10,9) attendendum non est; quare etiam in *Ps.* 2. quatuor strophae ternorum versuum recte distinguuntur, licet stichorum numerus variet (7,6,8,8); idem autem multis in carminibus obtinet.

Porro in coniungendis quoque strophis poetae sacri libertate quadam utuntur, quum eodem in carmine strophae interdum inaequali versuum numero constant. At in illis quoque regulam quandam observatam videmus; interdum enim poeta a longioribus strophis incipit et ad breviores delabitur, aut a brevioribus exorditur, ut ad longiores ascendat, aut brevibus includit longiorem, interdum versum quasi praeludium praemittit, cui strophas aequales adnectit, aut ab epiphonemate incipit eoque terminat carmen aequalibus strophis constans, aut inter duas strophas inserit versum, qui totius carminis quasi est summa⁴. Tanta ergo est stropharum coniungendarum varietas, ut quicumque eas consideraverit, artem sacrorum poetarum admirari cogatur.

Novam praeterea normam, ad quam interdum sint dispositae, nuper *K. I. Zenner* in carminibus quibusdam detexit, quae *chorica* appellavit, quia templi cantores in duos vel plures choros distributos ea ad musicorum instrumentorum concentum alternatim modulatos esse haud improbabili coniecit. Duas eorum classes, simplicium et compositorum, distinguens eam priorum esse rationem statuit, ut primam stropham eiusque antistropham, quae alternantibus choriscantandae fuerint, stropham amoebaeae (*Wechselstrophe*) sequatur, cuius in singulis versibus canendischori alternaverint, ac dein carmen altera stropham eique respondente antistropha terminetur; compositorum autem formam in eo differre, quod alteram antistropham secunda excipiat stropham amoebaeae una cum tertia stropham eiusque antistropha; tres vero strophas amoebaeae ac proin quatuor strophas cum suis antistrophis non nisi bis reperi (*Ps.* 87. [88.] et *Cant. Moys. Deut.* 32). Ad versuum porro numerum quod attinet, eum semper quidem aequalem esse in stropham eiusque antistropha, haud raro autem inaequalem in prima ac secunda stropham, atque stropham amoebaeae aut cum alterutra consonare aut ab utraque differre; magnam ergo esse carminum choricorum varietatem (ultra vigintis schemata varia *P. Zenner* enumerat). Ceterum in stropham amoebaeae quasi cardinem carminis versari censet; in ea quippe poetam affectum suum maxime exprimere, quippe quem praecedentibus strophis quasi praeparet et sequentibus moderetur ac leniat⁵.

1. Qui in stropharum rationem inquit, hebraicum quidem textum, quippe ex quo clarius cognoscatur, prae oculis habeat oportet; nam in versionibus *Alex.*, *Vulg.*,

atque multo magis in modernis, aut duplici eiusdem membri translatione aut inutilibus paraphrasisibus aut parum apta versuum divisione haud raro uti versus ipsi ita etiam strophae sunt confusae. Exempla tamen illa elegimus, quae in Vulgata quoque primitivam distinctionem satis retinuerunt.

2. Is. 9,7-10,4; cfr 9,11. 16. 20.; 10,4. — Ps. 45,8. 12; vix potest esse dubium, quin intercalarem versum librariorum negligentia post v. 4. omiserit. — Ps. 56,6. 12. — Cfr etiam Ps. 79,4. 8. 20. — Animadvertas quoque velim, quomodo propheta Amos (1,3-2,8) suas minas contra varios populos eodem semper versu inceperit (1,2. 6. 9. 11. 13; 2,1. 4. 6) illasque secundum stropharum schema quoddam disposuerit. Omisso enim versu introductorio, qui rationem minarum exprimit, duo priora vaticinia constant disticho et tristicho, duo insequentia solo disticho, quintum et sextum tristicho et disticho. Atque haec quidem sunt contra exteras gentes, ad filios Israel autem conversus disticho solo minas contra regnum Iuda pronuntiat, sed duobus tetrastichis contra regnum Israel vaticinatur. Ultimum enim hoc erat praecipuum, quod alia praeparaverunt. Brevissima illa vaticinia, quae solo disticho reliqua quodammodo ab invicem separant, identica sunt (1,10. 12; 2,5).

3. (Psalmi alphabetici secundum numerationem hebraicam sunt laudati). Quindecim carmina alphabetica V. T. enumerat Bickell (Innsbr. Theolog. Zeitschrift. 1882. p. 320). Prius enim cognitis duo addidit, prooemium Nah. (1,2-10), in quo alphabetismum exquisito artificio adhibitum esse coniecit (cfr eius Carm. V. T. metr. p. 212), et primitivum textum carminis, quo Siracides librum terminat (Eccli. 51,18-38; cfr Innsbr. Ztschr. 1882. p. 326 sqq.). — Alphabetismus in omnis generis carminibus (lyric., didact., prophetic.) reperitur; utrum vero sit merum artificium an iuvandae memoriae destinatus, non constat.

4. Si in Ps. 21. primum distichon pro introductione sumis, reliquum carmen in sex strophas quinquorū versuum aptissime divides. — Ps. 6,2. et 11. totum argumentum quatuor stropharum interiacentium ita continent, ut v. 2. tribus sequentibus strophis explicetur, quarta vero ultimum versum praeparet. — In Ps. 13. ultimus versus ex tribus praecedentibus strophis quasi fructum colligit (animadvertite in v. 3. Vulg. ex aliis Psalmis et vaticiniis nonnullos stichos esse insertos). — Ps. 109,4 includitur duabus strophis trium versuum; sacerdotium aeternum enim, quod Messias utpote filius Dei in coelo gloriose regnans exercet (1-3), sibi qua filius hominis meruit hostes omnes passione sua vincens (5-7).

5. K. I. Zenner S. I. Die Chorgesänge im B. der Psalmen. Freiburg 1896. I. Proleg. p. 1-16; eodem in opere multos Psalmos habes iuxta hanc formam distributos (germ. tom. I., hebr. cum notis criticis tom. II.), inter quos etiam nonnullos, qui num hac ratione disponendi sint, Zenner ipse dubitat (I. p. 11). Cfr eiusdem et aliorum (I. Lasse S. I., I. Hontheim S. I. etc.) dissertationes de hoc argumento in Innsbr. Ztschr. f. kath. Theol. 1896. 1897.

Nonnullos Psalmos ad hanc formam apte disponi neque quidquam obstande, quominus eadem in propheticis ac didacticis libris aliquoties adhibita dicatur, libenter concedimus. Qui autem carminibus eam adaptare vult, is sedulo caveat, ne quas sacri textus partes (stichos, versus, inscriptiones Psalmorum), quas una cum Massorethis omnes versiones antiquae tuentur, ob id unum spurias declaret relictaeque aut totum carmen transpositis sententiis misceat ac turbet, ut novam formam ei adaptet. Quanvis enim metrica forma, quam in carmine aliquo adhibitam esse certis argumentis demonstratum est, eilem emendando inservire possit, ob reverentiam tamen, quae sacro textui ab Apostolis Ecclesiae tradito debetur, Psalmos aliaque cantica sacra mutare ac turbare non licet, ut formae adaptentur, quam olim in eis adfuisse aliquis dumtaxat supponit aut coniecit.

164. — In hisce, quae de rhythmō sententiarum atque de stropharum structura diximus, omnes fere interpretes plane consentiunt; controvertitur autem, utrum poetae sacri etiam veris *metris* usi sint necne; « omne enim metrum, inquit *S. Augustinus*, rhythmus, non omnis rhythmus etiam metrum est » ¹. « Quibus numeris consistant versus davidici, se nescire » fatebatur *S. Doctor*, « certis tamen eos constare numeris, se credere illis; qui hebraicam linguam probe calleant » ². Revera persuasum fuit Patribus et antiquis scriptoribus, Hebraeos longarum breviumque syllabarum distinctione et variatione eadem fere, quae Graeci et Latini, metra atque metrorum variatione artificiosas strophas ad Graecorum Latinorumque modum efformasse. In libro Iob « hexametri versus sunt, inquit *S. Hieronymus*, dactylo spondeoque currentes et propter linguae idioma crebro recipientes etiam alios pedes non earumdem syllabarum, sed eorumdem temporum. Interdum etiam rhythmus ipse dulcis et tinnulus fertur, numeris pedum solutis; quod metrici magis, quam simplex lector intelligunt. Quod si cui videtur incredulum, metra scilicet esse apud Hebraeos et in morem nostri Flacci Graecique Pindari et Alcaei et Sapphus vel Psalterium vel Lamentationes Ieremiae vel omnia fere Scripturarum cantica comprehendere, legat Philonem, Iosephum, Origenem, Caesariensem Eusebium et eorum testimonio me verum dicere comprobabit ». Atque *S. Paulae* scribens Psalmorum alphabeticorum metra accuratius indicavit : « Verum debes scire in prioribus Psalmis (110. et 111.), singulis literis singulos versiculos, qui *trimetro iambico* constant, esse subnexos; inferiores vero (118. et 144.) *tetrametro iambico* constare, sicuti et Deuteronomii Canticum scriptum est. In Ps. 118. singulas literas octoni versus sequuntur, in Ps. 144. singulis literis singuli versus gemini deputantur. Sunt qui et alios hoc ordine putent incipere, sed falsa eorum opinio est. Ilabes et in Lamentationibus Ieremiae quatuor alphabeta, e quibus duo prima *sapphico metro* scripta sunt, quia tres versiculos, qui sibi connexi sunt et ab una tantum litera incipiunt, heroici comma concludit. Tertium vero alphabetum *trimetro* scriptum est... quartum simile est primo et secundo. Proverbia quoque Salomonis extremum claudit alphabetum, quod *tetrametro iambico* supputatur » ³. Simili modo de hexametris, pentametris, trimetris mosaicis et davidicis loquuntur *Eusebius*, *Fl. Iosephus* ⁴, ut mirum non sit, quod recentiores non pauci in poematis sacris metra illa, quae adesse asseverarunt antiqui, detegere voluerint.

Atque alii quidem Hebraeorum versus *quantitate et mensura syllabarum* regi supponentes eandem pedum varietatem, quam distinxerunt poetae graeci et latini, in carminibus sacris quaesiverunt et prosodiae hebraicae fundamenta iacere conati sunt ⁵. Quorum conatus

irritos fuisse vix quisquam hodie negabit. Alii alteram viam ingressi ab *accentibus* pendere metrorum hebraicorum leges contenderunt, at illi quoque nihil effecerunt, quoniam multitudinem variorum pedum hac ratione distinguendam censerent⁶. Nuper *G. Bickell* ex Syrorum, populi cognati et vicini, poesi coniecit Hebraeorum leges metricas esse desumendas⁷. Quam viam secutus haec fere statuit: In versibus numerandas esse syllabas nulla quantitatis ratione habita, sed *accentu ita observato, ut syllaba tono instructa cum syllaba, quae tono careat, perpetuo alternet*; nullos ergo esse pedes metricos praeter *iambos* et *trochaeos tonicos*. Accentum rhythmicum omnino sequi grammaticum accentum, qui ipse non e legibus massorethicis sed ex analogia linguae syriacae sit definiendus; sedem igitur regularem ei esse in syllaba paenultima, ideoque illos versus, qui parem syllabarum numerum (4,6,8 etc.) habeant, rhythmo trochaico fluere, alios (5,7,9 etc.) iambico⁸. Longe frequentissimum esse versum iambicum heptasyllabum, quippe quo Proverbia, Iob, multa Psalterii et aliorum librorum cantica sint conscripta; rarioris usus esse versus quatuor, quinque, sex syllabarum atque etiam octo-, deca-, hendeca-, dodecasyllabos. Versus (stichos) cum incisus sententiarum semper coincidere atque rarissime tantum vocem, quae secundum sensum ad priorem stichum pertineat, metri causa alteri attribui. Porro omnia carmina hebraea strophis constare, quum simplicia quoque disticha pro strophis haberi possint; strophas vero esse aut homostichas, quae ex solis versibus vel quinque vel sex vel septem vel octo vel duodecim syllabarum coalescant, aut mixtas, in quibus complures versuum istorum species, additis etiam tetrasyllabo et decasyllabo, coniungantur⁹.

Novum hoc systema eatenus non parum sese commendat, quatenus ab eius auctoribus non uno dumtaxat vel paucis exemplis sit illustratum, sed ad omnia carmina omnesque libros poeticos V. T. adhibitum. Atque profecto, si solam versuum distinctionem consideramus, fateri cogimur, satis multa carmina, immo integros fere Proverbiorum et Iobi libros. in trochaicos illos vel iambicos versus apte distingui, dummodo leges admittantur, secundum quas syllabae non paucae aut eiiciendae aut inserendae aut tono instruendae aut tono privandae statuuntur atque unum idemque vocabulum pro loco, quem in versu occupat, diverso accentu et tono instrui dicitur. Nihilominus non paucae remanent difficultates, quibus novam hanc metricam approbare prohibemur. Illud quidem urgere nolumus, quod olim contra haud dissimile Harii systema disputavit Lowth, omnes scilicet regulas petitioni principii inniti, siquidem systema verum supponatur, ut ex illo regulae deriventur, quibus verum esse demonstretur¹⁰; at de legibus ipsis ac praeprimis de earum fundamento dubitamus.

Secundum *accen'tum* pedes versuum distingui dicuntur accentusque rhythmicus omnino sequi accentum grammaticum *asseritur*; sed re et veritate accentus metricus pro libitu poni videtur¹¹; unde fit, ut iidem versus atque eadem carmina ab uno pro iambicis, ab altero pro trochaeicis habeantur¹². — De legibus ipsis quoque, secundum quas syllabae aliae removentur, aliae novae creantur, inter novi systematis fautores nequaquam convenit¹³; neque id admodum mirum. Licet enim in genere massorethicam pronuntiationem admittant, in satis multis tamen ab ea pro metri necessitate discedunt. Iam vero demonstratum nondum est, Massorethas genuinam antiquorum Hebraeorum pronuntiationem conservasse; suis enim punctis vocalibus illam solam pronuntiationem exprimere voluerunt et potuerunt, quae eorum tempore, i. e. plus mille annis postquam lingua hebraica erat mortua, in scholis et synagogis adhibebatur; num haec vero eadem sit, quae antiquae linguae vivae, iure dubitamus¹⁴. Qua de re optime *Lowth*: « Massorethis integrum non erat, obsoletae linguae sonos iam diu elapsos revocare et veras pronuntiandi leges instaurare; nec cuiquam mortalium fas iam est sperare, se vel minimum in re tam tenui et a nostris sensibus omnino remota tamque funditus deperdita coniecturis consecuturum. Etenim linguarum omnium hac in parte subtilissima quaedam est ratio; postquam obsoleverunt, literis consignatae vocem quidem aliquam retinent, sed velut ore alieno prolatam, absonam eam omnino et barbaram; abest illa vitalis gratia, defloruit nativa suavis, evanuit primitivae venustatis color. Graeca procul dubio et latina multum iam pristinae ac patriae dulcedinis amiserunt, ... sed in his manet utcunque rhythmus, sui utrisque numeri, sui pedes constant: hebraei vero sermonis longe deterior est conditio, qui suis vocalibus destitutus per annos supra bis mille mutus omnino et, ut ita dicam, elinguis iacet. Itaque *ne numerus quidem syllabarum*, quibus singulae eius voces constant, plerumque certo definiri potest, ac multo minus earum tempora sive quantitates [addamus: *earumque accentus*] unquam investigari. Quoniam vero in omni lingua metrorum ratio ab his necessario pendet, *syllabarum dico et numero et quantitate* [et *tono vel accentu*], quorum in hebraea cognitionem intercidissee nec revocari posse ipsa rei natura clare indicat, profecto qui metricam hebraicam veram illam et genuinam restaurare conatur, is aedificium exstruit, cui fundamentum, in quo nitatur, plane deest »¹⁵.

Quidquid autem de primitiva Hebraeorum pronuntiatione ac proinde de huius systematis metrici fundamento statuitur, certum est, neque versus neque strophas iuxta eius leges ita posse distingui, ut cum sententia finiantur¹⁶. Hinc aut parallelismus negligi aut textus traditus sexcenties mutari debet¹⁷; neutrum vero licet. Neglecto enim parallelismo

id destruitur, quod genuinum poeseos hebraicae characterem constituit, mutationibus autem continuis textus sacer maximo periculo exponitur; nam si in libris poeticis tot, quot systema postulat, corruptiones, quae sensum interdum graviter mutant, adesse conceditur, quomodo aliorum librorum integritas substantialis vindicari potest?

Nuperrime *P. Vetter* aliud systema, quod neque a syllabarum numero neque a vocabulorum tono dependeat, ex libro Iob eruere conatus est. Hebraicorum enim versuum rhythmum caesuris et accentu produci statuit: singulos quippe versus una vel duabus caesuris primariis in duos vel tres stichos (versus distichi vel tristichi), stichos vero una caesura secundaria in duas partes ita distribui, ut caesuris quum primariis tum secundariis simul logicae partes sententiae definiantur et in versuum recitatione pausa maiores vel minores indicentur; ultimam porro singularum partium syllabam, quae iuxta leges grammaticas tono iam munita sit, quodammodo eminere atque ideo expressius cum emphasi quadam esse enuntiandam. Novum hoc systema, quum sententiarum idearumque harmoniae potissimum innitatur, profecto habet quo commendetur; num vero teneri possit, inquisitio in alios libros poeticos docebit. Id tamen addam, auctorem meo quidem iudicio minus felicem fuisse in strophis l. Iob definiendis; aliqualis enim saltem inter eas requiritur aequalitas, sed ad hanc non respexit¹⁸.

1. *S. August.* De musica III. 1 (M. 32, 1116).

2. *S. August.* ad Memor. ep. 101, 2 (M. 33, 368).

3. *S. Hieron.* Praef. in l. Iob; ad Paulam ep. 30, 3 (M. 22, 442); cfr eiusdem Praef. in Euseb. Chron. (M. 27, 223): « Quid Psalterio canorius, quod in morem nostri Flacci et Graeci Pindari nunc iambo currit, nunc alcaico personat, nunc sapphico tumet, nunc semipede ingreditur? Quid Deuteronomii et Isaiae cantico pulchrius? Quid Salomone gravius? Quid perfectius Iob? Quae omnia hexametris et pentametris versibus, ut Iosephus et Origenes scribunt, apud suos composita decurrunt ».

4. *Euseb. Caes.* Praep. evang. XI. 5 (M. 21, 852): « Habent illi quoque opera sua versuum numeris comprehensa, cuiusmodi est magnum illud Moysis carmen psalmusque Davidis 118., quod utrumque eo versuum, quod heroicum Graeci vocant, genere continetur. Quippe hexametris syllabarum sedecim ambo constare dicunt. Reliqua vero carminum apud eos genera ex trimetris ac tetrametris versibus pro proprietate suae linguae composita esse perhibentur ». — *Fl. Ioseph.* Antiqu. II. 16, 4; IV. 8, 44; VII. 12, 3 cantica Moysis (*Exod.* 15; *Deut.* 31) hexametris, Psalmos trimetris et pentametris constare asserit.

5. Huc praesertim spectant *C. G. Anton* Coniectura de metro Hebraeorum antiquo. Lips. 1770 et *G. Iones* Poeseos asiaticae commentarii. Oxonii 1774, de quibus cfr *Rosenmüller* in Lowth De sacra poesi Hebr. Lipsiae 1815 p. 434 sq. Nuperrime ad idem systema reversus est *A. F. Manoury* (Lettre sur la versification hébraïque. Bar le Duc 1880).

6. Huc spectant *E. I. Greve* (Ultima capita l. Iobi. Accedit tractatus de metris Hebr. poeticis. Davent. 1788) et *I. A. Bellermann* (Versuch über die Metrik der Hebräer.

Berlin 1813}, de quibus cfr *Rosenmüller* l. c. — Inter recentiores *B. Neteler* Anfang der hebr. Metrik der Psalmen. Münster 1871; *I. Ley* Grundzüge des Rhythmus, des Vers = und Strophenbaues in der hebr. Poesie. Halle 1875.

7. *G. Bickell* systema suum annuntiavit in Innsbrucker Theol. Zeitschr. 1878 p. 791 sqq., fusius explicavit in opusculo « *Metrices biblicae regulae* » (Oeniponte 1879), ad omnia V. T. carmina adhibuit in suo « *Carmina V. T. metrice* » (Oeniponte 1882), quibus adiecit « *Exegetisch kritische Nachlese zu den alttestamentlichen Dichtungen* » (Innsbr. Theol. Zeitschrift 1885. p. 718 sqq.; 1886. p. 205 sqq. 355 sqq., 546 sqq.). — Eandem viam, licet in haud paucis ab auctore systematis dissentiat et textui tradito arctius inhaereat, sequitur *G. Gietmann* S. I. De re metrica Hebraeorum. Friburgi 1880. — Ex modernis interpretibus catholicis systema adoptarunt *A. Rohling* (Das Salomonische Spruchbuch. Mainz. 1879. p. 24 et 385 sqq.), *H. Lesêtre* (Le livre des Psaumes. Paris 1883. p. XXIII sqq.), *I. Knabenbauer* S. I. (Commun. in l. Iob. Parisiis 1885. p. 18.), *F. Vigouroux* (Manuel bibl. II. p. 203 sq.) etc. — Novum iure vocatur systema a Bickellio propositum, quia nova via ad illud pervenit et nova ratione illud excoluit. At tot iam proposita sunt metrices hebraicae systemata, ut mirum non sit, quod inter illa etiam aliquod inveniat a novo isto non admodum alienum. Revera si ad *principia* sola attendimus, parum discrepat systema illud, quod saeculo praecedente statuit *Fr. Hare* (« *Psalmorem liber in versiculos metrice divisus. Cum dissertatione de antiqua Hebraeorum poesi. London 1736* »; iterum editus in *Ugolini* Thesaur. antiquit. sacr. XXXI. p. 1021 sqq.) et refutavit *R. Lowth*. Hariani canones praecipui sunt hi : I. In poesi hebraica pedes sunt omnes dissyllabi (*Bickell* Regulae p. 4. *Gietm.* p. 2.); II. quantitatis syllabarum nulla ratio habetur (*Bickell* et *Gietm.* II. cc.); III. ubi par est syllabarum numerus, eius generis versiculi *trochaici* sunt, in prima syllaba acuendi; si impar sit syllabarum numerus, pro *iambicis* censendi sunt et syllaba secunda est acuenda (*Bick.* Carmina p. 220; *Gietm.* p. 33); IV. Periodi (strophae) plerumque constant duobus versiculis, saepe tribus quatuorve, aliquando pluribus (*Bick.* Carm. p. 231); V. Versiculi eiusdem periodi, exceptis perpaucis, sunt eiusdem generis (*Bick.* l. c. « *strophae aut homostichae sunt... aut mixtae* »); VI. Versus trochaici plerumque pedum numero conveniunt, sed saepe etiam discrepant; VII. Versus iambici plerumque discrepant, sed saepe etiam conveniunt; VIII. Singuli versiculi singulos sensus non exponunt (*Gietm.* p. 19). De Harii systemate cfr *Lowth* l. c. p. 403 et 699 sqq.

8. *G. Bickell* Metrices bibl. regulae. p. 4 sq.; Carmina V. T. metrice p. 228. — Cfr etiam *Gietmann* l. c. p. 2 : « Versus accentu seu ictu vocis non quantitate seu mensura reguntur, ita quidem, ut *constanter alternae syllabae efferantur ac deprimantur*. Ita metra vel *iambica* vel *trochaica* non qualitate, sed pondere syllabarum metienda constituuntur. Accentus autem hebraicus duplex est : alter primarius, qui est Massoretharum, extremae fere syllabae annexus; alter secundarius, cuius certum indicium est incrementum vocalium syllabarum apertarum accentum primarium proxime praecedentium... Lege igitur versuum *alterutra harum syllabarum ictu premi, neutra corripit vel omitti potest* » etc.

9. *Bickell* Metr. bibl. reg. p. 5 sq.; Carmina p. 230 sq.; — *Gietmann* (l. c. p. 34) etiam enneasyllabos admittit; *Hare* eam versuum veritatem ignorat.

10. *Lowth* l. c. p. 406. Nota.

11. Pro exemplo sint nomina divina, quae secundum *Bickell* (Carmina etc.) his variis modis pronuntiantur et acuuntur. יהוה aut *Iahvé* (יָ Ps. 111,1 a.) aut *Iáhve* (יָ Ps. 111,2 a.) aut *Iah* (monosyllabum sine accentu Ps. 112,1 a.) aut *Iáh* (monosyllabum cum accentu Ps. 115,1 a.). — אֱלֹהִים aut *elóhim* (אֱ Ps. 48,4 a.) aut *elohim* (אֱ Ps. 46,6 a.), aut *lohim* (לֹ Ps. 46,5 b.), aut *lóhim* (לֹ Ps. 46,2 a.). — אֲדֹנָי

aut *adónaj* (ֶֿֿֿֿֿ *Thren.* 1, 15 a.), aut *adónaj* (ֶֿֿֿֿֿ *Thren.* 1, 15 c.), aut *dónaj* (ֶֿֿֿֿֿ *Thren.* 1, 14 c.), aut *donáj* (ֶֿֿֿֿֿ *Thren.* 2, 18 a.). — Nobis quidem, qui quomodo antiqui Hebraei vocabula sua pronuntiaverint accentumque posuerint prorsus ignoramus, magna illa accentuum variatio non tam mira videtur; sed quid Germani dicerent de poeta, qui pro libita in suis carminibus adhiberet: *Gebétes* (orationis), aut *Gébetés* aut *Gebéts* aut *Gébets*, immo *G'béts* aut *G'bets* (sine tono)? Neque respondeatur, Latinos quoque Graecosque *térrae* et *terræ*, πολλούς et πολλους in versibus legere; nam illi tono vocum neglecto *quantitate* sola syllabarum pedes metricos definiunt, Hebraei autem eos *accentu grammatico* vocum (primario vel secundario definivisse dicuntur, ita ut eorum ratio metrica ad germanicam vel similem, cuius versus *accentu* reguntur, proxime accedat. Haud immerito *Lowth* quoque (l. c. p. 406) licentiam vituperat, qua Harius eandem vocem nunc trochaicum nunc iambum, nunc dissyllabam nunc monosyllabam fecerit.

12. *Bickell* (Carm. p. 112 sqq.) quatuor priores *Threnos* dicit esse *dodecasyllabos* TROCHAICOS, at *Gietm.* (De re metr. p. 58 sq.) IAMBICOS *enneasyllabos* (vel potius *hendecasyllabos*); similiter iuxta *Bickell* (l. c.) *Ps.* 1. 5. 9. etc. sunt *trochaici*, iuxta *Gietm.* vero *iambici*; contra vero *Ps.* 85. 93. etc. iuxta *Bickell* sunt *iambici*, quos alter *trochaicos* esse docet.

13. Quantum differant, docet *Bickell* (Ztschr. f. kath. Theol. 1880. p. 555 sqq.).

14. *Euseb.* (Praep. evang. XI. 5. M. 21, 852), qui suam sententiam a suae aetatis rabbinis habuisse recte dicitur, carmen Moysis et *Ps.* 118 (119) « hexametris SEDECIM syllabarum » constare asserit, sed moderni metrici, qui massorethicam pronuntiationem sequuntur, DUODECIM tantum versuum syllabas agnoscunt; alio ergo modo Thalmudistae saec. 4. et 5., alio Massorethae saec. 7. et 8. voces hebraicas pronuntiarunt. Arabes quoque moderni non tantum in fine vocum, sed etiam in eorum medio multas vocales in sermone quotidiano praetermittunt, licet eas in suis versibus numerent. In plerisque praeterea linguis vocabula decursu temporis corripere deprehendimus vocalibus eiectis; quis igitur crediderit, pronuntiationem hebraicam, quae Moysis aut Davidis aut exilii tempore fuerit, ilibatam usque ad Massorethas perseverasse? Assyriaca porro lingua, quae hebraicae vicinissima fuisse dicitur, eam vocalium numero longe superat, si massorethica pronuntiatio admittitur; annon conicere licet, iuniores Hebraeos pristinae suae linguae ubertatem cum chaldaici sermonis quem adoptaverant paupertate commutasse? Nihilominus in re tam incerta nihil pro certo asserimus, sed paucas tantum ex multis rationes dubitandi proponimus.

15. *Lowth*. l. c. p. 34 sq.; cfr *Sanct.* in *Thren.* (Lugduni 1618. Praef. 5).

16. *Hare* (l. c. p. can. VIII.) et *Gietm.* (l. c. p. 19. 35) hanc concedunt; *Bickell* vero (Carm. p. 230) « legem, iuxta quam stichi cum incisis sententiarum coincident, *strictae* observari » docet, strophas autem uno vel compluribus distichis (aut tristichis) constare, quibus argumenti pars absolvatur.

17. Quam parum *Gietm.* ad parallelismum attendat, ex *Ps.* 1, 1 et clarius ex *Ps.* 20 (19), 7. 8. elucet. Nihilominus eius versus versibus *Bickellii*, si alterutros eligere necesse esset, longe praeferrem. Hic enim parallelismum quidem servat, sed sacrum textum omissis aut insertis aut transpositis vocibus et stichis et versibus sexcenties alterat. Neque superstitionem venerationem textui massorethico debere neque quidquam impedire, quominus mutetur, ubi antiquae versiones aptiorem lectionem praebent, haud ignoro, neque a leviori mutatione abhorrendum esse censeo, qua metrum, quod parallelismum servet, carmini alicui adaptari possit; *frequentes* vero et *graves* (maxime sensus) mutationes ne ob certum quidem metrum admitterem, nisi una saltem ex versionibus novae lectioni faveret. Nunquam ergo cum *Bickell* (Carm. p. 31) metri causa verbis *Ps.* 44 (45), 7 (« *Thronus tuus, Deus, in saeculum saeculi* »), quibus S. Paulus (*Hebr.* 1, 8) ad Christi divinitatem demonstrandam utitur, alia substi-

tuerem (« *Thronus tuus, firmum est fundamentum eius; confirmavit eum Deus in saeculum saeculi* »), quae apostolicae demonstrationi non inserviunt. Quatenus autem mutationes admitti possint, interpretis est diiudicare.

18. P. Vetter Die Metrik des B. Iob. Freiburg 1897; cfr p. 57 sqq., ubi systema suum paucis complectitur, et p. 30 sqq., ubi de strophis libri agit.

§ 2. — De carminum hebraicorum speciebus et de ditione poetica.

165. — Ratione, qua argumentum a poetis tractatur, quatuor distinguuntur solent poeseos genera: lyricum, didacticum, epicum, dramaticum¹. Ex quibus duo posteriora a sacris poetis non sunt exculta; omnia enim, quae in Scripturis possidemus, poemata aut lyrica sunt aut didactica. Quod si interrogatur, cur poetae inspirati nec epicum nec dramaticum genus excoluerint, non sufficit, ut cum nonnullis modernis interpretibus respondeamus « Hebraeis campum feracissimum epicorum et dramaticorum poematum defuisse; *epos* enim amare mythologiam, heroes terrestres, fatum, *drama* vero festa populi nationalia et rationem cogitandi profanam » atque « supponere singulare artis studium »². Nam nec mythologia aut fatum ad poeseos epicae, nec profana cogitandi ratio ad dramatis naturam pertinent; neque sane Israelitis defuerunt eximii heroes, quorum res praeclare gestas aut epicis aut dramaticis poematis proponerent, neque festa nationalia, in quibus ea coram integro populo aut recitarent aut repraesentarent. Rectius respondere alii videntur drama quodcumque, quo res praeterita velut praesens coram spectatoribus agitur, ex intima sua natura fictionem quandam esse atque epica poemata quoque rem gestam, quam narrant, multis rebus fictis exornare; in libris autem inspiratis fictioni non esse locum. Quapropter nihil quidem impedit, quominus sacra dramata et carmina epica de piis rebus sine ullo mythologiae aut fati adminiculo componantur; verum a Spiritu S. nec drama nec epos inspirantur. Errarunt igitur illi, qui in l. Iob et in Cantico Cant. dramata *veri nominis* agnoscere voluerunt³; dialogi enim, quos in l. Iob legimus, nondum constituunt drama, et Canticum ille solus pro dramate habere potest, qui allegorica eius explicatione contra totius antiquitatis unanimem consensum reiecta nescio quas amatorias res Salomonis in eo celebrari sibi persuaserit; immo si id locum habere concederemus, nondum adnumeraremus dramatis Canticum Cant. Dramaticam quandam formam in utroque carmine apparere profecto non negamus; at drama genuinum ipso suo nomine actionem quandam, quae repraesentetur, postulat nec solis colloquiis et descriptionibus poeticis contentum est. Sed de carminum istorum indole recurret sermo, ubi de singulis libris poeticis tractabimus.

Duo igitur tantum poematum sacrorum genera in Scripturis possumus, lyrica et didactica, quae Hebraei etiam nominibus distinxerunt; prioris enim generis poema vocant שִׁיר, quo et sacra (*Ps.* 33,3; 40,4 *hebr.*, et sexcenties) et profana (*Is.* 23,16; 24,9 etc.) carmina, quae proxime cantui sunt destinata, designant; alterum autem מִזְמוֹר, quod proxime quidem dicit *similitudinem*, sed omni poemati didactico designando inservit. Utrumque genus complures complectitur species, de quarum praecipuis, quatenus nominibus ipsi Hebraei eas videntur distinxisse, nonnulla addemus. Id autem praemoneamus oportet, magis minusve verisimilia dumtaxat de plerisque posse asseri, siquidem de nominum hebraicorum significatione vix quidquam certi nobis est traditum, atque carmina lyrica, praesertim Psalterii, sive eorum argumentum sive eorum forma poetica considerantur, ita inter se sunt finitima et propinqua, ut aegre eorum species definiantur; de eorum autem argumento nobis hoc loco non est agendum. Immo vero haud raro difficillimum est didactica a lyricis separare; quare non defuerunt, qui hanc distinctionem in poesi sacra locum habere negarent. Sed immerito; quis enim unquam Proverbiorum aut Ecclesiastici disticha vel tristicha, quae morum praecepta nobis tradunt, lyricis carminibus adnumerabit? Atque ipse liber Iob, etsi haud paucis in locis vere lyrico modo incedat, integro tamen suo argumento, fine, dispositione ad didacticum genus se pertinere prodit. Contra vero Psalmi multi, quamvis interdum solas doctrinas morales tradere videantur, ipso tamen modo, quo eas explicant et proponunt, lyricum suum characterem manifestant⁴.

1. Quantum nonnullis videtur addendum genus, quod in solis Scripturis reperiatur, sc. *propheticum*: prophetas enim non tantum poetico sententiarum rhythmo (parallelismo) dicendique genere poetico uti, sed satis multa vaticinia esse veri nominis poemata. Quae non negamus, sed eodem modo, quo Psalmos propheticos, etiam illa vaticinia poetica ad genus lyricum recte trahi arbitramur.

2. Zschokke *Historia revelationis* V. T. p. 200; Keil *Einleitung* p. 347 sq.

3. Ita iam saec. praecedente Fr. Xav. Matthaesius Giobbe Giurisconsulto. Siena 1786; hodie Delitzsch (*Commentar* ii. d. B. Iob. Leipzig 1876. p. 15; Hohes Lied. 1875. p. 10 Herzog P. R. E. Ed. 2. 1880. VI. p. 134), Zoeckler (*Iob.* Bielefeld 1872. p. 8; Hohes Lied. 1868. p. 8), Ewald (*Die poetischen BB.* d. A. T. Ed. 2. p. 73 sqq.), Renan (*Le Cantique des cantiques* p. 83 sqq.), De Wette Schrader (*Einleitung* p. 515), qui alios eiusdem sententiae patronos rationalisticos non paucos nominat.

4. Cfr *Ps.* 36. 48. 72; 31. 49. 118, qui praecipui sunt inter didacticos; at inter eos solus *Ps.* 36. ita in doctrina tradenda versatur, ut aliquo cum iure ex lyrico genere excludi videatur.

166. — Nomine *schir*, etsi secundum etymologiam suam (א שִׁיר, *canere*) proxime respondeat graeco ᾠδὴν (ᾠδὴν) et latino *canticum* ac proin poema cantui destinatum designet, omnia CARMINA LYRICA designari diximus, etiam

ea, quae cantui minus erant adaptata; illud profecto carmen, quo Salomo Christi et Ecclesiae unionem celebrat, שִׁיר הַשִּׁירִים quidem inscribitur (ᾠσμα τῶν ᾠσμάτων, *canticum canticorum* i. e. praestantissimum omnium carminum), sed tota illius indoles satis manifestat, cantui illud non inservisse. Verum ab interpretibus alexandrinis vocabulum *schir* graeco ᾠσμα non semper redditur, sed frequentius ᾠδή, rarissime ὕμνος (*Is.* 42,10) aut ψαλμός (*Ps.* 43,1) explicatur; strictiore scilicet sensu illud saepe usurpari perspexerunt. Duplici autem ratione eius sensus restringitur. Alicubi enim carmina *laeta* designat lugubribus opposita; se Israelitarum *schiroth* (ᾠδαί, cantica) conversurum esse in קִינָה (ῥοῆγον, *elegiam*) minatur Deus per prophetam (*Am.* 8,10). Alibi autem, atque praesertim in psalmorum titulis, ita adhibetur, ut *cantica* sacra designare videatur. Solitarium autem uni *Ps.* 43 (46) praefigitur, reliquis in locis cum altero nomine coniungitur, quo species accuratius definiri recte dicitur.

Aliquoties enim ei additur vocabulum מִזְמוֹר, quod ab Alexandrinis, Vulg., Hier. semper redditur ψαλμός. In solis Psalterii inscriptionibus nomen *mizmor* reperitur atque quinquaginta septem carminibus velut titulus praefigitur plerumque auctoris (maxime Davidis) nomine vel praecedente vel sequente; saepius autem cum voce *schir* ita coniungitur, ut ei aut praemittatur aut addatur¹. Quae genuina sit vocabuli *mizmor* significatio, satis docet Alexandrinorum versio ψαλμός. Quaecunque enim primitiva radicis זָמַר statuitur significatio, certum est זָמַר idem esse, quod ψάλλειν, *fidibus canere*; quapropter *mizmor* recte dicitur esse « carmen ad chordarum (psalterii vel cytharae) sonum decantandum »; *schir* vero, si ad certam speciem carminum definiendam adhibetur, canticum illud est, quod sola voce modulabatur. Quam nominum distinctionem tradidit iam *S. Hippolytus*, quocum reliqui Patres fere consentiunt. Inter quos brevissime *Eusebius* : « Carmen in psalterio pulsatum psalmus (*mizmor*) vocatur; canticum (ᾠδή, *schir*) carmen est sine instrumento modulate prolatum »². Minus autem probantur nobis ea, quae de utriusque vocabuli *schir* et *mizmor* coniunctione tradunt; volunt enim *mizmor schir* esse illud carmen, « in quo cantui praecedat psalterii pulsatio », et *schir mizmor* illud, « in quo pulsatio instrumentorum sequatur cantum »³. Probabilius enim dici videtur, utrumque nomen esse praefixum, ut carmen sive cum cytharis sive sine illis decantari posse designetur⁴.

Quindecim sunt carmina (*Ps.* 119-133), quibus praefigitur inscriptio שִׁיר הַבְּעִילִית (ᾠδή τῶν ἀναβαθμῶν, *canticum graduum*). Si fides esset iudaicis interpretibus, quos cum Lyrano sequuntur nonnulli antiquiores⁵, cantica illa suum nomen haberent, quia a levitis in festo tabernaculorum decantari solebant in quindecim gradibus scalae, qua in templo ab atrio mulierum in atrium virorum ascendebatur; at antiquum hac de re non exstat testimonium. Neque illorum nobis probatur sententia, qui ea referunt ad itinera, quibus Israelitae ter quotannis ad templum ierosolymitanum *ascendebant*; licet enim plerorumque argumenta huic coniecturae faveant, alia tamen (*Ps.* 119. 131) minus sunt apta. Probabilius graeci Patres carmina de reditu ex captivitate babylonica interpretati sunt, neque incongrue ea a reducibus, qui ex

Babylonia in Palaestinam *ascenderunt* (cfr 1 *Esdr.* 7, 7, 9) decantata esse putarunt⁶. Quod si huic sententiae obicitur, aliquorum saltem argumenta (*Ps.* 121. 133) templum cultumque divinum iam restitutum supponere, responderi potest, toto illo tempore a 1. Cyri anno usque ad Nehemiam continuo alios atque alios exsules rediisse (cfr *Zach.* 1, 15), argumenta igitur illis, qui post 6. a. Darii reverterunt, omnino fuisse adaptata. Inter modernos tamen interpretes nonnulli nomine hoc singularem carminum speciem indicatam forte melius censent; in eo enim fere conveniunt carmina hoc titulo insignita, quod « *gradatim* eorum procedat oratio, ita quidem ut antecedentis sententiae pars ab initio subsequentis repeti et novis verborum copiis augeri et quasi *ascendere* soleat »⁷.

Tredecim carminum species indicatur praefixo nomine בְּשִׁכְלִי, quod ab Alexandrinis et Theodotione redditur aut genitivo συνέσεως (Vulg. *intellectus* vel *intelligentiae*) aut εἰς σύνεσιν (V. *ad intellectum*), ab Aquila et S. Hieronymo alias cum nomine proprio sequente (*Ps.* 31. *David erudito*; *Ps.* 52. ἐπιστήμονος τοῦ Δαυὶδ etc.) coniungitur, interdum pro substantivo abstracto habetur (*Ps.* 53. sqq. *eruditio David*). Moderni interpretes attenta vocabuli etymologia aut carmen didacticum intelligunt, quippe quod hominem prudentem reddat (בְּשִׁכְלִי, *docuit*) aut carmen, quod ut intelligatur pia meditatione indigeat vel ad meditationem excitet (בְּשִׁכְלִי, *attendit*. *Deut.* 32, 29 etc.). Didactico generi vix unus alterve ex psalmis hoc titulo insignitis attribui potest, piae meditationes vero sunt omnes; quare hanc explicationem praeferimus, quia *Ps.* 144. simul vocatur תְּפִלָּה *oratio* et *Ps.* 44. שִׁיר יְיָ *canticum deliciarum*, rerum iucundarum, quae pia meditatione degustentur oportet; agitur enim de Christi et Ecclesiae intima unione. Simili modo vocabulum explicarunt Patres: « Quando *intellectus* vox adscribitur hymnis, inquit S. Gregorius Nyss., monemur ne rudes et imperiti simus illorum verborum, quae Dei gloriam celebrant » etc.⁸.

Sex carminibus velut titulus praefigitur vox בְּכֹתָם, quae ab Alexandrinis et Theodotione στηλογραφία (*tituli inscriptio* V.) redditur⁹. Inter modernos interpretes alii vocabulum a כֹּתָם (*aureum*) derivantes designari putant carmen, quod ob praestantiam suam *aureum* vocari aut aureis literis describi mereatur, alii in arabica lingua originem eius quaerentes censent carmina illa fuisse *occulta*, usque dum in Psalterium sint recepta, alii alias explicationes conquisiverunt. Omnino autem standum est Alexandrinorum interpretationi; כֹּתָם enim *insculpendi* sensum habet (*Ierem.* 22, 2), unde *miktham* idem est quod ἐπιγραμμά i. e. carmen, quod aut in perpetuam rei memoriam monumento insculpendum¹⁰, aut menti tam profunde, quam cippo inscriptio, infigendum erat. Hanc explicationem iam tradiderunt Patres, inter quos *Eusebius*: « στηλογραφία prophetiam admirabilem exprimit et scriptura sempiterna dignam...; sicut enim athletarum splendida et mirabilia certamina cippo donantur, atque in bello trophaea de hostibus in diuturnam rei memoriam eriguntur, ita magnum illud trophaeum, quod Salvator destructo mortis imperio erexit, iam diu a prophetarum temporibus in eorum libris velut in lapide insculptum erat ideoque στηλογραφία dicitur »¹¹. Revera

omnes *mikthanim* in eo inter se conveniunt, quod de liberatione ex magnis tribulationibus agant atque aut literaliter sensu de passione et resurrectione Domini sunt intelligendi (*Ps.* 13.), aut typico sensu de ea apte intelliguntur. In sua structura quoque id habent commune, quod unam sententiam gravissimam singulari modo velut ἐπίγραμμα proponant¹².

Psalmus 7. inscribitur מִזְמוֹר, quae appellatio ab Alexandrinis et Theodotione ψαλμός redditur, a S. Hieronymo autem, qui Aquilam et Symmachum sequitur, *ignoratio* (ψαλμός ὑπὲρ ἀγνοίας *Aq.*, ἀγνοήμα *Sym.*). Inter multas, quae a modernis propositae sunt, explicationes illa omnino videtur praeferenda, quae vocabulum a *schaga* (*erravit, oberravit*) derivat eoque dithyrambum designatum videt. Qui quum inventione, dictione, dispositione a consueta lyricorum carminum ratione discedat audaciusque decurrens quodammodo vagetur atque circumerret, carmen *erraticum* apte appellatur. Etiam propheta *Habacuc* eundem titulum suo carmini praefixit, quo audacissimis quibusdam imaginibus adventum Domini iudicis in dithyrambi modum describit, neque *Ps.* 7. a dithyrambi ratione alienus est¹³.

Propheta *Habacuc* autem carmen suum simul vocat הִלְלָה (προσευχή, *oratio*), atque eundem titulum quinque Psalmis invenimus praescriptum, qui omnes singularem ardentemque affectum amoris et fiducia spirant. Num tamen veram carminum speciem designet, non satis liquet; tantum enim non omnes Psalmi sunt preces, quare in subscriptione *Ps.* 71. omnes praecedentes hoc titulo הַלְלוּ (orationes) comprehenduntur¹⁴. Unus quoque *Ps.* 147. illo titulo inscribitur (הִלְלָה, αἶνες, *laudatio*), qui integro Psalterio praefigitur (הַלְלוּ); fortassis nomine isto antiquitus ea praesertim carmina insigniebantur, quae in celebrandis Dei magnalibus versabantur ideoque rectius ὕμνοι (quam αἶνες) appellantur; nam teste Phavorino ὕμνος ἐστὶν αἶνος ἐμμελής atque definitur ἡ πρὸς τὸν θεὸν ᾠδή.

Quibus nominibus, quae in Psalterio variis carminum lyricorum speciebus designandis inserviunt, illud addamus oportet, quo in Scriptura naeniae carminaque lugubria seu *elegiae* appellantur¹⁵. קִינָה denominatur pulcherrimum illud poema, quo David mortem Saulis et Jonathan planxit (2 *Reg.* 1,19 sqq.); Ieremias quoque *Qinoth* composuerat de morte Iosiae. (2 *Paral.* 35,23); pulcherrimae nobis supersunt illae, quas de ultimo urbis et templi excidio cecinit, quasque antiqui Hebraei etiam *Qinoth* (S. Hier. Prol. gal.), recentiores a primo eorum vocabulo desumpta appellatione אֵיכָה, Alexandrini θρήνοις, S. Hieronymus *Lamentationes* inscripserunt. Iustis elegiis etiam nonnullae prophetarum (uti *Is.* 14,14 sqq.; *Ezech.* 19,1 sqq.; 26,17 sqq.; 27,2 sqq.; 28,12 sqq.; 32,2 sqq. etc.) atque aliorum quoque librorum pericopae adnumerari possunt; nam *Iob.* 3. 6. 7. ad hoc genus prope accedunt atque ultima Iobi oratio (29-31) iusta est elegia; neque inter Psalmos carmina elegiaca (uti *Ps.* 41. 42. etc.) desunt¹⁶.

1. Schir mizmor, ᾠδὴ ψαλμοῦ, canticum psalmi *Ps.* 65. 82. 87. 107; mizmor schir, ψαλμός ᾠδῆς, psalmus cantici *Ps.* 29. 66. 67. 74. 75. 86.

2. *S. Hippol.* in Psalm. fragm. 7. (M. 10,717); *Euseb.* in Psalm. Prooem. (M. 23, 72; *S. Gregor. Nyss.* In Psalm. inscript. II. 3 (M. 44,493) : ψαλμὸς μὲν ἐστὶν ἢ διὰ τοῦ ὀργάνου τοῦ μουσικοῦ μελωδία, ᾠδὴ δὲ ἢ διὰ στόματος γενομένη τοῦ μέλους μετὰ τῶν ζημάτων ἐκφώνησις etc.

3. *S. Hippol.* l. c.; *Euseb.* l. c.

4. Nisi cum modernis multis dicere mavis, unum solum nomen ab auctore carmini esse praefixum, alterum autem librariis deberi, qui forte in variis exemplaribus alterutrum inventientes utrumque in sua apographa receperunt. Cui coniecturae favet, quod interduo duo vocabula nomine auctoris separantur (*Ps.* 75. 76. *hebr.*) atque Vulgata duobus titulis duos auctores adscribat (*Ps.* 64. « Psalmus David. Canticum Ieremiae »; *Ps.* 75. « Psalmus Asaph, canticum ad Assyrios »).

5. *S. Hippol.* in Psalm. fragm. 4. (M. 10,716) : « Sunt odae graduum quindecim numero, quot etiam templi gradus fuerunt » etc. Cfr *Agell.* Comm. in *Ps.* 119., qui varias sententias optime exponit.

6. *Theodor.* in *Ps.* 119,1 (M. 80,1876) postquam varias versiones graecas attulit (ὥδῃ τῶν ἀναβαθμῶν LXX; ἄσμα τῶν ἀναβάσεων *Theod.*; εἰς τὰς ἀναβάσεις *Aq.* et *Symm.*) concludit : « indicant ascensus sive gradus reditum captivi populi e Babylone »; *S. Chrys. hom.* in *Ps.* 119 (M. 55,338 sq.) etc.

7. Cfr de hac sententia *Gesen.* Thesaur. p. 1032. Clarissime haec structura apparet in *Ps.* 120. : v. 1. « unde veniet auxilium meum. v. 2. Auxilium meum a Domino; v. 3. neque dormitet, qui custodit te; v. 4. non dormitabit... qui custodit Israel. v. 5. Dominus custodit te; v. 7. Dominus custodit te ab omni malo; v. 8. Dominus custodiat introitum tuum et exitum tuum. — Fateamur autem oportet non in omnibus carminibus hoc titulo insignitis structuram hanc inveniri, eam vero in cantico Debborae (*Iudic.* 5) observari, quod ista inscriptione caret. Quare pro certa et indubitata sententiam hanc nequaquam habemus.

8. *S. Gregor. Nyss.* in Psalm. II. 3. (M. 44,497).

9. *Ps.* 15. 55-59, quibus addenda inscriptio orationis Ezechiae (*Is.* 38,9), licet lectio massorethica ibi exhibeat כִּנְתָּה (pro כִּנְתָּה), quam lectionem iam secuti sunt *Aq. Symm. Theod.* (Cfr *S. Hier.* in *Is.* 38. M. 24,406) vertentes γαφαί, dum Alex. exhibeant προσευχή vel ᾠδή. Sed vix potest dubitari, eandem inscriptionem in Psalmis laudatis et in carmine Ezechiae olim adfuisse.

10. Si inscriptionem *Ps.* 59. cum 2 *Reg.* 8,1-13 comparaveris, recte coniicies illum Psalmum monumento revera esse inscriptum.

11. *Euseb.* in *Ps.* 15 (M. 23,153).

12. Cfr quae de hac appellatione disputat *Delitzsch* (Comm. ü. die Psalmen. Leipzig 1873. I. p. 156 sq.), qui apposite monet in Psalmis illis graviore sententias nonnullas aut introduci formulis דָּבַר, וְיִאמַר, אֲמַרְתִּי (*Ps.* 15,2; 57,12; 59,8; *Is.* 38,10. 11) aut velut versus intercalares repeti (*Ps.* 55. 56. 58).

13. Cfr *Knabenbauer* Proph. minor. II. p. 93, qui etiam alias indicat vocabuli explicationes; *Trochon* Petits Prophètes p. 339; *Keil* Comm. über d. kl. Propheten. p. 437.

14. *Ps.* 16. 85. 141., qui Davidi auctori attribuuntur, 89. (oratio Moysis, viri Dei), 101. (oratio pauperis). *Ps.* 71,20; quo in loco Alex. et Vulg. habent ὕμνοι, laudes, ac si legissent תְּהִלִּים.

15. Amicorum mortem carminibus lugubribus plangere antiquus fuit mos (2 *Reg.* 1,17 sqq.; 3,33 sqq.; 2 *Paral.* 35,25); eadem autem ratione publicae quoque calamitates argumentum erant elegiarum, unde non semel movent prophetae, quando populorum vel civitatum interitum annuntiant, naenias de iis esse componendas (*Ierem.* 7,29; 9,90. 18; *Ezech.* 19,1; 26,17; *Am.* 5,1 etc.).

16. Nomina illa, quae in Psalmorum inscriptionibus leguntur, accuratius in Commentario explicabuntur.

167. — DIDACTICA POESIS sacrorum librorum fere integra in sapientia (הִכְמָה) docenda versatur; sapientia autem, quam docent, vera illa est ac genuina, quae ex timore Dei exoritur (*Prov.* 9,10), timore Dei regitur et ducitur (*Prov.* 15,33), timore Dei coronatur (*Eccli.* 1,22), cuius igitur timor Dei est Α et Ω. Quare etiam ille solus praedicatur « beatus, qui eam audit et qui vigilat ad fores eius quotidie et observat ad postes ostii eius. Nam qui eam invenit, invenit vitam et haurit salutem a Domino. Qui vero in eam peccat, laedit animam suam, et omnes, qui eam oderunt, diligunt mortem » (*Prov.* 8,34). Hominibus vero illis, qui, quia veram sapientiam irrident, irrisores (לְצַיִם) vocantur, parata sunt iudicia (*Prov.* 19,29). Divina igitur revelatione sapientia haec integra nititur, secundum praecepta divina diiudicat omnia, ad Deum velut eorum principium et ultimum finem omnia refert; atque hac ratione philosophia haec sacra ab omnium ethnicorum philosophorum studiis differt. Sed ab iis etiam diversa est, si modum attendimus, quo docetur. Doctis enim dissertationibus non exponitur, sed brevibus gnomis aut carminibus didacticis proponitur. Procul dubio nonnulli quoque ethnici philosophi doctrinas suas interdum gnomis et adagiis comprehenderunt; apud Hebraeos autem haec docendi ratio ita praevaluit, ut omnes libri, qui strictiore sensu didactici vocari debent, etiam poetici sint adnumerandi. Argumento igitur carmina didactica Hebraeorum non distinguuntur, omnia enim doctrinam sacram tractant; variae autem sunt eorum species, si externa forma sola consideratur.

« Familiare est, inquit *S. Hieronymus*, Syris et maxime Palaestinis ad omnem sermonem suum parabolas iungere, ut quod per simplex praeceptum teneri ab auditoribus non potest, per *similitudinem exemplaque* teneatur »¹. Hinc factum est, ut omne poema didacticum ab Hebraeis מִשְׁלָּה appelletur; *maschal* enim *similitudinem* proxime dicit vel comparisonem, quare ab Alexandrinis quoque alicubi ἱσα transfertur (*Iob.* 13,12). Plerumque tamen ab illis aut παραβολή aut παροιμία redditur, et quia vocabula graeca inter se significatione differunt, duas esse carminum didacticorum species videntur insinuasse.

Nam *parabola* a *Clemente Alex.* definitur « oratio ab aliquo non proprio quidem, sed quod est simile proprio, ad id, quod est verum et proprium, deducens eum, qui intelligit, vel sententia, quae per alia efficaciter ostendit illud, quod proprie est »². Moderni, qui ex evangelicae praedicationis exemplis definitionem suam maxime desumunt, eam dicunt « narrationem allegoricam, moribus efformandis idoneam, argumento, doctrina, stylo gravem », quo ultimo addito eam a mera fabula distinguunt, quae etiam est « allegorica narratio moribus efformandis apta », sed quae argumentum suum ex villioribus rebus (animalibus, plantis) desumit nec praeclarioribus doctrinis tradendis apta est. Verarum fabularum, licet non poetico stylo propositarum, pauca exempla in V. T. nobis sunt conservata³; parabolae quoque, si eo nomine narrationes proprie dictae intelliguntur, frequentes

quidem a Domino N. sunt propositae, rariores autem in V. T. leguntur. Verum frequentissimae sunt parabolae, quibus definitio Clementis Alex. convenit; unico scilicet disticho, interdum tristicho vel tetrasticho similitudinem exhibent, qua doctrina illustratur vel commendatur, comparationis particulis aut additis aut praetermissis⁴.

At interdum doctrina commendata unico verbo subindicatur, immo haud raro plane praetermittitur, ut quid sibi velit narratiuncula vel descriptio proposita non statim illucescat⁵. Ad quae respiciens S. *Hieronymus* monuit: « proverbium non hoc sonare quod scriptum est, etiam in Evangelio docemur, quum Dominus populo in proverbiiis et parabolis sit locutus, secreto autem Apostolis dissolverit illa. Ex quo manifestum est, et Proverbiorum librum [et alios sapientiales] non, ut simplices arbitrantur, patentia habere praecepta, sed quasi in terra aurum, in nuce nucleus, in hirsutis castanearum operculis absconditus fructus inquiritur, ita in eis divinum sensum altius esse investigandum »⁶. Atque haec earum obscuritas causa videtur esse, cur Alexandrini eas etiam *παροιμίας* dixerunt. Nam teste S. *Athanasio M.* « illa, quae in *paroemiis* dicuntur, non clare et aperte, sed obscure enuntiantur », vel uti fusius et accuratius explicat S. *Basilius* ad vulgarem simul vocabuli definitionem respiciens: « *Paroemiorum* nomen *externi* usurpant de sermonibus vulgarioribus (proverbiiis, adagiis) et de illis, quae in viis plerumque dicuntur; ὄμιος enim apud illos via dicitur, unde paroemiam definiunt verbum triviale usu vulgi tritum et quod a paucis ad plura similia transferri potest. *Apud nos* vero paroemia est *sermo utilis cum moderata obscuritate expressus*, secundum ipsam literam multum complectens utilitatis et *intus multum intelligentiae occultans* »⁷. Ex qua definitione paroemia correspondet illi carminum didacticorum speciei, quam Hebraei מליצה aut חידה vocant; eadem enim carminum species duobus vocabulis hebraicis designari videtur, licet variis nominibus ab antiquis interpretibus exprimantur. Nam utrumque sententiam perplexiorem et difficiliorem significat, ad quam intelligendam acumen et sollertia ingenii requiritur. Prior vox ab Alexandrinis redditur σκοτεινὸς λόγος (*obscurus sermo*), a Theodotione πρόβλημα, ab Aquila, Symmacho, S. Hieronymo ἑρμηνεία, *interpretatio*, i. e. sententia, quae interpretatione indiget; alteram omnes αἰνιγμα reddunt⁸. Satis frequentes in libris sapientialibus inveniuntur, pleraeque brevissimae sunt. Huc etiam nonnullae allegoriae longius quaesitae pertinent, quibus interdum sapientes hebraei sermonem suum obscuriorem reddere studiose quaerebant⁹.

Licet autem *maschal* proxime dicat comparisonem et similitudinem, frequenter tamen etiam significat omne acute dictum vel sententiam quamcunque moralem poetice expressam, atque hoc sensu fere correspondet graecae γνώμη. Haec quoque carminum didacticorum species plerumque unico disticho vel tristicho constat, rarius complures occupat versus; omnes in iis adhibentur parallelismi formae, frequentior tamen est antithesis (162. p. 7). Neque desunt inter illas, quae quum praecipua earum vis non in eo, quod dicitur, sed in eo, quod tacetur, sit sita, legentium animos exerceant et in aenigmata fere transeant¹⁰. Aliae sunt, quae numerorum artificio quodam attentionem excitant et memoriam iuvant; certo scilicet nu-

mero nonnulla commendantur aut vituperantur, numerus autem plerumque bis ita exprimitur, ut prior incompletus minora et imperfectiora complectatur, alter unitate maior ultimum quoque membrum contineat, quod maxime efferre vult poeta¹¹.

Iam eiusmodi sententiae, quae de eodem argumento tractant illudque vario modo explicant, interdum nullo certo ordine servato serie longiore continuantur¹², alias logico quodam ordine inter se connectuntur et maiora carmina didactica formant¹³, quibus designandis vocabulum speciale non cuderunt Hebraei communi nomine *maschal* contenti. In longioribus tamen istis carminibus unitas ea, quae in lyricis apparet, saepius desideratur; liberiore enim modo decurrentes aliquoties in singulas fere gnomas et similitudines discerpi possunt¹⁴.

Sed haec hactenus de carminum didacticorum speciebus, quae frequentiores adhibentur; de libris Iob et Ecclesiastae, qui ipsi quoque ad genus didacticum pertinent, infra dicemus.

1. *S. Hier.* in Matth. 18,23 (M. 26,132).

2. *Clem. Alex. Strom.* VI. 15. (M. 9,349). Clarius *Ps. Athanas. Synops.* S. S. 22 (M. 28,344): « *Parabolae* dicuntur sermones quasi imagines eorum, quae dicuntur; ex ipsis enim per similitudinem intelligitur id, quod dicitur ». *S. Chrysost.* in Ps. 48. (M. 55,225) varios sensus, quibus vocabulum in Scriptura usurpatur, enumerat: *λάλημα καὶ ἐπιδείγμα καὶ δνειδισμός* (Ps. 43,15), *αἰνιγματώδης λόγος*, *ὁ πολλοὶ λέγουσι ζήτημα* (*Iudic.* 14,14), *ἡ δημοσίωσις* (*Matth.* 13,24), *τροπολογία* (*Ezech.* 17,1 sqq.).

3. *Iudic.* 9,7 sqq.; 4 *Reg.* 14,9; sed cfr etiam 2 *Reg.* 12,1 sqq.; 14,5 sqq. etc.

4. Longiores parabolas habes 2 *Reg.* 12,1 sqq.; *Is.* 5,1 sqq.; *Prov.* 24,30 sqq. etc. Breviorum variae formae ex his exemplis intelliguntur:

Quomodo nix in aestate et pluviae in messe,
Sic indecens est stulto gloria. — *Prov.* 26,1.

Sicut canis, qui revertitur ad vomitum suum,
Imprudens, qui iterat stultitiam suam. — *Prov.* 26,12.

Flagellum equo et camus asino:
Et virga in dorso imprudentium. — *Prov.* 26,3.

Mala aurea in lectis argenteis:
Qui loquitur verbum in tempore suo. — *Prov.* 25,11.

Sicut frigus nivis in die messis,
Legatus fidelis illi, qui misit eum;
Animam ipsius requiescere facit. — *Prov.* 25,13.

Aufer rubiginem de argento,
Et egredietur vas purissimum;
Aufer impietatem de vultu regis,
Et firmabitur iustitia thronus eius. — *Prov.* 25,3. 4.

Comede, fili, mel quia bonum est,
Et favum dulcissimum gutturi tuo:
Sic et doctrinae sapientiae animae tuae.

Qua inventa habebis in novissimis spem,
Et spes tua non peribit. — *Prov.* 24,13. 14.

5. Ex. gr. *Prov.* 26,12 : Dicit piger : Leo est in via,
Et leaena in itineribus.

Prov. 25,16 : Mel invenisti? Comede, quod sufficit tibi,
Ne forte satiatus evomas illud.

6. *S. Hier.* In *Eccle.* 12,9 (M. 23,1113). *Ps. Athanas.* l. c. eas vocat στροφάς, ἐπειδὴ στρέφων τις αὐτάς τῇ διαβολῇ, ἀβολῇ καὶ εὐπλοῖαι τὸν ἐν αὐταῖς ἐγκείμενον νοῦν.

7. *S. Athanas.* C. Arian. or. II. 44. (M. 26,241); *S. Basil.* In Princip. Proverb. 2 (M. 31,388); *S. Caesar.* Dial. I. 35 (M. 38,897). *Ps. Athan.* (l. c.) quoque vocabulum ab οἴμος (*via*) derivat, sed alio modo explicat, scilicet, quia « per vias sententiae tales conscribi solitae sint ad correctionem et doctrinam eorum, qui iter instituebant »; atque simili modo *Didym. Alex.* In *Prov.* 1,1 (M. 39,1621). Alii tamen nomen non derivant ab οἴμος (*via*), ut sit παρόδιον (tritum et vulgare), sed ab οἴμη (*verbum*), ut παροιμία omnino consonet latino *proverbio*, et proxime significare dicatur *orationem alludentem* ad aliquid, quod non est expressum.

8. Cfr quae de his vocabulis disserit *Orig. Fragm.* in *Prov.* 1,6 (M. 13,20 sqq.), ubi ex ordine (fusus forte quam clarius) explicat, quid sit παραβολή, σκοτεινὸς λόγος, βῆσις τῶν σόφων, αἰνigma.

9. Praeclarum exemplum habes *Eccle.* 12,2 sqq. in descriptione senis, in qua simul adhiberi videtur ambiguitas vocabulorum, ut obscurior reddatur sensus.

10. Ex. gr. *Prov.* 20,12 : Aurem audientem et oculum videntem,
Dominus fecit utrumque. (Cfr *Ps.* 93,9 vel *Matth.* 13,9.)

Prov. 22,2 : Dives et pauper obviaverunt sibi,
Utriusque operator est Dominus. (Cfr *Iob.* 34,19.)

11. Ex. gr. *Pr.* 6,16 sq. : Sex sunt, quae odit Dominus,
Et septem detestatur anima eius :
Oculos sublimes, linguam mendacem,
Manus effundentes innoxium sanguinem,
Cor machinans cogitationes pessimas,
Pedes veloces ad currendum in malum,
Proferentem mendacia testem fallacem,
Et discordias seminantem inter fratres.

Cfr *Prov.* 30,15 sqq.; *Iob* 5,19; *Eccle.* 23,21; 26,5; 50,27. — Germanice *Priamel* vocatur (a lat. *praecambulum*, quo attentio ad praecipuam sententiam convertitur).

12. Cfr *Prov.* 26,1-12. 23-28 etc.; *Eccle.* 3,1-16; 17-29 et passim.

13. *Prov.* 1,8-9,18 eiusmodi carminibus constat, inter quae 7,1 sqq. iusta est parabola poetica; *Prov.* 31,10 sqq. est alphabeticum carmen didacticum etc.

14. Cfr ex. gr. *Prov.* 3,1-20; 21-35 etc.

168. — De DITIONE POETICA vix opus est dicere, quoniam ad sacram potius philologiam, quam ad historicam introductionem pertinet. Quemadmodum aliarum nationum, ita etiam Hebraeorum poetae praestantiore illo et politiore dicendi genere carere non poterant, quod communem et vulgarem sermonem pulchritudine superans lectorum animos delectat, allicit, captivat, atque hac ratione ideas menti

facilius et efficacius imprimit. Quantopere poetarum sacrorum sermo ab oratione prosa librorum sacrorum differat, experientia edocti omnes sciunt, qui unquam literis hebraicis operam impenderunt; quamprimum enim ab historicis ad poeticas gressum fecerunt, quasi novam linguam addiscere sibi videbantur. Omnibus enim in linguis, praecipue autem in hebraica, poetica elocutio, cuius maximam virtutem in eo sitam esse docet Aristoteles, ut sit perspicua sed non humilis, amat rariores et exquisitiores dicendi modos omnisque generis tropos et figuras, studiose autem vitat usitatiores et propria, quae etsi perspicuitati plerumque non noceant, humilem tamen haud raro reddunt sermonem.

Itaque poeticus sermo ad res etiam quotidianas et usitatissimas exprimendas non paucis utitur vocibus, quas in aliis libris frustra quaerimus¹. Satis multae ex iis in vicinarum dialectorum, maxime aramaisicarum, oratione soluta sunt communes et vulgares, quare aramaismi vel chaldaismi a nonnullis appellantur. At parum recte, siquidem nomen istud insinuat, vocabula illa e Chaldaeorum lingua in hebraicam esse transumta. Namque licet hebraicis poetis ea non sit neganda licentia, quam omnes alii sibi sumunt, ut glossas seu peregrinae linguae vocabula aliquando mutuuntur eaque velut sua adhibeant, longe plerasque tamen dictiones et phrases, quae aramaismis accensentur, vere et proprie hebraicas esse censemus atque a poetis ex suae nativae linguae thesauris haustas. Quapropter etiam illud argumentum respuimus, quo nonnulli ex maiore minoreve frequentia dictionum, quas aramaismis accensent, libri poetici vel didactici aetatem definire conantur. Nam tam pauca hebraicae linguae documenta nobis sunt conservata, ut quaenam antiquitus fuerit eius ubertas nullo modo diiudicare possimus, idque eo minus, quia omnia illa documenta nobis duo tantum literarum genera, historicum et poeticum, exhibent et tantum non omnia de rebus, quae ad religionem pertinent, tractare solent. Profecto moderni nostri « critici », qui ex libris V. T. historicis divitias antiquae linguae hebraicae dimetiuntur omniaque, quae in illis non inveniunt, ex peregrinis dialectis adscita esse arbitrantur, haud multum differunt ab eo, qui ex Herodoti Historiis, si solae nobis essent conservatae, integram graecae linguae ubertatem, aut si mavis ex Caesaris commentariis et Taciti Historiis et Annalibus thesaurum latinitatis dimetiretur. Ex *vivae* linguae fonte perenni hauriebant poetae sacri nec alienis fonticulis indigebant, quibus hortos suos irrigarent. Ex eodem hoc perenni fonte, ex quo desumerunt vocabula ab historicis populi sui non recepta vocabulorumque multas significationes, etiam formas illas constructionesque hauserunt, quibus dictioni suae proprium quendam inducebant colorem dignitatemque a vulgari et

humili historicorum sermone semotam². Procul dubio inter illas non paucae reperiuntur, quae etiam a Chaldaeis adhibentur; at chaldaismi vocari nequeunt, quia ex Chaldaeorum sermone non sunt transumtae.

Ad rariores voces formasque, quibus soli poetae utuntur, accedunt *dictionis figurae* quam plurimae. Amant enim poetae hebraei constructiones audaces et vividas; creberrimae sunt et praecipites temporum, generum, personarum immutationes, multae sunt ellipses, frequens dramaticus quidam describendi modus. Quam maxime autem Hebraeorum sermo poeticus *troporum* frequentia et audacia a prosa oratione differt³. Omnes procul dubio omnium nationum poetae metaphoris, allegoriis, prosopopoeiis aliisque figuris carmina sua exornant, at in sacra poesi earum usus et longe frequentior est et pulchrior, ita ut nusquam fere earum virtus adeo splendeat. Ad tropos proxime iam accedit ille poetarum usus, quo rem aliquam ex quadam eius proprietate depingunt potius, quam denominant, ex. gr. si solem חֶמֶד (*calidum*), lunam לְבָנָה (*candidam*), animam יְדִידָה (*unicam*), vel כְּבוֹד (*gloriam*), taurum vel equum אֲבִיר (*robustum*) etc. nullo apposito substantivo vocant. At quot sunt veri tropi, quorum is est finis, ut imaginibus aliunde translatis res vel clarius aut grandius exprimantur et ea, quae in se pulchra sunt, pulchriora esse videantur, eorum vero, quae in se aliquid habent deformitatis, appareat gratia, honestas, sublimitas! Infinitae fere numero sunt rerum externarum imagines, quibus poetae sacri utuntur; quatuor autem praecipui earum sunt fontes; nam desumuntur vel ex rebus naturalibus vel ex moribus rebusque in quotidiana vita occurrentibus, vel ex rebus sacris, vel ex rebus gestis, quae in historia sacra maxime sunt insignes. Quae omnia, quum primis carminum lectoribus omnino erant cognita, ad sermonis perspicuitatem non minus quam pulchritudinem non parum contulerunt⁴.

« Est hoc peculiare poemati hebraeo multas *metaphoras a rebus naturalibus* depromere, maxime ab herbis arboribusque, ut poesin botanicam dicere ausim. Neque id mirum; populus enim erat aratorius et pastoritius, in quo sine suo agro pascuisque nemo nascebatur; nec poesis eruditis erat relicta, sed ita per omnem populum diffusus amor eius, ut et verorum pastorum carmine silvae resonarent. Hinc in exiguo V. T. codice sacro ultra ducenta quinquaginta inveniuntur nomina botanica, quibus nemo frequentius utitur poetis. In quo a nostra maxime distat hebraica. Ut enim taceam ipsos nostros botanicos vernacula plantarum nomina persaepe ignorare, plurimi poetae ita ab agris rerumque natura semoti sunt, ut paucas herbas arboresque norint, et prudentes ab illarum nominibus abstinent, ne risum praebeant peritioribus. Quod si botanicum esse poetam contingat, non sinit ta-

men eum inscitia plerorumque lectorum suae scientiae ornatu uti, nisi obscurus fieri velit »⁵. At multa illa plantarum, animalium, aliarumque rerum naturalium nomina, quae primis lectoribus sermonem redderant perspicuum, nobis eundem reddunt haud raro obscuriorem utpote rerum illarum ignaris⁶.

Alterum metaphorarum troporumque fontem poetis hebraeis praebuit *vita quotidiana*, quae apud eos admodum simplex erat sibi que constans. Neque enim ea erat artium conditionumque varietas, quae apud alios populos antiquos et modernos invenitur; agricolae et pastores erant plerique, at viri quoque erant bellicosi atque ad arma capienda, ut haereditatem suam divinitus acceptam defenderent, prompti et alacres; hinc ex vita rustica, pastoritia, militari poetae quam plurimas desumunt imagines. Quis ignorat, quam frequens sit imago paleae, quam ventus abripit, tribuli, quo hostes conteruntur, torcularis, quod calcatur, armorum, pugnarum etc? Inter eas quidem nonnullae sunt, quae humiliores nonnemini videntur; at recte monet Lowth: « quod si cui male delicato sordere nonnunquam videantur huiusmodi rerum species, quasi scilicet oleant plebeculam et stercus, id suae tribuat ignorantiae, qui ex sui sensus modulo antiqua aestimet ». Apud Hebraeos enim, quibus carmina proxime sunt destinata, nemo vel amplissimus indecorum aut se indignum putabat etiam infimis rustici operis negotiis vacare; ab aratris et gregibus reges, duces, prophetae ad augustissima et sanctissima munera obeunda sunt vocati⁷.

Tertium imaginum fontem diximus esse *religionem* et quartum *historiam sacram*. Quoniam omnia carmina hebraica, quae nobis sunt conservata, sunt sacra, mirum esse non potest, quod ex duobus istis quoque fontibus quam plurima hauserint poetae. Pleni sunt Psalmi et prophetarum libri allusionibus ad magna illa miracula, quae Deus in populo suo operatus est, et sive felices sive adversos eventus praedicunt, utuntur vocabulis, quibus antiquiores illi eventus in memoriam revocantur. Status rerum, qui ante sex dierum opus erat, Ieremiae (4, 23 sqq.) inservit ad describendam futuram vastitatem terrae sanctae; excidium Sodomorum et a Psalmista (Ps. 10, 6 etc.) et ab Isaia (1, 9 sq.; 34, 8 sqq. etc.) et ab aliis frequenter adhibetur; exitus ex Aegypto et transitus per mare rubrum vix minus frequenter in memoriam revocantur (*Is.* 43, 16 sqq.; 51, 9 sq. etc.); atque eadem ratione tota historia sacra, quam omnes Israelitae optime cognoverunt, poetis et prophetis inserviebat illustrandis carminibus et vaticiniis suis. Ad religionem ipsam autem quod attinet, probe attendendum est, eam legibus suis totam vitam publicam et privatam Israelitarum rexisse, ita ut vix quidquam apud eos esset profanum; quare in metaphoris illis, quae ex vita quotidiana desumuntur, diligenter quoque attendendum est ad nexum, quo cum

rebus sacris coniunguntur. Ad quae si attenderis, nonnullae imagines, quae tibi forte minus decorae esse videntur, veram dignitatem acquirant⁸.

Sed paucissima haec de dictione poetica sufficiunt; diligens enim carminum sacrorum studium multo clarius et evidentius, quam longus tractatus, docet poeticae elocutionis Hebraeorum pulchritudinem, dignitatem, sublimitatem.

1. Ex. gr. אֱלֹהִים (*Deus pro Elohim*), אָבִיר (*verbum pro דָּבָר*), אִנּוּשׁ (*homo pro אָדָם*), אָתָה (*venire pro בֹּא*), גָּבִיר (*vir pro אִישׁ*), etc. Cfr Scholz. Einl. III. p. 8, Keil Einl. p. 41, ac praesertim Gesenius Handwörterbuch. Ed. 9. cur. Mühlau et Volck p. XXXVIII, qui plurima exempla addunt.

2. Huc pertinent praepositiones אֶלִי, עָלַי, עָלַי (pro אֶל, עַל, עַד), terminationes plur. יְיָ — et י — (pro יָם —), suffixum מֶן — et alia. Cfr auctores laudatos.

3. Egrege prae ceteris hanc quaestionem tractat Lowth De poesi sacra. Praelect. IV–XVII, quas sequimur et ex quibus pro fine nobis proposito dumtaxat paucissima delibabimus.

4. Id enim etiam est animadvertendum, certam quandam normam imaginum istarum sua quasi sponte ita esse exortam, ut eadem res iisdem ideis figurandis inservirent, quemadmodum in vulgari sermone certa vocabula certas res notant. « Quod quidem non omnino absolute intelligendum est, sed eousque ut vere dici possit poetas hebraeos in eadem re exornanda iisdem imaginibus multo constantius uti, quam ceteri poetae solent » (Lowth). Ex. gr. *lux* et *tenebrae* rebus prosperis vel adversis significandis Hebraeis constanter inserviunt; *Libanus* et *Carmelus* eodem semper modo adhibentur etc.

5. *Michaelis* ad Lowth Prael. VI. p. 455.

6. Ad quam difficultatem removendam insigne adminiculum praebent *Fillion* Atlas d'histoire naturelle de la Bible. Lyon 1884, aliaque opera ab eo laudata p. V.

7. Cfr Lowth l. c. p. 71.

8. Imago, quae *Is.* 64,6 legitur de panno menstruae, multo gravior et dignior apparet, si ad leges *Lev.* 12. et 15. relatas attenderis; item si Messias ab *Isaia* 54,4 comparatur cum leproso, prae oculis habenda sunt, quae *Lev.* 13 de lepra praescribuntur etc. Rectissime monet Lowth (l. c. p. 82) : « Si quae divinitus sunt praescripta pro communibus habeamus, si sancta et augusta in vulgaribus sordisque numeremus, incredibile est, quantum de verborum pondere deque sensuum vi et maiestate detrahatur ».

CAPUT II.

DE LIBRO IOB.

§ 3. — *De libri Iob argumento, divisione, fine.*

169. — Iob, vir sanctus, Deo sic permittente ut servi sui virtutem probaret, gravissimis calamitatibus per daemonem affligitur. Filiis omnibusque opibus orbatum, a proximis derelictum, ab uxore tentatum, horrendo morbo et ulcere vexatum invisunt tres amici, Eliphaz, Baldad, Sophar, cum eoque de harum calamitatum causis disceptationem instituunt. Amici enim, quibus id fixum ratumque erat, neminem innocentem adversa fortuna premi, virum pium de miseria sua conquerentem vehementer vituperant exhortanturque, ut cum criminum poenitentia et animi subiectione calamitates sibi immissas perferat. At Iob conscientiae testimonio securus graviora esse mala, quae patitur, contendit, quam quae meritus sit; falli igitur amicos, qui omnem adversam fortunam dicant esse poenam peccatorum actualium, nihil se timere, si coram Dei tribunali causam agere cogatur; in disputandi autem ardore inconsideratius nonnulla de Deo loquitur. Tacentibus iam tribus amicis, quum quid responderent non amplius haberent, licet in sua sententia persisterent, surgit quartus, Eliu, qui controversiam finire conatur. E solis verbis, quae ab Iob audivit, se de eo iudicaturum protestatus ab omni culpa eum non absolvit, calamitates autem etiam ad maiorem in virtutibus profeetum procurandum a Deo immitti docet, atque non obiurganda sed humiliter admiranda esse divina iudicia inculcat. Eliu adhuc loquente Deus ipse apparet disceptationi finem impositurus. Gravissimis suis verbis castigat disputantium imprudentiam, qui quum ea, quae coram oculis sunt posita, intelligere nequeant, de providentiae divinae mysteriis iudicium ferre curiosiusque ea scrutari audeant. Iob qui iam Eliu verbis nihil responderat, inconsiderate se esse locutum profitetur, a Domino autem amicis praeferitur et pro iis deprecari iubetur. Omnibus quae amiserat, immo duplo maioribus opibus iterum potitus felicem postea duxit vitam plenusque dierum in pace quievit.

Haec summa est admirabilis illius poematis, quod in canone Tridentino inter didacticos libros primum locum obtinet, nomen sortitus ab eo, qui in illo primas partes agit. Ut quanta cum arte sit compositum

clarius perspicimus atque eius finem, unitatem, integritatem efficacius tueri possimus, accuratiorem praemittamus oportet eius analysin. Praeter *exordium* autem (1,1-2,13), qui historiam Iob calamitatesque a satana ei inflictas prosa oratione exponit, atque *epilogum* (42,7-16), qui iterum prosaico sermone novam Iobi fortunam paucis verbis adumbrat, tres partes distinguimus carminis ipsius. *Prima*, eaque longior, triplicem Iobi cum tribus prioribus amicis disputationem de calamitatum causis continet (3,1-14,22; — 15,1-21,34; — 22,1-31,40). In *altera* Eliu novam adversae fortunae iustorum causam ab aliis omissam fusius explicat (32,1-37,24); in *tertia* Deus oratione sua disceptationi finem imponit. Totus igitur liber in eo versatur, ut in causas inquirat rerum adversarum, quibus homines omnes atque maxime illi, qui iusti et innocentes hac in terra habentur, frequenter subiacent; quaestio autem ita tractatur, ut variae quidem causae quum ab amicis Iobi tum ab Eliu et ab auctore ipso indicentur, at simul homini ius facultasque negetur iudicandi, quatenus ex illis certa in conditione sit admittenda. Haec autem est LIBRI ANALYSIS.

In EXORDIO HISTORICO (1,1-2,13) auctor explicat disputationum originem veramque calamitatum, quas Iob patitur, innuit causam, qua cognita lector de iis, quae ab alterutra disputantium parte afferuntur, certius iudicium potest ferre. Itaque

1. describitur Iobi sincera pietas, qui in rebus secundis, quibus fruebatur, ita fidelis Dei servitio inhaesit, ut a Deo coram angelis et satana laudari mereretur (1,1-9).
2. Verum satanas pietatem illam felici fortunae viri adscribendam esse contendit, atque a Deo permissionem accipit, ut omnibus eius bonis externis destructis eum probet (1,10-12). At nec subita omnium filiorum suorum morte nec omnium suarum divitiarum amissione Iob permotus est, ut Deum relinqueret (1,13-22).
3. Quare nova accepta permissione (2,1-6) satanas virum ipsum aggressus horrendo morbo eum afflixit; at nec summis doloribus nec uxoris dictis Iob ad blasphemiam seduci potuit (2,7-10).
4. Ad afflictissimum virum consolandi causa tres amici, Eliphaz, Baldad, Sophar, accedunt, qui calamitatum magnitudine perculsi septem diebus compatientes cum eo taciti sedent (2,11-13).

Sequitur PRIMA PARS (3,1-31,40) *exhibens tripticem Iobi cum amicis de calamitatum causis disputationem*, in qua eum ordinem tenet poeta, ut singulis amicis ex ordine disserentibus Iob respondeat.

I. *Disputationibus ansam praebeat Iob* (3,1-26)

propter calamitatum magnitudinem maledicens dici conceptionis et nativitatis suae (3,1-10),

sibi mortem exoptans, quae omnes pares reddat et ab omni malo immunes (3,11-19),

queribundus interrogans, cur tandem hominem, qui tanta pati debeat et mori desideret, Deus creaverit (3,20-26), qua interrogatione quodam modo thema totius libri indicat.

II. DISPUTATIONEM PRIMAM (4,1-14,22), in qua amici magis indirecte ostendere conantur, solam calamitatum Iobi causam in eius peccatis quaerendam esse poenitentique restitutionem amissae felicitatis promittunt, exorditur oratio ELIPHAZ (4,1-5,27).

Praemissa benevolentiae captatione, in qua Iobum antea afflictos omnes consolantem Iobo nunc acerbe conquerenti opponit (4,1-6), velut principium universale statuit, nunquam innocentem, sed solum impium perire (4,7-11).

Quae ut indirecte ad Iobum applicet, ad visionem quandam provocat, qua didicit, nullum hominem purum esse coram Deo (4,12-21); unde Iobum monet, quoniam stultus, qui ad Deum non recurrat, pereat necesse sit (5,1-7), ut ad Deum refugiat, qui iustorum et iniustorum aequus sit iudex (5,8-16);

atque orationem terminat beatum praedicans illum, quem Deus ipse corripiat, quia correptus ad novam felicitatem reversurus sit (5,17-27).

Cui sermoni Iob non directe respondens querelas suas priores explicat amicosque incusat, quod ipsum non consolentur (6,1-7,21).

Querelarum vehementiam explicat magnitudine calamitatis, quae tanta sit, ut mortem non possit non desiderare (6,1-12); amicos deinde vituperat, quod ipsum non sint consolati, sed vanis increpationibus laceraverint, eosque rogat, ut iustos se erga ipsum exhibeant (6,13-30).

Atque denuo sua calamitate descripta (7,1-10) quasi desperabundus interrogat Deum, cur tam crudeliter ipsum tractet et cur peccatum, quod forte commiserit, non condonet (7,11-21).

Vehementius iam in Iobum insurgens BALDAD (8,1-22)

verba eius carpit, ac si Deum iniustum dixisset (8,1-3), quum tamen Deus solos impios affligat atque poenitentibus maiora bona restituat (8,4-7).

Idem principium, quod Eliphaz iam statuerat, solos impios perire, ex antiquorum sapientum auctoritate probare vult proposita parabola (8,8-19),

qua simul praedicitur resipiscenti feliciior sors (8,20-22).

Eiusdem falsi principii repetitione adducitur IOB, ut directe illud impugnet (9,1-10,22).

Optime se scire ait hominem coram Deo non esse iustum (9,1-13), nec posse hominem cum Deo contendere, quippe qui potentissimus et iustissimus sit (9,14-21);

at negat solos impios eosque semper calamitatibus affligi (9,22-24). Se prorsus iustum esse utique non vult asserere, quia coram Deo nemo iustus sit (9,25-35),

at Deum rogat, ut sibi peccata sua manifestet, quoniam profecto non

ad instar hominum cruciatibus confessionem rei extorquere velit, siquidem hominem optime cognitum iam habeat (10,1-13).

Atque ad priores querelas reversus iterum interrogat, cur Deus peccatum forte commissum non condonet et cur ipsum in hac calamitate versari sinat (10,14-19), Deumque precatur, ut saltem ante mortem sibi concedat levamen quoddam malorum (10,20-22).

Ad quae iracundo modo respondet tertius amicus SOPHAR (11,1-20)

qui loquacitatis accusat Iobum (11,1-3) et arrogantiae, quoniam purum se dicat, licet minora patiatur, quam quae meritus sit (11,4-6).

Quae ut aliqua ratione probet, exaltat sapientiam scientiamque Dei, quae omnia perscrutetur (11,7-12);

atque ad poenitentiam eum exhortatus felicior sortem poenitenti praedicat, impium vero perituum monet (11,13-20).

Longiore autem sermone primam disputationem terminat IOB (12,1-14,22).

Atque primum quidem ad amicos suos conversus (12,1-13,12),

eorum arrogantiam arguit, qui se solos Dei magnitudinem cognovisse putent neque tamen videant impios saepe rebus secundis frui (12,1-6), dum ipse e contrario quum e rebus creatis tum ex sapientum dictis didicerit, Deum non secundum unam solam normam cunctas res administrare (12,7-25), ac proin amicis suis non minus sit sapiens (13,1. 2);

quare eos ut taceant exhortatur, ne Dei partes non recto modo agentes divinam iram excitent (13,3-12).

Deinde vero ad Deum sese convertens (13,13-14,22),

omnimodam suam in Deum fiduciam professus (13,13-19) eumque obtestatus, ne ipsum maiestate terreat (13,20-22),

contendit non eiusmodi esse peccata sua, quae tantam calamitatem mereantur (13,13-28). Quod ut melius efficaciusque demonstret, duas rationes affert :

hominem ob debilitatem naturae suae et suae originis impuritatem tam severo iudicio iudicari non debere (14,1-6),

et semel mortuum, ut feliciore sorte fruatur, ad vitam terrestrem non esse reversurum (14,7-22).

III. DISPUTATIONEM SECUNDAM (15,1-21,34), in qua amici clarius et apertius Iobi peccata dicunt calamitatum causam nec amplius de feliciore quadam eius sorte loquuntur sed directe ad eum principium suum erroneum applicant, iterum exorditur ELIPHAZ (15,1-35)

Iobum reprehendens, quod stulte sit locutus (15,1-6), quum sapientiores se habeat, licet omni ratione inferior sit amicis suis (15,7-11); eum vituperans, quod cum Deo contendere audeat, coram quo nemo sit purus (15,12-16), ad poenitentiam eum exhortans magnifica descriptione iustitiae, quam Deus exercet erga impios (15,17-35).

Cui respondens IOB (16,1-17,16)

conqueritur, quod eadem recoquentes amici molestos sese exhibeant consolatores (16,1-5),

describit iterum suam miseriam, quae ideo sit maior, quoniam inexpectata advenit (16,6-17),

Deum invocat innocentiae suae testem, ad illum se convertit despectis amicis, inter quos sapientem non invenerit (16,18-17,10), et qui felicior sortem ei, qui morti est proximus, promittentes inanem consolationem praebeant (17,11-16).

Exurgens autem Baldad (18,1-21),

verbositate et inanitate sermonum Iobi vituperata monet Deum propter Iobum immutabilia sua consilia non esse mutaturum ac proin impium semper periturum (18,1-5);

atque impii contumacis multiplicem ruinam, quae morte non terminetur, ita describit, ut clare innuat eandem esse Iobi sortem (18,6-21).

Quibus verbis afflicto Iob ita respondet (19,1-29),

ut conqueratur de amicorum opprobriis (19,1-5),

se non secundum consuetas Dei leges tractari moneat (19,6. 7.), fortunae suae ruina (19,8-12) et omnimoda sua derelictione (19,13-20) fuscis descriptis.

Quare amicos suos obtestatur, ut ipsi saltem sui misereantur (19,21. 22), et quia videt a coaevs suis suam innocentiam non agnosci firmissimam exprimit spem redemptorem suum, qui vivat, in futura resurrectione, quam exspectet, innocentiam suam esse manifestaturum ^a (19,23-27) amicosque monet, ut ab eius iudicio caveant (19,28. 29).

At SOPHAR Iobi precibus non commotus sed magis exacerbatus (20,1-29)

vituperat admonitionem, qua sermonem terminaverat (20,1-3),

et principio toties repetito iterum insistens magna cum eloquentia, ut eum terreat, miseriam hominis impii describit, non diu duraturam eius felicitatem monens (20,4-11), ruinam autem eius iustam fore (20,12-23) et completam (20,24-29).

Ad quae Iob (21,1-34),

postquam rogavit amicos, ut attentis audiant, quae dicturus sit (21,1-6), principium illud directe impugnat, ex experientia constare docens, impios saepe secundis rebus frui, etsi in Deum blasphemias iactent (21,7-15),

neque semper statim puniri (21,16-26),

immo etiam saepe in vita et post mortem ab hominibus honorari (21, 27-33),

inanem igitur esse eorum consolationem (21,34).

IV. *Nihilominus in TERTIA DISPUTATIONE* (22,1-26,14) *Eliphaz et Baldad in sua sententia permanent.*

(a) « Ab hoc loco, rectissime inquit *Sanctius*, ad finem usque libri aliter se habet Iob quam prius. Neque enim luget aut queritur, quasi aegre ferat torqueri se vehementer. quum tamen non levior esset extrema vexatio, sed est tantum enumeratio malorum, quae pertulerat, ita tamen, ut in athleta fortissimo nullus appareat languor, nulla desperatio aut mortis desiderium. Confortavit enim et exhilaravit patientis animum spes certa resurrectionis, quam eo oraculo, in quo ab amicis urgebatur angustius, ex divina revelatione conceperat »

Atque ELIPHAZ quidem (22,1-30), quoniam Iobi ultimum assertum refutare non potuit,

longa serie peccata enumerat, quibus Iobum suam sibi calamitatem attraxisse diserte contendit (22,1-11);

neque enim fieri posse, ut Deus peccata aut ignoret aut praetermittat (22,12-14), siquidem historia doceat, eum semper peccatores punivisse (22,15-20);

ideo Iob ad poenitentiam se convertat, ut nova beneficia a Deo accipiat (22,21-30).

Qua gravi accusatione non iratus IOB (23,1-24,25), quia assertionibus eius fidem semper denegant amici,

desiderat, ut coram Deo innocentiam suam probare possit (23,1-6), at quoniam Deus suam praesentiam ei subtrahere videtur (23,7-9),

ad illius omniscientiam provocat, qua suam innocentiam constare certus est (23,10-17).

Quod si nihilominus patitur, multi autem impii, quos enumerat, hac in terra poenas non luunt, sed quieta morte vitam finiunt, quaestionem propositam accusationibus iniustis amicorum non solvi patet (24,1-25).

Quae concedere videtur BALDAD, *siquidem paucissimis tantum verbis* (25,1-6)

respondet coram Deo potentissimo et sanctissimo nullum hominem posse contendere aut esse mundum (25,1-6).

At rectissime IOB (26,1-13)

ironice regerit, haec verba non esse ad rem (26,1-4),

neque se amici doctrina indigere, ut Dei potentiam in inferis et in terra et in coelo exaltet (26,5-13).

V. *Amicis non amplius respondentibus tres disputationes* IOB DUOBUS MONOLOGIS *terminat* (27,1-31,40).

IN PRIORE, (27,1-28,28) quod fere carmen triumphale dixeris, *amicos suos vera sapientia carere ostendit*.

Atque primum quidem per Deum testatur se mentiri nolle ac proinde, quum innocens sit, se culpam profiteri non posse (27,1-6), innocentiam autem suam etiam probari censet fiducia illa, quam in calamitatibus suis non amisit (27,7-10).

Deinde ad amicos suos docendos transit,

praeprimis repetens, vanam et mancarn esse doctrinam ab iis semper propositam, quod impii omnes hac in terra puniantur (27,11-23), atque monens, homini eam sapientiam deesse, quae ad divinam rerum administrationem et gubernationem diiudicandam requiratur;

nam hominem arte sua quidem multum valere (28,1-11),

ad veram tamen divinam sapientiam non pertingere, quippe quae Dei ipsius sit donum (28,12-28). Quibus verbis simul innuit, problematis propositi intimam rationem ex Dei sapientia esse repetendam hominique esse absconditam.

IN ALTERO (29,1-31,40), quae elegia iusta est, *pristina sua felicitate et praesenti sua miseria inter se comparatis* protestatur se alteram hanc peccatis suis sibi non attraxisse.

Incipit a describendo felici suo statu pristino, quando omnibus bonis externis fruebatur (29,1-10), ab omnibus laudabatur propter misericordiam suam erga omnes (29,11-17), de felicitatis suae continuatione confidere se posse putabat (29,18-20), et maximo honore gaudebat (29,21-25).

Quanto mutatus ab illo est praesens eius status, ubi iam a vilissimis despicitur (30,1-10), unde quaque impetitus auxiliatorem non invenit (30,11-15), gravissimis malis premitur (30,16-23), omnia sua desideria ad irritum ceciderunt (30,24-31).

Atque demum protestatur se ab iis peccatis esse immunem, quibus tantam calamitatem sibi attrahere potuerit, se nec libidini indulsisse (31,1-8), nec iniuriam fecisse proximo (31,9-15), nec pauperes aut viduas aut pupillos despexisse (31,16-23), nec in divitiis fiduciam posuisse aut idololatriam occulte exercuisse, aut inimicos odisse, aut hypocritam fuisse (31,24-34). Ad quam protestationem confirmandam invocatur Dei ipsius testimonium (31,35-40).

PARS SECUNDA (32,1-37,34). Amicorum disceptationibus quaestio de calamitatibus Iob inflicis non erat soluta; universale enim illud principium, omnia mala, quae homo patitur, poenas esse peccatorum actualium, Iob refutaverat suisque in monologiis integram esse quaestionem relictam clarius ostenderat. Ut igitur eam solvat, quartus assurgit ELIU, qui eo usque tacitus disputationibus adstiterat, atque *quatuor sermonibus solutionem aliquam innuens simul ea, quae audacius et minus accurate Iob disseruerat, reprehendit et corrigit.*

Post brevem introductionem historicam, qua Eliu genus et conditio indicatur (32,1-5),

PRIMUS SERMO (32,6-33,33) *praesertim docet calamitates etiam velut medicinales a Deo mitti.*

Praemisso longo exordio, in quo Eliu amicis Iobi explicat, cur ipse, licet iunior, quaestionem tractare audeat, quia nimirum amici Iobum refutare non potuerint (32,6-22), et Iobum monet, ut ad sua verba attendat (33,1-7),

praeprimis docet *non recte egisse Iobum*, quippe qui prorsus innocentem se declarans Deum velut inimicum suum sibi opposuerit (33,8-12),

Deum enim sive per visiones, quibus homines in somno terret (33,13-18), sive per morbos, quos mittit (33,19-22), sive etiam per inter-nuntios (33,23-28) *erudire homines*, ut eos ad defectuum cognitionem adducat et a malo efficacius avertat.

Atque *terminal* primum sermonem interrogans, num Iob habeat, quae respondeat (33,29-33).

SECUNDUS SERMO (34,1-37) *ostendit homini non licere de Dei iustitia dubitationem movere.*

Exordio desumpto a quibusdam verbis, quibus Iob Deum iniustitiae erga se commissae incusaverat (34,1-9),

Eliu *praeclare demonstrat Dei iustitiam.*

ex eius amore, quo sui immemor integrum orbem gubernat, quem si vellet facillime destruere posset (34,10-15),

ex iudiciis, quae sine ullo partium studio in reges et populos exercet (34,16-20),

ex omniscientia, qua hominis intima cognoscit (34,21-30).

In epilogo rogat Iobum, ut respondeat, si possit (34,31-37).

TERTIUS SERMO (35,1-16) *erroneam esse docet sententiam, qua pietas inutilis esse creditur.*

Initium iterum a quibusdam Iobi verbis sumens (35,1. 2.) docet non

Deo quidem, quippe qui sit sublimior, bonas vel malas hominis actiones utiles aut nocivas esse, sed homini ipsi (35,2-8);

si quis vero, qui a malis hominibus patitur, non statim a Deo exauditur, id ex eo provenit, quod aut non recte sit precatus, aut Deus auxilium suum nunc differat, ut suo tempore eos puniat (35,9-16).

QUARTUS SERMO (36,1-37,24) *accuratius docet Deum calamitatibus immissis hominem erudire Deique iustitiam sapientiamque celebrat.*

Brevi exordio indicat sibi non deesse rationes, quibus Dei iustitiam vindicet (36,1-4);

monet dein Deum iustos afflictos non derelinquere (36,5-7), sed sicut calamitatibus vel ipsos impios ad peccatorum agnitionem adducat, ita eum innocentes benigne servare et erudire (36,8-15);

atque ita eum etiam cum Iobo egisse, qui e malis illis sit evasurus, si recto modo ea perpetiatur (36,16-21).

Quo ut Iobum adducat, nec de Dei viis temere iudicandum esse doceat (36,22-24), *in longiore epilogo* exaltat Dei sapientiam et potentiam, quae ex rebus naturalibus cognoscitur (36,25-37,13) atque Iobum rogat, ut his consideratis ignorantiam suam relate ad Deum confiteatur (37,14-24).

PARS TERTIA (38,1-42,6). Eliphaz duoque eius socii calamitates Iobi voluerant esse poenas peccatorum ab eo commissorum; quare Iob, quum talium criminum conscientiam non haberet, iure contra eos sese defenderat; Eliu verbis autem, qui calamitates etiam ideo infligi docuit, ut homo iustus accuratius se ipse consideret et cautius a malo absteineat, neve inconsiderate se exaltet coram Deo, nihil respondere potuerat. At ne ipse quidem Eliu veram calamitatum Iobi causam, quam ex prologo cognovimus, ullo modo attigerat, ita ut etiam ab illo integra quaestio non esset plane et perfecte soluta. Ideo *apparet Deus*, minime quidem, ut suam erga Iobum agendi rationem explicet aut defendat, sed *ut eos, qui divinae providentiae mysteria curiosius scrutantur, ad silentium redigat.* Hic est finis, haec summa tertiae partis, quae duplici sermone Dei et duplici brevi responso Iobi absolvitur.

PRIOR SERMO DIVINUS (38,1-39,32) *totus in eo est, ut Dei sapientiam et potentiam exaltans doceat arrogantem esse hominem, qui cum Deo contendere audeat.*

Deus apparet in turbine et Iobum provocat, ut interroganti sibi respondeat (38,1-3);

interrogat autem eum primum de illis, quae in prima rerum creatione facta sunt (38,4-15),

deinde de iis, quae in abyssis et in excelsis latent et de naturae viribus, quae Deo praesto sunt (38,16-27).

tum de iis, quae in nubibus fiunt, et de astrorum cursu (38,28-38), tandem de vivendi ratione et generatione leaenae, corvi (38,39-41), ibicum, cervi onagri, rhinocerotis (potius : bubali), struthionis, equi, accipitris, aquilae (39,1-30).

Brevissimo epilogo respondere eum his quaestionibus iubet, si secum contendere velit (39,31. 32).

Ad quae Iob humiliter confitetur, se inconsiderate esse locutum, quando cum Deo contendere volebat (39,33-35).

ALTER SERMO DIVINUS (40,1-41,25) *docet hominem non ita se iustificare debere, ut Deum condemnet, idque eo minus, quo debilius ens sit homo.*

Incipit ab increpatione Iobi, qui se iustificans Deum fere condemnare sit ausus (40,1-3), quamvis sit ens debilissimum (40,4-9).

Verum ut Iob magis cognoscat suam debilitatem, Deus describit duo animalia, quae ipse creavit, et quae homo gubernare non potest :

behemoth (hippopotamum) (40,10-19),
et leviathan (crocodilum) (40,20-41,25).

Quibus respondet Iob agnoscens Dei potentiam et scientiam, profitens suam ignorantiam atque veniam precans (42,1-6).

In EPILOGO HISTORICO (42,7-16) Deus vituperat tres Iobi amicos, quod non recte sint locuti, eos poenitentiam agere iubet (42,7-9), Iobo autem resipiscenti maiorem, quam qua antea fruitus erat, felicitatem restituit (42,10-16).

170. — Quin FINEM DIDACTICUM ET PARAENETICUM auctor in poemate hoc componendo prae oculis habuerit, nemini est dubium; quid autem docere voluerit, ex analysi tradita satis patere arbitramur. Nihilominus et ab antiquioribus interpretibus et a modernis varia de eius consilio tradita sunt. Etenim S. Thomas iam totam libri intentionem in hoc versari putavit, « ut per probabiles rationes ostendatur res humanas divina providentia regi »¹. Quam sententiam recte reiecit Lyranus; etenim « totus liber, inquit, procedit per modum disputationis cuiusdam inter Iob ex una parte et amicos eius ex altera. Intentio vero disputantis contra aliquos non est declarare vel probare illud, in quo eum eo conveniunt, sed eo supposito tamquam vero et concesso procedere ulterius ad probandum vel improbandum illud, in quo dissentiunt. Manifestum autem est, amicos Iobi in hoc convenisse cum eo, quod actus humani regantur divina providentia »². Minus recte autem ipse definivit auctoris finem : « Licet amici Iob tenerent actus humanos regi divina sapientia, tamen tenebant, quod adversitates huius mundi non inferuntur alicui nisi propter mala praeterita, et prosperitates non eveniunt alicui, nisi propter praecedentia merita; quod est erroneum. Propter quod Iob intendit in hoc libro declarare contrarium,

nimirum quod aliquando in praesenti malis eveniant bona et iustis adversa ». Simili modo *Estius* « summam ponit in hac quaestione, *utrum* Deus iustis hominibus aliquando adversa immittat, an vero iustis tantum bona et iniustis tantum mala »³. Haec autem quaestio in ipso statim exordio disertis verbis solvitur, quando satanas lobum affligere permittitur, ac proin non potest esse summa totius libri. Longius a vero aberrarunt illi, qui statuerunt auctorem impugnasse Iudaeorum antiquam persuasionem, *omnes* res adversas esse poenas peccatorum actualium atque iustum *semper in hac vita* praemium virtutis recipere⁴. Quod si enim persuasio illa (id quod negamus) unquam communis fuisset apud Iudaeos, noster liber illam potius confirmasset, quam refutasset; revera enim Iob in hac terra iam praemium fidelitatis suae obtinet et amici poenam temporalem non effugiunt nisi propter suam poenitentiam et Iobi preces. Longissime demum aberrarunt illi, qui, ut librum nostrum tempori exilii babylonici adscribere possent, in Iobo patiente viderunt symbolice repraesentatum populum Israel in exilio ab ethnicis oppressum⁵; quis enim Iobum innocentissimum atque sola invidia daemonis afflictum dixerit esse symbolum populi, qui gravissimis suis criminibus iustissimam sibi attraxerat poenam?

Quibus aliisque similibus sententiis erroneis omissis⁶ librum nostrum in ea quaestione definienda versari recte dicemus, *quae sit causa* tribulationum rerumque adversarum, quas homo hac in terra patitur. Quoniam autem in eo omnes conveniunt, peccatoribus calamitates a Deo iustissimo infligi, ut iustitiae ordo restituatur, quaestio arctioribus finibus terminata ita fere proponitur, *quae sit causa* adversae fortunae, quam *iusti* (vel potius ii qui ab hominibus iusti habentur) interdum experiuntur. Finis autem auctoris is est, ut doceat varias in genere causas tribulationum esse statuendas, soli autem Deo cognitum esse, cur hunc vel illum affligat, nec licere homini divinae providentiae mysteria curiosius et audacius scrutari. Eo enim omnia, quae in libro legimus, conspirant; eius igitur thema idem est, quod alibi quoque in V. T. attingitur (*Ps.* 36; 72; *Ier.* 12,1 sqq. etc.), sed non tam fuse explicatur. Amici Iobi solis agnitis poenis *vindicativis* ex adversa fortuna Iobi ad eius culpam concludunt et ex calamitatum magnitudine magnitudinem culpae dimetiuntur. Quae doctrina certe erronea a Iobo constanter impugnatur, qui conscientiae testimonio fretus se talium criminum insontem esse contendit, quibus tot ac tantae calamitates ex aequo respondeant; at quia ipse quoque aliam tribulationum causam videtur ignorare, conqueritur interdum, quod Deus non secundum consuetas providentiae leges ipsum tractet. Sed alteram causam clare assignat Eliu monens iustum ideo quoque interdum calamitatibus premi, ut severius se ipse diiudicet, cautius a malo abstineat, Deum

studiosius quaerat; omnino igitur eius doctrina a doctrina amicorum dissentit. Non ignoramus etiam ab Eliphaz in prima oratione beatum praedicari hominem, « qui corripiatur a Deo : increpationem ergo Domini reprobari non licere » (5,17); sed illis quoque in verbis calamitates (id quod ex contextu elucet) velut poenae vindicativae considerantur, quae cessante causa (sc. peccato) ipsae quoque sint cessaturae; neque eo attigit, ut *medicinalem* earum characterem cognosceret. Tres amici in Deo non vident nisi *severum iudicem*, qui inexorabili cum rigiditate secundum immutabilem legem, ut ordinem iustitiae vindicet, mala malis et bona bonis hac in terra rependit; Eliu in eo videt *benignum patrem*, qui, ut filium dilectum efficacius a malo absterreat et cautiorem reddat, etiam leviores naevos interdum gravioribus poenis castigat (33,29; 36,10 sqq.); neque enim Eliu Iobum ab omni culpa immunem habet, licet in eo non sicut ceteri gravia peccata vituperet⁷. Hisce autem integra doctrina de calamitatum causis nondum est absoluta; tertiam enim earum, quas iusti patiuntur, auctor ipse in prologo historico manifestat. Ex quo discimus Iobum permittente Deo a satana esse afflictum, ut virtus eius probaretur et coram toto mundo manifestaretur. Tribulationes igitur aut sunt poenae vindicativae, quibus ut iustitiae ordo restituatur peccata interdum iam his in terris puniuntur, aut sunt salutare medicinae, quibus homines a malo interdum averuntur, aut sunt probatio quaedam, qua iustorum virtus interdum probatur et manifestatur : haec est doctrina, quam auctor docere sibi proposuit; variam igitur et multiplicem esse providentiae rationem atque longe a vero aberrare eos, qui omnes eventus secundum solam vindicativam iustitiam diiudicare audeant, ac si altera vita non sit futura, in qua vindicis munere functurus sit Deus (19,25 sqq.). Quoniam vero multiplex est providentiae divinae ratio, ideo Eliu iam monere incipit, ne homines de illa iudicare praesumant; Deus vero apparens atque Iobo amicisque eius ad oculos demonstrans, eos vel ipsas res materiales et visibiles ignorare, multo minus de occultis illis normis, secundum quas bona vel mala in terris distribuat, iudicare licere docet : malam igitur et bonam fortunam e manu Dei humiliter esse accipiendam, quippe qui sapientissima et iustissima sua providentia omnia gubernet et regat et ad finem praestitutum ducat⁸.

Verum non incongrue statuemus praeter primum istum finem auctorem illud quoque intendisse, ut in Iobo gravissimis calamitatibus afflictis nobis proponeret patientiae exemplar, quo omnium aetatum fideles incitarentur, ut in rebus adversis Deo fideles inhaererent neque ab hominibus, sed a solo Deo consolationem et auxilium exspectarent⁹. Procul quidem dubio Novum Testamentum multo augustius perfectiusque atque vere divinum patientiae exemplar nobis proponit in ipso D. N.

Iesu Christo, qui innocentissimus gravissima quaeque perferens nos incitat, ut ex eius amore non tantum patienter feramus, sed etiam amemus et quaeramus tribulationes, quibus ei similes reddamur; dilucidissime quoque et evidentissime nos docet Apostolus « transitorias illas et leves tribulationes nostras supra modum in sublimitate aeternum gloriae pondus operari in nobis » (2 Cor. 4, 17). Nihilominus pii Iobi exemplum nobis non esse superfluum docet S. Iacobus, qui illud quam maxime Christianis ob oculos posuit, ut ex eo discerent, « quoniam misericors est Dominus et miserator » (Iac. 5, 11).

1. S. Thom. in I. Iob Prolog.; eandem sententiam B. Alberto M. attribuit Pineda (in Iob. Praef. c. 5.); vicina est nonnullorum modernorum sententia, totam disputationem institui de morali providentiae legibus atque doceri eas nobis esse ignotas (A. Crampon Proleg. ad edit. Corderii Comm. in Iob. Paris 1861. p. IV etc.).

2. Nic. Lyran. in I. Iob. Praef.; cfr etiam Pineda l. c., Est. in Iob 1, 1 etc.

3. Lyran. l. c.; Pineda l. c.; Est. l. c. et plerique antiquiores.

4. Huc spectant moderni rationalistae non pauci : Hirzel Hiob (Ed. 2. ed. Olshausen p. 2 : « Der Verfasser wollte in Hiobs unverschuldeten Leiden die Schwäche u. Unhaltbarkeit der alten mos. Vergeltungslehre an einem in die Augen springenden Beispiele zeigen »); Bleek Wellh. Einl. p. 532; Renan Le livre de Job. 1852 Davidson Introd. II. p. 217 alique, quorum sententiam Keil (Einl. 1873. p. 383) iam dixit obsoletam; nihilominus eam recoxit Driver Rothstein Einl. 1896. p. 441. — Clarum est ab ea longe distare alteram, quae auctorem asserit « doctrinam illam iustis limitibus circumscripsisse, eam perpolivisse illaque supplesse, quae ei deessent » (Knabenbauer Comm. in I. Iob p. 9); haec enim recte statuuntur, quatenus scilicet erroneam doctrinae illius explicationem et applicationem impugnari innuunt.

5. Bernstein Ueber Alter, Inhalt u. Zweck des B. Hiob (Keil u. Tzschirner Analekten I. 1813. p. 109 sqq.); Br. Bauer Die Religion des A. T. Leipzig 1840. II. p. 470 sqq.; F. Seinecke Der Grundgedanke des Hiob. Leipzig 1863. alique.

6. Eos enumerat O. Zoëckler Das B. Iob. Bielefeld 1872. p. 13 sqq.; moderni plerique, qui erroneos istos fines statuunt, nonnullas pericopas a libro nostro abscindunt; id autem non recte fieri statim demonstrabimus.

7. G. Gietmann S. I. Stimmen aus M. Laach 1886. XXX. p. 229 sq., qui recte monet, Iobi culpam fuisse nimiam quandam suae virtutis aestimationem, qua seductus, quum iniustus amicorum accusationibus esset provocatus, non sine aliqua temeritate cum Deo de sua innocentia expostulet. Optime autem addit : « Es handelt sich um die Schuld eines Heiligen, welche zudem nicht zur vollendeten That sünde geworden ist, sondern auf einer schuldbar gehegten Selbstachtung beruht, eine Schuld also, welche nicht mit gewöhnlichem Masstabe gemessen werden darf ».

8. Eadem fere ratione finem describunt plerique moderni catholici : Welte Das B. Iob. p. XIV; Vigouroux Manuel bibl. II. p. 213; Kaulen Einl. Ed. 3. p. 298 u. Wetzer Welte Kirchenlex. Ed. 2. VI. p. 1488; Zschokke Hist. sacr. p. 255; Knabenbauer Comm. p. 9; Lesêtre Le l. de Job. p. 15; Langer Das B. Iob. 1889 p. XI. Quibus adde acatholicos a Zöckler l. c. p. 11 sq. enumeratos, qui totius libri authenticam agnoscunt.

9. Minus recte S. Chrysost. Synops. S. Script. (M. 56, 362) totum finem (ὁ σκόπος τῆς βίβλου) libri esse ait hortari ad patientiam eos, qui in calamitates incidunt, etiamsi magnum pietatis testimonium prae se ferant, et Estius (in Iob 1, 1) praecipuum scopum in eo reponit, « ut insigne et memorabile exemplum patientiae Iob lectori proponatur »; finem enim illum non esse nisi secundarium tota libri compositio clare docet;

perfecto multae illae et longae disputationes, quae integrum fere librum constituunt, atque ipsae Dei orationes ad istum finem obtinendum sunt superfluae; atque longae querelae Iobi ei potius videntur obstare.

§ 4. — *De libri Iob origine et integritate.*

171. — Nullum forsitan in V. T. canone invenerimus librum, de cuius origine maior, quam de nostro, sit opinionum dissensus. Alii enim illum Moyse ipso habent antiquiorem, alii ipso exilio babylonico recentiorem, alii multis illis in saeculis, quae inde a Moyse usque ad exilium finitum effluerunt, tempus quaerunt, cui opus adscribant. Quoniam certi nihil de hac quaestione nos docent documenta historica, praecipuas sententias paucis referemus, et quae inter illas melioribus niti videatur rationibus indicabimus.

Haud pauci olim ipsi Iobo vel uni ex eius amicis vel uni ex auditoribus, qui disputationibus interfuerunt (*Iob* 34,2), librum attribuere non dubitarunt. Quam sententiam probabilem habuit *S. Gregorius M.*, qui tamen Iobum aetate Iudicum vixisse ratus librum mosaico tempore recentiorem esse duxit; *Origenes* vero Iobum ipsum et librum eius Moyse dixit antiquiorem¹. Immo propter multos arabismos et chaldaismos, quos adesse iam adnotavit *S. Hieronymus* (Praef. in l. Iob), primigenium textum arabicum vel chaldaicum fuisse atque a Moyse vel alio scriptore hebraice esse translatum coniecerunt *Pineda*, *Bonfrerius* alique multi interpretes². At liber integer tantum abest, ut versionem sapiat, ut non obstantibus idiotismis illis, quos vocant arabismos et chaldaismos, ob styli et linguae suae puritatem inter optima hebraicarum literarum monumenta unum ex primis locis occupet. Neque magis, ut auctorem arabicum vel chaldaicum statuamus, illud nos permovet, quod in toto libro mosaicae legislationis, rituum leviticorum, rerum israeliticarum ratio non habeatur. Namque qui ex moribus, qui in libro describuntur, ad eius originem concludunt, inter aetatem, qua Iob vixisse supponitur, interque tempus, quo scriptus est liber, non satis distinguunt. Quoniam enim Iob, quamquam verum Deum colebat, ex gente hebraica non fuisse atque satis diu ante Moysen aetate patriarcharum vixisse supponitur, poematis auctor, quisquis ille fuit, si veram narrare atque in Iobi amicorumque eius disputationibus personas pro temporis, in quo vixisse credebantur, ratione sustinere voluit, nec de mosaica legislatione nec de aliis rebus Moyse recentioribus loqui potuit. Ceterum non desunt textus ad Pentateuchum tam prope accedentes, ut librorum mosaicorum non ignarum fuisse auctorem demonstrent. Omittere possumus, quod ea, quae de homine tradit « ex limo » formato

et in pulverem reducendo, in cuius naribus « spiritus Dei » insit, creationis historiam in memoriam revocent, aut quod diluvii historiam satis clare commemoret Eliphaz; pro argumento enim id unum nobis sufficit, quod crimina, quorum se reum esse negat Iob, iisdem fere verbis in lege mosaica notentur³. Hebraeum igitur fuisse libri auctorem, prudenti non est dubium.

Moysen ipsum esse auctorem traditio quaedam est thalmudica⁴, quam receperunt inter Graecos *Methodius*, *Polychronius*, *Iulianus Halic.*, inter Latinos *Philippus*, S. Hieronymi discipulus; S. *Hieronymum* ipsum in eadem sententia fuisse non temere colligunt nonnulli ex eo, quod libros sacros enumerans librum nostrum Pentateucho adiunxerit⁵; eandem quam plurimi interpretes inde a saec. 15. tenuerunt, inter quos praecipui *Tostatus*, *Caietanus*, *Bellarminus*, *Pererius*, *Sanctius*, *Huetius*, *Bossuetius*⁶. Verum idoneis argumentis, quibus eam tueantur, prorsus carent. Thalmudicam enim illam traditionem non magna fide esse dignam facile concedet, quicumque legerit ea, quae de Iobi aetate Thalmudistae disputant, quorum aliqui eum cum Iudaeis ex exilio babylonico redisse, alii eum Salomonis vel Davidis vel Iudicum vel Moysis aetate vixisse arbitrantur⁷. Stylum autem mosaico similem esse gratis asserunt Polychronius et Huetius, cantica enim Moysis, quae sola cum libro nostro comparari possunt, ad eum non propius, quam alia quaecunque V. T. carmina accedunt. Neque facile, opinor, aliquis sibi persuaserit, perfectissimum poema didacticum, quod ad omnes summae artis regulas diligentissime est compositum, primum fuisse hebraicarum literarum monumentum; ante Pentateuchum scilicet illud conscriptum esse volunt a Moyse in deserto madianitico greges soceri sui Iethronis pascente, ut gentem suam eo tempore ab Aegyptiis dura servitute oppressam consolaretur; nescio vero an pauperibus illis servis sublime nostrum poema et difficiles eius disputationes magno potuerint esse solatio. Quibus demum velut efficax, licet minutum nonnemi videatur, argumentum addimus bis commemorari « aurum Ophir »⁸, quod ante regum aetatem Israelitis incognitum fuisse satis constat.

1. S. *Gregor. M. Moral. Praef. 1* (M. 75,517); Orig. c. Cels. VI. 43 (11,1365): *σαφῶς ἐν τῷ ἀρχαιοτέρῳ καὶ Μωυσέως αὐτοῦ Ἰὼβ ὁ διάβολος ἀναγέγραπται κτλ.* Cfr S. *Isid. Hisp. Etymol. VI. 2* (M. 82,231): « nonnulli eundem Iob post plagam passionis suae scriptorem fuisse existimant ».

2. Primus, qui hanc sententiam diserte tradit, est Ps. *Orig. in Iob Comment. I* (M. 17,373); eandem commemorat et approbat *Sixt. Sen. Biblioth. sacra* (ed. Milanto I. p. 14); eam sequuntur *Pineda* (Comm. Praef. 3. 4), *Bonfrerius* (Praeloquia in S.S. VII. 2 et 8), *Corderius* (Comment. Praef.) alii; ex recentissimis *Haneberg* (Gesch. der bibl. Offenb. Ed. 4. 1876. p. 366) opus nostrum censet esse aut versionem aut retractionem operis cuiusdam scripti ante Moysis vocationem. — Ex interpretibus protestanticis eandem tenuit *Carpzov. Introd. II. p. 45 sq.*; librum Moyse antiquiorem

dixerunt *Bertholdt* Einleitung V. 1. p. 2104 sq.; *Eichhorn* Einl. IV. 2. p. 156 sqq.; *E. Bunsen* Die Einheit der Religionen. Berlin 1870. I. p. 420 sqq. (qui Iobum esse Melchisedech opinatur) etc.

3. Cfr *Iob* 10,9; 27,3 et *Gen.* 2,17; 3,19; — *Iob* 22,15-19; — *Iob* 24,2-11 et *Exod.* 22,25 sq., *Levit.* 19,9; 25,2 sqq.; *Deut.* 24,6 etc.

4. *Baba bathra* f. 14. « Moyses scripsit librum suum et sectionem de Bileam et Iobum »; cfr *S. Isid. Hisp.* de eccl. offic. I. 12 (M. 83,747): « Iobi librum Hebraei Moysen scripsisse putant ».

5. *Methodius* in Photii Biblioth. cod. 235 (M. 103,1146); *Polychron.* et *Iulian. Hal.* in Nicetae Catena in Iob. Praef.; *Philipp.* in Iob 3 (M. 26,661 « auctorem Moysen esse tradit opinio »); *S. Hier.* ad Paulin. ep. 53,8 (M. 22,545).

6. *Tostat.* Genes. in S. Hier. prol. c. 7; *Calet.* in Iob Praef.; *Bellarmin.* De verbo Dei I. 5; *Perer.* in Exod. 3. disput. 1; *Sanct.* Comment. Proleg. 2.; *Huet.* Demonstr. evang. Prop. IV. (Venet. 1565. p. 240); *Bossuet* discours sur l'hist. univ. II. 3 etc.; *Goldhagen* Introductio II. p. 209; *Iahn* Einl. II. p. 802 sqq. etc. — Ex recentioribus Protestantibus eam tuentur *Stier* Die Reden der Herrn. 1846. IV. p. 51; *Ebrard* Das B. Hiob. Landau 1858; *I. Graeber* Die Stellung u. Bedeutung Hiobs im A. T. 1869. etc. (Cfr *Zoeckler* l. c. p. 20).

7. Cfr *Marx* Traditio rabbinorum veterrima de librorum V. T. ordine et origine. Lipsiae 1884. p. 25 sqq.

8. *Iob* 28,16; immo 22,24 aurum vocatur אֶפְסָרִים; de auro autem ex Ophir allato non fit sermo ante Salomonem 3 Reg. 9,28; 10,11.

172.. — Maior hodie interpretum catholicorum numerus librum ad salomonicam aetatem esse referendum arbitratur, neque desunt qui ipsum Salomonem eius auctorem esse suspicentur. Quam sententiam Polychronius iam *S. Gregorio Naz.* attribuit, atque revera S. Doctor semel verba quaedam ex nostro libro allegat addito Salomonis nomine; *S. Chrysostomus* autem eam velut non improbabilem refert; eandem approbaverunt *Harduinus* et *Calmetus*¹, atque fatendum est, eam inter omnes, quae propositae sunt, melioribus confirmari argumentis.

Inter quae primum locum merito obtinet ipsa poematis nostri vere singularis et divina pulchritudo, quae prohibet, quominus alteri, quam aureae poeseos hebraicae aetati, i. e. tempori Davidis et Salomonis, attribuat. Optime enim *Knabenbauer*: « Ea est styli elegantia, rerum variarum tractatio amplissima, argumenti dispositio grandis et conformatio ad omnem perfectionis apicem limata, ea est disceptationis varietas, profunditas, ea morum motuumque animi explicatio, descriptio, ea demum sapientiae studii inquisitio, rerum naturalium et arcanarum perscrutatio et explicandi facilitas et ubertas, quae in aurea aetate poeseos, quae tempore Salomonis in rerum illa conditione florentissima adfuisse prorsus exspectatur »².

Accedit quod magnus inter nostrum librum et inter Proverbia Salomonis deprehenditur sententiarum, vocum, locutionum consensus; id quod suo tempore iam animadvertit et fuse ostendit *Calmetus*:

« Utrunque nobilissimum Sapientiae elogium textitur (*Iob* 28,12 sqq.; *Prov.* 8,11 sqq.); vera sapientia in eo constituitur, ut timor Dei servetur, eiusdemque sapientiae solus auctor Deus ab utroque libro asseritur (*Iob* 28,28; *Prov.* 1,7). Ad haec phrasium vocumque consensus utriusque summus: תִּשְׁפָּה (*sapientia Iob* 5,12; 6,13; 11,6 etc.) nonnisi in *Prov* (2,7; 3,21; 8,14 etc.) recurrit; item הָרָה (*pravitas Iob* 6,2; 30,13; *Prov.* 10,3; 11,6; 17,4; 19,13); תְּחִבּוּלָה (*prudencia, gubernatio Iob* 37,12; *Prov.* 11,14; 12,5; 20,18 etc.); פְּתִי = פֶּתֶה (*simplex Iob* 5,2; *Prov.* 20,19 et passim); אֲבִדוֹן = שְׂאוֹל (*Iob* 26,6; 28,22; 31,2; *Prov.* 15,11; 27,20) etc³. Sermonem habet Iob de mortuorum statu, idem fere apud Salomonem recurrit (*Iob* 21,33; 26,5; 12,22; *Prov.* 9,18). Patere oculis Dei sepulcrum et infernum habet Iob, habet et Salomon (*Iob* 26,6; *Prov.* 15,11); bibere iniquitatem velut aquam est phrasis utriusque (*Iob* 15,16; 34,7; *Prov.* 26,6); spiritus s. ventos appendere Deum legimus utrinque (*Iob* 28,25; *Prov.* 8,28 sq.). Iobus ad amicos dicebat, ex eorum silentio, si nunquam vocem emisissent, futurum fuisse, ut sapientia praediti iudicarentur; stultum, dum silet, sapientem haberi docuit Salomon (*Iob* 13,5; *Prov.* 18,28)... Divitiis inique collectis nunquam iuvare impium, sed illas in manus iustorum dilabi, ait Iobus, ait et Salomon. Tumidae mentis audaciae succedere plerumque probrum, saepius docet Salomon, illud ipsum Iob asseruit (*Iob* 22,29; *Prov.* 16,18; 18,12; 29,23); de creatione terrae marisque paria utrinque spectes (*Iob* 38,4-8; *Prov.* 8,25-29); periturum impium eiusque memoria futurum tandem, ut male oleat, veluti dapes corruptae, uterque profitetur (*Iob.* 20,7; *Prov.* 10,7). Plura huius naturae congeri possunt, quamquam ea, quae ad moralem spectant doctrinam, argumentum urgere minus videntur »⁴.

Huius consensus tam manifesti quae sit causa genuina, difficile quidem definitur⁵; attamen plerique textus, in quibus libri nostri concordia cum salomonicis Proverbiis deprehenditur, sunt eiusmodi, ut non tam alterutrius auctoris dependentiam et imitationem, quam communem potius unius eiusdemque aetatis sermonem, scientiam, disciplinam, opiniones arguant. Quapropter, quum Proverbia Salomoni attribuenda sint (201), liber Iob eidem saltem aetati, quin etiam eidem auctori attribuendus videtur. Confirmationis vero gratia addere licebit, auctorem nostrum, id quod non tantum ex sermonibus Dei sed ex integro libro luculenter apparet, rerum naturalium fuisse studiosissimum. Atqui Salomonem earundem rerum peritissimum fuisse atque de iis disseruisse docet Scriptura, qua teste « disputavit super lignis, a cedro, quae est in Libano, usque ad hyssopum quae egreditur de pariete, et disseruit de iumentis et volucris et reptilibus et piscibus » (3 *Reg.* 4,34).

Indirectum quoque argumentum haud leve nobis praebent iuniores libri, quorum testimoniis constat opus nostrum prophetis antiquioribus iam cognitum fuisse, eius originem igitur ad primorum regum aeta-

tem ascendere. Quin *Ieremias* poema nostrum frequenter adhibuerit, vix cuiquam est dubium; sed etiam in vaticiniis *Isaiae* non desunt, quae ad illud respiciant, atque ineunte saec. 8. *Amos* nonnulla habet, in quibus ad illud alludere non immerito censetur.

Ezechielem, qui Ieremia paullo est recentior, si de Iobi iustitia loquitur (*Ezech.* 14,14. 20), iustum virum illum, qui a nostro auctore celebratur, prae oculis habuisse inter omnes paucissimis exceptis rationalistis constat; mirum igitur esset, si Ieremias, Ezechielis aequalis, librum nostrum non cognovisset. Ac profecto Ieremias, ubi diei nativitatis suae maledicit, ad Iobi prima verba respexisse est dicendus. Sunt quidem, qui auctorem nostrum verba illa ex Ieremiae vaticiniis desumsisse statuunt; sed parum recte. Inter omnes enim V. T. scriptores non reperiri, qui Ieremia frequentius antiquiores libros adhibuerit, saepius iam monuimus; quare a priori fere Ieremiam esse Iobi imitatore conclude nobis licet. At ipsi quoque textus, si inter se conferantur, satis clare docent, Iobi verba nervosiora et audaciora a Ieremia quodam modo esse emollita⁶. Item *Ierem.* 12,1 accurate fluit ad *Iob* 21,7 aut 12,6, *Ierem.* 17,1 ad *Iob* 19,24, *Ierem.* 31,29 ad *Iob* 21,19, *Ierem.* 49,19 ad *Iob* 41,1 etc.; Threni vero Ieremiae cum nostro libro ita consonant, ut eidem auctori utrumque opus deberi nonnulli (utique parum recte) sint opinati⁷. Alteruter igitur alterius opus cognovit et imitatus est; atqui summum illum poetam, qui sublimissimum totius Scripturae carmen composuit, Ieremiae prophetae vaticinia tam studiose imitatum esse quis crediderit?

Tam frequentia quidem non sunt operis nostri vestigia in vaticiniis *Isaiae*, quum non eadem ratione, qua Ieremias, antiquiores imitari soleat; at eum librum nostrum cognovisse veri simillimum est. Conferatur ex. gr. *Is.* 19,3 cum *Iob* 14,11, qui duo versus in altero sticho ad verbum consonant. Sed in poemate nostro praecedens v. 9. comparisonem adhibitam quasi necessario provocavit atque sensus versus istius est omnino generalis; ab *Isaia* autem sententia generalis argumento particulari accommodatur ideoque voci מַרְיָ (mare) particularis significatio fluvii Nili attribuitur. Quare *Isaiam* potius a *Iobo*, quam *Iobum* ab *Isaia* imaginem mutuatum esse recte concludere nobis videtur. Simili modo in eodem vaticinio *Isaias* (19,13. 14) alteram universalem sententiam *Iobi* (12,24. 25) solis Aegyptiis accommodat. Conferantur quoque *Is.* 40,2 cum *Iob* 7,1, *Is.* 44,24. 25 cum *Iob* 9,8 et 12,17, *Is.* 59,4 cum *Iob* 15,33⁸. Ad *Amos* demum quod attinet, equidem omnino concedendum arbitror pastorem thecuensem nostri carminis memorem fuisse, ubi Dominum describit « facientem Arcturum et Orionem » (*Am.* 5,8 cfr *Iob* 9,9; 38,31 sq.); quae enim a poeta toti descriptioni aptissimo et arctissimo nexu sunt inserta, ea propheta velut ex abrupto affert. Item in divina potentia describenda (*Am.* 4,13) prophetam descriptionem poetae (*Iob* 9,5 sqq.) prae oculis habuisse et pro fine suo paucioribus verbis complexum esse, utrumque locum diligenter contemplanti dubium puto non esse.

Alia exempla afferre supersedemus; allatis enim probabile redditur,

poema nostrum ineunte saeculo 8. esse antiquius. At inde a Salomonis aetate usque ad antiquiores istos prophetas literae inter Hebraeos non videntur floruisse; neque id admodum mirum, siquidem scissio regni bellaque continua, quae eam secuta sunt, atque multo magis idololatria, quam Salomon ultimis suis annis introduxerat atque successores eius tollere aut noluerunt aut non potuerunt, sacrae poesi adversabantur. Quocirca *ad Salomonis aetatem* origo libri Iob recte referri videtur.

1. *S. Gregor. Naz. orat.* 19,5 (M. 35,1061); *S. Chrysost. Synops. S. Script.* (M. 56, 362): « Dicunt Salomonem hunc quoque librum composuisse, nisi forte ipsius Moysis sit opus ». — *Harduin Chronol. V. T. p.* 533 (in eo utique errans, quod Iobum arbitratur Davidis tempore vixisse); *Calmet. Comm. in Iob. Proleg.* — Ex modernis interpretibus consentiunt *Welle Das B. Iob p.* XX; *Danko Hist. V. T. p.* 319 sqq.; *Kaulen Einl. Ed. 3. p.* 302 et *Kirchenlex. Ed. 2. VI. 1889. p.* 1490; *Vigouroux Man. II. p.* 230; *Zschokke l. c. p.* 226 et *Das B. Iob. p.* XIX., *Knabenbauer Comment. in l. Iob p.* 14 sq.; *Lesêtre Le livre de Iob. p.* 10 sq.; *Schenz Einl. p.* 206 etc. — Eiusdem sententiae aca-tholicos patronos enumerant *Zöckler Das B. Iob. p.* 22 et *Keil Einl. p.* 387.

2. *Knabenbauer l. c. p.* 15.

3. Adde: תְּבוּחָהּ (*innocentia Iob 2,3. 9. et saepius; praeterea dumtaxat Prov. 11,3*); יִשָּׁר (= *id quod fieri vel dici debet, dumtaxat in Prov. 11,24 etc. et Iob 6,25; 33,23*); בְּעֵנָה (*Prov. 15,23 etc. et Iob 32,3. 5*); אֲכָה (*onus*) semel dumtaxat et quidem *Iob 33,7* legitur, eius autem radix אָכַת (*onerare, urgere*) legitur in solis *Prov. 16,26 etc.*

4. *Calmet. in l. Iob. Proleg. (Ed. Venet. 1754. III. p.* 420).

5. A modernis « criticis » multis saltem prima Proverbiorum pars (*Prov. 1-9*) Salomoni abiudicatur et scriptori saec. 7. attribuitur, quia nimirum doctrina de sapientia divina magis sit exculata in *Proverb. 1-9*, quam in *l. Iob*; id autem falsum est. Pro fine enim suo auctor noster doctrinam istam fusius non explicat, at eadem in utroque libro de sapientia asseruntur. Ceterum Calmetus iam exempla sua praecipua non ex solis illis *Prov.* capitibus desumpsit; in integris potius duobus operibus idem invenitur sermonis et idearum consensus, id quod exempla allata abunde demonstrant.

6. *Iob 3,3 sqq.; Ierem. 20,14 sqq.* — Rectissime *Lowth* (de sacra poesi. p. 152): « Ieremiae increpatio plus habet querimoniae, quam indignationis; lenior est, remissior, flebilior, ad miserationem excitandam potissimum comparata, in quo affectu propheta ille plurimum pollet; quum Iobus non tam misericordiam moveat, quam incutiat terrorem ». — Confer ex. gr. quomodo nervosus Iobi versus (« Pereat dies, in qua natus sum, et nox, in qua dictum est: conceptus est homo ») lenior, quia fusior, reddatur a propheta: « Maledicta dies, in qua natus sum! Dies, in qua peperit me mater, non sit benedicta! Maledictus vir, qui annuntiavit patri meo: natus est tibi puer masculus et quasi gaudio laetificavit eum ». Alterum stichum de nocte conceptionis prorsus omittit, et primum ita amplificat, ut eum simul leniat (non sit benedicta) et ut commemorato pristino patris gaudio terrorem auferat, commiserationem augeat.

7. Cfr *Thren. 2,16* cum *Iob 16,9. 10*; *Thren. 3,7 sq.* cum *Iob 19,7 sq.*; *Thren. 3,12* cum *Iob 16,13*; *Thren. 3,15* cum *Iob 19,18*; *Thren. 3. 46* cum *Iob 16,9 etc.* — *Ios. Bunsen* (Bibelwerk II. 2 p. 757 sqq.) Threnorum et Iobi consensum ita exaggerat, ut utrumque opus eidem auctori attribuat, quem prophetam Baruch fuisse temere plane asseruit.

8. *Is.* 40-66 revera prophetae Isaiae auctori deberi *infra* (256. 257) ostendemus. Vaticinii contra Aegyptum (*Is.* 19) quoque authenticia a nonnullis in dubium est vocata, sed tam levibus argumentis, ut vel severissimi « critici » (*Knobel* *Isaias* p. 130 sqq.; *Reuss* *Gesch. des A. T.* p. 311 etc.) illud Isaiae abiudicare non audeant.

173. — Quid nostrae sententiae opponatur, restat ut videamus. Etenim antiquitus nonnulli et satis multi hodie poetam nostrum Salomone longe recentiorem esse volunt : alii tempore exsilii baylonici, immo post exsilium saec. 5. eum vixisse asserunt, alii Ieremiae, alii Isaiae eum faciunt aequalem, alii tempore inter Ieremiam et Isaiam intermedio eum floruisse censent¹. Sententiarum igitur copia est magna, argumenta autem, quibus stabiliuntur, pauca sunt neque admodum videntur firma, immo eo infirmiora, quo recentiorem aetatem adstruere dicuntur. Ac profecto omni omnino probabilitate destituitur illorum opinio, qui librum exsilio aut tempori postexsilico attribuunt; quae enim pro argumentis afferunt, ea hoc nomine parum esse digna non immerito dixeris.

Primo loco provocant ad operis finem, quippe quod consolationi Iudaeorum in exsilio degentium sit destinatum; lobum enim calamitatibus oppressum repraesentare populum a Chaldaeis in captivitatem abductum, in lobi autem nova felicitate eidem proponi spem felicioris sortis mox adipiscendae. Quid de hoc argumento sentiendum sit, *supra* (170. p. 44) innuimus; neque enim quisquam opinor intelliget, quo cum iure Iob innocens et iustissimus typum gerere dicatur populi ob gravissima delicta a Deo reiecti et puniti. Ad resipiscentiam et agenda poenitentiam exhortandi erant Iudaei exsules longe plerique; ex nostro autem libro, licet *p̄is* revera fuerit consolationi, fructum illum, quo indiguerunt, carpere non potuerunt.

Neque maioris momenti est alterum argumentum ex chaldaismorum frequentia desumtum, de quo etiam *supra* (168. p. 31 sq.) iam diximus. Quod dictionum illarum, quibus chaldaismi nomen parum recte imponitur, frequentia non parum exaggeretur, nolumus urgere; id unum repetimus, poetas omnium nationum rariora verba, significationes vocum minus usitatas, vocabula ab una alterave tantum populi parte adhibita praediligere. Idem in poematis hebraicis obtinere certum est; in solo cantico Debhorae, quod ex antiquissimis hebraicae linguae monumentis esse ad unum omnes interpretes concedunt, saltem septem dictiones leguntur, quae chaldaico loquendi modo sunt viciniore; quid igitur valet argumentum ex chaldaismis deductum contra nostri libri antiquitatem, quippe qui cum cantico isto comparatus multo pauciores habeat²?

Refutatione vix indiget tertium argumentum, quod nonnullis rationalistis praeplacet. Satan, inquiunt, in exordio libri commemoratur atque angeli pro hominibus intercedere dicuntur; atqui satanae ideam et angelorum intercessionem didicerunt Iudaei exsules a Persis. Utinam satanas ne primis nostris parentibus iam innotuisset! Revera eum in primis Geneseos capitibus cognitum supponi, evidens est³. Angelorum autem, qui

Deum inter et homines velut internuntiorum munere funguntur, tantum non in omnibus V. T. libris frequens invenitur mentio.

Prima igitur sententia, quae auctorem nostrum Ieremia dicit esse recentiorem, sustineri nullo pacto potest; omni enim fundamento destituta est atque difficultate illa gravissima premitur, quod affinitatem satis magnam, quae inter Ieremiae vaticinia nonnulla et inter librum nostrum intercedit, non explicet. Ieremiam enim, uti ex aliis antiquioribus libris, ita etiam ex nostro aliqua hausisse vel potius esse imitatum, satis est certum. Eadem autem difficultate laborat altera sententia, quae Ieremiae aequalem fuisse nostrum auctorem putat. Tertiam vero, quae Isaiae aetati poema nostrum attribuit, eatenus fatemur non omni probabilitate carere, quatenus pauciores illae similitudines, quae inter Isaiam vel Amos et inter nostrum librum inveniuntur, prophetas illos a poeta dependere non eadem cum certitudine demonstrant. Nostro quidem iudicio nonnulla ex nostro libro hauserunt; at argumenta certa, quibus eos, qui poetam potius a duobus istis prophetis dependere censent, efficaciter refutemus, praesto nobis non sunt. Altera autem ex parte sententiae istius patroni nobis concedant oportet, se non satis magnam illam explicare affinitatem, quae librum nostrum cum *integro* Proverbiorum libro coniungit; licet enim Ezechiae et Isaiae tempore aliqua Proverbiorum pars sit *collecta* (*Prov.* 25,1), *omnia* tamen Proverbia eo tempore esse *composita* nemo hucusque demonstrare conatus est, atque etiam « critici » nobiscum maiorem eorum partem ipsi Salomoni aut saltem salomonicae aetati attribuunt. Porro id quoque concedere coguntur adversarii, se praeter paucas illas similitudines inter duorum prophetarum et poetae nostri opera nihil habere, quo recentiorem poematis originem demonstrent. Quod si enim verba illa urgent, in quibus integrorum populorum magnae calamitates supponantur atque de populo cum principibus et sacerdotibus transportato sit sermo (*Iob* 12,14-25; 21,16-20; 24,1 sqq.), profecto erronee concludunt illa esse conscripta, postquam Assyrii Asiam citeriorem invadere et populos transportare coeperant. Omnium enim antiquiorum ducum et regum in Oriente fuit mos et consuetudo, ut populos devictos secum abducerent; iam Abrahami tempore Chodorlahomor cum sociis suis abduxit Sodomitas et Gomorrhaeos (*Gen.* 14), tempore Roboami Sesac rex Aegypti diripuit terram Iuda (*3 Reg.* 14,25 sqq.), atque ex monumentis aegyptiacis et assyriacis satis constat, antiquissimos iam reges eadem ratione, qua eorum successores, populos devictos tractasse. Quae quomodo ita sint, tota controversia ad illam quaestionem reducitur, quomodo explicanda sit affinitas, de qua diximus.

Fateamur ergo oportet, plena cum certitudine nec aetatem nec au-

ctorem libri definiri; quapropter concludamus cum *S. Gregorio M.* : « Quis haec scripserit, valde supervacue quaeritur, quum tamen libri auctor Spiritus S. fideliter credatur. Ipse igitur haec scripsit, qui scribenda dictavit; ipse scripsit, qui et in illius opere inspirator exstitit et per scribentis vocem imitanda ad nos eius facta transmisit. Si magni cuiusdam viri susceptis epistolis legeremus verba, sed quo calamo fuissent scripta quaereremus, ridiculum profecto esset epistolarum auctorem scire sensumque cognoscere, sed quali calamo earum verba impressa fuerint indagare. Quum ergo rem cognoscimus eiusque rei Spiritum S. auctorem tenemus, quia scriptorem quaerimus, quid aliud agimus, nisi legentes literas de calamo percontamur? »⁴.

1. Exsilio iuniorem esse librum iam tradiderant *Theodor. Mopsuest.* (M. 66,697) et aliqui rabbini in *Baba bathra* f. 15 (*Marx* Traditio rabbinorum veterrima p. 25 sq.). quos una cum « criticis » *Gesenius, Vatke, Koester, Br. Bauer, E. Meyer* etc. etiam recentissimus sequitur « criticus » *Cornill* (Einl. Ed. 3. 1896. p. 241). Tempori exsilii librum cum *Garnett, Bernstein, Umbreit* etc. attribuit *Driver Rothstein* (Einl. 1896. p. 464 sq.); brevi ante exsilium illum scriptum esse cum *Grotio* tenet *Koenig* (Einl. 1893. p. 417); Isaiæ autem ætate *Noeldeke, Hitzig, Reuss* (Das A. Test. übersetzt etc. 1894. VI. p. 16); Isaiam ipsum libri auctorem esse coniecit *Codurcus* (Annot. in Iob. 1651); cfr *Zoeckler* l. c. p. 20; *Keil* l. c. p. 387.

2. Cfr *Knabenbauer* l. c. p. 15 « Linguae hebraicae historiam variamque ætatem minime ita perspectam habemus, ut verba verborumque formas secundum temporis rationem metiri et diiudicare possimus; insuper multa, quae in cognatis dialectis servantur, antiquioris linguae propria esse hodie facile concedunt omnes; unde fit, ut formae aramaizantes nullo modo ætatem posteriorem per se prodant ». Simili modo *Zoeckler* l. c. p. 18 : « Eine Entwicklungsgeschichte der hebr. Sprache von solcher chronologischer Genauigkeit, dass jedes ihrer Stadien scharf fixirt und als Zeitbestimmungsmittel für einzelne Bücher u. Abschnitte von Büchern benützt werden könnte, existirt nicht und dürfte wohl für immer unmöglich sein » etc. Iam ineunte hoc saeculo monuerat sapientissime *Kosegarten* (Comm. exeg. crit. in Iob 19,25-27. Gryphiae 1815. p. 15) : « Nobis solo sono quodam linguae et dictionis peculiari inductis, antequam historia linguae hebraicae variarumque eius dialectorum accuratissime excussa et dilucidata sit, de antiquitate et origine librorum non nimis emere diiudicandum esse censemus. Nam quamdiu linguae nondum mortuae in oret hominum versantur, leves et imperceptibiles fere variationes in iis exstant, quae post saecula oblivione obruuntur, vel minus recte inter se permutantur; inde multae argumentationes falsae ex linguarum peculiaritate petitae originem trahunt » etc.

3. Cfr *Knabenbauer* l. c. p. 42. nota. Idem monet *Zoeckler* l. c. p. 21 : « Die Zurückführung der satanologischen und angelologischen Vorstellungen des Buches auf chaldäische oder persische Einflüsse ermangelt jeden geschichtlichen Grundes ».

4. *S. Gregor. M.* Moral. Praef 2. (M. 75,517).

174. — A modernis interpretibus protestanticis unitas et integritas libri in dubium vocatur atque multae pericopae velut spuriae reiiciuntur. De eius vero unitate disserere opus non est, siquidem ex analysi supra proposita, licet non omnino sit completa, satis superque apparet,

quam arcto nexu omnia cohaereant. Ad integritatem quod attinet, alii prologum et epilogum, alii Iobi verba 27,11-28,28, alii maiorem partem ultimae orationis Dei (40,10-41,45), multi demum quatuor Eliu sermones (32,1-37,24) ad genuinum librum pertinere negant. De quibus singulis pauca addemus.

1. Qui integrum librum vel semel legerit, non potest non mirari, quod eo usque aliqui sint progressi, ut prologum et epilogum a reliquo libro separarent¹. Iis enim sublatis, quis librum intelligere possit, equidem non video: habes sermones, quorum causam, rationem, finem prorsus ignoras; nisi ex prologo didiceris, quae vera sit calamitatum Iobi causa, de litigantium argumentis iudicium ferre non poteris; nisi ex epilogo tibi innotuerit Dei ipsius sententia et ulterior Iobi sors, anxius haeres. Haec tam clara et aperta sunt, ut hodie vix quisquam dubitationes istas repetat; quoniam tamen nondum plane obsoleta sit obiectio, argumenta, quibus « critici » hanc libri detruncationem dishonestare conati sunt, examini subiiciamus.

Quid quod ipsa prosa oratio, qua conscripti sunt prologus et epilogus, nonnullos offenderit quasi poetis non liceret carminibus suis historicam introductionem praemittere, nec historicis carmina quaedam suis operibus inserere? Quid quod etiam nomina divina, quibus usus est auctor, nonnullis dubitationem iniecerint, quum artem non animadverterent, qua illa adhibuit? Scilicet in prologo et epilogo atque iis in libri partibus, in quibus auctor ipse loquitur, adhibetur nomen יהוה, at in Iobi amicorumque, qui non erant ex israelitica gente ideoque nomen istud sacrum ignorarunt, sermonibus adhibentur nomina אלהי, אל, שדי².

Quibus non multo graviora sunt reliqua argumenta. In multis enim historicam partem cum poetica pugnare contendunt. Nam Iobi filii, inquit, quos prologus mortuos esse refert (1,19), in poemate supponuntur inter vivos versari (8,4; 19,17). At prior textus immerito affertur, siquidem Balad peccata filiorum velut causam indicat mortis eorum, eos igitur vivere non supponit; in altero autem « filii uteri mei » sunt Iobi fratres ex eodem utero nati³, nisi mavis admittere Iobum ibi loqui hypothetice, id quod aliis praeplacet⁴. — Porro in prologo, inquit, Iob omnes calamitates patientissimus accipit (1,21; 2,10 sqq.), in carmine autem acerbissime conqueritur, immo Deum ipsum velut calamitatum auctorem videtur incusare. In carmine quoque ob peccata sua vituperatur, in epilogo autem a Deo laudatur. Attamen quid mirum est in eo, quod vir, qui primis hostis insultibus fortissimus restitit, perdurantibus et crescentibus calamitatibus infirmas naturae aliquantulum indulserit? Rectissime iam monuit Chrysostomus Iobum, « si conquestus non esset, potuisse videri naturae communis expertem »; querelae igitur viri, qui multa tacitus pertulerat, novarum calamitatum magnitudinem demonstrant. Neque illud est omittendum, Iobum tanquam patientiae quidem exemplar proponi, in Vetere autem Foedere non

illam esse exspectandam patientiae perfectionem, quae propria est indoli Novi Testamenti, in quo *gaudebant* Apostoli de contumeliis pro nomine Iesu acceptis et Paulus *gloriabatur* de infirmitatibus suis. A non paucis quoque querelae Iobi severius diiudicantur et acerbius carpuntur. Procul dubio nonnulla in eius sermonibus leguntur, quae vituperio quodam sunt digna, quare etiam ab Eliu corrigitur et a Deo vituperatur et ipse se insipienter locutum esse confitetur. Sed summa querelarum eius haec est, quod melius sit homini non esse natum, quam a Deo esse repudiatum; quae verissima sunt (*Matth.* 26,24)⁵. Accusationes demum amicorum iniustissimae ad augendam tentationem et acuendos dolores eius non parum conferunt; quomodo autem ex iis demonstratur, epilogum cum carmine ipso pugnare, non videmus. Nonne amici a Deo increpantur, quod « non recte » sint locuti, atque sacrificiis culpam suam expiare iubentur? — At haec sacrificia novae obiectionis praebent argumentum; in prologo enim et in epilogo de sacrificiorum virtute expiatoria non semel esse sermonem (1,5; 42,8), sed in poemate eam nusquam commemorari monent adversarii. Id quidem verum est et seriam constitueret difficultatem, si auctor in poemate docere voluisset, qua ratione peccata sint expianda; at tota quaestio ab amicis agitata in eo versatur, utrum peccata Iobi sint calamitatum causa annon; minime vero inquirunt, quomodo peccata illa supposita possint auferri; neque enim de expiatoria sacrificiorum virtute dubitabant.

1. Primus, ut videtur, *Xav. Matthaeius* (Giobbegiuriconsulto. Siena 1780) prologum et epilogum reiecit; quem secuti sunt *Hasse* (Magazin f. bibl. u. orient. Literatur I. p. 162), *Stuhlmann* (Hiob. 1804), *Bernstein* (Keil u. Tzschirner's Analecten. I. 3. p. 122 sqq.), *Knobel* (Studien u. Kritiken 1842. p. 485) etc., ac recentissime *König* (Einleitung. 1894. p. 415).

2. Ab *auctore libri ipso* adhibetur *Iahve* etiam 38,1; 39,31. 33; 40,1. — In Iobi sermonibus bis legitur *Iahve* 12,9 et 28,28; at utroque in loco lectio non est certa, quum satis multi codices habeant 12,9 אֱלֹהִים cfr. *Rossi* Variarum lect. IV. p. 110, et 28,28 lectio אֱלֹהִים est communior. *Eichhorn* Einl. V. p. 190 recte iam monuit: « Dieser Wechsel (der Gottesnamen) gehört sichtbar zu den Schönheiten der Dichtung und beweist die Aufmerksamkeit des Verfassers auf das Schickliche ».

3. Fuse hanc obiectionem urget *Knobel* Stud. u. Krit. 1842 p. 485 sqq. Ad explicanda autem vocabula בְּנִי-בְטִנִּי sufficit conferre 3,10, ubi בְּטִנִּי est « uterus, qui me portavit ».

4. Cfr. de hac quaestione *Knabenbauer* l. c. p. 241 sq.

5. Egregie de modo, quo explicandae sunt Iobi querelae, agit *Knabenbauer* l. c. p. 68-71 et in Innsbr. Theol. Zeitschr. 1886. X. p. 418 sqq.

2. *Verba, quae leguntur* 27,11-28,28, non ipsi Iobo, sed alteri interlocutori, probabiliter Sophari, qui in tertia disputatione sileat, attribuenta aut omnino e libro eiicienda esse censuerunt aliqui interpretes⁶, qui poetae ideis nexuique, quum ea non intelligerent, suas ideas nexumque a se excogitatum substituere voluerunt. At illa aptissime Iobo attribui ex analysi tradita satis elucet; quare quum aliud argumentum,

quo pericopen impugnent, praeter nexus defectum non habeant, totam hanc quaestionem interpretibus relinquimus⁷.

3. Neque in authenticia *secundae orationis Dei* (40,40-41,25) vindicanda immorabimur, siquidem leves videntur esse obiectiones et refutatione vix dignae⁸. Quid enim dicemus, si quis graviter monet poetam, qui paucis tantum lineis reliquas animalium imagines adumbravit potius quam delineavit (38,30-39,30), non potuisse duo monstra tam diligenter et accurate describere? Profecto non immerito protestanticus quidam interpres monuit, criticis istis genuinam pulchri ideam defuisse, quum diligentem descriptionem non esse poeticam declararent. Nexum non adesse arbitrantur adversarii illi inter orationis exordium (40,7-14) et monstrorum descriptionem (40,15 sqq.). At nexus ille, opinor, non admodum est obscurus; humanam enim infirmitatem, quam exordium asserit (40,9), et divinam potentiam illustrat pulcherrima illa monstrorum descriptio. In prima oratione, inquiunt, Deus iam suam potentiam demonstraverat, in hac autem suam iustitiam demonstrare voluit, cui demonstrationi monstra illa non inserviunt. Fateor divinam iustitiam ista descriptione non demonstrari, nego autem Deum illam demonstrare voluisse. Ille enim est divinarum orationum finis, ut ostendatur non licere homini infirmo et ignaro contendere cum Deo sapientissimo et potentissimo. Si Deus iustitiam suam defendere voluisset, nonne homini ius secum contendendi attribuisset⁹?

4. Maiore cum sagacitate et a multo pluribus interpretibus, quam reliquae pericopae, impugnantur *Eliu sermones* (32,1-37,24). Eorum linguam chaldaismis esse refertam, eorum stylum aliquid languidi habere, tumidi, inflati, eorum argumentum aut repetitionem esse eorum, quae a tribus amicis iam sint dicta, aut praeoccupationem eorum, quae Deus sit dicturus; praeterea nec in prologo nec in epilogo ullam inveniri mentionem Eliu nec quemquam eius sermonibus respondere; immo post ultima Iobi verba (29,1-30,40) immediate expectari Dei interventum, inopportunis autem Eliu sermonibus hanc expectationem frustrari; uno verbo superfluos eos esse nec tali libro dignos¹⁰. Quae omnia immerito obiici non difficile est demonstratu.

Atque praeprimis adversarii non satis animadverterunt, quanta cum arte poeta linguam et stylum variaverit pro interlocutorum indole; unusquisque enim ex iis suos proprios habet dicendi modos, quare Eliu, quum ex tribu Buz, quae aramaica fuit (*Gen.* 22,21), oriundus esse dicatur, etiam lingua aramaizante aptissime utitur. Quoniam vero est iuvenis, tumidum quoddam et inflatum dicendi genus ei attribuitur. At animadvertas velim, praesertim longam illam excusationem, qua sermones exorditur (32,6-33,7), aliquid languidi habere atque impediti; iuvenem igitur poeta tibi ob oculos ponit, qui prima vice coram

senioribus publice loquens non statim apta verba invenit, quibus audaciam suam excuset; quamprimum autem timiditatem illam vicit, fluit oratio nec quidquam amplius invenies languidi aut impediti, licet timidior maneat sermo. In dicendi igitur modo nihil est, quod alium auctorem prodat; quomodo vero senescentis poetae vestigia in istis sermonibus aliqui invenerint, difficile est dictu¹¹.

Porro argumentum nequaquam esse repetitionem eorum, quae ab amicis dicta sunt, supra iam ostendimus (169. 170 p. 41. 44 sq.); amicorum potius errorem, qui in calamitatibus nihil vident nisi vindicativas Dei poenas, corrigit Eliu virtute earum medicinali demonstrata. Quapropter Eliu sermonibus abscissis tota poematis oeconomia destruitur, nec apta quaestionis propositae solutio traditur. Quod enim ad calamitatum causam explicandam afferunt amici, id Iob pernegat et reiicit, nec tamen ipse aliam causam indicare conatur; neque ullam quoque indicat Deus in suis sermonibus, qui cuncti divinam quidem potentiam sapientiamque celebrant et humanam infirmitatem manifestant, sed quaestionem de calamitatum Iobi causa non attingunt; nisi igitur Eliu haberemus sermones, in errorem inducti credere cogeremur, omnes calamitates aut esse secundum amicorum doctrinam poenas vindicativas aut secundum prologi doctrinam probationem quandam et manifestationem pietatis hominum. Porro Deus in sermonibus suis Iobum et amicos vituperat, qua in re autem a veritate aberraverint, iterum non docet; undenam igitur Iobi et amicorum sermones diiudicabimus, si Eliu verba e libro eiecerimus, in quibus potissimum declaratur, quid in prioribus verbis sit reprehendendum. Itaque tantum abest, ut Eliu amicorum verba repetat aut divinas orationes praeoccupet, ut priora corrigit, alteras praeparet. Atque ipsam quoque Dei apparitionem quodam modo praeparat, in fine quarti sermonis (37, 2. 21 sqq.) indicato turbine *illo* (הַסֶּעָרָה 38, 1), in quo Deus sese manifestat.

Demum quod iuveni nemo respondeat nec eius ulla fiat mentio in prologo et epilogo, id optime se habet. Quae enim protulit, ea veritati erant consona; quare nec Iobus aut amici invenerunt, quid responderent, nec Deus quid vituperaret. Tam parcus autem et sobrius erat poeta in personis nominandis, ut in prologo aut epilogo eorum tantum mentionem faceret, quas silentio praetermittere non potuit, si carmen suum intelligi voluit; nulla igitur fuit ratio, cur illius mentionem in prologo aut epilogo faceret; quae scitu erant necessaria, attulit eo in loco, in quo eum publice prodisse refert (32, 1 sqq.)¹².

6. Bernstein (l. c.), Studer (Jahrb. f. prot. Theol. 1875. p. 688 sqq.), Bleek Wellhausen (Einl. Ed. 4 p. 540 sq.), König (Einl. p. 415 etc.).

7. Cfr Knabenbauer l. c. p. 322 sq. Quam maxime adversarii displicent verba Iobi

27,13-23, quia illis Iob amicorum thesin de peccatis velut unica calamitatum causa approbare et suam facere videtur. Recte autem monet *Knabenbauer*, Iobum eo in locum referre amicorum sententiam eamque *vanam* dicere (27,12).

8. *Bernstein* l. c. etc.; *Ewald* in *Zeller Theol. Jahrb.* 1843. p. 740 sqq.; *Dillmann* *Das B. Hiob* 1869. p. 354 sqq. etc.

9. Cfr *Zoeckler* l. c. p. 29 sq.

10. *Eichhorn* *Einl.* V. p. 202 sqq.; *Bernstein* l. c.; *Ewald* *Hiob* Ed. 2. p. 319 sqq.; *Dillmann* l. c. p. 287; *Davidson* *Introduction* II. p. 204 sqq.; *Delitzsch* *Das B. Iob.* Ed. 2. p. 490 sqq. etc. etc. — Mirum est, quod etiam *Le Hir* *Le livre de Job.* p. 366 sermones Eliu superfluos esse putaverit.

11. Ita *Renan*, *Kamphausen*, *Delitzsch* etc. — In linguam dictionemque sermonum Eliu accuratius inquisivit *C. Budde* (*Beiträge zur Kritik des Buches Hiob.* Cfr *Studien u. Kritiken* 1878. p. 167 sq.) atque nihil reperiri ostendit, quod eorum authenticæ repugnet; *Cornill* (*Einl.* Ed. 3. 1896. p. 235 sqq.) eos genuinos esse acriter tenet.

12. Cfr *Knabenbauer* l. c. p. 421 sqq. et in *Innsbr. Theol. Zeitschrift* 1886. X. p. 432 sqq., qui etiam antiquorum interpretum haud raro iniusta iudicia de Eliu sermonibus diligenter explicat et diiudicat.

175. — In versione alexandrina legitur additamentum, in quo eius genealogia recensita Iobum Idumaeorum regem Iobab (*Gen.* 36,33) fuisse ostenditur. Parum a canonica dignitate abesse additamentum istud, antiquiores quidam interpretes his argumentis demonstrare sunt conati: a.) exhibetur in graeca V. T. editione, quae Sixti V. auctoritate est approbata; b.) Patres illud in suis exemplaribus legerunt et velut textum sacrum receperunt; c.) Concilia Laodic. et Carthag. decretis suis eos libros, qui tunc temporis erant, in canonem receperunt; sed tunc temporis in libro Iob adfuit additamentum¹. Quibus argumentis rem non evinci patet. Neque enim Sixtus nec Concilia quidquam de additamentis versionis alexandrinae statuerunt, atque profecto Sixtus, si eis canonicam auctoritatem attribuisset, ea in Vulgatae editionem suam recepisset. Antiqui quoque Patres additamenta illa non in omnibus exemplaribus legi non ignorarunt; revera non tantum in textu hebraico et in Vulgata, sed in reliquis quoque editionibus, quae ab Alexandrina non dependent, desideratur nostrum additamentum; scriptum autem est a Christiano atque velut glossa textui sacro adiecta; quare non maior eius est auctoritas, quam verborum, quae 2,9 uxori Iobi ab alexandrina versione tribuuntur. Liber enim noster ex illis est, qui aut minus diligenter et accurate ab Alexandrinis sunt translati aut minore cum sollicitudine conservati. Qua de re iam conqueritur *Origenes*: « Sic et in Iob, inquit, ab his verbis scriptum est autem ipsum resurrecturum quae sequuntur usque ad finem apud Hebraeos non exstant, quare nec apud Aquilam habentur, sed apud LXX et apud Theodotionem quoad sensum eadem sunt. Innumera quoque alia invenimus in Iob, quae in nostris exemplaribus ultra hebraicum textum redundant, modo parum, modo multum... Rursus plurima in medio toto libro Iob apud Hebraeos reperiuntur, quae in exemplaribus nostris desiderantur: saepius quidem stichi quatuor vel tres, interdum vero quatuordecim, undeviginti, vel sedecim ». Atque *S. Hieronymus* quoque monet « apud Latinos (antequam suam translationem sub asteriscis et obelis edidisset) septingentos ferme aut octingentos versus (stichos) defuisse, ut decurtatus

et laceratus corrosusque liber foeditatem sui publice legentibus praeberet » et « beatum Iob apud Latinos iacuisse in stercore et vermibus scatuisse errorum »². Hinc satis apparet, laciniis istis alexandrino libro librariorum inscitia assutis auctoritatem non esse attribuendam; longe praeferendam autem esse S. Hieronymi versionem, quae omnibus fatentibus optima est inter cunctas, quae publico ecclesiarum usui inservierunt. Eam tamen ab omnibus naevis immunem non esse, ipse fatetur S. Doctor, ubi de difficultate loquitur, quam in illa adornanda invenerit : « obliquus enim, inquit, etiam apud Hebraeos totus liber fertur et lubricus et quod graeci rhetores vocant ἐσχηματισμένος, dumque aliud loquitur, aliud agit : ut si velis anguillam vel murenulam strictis tenere manibus, quanto fortius presseris, tanto citius elabitur ».

1. *Bonfrerii* Praeloquia V. 5 etc.

2. *Orig.* ad Afric. 3. (M. 11,53); *S. Hieron.* in 1. Iob. Praef. 1. et 2.

§ 5. — *De libri Iob auctoritate.*

176. — « Fuerunt aliqui, inquit *S. Thomas*, quibus visum est, quod iste Iob non fuerit aliquid in rerum natura, sed quod fuerit quaedam parabola conficta, ut esset quoddam thema ad providentiae disputationem, sicut frequenter homines confingunt aliqua facta ad disputandum de eis : et quamvis ad intentionem libri non multum refert, utrum sic an aliter fuerit, refert tamen quantum ad ipsam veritatem »¹. Cum *S. Augustino* antiquitus plerique librum Iob historicis operibus adnumerarunt²; rursum Iudaei nonnulli integrum libri argumentum arbitrario confictum esse censuerunt³. Inter quas sententias oppositas media via incedentes longe plerique interpretes historiam Iobi, quae in libro refertur, veram quidem esse dicunt, ab auctore autem poetice amplificatam et exornatam. Optime *Huetius* : « Iobum revera exstitisse reor, in acerbissimas calamitates incidisse et certo Dei consilio bonis et filiis opera daemonis fuisse orbatum, diro etiam atque tetro ulcere erosum; adisse ad ipsum uxorem et amicos consolandi causa verbaque cum eo conseruisse in eam sententiam, quam retulit auctor; controversiam Deum diremissee oraculo suo ac querimonias composuisse; Iobum ipsum denique ingens pietatis ac patientiae praemium, restitutam sanitatem, auctas opes, numerosa prole fundatam domum a Deo esse consecutum : verba vero verborumque collationem, dialogi compositionem, interlocutionum dispositionem et distinctionem, figuras et reliquum sermonis ornatum esse auctoris »⁴. Aptissimum igitur in canone nostro locum occupat, quatenus immediate post historicos inter poeticos libros primus est, ut ad utramque librorum classem aliquatenus pertineat.

Namque 1. Iobum revera esse personam historicam de fide est tenen-

dum atque integrum argumentum eo sensu, quo diximus, esse veram historiam certis argumentis facile demonstratur.

a.) *S. Thomas* priorem asserti partem hac ratione demonstravit: « Videtur opinio negans auctoritati *S. Scripturae* obviare. Dicitur enim ab *Ezechiele* (14,20) ex persona Domini: *Si fuerint tres viri in medio eius, Noe, Daniel et Iob, ipsi iustitia sua liberabunt animas suas*. Manifestum est autem Noe et Daniel homines in rerum natura fuisse: unde nec de tertio eis connumerato, scilicet de Iob, in dubium debet venire »⁵. *S. Iacobus* quoque patientiam Iobi felicemque calamitatum exitum commendat (*Iac.* 5,11), ut hoc exemplo fideles ad patientiam exhortetur; ficto autem exemplo uti nec decuit Apostolum nec fictione quidquam potuit efficere. — Confirmationis gratia etiam vulgatam libri Tobiae editionem merito alferimus, in qua Iobi patientia eiusque cum amicis disceptationes velut facta historica proponuntur. Nam Tobiae tentatio dicitur esse a Domino permissa, « ut posteris daretur exemplum patientiae eius, *sicut et sancti Iob* », parentes vero et cognati eius dicuntur irrisisse vitam eius, « *sicut beato Iob insultabant reges* » (*Tob.* 2,12. 15. Vulg.).

b.) Alterius assertionis argumentum certissimum nobis praebet integrae Ecclesiae consensus. Neque enim in Martyrologio Rom. tantum Iob velut « vir admirabilis patientiae », aut in Menologiis Graec. velut « multorum certaminum victor » inter viros sanctos, qui colendi sunt, adnumeratur, sed inde a *S. Clementis Rom.* tempore⁶ Patres et interpretes catholici omnes de Iobo velut de persona historica agunt, eius iustitiam, patientiam, fortitudinem celebrant, in eius patriam, genus, aetatem inquirunt; quae omnia non fecissent, nisi iis persuasum fuisset, Iobi fata in libro nostro secundum historiae veritatem esse relata. Neque id quisquam mirabitur, qui consideraverit ea ratione referri totam narrationem, qua referri debuit, si auctor eam consonare veritati docere voluit; quare in errorem ineluctabilem nos induxisset, si omnia quae narrat mera essent figmenta poetica. Iobi amicorumque nomina propria recitantur, patria et genus indicantur, liberorum Iobi numerus, domus, habitationes, mortis genus describuntur. Atqui hac ratione hebraei scriptores fictas historias referre non sunt soliti; ex eo, quod pauper, qui ad divitis ianuam iacebat, Lazarus vocatur, deducunt iam Patres illum revera exstitisse: « Quid illic Lazari nomen, inquit *Tertullianus*, si non in veritate res est »⁷? A fortiori igitur concludamus oportet, personas, quarum non nuda nomina in nostro libro ponuntur, sed res omnes satis accurate describuntur, in rerum veritate exstitisse atque saltem summam eorum, quae narrantur, esse secundum historiae veritatem relata.

c.) Cui sententiae immerito Fl. Iosephi de Iobo silentium obiicitur. Quoniam enim in suis Antiquitatibus historiam dumtaxat Israelitarum narrare voluit, Iob autem ex gente israelitica non erat oriundus, nomi-

nare eum non potuit. Ceterum ex canonis divisione, quam proponit, satis elucere puto, eum librum nostrum inter historicos recensuisse. Quin enim illum pro canonico habuerit, nemo dubitaverit; praeter quinque mosaicos autem libros et tredecim historicos non cognovit nisi quatuor, « qui hymnos in Dei laudem et praecepta vitae utilissima exhibeant », i. e. Psalmos et tres libros salomonicos⁸. — Multo minore cum iure sententiae propositae obiicitur, nomina Iobi amicorumque eius, quum personarum indoli, characteri, fati correspondere, prode fictionem. Nam plerorumque nominum genuina significatio nos latet; atque ipsius nominis Iob explicationes tam variae sunt et incertae, ut quomodo una ex illis pro argumento nobis obtrudi queat, plane non intelligamus. Ceterum demus in Iobi nomine, quod ab antiquioribus interpretibus plerisque explicatur *dolens* (= דול?), a modernis autem vel *hostiliter tractatus* vel *resipiscens*⁹, fata eius aliquo modo esse praefigurata, num ideo iam narrationem integram declarabimus confictam? Id quidem minime, nisi etiam Noe, Abraham, Saulem, Davidem, Salomonem et sexcentos alios, quorum nomina sunt significantia et historiam vitae eorum aliquo modo indicant, pro personis fictis habere velimus.

1. *S. Thom. Aq. Expos. Iobi. Prol.*

2. *S. August. Doctr. christ. II. 8* (M. 34,41) enumeratis Pentateucho, Iosue, Iudic., Ruth, quatuor Regum et duobus Paralipomenon libris ita pergit: « Haece est historia, quae sibi annexa tempora continet atque ordinem rerum; sunt aliae tamquam ex diverso ordine, quae neque huic ordini neque inter se connectuntur, sicut est Iob et Tobias et Esther et Iudith et Machabaeorum libri duo et Esdras duo, qui magis subsequi videntur ordinatam illam historiam usque ad Regnorum vel Paralipomenon terminatam. Deinde prophetae, in quibus David unus liber Psalmorum et Salomonis tres » etc. Etiam *S. Innocentius I.* (ad Exsup. Tolos. Mansi Coll. Concil. III. 1040) in canone recenset « *historiarum Iob unum* », *Iunilius Afric.* (De part. div. leg. I. 3. M. 68,16) inter historicos affert I. Iob, cui locum attribuit medium inter Paralipomena et Tobiam, *Petrus de Riga* (Aurora fragm. 5. M. 212,23) eum ponit inter Paralipomena et Reges etc.

3. *Baba bathra f. 15* « Iob nunquam exstitit, non erat homo creatus, sed parabola »; ceterum longe plerorumque antiquorum rabbinorum sententia fuit, Iobum esse personam historicam eiusque veram historiam in libro nostro referri. Cfr totum locum ex *Baba bathra* desumptum in *Marx* Traditio rabbinorum veterrima p. 25 sq. — Eandem rabbinorum paucorum sententiam propugnauerunt nonnulli protestantici interpretes, inter quos *I. Clericus* (cfr eius Libr. hagiogr. Amstelodami 1731. Praef. et in Comm. passim), *I. D. Michaelis* (in Lowth de sacra poesi p. 643 sqq.), *Bernstein* l. c. etc. Inter recentissimos « *criticos* » *Reuss* Gesch. des A. T. p. 281, *L. Seinecke* (cfr Bleek Wellhausen Einl. p. 533), *Merx* in Schenkel Bibelleicon III. p. 100 et in suo Das Gedicht von Iob (Iena 1871.) etc.

4. *Huet. Demonstr. evangel. Prop. IV.* (Ed. Venet. 1765. p. 241).

5. *S. Thom. Aq. l. c.*

6. *Martyrol.* Rom. 10. Mai.; *Menolog.* 6. Mai.; cfr Act. Sanct. Mai. II. p. 492. —

S. Clem. Rom. 1 Cor. 17. inter eos, quos imitari debeamus, recenset Eliam, Eliseum, Ezechielem, Abrahamum, Iobum, Moysen. Multorum Patrum testimonia affert *Knabenbauer* l. c. p. 12 sq.

7. *Tertull.* De anima 7 (M. 2,657); cfr *S. Ambros.* in Luc. 16,19 (M. 15, 1768.): « Narratio magis quam parabola videtur, quando etiam nomen exprimitur » etc. Omnes fere Patres inter narrationem hanc et inter reliquas parabolas distinguunt; licet etiam frequenter eam parabolam nominant, tamen fundamentum historicum ei subesse supponunt.

8. *Fl. Ioseph.* c. App. I. 8; cfr *Introd. gener.* Ed. 2. p. 50. Contra sententiam nostram ibi propositam *Bickell* (*Zeitschr. f. kath. Theol.* 1886. p. 345) obiecit, Iosephum quatuor II. Regum numerare debuisse, sicut numeravit quinque libros Moysis, nec potuisse Iobum historicis libris accensere. Quatuor igitur eius libros poeticos esse Iobum, Psalmos, Proverbia, Ecclesiasticum; tredecim vero historicopropheticos 1. Iosue, 2. Iudices et Ruth, 3.-6. quatuor Regum, 7. Esther, 8.-12. quatuor maiores et duodecim minores prophetas, 13. Esdram graecum. At liceat monere, Iosephum non potuisse numerare quatuor Regum, quia ista numeratio Palaestinensibus prorsus erat inusitata, dum distributio operis mosaici in quinque libros apud Palaestinos non minus quam apud Hellenistas erat recepta. Optime vero potuit librum Iob historicis accensere, quippe qui historico plane modo inchoetur ideoque antiquitus a multis historicus sit habitus. Recte statuit *Bickell*, ex Antiquitatibus posse desumi, quos libros historicopropheticos habuerit Iosephus; iam vero ex Antiquitatibus constat, eum Paralipomenis eandem auctoritatem attribuisse, quam libris Regum (cfr ex. gr. quomodo Antiqu. VII. 14 utriusque operis narrationes de ultimis Davidis annis coniungat et conciliet), atque aequae certum est eum illas Nehemiae partes adhibuisse, quae in Esdra graeco desiderantur (Antiqu. XI. 5.). Paralipomenis igitur et Nehemiae inter tredecim historicopropheticos locus debetur. Iosephus autem, licet graece scribens graecam librorum versionem adhiberet, in numerandis tamen libris, utpote Palaestinensis, palaestinensem morem sequitur; hinc Esdram et Nehemiam pro uno libro habuit, et 13. locus reservatur Iobo. Ad poeticos autem libros quod attinet, nullo modo admitti potest, Iosephum Canticum et Ecclesiastem velut appendices Proverbiis adiecisse et tres libros salomonicos pro uno libro numerasse; illa enim numeratio neque apud Iudaeos palaestinos aut hellenistas neque apud Christianos unquam est adhibita, nec ullum eius invenitur vestigium. Neque supponere licet, eum duos istos libros non agnovisse, ac si eo tempore de eorum canonicitate nondum constiterit; nam levis illa dubitatio, quam paullo post a paucis rabbinis de libris illis in canone retinendis movebatur, infirmissimum praebet fundamentum tali hypothese. Numerabantur igitur inter poeticos libros; Canticum enim revera hymnus est in Dei laudem, Ecclesiastes utilissima continet vitae praecepta; liber Iob autem, etsi pulcherrimas contineat Dei laudes, hymnus dici nulla ratione potest, nec vitae praecepta, licet sit didacticus, tradere apte dicitur. Restat igitur, ut Iosephum librum nostrum inter suos historicopropheticos retulisse dicamus.

9. Cfr ea, quae *Knabenbauer* l. c. p. 35 de nomine Iobi tradit. Quomodo nomina *Eliphaz* (= Deus est robur, aut Deus divitiarum, aut Deus meus est aurum etc.), *Bildad* (= Bel-Adad?!) *Sophar* (= villosus?) indolem amicorum Iobi significant, quis nobis dixerit?

177. — 2. Argumentum autem, etsi vere sit historicum, poetice esse exornatum et amplificatum, integra libri indoles docet. « Quis, inquit *Huetius*, putet Iobum in summis corporis et animi doloribus carmina ad uxorem et amicos fudisse, aut ipsos vicissim virum tot malis oppres-

sum versibus esse allocutos? » Atque *Vavassor* : « non credo (ut cetera omittam) miseros, dum lugent, tam ordinate lugere et artificiose, ut lascivire in mala et ornare miseras suas velle videantur » ¹. Quicumque igitur poeticum libri characterem agnoscit (neque quisquam, opinor, eum negare ausus fuerit), etiam argumentum poetice exornatum esse fatebitur. Certa quadam ratione poema nostrum cum Domini narratione de Lazaro et divite apposite comparatur, quam « nec parabolam nec historiam esse » iam monuit *Ps. Iustinus*, licet utriusque indoli affinis sit, siquidem, uti habet *Maldonatus*, Dominus « parabolam super historiam finxit », ita « ut aliqua ad historiam, aliqua ad parabolam pertineant » ². Simili igitur ratione liber Iob, si argumentum eius solum in considerationem venerit, historicus dici poterit, si eius forma vero sola consideratur, poeticus omnino dicendus est.

A modernis multum disputatur, cui poematum classi sit attribuendus, utrum dramaticis an epicis, atque utraque sententia suos habet fautores. Qui ad exordium et epilogum attentionem maiorem dirigunt, de *Iobeide* velut de carmine epico loqui non dubitant; qui autem Iobi amicorumque dialogos intentius contemplantur, iustum drama aut tragoediam in libro nostro invenire volunt. Verum utrique a vero videntur aberrare. Ad tragoediam enim praepriis teste Aristotele *fabula* requiritur, i. e. « non hominum, sed actionis vitaeque imitatio », quae « actionibus mores repraesentat ». Quam actionem tam necessariam esse censet, ut illam « principium animamque tragoediae » appellet atque « sine actione tragoediam fieri posse » neget; etenim « si quis, inquit, moratos sermones et dictiones et sententias bene formatas componat, illud quod est tragoediae proprium non assequetur » ³. Atqui in libro nostro actio in solo prologo et epologo invenitur, eaque non dramatice repraesentatur sed historice narratur; poema ipsum solis « sermonibus moratis et dictionibus et sententiis bene formatis » constat. Neve obiiciatur externam quidem actionem desiderari, sed internam inveniri, in interlocutorum scilicet affectibus et sermonibus ⁴; id enim si ad iustum drama constituendum sufficeret, omnes iam disputationes scholasticas omnesque dialogos, immo etiam orationes dramatis accensere cogermur; quippe in quibus etiam continuam habeamus affectuum et sermonum varietatem continuumque progressum. Neque rectius epos, quam tragoedia, appellatur liber noster; nam epos quoque fabulam postulat, quae narretur, nec sermonibus contentum est, qui referantur. Errant igitur, qui cum Graecorum aliorumque poematis sive epicis sive dramaticis librum nostrum conferunt, atque graeca terminologia abutuntur, qui illam de nostro libro adhibent; est enim carmen sui generis nec in aliorum populorum monumentis ullum invenimus, quod cum nostro ex aequo comparari possit ⁵. Id unum iure asserere licet, ad didacticum poeseos genus librum nostrum pertinere atque *formam* quandam dramaticam exhibere, quatenus dialogis constat.

Quod si quis scire desiderat, quaenam poeticae amplificationi ornatuique poetico sint adnumeranda, quaenam autem pro historicis factis

admittenda, ea supra cum Huetio in genere quidem indicavimus, fatemur autem nonnullas inveniri pericopas, de quibus certum iudicium ferre difficillimum est. Auctorem in enumerandis Iobi opibus numeros rotundos pro definitis posuisse facile potest concedi⁶, sed Dei cum angelis et satana colloquentis consessus (1,6 sqq.; 2,1 sqq.) aut theophania (38,1) quomodo explicentur oporteat, dissentiunt Patres et interpretes catholici. Ad priorem pericopen quod attinet, alii in narratione illa nihil vident nisi προσωποποιίας vel potius μιμήσεως figuram, qua Dei omniscientia providentiaque atque satanae machinationes innuantur, alii autem veram historiam referri censent, rem enim ita esse peractam, sicut puris spiritibus conveniat, narrari autem humano modo, ita tamen « ut involucra haec rei spiritualis veritatem non laedant », alii demum rectius, ni fallor, ad similes prophetarum visiones symbolicas et maxime ad 3 *Reg.* 22,19 sqq. provocantes tenent, per visionem aliquam haec, quasi peracta essent, auctori esse ostensa. Theophaniam vero alii per somnium vel per extasin explicant, alii cum S. Thoma « locutionem illam non per exteriorum sonum prolatam, sed interius inspiratam » esse admittunt; at verba auctoris potius publica quadam Dei apparitione disputationibus finem esse impositum insinuant, nec quidquam obstat, quominus proprium retineamus sensum verborum, quae utique de modo, quo facta sit illa apparitio, nihil certi nos docent. Sed accuratior harum quaestionum solutio traditur ab interpretibus⁷.

1. *Huetii* Demonstr. evangel. Prop. IV. p. 241; *Vavass.* in I. Iob Praef.

2. *Ps. Iustin.* ad Orthod. Quaest. 60 (M. 6,1301); *Maldonat.* in Luc. 16,23.

3. *Aristot.* Poetic. 6.

4. Ita inter alios *Delitzsch* in Herzog P. R. E. 2. VI. p. 134: « Der Kampf wird nicht mit Faust oder Schwert geführt, Verwicklung und Auflösung gehen nur im Gemüthsleben und seinem Spiegel, dem Worte, vor sich. Aber was wir hören, ist doch eine vor uns sich fortbewegende Geschichte (?). Der Stillstand ist nur Schein, in Wahrheit ist Alles ein Strom des erregtesten Werdens, freilich ohne äussere Handlung, ausser in der Anknüpfung und in der Lösung ».

5. Cfr ea quae de libri nostri indole egregie iam disseruit *Lowth* De poesi sacra p. 373 sqq.

6. *Iob* 1,2. 3; 42,12 sq. 16.

7. Cfr *Knabenbauer* Comm. p. 16. n; 41 sq.; 425.

178. — Historica igitur auctoritas quaedam sine ullo dubio libro nostro ita competit, ut omnia quae de Iobi rebus gestis traduntur, pro vera historia sint recipienda. Multo minus vero DE DIVINA EIUS AUCTORITATE dubitare licet; nam divinitus inspiratum esse opus nostrum antiqua synagoga iam tenuit atque Ecclesia semper docuit docetque. Inter V. T. scriptores Ezechielem et auctorem I. Tobiae ad librum nostrum respexisse atque Ieremiam illum, eodem modo quo reliquas antiquiores

Scripturas, adhibuisse iam diximus; in N. T. autem S. Paulus ex illo, velut ex Scriptura, testimonia depromsit et S. Iacobus ad illum provocavit¹. Patrum testimonia inde a S. Clementis Rom. tempore abundant; quae afferre superfluum est, quum de re manifesta nec a quoquam in dubitationem vocata agatur; atque vix memoria digni sunt duo illi scriptores, qui soli in tota antiquitate christiana divinam libri originem et auctoritatem negarunt, *Theodorus Mopsuest.* eam ob causam a Concilio V. (Constant. II.) damnatus, et *Iunilius Afric.* sententiarum Mopsuesteni compilator satis confusus². Ab illo tempore adversarios non amplius invenit praeter modernos rationalistas, qui nostrum librum, sicut alias Scripturas omnes, divino caractere spoliaverunt. Verum argumenta, quibus eius divinitatem destruerent, alia non invenerunt praeter deistica sua praeiudicia. Quod si enim nonnemo gloriatus est, quaestiones, quas Deus Iob velut inexplicabiles proposuit, a moderna scientia esse solutas, suam dumtaxat ignorantiam prodidit; Alex. de Humboldt enim, testis hac in quaestione etiam rationalistis procul dubio acceptus, quum de eius eruditione et doctrina insigni non minus quam de eius incredulitate constet, ingenue professus est, quaestiones plerasque hodie magis scientifico quidem modo proponi, sed a nullo adhuc esse solutas³.

Restat altera dubitatio, *utrum omnia libri nostri effata divinae sint auctoritatis necne*. Etenim, uti recte adnotat Pineda, « quod in libro hoc sacro refertur, non oportet continuo secundum se verum et sacrum esse, nisi quatenus refertur; quum mendacia et fallacia testimonia in historia verissima referantur »⁴. Revera amici Iob thesin statuunt certe erroneam, omnes scilicet calamitates in hac terra esse poenas vindictivas, quam longis suis sermonibus stabilire volunt; Iob quidem eos refutare conatur, at num argumenta eius omnia sint valida, non omnino esse certum videtur. Quapropter necesse est inquiramus, quousque in libro hoc, licet integer sit inspiratus, sese extendat divina auctoritas. Haec autem videntur esse statuenda.

1. Omnia, quae in prologo et epilogo leguntur aut medio libro velut *ab ipso auctore* dicta inseruntur, gaudent divina auctoritate atque secundum easdem leges hermeneuticas, atque reliqui libri historici, exponantur oportet. Verba quoque, quae Deo loquenti sacer auctor attribuit, eadem gaudent auctoritate. Asserta haec demonstratione non indigent, quoniam directa et immediata conclusione ex divino libri caractere derivantur. Sine ulla igitur haesitatione theologi ex *Iob* 1. 2; 32, 1-5; 38-42 argumenta sua, sicut ex aliis libris sacris, desument.

2. Non eadem autem est ratio disputationum Iobi et amicorum (*Iob* 3-31); etenim plurima quidem verba Iobi, nonnulla quoque trium amicorum vera sunt divina veritate, sed non omnia verba amicorum

eadem veritate divina gaudent; de Iobi vero verbis quid sentiendum sit, contradictoria docent interpretes catholici.

Etenim a.) plurima verba Iobi auctoritate divina gaudere iure merito asserimus, propterea quod eius sermones saltem generatim Deus ipse diserte approbaverit; vituperat enim amicos, quod « de se non sint locuti recta, *sicut servus suus Iob* » (42,7). Hinc etiam factum est, ut Patres Iobi verbis velut certis et divinis testimoniis, quibus non liceat contradicere, in suis argumentationibus uti non dubitarent, atque Iobum ipsum prophetis adnumerarent⁵.

b.) Nonnulla quoque amicorum verba eandem habere auctoritatem luce clarius apparet ex eo, quod S. Paulus effatum quoddam Eliphazi pro auctoritate allegaverit illa usus formula, qua sola testimonia divina allegari solent, eique idem pondus ac momentum attribuerit, quod textui Psalterii, quem simul affert⁶. Neque recte ab Estio obiicitur Paulum etiam effata poetarum ethnicorum pro argumentis adhibere⁷; nunquam enim in illis allegandis formulam istam (« *scriptum est* ») adhibuit nec illa cum verbis scripturisticis eodem in genere posuit. S. Paulum autem imitati sunt quam plurimi Patres et theologi, qui in libro Iob allegando saepissime non attenderunt, in cuiusnam sermonibus verba allegata legantur.

c.) Neque tamen omnia verba amicorum vera esse docet ipse Deus graviter eos vituperans, quod « *de se non sint recta locuti* » (42,7). Quapropter Patres quoque interdum verba eorum nonnulla reprobant et argumenta ex eis desumta declarant infirma. Fusius de hac re agit S. Augustinus, quum ei textus ex verbis Baldad desumptus (25,4-6) esset obiectus. « Non pro auctoritate divina, inquit, istam sententiam recipiendam esse existimo; non enim ipse Iob eam enuntiavit, cui singulari quodam modo testimonium divinitus perhibetur, quod non peccaverit labiis suis coram Domino⁸, sed unus ex eius amicis, qui dicti sunt consolatores malorum [rectius: mali vel molesti] omnes (16,2) et divina sententia reprobati sunt (42,7). Sicut autem in Evangelio, quamvis verum sit omnino, quod dicta sint, non tamen omnia quae dicta sunt vera esse creduntur, quoniam multa a Iudaeis falsa et impia dicta esse verax Evangelii Scriptura testatur: sic in hoc libro, ubi multae personae locutae esse narrantur, non solum quid dicatur, sed a quo etiam dicatur considerandum est; ne passim quae in sancto libro quolibet scripta sunt recipientes cogamur fateri, quod absit, vera et iusta fuisse, quae marito sancto mulier insipiens suggerebat, ut aliquid adversus Deum loquens ab illa intolerabili poena moriendo liberaretur. Quod non ideo dixerim, quia illi amici a Deo reprobati et ab ipso sancto Dei servo merito culpati nihil veri loqui potuerunt, sed quia non omnia, quae locuti sunt, vera putanda sunt. Quamvis enim adversum Iob nihil

verum dixerunt, potest tamen etiam ex eorum verbis aliquam sanam sententiam in testimonium veritatis assumere, qui novit sapienter dicta discernere » ⁹.

d.) Neque omnia ipsius Iobi verba « ad exactam theosophiae stateram examinata probari » asserit *Corderius*, atque *Estius* « non omnia habere vim divinae auctoritatis » his demonstrat argumentis : « Primum quia postea a Domino reprehenditur, tamquam quaedam insipienter locutus (38,2; 39,32); secundo quia ipse quoque se reprehendit (39,33-35; 42,3); tertio quia V. Beda ¹⁰ et D. Thomas agnoscunt quaedam talia esse in eius verbis, quae digna fuerint reprehensione » ¹¹. Revera *S. Thomas* haec de auctoritate verborum Iob tradit : « Iob in hoc libro tripliciter invenitur fuisse locutus : primo quidem quasi repraesentans affectum sensuality in prima quaestione, quum dixit *Pereat dies* etc. (3,4 sqq.); secundo exprimens deliberationem humanae rationis, dum contra amicos disputaret, tertio inspirationem divinam, dum ex persona Domini verba induxit. Et quia humana ratio debet dirigi secundum inspirationem divinam, post verba Domini ea quae secundum rationem humanam dixerat reprehendit » ¹². Eandem esse sententiam plerorumque interpretum recentiorum asserit *Estius*; fatendum vero est, nonnullos interpretes nullum errorem doctrinalem in Iobi verbis invenire atque Dei reprehensionem Iobique retractationem ad solum *modum* coarctare, quo vir sanctus audacius cum Deo contendere ausus sit; *S. Augustinus* quoque in testimonio supra allato omnia verba Iobi auctoritate divina gaudere supponit, nec alia est *S. Hieronymi* aliorumque Patrum non paucorum sententia ¹³.

3. De Eliu quoque sermonibus (32,6-37,24) satis magnus est interpretum dissensus; alii enim vix quidquam verae et sanae doctrinae in eis inveniunt, alii eum veram quam attulit doctrinam fastu et arrogantia commaculasse arbitrantur, alii demum doctrinam eius approbant eumque etiam ab arrogantiae accusatione liberant ¹⁴. Primi procul dubio sermones eius severius diiudicant; nam Deus ipse argumentum ab Eliu inchoatum continuat atque hac ratione approbat. Num vero omnia et singula, quae Eliu profert, ab auctore inspirato censenda sint approbata ideoque divina auctoritate donata, eodem modo diiudicetur necesse est, quo verba Iobi reliquorumque eius amicorum. Quapropter de hac norma erit nobis disserendum.

4. Non paucis omnia reddi incerta videbuntur, si in maiore libri parte permixta quodam modo sint divina et humana. Neque enim cuiquam, opinor, probabitur *Estii* (l. c.) responsum « illis, qui discretionem spirituum habeant, non esse usquequaque incertum, quae verba a Spiritu S. profecta sint, quae non »; nimis facile enim fieri potest, ut sibi quisque discretionem spirituum sine causa attribuat. Neque

magis videtur sufficere *S. Augustini* (l. c.) sententia, quum ab eo, « *qui novit sapienter dicta discernere* » ex amicorum verbis sanam doctrinam in testimonium veritatis assumi posse doceat; quaeritur enim, quae adhibenda sit norma, ut humana a divinis « sapienter » discernantur. *S. Hieronymus* (l. c.) generalem regulam non statuit, sed sententiam quandam ex primo *Eliphaz* sermone allatam pro divina auctoritate recipiendam esse monet, quia non ab *Eliphaz* ipso sit dicta, « sed ab illo, qui sub persona angeli in visione et revelatione locutus sit ei sententias Dei »; merito autem aliquis obiecerit, id iam in dubitatione versari, num humano *Eliphazi* testimonio cogamur illam visionem, de qua loquitur, pro divina recipere.

Quomodo integra difficultas sit solvenda, alibi iam diximus¹⁵; pauca tantum addemus. Omnis scilicet liber pro sua natura et indole est explicandus et diiudicandus; alias scribendi regulas observant historici, alias poetae; opus autem historicum secundum regulas, quas observant historici, explicandum est, poema secundum poetarum regulas. Noster igitur liber, qui est dialogus poeticus, explicandus est secundum regulas, quas dialogorum scriptores sequi solent. Quapropter divina auctoritate gaudere censemus illa omnia, quae a Iobo amicisque eius et *Eliu* proferuntur, in quantum inter eos de illis conveni et in quantum illis nec a Deo nec in prologo aut epilogo contradicitur. Namque ex regulis in dialogorum compositione observatis omnia illa auctor censetur approbare, in quibus interlocutores consentiunt, nisi dissensum suum alibi in opere diserte manifestet; ergo etiam a primario libri nostri auctore, *Spiritu S.*, eadem velut vera approbantur. Porro ex inspiratione libri immediate deducitur, saltem summam doctrinam, quae legitima interpretatione ex eo eruitur, veram esse et divinae auctoritatis; secus enim inutilis esset « ad docendum... et erudiendum in iustitia ». Ad summam autem hanc illa quoque pertinent, quae a colloquentibus ad eam explicandam, illustrandam, confirmandam adducuntur, in quantum de iis vel diserte vel tacite conveniunt, et in quantum auctor ea erronea esse alio modo non manifestat. Hinc elucet, quid de *Eliu* sermonibus sit sentiendum; nemo illis contradicit, nemo illos improbat; id unum, quod insinuat Iobi calamitates esse poenas mere medicinales, erroneum esse docet auctor in prologo, quum primam et proximam earum causam manifestet. Hinc etiam apparet, quanta Iobi sermones gaudeant auctoritate. Ex disceptionibus cum tribus amicis victor discesserat, nec quisquam ex illis eum erroris convicerat; quae autem in eo vituperat *Eliu*, audaciam potius et temeritatem, qua cum Deo contendere voluerat suamque omnimodam innocentiam asseruerat, quam doctrinam ab eo propugnatam et vindicatam spectant; neque aliud, quam audaciam, in eo vituperat Deus. Hinc demum elucet, quid

valeant amicorum sermones; eorum enim thesis quidem, *omnes calamitates esse poenas vindicativas*, a Iobo impugnatur, ab Eliu improbat, a Deo damnatur, at nemo ex illis vituperat, quod poenas vindicativas admittant; omnia illa igitur, quibus illarum calamitatum, quae velut poenae vindicativae immittantur, iustitiam gravitatemque describunt, ab auctore ipso approbantur. Quibus suppositis de singularum sententiarum auctoritate diiudicare non erit difficile.

1. Ezech. 14,14; Tob. 2,12. 15 (Vulg.); Iac. 5,11; Rom. 11,35; 1 Cor. 3,19.
2. Theodor. Mopsuest Fragm. (M. 66,679 sq.), cfr Mansi Collect. Concil. IX. 223 sq. — Iunil. Afric. De part. div. leg. I. 3 (M. 68,17).
3. A. v. Humboldt Kosmos. II. p. 48. « Unter den Fragen sind viele, welche unsere heutige Physik wissenschaftlicher zu formuliren, aber nicht befriedigend zu lösen weiss ».
4. Cfr *Introd. gener.* Ed. 2. 1894. p. 595 sq.
5. *Martyrol. Rom.* die 10. Maii : « In terra Hus S. Iob prophetae » etc.; S. August. De nat. et gr. 62 (M. 44,283); S. Gregor. M. Moral. XVII. 1 (M. 76,9) : « S. Iob per vulnera et verba sic loquitur sua ut etiam nostra significet et plerumque per prophetiae spiritum ventura narret, praesentia transcendat » etc.
6. 1 Cor. 3,19. cfr Iob 5,13 : « Sapientia huius mundi stultitia est apud Deum; scriptum est enim : comprehendam sapientes in astutia eorum; et iterum : Dominus novit cogitationes sapientium » Ps. 93,11.
7. Estius in Iob 6,1, quocum consentit Corn. a Lap. in 2 Mach. 2,24; sed cfr Act. 17,28; 1 Cor. 15,33; Tit. 1,12.
8. Textus a S. Augustino allatus (Iob. 1,22) parum est ad rem, siquidem sola verba usque ad illud momentum a Iobo dicta respicit.
9. S. August. ad Oros. contra Prisc. et Orig. 9 (M. 42,676).
10. Estius cum multis antiquioribus interpretibus V. Bedae attribuit illum commentarium, quem alii antiquitus S. Hieronymo, hodie autem plerique Philippo, S. Hieronymi discipulo, debere existimant. Cfr Ps. Hieron. Comm. in Iob. 7. 13. 38 etc. (M. 26,672. 789 etc.).
11. Est. in Iob 6,1; Corder. Comm. in Iob. Praef.
12. S. Thom. Comm. in Iob 39. Lect. 3.
13. S. August. ad Oros. 9; S. Hier. c. Pelag. II. 4 (M. 23,563), ubi testimonio ex amicorum verbis desumpto, quod molliter defendit, velut absolute certa addit testimonio Iobi ipsius.
14. Varias sententias cfr in Knabenbauer l. c. p. 422 sq.
15. Cfr *Introd. gener.* Ed. 2. l. c.

§ 6. — De praecipuis commentariis catholicis in l. Iob.

179. — Liber Iob unus est ex illis, in quibus explicandis interpretes maiorem diligentiam et sollicitudinem adhibuerunt. PATRUM GRAECORUM quidem integer commentarius nobis non est conservatus; quantam tamen in eo explanando operam collocaverint, satis docet « *Catena in l. Iob* absolutissima e viginti quatuor Graeciae doctorum explanationibus ab Olympodoro (vel potius saec. 11. a Niceta Heracleensi) con-

texta »¹. Praecipui doctores, ex quorum operibus explicationes Nicetas collegit, sunt *Origenes*, *S. Athanasius M.*, *S. Chrysostomus*, *Didymus Alex.*, *Polychronius* Mopsuesteni frater, *Olympiodorus*². Exstat quoque satis diffusus commentarius in tria priora capita, quem ab antiquioribus interpretibus sub *Origenis* nomine allegatum recentiori auctori deberi demonstravit Huetius³. Ex aliis Patribus orientalibus solus *S. Ephraem* propter brevia sua scholia nominari meretur, quibus librum nostrum illustravit⁴.

Inter LATINOS PATRES tempore primus est *S. Hilarius Pict.*, quem « tractatus in Iob de graeco Origenis ad sensum transtulisse » refert *S. Hieronymus*; operis autem istius non superest nisi breve fragmentum a *S. Augustino* allegatum⁵. Libri quatuor, quos *S. Ambrosius* « de interpellatione Iob et David » conscripsit, interpreti vix inserviunt; *S. Augustini* exstat « Annotationum in Iob liber unus », qui « utrum suus habendus sit an potius eorum, qui eas sicut potuerunt vel voluerunt redegerint in unum corpus descriptas de frontibus codicis » ipse definire noluit; brevitatem quoque, obscuritatem mendosamque editionem annotationum suarum conqueritur⁶. Inter *S. Hieronymi* opera duo leguntur commentarii, quorum brevior nihil fere nisi excerpta ex longiore exhibet; at neutrum *S. Doctori* deberi hodie satis constat; longior, qui inter *Ven. Bedae* quoque opera interdum editur, *Philippo presb.*, *S. Hieronymi* discipulo, a plerisque attribuitur⁷. *S. Hieronymus* autem, etsi commentariis iustus librum nostrum non illustraverit, prae reliquis tamen Patribus omnibus sive graecis sive latinis optime de eo meruit nova adornata versione, quae reliquas longe superans faciliorem reddidit eius explicationem. Eam primus adhibuit *S. Gregorius M.* in opere suo vastissimo et doctissimo, cui titulus « *Moralium libri sive expositio in librum B. Iob* »; quamnam methodum secutus sit in hoc commentario, hisce verbis docet: « sciendum, quod quaedam historica expositione transcurrimus, et per allegoriam quaedam typica investigatione perscrutamur; quaedam per sola allegoricae moralitatis instrumenta discutimus; nonnulla autem per cuncta simul sollicitius exquirentes tripliciter indagamus »; ex quibus satis elucet, eum in literali sensu indagando minorem diligentiam adhibuisse, unde factum est, ut opus eius theologis quidem et concionatoribus sit utilissimum, minus utile autem interpreti, qui literalem maxime sensum investigat. A *S. Gregorii* *Moralibus* ita dependet *Walafr. Strabonis* Glossa ordinaria in *I. Iob*, ut eorum non sit nisi ieiunum compendium⁸.

1. *Catena* etc. latine versa et ed. a Paul. Comitulus S. I. Lugduni 1587. Locupletiore editionem graeco-lat. curavit Patric. Iunius London 1637.

2. *Origenis* Fragmenta, quae supersunt M. 12, 1029-1050 et 17, 57-106. — *S. Athanasii* Fragm. M. 27, 1343-1348. — *S. Chrysostomi* Fragm. M. 64, 505-656. — *Didymi*

Alex. Fragm. M. 39,1119-1154. — *Olympiodori* Comment. in B. Iob. M. 93,13-470.

3. Anonymi (vel Ps. Origenis) in Iob Comment. M. 17,371-522; de quo cfr Huetii Origeniana. Appendix 2. (M. 17,1273 sq.).

4. *S. Ephraem Syri* Annotat. Opp. syr. II. 1-20.

5. *S. Hilarii Pict.* fragm. M. 10,723; cfr *S. August.* c. Iulian. II. 8 (M. 44,692). — De interpretatione Hilarii cfr *S. Hieron.* De vir. ill. 100 (M. 23,739).

6. *S. Ambrosii* De interpellatione Iob. M. 14,797-850. — *S. Augustini* Annotat. in Iob. M. 34,825-886; et cfr *Retract.* II. 13 (M. 32,635).

7. (*Ps. Hieronymi*) Expositio interlinearis in Iob. M. 23,1475-1536; (*Philippi* presb.) Comment. in Iob M. 26,655-850. Alia fragmenta, quae a paucis interdum sub S. Hieronymi nomine allegantur M. 23,1539-1552.

8. *S. Gregorii M.* Moralia. M. 75 et 76; de sua methodo agit in Epist. missoria 3. (M. 75,513). — *Wal. Strabonis* Glossa ordin. in Iob. M. 113,747-840.

Tanta erat S. Gregorii M. auctoritas, ut proximi qui secuti sunt MEDIAE AETATIS interpretes eodem modo, quo Glossator, eum praecipuum ducem sequantur. Inter quos *S. Odo Chuniac.* non dedit nisi « Epitomen Moraliū S. Gregorii in Iob », *S. Bruno Ast.* autem, *Rupertus Tuit.*, *Petrus Bles.* omnino ab eo dependent⁹. Liberior quidem incedit *Card. Hugo*, sed quia ipse quoque in nostro opere allegoricum potius et moralem, quam literalem, sensum investigavit, eius commentarius parum utilis est. *S. Thomas Aq.* autem ratus « libri Iob mysteria tam subtiliter et discreta a B. Papa Gregorio esse aperta, ut his nihil ultra addendum videatur », illum « secundum literalem sensum exponere intendit ». Accurate et subtiliter ubique pro more suo nexum idearum indicat; in fine autem integri poematis determinando minus felix etiam argumentandi rationem auctoris non semper assecutus est; de cetero illum « omnes praedecessores suos quam maxime superasse » iure asserit Knabenbauer. Eandem fere viam, quam S. Thomas, tenuit *Nicolaus Lyranus*, ipse quoque investigando literali sensui maxime intentus, *Dionysius Carth.* vero literali non neglecta in allegorica et morali explicatione iterum S. Gregorium sequitur. — In Oriente aetate media prodiit Nicetae Catena, quam supra nominavimus; atque inter Syros *Barhebraeus* in suo « Horreo mysteriorum » nonnullos nostri libri textus interpretatus est¹⁰.

SAECULA 16. ET 17. eum commentariorum eruditorum numerum protulerunt, ut paucos dumtaxat sed praecipuos nominare possimus. *Card. Caietanus* hieronymiana versione non contentus novam sibi adornandam curavit, quam explicaret; et licet commentarius eius nobis parum probetur, in eo tamen laudandus, quod ad hebraicum textum diligentius attenderit. Etiam *Did. de Zuniga* cum hebraico, chaldaico, graeco textibus Vulgatam contulit, sed moralem potius quam literalem sensum explicavit. Quibus multum praestant *I. de Pineda* « Commentariorum in I. Iob libri tredecim », quos magnis laudibus heterodoxi quoque ce-

lebrarunt. « Inter commentatores pontificios, inquit *Schultens*, instar omnium magnus apud suos, apud nos quoque, quibus ubique virtus laudatur, I. de Pineda, theologus idem et commentator eximius, completissimum dedit commentarium, in quo omnes fere veterum et recentiorum e communione praesertim romana explicationes summo iudicio et ordine percensuit, atque exactissima trutina pensavit »¹¹. Pinedae operi mole quidem, sed vix quidquam eruditione cedunt C. Sanctii et B. Corderii commentarii, atque alter praesertim non immerito laudatur, quia « quidquid probatissimi antea commentatores in Iob elucubraverunt, sedulo lustravit, quidquid verae scientiae sanaeque criticae in iis sparsum erat, peritus elicuit suumque fecit »¹². Neque longe inferiorem locum tenent Iac. Iansonii, Henr. de Jonghem, Phil. Codurci, Franc. Vavassoris commentarii¹³.

Aliis non paucis, utpote inferioris subsellii, omissis ad SAEC. 18. transimus, in quo praeter A. Calmeti magnum commentarium, quo omnes libros sacros illustravit, non multa invenimus digna, quae recenseantur. Ab aliquibus interdum etiam hodie allegari solent ea, quae ediderunt I. Harduinus., I. I. Duguet, e Iansenistarum secta, L. de Poix, Xav. Matthaeius, qui prologo et epilogo separatis in libro nostro verae tragoediae exemplar nos possidere demonstrare conatus est¹⁴.

Ad NOSTRAM AETATEM iam pervenimus, quae satis magnum studium in libro Iob explanando collocavit. In Italia Rosarius Parisi lectionibus theologico-critico-moralibus librum illustrare conatus est: in Gallia A. M. Le Hir elegantem eius versionem eruditis notis illustratam reliquit; in Germania accurata versione et brevibus quidem sed eximiis notis eum explicavit B. Welte; minore laude dignum est simile opus ab H. Hayd editum¹⁵. RECENTISSIMI commentatores sunt H. Zschokke, G. Bickell, I. Pierik, I. Knabenbauer, H. Lesètre, I. Langer¹⁶.

Antiquiores INTERPRETES HETERODOXOS longa serie enumerat E. F. C. Rosenmüller (Scholia in V. T. V. Liber Iob. Ed. 2. Lipsiae 1824. p. XXIII-XLIV), recentiores vero O. Zoeckler (Das Buch Iob. Bielefeld 1872. p. 43 sqq.) et Fr. Delitzsch (Das B. Iob. Ed. 2. Leipzig 1876. p. 35 sqq.). Inter quos utiliores esse censemus praeter Scholia a Rosenmüller diligenter et accurate ex priorum interpretum commentariis collecta, commentarios a Delitzsch, Zoeckler et F. C. Cook (The Speaker's Commentary IV. London 1873.) editos.

9. S. Odonis Cluniac. Epitome Moral. S. Gregorii in Iob. M. 133,105 sqq.; — S. Brunonis Ast. Expositio in Iob. M. 164,551-696; — Ruperti Tuit. Comm. super Iob. M. 168,963-1196; — Petri Bles. Compendium in Iob. M. 207,795 sqq.

10. Barhebraei Scholia in Kirsch-Bernstein Chrestom. syr. p. 186-210. De quibus cfr Knabenbauer (Comm. in Iob p. 22), qui libri nostri commentatores tantum non omnes enumerat l. c. p. 20-28.

11. *Caletani* O. Praed. Comm. in l. Iob. Romae 1535. et saepius; *Did. de Zuniga* (Stunica) O. S. Aug. Commentarii in Iob, quibus triplex eius editio Vulgata, Hebr., Graeca necnon Chaldaea explicantur et inter se conciliantur. Toleti 1584. et saepius. — *I. de Pineda* S. I. Comment. in Iob cum paraphrasi. Madriti 1597. et saepius. (Cfr *A. Schullens* Liber Iob cum comment. perpetuo. Lugduni Batav. 1737. Praef. — Etiam *Delitzsch* Comm. Ed. 2. p. 32 Pinedae commentarium appellat « ein wahrhaft grossartiges Sammelwerk », atque *Knabenbauer* l. c. p. 23 eum dignum dicit, « qui hodie quoque assiduo volvatur »).

12. *Casp. Sanctii* S. I. Comm. in l. Iob. Lugduni 1625.; — *B. Corderii* S. I. Iob illustratus. Antverpiae 1646. (receptus in Migne Curs. compl. S. S. tom. 13. et additus Cornelli a Lap. commentariis. Parisiis Vives 1861.).

13. *Iac. Iansonii* Enarrationes in Iob. Lovanii 1623.; — *H. de Ionghen* O. Min. Literalis elucidatio in Iob. Antverpiae 1661.; — *Phil. Codurci* S. I. Liber Iob scholiis illustratus. Paris 1651. (receptus a Criticis sacris. tom. 2); — *Fr. Vavassor* Iobus brevi commentario et metaphrasi poetica illustratus. Paris 1638.

14. *I. Hardouin* S. I. Le livre de Job selon la Vulgate paraphrasé avec des remarques. Paris 1729.; — *I. I. Duguet* Explication du l. de Job. Paris 1732.; — *L. de Poix* O. Capuc. Essai sur le l. de Job. Paris 1768.; — *Xav. Matthaei* I libri poetici della Bibbia tradotti ed adattati al gusto della poesia italiana colle note ed osservazioni critiche etc. Neapoli 1766. et Giobbe giuriconsulto o sia saggio di un nuovo sistema per interpretare il l. di Giobbe. Siena 1780. (De hoc auctore cfr *Hurter* Nomenclator III. p. 340 sqq.).

15. *Ros. Parisi* S. I. Il divino libro di Giobbe esposto in lezioni theologico-critico-morali. Palermo 1843.; — *Le Hir* Le livre de Job. Traduction sur l'hébreu et commentaire. Paris 1873 (Opus post auctoris mortem editum a Grandvaux); — *B. Welte* Das Buch Iob übersetzt und erklärt. Freiburg 1849. (commentarium « excellentissimum » dicit *Knabenbauer* l. c. p. 27); — *H. Hayd* Das Buch Iob in gereimtem Versmaasse übersetzt. München 1859.

16. *H. Zschokke* Das B. Iob übers. u. erkl. Wien 1875; *G. Bickell* accurate disseruit « De indole ac ratione versionis alex. in interpretando l. Iob » (Marburg 1863); in « Carminibus Vet. Test. metricis » (Oeniponte 1882) libro notas multas criticas, nonnullas explanatorias adiecit; textum iuxta sua principia restituta germanice transtulit: « Iob. Dialog. über das Leidens des Gerechten » (Innsbruck 1885); et iterum: « Das B. Hiob nach Anleitung der Strophik u. der Septuaginta auf seine ursprüngl. Form zurückgeführt u. im Versmaasse des Urtextes übers. (Wien 1894.); — *I. Pierik* S. I. Het Boek Iob; naar't hebreuwsch letterlijk vertaald ter vergelijking met de Vulgata (Gulpen 1884); — *I. Knabenbauer* S. I. Comment. in l. Iob (Parisiis 1885); — *H. Lesêtre* Le livre de Job. Introduction crit., traduction franç. et commentaires (Paris 1886); — *I. Langer* Das B. Iob in neuer u. treuer Uebers. nach der Vulg. (Ed. 3. Freiburg 1889.); — Cfr etiam *G. Gietmann* S. I. Classische Dichter u. Dichtungen. II. Parzival, Faust, Job etc. (Freiburg 1887. p. 556-679).

CAPUT III.

DE PSALTERIO DAVIDICO.

§ 7. — *De Psalterii nominibus, divisione, ordine.*

180. — In canone Tridentino et in Vulgatae editionibus librum Iob sequitur « *Psalterium davidicum centum quinquaginta Psalmorum* », cui Hebraei in tertio Scripturarum suarum ordine plerumque primum locum attribuunt¹. In bibliis hebraicis carmina minora, quibus liber constat, licet singulis alii tituli praefigantur, communi nomine מִזְמוֹרֹת (זמרים, *laudes*) insigniuntur atque in subscriptione Ps. 71 (72) omnes praecedentes psalmi appellantur תְּפִלָּה (προσευχαί, *preces*)²; quae nomina aptissima esse patet. Verum quidem est, non omnes nostros Psalmos proprio et scripto sensu esse *Thehillim* (*hymnos*) aut *Thephilloth* (*preces*), quoniam nec omnes Deum directe celebrant nec omnes, id quod in precibus fieri solet, Deum alloquuntur. At nonne illa quoque carmina, quibus peccator poenitens a Deo culpae remissionem efflagitat aut plenus fiducia miseriam suam coram Deo explicat, indirecto saltem modo misericordiam et benignitatem divinam celebrant, sicut alia directe Dei potentiam, sapientiam etc. laudibus praedicant? Atque oratio est elevatio mentis ad Deum nec directam Dei appellationem postulat; quapropter iure *S. Hieronymus* « totum Psalterium, inquit, non est nisi ad Deum in cunctis operibus deprecatio »³.

Ab Alexandrinis carmina singula ψαλμοί eorumque collectio βίβλος ψαλμῶν (*Luc.* 20, 42; *Act.* 1, 20) vel ψαλτήριον appellantur, unde latina nomina *Psalmorum liber* (Inscr. Vulg.) vel *Psalterium* (Trid.). Graecum autem verbum ψάλλειν explicat Suidas « summis digitis chordas musicorum instrumentorum pulsare », et vocem ψαλμοῦ proprie designare « chordarum pulsum » docet, translato autem sensu « carmen ad fidium pulsum cantatum »; correspondet igitur hebraico nomini *Mizmor*, quo magna eorum pars inscribitur (166 p. 23). Illo enim tempore, quo alexandrina Psalmorum versio adornata est, omnes iam dudum liturgico usui inservierunt, quumque instrumenta musica, quae in templo adhibebantur et ad quorum sonum carmina decantabantur, pleraque fidibus constarent, satis apte omnibus titulus ψαλμοί inditus est.

« Psalterium vero, inquit *Euthymius*, improprie hunc carminum librum appellamus; nam psalterium proprie genus quoddam est instrumentorum musicorum, quod ab Hebraeis *Nablium* (נבל, נבל) dicitur, a psallendo appellatum, sicut εὐκτήριον (oratorium) ab εὐχέσθαι. Sed appellatio haec postea ad librum translata est, quia psalmos continet »⁴.

1. Primum locum inter Hagiographa Psalterium iam Domini tempore occupasse, non immerito deducitur ex *Luc.* 24,44, quo in loco *Psalmi* omnia Hagiographa videntur designare, quia ab iis tertius canonis ordo inchoabatur. Ceterum inter Codices hebraicos illi soli, qui *germanici* appellantur, Psalmis primum locum attribuunt, *Massora* et codices *hispanici* illis praemittunt Paralipomena, *S. Hieronymus* primo in loco ponit Iob et in secundo Psalmos (Prol. gal.). In graecis quoque catalogis et codicibus non idem semper servatur ordo; *Melito Sard.*, *Origenes*, *S. Athanasius M.* etc. Psalmos primo loco nominant, *SS. Cyrillus*, *Hier.*, *Gregorius Naz.* etc. illis praemittunt librum Iob. Canon Tridentinus retinuit ordinem Conciliorum Africanorum, a quo dissentit *S. Innocentius I.*, qui enumerat « Salomonis libros quinque, Psalterium, Iobi historiarum librum ». Cfr catalogos in *Introd. gen.* Ed. 2. p. 83. 93. 94. 95. 99. 102 etc. relatos.

2. Titulus *Thehillim* (pro quo Hebraei etiam תְּהִלִּים vel תְּהִיָּן vel תְּהִי) antiquissimus est; eum iam cognoverunt *Origenes* (in Ps. 1. M. 12,1084 cfr *Euseb.* H. E. VI. 24 : σέφερ θιλλίμ) et *S. Hieronymus* (Praef. in Psalt. ad Sophron. M. 28,1184 : *Sephar thallim*). In Ps. 71 (72),20 quoque Alexandrini videntur legisse תְּהִלִּים vel תְּהִיָּן, quum verterent ὕμνοι (laudes Vulg.); *S. Hieronymus* autem vertit orationes.

3. *S. Hieron.* adv. Pelag. I. 5 (M. 22,523). — Parum recte igitur *Bleek Wellhausen* (Einl. p. 497) nomina ista a potiore parte desumta esse volunt; neque sufficiens adest ratio, ut ea cum *Hupfeld-Riehm* (Die Psalmen. Ed. 2. Gotha 1867. I. p. 38) et *De Wette Schrader* (Einl. p. 518) ex liturgico Psalmorum usu derivemus.

4. *Euthymii Zigab.* Comment. in Psalterium. Prooem. (M. 128,53).

181. — « Psalterium davidicum centum quinquaginta Psalmorum » librum nostrum appellarunt Tridentini Patres, atque idem numerus canticorum semper ab Hebraeis et a Christianis est agnitus; quare psalmus ille, qui in codicibus graecis velut 151. additur, diserte dicitur ἐξωθέν τοῦ ἀριθμοῦ¹. Verum in hoc numero unus bis numeratur; etenim *Ps.* 13. et 52. sunt identici; *Ps.* 69. quoque ultimis versibus *Ps.* 39,14-18 constat, et *Ps.* 107. compositus est ex *Ps.* 56,8-12 et 59,7-14². Licet autem editiones omnes in canticorum numero consentiant, in illis tamen distinguendis satis magnus est dissensus. Alio modo in hebraicis, alio in graecis latinisque Psalteriis distinguuntur, nec ipsi hebraici codices eandem semper tenent rationem. Psalmus enim, qui nobis est 9., ab Hebraeis in duos (9. et 10.) dividitur, atque idem obtinet in nostro 113., qui illis est 114. et 115.; contra nostri 114. 115. ab illis in unum 116. contrahuntur, atque iterum nostri 146. 147. illis est unus 147. Unde diversa exoritur Psalmorum numeratio, quam adscribere

placet, quoniam plerique heterodoxi et nonnulli catholici interpretes hebraicum ordinem in suis allegationibus sequi solent.

ALEX. VULG.		HEBR.		ALEX. VULG.		HEBR.
<i>Ps.</i> 1.-8.	=	1.- 8.		114. 115.	=	116.
9.	=	9. 10.		116.-145.	=	117.-146.
10.-112.	=	11.-113.		146. 147.	=	147.
113.	=	114. 115.		148.-150.	=	148.-150.

In longe maiore igitur parte (a *Ps.* 10. usque ad 146.) numero nostro unitas est addenda, ut habeatur hebraicus. Porro *Ps.* 1. et 2., quippe qui totius psalterii prooemium quoddam sint eiusque argumentum quum ethicum tum propheticum indicent, antiquitus pro uno sunt habiti; antiqua enim est Iudaeorum traditio, primum Psalmum a beatitudine inchoari (1,1) et beatitudine terminari (2,12), S. Paulus autem (*Act.* 13,33) versum *Ps.* 2. citans diserte tradit eum ἐν τῷ πρῶτῳ ψαλμῷ legi³. In bonis codicibus hebraicis etiam *Ps.* 42. et 43. (41. 42.) in unum contrahuntur⁴, idque rectissime, siquidem ex versu intercalari ter repetito (42.6. 12; 43,5) satis apparet eos intime esse coniungendos. Moderni nonnulli interpretes *Ps.* 18. in duos (18,1-7. 8-15) dividendum esse censent, alii *Ps.* 23. discerpunt (23,1-6. 7-10)⁵, at ob solas internas rationes, de quibus in commentario est agendum.

1. Cfr *Ps. Athan. Synops.* S. S. 21 (*M.* 28,337); *Introd. gen.* Ed. 2. n. 72. p. 219.

2. Liturgico usui nova ista carmina deberi, quae ex aliorum partibus composita sunt, aliqua cum verisimilitudine deducitur ex 1 *Paral.* 16,8 sqq., i. e. ex carmino illo, quod levitae arcam in montem Sion transferentes decantaverunt. Constat enim ex *Ps.* 104,1-15 et *Ps.* 95,1-13 atque tres ultimi versus identici fere sunt cum 105,1. 47. 48. Quominus *Ps.* 104. et 96. davidicae aetati adscribamus nihil obstat; quare admittere nobis licet, Davidem vel alium poetam sacrum ex duobus istis carminibus novum composuisse, quod occasione illi inserviret. Potuit autem etiam iunior poeta antiquius carmen liturgicum in duo dividere alteramque eius partem amplificare. Quidquid vero statuitur, certum esse videtur, antiquiora carmina ad liturgicos usus a sacris poetis interdum esse immutata et adaptata. Ultimi autem versus (1 *Paral.* 16,34-36) non sunt plane identici cum *Ps.* 105,1. 47. 48; nam in 105,47 allusio quaedam habetur ad exsilium (« congrega nos קְבַצְנוּ de nationibus »), quae in 1 *Par.* 16,35 non adest (קְבַצְנוּ וְהִצֵּלְנוּ « recipe nos [cfr *Is.* 54,7] et libera nos de nationibus »). Videtur igitur iunior poeta memor carminis illius, quod levitae decantaverant, versus illos aliquantulum immutasse et carmini suo inseruisse. Ita etiam in *Paralip.* ultimus versus secundum textum hebr. narrat : « et dixit omnis populus : Amen et iubila Domino », in *Ps.* autem praecipit : « et dicat omnis populus Amen et Alleluia ».

3. Lectionem hanc merito recepit *Tischend.* (Ed. 8.) ex *D.*, praesertim ob Patrum auctoritatem; cfr *S. Iustin. M. Apol.* I. 40 (*M.* 6,389); *Orig.* in *Ps.* 2. (*M.* 12,1100), *S. Hilar. Pict.* in *Ps.* 2 (*M.* 9,262. 264); *V. Beda Expos.* in *Act.* 13 (*M.* 92,974). De hebr. codicibus cfr *De Rossi* *Variae lectiones.* Supplem. p. 95.

4. *De Rossi* (*Variae lect.* IV. p. 30) allegat quadraginta sex codices, in quibus

Psalmi sunt coniuncti. *Euseb.* (in Ps. 42. M. 23,380) autem iam monet, ἕκ τε τῶν ὁμοίων ἐν ἀμφοτέροις λόγων καὶ ἐκ τῆς ἐμπεροῦς διανοίας apparere Psalmum 42. esse partem praecedentis.

5. *Bickell* (Carmina V. T. metricae.) praeter Psalmos nominatos etiam dividit Ps. 7. 26. 35. 39. 54. 76. 80. 84. 101. 126. 143.; quo cum iure, dicendum erit in Commentario.

182. — Antiquiores interpretes haud raro in tres quinquagenas cunctos Psalmos pro triplici statu populi fidelis distribuerunt : « scilicet pro statu *poenitentiae*, et ad hunc ordinatur prima quinquagena, quae finitur in *Miserere mei Deus* (Ps. 50.), pro statu *iustitiae* et haec consistit in iudicio et finitur in Ps. 100. *Misericordiam et iudicium*, pro statu *gloriae aeternae* et ideo finitur : *omnis spiritus laudat Dominum* (Ps. 150.) »¹. Cui divisioni argumenta Psalmorum parum consonant. Multo antiquior est divisio Psalterii in quinque libros. Iam *S. Hippolytus* monet : « Neque illud te praetereat, quod Hebraei Psalterium in quinque libros diviserunt, ut esset instar alterius Pentateuchi »². Atque *S. Hieronymus* divisionem accuratius explicat : « Aiunt Hebraei uno Psalmorum volumine quinque libros contineri : a 1. usque ad 40., et a 41. usque ad 71., et a 72. usque ad 88., et ab 89., qui quarti libri initium est, usque ad 105., in quorum omnium fine duplex *Amen* positum est, quod Septuaginta transferunt γένοιτο γένοιτο, fiat fiat, et a 106. usque ad finem »³. *S. Hilario Pict.* autem et *S. Hieronymo* divisio haec parum probabatur : « Scio, inquit alter, quosdam putare Psalterium in quinque libros esse divisum... Nos autem Hebraeorum (!) auctoritatem secuti et maxime Apostolorum, qui semper in N. T. Psalmorum librum nominant, unum volumen asserimus ». Neque magis probabatur *S. Augustino*; nam « huius dispertitionis, inquit, rationem quum vellem comprehendere non valui : quia nec ipsae quinque partes aequales sunt inter se, etsi non scripturae quantitate, saltem Psalmorum numero. Et si uniuscuiusque libri finis est *fiat fiat*, cur liber quintus idemque ultimus non eodem fine sit terminatus, merito quaeri potest »⁴. Alii tamen Patres eam cum *Origene*, *S. Hippolyto*, *S. Epiphania* aut tacite recipiunt aut cum *S. Gregorio Nyss.* diserte approbant diligenter inquirentes « quatenus huic distributioni subsit ars et ratio »⁵. Quos moderni interpretes omnes iure sequuntur. Nam argumentum, quo SS. Hilarius et Hieronymus divisionem impugnant, infirmum esse docuit iam *S. Augustinus* (l. c.) : « fieri enim potest, inquit, ut aliqua consuetudine literarum hebraearum unus liber dicatur, qui constat pluribus », id quod revera in quinque libris mosaïcis obtinet, qui nomine *Legis* allegari solent. Altera vero ex parte divisio haec Psalterii antiquissima est, neque, uti *S. Augustinus* videtur putare, arbitrario facta, sed ex ipsa Psalmorum collectione derivanda.

Antiquitati eius luculentissimum testimonium ferunt alexandrini

interpretes, qui in suis exemplaribus non tantum illud duplex *Amen* invenerunt, de quo loquuntur Patres, sed integras doxologias, quae quia ad argumentum Psalmorum, quibus additae sunt, non pertinent, librorum singulorum dicendae sunt clausulae⁶. S. Augustino autem, si in ultimi libri fine clausulam eiusmodi non legi miratur, respondemus, integrum *Ps. 150.* doxologiam quandam esse, qua Psalterium totum aptissime terminatur. De cetero doxologias alexandrinis interpretibus multo esse antiquiores, moderni interpretes ex *1 Paral. 16,36* deducunt, quo in loco pars *Ps. 105.* una cum doxologia librum quartum terminante iam legatur; at invalidum esse hoc argumentum arbitramur⁷; neque illo indigemus, siquidem ex codicibus, quibus Alexandrini usi sunt, de earum antiquitate iam satis constat.

Divisio ipsa autem non eum in finem est inducta, ut « Psalterium esset instar alterius Pentateuchi », id quod *S. Hippolytus* olim iam docuit atque una cum Iudaeis etiam non pauci moderni interpretes censent⁸. Id enim si esset verum, S. Augustini altera obiectio valeret, qui non intelligere se ait, cur quinque illi libri inter se non sint aequales numero saltem Psalmorum; nam primus continet quadraginta carmina, alter unum et triginta, tertius et quartus septena dena, quintus quadraginta quinque. Neque magis intelligeretur, cur singulis libris haec potissimum carmina sint inserta. Quod enim *S. Gregorius Nyss.* (l. c.) opinatus est, argumentorum similitudine Psalmos singulorum librorum aetius cohaerere, id fundamento prorsus caret, quoniam eiusdem libri carmina argumento saepissime differunt, atque idem argumentum in diversorum librorum carminibus invenimus tractatum.

Restat igitur, ut divisionem ex Psalmorum collectione explicemus atque quinque Psalterii libros olim fuisse quinque diversas collectiones dicamus. Namque non eodem tempore nec ab eodem viro omnes in unum volumen esse congestos omnino constat. Unus enim, si omnes collegisset, cur eundem Psalmum bis recepisset aut ex nonnullis versibus Psalmi iam recepti novum carmen fecisset? Porro clausula, quae *Ps. 71,20* doxologiam sequitur (« Defecerunt [terminantur] hymni Davidis filii Iesse ») finem alicuius collectionis eadem ratione denotat⁹, qua in Proverbiorum libro inscriptio (25,1) initium novae collectionis indicat. Attendamus quoque oportet ad divina nomina, quae non eodem modo in singulis libris adhibentur. Quamvis enim a plerisque scriptoribus nomina *Iahve* et *Elohim*, nisi peculiaris quaedam ratio unum potius quam alterum postulet, promiscue usurpentur, in Psalmorum tamen libris ita inveniuntur posita, ut in tribus libris nomen *Iahve*, in uno nomen *Elohim* longe praevaleat, in uno dumtaxat *utrumque* aequaliter usurpetur¹⁰. Etenim invenitur

in libro	I.	II.	III.	IV.	V.
nomen <i>Iahve</i>	272	30	44	103	236
nomen <i>Elohim</i>	15	164	43	0	7

Neque casui id esse adscribendum elucet ex eo, quod *Ps. 13.* in primo libro nomen *Iahve* exhibet, cuius in loco nomen *Elohim* substituitur, quando in secundo libro repetitur (*Ps. 52.*). Eandem nomen permutationem deprehendes, si primi libri *Ps. 39, 14-18* cum *Ps. 69.* in secundo libro, aut *Ps. 67, 2. 8. 9.* cum *Num. 10, 35* et *Iudic. 5, 4. 5.* comparaveris.

Quibus argumentis satis, opinor, demonstratur, varios admittendos esse collectores variasque collectiones, quae uno volumine coniunctae hodiernum nostrum Psalterium constituunt. De tempore autem, quo factae sunt, et de fine, quem singuli collectores prae oculis habuerint, quid probabilius sentiendum sit, *infra* (191. p. 112 sqq.) dicemus.

1. *S. Thom. Aq.* In Psalm. Prooem. — Cfr *Card. Hugo.* in *Ps. Prol.*

Tres quinquagenos cantat David ordine Psalmos;
Versus bis mille bis centum sex canit ille,
Ut sis perfectus gemino formatus amore,
Incipiendo, progrediendo, perveniendo.

Quae divisio cognita iam erat *Origeni*, a quo eam recepit *S. Hilarius* (in Psalm. Prol. 11; in Psalm. 150, 1. M. 9, 259. 888 sq.): « Prima huius libri quinquagesima nos regenerat ad innocentiam, sequens ad iudicium innocentiae resurrectione perducit, tertia in naturam spiritus et laudis constituit ». Eius autem originem videtur insinuare *S. Augustinus* (in *Ps. 150. n. 5. M. 37, 1962*): « Non frustra mihi videtur Psalmus quinquagesimus esse de poenitentia, centesimus de misericordia et iudicio, centesimus quinquagesimus de laude Dei in sanctis eius. Sic enim ad aeternam sanctamque tendimus vitam, primitus peccata nostra damnando, deinde bene vivendo, ut post condemnatam vitam malam gestamque bonam mereamur aeternam ». Divisionem hanc « non reiiciendam esse » dicit *Bellarminus* (in Psalm. Praef.), sed non explicat, quomodo aliquis eam tueri possit.

2. *S. Hippol.* in Psalm. fragm. 8. (M. 10, 720); cfr *S. Epiph.* de pond. et mens. 5. (M. 43, 244).

3. *S. Hieron.* ad Cyprian. ep. 140, 4; cfr ad Marcell. ep. 26, 4 (M. 22, 1168. 431).

4. *S. Hieron.* in 1. Psalm. Praef. ad Sophron. (M. 28, 1183); *S. Hilar.* in Psalm. Prolog. 1. (M. 9, 235); *S. August.* in *Ps. 150. 2* (M. 37, 1961).

5. *Orig.* in Psalm. (M. 12, 1056); *S. Hippol.* l. c.; *Euseb.* in *Ps. 40, 14* (M. 23, 365); *S. Epiph.* l. c.; *S. Gregor. Nyss.* in Psalm. inscript. I. 5 (M. 44, 449): « Tota Psalmodum collectio in quinque partes distributa est contineturque in his sectionibus artificiosa quaedam structura et divisio » etc.). Prae ceteris *S. Ambros.* Enarr. in *Ps. 40. n. 37-41* (M. 14, 1085 sqq.) hanc divisionem approbat et allegorice explicat.

6. *Ps. 40, 14; 71, 18-20; 88, 53; 105, 48.* Recte iam *S. Gregor. Nyss.* l. c. integras istas doxologias pro clausulis habet.

7. Etenim *supra* (181. n. 2 p. 78) iam monuimus, Psalmi 105. auctorem prae oculis habuisse carmen 1 *Paral. 16.* relatum, neque auctorem *Paralip.* sua ex *Ps. 105.* desumisse. Adverte quoque doxologiam *Ps. 105.* omnino ad carmen ipsum pertinere, ita

ut collector Psalmorum clausulam carminis ad quartum quoque librum terminandum adhibuerit. Nam doxologiam istam non, sicut reliquas, carmini esse superadditam, eius forma satis prodit, quae non tantum a reliquis clausulis differt (pro duplici enim *Amen* legitur *Amen Alleluia*), sed etiam apte non explicatur, nisi ad carmen ipsum pertineat. Quomodo enim populus admoneri potest, ut *clausulae libro adscriptae* assentiat (et dicat *omnis populus* : *Amen Alleluia*)?

8. *S. Hippolyt.* l. c. — Ex recentioribus cfr *Keil* Einleitung p. 359. 370; *Bleek Wellhausen* Einl. p. 498; *Davidson* Introduction II. p. 235 etc. — Etiam *Delitzsch* (Comm. über die Ps. Ed. 3. I. p. 11; Herzog P. R. E. Ed. 2. XII. p. 314), *Moll* (Der Psalter. Bielefeld 1869. p. 7), *Cook* (The Speaker's Comm. IV. p. 149) alique, licet divisionem ipsam ex variis collectionibus explicant, relationem quandam inter quinque libros Legis a Deo populo datae et inter quinque hymnorum, quibus populus Deum celebrat, libros agnoscunt. Cfr *Schegg* Die Psalmen Ed. 2. München 1857. I. p. 19 : « Der Pentateuch enthält das Gesetz geschrieben auf steinerne Tafeln, die Psalmen geschrieben in die Herzen ».

9. Formulam istam omnes antiquae versiones exhibent *sola syriaca excepta*; at Psalterium syriacum etiam quam plurimos singulares Psalmorum titulos habet, quos recentiori tempore debere extra controversiam est; quare ex omissione subscriptionis illius in hodierno textu syro non sequitur, eam primitus non adfuisse.

10. Cfr *Gesenius* (Thesaur. ling. hebr. p. 97 sq.), *Delitzsch* (Symbolae ad Psalm. illustrandos isagogicae. Lipsiae 1846. p. 1 sqq.), *Schegg* (l. c. p. 20), *Vigouroux* (Manuel bibl. II. p. 240) aliorumque recentiorum introductiones et commentarios.

183. — Omnia carmina in Psalterio certo ORDINE esse disposita, SS. Patribus plerisque erat persuasum; quocirca non pauci diligenter in eum inquisiverunt, in eo autem indicando in diversas abierunt sententias, atque *S. Augustinus* ingenue fatetur, « ordinem hunc, qui magni sacramenti videatur continere secretum, sibi nondum esse revelatum »¹. Id tamen inde iam a *S. Hippolyti* aetate omnes tenuerunt, « non secundum ordinem historiae Psalmos, qui ab historia pendere videntur, esse descriptos »²; id quod verissimum esse, Psalterium vel obiter percurrenti patet. Aliqui igitur teste *Eusebio* in iis disponendis « numeros ipsos vim quandam habuisse putarunt, ut singulis numeris congruens aptaretur verborum sententia »³. « At qui talia dicunt, inquit idem, non videntur mihi scopum attingere, primum quidem quia nullus omnino numerus in hebraico Psalmorum libro fertur, sed carmina nullo addito numero sunt inserta, deinde quia diverso modo carmina vel coniuncta vel disiuncta sunt; nam vel ab ipso initio Ps. primus et secundus in hebraico exemplari copulati sunt, rursumque nonus, qui coniunctus in nostro est, in hebraico divisus est in duos. Quae quum ita sint, inutilis erit numerorum istorum consideratio. Et quomodo fieri potest, ut... in singulis centum quinquaginta numeris propria et congruens tali vel tali numero sententia assignetur? Haec autem suo quisque arbitrio recipiat ». Eusebius igitur ipse suspicatur, « pro sententiae ratione et similitudine Psalmos ut plurimum digestos esse, ideoque ordine coniunctos esse illos, qui affinitatem inter se habeant

aut cohaereant, indeque non pro temporis ratione sed pro sententiarum concinnitate eos esse digestos »⁴. Eadem fere est nonnullorum modernorum interpretum sententia, qui in demonstranda illa affinitate haud pauca, ni fallor, subtiliora quam probabiliora statuerunt⁵. Re enim vera satis multi Psalmi, qui sese immediate excipiunt, et argumentis suis et externa sua forma et suis auctoribus ita inter se discrepant, ut casui potius, prout scilicet singuli in collectorum manus venerint, quam certo distributionis principio ordo deberi videatur. Atque haec est *S. Athanasii* sententia, quam *Eusebius* quoque non improbat: Exsilio finito « propheta quidam cum aliis Scripturis librum quoque Psalmorum collegit; non quod simul omnes Psalmos eodemque tempore repererit, sed diversis temporibus; ac primo ordine posuit eos qui primi reperti fuerant; quo factum est, ut ne omnes quidem ipsius Davidis Psalmi ordine ponantur atque Psalmi filiorum Core et Asaph... permixti in libro occurrant, non quo tempore editi, sed quo inventi sunt »⁶. Quae sententia, dummodo de quinque Psalterii libris utpote diversis collectionibus a variis auctoribus vario tempore adornatis intelligatur, longè praeferenda est *S. Gregorii Nyss.* opinioni, qui in quinque libris eum invenit ordinem, ut semper ad maiora et altiora virtutis studia perducant⁷; quomodo enim carminum argumenta quam plurima, nisi coacto prorsus modo et arbitrario explicentur, huic opinioni faveant, non videmus. Neque tamen ullum ordinem in singulis collectionibus inveniri negamus; interdum enim carmina eiusdem auctoris (Ps. 1-40. 59-65. etc. *Davidis*; 41-48. *filiorum Core*; 72-82. *Asaph*), vel eiusdem formae externae (55-59. *Miktham*, 44-44. 51-54. *Maskil*, 120-134. *Cantica graduum*), vel eidem usui liturgico inservientia (110-117. 134 sq. 146-150. *Alleluia*), vel ad eandem melodiam decantanda (56-58.) videntur esse coniuncta; inveniuntur quoque coniuncta, quae eadem fere occasione composita simile argumentum tractant (3-7. ex tempore rebellionis absalomicae etc.)⁸. Nihilominus certam et indubitatam rationem, qua omnia sint digesta, nemo hucusque detexit; quin etiam si cum plerisque modernis interpretibus quinque diversas collectiones statuimus, probabile est non omnes collectores eandem rationem in disponendis carminibus inventis tenuisse.

1. *S. August.* in Ps. 150. (M. 37,1960).

2. *S. Hippol.* in Psalm. fragm. 5 (M. 10,715); *Origen.* Selecta in Ps. (M. 12, 1073).

3. *Euseb.* in Ps. 62 (M. 23,601). — *Origenes* (l. c.) hanc sententiam velut probabilem proponit illustratque unico exemplo: « Quinquagenario numero proprie convenit Davidis confessio ob legem quinquagesimi anni, qua debitorum remissiones fieri iubentur ». Idem exemplum affert *S. Hilar.* (in Psalm. Prol. 9. 10. M. 238), qui sine haesitatione asserit: « Absolutissime in gestorum et temporum ratione docemur, Psalmorum scilicet collocationes secundum perfectorum numerorum efficientiam esse

ordinatas ». Meritissimo autem monet *Agellius* (in Psalm. p. 6) « subtiliorem esse istam rationem et operosiores eamque nonnihil dubitationis relinquere ».

4. *Euseb.* in Ps. 62 l. c. In Commentario passim (cfr in Ps. 41-49) hanc affinitatem ostendere conatur.

5. Inter quos praecipui sunt *Delitzsch* (*Symbolae* p. 35 sqq. et *Comment. über die Psalmen*; passim) et *Schegg* (*Die Psalmen I.* p. 21). Difficile aliquis sibi persuadebit, Ps. 49. et 50. ideo esse coniunctos, quia 49,9 legitur : « *Non accipiam de domo tua vitulos* » et 50,18 « *holocaustis non delectaberis* » (*Schegg* p. 20), aut 49. et 48. sese excipere, quia 48,2 incipit « *audite haec, omnes gentes* » et 49,7 legitur : « *Audi, populus meus, et loquar* », aut 48. cum 47. et 46. coniungi, quia 46,2 et 48,2 sermo ad omnes populos dirigatur (*Delitzsch Comm. I.* p. 370. 380) etc.

6. *S. Athanas.* Argum. in Psalm. (M. 25,56); *Euseb.* in Psalm. Prooem. et in Ps. 62; eodem iam modo *Orig.* in Ps. (M. 12,1076); postquam priorem sententiam de Psalmis secundum numerorum mysteria dispositis explicavit, pergit : « Alius vero dixerit nihil tam superflui (vel affectati, *περὶ πρὸς*) in libro contineri, sed simplicem collectionem canticorum et psalmorum et reliquorum poematum, quae prius sparsim descripta fuerant, Esdra videlicet haec simul cum aliis Scripturis in unum redigente, aut antiquioribus Hebraeorum sapientibus casu et fortuito, prout sese memoriae offerebant, colligentibus ».

7. *S. Gregor. Nyss.* In Psalm. tr. I. 5-9 (M. 44,449 sqq.).

8. Cfr *Kaulen Einl.* Ed. 3. p. 307 (« Ein Plan bei Zusammenstellg der einzelnen Psalmen ist nicht sichtbar; nur in einzelnen Fällen lässt sich aus der Verwandtschaft des Inhaltes oder der Form das nachbarliche Verhältniss einzelner Psalmen begreifen »); *Schokke Hist. sacr. A. T.* p. 205 etc.

§ 8. — *De Psalmorum inscriptionibus.*

184. — Priusquam in Psalmorum originem inquirimus, solvenda est quaestio de auctoritate titulorum, qui illis praefiguntur. Omnes enim, duobus primis in Vulgata atque circiter triginta in textu hebraico exceptis¹, suam quisque inscriptionem habent, qua aut eorum auctor, aut historica eorum occasio, aut carminis genus ad quod pertinent, aut modus ad quem decantandi sunt, aut eorum usus liturgicus indicantur. Patres atque antiquiores interpretes inscriptionibus illis magnam, immo divinam, auctoritatem attribuisse vel ex eo solo elucet, quod eas eadem cum diligentia et sollertia, qua Psalmos ipsos, interpretati sunt. Nihilominus etiam in antiquitate a paucis nec divinitus inspiratae nec authenticae habebantur; tanta enim earum in variis versionibus est varietas, ut vix dubium sit, quin nonnulli librarii in illis mutilandis mutandisque maiorem licentiam, quam in reliquis sacri textus partibus, sibi competere sint arbitrati. Atque *Theodoretus* suo tempore inveniri asserit, qui omnem fidem illis denegent, procul dubio Theodorum Mopsuest. denotans, quem inscriptionum auctoritatem non agnovisse refert *Leontius Byzantinus*². Attamen dubitationes istae evanescunt, usque dum exeunte saeculo praecedente a rationalistis denuo sint

excitatae; atque hodie eo res est perducta, ut non tantum a rationalistis, sed ab aliis quoque non paucis interpretibus auctoritas earum non tantum parvi pendatur aut spernatur sed plane reiiciatur³. At immerito; licet enim non negamus inter eas inveniri, quae, quia critice sunt dubiae, fidem non mereantur, illis tamen, *quae critice certae sunt*, summa competit auctoritas, quin etiam divina, si ab ipsis auctoribus sacris additae demonstrantur⁴.

Praeprimis enim earum auctoritati favet ipsa antiquitas, ita ut de earum authenticia non magis, quam de aliis Scripturarum particulis dubitari posse censeant non pauci. « Mihi quidem, inquit optime *Theodoretus*, temerarium videtur invertere inscriptiones, quae iam olim Ptolemaei temporibus circumferebantur, quasque Septuaginta omnes seniores in graecam linguam transtulerunt, sicut reliquas omnes Scripturas »⁵. Eas vero alexandrinis interpretibus multo esse antiquiores nemo negabit, qui multas, maxime eas, quae ad musicam sacram pertinent, ab illis non amplius satis intellectas esse consideraverit. Quod si adversarii obiiciunt, hoc argumento titulos comparate quidem, sed non simpliciter antiquos demonstrari⁶, id concedamus oportet; monemus autem criticis quibuscunque argumentis *nunquam* directe probari textus alicuius authenticiam, sed eius maiorem minoremve antiquitatem; antiquitas vero lectionis ipsa, si nihil aliud obstat, authenticiae est argumentum⁷. De titulis autem aliter non est iudicandum, quam de reliquis textus sacri phrasibus, quas sine haesitatione pro genuinis recipimus, quamprimum critica documenta eis favent. Ad ipsum autem Scripturae textum pertinere inscriptiones, persuasum erat Iudaeis, qui eas tamquam genuinas Psalmorum partes accentibus instruxerunt, et Patribus, qui eas « a Spiritu S. dictatas » et « canonicas » esse, « mysteria Psalmorum continere », « claves Psalmorum esse », « auctoritatem Psalmis praestare » asseruerunt aliaque multa in earum laudem dixerunt⁸.

Porro si inscriptiones illae, id quod adversariis placet, merae essent lectorum aut collectorum coniecturae et glossae, qui factum est, ut interdum Psalmis, quibus minus congruere videntur, sint appositae caeque maxime, quae musicam spectant, explicatu tam sint difficiles? Notae enim, opinor, et glossae ad illustrandum textum, minime vero ad eum obscurandum, adscribi solent; in toto autem Psalterio nihil titulis difficilius inveniri omnes concedunt. Cur occasio historica omnibus illis carminibus non est addita, in quibus ex ipso argumento satis facile cognoscitur? Unde demum tanta inscriptionum varietas, siquidem aliae solum auctorem, aliae simul occasionem historicam indicant, aliae hac omissa carminis genus, aliae modum, quo decantandum sit carmen etc. continent? Quae omnia ab adversariis explicari non posse

evidens est, et maiore cum iure alii videntur asserere, omnibus Psalmis nomen auctoris, tempus, quo sunt dicti, eaque quae ad eorum usum liturgicum scitu erant necessaria, olim fuisse adscripta, temporis autem iniuria et incuria librariorum longiores inscriptiones plerasque interisse⁹.

Tertio loco adnotamus orientalium omnium poetarum morem esse, ut carminibus suum nomen praefigant; a quo more non recessisse hebraicos poetas non tantum carmina demonstrant in historicis libris relata¹⁰ et vaticinia prophetarum omnium, sed etiam libri Proverborum et Cantici. Quo igitur cum iure Psalmorum auctores eundem morem observasse negantur? At, inquiunt, prophetae nomine praefixo vaticiniis suis auctoritatem conciliare voluerunt et ex historicorum librorum usu ad aliorum scriptorum usum concludere non licet¹¹. Immerito autem, ni fallor, supponunt adversarii, auctores carminum, quae pleraque usui liturgico erant destinata et quorum multa sunt vera vaticinia, noluisse nominibus suis adscriptis auctoritatem operibus suis conciliare; et undenam mores Iudaeorum discemus, si ex libris historicis argumenta desumere non licet¹²? Quidquid autem de istis exemplis statuitur, duo praecipua carmina, quae praeter Psalmos in canone habemus, auctorum nominibus insignita esse certum est, ac proinde integrum manet argumentum. Neve nobis obiiciatur liber Iob, qui, quum velut liber historicus inchoetur, morem historicorum librorum sequitur, quibus auctorum nomina non praefigebantur.

Argumentis nostris opponitur magna inscriptionum in codicibus et versionibus varietas, quae demonstret, eas antiquitus eadem, qua reliquas Scripturae partes, auctoritate non esse gavisas, sed eodem in loco fuisse, in quo librorum N. T. subscriptiones habebantur et habentur¹³. Caveamus autem, ne varietatem inscriptionum exaggeremus. In longe maiore numero Psalmorum, qui a textu hebraico certis auctoribus adscribuntur, nec codices nec versiones variant. Nec variatio est, si syriacam versionem excipis, inter codices et versiones in tredecim illis inscriptionibus, quae occasionem historicam indicant. Omnes quoque versiones (syriaca iterum excepta) in notis, quae carminis genus et modulationem musicam indicant, eandem lectionem sequuntur, quam massorethicus textus exhibet, quamvis eam diverso modo interpretentur. Varietas igitur in eo praesertim apparet, quod textus hebraici inscriptionibus versiones interdum aliqua verba addant, et quod in nonnullis versionibus illi quoque Psalmi inscriptionibus sunt ornati, qui in textu hebr. illis carent. Mirum autem profecto esset, si haec varietas lectionum, quae in nonnullis inscriptionibus invenitur, etiam eas demonstraret spurias, in quibus nulla varia lectio habetur; num forte de omnibus Paulinarum epistolarum inscriptionibus aliquis du-

bitaverit, quia de illa ad Ephesios omnimoda cum certitudine non constat¹⁴?

Suspicionem quoque illud movere censent, quod ab inscriptionibus solus David et pauci cantores davidico tempore celebres tamquam Psalmorum auctores nominentur¹⁵. Urgere nolumus, etiam Moysi et Salomoni a textu hebraico aliqua carmina attribui atque in versionibus plura auctorum nomina inveniri, sed id unum interrogabimus, annon obiectione hac omnis potius suspicio fraudis removeatur. Namque satis multi sunt Psalmi, qui exsilii tempore videntur esse conscripti, atque facile aliquis nomen insignioris cuiusdam prophetae illis praefigere potuisset; quod quum (paucissimis in textu alex. exceptis) factum non sit, non immerito concludimus, inscriptiones non collecto-ribus aut incertae traditioni sed auctoribus ipsis deberi. Concedimus vero, in nonnullis fortasse carminibus, quibus auctorum minus illustrium nomina erant praefixa, inscriptiones a librariis esse omissas.

Integram demum rem ultimo suo argumento confici putant; multas enim aiunt inscriptiones certissime esse erroneas et confictas, ergo omnes sua auctoritate privari¹⁶. Perbelle profecto argumentum, quod ad perfectum scepticismum historicum nos adducit! Multi numeri in historicis libris non tantum sacris sed etiam profanis relati certissime sunt erronei, ergo omnes reiiciamus et integram chronologiam destruamus etc. Id quidem sequeretur ex obiectione, si eius assertum concederetur, caute et diligenter esse examinandas singulas inscriptiones, antequam admittantur: at num assertum illud iure proponitur? Annon adversarii ipsi de tempore, cui singuli Psalmi originem debent, inter se continuo disceptant, ut idem Psalmus ab alio attribuaturs davidico tempore, ab alio in exilio dicatur compositus, ab alio ad machabaicam aetatem reiiciatur? Quo igitur cum iure asseverant, multas inscriptiones certissime esse erroneas, quum non tantum plerique interpretes catholici, sed etiam heterodoxi multi atque rationalistae nonnulli Psalmos ita interpretentur, ut argumentum inscriptioni correspondeat¹⁷?

Sed haec de inscriptionum auctoritate sufficiunt. Quoniam textus hebr. et versiones saepe dissentiunt, cauto et diligenti examine opus esse, quo genuinae a fictis discernantur, sponte et ultro concedimus; illas autem, quae unanimi textus hebraici et versionum praecipuarum testimonio approbantur, non magis, quam reliquas Scripturae partes, reiiciendas esse arbitramur; aliae secundum sanae criticae regulas diiudicandae sunt, neque asserere dubitamus, multas, quae in alexandrina et vulgata versionibus solis leguntur, genuinas posse demonstrari.

1. Nonnulli viginti Psalmos in Vulgata titulo carere dicunt (*Vigouroux* Manuel II. p. 241), quia *Alleluta*, quod octodecim praefigitur, inscriptionem non esse parum

recte censent. — Thalmudici Psalmum titulo carentem vocant *orphanum* (יְתוּמָה).

2. *Theodoret.* in Psalm. Prooem. (M. 80,861); *Leont. Byzant.* c. Nestor. et Eutyeh. III. (M. 86,1365). *Theodoretus* (in Ps. 26,1) videtur indicare, Mopsuestenum inscriptiones ideo reieccisse, quia aliquas, quae in alexandrina versione leguntur, apte explicari non posse putabat. — Cfr *Kiehn* Theodor von Mopsuestia p. 70.

3. Primus fuit *G. I. L. Vogel* Dissertatio : Inscriptiones Psalmorum serius additas videri. Halae 1767. Quem secuti sunt praeter alios *Eichhorn* (Einleitung V. p. 44 sqq.), *Bertholdt* (Einl. p. 1978 sqq.), *Ewald* (Poet. BB des A. T. II. p. 276 sqq.), *De Wette Schrader* (Einl. p. 520 sq.), *Hupfeld Riehm* (Die Psalmen I. p. 45 sqq.), *Olshausen* (Die Psalmen. Leipz. 1853. p. 4 sqq.), *Reuss* (Gesch. d. A. T. p. 185), *Driver Rothst.* (Einl. 1896. p. 401 sqq.), *Cornill* (Einl. Ed. 3. 1896. p. 218 sqq.). — *Bleek Wellhausen* (Einl. p. 498 sqq.) rem in dubio relinquere videtur.

4. *Zschokke* Hist. s. A. T. p. 207 : « Tituli qui simul in hebr. et in versionibus alex. et lat. exstant, authentici habendi, ideoque divinitus inspirati sunt, utpote Psalmorum partes ». Quae recte dicuntur, dummodo solatextus hebraici cum Alex. et Vulg. consonantia criterium authenticitatis ne statuatur. — Ex antiquioribus aliqui inscriptiones a iuniore quidem manu (Esdrae) additas putaverunt, de divina tamen earum auctoritate non dubitarunt (cfr ex gr. *S. Thom. Aq.* in Ps. 6). Etiam moderni catholici plerique earum auctoritatem tenent, licet aliqui dubitent, num Psalmorum auctoribus an collectoribus debeantur; cfr *Herbst Wette* (Einl. II. 2. p. 206 sqq.), *Aug. Scholz* (Einl. III. p. 73 sqq.), *Danko* (Hist. rev. V. T. p. 276 sqq.), *Patrizi* (Cento Salmi. Roma 1875. p. 32 sqq.), *Thalhofer* (Erkl. d. Psalmen. Ed. 4. p. 6 sq.), *Vigouroux* (Man. bibl. II. p. 241 sqq.), *Kaulen* (Einl. Ed. 3. p. 306. 309 et Kirchenlex. Ed. 2. X. 1897. p. 590 sq.), *Lesêtre* (Les Psaumes, p. 4 sq.), *Hoberg* (Die Psalmen d. Vulg. 1892. p. XII.) etc. — Ex acatholicis praeter *Hengstenberg*, *Tholuck*, *Haevernick* eam admittunt *Keil* (Einl. Ed. 3. 1873. p. 362 sq.), *Delitzsch* (in Herzog P. R. E. Ed. 2. p. XII. 318), *Cook* (The Speaker's Comment. IV. p. 150 sq.), *Alex. Stewart* (*Lex mosaica*. 1894. p. 369 sqq.), *A. Watson* (l. c. p. 315 sq.) etc.

5. *Theodoret.* in Psalm. Prooem. (M. 80,861).

6. *Hupfeld Riehm* l. c. p. 46. Huius auctoris obiectiones praeprimis refutamus, quia fusius, quam alii, hanc quaestionem tractat (p. 45-51), reliqui nihil novi addunt.

7. Nonnulli adversarii subscriptiones librorum N. T. cum inscriptionibus Psalmorum comparant, ut utrasque reliquendas esse concludant. At nulla ratione inter se comparari possunt; subscriptiones enim illae in iunioribus tantum codicibus graecis leguntur et a versionibus non sunt receptae; inscriptiones autem Psalmorum in omnibus codicibus et versionibus leguntur. Cfr *Vigouroux* l. c. p. 242.

8. *S. Chrysost.* De compunctione II. 4 (M. 47,415), *S. Iilar.* in Ps. 119. Prol. (M. 9,642); *S. August.* in Ps. 50. 53. 58. (M. 36,586. 619. 692), (*Ps.*) *Hier.* Brev. in Psalm. Prol. (M. 26,872) etc.

9. Cfr *Rosenmüller* Scholia in Psalm. Ed. 2. I. p. XXXIII.

10. *Exod.* 5,1; *Deut.* 31,30; 33,1; *Iudic.* 5,1; 1 *Reg.* 1,17; 22,1; 23,1 etc.

11. *Hupfeld Riehm* l. c. p. 47.

12. Si quis *Is.* 39,6 inscriptionem cantici Ezechiae aut *Hab.* 3,1 inscriptionem orationis prophetae comparaverit, statim videbit, quinam fuerit poetarum hebraicorum mos. In Proverbiis quoque et Cantico tituli cum libris ita sunt connexi, ut postea additi esse dici nequeant.

13. *Hupfeld-Riehm* l. c. « Verdächtig sind schon die Abweichungen und Zusätze in Handschriften (in vier resp. fünf Hdss. sind die namenlosen Pss. 66° u. 67. als davidisch bezeichnet) und besonders den alten Uebersetzungen, namentl. Alex. u.

Syr., worin man sie im Wachsen begriffen sieht » etc. Rectius forte dicetur, in textu hebr. eas esse diminutas; Ps. 67. (66.) etiam ab *Alex.* Davidi attribuitur, nec quidquam obstat, quominus 66. (65.) Davidi attribuatur. Probe quoque est animadvertendum, duos hos Psalmos esse solos anonymos (in hebr. textu), quibus praefigitur nota לְמוֹנֵחַ, quae omnibus aliis (i. e. quinquaginta tribus) in locis una cum nomine auctoris legitur; veri igitur simillimum est, in duobus his carminibus olim etiam adfuisse auctoris nomen.

14. De subscriptionibus librorum N. T. cfr n. 7 p. 88.

15. *Hupfeld Riehm* l. c. p. 48 : « Noch mehr verdächtig ist der auffallende Umstand, dass die Ueberschriften als Verfasser nur ein paar in der Tradition bekannte Namen, den David u. einige aus der Chronik bekannte Tempelsänger seiner Zeit nennen ». Timeo vero, ne adversarii, si nomina ignota in inscriptionibus invenissent, multo magis illa falsariorum fraudi attribuissent.

16. *Hupfeld Riehm* l. c. p. 49 : « Entschieden wird aber die Ueuechtheit der Ueberschriften durch ihre häufig (!) nachweisliche Unrichtigkeit, weil sie im Widerspruch stehen mit ihrem Inhalt »; p. 50 : « Es bleibt allerdings die Möglichkeit, dass manche Ueberschriften aus alter u. richtiger Ueberlieferung geflossen sind. Allein wenn auch nur ein Theil falsch ist, so sind sie dadurch alle für uns unbrauchbar »; *Olshausen* Die Psalmen p. 4 sq.

17. Recte *Vigouroux* l. c. p. 242 : « On s'appuie surtout sur le sentiment des critiques d'après lesquels, dans les livres III. IV. V. plusieurs Psaumes attribués à David etc. ne sont point de ces auteurs. — La question est de savoir si ces critiques ont raison. Or, ils n'établissent nullement, à part quelques exceptions, que les titres qu'ils attaquent sont faux; seulement, quelquefois ils les expliquent mal, afin de les rejeter ».

185. — Titulorum auctoritate stabilita de eorum sensu pauca tradere non erit abs re; de illis quidem, qui carminum genus definiunt, supra iam egimus (166. p. 22 sqq.), de auctoribus, quos nominant, infra disseremus (187 sq. p. 98 sqq.), quare hoc loco illos solos attingemus, qui Psalmorum modulationem musicam et usum liturgicum videntur indicare. Illud autem praenotemus oportet, de multis inscriptionibus, quippe quas Alexandrini non amplius intellexerint, certi nihil sed coniecturas dumtaxat magis minusve probabiles in medium afferri posse. Patres enim mysticis allegoricisque plerumque explicationibus contenti in literalem sensum earum raro inquisiverunt; iuniores vero interpretes inde a saec. 16. diligentius quidem accuratiusque eas tractaverunt, sed traditione certa destituti pro rei natura in diversissimas abierunt sententias.

I. Inter omnes titulorum partes longe difficillimae sunt illae, quae ad carminum MUSICAM RECITATIONEM pertinent. Neque id mirum est; etenim frequentissimum fuisse in antiqui templi liturgia cantus et instrumentorum musicorum usum, satis multis testimoniis librorum sacerorum edocemur, neque dubitationi est locus, quin musica ars ad altum perfectionis gradum ab eis sit evecta; quas autem regulas in canendo observarint et quae fuerit musicae sacrae indoles atque natura, prorsus ignoramus; instrumentorum nomina satis multa nobis sunt

conservata, nihil vero certi traditum est de eorum structura. Quapropter facile intelligitur, cur in hisce inscriptionibus explicandis tantus sit dissensus, ut tot fere sint sententiae, quot interpretes. Omnium coniecturas referre et diiudicare quum huius loci nostrique muneris non sit, illam sententiam solam proponemus, quae utpote melioribus argumentis munita magis nobis probatur¹.

1. Frequentissima est expressio לְמַנְצָה; quinquaginta enim Psalmis praefigitur, quorum duo tantum in textu hebr. (unus solus in Alex. et Vulg.) sunt anonymi, longe plerique autem Davidi auctori attribuantur; semel praeterea legitur in orationis prophetae Habacuc (3,19) subscriptione. Ab *Alexandrinis*, qui omisso מ videntur legisse לְמַנְצָה (vel retento litera initiali לְמַנְצָה?) in Psalmis semper vertitur εἰς τὸ τέλος (Vulg. *in finem*), a *Chaldaeo* לְשַׁבַּח (*ad laudandum*). Reliqui graeci interpretes et S. Hieronymus vocabulo significationem *vincendi* inesse rati variis modis illud transtulerunt: ἐπὶ νίκης (Symm.), εἰς τὸ νίκος (Theodot.), τοῦ νικῆσαι (Alex. in Hab. 3,19), τῷ νικοπόλει (Aq.), victori (S. Hier.). Alexandrinam interpretationem Patres allegorice fere explicant: *Theodoretus* « *In finem*, inquit, significat fore, ut longis post saeculis quae praedicat, perficiantur »; *Eusebius* Aquilae simul versionem respiciens: « Psalmi *in finem* inscripti *finem* praedicant ac *victoriam* Christi, qui David vocatur »; *S. Hilarius* Origenem secutus, qui fusa de philosophica *finis* definitione agit: « Psalmi, qui inscribuntur *in finem* ita intelligendi sunt, ut ex perfectis et absolutis honorum aeternorum doctrinis et speciebus existant: quia ad ea, quae in his dicuntur, fidei se nostrae cursus extendat et in his, nullo ulteriore tendens procursu, ipso suo optatae et adeptae beatitudinis *fine* requiescat »². Moderni nonnulli, interpretatione allegorica ommissa, nihil aliud vocabulo indicari censent, nisi carmen in liturgiae *fine* esse decantandum³. Communior tamen altera est explicatio, quam praeferendam ducimus. Etenim מְנַצֵּחַ satis frequenter in iunioribus libris (Paralip. et Esdr.) usurpatum ubique significat « rei alicui praeesse, quae ad cultum divinum spectat », atque viri, quos Salomon operariis in templo aedificando occupatis praeposuerat, vocantur מְנַצֵּחִים⁴. Speciatim autem vocabulum adhibetur de iis, « qui canebant cytharis in octava, ut praecinerent (לְמַנְצָה) », unde מְנַצֵּחַ *praecentorem* videtur designare aut *cantorum magistrum*⁵; inscriptione autem indicari censemus carmen praecentori tradendum, ut in liturgia decantetur⁶. — Ter vocabulo nostro additur nomen *Iduthun*, quem unum ex praefectis cantorum fuisse Paralipomena insinuant⁷.

1. De titulis Psalmorum fuse agunt ex antiquioribus praesertim *Agellius* (Comm. in Psalm. p. 7-17) et *Bellarminus* (in Comment. passim); nonnullos titulos fusius explicat *Colinet*. (Comm. ed. Mansi. 1775. IV. p. 14-18. 49 sqq.); ex recentioribus *Patrizi* (Cento Salm. p. 23-32.), *Vigouroux* (Manuel bibl. II. p. 259-267), *Lesêtre* (Les Psaumes p. 41 sq.) et aliae Introduct. et Comment. — Inter protestanticos conferri merentur *Ro-*

senmüller (Scholia I. p. XXXVI sqq.), Moll (Der Psalter. Bielefeld 1869. p. 11 sqq. 24sqq.), Delitzsch (Comm. über d. Psalmen. passim), Strack (Einf. Ed. 4. 1895. p. 123 sq.).

2. Theodoret. in Ps. 4 (M. 80,888), Euseb. in Ps. 4 (M. 23,110), S. Gregor. Nyss. in Psalm. tr. II. 2. (M. 44,492), S. Hilar. in Psalm. Prol. 18 (M. 9,244), Orig. in Psalm. (M. 12,1053) etc.

3. Kaulen Einleitung p. 259.

4. Cfr 2 Paral. 2,1; 34,13; 1 Esdr. 3,8. 9.

5. 1 Paral. 15,21. Eundem sensum attribuit Bellarminus (in Ps. 4) vocabulo *Victori*, « optimo cantori, qui praepositus est concinendis hymnis ». Dubito autem, an Aq. et S. Hier. sua versione hunc sensum exprimere voluerint.

6. Quoniam τέλος a iunioribus scriptoribus interdum adhibetur pro τελείῃ, quo vocabulo initiatio mysteriorum aut alii sacri ritus designantur, nonnulli etiam graecam inscriptionem εἰς τὸ τέλος explicant « in usum liturgicum », at parum recte, quia a LXX nunquam τέλος hac in significatione usurpatur. Rectius alii chaldaicae inscriptioni « ad laudandum » censent inesse sensum « ad celebrandum Deum cultu sacro ».

7. Ps. 39. 62. 77 hebr. על יְדוֹתָי vel לְיְדוֹתָי. — 1 Paral. 15,19 tres cantores praecipui vel praefecti musicae nominantur Heman, Asaph et Ethan, sed 25,1 Asaph, Heman et Iduthun, cuius filii quoque eodem munere functi esse videntur (25,3). Patrizi l. c. p. 22 probabile reddit, Iduthun esse alterum nomen *Ethanis*, integros autem trium istorum praefectorum choros a praefecti sui nomine esse denominatos; unde lamnafeach 'al Iduthun significare putat « al prefetto sopra Iduthun » i. e. « sopra la classe o coro di musici, cui per il primo egli presedette ».

2. Nonnulla vocabula designant instrumenta musica, ad quorum concentum Psalmi decantari solebant. Huc spectant

בְּנִינֹת (Alex. et Theod.) ἐν ὕμνοις; Vulg. in carminibus; Aq. ἐν ψαλμοῖς; S. Hier. in psalmis; Symm. διὰ ψαλτηρίων⁸. Quoniam *niggen* (manu attrectavit) eodem fere modo, quo gr. κρούειν (*pulsare*), maxime de instrumentorum pulsatione adhibetur, quae digito vel plectro attrectata sonum concinnum edunt, vox *neginoth* denotat instrumenta pulsalia, atque omnium eorum, quae fidibus instructa erant, nomen commune fuisse videtur⁹. Cui explicationi consonat Symmachi versio διὰ ψαλτηρίων, neque ab ea omnino dissentiunt aliae versiones, siquidem ὕμνος et ψαλμός proxime designant carmen ad *cytharae* vel *psalterii* concentum decantandum.

אֶל־הַנְּחִילֹת (Alex. et Theod. ὑπὲρ τῆς κληρονομώσης, Vulg. pro ea, quae haereditatem consequitur, Aq. ὑπὲρ κληροδοσιῶν, Symm. ὑπὲρ κληρουχῶν, S. Hier. super haereditatibus Chald. עַל הַנְּחִיין [ad tibias]). Patres, quibus sola Graecorum interpretatio cognita erat, inscriptionem hanc, soli Ps. 3. praefixam, interpretantur de « anima vel Ecclesia, quae in divinam haereditatem Dei famulis praeparatam ducitur. Est quippe haereditas Deum colentibus parata et haec quidem non corruptibilis neque in divitiis sensum moventibus constat » etc¹⁰. Verum Agellius iam adnotat, Hebraeos « musicum instrumentum intelligere, quod sonum habeat ei, quem volans apis edit, persimilem, unde etiam nomen traxerit, quum apud eos *Nechil* examen apum significet ». Moderni quoque plerique¹¹ instrumentum vocabulo designatum putant, sed statuentes נְחִילֹת scribi pro נְחִילֹת, quod partic. pass. quoddam

sit rad. **הָלַל** (*perforavit*), cum Chaldaeo intelligunt instrumenta perforata i. e. *tibias*, quae altero nomine ab eadem radice derivato vocabantur **הַלְלִים**. Tempore secundi templi tibiae in liturgia adhibitae esse constat; id etiam iam ante exilium obtinuisse disertis quidem testimoniis non demonstratur, iure autem ex eo concluditur, quod filii prophetarum in sacra quadam peregrinatione iam Samuelis tempore illas adhibuerint atque filii Israel ad montem Sion ascendentes laetitiam cordis sono tibiarum exprimere sint soliti ¹². Probabile quoque est, eadem ratione, qua nomen *neginoth* omnia instrumentorum quae pulsantur genera comprehendat, voce *nechiloth* omnia illa designari, quae inflantur ¹³.

A nonnullis, praesertim antiquioribus interpretibus, alii quoque tituli huc trahuntur, quos omittimus, quoniam alteram eorum significationem probabiliorē esse statim ostendemus.

3. Duae expressiones sonum vocis, qua Psalmi nonnulli decantandi erant, videntur exprimere. Duobus enim praefigitur **עַל-עֲלֻמֹּת** (*Alex.* ὑπὲρ τῶν κρυφίων; *Vulg.* pro occultis; *Aq.* ἐπὶ τῶν νεανιστῆτων; *Hier.* pro iuventutibus; *Symm.* ὑπὲρ τῶν αἰωνίων) ¹⁴, atque duobus **עַל-הַשְּׁמִינִית** (*Alex.* ὑπὲρ τῆς ὀγδοῆς; *Vulg.* pro octava; *Aq.* ἐπὶ τῆς ὀγδοῆς; *S. Hier.* super octava; *Symm.* περὶ τῆς ὀγδοῆς; *Chald.* ad cytharam octo chordarum *Ps.* 6. 12. *hebr.*). Utraque expressio etiam 1 *Paral.* 15, 19-21 legitur, quo in loco de musica sacra sermo est. Tres cantorum chori a Davide sunt constituti; in primo erant Asaph Eman et Ethan gerentes cymbala aenea **לְהַשְׁמִיעַ** « *ut facerent audire* », i. e. ut cantum regerent instrumentorum suorum pulsu modos numerosque moderantes; in altero octo erant cantores, qui gerebant nabla, **עַל עֲלֻמֹּת** « *more virginum* » i. e. voce virginea seu acuta (soprano) canentes; in tertio demum iterum octo gerebant cytharas, ut **עַל הַשְּׁמִינִית** « *in octava* » scilicet inferiore (basso) praecinerent (**לְנִצָּחַ**) ¹⁵. Duabus igitur expressionibus nostris vocem gravem et vocem acutam designari plerique moderni censent; atque profecto carmina, quae *al-haschminith* inscribuntur, lugubria sunt et tristia (*Ps.* 6. 11), carmina vero, quae *al-alamoth* decantari iubentur, laeta sunt et triumphalia (*Ps.* 45. et prior pars *Ps.* 9). Alii tamen musica instrumenta nominibus istis significari censent, sed parum recte, quoniam 1 *Paral.* 15 instrumenta trium chororum alia nominantur. Patres, ut terminos graecos explicent, allegoriae indulgent ¹⁶.

8. *Ps.* 4. 6. 54. 55. 67. 76 *hebr.*; *Habac.* 3, 19.

9. Cfr *Patrizi* l. c. p. 29.

10. *Euseb.* in *Ps.* 5 (M. 23, 116); *S. Gregor. Nyss.* in *Ps.* tr. II. 5 (M. 44, 504) etc. — Graecos interpretes aliis vocalibus nostrum vocabulum legisse evidens est; omnes illud derivarunt a rad. **נָחַל** (*haereditatem accepit*), atque *Alex.* legerunt **הַנְּחִילָה**, *Aq.* autem et reliqui **הַנְּחִלֹּת**.

11. Neque tamen omnes; *Fürst-Ryssel* (*Hebr. Handwörterbuch.* Ed. 3. 1876.), nescio quo fundamento nixi, intelligunt chorum musicorum, qui in oppido, cui nomen

גְּחִילֹת, sedem suam habuerit; at nec oppidi istius vestigium ullum invenio nec probabile puto, ab oppido chorum esse denominatum.

12. Cfr 1 Reg. 10,5; 3 Reg. 1,40; Is. 30,29. Secundum *Thalm.* tr. Erachin non tantum in quotidiana liturgia tibiae adhibebantur, sed praecipuus eorum erat usus in parasceve paschatis, quando agni paschales mactabantur, atque in festo tabernaculorum.

13. *Patrizi* l. c. « Può credersi... che *nechiloth* fosse il nome generico di tutti gli strumenti da fiato ».

14. *Ps.* 45. hebr. et *Ps.* 9. In hodierno textu *Ps.* 9. legitur quidem עַל בִּזְוִת לְבָן, quod haud pauci moderni interpretes pro initio carminis habent, ad cuius melodiam *Ps.* 9. erat decantandus (*Mors filio*, vel mutatis vocalibus : *mors pallidum reddidit*); sed omnes graeci interpretes eandem lectionem, quam *Ps.* 45., exprimunt addito vocabulo לְבָן (*Alex.* ὑπὲρ τῶν χρυσίων τοῦ υἱοῦ = עַל עֲלָמוֹת לְבָן; *Aq. Theod.* V., VI. ὑπὲρ νεανιό-της τοῦ υἱοῦ, ὑπὲρ ἀγαθῆς τοῦ υἱοῦ = עַל עֲלָמוֹת לְבָן), quam Patres fere de mysteriis filii Dei, i. e. de eius incarnatione aut de eius passione etc., interpretantur. Omnino autem praeferenda est lectio עַל עֲלָמוֹת לְבָן. Etenim *Ben* in 1 *Paral.* 15,18 inter levitas nominatur, atque vix est dubium, quin sit idem, atque *Benaia*, qui 1 *Paral.* 15,20 unus est ex illis, qui cytharis concinunt עַל עֲלָמוֹת; quare inscriptio *Ps.* 9. vertenda est : « tradendus praecentori, ut decantetur a choro virginum Benaiae ».

15. *Patrizi* l. c. p. 28 probabile reddere conatur, 1 *Paral.* 15,19-21 tres voces distinguere, atque primo loco nominari vocem gravem (*le haschmia* « il basso fa udire, cioè aggiunge corpo, vigore, robustezza all'insieme delle voci messi in armonia »), secundo loco vocem acutam (*āl-ālamoth* : su vergini = il soprano), tertio loco vocem mediam (*āl-haschminit* nella ottava : il tenore e considerato come *la guida* del canto = *lenageach* ad dirigendum).

16. Cfr *Orig.* in *Ps.* (M. 12,1061 sq.) « Duos Psalmos *pro octava* inscriptos arbitror salutarem resurrectionis Domini diem adumbrare... Qui inscripti sunt *pro occultis*, occultum quoddam et latens bellum necnon de invisilibus et spiritualibus inimicis victoriam Salvatoris nostri continent »; *Euseb.* in *Ps.* 6.9. etc. (M. 23,120.132); *S. Greg. Nyss.* in *Psalm.* II. 5 (M. 44,504) etc.

4. Aliae demum inscriptiones aut argumentum aut prima vocabula indicant carminis magis cogniti, ad cuius melodiam psalmus erat decantandus. Huc videntur pertinere :

עַל-אֵילֹת הַשָּׁחַר (*Alex.* ὑπὲρ τῆς ἀντιλήψεως τῆς ἑωθινῆς et *Symm.* ὑπὲρ τῆς βοή-θειας τῆς ὁρθρινῆς; *Vulg.* pro susceptione matutina; *Aq.* ὑπὲρ τῆς ἐλάφου τῆς ὁρ-θρινῆς et *S. Hier.* pro cervo matutino. *Ps.* 22 *hebr.*). Quin expressio hebraica « *cerva aurorae* » vix quidquam aliud praeter carmen, quod sive a suo argumento sive a primis suis vocabulis hoc nomine sit appellatum, designare possit, nemini opinor erit dubium; « *cerva aurorae* » autem poetis orientali- bus est sol matutinus primos suos radios spargens. Alexandrini et Symm. pro אֵילֹת legerunt אֵילֹת (cfr *Ps.* 22,20) atque carmen hoc putaverunt esse precationem, qua Deus rogatur, ut cito auxilium mittat. Quam explicatio- nem praefert Agellius, postquam primo in loco velut probabilem alteram *Eusebii* attulit, qui susceptionem matutinam intelligit « auxilium illud, quod Salvatori nostro Pater Deus praestitit, quum sub auroram a mortuis est

resuscitatus »; at Psalmus noster integer in *passione* Messiae describenda versatur⁴⁷.

עֲלֵי-שִׁשְׁבַּיִם (Alex. ὑπὲρ τῶν ἀλλοιωθησομένων; Vulg. pro iis qui commutabuntur; Ag. ἐπὶ τοῖς κρίνοις et S. Hier. pro liliis; Symm. ὑπὲρ τῶν ἀνθῶν. Ps. 45. 69. hebr.), cui omnino vicinae sunt inscriptiones Ps. 60. hebr.: עֲלֵי-שִׁשְׁבַּיִם יְדִית (Alex. τοῖς ἀλλοιωθησομένοις ἔτι; Vulg. uti Ps. 45; Ag. ἐπὶ κρίνων μαρτυρίας; S. Hier. pro liliis testimonium; Symm. ὑπὲρ τῶν ἀνθῶν μαρτυρία) atque Ps. 80. hebr.: אֶל-שִׁשְׁבַּיִם יְדִית (Alex. et Vulg. ut supra; Ag. ἐπὶ κρίνων μαρτυρία; Hier. et Symm. ut supra). Tres expressiones idem videntur designare canticum, cuius fortassis initium fuerit: *Lilia sunt testimonium*. Alexandrini probabiliter legerunt שִׁשְׁבַּיִם (= אֶשְׂרַיִם), eorum autem interpretatio Patribus occasionem dedit multarum allegoricarum accommodationum, quas ad duas classes apte redigimus: qui immutabuntur, aut sunt illi, qui ex mortali corpore exuviis mortalitatis abiectis ad immortalitatem transituri sunt, aut illi, qui in hac vita de errore ac vitiis ad veritatem et iustitiam commutantur⁴⁸.

עֲלֵי-יִזְנַת אֵלִים רַחֲקִים (Alex. ὑπὲρ τοῦ λαοῦ τοῦ ἀπὸ τῶν ἁγίων μακροχρυσμένους; Vulg. « pro populo, qui a sanctis longe factus est »; Ag. ὑπὲρ περιστερᾶς ἀλάλου μακρυσμῶν; S. Hier. « pro columba muta, eo quod procul abierit [David] »; Symm. ὑπὲρ τῆς περιστερᾶς, ὑπὲρ τοῦ φύλου ἀπωσμένου, V. ὑπὲρ τῆς περιστερᾶς τῆς μογιλάλου κεκρυσμένων. Ps. 56. hebr.). Alexandrini, ut videtur, *columbam* (תִּיָּה), metaphorice interpretati inscriptionem de populo exulante intellexerunt eadem ratione, qua Chaldaeus: « Pro populo Israel, qui similis erat columbae silentii, quando remotus erat a civitatibus suis ». Phrasis hebraica difficillima est explicatu atque probabiliter corrupta; moderni interpretes tantum non omnes carmen quoddam istis vocabulis indicari putant, sed alii vocalibus mutatis (יִזְנַת אֵלִים רַחֲקִים) initium eius explicant: « columba muta longinque agentium », alii vocabulis alio modo separatis (יִזְנַת אֵל בְּרַחֲקֵיִם): « columba Dei ab extremo mari », alii alio modo.

Quatuor Psalmis (57-59. 75. hebr.) praefigitur inscriptio אֶל-תִּשְׁתַּחֲוֶה (Alex. et reliqui Graeci: μὴ διαφθείρης; Vulg. ne disperdas). Graecam interpretationem S. Hilarius refert ad resurrectionem Domini, qua corpus eius a corruptione servatum est, S. Augustinus ad titulum crucis, quem Pilatus mutare (corrumpere) noluit, Theodoretus ad Davidem, qui a Saulis occisione abstinuit, cuiusque exemplo ad patientiam et longanimitatem invitamur etc.⁴⁹; quas omnes explicationes allegoricas magisque minusve arbitrarias esse manifestum est. Ex antiquioribus interpretibus aliqui miro hoc nomine instrumentum musicum designari asseruerunt; multo rectius censent moderni omnes, vocabula esse initium carminis, ad cuius modulos psalmi alii erant decantandi.

Quae sit significatio inscriptionum עֲלֵי-מַחֲלֵת לְעִנּוֹת et עֲלֵי-מַחֲלֵת (Ps. 53. 88. hebr.) prorsus nos latet. Alexandrini vocabulum hebraicum retinuerunt (ὑπὲρ Μαελὲθ et ὑπὲρ Μαελὲθ τοῦ ἀποκριθῆναι Vulg.: pro Mahemoth, et pro Ma-

heleth ad respondendum), reliqui Graeci, quos sequitur S. Hieronymus, chorum saltantium lactantiumque intelligunt (*Aq. ἐπὶ χορείᾳ Symm. διὰ χοροῦ, Theod. et V ἐπὲρ τῆς χορείας; S. Hier. per chorum*)²⁰. Inter modernos alii aethiopicum nomen cytharae comparantes instrumentum fidibus instructum indicatum censent; alii vocabulum derivant a rad. חלל et tibias intelligunt; alii chorum musicorum quendam ab oppido *Mechola* (*Iudic. 7,22*) denominatum esse putant; alii demum (rectius ni fallor) modulos, ad quos decantandi erant Psalmi, initio alterius carminis indicari putant; duo autem carmina, quibus praefigitur hic titulus, lugubria sunt, et *Machaleh* (rad. חלה) dolores morbosque significat, quare inscriptio forte docere vult, ea esse maesto modo decantanda.

5. Musicis inscriptionibus adiungimus vocabulum סָלָה, quod licet plus septuagies in Psalmis et Hab. 3. legatur, in Vulgata nostra semper est omissum. Quot eius antiquitus iam exstiterint explicationes docet S. Hieronymus a pia matrona Marcella hac de re interrogatus²¹; antiquis autem moderni interpretes non paucas novas interpretationes addiderunt neque tamen rem definierunt. Praetermittere licet quum eos, qui vocem pro scripturae compendio habent, quo nostrum *da capo* aut *tutti* etc. exprimatur, tum eos, qui cum *Chald. (לְעִיבֵין)*, *Aquila (ἀεί)*; (*S. Hier.*) (« semper ») eam denotare putant, « sempiterna esse, quae dicta sint » (*S. Hier.*). Melius alii cum *Alex. Symm. Theodot.*, a quibus *διὰ ψαλμα* redditur, illam esse signum musicum coniiciunt, quo aut silentium praecipitur (« pausatio spiritus » *S. Hier.*), ut cantoribus tacentibus menti tempus concedatur « ad divinam illustrationem recipiendam » (*S. Greg. Nyss.*) vel etiam ut cantu cessante concentus continuetur instrumentorum (interludium), aut mutatio significatur, sive sensus vel argumenti (*S. Aug.*), sive musicae cantilenae vel rhythmici (*Orig.*), sive forte cantorum illis in psalmis, qui alternantibus choris cantabantur, ita ut priore strophā terminata alteram ab altero choro cantandam esse moneatur²².

17. Cfr *Euseb. Demonstr. evang. X. et in Ps. 21. (M. 22,764; 23,201); S. Aug. in Ps. 21. Enarr. 1. (M. 36,167) etc.* Eandem quoque indicat *S. Athanas. (M. 27,132. 732)*, sed alteram praemittit: « Canitur hic Psalmus pro susceptione matutina, quia a nocte et caligine diabolica nos liberavit emicans Dei Verbum, oriens ex alto ».

18. Utramque explicationem tradit *S. Hieron. ad Princip. ep. 65,4 (M. 22,625)*. Miro modo *S. Gregor. Nyss. in Psalm. tr. II. 4. (M. 44,501)* varias graecas explicationes conciliare conatur.

19. *Orig. in Psalm. Fragm. (M. 12,1061 sqq.); S. Hilar. in Ps. 56. n. 2 (M. 9,363); S. August. in Ps. 56. n. 3 (M. 36,663); Euseb. in Ps. 56. (M. 23,505), S. Gregor. Nyss. in Psalm. tr. II. 3 (M. 44,493) etc.*

20. Cfr *S. Gregor. Nyss. l. c. tr. II. 6 (M. 44,508)*: « Omnem victoriam de hostibus sudore et labore reportatam docet inscriptio ἐπὶ Μελῶν laetitia et choris esse excipiendam, quum omnis creatura rationis particeps sese victoribus, quasi in chori concentu, attemperet ».

21. *S. Hieron. ad Marcell. ep. 28. De voce Diapsalma (M. 22,433); ibidem sententiam Origenis ex eius epistola quadam refert.*

22. Ultimam sententiam primus *I. K. Zenner S. I. (Die Chorgesänge im Buche der Psalmen. Freiburg 1896. I. p. 18 sq.)* proposuit antiquorumque nonnullorum testi-

moniis confirmare conatus est. Etymologiae graeci nominis διὰ ψαλμα (δια-ψάλλειν alternatim canere, cfr διαλέγειν alternatim loqui) explicatio omnino congruit; num etiam etymologiae hebraici *Selah* dubitatur.

186. — II. « Domini et Apostolorum documenta et exempla et praecepta », ut S. Augustini verbis utar, secuta est Ecclesia, quum magnam partem liturgiae suae Psalmis constare vellet¹. Quem usum Dominum ex antiqua synagoga retinuisse manifestum est. Fateamur quidem oportet non omnes Psalmos a Davide aliisque sacris poetis proxime in usum liturgicum esse compositos; singularibus enim occasionibus haud pauci originem suam debent atque auctoris solius sensus affectusque potius exprimunt, quam integri populi; attamen saltem secundi templi tempore omnes in sacra liturgia esse adhibitos satis constat, atque multi etiam sunt, quos auctores ipsi eum in finem videntur conscripsisse, ut sacrae liturgiae inservirent. Quapropter aliquas etiam inscriptiones, quae LITURGICUM USUM Psalmorum spectant, ab ipsis sacris auctoribus esse profectas arbitramur, alias tamen a iuniore manu additas esse non negamus.

1. Secundi templi tempore singuli hebdomadae dies suos habebant psalmos; in textu quidem massorethico solus *Ps.* 92. (91.) inscriptus est לְיָהוָה הַשַּׁבָּת (*Alex.* εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ σαββάτου *Vulg.* in die sabbathi); at in Alexandrina et *Vulg.* *Ps.* 23. inscribitur τῆς μιᾶς σαββάτου, *Ps.* 47. δευτέρως σαββάτου, *Ps.* 93. τετράδι σαββάτου, *Ps.* 92. τοῦ προσαββάτου, quae cantica Thalmude teste illis diebus in templo decantabantur, sicuti die 3. recitabatur *Ps.* 81. et die quinta *Ps.* 80². Is autem erat ritus, ut sacrificio matutino vix oblato cymbala pulsarentur et cantus inchoaretur, Psalmus autem assignatus in tres partes divideretur et pausis satis longis singulae ab invicem separarentur.

Alia quoque sacrificia certos suos habebant psalmos : *Ps.* 100. (99.) inscribitur לְהוָה זִבְחִי (εἰς ἐξομολόγησιν, in confessione³); *zebach thodah* autem vel simpliciter *thodah* vocabatur illud sacrificiorum pacificorum genus, quod ad gratias de beneficio accepto agendas offerebatur⁴; inter sacrificia eucharistica igitur *Ps.* 99. erat decantandus. *Psalmi* 38. et 70. (37. 69.) inscribuntur לְהוָה זִכְרוֹן (εἰς ἀνάμνησιν, in rememorationem)⁵; incruenti autem illius sacrificii (*Minchah*) pars, quae in altari incendebatur cuiusque odor ad Dominum ascendebat, ut ei sacrificantis memoriam quodammodo revocaret, זִכְרוֹן (*Alex.* μνημόσυνον; *Vulg.* memoriale) vocabatur⁶; atque iure merito videntur moderni interpretes statuere, inscriptione sua duos istos Psalmos destinari, ut inter illud sacrificium decantarentur. Probabile autem esse arbitramur, hos maxime titulos, quibus aliqua carmina certis hebdomadis diebus aut certis sacrificiis assignantur, auctoribus non deberi.

2. Nonnullis Psalmis, maxime ultimi libri, praefigitur velut epiphonema לְהוָה הַלְלוּ (ἀλληλοῦσα *alleluia*⁷); quae inscriptio, etsi etiam carminum argu-

mentum vel scopum indicare aliquo modo possit, rectius tamen, saltem in nonnullis, ad liturgicum usum pertinere dicitur. Etenim « hic Psalmus 112., inquit *Paulus Burg.*, cum quinque sequentibus vocatur ab Hebraeis *alleluia magnum* i. e. hymnus magnus, de quo singularem faciunt sollemnitatem; nam in tribus praecipuis festis et in neomeniis stantes istum hymnum cantant cum maiore sollemnitate, quam ceteros Psalmos totius psalterii. Insuper in nocte paschatis, quando agnus paschalis comedebatur, post eius comestionem recumbentes ad mensam ipsum hymnum sollemniter dicebant. Unde de hoc hymno ex istis sex Psalmis composito intelligi debet illud, quod imminente passione in Matthaeo (26,30) legitur: *Hymno dicto* etc., eo quod Christus post agni paschalis comestionem huiusmodi ritum conservans hymnum praedictum cum Apostolis recitavit ». Attamen ex rabbinis videtur constare, sex illos Psalmos ab Hebraeis vocari *Hallel aegyptiacum*, atque *Ps. 135 (136)* solum appellari *Hallel magnum* ⁸.

3. Supra (166. p. 23) iam adnotavimus ex multorum interpretum sententia etiam inscriptionem « *Psalmus graduum* » (*Ps. 119-133*) esse liturgicam, quoniam ista cantica aut a levitis in festo tabernaculorum stantibus in gradibus scalae, qua ex mulierum atrio in atrium virorum ascendeabatur, aut ab Israelitis ad montem Sion ter in anno ascendentibus decantata sint. Maiore autem cum iure liturgicum usum duae aliae inscriptiones denotare dicuntur.

Tres Psalmi (8. 81. 84. *hebr.*) inscribuntur עַל הַגִּתִּית, quo titulo moderni interpretes multi aut instrumentum musicum (cythara gathitica) aut melodiam quandam (ad modulos gathiticos) indicari censent. Attamen cum *Alex.*, *Sym.*, *S. Hier.* rectius legimus עַל הַגְּתִית (ἐπὲρ τῶν ληνῶν, *pro torcularibus*). Sicuti enim Graeci suos ὑμνους ἐπιληνίους habebant, ita Iudaei quoque vindemiarum tempore laeta carmina usurpabant (*Iudic. 9,26; Is. 16,10*); tria autem nostra carmina, quae benignitatem Dei celebrant, eum in finem videntur esse composita, ut vindemiis finitis in festo tabernaculorum Deo grates agerentur. « Tertium festum, inquit iam *Theophylactus*, erat scenopegia, quam celebrabant, ut gratias agerent pro comportatione frugum... Unde et Psalmos quosdam davidicos, qui *pro torcularibus* inscribuntur, multi dicunt a Davide in hanc festivitatem esse compositos, propterea quod eo tempore torcularia vindemiantes implerent ideoque gratias agerent; quare etiam in *Ps. 8.* meminit honorum, quae a Deo nobis concessa sunt » ⁹.

Liturgicum quoque usum indicari arbitramur inscriptione *Ps. 30 (29)* שִׁיר־הַנֶּחֱמַת הַבַּיִת (*Alex.* ὁδὴ τοῦ ἐγκαίνισμοῦ τοῦ οἴκου; *Vulg.* canticum in dedicatione domus; *Sym.* ὑπὲρ ἐγκαίνισμοῦ; *S. Hier.* pro dedicatione). Etenim cum Agellio multisque interpretibus antiquioribus et modernis censemus domum non significare palatium regium (« domus David »), nam vix est dubium, quin hoc in loco, sicut in reliquis titulis, לְדָוִד auctorem carminis nominet, domus autem absolute positum de palatio regio nemo intelliget, sed de domo κατ' ἐξοχήν i. e. de templo. David vero templum dedicavit, quum cessante peste in area Ornan, in qua templum exstruendum erat, altare erexit primisque sacrificiis oblatiis dixit: « Haec est domus Dei et hoc

altare in holocaustum Israel ». Atque huic occasione integrum carmen aptissime correspondere optime ostendit Agellius ¹⁰.

1. *S. August.* ad Ianuar. epist. 55,18 (M. 33,221).

2. Cfr *Lightfoot* Ministerium templi tempore Servatoris nostri. VII. 2,3 (*Ugolini* Thesaurus IX. 864).

3. *S. Gregor. Nyss.* in Psalm. II. 6 (M. 44,572) : « *Confessionis* quum secundum Scripturas duplex sit significatio (modo enim peccatorum quae commisimus manifestationem modo gratiarum actionem significat), hac inscriptione utroque sensu ad vitam ex virtute agendam manuducimur » etc. *S. August.* in Ps. 99 (M. 37,1271) alterum sensum solum admittit : « Psalmus iste in confessione ad hoc nos exhortatur, ut iubilemus Deo » ; *Eusebius* sequitur solum priorem sensum.

4. Cfr *Ps.* 107(106),22; 116(115),17; 56(55),13; 2 *Paral.* 29,31. — De sacrificiis eucharisticis, quae inscriptione designari recte docuit *Agellius*, cfr *Lev.* 7,12 sqq.

5. Cfr *S. Gregor. Nyss.* l. c. : « Quibus praeponitur in rememorationem, illi compendiarum quandam salutis doctrinam tradunt » ; *S. Hilar.* in Ps. 69,1 (M. 9,490) : « *Rememorationis* precatio ei competit, qui se incidere in oblivionem eius, a quo vel auxilium vel veniam expetat, pertimescit et aut sui ad salutem commemorationem fieri desideret, aut eorum ad poenam, qui sibi semper infesti sunt ». Alii Patres alio modo, sed omnes allegorice; cfr *Agell.* l. c. p. 12 sq.

6. *Lev.* 2,2. 9. 16; 5,12; 6,8; *Num.* 5,26; cfr *Is.* 66,3 מְזַכֵּיר לְבִנָּה « qui thus in memoriam offert ». Cfr *Scholz* Die heil. Alterthümer II. p. 201.

7. Carmina alleluistica in textu hebr. sunt : 106(105). 111-113. (110-112). 117(116). 135(134)146-150(145-150). Quibus accedunt secundum Alex. et Vulg. 101. 106. 113. 114. 115. 117. 118. 135.

8. *Paul. Burg.* in Addit. ad Lyrani Postil. in Ps. 112. — Secundum *Delitzsch* (Comm. II. p. 299) in Thalm. et Midraschim *Hallel magnum* interdum vocantur Ps. 136(135) solus, interdum Ps. 135,4-136,26 (134. 135), interdum Ps. 120-136 (119-135). Cfr etiam *Bickell* Messe u. Pascha. Mainz 1872. p. 50 sq.

9. *Theophyl.* in Ioan. 7 (M. 124,276); eodem fere modo *S. Thom.* in Ps. 8. — Patres autem multi allegorizantes torcularia intelligunt ecclesias, « eadem ratione, inquit *S. August.*, qua et aream intelligimus Ecclesiam ». Cfr *Orig.* Fragm. (M. 12,1060); *Euseb.* in Ps. 8. (M. 23,125); *Theodoret* in Ps. 8. (M. 80,913); *S. August.* in Ps. 8. (M. 36,109) etc.; sed *S. Gregorio Nyss.* (in Psalm. II. 5. M. 44,505) « torcular est conscientia; in torculari enim uniuscuiusque animae botrus operum vinum nobis in futuram vitam reponet ». Alii aliter.

10. 1 *Paral.* 21 et 22. Cfr *Agell.* l. c. p. 119.

§ 9. — De origine Psalmorum et Psalterii.

187. — Utrum David solus sit omnium Psalmorum auctor an aliqua carmina ab aliis poetis sacris sint composita, antiqua est controversia, de qua etiam in Concilio Tridentino actum est. Etenim quum de canone statuendo ageretur atque in schemate proposito *Psalmi Davidis* enumerarentur, expressio haec mutata est, ne omnium Psalmorum originem davidicam Patres asserere viderentur. Ita enim *Pallavicinus* : « In excipiendis divinis libris optabant aliqui, ne Psalmi generatim *Psalmi Davidis* appellarentur, quoniam ex multorum sententia ille non omnium

auctor sit. Episcopus Feltriensis, qui decretum per ea verba conceperat, respondebat illa verba e Florentino Concilio a se esse excerpta, addebaturque Bituntinus, totius appellationem desumi a maioris partis ratione. Plerique tamen censuerunt *Psalterium Davidicum* potius nuncupandum »¹. Hodie vix, opinor, invenietur, qui omnes Psalmos Davidi auctori attribuat, at inde a patristica aetate non eadem fuit omnium hac de re sententia².

Namque inter Patres latinos *S. Ambrosius* disertis verbis docet, Psalmos omnes, etiamsi alio nomine praenotentur, Davidi auctori esse attribuendos, alterum autem nomen additum designare cantorem, cui cantandi sint traditi. Eiusdem sententiae est *S. Augustinus*, atque *S. Philastrius* inter haereticos recensere non dubitat illos, qui omnes Psalmos a Davide compositos esse negent³. Inter Graecos autem ante Euthymium⁴ non invenies scriptorem auctoritate praeditum, qui omnes Davidi adscripserit : nam SS. Basilius, Gregorius Naz., Epiphanius in eadem sententia fuisse sine sufficienti ratione dicuntur; siquidem ex eo, quod ex. gr. Asaphi carmen sub nomine Davidis allegaverint, nihil sequitur, nisi eos in singulis Psalmis citandis non semper codices suos inspexisse, ut quisnam eius esset auctor viderent; eodem igitur modo egerunt, quo hodie omnes theologi et concionatores, qui sive in concionibus sive in scientificis operibus omnes Psalmos promiscue sub « regii Psaltis » nomine allegant. Neque maiore cum iure nobis obiciuntur *S. Chrysostomus* et *Theodoretus*; testimonia enim, quae ex prioris operibus ab antiquioribus interpretibus allegantur, in spuris dumtaxat inveniuntur, atque alterum, licet quaestionem decidere nolit, « quum constet divini Spiritus afflatu universos esse conscriptos », ad negantium tamen partes magis inclinari, satis docet eius commentarius⁵. Neque id est mirum, quoniam graeci Patres ab antiquissimis iam temporibus eandem sint tuiti. *S. Hippolytus* librum Psalmorum ideo nomine auctoris non esse insignitum asserit, « quia non unius tantum sermones hoc ipso volumine sunt editi, sed plurium fuerunt, ut a veteribus est traditum, ab Esdra collecti »⁶. Quin *Origenes* complures Psalmorum auctores admiserit, non est dubium, atque *S. Hilarius*, qui ab eo multa mutuatus est, censet « absurdum esse *Psalmos David* cognominare, quum tot auctores eorum ipsis inscriptionibus edantur »; similia saepius repetit *Eusebius Caes.*, qui ipse quoque nonnulla ex Origene de-sumsit⁷. Eandem sententiam approbant *S. Athanasius* et *Ps. Athanasius*⁸, ex Latinis autem praeter *S. Hilarium* *S. Hieronymus* idem tradit « sciamus, inquit, errare eos, qui omnes Psalmos David arbitrantur, et non eorum, quorum nominibus inscripti sunt »⁹.

Dissentientibus inter se antiquioribus Patribus latinis facile intelligitur, etiam iuniores Patres et interpretes diversa sensisse. *S. Isidorus*

Hisp. docet « auctores Psalmorum esse eos, qui ponuntur in titulis », *Cassiodorus* autem Augustinum secutus tenet « universos Psalmos non multorum existere, sed tantum ipsius, quem a Domino constat esse nominatum » atque pro argumento addit: « Usus quoque Ecclesiae catholicae Spiritus S. inspiratione generaliter et immobiliter tenet, ut quicumque Psalmorum cantandus fuerit, qui diverso nomine praenotatur, lector aliud praedicare non audeat, nisi *Psalmus David*. Quod si essent proprii, i. e. aut *Idithun*, aut *filiorum Core*, aut *Asaph* aut *Moysi*, eorum nomina utique praedicarentur »¹⁰. *S. Thomas* quoque sequitur Augustinum, *Lyranus* vero Hieronymum ideoque impugnatur a *Paulo Burgensi*; *Caletanus* cum Augustino sentit, *Bellarminus* probabiliorē vocat Augustini; probabilem Hieronymi sententiam, *Agellius* utriusque sententiae argumentis adductis se rem decidere nolle asserit; *Salmeron*, *Sa*, *Mariana* etc. unum statuunt omnium carminum auctorem, at *Sixtus Sen.*, *Bonfrerius*, *Tirinus*, *Menochius* etc. complures auctores esse volunt.

1. *Pallavicini* Hist. Conc. Trid. VI. 14.

2. Iudaeorum quoque traditio de hac quaestione incerta est. In *Baba bathra* f. 14 decem auctores Psalmorum nominantur (cfr *Introd. gen.* Ed. 2. p. 47), sed in tr. *Pesachim* 10. (cfr *Carpzov. Introd.* II. 91) traditur « omnes laudes, quae dicuntur in libro Psalmorum, dictae sunt a Davide ». Cfr etiam *Marx* Traditio rabbin. de II. V. T. ordine et origine. p. 44 sqq.

3. *S. Ambros.* in Ps. 43 et 47 (M. 14,923); *S. August.* de Civ. Dei XVII. 14 (« Mihi credibilis videntur existimare qui omnes illos centum et quinquaginta Psalmos Davidis operi tribuunt eumque aliquos praenotasse etiam nominibus aliorum aliquod quod ad rem pertineat figurantibus, ceteros autem nullius hominis nomen in titulis habere voluisse... Nec movere debet ad hoc non credendum, quod nonnullorum nomina prophetarum, qui longe post David regis tempora fuerunt, quibusdam Psalmis in eo libro leguntur inscripta, et quae ibi dicuntur, velut ab eis dici videntur. Neque enim non potuit propheticus Spiritus prophetanti regi David haec etiam futurorum prophetarum nomina revelare, ut aliquid quod eorum personae conveniret, propheticē cantaretur: sicut rex Iosias exorturus et regnaturus post annos amplius quam trecentos cuidam prophetae, qui etiam facta eius futura praedixit, cum suo nomine revelatus est » 3 *Reg.* 13,2); in Ps. 89,2 (M. 41,547; 37,1141); *S. Philastr.* haer. 130 (M. 12,1259).

4. *Euthym.* in Ps. Prooem. (M. 128,53); inter *S. Chrysost.* opera leguntur Protheoria quaedam in Psalm. et homil. in titulum Ps. 50 (M. 55,532 sq. 566), quae unum Davidem auctorem statuunt, at illas esse spurias ostendit Montfaucon l. c.

5. *Theodoret.* in Psalm. Praef. (M. 80,682) plures quidem scriptores Psalmos omnes Davidi adscribere asserit, sed cfr eius explicationem in Ps. 136,1 (M. 80,1925).

6. *S. Hippol.* in Ps. 1 (M. 10,712).

7. *Orig.* in Psalm. fragm. (12,1066); *S. Hilar.* in Psalm. Prooem. 2 (M. 9,233); *Euseb.* in Psalm. Prooem. in Ps. 41. 72. 77 etc. (M. 23,74. 368. 822. 902).

8. *S. Athan.* ad Marcell. 30 (« Si vis scire, quomodo *Moyses* oraverit, habes Psalmum octogesimum nonum »); Argum. in Psalm. (M. 27,29. 57); *Ps. Athan.* Synops. S. S. 21 (M. 28,332): « Psalmorum liber, etsi solius Davidis habeat inscriptionem, multorum tamen aliorum quoque continet carmina »

9. *S. Hieron.* ad Cyprian. ep. 140,4 (M. 22,1169).

10. *S. Isidor. Hisp. Etymol.* VI. 16; in libr. V. et N. T. Prooem. 33; de offic. eccl'es. I. 12 (M. 82,231; 83,747); *Cassiod.* in Psalm. Praef. 2 (M. 70,14). A *S. Isidoro* eandem sententiam receperunt *Alcuinus* (Disput. pueror. 7. M. 101,1126), *Rhabanus Maurus* (De cleric. instit. II. 54; De Universo V. 3. M. 107,366; 111,112).

Communis igitur hodie sententia tenet varios admittendos esse Psalmorum auctores eamque certam dicere non dubitamus, quum solidis nitatur argumentis.

a.) « Psalmos omnes eorum testamur esse auctorum, qui ponuntur in titulis ». Ita rectissime *S. Hieronymus*¹¹; titulis enim veram competere auctoritatem ostendimus (184 p. 84 sqq.), nec decere catholicum interpretem arbitramur eos spernere aut reiicere. Titulos et Psalmos docet *S. Hilarius* ab invicem non esse separandos, « quum enim sibi invicem auctoritatem praestent, debilis erit sermo, si de aliquo eorum absque altero disseratur »; atque *S. Augustinus* ipse titulis « canonicam auctoritatem » attribuit¹². Atqui eodem prorsus modo, quo Davidi, aliqua carmina Moysi, Salomoni, filiis Core, Asapho etc. inscribuntur. Quapropter si titulorum auctoritate Davidem nonnulla composuisse demonstramus, eadem quoque auctoritate alios, qui in titulis nominantur, carminum auctores esse constat. Neque valet SS. Ambrosii et Augustini exceptio, nomina reliqua designare cantores, quibus Psalmi isti ad psallendum sint traditi; profecto enim nec « Moyses vir Dei » nec Salomon inter cantores leviticos fuerunt, atque eadem verborum constructione, quibus Davidi, etiam Moysi et Asapho cantica inscribuntur.

b.) Accedit quod 2 *Paral.* 29,30 Ezechias levitis praecepisse referatur, « ut laudarent Dominum sermonibus David et Asaph Videntis »; illo igitur tempore iam Asaphi cantica cum davidicis coniuncta in liturgia sacra adhibebantur. Davidis autem cantica, quae Ezechiae tempore a levitis in templo decantabantur, procul dubio ex illis fuerunt, quae regis nomine inscripta hodie in Psalterio leguntur; quo igitur cum iure dubitamus, num asaphica quoque carmina illa, quae Ezechias decantari iussit, nobis sint conservata atque sint illa ipsa, quae Asapho in Psalterio inscribuntur?

c.) Multis in Psalmis sermo est de rebus davidica aetate recentioribus, quae non velut futurae praedicuntur, sed velut praeteritae narrantur aut velut praesentes supponuntur. Neque recte obiicietur solam formam esse narrativam vel descriptivam, revera autem illis in Psalmis contineri vaticinia; monet quidem *S. Augustinus* fieri potuisse, ut David haec in Spiritu praeviderit¹³; at non quaeritur, quid fieri potuerit, sed quid factum sit. Ultro enim concedimus, Davidi exsilium babylonicum omnesque exsulantium res minutissimas potuisse revelari, sed quo argumento illa ei revelata esse demonstretur, non videmus. Sine certo

autem fundamento non sunt multiplicanda miracula, neque rationem aptam nobis effingere possumus, propter quam ex. gr. Davidi illa, quae in Ps. 136. legimus, a Deo revelata dicantur. Ne ipsi quidem Ieremiae, quamvis exsilii tempore viveret, Theodoretus hunc Psalmum attribui posse censuit, quia quum in Babyloniam non venisset dicere non potuit: « Super flumina Babylonis *sedimus* » etc.¹⁴.

d.) Non parum haec sententia confirmatur, si ad elocutionis stylicae diversitatem in Psalmis advertimus; tanta enim est, ut omnes unius esse auctoris nemo facile crediderit. Faciliores et suaviores decurrunt illi, qui Davidi inscribuntur, vehementiores et sublimiores sunt illi, qui Asaphi nomen prae se ferunt. Quae differentia clarius quidem apertiusque in textu primigenio perspicitur, at ex ipsa quoque Vulgata cognoscitur, si ex. Gr. Ps. 72., qui asaphicus est, aut unus ex iis, qui proximi sequuntur, cum carminibus primi libri comparantur.

11. S. Hieron. ad Sophron. Praef. in Psalm. (M. 28,1123).

12. S. Hilar. in Psalm. 119. Prol. (M. 9,662); S. August. in Ps. 50. n. 2 (M. 36,586).

13. S. August. de Civ. Dei XVII. 14 (cfr supra n. 3 p. 100).

14. Theodoret. in Ps. 136 (M. 80,1925): « Hic Psalmus sine titulo est apud Iudaeos, sed nonnulli rem audacem ausi inscripserunt *Davidi per Ieremiam*. Porro hoc inscriptionis figmentum stultitiam eorum, qui inscripserunt, prae se fert. Ieremias enim Babylonem cum captivis non est adductus, sed quum parum temporis Ierosolymis vixisset, ab iniquis Iudaeis coactus est cum illis in Aegyptum abire. Quomodo igitur Ieremiae convenit dicere: *Ad flumina Babylonis, ibi sedimus et flevimus?* »

188. — Ex Psalmorum igitur titulis nonnullos eorum auctores cognoscere possumus; quoniam vero variorum textuum tituli non semper consentiunt atque eiusdem etiam textus codices interdum inter se discrepant, secundum sanae criticae regulas discernendum esse, qui genuini, qui vero spurii sint, supra (184 p. 78) iam monuimus. Singulos examini subiicere huius loci non est, nisi in interpretis munus ingerere nos velimus; illud autem sine ulla haesitatione asserimus, illos viros, quorum nomina textus hebraicus omnibus versionibus antiquis consentientibus exhibet, pro auctoribus esse agnoscendos. Etenim de titulis alio modo non est iudicandum, quam de ipso textu Scripturarum; lectio vero, quae omnium codicum, versionum, Patrum auctoritate munita est, pro vera et genuina admitti potest ac debet. Iam vero in textus hebraici et praecipuarum versionum titulis haec nomina legimus:

1. ABRAHAM, cui sola paraphrasis chaldaica attribuit Ps. 88. (89.); dissentiunt autem textus massorethicus et reliquae versiones omnes, a quibus cantieum illud alteri auctori inscribitur; nullius igitur auctoritatis habemus inscriptionem chaldaicam.

2. MOYSES, cui unanimi consensu omnes textus Ps. 89. (90.) inscribunt; tantum vero abest, ut tituli authenticitae quidquam obstet, ut argumento

et elocutione carminis confirmetur¹. Quodsi vero *S. Augustinus*, *Euthymius Zigab.* alique Moysi hunc Psalmum ideo abiudicant, quia in Pentateucho non legatur nec primum in Psalterio locum obtineat², erronea supponunt; neque enim ordine chronologico dispositi sunt Psalmi, neque necesse fuit omnia Moysis cantica in Pentateuchum reciperentur.

3. DAVID, cui maiorem Psalmorum numerum deberi certum est. Neque enim sine ratione *egregius Psalter Israel* appellatur; carminum autem ab eo compositorum, quae levitae sive in dedicatione templi salomonici sive aliis in festis decantabant, mentionem aliquoties faciunt libri historici³. Textus hebraicus et versiones consentientes ei attribuant sexaginta novem Psalmos, quibus accedunt quatuor alii, qui in textu hebr. et *plerisque* versionibus nomen eius in fronte gerunt. Quos omnes ei originem debere, eo minus dubitari licet, quo magis argumentum et elocutio inscriptionem confirmant⁴. At ex anonymis quoque Psalmis Alexandrina ei attribuit undecim, Vulgata duodecim, Syriaca sedecim; ex quibus nonnulli quidem de rebus davidica aetate recentioribus agentes immerito ei attribui, alii vero nomen eius recte gerere videntur. Ex reliquis anonymis *Ps. 2.* ei adscribendus est ob Apostolorum disertum testimonium (*Act. 4,25*), atque etiam *Ps. 1.*, quippe qui apostolico tempore cum *2.* pro uno carmine habitus sit (*Act. 13,33*). Minus disertum quidem est testimonium *Hebr. 4,7* de davidica origine *Ps. 94.* (95.), sua tamen vi et auctoritate non caret. Utrum integer *Ps. 104.* (105.) sit davidicus, an illa sola eius pars, quae *1 Paral. 16,7-22* ab eo composita dicitur, definire non audemus; *Ps. 95.* (96.) autem probabiliter non est nisi retractatio vel alia recensio partis carminis dedicatorii, cuius ibidem (*1 Paral. 16,23-33*) origo davidica asseritur (189. n. 5. p. 107). Demum alii sunt Psalmi anonymi, quorum auctorem Davidem esse magna cum veri similitudine ex tota eorum indole colligimus. Quocirca asserere non dubitamus, maiorem Psalmorum numerum, i. e. plus octoginta, Davidi deberi. Qui in quinque Psalterii libris ita sunt distributi, ut primus contineat sola carmina davidica, secundus et quintus multa, tertius et quartus pauciora. Si ad inscriptiones solas advertimus; Davidi auctori attribuant.

<i>ex</i>	40 (41)	31	17	17	45 (44)	carminibus
<i>libri</i>	I.	II.	III.	IV.	V.	
<i>Hebr.</i>	37	18	1	2	15	= 73,
<i>Chald.</i>	37	18	1	2	12	= 70,
<i>Alex.</i>	38	20	1	11	14	= 84,
<i>Vulg.</i>	38	21	1	11	14	= 85,
<i>Syr.</i>	38	19	1	10	18	= 86.

4. SALOMON, cui in textu hebr., chald., Vulg. attribuantur *Ps. 71.*

126. (72. 127.), in plerisque Alexandrinae codd. solus 72., in Syro nullus⁵. Quominus eum duorum istorum Psalmorum auctorem dicamus, nihil obstat.

5. ASAPH, qui ab omnibus textibus vocatur auctor unius carminis libri II. et undecim carminum I. III⁶; a Syro solo etiam Ps. 100. (101.) ei datur, quem reliqui omnes inscribunt Davidi. Erat autem Asaph unus ex tribus praefectis musicorum et cantorum tempore Davidis; atque tanta eius erat fama, ut eodem ordine cum Davide nominetur, ubi de sacra musica instituta sermo est; titulo *Videntis*, qui ei imponitur, prophetis aequiparatur, eiusque carmina una cum davidicis Ezechias in templo cantari iussit⁷. Mirum ergo non est, quod eorum nonnulla in Psalterium quoque una cum davidicis sint recepta. Ex illis, quae Asapho inscribuntur, aliqua davidicae aetati omnino conveniunt, nec ulla est ratio, cur Asapho Davidis aequali abiudicentur. Alia autem recentiora videntur esse; profecto 76. (75.) in Alex. et Vulg. « canticum ad Assyrios » appellatur atque Ezechiae aetati videtur convenire; Ps. 74. 79. (73. 78.) destructum templum atque proin tempus chaldaicum supponunt. Hos igitur Asaphi posteris, qui semper musicae sacrae in templo praeerant et ex quorum numero unus tempore regis Iosaphat propheta erat⁸, deberi multi interpretes recte censent.

6. EMAN *Ezrahita*, cui ab omnibus, excepto Syro, Ps. 88. (87.) et

7. ETHAN *Ezrahita*, cui Ps. 89. (88.) ab Hebr., Alex., Vulg. adscribuntur. Eman vel Hemam, ex filiis Core, etiam unus erat ex tribus praefectis musicae a Davide constitutis atque *Videns* vocatur⁹; in eius genealogia nullus quidem nominatur Ezrah, at genealogiae pleraeque non sunt completae, quare omissione illius nominis duos diversos Eman admittere non cogimur. Ethan autem tertius erat praefectus cantorum successoremque habuit Idithun, nisi binominis fuisse Ethan rectius dicatur; ipse quoque erat *Videns*¹⁰. Duobus igitur his levitis duos istos Psalmos attribuendos censemus. Difficultatem quandam procul dubio creant ea, quae 3 *Reg.* 5, 11 legimus; Ethan Ezrahita enim et Eman et Chalcol et Dorda filii Mahol ibi nominantur, qui sapientia ita erant insignes, ut Salomon cum eis compararetur, sed secundum 1. *Paral.* 2, 6 ex tribu Iuda oriundi erant; dubitari vero potest, an in Psalmorum titulo illud patronymicum Ezrahita a sciolo librario non sit additum.

8. FILII CORE, quibus ab omnibus textibus decem carmina attribuuntur¹¹. Core est levita ille, quem, quum contra Moysen et Aaron insurrexisset, terra deglutiit; ex eius autem filiis, quibus Deus pepercerat, descendebant Coritae illi, qui tempore davidico custodes atriorum sanctuarii erant atque inter principes cantorum recensentur, quo munere etiam tempore regis Iosaphatungebantur¹². Quoniam unius carminis

complures auctores admitti non possunt, inscriptio (*Filiis Core*) ita videtur esse explicanda, ut huius familiae poetas carminibus suis nomen patronymicum quam proprium praefigere maluisse dicamus. Alii minus recte existimant collectionem quandam carminum a variis familiae istius membris compositorum olim exstitisse, atque collectorem Psalterii carminibus, quae ex isto volumine transumserunt, titulum voluminis ipsius reliquisse. Quidquid est, certum esse plerique tenent, Coritas carminum, quibus titulus ille praenotatur, auctores esse; siquidem eadem prorsus constructione, qua Davidi, Asaph etc., filiis Core carmina inscribuntur. Si Chaldaeo et Syro fides esset, ad Moysis aetatem carmina nonnulla Coritarum ascenderent (Ps. 43. 44. [44. 45.]), at fidem eis non esse adhibendam, carmina ipsa satis docent. Neque vero omnia davidica aetate sunt exorta, quum nonnulla exsilii vestigia exhibeant. Carminibus filiorum Core addamus oportet Ps. 42. (43.), quippe quem partem esse carminis praecedentis *Eusebius* iam monuit et versus intercalaris utrique communis docet¹³.

9. IEREMIAS ab Alexandrinis et Vulgata auctor Ps. 136. nominatur addito utique Davidis nomine, quod solum exhibet Syrus; item AGGAEI ET ZACHARIAE nomina a Vulgata Ps. 111. et 145., ab Alexandrinis Ps. 145.-148., a Syro Ps. 145.-147. attribuuntur. Psalmum 136. non esse davidicum iam diximus, siquidem integer in describendo exsilio versatur; Ieremiae per se quidem esse potest, siquidem sententia, quam Theodoretus aliique tradunt, prophetam sc. in Babyloniam non venisse, est parum certa. At inscriptionem hanc recentioris originis esse iam monet *S. Hilarius*, qui etiam Aggaei et Zachariae nomina a recentioribus addita esse docet¹⁴. Quapropter titulos hosce iure omittimus, praesertim quia illi ipsi, qui nomina haec addiderunt, potius aetatem, cui conveniant carmina, quam eorum auctores indicare voluisse videntur; quis enim duos eiusdem carminis brevissimi statuet auctores?

1. Iuxta *Agell*. Psalmus in dictione interdum cum canticis *Deuteron*. consonat, et *La-garde* (Abhandlgen. Leipz. 1866. p. 37) practerea similitudinem cum *Exod.* 15 invenit; mosaicam eius originem etiam *Delitzsch* (Comm. II. p. 106), *Lesètre* (l. c. p. 432) etc. tenent.

2. *S. August.* in Ps. 89. n. 2 (M. 37, 1141), *Euthym. Zigab.* in Psalm. Prol. (M. 128, 54); iuniores interpretes (*Bellarmin.* *Lorin.* etc.) haec interdum repetunt.

3. 2 *Reg.* 23, 1; 2 *Paral.* 7, 6; 29, 30.

4. Animadvertas autem velim nonnullis davidicis Psalmis videri aliquos versiculos a recentiore scriptore additos, quibus usui exsulantium adaptarentur. Ex. gr. Ps. 50. et 68. procul dubio sunt davidici; sed 50, 20. 21 et 68, 33-37 a Davide vix conscribi potuerunt. Recte *Patrizi* (Cento Salmi p. 13): « Nel fine di alcuni Salmi si trovano uno o più versetti, nei quali o chiedesi a Dio la liberazione della cattività, o se gli rendono grazie dell'averla finalmente ottenuta. Quanto irragionevole sarebbe il trarre da essi argomento a mettere in dubbio il titolo, non vi vuol molto ad intenderlo. Si confrontino col rimanente del Salmo, e si osservi come o nulla abbian che fare con

esso, o, tolti che siano, il senso punto non ne patisca ». (L. c. p. 23) : « Niuno per altro si pensi che cotali cangiamenti ed addizione, almeno quali ora si truovano nel Salterio, sieno stati fatti per arbitrio privato di chicchesia, ma solo da coloro cui Dio ispirò il farli, a quel modo cioè con che furono introdotti anche negli altri libri della sacra Scrittura ». Cfr *infra* 191. p. 113.

5. Psalmum 71. Vulgata inscribit *In Salomonem* et Alexandrini εἰς Σαλομών; forte in errorem inducti subscriptione (71,20 *Terminantur hymni David filii Iesse*) carmen a Davide in filium eius compositum esse existimaverunt; at Psalmus directe est messianicus, quare hebraica inscriptio *לְשׁוֹמוֹן* eadem ratione reddenda erat, qua reliquae : *Salomoni* vel *Salomonis*.

6. Ps. 49. (50.) et 72.-82. (73.-83.).

7. 1 Paral. 15,17; 16,5 etc.; 2 Esdr. 12,46; — 2 Paral. 29,30.

8. 2 Paral. 35,15; 1 Esdr. 2,41; 3,10 etc.; — 2 Paral. 20,14.

9. 1 Paral. 6,18 sqq.; 15,19; 25,4. 5; 2 Paral. 32,15.

10. 1 Paral. 15,17; 6,29 sqq. (1 Paral. 25,1); — 2 Paral. 35,15.

11. Ps. 41. (42.); 43.-48. (44.-49.); 83. 84. (84. 85.); 86. (87.). Alexandrini sex ex illis (41. 44.-48.) et Syrus unum (46. [45.]) simul Davidi inscribunt.

12. Num. 16; 26,11; 1 Paral. 9,19. 33; 2 Paral. 20,19.

13. Euseb. in Psalm. 42. (M. 23.380); cfr *supra* 163. p. 11.

14. S. Hilar. in Psalm. Prol. 2 (M. 9,233) : « Visum autem aliquibus est, Ieremiae et Aggaei et Zachariae quorundam Psalmorum inscriptionibus nomina praenotare : quum horum nihil in authenticis septuaginta translatorum libris ita editum reperitur, adeo ut etiam in plurimis latinis et graecis codicibus sine horum nominibus simplices tantum Psalmorum tituli proferantur ».

189. — Auctoris nomen adscriptum non habent satis multi Psalmi in duobus ultimis libris, pauciores in tribus prioribus; eorum autem numerus idem non est in diversis editionibus. Nam auctoris nomine carent

<i>ex</i>	40 (41)	31	17	17	45 (44)	carminibus	
<i>libri</i>	I.	II.	III.	IV.	V.		
<i>Hebr.</i>	4	4	0	14	28	=	50;
<i>Chald.</i>	4	4	0	14	30	=	52;
<i>Alex.</i>	2	1	0	5	25	=	33;
<i>Vulg.</i>	2	1	0	5	27	=	35;
<i>Syr.</i>	2	1	0	5	22	=	30.

Antiqua est Iudaeorum opinio anonymos Psalmos ei debere auctori, cuius est Psalmus proxime praecedens. « Hanc habet, inquit S. Hieronymus, Scriptura consuetudinem, ut omnes Psalmos, qui cuius sint titulos non habent, his deputentur, quorum in prioribus Psalmis nomen continetur », unde concludit undecim Psalmos (89.-99.) a Moyse esse conscriptos¹. Eandem sententiam iam ante S. Hieronymum ab Hebraeis acceperant et approbarant S. Hippolytus, Origenes et S. Hilarius, S. Athanasius, Eusebius Caesar., et post S. Hieronymum adoptarunt alii Patres². Obiicientibus autem Ps. 98., quum in eo nomen Samuelis sit positum (98.6), a Moyse non potuisse conscribi, Iudaei teste Origene

(l. c.) responderunt « nihil mirum esse, si propheticè pronuntiatum sit a Moyse nomen Samuelis, viri sancti qui a Ieremia cum Moyse annumeratus sit in illo : *Neque si steterit Moyses et Samuel*; quandoquidem in libris Regnorum Iosiae nomen item propheticè annuntiatum sit »³. « At non facile mihi persuasero, inquit *Bonfrerius*, hanc Origenis et Hieronymi regulam firmam esse »; *Agellius* autem miratur « Origenem tam facile Iudaeorum fabulis assentiri potuisse, ut non adverteret se ipsis literis sacris repugnare; nam inter undecim illos etiam 95. censeatur, quem a Davide editum quisquis negaverit, contra 1 Paral. 16 pugnabit, in quo a David ille Psalmus editus legitur ». Profecto traditio illa iudaica tantae auctoritatis non est, ut illius causa Moysen propheticè nomen Samuelis annuntiasset statuamus, praesertim quia, uti monuit *Bellarminus*, « in Ps. 98,6 non *praedicatur* nomen Samuelis, quemadmodum nec Moysis aut Aaronis, sed *narrantur* res ab ipsis gestae »⁴.

Quae quum ita sint, anonymorum Psalmorum auctores solis internis carminum characteribus cognoscuntur, nisi forte, id quod in nonnullis obtinet, in aliis libris sacris certo auctori adscribantur⁵. Interni autem illi characteres, argumenta dico et elocutionem, veram certitudinem rarissime creant; de nonnullorum igitur auctoribus cum *Theodoreto* dicamus oportebit : « Quid mea refert, sive huius, sive illius aliqui sint, quum universos divini Spiritus afflatu conscriptos esse constet! »⁶

1. *S. Hieron.* ad Cyprian. ep. 140,2; cfr Comm. in Malach. Praef. (M. 22,1167; 25,1617).

2. *S. Hippol.* in Psalm. fragm. 2. (M. 10,713); *Origen.* Selecta in Ps. (M. 12,1056 sq.); *S. Hilar.* in Psalm. Prol. 3 (M. 9,234); *S. Athanas.* Arg. in Psalm. (M. 27,57) etc.

3. *Orig.* l. c. — Cfr idem argumentum a S. Augustino allatum, ut Davidem omnium Psalmorum auctorem esse potuisse demonstraret; De Civ. Dei XVII. 14 (*supra*. 187. n. 3 p. 100).

4. *Bonfrer.* Praeloquia S. S. VI. 4; *Agell.* et *Bellarm.* in Ps. 89. etc.

5. *Supra* iam monuimus Ps. 2. ab Apostolis (*Act.* 4,25) tam clare Davidi attribui (διὰ πνεύματος ἁγίου στόματος Λαυελὸ παιδὸς σου ἐπὶ ὧν), ut davidicam eius originem negare non liceat; similiter auctoritate 1 Paral. 16 cogimur, saltem illas Psalmorum 95. 104. partes, quae ibi allegantur, Davidi attribuere, licet concedi possit iuniorem poetam sacrum illas retractasse et amplificasse. Expressio, qua utitur S. Paulus (*Hebr.* 4,8) : ἐν Λαυελὸ λέγων eandem certitudinem non praebet, quia nomine *Davidis* potest integrum Psalterium designari; accedente autem auctoritate inscriptionum Alex. Vulg. Syr. in Ps. 94. explicatio illa videtur excludi.

6. *Theodoret.* in Psalm. Praef. (M. 80,861).

190. — Quemadmodum autem nonnullorum auctorum nomina, ita aliquorum Psalmorum AETATEM cum certitudine non possumus definire. Inter carmina, quae titulis Davidi attribuuntur, non pauca sunt, quae utrum ad Saulis persecutionem an ad Absalomis rebellionem rectius referantur difficillimum est dictu. Crescit autem difficultas in Psalmis

anonymis iisque, de quorum inscriptionibus iure dubitatur. Nonnullorum quidem carminum argumenta nos docent, illa preces esse exsulum procul a patria sub duro hostium iugo degentium aut gratiarum actiones reducum de exsilio finito; aliorum autem argumenta ita sunt communia, ut variis periodis historiae israeliticae conveniant. Unde fit, ut idem Psalmus ab aliis aetati Davidis aut primorum eius successorum, ab aliis magnorum prophetarum tempori, ab aliis demum Machabaeorum tempori adscribatur. Nostri muneris non esse patet stabilire, quid de singulorum carminum aetate probabilius sit sentiendum, quum haec quaestio ab ipsa explicatione dependeat. Id unum autem inquiramus oportet, quid modernorum quorundam interpretum sententia valeat, qua maiorem Psalmorum numerum diu post Esdrae et Nehemiae aetatem eo tempore esse exortum docent, quo Iudaei ducibus Mathathiae filiisque eius sanctam suam civitatem templumque contra Seleucidam defenderunt hostiumque iugo excusso novum Hasmonaeorum regnum fundarunt.

De Machabaeorum aetate in nonnullis Psalmis agi iam coniecerunt Patres, at illam non velut praesentem a poeta coevo describi, sed velut futuram a propheta praedici statuerunt eadem ratione, qua in aliis carminibus res romanas templique ultimam destructionem praedictas viderunt¹. Longe aliter moderni interpretes, praesertim rationalistae quidam, quaestionem tractaverunt. De Machabaeorum enim rebus in Psalmis sermonem esse ipsi quoque admiserunt, at futura praedici posse negantes res illas a coevis poetis narrari docuerunt ideoque carmina illa recentissima esse statuerunt vix ante saec. 1. a. Chr. conscripta. Ineunte nostro saeculo pauca tantum carmina illi aetati attribui coepta sunt, paullatim autem aliqui « critici » eo pervenerunt, ut ullum Psalmum Davidi aut eius aetati adscribendum esse negantes longe maiorem totius Psalterii partem tempori Machabaeorum attribuerent². Inter catholicos interpretes nemo quidem eo usque est progressus; pauci tamen aliqua carmina melius explicari rati, si machabaicae aetati adaptarentur, novae sententiae ex parte saltem calculum suum adiecerunt³. Verum plerique, sive catholici sive heterodoxi, atque inter ipsos rationalistas nonnulli Psalterium Esdrae Nehemiaeque aetate terminatum esse asserunt machabaicosque Psalmos in eo inveniri negant⁴. Quorum sententiam nos quoque amplectimur.

Argumentis historicis patronos machabaicorum Psalmorum coniecturas suas non stabilire nec stabilire posse non attinet dicere; solis internis eas propugnant, immo uno solo contenti sunt; tota enim eorum argumentatio in eo nititur, quod aliqua carmina de rebus machabaicis agere aut machabaicae aetati correspondere videantur, atque statim illa eodem tempore composita esse concludunt. Quam argumentationem

infirmam esse, et res ipsa clamat et continuus interpretum dissensus docet. Iure quidem monent machabaicorum Psalmorum fautores, in magno carminum numero auxilium peti non tantum contra hostes externos, sed etiam contra impios Israelitas, qui cum hostibus coniuncti pios persequabantur⁵; at immerito censent id sola Machabaeorum aetate obtinuisse. Semper enim in Israel boni et mali erant permixti, frequenter ab hostibus impugnabantur et opprimebantur Israelitae atque pios Dei servos ab impiis persecutiones pati profecto non est res soli aetati machabaicae propria. Mirum ergo non est, quod interpretes, qui hoc solo fundamento nixi originem carminum definire conantur, in diversissimas abeant sententias, atque adversarii nostri ipsi inter se dissentientes eidem carmini diversissimam aetatem assignent.

Sed ulterius progrediamur. Nonnullorum Psalmorum argumenta temporibus machabaicis correspondere libenter concedimus; Patres enim in nonnullis res Machabaeorum praedictas vidisse iam monuimus, et auctor inspiratus 1. *Mach.* libri versiculos quosdam Ps. 78. rebus a se narratis impletos esse asseruit⁶. Verum hoc argumento machabaicam carminum illorum originem demonstrari negamus; immo rectius illos sentire arbitramur, qui ex eo, quod in 1. *Mach.* libro allegetur, Ps. 78. illa aetate antiquiorem esse concludunt; siquidem auctor verba illa velut *Scripturam sacram* affert, librum autem suum exaravit paullo postquam res, quas narrat, sunt gestae (154. tom. 1. p. 453 sq.); demonstrandum igitur est adversariis, quomodo factum sit, ut carmen machabaica aetate compositum immediate postea iam inter divinos gentis suae libros auctor 1. *Mach.* recenseret. Porro verba illa velut *prophetica* videtur affere, non semel autem insinuat, Machabaeorum tempore *prophetam* in Israel non fuisse (1 *Mach.* 4,46; 14,41); persuasum igitur illi erat, Psalmum istum Machabaeis esse antiquiorem; num forte nos hodie aetatem illius carminis melius definire possumus? Eadem ratione alii Psalmi temporibus machabaicis accommodari utique possunt; conclusio autem, illis temporibus eos esse compositos, non erit legitima, nisi simul demonstretur, tam accurate omnia consonare, ut aliis similibus, quae multa fuerunt, temporibus adaptari nulla ratione queant. Eiusmodi vero carmina in Psalterio non exstare, genuina eorum interpretatio docet⁷; ex historia enim populi israelitici a Davide usque ad Esdram omnes, ne uno quidem excepto, optime explicantur, dummodo aliquos de Messia regnoque messianico agi concedatur.

Argumenta igitur, quibus sententiam suam probent, adversariis nostris prorsus desunt, neque habent, quibus nostra refutent, quae paucis verbis indicabimus. a.) Ex epistola a Iuda Machabaeo conscripta, quae 2. *Mach.* libro praemittitur, constat Nehemiam sacram bibliothe-

cam collegisse, in quam etiam τὰ τοῦ Δαυιδ receipt (2 Mach. 2,13); quin expressione illa Psalterium intelligatur, nemini est dubium; quomodo autem probabunt adversarii, collectionem illam a Nehemia factam mancā fuisse eamque novis carminibus postea compositis esse auctam⁸? Fl. Iosephus enim Psalterium illis libris accenset, quos ab Artaxerxis tempore nemo Iudaeus nec diminutione nec additione nec ullo alio modo mutare sit ausus, quosque tamquam divinos venerari omnes Iudaei a pueris didicerint⁹. b.) Exeunte saec. 3. vel ineunte saec. 2. alexandrina versio Psalterii iam est adornata; etenim quando Iesus filius Sirach c. a. 130. translationem Ecclesiastici aggressus est, non tantum Lex et prophetae, sed etiam tertia canonis iudaici pars (Hagiographa, τὰ λοιπὰ τῶν βιβλίων), in qua Psalmi primum locum occupant, iam erant translata (Prol. Eccli.), atque paullo post graecus interpres 1. Mach. libri ex graeca versione, velut communi usu recepta, versiculos Ps. 78. allegavit. Quomodo iterum probabunt, etiam huic versioni, quae Machabaeis est antiquior, nova carmina esse inserta et addita eodem ordine, quo in canone palaestinesi leguntur? Si revera, uti aliqui rationalistae volunt, maior pars Psalmorum machabaico tempore est conscripta, quomodo factum est, ut illis inscriptiones sint praefixae, quas eorum *aequales* non amplius intellexerunt? Nulla enim ratione origo versionis graecae Psalmorum post finitum saec. 2. poni potest. Ex eodem autem Prologo Eccli. discimus, avum interpretis, qui c. a. 190. floruit, lectioni Legis, prophetarum, Hagiographorum (τῶν ἄλλων πατρίων βιβλίων) magna cum diligentia vacasse; quo iterum cum argumento demonstrabitur, eius Psalmorum collectionem incompletam fuisse? c.) Quibus historicis argumentis, quae Psalmos machabaicos in Psalterio exstare improbable reddunt, tertium addamus, quod contra rationalisticos nostros adversarios magna vi non caret. Rationalistae enim in aetate librorum diiudicanda magnam auctoritatem attribuunt linguae puritati vel impuritati; quamprimum chaldaismos inveniunt, librum exilio recentiorem declarant. Iam vero, si rationalisticis nostris adversariis fides est, maior pars Psalterii tribus vel quatuor saeculis post finitum exilium est composita, illo igitur tempore, quo impurissimam fuisse linguam hebraicam nemo negat. Explicent igitur, qui sit factum, ut illo tempore ea composita sint carmina, quae auream linguae aetatem produnt. Nonne illi, qui maiorem Psalterii partem tempori machabaico adscribere audent, simillimi atque ut ita dicamus gemini sunt miro illi scriptori, qui Virgilio poemata aut odas Horatii monachis mediae aetatis deberi suspicatus est?

1. Cfr ex. gr. *Theodoret.* in Ps. 43,1 : « Praedicat Psalmus macedonicam crudelitatem, Antiochi Epiphanis impium animum, Machabeorum animum et fortitudinem...

Ex illorum igitur persona *gratia prophetica* Psalmum dixit praemonens, quibus verbis in discriminibus eos uti conveniat ». In Ps. 78,1 : « *Propheticus sermo* Antiochi Epiphanis furorem in Iudaeorum populum *praedicit* » etc. In Ps. 73,1 : « Futuram Ierosolymorum perniciem *propheticus sermo vaticinatur*... Nonnulli igitur Antiochi Epiphanis tempori Psalmum accommodarunt neque ad historiam attendentes neque Psalmi vaticinium accurate perpendentes... Nec Babyloniorum obsidioni congruit... Quod si neque Babylonis neque Macedoniis quadrat, manifestum est eum perniciem a Romanis inflictam praedicare » etc.

2. Ex primis, qui aliquos machabaicos Psalmos admiserunt, fuerunt *E. G. Bengel* (Dissert. ad introd. in l. Psalm. supplementa quaedam exhibens. Tubingae 1806. p. 16 sqq.) et *Bertholdt* (Einleitung p. 1921); secuti sunt *Hitzig* (Begriff der Kritik der Psalmen. 1831. II. p. 114 sqq.), qui in tribus ultimis Psalterii libris nullum Psalmum machabaica aetate antiquiorem agnovit, multos Alexandro Iannaio (104.-78.) adscripsit, a quo etiam Psalterium collectum, in quinque libros digestum, in canonem receptum dixit, *Olshausen* (Die Psalmen 1853. p. 6 sqq.), qui vix ullum Psalmum ante exsilium scriptum concessit, longe maiorem partem, immo fere omnes, machabaicis scriptoribus attribuit, *Reuss* (Geschichte des A. T. 1881. p. 184 sqq. 597 sqq.), qui similem sententiam tenet etc.

3. *Patrizi* (Cento Salmi. Roma 1875) Ps. 43. 73. 78. 93. (Vulg.) tempori Antiochi Epiphanis attribuit; *Dom. Palmieri* (De verit. hist. I. Iudith. 1886. p. 53) saltem Ps. 73 (74) machabaicum habet; *S. Minocchi* (I Salmi. 1895. p. LXIII) Ps. 44. 74. 79. 118. 149 (hebr.) machabaicos dicit; num qui alii catholici hanc sententiam teneant, dubitamus.

4. Quoniam de re inter catholicos vix controversa agitur, opus non est multos allegare qui nobiscum sentiunt; conferendus praecipuus est *Himpel* (Tübinger Quartalschr. 1870. p. 403-473 Ueber angeblich machabäische Psalmen), qui egregie demonstrat, ne ipsos quidem Ps. 44. 60. 74. 79. 83. 85. 89 (hebr.), qui prae reliquis machabaici putantur, illi aetati esse attribuendos. Ceterum cfr *Ghiringelli* De libris poet. et proph. A. T. 1847. p. 234; *Danko* Hist. revelat. V. T. p. 279; *Aug. Scholz* Einl. p. 68; *Kaulen* Einl. Ed. 3. 309; *Vigouroux* Manuel. II. p. 245; *Haneberg* Gesch. d. Offenb. 1876. p. 347 sq.; *Thalhofer* Erkl. Der Psalmen. 1880. p. 5; *Zschokke* Hist. revel. A. T. 1884. p. 205 sq.; *Schenz* Einl. p. 132; *Lesètre* Les Psaumes. 1883. p. XLIV sqq.; *Hoberg* Die Psalmen. 1892 p. XIV sq. etc. — Acatholicos, qui machab. Psalmos fusius impugnant, enumerat *Keil* Einl. p. 387; inter eos praecipui sunt *Hengstenberg* Psalmen IV p. 557 sq. et *Ehrt* Abfassungszeit u. Abschluss des Psalters zur Prüfung der Frage nach Makkabäerpsalmen. Leipzig 1863. — Ex rationalisticis eos impugnant *Hupfeld-Riehm* Die Psalmen I. p. 36 sq., *Bleek-Wellhausen* Einl. p. 503 sq., *De Wette Schrader* Einl. p. 524 sq. etc.

5. Cfr praesertim *Olshausen* l. c. p. 6 sq., qui omnes Psalmos, in quibus vocabula רשעים vel צדיקים leguntur, machabaicae aetati attribuit (cfr in Ps. 1. 3. 5. etc.).

6. 1 Mach. 7,16 sq. « καὶ ἀπέχτεινεν αὐτοὺς ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ κατὰ τὸν λόγον ὃν ἔγραψε (recto vertit *Vulg.* « secundum verbum quod scriptum est »). Σάρκας ὁσίων σου καὶ αἵματα αὐτῶν ἔξέχεαν κύκλῳ Ἱερουσαλὴμ κατὰ. — In quae verba ipse adnotat rationalista *Grimm* (Exeg. Handbuch zu den Apoc. III. p. 111) : « Nach Analogie der bekannten Citationsformeln ὡς γέγραπται, κατὰ τὸ γεγραμμένον u. dgl. kann es kaum einem Zweifel unterliegen, dass hier auf das *geschriebene* Wort Gewicht gelegt, folglich der betreffende Psalm als *heilige* Schrift citirt wird ».

7. Rectissime ipse *Hupfeld* l. c. p. 37 : « In den betreffenden Psalmen ist keine einzige Beziehung zu finden, die nothwendig auf die makkabäische Zeit führte, und nicht ebenso gut, ja zum Theil noch besser, auf die chaldäische und persische Zeit passte ».

8. Obiciunt quidem secundum eundem textum etiam Iudam Machabaeum libros sacros collegisse; at non viderunt Iudam collegisse τὰ διαπεπωκότα διὰ τὸν πόλεμον, minime autem collectioni, quae ante bellum exstitit, novos libros addidisse.

9. Cfr quae de canone palaestinesi Esdrae Nehemiaeque aetate terminato disse-ruimus in *Introd. gener.* Ed. 2. 1894. p. 42 sqq.

191. — Restat ut de *Psalmorum collectione* seu DE ORIGINE PSALTERII dicamus. Ultimam manum ei impositam esse ab Esdra pro certo habemus ob testimonium iam allatum Iudae Machabaei, quo constat Nehemiam (utique per Esdram, qui cultui religioso restituendo praefuit) τὰ τοῦ Δαυείδ i. e. Psalterium collegisse (2 *Mach.* 2,13). Quae etiam plerorumque Patrum est sententia, neque eorum tantum, qui complures fuisse Psalmorum auctores concedunt, sed eorum quoque, qui omnes Davidi attribuere malunt; exsilio enim finito Esdram carmina dispersa collegisse et prout in manus eius venissent in quinque Psalterii libris disposuisse tradunt¹. Attamen quinque libros totidem esse diversas collectiones diverso tempore adornatas supra iam demonstravimus (182 p. 79 sqq.); quando autem singulae factae sint, quum historica documenta prorsus desint, solis coniecturis magis minusve probabilibus assequi possumus, origine scilicet et indole Psalmorum, quos continent, considerata.

Primi libri carmina (*Ps.* 1-40), quum omnia sint a Davide composita Deumque fere semper *Iahve* appellent, nihil obstat, quin davidico tempore, immo a Davide ipso, eum in finem dicantur collecta, ut usui liturgico in sanctuario inservirent. Davidis enim carmina iam eius tempore in liturgia esse adhibita, certis testimoniis (1 *Paral.* 16) constat, neque quisquam ignorat, quanta fuerit pii regis in cultus splendore augendo continua cura et diligentia; qui autem a Deo iussus erat « in domo Domini constituere levitas cum cymbalis et psalteriis et cytharis » (2 *Paral.* 29,25), non potuit non curare, ut carminum collectio adesset, quae ad instrumentorum concentum decantarentur.

Secundus liber (*Ps.* 41-71) ab octo Coritarum carminibus, inter quae nonnulla davidica aetate sunt posteriora, unoque asaphico inchoatur et salomonico terminatur; reliqua fere Davidem habent auctorem, omnia autem a primi libri Psalmis in eo differunt, quod nomen divinum *Elohim* omnino praevaleat, atque unus primi libri Psalmus in secundo est repetitus solis divinis nominibus mutatis (*Ps.* 13. et 52.). Collectio igitur a Davide ipso facta non est nec liturgico usui proxime videtur esse destinata; id enim si esset, non intelligeretur, cur idem carmen iterum esset receptum et nomini *Iahve* alterum nomen divinum esset substitutum. Privato igitur usui potius videtur inservisse, quare nonnulla quoque carmina recepta esse arbitramur, quae David, quia ipsius res privatas attingebant, in publicam collectionem recipere

noluerat². Adornatam autem eam arbitramur circa Ezechiae aetatem; nullum enim carmen Ezechia est recentius.

In *tertio libro* (Ps. 72.-88.) unum solum davidicum carmen invenitur et quinque Coritarum, sed *undecim Asaphi*. Iam vero « Ezechias et principes levitis praeceperunt, ut laudarent Dominum sermonibus David et *Asaph Videntis* » (2 Paral. 29,30); viri quoque Ezechiae collegerunt parabolas Salomonis in priore collectione non contentas (Prov. 25,1). Unde coniiciendi sufficiens adest fundamentum, eosdem viros Ezechiae carmina asaphica collegisse prioribusque collectionibus adiecis-
sis, ut canticorum librum complerent. Quin etiam ut novam suam asaphicam collectionem a prioribus distinguerent, praecedenti libro subscriptionem videntur addidisse; ad quid enim illud « *defecerunt hymni David filii Iesse* » (Ps. 71,20), nisi sequentes hymnos alterius esse auctoris indicet?

Quarti libri demum (Ps. 89.-105.) et *quinti* (Ps. 106.-150.) carmina satis multa temporis exsilii aut reditus ex exilio sunt attribuenda; inter se autem ita differunt, ut *quarti* carmina pleraque sint anonyma (in textu hebr. unum Moysi, duo Davidi, reliqua nulli auctori inscribuntur), *quintus* vero praeter multa davidica et unum salomonicum minores quasdam collectiones complectatur, quae sive ob formae similitudinem sive ob usum liturgicum maiorem inter se habent affinitatem (Ps. 119.-133. Cantica graduum, 111.-118. et 145.-150. carmina alleluatica). Liturgicum in usum Psalmos istos esse collectos, colligimus ex eo, quod unum fere nomen *Iahve* adhibetur, utramque autem collectionem Esdrae attribuimus, qui quamprimum in Palaestinam est reversus, ut cultum leviticum restitueret, prius quidem anonyma carmina prioribus collectionibus addidit, postquam vero muris civitatis opera Nehemiae restitutis nova respublica quietius agere coepit, collectis carminibus omnibus, quae ob davidicam originem vel liturgicum usum in canonem recipi merebantur, Psalterium complevit³.

Exsilii autem tempore, quum cultus publicus cessasset, Psalmi omnes maioribus minoribusve corruptionibus fuerant expositi. Neque enim communes tantum cum reliquis libris sacris casus subierunt, qui legitima auctoritate eo tempore non custoditi facilius negligentia librariorum corrumpebantur, sed quoniam quotidianae fere erant exsulum preces, eorum quotidianis necessitatibus sunt adaptati versiculis nonnullis additis vel insertis. Iam vero quin Esdras expurgandis quoque sacris carminibus removendisque additionibus indebitis curam suam sollicitudinemque impenderit, non est dubitandum; quod si vero nihilominus genuinis Davidis Psalmis adhuc nonnulla sunt addita, quae exilio originem suam debent⁴, S. Spiritui id attribuamus oportet, qui invigilavit ne illa, quae ipse addenda curaverat, removerentur. Sub duplici

igitur hoc respectu Esdram Psalterio ultimam manum imposuisse cum Patribus censemus.

1. *Origen.* Selecta in Psalm. (M. 12,1076); *S. Hilar.* in Psalm. Prol. 4. (M. 9,234); *S. Athan.* Argum. in Psalm. (M. 27,56); *Ps. Athanas.* Synops. S. Script. 21 (M. 28, 332); *Euseb.* in Psalm. Praef. (M. 9,234); *S. Hier.* ad Sophron. Praef. (M. 28,1183) etc.

2. Inter *triginta septem* Psalmos primi libri, qui a textu hebr. Davidi inscribuntur, tres soli additam exhibent occasionem, cui originem suam debent, sed in secundo libro inter *octodecim* sunt *septem*, qui occasionem indicant.

3. In re tam incerta non unam esse interpretum sententiam, non est quod dicamus. Ut recentissimorum solum catholicorum opiniones recenseamus, *Kaulen* (l. c. p. 309 sq.) duos priores libros Davidis, tertium Ezechiae, quartum Iosiae, quintum Esdrae et Nehemiae tempori attribuit, sed in quatuor priores libros ante Esdram iam recentiora carmina inserta esse supponit; *Vigouroux* (Manuel II. p. 246) primum Davidi, secundum Ezechiae attribuit, tertium et quartum collectos censet ante Esdram, quintum ab Esdra; *Zschokke* (Hist. p. 208) cum Kaulen fere consentit; *Lesètre* (Les Psau-mes p. XLIII sq.) primum Davidi, secundum Ezechiae attribuit, tertiam collectionem inchoatam esse putat sub Ezechia sed terminatam a reducibus ex exsilio, quartam et quintam aetate Esdrae adornatas esse; *Patrizi* (Cento Salmi p. 3), quum machabaios Psalmos admittat, integram collectionem factam esse supponit a Iuda Machabaeo. — Heterodoxi interpretes non minus variant, plerique tamen Esdrae Nehemiaeque aetate Psalterium absolutum esse concedunt.

4. Ex. gr. *Ps.* 24,22; 50,20 sq.; 52,7; 68,33 sqq.; 101,14-23 etc.

§ 10 — De Psalmorum argumento et auctoritate.

192. — « Omnis Scriptura, inquit *S. Athanasius*, divinitus inspirata utilisque est ad doctrinam, ut scriptum est; at Psalmorum liber aliquid peculiare habet observatu dignissimum iis, qui attendere voluerint. Quilibet enim liber suum proprium habet et prosequitur argumentum: ex. gr. *Pentateuchus* mundi originem, gesta patriarcharum, exitum ex Aegypto, Legis traditionem, *Triteuchus* sortium distributionem, iudicium acta, genealogiam Davidis, *libri Regum et Paralipomenon* res gestas regum, Esdras captivitatis solutionem, *Prophetae* vaticinia de adventu Salvatoris, de praeceptis servandis monita, praevaricantium reprehensiones, prophetias de gentibus: at *liber Psalmorum* sicut hortus omnium reliquorum fructus quasi complectitur eosque canens suos proprios simul manifestat »¹. Atque *S. Basilii* « aliud, inquit, prophetae docent, aliud historici, aliud Lex, aliud exhortatio illa, quae in Proverbiis legitur: at quidquid in illis utile est, hic unus Psalmorum liber continet. Vaticinatur futura, praeterita in memoriam revocat, leges dat vitae, suggerit quae agenda sunt; quare commune quoddam bonarum doctrinarum promptuarium est, ex quo quidquid cuilibet utile est haurire licet... Quid enim ex eo discere non poteris? Nonne fortitudinis docet claritudinem? nonne gravitatem temperantiae, prudentiae per-

fectionem, poenitentiae modum, mensuram patientiae? nonne quidquid indiges boni? Heic perfecta de Deo doctrina, de Christi in carnem adventu vaticinia, comminatio iudicii, resurrectionis spes suppliciiue timor, promissio gloriae, mysteriorum revelatio; uno verbo dicam, omnia velut in magno quodam et communi thesauro in hoc Psalmorum libro reposita sunt »². Eodem modo reliqui Patres ingentem doctrinarum copiam, quae in Psalterio continetur, laudibus celebrant communemque eorum sententiam exhibet Glossa ordinaria, si Psalterium vocat « consummationem totius theologiae paginae », et *S. Thomas Aq.*, si eius argumentum dicit « generalem totius theologiae materiam »³.

Quam ob causam eadem ratione, qua reliquorum librorum argumentum describere finemque indicare conati sumus, Psalterii argumentum et finem explicare non possumus; suum enim quisque Psalmus habet argumentum, suum finem, suam rei tractandae rationem, quae si omnia exponere et explicare vellemus, interpretis partes ageremus. In universum igitur dumtaxat dicemus,

a.) alios Psalmos Deum eiusque attributa celebrare atque opera eius in ordine naturae et gratiae praedicare (*hymni et gratiarum actiones*),

b.) alios auxilium a Deo efflagitare sive in necessitatibus privatis aut publicis sive in periculis, quae aeternam salutem spectant (*preces*),

c.) alios populi electi fati enarratis singularem Dei erga filios Israel misericordiam, longanimitatem, bonitatem describere (*carmina historica*),

d.) alios doctrinas morales explicare sive iustorum iniustorumque sorte descripta, sive celebrata Legis observantia sive virtutibus inculcatis et commendatis (*carmina didactica*),

e.) alios contritionem de peccatis commissis exprimere, veniam implorare, salutis hostibus imprecari poenas (*Psalmi poenitentiales, imprecatorii*),

f.) alios Messiam venturum annuntiare de eiusque vita, passione, resurrectione, regno glorioso vaticinari (*Psalmi messianici*).

Non pauca autem sunt carmina, in quibus varia haec argumenta ita sunt commixta, ut ad certam classem revocari non possint, atque operam perdidisse illos arbitramur, qui sive ex argumento sive ex poematis forma omnes Psalmos in certas classes distribuere sunt conati⁴.

1. *S. Athan.* ad Marcellin. 2 (M. 27,12).

2. *S. Basil.* Homil. in Psalm. 1. n. 1. 2. (M. 29,212 sq.).

3. *Walafr. Strab.* Glossa in Psalm. Prol. — *S. Thom.* in Psalm. Prol.

4. *S. Athanasius* ad Marcell. 14 (M. 27,25 sq.) viginti septem classes statuit, quarum aliquae unum solum, aliae duos vel tres etc., aliae ultra viginti Psalmos continent, neque tamen scio, num cuiquam distributio eius probetur. Pauciores classes a

recentioribus interpretibus statuuntur, at nec in classium numero nec in carminibus singulae classi assignandis consentiunt, id quod non est mirum, quum ab ipsa explicatione distributio dependeat.

193. — Accuratiore igitur doctrina de Psalmorum argumentis ommissa de duabus eorum classibus pauca hoc iam loco addamus oportet, de messianicis et de illis, qui imprecatorii nominari solent. Nonnulla Psalterii CARMINA DE MESSIA REGNOQUE MESSIANICO agere omnes interpretes, solis rationalistis exceptis, unanimi consensu asserunt, immo aliqui eo usque progrediuntur, ut omnes Psalmos dicant esse messianicos¹. Quibus praelusisse Patres quidam videntur: « Non est ambigendum, inquit *S. Hilarius*, ea quae in Psalmis dicta sunt secundum evangelicam praedicationem intelligi oportere; ut ex quacunque licet persona prophetiae Spiritus sit locutus, sit tamen totum illud ad cognitionem adventus Domini N. Iesu Christi et corporationis et passionis et regni, et ad resurrectionis nostrae gloriam virtutemque referatur ». At hacc non nisi latiore quodam sensu esse intelligenda ipse *S. Doctor* clare docet: « Esse autem plures memini, qui omnia, quae in libris Psalmorum scripta sunt, ad personam Domini N. existiment esse referenda nihilque in eis aliud, quam quod ei sit proprium, contineri. Quae eorum opinio argui non potest; omnis enim ex affectu religiosae mentis hic sensus est et caret culpa, propensiore studio omnia ei, per quem ipsa omnia sunt, *coaptare*. Quamquam enim id ipsum interdum imperite fiat, tamen per id, quod ad eum cuncta referuntur, necesse est, ut ea, *quae ei sunt propria*, vere ac fideliter praedicentur. Cavendum autem est, ne dum omnia convenire in eum aequaliter opinamur, per assertionis huius studiosam intentionem plurimum et divinitatis suae dignitati et corporationis sacramento et operationum potestati et passionis virtuti et resurrectionis gloriae detrahatur »². « Modum igitur tenendum » esse monet *S. Doctor*, quem non satis observasse arbitramur *S. Augustinum*, quum literaliter sensu plerumque neglecto, omnia fere mystice et allegorice ad Christum et Ecclesiam accommodaret; cum exaggeratione quadam *Tertullianus* quoque « omnes *paene* Psalmos Christi personam sustinere » et *S. Athanasius* « in singulis *fere* Psalmis ea quae Salvatorem spectant inveniri » asseruerunt³. Rectius cum *Theodoreto* mediam viam tenebimus, ut « ea, quae priscis historiis convenient, de eis etiam nunc intelligamus, praedictiones autem de Domino Christo et de Ecclesia e gentibus congreganda et de evangelica republica et de apostolicis praedicationibus non ad alia facta applicemus, sicut Iudaei facere solent, qui malitiae assueti incredulitatis excusationem texunt... Sciendum enim est, prophetas non sola futura praedicere, sed etiam praesentia

et praeterita narrare... Sic etiam divinus David et beneficiorum olim a Deo collatorum meminit et longis post saeculis futura praemonstrat; non solum autem verbis utitur hominis vaticinantis, sed etiam admonitoris et legislatoris, et modo moralem doctrinam affert, modo dogmaticam, et Iudaeorum interdum calamitates deplorat, interdum gentium saluti praecinit, saepe (πολλαχού) autem Domini Christi tum passionem tum resurrectionem vaticinatur et praedictionis varietate iis, qui attendere volunt, plurimam affert voluptatem »⁴.

1. Nemo, opinor, hanc sententiam magis exaggeravit, quam pius quidam nostrae aetatis interpres; I. R. Champon (Épopée christologique des Psaumes. Paris 1876. I. p. 2.) hanc statuit thesin « *Le sens propre et vraiment littéral des Psaumes dans l'ensemble et au détail a pour objet Jésus-Christ et son épouse la sainte Église, leurs mystères et leurs combats, leurs tribulations et leurs gloires* ». Quam thesin ad fidem fere pertinere censet (« Donnons à notre thèse son plus haut degré d'évidence et par conséquent une certitude, une vérité qui lui assigne comme une place dans le domaine de la foi » p. 61) idque quia « *trois quarts des Psaumes directement et en toutes lettres et tous les autres par voie de similitude et de nécessité logique, sont interprétés par le Saint-Esprit lui-même de Jésus-Christ et de son Église* ». Rectius quidem dixisset *quartam* circiter Psalmorum partem (sc. triginta sex carmina) in Novo Test. allegari, at auctor dividit Psalterium in viginti duas sectiones, et si unum ex carminibus alicuius sectionis in N. T. allegatum videt, concludit omnium eiusdem sectionis canticorum sensum a Spiritu S. esse definitum; ex. gr. Psalmi 94.-99. ei constituunt sectionem, de qua haec tradit (p. 67) : « S. Paul ad Hebr. 3. 4. interprétant du Christ le premier Psaume de cette série, lui en applique également les autres, car tous ont visiblement le même sujet : la divinité du Christ et la nécessité pour l'homme de la reconnaître et de l'adorer ». Hae ratione demum concludere potest. p. 83 : « *Donc, tous les Psaumes, tous, pas un seul excepté, ont pour sens littéral et pour objet propre Jésus-Christ et son épouse la sainte Église* ».

2. S. Hilar. Pict. in Psalm. Prol. 5. et in Psalm. 63. n. 2. 3 (M. 9,235. 408).

3. S. August. in Ps. 59. n. 1 (M. 36,713) : « Vix est, ut in Psalmis invenias voces, nisi Christi et Ecclesiae, aut Christi tantum aut Ecclesiae tantum » etc. Messianitatem autem Psalmi interdum demonstrat ex sola inscriptione *In finem* : « Finis enim Legis est Christus » I. c. n. 2. — Tertull. adv. Prax. 11 (M. 2,167); S. Athan. ad Marcell. 26 (M. 27,37).

4. Theodoret. in Psalm. Prol. (M. 80,860 sq.).

Quot vero Psalmi de Messia eiusque regno intelligendi sint, difficile est dictu; alii enim interpretes quam plurimos, alii vix unum alterumve de eo explicant. Nostrum non est hanc litem dirimere; sine ulla autem haesitatione messianitatem in illis agnoscimus, qui aut a sacris scriptoribus aut communiore Patrum et interpretum explicatione ad Christum vel Ecclesiam referuntur. At non omnes eadem ratione sunt messianici. Alii enim literaliter sensu ita agunt de Christo eiusque regno, ut omnem aliam explicationem respiciunt⁵; alii Davidem vel alium regem V. T. eiusque fata respiciunt, quatenus Christum vel res ad eum pertinentes praefigurant, ita ut typico sensu de rebus Christi

aut de eius persona intelligi possint ac debeant⁶; alii proxime de homine iusto generatim ita agere videntur, ut eorum verba plenum et perfectum suum sensum non consequantur, nisi de iusto κατ' ἐξοχήν, i. e. de Christo, secundo Adamo, simul intelligantur (ex. gr. *Ps.* 8, 20. etc.)⁷. Alii demum quartam classem adiungunt eorum, in quibus psalmista ad magnam illam promissionem Davidi factam (2 *Reg.* 7) alludit aut eam supponit vel explicat (ex. gr. *Ps.* 17. 88. 131. etc.)⁸.

Si ad carminum messianicorum argumentum animos attendimus, non admirari non possumus, quot et quanta Christi mysteria psalmistis sint revelata atque maxime Davidi; longe enim maior messianicorum carminum numerus Davidem habet auctorem. Namque « in Psalmis, inquit *S. Ambrosius*, nobis non solum nascitur Iesus, sed etiam salutarem illam suscipit corporis passionem, quiescit, resurgit, ascendit ad coelum, sedet ad dexteram Patris. Id quod nemo praesumerat hominum dicere, hoc solus hic propheta annuntiavit, postea ipse Dominus in Evangelio praedicavit »⁹. Usque ad Davidem de Messiae persona et regno admodum pauca erant praedicta; ex Protevangelio didicerat genus humanum aliquando semen mulieris serpentem eiusque semen esse devicturum; ex Noe benedictione cognoverat salutem fore per posteros Sem; in Abrahami, Isaaci, Iacobi semine benedictum iri omnes gentes, patriarchis ipsis erat revelatum; Iacob moriens vidit sceptrum in tribu ex filio suo Iuda exoriunda permansurum usque ad adventum eius, cui tamquam regi sempiterno debebatur; per Moysen didicerant Israelitae futurum Salvatorem simul fore magnum Prophetam, quem audire et cui obedientiam praestare debeant, quicumque salvi fieri volunt; Davidi demum ipsi per Nathanem revelatum est, thronum eius iugiter permansurum atque semen eius in aeternum esse regnaturum. Haec fere sunt, quae de Messia usque ad Davidem diserte crant revelata : verum in Psalmis triplex Messiae munus, regium, sacerdotale, propheticum, clarissime annuntiatur, divina eius natura atque aeterna eius generatio non semel praedicatur, passio eius tam clare describitur, ut testem oculatum audire tibi videaris, neque minus clare eius resurrectio et gloria futura praedicuntur. Regnum autem eius sese extensurum esse usque ad fines terrae nec quemquam salutem esse consecuturum, nisi regno huic sit adscriptus, variis modis praenuntiatur etc.

Iam non desunt, qui ut hanc vaticiniorum copiam explicent, ad poeticum Psalmorum characterem appellant, ac si οὔστρω cuidam poetico potius, quam Spiritui S. debeantur. Quod quam immerito fiat, non opus est demonstrare. Illud utique concedimus, Spiritum S. in inspiratione sese, ut ita dicamus, ingenio sacrorum scriptorum accommodasse atque psalmistas ita illustrasse, ut verorum poetarum partes

agerent. Hac ratione, si quis voluerit, ex poeseos natura explicare poterit, cur a Davide etiam minutae quaedam passionis dominicae res sint descriptae aliis maioribus omissis, dummodo simul teneat illas revera a Spiritu S. esse revelatas. Sicut pictor imaginem viri alicuius expressurus ante omnia primis lineis illam designat, deinde singula minutatim depingit, ita Spiritus S. per aliquos prophetas totam Domini N. vitam extremis quasi lineamentis adumbravit, per sacros autem poetas et alios prophetas singulas huius picturae partes accuratius perfecit et perpolivit. Soli igitur Spiritui S. omnia sacrorum poetarum, sicut prophetarum, vaticinia debentur, atque David, Asaph alique psalmistae simul etiam prophetico dono erant insigniti.

5. Huic classi a plerisque inseruntur Ps. 2. 15. 44. 71. 109.

6. De numero Psalmorum huic classi inserendorum magnus est interpretum etiam catholicorum dissensus. Omnes quidem nonnullos typice messianicos esse concedunt (ex. gr. Ps. 34. 68. 108. etc.), qui scilicet in N. T. velut messianici adhibentur; sed quoniam Davidem multiplici tribulatione oppressum et ab hostibus infestatum Christi patientis typum fuisse constat, satis multi alii Psalmi, in quibus de Davide patiente sermo est, qui vero in N. T. non allegantur, a nonnullis messianice explicantur (Ps. 3. 4. 5. 9. 10. etc.). Id iure fieri non est negandum, sed cfr quae de harum explicatio-num auctoritate diximus in *Introd. gener.* Ed. 2. n. 202. p. 559 sqq.

7. Nonnulli interpretes tertiam hanc classem non agnoscunt, sed Psalmos istos aut literaliter aut typico sensu de Messia explicant; sed quum in iis de determinata persona non agatur, sed universim de iusto aut de rege, parum apte typice messianici dicuntur.

8. Istorum Psalmorum partem dumtaxat esse messianicam recte statuitur; a nonnullis autem Psalmorum, quos literaliter sensu messianicos esse diximus, solam partem de Messia parum recte explicari censemus. Ex. gr. in Ps. 2. solos vv. 7. et 12. directe ad Messiam, reliqua ad Salomonem spectare, aut in Ps. 15. usque ad v. 8. loqui Davidem, inde autem a v. 9 loqui Christum (Cfr *Patrizi* Cento Salmi p. 44. 76 etc.), difficile esse creditu; neque enim videmus, quomodo in hac hypothesis unitas carminis servetur.

9. *S. Ambros.* in Psalm. 1. Praef. 8 (M. 14,924).

194. — DIVINAM AUCTORITATEM Psalmorum argumentis stabilire superfluum est, siquidem antiquam synagogam et Christi Ecclesiam omnes Psalmos semper pro divinis agnovisse inter omnes constat. Iam Nehemiam per Esdram τὰ τοῦ Δαυείδ i. e. Psalterium una cum prioribus et posterioribus prophetis Pentateucho adiunxisse testantur cum Iuda Machabaeo Iudaei ierosolymitani et synedrium in sua ad Iudaeos aegyptios epistola (2 Mach. 2,13), atque ex 1 Mach. 7,16 sqq. apparet, exeunte saec. 2. a. Chr. Psalmos velut divinitus inspiratos iam allegari. In Novo T. testimonia divinitatis Psalmorum abundant; etenim non tantum Dominus N. ad Psalmos eodem modo, quo ad Legem et prophetas, provocat (*Luc.* 24,44), sed praeter Isaiae vaticinia nullus est V. T. liber, qui Psalmis frequentius a Domino et ab Apostolis pro auctoritate

adhibeatur. Plus quinquaginta Psalterii textus ad verbum allegantur, testimonia autem haec ex triginta septem Psalmis desumta sunt, quorum quindecim in primo, sex in secundo, tres in tertio, sex in quarto, septem in quinto libro leguntur; quapropter nullus remanet dubitationi locus, quin integrum nostrum Psalterium centum quinquaginta Psalmorum a Domino et ab Apostolis declaratum sit divinitus inspiratum. Disertis quoque verbis Dominus Davidem « in Spiritu » composuisse Psalmum 109. asserit (*Matth.* 22,43), et « Spiritum S. per os Davidis » dixisse Psalmum 2. asserunt Apostoli (*Act.* 4,25).

Porro inde ab apostolica aetate in coetibus sacris Christiani continuo decantabant Psalmos, atque SS. Patres privatum quoque eorum usum toties et tam efficaciter inculcabant, ut in Asia Minore teste *S. Basilio* fideles « Psalmorum oracula et domi modularentur et in forum circumferrent », in Palaestina testibus *SS. Paula et Eustochium* « arator stivam tenens alleluia decantaret, sudans messor Psalmis se avocaret, et curva attendens vitem falce vinitor aliquid davidicum caneret », in Italia teste *S. Ambrosio* « erubescerent, qui sine Psalmorum celebritate diem clauserunt », in Aegypto secundum *S. Pachomii* regulam nemo in monasterio degere posset, qui integrum Psalterium non teneret memoria¹. Quod vero Patres exempla Domini et Apostolorum secuti in suis ad populum habitis concionibus et in suis disputationibus cum haereticis testimonia ex Psalmis desumerint, quibus divinam revelationem adstruerent et vindicarent, id singulae fere operum eorum paginae docent.

1. *S. Basil.* Homil. in Ps. 1. (M. 29,212); *S. Ambros.* in Psalm. 6. Praef. (M. 14, 923); SS. *Paulae et Eustoch.* ep. inter *S. Hier.* ep. 46,12; *S. Pachomii* reg. 140. (M. 22,491; 23,82). Cfr quoque *S. Gregor. Nyss.* in Psalm. I. 3 (M. 44,437 sq.), *S. Chrysost.* in Ps. 41 (M. 55,155) etc.

195. — At inter Psalmos nonnulli inveniuntur, in quibus psalmista multis gravibusque hostium persecutionibus afflicto et oppresso ulciscendi cupidine ita abripi videtur, ut in persecutores suos Dei iram invocet eisque gravissima mala, immo perniciem aeternam, imprecetur¹. *Theodoretus* monendos iam censuit lectores, « ne ullam ex iusti hominis precibus offensionem acciperent neve ansam inimicis mala imprecandi ex illis arriperent; Legis enim statum neque vero evangelicum vivendi modum prophetam esse sectatum; Legem autem imitari, ut proximum diligamus et inimicum odio habeamus, Dominum vero amorem inimicorum praecepisse »². Eadem via ulterius progressus recens quidam interpret catholico, pietate non minus quam eruditione insignis, carmina ista, quia legi a Christo datae repugnent, « ob solam antiquitatis memoriam » in Psalterio conservari putavit,

ea « nova fieri non posse »³. Quod rationalistae demum istis abusi sint, ut revelationem divinam impugnarent, non est mirum; eorum usum Christianis interdiciunt, quum non sint nisi « animi indomiti effrenataeque irae expressio »⁴.

Attamen Psalmos istos ab Ecclesia in liturgia sacra adhiberi nemo ignorat; minime igitur velut « antiquitatis monumenta » in Psalterio relinquuntur, sed quotidie velut « novi » ab Ecclesia decantantur; unde iam satis constat eos novae Christi legi non repugnare, nisi quis ipsis Ecclesiae orationem legi Christi repugnare asserere velit. Immerito autem a nonnullis interpretibus inter veterem et novam legem tanta statuitur in caritatis praecepto differentia, ut quod pium et sanctum fuit iuxta mosaicam Legem, secundum legem Christi impium sit et sacrilegum. Etenim « omnes differentiae, quae assignantur, inter novam legem et veterem, accipiuntur secundum perfectum et imperfectum »⁵, idque praecipue in iis, quae amorem proximi attingunt. Tantum enim abest, ut in antiquo foedere amor inimicorum incognitus fuerit atque odium inimicorum licitum, immo praescriptum, ut Apostolus verbis veteris Legis amorem inimicorum inculcare voluerit⁶. Procul dubio oppositio quaedam aderat inter Christi doctrinam interque doctrinas Scribarum et Phariseorum, qui praecepta Legis (*Exod.* 23,4; *Levit.* 19,17) ad populares suos restringebant, aut « ea quae Lex vetus instituerat facienda propter iustitiam, esse exsequenda ex appetitu vindictae vel ex odio inimicorum » credebant⁷; at errores istos Davidi aliisque psalmistis eo minus licet attribuire, quo luculentius ex tota vita Davidis et ex multis Psalmis apparet, eos inimicos suos dilexisse.

Ut imprecationes illas explicarent, interpretes varias congesserunt rationes, quas *Asterius* his verbis complectitur : « Optime ita acriter adversus inimicos invehi potuit David multis de causis : 1.) vivido illorum conversionis desiderio : Plecte illos, Deus, ut male agere et in te peccare cessent; 2.) ut in hac vita suppliciiis affecti minoribus in altera crucientur; 3.) ut eorum poena alios impios, illorum exemplo abutentes coerceat; 4.) ut molestiis, quibus ab impiis iniquissime vexantur, liberentur iusti; 5.) ut Dei gloria vindicetur, quam impii, Deum iustorum protectorem esse negantes, violant; 6.) ne iusti perverso impiorum exemplo corrumpantur »⁸. Quibus rationibus sufficienter quidem explicatur, quomodo mala temporalia et transitoria psalmistae suis hostibus imprecari potuerint; neque tamen aliam et praecipuam rationem omittere licet, quam plerique Patres iam indigitarunt monentes multas ex illis imprecationibus vera esse vaticinia. « Magna, inquit *S. Chrysostomus*, heic nobis prudentia opus est; verba enim, si considerentur tantum sicut sunt prolata, perturbant multos eorum, qui non attendunt. Totus enim Psalmus plenus est execratione, atque eiusmodi

tota percurrit oratio ac loquentis ferventem et ardentem iram indicat, quae non contenta eum ulcisci, qui fecit iniuriam, etiam in filios, patrem et matrem extendit supplicium, et non una ei sufficit calamitas, sed etiam mala malis coniungit... Nemo autem perturbetur... prophetia est sub specie imprecationis; nam etiam alibi tale quid invenimus. Quoniam enim oportebat auditores iuvari ex iis, quae aliis eveniebant, vaticinia multa ita enuntiant prophetae, ut vel ipso modo proferendi augeatur metus in republica » etc. Similiter *Eusebius* dicit « Scripturam imperativo modo futura proferre solere », atque *Theodoretus* « beatum Davidem non maledicentem haec esse locutum, sed prophetantis modo praedixisse, ea, quae certe futura essent »⁹. Ex Latinis solum afferamus *S. Augustinum* : « ea, inquit, quae figura optandi dicuntur, animo prophetandi explicantur; illud *fiat* et illud *fiat* nihil est aliud, quam *hoc et hoc futurum est* »; atque iterum : « Haec eis futura praedixit, non quasi ut evenirent optavit. Quamquam et propheta in Spiritu Dei sic ea dicat, quomodo Deus illa facit, non perturbatus ira, non amaro zelo, non animo inimicitiarum exercendarum, sed iustitia vitiorum puniendorum : verum tamen prophetia est »; et iterum : « in verbis quasi mala optantis intelligamus praedicta prophetantis »¹⁰. Quam Patrum doctrinam secutus optime *S. Thomas* : « Dicendum, quod in omnibus istis imprecationibus duplex est intellectus : unus quod dicantur per modum praenuntiationis, ut quum dicat *Iudica* quasi dicat *Iudicabit*; alter ut omnia intelligantur prolata non ex zelo vindictae propriae, sed divinae iustitiae, cui se conformant iusti ». Atque revera imprecationes illas vaticinia esse apparet ex eo, quod in *Ps.* 68. et 108. poenas ludae proditoris Iudaeorumque sub imprecatoriis verbis *S. Petrus* vidit praedictas¹¹. Ex zelo autem iustitiae divinae psalmistas imprecationes illas proferre potuisse docent similia *N. T.* exempla; quare *S. Hieronymus*, postquam quaedam Pauli verba ad Galatas (5,12) « non tam furoris in adversarios quam dilectionis in ecclesias Dei » esse dixit, « omnes » qui contra Vetus Testamentum latriant » rectissime admonet, « quidquid pro Apostolo excusationis afferatur, hoc pro Lege Veteri defendi posse »¹².

1. *Ps.* 34. 51. 53. 54. 57. 58. 68. 108. 136. et si qui sunt alii.

2. *Theodoret.* in *Ps.* 34. (M. 80,1117).

3. *Haneberg* Gesch. der Offenbarung. Ed. 4. Regensburg 1876. p. 356 : « Indessen scheint eine Classe von Psalmen, sowie eine Anzahl von einzelnen Stellen *jedenfalls* unter die *Antiquitäten* zu gehören, welche nie neu werden können, nämlich die Fluchpsalmen... Bei diesen Liedern und Stellen mag man annehmen, dass sich der Psalmist lebendig in die göttliche Gerechtigkeit hineingedacht habe, gleichsam mit ihr und aus ihr rede, oder dass er mehr warne und mahne, als verwünsche; immerhin widersprechen diese Stellen dem neuen Gesetze, das uns Christus gegeben hat,

sie bleiben in dem Psalter als Denkmäler der alten Zeit stehen ». Quomodo haec sententia cum doctrina de Psalmorum inspiratione concilietur, non videmus.

4. Cfr *Hupfeld Riehm* Die Psalmen 1867. I. p. 12 sq. : « Dass dergleichen auf christlichen Standpunkt und für uns nicht mehr erlaubt oder gar Muster sei, dass wir es nicht mehr nachsprechen und nachsingen dürfen, das kann dem unbefangenen und sich selbst klaren Christen nicht zweifelhaft sein » ; *Steiner* in *Schenkel Bibellexicon* 1875. V. p. 9. : « Es sind Ausbrüche einer natürlichen, ungezügelter Leidenschaft, wie wir sie bei jedem Volk finden und jedem Volk verzeihen können, wenn nur das menschlich Mangelhafte, Beschränkte nicht zu einem Vollkommenen, Idealen umgestempelt werden will » ; *Davidson* Introduction II. p. 294 sqq., qui p. 306 alios suae sententiae patronos allegat etc.

5. *S. Thom. Aq. Summa theol.* II. 1. qu. 107 a. 1. ad 2.

6. *Rom.* 12,10 et *Prov.* 25,21. Cfr etiam *Exod.* 23,4; *Lev.* 19,17. 18; *Prov.* 24,17. 29; 25,21 etc.

7. *S. Thom.* I. c. II. 1 qu. 108 a. 3 ad 2. — *Davidson* I. c. p. 305 alique ad legem talionis (*Ex.* 21,24) provocant, ut antiqua Lege licentiam ulciscendi concessum esse demonstrent; at inter talionis legem, quae iustitiae per se non tantum non contradicit, sed consonat, eiusque abusus non distinguunt.

8. *S. Aster.* allegatus ab *Agellio* in *Ps.* 34,1; cfr *Calmet* in *Ps.* 34.

9. *S. Chrysost.* in *Ps.* 108. (M. 55,258 sqq.); *Euseb.* in *Ps.* 54,16; cfr in *Ps.* 34,4-8 (M. 23,481. 300); *Theodoret.* in *Ps.* 34. (M. 80,1120).

10. *S. August.* in *Ps.* 34. n. 8. 9; in *Ps.* 108. n. 7 (M. 36,328 sq.; 37,1435).

11. *S. Thom.* in *Ps.* 34. — *Act.* 1,20. — *Davidson* I. c. p. 294 sq. obiicit contra hanc explicationem « We hold its unphilosophical to say that the imperative and future are interchangeable... The imperatives in these imprecations can only be referred to the writers' desires, shewing what they are. Proper predictions are never made by imperatives; the future tense performs that office. Thus Hebrew grammar contradicts the offered explanation ». At Patres profecto non putaverunt, in his imprecationibus imperativum positum esse pro futuro, atque adversario nostro concedimus secundum *grammaticam* distinguendum esse inter futurum et imperativum. At nonne saepissime prophetae *figuris locutionis* utuntur, et nonne saepe per figuram quandam adhibetur imperativus pro futuro? Annon habemus « proper predictions », si *Is.* 23, 1 sqq. alloquitur Tyrios : « Ululate, naves maris... tacete qui habitatis in insula... erubescite, Sidon... Transite maria » etc. aut si 26,2 de nova Sion dicit « Aperite portas et ingrediatur gens iusta » etc.

12. 2 *Tin.* 4,14 (ubi longe plures codd. graeci cum melioribus Latinis *Amiat. Fuld. Tolet.* optativum ἀποδῶν « reddat » tuentur); *Gal.* 5,12. Cfr *S. Hier.* in *Gal.* 5,18 (M. 26,405).

§ 11. — De praecipuis commentariis catholicis in Psalterium.

196. — Innumeros fere esse Psalmorum commentarios non est mirum, quoniam inter omnes libros sacros nullus est, qui Psalterio frequentius evolvatur et adhibeatur. Inde enim a primis fidei temporibus Ecclesia ex illo maxime officium suum liturgicum composuit atque omnibus suis ministris certum Psalmorum numerum quotidie recitandum praescribens efficacissime omnes exhortata est, ut in divinis his

carminibus intelligendis operam suam diligentiamque ponerent. Saeculo 4. exeunte *S. Hieronymus* magnum commentatorum numerum iam recensuit multis aliis omissis, quos enumerare potuerat. « Psalterium, inquit, apud Graecos interpretati sunt multis voluminibus primus Origenes, secundus Eusebius Caesar., tertius Theodorus Heracl., quartus Asterius Scythopol., quintus Appollinaris Laodic., sextus Didymus Alex. Feruntur et diversorum in paucos Psalmos opuscula, sed nunc de integro Psalmorum corpore dicimus. Apud Latinos autem Hilarius Pictav. et Eusebius Vercell. Origenem et Eusebium transtulerunt, quorum priorem et noster Ambrosius in quibusdam secutus est ». Saeculo insequente Theodoretus excusatione se indigere iam arbitratus est, quod commentariorum numerum novo augere sit ausus. Ineunte saec. 18. *Calmetus* « omnibus collectis ultra mille in Psalmos scriptores in medium afferri posse » asseruit¹. Quot novos autem duo ultima saecula produxerit, nemo facile dixerit; id unum satis constat, nostram aetatem in illustrandis Psalmis, si commentatorum numerus spectatur, a nulla praecedente superari. Pro more nos maiore cum diligentia opera patristica enumerabimus, aliarum autem aetatum illa sola, quae maiori utilitati interpretibus esse existimamus.

Plerorumque PATRUM GRAECORUM, quos nominat *S. Hieronymus*, haud multa, quae in Psalmos ediderunt, nobis sunt conservata, aliorum vero, quos omisit, plura. Ex « multis voluminibus » *Origenis* novem tantum homiliae (in Ps. 36.-38.) a Rufino latine redditae supersunt praeter nonnulla fragmenta de Psalmorum auctoribus et titulis et magnum numerum scholiorum ex catenis collectorum². *Theodori Heracl.* et *Apollinari* Laod. quoque nonnulla fragmenta exstant in catenis, *Asterii* septem homiliae in Ps. 5.-7., *Didymi Alex.* satis multa scholia, quae ex catenis vaticanis collegit Card. Mai³. Quae omnia mole longe superant *Eusebii Caes.* commentarii (quos « eruditissimos » appellat *S. Hieronymus*), quamvis ne ipsi quidem integri ad nos pervenerint; in parte superstite centum octodecim carmina diligenter quidem, sed plerumque allegorice illustrantur; fragmenta in Ps. 119.-150. iterum ex catenis Card. Mai conguessit⁴. A *S. Hieronymo* omissus est aequalis *Origenis S. Hippolytus*, qui integrum Psalterium commentatus est, cuius tamen non restant nisi « argumentum enarrationis in Psalmos » et pauca scholia. Omissus quoque est *S. Athanasius M.*, licet unus sit ex Patribus, qui maiorem in Psalmis explicandis posuerint diligentiam. Praeprimis commendatione digna est eius epistola ad Marcellinum, in qua, ut Cassiodori verbis utar, « diversa commoens, virtutem Psalterii minutissima eius discussione patefecit, diversos hominum casus cum suis remediis suaviter introducens ». Duo ei attribuuntur commentarii; longior « *Expositio in Psalmos* », in qua

singulis carminibus praemittit argumentum et plerosque versus interdum literaliter interdum allegorico sensu explicat, et breviora scholia, quae inscripta « De titulis Psalmorum » titulos et singulos versus plerosque non tam explicat, quam aliis verbis repetit. Num uterque sit genuinus an neuter, non satis constat⁵. *S. Gregorius Nyss.* « in Psalmorum titulos » duos composuit tractatus, qui « in totam Psalmorum descriptionem introductio quaedam » sint, « ut accuratius latentis sententiae intelligentia percipiatur et tractatio quoque inscriptionibus clarior reddatur »; quare de fine, ordine, divisione Psalterii agit titulosque allegorice exponit. Fratris eius *S. Basilii M.* exstant tredecim homiliae, quibus *Ps. 1. 7. 14. 28 sq. 32 sq. 44 sq. 48. 59. 61. 114.* literaliter et allegorico modo explanat⁶. *S. Chrysostomus* omnes Psalmos homiliis illustrasse creditur; superest eius expositio in *Ps. 3.-12. 41. 43.-49. 110.-117. 119.-150.*; reliqua, quae sub eius nomine feruntur, dubia sunt aut spuria. *S. Doctoris* commentarii in Psalmos magnis laudibus ornantur atque a Photio et Suida tantum non omnibus aliis eius commentariis praeferuntur; at licet sublimitate sermonis haud raro atque accurata morum disciplinae tractatione insignes sint, cum homiliis eius in epistolas Paulinas comparari non possunt atque sensum literalem saepius negligunt⁷. *Theodoretus* suam « interpretationem in Psalmos », quae fere integra ad nos pervenit, eorum causa composuit, « qui monasticam vitam agentes dies noctesque versus davidicos in ore habent », « ut canentes simul et eorum, quae canuntur, sententiam insipientes duplicem fructum perciperent ». Pro more suo brevis est, literaliter sensui ubique inhaeret atque ea, quae de Christo et Ecclesia intelligenda sunt, accurate explicare studet. *Theodoretus* in commentarii sui prologo et in explicatione interdum (tacito tamen eius nomine) magistrum suum *Theodorum Mopsuest.* carpit, qui ipse in quinque τόμοις, quos in Psalterium conscripserat, ea, quae literaliter sensu de Christo intelligenda erant (*Ps. 15. 21.* etc.), typico aut accommodato sensu explicaverat. *Mopsuestani* hodie non exstant nisi fragmenta ex catenis a *Card. Mai* collecta⁸. Eodem tempore, quo *Theodoretus*, magnus eius adversarius *S. Cyrillus Alex.* « Explanationem in Psalmos » composuit, cuius maior pars superest, quae plus centum Psalmos complectitur, atque alios integros, aliorum paucos tantum versus satis fuse explicat⁹. Ex antiquiorum Patrum graecorum operibus suum commentarium fere excerpserat *Euthymius Zigab.*; adscriptis Patrum nominibus eorum sententias exhibent catenae¹⁰.

1. *S. Hieron.* ad August. ep. 112,20 (M. 22,929); *Theodoret.* in Psalm. Praef. (M. 80,860); *Calmet.* Diction. hist. critic. S. S. s. v. Psalmi. — Cfr etiam *Lelong* Biblioth. sacr. II. p. 1098-1108, qui plus mille ducentos enumerat, qui in omnes aut

aliquos Psalmos scripserunt; neque tamen eos nominat, qui integram S. S. aut integrum V. T. commentariis illustrarunt.

2. *Origenis* Selecta in Psalmos. M. 12,1053-1685, et supplementa M. 17,105-149. (Homiliae a Rufino translatae M. 12,1319-1410).

3. *Apollinar. Laod.* interpretatio metrica Psalm. M. 33,1313-1537; *Asterii Amas.* Homiliae. M. 40,389-477; *Didymi Alex.* fragmenta M. 39,1155-1615.

4. *Eusebii Caes.* Comment. in Psalm. M. 23,65-1396; fragmenta M. 24,9-76. Cfr *S. Hieron.* de vir illustr. 81. M. 23,728.

5. *S. Hippolyti* fragmenta. M. 10,607-615. 711-724. *S. Athan. M.* ad Marcellin. M. 27,11-46; Expositio M. 27,55-589; De titulis Psalm. M. 27,649-1344. Cfr *Cassiod.* Instit. div. lit. 4 (M. 70,1115).

6. *S. Gregor. Nyss.* Tract. in Psalm. inscript. M. 44,431-608; sequitur brevis eius homilia in Ps. 6. de Octava. — *S. Basilii M.* Homiliae M. 29,209-494. Pro dubiis vel spurii habentur homiliae in Ps. 28,37. 115. 132. (M. 30,72-117).

7. *S. Chrysostomi* Comment. M. 55,35-527. — Multa alia, quae ab antiquioribus interpretibus sub Chrysostomi nomine allegantur, invenies in spurii M. 55,527-784.

8. *Theodoretii* Comment. M. 80,857-1998. — *Theodori Mopsuest.* Fragmenta. M. 66, 647-696. Cfr de eius Psalmorum interpretatione Concil. oecum. V. act. 4. et 5. (Mansi Collectio Conc. IX. 211 sqq.).

9. *S. Cyrilli Alex.* Explanatio in Psalmos. M. 69,699-1274. Commentarius sese extendit usque ad Ps. 119., sed omittit Ps. 28. 53.-56. 84. 87. 89. 102. 105.-108. 110.-112. 115. 116.

10. *Euthymii Zigab.* Comment. in Psalm. M. 128,41-1326. — *Catena* in Psalmos ed. *B. Corderius* S. I. Antverpiae 1643. 3 voll. fol.; aliae catenae in codicibus multis inveniuntur.

Inter PATRES LATINOS teste S. Hieronymo primus *S. Hilarius Pictav.* « in Psalmos commentarios edidit, videlicet in 1. 2. et a 51. usque ad 62. et a 118. usque ad extremum; in quo opere imitatus Origenem nonnulla etiam de suo addidit ». Praeter enumeratos autem Pictaviensis Doctor alios quoque Psalmos commentariis illustravit, qui hodie adhuc exstant¹¹. Duos alios Latinos, qui proxime secuti sunt, etiam a Graecis dependere iam monuit S. Hieronymus; ab *Eusebio Verc.* enim esse latine retractatos Eusebii Caes. commentarios in Psalmos saepius asserit, at latinum opus plane interiit. Exstant vero *S. Ambrosii* homiliae in duodecim Psalmos et « expositio in Ps. 118. », quae concionatoribus quam interpretibus utiliores sunt; in praefatione autem Mediolanensis Basilium, in expositione Origenem fere sequitur¹². *S. Hieronymus* ipse sese et « commentariolos in Psalmos » et « in Psalmos a 10. usque ad 16. tractatus septem » scripsisse tradit; soli autem « commentarioli » nobis conservati et nuper iterum reperti sunt. « Breviarium in Psalmos » porro, quod inter eius opera edi solet, licet omnino non sit spernendum, recentiori scriptori deberi constat, qui ex Origene, Hilario, Eusebio multumque his recentiore Eucherio nonnulla excerpserit, maiorem autem operis sui partem ex ipsius S. Doctoris commentariolis (i. q. scholiis) hausit; literalis expositione post-

habita Breviarium allegorias fere et tropologias sectatur. Inter epistolas quoque hieronymianas aliquae sunt, quas hoc loco pretermittere non licet. Ep. 28. integra enumerat varias sententias de vocabulo *Selah*; epp. 30. 34. 65. 140. explicant Ps. 118. 126. 44. 89.; ep. 106. de differentiis agit, quae inter textum primigenium et vulgatam versionem intercedunt¹³. Magna semper celebritate gavisae sunt *S. Augustini* « Enarrationes in Psalmos centum quinquaginta », laudarique merentur ab omnibus, qui allegoricas et tropologicas carminum davidicorum amplificationes eorum literalī explicationi praeferunt. Nam « quamvis amplissimum hoc opus haberi non possit accuratus commentarius literalis in Psalmos, eximia tamen est et prorsus insignis collectio moralium et christianarum cognitionum, quae proinde omnibus verbi divini praeconibus utilissima est lectuque dignissima. Etenim vere admirando ingenii acumine Christum et Ecclesiam in Psalmis praesignatam nec non doctrinae evangelicae mysteria et praecepta ibi latentia detegit »¹⁴. Ab Augustino omnino dependet *S. Prosper Aquit.*, ita ut eius « Expositio Psalmorum a 100. usque ad 150. » non sit nisi enarrationum Doctoris Hipponensis epitome. *Cassiodorus* quoque fatetur, se « Augustini mare quorundam Psalmorum fontibus profusum in rivulos vadosos compendiosa brevitate deduxisse »; addit autem se « quaedam noviter inventa post tam mirabilem magistrum sola Domini praesumptione subieciisse, qui parvulis confidentiam praestet ». At non tam pauca sunt, quae adiecit; praeter introductionem enim in integrum Psalterium singulis quoque carminibus praemisit praefationem, in qua de Psalmi argumento et divisione disserit, atque singula terminat conclusione dogmatica et morali. Multo magis ab Augustino dependet commentarius ille in septuaginta quinque Psalmos, qui sub *Rufini* nomine olim allegabatur, sed iuniori auctori debetur¹⁵.

11. *S. Hilarii Pictav.* Tractatus super Psalmos. M. 9,231-908. Cfr *S. Hieron.* de vir. ill. 100. (M. 23,738).

12. De *Eusebio Vercell.* cfr *S. Hier.* de vir. ill. 96; ad *Aug.* ep. 120,20 etc. — *S. Ambrosii* « Enarrationes in duodecim (1. 35.-40. 43. 45. 47. 48. 61.) Psalmos » et « Expositio in Ps. 118 ». M. 14,921-1526.

13. *S. Hier.* c. *Rufin.* I. 19; de vir. illustr. 135 (M. 23,439. 758). — Nuper *Germ. Morin*, O. S. Ben., commentariolos invenit et edidit (« *S. Hieronymi* qui deperditi putabantur Commentarioli in Psalmos » in *Anecdotis Maredsolanis*. III. 1. Maredsoli 1895). — *Pseudo-Hieronymi* Breviarium in Psalmos. (M. 26,863 sqq.).

14. *S. Augustini* Enarrationes in Psalmos (M. 37. 38); cfr *Fessler-Iungmann* Patrologia. Ed. 2. II. 1892. p. 458; *Bardenhewer* Patrologie. 1894. p. 458.

15. *S. Prosper. Aquit.* Exposit. in Ps. 100-150 (M. 51,277 sqq.). — *Cassiodori* Expositio in Psalterium (M. 70,9 sqq.). — *Ps. Rufini* Comment. in septuaginta quinque Psalmos (M. 31,645). — Etiam inter *Ven. Bedae* opera exstat « Exegesis in Psalmorum librum » (M. 93,483 sqq.), quae cuius sit ignoratur.

197. — Quemadmodum Enthymius catenarumque collectores sententias graecorum Patrum de Psalmis congerere studuerunt, ita MEDIA AETATE plerique quoque latini Psalmorum interpretes vix non in rependis latinorum Patrum explicationibus versantur. *Alcuinus* iam in suo Enchiridio de Psalmis poenitentialibus et gradualibus et de Ps. 118. ex « SS. Patrum tractatibus, qui copiose de singulis in Psalmorum libro versibus scrutati sunt... flores colligere dulcissimos » studit; *Walafridus Strabo* Glossam suam ordinariam maxime collegit ex Augustini, Cassiodori, (Ps.) Hieronymi operibus; ex iisdem auctoribus etiam glossatorum in modum hauserunt *S. Bruno Herbipol.* et *Petrus Lombardus*¹. Commentatores magis egerunt *Haymo Halberst.*, qui id praesertim ostendere conatus est, « communem huius operis materiam Christum esse tripliciter acceptum, scilicet secundum deitatem, secundum humanitatem, secundum corpus », *Remigius Antissiod.*, qui etiam omnia ad Christum trahit, *SS. Bruno Colon.* et *Bruno Ast.*, qui moralem explicationem praediligunt, ac praesertim *Gerholus Reicher-sperg.*, qui singularem interpretationis modum secutus Psalmos de suae aetatis rebus vaticinatos esse supponit².

Aliis, utpote minoris pretii, omissis ad scholasticos interpretes transimus, quorum etiam paucos tantum nominabimus. *Card. Hugo* Postillam in Psalmos satis diffusam sed parum accuratam reliquit, quae collectaneis quam commentario interdum est similior; *B. Albertus M.* sensu literali fere neglecto in allegoricis et tropologicis accommodationibus versatur; longissime eos superat *S. Thomas Aq.*, cuius « in quinquaginta (et unum priores) Psalmos expositio » non tantum literalem sensum sed etiam argumenti distributionem nexumque idearum diligentissime investigat; in eo tamen, ni fallor, iustos limites transgressus est *S. Doctor*, quod singulorum quoque carminum inter se nexum internum adesse supponens subtilius quam verius de eo disserat. Ceterum « sic exponendos esse Psalmos censuit de rebus gestis, ut figurantibus aliquid de Christo et Ecclesia »³. Quibus tribus interpretibus ex ordine Praedicatorum addamus duos ex ordine *S. Francisci*. *S. Bonaventurae* « Summa expositionis in Psalterium » piissima est, sed tropologicis accommodationibus fere constat; longe utilior interpreti est *Nic. Lyran*i Postilla in Psalmos; simili enim modo, quo *S. Thomas*, literalem sensum et nexum idearum accurate solet indicare; de Psalmorum autem inter se nexu recte monet se non videre integri Psalterii « divisionem rationabilem, nisi quod quilibet Psalmus per se exponatur ». Quum hebraicam linguam calleret, primigenium textum consuluit et hebraicos interpretes adhibuit, quorum sententias haud raro fuse exposuit et refutavit. Commentarios *R. Salomonis Iarchi* *Lyranus* praesertim adhibuerat, *Abenesrae* et *Nachmanidis* commentarios

praetulit *Paulus Burg.* in suis Additionibus ad Lyrani Postillam, in quibus nonnullas sententias praedecessoris sui bene corrigit, multas iniuste carpit⁴. Lyrani aequalis fuit *Michael Ayguanus*, cuius commentarius saepius *Incogniti* titulo vulgatus moralem potius, quam literalem sensum explicat; non dissimilis est commentarius pius *Ludolfi de Saxonia*, qui ex Patribus latinis, maxime S. Augustino, fere dependet; ex eorundem quoque commentationibus « Catenam in universos Psalmos » collegit *Petrus de Herenthals*; *Dionysius Carth.* autem plerorumque Psalmorum quatuor interpretationes tradit, literalem, allegoricam, tropologicam, anagogicam, nonnullorum duas vel tres tantum, paucorum unam solam⁵.

1. *Alcuini* Enchiridion seu expositio pia et brevis in Psalmos poenit., in Ps. 118. et in Psalmos graduales. M. 100,569-638. — *Walafr. Strab.* Glossa ordinaria in Ps. M. 113,841-1080; eiusdem etiam exstat « Expositio in septuaginta sex Psalmos », cuius pars tantum typis est edita (M. 114,751-794; de qua cfr *Pezii* monitum praevium). — *S. Brunonis Herbip.* Expositio in Psalmos. M. 142,49 sqq. — *Petri Lombardi* Commentaria. M. 191,55-1296.

2. *Haymon. Halberst.* Explanatio in Psalmos. M. 116,191-696. — *Remigii Antissiod.* Enarrationes. M. 131,133-844. — *S. Brunon. Carth.* Expositio in Psalmos. M. 152, 637-1420. — *S. Brunon. Ast.* Expositio. M. 164,695-1228; etiam Brunonis discipulus *Odo Ast.* composuit Expositionem in Psalmos centum novem, quae tamen meditationes potius simplices, quam explicationes continet. M. 165,1145-1298. — *Gerhohi Reichersp.* Comment. (cfr *Introd. gener.* 247. p. 655 sqq.).

3. De editionibus cfr *Introd. gener.* 248 n. 2. 3. p. 657 sqq.

4. *Bonaventurae* Summa expositionis in Psalterium. Operum (Romae 1588.) I. p. 77. sqq. — De Lyrani Postilla et Burgensis Additionibus cfr *Introd. gener.* 249 n. 7. p. 662.

5. *Ludolfi de Saxonia* Comment. in Psalm. Spirae 1491. etc. — *Incogniti* (s. Mich. Ayguani O. Carm.) Comment. Compluti 1524. etc. Parisiis 1652. etc. — *Petri de Herenthals* Catena. Coloniae 1483. etc. — *Dionysii Carth.* Opus commentariorum in Psalmos omnes davidicos. Coloniae 1533.

Media aetate igitur Psalmorum explicatio nequaquam erat neglecta; praeter Lyrani autem et Burgensem antiquiores interpretes omnes solam Vulgatam adhibuerunt; rarius nonnulla ex alexandrina aut aliis graecis versionibus attulerunt, quae in Patrum commentariis invenerant; novam vero viam INDE A SAEC. 16. monstravit *Aug. Iustinianus* O. Praed., qui in primis, quae edita sunt, Psalmorum Polyglottis non tantum cum textu hebraico alias versiones coniunxit, sed in additis adnotationibus, quae integrum quidem commentarium non constituunt, multa ex Iudaeorum commentariis attulit. Ab antiqua via quidem non recessit *Santes Pagninus* in sua Catena argentea, novam autem tenuerunt, qui proxime secuti sunt, *Iacobus Perez de Valentia*, *August. Steuchus Eugubinus*, *Franc. Titelmannus*, *Card. Caietanus*⁶, qui hac ratione praeluserunt multis illis et magnis Psalmorum inter-

pretibus, quos aureum exegeseos catholicae saeculum protulit. In suo Nomenclat. literar. Hurter plus triginta commentatores enumerat, qui solis aut fere solis Psalmis operam studiumque impenderunt; ex illis autem sex tantum nominabimus, quos ceteris omnibus praestare atque hodie quoque interpreti utilissimos esse censemus. Laudatissimos commentarios ediderunt *Gilb. Genebrardus*, quem « inter primores Psalmorum commentatores merito habendum esse » iure censet *Calmetus*, qui tamen nimium videtur sequi vulgatum textum, et *Corn. Iansenius Gand.*, qui in « accuratissimis suis adnotationibus » (*Calm.*) saepius textum hebraicum sequitur⁷. Quibus praestant tres alii interpretes aliquantulum recentiores, *Ant. Agellius*, *Rob. Bellarminus*, *Simon de Muis*, quorum opera se invicem quasi complent. De Muis philologum fere agit textumque hebraicum diligenter exponit acriterque defendit; Agellius versionem alexandrinam cum textu primigenio accurate comparat eamque una cum vulgata lectione quantum eius fieri potest vindicare studet; uterque solum fere sensum literalem sectantur, Bellarminus autem non neglecto sensu literali addit allegoricas tropologicasque explicationes magisque pie Psalmos exponit. « Non criticum quidem admodum et eruditum, sed pietate et unctione eximium » Bellarmini commentarium recte dixit Calmetus, commentarium Simonis de Muis « criticum quidem, grammaticalem et literalem, sed Patrum aliorumque interpretum catholicorum explicationibus destitutum », Agellii opus, ex quo plurima desumsit, appellat « eximium »⁸. Tres istos commentarios simul sumtos mole et amplitudine superant *Ioan. Lorini* « commentariorum in librum Psalmorum » tria ingentia volumina, in quibus praeter bonam et criticam textus sacri explanationem multa ex Patrum operibus utiliter collecta invenies et satis multas quaestiones dogmaticas et morales, quae ad rem parum pertinent⁹.

Saeculum, quod ab a. 1663. ad a. 1763. effluxit, praecedenti nihil cedit, si numerus interpretum Psalmorum solus consideratur, at inter illos nullum invenies, qui praedecessores suos superet, vix ullum, qui eos aequet eruditione et iudicio. Duos solos nominamus; omnes praecedentes commentarios mole longe superat *Thomae Le Blanc* Psalmorum Analysis; licet autem multa utilia doctus interpret congererit, verborum eius et amplitudini non par est doctrinarum copia. Prorsus oppositam viam tenuit *I. B. Bossuet*, qui brevissimis sed accuratis notis Psalterium illustravit editionique praemisit eximiam de Psalmis dissertationem eique postea addidit Supplenda, in quibus aliquorum carminum messianitatem egregie vindicat¹⁰. Quibus tertium eiusdem aetatis interpretem addere licet *Aug. Calmetum* O. S. Ben., quamvis primoribus accenseri nequeat.

6. *Aug. Iustiniani*, O. Praed., Psalterium hebr., graec., arab. et chald. cum tribus latinis interpretationibus et glossis. Genuae 1516. — *Iac. Perez* Comment. in omnes Psalmos Davidis. Parisiis 1518. etc. — *Aug. Steuchi* Enarrationes in Psalmos quadraginta priores et in Ps. 44. 67. 89. 90. 102. 103. 109. 138. Lugduni 1548. — *Fr. Titelmanni*, O. Min., Elucidationes in omnes davidicos Psalmos cum amplioribus adnotationibus, quibus quid in unoquoque Psalmo originalis lectio hebraica distet a nostra vulgata latina demonstratur, diversorum quoque ex hebraeo interpretum variae versiones explanantur. Antwerpiae 1531. etc. — *Card. Caietani* Psalmi Davidis ad hebraicam veritatem castigati et iuxta sensum literalem enarrati. Venetiis 1530. etc.

7. *Gilb. Genebrardi* Commentarii in Psalmos genuinum et plenarium Psalmorum sensum hebraismosque breviter aperientes. Parisiis 1577. (Optima editio Paris. 1588). — *Corn. Iansenii* Paraphrasis et adnotationes in omnes Psalmos. Editio aucta. Lugduni 1586.

8. *A. Agellii*, O. Theat., Commentarius in Psalmos et in Cantica. Romae 1606. etc. — *Rob. Bellarmini* S. I. Explanatio in Psalmos. Romae 1611. etc. — *Sim. de Muis* Commentarius in omnes Psalmos cum versione nova ex hebr. Parisiis 1630.

9. *Ioan. Lorini* S. I. Commentarii in Psalmos. Lugduni 1612-1616.

10. *Th. Le Blanc* S. I. Analysis Psalmorum davidicorum cum comment. amplissimo, in quo non tantum sensus literales, sed etiam omnes mystici exponuntur. Lugduni 1665-1677. 6 vol. fol. — *I. B. Bossuetii* Notae in Psalmos cum dissertatione in librum Psalm. Lugduni 1691. Supplenda in Psalmos. Parisiis 1693.

Inter illos, qui exeunte saeculo ultimo et nostro ineunte Psalmos explicare conati sunt, praeter integrarum Scripturarum glossatores alibi iam nominatos non arbitramur esse ullum, qui singulari mentione sit dignus; HAC NOSTRA AETATE autem nonnulli egregii commentarii prodierunt. *Fr. Xav. Patrizi* italica lingua centum Psalmos et *S. Minochi* omnes iuxta hebr. textum verterunt brevibusque scholiis criticis et exegeticis illustrarunt¹¹. In Gallia *P. Tailhan* analysin a *P. Kilber* compositam diligentissima testimoniorum patristicorum, quibus explicantur, enumeratione ditavit; *Le Hir* novam latinam eorum versionem ex hebr. textu, brevibus scholiis adiectis, reliquit; *H. Lesètre* novae suae versionis gallicae ex hebr. textu adornatae et iuxta *G. Bickellii* principia metrice dispositae ampliorem commentarium addidit; *Emin. Meignan* de Psalmorum origine, ratione, argumento etc. fusius disseruit¹². In Belgio *I. Th. Beelen* eos vlamice vertit et exposuit Vulgatam secutus ac similiter *I. Van Steenkiste* latinum textum latino commentario donavit longa introductione praemissa¹³. In Germania *P. Schegg*, *A. Rohling*, *Val. Thalhoffer*, *I. Langer*, *G. Hoberg*, *M. Mlecoch* de totius Psalterii versione et interpretatione bene meriti sunt; *Fr. Raffl* ultima quinquaginta carmina ex hebr. textu ad literam et metrice vertit; *I. K. Zenner* mira cum sagacitate cantica, quae alternantibus choris cantanda sint, detexit eaque, quae ad hanc classem pertinere censuit, iuxta suum systema disposita germanice et hebraice edidit; Psalmos messianicos diligenter et accurate *L. Reinke* (qui etiam lectiones collegit et edidit, quibus Psalterium latin. et graec. a Massorethis discedit) ac brevius *I. Bade* interpretati

sunt; non neglecto literalisensu in sua Psalmorum explicatione *M. Wolter* mysticam potissimum interpretationem secutus est; de Psalmorum theologia *I. Koenig* erudite disseruit; in metricam autem eorum formam inquisiverunt praecipue *G. Bickell* et *G. Gietmann*¹⁴.

Heterodoxorum interpretum opera nonnulla non parvae sunt utilitatis, si caute, uti decet, adhibeantur. Antiquiorum sententias tradit et discutit *Rosenmüller* in suis Scholiis (Ed. 2. Lipsiae 1821-1823. 3 voll.); philologicis suis explicationibus eminent inter rationalistas *I. Olshausen* (Leipzig 1853) et *Hupfeld Richm* (Gotha 1867), at ne in his quidem, quum erroneis suis principiis occaecentur, semper eis debetur fides. Longe eis praeferendi sunt commentarii, quos ediderunt *Hengstenberg* (Ed. 2. Berlin 1849-1852) ac praesertim *Delitzsch* (Ed. 4. Leipzig 1883). Qui aliis indiget, eos enumeratos inveniet a *Zoeckler* Handbuch der theolog. Wissenschaften I. p. 196 et *Strack* Einl. Ed. 4. 1895. p. 211 sq.; antiquiores *Carpzovius* (Introd. II. p. 245 sqq.) diligentius recenset.

11. *Fr. X. Patrizi* S. I. Cento Salmi tradotti letteralmente dal testo ebraico e commentati. (Roma 1875); *S. Minocchi* I Salmi tradotti del testo ebraico con introduzione e note (Firenze 1895).

12. *H. Kilber* S. I. Analysis bibl. Ed. 2. curante *I. Tailhan* S. I. (Paris 1856. II. p. 1 sqq.); *Le Hir* Les Psaumes traduits de l'hébreu en latin (1878. Op. posth.); *H. Lesêtre* Le livre des Psaumes (Paris 1883); *Emin. Meignan* Les Psaumes : David, Roi, Psalmiste, Prophète, avec une introd. sur la nouvelle critique (Paris 1889).

13. *I. Th. Beelen* Het Boek d. Psalm. (Leuven 1878); *I. A. Van Steenkiste* Comment. in I. Psalmorum (Brugis 1870).

14. *Petr. Schegg* Die Psalmen (Ed. 2. München 1857); *A. Rohling* Die Psalmen (Münster 1871); *V. Thalhofer* Erklärg der Psalmen (Ed. 4. Regensburg 1880. — Brevis quidem sed egregius commentarius); *I. Langer* Das B. der Psalmen in neuer u. treuer Uebersetzg nach der Vulg. mit fortwährender Berücksichtigg des Urtextes (Ed. 3. Freiburg 1889), *Melch. Mlcoch* Psalterium s. liber Psalmorum etc. (Olomucii 1890), *G. Hoberg* Die Psalmen der Vulg. übersetzt u. nach dem Literalsinn erklärt (Freiburg 1892.). — *Frid. Raßl* O. S. Fr. Die Paalmen nach dem Urtext übersetzt u. erklärt. III. Ps. 107-150. Freiburg 1892). — *I. K. Zenner* S. I. Die Chorgesänge im Buche der Psalmen. Ihre Existenz u. ihre Form. (2 voll. Freiburg 1896). — *L. Reinke* Die messian. Psalmen (2 voll. Giessen 1857); *eiusdem* Zusammenstellg der Abweichgen vom hebr. Text in der Sept. u. Vulg. (Giessen 1858); *I. Bade* Christologie des A. T. II. (Münster 1851). — *Maur. Wolter* O. S. Ben. Psallite sapienter. Erklärung des Psalmen in Geiste des betrachtenden Gebetes u. der Liturgie (5 voll. Ed. 2. Freiburg 1891-94). — *I. Koenig* Theologie der Psalmen (Freiburg 1857). — *G. Bickell* Dichtungen der Hebr. nach dem Versmasse des Urtextes übersetzt. III. Der Psalter (Innsbr. 1884); *G. Gietmann* De re metrica Hebraeorum (Friburgi 1880).

CAPUT IV.

DE TRIBUS LIBRIS SALOMONICIS.

I. De Proverbiorum libro.

§ 12. — *De Proverbiorum libri argumento, divisione, fine.*

188. — Davidicum Psalterium in Canone nostro sequuntur tres libri Salomoni auctori adscripti, inter quos primum locum semper Proverbiorum liber occupat. Cuius ordinis rationem nobis insinuat *S. Hieronymus*, « Salomon, inquit, iuxta numerum vocabulorum (nominum suorum) tria volumina edidit, Proverbia, Ecclesiasten et Cantica Canticorum, in Proverbiis *parvulum* docens et quasi de officiis per sententias erudiens, unde et ad *filium* ei sermo crebro repetitur; in Ecclesiaste vero *maturae virum aetatis* instituens, ne quidquam in mundi rebus putet esse perpetuum, sed caduca et brevia universa quae cernimus; ad extremum iam *consummatum virum* et calcato saeculo praeparatum in Cantico canticorum sponsi iungit amplexibus. Nisi enim prius reliquerimus vitia (*Prov.*) et pompis saeculi renuntiantes expeditos nos ad adventum Christi praeparaverimus (*Eccle.*), non possumus dicere *Osculetur me osculo oris sui* (*Cant.* 1,1). Haud procul ab hoc ordine doctrinarum et philosophi sectatores suos erudiunt, ut primum ethicam doceant, deinde physicam interpretentur, et quem in his profecisse perspexerint, ad logicam (rectius alii codd. : theologiam) usque perducant »¹.

Proverbiorum librum *S. Hieronymus* in canone Iudaeorum recensendo *Misle*, *Origenes* *Misloth* appellant². Nomen *Misle* autem non est nisi primum vocabulum inscriptionis hebraico libro praefixae בְּשֵׁלֹי שְׁלֹמֹה בֶן־דָּוִד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל, quae a Graecis et Latinis redditur Παροιμιαὶ Σολομῶντος υἱοῦ Δαυίδ, ὃς ἐξασίλευσεν ἐν Ἰσραὴλ, *Proverbia Salomonis, filii David, regis Israel*. Alio nomine in Thalmude opus interdum vocatur כְּפַר חֵכְמָה (*Liber Sapientiae*) atque eundem titulum frequentant antiquiores Patres, *SS. Melito et Iustinus, Clemens Alex. et Origenes, S. Cyprianus* etc.³. Quoniam in primis libri capitibus *Sapientia* loquens inducitur, aliquis facile crediderit, tituli rationem in eo esse quaerendam, quod divina Sapientia ipsa velut operis auctor designetur. Quam explicationem parum rectam esse duo similes tituli docent

a Patribus adhibiti . ἡ πανάρετος σοφία (*sapientia omnem virtutem docens*) et ἡ παιδαγωγικὴ σοφία (*sapientia iuvenes erudiens*). Ambo enim, quorum priorem a *S. Clemente Rom.* iam usurpatum teste *Eusebio* « non tantum Hegesippus et Irenaeus, sed totus antiquorum chorus » praediligebant⁴, procul dubio operis argumentum et finem innuunt. Namque Proverbiorum liber, ut *S. Basilii* descriptione utar, « morum est institutio et correctio perturbationum animi, immo in universum disciplina vitae praeceptis multis et sapientissimis constans », vel complectens « exhortatorios sermones ad omne vitae genus et institutum utiles »⁵. Integer revera liber collectio quaedam est poematum et versiculorum didacticorum, quae omnia in vera ac divina sapientia docenda, commendanda, inculcanda versantur; latissimo autem sensu sapientia intelligitur, ut omnia fere hominum erga proximum et erga se ipsum officia comprehendat. Quare etiam in collectione nostra agitur « de probitate et improbitate, de administratione rerum privatarum et publicarum, de institutione puerorum, de gubernio, de officiis regum, magistratuum, iudicum, subditorum, parentum, liberorum, de bono et malo, de felicitate et infelicitate » (*Corn. a Lap.*). Neque tamen docte et fuse haec explicantur, sed brevibus plerumque gnomis, parabolis, aenigmatis, similitudinibus proponuntur, ut eadem fere sit carminum, quibus constat liber, quam argumentorum, quae tractat varietas; omnes enim poematum didacticorum species, quas supra (167 p. 27 sqq.) enumeravimus, in illo invenies.

1. *S. Hieron.* Comm. in Eccle. 1,1 (M. 23,1063).

2. *S. Hier.* Prol. gal.; *Orig.* in Ps. 1 (M. 12,1084; cfr. *Eus.* H. E. VI. 25. M. 20, 581). Forma מְשָׁלִים pro מְשָׁלִים etiam a rabbinis interdum adhibetur.

3. *S. Iustin.* M. c. Tryph. 129 (M. 6,771), *Melit. Sard.* (apud *Euseb.* H. E. IV. 26. M. 20,397); *Clem. Alex.* Paedag. II. 2 (M. 8,421), *Orig.* in Gen. hom. 14,2 (M. 12, 237); *Constit. Apost.* I. 7 (M. 1,576); *S. Cypr.* Testim. ad Quir. III. 1 (M. 4,761) etc.

4. *S. Clem. Rom.* 1 Cor. 57; *Euseb.* H. E. IV. 22 (M. 20,384); *S. Gregor. Naz.* Orat. 8,9 (M. 35,795). Animadvertas autem velim nomina σοφίας vel παναρέτους σοφίας non ita Proverbiis esse propria, ut aliis libris denegentur. Nam *Ecclesiasticus* quoque, qui argumento et forma Proverbiis est similis, et *l. Sapientiae* a non paucis Patribus vocantur σοφία (*S. Epiph.* de pond. et mens. 4. M. 43,244; *S. Gregor. Nyss.* c. Eunom. I. M. 45,289; *S. Isidor. Pelus.* Ep. III. 66. M. 78,777; *Ps. Athanas.* Synops. S. S. 46. M. 28,376 etc.) vel πανάρετος σοφία (*Euseb.* Dem. evang. VIII. M. 22, 616; *S. Isidor. Pelus.* Ep. III. 66. M. 78,776; *S. Hieron.* in Dan. 9,24. M. 25, 544 et in Praef. in libr. Salom.; *Cassiod.* Div. Instit. 5. M. 70,1117 etc.); plerumque tamen *Ecclesiasticus* addito nomine auctoris Iesu filii Sirach ab aliis libris sapientialibus distinguitur. *Sapientia Salomonis* autem (σὺν Σολομῶντος) plerumque a Patribus nominatur liber ille, qui eodem titulo in canone inscribitur (cfr. *infra* 222). In Ecclesia usus invaluit, ut quinque libri (*Prov., Eccle., Cant., Sap., Eccli.*) et communi nomine *libri sapientiales* et singuli in Missali *liber Sapientiae* appellarentur.

5. *S. Basil.* Hom. 12,1. 2. (M. 31,388).

199. — Quemadmodum Psalterium collectio est carminum lyricorum, liber Proverbiorum igitur poematum didacticorum est collectio, quae singula absolutum completumque sensum exhibent et de rebus diversissimis agunt. Quapropter non magis, quam in Psalterio inter singulos Psalmos, in Proverbiis inter singulas parabolas aut gnomas internus nexus est quaerendus. Auctor enim (id quod rectissime monuit Bossuetius), ut lectoris animum frequentibus ictibus et stimulis excitaret et varietate delectaret, sententias varii argumenti permiscuit, ita ut in magna operis parte raro duae sententiae sese excipiant, quae de eadem re agunt. Unde evidens est, accuratam libri **DIVISIONEM** non posse tradi secundum internum idearum nexum. Psalterium autem nonnullorum Psalmorum subscriptionibus in quinque libros vel collectiones distribui vidimus, atque simili ratione liber noster variis inscriptionibus (1,1; 10,1; 24,23; 25,1; 30,1; 31,1) in varias partes distinguitur, quae num totidem sint diversae collectiones infra inquiremus. Singulas autem partes diligentius perlustrantem et inter se comparantem non effugiet, in nonnullis eiusdem formae carmina esse coniuncta : ex. gr. in novem primis capitibus longiora deprehendet carmina, quae argumento suo arctius cohaerent, quum in sapientia commendanda fere versentur; in tredecim insequentibus nihil inveniet praeter gnomas et vitae praecepta, quae unico disticho absolvuntur nec ullo inter se nexu interno colligantur; item capp. 25.-29. solis fere constant distichis, quae a prioribus diversae longe pleraeque ad parabolicum genus pertinent etc. Quibus attentis mere externam quandam operis divisionem indicare licet, eamque proponemus, quoniam singularum partium origini inquirendae nobis inserviet.

Tres praecipuas operis partes inscriptionibus (1,1; 10,1; 25,1) innui olim iam monuit Lyranus et censent plerique moderni; at simul adnotant secundae et tertiae parti velut appendices nonnulla esse addita, quae sive inscriptionibus suis (24,23; 30,1; 31,1) sive carminum a praecedentibus diverso genere (22,17-24,22 et 31,10-31) facile distinguantur. Itaque liber hac ratione a plerisque in tres partes dividitur : I. Exhortatio ad sectandam sapientiam 1,1-9,18; — II. Collectio Proverbiorum antiquior 10,1-22,16 cum duabus appendicibus 22,17-24,22 et 24,23-34; — III. Collectio Proverbiorum recentior 25,1-29,27 cum tribus appendicibus 30,1-31; 31,1-9; 31,10-31. Quae quamvis satis recte statui non negemus, duas tamen partes distinguere malumus; infra (201 sqq.) enim ostendemus primam illam partem et secundam cum suis appendicibus arctius cohaerere et genuinum opus salomonicum constituere, cui Ezechiae tempore altera collectio est addita; haec igitur erit universi operis **ANALYSIS**.

I. COLLECTIO PROVERBIORUM SALOMONIS GENUINA (1,1-24,34).

1. EXORDIUM (1,1-7) indicans operis titulum (1,1), finem (1,2-6), summum argumentum (1,8).

2. PARS PRIMA (1,8-9,18) in *commendanda sapientia versatur* et hac ratione alteram praeparat, quae sapientiae praecepta tradit. Constat autem *undecim carminibus*, quorum haec sunt argumenta.

a.) In *primo* (1,8-33) post brevem exhortationem, ut parentum doctrinam sequatur (1,8. 9), monetur sapientiae studiosus, ut invitationem peccatorum proximis nocere volentium (1,10-14) respuat, quippe quae ad interitum ducat (1,15-19), audiat vero invitationem sapientiae, quae peccatores non adiuvabit sed perniciiei in quam ruunt derelinquet (1,20-33).

b.) In tribus sequentibus carminibus (2,1-3,35) fructus, quos affert sapientia, commendantur. Nam

α.) in *secundo* (2,1-22) promittitur fore, ut is, qui sectatur sapientiam, eam consequatur (2,1-9) et per eam a peccatoribus (2,10-15) et maxime a pravaru mulierum consortio protegatur (2,16-19), atque ita praemia iustorum adipiscatur (2,20-22);

β.) in *tertio* (3,1-20) ostenditur veram sapientiam, quae in subiectione plena sub manu Domini consistit, omnia bona afferre (3,1-12) ideoque omnibus aliis bonis esse pretiosiores (3,13-20);

γ.) *quartum* (3,21-35) sapienti protectionem divinam promittit (3,21-26); abominatur enim Deus peccatores, diligit autem iustos (3,27-35).

c.) Ad quam exhortationem confirmandam in *quinto* carmine (4,1-27) affert auctor similia praecepta, quae ipse a patre suo accepit. Quum enim filius dilectus esset parentum suorum (4,1-3), monitus est a patre suo, ut sapientiam velut bonum pretiosissimum sibi acquirere studeret (4,4-9), viam pietatis persequens caveret a peccatorum consortio, quorum via ad interitum ducit (4,10-19), neve ad dexteram aut ad sinistram declinaret (4,20-27).

d.) Ad singula deinde descendens quatuor carminibus (5,1-7,27) docet ea, quae praecipue sunt vitanda, inter quae primum locum tenet impudicitia, de qua in tribus carminibus agit. Itaque

α.) in *sexto* (5,1-23) meretricum consortium vitandum docet; meretrices enim blandiuntur, ut ad perniciem hominem adducant (5,1-6), consortium earum aufert honorem, vires, opes (5,7-14); sua igitur uxore contentus sit vir (5,15-20), nam Dominus peccata novit et punit (5,21-23).

β.) In *septimo* (6,1-19) cavendum esse docet, ne quis levi animo pro alio spondeat (6,1-5), neve pigritiae sese dedat (6,6-11), neve fraudibus aut alio modo proximo noceat (6,12-19)^a.

γ.) In *octavo* (6,20-35) praecepta parentum esse audienda monet sa-

(a) Quoniam tria haec monita interno nexu colligari non videantur, alii tria esse carmina forte rectius statuunt.

pietia (6,20-23), quibus auditis homo vitabit luxuriam (6,24-28) et adulterium, cuius gravissimae sunt sequelae (6,29-35).

δ.) *Nonum* (7,1-27) quoque sapientiam esse acquirendam asserit, ut vitetur luxuria (7,1-5); iusta autem parabola proposita ostendit auctor, quibus artibus meretrices incautos seducant (7,6-23), atque gravissimo monito eam terminat (7,24-27).

ε.) *Duobus ultimis carminibus* (8,1-9,18) iterum ad sapientiam sectandam auctor exhortatur, at longe altiore modo, quam in prioribus huius partis carminibus; ita enim eam describit, ut non sit dubium, quin Sapientiam hypostaticam, i. e. Verbum Dei, intelligat^a.

α.) *Carmen decimum* (8,1-36) inducit Sapientiam aeternam omnes ad suam sequelam invitantem. Praemisso prooemio, in quo magnam et veram esse suam doctrinam asserit (8,1-11), Sapientia describit bona quae secum affert (8,12-21), aeternam suam a Deo originem praedicat (8,22-31) beatosque dicit illos, qui se sint inventuri (8,32-36).

β.) *Undecimum* (9,1-18) demum sub allegoria invitationis ad duo convivium, ad convivium Sapientiae (9,1-12) et ad convivium insipientiae (9,13-18), ostendit hominem, si priorem invitationem sequatur, futurum esse felicem, sed infelicem, si alteri obsequatur.

3. PARS SECUNDA (10,1-22,16) inscribitur *Proverbia Salomonis* continetque illa praecepta vitae, quae a viro sapiente observanda sunt. Unico disticho eoque plerumque (maxime capp. 10-15) antithetico proponuntur, de diversissimis autem rebus agunt, nec ullo certo ordine videntur esse dispositae; quare partis huius accuratior analysis tradi non potest, nisi enumeratis singulis praeceptis^b.

(a) Cfr praesertim *Klasen* Die alttestamentliche Weisheit. Freiburg 1878. p. 60 sqq.

(b) *Lesètre* (Le Livre des Proverbes. Paris 1879. p. 30) secundum *Zoeckler* (Die Sprüche Salomons. Bielefeld 1867. p. 29), has partes distinguit :

1. Distinction entre les hommes religieux et les impies; le sort réservé à chacun dans l'une et l'autre vie (10-15).

A. Comparaison des justes et des impies, dans leur conduite générale (10).

B. Comparaison entre les heureuses suites de la piété et les châtements du vice :

a.) Par rapport au juste et à l'injuste et à la conduite vis-à-vis du prochain (11);

b.) Par rapport à la vie domestique et sociale (12);

c.) Par rapport à l'usage des biens temporels, et de la parole de Dieu, considérée comme le plus grand bien (13);

d.) Par rapport aux relations entre sages et insensés, riches et pauvres, maîtres et serviteurs (14);

e.) Par rapport à diverses circonstances de la vie et au service de Dieu en particulier (15).

2. Exhortations à servir Dieu par la pratique des vertus :

a.) La confiance en Dieu, sage ordonnateur et gouverneur du monde (16);

b.) La frugalité et l'amour de la paix (17);

c.) La concorde, la fidélité, et les vertus civiles (18);

d.) L'humilité et la douceur (19);

e.) La fuite des vices, ivresse, paresse, jalousie (20);

f.) La justice, la miséricorde, et la docilité à la conduite de la patience (21);

g.) L'acquisition et la conservation de la bonne renommée (22.1-16).

Dubito autem, an quis enumerationem hanc, si eam cum textu comparaverit, accuratam

4. PARS TERTIA (22,17-24,34) velut *epilogus primigenii operis est*. Simili fere modo, quo in prima parte ad sapientiam sectandam exhortatus praecepta sua praeparavit, auctor iterum sapientiam commendans praecepta sua inculcat. Neque distichis separatis, sicut secunda pars, sed sicut prima carminibus longioribus fere integra constat. Paucis igitur eius analysis indicare conabimur.

a.) *Incipit ab exhortatione*, ut sapientium verba audiantur (22,17-21), quae exhortatio non tam sequentia, quam praecedentia, praecepta videtur spectare.

b.) *Sequuntur nonnulla monita longiora, quae omnia de relatione hominis ad proximum agunt* (22,22-23,15) : malum non esse inferendum pauperi (22,22. 23), cavendum ab iracundis et ab iis, qui levi animo pro aliis spondent (22,24-28), caute agendum cum principibus nec quaerendas divitias (22,29-23,5), vitandam societatem invidorum et stultorum (23,6-9), curam habendam orphanorum atque filiorum (23,10-14)^a.

c.) *Longiore deinde carmine* (23,15-35), quod tribus strophis septenorum versuum constat, *commendatur sapientia vitandaque docetur ebrietas*. In prima strophā (23,15-21) in genere indicatur, quo sapientia hominem adducat, et quo ebrietas; altera (23,22-28) in laudanda sapientia versatur, atque tertia (23,29-35) ab ebrietate lectorem absterret.

d.) *Altero longiore carmine* (24,1-22) exhortationem terminat iterum monens sapientiam esse sectandam ideoque pravorum consortium vitandum. Praemisso monito, ut a peccatorum societate abstineatur (24,1. 2), auctor lectorem docet, sapientiam omnia praestare bona atque virum tam fortem reddere, ut etiam proximum in maximo periculo constitutum liberare possit (24,3-12); quaerendam igitur esse sapientiam (24,13. 14), neque ulli malum esse inferendum, quoniam Deus omnes iudicaturus sit (24,15-22).

Velut APPENDIX operi huic accedunt Proverbia nonnulla inscripta : *haec quoque sunt sapientibus* (sapientium?), quae omnes iustitiam erga proximum commendant (24,23-29) et pigritiam vitandam monent (24,30-34).

II. COLLECTIONES PROVERBIORUM RECENTIORES (25,1-31,31).

1. *Proverbia Salomonis, quae transtulerunt viri Ezechiae regis* (25,1-29,27). Collectio haec parti secundae operis genuini omnino correspondet;

dicturus sit. Ceterum auctores ipsi non magnam illi auctoritatem debere fatentur; cfr *Zoeckler* l. c. p. 95. et *Lesètre* l. c. p. 31 : « Ce tableau ne peut que grouper sous des titres très généraux les proverbes multipliés que contient le livre et doit négliger bien des détails tout à fait rebelles aux exigences d'un plan quelconque ». *Hitzig* (*Die Sprüche Salomons übers. u. ausgelegt*. 1858.) capita 10-21 in quatuor sectiones distinguit, quae nonagenis versibus continent. Sed numerus hic versuum non efficitur nisi nonnullis versibus eiectis, aliis ex Alexandrina transumptis etc., nec quidquam iuvat interpretem, quum eadem remaneat argumentorum varietas in singulis sectionibus.

(a) Unum potest dici carmen simile *septimo* primae partis, licet varium sit eius argumentum.

variis enim constat praeceptis vitae, quae pleraque disticho proponuntur; dum autem in opere antiquiore praevaleant gnomae, in hac praevalent similitudines, ita ut sententiae huius partis ad parabolicum genus accedant. Ceterum certus ordo in praeceptis non videtur esse observatus, licet nonnullae series sententiarum inveniantur, quae de eodem aut de simili argumento agunt (ex. gr. 26,1-12 de insipientibus; 26,13-16 de pigris; 26,18-28 de peccatis linguae etc.); quare ab illis enumerandis abstinemus^a.

2. *Tres minores collectiones* velut appendices adduntur (30,1-31,31).

- a.) *Verba Congregantis, filii Vomentis* (Hebr. : Verba Agur, filii Iake, 30,1-31). Parva haec collectio post inscriptionem (41,1) opponit ignorantiae humanae divinam scientiam (31,2-6) ac dein tradit de rebus variis sententias quasdam, quae omnes fere numerorum artificio contextae sunt (31,7-31).
- b.) *Verba Lamuelis regis* (31,1-9) pauca praecepta regibus utilia tradunt.
- c.) *Carmen alphabeticum de muliere forti* (31,10-31), quae fidelis marito suo (31,10-12), domesticorum suorum et pauperum curam gerens, (31,13-23) digna est, quae ab externis, a filiis, a marito suo laudetur (31,24-31).

In hoc conspectu tradendo textum hebraicum et vulgatum secuti sumus, a quorum ordine in ultimis capitibus dissentit alexandrinus. Etenim terminato operi primigenio (1,1-24,22), in quo dumtaxat paucos versus transponit paucosque addit vel omittit¹, *ante* appendiculam (*Vulg.* 24,23-34) inserit *Vulg.* 29,27 (cum nonnullis versiculis propriis) et priorem partem verborum Agur (*Vulg.* 30,1-14); deinde insertae appendiculae isti (*Vulg.* 24,23-34) addit alteram partem verborum Agur (*Vulg.* 30,15-33) et verba Lamuelis (*Vulg.* 31,1-9); quibus adnectit secundam Proverbiorum collectionem (*Vulg.* 25,1-29,6), opusque terminat carmine de muliere forti (*Vulg.* 31,10-31). Differentia igitur, id quod probe est notandum, maior non habetur nisi in ordine *appendicum* duarum collectionum, ex quibus opus nostrum conflatum est; in collectionibus ipsis textus omnes consentiunt². Quemadmodum ordinem, ita etiam inscriptiones (*Vulg.* 30,1; 31,1) Alexandrinus ita mutavit et obscuravit, ut pro inscriptionibus, quae partes separent, haberi iam non possint; consentiente autem Syro inscriptio-

(a) *Lesêtre* (l. c.) et *Zoeckler* hanc proponunt distributionem :

La vraie sagesse proposée comme le plus grand bien des rois et des sujets (25-29).

1. Les rois et les sujets sont exhortés à la crainte de Dieu et à la justice (25).

2. Différentes recommandations :

a.) Sur ceux qui ne méritent aucune estime, insensés, paresseux, méchants (26).

b.) Sur la vanité et l'orgueil (27.) avec une exhortation à la prudence pour les agriculteurs (27,23-27);

c.) Sur l'iniquité des grands envers les petits (28);

d.) Sur l'opiniâtreté, provenant du manque de correction (29).

nem 10,1 omisit; ceterum Syrus et Chaldaeus in ordine et inscriptionibus cum Hebr. et Vulg. concordant.

1. In priore opere inter alia Alexandrinus addit 6,8; 9,12. 18; 16,5. 17; 17,6; 22, 14; 24,23 etc., in altero 25,10. 20; 27,20 etc. (quae addita partim in Vulgatam transferunt, sed facile dignoscuntur, quia numero versuum non sunt instructa). Mutata sunt plura : 1,11. 18 etc., omissa 1,16; 4,5. 7; 8,29. 33 etc., at licet omissa in cod. Vat., leguntur pleraque in cod. Alex.

2. F. Q. Salazar S. I. (Expositio in Prov. Salom. Parisiis 1619. Isag.), qui integrum opus inscribendum esse censet *Convivium Salomonis* (συμπόσιον), quoniam sermones a Salomone cum amicis in convivio habitos contineat, etiam cpp. 30. 31 transponere vult inter c. 24,34 et 25,1, ne Salomon solus per integrum convivium loqui videatur. Cui argumento similia sunt alia, quibus nixi nonnulli moderni rationalistae libri nostri ordinem pro libitu mutare conantur; iis autem immoremur necesse non est.

200. — FINEM operis sui auctor ipso titulo vel exordio indicat. Parabolas enim suas inservire ait « ad sciendam sapientiam et disciplinam, ad intelligenda verba prudentiae, ad adipiscendam eruditionem doctrinae, iustitiam, iudicium et aequitatem, ad dandam parvulis astutiam, adolescenti scientiam et intellectum ». Immo opus suum aptum quoque censet « ad reddendum sapientem sapientiore et prudentem capacem, ut intelligat parabolas et sermones obscuros et gnomas et aenigmata » (1,2-6). Praeprimis igitur auctor *sapientiam* docere vult, eamque, uti recte monuit *Ps. Athanasius*, « genuinam, ne quis falsae sapientiae specie in ethnicorum et haeticorum sophismata incidat. Ethnici enim se aliquos esse putantes et de sapientia sua gloriantes stulti facti sunt; haeretici autem sese eruditos esse rati a veritate aberraverunt et peccaverunt proprio iudicio condemnati, sapiens vero, si divina haec eloquia audierit, sapientior erit »¹. Nam sapientia huius libri non est humanae originis, sed fundamentum eius est timor Domini et integra a Domino ipso procedit; complectitur autem omnes res divinas et humanas atque recte a *S. Basilio* definitur « scientia rerum divinarum et humanarum et causarum earundem » (τῶν τούτοις αἰτιῶν)²; neque tam speculativa, quam practica est, qua homo ad omnimodam exercendam virtutem et hac ratione ad adipiscendam perfectam beatitudinem adducitur. Unde finem praeceptuum huius libri optime statuit *Corn. a Lapide* in eo esse, « ut unicuique aetati, sexui, statui, generi hominum in quovis rerum occursu leges recte agendi normamque honestae vitae praescribat, qua Deo placeant, ut ab illo post modicos brevis huius aevi labores aeterna felicitate donentur atque ad eandem sibi subditos perducant » (Prol. in l. Prov.). Atque aptissime Patres librum nostrum cum *Ethicis* scriptorum profanorum comparaverunt³.

Quamvis vero omnes omnino homines auctor in suo libro prae oculis habeat, maxime tamen erudire vult adolescentes; quapropter iam

S. Hieronymus Laetam monuit, ut filiolum suam « in Proverbiis erudiret *ad vitam* »⁴. Adolescentes autem auctori nostro non sunt illi, qui aetate sunt minores paucosque numerant annos, sed illi, qui viam perfectionis vix ingressi in pietate nondum adoleverunt. Praeclare id docet S. Isidorus *Pelusiota*, ubi tres libros salomonicos, Proverbia, quibus virtus moralis proponatur, Ecclesiasten, qui rerum mundanarum vanitatem doceat, Canticum Cant., quo perfecta caritas insinuetur, cum tribus templi antiqui partibus comparat. « Quemadmodum enim, inquit, in templo atria quidem intrare omnibus licebat, a Sancto autem, quod velo circumdabatur, quamquam adiri poterat, vulgus tamen non sanctus et profanus prohibebatur, ad Sancta Sanctorum denique ne illis quidem patebat aditus, qui vitam agebant inculpatam, sed soli summo sacerdoti, qui nimirum se ipsum consecraverat et omnem moralem rugam deposuerat : sic etiam erga hosce Salomonis libros affecti simus oportet, et primum quidem omnium splendere morum virtute, deinde vero rerum ad hanc vitam pertinentium nullitatem atque vanitatem condemnare, et sic demum ea attingere, ad quae vulgus pervenire non potest »⁵.

1. Ps. Athanas. Synops. S. S. 22 (M. 28,341).

2. S. Basil. in princip. Prov. hom. 12,3 (M. 31,389).

3. Cfr Orig. In Cant. Prol. (M. 13,74); S. Basil. In princip. Prov. hom. 12,1 (M. 31,383); Theodoret. In Cantic. Praef. (M. 81,45 sq.), S. Hieron. In Eccle. 1,1 (M. 23,1012) etc.

4. S. Hier. ad Laet. ep. 107,12 (M. 22,876).

5. S. Isid. Pelus. Epist. IV. 40 (M. 78,1092).

§ 13. — De Proverbiorum libri origine et auctoritate.

201. — Ex analysi proposita satis constat librum nostrum poematum didacticorum, maiorum et minorum, esse collectionem; quapropter in eius ORIGINEM inquirentibus duplex quaestio est solvenda : utrum unus tantum an complures carminum *auctores* sint statuendi, atque cuinam vel quibusnam eorum *collectionem* debeamus. Inscriptio enim, quae operi praefigitur (1,1 *Proverbia Salomonis filii David, regis Israel*), etsi Salomonem integri operis auctorem asserere videatur, neutram tamen quaestionem definit, quoniam ad totum librum eam non pertinere aliae inscriptiones partibus nonnullis praefixae docent. Profecto si 25,1 viri Ezechiae alteram Proverbiorum partem collegisse dicuntur, Salomon operi nostro hodiernam eius formam non dedit, atque inscriptiones 30,1 et 31,1 (*Verba Agur, Verba Lamuelis*) omnino insinuant, saltem duorum ultimorum capitum Salomo-

nem non esse auctorem. Dicemus igitur primum *de auctoribus*, deinde *de collectoribus* Proverbiorum.

Iam ad priorem quaestionem tractandam accedentes fateamur oportet, Patres omnes de integri operis origine salomonica non dubitasse, atque mediae quoque aetatis interpretes carmina omnia Salomoni attribuisse, etsi eorum collectionem alteri scriptori adiudicarent. Neque id mirabitur, quicumque consideraverit, in versione alexandrina, quam solam sequebantur Patres, inscriptiones 30,1 et 31,1 ita esse obscuratas, ut genuinus eorum sensus cognosci nequeat¹, atque S. Hieronymum, quum nomina propria (*Agur, Iake*) velut appellativa verteret, novae interpretationi ansam dedisse, quae nominibus symbolicis (*Congregans, filius Vomentis*) Salomonem sese ipsum designasse statuit. Quam ob causam inde a saec. 16., quando textus hebraicus accuratius comparari coeptus est, multi interpretes a tradita opinione recedere non dubitarunt, Salomonem longe maioris Proverbiorum partis auctorem esse concedentes, operis autem particulas nonnullas aliis scriptoribus attribuentes²; quae sententia modernis quoque interpretibus catholicis probatur, licet non plenus inter eos sit consensus de particulis Salomoni abiudicandis³. Aliter autem de hac quaestione sentiunt multi interpretes heterodoxi atque praesertim rationalistae. Olim Grotius Salomonem antiquiorum sapientium dicta collegisse suisque intermiscuisse suspicatus est; hodie autem rationalistae eo usque progressi sunt, ut non tantum Salomonem in Proverbiis colligendis et distribuendis ullam partem habuisse negent, sed etiam vix quidquam salomonici in integro opere inveniri contendunt⁴. Ut quid de hac quaestione sentiendum sit, clarius appareat, in singularum partium originem seorsim inquirentes argumenta, quibus salomonicam Proverbiorum originem heterodoxi impugnant, examini subiiciemus.

1. *Alex.* 30,1 Τοὺς ἐμὸς λόγους, υἱέ, φοβήθητι καὶ δεξιόμενος αὐτοὺς μετανόει, 31,1 Οἱ ἐμοὶ λόγοι εἴρηνται ὑπὸ θεοῦ. βασιλέως χρηματισμός κτλ.

2. Cfr *Corn. a Lap.* in Prov. 30,1, qui iam a Vatablo, Pagnino, Bayno, Iansenio ultima duo capita Salomoni abiudicata esse monet atque ipse habet probabile, « gryphos et aenigmata huius capituli dictata fuisse ab Agur, sed Salomonem ea recepisse et huc transcripsisse, immo ea confirmasse eisque suum dedisse calculum, pondus et auctoritatem ».

3. Cfr inter alios *Herbst-Wette* Einleitung III. p. 220 sqq.; *Scholz* Einl. III. p. 152 sqq.; *Haneberg* Gesch. des bibl. Offenb. p. 381 sqq.; *Vigouroux* Manuel bibl. II. p. 376 sqq. 387 sq.; *Lesêtre* Le livre des Proverbes p. 21. 24 etc.; *Kaulen* Einl. Ed. 3. p. 317 sq.; *Zschokke* Hist. sacr. A. T. p. 214; *Rohling* D. Salomon. Spruchb. p. 6 sqq. *Schuster-Holzammer* Handb. des bibl. Geschichte I. p. 582 etc. — Ex heterodoxis eandem sententiam tumentur *Haevernick* Einleitung III. p. 392 sqq.; *Keil* Einl. p. 373 sqq.; *Plumptree* in The Speaker's Comment. IV p. 515 sqq.

4. *Delitzsch* (Das Salomonische Spruchbuch p. 21 sqq. et Herzog P. R. E. Ed. 2. XIV. p. 562) maiorem duarum collectionum (10,1-22,16 et 25,1-29,27) partem Sa-

Iomoni ita attribuit, ut sententias salomonicas aliis permixtas esse censeat; reliquum vero librum (1-9; 22,16-24,34; 30; 31) iunioribus auctoribus adscribit. A qua sententia parum recedit *Zoeckler* (Die Sprüche Salomonis p. 23), qui priorem collectionem (10,1-22,16) integram Salomoni deberi docet, de reliquis autem cum *Delitzsch* consentit. — Magnam tantum partem prioris collectionis (10-22) salomonicae originis, reliqua omnia recentiora esse docent *de Wette Schrader* (Einl. p. 537), *Bertheau* (Die Sprüche Salomo's p. XXXVII sqq.), *Davidson* (Introduction II. p. 325 sqq.) etc. — *Nihil* demum salomonici in toto libro esse conservatum asserit *Reuss* (Geschichte des A. T. p. 494 : « Aus allem bisherigen erhellt, dass das Spruchbuch wie es vorliegt nicht aus vorexilischer Zeit stammt. Aber auch die einzelnen Sprüche im Grossen und Gaazen genommen, wenn auch uralte darunter sein mögen, tragen gar nicht die Farbe der Prophetenzeit. Dass die Sprache oft dunkel ist, beweist nicht nothwendig ein höheres Alter » etc.); cfr etiam *Cornill* Einl. Ed. 3. p. 245 sqq.

1. — Longe maiorem operis partem Salomoni auctori deberi docent inscriptiones (1,1; 10,1; 25,1). Atque *prima* quidem inscriptio, quae cum toto exordio arctissime cohaeret nec ab illo avelli potest, ad novem prima capita (1,8-9,18) saltem sese extendit, idque eo magis, quia tanta est argumenti et styli similitudo istorum capitum, ut ab eodem auctore scripta dicenda sint. Quin *tertia* (25,1) quinque capita immediate sequentia (25,1-29,27) complectatur, nemo dubitat eamque a viris illis, qui Ezechiae tempore Proverbia collegerunt collectioni esse praefixam etiam omnes concedunt. *Secunda* demum inscriptio (10,1), si genuina est, priorem Proverbiorum collectionem (10,1-22,16) velut salomonicam tuetur; sin genuina non est, primam inscriptionem (1,1) non tantum novem priora capita sed integram priorem partem (1,1-24,22) respicere iure merito dicemus. Eam autem genuinam non esse arbitramur, praepremis quoniam duo gravissimi et antiquissimi testes, versiones alexandrina et syriaca, eam non agnoscunt, deinde quia quid sibi isto in loco velit non satis apparet. Namque prima inscriptio (1,1), quum annuntiet « Proverbia Salomonis ad sciendam sapientiam et disciplinam, ad intelligenda verba prudentiae, quae data sint parvulis astutiam, adolescentibus scientiam et intellectum » etc., ad sola priora novem capita restringi non potest, quae in commendanda quidem sed non in docenda sapientia versantur, ideoque necessario ad Proverbiorum collectionem (10,1 sqq.) extendenda est, ita ut secunda illa inscriptio (10,1) prorsus abundet. Sed quidquid de hac secunda inscriptione statuitur, illud certum est, inscriptionibus longe maiorem operis partem (1,1-9,18; 10,1-22,16 [aut 1,1-24,22] et 25,1-29,27) Salomoni auctori attribui. Iam vero inscriptiones illae utpote antiquissimae atque ab ipso auctore vel a collectoribus operi praefixae plenam fidem merentur, nisi aut externis testimoniis aut internis argumentis certis erroneae esse demonstrantur. Externa autem eiusmodi testimonia non haberi extra controversiam est, neque interna argu-

menta adsunt, quibus inscriptioni fidem denegare cogamur. Nulla enim in toto opere invenitur allusio historica vel alia, qua aetas Salomone recentior innuatur; lingua et stylus auream periodum literarum hebraicarum produnt atque pauci chaldaismi, qui inveniuntur, salomonicae origini non obstant, quum ex poetica dictione satis explicentur.

Sed accuratiori examini subiiciamus ea, quae nostro argumento opponuntur.

a.) *Grotius* primam inscriptionem designare dixit « ἐκλογὴν optimarum sententiarum ex pluribus, qui ante Salomonem fuerunt, scriptoribus, quales ἐκλογὰς multi imperatores constantinopolitani conscribi in suos usus fecerint »⁵. At quo cum iure haec tituli explicatio statuatur, nemo dixerit; quinam sunt multi illi scriptores Salomone antiquiores, ex quorum operibus collecta sunt nostra Proverbia? Annon verba « Parabolae Salomonis » (1,1) eadem ratione sunt explicanda, qua verba eadem 25,1? Iam isto in loco « viri Ezechiae » « parabolas Salomonis » i. e. proverbia, quorum Salomon est auctor, collegisse dicuntur. Prorsus inepte hoc loco induci morem imperatorum byzantinorum non indiget demonstratione; quis unquam byzantinam aetatem cum salomonica comparaverit?

b.) Neque opus est simili obiectioni immorari, quam olim movit *Eichhorn*⁶, qui ne praestantissimum quidem ingenium sufficere putavit tot acutis subtilibusque sententiis inveniendis. At Salomonem « multas parabolas » (משלים הרבה *Eccle.* 12,9), immo « tria millia proverbiorum » (3 *Reg.* 4,32) condidisse certa testimonia docent, ita ut in nostro libro vix sexta eorum pars nobis sit conservata. Quibus testimoniis omissis alii non minus recte quam facete monuerunt, Salomonem quadraginta annis regnasse ac proin si quadringenta vel quingenta proverbia in libro nostro contenta in singulos regni annos distribuantur, eum integrum mensem singulis sententiis inveniendis tribuere potuisse; cui negotio ingenium parum praestans par dicendum sit. Ceterum « sapientior erat cunctis hominibus » et propter sapientiam suam non tantum « nominatus in universis gentibus per circuitum », sed longinquis quoque in terris tam celebris, ut regina Saba veniret tentare eum in aenigmatibus (3 *Reg.* 4,31; 10,1).

c.) « *A priore*, inquit *De Wette Schrader*, verisimillimum est Salomoni, utpote poetae didactico celeberrimo, multa aliena carmina immerito esse attributa, sicut Davidi carmina lyrica multa erronee sunt attributa. Magna quoque Proverbiorum multitudo et varietas satis docet ea integro potius populo, quam uni viro deberi; multa ex illis desunta sunt ex vita privata et rustica, quae Salomoni nec cognita erat nec eius attentionem attrahere potuit (cfr 12,10 sq.; 13,23; 14,4; 24,27. 30-34; 27,23 sqq.; 13,7. 11; 14,1; 15,15-17; 16,8. 26; 17,1 sq.; 18,9. 22 etc.). Prima novem capita quum ob docendi praeciendiue rationem tum ob severam suam de servanda castitate doctrinam paedagogum magis produnt vel prophetam vel sacerdotem, quam regem talem, qualis fuit Salomon. Capita 25.-29. autem non nisi

tribus saeculis post eius mortem collecta sunt; quo tempore sententiae alienae facillime ei attribui potuerunt »⁷. — Ultimae obiectioni iam dudum rectissime est responsum, tribus post Salomonis mortem saeculis viros Ezechiae multo melius scire potuisse, quatenus sententiae Salomonem auctorem habeant, quam nos post viginti octo saecula discernere possumus, quae ei non debeantur⁸. Neque enim magna « scientia diplomatico-critica » viri Ezechiae indiguerunt, ut collectionem suam concinnarent. Quamvis enim quibus fontibus sint usi prorsus ignoremus, illud tamen constat, eos non ex traditione orali sed ex libris scriptis sententias istas collegisse; id enim docet phrasis, qua laborem suum describunt⁹. — Cur vero priora novem capita, quae integra sapientiam commendant, regem illum dedecent, qui a Deo quidquid vellet petere iussus solam sapientiam et intelligentiam petiit, cuique Deus « dedit sapientiam et prudentiam multam nimis, quasi arenam, quae est in litore maris » (3Reg. 5-9; 2 Paral. 1, 7-10)? Porro quid obstat, quominus Salomonem aut antequam adamare coepisset mulieres alienigenas, aut si mavis postquam pericula, quae consortium pravarium mulierum affert, versus vitae finem propria experientia didicisset, « severam de castitate servanda doctrinam » tradidisse dicamus? Neque exordii doctrina de castitate differt ab illa, quae in reliquis capitibus proponitur (cfr 11,22; 18,22; 22,11. 14; 27,28. 33 etc.), neque mirum est, quod in sequentibus capitibus castitas rarius commendetur, quoniam in prioribus impudicitia, utpote praecipuum sapientiae obstaculum, satis superque erat condemnata¹⁰. — Proverbia autem, quae vitam quotidianam et rusticam attingunt, legenda dumtaxat sunt, ut mireris, quod aliquis dubitaverit, an a Salomone conscribi potuerint. Num virum, qui disserebat « super lignis a cedro, quae est in Libano, usque ad hyssopum, quae egreditur de pariete, et de iumentis et volucris et reptilibus et piscibus », agriculturam et res rusticas ita ignorasse dicemus, ut ex illis comparationem desumere non potuerit? — Illa demum, quae de « magna Proverbiorum multitudine et varietate » obiiciuntur, similia sunt eis, quae supra iam refutavimus; atque argumentum *a priori* eo infirmius est, quo infirmiore supposito nititur; Psalmorum enim inscriptionibus, quarum authenticam consensus textus primigenii et versionum antiquarum testatur, fidem esse adhibendam supra demonstravimus (184 p. 84 sqq.).

d.) Magnam difficultatem nonnulli inveniunt in earundem sententiarum repetitione. Etenim eadem sententia vocabulis vix mutatis interdum in eadem collectione (2,16 et 7,5; 3,15 et 8,11; 10,1 et 15,20; 14,12 et 16,25; 16,2 et 21,2; 19,5 et 19,9; 21,9 et 21,19 etc.), frequentius in diversis collectionibus repetitur (12,11 et 28,19; 18,8 et 26,22; 19,24 et 26,15; 21,9 et 25,24; 22,2 et 29,13); interdum sensu aliquantulum mutato sententiae repetuntur (10,2 et 11,14; 13,14 et 14,27; 26,12 et 29,20 etc.); interdum unus tantum stichus repetitur (15,18 et 29,22; 17,3 et 27,23; 19,13 et 27,15 etc.); interdum eadem sententia verbis similibus repetitur (10,4 et 12,24; 12,11 et 28,19; 15,8 et 21,13; 15,11 et 17,1; 15,20 et 17,21 etc.)¹¹. — Quid vero ex istis repetitionibus, quas satis frequentes esse non negamus, contra sa-

lomoniam sententiarum originem deducatur, non intelligimus. *Eiusdem* enim sententiae, quae iisdem prorsus vocabulis exprimitur, repetitionem, sive in eadem parte sive in diversa inveniatur, aut collectoribus aut librariis adscribendam esse nec ullo modo salomonicae eius origini obstare in aperto est. *Similes* autem sententiae, sive similitudo sit in vocabulis, quae tamen alium sensum exprimunt, sive in idea ipsa sit, quae tamen aliis vocabulis exprimitur, sive in utroque ita sit, ut *similis* idea similibus vocabulis reddatur, cur eidem auctori Salomoni adscribi nequeunt? Namque si veritatem quandam inculcandam esse censuit, illam haud dubie modo iisdem modo similibus verbis repetiit; nec mirum est, quod idea aliqua mox elegantiore et acutiore, mox minus eleganti et minus acuto modo sit expressa. Si pro suo quisque animo et pro sua sapientia de libri alicuius vel sententiae authenticia ita iudicare velit, ut omnia ea respuat, quae minus placent, eaque sola genuina censeat, quae placent, actum iam est de omnibus libris non tantum sacris sed etiam profanis. Eandem regulam criticam secuti ante aliquot lustra nonnulli philologi carmina poetarum graecorum et latinorum pro suo quisque iudicio sibi concinnaverunt integris versibus aut strophis aut canticis, utpote non satis elegantibus, electis; at quis hodie non ridet de doctis illis viris, qui Homerum, Virgilium, Horatium corrigere conati sunt? Quorum exemplo moniti caveamus, ne eidem, immo longe graviori periculo nos exponamus; neque enim de poetae qualiscunque, sed de poetae divinitus inspirati opere res agitur. Sed omissa hac consideratione nemo negabit, opinor, iudicia de maiore minoreve alicuius versus elegantia longe pleraque esse incerta ideoque inepta, quibus versus genuinus aut spurius demonstretur.

e.) Haud dissimilis quartae est quinta obiectio, quae prioris partis (10, 1-22, 26) sententias ab illis, quae in secunda leguntur (25, 1-29, 27), tantopere differre asserit, ut utrumque Salomon auctor esse non possit; priorem enim partem solas fere gnomas, alteram quam plurimas parabolas et similitudines continere. — Sed quid inde? Ad summum sequitur, prioris partis collectorem parabolas, quia eas forte fini suo minus aptas esse censuit, reliquisse; differentia autem haec contra salomoniam utrumque originem urgeri non potest, nisi prius certis argumentis demonstretur, Salomonem aut solas gnomas aut solas parabolas condidisse.

5. Grotius In Prov. 1, 1 (Opp. Basileae 1732. I. p. 247).

6. Eichhorn Einleitung V. p. 99 « Nun frage sich der munterste und witzigste und scharfsinnigste Kopf, ob er sich wohl Sprüche dieser Art in solcher Mannigfaltigkeit und Menge und in dem Wechsel abzufassen getraue? Müssten nicht bei der Voraussetzung eines einzigen Urhebers weit mehr nüchterne und platte Sittensprüche und mehr Wiederholungen vorkommen, als im Buche wirklich stehen? » E contrario Drivier Rothst. (Einl. 1896. p. 438), Cornill (Einl. Ed. 3. 1896. p. 245) ex repetitionum quae adsunt *multitudine* plures esse auctores demonstrare volunt.

7. De Wette Schrader Einleitung p. 536 sq.

8. Herbst-Wette Einleitung III. p. 223.

9. Vocabulum, quo virorum Ezechiae labor exprimitur (הַעֲתִיקוֹ) Alex. vertit *ἡγεμόντος*, Ag. *μετῆραν*, Hier. transtulerunt; omnes igitur fontem scriptum suppo-

suerunt. *Syr.* et *Chald.* habent כתבו (*scripserunt*), fontem igitur non innuunt. Ceterum Thalmudistis העתיק est *transcripsit* vel *ex alia lingua transtulit*.

10. Eadem obiectio urgetur a *Davidson* (Introd. p. 325) et *Reuss* (*Gesch. des A. T.* p. 491), qui praeterea addit ea, quae de regibus dicantur, vera quidem esse ac bona, sed proferri non potuisse a rege, qui tyrannico et superbo suo regnandi modo suam ipsius domum regno privaverit. Videtur igitur contra historiae fidem supponere, Salomonem eandem semper regnandi rationem tenuisse, oblivisciturque alium fuisse Salomonem primis regni annis, quando a Deo donum sapientiae obtinuit, alium ultimis annis, postquam a mulieribus alienigenis ad idololatriam seductus erat.

11. Ita praesertim *Delitzsch* (*Das Salomon. Spruchbuch* p. 22 sqq. et *Herzog P. R. E. XIV.* p. 561 sqq.) et *Reuss* l. c. p. 490. Nonne mirum, quod *Eichhorn* (l. c. cfr. n. 6) ex parvo numero repetitionum argumentum contra salomonicam Proverbiorum originem desumat, atque alii repetitionum multitudinem fere infinitam (*Reuss* l. c. « unzählbare Wiederholungen ») contra eandem salomonicam originem urgeant?

202. — 2. Salomonicam igitur originem longe maioris partis Proverbiorum tuentur inscriptiones, nec quidquam hucusque allatum est, quo earum auctoritas sit infirmata nedum destructa. Iam ad illas particulas transeamus, quae inscriptionibus illis attingi non videntur.

a.) Sunt qui duo illa capita, quae priorem collectionem sequuntur (22,17-24,22) Salomoni abiudicent his praesertim argumentis nixi: α.) Particula haec suam habet inscriptionem, qua a praecedentibus Proverbiis salomonicis diserte distinguitur; sententiae enim, quae sequuntur, *verba sapientium* appellantur, atque expressio haec similem illam in memoriam revocat, qua in prooemio (1,6) praeter salomonica etiam aliorum virorum *sapientium verba* annuntiantur. β.) Porro inscriptio, quae immediate sequitur « haec quoque sapientibus » (vel potius *sapientium* אלהים-לחכמים 24,23) satis clare demonstrat alia sapientium verba praecessisse. γ.) Accedit demum styli in hac particula diversitas. Parallelismus enim magis minusve est neglectus, neque sententiae singulae singulis distichis absolvuntur, sed per plures versus decurrunt¹.

Quae, etsi veritatis speciem quandam habeant nec omni probandi vi destituantur, rem tamen non evincunt. Nihil quidem obstare concedimus, quominus aliquis Salomonem aliorum quoque sapientium virorum sententias in suam collectionem recepisse suasque hac ratione fecisse dicat; quapropter non admodum refragamur illis, qui prooemium (1,1-7) Salomoni attribuentes in nostra particula velut secundam partem integri operis ibi descripti agnoscunt eaque sententias aliorum a Salomone approbatas contineri censent. Sed ad hanc sententiam stabiliendam argumenta allata non sufficiunt. Namque α.) si in priore sticho 22,17 discipulus « *audire verba sapientium* » iubetur, in altero magister verba sua explicans « appone, inquit, cor ad doctrinam *meam* »; *verba sapientium* igitur (1,6 et 22,17) idem si-

gnificare aptissime dicuntur, quod *verba sapientiae*. β.) Alteram inscriptionem (24,23) de aliorum sapientium verbis non esse intelligendam, statim dicemus. γ.) Stylum demum atque dicendi modum huius pericopes a proverbii quidem immediate praecedentibus (10,1-22,16) satis differre clarum est, at non minus est clarum inter prima novem capita et inter nostram pericopen tantam intercedere similitudinem, ut eidem auctori deberi sint dicenda; qui igitur prima novem capita Salomoni attribuit, primae inscriptionis auctoritate coactus, is hanc pericopen Salomoni negare non potest. Utraque longioribus carminibus constat (cfr analysin), in utraque auctor discipulum suum frequenter velut *filium suum* alloquitur², a luxuria, commensationibus, peccatorum consortio, levitate in sponsionibus dehortatur³, non tantum proponit, sed inculcat doctrinas ad easque observandas exhortatur⁴ etc. Eodem igitur modo, quo primis novem capitibus monita sua praeparavit, hac pericopa velut peroratione quadam eadem commendasse est dicendus; neque mirum est, quod ex illis quoque, qui introductionem illam Salomoni abiudicant, nonnulli eundem tamen introductionis et perorationis huius auctorem esse statuunt⁵.

b.) Appendiculam (24,23-34) longe plerique moderni interpretes Salomoni deberi negant ob inscriptionis, quae ei praefigitur, auctoritatem. Verba enim גַּם־אֵלֶּה לְחַכְמִים interpretantur « *etiam haec sunt sapientium* » verba. Quam interpretationem minus habemus probabilem quum ob antiquorum interpretum consensum, qui omnes (*Alex., Syr., Chald., Vulg.*) verterunt « *etiam haec sapientibus* » (*Alex. Syr. Chald. addunt: dico*) sc. iis, qui ad sapientiam aspirant, sunt destinata, tum maxime ob auctoritatem sequentis inscriptionis: « *hae quoque parabolae Salomonis* » (25,1), quae omnino supponere videtur, eos, qui secundam collectionem priori adiecerunt, proverbialia immediate praecedentia Salomoni ipsi auctori attribuisse ac proin eadem ratione, qua *Alex., Syr., Chald., Vulg.*, verba illa esse interpretatos. In tota autem illa particula nihil legitur, quod a Salomone dici non potuit, quare nulla est ratio, cur a tradita interpretatione recedamus.

c.) Difficilior est quaestio de trium ultimarum appendicum (30,1-31,31) origine, quarum duae priores suis inscriptionibus sunt insignitae. — Quomodo prima (30,1) esset explicanda, antiqui interpretes iam ignoraverunt atque de eius sensu disputant moderni. Accuratior explicatio interpreti relicta interpretationem praeferimus illam, quae sola priora verba דְּבַרֵּי אֲגוּר בֶּן־יִקֵּה הַמַּשְׁאָה (*Verba Aguris, filii Iake, Mas-saensis*) pro inscriptione habet, reliqua autem initium verborum Aguris esse censet (« *Effatum viri: Laboravi, Deus; laboravi, Deus, et eveni* » etc)⁶. Qua interpretatione tamen integra difficultas non est

soluta; num enim nomina *Agur* et *Iake* sint propria virorum incognitorum, an symbolica, quibus Salomon se ipse designaverit, quaeritur. Antiqui rabbini eosque secutus S. Hieronymus ea pro symbolicis habent; Syrus et Chald. hebraica nomina retinent de eorum significatione nihil addentes; Alexandrinus, quem haec capita transposuisse diximus (199. p. 139), nullam inscriptionem agnoscit, sed alio modo vocabula separans totum versum in sententiam vertit. Hinc etiam a SS. Patribus difficultatis solutionem frustra quaesiveris; antiquiores autem interpretes multi et tantum non omnes moderni, licet Proverbiorum libri auctorem Salomonem esse teneant, nomina illa censent esse propria et ultima duo capita aliis scriptoribus inspiratis attribuunt⁷, idque ut videtur recte. « Nam, inquit *Baynius*, quum nomen viri et nomen patris [immo etiam nomen patriae] ponantur, Scripturam nobis hominem aliquem insinuare voluisse credendum est, ut omittam vehementer duram esse metaphoram vocari Salomonem filium Vomentis ». Quisnam vero ille Agur fuerit et quodnam regnum Massa intelligatur, prorsus ignoramus; inutile autem est coniecturis indulgere, quae ne probabilibus quidem argumentis nituntur.

Altera appendix (31,1-9) inscriptione hebraica adscribitur *Lemueli regi Massaensi*, cuius etiam nudum nomen nobis est traditum. Num eidem carmen alphabeticum *de muliere forti* (31,10-31) debeatur, non liquet; nihil obstare arbitramur, quominus Salomonem eius auctorem esse dicamus.

1. Haec argumenta affert *Lesêtre* (l. c. p. 21), qui cum *Herbst Welte* (l. c. p. 221), *Scholz* (l. c. p. 155 sqq.) aliisque catholicis interpretibus et plerisque heterodoxis partem hanc aliis auctoribus attribuit.

2. *Prov.* 1,8. 10. 15; 2,1; 3,1. 11. 21; 4,10 etc.; 23,15. 19. 27; 24,13. 21. — In toto reliquo libro bis tantum (19,27; 27,11) appellatio haec (יָאֵקוֹב) legitur.

3. *Prov.* 2,12 sqq.; 5,3 sqq.; 6,24 sqq.; 7,4 sqq. et 23,26 sqq.; 23,33 sqq. — 4, 17 et 23,20 sq. 29 sqq. — 1,10 sqq.; 2,10 sqq.; 3,31 sqq. etc. et 22,24 sq.; 23,6 sqq. 17 sqq. etc. — 6,1 sqq. et 22,26 sq.

4. *Prov.* 1,8 sqq. 20 sqq. et passim; 22,17 sqq.; 23,15 sqq.; 24,13 sqq.

5. Ex. gr. *Delitzsch* Salomon. Spruchbuch p. 20 sq. et Herzog P. R. E. XIV. p. 563; *Zoeckler* Sprüche Salomonis p. 23 etc.

6. Cfr *Delitzsch* Salom. Spruchbuch p. 478-487.

7. Ex antiquioribus cfr. *R. Bayne* Comm. Paris. 1555. in 30,1; *Corn. a Lap.* Comm. in 30,1; *Bossuet.* in *Prov.* Praef. (« Cap. 30. et 31. memorantur alii sententiarum auctores, quas quidem, ut ab ipso Salomone mutuatas, certe eodem spiritu conscriptas, salomonicis addiderunt »), *Calmet.* In *Prov.* Prolegom. etc. — Recentiores nominati sunt 201 n. 3 p. 142.

203. — Sequitur altera quaestio de *Proverbiorum collectione*. Salomonem enim, quamquam duobus ultimis capitibus exceptis omnium, quae in libro leguntur, auctor iure asserti videtur, integro operi hodiernam

eius formam non dedisse, luce clarius ex inscriptione 25,1 apparet, quae varias collectiones esse admittendas docet. De earum autem numero et aetate magnus est interpretum dissensus; quoniam vero quæstio hæc ad librum intelligendum parum confert, eam paucis absolvemus illa sola proposita sententia, quæ magis nobis probatur¹.

Tres igitur statuimus collectiones, atque *primam* quidem maiore libri parte (1,1-24,22) constare ipsique *Salomoni auctori et collectori* deberi arbitramur. Absolutum enim et perfectum opus capita illa constituunt, cuius ea est unitas argumenti et doctrinae, is internus omnium partium nexus, ut si solum ad nos pervenisset, nemo prudens, opinor, illud in varias partes discerpere esset conatus. Etenim prooemium (1,1-6) non sola prima novem capita, sed maxime proverbia ipsa spectat, quæ longa serie 10,1-22,16 proponuntur. Illa autem, quæ 22,17-24,22 sequuntur, tantum habent cum primis novem capitibus affinitatem et similitudinem (202), ut aptissimum constituent epilogum operis, cuius illa sunt prologus et introductio. In prologo isto auctor *proponendorum* Proverbiorum utilitatem veritatemque commendat, eaque *ducalia* (דגליים) i. e. ducibus digna appellat, in epilogo *propositorum* utilitatem veritatemque asserit eaque velut *principalia* (שלישים) i. e. principibus digna celebrat². Sicut in prologi initio (1,10-19) discipulum suum auctor a peccatorum societate deterret, quia in perniciem ruant, ita in epilogi fine (24,19-22) ab eadem societate ob eandem rationem eum absterret, ut ibidem terminetur oratio, unde exorsa est. Quod autem praeclara illa Proverbiorum collectio nec prologo nec epilogo, quibus commendetur, carere potuerit, id facile omnes concedent. Nec quisquam mirabitur, quod integrum istud opus Salomoni attribuere non dubitemus, siquidem recentioris aetatis ne minimum quidem vestigium reperitur; atque sane decuit sapientissimum illum regem, quem tria millia parabolarum condidisse testantur sacrae literae, ipsum quoque ex tanto numero illa eligere, quæ docendis subditis suis utiliora habuit, illaque prologo et epilogo de sapientiae verae laudibus munire.

Aliqui SS. Patres cum *S. Cyrillo Ier.* et *S. Hieronymo*³ Salomonem senem, quum post lapsum resipuisset et poenitentiam egisset, Proverbiorum librum collegisse et Ecclesiasten composuisse putarunt ea praesertim ratione commoti, quod in suis editionibus legerent: « *novissime ego egi poenitentiam* » (24,32); at infirmum est argumentum, siquidem eo in loco (quem longe alium exhibent *Hebr.*, *Vulg.*, *Syr.*, *Chald.*) auctor « loquitur in persona hominis, qui conspecto hominis pigri agro urticis repleto, eo exemplo se ad laborem strenue capessendum exhortatur »⁴. Quominus vero Salomonem senem et poenitentem nostram hanc collectionem edidisse dicamus, illud quam

maxime prohibet, quod inter tot de omnibus fere virtutibus praecepta ne unum quidem inveniatur, quod idololatriam condemnat; atqui vix credi potest, Salomonem sui ipsius experientia pericula idololatriae edoctum subditos, quos exemplo suo a Legis observantia abduxerat, praeceptis suis ad unius Dei cultum reducere neglexisse. Illo igitur tempore, quo insigni sapientiae dono praeditus totus in Dei cultu promovendo erat occupatus, eum hanc Parabolarum collectionem edidisse rectius dicemus.

*Alter*a collectio (25,1-29,27) a « viris Ezechiae regis » facta esse dicitur ab inscriptione; quam fide indignam esse, nemo adhuc demonstravit aut demonstrare est conatus⁵. Salomon primam collectionem toti populo destinans parabolas illas similitudinesque, quae plebem minus attingebant aut intellectu erant difficiliore, videtur omisisse; at viri Ezechiae, si ex primis sententiis, quas collegerunt quaeque omnes de regum potius quam de plebis institutione agunt (25,2-7), ad eorum finem concludere licet, non tam totum populum quam viros eruditos ac maxime regem suum prae oculis habuisse recte dicuntur; quare facile explicatur, cur a difficiliore illis recipiendis non abstinuerint. Sunt qui ex nonnullis secundae collectionis proverbii colligi censeant, rerum statum eo tempore, quo conscripta sunt, infeliciorum fuisse, quam quo tempore composita sint priora; sermonem enim esse de crebris principum mutationibus, de crudelibus avidisque tyrannis, de iustis iniustisque inter se de regno concertantibus⁶. Quae recte quidem colligi non censem, quoniam immerito supponitur, auctorem suae aetatis suique regni statum describere debuisse neque ex historia aut ex vicinorum regnorum statu quidquam potuisse haurire. Sin autem recte colliguntur, Salomonem ultimo regni sui tempore has sententias condidisse statuere nobis licebit, atque ita facilius explicabimus, cur eas in collectionem iam antea editam non receperit. Quinam « viri Ezechiae » fuerint, qui operam suam in illis colligendis posuerint, ignoramus; quodsi enim Thalmudistae Isaiae collectionem attribuant, asserti sui aliud fundamentum non habuerunt, nisi Isaiam Ezechiae tempore floruisse eiusque amicum fuisse.

Isdem « viris Ezechiae » *appendiculam* quoque illam adscribendam esse, quae 24,23-34 inseritur, suadet quidem inscriptionis similitudo (24,23 et 25,1); at leve infirmumque est argumentum, quum nulla appareat ratio, propter quam sententias illas collectioni suae praemittere quam inserere maluerint; rectius igitur statuemus iam Salomonis tempore forte ab ipso rege illa libro esse addita atque viros Ezechiae integro operi novam suam collectionem adiecisse.

A quonam tandem et quo tempore duobus ultimis capitibus additis opus hodiernam suam formam acceperit, certis aut probabilibus

argumentis non definitur; alii Ezechiae, alii Esdrae aetate ultimam manum operi impositam esse censent; immo si genuinus esset ordo versionis alexandrinae, duo ultima capita (30,1-31,9) iam cum primitivo opere suo Salomonem ipsum coniunxisse liceret dicere, atque viros Ezechiae collectione sua et carmine alphabetico de muliere forti opus terminasse. Quidquid autem est, omni fundamento carent rationalistae illi, qui integrum librum Esdra dicunt esse recentiorem.

1. Eandem fere tuentur plerique interpretes catholici, quos iam laudavimus : *Herbst-Welte* (l. c. p. 220 sqq.), *Danko* (l. c. p. 310 sqq.), *Vigouroux* (l. c. p. 379), *Kaulen* (l. c. p. 318), *Zschokke* (l. c. p. 214), *Rohling* (l. c. p. 6 sqq.). At discedunt *Scholz* (l. c. p. 157), qui cpp. 1-9 et 22,17-24,22 satis diu post Salomonis aetatem composita, integrum tamen opus Ezechiae tempore terminatum putat, et *Lesêtre* (l. c. p. 21 sqq.), qui saltem 22,17-24,22 Salomone recentiora dicit. — Ex heterodoxis *Haevernick*, *Keil*, *Plumptree* (ll. cc.) etc. fere nobiscum consentiunt. Secundum *Ewald* (Poet. Bücher IV. p. 2 sqq.) exorta sunt 10,1-22,16 duobus saeculis post Salomonem, 25.-29. tempore Ezechiae, 1.-9. et 22,17-24,34 integro saeculo post Ezechiam, atque circa idem tempus brevi ante exsilium cpp. 30. et 31. Secundum *Bertheau* (l. c. p. XXIII sqq.) nihil aliud demonstrari potest, nisi omnia post Salomonem esse exorta. Secundum *Hitzig* (Comment. p. XVII sqq.) exorta sunt cpp. 1.-9. saec. 9. a. Chr., 10,1-22,16 ineunte saec. 8., 25.-29. exeunte saec. 8., 22,17-24,34 immediate post exsilium, 30. 31. recentiore aetate. Iuxta *Cornill* (Einl. Ed. 3. 1896. p. 246 nec collecta nec condita sunt ante finem persicae vel initium macedonicae aetatis!!!

2. *Prov.* 8,6 (*S. Hier.* parum accurate vertit : *res magnae*, melius *Alex.* σεμνά); 22, 20 (*Alex.* et *S. Hier.* minus recte τριπλῶς, tripliciter).

3. *S. Cyrill. Ier. Cat.* 2,13 (M. 33,400); *S. Hier.* in *Ezech.* 43,10 sqq. (M. 25,419).

4. *Toult.* in *S. Cyrilli. Cat.* 2,13 (M. 33,399).

5. *Thalm.* Baba bathra 15 a. eumque secuti interpretes iudaici multi inscriptionem ita intelligunt, ut praecedentia quoque proverbia a viris Ezechiae collecta esse dicant (« Haec quoque sunt parabola salomonicae a viris Ezechiae collectae »); at illud □ (etiam) ad phrasin relativam immerito trahitur; si integrum librum a se collectum designare voluissent, viri Ezechiae suum nomen (« quas transtulerunt viri Ezechiae ») iam primae inscriptioni (1,1) addidissent. — Disputatur, utrum viri Ezechiae priorem librum cognoverint necne, quando suam collectionem adornarunt. Verum inscriptio, si genuina est, dubitationi non relinquit locum, siquidem inscriptio « hae quoque parabola » evidenter priorem collectionem supponit. At, inquit, in secunda collectione repetuntur multi versus, qui in priore iam leguntur et quos certe omisissent viri Ezechiae, si priorem complere tantum voluissent. Exaggerant autem repetitionum numerum adversarii; integrae sententiae, quae repetuntur, sunt quatuor vel quinque; at numerus multo maior esse deberet, si viri Ezechiae priorem collectionem ignorantes proverbia salomonica collegissent. Num vero repetitae illae sententiae collectorum an librariorum socordiae adscribantur oporteat, ignoramus.

6. *Scholz* Einl. III. p. 161; cfr *Prov.* 28,2 sq. 12. 15 sq.; 29,2. 16.

204. — DIVINA AUCTORITAS PROVERBIORUM longa demonstratione non indiget. Olim quidem de ea dubitasse synagoga dicitur; quoniam enim sententias paucas (ex. gr. 26,4. 5) inter se pugnare atque descriptionem meretriculae (7,10 sqq.) libro sacro non convenire cense-

bant, rabbini nonnulli nodum secare quam solvere ideoque Proverbiorum librum inter apocrypha relegare maluerunt. At « quod id facere cogitarunt, inquit *Huetius*, nec fecerunt tamen, indicio est, nefariam eorum voluntatem vi veritatis fuisse oppressam et utrimque pensitatis rationibus libri tandem sanctitatem eos agnovisse »¹. Revera dubitationes illae mox videntur disparuisse; in canone enim Palaestinensium et Alexandrinorum Proverbia semper suum locum retinuerunt.

A Iudaeis Christiani ea cum reliquis libris protocanonicis receperunt tantoque maiore cum reverentia, quanto frequentius ea in Novi T. libris pro auctoritate adhibita videntur. Etenim Apostoli ea non tantum aliquoties velut divina verba allegant (*Iac.* 4,6; *Hebr.* 12,5; *Rom.* 3,15) sed frequentius sine ulla allegationis formula ad praecepta moralia inculcanda usurpant (1 *Petr.* 2,17; 4,18; 5,5; 2 *Petr.* 2,22 etc.). Apostolorum exemplum secuti Patres omnes in libris suis frequentissime ea adhibent; velut divinam Scripturam ea iam allegant SS. *Barnabas*, *Clemens Rom.*, *Ignatius*, *Polycarpus*²; iuniorum vero testimonia adscribere superfluum est.

Nihilominus a Christianis quoque nonnullis divina Proverbiorum auctoritas impugnata est; modernis rationalistis praelusit *Theodorus Mopsuest.*, qui praeter I. Iob et Canticum Cant. etiam reliquis duobus libris salomonicis divinam inspirationem negavit : « his, inquit, quae pro doctrina hominum scripta sunt, etiam Salomonis libri connumerandi sunt, i. e. Proverbia et Ecclesiastica (Ecclesiastes), quae ipse *ex sua persona* ad aliorum utilitatem composuit, quum prophetiae quidem gratiam non accepisset, prudentiae vero gratiam, quae evidenter altera est praeter illam secundum S. Pauli (1 *Cor.* 12,8) vocem »³. Quae Theodori doctrina a Conc. V. damnata merita oblivioni erat data, usque dum eam recoxerunt *Bened.* *Spinoza* ac praesertim *I. Clericus*⁴. Quibus si crederemus, nullo argumento constaret Proverbia Salomonis esse inspirata more prophetico; « eiusmodi enim sententias, quales etiam in Ecclesiastico legantur, sine inspiratione a quovis homine proferri potuisse; quam plurima ibi deprehendi proverbia popularia, quae sensui quidem communi respondeant, sed nihil habeant divini; multa legi monita oeconomica, quae mulierculae et rustici sine ulla revelatione discant (24,27; 27,3; 31,10 sqq.); ingenue esse fatendum, etiam meliora sine Spiritus gratia dici potuisse neque Spiritum prophetiae pro sua dignitate aestimari ab eo, qui talia illi attribuat; immo nonnulla cum caritate evangelica pugnare; nam praeceptum illud oeconomicum de non temere spondendo pro aliis (6,1; 22,26; 27,13) nostros mercatores aequè bene nosse atque Salomonis tempore Israelitas; fieri autem posse, ut caritas oeconomiae sit praeferenda, id quod ex parabola Samaritani constat, qui caritate

permotus pro Iudaeo in via vulnerato sponderit ». Quibus optime iam respondit *R. Simon*, eadem argumentatione, si quid valeret, multorum aliorum librorum inspirationem destrui, quippe qui etiam quam plurima contineant, ad quae cognoscenda inspiratio non requiratur; aliud esse inspirationem, aliud revelationem, neque ex libri alicuius argumento inspirationem eius esse desumendam sed de illa constare ex ipsa divina revelatione nobis certo manifestata⁵. Quam leviter vero asseratur pugna inter praeceptum de non *temere* spondendo et inter praeceptum caritatis, nemo non videt; qui enim caritatem veram in agendo sequitur, non agit *temere*.

In versione alexandrina nonnullas sententias legi, quae in textu hebraico desiderentur, iam diximus (199 p. 139); quarum aliquae etiam in Vulg., Syro, atque ipso Chald. exhibentur, aliquae ex Ecclesiastico videntur esse transsumtae. Quin illae, quae in omnibus versionibus exstant, etsi in textu hebraico desint, pro canonicis sint agnoscendae, non opinor est dubium, quum unanimi et continuo Ecclesiae usu sint approbatae atque Chaldaei testimonio accedente ex primigenio textu casu excidisse demonstrantur; neque illas omnino esse reiiciendas arbitramur, quae in sola alexandrina versione leguntur, sed secundum criticos canones in eorum authenticam esse sedulo inquirendum, antequam repudientur.

1. Thalmudistarum dubitationes affert *Carpzov*. Introd. II. p. 184 sq. ex *Pirke Aboth* 1. et ex *Schabb.* f. 30. Cfr *Huet*. Demonstr. evang. Prop. 4. De Proverb. 4 (Ed. Venet. 1765. p. 257).

2. *S. Barnabae* Epist. 5.; *S. Clement. Rom.* 1 Cor. 14. 21. 30. 56. 57; *S. Ignat. M.* ad Ephes. 5; ad Magn. 12; *S. Polyc.* ad Philipp. 6.

3. Conc. V. Constant. II. coll. 4 n. 63 (Mansi Coll. Conc. IX. 223). — *Kihn* (Theodor von Mopsuestia. Freiburg 1880. p. 78) Theodorum non omnem, sed solam *propheticam* inspirationem Proverbiorum negasse censet et ex definitione Concilii colligi auctorem Proverbiorum spiritu prophetico fuisse inspiratum. Quae non satis recte dici videntur. Nam ex Theodori verbis a Concilio allegatis et damnatis nullatenus colligitur, secundum Theodori opinionem Salomonem dumtaxat « pro doctrina hominum » *suae aetatis* Proverbia edidisse, sed Theodorus opposuit ea, quae *ex spiritu prophetico* scribuntur, illis quae aliquis *ex sua persona* scribit sola *prudentiali* gratia instructus.

4. *Spinoza* Tractat. theologico polit. II. p. 15; (*I. le Clerc*) Sentiments de quelques théologiens de Hollande sur l'hist. crit. du V. T. Lettre 12.

5. *R. Simon* Réponse aux Sentiments etc. ch. 13. Rotterdam 1686. p. 138.

II. De libro Ecclesiastae.

§ 14. — De libri Ecclesiastae argumento, divisione, fine.

205. — Alter liber Salomoni attributus est « *Ecclesiastes*, qui ab Hebraeis *Cohemoth* appellatur », cuius autem completa hebraica inscriptio est : דְּבָרֵי קֹהֶלֶת בֶּן־דָּוִד בֶּלֶךְ בִּירוּשָׁלַם (ῥήματα ἐκκλησιαστοῦ υἱοῦ Δαυὶδ βασιλέως Ἰερουσαλὴμ, *Verba Ecclesiastae, filii David, regis Ierusalem*). De vocabuli קֹהֶלֶת etymologia et significatione moderni interpretes multa disputarunt; alii ex lingua arabica eius originem derivantes aut cum Schultens inscriptionem verterunt « liber *poenitentiae* filii Davidis », aut cum Doederlein « verba *senis* filii David » etc.; alii in linguae hebraicae ambitu remanentes *Cohemoth* cum Grotio designare putarunt « collectorem », « ut intelligamus redactas in hunc librum varias sapientium opiniones de beatitudine¹. Quibus explicationibus haud dubie erroneis opinio illorum modernorum aliquantum praestat, qui propter femineam nominis *Kohemoth* formam substantivum aliquod (חַכְמָה, supplendum putant, ut Salomo semet ipsum *sapientiam concionantem* appellet. Qua in interpretatione illud quidem rectum est, quod radici *Kahal* significatio *concionandi* attribuitur, at nomen *Kohemoth*, quum in toto libro pro masculino adhibeatur, supplementum istud femineum non admittit². Itaque communis et antiquitus tradita explicatio retinenda videtur : « ἐκκλησιαστής, inquit *S. Hier.*, graeco sermone vocatur qui coetum i. e. ecclesiam congregat, quem nos nuncupare possumus *concionatorem*, eo quod loquatur ad populum »³. Probabilis quoque altera est sententia, quae radici *Kahal* sensum *clamandi* attribuens nec quidquam supplens Salomonem tenet semet ipsum, simili modo quo *S. Ioannem B.*, *vocem clamantem* (cfr *Ioan.* 1,23) appellare⁴.

Titulo igitur suo (*Verba concionatoris*) liber noster declaratur esse concio ad populum habita, atque titulo consentiunt libri stylus et indoles. Licet enim poeticis libris adnumerari soleat, Ecclesiastae tamen stylus prosaicus potius est et humilis, quam poeticus et sublimis; insertae autem sunt sententiae multae atque integrae quoque pericopae, quae parallelismo poetico conscriptae pro totidem carminibus didacticis iure habentur quibusque inter poeticos liber locum meretur. Integrum autem opus in exhortatione magis, quam in doctrinae expositione versatur. Quamvis enim forma exhortatoria non ubique praevaleat atque interdum meditationem piam vel soliloquium potius, quam concio

nem, legere tibi videaris, omnia tamen eo diriguntur, ut auditorum animi et voluntates ad certam tenendam et *sequendam* sententiam permoveantur, ideoque indole sua integrum opus oratorio generi addicitur.

Quodnam autem est concionis ARGUMENTUM? « Salomon, inquit *Olympiodorus*, quum a Deo certam rerum omnium (τῶν ὄντων) scientiam accepisset, in tres classes eas distribuit, in morales, naturales, intelligibiles (εἰς ἠθικὰ καὶ φυσικὰ καὶ νοητὰ), et morales quidem docuit in Proverbiis, *naturales in Ecclesiastae concionibus*, intelligibiles in Cantico Canticorum ». Simili ratione alii Patres Origenem secuti argumenta trium librorum salomonicorum distinguere solebant⁵. Erraret vero, qui eorum verba ita interpretaretur, ut Ecclesiasten scientiam physicam tradidisse putaretur. Etsi enim de coeli, solis, terrae, elementorum etc. mutationibus nonnulla tradat, recte tamen iam monuit *Olympiodorus*, ab eo « rerum naturalium ratione *obiter delibata* vanitates praesentis vitae ob oculos poni », atque *S. Basiliius* « Ecclesiastes, inquit, physiologiam *attingit* (ἄπτειται) nobisque rerum mundanarum vanitatem patefacit, ne putemus res fluxas futesque esse dignas, quae expetantur, quibusque animi curas impendamus »⁶. Profecto Ecclesiastes de rebus physicis agere eo sensu apte dicitur, quod intimam earum, ut ita dicamus, naturam, i. e. earum vanitatem et inanitatem, manifestat. At unam tantum eamque negativam argumenti partem describunt, quicunque de sola rerum vanitate loquuntur; totus enim liber completum quendam exhibet tractatum de summo bono, quo homo *hac in terra* frui potest. Omnibus enim illis, quas homines expetere solent, quoniam in iis beatitudinem suam sitam esse arbitrantur, reiectis ostendit concionator noster, felicitatem summam, qua *in hac terra* homines frui possunt, *praeprimis Dei timore mandatorumque eius observatione contineri atque bonorum illorum, quae Deus ipse (iustis velut praemia) secundum providentiae suae ordinem concedit, fruitione quieta et pia*. Inquietum igitur illud studium, quo homines iis quae possident non contenti semper maiores opes, voluptates, honores quaerunt, ac si in earum possessione sita esset beatitudo, improbat Ecclesiastes, *quietum et pium earum rerum, quae Deus ipse concedit, usum* non tantum permittit sed commendat. Quoniam enim secundum sapientissima sua consilia Deus iis, qui Legem erant observaturi, res externas, divitias scilicet aliaque ad corpus pertinentia promiserat, mirum non est, quod earum moderatum et pium usum Ecclesiastes a summae felicitatis, quam homo in hac terra adipisci queat, definitione non excluserit. Altior enim ille perfectionis gradus, qui omnibus omnino rebus externis, divitiis, voluptatibus, honoribus communiare nos docet, ut in Domini N. pauperis, despecti, dira patien-

tis sequela summam felicitatem iam hac in terra quaeramus, novo foederi erat reservatus (cfr *infra* n. 212,6 p. 181 sq.).

1. Arab. *kahala* i. q. aridus fuit, praesertim de cute senis vel ascetae, unde *koheleth* ab aliis *senex decrepitus*, ab aliis *poenitentia* explicatur. Ad alteram hanc significationem pervenit Cocceius vocabulo *koheleth* sensum passivum attribuens ὁ ἐπισυναγόμενος vel ἡ ψυχὴ ἡ ἐπισυναγόμενη, ita ut Salomonis poenitentia eiusque cum Deo reconciliatio nominis sit ratio. Et nec passivum sensum admittit forma vocabuli, nec radix ipsa unquam de rebus congregandis adhibetur; quare Grotii quoque explicatio (Opp. theolog. Basileae 1732. I. p. 258) et fundamento etymologico caret et indoli contradicit libri, qui sententiis undique collectis non constat.

2. Graec. Venet. (versio 9. saec.) feminream formam retinuit (ἡ ἐκκλησιάζστρια, ἡ ἐκκλησιάζουσα sc. σοφία) contra reliquorum antiquorum interpretum sententiam. Cum Venet. Graec. ex modernis sentiunt Ewald, Hitzig, Kuenen, Kleinert (Herzog P. R. E. Ed. II. XII p. 17) etc.; at non attendunt, nomen *Koheleth* semper cum masculino construi (1,2. 12; 12,8. 9. 10) atque etiam 7,27, ubi levi literarum transpositione pro *אמר הקהלת* legendum est *אמר הקהל*.

3. Cfr S. Hier. in Eccle. 1,1 (M. 23,1063). — In lingua hebr. interdum forma feminina ad munera permanentia designanda adhibetur, unde fit, ut nomina propria viro- rum aliquoties eandem formam habeant (cfr Gesen. Kautzsch Hebr. Gramm. Ed. 25. 1889. p. 380 sq.): ספרת (i. q. scriba Esdr. 2,55; Neh. 7,57), פכרת (i. q. venator Esdr. 2,57), עלבית (1 Par. 7,8; 8,36; nomen viri iam ante Salomonem degentis) etc. Simili modo in lingua arabica feminina forma in munerum nominibus adhibetur (*Kalifat*on vicarius, *Chalikaton* creator etc.).

4. Primus eam proposuit G. Gietmann (Comment. in Eccle. et Cantic. Cant. Parisiis 1890. p. 62), qui fuse de nominis forma et sensu agit.

5. Olympiod. in Eccle. Prol. (M. 93,477); Orig. in Cant. Prol. (M. 13,74); S. Basil. in prooem. Prov. hom. 12 (M. 31,383); S. Hieron. ad Paulam ep. 30,1 (M. 22,441): « Quomodo philosophi solent disputationes suas in physicam, ethicam, logicamque partiri, ita et eloquia divina aut de natura disputare (solent), ut in *Genesi* et in *Ecclesiaste*, aut de moribus, ut in Proverbiis et in omnibus sparsim libris, aut de logica, pro qua nostra theoricen sibi vindicant, ut in Canticis cant. et in Evangeliiis ». In Eccle. 1,1 M. 23,1063) etc. (Cfr *supra* 198 p. 133).

6. Olympiod. in Prov. 1,1 (M. 93,469), S. Basil. 1. c.; S. Isid. Pelus. Ep. IV. 40 (M. 78,1089) etc.

206. — ORDO autem, quo argumentum hoc exponitur, ille non est, quem in docta aliqua argumentatione aut in oratione ad omnes rhetoricae artis regulas composita sequi solemus; neque enim secundum graecorum latinorumque rhetorum praecepta diiudicanda et definienda sunt scriptorum hebraicorum opera. Namque sicuti carmina eorum didactica haud raro in singula fere disticha aut tristicha separata dissolvi possunt, ita etiam poeticae nostrae concionis sententiae arcto nexu logico non semper coniunguntur. Uti facere fere solet, qui de re aliqua ex tempore dicere iubetur, noster quoque concionator varias de felicitate in hac terra consequenda sententias illo proponit ordine, quo animo eius sese offerebant nonnullis interdum insertis,

quae etsi ad argumentum minus pertineant, illa tamen in occasione ei videbantur esse opportuna. Quin etiam nonnulla ita proponuntur, ut multi interpretes illa inter se pugnare censerent ac censeant. Inter Patres iam non defuerunt, qui « sapientem hunc Ecclesiasten modo e sua ipsius persona, modo ex alterius, qui res mundanas attonitus admiratur, persona loqui » dicerent, aut « Salomonem in libro nostro quasi tumultuantis turbae suscepisse sensum, ut ea per inquisitionem diceret, quae fortasse per tentationem imperita mens sentiret, atque tot quasi in se personas diversorum suscepisse, quot sententias quasi per inquisitionem moveret », aut eum « quasi errorem humanum et consuetudinem, qua se ad fruenda huius saeculi bona homines invicem hortentur, inducere atque προσωποποιεῖν facere more rhetorum et poetarum... et aliquem Epicurum inducere loquentem vel Aristippum et Cyrenaicos et ceteras pecudes philosophorum »¹. Quibus exaggeratis nonnulli recentiores interpretes heterodoxi in nostro libro iustum dialogum viderunt aut inter iuvenem ingenii fervidioris acriterque continuo invehentis in vanitatem et perversitatem omnium rerum, quas explorando assecutus erat, interque doctorem prudentem, qui animam iuvenis mitigare praeceptisque salutaribus imbuere studet², aut inter Iudaeum sophistarum graecorum disserendi rationi addictum illorumque more fallacibus conclusiunculis utentem, qui sub Salomonis persona in scenam prodeat, interque alium Iudaeum de ratione vitae recte sentientem et antiquo gentis suae more per sententias docentem³ etc. Omnes autem limites transgressi videntur interpretes illi, qui aut ordinem ullum in libro inveniri negarunt⁴, aut ut ea, quae inter se pugnare putabant, explicarent, genuinum librum a iunioribus scriptoribus interpolatum dixerunt⁵. At quicumque librum vel obiter legerit, facile nobiscum fatebitur continuum in eo esse sermonem, qui etsi nonnullis, quae. arcto logico nexu non adnectantur, interdum interrumpatur, nusquam tamen ab interlocutore intercipitur, ita ut ne minimum quidem dialogi vel dialogismi vestigium reperiat. Quare illi quoque, qui verum dialogum in nostro libro vident aut sententiam illam antiquam de Salomone duplicem personam gerente admittunt, nullo modo ea, quae ab una persona proferuntur, ab alterius personae sermonibus secernere possunt, nisi arbitrariae interpretationi indulgere velint. Qui autem non obiter tantum librum legerit, sed diligens studium ei impenderit, certum quoque ordinem ei non deesse deprehendet, licet, uti iam diximus, accuratum illum contextum, quem ex. gr. in orationibus ciceronianis admiramur, frustra quaerat. Neque veras quoque in eo inveniet contradictiones, sed satis apte omnia, quae videntur pugnare, inter se conciliabit (212 p. 178 sqq.).

Inter varias, quae propositae sunt, huius libri divisiones eam prae-

ferendam ducimus, quae duas praecipuas partes praeter epilogum (12,9-14) statuit⁶. Quarum *prior* (1,2-7,1), quamvis nonnulla praecepta tradat, integra fere in rerum humanarum vanitate *demonstranda* et inculcanda versatur, *altera* (7,2-12,8) autem, quid factu sit opus, si felix hac in terra agere velit, homini *praecipit*, licet ipsa quoque rerum vanitatem demonstrare non plane omittat. Quemadmodum S. Paulus in plerisque epistolis eum ordinem tenet, ut in priore parte doctrinam exponat, in altera praecepta tradat, neque tamen ordini isti ita inhaeret, ut data occasione expositioni doctrinarum praecepta inserere atque praeceptis immiscere doctrinas omittat, eadem fere ratione Ecclesiastes suam concionem distribuit, at pro severa argumentatione paulina solutam illam per sententias docendi et demonstrandi rationem adhibuit. Quare in analysi, quam pro more subiicimus, accuratum omnium sententiarum nexum indicare non potuimus.

1. *Olympiod.* in Eccle. Arg. (M. 93,480); *S. Gregor. M.* Dial. IV. 4 (77,324); a S. Gregorio eandem sententiam mutuati sunt iuniores latini interpretes *Alcuin.*, *Walafr. Strabo*, *S. Bonav.*, *Dionys. Carth.* alii. *S. Hieron.* quoque in Eccle. 9,7 (M. 23, 1128) alteram personam loquentem induci censet; in reliquo autem libro toto non agnoscit, nisi verba ipsius auctoris.

2. *Herder* Briefe über das Studium der Theologie I. p. 200; *Eichhorn* in prioribus Introductionis suae editionibus; in ultima autem (V. p. 268) sententiam suam ita temperat, ut auctorem sese ipsum sententiis insertis corrigere dicat. Sed sententiae illae (4,17-5,11; 7,1-14. 16-22; 8,1-8; 9,7-10; 10,1-4; 10,8-12,7) pleraeque ab argumento praecedente alienae sunt nec illud ullo modo corrigunt. Quo enim cum iure praecepta illa de votorum temeritate vitanda (4,17-5,11) vocantur « *Besserungen der bisherigen Uebertreibungen* » (l. c. p. 274), quum rerum vanitatem, quam Salomonem studiosissime exaggerasse (leidenschaftlich übertrieben) accusat, ne verbulo quidem attingant, ergo « *exaggerationes* » illas corrigere nequeant?

3. *Bergst* Der Prediger Salomo's. Hamburg 1799. Alias similes sententias refert *Rosenmüller* Scholia in Eccle. p. 12 sqq.; inter recentissimos dialogismum quendam admittit *Schenkel* (Bibellexicon 1871. III. p. 554).

4. Inter quos primus *Grotius* (In Eccle. 1,1. Opp. I. p. 258), qui « *redactas in hunc librum varias hominum, qui apud suos quisque sapientes habebantur, opiniones περί τῆς ἐβδμήροντας* esse » putavit; mirandum igitur non esse, si quaedam hic legantur non probanda. Secuti sunt *Nachtigall* (Das Buch Koheleth. Halle 1798.), qui octo vel novem collectiones variorum carminum, sententiarum, aenigmatum etc. detexit, *Stäudlin* (Gesch. der Sittenlehre Jesu I.), qui ex variis fragmentis salomonicis librum a iuniore scriptore conglutinatum dixit etc. Cfr *Zoeckler* Das Hohelied u. der Prediger. Bielefeld 1868. p. 110.

5. Ita *Palm*, *Doederlein*, *Bertholdt*, *Knobel*, *Umbreit* aliique, de quibus cfr *Zoeckler* l. c. p. 111. — Alio modo ordinis defectum, quem supponit, unus ex illustrioribus interpretibus catholicis explicare conatus est; *G. Bickell* (Der Prediger über den Werth des Daseins. Innsbruck 1884.) infelici quodam casu folia codicis illius, a quo textus massorethicus et omnes versiones dependent, esse permutata censet ideoque primitivum libri ordinem perturbatum. Iuniorem enim scriptorem pro suo ingenio folia disposuisse et, ut contextum quendam restitueret, nonnulla verba textus mutasse, alia inseruisse, immo totum epilogum (12,9-14) aliaque addidisse, ut lectoribus persua-

deret, Salomonem esse libri auctorem. Quibus nondum contentus in priore opusculi sui editione statuit, alterum interpolatorem zelotam, cui libri doctrina displicuisset, nonnulla verba sparsim inseruisse, quibus primo auctori contradiceret librumque eius contentui et risui exponeret. At non tantum in Innsb. Theol. Zeitschrift 1886. p. 556 sq. sed maxime in altera versionis suae germanicae editione (cfr Innsb. Theol. Zeitschrift 1887. p. 203) interpolationes has, quae revera cum inspirato libri characterē vix ac ne vix quidem conciliantur, plerasque retractavit atque sola foliorum permutatione ordinem restituendum esse tenuit. Sagacitatem et diligentiam, qua librum nostrum in novum ordinem redegit, admiramur quidem, sed novo ordini proposito praeferimus illum, quem Ecclesia per undeviginti fere saecula solum cognovit^a.

6. Divisionem nostrae similem iam indicavit *Lyrano*, qui 1,2-6,12 de falsa, 7,1-12,8 de vera felicitate agi censet; *S. Bonav.* tres agnoscit partes: « 1. ostendit in rebus adesse vanitatem mutabilitatis (1,4-3,15), 2. vanitatem iniquitatis (3,16-7,22), 3. vanitatem poenae (7,23-12,8) »; quae videntur iam agnoscī a *Hugone a S. Vict.* (hom. 1. in Eccle.); — *Lyrano* fere sequitur *Pineda* (Comm. Praef. 6,6 qui tamen nusquam divisionem suam clare indicat); — secundum *Kilber* (Anal. bibl. I. p. 143) quatuor sunt partes, quatenus thesis de vanitate omnium rerum 1. probetur (generatim 1,3-11, speciatim 1,12-2,26), 2. confirmetur (generatim 3,1-5,8, speciatim 5,9-7,1), 3. amplificetur (universim 7,2-8,1, speciatim 8,2-9,18), 4. illustretur documentis (10,1-12,7); — sex partes facit *Goldhagen* (Introd. II. p. 283) quibus singulis attribuit bina capita; — *B. Schaefer* (Neue Untersuchungen über das Buch Koheleth. Freiburg 1870.) videtur tres partes distinguere (1,1-4,16; 4,17-10,4; 10,5-12,9); — *A. Motais* (L'Ecclesiaste. Paris 1877. p. 130 sq.) cum *Lyrano* duas agnoscit. — *G. Gielmann* (Comment. in Eccles. 1889. p. 5 sq.) praeter prooemium (de vanitate universali 1,1-11) et epilogum (de summa sapientia 12,9-14) tres statuit partes, quarum duae priores (1,12-3,13 et 3,16-6,6) de privatae ac civilis vitae vanitate agant et oratoria amplificatione (6,7-30) terminentur, tertia autem (8,1-12,8) sapientis responsa s. doctrinam praecipientis in modum repetitam exhibeat. — *Vigouroux*

(a) Foliorum ordinem in nonnullis codicibus antiquitus esse perturbatum iure colligi videtur ex diverso ordine, quo quorundam librorum (praesertim Ecclesiastici) capita in alexandrina versione sunt disposita; at omnes codices et versiones a corrupto aliquo exemplari ita derivari, ut primitivus ordo et contextus, a quo ipsa libri doctrina dependet, prorsus interierit, difficile aliquis sibi persuaserit. Secundum *Bickell* liber noster non est conscriptus nisi c. a. 205. (l. c. p. 98), at c. a. 130., quo anno translatus est Ecclesiasticus, Ecclesiastes graecus iam diu videtur fuisse in canone alexandrino (Eccl. Prol.); pauci igitur tantum anni inter libri compositionem et translationem interiacent (saltem secundum *Bickell*), atque paucis istis annis perturbatus est eius ordo, inepte restitutus atque multis glossis interpolatus! In aliis libris sacris, in quibus ordo alexandrinus a massorethico vel vulgato dissentit, vix quidquam ad contextum restituendum videmus mutatum, in nostro autem, etiamsi hostilem illum interpolatorem seponamus, tot sunt mutata et transposita, ut novum factum sit opus! Namque secundum *Bickell* hac ratione, si a minoribus nonnullis transpositionibus abstrahimus, textus est disponendus: 1,1-2,11; 5,9-6,7; 3,9. 12. 13. 10. 11. 14-22; 4,1-8; 2,12 b. 17-26. 12 a. 13-16; 3,1-8; 8,6-14. 16 a. 17 a. 16 b. 17 b; 9,1-3; 8,15; 9,11-18; 10,1; 6,8-12. Atque haec est prior libri pars, qua *corum bonorum, quae absoluta esse putantur, inanitas demonstratur*. Sequitur altera pars, *qua bonum relativum commendatur*: 7,1-6; 6,9; 7,7-10. 13-19. 11. 12. 21. 20; 4,9-17; 5,1-8; 10,16-20; 11,1-3. 6. 4. 5; 7,23-29; 8,1-4; 10,2-14 a. 15. 14 b; 9,3-10; 11,7-10 a; 12,1 a; 11,10 b; 12,1 b-8. Evidens est, suppositam foliorum permutationem, praesertim si quaterniones admittuntur, novo ordini stabiliendo non sufficere, sed in singulis paginis istius codicis quam plurimas praeterea admitti transpositiones. Interpolationes hoc loco transcribere, quas in priore editione auctor statuit, opus non est, quoniam plerasque revocavit.

(Man. bibl. II. p. 108 sqq.) praeter prologum (1,2-11) et epilogum (12,8-14) quatuor sectiones distinguit (1,12-2,26 *vanitas vitae*; 3,1-5,19 *homo non est suae sortis dominus*; 6,1-8,15 *beatitudo non est sita in divitiis et fama*; 6,1-8,15 *praecedentium inquisitionum summa et recapitulatio*). Si vero hanc divisionem communiter hodie receptam dicit, a vero aberrat, quum neque inter catholicos, quos nominavimus, neque inter protestanticos multi eam teneant; ex his eam tenent *Haevernik, Keil, Vaihinger, Zoeckler, Koenig*; at quatuor quidem partes, sed alias (sc. 1,2-3,22; 4,1-6,12; 7,1-9,16; 9,17-12,8 aut 1,3-2,26; 3,1-5,19; 6,1-12,8; 12,9,14) *Koester, Hahn, Bernstein* etc. distinguunt; *Delitzsch, Schmidt, Starke, Stier* etc. tres, *Vilmar* septem, *Rosenmüller* tredecim faciunt. Cfr *Schaefer* l. c. p. 172; *Motais* l. c. p. 130; *Zoeckler* *Das Hohelied u. der Prediger*. p. 106 sq.

ANALYSIS LIBRI ECCLESIASTAE.

Post libri inscriptionem (1,1) Ecclesiastes

in PRIORE PARTE (1,2-6,12 [7,1]) *vanitatem rerum mundanarum demonstrat, ut nimium earum studium reprimat hominemque ad quietum piumque earum rerum, quas Deus ei dedit, usum adducat.*

1. Praemissa *generali consideratione de rerum omnium vanitate* (1,2-3), quae iam elucet ex mutabilitate et inconstantia quum creaturarum omnium (1,4-8) tum factorum hominis (1,9-11),
2. praeprimis *ad suam ipsius experientiam provocat* (1,12-3,22), ut thesin suam demonstret.

a.) Etenim haec eum docuit

- α.) vanam esse sapientem rerum humanarum investigationem, quia scientia ista, quum res, quas perversas esse cognovit, corrigere nequeat, auget dolorem (1,12-18),
- β.) vanas esse delicias, quas omni modo quaesivit, etsi cum sapientia earum usus coniunctus sit^a, quia omnes sunt transitoriae et caducae (2,1-11).

b.) Accuratius dein inquirens, cur nec sapientia nec stultitia (i. e. deliciarum usus) hominem felicem reddant, invenit

- α.) sapientiam quidem infinites praestare stultitiae, at quoniam tandem aliquando sapiens, sicut stultus, mori debet, eam quoque esse transitoriam (2,12-17),
- β.) multo magis autem vanum esse, magno cum labore opes congregare in utilitatem haeredis, qui qualis futurus sit ignoratur (2,18-23).

c.) Unde eius conclusio : melius est bonis a Deo concessis sapienter frui^b (2,24-26). Quam conclusionem duplici consideratione confirmat :

(a) Non tria distinguenda sunt Ecclesiastae experimenta (sapientia, deliciae, sapientia cum deliciis coniuncta), sed duo tantum : sapientia et sapientia una cum deliciis. Sicut enim 1,12-14 experientiam priorem in genere proponit atque 15-18 accuratius explicat, ita etiam 2,1-2, alteram prius proponit ac dein 3-11 explanat. In 2,3 relinquimus Vulgatam et sequimur textum hebraicum, quem S. Hieron. quoque in Commentario expressit cuiusque sensus est : Proposui corpus meum vino (synecdochice pro : deliciis) laetificare, ita tamen ut cor meum retineret sapientiam, et tradere me stultitiae (i. e. deliciarum fruiioni), donec viderem etc.

(b) In 2,25 Vulgata et textu massorethico relictis sequimur *Alex., Syr., Hieron.* (Comm.), qui pro כִּבְנִי legerunt כִּבְנִי et vertimus : « quis enim comedit et fruitur sine eo (sc. Deo) »

- α.) Omnibus hac in terra assignatum est certum tempus a Deo (3, 1-8); atqui hunc providentiae ordinem omni suo labore homo invertere non potest (3,9); ergo a curiosa eius pervestigatione homo absteineat, atque quiete et pie fruatur iis, quae a Deo ipsi concessa sunt (3,10-15);
- β.) Deus de omnibus aliquando iudicabit (hinc inutile est homini in providentiae ordinem, quem non intelligit, curiose investigare); hac in terra differentia inter iustum et iniustum non apparet. immo vix inter hominem et bestiam^c. Ideo sua sorte contentus fruatur bonis, quae Deus ei concessit, et omittat inquisitionem eorum, quae cognoscere non potest (3,16-22).
3. Hucusque Ecclesiastes ex inconstantia et futilitate rerum illarum, quae bonae putantur, argumentatus fere est; in altera hac sectione auditores suos ad eandem conclusionem practicam adducit *consideratis calamitatibus, quibus homines hac in terra subiecti sunt* (4,1-6,1).
- a.) Varias igitur proponit calamitates (4,1-16) :
- α.) inferiorum, qui a potentioribus opprimuntur (4,1-3),
- β.) eorum, qui aut nimio labore aliorum invidiam provocant aut pigritia sua sibi ipsi nocent (4,4-6)^a,
- γ.) eorum, qui ab aliorum societate se retrahunt, ut calamitates effugiant (4,7-12),
- δ.) ipsorum regum, qui aut ab aemulo e throno deiiciuntur, aut etiamsi initio regni sui ab omnibus amentur, postea tamen gratiam populi amittunt (4,13-16).
- b.) Ex abrupto in digressionem quadam^e Ecclesiastes nonnulla inserit de levitate in cultu divino vitanda (4,17-5,6), et de Deo timendo qui innocentium oppressores sit iudicaturus (5,7. 8).
- c.) Atque ad thema reversus proponit calamitates, quas divitiae et opes ipsae praesertim avaris afferunt (5,9-16), nam
- α.) eis non prosunt, sed curas eorum augment (5,9-11),
- β.) subito interdum pereunt atque a moriente sunt relinquendae (5, 12-16).
- d.) Hinc demum concludit,

(c) De 3,20. 21 cfr infra 212. 4 p. 179 sq.

(d) In fine 4,5 *Vulg.* immerito addit : « *dicens* », ac si v. 6. sequerentur verba stulti. Sunt enim, uti recte S. *Hieron.* (in Comment.) adnotat, auctoris ipsius verba; nam infelicitati quum illius, qui nimio suo labore invidiam provocat, tum stulti, qui se ipse perdit, opponit felicitatem sapientis, qui mediam viam tenet.

(e) Internus nexus digressionis cum praecedentibus in eo videtur esse, quod levitas illa, qua homines erga reges suos agunt, Ecclesiastae graviores illam levitatem in mentem revocaverit, qua homines in cultu divino interdum duci se sinunt, quum victimas quidem offerant, sed Legem non observent (4,17), atque vota quidem faciant, sed vanis excusationibus a religiosa eorum impletionem se liberare conentur (5,1-6). Ad thema autem revertitur praecepto addito de Deo velut summo rege et oppressorum iudice timendo (5,7. 8) : ita enim duos ultimos versus interpretandos censemus (גְּבוּרִים, *eminentissimus*; plur. maiest. sicut אֱלֹהִים etc.).

α.) bonis a Deo concessis tamquam donis divinis esse utendum (5, 17-19),

β.) atque conclusionem confirmat infelicitate eius descripta, qui in aliorum tantum utilitatem laborat (6,1-7,1 [6,12])

In ALTERA PARTE (7,2 [1] — 12,7) *Ecclesiastes positiva tradit praecepta, quibus homo eo adducitur, ut sorte sua contentus iis, quae Deus dedit, quietus fruatur*. Quae praecepta aphoristico quodam modo pleraque proponuntur, ita ut accuratus nexus inter singulas gnomas et singula praecepta vix ac ne vix quidem inveniatur.

1. Prima praecepta docent *in omnibus rebus finem esse respiciendum et ex eo omnia diiudicanda*, ideoque ea non esse praeferenda, quae in praesenti iucundiora esse videantur (7,2-11).

2. A quibus transit *ad sapientiam commendandam* (7,12-8,1), quippe quae

a.) omnibus aliis bonis praestet (7,12. 13),

b.) omnia, adversa et prospera, velut dona Dei recipit (7,14. 15),

c.) in omnibus extrema esse vitanda monet (7,16-19),

d.) hominem etiam in adversis confortat; etenim si ex ipsius peccato exoriuntur, in sapientia invenit remedium; si alii eum persequuntur, sapientia eum verba illorum contemnere docet (7,20-23);

e.) demum diligentius inquirentem (7,24. 25) docet etiam periculosum esse mulierum consortium (7,26-29),

f.) quas ob causas celebrat sapientiam (7,30; 8,1).

3. Antequam sapientiam commendare pergat, *praeceptum suum de sapientiae vitae usu et fructu duabus novis rationibus confirmat* (8,1-9,12).

a.) Ab obedientia regi Deo^f praestanda praeceptisque divinis implendis, ne quid mali patiatur homo in die mortis, qui non sit in eius potestate, initium sumens (8,1-8)

b.) demonstrat non omnia quidem mala statim puniri nec omnia bona statim praemiari, ita ut eadem videatur esse sors iustorum et peccatorum, at certum esse futurum de omnibus iustum iudicium (8,9-14); quare melius esse concludit, sapientem hac de re securum frui bonis a Deo concessis, quoniam providentiae ordinem a Deo stabilitum *intelligere* nequeat (8,15-17).

c.) Similis est altera ratio. Omnia incerta esse monet in hac vita; quare quum iustus et iniustus iisdem malis saepe in terra affligantur, eadem ratione moriantur, in altera autem vita homo operari non amplius possit (9,1-6), exhortatur lectores, ut bonis a Deo datis ita fruantur, ut bona opera non negligant (9,7-10), idque eo magis, quia

(f) Quisnam rex sit intelligendus dissentiant interpretes: plerique moderni intelligunt regem hominem, at quid sibi velit in hoc contextu, non apparet; *S. Hieron.* intellexit regem Messiam, at suam sententiam nulla ratione probabilem reddidit; rectius intelligitur rex Deus, nam quin 8,5 sqq. de praecepto divino agatur, vix est dubium, quare de Deo praecipiente etiam praecedentia aptius explicantur. Ceterum adnota 8,2 vertendum esse: « Ego (dico): os regis observa, idque propter iuramentum Dei » (sc. Deo praestitum). *S. Hieron.* hanc esse communioem versionem concedit (in Comment.), sed novam suam praeetulit, quia « *putavit* de illo rege nunc dici, de quo David ait: Domine, in virtute tua laetabitur rex » etc.

providentiae ordinem a Deo stabilitum *mutare* nequeant (9,11. 12).

4. Ne quis vero ex eo, quod sapiens ipse providentiae ordinem nec cognoscere nec mutare possit, sapientiam inutilem nec ullius pretii esse concludat, *ad sapientiam commendandam revertitur* (9,13-10,20).

a.) Atque primum quidem parabola quadam sapientiam praestare fortitudini docet (9,13-16), neque esse mirandum monet, quod in paupere non aestimetur, siquidem unus peccator^s multa bona destruere possit atque stultitia parva (apud multitudinem) plus valeat, quam sapientia et honor (9,16-10,1).

b.) Deinde sapientiam cum stultitia comparans ostendit,

α.) sapientem aptum esse ad res agendas, dum stultus ubique suam stultitiam prodat^h (10,2. 3.),

β.) sapientem nec ob superioris iram nec ob eius errores (si stultum praeferat) tranquillitatem animi amittere, quia scit mansuetudineⁱ impediri multa peccata (10,4-7);

γ.) stultum, quia nihil praevideat, multis exponi periculis, sapientem autem omnia praevidentem sibi reddere omnem laborem faciliorem (10,8-11);

δ.) sapientis verba esse gratiosa, stulti verba insipientia (10,12-14);

ε.) stultos reges et principes terram suam perdere, dum beata sit terra, quae a sapientibus gubernetur (10,15-20).

5.) *Ad finem demum adducens concionem suam*

a.) omnibus praecipit sapientem rerum et temporis praesentis usum, ob incertitudinem temporis futuri et horae mortis (11,1-8),

b.) praesertim autem iuvenes exhortatur, ut vita quidem sua fruantur (11,9. 10), sed semper coram oculis habeant creatorem suum neve unquam senectutis et mortis venturae obliviscantur (12,1-7),

c.) atque concionem concludit denuo asserta rerum mundanarum vanitate (12,8).

In LIBRI EPILOGO concionem suam commendat praeceptaque, quae de rebus fruendis tradiderat, comprehendit et explicat hoc epiphonemate : « Deum time et mandata eius observa; hoc est enim omnis homo; et cuncta, quae fiunt, Deus adducit in iudicium » (12,8-14).

207. — Ex analysi tradita satis, opinor, elucet, in libro hoc nec dialogismum quendam, nedum iustum dialogum, inveniri nec de eadem re varias sententias contrarias proponi et refutari nec de ea in utramque partem disputari. Omnia enim, si ex ipsius auctoris persona dicta

(g) Rectius *S. Hieron.* in Comment 9,18 : « *unus peccans* », quam Vulg. « *qui in uno peccaverit* ».

(h) *S. Hier.* in Comm. 10,3 (cum plerisque modernis) « *et dicit : omnis insipiens est* », sed rectius, ni fallor, vertitur : « *et dicit omni, quod insipiens ipse sit* » (omnibus stultitiam suam manifestat).

(i) 10,4 מְרִפָּה a *S. Hier.* vertitur hoc loco *curatio*, in Comm. *sanitas*, sed rectius *Prov.* 15,4 intellexit *mansuetudinem* (לְשׁוֹן מְרִפָּה v. *lingua placabilis*).

supponantur, inter se apte cohaerent atque argumentum, quod sibi tractandum proposuerat auctor, clare explicant et explanant. Ex eadem autem analysi iam facile colligitur, quis fuerit AUCTORIS FINIS. Erroneas esse atque fundamento carere eorum modernorum interpretum sententias, qui auctorem dixerunt Iudaeos sub Persarum iugo degentes consolari voluisse atque a rebellionem retinere, aut iis explicasse, quibusnam peccatis regnum iudaicum ad interitum sit adductum etc.¹, demonstratione non indiget. Quae enim auctor docet, omnibus temporibus omnibusque hominibus conveniunt, nec ullum in toto libro invenies vestigium, ex quo cum aliqua verisimilitudine definias, quis fuerit rerum iudaicarum status eo tempore, quo liber conscriptus est, nisi quatenus ex indiciis satis claris auctorem ipsum cognosci concedas; si vero Salomon libri est auctor, clarum est illos fines, quos moderni operi attribuunt, parum apte esse confictos. Erronea quoque est finis descriptio a *Pineda* indicata: « Finis Salomonis peculiaris, inquit, in hoc libro videtur esse aliorum peccatorum et potissimum impietatis et idololatriae supplex confessio et gravis detestatio, qua tum Deo quoad fieri posset verissima scelerum poenitentia satisfaceret, tum etiam populum, cui errandi et ad vanissimam idolorum superstitionem deficiendi auctor exstiterat, ad veram religionem verumque de rebus humanis et de voluptatibus sensum revocare conaretur »². Peccatorum enim confessionem nemo facile in nostro libro invenerit, neque apparet, ubinam Salomon « potissimum impietatem et idololatriam » suam detestetur populumque « ad veram religionem » revocet.

Neque satis complete finem describere videntur SS. Patres iunioresque interpretes, qui cum *S. Augustino* « totum istum librum ad nihil aliud deputatum dicunt, nisi ut eam vitam desideremus, quae vanitatem non habet sub hoc sole, sed veritatem sub illo, qui fecit hunc solem », aut cum *S. Gregorio Nyss.* « eorum, quae hic dicuntur, finem esse putant, mentem supra sensum erigere et ut quiescat efficere, relictis omnibus, quae magna et praeclara videntur in rebus, ad ea porro assurgere eaque sola desiderare, quae sensus non possunt attingere ». Similis quidem etiam fuit sententia *S. Hieronymi*, qui « sanctae Blaesillae Ecclesiasten legit, ut eam ad contemptum istius saeculi provocaret », et *Laetam* monuit, ut filiola eius « in Ecclesiaste consuesceret ea, quae mundi sunt, calcare »³. At solam priorem libri partem prae oculis habuerunt, qui hac ratione eius finem describunt, neque ad conclusiones practicas attenderunt, quas auctor ipse quum in priore tum in altera parte ex sua doctrina deducit, neque distinxerunt inter finem auctoris, qui opus suum lectoribus sub vetere oeconomia constitutis proxime destinavit, et inter utilitatem, quam nos Novi Testamenti gratia ad maiorem perfectionem vocatis ex eius doctrina haurire possumus

ac debemus. Arctioribus quoque limitibus finem circumscribunt, qui putant auctorem « reprimere voluisse inquietam hominum contentionem, qua in corradendas divitias, conquirendas voluptates et adipiscendos plausus praecipites feruntur; monere tamen simul, ne innocua oblectamenta, etsi fluxa et fugacia, sibi prorsus denegent et vitam sibi molestiorem reddant », aut qui tenent eum docere voluisse, veram huius vitae felicitatem in moderato et pio rerum mundanarum usu inveniri⁴. Quae omnia, etsi ad finem auctoris pertineant, integrum non exprimunt, nisi coniungantur. Sicuti enim supra iam innuimus, consilium eius est docendi, *quomodo homo, ut ad eam beatitudinem, quae hac in terra obtineri potest, secure perveniat, vitam suam debeat ordinare*. Quam ob causam ostendit omnia huius terrae bona per se esse caduca et imperfecta nec eorum immoderato usu unquam hominem felicem reddi; nihilominus ad imperfectam illam huius vitae beatitudinem earum usum sapientem et moderatum conferre, dummodo homo illud semper bene teneat animo semperque intueatur, de omnium illarum rerum usu aliquando Deo iustissimo rationem esse reddendam ideoque virtutem pietatemque praepiis esse sectandam. « Deum time et mandata eius observa; hoc est enim omnis homo »⁵.

1. Modernorum praesertim heterodoxorum definitiones scopi auctoris enumerant Rosenmüller Scholia. p. 10 sqq., Zöckler Hoheslied u. Prediger. p. 117 sqq.

2. Pineda Comm. in Eccle. Praef. 7. p. 24.

3. S. August. de Civ. Dei XX. 3 (M. 41,661); S. Gregor. Nyss. in Eccle. hom. 1 (M. 44,620); S. Hieron. in Eccle. Praef. et ad Laet. ep. 107,12 (M. 23,1061; 22,876). Eadem ratione Hugo a S. Vict. in Eccle. hom. 1 (M. 175,116), S. Bonav., Dionys. Carth. etc. Inter recentissimos fere consentit Kaulen (Einl. p. 272) : « Die verständige Betrachtung des Irdischen leitet mit Nothwendigkeit zum Ueberirdischen, das ganze Buch bedeutet : Sursum corda ».

4. Iahn Einleitung II. p. 814; Hardouin Paraphrase de l'Ecclésiaste avec des remarques. Paris 1729 : « Le meilleur en cette vie est de jouir soi-même avec sa famille dans ses repas du bien qu'un travail légitime peut avoir acquis, et de reconnaître, que de le pouvoir faire c'est un don de Dieu, dont il faut par conséquent user avec action de grâces; qu'en cela enfin et en toutes autres choses, il ne faut pas oublier que nous serons tous cités au jugement de Dieu ».

5. Qui plura de variis finis descriptionibus desiderat, ea inveniet (licet non semper satis accurate exposita) in B. Schaefer Neue Untersuchungen etc. p. 187-206.

§ 15. — De origine libri Ecclesiastae.

208. — Salomonem esse concionatorem, qui in hoc sermone populum sibi subiectum doceat, omnes nullo excepto interpretes consentiunt; alteram vero quaestionem, num ipse quoque Salomon, Davidis filius et successor, librum hunc conscripserit, hodie unanimi fere consensu negant interpretes heterodoxi, quibus accedunt aliqui quoque catholici; fictione enim quadam poetica auctorem aiunt personam

Salomonis assumpsisse, eadem fere ratione, qua auctor libri Sapientiae Salomonem loquentem inducit, atque scriptores graeci et latini orationes a se compositas antiquis ducibus et regibus attribuerunt. Interpretes autem illi, quamvis in salomonica libri origine neganda consentiant, in tempore tamen, quo scriptus sit, definiendo quam maxime dissentiunt, ita ut a divisione regni davidici usque ad ipsius Christi aetatem vix saeculum invenias, cui unus alterve librum non attribuerit². Neque id est mirum; quamprimum enim testimonia, quae sola ad historicas quaestiones diiudicandas certum momentum afferunt, negliguntur et spernuntur, arbitrariis coniecturis, praeiudicatis opinionibus, miris inventis campus latissimus patet. Antiquae igitur sententiae, a qua primus recessit Grotius, inhaerendum esse arbitramur, atque *pro certo asserimus Salomonem libri Ecclesiastae esse auctorem*³.

1. Ex catholicis interpretibus salomonicam originem negant *Iahn* Einl. II. p. 849 sqq.; *Herbst* Einleitung III. p. 249 sqq. (sed contradicente editore operis *Wette* p. 252 sqq.); *Movers* in *Wetzer Wette* Kirchenlexicon. Ed. 1. I. p. 330; *Bickell* Der Prediger. ü. d. Werth des Daseins. p. 10 sqq. 98 etc. — Similiter *Kaulen* (Einl. Ed. 3. p. 322 sqq.), quamquam nihil in opere legi fateatur, quod a Salomone conscribi non potuerit, hodiernam saltem formam libri iuniori auctori deberi censet.

2. Ut quantus sit adversariorum in libri nostri aetate definienda dissensus perspiciatur, tabulam transcribimus, in qua *B. Schaefer* (Neue Untersuchungen etc. p. 163 sq.) modernorum sententias de tempore, quo exortus sit liber noster, chronologico ordine disposuit; recentissimorum nomina et sententias ipsi addidimus.

Librum igitur exortum dicunt

<i>Nachtigall</i> tempore intermedio inter Salomonem et Ieremiam.	A. 975-588. a. Chr.
<i>Paulus, Schmidt, Iahn</i> inter Manasse et Sedeciam. . . .	699-588
<i>Grotius, Kaiser, Eichhorn</i> brevi post exsilium, tempore Zorobabelis.	534-500
<i>Herm. v. d. Hardt, Nachman, Krochmal, Umbreit, Bernstein, Hengstenberg</i> aetate Persarum.	538-333
<i>Keil</i> tempore Artaxerxis I.	465-424
<i>Haevernick, Weber, Zoeckler</i> post medium saec. 5. . . .	450-400
<i>Rosenmüller</i> inter Nehemiae et Alexandri M. aetatem. . .	450-333
<i>Ewald</i> centum circiter annis ante Alexandrum M.	430.
<i>Stachelin, Davidson, Elster, Vaihinger</i> ultimo Persarum tempore.	430-330
<i>Gerlach</i> c. a.	400.
<i>Delitzsch</i> Darii Codomanni aetate.	335-333.
<i>Burger, Bergst</i> eo anno, quo Alexander Palaestinam occupavit.	333
<i>E. Maier</i> c. a.	300
<i>De Wette, Schrader, Knobel, Bleek, Cornill</i> ultimo Persarum aut prima Seleucidarum tempore.	350-280
<i>Kleinert</i> primo tempore Ptolemaeorum.	305-247.
<i>Schenkel</i> ultimis annis Ptolemaei I. Lagi.	285-283
<i>Boettcher</i> c. a.	210

<i>Hitzig, Bickell, Driver</i> sub initiis Ptolemaei V. Epiph.	204
<i>Reuss</i> tempore Antiochi IV. Epiph.	176-163
<i>Valke, Hartmann</i> tempore bellorum machabaeorum	175-134
<i>Leimdörfer, König</i> aetate Alexandri Iamnaei.	104-78
<i>Graetz</i> tempore Herodis Magni.	40-4

3. Inter catholicos recentiores salomonicam originem erudite et fuse tuentur *B. Schaefer* Neue Untersuchungen etc. p. 11-165, *A. Motais* L'Eclésiaste p. 1-66 et eiusdem Salomon et l'Eclésiaste; pariter *L. v. Essen* Der Prediger Salomon's. Schaffhausen 1856, *Reusch* Die Frage über den Verfasser des Koheleth (Tüb. Quartalschr. 1860. p. 430-469), *Vegni* L'Eclésiaste secondo il teste ebraico. Firenze 1871., ac prae ceteris egregie *Gietmann* Comment. in Eccles. et Cantic. p. 20-50. Ex recentibus introductoribus eandem tenent *Welte* (Herbst Welte Einl. II. p. 252 sqq.), *A. Scholz* Einl. III. p. 172 sqq. 181 sq.; *Danko* Hist. revel. p. 323 sq.; *Haneberg* Gesch. d. Offenb. p. 374; *Vigouroux* Manuel II. p. 398 sqq.; *Zschokke* Hist. A. T. p. 218 sq.; *Schenz* Einl. p. 191 sq. etc. Similiter ex acatholicis *Wangemann* Der Prediger Salomonis. Berlin 1856; *Boehl* De aramaismis libri Coheleth dissertatio. Erlangae 1860; *Taylor Lewis* in anglica translatione commentarii a Zoeckler editi. New York 1870; *Bullock* in The Speaker's Commentary. IV. p. 619 sqq.

Assertum autem nostrum unanimi et constanti antiquae synagogae et Ecclesiae catholicae traditione nititur atque claro libri de se ipso testimonio confirmatur.

1. Usque ad Grotium primum salomonicae originis impugnatores Iudaeos et Christianos Salomonem auctorem libri nostri habuisse non negant quidem adversarii nostri, attamen plenum antiquorum testium consensum esse interdum addubitare conantur⁴.

Qui ut clarius eluceat, monemus a.) librum nostrum in canone semper medium locum inter duos alios libros salomonicos antiquitus occupasse aut saltem cum iisdem fuisse coniunctum. A Iudaeis enim palaestinensibus eo in loco recensitum esse Ecclesiasten non tantum testantur doctores thalmudici, sed etiam Patres illi, qui Thalmude antiquiores inde a 2. saec. catalogum palaestinensem librorum V. T. retulerunt: *S. Melito Sard.*, *Origenes*, *S. Epiphanius*, *S. Hieronymus*⁵. Eundem locum librum tenuisse in catalogo Iudaeorum alexandrinorum iure colligimus ex antiquorum Patrum testimoniis, qui una cum versione alexandrina etiam librorum ordinem ab Alexandrinis receperant, *SS. Athanasii*, *Cyrelli Ieros.*, *Gregorii Naz.* et *Amphilochii*, *Augustini*, *Rufini*, *Innocentii I.*, Conciliorum *Laodicensi* (si genuinus est canon), *Hipponens.*, *Carthag.* etc⁶. — Quibus nihil opponunt adversarii nisi *massorethicum* librorum ordinem, secundum quem liber Iob medius inter Proverbia et Canticum positus est, Ecclesiastes autem inter Threnos et I. Esther legitur. At liturgico usui hunc ordinem deberi nemo ignorat; Massorethae enim quinque libellos, quos solos ex tertia canonis sui parte (ex Hagiographis) quotannis stans diebus festis in coetibus suis sacris legere solent, in unum volumen coniunxerunt eoque ordine dis-

posuerunt, quo secundum festorum sese excipientium ordinem praelegi debent⁷.

b.) Disertis quoque rabbinorum et SS. Patrum testimoniis constat, Salomonem semper libri auctorem esse habitum. Nam teste *S. Hieronymo* « Hebraei aiunt hunc librum Salomonis esse poenitentiam agentis »⁸; illa autem, quae antiquiores dixerant, repetierunt iuniores rabbini⁹, qui licet aliquando de Ecclesiaste in canone retinendo dubitaverint, de salomonica eius origine nunquam dubitaverunt. Neve obiciias secundum thalmudicos doctores « viros Ezechiae » Proverbia, Ecclesiasten, Canticum una cum Isaiae vaticiniis « scripsisse »; nam alibi iam ostendimus vocabulum *scribendi* eo in loco non de libri origine sed de eius in canonem receptione esse intelligendum¹⁰. — SS. Patrum autem testimonia adscribere supersedemus, siquidem de eorum consensu nemo dubitat, et nonnulli catalogi supra laudati Salomonem diserte nominant libri auctorem.

2. Continua autem haec et constans traditio testimonio libri ipsius confirmatur. Etsi enim in eius inscriptione Salomonis nomen taceatur, eius persona tamen tam clare describitur (*Ecclesiastes, filius David, rex Ierusalem*), ut ante Grotium nemo alium auctorem designari sit suspicatus. Porro in reliquo libro eadem ratione auctor se Salomonem esse prodit; repetit enim regem se esse Israel in Ierusalem, sapientia se omnes superasse, qui antea fuerint in Ierusalem, se domos aedificasse, vineas plantasse, coacervasse aurum et argentum, divitiis opibusque insignem fuisse etc., quae omnia Salomoni ita convenire¹¹, ut de alio intelligi non possint, in aperto est.

Quapropter etiam adversarii auctorem personam Salomonis induisse concedunt, at aut « piam fraudem » hanc esse contendunt, quae scriptoribus sit licita, aut interpolatori una cum inscriptione et epilogo omnes istos textus attribuunt, quibus auctor se Salomonem esse significat. At eiusmodi « piam fraudem » nos saltem sacris scriptoribus non esse licitam arbitramur, idque eo minus, quo facilius lectores in errorem inducantur. Neque ad eam excusandam quidquam valent exempla ab adversariis allata. Libri enim Sapientiae auctor nusquam se Salomonem esse dicit, sed dumtaxat Salomonem loquentem inducit, atque tanta est Sapientiam inter et Ecclesiasten differentia, ut Ecclesiasten Patres omnes Salomoni attribuerint, plerique vero Sapientiam ei abiudicaverint. Multo minus autem inscriptionis auctoritati infirmandae Psalmi nonnulli inserviunt, quos Davidi non recte inscriptos esse censent. Nam si daremus Psalmorum nonnullorum inscriptiones esse erroneas, nondum staret adversariorum argumentum; demonstrandum enim antea est, erroneas illas inscriptiones a Psalmorum istorum auctoribus ipsis esse additas, ut habeant simile exemplum;

immo si id demonstraretur, nondum adesset similitudo requisita, quoniam non in sola inscriptione, sed etiam in reliquo libro Salomon auctor designatur. Quod si quis vero inscriptionem et omnes istos textus ab interpolatore additos esse ideoque nihil demonstrare asserit, validis argumentis assertionem suam confirmet oportet, antequam nostrum consensum obtinebit; secundum vetus enim adagium ea, quae gratis asseruntur, gratis negantur. Nullius demum valoris est tertium exemplum ex graecorum et latinorum scriptorum orationibus confictis desumptum; namque eundem morem scriptores sacros esse secutos nullo argumento probabile redditur, etsi omnino concedamus in orationibus, quas sacri scriptores referunt, ideas et sententias solas esse eorum, qui loquuntur, verba autem, quibus sententiae exprimuntur, auctoris esse ipsius. At quanta sit inter conciones in opere aliquo historico relatas et inter librum integrum confictum et ficto auctori attributum differentia, nemo non videt. Argumentum igitur nostrum ex inscriptione et indole libri desumptum manet integrum.

4. Cfr ex. gr. *Hengstenberg* Der Prediger Salomons. Berlin 1859. p. 8; *Zoeckler* l. c. p. 114. etc.

5. *S. Melit. Sard.* apud Eus. H. E. IV. 26 (M. 20,397); *Orig.* in Ps. 1. (M. 12,1084); *S. Epiph.* De pond. et mens. 4. 22 (M. 43,244. 273); *S. Hieron.* Prol. gal.

6. Cfr *Introd. gener.* Ed. 2. nn. 40-44. p. 89 sqq.

7. Cfr *Introd. gener.* Ed. 2. n. 18. n. 9. p. 36

8. *S. Hieron.* in Eccle. 1,12 (M. 23,1073).

9. *Carpzov.* *Introd.* II. p. 175 allegat haec testimonia: Seder Olam Rabba XV. f. 41 « Salomon, quum ad senectutem vergeret, prope mortem suam, Spiritum S. habuit inhabitantem et dictavit istos libros: Proverbia, Ecclesiastem et Canticum »; *Ialkut* ad 1 Reg. 3; *Zemach David* p. 13 etc. Cfr etiam *Marx* *Traditio rabbinorum* veterrima de librorum V. T. origine. Lipsiae 1884. p. 51: « Neque usquam in Thalmude alius Proverbiorum, Cantici, Ecclesiastae agnoscitur auctor praeter Salomonem ».

10. *Introd. gen.* Ed. 2. p. 48; cfr *Marx* l. c. p. 41; *Sin. Schiffer* Das Buch Koheleth nach der Auffassung der Weisen des Thalmud etc. Frankfurt (1886) p. 77 sqq.

11. *Eccle.* 1,1. 12. 16; 2,4 sqq.; 12,9 sqq.; cfr 3 Reg. 3,12; 7,1; 9,28; 10,12. 23. etc.

209. — Nostris autem argumentis et testimoniis historicis opponunt adversarii alia ex ipsius libri indole hausta, quibus constare putant, librum nostrum non posse Salomoni auctori attribui.

Atque 1. quidem contendunt auctorem libri, quamvis Salomonem se fingere voluerit, partes susceptas sustinere non potuisse, ita ut tamquam *Pseudo* Salomon satis facile dignoscatur. Namque a.) se *fuisse* (הָיִיתִי) *fui* 1,12) regem in Ierusalem auctor ait; Salomon igitur, qui usque ad mortem thronum occupavit, haec scribere non potuit; b.) sapientia opibusque Ecclesiastes asserit se superasse *omnes*, qui ante ipsum fuerunt in Ierusalem (vel potius: *regnaverunt* in Ierusalem עַל יְרוּשָׁלַם 1,16; 2,7); quae iterum non potuerunt scribi a Salomone, quippe qui solum patrem Davidem ha-

buit praedecessorem in Ierusalem; c.) quomodo porro Salomon, qui ipse erat rex, scribere potuit: « ego observo os regis » (8,2)? d.) Demum auctor ita loquitur, ac si stultum filium et successorem Salomonis iam regnare vidisset (2,12. 18 sq.), atque e.) tot et tanta de subditorum oppressione, iudicum iniustitia, insipientibus et servis ad dignitates evectis etc. conqueritur (3, 14; 4,1; 5,7; 10,5 sqq.), ut Salomon, si haec scripsisset, sese ipse contemptui exposuisset. Rectius igitur haec deceptorii attribuiamus inepto, qui Salomonem se fingere volens eius personam sustinere non potuit.

Quibus argutiolis nihil efficitur. Nam a.) quidquid dicunt, nunquam negare poterunt, hebraicum perfectum ita interdum adhiberi, ut praesens tempus non excludatur. Quod autem ad verbum nostrum הִיטִי attinet, illud non tantum significat *fui* (i. e. non amplius sum), sed etiam *factus sum et adhuc sum*. Num forte Psalmista, si conqueritur הִיטִי כְגֶבֶר אִי־אֵיל, dicere vult, se *olim fuisse* virum viribus destitutum, an potius se *factum esse et nunc esse* virum debilem (Ps. 88 [87], 5; cfr Gen. 32,11)? Recte igitur etiam nostro in loco transtulit Alex: ἐγὼ Ἐκκλησιαστῆς ἐγενόμην βασιλεὺς κτλ.; et quoniam prior haec phrasis arctissime cum sequente cohaeret, optime vertemus: « Ego Ecclesiastes, quum factus essem rex Israel, proposui etc. »

b.) Non approbamus quidem eorum sententiam, qui ut secundam difficultatem effugiant, Salomonem cum reliquis Ierosolymorum *incolis* sese comparare respondent; de iis enim loquitur, qui fuerunt *super* (עַל) Ierusalem i. e. qui regnaverunt in Ierusalem, nec ulla est ratio, cur praepositionem nativa sua vi spoliemus. Monemus autem auctorem ne minimo quidem verbulo indicare, se de solis regibus israeliticis loqui; ante Davidem vero multi Chananaeorum reges Ierosolymis sederant, nec quidquam obstat, quominus Salomonem, quem alius scriptor sacer « omnes reges terrae (utique ethnicos) divitiis et sapientia » superasse dixit (3 Reg. 20,23), sese ipsum regibus ethnicis, qui antea Ierosolymis regnaverant, eadem ratione praetulisse statuas.

c.). Tertia difficultas prorsus disparet, sive admiseris nomine *regis* eo in loco designari Deum, sive cum Alex., Syr., Chald. et plerisque modernis interpretibus verteris: « Ego (dico): observa os regis », quam interpretationem ipsa lectio mass. postulat¹.

Ultimae duae obiectiones (d) et (e) falso nituntur supposito, auctorem res suae aetatis describere. Neque enim de suo successore neque de regno suo speciatim loquitur Salomon, sed generali prorsus modo de rebus illis, quae sub sole fieri solent. Velut verus sapiens res praesentes, eas quae longinquis in terris aut in vicinis regnis aut in populo suo geruntur, omnes complectitur, ut ex eis salutarem doctrinam deducat; sed de his in secunda obiectione erit dicendum.

2. Nam multas asserunt adesse allusiones historicas, quae librum recentiore aetate exortum esse doceant. Singulos quidem textus, quibus assertum hoc confirmare conantur, enumerare et examini subiicere opus non est; id unum autem adversarios nostros interrogabimus, num ipsi allusiones illas credant esse idoneas, quibus libri aetas cum aliqua verisimilitudine definia-

tur, neque quemquam futurum esse arbitramur, qui id asserere audeat. Profecto si praetensae illae allusiones quidquam valerent, tantus non esset adversariorum nostrorum in aetate illa definienda dissensus; quot enim interpretes, tot fere sententiae diversae; alius ex illis concludit ad ultimum tempus regni Iuda, alius ad tempus exsilii, alius ad aetatem Zorobabelis, alius ad aetatem Esdrae vel Nehemiae, alii ad epocham Persarum, alii ad Macedonum, vel Seleucidarum, vel Ptolemaeorum regnum, alii ad Romanorum et Herodis M. aetatem; alii ex illis deducunt librum scriptum esse Ierosolymis vel saltem in Palaestina, alii eius originem quaerunt Alexandriae vel alibi in Aegypto². Nonne multo maiore cum iure nos concludemus, Salomonem virum sapientissimum et a Deo edoctum res humanas eas describere, quae magis minusve omni tempore et omni in loco inveniuntur? « Nihil novi sub sole; nec valet quisquam dicere: ecce hoc recens est; iam enim praecessit in saeculis, quae fuerunt ante nos » (1,10). Quod si Salomon, ut sapientiam fortitudini praestare doceat aut populi levitatem depingat, parabolas proponit (9,13 sqq.; 4,13 sqq.), num inde licet concludere, eo tempore, quo liber est scriptus, illud quod in parabola narratur revera accidisse? Si defectus, quos Ecclesiastes reprobat, certo aliquo tempore in aliqua republica adfuisse probaretur, num ideo iam constaret, librum isti tempori esse attribuendum? Minime gentium, nisi simul probaretur, eos alio tempore alia in republica adesse non potuisse. Iam vero omnia, quae in Ecclesiaste leguntur, eiusmodi sunt, ut magis minusve omni aetati et omni reipublicae convenient; omni enim aetati et omni populo primarius huius libri auctor concionem hanc destinavit, ut omnes erudiret.

3. Pro ariete autem ad salomonicam Ecclesiastae originem impugnandam et evertendam utuntur adversarii lingua, qua conscriptus est liber. « Si Ecclesiastes, inquiunt, Salomonem haberet auctorem, actum esset de historia linguae hebraicae. Exsilio babylonico historiam linguae hebraicae in duas periodos distribui atque librum Ecclesiastae ad secundam pertinere certum est ». Nullum esse dubium aiunt alii, quin Ecclesiastae lingua diversa sit ab ea, quae Davidis et Salomonis aetate floruit; colorem enim aramaicum prae se fert, simillima est linguae Esdrae et Nehemiae etc³.

Obiectio haec nonnullis quoque catholicis interpretibus tam gravis visa est, ut Salomonem auctorem dicere haesitent atque saltem concedant Esdrae aetate librum salomonicum a iuniore scriptore esse retractatum⁴. Cum eiusmodi retractatione, quae solam externam libri formam eiusque linguam dictionemque attingit, optime quidem salomonica eius origo conciliatur, nec quidquam ex hac parte impedit, quin admittatur; at eam inutilem et superfluum esse arbitramur ad libri authenticam defendendam. Satis magnam quidem Proverbia inter et Ecclesiasten esse linguae differentiam negare in animo non est, quamvis eam non parum ab adversariis exaggerari putemus; quid quod aliqui eo usque progressi sunt, ut graecismos in libro nostro detegerent? At differentiae illius, quae revera adest, explicandae non desunt rationes probabiles.

Attamen antequam eas indicabimus, repudiemus oportet praeposteram adversariorum methodum, qua a priore, ut ita dicamus, historiam linguae

hebraicae quandam sibi effingunt atque secundum hanc suam fictionem aetatem librorum definiunt, haud raro tamen fictionis suae obliviscuntur, quamprimum eorum praeiudiciis contradicit. Recta enim ratio postulat, ut ante omnia historicis testimoniis originem et aetatem monumentorum alicuius linguae determinemus iisque cognitis in linguae ipsius fata inquirere incipiamus, quomodo paullatim sit exulta, quibus rationibus creverit vel decreverit, quasnam mutationes sive in grammaticis suis formis et constructionibus sive in vocabulorum usu et significationibus passa sit etc. At hac via nunquam ad completam hebraicae linguae scientiam nos esse perventuros nec unquam eius historiam accurate nos esse intellecturos alibi iam ostendimus³, quoniam hebraica monumenta paucissima ad nos pervenerunt et dialectorum vicinarum, moabiticae, ammoniticae, punicae etc., monumenta, quae non parvae essent utilitatis in mutationibus linguae hebraicae explicandis, fere omnino desunt. Quam ob causam exilia et infirma esse argumenta ex linguae hebraicae historia petita evidens est. Nonne ipsi quoque nostri adversarii tota sua agendi ratione se nobiscum consentire demonstrant? Ob impuritatem scilicet linguae Ecclesiasten exsilio recentiorem esse proclamant; nonne igitur miraberis, quod eidem aetati recentissima « criticorum » schola integrum Pentateuchum una cum libris Iosue, Iudicum, Samuelis, Regum, secunda parte vaticiniorum Isaiae, maiore numero Psalmorum etc. attribuat, quamvis omnes isti libri puritate linguae emineant? Nonne igitur ipsi concedunt, ex linguae historia argumentum validum non desumi, eadem aetate libros posse conscribi puriore et impuriore stylo, ac proin aliis argumentis originem librorum esse demonstrandam?

Sed difficultatem ipsam aggrediamur. Omni in populo duplex quasi lingua vel potius duplex eiusdem linguae forma invenitur; alius est sermo, quo viri eruditi utuntur, alius est sermo quotidianus et popularis; prior in libris scriptis adhiberi solet, sed ubique decursu temporis paullatim sermonis quotidiani et vulgaris vocabula et formas in linguam scriptam recipi videmus. Idem etiam in populo hebraico obtinuisse nemo negabit, atque eas formas eaque vocabula, quae in iunioribus libris frequentiora sunt, dudum antea in sermone quotidiano esse usurpata verisimillimum est. Iam vero liber Ecclesiastae formam concionis ad populum habitae prae se fert; num igitur Salomon in ea linguam popularem adhibere non potuit? Quod si eam adhibuit, mirum iam non est, quod formas dictionesque in libro nostro inveniamus, quae quia dumtaxat in iunioribus libris frequentiores sunt a Chaldaeis transsumtae creduntur, quamvis chaldaicae non sint.

Porro Ecclesiastes philosophico quodam modo suum thema tractat; facile igitur intelligitur, eum multis vocabulis abstractis uti debuisse, quibus nec in poeticis nec in historicis nec in propheticis libris est locus, quibus autem iuniores rabbini uti potuerunt. Salomonis quoque aetate Israelitae expeditionibus mercatorum suorum cum populis etiam longe positis commercium quoddam habebant, cum vicinis autem, quorum dialecti hebraicae linguae satis erant similes, intimiorem quandam inierant societatem, quia a Davide subiecti ad Salomonis imperium pertinebant; non mirum igitur, quod popularis quoque sermo externis receptis vocabulis impurior sit factus

atque externa illa vocabula etiam a Salomone in concione sint adhibita. Quod vero « in Proverbiis stylus sit concisus et sententiosus, in Ecclesiaste autem dictio plerumque plana, humilis, laxa et dissoluta », aut quod in Ecclesiaste « longiores verborum comprehensiones periodique magis artificiosae, quam in libris historicis et poeticis » adhibeantur, id profecto difficultatem non creat consideranti, quam diversa sit nostri libri a reliquis indoles.

Magna cum diligentia moderni quidam interpretes omnia conquisiverunt vocabula, quae ab Ecclesiaste solo adhibentur vel ei cum iunioribus scriptoribus Daniele, Esdra, Nehemia et cum ipsis thalmudicis scriptoribus sunt communia⁶; quae omnia grato cum animo recipimus, ut antiquae linguae hebraicae copiam et ubertatem accuratius cognoscamus; ex illis vero recentiorum Ecclesiastae aetatem demonstrari negamus⁷.

1. Cfr *supra* 206. n. f. in *Analysi*. p. 163.

2. Cfr *supra* 208. n. 2. p. 167.

3. Cfr *Delitzsch* Hoheslied u. Koheleth p. 197: « Wenn das Buch Koheleth altsalomonisch wäre, so gäbe es keine Geschichte der hebräischen Sprache. Bernstein aber (Quaestiones nonnullae Kohelethanae 1854.) hat darin Recht, dass die hebräische Sprach- und Literaturgeschichte jedenfalls durch das babylonische Exil halbirt wird, und dass das B. Koheleth das Gepräge der nachexilischen Sprachzeit aufweist ». Eadem fere repetunt alii: *Zoeckler* l. c. p. 115 « Zu den sichersten Spuren der Entstehung unseres Buches in nachexilischer Zeit gehören die zahlreichen Aramaismen, deren fast jeder einzelne Vers einige darbietet (!?!)... Vergebens hat man das in den zahlreichen direkten und indirekten Berührungen mit den BB. Daniel Esra Nehemia Esther etc. enthaltene Zeugniß gegen die salomonische Abfassung abzuschwächen gesucht ».

4. Cfr *Kaulen* Einleitung. Ed. 3. 1893. p. 323 sq.

5. *Introd. general.* Ed. 2. n. 87. p. 255 sqq.

6. *Grotius* primus quaedam vocabula collegit, quibus recentiorum libri originem demonstraret; eorum copiam auxerunt eius sequaces haud paucis additis, quae in antiquioribus libris iam satis frequentia sunt. Has collectiones examini critico subicerunt *Boehl* de aramaismis libri Koheleth Erlangae 1861, *Reusch* in Tüb. Quartalschr. 1860, p. 461 sqq., *B. Schaefer* Neue Untersuchungen, p. 151 sqq., *A. Motais* L'Ecclesiaste, p. 60 sqq. — Longum iterum catalogum idiomatum, quae Ecclesiastae sint propria composuit *Delitzsch* l. c. p. 197-206, at non admodum difficile est demonstrare, in illum satis multa esse recepta, quae Ecclesiastae nequaquam sunt propria.

7. Addi demum potest in Ecclesiaste haud pauca reperiri, quae affinitatem quandam ill. Proverbiorum et Iobi demonstrant; cfr *Schaefer* l. c. p. 136 sq., *A. Motais* l. c. p. 42 sq. Ceterum cfr *Gietmann* Comment. in Eccles. et Cantic. p. 23 sqq., qui diligenter et accurate de Ecclesiastae lingua disserens singulas quoque adversariorum obiectiones egregie refutat.

210. — Salomonem igitur libri nostri auctorem esse cum tota retro antiquitate tenemus, nec ullum arbitramur adhuc allatum esse argumentum, quo antiquae traditionis consensus infirmetur, nedum convellatur. At idem non est consensus, si *quo regni tempore Salomon composuerit opus* interrogatur. Post lapsum Salomonem poenitentiam egisse et velut poenitentiae documentum librum nostrum scripsisse

cum multis rabbinis tradit *S. Hieronymus* atque tenent nonnulli quoque moderni interpretes¹. Praecipuum eorum argumentum illud videtur esse, quod de se ipso Ecclesiastes loquatur, quasi omnia iam expertus ad voluptatem nihil sibi reliqui fecerit nihilque non gustaverit ex omnibus, quae homines maxime exoptant. Addunt quoque reipublicae statum eo tempore, quo scriptus est liber, videri fuisse turbatum, populum ad obedientiam regi praestandam revocari, a rebellione deterreri; quae omnia necessaria non fuisse putant, antequam Salomon luxuriae et idololatriae deditus populum opprimere coepisset². Aliis tamen interpretibus altera sententia praeplacet. « Neque enim video, inquit *Bonfrerius*, quo argumento ex Ecclesiaste probetur Salomonis poenitentia; nusquam enim de amorum impuritatibus et insana mollitie, ex qua ad idololatriam gradum fecit, nusquam idololatriae, nusquam peccati etiam in genere mentio; nusquam verbum quod de admissis verum in animo conceptum dolorem declaret. An forte satis est in omne flagitium immerso dicere: Vanitas vanitatum et omnia vanitas? Tantumdem vir quisque sanctissimus et qui citra culpam mundi voluptates degustavit, dicere etiam intimo animi sensu poterit. Itaque ante peccata scriptum Ecclesiasten haec argumenta iam ante ab aliis annotata mihi persuadent: Primum quod c. 2. studiose enumeret omnia, quae ad voluptates vanitatesque pertinent eademque a se degustata dicat: domos, vineas, hortos..., quae omnia si sobrie et moderate pro cuiusque statu et conditione usurpentur, inculpate usurpari possunt; at effusum in mulieres et libidines animum ne verbo quidem indicat, quod tamen maxime indicari oportuit, si non tantum a concessis voluptatibus, sed etiam a vetitis sibi in posterum temperandum decerneret, vel nimiae hactenus in eas effusionis poeniteret. Alterum argumentum est, quod cum omnibus illis voluptatibus eodem in loco (2,16) dicat sapientiam secum perseverasse; quod quomodo dici potuerit de eo, qui tam foede et insipienter per mollitiem et idololatriam deliquerat, non intelligo ». Quibus adde, Siraciden opera a Salomone conscripta ante eius flagitia enumerare (*Eccli.* 47, 17 sqq.), neque satis explicari, quomodo tot Patres de aeterna Salomonis salute dubitari potuissent, si poenitens tam insigne poenitentiae documentum reliquisset³. — Quod autem ad reipublicae statum perturbatum attinet, quem moderni quidam interpretes in nostro libro describi putant, nescio annon iure illud respondeatur, quod supra iam contra salomonicae originis adversarios statuimus, auctorem scilicet non suae aetatis statum describere sed a Deo illustratum praeterita et praesentia cogitatione et mente complecti, ut ex omnibus salutaria monita derivet. Ceterum etiam in regni sui principio Salomonem potuisse populum suum ad obedientiam exhortari et a rebellione revocare

satis constat ex iis, quae de regni initiis tradunt libri sacri; magis igitur nobis probatur eorum sententia, qui Ecclesiasten a Salomone nondum lapsi conscriptum asserunt. Cum Bonfrerio autem etiam censemus, Ecclesiasten post salomonicam Proverbiorum collectionem esse compositum: « habet enim Proverbiorum liber lacteam magis sapientiam, sive rem ut plurimum sive modum proponendi spectes; at Ecclesiastes confirmatam magis et virilem, utpote quae iam voluptatum usum et experientiam supponat ».

1. Secundum Thalmudem Salomon versus finem vitae e throne deiectus poenitentiam agere coepit et libellum nostrum conscripsit; cfr *Sinai Schiffer* Das B. Koheleth nach der Auffassung des Thalmud, Midrasch u. der jüd. Erklärer des Mittelalters. Frankfurt (1886). p. 27. 43. 54. 126. Quae fabulae rabbinicae sine dubio sunt recentiores, saltem *S. Hieron.* (in Eccle. 1,12; 2,4 sqq. M. 23,1073. 1078) Ecclesiasten Salomoni poenitenti adscribens eas non videtur cognovisse. Prae reliquis *Pineda* (in Eccle. Praef. 3; de reb. salomon. VIII. 1), *A. Motais* (L'Ecclesiaste p. 25 et passim), *G. Gietmann* (Comment. in Eccle. et Cant. p. 45 sq.) poenitenti librum attribuunt.

2. Cfr *Pineda* et *A. Motais* l. l. c. c. — Rabbinis suis fabulis illud דְּיִרְיָ (1,12) explicare voluerunt, de quo *supra* 209. 1 p. 171 egimus; cfr *Schiffer* l. c. p. 43.

3. Testimonia Patrum congressit *Pineda* de rebus salomonicis VIII. 1. s. 1. 2. eo quidem animo, ut nihil certi de salute regis traditum esse ostenderet; at, quidquid est de hac quaestione, quae ad nos non pertinet, id saltem ex Patrum dubitationibus et haesitationibus deducitur, eos nihil audivisse de libro nostro a poenitente rege conscripto.

211. — Quamvis in N. T. libris Ecclesiastes nec ullibi allegetur, neque certa ad illum allusio inveniatur, tamen DE EIUS INSPIRATIONE DIVINAQUE AUCTORITATE dubitari non licet, quippe quam et antiqua synagoga et Christi Ecclesia unanimi et constanti consensu testentur. Antiquitus quidem a paucis Iudaeis et paucioribus Christianis auctoritatem libri divinam addubitatum esse non diffitemur; at ipsae adversariorum difficultates, quum vix motae statim a legitima auctoritate suppressae sint, nobis sunt argumento, quam firmo fundamento innitatur antiqua traditio, quae illis labefactari non potuit. Nonnullos olim Hebraeorum doctores Ecclesiastem « obliterandum » et e numero sacrorum librorum expungendum duxisse refert *S. Hieronymus*, « eo quod vanas assereret Dei creaturas, et totum putaret esse pro nihilo, et cibum et potum et delicias praeferret omnibus », at « ex hoc uno capitulo librum meruisse auctoritatem, quod totam disputationem suam hac quasi ἀνακεφαλαιώσσει coarctaverit et dixerit, finem sermonum suorum auditu esse promptissimum nec aliquid in se habere difficile, ut scilicet Deum timeamus et eius praecepta faciamus »¹. Quibus verbis S. Doctor ea complectitur, quae 1. saec. christiano in synagoga de libro nostro acta sunt et quorum aliquoties mentio fit in Thalmude. Contriversiis enim exortis de nonnullorum librorum sacrorum auctoritate

« quaesiverunt sapientes abscondere (i. e. inter apocrypha amandare) librum Koheleth, quia eius verba se invicem everterent » et « ad haeresin adducerent »; accuratius autem rem considerantes invenerunt « in principio eius et in fine tradi praecepta Legis », ideoque eum in canone suo retinuerunt². Quotannis autem in festo Tabernaculorum eum in coetibus suis sacris praelegentes satis docent, quanto in honore eum habeant.

Teste *S. Philastrio* olim nonnulli « Salomonis Ecclesiasten paucis quidem conscriptum sententiis, omnem tamen thesaurum coelestis sapientiae continentem » reprobaverunt, quia « paganorum et Epicuraeorum haeresi » faveret, quatenus vanitatem omnium rerum praedicaret et delicias carnales commendaret; at num Christiani fuerint, non satis liquet³; Brixianus Doctor enim in tota illius haereseos descriptione iis utitur verbis, quae antiquam potius synagogae de hoc libro controversiam quam recentiorum Christianorum errorem videntur designare. Ceterum Philastrii aetate *Theodorus Mopsuest.* una cum reliquis libris salomonicis etiam Ecclesiasten reiecit utpote non inspiratum; at haeresin eius damnaverunt Patres Conc. V. oecumenici⁴. Eius igitur dissensus confirmat potius quam infirmat unanimiorem antiquae Ecclesiae in divina libri nostri auctoritate agnoscenda, neque opus est eam multis allatis testimoniis demonstrare. Id unum adnotasse sufficit, iam ineunte saec. 3. librum nostrum a SS. Patribus commentariis esse illustratum; Origenis enim amicus *S. Hippolytus* et duo discipuli *SS. Gregorius Neocaes.* et *Dionysius Alex.* operam suam Ecclesiastae explicando impenderunt eosque saec. 4. secuti sunt *S. Athanasius M.*, *S. Gregorius Nyss.* alique. Ab illo tempore, quo Conc. V. oecum. contra Theodorum Mopsuest. divinam libri auctoritatem asseruit, nemo amplius de ea dubitavit⁵, donec exortus rationalismus antiquas difficultates recoquere coepit. Cui praeluserat quadam ratione Lutherus, quum vir sibi non constans aliquando quidem Ecclesiasten laudaret, aliquando vero eum diceret « sibi videri ocreis et calcaribus destitutum equitare tantum in soccis, quemadmodum ipse facere solitus esset, dum adhuc degeret in coenobio »⁶. Quae filii eius explicantes in libro nostro scepticismum, fatalismum, materialismum, epicuraeismum aliasque eiusmodi haereses doceri asseruerunt. Uti supra innuimus, interpretes antiqui et recentiores nonnulli difficultates, quas textus quidam obscuriores creant, ita solvere conati sunt, ut ea, quae impia esse videbantur, ab Ecclesiaste ex persona impii proferri et in reliquo libro refutari statuerent. Quae solutio, quamvis facilis esse videatur, fundamento caret, quia dialogismi vestigium nullum adest; gratuitis quoque arbitrariisque explicationibus viam sternit, quum omnia, quae minus placent, ex persona impii proferri ac proinde nul-

lius roboris esse dici queant. Quare praecipuas obiectiones, quae hodie quoque repeti solent, directe refutare malumus, ut nihil ab Ecclesiaste doceri ostendamus, quod veritati non sit consonum.

1. *S. Hieron.* In Eccle. 12, 13 (M. 23, 1172).

2. Textus ex Thalm. et Midraschim collectos habes a *Carpzov.* Introd. II. p. 222; cfr *Sinai Schiffer* Das B. Koheleth p. 77 sqq. A rabbinis isto tempore non disputatum esse de libris quibusdam in canonem recipiendis sed in canone retinendis deque eorum maiore minoreve dignitate diximus in *Introd. gener.* Ed. 2. n. 24 et nn. 5. 6. p. 56 sq. (Auctoribus ibi allegatis adde *Sinai Schiffer* l. c.).

3. *S. Philastr.* haer. 134. (M. 12, 1265).

4. Cfr *supra* 204 n. 3. p. 154.

5. *Solus Greg. Barhebraeus* (Compend. dynastiarum ed. Pococke. Oxonii 1650. p. 33), Iacobitarum patriarcha († 1286), Salomonem dixit in Ecclesiaste sententiam Empedoclis Pythagoraei (quem Davidi coevum fingit) secutum animorum immortalitatem et futuram resurrectionem negasse.

6. *Carpzov.* Introd. II. p. 229 contra *Bellarm.* (De verbo Dei I. 5) et *Pinedam* (in Eccle. Praef. 5, 1) haec verba ita excusare conatur, ut non de Ecclesiaste sed de Ecclesiastico ea esse intelligenda et Convivales Lutheri sermones, ex quibus desumpta sunt, « sublestae fidei » esse asserat. At recentiores interpretes verba ista Luthero attribueret et de Ecclesiaste intelligere non dubitant; cfr *Zoeckler* l. c. p. 114. 120. — Vehementius contra Ecclesiasten insurrexit *Clericus* (Sentiments de quelques théologiens de Hollande sur l'Hist. crit. de R. Simon. Lettre 12. p. 272 sqq.), qui auctorem cum Sadducaeis immortalitatem animi negasse contendit (cfr *R. Simon* Réponse aux sentiments etc. p. 138 sq.). De aliis protestanticis interpretibus, qui sacc. praecedente Ecclesiasten scepticismi etc. accusarunt cfr *Carpzov.* l. c. p. 225 sqq., de recentioribus *Zoeckler* l. c. p. 120.

242. — 1. Antiquitus nonnulli Ecclesiasten Manichaeismo favisse censebant, siquidem creaturas omnes, quas Deus bonas esse dixerat, vanas esse assereret (1, 2)¹. Quam obiectionem hodie nemo facile repetierit, quum satis sit clarum, quonam sensu de rerum vanitate loquatur concionator noster. « Possumus, inquit *S. Hieronymus*, coelum, terram, maria et omnia, quae in hoc circulo continentur, bona quidem per se dicere, sed ad Deum comparata esse pro nihilo »; quare recte *Ps. Athanasius*: « Illud *vanitas vanitatum* non ad hoc dixit, ut creaturam criminaretur, sed ut aeterna contemplatus rerum temporalium *desiderium* moneret esse vanitatem »².

2. De Ecclesiastae scepticismo etiam moderni quidem interdum loquuntur interpretes, ac si vanam dicens esse scientiam (1, 8-18; 6, 8) atque ad certam rerum cognitionem nos pertingere posse negans (3, 9-11; 8, 16. 17), nos nihil scire aut scire posse asseruisset. Qui vero ad finem auctoris attenderit, eum nihil aliud docere videbit, nisi curiosa rerum investigatione hominem beatum non reddi, quoniam *plenam perfectamque* scientiam nunquam sit acquisiturus. Quam parum vero cognitiones nostras in dubium vocet, id integro suo libro demonstrat.

3. Neque maioris momenti est, quod Ecclesiastes aeternitatem mundi docuisse accusatur. Teste *S. Hieronymo* Origenes iam ex 1, 9. 10. deduxit ante hunc nostrum mundum alios mundos exstitisse, *Caietanus* autem asserere non dubitavit « Salomonem concionando loqui de tempore mundi

secundum id quod probabilius apparet ex sensibilibus; rationes enim naturales suadere aeternitatem mundi, quod videlicet mundus nunquam inceperit, et hac opinione (quamvis falsa, probabili tamen) uti Salomonem hoc in libro, affirmando nihil esse sub sole novum; hoc enim esse, quod philosophi tradant, cuius tamen contrarium fides catholica sentiat »³. At in integro libro de mundi aeternitate non magis, quam de terrae stabilitate⁴ agi, legenti librum non erit dubium. Mutabilitatem enim dumtaxat rerum mundanarum omnium describit, ut doceat in hac rerum continuo sibi succedentium vicissitudine nihil esse quod admirationem parere debeat. Hac ratione textus obiectos iam olim interpretati sunt SS. Hieronymus, Augustinus, Olympiodorus etc., idque rectissime, siquidem auctor non loquitur de prima rerum productione, sed de rebus suo tempore existentibus.

4. Maiorem veritatis speciem quarta accusatio prae se fert; materialismi scilicet accusatur Ecclesiastes eo quod animi immortalitatem diserte negaverit nec ullam bestiarum inter et hominum finem differentiam agnoverit⁵. Etenim « idcirco, inquit, unus est interitus hominis et iumentorum et aequa utriusque conditio : sicut moritur homo, sic et illa moriuntur. Similiter spirant omnia et nihil habet homo iumento amplius. Cuncta subiacent vanitati et omnia pergunt ad unum locum; de terra facta sunt et in terram pariter revertuntur. Quis novit, si spiritus filiorum Adam ascendat sursum et si spiritus iumentorum descendat deorsum? » **כִּי יֵדַע רוּחַ בְּנֵי הָאָדָם הָעֹלָה הֲיָרֶדֶת הִיא לַמִּסָּה לְאָרֶץ** (3,19-21).

Miro modo *Caietanus* auctorem nostrum ab hac accusatione defendere conatur : « quamvis, inquit, argumentando loquitur, dicit tamen verum, negando *scientiam* immortalitatis nostrae. Nullus enim philosophorum hactenus demonstravit, animam hominis esse immortalem; nulla apparet demonstrativa ratio; sed fide hoc credimus et rationibus probabilibus consonat ». Quae explicatio, licet etiam modernis interpretibus nonnullis probetur⁶, erronea tamen est; Ecclesiae autem verba, dummodo recte explicentur, tantum abest, ut dubitationem quandam de immortalitate exprimant, ut eam diserte asserant. Namque duobus prioribus versibus, quippe qui de externa apparentia tantum agant, difficultatem non creari omnes concedunt; ultimi autem versus haec est explicatio. a.) Interrogatio *quis scit* non est viri sceptici, de re proposita dubitantis vel eam negantis, sed viri admirantis et difficultatem exaggerantis; *quis novit* igitur idem est quod *quotusquisque novit* vel *pauci norunt* (Cfr Ps. 14,1; 89,11 etc. Prov. 31, 10 etc.). « Pronomen *quis*, inquit S. Hieronymus cum aliqua exaggeratione, in Scripturis non pro impossibili sed pro difficili *semper* accipitur » (i. h. l.). b.) Verbum ידע (Vulg. *novit*; S. Hier. in Comm. *scit*) haud raro sensum et vim habet *attendendi* ad aliquid, *curandi* aliquid (Prov. 9,13; 27,23; Job. 35,15 etc.), ita ut primum membrum rectissime vertamus : *paucissimi, pro dolor, considerant* vel *curant* (cfr Ps. 89,11). c.) Membrum vero, quod sequitur, non est interrogatio indirecta (*quis scit, si vel num hominis spiritus ascendat*), sed ad literam vertendum est ex textu hebr. : *Pauci considerant spiritum filiorum hominis ascendentem, spiritum autem bestiarum descenden-*

tem. Nulla enim ratione sive grammatica sive logica literam ה participiis עֲלֵה et יָרֵדָה prefixam pro particula interrogationis habere cogimur, contra cum Massorethis pro articulo illam habendam esse arbitramur. d.) Integri igitur loci sensus hic est : Quamvis hominibus et brutis, quod ad corpus attinet, idem sit exitus, et quamvis illis, si sola externa apparentia attenditur, idem inesse videatur spiritus vitalis, maximum tamen inter eos intercedit discrimen, quod proh dolor! pauci tantum curant non considerantes spiritum hominis post mortem sursum ad Deum ascendere ac proinde permanere, bruti vero animam una cum corpore in terram descendere et perire. e.) Hac sola explicatione aptus habetur nexus cum praecedente v. 17., in quo Deum iustum et iniustum iudicaturum asseruerat, atque hac sola Ecclesiasten non pugnantia docuisse apparet. Si enim 3,21 de immortalitate dubitasset ignorassetque an spiritus hominis ascenderet, in fine libri (12,7) docere non potuisset « corpus hominis in terram reverti, unde desumptum erat, spiritum autem hominis ad Deum redire, qui illum dederat ».

5. Alii interpretes, etsi immortalitatem aliquam ab Ecclesiaste doceri admittant, ita tamen animorum post mortem viventium statum describi asserunt, ut vix ulla sit inter eorum interitum et inter vitam, quae eis conceditur, differentia; in altera enim vita secundum Ecclesiastae doctrinam eos nihil scire, nihil agere contendunt : « nec opus, nec rationem, nec scientiam, nec sapientiam apud inferos fore » (9,5. 10.)⁷. — Praeprimis fateamur oportet, revelationem de statu post mortem futuro multo imperfectiorem in Vetere quam in Novo T. fuisse; neque enim peccatorum poenae aeternae nec iustorum praemia aeterna ab antiquis scriptoribus sacris ullibi tam clare, quam a Domino N. et ab Apostolis describuntur. Totam autem V. T. oeconomiam consideranti a priore, ni fallor, evidens erit, Iudaeis eam vitae futurae scientiam nec defuisse nec deesse potuisse, quae requirebatur, ut ad Legem divinitus datam observandam efficaciter excitarentur. Atque revera ex nostro ipso libro constat eos non dubitasse, quin status illorum, qui in gratia ex hac vita migrassent, utpote non infelix, infelici statui peccatorum mortuorum esset praeferendus atque omnibus viribus expetendus. Id enim velut corollarium necessarium profluit ex doctrina de iudicio post mortem futuro, quod ad omnes hominum actiones easque occultissimas sese extendat (12,14)⁸ et ex quo futurus hominis status dependeat (3,16. 17; 11,9). Hinc etiam elucet, nec Ecclesiasten nec reliquos Iudaeos animis mortuorum aut scientiam sui ipsius aut aliarum rerum scientiam omnem negasse; id quod abunde etiam eorum persuasionem de mortuis consulendis confirmatur (*Deut.* 18,11; 1 *Reg.* 28,8 sqq.; *Is.* 14,9 etc.). Phrases igitur obiectae atque similes expressiones, quae in aliis V. T. libris inveniuntur (*Ps.* 6,6; 30,10; 113,17 etc.), non absolutae sunt, uti aiunt, sed relativae; eodemque modo explicentur oportet, quo illae, quibus in N. T. homo post mortem operari posse negatur (*Ioan.* 9,4; *Gal.* 6,10 etc.). Optime *S. Hieronymus* : « Viventes metu mortis possunt bona opera perpetrare; mortui vero nihil valent adicere ad id, quod semel secum detulerunt de hac vita », et iterum : « Fac quodcumque nunc potes, et labora, quia quum ad infernum descenderis, locus non erit poenitentiae »⁹.

1. Cfr de his obiectionibus praeter antiquos et modernos commentatores catholicos praesertim *A. Motais* l. c. p. 70 sqq. et *G. Gietmann* l. c. p. 9 sqq.

2. *S. Hieron.* in Eccle. 1,3; *Ps. Athan.* Synops. S. S. 23 (M. 28,349); cfr etiam *S. Greg. Nyss.* in Eccle. hom. 1. (M. 44,621); *S. Chrys.* in Ephes. hom. 12,1; in Matth. hom. 76,5 (M. 62,89; 58,700); *S. August.* De quant. anim. 33 (M. 32,1076) etc.

3. *S. Hieron.* ad Avit. ep. 134,9 (M. 22,1067) et in Eccle. 1,9. 10; *Caiet* i. h. 1.

4. Saec. 16. et 17. verba *Eccle.* 1,4 « terra autem in aeternum stat », quamvis eorum sensum Hieronymus iam accurate explanasset, unum ex praecipuis constituebant argumentis, quibus motus terrae impugnabatur contra Copernicum. Cfr *Pined.*, a *Lap.* etc. i. h. 1.

5. Hanc obiectionem moderni rationalistae continuo recoquunt; inter recentissimos cfr ex. gr. *Reuss* Gesch. des A. T. (1881.) p. 545 : « Der Prediger legt sich ernstlich die Frage nach dem andern Leben vor; er schaut ihr in's Gesicht und findet sie sofort gelöst (3,21) im verneinenden Sinne ».

6. *Caiet.* i. h. 1. Ex catholicis modernis cfr *Reischl* i. h. 1., *Scholz* Einl. III. p. 179; ex acatholicis *Zoeckler* l. c. p. 149; *Delitzsch* l. c. p. 242.

7. Ex recentissimis cfr *Kleinert* in Herzog P. R. E. Ed. 2. (1883.) XII. p. 173 : « Koheleth führt immer wieder aus, dass der erkennbare Inhalt der Zukunft das Nichts sei (9,6. 10; 11,8) ».

8. Moderni rationalistae nonnulli epilogum (12,9-14) auctori libri abiudicant et a recentiore interpolatore ad doctrinam libri temperandam additum censent. Haec eorum sunt argumenta : a.) Epilogus est superfluous, quia liber 12,8 aptam suam clausulam habet; b.) in reliquo libro Ecclesiastes de se prima persona loquitur, in epilogo tertia persona de eo adhibetur; c.) epilogus docens futurum iudicium contradicit praecedentibus, in quibus immortalitas negatur; d.) ea, quae de timore Dei et Legis observantia dicuntur, pugnant cum iis, in quibus hilaris rerum mundanarum usus commendatur; e.) demum eo tempore, quo liber est scriptus, dici non potuit « faciendorum librorum non esse finem » (12,12). — Concedere possumus 12,8 aptam esse *concionis* clausulam, quatenus ab iisdem verbis inchoetur (1,2), at cur concioni suae, ut titulum praemittere (1,1), ita commendationem auctor ipse addere non potuerit non apparet, praesertim quum epilogus non nisi summam totius concionis exhibeat. Porro optime se habet, quod Ecclesiastes in *concione* sua plerumque (non tamen semper cfr 1,2; 7,27; 12,8) de se prima persona utatur, in *libri* autem titulo et epilogo tertia; neque quidquam miri habet, quod scriptor de se interdum primam, interdum tertiam personam adhibeat (cfr *supra* 121. n. 2. tom. I. p. 362). Porro immortalitatem non negari iam ostendimus, atque illum rerum usum, quem Ecclesiastes commendat, non pugnare cum timore Dei statim ostendimus. Demum Salomonis tempore literas in Palaestina floruisse certum est; Salomon ipse tria millia parabolarum et mille cantica composuit; disseruit quoque (probabiliter libris scriptis) de omnibus rebus naturalibus (3. *Reg.* 5,12 sq.); eius exemplo incitatos esse alios ad scribendum verisimile est; iam antea pater eius David Davidisque amici Asaph etc. multa cantica composuerant, prophetae Samuel, Gad, Nathan res gestas Israelitarum scripserant etc. In aliis terris ex. gr. in Aegypto, cuius regis filia uxor erat Salomonis, eodem tempore multos esse conscriptos libros etiam certum est; cur igitur Salomon non potuit conqueri, sicut nos, faciendorum librorum non esse finem? Levissima igitur sunt argumenta, quibus epilogi authenticia impugnatur.

9. *S. Hieron.* in Eccle. 9,4. 10.

6. Epicuraeismum aperte docere Ecclesiasten aiunt summamque eius doctrinam esse, ut rebus mundanis pro viribus fruamur atque hanc vitam,

quum de altera nihil sciamus, cum ea qua possumus hilaritate peragamus; non enim esse homini sub sole bonum, nisi ut comedat et bibat et gaudeat (3,15; cfr 2,24; 3,12 sq., 22; 5,27; 9,7 etc.). — Si obiectio haec veritate niteretur, nemo non miraretur, quod liber qui hanc doctrinam tradat unquam in canonem sit admissus; at si textus obiectos accuratiori examini subiecerimus, eos voluptariorum gulae non patrocinari, sed *de legitimo et moderato rerum usu* agere, nos non fugiet. Verum quidem est, hosce textus ex iis esse, qui et antiquos Patres multos et recentiores interpretes permoverunt, ut dialogismum in libro nostro agnoscerent; ex Epicuraeorum enim persona voluerunt haec referri, ab auctore libri ipso autem damnari et refutari. Sed ad hanc explicationem confugere opus non est, quamprimum Ecclesiastae verba recte intelligamus neque Dominum N. novis suis praeceptis et consiliis antiquam Legem perfecisse et ad altiore gradum evexisse negemus. Sicuti enim supra iam monuimus (205), sanctio Legi mosaicae addita fere temporalis erat, quapropter nihil obstabat, quominus Ecclesiastes eos, qui bona temporalia velut virtutis praemia acceperant, exhortaretur, ut illis secundum divinam voluntatem uterentur et fruerentur. Hanc autem eius esse mentem elucet a.) ex eo, quod semper addat, bona illa esse *de manu Dei* (2,24), *dona Dei* (3,13; 5,18), *partem a Deo concessam* (3,22), ideo data, *quia placeant Deo opera* eius, qui illa accepit (9,7). « Homini enim bono in conspectu suo dedit Deus sapientiam et scientiam et *laetitiam*, peccatori autem dedit afflictionem et curam superfluum » (2,26). Neque minus id elucet b.) ex eo, quod nusquam commendat, ut quis bona illa sibi comparare studeat; contra vero studium illa acquirendi velut vanitatem et afflictionem animi reprimit (2,3 sqq.), atque illis dumtaxat frui hominem vult, quae Deus dedit. Quare etiam c.) non commendat fruitionem qualemcunque, sed eam solam, quae cum pietate coniuncta atque futuri iudicii memor sit; unde eius axioma « *laetari et facere bene* » (3,12)¹⁰. Quantopere vero hic rerum usus ab Epicuraeorum placitis dissentiat, facile apparet, si Ecclesiastae praecepta cum Epicuraeorum verbis (*Sap.* 2,1-20) comparantur. Demum d.) addamus oportet, in plerisque textibus obiectis Ecclesiasten non absolute praecipere, sed honestum hilaremque rerum usum praeferre vitae avari (2,24; 5,17), curiosisque et inutilibus sapientium investigationibus (3, 12. 22; 8,15 etc.).

7. Fatalismum quoque Ecclesiastes docere dicitur; omnia enim caecae cuidam necessitati esse subiecta (9,11) neque hominem ea, quae sibi sint destinata, sua sapientia (2,15. 16) aut pietate (9,12) posse mutare vel evitare vel avertere. — At num is fatalismum et caecam necessitatem docet, qui providentiam divinam disertis verbis celebrat (5,5 sqq.), qui omnes homines de omnibus actionibus rationem reddere debere monet (11,9; 12,14), qui hominem iustum praemiis, peccatorem autem poenis a Deo affici inculcat (2,26 etc.)? Errare igitur eos in aperto est, qui verbis obiectis sensum fatalisticum ingerunt; nihil aliud enim docent, nisi providentiae divinae ordinem hominibus esse incognitum et impervium ideoque cavendum illis esse, ne de rebus quae fiunt temere iudicent. Ubique enim Ecclesiastes Deum esse omnipotentem supponit, qui omnia quidem hominibus donat (2, 26 sqq.;

3,10 sqq.; 5,17-19; 9,1-3), sed qui etiam de omnibus secundum iustitiae rigorem iudicabit (3,17; 8,12 sqq.; 11,9); ideoque homini, quum vias rationesque divinas non intelligat, cum Deo non esse disputandum, sed fideliter in Dei timore permanendum (3,11 sqq.; 5,6. 17 sqq.; 8,16 sqq.).

8. Demum minores nonnullae contradictiones auctori nostro obiiciuntur; mox mortuos eosque, qui non sunt nati, viventibus praeferre dicitur, mox vitam prae morte celebrare (4,2 3; 9,4 sqq.; 11,7); mox quietem labori praeferre, mox laborem commendare (4,6; 9,10); mox de sua sapientia gloriari, mox sibi eam abiudicare (1,16; 2,3; 7,23 sq.) etc. At his non immorabimur, quum eiusmodi apparentes contradictiones seriam difficultatem non creent et attenta contextus consideratione facillime componantur.

10. Phrasin עֲשֵׂית בּוֹב, *facere bene*, ποιεῖν ἀγαθόν (3,12) moderni interpretes plerique Abenesram secuti explicant « *sibi facere bene* » (εἰς ἑαυτὸν); at omnino retinendus est sensus, quem omnes antiquae versiones exprimunt verba intelligentes de bona et honesta vita agenda; ad hunc enim sensum auctor ipse (7,20) phrasin addito opposito determinat : *facere bene et non peccare*; neque ullus ex tota Scriptura affertur textus, in quo de morali actione non adhibeatur (Cfr Ps. 33,15; 36,27 etc.).

III. De Cantico Canticorum.

§ 16. — *De Cantici unitate, argumento, divisione.*

213. — « Moneo, inquit Origenes, et consilium do omni, qui nondum carnis et sanguinis molestiis caret neque ab affectu naturae materialis abscedit, ut a lectione libelli huius eorumque quae in eo dicuntur penitus temperet. Aiunt enim observari etiam apud Hebraeos, quod nisi quis ad aetatem perfectam maturamque pervenerit, libellum hunc ne in manibus quidem tenere permittatur » ¹. Revera libellus noster quum propter suam sublimitatem difficultatemque, tum propter modum, quo argumentum suum tractat, singularem prorsus locum inter Scripturas occupat neque completa tradi potest in eum introductio, nisi simul tradatur maioris partis explicatio. Quapropter ne in interpretis munus nos ingeramus, quam maxime sobrii erimus eaque fere sola explicabimus quibus eius authenticitas et canonicitas ab adversariorum objectionibus vindicantur.

Nomen *Cantici Canticorum* (שִׁיר הַשִּׁירִים, ᾠδὴ αἱ ᾠδὴς) ab aliquibus erronee ita explicatur, ut aliquod e numero carminum salomonicorum designet, aut carmen e variis carminibus congestum et conflatum ²; ex Hebraeorum enim loquendi modo est *carmen praestantissimum*, id quod recte iam insinuat *Origenes*: « Quomodo per Moysen didicimus, quaedam non solum esse Sancta, sed et Sancta Sanctorum, et alia non tantum Sabbatha sed etiam Sabbatha Sabbathorum, sic nunc docemur scribente Salomone esse quaedam non solum Cantica sed et Cantica Canticorum. Beatus quidem is, qui ingreditur Sancta, sed beatior, qui ingreditur Sancta Sanctorum; beatus qui Sabbatha sabbathizat, sed beatior qui sabbathizat Sabbathorum Sabbatha. Beatus similiter et is, qui intelligit cantica et canit ea, sed multo beatior ille, qui canit Cantica Canticorum » ³.

Quin vero in libello nostro unum et continuum carmen contineretur, antiquitus nemo in dubium vocaverat; postquam autem Rich. Simon primus, ut videtur, variorum auctorum poemata in eo collecta esse supposuerat potius, quam docuerat ⁴, alii ulterius progressi libellum nostrum dixerunt esse anthologiam quandam carminum eroticorum eadem fere ratione concinnatam, qua in Psalterio multa carmina religiosa et in I. Proverbiorum multa carmina ethica et didactica sint collecta ⁵. Quam longe a vero aberret haec sententia a.) ipsa iam innuit inscriptio, quae ab auctore ipso profecta et libello praefixa

(217) unitatem carminis supponit neque aliam explicationem admittit. Neque minus clare id docet b.) styli in toto carmine identitas; eadem enim formulae loquendi, eadem similitudines imaginesque in aliis libris parum usitatae etc. in omnibus Cantici partibus usque recurrunt⁶. Accedit c.) colloquentium in toto carmine identitas: eadem enim ubique apparet virgo sponsa idemque sponsus, licet interdum reginae et regis, interdum pastorum seu vinitorum personas induant, idem filiarum ierosolymitarum chorus etc.⁷. Demum d.) si libellus noster collectio esset carminum eroticorum, quae a variis auctoribus de variis argumentis essent composita, cum aliqua saltem verisimilitudine singula poemata distinguerentur, at ipsi huius sententiae patroni fateri coguntur « carminum principia et exitus difficillime distingui »; immo etiam una cum integris poematis complura fragmenta in collectionem recepta esse sibi persuadent⁸.

1. *Orig. Comm. in Cant. Prol. (M. 13,63)*. Cfr quoque *S. Hieron.* (ad Laet. ep. 107,12. M. 22,876), qui « ad ultimum » discendum esse Canticum monet, ne quis « si in exordio legerit sub carnalibus verbis spiritualium nuptiarum epithalamium non intelligens vulneretur ».

2. Ac si legendum esset שִׁיר הַשִּׁירִים (vel שִׁירָת) « catena canticorum ».

3. *Orig. in Cant. hom. 1 (M. 13,37)*.

4. *Rich. Simon Hist. crit. du V. T. ch. 4. p. 30* « Il y a beaucoup de confusion dans le livre des Cantiques (sed haec inscriptio « Liber canticorum » nusquam legitur), où l'on a de la peine à distinguer les auteurs, parce qu'ils n'ont pas été marqués ». Si pro auteurs liceret legere acteurs, R. Simon ex adversariorum numero esset eximendus; nam in hoc solo loco de cantici origine loquitur.

5. *Herder (Lieder der Liebe, die ältesten und schönsten aus dem Morgenlande. 1778.)* secundum hanc sententiam carmina distinguere conatus est; satis multos exeunte saec. praecedente et nostro ineunte habuit sequaces (*Hufnagel* in *Eichhorn's Repertorium VII. 1780. p. 199* etc.; *Paulus* *ibid. XVII. 1786. p. 108*; *Eichhorn Einleitung V. p. 230* etc.; ex catholicis solum *Iahn Einl. p. 816* sqq.); sed adhuc haec sententia suos habet patronos: *Lossner Salomon u. Sulamith 1851*; *Bleek-Wellhausen Einl. 1878. p. 524*; *Reuss Gesch. des A. T. 1881. p. 223* etc.

6. In toto libro semper adhibetur pron. relat. שֶׁ; sponsus comparatur hinnulo cervorum (2,9. 17; 8,14), dicitur inter lilia versari (2,16; 4,5; 6,2) etc.; eadem sententiae ad modum versus intercalaris recurrunt (2,7; 3,5; 8,3, ubi attendas ad adiuurationem « per capreas cervosque agrorum »); eadem ratione chorus sponsam alloquitur velut « pulcherrimam inter mulieres » (1,8; 5,9; 6,1); eadem formulae dicendi (3,6; 6,10; 8,5. — 2,17; 4,6; 8,14. — 2,6; 8,3; 1,2; 4,10) etc.

7. Eadem semper sponsa, cuius mater (1,6; 3,4; 8,2) et fratres (1,6; 8,8. 9) et vinea (1,6; 2,15; 8,13) commemorantur; idem sponsus, qui cum Salomone vel rege comparatur (1,6; 3,4; 8,2); eadem filiae Ierusalem (1,5; 2,7; 3,5; 5,8. 16; 8,4).

8. Cfr *Iahn Einleitung p. 817*, qui 8,4-7. 8-12. 13-14 tria fragmenta esse censet; *Reuss (l. c. p. 224)* unum solum quidem fragmentum (6,11-7,1) diserte agnoscit, sed reliquum carmen in sedecim εἰσέλξεις (1,2-8; 1,9-2,7; 2,8-17; 3,1-5; 3,6-11; 4,1-7; 4,8-11; 4,12-5,1; 5,2-6,3; 6,4-10; 7,2-10; 7,11-8,4; 8,5-7; 8,8-10; 8,11. 12; 8,13. 14) ita discerpit, ut quomodo eius εἰσέλξεις a fragmentis distinguantur, difficile

sit dictu; pleraque enim argumentum completum non exhibent nec quid sibi velint apparet. Quis praeterea nos docebit, quid operae pretium fuerit eiusmodi fragmenta erotica, quae sola sumta sensu carent, colligere et conservare? Quod vero carminibus eroticis in canone Sacrarum Scripturarum locus non sit, demonstratione non indiget; recte iam monuit *Theodoretus* : τὰ τῆς ἀκολασίας συγγράμματα οὐ τοῦ θεοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ τοῦ ἐναντίου πνεύματος (In Cant. Prol. M. 81,31).

214. — Priusquam Cantici argumentum definiamus, praevia quæstio DE EIUS INTERPRETATIONE est solvenda. Alii enim literae inhaerentes proprio et historico sensu, alii sensu translato vel allegorico illud exponendum esse censent; inter sensus proprii patronos autem alii in solo sensu literali consistunt, alii praeter literalem etiam typicum admittunt. Primi nudis Cantici verbis inhaerentes nihil aliud in eo deprehendunt nisi fervida colloquia, quibus sponsus quidam, quem plerique Salomonem esse vel fingi dicunt, eiusque sponsa (Sulamith) tenerimum suum amorem exprimunt. Carmen igitur eroticum quoddam vel epithalamium asserunt esse Canticum ex eodem genere, cuius exempla satis multa in literis profanis nobis sunt conservata. Inter Iudaeos saec. 1. non defuerunt, qui hanc sententiam tenerent; indignum enim esse putarunt Canticum, quod in Canone retineretur, neque aliam potuerunt habere istius indignitatis rationem nisi eroticum et profanum sensum, quem libro attribuerunt. Eadem fuit in sententia Theodorus Mopsuest. hanc ob causam a Conc. V. oecum. (II. Constant.) damnatus, eademque saec. 16. ab Anabaptistis recocta hodie tenetur a rationalistis, licet inter eos de amantium personis, de carminis structura et indole non conveniat. Ab eadem autem non satis recedere videntur illi, qui aut cum Honorio Augustod. nonnullisque interpretibus catholicis (Bossuetio, Calmeto etc.) Canticum proprio quidem sensu de Salomonis filiaeque Pharaonis mutuis amoribus agere arbitrantur, typico autem sensu omnia de Christi Ecclesiaeque unione explicant, aut etiam cum modernis nonnullis (maxime acatholicis: Delitzsch, Zoeckler etc.) matrimonii mysterium velut typum coniunctionis Christi et Ecclesiae celebrari censent¹. Contra quos omnes omnino tenendum esse asserimus, *Canticum Cant. mere esse allegoricum* omnique sensu proprio et historico carere, sicut eodem carent fabulae parabolaque, quas metaphorico solo sensu exponendas esse nemo dubitat. Tribus autem argumentis nititur assertum nostrum.

Nam 1. solam allegoriam in Cantico agnoverunt antiqua synagoga², et integra antiqua Ecclesia, quae Theodorum Mopsuest., quum proprium sensum defendisset, sollemni suo iudicio damnavit³.

2. Qui solum sensum proprium admittunt, nunquam Cantici admissionem inter libros sacros poterunt explicare aut excusare. Optime iam contra magistrum suum Theodorum eiusque asseclas *Theodoretus* « Debeant isti, inquit, scire longe ipsis sapientiores et spiritualesse

sanctos Patres, qui librum hunc inter divinas Scripturas collocarunt eumque velut Spiritu refertum et Ecclesia dignum approbarunt. Neque enim, si aliter sensissent, sanctarum Scripturarum numero addidissent librum, cuius argumentum esset intemperantia atque libido »⁴.

3. Accedit demum ipsa libri indoles. Quicumque enim eius sensum proprium admittit, innumera simul, quae inter se pugnant et a Iudaeorum Orientaliumque moribus abhorrent, admittere cogitur. In scenam producitur puella in regium gynaeceum recepta, quae sese a rege amari gloriatur, atque statim eadem conspicitur rure, ubi una cum sponso suo greges pascit (1,3. 6. 7). Noctu in lecto decumbens, quum frustra dilectum quaerat, consurgit, urbis plateas perlustrat, custodes urbis de dilecto interrogat, immo altera vice eadem ratione dilectum quaerens a custodibus verberatur et vulneratur (3,1 sqq.; 5,1 sqq.). Quae et alia multa quam parum Salomoni, quem plerique sponsum esse volunt, et filiae Pharaonis, quam sponsam faciunt, convenient et quantopere ab Orientalium moribus abhorreant, clarum, opinor, est. Ut ab hisce difficultatibus sese expedirent, iam Theodori Mopsuest. discipuli pro filia Pharaonis elegerunt Abisai Sunamitidem, moderni autem alia systemata excogitaverunt, quae in eo fere conveniunt, quod puellae sponsum statuunt diversum a rege; fingunt enim Salomonem puellam illam ad se attrahere voluisse, sed quum conatus suos irritos esse vidisset, eam pristino amasio restituisse. At haec systemata quam plurima gratis supponere coguntur, quae ne verbulo quidem sunt indicata, et quum suum quisque ingenium secutus alia et alia supponant novasque fabulae suae romanensis personas etc. fingant, mirum non est, quod inter se quam maxime dissentiant⁵. At ne hac quidem ratione omnes difficultates solvunt; quid enim quod puella illa amores suos cuilibet manifestet, nunc in gynaeceo, nunc in domo matris suae, nunc in agro, nunc in urbe etc. versari dicatur etc.? Quare alii eo adducti sunt, ut aut omnia aut saltem aliqua in somnio agi et dici assererent; sed somniis istis immorari, quum nimis absurda esse videantur, operae pretium non est. Nescio enim annon severissimum illud iudicium, quod de Mopsuesteni explicatione tulit Theodoretus (l. c.), de omnibus modernis quoque ferre liceat, qui proprium quendam sensum admittunt atque historiam veram (aut fictam) in Cantico contineri asserunt: « fabulas, inquit, ne aniculis quidem delirantibus dignas contexunt, qui Salomonem sapientem de se ipso deque Pharaonis filia haec scripsisse dicunt aut pro Pharaonis filia Abisai Sunamitidem fingunt ».

1. De variis explicationis systematis cir *B. Schaefer* (Das Hohelied Münster 1876. p. 78 sqq.) et *G. Gietmann* (Comment. in Eccles. et Cant. 1890. p. 354-385.), qui variis interpretationis speciminibus allatis rem magis dilucidat. Cir etiam *Zoeckler* (Das

Hohelied u. der Prediger. Bielefeld 1868. p. 15 sqq.), qui de iisdem systematis agens singulorum praecipuos patronos recenset.

2. Cfr *Schaefer* p. 29 et *Zoeckler* p. 16 sq. — Conantibus nonnullis Canticum e canone expungere R. Akiba respondit, nullum diem eo esse sanctiorem, quo Israel illud acceperit nec quemquam de eius divinitate dubitare (tr. Iadain 157 a). Aben Esra autem solam allegoricam libri explicationem a Iudaeis admitti asserit.

3. Theodori sententia nobis non innotuit nisi fragmentis in Actis Concilii V. oecum. conservatis (Mansi Coll. Concil. IX. 225 sq.; cfr M. 66,699 sqq.). Secundum Theodorum Salomon, ut populi invidiam, quam uxore alienigena (Pharaonis filia) ducta sibi attraxerat, a se repelleret, libellum nostrum conscripsit. Librum igitur non esse repudiandum, ac si ad libidinem incitaret, nec laudandum, ac si prophetiam de bonis Ecclesiae contineret, sed eum esse « acmulationis nuptialis mensale convivium, sicut et de amore postea Plato convivium scripsit ». Theodori sententiam a nonnullis esse receptam elucet ex eo, quod Theodoretus alteram systematis formam cognovit, quae pro Pharaonis filia substituit Abisai Sunamitidem. Num in Occidente similis explicatio antiquitas sit proposita, an *S. Philastrius Brix.* (haer. 135. M. 12,1267), quum haereticis eos adnumeraret, qui Canticum « non divino Spiritu sed humanarum voluptatum causa » scriptum dixerunt, Theodorum Mopsuest. notare voluerit, non liquet *. — Ceterum *Conc. V. Patres* his verbis damnarunt Theodori sententiam : « Despernit idem Theodorus Canticum Cantorum et sicut ad amatam sibi haec Salomonem scripsisse dicit, infanda Christianorum auribus de eo exponens ». Quae verba ita sunt comparata, ut a nonnullis illos quoque, qui cum proprio typicum sensum coniungunt, configere censeantur; nam illi quoque Salomonem haec de sua amata dixisse tenent. Ut allegoricum sensum defenderet, ad Patrum consensum iam provocavit Theodoretus In Cantic. Prol. M. 81,32 (Cfr *infra* 218). Eidem sententiae inhaesisse Patres occidentales docent *S. Hieronymus* (ad Paulin. ep. 53,7; ad Lact. ep. 107,12; c. Iovin. I. 30 etc. M. 22,547. 876; 23,263) et *S. Augustinus* (de Gen. ad lit. VIII. 2; Specul. S. Script. De Cant.; Civ. Dei XVII. 20 etc. M. 34,375. 925; 41,556), a quibus iuniores, uti solent, ita dependent, ut usque ad 12. saec. nullum catholicum interpretem inveniri arbitrer, qui sensum proprium admiserit. Saec. 12. quidem *Honorius Augustod.* Canticum « historice » de nuptiis Salomonis et filiae Pharaonis, « allegorice » (i. e. typice) de Christi unione cum Ecclesia et cum anima qualibet iusta explicavit (Comment. M. 173,359 sqq.), sed non videtur invenisse, qui eum sequeretur usque ad saec. 16., a quo tempore iterum aliqui, sed paucissimi, sensum proprium cum typico admiserunt; recte igitur monet *Sanctius* (In Cantic. Lugdunⁱ 1616. p. 2) : « communem omnium paene doctorum et Sanctorum sententiam esse, sermones haberi inter Christum et Ecclesiam ». Traditionem catholicam fuse (sed non semper satis accurate) exponit *Grandvaux* (Le Cantique des Cantiques par M. l'abbé Le Hir. Paris 1883. p. 13-43).

4. *Theodoret.* In Cantic. Prol. (M. 81,29).

5. *Reuss* (Gesch. des A. T. 221 sq.), licet ipse quoque Canticum in minuta fragmenta discerptum proprio sensu exponat, merito irridet et exagitat dissensum eorum, qui romanensem quandam fabulam in eo quaerunt : « Secundum alios argumentum est vera historia, secundum alios mera fictio; secundum alios res agitur Ierosolymis,

(a) Theodorus natus a. 350. episcopus Mopsuestenus creatus est a. 392.; sed diu antea presbyter antiochenus errores suos de S. Scripturis spargere coeperat. S. Philastrius opus suum scripsit, postquam a. 380. ad sedem Brixinensem erat evectus; immo forte non scripsit nisi post a. 390: S. Hieronymus enim in suo Catalogo virorum illustrium, quem a. 392. edidit, Philastrii mentionem nondum fecit. De anno, quo mortuus est S. Philastrius, non constat; secundum plerosque iam a. 386., secundum alios a. 396. vita functus est.

secundum alios in Baal Hermon, secundum alios Thecoae : brevi prout libet, aut in septentrionalibus aut in meridionalibus terrae partibus; alii sponsam natam esse dicunt in Sunem, alii in suburbio quodam; sponsus habitat aut in Engaddi aut in monte Libano; secundum alios est rex, secundum alios pastor; secundum alios sponsa regem amat, secundum alios eum detestatur; secundum alios pastoris est uxor, secundum alios eiusdem amasia; secundum alios filiae Ierusalem sunt ex gynaeceo regio, secundum alios sunt virgines...; secundum alios sponsa a fratribus venditur, secundum alios ab aulicis regiis abripitur...; secundum alios e gynaeceo vi expellitur, secundum alios a magnanimo rege dimittitur, secundum alios fugit, secundum alios ab amasio abducitur. Omnia prout libet, nam textus de omnibus his non loquitur » etc.

215. — Proprio igitur qualicunque ac proinde etiam typico sensu, qui proprio innitatur, relecto inquiramus oportet, quid auctor sub allegoriae suae tegumento repraesentare voluerit, vel quod sit CANTICI ARGUMENTUM. Secundum paucos modernos auctor imagine sponsae populum decem tribuum significare voluit, cuius pars exigua post Samariae excidium iudaico regno eiusque regi Ezechiae (alteri Salomoni) adiungi cupiverit; non alienum ab ea re fuisse Ezechiam, sed opposuisse se regni iudaici cives eo quod Israelitas nondum dignos iudicassent, qui secum unum populum constituerent¹; at haec sententia vix nacta laudatorem oblivioni iam tradita est. Neque maiore, sed minore attentione digna est altera sententia, quae cultus restaurationem ab Esdra et Nehemia factam celebrari putat². Quod si utrique explicationi iam Cantici origo, quam salomonicam esse demonstrabimus, velut invictum argumentum opponitur, tertia quaedam minus displicet, quae « mutuos Salomonis et Sapientiae amores allegorice in Cantico sisti » tenet. Cuius fautores monent reliquos salomonicos libros de sapientia agere; in *Prov.* 9. sapientiam velut reginam sisti, quae omnes ad convivium a se praeparatum invitet eique opponi stultitiam sub figura meretricis illecebris suis iuvenes seducentis; in iunioribus quoque Sapientiae et Ecclesiastici libris vestigia huius interpretationis inveniri eique favere inscriptionem syriacam nostri libri : Sapientia Sapientiarum³. Quae licet omni probandi vi non destituantur, eiusmodi tamen non sunt, ut ullo modo veterem et communem sententiam relinquendam esse suadeant.

Frequentissime in integro V. T. unio, qua Iahve sibi populum Israel coniunxit, per allegoriam matrimonii exhibetur. Neque enim a solis prophetis imago haec continuo adhibetur⁴, sed in mosaicis libris iam supponitur, quotiescunque idololatria cum fornicatione comparatur aut fornicatio appellatur⁵. Eandem imaginem ad Christi et Ecclesiae intimam unionem innuendam adhibuerunt N. T. scriptores⁶, atque Dominus ipse sese appellat sponsum, hoc nomine a Ioanne B. appellatur, nuptiarumque imagine in suis parabolis frequenter utitur suumque regnum comparat nuptiis, ad quas omnes sunt invitati⁷. Iam

eandem allegoriam antiqua synagoga et Ecclesia in Cantico agnoverunt. Atque synagoga quidem sub allegorico involuero mutuos Dei et populi electi amores vel etiam desiderium, quo populus Messiam suum recipere cupiebat, describi censuit; hinc tota paraphrasis chaldaica libri nostri continua est descriptio relationis, quae inde ab exitu ex Aegypto inter Iahve interque filios Israel intercessit. SS. Patres vero Canticum de mystica Christi et Ecclesiae unione mutuaque caritate interpretati sunt. « Christum, inquit *Origenes*, sponsum intellige, Ecclesiam sponsam sine macula et ruga ». Atque *Theodoretus* : « A vetere igitur ad novam sponsam accedentes hac ratione Canticum interpretemur reiectisque falsis et perniciosis opinionibus sanctos imitemur Patres, atque unam sponsam cum uno sponso colloquentes gnoscamus, et qui sit sponsus et quae sit sponsa, a sanctis Apostolisa discamus. Id enim nos docet divus Paulus ita scribens : *Despondi enim vos uni viro virginem castam exhibere Christo*. Sponsam autem ex multis congregatam dixit, nam *despondi*, inquit, non te, sed *vos*, i. e. animas pias et in virtute perfectas. Sponsam enim divina Scriptura Ecclesiam intelligit, sponsum autem Christum appellat »⁸. Eodem modo, si ad Occidentales accedimus, *S. Augustinus* : « Canticum spiritualis quaedam est voluptas mentium in coniugio illius regis et reginae civitatis, quod est Christus et Ecclesia. Sed haec voluptas allegoricis tegminibus involuta est, ut desideretur ardentius, nudeturque iucundius et appareat sponsus, cui dicitur in eodem Cantico : *aequitas dilexit te* (1,3), et sponsa, quae ibi audit : *caritas in deliciis tuis* (7,6) ». *S. Hieronymus* autem : « Salomon Ecclesiam iungit et Christum sanctarumque nuptiarum dulce canit epithalamium ». Quibus, ne longi simus, unum ex iunioribus addamus *Haymonem Halberst.* : « Salomon inspiratus S. Spiritu composuit hunc libellum de nuptiis Christi et Ecclesiae et quodam modo epithalamium fecit Christi et Ecclesiae »⁹.

Antiquos autem interpretes unanimi consensu in Cantico mysticas Christi et Ecclesiae nuptias descriptas vidisse, nemo mirabitur, quamprimum consideraverit non tantum in genere relationem inter Deum et filios Israel, inter Christum et Ecclesiam imagine relationis sponsi et sponsae a sacris scriptoribus esse descriptam, sed ipsum speciale Cantici argumentum iam in alio carmine sacro esse tractatum. Nam Psalmum 44. (45.) Patres velut clavem habuerunt, quae reserandis Cantici mysteriis inserviret. « Arbitror, inquit *Theodoretus*, sapientem Salomonem a patre, utpote propheta et magno quidem propheta, edoctum haec conscripsisse. Audierat enim illum ita canentem : *Astitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato*, et iterum : *Audi, filia, et vide et inclina aurem tuam et obliviscere populi tui et domus patris tui, et concupiscet rex decorem tuum, quoniam ipse est Dominus*

turus »¹⁰. Procul dubio non ignoramus hoc quoque carmen de Salomonis filiaeque Pharaonis aut nescio de cuius regis israelitici vel persici nuptiis a modernis interpretibus explicari; at Psalmum esse directe messianicum regemque illum formosissimum et fortissimum, de cuius nuptiis agitur, alium non esse quam regem Messiam, quem solum nomine *Dei* alloqui potuit poeta, diserte nos docet Apostolus (*Hebr.* 1,8. 9.). Iam tanta est inter psalmum istum et Canticum nostrum similitudo, ut genuino Psalmi sensu intellecto de sensu argumentoque Cantici non amplius sit dubitandi locus; sensus autem Psalmi clarus est, quamprimum regem sponsum esse Messiam constat¹¹.

1. Hanc explicationem proposuit *Hug* Das Hohelied in einer noch unversuchten Deutung. Freiburg 1813. et Schutzschrift für meine Deutung des hohen Liedes und desselben weitere Erläuterung. 1815. — Eam adoptavit *Herbst* Einleitung III. p. 234 sqq.; sed eam iam satis refutavit *Bertholdt* Einleitung p. 2587 sqq.

2. *Kaiser* Das Hohelied, ein Collectivgesang auf Serubabel, Esra u. Nehemia als die Wiederhersteller einer jüdischen Verfassung in der Provinz Iuda etc. Erlangen 1826.

3. Cfr *Rosenmueller* Scholia in Canticum. Lipsiae 1830. p. 271 sqq. Vestigia huius explicationis inveniri creduntur *Sap.* 8,2, ubi Salomon inducitur dicens : « hanc (sapientiam) amavi et exquisivi a iuventute mea, et quacsivi sponsam eam mihi assumere et amator factus sum formae (i. e. pulchritudinis) illius »; et iterum 8,9 : « Proposui ergo hanc adducere mihi ad convivendum »; cfr etiam 8,16. 18. In *Eccli.* 24,18. 19. sapientia sese comparat rosae in Iericho, olivae amoenae in campo (*Cant.* 2,1); *Eccli.* 24,20 loquitur de bonis odoribus, quos sapientia spargit (*Cant.* 1,12; 3,6; 4,11. 13), cfr etiam 24,23 et *Cant.* 2,13; 7,12; — 24,25-27 et *Cant.* 4,11. 17; 5,1; — 24,40 sqq. et *Cant.* 4,12. 13. 15; 6,2. — Quae iuniores illos scriptores Canticum cognovisse et imitatos esse satis quidem demonstrant, at nondum probant, eos Canticum de mutuis Sapientiae et Salomonis amoribus intellexisse.

4. *Is.* 54,5; 62,5 etc.; *Ierem.* 2,2; 3,1 sqq. etc.; *Ezech.* 16; 23 etc.; *Os.* 1. 2. 3 etc.

5. *Exod.* 34,15. 16; *Levit.* 20,5. 6; 26,15 etc.

6. *Eph.* 5,23 sqq.; 2 *Cor.* 11,2; *Apoc.* 19,7 etc.

7. *Matth.* 9,15. — *Ioan.* 3,29. — *Matth.* 22,1 sqq.; 25,1 sqq. etc.

8. *Orig.* In Cant. hom. 1 (M. 13,38); *Theodoret.* In Cant. Prol. (M. 81,44).

9. *S. August.* Civ. Dei XVII. 20 (M. 41,556); *S. Hieron.* ad Paulin. ep. 53,7 (M. 22, 547); *Haym. Halberst.* Comm. in Cant. Praef. (M. 117,295).

10. *Theodoret.* In Cant. Prol. (M. 81,48).

11. De sensu *Ps.* 44. cfr interpretes catholicos.

Cum SS. Patribus igitur et omnibus fere catholicis interpretibus argumentum Cantici dicimus esse mysticas Christi et Ecclesiae nuptias. Neque ullo modo huic argumenti definitioni obest, quod inde a Patrum tempore Canticum interdum de *Christi unione cum sancta quavis anima* aut de *intima Christi cum Beatissima eius matre coniunctione* sit explicatum. Revera quidem iam *S. Gregorius Nyss.* in praeclaris suis de Cantico homiliis illud praesertim ostendere sibi proposuit, quomodo « per ea, quae in Cantico scripta sint, ornetur anima tam-

quam sponsa ad incorpoream et spiritualement cum Deo coniunctionem », atque dudum antea *Origenes*, postquam primum versum de Ecclesia exposuit, addendam censuit alteram explicationem de anima pia; etenim « tertio, inquit, expositionis loco introducamus animam, cuius omne studium sit coniungi et consociari Verbo Dei et intra mysteria sapientiae eius et scientiae velut in sponsi coelestis thalamos intrare, cuique praesentia quoque ipsius munera data sunt dotis scilicet nomine »¹². At cuinam fundamento innitatur haec explicatio, ille nos docet sanctus Doctor, qui ceteros omnes in ea tradenda superavit. Haec enim *S. Bernardus* : « Et nemo nostrum sibi arrogare praesumat, ut animam suam quis audeat sponsam Domini appellare; *quia tamen de Ecclesia sumus, quae merito hoc nomine et re nominis gloriatur*, non immerito gloriae huius participium usurpamus. Quod enim sicut omnes plene integreque possidemus, hoc singuli sine contradictione participamus »¹³. *S. Bernardus* igitur octoginta sex homiliis duo priora Cantici capita ita explicans, ut Christi cum anima sancta coniunctionem unionisque huius immensa bona continuo celebraret, antiquam explicationem de Christi et Ecclesiae unionem non negavit sed velut principium supposuit, ex quo suam doctrinam derivaret.

Inter omnes autem animas sanctas nulla est, cuius cum Christo unio necessitudini illi comparari, nedum adaequari possit, qua *B. Virgo* cum divino suo Filio coniuncta est. Quare mirum non est, quod inter Patres iam non defuerint, qui ea, quae de sponsa dicta sunt, ad *B. Virginem* adhiberent; praeunte autem Ecclesia, quae in sua liturgia nomine sponsae frequentissime purissimam Dei Genitricem intelligit verbaque sponsae Cantici ei attribuit, iuniores interpretes integrum Canticum de eius cum Filio unionem explicarunt¹⁴. Cuinam autem fundamento innitantur, docent *S. Bernardi* verba mox allata.

Recte igitur monet quidem *Goldhagen*, Canticum de Ecclesia non ita esse intelligendum, ut vel *B. Virgo* vel quaevis anima sancta excludatur; erraret autem, qui triplex Canticum argumentum ideo statuendum esse arbitraretur. Unicum et adaequatum eius argumentum est mystica Christi et Ecclesiae unio mutuorumque amorum Christi et Ecclesiae descriptio; at haec ipsa Christi et Ecclesiae coniunctio *fundamentum* est et *imago* unionis Christi cum purissima eius matre atque imperfectioris quoque unionis Christi cum quavis anima iusta. Quare velut arbitrariam non licet repudiare eorum explicationem, qui Canticum ad *B. Virginem* vel ad animam piam *accommodant*; verum enim adest solidumque, uti iam monuit *S. Bernardus*, accommodationis fundamentum. Immo explicatio haec ad « sensum consequentem » rectius, opinor, quam ad accommodationem trahitur¹⁵.

Quod si Christi et Ecclesiae unionem in Cantico celebrari asserimus,

evidens est nos antiquae synagogae de Cantici argumento traditionem non reiicere, siquidem Ecclesia non est nisi antiquae synagogae perfectior continuatio. Neque tamen scio, annon rectius et accuratius illi loquantur, qui duplicem libelli sensum, literalem et typicum, distinguunt. Sensu autem literali (sed metaphorico) Salomon Dei et populi electi unionem mutuosque amores cecinisse dicendus est; at sicut integrum Vetus Testamentum cum omnibus suis privilegiis imperfectus typus est novae oeconomiae, ita etiam unio, qua Iahve sibi populum Israel coniunxit, typus erat et umbra perfectioris illius et arctioris unionis, qua Christus Ecclesiam, quam sanguine suo sibi emit mundavitque lavacro aquae in verbo vitae, secum coniungi voluit.

Priusquam disputationi nostrae de Cantici argumento finem imponamus, unum moneamus oportet, ad quod non satis attendentes non pauci antiqui interpretes allegoricam libelli nostri interpretationem risui fere et despectui exposuerunt. Cavendum enim quam maxime est, ne omnia, quae a sponso vel a sponsa dicuntur, velut directe et immediate a Deo et synagoga vel a Christo et Ecclesia dicta esse existimemus, neve omnes omnino imagines similitudinesque urgeamus omnibusve phrasibus vocabulisque mysteria abscondi putemus. Quemadmodum enim in allegoriis poeticis fieri fere solet, ita etiam in Cantico multa soli ornatui poetico videntur inservire, atque otiosum, quin etiam periculis plenum est, in singulis sententiis, descriptionibus, vocabulis mysteria quaerere. Neque ullo modo putandum est, Salomonem et Sulamithem non esse nisi alia nomina adhibita pro Iahve et synagoga, Christo et Ecclesia, sed humani illi affectus, quos sponsus et sponsa exprimunt, repraesentant tantum altiores et sublimiores Christi et Ecclesiae affectus, atque in externae illius pulchritudinis descriptionibus ad singula quoque et minuta descendit oratio, ut clarior reddatur eius imago, atque interna et spiritualis pulchritudo, quam indicare vult auctor, perfectius exprimitur¹⁶.

12. *S. Gregor. Nyss.* In Cant. hom. 1 (M. 44,765); *Orig.* In Cant. 1,1 (M. 13,85). Cfr etiam, quomodo *S. Hieron.* c. Iovin. I. 30 (M. 23,263) nonnulla ad virginitatem accomodet, et ad Eustoch. ep. 22,1 (M. 22,394) *Ps.* 44,11 accommodato sensu de anima pia explicet etc.

13. *S. Bernardi* In Cant. hom. 12,1 (M. 183,833).

14. *S. Ambrosius* iam multos textus de B. Virgine explicavit; cfr commentarium a Gulielmo Abb. ex eius operibus collectum *passim* (M. 15,1851 sqq.); *Rupertus Tuit.*, *Dionysius Carth.* alique multi integrum Canticum aut de sola B. Virgine aut de Ecclesia, de B. Virg. et de quavis anima pia exposuerunt.

15. Cfr quae de sensu consequente et de accommodatione disseruimus in *Introd. gen.* Ed. 2. 1894. nn. 199. 206 p. 549 sqq. 566 sqq. Saepissime acatholici et aliquoties etiam nonnulli catholici interpretes, ubi de explicatione Cantici disserunt, nec inter sensum literalem proprium et literalem metaphoricum (allegoricum), nec inter allegoricum et typicum, nec inter typicum et accommodatum satis accurate distinguunt.

16. Optime *Mart. del Rio* (In Cant. Comment. literalis et catena mystica. Lugd. 1611. Isagoge p. XXXIV): « Notanda deinde est regula verissima, non quaecumque in parabola commemorantur, ea ad historicum vel allegoricum sensum pertinere vel eo explicari debere; sed ornatus dumtaxat et decoris gratia, non ut membra sed ut emblemata, non quia necessaria sed quia sic fieri solita inseri solere; atque ideo non omnia bonum interpretem, quae in ipso literae cortice occurrunt, ad medullam literae transferre et accommodare debere, sed ea dumtaxat, quae ad essentiam, ut sic dicam, medullae et scopum auctoris finemque parabolae spectare videbuntur: quae autem sunt talia, id ex fine parabolae intelligendum. Nec semper personae personis, nec partes partibus per omnia scrupulose sunt conferendae; sed totum negotium toti negotio comparandum et totum sententiae corpus intueundum, et integrum ex integra parabola tractandum, ut optime adnotavit Ioan. Maldonatus in Matth. 11,16 et passim ». Dolendum tantum, quod nec *Del Rio* nec alii interpretes Cantici plerique verissimam hanc et sapientissimam regulam observarint.

216. — Argumentum hoc de mysticis Christi et Ecclesiae nuptiis proponitur et explicatur continuis sponsi sponsaeque colloquiis; unde factum est, ut inde ab Origenis aetate interpretes non pauci libellum drama esse iudicaverint. « Epithalamium libellus hic, inquit *Origenes*, dramatis in modum mihi videtur a Salomone conscriptus... Fit (enim) sermo ab ipsa sponsa non solum ad sponsum sed etiam ad adolescentulas, et rursum sponsi sermo non tantummodo ad sponsam, sed etiam ad amicos dirigitur sponsi. Et hoc est, quod supra diximus, carmen nuptiale in modum dramatis esse conscriptum. Drama enim dicitur, ut in scenis fabula agi solet, ubi diversae personae introducuntur et aliis accedentibus, aliis etiam discedentibus a diversis et ad diversos textus narrationis expletur »¹. Latiore hoc sensu Canticum procul dubio, sicuti etiam Psalmi nonnulli (2. 23 etc.) et pericopae quaedam prophetarum (Is. 63,1-6), generi dramático adscribi potest, at iustum drama non est (165), siquidem nihil in eo invenitur, quod fabulae dramaticae argumentum exhibeat; idem fere a principio usque ad finem manet rerum status, nisi quod colloquentium affectus variantur, qui nunc separati languent, nunc coniuncti mutuo consortio fruuntur². Modernorum autem conatus, qui fabulam dramaticam in eo quaerebant et ad modum dramatis in Actus scenasque distribuerunt, omnes fuisse irritos, dissensu eorum satis demonstratur; nam pro suo quisque ingenio sibi fabulam quandam fingunt et pro suo quisque gustu libellum in tres, quatuor, quinque, sex, septem Actus et in quinque, septem, decem, quindecim etc. scenas distribuunt³.

Alii quoque interpretes in CANTICI DIVISIONE in diversissimas abeunt sententias; neque id mirum. Quamquam enim inter eos de universo argumento convenit, quod omnes fere catholici dicunt esse mysticas Christi nuptias, quam maxime tamen dissentiant, si accuratius iam definiendum est argumentum; ab argumenti autem descriptione analysis libri dependet⁴. Ideo nos quoque, quum hoc in opere munere

interpretis fungi nobis non liceat, sine interpretatione autem argumentum genuinis suis limitibus circumscribi non possit, a tradenda libelli analysi abstinemus.

1. *Orig.* Comm. in Cant. Prol. (M. 13,61).

2. Cfr *Lowth* De sacra poesi. Praef. 30. p. 344, qui recte addit: « Nihil heic iustae actionis simile, nec quod magis accedat ad naturam legitimae fabulae, quam quodvis habet e Theocriti aut Virgilii bucolicis dramaticis ». Similiter *G. Gietmann* (l. c. p. 482 sqq.) « Canticum simpliciter lyricum dicendum censet, ... quod tamen formam quasi scenicam habeat, maxime quia plures personae loquantur et quidam efficiatur progressus actionis ac paucis locis apparatus quasi scenicus adhibeatur ».

3. *I. B. Bossuetius* (Comm. in Cant. Paris. 1693. Praef.) pro septem diebus, quibus Hebraei nuptias celebrare solebant, Canticum in septem partes distribuit, quas singulis diebus assignat (I. 1,1-2,6; II. 2,7-17; III. 3,1-5,1; IV. 5,2-6,9; V. 6,10-7,11; VI. 7,12-8,3; VII. 8,4-14); simili modo *Kilber* Analysis bibl. II. p. 149 sqq., sed in nonnullis partibus definiendis a Bossuetio recedit (II. 2,7-3,4; III. 3,5-5,6; IV. 5,7-6,3; V. 6,9-7,11) singulisque diebus varia tempora (« sub auroram », « sub solem iam ortum », « sub reliquam lucem » etc.) assignat atque ita ad viginti quatuor scenas pervenit. — Inter modernos protestanticos *Hitzig* statuit novem scenas, *Delitzsch*, *Hahn*, etc. sex actus, qui singuli binis scenis constant, *Ewald*, *Boettcher*, *Renan* etc. quinque actus et tredecim vel quindecim scenas, *Friedrich* quatuor actus et decem scenas, *Hofmann* tres actus etc. Accuratiores tradit *Zoeckler* l. c. p. 7. Cfr de hac quaestione *Reuss* l. c. p. 221 : « Ich habe in meiner Auslegung des Hohenliedes (Franz. Bibelwerk V. 3) eine ausführliche Kritik dieser dramatischen, und somit überhaupt jeder verwandten Erklärung versucht, namentlich durch eine synoptische Zusammenstellung der Commentare von *Iacobi*, *Stäudlin*, *Ewald*, *Boettcher*, *Hitzig* und *Renan*, welche Scene für Scene, fast Zeile für Zeile einander verglichen werden um die alle Begriffe übersteigende Willkür der Exegese jedem Leser zum Bewusstsein zu bringen, und zu zeigen, dass dessen, was sie zwischen die Zeilen einschieben ohne alle Veranlassung im Texte, viel mehr ist, als das in diesem Texte wirklich Gegebene. Die Sache läuft wirklich auf ein *Risum teneatis* hinaus ».

4. Quantopere analysis ab accuratiore argumenti definitione ac proin ab ipsa interpretatione dependeat, pauca exempla demonstrabunt. *S. Thom. Aquin.* hanc divisionem indicat : Describuntur mutua desideria inter Christum et Ecclesiam 1. secundum quod Ecclesia fuit in statu primitivo, in quo fracti sunt rami *Iudaeis* Ecclesiam intrare renuentibus (1,1-3,6), 2. relate ad statum intermedium Ecclesiae, in quo profecit et fere omnes gentes recepit (3,7-6,9), 3. secundum statum ultimum, quando omnis *Israel* salutem inveniet (6,10-8,13). — *Nic. Lyranus* duas partes statuit, cuius prior agit de amore Dei erga populum V. T. (1,1-6,12 : a.) tempore egressus ex terra *Aegypti* (1,1-11; b.) progressus per desertum (1,12-4,7; c.) ingressus in *Iudaeam* 4,8-6,12; altera de amore Dei erga Ecclesiam N. T. (7,1-8; a.) tempore inchoationis 7,1-10 b.) dilatationis 7,11-13, c.) quietationis 8,1-13). — *Corn. a Lapide* quinque partes facit : 1. nuptiae Christi cum humanitate per incarnationem infantia Ecclesiae 1,1-2,7; Ecclesiae propagatio et incrementa 2,8-3,5; 3. Ecclesiae plenitudo 3,6-5,1; 4. Ecclesiae veterascitis in senium inclinatio 5,2-6,2; 5. Ecclesiae renovatio et ad summam perfectionem restitutio 6,3-8,17. — *B. Schaefer* (Das Hohe Lied Münster 1876.) tres iterum partes agnoscit : 1. Nuptiae Christi cum natura humana 1,1-2,7; 2. Nuptiae Christi cum Ecclesia 2,8-5,1; 3. Nuptiae Christi cum singulis animis 5,2-8,5. Alii aliter.

§ 17. — *De Cantici origine et auctoritate*

217. — Salomoni auctori Canticum attribuit inscriptio, quam alexandriini iam interpretes ad s. textum pertinere ac proin ab auctore ipso profectam esse iure merito censuerunt; inscriptione enim libellus carere non potuit et moris fuisse poetis hebraeis, ut carminibus nomina sua praefigerent, alibi iam monuimus¹. Cum inscriptione autem unanimis et constans synagogae et Ecclesiae traditio consentit, quae tantum abfuit, ut alium auctorem praeter Salomonem cognosceret, ut pauci illi antiqui rabbini et haeretici, qui libri divinitatem addubitabant aut negabant, salomonicam eius originem profiterentur neque ante exortum rationalismum quisquam sit inventus, qui eum Salomoni abiudicaret. Duplex demum inscriptionis et traditionis testimonium indole Cantici non parum confirmatur. Nonnulli quidem rationalistae historicas allusiones conquisiverunt, quae recentioris originis essent vestigia; at vanos fuisse eorum conatus, inter omnes hodie constat et satis eorum dissensus docet, aliis persicam, aliis macedonicam, aliis nescio quam aetatem indicatam videntibus. Revera autem salomonicam aetatem libellus clare prodit; ubique enim res salomonicae cognitae supponuntur (1,5. 9; 3,7 sqq.; 4,4 etc.) eaeque velut praesentes potius describuntur, quam velut praeteritae commemorantur. Fieri autem vix potuisse recte monent interpretes, ut recentior poeta in salomonicam aetatem animo sese ita transferret, ut eam tam vividis coloribus describeret². Quare etiam ex interpretibus illis, qui Salomonem auctorem esse negant, non pauci salomonicae aut proxime insequenti aetati poema attribuunt. At Salomonem ipsum auctorem esse suadet singularis illa rerum naturalium scientia, quae in toto carmine apparet. Licet centum sedecim tantum versus (inter quos multi uno disticho absolvuntur) libellus complectatur, circiter viginti tamen plantarum totidemque animalium nomina leguntur, quibus poeta in suis descriptionibus ita utitur, ut non una tantum sed varia ratione plerarumque similitudines persequatur. Cui autem tam frequentes similitudines ex rebus naturalibus desumtas aptius adscribemus, quam regi illi, quem rerum naturalium studiosissimum et peritissimum fuisse docet Scriptura (3 *Reg.* 5,12)? Regem quoque fuisse auctorem innuere videtur accurata totius terrae palaestinensis notitia; ex turre Libani depromit similitudines, sicut ex piscinis Hesebon, ex tabernaculis Cedar, sicut ex montibus Galaad, ex silvis Carmeli sicut ex floribus campi Saron, ex amoenitate oppidi Thersa sicut ex pulchritudine Ierusalem; montes Libani, Amana, Sannir, Hermon ei cogniti sunt, sicut vineae Engaddi et Baal Hermon etc. Absit quidem, ut alium poetam iisdem similitudinibus uti potuisset

negemus; facilius autem explicantur, si regem, quem integrum regnum suum non semel perlustrasse probabile est, quam privatum virum poematis auctorem esse statuimus. Summum demum poetam fuisse auctorem manifestat exquisita descriptionum venustas floridaque elocutio et dictio; summum autem poetam, qui descriptionibus et dictionis ubertate emineat, Salomon etiam in Proverbiis sese exhibet; iam vero in non paucis textibus tanta est Proverbiorum et Cantici affinitas, ut eidem auctori utrumque opus iure attribuamus³.

1. Sunt qui inscriptionem ab auctore ipso praefixam esse negent, quia in reliquo libro semper adhibetur relativum וְ, in inscriptione autem וְאֵשֶׁר; at prior forma magis est poetica (quare etiam a Ieremia in solis Threnis [non in vaticiniis] adhibetur) ideoque in inscriptione usurpari vix potuit. Alii censent praepositionem לְ (לְשִׁלֹמֹה) argumentum carminis indicare (« de Salomone ») non vero auctorem; (cfr *Is.* 5,1 לְכַרְמוֹ, de vinea eius); sed Salomon argumentum Cantici non est, nec ulla est ratio, cur omnium antiquarum versionum, quae auctorem designari tenent, interpretationem relinquamus.

2. Ita ipse *Ewald*, quamquam salomonicam originem non agnoscat : « Ein späterer Dichter könnte nicht so genau und getreu bis in's Einzelste Salomons Zeit schildern; er würde anstatt eines jüdischen einen persischen König geschildert haben ». Atque *De Wette* (Einl. Ed. 7. p. 372) : « Der ganze Kreis der Bilder und Beziehungen und die Frischheit des Lebens eigenen sie dem salomonischen Zeitalter zu ». Non pauci rationalistae eadem ratione loquuntur.

3. *B. Schaefer* l. c. p. 89 haec exempla affert : *Cant.* 3,1; 5,2 et *Prov.* 7,9. — 3,2; 5,4 et *Prov.* 7,11. 12. — 3,4 et *Prov.* 8,1. — 4,11 et *Prov.* 5,3. — 4,14; 5,5 et *Prov.* 7,17. — 4,15 et *Prov.* 5,15. — 5,4; 2,9 et *Prov.* 7,4. — 5,7 et *Prov.* 7,10. — 6,4. 10 et *Prov.* 7,23. 16. — 6,9 et *Prov.* 31,28. — 7,10 et *Prov.* 23,31. — 8,6. 7. et *Prov.* 6,30. 21. — 7,6 et *Prov.* 6,25. Etsi ex hoc numero nonnulla utpote parum apta auferenda sint, sufficientia remanent, quae affinitatem monstrant. Ceterum cfr etiam *Haevernick* Einl. Ed. 2. I. 1 p. 214; *Keil* Einl. p. 395 sq.

Quae contra sententiam traditam a modernis adversariis obiiciuntur, nec sunt multa nec videntur esse gravia. Primo loco pro more in aciem producunt chaldaismos, quos in Cantico investigarunt; at quid argumentum istud valeat, toties iam diximus, ut ea repetere taedeat. Accedit autem, quod in nostro libro rari sint; praeter relativum וְ enim, quod quum in antiquissimis libris hebraicis iam reperiatur (*Gen.* 6,3; 49,10; *Iudic.* 5,7 etc.), chaldaismis sine ullo iure adnumeratur, sex septemve tantum vocabula vel formae in medium afferuntur, ex quibus aptum argumentum desumi non posse, plerique moderni interpretes concedunt, licet eodem chaldaismorum argumento velut ariete suo ad convellendam salomonicam Ecclesiastae originem utantur⁴. At non tantum chaldaismos, sed etiam parsismum (פֶּרֶדֶס *zend.* pairidaēza : hortus sepibus inclusus 4,13) et graecismum (אֶפְרִיזִין *graec.* φορτίον, ferculum 3,9) invenerunt ideoque macedonicae aetati nonnulli Canticum adscripserunt, non satis inquirentes, num vocabula illa non sint semiticae originis atque a Salomone adhiberi potuerint. Iam Salomonem

multas res externas in suum regnum introduxisse scimus; rerum autem illarum nomina simul introducta esse nemo mirabitur; quod si ei ex India allatum est ferculum (lectica), num indicum eius nomen *paryang* afferri non potuit? Et si hortum sibi fecit Persarum vel potius Assyriorum more descriptum, num nomen extraneum retinere ei non licuit? Ceterum alii interpretes multi hodie utriusque vocabuli semiticam radicem esse statuunt⁵.

Alterum argumentum eis praebet nomen oppidi *Thersa* (6,4 *hebr.*; *Alex.* et *Vulg.* nomen proprium non retinuerunt); « *Thersa*, inquit, ante Ierusalem nominatur ac proin civitas regia fuisse videtur; sedes regum autem facta est dumtaxat post regni scissionem (3 *Reg.* 14,17; 15,33 etc.); post regni scissionem igitur scriptum est carmen ». Mirum sane argumentum, quoniam non ob dignitatem, sed ob amoenitatem suam duo illa oppida nominantur; *Thersam* autem non a Ieroboamo I. fundatam, sed antiquissimam esse docet *Ios.* 12,24.

At, inquit, Salomon, si libelli esset auctor, se ipse suamque sponsam risui et despectui exposuisset ea ratione de mutuis suis amoribus loquens eiusque et suam pulchritudinem celebrans; quin etiam de rebus salomonicis ita sermo est, ut earum sola memoria reliqua fuisse videatur (3,6-11). Quae obiectio iis, quae supra de libri argumento tradidimus, satis refutatur; procul dubio libellus, si proprio sensu explicandus esset, Salomoni esset abiudicandus; at nec de Salomone in eo agitur nec de filia Pharaonis aut de alia ex eius uxoribus et concubinis. Nullibi enim rex sponsus ille, de quo agitur, Salomon appellatur (etiam non 3,6 sq.); similitudinibus tantum comparationibusque res salomonicas inservire, neque velut praeteritas commemorari, sed velut praesentes describi, atque lectoribus non minus quam auctori cognitae supponi tam manifestum est, ut a longe plerisque « criticis » concedatur.

Nihil ergo ab adversariis affertur, quo inscriptionis et traditionis testimonium infirmetur, neque igitur est cur dubitemus, quin Salomon Canticum composuerit. De tempore autem, quo illud scripsit, nihil certi statui potest. Alii libellum ipso regni eius initio, vivente matre eius Bethsabee, quam 3,11 indicatam vident, scriptum dicunt; alii eo tempore, quo Pharaonis filiam duxit atque provocant ad Pharaonis commemorationem (1,8 currus Pharaonis!); alii, qui libri canonicitatem allegoricamque eius interpretationem negant, Salomoni lapso illum attribuunt ob liberiores et lasciviores, quas inveniunt, descriptiones; alii demum Salomoni resipiscenti. Certis quidem argumentis quaestionem definiri non posse, sed rectius sentire illos arbitramur, qui Salomoni iuveni Canticum attribuunt. Tota enim eius elocutio et dictio iuveni magis quam viro aut seni convenire videtur⁶, neque immerito addit Bonfrerius « parum videri idoneum fuisse hominem tam parum sobrium, tam mulierosum, qui castissimos Christi et Ecclesiae amores concineret ».

4. De Wette Schrader Einleitung p. 561 sex enumerat כָּתָב (2,8) כָּתָב (1,17) בְּרוּךְ (2,9) כָּתָב (2,11) כָּתָב (5,3) לְכִי (pro לָךְ 2,13). Omnia exempla recte allegari demus, nihilominus autem iis nihil demonstrari censemus, quia omnia eiusmodi sunt, quae facile in dialecto quadam hebraica adhiberi potuerint. Recte ipse Reuss (Gesch. des A. T. p. 225), qui aliis in libris argumentum aramaismorum urgere amat: « Sollte nun dagegen der Gebrauch einiger Wörter aufkommen, die man in der alten Literatur nicht nachweisen kann, oder die gar nur aus Persien oder Griechenland sollen kommen können? ».

5. Vocabuli *Pardes* radicem semiticam suspicatur Friedr. Delitzsch Wo lag das Paradies p. 95 sqq.; cfr etiam Meier Hebr. Wurzelwörterbuch 1845. p. 679 sqq. — De vocabulo *Appirjon* cfr Delitzsch Hoheslied p. 58 sqq., qui merito sagacitatem irridet eorum, qui ex externa quadam vocabulorum similitudine statim ad eorum identitatem concludunt; cfr p. 13: « Mit ebendiesem Scharfsinn liesse sich beweisen, dass die babylonisch-assyrische Syllabare Asurbanipal's aus griechischer Zeit stammen, weil darin *Azamiluv* (אַדְמִילֻב, *cultus*) vorkomme und dies das gr. σμύλη sei, oder dass der Verf. von Prov. 1-9 in 7,23 auf Eros und seinen Köcher anspiele und in 9,1 Kenntniss der sieben artes liberales verrathe ». Id unum mirum est, quod Reuss, Delitzsch, Ewald, Doepke aliique bene multi, qui in Cantico nobiscum tenent ex aramaismis paucisque vocabulis, quorum origo semitica exemplis certis demonstrari non potest, certi nihil de libri antiquitate desumi, nihilominus in aliis libris idem argumentum, quod nihil valere concedunt, contra nos urgeant.

6. Nihilominus Gietmann (l. c. p. 340 sqq.) Canticum extremae Salomonis aetati assignare mavult; illud quippe pro libro consolatorio habet, quo S. Spiritus, ipsa imminente regni salomonici ruina, Israeli ostenderit spem gloriosae reparationis. Ceterum ibidem Salomonem esse carminis auctorem egregie ostendit et vindicat.

218. — CANTICI DIVINAM AUCTORITATEM inter Iudaeos negaverunt antiquitus pauci rabbini illa sola, uti iam diximus, ratione permoti, quod sensu proprio de amoribus Salomonis intellectum indignum videbatur, quod inter divinas Scripturas referretur; at iam ante saec. 1. finem controversia haec, si qua fuit, composita est R. Akiba sententiam ferente: « Absit ne controvertat ullus Israelita de Cantico, quasi non possit inquinare manus (i. e. libris sacris adnumerari); universus enim mundus dignus non est eo die, quo Canticum Israeli traditum est; nam omnia hagiographa sunt sancta, sed Canticum est Sanctum Sanctorum »¹. Eadem ratione, qua rabbini illi Cantici adversarii, permotus Theodorus Mopsuest. quoque « se piguisse aiebat Cantica Canticorum perlegere, quoniam neque secundum propheticum spiritum composita essent, neque secundum historiarum traditionem, sicut scriptura regnorum (II. Regum), neque demonstrativa admonitione studii uterentur »; atque haeretici, quorum meminit S. Philastrius, « Cantica aestimabant non Spiritu divino, sed humanarum rerum causa ac voluptatum hominibus a Salomone praedicata »². Postquam Theodorus Mopsuest. a Conc. V. Patribus damnatus est, dubitationes hae de libri nostri divinitate in Ecclesia plane evanuerunt, usque dum post exortum protestantismum Genevae Seb. Castalio et in Hollandia

Ioan. Clericus atque demum nostra aetate rationalistae eas renovarunt proprium libri sensum velut genuinum stabilire conati³.

At Cantici divinitatem unanimi et constanti sua traditione demonstrat Ecclesia; ad hanc traditionem contra magistrum suum Mopsuestenum iam provocavit *Theodoretus* libri canonicitatem et allegoricam interpretationem, quae intimo vinculo connexa sunt, simul defendens: « Beati Patres, inquit, Canticum in sacrarum Scripturarum numerum retulerunt; quin etiam multi ex veteribus illud commentariis et interpretationibus illustrarunt, et qui illud integrum ex ordine non sunt interpretati, eius tamen sententiis libros suos decorarunt. Nec solum *Eusebius Palaest.* et *Origenes Aegypt.* et martyr *Cyprianus Carthag.* et his antiquiores Apostolisque propinquiore, sed etiam ii, qui postea in ecclesiis eminuerunt, magnus ille *Basilius (Caes.)* Proverbiorum principium exponens et uterque *Gregorius*, quorum alter sanguine (*Nyss.*), alter amicitia (*Nazianz.*) Basilio coniunctus fuit, et fortis ille veritatis propugnator *Diodorus (Tars.)* et *Ioannes (Chrysost.)*, qui ad hunc usque diem doctrinae fluminibus irrigat universum orbem terrarum, et ut uno verbo dicam, omnes cum illis librum hunc spiritualem (*πνευματικόν* i. e. allegorice explicandum) esse dixerunt »⁴. Revera nullus invenitur sacrorum librorum catalogus, quin Canticum contineat, praeter Theodorum nullus antiquus scriptor alicuius famae, quin pro divino eum adhibuerit: quae quum ab adversariis non negentur, testimoniis allatis confirmare opus non est. Quamvis enim nec in Novo T. nec in apostolicorum Patrum operibus unquam diserte allegetur, innumera tamen inde a saec. 2. exstant canonicitatis eius documenta, atque ea est omnium ecclesiarum in illa agnoscenda unanimitas, quae explicari plane non possit, nisi apostolicae traditioni innitatur.

Aliud autem argumentum ad eam impugnandam adversarii non habent nisi erroneam et plane absurdam, quam sibi ipsi effingunt, libri explicationem, quem contra antiquae synagogae et Ecclesiae fidem de impuris Salomonis amoribus agere definiunt. Commemoratione enim vix dignum est, quod aliqui ne semel quidem Dei nomen ullum in toto libro inveniri obiciant; ex maiore enim minoreve divinorum nominum frequentia profecto libri divinitas non dependet; atque sensu allegorico admissa Dei continua fit mentio. Non immerito contra istos pietatis simulatores exclamat *Del Rio*: « O malevolos rerum aestimatores! cur non potius, quod res est, asseritis materiam et stylum, qui floret deliciis, mel spirat et amores puros, iuxta pastoritii et nuptialis carminis legem gravioribus illis teneriora nomina praetulisse, quibus non Dei maiestas metuenda, sed in Ecclesiam amor benignitas clementia denotantur? *Dominum* quaeris? *fratrem* audi, *sponsum*, *amicum*, *dilectum*. *Bellipotentem* quaeris? alibi licet, hic cerne

pacificum, cerne pastorem. Fortis tibi cordi est? saucius et eadem traiectus penna potior amanti. Pro ineffabili accipe unguentum effusum, myrrhae colligamentum, hinnulum, botrum Cypri et quae talia passim. Quid tu Ecclesiae obstrepis universae, cui liber ille semper canonicus habitus est et divinorum mysteriorum thesaurus? »⁵.

1 *Tr. Iadain* 3,5. Cfr *Carpzov.* Introd. II. p. 264. *Abarbanel* ista R. Akibae verba explicat : « quia reliqua carmina sua Salomon fecit pro sanctis angelis, sed Canticum Canticorum Deo benedicto est appropriatum, qui est Sanctus Sanctorum ». R. Iosue Aben Sueb autem : « omnia codicis sacri scripta sunt velut sanctuarium, sed Canticum est Sanctum Sanctorum (adytum templi) ». Alii alias rationes afferunt, quae omnes, licet per se ineptae sint, fidem synagogae demonstrant.

2. Cfr *Mansi* Coll. Concil. IX. 225 et M. 66,699. — *S. Philastr.* haer. 135 (M. 12, 1267).

3. De *Seb. Castalionis* sententia, qui Calvinianis Genevensibus persuadere voluit, ut Canticum e canone eiicerent, sed ipse ex civitate eiectus est cfr *Sixt. Senens* Biblioth. sacr. VIII haer. 8 ed. Milante II. p. 1074; *Del Rio* l. c. p. II etc. — *I. Le Clerc* Sentiments de quelques théolog. de Hollande etc. l. 12. p. 573 sq. (cfr *Carpzov.* l. c. p. 264).

4. *Theodoret.* In Cantic. Prol. (M. 81,32).

5. *Del Rio* In Cant. Comm. Isag. p. III.

§ 18. — De praecipuis catholicis commentariis in libros Salomonicos.

219. — I. INTERPRETATIO SS. PATRUM. — Quum diligentiores in sapientialibus, quam in historicis V. T. libris exponendis essent Patres, maior quoque commentariorum eorum copia nobis est conservata; at non omnibus libris eandem diligentiam impendendam censuerunt, atque inter salomonicos PROVERBIA, quamvis in omnibus suis scriptis frequentissimum eorum facerent usum, rarius tamen integra ab eis sunt explanata; paucorum vero, quos composuerunt, commentariorum maior numerus per temporis iniuriam ad nos non pervenit. Inter GRAECOS PATRES *Origenem*, *S. Hippolytum*, *Didymum Alex.*, *Olympiodorum* integrum Proverbiorum librum commentariis illustrasse scimus, sed operum istorum non exstant nisi fragmenta, quae pleraque Card. Maius ex catenis manuscriptis collegit et edidit¹. Ita factum est, ut sex primorum saeculorum duo sola opera de Proverbiis vel eorum parte conscripta integra nobis sint cognita : *S. Basilii M.* praeclara homilia in principium Proverbiorum, quam saepius iam allegavimus, et *Procopii Gaz.* commentarius satis diffusus quidem, sed parum accuratus². Quae alii nobis reliquerunt, collecta habes in « Catena graecorum (quindecim) Patrum in Proverbia », quam edidit *Theodorus Peltanus* S. I. (Antwerpiae 1614).

Neque PATRUM LATINORUM in totum Proverbiorum librum exstat commentarius, qui speciali commendatione sit dignus. *S. Augustinus* tribus homiliis praeter nonnullos versiculos egregie explicavit pericopen

de muliere forti (*Prov.* 31); *Salonius Vienn.* « mysticam in Parabolas Salomonis expositionem satis ieiunam dialogica forma conscripsit; ea quae *S. Gregorius M.* in sermonibus suis de Proverbiis exposuit, eius discipulus *S. Paterius* paucis paginis comprehendit³. Inter opera *Ven. Bedae* legitur quidem commentarius tribus libris constans in *Prov.*, at *S. Doctoris* non est, sed *Rhabano Mauro* rectius attribuitur; habentur autem *Ven. Bedae* « libellus de muliere forti » et fragmenta pauca deperditi commentarii. Haec omnia sunt, quae de Proverbiis antiquitas christiana nobis transmisit; quare *Walafr. Strabo*, quum Glossam ordinariam concinnaret, solum magistrum suum *Rhabanum Maurum* sequi coactus erat⁴.

1. *Origenis* fragmenta in *Prov. M.* 13,15-34 et 17,161-152. — *S. Hippolyti* fragmenta. *M.* 10,615-628. — *Didymi Alex.* fragmenta *M.* 39,1621-1646. — *Olympiodori* fragmenta (ex catena Peltani). *M.* 93,469-478.

2. *S. Basilii M.* homilia in princ. *Proverb.* *M.* 31,386-424. — *Procopii Gaz.* Commentarius *M.* 87,1221-1544. « Pulcherrimum et *χριστιανικώτατον* » eum vocat *Card. Maius*, sed nescio an tanta laude sit dignus.

3. *S. Augustini* *Serm.* 35-37. *M.* 38,213-235. — *S. Salonii Vienn.* Expositio myst. *M.* 53,967-994; *S. Paterii* De testimoniis in *Prov. M.* 79,895-905.

4. Commentarius, qui sub nomine *Ven. Bedae* habetur (« Super Parabolas Salomonis allegorica expositio *M.* 91,937-1040) etiam legitur inter opera *Rhabani Mauri* (*M.* 111, 679-792), sed quia a *Walafr. Strabone*, *Rhabani* discipulo, semper sub magistri nomine allegatur, ei omnino attribuendus est. Antiquitus etiam sub *S. Hieronymi* nomine allegari solebat. — *Ven. Bedae* libellus de muliere forti. *M.* 91,1039-1052; fragmenta (allegorica) in *Prov. M.* 91,1051-1066. — *Walafr. Strabon.* Glossa ordinaria in *Prov. M.* 113,1079-1116.

Non multo plura de ECCLESIASTE, quam de Proverbiis, nobis reliquerunt PATRES GRAECI, quamvis ex antiquioribus non pauci eum commentati sint. *S. Hippolyti* et *S. Athanasii M.* commentarii, quos *S. Hieronymus* et *Photius* commemorant, plane interierunt, nec quidquam quoque superest scholiorum et homiliarum *Origenis*, quem omnes libros sacros explicasse satis constat. Duorum autem discipulorum *Origenis* quaedam nobis sunt reliqua. *S. Dionysii M.* enim « commentarius brevis in principium Eccle. » (1,1-3,11) vel potius brevia scholia difficiliore quosdam trium priorum capitum versiculos paucis verbis explicant; *S. Gregorius Neocaes.* « Metaphrasin in Ecclesiasten » edidit, quam « brevem quidem sed valde utilem » *S. Hieronymus* non immerito dixit⁵. Quos secutus est *S. Gregorius Nyss.*, qui octo homiliis trium priorum capitum verba omnia ita ad spiritualem vitam transfert, ut praeclaram ex iis deducat morum institutionem. Integrum demum librum continuo commentario instruxit *Olympiodorus*, quem, ut apparentes contradictiones conciliaret, dialogismum quendam admisisse diximus⁶. Sub *Oecumenii* nomine edita est graecorum Patrum catena (*Veronae* 1552).

Inter LATINOS PATRES primus *Victorinus Petav.* (vel *Afer?*) Ecclesiasten explicavit, sed illius explicationis nihil superest ⁷; id quod minus dolendum, quum egregium commentarium possideamus *S. Hieronymi*, qui « nullius auctoritatem secutus sed de hebraeo transferens magis se septuaginta interpretum consuetudini coaptavit, in his dumtaxat, quae non multum ab hebraeis discrepabant », atque hac ratione opus confecit, quod reliquas patristicas nostri libri explicationes facile superat. *Salonius* in sua expositione mystica pauca tantum attingit; *Alcuinus* autem « ex opusculis Patrum ac maxime de B. Hieronymi commentario parvum composuit breviarium », sed non inutile. A *S. Hieronymi* commentario et *Alcuini* breviario tota dependet *Walafr. Strabonis* Glossa in Ecclesiasten ⁸.

5. De SS. Hippolyto et Athanasio commentatoribus Ecclesiastae cfr *S. Hieron.* de vir. ill. 61 (M. 23,707) et *Photii* Biblioth. cod. 139 (M. 103,420). — *S. Dionysii Alex.* Comm. in principium Eccle. M. 10,1577-1588. — *S. Gregorii Neocaes.* (Thaumatz.) Metaphrasis in Eccle. M. 10,987-1018 (cfr *S. Hier.* de vir. ill. 65).

6. *S. Gregorii Nyss.* Accurata expositio in Eccle. M. 44,615-754. — *Olympiodori* Commentarius. M. 93,477-628.

7. Secundum *S. Hieron.* de vir. ill. 74 (M. 23,722) *Victorinus Petavionensis* episcopus in Eccle. scripsit, sed secundum *Cassiod.* De institut. div. liter. 5 (M. 70,1117) « Victorinus ex oratore episcopus » i. e. *Victorinus Afer* (cfr *S. Hier.* de vir. ill. 101).

8. *S. Hieronymi* Comment. in Eccle. M. 23,1061-1174. — *S. Salonii* Expositio mystica. M. 53,993-1012. — *Alcuini* Comment. in Eccl. M. 100,667-720. — *Walafr. Strab.* Glossa ordin. in Eccle. M. 113,1115-1126.

Inter CANTICI CANTICORUM expositores ex PATRIBUS GRAECIS primo loco nominandus est *Origenes*, qui teste *S. Hieronymo*, « quum in ceteris libris omnes vicerit, in Cantico ipse se vicit. Nam decem voluminibus explicitis, quae ad viginti usque versuum millia perveniunt, primum septuaginta interpretes, deinde Aquilam et Symmachum et ad extremum quintam editionem ita magnifice aperteque disseruit, ut inde mihi videatur in eo completum esse quod dicitur: Introduxit me rex in cubiculum suum ». Ter Canticum exposuit Origenes: brevibus scholiis, quorum nobis reliqua sunt pauca tantum fragmenta, homiliis, quarum duae a *S. Hieronymo* latine redditae (in 1,1-2,14) ad nos pervenerunt, et longiore illo commentario, quem describit *S. Hieronymus*, cuiusque prologus et quatuor priores libri (in 1,1-2,15) a *Rufino* versi adhuc exstant. In commentario praesertim omnia de unione Christi Ecclesiaeque et de unione Christi et animae pie interpretatur ⁹. SS. *Hippolyti* et *Athanasii* M. atque *Diodori Tarsensis* commentarii, quorum meminit *Theodoretus*, interierunt ¹⁰; possidemus vero *S. Gregorii Nyss.* homilias quindecim, in quibus priora capita (1,1-6,8) ex ordine de Christi cum anima coniunctione explicat; *Theodoretus* quoque in suo commentario hanc explicationem moralem potissimum tra-

dit; sed « profundos, quos sancta sponsa Ecclesia cum suo sponso confert sermones » praefert *Philo Carpathius*, cuius commentarius olim S. Epiphanio inscribi solebat ¹¹. *Catenam* demum quandam maxime ex Origenis, Nysseni, Cyrilli Alex., Philonis, Nili aliorumque operibus composuit *Procopius Gazaeus* paucis propriis additis ¹².

PATRUM LATINORUM primus nominandus est *S. Ambrosius*, qui, quamvis ex proposito de Cantico non scripserit, tam multos tamen eius textus et pericopas in suis operibus attigit et explicavit, ut saec. 12. Gulielmus, S. Theoderici abbas, ex illis integrum commentarium composuerit; utramque vero unionem Christi cum Ecclesia et cum anima explicat atque nonnulla ad B. Virginem accommodat. Similibus commentariis originem dederunt *S. Gregorii M.* opera; etenim non tantum *S. Paternus* ex magistri sui scriptis sua « testimonia in Cant. » collegit, sed alius ex eius discipulis, *Claudius* ut videtur, ex homiliis, quas de Cantico S. Doctor habuerat, integram expositionem composuit, atque demum Gulielmus S. Theoderici eodem modo, quo ex Ambrosii, etiam ex Gregorii libris commentarium collegit ¹³. Moralem accommodatorem in illis praevalere, ex modo quo exorta sunt compendia illa, facile concipitur; commentarius autem, quem paullo ante S. Gregorii aetatem *S. Iustus Urgell.* conscripserat, integer in Christi et Ecclesiae unione describenda versatur ¹⁴. Inter opera *Cassiodori* quoque legitur Cantici expositio, quae, quum S. Gregorii M. homilias in Evangelia post Cassiodori mortem habitas alleget, rectius *Haymoni Halberst.* in aliis codicibus inscribitur; brevis quoque expositio, quae inter *S. Isidori Hisp.* opera editur et cum Haymonis commentario arcte cohaeret, genuina non est ¹⁵. Melioribus latinis commentariis iure adnumeratur *Ven. Bedae* « expositio allegorica Cantici, in quo sapientissimus ille regum Salomon mysteria Christi et Ecclesiae, Regis videlicet aeterni et Civitatis eius, sub figura sponsi et sponsae descripsit ». Ex Bedae opere autem excerpta sunt *Alcuini* « compendium in Cant. » et *Angelomi* « enarrationes »; a Beda vero et Alcuino dependet *Wal. Strabonis* Glossa ordinaria in Cant. ¹⁶.

9. *Origenis* Scholia M. 13,36; 17,253-288; Homiliae duae interprete Hieronymo M. 13,37-58; (et Patr. lat. 23,1175-1196); Comment. interprete Rufino M. 13,61-197; addita quaedam ex Procopii catena 197-216.

10. De Hippolyti, Athanasii M., Diodori Tars. commentariis cfr *Theodoret.* in Cant. Prol. M. 81,32; *Photii* Biblioth. cod. 139 (M. 103,420); *S. Hieron.* de vir. ill. 61. etc.

11. *S. Gregor. Nyss.* Comment. (Homil.) in Cant. M. 44,755-1120. — *Theodreti* Explanatio M. 81,27-214. — *Philonis Carpathii* (vel Carpasii) Comment. M. 40,27-151. — S. Epiphanium quoque Canticum exposuisse tradit *Cassiodorus* (De instit. div. lit. 5. M. 70,1117), qui eius opus per alterum Epiphanium, amicum suum, latine vertendum curavit.

12. *Procopii Gaz.* Comment. M. 87,1545-1754; addita sunt fragmenta quaedam 1755-1780.

13. Comment. in Cant. ex S. Ambrosii scriptis collectus a Gulielmo S. Theoderici abbate. M. 15,1851-1962. — S. Gregorii M. Expositio super Cant. M. 79,471-548 (de eius origine cfr Monitum Edit. M. 79,476 sqq.); S. Paterii Testimonia in Cant. M. 79,905-916; Commentarius ex S. Gregorii scriptis a Gulielmo abbate collectus M. 180,441-474.

14. S. Iusti Urgell. In Cant. explicatio mystica M. 67,963-994.

15. (Ps.) Cassiodori Expositio in Cant. M. 70,1057-1106; eadem Haymonis Halberst. nomine inscripta M. 117,295-358 (Cassiodorum non esse auctorem demonstrat opus eius editor M. 69,433). — (Ps.) Isidori Hisp. Expositio. M. 83,1119-1131 (de qua cfr Editoris sententiam M. 81,427 sq.).

16. Ven. Bedae Allegorica expositio. M. 91,1065-1236. — Alcuini Compendium. M. 100,639-664. — Angelomi Enarrationes. M. 115,551 sqq. — Walafr. Strab. Glossa. M. 113,1125-1168.

220. — II. Nullum arbitramur V. T. esse librum, qui Cantico frequentius MEDIA AETATE theologorum ingenia exercuerit, neque duobus aliis libris salomonicis sui defuerunt interpretes. Saecula 11. et 12. plus duodecim nobis transmiserunt Cantici explicationes, inter quas nonnullae ob magnam quam spirant pietatem semper in honore habebuntur, etsi forte minus accurate textui sacro inhaereant. Exeunte saec. 11. Robertus Tumbalenus († 1090), Anselmus Laudunensis, Bruno Astiensis Canticum de Christi et Ecclesiae unione exposuerunt, sed inde ab ineunte saec. 12. moralis explicatio praevalere coepit. Rupertus Tuit. enim integrum B. Virginii et incarnationis mysterio accommodare conatus est, Honorius Augustodun. proprio et historico sensu non excluso explicationes de Ecclesia et de anima qualibet cum Christo coniunctis tradit¹. S. Bernardus autem octoginta sex sermonibus duo priora capita ad unionem Christum inter et animam tam pie et copiose accommodavit, ut mirum non sit, quod multi eum imitari sint conati. Opus a S. Bernardo non terminatum continuavit Gilbertus de Hoylandia additis aliis quadraginta octo sermonibus (minoris pretii et auctoritatis), quibus explicatio usque ad medium c. 5. perducitur; atque Gulielmus S. Theoderici abbas, qui ex S. Ambrosii et S. Gregorii scriptis duos commentarios iam collegerat, tertium ex S. Bernardi sermonibus excerpsit; quibus nondum contentus quartum de variis orantium statibus proprio Marte elaborare coepit sed non terminavit controversiis suis cum Abaelardo distentus². Wolbero Abb. quoque, Richardus a S. Vict., Gilbertus Foliotus episcopus Londinensis, Thomas Cisterciensis simili ratione Canticum ad sensum moralem fere trahunt, licet unionem Christi et Ecclesiae non plane omittant³. Ad Thomae Cist. commentarium Card. Algrinus ab Abbativilla satis multa scholia adiecit, quae Christi et B. Virginis unionem urgent, atque eandem solam fere in suis commentariis tractant Philippus de Harveng et Alanus de Insulis⁴.

Ex illis, quos nominavimus, *Bruno Ast.* etiam pericopen de mulieri forti (*Prov.* 31) explicavit, *Rupertus Tuit.* Ecclesiasten interpretatus est ita S. Hieronymum secutus ut non pauca propria adderet, *Honorius Augustodun.* Proverbia et Ecclesiasten « quaestionibus et responsionibus » brevibus et satis ieiunis elucidare conatus est; quibus longe praestat *Hugo a S. Vict.*, cuius exstant homiliae undeviginti in Eccle. 1,1-4,5⁵.

1. *Roberti a Tumbalena* Comment. in Cant. libri duo. M. 150,1359 (Inde ab 1,12 ad verbum consonat cum comm., qui inter opera S. Gregorii M. 79,471 sqq. legitur et Claudio, S. Gregorii discipulo adscribi solet). — *Anselmi Laudun.* Enarrationes. M. 162,1187-1228. — *Brunonis Ast.* Expositio. M. 164,1233-1288. — *Rupertus Tuit.* In Cant. de incarnatione Domini libri septem. M. 168,839-962. — *Honorii Augustod.* Expositio. M. 172,347-548. — Additur ibidem Anonymi cuiusdam expositio (M. 172, 519-542), quam recentiori scholastico (forte saec. 14.) adscribendum esse censeo ob rationes, quas explicare huius loci non est.

2. *S. Bernardi* sermones in Cantica. M. 183,779 sqq.; *Gilberti de Hoylandia* Sermones. M. 184,11-252. — *Gulielmi S. Theodorici abb.* In Cantici duo priora capita brevis commentatio ex S. Bern. serm. excerpta. M. 184,407-436. *Eiusdem* Excerpta et S. Ambr. et S. Gregor. cfr 219 n. 13; *Eiusdem* Expositio. M. 180,473-546.

3. *Wolberonis Abb.* In Cant. libri quatuor M. 195,1017-1278. — *Richardus a S. Vict.* In Cant. explicatio. M. 196,405-524 (Prologus fere ad verbum consonat cum eo, qui praefigitur S. Gregorii Comment., quem Claudio attribui diximus; commentarius est diversus). — *Gilberti Folioti* Expositio. M. 202,1147-1304. — *Thomae Cisterc.* et *Ioannis Algrini* (ab Abbatisvilla) In Cant. eruditissimi commentarii. M. 206,21-862.

4. *Philippi de Harveng* Commentaria in Cant. M. 203,181-584. — *Alani de Insulis* Compendiosa in Canticum ad laudem Deiparae V. Mariae elucidatio. M. 210,51-110.

5. *Brunonis Ast.* Expositio de muliere forti. M. 164,1229-1234. — *Rupertus Tuit.* Comm. in Ecclesiasten M. 168,1195-1306. — *Honorii Augustod.* Quaestiones et ad easdem responsiones in Prov. et Eccle. M. 172,311-348. — *Hugonis a S. Vict.* in Ecclesiasten homiliae undeviginti. M. 175,113-256. (« In hoc opere non multum ego laborandum existimo tropologiis sive mysticis allegoriarum sensibus por totam narrationis seriem exquirendis... sed narrationis superficiem, quae tanta eloqui ac sententiarum venustate pollet, explanandam suscipimus ».)

Non minore cum diligentia, quam eorum praedecessores, scholastici theologi saec. 13. 14. 15. libros salomonicos interpretati sunt; quoniam vero eorum opera pleraque typis non sunt exscripta, paucos tantum nominabimus. Atque primo quidem loco recensemus eos, qui una cum reliquis Scripturis etiam salomonicos libros commentariis instruxerunt, saec. 13. *Card. Hugonem*, saec. 14. *Nicolaum Lyranum*, saec. 15. *Dionysium Carth.* Quomodo Lyranus explicet Canticum, supra iam diximus; *Card. Hugo* tres expositiones de Ecclesia, anima pia, B. Virgine ita permiscet atque tot singularum phrasium explicationes affert, ut quid ipse senserit percipi vix aut ne vix quidem possit; Dionysius tres illas expositiones ita proponit, ut opus eius pro tribus commentariis haberi debeat⁶. In Prov. et Eccle. explicandis consuetum suum modum

tenet. De Proverbiis praeter eos optime sunt meriti *B. Albertus M.* qui « in *Prov.* 31. de muliere forti ingens volumen scripsit, in quo totum illud caput partim physice, partim mystice explicat » (*a Lap.*) et *Robertus Holkot*, O. Praed., cuius commentarius in *Prov.* « miscellanea continet ex varia doctrina, quae concionatoribus utilia sunt », quare saepius typis est excusus⁷. Inter Ecclesiastae interpretes eminent *S. Bonaventura*, qui scholastico modo in libro explicando procedit atque continuum fere dialogismum admittit, ut non nisi « in fine libri omnes sententias fatuorum et carnalium ac mundanorum damnari » supponat⁸. Duo commentarii in Canticum inter *S. Thomae Aq.* opera eduntur, quorum prior, quum nihil prorsus habeat methodi, quam *S. Doctor* tenere solet, atque cum commentariis sub nomine Cassiodori et Haymonis Halberstad. editis ad verbum saepe consentiat, sine ullo dubio spurcius est, alter autem tanto doctore non est indignus. Ex eius sententia « principalis intentio huius operis est exprimere mutua desideria inter sponsum et sponsam, sive inter Christum et Ecclesiam; et quia secundum alium statum alia et alia sunt desideria, ideo secundum (tres) diversos status Ecclesiae oportet nos hunc librum (in tres partes) dividere » (cfr 216 n. 4. p. 195). Demum *Ioan. Gerson* paucis diebus ante mortem suum absolvit tractatum, in quo libellum « de amore seraphico, quo anima erga Deum ardet » explicare conatus est.

6. Quae sit *Dionysii Carth.* de hoc libro sententia, clare docet : « Tot et tantorum Patrum catholicorum testimoniis illucescit, quod liber hic tractet de Christo et Ecclesia, non prout Ecclesia contra synagogam dividitur, sed prout synagogam includit, et non synagogam dumtaxat, sed etiam sanctos, qui ab exordio mundi fuerunt ante legem scriptam ». Nihilominus monet « communiter ferri, quod triplex sit sponsa Christi : videlicet tota universalis Ecclesia militans, quae vocatur sponsa Domini Iesu Christi *generalis*, et quaelibet anima fidelis et amorosa, quae dicitur Christi sponsa *particularis*, itemque beatissima Virgo Maria Christifera, quae Christi sponsa *singularis* censetur », atque hanc sequitur normam, ut singula capita integra primum de Ecclesia exponat, deinde distinctis articulis de anima et de B. Virgine.

7. *Rob. Holcot* Comment. in *Prov.* Salomonis. Parisiis 1510. et saepissime. Eiusdem in Canticum Cant. et in septem priora capita Ecclesiastici Com. Venetiis 1509. (Utrum opera haec ei revera debeantur necne, incertum est).

8. *S. Bonaventurae* Operum Vol. I. Romae 1586. p. 309.

221. — III. SAECULA 16. ET 17. « non exiguam manum, sed integrum exercitum interpretum » libris salomonicis et maxime Cantico dederunt. Paucos tantum ex praeclarioribus nominabimus.

Inter PROVERBIORUM interpretes ista aetate duo eminent, *Rudolphus Baynius*, Prof. Paris., et *Ferd. Quir. de Salazar* S. I.; prior teste Calmeto « sensum literalem tanta perspicuitate exponere aggressus est, ut nemini esset obscurus, nec a scopo suo aberravit », alter teste Corn. a Lap. in commentario suo non minus erudito quam diffuso « multam

non solum sacram, sed etiam profanam eruditionem tradit, atque liberalius ad conceptus elegantes moralesque etiam a gentilibus petitos digreditur » ¹. Secundo vel tertio ordini adnumerari merentur *Cornelius Iansenius Gandav.*, qui « more suo solide et profunde » Proverbia explicavit, *Hieron. Osorius* (senior), quem « totum in indagando sensu et nexu esse proclamat Calmetus, *Ant. Giggeius*, qui Iarchii, Abenesrae, L. Ben Gersonis commentarios vertit suisque auxit, *Antonius Agellius*, *Petrus Gorse*, *I. B. Bossuet*, quorum opera, licet breviora sint, utilioribus tamen iure accensentur, *Corn. a Lapide*, qui quam plurima congegessit divini verbi concionatoribus utilissima ².

Inter ECCLESIASTAE interpretes principatum tenet *I. Pineda*, de quo haec censet Calmetus : « Ioan. Pineda eximium commentarium in Eccle. vulgavit, eximiis prolegomenis instructum, ubi quaestiones omnes in idem opus resolvuntur. Neque merum tantummodo commentarium exhibet; post textum enim Vulgatae versio, quam appellat Venetam, succedit, sicut et altera Roberti Sherwod, deinde variantes ex Hebraeo ex optimis interpretibus derivatae, versio paraphraseos chaldaicae per Cirvellum et Zamoram sicut et alterius paraphraseos chaldaicae per P. Costam, quibus accedit versio syriaca et arabica ac tandem Catena Patrum graecorum, latine omnia. Excipit totum opus amplissimus auctoris commentarius, *qui sane omnium loco haberi commode potest* » ³. Satis magnus est aliorum numerus, quos ex temporis, quo opera eorum prodierunt, ordine nominamus : *Ioannes Campensis*, Prof. Lovan., *Ioan. Arboreus*, Sorbonicus, *Ioan. Ferus*, O. Min., *Vinc. Manso*, O. S. Bened., *Corn. Iansenius Gand.*, *Hieron. Osorius*, *Franc. Sanchez*, O. S. Ben., *Ioan. Lorinus S. I.*, *Ferd. Quir. de Salazar S. I.*, *Ioan. Fernandez*, O. Praed., *Ioan. Tollenaer S. I.*, *Petr. Gorse S. I.*, *I. B. Bossuet* ⁴ etc.

In CANTICO explicando plerique huius aetatis interpretes triplicem unionem, de qua locuti sumus, ita admiserunt, ut alii primam, alii secundam, alii tertiam magis urgerent; pauci ad Lyrani vel S. Thomae exemplum simul historicam quandam rationem in libello invenerunt, paucissimi praeter sensum hunc allegoricum etiam proprium quandam de Salomonis et filiae Pharaonis amoribus tradiderunt. Integrum omnium interpretum istius aetatis catalogum adscribere nec vacat nec iuvat, quum certum de iis iudicium ferre nec audeamus nec possimus. Unum tamen ante reliquos nominamus *Mich. Ghislierium*, O. Cler. reg., Agellii discipulum, qui quadruplicem vel quintuplicem commentarium Cantici dedit; singulos enim versus primum « secundum sonum literae » explicat ad nexum accurate attendens, deinde eosdem distinctis articulis de prima, secunda, tertia sponsa (Ecclesia, anima pia, B. Virgine) exponit, atque quinto articulo catenae in modum antiquiorum

Patrum sententias addit. Speciali memoria dignus quoque est *Gill. Genebrardus*, qui trium rabbinorum (Iarchi, Abenesra, Anonymi) commentarios latine vertit suisque adnotationibus auxit ⁵. Praecipuos ex reliquis iterum secundum temporis rationem enumeramus. Sunt autem *Franc. Titelmannus*, O. Cap., *Damianus Hortulanus*, O. S. Aug., *Hieron. Almonazir*, O. Praed., *Ludov. Sotomaïor S. I.*, *Ioan. de Pineda*, *M. Ant. Del Rio S. I.*, *Tucc. Tuccius*, *Casp. Sanctius S. I.*, *Lud. ab Alcasar S. I.*, *Paul. Aresius*, *I. B. Bossuet* etc. ⁶.

1. *Rud. Baynii* Comment. in Prov. Salomon. Parisiis 1555. (Receptus inter Critic. sacr. et in Migne Curs. compl. S. S.). — *Ferd. Quir. de Salazar* Expositio in Prov. Salomonis. Paris. 1621.

2. *Corn. Iansenii Gandav.* Comment. in Proverbia. Lovanii 1569 (Meliores editiones Lov. 1586. 1592. etc.). — *Hier. Osorii* Comm. Antwerpiae 1569. — *Ant. Giggeii* In Prov. commentarii trium rabbinorum cum variis lectionibus chald. et syr. etc. Mediolani 1620. — *Ant. Agellii* Comm. (inter Aloysii Novarini opuscula. Veronae 1649). — *P. Gorse* Explicatio compendiaria Parabolarum Salom. cum notis in loca difficiliora. Parisiis 1654. (Gallice). — *I. B. Bossuet* Notae in quinque libros sapientiales. Parisiis 1693.

3. *I. de Pineda* Commentarii in Ecclesiasten. Hispali 1619. Parisiis 1620. etc.

4. *Ioan. Campensis* Psalmorum et Ecclesiastae paraphrastica interpretatio. Parisiis 1533 (et saepissime). — *Ioan. Arborei* Comment. in Eccle. et in Cantic. Parisiis 1531 (una cum Comm. in Prov. Paris. 1553). — *Ioan. Feri* Sermones in Eccle. iuxta literam. Moguntiae 1550 (et saepius). — *Vinc. Mansi* Paraphrastica expositio. Florentiae 1580. — *Corn. Iansenii Gand.* Comm. Antw. 1589. (Etiam nepotis eius *Iansenii Yprensis* exstant Analecta in Prov., Eccle. etc Lovanii 1644). — *Hier. Osorii* Comment. et Paraphr. in Eccle. et Cant. Lugduni 1611. — *Franc. Sanchez* Comm. Barcinonae 1619. — *I. Lorini* Comm. Lugduni 1606. — *I. Fernandez* Comm. Romae 1621. — *I. Tollenauer* Speculum vanitatis s. Ecclesiastes soluta ligataque oratione dilucidatus Antw. 1635. — *F. Q. de Salazar* Expositio in Eccle. Lugduni 1651. — *Petr. Gorse* Explicatio compendiaria Ecclesiastae. Paris 1653 (gallice). — *I. B. Bossuet* cfr n. 2.

5. *Mich. Ghislierii*, Ord. Cler. Reg., Cant. Salomonis iuxta lectiones Vulg. Hebr. Graec. Romae 1609. Venetiis 1613. Antw. 1614. etc. — *G. Genebrardi* Trium rabbinorum... comment. in Canticum latine versa cum eius comment. Paris 1570; *Eiusdem* Cant. versibus iambicis et commentariis explicatum adversus trochaicam Bezae paraphrasin. Parisiis 1585.

6. *Fr. Titelmanni*, O. Cap., Comm. in Cant. cum adnotationibus ex Hebr. Chald. Gracc. Antwerpiae 1547. (et saepius). — *Dam. Hortulani*, O. S. Aug., In Cant. dilucidissima explanatio etc. Venetiis 1585. — *Hier. Almonazir*, O. Praed., Comment. (erronee Lud. Legionensi tributus) Compluti 1588. — *Lud. Sotomaïor S. I.* Interpretatio Olyssipone 1599. *Eiusdem* Notae posteriores et breviores. Ibid 1611. — *I. de Pineda S. I.* Praelectio sacra in Cant. Hispali 1602. — *Tucc. Tuccii* Annotationes. Lugd. 1606. — *A. Del Rio S. I.* Comm. liter. et catena myst. Lugduni 1611. — *C. Sanctii S. I.* Comm. Lugd. 1616. — *Lud. ab Alcasar S. I.* In eas V. T. partes, quas respicit Apoc., libri quinque. III. Paraphr. et Comm. in Cant. Lugd. 1632. — *Pauli Aresii* De vero Cantici tum historico tum spirituali sensu. Mediolani 1640. — *Bossuet* cfr n. 2.

SAECULUM 18., licet non plane fuerit sterile ⁷, nullum tamen com-

mentarium magni pretii in libros Salomonis produxit; NOSTRA autem AETATE de omnibus tribus libris egregie disseruit *Emin. Meignan*; duos ultimos *G. Gietmann* accurate commentatus est uberrimis introductionibus praemissis⁸; solum *Proverbiorum* librum *A. Rohling* et *H. Lesêtre* explanarunt⁹; *Ecclesiastae* defendendo aut explicando operam impenderunt *L. v. Essen*, *F. I. Reusch*, *B. Schaefer*, *Gilly*, *Rambouillet*, *A. Motais*, *A. Vegni*, *G. Bickell*¹⁰; *Canticum* interpretari conati sunt *I. L. Hug*, *I. H. Kistemaker*, *A. Schuler*, *B. Schaefer*, *Le Hir* et *Grandvaux*, *Petr. Schegg*, *Fr. S. Tiefenthal*, *I. Langer*, *Fr. I. Kortleitner*¹¹.

Inter acatholicorum quoque commentarios in Prov. et Eccle. non desunt, qui a catholicis, dummodo debita adsit cautio, cum fructu consulantur; minus autem valent eorum commentarii in Canticum, quum traditione christiana despecta historicum propriumque sensum ei attribuire conentur; nihilominus ex his quoque nonnulli philologicis suis notis interpreti utiles sunt. Reliquis praestant *Fr. Delitzsch* (*Das Salomon. Spruchbuch*. Leipzig 1873; *Hohes Lied u. Koheleth*. 1875) et *O. Zoeckler* (*Die Sprüche Salom. Bielefeld* 1867; *Hohes Lied u. Prediger*. 1868). Alios antiquiores enumerat *Rosenmüller* (*Scholia* in V. T. IX. 1. p. 9 sqq.; 2. p. 24 sqq. 280 sqq.), recentiores *H. L. Strack* (*Einl. Ed.* 4. 1893. p. 212. 213).

7. Paucos illos, qui nobis innotuerunt, nominabimus : *J. Hardouin* S. I. Paraphrase de l'Ecclésiaste. Paris 1729. — *Vict. Zink*, O. S. Franc., Comm. in tres libros salomonicos. Augustae Vindel. 1780. — *L. de Poix*, O. Cap., L'Ecclésiaste. Paris 1778. — *A. A. Bauduer* Version de l'Ecclésiaste avec des notes morales. Paris 1783. — *J. Ansart*, O. S. Ben., Expositio in Cant. Paris 1771. etc.

8. *Emin. Meignan* Salomon, son règne, ses écrits. Paris 1890. — *G. Gietmann* S. I. Commentarius in Ecclesiasten et Canticum Canticorum. Parisiis 1890.

9. *A. Rohling* Das Salomonische Spruchbuch. Mainz, 1879. — *H. Lesêtre* Le livre des Proverbes. Paris 1879.

10. *L. von Essen* Der Prediger Salomon's. Schaffhausen 1856. — *F. I. Reusch* Ueber den Verfasser des Koheleth. Tüb. Quartalschr. 1860. — *B. Schaefer* Neue Untersuchungen über d. B. Koheleth. Freiburg 1870. — *Gilly* L'Ecclésiaste de Salomon. Paris 1863. — *Rambouillet* L'Ecclésiaste. Paris 1879. — *A. Motais* Salomon et l'Ecclésiaste. Paris 1876. *Eiusdem* L'Ecclésiaste 1877. — *Vegni* II Ecclesiaste secondo il testo ebraico etc. Firenze 1871. — *G. Bickell* Der Prediger, Innsbruck 1885.

11. *I. L. Hug* Das Hohelied in einer unversuchten Deutung. Freiburg 1813; Schutzschrift für s. Deutg. 1816. — *I. H. Kistemaker* Canticum illustratum ex hierographia Orientalium. Monasterii 1818. — *A. Schuler* Das Hohe Lied. Würzburg 1858. — *B. Schaefer* Das Hohe Lied. Monasterii 1876. — *Le Hir* Le Cantique des Cant. Précédé d'une étude sur le vrai sens du Cantique par l'abbé *Grandvaux*. Paris 1883. — *Fr. Sal. Tiefenthal* O. S. Ben. Das Hohe Lied. Kempten 1889. — *Petr. Schegg* Das Hohe Lied Salomo's von der heil. Liebe. München 1885. — *I. Langer* Das Hohelied nach seiner myst. Erklärg. Ed. 2. Freiburg 1889. — *Fr. H. Kornleitner* Can. Reg. Canticum Cant. explicatum et praecipue ad historiam Ecclesiae applicatum. Oeniponte 1892.

CAPUT V.

DE DUOBUS LIBRIS PSEUDOSALOMONICIS.

I. De libro Sapientiae.

§ 19. — De libri Sapientiae argumento, divisione, fine.

222. — Tres libros, quos Salomoni auctori recte attribui ostendimus, in canone Tridentino sequitur quartus, quem inscriptiones editionis alexandrinae (Σοφία Σαλομῶντος) versionumque italae (*Sapientia Salomonis*), syriacae (*Liber magnae Sapientiae Salomonis, filii David*), arabicae (*Liber Sapientiae Salomonis filii David, qui regnavit super filios Israel*) etc. eidem videntur attribuere. Immo ab exeunte saeculo 4. in Ecclesia occidentali usus invaluit Conciliorum et SS. Pontificum auctoritate approbatus, ut *quinque libri Salomonis* in Scripturarum canone recenserentur Ecclesiastico reliquis quatuor addito¹. Attamen Patres non latuit « duos illos libros, qui Sapientia et Ecclesiasticus inscribuntur », a Salomone non esse conscriptos, sed « de quadam similitudine *Salomonis* dici »; quare iidem iuniores scriptores latini, qui quinque libros Salomonis in canone recensent, S. Hieronymum secuti librum Sapientiae ψευδεπίγραφον vocare non dubitant et Ecclesiasticum Siracidæ auctori attribuunt². Nos *pseudosalomonicorum* nomine ideo illos comprehendimus, ut antiquorum usui aliqua ratione nos accomodemus atque salomonicis eos vere similes esse significemus; ceterum quatenam Salomonis in priore componendo fuerint partes, infra (228. p. 223 sqq.) inquiremus.

Liber Sapientiae, qui ab antiquis Patribus graecis interdum eodem modo, quo Proverbiorum liber, ἡ πανόρετος σοφία vel ἡ θεία σοφία appellatur³, titulo ARGUMENTUM suum indicat; integer enim de verae sapientiae origine, effectibus, praemiis agit. Auctori autem sapientia est practica illa Dei divinaeque voluntatis cognitio, qua homo quid Deo acceptum sit edoctus in operibus suis ita dirigitur, ut amicitiae divinae aeternaeque salutis particeps fiat (9,10. 13; 7,14 etc.). In hac sapientia practica, quam etiam *iustitiam* appellat (1,1 etc.), commendanda et in insipientia s. iniustitia vituperanda potissimum quidem versatur, neque tamen speculativam plane negligit, quae proxime in divinorum cognitione consistit, sed ad creatas quoque res sese extendit,

quatenus ipsae hominem ad Deum adducunt (7,15 sqq.; 8,8 etc). Utraque autem haec sapientia, sive practica sive speculativa, Dei est donum, a quo eam expetere et efflagitare debemus; vera enim est participatio increatae sapientiae, qua Deus omnes res condidit et gubernat. Hinc fit, ut etiam de increata sapientia auctor agat, nonnullis autem in locis eam describens illis utitur vocabulis, quae nisi de notionali sapientia i. e. de Verbo Dei intelligantur, apte non explicantur (7,22 sqq.; 9,1 sqq.). Ex dictis satis elucet libro huic nomen *Sapientiae* aptissime esse inditum, quia de omni fere sapientia agit, vel ut habet *Dionysius Carth.* « quia de sapientiae nomine, origine, dignitate, actibus et differentiis, potestate et efficacis eius tractat diffuse ».

Sed accuratius in sequenti analysi describemus argumentum; distribuemus autem librum ad externam eius formam potissimum attendentes⁴ cum P. Kilber in duas partes, in quarum priore (1,1-6,23) auctor ipse exhortatur principes ad veram sapientiam practicam sectandam, in altera vero (6,24-19,20) Salomon, qui loquens inducitur, sapientiae laudes quum ob divinam eius originem tum ob mirabiles eius fructus commendat.

1. *Conc. Hipp.* (a. 393) et *Carthag.* (a. 397), quibus interfuit S. Augustinus, enumerant « Salomonis libros quinque » (Mansi Coll. Conc. III. 924); item *S. Innoc. I* ad Exsuper. Tolos. (Mansi coll. Conc. III. 1040) : « Salomonis libri quinque »; quae definitiones a iunioribus repetuntur. Cfr *Introd. gener.* Ed. 2. d. 48 p. 132 sqq.

2. *S. August.* Doctr. christ. II. 8 (M. 34,41) : « Salomonis libri tres : Proverbiorum, Cantica Cant. et Ecclesiastes; nam illi duo libri... Sapientia... et Ecclesiasticus de quadam similitudine Salomonis esse dicuntur »; *S. Hieron.* Praef. in ll. Salomonis.

3. *S. Epiph.* de pond. et mens. 4 (M. 43,244); *Ps. Athanas.* Synops. SS. 45 (M. 28, 376); *Clem. Alex.* Strom. IV. 16 (M. 8,1309). Cfr *supra* 198 n. 4 p. 134.

4. *Lyranus* (in Sap. 1,1) duas partes distinguit : « nam primo inducit auctor ad sapientiam desiderandam et habendam *rationando* (1-9), secundo ad idem inducit *exemplificando* (10-19) ». Simili modo *Rob. Holcot* (Comm. Lect. 125) : « Postquam Salomon in priore parte multipliciter declaravit sapientiae nobilitatem et magnam fecit de ea commendationem secundum ipsius effectus *generales* (1-9), in ista parte prosequitur sapientiae utilitatem, quantum ad quosdam effectus *speciales*... unde ponitur *exemplificatio* in particularibus gestis et historiis ». Ex modernis eadem ratione dividunt *Lesêtre* (Le livre de la Sagesse Paris 1880. p. 3 sq.). *Vigouroux* (Manuel II. p. 436 : Il renferme deux parties, l'une purement *théorique* 1-9, et l'autre *historique* 10-19. La première partie du livre de la Sagesse nous montre en elle la source du bonheur et de l'immortalité 1-5 et le guide de la vie 6-9); *Gutberlet* (Das B. der Weisheit. Münster 1874. p. 5 : 1. Rein *speculative* Behandlung der Weisheit, Darlegung ihres Wesens, ihres Ursprungs, ihrer Früchte und daraus abgeleitete Ermahnung zum Streben nach Weisheit 1-10; 2. *Historische* Behandlung der Weisheit, Nachweis der göttl. Weisheit als Vorsehung im Leben der Väter etc. 10-19). — Alii tres partes facere malunt; inter quos *Corn.. a Lapide* : « prima *elogium* sapientiae continet et paraenesin ad eius amorem, studium et zelum 1-6; secunda *originem* sapientiae, sc. quod a Deo sit orta 7-9, tertia eius *effectus* et *commoda* per patriarcharum exempla enarrat 10-19 ». Parum dissentiunt *Welte* (Einl. II. 3. p. 161 : prima

pars exhortatur ad sapientiam sectandam eaque vitanda, quae ei contradicunt 1-5; secunda modum, quo eam adipisci possumus, eiusque rationem et effectus explicat 6-9, tertia eam commendat exemplis ex historia israelitica desumptis 10-19), *Kaulen* (Einl. Ed. 3 p. 331), *Zschokke* (Hist. sacra A. T. p. 354) etc. Similiter recentiores protestantici interpretes *Grimm* Das B. der Weisheit. Leipzig 1860. p. 4, *Davidson* Introd. III. p. 396, *Keil* Einl. p. 745... At omnes hae divisiones illo laborant incommodo, quod in integro libro de utilitatibus et effectibus sapientiae sermo fiat: quare ex argumento solo parum apte desumi videtur divisionis ratio.

223. — ANALYSIS LIBRI SAPIENTIAE.

IN PRIORE PARTE (1,1-6,23) *auctor ipse principes ad sectandam sapientiam exhortatur.*

Proposito themate (1,1), quaerendam esse iustitiam (i. e. sapientiam practicam) moniturus

1. *describit dispositionem*, quae ad eam accipiendam requiritur (1,2-2,25).

Quoniam enim non nisi in pium animum intrat (1,2),

a.) abstinendum est a pravis cogitationibus, quae Spiritum fugant (1,3-5),

b.) a perversis sermonibus, qui, quum Spiritum non lateant, mortem adducunt (1,6-11),

c.) ab errore vitae, i. e. a malis operibus, quibus mors a Deo quidem non intenta, sed a peccatoribus ipsis accersita acceleratur (1,12-16).

d.) Etenim peccatores, qui immortalitate negata omnibus vitiis se dedunt (2,1-9) iustumque opprimunt vilissimaeque morti, ut eum tentent, tradere volunt (2,10-20), vehementer errant ignorantes hominem ad beatitudinem aeternam esse creatum, mortem autem (secundam) per diaboli invidiam esse invectam (2,21-25).

2. *Commendat sapientiam* comparatione inter iustorum sortem sortemque peccatorum instituta (3,1-5,24).

a.) Iusti, quamquam a peccatoribus affliguntur, felices sunt praedicandi, quia eorum mors non est nisi transitus ad beatam vitam, impii autem puniuntur (3,1-10).

b.) Immo in hac quoque vita impii puniuntur, quum fructibus careant eorum labores et eorum familia sit maledicta, dum pii, etiamsi forte posteris careant, felices sint et fructibus onusti (3,11-4,6).

c.) Ne quis vero piorum in iuventute decedentium mortem obiiciat, ostendit auctor hanc mortem esse beatam, nullo autem modo praematuram aut importunam aut contemptibilem, mortem vero peccatorum omni ex parte esse infelicem (4,7-20).

d.) Mortuorum demum iustorum sors erit gloriosa, funesta vero sors impiorum, quippe qui fateri cogantur se in vita iustorum diiudicanda et in aestimando rerum humanarum pretio errasse (5,1-15). Dum enim iusti praemium virtutis accipient, ira Dei in impios exardescet (5,16-24).

e.) Quae omnia ad reges principesque speciali modo pertinere monens eos praesertim exhortatur, ut sapientiam sectentur (6,1-23).

IN ALTERA PARTE (6,24-19,20) *Salomon*, qui loquens introducit, *sapientiae laudes celebrat*.

Proposito huius partis themate (6,24-27), se nimirum velle enarrare, quid sit sapientia, quis eius ortus, quae eius mysteria,

1. *docet, quomodo ipse eam sit assecutus* (7,1-9,19).

a.) Quum enim homo sit reliquis similis, eam non a natura habet (7,1-6), sed eam utpote rem prae omnibus desiderabilem a Deo efflagitavit atque cum ea accepit omnia (7,7-10).

b.) Postquam deinde gratiam, ut de sapientia pro eius dignitate dicere posset, a Deo, qui ipsam dedit, humiliter petiit^a (7,13-21), illam per eius attributa, qualitates, fructus, describit (7,22-8,1),

c.) atque accuratius docet, quomodo permotus sit, ut eam a Deo efflagitaret. Edoctus enim, quod intime cum Deo sit connexa (8,2-4), alia bona vel contineat vel superet (8,5-8), maximae praesertim utilitatis sit regibus (8,9-16), eam desideravit et cognoscens eam a Deo solo dari posse, eam ab illo expetiit (8,17-21).

d.) Precationem repetit, qua eam a Deo impetravit (9,1-19).

2. *Ex historia utilitas demonstratur sapientiae* (10,1-19,20), quippe quae non tantum patriarchas ad beatum finem perduxerit, sed integrum quoque populum direxerit, ab idololatria custodiverit, in terram promissam introduxerit.

a.) Quomodo sapientia iustos reddat beatos, insipientia autem poenas attrahat, exempla docent Adami et Caini, Noe ex diluvio servati, Abrahae ab idololatriis segregati, Loth ex Sodomae interitu erepti, Iacobi contra Esau et Laban defensi, Iosephi e carcere ad dignitates elevati (10,1-14).

b.) Idem docent liberatio populi electi ex servitute aegyptiaca et miracula in eius gratiam in deserto perpetrata (10,15-11,4), praesertim si comparantur

α.) Aegyptiorum poenae, in quibus Dei iustitia simul eiusque misericordia sese manifestarunt (11,5-12,2),

β.) et Chanaanaeorum interitus, in quo iterum sese misericordia divina manifestavit, ut tempus poenitentiae illis concederet omnesque ad unius veri Dei cognitionem adduceret (12,3-27).

c.) Ex idololatriae aegyptiacae et chanaaniticae commemoratione occasionem arripit auctor, ut de origine, natura, stultitia, poena idololatriae digressionem longiorem inserat (13,1-15,19).

α.) Species idololatriae prima, quae elementis et astris cultum exhibet (13,1-9), et altera, quae manuum figmenta colit (13,10-14,7), ita describuntur, ut earum stultitia et malitia innotescant, eisque futurae poenae indicuntur (14,8-11).

β.) Origo idololatriae, quae hominum imagines colit, exemplis illustratur (14,12-20), quantopere moribus noceat describitur (14,

(a) Pro « Mihi autem dedit Deus dicere » etc. (7,15) lege : « mihi autem det Deus » (Ἐμοὶ δὲ δόνη ὁ Θεός).

21-31), et exaggeratur indicatis bonis effectibus, quos veri Dei cognitio producit (13,1-6).

γ.) Terminat autem digressionem denuo idololatriae stultitia descripta (13,7-19).

d.) Ad thema suum reversus ex diversa Israelitarum et Aegyptiorum sorte ostendit, quinam sint sapientiae et insipientiae fructus (16,1-19,20).

α.) Aegyptii, qui bestias adorabant, puniuntur; filii Israel animalia erant utilia, et quum a serpentibus vulnerarentur, Dei ope sanati sunt (16,1-14);

β.) Aegyptii pluviis et grandinibus puniti sunt, Israelitis autem manna e coelo pluit (16,15-29);

γ.) Aegyptii, qui peccata sua occultare se posse putabant, tenebris puniti sunt, dum Israelitis lux splendidissima affulsit (17,1-18,4);

δ.) Aegyptii, quia Israelitarum pueros occidere voluerant, primigenitos suos amiserunt, Israelitarum autem pueri servati sunt (18,5-19), et quamquam in deserto Israelitae quoque ob Core seditionem cladem quandam passi sunt, brevis tamen fuit ira divina (18,20-25).

ε.) Dum Israelitae mare rubrum siccis pedibus transierunt, Aegyptii in eo perierunt, atque Aegyptii animalibus ex aqua venientibus cruciati sunt, Israelitis autem a mari aves venerunt, qui eis cibo essent (19,1-12).

ζ.) Atque Aegyptii quidem haec omnia passi sunt, quia Sodomitis erant inhumaniores eademque, qua illi, caecitate perculsi; Israelitis autem (quia et quamdiu verum Deum colebant) omnia cedebant in bonum (19,13-20).

224. — DE FINE CONSILIOQUE AUCTORIS interpretes satis consentiunt. Ex argumento enim, quod in practicae sapientiae vel iustitiae fructibus pessimisque impietatis atque maxime idololatriae sequelis enumerandis et describendis fere versatur, auctorem illud praecipue intendisse elucet, ut contribules suos ad priorem sectandam alteramque vitandam exhortaretur. Quamquam enim in priore parte non semel *iudices terrae* (οἱ κρίνοντες τὴν γῆν), *reges et principes* (βασιλεῖς et τύραννοι) alloquitur (1,1; 6,1. 9), atque sapientiam in regendis subditis necessariam esse demonstrat (6,1 sqq; 8,9 sqq. etc.), erraret tamen, qui librum regibus principibusque potissimum destinatum esse putaret regumque et principum nomine illos designatos videret, qui tunc temporis, quando scriptus est liber, regna provinciasque gubernabant. Etenim longe maior libri pars, quippe quae antiquam historiam iudaicam *accurate* cognitam supponat, a solis Iudaeis intelligi potuit, Iudaeis autem tunc temporis nec reges erant nec principes nec iudices terrae. Quapropter admittamus necesse est, auctorem aut latiore sensu vocabulis illis attributo omnes designasse, qui auctoritate quacunque in subditas fami-

lias vel domos pollebant, aut potius compellationibus illis pro ornatu quodam sermonis esse usum. Quemadmodum enim antiqui prophetae in suis vaticiniis non raro exterarum nationes compellant, immo integra vaticinia ad eas interdum dirigunt, quamquam solis filiis Israel consolandis et exhortandis erant destinata nec unquam ab illis exteris nationibus legebantur, ita auctor noster quoque sermonem quidem suum ad reges principesque dirigit illosque alloquitur, sed eum contri- bulibus suis destinat fratresque suos ad sectandam sapientiam exhortatur¹. Illo autem tempore Iudaeos ab ethnicis principibus et regi- bus (Ptolemaeis) oppressos vexatosque fuisse, ex tota fere secunda operis parte (11. 12. 16-19) non immerito colligunt interpretes; lon- gam enim beneficiorum Israelitis in Aegypto degentibus collatorum cum Aegyptiorum plagis comparisonem eo potissimum spectare censent, ut Iudaeorum simili modo iterum ab Aegyptiis oppressorum animi ad spem liberationis erigerentur, ne vexationibus victi a veri Dei cultu ad idololatriam deficerent. Quibus omnibus consideratis iure statuimus paraeneticum esse primum operis finem.

Attamen si ad arctum nexum, quo duo priora capita inter se colli- gantur, animos adverterimus atque in secundo capite atheos religio- nisque contemtores perversa sua principia praedicare hominique iusto insidias interitumque moliri audiverimus, vix licebit dubitare, nomine *iudicum terrae* (1,1) illos simul (quin etiam praecipue) intel- ligi Israelitas, qui ethnicorum erroribus imbuti cultum veri Dei abi- cere coeperant suisque exemplis, opibus, auctoritate etiam contribules suos ad eandem apostasiam seducere conabantur. Quos ut impugnet repellatque, auctor non tantum laetos verae sapientiae fructus descri- bit, sed iis tristes quoque insipientiae et impietatis sequelas continuo opponit. Immo quoniam nonnulli Iudaei ad idololatriam iam trans- ierant ad eamque fratres suos allicere voluisse videntur, auctor eam quoque impugnare ab eaque lectores abstertere est coactus. Unde fa- ctum est, ut cum paraeneticum fine polemicum coniungeret. Sed de his infra (228) accuratius disseremus; interea autem recte asserimus auctorem opus suum ideo exarasse, « ut suos ad amorem sapientiae et perseverantiam in fide exhortaretur, contra infidelitatem et idololatriam praemuniret, in rebus adversis consolaretur, ad spem libertatis exci- taret »².

1. Cfr *Grimm* l. c. p. 27 : « Mit 6,1 sqq. (atque etiam 1,1 sqq.) verhält es sich gerade so, wie mit den altprophetischen Strafreden, Drohungen und Weissagungen gegen abwesende fremde Völker und Fürsten, welche auch in Form der Anrede an diese gegeben werden, während sie doch nur zum Troste und zur Ermuthigung Israel's dienen sollen ».

2. *Zschokke* *Historia sacra* A. T. p. 355.

§ 20. — *De libri Sapientiae unitate, integritate, origine.*

225. — In libri Sapientiae originem inquisituris praeviae duae quaestiones solvendae sunt, num scilicet unum sit opus illudque integrum atque completum, an ex variis libris ita conflatum, ut complures eius auctores admitti oporteat. Medio enim saeculo 18. C. F. Houbigant, Congr. Orat., primus libri UNITATEM impugnavit: « Nec tamen putandum est, inquit, librum Sapientiae totum esse unius eiusdemque auctoris, sed potius partem priorem (1-9), in qua exstant et vaticinia et sententiae Salomonis Proverbiis fere similes, esse ipsius (Salomonis), partem posteriorem vero alterius scriptoris, forte eius, qui priorem graece verterat quique addiderit de suo partem posteriorem ». Prioris enim partis stylium pristinam simplicitatem hebraicam redolere censet, in altera autem aliquid tumidi, inflati, obscuri inveniri¹. Ulterius progressi rationalistae quidam etiam ideas sententiasque in variis libri partibus inter se pugnare asseruerunt, quare alii cum Houbigant duas quidem partes distinxerunt, sed alteram aut ab 11,2 aut a 13,1 inceperunt, alii tres esse voluerunt auctores, quorum opuscula (1,1-6,8; 6,9-10,21; 12,1-19,20) quartus inserto novo capite 11. in unum librum compegerit, alii demum totum opus anthologiam quandam esse dixerunt e variis dissertationibus conflata².

Quae sententiae haud difficile refutantur. Unitas enim libri non tantum ex interno idearum nexu, sed etiam ex extrinseca omnium partium coniunctione, quae constructione grammatica indicatur, tam clare elucet, ut hodie vix quisquam in dubium eam vocare audeat. Quam arbitrariae vero sint rationes, quibus innixi adversarii librum discerpserunt, ipse eorum dissensus manifestat; neque enim de partium distinguendarum numero neque de earum principiis et clausulis inter eos convenit³. Porro ad eorum argumenta quod attinet, adnotemus, styli varietatem, ad quam provocant, si quae in variis partibus concedi potest, ex rerum, quae tractantur, varietate optime explicatur. Rarius quidem in posterioribus, quam in prioribus partibus sunt hebraismi. At quis in historicis alterius partis argumentis parallelismum ubique expectabit? Frequentior autem parallelismus sua quasi sponte frequentiores hebraismos provocavit, siquidem hoc dicendi genus accuratiorem hebraicorum poematum imitationem postulat. Ceterum mirum in modum varietas styli exaggeratur, atque plerique moderni interpretes multo maiore cum iure ex styli in toto libro identitate unum esse auctorem concludunt, quam ob leves quasdam differentias, quae in omni fere opere inveniuntur, pauci illi adversarii complures esse auctores statuunt. Idem enim in toto libro vere graecus

color, quo reliquos alexandrinae editionis libros longe superat, et propter quem S. Hieronymus iam « librum Sapientiae graecam redolere eloquentiam » asseruit; idem ubique homoeoptotorum et paronomasiarum studium; eadem in omnibus partibus voces constructionesque, quae aliis in libris sacris rarius adhibentur etc.⁴

Quid vero de his argumentis dicemus, quibus Eichhorn suam sententiam stabilire conatus est? Alteram partem Salomoni non convenire, quoniam idololatria vituperetur, Salomonem enim senem idololatriae fuisse deditum; in priore parte historiam iudaicam raro adhiberi (10), alteram vero integram historicis narrationibus constare (11; 16-19); in priore parte atheismum et religionis contemptum, in altera idololatriam dici fontem omnium vitiorum (2,1 sqq.; 14,12); in priore virtutem, in altera scientiam Dei appellari radicem immortalitatis (1,12; 15,5); in priore sapientiam commendari, in altera eam, si 14,4 exceperis, non amplius commemorari⁵. — At doctus vir animadvertisse non videtur Salomonem, qui in libro nostro loquitur, esse *iuvenem* (8,10), nihil igitur obstare, quominus idololatriam condemnet, quamvis senex ei fuerit deditus. Procul dubio integra fere secunda pars est historica; sed num forte auctori non licuit sapientiam, quam, ut habet Lyranus, « ratiocinando » in priore parte commendaverat, in altera « exemplificando » celebrare? Porro quo cum iure reliqua, quae affert inter se pugnare dicat, nemo intelliget. Etenim atheismus religionisque contemptus non minus quam idololatria, quum utraque verum Deum negent, fontes vitiorum sunt, atque vera sapientia tum speculativa, quae in Dei rerumque divinarum cognitione proxime consistit, tum practica, quae a pietate et iustitia solo nomine differt, radix est beatae immortalitatis. Practicam vero sapientiam, quam auctor praesertim commendat, a speculativa nusquam separat; statim enim a principio (1,4. 6; 3,11 etc.) σοφία, quae commendatur, practica est, atque eadem, etsi postea rarius nominetur (14,2. 5), in tota altera parte velut argumentationis fundamentum supponitur.

Haec exempli gratia afferre volumus, ut quanta cum levitate libri sacri tractentur evidentius appareat; reliquorum autem argumenta, quae non graviora sed leviora sunt erroneaeque textuum nonnullorum interpretationi innituntur, afferre superfluum est⁶.

1. Houbigant Biblia hebr. cum notis criticis. Accedunt libri graeci, qui deuterocanonici vocantur. Parisiis 1754. III. p. 1 sqq.

2. Eichhorn (Einl. in die apocr. BB. des A. Test. Leipzig 1795. p. 142 sq., et Bertholdt (Einleitung p. 2276 sqq.) duas partes, sed non eadem ratione distinguunt; Bretschneider (De libri Sap. parte priore cpp. 1-11 e duobus libellis diversis conflata. Wittenberg 1884. p. 9 sqq.) quatuor statuit auctores, *Nachtigall* (Das B. der Weisheit. Halle 1799 p. 1 sqq.) librum dicit anthologiam, *Engelbreth* (Libri Sap. interpretandi specimina. Havniae 1816. p. 4 sqq.) cum Bretschneider fere consentit.

3. Non inepte monet *Reuss*, qui ipse quoque ab aliis libris discerpendis et dilacerandis nequaquam abhorret, doctos illos viros nihil aliud sua agendi ratione voluisse demonstrare, nisi se melius quam auctorem librum conscribere potuisset (*Gesch. des A. T.* p. 642 : Diese Divergenzen beweisen, dass die Trennung sich dem kritischen Gefühl nicht imponirt und dass wir hier nur einen neuen Beleg für den mehrfach schon erkannten Kanon der exegetischen Scheidekünstler haben : Wenn ich das Buch zu schreiben gehabt hätte, ich hätte es anders — und besser — gemacht »). Ceterum recentissimi rationalistae omnes, quos vidi, unitatem libri admittunt : *Grimm* l. c. p. 9 sqq., *Davidson* *Introd.* III. p. 397, *Fritzsche* in *Schenkel Bibelleicon* V. p. 618, *De Wette Schrader* *Einl.* p. 587 sqq., *Schürer* *Gesch. des jüd. Volkes* (1886) II. p. 755 sqq., *Cornill* *Einl.* Ed. 3. 1896. p. 278.

4. Non inutile forte est paucis exemplis assertum confirmare; in altera parte habes *parallelismum poeticum* 12,12. 18; 13,1. 3 sq. 18 sq; 14,2. 12; 15,11 etc; *homoeoptota* et *paronomasias* : 11,1 εὐώδωσε — διώδωσεν, 12,6 ἐκ μέσου μυσταθείας σου (ἐκ μύσους μύστου θιάσου?), 12,12 ἐκδικος κατὰ ἀδίκων. 12,15 δίκαιος — δικαίως — καταδικάζει. 12, 25 sq. παῖσιν — ἐμπαιγμὸν — παιγνίους, 13,11 εὐμαθὺς — εὐπρεπῶς, 13,19 ἀδρανέστατον — εὐδρανεῖαν; 14,5 ἀργά — ἔργα etc; eadem vocabula rariora, quae in priore parte : παντόδυναμος, κακότεργος, ἀπότομος, γενέσεις (genera), συγγνωστός, παροδύειν, καταδυναστεύειν etc etc.

5. *Eichhorn* l. c. p. 142 sqq.

6. Qui reliqua cognoscere desiderat, ea refutata inveniet a *Wette* *Einleitung* II. 3. p. 172 sqq. et ipso *Grimm* l. c. p. 9 sqq.

226. — INTEGRITATEM quoque libri Sapientiae primus addubitavit *C. F. Houbigant*; genuinum enim eius titulum deperditum esse coniecit; operi enim, quod vaticinia contineat, auctorem nomen praefigere debuisse¹. At librum nostrum, etsi *S. Augustinus* quoque eum propheticiis accenseat², proprio et stricto sensu non esse propheticum evidens est; vaticinia vero etiam in anonymis V. T. libris historicis et in nonnullis anonymis Psalmis continentur. Demum animadvertas velim opus nostrum secundum probabiliorem sententiam ex salomonicis scriptis esse compilatum (228), compilatorem igitur titulo illo praefixo, quem alexandrina editio eiusque antiquiores versiones exhibent (*Σοφία Σαλομῶντος*), originem vaticiniorum satis manifestasse.

Clausulam libri deesse putavit *Calmetus*, « sive quod ab auctore ad calcem deductus non sit, sive quod absolutus ab ipso ad posteros mutilus pervenerit; neque enim incepta et ad calcem usque libri deducta oratio suo termino clauditur, quo claudendam esse consilium auctoris exigeret »³. Quam clausulam desideret, in commentario indicat eruditus interpres : « Si totum atque universale libri propositum inspicias, rogandus ab auctore videbatur Deus, ut sapientiam, praecipuum suae orationis finem, sibi largiretur, vel ita claudendus liber, ut diceret sapientiam fontem esse illius amicitiae, qua Deus populum prosecutus est, vel denique narranda Dei responsio ad Salomonis orationem » (in 19,20). Post *Calmetum* autem alii coniecerunt auctorem etiam ex historia illius aetatis, quae ab ingressu populi in Palaestinam usque

ad Salomonem effluxit demonstrare debuisse, quantaе utilitati sapientia populo fuerit; quoniam vero narratio populo terram promissam ingresso abrumpatur, librum aut ab auctore non esse terminatum, aut mutilum ad nos pervenisse⁴. — Ingenuus fateor me risum continere non posse, quotiescunque video viros graves et eruditos scriptoribus sacris praescribere, quid dicere, quid omittere, quomodo opus inchoare, quomodo illud terminare debuerint. Tres clausulas diversas, quas omnes aptas esse censet, proponit Calmetus, alii quartam proponunt, nonne auctori quintam praeferre licuit? Quid quod Calmeti tres clausulae omnes debilissimo innituntur fundamento; etenim *precationen* Salomonis, quae 9,1 inchoatur, usque ad libri finem continuari supponit; rectius autem dicemus eam c. 9. iam terminari atque a 10,1 novam particulam inchoari, in qua Salomon, qui inde a 7,1 loqui supponitur, interdum quidem Deum alloquitur, saepius autem de Deo loquens tertiam personam adhibet (10,5. 10; 11,13; 12,26 sq.; 13,5. 9; 14,9. 22 etc.), id quod in precatione fieri non solet. Ad quartam vero clausulam ab aliis propositam quod attinet, ultimus versus, quo Deus semper et ubique populum suum magnificasse asseritur, longiorem historiae narrationem reddit inutilem, atque totius historiae israeliticae veluti summam proponens aptissima est libri clausula.

Si *Grotio* fidem adhiberemus, « Christianum aliquem graece non indoctum in graecum vertisse opus nostrum diceremus et *christiana quaedam commodis locis addidisse* », nam « locutiones quasdam magis Evangelium sapere, quam vetustiora tempora »⁵. Quatenam a viro christiano addita videantur, *Grotius* non prodit⁶, docet autem recens scriptor iudaicus, qui quatuor versus (2,24; 3,13; 4,1; 14,7) a Christianis esse interpolatos asserit, quia doctrinas mere christianas contineant⁷. — Absit ut doctrinas illis versibus contentas christianas esse negemus; at si ex V. T. libris omnes illos textus, utpote a Christianis interpolatos, auferre vellemus, qui doctrinas christianas contineant, Iudaeis non admodum multa remanerent. Ceterum in versibus obiectis nihil est, quod a iudaico scriptore inspirato tradi non potuerit. Profecto doctrina, quae diaboli invidiam mortem in mundum invexisse tenet (2,24), non minus iudaica est, quam christiana, siquidem ex primis Geneseos capitibus eam hausit antiqua synagoga non dissentientibus rabbinis iunioribus⁸. Voluntaria virginitas in V. T. incognita quidem erat, at 3,13 et 4,1 proxime et directe non laudant nisi castitatem; iure autem nos, postquam virginitatem in genere castitatis excellentissimam esse virtutem a Christo edocti sumus, laudibus illis etiam virginitatem ornari asserimus; nam licet forte scriptor ipse haec de virginitate valere non viderit, Spiritus S., « qui per scriptorem inspiratum haec verba operatus est, etiam hanc sententiam lectori vel auditori (christiano) occurruram,

esse sine dubitatione praevidit, immo ut occurreret, quia et ipsa veritati est subnixa, providit »⁹. Demum quartus textus (14,7) sensu literalis de arca Noe agit, quae benedicta vocatur, quia per eam Deus secundum iustum suum consilium piam Noe familiam a peccatorum morte servavit. Quae doctrina certe iterum non minus est iudaica, quam christiana. Quod autem auctor illis verbis sit usus (« Benedictum lignum per quod fit iustitia »), quae mystico sensu de ligno crucis aptissime intelliguntur, id profecto non prodit eum fuisse christianum, sed scribentis stylum a Spiritu S. fuisse rectum¹⁰.

1. *Houbigant* Bibl. hebr. etc. III. p. 147.

2. *S. August.* Doctr. christ. II. 8. (M. 34,41) : Sapientia et Ecclesiasticus, « quoniam in auctoritatem recipi meruerunt, inter propheticos numerandi sunt ». Cfr etiam *S. Ildephons. Tolet.* De bapt. 59 (M. 96,140) aliosque iuniores scriptores, qui hac in quaestione Augustinum sequuntur. Procul dubio *Sap.* 2,12 sqq. a Patribus pro vaticinio messianico habetur idque rectissime; at ideo *liber* nondum est propheticus.

3. *Calmet.* In l. *Sap.* Prol. (Comment. ed. Mansi. Venetiis 1753. V. p. 93).

4. *Grotius* in *Sap.* 19,21 iam adnotaverat : « videtur hic liber esse *λόγος* » (multus); eiusdem sententiae est *Eichhorn* l. c. p. 147. — *Hasse* (Salomo's Weisheit neu übersetzt. Iena 1785. p. 265 sqq.) alique pauci ab auctore librum non esse terminatum suspicantur.

5. *Grotii* Comm. in l. *Sap.* Praef. (Opera theolog. Basileae 1732. I. p. 588).

6. *Grotius* ad *Sap.* 4,7 (l. c. p. 593) dumtaxat adnotat : « Haec, ut dixi, Evangelium magis redolent ». Quo cum iure, videat lector.

7. *H. Graetz* Geschichte der Juden vom Tode Iuda Makkabi's. Leipzig 1856. p. 494 sq.

8. Rabbiorum iuniorum hac de re sententias fuse exponit *Eisenmenger* Entdecktes Judenthum I. p. 827 sqq.

9. *S. Aug.* Doctr. christ. III. 27 (M. 34,80). — *Introd. gen.* Ed. 2. n. 199. p. 549 sqq.

10. Alii interpretes 14,7 arctius cum sequente versu coniungentes consent in genere vocari benedictum lignum omne, quod secundum divinam voluntatem adhibetur, maledictum vero, si contra voluntatem Dei idolis faciendis inservit. Quae explicatio (parum probabilis) si admitteretur, dicendum esset, Patres sensu consequente versum de ligno crucis esse interpretatos. Cfr *Gutberlet* l. c. p. 351.

227. — Quibus praemissis librique unitate et integritate stabilitis DE EIUS ORIGINE dicemus atque praeprimis primigeniam eius linguam fuisse graecam ostendemus. « Liber, qui Sapientia Salomonis inscribitur, apud Hebraeos nusquam est, quin et ipse stylus graecam eloquentiam redolet ». Quibus verbis *S. Hieronymus* duo argumenta innuit, quae graecam libri originem extra dubium ponere videntur, alterum externum, internum alterum. Profecto si hebraicus vel chaldaicus fuisset liber, difficile esset explicatu, illum apud Iudaeos palaestinenses plane interisse; gravius autem alterum est argumentum ex ipsius libri indole desumptum eoque quaestionem plane definiri arbitramur. Sunt quidem antiquiores nonnulli et pauci moderni interpretes, qui Salomonem operis nostri scriptorem esse rati textum hodiernum

nostrum « ex hebraico archetypo vel conversum esse vel collectum » censuerunt, quoniam « et in eo hebraismi occurrant et carmine eum adstrictum fuisse, ut reliquos Salomonis libros, nonnulli e veteribus memoriae prodiderint »¹. Ad rabbinorum quoque aliquorum testimonia provocant, qui de hebraico vel chaldaico archetypo a se viso loquantur². Sed rabbinos istos de *versione* hebraica vel potius syriaca, minime autem de textu primigenio hebraico loqui, eorum verba docent. Porro hebraismi, quos adesse non negamus, vocibus dictionibusque maxime constant, quae continua versionis alexandrinae lectione in usum communem Hellenistarum ita transierant, ut eadem in libris N. T. graece conscriptis adhibitae sint³; atque parallelismus poeticus in prioribus capitibus satis frequens id unum demonstrat, libri auctorem poemata hebraica optime cognovisse et studiose esse imitatum.

Graecam vero libri originem docent a.) frequentissimae paronomasiae, homoeoptota aliaeque figurae verborum, quae nec fortuito exoriri potuerunt nec ab interprete, nisi archetypum arbitrario et liberissimo modo reddere voluit, studiose inseri⁴. b.) Accedunt innumera fere vocabula composita, quae hebraice vix reddi possunt ideoque immerito ex hebraico translata creduntur⁵, atque haud pauca alia, quae Graecorum doctrinas cognitae supponunt vel ex graecis philosophis videntur esse hausta⁶. c.) Totius quoque elocutionis ratio diversa est ab ea, quam interpretes alexandrini tenere solebant. Licet enim in nostro libro simpliciores enuntiationes sint frequentiores neque ea adsit particularum frequentia, quibus Graeci ideas inter se colligare atque longiores periodos efformare student, non desunt tamen verborum comprehensiones artificiosae constructionesque vere graecae⁷, ita ut stylum graecam eloquentiam redolere S. Hieronymus iure merito asseruerit.

Quae quum ita sint, librum Sapientiae non esse meram translationem hebraici archetypi pro certo asserimus; alia autem est quaestio, utrum auctor antiquiora scripta hebraica in suo libro componendo adhibuerit annon; quid de hac sentiendum esse videatur statim dicemus.

1. Huetii Demonstr. evangel. Prop. IV. De l. Sap. 2. (Ed. Ven. 1765. p. 265). Ex recentioribus cfr I. A. Schmid Das B. der Weisheit. Ed. 2. Wien 1865. p. 22 sqq.

2. Testimonia haec afferuntur ab I. de Voisin in suis Observ. ad Raym. Martini Pugio fidei (Ed. Carpzov. Lipsiae 1687. p. 126 sq.). Primum desumptum est ex R. Moyses Nachmanidis Comm. in Pentat. Prol. « Vidi librum *translatum* (ראיתי הספר) (הכתובים), qui inscribitur *Magna Sapientia Salomonis* » etc. Inscriptio haec est syriacae versionis, atque textus, quos allegat Nachmanides, etiam cum syriaca versione ad amussim consentiunt; vidit igitur syriacam versionem, forte literis hebraicis conscriptam, minime vero archetypum hebr. vel chald. Alterum testimonium est R. Azariae Imre binah c. 57, qui ad Nachmanidis verba provocat : « Liber Sapientiae magnae Salomonis, qui vocatur Liber Sap., de quo ait R. Moyses Nachm. in

prologo sui Commentarii Legis : Vidi librum translatum..., videtur mihi, *si non sit translatus*, compositum esse a rege Salomone chaldaice, ut mitteret eum ad aliquem regem in extremis Orientis regionibus versantem » etc.

3. Pauca exempla : Sap. 1,1 ἀπλότης καρδίας, לִבְּ יִשָּׁר cfr Col. 3,22; Eph. 6,5. — Sap. 2,9 et 3,14 μέρις et κλήρος, חֶלֶק et חֵלֶק Act. 8,21; Col. 1,12. — Sap. 2,15 τρίβοι, תְּרֵיבֹת Math. 3,3. — Sap. 2,16; 3,17 λογίζεσθαι εἰς τι, לְ נַחֲשֵׁב Act. 19,27; Rom. 2,26. etc. etc. — Nonnulli (*Nachtigall* Das B. der Weisheit p. 24 sqq., *Bretschneider*, *Engelbreth* etc.) etiam menda interpretis invenire volebant, atque *Wette* (Einleitung I. c. p. 186) saltem 2,6 ὡς νεότητι et 16,9 ἀκρίδες per errorem interpretis facilius explicari censet; at 2,6 praeter B. reliqui meliores codices legunt ὡς νεότητος, quam lectionem *Fritzsche* (Libri apocr. V. T. Lipsiae 1871) recte recepit; in altero autem loco ἀκρίδες optime explicatur; nam etiam locustae irritatae mordent.

4. *Supra* 225 n. 4 p. 219 aliqua exempla ex ultimis capitibus iam attulimus; in primis frequentiores sunt; cfr 1,1 ἀγαπήσατε... φρονήσατε... ἐν ἀγαθότητι καὶ ἐν ἀπλότητι... ζητήσατε. — 1,2 πειράζουσιν... ἀπιστοῦσιν. — 1,4 κατοικίησει... κατάρχει. — ὅτι οὕς..., καὶ θροῦς etc.

5. *Supra* 225 n. 4; cfr 1,4 κακότεχνος. 1,6 φιλόανθρωπος. 2,2 αὐτοσχέδιως. 2,10 πολυχρόνιος (11,9 ὀλιγοχρόνιος). 2,19 ἀνεξικακία. 3,9 ὀλοκάρπωμα etc.

6. Sap. 1,14 ἄδου βασιλείον. 19,20 ἀμείροσια τροφή. 4,2 ἀγῶνα νικᾶν et 10,12 ἀγῶνα βραβεύειν. 4,2 πομπεύειν. 4,3 στεφανοφόρειν etc. — Sap. 7,22 πνεῦμα νοερὸν... μονογενές, πολυμερές, λεπτόν, εὐκίνητον, τρανὸν, ἀπήμεαντον, φιλαγαθόν κτλ. 11,17 ὕλη ἀμορφος. 14,3 πρόνοια etc.

7. Cfr Sap. 1,16; 2,2. 3; 5,10; 8,5-9; 11,7-9; 12,3-8 etc. De dictione libri nostri cfr *Grimm* l. c. p. 5 sqq., ex quo pauca tantum delibavimus.

228. — DE AUCTORE SAPIENTIAE non paucae propositae sunt coniecturae, quae examine vix ac ne vix quidem sunt dignae. Praejudiciis enim suis abrepti et erroneis textuum quorundam interpretationibus nixi aliqui eo usque progressi sunt, ut Christianum quendam librum conscripsisse assererent¹; alii nullis omnino argumentis in medium allatis Zorobabelem fecerunt eius auctorem². *S. Augustinus* eundem esse Ecclesiastici et Sapientiae auctorem aliquando coniecit, sed re melius considerata coniecturam suam retractavit³. *S. Hieronymus* refert « nonnullos veterum scriptorum librum hunc esse Iudaei Philonis affirmasse »; quinam autem veteres illi scriptores sint ignoramus, siquidem in operibus superstitibus antiquiorum Patrum ne levissimum quidem huius opinionis vestigium invenimus⁴. Tanta vero fuit *S. Hieronymi* auctoritas, ut, quoniam *S. Doctorem* in eadem sententia fuisse crederent, non tantum mediae aetatis interpretes omnes, sed etiam recentiore tempore gravissimi quidam viri eandem sint amplexi⁵; at immerito. Sapientiae enim liber, quum a N. T. scriptoribus iam adhibeatur (230), Philone antiquior est, in sua doctrina a philonianis placitis longissime recedit⁶, ab Eusebio et ipso Hieronymo, ubi scripta philoniana ex professo enumerant, omittitur. Quibus argumentis permoti aliqui antiquiorem quendam Philonem ab Iosepho nominatum coniecerunt

esse libri auctorem, at Philo senior a Iosepho inter ethnicos, qui de rebus iudaicis scripserunt, enumeratur⁷.

Pervulgata antiquitus erat sententia, Salomonem opus hoc composuisse atque hodie quoque aliqui eandem defendunt argumentis non omnino invalidis⁸. Etenim a.) provocant ad titulum, quo in editione alexandrina et in omnibus antiquis versionibus liber inscribitur (222 p. 211.) eumque non minore, quam reliquorum librorum inscriptiones, fide dignum esse censent; b.) SS. Patrum auctoritatem in medium adducunt, qui plerique aut disertis verbis librum Salomoni attribuunt aut sub Salomonis nomine citant⁹, monentque etiam rabbinos nonnullos cum Patribus consentire¹⁰; c.) librum ipsum dicunt auctorem suum satis clare indicare; auctorem enim esse censendum illum, qui in opere nostro de se ipso prima persona loquatur, neque ullum esse dubium, quin Salomonem se esse clare asserat¹¹; d.) non parum autem argumenta haec confirmari aiunt eo, quod libri nostri argumentum eiusque tractandi modus cum reliquis libris salomonicis consentiant, atque illud mentione dignum esse opinantur, quod auctor in ultimis capitibus, ut fructus sapientiae celebret, exempla sua ex antiquiore dumtaxat populi historia desumat; auctorem autem, si post exilium scripsisset, non minus splendida testimonia ex historia piorum regum Iuda aut redivis ex captivitate desumere potuisse putant.

Alia ex his argumentis vi sua non carere fatemur et libentes hanc sententiam amplecteremur, nisi duo obstarent. Graeca enim lingua librum esse scriptum demonstravimus, Salomonem autem graece non scripsisse evidens est. Res quoque ideaeque salomonica aetate recentiores aut commemorantur aut cognitae supponuntur (227). Salomonem igitur libri illius, quem hodie possidemus, auctorem non esse certum est. Plerique igitur moderni interpretes Salomone plane reiecto Iudaeum quandam alexandrinum, qui Ptolemaeorum tempore vixerit, auctorem fuisse autumant, nonnullique, ut nomen proprium afferant, Philoni aut Aristobulo, Ptolemaei VII. Philometoris (180-145) magistro, librum attribuunt. Philonis autem nomen immerito in hac quaestione afferri iam diximus, neque rectius nominari Aristobulum ex mox dicendis (229) patebit. Hoc loco id unum monemus omnes illos, qui Salomoni in componendo hoc libro ullam partem fuisse negant, non satis argumentorum, quae a salomonicae originis fautoribus afferuntur, vim et pondus perpendisse. Quapropter cum multis antiquioribus interpretibus inter illos, qui Salomonem auctorem esse asserunt, illosque, qui librum ad Salomonem nullo pacto pertinere volunt, mediam viam ingredi malumus.

1. *Kirschbaum* Der jüdische Alexandrinismus. Leipzig 1841. p. 52; *Ch. H. Weiss*: Die Evangelienfrage. Leipzig 1856. p. 206 sqq. Cfr *Grimm* l. c. p. 25.

2. *I. M. Faber* Prolusiones de l. Sapientiae. Onoldi 1776. V. Unicum suum argumentum (si hoc nomine est dignum) desumit ex eo, quod Zorobabel, utpote templi restaurator, merito alter Salomon appellari potuerit!

3. *S. August.* Doctr. christ. II. 8. Retract. II. 4 (M. 34,41; 32,631 : « In secundo libro de auctore libri, quem plures vocant Sapientiam Salomonis, quod etiam ipsum sicut Ecclesiasticum Iesus Sirach scripserit, non ita constare, sicut a me dictum est, postea didici, et omnino probabilius comperi non esse hunc eius libri auctorem »).

4. *S. Hier.* Prol. gal. — *Tregelles* (Canon Muratorianus Oxford 1867. p. 53) suspicatur Hieronymum ex fragmenti Muratoriani graeco textu sententiam suam hausisse. « The Greek may have stood thus : καὶ ἡ Σοφία Σαλομῶνος ὑπὸ Φίλωνος εἰς τὴν τιμὴν αὐτοῦ γεγραμμένη. It would not be cause for surprise if the Latin translator made the mistake of confounding Φίλωνος and φίλων, so as to translate *ab amicis* instead of *a Philone* ». Latino fragmenti interpreti iniuria quidem non infertur, si eiusmodi error ei attribuitur; at quomodo haec sententia a Tregelles correctae cum fragmenti contextu consonet, non video (cfr *Introd. gen.* Ed. 2. n. 63. p. 184), nec unus textus, si admitteretur, Hieronymi assertum (« nonnulli veterum scriptorum ») explicaret.

5. Auctorum mediae aetatis testimonia aliqua attulimus in *Introd. gen.* (Ed. 2. n. 48. nn. 5. 6. 7. pp. 143. 136). Eandem sententiam *Bellarminus* (De verbo Dei I. 13), *Huetius* (Demonstr. ev. Prop. IV.) aliique repetierunt.

6. Cfr *Fr. Klasen* Die alttestamentliche Weisheit u. der Logos der jüdisch-alexandrinischen Philosophie. Freiburg 1878. p. 60 sqq.

7. *Fl. Ioseph.* c. Appion. I. 23. — *Philoni Seniori* librum attribuant *Bellarm.*, *Huet.* etc. — Aliqui heterodoxi interpretes auctorem inter Essenos vel Therapeutas quaesiverunt (*Eichhorn* l. c. p. 134 sq.; *Gfroerer* Philo und die alexandr. Theosophie. Stuttgart 1831. II. p. 265 sqq. etc.), praesertim quia 3,13 sqq. castitas commendetur et 16,26 sqq. solem praevenire ad benedictionem iubeamur. Quid haec argumenta valeant, explicatione non indiget.

8. Cfr *Schmid* Das B. der Weisheit. Ed. 2. Wien 1865. p. 41 sqq.

9. *Clem. Alex.* Strom. VI. 14 (M. 9,332); *S. Hippol.* Adv. Iudaeos 9 (M. 10,792 sq.); *S. Basil.* In princ. Prov. 4 (M. 31,393); *Ps. Athan.* Synops. 45 (M. 28,373); *Tertull.* De praescr. 7 (M. 2,20); *S. Cypr.* Exhort. mart. 12 (M. 4,673); *S. Hilar.* in Ps. 127,9 (M. 9,708); alia testimonia cfr *infra* 230. p. 229 sqq.

10. Iudaeorum testimonia vide in *Wolfi* Bibl. hebr. II. p. 199 sq.; Iudaeorum, qui *Philoni* librum attribuant, testimonia *ibid.* I p. 973 sqq.

11. *Sap.* 7,1 sqq.; 8,14 sqq.; 9,1 sqq. cfr 3 *Reg.* 3,12; 4,29 sqq.

Censemus igitur alexandrinum Iudaeum auctorem quidem esse libri, quem hodie possidemus, sed in illo conscribendo scripta salomonica hodie deperdita adhibuisse ideoque Salomonis personam induere potuisse. « Ut meam sententiam, inquit *Bonfrerius*, de huius libri scriptore proferam, existimo Iudaeum quempiam, graeci sermonis peritum, librum hunc graece conscripsisse, sed hunc multa ex Salomonis libris esse mutuatum et varias hinc inde sententias collegisse, quas ipse in unum corpus compegerit, nulla fere mutatione alia facta, quam ipsius dictionis et loquendi modo Graecis proprio, ut proinde mirum non sit, si in hoc libro Salomon de se ipso in prima persona loquatur »¹². Simili-ratione alii rem explicant¹³, ex quibus nonnulli quidem solam « dictionis mutationem » urgentes Iudaeum illum alexandrinum inter-

pretis et translatoris potius munere functum esse, quam veri auctoris, videntur asserere. Rectius autem eum verum egisse auctorem dicemus, qui libris salomonicis ita pro fontibus usus sit, ut ex illis novum opus componeret, in quod forte etiam nonnullas sententias aut minores pericopas graece dumtaxat versas transsumsit. Quae statuentes utriusque extremae sententiae argumentis vim, quae eis competit, omnino relinquimus, et utriusque incommoda evitamus.

Ad prioris enim, quae Salomoni librum attribuit, argumenta quod attinet, inscriptio antiqua, cuius auctoritatem non negamus, satis apte etiam a nobis explicatur; etenim *librum* esse Salomonis per se non asserit, siquidem aliud videtur esse « *Sapientia* Salomonis », aliud « *Canticum* Salomonis » aut « *Psalmus* Davidis ». Neque Patrum auctoritati quidquam detrahimus, sed eam stabilimus. Quoniam enim nonnulli ex insignioribus (SS. Augustinus et Hieronymus) Salomonem auctorem esse diserte negant ¹⁴, alii de Salomone auctore dubitant (Origenes, Eusebius ¹⁵), plerique, ubi Salomonis libros enumerant, tres tantum ei attribuunt, iure merito ex aliorum allegationibus nihil aliud deducimus, nisi argumentum et sententias in genere Salomoni deberi ¹⁶, atque hac ratione omnium Patrum dicta conciliamus. Neque argumenta ex libri indole desumpta plus probant, quam auctorem libris salomonicis esse usum ex iisque opus suum composuisse : hinc enim hebraismi et parallelismus, si explicatione quadam indigeant, satis explicantur; sufficiens quoque ratio datur, cur Salomon loquens introducatur et exempla historica ex antiquiore sola historia desumantur. At simul alterius sententiae argumenta vim suam retinere evidens est; quoniam enim alexandrinum Iudaeum statuimus esse verum auctorem libri, quem hodie possidemus, graecus libri color allusionesque ad res salomonica aetate recentiores difficultatem non creant.

12. Bonfrerii Praeloquia in S. S. VII. 3.

13. Cfr. Bellarm. De verbo Dei I. 13; Possevin. Appar. sac. s. v. Salomon; Lorin. Comm. in l. Sap. Praef. 2; Corn. a Lap. In l. Sap. Argum. (« Auctor Sapientiae imitatus est Salomonem eiusque sensa, forte etiam sententias et verba in libris hebraicis illius aevi sparsim repertas collegit, ordinavit graecaeque phrasi expressit »), Hucl. l. c. etc. Ex modernis eandem sententiam tenent Welte Einl. II. 3. p. 187, Vincenzi Sessio IV. Conc. Trid. III. p. 69, Haneberg Gesch. des bibl. Offenb. Ed. 4 (1876.) p. 491.

14. S. August. De Civ. Dei XVII. 20 (M. 41,554 : Sapientiam « non esse ipsius [Salomonis] non dubitant doctiores »). S. Hieron. Praef. in ll. Salom.

15. Orig. In Ioan. t. XX. 4 (M. 14,581 : ἡ ἐπιγεγραμμένη τοῦ Σαλομῶντος σοφία); Euseb. (Praep. Evang. XI. 7. M. 21,865) textum ex l. Sap. allegat his verbis : ὁ τὴν πανάρετον σοφίαν εἰς αὐτοῦ (sc. Salomonis) προσώπων ἀναθεῖς ἔφη κτλ.

16. Card. Hugonem secutus Lorinus (Comm. Praef. 2.) non inepte comparat modum, quo « solet dici, hoc vel illud dicere Augustinum in libro sententiarum, i. e. quas ex Augustino collegit Prosper ».

229. — Ultimo in loco DE TEMPORE ET OCCASIONE scripti libri dicemus. Quoniam graeca est eius lingua primitiva, iure colligunt hodierni interpretes tantum non omnes, eius auctorem aetate Alexandri M., quippe post cuius expeditiones sermo graecus in Oriente sit pervulgatus, esse recentiorem eumque in Aegypto degisse; namque dum Iudaei palaestinenses, id quod ex Machab. libris constat, patrium sermonem quoad eius fieri potuit retinere studebant, fratres eorum aliis in terris atque praesertim in Aegypto degentes necessitate coacti illam linguam adoptaverant, quae tum temporis ubique fere intelligebatur, i. e. hellenicam. Ptolemaeorum igitur aetate in Aegypto a Iudaeo Hellenista librum Sapientiae esse exaratum consentiunt fere omnes; tempus autem et occasionem coniecturis saltem probabilibus definire licet.

Aetatem enim, in qua auctor scripsit, infelicem fuisse liber satis clare docet. Non pauci Iudaei sive falsis graecorum philosophorum doctrinis seducti sive potentium regum timore subacti fide patria relicta legem abiicere, negata animi immortalitate libidinibus omnibus sese dedere, neque iis contenti suos contribules, qui legi fideles inhaerebant, persequi coeperant (2,1 sqq.). Qua in persecutione socios et aemulos habebant idololatrias, qui tormentis quoque extremisque suppliciis Iudaeos ad idololatriciam attrahere conabantur; idololatrias autem hos Aegyptios fuisse quum ex ipsius eorum cultus descriptione tum ex longa plagarum, quibus antiqui Aegyptii a Deo propter similem persecutionem puniti erant, enumeratione iure merito concludunt omnes interpretes moderni; aptior enim ratio, cur auctor in antiquorum Aegyptiorum et Israelitarum sorte describenda et comparanda tamdiu immoretur, dari non potest, quam eum contribules suos in simili tribulatione constitutos consolari et exhortari voluisse.

Iam vero primi tres Ptolemaei, quamquam Ptolemaeus Lagi Ierosolymis dolo captis multa millia Iudaeorum in Aegyptum captivos adduxerat, Iudaeis non parum faverant, magna privilegia concesserant, permiserant ut secundum legem suam viverent cultumque suum exercerent. Qui rerum status sub eorum successore Ptolemaeo IV. Philopatore I. (222.-205.) mutatus est. Namque quum in templi ierosolymitani adytum intrare ausus gravissima poena a Deo afflictus esset, ira abreptus crudelissimam persecutionem contra Iudaeos excitavit teste 3. Mach. libro, qui, licet apocryphus sit et plenam fidem non mereatur, omni tamen auctoritate non est destitutus. Secundum eius relationem prohibuit Philopator, ne Iudaei alexandrini cultum suum exercerent; omnes privilegiis orbatos infimi vulgi et servorum classi adscribi atque folio hederæ inusto velut Baccho dedicatos signari iussit, nisi sponte mysteriis orgiisque Bacchi initiarentur. Quibus minis nonnulli quidem perterriti a fide defecerunt, plerique autem mori quam Legem

suam relinquere maluerunt. Quapropter rex maiore ira inflammatus omnes totius regni Iudaeos Alexandriam cogi et in hippodromo inclusos pedibus elephantorum conculcari iussit; magno autem miraculo Iudaei liberati sunt¹. Quin in hac narratione quam plurima sint ficta et exaggerata non est dubium, attamen eiusmodi persecutionem a Philopatore motam esse, eius mores aliunde cogniti omnino reddunt probabile. Filius et nepos, qui proxime eum sunt secuti, Ptol. V. Epiphanes (205.-181.) et Ptol. VI. Philometor (181.-145.) iterum Iudaeis favebant, adeo ut alter, cuius magister fuerat Iudaeus Aristobulus², templi heliopolitani exstruendi integrique in eo cultus exercendi facultatem eis concederet. Nova autem persecutio exarsit sub Philometoris fratre, Ptol. VII. (IX.) Physcone (170. vel 145.-117.), qui avi sui Philopatoris crudelitatem aequabat. Ex brevi hoc conspectu elucet, aut Philopatoris aut Physconis regno nostrum esse adscribendum; prioris autem aptius quam alterius aetati eum adscribi cum plerisque arbitramur³. Nam Philopatoris aetate luxuriam maximam libidinesque in Aegypto viguisse eundemque regem idololatriae addictissimum fuisse idololatriamque promovisse satis constat⁴, Physcon autem avi crudelitatem quidem, sed non superstitionem aemulabatur. Prioris igitur regno magis convenit liber, qui una cum Epicureismo idololatriam fortissime impugnat, atque poenis, quibus olim Aegyptii oppressores puniti sunt, beneficiisque, quibus oppressos Iudaeos Deus cumulavit, in memoriam revocatis Iudaeos consolari persecutoresque, ut ab incepto desisterent, abstertere studet. Exeunte igitur saec. 3. librum nostrum esse exaratum probabilior tenet sententia.

1. 3 *Mach.* 2 sqq. — *Fl. Ioseph.* c. App. II. 5 hanc narrationem de elephantis commemorat quidem, sed consilium illud Physconi attribuit; alexandrino autem scriptori satis diu ante Iosephum scribenti maior videtur fides deberi.

2. Hinc satis apparet errare eos, qui Aristobulum auctorem operis nostri dixerunt; eius enim aetate Iudaei consolatorio et exhortatorio libello non indiguerunt.

3. Ex recentissimis cfr. *Wette* l. c. p. 198; *Haneberg* *Gesch. der Offenb.* Ed. 4. p. 489; *Kaulen* Einl. Ed. 3. p. 333; *Zschokke* *Hist. A. T.* p. 355; *Schuster-Holzammer* *Handbüch* I. p. 797; *Schenz* Einl. p. 415 etc. — *Vigouroux* (*Manuel* II. p. 435) aetati Physconis, *Lesêtre* (*Le livre de la Sagesse* p. 10.) exeunti saec. 2. vel ineunti saec. 1. librum attribuere malunt.

4. Recte *Haneberg* l. c. « Die Frage, wie doch dieses Buch zu gleicher Zeit atheistische Genussucht und dann wieder den finstersten Aberglauben des Heidenthums bekämpfen könne, ist durch den Character des genannten Ptolemaeus, dem sicher eine servile aber einflussreiche Hofpartei entsprach, gelöst. Allerdings ist die ganze Geschichte der Ptolemacer von Philopator an nur allzureich an Beispielen des Luxus, der Despotie und Verfolgungssucht, so dass auch ein später lebender Israelite zur Abfassung eines solchen Buches aufgefordert sein konnte; aber es möchte doch schwer sein, eine Zeit zu finden, welche so vollständig alle äussere Anregung zur Entstehung des Buches der Weisheit geben dürfte, wie gerade jene »

§ 21. — *De libri Sapientiae auctoritate divina.*

230. — Inter deuterocanonicos libros alius non est, quem nostro frequentius integra antiqua Ecclesia pro auctoritate adhibuerit, cuius proinde divina inspiratio et canonicitas pluribus et certioribus testimoniis demonstretur, etsi allusiones, quae in N. T. libris satis frequentes sunt et clariae, prorsus omittamus¹.

Ad antiquiorum Patrum testimonia, ut contra Massilienses divinam Sapientiae auctoritatem stabiliret, iam provocavit *S. Augustinus*. Etenim « repudiari non debuit, inquit, sententia libri Sapientiae, qui meruit in Christi Ecclesia de gradu lectorum tam longa annositate recitari et ab omnibus Christianis, ab episcopo usque ad extremos laicos, *cum veneratione divinae auctoritatis* audiri... Oportet ut istum librum Sapientiae omnibus tractatoribus anteponant, quoniam eum sibi anteposuerunt etiam temporibus proximis Apostolorum egregii tractatores, *qui eum testem adhibentes nihil se adhibere nisi divinum testimonium crediderunt* ». Quapropter etiam *S. Doctor* sacrorum librorum canonem statuens libros Sapientiae et Ecclesiastici, postquam Salomoni auctori eos deberi negavit, propheticiis libris adnumerandos esse docet, « *quoniam in auctoritatem recipi meruerunt* »². Ut quo cum iure *S. Augustinus* haec asserat, clarius et evidentius appareat, ex innumeris, quae praesto sunt, testimoniis pauca afferemus.

Ab Ecclesia occidentali incipientibus primus testis est *S. Clemens Rom.*, qui saepius quidem ad librum nostrum alludit, sed semel ad verbum fere textum eius adhibet³. Saeculo insequente *Canon Muratorianus* » Sapientiam ab amicis Salomonis in honorem ipsius scriptam » post N. T. libros ita enumerat, ut eam in eodem auctoritatis gradu habuisse videatur; atque circa idem tempus *S. Irenaeus* non tantum teste Eusebio libellum variarum disputationum edidit, » in quo Sapientiae Salomonis mentionem facit et quasdam sententias ex illa adducit », sed etiam in praecipuo suo contra haereses opere non semel eius verbis utitur; *S. Irenaei* autem discipulus *S. Hippolytus* Sapientiae verba tamquam « a propheta » dicta allegat⁴. Quemadmodum in romana et in gallicana ecclesiis, ita in africanis quoque liber noster divina auctoritate gaudebat. *Tertullianus* enim eius testimoniis utitur ad Marcionem et Valentinianos confutandos, *S. Cyprianus* omnibus illis formulis, quibus soli libri inspirati allegari solent (« Scriptura divina », « Spiritus S. docet per Salomonem » etc.), ea frequenter affert, atque eadem ratione *Lactantius*, quem utpote in Africa ab Arnobio institutum Afris adnumerare licet, Salomonem inter prophetas recenset, quia » ita descripsit nefarium illud consilium ab impiis initum contra Deum, ut

plane interfuisse videatur »⁵. Ex aliis testibus occidentalibus, Augustino antiquioribus aut aequalibus, nominasse sufficiet *S. Hilarium Pict.*, *Luciferum Calarit.*, *S. Ambrosium*, *S. Paulinum*, atque ipsum *S. Hieronymum*, qui quamvis Salomonis Sapientiam « non ad auctoritatem ecclesiasticorum dogmatum confirmandam » afferri asserat, sibi non constans librum nostrum non aliter, quam reliquos libros sacros, adhibuit⁶.

Neque minus frequens Sapientiae Salomonis usus fuit in Ecclesia orientali. *Clemens Alex.*, eam « divinam » appellavit eiusque verba velut « a Veritate per Dominum » dicta (ἡ ἀλήθεια διὰ τοῦ Κυρίου) affert⁷. *Origenes* quidem, ut difficultatem quandam fugeret, « librum Sapientiae non ab omnibus in auctoritate haberi » monuit, sed alibi eiusmodi dubitatione spreta eum tamquam « Sapientiam Dei » « divina eloquia », « propheticas praedictiones, » « prophetae verba » etc. citat⁸. Ex Origenis autem discipulis et amicis *Theognostus Alex.* in paucissimis, quae supersunt, fragmentis eam adhibet et *Eusebius Caes.* eam « Scripturam » appellat eiusque « divinis eloquiis » utitur; atque ex eius adversariis *S. Methodius* quoque eam « Scripturam » appellat in eaque « S. Spiritus verba » invenit⁹. Contra Arianos eam allegat *S. Athanasius*, una cum SS. Petri et Iacobi testimoniis eam coniungit in quaestione dogmatica, velut « prophetae vaticinia » eam affert in epistolis festalibus, atque semel dumtaxat ei minorem auctoritatem attribuere videtur¹⁰. Contra haereticos quoque aut in dogmaticis tractatibus eam adhibent SS. *Epiphanius*, *Basilius M.*, *Gregorius Naz.*, *Didymus Alex.*, neque minorem auctoritatem ei attribuit *Theophilus Alex.*, quam magnus ille antiochenus Doctor, *S. Chrysostomus*, quem Theophilus tam inique persecutus est¹¹. Omissis illis, qui S. Augustino sunt recentiores, coronidis gratia addamus, in *epistola synodali episcoporum Aegypti*, quam S. Athanasius suae Apologiae contra Arian. inseruit, et in *epistola synodi Sardicensis*, quam Theodoretus conservavit, librum nostrum pro auctoritate citari¹².

1. Ne rem exaggerare videamur, rationalistici interpretis testimonium afferamus, qui solum heterodoxorum sententiis nititur. Ita igitur *Davidson* Introd. III. p. 407 sq. : « The first traces of the book belong to the apostolic periode. Various New Testament writers shew an acquaintance with it. We do not say that they quote or use it formally; their knowledge of it appears in influencing modes of thought and expression, in shaping descriptions and giving a certain complexion to them... After the excellent essays of *Nitzsch* (*Zeitschr. für christl. Wissenschaft u. christl. Leben*. 1870. Nos 47-49) it is difficult to find a good reason for denying numerous points of contact between our present apocryphal (lege : deuterocanonicum) work and the apostolic Christian writers. The following are worthy of notice. The description of Wisdom in 7.-9. was surely an antecedent step in the development (potius : in revelatione) of the Logos-doctrine of Iohn the apostle. Compare 8,5 sqq. with Iohn 1,1, and 9,1 with Iohn 1,3. Compare *Sap.* 16,5 sqq. with Iohn 3,14. 15; *Sap.* 13.-15. with

Rom. 1,20-32; *Sap.* 11,16 with Rom. 1,21; *Sap.* 15,7 with Rom. 9,21; *Sap.* 12,20. 21 with Rom. 9,22. 23; *Sap.* 11,24 with Rom. 11,32; *Sap.* 15,1 with Rom. 2,4; *Sap.* 3,8 with 1 Cor. 6,2; *Sap.* 9,15 with 2 Cor. 5,4; *Sap.* 5,18-20 with Eph. 6,13-17; *Sap.* 3,18 with 1 Thess. 4,13; *Sap.* 6,6. 24 sqq. with James 2,13-16; *Sap.* 7,25 and 1,4 with James 3,15; *Sap.* 3,5-7 with 1 Petr. 1,6. 7; *Sap.* 3,7 with 1 Petr. 2,12; *Sap.* 7,26 with Hebr. 1,3; *Sap.* 7,22-24 with Hebr. 4,12. 13; *Sap.* 9,8 with Hebr. 8,2 et 9,11. It is necessary to compare all these places with one another in their phraseology (*graeca*) as well as their sentiments. We cannot resolve the coincidences into a common Jewish education and manner of thinking, nor in the common use of the Old Testament passages, as *Grimm* does (Handb. p. 35). *Stier's* list (*Die Apocryphen* p. 18-22) includes more places than ours, and has not a few doubtful ones... *Nitzsch* and *Bleek* (*Studien u. Krit.* 1853. p. 73 sqq.) have exhibited most judgment in their identification of designed resemblances between Wisdom and the New Testament writers. » Etiam si forte inter textus, quos certos esse censet Davidson, aliqui inveniantur longius quaesiti, illud extra dubitationem est positum, N. T. scriptores librum illum cognovisse atque tam frequenter illum legisse, ut etiam non attendentibus sententiae eius et phrases occurrerent; num librum profanum et « *apocryphum* » tam frequenter eos legisse dicemus?

2. *S. August.* De Praedest. Sanct. I. 14; Doctr. christ. II. 8 (M. 44,980; 34,41).

3. *S. Clem. Rom.* 1 Cor. 27 :

Τίς ἐρεῖ αὐτῷ τί ἐποίησας; Ἡ τίς ἀντιστήσεται τῷ κρᾶτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ;	<i>Sap.</i> 12,12. Τίς γὰρ ἐρεῖ · τί ἐποίησας; Ἡ τίς ἀντιστήσεται τῷ κρῖματί σου; <i>Sap.</i> 11,22. Κράτει βραχὺ λόγος σου τίς ἀντιστήσεται;
---	---

Cfr quoque 1 Cor. 60 et *Sap.* 7,17; 1 Cor. 61 et *Sap.* 6,3. 26; 2 Cor. 17 et *Sap.* 3,1 sqq. etc.

4. *Fragm. Murat.* lin. 69. 70; cfr *Introd. gener.* Ed. 2. n. 63 p. 184 et *supra* n. 228. n. 4 p. 225. — De *S. Irenaeo* vide Euseb. Hist. Eccl. V. 26 (M. 20,509) et cfr *S. Iren.* c. haer. IV, 38 (*Sap.* 6,19. 20); V. 2 (*Sap.* 1,7). M. 7,1108. 1127. — *S. Hippol.* c. Iud. 9 (M. 10,792).

5. *Tertull.* c. Marc. III. 32; c. Valentin. 2 etc. (M. 2,352. 544 etc.). — *S. Cyprian.* De habit. virg. 10; de mortalit. 25 etc. (M. 4,448. 598 etc.). — *Lactant.* De institut. IV. 16 (M. 6,497) cfr *Sap.* 2.

6. *S. Hilar.* De Trin. I. 7 (« propheticae voces »), in Ps. 41,12 etc. (M. 9,30; 8,907 etc.). — *Lucif. Calarit.* Pro Athanas. 1. (M. 13,800). — *S. Ambros.* De parad. 12; De Iacob II. 8 etc. (M. 14,301. 628). — *S. Paulin.* ad Pammach. ep. 13,5 (M. 61,210). — Contra *S. Hier.* Praef. in libr. Salom. cfr *S. Hier.* in Is. 17,8 sqq.; in Ierem. 1,8; in Ezech. 16,40 etc. (M. 24,616. 683; 25,133 etc.).

7. *Clem. Alex.* Strom. IV. 16; VI. 11 etc. (in ultimo hoc capite sexies allegatur *Sap.*, in toto l. VI. Stromat. plus duodecies) M. 8,1309; 9,313 etc.

8. Contra *Orig.* de princ. IV. 33 (M. 11,407) cfr *Orig.* c. Cels. III. 27; in Exod. hom. 6,1; in Levit. hom. 5,2; in Rom. l. VII. 13 etc. etc. (M. 11,1013; 12,332. 450; 14,1141). Circiter quadragies *Sap.* ab *Orig.* allegatur et semel tantum cum aliqua dubitatione.

9. *Theognosti Alex.* fragm. (M. 10,240). — *Euseb. Caes.* Praepar. evang. I. 9; XI. 14 etc. (M. 21,69. 885 etc.). — *S. Method.* Conviv. virg. Or. 1,3; 2,7 etc. (M. 18,44. 52).

10. *S. Athanas.* In Arian. or. II. 32; ad Serap. epist. 1,26; in ep. fest. 11,5; 19,5 etc. (M. 26,216. 589. 1406. 1407), sed cfr ep. fest. 39 (M. 26,1436) et quae de hoc textu disseruimus in *Introd. gener.* Ed. 2. n. 42 p. 100 sqq.

11. *S. Epiph.* haer. 26,15 (« Spiritus S. ») etc.; Ancor. 2 (« Scriptura »); 42 (« Salomon ») etc. (M. 41,357; 43,19,93). — *S. Basil. M. C.* Eunom. 5; Ep. 8,10 etc. (M. 29,714. 752, 770; 32,264). — *S. Gregor. Naz.* Or. 28,8 (M. 36,33). — *Didym. Alex.* De Trin. I. 15; II. 3. 26; III. 2 etc. (M.39,316. 469. 752. 804). — *Theophil. Alex.* Epist. pasch. 5 (M. 67,60). — *S. Chrysost.* in Gen. hom. 11,1; 22,3 etc. (M. 53,92. 188 etc.).

12. Cfr *S. Athan.* Apol. c. Arian. (M. 25,252); *Theodoret.* Hist. Eccl. II. 6 (M. 82, 1013).

231. — In Patrum testimoniis afferendis longiores fuimus, quoniam Sapientiae liber, quamvis de eius doctrina ab antiquioribus Protestantibus et a modernis rationalistis non inique iudicatum sit, hoc nostro tamen saeculo a nonnullis heterodoxis, qui « orthodoxi » vocari amant, vehementissime impugnatur. Si « apocryphorum » adversariis habere-mus fidem, Sapientiam Salomonis diceremus errorum platoniorum, stoicorum, alexandrinorum farraginem doctrinis fabellisque rabbinicis permixtam¹. Ne commentarium potius quam introductionem tradere videamur, praecipuas tantum eorum obiectiones paucis verbis refuta-bimus; illud autem praenotemus oportet, iniquissimum esse adversa-riorum modum agendi, quum illas quoque libri nostri doctrinas, quas veras esse negare nequeunt, ab auctore nostro ex philosophis graecis haustas dicant, quoniam similes ab illis sint propositae. Etsi enim omit-tamus, auctori nostro eas revelari potuisse, illud saltem adversarii scire debebant, plerasque, quas a graecis operibus desumtas esse as-serunt, tam clare iam in antiquioribus libris hebraicis contineri, ut philosophos graecos eas a Iudaeis accepisse maiore cum iure olim as-seruerint Patres. Nonne ridiculum est, si a Philone aut a nescio quo Alexandrino didicisse asseritur auctor noster, veram sapientiam non esse sine vera virtute (*Sap.* 1,4), siquidem tantum non omnes libri sacri arctum, qui inter Dei cognitionem interque virtutem intercedit, nexum continuo proclamant? Nonne ridiculum est, si a Platone didi-cisse dicitur, sapientem per mortem ad unionem cum Deo pervenire (*Sap.* 6,19. 20), quamvis in antiquioribus libris sacris futurum hoc iustorum praemium, etsi non eadem cum claritate qua in nostro libro, sit revelatum²? Nonne ridiculum, quod ipsum divinum nomen ὁ ὢν (*Sap.* 13,1) a Philone discere debuit, ac si illud non esset mera trans-latio antiquissimi nominis *Iahve*? Hisce igitur similibusque nugis potius quam obiectionibus non immorabimur; neque refutatione digniorem arbitramur illam obiectionem, qua auctorem vocabula quaedam a phi-losophis graecis mutuatum esse criminantur; a Platoniceis enim voces πρόνοια et προνοεῖν (6,8; 17,2; 14,3), a Stoicis vocabula διοικεῖν (8,1), διζῆναι καὶ χωρεῖν διὰ πάντων (7,24), ab Anaxagora epitheton numinis divini λεπτός (7,22) etc. didicisse dicitur. Etenim quoniam adversarii con-cedunt vocabulis illis nihil erronei contineri sed veras auctoris ideas

adaequate exprimi, non videmus, quid ex illis vocabulis contra libri nostri divinam auctoritatem deducatur. Profecto auctor noster, quum genere esset Iudaeus, si graece scribere voluit, a Graecis graecam linguam discere debuit. Sed graviores eorum accusationes examinemus³.

1. Quam pauca Ps. Reformatores in nostro libro vituperaverint, patet ex *Bellarm.* De verbo Dei I. 13, qui unam solam objectionem ex *Calvino* affert; *Lutherum* libro favisce nec ullum errorem in eo invenisse, nisi quod nimium « iudaizaret », demonstrat *Grimm* I. c. p. 39. Etiam eorum primi sequaces librum declararunt « longe pulcherrimum dignissimumque, qui ab omnibus verae philosophiae cultoribus magnis in deliciis haberetur » (*Buddens* Philos. hebr. p. 77 cfr *Grimm* I. c. 40, qui aliorum quoque iudicia affert). Quid de eo sentiant hodie rationalistae, videre est ex. gr. in *Grimm* I. c. p. 41, qui censet « librum Sapientiae inter apocryphos (i. e. deuterocanonicos) didacticos primum locum occupare longeque digniorem esse, qui in canonem recipiatur, quam libros Esther, Koheleth, Canticum Cant » (!!). Simili ratione loquuntur *Ewald* (Gesch. Israels III. 2. p. 548 sq.), *Davidson* (Introd. III. p. 401 : « Its religious and moral tendency entitle it to prominent distinction. It is difficult to see why it should be excluded from a canon which contains the book of Esther »), *Reuss* (Gesch. des A. T. p. 640), *Fritzsche* (in Schenkel's Bibelllexicon V. p. 647 sqq.) *Schuerer* (Gesch. des jüd. Volkes. Leipzig 1886. II. p. 756 sq.) etc. Qui omnes, quamvis graecorum philosophorum placita erronea in libro nostro invenire volunt, longe tamen absunt ab illo inimico animo, quo *Ph. Keerl* (Die Apocryphenfrage. Leipzig 1855. p. 170 sqq.) alique « apocryphorum » adversarii « orthodoxi » rem tractare solent.

2. Cfr *Ps.* 16,15; 47,15; 72,14 etc. *Calmetus* Commentario in I. Sap. iam praemitendam duxit Dissertationem, in qua fuse ostendit, doctrinam libri Sapientiae non fuisse novam et inauditam, licet sit clarius expressa (Ed. Mansi. Venetiis 1756. V. p. 105 sqq.).

3 Obiectiones desumimus ex *Keerl* Die Apocryphenfrage etc. et *Grimm* Handbuch zu den Apocr. VI. Das B. der Weisheit; easdem etiam proferunt *Davidson*, *Fritzsche*, *Reuss* alique quos iam nominavimus. — Plerasque obiectiones antiqui interpretes iam solverunt et refutarunt; ex modernis cfr praesertim *Wette* Einl. I. c. p. 161-172. 199 sq., *Gutberlet* Das B. des Weisheit p. 25-40 et in Comm. pasim, *Lesêtre* Le livre de la Sagesse p. 13 sqq. et passim, *Kaulen* Einl. p. 284 sq. etc.

Atque 1. quidem creationem ex nihilo liber Sapientiae negare dicitur, quum statuat materiam aeternam, ex qua Deus mundum formaverit (11,18). Ita *Keerl* I. c. p. 190, *Grimm* I. c. p. 211 sq. — *Grimm* quidem ipse monet, omnes non tantum catholicos sed etiam antiquiores protestanticos interpretes textum illum de creatione secunda, i. e. de formatione mundi, intellexisse; censet autem auctorem, si creationem ex nihilo admisisset, eam potius isto in loco commemorare debuisse, quippe quae secundum nostrum concipiendi modum efficacius, quam rerum formatio ex materia praeeistente, absolutam Dei potentiam demonstret. Quae omnia parum recte sunt dicta; auctorem enim nostrum non ignorasse creationem ex nihilo, ex principio libri iam patet; Deus enim ἐκτισε εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα (1,14), ergo etiam ἰλ' αὖ ἑλ' αὖ ἄμορφον (11,18), ex qua formavit mundum; haec igitur verba (ἐξ ἀμόρφου ὕλης), quae si volueris platonica vocare poteris, ab auctore adhibentur ad designandum eum rerum statum, qui post primum creationis actum

exstitit, quemque Moyses מֹשֶׁה אֱלֹהִים appellat (*Gen.* 1,2). Neque enim in nostro loco de absoluta Dei potentia agitur, sed auctor ex eo, quod Deus integrum mundum cum omnibus suis animalibus etc. ex illo *Thohu vabohu* eduxit, aptissime concludit, eum etiam aliis bestiis, quam vilibus serpentibus et muscis, Aegyptios punire potuisse.

2. Cum Platone praeexistentiam animorum diserte docuisse (8,19. 20) eamque alibi facite supposuisse (7,1) dicitur auctor (*Grimm* l. c. p. 177 sqq.; *Keerl* l. c. p. 182 sqq.). — Erroneis interpretationibus hanc quoque objectionem inniti ex eo elucet, quod antiquiores interpretes omnes et moderni multi in obiectis textibus hanc doctrinam platonice non viderunt expressam. Prior textus graecus est hic : παῖς δὲ ἤμην εὐφυής, ψυχῆς τε ἐλαχον ἀγαθῆς, μᾶλλον δὲ ἀγαθὸς ὢν ἦλθον εἰς σῶμα ἀμίαντον (« puer eram bona indole praeditus animamque sortitus sum bonam, magis autem bonus quum essem, veni ad corpus immaculatum ». *Vulg.* : « Puer eram ingeniosus et sortitus sum bonam animam; et quum essem magis bonus, veni ad corpus incoquinatum »). S. Augustino, qui solam vulgatam versionem prae oculis habuit, verba haec difficultatem quandam crearunt⁴, sed variae explicationes dari possunt, quae omnem difficultatem remouent. Antiquiores interpretes plerique, qui cum Vulgata μᾶλλον et ἀγαθός (= βελτίων; *magis bonus* = *melior*) coniunxerunt, hac ratione explicant : « quum magis magisque exercitio virtutum (vel « per gratiam superadditam » *S. Bonav.*) in bonitate crescerem, veni ad corpus incoquinatum, i. e. aut eo deveni, ut corpus meum esset bene temperatum, mundum et castum, aut conservavi corpus meum mundum a sceleris iniquatione ». Quae explicatio difficultatem quidem removet, at nec latinis et multo minus graecis verbis convenit⁵; quare alia quaerenda atque ex variis propositis haec eligenda videtur : « Corpus pulchrum (παῖς εὐφυής ἤμην) et animam bonam sortitus sum; vel potius (μᾶλλον δέ; etenim ne casui [ἐλαχον, *sortitus* sum] hanc pulchri corporis et bonae animae coniunctionem attribuere videatur, corrigit quodam modo priora verba), quia animus bonus erat, ideo etiam corpus, quod naturali illius bonitati convenit, cum eo coniunctum est »; « significat, inquit *Iansenius Gand.* (i. h. l.), animae bonitatem, quam ex Dei munere habuit, fuisse causam munditiei corporis, non contra corporis dotibus animae bonitatem esse paratam: et animae bonitatem praecessisse non secutam esse »; praecessit autem non temporis, sed naturae prioritatem⁶. Auctor igitur de praestabilita harmonia corpus inter et animam loquitur nec ullo modo platonice animae praeexistentiam docet. Hanc explicationem verbis congruere, ipse fatetur adversarius noster (*Grimm* l. c. p. 177), negat vero auctorem de hac harmonia cogitare potuisse. At cur non potuit? Utique non potuisset, si cum Platone oppositionem spiritum inter et impuram materiam statuisset; at eum impuram materiam Platonice non agnovisse docet noster textus, in quo corpus ante coniunctionem cum anima iam *purum* (ἀμίαντον) nominatur⁷.

⁴ S. August. de Gen. ad lit. X. 7. 17. 18 (M. 34,413. 420 sqq.) verba ad Christum accommodat, qui utique « solus sortitus est animam omni modo bonam, solus venit

ad corpus omni modo incoquinatum »; sed vide, quomodo difficultatem ex 7,1. 2. (« coagulatus in sanguine *ex semine hominis* ») solvere frustra conetur.

5. Antiquorum explicationem licet forte ita emendare : « corpus pulchrum et animam bonam a natura sortitus sum, *vel potius* (non a sola natura; sed) quia (moraliter) bonus eram, bonitas haec in corpus transiit, ut illud purum conservaret » (Cfr *Gutberlet* p. 219).

6. Si malueris, poteris ita explicare : « Puer eram bona indole praeditus »; quod ut explicet, addit : « sortitus sum animam bonam », sed animadvertens minus apte dici : « ego (corpus) sortitus sum animam »; sese ipse quasi corrigens pergit : *μᾶλλον δὲ, vel potius* « ego (animus) quum bonus essem, Deo favente, nactus sum corpus, quod virtutum exercitio nullum posuit impedimentum ». Synecdochice igitur pronomen (*ego*) de corpore et de anima adhibuit; ita autem adhibere pronomen non potuisset, nisi corpus et animam substantialiter uniri admisisset; secundum Platonico- rum autem doctrinam homo non est substantialiter unus. Hinc etiam tantum abest, ut 7,1. ἐγγλῶσθην σάρξ, *figuratus sum caro* doctrina platonica supponatur, ut Platonicius verba illa scribere nulla ratione potuerit.

7. Ne quis ab auctore peccatum originale negari putet, obiter cum Estio (i. h. l.) adnotemus, « animam bonam hoc loco intelligi non bonitate morali aut gratiae iustificantis, sed bonitate naturali, quae est quaedam ad multas virtutes morales in quibusdam hominibus dispositio, ex qua dicuntur esse bona indole et bonas habere propensiones ».

3. Cum Neoplatonicis quoque auctor docere dicitur corpus materiale esse peccati causam (4,4; 8,20; 9,15). Ita iterum *Grimm* l. c. p. 51. 177. 188. — Quomodo vero ex primo textu (4,4) obiectus error deducatur, nemo facile viderit; legenti enim patet, in duobus membris parallelis animam et corpus synecdochice totum hominem designare, atque utrique parti peccatum attribui, quia etiam corpus peccatis carnis inquinetur, peccata autem haec quam maxime impediunt veritatis inquisitionem. « Errat, inquit *S. Augustinus*, quisquis putat veritatem se posse cognoscere, quum adhuc nequiter vivat »⁸. — In altero textu « corpus incoquinatum » (8,20) est « corpus bene constitutum bonaeque aptitudinis, ita ut regi aptarique possit ab anima » (*Lorin.*). De corpore *incoquinato* loqui profecto non potuisset, si « in corpore, utpote in materiae parte, causam peccati vidisset ». — Quomodo demum « corpus corruptibile aggravet animam » (9,15), iam dudum explicavit *S. Augustinus* : « Addendo, inquit, *corruptibile*, non qualicumque corpore, sed quale factum est ex peccato consequente vindicta animam perhibuit aggravari »; « nam corruptio corporis, quae aggravat animam, non peccati primi est causa, sed poena, nec caro corruptibilis animam peccatricem, sed anima peccatrix fecit esse corruptibilem carnem »⁹. Eadem igitur ratione de relatione, quae corpus inter et animam intercedit, loquitur auctor noster atque *S. Paulus Rom. 7,8. 23; 2 Cor. 5,2* et passim.

4. Emanatismum docere dicitur auctor Sapientiae, quoniam ab eo sapientia vocetur ἀτμίς τῆς τοῦ θεοῦ δυνάμεως καὶ ἀπόρροια τῆς τοῦ παντοκράτορος δόξης (« vapor virtutis Dei et emanatio claritatis omnipotentis » 7,25); quod si vero aliis in locis legerimus, sapientiam Dei διέχειν καὶ χωρεῖν διὰ πάντων (7,24), διατείνειν ἀπὸ πέραςτος εἰς πέρας (8,4) aut spiritum Dei πεπληρωμέναι τὴν οἰκουμένην (1,7), dubitare nobis non licet, quin auctor sibi Deum velut extensi aliquid

repraesentaverit (*Keerl* l. c. p. 180; *Grimm* l. c. p. 160. 166 etc.). — Qui in primo loco (7,25) de sapientia divina, quae in creatione et gubernatione omnium sese manifestat, sermonem esse tenent, facile respondebunt, auctorem figura προσωποποιίας esse usum, neque quidquam verbis illis significari, nisi quod *Eccli.* 4,10 asseritur, « Deum effudisse eam (sc. sapientiam suam) super omnia opera sua ». Quoniam vero tantum non unanimi consensu SS. Patres et antiquiores interpretes verba obiecta de Sapientia notionali intelligunt, omnis difficultatis species prorsus disparet. Vocabula enim ἀτμός et ἀπόβροια eodem sensu sunt adhibita, quo in sequente versu ἀπαύγασμα φωτός αἰδίου, quae *S. Paulus* Verbo divino applicat (*Hebr.* 1,3). Namque « non extrinsecus est adinventum Filii substantia, inquit *S. Theognostus Alex.*, neque ex nihilo educta, sed ex Patris substantia nata est, ut *lucis splendor et aquae vapor* (ὡς τοῦ φωτός τὸ ἀπαύγασμα, ὡς ὕδατος ἀτμός). Neque enim splendor aut vapor ipsa aqua vel ipse sol est, neque rursus est aliquid alieni, sed est *aliquid emanans ex Patris substantia* (ἀπόβροια τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας), ita tamen ut nullam divisionem eadem Patris substantia sit passa »⁴⁰. In eiusmodi autem metaphoris ad res divinas applicandis omne, quod imperfectionem innuit esse removendum evidens est. — Reliqui textus obiecti divinam omnipraesentiam docent neque magis favent emanatismo, quam innumerae similes descriptiones in V. et N. T. libris (*Ier.* 23,24; *Act.* 17,28 sq. etc.). Auctorem autem sibi finxisse Deum vel divinam sapientiam velut aliquid materialiter extensi, aut ridicula aut malevola est assertio.

5. Adulterorum liberos absolute damnasse (3,18) dicitur auctor noster (*Keerl* l. c. p. 178). — Neque tamen damnari nisi illos adulterorum liberos, qui parentum peccata imitantur, omnes antiqui interpretes iam viderunt. « Quisquis, inquit *S. Gregorius M.*, pravi parentis iniquitatem imitatur, etiam ex eius delicto constringitur; quisquis autem parentis iniquitatem non imitatur, nequaquam delicto illius gravatur; unde fit, ut iniquus filius iniqui patris non solum sua, quae addidit, sed etiam patris peccata persolvat, quum vitiis patris, quibus iratum Dominum non ignorat, etiam suam adhuc adiungere malitiam non formidat »⁴¹. Quam longe vere absit auctor noster, ut innocentes adulterorum filios damnet, luculentissime patet ex doctrina de universali amore, quo Deum omnia complecti omniumque misereri docet (11,24 sq.).

6. Euhemeristico modo originem *polytheismi* a cultu mortuorum auctorem nostrum derivare (14,15), iam obiecerat Calvinus refutatus a Bellarmino⁴² et obiciunt moderni (*Grimm* l. c. p. 246). — At nec de *polytheismi* origine in loco obiecto loquitur auctor, quippe quam iam antea explicaverat (13,1 sqq.), nec *idolorum* originis completam doctrinam tradere vult, sed exemplis nonnullis illustrat, quam levibus, ridiculis, fortuitis ex causis interdum idola coli sint coepta.

7. Ultima in libri parte historica auctor haud pauca de plagis Aegyptiorum et de miraculis in Iudaeorum favorem patratis narrat, quae in Exodo aliisve libris sacris non leguntur, immo nonnulla, quae cum Exodi narratione videntur pugnare. — At operae pretium non esse arbitramur omnia et singula referre, quum integra obiectio aut falso supposito aut erroneis tex-

tuum interpretationibus innitatur. Quare sufficit adnotasse a.) satis multa quidem referri in l. Sap., quae a Moyse non sunt relata; sed Moysen non omnia singulatim et enucleate descripsisse atque traditione orali multa fuisse conservata docent *Ps.* 76,17 sqq.; 77,104; 2 *Tim.* 3,8 etc.; ex eadem autem traditione, ex qua scriptores illi protocanonici, noster deuterocanonici hausit. b.) Si quid vero alibi relatis repugnare videtur, recte monet *Calmetus* naturalis iuris aequitatem postulare, ut auctoris verba « benigna quantum fieri potest interpretatione molliantur, neque rigido unquam sensu usurpentur, nisi vim aperte veritati inferant. Nihil autem ex iis, quae libro nostro opponuntur, tam pravum sensum refert, ut aequiorem et veritati consonum non patiatur ».

8. *S. Augustin.* De agone christ. 13 (M. 40,299).

9. *S. Augustin.* Civ. Dei XIII. 16. XIV. 3 (M. 41,388. 406).

10. *S. Theognost. Alex.* Fragm. 1. (M. 10,240).

11. *S. Gregor. M. Moral.* XV. 51. (M. 75,1110).

12. *Bellarm.* De verbo Dei I. 13.

II. De Ecclesiastico.

§ 22. — De Ecclesiastici argumento, divisione, fine.

232. — Ultimum locum inter sapientiales libros in canone nostro occupat *Ecclesiasticus*, de cuius nominis origine et significatione variae sunt sententiae. « Titulus Ecclesiastici, inquit *Calmetus*, inditus operi est, ut a Salomonis Ecclesiaste distingueretur, quum tamen idem sit utriusque operis finis ». Simili modo iam *Cassiodorus* et *Rhabanus Maurus* : « Ille liber Salomonis, qui dicitur Ecclesiastes, et iste Iesu filii Sirach, qui Ecclesiasticus nuncupatur, ad instructionem Ecclesiae Dei sunt utilissimi, quorum priorem *concionatorem* possumus dicere, alterum vero *congregatorem* vel *collectorem*¹. Sed inter Ecclesiasten et inter Ecclesiasticum istam Patres posuere distantiam, quod Ecclesiastes ad Christum Dominum maxime debet referri, Ecclesiasticus vero cuicumque iusto praedicatori potest absolute congruere, qui Ecclesiam Domini sanctissimis solet monitis congregare, quod utique praesentem librum fecisse manifestum est »². Quae explicatio vel ideo parum placet, quia Ecclesiasticus, sive eius argumentum sive eius tractandi modum et finem spectas, cum Salomonis Ecclesiaste minimam, cum eiusdem Proverbiis maximam habet similitudinem et affinitatem; accedit autem, quod nomen *ecclesiastici* neque ex etymologia sua neque ex usu *congregatoris* sensum exhibet. Aptiorem originem et sensum vocabulo assignat *Rufinus* : « Sciendum est, quod et alii libri sunt, qui non canonici, sed ecclesiastici a maioribus appellati sunt, i. e. Sapientia, quae dicitur Salomonis, et alia Sapientia, quae dicitur filii Sirach, qui liber apud Latinos hoc ipso generali vocabulo *Ecclesiasticus* appellatur, quo vocabulo non auctor libelli, sed scripturae qualitas cognominata est »³. In nonnullis enim antiquis ecclesiis usus invaluerat, ut libri illi sacri, qui propter faciliorem suam doctrinam catechumenis instituendis videbantur esse aptiores, a reliquis secernerentur et specialem canonis classem constituerent⁴. Quibus *ecclesiasticorum* nomen non tam ideo videtur esse inditum, quia aliis frequentius in ecclesiis legebantur, sed quia primi erant Ecclesiae libri, qui novellis Ecclesiae membris tradebantur atque intermedii quodammodo habebantur inter profanos et inter canonicos. Inter eos autem liber noster, quum completam fere morum doctrinam contineat praecipuaque dogmata quoque attingat, ita eminebat, ut reliquis frequentius adhiberetur⁵, atque ita paullatim factum est, ut velut *Ecclesiasticus* κατ' ἐξοχὴν a reliquis distingueretur.

Ceterum genuinus libri titulus ille est, quem exhibent editiones graecae : σοφία ἱησοῦ υἱοῦ Σειράχ (vel brevius sed minus recte σοφία Σειράχ) et syriaca הכרתא דבר סירא (sapientia filii Sira). A graecis et latinis Patribus interdum vocatur ἡ πανάρετος σοφία, « Panaretos Iesu filii Sirach liber »⁶; apud Iudaeos autem teste S. Hieronymo idem ei fuit nomen, quod libro Proverbiorum : מְשָלִים, *Parabolae*.

Quibus nominibus argumentum et indoles libri satis accurate indicantur. Auctor enim, qui a puero sapientiam quaesierat (*Eccli.* 51, 18) eamque continuo Scripturarum studio invenerat (Prol. et 51, 22. 23), senescens « aliquid eorum, quae ad doctrinam et sapientiam pertinent, literis mandare voluit, ut desiderantes discere, etiam horum participes facti, multo magis proficerent per vitam secundum Legis praecepta institutam » (Prol.). Hinc statim a principio de sapientiae origine et fructibus agit, in toto autem opere praeceptis et exemplis verae virtutis propositis lectores suos ad sapientiam practicam, i. e. ad omnium virtutum exercitium instituit. Gnomis vero et parabolis doctrinam suam explicat eodem prorsus modo, quo Salomon in Proverbiis suis. Attamen « tradit virtutes non tantum ethicas, quae personam cuiusque concernunt et perficiunt, sed etiam oeconomicas, quae ad familiam, et politicas, quae ad rempublicam gubernandam vel utiles sunt vel necessariae » (Corn. a Lap.). Porro etiam in eo a Salomone sese distinguit, quod praeceptis non contentus longum catalogum eximiorum virorum contexat, quorum exempla institutioni inserviunt et incitamento. Demum Salomone frequentius dogmaticas veritates attingit, Deum divinaque attributa et opera multis in locis celebrat et de pluralitate personarum divinarum clarius, quam alii V. T. scriptores, loquitur⁷; de creatione, primorum hominum statu primitivo, lapsu, peccatique originalis sequelis⁸, de ultimo hominis fine⁹ etc. etc. non pauca tradit; quare non mirum est, quod Can. 85. Apostolorum « Sapientiam eruditi Sirach » adolescentibus addiscendam commendaverit, atque liber noster titulo *Ecclesiastici* sit insignitus.

1. A Cassiodoro et Rhabano mediae aetatis interpretes hanc nominis explicationem receperunt (*Card. Hugo* In *Eccle.* Prol. « *Ecclesiastes* concionator interpretatur, quia quasi in concilio totam Ecclesiam convocat ad contentum mundi. *Ecclesiasticus* vero interpretatur congregator seu collector, eo quod omnes virtutes in hoc libro, sicut grana in horreo, congregat »), atque mirum quod iuniores eam repetierint; ex. gr. *Goldhagen* Introd. II. p. 333 : « Liber Ἐκκλησιαστικός apud Graecos dictus eodem nomine apud Latinos inscribitur, quod idem sonat ac *Ecclesiastes*, nempe concionator, collector et compilator; auctor enim ex collectis aliunde sententiis, maxime ex Proverbiis Salomonis, maiorem libri partem contexuit ». Quae omnia parum recte sunt asserta; a Graecis librum nostrum unquam Ἐκκλησιαστικόν esse inscriptum, nullo testimonio constat¹⁰, nec *Ecclesiasticus* idem sonat quod *Ecclesiastes*, nec *Ecclesia-*

a) Cfr. *Rufini* transl. homil. *Orig.* in Num. hom. 18, 3 (M. 12, 714) : « In libro, qui apud

stes designat compilatorem et collectorem, nec maior libri nostri pars ex Salomonis Proverbiis est contexta. De sensu nominis *Ecclesiastae* cfr *supra* 205 p. 155 sqq.

2. *Cassiod.* Instit. divin. 5 (M. 70,1117); *Rhaban. Maur.* Comm. in Eccli. (M. 109, 764).

3. *Rufin.* In Symb. Apost. 38 (M. 21,374).

4. Cfr quae de hoc usu diximus in *Introd. gener.* Ed. 2. n. 42. p. 100.

5. *Rhab. Maur.* De Univ. V. 3 (M. 111,113): « Ecclesiasticus morum paene omnium doctrinam et sanctae religionis conversationem affatim copiose descripsit ». Quam frequenter in catechumenis instituendis sit adhibitus, non obscure elucet ex eo, quod *Clem. Alex.* in tribus suis libris Paedagogi opus nostrum plus quinquagies alleget, rariis autem idem citet in Stromatum libris.

6. *S. Hier.* In libros Salom. Praef.; *Cassiod.* l. c.; *Rhab. Maur.* Comm. in Eccli. Praef. etc. Cfr *supra* 198. n. 4 p. 134.

7. *Eccli.* 42,17-43,37; 16,16-22; 5,6 sqq.; 11,13 sqq.; 23,28 sqq. etc. — 51,14; 25,5 etc.

8. *Eccli.* 18,1 sqq. — 17,1 sqq. — 25,33. — 40,1 sqq.

9. *Eccli.* 1,19 sqq.; 11,2. 28; 31,8 sqq. etc.

233. — Quemadmodum argumento, ita etiam tota sua indole et forma liber noster magnam habet cum Proverbiis similitudinem et afinitatem. Eadem in nostro, quae in illo opere, gnomarum, parabolarum, comparisonum, aenigmatum copia et varietas; eadem in omnibus forma poetica atque parallelismi poetici idem usus accuratus, immo, id quod magis mireris, eadem quoque sub certo respectu integri OPERIS DISTRIBUTIO et dispositio. Proverbiorum opus a sapientiae laudibus et commendatione inchoari et carmine alphabetico (de muliere forti) terminari vidimus, corpus autem operis ipsum multis constare parvulis poematis didacticis, quibus sapientia practica, i. e. virtutum omnium exercitium, docetur et inculcatur. Iam vero Ecclesiasticus quoque a sapientiae laudibus inchoatur, carmine alphabetico terminatur¹, atque collectio est carminum minorum didacticorum, quibus vitae piae praecepta traduntur. Absit tamen, ut auctorem nostrum dicamus Salomonem servili modo esse imitatum. Quin Proverbiorum completum opus prae oculis habuerit illudque aemulari voluerit, nemini quidem, opinor, est dubium; at quicumque utrumque opus inter se comparaverit, non poterit non admirari, quanta cum libertate suis viribus consiliisque confisus auctor noster, sicuti in argumento suo eligendo, ita etiam in eo proponendo et disponendo incedat. In maiore Proverbiorum libri parte nullum fere inter singulas sententias inveniri nexum diximus (199 p. 135), Siracides autem sententias, quae de eadem virtute agunt, coniungere solet, ita ut maior in eius, quam in Salomonis, libro ordo sit observatus. Hinc etiam factum est, ut in graecis codicibus non paucae additae sint inscriptiones, quibus argumenta trac-

nos quidem inter Salomonis volumina haberi solet et *Ecclesiasticus dici*, *apud Graecos* vero *Sapientia Iesu filii Sirach* appellatur, scriptum est » etc.

tata indicantur². Nihilominus quum de permultis virtutibus agat atque variis in locis ad idem argumentum tractandum revertatur, accurata libri divisio proponi non potest. Decalogi quidem ordinem auctorem ab initio sequi arbitratus est olim *Cornelius a Lap.*, quem pauci moderni sequuntur³; « incipit enim a timore et cultu Dei, inde a cap. 3. progreditur ad honorem parentibus debitum, ac deinceps officia ceteris vel ex caritate vel ex iustitia praestanda prosequitur »; at legenti facile patet, hunc ordinem non esse observatum. Nam de eleemosyna agit 4,1 sqq. et iterum 29,1 sqq., de amicitia 6,5 sqq. et iterum 36,1 sqq., de puerorum educatione 7,23 sqq. et 30,1 sqq. etc. Ceterum *Cornelius* alteram quoque divisionem indicat, alique interpretes alias proposuerunt, at hucusque nullam, quae argumento vere correspondeat⁴. Quare generali illa distributione in duas partes, quam *Card. Hugo* et *Lyranus* iam indicaverunt, contenti simus oportet⁵, quae ex duplici argumento, quod tractatur, ex vitae nimirum praeceptis et exemplis, sua sponte exoritur. In ANALYSI igitur, quam subiiciemus, non referimus nisi praecipuas materias, de quibus agitur; sequimur autem textum Vulgatae (240).

1. *Eccli.* 51,18–38 esse translationem carminis alphabetici primus detexit et demonstravit *G. Bickell* in *Innsbrucker Zeitschrift für kath. Theologie* 1882. p. 319–333.

2. In editione Sixtina hae leguntur inscriptiones : 18,30 ἐγκράτεια ψυχῆς; 20,29 λόγοι παραβολῶν; 23,7 παιδεία στόματος; 24,1 αἵνεσις σοφίας; 30,1 περὶ τέκνων; 30,14 περὶ ὑγιείας; 30,25 περὶ δούλων; 35,1 περὶ ἡγουμένων; 44,1 πατέρων ὕμνος; 51,1 προσευχὴ Ἰησοῦ υἱοῦ Σειράχ. Omnes graeci codices, quotquot hodie exstant, in 30,26–36,16 alium ordinem exhibent, quam *Vulg.*, *Syr.*, *Ar.* Etenim *Vulg.* 33,17–36,16 in graecis codicibus posita sunt immediate post *Vulg.* 30,26 ita quidem, ut *Vulg.* 33,16 a. in fine istius pericopae, 33,16 b. autem in eius initio sint collocata. Secundum Vulgatam igitur inscriptio Sixtina 30,25 ponenda est ante 33,25 et inscriptio Sixt. 35,1. ante 32,1. — Ordinem *Vulg.*, *Syr.*, *Ar.* omnino esse retinendum evidenter elucet ex contextu; ordinis vero inversio in graecis codicibus inde est exorta, quod in archetypo, a quo superstites codices graeci dependent, folia, quibus pericopae illae continebantur, casu quodam sint e loco suo remota et transposita. Quare ab editoribus *Complut.*, *Antw.*, *Paris.* et a *Fritzsche* (*Libri apocryphi*. 1871. p. 462 sqq.) genuinus ordo iure est restitutus. Probe vero animadvertendum est, consensu graecorum codicum in hac ordinis inversione demonstrari, eos omnes directe vel indirecte ex uno codice dependere, qui codicibus illis, ex quibus adornatae sunt versiones *Vulg.* *Syr.* *Ar.*, est recentior.

3. *Cornel. a Lap.* In *Eccli.* Proleg. c. 4. — *Tetens* *Disquisitiones gener.* in *Sap. Iesu Siracidis*. Havniae 1779; cfr *Fritzsche* *Handb. zu den Apokr.* V. *Die Weisheit Iesus Sirachs*. Leipzig 1859. p. XXXI.

4. *Corn. a Lap.* l. c. « Tres libri sunt partes : *prima* (post prooemium, quo continetur encomium sapientiae) a c. 2. usque ad c. 23. tradit sapientiae praecepta et dogmata de quibuslibet virtutibus. *Secunda* c. 24. ipsam sapientiam se suaque praedicantem inducit at deinde ethica eius documenta persequitur usque ad 42,14. *Tertia* a c. 42,15 usque ad finem continet harum virtutum et documentorum exempla ». Eandem approbat *Calmet.*; inter Protestantes autem *Eichhorn* (*Einl. in die apocr.*

Schriften p. 50 sqq.) tres illas partes a Corn. a Lap. descriptas voluit esse diversas collectiones. — *Kilber* quoque (Analys. bibl. II p. 166 sqq.) tres partes facit, sed integrum librum, ut illas constituat, sursum deorsum versat; quare cum omittimus. — *H. Lesêtre* (L'Ecclesiastique. Paris 1880. p. 16 sq., qui sequitur *Fritzschi* l. c. p. XXXII) has septem sectiones agnoscit: 1. Origine de la sagesse. Devoirs qu'elle nous impose dans nos relations avec Dieu, avec la famille et la société, et dans notre conduite par rapport aux vices et aux vertus. 1,1-16,23; — 2. Dieu Createur et Providence. De la manière dont l'homme doit se conduire pour lui plaire. 16,24-23,38; — 3. Éloge de la Sagesse. Recommandations pour se bien conduire dans la société, et s'acquitter de ses devoirs extérieurs envers Dieu. 24,1-36,19; — 4. Différentes règles à suivre dans les relations sociales. Portrait du vrai sage. 36,20-39,15; — 5. De la création et du rôle particulier assigné à l'homme. 39,16-42,14; — 6. Louange du Seigneur par les merveilles de la nature et les hauts faits des grands hommes. 42,15-50,23; — 7. Conclusion du livre, dernière prière et dernière instruction de l'auteur. 50,23-51,38. At facile apparet, argumentis suis sectiones illas plerasque vix inter se differre.

5. *Card. Hugo* In Eccli. Prol. « Liber dividitur in duas partes: in prima agitur de virtutibus et conditionibus virtutum usque ad c. 43; in secunda de exemplis sanctorum, a c. 44 usque ad finem ». Similiter *Lyranus*: « Dividitur liber in duas partes; in prima inducit ad amorem sapientiae *ratiocinando*, in secunda, quae incipit a c. 44., *exemplificando* ». Duas has partes longe plerique agnoscunt, nonnulli tamen hymnum de creatione 42,15-43,37 ad alteram partem trahunt.

ANALYSIS ECCLESIASTICI.

In EXORDIO (1,1-40) descripta sapientiae origine (1,1-10) et fructibus nonnullis timoris Dei enumeratis (1,11-15) agit auctor de relatione inter sapientiam et timorem Dei (1,16-40).

In PRIORE PARTE (2,1-43,37) *praecepta de variis virtutibus tradit*, ita ut illa novis ad sapientiam exhortationibus, longioribus meditationibus precibusque aliquoties interrumpat atque longiore hymno terminet. Praecipua enumeramus sectionibus secundum repetitas sapientiae commendationes distinctis.

1. Incipit a fiducia in divinam misericordiam commendanda, utpote quae sit verae sapientiae conditio necessaria (2,1-23), atque statim transit ad inculcanda
puerorum officia erga parentes (3,1-18),
mansuetudinem humilitatemque (3,19-32) et misericordiam erga pauperes praescribendam (3,33-4,11).
2. Sapientiae fructibus enumeratis (4,12-22)
monita tradit de observanda veracitate et de malo pudore cavendo (4,23-36);
nonnullis autem de poenitentia agenda interiectis (5,1-11) commendat omnimodam sinceritatem (5,12-18),
quibus apte adnectuntur praecepta de amicitia (6,1-18).
3. Cum magno labore sapientiam esse quaerendam praefatus (6,19-37) vitandum esse peccatum inculcat (7,1-3), atque ad specialia transiens cavendum esse monet ab ambitione (7,4-11) et a mendacio (7,12-14),

- atque docet, quomodo erga familiares et proximos homo sese gerere debeat (7,15-8,22),
 quomodo erga mulieres (9,1-13) et erga certas virorum classes (9,14-25).
4. Sapientia in principibus commendata (10,1-5),
 in superbiam invehitur (10,6-34), modestiam vero humilitatemque laudat (11,1-10),
 monens divitias paupertatemque secundum sapientissimum Dei consilium distribui (11,11-20), nec ullum hominem ante mortem beatum posse praedicari (11,21-30).
 Porro vitandos esse docet dolosos (11,31-36), impios (12,1-7), neque fiduciam esse ponendam in inimicis (12,8-19),
 vitandos quoque superbos et potentiores atque cum aequalibus conversandum (13,1-32);
 demum avaritiam vituperat (14,1-16) et exhortatur, ut homo, dum vivat, bene agere studeat (14,17-21).
5. Beatum eum praedicans, qui sapientiam quaerat, quia eam inventurus sit (14,22-15,10),
 peccatum non esse a Deo docet, sed a libero arbitrio (15,11-20);
 nam Deus non amat impios (15,21. 22), quare etiam, uti per parenthesis monet, parentes in filiorum, si sint impii, multitudine gaudere non debent (16,1-5); ex historia enim constat, quomodo peccatores Deus semper punierit (16,6-15), neve quisquam putet opera sua Deo esse ignota (16,16-23).
6. Ad attentionem lectores exhortatus, quoniam sapientiam celebrare velit (16,24. 25),
 creationem mundi describit (16,26-31) hominisque maximis donis ditati (17,1-20),
 ut inde deducat, per poenitentiam hominem ad Deum redire debere (17,21-31);
 quam conclusionem confirmaturus ostendit, quid sit homo cum Deo comparatus (18,1-14).
 Addit varia praecepta de eleemosyna danda (18,15-18), de prudentia in agendo (18,19-33),
 de ebrietate vitanda (19,1-3), de lingua bene regenda (19,4-17).
7. Praemissis nonnullis sentiis de relatione inter sapientiam et inter Dei timorem (19,18-27)
 de correptione proximi agit (19,28-20,5) et de variis peccatis linguae (20,6-33).
 Porro omne peccatum atque praesertim superbiam vitari debere docet (21,1-12),
 sapientiumque et stultorum moribus comparatis (21,13-31) stulti vilitatem describit (22,1-23);
 quaedam amicis cavenda vel facienda enumerat (22,24-32),
 atque pericopae, quae potissimum de regenda lingua tractat, precationem inserit, qua Deum implorat, ut haec praecepta implere possit (22,33-23,6).

Precationi autem nova praecepta de lingua moderanda adnectit (23, 7-20) aliaque de intemperantia et luxuria vitandis (23, 21-37).

8. Sequitur magnificum sapientiae encomium. Introducit enim auctor sapientiam se ipsam laudantem (24, 1-4),

quae suam originem suamque prae omnibus rebus excellentiam describit (24, 5-12),

suam inhabitationem in populo Israel (24, 13-16), incomparabilem suam pulchritudinem divitesque suos fructus celebrat (24, 17-31),

demum suam relationem ad Legem et revelationem manifestat (24, 32-47).

Encomium hoc excipiunt tres sententiae numerorum artificio distinctae, quibus sapientia et timor Dei maxime celebrantur (25, 1-6)

longusque tractatus de mulieribus probis improbisque (25, 7-26, 24).

Duabus aliis sententiis numerorum artificio distinctis transit ad lucri cupiditatem damnandam (26, 25-27, 4),

variaeque linguae peccata (27, 5-24), dolum (27, 25-32), iram et vindictam (27, 33-28, 14), detractionem et susurrationem perstringit (28, 15-30).

Deinde agit de mutuo (29, 1-18) et de fideiubendo pro proximo (29, 19-26), quibus in rebus cavendum est, ne sibi ipse homo damnum inferat, nam duram esse vitam eorum, qui omnibus deperditis circumvagari cogantur (29, 27-35).

Transit ad filiorum bonam educationem (30, 1-13),

commendat sanitatem corporis curandam (30, 14-21) atque tristitiam vitandam (30, 22-27);

hinc causas vitandas monet, ex quibus tristitia exoritur, sc. nimium divitiarum studium (31, 1-11) et intemperantiam in victu (31, 12-29) potuque (31, 30-32, 3),

atque addit, quomodo senes et iuvenes in conviviis loqui et agere deceat (32, 4-17),

9. Iterum commendato timore Dei (32, 18-22)

docet prudentiam cum fiducia Dei esse coniungendam (32, 23-33, 6), quae fiducia exoritur ex certa scientia, Deum omnia secundum suam sapientiam disposuisse (33, 7-15).

Porro praemonens se similem esse eius, qui vindemia peracta uvas colligat, omnes exhortatur, ut variis suis praeceptis aures praebeant (33, 16-19), atque deinde

docet filiis vel amicis bona non esse tradenda ante mortem (33, 20-24), servum severe quidem, sed iuste et cum caritate esse tractandum (33, 25-33),

somniis fidem non esse adhibendam (34, 1-8); experientia enim edoctus scit, Deum non derelinquere timentes ipsum (34, 9-20).

Transit dein ad doctrinam de sacrificiis. Sacrificia, quae ex bonis iniuste acquisitis offeruntur Deus exsecratur (34, 21-31); verum quidem sacrificium docet esse pietatem et misericordiam erga pauperes (35, 1-5), nihilominus externa sacrificia, utpote praecepta, non

esse negligenda, sed debito modo offerenda (35,6-13); Deus enim non respicit personam, sed exaudit preces pauperum et eorum qui se humiliant (35,16-26).

Qua consideratione adducitur, ut ipse pro populo suo afflicto preces fundat (36,1-19).

Praemittens non eodem modo de omnibus esse iudicandum sed alias aliis esse meliores (36,20-22), commendat bonam uxorem (36,23-28), bonum amicum (37,1-7), bonum consiliarium (37,8-21), vere sapientem (37,22-29).

Transit ad commendandam curam sanitatis corporis. Ad quam conservandam abstinendum est a crapula (37,30-34); docet quoque, quomodo honorandus sit medicus (38,1-8), quid agendum in infirmitate (38,9-15), quid agendum erga mortuos (38,16-24).

10. Qua via sapientia sit acquirenda explicat. Sapientiae studium requirit otium, quapropter ii, qui fabrilibus occupantur, eam adipisci nequeunt, licet eorum opera sint utilia et necessaria (38,25-39). Ad sapientiae autem laudem pervenitur studio Legis prophetarumque et oratione (39,1-14).

Quibus praemissis velut vere sapiens hymno celebrat opera Dei, quae omnia sint valde bona et finem a Deo intentum attingant, ut piis in praemium, impiis in poenam sint (39,15-41).

Aerumnas deinde describit, quas peccatum induxit (40,1-11) atque paucis verbis praefatus solam iustitiam semper permansuram (40,12-17) aerumnis opponit huius terrae bona, inter quae eminet timor Domini (40,18-27).

Ad aerumnas reversus duram esse inopiam docet (40,28-32), amaram esse mortem (41,1-7), magnam calamitatem esse filios impios (41,8-16).

Denum praemonens non omnem pudorem esse bonum (41,17-20) ostendit de quibus sit erubescendum (41,21-28), de quibus non erubescendum (42,1-8) additque pauca de filiabus custodiendis et de mulieribus vitandis (42,9-14).

11. Terminat hanc priorem partem magnifico hymno de Dei creatoris operibus (42,15-43,37).

In SECUNDA PARTE brevior (44,1-50,26), quem *hymnum Patrum* appellant graecae editiones, Patriarcharum laudes celebrans exempla virtutum lectoribus ob oculos ponit. Atque

1. quidem generalem Patriarcharum et Sapientium laudem praemittit (44,1-15), deinde
2. ordine chronologico recenset Henoch et Noe (44,16-19), Abraham, Isaac, Iacob (44,20-27), Moysen (45,1-6), Aaronem nepotemque eius Phinees (45,7-31), Iosue et Caleb (46,1-12), Iudices et Samuel (46,13-23), Nathan et David (47,1-13), Salomonem (47,14-26), cuius filium vituperat (47,27-31), Eliam et Eliseum (48,1-18), Ezechiam et Isaiam (48,19-28), Iosiam cum Ieremia, Ezechiel, duodecim prophetis (49,1-12), Zorobabelem, Iesum sacerdotem, Nehemiam (49,13-

- 15); quos tamen superant Henoch, Ioseph, Seth, Sem atque impri-
mis Adam (49,16-19),
3. Quibus addit Simonem, Oniae filium, sacerdotem magnum, qui aucto-
ris tempore videtur vixisse (50,1-23).

In EPILOGO auctor

- a.) exhortatur omnes, ut secum Deo gratias agant, beatumque praedi-
cat eum, qui praecepta sua observaturus sit (50,24-31);
b.) celebrat Deum, quod se a multis tribulationibus liberaverit (51,1-17)
c.) et carmine (alphabetico) suum sapientiae studium describens lecto-
res monet, ut eadem ratione sapientiam quaerant (51,18-38).

De AUCTORIS FINE quidquam addere opus vix est; toto enim suo ar-
gumento totaque sua indole opus ipsum docet vera esse ea, quae au-
ctoris nepos et interpretes asserit, avum suum, postquam studio sapientiae
diu vacasset eamque ex libris sacris praecipue didicisset, haec literis
mandare voluisse, ut alios sapientiae studiosos adiuveret eisque viam
monstraret, qua vitam suam secundum Legis praecepta instituere pos-
sent. Idem igitur nostri auctoris finis, qui Salomonis in Proverbiis eden-
dis (200 p. 140 sq.). Quatenus vero, uti recte monet Corn. a Lapide,
« omne cuiuslibet virtutis officium particulatim recenset, quae ipsius
propria est dos et laus », sub certo respectu non tantum Proverbia sed
reliquos etiam libros sapientiales superat dignusque est, quem Chri-
stiani omnes, virtutis et perfectionis avidi, avide volvant, legant, re-
legant; neque enim sine ratione Rhabanus commentarium, quem in
nostrum librum exaravit, amico suo Otgario, archiepiscopo Moguntino,
transmittens praesulem exhortatus est, « ut Ecclesiastici lectio fre-
quens ei sit et testimoniorum illius assidua meditatio ».

§ 23. — De Ecclesiastici origine.

234. — Quamvis hebraicum Ecclesiastici exemplar deesset, dubitari
tamen non potuit, quin eius PRIMIGENIUS TEXTUS hebraicus fuerit. Nam
graecum textum esse versionem, non tantum auctoris nepos, qui ipse eam
adornavit, diserte asserit, sed etiam, uti iam vidit *Huetius*, confirmat
« phrasis, quae hebraismum in multis redolet, nonnumquam etiam
mere hebraica est: puta illud ἡμέρας ἀριθμοῦ (17,3 dies numeri i. e.
dies paucos) purum hebraicum est יְמֵי כִסְפָּר; et illud identidem δια-
θήκην αἰῶνος (17,10 testamentum saeculi i. e. testamentum aeternum)
correspondet hebraico בְּרִית עוֹלָם; item ἀπὸ προσώπου λόγου et ἀπὸ προσ-
ώπου βρέφους (19,11 a facie verbi, a facie infantis i. e. propter verbum,
propter infantem) hebraice scriptum erat כִּפְּנֵי דְבָר et כִּפְּנֵי עוֹלָל » etc.¹.
Gravius argumentum praebent interpretis menda; nonnulli enim tex-
tus graeci vix ac ne vix quidem intelliguntur, nisi interpretem in he-

braicis verbis reddendis errasse supponamus. Quo pertinet illud οὐκ ἔστι κεφαλή ὑπὲρ κεφαλὴν ὅφρως (25,22 « non est caput super caput serpentis », *Vulg.* : « nequius quam caput serpentis »), in quo reddendo interpretes ad duplicem sensum vocabuli ראש (*caput, venenum*) non attendit (: non est venenum peius, quam venenum serpentis). Item in 24, 35-38 (« qui implet quasi Phison sapientia, et sicut Tigris..., qui quasi Euphrates..., qui quasi Iordanis... qui mittit disciplinam *sicut lucem* et assistens quasi Gehon in die vindemiae ») parallelismus pro vocabulis *sicut lucem* evidenter nomen fluvii postulat; interpretes כָּאֵר vel כְּאֵר (cfr *Am.* 8,8) legisse neque attendisse videtur, כָּאֵר hic positum esse pro נִיְאֵר (sicut fluvius sc. Nilus)². Porro annominationes quoque quaedam hebraicum textum produnt; *ensem* enim iuxta nomen *lunae* esse dicens (43,7. 8) graece locutus non est, quum μῆν et σελήνη affinia non sint, sed hebraice (יָרֵחַ *mensis*, יְרֵחַ *luna*); neque graecus scriptor dicere potuit *sapientiam* (σοφία) pro nomine suo (κατὰ τὸ ὄνομα αὐτῆς) non multis esse *manifestam* (6,23); hebraica ibi latet paronomasia.

Dubitatum a nonnullis est, annon auctor chaldaice potius quam hebraice scripsisset, quia eo tempore (saec. 3. a. Chr.) vixisse dicendus est, quo lingua hebraica in usu esse desierat³. Quod dubium nunc prorsus sublatum est hebraici textus primigenii fragmento, quod quintam fere totius operis partem (39,15-49,11) continet, iterum reperto⁴. Ceterum S. Hieronymus, hac in re testis omni exceptione maior, se *hebraicum* Ecclesiastici textum vidisse iam testatus erat, atque ex thaludicis quoque et rabbinicis libris circiter quadraginta gnomae *hebraicae* collectae iam erant, quae *Ben Sira* ibi attribuuntur⁵.

1. *Huet*. Demonstr. evang. Prop. 4. De Eccli. 5 (Ed. Venetae 1765. p. 271). Multo plures hebraismi a modernis numerantur; cfr *Wette* Einleitung. II. 3. p. 208 sq.; *Kaulen* Einl. Ed. 3. p. 340.

2. Prius mendum etiam in *Syr.* invenitur, alterum autem evitavit. — Alia quaedam incerta sunt : ex. gr. 23,18 כִּי videtur male translatus per γάρ (*enim*) loco ἐάν (*si*); 27,20 forte צַר et צִידוּ permutata sunt etc.

3. Ita *Bertholdt* Einl. p. 2296; *Stäudlin* Gesch. d. Sittenlehre Jesu. I. p. 385 etc.

4. Cfr *A. E. Cowley* and *A. Neubauer* The original Hebrew of a portion of Ecclesiasticus (XXXIX. 15 to XLIX. 11) together with the early versions and an english translation, followed by the quotations from Ben Sira in rabbinical literature. Oxford 1897. — Fragmentum constat decem foliis chartaceis et saec. 11. conscriptum esse censetur; primum ex istis foliis a. 1896. in Palaestina repertum est (continet 39,15-40,7), reliqua circa idem tempus in Anglia a Bibliotheca Bodleiana (Oxford) comparata sunt.

4. Ita *Bertholdt* Einl. p. 2296; *Stäudlin* Gesch. der Sittenlehre Iesu I. p. 385 etc.

5. De Ecclesiastici sententiis in Thalmude allegatis cfr *De Voisin* in Raym. Martini Pugio fidei ed Carpzov. p. 125 sq.; *Wolf* Bibl. hebr. I. p. 257 sqq.; *Zunz* Gottesdienstl. Vorträge der Juden p. 101 sqq., qui singulas indicat, *Dukes* Rabbin. Blumenlese p. 67 sqq. etc. — A nostro libro, quem Thalmudistae sub auctoris nomine בן סירה

allegant, distinguatur oportet alter, qui nomine בן סירא allegatur (cfr *Wolf* l. c. p. 260 sq.) et dumtaxat quadraginta quatuor sententiis constat. Duo haec « alphabeta Ben Sirae » translata invenies in *Corn. a Lap.* Comm. in Eccle. Proleg. 5. Eorum textum primigenium iterum edidit *Steinschneider* (Alphabetum Siracidis utrumque. Berolini 1858).

235. — AUCTOREM Ecclesiastici esse Iesum filium Sirach Ierosolymitanum certum est, immo id fide divina tenendum esse asserunt antiquiores interpretes. Etenim versus libri finem legimus : « doctrinam sapientiae et disciplinae scripsit (rectius : scripsi ἐχάραξα) in codice isto Iesus, filius Sirach, Ierosolymita » (50,29); « quae verba, inquit *C. a Lapide*, sunt sacrae Scripturae et S. Spiritus, ideoque fide credenda ». Cum iis autem consonat prologus libri ab auctoris nepote conscriptus.

Haud raro quidem Patres latini librum nostrum sub Salomonis nomine allegant¹, vel quinque esse libros salomonicos statuantes in eorum numero Ecclesiasticum recensent², et teste S. Hieronymo Ecclesiasticus « a plerisque falso Salomonis dicebatur »³. Parum recte autem aliquis his argumentis fretus Patres erroris accusaret, ac si Salomoni auctori opus attribuissent. Quoniam enim S. Scripturam e memoria fere citare soliti erant, facillime fieri potuit, ut memoria lapsi Salomoni dictum Siracidae adscriberent; siquidem tanta est Proverborum et Ecclesiastici similitudo, ut S. Augustinus iam Ecclesiasticum « de quadam similitudine » Salomonis dici assereret⁴. Salomon prae reliquis omnibus dono sapientiae a Deo erat insignitus, sicut pater eius David omnes poesi superaverat; quemadmodum igitur omnes Psalmi a Patribus sub Davidis nomine allegari solent, idque etiam ab iis, qui omnium auctorem esse Davidem diserte negant, ita omnes libros de sapientia conscriptos sub Salomonis nomine allegant, etsi non omnium auctorem Salomonem esse optime perspicerent.

De auctoris vita nihil scimus praeter ea, quae ipse in libro suo magis minusve clare innuit. Medicum eum fuisse aliqui cum Grotio coniecerunt, quia medicos honorandos esse doceat et rerum medicarum scientiam quandam prodere videatur. Alii eum sacerdotem fuisse volunt, quia reverentiam erga sacerdotes commendet et rerum, quae ad sacerdotium pertinent, peritum se exhibeat⁵. At leves esse illas coniecturas fundamentoque carere solido evidens est. Auctor igitur noster Ierosolymis oriundus totam vitam suam studio sapientiae impendit utque maiorem sibi acquireret experientiam, longa instituit itinera, in quibus multa quidem et gravia pericula atque hostium suorum calumniis etiam vitae discrimen subiit, sed lactos quoque copiososque studii fructus collegit (34,12 sq.; 51,4 sqq. 18 sqq.; *Prol.*). Vir erat profunda Scripturarum scientia insignis (51,22 sq.; *Prol.*); ex sacris enim libris ve-

ram sapientiam hauriendam esse non ignoravit. Versus vitae finem autem ea, quae didicerat, literis mandare librumque nostrum componere voluit, ut studia sua aliis quoque proficerent.

Quoniam satis multae sententiae eius cum Psalmorum, l. Iob, Proverbiorum, Ecclesiastae textibus consentiant, sunt qui illas ex istis libris transcriptas esse putaverint; at si paucas sententias exceperis, quae velut glossemata per librarios genuino libro sunt insertae, facile deprehendes, eum ideas, quas utique longo Scripturarum studio sibi acquisiverat, suo proprio modo exprimere verique auctoris partes agere. Si Ps. Athanasianae Synopsi fides esset adhibenda, Siracides aliorum quoque sapientium apophthegmata collegisset suisque sententiis intermiscuisset aut addidisset; immo librum ipsum nullo modo Iesu filio Sirach, sed potius nepoti eius adscriberemus, quippe qui sententias ab avo collectas in unum continuumque ordinem digesserit. Quam sententiam ex parte amplectuntur moderni quidam interpretes duplici argumento nixi. Etenim aliorum sententias sese collegisse, auctorem arbitrantur ipsum fateri (8,9; 33,16 sqq.; 50,29), atque librum quoque censent indole sua talem originem prodere, quoniam eadem sententiae vocabulis vix mutatis in diversis libri partibus repetantur, de eodem argumento saepius agatur etc⁶. At infirma sunt argumenta. Textibus enim obiectis, si recte explicantur, auctor propria potius quam aliena tradere clare demonstratur; ad libri vero indolem quod attinet, sententias satis multas inveniri, quae parum inter se discrepent, omnino fatemur, neque de eodem argumento variis in locis agi negamus; sed quomodo inde concludi liceat, auctorem sententias illas aliunde transsumsisse non videmus. Uno enim tenore eodemque tempore Siraciden omnes has sententias parabolasque conscripsisse parum est probabile; per longam potius vitam suam variis temporibus, uti occasio sese obtulit, interdum de eodem argumento interdum de variis argumentis nonnullas composuit; quare mirum non est, quod eadem idea saepius sit expressa verbis vocabulisque parum aut etiam multum discrepantibus, aut quod idem argumentum diversis rationibus sit tractatum etc. Versus vitae finem autem sententias suas in unum volumen compingens operique suo ultimam manum imponens ad ordinem quandam logicum non magis, quam praedecessores eius, attendere voluit. Si enim ullo in opere, in eiusmodi sententiarum ethicarum collectionibus varietas delectat, atque ordinis logici absentia facilius explicatur, si propria, quam si aliena, Siracidam collegisse dicemus. Ps. Athanasius demum, si librum a nepote terminatum esse asserit, contradicit auctori ipsi (50,29), nisi forte nepotem duo ultima carmina (51,1-38) avi sui libro terminato addidisse censeat.

1. Cfr ex. gr. S. *Cyprian*. Testim. c. Iud. II. 1. III. 6. 12 etc. (M. 4,696. 735. 741);

S. Optat. c. Donat. III. 3. (M. 11,1006); *Lactant.* Divin. instit. IV. 8 (M. 6,468); *S. Leo* Serm. 39 (M. 54,265) etc. etc.

2. *Rufin.* in transl. hom. Orig. in Num. hom. 18,3 (M. 12,714); *S. Innoc. I.* ad Exuper. Tolos. (M. 20,501); *S. Isid. Hisp.* Orig. VI. 2 (M. 83,158) et iuniores Latini passim.

3. *S. Hieron.* In Dan. 9,24 (M. 25,545).

4. *S. August.* Doctr. christ. II. 8; cfr *S. Isid. Hisp.* l. c.; *Alcuin.* Disput. puer. 7. (M. 101,1127) etc. Quam facile nomina auctorum permutari potuerint, testis est ipse *S. Hieron.*, qui in Eccle. 10 (M. 23,1149) Ecclesiastici verba sub Salomonis nomine allegat: « Alibi ipse Salomon ait » *Eccle.* 27,26.

5. *S. Isid. Hisp.* De eccles. off. I. 10 (M. 83,749) auctorem Iesum filium Sirach putat fuisse « nepotem Iesu sacerdotis, de quo meminit Zacharias », at mera videtur esse coniectura ex nominis similitudine hausta. Fuisse probare conatur *Scholz* Einl. III. p. 193 sq. eum sacerdotem fuisse, sed aliud argumentum praeter illud, quod innuimus, non affert.

6. *Huet.* (Demonst. evang. Prop. 4. De Eccle. 1.) vult librum nostrum « ex ethicarum Salomonis scriptionum compilationibus esse decerptum »; secundum *Goldhagen* (Introduct. II. p. 333) « auctor ex collectis aliunde sententiis, maxime ex Proverbiis maiorem libri partem contexit ». Qui cum aliis catholicis interpretibus eadem sententibus inniti videntur *Ps. Athan.* Synops. S.S. 46 (M. 28,377): οὐ μόνον τὰ ἑτέρων τῶν πρὸ αὐτοῦ συνετῶν ἀνδρῶν ἀποφθέγματα συνήγαγεν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἴδια τινὰ ἀπεφθέγγετο: quae Synopseos pars, quum in nonnullos codices pro genuino prologo recepta esset, facile in errorem induxit interpretes. Ex modernis acatholicis *I. M. Iost* (Gesch. des Judenthums u. seiner Sekten I. p. 312) librum nostrum dicit « eine Zusammenstellung vieler bereits in Spruchform aufgenommenener, dem Volke zusagender Lehrsätze und Ansichten »; *Bretschneider* (Liber Iesu Sirac. perpet. annot. illustratus. Ratisbonae 1806. p. 25 sqq.) fusius demonstrare conatur veram esse *Ps. Athanasii* sententiam.

236. — QUO TEMPORE auctor vixerit opusque suum composuerit; paucis, quae in libro ipso et in prologo leguntur, indicibus definire licet. Sunt autem haec:

a.) Ultimus virorum illustrium, quos celebrat auctor, est Simon Oniae filius, summus sacerdos (50,1-21), quem tam vividis coloribus depingit, ac si eum viderit pontificalibus vestibus indutum in medio populo hostias offerentem; quare communis est interpretum sententia, eum Simonis Oniae filii aequalem fuisse.

b.) Ille, qui librum graece vertit, auctoris nepotem se esse asserit seque in Aegyptum venisse ἐν τῷ ὀγδόῳ καὶ τριακοστῷ ἔτει ἐπὶ Εὐεργέτου βασιλέως (*Vulg.*: « in octavo et trigesimo anno temporibus Evergetis regis »); ab anno autem, quo avus librum composuit, usque ad annum, quo nepos graece illum vertit, circiter sexaginta anni effluxisse videntur.

c.) Auctoris tempore demum Iudaeos gravibus calamitatibus esse afflictos docet eius precatio 35,22-36,19.

At indicia haec, quamvis clara esse videantur, non eodem modo ab omnibus explicantur. Duos enim habemus summos sacerdotes, quibus nomen *Simon Oniae filius* competit; prior circa saec. 3. initium (310.-291.), alter circa eiusdem saeculi finem (219.-199.) floruit, et uterque

cum magni nominis fama ex hac vita decessit. Duo quoque sunt Ptolemaei, qui *Euergetis* cognomen gerunt, Ptolemaeus III. Euergetes I (247.-222.) et Ptolemaeus VII. (IX) Euergetes II. (170. vel 146.-117.). Unde tres diversae sunt interpretum sententiae.

Prima, quam tenet Cornelius a Lap. cum multis modernis¹, priorem Simonem et priorem Euergetem intelligens librum esse scriptum contendit c. a. 290. et graece versum c. a. 230. Argumenta autem, quibus nititur, sunt haec : a.) Summus ille sacerdos non potest esse alius nisi Simon I., cognominatus Iustus, cuius magna de populo merita celebrat *Fl. Iosephus*². Immo auctor, si Simonem II., virum memoria vix dignum, laudare voluisset, priorem tamen, utpote multo celebriorem, in catalogo suo illustrium virorum omittere non potuisset. b.) Tempore Simonis II. ethnicae doctrinae inter Iudaeos palaestinos iam erant propagatae per filios Tobiae, quorum partes tuitus erat Simon II.³; in nostro autem libro nulla omnino legitur allusio ad ethnicorum mores doctrinasque a Iudaeis receptas, id quod apte non explicatur, si Simonis II. tempore auctor scripsit. Qui enim Samaritanos « stultum populum, qui habitat in Sichem » tam aversatur, ut eos cum Idumaeis et Philisthaeis aequet conferatque (50,28), procul dubio non minore cum vehementia Iudaeos ethnice viventes impugnasset. c.) Ptolemaeus III. solus in monumentis vocatur Euergetes; Ptolemaeus VII. (IX.) autem sibi ipse quidem hoc cognomen attribuit, sed a subditis suis cognominatus est Physcon (ventriosus), quo solo nomine est cognitus.

Altera sententia, quae est paucorum⁴, priorem quidem Simonem, sed alterum Euergetem intelligit, ita ut liber sit scriptus c. a. 280., graece translatus c. a. 130.; at avum inter et nepotem centum quinquaginta annos interfuisse quis crediderit?

Tertia demum sententia alterum Simonem alterumque Euergetem intelligit librumque scriptum docet c. a. 190., graece translatus c. a. 130. Quam sententiam cum multis modernis interpretibus⁵ praeferrimus hisce argumentis nixi.

1. Ptolemaeus III. Euergetes I. non regnavit nisi viginti quinque annis (247.-222.); quo igitur cum iure anno 38. regni eius auctoris nepos se in Aegyptum venisse asserit? Respondent quidem primae sententiae patroni, interpretem non loqui de 38. anno regni Euergetis, sed de suae ipsius aetatis anno 38. Mirum sane effugium! Nam verba ἐν τῷ ὀγδόῳ καὶ τριακοστῷ ἔτει ἐπὶ τοῦ Εὐεργέτου βασιλείας secundum communem usum loquendi Alexandrinorum 38. annum regni Euergetis significant⁶, nec ulla est ratio, cur communem et consuetum hunc sensum relinquamus. Immo vero nisi interpretem aliquid absurdi aut saltem superflui scripsisse dicamus, explicationem priorem retinere cogimur. Verba illa enim a traductore procul dubio sunt addita, ut tem-

pus adventus sui lectoribus manifestaret; quatenam autem esset haec temporis definitio, si suae ipsius aetatis annum indicasset? Num forte omnes sciverunt, quo anno natus erat interpres? At instant adversarii nostri monentes etiam Euergetem non regnasse triginta octo annis; ad thronum enim eum accessisse a. 146. et mortuum esse a. 117. Quae non recte sunt dicta. Nam Ptolemaeus VII. (IX.) iam a. 170., quum frater eius Ptolemaeus VI. (VII.) Philometor ab Antiocho IV. captivus esset abductus, ab Alexandrinis ad thronum evectus est et cum fratre suo ex captivitate reverso gubernavit usque ad a. 164.; deinde vero a fratre depulsus Cyrenas tenuit, usque dum a. 146. Philometoris filio Ptolemaeo (VIII.) Philopatore II. occiso solus Aegypti et Cyrenarum rex factus est. Ideo ipse teste Eusebio annos regni sui ab a. 170. numeravit⁷; quare etiam scriptores, qui eius regni tempore opus aliquod in Aegypto edere voluerunt, eundem numerandi modum tenere cogebantur. Atque evidens quoque est, scriptores in libris publice editis non potuisse regem appellare cognomine contumeliae causa indito (Physcon), sed debuisse adhibere illud, quod sibi ipse imposuerat (Euergetes).

2. *Eusebius* et *S. Hieronymus* testantur Simoni Oniae filio illi « quo regente populum Iesus filius Sirach scripsit librum, qui graece *πανζυρετος* dicitur » « successisse in pontificatu alium Oniam, quo tempore Antiochus (Epiphanes) Iudaeos diis gentium immolare cogebat »⁸. Uterque igitur Simonem II. intelligunt idque rectissime. Nam Simonis I. tempore nec a Ptolemaeis, quibus tunc subiecti erant, nec ab aliis Iudaei persecutionem ullam perpessi sunt. In Aegypto autem Iudaeos persequi incepit Ptolemaeus IV. Philopator (222. - 205.), qui etiam, si 3. Machabaeorum libro ulla fides est, in adytum templi ierosolymitani irrupit, atque multo maiora mala populo intulisset, nisi Simon II. precibus suis efficacibus liberationem populi a Deo obtinuisset (3 *Mach.* 2). Nonne ad hoc factum alludit auctor noster, ubi Simonem « gentem suam a perditione liberasse » asserit (50,4)? Mirum autem in modum patroni primae sententiae merita Simonis I. exaggerant; nihil aliud enim narrat *Fl. Iosephus* nisi eum « iustum cognominatum fuisse quum propter pietatem in Deum, tum propter benevolum in cives animum »⁹. Quare auctor noster in suo illustrium virorum catalogo eum eadem ratione omittere potuit, qua multorum aliorum piorum virorum (Danielis, Mardochei, Esdrae) memoriam omisit. Neve obiiciatur, auctorem de ethnicismo in Iudaeam irrumpente non loqui; nam ethnici mores ethnicaeque doctrinae post Simonis II. mortem sub Seleuco IV. spargi coeptae sunt¹⁰.

3. Confirmationis gratia addamus, eo tempore, quo auctoris nepos in Aegyptum venit versionemque suam libri nostri adornavit, omnes libros protocanonicos graece exstitisse et in usu communi fuisse (Prol.).

Iam vero Pentateuchus quidem sub Ptolemaeo II. Philadelpho a. 286. translatus est; prophetarum autem et hagiographorum, quorum rarior erat in coetibus sacris usus, versio tardius adornata est, neque ullo argumento probabile redditur, medio saec. 3. (Euergetis I. tempore) iam terminatam fuisse versionem alexandrinam¹¹.

1. *Corn. a Lap.* In Eccli. Proleg. 2; *Goldhagen* Introd. II. p. 337; *Scholz* Einl. III. p. 104 sqq.; *Wette* Einl. II. 3. p. 228 sqq.; *Danko* Hist. revel. p. 539 sq.; *Vigou-roux* Manuel II. p. 443; *Lesêtre* L'Ecclesiastique p. 7; *Holzhammer* Handbuch I. p. 787; *Haneberg* Gesch. der Offenb. p. 499 etc. Ex protestanticis eandem sententiam tenent *Keil* Einl. p. 741, *Vaihinger* in Studien u. Krit. 1857. p. 94 sqq. alique.

2. *Fl. Iosephi* Antiquit. XII. 12.

3. *Fl. Iosephi* Antiqu. XII. 4,11; 5,1.

4. *Winer* De utriusque Siracidæ aetate. Erlangae 1842. et Bibl. Realwörterbuch I. p. 555.

5. Ex catholicis *Calmet* In Eccli Proleg. 3 (Ed. Veneta 1756. V. p. 172 sq.), *Vincenzi* Sess. IV. Trid. Conc. III. p. 74 sq.; *Kaulen* Einl. Ed. 3. p. 340; *Zschokke* Hist. A. T. p. 359 etc. Ex acatholicis cfr *Eichhorn*, *Bertholdt*, de *Wette* Schrad., *Davidson*, *Fritzsche*, *Koenig* (Einl. 1894. p. 488), *Cornill* (Einl. Ed. 3. 1896. p. 277) etc.

6. Cfr 1 *Mach.* 13,42 ἔτους πρώτου ἐπὶ Σίμωνος ἀρχιερέως; 14,27; *Agg.* 1,1 ἐν τῷ δευτέρῳ ἔτει ἐπὶ Δαρείου τοῦ βασιλέως; *Zach.* 1,7 etc.

7. *Euseb.* Chron. II. 22 (M. 19,202): « Post hunc (Philometorem) in Syria extinctum Cyrenis accersitus Euergetes rexque appellatus annos suos inde computare coepit, ex quo primum rex habitus fuerat, ita ut fratre moriente videretur ipse iam regnavisse viginti quinque annis eiusque anni regni censeantur quinquaginta quatuor » (sc. 170.-117.).

8. *Euseb.* Demonstr. Evang. VIII. (M. 22,616); *S. Hieron.* In Dan. 9,14 (M. 26,545).

9. *Fl. Ioseph.* Antiqu. XII. 2,5.

10. *Fl. Ioseph.* Antiqu. XII. 5,1. Cfr 1 *Mach.* 1,12 sqq.

11. Cfr de tempore, cui alexandrinae versionis origo probabilius adscribenda videtur, *Introd. gener.* Ed. 2. nn.121. 122. p. 339sqq.

§ 24. — De Ecclesiastici divina auctoritate.

237. — Pauci quidem protestantici interpretes suo deutero-canonicorum librorum odio eo usque se abripi siverunt, ut lectores Ecclesiastici « faeces haurire » cum Calvino dicere auderent, multo plures e contra cum I. van Gilse Ecclesiasticum dignum declararunt, qui in canone non ultimum locum occuparet¹: attamen praeiudiciis suis occaecati omnes unanimi consensu illum e canone excludunt nihil nisi humanam auctoritatem ei attribuentes. Quam parum autem in libro nostro repudiando cum antiqua synagoga et antiqua Ecclesia consentiant, paucis testimoniis demonstrabimus.

Moderni Iudaei utique cum Protestantibus Ecclesiasticum reiiciunt; at nemo, opinor, dubitat quin alexandrini Iudaei eum olim in suo canone habuerint, atque palaestineses eum eodem in honoris et auctoritatis, quo reliqua Hagiographa, gradu habuisse ex Thalmude lu-

culenter apparet. Etenim magni nominis rabbini plerique sententias Ben Sira illis citandi formulis, quae in afferendis libris sacris solis adhiberi solent, allegant, atque nonnulli quoque librum filii Sira tertiae canonis classi diserte adnumerant². Quae testimonia admodum rara non sunt in Iudaeorum libris antiquioribus; iuniores autem de Ecclesiastico iniquius iudicasse atque eum demum inter profanos libros amandasse, nemo mirabitur, qui consideraverit, in primigenium textum hebraicum sententias nonnullas irrepsisse, quae libro sacro videbantur esse indignae; revera sub Siracidae nomine aliqua in Thalmude allegantur, quae nec in graeca nec in ulla alia versione leguntur et quae a sacro scriptore scribi non potuerunt³.

Antiquitate autem et auctoritate rabbinicis testimoniis infinite praestant LIBRI SACRI N. T., in quibus non pauci textus leguntur cum Ecclesiastici sententiis ita consentientes, ut nullum remaneat dubium, quin Apostoli librum nostrum cognoverint atque eius verba interdum etiam lectoribus suis in memoriam revocare voluerint. Si enim *S. Iacobus* (1, 19) monet: « Scitis, fratres dilectissimi: sit autem homo omnis velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum », tota phrasis ita est comparata, ut non tantum ad Siracidae monitum (γίνου ταχὺς ἐν ἀκροάσει σου καὶ ἐν μακροθυμίᾳ σου φθέγγου ἀπόκρισιν *Eccli* 5, 13) alludere, sed illud omnino pro auctoritate allegare videatur. Revera omnibus fere hodie fatentibus *S. Iacobi* epistolae maior pars libro Ecclesiastici nititur, atque ex eodem libro *S. Apostolus* magnam vocabulorum phrasiumque copiam desumsit⁴; quis autem sibi persuaserit Apostolum librum profanum tanto in honore habuisse, ut eum continuo lectitaret ex eoque illa desumeret, quae fidelibus praedicaret? Neque vero *S. Iacobus* solus est inter Apostolos, qui Ecclesiasticum adhibuerit; in Evangeliiis quoque et in aliis epistolis allusiones inveniuntur haud rarae⁵.

1. De Calvino cfr *Bellarm.* De verbo Dei I. 14. — *I. van Gilse* Commentatio de argum. et doctrina l. Sirach. Groningae 1832. p. 102, cuius sententiam approbat *Fritzsche* l. c. p. XXXVI; cfr etiam *R. Stier* Die Apocryphen p. 49, *Reuss* Gesch. des A. T. p. 553 etc.

2. *S. Hieron.* (Prol. in ll. Salom.) se librum nostrum apud Iudaeos invenisse testatur atque verba eius insinuant Iudaeos librum illum in honore et auctoritate habuisse. — *Zunz* (Gottesdienstl. Vorträge der Juden p. 102 sqq.), *Scholz* (Einl. III. p. 204), *Davidson* (Introd. III. p. 421) praeter alios qui librum nostrum formulis « scriptum est », « dictum est » allegaverint citant *Rab* (Erubin 65 a. 54 b), *Iochanam* (Nidda 16 b), *Elasar* (Ta'anith 3. b.; Chagiga 2, 1; Bereschith rabba 10. a etc.) *Rabba ben Mari* (Iebamoth 63. b; Baba Kamma 92. b.) etc. — *Strack* (in Herzog P. R. E. Ed. 2. VII. p. 430) testimonia haec infirmare frustra conatur, quum ipse fateri cogatur, antiquos rabbinos sententias Siracidae velut verba Scripturae attulisse. Etenim si rabbinos illos memoriae lapsu scriptori sacro attribuisse putat, quae ex profano scriptore hauserunt, plus asserit quam probare potest. Patres quidem sententias Siracidae interdum Salomoni auctori attribuerunt, quoniam divinam magis quam humanam sententiarum

originem attenderunt; at omnino aliud est, si profana sententia velut divina allegatur. Profecto *Rabba bar Mari* (Baba Kamma 92 b.), si veritatem aliquam in *tribus canonis partibus* contineri demonstraturus allegat *Gen.* 28,9. *Iudic.* 11,3. *Eccli.* 13,15 (gr.) ipso suo argumento attendere cogebatur, quoniam in libro tertia sententia legitur, atque ita exclusus iam est memoriae lapsus.

3. *Huet.* Demonstr. Evang. Prop. 4. De *Eccli.* (Ed. Ven. 1765. p. 271) : « Vitium in multis fuisse Ben Sirae librum etiam ante Thalmudis compositionem existimo multaque in eum inserta, quae Thalmudistis probari non potuerint ». Exemplis allatis id demonstrat *Wette* l. c. p. 211; certe si *Sanhedr.* 100 b. velut dictum Siracidae allegatur, hominem bene barbatum esse stultum, illum vero, cui barba sit tenuis, esse astutum, prudentissimum autem esse illum, cuius barba sit divisa, facile intelligitur, quod librum in quo eiusmodi sententiae legebantur, e canone excluderent.

4. Praeclare id demonstrat *Werner* Ueber den Brief Iacobi (Tüb. Quartalschr. 1872. p. 265-217); res autem tam clara est, ut *Schuerer* (Gesch. des jüdischen Volkes im Zeitalter Iesu Christi. Leipzig 1886. II. p. 596) fateatur : « Namentlich im Iacobus briefe sind die Reminiscenzen aus Iesus Sirach unverkennbar ».

5. Cfr praeter alia *Eccli.* 2,18 et *Ioan.* 14,23; *Eccli.* 11,10 et 1 *Tim.* 6,9; *Eccli.* 11, 18. 19 et *Luc.* 12,19; *Eccli.* 15,16 et *Matth.* 19,17; *Eccli.* 29,15 et *Luc.* 16,9 etc. Quibus aliisque textibus allatis addit *Davidson* l. c. p. 421 : « Some of these places are irrelevant, others are pertinent; in some the writers did draw from the book, both in idea and word, though Keerl (vehementissimus deuterocanonicorum adversarius Die Apocryphenfrage p. 54) stoutly denies it » etc.

Ab Apostolis una cum reliquis libris sacris Ecclesiasticum Ecclesiae velut librum sacrum et divinum esse traditum testantur PATRUM OPERA. Iam in prima catechesi apostolico tempore eum esse adhibitum, videmus ex *Doctrina duodecim Apostolorum* et ex *S. Barnabae* epistola⁶. *S. Clemens Rom.* quoque, si Deum alloquitur : ἐλεῖμον καὶ οἰκτίρμων, ἄφες ἡμῖν τὰς ἀνομίας ἡμῶν κτλ., tam prope ad Siracidae verba accedit : διότι οἰκτίρμων καὶ ἐλεῖμων ὁ Κύριος, καὶ ἀφίησιν ἀμαρτίας κτλ., ut nemo Doctorem Romanum a nostro auctore dependere negaverit; animadvertas autem velim *S. Clementem* eo in loco orationem liturgicam repetere, quae apostolicae est originis, ideoque hoc eius testimonium maioris esse auctoritatis. Quoniam vero *Clementem* Sapientiam Siracidae cognovisse et adhibuisse constat, nemo mirabitur, quod illam velut divinum librum una cum Proverbiis et epistolis apostolicis allegaverit⁷. Tertium testem ex apostolicis Patribus citamus *S. Hermam*, qui in suo Pastore ad librum nostrum satis frequenter alludit⁸.

Ab exeunte saec. 2. communis eius usus innumeris testimoniis demonstratur. *Tertullianus* eius verba tamquam a Christo prolata affert, *S. Cyprianus* illa velut a Spiritu S. dicta et in S. Scriptura contenta allegat, eosque imitantur *Lactantius* et *S. Optatus*⁹. Quemadmodum isti in ecclesia africana, ita in gallicana *SS. Hilarius* et *Phoebadius* sine ulla haesitatione in dogmaticis et exegeticis suis libris testimonia ex Ecclesiastico desumserunt¹⁰. Atque eadem ratione in Italia egerunt *SS. Hippolytus* et *Ambrosius*¹¹. Sed omnium testimonia adscribere su-

pervacaneum est, siquidem *S. Augustinus* testatur nostrum librum « antiquitus ab *Ecclesia maxime occidentali* in auctoritatem esse receptum »¹². *S. Hieronymus* autem ab hoc occidentalis ecclesiae consensu in theoria quidem, uti dicunt, recedit, in praxi vero eum sequitur, siquidem multis in locis Sapientiam Iesu Sirach tamquam Scripturam allegavit¹³. Ceterum quanto cum iure *S. Augustinus* maxime in occidentali ecclesia Ecclesiasticum receptum esse asseruerit, *historia controversiarum de haeticorum baptismo* luculentissime evincit. Namque quum episcopi africani, ut haeticorum baptisma invalidum esse demonstrarent, ad *Eccli.* 34,30 (« Qui baptizatur a mortuo et iterum tangit illum, quid proficit lavatio illius? ») provocassent, catholicae doctrinae propugnatores verborum allegatorum auctoritatem nec negaverunt nec addubitaverunt, sed eadem cum sollicitudine, atque reliquos Scripturae textus ab adversariis allatos, illa examini subiecerunt explicaveruntque¹⁴; uti postea idem testimonium *S. Augustinus* Donatistis explicavit, Donatum ipsum autem, quia eum verba quaedam in illo textu suppressisse putavit, « furem divini eloqui » nominavit¹⁵.

Idem quoque ecclesiae orientalis erat consensus, praesertim si continuus et constans Patrum usus consideratur; inde enim a medio saec. 4. nonnullos in recensendis libris sacris Ecclesiasticum una cum reliquis deuterocanonice omississe, alibi diximus et explicavimus¹⁶. In ecclesia alexandrina *Clemens A.* Sapientiam Siracidae omnibus illis formulis allegat, quibus reliquas Scripturas affert, eiusque testimoniis frequentius, quam nonnullorum protocanonicorum librorum, utitur¹⁷. Magistrum suum secutus est *Origenes*, cuius quam plurima exstant testimonia, quibus divina libri nostri auctoritas demonstratur¹⁸; neque aliter egerunt Origenis discipuli, *S. Dionysius M.* et *S. Alexander*¹⁹. Sed ne longi simus, alexandrinae ecclesiae maximum solum addamus doctorem, *S. Athanasium M.* qui, quamvis in ep. fest. 39. Ecclesiastico minorem auctoritatem attribuere videatur, eius tamen verba velut a *S. Spiritu* dictata ad dogmata demonstranda non semel affert²⁰. Ex ecclesia autem palaestina nominemus dumtaxat *SS. Cyrilum Ieros.* et *Epiphanium*²¹, ex ecclesia antiochena *S. Chrysostomum* et *Theodoretum*²², ex ecclesia syriaca *S. Ephraem*²³, ex ecclesia capadocia *SS. Basilium M., Gregorium Naz., Gregorium Nyss.*²⁴.

6. *Doctr. duodecim Apost.* 3 (ed. Hilgenfeld. Nov. Test. extra canon. recept. IV. p. 97) : μή γίνου πρὸς μὲν τὸ λαβεῖν ἐκτείνων τὰς χεῖρας, πρὸς δὲ τὸ δοῦναι συσπῶν. Cfr *Eccli.* 4,36 μή ἔστω ἡ χεὶρ σου ἐκτεταμένη εἰς τὸ λαβεῖν, καὶ ἐν τῷ ἀποδιδόναι συνεσταλμένη.

— Idem testimonium in *S. Barnab.* ep. 19 et in *Constit. apost.* VII. 11 (M. 1,1003).

7. *S. Clem. Rom.* 1 Cor. 60; cfr etiam 1 Cor. 59 et *Eccli.* 16,18. 19; 1 Cor. 63 et *Eccli.* 63,1. Clariora sunt testimonia De Virg. I. 11; II. 13.

8. *S. Hermae* Past. Vis. 3,7, mand. 1,1; Simil. 5,3. 5. 6. 7 etc. *Funk* in sua editione Patr. apost. p. 576 quatuordecim allusiones ad Eccli. affert.

9. *Tertull.* De Monog. 14 (M. 2,950); *S. Cyprian.* De mortal. 9; de op. et elec. 2; c. Iud. II. 1 etc. (M. 4,588. 603. 609 etc. In tribus libris ad Quirin. c. Iudaeos *viginti* textus ex Eccli. affert velut « divina magisteria »; *Lactant.* Div. Institut. IV. 8 (M. 6,468); *S. Optat. Mil.* De schism. Don. III. 3 (M. 11,1000).

10. *S. Hilar. Pict.* In Ps. 66. n. 9; in Ps. 140 n. 5 (M. 9,441. 826); *S. Phoeb.* c. *Arian.* 11 (M. 20,21).

11. *S. Hippol.* Arg. in Ps. 7. (M. 10,717); *S. Ambros.* De bono mortis 8; de Elia et ieiun. 18; in Ps. 1. n. 16; in Ps. 36. n. 55 etc. (M. 14,556. 721. 928. 1001).

12. *S. August.* De Civ. Dei XVII. 20 (M. 41,554); cfr Doctr. christ. II. 8 etc.

13. *S. Hieron.* ad Iulian. ep. 118,1 (« divina Scriptura »); c. Pelag. I. 34. II. 5 (« Scriptum est »), in Is. 3,12 (« dicente Scriptura S. »), in Ezech. 18,6 (« iuxta praeceptum Domini ») etc. (M. 22,961; 23,527. 541 [25,181]; 24,67; 25,179 etc.).

14. *Conc. Carthag.* VII. a. 256. Cfr Opp. *S. Cypr.* M. 1103.

15. *S. August.* De bapt. c. Donat. VI. 34 (M. 43,218); *Retract.* I. 21 (M. 32,618).

16. Cfr *Introd. gener.* Ed. 2. 1894. nn. 42-44 p. 98 sqq.

17. *Clem. Alex.* in tribus Paedagogi libris Ecclesiasticum *terdecies* allegat formula ἡ γραφή λέγει: vel simili, *octies* formula ἡ σοφία λέγει: vel simili. Tam frequentes sunt allegationes, ut singulas recensere non sit opus.

18. *Orig.* De princ. II. 8; in Num. hom. 18; in Ierem. hom. 6,2; 16,6; in Ezech. nom. 9,2; in Matth. t. XII. 22 etc. (M. 11,222. 223 [« Scriptum est in Sapiente »; « in Scripturis sanctis »]; 12,714; 13,324. 448 [λεγοίσης τῆς Γραφῆς]. 734. 1033).

19. *S. Dionys. M.* De natura fragm. 3. θεῖα λόγια. fragm. 5. ἡ μαρτυρία τοῦ Θεοπότου (M. 10,1257. 1267); *S. Alexandri Al.* Ep. de haer. arian. 5. 6 (M. 18,556. 557 etc.).

20. *S. Athanas. M.* Or. c. *Arian.* II. 79 cfr II. 4; *Apol. c. Arian.* 66; Ep. ad episcopos Aeg. 3; *Hist. Arian.* 52; in Ps. 118,60 etc. (M. 26,313. 153; 25,365. 544. 765, 27,489).

21. *S. Cyrill. Ieros.* Catech. 6,4; 11,9; 13,8; 23,17; (M. 33,544. 716. 784. 1121); *S. Epiph.* Haer. 24,6; 33,8; 37,9; 42 schol. 70; 76 ad 5. Aetli caput (M. 41,316. 569. 653. 768; 42,561 etc.).

22. *S. Chrys.* Ad. vid. iun. 6.; de Lazar. II. 4 etc. etc. (M. 48,608. 938); *Theodoret.* In Cant. 6,4; in Dan. 1,9 (ἕτερος προφητης); 5,6 etc. (M. 81,168. 1278. 1381).

23. *S. Ephraemi* Opp. graec. I. 83; II. 118; III. 100; Opp. syr. II. 325 etc.

24. *S. Basil. M.* In hexaem. hom. 6,10; in Ps. 14. n. 4; in Ps. 44. n. 2. etc. (M. 29, 144. 257. 436); *S. Gregor. Naz.* Or. IV. 12; VII. 1; XIV. 30 etc. (M. 35,544. 757. 898);

S. Gregor. Nyss. De vita Moysis; in Psalm. tract. II. 3; in Eccle. hom. 3; c. Eunom. I. etc. (M. 44,357. 424. 496. 660; 45,301 etc.).

238. — Quae contra Ecclesiastici divinam auctoritatem acatholici antiquiores et moderni obiciunt, ea non magni sunt momenti. Bellarminus iam monuit, Calvinum librum nostrum vehementer quidem odisse, nec tamen quidquam habuisse, quod ei obiceret¹. Quem defectum supplere conatus est Raynaldus, qui « tres gravissimos errores » in Ecclesiastico se invenisse gloriatur: « primus ex cap. 24. de Sapientia favet haeresi Arianorum, secundus ex cap. 46. de Samuele favet impurae necromantiae, tertius ex c. 48. de Elia favet execrabili errori Iudaeorum »².

Arianismum scilicet docet Siracides, quia *Sapientiam*, quamvis eo in loco

Verbum divinum significet, *creatam* dicat (24,12. 14). — Quam difficultatem effugiunt nonnulli interpretes negantes Ecclesiasticum de Sapientia notionali agere; alii vero rectius, ut videtur, respondent, vocabulum graecum (ἐκτίσε), quod Vulg. vertit « *creavit* », de Sapientia in Proverbiis (8,22) quoque adhiberi ibique hebraico נָתַן respondere, quod eo in loco S. Hieronymus accuratius transtulit « *possedit* », ac proinde etiam in primigenio Ecclesiastici textu eandem vocem, quae creationis proprie dictae notionem excludit, fuisse adhibitam³. Ceterum auctor noster, quum Sapientiam πρὸ τοῦ αἰῶνος ἀπ' ἀρχῆς « *creatam* » esse dicat, axioma arianum ἦν ὅτε οὐκ ἦν ὁ υἱὸς prorsus confundit.

Ad alteram objectionem quod attinet, Siracides (46,23) de Samuele eadem omnino refert, quae 1 Reg. 28,8 sqq. fusius narrantur; quare non magis noster liber, quam ille, « *impurae necromantiae* » favet.

Tertius « *error* » in illo est, quod Eliam ipsum Ecclesiasticus asserat esse venturum, « *ut leniat iracundiam Dei, conciliet cor patris ad filium et restituat tribus Iacob* » (48,40), licet verba Malachiae (4,6), ad quae respiciat, non cum rabbinis de Elia Thesbita ipso, sed cum Domino de Eliae antitypo Ioanne Bapt. intelligenda sint. — At error protestanticorum potius est interpretum, qui clarissima Malachiae verba suis praeiudiciis seducti obscurant. Neque enim soli rabbini illa de reditu ipsius Eliae intelligunt, sed longe maior quoque Patrum et interpretum catholicorum numerus tenet, Eliam Thesbiten ante ultimi iudicii diem esse rediturum atque Domino iudici viam esse paraturum. Quae igitur in priore Domini adventu praestitit Ioannes Bapt., qui « *ante Dominum in spiritu et virtute Eliae praecedebat* », ea in secundo adventu praestabit Elias ipse, qui mortuus nondum est⁴.

Quibus utpote absurdioribus neglectis moderni alios « *errores* » in libro nostro quaesiverunt. Pauci eodem fere modo, quo Salomonis, etiam Siracidae Sapientiam alexandrinismi incusarunt; at ab ipsis rationalistis haec obiectio hodie exploditur⁵ idque iure merito. Qua enim cum veritatis specie Siracides, si Henoch « *ἐπόδεγμα μετανοίας ταῖς γενεαῖς* » (44,16) appellat, haec ab Alexandrinis didicisse dicitur⁶, quum Philo, apud quem solum haec invenimus, auctore nostro sit multo recentior? A Siracida igitur Philonem haec didicisse rectius dicemus; auctor autem noster in Henoch forte ideo vidit « *exemplum poenitentiae* », quia secundum Gen. 5,21. 22 non nisi postquam Mathusalem genuit, « *cum Deo ambulasse* » dicitur⁷. Ceterum si hanc sententiam ab Alexandrinis mutuatus esset Siracides, quid ad rem? Levius, si fieri potest, est alterum alexandrinismi exemplum; cum Alexandrinis enim credidisse dicitur aliis populis praepositos esse angelos, Israel autem a Deo ipso regi (17,14. 15)⁸. At Siracides non loquitur de angelis praepositis, sed de regibus hominibus (ἡγούμενος *Vulg.* rector), nec quidquam asserit, nisi quod decem fere saeculis antea Deus ipse iam innuerat (1 Reg. 8,7); si autem de angelis praepositis locutus esset, opus non erat, ut ab Alexandrinis hanc doctrinam disceret, siquidem ex Dan. 10,21 eam desumere potuit.

Neque maioris momenti sunt ea, quae alii invenerunt. Ecclesiasticum

dicunt peccatum originale negare Deumque auctorem mali facere, quum *timorem Domini* « cum fidelibus in utero matris concreatum » (1,16), « errorem autem et tenebras peccatoribus concreatas » esse (11,16) doceat⁹. — Ex priore textu et similibus Calvinus filios fidelium peccatum originale non contrahere neque baptismo indigere non minus erronee quam stulte iam concluderat. Etenim utraque verba de naturali hominis sive ad virtutem exercendam aptitudine sive ad vitia inclinatione agunt. « Plerique fideles, inquit *Iansenius Gand.*, etiam in utero accipiunt a Deo donum quoddam, quo ad pietatem proclives sint prae aliis, uti Iob, qui de se ait : ab infantia crevit mecum miseratio et de utero matris meae egressa est mecum (Iob. 31,18). Sicut ex adverso Chanaanitarum malitia dicitur fuisse naturalis, i. e. innata et quasi a parentibus ingenerata (*Sap.* 12,10), et de similibus dicitur : alienati sunt peccatores a vulva, erraverunt ab utero (*Ps.* 57,4), i. e. adeo dediti sunt malitiae, ut malitia videatur eis esse ingenita et naturalis »¹⁰.

Exempla haec, quid reliquae obiectiones valeant, satis ostendunt; quoniam omnes erroneis textuum explicationibus innituntur atque contextu considerato facillime expediuntur, eas omittere satius erit.

1. *Bellarmin.* De verbo Dei. I. 14.

2. *I. Rainoldi* Censura librorum V. T. apocryphorum. Oppenh. 1611. p. 882 sqq.

3. Improbabile non est, alexandrinam versionem olim etiam in *Prov.* 8,22 habuisse ἔκτησε (*possedit*), quod itacismo iuvante facile in ἔκτισε transire potuit; *Gen.* 4,1 Alexandrini legunt : ἔκτισάμεν. Cfr *Klasen* Die alttestam. Weisheit. p. 60 sq. et *Corn. a Lap.* in *Prov.* 8,22 et in *Eccli.* 24,12.

4. Cfr de redivo *Eliae Knabenbauer* Proph. min. II. p. 485-490, qui multis Patrum testimoniis collectis ostendit, quae fuerit antiquae Ecclesiae sententia de Mal. 4,4-6.

5. Alexandrinismi Ecclesiasticum incusant *Gfroerer* Philo und die alexandr. Theosophie II. p. 18-52 (qui praesertim *Eccli.* 24 ex alexandrino fonte haustum putat) et *Daehne* Gesch. Darstellung der jüdisch alexandrin. Religionsphilosophie II. p. 141 sqq. Quos merito irridet rationalista *Fritzsche* l. c. p. XXXV. De *Eccli.* 24. cfr *Klasen* l. c.

6. *Gfroerer* l. c. p. 39, *Daehne* l. c. p. 143.

7. Difficultas, si qua adest, est in solo textu graeco; in Syr. et Ar. versus deest, in Vulg. nullam omnino ansam praebet obiectioni; Vulgatum autem textum non inferioris, sed maioris esse auctoritatis, quam graecum, statim demonstrabimus (240).

8. *Daehne* l. c. p. 141 sq. hunc textum *praecipue* urget.

9. *Keerl* Die Apocryphenfrage p. 215 sq.

10. Alteram explicationem, quae nobis minus probatur, tradit *Corn. a Lap.*

239. — Ecclesiastici duo exstant PROLOGI, quorum unus in solis codicibus graecis plerisque et paucis latinis, alter in omnibus fere graecis et latinis codicibus et editionibus legitur; a syriaca et arabica versionibus uterque abest. Prior cum *Ps. Athanasiana Synopsi* S. S. ad verbum fere consonat ex eaque desumptus est; maiorem igitur, quam illa, auctoritatem sibi non vindicat, atque in editionibus hodiernis recte omittitur, praesertim quoniam libri compositionem auctoris nepoti attribuens textui sacro contradicit (235 n. 6. p. 250). De alterius autem, in quo nepos audaciam, qua hebraicam avi sui opus graece

vertere conatus sit, quodam modo excusat et explicat, auctoritate olim controversia est agitata; non defuerunt enim, qui prologo canonicam auctoritatem attribuerent¹. Attamen « interpretes non condunt S. Scripturam, sed eam dumtaxat interpretantur » et teste S. Hieronymo « aliud est vatem esse, aliud interpretem ». Quare *Cornelius a Lap.* cum plerisque canonicitatem prologi istius denegavit rectissime, quia nulum prorsus argumentum affertur, quo eius inspiratio demonstretur. Monent quidem canonicitatis patroni, prologum illum in plerisque codicibus libro praefigi; at S. Hieronymi quoque praefationes in plerisque latinis Scripturarum codicibus leguntur neque quisquam tamen eas inspiratas aut canonicas habuit. Provocant quoque ad Clementinae editionis praefationem, in qua « nihil non canonicum, nihil adscititium, nihil extraneum » editioni illi insertum esse asseritur, noster autem prologus iisdem, quibus textus sacer, typis impressus legitur. At praefatio illa, ut *Bonfrerii* verbis utamur, « nec est Summi Pontificis, nec eius, qui habet potestatem de ea re definiendi, sed eorum, qui Biblia emendarunt », atque optime demonstrat *Serarius* auctoritate praefationis illius non effici, ut « omnia prorsus, quae in correctis Bibliis sunt, canonica habere » cogamur, sed aliquas verborum illorum restrictiones admittendas esse. Inter quas tertia est haec : « ut dicatur *nihil non canonicum ex illius, qui praefationem scripsit, opinione esse adiectum* »².

1. *I. Gretser* S. I. Defensio Bellarmini I. 14 (cfr. *Corn. a Lap.* In Eccli. Prol.); *N. Serarii* Proleg. bibliaca. c. 8. qu. 17. p. 51. etc.

2. *I. Bonfrerii* S. I. Praeloquia c. 6. s. 7; *Serarii* Prolegomena c. 19. qu. 20 p. 126 sq.

240. — Restat, ut de variorum TEXTUUM AUCTORITATE dicamus. Inter tres praecipuos enim, qui nobis traditi sunt, graecum, latinum, syriacum (cum quo arabicus ad amussim consonat) magna deprehenditur differentia; interdum sententiis in uno alterove textu pauca tantum vocabula inserta sunt, interdum autem integrae sententiae eaeque non paucae in uno leguntur, quae in aliis desiderantur. In cap. 1., ut exemplum afferamus, Vulgata nostra praeter multa minora additamenta exhibet octo vel decem versiculos, quibus caret editio Sixtina, qui vero partim in Complutensi exstant; in c. 2. vix unus legitur versus, quin additamento quodam sit auctus.

Assentiri non possumus *Huetio*, qui differentiam latinum inter et graecum textum ex eo derivat, quod « vir aliquis pius et eruditus librum describens utilia pleraque et bonae frugis plena passim aspersit, prout rerum, quas habebat in manibus, argumenta postulare censuit, Iesu Siracidae invitatus exemplo, quem Salomonis effata colloquentem multa de suo salomonicis adiecisse sciebat »¹. Ut enim Sira-

ciden non aliena collegisse sed sua conscripsisse taceamus, actum iam esset de libri nostri auctoritate, si eum a nescio quo librario ea ratione, qua vult Huetius, auctum et amplificatum diceremus. Neque *Iansenio* et *Calmeto* assentimur, qui interpretem latinum complures eiusdem sententiae versiones ad maiorem operis fidem dedisse nonnullaque glossemata explicationis gratia adiecissee opinantur²; etsi enim additamenta nonnulla duplici eiusdem sententiae versione aut glossis ex margine in textum translatis apte explicari non negamus³, multo plura tamen illam explicationem respuunt. Quapropter, ut quaestionem propositam solvamus, in originem et conservationem textuum inquirendum est.

Graecam versionem ab auctoris nepote ex primigenio textu esse adornatam ex eius Prologo constat, nec ulla est ratio, cur ei fidem denegemus asserenti, se magnam curam sollicitudinemque operi impendisse. Eius igitur versio, si pura et integra ad nos pervenisset, procul dubio reliquis omnibus esset praeferenda. At eam in codicibus superstitibus ab omni corruptione immunem non esse servatam, facili negotio demonstratur. Supra (233. n. 2. p. 241) iam diximus omnes hodiernos codices graecos directe vel indirecte ex uno dependere, qui satis recens est ordinemque capitum 30, 26-36, 17 invertit. Quem archetypum non tantum multis lacunis sed etiam multis mendis fuisse deformem docet dissensus, qui inter hodiernos codices interque textus a Patribus graecis allegatos deprehenditur; velut Siracidæ verba enim Patres quam plurima afferunt, quae frustra in graecis editionibus quaeris⁴.

Altera autem ex parte latina nostra versio, id quod ex antiquissimorum Patrum citationibus elucet, eadem prorsus est, qua antiqua ecclesia latina usa est; S. Hieronymus enim, etsi Ecclesiastici hebraicum textum possideret, ab ea emendanda abstinuit. Illam ex graeco textu profluxisse temporis, quo facta est, ratio docet atque menda graeci textus retenta, erroneae graeci textus interpretationes, vocabula graeca literis tantum latinis transcripta confirmant⁵. Neque tamen desunt lectiones, quae ita a graeco textu differunt, ut difficillime explicentur, nisi interpretem eas e textu hebraico desumsisse dixeris⁶. Quapropter illis assentimur, qui interpretem latinum una cum versione graeca etiam primigenium librum adhibuisse censent⁷. Ad puritatem autem textus latini quod attinet, Ecclesiasticum aliorum librorum sacrorum sortem non effugisse, sed librariorum negligentia et emendatorum praesumptione multis mendis esse foedatum, vix opus est dicere; at longe puriorem latinam versionem, quam graecam, ad nos pervenisse, vel ex eo elucet, quod graecorum Patrum allegata haud raro cum latino nostro textu contra graecum conspirent (cfr n. 4.).

Syriacam quoque versionem simili ratione exortam esse suadet eius

indoles; in aliis enim locis ab hodierno nostro textu omnino dependere, in aliis hebraicam quandam lectionem sequi videtur⁸. At multo minus accurata est, quam latina; satis libero enim atque interdum paraphrastico modo interpret exemplar suum sive graecum sive hebraicum vertit. Impura quoque ad nos pervenit; si quidem quam plurimae sententiae hodie in ea desiderantur, aliaeque librariorum culpa videntur esse vitatae.

Ex hoc versionum praecipuarum, quae nobis supersunt, statu praecipuis elucet, non satis recte illos sentire, qui graecam solam hodie nobis amissi primigenii textus locum tenere volunt⁹; omnes enim tres suo quaeque modo ab hebraico immediate dependent ideoque primitivae lectioni dignoscendae ac restituendae inservire possunt et debent. Accedit autem, quod latina duabus aliis multo purior nobis est transmissa, atque ipsi Patres graeci syriacaeque versio non raro cum Vulgata potius, quam cum graeca, lectione consentiunt¹⁰. Licet igitur rei ipsius ratio postulet, ut in diiudicandis variis lectionibus omnes tres versiones continuo consulantur, omnino tamen cum Cornelio a Lap. censemus, plerisque in casibus, in quibus latinus a graeco textu dissentit, « non latinum ex graeco esse corrigendum illique adaptandum, sed potius graeca esse accommodanda latinis »¹¹.

1. Huet. Demonstr. Evang. Prop. IV. De Eccli. 3. (Venet. 1765. p. 270).

2. Calmet. Comment. in Eccli. Proleg. c. 4 (Venet. 1756. V. p. 174).

3. Pro glossis ex margine in textum transumptis procul dubio habenda sunt ex. gr. 1,9 « in Spiritu sancto »; 23,10 « et nominibus sanctorum non admiscearis » etc.

4. Nonnulla exempla afferam ex duobus prioribus libris Paedagogi Clementis Alex., ex quibus simul apparet, Clementem secutum esse textum, qui Vulgatae nostrae erat similior; variis lectionibus graeci textus omissis adscribam sixtinam editionem, versusque indicabo secundum Vulgatam.

Editio Sixtina.	Clemens Alex. in Paedago.	Vulgata.
1,27. 28. Οὐ δυνήσεται θυμὸς ἄδικος δικαιωθῆναι.	Φόβος Κυρίου ἀπωθεῖται ἁμαρτήματα, φόβος δὲ οὐ δυνήσεται δικαιωθῆναι. I. 8. M. 8,332.	<i>Timor Domini expellit peccatum; nam qui sine timore est, non poterit iustificari.</i>
7,25. Κάμψον ἐκ νεότητος τὸν τράχηλον αὐτῶν.	Κάμψον αὐτὰ ἐκ νεότητος αὐτῶν. I. 9. M. 8,340.	<i>Et curva illos a pueritia eorum.</i>
9,12 Μετὰ ὑπάνδρου γυναικὸς μὴ κάθου τὸ σύνολον.	Μετὰ ὑπάνδρου γυναικὸς μὴ κάθου τὸ σύνολον, καὶ μὴ συμμετακλιθῆς ἐπ' ἀγκῶνα μετ' αὐτῆς. II. 7. M. 8,457.	<i>Cum aliena muliere ne sedeas omnino nec accumbas cum ea super cubitum.</i>
9,13... καὶ τοῦ πνεύματός σου ὀλισθήσης εἰς ἀπώλειαν.	Καὶ τῷ αἵματί σου ὀλισθήσῃ εἰς ἀπώλειαν. II. 7. M. 8,457.	<i>... et sanguine tuo perdaris in perditionem.</i>
16,12. Ἐλεος γὰρ καὶ ὀργὴ παρ' αὐτοῦ.	Ἐλεος γὰρ καὶ ὀργὴ μετ' αὐτοῦ. I. 8. M. 8,336.	<i>Misericordia enim et ira est cum illo.</i>
19,3. Σῆψις καὶ σκόληκες	Σῆψις καὶ σκόληξ κληρονο-	<i>Putredo et vermis haere-</i>

κληρονομήσουσιν αὐτόν, καὶ
ψυχὴ τοῦ μερὸς ἐξαρθήσεται.

20,8. Ὁ πλεονάζων λόγῳ
βδελυχθήσεται.

32,15. Ἐν ὥρᾳ ἐξεγείρου
καὶ μὴ οὐράγει.

38,1. 2... καὶ γὰρ αὐτὸν
ἔκτισε Κύριος· παρὰ γὰρ Ὑψί-
στου ἐστὶν ἱσχύς.

μοσήσουσιν αὐτόν καὶ ἐξαρθή-
σεται ἐν παραδειγματισμῷ
μελζονι. II. 10. M. 8,512.

Πλεονάζων λόγον βδελυτ-
τεται τὴν ψυχὴν αὐτοῦ II. 6.
M. 8,456.

Ἐν ὥρᾳ ἀναστάσεως μὴ οὐ-
ράγει. II. 7. M. 8,461.

Καὶ γὰρ αὐτὸν ἔκτισεν ὁ
Ὑψίστος· παρὰ δὲ Κυρίου ἐστὶν
ἱσχύς. II. 8. M. 8,476.

ditabunt illum, et extolletur
in exemplum maius.

Qui multis utitur verbis,
laedet animam suam.

In hora surgendi non te
trices.

Etenim illum creavit Al-
tissimus; a Deo est enim
omnis medela.

In non paucis aliis quoque locis dissentit Clemens Alex. a sixtina editione; nonnullae tamen differentiae exortae videntur, quoniam ex memoria versus allegavit. Alia exempla ex aliis Patribus desumta affert Welte Einl. II. 3. p. 213 sq., in quibus idem habetur cum Vulgata consensus.

5. De mendis cfr *supra* 234 p. 246 sq. — Mendis, quae ex erronea lectione vel interpretatione exortae videntur, haec adnumerantur: 22,31 φῶν σκεπᾶσαι οὐκ ἀσχυρῶνθ-
σομαι « anicum salutare non confundar » (permutatis σκεπᾶσαι *protegere* et ἀσπᾶσεσθαι *salutare*); 24,21 ὡς λιβάνου ἀτμὲς « quasi Libanus non incisus » pro « sicut thuris fumus » (legens ἄτομος pro ἀτμὲς et non vertens λιβάνου); 39,16 ὡς διχομηνία ἐπληρώθη « ut furore enim repletus sum » (pro « sicut plenilunium repletus sum » permutatis διχομηνία et δυσμηνία) etc. — Vocabulorum latinis literis transcriptorum exempla: 6,5 γλῶσσα εὐχαρις, « lingua eucharis », 20,21 ἄνθρωπος ἄχαρις, « homo acharis », 13,23 ἐν ἐρήμῳ, « in eremo », 18,6 ἀπορηθήσεται, « aporiabitur » etc.

6. Ex. gr. 1,21 textus gr. legit ἐπιθυμημάτων, *Vulg.* habet « a thesauris »; differen-
tia haec explicatur, si in hebr. textu legebatur מְעַמִּים, quod facile ab alterutro interprete confundi potuit cum מְמַנִּים; 1,33 διατήρησον ἐντολὰς, *Vulg.* « conserva *iustitiam* »; in textu hebr. מִשְׁפָּט utrumque sensum exhibuit; 1,37 ἐν στόμασιν ἀνθρώ-
πων, *Vulg.* « in conspectu hominum »; Hebr. procul dubio habuit אֲנִישִׁי אֲנִי, 1,
37 ἐν τοῖς χεῖλεσι πρόσσεχε, *Vulg.* « non scandalizeris in labiis tuis », nam pro
לִשְׁנִי תִּשְׁכַּח Latinus legit לִשְׁנִי etc. Cfr *Bertholdt* Einl. p. 2307 sq., *Bengel* Ueber die
muthmassliche Quelle der lat. Uebersetzung der B. Sirach (in *Eichhorn* Allgem.
Biblioth. der bibl. Literat. VIII. p. 832 sqq.).

7. *Corn. a Lap.* (In *Eccli.* Proleg. 3) et *A. H. Sabatier* (Bibl. sacr. lat. vers. antiq.
Admonitio prae. in II. Sap. et *Eccli.* II. p. 390) primi coniecerunt, latinum textum
ex hebraico esse exortum; *Bengel* (l. c.) capp. 1. et 34. accurate cum textu graeco
contulit atque satis multas differentias invenit, quae ex solo usu hebr. textus apte
explicantur; cum eo consentiunt ex catholicis *Welte* Einl. II. 3. p. 215 sq., *Scholz*
Einl. III. p. 202 etc.

8. Ex duobus mendis *supra* (234 p. 246) indicatis Syrus unum (25,22) retinuit,
alterum (24,37) evitavit; 7,25 graeca lectio antiqua habuit: κάμψον αὐτὰ ἐκ νεότητος;
Syr. autem vertit: « sume illis uxores a iuventute ipsorum »; pro κάμψον igitur vi-
detur legisse γάμψον. At eiusmodi exempla afferre opus non est, quum integra
syriacae versionis indoles graecum fuisse archetypum doceat. Nihilominus praeter
textus aliquos, qui aptius explicantur, si interpres simul hebraicum exemplar
a libuisse supponitur (cfr *B. Bendtsen* Specimen exercitationum in V. T. libros apocr.
Gottingae 1789. p. 16. 29. etc.; *Bertholdt* l. c. p. 2305) etiam alphabetismus, quem
in ultimo carmine (51,18 sqq.) syriaca versio ex parte retinuit prohibet, quominus
hebraicum textum a syriaco interprete adhibitum esse negemus. Cfr *Bickell* in *Innsbr.*
Theolog. Zeitschrift. 1882. p. 326. 330.

9. Uti *Kaulen* l. c. p. 349, qui tamen de Vulg. rectius iudicat p. 345.

10. Cfr *supra* n. 4. — Consensus Vulg. cum Syro multis exemplis demonstratur, cfr statim ab initio : 1,1 εἰς τὸν αἰῶνα, *Vulg.* « ante aevum », *Syr.* « ab aevo; » 1,2 καὶ ὀψέσθων καὶ τοφλὸν τίς ἐξήνιδει; *Vulg.* « et profundum abyssi quis dimensus est? » *Syr.* « Et abyssum magnam quis emetiatur? » etc.

11. *Corn. a Lap.* Prolegom. in Eccli. Can. 17. Consentiant *Wette* Einl. II. 3. p. 217, *Kaulen* l. c. p. 292, *Zschokke* Hist. sacr. A. T. p. 360 etc. *Fritzsche* (l. c. p. XXIII sq.) secutus de latina versione iniquius iudicat *Lesêtre* L'Écclésiastique p. 12.

§ 25. — De commentariis catholicis in libros Sapientiae et Ecclesiastici.

241. — SS. PATRES libris Sapientiae et Ecclesiastici velut sacris et inspiratis Scripturis frequentissime esse usos, testimoniis supra (230. 237) allatis, quae si opus esset facili negotio multis aliis augerentur, luculentissime constat. Mirum igitur est, quod ne unus quidem ex eis libros integros commentariis illustraverit; commentariis enim adnumerare non licet paucas illas explicationes, quas *S. Paterius* ex magistri sui *S. Gregorii M.* libris collegit¹. *Cassiodorus* quidem testatur « Sapientiae expositionem presbyterum Bellatorem octo libris assummis- » atque de eadem « Patrem Augustinum et *S. Ambrosium* homiliarum nomine nonnulla dixisse »; at Ecclesiastici « cuius tanta claritas tantaque latinitas sit, ut sibi textus ipse commenta sint » etiam *Cassiodorus* nullam expositionem cognovit²; Bellatoris vero expositio Sapientiae et SS. Augustini et Ambrosii homiliae, quarum meminit, mox videntur interisse, nam *Rhabanus Maurus* iam conqueritur, se illas non invenisse. Itaque *Rhabanus Maurus* primus est, qui integros et copiosos commentarios in utrumque librum edidit. Multa, quae ad dogma et mores spectant, accurate explicat, sed in Ecclesiastico praesertim fate- tur « loca esse difficilia et diversis aenigmatibus valde obscura », quare operis suscepti veniam precatus paratum promptumque se esse dicit « in aliorum sententiam transire, si quid melius invenire potue- rint ». Ex *Rhabani* commentariis totam *Glossam* ordinariam duorum nostrorum librorum excerp- sit *Wal. Strabo*³.

Non multo maiorem diligentiam, si modo ex solis commentariis, qui post inventam typographiam typis descripti hodie magis sunt cogniti, certum iudicium ferre licet, MEDIA AETAS libris Sap. et Eccli. impendit. Praeter illorum enim interpretum, qui in integras Scripturas Postillas ediderunt (*Card. Hugonis*, *Nicolai Lyran*, *Dionysii Carth.*) opera dumtaxat duo commentarii in l. Sapientiae innotuerunt. Prior, qui *S. Bonaventurae* attribuitur, tanto viro non est indignus, quippe qui etiam secundum sensum literalem textum sacrum accurate explicare studeat; quanto vero in honore *Rob. Holcoth*, O. Praed., « in l. Sap. praelectiones ducentae tredecim » habitae sint, clare demonstrant

viginti editiones, quibus inde ab a. 1483. omnibus in terris, atque ab ipsis Protestantibus, sunt propagatae. Sub eius nomine etiam prodiit commentarius in septem priora Eccli. capita⁴. Inter tres postillatorum commentarios longe praestare *Lyrani* explicationem nostrorum librorum arbitramur. Lyrani aequalis fere fuit *Math. Cantacuzenus*, qui teste Cornelio a Lap. « brevia sed insignia scholia in l. Sapientiae edidit, quae ex graeco in latinum convertit [typis autem non vulgavit] I. Brunellus S. I. ».

Fertiliora fuerunt SAECULA 16. ET 17., licet ne ipsa quidem in nostris duobus libris sapientialibus tantam, quantam in reliquis fere omnibus V. et N. T. libris explicandis, curam diligentiamque posuerint. Si enim integrarum Scripturarum commentatores et scholiastas omittimus, vix viginti vel triginta interpretes nominari possunt, qui Sapientiam aut Ecclesiasticum accuratius explicandos sibi proposuerunt. Praecipuos ex ordine, quo opera eorum typis sunt edita, recensebimus, postquam eos indicavimus, qui maiore laude videntur esse digni. Neminem melius *Petro Nannio*, Prof. Lov., in l. Sapientiae scripsisse censuerunt teste Calmeto nonnulli; sed eius scholiis et commentario praeferendas ducimus *Corn. Iansenii Gand.* annotationes, quibus inferior non est *Ioan. Lorini* S. I. commentarius. Ad Ecclesiasticum autem quod attinet, merito quidem *Corn. Iansenii Gand.* explicationem laudari arbitramur, omnino tamen cum Calmeto copiosissimum et eruditissimum *Cornelii a Lapide* « omnium fere loco haberi posse » aestimamus⁵. Inter reliquos Sapientiae interpretes nominari merentur *Hier. Osorius Sen.*, *Christoph. de Castro* S. I., *G. de Cervantes*, O. S. Aug.⁶, inter Ecclesiastici autem commentatores *Paul. Palacios de Salazar*, *Oct. de Tufo* (in Eccli. 1-18), *Ioan. de Pina* S. I. (cuius copiosissima exstat sed indigesta testimoniorum patristicorum collectio quinque magnis voluminibus), *Oliv. Bonartius* S. I., *Salv. de Leon* S. I., *Alph. De Flores* (in c. 24)⁷. Utrumque librum brevibus sed bonis scholiis illustrarunt *Petr. Gorse* S. I., *Pean de la Coullardière*, *I. B. Bossuet*⁸.

Quibus paucissimi DUOBUS ULTIMIS SAECULIS accesserunt. Praeter illos enim, qui maxime vernaculas Scripturarum versiones commentariis vel scholiis auxerunt et ex quibus hoc loco solus *A. Calmetus* O. S. Ben. speciali mentione est dignus, saeculum 18. vix unum alterumve produxit, qui elucidandis Sap. et Eccli. libris operam impenderit, neque ullum, cuius opus illis, quae nominavimus, acquari possit⁹. Atque nostrum quoque saeculum satis sterile adhuc fuit. In Germania *I. A. Schmid* et *C. Gutberlet* commentarios in l. Sapientiae ediderunt, quorum prior non pauca egregia ex Patrum et interpretum scriptis hausit, alter dogmaticis et philosophicis quaestionibus diligenter immoratur; in Gallia autem *H. Lesêtre* utrumque librum uberrimis intro-

ductionibus et bono commentario instruxit¹⁰. Porro graeco libri Sap. textui restituendo inserviunt notae criticae a *F. I. Reusch* editae atque ad eius doctrinam vindicandam iuvat dissertatio, qua *Fr. Klasen* eam cum veterum philosophorum placitis comparavit¹¹.

Acatholici, quibus libri Sap. et Eccli. canonici non sunt, multo minorem, quam catholici, diligentiam illis impenderunt; inter recentiores praestant, si quis philologicas et criticas explicationes quaerit, commentarii a *C. L. W. Grimm* et *O. F. Fritzsche* editi (*Kurzgefasstes exeget. Handb. zu den Apocryphen. V. VI. 1859. 1860*). Alios enumeratos habes a *Strack* Einl. Ed. 4. 1895. p. 216).

1. *S. Paterii* Testimonia in II. Sapientiae et Ecclesiastici. M. 79,917-940.
2. *Cassiodori* Instit. div. liter. 5 (M. 70,1117).
3. *Rhabani Mauri* Commentariorum in I. Sapientiae libri tres; in Eccli. libri decem. M. 109,671-1126; *Wal. Strabonis* Glossa ordin. in II. Sap. et Eccli. M. 113,1167-1230.
4. *S. Bonaventurae* Expositio in I. Sap. Venetiis 1575. (Opp. omnia Romae 1588. I.); *Roberti Holcoth* Praelectiones in I. Sap. Venetiis 1483. etc. (Optima editio Venetiis 1586.); eiusdem In Cantica et in septem priora capp. Eccli. expositio. Venetiis 1508.
5. *Petri Nannii* Scholia et commentaria in Sap. Salom. Basileae 1552. — *Corn. Iansenii Gand.* Annotationes in I. Sap. et Commentarius in Eccli. Antwerpiae 1589. (Auctiora simul cum aliis commentariis Antwerpiae 1614. etc.). — *I. Lorini* Comment. in Sapientiam. Lugduni 1607. et saepius. — *Cornelii a Lapide* Comment. in Eccli. Antwerpiae 1633. etc. Etiam eius commentarius in I. Sap., etsi succinctior, melioribus est adnumerandus; omnium catholicorum optimum eum appellat *Gutberlet* l. c. p. 57.
6. *Hier. Osorii* Paraphrasis in I. Sap. Bononiae 1577; — *Christoph. de Castro* Brevis ac dilucidus commentarius in Sap. Sal. Lugduni 1613; — *G. de Cervantes* In I. Sap. Comment. et theoria. Hispali 1614.
7. *Pauli Palacios* Comm. in Eccli. Villaeviridi 1581. — *Ocl. de Tufo* Comm. in Eccli. tom. I. Coloniae 1628. (alter non prodiit). — *I. de Pina* Comm. in Eccli. Lugduni 1630-1648; — *Oliv. Bonartii* Comm. in Eccli. Antwerpiae 1634; — *Salv. de Leon* Expositio et illustratio in tredecim priora capp. Eccli. Antwerpiae 1640; — *Alph. de Flores* Comm. literal. et moral. in c. 24. Eccli., seu conceptus praedicabiles de Christo, eius Matre, eiusque sponsa Ecclesia. Antwerpiae 1661.
8. *P. Gorse* L'Ecclésiaste, la Sagesse, l'Ecclésiastique etc. Paris 1655; — *Peau de la Coullardiére* Commentaire sur les cinq livres sapientiaux. Paris 1673; — *I. B. Bosquet* Libri Salomonis... Sapientia, Ecclesiasticus. Parisiis 1693.
9. Nobis innotuerunt dumtaxat, *Ménard* Paraphrase de l'Ecclésiastique. Paris 1710; — *Clément de Boissy* Abrégé et concorde des livres de la Sagesse. Paris 1767; — *Fr. Boaretti* Liber Sapientiae Venetiis 1792.
10. *I. A. Schmid* Das B. der Weisheit übersetzt u. erklärt. Ed. 2. Wien 1885. — *C. Gutberlet* Das B. d. Weish. übers. u. erklärt Münster 1874. — *H. Lesêtre* Le livre de la Sagesse. Paris 1880; l'Ecclésiastique. 1880.
11. *F. H. Reusch* Observationes crit. in I. Sap. Friburgi 1861. — *Fr. Klasen* Die Alttestam. Weisheit u. der Logos der jüd. alexandr. Philosophie. Freiburg. 1878.

DISSERTATIO III.

DE VETERIS TESTAMENTI LIBRIS PROPHETICIS.

CAPUT I.

DE LIBRIS PROPHETICIS UNIVERSE SPECTATIS.

§ 1. — *De prophetarum nominibus et officiis.*

242. — *Prophetæ* nomen a verbo προφαίνειν (*praemonstrare*) derivat *Eusebius Caes.*, « propterea quod divinus Spiritus, inquit, in illis viris *antea ostendere* (προφαίνειν) et luce sua *illustrare* (προφωτίζειν) soleat non solum praesentia, sed etiam futurorum veram et certam cognitionem »¹. Quae etymologia, etsi prophetiam « primo et principaliter in cognitione consistere » recte insinuet, erronea tamen est, utpote regulis graecae linguae non consona; retinenda autem est communior, quae vocabulum a verbo προφάναι deducit. Eam inter Patres tradiderunt *S. Basilus* (« *Propheta est, qui ex revelatione Spiritus S. futura praenuntiat* » ὁ προαγορεύων) et *S. Chrysostomus* (« *Prophetia nihil aliud est, nisi rerum futurarum praedictio* » ἡ προαναφώνησις)², in eo tamen a veri tramite aberrantes, quod verbo ipso non recte explicato προφάναι idem esse arbitrati, quod *praedicere*, sola futurorum praedictione totum munus propheticum absolvi insinuarunt³. Neque enim in verbo προφάναι praepositio πρό particula temporis est, sed uti in aliis interdum vocabulis compositis significationem habet latini « *vice alicuius* »; quare προφάναι idem est atque « *vice alicuius loqui* », προφήτης autem est is, qui alicuius vice loquens eius quasi est os vel interpres⁴.

Quam genuinam esse vocabulorum derivationem et potestatem praepriis nos docet profanorum scriptorum usus. Teste enim Festo « *prophetæ nominantur fanorum antistites et oraculorum interpretes* »; revera Delphis sacerdos ille, qui Pythiae oracula *interpretabatur*, no-

mine prophetae insigniebatur. Eodem sensu poetae vocantur Μουσῶν προφῆται, aristotelicorum operum interpretes προφήτης Ἀριστοτέλους, Diogenes Cyn. ἀληθείας καὶ παρρησίας προφήτης. Neque Patribus inco-
gnita fuit haec nominis potestas; haud semel enim S. Chrysostomus, « prophetam esse *interpretem Dei* », et « prophetarum ora esse Dei ipsius os » asserit ⁶. Uti enim iam Philo dixerat, « prophetam nihil ex se proloqui, sed aliena omnia submonente alio » ⁷, ita S. Chrys. docet « prophetam ex operatione S. Spiritus loqui », « neque quidquam ex suis addere » ⁸. Eandem nominis definitionem S. Petrus iam significavit, « non voluntate humana, inquit, allata est aliquando propheta, sed S. Spiritu inspirati (vel clarius : ὑπὸ Πνεύματος ἁγίου φερόμενοι) locuti sunt sancti Dei homines » (2 Petr. 1, 21). Unde S. Thom. (in Rom. 1, 2) : « Prophetae Dei dicuntur, qui divino Spiritu inspirantur »; recte ergo propheta Dei dicitur eius os vel interpres.

Iam idem est sensus vocabuli hebraici נָבִיא, quod alexandrini interpretes semper graeco προφήτης reddiderunt. De eius quidem etymo disputatur ⁹, eius autem vim et potestatem omissa etymologia cum certitudine definire possumus. Etenim Moysi populum suum ex Aegypto educere iusso blaesam linguam, ne ad Pharaonem mitteretur, excusanti dixit Deus : « Ecce, constitui te Deum Pharaonis, et Aaron frater tuus erit *propheta tuus* (נְבִיאָךְ); tu loqueris ei omnia quae mando tibi, et ille loquetur ad Pharaonem », vel ut paullo antea dixerat : « ipse loquetur pro te ad populum *et erit os tuum*; tu autem eris ei Deus » ¹⁰. Sicut Aaron igitur tamquam *Moysis Nabi* erat eius *interpres et os*, ita *Nebiim Iahve* sunt *Dei interpretes et os*, seu, ut S. Augustini verbis utamur : « Hic insinuat nobis, ea loqui prophetas Dei, quae audiunt ab eo, nihilque esse prophetam Dei nisi *enuntiatorem verborum Dei hominibus*, qui Deum vel non possunt vel non merentur audire » ¹¹. Hoc sensu Abraham, etsi nihil unquam praedixerit, vocatur *Nabi* seu *propheta*, quia « filiis suis et domui suae praecepit, ut custodirent viam Domini », quam ipse docente Domino didicerat ¹².

Alia nomina, quibus prophetae in Scripturis designantur, integrum eorum characterem non tam plene exprimunt. Auctore 1. Sam. teste ille, qui recentiore tempore vocabatur, *Nabi* προφήτης, antiquitus רֹאֶה, *Videns* appellabatur, a qua appellatione sensu non differt altera הֹדֶה. Quibus nominibus id, quod in propheta primum et principale esse dixit S. Thomas, cognitio sc. divinitus data, maxime exprimitur ¹³. Illud autem, quod secundarium esse dixit S. Doctor, ut « prophetae ea, quae divinitus edocti cognoverunt, ad aedificationem aliorum annuntient », nomine rarius usitato נְבִיאָהּ דְּיְהוָה, *nuntius Domini* continetur ¹⁴. Si prophetae intima cum Deo coniunctio spectatur, vocatur אִישׁ אֱלֹהִים, *vir Dei*

aut עֶבֶד יְהוָה, *servus Domini*¹⁵; si varia munera considerantur, quae ex Dei mandato erga populum exercere debet, vocatur רֹעֵה, *pastor*, aut שׁוֹמֵר, *custos*, aut צֶפֶה, *speculator* aut בֹּחֵן, *probator* etc.¹⁶

1. Euseb. Demonstr. evang. V. Prol. (M. 22,345). Simili modo S. Thomas Aq. (Summ. theol. II. 2 qu. 171. a. 1) : « Prophetia primo et principaliter consistit in cognitione, quia videlicet prophetae cognoscunt ea, quae sunt procul et remota ab hominum cognitione. Unde possunt dici prophetae a πρὸ, quod est *procul*, et φάνος, quod est *apparitio*, quia videlicet eis aliqua, quae sunt procul, apparent ». Quae etymologia et explicatio a Suaresio (De fide Disput. VIII. s. 3.) merito improbat, utpote quae « in graeca lingua fundamentum non habeat ». Neque felicius est altera etymologia s. explicatio, quam S. Doctor a S. Isidoro Hisp. (Etymol. VII. 8. M. 82,283) mutuatus est ad alterum prophetiae elementum respiciens, « quae secundo consistit in locutione » : « Et secundum hoc, ut dicit Isidorus, possunt dici prophetae quasi *praefatores*, eo quod porro *fantur* i. e. a remotis *fantur* et de futuris vera praedicunt ». Alteram etymologiam etiam tradunt Lyranus (in Num. 22,1) aliique antiqui interpretes.

2. S. Basil. M. Comm. in Is. 102. (M. 30,284); S. Chrysost. In illud : Vidi Dominum. hom. 2,3 (M. 56,111); cfr S. Gregor. M. In Ezech. I. hom. 1,1 (M. 76,786) : « Prophetiae tempora tria sunt, sc. praeteritum, praesens et futurum. Sed sciendum est, quod in duobus temporibus prophetia etymologiam suam perdit. Quia quum ideo prophetia dicta sit, quod futura *praedicit*, quando de praeterito vel de praesenti loquitur, rationem sui nominis amittit, quoniam non prodit quod venturum est, sed vel ea memorat quae transacta sunt vel ea quae sunt ».

3. Nam recte ipse S. Chrysost. Synops. S. Script. Prol. (M. 56,317) : « Prophetiae munus est, non tantum futura dicere, sed etiam praeterita, quod maxime apud Moysen deprehenditur. Quando enim de coelo et de terra loquitur, res quidem dicit praeteritas et tempore obscuratas, sed per prophetiam haec enuntiat. Quemadmodum enim prophetiae est, res nondum gestas, quae adhuc occultae sunt, annuntiare, sic et res gestas quidem sed ob tempus occultas revelare et in medium afferre parem gratiam postulat. Ad prophetiam quoque pertinet res praesentes annuntiare, quando aliquid geritur sed occultum est; uti accidit circa Ananiam et Sapphiram. Illic enim neque praeteritum neque futurum, sed res praesens, occulta tamen. Petrus igitur haec per prophetiam revelans in medium adduxit ». Similia tradit Theodoret. In Psalm. Praef. (M. 80,861); cfr etiam S. Gregor. M. l. c. etc. Illud maxime urgent Patres, divinitus datam esse cognitionem eorum, quae propheta proloquitur.

4. Cfr πρόδοστος qui vice pastoris fungitur; πρόδουλος qui aliorum loco consilia capit, πρόδοικος qui alterius causam agit, προηγχεσῖν aliorum loco dicere etc. — Henr. Steph. Lexic. edd. Hase et Dindorfii s. v. (VI. 2094 cfr etiam Bleek Wellhausen Einl. p. 308) censent iis in locis, in quibus profani scriptores interpretem appellat prophetam, « praepositionem πρό occupare locum praepositionis ὑπό, ut sit προφήτης pro ὑποφήτης ». Quae hypothesis superflua est, siquidem integer vocabuli usus optime explicatur, si primigenia eius significatio *interpres* (i. e. *qui pro alio loquitur*) esse statuitur. Cremer (Bibl. theol. Wörterbuch der neutestam. Gräcität. Ed. 4. Gotha 1886. p. 826) recte quidem negat, in verbo composito προφάναι praepositionem esse particulam temporis, sed immerito significationem *localem* ei attribuit, ut προφήτης sit is, qui coram aliis publice loquitur; neque rectius alii volunt προφάναι esse idem quod proloqui; si hic enim esset primus sensus, omnis orator posset προφήτης appellari; quem usum graeca et latina linguae respuunt.

5. *Platon*. *Phaedr.* 262. D.; *Themist.* or. 23 etc. Haec et alia exempla multa affert *Steph. Lexic.* l. c; eadem fere penes *Bleek Wellhausen* l. c. etc.

6. *S. Chrysost.* In 1 Cor. hom. 36,4; in illud: Vidi Dominum. hom. 2,2; in Act. hom. 19,5 etc. (M. 61,311; 56,111; 60,156). Eadem ratione *Ps. Dionys. Areop.* (De coelesti hierarchia 8,2. M. 3,240 sq.) *prophetas* appellat θεολόγους, utpote λόγους θεοῦ ἡμῶν ἐξαγγέλλοντας, uti *Pachymeres* explicat (M. 3,252).

7. *Philon.* Quis rerum divin. haeres. 52. (Ed. Lips. III p. 57). Hinc etiam recte (De monarchia I. 9. Ed. Lips. IV. 297): « *Interpretes* (ἐρμηνεῖς) sunt prophetae, quum Deus eorum organis utatur, ut ea, quae vult, manifestet »; item De special. leg. 8. (V. 122): « propheta nihil omnino proprii manifestat, sed est interpret alterius, qui suggerit omnia quae profert »; et De praem. et poen. 9 (V. 230): « *Interpres* est propheta Deo interne suggerente ea quae sunt dicenda. ».

8. *S. Chrysost.* De incomprehensib. Dei. hom. 3,3; in Is. 3 etc. (M. 48,721; 51,92).

9. A grammaticis dubitatur, utrum forma נְבִיא sit activa an passiva (in hebr. forma קְטִיל plerumque est passiva, rarissime activa). Qui activam esse formam censent, ad genuinum vocabuli sensum eruendum aut ad radicem quandam primitivam נָא (= φα-ναι, *fa-ri*) recurrunt, quae cum praepositione quadam נָא (נִי q. κατὰ) ita sit composita, ut נְבִיא significet oratione devincere, convincere (*Fürst* Concord. hebr. p. 669; *Reinke* Beiträge IV. p. 315 sq.) et propheta sit is, qui oratione potens est, aut ad arabicum quoddam verbum نَبَأ (II. annuntiavit), ut *Nabi* sit nuntius (*Fleischer* apud *Delitzsch* Genesis Ed. 4. Leipzig 1872. p. 551 sq. etc.). At radix נָא hebraice non adhibetur nisi in conjugationibus passivis (Niph., Hithp.), quare etiam נְבִיא pro forma passiva rectius habetur. Radix autem נָא נָא vicina est et affinis verbo בָּעַע (*ebullivit*; Hiph. *eructavit verba*, sicut faciunt illi, qui cum ardore loquuntur), unde *Nabi* recte dicitur esse ille, qui ab alio impulsus cum ubertate loquitur, qui alterius igitur est interpret et os. Minus recte alii *solam* inspirationem (*Nabi* = inspiratus) nomine indicari censent, quamvis omnino sit verum, quod monet *Gesenius* (Thesaur. ling. hebr. p. 838): « formis passivis, Niph. et Hithp., in hoc verbo utuntur Hebraei, quoniam alienis magis quam suis viribus moveri et affici credebantur vates divini ».

10. *Exod.* 7,1 cfr 4,16. *Onkelos* in utroque, *Syr.* in priore loco hebr. נְבִיא reddunt מְתוּרַגְמִין (*interpretes*). In 4,16 verba וְאַתָּה תְּהִיָּה לִי לְאֱלֹהִים *S. Hier.* minus accurate vertit: « tu autem eris ei in his quae ad Deum pertinent »; secutus est *Alex.*: οὗ ἐξ ἐμῶν ἔσῃ τὰ πρὸς τὸν Θεόν. *Onkelos* quoque genuinum sensum exprimere non est ausus: tu eris ei in principem (לְרֵב) ; sed recte *Syr.*: tu eris ei in Deum vel Deus (לְאֱלֹהִים).

11. *S. August.* *Quaest.* in *Heptat.* II. 17 (M. 34,601).

12. *Gen.* 20,7; cfr 18,17-19. Genuina vocabuli *Nabi* significatio elucet etiam ex *Ierem.* 23,16-22. Nomen *Nabi* plerumque veris prophetis tribuitur, rarius falsis, qui aut a daemonibus aguntur (נְבִיאֵי הַבַּעַל 3 Reg. 18,19. 40; 4 Reg. 10,19; נְבִיאֵי הָאֲשֵׁרָה 3 Reg. 18,19, vel sine addito *Os.* 4,5; 9,7 etc.) aut se ipsi a Deo inspirari simulant blandisque verbis aures populi mulcent (*Is.* 28,7 sqq.; *Ierem.* 14,13 sq.; 27,9 sq. etc.). Etiam Hithp. הִתְנַבֵּא usurpatur aliquando de iis, qui malo spiritu aguntur (1 Reg. 18,10).

13. 1 Reg. 9,9. In 1 Paral. 29,29 Samuel vocatur נָאִתָּה, *Nathan* נְבִיאָה, *Gad* הִזְיָה. Disputaturnum נָאִתָּה (a נָאִתָּה, *vidit*) et הִזְיָה (a הִזְיָה, *intuitus est*) diversae sint significationis. *Roëh* decies tantum in Scripturis adhibetur: *septies*, ubi de Samuele, *bis* ubi de Hanani, qui Asae regis tempore floruit, est sermo, *semel* ab Isaia 30,10 sine

respectu ad certam personam. Frequentioris usus est *Chozeh*; Hanani iam hoc titulo appellatur (2 Paral. 19,2), inde a tempore prophetae Amos (7,12) fit communior. Quare illis accedimus, qui nomina *Roëh* et *Chozeh* significatione differre negant, quum diversis tantum temporibus in usu fuerint. Antiquissimum nomen fuit *Nabi*, pro quo Iudicum tempore *Roëh* adhiberi coeptum est; post Iudicum autem aetatem non tantum antiquius nomen *Nabi* revixit, sed etiam post regni divisionem loco *Roëh*, quod in desuetudinem abiit, novus titulus *Chozeh* invaluit. Cfr de *Hummelauer* Comm. in II. Sam. p. 107.

14. Is. 44,26; Agg. 1,13; Mal. 3,1.

15. *Vir Dei* 1 Reg. 2,27; 9,6 (Samuel, qui statim postea *Nabi* et *Roëh* appellatur) etc.; — *vir Spiritus* i. e. a S. Spiritu motus אִישׁ הָרוּחַ Os. 9,7; — *Servus Dei* Is. 20,3; Am. 3,7; Ierem. 7,25; 25,4 etc.

16. *Pastor* Ierem. 17,16; Zach. 11,4; — *Custos* Is. 62,6; Hab. 2,1 etc.; — *Speculator* Am. 3,6; Is. 56,10; Ierem. 6,17; Ezech. 3,17 etc. — Cfr de his nominibus *Zschokke* Theologie der Propheten. Freiburg 1877. p. 354 sqq.

343. — Arctioribus, quam par est, limitibus MUNUS PROPHETARUM circumscribi, si « *futurorum praedictores* » fuisse dicuntur, ex eorum nominibus allatis evidenter elucet. Secundum S. Paulum « qui prophetat, hominibus loquitur ad aedificationem, ad exhortationem, ad consolationem » (1 Cor. 14,3); quibus verbis nixi nonnulli tria prophetarum munia distinguunt: ad aedificationem enim loquuntur, quando « velut theologi a Deo instructi populum tum credenda tum agenda circa viam virtutis et salutis docent »; ad exhortationem, quando « concionantur et per ardentem efficacemque conciones quasi per malleos dura hominum corda emolliunt et frangunt; per ora enim ipsorum Deus ipse concionari intelligebatur »; ad consolationem, « quando vaticinantur et praedicunt futura tum gentibus tum Iudaeis, praesertim Ecclesiae et Christianis; in Iesum Christum enim quasi scopum colimant Lex et prophetae; et prophetia aliud passim non est, nisi Evangelium figuratum, nec Evangelium aliud, quam prophetia resignata et completa per Christum »¹. Aptius tamen cum *Becano* statuunt alii « primum eorum officium fuisse docere, instruere, reformare populum in cultu veri Dei atque hac ratione ad Christi adventum eum disponere »². Immo vero prophetas iure dicimus fuisse *supremos et authenticos magistros a Deo institutos, ut foedus per Moysen datum conservarent, explicarent, excolerent atque novum foedus per Christum dandum praepararent*. Id enim tota antiqui foederis historia docet.

Omnes nullo excepto eorum auctoritati erant subiecti; integrae enim domus Israel omniumque membrorum cura eis erat demandata. « Fili hominis, inquit Dominus ad Ezechielem, *speculatorem* (vel potius: *custodem*) dedi te *domui Israel*, et audies de ore meo verbum et annuntiabis eis ex me (admoneas eos nomine meo). Si dicente me ad impium: Morte morieris! non annuntiaveris ei neque locutus fueris,

at avertatur a via sua impia et vivat : ipse impius in impietate sua morietur, *sanguinem autem eius de manu tua requiram*. Si autem tu annuntiaveris impio et ille non fuerit conversus ab impietate sua et a via sua impia : ipse quidem in impietate sua morietur, tu autem animam tuam liberasti »³. Eadem igitur cum libertate, qua populum docebant, exhortabantur, corripiebant, etiam magnatum, sacerdotum, regum ipsorum vitia sceleraque vituperabant eisque viam salutis monstrabant. Summus sacerdos Heli a viro Dei increpatur, Saul a Samuel, David a Nathan, atque pleni sunt libri historici eiusmodi exemplis, libri autem prophetici magnatum sacerdotumque vituperationibus⁴.

Quemadmodum autem prophetarum auctoritas ad omnes filios Israel sese extendebat, ita divinum eorum magisterium integram fere vitam Israelitarum, privatam, publicam, religiosam dirigebat. Quoniam a Deo illustrabantur, eorum consilia in rebus quotidianis quoque et minimis non raro exquirebantur; nam « hanc fuisse consuetudinem populi Israel, ut quidquid scire cupiebant a Domino quaererent per prophetas, multa exempla testantur »⁵. Saul interrogat Samuelem de asinis perditis; moris autem fuisse Israelitis, ut de talibus rebus prophetas consulerent, integra ista narratio pandit; Ieroboam mittit uxorem suam, ut Ahiam prophetam de filio suo aegrotante interroget; Ochozias vituperatur, quod Beelzebub deum Accaron potius quam prophetam consulere voluerit, num vivere queat de infirmitate sua etc.⁶. In *privata* igitur vita ad prophetas suos Deus misit filios Israel, ut eos ab ethnicorum hariolis auguribusque consulendis efficacius averteret.

Longe autem graviora sunt, quae maxime regum tempore in *publicis* rebus agebant prophetae. Etenim quia Dominus, etiam postquam populo suo reges concesserat, semper supremus eius rex manebat, prophetarum erat invigilare, ut reges constituti secundum Domini mandata rempublicam gererent regibusque Legem divinam velut supremam regni normam in memoriam revocarent. Sicut Samuel primum regem elegit, legem novi regni scripsit, Saulem prophetae monitis obedientiam negantem reiecit, in reiecti locum Davidem suffecit, ita ab eo tempore prophetas semper videmus occupatos in regibus dirigendis, qui per eos divinam voluntatem exquirere tenebantur⁷. Impios terrebant divinis minis et iudiciis, pios consiliis suis divinitus inspiratis adjuvabant, ab ethnicorum foederibus avertebant, ad fiduciam in periculis constitutos exhortabantur, ne viribus suis confiderent monebant, sed a Deo auxilium expeterent, atque ipsi quoque divinum hoc auxilium precibus suis interdum obtinebant⁸. Quin etiam ad exterarum gentium munus extendebatur, sive ut regnum a Domino fundatum efficaciter tueri possent, sive ut populum docerent, Dominum, licet filios Israel in Ierusalim sibi elegerit, esse Deum et dominatorem omnium

populorum totius terrae, omnia omnino ab ipso regi et gubernari, gentes velut instrumenta ab ipso adhiberi ad populum electum castigandum, at illis quoque salutem messianicam esse destinata: Elias Hazael regem Damasci ungere iubetur; eidem Eliseus thronum praedicat; Ieremias « super gentes et regna constituitur, ut evellat et destruat et disperdat et dissipet et aedificet et plantet » « propinetque vinum furoris Domini omnibus gentibus »; eadem ratione alii prophetae hostibus regni divini gravissimas annuntiant poenas plenumque interitum at simul innuunt futuram eorum salutem⁹.

At in omnibus his alium finem non habebant, nisi ut populum in foedere, quod cum Deo inierat, retinerent, ad genuinam Legis observantiam adducerent, ad novum foedus praepararent; quare praecipua eorum cura erat, ut *religiosam* vitam populi regerent, auferrent, promoverent. Continua eorum erat pugna contra idololatriam, ad quam Israelitae tantopere inclinabant, atque frequentissimae sunt orationes, quibus contribules suos omnes ad unius veri Dei cultum reducere in eoque retinere studebant. Neque tamen cultu quocunque erant contenti; quoniam externis quibusdam ritibus expletis se totam Legem iam implesse facile sibi persuadebant Israelitae, prophetae innumeris vicibuseis inculcant, « meliorem esse obedientiam quam victimas, et auscultare magis quam offerre adipem arietum », nec quidquam valere externa illa opera, nisi prius « lavati et mundati fuerint ab iniquitatibus suis, abstulerint malum cogitationum suarum, cessaverint perverse agere et bene agere didicerint »¹⁰. Erraret vero, qui eos leges rituales ipsas a Moyse latas respuisse putaret; non raro enim earum quoque observantiam commendant, legibusque a Moyse datis novas addunt; immo in regno septemtrionali, ex quo Ieroboam sacerdotes aaroniticos levitasque expulerat, eorum vices gessisse atque veros Dei cultores sabbathis et neomeniis, ut divinum cultum peragerent, certis in locis convocasse videntur¹¹. Praecipuum autem est, quod novis revelationibus depositum fidei auxerint atque praesertim mysteriis futuri Messiae regnique messianici patefactis pios Israelitas, qui ob impiorum contribulium peccata maximis affecti erant calamitatibus, sint consolati atque novam salutis oeconomiam praeparaverint. Quot et quanta dogmata clarius explicaverint, quot nova proposuerint, dicere opus non est, quum neminem lateat, qui unquam Scripturas legerit.

Latissime igitur prophetarum munus patebat nec aliud est in V. T., quod ei aequiparari possit.

1. *Goldhagen* Introductio II. p. 354; cfr *Corn. a Lap.* In Proph. Prooem. III. etc.

2. *Becani* Analogia V. et N. T. VIII. qu. 2. (Migne Curs. compl. S. S. 2,91). Cfr *Paul Scholz* Theol. des A. B. p. 77 sqq., *Knabenbauer* Der Prophet Isaias. Freiburg 1881. p. 5; *Emin. Meignan* Les prophètes d'Israel. Paris 1892. ch. 1. 2. etc.

3. *Ezech.* 3,17 sqq.; cfr 33,1 sqq.

4. 1 *Reg.* 2,27 sqq.; 13,10-14; 15,12-30; 2 *Reg.* 12,1 sqq.; 3 *Reg.* 11,29 sq.; 2 *Paralip.* 16,7; 19,2 etc. Cfr etiam integram historiam prophetarum Eliae et Elisei. *Is.* 1,10 sqq. (contra magnates et sacerdotes), 7,1 sqq. (contra regem Achaz) etc. Optime *Lactant.* *Divin. Institut.* I. 4 (M. 6,128) : « Idcirco prophetae a Deo mittebantur, ut et praecones essent maiestatis eius et correctores pravitatis humanae ».

5. *S. Hier.* In *Ezech.* 20,1 (M. 25,194).

6. 1 *Reg.* 9,3 sqq. (cfr v. 9 « Olim in Israel sic loquebatur unusquisque vadens consulere Deum : Venite et eamus ad Videntem »); 3 *Reg.* 14,1 sqq.; 4 *Reg.* 1,2 sqq.; quibus exemplis etiam docemur, Israelitas Videntibus vel prophetis, quos consulebant, munuscula afferre consuevisse. Quod si « meliores prophetae » munuscula illa respuisse dicuntur (*Dillmann* in *Schenkel Bibelllexicon* IV. p. 611 etc.), distinctionem inter « meliores » interque minus bonos prophetas velut rationalisticum commentum repudiamus. Eliseus utique dona a Naaman Syro oblata respuit (4 *Reg.* 5,15), ne ethnicus prophetas eodem, quo gentium hariolos, luci studio duci putaret; at contribulium suorum munuscula prophetas respuisse nullo exemplo probatur. Recte potius asserit *Calmet.* (in 1 *Reg.* 9,6) : « Ex universa Scriptura constat, nunquam adiri consuevisse prophetas, quin ferrentur munera in obsequi et grati animi significationem. Vetuit Deus, ne quis se coram numine vacuis manibus sisteret; idem ferme a subditis reges et principes exigebant » etc. Per se patet, Israelitas munuscula illa non velut pretium dati responsi considerasse.

7. *Is.* 8,19; 30,2; *Ierem.* 37,3; 42,2 etc.

8. 1 *Reg.* 8,4 sqq.; 10,25; 15,23. 28; 16,1 sqq. — 3 *Reg.* 12,22 sqq.; 13,1 sqq.; 14,7 sqq. etc.; 2 *Paral.* 16,7 sqq.; 18,6; 19,2 sq.; 20,14 sqq. 37; 25,7 etc. *Is.* 2,7. 9; 31,1; 8,6 etc.

9. 3 *Reg.* 19,15; 4 *Reg.* 8,10 sqq. — *Ierem.* 1,10; 25,15. — *Is.* 13-27; *Ierem.* 46-51; *Ezech.* 25-32 etc. De munere prophetarum relate ad exterarum gentes cfr *Knabenbauer* *Stimmen aus M. Laach.* 1880. XVIII p. 274, qui recte monet vaticiniis illis contra gentes editis clarius apparere consilia divinae providentiae, qua omnes populi reguntur, ut tandem aliquando ad Messiam adducantur : « In diesen prophetischen Darstellungen entrollt sich somit der göttliche Plan der Weltgeschichte und, was mit ihm aufs innigste zusammenhängt, die centrale Stelle, die eben der Messias in ihr einnimmt; sie legen es offenkundig vor, dass und wie alle Ereignisse auf Christus, als ihren Mittelpunkt, hinzielen, und dass kein anderer Name gegeben ist, in dem die Völker Heil finden, als der seine ».

10. 1 *Reg.* 15,22 sq.; *Is.* 1,16 sq.; 68,3. 7; *Os.* 5,6; 6,6; *Am.* 5,21; *Mich.* 6,6 sqq. etc.

11. *Is.* 56,2 sqq.; 66,17; *Ierem.* 17,20-27; 33,17 sq.; 44,21; *Ezech.* 20,12 sqq.; 22,8 etc. — 4 *Reg.* 17,13; 2 *Paral.* 29,25. — 4 *Reg.* 4,23. 42.

244. — Interroganti ordinariūne an extraordinariū fuerit munus propheticum respondebimus, extraordinarium quidem illud esse dicendum, si modus, quo conferebatur et exercebatur, spectatur, ordinariū vero, quatenus a Deo per certum et definitum tempus populo velut continuum et supremum eius magisterium erat concessum¹.

Re enim vera immediate a Deo conferebatur, qui ipse illos quos elegerat interna quadam et supranaturali vocatione interpretes suos constituit². Neque enim certae tribui aut familiae, sicut sacerdotium et regnum, adnexum erat propheticum munus, nec certae hominum classi; omnium tribuum viri et mulieres, pueri et senes, divinae illius

vocationis erant capaces. Samuel levita puer vocatus est, Eliseus agricola ex tribu Ephraim adulta iam erat aetate, quando Eliam sequi iussus est; Isaias ex regia familia fuisse a nonnullis creditur, Amos pastor erat ex tribu Iuda, Ieremias et Ezechiel erant sacerdotes; Debbora tempore Iudicum erat prophetis, rex Iosias per Holdam prophetidem exquisivit voluntatem divinam. Neque ulla quoque requirebatur praeparatio ad illud recipiendum, quamvis facile concedamus illos praepriis ad hanc dignitatem a Deo esse assumptos, qui pietate et fideli Legis observantia eminebant³; neque ullo externo ritu inaugurabantur prophetae⁴. Extraordinarium quoque fuit muneris exercitium, quippe quod eadem ratione, atque vocatio, a Deo immediate pendeat; non enim sua, sed Dei verba proloquuntur prophetae, qui non sunt nisi Dei interpretes. « Lumen autem propheticum, inquit *S. Thomas*, non inest intellectui per modum formae permanentis... sed cuiusdam passionis vel impressionis transeuntis », atque recte monet *S. Hieronymus* : « Si semper in prophetis esset sermo Dei et iuge in pectore eorum haberet hospitium, non tam frequenter Ezechiel poneret : et factus est sermo Domini »⁵. Revera non semel videmus prophetas precibus suis Deum rogantes, ut eius responsa accipiant, immo a Deo iubentur precibus suis divinas manifestationes efflagitare⁶.

Ordinarium autem fuisse munus propheticum, si in se spectatur velut supremum populi magisterium, continua et non interrupta successio prophetarum iam nos docet. A Samuele usque ad Malachiam i. e. per septingentos circiter annos nunquam defuisse prophetas ex libris historicis V. T. satis constat⁷. Eo tempore, quo Samuel puer vocabatur, rara quidem erat prophetia in Israel, at non cessaverat; aliqui prophetae etiam Iudicum tempore commemorantur; etsi autem a Moyse vel potius a Iosue, qui « Moysi in prophetiis fuit successor », usque ad Samuelem integram eorum seriem enumerare nequeamus, disertis tamen verbis nos docent Ieremias et Amos, Deum inde ab exitu filiorum Israel ex Aegypto continuo et sine interruptione populum suum per prophetas a se missos docuisse et monuisse⁸.

Quod autem per plus mille annos in republica israelitica prophetae semper adfuerint, quibus omnes filii Israel a minimo usque ad maximum, ne ipsis quidem sacerdotibus, magnatibus, regibus exceptis, fidem et obedientiam sese debere credebant quosque certis in casibus non consulere religioni sibi ducebant, id apte non explicatur, nisi eorum munus velut constans et ordinarium a Deo institutum et per Moysen promulgatum esse dicatur. Promulgationem autem hanc in *Deuteronomio* (18,9-22) descriptam invenimus, cuius verbis simul docemur, iam in prima legislatione sinaitica (*Exod.* 20,18 sqq.; *Deut.* 5,19 sqq.) munus propheticum velut ordinarium a Deo esse promissum.

Sunt quidem, qui Deuteronomii locum (praesertim 18,15 sqq.) de solo Messia interpretentur; at licet eius messianitatem non negemus sed illam fide tenendam esse asseramus, eum tamen cum non paucis Patribus et maiore interpretum numero de munere prophetico seu de integra serie prophetarum una cum eorum capite et corona Christo intelligendum esse arbitramur⁹.

Hanc enim interpretationem, quam verbis ipsis non repugnare evidens est¹⁰, 1. iam suadet locus, in quo legitur. Illa scilicet in Deuteronomii parte, in qua Moyses de aliis theocratiae muneribus ordinariis agit, etiam nostri muneris originem, iura, officia describit signumque definit, quo veri prophetae a falsis discernantur. Nam postquam in secunda sua concione deuteronomica auditoribus praecipua quaedam officia, quae erga Deum immediate implere debeant, in mentem revocavit (*Deut.* 12,1-16,17), legislator naturali nexu transit ad officia, quae erga publicos Dei vicarios implenda sunt (16,18-18,22) atque ita pervenit ad officia erga proximos omnes observanda (19,1-22,30). Inter Dei vicarios autem, de quibus agit, eum tenet ordinem, ut primo loquatur de civili potestate quum iudicum, quos semper habituri erant Israelitae (16,18-17,13), tum regum, qui velut ordinarii superiores per certum dumtaxat tempus populum erant recturi (17,14-20), secundo autem loco de ecclesiastica dignitate sacerdotum et levitarum, qui usque ad adventum Messiae erant permansuri (18,1-8), et de munere prophetico, quod per certum dumtaxat tempus erat duraturum (18,9-22)¹¹. Iam pulchrum hunc ordinem perturbant, qui locum nostrum de solo Messia interpretantur, aut propheticum munus negant fuisse ordinarium.

2. Sed gravius est, quod iidem etiam proximum contextum prorsus destruere videantur; sive enim ea quae immediate praecedunt, sive ea quae immediate sequuntur, attente consideraveris, negare non poteris verba de solo Messia non agere. Ita enim 18,15 cum praecedentibus cohaeret, ut rationem afferat, cur Israelitae ab ethnicorum hariolis et auguribus consulendis abstinere iubeantur (18,8-14); ratio autem est, quia Deus in ipso populo israelitico (« de gente tua et de fratribus tuis ») suscitaturus sit prophetas, quos occasione data consulere possint; quae ratio profecto nulla esset, si solus Christus esset propheta ibi promissus¹². Cum immediate sequentibus autem 18,15 ita cohaeret, ut Deus id daturus esse asseratur, quod populus in monte Horeb petierat. Atqui theophania in monte Sinai perterriti et pavore perculsi petierant ibi filii Israel, « ne in posterum unquam Deus in persona secum loqueretur, sed aliquo interprete suae voluntatis uteretur. Neque tantum populi mens fuit petere, ne Deus per se leges ferret, sed ut in omnibus, quae significare populo vellet, interpretem aliquem suae voluntatis

interponeret: id autem prophetarum omnium munus fuit, divinae voluntatis ad populum interpretem agere »; populum vero in monte Sinai id unum petisse, ut sibi Messias mitteretur, nullo argumento probabile redditur¹³. Idem quoque ex oppositione verorum et falsorum prophetarum (18,20 sqq.) efficitur. Velut signum enim, quo verus propheta a falso discernatur, statuit Deus eventum rerum praedictarum; quod tam late patet, ut ad solum Christum a Pseudochristis secernendum restringi nequeat; secus enim Israelitae primum prophetam, qui vera praedictione se divinum esse legatum confirmabat, velut promissum Messiam recipere debuissent. Nonne prophetae ipsi interdum ad hoc signum provocarunt, ut genuinos se esse Dei interpretes populo demonstrarent¹⁴? Nisi igitur supremam legem hermeneuticam, quae ensum verborum ex contextu definiendum esse docet, negligere velimus, Deuteronomii locum de integra serie prophetarum una cum Christo eorum capite intelligamus oportet, atque iure nostro per Moysen munus propheticum velut ordinarium magisterium promulgatum esse asserimus.

Idque eo magis quia 3. tota descriptio quam optime consentiat cum illis, quae de prophetarum officiis et iuribus nos docet sacra historia quaeque supra iam collegimus. Etenim secundum verba deuteronomica Deus sibi ipsi electionem prophetarum reservavit nec certae tribui aut familiae munus propheticum alligavit¹⁵; in rebus quotidianis quoque ab Israelitis interrogari possunt, at quia similes dicuntur esse Moysi, veri simul constituuntur legislatores¹⁶, quibus, quia Deus sua verba in eorum ore posuit¹⁷, omnes obedire tenentur, nisi gravissimas poenas sibi attrahere velint¹⁸.

1. Cfr de hac quaestione *Knabenbauer* Der Prophet Isaias p. 3 sqq. — Haud raro quidem penes sacerdotes aut summum sacerdotem in antiqua oeconomia fuisse supremum magisterium asseritur (*Becan.* Analogia V. et N. T. c. 12. et c. 6 qu. 2; *Al. Vincenzi* De Hebraeorum et Christianorum sacra monarchia p. 3 sqq. etc.), at idoneis argumentis non probatur. Textus enim qui afferuntur aut de munere iudiciali sacerdotum et levitarum agunt (*Deut.* 17,8 sqq.; 2 *Paral.* 19,10), aut de privilegio illo, quo certis in casibus summus sacerdos per Urim et Thummim Deum de illis, quae agenda erant, interrogare potuit^a. Ceterum Iudaei ipsi non sacerdotibus, sed prophetis illud magisterium attribuerunt et in rebus dubiis, de quibus lex non erat data, futurum prophetam expectandum esse docuerunt (1 *Mach.* 4,46; 14,41). Dominus N. quoque non

(a) De *Urim et Thummim* (*S. Hier.* « doctrina et veritas », *Alex.* ὁ λόγος; καὶ ἀλήθεια) confer *Buxtorfi* aliorumque dissertationes, quas collegit *Ugolini* Thesaur. Antiquit. XII p. 375-784. Secundum rabbinos, qui privilegia populi sui minuere non solent, Deum hac ratione consulere non licuit, nisi ille, qui interrogabat, rex erat vel praeses synedrii vel alia persona publica in eminenti dignitate constituta populoque necessaria, atque de negotio publico totius populi agebatur (*Buxt.* l. c. p. 400 sqq.). Revera in Scripturis soli principes, uti Iosue, Samuel, Saul, David hunc interrogationis modum et quidem in rebus publicis summi momenti adhibuisse leguntur (*Ios.* 7,16 sqq.; 1 *Reg.* 10,20 sqq.; 14,18; 22,10; 23,9; 28,6; 30,8 etc.).

sacerdotum, sed scribarum et pharisaeorum praecepta observanda esse docet, nec in *cathedra Aaronis* sed in *cathedra Moysis* eos sedere dicit (*Matth.* 23, 2 sq.). Ac profecto, quomodo summi sacerdotes et levitae, qui ipsi interdum idololatriae erant dediti populumque ad eam pellexerunt (2 *Paral.* 36, 15), supremum magisterium exercere potuerunt? Demum animadvertite, ante absolutam revelationem de nova aliqua doctrina, quae velut revelata proponebatur, si cum revelatis aut naturalibus veritatibus non pugnat, certum iudicium ferri non potuisse, nisi a magisterio, quod ipsum fuerit inspiratum.

2. Cfr vocationem Samuelis (1 *Reg.* 3, 1 sqq.), Isaiae (*Is.* 6), Ieremiae (*Ierem.* 1) etc.

3. Moderni interpretes frequenter de *scholis prophetarum* loquuntur, quae expressio Patribus incognita nec usquam in Scripturis adhibita melius evitatur. In S. Scriptura commemorantur quidem **חֵבֶל נְבִיאִים** (*Alex.* *χρὸς πρῶφ.*, *Vulg.* « grex » vel « cuneus prophetarum » 1 *Reg.* 10, 5. 10 aut **לְהֵקֵת נְבִיאִים** (vel rectius **קְהֵלֶת** *Alex.* *ἐκκλησία προφ.*, *Vulg.* cuneus proph. 1 *Reg.* 19, 20) aut **בְּנֵי נְבִיאִים** (filii prophetarum 3 *Reg.* 20, 35; 4 *Reg.* 2, 3 etc.); at chaldaeus interpres primus in istos locos invexit ideam scholarum. quum non amplius de congregatione *prophetarum*, sed de « turma scribarum » loquatur (1 *Reg.* 10, 5. 10), qui consederant in « domo doctrinae » (1 *Reg.* 19, 20), neque amplius « filios prophetarum » sed « discipulos prophetarum » agnoscat (3 *Reg.* 20, 32 etc.); unde factum est, ut mediae aetatis interpretes iudaici explicarent: « hi sunt discipuli, qui se ipsos disponunt ad vaticinandum suntque separati et Naziraei consecrati cultui divino » (Abarbanel). Sed in omnibus, quae de his congregationibus libri sacri tradunt, nihil invenitur, quod « filios prophetarum » *discipulos* fuisse insinuet, nisi cum modernis (cfr *Dillmann* in *Schenkel Bibellexicon* IV. p. 619, *Davidson* *Introd.* II. p. 457 etc.) illud urgere velis, quod *coram insigniore propheta* (velut discipuli coram magistro) *sedere* (**יָשָׁב** *Vulg.* vertit: habitare) dicantur (4 *Reg.* 4, 38; 6, 1); quod argumentum satis leve esse videtur, praesertim quum illos ipsos, qui « ad vaticinandum sese disponere » creduntur, iam vaticinari videamus (3 *Reg.* 20, 35; 4 *Reg.* 2, 3. 5). S. *Hieronymus* eos fere pro monachis V. F. habet: « Filii prophetarum, quos monachos in V. T. legimus, aedificabant sibi casulas propter fluentia Iordanis et turbis urbium derelictis polenta et herbis agrestibus victitabant » (ad *Rust.* ep. 125, 7; cfr ad *Paulin.* ep. 58, 5; ad *Eustoch.* ep. 22, 21. M. 22, 1076. 583. 408). Certum est Samuelis tempore (in Gabaa [?] et Rama Naioth 1 *Reg.* 10, 5; 19, 20) atque iterum in regno septemtrionali tempore Eliae et Elisei (in Bethel, Iericho, Galgala, prope Iordanem 4 *Reg.* 2, 3. 5; 4, 38) prophetas multos circa insigniorem (Samuel, Eliam, Eliseum), quem velut superiorem agnoscebant (1 *Reg.* 19, 20; 4 *Reg.* 6, 1), sese congregasse, ut communem inter se vitam agerent (4 *Reg.* 4, 38 sqq.) communibusque laudibus Deum celebrarent (1 *Reg.* 19, 20 sqq.). Num Eliseo mortuo collegia illa perduraverint, id quod nonnulli ex *Am.* 7, 14 (erronee, ni fallor) colligunt, incertum est, uti incerta quoque multa, quae nimia cum fiducia inter alios etiam proponere non dubitavit *Meignan* *Les prophètes d'Israel.* 1892 p. 15 sqq.

4. Cfr tamen 3 *Reg.* 19, 16; de interna unctione sermo est *Is.* 61, 1.

5. S. *Thom.* Summa II. 2. qu. 171. a. 2; S. *Hier.* in *Ezech.* 35, 1 (M. 25, 349).

6. 1 *Reg.* 8, 8; *Ierem.* 32, 16; 42, 4; *Dan.* 2, 17 sqq.; 9, 3 sqq. — *Ierem.* 33, 2 sq.

7. De prophetarum numero dicemus *infra* 245 p. 280 sqq.

8. 1 *Reg.* 3, 1 (hebr.: « verbum Domini erat rarum illis diebus nec visio frequens »); *Iudic.* 4, 1; 6, 8 sqq.; 1 *Reg.* 2, 27. — *Eccli.* 46, 1. — *Ierem.* 7, 25; *Am.* 2, 11.

9. *Deut.* 18, 15 sqq. esse textum messianicum directe ex *Act.* 3, 22. 23 et 7, 37 atque indirecte ex *Ioan.* 1, 45; 5, 45 sq.; 4, 25 demonstrari potest; quare omnino reiicienda est modernorum Iudaeorum iudaizantiumque interpretatio, qui de sola serie proph-

tarum V. T. agi censent. (S. Hieron. quidem hanc solam explicationem affert [In Is. 8, 19. M. 24, 125], at ita ut messianicam non excludat). Num vero de solo Messia sit explicandus textus, controversitur. Patres haud pauci eum adhibent, ut ostendant quae cum obedientia verba Christi sint recipienda (*Tertull.* c. Marc. IV. 22. M. 2, 414; *S. Cypr.* Test. adv. Iud. I. 18. M. 4, 688; *Lactant.* Instit. div. IV. 17. M. 6, 500; *S. Philastr.* haer. 116. M. 12, 1242; *S. Gaudent.* *Brix.* Serm. 9. M. 20, 909 etc.; *S. Athan.* c. Arian. or. 1, 54. M. 26, 126; *S. Cyrill.* *Ieros.* Cat. 12, 17. M. 33, 744; *S. Epiph.* haer. 42, 11. schol. 27 ex evang. Luc. et schol. 8 ex ep. ad Gal. M. 41, 744. 777; *S. Greg. Nyss.* Test. c. Iud. 2. M. 46, 204; *S. Chrys.* In Anom. hom. 12, 1; in 2 Cor. hom. 7, 3. M. 48, 803; 61, 446; *S. Cyrill.* *Alex.* De ador. in spir. et verit. II. M. 68, 213. 253; *S. Isid. Pelus.* Ep. III. 94. M. 98, 797 etc.), at praeter Christum reliquos prophetas intelligi posse non negant; sin pauci (uti *S. Athan.*, qui $\pi\epsilon\rho\iota\ \epsilon\nu\delta\varsigma$ [non $\tau\nu\varsigma$] $\tau\omega\nu\ \pi\rho\phi\eta\tau\omega\nu$ verba non intelligenda esse monet; *S. Isid. Pelus.*, qui solum Iosue intelligi posse negat; *S. Gregor. Nyss.*) reliquos prophetas excludere videntur, attendas velim *Eusebium* *Caes.* tribus in locis omni vi conatuque omnes prophetas excludere (*Demonstr. evang.* III. 2; IX. 11. M. 22, 168 sqq. 689 sqq. *Ecl. proph.* I. 15. M. 22, 1072), sed alio in loco disertis verbis textum de iis explicare (*Eclog. Proph.* IV. M. 22, 1192); pro argumento enim, quod tractarunt, etiam Patres interdum Scripturas interpretati sunt. Ceterum verba nostra historice de Iosue, typice de Christo intelligunt *Clem. Alex.* *Paedag.* I. 7 (M. 8, 322); *Ven. Beda* i. h. l. (M. 91, 387) atque, ut videtur, *S. August.* c. Faust. XVI. 19. 20. (M. 42, 327); de prophetis (Christo tamquam eorum capite incluso) praeter *Euseb.* et *S. Hieron.* iam nominatos ea explicant *Origenes* (c. Cels. I. 36. M. 11, 429), *Theodoretus* (in *Ierem.* 6, 16. M. 81, 545), *Rhabanus Maur.* (2 cfr in h. l. M. 108, 906), *Walafr. Strab.* (*Glossa ordin.* in h. l. M. 113, 471) etc. Media aetate *Glossa interlin.* et *Burgensis* 18, 15 de prophetis in genere, 18, 18 de solo Christo intelligere volunt; de toto prophetarum choro una cum Christo eum explicant *S. Bruno Ast.* (M. 164, 512), *B. Albertus M.* (in *Agg.* 2, 5), *Card. Hugo, Nic. Lyranus, Dion. Carthus., Alph. Tostatus.* Inde a saec. 16. solum Christum praedictum vident *Caietan., Ioseph. a Costa, Estius*, quibus inter recentissimos accedunt *Patrizi, Bade, Corlay*; Iosuen et Christum *Vatablus* et *Enm. Sa.* ex recentissimis nemo; omnes prophetas et Christum *Bonfrerius, a Lapide, Menoch., Tririnus, Frassen., Gordon., Calmet.* etc., quibus ex recentissimis accedunt *Allioli* (in *Ierem.* 28, 6), *Reinke* (*Beiträge* VI. p. 297 sqq.), *Loch Reischl* (i. h. l.), *Meignan* (*Les prophéties messian.* I. p. 611 sqq.), *Bisping* (in *Act.* 3, 21), *A. Scholz* (*Einl.* III. p. 240), *Knabenbauer* (*Der Prophet Isaias.* p. 3 sqq.), de *Hummelauer* (*Comm.* in libr. *Samuel.* p. 114), *Kaulen* (*Einl.* Ed. 3. p. 349) etc.

10. Qui textum de prophetis una cum Christo intelligi posse negant, duo praesertim urgent : 1.) quod semper in toto textu (18, 15–22) de « propheta » singulari numero fiat sermo; at non attendunt singularem in lingua hebr. (uñ in aliis) saepe de collectione usurpari; etiam in tota lege de regibus futuris (17, 14–20) solus numerus singularis adhibetur; 2.) quod futurus propheta dicatur similis Moysi, reliqui autem prophetae omnes Moyse inferiores fuerint; at similitudo non est aequalitas, atque si prophetae Moyse fuerunt inferiores, Christus eo fuit superior; sed *S. Augustinus* contra *Faustum Manich.* (l. c.), qui ob hanc dissimilitudinem Christum praedictum esse negavit, merito monuit : « quasi vero quum simile dicitur, ex omni parte atque ex omni modo simile intelligatur; quia non ea tantum, quae unius eiusdemque sunt naturae, dicuntur inter se similia, sicut gemini homines, vel filii parentibus; verum etiam quae naturae disparia sunt, dicuntur multa similia, ut olivae oleaster et far tritico ». Similitudo maxima ea adest, quod Moyses et prophetae erant interpretes Dei, Deus sua verba in eorum ore posuit et per eos leges suas populo dedit.

11. Cfr analysin Deuteron. *Supra* 6 (tom. 1. p. 19).

12. Quomodo hic nexus, quem tam clare verba ipsa indicant, a quoquam negari queat, non intelligimus : Gentes istae, quarum possidebis terram, *augures et divinos audiunt* : tu autem, non ita tibi permisit Deus. Prophetam de gente tua et de fratribus tuis sicut me suscitabit tibi Deus; *ipsum audies* ». Deum revera dedisse filiis Israel prophetas, quos (sicut ethnici hariolos suos) etiam de quotidianis et minimis consulere, exempla *supra* (243. n. 6. p. 274) allata abunde demonstrant.

13. *Cfr Bonfrer. i. h. l.*

14. *Ierem.* 28,7-9; 3 *Reg.* 22,28. Poena quoque 18,20 statuitur contra omnes falsos prophetas (*cfr Ierem.* 14,15), non contra solos Pseudochristos.

15. Deus *suscitavit* (הִקִּים) prophetas (*Ierem.* 6,17; 29,15; *Am.* 2,11 « suscitavi de filiis vestris prophetas », eos *misit* (*Is.* 6,8; *Ierem.* 1,7; 7,25; 25,4), *elegit* (*Am.* 7,15) etc., at omnes ex solo populo Israel.

16. Lex per Moysen data, si latissimo sensu sumitur, continet dogmata credenda, praecepta moralia, leges civiles vel politicas, legesque rituales; atqui a prophetis nova dogmata credenda esse proposita, nemo negabit; aequè certum est, eos decalogum enucleatus explicantes Israelitis nova praecepta imposuisse (*cfr Matth.* 5,17; 7,12; 22,40); Samuel « legem regni » scripsit (1 *Reg.* 10,25); legum autem ritualium sensum spirituales diligentius explicarunt prophetae novasque leges rituales dederunt (*cfr* 243. n. 11. p. 274). : Immerito igitur prophetas *legislatores* fuisse negant *Caietan.* (in *Deut.* 18); *Patrizi* (Biblicarum quaest. decas p. 169 sq.) etc.

17. Frequenter Deus verba sua in ore prophetae posuisse dicitur : *Is.* 51,16; 59,21; *Ierem.* 1,9; 5,14 etc., ita ut verba prophetarum Deo ipsi sint attribuenda (*Is.* 1,10; 28,14; 39,5; *Ierem.* 2,4. 31; 7,2 etc. — *Is.* 52,6; *Ezech.* 17,21; 21,22 etc. — *Is.* 16,13; 37,22; 42,19; *Ierem.* 19,2; 26,2 etc.).

18. « Ego ultor exsistam » *cfr* 3 *Reg.* 20,35. 36; 4 *Reg.* 17,13 sqq.; 2 *Paralip.* 36,15 sq.; *Am.* 7,16 sq. etc.

§ 2. — De numero et distinctione prophetarum.

245. — Si Clementi Alex. fides habetur, usque ad Domini N. aetatem triginta quinque prophetae, quorum quinque (Adam, Noe, Abraham, Isaac, Iacob) iam ante Legem datam floruerint, et quinque prophetides (Sara, Rebecca, Maria Moysis soror, Debbora, Holda) numerentur oportet; Iudaei autem quadraginta octo prophetas et septem prophetidas sibi attribuunt, atque S. Epiphanius ab Adamo usque ad Agabum (*Act.* 11,28) septuaginta tres prophetas et a Sara usque ad B. Virginem decem prophetidas numerat¹. At soli Deo accuratum prophetarum numerum cognitum esse rectius dicemus. Illud certum est, inde a mosaica aetate usque ad Malachiam, qui Nehemiae aetate vixit, i. e. per mille circiter annos, inter filios Israel nunquam defuisse viros, qui a Deo tamquam interpretes et legati missi divina voluntate manifestata populum electum in Lege data retinerent confirmarentque atque ad perfectiorem Legem dandam praepararent (224); paucorum autem dumtaxat, sive quia in rebus publicis gerendis maiorem partem habuerunt, sive quia sermones vaticiniaque literis mandarunt, nomina nobis innotuerunt; multo plures esse, quorum nomina non sunt tradita, certi

testimoniis constat. Iudicium quidem aetate rariores fuerunt (1 Reg. 3, 1), at inde a Samuele continua eorum successio in libris sacris nobis est conservata.

Integra collegia virorum, qui omnes prophetico spiritu erant imbuti, *Samuel* « fidelis propheta Domini » iam congregaverat; quare post eius mortem haud pauci adfuerunt, qui populi reformationem ab eo inchoatam continuarent. Duo tamen soli nominantur, *Gad* et *Nathan*, qui in demortui locum succedentes vaticiniis inspiratisque suis consiliis Davidem adiuverunt et confortarunt. Nathan, cui magnum vaticinium de Messia ex domo davidica oriundo debetur, Salomonem educavit effecitque, ut ei a Davide thronus attribueretur. Samuel quoque, Gad et Nathan annales regni davidici conscripserunt; res gestae autem Salomonis relatae erant « in verbis Nathan prophetae et in prophetia Abiae Silonitis et in visione Addo Videntis contra Ieroboam »². *Ahias Silonites* ille est propheta, quem Deus elegit, ut divisionem regni novumque thronum septemtrionalem Ieroboamo praediceret; at idem Abias cum aliis *prophetis anonymis* eidem regi, quum idololatriam introduxisset, interitum domus eius annuntiavit. Eadem aetate Roboamum, Salomonis filium, propheta *Semeias* a debellandis tribubus septemtrionalibus avertit et in bello contra Sesac regem Aegypti confortavit. Annales Roboami filiique eius Abiae conscripsit *Addo Videntis*³. Asam, Roboami nepotem, propheta *Azarias*, filius Oded, ardenti oratione permovit, ut omnia idola et excelsa ex regno Iuda auferret; eundem regem *Hanani* vituperavit, quod in Syriis potius quam in Deo fiduciam suam posuisset. *Iehu*, filius Hanani, in utroque regno propheticum munus videtur exercuisse; nam contra Baasa, regem Israel, vaticinatus esse legitur, et Iosaphat, Asae filium, regem Iuda, ob foedus cum Israel initum vituperavit; vitam suam protraxit usque post mortem Iosaphat, cuius annales conscripsit⁴. Praeter Iehu vero sub Iosaphat duo alii nominantur prophetae, *Iahaziel* filius Zachariae et *Eliezer* filius Dodau, quorum prior in bello ammonitico divinum auxilium promisit, alter interitum classis, quam Iosaphat praeparaverat, praedixit⁵. Longe celebriores sunt duo prophetae, qui eadem aetate per septuaginta fere annos continuos idololatriam in regno septemtrionali impugnaverunt: *Elias*, qui sub regibus Achab et Ochozia usque ad 1. annum regis Ioram nullis persecutionibus fractus cultum Baal destruere conatus est, et *Eliseus*, qui sub Ioram, Iehu, Ioachaz et Ioa, regibus Israel, contribules suos ad veri Dei cultum reducere studuit. Magnum numerum anonymorum prophetarum eadem aetate in regno Israel vixisse certum est; nam « quum Iezabel prophetas Domini occideret, Abdias, dispensator domus Achabi, tulit centum prophetas et abscondit eos quinquagenos in speluncis », atque quinquaginta « filii prophetarum » testes adstiterunt, quando

Elias atque Eliseus pallio suo aquas Iordanis diviserunt⁶; sed duorum tantum nomina referuntur, *Michaeae* filii Iemla in regno Israel, et *Zachariae* filii Ioiadae in regno Iuda. Tempore Amasiae, qui illo anno, quo Eliseus mortuus est, patrem suum Ioam in regno Iuda secutus est, duo commemorantur prophetae *anonymi*⁷.

Sub Amasia autem vel saltem sub eius successore Ozia (Azaria) surgere coeperunt prophetae illi, qui scriptis libris vaticinia nobis transmiserunt. *Amos* « in diebus Oziae regis Iuda et in diebus Ieroboam filii Ioas regis Israel », *Osee* « in diebus Oziae, Ioathan, Achaz, Ezechiae regum Iuda et in diebus Ieroboam filii Ioas regis Israel » vaticinati sunt in regno Israel, atque eadem aetate vixit « *Ionas* filius Amathi » in eodem regno, quippe qui Ieroboamum (II.) filium Ioas « restitutum esse terminos Israel ab introitu Emath usque ad mare solitudinis » praedixerit⁸. Paulo tamen ante hos (sub Amasia) in regno Iuda *Abdias* et *Ioel* videntur floruisse⁹. Ultimo Oziae anno *Isaias* sublimi visione inauguratus est propheta munusque suum exercuit « in diebus Oziae, Ioathan, Achaz et Ezechiae » atque probabiliter etiam primis annis regis Manasse; paulo iunior est *Michaeas*, qui « in diebus Ioathan, Achaz et Ezechiae » super Samariam et Ierusalem vaticinatus est¹⁰. Coevus illis fuit *Oded* propheta regni septemtrionalis, qui contribules suos adduxit, ut captivos, quos ex regno Iuda abduxerant, Ierosolyma remitterent¹¹. Manasse regis aetate multi fuerunt prophetae, quorum nomina nobis non sunt tradita; ex iis, qui scripserunt, *Nahum* et *Habacuc* eius temporis a plerisque iure attribuuntur¹². Multi quoque fuerunt sub eius nepote Iosia; magna auctoritate gavisa est *Holda* prophetis, quam consuluit rex de libro Legis in aerario reperto, sed longe celebrior *Ieremias*, qui 13. a. Iosiae regis missionem propheticam recepit et usque ad medium fere exsilium exercuit. *Sophonias* quoque Iosiae tempore vaticinatus est, *Baruch* fuit Ieremiae scriba sed ei supervixit, *Urias* filius Semei a rege Ioakim est interfectus¹³. Inter exsules vaticinati sunt *Ezechiel* et *Daniel*; reduces ex exsilio ad templum reaedificandum tempore Darii I. exhortati sunt *Aggaeus*, *Zacharias* alique, quorum nomina latent; *Malachias* demum templo iam restaurato sub Artaxerxe I. reduces monuit, ut integram Legem observarent¹⁴.

Inde a Nehemiae aetate usque ad S. Ioannem B., qui in virtute Eliae filiis Israel poenitentiam praedicavit viamque ante faciem Domini N. praeparavit, prophetia cessavit. Post Artaxerxem I. libros quidem multos esse conscriptos sed nullum amplius in canonem esse receptum « quia non amplius adesset indubitata prophetarum successio » testatur Fl. Iosephus; suis saltem temporibus non fuisse prophetam agnitum in Israel docent auctor 1. Mach. et Siracida¹⁵. Cuius cessationis rationes haec fere afferri possunt¹⁶: a.) Magnis calamitatibus, quas tamquam ido-

latriae suae poenas Israelitae sibi attraxerant, destructione templi, urbis, regni diuturnoque exilio babylonico extincta quasi erat eorum inclinatio ad idola ethnicorum veneranda atque suppressa eorum proclivitas ad ethnicorum hariolos consulendos; qui enim ante exilium levissima sollicitatione victi ardentibus prophetarum sermonibus ab idololatria retineri nequiverant, post exilium, licet in Lege observanda negligentes interdum essent, tamen ab ea non plane defecerunt neque persecutionibus haud levibus ad idolorum cultum adduci sese siverunt. b.) Porro illa revelationis pars, qua Iudaei maxime indigebant, ut Mesiam sibi promissum cognoscerent, erat absoluta, ita ut magisterio inspirato, quod de novis dogmatis propositis iudicaret, non amplius indigerent; conservandae autem revelationi sufficebant *scribae*, i. e. Legis doctores, quos inde ab Esdrae aetate apud Israelitas invenimus. Etenim prophetico spiritu cessante studium Legis in populo creverat atque tanto studiosiores legum divinarum videbantur multi, quanto olim fuerant in iis observandis inconstantiores. Unum autem adnotemus oportet, quo illa, quae de authentico prophetarum magisterio diximus, confirmari videntur. Intermedio scilicet illo tempore Malachiam inter et Christum exorta est, quae nunquam antea fuit in Israel, sectarum et sententiarum in rebus religiosis varietas et divisio. Prophetæ inspirata sua et infallibili auctoritate divisiones omnes impediarent; scribarum vero auctoritas, quamvis magna et a piis accepta, prohibere non potuit, quominus traditiones male confirmatae invalescerent falsaeque legum interpretationes propagarentur. Unde factum est, ut tempore Christi in tres quatuorve sectas divisi essent Iudaei atque solo externo sacerdotii et synedrii vinculo uniti¹⁷.

1. *Clem. Alex. Strom.* I. 21 (M. 8,869 sq.); *S. Epiphan. fragm.* (apud *Cotelier. Not. in Canon. Apost. IV.* 6); *Seder Olam* 21 (apud *Bartolocci Biblioth. rabb. III.* p. 457). Nomina eorum exhibet *Calmet. Prolegom. in Proph.* 2.

2. 1 *Reg.* 3,1 sqq.; 10,5 sqq.; 19,20 sqq. — 1 *Reg.* 22,5 sqq.; 2 *Reg.* 24,11 sqq. — 2 *Reg.* 7,1 sqq.; 12,1 sqq. 25; 3 *Reg.* 1,8 sqq. — 1 *Paralip.* 29,29; 2 *Paral.* 9,29.

3. 3 *Reg.* 11,29 sqq.; 12,15; 14,1 sqq. — 3 *Reg.* 13,1 sqq. — 3 *Reg.* 12,22 sqq.; 2 *Paral.* 12,5 sqq. — 2 *Paral.* 12,15; 13,22.

4. 2 *Paral.* 15,1 sqq. — 2 *Paral.* 16,7 sqq.; — 3 *Reg.* 16,1 sqq.; 2 *Paral.* 19,2 sqq.; 20,34.

5. 2 *Paral.* 20,14 sqq. 37.

6. 3 *Reg.* 17,1-4 *Reg.* 2,13. — 3 *Reg.* 19,16; 4 *Reg.* 2,1-13,21. — 3 *Reg.* 18,4; 4 *Reg.* 2,3. 5. 7 sqq. cfr. 2 *Reg.* 20,13. 28. 35.

7. 3 *Reg.* 22,8 sqq. — 2 *Paral.* 24,20 sq. — 2 *Paral.* 25,7. 15.

8. *Am.* 1,1; — *Os.* 1,1; — *Ion.* 1,1; 4 *Reg.* 14,25.

9. De tempore, quo prophetae hi floruerint, accuratius dicemus *infra* 296. 303. 306.

10. *Is.* 6,1; 1,1; — *Mich.* 1,1.

11. 2 *Paral.* 28,9.

12. 4 *Reg.* 21,10; 2 *Paral.* 33,18. — De aetate prophetarum Nahum et Habacuc cfr *infra* 311. 313.

13. 4 *Reg.* 23,2. — 4 *Reg.* 22,14 sqq.; 2 *Paral.* 34,22. — *Ierem.* 1,1; cfr *supra* 99. — *Soph.* 1,1. — *Ierem.* 36,4 sqq.; *Bar.* 1,1 sqq. — *Ierem.* 26,20 sqq.

14. *Ezech.* 1,1 sqq.; 29,17; 40,1. — *Dan.* 1,1; 2,1; 10,1. — *Agg.* 1,1. — *Zach.* 1,1. — *Zach.* 8,9. — De Malachia cfr *infra* 321.

15. *Fl. Ioseph.* c. App. I. 8. — 1 *Mach.* 4,46; 9,27; 14,41; *Eccli.* 36,17 (text. gr. ἔγχερον προφητείας τὰς ἐπ' ὀνόματι σου).

16. Rationalisticam rationem affert *Winer* Bibl. Realwörterbuch II. p. 283 : « Mit der neuen Ansiedlung der Juden in Palaestina verschwand der Prophetismus, wie denn schon die letzten Propheten ohne lebendige Begeisterung gewesen waren, und seit der Tempel wieder stand, wurde keine Stimme eines Sehers weiter vernommen, wenn schon man sich immer der Wiederkunft von Propheten getröstet. Die vorherrschende Verstandesbildung, welche die Juden aus dem Exil zurückbrachten, verbunden mit der dürftigen politischen Existenz, die fast jede Spur der alten Theokratie ausgetilgt sah, konnte dem Geiste nicht mehr Schwingen verleihen, und selbst die ideale Zukunft war ja so durchgebildet von den früheren Propheten herabgeerbt, dass eine Zeit, die sich nur in didactischer Poesie noch versuchte, dem Gemälde der messianischen Herrlichkeit keine neuen Farben geben konnte. So ganz untergegangen war die alte Begeisterung, dass selbst das Aufblitzen des makkabäischen Patriotismus nur militärische Grossthaten hervorrief. » Quae pauca, quum clarius, quam multae longae dissertationes, rationalisticam sententiam de prophetis prodant, adscribere non piguit.

17. Cfr *Calmet*. Proleg. in *Proph.* 2.

246. — Prophetarum, quos enumeravimus, duae classes apte distinguuntur, quarum prior antiquiores fere, qui usque ad Oziae (Azariae) circiter aetatem (i. e. ante initium saec. 8. a. Chr.) vixerunt, altera plerosque ex iunioribus complectitur¹. Nulla quidem re inter se differunt, si solum eorum munus spectatur; cuncti enim divinae voluntatis erant interpretes a Deo ipso immediate electi et constituti; cuncti, utpote legum divinarum zelatores, omni vi conatuque populum ab idololatria avertere et in veri Dei cultu retinere studebant; cuncti scientia supranaturali instructi futura praedicebant et populum ad novum foedus praeparabant. At pro rerum temporumque differentia alio modo munere functi sunt antiquiores, alio modo iuniores.

Quae differentia maxime apparet, si Eliae et Elisei vitam consideramus, qui inter antiquiores praeclarissimi sunt. Toti in eo erant, ut coevos suos ab idololatria revocarent aut in Lege retinerent; concionibus suis, quae quasi ignis ardebant (*Eccli.* 48,1), dura auditorum corda mollire conabantur, atque insignibus miraculis prodigiisque, quibus verbis suis fidem conciliabant, impios reges et magnates terrebant et puniebant, pios consolabantur et in veri Dei cultu confirmabant; multa quoque praedicebant, sed omnia post breve tempus eventura; de Messia autem eiusque regno nihil annuntiasse leguntur. Integra igitur eorum cura et opera in aetatis suae hominibus coercendis convertendisque sese continebat, ut eos dignos redderent, in quibus aliquando divina promissa implerentur; quapropter etiam conciones

vaticiniaque sua non scripserunt. Quibus similes fuerunt reliqui antiquiores, quos ad aequales suos corrigendos maxime esse a Deo missos tota eorum historia testatur. Ex illis aliqui regum quidem res gestas literis consignaverunt, ut posteris testimonio essent iustitiae ac misericordiae, qua Deus populum semper gubernavit et ad finem ei praestitutum adducere studuit; vaticinia autem, si forte nonnulla ab eis conscripta fuerint, conservata non sunt, quia, aequae ac reliquae eorum conciones, coaevis potius quam posteris erant destinata.

Verum quoniam nec primorum prophetarum monitis aut prodigiis nec minoribus calamitatibus a Deo saepius immissis filii Israel ad poenitentiam sunt adducti, sed cervicem suam induraverunt et peius operati sunt, quam patres eorum (*Ierem.* 7, 26), ad graviores poenas erat deveniendum, quibus tandem fracti coram Domino Deo suo sese humiliarent atque ad divina promissa recipienda sese praepararent. Pro magna autem sua misericordia Deus poenas illas dudum antea voluit manifestare, ut una ex parte populo tempus concederet, quo poenitentia acta calamitates denuntiatae a se averteret, altera ex parte impediret, ne Israelitae in ethnicorum manus improviso et inopinato traditi de Domino Deo suo dubitare inciperent seque potius a fortioribus hostibus devictos quam a Deo suo punitos crederent. Itaque ab ineunte saec. 8. regno Israel captivitas assyriaca, regno Iuda destructio urbis sanctae templique et exilium babylonicum praedicuntur. Atque iuniores prophetae, qui poenas has annuntiabant, vaticinia sua, quia non statim erant implenda, non tantum verbis sed etiam literis proponere iubebantur, ut et suae aetatis hominibus inservirent et posteris; utrisque enim erant destinata. Ne tamen gravissimis minis poenisque filii Israel ad desperationem adducti animos desponderent, sese a Deo suo prorsus reiectos putarent, de promissis, quae olim in patribus acceperant, implendis dubitarent, iuniores prophetae calamitates populo indictas cum poenis, quibus plectendae erant nationes ethnicae, quodam modo comparabant docebantque, interitura quidem esse omnia regna ethnica, quibus velut instrumentis ad Israelitas puniendos usus esset Deus, reliquias vero Israel salvatum iri atque felicissima regni messianici tempora esse visuras. Quem in finem multa tradunt iuniores de futura ethnicarum gentium sorte, de qua antiquiores nunquam erant locuti, multo plura de Messia eiusque regno, cuius mentionem vix fecerant antiquiores. Neque enim posteros minus quam aequales suos in concionibus vaticiniisque proferendis scribendisque prae oculis habuerunt iuniores, atque hac praesertim ratione ab antiquioribus distinguuntur³. Suae aetatis homines futurarum calamitatum descriptione ad poenitentiam adducere aut in veri Dei cultu retinere studebant, posteros edocebant, quo animo calamitates illae dudum antea annuntiatae essent

recipiendae ac perferendae, ut promissa salute messianica digni fierent.

Antiquioribus prophetis omissis in hac dissertatione de solis illis iunioribus agemus, qui vaticinia sua scriptis libris nobis transmiserunt. Iudaei in suo canone quindecim prophetas numerant: Isaiam, Ieremiam, Ezechielem, duodecim Minores³; Danielis autem librum in tertia canonis parte inter hagiographa reponunt. Cui fundamento haec librorum distinctio innitatur, alibi diximus⁴. Prophetis proprie dictis enim accensent illos solos, qui *munere* prophetico instructi populares suos concionibus et exhortationibus ad divinorum praeceptorum observantiam adducebant; Daniel autem *gratia* quidem prophetica insignitus erat multaque et praeclara vaticinia de Messia ediderat, sed quum in aula regum ethnicorum degere coactus esset, *munere* prophetico fungi non potuerat. Attamen inde a primis fidei temporibus Ecclesia librum Daniel reliquis prophetis adiunxit iisque libellum quoque Baruch Threnosque Ieremiae addidit, quamvis priorem Iudaei canonicum non agnoscant, alteros inter Hagiographa habeant. De septemdecim igitur nobis agendum est prophetis, qui in *maiores* et *minores* vulgo distinguuntur. Cuius distinctionis rationem non in maiore minoreve eorum auctoritate vel gravitate, sed in vaticiniorum, quae reliquerunt, prolixitate maiore vel minore quaerendam esse iam docuerunt Patres. « Propterea, inquit S. Augustinus, dicuntur *minores*, quia sermones eorum sunt breves in eorum comparatione, qui *maiores* ideo vocantur, quia proluxa volumina condiderunt ». Revera « Isaiam duodecim prophetis iuxta numerum versuum autaequalem esse aut maiorem » monuit S. Hieronymus, ceterum « in duodecim prophetis tam mira et tam grandia ferri, ut nescias, utrum breviter sermonum in illis admirari debeas, an magnitudinem sensuum »⁵.

Secundum temporis, quo munere suo functi sunt, rationem in varias classes a variis distribuuntur. Alii enim eos, qui *assyriaci imperii aetate* vaticinati sunt (Isaias et septem priores ex Minoribus), a prophetis *periodi chaldaicae* (Habac., Sophon. Jerem. et Bar., Ezech., Dan.) et a prophetis *periodi persicae* (Agg., Zach., Mal.) satis apte distinguunt⁶. Minus apte alii *anteexsilicos*, *exsilicos* et *postexsilicos* discernunt; duae enim priores classes aegre secernuntur, siquidem nonnulli prophetae munus suum iam ante exsilium inchoarunt et tempore exsilii continuarunt, ita ut ab aliis interpretibus duo soli exsilici (Ezech. et Dan.), ab aliis parum recte quinque (Sophon., Jerem., Bar., Ezech., Dan.), ab aliis plane erronee septem (Nah., Habac., Sophon., Jerem. [et Bar.], Ezech., Dan.) agnoscantur⁷. Alii in quatuor classes omnes distribuunt, quatenus aut *ante interitum regni septemtrionalis* munere functi sint (Isaias et sex priores ex Minor.), aut *tempore intermedio inter regni*

utriusque destructionem (Nah., Habac., Sophon., Ierem.), aut *tempore exsilii* (Bar., Ezech., Dan.) aut *post exsilium* floruerint⁸. Alii quinque classes facere malunt; primae inserunt illos, quos *ante aetatem assyriacam* vixisse putant (Abd., Ioël, Ion., Am., Os.), secundae prophetas *aetatis assyriacae* (Is., Mich., Nah.), tertiae prophetas *aetatis chaldaicae* (Sophon., Ierem., Bar., Habac., Ezech.), quartae *exsilicos* (Ierem., Ezech., Dan.), quintae *postexsilicos*⁹. Alii alio modo. Quae distinctiones omnes non tantum satis incertae sunt, quoniam nonnullorum prophetarum aetas vix aut ne vix quidem cum certitudine definitur, sed explicationi et interpretationi quoque librorum parum inserviunt. Quapropter illis omissis eum ordinem sequemur, quo prophetae in Vulgata nostra dispositi sunt; quae primo loco quatuor maiores nobis exhibet secundum temporis, quo vixerunt, ordinem dispositos, atque deinde minores, qui semper uno volumine (τὸ δωδεκαπρόφητων) erant comprehensi¹⁰, et in quibus disponendis etiam temporis ratio quaedam habita est¹¹.

1. Cfr *Zschöke* Theologie der Propheten p. 348 sq.; *Eiusdem* Hist. sacr. A. T. p. 249. *Haneberg* Gesch. der bibl. Offenbarg. p. 277 sqq.; *Kaulen* Einl. Ed. 3. p. 349 etc. — Ex protestanticis conferri possunt *Delitzsch* Der Proph. Isaias. Ed. 2. p. XVIII.; *Keil* Einleitung p. 234; *Dillmann* in Schenkel Bibelleicon IV. p. 617 sqq.

2. Cfr *S. August.* Civ. Dei XVIII. 27 (M. 41,584) : « Quum prophetae nunquam fere defuissent populo Israel, ex quo ibi reges fuerunt, in usum tantum eorum fuere, non gentium : quando autem ea scriptura manifestius prophetica condebatur, quae gentibus quandoque prodesset, tunc oportebat inciperet, quando condebatur haec civitas (Roma), quae gentibus imperaret ». Isaias munus propheticum accepit paucis (quinque vel sex) annis post conditam Urbem; aliqui ex Minoribus paullo sunt antiquiores; reliqui omnes sunt iuniores.

3. Hoc ordine, qui in Bibliis hebr. impressis invenitur, iam antiquos Hebraeos prophetas disposuisse constat ex *S. Hieron.* (Prol. gal.), immo iam ex *Eccli.* 48,25-49, 12, qui hoc ordine laudat prophetas : Isaiam, Ieremiam, Ezechielem, duodecim Minores. — Thalmudici tamen alium praetulerunt, qui in codicibus hebr. Iudaeorum germanicorum observatur : Ieremias, Ezechiel, Isaias, Minores. Quo ordine hodie multi abutuntur, ut erroneam suam sententiam de iuniore Deutero Iesaia, cui altera pars vaticiniorum Isaias (40.-66.) debeatur, confirmant (*Bleek Wellhausen* Einl. p. 335, *Hitzig* in Schenkel Bibelleix. III. p. 251, *Reuss* Gesch. des Alten Test. p. 427, *Strack* Einl. Ed. 4. 1895. p. 84, *Cornill* Einl. Ed. 3. 1896. p. 162 etc.). At huius ordinis ratic in eo recte quaeritur, quod rabbini, quum 1. Regum, quem inter priores propheta. ultimo loco habent, eadem narratione, qua librum Ieremiae, terminari viderent (4 Reg. 24,18-25,30 et Ierem. 52,1-30) atque libros Regum etiam Ieremiae auctori adscriberent (*supra* 99; tom. I. p. 293 sqq.), duo opera, quae tam arcto nexu inter se coniuncta esse videbantur, separare noluerint. Quapropter Ieremiae primum locum inter prophetas posteriores attribuerunt, ut duas secundae partis sectiones arctiore vinculo coniungerent. Ieremias autem et Ezechiel aequales fuerant ideoque non videbantur separandi; Ezechiel igitur secundum locum attribuerunt, Isaias tertium reliquerunt, quoniam hac ratione ad ordinem chronologicum, quem in disponendis primae sectionis libris secuti erant, potuerunt reverti; Isaias enim sub iisdem regibus

vaticinatus erat, sub quibus Osee, qui Minorum agmen ducit; aptius igitur immediate ante Minores, quam medius inter Ieremiam et Ezechielem poni videbatur. Simili ratione rem explicat Marx (Traditio rabbinorum veterrima de librorum V. T. ordine et origine. Lipsiae 1884. p. 34 sqq.). Thalmudici ipsi (Baba bathra 15 a) hacc de ordine suo tradunt: « Nonne Isaias Ieremiae et Ezechieli praecedit aetate? Primo igitur ponendus est in loco. — Quia Regum liber desinit in vastationem et Ieremias omnis est vastatio, Ezechiel autem incipit a vastatione et desinit in consolationem, Isaias denique omnis est consolatio, ideo coniungimus vastationem cum vastatione et consolationem cum consolatione ». Quae explicatio quid valeat, cfr Marx l. c.

4. Cfr *Introd. gener.* Ed. 2. 1894. n. 15. p. 31 sqq.

5. S. August. Civ. Dei XVIII. 29 (M. 41,585); S. Hieron. In Isaiam Prol.; in ep. ad Philem. Prol. (M. 24,22; 26,638.)

6. Cfr Vigouroux Manuel biblique II. p. 478. — Quomodo aliqui « critici » libros propheticos, quos genuinos agnoscunt, fragmentaque prophetica, quae a libris nostris discernunt, in has classes distribuunt cfr apud Schenkel Bibellexicon IV p. 622 sq.

7. Cfr Zschokke Hist. sacr. A. T. p. 257; ex protestanticis Küper Das Prophetenthum des A. B. Leipzig 1870. p. 141 sqq. 292 sqq. 399 sqq.; Smith Dictionary of the Bible. II. p. 958.

8. Cfr Reusch Einleitung p. 85 sqq.

9. Cfr Trochon Introduction générale aux Prophètes. Paris 1883. p. XXXIV. Cur Osee periodo anteassyriacae, Isaias autem, qui sub iisdem regibus vaticinatus est, periodo assyriacae adscribatur, aut cur Ezechiel, qui a. 5. post suam transportationem munus propheticum accepit, et Baruch ante exsilium ponantur etc., ignoramus. Schegg quoque (Geschichte der letzten Propheten. Regensburg 1853.) quinque classes distinguit nescio quo fundamento nixus: I. Aeltere Prophetenreihe (Jonas); II. Jüngere Prophetenreihe. 1. Epoche (Am., Abd., Ioel, Osee), 2. Epoche (Mich., Isaias, Nah., Sophon., Habac.), 3. Epoche (Ierem., Ezech.); III. Jüngste Prophetenreihe (Agg., Zach., Mal.). Omittuntur Baruch et Daniel.

10. Cfr Melit. Sard. ep. ad Ones. (Euseb. H. E. IV. 26. M. 20,397): τῶν δώδεκα ἐν πορὸς 616 λω; S. Hieron. Prol. gal. « liber duodecim prophetarum »; ad Paul. ep. 53,8. (M. 22,546); S. Epiph. haer. 8,5 (M. 41,214) etc.

11. De ordine Minorum infra (296) dicemus.

§ 3. — De libris prophetis eorumque dictione.

247. — Quae iuniores prophetae tamquam divini interpretes coram populo et regibus viva voce annuntiabant, ea literis quoque mandabant, ut posteris inservirent aeternoque essent testimonio. Raro quidem legimus Deum disertis verbis praecepisse, ut verba sua conscriberentur¹; at omnes libros propheticos non nisi ex impulsu Spiritus S. esse exaratos, demonstratione vix indiget. Eadem enim ratione, qua in loquendo vel tacendo, etiam in scribendo prophetas a Deo dependisse, quis dubitabit? Et quomodo Isaias librum suum « librum Domini » appellare potuit, nisi totus fuit ex Dei inspiratione?² Plerumque procul dubio conciones suas postquam eas coram populo habuerunt, literis mandarunt; Ieremias « omnia verba, quae adversum Israel et Iuda et adver-

sum omnes gentes Deus ei locutus erat » toto tempore, quo functus erat munere suo, « ex diebus Iosiae (i. e. ab a. 13. Iosiae) usque ad diem hanc » (i. e. usque ad a. 4. Ioakim) scribere iussus est; facile autem intelligitur, eum non omnes integrasque conciones, quas viginti tribus annis habuerat, iisdem verbis conscripsisse, quibus eas dixerat, sed earum summam quandam, vel si mavis compendium quoddam, literis consignasse³. Simili autem modo reliquos prophetas saltem aliquoties egisse, libri eorum demonstrant; quin etiam illa, quae de libello Osee recte adnotat *Knabenbauer*, de plerisque libris propheticis magis minusve valent: « Ipsa, inquit, inscriptionis ratio, qua temporis spatium sat longum exprimitur, in subsequentibus summa tantum capita argumentorum et sermonum ab Osee habitorum per modum compendii nobis proponi ostendit; idque dicendi genere, quod plerumque uti quam maxime concisum est ita plane rebus et sensibus turgidum atque fecundum, egregie confirmatur. Quis enim putaverit sermones adeo rebus et cogitationibus refertos adeoque intellectu difficillimos plebeculae ita a propheta esse propositos, uti eos literis consignavit? Sed quae per multos annos fusiore oratione ac planiore docuerat, ea demum in compendium redacta popularibus reliquit »⁴. Hac fere ratione plebrosque ex Minoribus libros suos composuisse tantum non certum est; sed Maiores quoque interdum illa, quae longiore quodam tempore multis concionibus repetierant, summam comprehendisse atque forte etiam separatis libellis propagasse Ieremiae exemplum nos docet. Licet enim illud volumen, quod scribae suo Baruch dictasse refertur, in nostro canonico libro non sit conservatum, dubium tamen vix est, quin viginti quatuor priora capita libri non sint nisi compendium orationum, quibus per plus viginti annos vitia populi sui castigavit. Alterum exemplum praebent *Is.* 2-5, quibus propheta illa comprehendisse recte statuitur, quae regno Ioatham i. e. sedecin (vel sex) annis vaticinatus est.

Neque tamen eadem est omnium prophetarum librorum aut pericoparum ratio. Alia quidem literis mandarunt prophetae, postquam ea pro concione dixerant, sed alia statim esse conscripta neque unquam viva voce publice annuntiata facile apparet. Quo non tantum historicae narrationes pertinent (sive longiores, uti integer libellus *Ionae*, *Is.* 36.-39., *Ierem.* 36.-43. 52., *Dan.* 1.-6., sive breviores, quae elucidationis gratia multae sunt concionibus praemissae vel insertae), aut epistolae (*Ierem.* 29; *Bar.* 6), aut pericopae illae, quae concionis forma prorsus carent (*Is.* 6; *Dan.* 7. sqq.), sed etiam non pauca, in quibus concionis forma quidem est conservata, sed quorum argumenta concionibus coram populo habendis parum videntur esse adaptata. Pleraque vaticinia minacia, quibus prophetae ethnicas gentes alloquuntur (*Nah.*, *Is.* 13. sqq.; *Ierem.* 46. sqq. etc.), vix crediderim unquam publice esse

dicta; ultima quoque pars Isaiae (40.-66.), ultima capita Ezechielis (40,-48.), aliaque similia eandem videntur originem habere.

1. *Is.* 8,1; 30,8; *Ierem.* 30,2 sq.; 36,2 sq.; *Hab.* 2,2 sq.

2. *Ezech.* 3,25 sqq. — *Is.* 34,16. Propter hanc suam omnimodam in loquendo et scribendo dependentiam a divino Spiritu prophetae a Patribus comparantur instrumentis musicis, quae a Spiritu S. inflantur vel pulsantur, aut speculo purissimo, quod imaginem immissam accurate repercutit. Cfr *S. Athenag.* Legat. pro Christ. 9 (M. 6,908): « Prophetae in exstasi moti a Spiritu divino ea, quae in illis fiebant, pronuntiabant, quum Spiritus eis uteretur, sicut tibicen tibiam inflat »; *S. Iustin.* Cohort. ad gent. 8 (M. 6,256 sq.); *S. Basil.* In *Is.* Prooem. 3 (M. 30,122): « Quomodo prophetabant purae ac pellucidae animae? Scilicet divinae operationis specula quaedam facta imaginem integram inconfusamque neque ulla ex parte carnis affectibus turbatam repraesentabant ».

3. *Ierem.* 36,2. Quando Ieremias « omnia verba », quae eo usque locutus fuerat, scribere iubetur, non eum fuisse praecepti sensum, ut omnes et singulos sermones, quos habuerat, fuse conscriberet, sed ut eorum summarium conderet, evidenter elucet ex eo, quod quum rex Ioakim priorem librum a Baruch ex ore Ieremiae conscriptum combussisset, propheta alterum exemplar eorumdem sermonum dictaret adderetque « sermones plures, quam antea fuerant » (*Ier.* 36,32).

4. *Knabenbauer* Comm. in *Proph.* Min. I. p. 20.

248. — Ex hac, quam descripsimus, librorum propheticorum origine explicatur, cur in illis accurata immo interdum artificiosa quaedam partium dispositio dicendique genus quoddam comptum et ornatum plerumque inveniantur; in concionibus enim ex tempore habitis accuratus ordo atque styli elegantia fere deesse solent. Quemadmodum autem minores prophetae versus vitae finem conciones suas per multos annos habitas in epitomen quandam ita redegerunt, ut maxima cum fidelitate summam eorum, quae dixerant, referrent, in iis autem proponendis et disponendis certa quadam libertate uterentur, ita maiores quoque ante suam mortem vaticinia, quae variis temporibus conscripserant, collegerunt aliisque additis secundum certum consilium magna cum arte digesserunt¹.

Unus ex antiquissimis (*Ionas*), quatuor ex recentissimis prophetis (*Ezech.*, *Dan.*, *Agg.*, *Zach.*) nulla inscriptione praemissa libros suos historico fere modo inchoant. Neque id mirum est in Ionae libello, quippe qui historicis apte adnumerari queat, atque prior quoque pars libri Danielis ad historicum genus pertinet. Tres alios autem prophetas, quum a praedecessorum suorum more recedentes a temporis, quo primam suam visionem habuerunt, definitione opera sua inchoarent, insinuare voluisse arbitramur magnam rerum mutationem, quae successerat. Neque enim amplius sub regibus theocraticis munere suo functi sunt, sed Ezechiel « anno 5. transmigrationis regis Ioachim » inauguratus est propheta, atque ad Aggaeum et Zachariam « anno 2. regis Darii factum est verbum Domini ». Reliqui libris suis titulum prae-

miserunt, quo divinam eorum originem testantur. *Isaias* et *Abdias* eos nominant « Visionem », *Ieremias*², *Osee*, *Ioel*, *Michaeas*, *Sophonias* « Verbum Domini, quod factum sit ad se », *Amos* utrumque titulum quasi coniungit : « Verba Amos, quae vidit », *Nahum*, *Habacuc*, *Malachias* una cum divina origine etiam indolem operum suorum manifestant : « Onus³ Ninive; liber visionis Nahum », « Onus, quod vidit Habacuc », « Onus verbi Domini ad Israel ». Sicut titulis integra opera, ita iisdem aut similibus inscriptionibus partes quoque eorum ad Deum auctorem referunt modumque aut tempus indicant, quo a Deo revelationes suas receperunt⁴. « Neque enim voluntate humana allatam esse prophetiam, sed a Spiritu S. inspiratos sese locutos esse » singulis fere paginis asserunt prophetae nostri.

Quomodo Deus sese prophetis revelaverit, ipse nos docet : « Si quis fuerit inter vos propheta Domini, *in visione* apparebo ei, vel *per somnium* loquar ad illum »; soli Moysi « ore ad os locutus est », sicut solet homo loqui ad amicum suum eique soli altiore quanda et sublimiorem (licet non intuitivam) maiestatis suae visionem concessit⁵. Quamvis haud frequenter somniis Deus hominibus sese manifestaverit atque somnia prophetica inter Spiritus S. dona recenseantur⁶, unam dumtaxat in omnibus prophetis libris legimus revelationem, quae prophetae ipsi per somnium facta sit (*Dan.* 7,1 sqq.); somnia autem falsis prophetis potius attribuuntur⁷. Ordinarius igitur modus, quo illustrati sunt prophetae, fuit visio, id quod etiam nomina ipsa prophetarum (*Roeh* et *Chozeh* : *Videns*), inscriptiones librorum vel pericoparum frequentesque prophetarum assertiones demonstrant⁸. De visione eiusque speciebus accurate agere nostrum non est⁹; pauca dumtaxat adnotamus, quibus aliqua, quae dictioni descriptionique propheticae sunt propria, facilius explicantur. Triplex visionis species videtur distinguenda¹⁰. Interdum enim sensibus externis obiectum percipiendum offerebatur. Uti olim Moyses oculis suis rubum ardentem viderat et Abrahamo, « quum elevasset oculos suos, apparuerant tres viri stantes prope eum », ita etiam Daniel oculis suis vidit scripturam in pariete digestam atque angelum Gabriel, qui visionem antea habitam ei explicavit, auribus suis audivit¹¹. Frequentior est visio, qua sensibus internis formae quaedam imaginariae imprimuntur. Hac ratione *Isaias* maiestatem divinam throno insidentem circumdatamque a Seraphim videtur vidisse, *Ezechiel* Dominum super Cherubim invectum, *Amos* Dominum stantem in muro lito etc.¹². Quo etiam pertinent imagines symbolicae, quas se vidisse testantur prophetae : *Ezechiel* librum scriptum intus et foris, quem devorare iubetur, campum plenum ossibus mortuorum quem perambulat, novum templum, novam civitatem et terram sanctam, *Ieremias* virgam amygdali, ollam accensam ab aqui-

lone, duos calathos plenos ficis, Zacharias quatuor cornua, quae ventilaverunt Iuda et destruuntur a quatuor fabris, candelabrum aureum cum septem lucernis etc.¹³. Interdum Deus menti imprimit species intelligibiles lumineque supranaturali intellectum ita elevat et illustrat, ut capax reddatur videndi mysteria divinae providentiae cognoscendique normas et regulas, secundum quas Deus mundum gubernat omniaque ad finem praestitutum dirigit¹⁴. Omnes has species iisdem vocibus designant prophetae, ut haud raro difficile sit dictu, ad quamnam pertineat visio aliqua, utrum ex. gr. Daniel angelum Gabriel sub forma visibili oculis suis spectaverit, an eum in visione solo sensu interno viderit et audierit etc. De eadem quoque visione sine ullo discrimine utuntur verbis videndi et audiendi; prophetae « loquuntur visionem » et « vident verbum »¹⁵; id unum enim volunt docere, se ex sola divina revelatione immediata hausisse omnia illa, quae proloquuntur, ita ut sua verba vere et proprie sint verba divina. Deus enim ponit « verba sua in ore prophetae », atque veri prophetae « ex ore Domini loquuntur », « Dominus est qui per eos loquitur », et qui eos audit, Dominum audit¹⁶.

1. Num statuendus sit « redactor » quidam recentior, qui Isaiae aut Ieremiae etc. vaticinia collegerit et digesserit, infra inquiremus.

2. Secundum Hebr., Vulg., Syr., Chald. inscriptio quidem Ieremiae est. « Verba Ieremiae... ad quem factum est verbum Domini » (Ier. 1,1. 2); genuina autem videtur inscriptio, quam exhibet *Alex.* « τὸ βῆμα τοῦ θεοῦ ὃ ἔγενετο ἐπὶ Ἱερემίαν κτλ.; sibi enim prophetae verba attribuire non solent. Solus *Baruch* librum suum inscripsit: « Haec verba libri, quae scripsit Baruch », forte quia maior libelli pars est precatio quaedam a Baruch composita, qua Israelitae exsules divinam misericordiam efflagitant (1,15-3,8) et epistola Ieremiae (Barucho dictata?) ad captivos in Babyloniam abducendos (6,1 sqq.).

3. Ita vertit *S. Hier.* hebr. מַסָּה, ut « tristem et onerosam prophetiam » significaret. Nam « *Massa*, inquit, nunquam praefertur in titulo, nisi quum grave et ponderis laborisque plenum est quod videtur », atque « Verbum hebraicum *Massa* vel onus vel pondus intelligi potest; et ubicunque propositum fuerit, minarum plena sunt, quae dicuntur » (In Habac. Prol.; in Is. 13,1. M. 25,1335; 24,159). Semel tantum a *S. Hier.* vocabulum vertitur *visio* (*Prov.* 33,1). Reliqui antiqui interpretes in eo reddendo sibi non constant. *Alex.* illud reddunt aut ὄρασις vel ὄραμα (*visio* Is. 13,1; 15,1; 19,1; 21,1. 11; 22,1; 23,1; 30,6) aut βῆμα (*verbum* Is. 14,28; 17,1) aut λῆμμα (*assumptio* vel forte potius *acceptum* [sc. a Deo] *verbum* a. Is. 21,13; Nah. 1,1; Hab. 1,1; Zach. 9,1; 12,1) aut φορτίον vel βάσταγμα (*onus* Is. 44,1; Ierem. 17,21 etc.). *Syrus* vertit apud Isaiaem fere semper שְׁקֹלֶתָא (*onus*), sed etiam פְּתָחוֹנָא (*sermo* Ierem. 23, 33; Zach. 9,1) aut מַחֲוֹתָא (*plaga* Nah. 1,1) aut חֲוִיָּא (*visio* Hab. 1,1; Zach. 12,1;

(a) Graeci Patres λῆμμα explicant aut τῆς διανοίας τὴν λῆψιν καὶ τὴν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων μεταθέσιν· ληφθεῖσα γὰρ ὑπὸ τοῦ θεοῦ Πνεύματος ἡ διάνοια (Ναοῦ) προεῖδε τὰ τῇ Νινευὶ συμβησόμενα (*Theodoret.* in Nah. 1,1. M. 81,1789), aut τὴν ἰερωφεισάν τε καὶ προκειμένην προφητείαν (*S. Cyr. Alex.* in Nah. 1,1. M. 71,777). Parum placet *Sancti* interpretatio, qui *lemma* apud Martialem « titulum et argumenti summam » designare monet; genitivus enim a Iditis « Babylonis » « Ninive » etc. in hanc significationem non quadrat.

Mal. 1,1); *Chaldaeus* quoque fere semper כִּבִּיל, *onus*, sed etiam נְבוּאָה, *vaticinium* (Ier. 23,33). Inter modernos duae praecipuae sunt sententiae; omnes vocabulum derivant a rad. נָשָׂא (*sustulit*); quoniam vero נָשָׂא קוֹל significat *extulit vocem, clamavit*, plerique eandem significationem attribuunt soli verbo נָשָׂא ad Exod. 20,7 provocantes (לֹא תִשָּׂא אֶת־שֵׁם יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְשֵׁן) « ne assumas nomen Domini Dei tui in vanum », « ne pronunties nomen » etc.) atque vocabulum *Massa* vertunt *effatum, sermo*, ξῆμα. At ex Exod. 20,7 minime sequitur, solum verbum נָשָׂא idem esse ac *pronuntiare*, nec aliud certum exemplum affertur, in quo hanc significationem habeat. Quare rectius sentiunt illi, qui ei tribuunt sensum *oneris*, qui immediate a rad. נָשָׂא fluit atque vocabulo competere ex Ierem. 23,23 sqq. demonstratur. Cfr Reinke Der Prophet Malachi. Giessen 1856. p. 153-166; Knabenbauer Comm. in Proph. Min. II. p. 7 sq. etc.

4. Cfr Is. 2,1; 6,1; 7,1-3; 14,28; 20,1. 2 etc. Ierem. 2,1; 7,1 etc. Frequentissime postposito aut inserto aut (rarius) praemisso נִאֻם *effatum Domini*, quae expressio de solis oraculis divinis usurpatur, verba ad Deum referuntur; Ieremias circiter *centies septuagies* formula hac utitur; vix minus frequenter ab Ezechiele adhibetur formula נִאֻם אֲדֹנָי; Amos quoque et Zacharias eam amant, rarius est apud reliquos. S. Hier. eam plerumque vertit « *dixit Dominus* ». « Quod autem in prophetis crebro dicitur : *haec dicit Dominus*, propterea semper infertur, ne contemnantur quasi verba prophetarum, sed admoncantur iugiter Dei esse sermones quos loquuntur » (S. Hier. in Ierem. 23,24. M. 24,858).

5. Num. 12,6 sqq.; Exod. 33,11. 20 sqq.

6. Gen. 28,12; 31,11; 37,5. 9.; 3 Reg. 3,5 etc. — Etiam ethnicis dabantur somnia prophetica, eorum tamen interpretatio ab Israelitis plerumque petebatur (Somnia Pharaonis, Nabuchodonosor). — Ioël 2,28; Act. 2,17.

7. Ierem. 23,27 sq.; 29,8; Zach. 10,2.

8. Cfr ex. gr. Is. 1,1 « Visio, quam vidit »; 2,1 « verbum, quod vidit »; 6,1 « vidi Dominum sedentem »; 13,1 « onus Babylonis, quod vidit »; 21,3 « conturbatus sum, quum viderem », etc.; Ierem. 1,11. 13 « Quid tu vides, Ieremia? » etc.; Ezech. 1,1 « Vidi visiones Dei » etc. etc. Quinque nominibus utuntur : מַחֲזֶה, חֲזִיוֹן, מִרְאֵה, מִחֲזֶה, חֲזוֹן, quibus prophetica visionem designant.

9. S. Chrysost. In Is. 1,1 (M. 56,14) : « Quomodo haec, quae vident prophetae, videant, dicere nostrum non est; visionis quippe modum non possumus explicare, sed ille solus clare novit, qui experientia didicit. Etenim si naturae opera et affectus saepe nemo explicare potest, multo minus modum operationis Spiritus. Quod si obscuris imaginibus audacter quis id aggredi possit, non certe ita poterit, ut clarum id reddat, sed in aenigmate id efferet ».

10. Cfr S. Thom. Aq. Summ. theol. II. 2 qu. 173 a. 2. eiusque interpretes i. h. 1. — Ex recentioribus interpretibus cfr Reinke Beiträge II. p. 33 sqq., Zschokke Theologie der Propheten p. 364 sqq., Knabenbauer Der Prophet Isaias p. 8 sqq., Vigoureux Manuel bibl. II. p. 461 sqq. etc.

11. Exod. 3,2 sqq.; Gen. 18,2 sqq.; Dan. 5,25, 8,15 sq.; in quo altero loco omnino videtur distinguendum inter visionem antea narratam 8,3 sqq., et realem angeli apparitionem 8,15.

12. Is. 6,1 sqq.; Ezech. 1,3 sqq.; Am. 7,7 sqq.

13. Ezech. 2,9 sqq.; 37,1 sqq.; 40,4 sqq.; Ierem. 1,12. 13; 24,1 sqq.; Zach. 2,1 sqq.; 4,2 sqq. etc.

14. Utrum visiones hae cum exstasi coniunctae fuerint cfr *S. Thom.* Summ. II. 2. qu. 173. a. 3. — Patres post Montanismum exortum interdum ita loquuntur, ac si omnem exstasin prophetarum negarent, at solam falsam illam negarunt, quam Montanistae suis mulierculis attribuerunt quaeque similis fuit furori, quo pythia delphica ethnicique divinatores agitabantur. *Tertull.* (c. Marc. IV. 22. M. 2,413) exstasin montanicam explicat *amentiam*, Miltiades autem recte eam vocat *παρέκστασις*, « falsam exstasin, quae a voluntaria imperitia initium sumat, sed in involuntariam amentiam (εἰς ἀκούσιον μανίαν) desinat » (apud *Euseb.* H. E. V. 17. M. 20,473). Hanc ob causam id semper inculcant Patres, prophetam in suis visionibus sui conscium suique compotem esse neque libertate aut ratione fuisse privatum. « Neque enim, inquit *Origenes* (in *Ezech.* hom. 9,1 M. 13,739), uti quidam suspicantur, *mente excidebant* prophetae et *ex necessitate spiritus* loquebantur » ^a. Simili modo *S. Basilii* M. (In Is. Prooem. 5. Cfr In Is. 13,1 M. 30,125. 565) : « Sunt qui dicant eos in exstasi (ἐξέστηκότας) prophetare humana mente a Spiritu absorpta (ἐπικαλυπτομένους). Verum id abhorret a professione divinae praesentiae, ut amentem (ἔκτρονα) reddat eum, qui a numine corripitur, et a sua ipsius mente excidat (καὶ τῆς οὐσίας ἐξίστασθαι διανοίας), quum plenus divinarum doctrinarum esse coeperit, et ex propriis sermonibus non proficiat, quum aliis praebeat utilitatem ». Cfr etiam *S. Chrys.* In Ps. 44; in 1 Cor. hom. 29, 2 (M. 55,184; 61,242); *S. Epiph.* haer. 48,2. 3 (M. 41,857 sq.); *S. Hier.* In Is. Prol.; in Nah. Prol.; in Eph. 3,2 (M. 24,19; 25,1292; 26,510). Solam igitur illam exstasin prophetis negant, quae fit « cum aliqua inordinatione naturae, sicut in subreptitiis et furiosis » (*S. Thom.* l. c.); prophetarum vero exstasin *S. Augustinus* ubique definit « mentis alienationem a sensibus corporis, ut hominis spiritus divino Spiritu assumtus capiendis atque intuendis imaginibus vacet » vel « alienationem mentis a sensibus corporis, ut spiritui quod demonstrandum est demonstraret » (*S. Aug.* Ad Simplic. II. qu. 1,1; Ennar. in Ps. 67 n. 36; cfr de Gen. ad liter. XII. 12. 19; Serm. 52,6 etc. M. 40,130; 36,834; 34,464. 470; 38,360). Prophetas eorum, quae in visionibus perceperunt, conscientiam habuisse evidens est, siquidem ipsi illa postea manifestarunt. Alia est quaestio, num etiam visiones suas plene intellexerint; quam negandam esse docet 1 *Petr.* 1,10 sqq. « Quia mens prophetae, inquit *S. Thomas* (l. c. a. 4) est instrumentum deficiens, etiam veri prophetae non omnia cognoscunt, quae in eorum visis aut verbis aut etiam factis Spiritus S. intendit ».

15. « *Verbum, quod vidit* Isaias » (2,1); « Super custodiam meam stabo... et *contemplabor*, ut *videam* quid dicatur mihi » *Hab.* 2,1 (in quae verba *S. Hier.* M. 25, 1251 : « Sed et hoc notandum est ex eo quod dixerat : ut *videam* quid loquatur in me, prophetica visionem et eloquium Dei non extrinsecus ad prophetam fieri, sed intrinsecus et interiori homini respondere »; nam « humanus sermo ab extra primum *aures* circumstrepens dein ad mentem pervenit; divinum vero eloquium intus fit mentisque sensum ferit »); « visio nuntiata est » *Is.* 21,2; « *Visio* Abdiae : Haec dicit Dominus », *Abd.* 1,1 etc.

16. Cfr *supra* 244 n. 17 p. 280 et *Zschokke* l. c. p. 363 sq.

249. — Quibus praemissis de dictione prophetica nonnulla trademus. Prophetae Dei fuerunt legati eum in finem ad populum missi, ut concionibus exhortationibusque divinitus inspiratis pios in lege retinerent, impios ad eam revocarent, omnes ad novam Legem recipiendam prae-

(a) Ita ex versione S. Hieronymi, qui haec verba in Catenis conservata reddere voluisse videtur : Οὐκ ἐξίστάμενοι οἱ προφῆται προεκήτεον τῷ λαῷ, ἀλλ' ἐν τῇ φύσει ἐστάμενοι καὶ ἔχοντες καὶ εἰδότες ὑπουργοῦν τῷ πρὸς αὐτοὺς γενομένῳ λόγῳ.

pararent. Oratorio igitur dicendi genere pro munere suo usi sunt, ita tamen ut ad poeticum genus haud raro proxime accedant. « Est enim finitimus oratori poeta... multis ornandi generibus socius ac paene par »¹. Quanto vero distet dictio mere prosaica a prophetico dicendi genere, facile deprehendes, quamprimum pericopas illas, in quibus historicos agunt prophetae (*Is.* 36.-39.; *Ier.* 26. 36.-41. etc.), cum eorundem concionibus comparaveris. Quae non tantum omnibus illis tropis et figuris (metaphoris, allegoriis, parabolis etc.), quibus poetae dictionem suam exornant, conspicuae sunt, sed etiam poeticum membrorum parallelismum frequenter exhibent; immo nonnullae pericopae iusta sunt carmina. Quapropter quae de rhythmica carminum hebraicorum structura deque dictione poetica tradidimus, pleraque in prophetis quoque libris explicandis sedulo prae oculis sunt habenda, id quod ex exemplis ibi allatis satis apparet (162. 168. p. 4 sqq. 30 sqq.).

Alteram autem ditionis propheticae proprietatem consideremus oportet. *Obscuram* eam esse, praecipue in vaticiniis proprie dictis, Patres iam conquesti sunt omnesque, qui libris prophetis studium impendunt, conqueruntur². Quid? quod prophetae ipsi vaticinia sua integra non semper intellexerint atque impletionem ea clariora esse reddituram aliquoties monuerint³. Quin multa vaticinia messianica nobis luce evangelica illustratis multo sint reddita clariora, quam olim Iudaeis fuerunt atque prophetis ipsis, non est dubium; at certum quoque est, multa nobis remanere magis minusve obscura. Alia enim nondum perfecte sunt impleta, siquidem non tantum de regni messianici initiis, sed etiam de ultimis eius temporibus, quae adhuc futura sunt, vaticinati sunt prophetae. Alia, quae de ethnicis nationibus aut etiam de ipsis Iudaeis agunt, etsi impleta sint, obscuriora remanent, quoniam antiqua historia ipsa nobis est incognita, ita ut vaticinia cum eorum impletionem comparare nequeamus. Multa demum sive ob rerum, quae praedicebantur, naturam nobis non satis perspectam (de altissimis enim mysteriis interdum agunt prophetae), sive ob modum, quo vaticinia sua proposuerunt, tantum retinent obscuritatis, ut incredulis litigandi contradicendique relinquunt occasionem. De his solis agemus; messianicorum enim vaticiniorum, quae nondum impleta sunt, futura tempora nobis praebebunt explicationem; accuratior autem investigatio in antiquorum populorum historiam secundae, quam statuimus, classis vaticinia maiore luce circumfundet⁴.

Visionibus praecipue prophetas de rebus futuris esse eruditos diximus; tamquam fideles testes autem illa retulerunt, quae viderant eoque modo, quo ea viderant. Hinc explicatur,

1. cur res futuras interdum velut praesentes aut etiam praeteritas proposuerint. « Mos hic est prophetarum omnium, inquit *S. Chrysostomus*

mus, de nondum factis tamquam de factis loqui. Quia enim mentis oculis videbant, quae post multos annos erant futura, ideoque velut nunc ob oculos videntes omnia narrabant »; nam, ut habet *S. Augustinus* « secundum scientiam prophetantium iam pro factis [aut praesentibus] erant habenda »⁵. A Deo illustratus Isaias praesentem videt Virginem ideoque exclamat : « *Ecce Virginem* (הִנֵּה הָעַלְמָה) gravidam et parturientem filium et *vocabit* nomen eius Emmanuel »; atque paullo post neonatum intuitus exclamat : « Parvulus *natus est* nobis et filius *datus est* nobis et *vocaverunt* nomen eius : Admirabilis » etc. Eadem ratione Cyrum velut praesentem alloquitur et in secunda libri sui parte interdum una cum exsulis quodammodo vivere videtur eosque praesentes habens ulteriora videt tempora liberationis ex exsilio et redemptionis messianicae. Quin etiam futuros suos lectores quasi praesentes exhortatur, ut investigent, annon impletum sit suum vaticinium⁶. Haec omnia et multa similia ex ipso modo, quo Deus prophetas illustravit, facile explicantur neque difficultatem creant nisi illis, qui futura a Deo hominibus revelari posse negant; cum his autem nobis non est disputandum, quoniam de vaticiniorum verorum possibilitate agunt philosophi et apologetae.

1. *Cicero* De Orat. 16. Cfr *Ribera* Comm. in 1. duodecim proph. In Nah. Praef., ubi monet in prophetis scriptis inveniri « quae summa et admiranda censentur in oratoribus » neque quidquam prophetis « ad gravissimum et ornatissimum dicendi genus aut ad summam eloquentiam defuisse »; at monet quoque (in Nah. 2. n. 65) « miram esse dictionis similitudinem in prophetis et poetis ». Simili modo *C. Vitringa* (Comm. in Is. Prolegom. Leovardiae 1714. p. 8) : « Prophetarum eiusmodi passim usi sunt stylo, qui medius videri queat consistere inter oratorum sive declamatorum et poetarum dictionem, quos inter affinitatem intercedere observavit Tullius. Electa enim, non trita usu, verba in sententiarum modos digesta, coloribus ornata fuca-taque oratio, libertas dicendi terminis legibusque accurate non definita utrisque sunt communia ». Fuse de prophetica dictione agit *Louth* De sacra poesi Prael. 18 sqq. poeticam tamen indolem librorum prophetarum aliquantulum exaggerat.

2. *S. Chrysost.* duabus suis homiliis de obscuritate prophetarum (M. 56, 163 sqq.) duas eius affert rationes, priorem ex parte Iudaeorum, qui si minacia prophetarum vaticinia clare intellexissent, illos persecuturi liberosque eorum destructuri fuissent atque Legem suam, si eam abrogatum iri clare scivissent, flocci et nihili fecissent (hom. 1), alteram ex parte recentiorum lectorum, qui vaticinia olim hebraice scripta nunc in alienam linguam translata legunt; « fieri autem non potest, ut pari perspicuitate sententiae omnes ex nativa sua lingua in alteram interpretando transferantur » (hom. 2.). Accuratius rem tractat *Theophylactus* (In Os. Prooem. M. 126, 569), qui postquam in genere praemonuit vaticinia natura sua, utpote quae de futuris agent, obscura esse atque obscuriora fieri, si ex una lingua in alteram transferantur, tres causas obscuritatis enumerat : Saepae obscuritas oritur vel ex ipsa rerum natura quae praedicuntur; sicut enim apud Moysen obscura est tabernaculi descriptio, ita apud Ezechielem descriptio templi novi; vel ex ipsis auditoribus, qui digni non sint, quibus clarius oracula tradantur, quemadmodum Dominus quoque per parabolas docuit, vel ex eo, qui loquitur, dum alius alia loquendi ratione in futuris annuntiandis uti-

tur; pro suis quisque enim viribus scripsit, quae Spiritus dictavit^a. *S. Cyrill. Alex.* (In Is. 27,13. M. 70,609) eandem, quam *S. Chrys.*, affert obscuritatis rationem, « quia praecipites ad iram erant Iudaei ». *S. Hieronymus* (in Ezech. 45,10. M. 25,470) « omnem prophetiam in obscuritate continere veritatem monet, ut discipuli intrinsecus audiant, vulgus ignobile nesciat, quid dicatur »; alibi (in Os. 14,10. M. 25,992) argumenti difficultatem et usum symbolicorum nominum tamquam causas obscuritatis indicat; interdum frequenti personarum loquentium mutationi obscuritatem adscribit (In Is. 21,3; in Ierem. 9,14; 31,25; in Nah. 2,1. M. 24,196. 767. 916; 25,1303 etc.), interdum neglectui ordinis chronologici (In Ier. 21,1. 25,1. M. 24,839. 865). Ex recentioribus cfr *Corn. a Lap.* Canones prophetis facem praeferentes (In Is. Proleg.); *Calmet.* Proleg. in Proph. a. 5; *Patrizi* De interpretatione oraculorum ad Christum pertinentium prolegomenon. Romae 1853. p. 1 sqq.; *Reinke* Beiträge II. p. 33-92; *Vigouroux* Manuel bibl. II. p. 466 sqq.; *Zschokke* Theologie der Propheten p. 387-394. Ex recentioribus protestanticis cfr *Hengstenberg* Christologie Ed. 2. Berlin 1856. III. 2. p. 180 sqq.

3. *Dan.* 8,27 postquam ab angelo symbola arietis et hirci explicata sunt, conqueritur, quod nemo sit, qui visionem habitam interpretetur; 12,8 sqq., quum angelum rogasset, ut sibi visionem explicaret, responsum accepit, eam clausam et signatam, mansuram usque ad praefinitum tempus (impletionis). *Zach.* 1,9; 2,2; 4,4; 5,6 etc. indiget interpretatione angeli, ut symbola ostensa intelligat; *Ezech.* 33,33 lectores monet post impletionem vaticiniorum suorum eos esse cognituros, se verum fuisse prophetam; *Ierem.* 23,20; 30,24 eis dicit: « in novissimo dierum (i. e. quando implebuntur) intelligetis ea »; Is. 29,11 docet occaecatis Iudaeis fore visionem sicuti verba libri signati, quem quum dederint scienti literas dicentes: Lege istum, respondebit ille: Non possum; signatus est enim. Cfr *Is.* 6,9-13. — *Reinke* l. c. p. 65 sq.

4. Quantam lucem libri prophetici ex recentissimis studiis rerum assyriacarum et aegyptiacarum iam acceperint, inter alios docent *Vigouroux* La Bible et les découvertes modernes. IV.; *Brunengo* L'impero di Babilonia e di Ninive. Prato 1885. II; *Knabenbauer* Comm. in Proph. Min. I. p. 138. 295. 314. 362. II. p. 48. 312 etc. Conferri quoque meretur *Schrader* Die Keilinschriften und das A. T. Ed. 2. p. 382-455.

5. *S. Chrysost.* In Gen. 1. hom. 10,4 (M. 53,85); *S. August.* In Ps. 4. n. 6 (M. 36, 75). Alibi tamen iidem Patres minus recte, ut videtur, docent tempora praeterita ideo esse adhibita, « quia tam certa sint, quasi facta sint » (*S. August.* In Ps. 43. n. 5. M. 36,485), vel « ut ea plane futura et sine contradictione eventura demonstrarentur » (*S. Chrysost.* C. Anom. 7,5; in illud: Pater si possibile est. 3. M. 48,764; 50,33). Eadem ratione *S. Hieron.* (In Is. 5,25. M. 24,91): « Quod autem praeteritum dicitur, quod futurum est, consuetudinem sequitur prophetalem, in qua tam certa sunt, quae futura dicuntur, ut putentur esse praeterita ».

6. *Is.* 7,14; 9,6; 44,28 sqq.; 40-66; 34,16. Cfr *Reinke* l. c. p. 41; *Knabenbauer* Der Prophet Isaias p. 455 etc.

2. Evidens est prophetas, utpote eorum quae viderant testes fideles, ea sola, quae viderant, eoque modo, quo ea viderant, potuisse enuntiare. At « prophetae, inquit *S. Thomas*, non omnia prophetabilia cognoscunt, sed quilibet eorum cognoscit ex eis aliqua secundum specialem revelationem huius vel illius rei »⁷; etenim « ex parte cognosci-

(a) Theophylacti textus est mutilus atque corruptus; sensus autem, quem indicavi, ex verbis conservatis satis clare eruitur.

mus et ex parte prophetamus » (1 Cor. 13,9). Quo fit, ut omnia vaticinia fragmentis sint similia, quae cuncta apto ordine disponi atque componi oporteat, ut completam rei imaginem exhibeant. Interdum Messias puer neonatus, interdum Messias belli dux hostes debellans eis ostendebatur, interdum humilis, despectus, ignominiosae morti traditus, interdum rex gloriose et pacifice regnans, aut sacerdos, aut doctor sapientes huius mundi confundens; nunc minuti quidam futurae vitae eius eventus (asino insidens Ierusalem ingreditur, vili pretio venditur etc.) eis exhibebantur, nunc solum eius regnum viderunt; aliquoties populum suum viderunt punitum et reiectum, aliquoties finalem eius conversionem spectarunt etc. Quomodo haec omnia, quae partim inter se pugnare videbantur, essent componenda et concilianda, latuit Iudaeos nosque lateret, nisi luce evangelica illustrati cuncta in Domini N. vita et regno videremus conciliata et impleta. Errarunt igitur Iudaei illi, qui ut ea quae pugnare videbantur quoquo modo conciliarent, duplicem sibi finxerunt Messiam, alterum filium Ioseph (i. e. ex tribu Ephraim), qui passurus esset et moriturus, alterum filium David, qui post prioris mortem gloriose esset regnaturus⁸. Errant quoque rationalistae, neque ad propheticae visionis et dictionis characterem attendunt, qui, quoniam omnia in Domino adimpleta videre nolunt, prophetas inter se pugnare asserunt alteramque « spem messianicam » Ioeli attribuunt, quia de solo *regno* messianico vaticinatus est, alteram Isaiae, qui multa de Messiae *persona* tradidit etc.

Accedit quod ea ipsa, quae prophetis ostendebantur, non semper omni ex parte fuerint clara et definita, ita ut clarioribus verbis ea reddere non potuerint; perperam enim in prophetica praedictione eadem, quae in historica narratione, claritas requiritur⁹. Quapropter extremis tantum lineamentis futuram rem prophetae saepe leviter potius adumbrant, quam depingunt; sed « quemadmodum rudes illae adumbrationes, quas pictores de obiectis pingendis carbone delineare solent, plura offerunt, ex quibus deinceps, perfecta imagine, facile cognoscitur, eam illa delineatione fuisse adumbratam, ita quoque vaticinia, etsi minus clara sint, exhibent de futuro eventu satis multa, ex quibus deinceps accedente historia cognoscatur, haec vaticinio fuisse praedicta »¹⁰.

Maior autem difficultas ex eo exurgit, quod prophetae res futuras, quas longo temporum intervallo inter se separatas esse eventus demonstravit, eadem visione saepe perspexerint, ideoque eas descripserint, ac si eodem tempore sint eventurae, aut eventum unum, ad quem complendum multa saecula requirebantur, iam completum viderint ideoque in sua descriptione initio statim finem adiunxerint; neque parum crescit difficultas, si prior eventus, quoniam typus erat alterius, posteriori sit similis prophetaeque in sua descriptione ab uno (a typo)

ad alterum (ad antitypum) transeant iterumque ad priorem revertantur, ut de una sola re eos agere facile putaveris. Adventum Messiae Isaias ita Assyriorum interitui adiungit, quasi longo saeculorum intervallo non sint separati (*Is. 10. 11.*); de completa Babylonis devastatione ita loquitur, ac si primam Persarum expugnationem immediate sit secutura, licet non fuerit complenda nisi multis saeculis postea (*Is. 13, 19 sqq.*); quid ad Iudaeorum liberationem ex exilio babylonico et quid ad messianicam generis humani liberationem, cuius prior est typus, in secunda Isaiæ parte (40.-66.) spectet, aegre interdum discernitur. Non desunt quidem vaticinia, in quibus futuri eventus tempus accurate definitur¹¹, in longe pluribus autem vago quodam modo aut omnino non indicatur¹², quia a prophetis, ut videtur, ignorabatur; nam teste S. Petro prophetae, qui de futura in nobis gratia prophetaverunt, ipsi *scrutati sunt*, quod vel quale tempus Spiritus, qui in eis loquebatur, significaret (*I Petr. 1, 11*). « Prophetæ, inquit *Cornelius a Lapide*, elevati lumine prophetico omnia, quæ nobis remota et dissita videntur, sub se quasi exilia coram et coniuncta intuebantur, uti revera sunt, si cum aeternitate Dei, in qua hæc videbant, conferantur »¹³. Quem videndi modum analogiis quibusdam et comparationibus illustrant interpretes. Quemadmodum nos coelum nocturnum intuentes stellas quidem videmus multas, quæ immensis spatiis inter se separantur, sed nec quam longe a nobis distent nec quæ sint viciniore aut remotiores discernimus, nec vera, quibus separantur, spatii intervalla cognoscimus, ita prophetae futuros quidem eventus viderunt, sed eorum relationem chronologicam non perceperunt. Neque inepte quoque propheticae hae visiones picturis comparantur, in quibus scenographiæ praecepta non sunt observata. In modernis picturis arte factis ea, quæ spectatori viciniore apparere debent, eminent accuratiusque depinguntur, remotiora autem decrescunt et minus accurate repraesentantur, et ita porro, ut remotissima quasi nebula obtecta disparere incipiant. At si antiquas Aegyptiorum, Assyriorum etc. picturas intueris, nihil eiusmodi invenies; omnia, sive spectatori propinquiora, sive remotiora cogitantur, eadem magnitudine eademque cum claritate repraesentantur, ut studio accurato sit opus, antequam eiusmodi imagines intelligas. Simili igitur ratione prophetae futuras res, etsi longa saecula eas essent separatura, in eodem plano, ut ita dicamus, positas esse viderunt, ideoque in eis describendis ab una ad alteram, temporis intermedii ratione non habita, transire coacti sunt¹⁴. Historiam autem cum vaticiniis comparantes Iudaei ex captivitate reduces in Isaiæ vaticiniis discernere potuerunt, quænam ad liberationem suam non spectent, sed maiorem et splendidiorem messianicam liberationem annuntient, sicut nos post Ierosolymorum destructionem in vaticinio Domini, qui eundem morem propheticum

secutus iudicium ultimum de Ierosolymis exercendum cum iudicio ultimo de mundo exercendo coniungere voluit (*Matth. 24*), discernere possumus, quae ad prius illud iudicium non spectent. Potuerunt quoque aliorum vaticiniorum tempus ex parallelis discere; ex. gr. si Isaias, dudum antequam Babylon ad potestatis et gloriae fastigium pervenerat, *prope* esse eius interitum praedixerat (*Is. 13,22*), Ieremias accuratius tempus definivit, septuaginta annis duraturam esse eius potestatem praedicens (*Ier. 25,12 sq.*) etc.¹⁵.

7. *S. Thom.* Summ. II. 2. qu. 171 a. 4. — Cfr *S. Chrysost.* In Ps. 44. n. 3 (M. 55, 187) : « *Omnia* quidem dicere evangelistarum est; prophetiae vero munus est *partes aliquas* sumere et de eis disserere ».

8. Cfr quae de duplici Messia a Iudaeis exspectato ex rabbinorum libris collegit *Eisenmenger* Das entdeckte Judenthum II. p. 720 sqq.

9. Non immerito monent interpretes, libertatem humanam quadam ratione periclitari, si clara et manifesta essent cuncta vaticinia, atque vaticiniorum ipsorum vim demonstrativam non parum diminui. Cfr *Patrizi* De interpretatione orac. messian. Prolegom. p. 2; *Le Hir* Études bibliques I. p. 82 : « Si l'avenir nous était dévoilé avec autant de précision et de suite dans les détails que nous en demandons à l'histoire du passé, la liberté humaine, en face de cette lumière distincte, serait singulièrement alarmée. Ou elle serait comme entraînée à réaliser ce qui a été prédit d'elle, ou elle tendrait à y résister de toutes ses forces, pour prendre possession d'elle-même, et se convaincre qu'elle n'est pas un rêve. L'argument que nous tirons des prophéties en serait prodigieusement affaibli. Car on pourrait toujours craindre que leur accomplissement ne fût l'effet de volontés déterminées à s'y conformer. Nous pourrions affirmer au contraire, les prophéties étant ce qu'elles sont, que presque toujours les hommes s'y sont conformés à leur insu, soit ignorance, soit pure inadvertance de leur part. Ainsi la sagesse de Dieu éclate jusque dans les ombres que la lumière laisse toujours à côté d'elle dans le monde moral, comme dans le monde physique ».

10. *Iahn-Ackermann* Introductio in V. T. p. 221. Optime *Patrizi* De interpretatione oracul. messian. Proleg. p. 3 : « Ut pro certo habeamus, quidnam certa quaedam imago repraesentet, cuius, inquam, sive personae sive rei imago sit, necesse non est, ut personam vel rem *perfecte* referat omniaque expressa in ea conspiciantur, e quibus personae ac rei forma constat; eoque minus id in imaginibus flagitamus, quo rudiores hae sunt ac tenuiores, minime autem omnium quum notam aliquam praecipuam personae reique, atque adeo harum dumtaxat propriam, exhibent; quantumvis enim rudibus atque incomitis linearum ductibus id fiat, nemo tamen ideo negat, huius aut illius imagines eas esse aut has non agnoscit. Ita quum viri effigiem cornuta facie videmus vel duas claves manu gestantis, illum Moysen esse, hunc Petrum illico intelligimus. Pari modo ut vaticinium *πληρώματι* respondeat ac constet certam quandam rem eo esse praedictam, satis est huius rei sive summam sive caput verbis ipsius vaticinii expressam esse, praesertim si id praedictum sit, quod illius rei proprium solius ac peculiare habeatur. Quis enim, qui novit Christum e virgine ortum esse, non intelligat id in *Is. 7,14* fuisse praedictum? Quisnam legens quomodo Christus asello vectus postremis vitae suae diebus Ierosolyma ingressus fuerit, dubitet de quonam *Zach. 8,9* loquatur? » etc.

11. Cfr *Is. 7,8* (« adhuc sexaginta et quinque anni et desinet Ephraim esse populus; 16,14 (« in tribus annis, quasi anni mercenarii, auferetur gloria Moab »); 20,3

(« Isaias nudus et discalceatus trium annorum signum erit super Aegyptum et Aethiopiam »); 21,16 (« adhuc in uno anno, quasi in anno mercenarii, auferetur gloria Cedar »); 23,15. 17; 29,1; 32,10; 38,5; *Ierem.* 25,12; 27,7; 29,10; 28,16; *Ezech.* 24,1 sq.; 29,11 sqq.; *Dan.* 9,25 sqq. (Cfr *Zschokke* l. c. p. 390). Qui futura a Deo cognosci et praedici posse concedit, in definitis his vaticiniis nullam invenit difficultatem; praeiudicio igitur philosophico nituntur rationalistae, qui illa aut pro vaticiniis post eventum confictis aut pro glossis a recentiore manu insertis habent, aut numeris illis symbolicam tantum significationem adscribunt aut alia effugia quaerunt. Quod nos omnia accurate esse impleta demonstrare non possumus, id ex nostra antiquae historiae ignorantia provenit; prophetarum aequales ea viderunt impleri.

12. Nullum omnino tempus indicatur ex. gr. *Is.* 1,24 sqq.; 2,9 sqq.; 3,16 sqq. etc., etc.; vago quodam modo indicatur (« in illo die » « in tempore illo », « in illis diebus », « in novissimis diebus », « in novissimo annorum », « post multos dies etc. ») *Is.* 17, 4; 18,7; 19,16; *Ierem.* 3,16 etc.; — 2,2; 30,8; *Ezech.* 38,8. 10. 16. etc. Neque minus vagae sunt expressiones : *prope est* (*Is.* 13,6. 22; *Ierem.* 48,16; *Ezech.* 7,7; 36,8; *Joel* 1;15; 2,1), *adhuc modicum* (*Is.* 29,7; *Os.* 1,4; *Agg.* 2,6) et similes, quae aut breve aut longum tempus eventui praecessurum esse exprimunt, quia omnes secundum divinam mensuram sunt definiendae.

13. *Corn. a Lap.* Proleg. in *Is.* can. 4.

14. Cfr *Reinke* Beiträge II. p. 42; *Vigouroux* Manuel bibl. II. p. 468 etc. Quomodo typus et antitypus in prophetarum descriptionibus nonnunquam quasi confundi videantur, apta comparatione explicat *Le Hir* (Études bibliques I. p. 81 sq.) : « Très souvent le sens (des prophéties) est unique, mais étendu, et la division n'est qu'apparente dans les applications particulières qu'on en peut faire. D'autres fois le texte nous met sous les yeux deux objets faits sur le même modèle, et les dessine tous deux en même temps. Représentez-vous deux palais d'inégale dimension, mais offrant à peu près la même distribution de salles, cours, corridors, etc. Le plus petit, plus rapproché de vous, est tellement situé que, s'il est transparent comme le cristal, votre œil saisira du même regard les contours et les lignes correspondantes du plus vaste, placé derrière. Si au contraire cette transparence est voilée, inégale et intermittente, vous aurez besoin de quelque combinaison pour compléter dans votre esprit l'image du grand édifice, mais vous ne pourrez douter de son existence ni de ses principales dispositions. Ainsi en est-il dans un oracle à double objet. L'objet prochain semble quelquefois s'effacer pour laisser briller de tout son éclat le fait plus important et plus vaste qui occupe le fond de la perspective; ailleurs les premières lignes sont plus opaques et voilent en partie celles de derrière. Mais la raison, guidée par l'analogie, restitue facilement (?) à chacun des objets ce que l'œil n'en découvre que confusément ».

15. De modo, quo tempora eventuum simul annunciatorum discernantur, cfr *Reinke* Beiträge II. p. 59 sqq.

3. Quoniam per visiones prophetae erudiebantur, etiam frequentissimus est in eorum vaticiniis usus imaginum; neque enim futuras res abstracto quodam modo proponunt, sed imaginibus, quas ipsi viderant, eas repraesentant et illustrant. Quae partim ex ipsius V. T. historia et institutionibus sunt desumtae, partim symbolicae sunt¹⁶. Quoniam ex Apostolorum argumentandi ratione satis elucet, integram veterem oeconomiam typum esse novae atque secundum S. Paulum ea, quae patribus contigerant, in figura facta sunt nostri, facile intelligitur,

cur Deus iisdem rebus uti voluerit, ut futura prophetis manifestaret. Triplicem autem in V. T. fuisse dignitatem, qua maxime Dominus N. fuit praefiguratus, monet iam *Eusebius*, sacerdotum scilicet, regum et prophetarum, « adeo ut omnes hi ad verum Christum, divinum ac coeleste Verbum, referantur, quippe qui solus omnium gentium pontifex, solus rex ac Dominus omnis creaturae, solus denique inter prophetas summus propheta Patris exsistat »¹⁷. Hinc describunt Messiam tamquam magnum regem theocraticum, et quia in David, qui pater et typus erat Christi, viderunt regem « secundum cor Dei », ex eius imagine colores ad pingendum Christum mutuuntur, immo Messiam aliquoties nomine Davidis salutant. Simili ratione Messiam depingunt velut magnum prophetam, qui docturus sit omnes gentes, velut summum sacerdotem, qui se ipsum offerens omnia peccata deleturus sit; sacrificium autem incruentum N. T. eodem nomine appellant, quo incruentas V. T. oblationes (*Mal.* 1,11). Regno quoque messianico describendo inserviunt imagines ex regno davidico desumptae: Ierusalem et Sion uti antiqui, ita novi, regni sunt centrum; ethnici, qui in regnum messianicum recipiantur, ad montem Sion confluere (*Is.* 2; *Mich.* 5), in Sion nasci (*Ps.* 86), in monte Sion et Ierusalem salutem invenire (*Ioel* 2,32) dicuntur. Hostes regni messianici appellantur nominibus populorum, qui regnum theocraticum infestarunt etc. Item ad N. T. cultum perennem describendum imagines ex vetere cultu desumuntur: Ieremias non defuturos docet sacerdotes et levitas, qui holocaustomata aliaque sacrificia offerant (*Ier.* 33,18), Isaias sabbatha semper celebratum iri (*Is.* 16,23), Zacharias omnes gentes ad tabernaculorum festum celebrandum Ierosolyma esse venturas praedicunt (*Zach.* 14,16) etc.

A quibus imaginibus differunt symbola, quorum involucro res futurae interdum prophetis manifestabantur; symbolorum autem nomine intelligimus imagines rerum, quae non vere exstiterunt, sed « ad hoc unum sunt ostensae, ut futuras res significarent » (*S. Thom.*). Duo calathi, quorum alter ficis bonis, alter malis erat refertus, ostendebantur Ieremiae velut symbola diversae sortis, quae Iudaeis iam in Babyloniam transportatis eventura sit et regi Sedeciae eiusque subditis, qui relictis erant Ierosolymis (*Ier.* 24); uncinus pomorum, quem vidit Amos, symbolice indicavit regnum Israel iudicio esse maturum (*Am.* 8) etc. Quae symbola rariora in Isaias, frequentiora in iuniorum prophetarum, maxime Danielis et Zachariae, visionibus leguntur. Huc actiones quoque pertinent symbolicae, quibus prophetae futura aliquoties portendere iubebantur; Isaias nudus et discalceatus incedens ignominiosam transportationem Aegyptiorum in Assyriam praefigurat (*Is.* 20); Ieremias lagunculam coram populo confringens portendit regni urbisque destructionem (*Ier.* 19) etc.¹⁸.

Cum frequente imaginum usu etiam dramaticus character multorum vaticiniorum cohaeret; quoniam enim prophetae res coram se agi interdum viderunt, eas eadem quoque ratione descripserunt: unde frequens illa personarum mutatio, quam S. Hieronymus toties tamquam obscuritatis rationem indicat ¹⁹. Coram se videt propheta Messiam tamquam victorem ex bello contra hostes revertentem et stupefactus exclamat: Quis est iste? (*Is.* 63,1. 2) statimque audit ipsius victoris responsum (63,3-6), quo ad ferventem precationem pro populo suo commovetur (63,7 sqq.).

Antiqui Iudaei, quoniam ad propheticum imaginum usum non attenderunt, in Iesu Messiam promissum non agnoverunt, quum non esset rex ille potens, qui armorum vi omnes hostes populi electi devicit et fines terreni alicuius regni usque ad terminos terrae extendit. Atque simili modo interrogant aliqui rationalistae, ubinam Iesus ea impleverit, quae in *Ps.* 109 sint praedicta: « Ubi hostes armis debellavit? ubi valles implevit cadaveribus? ubi victor ex torrente bibit »? In alium autem errorem abeunt alii rationalistae, qui ubique nudas imagines vident, quibus praeter vagam quandam spem futuri status melioris nihil exprimatur. Ut utrumque scopulum evitemus,

a.) illis in vaticiniis, quae iam impleta sunt, ad eorum impletionem attendamus oportet. Ante Messiae adventum dubitari potuit, utrum ea, quae de vili pretio, quo venundatus est, de ingressu eius in Ierusalem sedentis « super asinum et super pullum filium asinae », de partitione vestium etc. erant praedicta, re sint implenda, an pro imaginibus habenda, quibus humilitas eius etc. describantur. Post impletionem autem haec sensu proprio et literaliter esse praedicta scimus, alia autem similia (*Ps.* 21,13-17; 109,7 etc.) esse metaphorice sumenda.

b.) Aliis in locis comparatio cum vaticiniis claris et certis nos docet, quae pro imaginibus sint habenda. Quod si Messias bella gerere et victorias reportare praedicatur, haec sensu metaphorico esse intelligenda demonstrant vaticinia illa, in quibus vocatur princeps pacis, cui omnes gentes *sponte* sint obediturae (*Is.* 9,6 sq.; 11. 42). Ieremias, si sacerdotes et levitas semper holocausta oblaturos esse praedicat (*Ier.* 33,18), alique prophetae, qui cultus levitici continuationem promittere videntur (*Is.* 56,6. 7; 60,7; *Ezech.* 40-48) illis, qui cultus levitici cessationem absolute sine imaginibus praedicunt (*Ier.* 3,16; 31,31; *Mal.* 1,11 etc.) contradicere nequeunt. Messiam non esse ipsum Davidem, licet hoc nomine appelletur, clarum est, quum alibi *filius Davidis* vocetur. Non parvae igitur utilitatis loci paralleli sunt in vaticiniis recte explicandis, idque eo magis, quia prophetis, uti supra monuimus, fragmenta dumtaxat rerum futurarum sint ostensa, quae inter se comparari et apte connecti oporteat, ut veram et integram rei futurae ideam nobis efformemus.

c.) « Quum prophetae, inquit *Corn. a Lap.*, aliquid enuntiant de Sion, Ierusalem, Cyro etc., si promissiones aut ea quae dicuntur maiora sunt, quam ut possint convenire Ierusalem, Iudaeis, Cyro etc., tunc certum est, eos ad literam non de iis loqui, sed ad eorum antitypa avolare »²⁰. Quod praeceptum suo modo etiam imaginibus discernendis inservit : quoties enim de aliqua re talia praedicantur, ut si ad effectum perducerentur intima rei istius natura destrueretur, illa tropice esse explicanda apparet. S. Hieronymus iam « gravissimo somno stertere » dixit eos, qui *Is. 11,6* sqq. « iuxta literam futura contendant, ut in claritate Christi, quem putant in fine mundi esse venturum, omnes bestiae redigantur in mansuetudinem et pristina feritate deposita lupus et agnus pascantur simul, et cetera cum ceteris, quae nunc videmus sibi esse contraria »²¹. Nescio quoque annon risui vaticinia exponant moderni aliqui interpretes protestantici, si ex *Is. 2,2* et *Mich. 5,2* concludant, in fine temporum montem Sion reliquis montibus physice superimpositum iri aut reliquos montes omnes esse disparituros, ut solus mons Sion in tota terra emineat²².

d.) Pro imaginibus illi quoque textus sunt habendi, in quibus ad antiquam historiam israeliticam alluditur. Quod si *Is. 4,4. 5* Dominum sordes filiorum Sion in spiritu iudicii et in spiritu ardoris ablaturum praedicat creaturumque super omnem locum montis Sion nubem per diem et fumum et splendorem ignis per noctem, nemo non videt eum novi foederis beneficia sub imaginibus a transitu Israelitarum per mare rubrum desumptis repraesentasse. Eodem facto historico utitur, ut ostendat, quomodo Deus omnia impedimenta sit remoturus, ut reliquiae Iudaeorum in regnum messianicum possint intrare : « et desolabit Dominus linguam maris Aegypti et levabit manum suam super flumen » etc. (*Is. 11,15. 16*). Clarius metaphoricus character interdum verbulo proprio addito designatur; ex. gr. *Zacharias (10,11* text. hebr.) ad eundem transitum per mare alludens addito verbo *angustiae* (« per mare, angustias »; *S. Hier.* non satis accurate : « in maris freto ») impedit, quominus « transitus per mare » proprio sensu intelligatur.

Sed haec hactenus; quoniam vero, uti S. Hieronymus animadvertit, singuli prophetae suas habeant proprietates, pauca alia suis locis infra addemus²³. Ceterum in prophetis imaginibus explicandis illud idem, quod in poeticis, prae oculis habendum est, nam prophetas poeticum dicendi modum frequenter adhibere monuimus; unde imagines quoque suas aliquoties poetice exornant. Quemadmodum igitur poeticae similitudines, comparationes, parabola etc. non ultra modum sunt premendae, ita etiam erroris periculo sese exponeret, qui in prophetis descriptionibus et symbolis circa singula haerere atque minutissima quaeque excutere vellet. Tempus suum procul dubio perderet, qui ex. gr.

inquiret, cur Ieremiae (24,1) duo calathi *ficorum* sint ostensi, quum de fructuum genere vel specie ibi non agatur, sed de eorum qualitate. Multi quidem solliciti inquisiverunt, quid in prophetica messianicae pacis descriptione Isaias (11,6 sqq.) nominibus luporum et agnorum, pardorum et hoedorum etc. proprie indicasset; rectius autem textum ab illis explicari arbitramur, qui prophetam pacem illam poeticis imaginibus exornasse censent²⁴. Aliis in imaginibus menti prophetae propositis descriptionibusque, quae ab illis dependent, singula quidem aliquid exhibent, quod revera futurum est; cavendum tamen est, ne singula eadem ratione eodemque ordine, quibus visa sunt, in rerum eventu expressum iri putemus, quoniam ad temporum intervalla, uti iam diximus, non attendunt prophetae. Magnis difficultatibus premuntur, qui *Is.* 10,28 sqq. accuratam descriptionem futurae expeditionis Sennacherib vident, siquidem regem Assyriorum non illa via contra Ierusalem exercitum duxisse ex monumentis constat; at eadem etiam testantur, eum omnia oppida regni Iuda occupasse. Itaque singula, quae propheta affert, illa in expeditione evenerunt, atque una descriptione a propheta comprehendi potuerunt²⁵.

16. De typis et symbolis cfr *Introd. gener.* Ed. 2. 1894. n. 200. p. 552 sqq.

17. *Euseb.* H. E. I. 3 (M. 20,72).

18. Cfr *Corn. a Lap.* Hieroglyphica et sacra symbola ex quatuor (maioribus) prophetis collecta (In Proleg. ad *Is.*) et Hieroglyphica ex duodecim minoribus prophetis excerpta (In Proleg. ad *Min. Proph.*); *Zschokke* Theologie der Propheten p. 367 sq., 379 sqq. — Multae actiones symbolicae eiusmodi sunt, ut dubitetur, utrum per modum allegoriae tantum in visione prophetis sunt ostensae, an ab illis in opus externum deductae. Cfr interpretum diversas opiniones in *Ezech.* 4., *Os.* 1. etc. Si in visione dumtaxat sunt gestae, patet eas ad genus imaginum symbolicarum pertinere.

19. *S. Hieron.* In *Nah.* 2,1 (M. 25,1303) : « Hinc vel maxime obscuri sunt prophetae, quod repente, dum aliud agitur, ad alios persona mutatur ». Cfr in *Is.* 3,13; 21,3; in *Ierem.* 9,14 etc. (M. 24,68. 196. 767).

20. *Corn. a Lap.* Proleg. in *Proph. Can.* 5.; cfr *Forer.* In *Is.* 45,8.

21. *S. Hieron.* In *Is.* 11,6 sqq. (M. 24,150 sq.). Quibus verbis *S. Doctor* « iudai-zantes » chiliastas perstringit, quibus etiam adnumerandi sunt *S. Iustin.* (c. *Tryph.* 81. M. 6,668), qui textum parallelum (*Is.* 65,25), *S. Iren.* (c. haer. V. 33. M. 7,1214), *Lactant.* (Instit. VII. 24. M. 6,809), qui utrumque textum chiliastico illo sensu explicant. In eodem errore aliqui moderni interpretes (maxime protestantici) versantur : *Hengstenberg* Christologie II. p. 138 sq.; *Delitzsch* Isaias p. 188 sq., *Naegelsbach* Isaias p. 148 etc.

22. Ita Iudaeos secuti *Hoffmann* Erfüllung u. Weissagung II. p. 217; *Delitzsch* l. c. p. 61; *Naegelsbach* l. c. p. 29 etc.

23. Fuse de his praeceptis agit *Reinke* Beiträge II. p. 50-59; cfr etiam *Hengstenberg* Christologie III. 2 p. 203 sqq.

24. Cfr *Knabenbauer* Der *Proph. Isaias* p. 180; eiusdem *Comm.* in *Is.* I. 1887 p. 278 sqq.

25. Cfr *Knabenbauer* Der *Proph. Isaias* p. 170 sq.; eiusdem *Comm.* in *Is.* I. 1887 p. 263 sq.

CAPUT II.

DE PROPHETIA ISAIAE.

§ 4. — *De prophetae vita et temporibus.*

250. — Inter propheticos libros primum locum iure merito obtinet *Isaiae Prophetia*, quippe quae, licet longitudine vaticiniis Ieremiae et ipsius Ezechielis, antiquitate libris Oseae, loelis aliorumque ex Minoribus superetur¹, argumenti tamen copia, varietate, gravitate, atque dictionis pulchritudine et sublimitate prae omnibus emineat. Spiritus S. ipse per Siracidam Isaiam proclamavit « prophetam magnum et fidelem in conspectu Dei, qui magno spiritu vidit ultima et consolatus est lugentes in Sion »; Patres velut principem prophetarum eum assiduis laudibus celebrarunt; Eusebius et Theodoretus non tantum « magnum et admirabilem » aut « divinum prophetam », sed « maximum » et « divinissimum » eum appellarunt, « magniloquentissimum » S. Gregorius Naz. et S. Chrysostomus salutarunt, SS. Cyrillus autem, Hieronymus, Augustinus eum evangelistam et apostolum potius quam prophetam appellandum censent, quia evangelicae praedicationis splendore vaticinia sua exornaverit².

De tanti vero viri vita praeter paucissima, quae ex sacris literis colliguntur, vix quidquam certi memoriae est traditum. Ne id quidem constat, qua ex tribu sit oriundus³. Utique si rabbinis fidem habere-mus, ex tribu Iuda atque ex ipsa davidica stirpe eum diceremus prognatum; Amos enim, quem patrem suum fuisse scribit Isaias, Amasiae regis fratrem fuisse tradunt, alique addunt prophetae filiam Manasse regi nupsisse⁴. At animum quidem ingeniumque prophetae vere fuisse regium, totum eius opus docet; sanguinem autem eius regium fuisse traditio illa non demonstrat, quum soli nominum Amos et Amasiae similitudini originem debere videatur. Neque felicior fuit aliquorum Patrum coniectura, qui ob linguae hebraicae ignorantiam nomina patris Isaias Amos (אַמֹּס) et prophetae Amos (אַחֲזִיָּה) confundentes prophetam nostrum dixerunt filium pastoris thecoensis⁵. Ex honesta potius familia ierosolymitana natus videtur tempore regis Oziae (Azariae); liberalibus autem artibus institutus (id quod ex styli elegantia carminibusque libro insertis luculenter apparet) ultimo Oziae anno (a. 747.) ad propheticum munus est vocatus. Sublimi enim illa visione, in qua labia

eius per unum ex Seraphim throno Dei adstantibus sunt mundata (6,1 sqq.), eum inauguratum esse prophetam, probabilior est moderatorum interpretum sententia. Matrimonio iunctus ex uxore sua, quae ipsa quoque *prophetissa* vocatur (8,3), duos filios genuit, quibus a Deo iussus prophetica nomina imposuit, ut non minus pueri eius quam ipse nominibus suis « essent in signum et portentum Israel »⁶. Munere prophetico sub tribus Oziae successoribus, Ioathan, Achaz, Ezechia, functum se esse testatur (1,1); quanta autem auctoritate apud omnes sit gavisus, non tantum docet modus, quo et cum impio rege Achaz et cum pio Ezechia eum egisse sacrae literae tradunt, sed praeprimis insignis illa libertas, qua in integri populi atque adeo principum et magnatum vitia invehitur⁷. Quae eius fuerint de republica merita, statim dicemus (251). Usque ad ultimos annos regis Ezechiae Isaiam munus propheticum exercuisse, tantum non est certum, siquidem cladem Assyriorum, quam praedixit, a. 4. Sennacherib (a. 701.) accidisse ex monumentis cuneiformibus colligitur; vix quinque autem annis postea Ezechias successorem habuit Manassen filium suum⁸. Antiqua autem est Iudaeorum traditio, quae epistola ad Hebr. (11,37) confirmari videtur atque inde a S. Iustini M. aetate a Patribus recepta est, tempore regis Manasse prophetam serra lignea dissectum martyrio vitam suam coronasse⁹. Si Isaiam iam 1. a. Manasse, qui puer duodecim annorum rex creatus est, occisum esse statuamus, ab ultimo anno Oziae per quinquaginta duos annos munus propheticum sustinuit; quoniam autem parum est verisimile, eum ante vigesimum aetatis annum ad difficile et grave illud munus esse vocatum, senex plus septuaginta annorum martyrium est passus; immo maiorem eum aetatem attigisse magis credo, quia ab occisione prophetae, quocum pater eius arctissimo amicitiae vinculo coniunctus fuerat, puer Manasses regnum auspicatus esse non videtur.

Praeter vaticinia, quae in canone nobis sunt conservata, Isaias historicum quoque opus de « primis et novissimis rebus » i. e. de integro regno Oziae regis composuit, quo veluti fonte usi sunt auctores II. Regum et Paralip. (2 Paral. 26,22). Minus certum est, simile opus de Ezechiae rebus gestis ab eo esse conscriptum, id quod nonnulli ex 2. Paral. 32,32 deducunt. At opus, ad quod auctor Paral. lectores suos remittit, vocatur « Visio Isaiae », quo titulo Prophetia nostra est inscripta, atque res toto cap. 32. narratae revera Is. 36.-39. leguntur¹⁰.

1. Secundum Massoretharum epicrisin liber *Isaiae* continet viginti sex Sedarim et mille ducentos nonaginta quinque versus, *Ierem.* unum et triginta Sedarim et mille trecentos sexaginta quinque versus, *Ezech.* viginti novem Sedarim et mille ducentos septuaginta tres versus, *Daniel.* septem Sedarim et trecentos quinquaginta septem versus, *Minores* unum et viginti Sedarim et mille quinque versus. At nec Sedarim

nec versus sunt eiusdem longitudinis; revera Ieremiae liber fere septima parte superat Isaiæ librum; Ezechiel autem Isaiæ aliquantulum dumtaxat longior est. — De ætate Minorum *infra* (296) dicemus.

2. *Eccli.* 48,25 sqq. — *Euseb.* Demonstr. evang. II. 4; V. 4 (M. 22,128. 369); *Theodoret.* In Is. Proem. (M. 81,216); *S. Gregor. Naz.* Or. 4,2 (M. 35,534 δ μεγαλοφωνότατος); *S. Chrys.* In Gen. hom. 8 (M. 53,71); *S. Cyrill. Alex.* In Is. Proem. (M. 70,13): « Mihi videtur B. propheta Isaias non solum prophetica gratia valde ornatus, sed et decoribus apostoli; est enim propheta simul et apostolus et librum suum splendore evangelicæ prædicationis carere noluit »; *S. Hier.* In Is. Prol.; ad Paulin. ep. 53,7 (M. 24,18; 22,547); *S. August.* Civ. Dei XVIII. 29; Serm. 45.2 (M. 41,585; 38,259).

3. Nugas agit *Hitzig* (Schenkel Bibellex. III. p. 247), si Beniaminitam fuisse Isaiam his argumentis probabile reddere conatur: « Aus Vergleichung von *Neh.* 11,7 mit *Jerem.* 29,21 scheint hervorzugehen, dass Jesaja aus dem Stamme Benjamin war; denn wenn Enkel und Sohn Maaseja's um das Jahr 600. leben, so erkennen wir mit Fug (?!) in dessen Vater *Ithiel* (d. i. Gott mit mir), dem Sohne eines Jesaja jenen Immanuel (d. i. Gott mit uns *Is.* 7,14; 8,8; utique, si Emmanuel esset filius prophetae et nomina *Ithiel* et Immanuel essent vere identica; prius vero falsum esse, ex solo *Is.* 8,8 iam clare elucet, ut de 7,14 taceamus; alterum est incertissimum, quum nec constet יִתְיָיִל esse compositum cum præp. יָת, nec præpositio יָת, quæ vicinitatem designat, sit eadem atque יַעַץ, quæ coniunctionem exprimit). Oheim und Neffe sind *Jerem.* 29,21 Propheten (textum non videtur legisse adversarius, quia non Colaja et Maaseja, sed eorum filii Ahab et Sedecias, qui *Neh.* 11,7 non nominantur, vocantur prophetae, sed ex genere eorum « qui prophetant vobis in nomine meo mendaciter » et « qui moechati sunt in uxores amicorum suorum »), und des letzteren Vater trägt den auf Prophetie bezüglichen Namen Colaja, d. i. Cól haja, eine Stimme ist geschehen (rectius: vox Iahve יְהוָה קוֹלֵיָהּ). Somit aber (sc. quia duorum pseudoprophetarum patres nomina habuerunt, quæ *Neh.* 11,7 leguntur) scheint in dieser Familie Beruf der Weissagung einheimisch; ein Grund mehr, den Jesaja, welcher *Neh.* 11,7 an der Spitze steht, für den grossen Propheten dieses Namens zu halten (scilicet ut demonstrare possimus, ex prophetarum principe progenitos esse pseudoprophetas!).

4. *Thalm.* Meghilla f. 10 « R. Levi ait: traditio apud nos est accepta a maioribus Amos (Isaiæ pater) et Amasias (rex) fratres fuerunt ». Cfr *Huet.* Demonstr. evang. Prop. IV. et *Carpzov.* Introd. III. p. 90, qui alia quoque testimonia allegant. Isaiam socerum fuisse regis Manasse velut Iudaeorum traditionem commemorat *S. Hier.* In Is. 20 (M. 24,194), a quo ad iuniores Latinos (*S. Isid.* De ortu et obitu Patrum 37 M. 83, 142) etc. transit. Argumentum, quod nonnulli ex *Is.* 5,1 deducunt ad originem eius regiam probandam, scilicet quod Christum vocet « patruelem suum », infirmum esse patet; si quis enim interpretationem *patruelis* admiserit, quam *S. Hier.* ab Aquila (πατράδελφος) mutuatus est, et vineæ dominum intellexerit Christum (quod parum apte fieri ex 5,7 elucet), textum cum *S. Hieronymo* explicare poterit: « qui est patruelis meus, hoc est: ex eadem mecum gente (sc. iudaica) generatus ».

5. *Clem. Alex.* Strom. I. 21 (M. 8,845 sq.): Oziae tempore « prophetaverunt Amos et Isaias filius eius ». *Ps. Epiph.* De vitis proph. 12 (M. 43,465) etc. Inter Latinos eandem opinionem propagatam esse constat ex *S. August.* Civ. Dei XVIII. 27 (M. 41, 583): « Isaias filius Amos, sive supradicti prophetae, sive quod magis perhibetur, alterius, qui non propheta eodem nomine appellabatur ». Mirum quod inter Iudaeos aliqui eandem tenuerint, inter quos Abarbanel in *Is.* 1,1; cfr *Carpzov.* l. c. p. 89.

Eam ex Graecis iam reiecit *S. Cyrill. Alex.* In Am. Prooem (M. 71,409), ex Latinis *S. Hieron.* In Is. 1,1 (M. 24,22), quare penes iuniores vix reperitur.

6. *Is.* 7,3 **שָׁאֵר יְשׁוּב** « reliquiae convertentur » (vel « revertentur »; utramque enim significationem vocabulum admittit et utroque sensu nomen filii praedixit partis Israelitarum futuram conversionem futurumque reditum ex captivitate); 8,3 **בְּהֵרָה שָׁלַל חֵשׁ בֶּד**, « festinans praeda, velox rapina » (*S. Hier.* « Velociter spolia detrahe, cito praedare »), cuius nominis sensum propheticum ipse explicat *Is.* 8,4. Nominis prophetae **ישַׁעְיָהוּ** (in libri titulo : **ישַׁעְיָהוּ** unde *Alex.* Ἰσαΐας, *It.* Esaias, *Vulg.*

Isaias) quae sit etymologia, non certo constat; alii ad rad. **שָׁרַע** recurrentes explicant (nescio quo cum iure) « saluti fuit Dominus », alii praeferentes rad. **שָׁעָה** vertunt « intuetur Dominus », plerique moderni tamen cum *S. Hier.* priorem nominis partem ad rad. **יָשַׁע** trahunt, licet alii eam pro forma verbi habeant : « *Salvat Dominus* », alii pro substantivo : σωτηρία Κυρίου « *salus Domini* » (*S. Hier.* In Ioel. Prooem. cfr de nomin. hebr. — M. 25,394; 23,869. 1279; minus recte *S. Hier.* Proleg. in Is. « salvatus Domini », « qui Domino praesidente salvatur » M. 24,24). « Ita autem appellatus est, inquit Abarbanel, quia proclamaturus erat et praedicaturus salutem Domini multaque oracula et promissiones de futura salute edidit », vel potius ut ipso nomine Salvatorem praesagiret. Cfr *Knabenb.* Comment. I. p. 9.

7. *Is.* 7,1 sqq.; 36. — 39. et quae eis respondent 4 *Reg.* 18,13 — 20,19 et 2 *Paral.* 32.

8. Secundum *Is.* 36,1 (cfr 4 *Reg.* 18,13) expeditio Sennacherib ponenda esset a. 14. Ezechiae; communis autem fere est inter modernos interpretes sententia, temporis indicationem ex *Is.* 38,1 (4 *Reg.* 20,1) per librariorum errorem in eum, quem hodie occupat, locum (36,1) esse transpositam. Isaias enim ordinem chronologicum ob rationem, quae ex analysi (253) elucebit, in expeditione Sennacherib et morbo Ezechiae referendis non observaverat, temporis autem indicationem (« a. 14. Ezechiae ») secundae suae narrationi de morbo Ezechiae adscripserat, quem revera a. 14. regni sui acgrotasse ex eo constat, quod precanti quindecim vitae anni a Deo sint concessi (*Is.* 38,5; 4 *Reg.* 20,6), universi vero regni anni fuerint undetriginta (4 *Reg.* 18,2; 2 *Paral.* 29). Morbum autem Ezechiae praecessisse expeditioni Sennacherib, quum ex narratione ipsa satis appareat, tenent cum Forer., Sanct., a Lap., Sa, Malv. etc. plerique moderni. Cfr *Knabenbauer* Der Prophet Isaias p. 402. 430. 445; Comm. in *Is.* I. p. 5 sq. Ne in alienam segetem falcem mittere videamur, difficillimam quae-stionem de chronologia regum Iuda et Israel sacc. 8. extricare non conabimur; sed in sequenti tabula systema proponimus a *P. de Hummelauer* (Stimmen aus M. Laach 1873. IV. p. 149 sqq.; 1874. VII. p. 313 sqq., aliisque scriptis) erudite explicatum, quod fini nostro plane sufficit.

REGES IUDA.	REGES ISRAEL.	REGES ASSYRIAE.
Ozias (Azarias) 799-747 ^a	Ieroboam II 802-762	
		Salmanasar III. (V.) 781-772
	Zacharias 762	Assurdanil 771-754
	Sellum 761	
	Menahem 760-750	Assurnirar 753-745
(Ioathan socius regni 757)	Phaceia 750-748	(Phul Chaldaeus) ^b
	Phacee 748-728	

(a) *P. de Hummelauer* supponit Oziam undecim primos annos simul regnasse cum patre suo Amasia, et decem ultimos, postquam lepra percussus est, una cum Ioathan filio suo.

(b) Recte cum aliis supposuit, regem Phul eundem esse atque Theglathphalasarem II. Duo

REGES IUDA.	REGES ISRAEL.	REGES ASSYRIÆ.
Ioathan solus rex 774-741		<i>Theglathphalasar</i> II. 745-727
Achaz 741-725		
Ezechias 725-696	Osee 728-720	<i>Salmanasar</i> IV. (VI) 727-721
	Destructio Samariæ 720	<i>Sargon</i> 721-704
		<i>Sennacherib</i> 704-680
Manasses 696-641		
		<i>Esarhaddon</i> 680-667
		<i>Assurbanipal</i> 667-626
Amon 641-639		
Iosias 639-608		<i>Asuredilel</i> 626-606
Ioachaz 608		
Ioakim 608-597		Destructio urbis Ninive (606)
Iechonias 597		(<i>Nabuchodonosor</i> socius regni patris sui Nabopolassar in BABYLONIA a. 605. post patris mortem a. 604. solus regnat usque ad a. 562.)
Sedecias 597-586		
Destructio regni Iuda.		

Alia systemata chronologica cfr apud *Raskā* Chronologie der Bibel. Wien 1878.; *A. Schäfer* Biblische Chronologie Münster 1879., qui fere consentit cum *Oppert* (La Chronologie bibl. Paris 1868. et *Salomon* et ses successeurs. Paris 1877.); *Neteler* in Tüb. Quartalschr. 1874. p. 389 sqq. et Zusammenhang der Alttestam. Zeitrechnung mit der Profangeschichte Münster 1885.; *Brunengo* La cronologia biblico assira. Prato 1886. etc.

9. Testimonia thalmudica et biblica multa affert *Carpprov.* Introd. III. p. 93 sq. Quibus omissis cfr *S. Iust. M. c.* Tryph. 120 (M. 756), qui Iudæos in suis Scripturis ea delevisse censet, « quæ mortem Isaiaë spectant, quem serra lignea dissecuerunt »; *Orig.* ad Afric. 9 (M. 11,65) apocryphum de morte Isaiaë editum iam cognovit, « quem librum fortasse consulto depravarunt Iudæi quibusdam dictionibus, quæ Scripturas non decent, insertis, ut toti fidem abrogarent »; cfr etiam In Ps. 37. hom. I; in Matth. t. X. 18; in Rom. VIII. 6 (M. 12,1370; 13,881; 14,1174); *S. Athan.* Or. de incarn. Verbi 37 (M. 25,160) : « Isaiaë sectus est, non crucifixus »; *Ps. Epiph.* De vitis Prophet. 7. (M. 43,397) et iuniores graec. hagiogr. Ex Latinis cfr *Tert.* De pat. 14; *Scorp. c.* Gnost. 8 (M. 1,1270; 2,137); *Lact.* Inst. divin. IV. II (M. 6,477); *S. Ambros.* In Luc. 20,10 (M. 15,1800); *S. August.* Civ. Dei XVIII. 24 (M. 41,582); *S. Hieron.* In Is. 1,10; 57,1 etc. (M. 24,33. 568) : « apud Iudæos certissima traditio »; quam sequuntur iuniores Latini multi. De eius veritate nullus unquam Pater dubitavit, eoque tutius potest admitti, quo minus ad eam fingendam Scripturae ansam praeberunt. Licet enim Manasses sanguinem innoxium multum effudisse legatur (4 Reg. 21,16) et a Fl. Iosepho etiam dicatur prophetas occidisse (Antiq. X. 3,1), de Isaia tamen occiso cogitare non potuerunt Iudæi, quoniam in inscriptione libri sui Isaia (1,1) Manassen non nominavit ac proin ante eius regnum mortuus esse videbatur. Quapropter nihil obstat, quominus traditioni fidem adhibeamus cum Marty-

enim ultimi Assyriaë reges, Asurnadil et Asurnirar, desides fuerunt, ita ut eorum tempore Phul Chaldaeus eorum provincias paullatim sibi subiiceret, donec post ultimi mortem thronum assyriacum occuparet nomenque babylicum Theglathphalasar assumeret. Coniecturam hanc nunc confirmant inscriptiones postea repertae; cfr *Schrader* Keilinschriftl. Bibliothek. II. 1890. p. 286.

rologio Rom., quod die 6. Iulii legit : « In Iudaea S. Esaiæ prophetae, qui sub Manasse rege sectus in duas partes occubuit ». Cfr *Acta SS.* Iul. II. Fabulis multis deformatum est prophetae martyrium in apocrypha « Ascensione Isaiæ, » de qua cfr *Introd. gener.* Ed. 2. 1894. p. 224 sq. — De loco sepulturae Isaiæ variæ traduntur, quæ proponere et diiudicare ad nos non spectat.

10. Si tamen genuina est lectio hebr. : בחזון ישעיהו על ספר כולכיהודה « in visione Isaiæ (quæ recepta est) in librum regum Iudæ », dicendum videtur Isaiam commentarios de integra vita Ezechiae edidisse, nam allegatio hæc etiam illa complectitur, quæ 2 *Paral.* 29.-31. leguntur et in canonico nostro libro Isaiæ desunt. Cum hac lectione consentit quidem *Syrus*; sed *Alex.* et *Vulg.* legunt « in visione Isaiæ et in libro regnum Iudæ »; duos igitur fontes indicant.

251. — Difficillimis reipublicae temporibus Deus Isaiam elegit, qui tamquam custos fidelis in alta specula positus futuris poenis praedictis impios suos contribules a peccatis revocaret piosque omnes futura salute annuntiata regnique messianici felicitate descripta consolaretur et confortaret. Usque ad saec. 8. Deus, ut filiorum Israel idololatriam puniret durasque cervices frangeret, vicinis gentibus, Syris, Ammonitis, Moabitis etc. velut flagellis erat usus; interea autem in orientalibus Asiae partibus magnum sibi praeparaverat Assyriorum regnum, quo infidelitatem in dies crescentem puniendam decreverat. Quatuor reges regni Iudæ enumerat Isaias, quorum tempore munere suo functus sit : Oziam, Ioathan, Achaz, Ezechiam; eorum historiam paucis verbis adumbrabimus, ut quæ prophetae fuerit provincia clarius appareat.

Eodem fere tempore, quo Ozias (799.-747.) regnum meridionale, Ieroboam II. (802.-762.) septemtrionale tenuit; fortissimus quidem is erat rex, qui « restituit terminos Israel ab introitu Emath usque ad mare solitudinis iuxta sermonem Domini, quem locutus erat per servum suum Ionam, filium Amathi, prophetam ». Ad summum igitur fortunae culmen regnum septemtrionale adduxit iis ferme restitutis finibus, quos tempore Davidis et Salomonis filii Israel habuerant. Quoniam vero « fecit quod malum est coram Domino neque recessit ab omnibus peccatis Ieroboam (I.) filii Nabat », mendax erat et fucata hæc regni conditio neque externae respondebat interna regni felicitas. Non tantum vitulis, quos erexerat Ieroboam I., in toto regno sacrificabatur, sed Baalim quoque cultus, quem Iehu Ieroboami II. proavus exstirpaverat, in tota terra revixerat, atque maxima erat morum corruptio : pauperes opprimebantur, iustitia pervertebatur, divites lasciviebant in stratis suis eburneis de regni conditione parum solliciti, rex et populus prophetarum monita irridebant¹. Ita factum est, ut post Ieroboami II. mortem internis dissidiis regnum sit perturbatum et dilaceratum; filius eius Zacharias post paucos menses a Sellum (a. 761.), Sellum post mensem a Manahem throno et vita privati sunt; Manahem (760.-750.) autem Phul, regem Assyriorum, ingenti pecuniarum summa permovit, « ut esset ei

in auxilium et firmaret regnum eius ». Ipsi igitur Israelitæ gentem illam ad se advocarunt, quam Deus in eorum interitum praeparaverat; neque obtinuit Manahem quod speraverat : regnum eius non est firmatum. Licet ipse per decem annos thronum occupaverit, filius eius Phaceia (750. - 748.) iam post duos annos a duce exercitus eius, Phacee filio Romeliae (748. - 728.), e throno deiectus et occisus est, atque ab eo tempore Assyrii incursiones suas repetierunt, usque dum integram terram sibi subiecissent omnesque regni Israel tribus in captivitatem abduxissent².

Omnes hae regum Israel mutationes factae sunt, quo tempore *Ozias* (Azarias) thronum Iuda occupavit. Qui quum pius esset rex « faceretque quod erat rectum in oculis Domini et exquireret Dominum, etiam ab eo in omnibus directus est », ut regnum eius unum esset ex gloriosissimis in tota historia Iuda. Non tantum fines regni versus meridiem usque ad Elath extendit, quem portum Idumaeis ereptum ampliavit munitque, versus occidentem usque in terras Philisthaeorum, quorum oppida Geth, Iabnia, Azotum expugnavit, versus orientem in Ammonitarum regionem, quam tributariam sibi fecit, sed etiam sanctam civitatem novis exstructis munitionibus et totum regnum magno congregato exercitu firmavit. Neque ita erat rebus bellicis intentus, ut regni administrationem negligeret, sed non minore cum cura opes regni sui augere studuit; quem in finem « exstruxit turres in solitudine et effodit cisternas plurimas, eo quod haberet multa pecora, eratque homo agriculturae deditus ». Itaque « egressum est nomen eius procul, eo quod auxiliaretur ei Dominus et corroborasset illum ». At fidelis in Dei servitio non permansit; quominus populus in excelsis sacrificaret et incensum adoleret, non impediverat, et quum roboratus esset, superbia elatus munus sacerdotale sibi arrogans in templo incensum adolere voluit. Quapropter lepra a Deo percussus ultimos vitae annos in domo separata peregit regni administratione filio suo Ioatham (Ioathan) tradita (a. 757.)³. Gloriosum eius regnum descripsit Isaias (250 p. 307.), qui anno mortis Oziae (a. 747.) uti diximus, munus propheticum iniit.

Eandem viam, quam pater eius, tenuit *Ioatham* (757. vel 747. - 741.) « corroboratusque est eo quod direxisset vias suas coram Domino Deo suo ». Eadem fuit eius fortitudo in Ammonitis debellandis, qui Ozia mortuo iugum decutere conati erant; eadem sollicitudo in civitate sancta ornanda et munienda exstruendisque castellis et turribus per totam terram; at eadem quoque negligentia in auferendis excelsis, in quibus populus immolabat. Ex continuo autem hoc cultu illicito, qui ab idololatria non admodum erat remotus, et ex diuturna felicitate, qua sub Ozia et Ioatham regnum meridionale gavistum est, paullatim exorta est morum corruptio, quam paucis verbis innuit auctor Paralip.

(« et adhuc populus delinquebat »), fusius et vehementius Isaias vaticiniis eo tempore editis castigat iudicio indicto superbis principibus, mulieribus luxuriosis, viris avaris, ebriosis, impiis. Neque longe absuit iudicium, nam « in diebus illis coepit Deus mittere in Iudam Rasin regem Syriae et Phacee filium Romeliae »⁴.

Advenit autem peccatorum poena tempore *Achaz* (741.-725.), qui patre Ioatham mortuo in thronum David ascendit, at « non fecit rectum in conspectu Domini, sicut David pater eius; sed ambulavit in viis regum Israel ». Immo peiores vias est ingressus, quum cultum Baalim in regno Israel fere abolitum in regnum Iuda adduceret, suos ipsius filios igne idolis consecraret (aut secundum nonnullorum interpretationem in holocaustum offerret), sacrificaretque in omnibus collibus et sub omni ligno frondoso. Quamobrem ea implere coepit Deus, quae sub Ioatham per Isaiam iam erat comminatus. Phacee enim, rex Israel, foedus inierat cum Rasin, rege Syriae (Damasci), probabiliter ut Assyriis, qui regnum suum usque ad mare mediterraneum extendere conabantur, unitis viribus resisterent; at primam suam expeditionem contra regem Achaz direxerunt, forte ne cum Assyriis debellantes periculosum hostem a tergo relinquerent. Rasin a meridie regnum Iuda aggressus occupavit Elath (Aila), quem portum Ozias quinquaginta annis antea expugnaverat et munierat, eiecitque ex eo Iudaeos magnamque praedam adduxit Damascum. Interea Phacee ab orientali, ut videtur, parte, regnum aggressus maiorem cladem regi intulit; nam « occidit de Iuda centum viginti millia in die uno, omnes viros bellatores », inter quos erant Maasias regis filius et duo praecipui eius duces; « ceperuntque filii Israel de fratribus suis ducenta millia mulierum, puerorum et puellarum et infinitam praedam ». Moniti quidem a propheta Oded liberos dimiserunt captivos suos, at bellum denuo exarsit. Ipsam enim domum davidicam destruere voluerunt reges Syriae et Israel et in Ierusalem regum constituere « filium Tabeel » quendam (*Is.* 7,6); quem in finem exercitus suos contra sanctam civitatem duxerunt. In extremo hoc periculo Deus promissionis Davidi et domui eius factae memor per Isaiam regi Achaz auxilium suum obtulit eumque, ut futuri auxilii certior fieret, signum quodcunque petere iussit. At abnuitt rex impius atque Assyriorum quam Domini Dei sui auxilium implorare maluit. Sicut rex Manahem, ut regnum suum firmaret, assyriacum regem advocaverat in regnum septemtrionale, ita Achaz eundem in regnum meridionale arcessivit; etenim « quum collegisset argentum et aurum, quod inveniri potuit in domo Domini et in thesauris regiis, misit regi Assyriorum munera » humilibusque precibus eum rogavit, ut sibi contra Rasin et Phacee auxilium ferret. Acquievit Theglathphalasar petitioni eius; cum magno exercitu accurrens non tantum Damascum cepit va-

stavitque et rege Rasin interfecto incolas Damasci in Assyriam transtulit, sed etiam rege Phacee devicto septemtrionali parte regni Israel potitus multos Israelitas in Assyriam abduxit. Plenus gaudio occurrit Achaz Damascum, ut regi Assyriorum gratias ageret, atque divinae Legis prorsus oblitus ipsum templum Domini contaminavit; ut gratum enim se praestaret Assyriis aereum altare, quod erat coram Domino, removit eiusque in loco alterum exstruxit ad instar eius, quod viderat Damasci. Quae omnia ei non profuerunt; nam sicut Isaias praedixerat, « adduxit Dominus super eum aquas fluminis fortes et multas, regem Assyriorum et omnem gloriam eius... et extensio alarum eius implevit latitudinem terrae Emmanuel » i. e. integrum regnum Iuda (*Is.* 8,7 sq. cfr 7,17). Devictis enim regibus Israel et Syriae Teglatphalasar arma vertit in ipsum Achaz; teste auctore Paralip. « afflixit regnum Achaz et nullo resistente vastavit », atque in una ex ultimis suis inscriptionibus Theglathphalasar enumerat Achaz regem Iuda inter tributarios suos. Idumaei quoque et Philisthaei felicibus incursionibus magnam praedam et nonnullas civitates regi Achaz eripuerunt; « humiliavit enim Dominus Iuda propter Achaz eo quod contemtui habuerat Dominum »⁵.

Phacee a Theglathphalasar devictus paullo post interfectus est ab Osee, filio Ela, qui ultimus fuit rex Israel (728-720). Minus quidem malum eum fuisse quam eius praedecessores refert sacer auctor, attamen « malum eum fecisse coram Domino » addit; itaque imminens regni interitum impedire non potuit. Tributarius factus a Salmanasar Assyriorum iugum excutere conatus est auxilio quaesito apud Sua (Sabaca) Aegypti regem. At novo exercitu adducto Salmanasar regnum Israel devastavit, regem Osee cepit vinctumque misit in carcerem, Samariam obsedit; eius autem successor Sargon urbem expugnavit et incolis in Assyriam translatis regnum Israel destruxit (a. 720.)⁶.

Feliciores interea conditio fuit regni meridionalis; Achaz enim successorem habuit filium *Ezechiam* (725.-696.), « qui fecit quod erat bonum coram Domino iuxta omnia, quae fecerat pater eius David...; itaque post eum non fuit similis ei de cunctis regibus Iuda, sed neque in his, qui ante eum fuerunt. Unde et Dominus erat cum eo ». Duo sibi proposuit piissimus rex, praeprimis idololatria destructa et legitimo cultu divino restituto mores populi voluit reformare, deinde excusso Assyriorum iugo regno suo libertatem vindicare. Quemadmodum fuse narrat auctor Paral. Ezechias iam « anno et mense primo regni sui aperuit valvas domus Domini et instauravit eas »; templum, quod Achaz polluerat, per levitas sacerdotesque lustrandum curavit magna cum sollemnitate sacrificia expiatoria obtulit; « et completus est cultus domus Domini ». Paucis deinde ut videtur annis post⁷ indixit pascha celebrandum, ad quod etiam reliquias tribuum septemtriona-

lium invitavit; « congregatique sunt in Ierusalem populi multi, et surgentes destruxerunt altaria, quae erant in Ierusalem, atque universa, in quibus idolis adolebatur incensum, subvertentes proiecerunt in torrentem Cedron ». Quibus peractis « facta est grandis celebritas in Ierusalem, qualis a diebus Salomonis in ea urbe non fuerat »; eaque terminata « egressus est omnis Israel, qui inventus fuerat in urbibus Iuda et fregerunt simulacra, succideruntque lucos, demoliti sunt excelsa et altaria destruxerunt non solum de universa Iuda et Benjamin, sed et de Ephraim quoque et Manasse ». Quibus non obstantibus integram idololatriam non esse destructam satis elucet ex Isaiæ et Michææ vaticiniis, quae ad hoc tempus pertinent (cfr. ex. gr. *Is.* 30,22; 31,7 etc.); haud pauci enim idola sua secreto colebant, multo plures ob regis timorem mere externo cultu Dominum venerabantur⁸, atque magnam remansisse, praesertim inter divites regnique principes, morum corruptionem, clare docent Isaiæ Michææque conciones, quibus luxuriam, iniustitiam, venalitatem principum sacerdotumque et pseudoprophetarum vehementer obiurgant. Ita factum est, ut etiam Ezechiae tempore, quamvis felix fuerit eius regnum, Deus ab omni populi sui castigatione abstinere non potuerit. Philisthaeos quidem, qui ultimis annis Achaz nonnullas civitates iudaicas occupaverant, Ezechias plane devicit integramque eorum terram usque ad Gazam sibi subiecit; internus quoque reipublicae status erat florentissimus; nam « dives et inclytus valde erat Ezechias et thesauros sibi plurimos congregaverat argenti et auri et lapidis pretiosi... et urbes sibi aedificaverat et habebat greges ovium et armentorum innumerabiles ». At neque assyriacum iugum abiicere neque Assyriorum invasionem avertere potuit. Magnatibus enim, qui regi persuadere conabantur, ut Aegyptiorum auxilio implorato contra Assyrios insurgeret, fortiter restitit Isaias monens, « in silentio et spe esse fortitudinem » atque a Domino solo expetendam et exspectandam esse liberationem (*Is.* 30. 31.) Quibus monitis regem paruisse neque primis regni annis foedus cum Aegypto inisse, patet consideranti, terram Iuda eo tempore, quo Salmanasar eiusque successor Sargon Tyrum occuparunt regnumque Israel destruxerunt (723.-720.), ab Assyriorum incursionibus et vexationibus liberam fuisse. Aliter autem se res habuit, quum Ezechias a Merodach Baladan, rege Babylonis, ad foedus ineundum esset sollicitatus. A. 14. regni sui (a. 711.) gravissime aegrotavit Ezechias, sed miraculo sanatus promissionem a Deo accepit, quindecim annos vitae eius additum iri, promissionemque Deus magno miraculo confirmavit. Qua occasione usus Merodach legatos cum muneribus literisque misit, qui regi de sanitate restituta congratularentur eumque de portento interrogarent; praecipuus autem legationis finis fuit, ut regem ad foedus ineundum permoverent. Me-

rodach enim, qui iam pridem Babylonem occupaverat, primum a Theglathphalasar atque iterum a Sargon victus et throno orbatus Elamitas, Aegyptios regesque Syriae et Phoeniciae foedere secum coniungere conabatur, ut unitis viribus Assyrios impugnarent (c. a. 709). Neque abuisse videtur Ezechias, siquidem legatis gloriabundus omnes suos thesauros ostendit; « dereliquerat enim eum Deus, ut tentaretur et nota fierent omnia, quae erant in corde eius », nam « exaltatum erat cor eius, tam ipsius, quam habitatorum Ierusalem ». Legatis profectis advenit Isaia, qui regi praedixit omnes istos thesauros, quos legatis ostenderat, in Babyloniam transportatum iri; at altera poena antea ei populoque eius inflicta est. Post Sargonis enim mortem Merodach thronum quidem Babylonis iterum ascendit (a. 704.), sed post sex menses iam devictus est a Sargonis filio et successore Sennacherib, qui deinde arma in eius socios vertit. Rapido cursu cepit Charcamis, et Euphratem transgressus Arpad, Hamath, Damascum, Sidonem aliasque civitates Phoeniciae; Ammonitae, Moabitae, Idumaei ei tributum miserunt; Ascalonem, Ioppe etc. vi expugnavit, sed etiam quadraginta sex civitates munitas regni Iuda aliaque oppida minora, ex quibus plus ducenta millia captivorum abduxit. Tunc perterritus « misit Ezechias nuntios ad regem Assyriorum in Lachis dicens: Peccavi; recede a me, et omne quod imposueris mihi feram ». Trecenta talenta argenti et triginta talenta auri postulavit Sennacherib; quibus acceptis pactum fregit legatisque missis primum incolas Ierusalem, dein quum Aethiopiae regem Tharacam cum exercitu contra se accedere audisset, Ezechiam ad deditionem exhortari conatus est. At restitit Ezechias confortatus ab Isaia, per quem Deus auxilium suum regi promisit. Exercitus autem regis Assyriorum, quum sanctam civitatem obsidere vellet, una nocte per Angelum Dei destructus est, antequam sagittam in urbem mittere potuerat; ita enim Deus per Isaiam praedixerat (a. 701.). Fugitivus Sennacherib reversus est in terram suam nec amplius arma vertit contra Iudaeos; ultimi autem anni Ezechiae felices fuerunt⁹.

Successorem habuit filium suum *Manassen* (696-641) regem impiissimum, qui idololatriam ab Ezechia extinctam resuscitavit. Sed eius historiam infra (260 p. 359 sqq.) adumbrabimus, siquidem ad Isaiae vaticinia intelligenda directe non iuvat.

1. De Ieroboamo II. agitur 4 *Reg.* 14,23-29; quae fuerit interna regni conditio quacque inter Israelitas morum corruptio, apparet ex vaticiniis *Amos* et *Osee*, qui eius aetate munere prophetico in regno septemtrionali functi sunt. Cfr *infra* 298.

2. Cfr 4 *Reg.* 15,8-31.

3. Cfr 2 *Paral.* 26,1-23; 4 *Reg.* 15,1-7. Ad annum mortis Oziae pertinet *Is.* 6.

4. Cfr 2 *Paral.* 27,1-9; 4 *Reg.* 15,32-38. Huc pertinent *Is.* 2.-5.; cfr 3,1 sqq.; 5,8 sqq.

5. Cfr 2 *Paral.* 28,1-27; 4 *Reg.* 15,29; 16,1-20 huc pertinent; *Is.* 7.-12. De ex-

peditionibus a Theglatphalasar II. contra Syriam Israel Iuda susceptis quid tradant inscriptiones cuneiformes, vide penes *de Hummelauer* (Stimmen aus M. Laach 1873. IV. p. 143; 1874. VII. p. 319 sqq.), *Vigouroux* (La Bible et les découvertes modernes IV. p. 81 sqq.), *Brunengo* (L'imperio di Babilonia e di Ninive I. p. 470 sqq.), *Schrader* (Keilinschr. und A. T. Ed. 2. p. 240 sqq. 263 sqq.).

6. Cfr 4 Reg. 15,30; 17,1-6. Testimonia cuneiformia afferunt *de Hummelauer* (l. c. IV. 143; VII. p. 518 sqq.), *Vigouroux* (l. c. IV. p. 120 sqq.), *Brunengo* (l. c. I. p. 485-517), *Schrader* (l. c. p. 260. 265 sqq.).

7. 2 Paral. 29,1-31,1. Ex narratione hac nonnulli concludunt, iam 1. a. Ezechiam pascha illud sollemne celebrasse (cfr 30,1 cum 29,3); quod parum probabile videbitur consideranti, unius mensis spatio nec omnia illa, quae de lustratione templi narrantur, peragi nec omnia ad festum celebrandum apte praeparari potuisse. Accedit autem, quod illo anno Ezechiae non licuit septemtrionales tribus, quae suum regem habebant, ad festum invitare, atque multo minus Iudaei illo iam tempore in terra Ephraim et Manasse excelsa et idola destruere potuerunt. A. 2. Ezechiae autem Salmanasar iam terram Israel occupare et Samariam obsidere coepit; quare pascha hoc post Samariae destructionem 6. vel 7. a. Ezechiae celebratum esse rectius statuimus. Nam ipsa quoque invitatio dirigitur « ad reliquias, quae effugerunt manum regum Assyriac » (30,6 text. hebr.); ergo sermo non est de solis Nephtalitis, quos abduxerat Theglatphalasar, sed etiam de aliis tribubus transportatis a Sargone. Auctor autem Paral. in tota sua narratione de regno Ezechiae non indicat annos; si quis vero ex simplici nexu pericoparum concludere voluerit, omnia, quae narrantur, immediate sese exceperisse sine ullo temporis intervallo, etiam expeditionem Sennacherib iam 2. vel 3. Ezechiae anno factam esse dicet; constat vero eam a. 24. esse factam.

8. Cfr *Is.* 29,13; *Mich.* 6,6 sqq. etc.; quare etiam *Is.* 1. Ezechiae aetati recte adscribi videtur (1,11 sqq.).

9. De Ezechiae regno agunt 4 Reg. 18,1-20,21; 2 Paral. 29,1-32,33; *Is.* 36.-39.; ad idem tempus tantum non omnia vaticinia *Is.* 13.-35. pertinent. Quae de Merodach Baladan (in 4 Reg. erronee: Berodach) et de expeditione Sennacherib tradunt inscriptiones assyriacae, collegerunt *de Hummelauer* (l. c. IV p. 144-152; VII. p. 519-525), *Vigouroux* (l. c. IV. p. 171 sqq.), *Brunengo* (l. c. I. p. 556 sqq.; II. p. 1-49); *Schrader* (l. c. p. 285-328) etc.

§ 5. — De libri Isaiae argumento, ordine, indole.

252. — Multis concionibus, quae quinquaginta circiter annorum spatio sunt habitae, multisque vaticiniis eodem tempore prolatis aut scriptis librum Isaiae constare, titulus integro operi praefixus (« Visio Isaiae, quam vidit super Iudam et Ierusalem in diebus Oziae, Ioatham Achaz et Ezechiae, regum Iuda ») et nonnullarum pericoparum inscriptiones¹ docent. Errant autem, qui cum modernis rationalistis plerisque librum nostrum nihil esse volunt nisi farraginem quandam vaticiniorum nescio unde collectorum, cui omnis argumenti unitas, omnis ordo aptaque rerum dispositio plane desint². Procul dubio varia the-mata tractantur; propheta enim a Deo missus, ut tamquam fidelis custos populo suo invigilans eum « ad Legem et testimonium » revocaret, in divinatorum praeceptorum observantia retineret et promoveret, ad

Messiae promissi adventum praepararet, pro munere suo secundum auditorum necessitates ab aliis et aliis vitiis eos revocare, eos mox obiurgare, mox consolari, mox confortare debuit. Nihilominus integro operi UNITAS ARGUMENTI non deest, quum omnes pericopae, quamvis diversum sit earum thema, ad unum finem collineent unaque ut ita dicamus idea regantur. Neque enim immerito moderni interpretes nonnulli totum libri argumentum illis primi capitis verbis comprehendere arbitratur, quae *Rupertus Tuit.* pulchre vocavit « edictum gratiae » : « *Sion in iudicio redimetur et conversi eius in iustitia* »³. Universum Isaiae librum esse « consolationem » olim rectissime iam monuerunt Thalmudici; namque iudicium quidem annuntiat propheta filiis Israel gravissimasque poenas, at iudicium et poenae, etsi in interitum sint occaecatorum, in salutem erunt reliquiis, quae seria acta poenitentia ad Dominum Deum suum revertentur. In semine autem Abrahae benedicendae quoque erant gentes, quae longius, quam ipsi filii Israel, a Deo suo recesserant; quare sicut Iuda et Ierusalem in iudicio redimentur, ita etiam severum Dei iudicium super omnes gentes veniet omniaque huius mundi regna destruet, ut gentium quoque reliquiae beneficiorum regni messianici participes fiant, quod in priorum regnorum ruinis erectum non dissipabitur in aeternum. Novi autem regni centrum erit Ierusalem (2,2 sqq.) eiusque rex procedet ex Iuda (4,2 etc.); ideo omnia vaticinia, etiamsi de externis et longinquis gentibus nonnulla agant, propheta, ut eorum unitatem insinuet, inscribit « de Iuda et de Ierusalem », quippe ad quae vere referantur⁴.

Clarius unitas haec apparebit, si in LIBRI ORDINEM inquisiverimus⁵. S. Hieronymus eumque secuti alii interpretes chronologico ordine vaticinia disposita esse existimarunt. « Quod in titulo ponitur, inquit S. Doctor, prophetasse eum sub Ozia et Ioatham et Achaz et Ezechia regibus Iuda, non ut in aliis prophetis confuse intelligendum est, ut nesciamus quid et sub quo specialiter rege dictum sit; sed usque ad finem voluminis scriptum refertur, quid seorsim sub Ozia, et quid sub Ioatham, et quid sub Achaz, et quid sub Ezechia a Domino ei revelatum sit »⁶. Quae parum recte asseruntur. Ultimo enim Oziae anno sola visio c. 6. adscribitur, neque alibi eius nomen legitur; Ioatham in solo titulo (1,1) nominatur nec ullum eius tempori deserte attribuitur vaticinium; in regno Achaz edita indicantur 7,1 sqq. et ultimo anno eiusdem regis adscribitur parvum vaticinium contra Philisthaeos (14, 28 sqq.); Ezechias demum in titulo (1,1) et in pericopis historicis (36. – 39.) dumtaxat nominatur; secundum regna igitur partes libri distinguere non possunt. Adde, prologum (c. 1.) tempori Ezechiae, cpp. 2. – 5. regno Ioatham probabilius attribui ac proin visione c. 6. esse recentiora; item vaticinium contra Philisthaeos (14, 28 sqq.) recentius videri quam

onus Babylonis (13,1-14,27) etc. Unde clarum est, ordine chronologico vaticinia non esse disposita, licet non negemus aliquam quoque temporis rationem in illis disponendis esse habitam⁷.

Omnes fere moderni interpretes duas partes illas distinguunt⁸, quas iam scholastici interpretes, S. Thomas, Lyranus etc., indicarunt divisionis fundamento petito ex ipso argumento. « Intentio huius prophetiae, inquit *Lyranus* Aquinatem secutus, est narrare Christi mysterium; quod quidem mysterium fuit ad deiectionem superbiorum et exaltationem humilium; propter quod S. Simeon dixit: ecce hic positus est in ruina et in resurrectionem multorum in Israel. Et ideo Isaias denunciando et scribendo Christi mysterium, simul denuntiat et scribit deiectionem peccatorum superbientium et erectionem humilium et iustorum. Et secundum hoc processus libri huius in duas partes dividitur, quia primo describitur peccatorum deiectio (1.-39.), secundo iustorum erectio (40.-66.) »; vel rectius secundum *S. Thomam* « in prima parte ponitur comminatio divinae iustitiae ad excidium peccatorum (1.-39.), in secunda consolatio divinae misericordiae ad resurrectionem iustorum (40.-66.) »⁹. Qua in divisione solae pericopae historicae (36.-39.), quae duas partes propheticas (1.-35. et 40.-66.) apte separant, difficultatem quandam creant; cum S. Thoma et Lyrano plerique eas ad priorem partem trahunt, alii ad neutram eas pertinere volunt. At quatuor istis capitibus duo eventus regni Ezechiae narrantur, duobus prioribus (36.-37.) miraculosa liberatio urbis sanctae ab obsidione Sennacherib regis Assyriorum, duobus alteris (38. 39.) imprudentia Ezechiae thesauros suos legatis regis Babyloniae ostendentis, atque vaticinium Isaiae praedicentis omnes thesauros illos in Babyloniam transportatum iri. Iam vero prior narratio cum vaticiniis praecedentibus, quae regem populumque ad invasionem Sennacherib praeparant, intime cohaeret eorumque impletionem demonstrat, altera aptissima est praefatio vaticiniorum secundae partis, quae in liberatione ex exilio babylonico et ex iugo peccati describenda integra versatur. Quare illis omnino assentimur, qui duas partes ita distinguunt, ut priorem narrationem priori parti attribuant (1.-37.), alteram secundae (38.-66.).

A priore tamen parte sex prima capita velut integri operis introductionem separemus oportet¹⁰, qua summum eius argumentum indicatur, auctoritas eius demonstratur, fructus, quem inter Iudaeos producturum sit innuitur. Tribus autem concionibus et visionibus constat, quarum prima argumentum comminativum magis evolvit promissionibus obiter indicatis (c. 1.), altera promissiones multo clarius praedicat (c. 2.-5.), tertia descriptione visionis, qua Isaias propheta inauguratus est, libri auctoritatem et fructum, quem inter suos proferet, manifestat (c. 6.). Porro prior pars sua sponte in tres sectiones distribuitur; nam

prima agit de periculo, quod regno Iuda ab Assyriis per Achaz advocatis imminebat (c. 7.-12.), altera complectitur vaticinia contra exterarum gentes (c. 13.-27.), tertia demum praeparat animos ad invasionem Sennacherib narratque felicem belli istius assyriaci exitum (c. 28.-37.). Altera quoque pars praeter praefationem historicam (c. 38. 39.) tres sectiones complectitur eiusdem fere longitudinis, quae versu intercalari (« Non est pax impiis, dicit Dominus » 48,22; 57,21) distinguuntur. Eorum vero argumentum interpretes multi recte indicatum vident 40, 2 : « completa est malitia » (vel rectius : *militia* מַלְיָא i. e. molestia et afflictio c. 40.-48.), « dimissa est iniquitas » (c. 49.-57.), « suscepit Ierusalem duplicia » i. e. « multas magnasque gratias pro suis peccatis et poenis peccatorum, quas merebatur » (c. 58.-66.). Concinna igitur est totius libri divisio :

I. Introductio tripartita (1.-6.).

II. *Pars prior*. Sion et mundus in iudicio redimentur (7.-37.)

1. Sion tempore Achaz a Deo per Assyrios punitur, sed salvatur propter Emmanuel (7.-12.);
2. Regna ethnica omnia a Deo destruuntur, ut eorum reliquiae benedictionum regni messianici participes fiant (13.-27.).
3. Sion tempore Ezechiae a Deo per Assyrios iterum punitur; sed salvatur, quia credidit (28.-37.).

III. *Pars altera*. Conversi in iustitia redimentur (38.-66.).

1. Post historicam introductionem (38. 39) promittit propheta terminatam esse aerumnam (40.-48.),
2. dimissam esse iniquitatem (49.-57.),
3. multiplices fore benedictiones regni messianici (58.-66.).

Accuratorem idearum nexum in analysi paucis indicare conabimur, ut operis unitas clarius eluceat.

1. Is. 2,1; 6,1; 7,1 sqq.; 13,1; 14,28 et reliqua vaticinia minacia contra exterarum gentes; 36,1 sqq.

2. Bertholdt Einleitung p. 1354 in libro nostro invenit « die gräuelichste Unordnung », Eichhorn Einl. IV. p. 120 « prophetica quondam anthologia » casu fortuito exortam; cfr etiam de Wette Schrader Einl. p. 423 sq.; Bleek Wellhausen Einl. p. 346 sqq.; Reuss Gesch. des A. T. p. 305 sqq. 426 sqq.; Vatke Einl. p. 620 sqq. etc. Ad eandem opinionem transiit Bickell Innsb. Zeitschr. für kath. Theologie 1886. p. 546 sq.

3. Is. 1,27 (text. hebr.); alii vertere malunt : *reduces eius in iustitia* (sc. redimentur). שׁוּבֵי utrumque sensum admittit, ut et *reverti* (ex exsilio) et *converti* (a peccato ad Deum) significet, atque fieri potuit, ut utrumque indicare voluerit propheta.

4. Cfr S. Cyrill. Alex. in Is. 2,1 (M. 70,65). Ad integrum librum inscriptionem non spectare, immerito nonnulli deduxerunt ex verbis illis, quae arctiore sensu explicarunt; cfr Knabenbauer Erkl. des Propheten Isaias p. 42.

5. Prae ceteris de ordine nexuque vaticiniorum egregie disputavit Knabenbauer Plan und Gedankengang des Isaias (Innsbr. Zeitschr. für kath. Theologie 1878. p.

650 sqq.; 1879 p. 18 sqq. 429 sqq.), quem in analysi tradenda praecipuum ducem sequemur in paucis tantum dissentientes. Conferri meretur ex protestanticis *Delitzsch* Der Prophet Jesaia p. 18 sqq.; etiam *Naegelsbach* Der Prophet Jesaia p. XV. sqq. 1 sq. et passim in nexum idearum diligenter inquirat.

6. *S. Hieron.* In Is. 1,1; *Card. Hugo* In Is. 6,1; *Kilber* Analysis biblica p. 359 sqq. (I. Periodus prophetiae prima : Prooemium c. 1.; Vaticinia sub *Ozia* edita 2.-5.; vaticinia sub *Ioatham* c. 6.; — II. Prophetiae periodus altera : Vaticiniorum sub rege *Achaz* classis prima pertinens ad regnum Iuda 7.-12.; classis secunda pertinens ad hostes et vicinos Iudaeorum 13.-23.; classis tertia pertinens ad mundum universum, populum Dei et gentes reliquas 24.-35.; III. Interiectio historica 36.-39.; IV. Periodus prophetiae tertia : Vaticiniorum sub *Ezechia* classis prima pertinens ad Christum et Cyrum eiusdem typum 40.-48., classis altera pertinens ad Christi evangelium et passionem 49.-54., classis tertia pertinens ad ecclesiae constitutionem 55.-66.) etc. Cir etiam *Kaulen* Einl. Ed. 3. p. 354 sqq., quisimul ordinem aliquem rerum admittit; *Zschokke* Historia sacr. A. T. p. 267 in parte priore (1-39) « vaticinia e diversis temporibus iuxta chronologiam composita » contineri censet; simili modo *Vigouroux* Manuel bibl. II. p. 489 « Les prophéties (de la première partie) sont classées chronologiquement, non pas toutefois d'une manière rigoureuse et absolue, parce que le prophète a aussi tenu compte de la nature des sujets dans la classification qu'il a adoptée... Il est même assez vraisemblable (?) que le prophète a réuni d'abord les ch. 1.-12., c'est-à-dire les prophéties du temps d'Ozias, de Ioatham et d'Achaz, puis les ch. 13.-23. et 24.-39., datant du temps d'Ézéchias et enfin les ch. 40.-66., qui sont de la fin de sa vie ». — Ex protestanticis eandem sententiam tenent *Rosenmüller* Scholia in V. T. III. 1 p. 8 sq.; *Hengstenberg* Christologie II. p. 3., *Kay* in The Speakers Commentary V. p. 4 etc.

7. Divisionis rationem ex argumento ipso esse petitam, licet aliqua quoque temporis ratio habeatur, rectius censent *Knabenbauer* (Innsbr. Zeitschr. 1878. p. 652; Erkl. des Proph. Isaias p. 56. 99. 111 etc. Comm. in Is. I. p. 11 sqq. etc.), *Danko* (Hist. revelationis V. T. p. 392 sqq.), *Haneberg* (Gesch. der Offenbarung p. 298 sqq.; cfr p. 304. 305 etc.), *Trochon* (Isaie p. 17), qui chronologicum quidem ordinem admittere videtur, sed quum divisionem se ex commentario *Delitzschii* transumsisse dicat (p. 14), huic classi accensendus est; *Herbst-Welte* (Einl. II. 2. p. 6 sqq.) et *A. Scholz* (Einl. III. p. 299), qui tamen varias collectiones olim adfuisse censent, quae postea in unum volumen sint compactae; etc. — Ex protestanticis huc pertinent *Delitzsch* Der Prophet Jesaia p. 19 : « Die Zeitordnung ist an mehreren Stellen von einer dem Propheten wichtigeren Sachordnung unterbrochen », *Küper* (Das Prophetenthum des A. T. p. 210), *Nägelsbach* (Der Prophet Jesaia p. XVI), *Keil* (Einl. p. 240) etc.

8. Ex solo argumento fundamentum divisionis desumens *Neteler* (Gliederung des Buches Isaias. Munster 1870.) artificiosa quadam ratione opus in tres partes distribuit, quae ipsae iterum dicuntur esse tripartitae. In prima parte (1-12 post introductionem (c. 1.) annuntiantur a.) iudicia, quibus populus ad adventum Messiae praeparatur (2,1-6,13) b.) adventus Messiae (7,1-9,7), c.) incrementa regni messianici (9,8-12,6). In altera parte (13-35) post introductionem (13,1-14,27) annuntiantur a.) iudicium de regno assyriaco, a quo destructum est regnum Israel (14,28-20,6), b.) iudicium de regno babylonico, a quo destructum est regnum Iuda (21,1-26,19), c.) iudicium de regno Antichristi (26,20-35,10). In tertia parte demum post introductionem (36.-39.) annuntiat triplex liberatio a.) Iudaeorum ex exilio babylonico (40.-48.), b.) generis humani ex iugo peccati (49-57), c.) Ecclesiae ab hostium suorum oppressione (58.-66.).

9. *S. Thom. Aq.* In Is. 1,2; *N. Lyranus* In Is. 1,2; *Corn. a Lap.* In Is. Argum. 4, etc. Minus apte autem *S. Thomas* (l. c.) priorem partem in tres sectiones distribuit :

« in prima comminatur duabus tribus peccantibus (1.-6.), in secunda aliis eas persequentibus (7.-31.), in tertia liberat ab hostibus imminentibus (32.-39.) ». Nec felicius Lyranus duas sectiones distinguit : « primo ponitur punitio quantum ad Iudaeos (1,2-10,4), secundo quantum ad populos externos (10,5-39,8). Eandem fere, quam Delitzsch et Třochon, divisionem prioris partis habet iam *Corn. a Lap.*

10. *S. Thom., Lyran.* etc. solum primum libri versum vocant prologum, at confundunt titulum et prologum. Moderni longe plurimi solum c. 1. dicunt prologum; concinnior tamen erit totius prioris partis divisio, si (cum *Scholz Comm. zum Buch d. Proph. Jerem. p. XXVI et Nāgelsbach Der Proph. Jesaia p. 1.*) introductionem sex priora capita complectere eamque tripartitam esse dicamus. Etenim visio c. 6., qua Isaias propheta inauguratur, omnino ad introductionem pertinere videtur; cur enim media inter prioris partis vaticinia sit posita, non satis intelligitur, apta vero est introductionis clausula, quum quae sit prophetae vaticiniorumque auctoritas demonstraret. Simili modo Jeremias et Ezechiel ab inaugurali sua visione libros suos incipiunt, atque Jeremias bipartita sua introductione (1,1-19 et 2,1-3,5) praeter vocationem et missionem suam etiam praecipuum libri sui argumentum indicat (cfr 264), Ezechiel autem praeter vocationem etiam institutionem suam ad propheticum munus pro introductione libro praemittit (1,1-3,21). In eo tantum differt Isaias ab aliis, quod visionem inauguralem non primo in loco posuerit; id quod facile explicatur. Nam quum fructus, quem inter suos conciones prophetae sint producturae, dicitur esse occaecatio et obduratio (6,9 sqq.), visio impleta esse statim demonstratur in Achaz occaecato et obdurato (7,1 sqq.), at simul etiam demonstratur impleta, quatenus « semen sanctum » remansurum promittitur (6,13); reliquiae enim salvantur propter Emmanuel (7,14; 8,8. 10). Arcto igitur nexu visio cum prima sectione prioris partis cohaeret (Cfr *Knabenbauer l. c. 1878. p. 662. Erkl. d. Proph. Isaias p. 111 Comm. I. p. 147*), ideoque propheta eam in fine potius quam in principio introductionis posuit.

253. — ANALYSIS PROPHETIAE ISAIÆ.

I. INTRODUCTIO TRIPARTITA (1,1-6,13). Post inscriptionem (1,1)

1. *Concio prima argumentum comminativum libri indicat* : populus, quum magnae vocationis suae immemor in gravissima peccata delapsus sit, severo iudicio ad salutem reducendus est (1,2-31).
 - a.) Increpatur populus, qui omnium beneficiorum immemor ne ipsis quidem calamitatibus, quas patitur, ad Deum reduci potuit, ita ut parva spes salutis adsit (1,2-10);
 - b.) frustra enim confidit mere externo suo cultu, qui a Deo reprobat; interna conversio necessaria est, atque tum Deus quoque stabit promissis suis (1,11-20).
 - c.) At quam perversus est status populi; hinc nihil restat, nisi severum iudicium, quo Sion redimetur ablatis omnibus peccatoribus (1,21-30).
2. *Concio secunda, licet etiam iudicium praedicat, magis tamen argumentum consolatorium explicat et glorioso statui regni messianici praesentem tristem rerum statum opponens necessitatem iudiciorum manifestat* (2,1-5,30).
 - A. Glorioso statui messianico opponitur perversus status populi (2,1-4,2).
 - a.) Tempore messianico omnes gentes concurrent ad verum Deum co-

lendum et sub eius dominio summa pace et felicitate fruuntur (2,1-4).

b.) Exhortatur propheta populum suum, ut ipse quoque accurrat (2,5).

Quam exhortationem necessariam esse demonstrat perversitas populi, quae Dei iudicia provocet (2,6-11). Iam vero

α.) iudiciis his divinis auferentur omnia, quibus nunc superbiunt (2,12-17), atque maxime idola (2,18-22),

β.) at iisdem etiam plectentur Iuda et Ierusalem (3,1-11), praepriis autem illi, qui ruinae sunt causa, principes et mulieres (3,12-4,1).

B. Ne vero integer populus iudiciis divinis auferendus videatur, propheta antequam ad alteram increpationis partem transeat, praemittit alterum vaticinium messianicum, cui adnectitur increpationis (4,2-5,30).

a.) Ex ipsa terra Iuda velut germen progredietur Messias, qui sanctificabit reliquias Israel easque semper tuebitur (4,2-6).

b.) Ad increpationem autem transiens parabolam proponit de vinea fructum non afferente eamque explicat (5,1-7), atque deinde eam in populo verificari ostendit

α.) enumeratis peccatis, quibus est deditus (5,8-23),

β.) annuntiatis poenis, quibus punietur (5,24-30).

3. *Visio, qua propheta inauguratur* (6,1-13).

a.) Dominus Deus a Seraphim ipsum laudantibus circumdatus Isaiae apparet (6,1-4)

b.) eius labia per unum ex Seraphim mundat (6,5-7),

c.) eumque sese offerentem tamquam legatum populo mittit, fructum missionis explicato (6,8-13).

II. PARS PRIOR (7,1-37,38). SION ET MUNDUS IN IUDICIO REDIMENTUR.

1. *Vaticinia tempore Achaz edita*. Aptè distinguuntur tria membra (7,1-25; — 8,1-9,7; — 9,8-12,6), quae in eo conveniunt, quod propter futurum Messiam (Emmanuel) Israeli salutem promittant, sed viam ad salutem esse divina iudicia ostendant, quibus impii destruentur et humanae potentiae deicientur.

A. *Primum vaticinium* (7,1-25).

a.) Quum reges Israel et Syriae foedus inissent, ut domum davidicam throno privarent, propheta cum filio suo Schearjaschub regi Achaz annuntiare iubetur, hostium conatus fore irritos (7,1-7), Syriam et Israel punitum iri, modum autem salutis pro Iuda dependere a fide regis et populi (7,8-9).

b.) Achaz nec credere vult nec signum a Deo petere (7,10-12), quare

α.) Deus ipse dat signum certissimum quum salutis domus davidicae tum proximae liberationis, sc. Emmanuelem e Virgine nasciturum (7,13-16);

β.) sed quia Achaz non credidit, in iudicio redimetur Sion; punietur enim ab illis ipsis Assyriis, quos Domino suo diffusus rex in auxilium advocavit (7,17-25).

B. *Secundum vaticinium* (8,1-9,7).

a.) Alterum signum dare propheta iubetur, quod brevi finituram esse

- calamitatem a regibus Israel et Syriæ imminentem manifestet (8,1-4).
- b.) Quia vero Iuda non credidit, Syria et Israel quidem ab Assyriis puniuntur, at ab iisdem regnum Iuda etiam punietur, redimetur autem ab illis et ab aliis hostibus propter Emmanuel (8,5-10).
- c.) Cui promissioni adnectit instructionem, qua ratione agere debeant in ista calamitate.
- α.) Ad legem et testimonium eos revocans monet, illa non esse timenda, quæ populus perversus timet, sed solum Deum esse timendum (8,11-18);
- β.) ab ethnica quoque superstitione abstinentes ad solum Deum recurrant; qui vero id facere recusaverit, in tenebris erit et in angustiis (8,19-22).
- d.) Terminat autem concionem promittens piis exorturam esse in illis calamitatibus lucem magnam, sc. Emmanuelem et regnum eius (9,1-7).
- C. *Tertium vaticinium* (9,8-12,6). Priora vaticinia magis erant contra Achaz regnumque Iuda, quia Domino suo diffusi Assyriorum auxilium invocaverant; at nunc Israeli poenas annuntiat et Assyriis, quia regnum Iuda aggredi ausi erant.
- a.) Quatuor strophis, quæ versu intercalari (« In omnibus his non est aversus furor Domini etc. 9,12. 17. 21; 10,4) distinguuntur, ostendit, Israelem peccatis suis poenam meruisse, eamque fore gravissimam, immo regnum destructum iri per Assyrios (9,8-10,4).
- b.) Ab Israel se vertit propheta contra Assyriam, per quam Israel est interiturus. Nam
- α.) Assur pro sua superbia missione divina, ut Israelem puniat, abusus dignum se reddidit poenis (10,3-15);
- β.) quare ita est destruendus, ut reliquiae Israel non amplius eius auxilium sint invocaturæ sed a solo Domino suo illud petiturae (10,16-23).
- γ.) Populus igitur Dei, etsi advenientibus Assyriis hostibus prematur, ne timeat; subita enim ruina hostes peribunt (10,24-34).
- c.) Dum Assur autem, qui est sicut saltus Libani, subito destruetur, ex humili trunco Iesse velut surculus prodibit Messias, qui rex omnibus donis Spiritus ornatus (11,1-5) regnum fundabit summae pacis (11,6-10), summaeque potentiae, in quo reliquiae Israel congregabuntur et quod alia regna devincet secumque coniunget (11,11-16).
- d.) Quapropter cantico gratiarum actionis et laetitiae propter tam eximiam salutem sectionem hanc propheta terminat (12,1-6).
2. ONERA CONTRA GENTES (13,1-27,13). *Sicut Israel in iudicio redimetur, ita reliquae gentes puniuntur et destruentur, ut in earum ruinis exsurgat regnum messianicum, in quod earum reliquiae intrabunt.* Tamquam prologus huic sectioni praemittitur onus Babylonis, quippe quod regnum integram quasi potentiam mundanam repraesentet (13,1-14,27); epi-

logus autem est vaticinium de universali iudicio et de fructu singulis iudiciis producendo (24,1-27,13); de singulis populis autem ita agit propheta, ut a vicinis incipiat (14,28-17,14), ad longinquos transeat, atque ab illis ad viciniore revertatur (18,1-23,18).

A. *Onus Babylonis* (13,1-14,27), quae typus est totius potestatis antimessianicae (cfr 13,10. 13; 14,12 sqq.).

a.) Dramatice describit propheta, quomodo Deus exercitum contra Babylonem congreget (13,1-5), et quantus sit terror appropinquantis illius iudicii (13,6-14).

b.) Vividissimis deinde coloribus depingit excidium Babylonis (13,14-22);

c.) cuius iudicii fructus et finis erit liberatio filiorum Israel et ingressus populorum in societatem Israelitarum, i. e. in regnum messianicum (14,1. 2).

d.) Hinc epinicio magnifico reliquiae Israel

α.) ruinam interitumque regis Babylonis celebrant (14,3-11),

β.) ruinaeque gravitatem exaggerant oppositione pristinae eius superbiae (14,12-21).

e.) Certitudinem iudicii contra Babel aliquando exercendi iureiurando asserit Deus confirmatque certitudine instantis iudicii contra Assyriam (14,22-27).

B. *Onera gentium vicinarum* (14,28-17,14).

a.) *Onus Philisthaeae* (14,28-32). Etsi Iuda nunc sit sicut virga confracta, Philisthaea tamen ne laetetur; Iuda enim refloreat, Philisthaea integra peribit; Sion enim a Domino est fundata, atque apud eam quaerenda est salus.

b.) *Onus Moab* (15,1-16,14).

α.) Medias in res nos abripiens propheta describit Moab iam destructum et devastatum (15,1-9), atque Moabitas exhortatur, ut Sionis dominium agnoscant ab eaque auxilium petant (16,1-5).

β.) Verum quoniam exhortationi huic non parent Moabitae, propter superbiam suam ita punientur, ut propheta ipse commiserationem suam exprimat (16,6-12).

γ.) Post tres annos demum iudicii initium fore annuntiat (16,13. 14).

c.) *Onus Damasci* (17,1-14).

α.) Damasci atque Israelis, qui foedus inierant contra Iuda, interitus ita praedicitur (17,1-6), ut simul castigationis fructus innuatur (17,7. 8).

β.) Accuratius describit interitum, qui completus erit (17,9-14),

γ.) hosti autem, per quem Damascus et Israel peribunt (sc. Assyriis) rapidum excidium praedicit (17,12-14).

C. *Onera gentium longin quarum, a quibus ad viciniore revertitur* (18,1-23,18).

a.) *Vaticinia de Aethiopia et Aegypto* (18,1-20,6).

α.) A longinquoire *Aethiopia* incipit (18,1-7), quum hoc vaticinium cum praecedentibus versibus de interitu Assyriae arcte cohae-

reat. Nam Aethiopes ob Assyriorum timorem circumquaque legatos mittentes iubet propheta ad signum divinitus elevatum animos attendere (18,1-3); Assur enim permittente Deo aliquamdiu proficiet, sed subito corruiet (18,4-6); atque tunc Aethiopes Domino munera offerent (18,7).

β.) *Onus Aegypti* (19,1-25).

Calamitates, quas praedicit Aegyptiis, sunt discordiae intestinae (19,1-4), sterilitas terrae (19,5-10), destructio sapientiae, qua gloriantur (18,11-15);

calamitatum autem fructus erit restitutio veri cultus divini (19,16-20) veraeque fidei non solum in Aegypto sed etiam in Assyria (19,21-24).

γ.) Ultimum vaticinium, quod tempora remotissima spectat, confirmat altero post breve tempus implendo (20,1-6). Assyrii Aegyptiis et Aethiopibus, a quibus auxilium sperant filii Israel, tempore Sargonis turpem cladem inferent.

b.) *Onus deserti maris i. e. Babylonis* (21,1-10). Dramatico iterum modo describit expugnationem Babylonis; incolae civitatis epulantes subita Medorum irruptione perterrentur (21,1-9); interitus autem Babylonis solatio est filiis Israel (21,10).

c.) A longinqua Babylone revertens annuntiat propheta

α.) *Onus Duma* (Idumaeae? 21,11. 12). Interrogantibus Edomitibus, quamdiu nox calamitatum sit duratura, respondet propheta lucem esse venturam, quando ipsi sint reversuri.

β.) *Onus Arabiae* (21,13-16). Post annum iam incipiet calamitas, qua tandem omnis gloria Cedar auferetur.

d.) *Onus vallis visionis i. e. Ierusalem* (22,1-25)^a.

α.) Magno cum dolore depingit urbem terrore perculsam et strage afflictam (22,1-6),

β.) ad quam avertendam humana quidem subsidia conquirunt incolae (22,7-10), sed de uno illo remedio, quo salvari possint, de invocatione auxilii divini et vera conversione non cogitant (22,11-13), quare iudicium Dei executioni mandatur (22,14).

γ.) Vaticinium hoc, quod tempore Chaldaeorum impletionem suam inventurum erat, iterum confirmat altero mox iam implendo. Sobna, praefectus domus regiae, propter superbiam suam munere privabitur et in captivitate morietur; eius vero locum occupabit Eliacim (22,15-25).

e.) *Onus Tyri* (23,1-18).

(a) Mirum videtur, quod medium inter onera ethnicarum gentium ponatur onus civitatis sanctae, quae tamquam metropolis et nutrix prophetarum vocatur *vallis visionis*. At Ierusalem saepesaepius idololatriae sese dederat, quare a iustissimo Deo secundum eandem normam, secundum quam idololatrias punit, ipsa quoque punitur eodemque in ordine, in quo illi, collocatur. « Aliis verbis, inquit S. Hieronymus, hoc ipsum Ieremias (c. 25) loquitur, quum calicem gentibus et Ierusalem porrigit, et Amos 9,7. ».

- α.) Ex commotione, quam ubique nuntius de interitu Tyri excitabit, stragis magnitudinem describit propheta (23,1-7);
- β.) auctorem verum deinde istius calamitatis indicat causasque, quibus Tyrus sibi illam attraxit (23,8-10), et modum ruinae depingit (23,11-14).
- γ.) Sed clades, quam Chaldaei Tyro inferunt, non erit ultima; post septuaginta annos reflorescit, atque demum Domino sacrabit suam negotiationem (23,15-18).

D. De iudicio universali et de fructu singulorum iudiciorum (24,1-27,13).

« Tractatum a c. 13. inceptum his quatuor capitibus propheta quasi summatim concludit; solet enim Isaïas post commemorata particularia aliquorum mala libenter transire ad generalia ». Itaque « totius orbis excidium nunc describit, ut sciamus hoc passurum totum mundum, quod passa est Babylon cum ceteris gentibus » (*Sasb.*). Particula haec igitur intime cum praecedentibus cohaerens eorum quasi est summa, quae iudiciorum in praecedentibus praedictorum finem scopumque magis illustrat.

a.) Descriptio generalis iudicii (24,1-23).

- α.) Medias iterum in res nos abripiens nobis ostendit propheta terram iudicio Dei devastatam (24,1-4) causasque severi iudicii innuit (24,5. 6).
- β.) Quam commotionem in hominum animis sit producturum iulium, deinde indicat (24,7-13),
- γ.) duasque iudicatorum classes distinguit, piorum qui iudicem glorificant, impiorum, qui iram iudicis effugere nequeunt (24,14-18).
- δ.) Demum iudicium de terra ipsa depingitur (24,19. 20), atque executio sententiae contra impios omnes (24,21. 22); quibus peractis Dominus in Sion gloriosus regnabit (24,23).

b.) De fructu iudiciorum divinorum (25,1-12), qui erit triplex :

- α.) Gloria Dei, qui celebrabitur, quia hostium potentiam destruxerit (25,1-5),
- β.) beatitudo piorum, quibus Deus magna bona sit largiturus (25,6-9),
- γ.) humiliatio impiorum, qui usque ad pulverem in terram detrahendi sint (25,10-12).

c.) Canticum gratiarum actionis et laudis eorum qui salvati sunt (26,1-19).

- α.) Gaudent de praesente sua felicitate et de sua exaltatione super impios (26,1-6),
- β.) gaudent de via iustitiae, qua ad illam felicitatem pervenerunt (26,7-11),
- γ.) gaudent, quod omnia haec soli Deo debeant (26,12-19).

d.) Conclusio practica totius sectionis (26,20-27,13) :

- α.) Populus quietus expectet, donec Deus hostes debellaverit (26,20-27,1), atque tunc fiet genuina et amabilis vinea, quam Dominus semper tuebitur (27,2-6).

β.) In hoc autem calamitatum exitu apparet bonitas Dei, qui punit ut salvet. Destruetur quidem civitas sancta et calamitatibus prementur filii Israel, ut auferatur idololatria; qua penitus sublata novus populus undique Deo congregabitur. Sion et mundus in iudicio redimentur (27,7-13).

3. VATICINIA TEMPORE EZECHIAE EDITA (28,1-37,38), quibus ad vincendam calamitatem ab Assyriis imminentem populus praeparatur. Ab aetate Achaz, qui Assyrios ipse advocaverat, regnum Iuda illis erat tributarium. Ab hoc iugo sese liberare volentes Iudaei non eam, quam debuerunt, viam elegerunt, ut Deo confisi quieti eius auxilium expectarent, sed cum Aegyptiis foedus inire voluerunt. Itaque novis poenis sese dignos reddiderant. At Ezechias, impii Achaz pius filius, credidit; ideo Deus ultimam stragem avertit: iterum igitur Sion in iudicio redimitur. — Constat autem haec sectio sex vaticiniis minacibus, quibus additur descriptio iudicii, quod Deus in infideles exercebit eique opponitur felicitas eorum, qui Deo confidunt. Confirmationis demum gratia narrat propheta, qua ratione Deus in invasione regis Sennacherib Ezechiam et Sionem redemerit.

A. *Duo Vae contra Samariam et Ierusalem* (28,1-29,14).

a.) *Vae contra Samariam* (28,1-29), quod ita proponitur, ut magis respiciat Ierosolymitanos, qui moribus suis incolas regni Israel imitantur.

α.) Interitum minatur Samariae propter eius superbiam, luxuriam, fiduciam humanam (28,1-4) aliamque fore sortem Iuda innuit (28,5. 6);

β.) at longe adhuc absunt ab illa sorte felici incolae Iuda, quum iisdem vitiis sint dediti irrideantque prophetarum monita (28,7-12): quare puniendi sunt, neque eos iuvabunt consilia quae ceperunt (28,13-15).

γ.) Nam unica via salutis est fiducia in « lapidem angularem pretiosum », quem Deus in fundamentis Sion posuit, omniaque, quae huic fundamento non sunt superstructa, dissipabuntur (28,16-21).

δ.) Quare eos monet Deus, ut ad sua verba attendant sapientissimumque suum consilium, quo vario modo varios homines tractat, bene intelligant (28,22-29).

b.) *Vae contra Ierusalem* (29,1-14)

α.) Calamitatem, quam praecedente vaticinio (28,18. 19) innuerat, accuratius describit (29,1-4), sed simul futurum auxilium promittit (29,5-8);

β.) at haec nondum intelligunt (humanis suis artibus freti); calamitas ipsa dabit intellectum (28,9-14).

B. *Sequuntur tria Vae contra populi seductores* (29,15-32,20), qui humanis auxiliis (foedere cum Aegyptiis clanculum inito) Assyriorum iugum decutere volunt.

a.) *Primum Vae* (29,15-24). Aggreditur propheta eos, qui secreta sua consilia Deo abscondi posse putantes felicem eorum exitum sperant

- (29,15. 16). Subitam rerum conversionem efficiet Deus, quae piis erit gaudium, impiis ruinae (29,17-24); in iudicio redimentur reliquiae (29,22-24).
- b.) *Alterum Vae* (30,1-33) eosdem apertius ferit.
- α.) Disertis verbis annuntiat, foedus aegyptiacum ignominiam eis allaturum esse, non auxilium (30,1-5); atque ut id certissimum esse sciant, onus iumentorum Austri (Aegypti) pronuntiare et scribere iubetur, ut sit in continuum testimonium populo, qui prophetas audire recusat (30,6-14).
 - β.) Veram deinde victoriae viam eis ostendit: quietam fiduciam in Dominum (30,15-18); hac via ad magnam felicitatem Deus eos adducet (30,19-26), atque si eam inierint, Deus eorum hostes, maxime Assyrios, percutiet (30,27-33).
- c.) *Tertium Vae* (31,1-32,20) contra eosdem.
- α.) Carpit stultitiam eorum, qui ab infirmis Aegyptiis auxilium petunt, quum Deus ipse suos sit defensurus (31,1-6); etenim ut idola nihil esse appareat, Deus ex Sion contra Assur militabit (31,7-9).
 - β.) Victoriae autem fructus is erit, ut vera regnet iustitia et sapientia (32,1-8);
 - γ.) sed antequam hic fructus exoriatur, praeter viros etiam castigandae sunt mulieres propter earum luxuriam (32,9-17);
 - δ.) prius humiliatio, deinde felicitas (32,18. 19).
- C. *Vae contra Assur* (33,1-24) pronuntiat propheta, ut ad instantem calamitatem melius praeparet animos.
- a.) Assur, qui vastavit, ipse vastabitur; piorum enim preces exaudiens Deus subita clade percutit Assyrios gaudioque implet suorum animos (33,1-6);
 - b.) quando enim maxima erit calamitas, auxilium erit vicinissimum (33,7-12).
 - c.) Subitum hoc auxilium divinum terrore percutiet peccatores in Sion, recreabit iustos, qui securi habitabunt sub rege iusto (33,13-17), et iucunda recordatione pristinos terrores recolent, quando Ierusalem in securitate et felicitate erit restituta (33,18-22).
 - d.) Urbs debilis est et infirma, et tamen spolia dividet (33,23. 24).
- D. *Exitus finalis infidelium et fidelium* (34,1-35,10). Uti praecedentem sectionem de iudiciis particularibus terminaverat iudicio universali, ita hanc sectionem simili descriptione concludit; prae oculis enim ponit severum iudicium, quo perituri sint infideles (quorum typus est Edom), et quia contraria contrariis clariora redduntur, magnificam addit descriptionem felicitatis fidelium.
- a.) *Iudicium contra Edom tamquam typus iudicii impiorum* (34,1-17).
 - α.) Omnes nationes accedere iubentur, ut videant, quo severo iudicio Deus puniturus sit omnes populos infideles (34,1-4);
 - β.) pro exemplo autem describitur iudicium, quo Idumaea plectetur (34,5); incolae eius trucidabuntur (34,6-8), terra ipsa ita devastabitur, ut habitatio tantum sit ferarum (34,9-15).

- γ.) Scribitur autem hoc vaticinium, ut futurae generationes videre possint, quam accurate sit impletum (34,16. 17).
- b.) *Futura fidelium felicitas* (35,1-10).
- α.) Sicut infidelium terra in desertum convertetur, ita fidelibus desertum vertetur in paradysum (35,1. 2); ideo sperare iubentur pusillanimes, quia Deus eos salvabit (35,3. 4).
- β.) Quomodo Deus eos sit salvaturus, describitur enumeratis malis, quae auferet (35,5-7), bonisque quae ubique invenient (35,8-10).
- E. *Epilogus historicus* (36,1-37,38) docet, quem fructum praecedentia vaticinia tulerint. Integra enim in eo sunt, ut regem populumque a foedere cum ethnicis contra Assyrios ineundo avertant atque ad veram fiduciam adducant. Iam invasione Sennacherib narrata ostendit propheta, regem Ezechiam credidisse angelumque Dei exercitum Assyriorum destruxisse. Eodem in loco, in quo Achaz fidem Deo recusans calamitatem assyriacam sibi attraxit (7,3 sqq.), legatus Assyriorum insultat populo, regi, Deo, populumque ad defectionem a rege et Deo suo sollicitat (36,2 sqq.); eousque infidelitas regnum adduxerat. At fide et fiducia Ezechiae, quae fructus est vaticiniorum prophetae, expiatur infidelitas Achaz et salvatur regnum. Verum quoniam his capitibus nonnulla vaticinia Isaiae referuntur, quae statim impleta sunt, narratio etiam confirmationi est vaticiniis praecedentibus illis, quae implenda adhuc erant.

III. PARS ALTERA (38,1-66,24) : RELIQUIAE IN IUSTITIA REDIMENTUR.

1. INTRODUCTIO HISTORICA (38,1-39,8) duplicem prosequitur finem. Quum vaticinia huius partis omnia sint de liberatione populi ex exsilio babilonico et de messianica liberatione ex iugo peccati, apte eis praemittitur historica relatio de prima exsilio babilonici causa. Miracula sc., quae cum Ezechiae sanatione coniuncta erant (38,1-22) regi Babylonis Merodach Baladan praetextum praebebant mittendae legationis, quae de portento regem interrogaret eumque ad foedus contra Assyrios ineundum sollicitaret. Ezechias autem promissionis antea factae se vitam miraculose concessam Deo esse consecraturum prorsus oblitus et superbia elatus legatis ostendit thesauros suos; quam ob causam increpatur a propheta, qui ei praedicat omnes eius thesauros cum tota eius familia in Babyloniam translatum iri (39,1-8). Hac igitur ratione propheta lectores suos ab *assyriaca* calamitate transducit ad audienda vaticinia de liberatione ex *babilonico* exsilio, quae liberatio figura erat sublimioris liberationis ex iugo peccati. Exsulis autem, qui vaticinia haec tamdiu antea pronuntiata legebant, impletio vaticinii minacis de futuro exsilio regi Ezechiae facti pignus erat futurae impletionis horum vaticiniorum de liberatione ex exsilio.
2. Duobus versibus (40,1. 2) character huius tractatus, qui totus est consolatorius, argumentumque trium eius sectionum indicantur.
3. SECTIO PRIMA (40,3-48,22) : *Terminata est aerumna*. In tria membra apte dividitur, quorum primum ostendit, Dominum populum suum libe-

rare posse (40,3-31); alterum, quod tribus concionibus constat, de duplici liberatore et liberatione universe agit (41,1-44,23), tertium quatuor concionibus fusius describit priorem liberationem (44,24-47,15); octava concio (48,1-22) primae sectionis est epilogus.

A. PRIMA CONCIO (40,3-31) *Dominum populum suum liberare posse demonstrat.*

a.) In *exordio* (40,3-11) propheta pro more suo in medias res nos abripit.

α.) Audit vocem, quae Domino populum suum reducturo vias praeparari iubet (40,3-5);

β.) dubitanti, quomodo liberatio fieri possit, respondetur, divinas promissiones nunquam esse irritas (40,6-8);

γ.) Sioni ergo annuntiandus est adventus Domini tamquam pastoris populi sui (40,9-11).

b.) *Deinde potentia et sapientia Dei describuntur, ut Deum posse liberare populum eluceat* (40,12-26).

α.) Quae potentia et sapientia ita elucent ex creatione, ut omnes gentes coram Deo quasi dispareant (40,12-17) stultitiaque idololatrarum manifestetur (40,18-20);

β.) eadem quoque ex mundi gubernatione elucent, quum pro nutu Deus etiam potentissimos et sapientissimos destruat (40,21-26).

c.) Hinc in *epilogo* ad fiduciam lectores propheta exhortatur: qui enim spem ponit in Domino, non deficiet (40,27-29).

B. SECUNDA, TERTIA, QUARTA CONCIONES (41,1-44,23) *de utraque liberatione universe agunt; atque SECUNDA (41,1-29) eam velut argumentum potentiae et sapientiae divinae praedicat.*

a.) Advocantur gentes, ut cum Deo de eius *potentia* disceptent. Dicant igitur, quis iustum illum (Cyrum) advocaverit, qui ab oriente veniens omnes populos gladio suo ita terret (41,1-5), ut ad infirma sua idola — utique frustra — confugiant (41,6-7).

b.) Dum autem omnes timent, Israel bono animo esse iubetur, quia Deus cum eo est (41,8-13). Licet enim quasi vermis sit, immo quasi mortuus, adiutus a Deo omnes hostes conteret et omnibus bonis fruetur (41,14-20).

c.) Advocantur iterum gentes, ut cum Deo disceptent de eius *sapientia*. Dicant igitur, num eorum idola quidquam praeviderint et praedixerint (41,21-24). Dominus autem, qui liberatorem (Cyrum) adducit, eum praedixit, ut confundat omnia idola (41,25-29).

Concio TERTIA (42,1-12) de altera liberatione agit.

a.) Priori liberatori descripto, qui omnes terret, alterum opponit « servum suum », mitem et pacificum (42,1-4),

b.) cuius sublimiorem fore liberationem bona, quae afferet, demonstrant (42,5-9);

c.) quare omnes eum celebrare iubentur (42,10-12).

Concio QUARTA (42,13-44,23) de utriusque liberationis auctore primario, modo et effectu agit, idque ita ut a typo ad antitypum frequenter trans-eat et ab altero ad priorem redeat.

ε.) Atque primum quidem de auctore agit (42,13-43,13).

α.) Deus ipse, qui diu siluit, tamquam miles fortis nunc egreditur populumque suum liberat, ut confundantur idololatrae (42,13-17).

β.) Exhortatur autem populum, ut ad liberationem sese praeparet caecitate illa abiecta, qua non videt exsilium esse peccatorum poenam (42,18-25);

γ.) praeparati vero monentur, ne quid timeant, quoniam Deus sit cum eis eosque undique sit congregaturus (43,1-8).

δ.) Ex qua praedictione eiusque impletionem Dominus tamquam verus Deus cognoscetur (43,9-13).

b.) Altera pars de modo et effectibus utriusque liberationis agit (43,14-44,8).

α.) Ex exsilio eos reducens Dominus, uti olim in exitu ex Aegypto, omnes difficultates vincet et nova faciet omnia (43,14-21);

β.) neque tamen haec ob merita Israelis concedit, sed ex mera liberalitate (43,22-28); tanta autem erunt bona, ut etiam gentes populo israelitico adscribi velint (44,1-5);

γ.) atque hac iterum ratione Dominus cognoscetur solus esse Deus (44,6-8).

c.) Itaque in *epilogo* irridentur idola, quae homines variis modis sibi effingunt (44,9-20), monenturque Iuda et Israel, ut Dominum liberatorem suum celebrent (44,21-23).

C. CONCIONES QUINTA, SEXTA, SEPTIMA (44,24-47,15) *de priore liberatione agunt.*

Concio QUINTA (44,24-45,25) de Cyro liberatore.

a.) In *exordio* Deus suam potentiam praedicans inter alia affert, quod Cyrum nomine eius ad populum liberandum vocaverit (44,24-28).

b.) Explicat deinde suum consilium de Cyro.

α.) Ad regna subiuganda eum mittit et adiuvat proxime propter salutem Israel (45,1-7); quae audiens propheta ardenter cupit, ut mox iam salus Israel adveniat (45,8-10).

β.) Porro eum mittit, ut captivitate soluta regnum israeliticum restituat, ad quod ethnici quoque accedent, quum Israelem viderint esse salvatum per Dominum solum (45,11-17).

γ.) Consilium autem hoc manifestat, ut eo impleto ab omnibus verus Deus agnoscat (45,18-21).

c.) Hinc in *epilogo* omnes invitat, ut vera conversione salutem quaerant (45,22-25). (Evidens est etiam in hac concione fructus prioris liberationis ita describi, ut menti prophetae alterius quoque sublimiores fructus observatos esse appareat).

SEXTA *concio* (46,1-13) *de ruina idolorum Babylonis.*

a.) Idola Babylonis (a Cyro destructae) confracta et dispersa praevidet propheta (46, 1. 2);

b.) unde occasionem arripit increpandi Israelitas, qui tantis beneficiis a Deo ditati infirma idola vero Deo praeferant (46,3

c.) eosque admonendi, ut fortes in servitio Dei persistent, qui daturus sit salutem in Sion (46,8-13).

SEPTIMA concio (47,1-15) de humiliatione Babylonis.

a.) Incipit propheta a Babylonis (a Cyro destructae) humiliatione describenda (47,1-5);

b.) cuius humiliationis causam dicit esse pristinam superbiam, qua populum Israel tractaverit et qua suis viribus freta securitatem sibi promiserit (47,6-11);

c.) at nec malae artes nec sapientia eam tueri potuerunt (47,12-15).

D. OCTAVA concio (48,1-22), utpote primae sectionis epilogus, tota in exhortatione versatur.

a.) Ne inexpectata ea, quae descripsit, Israelitis superveniant, eos monet propheta eadem ratione, qua pristina quae iam evenerunt, haec eis esse manifestata in eorum salutem (48,1-7). Tunc quidem eos non audisse neque nunc esse audituros; nihilominus Dominum propter suum honorem eos salvaturum, ne nomen suum blasphemetur (48,8-11).

b.) Ut autem audiant, repetit promissionem de liberatione ex manu Chaldaeorum (48,12-16); in memoriam eis magnum amorem revocat, quo populum suum semper complexus est Dominus (48,17-19); exhortatur eos ut Babylone egrediantur (48,20. 21), impiis, qui audire nolunt, interitum comminatur (48,22).

4. SECTIO SECUNDA (49,1-57,21) : *Dimissa est iniquitas*. De altero iam liberatore agitur, qui a iugo peccati nos liberat sibi et nobis sua morte Domino pro peccatis nostris satisfaciens magnam gloriam promeruit. Quod argumentum tribus membris, vel potius gradibus, ita explicat, ut in prima concione (49,1-26) beneficium universe tantum innuat, in duabus sequentibus concionibus (50,1-52,12) accuratius indicet, clarissime vero explicet a quarta usque ad sextam concionem (52,13-56,8). Ultima in concione (56,9-57,21) tristem suae aetatis conditionem considerans propheta eos, qui bonae sunt voluntatis ad spem exhortatur.

A. PRIMA CONCIO (49,1-26) de secundo liberatore eiusque opere universe.

a.) De servo Dei tamquam de secundo liberatore (49,1-13).

α.) Servus Dei a Domino vocatus et virtutibus instructus, ut Dominum glorificet, conqueritur, quod frustra laboraverit et passus sit (49,1-4),

β.) at Dominus non irritum fore laborem promittit, quippe quo non tantum populum Israel sed universas gentes sit liberaturus (49,5-7) novumque foedus fundaturus, quo omnes liberentur (49,8-13).

b.) De nova Sion i. e. de opere secundi liberatoris (49,14-26).

α.) Sionem conquerentem, quod a Domino sit derelicta, consolatur Dominus exhibens maternum suum erga eam amorem (49,14-16), quo efficiet, ut undique accurrant, qui eam reaedicaturi sint atque vix spatium omnes incolae sint inventuri (49,17-20).

β.) Interroganti Sioni, undenam tot filios habitura sit, quos non

genuit, respondet Dominus, se illos ex gentibus esse adducturum
seque Sionem coram gentibus esse glorificaturum (49.21-26).

B. SECUNDA ET TERTIA CONCIO (50,1-52,12) *modum liberationis* (remissionem iniquitatis per passionem liberatoris) *eiusque fructum* (iustitiam) *inducant.*

SECUNDA concio (50,1-11) *est de modo liberationis.*

- a.) Populi peccata sunt causa, cur Sion a Domino est derelicta (50, 1-3);
- b.) at inobedientiae Sionis respondet obedientia, qua servus Dei cruciatus et humiliationes fortis et libens in se suscipit confisus Domino (50,4-9).
- c.) Beati illi, qui in nomine Domini confidunt, infelices illi, qui eum non audiunt (50,10. 11)

TERTIA concio (51,1-52,12), *quae dialogo est similis, agit de fructu liberationis.*

- a.) *Servus Dei* veris filiis Abrahae, in quo salutis pignus possident (51, 1. 2.), salutem promittit, quae omnibus populis erit, iam prope est, semper durabit (51,3-6), ideoque ad fiduciam illos exhortatur (51,7. 8).
- b.) Quae audiens *propheta* Deum precatur, ut sicut in antiquis diebus, potentiam suam manifestet (51,9-11).
- c.) *Deus* autem sese populum suum consolaturum esse promittit, quare ab hominibus timere non debet (51,12-16).
- d.) Quibus gavisus *propheta* Sionem ad gaudium excitat, quoniam olim derelicta nunc iam Deo sit reconciliata, cuius ira est contra hostes populi sui (51,17-21), eamque monet, ut vestibis gloriae sese exornet, quoniam gratis iam nunc sit redempta (52,1-6). Exultans videt legatos Sioni redemptionem annuntiantes omnesque monet, ut impuram civitatem (Babylonem) relinquunt (52,7-12).

C. QUARTA, QUINTA, SEXTA CONCIONES (52,13-56,8) *modum liberationis per passionem servi Dei et fructus redemptionis vividissimis coloribus depingunt.*

QUARTA concio (52,13-53,12) *annuntiat evangelium de Messia morte sua nobis remissionem peccatorum et gloriam promerente.*

- a.) Exordium continet summum argumentum huius concionis et duarum sequentium : Messiae humiliationem, qua sibi suisque meruit gloriam (52,13-15).
- b.) Deinde describuntur passiones Messiae, qui humiliatus, vulneratus est, mortuus pro nobis propter nostra peccata (53,1-9).
- c.) In epilogo paucis indicantur, quae suis passionibus meruit (53,10-12)..

QUINTA concio (54,1-17) *accuratius describit ea, quae meruit, novam Sion, quam fundavit, veteri Sioni opponens.*

- a.) Antiqua Sion sterilis erat et quasi deserta, nova extendere cogitur spatium suum, quia haereditat gentes (54,1-5).
- b.) Antiquae Sioni Deus amorem suum subtrahere debuit, a nova autem nunquam recessuram esse misericordiam suam iurat (54,6-10).

- c.) Paupercula erat antiqua, nova erit ditissima omnibusque gratiis ornata (54,11-15).
- d.) Inexpugnabilis demum erit nova Sion a Domino semper protecta (54,16. 17).

SEXTA concio (55,1-56,8) *omnes ad novam hanc Sionem invitat.*

- a.) Abiectis inutilibus curis ad Deum accedant, qui cum eis novum illud et aeternum foedus feriet, cuius testis erit Messias (55,1-5).
- b.) Nunc eum iam quaerant vera conversione, certi promissiones eius non fore irritas (55,6-11); cum summa igitur laetitia novam Sionem semper incolent (55,12. 13).
- c.) Verum quoniam omnes gentes in novam Sionem ingredientur, limites illi, quibus antiqua Lex Israelitas coarctaverat et a certis hominum generibus separaverat, omnes disparebunt (56,1-7); omnes igitur gentes a Deo cum Israele congregabuntur (56,8).

D. SEPTIMA CONCIO (56,9-57,21) *a futura illa gloria subito transitu nos ducit ad tristem conditionem aetatis, qua propheta vixit, ut ex oppositione clarius magnitudo illius gloriae cognoscatur.*

- a.) Ex abrupto propheta gentes (bestias terrae) invitat, ut impium suum populum devorent (56,9);
- b.) cernit enim populi principes omnibus vitiis ita deditos (56,10-12), ut ne innocentium quidem morte erudiantur (57,1. 2);
- c.) populum quoque cernit idololatriae prorsus deditum Deique sui plane oblitum (57,3-12).
- d.) Nihilominus Deus eum non integrum abiiciet. Peribunt quidem illi, qui humanis suis auxiliis confidunt, salvabuntur autem, qui in Deo ponunt fiduciam suam (57,13. 14). Neque enim in aeternum irascetur iis, qui ad eum redire volunt (57,15-19), impiis vero non erit pax (57,20).

5. SECTIO TERTIA (58,1-66,24) : *Duplicia recipiet Ierusalem.* Quoniam dona, quibus nova Sion ditabitur, sunt spiritualia et ex interna iustitia quasi efflorescunt, propheta duabus primis huius sectionis concionibus (58,1-59,21) internam illam iustitiam praeprimis inculcat; sequentibus autem vario modo bona illa eorumque auctorem celebrat (60,1-65,25), atque ultima concione tamquam epilogo totum argumentum vaticiniorum suorum complectitur (66,1-24).

A. PRIMA ET SECUNDA CONCIONES (58,1-59,21) *internam iustitiam commendant tamquam radicem bonorum regni messianici.*

In PRIMA concione (58,1-14)

- a.) propheta filiis Israel peccata eorum manifestare iubetur, quia ea ignorant (58,1. 2); externa enim sua opera praetendunt, quibuscum peccata gravia coniungunt (58,3-5).
- b.) Quibus opponitur vera iustitia, ad quam tendere debent, ut felicitatis promissae consortes fieri possint (58,6-9; 9-12; 13-14).

In SECUNDA concione (59,1-21)

- a.) ostendit propheta salutem eos consequi non posse propter peccata (59,1. 2.), quorum multa enumerat (59,3-8).

b.) Humili confessione id agnoscant oportet (59,9-15), et tunc Dominus ipse iustitiam restituet novoque suo populo spiritum suum et doctrinam suam ita dabit, ut in aeternum maneant (59,16-21).

B. A TERTIA USQUE AD SEPTIMAM CONCIONEM (60,1-65,25) *agitur de regni messianici bonis eorumque auctore, ut vividum eorum desiderium excitet.*
TERTIA concio (60,1-22) *de novae Sionis gloria.*

a.) Dum tota terra in tenebris iacet, super Sionem exorta est magna lux Domino ipso eam inhabitante (60,1. 2), atque tanta est haec gloria, ut undique gentes accurrant donaque sua afferant et deiectos muros antiquae Sionis restituant (60,3-17).

b.) Externa autem haec gloria ex interna eius sanctitate procedit; lux enim, quae in Sion lucet, est Dominus ipse, ideoque etiam nunquam deficiet (60,18-20). Ita terminati sunt dies luctus eius; omnes enim incolae sunt iusti et continuo crescent numero (60,21. 22).

QUARTA concio (61,1-11) *auctorem huius gloriae celebrat.*

a.) Messias ipse annuntiat, quibus salutem et gloriam sit allaturus sc. mansuetis, contritis corde etc. (61,1-3);

b.) per hos ipse restituet Sionem eisque pro pristina ignominia et calamitate nunc duplicia conferet dona (61,4-9).

c.) Hinc Sion quasi sponsa a sponso monilibus ornata cantico gratias agit (61,10. 11).

QUINTA concio (62,1-12) *ex praecedentibus conclusionem quandam deducit excitando desiderium novae Sionis.*

a.) Propheta non cessabit ab expetenda nova illa Sione, donec egredia-
tur, ardensque suum desiderium explicat iterum descripta eius gloria (62,1-5).

b.) Sicut propheta ipse, ita alii continuo aderunt, qui ardenti desiderio illam gloriam expetent, quam Dominus daturum se esse iuramento promisit (62,6-9).

c.) Ideo exhortatur propheta exsules, ut ad Sionem revertantur; Salvator enim iam adveniet bonaque sua illis afferet (62,10-12).

SEXTA concio (63,1-64,11) *modum, quo Messias hanc gloriam meruit, in memoriam revocat et peccata, quibus populus sese beneficiis indignum reddidit, ut duplici hac consideratione vividius gloriae illius desiderium excitet.*

a.) Dramatico modo proponitur Messias, qui sanguine aspersus victor ex pugna revertitur, qua ab omnibus derelictus solus hostes suos contrivit (63,1-6).

b.) Quo aspectu commotus propheta ad precationem se convertens

α.) gratias agit Domino, quod populo, licet semper ei restiterit, tot et tanta beneficia semper contulerit (63,7-14);

β.) sed ad praesentem populi conditionem attentionem convertens videt eum quasi derelictum (63,15-18);

γ.) hinc ardentissime implorat Deum, ut tandem descendat atque illa bona concedat, quae solus expectantibus se tribuere potest (64,1-4); indignum quidem sese esse fatetur (66,5-7), sed Dei

ipsius causam agi monet, quum eius civitas et sanctuarium deserta iaceant (66,8-12).

SEPTIMA concio (63,1-25) *exhibet Domini responsum ad praecedentem prophetae precationem.*

- a.) Respondet igitur Deus, a gentibus se esse agnitum, at a populo suo, quamvis semper illum quaesierit, derelictum (63,1-4); ideo se eos punire debere (63,5-7);
 - b.) at non ita eos puniet, ut non simul innocentibus parcat reliquiasque Israel salvet (63,8-10), sed poena eaque gravissima erit erga impios solos (63,11-16).
 - c.) Fideles autem servos suos omnimodis bonis ditabit, quae magnificis coloribus describit propheta (63,17-25).
- C. OCTAVA CONCIO (66,1-24) *tertia huius sectionis et totius libri epilogus est, quo summum prophetiae argumentum quasi comprehenditur.*
- a.) Dominus maiestate plenus non respicit nisi internum hominis affectum, mere externos autem ritus odio habet, ideoque Israelitas, qui hos solos sectantur, eodem modo tractabit, quo ab illis tractatur (66,1-4).
 - b.) Pios autem, quibus impii nunc irridet, consolabitur (66,5); subito enim Sion ex Dei virtute novum populum parturiet (66,6-9); quare pios ad laetitiam exhortatur, quippe qui summam beatitudinem a Deo obtinebunt (66,10-14), dum impii severo iudicio puniuntur (66,15-17).
 - c.) Undique concurrent gentes cum filiis Israel ad sanctum montem in Ierusalem; ex iis Deus sibi assumet novos sacerdotes, atque continua festa in nova Sione celebrabuntur (66,18-23). Extra hanc civitatem novam autem iacebunt cadavera impiorum, quorum vermis non morietur (66,24).

254. — **STYLUS**, quo argumentum suum Isaias explicavit, summis laudibus ab omnibus interpretibus celebratur. Egregie proprietates eius describit Lowth : « Isaias, inquit, sic omnibus abundat virtutibus, ut nihil in hoc genere perfectius concipi possit. Idem elegans et sublimis, ornatus et gravis, quum ubertate et copia, tum vi et pondere mirabilis. In sensibus incredibilis elatio, maiestas, divinitas; in imaginibus summa proprietas, dignitas, pulchritudo, foecunditas denique et varietas delectissima; in dictione singularis elegantia, et in tanta rerum obscuritate mira perspicuitas et candor; ad haec in poetica sententiarum compositione tanta dulcedo, ut si quidquam iam reliqui habent carmina hebraea pristinae iucunditatis et gratiae, id in Isaiæ praecipue monumentis contineri clarissimeque percipi posse crediderim... Excellit etiam vel maxime in iusta partium dispositione, facilitate rerum connexionem atque ordinem, quamquam hic semper habenda ratio est impetus prophetici a proximis ad remota, ab humanis ad divina praecipiti transitu sese identidem rapientis »¹. Quam in descri-

ptione id unum videtur esse omissum, quod Patres innuerunt, qui eum magniloquentissimum (μεγαλοφωνότατον) appellarunt. Summus enim fuit orator atque tanta eius eloquentia, ut oratorum principibus Demostheni et Ciceroni ab aliis cum Grotio æquiparetur, ab aliis præferatur. Neque enim immerito Grotius in eius concionibus δεινῶσιν illam admiratur, qua Demosthenem excelluisse ait Quintilianus. Quanto terrore percutere sciat impios peccatores, quanta cum vehementia increpationibus, comminationibus, sarcasmis acerbis duos eorum animos percellat urgeatque, exemplis demonstrare superfluum est, quum ab initio ad finem libri obvia sint. At id adnotes velim, eum non ferire ut occidat, sed ut sanet. Quare nusquam peccatoribus spem veniæ adimit, sed quos vehementia sua perterrit, eos caritate sua ad poenitentiam allicit. Tamquam verus enim orator in omnibus animorum affectibus, sive vehementibus sive suavis, ciendis ita excellit, ut inter omnes sacros scriptores solus Apostolus Gentium ei comparari queat. Nam qui summo odio adversus vitia animos inflamat (cc. 1. 5. 59. etc.), atque minis iudiciorumque divinorum annuntiatione peccatores prosternit (cc. 24. 29. 34.), idem « mutans vocem » ad misericordiam flectit et in lacrymas solvit animos (c. 53.), prostratos ac lugentes suaviter demulcet (cc. 35. 40. 41. 49.), animos addit timentibus metumque fugat (cc. 8. 43. 54.). Quocumque voluerit, auditores flectit, suavitate sua eos tenet in suasque partes trahit, ni praefracite obluctentur².

1. *Lowth* De sacra poesi Hebraeorum. Prael. 21. p. 241 sq. — *Gietmann* (De re metrica Heb. p. 59 sqq.), metricæ conscripta esse censet Is. 11,1-10; 13; 14; 38, 10-20; 40.-66. (i. e. integram alteram partem); quaestionem tamen de Isaiæ metris conclusam nondum esse fatetur. Plura, sed pleraque diversa et breviora, carmina metrica invenit *Bickell* (Carmina hebr. metricæ p. 200 sqq.): 5,1. 2; 9,7-10,4; 11,1-8; 12, 1-6; 14,4-20. 29-32; 23,16; 25,1-5. 9-11; 26,1-10; 27,2-5; 34,1-17; 35,1-10; 37,22-29; 38,10-20; 42,10-13; 44,1-5. Quibus alibi addidit (cfr. Innsbr. Zeitschr. für kath. Theol. 1886. p. 547 sqq.): 5,24-30, cuius pericopæ duos priores versus coniungere vult cum 9,7-10,4, tres alios autem facit initium novi carminis, quod continuetur 10,5-19 (!); 11,12-16; 19,1-13; 52,7-10; 60,1-11; 61,1-11. — Canticum choricum *Zenner* (Chorgesänge im B. der Psalmen I. p. 78 sqq.) exordium (1,2-17) esse coniicit.

2. De stylo prophetæ cfr *a Lap.* In Is. Argum.; *Sanct.* Comment. in Is. Proem. 13., qui Isaiam omnibus oratoribus et poetis censet graviorem, ornatorem, sublimiorem, iucundiorem, ita ut, si latine scripsisset, latinorum, si graece graecorum omnium gloriam obscurasset; *Calm.* In Is. Prol. etc. — Inter antiquiores Protestantés similiter loquitur *Carpzov.* (Introd. II. p. 104) aliis eiusdem sententiæ acatholicis allegatis; ex modernis rationalistis cfr *Gesenius* Der Proph. Jesaja I. p. 36 sqq., *Ewald* Die Propheten des A. B. p. 272. 279. etc.

§ 6. — De auctoritate et authentia vaticiniorum Isaiæ.

255. — De DIVINA AUCTORITATE oraculorum Isaiæ fuse disserere in animo non est, quoniam invictis argumentis extra omnem dubitationem

est posita. Inter V. T. enim libros non reperitur, qui nostro frequentius a Domino N. sacrisque N. T. scriptoribus pro auctoritate sit allegatus, allegationes autem ex omnibus libri partibus eadem ratione ita sunt desumptae, ut integer liber testimoniis N. T. probari merito dicatur. Quin etiam in uno ex ultimis V. T. libris integrum opus nostrum velut divinum supponitur, si « Isaias propheta magnus et fidelis in conspectu Domini » dicitur « magno spiritu vidisse ultima et consolatus esse lugentes in Sion, usque in sempiternum ostendisse futura et abscondita, antequam evenirent » ¹. Mirum igitur non est, quod inde a primis fidei temporibus Patres et ecclesiastici scriptores omnes vaticiniis nostris tamquam divinis testimoniis sint usi; una cum Pentateucho enim et Psalterio liber Isaiae praecipui sunt fontes, ex quibus SS. Barnabas, Clemens Rom. recentioresque Patres argumenta sua V. T. hauserunt ². Quae quum in confesso sint apud omnes, longiore explicatione non indigent.

At iidem, qui divinam vaticiniorum nostrorum auctoritatem testantur, Isaiae quoque auctori ea adscribunt. Siracidam integrum librum ab Isaia propheta magno et fidei conscriptum esse credidisse, verba eius docent; Dominus quoque et scriptores N. T., si vaticinia nostra allegant, prophetae nomine haud raro addito satis insinuant, se Iudaeorum opinionem, quae Isaiae integrum librum attribuit, approbare; eadem in persuasionem omnes omnino antiquos scriptores christianos non minus, quam iudaicos, fuisse nemo ignorat. Antiquissima igitur et constantissima est traditio, Isaiam, filium Amos, integri operis, cui nomen eius praefigitur, esse auctorem, atque haec est ratio, cur semper prophetarum princeps sit nominatus. Si enim omnium vaticiniorum, quae eius volumine continentur, auctor non esset creditus, tot tantisque laudibus non esset ornatus. Ab exeunte autem saec. 18. rationalistae Isaiae hanc gloriam negare coeperunt, atque si eis fides adhiberetur, non tantum ex Maiorum prophetarum numero esset expungendus, sed nescio an inter Minores primum locum obtineret; tot enim vaticinia ab aliis et aliis ei iam sunt abiudicata.

Primus *I. B. Koppe*, quum a. 1779-1781 anglicum Lowthii commentarium in Isaiam germanice ederet, levem quandam dubitationem de authentia c. 50. movit non suspicatus, quo sententia sua alios esset adductura. Statim enim *J. Chr. Döderlein* integram secundam partem (40.-66.) addubitavit, atque paucis annis post (a. 1794) *L. I. E. Iusti* allatis argumentis eam spuriam demonstrare conatus est. Quae argumenta rationalistis ita placuerunt, ut nullus iam hodie inveniatur, quin pro firmissimo dogmate teneat, tempore exsilio babylonici cyp. 40.-66. esse conscripta atque de eo solo posse litigari, quo anno exsilio sint conscripta. Isaiam enim, qui centum circiter annis ante ortum magni regni babylonici est mortuus, de Chaldaeis nihil scivisse

neque proinde de exsilio babylonico aut de exsulum reditu quidquam prædicere potuisse, persuasissimum eis est. Quo fundamento semel posito evidens fuit, illa quoque prioris partis vaticinia prophetae nostro esse abiudicanda, in quibus de Babylone eiusque futuro interitu est sermo. Itaque eadem cum unanimitate, qua integram secundam partem, « onus Babylonis » (cpp. 13. 14.) et « onus deserti maris » (21,1-10) exsuli cuidam adscripserunt; et quoniam destructionem Tyri quoque per Chaldaeos prædici putaverunt, non pauci « onus Tyri » (c. 23.) spurii addiderunt partibus. Quibus nondum contenti alii inter pericopas, quae iam spuriae erant definitae, nonnullasque nondum reiectas certam quandam styli argumentique similitudinem deprehenderunt; quare haud cunctati cpp. 24.-27. et 34. 35. expunxerunt. Historicae relationes de expeditione Sennacherib et de morbo Ezechiae iisdem fere verbis in 4. Regum libro leguntur; ergo a iuniore redactore post exsiliu cpp. 36.-39. libro vaticiniorum nescio cur inserta esse concluderunt. In fine « oneris Moab » verbum hoc iam pridem a Domino prædictum esse monet propheta (16,13), quae sufficiens nonnullis visa est ratio, ut pericopen illam (cpp. 13. 16.) Isaiæ adimerent eique duos ultimos versus solos relinquerent. Vaticiniu messianicum 2,2-4, quod etiam penes Michaeam legitur, ex eo a nostro propheta esse transumptum, verisimilis est multorum interpretum sententia; at unus alterve rationalista integra prima quinque capita (1.-5.) Isaiæ eripere et Michaeae dare maluit. Alius deinde illi abiudicavit vaticiniu de Virgine et Emmanuele (7,1-16), alius vaticiniu de virga e radice Iesse progrediente (cpp. 11. 12.), alius « onus Aegypti » (c. 19.), alius partem « oneris vallis visionis » (22,1-6), alius secundum vaticiniu contra populi seductores, qui foederi aegyptiaco favebant (c. 30.), alius vaticiniu contra Assur (c. 33.).³ Uno verbo ex sexaginta sex capitibus, quibus liber noster constat, sola *sexta circiter pars*, i. e. undecim integra capita et trium aliorum fragmenta quaedam, principi prophetarum sunt relicta. Vix autem dubitari potest, quin discipuli magistrorum suorum vestigia prementes etiam ultimas has reliquias, quae nihil amplius sunt nisi disiecta membra, ei paullatim sint erepturi, ut Isaiam nostrum eadem ratione ex prophetarum numero expungant, qua Moysen iam ex sacrorum scriptorum numero expunxerunt.

1. Circiter quinquagies Isaiæ verba accurate in N. T. allegantur et plus quam quadragies liberiore modo; quater decies nomen Isaiæ additur. Allegationes accurate autem desumptae sunt ex viginti quatuor capitibus, inter quae quatuordecim pertinent ad secundam partem. Nomen Isaiæ additur octo allegationibus ex secunda parte desumptis. — *Eccli.* 48,25-28.

2. *S. Barnabas* sexies et vicies allegat Isaiæ vaticinia et multo frequentius secundam quam priorem libri partem; *S. Clemens Rom.* in 1. Cor. undecies, in 2. Cor. sexies eadem allegat atque ipse quoque ex secunda quam ex priore parte plura testimonia desumit. Reliquorum Patrum testimonia recitare non iuvat, quum nemo dubitet, quin integrum librum Isaiæ auctori inspirato attribuerint.

3. Originem controversiae de authentia vaticiniorum Isaiæ rationalismo soli debere ostendit *Delitzsch* *Der Prophet Jesaia* p. 21 sq., atque concedit ipse *Fatke* *Einleitung* p. 625 sq. Omnia igitur adversariorum nomina afferre superfluum est, nisi quis cata-

logum rationalistarum omnium, qui ab exeunte saec. 18. de Isaia aut simili argumento scripserunt, legere desiderat; hoc loco eos nominasse sufficiat, qui singularum pericoparum primi aut praecipui sunt adversarii : Capita 1.-5, prophetae nostro abiudicata sunt a *Tac. Roorda* Batavo, qui sequacem non invenit (*Klostermann* tamen in *Herzog P. R. E. Ed. 2. VI. p. 597* caput 1. inter omnia maxime esse suspectum asserit); 7,1-16 a *Gesenius*; 11. 12. a *Koppe, Vater, Rosenm.* etc.; 13. 14. ab *omnibus*; 15. 16. a *Koppe, Augusti, Bertholdt* etc.; 19. a *Koppe, Eichhorn, Rosenm.* etc.; 21, 1-10 ab *omnibus*; 22,1-6 ab *Ewald*; 23. ab *Eichhorn, Rosenm.* multisque aliis; 24.-27. a *longe plerisque* (secundum *Vatke I. c.* ab omnibus modernis), 30. a *Koppe*; 33. ab *Ewald*; 34. 35. a *longe plerisque*; 36.-39. *via non ab omnibus*; 40.-66 ab *omnibus*. — Iuxta *Cornill* (*Einkl. Ed. 3. 1896. p. 143*) certe *authentica* (*licet magis minusve retractata*) non sunt nisi 1; 2,5-4,1; 5,1-8,18; 9,7-10,15; 17,1-11; 18; 20; 22; 28.-31; praeterea a nonnullis celebrioribus « criticis » *agnita* 4,2-4; 8,19-9,6; 10,16-11,9; 14,24-32; 15; 16; 17,12-14; 19. 32; *reliqua reiiciuntur*. — *B. Duhm* (*Das B. Jesaja übers. u. erkl 1892*) haec sola *authentica* habet : 1,2-26. 29-31; 2,2-4. 6-19. 21; 3,1-9; 3,12-4,1; 5,1-14. 17-29; 6,1-23^a; 7,2-8^a. 9-14. 16. 18-20; 8,1-18. 21. 22; 9,1-13; 9,16-10,9; 10,13. 14; 11,1-8; 14,24. 25^a-27; 17,1-6. 9-14; 18,1-6; 20,1. 3-6; 21,16. 17; 22,1-9^a. 11^b-14. 15^a. 16-18; 28,1-4. 7-29; 29,1-4^a. 5^b-7. 9. 10. 13-15; 30,1-7^a. 8-17. 27-33; 31,1-4^a. 5. 8^a 9^b; 37,1-5. 9-18. 20 (cfr *Driver Rothst. Einl. 1896. p. 247*, qui ibidem particulas recenset, quas *Cheyne* pro sua benignitate Isaiae relinquere dignatur). — Catholici omnes totius libri *authentiam* defendunt praeter *P. Schegg* (*D. Proph. Isaiaes übers. u. erkl. 1850. II. p. 39 sq.*), qui propheta mortuo ex eius concionibus ab uno ex eius discipulis cpp. 40.-66. collecta esse suspicatur. — Neque inter acatholicos modernos desunt *authentiae* propugnatores, inter quos praecipui sunt *Hengstenberg, Kleinert, Küper, Drechsler Hahn, Delitzsch* (1879. sed non amplius 1889), *Keil, Nägelsbach*.

256. — Nostri muneris non esse arbitramur, omnia et singula mira inventa, quibus uni alterive rationalistae pericopen quandam Isaiae impugnare placuit, accurate recensere et refutare; pleraque enim tam futilia sunt, ut ne aliis quidem rationalistis probentur et debitae oblivioni merito tradantur. Quapropter singularibus omnibus opinionibus omissis illas solas pericopas defendemus, quae a maiore saltem « criticorum » numero Isaiae abiudicantur. De secunda igitur parte (40.-66.) illisque prioribus vaticiniis, quae cum illa simul impugnant (13. 14.; 21,1-10; 24.-27.; 34. 35.; 36.-39.) maxime nobis erit agendum. Duo autem sunt argumenta, quibus integram quaestionem vincere sibi videntur rationalistae, alterum dogmaticum, alterum philologicum.

Secundum dogmatica enim eorum praeiudicia propheta nec plura scire potest nec plura praedicere, quam quicunque rebus suae aetatis attente et diligenter consideratis cum maiore minore probabilitate conicit. « Isaiae aetate, inquit unus ex illis, Babylone nondum exstitit regnum Chaldaeorum, quippe quod a. 625. exortum sit; quomodo igitur fieri potuit, ut propheta eius interitum praediceret »? Atque alter : « Isaia non agit nisi de regno assyriaco, atque *ad summum* potuit forte praedicere, aliquando exoriturum esse imperium babylonicum, quod regno Iuda futurum sit periculo »; et tertius : « praedictiones depen-

dent ab historicis conditionibus illius ætatis, qua vivit propheta; Isaias ab Assyriis, Ieremias a Chaldaeis periculum imminere vaticinatur », quare quartus vaticinia omnia Isaiæ abiudicanda docet, « quæ ex ætatis eius conditionibus non explicantur »¹. Ad sanæ igitur philosophiæ professores remittere debemus adversarios nostros, ut remotissima non minus quam vicina atque specialia non minus quam generalia Deo manifesta esse atque proinde a Deo revelari posse discant, Deum quoque in suis revelationibus esse liberrimum atque pro æterna sua sapientia eligere ea, quæ per hunc vel illum prophetam cum hominibus communicet. Num hominis est præscribere Deo, quæ et qua ratione et quo ordine prophetis futura ostendat? Inapte ergo obiiciunt rationalistæ, Isaiam prius debuisse annuntiare initium exsilii et tum demum reditum populi ex captivitate; ineptius interrogant, num nomina et numeri inspirari possint².

Alterum suum argumentum ornamenti potius gratia addunt. Scilicet ut rationalistica sua principia aliquantulum tegerent occultarentque, inter pericopas reiectas interque eas, quas retinere voluerunt, styli linguaeque quaesiverunt feliciterque detexerunt differentiam quandam. Negare quidem nequeunt, nec minus pulchrum esse stylum nec minus puram linguam reiectarum quam retentorum partium, at faciliorem esse politioremq; sermonem secundæ partis censent simulque diffusio-rem verbosio-remque; suis quoque proprietatibus linguam secundæ partis a priore distingui³. Mira sane obiectio, quæ scriptorem uno eodemque stylo iisdemque vocabulis locutionibusque semper uti iubet eumque vetat ne transversum quidem unguem ab illo loquendi usu discedere, quem ei proprium esse definiverunt nostri « critici ». Ubi-
nam invenitur scriptor, qui per longam vitam eodem prorsus usus sit stylo? Quinquaginta circiter annis vaticinatus est Isaias: prima vaticinia (cpp. 2.-12.) iuvenis edidit Ozia, Ioatham et Achaz regibus, alia (cpp. 28.-37.) versus finem regni Ezechiae, alia (cpp. 40.-66.) senex grandaevus rege Manasse; num senem eadem celeritate vehementiaque dicendi usum esse dicemus, qua iuvenem? Accedit utriusque partis argumentum diversum; neque enim idem dicendi genus increpationibus comminationibusque prioris partis convenit, atque consolationibus alterius, quæ in duplici liberatione describenda earumque bonis recensendis fere versatur. Neque illud est omittendum, prioris partis conciones periculis imminetibus publice coram populo esse habitas et postea tandem literis consignatas; alteram vero partem a sene Isaiâ statim esse conscriptam; in prioris igitur partis pericopis audimus oratorem loquentem, in altera legimus scriptoris elucubrationem; quis igitur miretur, quod in altera parte lenior, clarior, latior fluat sermo? Quæ quum ita sint, parva styli differentia, quam adesse non negamus, ex

diversa temporis, argumenti, confectionis ratione satis superque explicatur. Linguam vero utriusque partis differre immerito obiiciunt adversarii nostri. Nonnulla ἀπαξ λεγόμενα in altera parte reperiri concedimus, pauciora autem esse monemus, quam in vaticiniis, quae Isaiae ab adversariis nostris relinquuntur, magnamque eorum partem ex argumento dependere certum est⁴. Porro ad idiotismos quoque isaianos, qui in altera parte frequentes reperiuntur, attentionem suam convertat oportet, quicumque ex sermone prophetae de pericopae cuiusdam authentia iudicium ferre voluerit. Ut unum exemplum afferamus, in solo cp. 1., quod uno alterove excepto omnes rationalistae genuinum Isaiae vaticinium esse asserunt, quadraginta quinque vocabula et formae reperiuntur, quae nusquam nisi in pericopis Isaiae abiudicatis iterum leguntur⁵. Ceterum iam saepius monuimus historiam linguae hebraicae tam parum nobis esse cognitam, ut ex libri vel pericopae alicuius lingua aetas eius cum certitudine numquam definiatur⁶. Quo plura autem Isaiae iam abiudicarunt, eo minus licet rationalistis de prophetae nostri dictione et lingua iudicium ferre.

Debilissima ergo sunt adversariorum argumenta; multo clarius autem idem apparebit, si argumenta, quibus reiectarum pericoparum authentia demonstratur, examini subiecerimus.

1. *Vatke* Einleitung. p. 627 « Zur Zeit des Jesaja gab es noch kein Chaldäerreich in Babel; denn dieses existirte erst seit 625; wie konnte der Prophet er daher dem Untergange nahe darstellen? » *Knobel* Der Prophet Jesaja. p. 89 : « Jesaja hat es stets mit dem assyrischen Weltreich zu thun, und höchstens konnte er vielleicht ein dereinst entstehendes babylonisches Weltreich und Gefahren von demselben für Juda weissagen ». *De Wette Schrader* Einleitung. p. 405 : « Die Vorhersagungen der Zukunft waren bedingt durch den jedesmaligen geschichtlichen Gesichtskreis. Ein Jesaja drohte mit den Assyriern, ein Jeremia mit den Chaldäern ». *Similitur Hitzig* (Schenkel's Bibellex. III. p. 250), *Bleek-Wellh.* (Einl. p. 336 sq.), *Davidson* (Introd. II. p. 459 sqq.), *König* (Einl. 1893. p. 322 sqq.), *Strack* (Einl. 1895. p. 81 sq. 85), *Driver Rothst.* (Einl. 1896. p. 248 sq.), *Cornill* (Einl. 1896. p. 156).

2. *Vatke* l. c. p. 626 : « Die Befreiung kann gar nicht vom Standpunkt des Jesaja aus geweissagt werden; denn dieser musste das Exil und dann erst die Befreiung aus demselben verkünden » (utique si historicum, non vero prophetam egisset omniumque rerum gestarum *Annales* scripsisset). *Ibid.* p. 627 : « Wie können Namen vorher inspirirt werden? » atque *ibid.* ridet eos, qui putant « die göttliche Allmacht könne auch Namen und Zahlen inspiriren ». Tacere tamen nolumus alios rationalistas non tam longe a sana ratione aberrare; ex. gr. *Dillmann* (Schenkel's Bibellexic. p. 614 sqq.) quamvis nomina Iosiae (3 *Reg.* 13,2), Cyri (*Is.* 44,38 sqq.), etc. esse praedicta neget, concedit tamen, saltem viciniore eventus prophetis fuisse revelatos. « Eine Menge solcher bestimmter Vorhersagungen ist uns von ihnen überliefert. Man mag die in den Geschichtsbüchern, also durch fremde und spätere Hand berichteten, als nicht sicher bezeugt bei Seite lassen; man mag andere als möglicherweise innerhalb der Grenzen einer freien Combinationsgabe liegend betrachten, so bleiben doch noch gar manche übrig, bei welchen auch diese Auskunft nicht zureicht. Wenn Jeremia (28,16 sqq.), dem Chananja zur Strafe seiner Lügenprophetie den

Tod im nämlichen Jahr verkündigte, der denn auch erfolgte (vgl. ähnliche Vorhersagen an einzelne *Am.* 7,14 sqq., *Is.* 22,15 sqq., *Ierem.* 20,6; 29,31 sqq.), wenn Amos (6,11) schon lange voraus mit der Zertrümmerung des Hauses Israel und dem Rissigwerden der Hauses Iuda durch die Assyrer oder (1,3) mit des Abführung der Damascener nach Kir droht, wenn Jesaja durch Jahrzehnte hindurch zwar die scharfe Züchtigung Juda's durch die Assyrer, aber auch die schliessliche Niederlage dieser selber auf judäischem Gebiete und die Vergeblichkeit aller ihrer Angriffe auf Jerusalem predigt, wenn Jeremia wiederholt (25,11 sq.; 29,10; 27,1) die Dauer der babyl. Unterjochung auf etwa siebenzig Jahre aniebt..., so zeigen sie damit doch ganz überraschend treffende Blicke in die Zukunft... Die lange Reihe dieser Zeugen der göttl. Wahrheit voll Kraft, Feuer, Mannesmuth, Glaubensgrösse und todesmuthiger Zuversicht im Volke Israel ist doch eine in der Weltgeschichte einzig dastehende Erscheinung. Sie zu erklären, genügt weder die Berufung auf eine Naturanlage dieses Volkes noch auf die natürliche Fähigkeit des menschlichen Geistes, sondern sie kann nur verstanden werden als Fortsetzung derselben schöpferischen Offenbarungsthätigkeit Gottes, welche unter Mose die Gemeinde gestiftet hat, und als Vorberereitung derjenigen, welche in Christus sich vollendete ». Cfr etiam *Bleek-Wellhausen* Einl. p. 326. 334. Quod si autem Deus viciniore eventus prophetis manifestasse conceditur, multo minus intelligimus, cur remotiores eventus manifestari potuisse negetur.

3. Cfr *Knobel* Der Proph. Jesaja p. XXVI; *Vatke* Einl. p. 628; etc.

4. Vocabula phrasesque, quae a solo Isaia adhibentur, *septuaginta septem* numerari dicuntur in 1.-12., *octoginta* in duodecim aliis capitibus, quae a plerisque genuina habentur (17.-20.; 21,11-23, 18; 28.-33.), *septuaginta novem* in altera parte (40.-66.). Cfr *Kay* in The Speaker's Comment. V. p. 13. — Longum catalogum vocabulorum, quibus Isaiae non deberi alteram libri partem *Knobel* aliique demonstrare conantur, accurato examini iam subiecit *Reinke* Messian. Weissag. II. p. 517-536 nec quidquam illis effici clarissime ostendit; nihilominus eadem semper recoqui solent.

5. Cfr *Nägelsbach* Der Proph. Jesaja p. XXIX. — Merito ab authenticæ propugnatoribus monetur, nomen divinum, quod Isaiae velut proprium et characteristicum est (קדוש ישראל, *Sanctus Israel*; cfr prophetæ visionem inauguralem 6,1 sqq.) in utraque parte reperiri (*quater decies* in pericopis receptis, *quindecies* in impugnatis, *series* tantum in toto reliquo V. T.); praecedens vaticinium confirmari formula: *os Domini locutum est* (1,20; 21,17; 22,25; 25,8. — 24,3; 40,5; 48,15); vaticinia afferri formula: *Sic dixit Dominus* (*duodecies* in receptis, *vicies quater* in reiectis), aut imperfecto יאמר יהוה, *dicit Dominus* (1,11. 18; 33,10.-40,1. 25; 41,21; 66,9); easdem similitudines, comparationes, figuras in utrisque pericopis usurpari etc. — *Nägelsbach* l. c. p. 769 sqq. catalogum vocabulorum dictionumque, quae in reiectis leguntur, exhibet additis textibus illis receptis, in quibus eadem adhibentur. Ex quo levem quandam differentiam adesse apparet, sed tantam simul consonantiam, ut eidem potius quam diversis auctoribus omnia vaticinia essent attribuenda, etiamsi hoc solo criterio res esset definienda. Quapropter etiam adversarii admittere coguntur Deutero-Isaiam, quem statuunt, diligenter studuisse vaticiniis Proto Isaiae; *Seinecke* (Der Evangelist des A. T. Leipzig 1870.), qui cyp. 40.-66. post Cyri decretum exorta putat, fatetur « kein späterer Prophet hat sich so mit dem Geiste des Jesaja genährt als der Verfasser von 40.-66.; bei keinem findet sich so dessen charakteristische Ausdrucksweise reproducirt »; simili fere modo de *Orelli* (Strach Zöckler Commentar. Jesaja u. Jeremia. Nördlingen 1887. p. 128), qui exeunti exilio capita 40.-66. adscribit: « Die Berührungen führen darauf, dass der Verfasser, wenn er mit Jesaja nicht

identisch ist, *sich in dessen Buch, auch was die Form betrifft, eingelebt habe* ». De Wette Schrader (Einl. p. 412) cum Gesenius (Comm. III. p. 29) aliisque bene multis similitudinem illam dicunt « aut ex imitatione aut aliunde » explicandam esse (« muss aus Nachahmung oder sonstwie erklärt werden »); fateantur igitur nobiscum, illud aliunde esse idem, quod « ex identitate auctoris omnium vaticiniorum ».

6. Bleek Wellhausen (Einl. p. 335) iam confessus erat linguam vaticiniorum parum esse idoneam ad eorum aetatem definiendam : « Dieses Kriterium (sc. proprietates linguae) hat zur Zeit noch immer etwas sehr Unsicheres ».

257. — 1. Quoniam libri nostri origo est factum historicum, praeprimis pro more *historiam* interrogemus oportet, quid de ea referat. Iam constanti traditione inde ab antiquissimis temporibus omnia vaticinia, quae in nostro Isaiæ volumine continentur, Isaiæ filio Amos auctori tribui supra (255) diximus. Aetate Domini N. vaticinia, quae rationalistae prophetae nostro abiudicant, pro genuinis eius operibus esse habita, luculentis testimoniis demonstratur : eunuchus Candacis reginae Aethiopiae in suo prophetae exemplari legit c. 53.; in exemplari synagogae nazarethanae, quod Domino legendum tradebatur, adfuit c. 61.; sacri scriptores alias pericopas reiectas disertis verbis Isaiæ attribuant. Duobus saeculis antea Siracides de Isaiæ vaticiniis ita loquitur, ut secundam libri partem illo tempore isaianam creditam esse omnes concedant; atque 3. a. Chr. saeculo, quum versio alexandrina adornaretur, librum nostrum eadem, quae hodie, vaticinia continuisse iterum omnes fatentur. Unde iure merito concludimus, Esdrae tempore, quum libri sacri colligerentur et in canonem coadunarentur, Isaiæ volumen eadem, qua hodie forma exstitisse. Adversariorum igitur nunc est explicare, quomodo factum sit, ut vaticinia illa, quae paullo ante Esdrae aetatem exorta esse supponunt, immediate post eum longe antiquioribus Isaiæ vaticiniis genuinis non tantum sint conjuncta, sed ita permixta, ut novi operis perfecta exorta sit unitas aptissimaque singularum partium dispositio. Reliquos libros propheticos maioribus saltem interpolationibus carere, ipsi « critici » docent¹; cur igitur soli Isaiæ tanta spuriorum vaticiniorum copia est attributa?

Olim quidem coniecit Eichhorn, vaticiniorum collectores quatuor volumina eiusdem fere longitudinis sibi praeparasse et tria priora vaticiniis Ieremiae, Ezechielis, Minorum implevisse; sed quum Isaiæ oraculis quartum non impleri vidissent, eidem addidisse quidquid anonymorum vaticiniorum invenissent, donec volumen esset impletum². Quam ridiculam sententiam nemo, opinor, hodie in medium afferre audebit; at nescio an prudenti iudici sententiae modernae magis probentur, quae aut casui aut « errori collectoris » permixtionem genuinarum et spuriarum pericoparum adscribunt³. Ex Minorum enim volumine constat, etiam parvula oracula nomine auctoris olim fuisse inscripta; neque id mirum, quoniam anonymum vaticinium omni ca-

reat auctoritate necesse est. Num quis forte sibi persuaserit, Iudæos scriptis quibuscunque, dummodo vaticiniorum formam haberent, fidem adhibuisse neque inquisivisse, utrum vero agnitoque prophetae deberentur necne? Supponamus igitur secundam Isaiæ partem et reliqua oracula reiecta non nisi versus exilii finem in lucem prodisse; profecto recepta non essent, nisi eorum auctor tamquam genuinus Deus propheta fuisset cognitus; tam insignis ergo prophetae nomen statim ita esse oblivioni datum erit dicendum, ut vix centum annis postea nullo reluctantante et contradicente opus eius potuerit Isaiæ attribui, qui trecentis fere annis antea defunctus ex suppositione adversariorum parvulam tantum vaticiniorum de rebus omnino diversis collectionem reliquerat. Cur non potius Ieremias est attributum aut Ezechieli aut uni ex Minoribus, qui de exilio babylonico vaticinati erant?

2. Alterum argumentum historicum nobis præbent *antiquiores libri V. T.* — Esdrae tempore, quo scripta sunt Paralipomena, narrationes de expeditione Sennacherib, de morbo et sanatione Ezechiae, de legatione Merodach Baladan in libro, qui eodem titulo, quo noster, « Visio Isaiæ filii Amos prophetae » inscribebatur, iam aderant, siquidem auctor lectores suos ad librum istum velut ad fontem suum remittit; atque eodem ordine, quo hodie, eas fuisse dispositas apparet, quoniam in Paralipomenis eodem ordine referuntur. Ordo autem hic non est chronologicus; tempore enim morbus Ezechiae et legatio Merodach Baladan expeditionem Sennacherib præcesserunt, at propheta suo soli fini intentus ordinem chronologicum negligendum duxit, ut vaticiniis suis de Assyriorum expeditione impletionem adderet et vaticinia de liberatione ex exilio babylonico annuntiatione istius exilii præpareret (250 n. 8 p. 309). Atqui probe adnotes velim, eandem ordinis inversionem non tantum in Paralipomenis inveniri, sed iam in 4 *Reg.* 18.13-20,19, quo in loco narrationes istae ad verbum fere repetuntur. Concludamus igitur oportet, auctorem librorum Regum, quem Ieremiam esse probabilibus argumentis ostendimus (99. tom. I. p. 293 sqq.) quemque medio circiter exilio opus suum composuisse constat, illam narrationum dispositionem in libro Isaiæ invenisse ideoque eandem adoptasse, licet per se operi historico minus conveniret. Sive enim narrationes ipsae ex libro nostro in librum Regum sunt transcriptae (id quod nobis veri similis esse videtur), sive ab auctore libri Regum et a redactore, quem statuunt « critici », libri Isaiæ ex communi fonte sunt haustae, dubium non est, quin ordinis chronologici inversio in l. Regum apte non explicetur, nisi ex nostro libro mutuata esse dicatur. Porro omnes nobiscum facile consentient, neque Isaiam neque suppositum libri eius redactorem vaticinia nostra terminasse annuntiatione exilii babylonici (39,5 sqq.); consequens ergo est, una cum narrationibus

medio exilio alteram vaticiniorum partem de exilii fine iam fuisse coniunctam neque proinde versus exilii finem esse compositam⁴.

Uterius autem progressi prophetas, qui ineunte exilio aut ante illud vaticinati sunt (Ezechielem, Ieremiam, Sophoniam, Habacuc, Nahum) vaticinia a « criticis » Isaiae abiudicata iam cognovisse et imitados esse videmus. Quominus integrum argumentum explicemus, spatii angustiis impediti paucissima exempla afferemus, quae fini nostro plane sufficiunt⁵. Quin *Ezechiel* (32,19 sqq.) in suo carmine de Pharaonis interitu imitetur Isaiam (14,4 sqq.) de interitu regis Babylonis gloriantem, eo minus est dubium, quia ad idem Isaiae epinicion iam *Ezech.* 28,2. 7. 8. alludat. Accedit, quod Ezechiel dispositionem et ordinem integri nostri libri Isaiae prae oculis iam habuerit et imitatus sit. Is enim utriusque prophetae in suis libris disponendis est consensus, ut casui fortuito adscribi non possit sed iunior ab antiquiore dependere sit dicendus (cfr *infra* 277). — *Ieremiae* vaticinium de interitu Babylonis (*Ier.* 50,51.) cum Isaiae vaticiniis contra Babel (13; 14; 20,1-10; 40.-66.) consonare ab iisque certo quodam modo dependere tam clarum est, ut hanc praecipue ob rationem « critici » alii pericopen illam Ieremiae abiudicent, alii eam a Pseudo Isaia, quem fingunt, retractatam et interpolatam dicant⁶. At irritum plane conatu; si enim hac in re vincerent, innumeri fere alii loci remanerent, quibus Ieremias secundam Isaiae partem cognovisse demonstratur. Frequenter ultimis Isaiae capitibus (40,18-20; 41,23 sqq.; 42,17; 44,9-20 etc.) facete castigatur idololatria; eodem modo loquitur Ieremias (10,1-16) non raro in phrasibus quoque cum Isaia consentiens. Cum *Is.* 47,1-3 confer *Ierem.* 13,18. 22. 26 et omnia, quae ab Isaia, etiam a Ieremia invenies diligenter expressa; cum *Is.* 51,15 confer *Ierem.* 31,16 etc.⁷. — *Sophonias* (2,15) ad verbum fere repetens *Is.* 47,10, sicut in versu praecedente (2,14) ad *Is.* 13,21 sq. alludens de Ninive pronuntiat, quae de Babele dixerat alter. — Quin *Nahum* (1,15) victoriam de Ninive annuntians in memoria habuerit *Is.* 52,7 et 51,23, vix quisquam in dubium vocabit; eadem autem ratione 3,7. 10 imitatur Isaiam (51,19 sq.). — Sed ulterius haec prosecui opus non est; ne quis vero obiiciat, Pseudo Isaiam imitatum esse alios prophetas, duo tantum monemus, quum huius loci non sit omnes textus accurato examini subiicere⁸. Atque primum quidem omnino constat, Ieremiam et Sophoniam frequentem usum antiquiorum vaticiniorum fecisse; iure igitur concludimus, eos eadem ratione, qua a reliquis Isaiae vaticiniis dependent, etiam ab altera Isaiae parte dependere. Praeterea adversarii nostri ipsi concedunt, auctorem alterius partis aliorumque vaticiniorum reietorum insignem fuisse scriptorem, etenim « magnum anonymum » (der grosse Unbekannte) eum nominant; sibi ipsi igitur adversantur, si eum undequaue dictiones, phrases, compa-

rationes suas collegisse contendant; num forte insignem scriptorem fuisse dicemus « insignem mendicum »?

At unum locum apud Ieremiam se invenisse gloriantur, qui alteram Isaiae partem illo tempore Ierosolymis ignotam fuisse demonstret. Scilicet quum Ieremias, quoniam contra civitatem sanctam vaticinatus esset, in iudicium adductus in mortis periculo versaretur, seniores ad eum defendendum Michaeae exemplum in medium attulerunt, qui quamquam contra civitatem vaticinatus erat (*Mich.* 3,12), a rege Ezechia non erat punitus, sed in honore habitus (*Ierem.* 26,16 sqq.). Atqui seniores, inquit adversarii, procul dubio ad Isaiae potius, quam ad Michaeae, vaticinia provocassent, si ea cognovissent⁹. Quae argumentatio multiplici modo peccat. Nam a.) in omnibus vaticiniis isaianis, quae a rationalistis reiiciuntur, duo tantum versus de destructione Ierosolymorum et templi agunt, iisque destructio non tam praedicitur, quam defletur (*Is.* 64,9. 10); in Ieremiae igitur causa, qui destructionem comminatus erat, inepte essent allati; e contrario Michaeas eodem modo, quo Ieremias, locutus erat. b.) Porro altera Isaiae pars, in qua versus illi leguntur, regis impiissimi, Manasse, a quo Isaiam occisum esse antiqua et certa traditio refert (250. n. 9. p. 310), tempore edita est; multo minus igitur a senioribus afferri potuerunt, qui de pii regis Ezechiae tempore loquuntur. Nonne si ad Isaiam provocassent, Ieremiae mortem postulassent? Demum c.) argumentum, si quid valeret, illa potius vaticinia, quae a rationalistis genuina declarantur, Ieremiae tempore ignota fuisse demonstrarent; siquidem futura civitatis sanctae et integrae Palaestinae desolatio clarissime et comminative praedicitur *Is.* 5,5 sqq.; 6,11 sqq. cfr 1,24. 31 etc.

3. *Fl. Iosephus* narrat Cyrum lectis Isaiae vaticiniis, quibus nomen suum praedictum sibi regnum universale promissum vidit, permotum esse, ut Iudaeis exsulis reditum in patriam templique reaedificationem permitteret¹⁰. Quae narratio digna est, cui plena adhibeatur fides, quum Cyri ipsius decreto confirmetur. Nam « omnia regna terrae inquit, dedit mihi Dominus Deus coeli, et ipse praecepit mihi, ut ei aedificarem domum in Ierusalem, quae est in Iudaea » (2 *Paral.* 36,22; 1 *Esdr.* 1,2); unde autem, nisi ex vaticiniis nostris, quibus diserte continentur (44,28 sqq.), illud praeceptum illamque promissionem cognovit, et quomodo ad « Domini Dei coeli » agnitionem adductus est nisi praedictione illa? Recte quoque monent alii, agendi rationem Cyri Iudaeis reditum permittentis, tam diversam a modo, quo alii reges eo usque Iudaeos tractaverant et postea tractarunt, apte non explicari, nisi Iosephi narratio pro vera admittatur. Iam vero Cyrum ita leviter egisse, ut in oraculi sibi ostensi aetatem atque authenticam non inquirens a callidis Iudaeis sit deceptus, aut Iudaeos conficto vaticinio re-

gem in errorem inducere esse conatos, quis sibi persuaserit¹¹? Restat igitur, ut vaticinium illud de Cyro, ac proinde integram alteram partem, a qua divelli nequit, non tantum iam Cyri tempore Isaiae auctori ab Iudaeis adscribi consuevisse, sed revera Isaiae esse dicamus.

4. Quibus historicis argumentis, quae authenticam omnium vaticiniorum extra prudens dubium iam ponunt, quartum addamus ex alterius partis indole desumptum. Eius enim auctor, licet prophetico spiritu sublatus sese exsulis praesentem sistat, ut liberatione ex exilio futurisque bonis messianicis praedictis eos consoletur et confortet, non ita tamen cum exsulis versatur, ut temporis, quo revera vixit, prorsus oblitus et immemor curam aequalium suorum prorsus negligat. Ut futuris generationibus consuleret, procul dubio missus erat Isaías, sed proximum semper eius munus spectabat generationem, quacum vivebat, ut eam « ad Legem et testimonium » reduceret in illisque conservaret; quapropter non mirum, quod temporis, quo vivebat, frequentia quoque vestigia in altera vaticiniorum parte inveniamus. Ex multis pauca indicabimus¹².

a.) Praeprimis dignum est animadversione, quod propheta tam frequenter in idololatriam invehatur eiusque absurditatem demonstret. Inde a c. 40. usque ad finem libri vix pericopen invenies, in qua idololatria non damnetur (40,18 sqq.; 41,7; 42,17; 44,8; 45,20; 46,5 sqq. etc.). Iam vero non ignoramus quidem, exsules quoque ab idololatria non plane abstinuissent, at versus exsilio finem, quo tempore haec vaticinia exorta esse statuunt « critici », tam frequentem fuisse idololatriam, ut continuis his monitis indigeret, nemo sibi persuadebit, nisi qui exsilium fructum nullum attulisse nec populum emendasse contenderit. Quis autem id asserere audebit, si Iudaeos ex exilio reduces ab omni idololatriae specie quam maxime abhorruisse viderit? Monita igitur haec propheta non destinavit exsulis, sed aequalibus suis, qui ultimis eius annis praeunte rege Manasse magis, quam patres eorum, idololatriae erant addicti. Quod quanta cum veritate asseratur, luce clarius apparet ex 57,3 sqq., quo in loco Isaías lectores suos alloquens omnes illas idololatriae species, quae tempore regis Manasse exercebantur, eis obiicit gravemque ideo poenam comminatur. Immo vero tota pericope illa (56,9-57,21) tam clare et evidenter tempus ante exsilium supponit, ut nonnulli « critici » eam ante exsilium quidem compositam sed exeunte exsilio a suo Deutero Isaia receptam esse asserant¹³. Perbelle sane effugium, neque minus leve quam facile! Nihilominus adversarios nostros parum iuvat; nam eadem ratione ultimis duobus capitibus (65,2 sqq.; 66,3.7) propheta de idololatria velut de futurae poenae causa loquitur aliisque in locis alia vitia castigat, quibus populus ante exsilium deditus fuerat¹⁴.

b.) Frequenter quoque, ut lectores ab idololatria avertat et ad solum verum Deum colendum adducat, ad omniscientiam provocat, qua Deus res « *antequam oriantur* » praescivit et praedixit (41,23-26; 42,9; 43,9 sqq.; 45,21; 46,10; 48,3. 5. 16); pro argumento autem, quo divinum hoc attributum Domino competere ostendit, futura regni babylonici destructio populique liberatio per Cyrum efficienda ei inserviunt. Atqui si auctor vaticiniorum nostrorum, uti volunt adversarii, versus finem exsilii vixisset, quo tempore Cyrus iam babylonico regno bellum inferre coeperat primasque victorias reportaverat, argumentum istud non tantum foret levissimum, sed propheta illudere voluisse auditoribus suis esset dicendus, si velut aliquid novi et inauditi, quod soli Deo esset cognitum, proposuisset ea, quae ipsi partim iam viderant, partim non admodum difficili coniectura assequi poterant¹⁵.

c.) Demum haud raro is rerum status supponitur, qui ante exsilium fuit. Propheta Ierusalem aliasque civitates alloquitur velut existentes (40,2. 9; 62,6 cfr 41,27; 51,17; 62,1 sqq.); templum supponit integrum esse et sacrificia offerri (56,5; 43,22 sqq.), regna potentissima esse Aegyptum, Aethiopiam, Sabaeam (43,3; 45,15), Iudaeos ab alienis potius populis, quam a Domino, auxilium petere (57,9 sqq.) etc.; quae omnia profecto versus finem exsilii supponi nequiverunt¹⁶.

Sed haec hactenus; ab interpretibus enim argumenta haec accuratius explicantur et vindicantur. Adversariorum obiectiones praecipuas iam examinavimus; aliae refutatione non indigent, quum rationalisticis textuum interpretationibus innitantur¹⁷.

1. Excipiunt tamen *Zach.* 9-14, quae capita ante exsilium forte a propheta homonymo composita iunioris libro addita esse supponunt, sed immerito (*infra* 320.); in *Isaiæ* autem libro *genuinorum et spuriorum vaticiniorum permixtionem* admittunt. *Ieremiae* quoque vaticinia nonnulla hodie a paucis spuria declarantur. Cfr *infra* 267.

2. *Eichhorn* Einleitung IV. p. 120 sq.; neque multum dissentit *Bertholdt* Einl. p. 1393 sq.

3. *Davidson* Introd. III. p. 61 « The present book of Isaiah is a growth. It is an aggregate of authentic and unauthentic pieces, accumulating by degrees to its present extent and disposition. Like the books of Psalms and Proverbs, it is an anthology », id quod demonstrare conatur omni vaticiniorum ordine negato. *Bleek Wellhausen* Einl. p. 354 : « Es kann nur erst durch Versehen von Seiten des oder der späteren Sammler geschehen sein, dass hier mit den jesajanischen Weissagungen zu einem Buche auch solche vereinigt sind, die andern und späteren Propheten angehören ». Quas ob causas altera pars cum priore sit coniuncta, ignorare se fatetur *De Wette Schrader* (Einl. p. 424), at quae de prioris partis collectione tradit (p. 423), non minus eius ignorantiam prodit.

4. Cfr *Knabenbauer* Erkl. d. Proph. *Isaias* p. 450; Comm. in *Is.* I. p. 5 sq. 596 sqq.

5. Hoc argumentum post *Reinke* (Mess. Weissag. II. p. 488 sq.) et *Himpel* (Tüb. Quartalschr. 1878. p. 463 sqq.) fusius explicat *Knabenbauer* (Comm. in *Is.* II. p. 9 sqq.). Ex protestanticis cfr *Küper* *Jeremias* libr. sacr. interpres et vindex p. 79 sqq. 106-

155; eiusdem das Prophetenthum des A. B. p. 236 sqq., 274-291; *Nägelsbach* Der Proph. Jesaja p. XXX sq., cuius catalogum textuum parallelorum paucis additis hoc loco transcribimus cum eodem monentes, eum nequaquam esse completum :

Is. 13. 14. cfr <i>Ierem.</i> 50. 51. (per totum)	Is. 40,24 cfr <i>Ierem.</i> 42,2. 44,9. 20 » <i>Hab.</i> 2,18 sqq.	Is. 57,20 » <i>Ierem.</i> 49,23. 61,8 » » 32,40 sq.
13,3 » <i>Soph.</i> 3,11.	47,8 » <i>Soph.</i> 2,15:	65,3 » » 32,29 sq.
13,7 » <i>Ezech.</i> 7,17.	51,7 » <i>Ierem.</i> 31,33.	65,6. 7 » » 16,18; 32,
13,11 » » 7,29.	51,15 » » 31,35.	18.
13,21 » <i>Soph.</i> 2,14.	51,17 » <i>Ezech.</i> 23,34	65,16 » » 4,2.
14,5 » <i>Ezech.</i> 19,11.	51,17 » <i>Hab.</i> 2,15 sqq.	65,17 » » 3,16.
24,17sq. » <i>Ierem.</i> 48,43 sq.	51,19 » <i>Nah.</i> 3,7.	66,15 » » 4,13.
33,34 » <i>Ierem.</i> 50. 51.	51,20 » » 3,10	66,16 » » 23,31. 33.
34,6 » <i>Soph.</i> 1,7. 8.	52,1 » » 2,1.	66,19 sq. » <i>Soph.</i> 3,9 sq.
34,11 » » 2,4.	57,19. 21 » <i>Ierem.</i> 6,14; 8,11.	

6. *Ewald* (Die Propheten II. p. 491 sqq.), *Meyer* (Die prophet. BB. d. A. T. p. 350 sqq.), *Vatke* (Einl. p. 640) alique duo ista capita reiciunt; *Hitzig* (D. Proph. Jeremia p. 392 sqq.), alique ea interpolata esse censent.

7. Nonnulli cum *Hitzig* Deutero Isaiae, quem fingunt, etiam adscribunt *Ierem.* 10,1-16; 30; 31; 33 etc., quippe in quibus etiam allusiones ad reiectas Isaiae pericopas non paucae inveniuntur. Ceterum ipse *Vatke* l. c. p. 640 fateri cogitur : « ein Verdacht lässt sich nur erheben, nicht beweisen ».

8. Prophetas iuniores ex nostris vaticiniis hausisse, neque rem inverti posse diligenter demonstrant *Himpel* l. c. et *Küper* l. c.

9. Ita cum multis *Davidson* Introd. III. p. 39, *De Wette Schrader* Einl. p. 414; *Vatke* Einl. p. 628 etc.

10. *Fl. Ioseph.* Antiqu. XI. 1,2.

11. Cfr *Himpel* l. c. p. 326; *Knabenbauer* D. Proph. Is. 453, Comm. in Is. II. p. 12.

12. Egredie de indole hac secundae partis Isaiae agit *Himpel* l. c. p. 300-334; cfr *Knabenbauer* l. c. p. 451 sq., *Reinke* Mess. Weissag. II. p. 492 sqq. etc.; ex protestantibus *Keil* Einl. p. 274, *Hengstenberg* Christologie II. p. 199 sqq. etc.

13. *Ewald* l. c. II. p. 407, *Bleek Welhausen* l. c. p. 344 alique *Is.* 56,9-57,21 aut saltem usque ad 57,11 ante exilium conscripta et a Deutero Isaia adoptata esse censent.

14. *Himpel* l. c.; *Keil* l. c.

15. *Himpel* l. c. p. 307 sq., 333 sq.; *Knabenbauer* l. c. p. 451 etc.; — *Keil* l. c. — Inepte *Vatke* p. 627 cum aliis ad 48,6-8 provocat, quibus clarissime demonstratur, annuntiationem eventum non praecessisse (« Das beweist haarscharf, dass diese Aussprüche gleichzeitig mit dem Erfolg gegeben sind »); miram enim argumentationem prophetae supponit, qui divinam omniscientiam ex iis demonstraverit, quae unusquisque illo tempore annuntiare potuit. Adversarii error inde exoritur, quod phrasin « nunc creata sunt » (עֲתָה נִבְרָאוּ) de rei eventu explicet, quum de prima rei annuntiatione sit intelligenda, nisi prophetam sibi ipsi contradicere statueremus (41,23 sqq.; 43,9); cfr *Knabenbauer* D. Proph. Is. p. 523, Comm. in Is. II. p. 216.

16. Secundum adversarios auctor horum vaticiniorum in Babylonia vixit; quam sententiam defendere nequeunt, nisi ultimam saltem partem a reduce in Palaestinam additam esse cum *Bleek Welh.* (p. 346) teneant. At mira est eorum varietas in definienda origine vaticiniorum; secundum *Bertholdt*, *Gesen.* etc., ultimae pericopae secundae partis sunt scriptae ante Cyri expeditionem contra Babyloniā; secundum *Hitzig* cpp. 43. 44. iam supponunt expugnationem Babylonis, secundum *Knobel* cpp. 40.-48. tempore illo editae sunt, quo Cyrus primas victorias de Babyloniis reportavit, secundum alios integra pars eodem tempore uno tenore conscripta est. Quis arbitrariis his explicationibus immoretur?

17. Quid enim dicemus, si ex gr. *Vatke* l. c. p. 627, ut versus exsilii finem vati-

cinia exorta esse demonstrat, diligenter monet, omnia quae propheta de rebus iudaicis usque ad finem exsilii referat, historice vera demonstrari; illa autem, quae post exsilium futura esse speravit, non evenisse; nam gloriam novae Ierusalem, quae cp. 60. describitur, in colonia post exsilium fundata frustra quaeri? Ac si propheta de unica liberatione in tota secunda parte sit locutus eique nova Ierusalem nihil sit nisi civitas illa iudaica! — De obiectione, quam « critici » ex ordine desumunt, quo in codicibus Iudaeorum germanicorum prophetae sint dispositi (Ierem., Ezech., Is., Min.) cfr *supra* 246 n. 3 p. 287 sq.

§ 7. — *De praecipuis commentariis catholicis in Isaiae vaticinia.*

258. — Praeclara Isaiae vaticinia messianica, quibus Dominus et Apostoli tam frequenter usi erant, a primis Patribus magna cum diligentia iam sunt explicata; prae reliquis autem *S. Iustinus M.* in suo dialogo contra Tryphonem continuo ad ea provocat nonnullaque etiam accuratius interpretatur et vindicat. Primus tamen inter PATRES GRAECOS, qui continuos vaticiniorum commentarios ediderit, est *Origenes*, qui testibus *S. Hieronymo* et *Eusebio* triginta priora capita¹ totidem τόμοις seu voluminibus explanavit; ex illis vigesimum sextum Hieronymus iam non amplius invenit, reliqui quoque duobus minoribus fragmentis exceptis plane interierunt, non magno utique, ut videtur, exegeseos damno, siquidem in iis Origenem « liberis allegoriae campis evagatum esse et interpretatis nominibus singulorum ingenium suum fecisse sacramenta Ecclesiae » asserit Hieronymus. Ex viginti quinque homiliis, quas Origenes de Isaiae libro ad populum habuerat, novem latine a *S. Hieronymo* (nimia cum libertate, si fides est *Rufino*) translatae ad nos pervenerunt, interpretem autem, quum textui non inhaereant sed in locis moralibus et allegoricis accommodationibus versentur, vix quidquam iuvant. Denum scholiorum Origenis in Isaiam, quae *S. Hieronymus* commemorat, nihil nobis reliquum est². Origenem proxime secutus est *Eusebius Caes.*, cuius commentarium, qui integer superstes est, non admodum magni aestimavit *S. Hieronymus*, quoniam historicam quidem interpretationem titulo repromittat, sed diversis sensibus evagetur. Ceterum literalem sensum *Eusebius* non neglexit, passim quoque veterum interpretum graecorum lectiones attulit (proxiores, quam *S. Hier.*), et Iudaeorum explicationes aliquoties exquisivit; quocirca utilitate sua non caret³. Nec *Didymi Alex.*, quem *S. Hieronymus* in alteram libri partem (40-66) decem et octo tomos edidisse dicit, nec *Apollinaris*, quem « non tam commentarium, quam indices capitulorum » scripsisse idem testatur, nec *Theodori Heracl.*, nec *Eusebii Emes.* quidquam nobis restat praeter illa, quae in catenis sunt conservata⁴. *S. Basilii M.* commentarius sedecim prima capita complectitur, *S. Chrysostomi* autem commentarius prima octo tantum; at

idem sex homiliis visionem inauguralem Isaiae (c. 6.) explicavit; prior allegoricis explicationibus et moralibus accommodationibus abundat, atque S. Chrysostomus quoque, licet verbis textus accuratius inhaereat, pro more tamen a moralibus excursibus non abstinere⁵. Eos, quos nominavimus, longe superant duo alii interpretes, qui dogmaticis disputationibus divisi in explicando propheta nostro excellent, *Theodoretus* et *S. Cyrillus Alex.* Prioris commentarius brevis est et succinctus, sed succulentus; solum sensum literalem prosequitur et haud raro feliciter explicat. Multo copiosior est S. Cyrilli commentarius, qui etiam literalem et historicum sensum exhibet, sed pro Alexandrinorum more etiam allegoricis explicationibus satis dives est⁶. *Hesychius Ieros.* in suis κεφαλαίοις summum dumtaxat argumentum vaticiniorum indicat; *Procopius Gaz.* autem, uti in plerisque aliis suis commentariis, etiam in sua Epitome in Isaiam catenarum potius collectorem quam interpretem agit; multa ex Eusebio excerpserit interdum ad verbum fere describens, frequentius sensum Eusebii paucioribus verbis exprimens. Catenam quoque graecorum Patrum collegit *Ioan. Drungarius*⁷.

Inter alios Patres orientales memoria prae ceteris dignus est *S. Ephraem*, cuius scholia non pauca in sua syriaca « Catena Patrum in Scripturas » Severus monachus edessenus conservavit; brevitati S. Ephraem quoque studuit, sed literalis sua explicatione excellit. Quibus recentioris scriptoris syriaci, *Gregorii Barhebraei* adiungimus scholia, quum partim a S. Ephraem dependeant⁸.

Pauciores numero quidem, quam graeci, sunt PATRES LATINI, qui Isaiae vaticinia commentati sunt, sed inter eos est *S. Hieronymus*, qui reliquos antiquos interpretes vel ideo superat, quoniam hebraicum textum fere sequitur, dum reliqui omnes alexandrina versione, quae parum accurata est, haud raro impediabantur, quominus ad genuinum prophetae sensum pervenirent. Praeprimis literalem sensum investigat, sed eo non contentus, monet « post historicam veritatem spiritualiter esse accipienda omnia, et sic Iudaeam et Ierusalem, Babyloniam et Philisthiim... intelligenda esse, ut cuncta quaerantur in sensu »; quapropter onera contra populos externos (13.-22.) bis exponit, libro V. sensu literalis, libr. VI. VII. sensu anagogico⁹. S. Hieronymus inter Latinos nec praedecessorem habuit praeter « sanctae memoriae *Victorinum martyrem*, qui cum Apostolo dicere poterat : etsi imperitus sermone, non tamen scientia », cuiusque commentarius interiit, neque proximis saeculis habuit sequacem. Etenim si *S. Paterii* notulas paucas exceperis, quas ex magistri sui *S. Gregorii M.* operibus excerpserit¹⁰, primus est *Haymo Halberst.*, qui ipse a S. Hieronymo fere dependet; ex solis fere Hieronymi commentariis excerpta est *Walafridi Strabonis* Glossa ordinaria in Isaiam¹¹.

1. Integrum quidem Isaiae librum Origenes interpretatus esse videtur, sed iam ante Eusebium duae tertiae partes erant deperditae (*Eus. H. E. VI. 32. M. 20,592*) et soli triginta priores libri « μέγρι τῆς ὁράσεως τῶν τετραπόδων τῶν ἐν τῇ ἐρημῳ » Eusebio innotuerunt. Inscriptio haec est versionis alexandrinae 30,6, quo in loco Vulg. « Onus iumentorum Austri ».

2. *Origenis* fragmenta et homiliae in Is. M. 13,217-254; homiliae etiam inter opera S. Hier. M. 24,937-972. De Origenis τόμοις cfr S. Hier. In Is. Prol.; I. V. Praef (M. 24,20 sq., 158); de modo, quo homiliae a S. Hieronymo translatae sunt cfr *Rufin. Apol. II. 27* (M. 21,606).

3. *Eusebii* Comm. in Isaiam. M. 24,89-526; de quibus cfr S. Hieron. In Is. Prol.; I. V. Praef; in 18,2 (M. 24,21. 158. 184); neque tamen monere dubitat *Montfaucon* (In Euseb. Comm. Praef. M. 24,80) S. Doctorem « bene multa ex Eusebii commentariis expiscatum esse ».

4. *Theodori Heracl.* Fragmenta a Card. Maio collecta. M. 18,1308-1378.

5. S. *Basilii* Comm. M. 30,118-668; de cuius authenticia, quae a Petavio, Garnerio aliisque addubitata est, cfr *Prud. Marani* Vita S. Basilii c. 42 (M. 29, CLXVI sqq.).

S. *Chrysost.* Comm. et homiliae. M. 66,11-152.

6. S. *Cyrilli Alex.* Comm. M. 70,1-1450. — *Theodoreti* Comm. M. 81,215-494.

7. *Hesychii Ieros.* Capita Isaiae proph. M. 93,1369-1386. — *Procopii Gaz.* Epitome variarum exposit. in Isaiam. M. 87,1817-2717. — De *Drugarii* catena, quae typis descripta non est, cfr *Montfaucon* in Praef. ad Eusebii Comm. M. 24,81.

8. S. *Ephraem* Scholia in Is. 1-42 exstant in S. Doctoris Operum syriac. editione romana II. p. 20-97; ultimam partem recenter adiecit *Th. I. Lamy* (S. *Ephraem* Syri Hymni et Sermones. Mechliniae 1886. II. p. 109-214). — *Barhebraei* Scholia in Isaiam ed. Tullberg. Upsalae 1842.

9. S. *Hieronymi* Commentariorum in Isaiam libri duodeviginti. M. 24,17-678. Novam suam versionem plerumque literalis sensu, alexandrinam allegorico exponit.

10. De S. *Victorino* cfr S. Hier. In Is. Prol. (M. 24,20); — S. *Paterii* Testimonia in Isaiam proph. M. 79,939 sqq.

11. *Haymonis Halberst.* Comm. M. 116,717-1086. — *Wal. Strabonis* Glossa ord. in Is. M. 113,1251-1316.

259. — MEDIA AETATE *Rupertus Tuit.* magnam Isaiae partem (1.-12.; 51.-65.) duobus libris ita explicavit, ut omnia fere de Christo et de ultimo Ierosolymorum excidio per Romanos faciendo intelligeret, in allegoricas autem accommodationes non divagaretur; reliqui vero saec. 12. interpretes tantum non omnes solas allegorias et tropologias sectati sunt, uti *Godefriedus Admont.* abbas in suo « libro de decem oneribus Isaiae » (cpp. 12.-23. et 30,6 sqq.), *Herveus Dol.* vel *Burdig.* in « Commentariorum libris octo », *Gerhohus Reichersperg.* in expositione duorum canticorum (*Is. 12;* 38,9 sqq.), *Alanus de Insulis* in « opusculo de sex alis Cherubim » (rectius : Seraphim; *Is. 6.*), quas poenitentiae actibus accommodat. Solus *Richardus Victorin.* in duobus libris de Emmanuel literalis sensui inhaeret, ut catholicam sententiam de Virginis partu contra Iudaeos iudaizantesque doctores nonnullos defendat¹.

Meliorem viam inierunt interpretes scholastici, quorum opera typis sunt vulgata. Inter quos *Card. Hugo* allegoricas quidem explicationes satis multas affert, sed a literalibus plerumque accurate secernit et se-

cundo tantum in loco ponit; diligens quoque et non admodum raro felix est in singulis pericopis dividendis; ab integri autem libri divisione abstinet, quia chronologico ordine vaticinia disposita esse arbitrat. Allegoriis fere omnino omissis solum sensum literalem investigat *S. Thomas Aq.*, cuius commentarius in Isaiam, licet reliquis eius Scripturae expositionibus, ni fallor, inferior sit, inter meliores tamen prophetae explicationes non infimum sibi locum vindicat. Ieiuniorem eum esse neque eadem eruditionis copia insignem, nimium quoque eum esse in continuis divisionibus et subdivisionibus, non plane immerito censuerunt nonnulli, quare alii de ejus authentia dubitaverunt, alii eum a discipulo dumtaxat « reportatum » dixerunt; at genuinum opus est Doctoris Angelici ex eiusque autographo typis descriptum, neque ullo modo potest S. Doctore vocari indignum. Ex S. Thomae expositione non pauca *Nic. Lyranus* in suas Postillas transumsit, quamvis eum semel tantum nominet, ubi eius expositionem secundi signi regi Achaz dati immerito carpit et impugnat; ceterum Lyrani Postillae in Isaiam eadem laude sunt dignae, qua reliqui eius commentarii. Consuetum quoque suum modum in prophetiis nostris explanandis tenuit *Dionysius Carth.*². Alii aetatis scholasticae commentarii in codicibus adhuc latent.

1. *Ruperti Tuit.* De Trinit. et operibus eius. In Is. proph. comment. libri duo. M. 167,1271-1362. — *Godefriedi Admont.* Liber de decem oneribus Isaiæ. M. 174,1157-1210. Idem in suis homiliis (Dominic. 6. 9. 11 etc.; Festiv. 3. 6. 9 etc.) non paucas pericopas prophetae eodem modo explicavit. — *Hervei Dol.* Commentarius M. 181, 17-592. — *Alani de Insulis* Opusculum de sex alis cherubim. M. 210,265-280; interdum sub nomine S. Bonaventurae editum reperitur. — *Richardi a S. Vict.* De Emmanuele libri duo. M. 196,601-666.

2. De authentia commentarii S. Thomae cfr *De Rubeis* Dissert. 2. (in calce Opp. S. Thomae. Ed. Parm. XIV. p. 403) et Innsbr. Zeitschr. für Theologie. 1878. p. 222. Lyrano secuti multi interpretes S. Doctoris expositionem in Is. 8. improbarunt velut iudaizantem; at hodie omnes eam universam admittunt, licet in particularibus quibusdam ab ea dissentiant; eandemque iam tradiderant SS. Ephraem et Chrysostomus, dissentientibus utique Eusebio, S. Hieronymo, S. Cyrillo et Theodoro, qui c. 8. uti c. 7. de Emmanuele prophetam loqui arbitrati sunt.

Magnus est numerus interpretum, qui Isaiæ explicando saeculis 16. et 17. operam navarunt; quos quum omnes enumerare et diiudicare nequeamus, illos tantum recensebimus, quos reliquis praestare censemus. Tempore praecedit *Adamus Sasbout*, quem « literam docte ac pie apteque ad mores explicasse » iam monet Corn. a Lap.; inutiles tamen aliquas quaestiones eum tractare Calmetus arbitratur, licet eius « expositionem satis perspicuam, commentarium iudicio et accuratione laudabilem » recte pronuntiet. *Hect. Pinti* commentarium olim magni aestimatum fuisse, multae eius editiones demonstrant; literalis sen-

sui secundum Vulgatam exposito addit annotationes ex hebr., chald., graeco textibus. Prae ceteris autem eminet *Franc. Forerii* « comment. in Isaiam ad hebraicam veritatem », quem non tantum Sixtus Sen. cornucopiam appellavit, sed antiqui quoque et moderni Protestantes magnis laudibus ornarunt³. *Hier. Osorius* in sua « Paraphrasi in Isaiam » non tam verba textus explicat, quam eorum sensum sententiarumque ordinem et nexum. Rabbinorum interpretationes refutare studuit *Leo a Castro* alexandrinam maxime versionem secutus⁴. Hisce saec. 16. interpretationibus addamus oportet *Ioan. Maldonati* († 1583) commentarium, quamvis non nisi diu post eius mortem medio saeculo 17. typis sit editus; inferiorem quidem eum esse celeberrima auctoris explicatione Evangeliorum, at plerisque, quos hucusque nominavimus, eum praestare censet *Knabenbauer*⁵.

Saeculo 17. ineunte duo Isaiæ interpretes floruerunt, qui quoniam idem nomen gesserunt interdum confunduntur; alter *Didacus Alvarez*, iuxta sensum literalem et moralem vaticinia exposuit, alter *Gabriel Alvarez* sensum literalem praesertim sectatus est, licet ipse quoque « modice et temperate quasi corollaria » tropologicas nonnullas et allegoricas explicationes addere non dubitat⁶. Praecipui tamen saec. 17. Isaiæ commentatores sunt *Casp. Sanctius*, *Corn. a Lapide*, *Thom. Malvenda*. Laudes, quibus Calmetus Sanctium celebrat tamquam « virum eruditum, sapientem, solidum, literae inhaerentem et omnium quos noverit interpretem praestantissimum », exaggeratas non dicet, qui Sanctii commentariis in Prophetas maiores ac praesertim in Isaiam operam studiumque impenderit. Duos alios, quamvis integrarum Scripturarum interpretes hoc loco enumerare non sit propositum, nominandos tamen censuimus, quia Cornelii a Lap. explicatio Isaiæ optimis merito accenseri solet et Malvendae opus variis suis textus hebraici versionibus interpreti haud raro utilis est⁷. Alii qui eodem saeculo vaticinia nostra specialibus commentariis illustrare conati sunt, *Luc. Arconeus*, *Péan de la Coullardiére*, *Laisne de Marguerie* etc. minoris sunt auctoritatis et utilitatis.

SAECULO 18. vix ullus claruit Scripturarum interpres praeter *Aug. Calmetum*, cuius isaianorum quoque vaticiniorum explicatio iure magni aestimatur. *I. B. Bossuet* dissertationem edidit de Is. 7., *A. B. Roboredo* sua « lucerna prophetica » nonnullos textus illustrare conatus est, *I. I. Duquet* viginti quinque prioribus capitibus notulas addidit, cui operi *I. V. Bidal d'Asfeld* tres alios tomulos adiecit; quibus longe praestant glossae, quas *G. F. Berthier* gallicae suae Isaiæ versionis addidit et quae nostro saeculo saepius sunt typis repetitae⁸. Versus saeculi finem *I. L. Isenbiehl* magnam excitavit de Is. 7. controversiam, quum oraculum de Emmanuel contra traditionem unanimem

de futuro Isaiae filio explicare vellet; inauditam eius et erroneam opinionem impugnaverunt *H. Goldhagen* S. I., *I. Jung* S. I., *E. Kluepfel*, O. S. Aug., *F. C. Zwenger* alique⁹.

HAC NOSTRA AETATE demum satis multi vaticiniis Isaiae dissertationibus commentariisque suis novam lucem affundere studuerunt. *I. H. Kistemaker* et *M. Molkenbuhr*, O. Min., vaticinium de Emmanuele explicarunt¹⁰; omnia vaticinia messianica satis fuse interpretati sunt *L. Reinke*, *G. K. Mayer*, *Ioh. Bade*¹¹; textus aliquos dogmaticos *I. Corluy*, integrum autem librum *Petr. Schegg*, *A. Rohling*, *Lehir*, *B. Neteler*, *Trochon*, *I. Knabenbauer*¹².

Inter acatholicos commentatores antiquiores excellit *Camp. Vitringa*, cuius « commentarius in librum prophetiarum Isaiae » (Leowardiae 1714. 2 vol. fol.) etiam catholico interpreti utilis iure dicitur; inter rationalisticos Isaiae interpretes praecipui sunt *Guil. Gesenius* (Der Prophet Jesaja mit einem vollständigen philol., krit. u. hist. Commentar. Leipzig 1820. - 21 3 vol. 8°.) et *Aug. Knobel* (Der Prophet Jesaja. Leipzig 1843.; Ed. 4. curavit *L. Diestel*. 1872.); inter « orthodoxos » eminent *M. Drechsler* (Der Prophet Jesaja. Stuttgart 1845.-49. 3 voll. 8°. Secundi voluminis alteram partem nonnullis adiectis ediderunt *F. Delitzsch* et *A. Hahn*; tertii integri auctor est *A. Hahn*), *Fr. Delitzsch* (Bibl. Commentar über den Proph. Jesaja. Leipzig 1866. Ed. 3. 1879. Ed. 4. 1889), *C. W. Naegelsbach* (De Proph. Jesaja theologisch homiletisch bearbeitet. Bielefeld 1877). — Alios antiquiores enumerat *Rosenmüller* (Scholia in V. T. III. 1. p. X. sq.); recentiores recensentur a *Naegelsbach* (l. c. p. XXXIII sqq.) et a *Strack* (Einl. Ed. 4. 1895. p. 207 sq.).

3. *Ad. Sasbout*. Comm. in Isaiam praemisso tractatu de Scripturarum sensibus. Lovanii 1558. — *Hect. Pinti*, O. S. Hier., Comm. in Is. Lugduni 1561. et saepius. — *Fr. Forerii*, O. Praed., Comm. in Is. Venetiis 1563. et saepius; etiam receptus in Crit. sacr. IV. et in Migne Curs. compl. S. S. XVI.

4. *Hier. Osorii* Sen. Paraphrasis in Is. libri quinque. Bononiae 1577. et Coloniae 1584. — *Leonis a Castro* Comm. in Esaiam proph. ex ss. scriptoribus graec. et lat. confecta adversus aliquot commentaria et interpretationes quasdam ex rabbinorum scriniis compilata. Adiunguntur in fine periochae singulorum capitum Esaiiae summam continentes; item concordia evangelica cum Esaia adductis in medium locis parallelis; item loci quinquaginta quos iuxta Septuaginta Interpretum graecam paraphrasim ex hoc propheta citant Apostoli et Evangelistae. Salmanticae 1570. fol.

5. *Ioan. Maldonati* S. I. Commentarii in praecipuos S. S. libros V. T., scilicet... in quatuor Prophetas Maiores Lugduni 1656. fol. (Comm. in Ierem., Ezech., Dan. iam editi erant Lugduni 1609).

6. *Didaci Alvarez*, O. Praed., Comment. in Is. iuxta sensum literalem et moralem cum annotationibus. Romae 1599.-1602. 2 vol. 4°. — *Gabriel Alvarez* S. I. Isaiaes expositus s. Comment. in Is. Lugduni 1623. 2 vol. fol.

7. *Casp. Sanctii* S. I. Comm. in Is. Lugduni 1615. et saepius. — Corn. a Lap. et Malvendae editiones alibi iam indicavimus.

8. *Calmeti* editiones alibi indicavimus. — *I. B. Bossuet* Explication de la prophétie d'Isaie sur l'enfantement de la Ste Vierge. Paris 1704. 4°. — *A. B. Roboredo*, O. Serv. B. V., Lucerna prophetica s. oracula prophetarum, quibus omnis disciplina illustra-

tur. Lucae 1715. 4º. Pars altera. Florentiae 1721. — *I. I. Duguet* Explication des vingt-cinq premiers chapitres d'Isaïe. Paris 1734.; *D'Asfeld* Explication etc. 1738. — *G. F. Berthier* S. I. Isaïe traduit en français avec des notes et des réflexions. Paris 1788. 1789. et saepe.

9. *I. L. Isenbiehl* Neuer Versuch über die Weissagung vom Emmanuel. (Göttingen) 1778. Reliqua huius controversiae opuscula enumerant *Reinke* Die Weissagung von der Jungfrau u. vom Immanuel p. 62 sq. et *Hurter* Nomenclator III. p. 589 sq.

10. *I. H. Kistemaker* Weissagung vom Emmanuel Is. 7-12. Münster 1824. — *M. Molkenbuhr* O. Min. De Emmanuele et prophetissa ab Is. c. 7. et 8. praenunciatis et quibusdam aliis prophetiis ab Isaia et psalmista relatis quoad Messiam. Monasterii 1810. — Authentiam Is. 13. 14 fuse defendit *Peter Schleyer* Würdigung der Einwürfe gegen die alttestam. Weissagungen an dem Orakel des Jesaia über den Untergang Babel's. Rottenburg 1835.

11. *L. Reinke* Exegesis crit. in Is. 2,2.-4. Monasterii 1838.; Die Weissagung von der Jungfrau u. vom Immanuel. Münster 1848.; Exeg. crit. in Is. 52,13-53,12. Monasterii 1836.; Die messian. Weissagungen bei den grossen u. kleinen Proph. I. II. Giessen 1859. 1860. — *I. Bade* Christologie des A. T. III. I. Der Prophet Isaïas. Münster 1851. — *G. K. Mayer* Die messian. Weissagungen des Jesaïas. Wien 1860.

12. *I. Corluy* S. I. Spicilegium dogmatico-biblicum. Gandavi 1864. I. p. 394-442; II. p. 82-111. — *Peter Schegg* Der Proph. Isaïas übers. u. erkl. München 1850. 2 voll. — *A. Rohling* D. Proph. Jesaïas übers. u. erkl. Münster 1872. — *Lehir* Les trois grands prophètes, Isaïe, Jérémie, Ezéchiel. Paris 1877. (Opus posthumum). — *B. Neteler* Die Gliederung d. B. Isaïas. Münster 1870; Das B. Isaïas aus d. Urtext übersetzt u. mit Berücksichtigung seiner Gliederung u. der auf seinen Inhalt sich beziehenden assyr. Inschriften erklärt. Münster 1876. — *Trochon* Les Prophètes. Isaïe. Paris 1878. — *I. Knabenbauer* S. I. Erkl. des Proph. Isaïas. Freiburg 1881.; eiusdem Comment. in Isaïam. Parisiis 1887. 2 voll., qui (in germanico opere p. 31.-39, in latino I. p. 19-25) catholicos interpretes diligenter enumerat.

CAPUT III.

DE IEREMIAE LIBRIS ET DE PROPHETIA BARUCH.

§ 8. — *De Ieremiae prophetae vita et temporibus.*

260. — Versus finem regni Manasse natus est propheta ille, qui continua sua atque fortissima lucta contra regum, sacerdotum, populi impietatem multisque, quas in munere suo obeundo perpessus est, persecutionibus prae reliquis excelluit¹, neque tamen interitum regni Iuda impedire aut retardare, sed plangere tantum potuit: nomine quippe suo *Ieremiae* (« Deus proiciet » sc. populum suum?) infelicem contribulium suorum sortem iam praesagivisse creditur². Patria ei fuit Anathoth, quae civitas tertio a Ierosolymis milliario in tribu Benjamin sita a Iosue filii Aaron erat attributa et a posteris Ithamar habitabatur³. Quare recte sentire arbitramur eos, qui contra Clementis Alex. aliorumque sententiam tenent, prophetae patrem Helciam, unum « de sacerdotibus, qui fuerunt in Anathoth in tribu Benjamin » (*Ier.* 1,1) alium fuisse atque Helciam summum sacerdotem, qui a. 18. Iosiae librum Legis a Moyse conscriptum in templo invenit; summi enim sacerdotes ex posteris Eleazari erant et Ierosolymis habitabant⁴. Ante nativitatem suam iam sanctificatus et ad munus propheticum electus (*Ier.* 1,5) viginti circiter annos natus munus suum obire iussus est a. 13. Iosiae⁵. Quod non nisi aliquantulum reluctans iuvenis divinae vocationi paruerit, mirum non est, si quae fuerit temporum illorum ratio consideratur.

Ezechiae, Isaiae amico, in throno davidico successerat filius Manasses, qui avi sui Achaz vestigia secutus inter omnes reges Iuda impiissimus longo regni sui tempore (696.-641.) flagitiis suis, quibus vel ipsos Chanaanitas superavit (4 *Reg.* 21,11), interitum regni acceleravit. Neque enim excelsa tantum ab Ezechia destructa restituit aut aras Baal et idolum Astartae erexit, sicut Achab impius rex Israel, sed etiam « in duobus atriis templi Domini extruxit altaria omni militiae coeli, in ipso templo idolum posuit, filium suum per ignem Moloch sacrificavit, observavit somnia, auguria sectatus est, maleficis artibus inservivit, magosque et incantatores secum habuit » (4 *Reg.* 21,2 sqq.; 2 *Paral.* 33,3 sqq.), uno verbo cultum veri Dei abstulit idololatriam-

que chanaaniticam invexit. Populus autem, qui sub avo eius Achaz idololatriae iam deditus erat, Ezechiae conatibus, id quod ex Isaiae Michaeaeque vaticiniis satis elucet, ad Dominum Deum suum non erat reductus; quamquam externus cultus a Lege praescriptus tempore Ezechiae floruerat, animi non erant mutati et idolis in occulto sacrificatum erat; quare facile intelligitur, quomodo Manasses Iudam et habitatores Ierusalem seducere potuerit, ut eodem modo, quo ipse, facerent malum super omnes gentes, quas subverterat Dominus a facie filiorum Israel (2 Paral. 33,9). Frustra Deus eos tradidit in manus Assyriorum; Manasses quidem captivus in Babyloniam abductus egit poenitentiam, at Ierosolyma reversus, licet templum iterum aperiret cultumque legitimum restitueret, populum tamen ab idololatria plene revocare non potuit. Filium enim et successorem eius *Amon* (641.-639.) videmus « cunctis idolis, quae Manasses fabricatus erat, immolare et servire et multo maiora delinquere » (2 Paral. 33,22 sq.; 4 Reg. 21, 20 sqq.). Quam ob causam minatus est Deus: « Ecce ego inducam mala super Ierusalem et Iudam, ut quicumque audierit, tinniant ambae aures eius, et extendam super Ierusalem funiculum Samariae et pondus domus Achab, et delebo Ierusalem, sicut quis abstergit scutellam, abstergit et invertit eam » (4 Reg. 21,12 sq.). Qui tristis et perversus rerum status etiam primis *Iosiae* (639.-608.) annis perduravit. Octo enim dumtaxat annos natus patri suo successit neque quidquam a puero, qui in idololatria enutritus erat, potuisse mutari evidens est; sed « 8. regni anno, quum adhuc puer (sedecim annorum) esset, coepit quaerere Deum patris sui David et 12. regni anno mundavit Iudam et Ierusalem ab excelsis et statu is Astartae simulacrisque et sculptilibus » (2 Paral. 34,3).

Ieremias igitur, qui anno insequente (13. Iosiae) ad propheticum munus vocatus est, toto adolescentiae suae tempore effrenatam idololatriam, cui integer populus erat deditus, semper prae oculis habuerat; facile ergo iuventutem infirmitatemque excusare potuit, ut gravissimae et difficillimae vocationi sese subtraheret (*Ier.* 1,6); num iuvenis toti populo resistere eumque ad verum Deum revocare potuit? At quamprimum divini auxilii promissionem accepit, alacer sese subiecit, atque ab eo tempore « constitutus, ut evelleret et destrueret et dispergeret et dissiparet, sed etiam ut aedificaret et plantaret » (1,10), usque ad urbis destructionem nullis periculis perterritus neque persecutionibus tormentisque fractus munus suum fideiissime implevit. Verbum Dei nunc scriptis epistolis aut libris (29,1 sqq.; 36,2 sqq. 32 Bar. 6) nunc exhibitis signis symbolicis (18,1 sqq.; 19,1 sqq.; 27,2) annuntians, plerumque autem viva voce illud praedicans aut in templo (7,2; 26,1), aut in domo regia (22,1; 37,17), aut in portis urbis (17,

9), aut in domibus privatis (18,1; 19,1), aut in carcere (32,2) per quadraginta annos (1,3) fuit « civitas munita et columna ferrea et murus aereus toti terrae : regibus Iuda et principibus eius et sacerdotibus et populo universo » (1,18). Neque post urbis templique destructionem, quam Threnis suis planxit, populum reliquit. Apud pauperes, quos Chaldaei in terra devastata reliquerant, remanens (40,1-6), ut eos consolaretur et confortaret, frustra eos a fuga in Aegyptum avertere conatus est (40,7-42,22); fugientes autem in Aegyptum sequi coactus (43,1-7) etiam in terra aliena muneri suo non defuit. Neque enim ipsa clade chaldaica Iudaei ad meliorem frugem erant reducti; sed novo cum ardore antiquae se dederunt idololatriae, quare novis poenis praedictis propheta eos emendare studuit (43,8-44,30).

Vaticinia haec paucis annis post urbis destructionem pronuntiata prophetici eius muneris ultima sunt documenta; ubi et quando mortuus sit, non constat. Secundum *Tertullianum*, *S. Hieronymum*, *Ps. Epiphanium*, *S. Isidorum Hisp.*, quos sequuntur multi, Taphnis in Aegypto a contribulibus suis, quia illis totique Aegypto novam cladem per Nabuchodonosor inferendam praedixerat, lapidibus obrutus vitam finivit⁶; secundum iudaicam quandam traditionem una cum Baruch, fideli suo ministro, a Nabuchodonosor, qui 27. regni sui anno Aegyptum expugnavit, in Babyloniam abductus ibique mortuus est⁷. Quidquid de his traditionibus est, veri similis esse arbitramur prophetam usque ad medium circiter exsilium, i. e. usque ad regnum Evilmerodach (562.-560.), vitam protraxisse; cur enim ultimum libri caput aut ultimi versus ei abiudicentur, sufficiens non affertur ratio.

Praeter vaticiniorum suorum collectionem nobis reliquit Threnos de templi et urbis excidio epistolamque, qua Iudaeos in Babyloniam abducendos contra idololatriae periculum praemunivit quaeque hodie est caput 6. libri Baruch. Eum duos posteriores Regum libros scripsisse probabilis tenet sententia (99. tom. 1. p. 293 sqq.); demum de morte Iosiae quoque composuit Threnos (2 Paral. 35, 25), qui interierunt; de psalmis, qui ei attribuuntur, supra (188 p. 105) diximus.

1. *S. Isid. Pelus. Ep. I. 298* (M. 78,356) Ieremiam merito appellat τὸν τῶν προφητῶν πολυπρόσωτον.

2. Nominis יֵרֵמְיָהוּ (pro quo brevior forma יֵרֵמְיָה 27,1; 28,5 sqq.; 29,1; *Dan.* 9, 2; *Esdr.* 1,1, unde Alexandrinorum Ἰερεμίας, *It.* Hieremias, *Vulg.* Ieremias) variae propositae sunt etymologiae. *S. Hieronymus* (In *Ierem.* 23,10. M. 24,853) illam iam proposuit, quae hodie quoque multis praeplacet, a rad. inusitata יָרַם (*excelsus fuit*), unde Ieremias idem atque *Excelsus est Dominus*. Plerique tamen rectius, ut videtur, nomen derivent a רָבַח, iacere, ut יֵרֵמְיָהוּ sit יֵרַחְהוּ, *proicit Dominus* (cfr יִבְנֶה יְהוָה = יֵבְנֶה יְהוָה, *aedificat Dominus* 1. *Chron.* 9,8).

3. Cfr *Ios.* 24,18; 1 *Paral.* 6,60; 3 *Reg.* 2,26. Abiathar ex posteris Ithamar iubetur

abire « in Anathoth ad agrum suum »; Ieremiae quoque familia ibi possedit agrum (*Ier.* 32,6 sqq.). De situ civitatis cfr *S. Hier.* In *Ierem.* 1,1 (M. 24,708), *Fl. Ioseph.* Antiq. X. 10; hodie vocatur Anâta estque viculus, uti iam S. Hieronymi aetate, qui « simplicitas eloquii, inquit, Ieremiae a loco in quo natus est, accidit. Fuit enim Anathothites, qui est usque hodie viculus » (In *Ierem.* Praef.)

4. *Clem. Alex.* Strom. I. 21 (M. 8,849), *Ps. Hier.* Quaest. hebr. in 1 Paral. 9,11 (M. 23,1443), quos sequuntur *Paulus Burg.*, *Sixtus Sen.*, *Maldon.* etc.; sed cfr *Sanct.* In *Ierem.* Prol. 1; *Del Rio* Comm. in Threnos. Praef. p. 12 etc. Ex recentioribus admodum pauci (*Eichhorn Umbreit* etc.) eandem tenuerunt; *Schneedorfer* (*Das Weissagungsbuch des Profeten Jeremia.* Prag 1881. p. 4) dubius haeret; errat autem si « *traditionem* » sententiae de identitate summi sacerdotis Helciae et patris Ieremiae favere dicit.

5. *S. Hieron.* In *Ierem.* 1,1 censet « Ieremiam, quum adhuc puer esset, prophetare incepisse »; id autem immerito colligit ex prophetae verbis : בֵּי יָעַר אֲנֹכִי (1,6.); nam Salomon, postquam circiter decem octo annos natus thronum ascendit, sese vocat יָעַר קָטָן (*S. Hier.* « *parvulum puerum* » 3 *Reg.* 3,7) et a Davide vocatur יָעַר וָרֶךְ (*S. Hier.* iterum : « *puer parvulus* » 1 *Paral.* 22,5); Ioseph quoque paullo antequam toti Aegypto praepositus est, vocatur יָעַר (*Gen.* 41,12).

6. *Tertull.* Adv. Gnost. Scorp. 8. (M. 2,137) et *S. Hier.* Adv. Iovin. II. 37 (M. 23, 350) de lapidatione quidem loquuntur, sed locum martyrii non indicant; eum tamen innuere videtur *S. Hier.* In *Is.* 30,6. 7. (M. 24,353) : « tradunt Hebraei, priusquam Nabuchodonosor Aegyptum caperet, Ieremiam et Baruch imminet captivitatem morte vitasse ». Clare loquuntur *Ps. Epiph.* De vitis prophet. 8 (M. 43,400) et *S. Isid. Hisp.* De obitu et vita Patr. 38 (M. 83,142) : « apud Taphnas in Aegypto a populo lapidatur »; iidem tradunt sepulcrum eius Taphnis in honore haberi, quoniam eius precibus serpentes ab eo loco sint fugati et Aegyptii a noxio aspidum morsu erepti. Quae omnia in Martyrol. Rom. transierunt (Maii die 1., quo in loco pro « S. Epiphanius » legendum est « Pseudo-Epiphanius »). Dorotheus addit, Alexandrum M., quum in vaticiniis Ieremiae suas victorias vidisset praedictas, corpus prophetae Alexandriam transtulisse. — *Taphnae* ab Alex. et *S. Hier.*, *Daphne* a Herodoto (*Hist.* II. 30) vocatur civitas aegyptiaca, quae in textu. hebr. תַּפְנַחִם appellatur; sedecim millibus passuum a Pelusio distans haud longe sita erat a finibus Palaestinae, atque eadem esse creditur, quae in monumentis aegyptiis dicitur *Tema Thabnet* vel *Thababnet* et correspondet hodierno *Tell Defenneh*.

7. *Seder Olam* rabba 26. cfr *Carpzov.* Introd. III. p. 130.

261. — Paulo postquam Iosias cultum legitimum restituere coepisset, Ieremiam propheticum munus suscepisse diximus; quo quomodo sit functus, brevi ultimorum regum Iuda historia narrata accuratius ostendere non est inutile. In ipsa sua vocatione symbolo ollae super igne aestuantis edoctus erat, ab aquilone imminere populo periculum venturasque esse gentes, quae divinum iudicium de idololatria populi Iuda executioni mandarent (1,13 sqq.). Manasse abominationes tantae fuerant, ut poenae averti non amplius possent (15,1-4); pro sua tamen misericordia Deus, ut quam plurimos salvaret, antea populo suo pium regem Iosiam suscitavit et magnum prophetam Ieremiam; prior restituto cultu, destructis omnibus excelsis idolorumque altaribus deletis

peccandi occasionem a populi conspectu removit, alter ferventibus suis concionibus reformationem populi studiose fovit. Num propheta primis annis in sola patria munere sit functus, id quod nonnulli ex Anathothitarum persecutionibus, de quibus conqueritur (11,21 sqq.), non sine probabilitatis specie colligunt, an statim post vocationem Ierosolymis praedicare coeperit, ignoramus; id tamen videtur esse certum, eum ante 18. Iosiae annum Ierosolymis parum fuisse cognitum. Legatos enim de libro Legis reperto interrogaturos rex non ad Ieremiam misit aut ad Sophoniam, qui eodem circiter tempore vixit, sed ad Holdam prophetidem (4 Reg. 22,11-20). Quanta cum diligentia Iosias foedus, quod Legis repertae occasione una cum toto populo renovavit, et ipse servaverit et a populo servandum curaverit, fuse narratur a sacris scriptoribus¹; quomodo autem Ieremias regem adiuverit, docent viginti priora capita libri eius, quibus continetur summa eorum, quae ultimis Iosiae annis praedicavit; docent quoque persecutiones, quas illo iam tempore quum in patria sua (*Ier.* 11,21 sqq.) tum ab ipsis suis consanguineis (12,6) perpressus est. Tam altas enim radices egerat idololatria, ut nec regis nec prophetae auctoritate evelli possent. Frustra excelsa et idola erant destructa; neque enim « circumcidi Domino nec auferre praeputia cordium suorum » volebant filii Israel (4,4), sed templo Domini confisi omnibus vitiis sese dederunt (7,3 sqq.). Quocirca etiam publica idololatria statim revixit, quando Iosias in infelici suo bello contra Aegyptios prope Mageddo devictus et occisus est (4 Reg. 23,29 sq.; 2 Paral. 35,20 sqq.). Nam secundus eius filius *Ioachaz*, quem populus sibi ipse regem constituit, « fecit malum coram Domino » avorum suorum exempla secutus (4 Reg. 23,32.). Post tres quidem menses a Nechao iam throno privatus et vinctus in Aegyptum abductus est², sed res in meliorem statum non sunt mutatae.

Fratrem enim eius natu maiorem Eliacim, quem populus antea respuerat, Pharao constituit regem vertitque nomen eius *Ioakim*. Undecim annis, quibus regnavit (608.-597.) « malum fecit coram Domino iuxta omnia quae fecerant patres eius », populo vix minus odiosus quam Deo. Ut tributum a Nechao impositum solveret, subditis magna onera imposuit (4 Reg. 23,33. 35), maioraque, ut magnifica sibi palatia exstrueret; « oculi enim eius et cor erant ad avaritiam et ad sanguinem innocentium effundendum et ad violentiam et oppressionem exercendam » (*Ier.* 22,13). Una cum Ieremia alii prophetae, inter quos Urias filius Semei de Cariathiarim, regem et populum ad sinceram conversionem, nisi interitum regni accelerare vellent, fortiter exhortati sunt; at Ieremias a sacerdotibus et pseudoprophetis et toto populo ad mortem postulatus solo magnatum favore sententiam capitis effugit, Uriam vero Ioakim ad se adduci iussit « et percussit eum gladio et

proiecit cadaver eius in sepulcris vulgi ignobilis » (26,1-24). Maturum igitur interitui fuit regnum, neque longe abfuit flagellum a Deo paratum. Assyria, qua olim usus erat Dominus ad populum suum puniendum et regnum Israel destruendum, propter superbiam suam reiecta interierat, sicut prophetae praedixerant (*Is.* 10,5 sqq. etc.); eius in locum successerat regnum Chaldaeorum. Eo autem tempore, quo Chaldaei in debellanda Assyria occupati erant, Aegyptii Asiam cis Euphratem sitam sibi subiecerant; quare vixdum Ninive capta Nabuchodonosor, quem pater eius Nabopalasar regni sui socium fecerat, exercitum contra Aegyptios duxit regemque Nechao a. 4. regis Ioakim (a. 605.) prope Charcamis devicit (*Ierem.* 46,2) rapidoque cursu Syriam et Palaestinam occupavit. Ierusalem quoque cepit, Ioakim tributarium fecit, iuvenes nobiles multos, inter quos Daniel, in Babyloniam abduxit asportavitque partem vasorum domus Dei et posuit ea in domo thesauri Dei sui³. Ab hoc anno incipiunt septuaginta captivitatis anni, quos Ieremias a. 4. Ioakim brevi ante Nabuchodonosoris victoriam clare praedixerat: « et erit universa terra haec in solitudinem et in stuporem et servient omnes gentes istae regi Babylonis septuaginta annis » (25,1. 8-11). At prima hac clade non correctus est rex; insequente enim anno (a. 5. Ioakim), quum Ieremias iussus a Deo vaticinia ministro suo Baruch dictasset, rex volumen sibi afferri iussit et combussit, prophetam ad mortem quaesivit, abscondit autem eum Dominus; ad maiores ergo poenas deveniendum erat, quas propheta praedixit (36,9-31). Tribus annis Ioakim mansit servus Chaldaeorum, deinde rebellavit; sed Nabuchodonosor, qui eo tempore in interiore Asia occupatus erat, contra eum misit turbas vicinarum gentium, quae terram devastabant; Ioakim ipse autem in hoc bello secundum prophetae praedictionem (22,18 sqq.; 36,30) ignobili morte occubuit.

Filius eius et successor *Ioachin* (Iechonias) patri in omnibus similis tribus tantum mensibus regnavit; praedixerat enim Deus: « dabo te in manu quaerentium animam tuam et in manu quorum tu formidas faciem, et in manu Nabuchodonosor regis Babylonis. Et mittam te et matrem tuam in terram alienam ibique moriemini, et in terram, ad quam levant animam suam ut revertantur illuc, non revertentur... Scribe istum virum sterilem; nec enim erit de semine eius, qui sedeat super solium David et potestatem habeat ultra in Iuda » (22,24-30). Revera Nabuchodonosor, quum interioris Asiae res composuisset, duces cum exercitu miserat, qui regnum Iuda propter rebellionem Ioakim punirent; obsederunt civitatem sanctam, quando Nabuchodonosor advenit et Iechonias, ut maiorem cladem a se averteret, cum matre sua et principibus regi sese ipse dedit. Cum omnibus principibus et ducebus et robore populi translatus est in Babyloniam, nihilque relictum

est exceptis pauperibus terrae (4 *Reg.* 24,10 sqq.), quibus Nabuchodonosor tamquam novum regem praefecit Iechoniae patrum Mathaniam, tertium Iosiae filium, cui nomen imposuit Sedeciam.

Undecim annis regnavit *Sedecias* (597.-586.) et fecit malum coram Domino iuxta omnia, quae fecerat Ioakim (4 *Reg.* 24,19). « Sicut ficus pessimae, quae comedi non possunt eo quod sint malae, ita Sedecias rex Iuda et principes eius et reliqui de Ierusalem erant, qui remanserant in urbe » (*Ier.* 24,8); « principes sacerdotum et populus praevaricati sunt iuxta abominationes gentium et polluerunt domum Domini », (2 *Par.* 36,14; cfr *Ezech.* 8,2-18), atque summa invaluit in iure dicendo negligentia et iniustitia (*Ierem.* 21,11 sq.); rex vero de iugo Chaldaeorum excutiendo quam de idololatria reprimenda et de moribus populi reformandis cum magnatibus deliberare maluit. Imbecillo enim erat ingenio consiliaque semper mutavit. Iam in principio regni, quum Nabuchodonosor, ut videtur, Aelamitis subiiciendis distineretur (49,34 sq.) cum legatis vicinarum gentium de repellendis Chaldaeis consilium inierat a pseudopropheta seductus, licet Ieremias voluntatem Dei esse asseruisset, ut Iudaei sub Chaldaeorum dominio quieti remanerent (27,1 sqq.)⁴; nulla autem spe felicitis exitus affulgente, Sedecias per legatos iram Nabuchodonosor placare conatus erat (28,1 sqq.). Quin etiam a. 4. regni, quum novi rebellionis conatus per pseudopphetam Hananiam provocati essent (28,1-17), rex ipse Babylonem proficisci debuit (51,59). At occaecati divinae voluntati acquiescere nolentes aperta tandem rebellione finem regni destructionemque civitatis accelerarunt. Aegyptiorum auxilio fretus a. 8. vel 9. regni sui Sedecias fregit pactum, quod iureiurando confirmaverat (*Ezech.* 17,15 sqq.; cfr 2 *Paral.* 36,13) et a Nabuchodonosor defecit. Qui statim profectus in Reblatha ad Orontem consedit (4 *Reg.* 25,6), ut contra regem Iuda eiusque socios bellum administraret. Contra Ierusalem misit praecipuos suos duces, qui reliquis civitatibus occupatis mense 10. a. 9. Sedeciae urbem sanctam obsederunt (*Ier.* 39,1). Duobus annis duravit obsessio; sollemni legatione rex prophetam rogavit, ut apud Deum pro populo intercederet (21,1), quin etiam ut Dominum sibi propitium redderet, cum toto populo voto sese obstrinxit ad dimittendos omnes servos Hebraeos, quos contra Legem detinebant (34,8 sqq.). Ieremias vero certam fore urbis expugnationem semper praedixit deditionemque et fugam velut unicum salutis remedium suasit (21,3 sqq.; 32,3 sqq.; 34,2 sqq. etc.), neque sententiam mutavit, quando Aegyptiorum exercitu Chaldaei ab urbe obsessa ad tempus recedere sunt coacti (37,4 sqq.). Revera Aegyptii re infecta in terram suam reversi sunt, et Chaldaei interruptam obsessionem receperunt. Interea prophetae inimici cum ad Chaldaeos fugere voluissent praetexuerant durissimumque in carcerem

iniecerant; ex quo a Sedecia liberatus in atrio carceris custoditus est (37,10-20), donec iterum a principibus ad mortem postulatus permitte Sedecia in lacum, « in quo non erat aqua sed lutum » demissus est, ut fame periret. At etiam ex hoc periculo Deus eum liberavit per Abdemelech Aethiopem, qui precibus suis a rege obtinuit, ut denuo in vestibulo carceris propheta detineretur (38,1-13). Ibi permansit, usque dum post urbis expugnationem iussu Nabuchodonosoris liber abire permissus est. Mense 4. a. 11. Sedeciae dirupta est civitas et pars eius occupata; Sedecias fugit, sed in deserto Iericho captus et Reblatham ad Nabuchodonosor adductus coram se filios suos occidi vidit; deinde oculis effossis vinctus catenis abductus est in Babyloniam, ubi in carcere mortuus est (52,6-11 cfr 4 Reg. 25,4 sqq.). Ultimus fuit rex Iuda; mense enim 5. eiusdem anni Nabuzardan, princeps exercitus chaldaici, « succendit domum Domini et domum regis et domos Ierusalem omnemque domum combussit igne; et muros Ierusalem in circuitu destruxit exercitus Chaldaeorum » (4 Reg. 25,8 sqq.). Soli pauperes relictii sunt in Palaestina, quibus praefectus est Godolias, filius Ahicam; Ieremias autem habitavit cum eo in medio populi, qui relictus fuerat (Ierem. 40,1 sq.), usque dum Godolia occiso cum reliquiis in Aegyptum transmigrare coactus est (Ier. 42. 43.).

1. 4 Reg. 22, 23; 2 Paral. 34, 35.

2. 4 Reg. 23,33; Ezech. 19,4; Ierem. 22,10-12. Ieremias regem nominat Sellum (שלום); revera secundum 1 Paral. 3,15 Iosiae fuerunt quatuor filii : Iohanan, Ioakim, Sedecias, Sellum; primogenitus Iohanan iuvenis mortuus esse videtur, nam in Scriptura non amplius commemoratur; Ioakim et Sedecias, filii Iosiae, regnaverunt postquam Ioachaz in Aegyptum abductus est; Sellum igitur, quum a populo rex electus esset, nomen suum mutasse videtur (Ioachaz), sicuti etiam Ioakim vocatus est prius Eliacim et Sedecias Mathania (4 Reg. 23,34; 24,17). Cur 1 Par. 3,15 Sellum quarto loco ponatur, quum Sedecia esset maior natu (cfr 4 Reg. 23,31. 36; 24,18), non liquet.

3. Nabuchodonosorem, id quod nonnulli addubitant (Nägelsbach Der Prophet Jeremia p. VIII etc.), post victoriam apud Charcamis reportatam (a. 605) revera Palaestinam et Ierusalem occupasse non tantum constat ex 4 Reg. 24,1,2 Paral. 36,6, Dan. 1,2 sed etiam ex Ierem. 35,11 cfr 35,1 et ex Beroso apud Fl. Ioseph. Antiqu. X. 11 et c. Apion I. 19; quo teste Nabuchodonosor, quum in persequendis Aegyptiis et subiicienda Palaestina occupatus esset, morte patris audita in Babyloniam reverti est coactus. Secundum Dan. 1,1 quidem expugnatio urbis accidit a. 3. Ioakim, secundum alios a. 4.; quae temporis differentia aut ex eo explicanda est, quod duplex fuerit annorum Ioakim numerandorum modus, aliis annum mortis Iosiae, in quo per tres menses regnavit Ioachaz, regno Ioakim addentibus, aliis non addentibus, aut ex eo, quod Daniel in Babylonia scribens annum nominaverit, in quo Nabuchodonosor expeditionem suam contra Aegyptios inchoavit et Babylone profectus est, alii in Palaestina scribentes annum nominaverint, in quo Palaestinam et Ierusalem occupavit (Verbum בוא, quo utitur Dan. 1,1, plerumque quidem significat *advenire*, sed interdum etiam *proficisci*: Ion. 1,3 in Ioppe navem invenit בָּאָה תִּשְׁבִּי « quae pro-

fisciscebatur in Tharsis ». *Gen.* 37,30 etc.). Ea, quae scriptores profani et monumenta de Nabuchodonosore tradunt, collegerunt *Vigouroux* La Bible et les découvertes modernes IV. p. 293 sqq., *Brunengo* L'impero di Babilonia e di Ninive II. p. 260 sqq. etc.

4. *Ierem.* 27,1 pro « In principio regni *Ioakim*, filii *Iosiae* » legendum esse « *Sedeciae*, filii *Iosiae* » totum sequens vaticinium docet, uti recte monuit *Calm.* i. h. l. Antiquiores interpretes, ut difficultatem removerent, alii cum *S. Hier.*, *Rhab.* etc. inscriptionem ad praecedens caput traxerunt, ita ut vaticinii istius tempus *bis* (26,1 et 27,1) sit definitum (*Card. Hugo*, *Dion. Carth.*, *Mald.*, *Sanct.* etc.), alii quia hanc constructionem illegitimam esse videbant, iam ab initio regni *Ioakim* *Ieremiam* catenas gestasse putabant, quas deinde sub *Sedecia* ad reges vicinos mittere iussus sit (*Lyran.*, *Vatabl.*, *a Castro*, *a Lap.* etc.). Utraque explicatio contorta removetur admissio erroris librarii; cfr *Knabenbauer* Comm. in *Ierem. proph.* Parisiis 1889. p. 337.

§ 9. — De Prophetia Ieremiae.

Praeter duos posteriores Regum libros, de quibus iam egimus, *Ieremias* duo opera prophetica (collectionem vaticiniorum et epistolam de idololatriae absurditate) unumque poeticum (*Threnos* de excidio urbis et templi) nobis reliquit. De quibus totidem paragraphis disse-remus epistolam cum libro *Baruch* coniungentes, quippe cui in editionibus nostris adnexa sit. A vaticiniorum autem collectione initium capiemus, quoniam *Prophetia Ieremiae*, uti a *Vulgata* inscribitur, praecipuum eius est opus atque vere insigne documentum fidelitatis, qua quinquaginta circiter annis munere prophetico est functus.

QUAESTIO I. — De duplici recensione libri.

262. — Antequam vero consuetas nostras quaestiones de operis argumento, ordine, origine, authentia aggrediamur, pauca sunt praemittenda de duplici recensione, qua nobis est conservatum. *Origenes* iam monuit, in alexandrina versione alio modo, quam in primigenio textu vaticinia esse disposita atque satis magnam inter graeca et hebraica exemplaria inveniri lectionum discrepantiam. Vehementius pro more suo conqueritur *S. Hieronymus*, in exemplaribus suo tempore usitatis ordinem librariorum errore esse confusum et multa deesse, promittitque sese iis quae desint ex hebraeo fonte digestis et completis novum ex veteri verumque pro corrupto et falsato prophetam lectoribus esse daturum¹. Reapse longius, quam in plerisque aliis libris, versio alexandrina cum omnibus suis filiis a massorethico textu recedit. Ad ordinem quod attinet, vaticinia omnia contra exterarum gentes, quae textus hebraeus eumque secutus *S. Hieronymus* in fine libri exhibent (46.-51.), Alexandrini medio libro (post 25,13) inserunt alioque ordine ea disponunt². In textu ipso versio graeca interdum paucula vocabula vel etiam minora membra addit, vix tamen plura, quam in

aliis libris; sed multo frequentius omittit singula vocabula vel minora phrasium membra, immo aliquas phrases integras atque adeo pericopas duas, ut octava circiter parte graecus liber brevior sit hebraico et nostro latino³. Unde duplex quaestio ab interpretibus agitur, quomodo scilicet magna illa differentia sit exorta, atque uter textus sit praeferendus⁴.

Omittere licet illorum sententiam, qui variis admissis vaticiniorum collectionibus vel editionibus, quas propheta ipse aut iuniores redactores adornaverint, priorem quaestionem solvere volunt. Neque enim tantum fundamento historico caret, nec ad discrepantiarum originem explicandam requiritur, sed etiam hodiernorum textuum conditione refellitur. Profecto si duae collectiones vel editiones, quae a diversis redactoribus adornatae inter se non dependent, alexandrinae versionis et massorethicae recensiois essent fontes, multo maiorem quum in numero et ordine vaticiniorum, tum in lectionibus deprehenderemus diversitatem; substantialis autem differentia inter utrumque textum non adest. Altera vero ex parte ab eorum quoque discedimus sententia, qui sive librariorum sive interpretis negligentiae dumtaxat vel inscitiae vel festinationi omnes discrepantias attribuendas putant. Nam licet longe plerasque, praesertim minores, ex illis fontibus iure derivari concedamus⁵, aliae tamen sunt eaeque graviore, quae apte non explicantur, nisi primitivum libri textum *consulto et deliberate* mutatum esse dicamus. Huc praesertim spectat diversus vaticiniorum contra gentes ordo, huc quoque iure trahitur omissio pericopae 39, 4-13, quae, sicut modernis nonnullis interpretibus, quia contextum perturbet, parum probatur, etiam antiquo diasceuastae, quoniam difficultatem quandam creat, displicuisse videtur; huc etiam pertinere arbitramur omissionem nonnullarum sententiarum, quae quoniam alio in contextu iisdem fere verbis a propheta iam erant enuntiatae, abundare videbantur etc⁶. Num vero deliberatae hae mutationes graeco interpreti debeantur, an ab eo iam in suo exemplari hebraico sint repertae, controvertitur; rectius tamen illos iudicare censemus, qui illas versione graeca dicunt antiquiores. Nam Ieremiae interpretes servili quodam modo saltem plerumque totidem fere verbis et eodem vocabulorum ordine, quantum fieri potest, retento hebraicum textum reddidit; suspicari igitur non licet eum arbitrario prorsus modo integras phrases aut sententias aut pericopas omisisse ordinemque vaticiniorum mutasse. Probabilior igitur est sententia, antiquitus duas recensioes hebraicas libri nostri exstitisse, quarum una fons est textus, quem transtulerunt Alexandrini, altera vero fons textus massorethici.

Interroganti, utra sit praeferenda, respondemus, neutram omni ex parte primitivo Ieremiae libro esse conformem, utramque suis ornari

virtutibus suisque deformari naevis, utramque autem vera gaudere auctoritate atque genuino textui inveniendō inservire. Revera utraque usi sunt sacri scriptores N. T.; nam si *Matth.* 2,18 massorethicam recensionem, ubi a graeca aliquantum discedit, secutus est (*Ierem.* 31, 15), *S. Paulus* (*Hebr.* 8,9) graecam recensionem allegat, licet a massorethica dissentiat (*Ierem.* 31,32)⁷. Utraque approbata est ab Ecclesia; alexandrina enim recensione usi sunt tantum non omnes Christiani sex primis saeculis et hodie utuntur pleraeque ecclesiae orientales; massorethicam recensionem, quam *S. Hieronymus* transtulit, inde a 6. saec. adhibuit et adhibet integer Occidens. Auctoritatem igitur utraque, ut *S. Hieronymi* argumento utamur, « vetustate et usu meruit ». Plenior est textus massorethicus, neque prudenti, opinor, potest esse dubium, quin maiores saltem pericopae, quibus alexandrinus textus caret (atque praesertim 33,14-26), authenticae sint et canonicae. Et enim ut taceamus, decreto tridentino, quo omnes libros sacros cum omnibus suis partibus, prout in ecclesia catholica legi consueverunt et in Vulgata habentur, pro sacris et canonicis recipere iubemur, etiam pericopas Ieremiae maiores illas comprehendi⁸, critica quoque argumenta illis favent, praesertim quum satis perspicuae sint rationes, quibus permotus alexandrinae recensionis diasceuastes eas omittere maluit⁹. De minoribus autem discrepantiis diiudicare criticorum est, qui interdum recensionem massorethicam, interdum alexandrinam praefendam esse invenient. Ordine demum alexandrinam massorethicae praestare censemus. Parum aptum enim locum in nostris editionibus vaticinia contra gentes occupant, quum nec cum praecedentibus nec cum sequentibus ullum habeant nexum; neque quisquam nobis dixerit, cur auctor vel redactor vaticiniis contra gentes historicam relationem de excidio sanctae civitatis et templi et de sorte lechoniae adnexerit. In alexandrina autem recensione, quae vaticinia post 25,13 inserit, omnia optime cohaerent, immo massorethicus textus ipse innuit, illa olim ibidem suam sedem habuisse. Haec enim legimus (25,13): « Et adducam super terram illam (Chaldaeorum) omnia verba mea, quae locutus sum contra eam, *omnia scripta in libro hoc, quae prophetavit Ieremias contra gentes* ». Nonne mirum videtur, quod Deus se adducturum dicat, « quae Ieremias prophetavit contra gentes »? Num similis loquendi modus alibi reperitur? Nonne magis mirum, quod ea, quae scripta dicuntur in libro hoc, necdum scripta erant « in libro hoc » nec statim erant scribenda, sed post viginti demum capita, quae de aliis agunt, velut appendix terminato libro addenda? Supponamus autem, olim immediate secuta esse vaticinia contra gentes, atque omnis difficultas evanescit. Verba enim « quae prophetavit Ieremias contra gentes » inscriptio sunt sequentium vaticiniorum, similis aliis novarum par-

tium inscriptionibus, nec ullo modo cum praecedentibus connectenda; ipsa autem massorethica recensio verba ita intelligenda esse docet, quum eadem 46,1 repetat. Accedit, quod singulorum quoque vaticiniorum contra gentes ordo mutationem in massorethica potius quam in alexandrina recensione factam esse suadent. Massorethica enim populos illo ordine exhibet, quo Ieremias (25,19 sqq.) illis calicem furoris divini propinare iubetur; iam vero Alexandrinos aptum hunc ordinem reliquisse, ut ei alium substituerent, cuius quae sit ratio non satis apparet, parum est probabile; optime vero intelligitur, massorethicae revisionis redactorem eodem tempore, quo vaticinia e loco suo in finem libri transposuit, eorum ordinem priori vaticinio (25,19 sqq.) adaptasse, ut externum saltem aliquem nexum inter cp. 25. et vaticinia illa indicaret. Confirmationis demum gratia addere liceat, Isaïam quoque et Ezechielem vaticinia sua contra gentes non velut appendicem libris suis addidisse, sed velut partem integrantem inseruisse¹⁰. Cum massorethica igitur recensione maiores pericopas ab alexandrina omissas recipimus; cum alexandrina ordinem a massorethica perturbatum restituimus; minores discrepantias secundum regulas sanae criticae diiudicandas arbitramur, eandem autem auctoritatem duobus illis testibus competere. Quorum testimonium, si est consentiens, non videmus quo cum iure respui possit¹¹; immo vero, quoniam alexandrina et massorethica recensio in omnium vaticiniorum substantia consentiunt, egregium nobis praebent argumentum authenticitae eorum demonstrandae.

1. *Orig.* Ad Afric. 4 (M. 11,56); *S. Hieron.* In Ierem. Prol. (M. 24,706); cfr. Praef. in Ierem.: « Ordinem visionum, qui apud Graecos et Latinos omnino confusus est, ad pristinam fidem correximus ».

2. Duplici hac tabula, quam diversus sit ordo alexandrinus a massorethico, quocum censentit Vulgata, colligitur.

HEBR. ET LAT.	ALEXANDR.	ALEXANDR.	HEBR. ET LAT.
25,14-38	= 32,1-24;	25,14-18	= 49,34-39; (Elam).
26,1-43,13	= 33,1-50,13;	26,1-28	= 46,1-28; (Aegyptus).
44,1-30	= 51,1-30;	27,1-28,64	= 50,1-51,64; (Babylon).
45,1-5	= 51,31-35;	29,1-7	= 47,1-7; (Philistiim).
46,1-28	= 26,1-28; (Aegyptus).	29,8-23	= 49,8-23; (Edom).
47,1-7	= 29,1-7; (Philistiim).	30,1-5	= 49,1-5; (Ammon).
48,1-47	= 31,1-44; (Moab).	6-11	= 49,28-33; (Arabes).
49,1-5	= 30,1-5; (Ammon).	12-16	= 49,23-27; (Damascus).
7-22	= 29,8-23; (Edom).	31,1-44	= 48,1-47; (Moab).
23-27	= 30,12-16; (Damascus).	32,1-24	= 25,14-38;
28-33	= 30,6-11; (Arabes).	33,1-50,13	= 26,1-43,13;
34-39	= 25,14-18; (Elam).	51,1-30	= 44,1-40;
50,1-51,64	= 27,1-28,64; (Babylon).	31-35	= 45,1-5;
52,1-34	= 52,1-34.	52,1-34	= 52,1-34.

3. Maiores pericopae, quae in Alex. desiderantur, sunt 33,14-26 (vaticinium de

acterna novi foederis duratione), et 39,4-13 (narratio de urbis occupatione et Ieremiae liberatione). Frequentiores sunt nonnullorum versuum omissiones; praecipuae sunt hae: 8,10-12; 10,5-8. 10; 11,7. 8; 17,1-4; 27,13. 14. 19-22; 29,16-20; 30,10. 11; 34. 11; 51,44-49; 52,2. 3. 15. 28-30. Longe frequentissima est incisorum vel phrasium minorum vel vocabulorum ommissio. Phrasis נָאם יְהוָה (« dicit Dominus » *Vulg.*) in textu hebr. *plus centies et septuagies* legitur, in alex. *vix centies* est expressa; appositiones ad nomen divinum (Dominus *exercituum*, Deus *Dominus exercituum*, Deus *Israel*, Dominus *Deus* etc.), ab alex. fere relinquuntur; nomini personarum hebr. saepe addit nomen patris, alex. illud omittit, uti etiam omittit titulum nominibus additum (Jeremias *propheta*, Hananias *propheta* etc.). Circiter duo millia septingenta vocabula textus hebraici in alex. versione non esse expressa vulgo dicuntur; recte autem monet *Ant. Scholz* (Commentar zum Buche des Proph. Jeremias. Würzburg 1880. p. XXXIII) istam assertionem caute esse recipiendam, quoniam tam diversa sit linguarum hebraicae et graecae indoles, ut eiusmodi numeratio vix ac ne vix quidem institui possit.

4. Antiqui interpretes cum S. Hieronymo librariorum errori diversitatem attribuerunt et recensionem massorethicam secuti sunt, de alexandrina parum solliciti. Hac nostra aetate de duplicis recensionis origine et auctoritate accuratius disputari coeptum est; atque primus catholicus interpret, *F. C. Movers* (De utriusque recensionis vaticiniorum Jeremiae, graecae alex. et hebraicae massor., indole et origine. Hamburgi 1837.) quaestionem agitavit, sed nescio annon liberius quam par est eam solvit. Supposuit enim aliqua Jeremiae vaticinia a Deutero Isaia, quem perperam admisit, esse retractata, duas deinde factas esse eorum collectiones, alteram incompletam exeunte exsilio per redactorem librorum Regum, alteram plenioram paullo post per Nehemiam; hanc secundam esse fontem recensionis massorethicae; ex duabus antiquioribus autem adornatam esse circa Alexandri M. aetatem novam, quae sit mater recensionis alexandrinae; recensionem massorethicam a iunioribus nonnulla esse inserta, alexandrinam ab istis additionibus immunem esse conservatam ideoque massorethicae praeferendam. Contra quae *A. Kueper* (Jeremias librorum sacr. interpret atque vindex. Berolini 1837. p. 167-202), ut integritatem et praestantiam massorethicae recensionis defenderet, omnes discrepantias ignorantiae et negligentiae graeci interpretis attribuit, qui alium textum, quam nostrum massorethicum, prae oculis non habuerit, sed arbitrario modo eum transtulerit. A quo tempore utraque sententia quum inter catholicos tum inter protestanticos interpretes patronos invenit. Ex recentissimis catholicis massorethicam recensionem omnino praeferunt (licet non negent, interdum in alexandr. genuinam lectionem esse conservatam) *Kaulen* (Einl. Ed. 3. p. 366, qui multas varietates ex festinatione, qua scriptum sit exemplar, a quo dependet alexandrina versio, explicat), *Zschokke* (Hist. sacr. p. 280), *Trochon* (Jérémie p. 16), *Schneendorfer* (Weissagungsb. d. Proph. Jerem. p. 16 sqq.), ex protestanticis *Graf* (Der Proph. Jeremia. Leipzig 1862. I. p. XL sqq., et *Schenkel Bibellexicon* III. p. 208, qui soli arbitrario vertendi modo graeci interpretis omnes varietates adscribit), *Keil* (Einl. 175 p. 553 sqq. et Comm. über d. Proph. Jeremia p. 23 sqq.), *Vatke* (Einl. p. 638 sq.), *de Orelli* (Die Proph. Jesaja u. Jeremia. Nördlingen 1887. p. 316 sqq.) etc. Alexandrinam vero recensionem omnino praeferunt ex catholicis *Ant. Scholz* (Der masoreth. Text u. die LXX Uebersetzung des B. Jeremias. Regensburg 1875. et Comment. z. Buche des Proph. Jeremias p. XXX sqq., et passim) atque, ut videtur, *B. Neteler* (Gliederung des B. Jeremias. Münster 1870.), qui omnes maiores pericopas, quae in alexandrina desunt (33,14-26; 39,4-13; 17,1-4), omittit, « quia contextum perturbent », sc. contextum a B. Neteler stabilitum; ex protestanticis huc pertinet *Bleek-Wellhausen* (Einl. p. 376 sqq.); minus confidenter sequuntur alexandrinam alii

Protestantes : *De Wette Schrader* (Einl. p. 431 sqq., *Schrader* p. 435 ad massorethicam magis inclinat), *Davidson* (Introd. III. p. 111 sqq., qui ordinem alexandrinum improbat, omissiones alexandrinas approbat), *Hitzig* (Der Proph. Jeremia p. XV et passim omissiones longe plerasque approbat). Alii mediam viam ineunt, uti *Knabenbauer* (Comm. in Ierem. p. 6 sqq.), qui utriusque recensiois lectiones accurate perpendendas censet, ut genuina inveniatur, in ordine tamen Massorethas praefert, et ex acatholicis *Naegelsbach* (l. c. p. XIX.) ac *Smith* (The Speaker's Comm. V. p. 323), quorum prior omnes discrepantias arbitrio, alter easdem festinationi graeci interpretis attribuunt, ambo alexandrinum ordinem praefereunt.

5. Negligentiae vel festinationi *librarium* (sive hebraicorum sive graecorum) probabiliter adscribi oportet omissionem frequentem formulae « יי נאם (λέγει ὁ κύριος), appositionum ad nomina Dei vel aliarum personarum, vocabulorum, quae videbantur pleonastice posita (ex. g. 1,31 *Τὶ σὺ ὄρα;* καὶ ἔπα· *Λεβήτα υποκαλύμενον*, ubi secundum massor. addendum erat : *ἐγὼ ὄρω*. 2,13 « et foderunt sibi *cisternas*, *cisternas dissipatas* » pro quibus Alex. καὶ ὥρυξαν ἑαυτοῖς λάκκους συντετριμμένους, nonnullorum versuum *δμοιοτελεῦτων* (ex. gr. 27,13. 14). *Librarium aut interpretis* culpa debetur satis frequens commutatio personarum (ex. gr. 2,25 ἡ δὲ εἶπεν *hebr.* dixisti; 2,30 *ἐδέξασθε hebr.* sumserunt) aut numeri (ex. gr. 2,18 *ποταμῶν hebr.* fluminis; 2,19 *ἀποστασία hebr.* rebelliones; 2,34 *αἷματα hebr.* sanguis) aut synonymorum (ex. gr. 2,26 οἱ οἶκοι *hebr.* domus; 2,31 *ἀκούσατε hebr.* videte). *Interpreti* soli debentur discrepantiae, quae exortae sunt, quia vocabula debitis vocalibus non instruxit (ex. gr. 2,23 קָלָה, *φωνή αὐτῆς* pro קָלָה, *velox*; 2,34 מָלָה, *δρός* pro מָלָה, *haec*), aut quia sensum non percipiens nec recte vocabula coniungens coniecit potius quam vertit (ex. gr. 3,2 « sedes sicuti cornix in deserto »; 31,8 « Iudaei in festo paschatis revertentur », 46,15 « Apis fugit, taurus electus tuus non mansit »). Aliae variae lectiones exortae sunt quia aut librarii aut interpretes literas inter se similes permutarunt (ex. 2,16 יַרְעִיךָ *ἔγνωνσάν σε* ac si legisset יַדְעִיךָ; 2,19 פְּחַדְתִּי, *timor mei*, γῆδόκησα, *בְּחַרְתִּי*). Ceterum similes discrepantiae in omnibus libris leguntur, in nostro tamen sunt longe frequentiores.

6. Ex. gr. 8,10-12 omitti videntur, quia iam legebantur 6,13-15; — 11,7. 8. quia similia leguntur 7,24 sqq.; — 17,3 sq. propter 15,13 sq. Alibi quoque brevitati studuisse videtur alexandrinae recensiois diasceuaes longiore textu quasi in compendium contracto illa omittens, quae aliis verbis eandem ideam exprimunt, illaque brevius reddens, quae fusius dicta videntur; cfr ex. gr. 10,4-10; 27,12-24; 41,14 etc. Similis forsitan fuerit ratio, qua permotus eximium vaticinium 33,14-26 omisit; etenim priora eius verba (33,15. 16) fere cum 23,5. 6 consentiunt, reliqua autem in aeternitate foederis asserenda versantur, quae iam 31,35-37 asserta est. Hanc sententiam probabilem esse nemo negaverit, qui attente considerat, quid diasceuaes alexandrinus in similibus casibus fecerit. Libenter autem concedo alias sententias non minus probabiles excogitari posse, quibus vaticinii illius omissio explicetur; omni autem probabilitate caret sententia A. Scholz (Comm. p. 399), qui vaticinium Ieremiae abiudicat et ad illud componendum quatuor iunioribus scriptoribus indiget, dum ipse *Hitzig* (Comm. p. 283 sqq.) duobus tribusve contentus est.

7. Ut Massoretharum textum alexandrino recte praeferrī demonstrent, aliqui interpretes (*Kaulen* Einl. Ed. 3. p. 366; *Zschokke* Hist. sacr. A. T. p. 380) ad *Bar.* 1,9 et 2,23 provocant, cuius verba hebraico magis quam alexandrino consonent, atque ad 2 *Paral.* 36,20, ubi « expresse *Ierem.* 27,7, qui in alex. recensione omittatur, ex ore *Ieremiae* notetur ». Quae parum recte dici videntur. Nam *Bar.* 1,9 accuratius cum *Ier.* 24,1 *graeco*, quam *hebraico* consonat; neque enim tantum eandem vocem

illa in significatione secus inusitatum adhibet (δεσμότης, quod ubique est *captivus*, in *Ier.* 24,1 et *Bar.* 1,9 est *claustrarius*, כִּסְגָר), sed etiam de abductis δονατοῖς loquitur, sicut *Ier.* de abductis πλουστοῖς, licet in massorethica recensione de iis non sit sermo, nam שָׁרִיִּים, quod est in Mass., ab Alex. et a Bar. etiam iam est redditum ἄρχοντες.

— Item *Bar.* 2,23 ad verbum fere consonat cum *alex.* *Ierem.* 25,10. 11. — Ad 2 *Paral.* 36,20 quod attinet, auctor testimonio Ieremiae maxime videtur demonstrare *durationem* exsilii, quae fuerit *septuaginta annorum*; iam vero massorethicus *Ierem.* 27,7 nihil habet de septuaginta annorum duratione, sed captivitas eiusque septuaginta anni praedicuntur *Ier.* 25,11. 12 et 29,10, qui versus in utroque textu leguntur.

8. Idque eo magis, quia pericopae ab Alexandrino omissae a Syris *semper* sint agnitae, a Graecis autem, id quod multi codices docent, ex Theodotionis versione studiose receptae.

9. Praeter pericoparum in alexandrina recensione omissionem adversarii vix quidquam contra earum authenticam afferunt. Monet quidem A. Scholz (l. c. p. 400) nec stylum nec ideas versuum 33,14-26 esse Ieremiae, sed se ipse refutat immediate addens pericopen ex aliis Ieremiae textibus esse contextam (« ein Mosaik jeremianischer Stellen »). Tam parum autem desunt stylus et ideae Ieremiae, ut *Bleek-Wellhausen* (l. c. p. 379), licet pericopen eiiciat, tamen non improbable censeat, eam a Ieremia post urbis excidium esse compositam et a iuniore manu in vaticinium cp. 33. insertam. At ne hoc quidem concedimus, quum nimis arcte 33,14-26 cum 4-13 cohaereant, quos continuant et confirmant. Ad 39,4-13 quod attinet, obicit *Bleek Wellhausen* (l. c. p. 378), versibus insertis contextum interrumpi narrationemque reddi obscuram; *Scholz* (l. c. p. 443) integram pericopen 38,28 b — 39,14 velut inutilem reiicit, quia omnia aliis in locis aut quoad verbum aut saltem quoad sensum sint relata; simili modo *Hitzig* (l. c. p. 318 sq.) 38,28 b — 39,13 exceptis 39, 3. 11. 12., qui versus ei genuini sunt quia alibi similes non legantur; *Nägelsbach* autem (l. c. p. 273 sqq.) genuinis etiam accenset 39,13; alii alio modo. Interpretum est, hanc relationem cum aliis narrationibus de expugnatione urbis conciliare; illos autem, qui eam reiiciunt, interrogamus, quomodo factum sit, ut interpolator, quem supponunt, narrationem inseruerit, quam cum aliis pugnare et contextum perturbare dicunt. Multo rectius, si fallor, dicemus, diasceuaften alexandrinae recensionis, quum easdem atque adversarii nostri difficultates in nostra pericope intelligenda inveniret, nodum eadem ratione, qua illos, scindere quam solve maluisse eiectis versibus, qui ei disciplicebant.

10. *Is.* 13-27 (vaticinia contra gentes) medium locum occupant inter oracula de duabus Assyriorum expeditionibus (7-12 et 28-35); *Ezech.* 25-32 vaticinia illa etiam oraculis de Israel (3-24 ante urbis obsidionem, 33-39 post urbis destructionem) interponit. Simili quadam ratione Ieremiam librum suum disposuisse, Analysis docuit. (Cfr 263 n. 7 p. 377).

11. Quare non intelligimus, quanam critica praecepta sequatur *Ant. Scholz* (Comment. p. XXXIII), qui non tantum omnes omnino pericopas textusque sive breves sive longos, si in alterutra recensione desiderantur, spurios declarat, donec argumentis criticis (quibus?) genuini demonstrantur, sed etiam circiter *centum versus*, licet utriusque recensionis confirmantur testimonio, pro iunioribus glossis habet, quas utique inspiratas esse admittit.

QUAESTIO. II. — De libri argumento, ordine, indole.

263. — Quemadmodum Isaiae liber, noster quoque multi constat con-
cionibus prophetiisque, quae quadraginta annorum spatio, a 13. anr o

scilicet Iosiae usque ad 5. mensem anni 11. Sedeciae (626. - 586.) sunt editae, nonnullisque pericopis historicis, quae vaticiniis illustrandis inserviunt; velut appendix autem ei sunt addita historica nonnulla et prophetica, quae quum expugnatione sanctae civitatis sunt recentiora titulo libri non comprehenduntur¹. Neque tamen, licet tam variis partibus constet, ei deest UNITAS ARGUMENTI. Integram Ieremiae Prophetiam esse « *vastationem* », uti integram Isaiae librum « *consolationem* », olim tradiderunt Thalmudistae. Quae quidem non sine aliqua exaggeratione sunt asserta, siquidem Ieremias quoque, ne populum suum ad desperationem adduceret, spem melioris sortis futurae ei non ademit, sed continuis poenarum minis accurate definito captivitatis tempore promissiones liberationis et reditus non semel inseruit atque salutem messianicam praeclare descripsit². Recte tamen Ieremias, praesertim si cum Isaia veteris oeconomiae evangelista et *divinarum misericordiarum praecone* comparatur, *propheta iustitiae divinae* appellatur. Etenim ut « iudicia divina loqueretur cum populo suo super omnem eius malitiam » (1, 14) est missus et « constitutus super gentes et regna, ut evelleret et destrueret et dissiparet et disperderet, et aedificaret et plantaret » (1, 10); qua in muneris descriptione iustitia Dei vindicativa quum quatuor vocabulis, divina misericordia duobus tantum designatur, mirum non est, quod priorem in eius libro longe praevalere videmus. Revera *iustitia divina* omnium vaticiniorum eius est quasi A et Ω, principium et finis. Illo enim in tempore positus, quo regnum Iuda mensuram peccatorum suorum impleverat neque amplius sincera conversione ad Deum suum revertere voluit, totus in eo est, ut populum electum atque tot tantisque beneficiis a Deo cumulatam summa sua et inaudita ingratitude, continuo suo longanimitatis divinae abusu, pervicacissima sua, quae minoribus frangi non potuerat, contumacia ultimam cladem, regni urbis templi excidium, sibi ipsum attraxisse demonstret. Sicut igitur Isaiae multiplicia vaticinia idea divinae misericordiae, ita divinae iustitiae idea Ieremiae conciones et vaticinia et narrationes regit atque ad unitatem redigit.

Quam unitatem argumenti confirmat integri LIBRI ORDO aptaque partium eius dispositio. Secundum enim rationem temperis, quo singuli sunt habiti, prophetam sermones suos non disposuisse, eorum inscriptiones chronologicae clare docent³, sed pro eorum argumento ita eos connexuit, ut iusta fuisse ultima Domini iudicia contra regnum foedifragum clarius demonstraret. Ad chronologicum, ut videtur, ordinem maxime attendentes non pauci interpretes ullum ordinem sive in alexandrina sive in massorethica recensione reperiri negarunt⁴. At si ad finem, quem sibi proposuerat propheta, attentionem nostram converterimus, in alexandrina recensione, cuius ordinem praeferendum

esse diximus (262)⁵, aptam vaticiniorum omnium distributionem satis facile, opinor, deprehendemus⁶. Namque si appendicem, quae titulo non comprehenditur (40.-45. 52.), seposuerimus, integer liber in tres partes, quae ad eundem finem collineant, sua quasi sponte dispertitur. Post *exordium* enim, quo prophetae vocatio et missio describitur summumque operis argumentum indicatur (1,1-3,5) *primae partis* conciones (3,6-24,10), quae pleraeque Iosiae tempore videntur esse habitae, omnes eo tendunt, ut iudicium, quo Deus regnum Iuda destruendum decreverat, iustissimum esse doceant atque ineluctabile, quoniam populus emendari nolit. *Alterius partis* (25,1-13; 46-51; 25,15-38) vaticinia, quae pleraque a. 4. Ioakim edita esse recte dicuntur, quum exteris gentibus eandem, immo maiorem, quam regno Iuda, poenam annuntient, iterum Dei iustitiae demonstrandae inserviunt; quem eorum finem non obscure indicatum videmus in Dei ipsius interrogatione: « Ecce in civitate, in qua invocatum est nomen meum, ego incipiam affligere, et vos quasi innocentes et immunes eritis » (25,29)? Ne quis vero putet, adveniente poena et primis cladibus regnum Iuda ad poenitentiam conversam iustam iram divinam placare et avertere voluisse, *tertia partis* (24,1-38,28) conciones et narrationes ostendunt, usque ad ultimum obsidionis momentum Iudaeos in sua contumacia perseverasse atque tantum abfuisse, ut divinis monitis ad poenitentiam adduci se sivissent, ut prophetam ipsum persequerentur, ad mortem quaerent, in carcerem iniicerent. « Mansit Ieremias in vestibulo carceris usque ad diem, quo capta est Ierusalem »; his verbis tertiam partem terminans diserte ostendit propheta, divinam iustitiam populum, qui omnia salutis media pertinaci et offirmato animo respuit, non punire non potuisse. *Epilogus* historicus (39,1-18) urbis expugnatione et Ieremiae liberatione breviter narrata confirmat praecedentia vaticinia⁷. Eidem autem fini *appendix* quoque, quam terminato libro Ieremias adiecit (40.-45. 52.), inservire videtur; Iudaeorum enim, quos Chaldaei in Palaestina reliquerant, continuatam inobedientiam erga Dei mandata renovatamque idololatriam narrans *longum* exilium omnino necessarium fuisse demonstrat, ut populus emendaretur et ad magnificas illas, quas propheta non celaverat, benedictiones messianicas accipien- das praepararetur. Ex analysi, quam subiicimus, argumenti haec unitas clarius elucebit.

1. Titulus libri promittit vaticinia, quae Ieremias accepit « in diebus Iosiae, a 13. anno regni eius, et in diebus Ioakim usque ad finem anni 11. Sedeciae », qui annus completus quidem non fuit, sed terminabatur destructione regni et « transmigratione Ierusalem in mense quinto ». Hinc omnia, quae habentur in epp. 40.-44. atque ultima parte cp. 52., quum post mensem quintum a. 11. Sedeciae sint gesta, pro appendice sunt habenda. Ioachaz et Iechonias, quia ternis tantum mensibus regnabant, in inscriptione sunt praetermissi; Iechoniae tamen temporis attribuendum est 22,24 sqq.

2. Vaticinia messianica *Ierem.* 3,14 sqq., 23,2-8; 30.-33.

3. Inscriptiones chronologicae sunt hae :

3,6 « In diebus <i>Iosiae</i> »;	34,1 Tempore <i>Sedeciae</i> ; obsidionis initio;
21,1 Tempore <i>Sedeciae</i> (uno ex ultimis annis);	35,1 « In diebus <i>Ioakim</i> »;
24,1 « Post translationem <i>Iechoniae</i> »;	36,1 « Anno 4. <i>Ioakim</i> »;
25,1 « Anno 4. <i>Ioakim</i> »;	37,1 <i>Sedeciae</i> et obsidionis tempore;
26,1 « In principio regni <i>Ioakim</i> »;	38,1 Eodem tempore;
27,1 « In principio regni <i>Ioakim</i> » (lege <i>Sedeciae</i> cfr 26,1 n. 4 p. 367);	39,1 Anno 11. <i>Sedeciae</i> ,
28,1 « Anno 4. <i>Sedeciae</i> »;	40,1 Post translationem populi in Chaldaeam;
29,2 Post translationem <i>Iechoniae</i> ;	43,1 « Anno 4. <i>Ioakim</i> »;
32,1 « Anno 10. <i>Sedeciae</i> »;	46,2 Anno 4. <i>Ioakim</i> ;
33,1 Tempore <i>Sedeciae</i> , versus obsidionis finem;	49,34 « In principio regni <i>Sedeciae</i> »;
	52,31 « Anno 37. transmigrationis <i>Iechoniae</i> ».

4. Cfr *Huet*. (Demonstr. evangel. Prop. IV. Ed. Ven. 1765. p. 278) : « Minime temporum ordini capitum series respondet, magnaue rerum est confusio ». *Haneberg* (Gesch. der Offenbarung p. 325) : « Die Unordnung ist in jedem der beiden Texte gross »; *Kaulen* (Ed. 3. p. 364) : « Das Buch Ieremias enthält in bunter Reihe die Reden dieses Propheten... Die Anordnung ist in etwa chronologisch (?), allein im Ganzen ist kein Princip für dieselbe aufzufinden » etc. Simili modo inter Protestantes *Payne Smith* (The Speaker's Comm. V. p. 321) : « From the twentieth chapter all signs of any general arrangement vanish », quare censet Ieremiam morte impeditum esse, ne libro ultimam manum imponeret, eiusque discipulum Baruch collectanea prophetae in ordinem redigere non esse ausum. Fortius loquuntur antiquiores rationalistae : *Eichhorn* (Einl. IV. p. 165) : « Seine Reden scheinen in der grössten Unordnung nicht zusammengestellt, sondern zusammengeworfen », *Bertholdt* (Einl. p. 1423) : « Alles ist eben so durcheinander geworfen, als in dem Buche Jesaiah » etc. Moderni rationalistae ex variis collectionibus librum exortum docent, ut suppositum ordinis defectum explicent; cfr *De Wette Schrader* Einl. p. 437 sqq., *Reuss* Gesch. des A. T. p. 378, *Volke* Einl. p. 638 etc.

5. Qui massorethicum ordinem praeferunt, plerique uti olim iam *S. Thomas* (Comm. in Ier. 2) et *Lyranus* (Postilla in Ierem. 1,11) duas partes praecipuas distinguunt : vaticinia de Iuda (2.-45.) et de gentibus (46.-51.). Priorem partem *S. Thomas* et *Lyranus* in duas sectiones, unam propheticam (2.-38.), alteram historicam (39.-45.) secernunt earumque subdivisiones fuse prosequuntur. Cum quibus fere consentit modernus interpres protestanticus *Naegelsbach* (Der Proph. Ieremia p. XVIII) distinguens sectionem oratoriam (2.-35.) et historicam (36.-45.). Plerique moderni tres prioris partis sectiones faciunt, ex. gr. *Trochon* (Jérémie p. 9) : Prédictions générales du futur jugement (2.-20.); prédictions spéciales du jugement dont les Chaldéens seront les instruments, et du salut par le Messie (21.-33.); travaux et souffrances du Prophète avant et après la prise de Jérusalem (34.-45.); eadem ratione dividunt *Schneedorfer* (Weissagungsbuch d. Profeten Ieremias p. XIII sqq.) et *Schenz* (Einl. p. 288 sq.) et ex protestanticis *Keil* (Bibl. Comm. ü. d. Proph. Ieremia p. 16 sqq.), qui huius divisionis videtur esse auctor. In tres quoque sectiones, sed alias, priorem partem dividit *Vigouroux* (Manuel II. p. 552), qui hanc totius operis divisionem indicat : 1. Réprobation et condamnation d'Israël à cause de ses crimes (2.-17.); 2. Confirmation de cette réprobation (18. 19.); 3. Exécution de la sentence (20.-45.); 4. Prophéties contre les peuples étrangers (46.-51.). *Kilber* (Analysis biblica I. p. 395 sqq.) etiam quatuor partes distinguit : 1. Sermones propheticos ad populum iudaicum (2.-17.); 2. sermones prophetico-historicos ad eundem (18.-36.); 3. narrationem de fatis Ieremiae, urbis et reliquiarum populi (37.-45.); 4. sermones propheticos de exteris gentibus (46.-51.). Sex demum partes facit *Knabenbauer* (Comm. in Ierem. p. 4 sq.).

6. Alexandrinam recensioem secutus *Ant. Scholz* (Comm. z. B. d. Proph. Jere-

mias p. XXVI sqq.) divisionem libri proponit in sex partes, quae denis concionibus vel narrationibus constant (I. cpp. 1.-10.; II. cpp. 21.-20.; III. cpp. 21.-24.; IV. 25,1.-.14 et cpp. 46.-51.; V. 25,15-33,26; VI. cpp. 34.-44.; Appendices duae cp. 45. et cp. 52.). Quae distributio parum nobis probatur, quoniam non apparet, quoniam interno vinculo denae singularum partium sectiones colliguntur, et conciones non paucae, ut denarius numerus efficiatur, in particulis discernuntur; factitia igitur videtur esse divisio neque ex argumento aut fine operis nata sed extrinsecus ingesta. — Artificiosior quoque est divisio, quam proposuit B. Neteler (Gliederung des B. Jeremias. Münster 1870.). Opus enim distribuit in quatuor partes (1.-24.; -25,1-14; 46.-51.; 25,15-38; -26.-34.; -35.-44.), quibus velut quinta pars accedunt 45. 52., Baruch, Threni, epistola Ieremiae. Singulas deinde partes in quatuor sectiones distribui statuit, singulas vero sectiones tribus membris constare. Internum tamen etiam invenire vult nexum, ita ut tria iudicia in prima sectione partis primae annuntiata fusius ex ordine explicentur quum in tribus reliquis sectionibus partis primae tum in tribus aliis partibus; secunda igitur sectio partis primae (7.-12.) respondeat secundae parti (25. et 46.-51.), tertia sectio (13.-17.) tertiae parti (26.-34.) etc. Num iste nexus, quem equidem non deprehendo, revera adsit, diiudicent doctiores.

7. Ieremias, qui praedecessorum suorum opera frequenter adhibuit, Isaiae priorem partem imitatus esse videtur. Nam sicut Isaias vaticinia sua de duabus Assyriorum expeditionibus ab invicem separavit vaticiniis suis contra gentes insertis prioremque partem historica narratione confirmavit, ita Ieremias quoque vaticinia sua imminente periculo pronuntiata vaticiniis contra gentes insertis ab aliis separavit, quae praesente periculo protulit, eaque etiam addita narratione confirmavit. Quoniam vero pauciora habet vaticinia messianica, in exordio leviter tantum illa indicat, dum Isaias in secunda exordii sui parte fusius, uti decuit, de regno messianico agit, quippe quod in libro eius longe maiorem locum occupet.

264. — ANALYSIS PROPHETIAE IEREMIAE.

EXORDIUM (1,1-3,5) praeter libri inscriptionem (1,1-3) exhibet

1. *vocationem et missionem prophetarum*, qua muneris eius indoles adumbratur (1,4-19).

a.) Prophetam, quem ab utero sibi praeparavit, Deus vocat reluctan-temque confortat, ut munus suscipiat (1,4-8), quod maxime quidem est ad denuntiandam populi stragem, sed etiam ad eum consolandum (1,9. 10).

b.) Duobus symbolis missionis indolem ei manifestat. Amygdala (« virga vigilans ») significat Dominum cito sententiam suam executioni esse mandaturum (1,11. 12); olla ebulliens ab aquilone explicat, quae sit sententia executioni mandanda : sc. punitio populi per gentes septentrionales (1,13-16).

c.) Demum prophetam edocet, quae, ad quos, quomodo debeat concionari (1,17-19).

2. *Argumentum libri*: populum poena dignum esse et Deum eum esse puni-turum (2,1-3,5).

a.) Dei amore beneficiisque spretis populus Dominum suum reliquit et idola secutus est (2,1-9).

b.) Quod crimen apud gentes inauditum, quae deos suos non relin-

quunt (2,10-13), licet omnium priorum calamitatum fuerit causa (2,14-17), etiam nunc perdurat (2,18. 19).

c.) Profecto inde ab antiquis temporibus semper et ubique populus secutus est idola (2,20-25), quamvis ei auxilio non essent (2,26-29).

d.) Quare contra Deum, qui omni ratione eum ad se attrahere studuit, populus conqueri non potest, si nunc punietur (2,30-37). Sicut mulier a viro dimissa, si cum altero fuerit, a priore resumi nequit, ita populus, quum sincere converti nolit, a Deo relinquetur (3,1-5).

PARS PRIMA (3,6-24,10) *docet regni Iuda reprobationem esse iustam et ineluctabilem propter eius crimina et contumaciam.*

1. *Prima concio (3,6-6,30) ineluctabilem esse poenam denuntiat, quia populus converti nolit^a.*

a.) Comparat propheta sortem Israelis cum sorte Iuda, ut Iuda ad poenitentiam sinceram incitet (3,6-4,2).

α.) Israelis a Deo reiecti sorte Iuda non est eruditus, sed eadem peccata committens et *simulate* tantum se convertens peior est, quam Israel (3,6-11);

β.) Israel enim a Deo ad poenitentiam invitatus et futurae felicitatis messianicae recordatus (3,12-20) aliquando *sincere* ad Deum revertetur et ab eo recipietur (4,1. 2).

b.) Imminentem poenam proponit, ut Iuda ad sinceram conversionem invitet (4,3-31).

α.) Quoniam Iuda sincere converti non vult, exardescit ira Dei (4,3. 4); advenit ab aquilone poena tam terribilis, ut omnes perterreat : reges, principes, sacerdotes, prophetas, ipsum Ieremiam (4,5-10);

β.) Sicut ventus urens advenit propter peccata Ierusalem; omnes civitates obsidentur (4,11-18); quae videns propheta in gemitu prorumpit (4,19-22);

γ.) tota terra devastabitur, nec poterit artibus suis urbs meretrix calamitatem avertere (4,23-31).

c.) At quia vanae sunt hae invitationes, Deus populum punire debet (5,1-31).

α.) Frustra Deus quaerit iustos, ut Ierosolymis parcere possit; a maximo ad minimum perverterunt vias suas (5,1-9);

β.) sicut Israel, ita Iuda despexit verba Dei, quae per prophetas locutus est, ideo factis debet Dominus confirmare verba prophetarum (5,10-19);

(a) Eas solas pericopas velut conciones vel narrationes separatas distinguendas censemus, quas propheta ipse nova inscriptione distinguit; illas autem hac ratione non esse habitas sed ex variis concionibus antea habitis a propheta esse compositas facile apparet. *Concionum* igitur vocabulum latiore sensu usurpamus, neque reluctabimur, si quis 5,1; 9,1; 9,23 etc. novam sectionem vel concionem aptius inchoari censeat. — Prima haec concio dicitur esse prolata « in diebus Iosiae regis »; quatuor, quae sequuntur, tempus, quo sunt habitae, non indicant; nihil vero obstat, quominus eas etiam diebus Iosiae adscribamus.

- γ.) quia Dominum omnipotentem et benignissimum timere et amare nolunt, Deus eis parcere non iam potest (5,20-29);
- δ.) uno verbo (pseudo) prophetae sunt mendaces, sacerdotes cum iis consentiunt, populus haec amat, ideo iudicium non avertetur (5,30. 31).
- d.) Hinc annuntiat calamitatem tamquam certam et ineluctabilem (6, 1-30).
- α.) Exhortatur omnes, ut ex civitate fugiant, quia ab aquilone advenit hostes ad eam obsidendam propter eius peccata (6,1-8);
- β.) nulli parcetur, quia omnes vitiis se dederunt (6,9-15) et cuncta monita divina reiecerunt (6,16-19);
- γ.) propter solum externum cultum se esse evasuros inepte sperant (6,20. 21), hostis ab aquilone adveniens terribile exercebit iudicium (6,22-26);
- δ.) nam Iuda in probatione inventus est tamquam argentum reprobum, quod proicit Dominus (6,27-30).
2. *Secunda concio (7,1-10,25) populum immerito confidere docet externo suo cultu et lege accepta, siquidem criminibus suis sibi tantam poenam attraxit, quae quomodo averti potuerit indicat.*
- a.) Vana est fiducia, quam populus in templo collocat et in sacrificiis (7,1-8,3).
- α.) Si populus bene agere vellet, Deus semper cum eo maneret in templo; sed impium est templo confidere, si a criminibus non abstinent (7,2-11). Sicut Silo devastata est, devastabitur templum, quia monitis divinis non obediverunt (7,12-15).
- β.) Quoniam idololatriae se dedit populus (7,16-19), Deus sacrificia eius polluta respuit, siquidem primum suum mandatum toties per prophetas inculcatum non observent (7,20-28).
- γ.) Quare ipsa urbs iam luctum agere iubetur, quia eius filii iure talionis in ipsis peccatorum suorum locis plectentur (7,29-34) et eorum cadavera, utpote idololatrarum, cum idolis ignominiae tradentur (8,1-3).
- b.) Vane gloriatur populus de lege accepta et vane confidit, quia Deus habitat in Sion (8,4-22).
- α.) Ruina, quam descripsit propheta, averti posset, si populus ad Deum reverti serio vellet (8,4-7), at de Lege gloriantur quidem, sed operibus suis eam proiciunt, quare proicientur ipsi (8, 8-12);
- β.) adveniente ruina in civitates frustra fugientes, ut se salvent (8, 13-18), vane interrogant, annon Deus habitat in Sion; nam idololatria sua Deum ad iram provocaverunt, nec amplius eis reliquus est adiutor (8,19-22).
- c.) Hinc propheta malitiam populi deplorat, quae tantam ei attraxit cladem (9,1-22).
- α.) Die ac nocte deplorare vult calamitatem populi sui (9,1), sed ne-

- cessariam illam esse agnoscit propter multiplicia eius crimina (9,2-9);
- β.) desolationem totius terrae destructionemque urbis deplorat (9, 10. 11), at earum incolae dispersi sunt, quia ipsi Legem Domini reliquerant (9,12-16).
- γ.) Tam certum est iudicium, ut lamentatrices iam convocari iubeantur, quae magnam mortuorum stragem plangant (9,17-22).
- d.) Media salutis in memoriam revocat, quae non adhibuerunt (9,23-10,16).
- α.) Humanis auxiliis non est confidendum, sed in sola veri Dei cognitione salus quaerenda, qui misericors quidem est, sed etiam iustus omnesque populos peccatores punit (9,23-26);
- β.) cavendum igitur ab idolis, quae infirma sunt (10,1-5), neque Deo potentissimo et timendo praeferenda sunt idola, quae opera sunt hominum risui digna (10,6-16).
- e.) (Quia vero his monitis non paruerunt), filii Iuda in exilium proiciuntur, in quo stultitiam suam anteriorem deplorabunt (10,17-22) et Dominum suum rogabunt, ut populum suum non penitus destruat sed iram in hostes eius convertat (10,23-25).
3. *Tertia concio* (11,1-13,27) *poenam necessariam esse docet propter foedus violatum.*
- a.) Poena propter violatum foedus tamquam certa praedicatur (11,1-17).
- α.) Foedus olim cum Deo initum atque violati foederis poenas propheta incolis Ierusalem et omnium civitatum Iuda in memoriam revocare iubetur (11,1-8);
- β.) quoniam vero incolae Ierusalem et Iuda se offirmant, ne foedus observent, et effrenatae idololatriae se tradunt, poenae statutae tam certo advenient (11,9-13), ut nec prophetae precibus nec externis populi ritibus averti queant (11,14-17).
- b.) Certam autem esse poenam docet propheta, quia populus est contumax (11,18-12,16).
- α.) Quae praeprimis demonstrat exemplo ex sua ipsius vita allato. Anathothitis enim, qui ipsum ad mortem quaesiverunt, ne amplius eis praedicaret, atque hac ratione salutis viam sibi ipsis obstruxerunt, plenus interitus a Deo est praedictus (11,18-23);
- β.) conquerentem autem prophetam, quod poena ista non statim advenerit (12,1-4), consolatus est Deus primum quidem maiores ei persecutiones, quas a proximis suis sit passurus, praedicens (12,5. 6),
- γ.) deinde suum ipsius ei proponens exemplum, qui illum populum, quem foedere haereditatem suam fecerat, in manus hostium et plenae vastationi tradi debeat (12,7-13);
- δ.) foederis tamen sui non est immemor, siquidem « haereditatem suam » aliquando sit salvaturus eiusque hostes, nisi resipiscant, deleturus (12,14-17).

- c.) Duabus similitudinibus castigat contumaciam, qua conversionem respuit populus et poenam necessariam reddit (13,1-17).
- α.) Lumbare lineum, quod Ieremias emere, per aliquod temporis spatium gestare, deinde prope Euphratem abscondere iussus postea putridum invenit (13,1-7), symbolum est populi, quem Deus foedere velut lumbare sibi assumserat, sed propter contumaciam, qua monita eius audire recusavit, proicere est coactus (13,8-11).
- β.) Sicut omnis laguncula vino impletur, ita implebuntur omnes regni ordines ebrietate et sine misericordia proicientur (13,12-14), nisi contumacia deposita in luce (foederis) deambulent (13,15-17).
- d.) In peroratione regi matrique eius amissionem coronae et populo transmigrationem annuntiat propheta (13,18-21); interrogantibus autem, cur id fiat, respondet foeda eorum peccata et contumaciam gravibus verbis et comparationibus exaggerans (13,22-27).
4. *Quarta concio* (14,1-17,27) *poenam precibus iam non amplius averti posse denuntiat.*
- a.) Propheta pro populo orans triplicem experitur repulsam (14,1-15,9).
- α.) Occasione magnae siccitatis propheta, ut Deum ad misericordiam flectat, calamitatis magnitudine descripta (14,1-6) rogat, ut propter nominis sui honorem misereatur populi (14,7-9).
- Deus autem prophetam propter magna populi peccata vetat orare respondetque se nec ieiuniis nec sacrificiis placatum iri, sed gladio fame peste populum interemturum (14,10-12).
- β.) Instat propheta, culpam esse pseudoprophetarum monens, qui populum seducant (14,13). Quibus reponit Deus, prophetas illos eadem ratione interituros, sed simul interitum populi confirmat stragisque magnitudinem describit (14,14-18).
- γ.) Obtestatur propheta Deum, ut Sionis recordatus poenitentiam populi respiciens propter honorem nominis sui et propter foedus salutem praestet, quum ad alium recurrere nequeant (14,19-22).
- Respondet Deus, ne Moysen quidem et Samuelem, si adessent, populi gratiam esse obtenturos, atque gravissimam fore cladem iterum variis modis explicat (15,1-9).
- b.) Qua repulsa afflictum et miseram suam sortem deplorantem prophetam Deus consolatur docetque, quomodo se gerere debeat (15,10-16,18).
- α.) Prophetae de sua sorte conquerenti Deus auxilium promittit, sed a populo poenam non avertit (15,10-14); supplicentem tribulationesque suas enumerantem (15,15-18) consolatur exhortaturque, ut fortis munere suo fungatur (15,19-21).
- β.) Deinde eum edocet, quomodo vivere debeat, ut sit vivum symbolum futurae sortis populi.
- Nec uxorem ducere nec filios generare nec in domum luctus

intrare aut ad convivium accedere iubetur, ut praesagiat omnes filios in Ierusalem natos gladio et fame esse interimendos nec quemquam de tanta strage luctum esse acturum atque omnem laetitiam ablatum iri (16,1-9);

populo autem interroganti, unde sit tanta calamitas, denuntiari debet scelera, quorum debita poena sit exsilium (16,10-13), quod (futura liberatione simul leviter indicata) fusius explicat (16,14-18).

c.) Accuratus demum indicat futurae poenae causas (16,19-17,27).

α.) Prima causa est idololatria. Ad Deum conversus propheta sperat fore, ut aliquando ipsi gentiles inanitatem idolorum cognoscant (16,19. 20). Quam spem confirmans Deus se ideo puniturum esse populum dicit, ut quantum sit illud peccatum intelligat, quod quum stylo ferreo cordibus et altaribus eorum sit inscriptum, sese commisisse non possunt negare (16,21-17,4).

β.) Altera causa est fiducia, quam in hominibus collocant (17,5. 6), quum in solo Deo collocanda sit (17,7-13). Quibus Dei verbis permotus propheta suam exprimens fiduciam indirecte populum docet, quid agere debeat (17,14-18).

γ.) Tertia causa est Legis violatio; propheta enim omnes populi ordines exhortari iubetur, ut sabbathum observent (17,19-23); quod si fecerint, promittitur salus, si non fecerint, praedicitur interitus civitatis (17,24-27).

5. *Quinta concio* (18,1-20,18) *duarum actionum symbolicarum explicatione certam esse poenam denuntiat eamque per Chaldaeos inflictum iri praedicat.*

a.) Symbolum vasis a figulo mutati (18,1-23).

α.) Ieremias in domum figuli ire iussus videt eum pro arbitrio vas, quod sub eius manibus corruptum erat, in alteram formam mutare (18,1-4).

β.) Quod symbolum explicans Deus docet, se ipsum minas vel promissiones, quas de populo aliquo enuntiavit, mutare, si populus mutetur (18,5-10).

γ.) Hinc propheta populum ad conversionem exhortari iubetur; quoniam vero populus converti non vult, Deus de tanta pertinacia conquerens interitum ei annuntiat (18,11-17).

δ.) Quibus minis irritatus populus insidiatur prophetae, qui bona malis rependi videns ipse iam populi, qui emendari nolit, interitum a Deo precatur (18,18-23).

b.) Symbolum vasis a Ieremia confracti (19,1-20,6).

α.) Quoniam emendationis iam nulla remanet spes, Ieremias in vallem Ennom (in qua idolorum erant altaria) ad principes et sacerdotes descendens interitum urbis et stragem populi annuntiat (19,1-9), atque coram oculis eorum lagunculam conterit, quo discant, similem fore eorum interitum (19,10-13). Idem in atrio templi toti populo annuntiare iubetur (19,14. 15).

- β.) Quibus auditis Phassur, praepositus templi, prophetam percutit et in carcerem iniicit; postridie autem Ieremias e carcere dimissus praeposito templi annuntiat, eum et totum populum in manus regis *Babylonis* traditum iri (20,1-6).
- c.) Querelae prophetae de inutilitate et difficultate muneris sui (20,7-18).
- α.) Quasi invitus ad munus propheticum vocatus est et omnia sua monita irrideri videt, nec tamen a munere suo cessare ei licet, quamvis continuas inimicitias et insidias ei attrahat (20,7-11);
- β.) auxilium quidem divinum semper ei praesto fuisse cum gratiarum actione agnoscit (20,12-14);
- γ.) attamen quam grave et onerosum ei sit muneris istius exercitium, edocet similibus, quibus olim Iob, verbis usus (20,15-18).
6. *Sexta concio* (21,1-24,10) *Sedeciae tempore habita completum iam populi atque maxime ducum eius interitum annuntiat*, postquam nec prima civitatis occupatio (a. 3. Ioakim) nec transportatio regis Iechoniae et optimatum populum ad conversionem adduxerant.
- a.) Certus est interitus populi et regis (21,1-14).
- α.) Sedeciae, quum Chaldaei bellum inchoassent, interroganti annon Deus populum suum sit liberaturus, respondet propheta, Deum ipsum pugnare contra Ierusalem regemque et populum in manus Nabuchodonosor esse traditurum (21,1-7);
- β.) populo, ut sortem suam leviolem reddat, aliam viam non patere nisi deditionem (21,8-10), domum regis autem, si iustitiam non exerceat, maiorem sibi calamitatem esse attracturam (21,11-14).
- b.) De regibus stirpis davidicae (22,1-23,8).
- α.) Praemisso generali monito, quo docet ab exercitio iustitiae et ab observatione foederis dependere sortem domus regiae et regni (22,1-9),
- β.) loquitur de tribus Sedeciae praedecessoribus :
- de Sellum (Ioachaz), quem in Aegypto moriturum cum miseratione quadam praedicat (22,10-12);
- de Ioakim, cui quia populum opprimat et iustitiam negligat (22,13-17) mors ignobilis praedicatur et sepultura infamis (22,18. 19);
- de Iechonia. Superba Ierusalem omnes suos reges videbit in captivitate abduci (22,20-23); iureiurando autem confirmat Deus, etiam Iechoniam cum matre sua abductum iri (22,24-27), nec ullum ex eius posteris thronum esse occupaturum (22,28-30).
- γ.) Indignis pastoribus, qui gregem disperdunt, reiectis promittit Deus, se populo iustos pastores esse suscitaturum (23,1-4) ac praecipue *iustum germen David*, in cuius diebus salus adventura sit populo (23,5-8).
- c.) De pseudoprophetis (23,9-40).
- α.) Pseudoprophetis, qui caeci caecos ducunt, ob eorum scelera cum indignatione annuntiat interitum (23,9-15);

- β.) populo ab eorum, qui se ipsi mittunt, fraudibus cavendum esse monet (23,16-22);
- γ.) vituperat illos, qui pseudoprophetarum somnia et verorum prophetarum vaticinia quasi permiscent (23,23-32);
- δ.) increpat illos, qui vocabulo prophetico *Massa* (onus) abutentes veris prophetis irrident (23,33-40).
- d.) Pro conclusione affert propheta visionem symbolicam, quam habuit initio regni Sedeciae (24,1-3); calathio ficorum bonarum significatur ii, qui cum Iechonia in Babyloniam abducti, quoniam converti coeperunt, spem salutis obtinent (24,4-7), ficis autem pessimis rex Sedecias cum principibus suis et reliquo populo, qui gladio fame et peste sunt perimendi (24,8-10).

PARS SECUNDA (25,1-13; 46,1-51,64; 25,15-38) *Deum iustum eadem ratione, qua populum suum, etiam reliquas gentes punire docet*^a.

1. Pro exordio (25,1-13) huic parti praemittit propheta *vaticinium de iudicio per Chaldaeos contra Iuda et omnia regna vicina exercendo*, quod pronuntiavit « anno 4. Ioakim, qui est annus 1. Nabuchodonosor regis Babylonis » (25,1. 2)

- a.) In memoriam revocatis prioribus suis monitis, quibus populum per viginti tres annos a malis eius viis revocare studuit, sed quibus obedire recusarunt (25,3-7),
- b.) annuntiat propheta regnum Iuda et vicina regna in manus Nabuchodonosor traditum iri, ut ei serviant septuaginta annis, deinde autem Chaldaeos ipsos punitum iri (25,8-12);
- c.) atque certo eventura esse omnia, quae scripta sint in hoc libro (contra gentes) asserit (25,13).

2. *Vaticinia Ieremiae contra gentes* (46,1-51,64).

Vaticinia contra Aegyptum (46,1-28).

- a.) Vaticinium a. 605. pronuntiatum de Aegyptiorum clade ad Euphratem (46,2-12).
 - α.) In medias res abreptus exhortatur propheta exercitum Aegyptiorum ad pugnam, sed subito eum videt terga vertentem (46,3-6).
 - β.) Velut fluvius ripas suas transgrediens Aegyptiorum exercitus totam terram occupare voluit (46,7-9);
 - γ.) at dies ultionis est, quam sumit Deus de Aegyptiis (qui paucis annis antea pium regem Iosiam devicerant et occiderant); devincuntur Aegyptii, tota terra eorum ignominiam audit (46,10-12).
- b.) Alterum vaticinium de Aegypto per Nabuchodonosor subiicienda (46,13-26).
 - α.) Urbes finibus vicinae ad pugnam se praeparare iubentur; sed inutiles sunt eorum conatus, tempus enim miserationis praeter-

(a) Quamquam ordinem, quo singula quoque vaticinia contra gentes in alexandrina recensione sunt disposita, utpote genuinum praefendum esse censemus (262), in analysi tamen, ut facilius eam lector sequi possit, massorethicum singularum pericoparum retinere maluimus; praesertim quum interno vinculo singulae inter se in neutro textu colligari videantur.

iit (v. 17. הָעֶבְרִי הַבּוֹנֵה), Nabuchodonosor advenit nihilque restat Aegyptiis, nisi ut ad exsilium se praeparent (46,14-19).

β.) Nihil eos iuvant nec pulchritudo nec fortitudo nec prudentia; Deus enim punire vult Aegyptiorum idololatriam et humanam fiduciam, quare in manus Nabuchodonosor traduntur, sed spes felioris sortis futurae eis relinquitur (46,20-26).

c.) Ultimo inciso parvulum vaticinium de feliciore sorte Iuda additur, quippe quae non eadem cum severitate, qua reliquae gentes, puniuntur (46,27. 28).

Vaticinium contra Philisthaeos (47,1-7).

Chaldaeorum exercitus ab aquilone adveniens tanto terrore omnes implet, ut ne filiorum quidem recordentur patres (47,1. 3); neque id mirum, siquidem omnes civitates maritimae devastabuntur nec requiescet mucro Domini, donec omnes destruxerit (47,4-7).

Vaticinium contra Moab (48,1-47).

a.) Vivide describit propheta singularum civitatum interitum totiusque terrae vastationem et populi stragem (48,2-10).

b.) Olim quidem dives et felix fuit Moab, sed propter idololatriam suam et vanam suam fiduciam destruetur (48,11-13);

c.) quare monentur vicini, ut carmine lugubri eius interitum plangent (48,16-25);

d.) Deus enim ei non parcat, quia superbe contra Dominum et contra Israel se erexit (48,26-30).

e.) Hinc misericordia abreptus propheta ipse interitum Moab deflet (48,31-39).

f.) In ultima demum strophæ minas suas summatim repetit (48,40-46), sed spem felioris sortis ei relinquit (48,47).

Vaticinium contra Ammon (49,1-6).

Ammunitae, quoniam terram Israel occuparunt, suam terram amittent et dispergentur (49,1-5), sed illis quoque fulget spes reditus (49,6).

Vaticinium contra Edom (49,7-22).

a.) Sapientia sua Edom se salvare non potest, quia Deus confusionem Esau decrevit (49,7-11) et iureiurando confirmavit (49,12. 13);

b.) propter superbiam suam Idumaea meruit destructionem nec munitiones eam salvabunt (49,14-18); velut leo enim adveniet destructor et magnus erit terror Idumaeae (49,19-22).

Vaticinium contra Damascum (49,23-27).

Cum reliquis urbibus Syriae septentrionalis etiam Damascus puniuntur (49,23. 24), neque eius pulchritudo eam salvabit, sed hostes alliciet (49,25-27).

Vaticinium contra Arabes (49,28-33).

Exhortatur propheta hostes, ut Arabes diripiant, Arabes autem ut fugiant (49,28-30), atque iterum ad hostes conversus animum eis addit monens Arabibus non esse munitiones, at magnas divitias

(49,31. 32). Terra ita vastabitur, ut non amplius futura sit habitatio hominum (49,33).

Vaticinium contra Aelam (48,34-39) in principio regni Sedeciae.

Aelamitae confringentur et in omnes terras dispergentur, in eorumque terra ponet Dominus thronum suum (49,34-38); spes reditus eis relinquitur (49,39).

Vaticinium contra Babylonem Chaldaeorum (50,1-51,64).

a.) *Exordium*. Videt propheta Babylonem a populo septemtrionali iam captam, populum vero Israel Ierosolyma revertentem (50,2-5).

b.) *Babylon destruetur, quia contra Israel peccavit* (50,6-40).

α.) Hostes putaverunt impune se posse vexare Israel; sed ecce Israelitae Babylonem iam relinquere iubentur, quia in solitudinem redigetur civitas (50,6-13);

β.) omnes contra Babylonem arma capere monentur, ut Israellem ulciscantur, quem prius Assur, postea Nabuchodonosor devorare conati sunt (50,14-20);

γ.) Babylonem conculcare iubentur, ut templum Domini destructum ulciscantur (50,21-28);

δ.) Babylonios occidere iubentur, quia contra Dominum insurrexerunt et in sua superbia Israelitas dimittere noluerunt (50,29-34);

ε.) gladius igitur super omnes ordines Chaldaeorum veniet et Babylon devastabitur sicut Sodoma (50,35-40).

c.) *Babylon destruetur, quia eius interitum decrevit Deus propter eius peccata* (50,41-51,26).

α.) Populus ab aquilone venit contra Babylon; dum rex Babylon timet, hostes eius confortantur, quia Deus decrevit Babylonis interitum (50,41-46).

β.) Terribilis erit hostis adveniens nec ulli parcet, quoniam tota terra Sanctum Deum Israelis offendit; fugiant igitur omnes, nam est dies ultionis Domini (51,1-6);

γ.) ita cadet Babylon, ut resurgere nequeat, nam Deus populum et templum suum ulcisci decrevit (51,7-12).

δ.) Hostes Babylonem aggredi iubentur, quia eius interitum iureiurando confirmavit Dominus omnipotens, coram quo idola corruunt (51,13-19);

ε.) terribile sibi Deus elegit instrumentum, quo Babylonem, montem pestiferum, qui totam terram corrumpat, penitus destruat, ut nihil iam eius reliquum sit (51,20-26).

d.) *Divinum decretum contra Babylonem executioni mandatur* (51,27-58).

α.) Convocantur undique milites contra Babylonem, quia executioni mandatur divina sententia; Babylonii perterriti arma reliquunt (51,27-32).

β.) Babylon facta est sicut area, in qua trituratur, quia Israeli de sua calamitate conquerenti promisit Deus, se eius causam esse acturum (51,33-40);

γ.) capta est Babylon et Beli id eripitur, quod devoravit; Israel igitur

exire iubetur, nec timere, si illa auditurus sit, quae contra Babylonem fient (51,41-45);

δ.) omnibus enim gaudentibus corrueant idola Babylonis et occidentur eius incolae; opprobrium Israelis aufertur (51,47-51);

ε.) Nulla spes salutis Babylo[ni] est relicta; integra destruitur (51, 52-58).

e.) Pro *conclusionē* narrat propheta, se Seraiaē Babylonem profecturo vaticinium contra Babylonem scriptum tradidisse, ut illud ibi legeret lectumque in Euphratem deiceret; qua symbolica actione certitudo impletionis indicaretur (51,59-64).

3. *Terminatur secunda pars vaticinio contra Iuda omnesque gentes simul sumtas* (25,15-38).

a.) Ieremias omnibus populis incipiens a Ierusalem et civitatibus Iuda calicem furoris divini propinare iubetur, ex quo ultimus bibiturus sit rex Babylon^a (25,15-26);

b.) quod si bibere nolunt, cogantur; si enim Ierusalem punitur, quomodo gentes poenam effugient, quum omnes impios Deus sit iudicaturus (25,27-31)?

c.) Quam terribile sit illud iudicium, gravissimis verbis describit (25, 32-38).

PARS TERTIA (26,1-38,28) *concionibus et narrationibus suis ostendit populum prioribus Chaldaeorum expeditionibus ad poenitentiam agenda[m] non esse permotum sed in sua perseverasse contumacia; ultimum igitur urbis excidium et longam captivitatem poenam fuisse iustissimam.*

1. Quoniam contumacia haec maxime ex eo elucet, quod prophetae, Dei legato, monitis fidem adhibere et obedire noluerunt Iudaei, Ieremias, ut ostendat, tempore ultimae obsidionis maiorem fuisse eorum pertinaciam, velut *exordium* huius partis praemittit *narrationem de modo, quo prophetae tractati fuerint tempore regis Ioakim* (26,1-24).

a.) In principio regni Ioakim Ieremias interitum templi et urbis, nisi populus convertatur, praedicens (26,1-6) a sacerdotibus et pseudo-prophetis et toto populo ad mortem postulatur (26,7-11);

b.) sed coram populi principibus ad divinam suam missionem provocans liber dimittitur (26,12-19).

c.) Quis tamen fuerit etiam tunc regis et principum animus, docet occisio Uriae prophetae, qui eadem, quae Ieremias, contra civitatem vaticinatus erat (26,20-24).

2. *De pseudoprophetarum machinationibus* (27,1-29,32)

a.) *Ieremias et Hananias* (27,1-28,17) α. 4. *Sedeciae*^b.

(a) Pro *Sesach* (שֶׁשַׁךְ 25,26) ex lege *Athbasch* legendum esse בָּבֶל, uti 51,2 pro « habitatores, qui cor suum levaverunt contra me » (יֹשְׁבֵי לֵב קָבִי) legendum est כְּשָׂדִים (Chaldaei), diximus in *Introd. gener.* Ed. 2. n. 227. n. 4. p. 623

(b) De emendanda inscriptione 27,1 diximus supra 261 n. 4. p. 367; principium autem regni Sedeciae intelligi annum 4. regni eius elucet ex 28,1 « in anno illo, in principio regni Sedeciae in anno 4., in mense 5 » etc.

- α.) Ieremias vincula, quae tamquam futurae captivitatis symbolum gesserat, ad vicinos reges per eorum legatos transmittit, ut illis annuntiet Deum decrevisse eorum subiectionem sub rege Babylonis, eosque monet, ne a pseudopropheta se seduci sinant (27, 2-11).

Eadem ratione locutus est ad regem Sedeciam et sacerdotes populumque (27,12-18), praedicens omnia vasa sacra in transportatione Iechoniae nondum ablata transportatum iri Babylonem sed postea esse reversura (27,19-22).

- β.) Contra vero Hananias pseudopropheta eodem tempore praedicat Deum contritum esse Chaldaeos et post duos annos vasa sacra ablata et Iechoniam et omnes captivos esse reductum (28, 1-4). Cui contradicens Ieremias ad eventum provocat, qui verbum Hananiae falsum esse sit demonstraturus (28,1-4).

- γ.) Hanania autem praedictionem suam actione symbolica repetente et confirmante, Ieremias vaticinium suum de subeundo iugo babylonico repetere iussus Hananiae mortem vicinam tamquam poenam annuntiat, quae duobus mensibus post advenit (28, 10-17).

- b.) *Ieremias et pseudoprophetae inter exsules* (29,1-32). Quoniam pseudoprophetae vanis suis promissionibus etiam exsules excitare conabantur, Ieremias per Sedeciae legatos eis literas transmisit (29, 1-3),

- α.) quibus eos monuit, ut in Babylonia quieti viverent, neve a pseudopropheta se seduci sinerent (29,4-9); septuaginta enim annos duraturum esse regnum babylonicum, atque tum demum eos esse reversuros magnasque promissiones impletum iri (29,10-15).

- β.) Quae ut confirmet, magnas calamitates annuntiat, quae antea venturae sint super Sedeciam et Ierusalem (29,16-20), duobusque pseudopropheta, qui eos perturbant, gravem poenam denuntiat (29,21-24).

- γ.) Tertio pseudoprophetae, qui literis ex Babylonia missis sacerdotes et populum contra Ieremiam excitare conatus erat, etiam finem ignominiosum annuntiat (30,25-32).

3. *Vaticinia de futura felicitate Israel* (20,1-33,36) duplicem ob rationem hoc in loco esse posita videntur; primum quidem vanis pseudoprophetarum promissionibus, quibus populum seducebant, veras opponere voluit propheta, quae maiori consolationi erant populo; deinde vero ultimum finem ostendens, quem Deus in puniendo populo prae oculis habuit, adducere voluit populum, ut Deum non minus misericordem quam iustum esse clarius cognosceret.

- A. *Vaticinium de totius populi liberatione et exaltatione* (30,1-31,40).

- a.) *Exordium*. Ieremias scribere iubetur promissiones futurae liberationis (30,1-3).

- b.) Futura salus promittitur integro populo (30,4-24).

- α.) Deus totum quidem populum magna calamitate percutiet, sed ex

illa eum salvabit; iterum reducet eum in terram suam et novum ei suscitabit *David* (Messiam); nam, quum reliquas gentes perimit, Israellem castigat ad emendationem (30,4-11).

- β.) Insanabili quidem vulnere percussus est Israel, ab omnibus derelictus, idque merito, quia peccavit; sed Deus ipse, qui hostes populi sui devastabit, eius vulnus sanabit (30,12-17);
- γ.) reaedicabuntur templum et Ierusalem, populus regem suum recipiet et iterum erit Dei populus; tamdiu in impios egredietur furor Domini, donec decretum suum (de Israele) impleverit (30,18-24).
- c.) Salus non minor regno Ephraim quam regno Iuda promittitur (31,1-26).
- α.) Omnes tribus Israel Deus adunabit; etiam tribus septemtrionales reducet pristini sui amoris memor; ex monte Ephraim iterum in Ierusalem instituentur peregrinationes (31,4-6).
- β.) Ab extremis terrae finibus omnes colliget et velut pater ducet; gaudio eos replebit et maioribus donis ditabit (31,7-14).
- γ.) Rachel (mater Ioseph), quae filios in captivitatem abductos deflet, a fletu iam cesset; poenitentis enim Ephraim misertus Deus cito eum reverti iubet, ut novum videat, quod Deus creat in terra: *Femina circumdabit virum* (31,15-22);
- δ.) atque Iuda quoque reducetur benedictionibusque divinis impletur (31,23-26).
- d.) Quanta futura sint bona populi iterum uniti, describitur (31,27-40).
- α.) Israel et Iuda uniti erunt ager fertilis, quem Deus, sicut olim dissipavit, nunc plantabit, ut omnes eius iustitiam agnoscant (31,27-30).
- β.) *Novum* quoque *foedus* feriet Dominus cum domo Israel et cum domo Iuda multo perfectius foedere antiquo (31,31-34);
- γ.) haec autem tam certo futura sunt, quam certo eveniunt illa, quae stabili lege Deus in rerum natura ordinavit (31,35-37);
- δ.) demum delineato novae civitatis circuitu illa quoque loca includit, quae olim immunda fuerunt, in posterum autem sancta erunt, civitatemque aeternam fore promittit (31,38-40).
- B. *Actione symbolica praedicitur liberatio populi et aeternum foedus* (32,1-44).
- a.) Anno 10. Sedeciae Ieremias in atrio carceris custoditus agrum in Anathoth situm a patruelo suo Hanameel ex mandato divino emit, instrumentumque emtionis tradit Baruch, qui illud diligenter custodiat (33,1-15).
- b.) Precatur Ieremias Deum, ut sibi revelet, cur agrum illum emere sit iussus, siquidem urbs iam proximo tempore sit destruenda (32,16-25);
- c.) cui respondet Deus, destruendam quidem esse urbem propter magna eius peccata (32,26-35), sed captivitatem finem esse habituram et populum exstiturum sanctum, quocum pactum initurus sit

sempiternum (32,36-41), atque tunc homines iterum possessuros esse agros suos (32,42-44).

C. *Vaticinium de aeterno regno davidico* (33,1-26).

Ieremias in carcere vinctus orare iubetur, quia grandia Deus ei revelare velit de urbe, quae mox destruetur (33,1-5). Revelatio autem haec est :

- a.) Reaedificabitur civitas et emundabitur et glorificabitur, ut exultationi et gloriae sit omnibus gentibus (33,6-9); iterumque erit gaudium in civitate, nova vita in tota terra (33,10-13);
 - b.) Davidi germinabitur *germen iustitiae*, atque semper erit rex in throno domus Israel, sicut semper offerentur sacrificia (33,14-18); tamdiu durabit pactum, quod pepigit Deus cum David, quamdiu pactum eius cum die et nocte durabit; semen autem David erit sicut stellae coeli (33,19-22).
 - c.) Errant igitur, qui regna Israel et Iuda putant a Deo esse reiecta; semper enim ex semine David erit princeps seminis Abraham, Isaac et Iacob (33,23-26).
4. *De continuata populi inobedientia et pervicacia in prophetam* (34,1-38,28).
- A. *Eadem, quae antea, tempore obsidionis fuit populi inobedientia* (34,1-35,19).
- a.) Initio obsidionis, quum integra terra (praeter Ierusalem, Lachis et Azecha) iam esset in Chaldaeorum potestate, Ieremias regi Sedeciae urbis quidem excidium certum fore praedicit, ipsum autem regem non gladio sed in pace moriturum et honorificam sepulturam inventurum (34,1-7). Quo vaticinio, ut videtur, permotus Sedecias incolas urbis adduxit, ut sollemni voto sese ad servos Hebraeos, quos contra Legem possederunt, dimittendos obligarent; at illi servos ex voto dimissos, quamprimum periculum evanuisse videbatur, iterum sibi subiugarunt (34,8-11).
 - b.) Hinc Deus per Ieremiam populum increpat de nova hac inobedientia et sollemnis voti violatione (34,12-16) votique violatores annuntiat gladio interituros (34,17-22).
 - c.) Ut peccati istius malitiae et poenae iustitia clarius appareat, adnectit propheta alterum vaticinium tempore regis Ioakim acceptum. Iussus enim Rechabitas invitare, ut vinum biberent, illi recusarunt, quia per eorum patrem Ionadab usus vini eis erat interdictus (35,1-11). Qua occasione obedientiam Rechabitarum erga eorum patrem cum Israelitarum erga Dominum inobedientia comparans Israelitis interitum, Rechabitis vero prosperitatem praedixerat (35,12-19).
- B. *Eadem, quae antea, immo maior populi pervicacia contra prophetae monita usque ad ultimum obsidionis momentum* (36,1-38,28).
- a.) Quis fuerit ante obsidionem animus Iudaeorum erga prophetae monita (36,1-32).
- Anno 4. Ioakim imminente iam chaldaico periculo Ieremias iussus a Deo omnia vaticinia eo usque habita per Baruch literis man-

davit, ut ultimum faceret periculum, « num forte audiente domo Iuda universa mala, quae Deus cogitavit facere eis, unusquisque reverteret a via sua pessima et Deus propitius fieret eis » (36, 1-8). Magnam commotionem liber, quum publice legeretur, excitavit in populo et in principibus (36,9-19); rex vero, quum nonnulla audisset, volumen in ignem proiecit et Ieremiam ad mortem quaesivit (36,20-26); quare Deus regi maiora mala praedixit et Ieremiam in alio volumine eadem scribere iussit (36,37-32).

b.) Quae fuerit ultimo obsidionis tempore pertinacia populi contra prophetae monita (37,1-38,28).

Summum huius narrationis argumentum praemittit Ieremias, « nec Sedeciam nec ministros eius nec populum terrae obdivisse verbis, quae Dominus loquebatur per Ieremiam » (37,1. 2). Quam parum autem eis obdixerint, docent facta.

α.) Eo tempore, quo Chaldaei, ut Aegyptios reiicerent, urbis obsidionem interruperant, Ieremias sollemni legatione a Sedecia interrogatus praedixit Chaldaeos reversuros et urbem expugnaturus esse (37,3-10). Licet igitur ab ipso rege tamquam verus Dei legatus esset agnitus, tamen tamquam transfuga in durissimum carcerem iniectus est (37,11-15).

Ex quo post Chaldaeorum reditum accitus a Sedecia, quum iterum interrogatus iterum interitum praedixisset, liber non est dimissus, sed in atrio carceris custoditus (37,17-21). Quoniam vero eadem semper praediceret, permittente rege a principibus in cisternam luto plenam iniectus est, ut fame periret (38,1-6); ex qua precibus Abdemelech Aethiopis servatus iterum in atrio carceris custodiebatur (38,7-13).

γ.) Tertia vice Sedecias eum consuluit, neque tamen eum propter metum principum et populi dimittere ausus est, « mansit vero Ieremias in atrio carceris usque ad diem, quo capta est Ierusalem » (38,14-28).

EPILOGUS (39,1-18) vaticinia Ieremiae confirmat narratis urbis expugnatione et destructione, regis et populi transportatione (39,1-10), quae Dei iustitiam erga peccatores demonstrant. Dei autem iustitia erga servos suos apparet in Ieremiae liberatione (39,11-14) et in promissione salutis Aethiopi Abdemelech facta, qui Ieremiam ex cisterna luti liberaverat (39,15-18).

APPENDIX (40,1-43,5; 52,1-34) duabus sectionibus constat, in quarum priore nonnulla collegit, quae thesi suae de iustitia divina demonstrandae inserviunt (40,1-44,30), altera vaticiniorum veritatem confirmat (43,1-5; 52,1-34).

1. *Iudaeorum in Chaldaeam non abductorum continuata inobedientia et idololatria* (40,1-44,30) iustam et necessariam *longam* captivitatem esse ostendunt.

a.) *Continuata Iudaeorum relictorum inobedientia* (40,1-43,13).

- α.) Ieremias a Chaldaeis dimissus ad Godoliam se contulit, quem terrae praefecerat Nabuchodonosor (40,1-6) et apud quem etiam omnes reliquiae populi refugium quaesiverunt (40,7-12).
- β.) Sed postquam Godolias ab Ismahel Ammonita occisus est (40,13-41,9), Iudaeorum reliquiae, quas ex Ammonitarum potestate Iohanan, unus ex ducibus Iudaeorum, liberaverat, ob Chaldaeorum metum in Aegyptum fugere statuerunt (41,10-18) eaque de re per Ieremiam interrogaverunt Dominum iuramento promittentes se Dei verbo esse obedituros (42,1-6).
- γ.) Ieremias autem Deo interrogato salutem et prosperitatem promisit, si in Palaestina essent remansuri (42,7-12), interitum vero certum gravissimis verbis praedixit, si Aegyptum essent ingressuri (42,13-22).
- δ.) At mendacia haec esse et Ieremiam a Baruch, qui reliquias Chaldaeis tradere velit, incitatum esse clamantes duces (43,1-3) cum toto populo in Aegyptum fugerunt secum trahentes Ieremiam et Baruch (43,4-7). Quare ingressis Aegyptum Ieremias symbolica actione, quam explicat, Aegyptum a Nabuchodonosor expugnatum et devastatum iri praedicit (43,8-13).
- b.) *Eorundem continuata idololatria* (44,1-30).
 - α.) Congregatis transfugis propheta in memoriam revocat, pristinas calamitates poenam fuisse idololatriae (44,1-6), eosque monet, ut ab illa absterneant (44,7-10), ne plenum interitum sibi attrahant (44,11-14).
 - β.) Verum contumax populus omnis respondet se ab idololatria abstinere nolle (44,15-19).
 - γ.) Ieremias igitur pristinas calamitates iterum idololatriae attribuens (44,20-23) omnibus, qui ita locuti erant, plenum interitum a Deo iureiurando confirmatum annuntiat (44,24-28), atque velut signum, quo vera esse sua verba cognoscant, proximam cladem Pharaonis Ephree (Hophra) praedicit (44,29-30).
- 2. *Vaticiniorum suorum veritatem confirmat*
 - a.) relato parvulo vaticinio de Baruch (45,1-5), quod anno 4. Ioakim iam prolatum coram oculis suis impleri viderunt Iudaei. Baruch enim de dura sua sorte conquerens monitus est a Deo, ne sibi ipsi, dum totam terram puniri videret, grandia quaereret, contentus potius sit vitae et salutis promissione. Nec Chaldaeorum autem nec Iudaeorum, qui ei infensissimi erant (cfr 43,3), insidiae fideli ministro Ieremiae ullum damnum intulerant.
 - b.) Fusius repetita historia occupationis urbis (52,1-6), captivitatis Sedeciae et filiorum eius (52,7-11), destructionis urbis (52,12-14), translationis populi et vasorum sacrorum in Babylonem (52,15-30) demonstrat vera fuisse vaticinia sua minacia. Narrata autem exaltatione Iechoniae (52,31-34) iam impleri coepisse vaticinia sua consolatoria innuit.

265. — De Ieremiae GENERE DICENDI non omnino consentiunt interpretes. *S. Hieronymi* sententiam, qui « Ieremiam sermone quidem apud Hebraeos Isaia et Osee et quibusdam aliis rusticiorē, sed sensibus parē esse » iudicavit « simplicitatemque eloquii a loco in quo natus erat » (i. e. a *viculo* Anathoth) derivavit, aliqui recentiores interpretes adoptaverunt, licet eam aliquantulum mitigarent; eius enim « sermonem incultum et paene subrusticum » fuisse censent cum *Sixto Senens*.¹ At *Sanctius* « sane ego, inquit, hic nihil rusticum aut incultum video; ideo fortasse quia de re tanta iudicare non possum », atque *Ghislerius* : « nulla in illius elocutione est rusticitas; nam et hebraicae, quibus usus est, voces et phrases non minus purae sunt, quam quae ceteris in usu sunt prophetis, neque usurpatae ab illo metaphorarum similitudinesque ita e rusticis semper sunt desumtae rebus, ut ipsius referre dicendae sint rusticitatem, nec eae, quibus rebelles convincere suis in sermonibus obnititur, rustici hominis sunt rationes. Quid de insignibus dicam eloquentiae tropis? quid de multiplici figurarum varietate, quibus non minus certe, quam Isaías, quando opportunum censuit, sua aspersit vaticinia... His ita se habentibus audeo dicere, Ieremiam etiam in isto prophetiarum libro eloquentissimum in omni sermonum genere sese exhibuisse. Legat, quisquis grandem de re magna ab eo exposcat sermonem, primum illius vaticinium, quod in 2. est libri eius capite, et intelliget vix fieri posse, ut grandiore elequentia iudaicus populus a vitio avertatur idololatriae. Si submisso ab eodem id ipsum pertractatum videre velit, expendat vaticinium secundum in c. 3.; si moderate magna praedicantem, legat in c. 4. vaticinium tertium ponderetque, quomodo in illo moderetur stylus »².

Inter quas extremas mediam quandam tenendam esse sententiam arbitramur. Satis multum procul dubio abest, ut ad Isaiae sublimitatem puritatemque assurgat Ieremiae elocutio illiusve varietatem aequet. Simplex enim plerumque est eius sermo; interdum laxior et remissior negligentiae cuiusdam specie non caret, interdum verbosior quoque, ut redundantiae vituperium non plane evitare videatur; lingua ipsa nonnullis vocibus formisque ad aramaismum propius accedit. At altera ex parte simplex iste sermo, quo sensus gravissimi et purissimi exprimuntur, atque redundantia ipsa, quae non est viri vocabula studiose conquirentis sed perturbatum animum acerboque dolore commotum prodentis, sua non carent pulchritudine. Neque desunt, in quibus altius assurgit; in vaticiniis enim suis contra gentes ad Isaiae sublimitatem haud raro prope accedit.

Illud demum prophetae nostro quam maxime est proprium, quod se ipse saepius repetat atque ad praedecessorum suorum verba alludat eaque suis inserat; neque similitudinibus tantum imaginibusque iis-

dem utitur, sed integras quoque phrases, interdum longiores, vix pauculis verbis mutatis bis terve repetitas apud eum invenies³. Quae repetitiones, etsi negligentiae cuiusdam suspicionem interdum provocent, pleraeque tamen videntur studiose receptae; neque enim varietate delectare, sed eadem veritate iisdem verbis inculcata percutere animos voluit propheta. Hinc in octo vaticiniis continua illa accusatio: « Et misi ad vos omnes servos meos prophetas, per diem consurgens diluculo et mittens; et non audierunt me, nec inclinaverunt aurem suam »; hinc ter iisdem fere verbis repetit, se a Deo impeditum esse, ne pro populo precibus suis intercedat etc⁴. Similis autem est ratio frequentium allusionum ad Legem (maxime ad Deuteronomium) et ad aliorum prophetarum vaticinia⁵. Tempus enim iam advenerat, quo minae contra Legis transgressores a Moyse aliisque prophetis annuntiatae executioni erant mandandae; ut contra pseudoprophetarum igitur vanas promissiones populum muniret suaeque vaticinia esse divina demonstraret, sapientissime et aptissime praedecessorum suorum verbis locutus eorum vaticinia in memoriam illi revocavit. Quare non fortuitae sunt crebrae illae allusiones, sed consulto quaesitae.

1. *S. Hier.* Praef. in Ierem.; cfr Comm. in Ierem. VI. Prol. (M. 24,900): « quantum in verbis simplex videtur et facilis, tantum in maiestate sensuum profundissimus est ». *Sixt. Senens.* Bibl. sacr. ed. Milante I. p. 20 etc. Ex modernis cfr *De Wette Schrader* Einl. p. 441 sq.: « Seine Schreibart ist ohne Haltung in Ausdruck u. Rhythmus, ungleich, manchmal kräftig u. gedungen, häufiger aber ermattend und in's Breite zerfließend, voll Wiederholungen u. stehender Gedanken u. Ausdrücken, aber nicht ohne gewisse Reize... Ieremia's Symbolik ist in den Visionen dürftig u. matt, u. in den häufigen symbolischen Handlungen ohne sonderliche Erfindung; nur die beiden letzten sind nachdrucksvoll. Die Sprache trägt das Gepräge ihrer Zeit u. ist schon sehr ausgeartet ».

2. *Sanctii* Comm. in Ierem. Proleg. 3.; *Ghislerii* Comm. in Ierem. Prol. c. 3.; ex modernis cfr *Naegelsbach* Der Prophet Ieremia p. XIV sq., qui poeticam praesertim indolem vaticiniorum celebrat.

3. Cfr ex. gr. 1,18-19 et 15,20; 5,9. 29 et 9,8; 6,12-15 et 8,10-12; 7,31 et 19,5; 9,14 et 23,15; 11,20 et 20,12; 15,2 et 43,11; 16,14. 15 et 23,7. 8; 23,19. 20 et 30,23. 24 etc.

4. *Ier.* 7,25 sqq.; 11,7 sq.; 25,4; 26,5; 29,19; 35,15; 44,4. — 7,16; 11,14; 14,11.

5. Accuratius in hanc quaestionem inquisivit *A. Küper* Ieremias librorum sacrorum interpres atque vindex. Berolini 1837. a quo reliqui fere dependent. Ut calumniam Petri v. Bohlen reliceret, qui Ieremiam Deuteronomium confinxisse contenderat, *I. L. König* (Alttestamentliche Studien II. Das Deuteronomium u. der Prophet Jeremiah. Berlin 1839.) linguam utriusque libri accurate comparavit.

QUAESTIO III. — De Prophetiae Ieremiae origine et authentia.

266. — Anno 4. Ioakim Ieremias vaticinia sua, quibus inde ab a. 13. Iosiae populum ad Legis observantiam revocare studuerat, literis mandare iussus est, ut omnibus collectis periculum faceret, « si forte au-

diente Iuda universa mala, quae Deus eis facere decrevisset, revertetur unusquisque a via sua pessima et a Domino iniquitatum et peccatorum remissionem impetraret ». Advocatus igitur Baruch filius Neriae, « scripsit ex ore Ieremiae omnes sermones Domini, quos locutus erat ad eum ». Postquam autem rex primum illud volumen combussit, Ieremias « tulit volumen aliud et dedit illud Baruch, qui scripsit in eo ex ore Ieremiae omnes sermones libri, quem combusserat Ioakim, et insuper additi sunt sermones multo plures quam antea fuerant »¹. Quo in libro, licet Iudaeis ad poenitentiam adducendis proxime esset destinatus, vaticinia contra gentes quoque contenta fuisse, docet Dei mandatum : « scribe in eo omnia verba, quae locutus sum tibi adversum Israel et Iuda et *adversum omnes gentes* », et confirmat altera concio eodem a. 4. Ioakim habita, in qua impletum iri asserit propheta, omnia quae locutus sit contra Babyloniam et « *quae scripta sint in libro isto* »²; si enim vaticinium contra Chaldaeos, quod ultimum erat implendum, in libro isto continebatur, reliqua iudicia per Chaldaeos iam mox contra alias gentes exercenda profecto ab eo non aberant. Quemadmodum autem minas, ita etiam futurae sortis melioris promissiones scribere iussus est Ieremias, ut populo exsuli essent solatio (30,2). Quando illas scripserit, non innuit, at vix a vero aberrabimus, si eodem fere tempore, quo primas minas suas, eum promissiones quoque literis mandasse dicemus : illo scilicet anno 4. Ioakim, quo Nabuchodonosor post victoriam apud Charcamis de Aegyptiis relata prima vice Ierusalem voce terroris implevit et primos exsules in Babyloniam abduxit (30,5 sqq.).

Iam ista opera, quae Ieremias sese scripsisse testatur, nostri libri canonici quasi germen et principium fuisse evidens est, neque licet dubitare, quin prioris operis magna pars in nostrum sit transumpta. Viginti enim prima capita integra (1,4-20,18), quum concionibus constant ante a. 4. Ioakim habitis atque efficacissimam exhortationem ad poenitentiam constituent, eodem ordine, quo hodie ea possidemus, in priore illo opere adfuisse, haud immerito asseritur. Duae quoque partes cp. 25 (25,1-13. 15-38), quarum prior a. 4. Ioakim edita est, et omnia vaticinia contra gentes (46.-51., excipe dumtaxat 51,59-64), nihil continent, quod illo tempore a propheta scribi non potuerit. Quare libri nostri canonici origo facile explicatur, quum sit primitivi operis editio aucta³. Etenim urbe temploque deletis Iudaei in captivitate degentes eo erant adducendi, ut scelerum suorum enormitate pertinacique sua contumacia tandem aliquando agnitis ad poenitentiam sinceram agenda conversi iustam Dei iram placare studerent. Quem in finem Ieremias primitivo suo operi ea inseruit vel adiecit, quibus constabat, illos inde ab a. 4. Ioakim non tantum usque ad obsidionis initium pri-

mis cladibus non fractos in eadem, in qua antea, contumacia perman-
sisse, sed etiam toto obsidionis tempore continua Legis violatione et
legati divini persecutione Domino suo restitisse. Primitivi igitur operis
concionibus illis, quibus populi Iuda scelera iam ante a. 4. Ioakim ca-
stigaverat (1,4-20,18), novam addidit sectionem, qua eadem scelera
usque ad ultimos Sedeciae annos vixisse ita ostendit, ut incolas Iuda
et Ierusalem post priores clades in terra relictos fidei pessimis iure
merito comparari appareret (21,1-24,10). Vaticiniis contra gentes, quae
pleraque iam impleta erant, nihil aliud videtur addidisse nisi confir-
mationem sententiae contra Babylon iam antea promulgatae (51,59-
64). At duabus his primitivi operis partibus tertiam addidit, qua quis
tempore obsidionis fuerit status populi, quae eius perversitas et pervi-
cacia, describit⁴. Verum quoniam timendum erat, ne populus penitus
a Deo sese derelictum arbitratus ad desperationem perveniret, parti-
bus additis magnifica illa inseruit vaticinia de iusto germine David
suscitando (23,1-8), de totius populi liberatione et exaltatione deque
aeterna regni davidici duratione (30.-33.), quae partim (30. 31.) iam
ante a. 4. Ioakim scripta quidem erant, sed in primitivum opus non
recepta. Hac igitur fere ratione exortus est liber ille, quem titulus de-
scribit: *Vaticinia Ieremiae ab a. 13. Iosiae usque ad transmigrationem
Ierusalem in m. 5. a. 11. Sedeciae prolata* (cfr 1,2. 3); scriptus au-
tem merito dicitur paulo post urbis destructionem, illis forte mensi-
bus, quos propheta apud Godoliam peregit. Ultimo demum vitae tem-
pore appendicem adiecit (40.-45. et 52.), postquam forte inter Iudaeos
in Babylonia degentes eandem, quam apud aegyptiacos Iudaeos, re-
erudescere idololatriam vidit. Cur vero Ieremias ipse appendicem libro
addidisse negetur, nulla est ratio, nisi quis demonstret, eum octoge-
simum quintum aetatis annum attingere non potuisse⁵.

1. *Ierem.* 36,1 sqq. 32. — *Nägelsbach* (D. Proph. Ierem. p. XV) monet prophe-
tam tempus, quo secundum exemplar terminavit, non indicasse, concluditque illud
non esse terminatum nisi post destructam urbem, quum propheta apud Godoliam
degeret aut probabilis iter in Aegyptum iam esset ingressus; ad iter aegyptiacum
enim alludi 2,16. 36. sq. Quam sententiam, quum allusiones illae textui non sine vi
ingerantur, erroneam esse, totus contextus cp. 36. docet; quo constat alterum istud
exemplar eundem ob finem, atque prius, esse conscriptum ac proin statim a. 5. (vel
rectius a. 4., quum in numero 36,9, latere videatur error) Ioakim esse terminatum.

2. *Ierem.* 36,2; 35,13. — Rationalistae prophetam vaticinia sua omnia e memoria
dictare potuisse negant (« dem treuesten Gedächtnisse wäre das unmöglich gewesen »
Hitzig Der Proph. Jeremia p. 299; cfr *Bertholdt* Einl. p. 1421 etc.) censentque iam
antea singula in singulis foliis exstitisse atque a. 4. Ioakim a propheta esse in unum
volumen transcripta. Quae explicatio non tantum verbis prophetae minus consonat,
sed etiam plane est superflua; siquidem priora vaticinia, uti per se patet, non ad
verbum erant exprinenda, sed eorum summa quaedam scribenda. Ceterum qui pro-
phetam concionantem inspiraverat, eundem scribentem vel dictantem inspiravit.

3. Loquimur autem de alexandrina recensione; certe qui massorethicum ordinem genuinum esse putat, maiorem difficultatem in libri nostri canonici origine explicanda invenit.

4. In primitivo opere vaticinia contra gentes ultimum locum occupasse, ita ut illud duabus partibus constiterit, ex eius descriptione (36,2) videtur elucere: « quae locutus sum *adversum Israel et Iudam et adversum gentes* ». Prima concio, quae introductionem sequitur, de Israele (3,5 sqq.) et Iuda (4,3 sqq.) agit, sequentes de sola fere Iuda.

5. Si anno 20. aetatis Ieremias ad munus propheticum vocatus est, sexaginta annos natus erat, quum urbs et templum destruerentur, atque octoginta quinque, quo tempore Iechonias post Nabuchodonosoris mortem ab eius filio Evilmerodach e carcere eductus est. Chronologia igitur non impedit, quominus omnia usque ad ultimum versum a Ieremia conscripta esse dicamus.

267. — Arbitrariis atque gratuitis systematis, quibus moderni « critici » originem libri explicare conantur, refutandis non immorabimur; omnia enim in eo iam peccant, quod ullum ordinem in toto opere inveniri negant ideoque illud quasi casu et fortuito variis retractationibus longo temporis decursu exortum esse supponunt¹. Ad authenticam potius operis nos convertemus, easque opiniones « criticorum » solas recensebimus, quae pericopas nonnullas prophetae nostro abiudicant, postquam antea paucis verbis argumenta adumbraverimus, quibus nixa constans synagogae et Ecclesiae traditio librum nostrum Ieremiae auctori attribuit divinumque credidit.

Rarius quidem, quam Isaiae, Ieremiae vaticinia in Novo Testamento adhibentur; attamen Dominus ipse iam eius verbis velut scripturisticis usus est, quando ementes et vendentes ex templo eiecit; S. Matthaeus addito Ieremiae nomine vaticinium eius in caede infantium impletum docet alterumque nomine iterum addito attulit de agro figuli emto; S. Paulus non semel, ut Novum Foedus Veteri praestare doceret, ad eum provocavit². Antiquiora autem praesto sunt testimonia. Siracides de Ieremia ita loquitur, ut integrum nostrum opus eum prae oculis habuisse certum sit: reges enim Iudaeorum dicit incendisse sanctam civitatem illiusque vias desertas reddidisse « in manu Ieremiae » i. e. propter Ieremiam, quatenus eius verba audire noluerunt sed eum persecuti sint, « nam male tractaverunt eum, licet in utero erat consecratus propheta, ut eradicaret et affligeret et perderet, similiter aedificaret et plantaret »³. Brevi post exsilium finitum Esdras monet Dominum suscitasse Cyrum, « ad explendum sermonem, quem locutus erat per os Ieremiae » (2 *Par.* 36,32; 1 *Esdr.* 1,1); versus finem exsilii Daniel « intellexit in libris (בְּסֵפֶרִים, ἐν ταῖς βίβλοις sc. sacris, quibus iam adnumerabatur prophetia nostra) numerum annorum, de quo factus est sermo Domini ad Ieremiam prophetam, ut complerentur desolationis Ierusalem septuaginta anni »⁴. Testimonia igitur authen-

tiae et divinae auctoritatis libri nostri ad ipsam usque eius originem ascendunt, siquidem non nisi post medium exsilium est terminatus.

Quare integrum librum, qui etiam tota sua indole unum omnium vaticiniorum auctorem esse satis prodit, nemo hucusque reiicere ausus est, at hoc nostro saeculo « critici », ut aliquid fecisse viderentur, saltem nonnullas pericopas ex eo discerpere conati sunt. Praecipuas illo ordine afferemus, quo a De Wette Schrader proponuntur, qui ut ea, quae certiora putavit, primo in loco poneret, ab ultimis capitibus initium facit⁵.

1. De Wette Schrader Einl. p. 438 sqq. reiectis hypothesis, quas *Movers* (De utriusque recensiois vaticiniorum Ieremiae... indole ac origine) et *Hitzig* (Der Proph. Ieremias p. XII sqq.) proposuerant, utpote nimis artificiosis cum Ewald hac ratione originem explicavit. Iosiae iam aetate Ieremias libellum quendam ediderat (cpp. 3.-6.), maiorem autem librum scripsit a. 4. Ioakim (cfr 36, 1 sqq.) eumque, quum a rege combustus esset, auctum iterum edidit in principio regni Se. Ieciae; antea cum non esse editum, quia pericopas post a. 4. Ioakim conscriptas (sc. 11.-13.; 22, 10.-23, 40. 25. 35. 36. 45.) continuerit. Nostrum autem librum post destructam urbem esse editum doceri putat inscriptione (1, 1-3), scriptum autem esse ante Ieremiae iter in Aegyptum. Constitisse illud quinque partibus: 1.) introductione prophetica (cp. 1.); 2. septem increpationibus populi Israel (cpp. 2.-24.); 3. conspectu omnium populorum, quum ethnicorum tum Iudaeorum (25. 46.-49.); 4. promissionibus (30.-33.) et appendicibus historicis (34. 35.); 5. epologo (36. 45.). Dudum postea in Aegypto edita esse cpp. 37.-44. atque in priorem librum inserta 46, 13.-26, novis vero curis retractata et mutata 2, 10-19. Versus finem exsilii Iudaeum quendam in Babylonia degentem composuisse et inseruisse cpp. 50. 51. et nonnullos versus cp. 25. Satis diu postea vaticinia contra gentes e loco suo remota et in fine libri collocata esse, atque tunc demum additum cp. 52.; sed antea iam, nescio quo tempore et quem in finem, inserta fuisse 28, 1; 39, 1. 2. 4-13. Quam arbitrario haec omnia et sine ullo fundamento statuuntur, demonstratione non indiget.

2. *Matth.* 21, 13 (*Ierem.* 7, 11); 2, 17 sqq. (*Ier.* 31, 15); 27, 9 (*Ierem.* 18. 19. 32. Cfr *infra* 320); *Rom.* 11, 27 et *Hebr.* 10, 16 sq. (*Ier.* 31, 33 sq.; *Hebr.* 8, 8-12 (*Ier.* 31, 31-34).

3. *Eccli.* 49, 8 sq.; cfr *Ierem.* 1, 5. 10; 20, 1 sqq.; 36, 26; 37, 11 sqq. etc.

4. *Dan.* 9, 2; cfr *Ierem.* 25, 11 sq.; 29, 10.

5. De Wette Schrader. Einl. p. 428. Cfr easdem vel similes obiectiones in *Vatke* Einl. p. 640; *Reuss* Geschichte des A. T. p. 425; *Bleek-Wellhausen* Einl. p. 378 sq.; *Davidson* Introd. III. p. 98 sqq. etc. — *Spinozae* obiectiones, qui primus libri nostri authenticam impugnavit, utpote obsoletas neque ab ullo amplius allatas, omittimus; refutatas illas invenis a *Goldhagen* Introd. III. p. 416-419.

1. Primae obiectioni, quae ultimum caput a Ieremia scribi potuisse propter 52, 31 sqq. negat, immorari superfluum est; supponit enim id, quod demonstrandum est, sc. prophetam vitam suam usque ad a. 560. a. Chr. (i. e. usque ad octogesimum quintum vel sextum aetatis suae) non protaxisse⁶.

2. Vehementius et maiore argumentorum numero impugnatur vaticinium contra Babel (50, 1-51, 58 vel 51, 64), quod alii quidem plane reiiciunt velut a iuniore scriptore versus finem exsilii exaratum et Ieremiae nomine fraudu-

lenter insignitum, alii autem, licet genuinum illud habeant, multis versibus a iuniore manu interpolatum dicunt⁷. Priorum praecipua argumenta non tam critica aut exegetica sunt, quam dogmatica (cfr 236 p. 341 sqq.): Sedeciae scilicet tempore (ita fere argumentantur), quo vaticinium illud editum dicitur (31,39), chaldaicum imperium in flore erat virium suarum, Medorum vero regnum sese extendere nondum coeperat; fieri ergo non potuit, ut propheta aliquis Babylonem per Medos destructum iri praediceret. Porro eadem aetate, cui vaticinium adscribitur, Ieremias annuntiavit, Nabuchodonosorem Iudaeos esse devicturum, Medos et Persas destructum iri (23,23; 49,34); contribules suos exhortatus est, ut se Chaldaeis subiicerent et quieti in Babylonia degerent (cpp. 27.-29.). Sibi ipse igitur contradixisset, si imperii Chaldaeorum proximum interitum praedixisset (31,33), contribules ad fugam ex Babylonia exhortatus esset (30,8. 28; 31,6. 45), Medis victoriam promississet (31,11. 28). In toto demum vaticinio Ierusalem destructa, templum dirutum, populus in captivitate degens supponuntur (30,5. 28. 33; 31,11. 24. 28. 34. 31 etc.); atqui Sedeciae tempori haec non conveniunt⁸. — Quam integram obiectionem praeiudiciis rationalisticis inniti, evidens est; quamprimum enim Deus per prophetas illa quoque praedicere posse conceditur, quae humanae intelligentiae impervia sunt, sua sponte tota corrui. Quodsi integro saeculo antea Isaias interitum regni babylonici, antequam exortum erat, iam praedixit, profecto Ieremias illum praedicere potuit, quando regnum prae oculis habuit; neuter procul dubio ex humana, uterque autem ex divina scientia cum illis supranaturaliter communicata. Immo vero non in hoc solo vaticinio, sed iam 4. anno Ioakim Babylonis interitum praenuntiaverat (23,12. 26) ibique etiam addiderat, prius Iudaeos aliosque populos punitum iri per Chaldaeos, atque tum demum, post reliquos, Chaldaeos poenas esse luituros; quatenus in his praedictionibus est contradictio? Eadem demum ratione, qua in magna libri sui secunda parte Isaias (40.-66.) spiritu translatus quodam modo videtur in exilii aetatem atque exules, quasi coevi sui essent, interdum allocutus et consolatus est, Ieremias quoque, quando in nostro vaticinio interitum Babylonis descripsit, in visione sua in futurum tempus translatus erat ideoque de urbe et templo destructis, quasi de rebus praeteritis, de populo in Palaestinam redeunte, quasi de re praesente, loquitur. Haec omnia difficultatem non creant eis, qui verae philosophiae principiis imbuti Deum profitentur omniscium, qui pro sua sapientia hominibus interdum futuros eventus manifestare dignatur.

Ut primam hanc obiectionem, quae vulgarem rationalismum nimis sapit, aliquantulum exornarent, alias ratiunculas conquisiverunt, quibus Ieremiae aut integrum vaticinium aut eius saltem particulas nonnullas abiudicarent. Logicum idearum nexum desiderari monent⁹, ac si philosophicam quandam dissertationem propheta scribere voluisset; variis potius pro more suo picturis interitum Babylonis nobis ob oculos ita ponit, ut completam nobis eius imaginem efformare possimus; neque ullo modo illum idearum nexum, quem poetica vel prophetica descriptio postulat, in vaticinio nostro deesse, analysis supra (264 p. 386 sq.) tradita docet. — Nonnulla vocabula adhiberi contendunt, quae ex Ezechielis vaticiniis desumpta sint; mirum sane, quod duo-

bus scriptoribus, qui eodem fere tempore scribunt (Ezechiel a. 5. Ioakim ad munus propheticum vocatus est), eadem verba adhibere non liceat, nisi furti literarii incusari velint; at quomodo demonstrabunt adversarii nostri, seniore Ieremiam vocabula illa ab Ezechiele, non vero iuniore Ezechielem illa a Ieremia didicisse¹⁰? — Nominibus propriis auctorem vaticinii nostri ludere aiunt, id quod verum prophetam non deceat. Num forte Ieremias ipse 20,3 aut 25,26 iisdem vel similibus lusibus non indulget? — Nonnulla ex prioribus Ieremiae vaticiniis (50,40 sqq. ex 49,18 sq., et 6,22 sq.; 51,15-19 ex 10,12-16 etc.), alia ex Isaiae vel potius ex Deutero Isaiae vaticiniis (*Ierem.* 50,27; 51,40 ex *Is.* 34,6 sqq.; *Ierem.* 51,60 sqq. ex *Is.* 34, 16 etc.) dicuntur transcripta, ideoque aliqui « critici » pericopen nostram a Deutero Isaia, quem sibi fingunt, aut editam aut retractatam esse volunt¹¹. At ultimum hoc argumentum qua ratione ab authenticæ impugnationibus afferri queat, non satis intelligimus; Ieremiae enim omnino esse proprium, ut sua ipsius aut præcedentium prophetarum verba repetat, omnes fatentur (265 p. 393 sq.); ergo ex repetitionibus istis authentica potius quam spuria demonstratur pericope. Vaticinium contra Moab (cp. 48.) a nullo, quia plurimas contineat ad Isaiae « Onus contra Moab » (*Is.* 15. 16.) allusiones, spurium declaratur; quo ergo pacto nostrum ob allusiones vel repetitiones spurium aut interpolatum declarare licet¹²?

3. Porro vaticinia messianica (30. 31. 33.), si adversariis credimus, a Deutero Isaia esse retractata, docet styli similitudo, confirmant autem alia argumenta; nam 33,18. 21. inepte inseruntur levitae; 33,24 videtur sermo esse de Samaritanis; *Zach.* 8,7 sq. ad *Ierem.* 31,7. 33 provocat velut ad dictum prophetarum illorum, qui restorationi templi adfuerunt¹³. — Styli autem similitudo maior non est, quam omnibus iis in locis, in quibus Ieremias præcedentes prophetas imitatur; a conficto ergo suo Deutero Isaia desistentes Ieremiam veri Isaiae librum cognovisse « critici » nobiscum admittant, atque omnis difficultas disparebit. Levitae (הִלְוִיִּים כֹּהֲנִים) levitae sacerdotes » i. e. sacerdotes generis levitici cfr *Deut.* 17,9 etc.) autem non inepte sed aptissime inseruntur; sicut enim reges *legitimos* i. e. davidicos, ita sacerdotes *legitimos* i. e. ex genere levitico semper adfore propheta prædicere vult¹⁴; Samaritanorum nullum adest vestigium; Zacharias (8,1 sqq.) demum procul dubio ad nostras, sicut ad aliorum prophetarum, promissiones respicit, at erronea est explicatio, quæ 8,9 de iisdem sermonem fieri supponit¹⁵.

4. Exhortatio, quæ legitur 10,1-16, tota debetur Deutero Isaiae; nam monitum, ut Israelitæ a divinatione gentilium idololatriæque caveant, uti etiam versus chaldaicus (10,11) insertus, produnt auctorem tempore exsilii degentem, stylus autem docet auctorem illum esse Deutero Isaiam¹⁶. — Finis prophetae illa in pericopa is est, ut Israelitas a fiducia in idolis ponenda avertat (cfr *supra* 246 p. 308); iam vero quam necessaria talis exhortatio ante exsilium fuerit, luce clarius ex 44,16 sqq. elucet. Cur Ieremias ipse chaldaicum versum (10,11) monito suo inserere non potuerit, non intelligimus; eum enim linguam chaldaicam ignorasse, quæ iam dudum antea nobilioribus Israelitis cognita erat (*Is.* 36,11), nemo dixerit; quo-

minus autem responsum, quod ethnicis dandum erat, ethnicorum lingua auditoribus suis suggereret quid prohibuit? Demum de styli similitudine iterum dicere opus non est.

5. Demum cpp. 27.-29. a iuniore manu retractata dicuntur, quia recentiores nominum formae (יְרֵמְיָה, יְרֵמְיָה, יְרֵמְיָה etc.) reperiantur, Ieremias saepius הַנְּבִיא (28,5. 6. 10 sqq.; 29,1) vocetur, et 27,7. 16-21 in alexandrina recensione aut desint aut alio modo legantur¹⁷. — At in toto libro nomina, quae יְהוָה terminantur, interdum pleniore illa forma, interdum brevior (יהוה) leguntur; num etiam 21,1; 26,18; 35,3; 36,4 etc. etc., a iuniore manu sunt retractata, quum in illis abbreviata nominum forma adhibeatur? Num forte etiam *Os.* 1,1 et *Am.* 1,1 sunt retractata, quia eadem nomina regum, quae *Is.* 1,1 pleniore forma exhibet, abbreviata usurpant? Quod autem tribus istis capitibus, quae de *pseudo* prophetarum machinationibus agunt, Ieremias suo nomini titulum muneris, quo legitime fungebatur, adiungere voluerit, quis mirabitur? Id igitur solum difficultatem quandam creat, quod aliqui versus in alexandrina recensione desint; demonstrandum autem erat, massorethicae recensione diasceuasten illos ex suis addidisse. Si vero 27,16-21 ideo dicuntur a iuniore manu adiecti, quia « vaticinium ex eventu confictum » contineant, rationalisticum quidem videmus praeiudicium, minime vero criticum argumentum. Sed nimium spatium hisce objectionibus iam attribuisse nobis videtur; inter ipsos enim rationalistas non desunt, qui omnium Ieremiae vaticiniorum authenticam et integritatem acriter defendant¹⁸; unde adversariorum argumenta gravia non esse apparet.

6. Ex catholicis quoque, antiquioribus et recentioribus, interpretibus non pauci ultimum caput « adiectum esse a Baruch theopneusto aut, id quod probabilius videatur, ab Esdra itidem theopneusto ex iis, quae ipse fortassis Ieremias conscripserat » (*Goldhagen* *Introd.* II. p. 414) coniciunt; at aliud argumentum non habent nisi illud quod supra indicavimus. Quod si aliqui ad clausulam 51, 64. (« hucusque verba Ieremiae ») provocant, nimis facile eius authenticam admittunt; etenim in alexandrino textu deest nec ullus ei est locus, si ordo recensione alexandrinae est praeferendus.

7. Primus hoc oraculum *Eichhorn* (*Einl.* IV. p. 211) reiecit, quem plurimi secuti sunt; inter recentiores cfr *Davidson* (*Introd.* III. p. 106 sqq.), *Reuss* (*Gesch.* d. A. T. p. 425 sq.), *Driver* *Rothst.* (l. c. p. 285 sqq.), *Strack* (l. c. p. 89), *Cornill* (l. c. p. 171 sq.). — Illud a Ieremia quidem scriptum, sed a Deut. Isaia retractatum et interpolatum cum *Movers* dicunt *Hitzig* (*D. Proph. Jerem.* p. 392), *de Wette Schrader* (l. c.), alii. De interpolationum numero adversarii dissentiunt; *Graf* (*D. Proph. Jeremia* p. 580 sqq.) et *Nägelsbach* (*Der Proph. Jerem.* p. 342. 355) solos 51,15-19 utpote ex 10, 12-16 transumptos reiciunt; *De Wette Schrader* praeterea reiciunt 50,39-46 et 51,44-48; recens interpretes catholicus *Ant. Scholz* (*Comm.* p. 552 sqq.) ex centum quatuor vaticinii versibus quinquaginta duos vel tres dicit (a iuniore scriptore inspirato) insertos. Singulos versus vindicare, munus est interpretis non admodum difficile; nobis hoc loco *praecipua* rationalistarum argumenta adscripsisse sufficit.

8. Ita fere *Davidson* l. c. et *Reuss* l. c. ea, quae alii dixerant, colligentes.

9. *Reuss* l. c. p. 426 « Das Ganze verräth keinen natürlichen u. logischen Gedankengang. Es sind einzelne wiederholende Ansätze, Vorblicke u. Rückblicke abwechselnder Folge ». Iam vero hic est Ieremiae describendi mos, ut variis strophis ab

eadem re inchoans ad ulteriora procedat; cfr ex. gr. vaticinium contra Aegyptum 46, 3 sqq., atque iterum v. 9. sqq.

10. Cfr. de hoc argumento *Keil* Einl. p. 289 et Comm. p. 497, qui ostendit « ne unum quidem ex vocabulis obiectis soli Ezechieli esse proprium ».

11. Ita fere *de Wette Schrader* l. c., *Reuss* l. c. p. 425 etc.

12. Egregie iam *Kueper* *Ieremias* librorum sacr. interpretes. 1837. p. 106 sqq.) primorum adversariorum obiectiones refutavit. Ex recentioribus interpretibus catholicis conferri potest *Schneedorfer* (Weissagungsb. d. Proph. Jerem. p. 701 sqq.), ex aca-
tholicis *Keil* (Comment. p. 496 sqq. et Einl. p. 287 sqq.).

13. *De Wette Schrader* l. c. p. 429 sq.

14. Cfr quae de his capp. disputat *Küper* l. c. p. 171 sqq.

15. Cfr *Knabenbauer* Proph. min. II. p. 303.

16. *De Wette Schrader* l. c. p. 430 sq.; *Davidson* l. c. p. 94 « they savour too strongly of the Deutero-Isaiah to be properly claimed for Jeremiah »; nihilominus idem fateri cogitur : « some resemblance to Jeremiah's style and manner is visible here and there ».

17. *De Wette Schrader* l. c. p. 431 sq. Ipse *Davidson* (l. c. p. 101), qui in omnibus fere de Wettium aliosque rationalistas germanicos sequitur, huius obiectionis fundamenta censet esse leviora : « It is hazardous to infer glosses and an extensive elaboration from these phenomena »; at fundamenta ipsa vacillare non animadvertit.

18. Inter modernos « criticos » *Ewald* ex gr. solum vaticinium contra Babel respuit, atque illud ipsum defendit *Graf*, qui alios quosdam versus reiecit ab *Ewald* receptos; *Bleek-Wellhausen* quoque integram fere alexandrinam recensionem admittit; recte vero monet ipse *Reuss* (l. c. p. 403), omissionem textus in alexandrina recensione sufficiens interpolationis argumentum non praebere; quare cum *Ewald* solum vaticinium contra Babel diserte impugnatur. At illi quoque « critici », qui multo plura reiciunt, inter se raro consentiunt; suum quisque sensum sequens respuit quae displicent, retinet quae placent, de argumentis parum sollicitus.

§ 10. — De Lamentationibus Ieremiae.

268. — Alter libellus, qui Ieremiae auctori attribuitur, denominatione a carminum, quibus constat, genere desumta a rabbinis קִינּוֹת (naeniae, carmina lugubria)¹, ab Alexandrinis θρήνοι, in Vulgata « *Threni i. e. Lamentationes Ieremiae prophetae* » appellatur. Quinque tantum continet carmina, quorum quatuor priora sunt alphabetica, quintum solo versuum viginti duorum numero ad alphabetismum accedit. In duobus primis sola initia stropharum, quae ternis versibus constant, alphabetum exhibent; in tertio terni versus, quibus strophae formantur, a nova litera ex ordine alphabeti incipiunt; in quarto bini versus ita sunt coniuncti, ut prior alphabeti seriem sequatur².

Idem omnium est ARGUMENTUM, planctus scilicet de civitatis sanctae et regni Iuda ultimo excidio³. Fuse illud describit *S. Gregorius Naz.* : « Ieremias, inquit, contribules suos ob priores calamitates deflet atque captivitatem babyloniam deplorat; erant enim haec lacrymis et gemitibus digna. Quomodo enim non maximis digna lamentis excisa

moenia, urbs solo aequata, sacrarium eversum, votiva dona compilata, profani pedes in loca non adeunda irrumpentes, profanae manus circa res eas, quas tangere nefas erat, luxuriantes, prophetae silentes, sacerdotes abducti, senes absque misericordia tractati, constupratae virgines, iuventus cadens, flamma aliena et hostilis atque sanguinis fluvii pro sacro igne et cruore victimarum, Nazaraei raptati, luctus canticis subrogati... manus mulierum misericordium invalescente obsidione non victum filii porrigentes, sed potius ad cibum sibi parandum eos dilacerantes? Annon haec gravia et plus quam gravia, non iis solum, qui tum ea pertulerunt, sed iis quoque qui nunc audiunt? Equidem, ut de me loquar, quoties hunc libellum in manus sumo Threnosque lectito (id autem facio, quoties secundarum rerum insolentiam coercere huiusmodi lectione studeo), vocem mihi intercludi sentio lacrymisque obruor eamque calamitatem velut ob oculos positam videre mihi videor ac Ieremiae collamentor »⁴. Quibus verbis S. Doctor argumentum ita delineavit, ut nemo dubitare iam possit, quin poeta revera Ierusalem a. 11. Sedeciae per Chaldaeos captam et devastatam describere voluerit, at simul quoque magnam artem innuit, qua idem variis lineis et ductibus imaginem tantae calamitatis adumbraverit. Licet vero idem sit omnium carminum argumentum, alia tamen et alia ratione in singulis proponitur, uti ex hac ANALYSI elucet.

PRIMUM CARMEN (1,1-22) *in desolatione civitatis destructae plangenda maxime versatur*. Duas eius esse partes monuit iam S. Thomas⁵:

In priore (1,1-11) poeta ipse desolatam civitatem deplorat, quippe quae ab omnibus amicis derelicta (1,1-4) et inimicis propter sua peccata tradita (1,5-8) Deo audaciam hostium et populi miseriam ob oculos ponat (1,9-11).

In altera (1,12-22) per prosopopoeiam

Ierusalem desolationem suam deflens sistitur (1,12-17), quae iustam esse suam poenam confitens (1,18. 19) sibi solatium, hostibus poenam efflagitat a Deo (1,20-22).

ALTERUM (2,1-22) *Deum excidii huius auctorem esse docet*. Iterum duae partes apte distinguuntur.

Prior (2,1-10) Deum civitatem destruentem depingit.

Etenim adumbrato urbis et regni excidio (2,1. 2) Deum exhibet, qui velut hostis populum suum debellans (2,3-5) suum ipsius templum cultumque (2,6. 7) una cum civitate destruit (2,8-10).

Quae videns poeta in *altera parte* (2,11-22)

prius quidem suum ipsius dolorem exprimit (2,11. 12), deinde frustra quaerens, quomodo Sionem consoletur, in hac sententia, Deum iustum haec fecisse, conquiescit (2,13-17) et Sionem exhortatur, ut continuis precibus Deum flectat (2,18-22).

IN TERTIO (3,1-66) *personam populi induens suas ipsius et populi calamitates*

ita describit, ut ex desperationis abyssu ad novam spem sese erigat ⁶. Tres partes distinguimus cum S. Thoma.

In *prima* (3,1-18) in calamitatum, quas perpessus est, descriptione totus versatur poeta earumque magnitudine ita abripitur, ut quasi desperandus exclamet : « periit spes mea a Domino ».

At sola Domini recordatione quasi ad se revocatus, in *altera* parte (3, 19-39) infinitae misericordiae divinae memor ad Deum se convertit (3,19-24), qui homines puniens eorum praesertim utilitatem et salutem sectatur (3,25-39).

Quamobrem in *tertia* parte (3,40-66) novam, quam concepit, spem prodat quum humili culparum confessione (3,40-54) tum auxilii efflagitatione (3,55-66).

QUARTUM CARMEN (4,1-22) *disertius iam monet peccata esse calamitatum causam*. Duae sunt partes, quibus epiphonema additur.

In *priore* parte (4,1-11) calamitatum magnitudinem ob oculos ponit, eis pristinam felicitatem comparans (4,1-5) atque tantas eas esse docens, quia peccatis suis Iudaei ipsos Sodomitas superaverint (4,6-11).

In *altera* (4,12-20) peccata accuratius describit, sanguinem scilicet innocentem a pseudoprophetis et sacerdotibus effusum (4,12-16), vanam fiduciam, qua populus auxilium gentium imploraverat (4,17-20.)

Epiphonemate (4,21. 22) Idumaeis de Iudaeorum excidio gloriantibus eandem sortem annuntiat.

QUINTUM (5,1-22) « oratio Ieremiae prophetae » quidem inscribitur, sed *integri populi est oratio*, qui « post multiplicia lamenta, inquit S. Thomas, sese convertit ad precationis remedium ». Etenim ut Dominum ad misericordiam exercendam convertat,

prius ei in memoriam quasi revocat quum miseriam omnimodam, quam ob patrum suorum suaeque ipsius peccata patitur (5,1-7), tum singulorum ordinum calamitates (5,8-14), atque praeprius cultus divini templique destructionem (5,15-18),

atque deinde eum rogat, ne in aeternum sibi irascatur (5,17-22).

1. In bibliis hebraicis modernis libellus eadem ratione, qua libri mosaici, a primo quo inchoatur vocabulo עָהוּ (eheu! quomodo) inscribitur; at nec Origenes nec S. Hieronymus, qui reliquas Iudaeorum inscriptiones tradiderunt, hanc cognoverunt; teste enim S. Hier. (M. 28, 929) *Cinoth* hebraice inscribebantur.

2. Cur in 2,16. 17; 3,46-51; 4,16. 17. literae Ψ et Ξ locum suum mutaverint, non liquet. Suo iam tempore *Maldonatus* (Comment. in Ierem. etc. Moguntiae 1611. Praef. in Thren. p. 248) in Threnis « artificium maius, quam in ceteris prophetiis » detegere sibi visus est. « Carmine enim scribit non certis quidem numeris temporum ac pedum, ut Latini et Graeci solent, sed certo fere numero syllabarum... In primo carmine sub singulis literis alphabeti terni *dodecasyllabi* versus concluduntur; in secundo quoque alphabeto terni versus sub una eademque litera continentur, quorum primus *sexdecim*, reliqui duo *duodecim* syllabarum sunt; in tertio terni versus non solum sub una litera ponuntur, sed ab eadem etiam inchoantur, quorum unus non servato ordine *quatuordecim*, alii *duodecim* syllabarum esse solent. Quartum simile

est primo ». Etiam secundum *Bickell* (Carmina hebraica metrica p. 112 sqq.) quatuor prima carmina *dodecasyllabis* constant; *Gietmann* vero (De re metrica p. 58 sq.) ternos illos versus *undecim* syllabarum esse censet, uterque quintum heptasyllabis constare aiunt. Ceterum de versuum horum genere cfr *supra* n. 162. p. 11.

3. Quoniam ex 2 *Paral.* 35,25 Ieremiam de Iosiae morte elegias composuisse constat, *Fl. Iosephus* autem (*Antiqu.* X. 5, 1) Ieremiae elegias de Iosiae morte adhuc exstare asserit, recte concludunt plerique interpretes, Iosephum nostros Threnos de Iosiae morte intellexisse. Eandem sententiam non semel tradit *S. Hieronymus* quum in *Comm.* in *Zach.* 12,11 (M. 25, 1589) tum c. *Pelag.* II. 22. 23 M. 23,586 : « De ipso (Iosia) Ieremias loquitur, quamquam hoc plerique secundum anagogen intelligant de Domino Salvatore : Spiritus faciei nostrae Christus dominus captus est pro peccatis nostris (*Thren.* 4,20) ». Eadem quoque in *Paraphrasi chald.* exprimitur (4, 20) : « Rex *Iosias*, qui erat dilectus nobis sicut spiraculum spiritus, qui est in naribus nostris, et erat unctus oleo unctionis Domini, captus est in reti occisionis *Aegyptiorum* ». A Thargumista hanc explicationem receperunt iuniores interpretes iudaici, uti *Iarchi*; a *§. Hieronymo* autem satis multi interpretes christiani, postquam in *Glossam interlin.* transierat; eam enim invenies apud *Card. Hugonen* (qui eam admittit, licet eam « fabulam iudaicam » dicat), *S. Bonav.* (In *Thren.* Prooem.), *S. Thom.* (*Thren.* 4, 20), *Lyranum* (*ibid.*) aliosque. Immerito igitur *Agellius* (*Lament. Ierem. Romae* 1589. Prooem.) illam *Thren.* 4, 20 explicationem traducit velut « blasphemiam iudaicam », atque immerito quoque versum illum proprio sensu de Christo Salvatore intelligere vult; recte autem eam impugnat, quatenus omnino alius fuit rerum status post Iosiae mortem, atque ille qui in *Lamentationibus* describitur. Quare etiam longe plerique interpretes nec omnia carmina nec quartum de Iosiae tempore intelligunt, sed omnium *Lamentationum* argumentum statuunt ultimum Ierusalem et regni Iuda excidium per Chaldaeos. Immo ipse *S. Hieron.* idem argumentum indicat (*Praef. in Ierem.*) « civitatis suae ruinas quadruplici planxit alphabeto » et in *Is.* 63, 3 (M. 24, 636) : « Ieremias in *Lamentationibus* plangit eversionem Ierusalem ».

4. *S. Gregor. Naz.* *Hom.* 7. 18 (M. 35, 744).

5. Vel potius *Thom. Wall.* s. *Anglus*, cui commentarii in *Ierem.* et *Lament.*, qui inter opera *S. Thomae Aq.* edi solent, rectius adscribi videntur.

6. Immerito nonnulli Ieremiam suas ipsius calamitates deflare negant; neque enim tantum integra prima pars ita est comparata, ut prophetae optime conveniat, sed nonnulla etiam soli prophetae conveniunt (cfr 3,14 et *Ierem.* 20,7; — 3,17 sq. cfr. *Ierem.* 20,14 sqq. — 3,52-54 et *Ierem.* 38,6 sqq. — 3,64-66 et *Ierem.* 17,18). At personam quasi induit omnium piorum, immo totius populi, ideoque ex singulari transit ad pluralem (3,22. 39 sqq.) atque calamitates propter peccata se ferre profitetur.

(a) Cui explicationi versio *Alex. et Vulg.* (Χριστός Κύριος, *Christus Dominus*) procul dubio favet, quum *Dominus* sit יהוה, nec unquam aliquis rex humanus in Scriptura dicatur *Uncus Dominus*; sed verba hebr. משיח יהוה rectius redduntur *Christus Domini*. « *Hieronymus*, inquit *Mariana* (i. h. l.). haec verba de Christo intellexit, et ideo vertit *Christus Dominus* ». Id quidem minime; nam *S. Doctor* versum de Iosia interpretatus est (In *Zach.* 12,11 et c. *Pelag.* II. 23) et eum « per anagogen » (c. *Pelag.*) « iuxta spiritalem intelligentiam » (In *Zach.*, ab aliis de Salvatore explicari adnotavit. Num verba haec ex antiqua Itala retinuerit, an eius versioni postea sint addita, non liquet; nec in *Alexandrinae* nec in *Vulgatae* codicibus vestigium alterius lectionis (*Christus Domini* Χριστός Κύριος) haberi videtur, nihilominus interpretes, qui cum *Theodoro* inter Patres et *Agellio* inter recentiores verba exclusive et directe de Christo Salvatore intelligant, paucissimi sunt; neque id mirum, siquidem integer contextus eam explicationem excludit.

269. — THRENORUM AUCTOREM Ieremiam esse usque ad nostram fere aetatem nemo in dubium vocavit; verum « critici » nostri satis pulchram manere prophetae coronam arbitrati, etsi hoc folio careret¹, ei hanc gloriam eripere voluerunt; at irriti fuerunt eorum conatus; unanimis enim et constans synagogae et Ecclesiae traditio, quae Threnos Ieremiae adscribit, tantum abest, ut internis rationibus, ad quas confugerunt adversarii nostri, infirmetur, ut illis non parum corroboretur².

Synagogae traditionem nos iam docet *Fl. Iosephus*, qui quum Threnos a Ieremia de morte Iosiae conscriptos sua aetate superstites assereret, alios, quam nostros, intelligere non potuit³; eandem confirmant Thalmudistae (« Ieremias, inquit, scripsit librum suum, librum Regum et Threnos ») et Thargum chaldaic., in quo Lamentationes hac phrasi inchoantur: « Dixit Ieremias propheta et magnus sacerdos »⁴. Clarius autem, si fieri potest, Iudaeorum sententiam exprimit locus, quem Threni olim in eorum canone occuparunt. Hodie quidem Lamentationes in tertia canonis sui parte inter quinque Megilloth, quae statis festis diebus leguntur, collocant, at usque ad 4. fere aerae nostrae saeculum Threnos cum vaticiniis Ieremiae semper coniunxerunt et pro uno opere habuerunt. Disertis verbis id testatur *Origenes* palæstinensem canonem recensens: Ἱερεμίας σὺν θρήνοις καὶ τῇ ἐπιστολῇ ἐν ἐνί, Ἱερεμία, quae repetens *S. Hilarius*: « Ieremias cum lamentatione et epistola »⁵. Exeunte deinde 4. saec. *S. Epiphanius* libros enumerans, « quos Iudaei ab illo inde tempore, quo ex babylonica servitute reversi sunt, habuerunt » eadem ratione nominat « Ieremiam prophetam cum Lamentationibus et epistolis tam eius quam Baruchi »⁶. At *S. Epiphanius* aetate Iudaei libros istos separare coeperunt, cuius rei testis nobis est *S. Hieronymus*. In Prologo galeato enim viginti duos esse libros canonicos Iudaeorum monet in eorumque enumeratione Lamentationes prorsus omittit, non quia Iudaei eas pro canonicis non habuerunt, sed quia eas sub nomine Ieremiae comprehenderunt. Nam in eodem Prologo duas alias iudaici canonis divisiones indicat, in viginti septem et in viginti quatuor libros. Atque de priore haec tradit: « Quinque literae duplices apud Hebraeos sunt: Caph, Mem, Nun, Pe, Sade, aliter enim scribuntur per has principia medietatesque verborum, aliter fines; unde et quinque a plerisque libri duplices aestimantur: Samuel, Melachim, Dibre haiamim, Esdras, Ieremias cum Cinoth i. e. Lamentationibus suis »; de altera vero haec: « Nonnulli Ruth et Cinoth inter hagiographa scriptitant et hos libros in suo putant numero supputandos, ac per hos esse priscae Legis libros viginti quatuor ». Unde omnino constare puto, antiquos Iudaeos palæstinenses, de quorum canone loquuntur Patres nominati, Threnos cum vaticiniis Ieremiae, utpote duo eiusdem auctoris opera coniunxisse, atque ita explicatur cur *S. Melito*

Sard. saec. 2. palaestinensis canonis libros enumerans Threnos omiserit⁷. Cum Palaestinensibus autem Alexandrinos consensisse non tantum docet idem locus, quem Threni in Hellenistarum bibliis semper retinuerunt, sed etiam praefatiuncula quaedam, quae ex graecis editionibus in Vulgatam nostram transiit: « Et factum est, postquam in captivitate redactus est Israel et Ierusalem deserta est, sedit Ieremias propheta flens et planxit lamentatione hac in Ierusalem et amaro animo suspirans et eiulans dixit »⁸. Immerito igitur synagogae traditio in dubium vocata est.

De Ecclesiae traditione vix opus est dicere; unum argumentum attulisse sufficit. Nemo sane dubitat, quin Threni semper canonicis libris sint adnumerati: iam vero inter catalogos Scripturarum sacrarum paucissimi sunt, qui Threnos enumerant; eorum autem omissionem nemo explicabit, quin nobiscum admiserit eos, utpote a Ieremia conscriptos, sub eius nomine contineri. Enumerantur quidem a SS. *Athanasio* et *Cyrillo Ieros.* et, si quis eorum canonem 60. genuinum habet, a Patribus *Con. Laodicensi*, ita tamen, ut cum vaticiniis prophetae nostri eos coniunctos fuisse appareat¹⁰; omittuntur vero inter Graecos a SS. *Gregorio Naz.* et *Amphilochio*, inter Latinos a *Rufino*, *Conc. Hipponensi* et *Carthag.*, SS. *Augustino*, *Innocentio I.*, *Isidoro Hisp.*, *Cassiodoro* iunioribusque plerisque. Unde factum est, ut ab ipsis quoque *Patribus Tridentinis* (et *Florentinis*) non sint nominati; Ieremiam enim eorum auctorem esse, tam persuasum erat Tridentinis, ut in dogmatico suo decreto, in quo libros canonicos cunctos enumerare voluerunt, nihil posuerint nisi « *Ieremias cum Baruch* », Ieremiae nomine vaticinia eius et lamentationes complexi¹¹.

Quam unanimem et constantem traditionem confirmat libelli indoles. Atque primum quidem ea est desolationis et calamitatum descriptio, qua testem aequalem et ocularem prodi ipsi adversarii fateri cogantur; brevi enim post urbis templique destructionem Ieremiae aetate Lamentationes compositas esse vix non omnes concedunt. At non tantum *testis* calamitatum fuit auctor, sed ex eorum numero, qui illas ipsi pertulerant, immo plura, quam reliqui, passus erat (cfr 2,11; 3,1-66; 4,17-20; 5,1-22); non pauca vero cum illis, quae Ieremias sese passum esse in Vaticiniis testatur, ita consentiunt¹², ut auctorem aut Ieremiam esse aut Ieremiam sese fingere voluisse sit dicendum; iam vero illius fictionis admittendae nulla suppetit ratio. Detexisse quidem sibi videntur adversarii inter Vaticinia et Lamentationes oppositionem quandam, quae eidem auctori utrumque librum attribui velet; in Vaticiniis calamitates illas describi velut poenas peccatorum a Iudaeis Ieremiae aequalibus commissorum, in Lamentationibus easdem dici poenas peccatorum patrum eorum¹³: « Patres nostri peccaverunt, et non sunt; et

nos iniquitates eorum portavimus » (*Thren.* 5,7). Mira sane obiectio, quae nec Threnorum nec Vaticiniorum accuratae lectioni innititur. Nonne uni isti Threnorum loco, qui peccatis patrum calamitates attribuit, multo plures addi possunt, qui Ieremiae aequales suis ipsorum peccatis Dei poenas sibi attraxisse docent? « Maior effecta est *iniquitas filiae populi mei* peccato Sodomorum » (4,6); « *nos inique egimus* et ad iracundiam provocavimus » (3,42), « *vae nobis, quia peccavimus* » (5,16) etc ¹⁴. Nonne eadem ratione, qua in Threnis, etiam in Vaticiniis calamitates peccatis patrum attribuuntur? « Heu, Domine... qui reddis iniquitatem patrum in sinum filiorum eorum post eos » (32,18). Secundum Vaticinia igitur et Threnos filii peccata patrum suorum portaverunt, quia eadem non tantum non expiarunt, poenitentiam non agentes, sed imitati sunt et aggravarunt: « Patres vestri dereliquerunt me et Legem meam non custodiverunt, sed et vos peius operati estis quam patres vestri » (16,11 sq.). Tantum igitur abest, ut Threni hac in doctrina a Vaticiniis dissentiant, ut plenus sit eorum consensus, licet pro duorum librorum diversa indole propheta in Vaticiniis, ut populum ad poenitentiam adducat, auditorum suorum culpas vehementius obiurget, in Threnis maiore cum dolore conqueratur. — Levior, si fieri potest, altera est obiectio, quod secundum *Thren.* 2,9 « prophetae non invenerunt visionem a Domino », Ieremias autem etiam post destructam urbem revelationes a Domino acceperit ¹⁵. Satis enim clarum arbitramur esse, eadem ratione negari prophetis visionem, sicut Legi existentiam (« non est Lex et prophetae eius non invenerunt visionem a Domino »), i. e. quemadmodum Lex non amplius erat populo tutelae, ita visiones ei non amplius erant consolationi; prophetae quidem aderant, at in maxima illa miseria non acceperunt a Domino visionem, qua populus ad meliorem spem erigi potuerit.

Argumenti in Vaticiniis et Lamentationibus tractati similitudinem fusius persequi omittimus, at de dictione et lingua addemus pauca. Ieremiam diximus sententias suas saepius in Vaticiniis repetere atque frequenter ad praecedentium prophetarum et Moysis libros, maxime ad Deuteronomium alludere. Atqui idem fieri in Threnis videmus; eadem usque reccurrunt imagines, similitudines, eadem allusionum, praesertim ad libros mosaicos, multitudo, iidem, qui in Vaticiniis, modi loquendi, idem sermonis color. Quae omnia exemplis demonstrare superfluum est, siquidem adversarii ipsi ea iam attulerunt ¹⁶. At nonnullas locutiones monent in Threnis usurpari, quae in Vaticiniis non adhibeantur, atque satis multas in Vaticiniis reperiri, quas frustra in Threnis quaesieris; immo vero aliquas expressiones ex Ezechiele esse desumptas, qui Ieremia sit recentior ¹⁷. Quae quamvis tam gravis habeatur obiectio, ut unus alterve ex catholicis interpretibus ea permotus

in adversariorum castra transierit¹⁸, nobis tamen satis levis esse videtur. Ut enim taceamus, multa ex vocabulis immerito afferri, quia in Vaticiniis revera inveniantur licet non eadem prorsus forma, qua in Threnis, aut quia in Threnis ipsis semel tantum vel bis usurpentur, in Vaticiniis autem etiam multa ἀπαξ λεγόμενα reperiantur, illud praesertim est considerandum, aliam esse poeticam, aliam prosaicam linguam, ita ut nemo mirari possit, certum numerum vocabulorum Threnis esse proprium¹⁹. Porro duobus exemplis auctorem ab Ezechiele dependere demonstrant adversarii, at infelici manu ea elegerunt. Quod si enim putant, phrasin כְּלִילַת יָפִי (2,15) ex *Ezech.* 27,3 esse desumptam, ubi *Tyrus* hoc epitheto ornetur, non attenderunt in Ps. 50 (49), 2 Sionem iam vocari כְּבִלְלַת יָפִי, poetam autem textum prae oculis habuisse, in quo *civitatis sanctae* pulchritudo celebretur (« haec-eine est urbs, quam *dicunt* perfectam pulchritudine? »). Alterum exemplum desumunt ex 2,14: verba enim לָךְ שׁוֹא וְתַפַּל sine dubio ex *Ezech.* 12,24; 13,6 sqq. desumpta esse, quum ab Ezechiele solo phrasis חֲזָה שׁוֹא et cum ea coniunctum vocabulum תַּפַּל adhibeantur. Recte autem responsum est, objectionem, si concederetur, non demonstrare Ieremiae Threnos esse abiudicandos, siquidem illud vaticinium Ezechielis, ex quo vocabula desumpta dicuntur, saltem quinque annis ante destructionem urbis sit editum ac proinde Ieremiae innotescere et ab eo in Threnis adhiberi potuerit. Num vero sit adhibitum, valde est dubium; etenim תַּפַּל alio sensu ab Ezechiele (« calx, qua paries illinitur »), alio ab Ieremia (« insulsum » « vanum ») adhibetur; et quum Ieremias frequenter dicat in Vaticiniis pseudoprophetas « vidisse mendacium », (חֲזָה שֶׁקֶר), non apparet ratio, cur in Threnis dicere nequiverit eos « vidisse vana » (חֲזָה שׁוֹא), si docere voluit in tanta calamitate pseudoprophetarum vaticinia populo consolationi non fuisse²⁰. Sed haec sufficiunt; nam si artificiosiore esse obiciunt adversarii carminum formam, quam ut Ieremiae attribuitur²¹, absurdiorum esse arbitramur objectionem, quam ut responso sit digna.

1. Reuss *Gesch. des A. T.* p. 398: « Dem Seher son Anatot bleibt sein Kranz reich genug, wenn etwa dieses Lorbeerblatt darin fehlte ». — Ineunte saec. praecedente H. von der Hardt primus Threnos Ieremiae abiudicavit atque Danieli cum tribus eius sociis et regi Iechoniae eos attribuit; dubitationem renovavit anonymus in *Tüb. Quartalschrift* (1819. p. 69) ea permotus ratione, quod artificiosa carminum forma Ieremiam non decuerit, quem secuti sunt multi protestantici et rationalistici interpretes, inter quos praecipui Ewald (Poet. Bücher d. A. T. I. 2. p. 326) Baruch vel alium Ieremiae discipulum eos composuisse tenuit, Nöldeke (*Die alttestament. Literatur in einer Reihe von Aufsätzen.* Leipzig 1868. p. 142 sqq.) argumentum ex traditione maxime impugnat, Naegelsbach (*Die Klaglieder Bielefeld* 1868. p. XI sqq.) ex lingua Threnorum demonstrare conatur, Ieremiam non esse eorum auctorem. Ab

hisce fere dependent de Wette Schrader (Einl. p. 531), Vatke (Einl. p. 597), Reuss (l. c.), Wellhausen (in notis ad Bleek Einl. p. 388 sqq.) aliique. — Thenius (Klagelieder p. 121 sqq.; Kurzgef. Exeget. Handbuch XVI. Leipzig 1855.) duo carmina (2. 4.) Ieremiae, tria alia diversis Ieremiae amicis attribuit, sed vix quemquam invenit, qui ipsi consentiret. Unum esse omnium auctorem communis hodie omnium est sententia.

2. Cfr de hac quaestione praeprimis Floeckner (in Tüb. Quartalschr. 1877. p. 187-280); deinde ex catholicis interpretibus: Schneedorfer (D. Klagelieder des Proph. Jerem. 1876. p. 11 sqq.), Trochon (Jérémie. 1885. p. 332 sqq.), Knabenbauer (Comm. in Danielelem, Lament., Baruch. 1891. p. 367 sqq.), et ex introductoribus Herbst Welte (II. 2. p. 66), Aug. Scholz (III. p. 367 sqq.), Kaulen (Ed. 3. p. 371 sq.), Vigouroux (II. p. 569), Zschokke (p. 282. — Ex acatholicis conferri prae ceteris meretur Keil (Comm. ü. d. Proph. Jeremia u. die Klagelieder. p. 548 sqq.).

3. Immerito hoc negatur a Flöckner (l. c. p. 195 sqq.), qui putat usque ad Iosephi aetatem volumen aliorum Threnorum, inter quos illi de Iosiae morte, conservari potuisse, atque ad hos Fl. Ioseph. (Antiqu. X. 5,1) alludere. At non attendit, Fl. Iosephum (c. Appion. I. 8.) disertis verbis negare, praefer viginti duos libros canonicos alia scripta Artaxerxe antiquiora inter Iudaeos reperiri. Nisi quis igitur asserere voluerit, librum aliquem, quem Iudaei tempore Christi pro canonico habuerunt, immediate postea perisse, firmum remanet nostrum argumentum.

4. *Baba bathra* 14. Marx (Traditio rabbin. veterrima de Il. V. T. origine p. 49.) in eandem sententiam allegat *Moed qatan* 26 a. et *Raschi* ad Thren. 1, 1, qui Threnos vult fuisse eum librum, quem Ioakim combussit (*Jerem.* 36). Flöckner l. c. p. 209. addit *Midrasch Rabba* in Thren. 1, 1 et *Midr. Ialkut* i. c. 1.

5. *Orig.* In Psalm. 1. (M. 12,1084; cfr. *Euseb.* H. E. VI. 25. M. 20,581); *S. Hilar.* Prolog. in l. Psalm. 15 (M. 9,241).

6. *S. Epiph.* Haer. 8,6. (M. 41,213).

7. *S. Hieron.* Prol. galeat. — *S. Melit. Sard.* apud *Euseb.* H. E. IV. 26. (M. 20, 396). — Non satis intelligimus, cur Floeckner l. c. p. 205 sqq. in dubium vocet, in palaestinensi canone Threnos olim cum Ieremiae Vaticiniis fuisse coniunctos. Testimonia enim Patrum profecto non infirmantur, etsi « nec quomodo, nec cur, nec quando » separati sint, cum certitudine definire possimus. Ceterum aetatem separationis satis nobis indicat Prologi galeati testimonium, si cum antiquioribus comparatur. Ex eo enim constat, exeunte saec. 4. tres modos librorum numerandorum et disponendorum apud Hebraeos exstitisse, eumque qui viginti duos libros cum Origene numerabat fuisse communiorem; unde iure concludimus, eo tempore Lamentationes a Vaticiniis separari coepisse, ut singulis annis die 9. Ab ad templi destructionem plangendam adhererentur. Thalmudistis igitur, qui commodiorem libelli usum in liturgia spectabant, debetur separatio.

8. A nonnullis antiquioribus interpretibus quaestio mota est, utrum praefatiuncula haec gaudeat auctoritate canonica necne (cfr. *Bonfrer.* Praeloquia in S. S. V. 7); affirmarunt olim del Rio et Gretser, at multo plures negarunt, idque iure merito. S. Hieronymus enim, quum in hebr. desit, eam plane omisisse videtur, neque enim ab antiquioribus interpretibus latinis (Rhabano, Paschasio) attingitur nec a sequentibus (Hugone, Lyrano) pro parte Scripturae habetur, nec in melioribus codicibus (Amiat. etc.) aut correctoriis (Dominic., Sorbon.) invenitur. Theodoretus quoque eam non commemorat, licet in graecis codd. fere omnibus habeatur; exsulat quoque a syra editione.

9. Recte Flöckner l. c. p. 209: « Mit einer Bestimmtheit, die zu der Zahl u. dem Gewichte der Gründe in umgekehrtem Verhältnisse steht, behauptet Noeldeke, dass

die Abfassung der Klagelieder durch Jeremias bei den Juden nie die Sicherheit einer mit kirchl. Auctorität versehenen Tradition gehabt habe. »

10. S. Athan. Ep. fest. 39 (M. 26,1177) : Ἰερεμίας καὶ σὺν αὐτῷ Βαρούχ, Θρηνοί, Ἐπιστολή. — S. Cyrill. Ieros. Catech. IV. 35 (M. 33, 500) : Ἰερεμίου μία μετὰ Βαρούχ καὶ Θρηνων καὶ Ἐπιστολῆς. — Conc. Laod. can. 60 (cfr *Intr. gen.* Ed. 2. p. 107 sq.

11. Catalogos praecipuos vide in *Introd. gener.* Ed. 2. pp. 93 sqq. 106. etc.

12. Cfr. *supra* 268 n. 6. p. 405.

13. Noeldeke (l. c.). De Wette Schrader (l. c. p. 531 sq.) asserit contradicionem inter nonnulla dicta (einige Aussprüche) prophetae et auctoris Threnorum inveniri, at allegat tantum *Thren.* 5, 7 et *Ierem.* 31,29. 30).

14. Cfr. etiam *Thren.* 1,5. 8. 14. 18; 2,14; 3,39 sqq. — Floeckner l. c. p. 231 sqq.

15. Vatke Einl. p. 597 : « Der Propheten gedenkt er kaum; nur 2,9 sagt er, dass auch sie kein Gesicht mehr von Jahveh erlangen »; Threnos legisse non videtur; et genuini (2,9. 20) et falsi (2,14; 4,13) prophetae commemorantur.

16. De Wette Schrader (l. c. p. 531) haec exempla affert, quibus argumentum atque dictionem utriusque libri affinem esse demonstrat : 1,8 sq. cum *Ierem.* 4,30; 13, 21 sq. 26; — 1,20 et 4,13 cum *Ierem.* 14,7. 18; — 2,14 cum *Ierem.* 14,13; — 1,16; 2,11; 3,48 sq. cum *Ier.* 8,21 sqq.; 9,16 sqq.; 10, 19 sqq. etc.; — 3,52 cum *Ier.* 15, 26 sq.; — 3,1 sqq. cum *Ierem.* 15,10 sqq. 15 sqq.; 17,5 sqq. 14 sqq.; 20, 7 sqq. 14 sqq. — בְּתוֹלֹת בֵּת עָמִי 1,15 et 2,13 cum *Ierem.* 14,17 et 46,11; — מִגֹּר 2,22 cum *Ier.* 4,25; 10,3. 10; — דָּוָלָל 1,11 cum *Ier.* 15,19 מִחֲמוּדִים pro מִחֲמוּדִים 1,11; — נָדָה pro נִידָה 1,8; — לֹא pro לֹא etc. etc. Alia exempla plura addunt Keil (l. c. p. 555) et Floeckner p. 249 (allusiones ad Pentat.), p. 256 sq. (repetitiones) etc.

17. Argumentum hoc fuse evolvit Nägelsbach l. c. p. XI-XV.

18. Ex. gr. B. Neteler Gliederung des B. Jeremias p. 132 : « Von den Klageliedern hat Nägelsbach in vollständig überzeugender Weise bewiesen (sic!), dass sie wegen ihrer grossen sprachlichen Verschiedenheit vom Buche Jeremias von dem Verfasser dieses Buches nicht herrühren können ».

19. Tertiam partem vocabulorum, quae in Threnis sed non in Vaticiniis occurrere asseruerat Nägelsbach, ostendit Keil (Comm. p. 554) in Vaticiniis legi, sed non eadem utique forma grammaticali; ex. gr. בָּקָרָב quod *Thren.* 3,45 legitur, utique in Vaticiniis non habetur, sed *Ier.* 6,1 invenitur בָּקָרָב, deinde בָּקָרָבִי *Thren.* 4,15,20 et *Ier.* 23,9, בָּקָרָבָה *Thren.* 4,13 et *Ierem.* 6,6; — item חָמָל *Thren.* 2,2. 17. 21 etc. in 3. pers. perf. quidem non invenitur in Vaticiniis, sed in imperf. *Ierem.* 13,14; 15,5 etc. — Praeterea recte Keil. (l. c.) : « Die Klagelieder sind keine prophetischen Mahn =, Straf = u. Trostreden, keine Weissagungen, sondern lyrische Dichtung, die ihren eigenen verschiedenen Spachgebrauch hat ». Cfr etiam Floeckner l. c. p. 252 sqq. et Knabenbauer l. c. p. 372 sq.

20. De his exemplis, quae ex Ezechiele dicuntur desumpta, cfr Keil l. c. p. 550 sq.

21. Ita iam anonymus in Tüb. Quartalschr. 1819. p. 69; De Wette Schrader l. c.; p. 531; Reuss l. c. p. 399.

§ 11. — De Prophetia Baruch et de Epistola Ieremiae.

Licet Prophetia Baruch et Epistola Ieremiae neque argumento inter se cohaereant neque eiusdem sint auctoris, duos tamen hos libellos coniungimus, non tantum quia in Vulgata, in qua epistola est cap. 6.

Baruch¹, coniuncti sunt, sed etiam quia ambo ex deuterocanonicorum sunt numero et iisdem fere argumentis divina eorum auctoritas demonstratur. Epistolam tamen Prophetiae praemittimus, ne scripta, quae Ieremiae auctori debentur, alio interposito discerpamus.

QUAESTIO I. — De Epistola Ieremiae (Bar. 6.).

270. — « Epistola, quam misit Ieremias ad abducendos captivos in Babiloniam a rege Babyloniorum, ut annuntiaret illis secundum quod praeceptum est illi a Domino », tota in eo est, ut inanitate idolorum demonstrata Iudaeos contra timorem et cultum idolorum praemuniat.

Post breve enim exordium, in quo propheta captivis in Babiloniam abducendis praenuntiat, eos diu ibi esse permansuros (6,1. 2), statim proponit thema suum : caveant ne idola, quae in Babilonia magno in honore habeantur, ipsi timeant aut honorent; memores autem sint, solum Dominum esse adorandum (6,3-6). Variis deinde argumentis, quae certo ordine logico non videntur esse disposita, docet idola illa, licet auro splendeant coronisque et armis sint munita, nec sua ornamenta nec se ipsa posse defendere (6,7-15), omnibus viribus esse destituta, ut nec videre, nec sordes a se avertere, nec ambulare aut sese, si ceciderint, erigere possint (6,16-26), a sacerdotibus suis male tractari (6,27-32) neque tamen quidquam boni aut mali rependere posse (6,33-41), libidinibus ea coli (6,42-44), a vilibus artificibus ea esse confecta et ab hostibus debere abscondi (6,45-50), omnimoda impotentia ita laborare, ut omni vel vilissimo vase sint inutiliora (6,51-58), nulla vero ratione cum sole aliisque rebus maiore vi a Deo praeditis posse comparari (6,59-68), immo similia ea esse avium formidinibus, quae in cucumerariis ponuntur, aliisque rebus inanimatis (6,69-71); qui igitur sese ipse opprobriis commaculare nolit, caveat a simulacris (6,72).

Epistolae AUCTOREM esse Ieremiam asserit inscriptio, neque ulla est ratio, cur ei fidem denegemus, praesertim quum non desint, quibus confirmetur. Procul dubio Ieremiae abiudicanda esset Epistola, si verum esset, quod adversarii asserunt², primigeniam eius linguam esse graecam; at assertum suum argumentis demonstrare nequeunt. Licet enim hebraicus eius textus hodie desit atque graecum exemplar satis pura lingua sit conscriptum paucioribusque hebraismis, quam Prophetia Baruch, scateat, nondum sequitur, Epistolam ex hebraico non esse translata. Immo vero ex hebraismis, quos adesse ad unum omnes fatentur, nonnulli non admisso textu hebraico commode non explicantur³.

Quo praeprimis pertinent satis frequens temporis futuri usus iis in locis, in quibus de rebus praesentibus aut consuetis est sermo (6,10. 11. 33. 34. 67 etc. ¹), atque continua temporum varietas. Hebraicum quoque exemplar primigenium arguit constructionum quarundam mutatio, qua eadem in phrasi constructioni graecae inchoatae substituitur hebraica. Profecto si

eodem in versu legitur : ψευδῆ δ' ἐστὶ (τὰ εἰδῶλα) καὶ οὐ δύνανται λαλεῖν (6,8), aut τὰ θηρία αὐτῶν ἐστὶ κρείττω, & δύνανται ἐκφυγόντα εἰς σκέπην ἑαυτὰ ὠφελεῖσαι (6,67), apta ratio, cur singularis cum plurali permutetur, non redditur, nisi interpretem pluralem secundi membri in suo textu hebraico invenisse et retinuisse dixeris, in priore autem membro, quum verbum (היה) non esset expressum, consuetam constructionem adhibuisse. Quomodo explicabitur phrasis : ἐκμάσσονται τὸ πρόσωπον αὐτῶν (6,12), nisi admittatur, interpretem in suo hebraico textu legisse פְּנֵיהֶם נִכְחָה (« abluuntur facies eorum »)? Si autem τὸ πρόσωπον dixeris esse accusativum adverbialem eundem, qui habetur 6,20 : μεμελანωμένοι τὸ πρόσωπον αὐτῶν, pronomen αὐτῶν in utroque loco usui graeco semper contradicit et ex vocabulo פְּנֵיהֶם, quod interpres *coram oculis* habuit, explicetur necesse est. Atque mira illa constructio : τοῖς λίθοις ὥμοι-ωμένοι εἰσὶν τὰ ξύλινα καὶ τὰ περίχρυσα κτλ. (6,38), nonne admissio primigenio textu hebraico facilius explicatur? Quae exempla, etsi per se sola hebraicam epistolae originem non demonstrent, inscriptionis tamen, quae hebraicum adfuisse textum supponit, testimonium corroborant et confirmant.

Alterum argumentum, quo nixi adversarii Epistolam prophetae abiudicant, ex 6,2 (3) desumunt, quo in loco exsilium, quod secundum *Ierem.* 29,10 futurum erat septuaginta annorum, duraturum esse dicitur « annos plurimos et tempora longa usque ad generationes septem »; quibus verbis censent auctorem Epistolae plus ducentos annos exsilio attribuisse atque proinde Ieremiae contradixisse⁵. — Verum nescio annon ex hac antiphania eundem esse Epistolae et Vaticiniorum auctorem rectius concludatur. Nam tam cognitus erat numerus annorum a Ieremia praedictus (cfr *Dan.* 9,2; *Zach.* 7,5; 2 *Paral.* 36,21), ut iunior scriptor, si sese, uti supponunt adversarii, Ieremiam fingere voluisset, certe eundem numerum posuisset. Vera contradictio autem inter duas istas temporis definitiones non habetur, nisi « generatio » (γενεά, quae sine dubio posita est pro hebr. דִּיר) triginta vel quadraginta annorum spatium designare temere asseritur; nullibi enim in Scriptura definitus annorum numerus vocabulo דִּיר designatur; aequè parum ex *Iob.* 42,16 deduci potest, illo designari triginta annos, atque ex *Gen.* 15,16 eodem centum annos comprehendi; דִּיר a rad. דִּיר (in orbem ire) proxime designat *periodum*, de cuius duratione nihil definit, quae igitur multorum aut paucorum annorum esse potest, nec quidquam aliud istis « septem generationibus » dixit Epistolae auctor, quam duabus aliis expressionibus : « annis plurimis et temporibus longis »⁶.

Tertio loco obiiciunt Ieremia indignam esse Epistolam, quippe quae in sua forma imitetur *Ierem.* 29,4-23 et in suo argumento *Ierem.* 10,1-16⁷. Ad formam quod attinet, tota imitatio in eo consistit, quod *Ierem.* 29. etiam sit epistola quaedam, quae tamen si ad modum, quo argumentum suum tractat, attenditur, a nostra toto coelo distat, ut vix duo scripta invenias, quae magis sint dissimilia. Argumentum quidem idem tractatur *Ierem.* 10,1 sqq. et in nostra Epistola, id quod profecto nihil admirationis habet, siquidem Ieremiam sese ipsum saepius repetere iam diximus; at alio plane modo explicatur argumentum in utroque loco, licet eundem finem prose-

quatur; in vaticinio enim plane sublimi ratione infirmis idolis opponit Deum potentissimum et tremendum, in Epistola vero variis argumentis collatis idolorum infirmitatem modo ad vulgi intelligentiam magis accommodato demonstrat. Scilicet una cum Iechonia omnes magnates omnesque artifices alique, qui in populo eminebant, in captivitatem erant abducti « nihilque relictum erat exceptis pauperibus populi terrae » (4 Reg. 24, 14); horum igitur, qui cum Sedecia in Babyloniam abducendi erant, captui sese accommodare voluit propheta ideoque vulgaria illa argumenta congescit.

Tantum igitur abest, ut Ieremia Epistola sit indigna aut aliis adversariorum argumentis demonstretur spuria, ut eam temporum personarumque rationi optime respondere totaque sua indole testimonium inscriptionis confirmare censeamus. Etenim a.) Iudaeos in Babyloniam maximo idololatriae periculo fore expositos propheta profecto non ignoravit; muneri autem suo prophetico defuisset, si periculum illud pro viribus avertere non esset conatus. Re enim vera Iudaei, qui cum Ieremia in Aegyptum fugerant, omnes suas calamitates ex eo derivarunt, quod idolis debitum cultum non praestitissent: « ex quo tempore, inquit, cessavimus sacrificare reginae coeli et libare ei libamina, indigemus omnibus et fame et gladio consumti sumus » (Jerem. 44, 18). Facile igitur intelligitur, captivos in Babyloniam abductos, si idola illa, quibus Chaldaei suas victorias attribuebant, sollemnibus pompis circumduci omniaque vasa templi Domini eadem ratione, qua idola populorum devictorum, velut spolia dei cuiusdam devicti coram victoribus diis Bel et Merodach deponi videbant, multo facilius ad idololatriam potuisse seduci⁸. Quapropter argumentis eorum intelligentiae accommodatis infirmitas illorum idolorum, quorum potentiam et fortitudinem celebrabant Chaldaei, quasi ad oculos eis erat demonstranda; et quoniam in principio captivitatis, quando post longae obsidionis terrores prima vice splendorem ethnici cultus spectabant, multo maius erat perniciosi illius erroris periculum, illud provideri et praecaveri necesse fuit. Cuinam autem, nisi Ieremiae, qui non tantum ad destruendum et evellendum, sed etiam ad aedificandum et plantandum erat constitutus (Jer. 1, 10), hoc praecavendi munus incubuit et quisnam melius et efficacius, quam propheta ille, qui vaticiniorum suorum impletione genuinus legatus Domini erat probatus, populo infelici inanitatem idolorum illorum demonstrare potuit? Porro b.) demonstratio ipsa quoque satis diffusa atque repetitionibus et ad Legem allusionibus repleta⁹ omnino convenit cum prophetae modo disserendi. Quibus accedit c.) quod tam accurata idololatriae chaldaicae descriptio tradi non potuerit a scriptore quodam, qui ex adversariorum hypothese diu post Babylonis destructionem vixerit. Neque enim pompas qualescunque idolaque qualiacunque nobis describit, sed pompas illas idolaque illa,

quae hodie iterum in monumentis chaldaicis post plus viginti quinque saecula detectis et effossis repraesentata conspiciuntur¹⁰. Num quis sibi persuaserit, Iudaeum aliquem hellenistam (graece enim scriptam esse Epistolam supponunt adversarii) post Alexandri M. aetatem in chaldaicam idololatriam inquisivisse, ut conficto hoc libello eam refutaret?

Optimo itaque iure nostro Epistolae, quae Machabaeorum tempore iam sub Ieremiae nomine allegatur¹¹, authenticam admittimus; si autem genuinum est prophetae opus, ad divinam eius auctoritatem haud immerito concludimus; praecipuum tamen argumentum, quo eius inspiratio demonstratur, praebet Ecclesiae traditio (273 p. 426).

1. In graecis codicibus plerisque (Vatic., Alex. etc.) et in plerisque versionibus prophetia Baruch immediate adiungitur vaticiniis Ieremiae, deinde sequuntur Threni, atque tertio in loco Epistola Ieremiae.

2. Epistolae authenticam reiiciunt omnes interpretes protestantici, qui unanimes quoque sunt in graeca eius origine asserenda. Cfr ex recentioribus *De Wette Schrader* (Einl. p. 603), *Keil* (Einl. p. 755 sq.), *Reuss* (Gesch. des A. T. p. 634), *Fritzsche* (Handbuch zu den Apocryphen I. p. 205), *Schueren* (in Herzog's P. R. E. I. p. 502), *Davidson* (Introd. III. p. 432), *König* (Einl. 1893. p. 484), *Cornill* (Einl. Ed. 3. 1896. p. 274 sq.) etc. — Ex catholicis recentioribus soli *Iahn* (Einl. II. p. 867) et *Aug. Scholz* (Einl. III. p. 646 sqq.) authenticam negant, atque alter quidem ideo tantum, quia a *S. Hier.* (in Ierem. Praef. M. 14,706) Epistola ψευδεπίγραφος nominetur; sed quae sit S. Hieronymi auctoritas in quaestione de deuterocanonicis, satis, opinor, ostendimus in *Introd. gener.* Ed. 2. p. 112 sqq.

3. De hac quaestione cfr *Wette* (Einl. in d. deuterokan. BB. p. 152 sqq.), *Reusch* (Erkl. des B. Baruch. 1853. p. 78 sqq.), *Kaulen* (Einl. Ed. 3. p. 374), *Knabenbauer* (Comm. in Daniele, Threnos, I. Baruch, 1891. p. 448 sq.).

4. *Fritzsche* (l. c. p. 209. 214 etc.) futura illa de iis, quae forsitan acciderint, explicare vult; sed haec explicatio non nisi forte ad 6,11 quadrat.

5. Hoc quoque argumentum a plerisque (cfr n. 2.) affertur. Quomodo *Keil* (l. c. p. 256) asserere potuerit: « Diese Umdeutung (der siebenzig Jahre in sieben Generationen) führt auf eine ziemlich späte Abfassung in Aegypten », nemo intelliget. Quid Aegyptiis commune est cum septem generationibus?

6. Cfr *Reusch* (l. c. p. 84); *Kaulen* (l. c. p. 379). *Wette* (l. c.) librarii vel interpretis mendum admittere mavult, qui pro ג' דורות (*tres generationes*) scripserit vel legerit ד' דורות (*septem generationes*); quae explicatio praeferenda saltem est sententiae *Houbigantii*, qui graeci librarii errorem admisit scribentis γενεών pro δεκάδων. — *Fritzsche* (l. c. p. 207), si asserit auctorem expressionibus suis ἐτη πλεονα καὶ χρόνον μακρόν spatium longius quam septuaginta annorum indicare voluisse, sua quidem praeiudicia, sed non sensum auctoris sequitur.

7. Cfr *De Wette Schrader* l. c., *Vatke* l. c. etc.

8. De exsilii periculis egregie agit *Vigouroux* La Bible et les découvertes modernes IV. p. 303 sqq.

9. Velut versus quidam intercalaris semper recurrit monitum, ne idola timeant neve pro diis ea habeant (6,15. 22. 28. 39. 44. 46. 49. 51. 55. 63. 64. 68); cfr etiam 6,14 et 6,49. 56 sq. etc. — Egregie *Scholz* (l. c. p. 648), *Kaulen* (l. c. p. 378), *Knabenbauer* (l. c. p. 509 sq.) monent, toto in loco 6,27-33 cultum idololatriae cum ita describi, ut eius oppositio ad cultum a lege praeceptum appareat (cfr *Lev.* 10,6; 12,4; 15,9 sqq.; 21,5; *Deut.* 14,28 sq.).

10. Cfr de hoc argumento *Vigouroux* l. c. IV. p. 309 sqq. et tabl. LXIX, ubi adnotat. « la procession des idoles est décrite tout au long par Jérémie comme s'il avait eu notre bas-relief sous les yeux ». Eandem sculpturam desumtam ex *Layard* *Monuments of Nineveh* I. p. 65 exhibet *Fillion* *Atlas archéol.* Pl. XCI. 15. Cfr etiam *Menant* *Babylon et la Chaldée*, Paris 1875. p. 230 sq. — Ieremias in uno ex suis itineribus in Chaldaeam (*Ierem.* 13,1 sqq.) cultum Chaldaeorum oculis suis spectare potuerat.

11. 2 *Mach.* 2,2. « Ieremias... dedit illis legem, ne obliviscerentur praecepta et ut non exerrarent mentibus videntes simulacra aurea et argentea et ornamenta eorum ».

QUAESTIO II. — De Prophetia Baruch (Bar. 1-5).

271. — *Baruch* (Benedictus), cui libellus noster inscribitur, filius fuit Neriae filii Maasiae atque proin frater Saraiae, qui cum rege Sedecia Babylonem profecturus secum deferre iussus est vaticinium Ieremiae contra Chaldaeos, ut eo in Euphratem deiecto certum fore Babylonis interitum significaret (*Ierem.* 51,59 sqq.). Intimior autem, quam frater eius, vinculo Baruch prophetae erat coniunctus, cuius individuus et fidelis erat minister. Iam a. 4. Ioakim Ieremias vaticinia sua minacia de Iuda et Israel colligere et scribere iussus illa discipulo suo Baruch dictavit; qui nullo periculo perterritus ea publice coram toto populo in templo atque privatim principibus praelegit, eadem quoque, postquam rex prius volumen combussit, altera vice ex ore Ieremiae conscripsit (*Ierem.* 36.). Una cum magistro irae regis fuga sese eripere coactus tantam calamitatem et laborem suum, quem irritum esse putavit, aegre tulisse videtur, sed speciali vaticinio eum consolatus est Deus (*Ierem.* 45.); atque ab eo tempore semper eum cum propheta invenimus. Quando propheta tempore obsidionis urbis in carcerem iniectus agrum emit, ut symbolica actione futurum populi reditum ex captivitate significaret, adfuit Baruch atque tabulas emtionis custodiendas accepit (*Ierem.* 32,6 sqq.)¹. Post ultimum urbis excidium cum Ieremia a Chaldaeis liber dimissus in Palaestina remansit; tanta autem eius erat cum propheta familiaritas, ut Iudaei a propheta moniti, ne in Aegyptum fugerent, consilium illud Barucho attribuerent atque utrumque secum in Aegyptum abducerent (*Ier.* 43,1-7). Haec de Baruchi vita ex Ieremiae vaticiniis haurimus; ex nostro libello pauca addere licet. Anno 5. post urbis destructionem Baruch fuit in Babylonia (*Bar.* 1,1 sqq.) probabiliter a Ieremia missus, quem etiam absentem exsulum in captivitate degentium semper memorem fuisse eosque consolari et exhortari non cessasse, vaticinia eius docent (cfr *Ierem.* 29.). In Babylonia librum nostrum captivo regi Iechoniae magnaeque exsulum congregationi praelegit, quibus tantopere placuit, ut illum fratribus in Ierusalem relictis transmittendum censerent. Collectis igitur pecuniis vasisque nonnullis argenteis, quae in templi usum Sedecias fecerat, redemptis miserunt Baruch ipsum, ut haec omnia Ierosolyma deferret atque librum

suum in templi destructi ruinis diebus sollemnibus praelegendum curaret (*Bar.* 1,3-14). Alia certa de eius vita non sunt tradita; verisimilitudine tamen non caret traditio rabbinica, eum ex hoc itinere baby-lonico in Aegyptum ad magistrum suum esse reversum, sed postea una cum eodem a Nabuchodonosor (a. 578.) in Chaldaeam esse reductum ibique mortuum².

ARGUMENTUM libelli est consolatorium. Deum quidem peccata Israelis gravissimis calamitatibus punivisse docet, at eundem poenitentia populi et fidelitate in Lege observanda placatum iri pristinasque suas promissiones esse impleturum. Duplici autem parte argumentum hoc ita explicatur, ut post introductionem (1,1-14) populus humili confessione peccata sua velut iustam calamitatum causam detestatus spem restitutionis exprimat eamque ardenti precatione accelerare studeat (1,15-3,8), in altera propheta veram sapientiam, quae in Lege contineatur, tamquam viam salutis celebret eamque ingredientibus salutem promittat (3,9-5,9)³. Accuratiorem idearum nexum brevi ANALYSI exponemus.

INTRODUCTIO (1,1-14) praeter inscriptionem (1,1. 2) duo continet :

1. narrationem, qua auctor refert libro Baruch praelecto Iechoniam reliquosque exules pecunias sacrificiis in domo Dei offerendis destinatas collegisse easque cum vasis nonnullis sacris per Baruch Iudaeis palaestinensibus transmississe (1,3-8);
2. epistolam exsulum, qua donorum suorum fine explicato rogant, ut pro Nabuchodonosor eiusque filio Baltassar oretur atque liber, quem transmittunt, publice in domo Dei statis diebus praelegatur (1,9-14).

PARS PRIOR (1,5-3,8) *populi poenitentis precationem exhibet.*

1. Quae inchoatur confessione peccatorum inde a mosaico tempore non obstantibus prophetarum monitis commissorum (1,15-22), quibus Deus terribilem poenam a Moyse praedictam de populo non emendato sumere coactus sit (2,1-10);
2. transit ad divinae misericordiae implorationem pro motivis adducens peccati agnitionem (2,11-13), divini nominis honorem (2,14-16), colorem de peccatis conceptum (2,17-20).
3. Iustitiam quoque poenae profitentur (2,21-26), at si ita impletae sunt minae a Moyse iam annuntiatæ (2,27-29), sperant quoque fore, ut impleantur promissiones, quae poenitentibus sunt propositae (2,20-35).
4. Qua spe nixus populus ferventer orat, ut pristinorum peccatorum oblitus Deus praesentem poenitentiam respiciat (3,1-8).

PARS ALTERA (3,9-5,9) *prophetae exhortationem continet.*

1. Celebrata vera sapientia, quae in Lege continetur, veram viam salutis monstrat (3,9-4,4).
 - a.) Velut exordium praemittit, filios Israel in calamitatem irruisse, quia fontem verae sapientiae reliquerint (3,9-13), unde monet discendum esse, ubi inveniatur sapientia, quae bona omnia affert (3,14).

- b.) Non invenitur autem apud divites terrae ac proin thesauris non obtinetur (3,15-21), nec apud sagacissimos populos, ac proin sagacitate non acquiritur (3,22. 23), nec apud gigantes, ac proin potentia ius ad illam recipiendam non praebet (3,24-28); humanis igitur adiumentis non invenitur (3,29-31).
 - c.) Deus solus omniscius eam cognoscit eamque dedit filiis Israel, ut ipse deinde in terra appareret et cum hominibus conversaretur (3,32-38).
 - d.) Sapientia autem haec in Lege continetur, quae igitur utpote via ad salutem amplectenda et diligenter retinenda est (4,1-4).
2. Qua via monstrata exsules ad fiduciam exhortatur; Israel enim, sicut a sapientia recedens in calamitatem irruit, ita ad Legem, i. e. ad sapientiam, revertens salutem inveniet (4,5-5,9).
- a.) Post brevem praefationem, qua calamitatem, licet sit peccatorum poena, ad interitum et perditionem non esse monet (4,5-8),
 - b.) introducit Iersusalem ipsam civitates vicinas et filios suos in captivitatem abituros alloquentem. Atque civitatibus quidem luctum suum manifestat de filiis suis ob eorum culpam in captivitatem abductis (4,9-16),
filios autem suos consolatur; se quidem eos adiuvere non posse, sed a Deo, ad quem clamare debeant, venturum esse auxilium et captivitatis finem (4,17-29).
 - c.) Quae confirmans propheta ipsam Ierusalem consolatur promittens punishmentem hostium (4,30-33), reditum filiorum (4,36. 37), novam civitatis gloriam priore maiorem (5,1-9).

Ex analysi tradita UNITAS operis satis opinor elucet; licet utriusque partis forma omnino differat, idem tamen argumentum in utraque tractatur, ut nulla prorsus sit ratio, cur duo diversa scripta in unum volumen coagmentata dicamus⁴. Atque profecto argumenta, quibus duobus diversis auctoribus libellum deberi demonstratur, satis sunt ievia⁵. Primum et praecipuum ex linguae dictionisque diversitate desumitur; longe puriorem esse linguam graecam in altera, quam priore in parte, longe sublimiorem vehementioremque alterius partis dictionem. Quae omnia libenter concedimus, sed inepte afferri arbitramur. De lingua statim (272.1) dicemus; hoc loco adnotasse sufficit, pro diversa utriusque partis forma diversam esse dictionem; nam quis in humili viri poenitentis precatione eandem dictionis stylique sublimitatem et vehementiam exspectat, quam in prophetica exhortatione? At in altera parte minus, quam in priore, ad antiquiores libros respici aiunt; se ipsi tamen refutant adversarii nostri, quum in altera Isaiae, in priore Ieremiae vaticinia adhiberi concedant⁶. Tertio demum loco de alexandrina eruditione loquuntur, quae alteram partem alexandrino cuidam auctori deberi demonstret; at alexandrinae eruditionis nullum adest vestigium⁷.

1. Num Baruch, id quod asserit *Fl. Iosephus* (Antiqu. X. 9,1), cum Ieremia captivus in carcere sit retentus, ex prophetae narratione non elucet; Iosephum autem ex alio fonte narrationem suam hausisse, vix crediderim.

2. Cfr *supra* 260. — Secundum alios rabbinos Baruch cum Ieremia in Aegypto lapidatus est, secundum alios a. 12. post urbis excidium in Babylonia mortuus, secundum alios vitam protraxit usque ad aetatem Esdrae, cuius magister fuisse narratur (Cfr *Reusch* l. c. p. 72). — Baruchi nomine etiam apocrypha aliqua inscribuntur, inter quae praecipua *Apocalypsis Baruch* (syriace et latine edita a *Ceriani* Monumenta sacra et prof. V. 2. p. 113 sqq. et I. 2 p. 73 sqq.; latine tantum a *Fritzsche* Libri apocr. p. 654 sqq.; cfr *Intr. gen.* Ed. 2. p. 227). In eius fine habetur « *epistola ad novem tribus et dimidiam* », quae velut *Baruch epistola prior* in codicibus syriacis nostro libello (« *epistolae secundae* ») interdum praemittitur; foetus est monachi syriaci; exstat in. *Polygl. Walton.* IV. syriace et latine, syriace tantum in *Lagarde* Libri apocr. syriace. p. 88 sq. Reliqua minoris sunt momenti.

3. Communiorem divisionem a Lyrano indicatam sequimur; cfr *Kilber* (Analys. bibl. I. p. 427 sqq.), *Wette* (Einl. in d. deuterokan. BB. p. 134), *Trochon* (Jérémie p. 389), *Knabenbauer* (Comm. in Dan., Thren., Bar. 1891. p. 443) etc. — *Kaulen* (Einl. Ed. 3. p. 374) priorem partem iam a 1,10 inchoat, alii (*Iahn*, *Ackermann*, *Zschokke*) exordium usque ad 3,8 extendere videntur. — Neque desunt qui quatuor sermones propheticos separatos statuunt (1,15-2,35; 3,1-8; 3,9-4,5; 4,6-5, 9. Cfr *Reusch* l. c. p. 53 sqq.), licet eos arcte inter se cohaerere concedant. *Haneberg* (Gesch. d. bibl. Offenb. p. 399 sq.) integrum librum (*Bar.* 1-6) ex quatuor diversis scriptis exortum putat : ex Iudaeorum precatione a. 4. Sedeciae a Baruch conscripta (1,10-2,23), ex Epistola Ieremiae a. 11. Sedeciae composita (6,1-72), ex considerationibus quibusdam a Baruch haud diu post excidium urbis editis (2,24-5,9), ex historica demum introductione, qua Baruch a. 5. post excidium urbis tria prima scripta in unum volumen compegit (1,1-9). De difficultatibus historicis, quibus permotus primam partem (1,10-2,24) iam a. 4. Sedeciae attribuit statim dicemus (272. 2).

4. Ex recentioribus ita censent *Fritzsche* (Handbuch z. d. Apocryphen I. p. 168), *Merx* (in *Schenkel* Bibellexicon I. p. 377), *Reuss* (Gesch. d. A. T. p. 530 sqq. et 633 sqq.), *Schürer* (Herzog P. R. E. Ed. 2. I. p. 500 et Gesch. des jüdischen Volkes. Leipzig 1886. p. 722), *Cornill* (Einl. Ed. 3. 1896. p. 273) etc.

5. Quare etiam alii protestantici (cfr *Keil* Einl. p. 751) et rationalistici interpretes (*De Wette Schrader* Einl. p. 601; *Vatke* Einl. p. 753) unitatem libelli defendunt. *Davidson* (Introd. III. p. 426) allatis adversariorum argumentis concludit : « We do not see sufficient cause to separate the two parts of the book between two authors ».

6. Ceterum in altera parte non desunt allusiones ad Ieremiae libros : Cfr 3,12 et *Ier.* 2,13; — 3,16 et *Ier.* 27,1; 28,14; — 3,22. 23 et *Ier.* 49,7; — 4,6 et *Ier.* 4,27; 5,18; — 4,9 sqq. et *Thren.* 1,1 sqq. etc.

7. Argumenta omnia recitavimus a *Fritzsche* l. c. allata, quem *Schürer* l. c. caecus sequitur. Ad eruditionem alexandrinam quod attinet, *Fritzsche* ipse fatetur, modum, quo sapientia describatur, non esse alexandrinum, ideoque ad tres expressiones recurrit, quibus alexandrina eruditio demonstretur : 3,23, *μυθόλογοι*; 3,24 *ὁ οἶκος τοῦ θεοῦ* (= mundus); 4,7 *δαίμονια* (= idola, quibus sacrificatur). Sed quid, si eas expressiones graeco interpreti attribuimus? Num forte *Ps.* 95 (96) alexandrino philosopho debetur, quia in alexandrina versione legimus : πάντες οἱ θεοὶ ἐθνῶν δαίμονια (אֱלִילִים)? Num etiam Paulum ab Alexandrinis didicisse dicemus, quae 1 *Cor.* 10,20 scribit? In 3,24 *οἶκος τοῦ θεοῦ* est coelum, quatenus in eo Deus inhabitat; *οἶκος τοῦ θεοῦ* autem (coelum) et terra (*τόπος τῆς κτίσεως αὐτοῦ*) simul constituunt mundum. Restat

ergo vox μυθολογοί, quae cui hebr. voci responderit ignoramus quidem, sed non magis *auctoris* scientiam alexandrinam probat, quam similes S. Hier. locutiones (*Is.* 13, 22 sirenes; *Ier.* 50,39 fauni; *Ezech.* 8,14 Adonis) probant, *prophetis* latinam vel graecam mythologiam notam fuisse.

272. — A quo AUCTORE et quo *tempore* opus nostrum sit conscriptum, inscriptio disertis verbis docet : « Haec sunt verba libelli, quae scripsit *Baruch*, filius Neriae .. in a. 5... postquam ceperant Chaldaei Ierusalem eamque combusserant igne » (1,1,2). Cur enim Barucho scribae tantum partes attribuamus eumque dictante Ieremia haec literis mandasse cum antiquioribus interpretibus nonnullis dicamus, nulla prorsus adest ratio¹; quin vero annus 5. ab ultimo civitatis excidio sit numerandus, non potest esse dubium, siquidem nec in prima expugnatione, quando a. 4. Ioakim Daniel cum primis captivis abductus est, nec in secunda, quando Iechonias cum omnibus magnatibus et thesauris templi regii-que palatii transportatus est, civitas sancta incendio est deleta. Multo minus autem in prioribus illis expugnationibus factum est, quod refert *Bar.* 2,2 sq. Dominum super Ierusalem adduxisse mala, quae non sunt facta sub coelo, « ut manducaret homo carnes filii sui et carnes filiae suae »; at similia de tertia expugnatione conqueritur Ieremias in *Thren.* 2,20; 4,10².

Attamen omni auctoritate testimonium inscriptionis destitui asserunt tantum non omnes acatholici³, ex quibus nonnulli libellum nostrum iniquissimo modo diiudicant⁴. Si vero interrogaveris, cui tandem auctori vel cui tempori adscribendus sit, de auctore nihil definiiri posse tibi respondebunt, nisi Barucho opusculum immerito adscribi; de tempore autem adversarii inter se dissentiunt; alii enim de ultima regni persici periodo, alii de primorum Ptolemaeorum aetate, alii de machabaico tempore loquuntur, alii demum definiunt exeunte 1. saec. p. Chr., postquam Titus Ierusalem et templum delevit, libellum esse conscriptum; Pseudo Baruch enim contribulibus suis persuadere voluisse, urbis destructionem esse iustam poenam, quia Iudaei Vespasiano et Tito (Nabuchodonosori filioque eius Baltassar) obedientiam praestare noluerint⁵. Pro variis, quas defendunt, sententiis varia quidem argumenta afferunt adversarii, sed ad tres classes omnes reducimus : alia enim desumuntur ex graeca lingua, quam primigeniam libelli esse nonnulli asserunt; alia ex erroribus historicis, quos in eo inveniunt omnes; alia ex nonnullis textibus, qui aut ex graeca Ieremiae versione aut ex libris Nehemiae et Danielis transcripti dicuntur. De singulis pauca.

1. Mirum est, quanta sit adversariorum discordia, si de lingua primigenia libelli nostri quaestio agitur; alii integrum librum hebraice esse conscriptum defendunt (*Ewald*, *De Wette*, *Davidson*, *Kneucker* etc.), alii saltem prioris partis (1,1-3,8) hebraicam originem agnoscunt (*Fritzsche*, *Schürer*), alii

integri libri primigeniam linguam esse graecam mordicus tenent (*Hävernick, Keil*). Res tamen satis clara est. Licet enim *S. Hieronymus* librum Baruch hebraice reperiri neget⁶ atque hodie textus eius hebraicus revera desideretur, olim eum exstitisse et a Iudaeis esse adhibitum certum est. Urgere nolumus Origenis et *S. Epiphani*i testimonia, qui quum librum nostrum inter Iudaeorum palaestinensium libros canonicos viginti duos recenseant, certe eius textum hebraicum cognoverunt, neque testimonium *Constit. Apost.*, quae Iudaeos quotannis die 10. mensis Gorpiaei vastitatem a Nabuchodonosor inductam Threnis Ieremiae et libello Baruch plangere asserunt⁷; nam certius nobis praesto est argumentum. Origenes enim in suis Hexaplis *integrum* libellum Baruch obelis et asteriscis suis distinxit, quibus quae abundabant quaeve deficiebant in recensione graeca cum hebraico textu comparata indicaret. Cuius rei testes sunt codices superstites, inter quos syrohexaplaris Mediolanensis ter adnotat: « hoc positum non est in hebraeo » atque alibi etiam Theodotionis versionem diversam adscribit⁸. Cui testimonio, quo res extra omne prudens dubium ponitur, confirmationis gratia addi oportet innumeros hebraismos nonnullaque menda, quae interpreti graeco hebraicum textum aut non satis intelligenti aut perverse legenti attribuenda sunt⁹.

Longe frequentiores in priore (1,1-3,8), quam in altera parte durioresque esse hebraismos ultro fatemur, immerito autem inde concludi censemus, alteram graece esse conscriptam; alia enim ratione differentia haec facilius et rectius explicatur. Etenim prior pars integra fere populi poenitentis precatione constat, qua teste auctore *Constit. Apost.* in synagogis quotannis excidium urbis plangebatur; in usum igitur liturgicum transiit; quare fieri facile potuit, ut interpretes in liturgica hac oratione vertenda a textu hebraico longius recedere religioni sibi duceret, in altera autem parte stylo et ingenio indulgeret? Praeterea probabile est, in synagogis aegyptiacis iam primitus precationem illam graece esse recitatam, atque translationem illam primitivam, quae antea ore erat tradita, ab interprete integri libri partim esse receptam. Adde duas partes, id quod iam adnotavimus, toto argumento suo intime inter se cobaerere unumque opus constituere; quare si prior pars hebraice conscripta esse conceditur, alterius partis hebraica origo negari nequit. Ceterum signis diacriticis Originis, quibus *integer* libellus in codicibus hexaplaribus distinguitur, quaestio est definita.

1. Cfr de hac quaestione *Lansell*. In Bar. 1,1. Praecipua ratio eorum, qui Ieremiae auctori libellum attribuerunt, fuit nonnullorum Patrum mos, qui eius verba sub Ieremiae nomine citaverunt, scilicet quia in eorum codicibus cum vaticiniis Ieremiae erat coniunctus.

2. *Maldonat*. (In Bar. 1,1), *Malvenda* (In Bar. 1,2), *Calmet*. (Proleg. in Bar.), *Haneberg* (Gesch. d. bibl. Offenb. p. 399 sqq.) alique nonnulli annum 5. numerant a transportatione Iechoniae censentque Baruch una cum Seraia fratre suo regem Sedeciam a. 4. regni eius in Babyloniam esse comitatum (cfr *Ierem.* 51,59) illa praesertim ratione permoti, quod templum et altare adhuc exstare supponantur (*Bar.* 1,10), de qua difficultate statim dicemus.

3. Excipiendi sunt Anglicanus *G. Whiston* (A dissertation to prove the apocryphal

book of Baruch canonical. London 1727.), Calvinista *C. F. Moulinié* (Notice sur les livres apocryphes de l'A. T. Genève 1828. p. 78 sqq.), Iudaeus *L. Herzfeld* (Geschichte Jisrael's. Braunschweig 1847. I. p. 317 sqq.), qui etsi Barucho auctori librum neget, satis prope tamen ad veram sententiam accedit. Optimis enim libris in exilio scriptis libellum nostrum adnumerat, censet autem ab anonymo exsule tres particulas (1, 15-3, 8; 3, 9-4, 36; 5, 1-9) esse compositas easque exsilio finito ab alio anonymo addita praefatione (1, 1-15) in unum volumen esse compactas. Quae sententia unitate libri iam refutatur, at satis demonstrat nihil in libello inveniri, quod ab adversariis recentiori aetati iure attribuat.

4. Nonnulla testimonia collegit *Reusch* l. c. p. 57; *Lutherus* tam vilem habuit libellum, ut Barucho Ieremiae ministro prorsus sit indignus: « Sehr gering ist dieses Buch, wer auch der gute Baruch ist; denn es ist nicht glaublich, dass Ieremiae Diener, der auch Baruch heisst, nicht sollte höher u. reicher im Geiste sein, denn dieser Baruch ist ». *Iniquius Keerl* (die Apocryphen p. 69): « Die Schrift ist das elende Machwerk eines unwissenden Betrügers » Ceterum plerique moderni interpretes acatholici aequius iudicant.

5. Aetati regis Artaxerxis Ochi libellum attribuit *Ewald*, qui postea sententia sua mutata solam priorem partem persicae, alteram macedonicae aetati dedit. A quo recedit *Davidson* (Introd. III. p. 428) hebraicum textum circa a. 300., graecum circa a. 150 exortum asserens; *Reuss* (Gesch. d. A. T. p. 530 sqq. 633 sq.) priorem partem tempori duorum priorum Ptolemaeorum, alteram saec. 1. a. Chr. attribuit; *Fritzsche* (l. c. p. 173), *Keil* (Einl. p. 753), *De Wette Schrader* (Einl. p. 602), *Vatke* (Einl. p. 753) etc. tempus accurate definiri non posse consentientes libellum saeculo 1. a. Chr. aut. incunty saec. 2. adscribunt; *Hitzig* (Zeitschr. für wissenschaftl. Theol. 1860. p. 262 sqq.), *Kneucker* (D. B. Baruch; Geschichte u. Kritik etc. Leipzig 1879.), *Schürer* (Gesch. des jüd. Volkes. p. 723), *Cornill* (Einl. Ed. 3. p. 273 sq.) demum detexerunt, librum versus finem saec. 1 post Chr. esse scriptum.

6. *S. Hieron* Comm. in Ierem. Prol. (M. 24,706): « Libellum Baruch, qui vulgo editioni Septuaginta copulatur nec habetur apud Hebraeos... nequaquam censui disserendum »; cfr etiam Praef. in Ierem.

7. *Orig.* In Ps. 1 (M. 12,1084) recensens libros « iuxta Hebraeos » additis hebraicis eorum nominibus: Ἰερემία σὺν Θρήνοις καὶ τῇ ἐπιστολῇ ἐν ἐνὶ Ἰερემία. Dubitari potest, utrum ἡ ἐπιστολὴ sit solum Bar. 6., an integer liber Bar.; si prius admittendum est, quum Epistola Ieremiae vix unquam sola inveniat, concedatur necesse est, libellum Baruch nomine Ἰερεμίας comprehendi, siquidem in multis graecis codicibus libellus vaticiniis Ieremiae adnectitur et Threnis ab Epistola Ieremiae separatur. Clarius *S. Epiphan.* haer. 8,6 (M. 41,214) etiam libros viginti duos (vel septem) enumerans, quos Iudaei post exsilium babylonicum possederint: τὸν προφήτην Ἰερεμίαν μετὰ τῶν Θρήνων καὶ Ἐπιστολῶν αὐτοῦ τε καὶ τοῦ Βαρούχ. Mirum quod *Keil* (l. c.) et *De Wette* (l. c.) hoc testimonio omisso solum illud afferant ex De pond. et mens. 5 (M. 43,245), ubi epistolas ab Hebraeis admitti negat. — *Constit. Apost.* V. 20 (M. 1,896).

8. Cfr *Ceriani* Monumenta sacra et profana I. 1. p. 15. 138 etc.

9. Non sine ratione *Davidson* (l. c. p. 427) irridet « durum laborem », quo Hävernick et Keil omnes hebraismos remove studuerint. Longum exemplorum catalogum exhibet *Wette* (l. c. p. 135 sqq.); nos pauca adscribemus, quae *Reusch* (l. c. p. 73) recte censet explicari non posse nisi ad textum hebraicum recurratur: ὥς ἡ ἡμέρα αὕτη (1,20; 2,6. 11. 26) = הַיּוֹם כִּי הַיּוֹם, « sicut est hodie »; — ὡν ἡμάρτομεν (1,17) = אֲשֶׁר חָטֵאנוּ, « qui peccavimus »; — ἐργάζεσθαι (1,22; 2,21. 22. 24) = עָבַד, operari et servire; — καταβάλλομεν τὸν ἑλὲν ἡμῶν κατὰ πρόσωπόν σου (2,19), ubi

ἐλπίς respondet hebr. תְּחִנָּה, quae vox *misericordiam* et *precationem* significat : « prolicimus precessionem nostram coram te » etc. Ex altera parte 4,20 σάκος τῆς δέησεως, ubi δέησις = עֲנִיָּה, *afflictio* (cfr Ps. 21. [22], 5); — 4, 15 εἶ pro εἴ non recte translato hebr. אֵשֶׁר; 3,23 μερῶν videtur exortum ex vocabulo מִדָּן vel מִדִּין non recte lecto; cfr etiam 3,11. 30. 31. 33. 35; 4,5. 9. 14 etc.

2. Non defuerunt neque desunt acatholici interpretes, qui ad libri authenticam impugnandam Baruchum a. 5. post urbis destructionem in Babyloniam venire aut coram Iechonia captivo librum suum legere potuisse negant; at prudentiores has difficultates merito omittunt, quum evidens sit nihil obstare, quominus Baruch a. 1. vel 2. post destructionem urbis cum Ieremia in Aegyptum profectus a magistro suo quatuor vel tribus annis postea ad consolandos et exhortandos exules in Babyloniam sit missus ibique etiam coram Iechonia, cuius captivitas, quum se ipse in manus Chaldaeorum dedisset, non admodum erat dura, librum suum legerit.

« At, inquit *Keil*, etsi haec demus, tota tamen narratio contra historicam veritatem peccat : etenim Ioakim summus pontifex fuisse dicitur (1,7), vasa sacra argentea, quae Sedecias fecerat et Nabuchodonosor asportaverat, Iudaeis asseruntur esse restituta (1,8), Baltassar vocatur filius Nabuchodonosor (1,11 sq.) » ¹⁰. — Tanti viri tamen pace « *summum pontificem* » (Hoherpriester) vocari Ioakim negaverim; vocatur enim ὁ ἱερεὺς, quatenus nimirum eo tempore, quo Iosedec, qui iure haereditatis summum sacerdotium tenuit, in captivitate erat, parvae Iudaeorum communitati, quae in Ierusalem iterum sese formaverat, praeerat et inter alios sacerdotes vices summi sacerdotis videtur gessisse; ex eius genealogia scilicet non immerito colligitur, eum ex summi sacerdotis familia fuisse ¹¹. — Porro quam difficultatem creent vasa sacra argentea in Iudaeam reportata (1,8), non videmus, nisi quis Sedeciam eiusmodi vasa fecisse cum effrenatis rationalistis negaverit ¹². Res enim satis clara videtur esse. Primis duabus civitatis expugnationibus Nabuchodonosor pretiosiora vasa aurea templi abstulerat et idolis suis consecraverat (*Dan.* 1,2; 2 *Paral.* 36,7; 4 *Reg.* 24,11 sqq.); quare Sedecias, ne cultus templi interrumperetur, pro aureis argentea vasa conficienda curavit. Quae in tertia expugnatione etiam ablata quidem sunt, sed ob vilitatem suam in idolorum templis non collocata, ita ut Iudaei in Babylonia degentes ea redimere et Ierosolyma remittere potuerint; a Cyro demum restituta sunt vasa aurea, « quae posuerat Nabuchodonosor in templo dei sui » (1. *Esdr.* 1,7). Optime igitur omnia conciliantur nec difficultati est locus. — Tertiam obiectionem de Baltassar filio Nabuchodonosor saltem *Keil* afferre non debuit, quippe qui, ut *Dan.* 5. contra rationalistarum difficultates defendat, fuse ostendere conatur, Evilmerodach, filium et successorem Nabuchodonosor, alio nomine vocatum esse Baltassar ¹³.

« Sed auctor, inquit, sibi ipse contradicit, quia Ierosolymis destructis templum, altare, cultum perdurasse supponit (1,40. 44), et vix 5. anno post urbem deletam iam populum dicit παλαιωθῆναι ἐν γῇ ἀλλοτρίᾳ » (3,40) ¹⁴. — Prior difficultas facile solvitur allatis *Ier.* 41,5 et 1 *Esdr.* 2,68, quibus ex textibus apparet a.) etiam ruinas templi destructi vocatas esse « domum

Domini » eadem ratione, qua *Bar.* 1,10. 14; b.) etiam post destructum templum in eius ruinis sacrificia non plane cessasse, ac proin ibi altare adfuisse. Nam viri Sichemitae venerunt « munera (מִנְחָה, sacrificia incruenta) et thus habentes in manu, ut offerrent in domo Domini » (*Ier.* 41,5). Quod si Keil (l. c.) monet, aliud esse « dona afferre ad domum Domini » et aliud « ἀναφέρειν ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον », id nequaquam negamus, sed in memoriam illi revocamus ea, quae ipse ad *Ierem.* 41,5 adnotavit, saltem incruenta sacrificia etiam post templi destructionem in eius ruinis oblata esse, illumque interrogamus, quo argumento demonstrare velit, cruenta non esse oblata, quoniam ipse dubitet, an voluntaria sacrificia incruenta sine cruentis unquam offerre licuerit¹⁵. — Altera obiectio adversario nostro parum videtur esse digna, quum ignorare nequeat, in alexandrina versione verbum παλαίωσαι hebraico בָּלַח (*emarcuit*) respondere neque proin longum temporis spatium supponere; Ieremias brevi post destructionem iam conqueritur : ἐπαλαίωσε (בָּלַח) τὰς σάρκας μου (*Thren.* 3,4)¹⁶.

3. Tertio demum loco obicitur in nostro libro graecam Ieremiae versionem esse adhibitam et nonnullos textus ex Danielis et Nehemiae libris esse desumptos¹⁷. — Ad primum assertum quod attinet, distinctione opus est. Praeprimis libelli nostri auctorem in multis prope ad Ieremiam accedere et nonnulla ex Ieremiae vaticiniis desumsisse non tantum non negamus, sed asserimus, quoniam sententiam nostram, Baruchum Ieremiae discipulum opusculi auctorem esse, non parum corroborat¹⁸. Graecum quoque libelli nostri interpretem cognovisse graecam vaticiniorum versionem non diffitemur, immo non videmus rationem, cur eundem esse et Ieremiae et Baruchi interpretem negemus. Quibus concessis auctorem ipsum adhibuisse graecam Ieremiae versionem negamus, neque ullo argumento id demonstrari posse evidens est; adversarius noster graecam esse libelli originem erronee supponit. — Alterum quoque obiectionis assertum negamus; licet enim magna similitudo sit inter *Bar.* 1,15-18 et *Dan.* 9,7. 8, 10; *Bar.* 1,20 sq. et *Dan.* 9,11. 14; *Bar.* 2,1 sq. et *Dan.* 9,12 sq.; *Bar.* 2,7-17 et *Dan.* 9,13. 15-18, immerito concluditur, Baruchum haec ex Daniele desumsisse, sed rectius asserimus, Daniele haec a Barucho esse mutuatum. Scilicet prior pars est precatio populi poenitentis, quae a Baruch a. 5. post urbis destructionem composita et publice coram Iechonia populoque lecta atque Ierosolyma transmissa, ut in templi ruinis diebus festivis recitaretur, Danieli incognita non fuit; quid ergo mirum, si Daniel lecto Ieremiae volumine (*Dan.* 9,2), in quo forte iam tum temporis etiam Baruchi prophetia continebatur, iisdem verbis finem exsilii a Deo exorat, quibus iam a multis annis integer populus ad divinam misericordiam implorandam usus est. Immo vero quum in oratione, qua 2 *Esdr.* 9,6 sqq. populus Dei misericordiam implorat, nonnullae (etsi rariores) allusiones ad Baruchi precationem inveniantur¹⁹, maiore cum iure concludimus, illam in usum quotidianum populi transisse atque Daniele eius verba usurpasse.

10. Keil Einleitung p. 752, cuius obiectiones, utpote recentiores, describendas duximus; ceterum eadem fere proferuntur a Fritzsche (l. c. p. 169 sq.), Davidson

Introd. III. p. 429), *De Wette Schrader* (Einl. p. 602) aliisque acatholicis interpretibus.

11. Cfr genealogiam Ioakim *Bar.* 1,7 cum *I Paral.* 6,13 (5,39).

12. Inter quos ex. gr. *Fritzsche* l. c. p. 179 asseverare audet : « *Zedekia* liess keine silbernen Geräthschaften machen ; es ist Verwechslung mit *Salomo* ; s. *I Reg.* 14,26 sq. » — *Fritzsche* ipse permutat *Salomonem* eiusque filium *Roboam*, de quo *3 Reg.* 14,26 sq. ; utique ibi non agitur de *vasis sacris* in usum templi, sed de *scutis*, nec de novis *vasis argenteis*, sed de novis *scutis aereis* ; nihilominus *Fritzsche* credere tenemur, auctorem nostrum ex isto loco didicisse, *Sedeciam* fecisse vasa argentea pro aureis!!

13. *Keil* Einl. p. 422 sq. ; *eiusdem* Comm. ü. d. *Proph. Daniel* p. 135-148. — Alii censent, *Baltassarem Bar.* 1,11 et *Dan.* 5. non filium, sed nepotem *Nabuchodonosori* ex eiusdem filia fuisse, nimirum *Nabonidi*, ultimi regis *Babyloniae*, filium, cuius nomen *Baltassar* in inscriptionibus cuneiformibus legitur (cfr *Vigouroux* *La Bible et les découvertes modernes* IV. p. 453-481 ; *Schrader* *Keilinschr. u. A. T.* p. 433 sq. etc.). Nihil obstare censemus, quominus *Dan.* 5. ille *Nabonidi* filius intelligatur, quin etiam si id admittitur, relatio prophetae monumentis profanis haud parum confirmatur ; at *Bar.* 1,11 *Baltassar* filius *Nabuchodonosor* stricto sensu intelligatur oportet. Quomodo enim *Baruch* (« orate pro *Nabuchodonosor* rege et pro *Baltassar* filio eius ») *Evilmorodach*, qui patri in throno successurus erat, nomen omittere eiusque in locum nomen nepotis substituere potuit, qui quum per matrem duntaxat a *Nabuchodonosor* descenderet, ius ad thronum non habuit? Praeterea a. 5. post destructionem *Ierusalem* (a. 581) *Baltassar*, filius *Nabonidi*, nondum erat natus ; iuvenis enim erat, quando *Cyrus* *Babyloniam* expugnavit. Cfr *infra* 284. p. 469 sq.

14. *Keil* Einl. p. 752 ; *Davidson* l. c.

15. *Keil* Comm. ü. d. *Proph. Jeremia* p. 405 ; *eiusdem* *Archaeologie* I. p. 215. — Ceterum eiusmodi sacrificia incruenta voluntaria fuisse licita demonstrat *Haneberg* *Relig. Alterthümer* Ed. 2. p. 421, at id non obest argumento nostro.

16. Ab antiquioribus acatholicis aliae quoque historicae difficultates allatae sunt, quas a *Goldhagen* (Introd. II. p. 442 sqq.), *Welte* (Einl. in d. *deuterokan. BB.* p. 147 sqq.) aliisque refutatas omittimus, quoniam recentiores ab iis afferendis abstinere.

17. *Keil* Einl. p. 752 sq. ; *De Wette Schrader* p. 602 sq. etc. *Keil*, qui graecam libri nostri originem admittit, consonantiam eius cum graeco *Ieremia* maxime urget ; rationalistae autem, qui *Danielis* librum non nisi tempore machabaico exortum esse asserunt, alteram difficultatem magis premunt.

18. Cfr ex gr. *Bar.* 1,12 ; 2,21 et *Ier.* 29,7 ; — 2,3 et *Ier.* 19,19 ; *Thren.* 4,10 ; — 2,9 et *Ier.* 44,27 ; — 2,23 et *Ier.* 7,34 ; 25,10 ; — 2,24 et *Ier.* 8,1 ; — 2,31 et *Ierem.* 24,7 etc. Aliqua exempla alterius partis *supra* 271. n. 6 p. 419 attulimus.

19. Allusiones ad 2 *Esdr.* non citantur, nisi *Bar.* 1,16 et 2 *Esdr.* 9,32 ; — 2,11 et 2 *Esdr.* 9,10.

QUAESTIO III. — De Prophetiae Baruch et de Epistolae Ieremiae canonicitate.

273. — Quoniam nec *Baruchi* libellus nec *Epistola Ieremiae* in hodierno canone *Iudaeorum* habentur, *Protestantes* quoque eos inter *apocrypha* scripta amandarunt, hac in re aequae parum cum antiqua *synagoga* atque cum antiqua *Ecclesia* consentientes. Quemadmodum diximus, *Daniel* in sua oratione ita sequitur priorem libelli *Bar.* partem, ut eius verba omnino sua faciat (*Dan.* 9) ; *Iudas Mach.* autem et *synedrium*

ierosolymitanum in sua epistola ad Iudaeos alexandrinos Epistolam Ieremiae pro auctoritate allegant (2 *Mach.* 2,2); quin in alexandrino-
rum Iudaeorum bibliis et libellis et Epistola fuerint, nemo dubitaverit. Hinc iam elucet, quanto in honore antiqua synagoga utrumque scriptum habuerit, atque vix opus est testimonia Origenis, Constit. Apost., S. Epiphani in memoriam revocare, quibus illa in canone iudaico olim fuisse ostendimus (272. n. 7). Multo frequentiora sunt testimonia, quibus Ecclesiae fides de eorum canonicitate demonstratur; inter quinque primorum saeculorum Patres plus *triginta* sunt, qui *Bar.* 3,36-38 aut sub eius nomine, aut sub nomine Ieremiae, aut nomine suppresso velut textum Scripturae allegant¹. Primus inter illos est medio saec. 2. *S. Athenagoras*, qui in sua « Legatione pro Christianis » verba illa affert tamquam unius ex prophetis, « οἱ κατ' ἑκστασιν τῶν ἐν αὐτοῖς λογισμῶν, κινήσαντος αὐτοῦ τοῦ θεοῦ Πνεύματος, ἃ ἐνεργεῖντο ἐξῆφώνησαν, atque Baruchi verbis adnectit duas sententias Isaiae (41,4; 45,5). Eodem saeculo exeunte *S. Irenaeus* integram orationem, qua propheta Ierosolymis reditum filiorum novamque priore maiorem gloriam promittit (*Bar.* 4,39-5,9), sub nomine Ieremiae allegat. Eadem ratione *Clemens Alex.* quatuor textus Baruchi interdum tamquam Ieremiae, interdum tamquam divinae Scripturae (ἡ θεία λέγει γραφή) verba profert. Teste *S. Hippolyto* Noetus exeunte saec. 2. iam verbis *Bar.* 3,36 sqq. abusus est, ut suam haeresin stabiliret; S. Martyr autem non negato sed explicato Baruchi testimonio eum refutavit². Attamen antiquissima haec testimonia sufficiunt, quoniam inde a S. Irenaei tempore librum frequenter pro auctoritate a Patribus afferri adversarii concedunt³.

Epistola Ieremiae rarius quidem, quam Prophetia *Bar.*, a Patribus allegatur; neque id est mirum, siquidem Christianis instruendis et haereticis refutandis argumentum eius parum est adaptatum. Attamen exeunte saec. 2. et ineunte saec. 3. *Tertullianus* et *S. Cyprianus* eam addito Ieremiae nomine pro auctoritate afferunt, aetate autem Constantini *M. Firmicus Maternus* in suo opere « de errore profanarum religionum » integram fere epistolam transcripsit. Eodem tempore *SS. Athanasius* et *Cyrillus Ieros.* canonem suarum ecclesiarum describentes enumerant « Ἱερειμίας καὶ σὺν αὐτῷ Βαροὺχ, Θρηνοί, Ἐπιστολή »⁴; in catalogis latinae Ecclesiae omitti solet, quia cum Baruch erat coniuncta.

1. Longa serie eos enumerat *P. Tailhan* in *Kilber* Analysis bibl. (Paris 1856) I. p. 428; — textus patristicos, quibus Prophetiae et Epistolae usus ecclesiasticus demonstratur, diligenter collegit *Reusch* Erkl. d. B. Baruch p. 3-21.

2. *S. Athenag.* Legatio pro Christ. 9 (M. 6,908); *S. Iren.* c. haer. Y : 37 (M. 7, 1219); *Clem. Alex.* Paed. I. 10 (*Bar.* 4,4 et 3,913); II. 3 (*Bar.* 3,16-19) (M. 8,357. 359. 360. 436); *S. Hippol.* c. Noet. 2. 5. (M. 10,805. 809 sq.).

3. *Fritzsche* (l. c. p. 174) : « Seit Irenaeus wird es von griech. u. latein. Vätern

besonders wegen 3,35-37 ausserordentlich häufig citirt »; *Keil* (Einl. p. 755): « Das Buch wird seit Irenaeus von den griech. u. latein. Kirchenvätern oft angeführt »; *Davidson* (Introd. III. p. 430). « From the position it occupied in the LXX, before or after the Lamentations, it was usually considered an appendix to Jeremiah, and was treated very much in the same way, having equal authority assigned with that book... It is unnecessary to say that the terms thus applied to the work by the Fathers cannot be weakened or nullified by any perfunctory remark about *their general sense*. The epithets *divine Scripture* and *the Holy Spirit teaching* etc. are sufficiently specific to prevent Protestants from explaining them away ». Nihilominus *Fritzsche* l. c. non dubitat addere: « Die Protestanten haben es mit Recht (quo cum iure?) unter die Apocryphen gestellt », concedit autem: « indessen ist es von ihnen bis in die neueste Zeit herab in der Regel zu geringschätzig beurtheilt worden ».

4. *Tertull.* *Scorp.* c. Gnost. 8 (M. 2,137); *S. Cypr.* De orat. dom. 5 (M. 4,522); *Firm. Matern.* De error. 29 (M. 12,1044 sq.); *S. Athan.* Ep. fest. 39 (M. 26,1176. 1436); *S. Cyril. Ier.* Cat. IV. 35 (M. 33,500); cfr *Introd. gen.* Diss. I. c. 2. p. 69-122.

§ 12. — De praecipuis commentariis catholicis in Ieremiae libros et Prophetiam Baruch.

274. — Inter PATRES ORIENTALES, qui Ieremiae libris interpretandis operam suam impenderunt, primus iterum est *Origenes*, quem vaticinia quadraginta quinque homiliis, Threnos quinque voluminibus (τόμοις) illustrasse referunt Eusebius et Cassiodorus¹. Quatuordecim ex homiliis origenianis S. Hieronymus latine reddiderat; quae omnes nobis latine sunt conservatae atque duodecim ex iis etiam graece cum septem aliis, quas Hieronymus non verterat. Ex catenis praeterea excerpta sunt satis multa fragmenta Scholiorum et Commentariorum, quibus Origenes Vaticinia et Lamentationes explicaverat². *Eusebius Caes.* in suis Eclogis propheticis pauca admodum ex Ieremiae Vaticiniis, pauciora ex Threnis et Baruch attigit; *S. Chrysostomi* autem una dumtaxat exstat homilia in Ieremiae textum quendam (10,23), qua liberi arbitrii adversarios perstringit; paucissima quoque nobis supersunt *S. Cyrilli Alex.* fragmenta³. *S. Ephraem* pro more suo breviter sensum literalem maxime sectatus est in Vaticiniis Ieremiae commentandis; scholia eius in Threnos in Severi Edesseni catena nuper inventa et edita sunt. Integrum demum commentarium eumque egregium, in quo etiam solus sensus literalis exhibetur, nobis transmisit *Theodoretus* duodecim tomis, quorum decem priores Vaticinia, undecimus Baruch, duodecimus Threnos complectuntur; orationem tamen Ieremiae (*Thren.* 5) eiusque Epistolam (*Bar.* 6.) praetermisit⁴. Proxime eum secutus est *Olympiodorus* omnia scripta, etiam illa a praedecessore omissa, commentariis instruens, quorum non supersunt nisi fragmenta in catenis conservata, quae concinnavit I. M. Caryophilus Cret⁵.

Pauca de Ieremia nobis reliquerunt orientales, pauciora LATINI PATRES. Inter quos primus, ne dicam solus, nominandus est *S. Hieronymus*, qui

ne ipse quidem integra prophetae nostrae Vaticinia interpretatus est, sed mediam fere eorum partem (*Ier.* 1-32). Si fides est Cassiodoro, S. Doctor viginti libros in Ieremiam exaravit, quorum sex tantum sint conservati⁶; probabilius autem est, eum opus ad finem non perduxisse. Senex enim grandaevus tribus ante mortem annis illud inchoavit et per intervalla tantum, id quod ipse conqueritur, multis curis occupatus et haeresi pelagiana in Oriente reviviscente distentus, dictavit; unde etiam explicatur, cur commentarius hic, qui inter propheticos est ultimus, reliquis sit inferior⁷. Quatuor, quae secuta sunt, saecula in Ieremia explicando nihil praestiterunt, nisi quis notulas illas, quas *S. Paterius* ex magistri sui *S. Gregorii M.* operibus excerpsit, commentariis Ieremiae adnumerare velit. Ineunte autem saec. 9. *Rhabanus Maurus* satis diffusam expositionem super Ieremiae Vaticinia et Threnos edidit, in priore parte « ea quae a B. Hieronymo edita sunt, per singula loca disponens interpositis etiam aliorum doctorum sententiis, quas de eodem propheta protulerunt », in altera « ex aliorum prophetarum expositionibus hieronymianis excerpens, quae ipse de hoc propheta videbatur commemorasse ». Glossa ordinaria quoque *Walafridi Strabonis* usque ad c. 32. dependet a S. Hieronymo, in reliquis a Rhabano. Baruch ab utroque omittitur⁸.

1. *Euseb.* H. E. V. 24 (M. 20,577); *Cassiod.* De inst. div. lit. 3 (M. 70,1114).

2. *Origenis* Homiliae in Ierem. M. 13,255-544; *Selecta* in Vaticinia. M. 13,545-604; *Selecta* in Threnos. M. 13,605-662; — S. Hieronymi interpretatio quatuordecim homiliarum inter S. Hier. opera. M. 25,611-724.

3. *Eusebii Caes.* Eclogae proph. I. 33-39. M. 22,1160 sqq.; — *S. Chrysost.* Hom. in Ierem. 10,23. M. 56,153 sqq.; *S. Cyrill. Alex.* fragmenta ex Ghislerii catenis excerpta M. 70,1451-1458.

4. *S. Ephraem* In Ierem. explanatio. Opp. syr. II. 98-162; In Threnos fragment pauca. Ibid. p. 163 sq.; plenior scholiorum in Threnos editionem curavit *I. Th. Lamy* (S. Ephr. Hymni et sermones. Mechliniae 1886. II. p. 217-227). S. Ephraemi scholiis adiungimus *Gregorii Barhebraei* Scholia in Ieremiam edid. *Koraen* etc. Upsalae 1852. 3 voll. — *Theodoret* In divini Ieremiae prophetiam interpretatio. M. 81, 495-806.

5. *Olympiodori* Fragmenta in Ierem. M. 93,627-780. — *Catenam I. Math. Caryophili Cret.* recognitam a Leone Allatio, atque eiusdem catenas in Lamentationes et Baruch ex eiusdem Allatii versione primus edidit *Mich. Ghislerius* in suo commentario (Lugd. 1623.); postea videntur esse solae editae: Catenae graecorum Patrum graece et latine ex versione Leon. Allatii. Lugduni 1628. (cfr *Lelong Bibl. sacra* p. 603).

6. *Cassiod.* De instit. div. lit. 3: « Ieremiam S. Hieronymus viginti libris commentatus esse monstratur, ex quibus sex tantum potuimus invenire ». Eadem ex Cassiod. repetit *Rhab. Maur.* In Ierem. Prol., sed quomodo id « monstretur », non indicant.

7. *S. Hieron.* Commentariorum in Ierem. II. sex. M. 24,705-936; cfr Prol. in II. 1: 2. 4. — *Tractatus in Lamentationes Ieremiae* inter opp. S. Hier. editus (M. 25,827-832) ab aliis Ven. Bedae, ab aliis Rhabano Mauro attributus, sed neutro dignus, nihî continet praeter mysticas quasdam annotatiunculas de singulis alphabeti hebr. literis iuniores tamen interpretes eas repetere solent.

8. *S. Paterii* Expositio super Ierem. M. 79,967-982. — *Rhab. Mauri* Expositionis super Ierem. II. viginti. M. 111,793-1272. — *Wal. Strabonis* Glossa ordin. in Ierem. M. 114, 9-62.

MEDIA AETATE Ieremiae Threni Vaticiniis frequentius videntur esse explicati. Longam Lamentationum expositionem quinque integris libris ita dedit *Paschasius Radbertus*, ut « non minus ad civitatis ruinam, quam ad Ecclesiae damna et animarum discrimen » eas referret; *Guibertus Abb.* solam tropologiam in iis interpretandis secutus est, *Rupertus Tuit.* vero in suis commentariis in Ierem. proph., in quibus paucissima de Vaticiniis, plurima de Threnis exhibet, ad sensum literalem maiorem attentionem convertit, at *Hugo a S. Vict.*, etsi librum suum inscribat « adnotatiunculas elucidatorias in Threnos secundum multiplicem sensum et *primo secundum literalem* », allegoriis iterum integrum fere locum attribuit duoque sola capita absolvit⁹. Inter *scholasticos interpretes* quoque *S. Bonaventura* et *Ioannes Latheburius*, O. Min., mysticam et tropologicam Threnorum explicationem praetulerunt¹⁰, literalem autem, mystico non plane relicto, *B. Albertus M.*, *Card. Hugo*, *S. Thomas*, *Nicol. Lyranus*. *B. Albertus M.* etiam libellum Baruch, *S. Thomas* vaticinia Ieremiae bonis commentariis illustrarunt; consueti suo more Ieremiae et Baruch libros interpretati sunt *Card. Hugo*, *Lyranus*, *Dionysius Carth.*¹¹.

SAECULO 16. sola Ieremiae Vaticinia explicaverunt *Silv. Meucius* et *Andr. Capella*, sola capp. 2-4 Ieremiae *Andr. Masius*, Vaticinia et Threnos *Nat. Taillepie*, omnes tres libros *Ioan. Maldonatus*, solos Threnos *Petr. Nunn.* *Delgado*, *Hect. Pintus*, *Ant. Agellius*¹². Praecedentia tamen tempora fertilitate sua longe superavit prima pars SAECULI 17., sive numerum sive praestantiam commentariorum spectas. Omissis totius Scripturae aut multorum V. T. librorum expositoribus, ex quibus tamen hoc loco mentione speciali dignus est *Thom. Malvenda*, quinquaginta illis annis omnia nostra scripta (Vatic. Thren. Bar.) explicata sunt a *Christophoro de Castro*, *Petr. de Figueiro*, *Christ. Costero*, *Casp. Sanctio*, quibus addendus *Mich. Ghislerius*, licet non integrum Vaticiniorum librum absolverit¹³. Vaticiniis solis curam suam impendit *Thom. de Beira*, soli cp. 1. vaticiniorum *Ben. Mandina*¹⁴; solis Threnis *I. B. Navarette*, *Mart. Del Rio*, *Ioannes a Iesu*, *Seb. Costa de Andrada*, *Bald. Iunius*, *Franc. de Lemos*¹⁵; soli prophetiae Baruch *Laelius Bisciola* et *Petr. Lansellius*¹⁶. Interroganti, quinam ex his sint praeferendi, respondebimus, copia rerum *Mich. Ghislerium* omnes superasse nec posse eius opus facile negligi; accurata tamen et diligenti explicatione praestare *Sanctium*, in Threnis interpretandis *Martinum Del Rio* et in Baruch *Lansellium* videri praeferendos. Altera pars saec. 17. et SAECULUM 18., si *Aug. Calmeti* commentarium exceperis, ni-

hil protulerunt, quod praecedentis aetatis commentariis comparari possit; nominari tamen merentur *Modestus a S. Ioan. Evang.*, qui Threnos satis diffuso commentario auxit, et *Lud. de Poix*, qui Ieremiae et Baruch vaticinia gallice explicavit¹⁷.

NOSTRA AETAS antiquis nova quaedam opera addidit. Quaestiones criticas de Ieremiae vaticiniis tractaverunt *F. C. Movers* et *Ant. Scholz*; Vaticinia Threnos Baruch Epistolam gallice *Trochon*, latine *I. Knabenbauer* commentati sunt, Vaticinia et Threnos germanice *L. Schneedorfer*, sola Vaticinia *Ant. Scholz*. Vaticiniorum dispositionem *B. Neteler* haud feliciter explicare conatus est; vaticinia messianica *G. C. Mayer*, *L. Reinke*, *I. Bade*, libellum Baruch *F. H. Reusch* egregiis commentariis instruxerunt¹⁸. De Ieremia eiusque operibus etiam *Emin. Meignan* (*Les Prophètes d'Israel*. Paris 1892. p. 617-674; 719-746) plenius atque uberius disseruit.

Maior est acatholicorum interpretum numerus; antiquiores enumerat *Carpzov*. Introd. III. p. 170 sqq., 188 sqq. Inter recentiores praestare censemus *C. W. E. Nägelsbach* (*Der Proph. Jeremia Bielefeld* 1868.; *Klagelieder* 1868.) et *C. F. Keil* (*Bibl. Comm. über d. Proph. Jeremia u. d. Klagelieder* Leipzig 1872.); magnae quoque utilitatis est opusculum saepius a nobis allegatum *Aug. Kueper* *Ieremias librorum sacr. interpret* atque *vindex*. Berolini 1837. Alios commentatores enumerat *Nägelsbach* *Jeremia* p. XXI sq., *Klagelieder* p. XVII, uti etiam *Strack* (*Einl. Ed.* 4. 1895. p. 208). — Libellum Baruch ab acatholicis neglectum rationalisticis commentariis auxerunt *O. F. Fritzsche* (*Kurzgef. exeg. Handb. zu den Apocr. I.* Leipzig 1851) et *I. I. Kneucker* (*Das B. Baruch. Geschichte und Kritik, Uebersetzg und Erklg.* Leipzig 1879).

9. *Paschasii Radberti* In Threnos II. quinque. M. 120,1059-1256; — *Guiberti Abb.* Tropologiae in Lament. M. 156,451-488; — *Ruperti Tut.* Comm. in Ierem. M. 167, 1363-1420; — *Hugonis a S. Vict.* Adnotatiunculae M. 175,255-322.

10. *S. Bonaventurae* Opp. Romae I p. 428-463; — *Ioan. Latheburii* († c. 1460.) Expositio moralis in Lamentat. S. I. 1482.

11. *B. Alberti M.* Opp. ed. Iamny VIII. — Utrum commentarii in Ieremiae Vatic. et Thren. inter opera S. Thomae Aq. editi Doctori *Angelico*, an Thomae Wallensi (*Anglico*) debeantur, in controversia versatur.

12. *Silv. Meucii de Castilione*, O. S. Aug., Interpretatio in Ierem. Coloniae 1577.; — *Andr. Capella* (prius S. I., dein O. Carth., demum ep. Urgell.) In Ierem. comment., quibus Vulg. dilucidatur et cum hebr. origine, LXX interpretatione paraphrasique chald. confertur. Carthusia Scalae Dei 1580.; — *Andr. Masii* Notae in Ier. 2-4 in Crit. sacr. IV. — *Nat. Taillepie*, O. Min., Comm. in Ierem. Paris 1583.; in Thren. 1582. — *Ioan. Maldonati* S. I. Comm. in Ierem., Bar., Ezech., Daniel. Lugduni 1609. (opus posthumum); — *P. N. Delgado* Expositio Thren. Hispali 1530.; — *Hect. Pinti* O. S. Hier., Comm. in Ierem. Lament. Lugduni 1561. (*Lelong* enumerat eiusdem Comm. in Ierem. Vaticinia; at in Pinti [† 1584.] Opp. omnia Lugd. 1584. 3 voll. fol. non invenitur); — *A. Agellii*, Cler. Reg., In Lament. Comment. ex auctoribus graecis collectus etc. Romae 1598.

13. *Chr. de Castro* S. I. Commentariorum in Ier. prophetias, lament., Bar. libr. sex. Paris 1609.; — *Petr. a Figueiro*, Cler. Reg., Paraphr. in Prophetias Ierem. e

Com. in eiusdem Lament. Lugduni 1615. (Opp. I.); — *Christ. Costeri* In Ierem. Proph. et Bar. Comment. Moguntiae 1616.; — *Casp. Sanctii* S. I. Comm. in Ierem. (Vatic. Thren. Ps. 136) Lugduni 1618.; in Bar. 1621.; — *Mich. Ghislerii*, Cler. Reg., In Ieremiam (i. e. in epp. 1-5) comment. iuxta sensum liter., myst., moral., et iuxta lectiones Vulg., Hebr., Chald., Graec. cum catena graec. Patrum gr. et lat. a I. M. Caryophilo Cret., recognita a L. Allatio. Item in Lament. et Bar. cum iisdem cate-
nis graecis et latinis ex versione Allatii. Lugd. 1623. 3. voll. fol.

14. *Thom. de Beira*, O. Min., Considerationes literales et morales super Ieremiam. Olyssipone 1633.; — *Ben. Mandina*, Cler. Reg., Expositio in primum Ieremiae caput. Neapoli 1620. fol.

15. *I. B. Navarette* Comm. in Thren. cum expositione text. hebr. et graeci et chald. Jordubae 1602.; — *Mart. del Rio* S. I. Comment. liter in Threnos. Lugduni 1608.; — *Ioan. a Iesu*, O. Carm., Lamentationum Ieremiae interpretatio in tres paraphrases hist., alleg., tropol. discreta. Neapoli 1608.; — *Seb. Costa de Andrada* Comm. in Thren. et in orat. Ieremiae. Lugduni 1609.; — *Bald. Iunii* O. Min., Lamentationes Ieremiae triplici sensu expositae. Antwerpiae 1632.; — *Fr. de Lemos* O. S. Ben., Comm. super Threnos. Matriti 1649.

16. *Lael. Bisciola* S. I. Discursus tres super epist. Baruch ad captivos. Comi 1621., — *Petr. Lansellii* S. I. Comm. in Baruch (in eius opere : Biblia sacra cum notationibus Emm. Sa et scholiis Ioan. Menochii et, ubi deficiunt, suis. Antwerpiae 1624. Commentarius Lansellii merito receptus est in Bibl. Venet. vol. XIX.

17. *Modesti a S. Ioan. Ev.*, O. Carm., Elucidatio literalis, moralis et anagogica in Threnos Ieremiae. Praegae 1715. sqq. 3 voll.; — *Lud. de Poix*, O. Cap., Les prophéties de Jérémie traduites de l'hébreu, précédées d'analyses et accompagnées de remarques et de notes etc. Paris 1780. 6 voll. in-12; Les prophéties de Baruch etc. Paris 1788.

18. *F. C. Movers* De utriusque recensiois vaticiniorum Ieremiae indole et origine. Hamburgi 1837.; — *Ant. Scholz* Der masoretische Text u. die LXX Uebersetzung des B. Jeremias. Regensburg 1875. — *Trochon* Jérémie, Lamentations, Baruch. Paris 1878. — *I. Knabenbauer* S. I. Comment. in Ierem. proph. Parisiis 1889; Comment. in Danielelem proph., Lamentationes et Baruch. 1891. — *I. Schneedorfer* Weissagungs-
b. des Proph. Jerem. Prag. 1881; Klagelieder 1876. — *Ant. Scholz* Comm. z. B. des Proph. Jerem. Würzburg 1880. — *B. Neteler* Gliederg des B. Jerem. Münster 1870. — *G. C. Mayer* Die mess. Weissaggen bei Ieremias u. Ezechiel (Wien 1865); *L. Reinke* Die mess. Weissaggen III. (Giessen 1861); *I. B. Bade* Christologie des A. T. III. 2. (Münster 1852). — *F. H. Reusch* Erkl. des B. Baruch. Freiburg 1853.

CAPUT IV.

DE PROPHETIA EZECHIELIS.

§ 13. — *De Ezechielis vita et munere.*

275. — De Ezechielis prophetae vita praeter pauca, quae ex eius libro colligimus, nihil certi nobis est traditum. Si « trigesimum annum », quo primam se visionem habuisse testatur, de eius aetate intelligere licet, natus est a. 622., eo fere tempore, quo pius rex Iosias libro Legis in templo reperto restaurationem cultus novo cum ardore promovit et paucis annis postquam Ieremias iuvenis ad propheticum munus est vocatus¹. Filius fuit Buzi, cuius nomen alibi non commemoratur², ex sacerdotali genere ortus; et quum sacerdos diserte nominetur, iure concludimus, eum sacerdotali ministerio in templo functum esse³. Quando Nabuchodonosor a. 597. Ierosolymis secunda vice expugnatis Iechoniam regem cum omnibus eius principibus populiue robore in Babyloniam abduxit nihilque praeter pauperes in civitate et terra sancta reliquit, Ezechiel fuit unus ex captivis⁴. Cum haud parvo contribulium numero in Tel Abib iuxta fluvium Chobar domicilium suum fixit ibique cum uxore sua, quam exsilii sui anno 9. morte amisit, in paupere, ut videtur, domo habitavit⁵. Anno 5. exsilii sui sublimi divinae maiestatis visione, quam primis libri capitibus describit, ad propheticum munus est vocatus eoque inter exsules per viginti duos saltem annos ita est functus⁶, ut magna apud exsules polleret auctoritate. Licet enim non deessent, qui vaticinia eius irriderent, seniores tamen populi apud eum congregabantur, ut eum consulerent⁷. Miraculorum quoque patratores eum fuisse iuniores scriptores (fide tamen non digni) tradunt : « non secus ac Elias et Eliseus Iordanis aquas et Moyses maris undas, Ezechiel sicco vestigio Chobaris fluminis amplissimi traiciendi auctor fuisse traditur Israelitis, quam plurimis ex Chaldaeorum insecutoribus in illo demersis. Idem fertur uberrima piscium multitudine a Deo precibus impetrata populum israeliticum fame paene exactum recreasse; idem vindice iustitia permotus venenatorum serpentum morsibus Deum suum a Danitarum Gaditarumque sceleribus dicitur vindicasse »⁸. Quibus fabellis aliquantulum certior est traditio, quam iam innuit S. *Athanasius*, alii antiqui scriptores et *Martyrologium Rom.* receperunt, prophetam

« a iudice quodam populi Israel, propterea quod eum de cultu idolorum arguisset, apud Babyloniam interfectum et in sepulcro Sem et Arphaxad, Abraham progenitorum, sepultum esse »⁹. Quo autem anno supremum suum diem obierit, prorsus ignoratur; illud unum iure asseritur, eum non statim postquam a. 570. ultimum suum vaticinium contra Aegyptum pronuntiavit, mortuum esse sed tempus sufficiens ei fuisse, ut vaticinia sua colligeret volumenque suum ipse terminaret¹⁰.

1. *Ezech.* 1,1. *S. Hieronymus* (Praef. in vers. *Ezech.* Cfr etiam *Orig.* in *Ezech.* hom. 1. [inter Opp. *S. Hier. M.* 25,730]) trigesimum aetatis annum intelligit, sed in Commentario (*M.* 25,17) hanc sententiam reiicit annis numeratis ab a. 18. Iosiae, quo inventus est in templo liber Legis. Alii ab ultimo anno iubilaei numerant, alii ab initio regni Nabopalasar, patris Nabuchodonosor. At ab invento libro Legis aut ab initio regni Nabopalasar aeram quandam esse inchoatam non magis demonstratur, quam Iudaeos secundum iubilaeos numerasse suos annos. Certi igitur nihil definiri potest, sed probabilius annus aetatis intelligitur; cui sententiae non obstat mensis et diei adiunctio. Cfr *Knabenbauer* Comm. in *Ezech.* 1890. p. 19 sq.

2. *Ezech.* 1,3. Secundum opinionem, qua tenent, patres prophetarum in S. S. nominatos etiam fuisse prophetas, fabulantur rabbini *Buzi* (בּוּזִי, *irrisus, despectus*) cognomen fuisse Ieremiae prophetae a populo suo despecti, Ezechielem igitur Ieremiae fuisse filium. Cfr *Sanct.* Comm. in *Ezech.* Prol. 1; *Carpzov.* Introd. III. p. 194. — *Pseudo Gregor. Naz.* (Significatio in *Ezech.* *M.* 36,669) tradit Ezechielem Ieremiae *ministerium* ante Baruch fuisse.

3. *Ezech.* 1,3, ubi appositio הכהן cum Ezechielis, non cum patris Buzi, nomine coniungenda est. — Quo cum iure *Ps. Epiph.* De vitis proph. 9 (*M.* 43,401) Ezechielem *levitam* tantum fuisse asserat, non magis constat, quam quo auctore idem (l. c.) assentientibus *S. Isidoro Hisp.* (De ortu et obitu patrum 75. *M.* 83,143) aliisque eum dicat natum in civitate *Sarira* (Σαρρρά); nec inter civitates sacerdotales aut leviticas nec inter aliarum tribuum civitates Sarira invenitur.

4. *Ezech.* 1,2; 33,21 (« transportationis nostrae »); 40,1; cfr *Ierem.* 29,1 sqq.; 4 *Reg.* 24,14 sqq.

5. *Ezech.* 3,15 (*S. Hier.* nomen civitatis vertit « acervum novarum frugum »); 8,1; 24,18; 12,1-7. — A nonnullis fluvius *Chobar*, ad cuius ripam Ezechiël visione divinae maiestatis dignatus est (1,1. 3; 3,15. 23; 10,15. 22), intelligitur *Chaboras*, qui per Mesopotamiam prope Circesium in Euphratem influit; parum autem recte, ut videtur, siquidem Chobar dicitur flumen « in terris Chaldaeorum »; canalis potius intelligendus est aut fluvius haud longe a Babylone.

6. *Ezech.* 1,2. Hae notae chronologicae in eius libro leguntur :

2,1. Die 4. mens. 5. an. 5. transmigrationis Iechoniae;	30,20. Die 7. m. 1. a. 11.
8,1. Die 5. mens. 6. an. 6.	31,1. Die 1. m. 3. a. 11.
20,1. Die 10. m. 5. a. 7.	32,1. Die 1. m. 12. a. 12.
24,1. Die 10. m. 10. a. 9.	32,17. Die 15. m. ? a. 12.
26,1. Die 1. m. ? a. 11.	33,21. Die 5. m. 10. a. 12 (rectius : 11.) transmigrationis nostrae ^a .
29,1. Die 11. m. 10. a. 10.	40,1. Die 10. m. 1 (?) a. 25 transmigrationis nostrae, a. 14. post urbis excidium.
29,17. Die 1. m. 1. a. 27.	

(a) Cum *Theodoreto* (Comm. in *Ezech.* *M.* 81,4148) modernisque nonnullis interpretibus lectio CORNELY INTROD. II. 2. — 28

7. Cfr *Ezech.* 8,1; 11,25; 14,1; 20,1, 24,18 sqq.; 33,30 sqq.; 2,6 etc.

8. Cfr praesertim *Ps. Epiph.* De vitis proph. 9 (M. 43,401), a quo iuniores omnes dependent, etiam *Sanct.* l. c. Prol. 4, *Villalpandus* l. c. p. X. etc. Mirum est, quod refert *Clem. Alex.* Strom. I. 15 (M. 8,776) aliquos putasse, Ezechielem et Pythagoram eandem esse personam aut Pythagorae praeceptorem: Cfr *Huet.* Demonstr. evang. Prop. 4. (Ed. Ven. 1765. p. 291.)

9. *S. Athan.* Or. de incarn. Verbi 37. (M. 25,160) : « Ezechiel passus est, at non pro populo, sed quia adversa populo eventura praedicebat »; (*Ps. Chrys.*) Op. imperf. in Matth. hom. 46 (M. 56,895) : « Misi ad te Isaiam et serrasti eum : misi ad te Ieremiam et lapidasti eum ; misi Ezechielem et tractum super lapides excerebrasti eum » ; cfr etiam *Ps. Epiph.* l. c., *S. Isid. Hisp.* De vita et obitu patrum 75; *Martyrol. Roman.* 10. april. etc.

10. Secundum *Fl. Joseph.* Antiqu. X. 5,1 Ezechiel duos libros reliquit; nihilominus c. App. I. 8 unum solum Ezechieli attribuisse videtur, atque recte iam Huetius suspicatus est, Ezechielis librum hodiernum olim in duas partes ita distinctum fuisse, ut novem ultima capita (visio de futuro templo etc.) separatim libellum constituerent; revera in codicibus aliquoties prior aut altera pars sola invenitur (cfr *Nestle* in Theolog. Literaturzeitung 1886. p. 219). — Patres in suis operibus aliquos textus sub Ezechielis nomine allegant, qui in eius opere non inveniuntur (cfr ex. gr. *Clem. Alex.* Paedag. I. 16 M. 8,357 : « Dicit per Ezechielem : Si conversi fueritis ex toto corde vestro et dixeritis : *Pater*, audiam vos tamquam populum sanctum », quae fusius nullo nomine addito tamquam propheticum dictum affert *S. Clem. Rom.* 1 Corinth. 8; *Tertull.* De carne Christi 23. M. 2,790 : « Legimus apud Ezechielem de vacca illa, quae peperit et non peperit » etc.). Num ista ex apocrypho aliquo derivanda sint, an partim saltem ex operibus alterius *Ezechieli* (ὁ Ἐζεκιήλος ὁ τῶν Ἰουδαίων τραγωιδῶν ποιητής) desumpta; non constat. De tragoediarum scriptore Ezechielo cfr *Clem. Alex.* Strom. I. 23 (M. 8,901), *Euseb.* Praep. evang. IX. 28. 29. (M. 21,736 sqq.) etc.

276. — Infelicissima tempora, in quae incidit Ezechielis vita, supra (261 p. 362 sqq.) adumbravimus. Quo infeliciora autem erant et Israelitis periculosiora, eo magis clariusque Deus misericordiam suam infinitam manifestavit fidelitatemque, qua populi peccatis criminibusque non obstantibus promissiones patribus olim factas servavit illibatas. Eidem enim aetati tot periculis plenae suppes fuerunt Ieremias, Ezechiel, Daniel : Ieremias a. 13. Iosiae vocatus propheticum munus saltem usque ad 2. annum post urbis excidium et probabiliter usque ad Iechoniae exaltationem post Nabuchodonosoris mortem exercuit (627.-584. vel 560.); Daniel a. 2. Nabuchodonosor i. e. a. 5. Ioakim spiritu prophetico repletus ultimam, quam nobis descripsit visionem, a. 3. (1.) Cyri habuit (603.-536.); Ezechiel a. 5. Sedeciae propheta vocatus munere suo saltem sedecim annis post urbis templique destru-

nem *syriacam*, quam etiam nonnulli codd. *hebraici* (septem apud Kennikott et unus apud De Rossi; cfr *De Rossi* Variarum lectionum III. p. 154) et pauci minusculi *graeci* tuentur, « anno undecimo » omnino praefendam ducimus; nulla enim ratione explicatur, quomodo nuntius de capta urbe (capta est m. 5. a. 11. Sedeciae) non nisi septemdecim mensibus postea in Chaldaeam sit allatus. Varias explicationes iam proposuit *Sanctius*, at nullam sibi probari fassus est; modernorum autem novi conatus non sunt feliciores.

ctionem functus est (592.-570.). Neque soli fuerunt istius aetatis prophetae; ex iis, qui nobis vaticinia scripta transmiserunt, Sophonias ultimis Iosiae annis floruit, Habacuc ultimis Iosiae aut primis Ioakim annis, Baruch, fidelis Ieremiae minister, a. 5. post urbem deletam libellum suum conscripsit. Omni autem, qua potuit, ratione Deus populum occaecatum et obstinatum ad se revocare conatus est; neque enim in Palaestina degentibus tantum, sed exsulis quoque et dispersis Israelitis providit. Eodem tempore, quo Ieremias et Baruch Ierosolymis, Daniel et Ezechiel in Chaldaea vaticinati sunt; urbe tandem deleta illos, qui ob Chaldaeorum metum in Aegyptum fugerunt, secuti sunt Ieremias et Baruch, illi vero, quos Nabuchodonosor in Chaldaeam abduxit, ibi invenerunt Ezechielem et Danielelem.

Iam inter prophetas illos Ezechiel singularem omnino locum occupat, de quo pauca dicemus. Cum Daniele comparari nequit, licet uterque in terra aliena propheticum spiritum acceperint; Daniel enim in aula regia degens *munere* prophético nunquam est functus, sed velut in alta specula constitutus praesentium immemor sola futura praevidit et praenuntiavit¹; Ezechiel autem solus est inter prophetas, qui eo tempore, quo antiquus theocratiae status corruebat, vocatus est, ut in terra aliena exsules ad novum, qui condendus erat, statum praepararet. Ieremiae vaticiniis edocemur, Iudaeos superstitiosa quadam sanctuarii fiducia abreptos prophetis urbis sanctae templique destructionem praedicentibus credere noluisse; postquam urbs bis iam erat a Chaldaeis expugnata et longe maior incolarum pars cum pretiosissimis vasis sacris thesaurisque regiis in Chaldaeam erat transportata, reliqui in vana sua fiducia a falsis prophetis confirmati periculum mox cessaturum exsulesque cum rege Iechonia et vasis sacris reversuros esse sperarunt. Eadem autem vana fiducia exsules ipsi tenebantur, atque inter eos quoque surrexerunt pseudoprophetae, qui propinquo reditu promisso eos conturbabant atque a poenitentia agenda retinebant. An. 4. Ioakim Ieremias non tantum pseudoprophetae ierosolymitanis resistere, sed etiam falsos exsulum prophetas, qui in Chaldaea et in Iudaea ipsa vanam illam fiduciam propagarunt, literis ad exsules datis refrenare et reprimere cobeatur (*Ier.* 28. 29.). Anno insequenti (5. Ioakim) Deus genuinum inter exsules prophetam suscitavit Ezechielem, quem constituit « custodem domui Israel », ut verba divinitus accepta ei annuntiaret eamque ad Dominum suum reduceret (*Ezech.* 1, 2; 3, 16 sqq.). Difficile erat munus ei impositum; ad durum enim et obstinatum populum mittebatur, qui infelici sua sorte magis erat exacerbatus, ut nullus propheta Ezechiele frequentius contumaciam populi increpet². Singularem igitur indigebat fortitudine, quam ei, uti nomine eius iam erat praesagitum (יהוֹכָאֵל, *Deus confortat*), Dominus impertivit³. Qua instructus

vanam illam fiduciam, quae exsules a sincera conversione retinebat, destruere aggressus est, eademque ratione, qua Ieremias Ierosolymitanos, ipse captivos symbolicis suis actionibus vaticiniisque edocuit, ultimum reipublicae excidium averti non posse, quoniam peccatorum mensura esset plena. In hac muneris parte Ieremiae omnino similis est Ezechiel, quum uterque iustissimum esse iudicium, quod Deus erga populum suum exercuit, peccatis criminibusque quum populi tum sacerdotum et principum descriptis luculentissime doceant.

At hac parte Ieremiae munus absolvitur, quem *iustitiae divinae prophetam* supra (263) appellavimus; destructa enim urbe, si paucas illas orationes, quibus profugorum aegyptiacorum idololatriam increpat (*Ier. 44*), excipimus, Ieremiae vocem non amplius audimus; Ezechieli enim reservatum erat, ut tamquam *fidelitatis divinae propheta*, Deum populum suum non plane reiecisse, exsules doceret. Namque regno antiquo destructo et domo Dei ipsa deleta magnum erat periculum, ne exsules desperabundi omni melioris sortis spe abiecta aut se a Domino prorsus derelictos aut Dominum ipsum ab ethnicorum idolis devictum esse putarent. Procul dubio omnes antiquiores prophetae atque etiam Ieremias una cum poena etiam futuram felicem sortem annuntiaverant; at omnia illa vaticinia ita cum domo davidica, cum urbe sancta, cum templo videbantur esse connexa, ut iis sublatis et deletis impleri ipsa non amplius possent. Facile igitur fieri potuit, ut exsules, qui medios inter idololatrias translatis iam ante urbis excidium splendore ethnici cultus seducti ad idololatriam inclinaverant (*Ezech. 10, 3. sqq. ; 20, 20 sqq.*), nunc Legem plane abiicerent et idola sequerentur. Cui maximo periculo ut occurreret, missus est Ezechiel. Eo ipso, quod ex exsulum numero in terra idololatra prophetam sibi suscitavit custodemque domui Israel, evidentissime iam demonstravit Dominus sese populum suum non dereliquisse. Septem annis ante urbem deletam eum suscitavit, ut imminens excidium annuntians et antea describens et actionibus suis symbolicis quasi ob oculos ponens (*4.5.12.*) vaticiniorum suorum minacium impletionem genuinus Dei legatus probaretur, cui etiam laetiora annuntianti fides denegari non posset. Itaque quo tempore omnes res videbantur conclamatae, surgit Ezechiel, ut Dominum fidelem suis promissis stare ostendens animos exsulum nova spe repleat atque ita ad Deum reducat. Davidica domus throno quidem privata et deleta esse videbatur, sed magnae cedri Dominus servaverat tenerum ramusculum, qui in monte excelso plantatus totam terram sit impleturus, Davidemque velut novum pastorem dabit gregi sanctificato (*17, 22. sqq. ; 34, 23 ; 37, 24*). Templum erat deletum, cultus abolitus, sacerdotes dispersi, terra sancta et urbs in manibus ethnicorum profanatae. Sed novi templi futuri imaginem delineat propheta, quod prius longe sit superatu-

rum (40. sqq.), in quo gloria Domini sit habitatura in aeternum (43, 1 sqq.), in quo novi sacerdotes levitaeque cultum purum sint exercituri (44.45.), ex quo flumen sit proditurum, cuius aquae cuncta sint vivificaturae (47, 1 sqq.). Urbis quoque novae novaeque divisionis terrae delineat imaginem (47, 13 sqq.), ut nemini iam remaneat dubium, quin novus rerum status priori infinities sit praeferendus. Dubitantes autem, quomodo haec fieri et populus destructus reviviscere possit, ducit propheta in campum ossibus mortuorum plenum, qui ad omnipotentis Dei vocem ad novam vitam resurgunt (37, 1 sqq.).

Sed haec accuratius persequi, opus non est; id unum addamus, Deum, quum per Ezechielem priores suas promissiones renovaret clariusque proponeret, id praesertim intendisse, ut fidelitate sua manifestata populum ad Legem revocaret. Septuagies enim circiter per prophetam haec verba repetit : « *et scietis* (vel : et scient gentes), *quia ego IAHVE* ». Quae sit huius divini nominis vis et significatio, alibi diximus⁴. Deus, quando olim Moysen elegit, ut promissiones antea patribus factas foedere cum eorum filiis inito et terra, quam promiserat, tradita impleret, hoc nomine ipsi quam maxime proprio cognosci et agnoscere voluerat. Qui enim patribus sese manifestaverat tamquam *El Schaddai*, Deum omnipotentem, qui quae promittit dare potest, filiis esse voluit *Iahve* i. e. *ille qui est*, qui ab aeterno et in aeternum per se solum est ideoque omnis mutationis incapax promissis suis fidelis stat. Hinc *Iahve* est nomen Dei, quatenus secundum promissiones patribus factas populum foedere sibi coniunxit foederisque condiciones ex sua parte semper implet. At nonne foedus ipsum destruebatur, quum populus terra illa, quam velut maiorum benedictionum typum et pignus acceperat, privatus inter gentes dispergeretur? Id quidem minime, respondet propheta noster; dispersio potius ipsa, quoniam populo foedus violanti in Lege iam erat annuntiata, ei pro signo et argumento inservit, quod foedus a *Iahve* semper observari demonstret : Dominus enim, si fidelis est in poenis, quas comminatus est, populo peccanti immittendis, fidelis quoque erit in praemiis populo poenitenti et ad ipsum revertenti promissis praestandis. Hanc ob causam continuum illud : « *et scietis quia ego Iahve* », Deus qui mutationis incapax foedus olim initum observo et observabo. Certa quadam ratione Ezechiel igitur Moysis ministerium complet; Moyses populum ad terram promissam adducens in nomine illo Israelitis velut tesseram dederat, qua certi fierent, Deum omnes suas promissiones esse impleturum; Ezechiel populo ex terra illa eiecto et disperso idem nomen divinum inculcat velut tesseram, qua certi fiant omnes promissiones divinas etiam nunc manere integras; exilium ipsum non esse nisi poenam a fidei Deo inflictam, ut promissiones suas populo poenitenti praestare posset; ad Deum igi-

tur eos reverti debere, qui impii mortem non vult, sed ut revertatur a via sua et vivat (18,23. 32; 33,11. 19).

Interroganti, quos fructus diuturnum Ezechielis inter exsules ministerium tulerit, respondebimus, contumacem quidem domum Israel fuisse (prophetam enim Domini audire noluit, quia Dominum ipsum audire noluit 3,7. cfr 33,31), neque tamen omni fructu caruisse continuos prophetae labores. Plerasque enim conciones suas habuit, antequam a. 5. post urbem deletam Baruch in Chaldaeam advenit⁵; magnum autem exsulum numerum illo iam tempore ad Dominum suum esse reversum, quum zelus docet, quo ad cultum in templi ruinis restaurandum eleemosynas contulerunt, tum praesertim pulcherrima illa precatio, qua peccata sua poenitentes agnoscunt, iustam esse poenam profi'entur, divinam misericordiam implorant (*Bar.* 1,1-3,8). Clarius argumentum nobis exhibet exsulum in patriam reditus; praeter Danielem, qui in aula regia versabatur, solus Ezechiel (atque forte per aliquos annos etiam Ieremias senex grandaevus) inter Iudaeos in Babylonia ministerio prophetico functus est; tanta autem fuit reducum ab omni idololatria aversio, ut tres prophetae post exsilium florentes de ea vix unquam loquantur. Nonne Ezechielis laboribus hanc populi conversionem iure adscribimus?

1. Cfr *supra* n. 246. p. 286 et *Introd. gener.* Ed. 2. n. 15. p. 31 sq.

2. « Domus exasperans (contumax בֵּית כּוֹרִי) est appellatio, qua (excepto *Is.* 30,9) solus Ezechiel inter prophetas populum designat idque frequentissime (2,5. 7. 8; 3,9; 12,2. 3. etc.).

3. Duplex est nominis יְהוֹקָאֵל (*Alex.* Ἰεζεκιήλ cfr *Eccli.* 49,10) explicatio; alii enim יְהוֹקָאֵל (praevallet Deus), alii Pathach correpto in Segol pro יְהוֹקָאֵל pro יְהוֹקָאֵל (Deus corroborat). Quam alteram explicationem praeferebam ducimus, quoniam Dominus ipse (*Ezech.* 3,6-8) ad hanc nominis potestatem alludit, uti recte iam admonuerunt *Pradus Villalpandus* (*Comment. I Praef.* p. X): « Omnis domus Israel forti fronte est (חֹקֵי כִצֵּחַ) et duro corde; ecce dedi faciem tuam fortiorem (חֹקֵי) faciebus eorum et frontem tuam durior frontibus eorum... Cuius loci sensus haud inconcinuus indicatur huiusmodi: Nihil tibi timendum ab eorum fronte, obdurata videlicet scelere et malitia. Tu enim es *Ezechiel* i. e. virtute roboratus et confortatus a Deo ». Sunt qui hanc ob causam nomen prophetae in eius vocatione inditum censeant; at nulla est ratio, cur id admittamus, quum satis multa nomina sint prophetica (*Isaia*s, *Ieremias* etc.).

4. Cfr *supra* nn. 33. 34. (tom. I. p. 105 sqq.); *Knabenbauer* in *Stimm. a. M. L.* 1879. XVII. p. 283; XVIII. p. 31; *eiusdem* *Comm.* in *Ezech.* 1890. p. 8. 76 etc.

5. Solum vaticinium 29,17-21 et magna visio de templi urbis terrae restauratione (capp. 40.-48.) sunt itinere Baruchi recentiora. Cfr *supra* 275. n. 6. p. 433.

§ 14. — De Ezechielis libro.

277. — Thalmudici, ut ordinis quo tres maiores prophetas disponunt

rationem explicant, Ieremiam omnem esse vastationem dicunt, Ezechielem a vastatione incipere et desinere in consolationem, Isaiam denique integrum esse consolationem, ideoque Ieremiam primum, Isaiam ultimum, intermedium autem poni Ezechielem, ut vastatio cum vastatione, consolatio cum consolatione coniungatur¹. Quo asserto duorum priorum minus accurate, aptissime vero Ezechielis ARGUMENTUM indicarunt quippe quod pro eius munere supra (276) descripto duplex sit. Revera in priore libri parte, quae vaticinia usque ad m. 10. a. 9. Sedeciae i. e. usque ad initium obsidionis urbis pronuntiata continet, totus in eo est, ut frustra sperare ostendat exsules, sese libertatem mox esse recuperaturos urbemque et templum conservatum iri; flagitiis enim et idololatria sua Iudaeos Deum quasi coegisse, ut gravissimam hanc poenam populo suo infligeret. In ultima vero parte, i. e. in vaticiniis inde a m. 10. a. 12. (vel rectius 11.) Sedeciae post urbem deletam pronuntiatis, animos ad novam spem et fiduciam erigit reditu ex exsilio promisso et novi regni (messianici) splendore descripto. Quae duo ad plenam *unitatem* illa idea rediguntur, qua totum librum regi diximus, Deum initi cum populo foederis semper memorem fidelissimum esse quum in minis tum in promissionibus suis. Neque vaticiniis contra gentes pronuntiatis, quibus propheta minaces suos sermones contra Israel a consolatoriis separat, unitas ullo modo perturbatur; siquidem ipsa quoque fidelitatem docent Dei, qui licet ad tempus ministerio gentium utatur ad populum suum peccantem affligendum et humiliandum, eas tamen in fine proiciet et destruet, ut in earum ruinis novum regnum secundum suas promissiones suscitet et stabiliat. Argumentum in analysi statim accuratius describemus.

Ad libri ORDINEM quod attinet, prophetam in colligendis et disponendis vaticiniis ad *solum* chronologiam non attendisse, satis docent dies, quibus vaticinia assignat (275. n. 6); at iidem etiam aliquam chronologiae rationem habitam esse docent². Etenim omnia vaticinia, quibus Iudaeis instantem regni interitum annuntiavit, chronologice esse disposita videmus (cpp. 1.-24.). Illo autem die, quo Ierusalem obsideri coepta est (die 10. m. 10. a. 9.), silere i. e. de Iudaeorum sorte non amplius loqui iubetur, usque dum captae urbis nuntium acceperit (24, 25 sqq.); quo nuntio accepto apertum est os eius, atque chronologico ordine iterum disposita sunt vaticinia de futura sorte feliciore Iudaeorum (cpp. 33.-48.); in solis igitur vaticiniis contra gentes (cpp. 25.-32.) vel si mavis contra Aegyptum (cpp. 29.-32.) relicto ordine chronologico realem quandam praetulit propheta. Ad quae si attendimus, libri integri DIVISIONEM esse tripartitam apparet; nam *introductionem*, qua prophetae vocatio et institutio describuntur (1, 1-3, 22), in *prima* parte sequuntur vaticinia, quibus ante obsidionem pronuntiatis

ineluctabile esse ultimum regni excidium praedicatur (3,23-24,27); *altera* autem pars gentibus, quae de regni israelitici interitu exsultant, graviores sortem annuntiat (25,1-32,32); *tertia* demum consolationibus suis animos Israelitarum urbis et templi destructione fractos ad novam spem erigit (33,1-48,35)³. Alii tamen duas tantum partes statuendas esse censent, ut *prior* vaticinia contra Iudaeos (3,22-24,27) et contra gentes (25,1-32,32) contineat, *altera* Israelis restorationem hostiumque eius destructionem praedicat (33,1-39,29) et gloriosum regnum messianicum describat (40,1-48,35)⁴.

Si quis autem Ezechielis et Isaiae libros inter se conferre voluerit, etiam alio modo duas partes definire poterit. Ultima capita enim Ezechielis (40.-48.), quae symbolicam regni messianici descriptionem exhibent, tota sua indole a reliquo libro differre, facile omnes concedent; merito igitur illa secundae Isaiae parti (40.-66.) comparamus, quae ipsa quoque in salute messianica describenda fere versantur; hinc duae Ezechielis, uti Isaiae, partes, quarum prior (*Is.* 7.-36. et *Ezech.* 3,23-24,27) de praeparatione ad salutem messianicam agit, altera (*Is.* 40.-66. et *Ezech.* 40.-48.) eandem describit. Eadem autem ratione, qua Isaías in priore sua parte primum ostendit, infidelitate sua regem Achaz Assyriorum invasionem sibi attraxisse (*Is.* 7,1-12,6), Ezechiel primum docet urbis excidium averti non posse propter Iudaeorum scelera (*Ezech.* 3,23-24,27). Sequuntur deinde vaticinia contra gentes apud Isaíam (23,1-27,13) et apud Ezechielem (25,1-32,32). A quibus transit Isaías ad vaticinia tempore Ezechiae pronuntiata, eaque terminat descripto iudicio divino contra Edom tamquam typo iudicii contra impios, quo felicitas iustorum perfecta adducitur (*Is.* 28,1-35,10); atque simili modo Ezechiel a vaticiniis contra gentes transit ad vaticinia sua post deletam urbem prolata eaque terminat descripta clade impii hostis Gog, qua adducitur perfecta piorum felicitas (*Ezech.* 33,1-39,29)⁵. Tanta igitur est in utriusque libri dispositione similitudo, ut casui fortuito attribui non possit, atque Ezechiel completum Isaiae librum ea forma, qua hodie illum possidemus, prae oculis habuisse sit dicendus; unde iure merito Ezechielis dispositione authentiam secundae partis Isaiae confirmari asserimus. Nihilominus in tradenda analysi primam divisionem, quae tripartitum esse librum statuit, utpote simpliciore retinendam esse duximus.

1. Quae sit ordinis huius ratio, *supra* 246. n. 3 p. 287 diximus.

2. Vaticinia, quibus dies non assignatur, circa idem tempus, quo praecedens vaticinium, esse pronuntiata, communior est et verior sententia.

3. Tres partes iam distinguunt *Card. Hugó* (In *Ezech.* 25,1) et *Lyranus* (In *Ezech.* 2,1); sed quoniam 35,1 sqq. Idumaeae vastatio et 38. 39. clades regis Gog praedicuntur, secundam partem usque ad 39,29 protraxerunt. *Kilber* (Analysis bibl. I.

p. 431 sqq.) in eo dissentit, quod primam partem non nisi ab 8,1 incipiat (Ministerium contra Iudaeos 8,1-24,27; Ministerium contra gentes 25,1-32,32 [et 35,1-15]; Ministerium ad utrorumque solatium 33,1-48,35). Artificioso modo tres partes in quaternas sectiones distribuit *Neteler* (Gliederung des B. Ezechiel. Münster 1870. : I. 1-7; 8-13; 14-19; 20-24; — II. 25; 26,1-28,19; 28,20-30,19; 30,20-32,32; — III. 33,1-36,15; 36,16-39,29; 40,1-43,11; 43,12-48,35). Tres partes etiam faciunt *Kaulen* (Einl. p. 324 sqq.), *Schenz* (Einl. p. 309), *Wette* (Kirchenlex. Ed. 2. IV. 1160, qui tamen quatuor numerat, quoniam visionem inauguralem [1-3] pro separata parte statuit). Ex protestanticis huc spectant *Kliefoth* (Das B. Ezechiels. 1864.), *De Wette Schrader* (Einl. p. 444), *Davidson* (Introductio III. p. 141), *Vatke* (Einl. p. 644) etc.

4. Cfr *Vigouroux* (Manuel bibl. II. p. 579), *Trochon* (Ezéchiél. Paris 1880. p. 5), *Zschokke* (Hist. sacr. A. T. p. 291), *Knabenbauer* (Beiträge zur Würdigung des Proph. Ezech. in Stimmen aus Maria Laach. XVII. XVIII. et iterum in Comm. in Ezechielem 1890. p. 3 sqq.). — Ex acatholicis cfr *Hitzig* (D. Proph. Ezech. p. IX), *Hengstenberg* (Christologie II. p. 532), *Keil* (Einl. p. 297; Comm. p. 5 sq.), *Schroeder* (D. Proph. Hesekiel. p. 11 sqq.) etc. Inter huius sententiae patronos controvertitur, utrum vaticinia contra gentes (25.-32.) ad priorem, an ad alteram partem sint trahenda, an transitum quandam a priore ad alteram constituent.

5. Quatenus Ieremias quoque in sui libri dispositione secutus sit Isaiam, diximus supra 263. n. 7. p. 377.

278. — II. ANALYSIS PROPHETIAE EZECHIELIS.

INTRODUCTIO (1,1-3,31) *exhibet prophetae vocationem et institutionem*. Quemadmodum Isaias, Ezechiel quoque sublimi divinae gloriae visione inauguratur,

1. Tempore et loco visionis indicatis (1,1-3) eam describit. Vidit enim quatuor animantia, quae Cherubim (cfr 10,20. 21) fuisse postea cognovit (1,4-14), ducentia currum (1,15-25), cui insidebat maiestas divina (1,26-29) ^a.
2. Qua visione prius perterritus, sed mox confortatus (2,1. 2)
 - a.) audit, se ad populum rebellem esse mittendum, quare ut fortis sit monetur (2,3-7);
 - b.) quem nuntium populo afferre debeat, edocetur iussus comedere volumen plenum vaticiniis tristibus (2,8-3,1);
 - c.) quod postquam comedit (3,2. 3), a Deo confortatur, ut munus suum obire possit (3,4-9), et tamquam divinus legatus ad populum suum mittitur (3,10. 11).
3. A spiritu divino in locum missionis suae transportatus (3,12-15) post septem dies in silentio peractos a Deo constituitur custos populo suo edoceturque, quae legationis suae sit sanctio sive relate ad ipsum, sive relate ad populum (3,16-21).

PRIMA PARS (3,22-24,27) *ineluctabile esse proximum urbis et regni excidium praedicans docet Deum fidelem esse in minis olim contra populum peccantem prolatiis*.

(a) De animantium figuris visionisque apparatu cfr *Vigouroux* La Bible et les découvertes mod. IV. p. 324-369; de visionis ac symbolorum significatione *Knabenbauer* Comm. in Ezech. 1890. p. 33-41; *Em. Meignan* Les Prophètes d'Israel. 1892. p. 676-685.

I. REALI ET VERBALI VATICINIO (3,22-7,27) *praedicuntur certus urbis interitus et populi infelix sors.*

1. Prophetæ in campum egredi iusso iterum apparet gloria Dei eique præcipit, ut instantem calamitatem prius in se repræsentet atque suo tempore populo verbis annuntiet (3,22-27).

2. *Duplex autem est reale vaticinium, quod in se repræsentare debet* (4,1-5,17).

a.) In latere cocto depingere iubetur urbem obsessam (4,1-3) eamque intuens recumbensque super latus sinistrum trecentis nonaginta diebus portare iniquitatem Israel et super latus dexterum recumbens quadraginta diebus portare iniquitatem Iuda (4,4-8), vili quoque et foede concocto cibo, qui solus ei toto tempore conceditur, calamitates obsidionis figurare (4,9-17).

b.) Deinde comam radere iubetur eiusque partem comburere, partem gladio percutere, partem tertiam nonnullis pilis conservatis in campo dispergere (5,1-4). Quam symbolicam actionem explicat Dominus tamquam iudicium contra incolas Ierusalem exercendum secundum eius causam (5,5-9) et modum (5,10-17).

3. *Sequitur duplex verbale vaticinium de eadem re* (6,1-7,27).

a.) In priore omnibus locis, in quibus filii Israel idololatriam exercuerant (i. e. omni terrae Israel) idololatriisque ipsis interitus prædicatur (6,1-7), ita tamen ut nonnullis spes conversionis relinquatur (6,8-10); quae poena iusta est, licet gravissima (6,11-14).

b.) Carmine quodam lugubri iudicium mox instare annuntiatur (7,1-27). Scilicet exitii adventuri decretum (7,3. 4) tribus strophis ita evoluitur, ut in prima illud iamiam instare doceatur (7,5-11), in altera eius gravitas describatur (7,12-18), in tertia spes omnis præcidatur (7,19-27).

II. Die 5. m. 6. a. 6. VISIONE DE INTERITU URBIS (8,1-11,25) *edocetur propheta, quae sint tam gravis poenae causae.*

1. *Prophetæ ecstatica visione in urbem et templum translato* (8,1-4) *ostenditur idololatria incolarum in templo :*

a.) in porta septemtrionali templi videt idolum zeli (Baal) adoratum (8,5. 6),

b.) in interiore quadam templi parte omnibus idolis domus Israel (vitulis etc.) a septuaginta senioribus thus offerri videt (8,7-12),

c.) dum in templi atrio mulieres publice Thammuz (Adonidem) venerantur (8,13. 14),

d.) et sacerdotes solem adorant (8,15-18).

2. *Ut tanta flagitia puniantur, clamante Domino* (9,1)

a.) accedunt sex viri armati et unus scriba, atque hic quidem omnes innocentes litera *Thau* signare (9,2-4), illi cunctos occidere iubentur, qui signati non sunt, incipientes a templo per totam civitatem (9,5-9).

b.) Quibus peractis scriba iubetur ex throno Dei prunas ignitas sumere, quas super civitatem spargat (10,1-7), gloria autem Dei (cuius ap-

paritio describitur uti 1,5 sqq.) e templo egressa super Cherubim in porta orientali consistit (10,8-22).

3. *Antequam autem civitatem relinquit Deus,*

- a.) prophetam impiis principibus propter eorum peccata mortem annuntiare iubet (11,1-12),
- b.) eundemque, quum subita morte unius ex principibus perterritus esset, consolatur reditu et plena conversione reliquiarum praedictis (11,13-21).

4. Tum templo et urbe relictis gloria Domini requievit in monte Olivarum (11,22. 23), propheta autem ad se reversus exsulis annuntiavit omnia, quae viderat (11,24. 25).

III. TERTIO VATICINIORUM CYCLO (12,1-19,14) a praedictione captivitatis regis et populi exorsus propheta causas calamitatis accuratius describit.

1. *Duplici actione symbolica infelicem sortem regis Sedeciae et populi praedicit (12,1-28).*

- a.) Futuram Sedeciae fugam, captivitatem, caecitatem populiue transportationem in se portendere iubetur (12,1-7) populoque interroganti significationem portenti explicare (12,8-16);
- b.) altero signo futuram calamitatem populi terraeque desolationem portendit (12,17-20) populumque edocet, nec cassas fore nec in longum differendas prophetarum minas (12,21-28).

2. *Cuius calamitatis causa prima est corruptio eorum, qui populo invigilare debuerunt (13,1-14,23).*

A. Atque primum quidem pseudoprophetas castigat (13,1-23).

- a.) Vae dicit pseudoprophetis, quia se divinas visiones vidisse mentientes (13, 1-9) vanis suis promissionibus populum in errorem inducunt (13,10-16);
- b.) vae quoque dicit mulieribus, quae lucri studio ductae mendacibus vaticiniis ad vanam fiduciam populum seducunt (13,17-23).

B. A prophetis ad seniores populi venit (14,1-23).

- a.) Senioribus, qui per prophetam Deum interrogant, Deus respondere renuit, quia in cordibus suis idololatram retineant (14,1-4); idololatris enim, nisi se convertant, Deus non respondet nisi interitu eorum, qui interrogant, et interitu prophetarum, qui respondere volunt (14,5-10), ut hac ratione populus edoceatur (14,11).
- b.) Terram autem idololatram fame, feris, bello, peste ita punit, ut ne iustissimorum quidem virorum (Noe, Daniel, Iob) precibus calamitas avertatur (14,11-23).

3. *Altera causa est integri populi corruptio, quam parabolis illustrat (15,1-17,24).*

A. Sicut lignum de vite praecisum prorsus est inutile et igne comburitur, ita Ierusalem (utpote palmes abscissa) comburenda est (15,1-8).

B. Longiore parabola totam historiam religiosam Israel describit (16,1-63).

- a.) Virginem (Ierusalem) origine sua abiectissimam et miserrimam (16,1-

- 5) certae morti Deus eripuit maximisque donis ornatam sibi desponsavit (16,6-14;
- b.) at ingrata sponsa pulchritudine sua confisa libidinibus pravis (idolatriae) se dedit (16,15-23) undequaque conquisitis idolis, quibuscum fornicaretur, donisque suis ea sibi acquirens (16,24-34).
- c.) Sed per eosdem punietur, per quos ad peccatum pervenit (16,35-42), atque iustissima erit poena, quia donis gratuitis divinis ita abusa est, ut vel ipsam Samariam et Sodoma superaverit (16,43-52).
- d.) Memor autem foederis sui Deus reducet Ierusalem ad gloriam promissam tali electa via, ut gloriari de propriis meritis non amplius possit sed confundi tantum (16,53-63).
- C. Tertia parabola apostasiam politicam Israel adumbrat (17,1-24).
- a.) Narrat parabolam de duabus aquilis et de vite, quae ab una erat plantata, sed ad alteram inclinavit ideoque destructa est (17,1-10),
- b.) eamque explicat de Nabuchodonosor (aquila priore), qui pro rege Iechonia abducto constituerat Sedeciam (vitem); sed foedere, quod iuramento confirmaverat, violato Sedecias a rege Aegypti (altera aquila) auxilium quaesivit, ideoque cum toto populo captivus abducitur, quia contra Dei voluntatem egit (17,11-24).
- c.) Nihilominus domus davidica non peribit, sed Deus ipse tenerum ramum conservabit, qui in magnam arborem excrescet (17,22-24).
4. Ne vero putent Israelitae, se ob maiorum dumtaxat peccata nunc pati neque proinde se ipsos conversione indigere, ut ea, quae in fine duarum praecedentium parabolarum promissa sunt, consequantur, *Deus eos edocet, unumquemque sua ipsius peccata expiare* (18,1-32).
- a.) Proponit principium universale, omnem animam suis ipsis peccatis interire (18,1-4);
- b.) nam vir, qui Legem observat, sibi quidem vitam acquirit (18,5-9), sed filium Legem violantem non salvabit (18,10-13);
- c.) similiter autem peccatoris filius, si patris peccata non imitatur sed Legem observat, vitam sibi acquirit, licet pater eius in peccatis sit mortuus (18,14-20).
- d.) Peccator quoque, qui poenitentiam agit, vitam habebit, uti iustus, si iustitia abiecta peccato se tradit, mortem sibi attrahit (18,21-29).
- e.) Quapropter omnes ad Deum se convertant oportet, ut salutem consequantur (18,30-32).
5. Terminat hunc vaticiniorum cyclum *carmine parabolico, quo interitum domus regiae et populi plangit* (19,1-14); itaque cycli finis initio eius (12,1-28) respondet.
- a.) Quoniam reges davidici regibus ethnicis (leonibus) similes esse voluerunt, unus ex eis (Ioachaz) abductus est captivus in Aegyptum (19,1-4), alter (Iechonias? Sedecias?) abductus est (abducetur) in Babyloniam (19,5-9).
- b.) Populus autem, olim vitis fecunda, iam evellitur et in desertum proicitur (19,10-14).
- IV. QUARTO VATICINIORUM CYCLO (20,1-23,49), cui dies 10. m. 5. a. 7. prae-

figitur, causas poenae et poenam ipsam ita proponit propheta, ut iudicium divinum non tantum populo emendando sed etiam gloriae divinae manifestandae inservire ostendat.

1. *Interrogantibus senioribus Deus respondere iterum abnuens* (20,1-4) *eis conspectu historico* (qui parabolaep. 16. respondet) *proposito necessitate poenae ostendit* (20,5-44).
 - a.) Populus sine ullis suis meritis a Deo electus in Aegypto iam rebellem se exhibuit et idololatriae deditum; at propter honorem nominis sui Deus eum ibi delere noluit (20,5-9). In desertum educti et patres (20,10-17) et filii (20,18-26) eadem ratione rebelles fuerunt iterumque Deus propter nomen suum iis pepercit.
 - b.) Demum in terram promissam introducti eodem modo, quo prius, idolis serviunt (20,27-29), et nihilominus Deum consulere audent; at Deus eis non respondebit sed in desertum gentium dispersos severo iudicio purgabit (20,30-38).
 - c.) Atque hac ratione gentem sibi creabit mundam, quae in terram suam reducta ipsi sit servitura (20,39-44).
2. *Annuntiatio iudicii venturi* (20,45-21,32) (quae respondet visioni cpp. 9.-11.).
 - A. Parabola incendii saltus meridiani annuntiat regni Iuda destructionem (20,45-48).
 - B. Quae parabola, quum populo difficilior esset (20,49) explicatur annuntiato gladio horrendo super Ierusalem venturo (21,1-27).
 - a.) Dominus minatur, se gladium suum immissurum in Ierusalem (21,1-7) gladiique horrorem describit (21,8-17).
 - b.) Gladius autem hic erit gladius regis Nabuchodonosor, quem Dominus ducet versus Ierusalem (21,18-24) pontificatu et throno privandam, donec venturus sit (Messias), cui iure competant (21,25-27).
 - c.) Idem quoque gladius Ammonitas Israelitis irridentes penitus destruet (21,28-32).
3. *Quemadmodum poenam futuram parabola et proprio sermone annuntiaverat, ita nunc causas poenae proprio sermone et parabola describit* (22,1-23,49).
 - A. Nudo sermone peccata Ierusalem proponit (22,1-31).
 - a.) Caedes et idololatria peccata praecipua sunt, quibus Ierusalem interitum suum accelerat (22,1-6), at his coniuncta sunt multa alia scelera, quae poenam merentur (22,7-16).
 - b.) In toto Israel non inveniuntur nisi scoriae igne conflatorii expurgandae (22,17-22).
 - c.) Severum igitur iudicium requiritur, quia omnes ordines (prophetae, sacerdotes, principes, homines privati) vitiis sunt dediti (22,23-31).
 - B. Idem argumentum prosequitur propheta parabola (simili illi quam cp. 16. proposuerat), qua utriusque regni Israel et Iuda idololatriam castigat (23,1-49).
 - a.) Duas sorores (Samaritam et Ierusalem), licet in Aegypto iam fornicatae essent, Deus sibi desponsavit (23,1-4); at natu maior Oolla

(Samaria) fornicata iterum est cum Assur et Aegypto ideoque in Assyriae potestatem tradita (23,5-10).

b.) Quibus non edocta altera Ooliba (Ierusalem) maiora flagitia cum Assur, Chaldaeo et iterum cum Aegypto commisit (23,11-21); propterea tradet eam Dominus in manus Chaldaeorum (23,22-31), ut eadem ratione, qua soror eius, puniatur (23,32-35).

c.) Gravioribus demum verbis utriusque simul fornicationem perstringit (23,36-44) atque iudicio adulterarum et homicidarum eas iudicandas esse annuntiat (23,45-49).

V. VATICINIA PROMULGATA IPSO DIE, QUO IERUSALEM OBSIDERI COEPTA EST, *die 10. m. 10. a. 9.* (24,1-27).

1. Hunc diem sibi adnotare iubetur propheta (24,1. 2) populoque sub parabola ollae, in qua frustra carnis penitus concoquantur, instantem urbis et incolarum sortem describere (24,3-14).

2. Deinde Deus annuntiat prophetae, uxorem eius esse morituram, eumque de illius morte luctum agere vetat (24,15-17). Eadem die mortua est uxor atque propheta iussa Dei exsecutus interroganti populo respondet, templum urbemque destructum iri neque de iis luctum esse agendum (24,18-24).

3. Demum tacere (contribulibus suis) iubetur, donec nuntium de urbis interitu accipiat (24,25-27).

PARS ALTERA (25,1-32,32) *septem gentibus interitum annuntiat*. Pleraque promulgata sunt eo tempore, quo Ierusalem obsidebatur et propheta populo suo tacebat.

I. SEX POPULIS VICINIS *annuntiatur interitus, quia de interitu regni Iuda gavisii sunt* (25,1-28,26).

1. Paucis tantum versibus poenam excidii propter iniuriam Israelitis illatam annuntiat *Ammonitis* (25,1-7), *Moabitis* (25,8-11), *Idumaeis* (25,12-14), *Philisthaeis* (25,15-17).

2. Longius et magnificentius est vaticinium contra *Tyrum eiusque regem* (26,1-28,19).

A. Anno 11. Tyri ipsius interitus praedicitur et carmine plangitur (26,1-27,36).

a.) Indicatio Tyri peccato (26,1. 2.) eius ruina in genere annuntiatur (26,3-6). Deinde hostis nominatur eiusque labores describuntur, quibus Tyrum tam complete diruet (26,7-14), ut omnes insulae de eius ruina stupore afficiantur (26,15-18), nec quisquam amplius eius vestigia reperiat (26,19-21).

b.) Pulcherrima elegia describit pristinam Tyri opulentiam et potentiam sub imagine navis magnifice exornatae (27,1-11), quae undequaque merces et opes conquirat (27,12-23), sed subito naufragio cum cunctis suis divitiis a mari deglutitur (27,26. 27), atque ab omnibus plangitur (27,28-36).

B. Simili modo regis Tyri interitus praedicitur (28,1-19).

a.) Regis castigatur superbia (28,1-5), propter quam morte infami peribit (28,6-10).

- b.) In carmine lugubri prius singularis eius magnificentia describitur (28,11-14), qua ad superbiam adductus (28,15. 16) proiici meruit et interire (28,17-19).
3. Sequitur breve vaticinium contra *Sidon*, quae quia contra Israel peccavit plane interibit (28,20-24), dum Israel ipse ex captivitate revertetur, ut omnes cognoscant, quodnam sit Dei in puniendis gentibus consilium (28,25. 26).
- II. AEGYPTO *sex vaticiniis interitus annuntiatur* (29,1-32,32).
1. Die 11. m. 10. a. 10. *Pharaoni universaeque Aegypto praedicatur excidium* (29,1-16).
- a.) Pharaon, quia se ipse putat creatorem sui regni et potentiae suae, a Deo proicietur, ut omnes habitatores Aegypto verum Deum cognoscant (29,1-6).
- b.) Quoniam sese exhibuit baculum arundineum populo Israel, integra terra eius per quadraginta annos in desertum redigetur (29,6-12); quibus finitis Aegyptus resurgens non erit nisi regnum humile, in quo Israel fiduciam suam non amplius sit positura (9,13-16).
2. *Adiungitur alterum vaticinium*, licet multo tardius sit promulgatum (die 1. m. 1. a. 27.), *quo praecedens accuratius definitur* (29,17-30,19).
- A. Deus annuntiat se Nabuchodonosori Aegyptum dedisse tamquam mercedem, quia in devastanda Tyro strenue exsecutus sit decretum divinum (29,17-21).
- B. Quae fusius persequens,
- a.) vicinum esse diem iudicii toti Aegypto annuntiat (30,1-5);
- b.) isto die omnis potestas Aegypto confringetur per Nabuchodonosor, qui magnam faciet hominum stragem et terram devastabit (30,6-12);
- c.) destruentur idola Aegypto et munitiones eius; iuvenes eius gladio cadent et filiae eius captivae abducentur (30,13-19).
3. *Tertium vaticinium* (promulgatum die 7. m. 1. a. 11., postquam Aegyptii, qui Ierosolyma obsessa liberare voluerant, a Chaldaeis erant devicti) praedicat Deum debilitatum esse brachium Pharaonis et confortatum brachium regis Chaldaeorum (30,20-26).
4. *Quartum* die 1. m. 3. a. 11. promulgatum *comparatione Pharaonis cum rege Assyriae eius interitum annuntiat* (31,1-17).
- a.) Praemissa interrogatione, cui magnitudo Pharaonis comparari possit (31,1. 2),
- b.) describitur Assyria velut magnifica cedrus Libani ita elevata super omnia arbusta, ut aliae omnes arbores ei inviderent (31,3-9), sed superbia elatam succiderunt et proiecerunt alieni (31,10-14), et ruina eius stupore implevit omnes gentes (31,15-17).
- c.) Haec erit sors Pharaonis (31,18).
5. *Quintum* die 1. m. 12. a. 12. promulgatum *est elegia quaedam de interitu Pharaonis* (32,1-16).
- a.) Pharaonem, draconem maris, gentes ex aquis extrahunt et bestiis devorandum tradunt (32,1-5);
- b.) interitus eius in coelo et in terra stuporem excitat (32,6-10).

c.) Quae explicans docet Deus, regem Babylonis occupaturum et devastaturum esse Aegyptum (32,11-16).

6. *Sextum* die 15. m. ? a. 12. promulgatum *altera est elegia de interitu Aegypti* (32,17-32). Pharaon deducendus est ad inferos (32,17-21), ubi inveniet socios malorum, qui olim potentes fuerunt in terra Assur (32,22. 23), Aëlam (32,24. 25), Mosoch et Thubal (32,26-28), Edom (32,29. 30), quorum societate sese consolabitur (32,31. 32).

PARS TERTIA (33,1-48,35) *exhibet vaticinia consolatoria, quibus Deus se fidelem esse in promissis suis probat.*

I. *Pro huius partis introductione Deus falsam fiduciam, quam filii Israel ponunt in promissionibus, destruit prophetae munus iterum inculcans et praecidium populi impugnans* (33,1-33).

1. *Instructio prophetae tradita, qua innuitur, quid opus sit, ut quis promissionum particeps fiat* (33,1-16).

a.) Custos terrae, qui de adveniente periculo incolas monuit, expers est culpa, etsi incolae moniti sibi non caveant (33,1-6); eadem ratione propheta custos datus populo expers erit culpa, si populum monuerit (33,7-9).

b.) Monere autem debet populum, qui peccata sua agnoscit, Deum non mortem peccatoris, sed eius conversionem velle; sciant autem oportet, hanc esse viam Domini, ut iustus, qui peccat, non salvetur, peccator, si resipuerit et poenitentiam egerit, vitam obtineat (33,10-20).

2. *Indicato deinde tempore, quo ad haec loquenda os suum sit apertum, die 5. m. 10. a. 12. (11.) accepto nuntio expugnatae urbis* (33,21. 22)

a.) *destruit propheta fiduciam eorum*, qui quia filii sint Abrahae ius ad terram promissam sese habere arbitrantur (33,23. 24); peccatoribus enim terra illa non est destinata, ideo omnes illi, qui remanserant, eiiciendi sunt (33,25-29).

b.) *Propheta ipse edocetur, qui futuri sint fructus praedicationis eius* (33,30-34).

II. *VATICINIA DE RESTITUTIONE ISRAEL EIUSQUE FUTURA GLORIA* (34,1-39,29).

1. *Pastorum populi infidelium locum occupabit bonus pastor* (34,1-31).

a.) *Praecipua ratio interitus populi in eo est sita, quod a pastoribus regebatur, qui sua quaerentes gregem aberrare siverunt* (34,1-6), quare pastores illos reiicit Deus (34,7-10).

b.) *Atque ipse deinde gregem suum in omnes terras dispersum iterum congregabit* (34,11-17) eumque ab ovibus rebellibus mundabit (34,18-22),

c.) *ac demum gregi purificato suscitabit genuinum pastorem David* (34,24. 25) et cum grege inibit foedus pacis benedictionibus effusis in terram, in qua populus Israel securus ab hostibus habitabit (34,26-31).

2. *Deus, dum Idumaeam gentesque alias devastationi tradet, Israeli pristinum splendorem restituet propter honorem nominis sui* (35,1-36-38).

A. *Edomitarum gentiumque destructio, Israelis restitutio* (35,1-36,15).

- a.) Idumaeae devastationem annuntiare iubetur propheta (35,1-4).
Quoniam enim Edomitae semper inimico animo Israellem persecuti sunt, ideo interficientur (35,5-9), et quia terram Israel occupare voluerunt, eorum terra devastabitur (35,10-15).
- b.) Quae Edomitae minatus est, ea ad omnes gentes vicinas extendit, quippe quae, quia Israelis haereditatem ambierunt, humiliandae sint (36,1-7).
- c.) E contra Israelis montes ad novum splendorem resurgent eumque perennem (36,8-15).
- B. Cur Deus restitutus sit Israel (36,16-38).
- a.) Israel polluerat nomen Domini in terra sua, ideo dispersus est; sed dispersus quoque polluit nomen Domini inter gentes, ita ut Deus nomini suo sancto providere sit coactus (36,16-24).
- b.) Propter nomen suum igitur Israelitas iterum colliget, in terram suam reducet, aqua munda lavabit, corde novo donabit, ut in praeceptis divinis ambulantes sint iam Dei populus (36,22-28).
- c.) Reduces autem ditabit omnibus bonis, ut pristinorum peccatorum non nisi poenitentes recordentur (36,29-32); unde nova gloria divino nomini accedet apud omnes gentes in circuitu (36,33-36).
- d.) Confirmationis gratia repetit Deus, se multiplicaturum esse populum Israel (36,37. 38).
- 3. *Duabus parabolis resurrectionem et unionem Israel vaticinatur* (37,1-28).
- A. Resuscitatio Israel (37,1-14).
- a.) Visione imaginaria ducitur propheta in campum repletum ossibus mortuorum, qui vaticinante propheta nova vita donantur (37,1-10);
- b.) quae visio de populo explicatur voce divina ad novam vitam resuscitando (37,11-14).
- B. Unio duorum regnorum (37,15-28).
- a.) Propheta duobus lignis nomina duorum regnorum inscribere lignaque manu sua coniungere iubetur populoque interroganti respondere, eadem ratione duo regna iterum in unum esse coalitura (37,15-20).
- b.) Quam unionem ulterius describens Deus promittit, se utriusque regni incolas esse reducturum et sub uno rege uniturum et a peccatis mundaturum (37,21-23), ita ut sub servo suo David futuri sint populus sanctus, quocum novum foedus pacis aeternum sit initurus (37,24-28).
- 4. *Victoria de hostibus innumeris duce Gog novum regnum in novissimo tempore aggressuris promittitur* (38,1-39,29).
- A. Hostium in aggrediendis Israelitis consilio opponitur Dei consilium aggressionem permittentis (38,1-23).
- a.) Deo incitante Gog cum multis populis barbaris in novissimis diebus veniet contra terram Israel, in qua reduces quieti habitant (38,1-9), ut improvidos aggrediatur et depraedetur (38,10-13).

- b.) Deus autem eum adducet, ut ipse in eius clade glorificetur (38, 14-16); nam contra hostem illum, quem antiqui prophetae iam annuntiarunt, Deus in ira sua suscitabit gladium omnesque plagas, atque omnes gentes cognoscent, quia Deus est Dominus (38,17-23).
- B. Describitur hostium strages et victoriae fructus indicatur (39,1-29).
- a.) In montibus Israel Gog cum omnibus copiis suis peribit, nam Deus nunc defendet populum suum (39,1-7).
- b.) Stragis horror variis imaginibus exaggeratur. Tantus erit occisorum numerus, ut Israelitae armis eorum septem annis ignem alant (39,8-11), septemque mensibus ad eorum cadavera sepelienda indigeant (39,12-16), propheta autem bestias omnes ad prandium invitare iubeatur cadaveribus occisorum illis paratum (39,17-20).
- c.) Hoc iudicio cognoscent gentes et Israel, Dominum populum suum antea propter peccata eius in hostium manus tradidisse (39,21-24), nunc autem reduces non amplius esse derelicturum, quia in illos spiritum suum effudit (39,25-29).

III. PROPHETICA DESCRIPTIO NOVI REGNI ISRAEL (40,1-48,35). Templum destructum iacebat, cultus sacer cessaverat, populus Israel e terra sua eiectus erat; ex his igitur desumit propheta symbola ad novum regnum messianicum describendum: novum videt templum, novum cultum, novam terrae distributionem.

- 1. *Novi templi descriptio* (40,1-42,20), cuius summa dumtaxat capita indicamus, quia singula, nisi addatur explicatio, non intelliguntur.
 - a.) Die 10. m. 1. (?) a. 23. prophetae in montem excelsum terrae Israel translato ostenditur novum templum ibi erectum (40,1-4).
 - b.) Ex ordine deinde describuntur atrium exterius (40,5-27), atrium interius (40,28-46), templi vestibulum (40,47-49), sanctum et sanctum sanctorum cum aedificiis adiacentibus (41,1-26), aedificia in atriis erecta (42,1-14), spatium, quo aedificia sancta a profano loco separantur (42,15-20).
- 2. *Novi cultus descriptio* (42,1-46,24).
 - A. Novum templum inauguratur (43,1-44,3).
 - a.) In templum terminatum videt propheta maiestatem divinam eadem ratione, qua egredientem spectaverat, iterum ingredientem (43, 1-5), auditque Deum pollicentem, se ibi semper remansurum populum autem divina mandata in posterum esse observaturum (43,6-12).
 - b.) Descripto deinde altari holocaustorum (43,13-17) edocetur propheta quomodo sit consecrandum (43,18-27);
 - c.) demum monetur, portam orientalem, per quam ingressus est Dominus, semper fore clausam principemque solum in ea celebraturum epulas sacrificales (44,1-3).
 - B. Praecepta de sacerdotibus (44,4-31).
 - a.) Propheta populum docere iubetur, Deum nolle pristinum cultum immundum, sed haec praecepta esse observanda (44,4-8):

- b.) Uti alienigenis in templum intrare non licet, ita levitis quoque, quia in excelsis olim ministrarunt, sacerdotio fungi non licebit, sed inferiora tantum ministeria in templo obire (44,9-14).
- c.) Soli sacerdotes levitae ex familia Sadoc, quia semper fideles manserunt, sacerdotio fungentur (44,15. 16). Eorum deinde officia et iura accuratius explicantur (44,17-31).
- G. Praecepta de oblationibus et sacrificiis (45,1-46,24).
- a.) Terram sorte dividentes certam portionem cultui (templo, sacerdotibus, levitis) alteramque principi offerant (45,1-7), qui in posterum populum tributum non onerabit, sed iustitiam exercebit (45,8-12).
- b.) Quae et quanta populus principi offerre teneatur, definitur, ut ex iis sacrificia parentur (45,13-17).
- c.) Sacrificia enumerantur in festis (45,18-25), in sabbathis et neomeiniis (46,1-12), singulis diebus offerenda (46,13-15),
- d.) quibus adduntur nonnulla de donis principis (46,16-18) et de locis, in quibus epulae sacrificales sacerdotum et populi praeparentur (46,19-24).
- 3. *Terrae promissae immutatio et nova distributio* (47,1-48,35).
- a.) Terra immutatur torrente, qui sub limine templi egrediens et continuo crescens mare mortuum implet omniaque sanat, ad quae pertingit (47,1-12).
- b.) Novis terminis definitis terra inter duodecim tribus aequali modo ita distribuenda praecipitur, ut suam quoque haereditatem advenae ubique habeant (47,13-23).
- c.) Quae divisio accuratius definitur. A septentrione incipientes habitabunt septem tribus, inter quas ultima Iuda (48,1-7); a cuius terminis incipit territorium templo et urbi, sacerdotibus, levitis, principi reservatum (48,8-22), atque deinde Benjamin sequitur cum aliis quatuor tribubus (48,23-29).
- d.) Demum nova civitas describitur, cuius nomen erit DOMINUS IBI (48,30-35).

279. — III. Ad libri INDOLEM transeuntes primum monemus, linguam, qua utitur Ezechiel, non esse valde puram sed non paucis formis ad aramaismum inclinare; id quod facile intelligitur, quum non tantum satis recens sit, sed etiam in terra aliena degens vaticinia sua promulgaverit et scripserit. Id autem etiam habet singulare, quod multa vocabula ab aliis scriptoribus non adhibita usurpet, sive illa ipse efformavit sive ex vulgari populi lingua adoptavit¹. « Sermonem eius nec satis disertum nec admodum rusticum, sed ex utroque medio temperatum » dixit S. Hieronymus (Praef. in Ezech.), idque recte, si eum pro tristi temporum conditione gravem potius et austerum, quam ornatum sermonem elegisse censeat. Iisdem dictionibus formulisque continuo repetitis monotonia quaedam exoritur, quam si voluisset facile evitasset. Plus centies verba Domini eadem formula « כֹּה אָמַר יְהוָה » (*haec dicit*

Dominus Deus ») inchoantur verbisque Domini plus octogies inseritur « נאם יי vel נאם אדני (« *dixit Dominus* »), plus septuagies recurrit illud « *et sciatis, quia ego Dominus* », plus centies Deus prophetam appellat « *fili hominis* »; frequentes quoque sunt formulae: הִי אָנֹכִי (« *vivo ego* »), שׁוּם פָּנֶיךָ (« *verte faciem tuam* »), « *manus Domini cecidit super me* », « *oculus meus parcet* » aliaeque similes; Israel saepissime vocatur « *domus rebellis* » (V. exasperans), idololatria « *abominationes* » etc. Licet igitur elegantia desit, Ezechielis tamen sermo habet aliquid, quod lectores quasi abripit; nam « vi, impetu, pondere, granditate neminem ex omni scriptorum numero eum unquam aequasse », non immerito dixit Lowth². Virum enim a Deo confortatum uti nomen, ita sermo prodit; verum *Ezechielem*, qui constantissimus et pertinacissimus zelo divino abreptus flagitia abominationesque populi sui persequitur atque profligat, a durioribus quoque increpationibus, a crudioribus imaginibus et descriptionibus nequaquam abhorrens, ut auditorum vel lectorum animos horrore vitiorum impleat. Ceterum sermo eius rei tractandae ubique quam maxime est adaptatus; quapropter non desunt pericopae, in quibus simplici omnino et didactico modo incedit

Sed de aliis dictionis ezechielianae characteribus iam dicendum est, qui effecerunt, ut liber noster obscurissimis V. T. semper sit adnumeratus. Ad eius *obscuritatem* respiciens S. Gregorius Naz. Ezechielem iam vocavit τὸν τῶν προφητῶν θαυμασιώτατον καὶ ὑψηλότερον, et τὸν τῶν μεγάλων ἐπόπτην καὶ ἐξηγήτην μυστηρίων καὶ θαυμάτων³. Frequentius autem et disertius de ea conqueritur S. *Hieronymus* ad rabbinicum quoddam praeceptum alludens, quod iam commemoraverat *Origenes* « Ezechiel, inquit, principia et finem tantis habet obscuritatibus involuta, ut apud Hebraeos istae partes cum exordio Geneseos ante annos triginta non legantur »; atque iterum in Commentarii prooemio: « Aggredior Ezechiel prophetam, cuius difficultatem Hebraeorum probat traditio; nam nisi quis apud eos aetatem sacerdotalis ministerii, i. e. tricesimum annum, impleverit, nec principia Geneseos nec Canticum Cant. nec huius voluminis exordium et finem legere permittitur, ut ad perfectam scientiam et mysticos intellectus plenum humanae naturae tempus accedat ». In explicando autem libro tantam invenit difficultatem, ut « Scripturarum arcanum et mysteriorum labyrinthum » ultimam eius partem appellaret, « cuius perfectam scientiam veritatis sibi vindicare non auderet », eiusque obscuritatem tenebris hypogaeorum compararet: « Dum essem Romae puer, inquit, et liberalibus artibus erudirer, solebam cum ceteris eiusdem aetatis et propositi pueris diebus Dominicis sepulcra apostolorum et martyrum circumire crebroque cryptas ingredi, quae in terrarum profunda defos-

sae ex utraque parte ingredientium per parietes habent corpora sepulchrorum, et ita obscura sunt omnia, ut propemodum illud propheticum compleatur : descendant in infernum viventes (*Ps. 54, 16*) et raro desuper lumen admissum horrorem temperet tenebrarum, ut non tam fenestram, quam foramen demissi luminis putes; rursumque pededentim acceditur et caeca nocte circumdatis illud virgilianum proponitur : Horror ubique animos, simul ipsa silentia terrent (*Aen. II*). Hoc mihi dictum sit, ut prudens lector intelligat, quam habeam sententiam super explanatione templi Dei in Ezechiel, de quo scriptum est : Nubes et caligo sub pedibus eius (*Ps. 96, 2*) et rursum : Tenebrae latibulum eius (*Ps. 17, 12* »⁴).

Similia conqueruntur alii interpretes conquestique sunt ipsi primi vaticiniorum auditores ratione simul obscuritatis indicata : « Numquid non per parabolas loquitur iste » (*20, 49*)? Neque enim ex verborum structura, quae raro impedita est, plerumque plana et facilis fluit, exoritur libri nostri obscuritas; sed longe maior eius pars visionibus constat, actionibus symbolicis, parabolis ideoque aliquid perplexi habet et aenigmatici. Minime quidem aliis prophetis visiones aut actiones symbolicae aut parabolae desunt; in nostro autem libro frequentiores sunt et alio modo proponuntur. Alii visiones suas paucis verbis adumbrare potius quam describere solent; Ezechiel autem suas non tantum describit, sed depingit ad singula et minuta animum attendens atque magna cum sollicitudine ea persequens. Haud dissimiles sunt visiones, quibus Isaias et Ezechiel inaugurati sunt prophetae (*Is. 6*; *Ezech. 1. 2.*), at Isaias, uti non plane inepte monuit Abarbanel, eam velut civis urbanus describit, cui res splendidae et magnificae sunt familiares, Ezechiel autem velut vir rusticus, qui rem nunquam visam secundum singulas eius partes curiosus perlustrat atque perscrutatur⁵. Eadem aliarum visionum (cpp. 8. - 11.; 37.; 40. - 48.) est ratio, in quibus describendis scrupulosus est, ne quid eorum, quae viderat et audierat, omittat. Idem quoque eius est mos in actionibus suis symbolicis enarrandis. Paucissimis verbis eas indicat Ieremias, ut fusius illas explanet et applicet; noster autem explicatione aliquoties omissa summa cum diligentia describit, qua ratione obsidionem urbis (cp. 4.), dispersionem et destructionem populi (cp. 5.), sortem regis Sedeciae (cp. 12.) aliaque in se figurare debuerit. Quam maxime autem idem character in eius parabolis et similitudinibus apparet. Omnes prophetae regna et terras imaginibus rerum animatarum et inanimatarum repraesentant; neque ab illis discedit Ezechiel, si Iuda et Israel idololatriae deditae ab eo dicantur duae meretrices libidinibus suis pessimis frena laxantes (cpp. 16. 23.), aut si domus davidica ei est cedrus vel vitis vel leaena cum leunculis suis (cpp. 17. 19.), aut Assyria cedrus excelsa

(cp. 31.), Aegyptus crocodilus (cpp. 29. 32), Chaldaea et Aegyptus duae aquilae rapaces (cp. 17.), Tyrus navis ornatissima mercibusque pretiosis onusta (cp. 27.) etc. Similia enim apud alios leguntur; verum Ezechiel eas non leviter et strictim, quemadmodum illi, attingit, sed studiosus secundum singulas earum partes absolvit et diligentissime eas exornat et amplificat; in amplificationibus autem ipsis raram prodit eruditionem et doctrinam. Pulcherrimam lege navis Tyri descriptionem (27,4-25), nec quidquam desiderabis, quo superbissimi emporii opulentia et potentia demonstraretur; at simul attende, quantam scientiam geographicam pericope illa manifestet. Non minorem architecturae scientiam invenies in novi templi descriptione (40,5 sqq.), sive ad aedificiorum dispositionem, sive ad singularum partium ornatum attentionem converteris. Aliis in imaginibus miram invenies audaciam. Frequens est apud omnes fere populos in cladium descriptionibus mentio ferarum, quibus hostium cadavera devoranda proiiciuntur; sed nemo praeter Ezechielem hanc imaginem ita excoluit, ut hostium cadaveribus dapes sacrificales instrui fingeret, ad quas ferae volucresque invitarentur (39,17-20). Satis frequenter ultra limites, quos natura posuit rebus, imagines suas exaggerat neque a figuris depingendis abhorret, quae animo concipi vel repraesentari vix possunt; quo sane pertinent Cherubim currum divinae maiestatis ducentes (1,5 sqq.) etc.

Iam vero in hac descriptionum ubertate, eruditione, audacia praecipuam obscuritatis causam sitam esse recte dicemus. Ut enim praeterrmittamus, exuberante illa rerum minutarum copia mentem non parum distrahi, gravius est, quod saepenumero illa, quae in visionibus maioris momenti sunt, aut in actionibus symbolicis parabolisque ad ideam exprimendam vere pertinent, difficillime ab aliis distinguantur, quae ornatus potius aut amplificationis gratia videntur esse addita. Unde facile fit, ut ibi mysteria quaerantur, ubi nulla sunt, atque alia negligantur, quae ideae exprimendae vel accuratius definiendae inserviunt. Procul dubio erraret, qui singulis navis Tyri partibus nescio quid significari putaret⁶; eidem autem erroris periculo sese exponit, qui ex singulis visionum symbolorumque minutis partibus mysteria excutere velit.

1. Multa vocabula Ezechieli propria enumerant *Keil* (Einl. p. 296 sq.) et *Trochon* (Ezéchiél. 1884. p. 10); sed cfr quae de his catalogis adnotat *Knabenbauer* (Comm. 1890. p. 11); de aramaismis Ezechielis cfr *Keil* l. c. p. 55 sqq.

2. *Lowth* De poesi sacra Hebraeorum p. 244.

3. *S. Gregor. Naz.* Or. 2,64; 25,14 (M. 35,473. 1217); *Theodorteus* (Comm. Prol. M. 81,812) Ezechielis librum declarat τῆς προφητείας τὸ βιβλίον.

4. *Orig.* Comment. in Cantic. Prol. (M. 13,63). — *S. Hieron.* ad Paulin. ep. 53,7; Comment. in Ezech. Lib. I. Prolog.; Lib. XIV. Prolog.; in Ezech. 40,5 etc. (M. 22, 547; 25,17. 392. 468).

5. Cfr *Carpz.* Introd. III. p. 197; v. *Orelli* in Herzog P. R. E. Ed. 2. IV. p. 466.

6. Secundum *Villalpandum* navis est tyrannis, arbor navis est rex, funes sunt principes et duces, qui regem sustinent, vela sunt acies instructae etc. Ad quae recte iam monuit *Corn. a Lap.* « non esse necesse singula explicare », immo vero non licet singula hac ratione explicare.

280. — Quibus de totius libri indole disputatis nonnulla de ultimis eius capitibus (cpp. 40.-48.) addamus oportet, quae obscurissima atque unam ex interpretum crucibus esse omnes fatentur. Ad tres classes varia systemata, quibus explicari solent, apte revocamus. Alii enim proprio verborum sensui eique soli inhaerendum censent; de templo igitur et cultu ierosolymitano loqui prophetam, sed secundum alios, ut templi salomonici memoriam conservet, secundum alios, ut templum a reducibus post exsilium aedificandum praeformet, secundum alios demum (Iudaeos aut iudaizantes), ut templi Messiae aetate (aut tempore millenii) erigendi ideam adumbret. Item de cultu antiquae synagogae eum agere volunt, aut liturgicis praeceptis, quae ante exsilium observata sunt, collectis, aut novis praeceptis, quae a reducibus sint observanda, praeformatis, aut descripto cultu, qui tempore Messiae vel millenii Deo sit exhibendus. Cum prima hac interpretum classe eatenus consentit altera, quatenus ipsa quoque prophetam proprio sensu de templo et cultu antiquae synagogae agere tenet; in eo autem dissentit, quod praeter hunc sensum proprium et literalem simul admittat altiorem significationem typicam, quum restauratio templi ierosolymitani et cultus levitici umbra sit et figura perfectioris templi spiritualis a Messia excitandi et perfectoris cultus in Ecclesia exhibendi. Quare etiam prophetam in nonnullis sensum proprium et literalem omnino reliquisse et immediate ad typum transisse tenent; « solent enim, inquit *Corn. a Lap.*, prophetae a typo ad antitypum, a litera ad allegoriam avolare ac subinde ea commiscere ». Tertiae demum classis interpretes proprio sensu relicto in integra visione nihil vident nisi symbolicam et poeticam futuri regni messianici i. e. Ecclesiae descriptionem; quemadmodum sub figura navis ornati undequaque merces conquirentis propheta descripsit Tyri pulchritudinem et opulentiam, ita sub figuris templi vastissimi in alto monte erecti, cultus levitici splendide restaurati, terrae admirabili flumine foecundatae et inter duodecim tribus advenasque aequali modo distributae eum descripsisse censent spiritualis regni messianici pulchritudinem, sanctitatem, universalitatem. Ad primam classem soli pertinent Iudaei et rationalistae; catholici interpretes omnes aut secundae aut tertiae classis interpretationem sequuntur¹. Atque Patres quidem tertiae potius, quam secundae, videntur fuisse. « Neque enim hoc, inquit *S. Hieronymus*, de illo tempore dicitur, quod quidam imperiti Iudaeorum volunt, quando sub Zorobabel et sub Iesu filio Iosedec templum exstructum est

prophetantibus Aggaeo et Zacharia. *Hoc enim templum, quod nunc describitur, et ordo sacerdotii terraeque divisio et fertilitas multo augustius est, quam fuit quod Salomon extruxerat; illud autem, quod aedificatum est sub Zorobabel, in tantum parvum erat et prioris comparatione nihili, ut qui prius templum viderant et postea hoc aspiciebant, eiularent doloremque lacrymis testarentur* ». Atque *S. Ephraem*, qui ad allegoricas explicationes parum inclinat, in huius pericopae explicatione omnia pro symbolis habet, « Reliqua, inquit, in novi templi aedificio prophetae ostensa ad Ecclesiam Christi pertinere planum est »; *S. Gregorius M.* autem prophetam « nihil de civitate, quam viderat, iuxta literam dicere » monet; « nam spiritaliter de ea loquitur, quam spiritaliter contemplatur »².

Quam tertiam sententiam solam tenendam esse, nos quoque paucis argumentis ostendemus contra illos praesertim primae classis interpretes, qui Ezechielem in ultima libri parte cultum a Iudaeis post exilium iterum exercendum praeformasse asserunt praeceptis collectis liturgicis, quae ante exilium in usu fuisse recordabatur aut quae nova ipse finxit³. Scilicet in « *Ezechielis Thora* », uti loquuntur, primum detexerunt fundamentum « codicis sacerdotalis », i. e. illius legislationis leviticae, quae in Pentateuchi quidem libris intermediis legitur, sed secundum eorum opinionem post exilium exorta et « pia fraude » quadam Moysi auctori attributa est⁴. Longissime autem a vero aberrare huius sententiae patronos, non admodum difficile est demonstratu.

Etenim 1. novem ultima libri capita unam solam constituunt visionem, cuius partes ita inter se sunt connexae, ut eadem omnes ratione explicentur oporteat, neque ullo modo solam intermediam partem proprio, primam autem et tertiam improprio sensu interpretari liceat. Quicumque igitur Ezechielem leges rituales Iudaeis ex babylonico exsilio reducibus observandas tulisse censet, etiam admittat necesse est eum praescripsisse, quomodo novum templum sit extruendum, nova civitas aedificanda, nova terrae divisio facienda. Plane eodem iubendi modo, quo secundum adversariorum nostrorum sententiam distinctionem inter levitas et sacerdotes introduxit (44,9 sqq.), utitur in assignanda terrae portione, quae templo, urbi, sacerdotibus, levitis, principi est destinata (45,1 sqq.); eodem plane modo, quo de sacrificiis loquitur (45,18 sqq.), definit terrae terminos novamque divisionem (47,13 sqq.). Iam vero nemo, opinor, sibi persuadebit Ezechielem templum ab urbe sancta voluisse separare miramque illam introducere divisionem, quam fuse cpp. 45. et 48. describit. Quod si haec igitur improprio et symbolico sensu explicanda sunt, improprius quoque et symbolicus sensus admittendus est in eius praeceptis ritualibus.

2. Accedit, quod praecepta illa nunquam sunt observata, id quod explicari nequit, si Ezechiel, quem legitimum et verum Dei prophetam fuisse Iudaei omnes agnoverunt et agnoscunt, leges illas velut ex mandato Dei observandas promulgasset. Nonnullae quidem, quoniam etiam in Pentateucho continebantur, observatae sunt; aliae, in quibus a Pentateucho discrepat, in usum nunquam sunt deductae. Neque in levioribus tantum, quae forsitan negligi potuerint, sed in gravioribus quoque « Thora Ezechielis » a « Thora Moysis » discedit⁵. Leve quidem est, si in neomeniis Ezechiel vitulum unum et sex agnos et arietem, Moyses duos vitulos et septem agnos et arietem (*Ezech.* 46,10; *Num.* 28,11), aut pro holocausto dierum paschali prior septem vitulos et septem arietes, alter duos vitulos et septem agnos (*Ezech.* 45,23; *Num.* 28,19) offerri iubent. Leve autem non est, si Ezechiel hierarchicum sacerdotum ordinem ignorat neque unquam de summo sacerdote loquitur, qui in mosaica legislatione tam altum locum occupat. Num eius recordatus non est, an eius dignitatem abrogare voluit? Si autem eam abrogavit, qui factum est, ut quinquaginta circiter annis postea exsilio soluto Aggaeus et Zacharias summum sacerdotem iterum agnoscant atque eius ornamenta in Pentateucho descripta cognoscant (*Agg.* 1,1 etc.; *Zach.* 3,1 etc.)? Neque leve est, quod omnibus sacerdotibus id praecipiat, ad quod Pentateucho solus summus sacerdos obligatur (*Ezech.* 44,21; *Lev.* 21,13), aut quod duo tantum festa maiora (paschatis et tabernaculorum) praescribat, pentecosten omittat, aut quod magnum expiationis diem prorsus silentio præmat etc. Qui tot et tantas differentias inter leges rituales ab Ezechiele descriptas interque eas, quas Iudaei sive ante sive post exsiliū observarunt, attente consideraverit, nobiscum fatebitur, prophetam codicem legum ritualium tradere noluisse neque sensu proprio leges eius esse intelligendas.

3. Tertio demum loco monemus, non semel tantum sed saepe per integram pericopen prophetam cavisse, ne sensu proprio verba sua intelligerentur. Profecto si statim a principio de monte altissimo (הַר גְּבוּהָהּ) loquitur, in quo templum ab ipso descriptum situm fuerit (40,2), nemo non videt eum in « montem domus Domini in novissimis diebus firmiter fundatum in vertice montium et elevatum super colles, ad quem confluent omnes gentes » (*Is.* 2,2; *Mich.* 4,2) prophetico spiritu esse translatum. Si Dominum quidem sollemniter templum ingredientem videt (43,1 sqq.), sed arcae foederis in templo locum non relinquit, procul dubio de tempore illo loquitur, quo filii Israel « non amplius dicent: arca testamenti Domini, neque ascendet super cor eorum neque recordabuntur illius, sed Ierusalem vocabitur solium Domini et ad eam omnes gentes congregabuntur » (*Ierem.* 3,16 sqq.). Si divinae maiestatis ingressu non solum templum sed etiam omnia

eius atria et aedificia adiacentia fiunt « sanctum sanctorum » (43,12), evidens est eum non loqui de templo sive salomonico sive zorobabelico sive herodiano. Idque clarius elucet, si ad fontem attendis, qui sub limine templi egrediens in magnum flumen excrescit, cuius aquae miram spargunt fertilitatem atque ipsas aquas amaras maris mortui dulces reddunt (47,1 sqq.); num quis forte haec sensu proprio intelliget? Iam vero idem vir (angelus), qui prophetae mensuras templi destinationemque singularum partium eius explicaverat (40,5 sqq.), ei etiam mensuras fluvii istius et destinationem aquarum illarum indicat⁶. De separatione templi ab urbe, de aequali terrae inter duodecim tribus distributione, quae ad familiarum numerum non attendit, de iuribus aequalibus, quae advenis conceduntur etc., opus non est dicere, quum satis sit clarum, haec de reducibus ex exilio babylonico vel assyriaco non posse proprio sensu intelligi.

Quae quum ita sint, proprium visionis sensum omnino reiiciendum esse arbitramur, nec quidquam symbolis istis ex antiqua oeconomia desumtis prophetam descripsisse, nisi novam oeconomiam per Christum fundandam. Quae sententia extra omne prudens dubium videtur poni, si S. Ioannem Apostolum Ezechielis figuras iterum adhibere videmus, ut « sponsam, uxorem Agni » describat. In montem enim magnum et altum translatus (*Apoc.* 21,10; *Ezech.* 40,2) vidit B. Ioannes civitatem sanctam Ierusalem habentem portas duodecim et portis inscripta duodecim nomina tribuum filiorum Israel (*Apoc.* 21,12; *Ezech.* 48,31), et templum non vidit in ea, Dominus enim Deus omnipotens templum eius est, et Agnus. Atque de sede Dei et Agni procedebat fluvius aquae vitae ex utraque parte habens arbores, quae per menses singulos reddebant fructum suum et quarum folia erant ad sanitatem gentium (*Apoc.* 22,1 sqq.; *Ezech.* 47,1 sqq.) etc. — Interroganti autem, num Ecclesiam in terra militantem an in coelo glorificatam descripserit propheta, respondemus Ezechielem eadem ratione, qua frequenter reliquos prophetas, in sua visione tempora non distinxisse, ita ut alia de militante, alia de triumphante Ecclesia aptius intelligantur. Accurate illa discernere difficillimum esse fatemur, sed maioris forte difficultatis est definire, quatenam descriptionis partes revera habeant symbolicam significationem, et quatenam ornamenti potius gratia sint addita. Hinc in magno semper periculo versatur interpres, ne aut ornamenta in symbola aut symbola in ornamenta convertat; at haec non potest esse ratio, ut symbolicam totius pericopae significationem negemus; in aliis enim visionibus parabolisque prophetae nostri, quarum symbolicum characterem omnes agnoscunt, eidem periculo expositus est interpres.

1. Exceptis iis, qui etiam nunc millenium expectant, in quo Iudaei Messia suo

agnito ex omnibus terrae partibus in Palaestinam revertentur, ut ibi felici illo statu, quem Ezechiel describit, fruantur. Huc quoque nonnulli moderni interpretes protestantici spectant, qui eadem ratione terram Palaestinam in fine temporum glorificandam putant.

2. *S. Hieron.* Comm. in Ezech. 40,1 (M. 25,388); *S. Ephraem* Comm. in Ezech. 40. (Opp. syr. II. p. 200); *S. Greg. M.* In Ezech. homil. II. 1,3 (M. 76,937).

3. Cfr *Reuss* Gesch. des A. T. p. 415 : « Die neun letzten Kapitel Ezechiel's enthalten gleichsam das theilweise sehr ins Einzelne ausgeführte Programm der Staats » und Cultordnung einer eventuellen Restaurationszeit, die fast unmittelbar vorher (cp. 37) in Aussicht gestellt war ». *Wellhausen* Prolegomena zur Gesch. Israel's p. 63 : « Ein verbannter Priester (Ezechiel) machte den Anfang, das Bild der heiligen Praxis von ehemals, das er in seiner Erinnerung trug, aufzuzeichnen und es als Programm für die zukünftige Herstellung der Theocratie zu veröffentlichen ».

4. Cfr quae de hoc systemate disputavimus *supra* 43-46 (Tom. 1. p. 136-154).

5. Secundum *Wellhausen* l. c. in levioribus tantum differunt Ezechiel et Moyses : « Die Abweichungen Ezechiels vom Pentateuch lassen sich nicht als absichtliche Aenderungen des Originals verstehen; dazu sind sie zu zufällig und unbedeutend ». At rectius *Reuss* l. c. : « Auch sind ihm viele der wichtigsten Einrichtungen des vermeintlich alten Gesetzbuches noch fremd : er weiss von keinem Zehnten und keinem Hohenpriester; dem Gottesdienst steht ein Fürst vor (?) und für die Levitenstädte bleibt in seiner Landkarte kein Raum ».

6. Ad haec non satis attendisse opinor illos, qui omnia quidem, quae de cultu levitico et de terrae divisione praescribuntur, symbolice explicant, templi vero descriptionem proprio sensu (*Calmet.* in Ezech. 40,1; *Vigouroux* Manuel biblique II. p. 597 sqq.).

281. — IV. DE ORIGINE ET AUTHENTIA LIBRI dicturo licet esse brevi, siquidem tantus hodie in hac quaestione est interpretum consensus, ut inter ipsos « criticos » vix inveniatur, qui singula vaticinia eorumque collectionem Ezechieli prophetae non attribuat. « Quin Ezechiel, qui de se ipse plerumque prima persona loquitur, inquit De Wette Schrader, omnia ipse literis mandaverit, non est dubium »; « Ezechielis liber, inquit Gesenius, ex paucis illis est, qui a principio usque ad finem tanta styli et dictionis unitate insignes sunt, ut illa sola iam omnis suspicio, aliquam partem esse suppositam, prorsus excludatur¹ ».

Olim quidem rabbini « viros magnae synagogae scripsisse Ezechielem, Duodecim et libellum Esther » asseruerunt; sed eos de Ezechiele vaticiniorum auctore non dubitasse, inter omnes constat². Debitae quoque oblivioni iam dudum sunt traditae obiectiones, quibus Spinoza cp. 18., quia cum *Exod.* 34,7 pugnaret, prophetae abiudicare ausus est³, aut quibus recentiores quidam rationalistae ultima novem capita, quia niniis essent obscura et mandata continerent, quae a Iudaeis in patriam reducibus non essent observata, recentiori auctori dare voluerunt⁴. Erroneam quoque esse eorum sententiam, qui casui fortuito vaticiniorum collectionem adscripserunt, quoniam in iis disponendis ordinem observatum non esse arbitrarentur⁵, etiam hodie ab omnibus conceditur; nam omnia oracula, quamquam viginti duorum annorum

spatio diversis in occasionibus sunt prolata, tam areto inter se nexu sunt colligata atque tam apto simul et perspicuo ordine disposita, ut merito mireris, quomodo de ordinis defectu aut perturbatione aliquis conquestus sit⁶. Quodsi autem hodie adhuc nonnulli rationalistae, qui omnia vaticinia ab Ezechiele conscripta et collecta esse nobiscum tenent, inscriptiones quasdam in dubium vocant easque a propheta arbitrario quodammodo atque fere pro lubitu appositas esse aut vaticinia quaedam post eorum impletionem ab Ezechiele retractata et clarioribus verbis expressa dicunt, solis suis praeiudiciis rationalisticis ducuntur, quae vera vaticinia et veras praedictiones admitti vetant⁷. Recentissimo demum tempore « criticus » quidam librum nostrum non nisi machabaico tempore, sc. a. 164.-163., conscriptum demonstrare conatus est; sed tam infelici cum successu, ut argumentis suis ipsorum amicorum suorum miserationem dumtaxat provocaverit⁸; quare iis immorari opus non est.

Licet autem tantum non omnes authentiam et integritatem vaticiniorum cunctorum agnoscant, textum tamen eorum non parum corruptum ad nos pervenisse, omnium est sententia. Ad quam corruptionem explicandam immerito tamen, opinor, antiqua synagoga malitiae et fraudis interdum incusatur⁹, quum eae plane sufficiant rationes ab Origene et Hieronymo iam indicatae¹⁰, quibus reliquorum quoque librorum sacrorum textus nonnullis in locis incertus est redditus aut corruptus. Namque liber noster unus ex obscurissimis est; nihil igitur admirationis habet, quod in iis, quae non intelligebant, describendis « librarii dormitantes » multo plures, quam in aliis libris clarioribus, errores commiserint, et in iisdem emendandis « temerarii emendatores » multo perversius, quia audacius, emendare sint conati. Obscurioribus quoque libris plures adscribi solent glossae, unde novum periculum, ut « praesumptores imperiti » eas ex margine in corpus velut verba prophetae reciperent.

Restat, ut DE DIVINA AUCTORITATE LIBRI nonnulla addamus. Immediatè post Ieremiam et ante Duodecim Minores Siracida (*Eccli.* 49, 10. 11) iam celebrat Ezechielem, « qui vidit conspectum gloriae, quam ostendit illi in curru Cherubim (*Ezech.* 1, 4 sqq.), et commemoratus est inimicorum in imbre (*Ezech.* 13, 13; 38, 20), benefacere illis qui ostenderunt rectas vias (*Ezech.* 18, 21; 33, 14 sqq.) ». Eius igitur tempore liber noster iam locum suum occupavit in canone synagogae eumque semper retinuit. Rabbinos quidem aliquando de eius canonicitate dubitasse tradit Thalmud, quoniam nonnulla mosaicae Legi contraria docere videbatur¹¹; at dubitationes eorum evanuerunt. In N. T. diserte numquam allegatur, frequentes autem sunt allusiones ad eius vaticinia et symbola. Vix dubitari potest, quin Dominus, quum sese

« pastorem bonum » diceret (I Ioan. 10, 11 sqq.), promissionem de bono pastore per Ezechielem (34, 11 sqq.) factam prae oculis habuerit eamque in se impletam docuerit; descriptio quoque magnae arboris, quae ex grano sinapis excrescit (Matth. 13, 32), omnino similis est descriptioni arboris messianicae apud Ezechielem (17, 23). Maxime vero S. Ioannes in Apocalypsi ad vaticinia nostra respicit eaque resumens et excolens divinam eorum originem testatur¹². Patres omnes inde ab apostolico tempore librum nostrum pro divino et canonico habuisse, demonstratione non indiget.

1. De Wette Schrader Einl. p. 446; Gesenius Gesch. der hebr. Sprache u. Schrift. p. 35. Similiter alii « critici »; cfr Reuss (Gesch. des A. T. p. 410), Vatke (Einl. p. 648), Davidson (III. p. 149), Bleek Wellh. (Einl. p. 401), Driver Rothst. (I. c. p. 300), Koenig (I. c. p. 354), Cornill (Einl. 1896. p. 176) etc.

2. Cfr de hoc rabbinico testimonio (Baba bathra 14) Marx Traditio rabbinorum veterrima. p. 48. 51.: « Ezechiel nullam aliam ob causam existimatur libri sui scriptor non fuisse, nisi quia non proficitur se librum conscripsisse ». Revera in illa Baraita Ieremias solus inter omnes prophetas sui ipsius libri scriptor vocatur, quoniam « solus est, in cuius libro non solum iussum Dei commemoratur, ut conscribat vaticinia omnia, verum etiam narratur, eum id esse executum ».

3. Contra Spinozam cfr Huet. Demonstr. evang. Prop. IV. (Ed. Venet. 1765. p. 293); Carpzov. Introd. III. p. 208 sqq.

4. Fuse eos refellit Herbst-Welte Einl. II. 2. p. 72 sqq.

5. Ita ex catholicis Iahn Epitome Introd. p. 354; Ackermann Introductio p. 279; ex rationalistis Eichhorn Einl. IV. p. 237; Bertholdt Einl. p. 1487 sqq.

6. Mirum profecto quod Iahn (I. c.) scripserit: « Librarius aliquis ad cap. 24, 27, ubi Ezechiel conticescit, inconsiderate vaticinia contra gentes eo ordine descripsit, quo quaerendo quaelibet invenit; hinc nullum prorsus ordinem observavit et oblitus quoque est vaticinii contra Edomitas cp. 35. et contra Gog et Magog epp. 38.-39. » Magis mirum est, quomodo Eichhorn et Bertholdt (II. cc.) originem libri explicant.

7. Inter quos Hitzig Der Proph. Ezechiel p. IX sq. XIV. 84. 179 sq. etc. diserte impossibilitatem vaticiniorum velut rationem affert, cur propheta praedictiones suas secundum eventum mutasse sit dicendus. Etiam rabbinus Zunz (Gottesdienstl. Vorträge der Juden p. 138 sqq.) librum nostrum persicae periodo adscribere voluit, ne definitas praedictiones admittere cogeretur.

8. Seinecke Geschichte de Volkes Israel II. Göttingen 1884. p. 1 sqq. Anno 164-163 librum esse scriptum demonstrat hoc argumento: « Anni 390 + 40, de quibus loquitur Ezechiel 4, 4-6 numerandi sunt inde ab a. 5. transmigrationis Iechoniae (1, 2) i. e. ab a. 594.-593. a. Chr., ergo scriptus est liber a. 164.-163. » Nonne pulcherrimum est argumentum? Neque desunt pulchriora; rex Gog (Ezech. 38, 2) ei est (Ant)ioch(us) Epiphanes etc. Quid auctoris amici de his argumentis sentiant, vide in Harnack et Schürer Theolog. Literaturzeitung 1886. p. 315.

9. Id quod facit Cornill (Das B. des Proph. Ezechiel. Leipzig 1886.), qui inter alia censet, iuniores Iudaeos, quum templum suum cum descriptione ab Ezechiele data non consentire viderent, textum prophetae studiose corruptisse; cfr p. 475: « Zu dem zerubbabelschen Tempel stand Ez. in einem ganz einzigartigen Verhältniss. Seine Zukunftsthora konnte man einfach ignorieren, weil ihr die pentateuchische Thora mit absolut normativer Autorität gegenüberstand; für den nachexilischen Tempel dagegen musste er, der Prophet, der in Folge göttlicher Offenbarung mit der ganzen

Autorität des Geistes Iahves Vorschriften zum Baue desselben gegeben hatte, unbedingt bindend sein. Stimmt nun der zerubbabelsche Tempel nicht mit dem ezechielschen Bilde, so gab es, da hier kein anderer doctor probus der Autorität des Propheten entgegengesetzt werden konnte, nur *ein* Mittel: man musste den unbequemen Zeugen und lästigen Mahner mundtot machen, und unterzog in Folge dessen seine Tempelbeschreibung einer so gründlichen Revision, dass das Ursprüngliche unrettbar verloren ist. « Sed cur, si ita est acta res, nova, quam rabbini primitivae substituerunt, descriptio templo Zorobabelis tam parum consentit ? »

10. Cfr *Introd. gener.* Ed. 2. 1894. n. 110 sq. p. 309. 311.

11. Cfr *Surenhus.* Mischna. Pars IV. Praef. (Tract. de Testificationibus).

12. Cfr cum *Apoc.* 18. 19. 20. 21. *Ezech.* 27. 38. 39. 47. 48.

§ 15. — *De praecipuis commentariis catholicis in Ezechielem.*

282. — Propter obscuritatem suam, ut videtur, non tot, quot reliqui prophetae, Ezechiel invenit commentatores. Inter PATRES ORIENTALES primus iterum est *Origenes*, qui triplici suo modo librum nostrum illustrare conatus est; sed ex homiliis eius quatuordecim dumtaxat ad nos pervenerunt latine a S. Hieronymo redditae; scholiorum autem eius et magni commentarii, qui viginti quinque libros complectebatur, sola fragmenta in catenis graecis nobis sunt conservata; ea, quae De la Rue in sua editione operum Origenis collegit, non ultra 30,6 se extendunt, quibus pauca in cpp. 32. et 45. addidit Card. Mai¹. Pro more suo allegoricis et tropologicis accommodationibus abundat. Sensui literali diligentius inhaeret *S. Ephraem*; eo magis igitur dolendum, quod eius quoque commentariorum pars maior interierit et pleraque ex Severi dumtaxat catena syriaca innotuerint². Sensum literalem etiam *Theodoretus* sectatur diligentissime³. Praeter quos ex orientalibus etiam *Appollinarem Laodic.*, *Polychronium* Theodori Mopsuest. fratrem, *Hesychium* aliosque librum nostrum commentatos esse docent Catenae graecae, ex quibus excerpta nonnulla Pradus et Villalpandus in suos commentarios receperunt.

Inter OCCIDENTALES PATRES tempore et merito primus est *S. Hieronymus*. Licet de prophetae obscuritate frequenter conqueratur eiusque difficultatibus perterritus opus inchoatum interdum interrumpere voluerit, continuis tamen S. Eustochium precibus permotus illud ad felicem finem perduxit et in suorum « commentariorum libris quatuordecim » explicationem nobis transmisit, quae aliorum Patrum et iuniorum interpretum explicationes plerasque longe superat⁴. Tempore proximus eum sequitur *S. Gregorius M.*, at eius viginti duae homiliae (in duos libros distributae), quamvis satis diffusae sint, sola tria priora capita (1,1-4,3) et priorem partem descriptionis templi (40,1-49) complectuntur; S. Doctor autem, quum ad populum has homilias

haberet, eam methodum tenere voluit, ut sensu literali vix tacto ad allegoricas et maxime tropologicas accommodationes transiret⁵. *B. Rhabani Mauri* Commentariorum libri viginti, iussu imperatoris Lotharii conscripti, integrum librum explanant, dependent autem ita a S. Hieronymo et in prioribus capitibus a S. Gregorio, ut nonnulla tantum propria, « quae ei divina gratia investigare concessit », exhibeant. A tribus his latinis interpretibus integra dependet Glossa ordinaria *Walafridi Strabonis*⁶.

EX MEDIAE AETATIS interpretibus paucos illos tantum nominamus, quorum opera magis sunt cognita. *Rupertus Tuitiensis* duobus suis Commentariorum in Ezechielem libris prima duodecim et ultima novem capita explicare vult, sed integer fere in allegoriis versatur. Prorsus oppositam viam tenuit *Richardus a S. Victore*: ratus enim « literae expositionem in obscurioribus quibusdam locis ab antiquis Patribus tacite esse praetermissam vel paullo negligentius tractatam », ea quidem « quae a Patribus pertractata sint, cum omni aviditate suscipere, sed ab illis omissa etiam cum omni sagacitate perquirere et sagaciter inventa cum omni liberalitate in commune proferre » sibi proposuit, atque ita visiones de Cherubim et de templo sensu literali diligenter explanavit multis quoque figuris descriptionem templi illustrans, verum quid sibi velint visiones non innuit⁷. *Card. Hugo* et *Nic. Lyranus* in maiore libri parte consuetam suam viam tenentes prior brevius, alter fusius et diligentius sensum literalem exponunt. In ultima autem visione (40.-48.) solum literalem explicant atque simili modo, quo *Richardus*, *Lyranus* quoque novum templum et novam civitatem figuris repraesentare conatur; in fine expositionis autem ambo monent, non agi de templo ierosolymitano iterum aedificando sed de spirituali aedificio Ecclesiae; quam sententiam *Lyranus* demonstrare et illustrare studet, *Hugo* paucissimis tantum verbis innuit addens « visionem hanc diligenti et sollicita explanatione morali vel mystica indigere, si cui divinitus aperiretur ». *Dionysius Carth.* pro more praedecessores suos sequitur.

1. *Origenis* Fragm. ex tom. XX. Homiliae quatuordecim, Selecta ex catenis (in 1,1-30,6) M. 13,663-828; pauca alia fragmenta a *Card. Mai* addita M. 17,288. — Homiliae etiam exstant inter opera S. Hieronymi M. 25,723-826.

2. *S. Ephraem* Explanatio in Ezech. Opp. syr. II. p. 165-202.

3. *Theodoreti* Comm. in Ezech. M. 81,807-1256. — Quae a nonnullis interdum allegatur *S. Gregorii Naz.* « Significatio in Ezechielem » (M. 36,665 sqq.) « rectius inscriberetur: Breves et indigestae adnotationes in Ezechielem et alia quaedam Scripturae loca... Mirum profecto videri debet, quod tam informis foetus Gregorio attribuat ac inter peregrinas eius orationes locum obtinuerit ».

4. *S. Hieronymi* Commentarii in Ezech. M. 25,15-512.

5. *S. Gregorii M.* Homiliarum in Ezech. libri duo. M. 76,785-1072. — Quae ex

aliis S. Doctoris operibus excerpit S. Paterius (De testimoniis in Ezech. proph. M. 79,983-998), etiam interpreti parum inserviunt.

6. *B. Rhabani Mauri* Comment. M. 110,493-1084. — *Strabonis* Glossa ordinaria in Ezechielem non exstat in Migne Patrologia.

7. *Ruperti Tuit.* In Ezech. proph. libri duo. M. 167,1419-1498.; — *Richardi a S. Vict.* In visionem Ezechielis. M. 196,527-600.

Ipsa quoque SAECULA 16. et 17., quae tot tantosque interpretes catholicos produxerunt, in Ezechielis vaticiniis explanandis non admodum magnam videntur diligentiam posuisse. Si illos, qui integras Scripturas commentati sunt aut glossis illustrarunt, pro more omittimus, vix quinque vel sex invenimus, qui de nostro libro bene sint meriti: *Hector Pintus*, *Petrus Serranus* Cordubensis, *Hieron. Pradus* et *I. B. Villalpandus*, *Ioan. Maldonatus*, *Casp. Sanctius*, quibus addi potest *Lud. ab Alcasar*, qui Apocalypsin interpretatus nonnulla capita (1. 10. 38. 39. 48.) a S. Ioanne adhibita accuratius exponenda duxit⁸. Mole sua Pradi et Villalpandi opus reliqua longe superat, at ingentibus suis tribus voluminibus integram Ezechielis prophetiam non complectitur; siquidem in primo Pradus viginti sex prima capita docte et diligenter explicat graecis quoque catenis manuscriptis in auxilium vocatis; in secundi voluminis priore parte Villalpandus nonnullas notas de cyp. 27. et 28. addit, ut deinde in reliqua parte vol. 2. et in toto vol. 3. de templo et de urbe diffusissime et eruditissime disserens cyp. 40.-42. et nonnulla ex cyp. 43. 46. exponat. Magno huic operi moderni interpretes procul dubio commentarios Sanctii et Maldonati praeferent, qui, licet multo sint breviores, textum sacrum tamen accuratius et diligentius, quam Villalpandus, exponunt. Inter eos, qui de integris aut fere integris Scripturis V. T. egerunt, hoc loco nominandi sunt, utpote de Ezechiele bene meriti, *Thom. Malvenda*, qui tamen morte impeditus sola quatuordecim prima capita absolvit, et *Corn. a Lapide*, quos saepe iam nominavimus.

Quibus SAECULA 18. ET 19. non multa addiderunt, immo saec. 18. solus *Aug. Calmetus* speciali mentione videtur esse dignus, atque nostra quoque aetate haud multa prodierunt, quae laude sunt digna. De totius libri dispositione *B. Neteler* et accuratius *I. Knabenbauer* disserunt, qui etiam librum ipsum egregio commentario latino instruxit, uti gallico *Trochon*. Messianica vaticinia Ezechielis interpretati sunt *I. Bade*, *G. C. Mayer*, ac praesertim *L. Reinke*⁹.

Multo plura hac nostra aetate protestantici interpretes de Ezechiele ediderunt; ex iis, qui inspirationem admittunt, nominari merentur *H. A. C. Havernick* (Comment. Erlangen 1843.), *C. W. Hengstenberg* (Die Weissagungen etc. Berlin 1867.), *C. F. Keil* (Bibl. Comment. Leipzig 1868.), *F. W. I. Schröder* (D. Prophet Hiesekiel. Bielefeld 1873.); ex rationalisticis *F. Hitzig* (Kurzgefasstes exeg. Handbuch. D. Proph. Ezechiel. Leipzig 1847.; editionem

alteram retractavit *R. Smend*. 1880.). Criticam editionem textus hebraici curavit *C. H. Cornill* (Leipzig 1886.) suis coniecturis nimium tribuens. Reliquos commentarios acatholicos antiquos et modernos enumerant *Rosenmüller* Scholia in Ezech. Ed. 2. I. p. 23 sqq., *Schröder* l. c. p. 26 sqq., *Strack* Einleitung. Ed. 4. 1894. p. 208 sq.

8. *Hect. Pinti*, O. S. Hier., Comment. in Ezech. Salmanticae 1568. et saepius (Opp. omnia. Lugduni 1584. II.); — *Petr. Serrani* Comm. in Ezech. A. twerpiae 1572. et 1609.; — *Hier. Pradi* S. I. et *I. B. Villalpandi* S. I. In Ezechielem explanationes et apparatus urbis ac templi commentariis et imaginibus illustratus. Romae 1596.-1604.; — *Ioan. Maldonati* S. I. Comm. in prophetas Ierem., Ezechielem etc. Lugduni 1609.; — *Casp. Sanctii* S. I. Comm. in Ezech. et Dan. Lugduni 1619.; — *Lud. ab Alacasar* S. I. In eas V. T. partes, quas respicit Apocalypsis. Lugduni 1632.

9. *B. Neteler* Gliederg des B. Ezechiel. Münster 1870. — *I. Knabenbauer* S. I. Beiträge zur Würdigg des Proph. Ezech. (Stimmen aus M. L. Freiburg. 1879. 1880. XVII. XVIII); eiusdem Comm. in Ezech. proph. Parisiis 1890. — *Trochon* Les Prophètes. Ezéchiel. Paris 1880. — *I. Bade* Christologie des A. Test. Münster 1862. III. 2. p. 43 sqq.; *C. G. Mayer* Die mess. Weissaggen bei Ieremia u. *Ezechiel*. Wien 1865; *L. Reinke* Messianische Weissaggen bei den Propheten. IV. Giessen 1862.

CAPUT V.

DE PROPHETIA DANIELIS.

§ 16. — *De Danielis vita et munere.*

283. — Ultimum inter prophetas maiores locum in canone Iudaeorum alexandrinorum et Christianorum occupat Daniel, cuius librum, utpote viri, qui *munere* prophetico non sit functus, Palaestinenses inter hagiographa recensent. De eius vita praeter ea, quae ex eius libro colligimus, certi nihil nobis est traditum.

Oriundus ex nobili familia tribus Iuda natus est versus finem regni Iosiae; si Fl. Iosepho fides est, ex stirpe regia descendit, Ps. Epiphanius eum in Bethabara superiore natum dicit patrisque nomen Sabaan fuisse refert¹. Admodum iuvenis a. 4. Ioakim, quum Nabuchodonosor Aegypti rege Nechao prope Charcamis devicto totam Asiam citeriorem occupasset et Ierosolyma prima vice expugnasset, cum aliis nobilibus Iudaeis in Babyloniam abductus est². Captivorum sors satis fuit mitis; teste enim Beroso Nabuchodonosor vix regno potitus eis colonias in Babyloniae locis maxime opportunis assignavit, in quibus, uti ex prophetarum libris satis constat, suis legibus utebantur³. Ex iuvenibus autem nobilioribus decoros forma ingenioque praeditos eligi iussit, qui in aula regia lingua et literis Chaldaeorum instituerentur, ut aulicis postea ministeriis adhiberentur⁴. Inter electos fuit *Daniel*, cuius nomen in *Baltassaris* est commutatum⁵. Licet iuvenis, patriae tamen Legi erat addictissimus; quapropter cum tribus amicis eadem indole conspicuis, Anania (Sidrach), Misael (Misach), Azaria (Abdenago), rogavit, ut mensae regiae dapibus abstinere ac solis leguminibus vesci sibi liceret, ne vetitorum ciborum usu contaminarentur. Periculo facto praepositus eunuchorum⁶ petitioni eorum annuit; iuvenes autem fidelitate et abstinentia sua tantam sibi meruerunt gratiam divinam, ut scientia quoque et sapientia condiscipulos suos longe superantes studiorum triennio expleto a rege ad aulica ministeria sint admissi. Prae omnibus autem eminebat Daniel, cui Deus etiam visionum et somniorum intelligentiam prae buerat (*Dan.* 1,1-21).

Neque ei sapientiae suae manifestandae occasiones defuerunt. Atque coram contribulibus quidem eam prima vice manifestavit, quum Su-

sanna, divitis cuiusdam Iudaei uxor pia, a duobus populi senioribus adulterii falso accusata et innocens mortis condemnata esset. Novo enim iudicio obtento seniores illos falsi testimonii coarguit atque convicit innocentemque mulierem liberavit (13,1-65). Hinc « magnus factus est in conspectu populi a die illa et deinceps », atque ad tantam pietatis et sapientiae famam apud suos pervenit, ut alter propheta, qui paucis annis post Danielelem captivus in Babyloniam adductus erat, eum pietate quidem cum Noe et Iob compararet, sapientia autem omnibus anteponeret (*Ezech.* 14,14.20; 28,3). Neque minore gloria apud ethnicos est potitus. Etenim Nabuchodonosor, quum a. 2. (vel probabilius a. 12.) regni sui somnium vidisset, quo quam maxime erat perterritus sed cuius non amplius recordabatur, frustra a suis sapientibus eius explicationem postulavit; Danieli autem precanti Deus somnium istud una cum eius explicatione revelavit. Quofactum est, ut Nabuchodonosor Deum Danielis velut summum deum agnoscens non tantum prophetam secum in aula retineret, sed omnibus sapientibus chaldaicis praeficeret; provinciam quoque Babyloniam administrandam ei tradidit atque tres amicos eius socios et vicarios administrationis concessit (*Dan.* 2,1-49). Quibus in muneribus toto regno Nabuchodonosoris per quadraginta (triginta) circiter annos permanserunt. Magno quidem periculo expositi sunt Danielis amici, quum auream statuam a rege erectam adorare renuissent; insigni autem miraculo in camino ignis illaesi sunt servati, ita ut rex potentiam quoque Dei Iudaeorum agnoscere sit coactus (3,1-97). Daniel vero ipse altero Nabuchodonosoris explicato somnio praedictoque gravissimo morbo, quo septem annis incapax regni factus est rex, eum adduxit, ut ad mentis sanitatem reversus Dei iustitiam et magnitudinem palam profiteretur (3,98-4,34).

1. *Dan.* 1,6. — *Fl. Ioseph.* (*Antiqu.* X. 10) Danielelem eiusque tres amicos « de genere Sedeciae » fuisse dicit, sed ex *Dan.* 1,3 id videtur coniecisse, ubi praepositus cunuchorum « de semine regio et principum » iuvenes eligere iubetur. *S. Hier.* (In *Dan.* 1,3. M. 25,518) quoque velut coniecturam dumtaxat iudaicam affert regiam Danielis stirpem, quatenus in Daniele amicisque eius impletum sit vaticinium *Is.* 39,7 — *Ps. Epiph.* De vit. prophet. 10 (M. 43,404).

2. *Supra* (261. n. 3 p. 366) iam monuimus, Danielelem, si a. 3. Ioakim regem Nabuchodonosor Ierosolyma venisse dicat, non pugnare cum *Ieremia* (25,1 sqq.; 46,2), qui eum non ante a. 4. Ioakim urbem expugnasse innuit; Daniel enim de expeditionis initio loqui recte dicitur, Ieremias de urbis obsidione. Nam *Dan.* 1,1 בָּנֵי non *adveniendi* sed *proficiscendi* vel *eundi* sensu usurpatur; (cfr *Ion.* 1,3 « invenit navem בָּנֵי euntem in Tharsis et descendit in eam לְבִנֵי עֲמֹהֶם ut *proficisceretur* cum eis in Tharsis »; *Gen.* 37,10; *Exod.* 6,11; *Num.* 32,6 etc.). Ante mortem igitur patris sui Nabopalasaris Nabuchodonosor a. 3. Ioakim castra movit contra Nechao, eumque a. 4. devicit atque Asiam citeriorem et Ierosolyma expugnavit. De morte autem patris certior factus in Babyloniam reversus thronum ascendit a. 5. Ioakim (a. 603. a. Chr.); pro

Babyloniorum autem more, qui annum, quo rex thronum accipit, non numerant, Danieli annus 1. Nabuchodonosor est a. 6. Ioakim; nam secundum *Dan.* 2,1 anno 2. Nabuchodonosoris iam effluxerant tres anni ab expugnatione Ierusalem et transmigratione Danielis (cfr 1,5). Nisi cum aliis 2,1 legere malis « anno duodecimo Nabuchodonosor », quam sententiam longe probabiliorem esse censeo.

3. *Beros.* apud *Fl. Ioseph.* Antiqu. X. 11,1. — *Ierem.* 29,4 sqq. 24 sqq.; *Bar.* 1,3 sqq.; *Ezech.* 8,1; 20,1; 12,3 sqq. etc.; *Dan.* 13,1 sqq. Cfr etiam libellum Tobiae, quum eadem esset sors Israelitarum atque Iudaeorum.

4. In aula regum Assyriae et Babylonis etiam exterarum gentium iuvenes illo scripturae genere tam difficili, quod cuneiforme vocatur, atque antiquiore illa lingua, quae primitus illas literarum formas adhibuerat, (« literis et lingua Chaldaeorum » 1,4), institutos esse, constat inscriptionibus. Cfr *Vigouroux* La Bible et les découvertes modernes. IV. p. 392 sqq.

5. *Daniel* דַּנְיֵאל (vel דְּנִיָּאל *Ezech.* 14,14 etc.) secundum alios: *Iudex Dei* vel *Iudex divinus* (cfr *Dan.* 13.), secundum alios « *Iudex meus est Deus* », vel si *Gen.* 30,6 comparatur: « *Vindex meus est Deus* » (Idem nomen gessit unus ex filiis David 1 *Paral.* 3,1, sacerdos quidam post exsilium 1 *Esd.* 8,2; 2 *Esd.* 10,7). — Nomen *Baltassar* vel potius *Beltschazzar* (בִּלְשַׁצְצָר) ab aliis hodie explicatur *Balat-su-uzur* i. e. *vitam eius protegat* sc. Bel, ab aliis *Belit-sar-usur* i. e. *Beltis protegat regem*. Prior etymologia non plane convenit cum *Dan.* 4,8, ubi Nabuchodonosor: « cui, inquit, nomen Beltschazzar secundum nomen dei mei »; altera minore difficultate laborat, quum nomen *Bilat* (Beltis) per ת et non per ב esset transcribendum. Danielis autem nomen *Baltassar* non est confundendum cum *regis Baltassar* (5,1 etc.) nomine, licet Alex. et Vulg. utrumque eadem ratione reddant. Rex vocatur בִּלְשַׁצְצָר *Bilsaruzur* = *Bel, protege regem*. De his aliisque nominibus babylonicis ac persicis libri cfr *Fuller* The Speaker's Comm. VI. p. 242 sqq. et *Knabenbauer* Comment. in Daniele prophetam. Parisiis 1891. p. 70 sq. et passim.

6. Ex nomine hoc « *praepositi eunuchorum* » רֶב סְרִיסִים Iudaei antiqui concluderunt, Danielelem eiusque amicos factos esse eunuchos (cfr *Fl. Ioseph.* Antiqu. X. 10,1), quam sententiam aliqui Patres ita commemorant, ut non satis appareat, num eam approbaverint (*Orig.* In *Ezech.* hom. 4,5,8; in *Matth.* t. XV. 5. M. 13,700. 703. 1265; — *S. Hieron.* Adv. Iovin. I. 25; in *Dan.* 1,3. M. 23,25; 25,518 etc.), alii de eximia eius castitate explicant (*Ps. Epiph.* De vit. proph. 10. M. 43,404: « Adeo continens [ὥφρων] fuit, ut Iudaeis spado esse videretur »). Alteram hanc sententiam amplexi sunt plerique iuniores interpretes, quos enumerat *Sanct.* Comm. in *Dan.* Proleg. 2. scite addens, vocem סְרִיס, licet proxime spadonem significet, frequenter latiore sensu usurpari de ministris aulicis regum, ita ut רֶב סְרִיסִים sit « praepositus ministrorum aulicorum ». Alexandrini *Ier.* 34,19 vocabulum vertunt δυνάστης, Thargumistae plerumque רֶבָּא (*princeps*). Ceterum recte monet *Vigouroux* (La Bible et les découvertes modernes. II. p. 24): « Dans tous les temps et dans tous les pays, il y a eu des noms de dignité qu'il ne faut pas entendre selon leur sens étymologique. Les grands *connétables* (comites stabuli) étaient chez nous de grands dignitaires du royaume, quoiqu'ils ne s'occupassent plus des écuries royales ». Cfr etiam *Gesenius* Hebr. Handwörterb. Ed. 9. 1883. p. 585; *Fürst* Hebr. Handwörterb. Ed. 3. 1876. II. p. 97.

284. — Nabuchodonosorem in regno secutus est filius Evilmerodach, qui Danieli amicisque eius munera a patre collata procul dubio continuavit; Iudaeis enim tantopere favebat, ut Iechoniam regem e carcere

eductum prae omnibus regibus, qui Babylone degebant, honoraret (4 *Reg.* 25,27 sqq.; *Ierem.* 52,31 sqq.); neque improbabile est, Danielis auctoritate regem Babyloniae, qui eo tempore, quo pater morbo illo a propheta praedicto laborabat, regnum administravit, ad tantam gratiam permotum esse. At duobus post annis iam occisus est Evilmerodach¹ successoremque habuit Neriglissor, cognatum suum, forte eundem, qui tamquam dux exercitus Nabuchodonosor Ierosolyma destruxit². Qua occasione Daniel ex aula regia videtur esse remotus; de Nabuchodonosoris enim proximis successoribus non loquitur. Neriglissor regnavit quatuor annis thronumque reliquit filio suo parvulo Laborsordacho, qui post novem menses iam occisus est. Thronum occupavit unus ex coniuratis Nabonidus, qui ultimus fuit rex Babyloniae. Ut regnum suum confirmaret, filiam Nabuchodonosoris uxorem videtur duxisse, ex qua genuit primogenitum suum Baltassar. Septemdecim annis thronum tenuit, sibique ultimis annis filium socium regni adiunxit³. Eo autem tempore Cyrus devictis Medis Lydiisque regnum Chaldaeorum aggressus est; Nabonidus in proelio fugatus Borsippam se recipiens filio Baltassari civitatem Babylonem defendendam reliquit. Dum Cyrus exercitu suo urbem obsidebat, Baltassar grande convivium fecit optimatibus suis atque temulentus vasa sacra e templo ierosolymitano ablata afferri iussit, ut in eis biberet cum uxoribus et concubinis suis. At eadem hora apparuit manus arcanas voces in pariete aulae conscribens; perterritus rex, quum nemo ex sapientibus eius scripturam legere posset, monitus a matre Daniele, qui e Susiana Babyloniam reversus erat (8,2. 27), advocari iussit, qui instantem regni interitum regisque mortem praedixit; eadem nocte Cyrus urbem expugnavit regnoque chaldaico finem fecit⁴.

Babyloniae autem throno et imperio positus, quum bello nondum confecto destineretur multis occupationibus, regni socium (vel fortasse melius: viceregem) constituit Medum quendam, qui urbem terramque subiectam administraret⁵. Quodnam illi fuerit nomen, haud certo constat. *Darium* Medum quidem Baltassari successisse Daniel tradit (5,31; cfr 9,11; 11,1); verum illo nomine, quod ex solo libro nostro habemus, designari Cyaxarem II., « Cyri avunculum, qui post Astyagem patrem regnavit in Medis », iam tradiderunt S. Hieronymus et Fl. Iosephus et admittunt hodie multi interpretes⁶. Apud novum regem Daniel non minore in gratia fuit, quam apud Nabuchodonosor fuerat; inter tres enim summos magistratus est constitutus, quibus integri imperii satrapae omnes rationem reddere tenebantur. Quod quum aegre ferrent ethnici, regi persuaserunt, ut lege lata alium praeter se ipsum velut deum adorari vetaret; Daniele autem, quoniam impiam stultamque legem non observasset, legis violatae accusarunt invitumque regem coegerunt, ut

prophetam in lacum leonum mitteret. Quo in discrimine Dominus servum suum fidelem magno miraculo conservavit, quo agnito Darius publico decreto potentiam Dei Danielis professus est (6,1-28). Sed iam ad finem vergebant septuaginta exsilii anni a Ieremia praedicti; secundum eiusdem prophetae praedictionem Iudaei aliaeque gentes Nabuchodonosori eiusque filio et nepoti (Evilmerodach et Baltassari) iam servierant (*Ierem.* 25,11; 27,7); mirum ergo non est, quod eo tempore Daniel ieiuniis ardentibusque precibus Deum magis quam antea obsecraret, ut populi sui misereretur (9,1 sqq.). Deus autem populi sui non erat oblitus; Darius, qui sexaginta duos annos natus regnum Babylo-niae susceperat, post duos annos iam mortuus est atque Cyrus Babylo-niam regno suo adiunxit regemque Babylo-niae sese vocare coepit. Illo autem anno finitum erat tempus a Ieremia praedictum, atque unum ex primis Cyri negotiis fuit, ut non tantum Iudaeis sed aliis quoque gentibus a Nabuchodonosor transportatis permissionem in patrias suas sedes revertendi concederet; id quod ipse in inscriptione superstite testatur⁷. Daniel vero cum reducibus in patriam non est reversus; iuvenis a. 4. Ioakim transportatus finitis septuaginta exsilii annis fere nonagenarius fuit; quare in Babylonia remanere maluit, ut in aula Cyri reducum negotia ageret et idolorum vanitatem ethnico regi manifestaret. Fraudis sacerdotum Bel patefecit, Bel templumque eius destruxit, draconem, quem velut deum venerabantur Babylonii, interfecit; quum vero postulantis Babyloniiis, quia idola destruxerat, iterum leonibus esset obiectus, iterum a Domino conservatus est, ita ut Cyrus eadem ratione, qua Nabuchodonosor, Baltassar et Darius, potentiam Dei Danielis agnoscere sit coactus (14,1-42). Quamdiu supervixerit et quo mortis genere vitam finierit, ignoramus: 3. anno Cyri ultima, quam refert, visio adscribitur (10,1 sqq.)⁸.

1. Secundum *Beros.* (apud *Fl. Ioseph.* c. Appion. I. 20) occisus est, quia ἀνόμως καὶ ἀσελγῶς rempublicam administravit; sed veram occisionis causam fuisse favorem, quo Iudaeos prosequeretur, suspicantur nonnulli moderni historici: *G. Rawlinson* The five great monarchies III. p. 62; *Smith* History of Babylonia p. 168. Cfr *Brunengo* L'impero di Babilonia e di Ninive II. p. 348 sq.

2. *Ierem.* 39,3. 13. Cfr *Brunengo* l. c. p. 350; *Vigouroux* La Bible et les découvertes modernes IV. p. 454: « Notre Vulgate, par sa ponctuation actuelle (*Ier.* 39,3. 13), semble faire de Nériglissor, le rab-mag, trois personnages distincts: *Neregel, Sereser, Rebmag*; au v. 13 nous lisons même: *Neregel et Sereser et Rebmag*, mais la conjonction *et* n'existe pas dans le texte hébreu, qui transcrit très exactement les consonnes du nom de Nériglissor נֶרְגַּל שְׂרָאִסָר, que le dieu Nergel protège le prince! en le faisant suivre de son titre de רַב־מַג, exactement partagé en deux mots ». Quodnam munus titulo *Rabmag* designetur, non constat: ab aliis explicatur « princeps magorum », ab aliis « princeps sacerdotum » etc.; cfr *Schrader* Keilinschr. u. A. T. p. 417 sqq.

3. De successoribus Nabuchodonosor cfr *Vigouroux* l. c. p. 453 sqq.; *Brunengo* l. c. p. 312 sqq., qui antiquorum scriptorum testimoniis et cuneiformibus inscriptioni-

bus adhibitis eorum historiam accurate narrant. De rege Baltassare autem, qui antiquioribus interpretibus non parvam creavit difficultatem cfr *Vigouroux* p. 463 sqq., *Brunengo* l. c. p. 370 sqq. Inscriptionibus repertis hodie constat, eum filium Nabonidi fuisse et patre in Borsippam fugiente urbem Babylonem defendisse. Duos autem reges, quando Babylon capta est, thronum occupasse (Nabonidum eiusque filium Baltassarem) hic ipse innuit, quum Danieli promittat, se eum facturum esse tertium in regno suo, sc. post patrem suum seque ipsum (5,16. 29). Ita recte moderni. — Ceterum multi quoque assyriologi, solis monumentis cuneiformibus innixi, probabile habent, Baltassarem a patre in regni consortium esse admissum, cfr *Lenormant* Man. d'hist. des peuples de l'Orient. II. p. 27; *Maspero* Hist. des peuples de l'Orient. p. 519; *Oppert* Le peuple et la langue des Mèdes. p. 168; *G. Rawlinson* The five great monarchies. III. p. 10 etc.; atque ipse *Schrader* (Keilinschr. u. das A. T. p. 433 sqq.) nihil miri in eo invenit, quod Baltassar, similiter ac Nabuchodonosor (*Ierem.* 46,2), iam ante patris mortem velut primus belli dux titulo regis sit ornatus.

4. *Dan.* 5,1-30. — Inscriptiones de Cyri bello contra Babylonem vide apud *Vigouroux* (l. c. p. 475 sqq.), *Brunengo* (l. c. p. 387 sqq. 421 sqq.) etc.

5. In priore editione sententiam *Fr. Lenormant* (La divination chez les Chaldéens. p. 181 sq.) secutus Cyrum non nisi anno 3. post urbem expugnatam titulum regis *Babyloniae* assumsisse dixi, quia in duorum primorum annorum contractibus semper *rex nationum*, inde ab a. 3. *rex Babyloniae*, *rex nationum* vocetur. At *P. I. Strassmaier* S. I. nunc etiam sat multos. contractus anni 1. et 2. reperit et edidit, in quibus iam simpliciter *rex Babyloniae* aut *rex nationum*, *rex Babyloniae* appellatur. Attamen ex Cyri inscriptionibus a *Strassmaier* editis etiam apparet, eum iam 1. a. post urbis expugnationem socium regni habuisse Kambuzia (i. e. virum ex Kambuja); cfr *Knabenbauer* Comm. in Daniele proph. p. 170.

6. Varias sententias de Dario Medo accurate diiudicantes *Brunengo* (l. c. p. 452 sqq.) et *Knabenb.* (l. c. p. 171 sqq.) probabilibus argumentis demonstrant, Cyaxarem II. esse Darium Medum; cfr *Fl. Ioseph.* Ant. X. 11,4 : « Dario autem, qui eum Cyro cognato suo Babyloniorum imperium evertit annus agebatur sexagesimus secundus, quando Babylonem cepit; qui Astyagis filius erat et alio nomine apud Graecos vocabatur » : (revera a *Xenoph.* Cyrop. I. 4,5 etc. vocatur Cyaxares); *S. Hier.* In *Dan.* 8,3 (M. 25,560) : « Arietem Darium vocat, avunculum Cyri, qui post Astyagen patrem regnavit in Medis. Cornu autem unum excelsius altero et succrescens ipsum Cyrum significat, qui post Astyagen avum maternum cum avunculo Dario, quem Graeci Κυαξάρην vocant, Medis imperavit et Persis ». — Alii tamen nomine Darii Medi intelligere malunt *Gobryam* (Ugharū), quem Babyloniae se praefecisse Cyrus ipse in inscriptione quadam testatur; cfr *Vigouroux* l. c. p. 482 sq., *Rohling* Das Buch des Proph. Daniel p. 172 sqq.; alii admittendum censent ducem quendam Medorum secus nobis incognitum, qui a Cyro sit constitutus verus rex Babyloniae cfr *Fuller* in The Speaker's Commentary VI. p. 309-314. — Ceterum animadvertas velim, solam difficultatem, quae contra Danielis relationem de Dario Medo affertur et afferri potest, ex silentio aliorum scriptorum desumi; « but, inquit rectissime *Fuller* (l. c. p. 314), this objection is very much removed by a recollection of Eastern practices. The whole Achaemenian period, replete with its heroes and glorious events, passed so completely out of the thoughts of the Persian people, that not one name remained to them. The very name of the great Darius Hystaspis came back to the Persians through the greek traditions concerning Alexander (*Spiegel* Eran p. 88). Can it be a matter of wonder that the short reign of Darius the Mede should have perished in this general oblivion? »

7. Cfr inscriptionem Cyri apud *Vigouroux* l. c. p. 511 sqq., *Brunengo* l. c. p. 402 sqq.

8. Secundum *Ps. Epiph.* De vitis proph. 10. « Daniel Babylone pacifice mortuus est et in regia spelunca splendide sepultus, atque ad hunc usque diem sepulcrum illius notissimum omnibus ibidem conspicitur ». Sed etiam in Susiana sepulchrum eius monstratur, atque 3. Cyri anno eum non amplius Babylone fuisse constat ex 10, 4. *Corn. a Lap.* refert in vetusto quodam codice Basilii Porphyrogeniti Danielem cum tribus eius amicis sub Atlalo capite plexum depingi, addit autem : « Cuius rei fides sit penes ipsum; nam nullus veterum Patrum vel historicorum, quod sciam; hoc memoriae prodidit ». In Martyrologio Rom. festum eius annuntiatur die 21. Iulii : « Babylone S. Danielis Prophetæ ». Cfr de eius vita I. Pinius S. I. in Act. S. S. Iulii V. p. 117-131.

285. — Paucis his, quae de Danielis vita nobis sunt tradita, satis apparet quodnam **MUNUS** difficillimis illis temporibus divina providentia ei imposuerit. Ezechiel et Daniel aequales fuerunt et ambo cum exsulis transportati sunt in Babyloniam; at Ezechiel inter contribules suos vixit, ut eos vaticiniis et concionibus consolaretur et exhortaretur, Danielis autem plane diversa fuit conditio. Quemadmodum Deus olim, quum filios Israel in Aegyptum ducere vellet, eis viam praeparaverat praemisso Ioseph, filio Iacobi, in quo protectorem invenirent, ita etiam illo tempore, quo populi sui peccata exsilio punire cogeatur, exsulis non defuit, sed eis quoque in Daniele amicisque eius protectores praeparaverat. Sapientissimo enim suo consilio ita res disposuerat, ut Daniel iam a. 4. Ioakim transportatus cum amicis suis in ipsa aula regia educaretur, gratiam regis divina sua sapientia sibi conciliaret, illoque tempore, quo Iechonias cum nobiliore populi parte in Babyloniam advenit, tanta apud regem et inter ethnicos auctoritate valeret, qua exsulis maximo esset auxilio et praesidio. Quoniam in aula degebat publicisque negotiis erat implicatus, eadem quidem ratione, qua reliqui prophetae, concionibus suis populum erudire, ab idololatria avertere, in Legis observantia retinere non potuit; at efficacissima concio erat tota eius vita atque exemplo suo docuit, qua cum fidelitate et fortitudine Lex inter medios idololatræ esset observanda solusque Dominus colendus. Profecto exsules, quum Danielem amicosque eius nec minis nec periculis a patria religione absterreri viderent magnaue miracula spectarent, quibus fideles Domini adoratores in caminum ignis aut in lacum leonum iniecti incolumes servabantur, quasi manu apprehenderunt, Dominum populum suum non dereliquisse nec promissionum suarum esse immemorem. Non minus igitur Daniel, quam Ezechiel, licet alia ratione, contribules suos in patria religione retinuit et confirmavit; sed visionibus quoque suis, quas procul dubio cum eis communicavit, eos est consolatus spe messianica ad novam vitam excitata certoque regni messianici triumpho annuntiato.

At non in solis Iudaeis exsulis docendis et consolandis versabatur

Daniel, siquidem ad ethnicos quoque se eius munus extendebat, ut vix minus ethnicorum quam Iudaeorum propheta sit appellandus. In semine Abrahæ enim benedicendæ erant omnes gentes et salus, quæ ex Iudæis est (*Ioan.* 4,22), omnibus hominibus erat destinata. Iudaeorum inter gentes dispersione, quæ ab exilio babylonico initium sumsit, Apostolis iam via præparari coepta est, qua omni creaturae Evangelium annuntiare possent¹; præparandi autem animi quoque erant, ut bonum nuntium acciperent, removendaque praeiudicia, quibus a vero Deo et Domino suo agnoscendo et adorando arcebantur. Tam profundas radices in omnium antiquorum populorum animos egerat polytheismus, ut non nisi lento et continuo multorum saeculorum labore evelli et destrui posset; Danielis autem munus erat, ut hunc laborem illo in tempore et illo in loco susciperet, in quo difficilior erat. Destructo enim regno Iudaeorum verique Dei unico templo deletio Iahve ipse, quem velut Iudaeorum deum quendam nationalem ethnici habebant², a Chaldaeorum diis videbatur esse devictus; sicut aliarum gentium idola, ita templi ierosolymitani sacra vasa in domum dei sui intulerat Nabuchodonosor (1,2) tamquam spolia, quæ idola sua devicto Iudaeorum deo eripuissent. Ut hunc errorem præcaveret et destrueret, in ipsa aula regia constitutus est propheta noster cum amicis suis, qui potentiam, sapientiam, magnitudinem Domini potentissimis regibus eorumque regnis manifestarent. Revera Danielis vaticiniis et miraculo, quo amici eius in camino ignis servati sunt, adductus est Nabuchodonosor ut Deum Danielis esse « deum deorum et dominum regum » (2,47) profiteretur, cuius « omnia opera sint veritas et omnes viae iustitiae » (4,34), publicoque decreto omnibus suis subditis interdiceret, « ne quis blasphemiam loqueretur contra Deum Sidrach, Misach et Abdenago, quoniam alius non esset deus, qui posset ita salvare » (3,96 [29]). Eadem ratione Darius Medus et Cyrus, quum Danielelem ex leonum lacu incolumem egredi et idola Chaldaeorum impune destruere viderent, publico decreto potentiam et magnitudinem veri Dei proclamant (6,25 sqq.; 14,42). Procul dubio magnis illis miraculis nec Nabuchodonosor nec Darius aut Cyrus ad monotheismum sunt conversi, neque is fuit decretorum istorum sensus, ut solum Deum Iudaeorum omnibus adorandum præscriberent; nihilominus decretis suis ad veri Dei cognitionem in vastissimis suis imperiis propagandam non parum contulerunt. Luce enim clarius patuit omnibus, Deum Danielis, licet templum non amplius possideret, semper esse « Deum viventem et aeternum; regnum eius non esse dissipatum sed in aeternum esse duraturum; eum esse salvatorem et liberatorem, qui faciat mirabilia in coelo et in terra » (6,27. 28). Iure merito igitur Danielelem gentium quoque prophetam fuisse dicimus, cuius ministerio ad destruendam ido-

lolatram usus sit Deus. Atque visiones eius, quum cunctae victoriam, quam veri Dei Messiaeque regnum de potentissimis regnis mundanis sit reportaturum, annuntient et describant, hanc sententiam confirmant. Toto igitur libro suo Daniel magnitudinem excelsitatemque Domini celebrat, ideoque eum eadem ratione *prophetam maiestatis divinae* vocamus, qua Isaiam misericordiae, Ieremiam iustitiae, Ezechielem fidelitatis divinae praecones fuisse diximus.

1. Cfr *Introd. gen.* Ed. 2. n. 104. p. 294 sqq. — Diu quidem ante Iudaeos incolae regni septentrionalis in captivitatem abducti et inter gentes dispersi sunt; at pauci ex illis avitam Legem retinuerant, uti pius Tobias eiusque familia; quare etiam cum gentibus commixti plane interisse videntur.

2. 4 *Reg.* 17,24 sqq.; — *Is.* 36,18; 4 *Reg.* 18,33; 2 *Paral.* 32,13.

§ 17. — *De libri Danielis argumento, partitione, indole.*

286. — Liber Danielis, quem velut canonicum Ecclesia semper agnovit, hodierno hebraico libro, quem solum recipiunt Iudaei et Protestantes, multo est copiosior; protocanonico enim illi libro noster tamquam partes deuterocanonicas inserit vel addit orationem Azariae et hymnum trium Danielis amicorum (3,24-90), historiam Susannae (13,1-65), narrationem de Bel et dracone per Danielelem destructis (14,1-42). Num additamenta haec ad primitivum librum iam pertinuerint, an eidem recentiore tempore sint adiecta, non est, cur hoc iam loco inquiramus; infra (291 sqq.) de eorum origine et auctoritate dissereamus atque in libri nostri argumento describendo et partitione indicanda ea velut appendices considerabimus.

Argumento suo a plerisque propheticis satis differt Danielis liber. Licet enim alii quoque historica nonnulla addere soleant, quibus vaticiniorum aut explicent originem aut impletionem confirment, protocanonice tamen noster liber duabus fere aequalibus partibus constat, quarum prior (1.-6.) tantum non integra est historica, altera (7.-12.) prophetica; deuterocanonice vero additamenta ipsa quoque sunt historica, ut in integro opere narratio praevaleat. Historica autem pars facta illa, quae supra (283. 287.) retulimus, ex vita privata et publica prophetae amicorumque eius narrat et poenas, quibus Nabuchodonosoris et Baltassaris superbia est castigata. Prophetica quatuor continet praeclaras visiones de magnis imperiis sibi succedentibus eorumque ad populum Dei et regnum Messiae relatione. Quoniam in libro Danielis non tam arcto nexu, quam in reliquis propheticis, historia cum vaticiniis coniuncta, sed ab iis quasi separata esse videtur, non desunt, qui duo diversa opuscula in eo quodammodo coagmentata esse putent. Atque alii quidem iuniorem scriptorem vaticiniis Danielis historicam narrationem de prophetae vita et rebus gestis velut introductionem

praemisisse suspicati sunt¹; alii, quum maiorem narrationum partem chaldaice, maiorem vero visionum partem hebraice scriptam esse viderent², Danielem ipsum coniecerunt narrationibus chaldaicis, quas statim literis consignasset, post destructum regnum chaldaicum hebraicam introductionem et hebraicas visiones addidisse³. Altera autem haec sententia vel ideo iam videtur esse reiicienda, quia eadem in narratione eodemque in versu (2,4) pro lingua hebraica subito chaldaica adhibetur atque narratio ipsa (2,13), si praemissa hebraica introductio (1,19 sq.) omittitur, prorsus non intelligitur. Prioris vero sententiae patroni non animadverterunt a.) prima capita non mere esse historica, sed etiam vaticinia quaedam Danielis exhibere atque somnium Nabuchodonosor eiusque explicationem (2,31-45) somnio Danielis de quatuor bestiis eiusque explicationi (7,1-28) omnino respondere; b.) eadem ratione in utraque parte adhiberi duas linguas nec satis explicari, cur sola prima visio (7,1 sqq.) a Daniele chaldaice sit conscripta, si praecedens pars chaldaica ei abiudicatur; c.) utramque quoque partem simili modo secundum ordinem chronologicum esse dispositam⁴; d.) utramque demum ad eundem finem conspirare, quum priores narrationes non tantum sequentibus vaticiniis fidem concilient, sed per se ipsae Israelitas consolentur et exhortentur, ethnicos autem confundant. Revera tam clare splendet totius libri protocanonici unitas, ut a longe maiorum interpretum numero illisque ipsis, qui eius authenticam impugnant, velut res non dubia asseratur.

In analysi nostra PARTITIONEM indicatam ita retinebimus, ut cap. 1., quo praeformatio prophetae ad munus eius narratur, tamquam introductionem quum ad historicam (2.-6.), tum ad propheticam (7.-12.) libri partem consideremus⁵. Altera recenter est proposita divisio, quae praeter introductionem (1,1-21) duas partes ita distinguit, ut « in priore chaldaica (2.-7.) propheta tractet de monarchia mundi eiusque evolutione ac relatione ad regnum Dei ac finali eius interitu, et in altera hebraica (8.-12.) de regno Dei eiusque evolutione ac relatione ad monarchiam mundi atque de illius victoria superatis tribulationibus »⁶. Quae, etsi « cum variante lingua » apte cohaereat, parum tamen nobis probatur, quoniam neque partium argumentis indicatis respondet (cfr in priore parte cpp. 3.-6. et in altera cpp. 10. 11.), neque ad chronologicam narrationum et visionum dispositionem attendit.

1. *Herbst Welte* Einleitung II. 2. p. 104 sq.; *Haneberg* Gesch. der göttl. Offenbarung p. 410; *Speil* Zur Echtheit des B. Daniel (Tüb. Quartalschr. 1863. p. 194); *Reusch* Einleitung p. 110.

2. *Hebraice* scripta sunt 1,1-2,4 a. et 8,1-12,13; *chaldaice* 2,4 b.-7,28. — Deuterocanonica additamenta (2,24-90; 13; 14), quae olim etiam chaldaice vel hebraice exstiterunt, solis graecis versionibus Alex. et Theodotionis, a quibus reliquae dependent, nobis sunt conservata.

3. Zöckler *Der Prophet Daniel*. Bielefeld 1870. p. 16. — Quae olim docuit *Bertholdt* (Einleitung p. 1543 sqq.) de novem diversis diversorum scriptorum opusculis in nostro libro collectis, atque *Eichhorn* (Einleitung IV. p. 515) de variis primae partis auctoribus etc., utpote obsoleta, atque ab omnibus explosa, omittimus.

4. *Schema chronologicum partis historicae* est hoc : Cp. 1. narratur vita privata Danielis ab a. 3. Ioakim ad a. 2. Nabuchodonosor; sequuntur tria facta regni Nabuchodonosor, quorum primum ad 2. (vel 12.) a. Nabuchodonosor, alterum (secundum LXX et Theodot.) ad 18. a. (probabilius tamen ad a. 19. vel 20. cfr 2,38), tertium ad unum ex ultimis annis pertinent (cyp. 2. - 4.); cp. 5. transit ad finem regni Baltassar et cp. 6. ad initium regni Darii Medi. — In *prophetica* parte prima visio est ex a. 1. Baltassar (7,1), altera ex eiusdem regis a. 3. (8,1), tertia ex 1. a. Darii Medi (9,1) et quarta ex a. 3. Cyri (10,1). — Ex duabus appendicibus prior ad initium regni Nabuchodonosor pertinet vel potius ad privatam Danielis vitam (ideoque a plerisque codicibus graecis integro libro nostro praemittitur), altera ad initium regni Cyri, ita ut in parte historica capiti 6. sit postponenda.

5. Recte ita librum divisit *Rohling* *Das Buch des Proph. Daniel* p. 56. 187. Ceterum simili modo iam diviserunt *Card. Hugo* et *Lyranus*. Secundum *Card. Hugonem*, quem *Lyranus* omnino sequitur, praeter introductionem (1,1-21) distinguendae quidem sunt decem visiones, quarum quinque primae (2.-6.) ad primum, aliae quinque (7.-12.) ad secundum Christi adventum pertineant; attamen ad 7,1 de perturbato ordine chronologico loquens, quatenus propheta, postquam iam de morte Baltassar et de regno successoris eius locutus est, ad 1. a. Baltassar revertitur, scite admonet : « Et notandum, quod ideo Daniel hoc modo visiones ordinavit, quia quae hucusque dicta sunt *historialia* fuerunt et tempore suo impleta sunt; in consequentibus autem ea, quae dicuntur, *visiones futurorum* sunt ». — In historicam et propheticam partem etiam distribuunt librum *Kilber* (*Analysis biblica* I. p. 457 sqq.), *Goldhagen* (*Introd.* II. p. 463 sq.), *Vigouroux* (*Manuel bibl.* II. p. 607 sqq.), *Trochon* (*Daniel*. Paris 1882. p. 6 sqq.), *Kaulen* (*Einl. Ed.* 3. p. 388), *Knabenbauer* (*Comm. in Dan.* p. 11 sqq.). A quibus *B. Neteler* (*Gliederung des B. Daniel.* 1870) vix recedit, si historiam Susannae post cp. 1. et narrationem de Bel et dracone post cp. 6. inserit.

6. Cfr *Zschokke* *Historia A. T.* p. 294. — Divisionem hanc fuse defendere conatur *Keil* (*Einleitung* p. 412 et *Bibl. Comm.* ü. d. *Proph. Daniel* p. 10 sqq.) cum *Aubertin*, *Kranichfeld*, *Kliefoth* paucisque aliis.

287. — ANALYSIS LIBRI DANIELIS.

INTRODUCTIO (1,1-21) narrat, quomodo Daniel ad munus suum sit praeparatus.

1. Ierosolymis prima vice a Nabuchodonosor occupatis una cum aliis nobilibus Iudaeis Daniel et tres amici eius in Babyloniam transportati eliguntur, ut literis Chaldaeorum ad aulica ministeria praeparentur (1,1-7).
2. Ne Legem suam violent, a cibis regiis abstinent solis leguminibus et aqua contenti (1,8-16);
3. quae fidelitas et abstinentia tantopere Deo placuit, ut iuvenibus singularem daret sapientiam atque Danieli somniorum quoque et visionum omnium intelligentiam; quapropter in aulicorum ministrorum numerum sunt recepti (1,17-21).

PARS PRIOR HISTORICA (2,1-6,28) *quinque illustribus exemplis docet, quomodo*

Deus exilii babylonici tempore magnitudinem suam inter ethnicos manifestaverit.

I. *Nabuchodonosoris somnium de statua a Daniele manifestatum et explicatum* (2,1-49).

1. *Daniel somnii cognitionem et explicationem a Deo impetrat* (2,1-23).

a.) A. 2. (vel 12.) regni sui Nabuchodonosor somnio, cuius non amplius recordabatur, perterritus convocatos magos sibi illud manifestare et explicare iussit (2,1-6); quod quum non possent, omnes sapientes Babyloniae, ex quorum numero Daniel quoque amicusque eius erant, mortis condemnavit (2,7-13).

b.) Daniel autem tempore, quo responsum a rege quaesitum inveniret, obtento cum amicis suis ad precandum Deum conversus in visione somnium eiusque explicationem vidit; quo de beneficio Domino gratias egit (2,14-23).

2. *Daniel regi somnium manifestat et explicat* (2,24-45).

a.) Daniel, quum ad regem arcessitus esset, praefatus a solo Deo vero mysterium illud revelari potuisse (2,24-28)

b.) somnium manifestat de statua a rege visa, cuius caput aureum, pectus argenteum, femora aerea, tibiae ferreae, pedes autem partim ferreae partim fictiles, quaeque destructa sit a parvo lapide postea in montem praegrandem exescente (2,29-35),

c.) illudque ita explicat, ut caput aureum repraesentet regnum Nabuchodonosor (2,36-38), aliae statucae partes tria regna sibi succedentia (3,39-43), quae destruenda sint exorituro novo eoque aeterno regno (2,44. 45).

3. *Stupefactus rex Deum Danielis proclamat deum deorum* et dominum regum, Daniele constituit praefectum omnium sapientium Babylonis eique et amicis eius provinciae Babyloniae administrationem confert (2,46-49).

II. *Amici Danielis in camino ignis conservati* (3,1-97 [30]).

1. *Tres amici Danielis, quia statuam adorare noluerunt, ad fornacem ignis damnantur* (3,1-23).

a.) Nabuchodonosor (secundum textum graecum a. 18. regni sui) statuam magnam erexerat, quam ab omnibus populis suis per eorum magistratus sub poena ignis adorari iussit (3,1-6);

b.) omnibus obedientibus (3,7) soli abnuerunt amici Danielis nec minis regis ad idololatriam seduci potuerunt (3,8-18);

c.) quare iubente rege in fornacem ignis iniecti sunt (3,19-23).

2. *Azarias sociique eius in fornace Deum celebrant* (3,24-90) [Additamentum deuterocanonicum].

a.) Atque primum quidem omnium nomine Azarias iustitia divinorum iudiciorum erga populum agnita (3,25-33) et propositis promissionibus Abrahae factis, quibus infelix populi status non respondet (3,34-40), Dei misericordiam implorat (3,41-45).

b.) Deinde angeli apparitione confortati et recreati (3,46-50) Deum

laudent hymno, in quo eius maiestatem describunt (3,54-56) et omnes creaturas invitant, ut secum Deum celebrent (3,57-90).

3. Nabuchodonosor vero, quum una cum amicis angelum vidisset atque miraculosam eorum conservationem cognovisset, Deum eorum celebravit et decreto prohibuit, ne quis eum blasphemare auderet (3,91-97 [24-30]).

III. *Epistola Nabuchodonosoris de morbo suo per Daniele praedicto* (3, 98 [31]-4,34).

1. *Regis somnium a Daniele explicatur* (3,97-4,24).

- a.) In inscriptione epistolae rex testatur, se mirabilia Dei omnibus regni sui populis velle manifestare (3,97-100).
- b.) Somnium deinde, quod explicare non potuerant sapientes eius, proponit Danieli (4,1-6). Viderat enim arborem excelsam, quae iubente Deo ita erat praecidenda, ut sola eius radix per septem tempora medias inter feras relinqueretur (4,7-15).
- c.) Quod somnium Daniel explicat de rege ipso, qui septem tempora regno privatus medias inter feras sicut una ex illis sit victurus, demum vero in thronum reversurus (4,16-23), quare monet regem, ut eleemosynis divinam iram placare studeat (4,24).

2. *Praedictionis impletio* (4,25-34).

- a.) Anno post rex, quum superbiens civitatem suam contempleretur, voce coelesti de impletionem somnii admonitus est (4,25-29);
- b.) atque (subita vesania correptus) inter feras degere coepit, donec tempore expleto coram Altissimo se humiliaret et in regno suo restitueretur (4,30-33).
- c.) Epistolam autem terminat Deo gratias agens, cuius omnes viae sint iustae (4,34).

IV. *Regis Baltassar interitus* (5,1-31).

1. *Baltassari per Daniele interitus praedicitur* (5,1-29).

- a.) Regi magnum convivium celebranti, in quo vasis sacris templi ierosolymitani abutebatur, apparuit scriptura arcana, quam advocati magi legere non poterant (5,1-8).
- b.) Admonitus igitur a matre arcessivit Daniele (5,9-12), qui ab eo rogatus (5,13-16) prius quidem ob superbiam, qua patrem suum Nabuchodonosor imitatus esset, regem vituperavit (5,17-24) ac deinde scripturam de instanti regni et regis interitu explicavit (5,25-29).

2. *Eadem nocte impleta est praedictio* occiso Baltassare et regno tradito Medis (5,30. 31).

V. *Daniel a Dario Medo in lacum leonum missus sed a Deo servatus* (6,1-28).

1. *Daniel leonibus discernendus obicitur* (6,1-17).

- a.) Apud Darium Medum Daniel tanta in gratia fuit, ut reliquorum satraparum invidiam sibi attraheret; quare, ut eum perderent, regi persuaserunt, ut lege prohiberet, ne quis per triginta dies deum aliquem praeter ipsum regem invocaret (6,1-9).
- b.) Daniel vero, quum pro more suo quotidie Deum adoraret, ab invi-

dis apud regem accusatus et secundum legem latam leonibus dis-
cerpendus proiectus est (6,10-17).

2. *Miraculo inter medios leones incolumis servatur* (6,17-28).

- a.) Rex, qui invitus Danielelem condemnaverat, summo cum gaudio eum postridie invenit illaesum; itaque eum ex fovea extraxit accusatoresque eius leonibus obiici iussit (6,17-24);
- b.) publico autem decreto sanxit, ut omnes sui subditi Deum Danielis timerent (6,25-28).

PARS ALTERA PROPHETICA (7,1-12,13) *quatuor visionibus docet, quomodo Deus magnitudinem suam in ethnicis regnis sit manifestaturus.*

I. *Visio de quatuor bestiis repraesentantibus quatuor regna, quorum in locum succedet regnum filii hominis* (7,1-28).

1. *Visionis descriptio* (7,1-14).

- a.) Anno 1. Balthassar videt propheta e mari tumultuante (populorum) progredi quatuor bestias, leonem alatum, ursum voracem, pardum quatuor alis quatuorque capitibus praeditum, et quartam terribiliorem, quae decem cornua habuit, in quorum medio surrexit et crevit aliud cornu, quod oculis et ore praeditum tria ex prioribus cornibus destruxit (7,1-8).
- b.) Tum apparebat senex venerandus cum innumeris ministris, quorum sententia quarta bestia destructa est, sicut alia animalia perierant. Apparenti autem filio hominis a sene potestas tradita est, ut omnes populi ei servirent (7,9-14).

2. *Visionis explicatio* (7,15-28).

- a.) Daniel visione perterritus ab uno ex assistentibus explicationem eius exquirat edoceturque, quatuor bestias significare quatuor regna, quibus successurum sit aeternum sanctorum regnum (7,15-18).
- b.) Accuratius deinde de quarta bestia inquirens (7,19-22) edocetur, regnum quartum potentissimum fore ex coque exoritura decem regna (cornua) et undecimum (parvum cornu) multo fortius et superbius (regnum antichristi); quo destructo regnum universale et sempiternum sanctorum esse exoriturum (7,23-28).

II. *Visio de ariete et hircu, quibus secundum et tertium regnum repraesentantur* (8,1-27).

1. *Visionis descriptio* (8,1-14).

- a.) A. 3. Baltassar Daniel Susis videt arietem bicornigerum, cuius unum cornu altero altius, quique versus occidentem, septemtrionem et meridiem omnia conculcabat. Sed contra eum ab occidente venit hircus unicornis, a quo superatus est (8,1-7).
- b.) Quum autem potens factus esset hircus, fractum est cornu eius et eius in loco quatuor cornua prodierunt; in quorum uno parvum crevit cornu, quod magnum factum contra terram sanctam insurrexit et contra sanctuarium (8,8-12).
- c.) Audivit autem propheta, desolationem duraturam esse bis mille trecentis diebus (8,13. 14).

2. *Visionis explanatio* (8,15-27).

- a.) Danieli apparet Gabriel, qui se visionem explicaturum promittit (8,15-19).
- b.) Aries est regnum medico-persicum, hircus regnum graecum, ex quo prodibunt quatuor regna diadochorum (8,20-22). Parvum vero cornu est rex impius (Antiochus Epiphanes, typus antichristi), qui populum sanctum vexabit et contra principem principum consurget, sed sine manu conteretur (8,23-25).
- c.) Hanc visionem signare iubetur Daniel, quia post multos dies implenda sit (8,26. 27).

III. *Visio de septuaginta hebdomadis* (9,1-27).1. *Precatio Danielis* (9,1-19).

- a.) A. 1. Darii Medi Daniel, quum vaticinium Ieremiae de septuaginta exsilio annis consideraret, Dei misericordiam implorare coepit (9,1-3);
- b.) atque ante omnia humiliter profitetur, iustam esse poenam propter populi peccata (9,4-14),
- c.) dein vero instanter precatur, ut Deus magna populi calamitate permotus propter honorem nominis sui civitatem sanctam et templum restituat (9,15-19).

2. *Precanti Danieli apparet angelus Gabriel* (9,20-22),

eumque edocet de tempore, quod a permissione reaedificandae urbis usque ad adventum Messiae sit futurum (9,23-27)

IV. *Revelatio de regnis Graecorum et de persecutore populi electi* (10,1-12,13).1. *Descriptio apparitionis, qua revelatio traditur* (10,1-11,1).

- a.) Anno 3. Cyri Danieli per tres hebdomades lugenti et ieiunanti apparet ad ripam Tigris angelus (Gabriel) tam splendida specie, ut terrore perculsus sit propheta (10,1-9).
- b.) Angelus vero eum confortat monens, precationem eius esse exauditam, moram interiecissee angelum Persarum, donec auxiliante Michaelē sit devictus (10,10-13); nunc se venisse, ut ei annuntiaret, quae essent futura in novissimis diebus; se enim una cum Michaelē semper dimicare pro populo (10,14-11,1).

2. *Sermo propheticus* (11,2-12,3).

- a.) Pro introductione primis fati regni persici regnique Alexandri M. brevissime indicatis (11,2-4)
- b.) fusius et accuratius tradit ea, quae futura sint de duobus praecipuis regnis ex regno macedonico exorituris, sc. de regnis Austri (Aegypti) et Aquilonis (Syriae) inter se de hegemonia et de terra sancta colluctantibus usque ad initium regni Antiochi Epiphanis (11,5-20).
- c.) Deinde agit de Epiphanis bellis contra Aegyptum (11,21-30) atque maxime de eius sacrilegiis contra templum et crudelitate contra pios Legis observatores (11,31-33);
- d.) a quibus transit ad Epiphanis antitypum, antichristum, persecutio-

nemque gravissimam ab eo excitatam (11,36-45), in qua Michael dimicabit pro populo electo (12,1-3).

3. *Altera apparitio, qua revelatio terminatur* (12,4-13).

- a.) Daniel hanc revelationem claudere iussus videt duos alios angelos in oppositis fluminis ripis stantes, qui primum angelum de duratione mirabilium praedictorum interrogant (12,4-7);
- b.) cuius responsum quum non intellexisset, Daniel ipse interrogat atque aliud responsum, quo ad prioris intelligentiam pervenire possit (12,8-12), promissionemque futurae salutis accipit (12,13).

DUAE APPENDICES HISTORICAE (13,1-14,42).

1. *Historia Susannae* (13,1-64).

- a.) Susanna, pia divitis Iudaei uxor, a duobus iudicibus populi ad adulterium sollicitata tentationi resistit (13,1-23);
- b.) quare a sollicitatoribus iratis adulterii accusata innocens mortis condemnatur (13,24-41).
- c.) Auxilium autem, quod a Domino petit, invenit (13,42-44); quum enim ad mortem duceretur, Daniel iuvenis sententiam iniustam esse proclamans populum permovit, ut novum permitteret iudicium (13,45-49), in quo Daniel iudices illos falsi testimonii convict et mulierem liberavit (13,50-64).

2. *Narratio de Bel et dracone destructis* (13,65-14,42).

- a.) Initio regni Cyri Daniel a rege interrogatus, cur idolum Bel non adoraret, se solum Deum vivum adorare respondit; monenti autem regi, Bel quoque vivere, etenim eum manducare (13,65-14,5), propheta ad oculos demonstravit, cibos idolo appositos a sacerdotibus familiisque eorum clam manducari (14,6-19). Sacerdotes fraudis convicti ad mortem damnantur et Bel destruitur (14,20-21).
- b.) At draconem saltem, quem adoraverunt Babylonii, velut deum vivum adorandum esse contendit rex, Daniel autem obtenta permissione sine gladio et fuste eum occidit (14,22-26).
- c.) Babylonii de idolorum destructione iratis rex Daniele leonibus proiciendum permisit (14,27-29); propheta autem in lacu leonum septem diebus incolumis servatus et per prophetam Habacuc nutritus est (14,30-38). Quo miraculo viso rex magnitudinem Dei Danielis agnovit atque eum ab omnibus timeri iussit (14,39-42).

288. — Uti argumento suo, quod partim est historicum partim propheticum, ita tota sua INDOLE liber noster a reliquis propheticis discrepat. Solus inter omnes cum 1. Esdrae id habet commune protocanonice noster, quod hebraicus sermo et chaldaicus vel potius aramaicus¹ in eo ita alternent, ut dimidia pars sit hebraica, dimidia aramaica (286. n. 2. p. 475). Cuius rei ratio apta non videtur alia dari posse, nisi liberum arbitrium auctoris, cui, quum natione esset Hebraeus sed iuvenis iis in conditionibus esset positus, in quibus aramaicam linguam quotidie adhibere cogeretur, utraque lingua aequae erat fami-

liaris. Simili enim modo, quo Esdras aramaico relato documento (1 *Esdr.* 4,8) adducitur, ut eadem lingua narrationem continuat, noster quoque auctor media in oratione verba magorum aramaica affert (2,4) eandemque linguam adhibere pergit². Sermo vero eius hebraicus satis impurus est, non paucis admixtis aramaismis, atque similiter aramaicus eius sermo hebraizat; id quod facile explicabit, qui auctorem duabus istis linguis inter se valde affinibus in vita quotidiana usum esse cogitaverit. Quapropter Michaelis allatis hebraismorum exemplis recte monet: « Ex his similibusque Danielis et Esdrae hebraismis, qui his libris peculiares sunt, intelliges utrumque librum eo tempore conscriptum esse, quo recens adhuc vernacula sua admiscen- tibus Hebraeis erat lingua chaldaica (aramaica), non seriore tempore confictum. In Thargumim enim, antiquissimis etiam, plerumque frustra hos hebraismos quaesieris, in Daniele et Esdra ubique obvios »³. Revera omnibus fatentibus aramaica Danielis lingua multum differt ab illa dialecto, qua aliquot saeculis post chaldaicae paraphrases sunt exaratae; hebraicus autem eius sermo ad linguam Ezechielis Esdrae- que prope accedit⁴.

At in ipsa quoque vaticiniorum ratione Danielis liber ab antiquio- ribus prophetiis differt. Immerito quidem visionum et symbolorum frequentiam velut differentiam a nonnullis afferri arbitramur; visiones enim omnibus prophetis sunt communes, et symbolorum in Iere- mia et maxime Ezechiele non minor est frequentia. Neque maiore cum iure affertur, « quod quum in antiquiorum prophetarum vatici- niis futura generalius plerumque et obscurius significantur, in danielicis ea, quae pluribus post saeculis eventura essent, tam clare aperte et singillatim descripta sint, ut librum aliquem historicum te legere crederes »⁵. Neque enim omnia clare et aperte et singillatim a Daniele praedicuntur, neque in aliis libris propheticis clarae et definitae prae- dictiones deesse dicerentur, nisi a rationalistis, quia clarae et defi- nitae sunt, velut spuriae reicerentur. Cur *Is.* 7,8 interpolatus dicitur Isaiaeque omnia vaticinia de Babylone per Cyrum destruenda, immo integra secunda libri pars abiudicatur? Nonne quia clare et aperte praedixit, quae multis post annis acciderunt? Cur *Ierem.* 27,7 glos- satori attribuitur et *Ezech.* 12,8 sqq. post eventum scripta esse asse- runtur? Cur iisdem alia vaticinia nonnulla negantur saltem illa forma, qua hodie ea possidemus? Nonne quia clare aperte singillatim futura praedicunt? Rationalisticum igitur commentum est differentia inter claras et definitas Danielis praedictiones et inter obscura et generalia vaticinia aliorum prophetarum.

Differentiam autem quandam deprehendemus, si ad modum atten- derimus, quo revelationes suas acceperit Daniel. Solus enim est inter

prophetas, cui etiam per somnium revelatio sit facta (2,19; 7,1 sqq.) et qui alterius somnium explicans revelationem tradiderit (2,37 sqq.; 4,16 sqq.); atque primus est, cui symbola, quae ei ostensa erant, *angelus* explicaverit (7,16 sqq.; 8,15 sqq.) cuique per angelum revelationes sint allatae (9,20 sqq.; 10,5 sqq.)⁶. Altera differentia in eo est, quod reliquorum prophetarum, quum proxime ad solos filios Israel essent missi, vaticinia pleraque de solius populi electi fatis agent, atque illa ipsa, quae de exteris gentibus ediderunt, intimo in nexu sint cum fatis populi israelitici: terram sanctam, Ierusalem, montem Sion, regnum davidicum semper prae oculis habent. Alio autem modo incedit Daniel, qui non tantum sicut Ezechiel in Chaldaea sed etiam inter medios Chaldaeos, quin in aula regum ethnicorum constitutus et in regnorum ethnicorum administratione occupatus non tantum Iudaeorum sed sub certo respectu etiam ethnicorum erat propheta. Coram oculis eius versantur magna imperia mundi eorumque relationes non tam ad regnum iudaicum quam ad regnum messianicum. Quod aliis quidem revelatum est tamquam regni davidici continuatio, Danieli autem simul apparet tamquam imperium, quod imperiis mundanis finem sit allaturum eorumque in locum successurum, ut totum mundum occupet (2,44 sq.; 7,14. 27). Simili ratione alii prophetae, quum solos Iudaeos alloquantur, de Ierusalem velut de centro regni messianici continuo agunt atque templum ierosolymitanum cum eius sacerdotibus levitisque et cruentis sacrificiis in novo regno permansurum videntur docere; Daniel vero vaticiniis suis nos docet, praedecessorum suorum verba non proprio, sed spiritali sensu esse intelligenda (9,25-27). Alii initium regni messianici cum reditu ex exilio immediate coniungere interdum videntur; iterum autem erroneam vaticiniorum istorum intelligentiam praecavet Daniel non tantum tempus definiens, quod a raedificatione urbis usque ad Christum ducem sit futurum (9,25 sqq.), sed etiam imperia enumerans, quae ante regnum messianicum sint exitura (2,37 sqq.; 7,17 sqq.) eorumque mutuas vicissitudines describens, quibus illa diu duratura apparet (8,20 sqq.; 11,2 sqq.). Alii de sola fere felicitate regni messianici loquuntur, quasi exilium ultima sit calamitas, quam perfecta novi regni gloria secutura sit; Daniel ultimae et perfectae gloriae et felicitati longe graviores persecutionem praecessuram esse annuntiat (11,36 sq.). Praedecessorum igitur suorum vaticinia quasi in altiore specula constitutus partim accuratius definivit, partim complevit, atque hac ratione ampliorem de novissimis temporibus revelationem praeparavit, quam per Novi T. prophetam Deus Ecclesiae suae daturus erat⁷.

1. Distinguatur oportet inter « *linguam chaldaicam* », qua nonnullae V. T. pericopae sunt scriptae, et inter, « *linguam Chaldaeorum* », quam Daniel amicusque eius

in Babylonia addiderunt (*Dan.* 1,4). Prius nomen a S. Hieronymo invecum designat semiticam illam dialectum, quae Chaldaeis proprie dictis quidem nunquam fuit vernacula, sed in tota Asia occidentali satis communis erat rectiusque aramaica appellatur. « Chaldaeorum lingua » autem in nostro libro designare videtur primitivorum Chaldaeorum incolarum linguam, quam hodie « accadicam » appellant. Cfr *Sayce* *Alte Denkmäler im Lichte neuer Forschungen*. Leipzig (1886.) p. 155; *Schrader* in *Rehm Handwörterb. des bibl. Alterth.* p. 135 sq. 223 sq.

2. Ut duplicis linguae usum explicarent, varias sententias proposuerunt interpretes. *Abarbanel* (cfr *Rosenmüller Scholia* in *Dan.* p. 29) *Danielem* coniecit stante imperio chaldaico chaldaice, eo autem a Medis Persisque destructo, quia persicam linguam ignorasset, hebraice scripsisse; sed 2,1-3 eodem tempore, quo sequentia, sunt scripti, licet sint hebraici; et c. 6., licet sit chaldaicum, post imperii chaldaici interitum est scriptum. *Huetius* (*Demonstr. evang. Prop. IV.* Ed. Veneta 1765. p. 300) integrum librum a Daniele chaldaice exaratum, atque postea a synagoga integrum hebraice et graece esse versum statuit; iniuria autem temporum partem chaldaicam et partem hebraicam interisse atque hac ratione protocanonici libri « ambiguum illum foetum esse, exortum »; deuterocanonicas vero partes, quae graece dumtaxat exstant, data opera a Iudaeis esse suppressas. At mirum suum systema nemini persuasit. Inter modernos alii librum nostrum ex hebraico et ex chaldaico opere coaluisse arbitrantur (286), alii illas pericopas, quae de imperio mundano agant, lingua istius imperii i. e. aramaica, illas autem, quae de triumpho regni Dei agant, lingua sancta i. e. hebraica esse scriptas dicunt (*Keil* Einl. p. 414) non animadvertentes cpp. 2. et 7. eadem ratione de triumpho regni Dei agere, qua ex. gr. c. 8.

3. *Michaelis* *Grammatica chald.* p. 25.

4. Exemplis multis allatis *Hengstenberg* (*Die Authentie des Daniel.* Berlin 1831. p. 303 sqq.), *Keil* (Einl. p. 418 sqq.) alique demonstrant, aramaicam linguam Danielis proxime ad Esdrae sermonem accedere, licet etiam ab illo aliquantum discrepet, quum integro saeculo sit antiquior. *Bertholdt* (Einl. p. 1536) corruptissimum esse hebraicum Danielis sermonem olim contendit; sed iam *Gesenius* (*Gesch. der hebr. Sprache* p. 27. 35) ab Esth., Paralip. etc. lingua vix differre sermonem nostri libri et Ezechielem minus accurate scripsisse statuit. — De nonnullis vocabulis graecis et persicis, quae occurrunt, cfr *infra*. p. 496 sq.

5. *Rosenmüller Scholia* p. 11.

6. Angelus *Ezechieli* futurum templum etc. ostendit, sed visionem non explicat (*Ezech.* 40,3 sqq.); *Zachariae* autem symbola explicantur ab angelo (*Zach.* 1,9 sqq. 19 sqq. etc.); cfr etiam *Apoc.* 7,13 sqq.; 17,7 sqq. etc.

7. Cfr S. *Hieron.* *Comm. in Dan.* Praef. (M. 25,513) : « Illud in praefatione commoneo, nullum prophetarum tam aperte dixisse de Christo. Non enim solum scribit cum esse venturum, quod est commune cum ceteris; sed etiam quo tempore futurus sit docet, et reges per ordinem digirit et annos enumerat ac manifestissima signa praenuntiat ».

SCHOLION. « Illud quoque, inquit S. *Hieronymus*, lectorem admoneo, *Danielem* non iuxta LXX interpretes, sed iuxta Theodotionem Ecclesias legere, qui utique post adventum Christi incredulus fuit »; atque iterum : « *Danielem* prophetam iuxta LXX interpretes Domini Salvatoris Ecclesiae non legunt, utentes Theodotionis editione. Et hoc cur acciderit, nescio. Sive enim quia sermo chaldaicus est et quibusdam proprietatibus a nostro eloquio discrepat, noluerunt septuaginta interpretes easdem linguae lineas in translatione servare; sive sub nomine eorum ab alio nescio quo non satis

chaldaeam linguam sciente editus est liber; sive aliud quid causae exstiterit ignorans, hoc unum affirmare possum, quod multum a veritate discordet et recto iudicio repudiatus sit »⁸. Quoniam vero in Ecclesia non adhibebatur, etiam in Scripturarum codicibus omittebatur alexandrina, ut hodie in uno dumtaxat codice supersit unaque eius versio syriaca, sed textus illius, quem Origenes in Tetraplis secundum Theodotionem correxerat⁹. Ex quibus verum esse S. Hieronymi iudicium satis elucet. In prioris praesertim partis narrationibus interpres alexandrinus haud pauca corripit et compendiosius reddit, alia prorsus omittit, alia ex proprio, ut videtur, penu addit, idque eum in finem, ut concinniorem reddat narrationem¹⁰. Minus frequentes quidem sunt discrepantiae in visionibus, in quibus aliquoties vaticinia historiae accuratius accommodavisse videtur; gravissima autem est illa mutatio, qua praeclarum vaticinium de septuaginta hebdomadis plane corripit et ad Epiphanis aetatem adhibuit¹¹. Ceterum medio fere saec. 2. originem suam videtur debere continetque omnes quoque deuterocanonicas pericopas (cfr infra 291 sqq.).

8. S. Hieron. Comm. in Dan. Praef. (M. 25,515); Prol. in Dan.; cfr in Dan. 4,6 (M. 25,537): « Exceptis Septuaginta translatoribus, qui haec omnia nescio qua ratione praeterierunt, tres reliqui (Aq., Theod., Symm.) collegam interpretati sunt. Unde iudicio magistrorum Ecclesiae editio eorum in hoc volumine repudiata est, et Theodotionis vulgo legitur, quae et Hebraeo et ceteris translatoribus consonat ».

9. Primus Sim. de Magistris Congr. Orat. alexandrinum textum edidit (*Daniel secundum LXX* ex tetraplis Origenis e singulari Chisiano codice. Romae 1772. [uno cum Theodot. versione et accurata utriusque textus collatione]. Ab hac fere omnes dependent, quae postea in Germania (a Michaelis), in Hollandia (a Se-gaar) etc. prodierunt. — Syriacam alexandrini textus versionem ed. Cai. Bugatius (« Daniel secundum editionem LXX ex tetraplis desumptam. Ex cod. syro bibl. Ambr. syriace edidit etc. Mediolani 1790). — Ex utraque principe editione dependent iuniores a H. A. Hahn (Lipsiae 1845), C. Tischendorf (Vet. Test. graece iuxta LXX interpretes. Lipsiae 1887. Ed. 7. II. p. 589 sqq.) etc. adornatae. — Diligenter in versionis alexandrinae relationem ad textum hebr. inquisivit A. Bludau (Die alex. Uebers. des B. Daniel n. ihr Verhältniss z. massor. Text. Freiburg 1897); cfr etiam Kna-benbauer Comm. in Dan. p. 45-50.

10. Ex. gr. unam alteramve vocem aut sententiam addit 1,2. 3. 6. 10. 17. 20 etc.; similiter 4,7. 8,19. 25. 28. 31 etc.; contra vero omittit 4,3-6. 13. 14. etc.; singulis porro somnii partibus addit interpretationem multaque paraphrastico modo reddit et interdum rabbinico more exaggerat. Iuxta eam Nabuchodonosor verum Deum adorat et Darius Medus (6,26 sq.) praecipit non tantum, ut omnes sui subditi Deum Danielis timeant, sed ut omnes sint adoratores et cultores Dei Danielis, sicut ipse eundem semper adoraturus eique serviturus sit; etc.

11. Integrum vaticinium 9,24 sqq. ad Epiphanis persecutionem trahit nec quidquam messianici in eo relinquit. Nam 9,24 septuaginta hebdomades *dierum* intelligere videtur, quibus finitis populus in patriam sit reversurus; atque 9,26 numeros mutat vocabulo *hebdomadis* omisso: « post septem et septuaginta et sexaginta duos deficiet unctio et non erit; et regnum gentium destruet civitatem » etc.; idem numerus repetitur 9,27 sed definitur addito vocabulo *anni*. Iam secundum acram Seleucidarum (quae incipit a. 312. a. Chr.) annus 139. (7 + 70 + 62) est annus 4. Antiochi Epiphanis, in quo impius rex Odiam summum sacerdotem deposuit.

§ 18. — *De Danielis libri authenticia et auctoritate.*

289. — Praeter Pentateuchum nullus, opinor, est in V. T. liber, qui maiore cum ardore ac pertinacia, quam Danielis Prophetia, ab omnibus verae fidei adversariis impugnetur; integrum librum omnes reiiciunt rationalistae Porphyrii vestigia persequentes; deuterocanonicas saltem pericopas illi quoque protestantici interpretes repudiant, qui a miraculis vaticiniisque admittendis non abhorrent. Ut ordine procedamus primo in loco protocanonici libri authenticiam stabiliemus et a rationalistarum obiectionibus vindicabimus; illa enim stabilita libri divina auctoritas sua sponte clarescit; secundo in loco de origine et auctoritate partium deuterocanonicarum disseremus.

QUAEST. I. — De protocanonici libri origine.

« Contra prophetam Daniele, inquit *S. Hieronymus*, duodecimum librum scripsit *Porphyrius* nolens eum ab ipso, cuius inscriptus est nomine, esse compositum, sed a quodam, qui temporibus Antiochi Epiphaniis fuerit in Iudaea, et non tam Daniele ventura dixisse, quam illum narrasse praeterita: denique quidquid usque ad Antiochum dixerit, veram historiam continere; si quid autem ultra opinatus sit, quia futura nescierit, mentitum esse ». Philosophi ethnici obiectiones refutaverunt *S. Methodius Tyr.*, *Eusebius Caes.*, *Apollinarius Laod.*, *S. Hieronymus*. Sola autem vaticiniorum claritate permotus eorum authenticiam negaverat; « tanta enim dictorum fides est, ut propheta incredulis hominibus non videatur futura dixisse, sed narrasse praeterita »¹. Hinc etiam factum est, ut primo illo impetu represso ante exortum rationalismum vix quisquam de libri nostri authenticia et auctoritate dubitaverit. Ipse enim *Spinoza* visiones Danieli attribuit et licet chaldaicam partem ex Chaldaeorum Chronologiis desumptam diceret, eam tamen « aequae sacram atque reliquam » esse iudicavit². Vix autem exorto rationalismo *Semler* operis nostri utpote « inutilis » divinitatem negavit, *Corrodi* et *Bertholdt* Porphyrii sententiam recoxerunt eosque secuti sunt recentiores « critici » omnes, quin etiam nonnulli, qui supranaturalem revelationem admittunt³. Quibus si fidem habemus, liber noster non 6. saec. a Daniele propheta scriptus est, sed saec. 2., tempore nimirum machabaico, a fraudatore quodam, qui Danielis nomine assumpto fictis narrationibus et vaticiniis contribules suos ab Antiocho Epiphanae oppressos docere voluit, quomodo Deus fideles Legis observatores etiam in maximis periculis conservaverit impiosque reges persecutores punierit. Ne vero impietatem suam nimis clare prodant, adversarii nostri directe miracula et vati-

cinia non impugnant, sed variis conquisitis externis et internis rationibus demonstrare conantur, librum ante medium saec. 2. scribi non potuisse. Quid eorum argumenta valeant, ostendemus, postquam antea libri authenticam stabilivimus⁴.

1. *S. Hieron.* Comm. in Dan. Praef. — Quae Methodius, Appolinarius, Eusebius contra Porphyrium scripserunt, omnia sunt deperdita, uti Porphyrii opus ipsum; S. Hieronymus « ubi se occasio in explanatione Danielis dedit, calumniae illius strictim respondit ».

2. De Spinozae sententia fuse disputat *Huetius* (Demonstr. evang. Prop. IV. p. 303 sqq.); cfr etiam *Carpzov.* Introd. p. 245 sqq. — De alterius Iudaei *Uriel Acosta* sententia, qui « quum animae immortalitatem negans ferre non posset illustre de ea et de resurrectione testimonium Danielis (12,2 sq. 13), librum a recentioribus in Pharisaeorum gratiam confictum » dixit, cfr *Wolf Biblioth. hebr.* II. p. 161 sq.

3. *Semler* Abhandlung von freier Untersuchung des Kanon III. p. 505. — *H. Corrodi* Versuch einer Beleuchtung der Gesch. des jüd. u. christl. Bibelkanons. Halle 1792. I. p. sqq. — Eorum sequacium, quum sint legio, praecipuos tantum aliquos nominamus: *Davidson* (Introd. III. p. 162-331), *De Wette Schrader* (Einl. p. 491-508), *Bleek Wellhausen* (Einl. p. 464-494), *Reuss* (Gesch. des A. T. p. 569-581); *Vatke* (Einl. p. 657-667), *Schürer* (Gesch. des jüd. Volkes. 1886. p. 613-616), *König* (Einl. 1893. p. 382-393), *Strack* (Einl. Ed. 4. 1895. p. 144 sq.), *Driver Rothstein* (Einl. 1896. p. 534-552), *Cornill* (Einl. Ed. 3. 1896. p. 211-215); similiter ex libri commentatoribus *Hitzig*, *I. Meinhold*, *I. A. Farrar* etc. — *Delitzsch* (in Herzog P. R. E. Ed. 2. III. p. 469 sqq.), etsi in libro danielicas traditiones inveniat eiusque divinam auctoritatem non neget, eum tamen aetati Seleucidarum attribuit; *Zoeckler* (D. Proph. Daniel. p. 5. 16 sq. etc.) ultimum vaticinium (cpp. 10-12) tempore machabaico « a pio quadam apocalytico » interpolatum dicit; idem autem vaticinium *Lange* fere totum sc. 10,1-11,44 et 12,5-13 reiecit etc.

4. Catholicos omnes authenticam libri defendere patet; praeter introductores (*Herbst-Welte*, *Aug. Scholz*, *Vigouroux*, *Kaulen*, *Zschokke* etc.) cfr *Speil* (Tüb. Quartalschr. 1863), *Trochon* (Daniel. 1882. p. 14-58), *Rohling* (Das B. Daniel 1876. p. 3-37), *Knabenbauer* (Comm. 1892. p. 17-45), *Fabre d'Envieu* (Le livre du Proph. Daniel. 1888. tom. I), *A. Hebbelynck* (De auctoritate hist. I. Daniel. 1887), *Eug. Piloud* (Daniel et le rationalisme bibl. 1890). — Inter acatholicos quoque exegetae nonnulli de defendenda libri nostri authenticam optime meriti sunt; ex quorum numero nominamus *Hengstenberg* Beiträge zur Einleitung ins A. T. I. Die Authentie des Daniel; *E. B. Pusey* Daniel the prophet. Oxford 1864.; *Keil* Einl. p. 416-434 et Commentar p. 15-45; *I. M. Fuller* in The Speaker's Comm. VI. p. 213 sqq. etc.

1. In libri authenticam demonstranda iure nostro eius unitatem supponimus, siquidem ipsis quoque adversariis nostris plerisque omnino est persuasum, unum admittendum esse integri operis protocanonici auctorem⁵. Quapropter argumenta omnia, quibus unius pericopae origo danielica stabilitur, de integro libro intelligantur oportet. Iam vero in nostra argumentatione ita procedemus, ut Daniele se ipsum operis nostri protocanonici auctorem asserere ostendamus, auctorisque hoc de se ipso testimonium quum operis ipsius indole tum continua traditione confirmari demonstramus.

a.) Mirum est, quod unus alterve librum nostrum quidquam de suo auctore testari negaverit⁶. Namque lege, quaeso, 7,1. 2 : « A. 1. Baltassar vidit *Daniel* somnium et visionem capitis sui in cubili suo, deinde *scripsit* somnium summamque eius perstrinxit, atque incipiens narravit : *Ego* videbam in visione mea » etc. Quin his verbis Daniel se ipsum hanc saltem visionem illa ratione, qua illam in libro nostro legimus, scripsisse testetur, nemo dubitabit, nisi qui clarissima quaeque in alienum sensum detorquere voluerit. Porro in sequenti visione angelus videnti dicit : « Tu ergo *visionem signa*, quia post multos dies erit »; videns autem, qui visionem signare iubetur, nomen suum ponit : « Et ego *Daniel* langui » etc. (8,26). Idem iterum in ultima visione admonetur : « Tu autem, *Daniel*, claude sermones et *signa librum* usque ad tempus » (12,4). Quibus in textibus *liber* obsignandus profecto ille est, in quo visiones sunt scriptae; diversum autem eius esse obsignatorem ab eius scriptore, quis sibi persuaserit? Visionum igitur scriptorem se esse Daniel claris verbis testatur ac proin totius libri auctor est. Neve obiiciatur tertiae personae usus, qua in priore parte Daniel designatur; etenim eum fuisse prophetarum morem, ut in pericopis historicis de se loquentes tertiam personam adhibeant, satis frequentia exempla docent⁷.

b.) Cui auctoris de se ipso testimonio suffragatur integra operis indoles, sive ad eius linguam, sive ad eius argumentum et finem, sive ad narrationum et visionum characterem attentionem convertimus. Etenim duplex lingua, qua liber scriptus est, auctorem demonstrat eo tempore vixisse, quo utraque in communi Iudaeorum usu erat. Atqui ante exilium sola hebraica ab illis adhibebatur, licet doctiores aramaicam intelligerent⁸, quae exilii tempore paullatim ita coepit praevalere, ut Nehemiae aetate multi hebraicam plane ignoraverint (2. *Esd.* 13,24); Machabaeorum demum tempore aramaica in communem usum abierat, praeter quam graeca adhiberi coepta est, hebraica vero solis doctis inserviebat. Quapropter liber noster, qui adversariis quoque nostris fatentibus *populo* consolando et exhortando destinatus erat, solo exilii tempore hebraice et aramaice scribi potuit. Accedit quod sermo hebraicus aramaizans et aramaicus hebraizans virum prodat, qui usu potius quotidiano, quam docto studio utramque linguam addidicerat.

Quam apte operis argumentum et finis aetati danielicae congruant, supra de munere prophetae agentes (285 p. 472 sqq. cfr 288 p. 481 sqq.); iam ostendimus. Quibus quum quidquam addere opus non sit, illud potius hoc loco demonstrare placet, nec argumentum nec finem operis in adversariorum hypothesis explicari⁹. Secundum eos pius quidam Iudaeus tempore persecutionis Epiphanis narrationes has et visiones

composuit, ut populares suos gravissima calamitate oppressos consolaretur et ad fidelem Legis observantiam exhortaretur; itaque mythicum prophetam Danielelem, cuius nomen piis fabellis forte circumferebatur, finxit a regibus babilonicis et medo-persicis easdem persecutiones pertulisse, quibus integer populus ab Epiphane premebatur, sed divino auxilio adiutum omnes feliciter et gloriose superasse; in visionibus deinde theocratiae victoriam certo et mox futuram descripsit¹⁰.

Haec illi. Quae ut refutemus, urgere nolumus, populum Israel in certa sua historia tot insignia misericordiae et potentiae divinae exempla possedisse, ut fictis illis nequaquam indigeret, sed monemus α.) in toto libro protocanonico, de quo agitur, duas tantum narrationes legi de periculis, ex quibus Daniel amicique eius miraculo sunt erepti (cpp. 3. 6.), reliquas igitur (2. 4. 5.) ad finem suppositum prorsus esse superfluas; β.) nullum ex omnibus regibus, qui in libro Danielis nominantur, velut populi iudaici persecutorem aut religionis iudaicae hostem depingi, sed apud omnes Danielelem multum gratia valuisse; ineptissimam igitur esse fictionem, si sub Nabuchodonosoris, Baltassaris, Darii Medi imaginibus Epiphanem intelligi voluit auctor. Quis prudens unquam in Dario Medo, qui Danielelem omni cum diligentia sententiae mortis subtrahere conatur, invitus et coactus eum leonibus obiicit atque tanto dolore hac de re afficitur, ut nec cibum sumere nec somnum capere potuerit et primo diluculo ad leonum lacum festinaverit de sorte amici sui sollicitus, crudelissimum persecutorem Epiphanem depictum videbit? Neque minus inepta est fictio, si Daniel in aula ethnica educatus et literis ethnicorum edoctus personam gerere dicatur populi fidelis, qui Seleucidarum aetate ab omni societate et cultu ethnicorum quam maxime abhorrebat regumque graecorum amicos omnes pro apostatis a vera religione habebat. Profecto auctor machabaicus, si fingere voluisset, antiquos reges babilonicos persicosque Epiphani Seleucidisque, Danielelem vero amicosque eius Mathathiae et Assidaeis, qui forti manu ethnicos repellebant, similiores fecisset. γ.) Neque visiones hypothesi adversariorum explicantur. Ex eventu ita confictae dicuntur, ut illa, quae usque ad a. 167.-164. iam acciderunt, accurate sub forma visionum sint descripta, posteriora autem, utpote nondum cognita, generali quodam et vago modo proponantur¹¹. At cuinam fini fictio talium visionum inservire potuit? Nam nec simulata praedictio eorum, quae iam acciderant, nec generalis et vaga coniectura de illis, quae futura erant, populum crudelissima persecutione oppressum consolata esset aut exhortata; alio modo incedere solitos esse pseudoprophetas ludaeorum, certa exempla nos docent¹². Animadvertite quoque, in duabus tantum visionibus de Epiphanis persecutione agi, semel brevissime (8,23-25), semel fusius (11,29 sqq.); cur igitur auctor reliquas de

quatuor monarchiis (2. 7. 8.), de bellis Ptolemaeorum et Seleucidarum (11,2 sqq.), de tempore adventus Messiae (9,20 sqq.) adiecit numerosque indicavit, in quibus explicandis adversarii nostri suo systemate non obstante gravissimas difficultates inveniunt¹³? Num omnia haec eum finxisse dicemus, ut vagam illam melioris sortis promissionem pro vera prophetia venditaret? Porro Iudas Machabaeus inde ab a. 166. insignibus iam victoriis iugum Epiphanis confringere coepit; cur igitur auctor, quem inter a. 167. et 164. scripsisse statuunt adversarii, ne levissimo quidem verbo auroram melioris aetatis annuntiavit, sed vago tantum modo de interitu Epiphanis locutus est?

Demum narrationum visionumque ratio auctorem ornatum fuisse ostendit scientia vere eximia rerum babylonicarum et persicarum, quae, nisi eum tempore regnorum babylonici et persici atque in ipsa regum aula vixisse admittamus, vix ac ne vix quidem explicatur¹⁴. Antequam inscriptiones cuneiformes detectae et explicatae erant, multa in libro nostro mira esse videbantur, quae hodie omnino accurate esse relata constat. Nomen Baltassaris (Belschazzar), regis Babyloniae, a solo libro Daniel conservatum monumento superstite hodie est confirmatum; similiter documenta recenter iuventa confirmant, Cyrum regno babylonico expugnato socium imperii sibi elegerisse, qui titulo *regis Babyloniae* ornatus novum regnum administraret; omnia nomina propria, nisi librariorum ignorantia aut socordia sunt deformata, babylonicam suam originem manifestant; illa, quae cp. 4. de palatio Nabuchodonosoris traduntur, veritati consona esse iisdem monumentis demonstrantur; quinque classes fuisse magorum, in scholis aulae regiae linguam scientiis sacris reservatam, quae recte « lingua Chaldaeorum » nominetur, iuvenes addidicisse atque in easdem scholas etiam iuvenes alienigenas esse admissos, inscriptiones quoque docent; munera magistratuum, quae 3,3 enumerantur, omnia sunt babylonica, licet eorum nomina sint persica, quia nimirum Persae antiquis muneribus nova nomina dederant¹⁵ etc. etc. Num revera adversarii sibi persuadebunt, Iudaeum quendam in Palaestina medio saec. 2. a. Chr. degentem tam accuratam rerum babylonicarum scientiam possedissee, postquam magnum regnum a Nabuchodonosor eiusque patre fundatum iam dudum interierat?

5. Cir ex. gr. Bleek *Wellhausen* Einleitung p. 469 sq.; *De Wette Schrader* Einl. p. 505 sq.; *Davidson* Introduction III. p. 162 « It is now no longer denied that the book was written by one person... The two leading divisions are so related that the one implies the existence of the other... They have the strongest similarity in language and tenour, pointing unmistakeably to one and the same author ».

6. Ex. gr. *Delitzsch* in Herzog P. R. E. III. p. 469 : « Das Buch erhebt durch kein Selbstzeugniss den Anspruch von Daniel verfasst zu sein ».

7. Is. 7,3 sqq.; 36-39; *Ierem.* 19,14 sqq.; 28,5 sqq.; 36,1 sqq. etc.; *Os.* 1,2 sqq. etc.

8. 4 *Reg.* 18,26 et *Is.* 36,11; — *Ierem.* 10,11 unicum versum chaldaicum inseruit, responsum Iudaeis a Chaldaeis ad idololatriam tentatis suggerens.

9. De hoc argumento cfr *Rohling* Das B. des Proph. Daniel p. 6 sqq., et *Knaubenbauer* Comm. in Dan. p. 32 sqq.; ex acatholicis *Keil* Comm. p. 39 sqq.

10 *De Wette Schrader* Einl. p. 508 : « Der Zweck des Verfassers war kein anderer. als während der syrischen Drangsal seine Volksgenossen, soweit sie der angestammten Religion treugeblieben, zu trösten und aufzurichten, dem Tyrannen aber und denen, die es mit ihm hielten, ein Spiegelbild vorzuhalten, das ihnen zur Beschämung zugleich und zur Warnung gereichte. Demgemäss lässt er den vielleicht schon aus der Sage bekannten Scher Daniel, gewissermassen als Repräsentanten des Volkes der Gläubigen, in ähnliche Lagen und Verhältnisse bei den babylonischen und medo-persischen Königen kommen, wie die waren, in denen sich das jüdische Volk zur Zeit des Antiochus Epiplanes befand, und lässt er denselben aus seinem Märtyrerthum schliesslich siegreich hervorgehen. Dem gleichen Zwecke dienen die apokalyptischen Weissagungen von dem bevorstehenden und sicher zu erwartenden Siege der Theokratie ». Similia tradunt *Bleek Wellhausen* l. c. p. 477 sq. 484 sq., *Reuss* Gesch. des A. T. p. 571.

11. *De Wette Schrader* l. c. p. 507; *Davidson* l. c. p. 200; *Bleek Wellhausen* l. c. p. 487 etc.

12. 3 *Reg.* 22,5 sqq. 11 sq.; *Ierem.* 28,1-11 etc.

13. « Critici » supponere videntur, prophetam populares suos gravissima et crudelissima persecutione oppressos aenigmatis propositis consolari voluisse.

14. Cfr *Lenormant* La Divination chez les Chaldéens. Paris 1875. p. 188 : « Plus je lis et je relis le livre de Daniel, en le comparant aux données des textes cunéiformes, plus je suis frappé de la vérité du tableau que les six premiers chapitres tracent de la cour de Babylone et des idées spéciales au temps de Nabuchodorossor; plus je suis pénétré de la conviction qu'ils ont été écrits à Babylone même et dans un temps encore rapproché des événements; plus je rencontre enfin d'impossibilités à en faire descendre la rédaction première jusqu'à l'époque d'Antiochus Épiphanes ». *Ménant* Babylone et la Chaldée. Paris 1875. p. 240 : « Le livre de Daniel... rapporte des traits de la civilisation chaldéenne au temps de Nabuchodonosor avec une exactitude à laquelle une rédaction apocryphe n'aurait pu atteindre ».

15. Haec excerpsumus ex *Lenormant* l. c. p. 180-200, qui fuse ea explicat aliaque non pauca exempla affert; cfr etiam *Vigouroux* La Bible et les découvertes modernes. IV. p. 392-523, qui danielicas narrationes et visiones cum monumentis babyloniciis consonare accuratius demonstrat.

c.) Tertio loco ad traditionem provocamus, quae omnem, si qua remansit, dubitationem prorsus excludit, quoniam integra semper synagoga et Ecclesia librum nostrum a Daniele propheta scriptum esse docuit. Locupletissimus authenticæ testis, cuius solius testimonium rem ita definit, ut Christiano dubitare amplius non liceat, ipse est Dominus N., ubi de « abominatione desolationis stante in loco sancto » loquitur, quae praedicta sit a « Daniele propheta », librumque eius perpendendum esse monet (*Matth.* 24,15; cfr *Marc.* 13,14). Frustra obiiiciunt adversarii, Dominum iudaicae opinioni sese accommodasse, neque eum criticam quaestionem decidere voluisse aut potuisse, atque inepte monent, nos certos non esse, num in graeco S. Matthaei textu

verba Domini sint fideliter expressa ¹⁶. Quae ultima exceptio, si quidquam valeret, totam primi Evangelii auctoritatem destrueret; refutatur autem etiam consono Marci testimonio, qui, quamvis nomen Danielis taceat, tamen conservato monito Christi: « qui legit, intelligat », satis ostendit, eum ad librum propheticum omnibus cognitum provocasse. Prior autem obiectio non minus est impia, quam inepta. Etenim si de quaestione mere critica ageretur, Christo eam scientiam negare, ut illam definire « non potuisse » dicatur, impium iam foret; at quaestio, de qua cum adversariis disceptamus, dogmatica potius est quam critica. Nam quaeritur, utrum veteris prophetae Danielis genuina vaticinia contineat, an fraudatoris cuiusdam aetate machabaica degentis fictiones secundum eventum compositas. Si adversariorum sententia vera esset, Dominus ac Redemptor noster librum fraudulenter confictum ¹⁷ approbasset discipulisque suis commendasset atque ad veteratoris istius verba tamquam ad vaticinia divina provocasset; id quod asserere profecto impium est et blasphemum.

Domini verba, quae allegavimus, unicum constituunt N. T. testimonium, si ipsum Danielis nomen ad libri authenticam demonstrandam requiritur; at frequentia sunt testimonia, quibus liber velut divinus ac proinde etiam (saltem indirecte) velut authenticus demonstratur; evidens enim est, eum divinum non esse, si fraudatoris dumtaxat fictiones arbitrarias continet. Iam illud ipsum nomen « *filius hominis* », quo Dominus se ipse tam frequenter appellare voluit quodque tamquam nomen venturi Messiae Iudaeis erat notissimum, ex Danielis libro haustum esse, concedent omnes qui unquam *Matth.* 26,64 (*Marc.* 14,62) cum *Dan.* 7,13 sq. comparaverint; quin etiam Dominus omnibus istis textibus, in quibus de reditu « filii hominis » loquitur, eundem locum danielicum in auditorum mentes revocare voluisse iuste asseritur ¹⁸; unico autem in loco, in quo Redemptor noster ab uno ex discipulis « filius hominis » vocatur, vaticinium istud danielicum impletum esse innuitur (*Act.* 7,56). Quodsi Dominus ipse libro Danielis velut prophetico et divino usus est, nemo mirabitur, quod eadem ratione illum Apostoli adhibuerint. S. Petrus, si de prophetis loquitur, qui « scrutati sint, in quod vel quale tempus significaret in eis Spiritus Christi praenuntians eas, quae in Christi sunt passiones et posteriores glorias », sed responsum acceperint, quod non sibimet ipsis, sed futuris generationibus ministrent, quae impletionem sint visurae (*1 Petr.* 1.10-12), vix dubium est, quin ad nostrum librum respexerit, quum Daniel solus sit inter veteres prophetas, qui in vaticiniorum suorum tempus inquisivisse illudque responsum accepisse legitur ¹⁹. Certum quoque est, S. Paulum in sua Antichristi descriptione (*2 Thess.* 2) nostra vaticinia (praesertim *Dan.* 11,36 sq.) prae oculis habuisse, eumque in heroum

fidei enumeratione libro Danielis eandem, quam reliquis V. T. Scripturis, auctoritatem attribuisse (*Hebr.* 11, 33. 34; cfr *Dan.* 6. et 3.). S. Iohannem librum nostrum pro prophetico habuisse, demonstrare opus non est, siquidem adversarii ipsi concedunt, eum in sua Apocalypsi vaticinia danielica supposuisse et adhibuisse²⁰. Quoniam vero tot tantisque directis et indirectis testimoniis Domini et Apostolorum authentia libri nititur, facile explicatur, cur Porphyrii obiectiones a Patribus sint despectae et reiectae.

Iisdem autem testimoniis demonstratur, Iudaeos tempore Christi librum Danielis pro authentico habuisse; at alia praesto sunt, quibus synagoga iam dudum antea eum inter Scripturas suas sacras recepisse ostenditur simulque adversariorum, qui eius originem aetati machabaicae attribuunt, sententia refutatur. Praeprimis ad Fl. Iosephum provocamus, qui Alexandro M. Ierosolyma ingresso Danielis librum ostensum fuisse narrat, in quo fore praedicebatur, ut Graecus quidam Persarum imperium aboleret; qua de re laetatum regem omnia concessisse, quae summus pontifex petebat, ut sc. patriis legibus uti Iudaeis liceret, et septimo quoque anno a tributis essent immunes²¹. Quod testimonium adversarii respuunt quidem, at esse confictum argumentis non demonstrant; iam vero nec simplici negatione illud removeri neque assertionem, nonnullas narrationis circumstantias parum esse verisimiles²², integrum infirmari perspicuum est, praesertim quum aliunde constet Alexandrum M. se mitem erga Iudaeos exhibuisse²³. — Alterum argumentum nobis praebet oratio Mathathiae, qui moriens, ut filios suos ad fortitudinem in Legis observantia adhortetur, eis inter alia exempla proponit « Ananiam et Azariam et Misael, qui credentes liberati sint de flamma, Danielelem, qui in sua simplicitate liberatus sit de ore leonum »²⁴; aetate igitur machabaica (et quidem ante a. 167.) liber noster non tantum exstitit, sed eodem in ordine habitus est cum aliis libris sacris, ex quibus Mathathias exempla Abrahami, Iosephi, Phineae, Iosuae etc. depromsit. Credere utique iubemur, Mathathiae orationem ab auctore 1. Mach. libri esse confictam ac proin nullius momenti in nostra quaestione; at iterum fugit adversarios, asserta argumentis esse stabilienda, neque quidquam illos esse profecturos, si illis daremus (quod tamen concedi non potest), auctorem libri haec exempla ex proprio penu orationi Mathathiae adiecis-
 Quomodo enim explicabunt, librum medio saec. 2. a fraudatore confictum ante eiusdem saeculi finem iam inter sacros Iudaeorum libros esse receptum? Auctor enim 1. Mach. libri opus suum tempore Iohannis Hyrcani (135.-106.) absolvit; ex Fl. Iosephi autem testimonio c. Ap-
 pionem (I. 8) scimus, Iudaeos palaestineses nullum librum, qui Ar-
 taxerxe I. recentior erat, in canonem suum recepisse²⁵. — Hinc etiam

tertium authenticæ argumentum desumimus ex ipsa libri nostri in Iudæorum canonem receptione. Immerito enim obiicitur, Danielem a Iudæis non esse inter prophetas receptum sed in tertia canonis parte inter hagiographos collocatum, id quod fieri non potuisse censent adversarii nostri, si ex antiqua Iudæorum traditione liber iam exsilio tempore esset compositus. Neque enim animadvertunt, hodiernum canonis Iudaici ordinem satis recentis esse originis; nam Iosephus, licet easdem tres librorum sacrorum classes, quas moderni Iudæi, agnoverit, in tertia sua classe tamen non recensuit nisi quatuor libros qui « hymnos et praecepta vitae » tradunt, nostrum igitur librum, utpote a propheta conscriptum, secundae attribuit²⁶; Iudæi vero alexandrini semper Danieli inter prophetas maiores immediate post Ezechielem locum assignarunt²⁷.

16. Cfr *De Wette Schrader* Einleitung p. 503 : « Christus wollte weder noch konnte, der Natur der Sache nach, eine kritische Auctorität sein »; *Davidson* Introd. III. p. 168 : « Christ did not assume to be a critical authority, because certain errors were doctrinally harmless, having no proper connection with his religious teaching. Besides, we cannot tell how far the words of Christ in Matth. 24. have been exactly reported in the Greek Gospel of St. Matthew ».

17. Plane assentimur *Reuss* (Gesch. des A. T. p. 576) asserenti librum non potuisse per errorem Danieli attribui, sed eum aut genuinum esse aut fraudulenter confictum et fraudulenter Danieli attributum. « Da der Verfasser für einen Mann gelten will, der im Exil gelebt hat, so ist sein Werk, wenn nicht echt, ein untergeschobenes, und es handelt sich hier nicht um einen Irrthum der Tradition, sondern um einen literarischen Betrug ». Merito autem miraberis nostros « criticos » omnes « fraudem literariam » excusare; secundum eos « finis sanctificat media »; cfr ex. gr. *Reuss* l. c. p. 580 : « Wir meinen, dass um dem Verfasser gerecht zu werden, man ihn aus einem andern Gesichtspunkt beurtheilen muss, nämlich mit Rücksicht auf die Zeit, in der er lebte. Was ihm seine Blätter eingegeben hat, das war die Lage seiner Glaubensgenossen, wie er sie vor Augen hatte... Der Zweck war ganz lobenswürdig; es galt den Geist und Muth einer Bevölkerung zu stärken, welche durch die abscheulichste Tyrannei noch in sich nicht die Kraft gefunden hatte, das alte Wort : Hilf dir, so wird Gott dir helfen, in Thaten umzusetzen » etc. Simili modo *Hitzig* (Das Buch Daniel p. X). Cautiores sunt alii, qui auctorem fraudis tam aperte accusare non audent, neque tamen ad eum excusandum quidquam praeter « bonum finem » afferunt. Cfr *Davidson* l. c. p. 199 : « His motive was good and right. To effect his purpose the more successfully, he chose a prophet renowned for wisdom in the tradition of his nation as the medium of communicating theocratic truths to his suffering countrymen. He uses Daniel and apocalyptic visions supposed to be revealed to him, as harmless (!) but effectual drapery to set forth ideas fitted to sustain the oppressed people of God in the midst of persecution » etc. Simila habent *De Wette Schrader* l. c. p. 503, *Bleek Wellhausen* l. c. p. 471 etc. Omnibus tamen adversariis nostris miracula, quae a Daniele narrantur, merae sunt fabulae eaeque ridiculae, quae nunquam fieri potuerunt, atque visiones omnes ex eventu sunt confictae : omnia haec igitur confingere et pro veris et divinis revelationibus venditare res est innocens (harmless), dummodo finis sit bonus.

18. Cum *Dan.* 7,13. 14. 26. 27 cfr *Matth.* 10,23; 16,27 sq.; 19,28; 24,30; 25,31 etc.

19. *Dan.* 12,6-12. *Estius* (in 1 Petr. 1,10 sqq.) Apostolum ad *Dan.* 9. respexisse arbitratur, ubi Daniel cupidus cognoscendi temporis, quo ventura sit salus, oratione et ieiunio se ad visionem de septuaginta hebdomadis recipiendam praeparaverit; quae sententia nobis minus probatur.

20. Ex. gr. cfr *Dan.* 7,3 sqq. (*Apoc.* 13,1 sqq.); 7,7 sq. (11,7); 7,9 sqq. (20,4 11 sq.); 7,10 (5,11); 7,13 (14,4); 7,20 sqq. (17,12); 7,27 (11,15 sqq.) etc.

21. *Fl. Ioseph.* Antiqu. XI. 8,5.

22. *Reuss* (l. c. p. 579) rem audaci negatione et ioco definire conatur: « Die ganze Geschichte ist eine Fabel; Alexander kam nie nach Jerusalem; auch wäre sehr interessant zu wissen, ob man ihm die Geschichte seiner Nachfolger vorgelesen hat ». *De Wette Schrader* (l. c. p. 504) modestius putat non omnes narrationis rationes credi posse (« Aber die Erzählung ist sicher wenigstens nicht in allen einzelnen Umständen glaubwürdig »), sed nihil profecto prohibet, quominus librum Danielis Alexandro ostensum esse credamus. Cum *De Wette Schr.* fere consentit *Davidson* (l. c. p. 163): « This story is of very suspicious credit; it has the air of embellishment ». Egregie narrationis veritatem vindicat *Hengstenberg* Authentie des Daniel p. 277-286.

23. *Arrian.* Exped. Alex. II. 25; *Iustin.* Hist. XI. 10; *Hecat.* apud *Fl. Ioseph.* c. App. II. 4.

24. 1 *Mach.* 2,59 sq. Quoniam Mathathias amicorum Danielis exemplum primo in loco ponit, eum exempla non ex traditione orali, sed ex nostro libro hausisse iure concludimus (*Dan.* 3. Amici ex igne liberati; 6. Daniel a leonibus servatur); nam simili modo Phineas, licet iuniorem, Iosuae praemittit, quia eius remuneratio in Pentateucho prius narratur.

25. Cfr *Introd. gener. Ed.* 2. nn. 21. 22. p. 46. 49 sqq.

26. *Fl. Iosephum* librum Danielis velut sacrum et propheticum in viginti duorum librorum suorum numero habuisse, constat ex *Antiqu.* X. 10. 11 (praesertim 11,7); XI. 7; XII. 7,6.

27. De ratione, qua permoti iuniores rabbini librum Danielis in tertia canonis sui parte collocaverunt, disseruimus in *Introd. gen. Ed.* 2. n. 15. p. 31 sq.

290. — 2. Restat ut argumenta examini subiiciamus, quibus danielica libri nostri origo impugnatur. Nonnulla narratis illis, quae de Nabuchodonosor eiusque successoribus deque rebus babylonicis et persicis tradunt monumenta recenter detecta et explicata, iam praeoccupavimus neque ea repetere opus est, praesertim quum hodierni « critici » in afferendis eiusmodi difficultatibus iam cautiores sint, quam antiquiores rationalistae¹, atque adversariorum sententia, qua nullum factum in libro sacro relatum admittendum statuunt, nisi aliis testimoniis profanis confirmetur, prorsus sit erronea, ne dicamus absurda. Alia praetermittere licet, quia solis praeiudiciis rationalisticis innituntur ac proin ad philosophos potius quam ad nos spectant, aut ex erroneis textuum interpretationibus oriuntur ac proin ad exegesis proprie dictam pertinent. Priori classi adnumeramus miracula libri nostri, quae utpote nimis extraordinaria, et praedictiones, quae utpote nimis accuratae credi posse negantur; quasi adversarii nostri aliarum Scripturarum miracula agnoscerent et Deum futura saltem aliqua revelare posse concederent²! Alteri classi adnumeranda sunt ea, quae

verisimilitudine carere aut exaggerata esse dicunt, postquam nimirum arbitraria interpretatione verba ad erroneum sensum detorserunt³. Quibus omnibus omissis hae fere remanent.

a.) *Indolem libri danielicae origini repugnare edocemur.* « Nam haud raro auctor Daniele magnis laudibus exornat (1,17. 19 sq.; 5,11 sq.; 6,4; 9,23; 10,11) atque de eo velut de persona a se prorsus aliena loquitur (6,29 דְּנִיֵּאל דְּנָה « et hic Daniel »); documenta publica, quae tamquam authentica referuntur (3,31-4,34; 6,26-28), in tota sua dictione cum reliquo libro historico consonant; porro liber ipse partim hebraice partim chaldaice est conscriptus, utraque autem lingua satis est corrupta et chaldaica multis vocabulis persicis atque adeo graecis, quae ante Seleucidarum aetatem Hebraeis erat ignota, non parum deturpata »⁴.

Integram adversarii obiectionem, ne difficultatem effugere videremur, transcripsimus, quamquam de duarum linguarum usu supra iam diximus eumque non minus quam utriusque linguae impuritatem origini danielicae libri omnino favere ostendimus (289. 1. b. p. 488). Nomina vera persica difficultatem non creant nisi ei, qui ante persicum imperium linguam aramaim (qua scripta est prior libri pars) ex multiplici cum Persis aliisque gentibus vicinae originis commercio corrumpi potuisse negaverit. Quatuor demum vocabula graeca, quae 3,5. 7 leguntur, sunt instrumentorum musicorum nomina, quae una cum instrumentis ipsis a Graecis Asiae Minoris ad Babylonios facile transire potuerunt⁵. — Haec, quae de libri lingua corrupta et deturpata obiiciuntur, tam levia sunt, ut cur semper recoquantur non intelligamus; levior autem, si fieri potest, est obiectio ex expressione « hic Daniel » deprompta; quamprimum enim Danieli, uti aliis innumeris scriptoribus, de se ipso tertiam personam adhibere licuit, pronomen demonstrativum nomini proprio aptissime isto in loco additum esse ne rabidissimus quidem authenticitatis adversarius negabit, dummodo ad contextum attenderit: *hic* Daniel, i. e. idem ille, quem aemuli eius omni studio et conatu perdere voluerant, a Deo suo protectus ad magnos honores promotus est (הַצֶּלֶה, *prosperatus* est: male Vulg. *perseveravit*) tempore Darii et Cyri regum ». — Ad laudes autem quod attinet Danieli attributas, ex elencho testimoniorum allatorum tria (5,11 sq.; 9,23; 10,11) removenda sunt, quippe in quibus Daniel tamquam fidelis historicus ea referat, quae alii de ipso dixerant, tria reliqua (1,17. 19 sq.; 6,4) non sunt vanae gloriae signa, sed ab auctore afferuntur, ut explicet, cur ab ethnicis regibus ipse amicusque eius ipsis ethnicis sint praelati atque ad praecipua munera publica assumti.

b.) Parum favere danielicae origini dicitur *libri nostri doctrina* de angelis (4,14; 9,21; 10,13. 21), de salute messianica (7,13 sq.; 12,1-3), de resurrectione mortuorum et de iudicio (12,2 sq.); item cum eadem non satis consonare creduntur ethicae quaedam ideae, uti de eleemosynis (4,24 cfr. Eccli. 3,28; 29,12; Tob. 4,10; 12,19), de abstinentia a certis cibis (1,8-16 cfr. 1 Mach. 1,62 sq.; 2 Mach. 5,27), de tribus quotidianae orationis temporibus (6,11; cfr. Act. 2, 15. 3,1) »⁶.

Nonnullas novas revelationes per Daniele nobis esse propositas aut do-

ctinas iam antea traditas accuratius et enucleatius nobis per eum esse explicatas profecto non negamus; at quomodo adversarii demonstrant, illas non exsilii tempore sed machabaica dumtaxat aetate proponi potuisse? Innuere quidem volunt, ex aliarum gentium (Persarum etc.) commercio has ideas esse haustas, vehementer autem errant, atque praecipua, quae obii-ciunt, in aliorum auctorum sacrorum libris sunt expressa. Quo integra doctrina de angelis pertinet, cui Daniel praeter nomina duorum angelorum (Gabriel 9,21; Michael 10,13. 21) vix quidquam novi addit; angelos enim divinorum iudiciorum esse executores (4,14), satis clare etiam Ezechiel (capp. 9. 10.) docet; de exercitu angelorum coram Domino assistente et cum eo concilium quoddam agente dudum ante exsilium loquitur propheta Michaeas, filius Iemla (3 *Reg.* 22,19 sqq.); immediate post exsilium angelus explicat Zachariae visiones, sicut eas explicavit Danieli. Quod autem angeli velut custodes regnis sint praepositi, id quidem ante Danielelem nemo tradidit; sed haec doctrina certo nec ex Persarum nec ex aliorum ethnicorum placitis hauriri potuit. — In doctrina messianica ab aliis discrepare creditur Daniel, quia primus Messiam velut ens humanam naturam superans, cuius potestati omnis terra sit subiicienda, descripserit (7,13 sq.; 12,1 sqq.); quasi nec a Davide (*Ps.* 2. 109. etc.) nec ab antiquioribus prophetis, ex quorum numero solum Isaiam nominare sufficit (*Is.* 7,14; 9,6 etc.), et divina natura et regnum universale Messiae sint praedicta. — Futuram mortuorum resurrectionem et iudicium clare a Daniele (12,2 sq.) doceri fatemur, neque dissentimus, si quis hanc doctrinam nusquam in V. T. tam clare propositam esse contenderit, dummodo concedatur ante Danielelem eandem iam ab aliis (*Is.* 26,19; *Ezech.* 37.; *Iob.* 19,25 sqq.) esse traditam. — Si de eleemosynis, quibus peccata redimuntur, aut de abstinencia a certis cibis, aut de tribus quotidianae orationis temporibus ante aetatem machabaicam nullum inveniretur testimonium, argumentum adversariorum semper foret infirmum, quoniam ex solo silentio non recte concluditur rem aliquam fuisse incognitam; animadvertente autem de eleemosynarum virtute non tantum loqui librum Tobiae, qui exilio babylonico est antiquior, sed etiam *Is.* 58,10; certos cibos iam in Lege pentateuchica interdici, atque de tribus orationis temporibus *Ps.* 54,18 satis clare fieri sermonem.

c.) Demum *externa testimoniū* originis danielicae desiderari dicuntur. « Si liber tempore exsilii conscriptus est, neque cur in tertia iudaici canonis sectione sit collocatus, intelligitur, nec cur Siracida (*Eccli.* 49,10 sqq.) Danielelem omiserit, nec cur Ezechiel (14,14. 20) eum medium inter Noe et Iob enumeraverit, nec cur in libris post exsilium conscriptis visionum istarum ratio non habeatur »⁷.

De loco, quem *iuniores* rabbini libro Danielis in suo canone assignarunt, iam diximus (289 p. 494). Aliquid miri in eo esse, quod Siracida Danielelem non nominaverit, libenter fatemur; immerito autem ex eius silentio recentior libri nostri origo derivatur; nam si legitima esset conclusio, etiam Esdrae librum et Estheris libellum aetati machabaicae adscribere cogeremur, siquidem Siracida etiam Esdram et Mardocheum silentio praetermittit; dicendum igitur est, eum completum patrum catalogum dare noluisse, quare etiam

ne unum quidem ex Iudicibus nominat et aliquos prophetas, qui licet libros non scripserint magna tamen auctoritate gavisi sunt, omittit. Quodsi vero Siracida Daniele non commemorat, Ezechiel eius pietatem et sapientiam celebrat (*Ezech. 14,14. 20; 28,3*), atque rectissime eum priore in loco medium inter Noe et Iob posuit; neque enim chronologico ordine tres magnos illos intercessores enumeravit, sed secundum virtutem intercessionis eorum, uti recte iam innuit S. Chrysostomus et explicat Estius: « nam propter Noe Dominus pepercit olim filiis et uxoribus eorum et restituit *humanum genus*; ad preces Danielis promisit instaurationem templi et civitatis (vel rectius secundum S. Chrys.: *multos* eripuit a morte, quando barbarus rex inquirebat quae supra humanam erant naturam et interimere volebat omnes suos magos); ad intercessionem denique Iob condonavit peccatum *amicorum* eius »⁸. — Nullam demum a iunioribus scriptoribus sacris danielici libri rationem haberi, erronee asseritur; nam in parvis quidem Aggaei et Malachiae libellis nulla ad eum allusio reperitur; verum *Zacharias* (1,18 sqq. et secundum plerosque interpretes etiam 6,1 sqq.) danielicum vaticinium de quatuor monarchiis cognitum supponit; eiusdem quoque vaticinium de Graecia vincenda (9,13) vix intelligebatur non cognito Danielis libro; *Eccli.* (17,14) doctrinam de angelis regnorum custodibus ex nostro libro hausit⁹; auctorem *Sap.* (3,7) ad *Dan. 12,7* respexisse eius verba docent; de *Machabaeorum* libris non loquimur, quia ne ipsi quidem rationalistae negant, eorum auctoribus librum Danielis cognitum fuisse. Ceterum si in iunioribus libris nullum testimonium inveniretur, eorum silentium argumentum praeberet invalidum, nisi simul demonstraretur eorum auctores Daniele allegeret *debuisse*.

1. *Schrader* (De Wette Schrader Einl. p. 494) hos solos errores históricos (Verstösse gegen die beglaubigte Geschichte) in Danielis libro invenit: 1,1 « Tertio anno Ioakim » (cfr 283 n. 2. p. 467); — 2,1 pugnat cum 1,1 sqq. (cfr *ibid.*); — rex Baltasar et Darius Medus (cfr 284 n. 4. 6. p. 471); — 6,1 sqq. regnum a Dario Medo in centum viginti satrapias distribuitur (etiam *Lenormant* La Divination chez les Chaldéens p. 218 numerum centum viginti satrapiarum exaggeratum esse et librarii errori adscribi debere censet; at nihil videtur ob stare, quominus titulum אֲחַשְׁדַּרְפֶּנֶץ (« satraparum ») latiore sensu de civitatum aut minorum territoriorum gubernatoribus intelligamus; titulus certe est aricae originis, sed cur a Dario Medo adhiberi aut etiam ante eius aetatem iam in lingua vulgari Aramaeorum usurpari non potuerit, non apparet); — 6,18 claustrum leonum describitur velut cisterna (animadvertas autem velim, de claustris illis, in quibus leones *servabantur*, nihil hucusque ex monumentis innotuisse, atque alios assyriologos descriptionem nostri libri vocare accuratissimam; cfr *Lenormant* l. c. p. 192: « La fosse aux lions du chap. 6. devient pour nous un détail d'une exactitude et d'une précision topiques, en présence des admirables bas-reliefs des chasses du même Assourbanipal, transportés à Londres, où nous voyons amener sur le terrain, dans des cages, les lions gardés pour les plaisirs du roi »). Omnes « errores históricos » Danielis enumeravimus, nec quisquam illos rectius « errores hypercriticorum » vocari dubitabit.

2. Miracula, quae utpote nimis extraordinaria (wegen ihrer Grellheit) credi posse a de Wette Schrader l. c. p. 491 negantur, sunt *Dan. 2,28; 3,23 sq.* (Vulg. 3,91 sq.); 5,5; 6,23. 25; de quibus disserere superfluum est. — In praedictionibus tria praeci-

pue vituperantur (l. c. p. 495) : earum « forma apocalyptica », quatenus sub forma visionum regnum messianicum etiam secundum rationem chronologicam definiatur (« insofern die Zukunft des messian. Reiches in und nach bestimmten Zeitverhältnissen aufgefasst und berechnet, und der so entwickelte Stoff in der Form von Visionen dargestellt wird »; sed cfr *supra* 288 p. 481 sqq.); — earum argumentum, quatenus Daniel non de reditu ex exilio sed de rebus post multa saecula venturis agat (attamen si de reditu exsulum, quem vidit, Daniel vaticinia nobis reliquisset, timeo ne « critici » ea ex eventu conficta dicerent, sicuti *Ezech.* 12,12 sqq. aliaque conficta dicuntur, *Is.* 40.-66. aliaque iuniori scriptori attribuuntur); — earum accurata descriptio, ut historiographum potius quam prophetam egisse videatur; accuratus vero dicitur dumtaxat fuisse in describenda aetate Seleucidarum, de aetate autem messianica nihil nisi vaga quaedam annuntiare (sc. « critici » nostri quarto Danielis imperio romanum intelligi negant suasque interpretationes pro vaticiniis danielicis venditant; solum cap. 9. iam satis demonstrat, Daniele non vage dumtaxat de aetate messianica esse vaticinatum; licet miris modis se torqueant adversarii nostri, ut septuaginta hebdomadas danielicas tempore Epiphanis terminari ostendant, finem suum nondum attigerunt). — Textus alexandrinae versionis (cfr *supra* 288. Schol. p. 484 sq.) nobis ostendit, quomodo pseudopropheta aliquis tempore machabaico visiones ex eventu anxisset.

3. Inter ea, quae omni verisimilitudine carere dicuntur, praecipua sunt verba illa, quibus reges ethiopi potestatem et magnitudinem Dei Danielis profitentur (2,46 sqq.; 3,28 sqq.; 4,31 sqq.; 6,26 sqq.); sed cfr *supra* 285 p. 473; alia esset quaestio, si de versione alexandrina ageretur cfr *supra* 288 n. 9. p. 485. Quibuscum fere consentit, licet de textu nostro authentico severius iudicet, *Lenormant* l. c. p. 217 : « On doit remarquer que toutes les fois que l'auteur du livre fait parler directement Nabuchodonosor... on ne trouve rien de plus que cette reconnaissance d'un dieu suprême d'un premier principe supérieur à tous les autres dieux ».

4. *De Wette Schrader* Einleitung p. 498 sqq. Quoniam ab omnibus rationalistis eadem objectiones repetuntur, unius ex praecipuis verba attulisse sufficit.

5. Monumentis et Berosi testimoniis constat, inde a saec. 8. et 7. Assyriis et Chaldaeis cum Graecis iam commercium quoddam fuisse (*Lenormant* l. c. p. 174 n.), quod plane sufficit ad quatuor instrumentorum nomina explicanda; nonne quotidie videmus una cum novis instrumentis etiam eorum nomina ab uno populo ad alterum transire?

6. *De Wette Schrader* l. c. p. 497 sq.

7. *De Wette Schrader* l. c. p. 501 sq. et 497.

8. *S. Chrysost.* In Gen. hom. 43,1 (M. 54,387); *Estius* In *Ezech.* 14,14.

9. Eandem doctrinam ineunte saec. 3. sub primis Ptolemaeis, ergo dudum ante machabaicam aetatem, etiam alexandrini Pentateuchi interpretes ex nostro libro receperunt et in sua versione *Deut.* 32,8 expresserunt.

QUAEST. II. — De deuteroconicarum pericoparum authenticia.

291. — A protocanonico libro ad deuterocononica additamenta Danielis transimus de iisque eo ordine agemus, quo in Vulgata nostra leguntur¹.

1. Secundae narrationi de amicis Danielis, quia idolum aureum Nabuchodonosor adorare noluerant, in ignem iniectis et miraculo servatis (3,1 sqq.) a Vulgata inseruntur longa *oratio Azariae*, qua in

medio igne misericordiam divinam implorat, et *hymnus trium iuvenum*, quo Domino de salute obtenta gratias agunt (3,24-90). Pericope haec duplici textu graeco ad nos pervenit; praeter Theodotionis enim recensionem ab Ecclesia receptam, a qua Vulgata nostra et aliae versiones dependent, alexandrina quoque nobis est conservata (288. Schol.) Utraque in principio capitis (3,1) factum hoc adscribit anno 18. Nabuchodonosor, i. e. illi anno, quo rex Ierusalem templumque evertit; neque improbabilis est haec lectio, quamvis in chaldaico textu desit; regem enim post praeclaras victorias de Iudaeis et Aegyptiis in Asia citiore reportatas sollemnitate illa diis suis gratias agere voluisse, facile creditur.

Sed ad pericopen ipsam veniamus atque primum quidem inquiramus, quae eius sit lingua primigenia; etenim si alteruter textus graecus esset primigenius, Danieli auctori adscribi non posset. Quapropter omnes interpretes catholici semper tenuerunt, eam hebraice vel aramaice primitus esse exaratam graecosque textus esse versiones; idemque sentiunt nonnulli protestantici interpretes, licet pro canonica particulam hanc non recipiant². Neque desunt argumenta valida, quibus vera esse sententia demonstratur. Gravissimum iam est Theodotionis testimonium, qui neque nostram neque alias deuterocanonicas partes recepisset, nisi earum textum hebraicum vel aramaicum prae oculis habuisset. Arbitrario enim adversarii, ut huius argumenti vim effugiant, Theodotionem statuunt alexandrinam tantum versionem correxisse vel mutasse; siquidem eadem est in deuterocanonicis partibus, quae in reliquo libro, similitudo et dissimilitudo Theodotionem inter et alexandrinum interpretem; eum autem protocanonicum librum ex chaldaico et hebraico graecum fecisse omnes concedunt³. Ac profecto, quomodo alexandrinam versionem corrigere vel mutare potuit, si alium textum non habuit, ad quem illam revocaret? Accedit hebraismorum frequentia, quae maior est, quam si pericope ab Hellenista graece esset composita; eam autem urgere nolumus, sed potius monemus, in utraque recensione expressiones aliquas legi, quae non intelliguntur nisi erroneas eas esse vocabulorum hebraicorum translationes supponas⁴. Item in hymno trium iuvenum, in quo omnes creaturae ad laudandum Deum invitantur, aliquae in versibus sese fere excipientibus repetuntur; id quod apte non explicatur, nisi interpretes duo diversa vocabula hebraica eodem graeco reddidisse dicuntur⁵. Quibus argumentis adversarii id unum opponunt, disertum testimonium de hebraica pericopae origine non exstare. Quae, si Theodotionis et Alexandrinorum versiones pro disertis testimoniis non admittuntur, vera quidem sunt, sed immerito afferuntur, quum indirectis testimoniis vim probandi nullam inesse supponant.

Ex lingua igitur contra danielicam pericopae originem nihil efficitur; neque validiores sunt obiectiones ex eius argumento et indole desumtae. Obiicitur quidem Azariam conqueri, quod « non sit in tempore isto nec princeps aut dux, nec propheta, neque holocaustum aut sacrificium aut oblatio, neque locus primitiarum coram Domino » (3,38). At haec ipsa verba docent, brevi post templi destructionem orationem esse compositam; namque similia eodem tempore conqueruntur Ieremias (*Thren.* 2,9) et unus ex psalmistis tempore exsilii degentibus (*Ps.* 73,5 sqq.)⁶; quocirca nisi quis post *secundi* templi destructionem exeunte saec. 1. p. Chr. pericopen scriptam esse asseruerit, fateatur necesse est eam ad exsilii aetatem pertinere et cum temporis definitione ab Alexandrinis et Theodotione tradita (18. a. Nabuchod.) consonare. Neve obiiciatur, in sequente hymno (3,53 sqq. 84) de templo adhuc stante et de sacerdotibus in templo fungentibus esse sermonem, nam *templum* (3,53), id quod ex sequentibus versibus elucet, intelligitur ibi *coelum*⁷, et sacerdotes, ut in *templo* Domino benedicant, non invitantur (3,84). — Minoris, si fieri potest, momenti est, quod Azarias regem Nabuchodonosor vocet « iniustum et pessimum ultra omnem terram » (3,32). Quamquam enim benignus erga Danielelem amicosque eius rex antea fuerat, destructione tamen sanctae civitatis et templi, captivitate integri populi, regia dignitate familiae davidicae abrogata sese exhibuerat hostem crudelem, atque novo conatu, quo Iudaeos ad idololatriam poenis gravissimis adducere voluit, persecutorem iniustissimum. — Tertia obiectio ex totius pericopae indole desumitur. Namque inepta nec temporis adaptata dicitur Azariae oratio, qua generali quodam modo pro toto populo divinam misericordiam implorat (3,26-42) et in fine dumtaxat brevem et frigidam precationem pro sua amicorumque salute addat (3,43-45); frigidum quoque esse hymnum, qui nuda et ieiuna creaturarum, quae Deum laudare debeant, enumeratione constet⁸. Attamen aptissimam dicet Azaria orationem, quicumque animadverterit, tres amicos igni iniectos integrum populum repraesentare. Neque enim tamquam personae privatae invitati erant omnes magistratus ad idolum venerandum, sed ut per eos « cuncti populi, tribus, linguae » adorarent (3,7); quapropter Chaldaei, quum Danielis amici non adorassent, accusaverunt *Iudaeos* (3,8); quae denominatio universali modo intelligatur oportet, quoniam in praecedentibus versibus (3,1-8) trium amicorum nulla prorsus facta est mentio. Timendum igitur erat, ne poena amicorum esset initium persecutionis integri populi, ideoque aptissime Azarias sui ipsius periculi quasi oblitus Deum implorat, ut promissionum memor *populo* parcat. Porro quomodo hymnus ieiunus dicatur, non intelligimus; tres amici maximo miraculo in igne conservati angelique apparitione confortati

se solos Deo debitas gratias et laudes tribuere non posse sentiunt, itaque sua sponte prorumpunt in hymnum, quo omnes creaturas ad Deum laudandum invitant, et undequaque socios accersunt, qui secum Domino gratias agant.

Sive igitur linguam sive argumentum pericopae spectamus, dubium non est, quin nihil obstat, quominus eam a Daniele ipso narrationi suae insertam esse dicamus. Accedit autem, quod ea inserta nexus concinnior reddatur. In chaldaico quidem textu eius omissione contextum non esse turbatum concedimus⁹; at altera ex parte aptiorem fieri nexum, si retineatur, fatendum est. Etenim Nabuchodonosor miratur, quod quatuor viros in fornace ambulantes videat, licet tres tantum sint injecti (3,91. 92 [24. 25]); angelus igitur ad tres viros descendisse supponitur; sed de eius descensu in sola parte deuterocanonica sermo est (3,49 sq.). Quam ob causam iure statuimus, in primitiva narratione etiam nostram pericopen adfuisse. Atque id unum difficultatem quandam creat, quod vix apta possit dari ratio, qua eius ommissio ex textu chaldaico explicetur; attamen explicatio satis probabilis non deest. Namque prior libri nostri pars quinque narrationibus constat, quae omnes eo tendunt, ut Deum magnitudinem suam inter ethnicos manifestasse ostendant; ad hanc autem demonstrationem nec oratio Azariae nec hymnus amicorum quidquam conferunt, sed tota in miraculi ipsius narratione continetur. Coniicere igitur licet, Daniele quum versus finem vitae suae librum ex variis narrationibus, quas antea iam literis consignaverat, et visionibus componeret, ex nostra narratione illa omisisse, quae ad finem suum non requirebantur, atque eo facilius omisisse, quia altera lingua erant composita. Narratio enim est chaldaica, Azariam autem amicosque eius lingua sua, i. e. hebraice, Deum precatum esse et laudasse versimilius est¹⁰. Itaque factum esse arbitramur, ut duae eiusdem narrationis recensiones, quae ambae Daniele habebant auctorem, sint conservatae, brevior in libro ipso, longior in libello separato, Alexandrini autem et Theodotion, qui finem scopumque libri non perspexerunt, longiorem libro inseruerint.

Ceterum quidquid de hac coniectura est, pericopae nostrae canonicitatem nobis testatur integrae Ecclesiae auctoritas; etenim inde a *S. Clementis Rom.* aetate eam semper in Ecclesiae usu fuisse nemo negat¹¹.

1. Non minus egregie quam fuse de tribus his pericopis agit *Th. Wiederholt* in Tüb. Quartalschr. 1871. p. 373-408 (Oratio Azariae et hymnus); 1869. p. 287-321 et 377-399 (Historia Susannae); 1872. p. 554-596 (De Bel et dracone). Cfr etiam *Wette* Einleitung in die deuterokan. Bücher p. 239-263 et alias introductiones catholicas. — Ex adversariis quaestionem hanc accuratius tractat *Fritzsche* Exeget. Handb. zu den Apocryphen I. p. 111 sqq.

2. Ex gr. *Bertholdt* Einl. p. 1567; *Eichhorn* Einl. IV. p. 530; *Delitzsch* De Haba-

cuci prophetae vita et aetate p. 50; Zoeckler Der Proph. Daniel. p. 42 etc. Plerique tamen Protestantes examine non instituto solis suis assertionibus contrariam partem tumentur, uti « orthodoxi » Keil, Haevernick etc., rationalistae Davidson, De Wette Schrader etc.

3. In oratione Azariae et in hymno Theodotionem cum Alexandrino accuratius consentire non negamus, at in versibus, quibus oratio et hymnus introducuntur, magna apparet dissimilitudo. Cfr ex. gr. aliquos versus latine redditos a P. de Magistris :

Alex. 3,24 Sic ergo precatus est Ananias et Azarias et Misael et laudaverunt Dominum, quando eos rex iussit immitti in fornacem. 25. Stans autem Azarias precatus est sic, et aperiens os suum confitebatur Domino simul cum sodalibus suis in medio igne fornacis succensae a Chaldaeis vehementer et dixerunt...

46. Succedentes fornacem et quando immiserunt tres simul in fornacem, fornax iam erat succensa secundum inflammationem suam septuplum, et quando iniecerunt eos illi, qui iniiciebant eos, erant super eos, alii vero succendebant subter eos naphtham et stupam et picem et sarmenta...

Theod. 3,24 Et ambulabant in media flamma laudantes Deum et benedicentes Dominum. 25. Stans autem cum illis Azarias oravit sic, et aperiens os suum in medio igne dixit...

46. Succedentes fornacem naphtha et stupa et pice et sarmentis...

4. Quo praecipue spectant haec : 3,32 ab Alex. et Theod. Babylonii vocantur ἀποστάται, quae expressio melius explicatur, si hebraicum בְּרִידִים (*rebelles* vel etiam *violenti*) supponitur; 3,46 Theod. καλοντες τὴν κάμινον νάφθαν καὶ πίσσαν κτλ (Alex. οἱ δὲ ὑπέκαϊον ὑποκάτωθεν αὐτῶν [sc. iuvenum] νάφθαν καὶ πίσσαν κτλ), ubi duplex accusativus hebraicae quidem, sed non graecae grammaticae respondet; 3,40 nec Theod. expressio ἐκτελέσαι ὁπισθὲν σου nec Alex. ἐξέλαισαι ὁπισθὲν σου ullum praebet sensum, sed uti iam Vatabl. et Corn. a Lap. monuerunt explicanda est ex hebr. לְכֹלֵא אַחֲרַיִךְ (ut perfecte obediamus tibi, vel sequamur te cfr Num. 14,24; 32,11 etc.). Alii hebraismi minoris sunt momenti.

5. Apud Alex. recurrunt 3,64 et 68 δρόσος, 3,67 et 69 ψύχος, 3,64 et 77 ὕμνος; apud Theod. 3,66 et 67 καύμα, 3,67 et 69 ψύχος; ipsa iam differentia inter Alex. et Theod. docet non eadem vocabula in textu primigenio repetita esse.

6. Immerito a nonnullis Ps. 73. aetati machabaicae adscribi bene ostendit Himpel Theol. Quartalschr. 1870. p. 423 sqq. Quod Azarias « prophetam » non amplius adesse asserat, id non maiorem creat difficultatem, quam quod Ieremias « prophetas non invenire visiones » conqueratur (Thren. 2,9). Licet enim illo tempore Ieremias, Ezechiel, Daniel, Baruch viverent, Dominus ad tempus reliquerat populum suum nec prophetas suos instigavit, ut exsules consolarentur.

7. Cfr Ps. 10,5 « Dominus in templo sancto suo, Dominus in coelo sedes eius », ubi parallelismus templum de coelo intelligendum esse eadem ratione docet, qua in nostro loco : « benedictus in templo sancto gloriae tuae... benedictus in throno regni tui... benedictus qui intueris abyssos et sedes super Cherubim... benedictus in firmamento coeli ».

8. S. Hieronymi aetate aliam sed non dissimilem obiectionem fecerunt Iudaei : « tantum fuisse otii tribus pueris cavillabantur, ut in camino aestuantis incendii metro luderent et per ordinem ad laudem Dei omnia elementa provocarent ». Quibus nugis omissis id forsitan aliquis quaesierit, cur Azarias cum amicis in ignem iniectus et flamma non laesus non statim ad gratiarum actionem sese converterit sed longa

precatione divinam misericordiam imploraverit, quam iam expertus erat. Recte autem respondetur, Azariae orationem magis populi quam sui ipsius amicorumque salutem spectare; omnem novam petitionem simul continere gratiarum actionem, miraculum demum inchoatum non superfluum reddidisse ulteriorem petitionem de propria salute; quare quamprimum angelus apparet, velut exaudita precationis signo obtento in hymnum laudis et gratiarum actiones prorumpunt amici.

9. Attende autem in chaldaico textu lectionem aliquantulum esse diversam; namque pro verbis, quae Vulg. 3,41 ex chald. recepit: « Tunc rex Nabuchodonosor obstupuit et surrexit propere » etc. Theod. habet: « Et rex Nabuchodonosor *audivit eos psallentes* et admiratus est et surrexit propere » etc., quae correspondent addito in 3,24 Vulg. Qua ratione attentio regis sit excitata, in chald. non exprimitur.

10. Nam etiam in solo textu deuterocanonico nomina *hebraica* trium amicorum adhibentur, in protocanonica capitulis parte autem semper eorum nomina chaldaica ponuntur (3,12. 13. 14. 16 19. 20. 22. 23. 93. 95. 96. 97).

11. *S. Clem. Rom.* 1 Cor. 45: « Num Ananias, Azarias et Misael conclusi sunt in fornacem ignis ab iis, qui magnificum Altissimi cultum observabant? » Quo in testimonio animadvertit non tantum hebraica amicorum nomina poni sed etiam illo ordine, qui in sola deuterocanonica parte observatur, dum in protocanonica narratione nomina semper chaldaica et alio ordine recitantur. *S. Iustin.* Apol. I. 46 (M. 6,397); *Clem. Alex.* Ecl. ex Script. proph. 1 (M. 9,697). Iuniora testimonia adscribere superfluum est; adnotasse sufficit in omnibus codicibus omnium ecclesiarum pericopen suo loco insertam inveniri atque orationem hymnumque (omissis versibus quibus coniunguntur 3,47-51), quoniam in liturgia adhibebantur, multis Psalteriis una cum aliis canticis scripturisticis addi.

292. — 2. *Historia Susannae* (vel *iudicium Danielis*, *διᾶκρισις Δανιήλ*, uti alii codices pericopen inscribunt) in Vulgata protocanonico libro est addita (*Dan.* 13.), in plerisque codicibus graecis et in antiqua Italia eidem praemissa, apud Syros separato libello edita. Iuvenis (*νεώτερος Alex.*, *παιδάριον νεώτερον Theod.*, quibus vocabulis hebraicum *נער* reddi videtur) Daniel fuisse dicitur, quo tempore sapiente suo iudicio iniquos Susannae accusatores confudit; ex ordine igitur chronologico narratio media inter duo prima capita inserenda est; eo enim tempore rem gestam iure supponimus, quo Daniel triennio studiorum suorum chaldaicorum absoluto inter aulicos regis ministros iam erat receptus sed ad altiore dignitatem nondum euectus.

Prima iterum quaestio agitanda est de primigenia pericopae lingua; inde enim a Porphyrii et Iulii Africani aetate omnes, quotquot eius canonicitatem impugnarunt, graecum esse textum primigenium proclamarunt, atque pro praecipuo argumento ad celeberrimas illas paronomasias provocarunt, quibus Daniel sententiam contra iniquos testes tulit (13,54-55)¹. Quod argumentum tam grave visum est nonnullis catholicis interpretibus recentioribus, ut ad eandem sententiam accederent, licet pericopae canonicitatem tuerentur². At nulla videtur esse ratio, cur a communi catholicorum opinione recedamus, quae Danieli auctori narrationem adscribens eam chaldaice vel hebraice

compositam esse tenet. Ad Theodotionis enim testimonium, quo praecedentis pericopae hebraicam originem tuiti sumus, in hac altera accedit Symmachi libri danielici versio, in qua eam adfuisse critica Origenis signa in graeco alexandrinae versionis codice et in syriaco-hexaplari conservata extra controversiam ponunt. Multo minus autem in hac, quam in praecedente, valet adversariorum exceptio, Theodotionem et Symmachum alexandrinam narrationem in suas editiones recepissee et alio textu non adhibito correxissee vel mutasse. Per totam enim pericopen Theodotion et Alexandrinus ita inter se differunt, ut Theodotion vera libidine mutandi, addendi, omittendi, transponendi correptus fuisse esset dicendus, si ei soli mutationes deberentur³. Ex integro autem protocanonico libro apparet, Theodotionem alexandrinam versionem retinuisse, ubi cum chaldaico (vel hebraico) textu consentit, eandemque ubi dissentit ad textum primigenium revocasse; eadem igitur ratione eum in nostra pericope egisse admitti tamdiu debet, quamdiu contrarium non demonstratur; sed eiusmodi demonstrationis ne initia quidem apud adversarios invenies⁴. Non parum autem argumentatio nostra hebraismis confirmatur, quibus Theodotionis versio abundat, atque id prae ceteris notatu est dignum, quod nonnullis in locis, in quibus Alexandrinus phrasin vere graecam habet, Theodotion hebraicam constructionem adhibuerit⁵.

Sed quid adversariorum argumento respondebimus? Alii cum Estio respondent, in textu primigenio fortasse paronomasiam nullam adfuisse, sed graecum interpretem narrationem iucundiores eleganti paronomasia reddidisse; nam « ad fidem historiae non requiri, ut ea quae dicta ab aliquo narrantur iisdem prorsus vocibus quibus dicta sunt referantur, sed sufficere ut narrentur vocibus idem significantibus; sic Evangelistas saepe in verbis diversos esse, quos tamen dubium non sit in re convenire ». Alii monent cum Origene, quum pauca tantum hebraicae linguae monumenta sint conservata, nobis non constare, quibus vocabulis hebraicis nomina *σχῖνος* et *πρῖνος* respondeant; sine fundamento igitur asseri, paronomasias illas in primigenio textu non adfuisse. At alteram quoque difficultatis solutionem insinuat Origenes, quam praeferendam esse ducimus; Daniele scilicet opinatur nec *πρῖνον* nec *σχῖνον* arbores, sed alias nobis ignotas nominasse, quarum nominibus hebraicis vel chaldaicis verbum aliquod secandi vel scindendi responderet, graecum vero interpretem suae linguae proprietatem secutum, ut paronomasiam servaret, *πρῖνον* et *σχῖνον* elegisse, quibus verba *πρίζειν* et *σχίζειν* responderent⁶. Simili prorsus ratione S. Hieronymus, quamvis nomine *תְּמָלַח* amygdalum vel nucem significari non ignoraret, non vertit « virgam *amygdaleam* » sed « virgam *vigilantem* video », ut pa-

ronomasiam respondi dominici « ego *vigilabo* (שָׁכַד אֲנִי) super verbo meo » retineret⁷. Tanta igitur non est difficultas ab adversariis toties decantata, ut testimoniorum Theodotionis et Symmachi auctoritatem elevet; quare hebraicam vel chaldaicam esse pericopae huius linguam primigeniam pro certo statuimus.

Quod si autem hebraice vel chaldaice conscripta est, nihil obstat, quominus Danieli attribuaturn auctori. Quae enim ex eius argumento afferuntur, ut narratio verisimilitudine carere ac proin pro fabula habenda esse demonstratur, et levia sunt et leviori modo proponuntur. Quid quod aliqui rem definivisse sibi videntur, si temporis rationem non esse habitam monuerunt? Ioakimum enim, virum Susannae, dicunt valde divitem fuisse atque pomarium cum balneis etc. possedisse, id quod supponat eum iam diu in Chaldaea exulem vixisse; altera autem ex parte Daniele vocari παιδίσκον νεώτερον ac proin a prima Iudaeorum transportatione paucissimos annos effluxisse⁸. Miram sane obiectionem, cuius utraque sumptio est erronea. Vocabulum enim παιδίσκον hebraico נַעַר respondere iam diximus; παιδίσκον autem vocantur etiam Davidis socii, qui cum eo ad regem Achis fugerunt (1 Reg. 21,4) et παιδίσκον vocatur Benjamin quo tempore iam complures habuit filios (Gen. 43,8), Absalom, quando erga patrem rebellavit (2 Reg. 18,5), Salomon, quando thronum iam occupavit (3 Reg. 3,7); παιδίσκον igitur vocari potuit Daniel, etsi supponamus rem in nostra pericopa narratam non esse gestam nisi post Iechoniae transportationem, quo tempore primi exsules iam septem vel octo annos in Chaldaea peregerant. Licet enim Daniel tunc forte iam viginti duos vel quatuor annos natus esset, velut παιδίσκον νεώτερον aptissime opponebatur duobus πρεσβύταις vel πρεσβυτέροις. Quod autem ad Ioakimi divitias attinet, exsules Iudaei omnibus bonis, quae in patria possederant, spoliati esse immerito supponuntur; procul dubio Ieremias, si immediate post Iechoniae transportationem exsules exhortatur, ut « aedificent domos et plantent hortos et accipiant uxores » etc. (Jerem. 29,4 sqq.), satis clare docet exsules pristina sua bona retinuisse secumque in exilium abstulisse⁹. — Alii difficultatem in eo inveniunt, quod exsules sibi iudices constituisse atque ius gladii habuisse dicantur quodque iudicium contra Susannam et contra duos senes tumultuario modo sit peractum. Priori obiectionis parti iam respondit Origenes, « nihil insolitum accidisse, si magnis gentibus subactis a rege concessum fuit, ut suis legibus et iudiciis utantur captivi. Certe nunc quum Iudaei Romanis imperantibus didrachma pendunt, quantum concedente Caesare in ipsos auctoritatem habeat ethnarcha, ut nihil differat ab eo qui regia dignitate inter suos gaudeat, scimus ex experientia »¹⁰. Nabuchodonosor Daniele tresque amicos

eius praeposuit provinciae Babyloniae, Godoliam Iudaeum post destructionem civitatem Palaestinae praefecit; quid igitur mirum, quod Iudaeos illos, quos velut obsides potius quam velut captivos a. 4. Ioakim et iterum cum Iechonia abduxerat, secundum suas leges vivere sibi iudices constituere permetteret? In iudicio demum Susannae nihil invenitur tumultuarii, nisi quod populus in duorum testium, quos summa veneratione dignos iudicabat, veracitatem non inquisierit; hinc vituperatur a Daniele, quo praeside illud, quod immerito omisum erat, suppletum est. Nam de iudicio contra senes peracto sermo non est, nec iudicem agit Daniel, sed falsi testimonii dumtaxat convicit accusatores; quo facto sententia iam per ipsam Legem (*Deut. 19, 18 sq.*) lata erat¹¹.

Catholici quoque interpretes nonnulli dubitant, num recte pericopae auctor vocetur Daniel, duobus argumentis innixi; non satis enim explicari putant, cur e libro nostro sit omissa narratio, si a Daniel sit scripta, et auctorem de Daniele velut de persona prorsus ignota (13, 45) loqui¹². At altera ratio nullius est ponderis; in omnibus enim protocanonici libri narrationibus Daniel de se tertia persona loquitur, neque quidquam aliud habemus in versu obiecto secundum versionem alexandrinam: « ἔδωκεν ἄγγελος πνεῦμα συνέσεως νεωτέρῳ ὄντι Δανιήλ ». Priorem autem refutare conatus est Origenes coniiciens, scribas « ex iis, quae seniorum, principum et iudicum vituperium aliquod continebant, sustulisse a cognitione populi quidquid potuerunt... Nihil igitur mirum esse, si Susannae quoque, cui libidinosi seniores insidiati sint, historiam suffurati sint et a Scripturis subtraxerint »¹³. Rectius autem respondere nobis videtur, Danielem quum librum suum ex narrationibus iam antea scriptis componeret, nostram omisisse, quoniam ad finem, quem sibi proposuerat, non erat adaptata.

De pericopae canonicitate disserere opus non est; velut canonicam eam iam adhibuit *S. Irenaeus*, Iulii Africani autem obiectiones ita refutavit *Origenes*, ut iuniores Patres, licet aliqui de danielica eius origine dubitarent, eam tamquam divinam Scripturam sine ullo scrupulo adhiberent; atque ipse *S. Hieronymus*, qui saepius et fusius Iudaeorum contra danielica additamenta obiectiones refert, non tantum illis utitur, sed etiam diserte asserit, se non suam sed aliorum opinionem istis in locis expressisse¹⁴.

1. *S. Hieron.* Comm. in Dan. Prol. (M. 25, 514): « Sed et hoc nosse debemus inter cetera *Porphyrium* de Danielis libro nobis obicere, idcirco illum apparere confictum nec haberi apud Hebraeos, sed *graeci sermonis esse commentum*, quia in Susannae fabula contineatur dicente Daniele ad presbyteros ἀπὸ τοῦ σχήλου σχίσαι καὶ ἀπὸ τοῦ πρίλου πρίσαι, quam etymologiam magis graeco sermoni convenire quam hebraeo. Cui et *Eusebius* et *Apollinarius* pari sententia responderunt, Susannae Belisque et draconis fabulas non contineri in hebraico, sed partem esse prophetiae Abacuc filii Iesu de tribu Levi, sicut iuxta LXX interpretes in titulo eiusdem Belis fabulae ponitur ».

(Sed utrum etiam hebraicam an danielicam tantum originem negaverint Euseb. et Apoll., non satis clarum est). *Iul. Africani* Ep. ad Orig. de historia Susannae (M. 11, 44 sq.). — *Fritzsche, Keil, Davidson, De Wette Schrader, Vatke* etc. his paronomasiis quaestionem definiri arbitrantur.

2. *Pererius* (Comm. in Dan. 13. Romae 1587. p. 485) postquam varia responsa attulit tandem concludit: « Denique non aliorum a fide has extremas historias non esse scriptas a Daniele, sed ab alio quopiam linguae graecae perito scilicet *eo tempore, quo gens iudaica sub Graecorum imperio fuit*. Haec autem Scriptura et afflatu Spiritus S. composita est et synagogae auctoritate antequam fortasse probata et quoniam ad res gestas Danielis pertinebat, tanquam appendix libro eius adiuncta est ». Eandem sententiam omnino amplexi sunt *Iahn* Introductionis epitome p. 440; *Ackermann* Introd. p. 342.

3. In alexandrina versione deest tota tentationis narratio 13,14-27 vel potius relentis particulis versuum 14. 11. 22 indicata tantum est; omittit item vv. 46. 47. 49. 50; precationem Susannae vv. 42. 43. brevius exprimit et iudicio praemittit (v. 35); aliam clausulam (vv. 62. 63) habet etc.

4. Quare etiam *Delitzsch* (De Habacuci prophetae vita p. 30), licet narrationem ipsam pro apocrypha habeat, tamen hebraicam fuisse eius primigeniam linguam tenet: « neque enim illa apocrypha (deuterocanonica) Theodotionis ex textu τὸν ὁ tantummodo descripta, aut ne plagium appareret interpolata sunt, sed *plane novam versionem* assumpta versione septuagintavirali *ex hebraico aramaico exemplari factam repraesentant* ».

5. Complura exempla affert *Wiederholt* Tüb. Quartalschr. 1869. p. 296 sqq. 317 sqq.

6. Cfr de variis difficultatis solutionibus *Orig.* Ad Afric. 6 sqq. (M. 11,61 sqq.), *Perer.* Comm. in Dan. 13 p. 484 sqq., *Wette* Einl. in die deuterokan. BB. p. 246. *Wiederholt* l. c. p. 299-310, etc. Antiquiores interpretes iam attulerunt habraica plantarum nomina, quibus similes paromomasiae fieri possunt (אֵלֶּה, terebinthus et אֵלֶּה, peieravit, תְּרִינָה, ilex et רִנָּה, extenuavit; קַצְיָעָה, laurus cassia et קַצְעָה, scidit; פִּקְיָעָה, cucurbita et פִּקְעָה, ruptus est; אֲבֹז, nux et גִּדָּה, totondit, delevit etc.).

7. Cfr quomodo *S. Hieron.* In Ierem. 1,11. 12 (M. 24,710) ipse suam versionem explicat; etiam *Gen.* 2,23 אִשָּׁה, vertit *virago*, ut allusionem ad אִישׁ, *vir* retineret; de quo exemplo cfr *Orig.* Ad Afric. 12 (M. 11,77).

8. *Keil* Einleitung p. 757 « Als ungeschichtlich erweist sich diese Erzählung schon dadurch, dass das Auftreten des παῖδ' ἁγίου Daniel (13,45) der Zeit nach unvereinbar ist mit dem Reichthume und Besitz des Ioakim, indem dieser erst nach längerer Dauer des Exils als möglich zu denken wäre ».

9. Cfr *Orig.* l. c. 13 (M. 11,80 sq.).

10. *Orig.* l. c. 14. — Prorsus similia tradunt moderni assyriologi; cfr M. v. *Niebuhr* Gesch. Assur's und Babel's. Berlin 1857. p. 25 sq. « Man liess die unglücklichen Angesiedelten sich regieren, wie sie wollten... Auch wo sie unter allen Einwohnern ganz zerstreut lebten, wie die vornehmen Juden und Leviten in Babylonien, haben sie wohl überall, wie im letzteren Lande (1 *Esdr.* 1,8) ihre Gemeinden und Aichmatarchen gehabt... Mitunter mischte sich der Statthalter in die Administration, aber nur, wenn er ein politisches Interesse dabei hatte oder Geld herauszuchlagen hoffte. Sonst kümmerte er sich um Justiz oder Administration nicht im Geringsten » etc.

11. Cfr *Wiederholt* l. c. p. 385 sqq.

12. *Eusebium* et *Apollinarium* de danielica origine dubitasse et pericopen prophetiae

Habacuc attribuisse testatur S. Hieron. (Cfr not. 1.); unica eorum ratio fuit, quod alexandrinam inscriptionem narrationis sequentis etiam ad hanc pericopen pertinere putarunt. — *Corn. a Lap.* In Dan 13,1 « Haec historia non videtur ab ipso Daniel, saltem in hoc eius opere, fuisse conscripta, sed a quopiam Hebraeo, qui in captivitate babylonica vel potius post eam scripsit chronica vel diaria regum Medorum et Persarum et maxime Cyri, simulque conscripsit res memorabiles, quae eo tempore Hebraeis contigerunt. Id patet ex 13,66, ubi indicatur quod historia vel Susannae vel Belis contigerit ante Cyrum »; sed 13,66 ad solam sequentem narrationem pertinet. *Wiederholt* l. c. p. 382 duas rationes supra indicatas urget.

13. *Orig.* Ad Afric. 9. — Idem (l. c. 7) Iudaeorum traditionem quandam commemorat, duos iniquos senes, qui Susannam accusarunt, fuisse pseudoprophetas Achab et Sedeciam, quibus, quia « *moechati sint in uxores amicorum suorum et locuti sint verbum in nomine Dei mendaciter* » Ieremias (29,21 sqq.) mortem ignis praedixit. Eandem refert S. Hieron. In Ierem. 29; in Dan. 13 etc. (M. 24,896; 25,607); cfr de hac sententia *Wiederholt* l. c. p. 394.

14. S. *Iren.* c. haer. IV. 26,3. (M. 7,1054); *Clem. Alex.* Strom. IV. 19 (M. 8,1329); S. *Hippol.* Explan. hist. Susannae (M. 10,689); *Orig.* Ad Afric. (M. 11,48 sqq.). Eiusdem Comm. in Sus. recepit S. Hieron. M. 25,606 sqq.); S. *Athanas.* C. Arian. or. 1,13; ad Serap. 1,6 etc. (M. 26,40. 541); S. *Cyrrill.* Ieros. Catech. 16,31 (M. 33,961) etc. etc. Ex antiquioribus Latinis cfr *Tertull.* De cor. 4 (M. 2,81); S. *Cypr.* Ep. 40,4 (M. 4,336); S. *Hilar.* Pict. In Pr. 52,19; de Trin. IV. 8 (M. 9,335; 10,101) etc. — S. *Hieron.* Ad Innoc. ep. 1,9; c. Iovin. I. 25 etc. (M. 22,329; 23,256); cfr c. Ruf. II. 33 (M. 23,476): « Quod autem refero, quid contra Susannae historiam et hymnum trium puerorum et Belis draconisque fabulas, quae in volumine hebraico non habentur, Hebraei soleant dicere, qui me criminatur, stultum se sycophantem probat. Non enim quid ipse sentirem, sed quid illi contra nos dicere soleant, explicavi » etc.

293. — 3. Destructionis *Belis draconisque historia* in codicibus graecis, qui omnes Theodotionis recensionem exhibent, et in Vulgata librum Danielis terminat (*Dan.* 14); in alexandrina autem editione separatum libellum constituit, qui inscribitur « Ex prophetia Ambacum (Habacuc) filii Iesu de tribu Levi ». Quin etiam Danielelem, de quo agitur, a propheta distinguere videtur, siquidem narrationem his verbis inchoat: « Homo quidem erat *sacerdos*, cui nomen Daniel filius Abal, conviva (συμβίτης) regis Babylonis »; Danielelem vero prophetam ex tribu *Iuda* fuisse constat (1,6) ipsaque alexandrina versio insinuat, eum dicens fuisse ἐκ τοῦ γένους τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ τῶν ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας¹. Atamen nec inscriptionem nec prooemium legimus in Theodotionis versione, quam sequitur Vulgata: « Et rex Astyages appositus est ad patres suos et suscepit Cyrus Perses regnum eius, et erat Daniel conviva regis et honoratus super omnes amicos eius » (13,65; 14,1).

Huius quoque pericopae primigeniam linguam fuisse hebraicam vel chaldaicam, Theodotionis nova versio, quidquid contradicunt adversarii, haud dubium relinquit. Quam immerito enim Theodotion alexandrinam versionem proprio Marte non adhibito alio textu mutasse vel correxisse dicatur, primi versus, quos allegavimus, clare docent. Re-

linquamus inscriptionem, quam a Theodotione omitti potuisse concedimus; sed quae ei ratio fuit, ut alexandrinum prooemium, quod *per se* narrationem satis apte introducit, prorsus mutaret regemque Cyrum nominaret, cuius tempore res gesta esset? Cur alexandrinus vero interpretes versum istum (13,65) omiserit, ratio in aperto est; quoniam enim 1,21 Daniel usque ad *primum* annum Cyri mansisse dicitur, iam 10,1 contra textus hebraicum, syriacum, Theodotionis consentientes annum *tertium* Cyri in *primum* mutavit atque nostro in loco, ne cum 1, 21 pugnare videretur, omisso Cyri nomine Danielelem vocavit « convivam regis *Babylonis* ». Primo huic argumento, quod solum sufficit, alterum addimus ex hebraismis desumptum, qui in Theodotionis textu frequentiores, quam in alexandrino sunt²; quae res profecto non explicatur, nisi Theodotionem alexandrinam versionem ad primigenium textum, quam prae manibus habuit, revocasse statuamus.

Hebraice igitur vel chaldaice pericopen nostram primitus esse conscriptam pro certo asserere licet; sed quid de eius argumento est dicendum? Ridiculam eam esse fabulam clamant adversarii omnes, quae a Daniele conscribi non potuerit. Atque praepremis Cyrum monent, quem monotheistam fuisse constet, velut cultorem idolorum babyloniorum, Belis et draconis, describi. Quae obiectio ante paucos quidem annos, sed non amplius hodie, postquam inscriptiones cuneiformes explicatae sunt, refutatione indiget³; in una enim ex suis inscriptionibus Cyrus ipse eam refutat asserens, « se quotidie Bel et Nebo adorare eosque precari, ut Merodacho (supremo Chaldaeorum deo) annuntient, Cyrum fidelem eius esse servum »; in eadem quoque inscriptione gloriatur de templis, quae aliis idolis erexerit⁴. Scilicet ut Babyloniorum, quos vi subiecerat, animos sibi conciliaret, eorum idola venerabatur, sicut aliorum populorum idolis cultum exhibebat et in suo decreto (Esdr. 1,3) Iudaeorum Deum tamquam « Dominum Deum coeli » celebrabat. — At serpentibus, inquit, Babylonii cultum non exhibebant, ergo auctor erravit, quum Cyrum serpentem coluisse assereret. Quae obiectio duplici ex capite est erronea; nam Cyrum serpenti cultum exhibuisse auctor noster non asserit, Babylonii autem revera serpentes venerabantur (ἱερέοντο LXX et Theod.). Ieremias in sua epistola de serpentibus loquitur, qui de terra nati corda idolorum in templis lingere a Babyloniiis dicebantur (*Bar.* 6,19); serpens enim praecipuum erat symbolum dei Hea vel Ea, qui terrae praepositus homines scientias docuit; quapropter in certa classe monumentorum, quae de deorum beneficiis agunt, serpens magnum locum occupat et in nonnullis templis serpentes videntur esse nutriti, ut tamquam deorum interpretes oracula darent⁵. — Altera obiectio ex eo desumitur, quod Daniel templum Belis destruxisse referatur, dum tamen Strabonis et Arriani testimoniis de-

structio Xerxi attribuitur, immo Herodotus etiam post Xerxis aetatem illud superstes spectaverit. Facilis esset difficultatis solutio, si alexandrinam versionem sequeremur, quae non de templi sed de solius idoli destructione loquitur (τὸν δὲ Βῆλ κατέστρεψεν), neque difficilis est, si Theodotionem sequimur, dummodo attendatur, nomine templi Belis varia aedificia significari. Secundum Herodoti, qui ipse illud vidit, descriptionem Belis templum (ιερόν) maxima constabat pyramide; in eius cacumine parvum erat sacrarium (νηός), in quo nihil praeter lectum et auream mensam reperiebatur, ad eius vero radices alterum erat sacrarium (νηός), in quo aurea erat Belis statua una cum mensa, in qua ei cibi apponebantur, et coram quo duo erant altaria sacrificiis destinata⁶. Iam vero evidens est auctorem nostrum de inferiore sacrario loqui, in quo solo idolum inveniebatur et lectisternia habebantur; hoc igitur destruxisse refertur Daniel, neque mirum est, Babylonios illud iterum aedificasse, sicut altera vice illud suscitavunt, postquam a Xerxe destructum est. Herodotus utique nec de priorē nec de altera destructione loquitur; at eius silentium, utpote testimonium mere negativum, difficultatem non creat. Brevi post eius aetatem ante Alexandri M. regnum templum integrum destructum esse certum est, licet nullus auctor quidquam de hac destructione memoriae prodiderit; Strabo dumtaxat refert, Alexandrum M. pyramidem illam, quam destructam invenit, reaedificare voluisse; num hoc Strabonis testimonium addubitare licet, quia de destructione ipsa omnes silent?⁷ — Tertia obiectio ex miraculo desumitur, quo propheta Habacuc ex Palaestina in Chaldaeam ab angelo translatus est, ut Danieli leonibus obiecto prandium afferret. Cum rationalistis, qui omnia miracula negant, hac de re disputare superfluum est; sed qua ratione antiqui Iudaei, quos commemorat S. Hieronymus, et moderni interpretes protestantici illi, qui supranaturalem revelationem non respuunt, hoc miraculo turbentur, non intelligimus. Neque enim, si simile miraculum in Scripturis non legeretur, illud velut rem monstruosam (abenteuerlich) reicere liceret, dummodo ad anthropomorphisticum narrandi modum attendatur, neque desunt similia portenta. Elias curru igneo per turbinem elevatus est in coelum et filii prophetarum putarunt eum a Spiritu S. in alium locum esse translatum (4 Reg. 2, 11. 16), quia eiusmodi translationes probabiliter iam viderant; Philippus diaconus, postquam baptizavit eunuchum reginae Aethiopum, raptus est a Spiritu Domini et inventus in Azoto (Act. 8, 39 sq.)⁸. — Num Habacuc propheta, id quod insinuare videtur Theodotion (Ἡρακλῆς ὁ ποροφύτης), sit idem ille, cuius libellus nobis inter Duodecim Minores conservatus est, cum certitudine definiri nequit, quia libelli ipsius aetas satis est incerta. Si recte viderunt illi interpretes, qui eum ultimis Iosiae annis adscribunt, eius auctor primis Cyri annis superstes esse

potuit senex utique grandaevus; probabilius autem libellus Iosiae aetate est antiquior⁹. — Reliquae difficultates, quae interdum afferuntur, leviores sunt. Nomen Astyagis (13,65) a sciolo librario, uti videtur, nomini genuino praedecessoris Cyri (Cyaxari?) est substitutum. Babylonios, licet armorum vi a Cyro essent subiecti, iterum rebellasse, quum idola sua destrui viderent (14,28 sq.), facile admittet, qui eos ad rebellionem admodum pronos fuisse ex eorum historia didicit.

Itaque nec lingua nec argumentum pericopae obstant, quominus eam Danieli auctori attribuiamus, atque illud solum iterum difficultatem quandam creat, quod in librum protocanonicum non sit recepta, quamvis eundem, quem reliquae narrationes, finem prosecuta potestatem Dei veri celebret (14,42; cfr 2,46 sq.; 3,59 sqq. etc.). Recte autem forsitan dixeris, eam in primitivo libro adfuisse immediateque alteram de Daniele leonibus obiecto (6,1 sqq.) esse secutam, verum propter argumenti similitudinem iunioribus rabbinis superfluum esse visam ideoque ab eis ex suo loco remotam, ut a solis Alexandrinis in appendice sit conservata. Alexandrinorum autem inscriptio, qua eam ex prophetia Habacuc desumptam dicunt, vel ideo fide videtur esse indigna, quia integer Danielis liber ab eis summo cum arbitrio est tractatus aliisque plurimis additamentis, mutationibus, omissionibus deturpatus.

De canonica demum pericopae auctoritate prudens non potest dubitare, quum eam aequè atque alia Danielis fragmenta in omnibus antiquis ecclesiis pro divina Scriptura habitam esse constet. *S. Irenaeus* eam sine ulla haesitatione allegat, atque eadem ratione eam adhibuerunt paullo post *Clemens Alex.*, *Tertullianus*, *S. Cyprianus*; *Origenes* eam contra Africanum velut exemplum affert Scripturae, quae, quamvis in hebraico non legatur, pro genuina sit admittenda; Patres saec. 4. illi, qui deuterocanonicos libros respuisse (immerito) creduntur, nostra pericopa in dogmatis demonstrandis utuntur, uti *S. Athanasius M.*, *S. Cyrillus Hier.* etc. Quanto in honore antiqua Ecclesia fragmenta omnia Danielis habuerit, antiquissima demonstrant hypogaea, in quibus tres iuvenes cum angelo in fornace orantes, Daniel velut iudex in medio populo sedens, aut in lacu leonum ab Habacuc propheta cibos recipiens non semel depicti reperiuntur¹⁰.

1. Quum omnes Israelitae ex Iudaea latiore sensu sumta adducti essent, Iudaea hoc loco non potest intelligi nisi stricto sensu de territorio tribus Iuda.

2. Ex. gr. 14,13 *Alexandrinus* scribit : Δανιὴλ ἐκέλευσε τοὺς παρ' αὐτοῦ... καταστήσαι ὄλον τὸν ναὸν σποδῆ; *Theod.* vero : καὶ ἐπέταξε Δανιὴλ τοῖς παιδαρίοις αὐτοῦ καὶ ἤνεγκαν τέφραν καὶ κατέσεισαν ὄλον τὸν ναόν (ubi κατασεῖν videtur respondere hebr. Hiph. הִנִּיחַ, quod utraque significatione huc illuc agitandi et spargendi usurpatur). Eodem in versu *Alex.* habet σφραγίσαι τῷ δακτυλίῳ *Theod.* σφραγίσαι ἐν τῷ δακτυλίῳ (retenta praepositione כ). Alia exempla cfr apud *Wiederholt* Tüb. Quartalschr. 1872. p. 559 sq.

3. Nonne mirum est, quod haec obiectio etiam a. D. 1886. sit recocta in *Valke* Einl. p. 669 : « Das ist Fabel, denn Cyrus verehrte den Bel gar nicht, und Daniel zerstörte auch den Tempel dieses Gottes nicht, sondern erst Xerxes versuchte es.... Eine unhistorische Fiction, da babylonischer Schlangenkult überhaupt nicht nachweisbar ist ». — Moderni « critici » rationalisticis suis sociis, qui monumenta Assyriorum et Chaldaeorum explicant, fidem detrectare malunt, quam errores suos confiteri.

4. Cfr hanc inscriptionem apud *Schrader* Keilinschr. u. A. T. Ed. 2. p. 373; *Vigouroux* La Bible et les découvertes modernes IV. p. 513; *Brunengo* L'impero di Babilonia e di Ninive II. p. 513.

5. Cfr *Schrader* in *Riehm* Handwörterb. des Bibl. Alterth. p. 288 : « Es ist ganz grundlos, wenn neuerdings Schlangencult als bei den Babyloniern im Schwange gewesen geleugnet wird »; *Rawlinson* The five great monarchies I. p. 122; *Lenormant* La Divination chez les Chaldéens p. 90 sq. loquens de *Bar.* 6,19 : « La phrase en question semble donc se rapporter à cette circonstance que dans quelques-uns des temples de Babylone on aurait élevé des serpents comme des interprètes des dieux et servant à rendre des oracles ». In nota addit : « Quoique l'histoire du dragon, que la Vulgate place à la suite des prophéties de Daniel, soit un morceau de basse époque et sans aucune valeur, on peut admettre qu'il a eu pour fondement un fait réel, ces serpents élevés dans certains temples babyloniens ». Narrationem nostram esse recentioris originis nec ullius auctoritatis doctissimus vir nec demonstrat nec demonstrare conatus est; libentissime quidem ei fidem adhibemus, si de studiis suis cuneiformibus aliquid *asserit*, at melius egisset, si ab assertionibus, quae studia theologica et scripturistica requirunt, abstinuisset.

6. *Herod.* I. 181 sqq.; *Strab.* XVI. 5; *Arrian.* Exped. Alex. VII. 17. — Cfr *Rawlinson* The five great monarchies I. p. 514 sqq. 533 sqq.; *Wiederholt* l. c. p. 577 sqq.

7. *Strabo* l. c. cfr *Wiederholt* l. c.

8. *S. Hieron.* (Praef. in Dan.) Iudaeum introducit nostris additamentis irridentem : « Quum vero ad Habacuc veniret et de Iudaea in Chaldaeam raptum discophorum lecitaret, quaerebat exemplum, ubi legissemus in toto V. T. quemquam sanctorum gravi volasse corpore et in puncto horae tanta terrarum spatia transisse » etc. — Cfr *Keil* Einl. p. 757 « Als ungeschichtlich erweist sich... die Legende vom Bel dadurch, dass sie Cyrus zum Verehrer des Bel u. Drachen zu Babel macht, den Belustempel durch Daniel zerstören lässt, endlich durch das abenteuerliche Wunder 14,33 sqq. »

9. Cfr de hac quaestione *Knabenbauer* Prophetæ minores II. p. 52 et *infra* 313.

10. *S. Iren.* C. haer. IV. 5 (M. 7,985); *Clem. Alex.* Strom. I. 21 (M. 8,852); *Tertull.* De idolol. 18 (M. 1,688); *S. Cypr.* De orat. Dom. 21 (M. 4,534); *Orig.* ad Afric. 2 etc. (M. 11,49); *S. Athan.* C. Arian. or. III. 30 (M. 26,368); *S. Cyrill. Hier.* Catech. 14,25 (M. 33,875) etc. Cfr *Introd. gener.* Ed. 2. n. 41. p. 97 sq.

§ 19. — De praecipuis commentariis catholicis in Danielelem.

294. — Innumeri fere sunt, qui unum alterumve vaticinium danielicum, praesertim praeclarum illud de septuaginta hebdomadis, aut de professo aut saltem occasione data illustrare conati sunt¹; pauciores autem integrum librum vel maiorem eius partem interpretati sunt; de his solis vero nobis est hoc loco dicendum et a PATRIBUS ORIENTALIBUS pro more initium capimus. Inter quos *Origenem* non plane licet omit-

tere, non tantum, quia Daniele a se expositum esse ipse testatur, sed etiam quoniam auctoritate historiae Susannae vindicata de nostro propheta bene meruit atque S. Hieronymus suam explicationem eiusdem historiae ex *Orig.* Stromatis excerpsit². Eadem aetate *S. Hippolytus M.* Daniele quatuor libris explanavit, quorum nobis praeter totum quartum haud pauca priorum fragmenta supersunt, inter quae nonnulla de partibus deuterocanonicis. Proximus ei est Eusebius Caes. ideo nominandus, quia in suis *Eclogis Iulii Africani* sententiam de septuaginta hebdomadis nobis conservavit, reliqua enim, quae supersunt, fragmenta minoris sunt pretii³. *S. Ephraem* in Daniele explicando consuetum suum morem tenuit breviter sensum literalem praecipue exponens⁴. Inter opera *S. Chrysostomi* legitur commentarius haud spernendus, qui tamen, utrum S. Doctoris sit, dubitatur; *S. Cyrilli Alex.*, qui omnes prophetas explicavit, non restant nisi aliqua scholia ex catenis collecta; integer autem ad nos pervenit *Theodoreti* commentarius in Danielis visiones, inter omnes, quos aetas patristica nobis transmisit, optimus; *Ammonii iun.* quoque, unius ex melioribus interpretibus, non exstat hodie nisi fragmentum in Daniele⁵.

Inter LATINOS PATRES primus tempore est *S. Zeno*, cuius possidemus paucos quosdam et brevissimos tractatus de tribus pueris in camino ignis et de Daniele in fossa leonum. Integrum librum protocanonicum explicavit *S. Hieronymus*, deuterocanonicorum autem, uti diximus, brevem explicationem adiecit ex Origenis Stromatis desumptam; brevior est, quam in reliquis libris propheticiis explanandis esse solet atque solum fere sensum literalem tradit. Qui secuti sunt interpretes latini, vix mentione sunt digni; pauculas notas ex magistri sui S. Gregorii M. operibus collegit *S. Paterius*; quaestiunculas nonnullas de Daniele proposuit et solvit *Petrus archidiac.* saec. 8.; *Walafr. Strabo* glossam ordinariam suam ex S. Hieronymi commentario excerpsit⁶.

1. Quinquaginta sex opuscula de septuaginta hebdomadis usque ad suam aetatem conscripta enumerat *Lelong* (Bibliotheca sacra. Parisiis 1723. p. 1054 sq.), at multo numerosiora sunt; *Fr. Fraidl* (Die Exegese der Wochen Daniels in der alten u. mittlern Zeit. Graz 1883), qui in huius loci historiam diligentissime inquisivit, usque ad finem saec. 15. centum septem eius interpretes enumerat; quibus quot ultima quatuor saecula addiderint, solus Deus scit. Praecipuos vaticinii commentatores recenset *Knabenbauer* (Comm. in Dan. p. 61 sqq.); Patrum sententias collegit *F. I. Reusch* (Tüb. Quartalschr. 1868. p. 535 sqq.).

2. Cfr *Orig.* In Matth. 24,15 (M. 13,1658); *S. Hier.* Comm. in Dan. (M. 25,606): « Ponam breviter quae *Orig.* in decimo Stromat. libro de Susannae et Belis fabulis dixit ». — *Orig.* cp. ad Afric. M. 11,47-85.

3. *S. Hippolyti* librum IV in Dan. (7.-12.) iterum repertum *B. Georgiades* primus edidit in periodico constantinop. (Ἑκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια 1885. 1886) et post eum *E. Bratke* (Bonnae 1891). Reliqua fragmenta exhibet M. 10,638 sqq., de quibus cfr *A. Bardenhewer* Des h. Hippolytus Commentar zum B. Daniel. Freiburg

1877.). — *Eusebii Caes.* Eclogae proph. I. 42-46; cfr Demonstr. evang. VIII. 2. (M. 22,1172-1192. 596-632); *eiusdem* fragm. in Dan. M. 24,525 sqq.

4. *S. Ephraem* Expos. in Daniel. Opp. syr. II p. 203-233.

5. *S. Chrysostomi* Interpretatio in Daniele. M. 56,193-246 (cfr Montfauconii Monitum I. c. 191); certo spuria est hom. de quatuor regnis (seu « in illud : exiit edictum ») M. 50,795-800. — *S. Cyrilli Alex.* Fragm. M. 70,1461. — *Theodoreti* Commentarius in visiones Dan. M. 81,1256-1549. — *Ammonii Alex.* Fragn. M. 85, 1364-1381. 1823-1826.

6. *S. Zenonis* tract. 69-77. M. 11,522-528. — *S. Hieronymi* Commentariorum in Dan. liber unus. M. 25,513-610. — *S. Paterii* Testimonia in Dan. M. 79,997-1002. — *Petri archid.* Quaestiones in Dan. proph. M. 96,1347-1362.

MEDIA AETATE Danieli prophetae interpretes non defuerunt, quorum opera adhuc cum fructu aliquoties consuluntur. Ieiuna quidem est explicatio, quam saec. 12. edidit *Rupertus Tuit.*, mysticus et moralis commentarius circa idem fere tempus a *Philippo Harvengo* de somnio Nabuchodonosor (*Dan.* 2) conscriptus. Sed saec. 13. *B. Albertus M.* integrum librum diligenter interpretatus est solum fere sensum literalem secutus superavitque aequalem suum *Card. Hugonem*, qui in explicando libro danielico consuetum suum modum tenuit. Inter *S. Thomae Aq.* quoque opera imprimi solet « expositio in Daniele », quae tamen saeculo 14. debetur; *Thomas Wallensis* (Anglicus) eius est auctor, interpretes non spernendus et in nostro libro *Nicolao Lyrano*, qui eodem tempore suas postillas edidit, vix inferior. Ex saec. 15. interpretibus Danielis solus nobis innotuit *Dionysius Carth.*, quem saepissime iam nominavimus⁷.

INDE A SAEC. 16. crescit interpretum numerus. Saeculum 16. sex nobis reliquit commentarios in Daniele, inter quos eminent *Ben. Pererii* « commentariorum in Daniele libri sedecim », quos « magno cum acumine nec minore cum diligentia elucubratos » dixit Matth. Polus, Synopseos criticorum editor, dicentque omnes, qui eos pervolverint, licet nonnullas quaestiones dogmaticas etc. fusius quam par est tractatas invenerint. Utiles quoque sunt expositiones *Hect. Pinti* et *Ioan. Maldonati*, qui operi ultimam manum imponere morte praematura prohibitus est; minoris autem momenti sunt opera edita a *Ioan. Boulaise*, *Iac. Veldio*, *Marcellino Evangelista*⁸. Ex saec. 17. interpretibus Danielis *Casp. Sanctius* aemulos suos atque etiam Pererium superavit. *Lud. ab Alcasar* solas visiones danielicas (*Dan.* 7.-12.) exposuit, *Did. de Celada* difusissimum commentarium scripsit in Susannam danielicam (*Dan.* 13.); *I. Metzger* de cornu parvulo (*Dan.* 7.) duas scripturísticas disputationes edidit, *Fr. Péan de la Coullardièrre* cum reliquis prophetis etiam nostrum brevi commentario gallico instruxit⁹. Saeculum 18. de Daniele optime meruit duabus editionibus versionis alexandrinae, quae inde a patristica aetate prorsus incognita erat. *Simeon de*

Magistris e graeco codice chisiano textum alexandrinum accurate edidit et cum versione Theodotionis diligenter comparavit, *Caiet. Bugati* ex codice syriaco, qui in ambrosiana bibliotheca conservatur, eandem alexandrinam versionem edidit et latine vertit. Eodem saeculo *I. G. Kerkherdère* Danielis oraculum de rom. imperio cum Apocal. contulit et *M. A. Chignoli* exercitationibus suis librum illustrare conatus est ¹⁰.

Nostro deinde saeculo totum librum gallice *Trochon* et multo uberius *I. Fabre d'Envieu*, germanice *Aug. Rohling*, latine *I. Knabenbauer*, novis adhibitis subsidiis, quae assyriologi subministrarunt, et vindicarunt et explicarunt. Quibus adnumerari possunt *G. Palmer*, quamvis eius commentatio non constituat iustum commentarium, *G. Forti*, qui solas visiones (7.-12) sibi explicandas sumsit, atque *I. Bade*, *Laur. Reinke*, *G. K. Mayer*, qui messianica Danielis vaticinia commentati sunt ¹¹. Multi demum dissertationibus ad librum vindicandum et explicandum quam plurimum contulerunt; egregias commentationes, quibus *Th. Wiederholt* partes deuterocanonicas vindicavit et partim explicavit, saepius supra laudavimus; *Ad. Hebbelynck* potissimum historicam libri auctoritatem defendit; authentiam libri *F. Speil*, *Eug. Pilloud*, *Fl. De Moor* aliique vindicare studuerunt; nonnulla tantum eius vaticinia exposuerunt *A. Bludau*; *Fr. Dusterwald* etc.; in relationem alexandrinae versionis ad textum hebr. inquisivit *A. Bludau*; pro more suo *B. Neteler* libri ordinem illustrare conatus est ¹² etc.

Inter commentatores acatholicos recentes utiliter conferri possunt *H. A. Ch. Haevernick* (Commentar über d. B. Daniel. Hamburg 1832.), *E. B. Pusey* (Daniel the prophet. Oxford 1864.), *Zoeckler* (Der Proph. Daniel. Bielefeld 1870., qui tamen cp. 11. tempore machabaico interpolatum esse tenet), *C. F. Keil* (Comm. uber den Proph. Daniel. Leipzig 1869.). Multo plures sive « orthodoxos » sive rationalisticos antiquos et modernos enumeratos invenies a *Rosenmüller* Scholia in Dan. p. 42 sqq., *Zoeckler* Der Proph. Daniel p. 44 sqq., *Strack* Einl. in d. A. Test. Ed. 4. 1895. p. 214 sq. — Mentione speciali dignus est *E. W. Hengstenberg*, qui in Beiträge zur Einl. ins A. T. I. Berlin 1831. p. 1-360 authentiam libri fuse et egregie vindicavit, et in sua Christologie des A. T. III. p. 1-208 messianica eius vaticinia explicavit.

7. *Ruperti Tuit.* In Dan. proph. M. 167, 1499-1536; — *Phil. Harvengi*, O. Proem., Opera ed. Nic. Chamart. Duaci 1621.; — *B. Alberti M.* Expositio in Dan. Opp. ed. Jammy. VIII; — (S. Thomae Aq.) In Daniele expositio Opp. ed. Parmensis XXIII, sub Thomae Wall. nomine edita est Parisiis 1641.

8. *Benedicti Pererii* Comm. in Daniele. Romae 1587. et saepius; — *Hect. Pinti*, O. S. Hier., In divinum vatem Daniele. Conimbricæ 1582. Opera. Romae 1584. III; — *Ioan. Maldonati* S. I. († 1583.) Comm. in proph. quatuor: Ier., Ezech., Bar., Daniele. Lugduni 1609.; — *Ioan. Boulaise* Ad mysticos S. S. sensus varia dictio- num significatio cum demonstratione septuaginta hebdomadarum Danielis. Parisiis 1575.; — *Iac. Veldii*, O. S. Aug., Comm. in Daniele. Antw. 1576. (« ce commen-

taire n'est bon que pour les prédicateurs » Feller); — *Marcellini Evangelistae* O. Min., Expositio in Dan. Venetiis 1588.

9. *Casp. Sanctii* S. I. Comm. in Dan. Lugduni 1612. et saepius; — *Lud. ab Alcasar* S. I. In eas V. T. partes, quas respicit Apocalypsis, libri quinque. Lugduni 1632. (L. IV. Dan. 7.-12.); — *Did. de Celada* S. I. In Susannam danielicam cum appendice de Maria V. in Susanna figurata. Lugduni 1656.; — *I. Metzger*, O. S. Ben., Cornu parvulum Danielis disputatione scripturistico-controversistica ventilatum. Salisburgi 1677. 1682.; — *Fr. Péan de la Coullardiére* Comm. sur les proph. Paris 1680.

10. (*Simeon de Magistris*, Congr. Orat.,) Daniel secundum LXX nunc primum editus ex singulari codice chisiano etc. Romae 1772.; — *Caiet. Bugati* Daniel secundum editionem LXX ex codice ambrosiano syriace edidit et latine vertit. Mediolani 1788. — *I. G. Kerkherdère* De monarchia Romae paganae secundum concordiam inter Danielelem et Ioannem. Lovanii 1727.; — *N. Aug. Chignoli*, O. Praed., Exercitationes ad Dan. proph. Venetiis 1761.

11. *Trochon* Daniel. Introd. crit. etc. Paris 1882; *I. Favre d'Envieu* Le livre du proph. Daniel... avec une introd. crit. et un commentaire etc. Paris 1888. 1891. (2 voll.) : *Aug. Rohling* das B. des Proph. Daniel. Mainz 1876; *I. Knabenbauer* S. I. Comment. in Danielelem proph. Parisiis 1891. — *G. Palmer* Commentatio in l. Danielis sc. de temporibus gentium. Romae 1874; *G. Forti* Le profezie di Daniele nei cpp. 7.-12. interpretate etc. Capolago 1845. — *I. Bade* Christologie des A. T. Münster 1852. III. 2. p. 67 sqq.; *Laur. Reinke* Messianische Weissaggen bei den Proph. IV. Giessen 1862; *G. K. Mayer* Die messianischen Prophezieen des Daniel. Wien 1866.

12. *Th. Wiederholt* Tüb. Quartalschr. 1869. 1871. 1872. — *Ad. Hebbelynk* De auctoritate hist. libri Dan. etc. Lovanii 1887. — *F. Speil* Zur Echtheit des B. Dan. (Tüb. Quartalschr. 1863) : *Eug. Pilloud* Daniel et le rationalisme biblique. Chambéry 1890; *Fl. de Moor* La fin du nouvel empire chald. (Paris 1894), Gubaru et Darius le Mède (1894), Les Juifs captifs dans l'empire chald. (Louvain 1896). — *A. Delattre* Les deux derniers chapitres de Dan. Lyon 1878; *Fr. Düsterwald* Die Weltreiche u. das Gotteszeich nach den Weissaggen des Proph. Dan. Freiburg. 1890. — *A. Bludau* De alex. interpretatione l. Daniel critica et hermen. 1891.; Die alex. Uebers. des B. Dan. u. ihr Verhältniss z. massor. Text. Freiburg 1897. — *B. Neteler* Gliederung des B. Daniel. Münster 1870.

CAPUT VI.

DE DUODECIM PROPHEtis MINORIBUS.

§ 20. — *De duodecim prophetarum minorum volumine.*

295. — Uno volumine a synagoga et ab antiqua Ecclesia comprehensi sunt libri prophetarum duodecim, qui « quia sermones eorum sunt breves in eorum comparatione, qui Maiores ideo vocantur, quia proluxa volumina condiderunt », Minores vulgo appellari solent¹. Num eorum coniungendorum ratio illa fuerit, quam Thalmudicos secutus indicat Kimchi, « ne, si singuli seorsim manerent, unus aut alter propter parvitatem periret »², non satis liquet; illud autem certum est, antiquissimam esse eorum coniunctionem, neque improbabile, eam Esdrae canonis palaestiniensis collectori deberi. Etenim *Siracides*, si Isaiae, Ieremiae, Ezechielis laudibus seorsim celebratis duodecim nostros uno et communi encomio comprehendit (« duodecim prophetarum ossa pullulent in loco suo; nam corroboraverunt Israel et redemerunt se in fide veritatis » Eccli. 49, 12), non obscure innuit, illorum libros eo iam tempore uno volumine fuisse comprehensos. Idem clarius videtur indicare *S. Stephanus*, si Amosi verba citans ea in « libro prophetarum » (ἐν βίβλῳ τῶν προφητῶν *Act.* 7, 24) legiasserit. *Fl. Iosephum* quoque duos et viginti tradens Iudaeorum libros sacros usque Artaxerxis I. aetatem esse editos, scripta duodecim Minorum pro uno libro habuisse concedunt omnes. Atque primi Patres, qui Iudaeorum sui temporis canonem recensuerunt, *S. Melito Sard.*, *Origenes*, *SS. Hilarius*, *Epiphanius*, *Hieronymus* eundem semper apud Iudaeos viguisse numerandi modum testantur³. A synagoga autem idem ad Ecclesiam transierat, id quod eorum Patrum testimoniis constat, qui Ecclesiae libros sacros enumerantes « duodecim prophetarum libros connexos, quoniam nunquam seiuncti sint, pro uno haberi » dixerunt; ex Graecis *SS. Athanasium M.*, *Cyrillum Ieros.*, *Gregorium Naz.* enumerasse sufficit, ex Latinis *S. Augustinum*, *Concilio Hippon. et Carthag.*, *Rufinum*⁴. Hinc factum est, ut communi nomine volumen a Iudaeis עשר שנים aut frequentius chaldaice תרי עשר vel contracte תריכר, a Patribus τὸ δωδεκάπροφητον appellaretur⁵.

Neque tamen nec a synagoga nec ab Ecclesia idem semper locus volumini in canone est attributus. *Siracides* quidem illud Isaiae Iere-

miae Ezechielis libris videtur postposuisse, quum Minorum laudes ultimo in loco celebret; sed in iudaico catalogo, quem refert S. Melito, medium inter prophetas locum occupat; sequitur enim Isaiam et Ieremiam, praecedunt autem Ezechiel et Danieli; atque Origenes et S. Epiphanius etiam iudaicos catalogos referentes illi inter prophetas primum locum dant, S. Hieronymus vero in prologo galeato ultimum, quem hodie quoque in Bibliis hebraicis tenet. Ad Ecclesiam autem quod attinet, SS. Athanasius, Cyrillus Alex., Gregorius Naz., Concilii Laod. can. 60. in Oriente atque in Occidente S. Augustinus et Concilia africana duodecim Minores Maioribus praemittunt, consentientibus nonnullis codicibus graecis, quorum ordinem retinuit Sixtus V. in sua alexandrinae versionis editione; alii autem Patres et codices plerique versionum Minores Maioribus postponunt. Utrumque apte fieri clarum est; nam quoniam Maiores secundum ordinem chronologicum sunt dispositi, inter Minores autem aliqui Isaias sunt antiquiores aliqui Daniele recentiores, integrum Minorum volumen aut primum aut ultimum locum obtinere potuit.

1. *S. August.* Civ. Dei XVIII. 28 (M. 41,585); cfr *supra*.

2. In *Baba bathra* 14. interrogatur, cur Osee, qui Isaias sit antiquior, primum inter prophetas locum non obtineat, et respondetur « Quoniam scriptum est una cum Aggaei Zachariae Malachiae vaticiniis, qui prophetarum fuerunt postremi, illis adnumeratur. — Attamen separatim potuerunt scribere eum et antepone. — Quia parvus est, facile intercideri poterat ». — *Kimchi* Comm. in Psalm. Praef. — Eandem rationem indicat *Theophyl.* Expos. Proph. Proem. (M. 126,569).

3. *Fl. Ioseph.* C. App. I. 8. — *S. Melito Sard.* Ad Onesim. (*Euseb.* H. E. IV. 26. M. 20,397) : Προφητῶν Ἰσαίου, Ἱερεμίου, τῶν δώδεκα ἐν μονοβίβλῳ, Δανιήλ, Ἰεζεκιήλ. — *Origenis* testimonium disertum quidem non amplius superest; in eius catalogo enim ab *Euseb.* H. E. VI. 25 (M. 20,581) conservato omittitur, at omissionem negligentiae librarium deberi docet *Rufini* versio historiae eusebiana, in qua immediate post Canticum ante Isaiam nominatur, et *S. Hilar.* In Psalm. Prol. 15 (M. 9,241), qui Origenis catalogum recepit : « Qui (viginti duo libri) ita secundum traditiones veterum deputantur, ut... Salomonis Proverbia, Ecclesiastes, Canticum sint in 13. 14. 15., duodecim autem Prophetae in 16., Esaias deinde et Ieremias.. et Daniel et Ezechiel et Iob et Hester viginti et duum librorum numerum consumment ». — *S. Epiph.* Haer. 8,5 (M. 41,213) : ἔσχον δὲ οὗτοι οἱ Ἰουδαῖοι προφητῶν βιβλους ταύτας... εἰκοστὴν τὸ Δωδεκαπρόφητον, εἰκοστὴν πρώτην Ἰσαίαν τὸν προφήτην, εἰκοστὴν δευτέραν τὸν προφήτην Ἱερεμίαν μετὰ τῶν θρήνων καὶ ἐπιστολῶν αὐτοῦ τε καὶ τοῦ Βαρούχ κτλ. — *S. Hieron.* Prol. gal.; cfr eiusdem ad Paulin. cp. 53,8 (M. 22,546) : « duodecim prophetae in unius voluminis angustias coarctati ».

4. *S. Athan.* M. Epist. fest. 39 (M. 26,1177) : οἱ μὲν δώδεκα εἰς ἓν βιβλίον ἀριθμούμενοι, εἴτα Ἰσαίας κτλ, cfr *Ps. Athan.* Syn. S. S. 2 (M. 28,288) : προφήται δώδεκα εἰς ἓν ἀριθμούμενοι βιβλίον... Ἰσαίας κτλ. — *S. Cyrill.* Ieros. Catech. 4,35 (M. 33,500) : Ἐπὶ δὲ τοῦτοις τὰ προφητικὰ πέντε. τῶν δώδεκα προφητῶν μία βιβλος, καὶ Ἰσαίου μία κτλ. — *S. Gregor. Naz.* Carm. 12. de ver. Script. (M. 37,473) : Καὶ πένθ' ὁμοίως πνεύματος προφητικοῦ. Μίαν μὲν εἰσιν ἐς γραφὴν οἱ δώδεκα, quibus enumeratis pergit : Μία μὲν οἶδε· δευτέρα δ' Ἰσαίας κτλ. — *S. August.* Doctr. christ. II. 8 (M. 34,41) : « Reliqui sunt eorum

libri, qui proprie Prophetæ appellantur : duodecim prophetarum singuli, qui connexi sibimet, quoniam nunquam seiuncti sunt, pro uno habentur ». — Conc. Hippon. Can. 36 (Mansi Coll. Conc. III. 924) : « duodecim liber Prophetarum, Esaias, Ieremias, Daniel, Ezechiel » sed alio ordine Conc. Carthag. Can. 29 (Mansi IV. 430) : « Prophetarum Esaias, Hieremias, Daniel [Ezechiel incuria, ut videtur, librarii excidit], libri duodecim Prophetarum ». — *Rufin.* Comm. in Symb. Apost. 37 (M. 21, 374) : « Prophetarum vero Esaias, Ieremias, Ezechiel et Daniel; præterea duodecim prophetarum liber unus ».

5. Cfr *S. Hieron.* Prol. gal. « Octavus, liber duodecim prophetarum, qui apud illos vocatur *There asar* ».

296. — « Non idem, inquit *S. Hieronymus*, ordo est duodecim prophetarum apud septuaginta interpretes, qui in hebraica veritate retinetur. Illi enim ponunt secundum Amos, tertium Michaeam, quartum Ioel, quintum Abdiam, sextum Ionam, septimum Nahum, octavum Habacuc, nonum Sophoniam, decimum Aggaeum, undecimum Zachariam, duodecimum Malachiam. Hebraei autem post Osee, qui apud utrosque primus est, secundum legunt Ioel, tertium Amos, quartum Abdiam, quintum Ionam, sextum Michaeam, septimum Nahum, octavum Habacuc, nonum Sophoniam, decimum Aggaeum, undecimum Zachariam, duodecimum, qui et ultimus est, Malachiam »¹. *S. Hieronymus* in sua versione hebraicum ordinem adoptavit, qui in ecclesia occidentali mox praevaluit, siquidem *S. Augustinus* in suis *De Doctr. christiana* libris, quos versus finem vitae suae terminavit, eum iam est secutus².

Quin in duodecim prophetis disponendis temporis, quo singuli vaticinati sunt, ratio quaedam sit habita, nemini est dubium; satis clare enim id ex eorum ordine elucet, qui in librorum suorum inscriptionibus reges, quorum aetate vixerunt, nominant. Etenim primus, Osee, vaticinatus est sub regibus Iudae Ozia, Ioatham, Achaz, Ezechia et sub rege Israel Ieroboam II.; tertius, Amos, etiam regem Oziam et regem Ieroboam nominat; sextus, Michaeas, regibus Ioatham, Achaz, Ezechia munere prophetico functus est; nonus, Sophonias, rege Iosia; decimus, Aggaeus, mense 6. a. 2. Darii vaticinari coepit; undecimus, Zacharias, mense 8. a. 2. Darii. Unde pronum est concludere, illos quoque, qui aetatem suam diserte non manifestant, toti seriei secundum temporis rationem esse insertos. Attamen num ex sola chronologia libri sint dispositi eorumque series sit accurata, controvertitur. Alii enim in genere tantum prophetas, qui assyriaca aetate vel ante eam vixerunt, prae-missos censent prophetis chaldaicae periodi, ultimumque locum tenere postexsilicos; alii tam accurate chronologiam esse observatam putant, ut ex ipso ordine et loco, quem unus ex illis occupat, ad eius aetatem concludere liceat³. Qua de re pauca disseremus, quoniam teste *Lactantio* « ante omnia, qui veritatem studet comprehendere, non modo intelligendis prophetarum vocibus animum debet intendere, sed etiam

tempora, per quae quisque illorum fuerit, diligentissime inquirere, ut sciat et quae futura praedixerint et post quos annos praedicta impleta sint »⁴.

Secundum *S. Hieronymum* prophetae, « in quibus tempus non praefertur in titulo, sub illis regibus prophetasse sunt dicendi, sub quibus et hi qui ante eos habent titulos prophetaverunt »⁵. Quae sententia ex eorumdem rabbinorum traditione videtur hausta, qui etiam anonymos Psalmos auctori proxime antea nominato attribuendos esse docebant, sed stricto sensu sumta procul dubio est erronea. Namque Malachias Aggaeo et Zachariae, qui sub Dario Hystaspi populum ad templum aedificandum exhortati sunt, non erat aequalis, sed illis multo recentior sub Artaxerxe Longimano vaticinatus est, quum templo dudum restituto primus reducum ardor iam resedisset cultusque sacer multis illis abusibus esset deformatus, quos Esdras quoque et Nehemias vituperant. Neque Nahum aut Habacuc sub uno ex illis regibus, quos Michaeas in titulo suo ponit (Ioatham, Achaz, Ezechias), munere prophetico functi sunt. Velut recentem enim Nahum Thebarum (No Ammon; *Vulg.*: Alexandriae populorum) commemorat expugnationem, quam urbem triginta circiter annis post Ezechiae mortem tempore filii eius Manasse ab Asurbanipal Assyriorum rege captam esse tradunt inscriptiones cuneiformes. Atque Habacuc quoque ad Manasse aetatem pertinet. Itaque latiore quodam sensu traditio illa rabbinica a *S. Hieronymo* recepta ita intelligatur oportet, ut etiam eorum prophetarum aetas, qui in titulis reges non nominant, secundum reges immediate antea (vel postea) nominatos magis minusve definiatur. Re enim vera Malachias Aggaeo et Zachariae recte postpositus est, siquidem post illorum et Darii aetatem est vaticinatus; recte quoque Nahum et Habacuc medii inter Michaeam et Sophoniam sunt inserti, quoniam intermedio tempore inter mortem Ezechiae, quem ultimum ponit Michaeas, et Iosiae regnum a Sophonia indicatum munus suum exercuerunt: Nahum proximum regni assyriaci interitum, Habacuc periculum regno Iuda a Chaldaeis Assyriorum successoribus imminens praedixerunt.

Accurata ergo est sex posteriorum prophetarum series chronologica; minus vero accuratus sex priorum ordo videtur esse, in quibus disponendis Alexandrini a Massorethis dissentiunt, licet tantus non sit eorum dissensus, quantus interdum existimatur. Alexandrini primo quidem in loco ponunt tres illos, qui regibus aetatem suam definiunt, sed eodem ordine, quo Massorethae, eos recensent: Osee, Amos, Michaeas, quibus reliquos iterum ordine massorethico servato addunt: Ioel, Abdias, Ionas. Unica igitur differentia in eo est, quod Massorethae Ioele inserto Oseam ab Amos, atque Abdia Ionaque insertis Amos a Michaea separent; id autem eum dumtaxat in finem videntur fecisse, ut omnes

sex ad eandem fere aetatem pertinere clarius docerent⁶. Etenim Osee, cui utrique primum locum attribuunt, regibus suis integrum 8. saeculum (799.-696.) complectitur; eiusdem autem aetatis initium solo nominato Ozia Amos indicat, dum Michaeas Ozia omisso et tribus aliis Oseae regibus nominatis eius finem innuit; tres demum alios exeunte saeculo 9. et ineunte saec. 8. vixisse existimamus, ut Oseae quidem et Amos, sed non amplius Michaeae fuerint aequales. Nam Ionam, qui ultimus ante Michaeam a Massorethis ponitur, eundem illum esse prophetam, qui Ieroboamo II. restitutionem terminorum Israel praenuntiavit (4 Reg. 14,25), plerique interpretes consentiunt; in priore igitur saeculi 8. parte tempore Oziae vixit. Ioel autem libellum suum ante Amos scripsisse iure asseritur, « quum hic versum (1,2) ex abrupto proferat, qui suo in contextu apud Ioel (3,16) legitur, quem igitur Amos notum iam esse supponit ». At simili ratione Ioel ipse (2,32) libellum Abdiae scriptum supponit, siquidem eius verba (Abd. 17) velut oraculum divinum antea iam promulgatum allegat. Hinc seriem habemus : Abdias, Ioel, Amos. Abdiae quidem aetas quam maxime est controversa; infra autem (306) ostendemus, praefereendam videri eorum sententiam, qui exeunte saec. 9. et ineunte saec. 8. sub Amasia eiusque filio Ozia eum munere prophetico functum esse statuunt, ita ut ei in prophetarum serie chronologica primus locus debeatur. Num Osee, qui vitam suam usque ad Ezechiae aetatem protraxit, ante Amos, qui sub solo Ozia vaticinatus est, ad propheticum munus sit vocatus necne, definiri nequit; itaque incertum quoque manet, utrum Ioel Oseae anteponendus sit an postponendus. Anteponendum quidem eum esse arbitramur, quoniam sub initiis Oziae probabiliter vixit (303), atque si ad primam prophetarum vocationem attendamus, forte accuratior series est : Abdias, Ioel, Ionas, Amos, Osee, Michaeas. Quidquid autem de hac sententia statuitur, omnino veri simile esse existimamus, primos quinque omnes fuisse Oziae aequales nec magno temporis intervallo inter se distare. Quapropter in nostro tractatu ordinem Vulgatae et Massoretharum sine ullo scrupulo retinebimus, suis autem in locis, ubi id utile esse videbitur, de singulorum aetate nonnulla addemus.

1. S. Hieron. In Ioel Proph. Comm. Praef. (M. 25,993); cfr eiusdem Prol. in Proph. Min. : « Non est idem ordo duodecim prophetarum apud Hebraeos, qui est apud nos » (scil. in Italia, quae Alexandrinorum ordinem retinuerat). — S. Gregor. Nazianz. (Carm. 12. De veris Scripturis. M. 37,473) Ionam ponit ante Abdiam, sed forte metri causa, nam eadem in ecclesia eodem tempore S. Amphiloch. (ad Seleuc. M. 37, 1595) consuetum Alexandrinorum ordinem sequitur.

2. S. August. Doctr. christ. II. 8. (M. 34,41).

3. Priorem sententiam aut discrete tenent aut tacite sequuntur ex catholicis Schegg Gesch. der letzten Propheten. Regensburg 1853., Haneberg Gesch. der Offenbarung p. 285 sqq., Trochon Les petits prophètes p. III. etc.; ex protestanticis Keil Einl.

p. 302 sqq. et Commentar p. 2 sq., *Schmoller* Die Proph. Hosea, Joel u. Amos p. 2 sq., *Vatke* Einl. p. 670 etc. — Alteram sequuntur cum S. Hieronymo et plerisque antiquis interpretibus inter catholicos *Scholz* Einl. III. p. 531 sqq., *Knabenbauer* Prophetæ Minores I. p. 2 sqq. etc.; inter protestanticos *Hengstenberg* Christologie I. p. 331, *Haevernick* Einl. II. 2. p. 275 etc.

4. *Lactant.* Div. Institut. IV. 5 (M. 6,458).

5. S. *Hieron.* Prol. in Proph. Min.; cfr in Joel 1,1; in Mal. Praef. (M. 28,1016; 25,996. 1617); attamen ipse S. Doctor hanc regulam non omnino certam habet, nam illa postposita Abdiam censet sub Achab vixisse (In Abd. 1,1. M. 25,1151), Malachiam aequalem Esdrae et Nehemiae fuisse recte docet.

6. Qui in disponendis Prophetis chronologiam observatam esse negant, miras interdum excogitant rationes, ut eorum ordinem explicent. Ex. gr. secundum *Delitzsch* (Lutherische Zeitschr. 1851. p. 92), Joel postpositus est Oseae, quia in fine libelli hic divitem messem praedicat (Os. 14), Joel autem messe destructa omnes ad poenitentiam invitat etc. ! Secundum *Keil* Comm. p. 2 sq. Osee, quoniam ambitu reliquos superat, primo in loco est positus; alii quorum aetatem tituli non indicant, « ita sunt dispositi, ut singulis prophetis in terra Iuda singuli adderentur ex terra Israel oriundi, et Joel quidem utpote maior cum Osee maiore, Abdias minor cum Amos, Iona cum Michaea et Nahum cum Habacuc coniungerentur. Joel quoque ante Amos immediate est positus, quia Amos a versu Ioelis orditur; Abdias autem post Amos, quia eius de Edom oraculum accuratior videri potuit explicatio vaticinii ab Amos 9,12 propositi; Ionas vero ante Michaeam collocatus videtur, non solum quia ante Michaeam vates exstitit, sed etiam quia eius ad gentes legatio optime ad Abdias oraculi initium adnectitur : legatum ad gentes misit ». De qua sententia cfr *Knabenbauer* Proph. Min. I. p. 4.

§ 21. — De Prophetia Osee.

297. — I. DE OSEAE VITA. — De Prophetarum Minorum vita praeter paucissima illa, quae in libellis suis ipsi tradunt aut innuunt, vix quidquam certi nobis innotuit; dubiae enim parumque fide dignae iure merito existimantur traditiones, quas Ps. Epiphanius collegit ab eoque Ps. Dorotheus et S. Isidorus Hisp. mutuati sunt, neque maiorem, sed minorem, fidem nonnullae iuniorum rabbinorum narrationes merentur. Itaque de *Oseae* quoque gente nihil constat, nisi eum fuisse filium Beerī (Os. 1,1); utrum vero regni septemtrionalis an meridionalis fuerit civis, cum certitudine definire non possumus, multo minus autem num ex tribu Issachar, id quod Ps. Epiphanius et S. Isidorus asserunt, an ex tribu Ruben descenderit, quae est traditio quaedam rabbinica¹. Pluribus tamen melioribusque nititur argumentis eorum sententia, qui prophetam nostrum ex regno septemtrionali oriundum dicunt. Frequentes enim in regno Israel fuisse prophetas docent libri Regum, atque duo tantum nobis cogniti sunt, qui ex regno Iuda a Deo ad alterius regni incolae sint missi : anonymus quidam tempore Ieroboami I. (3 Reg. 13,1 sqq.), et Amos tempore Ieroboami II. (Am. 1,1; 7,10 sqq.). Iam vero Oseam ex regno Iuda missum esse, nullibi traditur; eum vero in regno Israel munere prophetico functum esse est certum. Totus enim

eius libellus septemtrionalium tribuum idololatriam sceleraque castigat, Iudam rarius dumtaxat et strictim attingit². Accedit quod septemtrionales civitates frequenter nominat de iisque ita loquitur, ut eas accurate cognovisse videatur³, ne ipsius autem Ierusalem nomen unquam adhibeat. Regem quoque Israel appellat « regem nostrum » (7,5), terramque Israel vocat sine ullo addito הָאֶרֶץ (1,2; 4,1. 3 etc.), id quod propheta ex Iuda oriundus certe non fecisset. Demum monent interpretes linguam quoque libelli, quum paullo sit asperior coloremque quandam aramaicum prae se ferat, civem illius regni prodere, quod Aramaeis erat vicinum⁴. Quibus argumentis id solum opponunt alterius sententiae fautores, in titulo omnes Iuda reges, quorum tempore Osee vixit, primo loco enumerari unumque dumtaxat regem Israel addi omissis aliis, quorum aequalis fuit; id quod facilius explicari putant, si propheta ex regno Iuda ortum traxisse dicatur. Recte autem respondetur, ab omnibus prophetis, quum promissiones tribui Iuda (*Gen.* 49, 10) et domui Davidis (2 *Reg.* 7,12 sqq.) factas non ignorarent, solos reges e stirpe davidica prognatos pro legitimis esse habitos ideoque secundum eorum regna tempora esse definita; ab Osee tamen (uti etiam ab Amos) regem unum israeliticum addi, uti ipso titulo se in regno Israel, immo potius contra Israel, vaticinatum esse innueret⁵.

Igitur in Ephraim, uti ipse septemtrionale regnum plerumque nominat, natus est Osee versus finem saeculi 9. Suam vocationem ad munus propheticum nobis non narrat; vocatus autem uxorem olim fornicariam ducere iussus est, ut ipse quoque, aequae atque Isaias, una cum uxore et filiis, quos ex ea genuit quibusque nomina symbolica imposuit, portentum esset populo Israel, quem licet iam in Aegypto et in deserto cultu idololatrico fornicatum Deus tamen sibi desponsare non abnuerat. Item (priore mortua?) alteram uxorem ducere iussus est eamque adulteram, sed eam ab omni commercio secludere donec resipuisset, ut iterum portentum esset Dei populum adulterum in captivitatem tradentis, donec a viis suis malis reversus iterum a Domino suo recipi posset⁶. Haec omnia sunt, quae de rebus suis propheta tradidit; procul dubio, quum tam severe populi sui vitia castigaret atque tam graves poenas ei praediceret, non paucae neque leves erant persecutiones et vexationes, quibus idololatrae eum frangere et coercere conati sunt; at de his omnibus tacet ad id unum intentus, ut contribules suos ad Deum reducat.

Longissimo tempore prophetam nostrum munus suum exercuisse docet inscriptio, quae quatuor regibus Iuda (Ozia, Ioatham, Achaz, Ezechia) nominatis integrum saltem saeculum complectitur. Evidens quidem est, eum non ab initio regni Oziae usque ad Ezechiae ultimos annos prophetasse, neque cum antiquioribus interpretibus muneri

eius nonaginta aut septuaginta annos attribuimus; at quin quinquaginta aut forte etiam sexaginta annis munus suum sustinuerit, non videtur esse dubium⁷. Unde etiam elucet, in libello nostro non omnes sermones nobis esse conservatos, quibus propheta incolas regni septemtrionalis ad Legis observationem revocare conatus est, neque omnia eius vaticinia, sed uti recte cum aliis interpretibus monet *Knabenbauer*, « summa tantum capita argumentorum et sermonum ab eo habitorum per modum compendii nobis proponi »; nam « quae per multos annos fusiore oratione ac planiore docuerat, ea demum in compendium redacta popularibus reliquit, pretiosum sane Dei in suum populum benignitatis et providentiae documentum et divinorum consiliorum, quibus futura quoque saecula gubernentur, monumentum⁸.

1 Nomen *Osee* (יֵשַׁע Alex. Ὠσηέ, Rom. 9,25 Ὠσηέ) « in lingua nostra Salvatorem sonat, quod nomen habuit etiam Iosue filius Nun (*Num.* 13,16), antequam ei a Deo vocabulum mutaretur » (*S. Hier.* In Os. 1,1. M. 25,860); de nominis sensu vix est dissensus, licet controversatur, utrum eius forma sit nomen abstractum (id quod plerisque modernis placet : *salvatio* pro concreto *salvator*), an forma verbalis (Imperat. *salva*. Corn. a Lap. alique; Infin. *salvando* sc. salvabit Deus. Rosenm. etc.). — *Ps. Epiph.* De vitis proph. 11 (M. 43,405) et *S. Isid. Hisp.* De ortu Patrum 41 (M. 83, 144) prophetam natum et mortuum dicunt in *Belemoth* ex tribu Issachar; *Ps. Dorothe.* (de proph. 1) autem in *Belemon*, quam formam *Ant. Scholz* Comm. zum B. des Proph. Hoseas. Würzburg 1882. p. XXIII praefert provocans ad *Num.* 32,38 בעל-ביעין nomen oppidi in tribu Ruben trans Iordanem siti (cuius nomen tamen apud Alex. Βεελμεών). — Rabbinii nonnulli (cfr *Vatabl.* in Os. 1,1) prophetae patrem *Beeri* (בארי) confuderunt cum Rubenitarum principe *Beera* (בארה), quem Theglathphalasar captivum abduxit in Assyriam (1 *Par.* 5,6). — Quod *Lyranus* Oseae patrem quoque prophetam fuisse dixit et quod alii prophetam nostrum Ierosolymis natum esse statuerunt, id arbitrariis regulis rabbinicis innititur, quibus definitur, prophetarum patres omnes, qui in Scriptura nominentur, ipsos quoque prophetas fuisse et omnes prophetas, quorum patria tacetur in Scriptura, natos esse Ierosolymis.

2. Regnum *Iuda* nominatur 1,7; 4,15; 5,5. 10 sqq.; 6,4. 11; 8,14; 10,11; 11,12; *Israel* autem fere semper postponitur.

3. *Bethel* vel *Bethaven* 10,15; 12,4; — 4,15; 5,8; 10,5. — *Gabaa* 5,8; 9,9; 10,9. — *Galaad* 6,8; 12,11. — *Galgai* 9,15; 12,11. — *Samaria* 7,1; 8,5. 6; 10,5. 7; 14,1. — 12,2; *Sichem* 6,9. — *Thabor* 5,1.

4. Cfr exempla collecta ab *Ant. Scholz* Comm. p. XXVIII; *Keil* Einl. p. 306 et Comm. p. 7.

5. Prophetam ipsum libello suo integrum titulum, quem hodie legimus, praemisisse pro certo supponimus, licet nonnulli eundem collectori voluminis duodecim prophetarum aut Esdrae adscripserint. Mera assertione, enumerationem regum *Iuda* ex *Is.* 1,1 esse desumptam et additionem nominis *Ieroboam* ex *Am.* 1,1 esse transcriptam (« Die erste Zeitbestimmung nach den Königen *Iuda's* ist unächt und lediglich auf Grund von *Is.* 1,1 gemacht... Vielleicht ist auch die zweite lediglich auf Grund von *Amos* 1,1 gemacht und die ursprüngliche Ueberschrift lautete wie diejenige der B. Joel einfach : Wort *Iahve's*, welches geschah zu *Hosea* »). *De Wette Schrader* Einl. p. 450; cfr *Vatke* Einl. p. 672; *Davidson* Introd. III. p. 233 etc.), res non definitur. Quomodo enim alicui in mentem venire potuerit, ut inscriptionem

longissimi libri Isaiae ad nostra pauca capita transferret, nemo facile dixerit; atque eodem cum iure, quo adversarii nomen Ieroboam ex Amos in Osee translatum dicunt, alius nomen ex Osee in Amos translatum contendet. Nihil autem adest, quod suspicionem iustam suppositionis provocet; nam quod *solus* Ieroboam II. ex multis regibus Israel nominetur, quibus ὁ βασιλεὺς fuit Osee, satis facile explicabis, si ad perturbationes attenderis, quae mortuo Ieroboamo in regno Israel exortae sunt, quum Zacharia Ieroboami filio iam sex mensibus postea occiso aemuli de throno occupando digladiarentur omnesque, qui eum secuti sunt, caedibus et coniurationibus regnum invadentes indebitae potius potestatis usurpatores essent quam reges.

6. Cum longe maiore antiquorum et modernorum interpretum numero censemus illa, quae Os. 1. et 3. de matrimoniis suis proponit, ab eo non in somnio vel extasi esse visa neque fictam esse, ut nonnullis modernis « criticis » placet, narrationem, sed revera accidisse; qua de quaestione ex recentissimis interpretibus bene egerunt Rohling in Tübinger Quartalschr. 1867. p. 559 sqq., Ant. Scholz Comment. p. 8 sq., Knabenbauer Proph. Min. I. p. 22 sq. etc.

7. Corn. a Lap. (In Os. 1,1) affert et approbat explicationem Hebraeorum, qui Oseam prophetando nonaginta annos superasse tenent; Sanct. (In Os. Prol. 3) saltem septuaginta, Knabenbauer (l. c. p. 13) « sexaginta eoque amplius », Keil (Comm. p. 10) « sexaginta vel sexaginta quinque », Rosenmüller (Scholia in Proph. Min. Ed. 2. I. p. 10) « fere quadraginta » annos illi attribuunt; alii alios. Neque certo definiri potest res, quia chronologia regum saec. 8. valde est incerta. Secundum chronologiam (*supra* 250 n. 8. p. 309 sq.) propositam inter ultimum Ieroboami et primum Ezechiae annum interiacent triginta septem anni, quibus saltem decem alii anni Ieroboami et forte sex Ezechiae addendi videntur.

8. Knabenbauer l. c. I. p. 20; cfr Ant. Scholz l. c. p. XXVI « Die meisten Reden bestehen aus Aussprüchen, deren jeder etwa das Thema einer Rede gewesen sein könnte ».

298. — II. DE OSEAE TEMPORIBUS ET MUNERE. — Antequam de libri nostri argumento et divisione agamus, de temporibus quibus vixit Osee est dicendum. Quum aequalis esset Isaiae, praecipua quidem *supra* (251 p. 311 sqq.) iam attulimus, pauca tamen de regni septemtrionalis rebus remanent addenda, in quo propheta noster munus suum exercuit. Florentissimae erant Israelitarum res, quo tempore a Deo est vocatus. Viderat enim Dominus afflictionem Israel amaram nimis et misericordia commotus fortissimum ei suscitaverat regem, Ieroboam II., qui rebus feliciter gestis a iugo Syrorum, qui inde ab eius proavi Iehu aetate regnum oppresserant et ad summam miseriam redegerant, populum suum liberavit atque « restituit terminos Israel ab introitu Emath usque ad mare solitudinis iuxta sermonem Domini, quem locutus est per servum suum Ionam prophetam » (4 Reg. 14,25 sqq.). Attamen non magis, quam praedecessores eius, populum ad Dominum et ad Legem reducere conatus est; licet enim cultus Baal, quem proavus eius destruxerat (4 Reg. 10,18-28), publice non sit exercitus, perduravit tamen peccatum Ieroboami I. filii Nabat; vituli enim a primo illo rege Israel in Bethel et Dan erecti semper publica sua sacra habebant (4 Reg. 14, 24) atque aliis quoque in excelsis adorabantur (Am. 4,4; 5,5 etc.). Qua-

propter Ieroboami II. res fortiter gestae interitum regni septemtrionalis impedire non potuerunt; statim ab eius morte omnia in deterius ruere coeperunt atque turbis, factionibus, bellis intestinis plena erant omnia, donec regnum viribus fractis et conculcatis facilis praeda facta sit Assyriorum. Regi Iehu, quoniam studiose egerat quae recta erant et placebant Domino, promissum erat, filios eius usque ad quartam generationem thronum Israel esse occupaturos (4 Reg. 10,30); itaque Zacharias patrem suum Ieroboam secutus quidem est in regno, sed iam post sex menses a Sellum filio Iabes interfectus est (4 Reg. 15,10. 12); Sellum ipse autem unum mensem dumtaxat regnavit occisus a Manahem filio Gadi. Qui regiam dignitatem aemuli caede acquisitam tueri non potuit nisi tributo mille talentorum soluto, quo Phul regem Assyriorum prima vice Palaestinam ingredientium permovit, « ut regnum suum firmaret » (4 Reg. 15,17 sqq.). Revera non obstantibus oppressionibus, quibus magnam illam pecuniae vim subditis suis extorsit, thronum usque ad mortem occupavit filioque Phaceia reliquit; at hic iam duobus annis postea regno et vita privatus est a Phacee filio Rome-liae. Qui felix quidem una cum Syris bellum contra Achaz regem Iuda gessit, sed Assyrii reversi integram terram transiordanicam et superiorem Galilaeam ei eripuerunt magno incolarum numero in exilium abducto; ipse vero eadem ratione, qua plerique eius praedecessores, interiit occisus ab Osee filio Ela (l. c. 15,23-21). Ultimus hic rex fuit Israel; etenim « contra eum ascendit Salmanasar rex Assyriorum et factus est ei Osee servus reddebatque ei tributa ». A quo iugo ut se liberaret, ab Aegyptiis auxilium quaesivit, sed Salmanasar, quum id rescivisset, reversus totam terram expugnavit, regem in vincula coniecit; Samaria ipsa post diuturnam obsessionem in manus Assyriorum cecidit, qui reliquis incolis in Asiam interiorem transportatis regno Israel finem fecerunt a. 6. Ezechiae regis Iuda (l. c. 17,1 sqq.).

Tumultuosis igitur et seditiosis temporibus vixit Osee propheta; turbidis vero temporibus magnam respondisse morum corruptionem facile intelligitur. Omnes isti reges, qui caedibus viam ad thronum sibi aperuerunt, a praedecessorum suorum viis malis non recesserunt sed « fecerunt quod malum erat coram Domino ». Neque enim vitulorum tantum cultus in toto regno perduravit, sed Baal quoque et Astarte iterum impura et crudelia sua sacra habuerunt (Os. 2,8; 13,1); neque profecto est mirum, quod eo tempore, quo cuncti a summo ad infimum turpissimae idololatriae erant dediti, integra terra vitiis sceleribusque fuerit ita repleta, ut propheta noster conqueratur: « Non est veritas et non est misericordia et non est scientia Dei in terra; maledictum et mendacium et homicidium et furtum et adulterium inundaverunt et sanguis sanguinem tetigit » (4,1. 2). Tam inveterata autem haec erat

morum perversitas, ut minoribus illis cladibus et calamitatibus, quibus Dei amor populum ad se reducere conabatur, nihil efficientibus ad ipsam regni destructionem populique captivitatem deveniendum esset.

In libello nostro non deesse, ex quibus prophetam etiam post populi ruinam vaticinatum esse aliquo modo colligatur, recte asseritur¹. Verum quidquid de hac sententia statuitur, dubitare non licet, quin saltem ultimas clades, quibus populi sors decidebatur, Osee oculis suis spectaverit, licet forte ante Samariae expugnationem et populi abductionem sit mortuus; Ezechiae enim tempore se librum suum composuisse aut saltem terminasse ipse inscriptione sua docet. Quamobrem *munus*, quod ei collatum est, muneri Ieremiae haud incongrue comparamus. Namque Ieremiae, qui a. 13. Iosiae propheta inauguratus ultimum ex praeclarissimis stirpis davidicae regibus viderat atque deinde sub Iosiae filiis regnum declinare atque praeceps ad exitium ruere vidit, illud praecipuum erat munus, ut calamitatis ultimae, quae imminabat, necessitate et iustitia demonstrata populum Iuda ad captivitatem debito modo subeundam praepararet. Simili modo Osee regnum Israel a summo gloriae culmine, ad quod a Deo per Ieroboam II. adductum erat, in profundissimum calamitatis abyssum rapido cursu descendere vidit, atque ei quoque erat propositum, ut suum populum ad poenam imminenti praepararet et quomodo recipienda esset doceret. In uno tamen Osee a Ieremia differt, quem *prophetam iustitiae divinae* non immerito appellari ostendimus (263 p. 374). Licet enim Ieremias longe absit, ut populo suo spem adimat, immo poenitenti meliorem sortem frequenter promittat futuramque regni messianici gloriam pulcherrime describat, Osee tamen magis in infinita caritate quam iustitia Dei inculcanda versatur. Gravissime procul dubio et fortissime populi Israel vitia vituperat castigatque atque imminentes calamitates velut iustas scelerum poenas praedicat; nihilominus continuo ante oculos ipse habet et auditoribus ante oculos ponit insignem illam Domini caritatem, qua populum licet indignum sibi in peculium elegit, maximis beneficiis auxit, quin etiam peccatis deditum non reiicit, sed castigat ut ad poenitentiam reductum maioribus beneficiis cumulet. Duobus suis matrimoniis propheta ipse quasi typus divinae huius caritatis constituitur: mulierem abiectam in matrimonium ducere iussus repraesentat Deum, qui cum populo iam in Aegypto idololatriae dedito foedus inire non abnuat; a mulieris adulterae, quam ducere iussus erat, ad tempus donec emendetur se separans repraesentat Deum, qui populum idololatrum et foedifragum in captivitatem abducit, ut eum corrigat et salute messianica dignum reddat. Quapropter Osee vaticinia cuncta, quamvis sint minacia, simul tamen sunt consolatoria.

1. *Knabenbauer* Proph. Min. I. p. 13, qui pro argumento allegat *Os.* 12,9; 13, 10; 14,2. 5.

299. — III. DE LIBRI ARGUMENTO ET PARTITIONE. — Populum Israel, qui acceptorum beneficiorum immemor innumeris sceleribus et vitiis sese maculavit et furorem irae divinae provocavit, Dominus puniet quidem, sed non pro iustitiae suae rigore; omnes enim poenae populo sunt saluti, neque eum delebit Deus, sed pristinarum promissionum memor emendatum salvabit. Hoc fere summum est argumentum integrae Prophetiae Osee, quae in castigandis populi vitiis, in annuntiandis iustis Dei iudiciis, in praedicenda salute messianica versatur, vel uti habet *Lyranus* « Dei iustitiam in peccatorum punitione et eius misericordiam in poenitentium susceptione explicat ». Quomodo vero argumentum hoc explanet ex analysi, quam subiicimus, satis patebit. Varias libri partes variosque sermones distingui debere omnes interpretes consentiunt, de partitionis autem ratione dissentiunt. Non defuerunt, qui secundum temporis indicationes, quas deprehendere sibi visi sunt, varias conciones sub variis regibus habitas discernere¹; at illos errasse certum est; licet enim unus alterve versus certo alicui temporis adaptari possit, integram tamen concionem, quae easdem historicas rationes ita supponat, ut alteri temporis non conveniat, in toto libro non invenimus; neque id mirum, quoniam prophetam compendium dumtaxat eorum, quae pro varia temporum ratione fusius exposuerat, nobis reliquisse iam monuimus. Unde etiam satis magna est in distinguendis libri partibus difficultas. In illa quidem divisione, quam iam *Card. Hugo* et *Lyranus* indicaverunt, plerique moderni quoque interpretes consentiunt bipartitum esse librum statuentes, nam « in priore parte, inquit *Lyranus*, prophetat non solum verbis, sed etiam sensibilibus factis (1,1-3,5), in altera simplicibus verbis (4,1-14,10), in prima autem virtualiter continentur illa quae postea sequuntur ». At quot sint alterius partis conciones, si interrogaveris, tot fere accipies responsa, quot sunt libri interpretes; alii unam tantum esse continuam orationem admittunt, alii usque ad sedecim diversas distinguunt². Tamquam probabilior in analysi retinebimus illam divisionem, quam proposuit *Knabenbauer* duabus alterius partis sectionibus distinctis, in quarum priore (4,1-9,9) propheta quatuor sermonibus scelera praecipue reprehendit, in secunda autem (9,10-14,10) etiam quatuor sermonibus ex castigatione exorituram esse salutem maxime ostendit³.

1. *Bertholdt* Einleitung p. 1594 sqq. quatuordecim sermones secundum temporis rationem distinguit : 1,1-2,2 initio regni Zachariae; 2,3-25 in fine eiusdem regni; 3,1-5 brevi post Zachariae mortem; 4,1-19 tempore interregni inter Ieroboamum II et Zachariam; 5,1-15 et 6,1-11 sub rege Phacee; 6,11-7,16 iterum tempore interregni etc.

3. Paucas ex diversis secundae partis divisionibus, quae a catholicis interpretibus sunt propositae, indicabo : *Card. Hugo* duas conciones distinguit, in quarum priore Dominus vocat ad *iudicium*, ut appareat eius iustitia (4.-13.), in altera ad *poenitentiam* (14.); — *Lyranus* quoque duas : in priore *explicatur* (4.-7.), in altera *promulgatur* (8.-14.) divina iustitia et misericordia; — *Kilber* Analysis bibl. I. p. 477 sqq. quinque « actiones » distinguit : actionem iudicalem (4.-6.), apologeticam (7. 8.), poenalem (9.-10.), « variatam affectibus » (11.-13.), finalem (14.); *Vigouroux* Manuel bibl. II. p. 620 sq. tres sectiones facit, quarum finis indicetur nova promissione (4,1-6,3; 6,4-11,11; 11,12-14,9. Eandem divisionem indicat et sequitur *Keil* Einl. p. 307 et Comm. p. 16 sq.); — *Aug. Scholz*. Einl. III. p. 549 quinque conciones admittit (4.; 5.-7.; 8. et 9.; 10. et 11.; 12.-14.); — *Kaulen* Einl. Ed. 3. p. 404 novem distinguit (4., 5. et 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13. et 14.); — *Ant. Scholz* Comm. p. XXXVII duas sectiones facit, in quarum priore culpa et poena sint praecipuum argumentum (4.-10.), in altera autem magis recedant, ut clarius splendeat gratia (11.-14.); in priore deinde sectione novem strophas variae longitudinis discernit, in altera unam concionem quatuor partibus constantem (11,1-13,15 a) et totius libri epilogum (13,15 b - 14,9); — *Neteler* Gliederung des B. der zwölf Proph. p. 14 sqq. integrum libri in tres partes dividit, quae ternis sectionibus constant (I. 1,1-9; 2,1-17; 2,18-25; II. 3; 4; 5-7; III 8. 9; 10. 11; 12-14) etc. — Non minor est heterodoxorum dissensus, sed eorum sententias afferre superfluum est.

3. *Knabenbauer* Proph. Min. I. p. 16 sqq., quem ita sequimur, ut cpp. 1.-3. pro totius libri introductione habeamus.

ANALYSIS PROPHETIAE OSEE.

INTRODUCTIO (1,2-3,5) *relationem, quae Deum inter et populum Israel intercedit, duobus typicis prophetae matrimoniis narratis et explicatis illustrat.*

1. *Primum prophetae matrimonium* (1,2-2,4).

- a.) Propheta uxorem olim fornicariam (ac proin abiectam) ducere iubetur ex eaque filios gignere (1,2), quorum nomina symbolica futuram populi sortem designent : reiectionem domus regiae lehu (1,3-5), severam punitionem populi Israel (1,6. 7) eiusque reprobationem (1,8. 9);
- b.) quibus minis ex abrupto promissio futurae sortis melioris additur, qua nomina symbolica infaustam suam significationem sint amissura (1,10-2,1).

2. *Imaginem matrimonii retinens Dominus ipse peccata populi sui tamquam uxoris adulterae castigat sed poenitenti instaurationem promittit* (2,2-24).

- a.) A vehementi increpatione adulterae incipiens se eam poenis ad se reducturum esse comminatur (2,2-7); quoniam enim adultera putat se bona, quibus fruitur, ab amasiis accepisse, omnia illa bona auferet Deus (2,8-13).
- b.) Eam iterum in solitudinem abducat, ut ibi resipiscat, atque deinde novum cum ea foedus feriet, quod sanctitate et bonis omnibus erit insignitum (2,14-24).

3. *Alterum prophetae matrimonium* (3,1-5). Adulteram ducere iussus ab

eaque sese separans donec corrigatur (3,1-3) docet propheta exemplo suo, longam captivitatem viam esse, qua populus messianicae salutis dignus sit reddendus (3,4. 5).

I. *In PRIORE PARTE (4,1-9,9) reprehenduntur scelera populi eorumque poenae intimentur.*

1. *Prima reprehensio criminum totius populi (4,1-19).*

- a.) Graphice describit integri populi omnimodam perversitatem, quae et singulorum et totius populi punitionem postulat (4,1-5), intimamque perversitatis causam (Legis reiectionem) manifestat, quae omnibus sit communis (4,6-10).
- b.) Speciatim idololatriam impuraque vitia cum illa coniuncta vituperat (4,11-14) atque Iudam monens, ne Ephraim exemplum sequatur, subitum Ephraim interitum praenuntiat (4,15-19).

2. *Secunda reprehensio ad populi duces dirigitur (5,1-6,3).*

- a.) In sacerdotes et reges invehitur propheta, qui populo facti sunt scandalo omnesque seduxerunt, ita ut omnes, Ephraim et Iuda, iam sint puniendi (5,1-5).
- b.) Neque avertere poenam possunt sacrificiis, sed Deus super Ephraim et Iudam effundet iram suam (5,6-12), nec quidquam eos iuvabit foedus cum Assur (5,13. 14).
- c.) Deus enim exspectabit, donec ad ipsum revertantur, et tunc eorum erit salvator (5,15-6,3).

3. *Tertia reprehensio populi culpam exaggerat docens remedia a Deo adhibita fructum non attulisse (6,4-7,16).*

- a.) Quasi desperabundus interrogat Deus, quid tandem facere debeat, quum nec increpationes suae per prophetas nec calamitates immisae quidquam iuverint, id quod pessima Ephraim corruptio atque ipsius quoque Iuda conditio doceat (6,4-11).
- b.) Quando Deus eos sanare voluit, aperta prorupit eorum iniquitas (7,1. 2); omnino securi applaudentibus regibus sese dant effrenatae idololatriae, atque hac ratione indolem ethnicam induit Ephraim (7,3-8).
- c.) Peccatis suis perdidit quidem fortitudinem suam, neque ut eam reciperet, ad Deum se convertit, sed ab Aegyptiis et Assyriis sperat salutem (7,9-12); at vae ei, cadet enim et subsannationi erit illis, a quibus salutem sperat (7,13-16).

4. *Quarta reprehensio destructionem regni tamquam peccatorum poenam annuntiat (8,1-9,9).*

- a.) Populo Israel interitum annuntiare iubetur propheta atque salutis spem ei adimere, quia foedus et Legem abiecit Israel, reges contra voluntatem Dei sibi constituit et idola sibi adornavit (8,1-6).
- b.) Igitur tempestas regnum Israel devastabit; frustra ab externis auxilium petent, frustra quoque altaria et sacrificia multiplicant, quum haec ipsa augeant scelus (8,7-13); sed neque parcat Dominus civitatibus munitis, quibus confidit Iuda (8,14).
- c.) Accuratus demum describitur poena : fame premetur regnum Israel

et exulare cogentur eius incolae (9,1-6); Deus enim dignam peccatis poenam retribuet (9,7-9).

II. In SECUNDA PARTE (9,10-14,9) *poena quidem intimatur, sed castigationem ad salutem fore docetur.*

1. *Primus sermo* (9,10-10,15) beneficiis olim populo praestitis praesentia eius peccata opponens *poenae iustitiam ostendit*, sed meliorem quoque conditionem poenitentia acquirendam promittit.
 - a.) Velut uvas in deserto et praecoces ficos Deus populum arripuit, at illi impurae idololatriae sese tradiderunt; quapropter Ephraim, quamvis videatur potens, interitui est proximus (9,10-14); propter peccata, quae in Gabaa committuntur, merito excidetur (9,15-17).
 - b.) Dei beneficio pulcherrima plantatio erat Israel, at pro potentia sua multiplicavit scelera sua, sed in suam perniciem et confusionem, qua omnes comprehendantur (10,1-8).
 - c.) Inde a diebus Gabaa peccare coepit Israel, nunc autem punietur; ideo ad Dominum revertens fructus iustitiae et salutis sibi praepararet, nam regnum eius destruetur (10,9-15).
2. *Secundus sermo* (11,1-12) simili modo beneficiis divinis peccata populi opponens *necessitatem poenae ostendit*, sed Deum non deleturum esse populum promittit.
 - a.) Beneficia, quibus Deus Israel cumulavit, enumerat et quid Israel Deo suo rependerit describit propheta, ut durae servituti iam nunc populum tradendum esse doceat (11,1-7).
 - b.) Completam quidem destructionem meruit Israel, sed non secundum furorem irae suae aget Deus, immo reditum ex captivitate promittit (11,8-12).
3. *Tertius sermo* (12,1-13,15) *Israelitis exemplum Iacob ob oculos ponit*, ut quantopere ab eo dissentiant clarius cognoscentes se poenis dignos esse videant; at poenam non fore ad interitum simul docet.
 - a.) Israelitarum impietas increpatur, qua ab exteris gentibus auxilium quaerunt, eademque in culpa Iudam esse insinuat; quantum igitur distant ab eorum patre Iacob, qui fortitudine sua divina beneficia meruit; si populus convertetur, ipse quoque a Deo bona sperare potest (12,1-6).
 - b.) Ephraim Chanaani similis factus de suis peccatis gloriatur, neque recogitat Dominum esse Deum suum, qui nova beneficia praestare vult (12,7-11). Dum Iacob bona sibi acquirere debuit, Deus populum sine ullis eius meritis per prophetam ex Aegypto eduxit; nihilominus Dominum ad iracundiam peccatis suis provocat! (12,12-14).
 - c.) Licet propter idololatriam suam pristinam gloriam amiserit, tamen peccata sua auget Israel novis poenis coercendus (13,1-3). Beneficiis a Deo acceptis superbivit et rebellis factus est Israel, sed graviores poenas nunc luet (13,4-8), nullus ei remanet auxiliator praeter Deum, at Deus quoque eum a morte liberabit (13,9-15).
4. *Quartus sermo* (13,15-14,9) paucis proponit poenam imminentem, ad conversionem invitat, *conversis magnam salutem promittit.*

a.) Poenae imminētis descriptioni (13,15; 14,1) adnectit propheta exhortationem ad poenitentiam conversionisque modum indicat (14,2-4),

b.) futuram autem salutem fusius describit (14,5-9).

In EPILOGO (14,10) monet propheta, ut ad sua vaticinia attendant.

300. — IV. DE LIBELLI INDOLE ET AUCTORITATE. — Ex paucis, quas supra (298 n. 3 p. 530) adscripsimus, libelli nostri variis divisionibus atque ex ipsa quoque analysi tradita apparet, quam difficile sit accuratum idearum sententiarumque eius nexum indicare. Quamvis enim universum eius argumentum satis sit apertum atque continuus quidam orationis progressus non plane lateat, fatendum tamen est, vix alium librum propheticum aequè obscurum esse atque involutum. Quae obscuritas maximam partem ex prophetae dictione exoritur. « Commaticum enim eum esse et quasi per sententias loquentem » olim monuit S. Hieronymus; profecto admodum conciso et sententioso dicendi genere utitur, quo nervosa quidem gravisque sed etiam obscurior fit eius oratio. Adde eum per totum librum (excipe cpp. 1. 3.) ad poeticum parallelismum accurate attendisse, haud raro audacem esse in metaphoris aliisque figuris poeticis, neque tantum varias imagines quasi coniunxisse aut ab una ad alteram rapide transilisse, sed etiam interdum imagine abrupta sententiam proprio sensu continuasse; atque eius dicendi genus primam obscuritatis causam recte dici fateberis. — Altera autem in ipsa libelli origine sita esse merito creditur. Neque enim integras conciones, quas ad populum habuerat, prophetam nobis transmisisse iam diximus, sed earum summa argumenta novo ordine coniuncta literis mandasse, temporis ad quod singula pertinent ratione non habita. Per longissimum autem annorum spatium vaticinatus est Osee, atque diversissimae fuerunt rationes regnorum septem, quibus in Israel vixit a florenti rerum statu sub Ieroboamo II. usque ad regni ipsius ultimum exitum. Facile igitur fieri potest et factum esse omnino videtur, ut sententiae, quae diversis prorsus in temporibus sunt pronuntiatæ, in libro nostro immediate sese excipiant; quare quum internus earum nexus non clare perspiciatur, externus autem desit, legenti velut disiecta membra apparent.

In hac vero prorsus singulari indole libelli validissimam simul habemus *authenticiæ* eius confirmationem; alteram aequè certam praebet vaticiniorum nostrorum usus, qui in recentioribus libris propheticeis deprehenditur¹. Quare mirum non est, quod communis antiquorum traditio, quae tituli auctoritate nixa Oseam filium Beerī saec. 8. integrum nostrum librum scripsisse asseruit, etiam a modernis « criticis » non sit impugnata; ne « redactore » quidem, qui varias partes coniunxerit, indigent, quamvis aliorum librorum plerorumque originem eo non

admisso explicare nequeant². Temporis tamen, quo propheta se vaticinium esse testatur, a paucis indebite inserta esse creditur; ab aliis unus alterve versus pro glossis, quae ex margine in libelli textum irrepserunt, habentur; sed tam levibus argumentis hae opiniones innituntur, ut illis immorari operae pretium non sit³.

Neque libelli *canonicitatem* fusius defendere opus est, siquidem Dominus ipse verba Oseae quaedam Pharisaeis perpendenda proposuit. S. Matthaeus eius verba de Israel ex Aegypto vocato typice de Christo explicavit, S. Paulus non semel vaticinia nostra adhibuit⁴.

1. Haud pauca exempla, praesertim ex Ieremia, collegit *Ant. Scholz* Comm. p. XXIX; fusius de iisdem agit *Kueper* Ieremias librorum sacr. interpret et vindex p. 67-70. — De testimoniis quae ex Oseae vaticiniis ad Pentateuchi authenticam desumuntur cfr *supra* 17 (Tom. I. p. 15 sqq.), *A. Scholz* l. c. p. XXXI, *Reinke* Beiträge VIII. p. 158 sq. ac praesertim *Hengstenberg* Authentie des Pentateuchs I. p. 48-83.

2. Cfr *De Wette Schrader* Einleitung p. 453; *Vatke* Einl. p. 674 : « Die Darstellung des Propheten ist höchst eigenthümlich und gibt durch ihre ganze Art und Weise zugleich die Kriterien für die Echtheit und Einheit des *ganzen* Buches »; *Reuss* Gesch. des A. T. p. 263 sq.; *Davidson* Introduction III. p. 236 « That Hosea arranged the prophecies as they stand at present cannot well be doubted » etc.

3. De temporis indicatione cfr *supra* 297 n. 5 p. 525. — Contra *Ant. Scholz* Comm. p. 110 sq., qui 8,14 addubitat, cfr *Knabenbauer* Proph. Min. I. p. 117. — *Redslob* (Die Integrität der Stelle Hosea 7,4-10 in Frage gestellt. Hamburg 1842.) vix quicquam habuit sequacem; ipsi *Davidson* Introd. III. p. 236 eius sententia est « a very arbitrary hypothesis not demanding a refutation ». Neque magis *Cornill* (Einl. Ed. 3 1896. p. 179) refutatione indiget, si cum *Wellhausen* paucisque aliis nonnullas sententias, praesertim de salute messiana a Iudaeis fraudulenter insertas declarat.

4. *Matth.* 9,13; 12,7 (*Os.* 6,6); — *Matth.* 2,15 (*Os.* 11,1); — *Rom.* 9,25. 26 (*Os.* 1,10); — 1 *Cor.* 15,55 (*Os.* 13,14).

§ 22. — De Prophetia Ioel.

301. — I. DE PROPHETAE VITA. — Ioel filius Phatuel, qui secundum locum inter duodecim in Vulg. tenet, ubinam sit natus, quo vitae genere usus, quo tempore vaticinatus, certis testimoniis non constat. Eum ex agro Bethom (Theboran, Bethoron) in tribu Ruben oriundum ibique mortuum esse scribunt Ps. Epiphanius et S. Isidorus; eum Samuelis prophetae, qui quia *Deum flectebat precibus* vocatus sit Phatuel, filium fuisse tradunt nonnulli Iudaei¹. Quibus incertis rumoribus rabbinicisque fabulis praetermissis ex libro eius cum magna verisimilitudine colligimus, Ioelem incolam regni meridionalis fuisse, quippe quod solum in sua prophetia prae oculis habeat. S. *Cyrillus Alex.* quidem de regno Israel, *Theodoretus* de utroque regno eum vaticinatum esse statuerunt, atque haud paucos invenerunt, qui cum Lyrano hanc sententiam adoptarent; sed rectius S. *Hieronymus* : « Quomodo in Osee propheta, inquit, sub nomine Ephraim ad decem tribus confertur va-

ticinium, quae vel Samaria vel Israel saepe memorantur, sic in Ioel omne quod dicitur ad tribum Iuda et ad Ierusalem pertinere credendum est et nullam omnino Israelis i. e. decem tribuum in hoc fieri mentionem »². Nam nomine Israel, etsi ter positum legatur (2,27; 3,2. 16), non stricto sensu regnum decem tribuum intelligitur, sed integra patriarchae Iacob posteritas, quatenus honorifico Israelis nomine fuit digna. Ceterum propheta filios Sion alloquitur (2,23), de filiis Iuda et Ierusalem (3,1.6.8 etc.), de monte Sion (2,1. 15. 32), de templo ierosolymitano (2,17; 3,18), de sacrificiis in eo offerendis (1,9. 13; 2, 14. 17) continuus est eius sermo, nec ulla regni septemtrionalis fit mentio. Quoniam tam frequenter de ritibus sacris sacrificiisque loquitur, nonnulli interpretes sacerdotem vel levitam eum fuisse coniecerunt; sed quam debili fundamento haec coniectura innitatur, ex eo solo satis elucet, quod alii propter modum, quo sacerdotes alloquatur, eum ex tribu Levi fuisse negant³. Satius igitur est, de eius vitae genere nihil statuere, praesertim quum ad librum intelligendum quaestio haec parum iuvet.

Maiores autem momenti est quaestio de tempore, quo Ioel vixit, at nulla quoque, quae magis sit controversa. Alii enim Roboamo eum faciunt fere aequalem, immo ipsa regni divisione antiquiorem, alii Nehemiae aetate eum vixisse arbitrantur aut Nehemia eum dicunt recentiorem. Longe plerique tamen eum saeculo 9. vel 8. attribuunt, at ipsi quoque satis inter se dissentiunt, siquidem alii de ineunte saec. 9., alii de exeunte saec. 8. loquuntur. In tanta sententiarum varietate nos extremis vitatis illam praeferendam ducimus, quae eius aetatem loco ipso, quem libellus noster in serie prophetarum minorum occupat, videt aliquo modo indicatam, ita ut Oseae et Amoso fere σύγχρονος sed illis paullo antiquior sub initiis regni Oziae ineunte saec. 8. vixisse dicatur. Quoniam historicis testimoniis prorsus deficientibus quaestio haec solis rationibus internis definiri potest, de argumento et indole libri antea erit agendum.

1. De nominis *Ioel* (יֵלִי, יוֹאֵל) etymologia et significatione dissentiunt interpretes.

S. Hieron. (In Ioel 1,1 M. 25,995) duas explicationes proponit: « incipiens » (sc. ab Hiph. verbi יֵלִי, cui Alexandrini *incipiendi* notionem aliquoties attribuunt) vel « est Deus » (יֵשׁ אֱלֹהִים cfr *Carpz.* Introd. III. p. 294); communior hodie est et verior explicatio יֵלִי « Dominus est Deus » vel « cui Dominus est Deus ». — *Ps. Epiph.* De vit. proph. 14 (M. 43,408); *S. Isid. Hisp.* De ortu Patr. 42 (M. 89,144); *Ps. Dorothei.* De proph. 4. Nomen oppidi varie legitur in variis codicibus (Bethom, Bethor, Bethoron, Bethomeron; *Huet.* Demonstr. evang. Prop. IV. p. 308 proponit Betharan vel Bethnemra in tribu Gad vel Bethabara etc.; sed sunt otiosae coniecturae). — De Iudaeorum nonnullorum sententia, qui Phatuel dicunt esse aliud nomen Samuelis cfr *Carpzov.* l. c.; unicum sententiae fundamentum est, quod filius natus maximus

Samuelis nominatus fuit *Ioel* (1 *Reg.* 8,2); at nomen istud fuit frequens, inter posteros Ruben (I *Paral.* 5,4. 8), Levi (6,36 etc.), Issachar (7,3) etc.

2. *S. Cyr. Alex.* Comm. in *Ioel* Praef. (M. 73,328 sq. « Videtur ergo *Ioel* Israelitas, qui, licet compluribus affecti vulneribus, admonitioni aures nondum prae buerant, sapienter increpare »). *Theodoret.* Enarr. in *Io.* (M. 81,1633); cum quo etiam consentit *S. Hieron.* Ad Paulin. ep. 53,8 (M. 22,546 « *Ioel* describit terram duodecim tribuum, eruca brucho locusta rubigine vastante corruptam »); sed sententiam correxit Comm. in *Ioel.* 1,1 (M. 25,996).

3. *Davidson* (Introd. III. p. 243) duobus argumentis probabile reddere vult Ioelem fuisse sacerdotem vel levitam : « He summons the people to fasting, weeping, and humiliation... he also exhibits great hatred against the heathen »!! Contra censet *Meyrick* (The Speakers Comm. IV. p. 492) : « Of his occupation or profession we can only gather, that he was not a priest... he addresses the priests evidently from without (1,13; 2,17). Similiter *Kaulen* Einl. Ed. 3. p. 406 : « Aus der Art, wie er 1,13 u. 2,17 von den Priestern spricht, kann man schliessen, dass er selbst keiner war ». Meo quidem iudicio neutra coniectura solido nititur fundamento.

302. — II. ARGUMENTUM, PARTITIO, INDOLES LIBRI. — Gravissima locustarum plaga terram vastante et magna siccitate etiam futurae messis solum auferente propheta in hac calamitate praesagium iudicii divini multo magis horrendi perspicuus contribules suos ad poenitentiam peragendam exhortatur, qua Deum sibi concilient iustamque eius castigationem avertant. Cui exhortationi obsecuto populo Deus deinde non tantum rerum temporalium abundantiam se daturum promittit, sed mentes eorum altius elevat promissione uberrimorum donorum spiritualium protectionisque suae singularis in tremendo iudicii die, quo de omnibus hostibus regni sui vindictam sit sumturus. Qua summi argumenti descriptione partitio quoque libelli est indicata : duabus enim concionibus constat, quarum prior tota in poenitentia postulanda versatur, altera poenitentibus magna bona promittit; utraque inter se connectuntur duobus versibus historicis, qui Deum peracta poenitentia ad misericordiam commotum esse referunt : « Zelatus est Dominus terram suam et pepercit populo suo, et respondit Dominus et dixit populo suo » poenitentiam agenti (2,18. 19.). Sed pro more accuratiorem idearum nexum in ANALYSI libelli trademus.

I. EXHORTATIO AD POENITENTIAM AGENDAM (1,2-2,17).

1. *Descriptione plagae praeparatur exhortatio* (1,2-2,11). Tantam plagam, ut quatuor locustarum agminibus sibi continuo succedentibus integra messis plane sit deleta, nunquam esse exauditam praefatus (1,2-4)

a.) propheta vastationis gravitatem per singula describit, ut omnium luctum augeat (1,5-20).

α.) (Peccatum causam calamitatis esse insinuans) incipit ab ebriis, qui vineis destructis voluptate consueta privati lugere iubentur (1,5-7). At non sola superflua abstulit calamitas, quare

β.) populus omnis, quasi sponsa de sponso amisso, lugere monetur,

propterea quod propter agrorum vastationem debita sacrificia non amplius possit offerre et omne eius gaudium perierit (1,8-12); (ex quo merito possit timere, ne sponsum suum Dominum amittat.

- γ.) Sacerdotes propter sacrificiorum defectum plangere et cum populo sanctificato et congregato in templo Domino ipsi magnitudinem calamitatis, quae praesagium sit diei Domini, ob oculos ponere iubentur (1,13-17)^a.
- δ.) Descriptionem calamitatis terminat irrationalium quoque animalium tormentis commemoratis (1,18) et brevi precatione, qua omnia complectitur (1,19, 20).

- b.) Accuratius deinde, ut luctum augeat, diei Domini, cuius locustarum pestem praesagium esse innuerat (1,15), horrorem delineat descriptis hostibus, quibus Deus tamquam iustitiae suae vindicibus sit usurus; qua in descriptione locustarum plagam semper prae oculis tenet (2,1-11).

2. *Sequitur exhortatio ad poenitentiam* (2,12-17),

- a.) quae interna sit oportet in Dei misericordia fundata (2,12-14),
- b.) atque externis quoque operibus sese manifestet (2,15-17).

II. Populo, qui exhortationi obsecutus poenitentiam peregit (2,18, 19), BONA PROMITTIT DEUS (2,19-3,21).

1. *Pro tempore praesente* (2,19-27).

- a.) Auferet Deus calamitatem et destructo hoste omnes ii, qui lugere iussi erant, iam nunc gaudere monentur ob frugum ubertatem, quam daturus sit (2,19-24).
- b.) Immo restitutum se promittit ea, quae calamitate amiserant, ut se suos non derelinquere videat populus (2,25-27).

2. *Pro tempore messianico* (2,28-3,21).

- a.) Uberrima dona spiritualia se suis daturum esse promittit atque in die Domini singularem protectionem iis, qui invocaturi sint nomen suum (2,28-32).
- b.) Quare haec protectio requiratur et quae sit, accuratius explicatur (3,1-21).
- α.) Deus enim, quando restituet Iuda et Ierusalem, de omnibus hostibus, qui eis iniuriam intulerunt, sumet vindictam (3,1-3).
- β., Quam proxime in vicinis gentibus Tyro Sidone Philisthaea sumendam indicat (3,4-8), ut deinde ad bellum sanctum contra omnes hostes gerendum transeat (3,9-16).

(a) In 1,16 cum Ribera aliisque praeferimus lectionem Hebr. Alex. Syr. « coram oculis nostris » (pro : vestris) et in 1,17 cum plerisque modernis vertendum censemus : « grana computruerunt in glebis » (pro : iumenta computruerunt in stercore suo). Neque enim in 1,13, 17 anticipatam exhortationem ad poenitentiam videmus; nam licet 1,14 similis sit versibus 2,15, 16, causa tamen et finis congregati coetus etc. differunt. In 1,13, 14 congregandus dicitur, quia interit sacrificium, et finis eius est, ut sacerdotes verbis 1,15-17 indicatis coram Domino plangent; in 2,15 autem congregandus est, quia conversio ad Deum spem melioris sortis praebet, et finis eius est, ut sacerdotes verbis 2,17 indicatis Dei misericordiam implorent.

- γ.) Hostibus autem profligatis Deus apparebit tamquam protector Iudae et Ierusalem, quae benedictionibus abundabunt, dum hostium terrae (Aegyptus, Idumaea) in deserta convertentur (3, 17-21).

In hac analysi sensu verborum proprio retento prophetam a vera locustarum plaga, quae eius aetate terram meridionalem vastavit et quam in priore parte (1,2-20) describit, exhortationis suae occasionem cepisse supposuimus¹. Tacere tamen non licet, maiorem interpretum numerum ab hac interpretationis ratione dissentire. Etenim plerique etiam in priore parte iam veram praedictionem agnoscunt, atque alii quidem prophetam *futuram* locustarum plagam praenuntiare arbitrantur atque ad poenitentiam exhortari, qua futurum illud periculum avertatur²; alii proprio sensu relicto sub locustarum figura et symbolo incursiones hostium praedici volunt atque quatuor vastantium genera (1,4) aut de quatuor regnis hostilibus (Assyriis, Chaldaeis, Persis, Graecis) aut de quatuor regibus hostilibus (Theglathphalasar, Salmanassar, Sennacherib, Nabuchodonosor etc.) aut de quatuor Chaldaeorum invasionibus etc. intelligunt³.

Quae sententiae, etsi magnorum nominum auctoritate commendentur, parum nobis probantur. Namque a.) dubium non est, quin 2,18. 19. vere historico modo referatur, quid Dominus populo poenitentia iam peracta responderit; promittit autem se illa esse *restituturum*, quae plaga abstulerat (2,25); iam vero si 2,2 sqq. futura plaga, quae poenitentia esset avertenda, praediceretur, promittendum omnino erat plagam non esse venturam. Porro b.) tota quoque descriptio (1,2 sqq.) ea est, quae plagam adesse supponit; testari iubentur senes, se talem nunquam vidisse, quomodo autem futuram plagam cum illis, quas iam experti sunt, comparare possunt? In toto primo capite (excepto 1,15, ubi maior calamitas futura innuitur) non adhibentur nisi formae temporis praeteriti neque ullo verbulo futurum tempus innuitur, id quod tamen plerumque fieri solet, si prophetae in suis futurarum rerum descriptionibus formis praeteriti temporis utuntur. c.) Verum si de sua aetate et de calamitate praesente loquitur propheta, evidens est, eum verba proprio sensu intellexisse neque metaphorice hostium incursiones praedixisse. Accedit quod calamitas, quam describit, invasionis hostium non satis apta imago esse videatur. Vastationem quidem agrorum, quam exercitus hostium producit, locustarum exercitus aptissime designat, illa vero, quae in bellicis incursionibus graviora esse censentur, nullo modo indicat, nec militum caedes et vulnera, nec mulierum et filiorum servitutem, nec domorum incendia, nec oppidorum destructionem etc. Quapropter alii prophetae, si locustarum imaginem adhibent, alias adiungere solent, ut descriptionem suam com-

pleant. Ab initio igitur propheta de vera locustarum peste loquitur, sed ut horrore aucto populum ad poenitentiam agendam efficacius excitet, inde a 2,1 praesentem calamitatem velut initium et praesagium ipsius diei Domini considerat, licet ibi quoque exercitum locustarum agros devastantem semper prae oculis retineat.

Atque haec quidem de libri argumento; de eius autem *indole* vix quidquam est addendum. Linguae puritas sententiarumque gravitas tantum non ab omnibus commendantur, atque velut praecipui prophetae nostri characteres laudantur claritas, elegantia, sublimitas. Quanta sit eius claritas atque perspicuitas, maxime apparet, si cum Osee comparatur. Dum de libri Osee divisione idearumque nexu maximus est interpretum dissensus, tam clara et aperta est apud Ioel quum integri argumenti partitio tum singularum rerum inter se connexio, ut disceptationibus vix relinquat locum. Tanta deinde cum claritate, pulchritudine, sublimitate calamitatem locustarum descripsit, ut in tota Scriptura pulchrior descriptio poetica non legatur; magis autem apparet eius sublimitas in horrore diei Domini et in vindicta, quae de hostibus sumetur, describendis, ita ut ipse Isaias (c. 13.) nonnulla a Ioel mutuari non dubitaverit. Quare « sublimis ingenii poeta, cui praeter Isaiam et Habacuc, in omni prophetarum coetu non invenitur par » recte Ioel appellatur⁴.

1. *Glossa ordin.* primo in loco hanc interpretationem ponit eique tamquam « allegoricam » adnectit alteram de futuris hostibus. Eandem ex recentioribus catholicis tenent *Herbst* (Einl. II. 2. p. 111 sqq.), *Danko* (Hist. revel. V. T. p. 379), *Zschokke* (Hist. sacr. A. T. p. 262), *Vigouroux* (Manuel bibl. II. 624), *Trochon* (Petits Prophètes p. 96 sqq.), *Knabenbauer* (Proph. Min. I. p. 204 sqq.) etc. atque ex recentioribus protestanticis plerique. Contra antiquiores interpretes, qui hanc interpretationem plerique improbant, recte monet *Calmet*. (In Ioel 1,1) : « Non semper futura nunciant prophetae, saepe etiam praesentia flagitia arguunt et mala describunt, quibus populus criminum causa a Deo mulctatur. Illud tantum modo propheticum in Ioel habetur, quod feliciora tempora maioremque ubertatem, mala hostibus imminetia, denique felicissimum Messiae regnum ac super universos homines Spiritus effusionem praedicat eaque exhibet sub imagine felicissimae actatis, quae hostium Iudae depressionem consequetur ». Enumeratis deinde variis Patrum etc. interpretationibus de hostibus futuris, concludit : « Quilibet pro arbitrio; nobis maxime simplex placet ac literalis explicatio de (praesente) Iudaeae caede per erucas, locustas, rubiginem ».

2. Ita *Theodoret*. In Ioel 1,2 (M. 81,1636); *Ps. Rufin.* In Ioel 1,4 (M. 21,1036), quos sequuntur *Lyranus*, *Dionysius Carth.*, *Vatablus* aliique, qui tamen explicationem de hostibus addunt. Ex recentioribus catholicis eandem tenent *Iahn* (Introd. epitome p. 336), *Ackermann* (Introd. p. 266 et Comment. p. 200 sqq.), *Schegg* (Gesch. der letzten Propheten I. p. 49 sq.) etc.; alii eadem ratione, qua *Corn. a Lap.*, *Mariana* etc., eam tamquam probabilior vel probabilem praeferunt, uti *Kaulen* (Einl. Ed. 3. p. 406), *Holzammer* (Handb. der bibl. Gesch. I. p. 710) etc.

3. Plerorumque Patrum est haec interpretatio, cuius tamen tot fere systemata, quot insigniores interpretes; multa enumerat *Knabenbauer* Proph. Min. I. p. 205 sq.

Eandem praetulerunt plerique commentatores et scholiastae inde a saec. 16; ex recentioribus catholicis ei adstipulantur *Welte* (Herbst *Welte* Einl. II. 2. p. 114 sq.), *Bade* (Christologie III. p. 155), *Reinke* (Messian. Weissagungen III. p. 134 sqq.), *Aug. Scholz* (Einl. III. p. 546 sq.), *Schenz* (Einl. p. 226) etc., ex heterodoxis *Hengstenberg* (Christologie I. p. 344 sq.), *Haevernick* (Einl. § 237), *Merx* etc. — Singularem sententiam proposuit *Ant. Scholz* (Comm. zum B. des Proph. Joel. Würzburg 1885.), qui priorem libri partem arbitratur esse aenigmaticam, quatenus propheta praesentem quidem locustarum plagam describat, ita tamen ut revera ultimum regni divini hostem depingere voluerit; illam enim aenigmatis solutionem in altera parte satis clare innui. Quid de hac sententia tenendum sit cfr *Knabenbauer* I. c. p. 206.

4. Contra *Ant. Scholz* (Comm. p. 7 sqq.), qui a communi omnium interpretum sententia recedens linguam prophetae velut impuram traducere eiusque dictionem deprimere conatur cfr *Knabenbauer* I. c. p. 193 sq. et *Schenz* Einl. p. 231.

303. — III. DE LIBRI AETATE ET AUCTORITATE. — Sub initiis regni Oziae ineunte saec. 8. Ioelem munere prophetico functum esse probabilior tenet sententia¹. Illam enim aetatem ei assignat locus, quem eius libellus in prophetarum minorum serie occupat, eidemque omnes interni favent characteres, ex quibus vulgo argumenta desumuntur. Dictionis elegantiam sublimitatemque et linguae puritatem, quam tantum non omnes interpretes in libello agnoscunt, nolumus urgere, siquidem styli maiore minoreve elegantia aetas scriptoris aegre definitur, atque linguae puritas forte etiam a recentiore scriptore sollerti studio acquiri potuit; illud tamen semper verum remanet, dictione et linguae puritate libellum omnino dignum esse, qui Isaiae tempore scriptus dicatur. Longe efficacius argumentum praebent sententiae, quas ex nostro libro mutuati sunt alii prophetae. Ut allusiones, quae apud Ieremiam et Isaiam inveniuntur, utpote minus claras et certas omittamus², summa cum verisimilitudine statuere licet, Amosum, qui Oziae et Ieroboami II. temporibus vixit, prophetiam nostram cognovisse et adhibuisse. Etenim non tantum vaticiniis suis quasi ex abrupto sententiam praemittit, quae iisdem verbis apto in contextu apud Ioelem legitur, sed illa terminat quoque salutis messianicae descriptione, quae imaginibus suis atque phrasibus nonnullis cum Ioelis epilogo ita consonat, ut eundem cognovisse negari vix queat. Porro antiquiores interpretes iam monuerunt, Amosum, quum Dominum ad populum emendandum locustas frustra misisse conqueratur, omnino ad illam plagam videri alludere, quam Ioel describit; cui sententiae non obstat, quod Ioel in regno meridionali, Amos in septemtrionali vaticinatus est; plagam enim utrique terrae communem fuisse probabile est, immo eam ex terra Israel in terram Iuda venisse innuit nomen צפוני (septemtrionalis), quo locustae designantur (*Ioel* 2,20)³. Propter hanc igitur affinitatem Ioelis et Amosi atque Amosi a Ioele dependentiam omnes illos interpretes a vero aberrare arbitramur, qui librum no-

strum aut Ezechiae aut Manasse aut Iosiae aetati adscribunt atque multo magis illos, qui Ioelem aut esdrino aut machabaico tempore vixisse statuunt⁴.

Attamen etsi Ioel ante Amos scripserit, nulla adest ratio, quae eum diu antea scripsisse suadeat. Non pauci quidem hodie librum nostrum ad aetatem Ioae regis Iuda referunt, atque pro praecipuo argumento utuntur exterarum gentium nominibus, quae in eo leguntur : solos Tyrios, Sidonios, Philisthaeos (3,4), Aegyptios et Idumaeos (3,19) in hostium numero recenseri, nec Syrorum autem nec Assyriorum mentionem ingeri, licet Amos (1,3 sqq.) primo loco Syris poenam annuntiet et Osee (5,13; 7,11 etc.) frequenter de Assyriis loquatur; Ioeli igitur aetatem esse assignandam, in qua Syri regnum Iuda nondum invaserant neque Assyrii ei periculo erant; iam vero ultimis Ioae annis Syros iam felicem expeditionem contra Ierusalem suscepisse (4 Reg. 12,18 sqq.; 2 Paral. 24,23 sq.) ac proin Ioelem ad initia regni Ioae pertinere⁵. Quae argumentatio in nonnullis videtur peccare. Namque prophetam cunctos aetatis suae hostes *nominare* voluisse aut debuisse temere supponit; num forte paucis nominibus allatis Ioel completum esse censuit catalogum « *omnium* gentium, quas congregaturus esset Deus in vallem Iosaphat, ut disceptaret cum eis de haereditate sua Israel » (3,2)? Neque in argumentatione sua attendunt adversarii, Ioelem meridionali, Amos et Oseam septemtrionali regno esse vaticinatos; Syros autem cum vicino quidem regno Israel continua bella gessisse, sed usque ad regis Achaz aetatem cum regno meridionali, a quo decem tribuum territorio separabantur, semper pacem habuisse, si praedatoriam illam expeditionem exceperis, quam Hazael e bello contra Philisthaeos feliciter gesto revertens contra Ierusalem suscepit. At haec ipsa expeditio erat iusta poena a Deo regi Ioae propter caedem prophetae Zachariae inflicta (2 Paral. 24,24), ac proin Syri a Ioel, etsi non diu post illam expeditionem scripserit, inter hostes regni Iuda nominari non potuerunt. — Quapropter alii, quum hoc argumento parum aut nihil effici viderent, illud confirmare conati sunt monentes, a Ioele non vituperari eadem peccata, quae in incolis Iuda ab Amos et Osee reprehenduntur; de idololatria non fieri sermonem sed omnia sacra rite et debite secundum Legem in templo ierosolymitano peracta supponi; atqui hunc fuisse rerum statum tempore regis Ioae, quamdiu summum sacerdotem Ioiadam audiebat (4 Reg. 12,2)⁶. At infirmo argumento infirmior videtur esse confirmatio. Ab initiis enim regni Ioae initia Oziae non differebant, nec quidquam in eo vituperat auctor Paralipomenon, antequam « elevatum est cor regis in interitum eius et neglexit Dominum Deum » (2 Paral. 26,4 sq. 16); quare mirum non est, quod Ioel sub initiis Oziae vaticinans in genere tantum conversio-

nem ad Deum postulet nullo speciali peccato (praeter ebrietatem 1,5) commemorato, Amos autem postea veniens etiam idololatriam nominet (*Am.* 1,4. 5). Ad Ioea igitur aetatem prophetam nostrum referre statuerum descripto vel supposito non cogimur; ad illam autem eum referre non licet, quia ex Abdiae vaticinio sententiam allegavit, Abdias autem ipse Ioa iam esse recentior videtur (306. p. 552 sqq.)⁷.

Nec *authenticitas* nec *integritas* Prophetiae Ioea a quoquam est negata aut in dubium vocata; tam arcte enim omnia in libro cohaerent et tam apte omnia sunt disposita, ut uni eidemque auctori omnia necessario sint attribuenda. Moderni quidam critici suspicati sunt, illam quoque pericopen, quam *Is.* (2,2-4) et *Mich.* (4,1-3) communem habent, Ioea deberi, sed nec externis nec internis argumentis coniecturam hanc probabilem reddiderunt.

Divina auctoritas libelli testimoniis N. T. extra omnem dubitationem ponitur. S. Petrus in die Pentecostes, quum Iudaei de Apostolis Spiritu S. repletis stuperent, ad « prophetam Ioelem » provocavit, qui hanc Spiritus S. effusionem praedixerat (*Act.* 2,12 sqq.); S. Paulus ex *Is.* 28,16 et ex *Ioea* 2,32 Romanis demonstravit, in regno messianico inter Iudaeos et Graecos non esse distinctionem (*Rom.* 9,11 sqq.); S. *Ioannes* locustarum plagam, quae ad quintae tubae signum exorietur, ita describit, ut phrases nonnullas ex nostra prophetia desumsisse videatur (*Apoc.* 9,2. 7-9).

1. Sententia, quam probabiliorem dicimus, etiam antiquior et communior vocar, meretur; inter Patres eam magis minusve clare tenent S. *Hieron.*, S. *Cyr. Alex.* i *Theod. Mopsuest.*, *Theodoret.*; S. Hieronymum, qui Oseae σὺγγρονον facit Ioelem, non pauci medii aevi (*Card. Hugo, Dion. Carth.* etc.) et iuniores interpretes (*Ribera, Sanctius, Sa* etc.) secuti sunt. Primos annos regni Oziae ei assignant ex modernis catholicis *Aug. Scholz* (Einl. p. 543), *Schegg* (Gesch. d. letzten Proph. I. p. 49 sqq.), *Reinke* (Messian. Weissag. III. p. 128 sqq.), *Zschokke* (Hist. A. T. p. 261), *Knabenbauer* (Proph. Min. I. p. 188), *Holzammer* (Handb. der bibl. Gesch. I. p. 710), *Kaulen* (Einl. p. 346 dubitat; cfr n. 5) etc. Quibuscum consentiunt heterodoxi moderni *Rosenmüller* (Scholia in Proph. Min. I. p. 425), *De Wette* (Einl. Ed. 7. p. 317), *Hengstenberg* (Christologie I. p. 332 sqq.), *Haevernick* (Einl. II. 2. p. 302), *Bleek Wellhausen* (Einl. p. 416 sq.), *Meyrick* (The Speaker's Comm. VI. p. 494), *Davidson* (Introd. p. 249 sqq.), *Reuss* (Gesch. d. A. T. p. 244 sq.) etc.

2. Cfr *Ierem.* 25,30 et *Ioea* 3,16; *Ier.* 9,20 et *Io.* 2,9; duo haec testimonia certa recte dicuntur. — *Sophon.* 1,14. 15, et *Io.* 1,15; 2,10. 11. — *Is.* 13,6. 10 et *Io.* 1,15; 2,10.

3. *Am.* 1,2 et *Io.* 3,16; *Am.* 9,11-15 et *Io.* 3,18-21; *Am.* 4,9 et *Io.* 1,2 sqq. (vocabulum חַרְבֵּי, quo Amos locustas designat, non legitur nisi *Io.* 1,4; 2,25.) — Minus certae sunt allusiones *Am.* 1,2 b ad *Io.* 1,10; *Am.* 7,4 ad *Io.* 1,20; *Am.* 8,8 ad *Io.* 2,10; *Am.* 9,12 ad *Io.* 2,32; *Am.* 9,14 ad *Io.* 3,1.

4. Idque eo magis, quia arbitrariis suppositionibus vel interpretationibus innituntur eorum argumenta. Ioelem, licet in regno Iuda prophetico munere functus sit, etiam de decem tribubus vaticinari debuisse, arbitrario supposuerunt illi, qui cum

Huetio (Démonstr. evang. Prop. 4. p. 308 sq.), *Calmeto* (Proleg. in Ioel) aliisque eum recentiori aetati attribuerunt, quia decem tribus iam in captivitatem fuisse abductas ex eius silentio colligunt. Erronee quoque aliqui librum ad *Ezechiae* vel *Manassae* aetatem retulerunt, quia locustarum symbolo invasio Assyriorum praedicatur (*I. A. Theiner* Die zwölf Proph. 1830. p. 59; *Bertholdt* Einl. p. 1604), aut ad *Iosiae* tempus, quippe quo etiam *Ieremias* (14,6 sqq.) famem praedixerit (*Eckerm.* Ioel metrisch übers. 1786) etc. Quibus sentiis reiectis moderni « critici » librum, non obstante puro eius sermone et eleganti stylo, post exsilium exortum proclamant atque *Nehemiae* aut etiam *Machabaeorum* aetati eum attribuunt (cfr *Kuenen* Einl. § 68; *Merx* Die Prophetie des Ioel. 1779; *Driver* Rothst. Einl. 1896. p. 330 sqq.; *Cornill* Einl. Ed. 3. 1896. p. 181; et cum eis ex catholicis *Ant. Scholz* Comm. zum B. Ioels. 1885) consentit; quam opinionem fuse et accurate refutat *Knabenbauer* Comm. in Proph. Min. I. p. 189-194; cfr etiam *Schenz* Einl. p. 118 sq.

5. Sententiam hanc ex modernis catholicis propugnant *Movers* (Krit. Untersuch. über die Chron. p. 119 sq.), *Wette* (Einl. II. 2. p. 111), *Danko* (Hist. revel. V. T. p. 378 sq.), *Vigouroux* (Manuel bibl. II. p. 622), *Trochon* (Les petis Prophètes p. 92), *Kaulen* (l. c. p. 405) : « wahrscheinlich zur Zeit des Königs Ioas », sed accuratius p. 406 : « Soll diesem Stillschweigen (sc. Syrorum praetermissioni) Gewicht beigelegt werden, so fällt Ioel in die Zeit des Ioas, sonst jedenfalls in die erste Zeit Ozias' ». Quibuscum haud pauci moderni heterodoxi sentiunt : *Credner* (Des Proph. Ioel p. 41 sqq.), *Krahmer* (De Ioelis aetate. Gottingae 1833.), *Hitzig* (Die kl. Proph. p. 65), *Delitzsch* (in Rudelbach et Guericke Zeitschr. 1851. p. 306), *Keil* (Einl. p. 309 sq. et Comm. p. 119 sq.), *Steiner* (in Schenkel Bibellex. III. p. 316 sq.), *Schmoller* (Die Proph. Hoseas, Ioel u. Amos p. 112), *Schrader* (in De Wette Schrader Einl. Ed. 8. p. 454 sq.) alique.

6. Ita *Keil* Commentar p. 120.

7. Iudaeorum illorum sententia, qui Ioelem filium dixerunt prophetae Samuelis, refutatione non indiget; simili argumento, quo illi qui Ioae aetati prophetam adscribunt, utitur *A. Karle* (Ioel ben Phethuel propheta. Lipsiae 1877.), ut Ioelem sub *Asa* vixisse demonstret; eo enim solo tempore *Phoenices*, *Philisthaeos*, *Aegyptios*, *Idumaeos* unicos hostes *Hebraeorum* fuisse; cui sententiae refutandae sufficiunt illa, quae contra alios adversarios diximus.

§ 23. — De Prophetia Amos.

304. — I. De prophetae vita. — Licet prophetae *Amos* (עֲמוֹס, *portans vel onus*, ὀνός) nomen (quod cum nomine patris *Isaiae* עֲמוֹס antiquitus perperam confuderunt nonnulli), in aliis Scripturae libris non amplius reperiatur, de eius tamen vita paullo plura, quam de *Osea* et *Ioele*, cognovimus. Namque « in pastoribus de Thecue » se fuisse testatus (1,1) ipse et patriam et tribum et vitae genus nobis manifestavit. Thecue enim oppidum nec in tribu *Zabulon*, uti tradit *Ps. Epiphanius*, nec in tribu *Aser*, uti volunt aliqui rabbini¹, sed uti indicat propheta ipse (7,12) et recte statuit *S. Hieronymus*, in tribu *Iuda* est situm « sex milibus ad meridianam plagam a sancta *Bethlehem*, quae mundi genuit salvatorem » vel duodecim passuum millibus a *Ierusalem* ad ingressum deserti *Iuda*. « Nam ultra nullus est viculus, ne agrestes quidem

(vel potius : nisi agrestes quaedam) casae et furnorum similes, quas Afri appellant mapalia... Et quia humi arido atque arenoso nihil omnino frugum gignitur, cuncta sunt plena pastoribus, ut sterilitatem terrae compensent pecorum multitudine. Ex hoc numero pastorum Amos propheta fuit »². Quoniam vocabulum מִנֶּחֱלִי, quo suum vitae genus propheta designat, in unico altero loco, in quo reperitur (4 Reg. 3,4), *divitem pecuarium* valet, quaestio mota est, num Amos quoque non tam simplex gregis pastor, quam opulentus gregum dominus fuerit; atque cum chaldaeo paraphrasta et nonnullis rabbinis etiam moderni quidam interpretes eum divitem armentorum possessorem fuisse respondent³. Errant autem, siquidem Amos vitae suae genus ipse nobis accuratius explicat, ubi Amasiae pseudosacerdoti respondet, « se armentarium esse » atque a Domino ad propheticum munus vocatum « quum sequeretur gregem » בְּאַחֲרֵי הַצֹּאן « de post gregem » 7,14. 15). Verus igitur pastor erat, sive suas capras (χιπόλος vocatur ab Alex.) vel oves pascebat, sive operam suam alieno gregi pascendo locabat. Neque dives erat, quoniam addit se « sycomoros vellicasse », qui cibis eorum est, quorum est angusta conditio. Unde recte S. *Cyrillus Alex.* « erat, inquit, caprarius vitam rusticam simplicem et omnis maleficii expertem degens, victu autem pertenui se sustentans et contentus iis, quae ruri nascuntur, quae nec venderet quisquam; ea enim erant sycomori »⁴. Verum ex eo, quod pauper duntaxat pastor erat, non licet concludere, eum plane rudem fuisse et literis expertem. « Imperitum sermone » quidem eum dicit S. *Hieronymus*, at longe aliter de eo iudicat S. *Augustinus* ex eius vaticiniis exempla depromens, quibus prophetarum eloquentiam demonstret, atque cum S. *Augustino* consentiunt moderni interpretes⁵. Sicut dictio libri auctorem in literis non fuisse rudem docet, ita non desunt alia, quibus eum historiam populi sui accurate tenuisse apparet, atque in rebus geographicis scientiam prodit, quam in pastore thecuensi vix expectaveris⁶. Continuae demum eius sunt allusiones ad Pentateuchum, nonnullae quoque ad Psalmos, Iobum, antiquiores prophetas⁷. Quibus omnibus elucet Deum singulari modo eum ad difficile munus praeparasse, quod ei impositurus erat.

Talis igitur quum esset, a Deo ex regno Iuda in regnum Israel missus est, « ut prophetaret ad populum Israel » (7,15). Annum, quo vocatus est, accurate indicat : « in diebus Oziae regis Iuda et in diebus Ieroboam filii Ioas regis Israel ante duos annos terrae motus » (1,1). Tempore regis Oziae Palaestinam tanto concussu esse motam, ut eius memoria post exilium adhuc esset vivida, testatur Zacharias (14,5); at quo regis anno calamitas haec acciderit, nec ipse nec Amos tradunt, quare nobis accurata illa temporis descriptio non inservit⁸. Neque tamen primis annis, quibus Ozias in Iuda et Ieroboam II. in Israel regna-

runt, propheticum munus eum exercuisse, certum est, nam multis bellis Ieroboam « restituit terminos Israel ab introitu Emath usque ad mare solitudinis » (4 *Reg.* 14,25), his autem terminis iam continebatur regnum Israel, quando Amos sua vaticinia pronuntiavit (*Am.* 6,14). Ultimis ergo annis regis in Israel venit atque praecipue in Bethel, quem in locum Israelitae ad vitulos suos adorandos confluebant, poenas idololatriis praenuntiasset videtur. Nam « Amasias *sacerdos Bethel* misit ad Ieroboam dicens : rebellavit contra te Amos in medio domus Israel », et quum eius accusatio apud regem nihil valuisset, sua auctoritate prophetae persuadere conatus est, « ne in Bethel ultra prophetaret » (7. 10- 13). Quibus minis Amos ad silentium quidem non est permotus, attamen non diu munus suum exercuisse est dicendus, siquidem inscriptio libri vaticinia unius dumtaxat anni videtur indicare. De ultimis vitae eius annis nihil nobis est traditum; si Ps. Epiphanio fides esset habenda, « Amasiae filius inflicta in tempora clava eum interfecisset, quoniam illum de duorum aureorum vitulorum fraude reprehendisset; Amos autem spirans adhuc in patriam esset delatus ibique mortuus atque in maiorum suorum sepulcro conditus »⁹.

1. *Ps. Epiph.* De vitis proph. 12 (M. 43,405), quem pro more sequuntur *Ps. Dorothe.* De proph. 2, et *S. Isid. Hisp.* De ortu et obitu Patr. 43. De rabbinorum sententia cfr *Carpz.* Introd. III. p. 307. — *S. Cyrill. Alex.* In Am. Prooem (M. 71,408) quoque « Thecuae non regno Iuda, sed Ephraim contineri » erronee dixit; in errorem autem inducti sunt Patres graeci erronea Alexandrinorum versione, qui vocabulum בְּנֵי־דָוִד non intelligentes illud velut nomen proprium retinuerant litera ד in ר mutata; unde habent : Λόγοι Ἀμὸς οὗ ἐγένοντο ἐν Ἀκκαρεῖμ ἐκ Θεουῆ, οὗς εἶδεν ὑπὲρ Ἰερουσαλὴμ vel apud *Theodoret.* (M. 81,1665) : οὗ ἐγένοντο ἐν Καριαθιαρεῖμ ἐκ Θεουῆ etc.

2. *S. Hieron.* In Am. Prol. (M. 25,1038); cfr In Jerem. 6,1 (M. 24,749).

3. *Ionath.* Paraphr. eum dicit fuisse ex כֹּרִי בֵיתֵי « dominis gregum ». Ex expressione hebr. בְּנֵי־דָוִד colligere vult *Kimchi* « eum magnum fuisse inter pecuarios Thecuae ». Cfr *Carpz.* Introd. III. p. 308. — Inter modernos *Reuss* *Gesch. des A. T.* p. 261 eum vocat « einen jüdischen Herdenbesitzer »; « dominum gregis et ut conditio nomadum fert virum spectabilem » eum appellant *Iahn* Introd. epit. p. 303 et *Ackermann* Introd. p. 241; *Hitzig*, *Baur* alique ei praeter gregem etiam campum sycomorae consitum (cfr 7,14) attribuunt.

4. *S. Cyrill. Alex.* In Am. 7,14 sqq. (M. 71,541). Etiam hodie in Palaestina soli pauperes sycomorae fructibus vescuntur; cfr *Thomson* *The land and the book.* p. 23 : « Only the very poor, at this day, gather sycamore fruit or use it ».

5. *S. Hieron.* In Am. Prol. (M. 25,1038); *S. August.* *Doctr. christ.* IV. 15 sqq. (M. 34,96 sqq.). — Attamen S. Hieronymus suo « imperitus sermone » forte nihil aliud exprimere voluit nisi traditionem quandam rabbinicam, quae prophetae nomen (עֲבוֹרָה, *gravis*) ita explicavit, ut eum « gravem lingua » i. e. blaesum vel balbulum fuisse significaret; cfr *Buxtorf* *Lexic. thalmod.* p. 1626 et 1770; *Carpzov.* Introd. III. p. 306.

6. *Am.* 1,3 cfr 4 *Reg.* 13,32 sq. 13,7; — *Am.* 1,9 et 2 *Reg.* 5,11; 3 *Reg.* 5,12 etc.; — Philisthaeos ex Capthor oriundos dicit *Am.* 9,7. cfr *Gen.* 10,14. etc.

7. Prophetarum allusiones ad Pentateuchum nonnullas indicavimus *supra* 17 (tom. I. p. 50 sq.), plures exhibent ex catholicis *Reinke* Beiträge VIII p. 159 et *Trochon* Les petits prophètes p. 137; ex protestanticis *Hengstenberg* Authentic des Pentateuchs II. p. 83-122. Ipse *Nöldeke*, quamvis « criticus », fatetur : « Auch den Pentateuch, der damals bis auf das Deuteronomium wohl im wesentlichen schon fertig war, kennt Amos gut, wie aus einer Reihe von Anspielungen hervorgeht » (Schenkel Bibellexicon I. p. 122); ceterum ad Deuteronomium non rarius quam ad alios Pentateuchi libros alludit propheta. — De allusionibus ad I. Iob cfr *supra* 172 p. 51; ad prophetiam Ioel cfr 303. n. 3. p. 542.

8. « Terrae motum contigisse credunt Iudaei eo tempore, quo Ozias pontificalem dignitatem usurpare praeter fas coepit (2 Paral. 26,16 sqq.), quod ipsum an. 27. regni factum putant » (*Wolf* Bibl. hebr. II. 107). Quam traditionem antiquam quidem esse constat ex *Fl. Ioseph.* Antiqu. IX. 10,4 et *S. Hieron.* In Am. 1,1 (M. 25,1040), sed num fide sit digna difficile est dictu; annus 27. Oziae nec a Iosepho nec a S. Hier., sed a iunioribus rabbinis nominatur; forte quia Ozias annis quinquaginta duobus regnasse dicitur, peccatum eius in initio secundae partis regni posuerunt.

9. *S. Epiph.* De vitis proph. 12 (M. 43,405). Ex *S. Isidoro Hisp.* (l. c.), qui eam receperat, eadem traditio in *Martyrol. Rom.* Prid. Cal. April. transiit.

305. — II. DE LIBRI ARGUMENTO, INDOLE, AUCTORITATE. — De temporis, quo Amos vaticinatus est, ratione *supra* iam diximus (298); splendidum quidem et gloriosum erat Ieroboami II. regnum, at splendori externo par erat interna regni corruptio. Nam Ieroboam II. « fecerat quod malum est coram Domino neque recessit ab omnibus peccatis Ieroboam (I.) filii Nabat, qui peccare fecerat Israel » vitulorum cultu introducto (4 Reg. 14,24). Bethel, ubi Amos munere suo functus est, praecipua quidem sedes erat cultus vitulorum a Ieroboam I. instituti et regno impositi, « sanctificatio regis et domus regni » (7,13), sed aliis in locis quoque vituli sua sacra habebant (44; 5,5 etc.). Porro prosperitas regni et rerum omnium affluentia animos magis a veri Dei cultu Legisque observantia retraxerat; uti prospere omnibus succedentibus fieri fere solet, divites superbia elati miseros et afflictos despiciebant, opprimebant, diripiebant (2,6 sqq.; 3,10 sq.; 8,4 sqq. etc.), luxuriae foedisque voluptatibus indulgebant (2,7 sq.; 6,1. 4 sqq. etc.), monita et minas prophetarum respuebant (2,12; 7,12 sq.). Ad hosce igitur regni septemtrionalis incolas missus est pastor thecuensis, ut gravissimis poenis denunciatis eos ex peccatorum vitiorumque torpore excitaret atque ex pereunte turma saltem paucas reliquias salvaret. Quam ob causam totum vaticiniorum eius *argumentum* in castigandis Israelitarum sceleribus divinisque poenis praenuntiandis versatur. Licet autem ad regnum Israel missus esset, Amos in suis sermonibus simili ratione, qua Osee, regnum Iuda interdum respexit, immo vicinis quoque gentibus utpote infensis populi electi hostibus divina iudicia annuntiavit, ut iustas suas poenas esse Israelitae clarius cognoscerent. Periculis plenam fuisse hanc missionem, clarum est; at munere suo intrepide fungens pro-

pheta medio in splendore miseram ruinam regni praedicit perver-
sosque integri populi mores graviter castigat.

In libello hoc Amos non integros suos sermones nobis reliquit,
sed summa eorum capita novo et apto ordine disposita. Facile enim
apparet eum a principio exhortationum suarum argumenta collegisse
(1.-6.) illisque visiones suas quasi appendicem addidisse (7.-9.); qua-
propter nonnulli duas dumtaxat libri partes — sermones et visiones
— distinguunt. Aptius tamen plerique duo priora capita, in quibus
propheta vicinis gentibus et regno Iuda poenas denuntiat, ut minas
divinas contra Israel quasi praeparet, pro separata parte vel potius pro
introductione integri libelli habent. In priore deinde parte (3.-6.) tres
sectiones vel conciones recte discernuntur, quae eadem ratione iisdem-
que verbis inchoantur (3;-4;-5. 6.); in altera quoque parte tres sectio-
nes admittimus, quum poenae duabus primis visionibus indicatae pre-
cibus prophetae avertantur (7,1-6), duae sequentes visiones poenas
exsecutioni iam mandandas annuntient (7,7-8,14), ultima demum si-
mul cum ruina etiam restorationem theocratiae promittat (9,1-15).

ANALYSIS LIBRI igitur haec fere est.

INTRODUCTIO (1,2-2,16).

1. A Ioelis sententia quadam comminatoria exorsus (1,2)

2. primum *tribus extraneis gentibus propter crimina contra populum electum
commissa interitum denuntiat* iisdem loquendi modis descriptionem
criminum inchoans et poenam designans (1,3-10):

a.) Vaticinium contra Damascum propter eius crudelitatem contra Ga-
laaditas (1,3-5);

b.) contra Philisthaeos, quoniam Israelitas Idumaeis vexandos tradi-
derint (1,6-8);

c.) contra Tyrios propter idem crimen (1,9. 10).

3. Deinde iisdem loquendi formulis *denuntiat poenas tribus populis cognatis* (1,11-2,3):

a.) Idumaeis propter continuas eorum inimicitias (1,11. 12),

b.) Ammonitis propter interemtionem Galaaditarum (1,13-15),

c.) Moabitibus propter violationem sepulcri regis Idumaeorum (2,1-3).

4. A quibus iam *ad electum populum transit*, qui ex poenis hostibus eius
denuntiatis colligere potest, quam iustae sint poenae contra ipsum
denuntiandae (2,4-16).

a.) Quasi in transitu iisdem formulis regno Iudae propter idololatriam
interitum praedicit (2,4. 5),

b.) ut in castigandis sceleribus regni Israel immoretur (2,6-16).

α.) Eadem formula exorsus perstringit propheta Israelitarum iniusti-
tiam erga pauperes, foedasque eorum libidines (2,6-8), ingrati-
tudinem de divinis beneficiis acceptis atque divinorum monito-
rum reiectionem (2,9-12),

β.) quare poenam eis annuntiat, quae humana ope averti aut evitari nequeat (2,13-16).

PRIOR PARS (3,1-6,15) *tribus concionibus constat*.

1. *Prima concio poenam imminentem velut certam denuntiat* (3,1-15).

- a.) Populum singulari modo electum, si peccaverit, severius punitum iri praefatus (3,1. 2),
- b.) certam esse poenam demonstrat. Variis enim similitudinibus ostendit, eum esse rerum inter se nexum, ut ex una ad alteram legitime concludatur (3,3-6); iam vero Deus sua consilia manifestat prophetis, quapropter si prophetae poenas annuntiant, illae certo sunt eventurae (3,7. 8).
- c.) Quanam sit poena, explicat. Nam propter scelera populi, quae omnibus sunt manifesta (3,9. 10), adveniet hostis, qui omnia devastabit, ut paucissimi tantum effugiant (3,11. 12), atque altaria Bethel destruet et omnes aedes magnatum (3,13-15).

2. *Secunda concio propter contumaciam populi poenam novam necessariam esse docet* (4,1-13).

- a.) Incipit propheta a poena mulieribus imminente, quae uti earum mariti vitiis indulgent (4,1-3), et ab irridendo Israelitarum idololatrio cultu (4,4. 5).
- b.) Deinde varias plagas enumerat, quibus Dominus eos ad se revocare frustra conatus est, famem, siccitatem terrae, locustas, pestem et infelicia bella (4,6-11);
- c.) quae quoniam fructum non attulerunt, ad graviores poenas deveniendum est, ad quam populus sese praeparare iubetur memor omnipotentiae divinae (4,12. 13).

3. *Tertia concio poenam accuratius describit: interitum regni et captivitatem populi* (5,1-6,15); ita autem poenam describit, ut simul eius causam indicet viamque salutis innuat.

- a.) Brevi elegia summatim plenam ruinam populi deplorat (5,1-3),
- b.) ut fusius deinde ruinae causam definiat. Dei monitum, qui se quaeri et idololatriam vitari iusserat, spernentes (5,4-7) neque ad potentiam eius, qui iusserat, attendentes (5,8-10) iniustitiis suis divinam iram provocaverunt (5,11. 12). Viam salutis, quam Deus eis monstraverat (5,13-15), ingredi noluerunt; idcirco erit planctus universalis, quia Dominus iudicabit populum suum (5,16. 17).
- c.) Quoniam tale iudicium instat, vae annuntiatur illis, qui diem Domini desiderant, quasi bona tantum sit allaturus; diem Domini enim fore horrendum (5,18-20) neque terrores eius diminui posse mere externis illis sacrificiis, quae Deus respuit (5,21-24), quia illis non indiget, id quod historia peregrinationis in deserto docet (5,25. 26). Itaque timeant, quia dies Domini afferet exilium (5,27).
- d.) Alterum vae annuntiatur utriusque regni optimatibus, qui opibus regnorum suorum temere confisi (6,1-3) luxuriosae vitae indulgent; nam illi quoque in captivitatem abducentur (6,4-7). Quas minas Deus iuramento confirmat; integrum regnum Israel plane

destruetur illa in extensione, quam sub Ieroboamo II. adquisiverat (6,8-15).

ALTERA PARS (7,1-9,15) *quinque visionibus symbolicis interitum regni illustrat.*

1. *Poenae duabus primis visionibus significatae precibus prophetae avertuntur* (7,1-6).

a.) Locustas herbam devorantes vidit propheta, sed eo precante promittit Deus se illas non esse missurum (7,1-3);

b.) item ignem (siccitatem), qui devoraturus erat terram, precibus suis avertit propheta (7,4-6).

2. *Duabus aliis visionibus imminens interitus domus Ieroboam et regni Israel praedicatur* (7,7-8,14).

a.) Visio de trulla caementarii^a (7,7-17).

α.) Videt propheta Deum super murum, quem eousque stanno fortem reddiderat, stantem auditque eum dicentem, se iam ab hoc opere esse cessaturum : regnum Israel destructum iri et domum Ieroboam gladio periturum (7,7-9).

β.) Qua de re Amasias sacrificulus prophetam apud regem accusat (7,10. 11) nec quidquam efficiens ipse eum in Bethel ultra vaticinari vetat (7,12. 13); sed propheta ad divinam suam missionem provocans (7,14. 15) sacrificulo poenam praedicat et futuram populi captivitatem confirmat (7,16. 17).

b.) Visio de uncino pomorum (8,1-14).

α.) Canistrum messi praeparatum videt propheta; quo symbolo finem regni Israel designari edocetur (8,1-3).

β.) Cui visioni adnectitur nova increpatio et iudicii denuntiatio. Propter iniustitias, quibus pauperes expilantur (8,4-6), Deus iudicabit terram diesque festos convertet in luctum (8,7-10); velut maximam autem poenam comminatur inopiam verbi divini (8,11-14).

3. *Ultima visio ruinam et restorationem theocratiae praedicat* (9,1-15).

a.) Propheta Deum super altare stantem videt auditque eum praecipientem, ut sub templi ruinis omnes conterantur, fugientes autem gladio pereant (9,1-4), nam ipse est iudex omnipotens (9,5. 6), Israel autem gentibus factus est similis (5,7).

b.) At si regnum perdet, non destruet innocentes sed solos peccatores (5,8-10), e contra suscitabit tabernaculum David eiusque regnum ad omnes nationes extendet (5,11. 12), atque felicissima tempora

(a) Vel rectius : de stannatione cessante. De genuina vocabuli 𐤓𐤓𐤕 significatione, quod a S. Hier. *trulla caementarii*, ab Alex. ἀβάλας, ab Aq. γάβωσις, a modernis plerisque *perpendiculum* vertitur, egregie disserit Knabenbauer Proph. Min. I. p. 314 sq., ex affinis vocabulis assyriacis *anaku* et *anna* (cfr Strassmaier S. I. Lexic. accad. assyr. n. 481. 537.) colligens, illa voce significari *stannum*, quo muri superinduci solebant, ut una cum pulchritudine fortitudinem contra imbrium iniurias acciperent. Quem sensum S. Hier. in commentario iam innuerat et in versione procul dubio exprimere voluerat.

adducet super populum reducem, qui e possessione sua non amplius expelletur (5,13-15).

Ut iam de prophetiae huius *indole* dicamus, in lingua eius nonnulli agrestiores quosdam dicendi modos invenire volunt¹, omnes autem styli elegantiam concinnitatemque laudant, idque iure merito. S. Augustinum ex nostro libello exempla depromsisse monuimus, ut « canonicos nostros auctores non solum sapientes sed etiam eloquentes fuisse » demonstraret. Neque id mirum; nam « aequus iudex, inquit *Lowth*, de re non de homine quaesiturus censebit, credo, pastorem nostrum μηδὲν ὑπερῆκάναι τῶν ὑπερλίαν προφητῶν, uti sensuum elatione et spiritus magnitudine summis parem, ita etiam dictionis splendore et compositionis elegantia vix quoquam inferiorem »². Ioelis quidem et Isaiae sublimitatem non aequat Amos, sed eos forte superat imaginum abundantia, quas multas quidem ex vita pastoritia desumas esse iam viderunt SS. *Hieronymus* et *Cyrillus Alex.*³, quae vero omnes argumento orationis maxime consentaneae sermonem non minus clarum et perspicuum reddunt quam iucundum. Ad claritatem autem augendam non parum confert apta illa et concinna membrorum compositio, quae non tantum in plerisque phrasibus sed maxime in concionum et totius libelli structuraprehenditur. Vaticinia ipsa, id quod ex analysi elucet, pleraque sunt minacia, salus messianica in fine (9,11 sqq.) dumtaxat describitur. Hinc factum est, ut Amos, qui vitia ac praesertim avaritiam, fenerationem, fraudes Israelitarum acriter carpit (2, 6 sqq. etc.; maxime 8,4 sqq.) rabbinis nonnullis parum placuerit; ob morosam enim morum castigationem vaticinia eius digna non fuisse docuerunt, quae « *Verba Dei* » inscriberentur, sed tamquam « *Verba Amos* » tantum illa esse recepta⁴.

Excepto Hobbesio, qui « prophetiam quidem prophetae deberi, at non constare asseruit, num idem eam literis consignaverit », nemo hucusque libri nostri *authentiam* addubitavit, quippe quae et libelli inscriptione totaque indole in tuto collocetur. Ridicule enim obiicitur prophetam, ubi de se ipso loquitur, interdum tertiam (1,1; 7,12. 13), interdum primam (7,1. 4. 7; 8,1. 2; 9,1) personam adhiberi (cfr *supra* n. 131. n. 2. tom. I. p. 362). Moderni autem « critici » aliqui, licet libelli totius *authentiam* agnoscant, eius integritatem negantes nonnullos versus spurios declarant tam levibus nixi argumentis, ut ne ipsos collegas sibi habeant assentientes, sed ab illis impugnentur⁵.

Divina demum libri auctoritas testimoniis aliorum scriptorum sacrorum satis superque demonstratur. Diserte vaticinium eius (8,10) pius *Tobias* iam allegavit (*Tob.* 2,6), atque idem adhibuit auctor 1. *Mach.* (1,41); sed hisce, uti etiam allusionibus, quae in recentiorum prophetarum libris leguntur⁶, omissis sufficit attulisse auctoritatem S. *Ste-*

phani, qui coram synedrio ierosolymitano verbis Amos (5,25 sqq.) idololatriam antiquorum Israelitarum demonstravit (*Act.* 7,42 sq.), et *S. Iacobi*, qui in primo concilio ierosolymitano nostri prophetae vaticinio (9,11 sq.) ostendit admissionem gentilium in Ecclesiam esse praedictam (*Act.* 15,15 sqq.).

1. Haec exempla afferuntur a *Keil* Comm. p. 167 : בּוֹשֶׁם pro מוֹצִיק (2,13); בּוֹשֶׁם pro בּוֹסֶס (5,11), בּוֹתֵּעַב pro בּוֹתֵּאֵב (6,8), מוֹשֶׁרֶךְ pro מוֹסֶרֶךְ (6,10), יִשְׁחָק pro יִשְׁחָק (7,9. 16), נִשְׁכָּה pro נִשְׁכָּה (8,8). Num vero haec exempla, quae partim (7,9. 16) sine ullo dubio erroneae lectiones sunt atque pleraeque probabiliter librariorum negligentiae debentur, rem evincunt?

2. *Lowth* De poesi sacra p. 245 sq.

3. *S. Hier.* Comm. in Amos 1,2 (M. 25,1041), *S. Cyr.* Comm. in Am. 1,2 (M. 71, 417). Mirum tamen in modum rem *Hase* (Stilus Amosi proph. ex illius vita erutus. Halae 1755. § 6 sqq.) exaggeravit ostendere conatus, paucas esse libri sententias, in quibus ad vitam pastorum non alludatur.

4. Cfr *Noeldeke* in *Schenkel's Bibellexic.* I. p. 121.

5. Primus, ut videtur, *B. Duhm* (Theologie der Proph. 1875. p. 119) vv. 2,4. 5; 4,13; 5,8. 9. 9,5. 6 in dubium vocavit assentientibus *B. Stade* (Gesch. Israels I. 1889. p. 571). *Cornill* (Einl. Ed. 3. 1896. p. 183 sq.) paucisque aliis. *Wellhausen* (Die kl. Proph. Ed. 2. 1893) praeterea reiecit 1,9-12; 6,2. 9. 10; 8,6-8. 11. 12; 9,8-15 iterum consentiente *Cornill* (l. c.). Contra eos autem authenticam versuum defendunt *Kuenen* (Einl. § 71 n. 6), *Koenig* (Einl. 1893. p. 302 sqq.), alii.

6. Multas *Ieremiae* allusiones *Kueper* (Ieremias librorum sacr. interpres et vindex. p. 71-73. 79. 98 sq.) accurate recenset.

§ 24. — De Prophetia Abdiae.

306. — *Visio Abdiae*, omnium scripturarum propheticarum brevissima, unico vaticinio contra Idumaeos constat. Qui, licet posteri essent Esau ac proin « fratres » filiorum Iacob, non tantum de Iudaeorum exercitu ab hostibus capto et de civitate sancta expugnata et direpta erant gavis, sed etiam illa occasione usi se hostibus adiunxerant, ut fratres suos impugnarent et infestissimo animo insectarentur. Quapropter propheta Idumaeis completum interitum, domui Iacob autem futuram restorationem et salutem praedicit. Tres vaticinii partes apte distinguuntur :

1. *Idumaeae ruina praedicitur* (1-9). Annuntiat propheta consilium Dei, qui Idumaeam, non obstantibus praeruptae altitudinis castellis, quibus confidat, destruendam decrevit (1-4), atque futuram decreti executionem vividis coloribus describit. Hostes depopulabuntur terram, quae ab amicis derelicta et illusa atque proprii consilii inops prorsus interibit (5-9).

2. *Ruinae causa declaratur* (10-16). Iniurias intulit Edom fratri suo Iuda, de cuius calamitate gavisus erat et cuius hostibus se adiunxerat (10-14); ideo fiet ei, quod aliis fecit; prope enim est dies Domini, in

quo Deus omnes gentes propter iniurias populo electo illatas puniturus sit (15. 16).

3. *Restauratio regni Iuda* (17-21). Quando Deus iudicabit gentes, in monte Sion salus erit. Iuda et Israel uniti Idumaeam destruent finesque regni sui extendent (17-19), atque milites et incolae Ierusalem ex captivitate reduces terras expugnatas possidebunt et « erit Deo regnum » (20. 21).

Consuetudo nostro relicto ordine argumentum divisionemque vaticinii praemisimus, ut in eius auctorem et aetatem accuratius inquiramus. De eius autem auctore praeter nomen nihil nobis esse traditum videbimus, atque de eius aetate tantus est interpretum sive antiquorum sive modernorum dissensus, ut magis minusve probabilia dumtaxat proponere possimus. Alii enim ineunti vel medio saec. 9. vaticinium Abdiae attribuunt, alii aut initio exsilii babylonici aut tempore Esdrae, immo exeunte saec. 4. illud compositum esse censent; probabiliorum vero eorum esse sententiam arbitramur, qui ad ordinem, quem in serie Prophetarum Minorum occupat, attendentes Abdiam primis tribus (Osee, Ioel, Amos) dicunt fuisse aequalem vel paullo antiquiorem, ita ut ineunte saec. 8. sub initiis regni Oziae vixerit.

Nomen *Abdiae* (עֲבִדְיָהוּ vel עֲבִדְיָה, *servus Domini*, apud Alex. Ἀβδίας vel Ὀἰδίας, in Vulg. Abdias, Obdias, Obedias) satis frequens non tantum inter levitas, quibus singulari modo convenire videtur (1 *Par.* 9, 16; 2 *Par.* 34, 12; 2 *Esdr.* 12, 25), sed etiam in aliis tribubus 1 *Par.* 7, 3; 8, 38; 9, 44 etc.), duo viri celebriores ineunte saec. 9. gesserunt: unus in regno Iuda, quem una cum aliis principibus, levitis, sacerdotibus rex Iosaphat (897.-872.) misit, ut populum Legem Dei doceret (2 *Par.* 17, 7 sqq.), alter in regno Israel, qui praefectus domus regiae, quum Achab (898.-875.) et Iezabel prophetas persequerentur, centum ex eis abscondit et servavit (3 *Reg.* 18, 3 sqq.). Priori vaticinium attribuendum esse, moderni nonnulli non improbabile esse censent¹; alteri teste S. Hieronymo Hebraei olim illud attribuerunt, quos secuti sunt multi ex antiquioribus interpretibus². Utraque autem sententia identitate nominis sola fulcitur, quae in tanta nominis frequentia argumentum ne leviter quidem probabile suppeditat. Atque altera eam quoque ob causam dicenda est erronea, quia Abdiam ex regni Iuda incolis fuisse, integrum vaticinium demonstrat; de regno enim Iuda solo loquitur (11. 12. 13. 16. 17. 19-21).

Qui initio exsilii babylonici aut post exilium libellum nostrum exortum esse tenent, duo afferunt argumenta: auctorem nostrum civitatem sanctam a Chaldaeis captam et destructam describere vel supponere, eumque nonnulla ex Ieremiae vaticinio contra Idumaeos in suum transsumsisse³. Quae parum recte asseri videntur. De ultimo quidem urbis

excidio, quando Nabuchodonosor eam plane delevit templo destructo et toto populo in exilium abducto, in vaticinio nostro sermonem esse, antiqui quoque interpretes plerique arbitrati sunt, sed illud non velut praeteritum supponi aut describi, sed velut futurum praedici statuerunt⁴. At recte monent alii, Abdiae descriptionem (11-14. 20) ultimae illi calamitati non convenire; illa enim, quae recentiores scriptores sacri (cfr *Thren.*; *Ps.* 136 etc.) maxime conqueruntur, plenam urbis *destructionem*, *templi* eversionem, *totius* populi captivitatem in vaticinio nostro plane praetermitti, quin etiam urbem supponi *non deletam* (11. 13), aperte distingui inter domum Iacob, quae sedes suas retinebat, et inter exercitum et incolas Ierusalem e captivitate reduces, qui novas terras interea expugnatas sint possessuri (19. 20), templi destructi aut profanati ne mentionem quidem fieri; prophetae igitur observari anteriorem quandam urbis expugnationem, in qua opes tantum sint direptae atque militum incolarumque pars in captivitatem abducti⁵. Prius ergo argumentum fundamento caret; ad alterum autem quod attinet, tantam esse inter nostrum vaticinium et *Ierem.* 49,7-22 affinitatem, ut alteruter alterius verba sit mutuatus, negari non potest; at Ieremiam ab Abdia, non vero Abdiam a Ieremia dependere hisce argumentis tantum non certum redditur: a.) Ieremias uti in aliis, ita maxime in suis vaticiniis contra gentes oracula antiquiorum prophetarum recolere iisdemque fere verbis adhibitis in memoriam revocare et denuo confirmare solet (*Ierem.* 47. et *Is.* 14,28-32; *Ierem.* 48. et *Is.* 15. 16; *Ierem.* 49,1-6; et *Am.* 1,13-16; *Ierem.* 49,23-27 et *Am.* 1,3-5 etc.⁶); unde contra Ieremiae prioritatem grave exoritur praeiudicium. b.) At gravius est, quod ea, quae uterque communia habet, in Abdiae vaticinio una serie aptissimo nexu cohaereant (*Abd.* 1-9), apud Ieremiam vero omnino sint dispersa (hac scilicet ratione: *Ierem.* 49,7. 14-16. 9. 10. 7. 22. 17); mirum autem profecto esset, si Abdias ex tam disiectis membris aptum corpus constituisset. c.) Quibus accedit, quod dicendi modi Ieremiae proprii in Abdiae vaticinio non deprehendantur, e contra expressiones illae, quas Abdias et Ieremias communes habent, in reliquo Ieremiae libro non amplius adhibeantur⁷. Quare pro certo asserere licet, Abdiam Ieremia esse antiquiorem; quod enim nonnulli statuerunt, *coaevi* prophetae vaticinium Ieremiam repetiisse, id omni probabilitate caret; ad quid enim vaticinium vix a Deo datum et populo manifestatum Ieremias repetiisset? Ceterum Abdiam de ultimo urbis excidio non loqui iam diximus; ergo tempore exilii non vixit⁸.

Quibus extremis sententiis exclusis ostendamus oportet, quibus argumentis innitatur sententia, quam probabiliorem diximus, Abdiam scilicet tribus praecedentibus prophetis (Osee, Ioel, Amos) paullo anti-

quiorem exeunte saec. 9. et ineunte saec. 8. sub Amasia et Ozia esse vaticinatum. Atque praepriis notandum est, Ioelem nostrum vaticinium iam allegasse; Abdiae (v. 17) enim verba « Et in monte Sion erit salvatio » Ioel (2,32) tamquam iam antea a Domino annuntiata et populo cognita affert hac formula : « *sicut dixit Dominus* », neque aliae desunt allusiones, quibus libellum nostrum a Ioele adhibitum esse demonstrari videtur⁹. Ante Ioelem igitur ac proinde ante Amos (303 p. 540) vaticinatus est Abdias; difficillimum autem est dictu, quanto eis sit antiquior. Moderni interpretes ex urbis direptione, quam velut praeteritam describi (*Abd.* 10 sqq.) iure admittunt, prophetae aetatem accuratius definire volunt. Ter enim ante Oziae aetatem Ierusalem ab hostibus capta et direpta legitur : tempore Roboam (958.-941.) ab Aegypti rege Sesac (3 *Reg.* 14,21 sqq.); sub Ioram (872.-864.) ab Arabibus et Philisthaeis (*Par.* 21,16 sq.); sub Oziae patre Amasia (817.-789.) a Ioa rege Israel (4 *Reg.* 14,8 sqq.; 2 *Paral.* 25,17 sqq.). De prima expugnatione sub Roboam non esse sermonem omnes concedunt, quia ea aetate Idumaei regno Iuda subiecti illa perpetrare non potuerunt, quae Abdias (l. c.) eis obiicit. Neque de tertia sermonem esse consentiunt plerique, quoniam hostes cum emphasi quadam *alieni, extranei* (זָרִים, נִכְרִים v. 11.) vocantur in oppositione ad Idumaeos « fratres » (v. 10); evidens autem est, Israelitas, qui sub Amasia Ierusalem occuparunt, in hoc contextu non potuisse appellari alienos et extraneos. Restat igitur secunda expugnatio tempore regis Ioram; atque fatendum est prophetae descriptionem illi direptioni sanctae civitatis satis respondere. Paralipomena quidem solis Arabibus et Philisthaeis nominatis Idumaeos inter expugnatores non enumerant, at noster quoque eos inter ipsos expugnatores non fuisse indicat (« tu quoque eras *quasi* unus ex eis » v. 11.); facile autem concipitur, Idumaeos, qui sub rege Ioram iugum iudaicum excusserant (4 *Reg.* 8,20 sqq.), statim victoribus se adiunxisse eaque perpetrasse, quae Abdias (10 sqq.) reprehendit. Recte igitur illos interpretes vidisse censemus, qui prophetam de secunda hac urbis expugnatione locutum esse tenent, sed eos a vero aberrasse, quum ulterius progressi Abdiam eodem tempore vixisse dicerent¹⁰. Quamvis enim vivida sit eius descriptio, nullo verbo docet, se ipsum illam cladem vidisse aut illam esse recentem; ad summum cum aliqua probabilitate ex v. 20. colligitur eius sequelas tempore prophetae perdurasse; at hinc non sequitur, direptionis istius commemoratione et descriptione aetatem vaticinii definiri. Difficile nobis persuademus, prophetarum collectorem, qui Esdra non est recentior, Abdiae si plus dimidio saeculo ante Oziae aetatem vixisset quartum (*Mass.*) vel quintum (*Alex.*) locum inter Minores attributurum fuisse; in omnibus enim aliis disponendis ad ordinem chronologicum satis at-

tendit (296)¹¹. Neque quidquam arbitramur obstande, quominus Abdiam illo tempore ruinam Idumaeae praedixisse statuamus, quo Amasias illam regno Iuda iterum subiicere incepit eiusque filius Ozias eam plane subiugavit (4 *Reg.* 14,6. 7; 2 *Paral.* 25,11; 26,2). Ex Paralipomenis enim constat, Amasiam secundum Dei voluntatem expeditionem hanc suscepisse atque in ea complenda consilio prophetae alicuius esse adiutum; annon coniecere licet, « hominem Dei » anonymum, quo exhortante Amasias israeliticis auxiliares, quos conduxerat, remisit, ut Dei auxilium obtineret (2 *Paral.* 25,7), ipsum nostrum Abdiam fuisse, qui illa in occasione Idumaeis iniurias regno Iuda iam antea illatas in memoriam revocavit, ut iustam esse eorum poenam demonstraret? Nonne ad easdem iniurias etiam alludere videntur *Ioel* (3,19) et *Amos* (1,11), ut Idumaeis poenas annuntient? Neque tamen totum vaticinium impletum esse asserimus, quando Amasias et Ozias Idumaeam sibi subiecerunt; eadem enim ratione, qua alii prophetae aliorum populorum, Abdias Idumaeae completam ruinam una visione vidit et uno vaticinio visa comprehendit, licet interitus ipse non nisi decursu temporis esset complendus; quare etiam recentiores prophetae inde a Ioele, Amos, Isaia usque ad Ieremiam et Ezechielem, immo usque ad Malachiam eandem ruinam praedixerunt. Quae initium sumsit per Amasiam et Oziam; sub Achaz quidem iugum iterum excusserunt Idumaei (2 *Par.* 28,17; 4 *Reg.* 16,6), immo in ultimo Ierosolymorum excidio insultarunt devictis Iudaeis (*Ps.* 136,7; *Thren.* 4,21 sqq. etc.), at eandem sortem, quam Iudaei, habuerunt (*Ierem.* 27,3 sqq.), immo peiorem; nam saec. 4. ex pristino suo territorio eieci sunt a Nabathaeis; eorum reliquias, quae meridiionalem Iudaeae partem incolebant, Ioannes Hyrcanus, exeunte saec. 2. plane devicit et circumcisionem recipere iussit¹²; nomen eorum Ierosolymis per Romanos captis ex historia prorsus disparet.

Probabile igitur esse censemus, Abdiam ante edomiticum Amasiae bellum vaticinium suum condidisse, sed prophetico munere etiam sub Ozia esse functum¹³, atque ita explicatur, cur prophetarum collector eius libellum posuerit inter alios, qui Oziae tempore exorti sunt.

Nec *authenticia* nec *integritas* libelli a quoquam addubatur¹⁴; eius autem *divina auctoritas*, quamvis Novi T. allegationibus demonstrari nequeat, Ioelis et Ieremiae testimoniis iam allatis extra dubium ponitur.

1. « Nonnulli » apud *Corn. a Lap.* (Arg. in Abd.); ex modernis *Kleinert* Obadjah, Ionah etc. Bielefeld 1868. p. 3 et *Riehm Handwörterb. der bibl. Alterth.* p. 1101 sq.

2. *S. Hieron.* Comm. in Abd. 1 (M. 25,1151); quoniam S. Doctor hanc sententiam non refutavit, eam adoptarunt multi, quos recenset *Corn. a Lap.* (l. c.). Alii cum *Ps. Epiph.* (De vitis Proph. 45. M. 13,408) et *S. Isidor. Hisp.* (De obitu Patr. 44) Abdiam nostrum dixerunt esse principem quinquagenarium illum tertium, per quem Ochozias Eliam arcessivit (4 *Reg.* 1,13 sqq.). De his et aliis fabulis Iudaeorum, qui

eum proselytum Idumaeum fuisse tradiderunt cfr *Huet*. Demonstr. evang. Prop. IV. p. 311 sq.; *Wolf* Biblioth. hebr. II. p. 171; *Carpzov*. Introd. II. p. 171.

3. Sententia haec iam ab *Huetio* l. c. refutata sed a *Calmeto* (In Abd. Proleg.) adoptata multis modernis placuit; ex catholicis inter alios *Iahn*, *Ackermann*, *Allioli*, *Ant. Scholz* (Comm. zum Ierem. p. 538 sqq.) alique; ex protestanticis multo plures eam receperunt, inter quos *Meyrick* in The Speaker's Comment. IV. p. 564, *Rosenmüller* Scholia in Proph. Min. II. p. 265 sqq., *Davidson* Introd. III. p. 264 sqq., *Bleek Wellhausen* Einl. p. 422 sq., *De Wette Schrader* Einl. p. 459 etc.

4. *Praedici* ab Abdia ultimum urbis excidium iam docuerunt *S. Hieronym.* (In Abd. 10 sqq.), *Theodoret.* (In Abd. 10), *S. Cyrill. Alex.* (In Abd. Prooem.), quos secuti sunt plerique antiquiores interpretes et ex modernis catholicis *Reinke* (Messian. Weissag. III. p. 212 sqq.), *August. Scholz* (Einl. III. p. 559) paucique alii, ex protestanticis *Hengstenberg* (Christologie I. p. 458 sqq.), *Haevernick* (Einl. II. 2. p. 321) etc. Contra quam sententiam monet *Knabenbauer* (Proph. Min. I. p. 342): « Verba ipsa id minime suadent, immo totius rei color priorem aliquam calamitatem notat. Insuper satis mirum esset, si propheta Edomitas reprehenderet propter iniurias nondum perpetratas sed futuras, iisque excidium annuntiaret propter crimina, quae post multum demum temporis forent commissuri ».

5. Accurate et fuse haec explicat *Knabenbauer* l. c. p. 340 sqq.

6. Cfr de Ieremiae vaticiniis contra gentes praesertim *Kueper* Ieremias librorum sacr. interpres et vindex p. 79-132.

7. Cfr *Herbst Welte* Einl. II. 2. p. 119., *Zschokke* Hist. sacr. p. 264, *Knabenbauer* l. c. p. 342 sqq.; ex protestanticis accurate hanc quaestionem tractant *Kueper* l. c. p. 100 sqq., *Caspari* der Prophet Obadjah. Leipzig 1845. p. 5 sqq., alii.

8. *Hitzig* (Die kleinen Proph. p. 142) vaticinium nostrum a. 312. a. Chr. a Iudaeo quodam alexandrino compositum dicit, eique consentit *Steiner* (Schenkel Bibellex. IV. p. 344); contra quam miram sententiam adnotasse sufficit, canonem prophetarum dudum ante Ptolemaeorum aetatem completum esse; id quod etiam rationalistae longe plerique concedunt. — *Reuss* Gesch. des A. T. p. 448 sqq. eum Haggaeo et Zachariae coaevum fuisse censet; sed erronee supponit, de Ierosolymis per Nabuchodonosor deletis agi.

9. *Meyrick* (Speaker's Comm. VI ad Ioel 2,32) alique explicare volunt: « sicut Dominus dixit per me prophetam » (« as the Lord hath said by me His prophet; Ioel declare the promise to emanate not from himself but from God »); attamen ut verba non sua sed Dei esse declarent, prophetae saepe quidem vaticiniis suis inserunt « יְהוָה יי » (« dixit Dominus »), aut illis addunt « כִּי דִבֶּר יי » (« quia Dominus locutus est » Ioel 8,3); sed nusquam legitur « כִּי דִבֶּר יְהוָה » (« sicut dixit Dominus »). — Cum Abd. 10-18 in phrasibus nonnullis consentit Ioel 1,15; 2,1. 32; 3,3. 4. 7. 8. 12. 14. 17. 19, quae licet non omnes urgeri queant, tamen dependentiam quandam innuere videntur.

10. Ex catholicis id sentiunt *Vigouroux* (l. c. p. 622 sqq.), *Trochon* (Les petits Proph. p. 169 sqq.), dum *N. Peters* (Die Prophetie Obadjahs. 1892) vaticinium iam ante occupationem illam civitatis sanctae editum dicit; ex acatholicis *Keil* (Einl. p. 317, Comm. p. 243 sq.), *Kleinert* (Obadjah etc. p. 3), *Küpert* (Prophetenth. p. 149 sq.), *Nägelsbach Volck* (Herzog P. R. E. Ed. 2. X. p. 673) etc.

11. Abdiam fere aequalem Oseae et Ioeli habent multi antiquiores cum *Cyr. A.* et *Theod.*; ex modernis *Reinke* (Mess. Weissag. III. p. 212), *Schegg* (Gesch. der letzten Proph. I. p. 44 sq.), *Herbst-Welte* (Einl. II. 2. p. 122 sqq.), *Kaulen* (Einl. p. 358 : exeunte saec. 9.), *Knabenbauer* (Proph. Min. I. p. 339 sqq.) etc.; ex protestanticis *Hengstenberg* (l. c.), *Haevernick* (Einl. II. 2. p. 318), *Caspari* (l. c.) etc.

12. Cfr *Flav. Ioseph. Antiqu. XIII. 9,1.*

13. Infelici bello israelitico Amasias filium suum Oziam socium regni assumere coactus est (inde ab a. 799 iuxta *P. de Hummelauer*; cfr *supra* n. 250. n. 8. p. 309); illud autem bellum non diu erat post edomiticum, ita ut Abdias suum vaticinium brevi ante Oziae regnum edidisse videatur.

14. Nonnulli tamen « critici », *primitivum Abdiam* quendam (Urobbadja) statuunt, cui soli vv. 1-9 debeantur, quibus deinde auctor noster reliquas sententias « ieiunas verbosasque » addiderit, quibusque Ieremias libere sit usus; cfr *Cornill* Einl. Ed. 3. p. 185; *Strack* Einl. Ed. 4. p. 99; *Koenig* Einl. p. 360 sq. Similem opinionem iam refutarunt *Welte* (l. c. p. 119 sq.), *Keil* (Comm. p. 247) etc.

§ 25. — De Prophetia Ionae.

307. — I. DE PROPHETAE VITA LIBRIQUE ARGUMENTO. — Quin propheta Ionas filius Amathi, de cuius missione ninivitica quintus inter Prophetarum Minorum libellos agit, idem ille sit propheta Ionas filius Amathi, qui Ieroboamo II. regi Israel praedixit, eum restitutum esse terminos Israel ab introitu Emath usque ad mare solitudinis (4 *Reg. 14,25*), nemini est dubium. Ex regno septemtrionali igitur et quidem ex tribu Zabulon erat oriundus; natus enim dicitur in « Geth, quae est in Opher » (לְגֵת הַחֶפְזִי l. c.), Gethhepher autem ad tribum Zabulon pertinuit (*Ios. 19,13*). « Porro Geth, inquit *S. Hieronymus*, in secundo Saphorim (Sephoris) milliario, quae hodie appellatur Diocaesarea, euntibus Tiberiadem haud grandis est viculus, ubi et sepulcrum eius ostenditur »¹. Quoniam Ieroboamo felicem exitum bellorum contra Syros praedixit, ineunte iam saec. 8. vocationem propheticam acceperat; de reliqua autem eius vita nihil certi nobis est traditum, nisi quae in nostro libro leguntur. Illa igitur hoc iam loco proponere haud ab re ducimus, ut uno conspectu illis exhibitis, quae de propheta certo nobis sunt cognita, deinde in libri ipsius indolem et auctorem inquiramus. Pro duplici autem mandato, quo Ionas in urbe Ninive praedicare iussus est, uno, cui fuga se subtrahere conatus est, altero, cui obedivit, libellus apte in duas partes dividitur (1,1-2,11; 3,1-4,11).

I. PRIOR IONAE MISSIO AD NINIVITAS (1,1-2,11).

1. Ionae fuga et castigatio (1,1-16).

- a.) Ionas filius Amathi a Deo Ninivitis poenitentiam praedicare iussus conscensa navi in Tharsis (Tartessum) fugere conatus est (1,1-3);
- b.) subito autem exorta tempestate nautae timentes ad preces confugerunt et sortem miserunt, quibus calamitatis causam cognoscerent (1,4-7); sors vero designavit Ionam, qui fugam suam esse causam calamitatis professus nautas exhortatur, ut ipsum ad tempestatem sedandam in mare mittant (1,8-12).
- c.) Qui prius abnuentes postea, quum fugere non possent, eum e navi eiiciunt atque statim sedatum est mare; qua de re admirati sacrificia Domino obtulerunt (1,13-16).

2. *Ionae poenitentia et salvatio* (2,1-11).

- a.) Ionam vero in mare missum et a magno pisce deglutitum Deus in ventre piscis vivum servavit (2,1. 2);
- b.) atque propheta de salute obtenta psalmo quodam Deo gratias agit. Precationem suam a Deo exauditam esse praefatus (2,3) periculum in quo versatus est auxiliumque acceptum describit (2,4. 5. 6-8) atque terminat hymnum gratiarum actione (2,9. 10).
- c.) Deo autem iubente piscis prophetam in terram eiicit (2,11).

II. ALTERA EIUS MISSIO AD NINIVITAS (3,1-4,11).

1. *Ionae praedicatio eiusque fructus* (3,1-10).

- a.) Secunda vice propheta Ninivitis praedicare iussus statim proficiscitur et urbis Ninive proximum interitum annuntiat (3,1-4).
- b.) Qua praedicatione audita Ninivitae una cum eorum rege seriam poenitentiam egerunt, ut iram divinam averterent (3,5-9);
- c.) poenitentia autem Deus permotus est, ut minas suas executioni non daret (3,10).

2. *Ionae ira et correptio* (4,1-11).

- a.) Quum Deum Ninivitis poenitentibus parcere vidisset, propheta de hac misericordia cum Deo expostulavit sibi que mortem exoptavit; quapropter primo leniter a Deo increpatus est (4,1-4).
- b.) Igitur egressus de civitate, ut videret quid perpessura sit, sibi umbraculum fecit, iuxta quod Deus paravit hederam (ricinum), cuius umbra protegeretur et cuius subito interitu erudiretur propheta; planta enim a verme corrosa mox exaruit et novam Ionae iram provocavit (8,5-8).
- c.) Interroganti Deo, num iuste irasci sibi videatur, affirmat propheta, unde Dominus eum corripit monens, si de rei tam vilis interitu doleat homo, nihil esse mirandum, quod divina misericordia civitati tam amplae pepercerit (8,9-11).

Quo tempore Ieroboam II. (802-762), sub quo Ionam filium Amathi vixisse constat, thronum regni Israel occupavit, Assyria tres reges sibi succedentes vidit Rammannirar (810-782), Salmanasar III. vel V. (781-772), Assurdanil (771-754). Primus ex eis fortissimus fuit rex, cuius expeditionibus felicibus regni fines late extendebantur atque ex Asiae citerioris quoque populis Phoenices, Syri, Idumaei, Israelitae ad tributum solvendum aut ad hegemoniam agnoscendam adducti sunt. Sub eius autem successoribus declinare coepit imperium assyriacum; continuaere fere erant Armeniorum rebelliones contra Salmanasar, frequentiores et graviores aliorum populorum rebelliones contra Assurdanil, atque ad tantam debilitatem redactum est regnum, ut eius successor Assurnirar (753-745) Chaldaeus Phul thronum eriperet, qui deinde sub nomine Theglathphalasar imperium assyriacum ad novum potentiae fastigium adducere coepit. Quisnam fuerit rex, qui prophetae praedicatione permotus est, ut una cum populo suo poenitentiam perageret,

cum certitudine quidem dicere non possumus; verisimile autem est, Ionam tempore regis Assurdanil in urbe Ninive praedicasse; neque enim perturbationibus tantum internis regnum eo tempore concutiebatur, sed bis quoque (a. 765. et 759.) gravi pestilentia terram vastatam incolasque solis eclipsi perterritos esse ex assyriaco eponymorum catalogo constat². Atque profecto, « si Ionae missio incidit in tempus, quo imperium ab antiquo splendore recedere et peste et variis seditionibus ac periculis concuti coeptum est, quo igitur Ninivitae iam partim a prisca superbia et gloria deiecti, partim variis terroribus et calamitatibus perterriti imperii imminutionem vel ruinam facile suspicari vel saltem timere poterant, ne tale quid immineret, facilius nobis explanare poterimus, cur prophetae Domini voces ac minae tantum subito iis incusserint timorem, tantam excitaverint poenitentiam morumque derepente mutationem »³. Quapropter si a praecipua conversionis causa, divinam dico gratiam, qua Assyriorum animi sunt illustrati et percussi, abstrahere liceret, tamen non tantopere foret mirandum, quod ad vocem prophetae, cuius Deum aut ignorabant aut saltem non colebant, attendere voluerint. Assyriorum enim eam fuisse superstitionem, ut magorum et vatum verbis summam adhiberent fidem, eorum inscriptiones superstites docent; ex quibus illud quoque elucet, quod suos deos colentes nequaquam negarint potentiam deorum, qui ab aliis populis colebantur, sed illos timuerint sibi propitios reddere studuerint⁴. Multo facilius igitur explicatur, quod ad veri Dei vocem attendere voluerint divinae gratiae obsecuti.

Atque haec sunt, quae de prophetae vita nobis certa sunt tradita aut verisimilia coniiciuntur; quae plura tradunt antiqui rabbini, ea utpote omni fide indigna praetermittimus⁵.

1. *S. Hieron.* Comm. in Ion. Prol. (M. 25,1172). Geth Hopher (« torcular fossionis » vel effossum) secundum S. Hieronymi descriptionem est hodiernum *El Mesthed* fere tribus millibus passuum versus septemtrionem a Nazareth distans. Cfr *Guérin* La Galilée. I. p. 166 sq.

2. De Assyriae historia, quam strictim indicavimus, cfr *Vigouroux* La bible et les découvertes modernes. IV. p. 68 sqq.; *de Hummelauer* Stimmen aus M. Laach 1874. VII. p. 310 sqq.; *Brunengo* L'impero di Babilonia e di Ninive. I. p. 424 sqq.; *Rawlinson* The five great Monarchies. II. p. 122 sqq. — Quo sensu intelligenda sint ea, quae de magnitudine urbis Ninive tradit libellus noster, optime explicat *Brunengo* l. c. p. 434 sqq. (refutatis sententiis, quas proposuerant *Rawlinson* l. c. I. p. 251 sqq., et *Schrader* Keilinschriften u. A. T. Ed. 2. p. 447 sq.); cfr etiam *Kaulen* Assyrien u. Babylonien. Ed. 2. p. 199.

3. *Knabenbauer* Proph. Min. I. p. 363.

4. Cfr *Vigouroux* l. c. p. 75 sq., *Brunengo* l. c. p. 438 sq.

5. Nonnulla ex his (quod Ionas fuerit filius viduae sareptanae, quem Elias a mortuis resuscitavit) iam commemorat *S. Hieron.* l. c.; alia praeterea leguntur apud *Ps. Epiaph.* De vit. proph. 16 (M. 43,408 sq.). De quibus cfr *Huet*. Demonstr. evang.

Prop. IV. p. 314 sq., *Carpzov.* Introd. III. p. 336 sqq. — Secundum *S. Hier.* l. c. sepultus est in Geth Hether (El Mesched), ubi hodie quoque eius sepulcrum a Mahummetanis veneratur (Guérin l. c.); alterum eius sepulcrum iidem venerantur in ruinis quibusdam hodie *Nebbi Iunus* appellatis prope antiquam Ninivem; de quo cfr *Vigouroux* l. l. c. p. 77; « at Mahummetanos, inquit *Huet.* l. c., delirare sinamus, qui non longe a Ninives ruderibus Ionam sepultum fuisse censent eiusque tumulum venerantur ».

308. — II. DE LIBRI INDOLE, AUCTORITATE, ORIGINE. — Prorsus singularem locum inter omnes propheticos libros « Prophetia Ionae » occupat, quoniam non sicut alii exhortationes et praedictiones exhibet, sed rem aliquam gestam narrat; at res haec gesta ipsa est et exhortatio et praedictio. Etenim « Ionas, inquit *S. Hieronymus*, naufragio suo passionem Christi praefigurans mundum ad poenitentiam revocat et sub nomine Ninive salutem gentibus nuntiat »¹. Non primus quidem propheta fuit, cuius ministerio Deus apud gentes usus est, ut se omnium populorum Deum esse ostenderet suamque potentiam et misericordiam, qua etiam gentilium saluti providet, manifestaret. Nam antea Elias iam ad viduam sareptanam erat missus, ut tempore famis magno miraculo ei potius, quam viduis israeliticis, succurreret (3 *Reg.* 17,8 sqq.; *Luc.* 4,26), atque Eliseus non tantum Naaman Syrum a lepra mundaverat (4 *Reg.* 5,14; *Luc.* 4,27), sed etiam Damascum profectus Hazaeli, quem Deus velut instrumentum ad puniendos Israelitas elegerat, futuram regiam dignitatem victoriasque de Israelitis praedixerat (4 *Reg.* 8, 12 sqq.). Ionas autem primus fuit, qui praedicto civitatis interitu gentibus magnitudinem Domini disertius manifestare easque ad veri Dei agnitionem et ad poenitentiam adducere debuit. Cum Daniele igitur non incongrue comparari potest, cuius ministerio etiam usus est Dominus, ut Chaldaeis postea et Persis suam magnitudinem manifestaret; quapropter libellum nostrum historicum eodem cum iure, quo sex priora capita Danielis, inter propheticos libros receptum esse satis recte asseritur. Porro promptissima sollicitudo, qua Ninivitis praedicanti prophetae aures prae-buerunt atque ad primum eius monitum poenitentiam agere coeperunt, efficacissima erat Israelitarum increpatio, quippe qui longe maioribus beneficiis a Domino ditati eum tamen alienis idolis continuo postponerent neque frequentibus tot prophetarum minis et monitis ad eum se reduci sinerent. Quem missionis Ionae finem Dominus ipse manifestavit, quando viros Ninivitas dixit surrecturos esse in iudicio cum generatione ista eamque condemnaturos, quia poenitentiam egerint in praedicatione Ionae (*Matth.* 12,41). Libellus igitur noster, etsi prophetae nostri missionem ad gentes dumtaxat narret, non minus quam reliquorum prophetarum exhortationes, Israelitarum conversioni proxime est destinatus ideoque locum inter prophetica scripta meretur. Demum etiam strictiore sensu propheticus est dicendus.

Ionae praedicatio inter gentes Ninivitarumque conversio merito pro praesagio futurae vocationis et conversionis gentium ad fidem habetur, atque propheta ipse post triduum e ventre ceti vivus egrediens est praeclarissimus typus Domini post triduum gloriose e sepulcro resurgentis; qui typus a Christo ipso non semel assertus, ubi de « signo Ionae » loquitur, et ab Apostolis saltem indicatus ab omnibus Christi fidelibus semper est agnitus². Alias quoque typicas rationes in historia Ionae deprehenderunt Patres et interpretes³; sed duae, quas innuimus, quum utpote a Christo manifestatae omne dubium excludant, demonstrando prophetico libri characteri plane sufficiunt. Licet igitur simplici stylo historico miraculosam Ionae liberationem Ninivitarumque conversionem narret, libris strictiore sensu prophetici iustissime adnumeratus est.

In vita prophetae narranda (307.) veram eius historiam in libello nostro tradi supposuimus, idque optimo nostro iure. Neque enim quisquam ante exortum rationalismum *de historica eius auctoritate* dubitavit, atque inter auctoritatis testes unum habemus omni exceptione maiorem, ipsum Dominum N. Iesum Christum. Qui quum eodem in contextu atque eadem prorsus ratione, qua de regina Saba ad Salomonem veniente, de Iona tribus diebus et tribus noctibus in ventre ceti vivente et de Ninivitis in praedictione prophetae poenitentiam agentibus loquitur (*Matth.* 12, 40-20), eandem procul dubio libello nostro, quam libris Regum, auctoritatem historicam attribuit, neque minus Ionae miraculosam conservationem et praedicationem niniviticam, quam reginae Saba iter ad Salomonem, pro factis vere historicis habuit. Frustra et temere obiciunt moderni rationalistae, Christum argumentum ad hominem adhibuisse et ex supposito miraculo, quod Iudaei pro vero admittebant, esse argumentatum⁴; neque animadvertunt Dominum eodem in loco asserere: « Viri Ninivitae surgent in iudicio cum generatione ista et condemnabunt eam, quia poenitentiam egerunt in praedicatione Ionae »; num forte Iudaei etiam crediderunt, se condemnatum iri a Ninivitis, an concedent adversarii, Dominum potuisse erroneam Iudaeorum opinionem de conversione Ninivitarum erroneo asserto confirmare et positive approbare? Testimonio Christi alia argumenta addere per se superfluum est; adnotemus tamen totam narrationem ita esse comparatam, ut dubitare nemo possit, quin rem vere gestam tradere auctor voluerit; alio modo proponi a scriptoribus sacris parabolas iam saepe diximus. Ad narrationis autem rationem quod attinet, nemo opinor ne minimam quidem differentiam inveniet inter nostri libri miracula et inter miracula, quae ab Elia, Eliseo aliisque prophetis patrata libri sacri tradunt. Quod assertum quam verum sit, satis elucet ex eo, quod ad unum omnes antiqui Patres et interpretes

et theologi et laici, quum hunc librum legerent, veram se historiam legere crediderint; neque solis Christianis, sed etiam Iudaeis eadem semper fuit persuasio.

Qui status rerum mutatus est exorto rationalismo; unanimi enim consensu historicum libri characterem negarunt, at innumera sunt systemata, quibus negationem suam cohonestare et veritate narrationis negata librum explicare conati sunt. Primi rationalistae, quum miraculosa Ionae conservatione maxime offenderentur, naturali quodam modo eam explicare voluerunt: scilicet Ionae somnianti illud accidere visum est, quod de tempestate, de eius eiectione in mare etc. narratur, atque somnio impulsus est, ut statim iter niniviticum arriperet (*Grimm; Sonnenberg*); aut Ionas non in ventre piscis viventis sed in cadavere piscis paullo antea occisi ad litus maris est advectus (*Anton; Griessdorf; Vaupel*); aut ex nave, quae Tartessum petebat, in aliam navem piscis insigni instructam transcendit et in patriam reversus est (*Less*); aut tempestas, mare, piscis non sunt nisi symbola animi huc illuc fluctuantis et incerti, num monito divino sit obtemperandum (*Palmer*) etc. Atque hi quidem missionem niniviticam prophetae pro vera admiserunt; secuti sunt alii, qui hanc quoque negarunt et integram narrationem in allegoriam vel mythum transmutarunt: sub fictis nominibus historiam regum Manasse et Iosiae narrari docuit *von der Hardt*; Andromedae vel Hesionae mythos a Graecis ad Iudaeos allatos et ab his in Ionae historiam transformatos esse coniecerunt *Rosenmüller, Gesenius, Krahmer*; babylonicum mythum de deo-pisce Oanne arcessivit *F. C. Baur* etc⁵. Quas ineptias longiore explanatione aut refutatione indignas esse patet. Moderni « critici » demum plerique meram parabolam in libello proponi tenent; at si interrogaveris quid tandem ista parabola doceat, tot fere sententias esse invenies, quot « criticos » libelli nostri interpretes⁶.

Quibus utpote prorsus arbitrariis praetermissis argumenta potius examini subiiciamus, quibus nixi historicam auctoritatem libri negant. Primum et praecipuum, ne dicam, unicum eorum argumentum constituunt miracula narrata, quae credi posse negant. Ne sola tamen miraculi aversione duci ac regi videantur, alias nonnullas ratiunculas conquisiverunt, quibus eam occultarent. Credi posse negant missionem prophetae israelitici ad ethnicos, conversionem subitam Ninivitarum, totamque agendi rationem prophetae, demum psalmum cap. 2. relatum parum esse aptum⁷. Quibus addunt alii, nec nominari regem assyriacum, sub quo Ionas Niniven venerit, nec locum in quo a pisce in aridam sit eiectus, nec quidquam referri de ulterioribus prophetae fati vel rebus gestis, quae omnia procul dubio essent indicata, si liber rem vere gestam narraret⁸.

Miracula libri nostri iam olim a paganis multo cachinno graviter irrita esse tradit *S. Augustinus*; ad quaestionem autem propositam, quid de illis sentiendum sit, respondet: « quod aut omnia divina miracula credenda non sint, aut haec cur non credantur causa nulla sit. In ipsum autem Christum, quod tertio die resurrexerit, non crederemus, si fides Christianorum cachinnum metueret paganorum (et rationalistarum)... Multum miror hoc

quod factum est de Iona amicum nostrum pro incredibili posuisse, nisi forte facilius putat mortuum de sepulcro resuscitari, quam vivum in tam vasto ventre belluae potuisse servari » etc. ⁹. In miracula ipsa accuratius inquirunt interpretes, nec nostri muneris est definire, ad quam speciem pertinuerit piscis, a quo propheta est absorptus, aut planta, quae tam cito crevit et exaruit; adversariis enim, quibuscum nobis res est, quum ullum miraculum fieri negent, ad fidem non adducemus miraculis libri nostri diminutis; quapropter primum et praecipuum eorum argumentum praetermittimus cum S. Augustino dicentes: « rideant Scripturas nostras; quantum possunt rideant, dum per singulos dies rariores paucioresque se videant vel moriendo vel credendo; dum implentur omnia, quae praedixerunt qui hos contra veritatem inaniter pugnatos, vane latratos, paullatim defecturos tanto antea riserunt nobisque posteris suis non solum ea legenda dimiserunt verum experienda promiserunt » (l. c. 32).

Quae reliqua primario suo argumento addiderunt, paucis absolvere licet. Cur missio Ioniae ad Ninivitas credi nequeat, nemo facile dixerit, qui Deum plerisque populis ethnicis, quamprimum cum populo electo commercium quodcunque habere coeperunt, suam potentiam revelasse consideraverit: in memoriam revocentur Ioseph et Moyses inter Aegyptios, miracula facta per Iosue ad populi ingressum in Chanaan, miracula Eliae in Phoenicia, Elisei miracula et vaticinia inter Syros etc.; quid igitur mirum in eo, quod eo tempore, quo Assyrii suas incursiones in Israel inceperunt, Dominus se eis per Ionam revelaverit, uti postea Chaldaeis et Persis per Danielelem? Nonne etiam eo tempore, quo Iudaei cum Graecis aliisque populis occidentalibus commercium habere coeperunt, versione graeca Scripturarum se illis manifestavit? — Quid de Ninivitarum conversione sentiendum sit, supra (307 p. 538 sq.) diximus; de agendi ratione prophetae statim dicemus, ubi de libri origine agemus; Psalmus cp. 2. relatus autem cur velut parum aptus repudietur, iterum non intelligitur; uti enim recte monet *Knabenbauer* « duo ex ipsa re nata animum orantis commovent atque replent: periculi domiciliique horror, salutis desiderium et spes; hisce eius oratio constat, quae vivide refert animi affectus et quasi sponte sua ex occasione data nascitur ¹⁰. — Quae demum ultimo loco a nonnullis adduntur, vere frivola sunt et futilia; obiectio enim, si quidquam valeret, non tantum nostri libelli, sed vix non omnium librorum sacrorum et profanorum auctoritati historicae destruendae sufficeret. Quis enim unquam scriptor omnium personarum aut locorum, de quibus agit, nomina affert aut fata narrat? Ubinam inveniuntur nomina regum aegyptiacorum, quorum tempore Abraham, Ioseph, Moyses in Aegypto versati sunt etc.? Scilicet auctores ea sola narrare solent, quae ad finem sibi praestitutum necessaria aut utilia ducunt. Ridiculum profecto foret, si quis in libello nostro quaereret, quamnam pecuniae summam propheta pro naulo ex Ioppe usque Tartessum solvisset, aut quo nomine appellatus esset gubernator navis aliaque eiusmodi; sed vix minus ridicula sunt illa, quae in libello nostro quaerunt rationalistae. Procul dubio curiositati nostrae satiandae illa omnia inservirent, si tradita essent, at libri sacri et prophetici vanae curiositati satiandae non sunt destinati.

Restat quaestiuncula *de libelli nostri auctore*, « quem ab omni aetate semper creditum esse Ionam ipsum », suo tempore recte asseruit *Goldhagen*¹¹, sed hodie non amplius asseri potest, siquidem rationalistae una cum libri auctoritate historica etiam eius prophetica originem negarunt eumque aut exilii aetate aut 4. vel 3. vel 2. saeculo scriptum esse contendunt¹². At non tantum nulla idonea affertur ratio, qua a tradita sententia recedere cogimur¹³, sed non desunt, quae eam amplectendam esse suadeant. Quo inscriptio quidem libri non pertinet, quippe quae non magis quam similes inscriptiones librorum Esther, Iudith etc. auctorem prodit. At iure merito traditam sententiam confirmamus loco, quem libellus in canone obtinet; vix enim quisquam prudens sibi persuadebit, collectores canonis narrationem hanc, quae indole sua a reliquis libris propheticis differre omnino videtur, inter prophetas recepturos fuisse, nisi illis de prophetica eius origine constitisset. Atque Ecclesiasticus quoque, si post Isaiam, Ieremiam, Ezechielem, qui librorum suorum ipsi erant auctores, de « duodecim prophetis » loquitur, eadem, opinor, ratione Ionam libelli nomine eius inscripti auctorem esse asseruit, qua undecim reliquos pro auctoribus librorum nominibus eorum inscriptorum habuit. Quibus accedit ratio interna eaque non levis. Mores prophetae quam maxime displicent adversariis nostris, mirumque in modum stultitiam exaggerant, qua divino praecepto fuga se subtrahere conatus est, crudelitatem, qua totius civitatis interitum videre desideravit, audaciam, qua cum Deo disceptavit etc.¹⁴; atque fateamur oportet, in nonnullis iure reprehendi prophetam. Iam vero quod Ionas ipse ingenua et humili confessione peccata sua scriptis tradiderit, id nisi omnia nos fallunt facilius intelligitur, quam quod alter scriptor viri, qui velut propheta a populo suo venerabatur, humanam infirmitatem tam nude et aperte depingere voluerit. Quapropter traditae sententiae inhaerere non dubitamus¹⁵.

De *divina auctoritate* libri disserere opus non est, quoniam a Domino ipso illum pro divino esse adhibitum iam vidimus, illumque in canone duodecim prophetarum semper fuisse omnes consentiunt.

1. *S. Hieron.* ad Paulin. ep. 53,8 (M. 22,545).

2. *Matth.* 12,39 sq.; 16,4; *Luc.* 11,29 sq. Quibus disertis testimoniis duo alia addere licet, quae non minus rem evincunt: *Luc.* 24,46 sqq. Dominus discipulis suis aperiens sensum, ut intelligerent Scripturas dixit: « Quoniam sic scriptum est (et sic oportebat) ^a Christum pati et resurgere a mortuis *tertia die* »; et 1 *Cor.* 15,4 docet Apostolus Christum « resurrexisse *tertia die* secundum Scripturas ». Atqui Christum resurrecturum esse, non uno quidem in loco est praedictum, eum autem *tertia die* resurrecturum esse solo typo Ionae est praedictum; unde merito colligimus, Domi-

(a) Verba quae uncis inclusimus in antiquioribus codd. graec., ital., copt. etc., non leguntur et a Tischendorf, Hort-Westcott omittuntur; ceterum si genuina sunt, idem remanet sensus, secundum Scripturas debuisse Christum pati et *tertia die* resurgere.

num N. hanc typicam explicationem etiam discipulos suos docuisse.

3. *Goldhagen* (Introd. III. p. 510 sq.) quinque typicas rationes, *Patres* vero plures inveniunt; cfr ex. gr. *S. Aug.* ad Deograt. ep. 102,33 sq. (M. 33,383 sqq.).

4. *Davidson* (Introd. III. p. 270) solum argumentum ad hominem agnoscit; *Reuss* (Gesch. des A. T. 498) et *de Wette Schrader* (Einl. p. 461) Matthaeum verba Domini non fideliter retulisse, quin etiam *adulterasee* dicere non verentur; *Kamphausen* (cfr Bleek Wellh. Einl. p. 453) Domino scientiam ad criticas quaestiones decidendas necessariam abiudicat; *Koenig* (Einl. 1894. p. 481) Dominum non venisse dicit, ut criticas quaestiones solveret; *Strack* (Einl. 1895. p. 100) et *Cornill* (Einl. 1896. p. 187) explicationem verborum Domini videntur habere superfluum; *Driver Rothst.* Einl. 1896. p. 343-348) de illis prorsus silet.

5. Qui plures et accuratiora de his scire desiderat, consulat *Aug. Scholz* (Einl. III. p. 574 sqq.), *Rosenmüller* (Schol. in Proph. Min. II. p. 319-347), *Diestel* (Gesch. des A. T. p. 652), *Reuss* (Gesch. des A. T. p. 498 sq.).

6. Iuxta alios parabola docet « vias Domini diversas esse a viis hominum », iuxta alios « munus propheticum esse difficile sed pretiosum », aut « Deum esse iustum et misericordem », aut « non omnia vaticinia impleri », aut « solam pietatem et veram poenitentiam ad salutem adducere » etc. Moderni « critici » plerique (cfr *Koenig*, *Strack*, *Cornill*, *Driver Rothst.* II. cc.) tenent « angustam Iudaeorum sententiam » impugnari, qui ethnicos a salute excludebant.

7. *De Wette Schrader* Einl. p. 461.

8. *Bleek Wellhaus.* Einl. p. 457. Eadem reliqui afferunt.

9. *S. Aug.* ad Deograt. ep. 102,30 (M. 33,383).

10. *Knabenbauer* Comm. in Prophetas Minores I. p. 375.

11. *Goldhagen* Introd. III. p. 508; similiter *Carpzov.* Introd. III. p. 347 : « *Ionas* huius libri auctor semper creditus est, nec est cur dubitemus ». Antiquiores plerique hanc quaestionem, utpote rem per se claram, ex professo non tractant.

12. Varias sententias enumerat *Keil* Einl. p. 499.

13. Argumenta, quibus iuniorum libri originem demonstrare conantur, haec sunt (cfr *De Wette Schrader* Einl. p. 465) : a.) Narratio ipsa est fabulosa ac proin tempore prophetiae Ionae scribi non potuit. At nihil fabulosi in libro inveniri ostendimus. — b.) Linguae indoles recentiorum aetatem prodit. Quod assertum duodecim vocabulis confirmare nonnulli volunt (cfr I. c. p. 464), dum alii fatentur illis probandi vim vel ideo deesse « quia ex paucis libri hebraicis nobis conservatis nulla ratione diiudicare liceat, quae vocabula in antiquorum Hebraeorum usu fuerint ». Ita *Kleinert* I. c. p. 19, et ex parte etiam *Driver Rothst.* Einl. p. 345. (Singulas voces a *De Wette Schrader* allatas examini subiicit *Knabenbauer* I. c. p. 361 sq.). Quia ex regno septemtrionali oriundus erat, *Ionas* in libro suo aliquas voces et formas (praesertim relat. אֲשֶׁר pro אֲשֶׁר־הָיָה) adhibuit, quae inter tribus meridionales minus erant usitatae. — c.) Modus, quo de Ninive sermo est, ostendit Ninivem non amplius exstitisse, quando liber scriptus est (3,3 נִינִיבָה הָיְתָה עִיר־גְּדֹלָה « et Ninive erat civitas magna »). Num forte adversarii imperfectum synchronisticum non agnoscunt? Si quis hodie ultimum bellum gallico-borussiacum narrare volens belli causis expositis pergeret : « Gallia autem et Germania erant regna potentissima », num forte hodiernam earum existentiam aut potentiam negaret? — d.) « Universalisticum auctoris consilium » deum recentiorum aetatem demonstrare dicitur; universalisticum autem consilium in eo deprehenditur, quod Deus etiam ethnicis, si poenitentiam agant, poenam remittat (*De Wette Schrader* p. 463). Igitur etiam Oseam et Ioelem recentiori aetati adscribamus, in quibus iam S. Paulus (*Rom.* 9,11 sqq. 25 sq.) universalisticum consilium detexit, aut Isaiam, qui plenus est universalisticis sententiis (*Is.* 2,2 sqq.), vel potius

scriptores omnes V. T. — e.) Alii addunt psalmum cp. 2. compositum esse sententiis, quae ex iunioribus Psalmis sint desumptae (*Kleinert* l. c. p. 19). Quid argumentum valeat, docent illi rationalistae, qui cum *Bunsen* (*Gott in der Geschichte* I. p. 366), *Davidson* (*Introd.* p. 276) Ionae psalmum pro antiquiore habent et recentiores psalmistas eum imitatos esse asserunt. Ut argumento vis probandi concederetur, prius erat demonstrandum, Ionam revera a Psalmistis dependere atque Psalmistas illos, a quibus dependet, esse saeculo 8. recentiores; atqui neutrum demonstrare ne conati quidem sunt adversarii.

14. Omnes superat *Eichhorn* « abominandum » « diabolicum » esse Ionae characterem asserens (*Einkl.* IV. p. 336 : « Der Character des Propheten ist abscheulich. Seine Prophetenehre ist der Götze, dem er alles aufgeopfert wissen will... Ein teuflischer Character! Er hadert mit dem Gott, dessen Allmachtshand ihn... wieder unter die Lebendigen gebracht hat » etc. Ceterum quomodo agendi ratio prophetiae explicari (licet non plane excusari) possit, vide apud interpretes catholicos : *Knabenbauer* l. c. p. 366 sq. etc.

15. Ex modernis catholicis interpretibus eidem sententiae cum maiore minoreve certitudine adstipulantur *Haneberg* *Gesch. der Offenb.* p. 285; *Aug. Scholz* *Einkl.* III. p. 583; *Danko* *Hist. Vet. Test.* p. 352; *Kautēn* *Einkl.* Ed. 3. p. 418; *Zschokke* *Hist. A. T.* p. 266; *Knabenb.* *Comm. in Proph. Min.* I. p. 361; *Trochon* *Les petits Prophètes.* p. 218 sq.; *Schenz* *Einkl.* p. 246; *Emin. Meignan* *Les Prophètes d'Israel.* p. 363 sqq.; quibus ex acatholicis adde *Küper* *Prophetenthum.* p. 171; *Keil* *Einkl.* p. 322 et *Comm.* p. 278; *Huxtable* (*Speaker's Comm.* VI. p. 580 sq.) aliosque paucos.

§ 26. — De Prophetia Michaeae.

309. — I. DE PROPHETAE VITA ET AETATE. — Nomen Michaeae (« Quis sicut Dominus » ¹) satis frequens inter Israelitas duobus prophetis fuit proprium. *Michaeas filius Iemla*, aequalis Eliae et Elisei, ineunte saec. 9. impio regi Achab (898. - 876.) infelicem syriacae expeditionis exitum mortemque ignominiosam praedixit, eiusque visio a librorum Regum auctore nobis est conservata (3 *Reg.* 22,5 sqq.); *Michaeas Morasthites* Isaiae aequalis et Oseae Amosique suppar in secunda saec. 8. parte regibus Ioatham, Achaz et Ezechia vaticinatus est (*Mich.* 1,1) nobisque vaticinia sua in libello transmisit, qui in massorethico prophetarum minorum volumine sextum locum occupat².

Cognomen Morasthitae dubitatum est, utrum prophetae patriam an patrem an genus designet³; consentiunt autem cum S. Hieronymo moderni interpretes patriam designari prophetamque oriundum dici « de Morasthi (*Moreschet Gath. Mich.* 1,14. Text. hebr.), qui usque hodie iuxta Eleutheropolim urbem Palaestinae haud grandis est viculus », ubi « sepulcrum quondam Michaeae prophetae, nunc ecclesiam » reperiri idem testatur S. Doctor⁴. Ex tribu igitur Iuda fuit, atque munere prophetico in regno meridionali ac praesertim Ierosolymis functus est. Quamvis enim ad regnum Israel haud raro respiciat vaticiniaque « de Samaria et Ierusalem » (1,1) inscribat, eorum tamen quasi centrum est Ierusalem et Sion. Neque deest disertum testimonium, quo idem

demonstratur. Nam quum sacerdotes et pseudoprophetae Ieremiam, quoniam urbis et templi interitum annuntiasset, ad mortem rapere vellent, restiterunt seniores populi monentes : « Michaelas de Morasthi fuit propheta in diebus Ezechiae regis Iuda et ait ad omnem populum dicens : Haec dicit Dominus exercituum : Sion quasi ager arabitur et Ierusalem in acervum lapidum erit et mons Domini in excelsa silvarum (*Mich.* 3,12). Numquid morte condemnavit eum Ezechias rex Iuda et omnis Iuda? numquid non timuerunt Dominum et deprecati sunt faciem Domini? » (*Ierem.* 26,17).

Quibus verbis non tantum locus, in quo munus suum Michaelas exercuit, bonique fructus, quos eius vaticinia prodixerunt, nobis manifestantur, sed aetatis quoque indicatio, quam exhibet libelli inscriptio, confirmatur. Errant enim, qui Ieremiae verba cum inscriptione pugnare rati duorum aliorum regum (Ioatham et Achaz) nomina, utpote a iuniorescriptore addita, expungere aut totam inscriptionem velut postea confictam respuere voluerunt⁵. Pugna enim nulla adest, neque ex eo, quod unum illud vaticinium de futuro urbis interitu tempore Ezechiae promulgasse aut tempore Ezechiae vixisse a senioribus dicitur, ulla ratione deduci potest, eum sub Ezechiae praedecessoribus nondum esse vaticinatum. Quin etiam alia vaticinia contrarium omnino docent. Isaiam enim vaticinium de monte Domini, ad quem omnes gentes sint venturae (*Is.* 2,1-4), quum iisdem fere verbis sed plenius et arctiore in contextu in nostro libello legatur (*Mich.* 4,1-5), a Michaela esse mutatum, recte statuunt interpretes⁶; atqui concio illa, cui Isaias vaticinium illud tamquam fundamentum praemittit, ad aetatem Ioatham referenda omnino videtur (*supra* 252); ergo Ioatham aetate iam vaticinatus est Michaelas. Praeterea Michaelas in idololatriam ita invehitur, ut eam publice exercitam esse satis clare innuat (5,11 sqq.), atque cultum Baal nondum esse deletum diserte docet (6,16); iam vero increpatio haec tempori quidem regis Achaz convenit, qui ipse « in viis regum Israel ambulavit insuper et statuas fudit Baalim » (2 *Paral.* 28,3), at non tempori Ezechiae, qui statim a principio regni sui templum ab Achaz clausum iterum aperuit et publicae saltem idololatriae finem fecit, licet privatam statim impedire non potuerit.

Haec sola sunt, quae de vita prophetae cum certitudine asseri possunt⁷; de *temporibus* autem eius dicere hoc loco opus non est, quia *supra* (251 p. 311 sqq.). satis fuse ea iam descripsimus.

1. S. Hier. In Am. Prol. (M. 25,1297) nomen מִיכָה interpretatur *humilitatem*, quae etymologia (a rad. מוּךְ, *afflictum esse*) admitti posset, nisi in *Ierem.* 26,18 altera forma nominis מִיכָיָה nobis esset conservata; מִיכָה, מִיכָיָהוּ, מִיכָיָהוּ, מִיכָה, מִיכָה, omnes eiusdem nominis sunt formae, quas de eadem persona promiscue adhiberi videmus. מִיכָיָה autem omnino respondet nomini מִיכָהָל.

2. *Ps. Epiph.* De vit. proph. 13 (M. 43,408), et qui eum sequuntur *Ps. Doroth.* et *S. Isidor. Hisp.*, duos hos prophetas, qui integro saeculo separantur, immerito pro una persona habere, evidens est.

3. Alexandrini vertentes Μιχαίας ὁ τοῦ Μορασθι nomen patris esse supposuerunt (cfr *S. Cyrill.* In Mich. 1,1. M. 71,641); gentilicium esse nomen, non improbabile censet *Nägelsbach* (Herzog P. R. E. IX. p. 742).

4. *S. Hieron.* In Mich. Prol. et ad Eustoch. ep. 108,14 (M. 25,1297; 22,889). Cfr *Guérin* Description de la Palestine. Judée II. p. 328 : « Eusèbe et S. Jérôme placent tous deux Morasthi à l'orient d'Éleuthéropolis, et le même saint Jérôme disant en outre qu'elle touchait à cette dernière ville, je suis porté à l'identifier avec le *Khirbet Mar Hanna*, situé à vingt minutes au sud-est de Beit Djibrim, et à voir dans l'église Sainte-Anne celle que signale ce Père, et qui avait été construite sur le tombeau du prophète Michée ».

5. Inscriptionem ob hanc suppositam contradictionem reiiciunt plerique moderni critici; cfr *De Wette Schrader* Einl. p. 465 sq., *Davidson* Introduction III. p. 284; *Bleek Wellhausen* Einl. p. 425 sq.; *Noeldeke* in *Schenkel Bibelleicon* IV. p. 212; *Reuss* Gesch. des A. T. p. 313 sq.; *Cornill* Einl. Ed. 3. 1896. p. 188 etc.

6. Cfr *Reinke* Messian. Weissag. III. p. 240, *Knabenbauer* Erklärung des Proph. Isaías. p. 58 etc.; ex protestanticis *Hengstenberg* Christologie I. p. 480 sqq., *Delitzsch* Comm. über Jesaías p. 59 sq. etc.

7. De fabellis *Ps. Epiph.* (Vitae proph. 13. M. 43,48) aliorumque, qui eum secuti sunt, cfr *Huet.* Demonstr. evang. Prop. IV. p. 318, qui « non scutica sed flagello eas animadvertendas » iudicat; *Carpxov.* Introd. III. p. 364.

340. — II. DE LIBRI ARGUMENTO, INDOLE, AUCTORITATE. — Trium igitur regum, qui simul plus quinquaginta vel sexaginta annis thronum occuparunt¹, tempore Michaeas munus propheticum sustinuit; librum autem suum versus vitae finem rege Ezechia conscripsit eadem ratione, qua Osee, brevi complexus illa, quae per multos annos populum docuerat. Neque enim putandum est, tres quatuorve « conciones » vel « actiones », in quas libellus a plerisque dividitur, totidem esse sermones, quos coram populo pronuntiavit; sed argumenti prophetici summam quandam novo ordine digestam ac dispositam exhibent, ita quidem ut eadem in sectione inveniantur, quae diversis temporibus pro concione dixerat aut annuntiaverat. Quoniam eodem tempore eodemque in loco cum Isaia munere functus est, facile explicatur affinitas, quae satis magna inter duos hos prophetas in nonnullis pericopis deprehenditur². Eadem ratione, qua Isaías, in magnatum pseudoprophetarumque avaritiam, fraudes, luxuriam invehitur; eadem quoque ratione utriusque regni interitum et utriusque populi exsilium praenuntiat, sed simul etiam sanctae civitatis vel potius theocratiae restaurationem futurique regni messianici felicitatem. Quae clarius patebunt ex analysi, quam subiicimus; in tres autem partes aptissime libellum distribui arbitramur³, quae exhortatione ad attentionem inchoantur (1,2; 3,1; 6,1). Ita autem se habent tres illae partes, ut in prima et tertia praevaleat peccatorum increpatio atque levius futura salus indicetur, in secunda

autem, quae praecipua est, peccata quidem distinctius enumerentur, sed simul salus messianica multo fusius et accuratius delineetur.

ANALYSIS PROPHETIAE MICHAELAE.

PARS PRIMA (1,2-2,13) *divinum iudicium in utrumque regnum annuntiat iudicii quae causam indicat, sed spem restorationis relinquit.*

1. *Exordium.* Omnes populos ut attendant exhortatus propheta describit divinam maiestatem ad iudicium de peccatis Israel et Iuda agendum advenientem (1,2-5).
2. *Sectio prior (1,6-16) poenam imminentem annuntiat.*
 - a.) Incipit a pleno Samariae interitu praedicendo et plangendo (1,6-8),
 - b.) ut fusius regni Iuda poenam annuntiet. Quoniam poena Israel pertinget usque ad Iuda, monet propheta, ne invidis hostibus haec pandatur (1,9. 10); atque deinde, quomodo poena ista per totam terram quasi serpat ac repat, describit undecim enumeratis civitatibus, quarum nomina significatione aut assonatione sua ei inseruiunt, ut calamitatem per partes delineet (1,11-15); quam descriptionem terminat exhortatione ad luctum agendum (1,16).
3. *Sectio altera (2,1-11) poenae causam indicat falsaeque fiducia fulcra destruit.*
 - a.) Propter iniustitiam, qua magnates pauperes haereditate privant, Deus populum haereditate privabit eamque alienis tradet (2,1-5).
 - b.) Pseudoprophetae quidem prohibent, quominus talia annuntientur, et populus eis consentit (2,6. 7); quare propheta repetita iniustitiae accusatione (2,8. 9.) minas suas confirmat (2,10. 11).
4. *Epilogus (2,12. 13) ex abrupto adnectit promissionem de futuro populi reditu et salute.*

PARS SECUNDA (3,1-5,14) *graves poenas propter ducum peccata annuntiat, poenis autem opponit restorationem messianicam, ad quam populum praeparant.*

1. *Sectio prior (3,1-12) tota in poenis denunciandis versatur.*
 - a.) Principes iniustitiis suis populum torquent et excoriant; ideo Deus eos derelinquet nec exaudiet, quando calamitatis tempore ad eum sint clamaturi (3,1-4).
 - b.) Prophetae turpis lucri causa bona annuntiant; ideo Deus eos magnis calamitatibus obruet et confusione, quum longe aberrent a veri prophetae munere (3,5-8).
 - c.) Propter iniustitiam avaritiamque ducum sacerdotum prophetarum theocratia destruetur: arx regia, urbs, templum ipsum evertentur (3,9-12).
2. *Sectio altera (4,1-5,14) salutem messianicam praedicat, viam salutis indicat, salvatorem describit.*
 - a.) Triplici poenae, quam in sectionis praecedentis fine ostenderat, ordine inverso triplicem restorationem opponit (4,1-8):
 - α.) Mons templi exaltabitur et fiet centrum regni pacis, quod totum mundum complectetur (4,1-4);

- β.) cum aliis gentibus populus quoque electus revertetur, ut semper ibi maneat (4,5. 6),
- γ.) atque in monte Sion iterum erit regnum (4,7. 8).
- b.) Via autem ad restaurationem erit exsilium babylonicum (4,9. 10) et bellum sanctum contra hostes Domini (4,11-13).
- c.) Salvator ipse describitur (5,1-14).
 - α.) Eo tempore, quo abiectus erit Israel (5,1), exorietur ex Bethlehem novus populi pastor (5,2-4), qui populum suum ab hostibus liberabit (5,5. 6) plenamque dabit pacem (5,7. 8).
 - β.) Desiderantibus autem, ut mox hostibus devictis adveniat (5,9) respondetur, prius auferendum esse fastum bellicum, quo populus confidit (5,10. 11), atque abolendam idololatriam ex populo (5,12-14).

TERTIA PARS (6,1-7,20) *iudiciariam quandam exhibet actionem Deum inter et populum, qua populi quidem culpa, Dei autem iustitia et misericordia clarius demonstrantur.*

1. In exordio (6,1. 2) Deus invitat omnes populos, ut actioni intersint.
2. *Prima actio* (6,3-8) *de populi ingratitude.*
 - a.) Paucis *Deus* populo antiqua sua beneficia in memoriam revocat (6,3-5),
 - b.) anxie autem *Israel* quaerit, quid hisce beneficiis rependere debeat (6,6. 7),
 - c.) ad quam quaestionem respondet *propheta* monito divino in memoriam revocato (6,8).
3. *Altera actio* (6,9-7,10) *de populi peccatis.*
 - a.) *Dominus* enumeratis populi peccatis (6,9-12) poenas denuntiat (6,13-15) graviolemque propter gravem idololatriam (6,16).
 - b.) Quam accusationem *propheta* confirmat peccatis populi fusius descriptis (7,1-6).
 - c.) *Populus* autem Deo confisus poenae iustitiam agnoscit spemque salutis exprimit (7,7-10).
4. *Tertia actio* (7,11-20) *de divina misericordia.*
 - a.) *Propheta* populum alloquens futuram restaurationem et hostium cladem promittit (7,11-13), *Dominum* autem precatur, ut populi sui curam gerat (7,14).
 - b.) Quibus respondet *Deus* maiora promittens, quam quae petita sunt (7,15-17).
 - c.) Atque *populus* misericordiam divinam celebrat suamque fiduciam exprimit (7,18-20).

Quemadmodum tempore, ita INDOLE sua libellum Michaeae vicinum esse Isaiae vaticiniis, si argumentum in quaestionem venit, ex analysi tradita elucet; graviter quidem peccata increpat neque futuras poenas praetermittit, at consolatio longe praevallet et integer liber mirum in modum misericordiam divinam celebrat. Neque in externa forma affinitas quaedam cum Isaia deest; ad sublimitatem quidem et maiesta-

tem orationis isaianae non pertingit, sed eadem est linguae puritas, similis saltem sermonis vis et gravitas, eadem quoque imaginum frequentia. In nonnullis tamen adhibendis figuris Isaia est audacior, neque ullus sacer scriptor paronomasias accumulavit, sicut noster (1,10-15); quoniam simul Isaia plerumque est brevior atque concisior, ab isaiana claritate interdum deficiens propius ad obscuritatem alterius prophetae aequalis, Oseae, accedit; quae obscuritas nonnullis in locis frequenti personarum loquentium mutatione (6.7.) atque subito inexpectatoque transitu a minis ad promissiones (2,11. 12; 3,12 et 4,1; 5,1. 2) aliquantum augetur.

Authentia vel potius INTEGRITAS libelli a nonnullis modernis in dubium vocatur. Duo ultima capita, quia eorum alia sit indoles, iuniori scriptori Ewald attribuire voluit⁴; at eodem cum iure librorum omnium integritatem negare licet; cur enim propheta, qui in duabus prioribus partibus formam concionis praetulerat, in tertia aliam formam oratoriam adhibere non potuit? Longius progressus Wellhausen ultimum caput in duas partes discerpit, quarum priorem (7,1-6) prophetae nostro relinquere videtur, alteram autem integro fere saeculo postea scriptam esse contendit⁵; scilicet ad dialogismum non attendit eandem esse personam loquentem ratus in priore parte (7,1-6) atque in secunda (7,7 sqq.). Simili ratione cap. 4 discerpere vult, quia inter 4, 9. 10 et 4,11 sqq. aperta sit pugna; sed eodem argumento etiam *Os.* 1. et 2. diversis temporibus scripta esse demonstrabimus, atque pugnam adesse inter *Is.* 8,22 et 23 (*Vulg.* 8,22 et 9,1). Eiusdem generis ratiunculis *Stade* prophetae nostro sola 1,2-2,11 et 3,1-12 relinquenda esse demonstravit, reliqua omnia post exilium esse conscripta, verum Michaeam nihil de Messia aliquo scivisse⁸. Quoniam vero ne ullum quidem ex « criticis » praeter solum, ut videtur, *Cornill* ad suam opinionem trahere potuit, eius cavillationes refutatione non indigent.

AUCTORITAS DIVINA demum Prophetiae Michaeae nobilissimis testibus confirmatur; ipse *Isaias*, princeps prophetarum, Michaeae vaticinium (4,2 sqq.) velut fundamentum uni ex suis concionibus subiecit (*Is.* 2,1 sqq.); *Ieremias* vaticinio nostri prophetae vitae periculo ereptum se esse testatur (*Ierem.* 26,17 sqq.)⁷; totum synedrium ierosolymitanum interrogatum a Herode de loco nativitatis Messiae publica cum auctoritate ex nostro libello quaestionem definivit (*Matth.* 2,4 sqq.).

1. Isaiam vocatum esse anno mortis Oziae satis ex *Is.* 6,1 sqq. constat; Ioatham autem iam ante patris mortem regnum administravit (4 *Reg.* 15,5), quare non improbabile est, Michaeam vaticinium suum iam ante Oziae mortem edidisse, etiamsi eum inter reges, sub quibus vaticinatus est, non nomet.

2. Praeter *Mich.* 4,2 sqq. et *Is.* 2,1 sqq. hi fere textus, in quibus magis minusve consentiant, allegari solent :

Mich. 1,9-16; *Is.* 10,28-32; *Mich.* 3, 12; *Is.* 32,14; *Mich.* 6,6-8; *Is.* 1,11-17;
 2,1. 2; 5,8; 4,10; 32,11; 7,7; 8,17;
 2,6. 11; 30,10. 11; 5,5; 9,6; 7,12; 11,11.
 3,5-7; 29,9-12; 5,9-14; 2,6-17;

Cfr *Trochon* Les petits proph. p. 250; *Davidson* Introd. III. p. 288 etc.

3. Quatuor partes olim distinxit *Card. Hugo*: comminationem (1.-3.), promissionem (4. 5.), iudicium (6.), lamentationem de populi duritie (7.); duas tantum agnovit *Lyranus* comminatoriam (1.-3.) et promissoriam (4.-7.); tres agnovit *Kilber* (Analys. Bibl. I. p. 497): iudicium contra utrumque regnum (1.-3.), promissiones messianicae (4. 5.), prophetia mixta (6. 7.). Tres illas partes, quas distinximus, ex modernis catholicis agnoscunt *Kaulen* Einl. p. 355 sq.; *Vigouroux* Manuel bibl. II. p. 643 sq.; *Trochon* Les petits proph. p. 248; *Zschokke* Hist. sacr. A. T. p. 273; *Knabenbauer* Proph. min. I. p. 393 sq.; *Schenz* Einl. p. 250 sq. etc. Maior est inter modernos protestantes dissensus; sed divisionem, quae inter catholicos communis dici potest, bene vindicat *Keil* Einl. p. 326 et Comm. 302.

4. *Ewald* Propheten I. p. 525 sqq.; cfr quae contra eum monet ipse *Nöldeke* in *Schenkel* Bibellex. IV. p. 213.

5. *Wellhausen* in *Bleek's* Einl. p. 425, cui irridet *Reuss* Gesch. des A. T. p. 314.

6. *Stade* Zeitschr. für alttest. Wissensch. 1881. p. 161 sqq.; contra quem cfr *Reuss* I. c., *Giesebrecht* in Theol. Literaturzeit. 1881. p. 443 sq.

7. De aliis Ieremiae allusionibus ad Michaeam cfr *Kueper* Ieremias libr. sacr. interpretes p. 74 sq.

§ 27. — De Prophetia Nahum.

311. — I. DE PROPHETAE VITA ET AETATE. — Prophetae minores, de quibus hucusque egimus, omnes ante regni septemtrionalis interitum vaticinati sunt, quare in suis vaticiniis etiam utriusque regni vitia reprehendere et futuram sortem praedicere solent. Tres, qui proximi sequuntur, ad saec. 7. pertinent atque solum meridionale regnum prae oculis habent; inter eos autem aetate reliquos superat *Nahum*, cui palaestinenses et alexandrini Iudaei in minore prophetarum volumine septimum locum attribuerunt. De eius vita nihil praeter nomen נְהֻם הַאֵלְקָשִׁי (Ναούμ. ὁ Ἐλκίσαιος, *Nahum Elcesaeus*) nobis est traditum; in quo nomine S. Hieronymus munus eius aliqua ratione vidit indicatum; nam « Nahum interpretatur *consolator*. Iam enim decem tribus ab Assyriis deductae fuerunt in captivitatem sub Ezechia rege Iuda, sub quo nunc etiam in *consolationem* populi transmigrati adversum Ninive visio cernitur. Nec erat parva *consolatio* tam his, qui iam Assyriis serviebant, quam reliquis, qui sub Ezechia de tribu Iuda et Benjamin ab iisdem hostibus obsidebantur, ut audirent Assyrios quoque a Chaldaeis esse capiendos »¹. Cognomen autem *Elcesaei* potius a patria, quam a patre deductum esse, contra chaldaicum paraphrasten, qui prophetam « de familia Koschi » fuisse dixit, cum S. Cyrillo Alex. et S. Hieronymo tantum non omnes interpretes consentiunt. Verum ubinam terrarum situm fuerit *Elkosch* vel *Elcesa*, controvertitur. *Ps.*

Epiphanius prophetam natum dicit « in Elcesei trans Iordanem versus Begabar ex tribu Simeon »; *S. Cyrillus* oppidum illud in Iudaea fuisse « ex traditione » accepit; secundum *S. Hieronymum* « Elcesi usque hodie in Galilaea viculus est, parvus quidem et vix ruinis veterum aedificiorum indicans vestigia, sed tamen notus Iudaeis et ipsi quoque a circumducente monstratus »; inde a saec. 17. demum nova exorta est sententia, quae patriam prophetae putat esse vicum Alkusch, qui duorum dierum itinere versus septemtrionem a Mosul distat ad ripam orientalem Tigridis in Assyria situs². Quibus ex sententiis illa sola nobis probatur, quam *S. Hieronymus* ex Iudaeorum traditione hausit ex eademque *S. Cyrillus* quoque hausisse recte dicitur, quippe cui « Iudaea » latiore sensu integra Palaestina cisiordanica fuit. *Ps. Epiphanius* enim assertum non maiorem meretur fidem, quam reliquae eius fabellae de vitis prophetarum et mira de interitu Ninives narratio vitae Nahumi inserta. Admodum autem recens est traditio de Alkusch assyriaco, neque magni ponderis arbitramur esse argumenta, quibus nonnulli moderni interpretes eam confirmare sunt conati: nam auctorem vaticinii nostri in Assyria vixisse, nec tria vocabula assyriaca, quae deprehendisse sibi videntur, nec pauci eius aramaismi, nec scientia eius de rebus assyriacis demonstrant³.

Ad illam igitur partem incolarum regni septemtrionalis pertinuit Nahum, qui aut transportationi in Assyriam fuga sese subtrahere aut mox in patriam reverti potuerant⁴. Aetatem vero eius, quae olim controvertebatur, hodie assyriacis inscriptionibus satis accurate definire licet. Quin ante regni assyriaci et Ninives destructionem, quippe quam praedicat, vaticinium sit editum, nemini est aut fuit dubium; ante a. 625. vel 608. igitur vixit Nahum⁵. Quoniam vero Thebas (No Ammon; *Vulg.* Alexandriam gentium) expugnatas commemorat (3,8), recte concluditur, eum post a. 664. esse vaticinatum; nam Asurbanipal rex Assyriorum in suis annalibus tradit, brevi post mortem Tharacae (i. e. post a. 664.) a suis copiis Thebas esse expugnatas et vastatas; de altera autem Thebarum expugnatione nihil omnino nobis est traditum⁶. Medio igitur saec. 7. vaticinium nostrum editum est⁷. Quibuscum consentit traditio quaedam iudaica: « Nahum et Habacuc vaticinabantur tempore Manasse (696.-641.); at quoniam improbus erat Manasse, tacuerunt eius nomen »⁸.

1. *S. Hieron.* In Nah. Prol. (M. 25,1290).

2. *Ps. Epiph.* De vitis proph. 17 (M. 43,409); *S. Cyrill. Alex.* In Nah. 1,1 (M. 71, 730); *S. Hieron.* l. c. — De Alkusch assyriaco cfr *Assem. Bibl. orient.* I. p. 525; III. 1. p. 352.

3. Ex tribus vocabulis assyriacis, quae Ewald detexit חֲצַב 2,8; מִנְיָר et מִפְסָר 3,17, *Kleinert* (Obadjah, Ionah, Micha, Nahum etc. p. 98) solum urget ultimum, quod

revera assyriacae originis est, sed quum nomen dignitatis sit, aequè bene a Nahum, quam a Ieremia (51,27) in Palaestina scribente, adhiberi potuit. Pauci, si qui adsunt, aramaismi in lingua Galilaei neminem offendere possunt. Quomodo vero ex modo, quo Niniven describit, aut Iudaeam alloquitur (2,1 sqq. [1,15; 2,1] cfr *Is.* 52,7), sequatur, prophetam longe a Palaestina in Assyria vixisse, non intelligo; atque multo minus video, cur propheta interitum Ninives praedicens peccata populi sui carpere debuerit. (*Kleinert* l. c. « Aus der anschaulichen Art, wie der Prophet von der Stadt redet, ist ersichtlich, dass seine Weissagung in Assur geschrieben ist. Die Rede ist wie eines, der aus der Ferne Israel zuruft... Nirgends findet sich eine Rüge der Sünden Israels, die ein anwesender Prophet schwerlich unterlassen hätte »). Cfr de hac quaestione *Knabenbauer* *Proph. Min.* II. p. 2.

4. Prophetam non fuisse ex regno septemtrionali, concludit *Kleinert* (l. c.) ex eo, quod de Samaria plane taceat et de Iuda tantum sollicitus sit (« er wurzelt mit seinem Herzen in Iuda »). Sed Samaria eo tempore destructa iacebat; incolae autem regni septemtrionalis, qui in terra Israel superstites erant, iam Ezechiae tempore iterum Ierusalem pro centro suo religioso habebant (cfr supra 137. tom. I. p. 403), atque prophetae ad unum omnes de Iuda, i. e. de domo davidica, ex qua oriundus erat Messias, erant solliciti.

5. De tempore, quo Ninive deleta est, cfr praeter opera *supra* 137. n. 9 (I. p. 406) allegata etiam *A. Delattre* *S. I. Le peuple et l'empire des Mèdes.* Bruxelles 1883. p. 178 sqq.

6. De Thebis per Asurbanipal expugnatis cfr *Ménant* *Annales des rois d'Assyrie* p. 257; *Schrader* *Keilinschr. u. A. T. Ed. 2.* p. 452 sq.; *Vigouroux* *La bible et les découvertes modernes.* IV. p. 239 sqq.; *Brunengo* *L'impero di Babilonia e di Ninive* II. p. 127 sq. etc.

7. Secundum *Trochon* (*Les petits proph.* p. 298) vaticinium scriptum est post a 672., secundum *Vigouroux* (l. c. p. 243) c. a. 664. vel 663., secundum *Knabenbauer* (l. c. p. 3) c. a. 660.; eundem annum post *Schrader* (l. c.) indicat *Volk* (*Herzog P. R. E. X.* p. 410); *Driver* *Rothst.* (Einl. p. 360) a. 345. praefert. Si quis nobiscum (*supra* n. 139. n. 3. tom. I. p. 411) prophetam 1,11-3,4 cladem Holofernis velut vaticinii fundamentum sumsisse tenet, illud c. a. 650. vel paullo tardius editum dicit. — « Criticorum » (*Ewald, Hitzig, Davids., Reuss, Cornill*) opiniones, qui brevi ante Ninives expugnationem, quando eius destructio ab omnibus coniectura iam percipi potuit, Nahum eam vaticinatum esse asserunt, refutatione non indigent, quum rationalistico praeiudicio de verorum vaticiniorum impossibilitate nitantur. — De reliquorum antiquiorum sententiis hodie obsoletis cfr *Huet.* *Demonstr. evangel. Proph.* 4. p. 320 sq., *Keil* Einl. p. 328 sq. Plerique interpretes antiquiores, quoniam cp. 1. Sennacheribi cladem praedictam viderent, Ezechiae tempori vaticinium attribuerunt; mirum quod *Clem. Alex.* Strom. I. 21 (M. 8,852.) Nahum dixerit *Ezechiele* esse recentiore, scripsisse igitur satis diu post Ninives interitum.

8. *Seder Olam* rabba ed. Meyer p. 55. 105.

312. — II. DE LIBRI ARGUMENTO, INDOLE, AUCTORITATE — Vaticinii sui summum argumentum Nahum inscriptione praefixa satis clare indicat; *Onus Ninive* enim, i. e. oraculum minax contra Niniven, illud appellavit, idque meritissimo, quum in Ninives imperiique assyriaci interitu praedicendo versetur¹. Quomodo vero in sua *visione* hoc argumentum explicaverit, docet haec ANALYSIS, in qua consuetam interpretum explicationem sequimur². Cum quibus etiam tres partes apte

distingui³, quarum prima velut exordium quoddam argumenti extrema lineamenta indicat, duae reliquae imaginem destructionis accuratius depingunt; singulae autem tribus strophis constant.

PARS PRIMA (1,2-15 [2,1]) *Deum propter suam iustitiam et bonitatem Niniven deleturum, populum autem suum servaturum esse annuntiat.*

1. *Prima strophæ* (1,2-6) Dei iusti vindicis terrorem et potentiam, cui nemo resistere possit, magnificentissime describit.
2. *Secunda* (1,7-10) Dei bonitatem, qui amicos suos non derelinquit, celebrat innuitque populum electum ab Assyriis non iterum afflictum iri.
3. *Tertia* (1,11-15 [2,1]) Niniven, a qua hostis Dei exivit^a, et terram Iuda, quae calamitatem passa est, vicissim alloquens completum annuntiat Ninives interitum et terram Iuda, quum eius hostis sit destructus, festa sua celebrare iubet.

PARS ALTERA (2,1-13 [2-14]) *futuram Ninives destructionem et depopulationem describit.*

1. *Prima strophæ* (2,1-4) Niniven ironice ad fortitudinem exhortatur contra hostes advenientes, quorum fortitudinem et multitudinem descriptione sua indicat.
2. *Secunda* (2,5-9) Ninivitarum obsessorum irritis conatibus indicatis occupationem urbis, incolarum captivitatem, opum direptionem vividis coloribus depingit.
3. *Tertia* (2,10-13) vastitatem urbis cum priore eius opulentia comparat perpetuamque fore hanc destructionem secundum iudicium Dei denuntiat.

PARS TERTIA (3,1-19) *interitum, quem Ninive ob peccata sua meretur, nulla ratione averti posse docet.*

1. *Prima strophæ* (3,1-7) Ninives crudelitatem fraudem rapinamque castigat, propter quae scelera ab hostibus devastabitur (3,1-3), atque fornicationes et idololatriam, propter quas Deus eam confusione operiet (3,4-7).
2. *Secunda* (3,8-13) destructione Thebarum (Alexandriae gentium) in memoriam vocata monet Niniven meliorem non esse, neque meliorem sed peiorem sortem esse habituram.
3. *Tertia* (3,14-19) irritos fore omnes defensionis conatus edicit, irreparabilem fore urbis ruinam eiusque nuntium omnes populos gaudio esse impleturum.

INDOLEM vaticinii huius his verbis descripsit *Lowth*: « Ex omnibus minoribus prophetis nemo videtur aequare sublimitatem, ardorem, audaces spiritus Nahumi. Adde quod eius vaticinium integrum ac iustum est poema; exordium magnificum est et plane augustum; apparatus ad excidium Ninivae eiusque excidii descriptio et amplificatio arden-

(a) Pro « *ex te exivit* » (1,11), quod exhibet Vulg. Clement., cum Amiationo aliisque codd. latinis et cum text. hebr. omnino legendum est: « *ex te exivit* ».

tissimis coloribus exprimitur, et admirabilem habet evidentiam et pondus »⁴. Quae verissime sunt dicta; illud unum autem addendum videtur, uti neminem inter minores sublimitate et audacia, ita neminem inter omnes poetas sacros dramatico describendi modo nostrum prophetam aequare; quasi praesens adsit, mox Ninivem alloquitur, mox Iudaeam, nunc Assyrios fugientes, nunc hostes urbem diripientes, nunc Dominum introducit loquentem, nunc ducum vel hostium vel Assyriorum verba affert. Ad quae attendens S. Hieronymus: « hinc vel maxime, inquit, obscuri sunt prophetae, quod repente dum aliud agitur, ad alios persona mutatur »⁵. Vaticinium ipsum autem, licet minax sit contra Assyrios, simul tamen, uti recte etiam monuit S. Hieronymus, consolationis plenum est populo electo. Illo enim tempore, quo Assyrii rege Asurbanipal summum potentiae fastigium attigerant atque unam populi partem plane devicerant captivamque abduxerant, alteram tributariam iam reddiderant, propheta in alta specula constitutus videt Dominum vindicem potentissimum advenientem, ut iudicium exerceat contra impietatis propugnatorem, et exitum iudicii praevidens iubet populum suum iterum laeta festa peragere, quum destructus sit eius hostis: Dei igitur iustitiam, qua hostes suos populique sui adversarios destruit, bonitatemque, qua amicos suos in die tribulationis complectitur, contribulibus suis ob oculos posuit.

AUTHENTIA libelli a nullo unquam est negata; primam tantum inscriptionis partem (*Onus Ninive*) aliqui in dubitationem vocaverunt⁶ non animadvertentes, integram priorem partem vaticinii non intelligi, nisi Ninive in titulo nominetur; in vaticinio ipso enim, quamvis propheta de ea loquatur (1,8) eamque alloquatur (1,11. 14; 2,1 etc.), nomen urbis, cuius interitus praedicitur, non legitur nisi 2,9. Alii commemorationem destructionis Thebarum (3,8-10) ex textu sacro eiicere voluerunt⁷, quoniam nullo testimonio antiquo destructio illa confirmetur; qui imprudentes « critici » detectis annalibus Asurbanipal egregie ad silentium sunt redacti.

AUCTORITAS DIVINA demum vaticinii disertis aliorum librorum sacrorum testimoniis demonstrari nequit, atque allusiones quoque, quae sive in Ieremiae libris sive in N. T. deprehenduntur, leviores sunt, quam quae certum argumentum praebeant⁸; illud autem certum est, antiquam synagogam et Ecclesiam prophetiam nostram semper in canone suo habuisse, ac proin validissimo traditionis testimonio auctoritas eius nititur.

1. De sensu vocabuli כִּשָּׁן cfr *supra* 248. n. 3. p. 292.

2. Si quis alteram explicationem, quam probabilem demonstrare conati sumus (139. n. 3. tom I. p. 411 sq.), sequi maluerit, ita fere libellum dispertiri poterit. In EXORDIO (1,2-10) propheta duabus strophis Dei iustitiam, qua hostes suos punit

(1,2-6), et bonitatem celebrat, qua amicos suos ex periculo eripit (1,7-10). In PRIORE PARTE (1,11-3,4), ut hanc sententiam confirmet, recentem cladem Holofernis quinque strophis describit (1,11-15; 2,1-4; 2,5-8 a; 2,8 b.-13; 3,1-4). Cui fundamento demum in ALTERA PARTE (3,5-19) superstruit vaticinium de futura Ninives destructione, quam tribus strophis (3,5-10; 11-15; 16-19) absolvit.

3. *Card. Hugo* et *Lyranus* duas partes distinguunt in priore (cp. 1.) cladem Sennacherib, in altera (2. 3.) interitum Ninives praedici censuerunt. A quibus haud longe abludit *Kilber* (Analysis bibl. I. p. 503 sqq.), qui cp. 1. indicia instantis castigationis Assyriorum enumerata videt, inter quae clades Sennacherib iam praeterita Iudaeam ad spem excitat (1,9-15); cp. 2. deinde ruina Ninives et regni Assyriorum generatim praedicatur; cp. 3. autem accuratius futura destructio describitur. Divisio, quam sequimur, eadem fere est, quam indicant *Vigouroux* Manuel bibl. II. p. 647, *Trochon* Les petits prophètes p. 303 sqq., *Knabenbauer* Proph. Min. II. p. 4 sq., *Kaule* Einl. Ed. 3. p. 421, *Schenz* Einl. p. 274 etc. Eandem inter protestanticos interpretes exhibent *Keil* Comment. p. 371, *Kleinert* Obadjah, Ionah, Micha, Nahum etc. p. 104 sqq. etc.

4. *Lowth* De sacra poesi p. 246. — Oratorem potius, quam poetam in Nahum admittitur *Ribera* (Proph. Minor. Romae 1590. II. p. 142): « Tantam in prophetia Nahum vim eloquentiae, tot lumina orationis, tam miram sententiarum gravitatem invenimus, ut nihil possit dici ornatus aut eloquentius. Qui igitur rhetorum praeceptis instructus ad eam accedit, inveniet quae miretur, et rerum verborumque maiestate magnopere delectabitur ». In praedicanda prophetae dictione moderni quoque interpretes omnes consentiunt.

5. *S. Hieron.* In Nah. 2,1. 2 (M. 25,1303).

6. Ita olim *Bertholdt* Einl. p. 1659, *Eichhorn* Einl. IV. p. 398, et hodie adhuc *De Wette* *Schrader* Einl. p. 469, *Cornill* Einl. Ed. 3. 1896. p. 193.

7. De hac sententia, quam primus proposuit *Hitzig*, cfr *Kleinert* l. c. p. 121.

8. Si libri Tobiae recensio, quam exhibet Cod. Sinait., absolutam mereretur fidem, *Tob.* 14,4 vaticinium nostrum diserte allegasset (πιστεύω ἐγὼ τῷ ῥήματι τοῦ Θεοῦ ἐπὶ Νινευῆ, & ἐλάλησε Ναούμ κτλ.); at *Gr. A.* legit: πέπεισμαι ὅσα ἐλάλησε Ἰωνὰς ὁ προφήτης περὶ Νινευῆ κτλ., *Itala* omne prophetae nomen omittit: « credo ego verbo Dei, quod locutus est in Niniven; quia omnia erunt et venient adhuc super Assur et Niniven, quae locuti sunt prophetae Israel, quos misit Dominus ». Simili fere modo *Vulg.* — Allusiones ad nostrum vaticinium in Ieremiae libris hae praecipuae enumerantur: *Nah.* 1,13 et *Ier.* 30,8; *Nah.* 3,5. 13. 17. 19 et *Ier.* 13,22 sqq.; 50,37 et *Thren.* 2,9; *Ier.* 51,27; 10,19; 51,12. Cfr *Kueper* Ieremias libr. sacr. interpres p. 75.

§ 28. — De Prophetia Habacuc.

313. — I. DE PROPHETAE VITA ET AETATE. — De Habacuc vita nec plura nec certiora, quam de plerisque prophetis, nobis transmisit antiquitas. Quae enim *Ps. Epiphanius* cum suis sequacibus narrat, Habacuc ex agro Bethzochor (al. lect. Bidzechar, Bethoachar) in tribu Simeon originem duxisse, Ierosolymis per Nabuchodonosor captis in Ostracinem fugisse, postea reversum in agro suo vixisse donec per angelum in Chaldaeam translatus Danieli in fossa leonum commoranti cibum attulisset, multa de excidio urbis per populum occidentalem futuro praedixisse etc.¹, illa merito pro fabulis habentur. Restat igitur,

ut ex libro eius colligamus, quis fuerit et quando vixerit; at liber eius nihil nobis disertis tradit, nisi nomen ei fuisse Habacuc² eumque munere prophetico esse functum (3,1). Sunt quidem, qui ex ultimis eius verbis quibus carmen proxime praecedens בְּגִיטֵי לְמִנְצָה (« praefecto musicae sacrae ad cytharae *meae* sonum » decantandum) tradi iubet, prophetam ex leviticis cantoribus fuisse deducunt³; quae conclusio illegitima est, nisi quis contra historiae fidem solis levitis cantica liturgico usui destinare aut in templo cytharizare (cfr *Is.* 38,20. Text. hebr.) licuisse statuerit. Alii prophetam, cui vaticinium debetur, eundem illum fuisse censent, qui Danieli per Cyrum leonum fossae iniecto prandium attulit (*Dan.* 14,32)⁴; at haec quaestio a tempore dependet, cui vaticinium est adscribendum; atque satis magna de eo est sententiarum varietas.

Etenim ut rabbinos illos praemittamus, qui ridicula ratione nixi Habacuc dixerunt fuisse Sunamitidis filium, quem Eliseus a mortuis suscitavit⁵, alii interpretes ultimis Ezechiae annis, alii Manasse vel Amonis regnis, alii primis aut ultimis Iosiae annis, alii Ioakim aut etiam Sedeciae tempore vaticinium editum esse asserunt⁶. Quae sententiae, quum integrum saeculum complectantur, satis ostendunt, in libro ipso aetatem eius cum certitudine non definiri; quid autem probabilius tenendum sit, videbimus argumentis, quae vulgo ad prophetae aetatem definiendam afferuntur, in examen vocatis. Inter quae primum locum tenent verba, quibus futuram Chaldaeorum in Palaestinam irruptionem velut rem fere incredibilem annuntiat (1,5); iam vero irruptio Chaldaeorum incredibilis non amplius dici potuit, postquam a. 4. Ioakim Nabuchodonosor apud Charcamis regem Nechao devicerat, immo incredibilis non amplius fuit, quo tempore Chaldaeorum imperium ad tantam potentiam excreverat, ut assyriacum destrueret. Quapropter a vero illos aberrare iure dicimus, qui prophetam nostrum Ioakim aut Sedeciae aetate vixisse asserunt; a. 4. Ioakim Ieremias iam annuntiavit Chaldaeos totam Asiam citeriorem sibi esse subiecturos et per septuaginta annos occupaturos (*Ier.* 25.); Habacuc igitur Ieremia est antiquior, id quod etiam ex eo elucet, quod Ieremias verba nonnulla Habacuci ad Babylonis interitum describendum mutuatus sit⁷. Altera autem ex parte illi quoque a vero aberrant, qui Ezechiae aetati libellum nostrum attribuunt. Namque ultimis annis Ezechiae piissimi regis, « cui non fuit similis de cunctis regibus Iuda » (4 *Reg.* 18,5) cuiusque gratia brevi ante eius mortem maximus Sennacherib exercitus miraculo a Deo destructus est, parum convenit illa iniustitiarum descriptio, qua vaticinium suum Habacuc (1,2-4) exorditur; integri autem vaticinii structuram non perspexerunt, qui, ut huius argumenti vim eluderent, verba illa de iniustitiis hostium intel-

ligere voluerunt. Eodem argumento illa sententia excluditur, quae ultimis Iosiae annis vaticinium attribuit. Nam Iosias, qui octo annos natus thronum ascendit, « a. 8. regni sui, quum adhuc esset puer, coepit quaerere Deum patris sui David » atque inde ab a. 12. et multo magis ab a. 18. regni magno cum ardore Legem restabilivit (2 Paral. 34,3 sqq.), ut aperta saltem illa iniustitia, quam increpat propheta, ultimis eius annis sese prodere non potuerit. Solis igitur regnis Manasse vel Amonis aut primordiis Iosiae vaticinium cum aliqua probabilitate attribuitur. Porro consideratione dignum est, in vaticinio nostro iniustitias quidem, sed non idololatriam castigari; unde pronum est concludere, saltem publice et aperte illa aetate idololatriam a Iudaeis non esse exercitam, atque proin vaticinium nec primo tempore regni Manasse nec tempore Amonis nec duodecim primis annis Iosiae esse editum. Ita sola altera pars regni Manasse remanet, qui postquam Babyloniam in vinculis abductus poenitentiam egit, Ierosolyma reversus « instauravit altare Domini praecepitque Iudae, ut serviret Domino Deo Israel » (2 Par. 33,16). Cui aetati etiam locus congruit, quem Habacuc in serie prophetarum minorum occupat; Nahumo enim, quem post a. 664. vaticinatum esse ostendimus, fuit aequalis; illo tamen forte aliquantulum recentiorem fuisse argumentum utriusque libri suadet. Nahum enim Assyriorum, a quibus eo tempore Iuda impugnabatur, interitum praedixit, Habacuc interitum Chaldaeorum, qui non nisi quinquaginta fere annis post Iuda impugnare coeperunt; convenientius autem videtur, ut praesentium hostium prius quam futurorum interitus Iudaeis sit promissus⁸.

Ultimis ergo Manasse annis prophetam nostrum libellum suum scripsisse probabilior tenet sententia; quam qui admittunt, alterum esse Habacuc dicant oportet, qui prophetae Danieli prandium attulit. Centum enim et quinque anni finem regni Manasse a primordiis regni Cyri separant, neque ulla est ratio, cur prophetam nostrum ad tam extraordinariam senectutem pervenisse dicamus.

1. Ps. Epiph. De vitis proph. 18 (M. 43,409); S. Isid. Hisp. de obitu Patr. 51.

2. Cfr S. Hier. Comm. in Hab. Prol. (M. 25,1333 sqq): « Scire nos convenit corrupte apud Graecos et Latinos nomen *Ambacum* (Ἀμβακούμ) prophetae legi, qui apud Hebraeos dicitur *Habacuc* (חֲבַקּוּק) et interpretatur *amplexus* (sc. a rad. חבק, Pi. amplexus est), sive ut significantius vertamus in graecum περιλήψις i. e. *amplexatio* ». Porro monet duplicem esse amplexum, alterum hostilem luctatorum, alterum suavem amicorum, atque utraque significatione nomen nostro prophetae convenire, quem Deus velut amicum amplexus sit, et qui in certamen et luctam quasi congressus sit cum Deo. — De nominis forma cfr Reinke der Proph. Habakuk. Brixen 1870. p. 1 sq.

3. Trochon Les petits prophètes p. 320. 346, Vigouroux Manuel II. p. 647.; ex protestanticis Delitzsch Der Prophet Habakuk. Leipzig 1843. p. III. et 204 sqq.; Keil Einl. p. 329 et Comm. p. 405. — Interpretes, qui hanc sententiam inscriptione

alexandrina narrationis danielicae de Bel et dracone (*Dan.* 14. Ἐξ προφητείας Ἀμ-
 εζουὺ υἱοῦ Ἰησοῦ ἐκ τῆς φυλῆς Λευὶ) confirmare volunt, maiorem quam meretur au-
 ctoritatem textui alexandrino Danielis attribuunt, atque prophetam nostrum et Ha-
 bacuc, de quo agit narratio, eandem esse personam, nimis facile supponunt.

4. Ita iam *S. Hier.* 1. c., *Ps. Epiph.* 1. c., *S. Isidor. Hisp.* 1. c., quos ex antiquiori-
 bus sequuntur *Agellius* (Comm. in Habac. Prooem. p. 5), *Pererius* (In Dan. 14),
Mariana (In Hab. Prol.), *Hector Pintus* (In Dan. 14), *Tirinus* (In Dan. 14) dissentien-
 tibus plerisque aliis; ex modernis *Vigouroux* (l. c.), licet vaticinium nostrum editum
 censeat intra a. 650. et 627., ita ut Habacuc circiter centesimum quinquagesimum
 annum aetatis attigisse sit dicendus, *Schegg* (Die kl. Propheten II. p. 81) et *Haneberg*
 (Gesch. der Offenb. p. 338), qui tamen vaticinium non nisi 609.-606. editum dicunt.

5. De hac rabbinorum fabula cfr *Huet. Demonstr. evang. Proph.* IV. p. 323; *Wolf*
Bibl. heb. II. p. 181; *Carpxov. Introd.* III. p. 387 sq.

6. Tanta est sententiarum varietas, ut omnes accurate enumerare nequeamus,
 quare ex recentioribus tantum praecipuas recensebimus. De Ezechiae aetate, cui
Theodor. Mopsu. (Comm. M. 66,425), *Ribera* (Proph. Min. I. p. 15.) paucique vaticinium
 attribuerunt, nullus ex modernis loquitur; illos, qui Manasse regno illud attribuunt,
 statim nominabimus. — Iosiae regno ex modernis catholicis illud attribuunt *Scholz*
 (Einl. III. p. 603), *Danko* (Hist. revel. p. 420), *Reinke* (Der Proph. Habak. p. 15),
Holzammer (Handb. der bibl. Gesch. I. p. 756) etc., ex protestanticis *Delitzsch* (l. c.
 p. XIV), *Volck* (in Herzog P. R. E. V. p. 488) etc. — Tempori Ioakim, sed pri-
 mis eius annis, antequam Nabuchodonosor apud Charcamis Aegyptios devicerat,
 illud adscribunt ex catholicis *Schegg* (l. c.) et *Haneberg* (l. c.), ex protestanticis
Kleinert (Obadjah etc. p. 127 sq.), *Bleek Kamphausen* (Einl. Ed. 3. p. 545 sq.),
Cook (The Speaker's Commentary VI. p. 655), *Driver Rothst.* (Einl. 1896. p. 364), etc.;
 c contra post illam victoriam oraculum editum esse tenent plerique rationalistae
 cfr *De Wette Schrad.* (Einl. p. 470), *Schrader* (Schenkel's Bibellek. II. p. 556), *Hitzig*
 (Die kl. Proph. p. 249 sq.), *Davidson* (Introd. III. p. 305), *Koenig* (Einl. 1893.
 p. 351), *Strack* (Einl. Ed. 4. 1895. p. 104) etc. — Aliqui post destructionem Ieru-
 salem vaticinium prodiisse, ita ut post eventum sit confictum, cum *Bertholdt* (Einl.
 p. 1699) tenent. — Merito miraberis, quod etiam *Clem. Alex.* (Strom. I. 21. M. 8,
 843) de Sedeciae aetate, *S. Hier.* (l. c.) de exsilio cogitaverit.

7. *Hab.* 2,13 et *Ier.* 51,58 b. ad verbum fere consentiunt, ut alterutrum ab altero
 dependere sit evidens; attende autem, quam accurate haec verba Habacuc antece-
 denti v. 12. opponat, et quomodo totam sententiam (2,12-14) parallelam faciat
 praecedenti (2,9-11), dum a Ieremia quasi ex abrupto afferantur, neque dubitare
 poteris, quin Ieremias illa a Habacuc sit mutuatus. Cfr *Kueper* Ieremias libr. sacr.
 interpres. p. 75 sq. — Minus certum est, *Soph.* 1,7 a *Hab.* 2,20 dependere, quamvis
 id satis sit probabile.

8. Ad Manasse ultimos annos vaticinium antiquitus iam retulerunt Iudaei in *Seder*
Olam rabba 20.; eandem sententiam « ex nostris (i. e. catholicis) neque paucos ne-
 que indoctos » tenere asseruit *Sanctius* (Comm. in Proph. Min. p. 1113), eam « com-
 muniorem » vocat *Corn. a Lapide* (In Hab. Argum.) allegatis Guevara, a Castro,
 Vatablo, Clario, Aria aliisque; ex modernis catholicis eam sequuntur *Iahn* (Einl.
 III. p. 513), *Ackermann* (Introd. p. 270), *Kaulen* (l. c. p. 424), *Zschokke* (Hist. A. T.
 p. 275), *Knabenbauer* (Proph. Min. II. p. 52), *Schenz* (Einl. p. 281) etc.; ab eadem non
 longe absunt *Vigouroux* (Manuel II. p. 648 « entre l'an 650 et l'an 627 »), *Trochon* Les
 petits prophètes p. 322 « à la fin du règne de Manassé ou au commencement de celui de
 Iosias », sed non attendit inter duo illa regna interiacere regnum Amonis, qui ido-
 latriam restituit, quae perduravit usque ad 12. Iosiae annum). Ex modernis pro-

testantibus eandem sententiam amplectuntur *Haevernick* (Einl. II. 2. p. 388 sqq.), *Kueper* (Das Prophetenthum p. 298). — *Keil* (Comm. p. 408) huic sententiae « einen hohen Grad von Wahrscheinlichkeit » attribuit, licet in Einl. p. 330 generaliori quodam modo asserat, vaticinium exortum esse « innerhalb der Jahre 650. und 627. v. Chr. »

314. — II. DE PROPHETIAE ARGUMENTO, INDOLE, AUCTORITATE. — Quemadmodum Nahum, ita Habacuc vaticinium suum *Onus* (אָנשׁ) appellavit, « unde necesse est, inquit *S. Hieronymus*, praesentem prophetiam aliquid habere austeritatis », austeritatemque in eo invenit, « quod sicuti prior propheta Nahum, quem sequitur Habacuc, vaticinium habeat contra Niniven et Assyrios, qui vastaverunt Israel, ita Habacuc prophetiam habeat adversus Babylonem et Nabuchodonosor, a quibus Iuda et Ierusalem templumque eversa sunt ». ¹ Quae recte sunt dicta, dummodo addamus, prophetam prius quidem Iudaeis iniustis poenam per Chaldaeos infligendam denuntiare atque tum demum Chaldaeis interitum praedicere. Sua sponte in duas partes, quae externa quoque forma inter se differunt, libellus dispertitur; prior enim pars constituitur dialogo prophetam inter et Deum, altera carmine, quo propheta iusta Dei contra hostes iudicia magnaeque eius in suos beneficia celebrat. Haec autem est libelli ANALYSIS.

PARS PRIOR (1,2-2,20) dialogo quodam prophetam inter et Deum Iudaeis peccantibus poenam per Chaldaeos infligendam annuntiat, Chaldaeis autem interitum praedicat.

1. Prior prophetae querela Deique responsum (1,2-11).

- a.) Conqueritur propheta cum Deo, quod emendationem populi sui frustra hucusque precibus suis sollicitaverit, aucta enim esse scelera, irritam factam esse Legem, praevalere iniustitiam (1,2-4).
- b.) Ad quae respondet Deus, inauditam poenam se esse immissurum per Chaldaeos, quorum indolem saevam, potentiam vimque intolerabilem, successus continuos describit (1,5-10), at simul futurum interitum innuit (1,11).

2. Altera prophetae querela Deique responsum (1,12-2,20).

- a.) Priore Dei responso perterritus propheta spe expressa, Dominum populum electum non esse deleturum, interrogat, quomodo per iniustiores hostes populo minus iniusto tanta strages inferri possit, qua ipsi iusti quoque plectantur et iniusti hostes magis superbiant (1,12-17). Atque responsum a Deo ad hanc suam querelam expetit (2,1).
- b.) Ad quae Deus responsum suum clare conscribi iubens (2,2. 3)
 - α.) generalem suae iustitiae normam proponit, ex qua iustus in fide sua veram vitam inventurus sit, dum impius sit periturus (2,4. 5);
 - β.) impiis vero Chaldaeis carmine quodam vae dicit propter eorum rapacitatem (2,6-8), superbam dominationem (2,9-11), aedificia iniustitiis et oppressionibus exstructa (2,12-14), fraudulentiam (2,15-17), idololatriam (2,18-20).

PARS ALTERA (3,1-19) *carmen dithyrambicum exhibet, quo propheta iustitiam et misericordiam Dei celebrat*^a.

1. In *prooemio* timorem suum Dei verbis excitatum professus rogat, ut Dominus opus suum cito exsequatur et cum iustitia misericordiam coniungat (3,2).
2. Maiestatem deinde Dei ad opus suum exeuntis describit (3,3-5) terroremque, quem Dei apparitio producit (3,6. 7).
3. Sequitur descriptio operis, quod Deus exsequitur, iudicii scilicet in impios, quo populo suo salutem procuret (3,8-15), atque primum quidem symbolico modo ostendit Deum furore suo totam terram conquassantem (3,8-11) ac deinde proprio sermone eundem, ut populum suum salvet, eius hostes perimentem (3,12-15).
4. In *epilogo* propheta suum timorem (3,16, 17) suamque salutis spem (3, 18. 19) exprimens docet, qua animi dispositione populus hoc opus Dei expectare debeat.

Summam esse integri vaticinii unitatem omnesque eius partes tam arcte cohaerere, ut pro variis sermonibus vario tempore a propheta prolatis haberi nequeant, analysis satis docet; atque vani sunt eorum conatus, qui caput 1. propter vers. 12. 13. temporis loakim, cap. 2. propter v. 6 sqq. temporis lechoniae, cap. 3. demum ultimo anno Sedeciae, quo urbs sancta a Chaldaeis dura obsidione premebatur, attribuerent voluerunt². Dicendi genere pro argumenti varietate utitur vario, nunc suppliciter orans, nunc vehementissime comminans hostibus, nunc sublimissime divinam maiestatem ad iudicium venientem describens. Sine ullo dubio eadem ratione, qua Nahum, eminentissimis poetis sacris adnumerari meretur, atque ultimum praesertim eius carmen Lowth « inter absolutissima in eo genere recte numerari » dixit³.

DIVINA AUCTORITAS libelli, quam eius locus in canone extra dubium iam ponit, disertis etiam N. T. testimoniis nititur. S. Paulus in primo suo itinere apostolico Iudaeos pisidienses alloquens in memoriam eis revocat *Hab. 1,5*, quibus verbis Deus peccantibus Israelitis interitum annuntiavit (*Act. 13,40. 41*); ter autem in suis epistolis necessitatem fidei verbis ex nostro vaticinio desumptis (2,3) inculcat (*Rom. 1,17; Gal. 3,11; Hebr. 10,37. 38*).

1. S. Hieron. Comm. in Hab. Prol.

2. Ita Rosenmüller Scholia in Proph. Min. III. p. 318 alique pauci rationalistae. Unus etiam inventus est interpres protestanticus, qui, quum ordinem a propheta observatum non intelligeret, sibi ipse novum vaticinium aliis eiectis versibus aliis transpositis concinnavit (*I. v. Gumpach Der Prophet Habakuk. München 1860.*). Novum vaticinium hoc est : 1,2-14; 2,1-3; 3,16-17; 3,2; 2,4-11. 15 (eiiciendi enim sunt, 1,15-17; 2,12-14. 16-20; 3,3-15. 18. 20); quod quum nemini nisi

(a) De inscriptione carminis « *pro ignorantibus* » (על שגירות) cfr *supra*. 166 p. 25.

auctori ipsi placuerit, de eo disserere opus non est. Cfr *Reinke* Der Proph. Habakuk p. 20.

3. *Lowth* De poesi sacra p. 246. Idem iudicium ferunt omnes interpretes; cfr *Vigouroux* (Manuel bibl. II. p. 648): « Sa prière est une composition sans rivale pour la hardiesse de la composition, la sublimité de la pensée et la majesté de la diction »; *Knabenbauer* (l. c. p. 54): « Stilus in hoc carmine grandis est ac magnificus, audax imaginibus ex rebus gestis et rerum natura depromptis, aequae sublimitate dictionis quam conceptuum et affectuum insignis » etc. Ex protestanticis cfr *Rosenmüller* (l. c. p. 332): « Quidquid Hebraeorum dicendi genus habuit vehemens, grande, magnificum, id vatem nostrum assecutum esse nemo negaverit »; *Driever Rothstein* (Einl. 1896. p. 363): « Der Hymnus ist, was die Erhabenheit der poetischen Auffassung und den Glanz des Ausdrucks betrifft, zu dem Schönsten, was die hebr. Poesie hervorgebracht hat, zu rechnen »; *Keil* (Einl. p. 331); *Cook* (The Speaker's Comm. VI. p. 657) etc. *Solus Cornill* (Einl. p. 195) nihil poetici in eo invenit et cum *Kuenen* (l. c. § 76,8), *Wellhausen* (D. kl. Proph. p. 166) psalmum ex iuniorum canticorum collectione transumptum dicit.

§ 28. — De Prophetia Sophoniae.

315. — I. DE PROPHETAE GENERE ET AETATE. — Ultimus inter prophetas minores, qui ante exsilium babylonicum a Deo populo electo missi sunt, est « *Sophonias*¹ filius Chusi, filii Godoliae, filii Amariae, filii Ezechiae » (1,1). Ex longa, quam praeter prophetarum morem affert, maiorum eius serie « οὐκ ἄσκημον τὸ κατὰ σάρκα γένος », immo « gloriosa stirpe generatum » eum fuisse concludunt SS. *Cyrillus Alex.* et *Hieronymus*; atque moderni interpretes haud pauci, quum *Iudo* Ezechiae nomine posito prophetam suam familiam ab aliis distinguere voluisse viderent, Ezechiam non tantum virum quendam insignem sed celebrem illum fuisse regem Iuda arbitrati sunt, « cui non fuit similis de cunctis regibus Iuda »; cui opinioni locus quoque, in quo vaticinatus est, tempusque favent; Ierosolymis enim tempore Iosiae, qui integro fere saeculo ab Ezechia distat, munere prophetico functus est (1,1. 4)².

Quum a. 13. Iosiae *Ieremias* quoque ad munus propheticum sit vocatus ac proin *Sophonias* fuerit σύγχρονος, mirum non est, quod haud parva sit affinitas inter libellum nostrum et primas conciones libri *Ieremiae*, quas ad Iosiae regnum pertinere diximus (264. p. 378 n.). Uterque in idololatriam invehitur (*Soph.* 1,4. 5; *Ier.* 7,9. 17. 18), castigat eos qui per Dominum et per idola iurant (*Soph.* 1,5 b; *Ier.* 5,7; 12,16), qui Legem Dei pervertunt (*Soph.* 3,4; *Ier.* 8,8 sq.), omnibus monitis divinis resistunt (*Soph.* 3,2; *Ier.* 7,28; 2,30; 5,2 etc.); eandem ambo omnium ordinum, principum, prophetarum, sacerdotum, corruptionem supponunt (*Soph.* 1,4. 8 sq.; 3,3. 5; *Ier.* 3,3; 6,15; 8,12). Hinc eandem quoque comminantur poenam, quam ab aquilone esse venturam innuit *Sophonias* (1,10), clare docet *Ieremias* (1,14), quae velut ignis a furore Domini procedens (*Soph.* 1,18; *Ier.* 4,4; 7,20) integram terram

usque ad volatilia coeli et pisces maris sit devastatura (*Soph.* 1,2. 3; *Ier.* 4,25; 9,9), omnes civitates munitas et oppida destructura (*Soph.* 1,13. 16; *Ier.* 4,27), populos vicinos visitatura (*Soph.* 2,1 sqq.; *Ier.* 9,24. 25), immo ad omnes omnino gentes sese extensura (*Soph.* 3,8; *Ier.* 10,25) etc. Tanta profecto est duorum librorum affinitas, ut inscriptionum testimonia confirmare recte dicatur³.

Verum Iosias uno et triginta annis regnavit, atque in eius regno tres periodi apte distinguuntur : etenim a. 12. regni juvenis viginti annos natus idololatriam a patre suo Amon iterum invectam impugnare excelsaque destruere coepit; a. 18. regni, quum liber Legis manu Moysis exaratus in templi aerario esset repertus, maiore cum ardore restaurationem morum continuavit et foedere sollemniter renovato ad felicem finem perduxit. Quapropter inquirunt interpretes, utrum Sophonias circa Iosiae primordia i. e. *ante inchoatam* reformationem, an *post inchoatam sed ante terminatam*, an demum *post terminatam* morum restaurationem foedusque renovatum munere suo sit functus. Omnes sententiae suos invenerunt fautores : qui primam tenent, ad acerrimas illas increpationes provocant, quibus propheta effrenatam idololatriam, impios ritus, corruptos mores persequitur. Contra quae alii monent, de reliquiis dumtaxat idololatriici cultus esse sermonem (1,4), quae procul dubio non tantum post inchoatam, sed etiam post terminatam restaurationem remanserint; Legem quoque cognitam iam fuisse, licet populus eam male sit interpretatus (3,4), immo non paucas claras allusiones ad Deuteronomium legi (1,13; 2,7 etc.); de filiis quoque regis loqui prophetam, qui propter scelera sua sint puniendi (1,8), Iosiae autem filium primogenitum natum esse a. 6. regni eius ac proin eo tempore, quo terminata est reformatio, vix duodecim annos natum nec gravium criminum reum fuisse⁴. Quae sententiae omnes in eo videntur peccare, quod non tam integrum librum, quam unum alterumve eius textum respiciant atque nonnulla supponant, quae procul dubio sunt erronea. Legem enim, etsi exemplar Moysis manu conscriptum deperditum esset, oblivioni non plane esse datam omnes ad unum antiquiores prophetae docent, qui satis frequenter ad illam alludunt atque etiam Deuteronomium cognitum fuisse ostendunt. Neque minus certum est, Dominum etiam sub impiissimis regibus, quorum tempore idololatria omnino praevaluit, suos habuisse adoratores, atque idololatriam post Iosiae reformationem non plane esse extinctam elucet ex eo, quod Iosia mortuo statim revixerit nullo praeter prophetas resistente. Quae quum ita sint, quaestionem, utrum ante an post Iosiae reformationem Sophonias vaticinatus sit, non recte proponi arbitramur, sed rectius illos sentire, qui « Sophoniam et ante morum instaurationem praedicasse tenent, et post eam, vel eum regi opitula-

tum esse et in praeparanda et in exsequenda illa reformatione, et demum summam concionum, minarum, promissionum hoc suo comprehendisse libello », qui « non unam aliquam exhibet concionem, sed ea, quae propheta saepe et variis occasionibus populo proposuit, ad breve argumentum redacta » et novo ordine apte digesta nobis refert⁵.

1. צפניה « Dominus tuetur » eum; duplicem etymologiam S. Hieronymus indicat, aut a rad. צפ in primaria sua significatione *occultandi*, unde vult Zephanja idem esse ac *arcanum Domini* (In Soph. 1,1. M. 25,1103), aut a rad. צפ speculari, unde *specula Domini* (l. c.) aut « *speculator et arcanorum Domini cognitor* » (ad Paul. ep. 53,7. M. 22,547).

2. S. Hieron. In Soph. 1,1; S. Cyrill. Alex. In Soph. Prooem. (M. 71,944). — E regia stirpe fuisse Sophoniam primus, ut videtur, coniecit Aben Esra « auctor inter Hebraeos non inutilis » (*Huet.*), eandemque sententiam suam fecit *Huet.* (Demonstr. evang. Prop. IV. p. 325), atque tamquam probabilem receperunt ex modernis catholicis Scholz (Einl. III. p. 604 sq.), Vigouroux (Manuel bibl. II. p. 649), Holzammer (Handb. der bibl. Gesch. I. p. 760), Zschokke (Hist. A. T. p. 276), Schenz (Einl. p. 285) etc., ex protestanticis Haevernick (Einl. II. 2. p. 393), Keil (Einl. p. 332 et Comm. p. 454), Kleinert (Obadjah etc. p. 159), Gandell (Speaker's Comm. VI. p. 159), Hitzig (Die kl. Proph. p. 248) alii. Qui hanc sententiam reiiciunt, praesertim movent « sollemne esse in libris historicis atque etiam propheticiis, ut ii qui reges fuerint etiam nomine apposito designentur, idque eo magis fieri debuisset, si quando nomen ipsum pluribus commune erat ». Regeri autem potest, in genealogiis eundem morem apponendi nominis dignitatis non videri viguisse (in regia genealogia 1 Par. 2,1-15; 3,1 sqq. nec ipse quidem David diserte rex nominatur), atque eo facilius appositionem in nostro loco potuisse omitti, quoniam tam singularem locum Ezechias occupavit, ut nomine Ezechiae audito omnes de rege illo piissimo cogitarent, nisi appositione quadam ab illo distinguebatur; quapropter praetermissio appositionis sententiam propositam potius confirmat, quam infirmat. — Ps. Epiph. De vit. proph. 19 (M. 43,412) et qui eum sequuntur, pro more suo fabulas venditant, eum ex tribu Simeonis de monte Sarabatham fuisse etc.

3. Cfr Reinke Der Prophet Zephanja. Münster 1868. p. 6; Delitzsch in Herzog P. R. E. Ed. 2 XVII. p. 496.

4. Ante inchoatam reformationem librum scriptum censent inter alios catholicos : *Huetius* (Demonstr. evang. Prop. IV. p. 326), *Herbst Welte* (Einl. II. 2. p. 153 sqq.), *Scholz* (Einl. III. p. 605), *Schegg* (Gesch. der letzten Proph. II. p. 12), *Vigouroux* (Manuel bibl. II. 649), *Reinke* (l. c. p. 7 sqq.), *Zschokke* (Hist. A. T. p. 276) etc.; ante terminatam reformationem : *Ribera* (In Soph. 1,1), *Calmetus* (In Sophon. Proleg.), *Kaulen* (l. c. p. 426) etc.; post inchoatam sed ante terminatam reformationem : *Danko* (Hist. revel. V. T. p. 423), *Trochon* (Les petits proph. p. 347) etc.; demum tempus post terminatam reformationem indicant *Eusebius* et S. Hieronymus in Chron. (ad. Olymp. 39. M. 19,457 et PP. LL M. 27,367), praeferre videntur *Corn. a. Lap.* (In Sophon. argum.), *Goldhagen* (Introd. III. p. 525) etc. atque diserte praeferrunt ex protestanticis *Carpzov.* (Introd. III. p. 408 sq.), *Ligthfoot* (Chron. Temp. Opp. I. p. 115), *Kleinert* (l. c. p. 160), *Delitzsch* (Herzog P. R. E. Ed. 2. XVII. p. 497 sqq.), qui ceteris accuratius sententiae huius argumenta explicat. Reliqui acatholici unam ex tribus prioribus sententiis praeferrunt.

5. *Knabenbauer* Proph. Min. II. p. 124.

316. — II. DE LIBRI ARGUMENTO, INDOLE, AUCTORITATE. — Uti fere omnes prophetae, Sophonias quoque populi scelera acerbissime increpat, futuram poenam comminatur, sed simul per poenam populum ad salutem messianicam perventurum esse promittit. In eo autem a minoribus omnibus discrepat, quod libellum suum simili ratione, qua tres maiores prophetae antiquiores, disposuerit. Tres enim apte distinguuntur partes, quarum prima et tertia (1,2-2,3 et 3,1-20) de populo electo agunt, media autem (2,4-15) aliis gentibus divinam poenam annuntiat; prima vero peccantes Iudaeos poenis praedictis ad poenitentiam invitat, tertia poenitentibus salutem praedicit¹. Haec igitur est libelli ANALYSIS.

PARS PRIMA (1,2-2,3) *peccantes Iudaeos annuntiatis poenis ad poenitentiam invitat.*

1. *Exordium* ex abrupto iudicium universale annuntiat toti terrae (1,2. 3); at iudicium hoc praeprimis attinget Iudam et Ierusalem propter eius idololatriam (1,4-6).
2. *Iudicii descriptio* (1,7-13)
 - a.) secundum eius extensionem (1,7-13). In iudicio enim illo velut victimae caeduntur magnates, qui gentilium more vivunt aliosque opprimunt (1,7-9), divites mercatores, qui usuras quaerunt (1,10. 11), illusores, qui Dei poenas non curant et voluptatibus inhiant (1,12. 13).
 - b.) secundum eius intensionem (1,14-18). Prope est iam dies Domini et quam maxime horrendus (1,14-16), atque frustra homines perterriti effugium opibus suis quaerent (1,17. 18).
3. *Exhortatio ad poenitentiam.* Quapropter omnes, antequam dies ille adveniat, poenitentiam agere iubentur (2,1. 2), atque pii quoque quaerant, quomodo divinam protectionem in illa die mereantur (2,3).

PARS ALTERA (2,4-15) *gentibus iudicium annuntiat,*

1. atque primum quidem *gentibus vicinis* (2,4-11) :
 - a.) Philisthaeis (2,4-7), quorum urbes vastabuntur (2,4. 5) et quorum terra dabitur domui Iuda (2,6. 7);
 - b.) Moabitis et Ammonitis (2,8-11), quibus sors Sodomae et Gomorrae annuntiatur (2,8. 9) propter eorum superbiam et idololatriam (2,10). Fructus autem terribilis huius iudicii erit, ut omnibus delictis idolis undique verus Deus adoretur (2,11).
2. deinde *gentibus longinquis* (2,12-15) :
 - a.) Aethiopibus, qui divino gladio interficientur (2,12),
 - b.) Assyriis, quorum terra et civitas speciosa superbaque (Ninive) in extremam solitudinem redigentur (2,13-15).

TERTIA PARS (3,1-20) *praesenti statui civitatis sanctae, quae divinam iram provocat, opponit futuram salutem messianicam.*

1. *Iudicium contra Ierusalem est necessarium* (3,1-8).

- a.) Contumax enim est Ierusalem, cuius ordines omnes divinis monitis non obstantibus sunt corrupti (3,1-4);
 - b.) Deus autem iustus, qui gentes peccantes disperdidit (3,5. 6), contumacem civitatem iudicio visitabit (3,7. 8).
2. *Sed finis huius iudicii est salus messianica* (3,9-20).
- a.) Tunc enim undique omnes populi verum Deum agnoscent (3,9. 10), atque Iuda omni fastu abiecto velut populus pauper et humilis in Deo spem suam ponet atque reliquiae illae sanctae erunt et pace fruentur (3,11-13).
 - b.) Hinc Ierusalem laetari iubetur (3,14), nam hostibus devictis Deus erit protector populi sui (3,15-17), lugentium^a consolator et oppressorum vindex (3,18. 19), atque prae omnibus exaltabit populum suum (3,20).

Quam arcte tres vaticinii partes cohaereant, facile apparet : *Deus iustus punit, ut salvet*, haec est idea, qua integer libellus ad perfectam unitatem redigitur. Iudicium toti mundo annuntiat Sophonias illudque per partes describit, quomodo in regnum Iuda et quomodo in gentes sese sit manifestaturum; at tota descriptio eo tendit, ut magnificos fructus, qui ex hoc iudicio exorientur, clarius patefaciat : ex gentibus (2,11; 3,9. 10) et ex reliquiis populi electi (3,11 sqq.) Deus sibi congregabit populum novum, qui non opibus et externa gloria sed vera sanctitate erit insignis (3,12 sq.)². Recte autem monent interpretes, vaticinium nostrum descriptionibus salutis messianicae unum addidisse, quod omni consideratione sit dignum, quatenus scilicet populum messianicum fore pauperem et humilem doceat atque ita moneat, ne illa, quae ab aliis prophetis de splendore et divitiis regni messianici magnifica sunt annuntiata, sensu mundano et terreno intelligamus.

Sophonias dicendi genus a nonnullis modernis haud parum deprimatur; languidum illud esse ac frigidum, omni vi poetica destitutum, haud raro obscurum; paronomasias eius esse studiose quaesitas, atque abundare expressiones ab antiquioribus prophetis mutuatas³. Qua in assertionem multis erroneis pauca vera sunt admixta. Ad sublimitatem enim Isaiae non pertingit Sophonias atque satis longe abest a vi poetica Nahum aut Habacuc; at vividum et vere poeticum eius sermonem iure vocamus, et cur paronomasiae eius (2,4) inferiores sint similibus illis, quibus utitur Michaeas (1,10 sqq.), nemo facile dixerit. Diligenter sine dubio legit antiquiora vaticinia, atque ideo eorum expressionibus eadem fere cum frequentia utitur, qua σύγχρονος eius Ieremias, at ita illas adhibet, ut eas amplificet ac vere novas faciat⁴.

(a) Deserendam esse 3,18 lectionem Vulgatae (« nugas, qui a lege recesserant, congregabo ») et legendum : Lugentes propter sollemnitatem congregabo; ex te (enim) sunt et onerati sunt opprobrio », cfr *Knabenbauer* Proph. Min. II. p. 166.

De authenticā et integritate libelli nemo prudens dubitat⁵; eius autem auctoritas divina, licet disertis Novi Test. testimoniis demonstrari non possit, traditione quum antiquae synagogae tum Ecclesiae, quae eum semper in canone habuerunt, extra omnem dubitationem ponitur.

1. *Card. Hugo* quatuor partes distinguit (propheta comminatur destructionem futuram per Chaldaeos 1,2-18; monet ut poeniteant, quia gentes vicinae captivabuntur a Nabuchodonosor et ipsi similiter nisi resipuerint 2,1-15; eorum obstinationem ostendit 3,1-8 et futuram liberationem praedicat 3,9-20); *Lyranus* duas tantum (comminatoriam 1,2-2,15, promissoriam 3,1-20); *Kilber* (Anal. bibl. I. p. 509 sqq.) similiter duas (emendatoriam 1,2-3,8, paracleticam 3,9-20); *Goldhagen* (Introd. III. p. 525 sq.) cum *Card. Hugone*, *Vigouroux* (Man. bibl. II. p. 650) et *Zschokke* (Hist. A. T. p. 276) cum *Lyran*o consentiunt; *Trochon* (Les petits proph. p. 355 sqq.) et *Knabenbauer* (Proph. Min. II. p. 125) tres partes agnoscunt, licet a nostra divisione aliquantum dissentiant (« propheta minatur iudicium urbi et orbi 1,2-18; ad poenitentiam exhortatur propositis divinorum iudiciorum exemplis 2,1-3,8; promittit instaurationem messianicam 3,9-20) etc. Eadem est protestanticorum interpretum in divisione discrepantia, sed plures tres partes agnoscunt, solus *Kleinert* (l. c. p. 161) sex facere mavult (1,2-6; 1,7-18; 2,1-3; 2,4-15; 3,1-7; 3,8-20).

2. Immerito igitur *Eichhorn* (Einl. IV. p. 416 sqq.), *Knobel* (Der Prophetismus der Hebr. II. p. 262) alique tria vaticinia (1,2-2,3; 2,4-15; 3,1-20) diverso tempore promulgata, aut *De Wette Schrader* (Einl. p. 473) saltem duo diversa oracula (1. 2.; — 3.) invenire voluerunt.

3. *Reuss* Gesch. des A. T. p. 345; *De Wette Schrader* l. c. — Rectius alius rationalista (*Vatke* Einl. p. 473) prophetae nostri sermonem dixit « poeticum, iucundum, clarum ». Eodem modo iudicant plerique catholici interpretes, inter quos *Schegg* (Gesch. der letzten Proph. p. 21) : « Seine Darstellung ist klar und lebhaft, seine Sprache edel und gewählt; er schliesst sich in dieser Beziehung vollkommen ebenbürtig den ältern Propheten an. Ueberall zeigt sich ein geläuterter Geschmack für das rechte Maass, der sich bei aller Vorliebe für anschauliche Darstellung nie in ermüdende Breite verliert ». Cfr etiam *Zschokke* l. c., *Vigouroux* l. c. etc

4. Allusiones hae afferri solent (*Reinke* Der Proph. Zephania p. 13 sq.) : 1,7 cfr *Is.* 34,16; 13,3; *Hab.* 2,20; *Ioel* 1,15; 3,14; — 1,13 cfr *Am.* 5,11; — 1,14. 15 cfr *Ioel* 2,1. 2; — 1,16 cfr *Am.* 2,2; — 1,18 cfr *Is.* 10,23 et 18,22; — 2,8. 10 cfr *Is.* 1,16 et *Am.* 1,13; — 2,14 cfr *Is.* 13,21. 22 et 34,11; — 2,15 cfr *Is.* 47,8. 10; — 3,10 cfr *Is.* 18,1. 7; — 3,11 cfr *Is.* 13,2; — 3,19 cfr *Mich.* 4,6. 7. De quibus allusionibus satis frequentibus egregie monet *Schegg* (l. c.) : « Sophonias lehnt sich in seinen Weissagungen gern an ältere Orakelsprüche an, aber er gebraucht sie nicht äusserlich gleich unserer Art zu citieren, sondern flicht sie so künstlich ein, dass sie wie schöne, glänzende Blumen auf einem dunkeln Rasen prangend mit zur Vollen- dung des Ganzen gehören... Seine vielfache Bezugnahme auf frühere Weissagungen thut daher, auch rein künstlerisch betrachtet, dem poetischen Werthe seines Buches keinen Eintrag ».

5. Pro more suo tamen moderni « critici » nonnulli (cfr *Stade* Gesch. Israel. I. 664 n.; *Kuenen* Einl. § 78,5 sqq.; *Wellhausen* Die kl. Proph. 1892. p. 149 sqq.; *Cornill* Einl. 1896. p. 197 et si qui sunt alii) versus quosdam velut spurios declarant futilissimis argumentis; cfr quae contra eos disputat ipse *König* (Einl. 1894. p. 353 sq.), qui in reliquis cum « criticissimis » fere consentit.

§ 29. — *De Prophetia Aggaei.*

317. — Tres prophetae, de quibus ut agamus reliquum est, Aggaeus, Zacharias, Malachias, ultimi fuerunt, quos ante promissi Messiae adventum Deus populo suo concessit. Sophonias iam ante primam Chaldaeorum irruptionem vitam suam finierat; ex quatuor prophetis, qui exsilii initium viderunt, unus Daniel vitam suam ad Cyri usque aetatem protraxit fratresque suos exsilio soluto in patriam revertentes vidit; Ieremias enim, Ezechiel et Baruch exsilii tempore sunt mortui atque Daniel ipse iam primis Cyri annis senex grandaevus diem ultimum obiit. Pro infinita autem sua bonitate Deus etiam reduces non dereliquit, sed novos eis suscitavit prophetas, qui difficillimis restorationis initiis eos consolarentur, confortarent excitarentque atque in restorationis opere adiuverent.

Non admodum magnus erat reducum numerus (1 *Esdr.* 2,64 sq.), magnae autem et multae erant difficultates, quas Ierosolyma reversi invenerunt. Statim quidem altari holocaustorum exstructo ius reaedicandi templi decreto Cyri eis concessum asseruerunt, sed statim quoque gentes vicinae eos detertere conatae sunt (1 *Esdr.* 3,3); quum vero nihilominus templi fundamenta iecissent (1 *Esdr.* 3,8 sqq.), hostes eorum « impederunt et turbaverunt eos in aedificando » eosque ut ab opere incepto desisterent coegerunt « omnibus diebus Cyri regis Persarum et usque ad regnum Darii regis Persarum » (1 *Esdr.* 4,4. 5). Quibus difficultatibus primum eorum ardorem refrixisse, non valde mirum est; poenarum enim finem nondum advenisse neque tempus iam adesse reaedicandi templi facile sibi persuadere potuerunt. Porro non defuisse videntur, qui quum ex iactis fundamentis novum templum ad pristini splendorem non esse venturum vidissent, de divinis vaticiniis, quibus gloriosa populo restauratio erat promissa, dubitare inciperent. Alii autem, quos externarum potius rerum spes quam amor patriae Legis allexerat, spe sua frustrati querelis suis aliorum taedium auxerunt. Unde exorta est socordia quaedam in rebus religiosis, quae ne repetitis quidem poenis divinis excutiebatur. Quapropter Dominus, ut ad novum ardorem reduces excitaret, afflictos consolaretur, dubitantium animos erigeret, peccatores ad veram poenitentiam adduceret, ultimos illos prophetas suscitavit, qui pristinorum suarum promissionum se semper memorem esse ostenderent.

Tempore primus inter illos est *Aggaeus*, qui ipso suo *festivi et laeti* nomine, uti innuit S. Hieronymus, « seminandum esse docuit in lacrymis, ut in gaudio posset meti »¹. Quamvis etiam ab Esdra nominetur, praeter nomen tamen eius et propheticam dignitatem perpauca certa

de eo nobis sunt tradita. Eum duobus mensibus ante Zachariam prophetico munere fungi coepisse atque exhortatione sua Zorobabelem, ducem populi, et Iosua, summum sacerdotem, permovisse, ut intermissam templi aedificationem continuarent, ex eius libello haurimus, eumque una cum Zacharia duces populi in aedificationis opere adiuvisse, testatur Esdras². Utrum iuvenis ex exilio sit reversus, id quod asserit Ps. Epiphanius, an unus ex senibus fuerit, quos pristini templi splendorem vidisse indicat (2,3), id quod moderni nonnulli ex eius libello colligunt, in medio relinquimus, quum in neutram partem probabiles rationes afferantur³. Multo minus certa sunt, quae ex Psalmorum quorundam inscriptionibus colligunt aliqui, ei auctori carmina illa esse adscribenda, aut quae rabbini nonnulli asseruerunt, eum unum ex viris magnae synagogae fuisse; velut ineptam autem impugnant iam SS. Hieronymus et Cyrillus illorum opinionem, qui eum non hominem sed angelum fuisse ex 1,13 coniecerunt⁴.

Quibus omnibus praetermissis de libro eius dicemus. Constat autem quatuor vaticiniis, quae omnia a. 2. Darii trium mensium spatio, scilicet 1. die mensis 6., die 21. mensis 7. et die 24. mensis 9. sunt promulgata. Tria priora de aedificatione templi agunt populumque exhortantur, ut opus inchoatum alacriter perficiat, quartum vero antiquas promissiones messianicas davidicae domui factas confirmat. Singulorum argumenta desumes ex hac ANALYSI :

PRIMUS SERMO INCREPATORIUS *die 1. mens. 6. a. 2. Darii ad duces populi habitus eiusque felix effectus (1,1-2,1 a.)*.

1. *Exprobrat propheta populo intermissam templi aedificationem (1,1-11)*.

a.) Incipit ab irreverentia populi increpanda, qua domus Dei aedificandae tempus nondum advenisse obtendat, dum ipse in domibus pretiosis iam habitet (1,2-4),

b.) atque socordiae istius poenam fuisse terrae sterilitatem innuit, quam experti erant (1,5. 6);

c.) diserte deinde intermissum opus continuari iubens, quippe quod Deo placeat (1,7. 8), fusius et clarius praeteritam calamitatem eiusque causam eis proponit (1,9-11).

2. *Sermonis effectus (1,12-2,1 a.)*. Verbis prophetae perterritus (1,12), sed simul promisso divino auxilio confortatus (1,13) populus opus aedificationis iterum suscipit die 24. eiusdem mensis 6. ^a (1,14-2,1 a.).

SECUNDUS SERMO PROMISSORIUS *die 21. m. 7. a. 2. Darii habitus (2,1b-10)*.

1. *Propheta duces populumque alloquens (2,1b-3)* tristitiam ex viliori

(a) Temporis indicationem (2,1 a.) cum praecedente narratione ipse S. Hieronymus (Comm. in Agg. 1,14. M. 25, 1467) coniunxit atque sola librariorum socordia ad initium vaticinii sequentis traxit, ut duobus diversis diebus adscribi videatur. Quapropter omnes fere interpretes editionis Clementinae lectionem merito reiiciunt. Sola anni indicatio, si 1,1 et 2,10 conferuntur, cum versu sequente apte coniungitur.

novi aedificii conditione exortam reprimit promisso divino auxilio confirmatisque pristinis vaticiniis (1,4-6);

2. atque speciatim praedicit mox adventura tempora messianica, quibus novum templum undique ad illud concurrentibus gentibus cum donis suis insigne sit futurum^b atque gloriam adepturum, qua salomoniam superet (2,7-10).

TERTIUS SERMO EXHORTATORIUS *d. 24. m. 9. a. 2. Darii habitus* (2,11-20).

1. Exemplis ex Lege desumptis ostendit propheta, uno opere bono reliqua opera non reddi bona, sed una re mala infici res bonas (2,11-14).
2. Quam doctrinam applicans docet, quomodo non obstantibus populi sacrificiis Deus propter neglectam templi aedificationem eos punire debuerit (2,15-18);
3. at ab illa die, a qua aedificationis opus resumserint, Deum eis benedicturum promittit (2,19. 20.).

QUARTUS SERMO CONSOLATORIUS *eodem die, quo praecedens, habitus* (2,21-24).

Temporalis benedictioni promissae accedit benedictio altioris generis. Etenim propheta Zorobabeli (qui ex domo davidica oriundus erat) praedicit, omnia regna mundi a Deo destructum iri, at Zorobabelem ad magnam gloriam iri exaltatum (2,23. 24).

Duo igitur libelli nostri videntur esse argumenta, ut eius unitas plane destruatur; tres priores enim sermones templi aedificationem urgent, quartus Zorobabeli protectionem divinam singularemque gloriam promittit. Attamen ad plenam perfectamque unitatem illa redigi facile videbimus, si theocratiae integrae, seu si mavis antiqui foederis promissionumque eius, restaurationem duabus illis partibus contineri animadverterimus. Foederis enim sui, quod Deus cum eo pepigerat, populus electus possidebat duo symbola et pignora: *templum*, in quo Deus speciali quadam ratione medio in populo suo residebat et ab integro populo ter quotannis conveniente velut supremus Dominus venerabatur et adorabatur, atque *domum davidicam*, cuius thronum regnumque in aeternum duraturum firmumque permansurum Deus olim promiserat. At duo illa pignora in chaldaico urbis et templi excidio videbantur interisse. Brevi ante ultimam cladem Ezechiel in sublimi quadam visione maiestatem Domini spectaverat sollemni modo e templo egredientem sedemque suam extra urbem sanctam transferentem (*Ezech. 11*); populus ex exilio reversus ruinas dumtaxat antiqui sui templi reppererat neque amplius Dominus possidebat domum, in qua in medio suo populo resideret. Item brevi ante exilium Ieremias audierat Iechoniam, ultimum salomonicae stirpis surculum⁵, a Deo plane reiici: « Si fuerit Iechonias signaculum (annulus) in manu dextera mea, inde evellam eum; ... scribe istum virum sterilem; neque

⁵ (b) De lectione, quam in hoc vaticinio praeferendam ducimus, cfr *Knabenbauer* Proph. Min. II. p. 192 sqq.

enim de semine eius erit vir, qui sedeat super solium David et potestatem habeat ultra in Iuda » (*Ierem.* 21,24 sqq.); revera populus in terram suam quidem erat reversus, sed rex ei non redditus; davidicus thronus manebat destructus. Quid igitur erat de magnificis illis promissionibus, quae post poenae finem splendidam antiqui foederis restaurationem praenuntiabant? Iam vero per Aggaeum, qui primus soluto exsilio surrexit propheta, Deus populo suo utrumque pignus quodammodo restituere atque ita fidelitatem suam manifestare voluit: in novum enim templum, cuius aedificatio ei exhibita erat, Ezechiel Dominum revertentem viderat (*Ezech.* 43), atque Ieremias quoque ex davidico semine germen iustum exsurgens conspexerat divinamque promissionem audierat, non interitum de Davide virum, qui sederet super thronum domus Israel (*Ier.* 23,5; 33,15 sqq.). Itaque Aggaei munus fuit, ut populum ad illud templum aedificandum excitaret, quod non tantum regni messianici esset symbolum sed quod tempore messianico Verbum caro factum gloria sua esset impletum, atque ut illum ex Davidis posteris designaret, qui pro Iechonia reiecto continuaret promissiones domui davidicae factas. Evidens enim est, eum ad *Ierem.* 21,24 alludere, quum Zorobabelem dicat a Deo electum, ut sit annulus in manu dextera Dei (*Agg.* 2,24). Duo igitur libelli argumenta, quamvis diversa videantur, intime inter se cohaerent, atque tantum abest, ut eius unitatem perturbent, ut unum solum argumentum constituent, quo *omnes* promissiones messianicae populo reduci firmataeque manere docentur. Atque haec quidem de interna libri INDOLE; ad externam vero eius formam quod attinet, nihil praeclari aut eximii habet. Prosaicus potius est eius sermo, simplex et planus; multis tamen suis interrogationibus vividus est atque nonnullis in locis, in quibus promissionum gravitas id postulat, altius quoque assurgit neque omni poetico ornatu caret.

De libelli nostri AUTHENTIA vel INTEGRITATE a nullo dubitatum est⁶, neque facile dubitari potuit, siquidem satis clarum testimonium in 1 *Esdr.* 5,1 et 6,14 possidet. DIVINAE AUCTORITATIS autem praeter Esdram, qui « Aggaeum prophetam et Zachariam filium Addo ad Iudaeos in Iuda et Ierusalem in nomine Dei Israel prophetasse » dixit ad nostrum librum procul dubio alludens, duo alii nobis praesto sunt testes. Etenim *Siracides* nostri prophetae verbis usus celebrat Zorobabelem tamquam « annulum in manu dextera » (*Eccli.* 49,13; *Agg.* 2,24), atque *S. Paulus* verbis nostri libri, quae explicat, adhortationem suam ad Hebraeos confirmare voluit (*Hebr.* 12,26 sq.; *Agg.* 2,7).

1. *S. Hieron.* Ad Paulin. ep. 53,7; cfr In Ioel Prol.; in *Agg.* 1,1 (M. 22,547; 25, 993. 1456). Nomen אֲגַאִי ('Αγγαῖος) chaldaizantem formam esse a voce אֲגַאִי (*festivitas*)

derivatam, consentiunt tantum non omnes interpretes, licet de occasione, qua nomen prophetae sit impositum, inter se disceptent (cfr *Reinke* Der Prophet Haggai. Münster 1868. p. 1 sqq.). Omni probabilitate carere alteram sententiam arbitramur, quae eadem ratione nomen *Haggai* a nomine *Hagaria* derivari censet, qua *Zachaeus* a *Zacharia* sit derivatum (*Bleek Wellhausen* Einl. p. 434). Nam nomen *Hagaria* (חַגְרִיָּה, *Deus cinxit vel tuitus est?*) in Literis sacris saltem non occurrit, et num nomen *Zachaeus* cum *Zacharia* ullo modo cohaereat, meritissimo dubitatur; nomen זְכַרְיָה (*innocens*) 1 Esdr. 2,9 etc. legitur.

2. Agg. 1,1 (cfr *Zach.* 1,1); 1 Esdr. 5, 1 sq., 6,24. — Quod Darius, cuius anno 2. Aggaeus et Zacharias populum ad templi aedificationem exhortati sunt, sit Hystaspis, olim a non paucis quidem in dubitationem est vocatum; sed quaestio haec ex solo 2,4 iam satis definitur, nec ullus est, qui de Dario II. Notho hodie cogitet. Cfr quae *Iluetius* (Demonstr. evang. Prop. IV. p. 327 sqq.) contra Scaligerum aliosque erroneae sententiae patronos fuse disputat.

3. *Ps. Epiph.* De vit. proph. 20 (M. 43,412), qui addit, Aggaeum templum terminatum vidisse, id quod satis est veri simile, quoniam a. 6. Darii templum iam est consecratum. — Alteram sententiam primus proposuit *Ewald* (Proph. d. A. B. III. p. 178) et aliquos invenit sequaces: *De Wette Schrader* (Einl. p. 474), *Davidson* (Introd. III. p. 313), *Bleek Wellhausen* (l. c. p. 435) etc.

4. Nomen *Aggaei* praefigitur in Vulg. *Ps.* 111. et 145. in Alex. *Ps.* 111. et 145.-148., una cum *Zachariae* nomine et titulo *Alleluia*. Sunt, qui Aggaei et *Zachariae* nomina praefixa arbitrentur, quia carmina illa usui liturgico adaptaverint; simile quid insinuare videtur *Ps. Epiph.* (l. c.): « Primus Aggaeus illic (sc. in templo terminato) Alleluia cantavit.; unde nos usurpare hodie solemus Alleluia, qui est Aggaei et *Zachariae* hymnus ». — De Aggaeo magnae synagogae membro cfr *Thalm. ierosol.* Berachoth 2,4; Chagiga 3,8; Meg. 1,7 (*Buxtorf* Tiberias. 1620. p. 95; *Marx* Traditio rabbin. veterrima p. 52); ceterum magna synagoga ab Esdra instituta dicitur, qui Aggaeo et *Zacharia* multo est recentior. — Cfr *S. Hier.* In Agg. 1,13 (M. 25,1467), *S. Cyrill. Alex.* In Agg. 1,13 (M. 71,1040).

5. Iechoniam a Nabuchodonosor in Babyloniam abductum in throno quidem secutus est Sedecias, ultimus rex davidicus ante exilium; sed Sedecias erat frater patris Iechoniac, ita ut Iechonias sit ultimum membrum lineae directae salomonicae, quod thronum occupavit.

9. Mirum profecto, quod ne ipse quidem *Cornill* (Einl. 1896. p. 197 sq.) quidquam plane invenerit, quod iuniori attribueret. Solus *Reuss* (Gesch. des A. T. p. 443) vaticinia ab ipso Aggaeo saltem non esse scripta suspicatur futili ratione nixus: « Der Rahmen des Ganzen, inquit, besonders in dem histor. Bericht (2,13), gibt dem Gedanken Raum, dass die Redaction von anderer Hand stammt ». Scilicet 2,13 [14] propheta de se ipso loquens nomen suum posuit (*et dixit Aggaeus*), id quod sexcenties in aliis libris propheticiis legitur. Num forte *Reuss* indicare voluit 1,14 (*et dixit Aggaeus, nuncius Domini in legatione Domini*)? Sed haec quoque verba profecto non obstant, quominus Aggaeum ipsum vaticinia sua scripsisse atque *redigisse* dicamus.

§ 30. — De Prophetia Zachariae.

318. — I. DE PROPHETAE AETATE AC VITA. — Quaestionem de aetate prophetae paucissimis absolvere nobis licet. Etenim quoniam « mense 8. anni 2. Darii regis », i. e. duobus dumtaxat mensibus post Aggaeum

munere prophetico fungi coepit (1,1) atque ultimus annus, quo eum prophetasse certo constat, est annus 4. Darii (7,1), eadem omnino aetate vixit, quam de Aggaeo loquentes adumbravimus neque illis quidquam addere opus est (317). De *Zachariae*¹ autem vita non plura, quam de aliorum prophetarum fatis, certa nobis sunt tradita. Genus suum ipse prodit filium se dicens « Barachiae filii Addo » (1,1; 7,1); neque dissentit Esdras eum « filium Addo » vocans (1 *Esdr.* 5,1; 6,14), quum ex Hebraeorum more in genealogiis parentibus proximis omnis haud raro soli maiores celebres nominentur atque *filii* nomen omnibus illis competat, qui in gradibus descendentibus sunt². Iure igitur supponimus Addo virum fuisse ea aetate celebrem, ad quem posterius genus suum reducebant. A vero autem longe aberrat S. Hieronymus, si « *iuxta Paralipomenon librum* non ambigi ait, quin ipse sit Addo, qui missus est ad Ieroboam filium Nabath, sub quo altare dirutum est et manus regis aruit rursumque ad preces illius restituta est »³; ab uno enim ex rabbinicis suis magistris in errorem inductus videtur, quorum ex sententia « quicumque propheta, cuius pater nominatur, *filius prophetae* esse intelligitur ». Rectius monent alii inter sacerdotum principes, qui a. 1. Cyri cum Zorobabele ex Chaldaea sunt reversi, nominari *Addo*, cuius filius vel nepos *Zacharias* aliquot annis postea tempore supremi sacerdotis Iokim inter principes sacerdotum recensetur (2 *Esdr.* 12,1. 4. 12. 16). Quoniam nomina igitur non minus quam aetas congruunt, summa veri similitudine, ne dicamus certitudine, gaudet eorum sententia, qui Zachariam prophetam, licet ipse sacerdotalem suam dignitatem taceat, aequae atque Ieremiam et Ezechielem e sacerdotali genere ortum esse existimant. Quibuscum S. Cyrillus Alex. consentiens prophetam nostrum « e sacro sanguine, i. e. ex tribu Levi, secundum carnem natum esse » dixit⁴.

Profecta iam aetate Zachariam ex Chaldaea in patriam reversum esse scribit Ps. Epiphanius; sed quae ad prophetae senectutem probandam addit, tam fabulosa sunt, ut eius asserto fides recte negetur. Si ei credimus, Zorobabelis et Iosuae, qui populum a. 1. Cyri in Palaestinam reduxerunt, patribus filiorum istorum nativitatem gloriosamque missionem Zacharias iam praedixerat, immo ipsi Cyro victorias de Croeso Lydorum rege et de Astyage Medo reportandas iam praenuntiaverat⁵. Quibus reiectis fabulis sententiae modernorum interpretum adstipulamur, qui Zachariam iuvenem potius fuisse censent, quando a. 2. Darii ad munus propheticum est vocatus. Immerito quidem ad hanc opinionem stabiliendam ad eius visiones provocant, quae « iuvenilis ac luxuriantis ingenii » sint indicia, neque maiore cum iure monent prophetam vocari נָבִיא (2,4; *puer*, sed etiam *minister*, *cliens*); recte autem ex eo stabiliri videtur, quod avus eius Addo unus fuit ex reduci-

bus, ita ut nepos a. 2. Darii magnam aetatem nondum attingere potuerit⁶.

De reliqua vita⁷ aut de morte eius ne probabilia quidem statui possunt. Ps. Epiphanius eum senem grandaevum in Iudaea mortuum ac prope Aggaeum prophetam sepultum esse refert; sed in Augustano eiusdem operis codice a rege Ioa inter templum et altare occisus esse dicitur⁸. Scilicet librarius ille procul dubio chronologiae ignarus prophetam nostrum voluit indicare esse eundem, quem apud Matthaeum (23,35) et Lucam (11,51) Christus interfectum dixit inter templum et altare. Neque desunt inter antiquos et modernos interpretes, qui revera etiam nostrum Zachariam, sicut antiquiorem illum, in templo occisum esse eiusque occisionem a Domino Iudaeis obiiici arbitrentur⁹. Sed parum recte, nisi omnia nos fallunt. Neque enim Iudaei vix ex exilio reversi, quos prophetis obedivisse ex libris Esdrae, Aggaei (1,12 sqq.) ipsiusque Zachariae (6,7) constat, tanti sceleris sunt accusandi, praesertim quum in nullo recentiore libro ullo modo Iudaeis obiiiciatur. Quapropter Dominum N. de antiquioris illius prophetae occisione locutum esse rectius statuemus, de nostri autem morte nihil nobis esse traditum¹⁰.

1. Nomen זְכַרְיָהּ (*Zacharias*) S. Hieronymus (Ad Paul. ep. 53,7; In Zach. 1,1. M. 22,

547; 25,1483) ad radicem זָכַר recte retulit, sed in secundo loco minus recte interpretatus est « *memoria Domini* », rectius in altero « *memor Domini sui* ». Inter modernos alii explicant, *is cuius est memor Dominus*, alii *is qui memor est Domini*, alii *gloriosus est Dominus* vel *gloria Domini*, inter quas explicationes prima videtur praeferenda. Cfr Reinke Messian. Weissag. IV. 2. p. 1.

2. Inutile igitur est, alia effugia, quibus textus concilientur, conquirere. S. Cyrill. Alex. (In Zach. Prooem. M. 72,12) eum « secundum carnem patre Barachia, secundum institutionem et vitae imitationem patre Addo propheta » natum dixit; alii patrem binominem fuisse statuunt. Cfr Huet. Demonstr. evang. Proph. IV. p. 330 sq.; Carpzov. Introd. III. p. 425. — Longius a vero aberrarunt nonnulli moderni (Bleek Wellhausen Einl. p. 449, Knobel, v. Ortenberg etc.), qui verba « *fili Berachiae* » pro glossa habent, quam libri redactor versui inseruerit, quum variorum prophetarum vaticinia in nostro libro coniungeret (cfr infra 320 p. 602 sqq.).

3. S. Hieron. In Zach. 1,1. — Cfr 2 Paral. 9,29; 12,15; 13,22; 3 Reg. 13,1 sqq. — Hieronymi sententia in Glossam ordin. transit ideoque a multis antiquioribus interpretibus (B. Albert. M., Card. Hug., Dionys. Carth. etc.) recepta est, licet Lyranus eam in dubium iam vocasset. Mirum quod ne ipsi quidem Cornelio a Lap., quamquam errore chronologico corripuit, plane displicuerit. Neque enim attendit, prophetam illum anonymum, qui ad Ieroboam sub initiis regni eius missus, sed quia ipse praeceptum Domini violaverat subita morte a Deo punitus erat (3 Reg. 13,20 sqq.), plane diversum esse ab Addo Vidente, qui contra Ieroboam quidem vaticinatus est, sed etiam Roboami atque Abiae annales conscripsit ac proin saltem usque ad ultimum Ieroboami annum vitam protraxit.

4. S. Cyrill. Alex. l. c. — Ex modernis catholicis cfr Scholz Einl. III. p. 614, Reinke l. c.; Danko Hist. rev. p. 522; Vigouroux Manuel II. p. 654. Trochon Petits

Proph. p. 393; *Zschokke* Hist. A. T. p. 326; *Kaulen* Einl. Ed. 3. p. 429; *Knabenb.* Proph. Min. II. p. 210; *Schenz* Einl. p. 393 etc.; vere igitur communis dici potest haec sententia, etiamsi unus alterve eam certam dicere non audeat. Neque minus communis est apud modernos Protestantes. Quod autem Patres antiquioresque interpretes eam non commemorarent, licet nomina et aetas tam apte congruant, facile explicatur, si attenderimus nonnulla nomina in 2 Esdr. 12,12 sqq. esse corrupta atque etiam pro *Ado* (אָדוֹ) ibi legi אָדַי *Adaia*, licet *Keri* rectam lectionem indicet.

5. *Ps. Epiph.* De vitis proph. 21 (M. 43,412).

6. Contra *Ewald* Die Proph. des A. B. III. p. 127 et *Haevernick* Einl. II. 2 p. 406, qui priora ista argumenta afferunt, cfr *Knabenbauer* l. c. p. 211 sq.

7. De rabbinorum traditione, eum membrum fuisse « magnae synagogae » cfr *Buxtorf* Tiberias p. 95 etc; de aliis eorum traditionibus cfr *Wolf* Bibl. hebr. II. p. 187 sq.

8. *Ps. Epiph.* l. c. et cfr 2 *Paral.* 24,20 sqq.

9. Sententiam hanc fuse probare conatur *Sanctius* Comm. in Proph. Min. p. 1394 sqq., qui nonnullorum quoque Patrum aliorumque interpretum testimonia allegat.

10. Argumentum tamen, quod vulgo affertur, « Christum eo loco commemorasse *primam* caedem et *ultimam*, cuius in s. libris ex ordine apud Iudaeos adoptato dispositis narratio occurrat sc. *Abel* in *Genesi* descriptam et caedem *Zachariae* in 2 *Paralip.* relatum », invalidum esse arbitramur. Erronee enim supponit, *Paralipomena* iam aetate Christi ultimum locum in canone iudaico habuisse; *Melitonis* autem, *Origenis*, *S. Epiphani*, *S. Hieronymi*, qui omnes canonem iudaicum recensent, testimoniis satis constat, hodiernum Iudaeorum canonem, in quo *Paralipomena* ultimum locum occupant, ante *Thalmudistas* fuisse incognitum.

319. — II. DE LIBRI ARGUMENTO ET INDOLE. — Eodem tempore, quo *Aggaeus*, et ad eosdem auditores *Zacharias* missus est propheta, atque *Esdra* teste ambo vaticiniis suis populum ad templum aedificandum excitarunt et adhortati sunt. Unde concludere licet non absimile esse argumentum nostri libri ab illo, quod *Aggaeus* proposuit. Atque profecto *Zachariae* Prophetia de theocratiae restitutione ac de futuro regno messianico integra agit, sed multo altius ac sublimius, quam *Aggaei* libellus, haec explicat. Neque enim proxime et directe, sicut ille, de ierosolymitani templi restitutione, sed potius de theocratia et regno messianico ipso egit, cuius templum illud non erat nisi symbolum vel typus, atque viam ostendit, qua sublimiorum istarum promissionum populus se capacem redderet. Quapropter integer *Zachariae* liber messianicus iure potest dici.

De libri divisione inter modernos interpretes fere convenit, licet alii de duabus, alii de tribus, alii de quatuor partibus loquantur. Si quis ad solas inscriptiones attentionem suam convertit, praeter prooemium (1,1-6), quod mensi 8. a. 2. *Darii* adscribitur, quatuor sectiones distinguat oportet; nam sex priora capita, quae septem visionibus eadem nocte prophetae exhibitis et actione symbolica constant, inscriptione sua ad diem 24. m. 11. a. 2. *Darii* referuntur (1,7-6,15); duo capita insequentia orationem propheticaam continent die 4. m. 9. a. 4. *Darii*

habitam (7,1-8,23); sequuntur duae aliae orationes, quarum prior « onus verbi Domini in terra Hadrach » etc. (9,1-11,17), altera « onus verbi Domini super Israel » (12,1-14,21) inscribuntur. Alii autem ad inscriptionum similitudinem attendentes duas priores sectiones, quae temporis indicationem prae se ferunt, et duas ultimas orationes, quae ambae « onus verbi Domini » nominantur, arctius coniungentes duas partes facere malunt. Rectius demum alii ad argumenti magis, quam ad inscriptionum, affinitatem respicientes duas ultimas quidem orationes in unam partem contrahunt, sed duas priores, quum argumento et forma differant, pro partibus separatis habent. Quibuscum nos quoque tres partes distinguimus, quarum argumenta in ANALYSI accuratius proponemus, ut integri libri unitas clarius perspiciatur.

PROOEMIUM (1,1-6) *prophetae munus librique finem quodam modo innuit.*

- a.) Mense 8. a. 2. Darii propheta populum ad conversionem adhortari iubetur, ut Deus se ad ipsum convertere possit (1,1-3),
- b.) eique ob oculos ponere exemplum patrum, qui quoniam prophetas audire noluerunt infelicem sortem sibi attraxerunt (1,4-6).

PARS PRIMA (1,7-6,15) *septem visionibus et una actione symbolica fundationem regni messianici eiusque gloriam praedicit.* Omnes hae visiones exhibitae sunt prophetae die 24. m. 11. a. 2. Darii (1,7) ^a.

I. TRES PRIMAE VISIONES *de theocratiae restitutione vel regni messianici fundatione* (1,8-2,13).

- 1. *Visio de equitibus inter myrteta* annuntiat gentium punitionem et templi sanctaeque civitatis restitutionem (1,8-17).

- a.) Angelo Dei inter myrteta stanti referunt alii angeli, qui terram perambulaverant, terram adhuc et nationes ethnicas in magna quiete degere (1,8-11);
- b.) quapropter angelus Domini ad Dominum se convertit eumque rogat, ut tandem populi sui misereatur, quum tempus poenae praeterierit, atque responsum accipit consolatorium (1,12. 13).
- c.) Quod responsum propheta populo annuntiare iubetur; Dominus populi hostes puniet, civitas sancta et templum reaedificabuntur, omnes promissiones civitati factae firmae manent (1,14-17).

- 2. *Visio de quatuor cornibus et quatuor fabris* (1,18-21) primam praecedentis visionis promissionem confirmat.

- a.) Nam quatuor cornua, quae vidit propheta, designant populi hostes (1,18. 19),
- b.) quatuor autem fabri designant illos, qui hostes illos sint deleturi (1, 20. 21).

(a) Ad hanc temporis indicationem attendendum est, ut visionum harum nexus cum Aggaei vaticinio perspiciatur. Die 21. m. 7. et die 24. m. 9. a. 2. Darii Aggaeus praedixerat, Deum puniturum esse omnes gentes, atque cum hac gentium commotione coniunxerat futuram templi ierosolymitani et domus davidicae gloriam (*Agg.* 2,7 sqq. et 2,23. 24). Ad hanc praedictionem respiciunt primae visiones Zachariae mense 11. eiusdem anni exhibitae.

3. *Visio de viro cum funiculo mensorio* (2,1-13) alteram primae visionis promissionem confirmat.

- a.) Propheta, quum virum videret, qui civitatis latitudinem et longitudinem metiri volebat (2,1. 2), ab angelo edocetur, tantam fore novae civitatis magnitudinem, ut muro circumdari nequeat, sed Dominus ipse futurus sit eius murus (2,3-5).
- b.) Quam ob causam invitantur omnes illi, qui nondum ex Babylonia sunt reversi, ut in patriam revertantur, quia nullus hostis eos retinere possit (2,6-9),
- c.) Sion autem laetari iubetur, quia Dominus in medio eius sit habiturus atque undique gentes ad eam sint adventurae (2,10-13).

II. DUAE INSEQUENTES VISIONES *naturam sacerdotalis et regiae potestatis in regno messianico explicant* (3,1-4,14).

1. *Visio de Iosua summo sacerdote mundis vestibus induto* sanctitatem novi sacerdotii praefigurat (3,1-10).

- a.) Propheta coram angelo Domini videt adstantes Iosuen summum sacerdotem et satanam, qui Iosuae adversabatur; ut autem nocendi potestas satanae auferatur, Iosue pro sordidis vestibus, quibus indutus erat, mundas et splendidas accipit (3,1-5).
- b.) Quam actionem symbolicam sequitur exhortatio angeli, qua Iosue monetur sanctitatem colere, sacerdotium enim typum esse advenientis Messiae, qui ablaturus sit omnem iniquitatem et pacem stabiliturus (3,6-10).

2. *Visio de candelabro aureo* alterius potestatis theocraticae, i. e. regiae, qualis esse debeat indoles, praefigurat (4,1-14).

- a.) Candelabro aureo, quod prophetae exhibitum est (4,1-3), edocetur Zorobabel, dux populi, regnum novum non humanis viribus aut auxiliis niti, sed solo spiritu divino, eumque hoc spiritu fretum terminaturum esse templum (4,4-7).
- b.) Repetit deinde angelus promissionem fore, ut Zorobabel templum (theocratiam) sit terminaturus (4,8-10),
- c.) atque demum explicatur prophetae interroganti, quae sint duae olivae, quibus lampas candelabri aurei continuo nutritur (4,11-14).

III. DUAE ULTIMAE VISIONES *de malo ex theocratia auferendo et de iudicio exercendo agunt* (5,1-6,8).

1. *Visio de volumine volante et de impietate ablata* (5,1-11) praecambulum quoddam est iudicii.

- a.) Vidit propheta volumen magnum volans, quod secundum angeli explicationem maledictiones continuit, quibus Deus peccatores delebit (5,1-4);
- b.) dein vidit « impietatem » sub forma mulieris in amphoram includi et ex terra sancta in terram Sennaar asportari, ut ibi sedem suam habeat (5,5-11).

2. *Visio de quatuor quadrigis* (6,1-8).

Quatuor quadrigis cum equis varii coloris, quae prophetae exhibentur

(6,1-3), explicat angelus perferri divina iudicia in omnes partes mundi (6,4-8).

IV. ACTIO SYMBOLICA (6,9-15) est quasi epilogus primae partis.

- a.) Propheta iubetur Iosuen summum sacerdotem coronis ex auro per exsules allato confectis coronare (6,9-11);
- b.) qua actione significatur fore, ut Messias sacerdotalem et regiam potestatem in sua persona coniungat et ut ad templum, quod exstructurus sit, aedificandum etiam concurrant ii, qui procul sunt (6,12-15).

PARS ALTERA (7,1-8,23) *orationem prophetica* continet die 4. m. 9. a. 4. Darii habitam, qua Deus ad quaestionem de continuando ieiunio ita respondet, ut quomodo populus ad recipienda promissa sese praeparare debeat simul doceat.

1. *Orationis occasione* praebuit interrogatio, utrum ieiunium die anniversario templi destructi hucusque observatum continuandum sit necne (7,1-3).
2. *In priore orationis sectione* (7,4-14) *docet Dominus, quid a populo postulet.*
 - a.) Respondet enim se ieiunium illud non praescripsisse, sed alia semper postulasse (7,4-7);
 - b.) atque mandata sua observanda inculcat, monens se eorum patres, quia illa non observassent, punire debuisse et inter gentes dispersisse (7,8-14).
3. *In altera sectione* (8,1-23), *ut eos ad hanc observantiam adducat, promissiones suas renovat.*
 - a.) Promittit plenam restitutionem foederis, dummodo Legem observent (8,1-17).
 - α.) Pristina sua ira commemorata spondet se reversurum esse ad Sion (8,1-3), sese restitutum esse civitatem plenam incolis et in eam reducturum exsules (8,4-8);
 - β.) ut alacres et fortes sint, eos exhortatur, quum eos cumulaturus sit suis benedictionibus (8,9-13);
 - γ.) eam autem ponit conditionem, ut veritatem et iustitiam colant (8,14-17).
 - b.) Ulteriores deinde addit promissiones (8,18-23); convertet enim dies tristitiae eorum in dies gaudii (8,18. 19), atque undique gentes ad verum Deum confluent, ut per Iudaeos quaerant salutem (8,20-23).

PARS TERTIA (9,1-14,21) *duabus orationibus iudicia et bona temporis messianici explicat.*

I. ONUS VERBI DOMINI IN HADRACH^a (9,1-11,17), *dum vicinis regnis divinum iudicium, Israel autem gloriam messianicam praedicat, simul contumacibus Israelitis gravissimam poenam minatur.*

(a) Terrae huius memoria plane evanuerat ita ut antiqui rabbini, quos sequitur S. Hieronymus (In Zach. 9.1. M. 25,1351), nomen Hadrach pro symbolico habuerint a propheta confictum; cuneiformibus autem inscriptionibus hodie edocti sumus, Hadrach fuisse Syriae civitatem vel provinciam quandam, contra quam saepius reges Assyriorum exercitus suos duxerunt. Cfr *Vigouroux* La Bible et les découvertes modernes IV. p. 78; *Schrader* Keilinschriften u. A. T. p. 453.

1. *Iudicium contra vicinas gentes eiusque scopus* (9,1-7).

- a.) Deus Syriam, Phoeniciam, Philisthaeam gravibus poenis visitabit (9,1-6),
- b.) ut omni malo ablato dignae reddantur bonis messianicis (9,7).

2. *Gloria populi electi tempore messianico* (9,8-10,12).

- a.) Illo autem tempore Deus proteget populum suum eique dabit regem salvatorem et pacificum, qui regnum suum extendet in totam terram (9,8-10);
- b.) quare illi, qui etiamdum in captivitate degunt, ad reditum invitantur magnis victoriis de Graecia promissis omniumque bonorum copia proposita (9,11-17).
- c.) Felicem hanc sortem precibus a Deo efflagitare iubentur (10,1. 2); paratus enim Deus est ad gregem suum protegendum salutemque gloriosam praestandam (10,3-7); quae ut confirmet, accuratius describit, quomodo Deus Ephraim salvaturus sit antiquis miraculis renovatis (10,9-12).

3. *Poenā in Israelitas contumaces per actionem symbolicam figuratur* (11,1-17).

- a.) Iudicium generatim annuntiatur (11,1-3).
- b.) Bonus pastor (11,4-14).
 - α.) Propheta gregem Domini pascere iubetur atque munere suo bene fungitur (11,4-7); (at grex contumax pastorem aversatur;)
 - β.) quare iratus gregem tradit hostibus vexandum, qua poena pauci tantum ad resipiscentiam adducuntur (11,8-11).
 - γ.) Ut gregem suum iterum probet, postulat pastor mercedem laboris sui; at vili pretio eius labor aestimatur; quare curam gregis prorsus abiicit (11,12-14).
- c.) Itaque propheta malum agere iubetur pastorem, qui gregem vexat et destruit (11,15-17).

II. ONUS VERBI DOMINI SUPER ISRAEL (12,1-14,21) *duabus sectionibus ostendit hostes impugnatu- ros quidem esse regnum messianicum, sed devictum iri.*1. *Hostium impetus illis quidem erit interitui, populo electo autem saluti* (12,1-13,6).

- a.) Fatali quadam necessitate omnes gentes Ierusalem et Iuda aggredientur, sed cum magno sui ipsorum damno (12,1-4); etenim Deus confortabit et adiuvabit principes Iuda, ne ipsi sibi victoriam attribuire queant, et glorificabit populum suum, hostes autem conteret (12,5-9).
- b.) (Hanc autem victoriam populus adipiscetur, quia) Deus super eum effundet spiritum gratiae suae, ut cognoscant et lugeant crimen, quod commiserunt configentes salvatorem suum (12,10-14).
- c.) Victoriae vero fructus erit apertio fontis, quo abluentur omnes immunditiae idololatricae (13,1-6).

2. *Ita autem populo impetus hostium erit saluti, ut reliquiae eius salventur* (13,7-14,21).

- a.) Summatim docetur, impugnatione illa partem populi esse interitu-

ram, reliquias autem mundatum et intimius cum Domino unitum iri (13,7-9).

- b.) Quae explicans praedicat propheta, hostes expugnatorios et vastaturos esse sanctam civitatem populique partem abducturos (14,1. 2), Deum autem adventurum, ut reliquiis mirabilem viam salutis pandat (14,3-5), atque diei tribulationis successurum esse diem prosperitatis (14,6. 7).
- c.) Quae prosperitas accuratius descripta epilogum libri constituit (14,8-21).
 - α.) Etenim egredientur de Ierusalem aquae vivae, quae toti terrae miram afferent fertilitatem (14,8-11);
 - β.) hostes tremenda quidem clade percutientur (14,12-15), sed eorum quoque reliquiae ad Dominum sese convertent et prosperitatis participes fient (14,16-19);
 - γ.) ac tum demum omnis Ierusalem et omnis Iuda eximia dignitate et sanctitate splendent (14,20. 21).

De *unitate libri* accuratius disserere opus non est, siquidem ex proposita analysi satis eam elucere arbitror. Quae enim in primae partis visionibus obscurius indicantur de fati regni messianici, ea in duabus ultimis orationibus fusius explicantur, atque intermedia pars ostendit, qua ratione populus ad sustinendos hostium impetus adipiscendamque messianicam salutem sese praeparare debeat. « Argumenti autem sublimitate Zacharias excellit inter minores prophetas et quamvis dicendi genere et splendore ad Isaiae maiestatem non perveniat, tamen rerum profunditate, varietate, amplitudine, in quantum libri moles longe minor fert, non adeo longe ab eo abesse videtur »¹.

Pro argumenti varietate vario etiam utitur propheta *dicendi genere*; prosaico et simplici sermone proponit in prima parte visiones; magis oratorio modo incedit in secunda parte, in tertia demum « sunt aliqua et poetica et valde ornata »², immo integra fere stylo poetico est exarata atque ad prosaicum ibi dumtaxat redit, ubi actionem symbolicam proponit (11,4 sqq.). Lingua eius a chaldaismis non plane quidem est immunis, generatim tamen est pura atque eum antiquiores libros optime cognovisse ostendit. Nihilominus de Prophetiae obscuritate omnes paene conqueruntur interpretes; « obscurissimam » eam vocat S. Hieronymus, atque a visionibus ad actionem symbolicam (6,9 sqq.) explicandam transiturus conqueritur : « ab obscuris ad obscuriora transimus et cum Moyse ingredimur in nubem et caliginem. Abyssus abyssum invocat in voce cataractarum Dei, et gyrans gyrando vadit spiritus et in circulos suos revertitur; labyrinthios patimur errores et Christi caeca regimus filo vestigia »³. Vehementius autem de hac obscuritate conqueruntur iudaici interpretes, utpote qui hoc « filo Christi » non regantur. Neque enim tam ex dicendi genere exoritur

prophetiae obscuritas, quam ex ipso argumento, quod quum integrum sit de regni messianici praeparatione, fundatione, progressionem, ab illis procul dubio intelligi nequit, qui Messiam humilem et pacificum (9,9) a populo suo reiectum (11,4 sqq.) quin etiam crucifixum (12, 10 sqq.) agnoscere nolunt, neque se vel potius suorum magnam partem a Domino reiectum iri (13,7 sqq.) putant; quapropter « doctorem iustitiae » exspectant, qui ipsis vaticiniorum veram interpretationem tradat⁴. De cetero Zachariae visiones, actiones symbolicae imaginesque similibus aliorum prophetarum vaticiniis obscuriores non sunt; quoniam autem illis frequentius utitur, eum abstrusioribus prophetis adnumerare possumus⁵.

1. *Knabenbauer* Proph. min. II. p. 215.

2. *Lowth* De poesi sacra p. 247, qui praesertim Zach. 9. 10. et initium 11. cap. poetica habet, at nisi omnia nos fallunt, tria ultima quoque capita (12.-14.) allegare potuit. ac debuit.

3. *S. Hieron.* In Zach. Prol. in 1. et in 2. libr. (M. 25,1486. 1525).

4. Cfr *R. Iarchi* In Zach. Praef. : « Prophetia Zachariae valde obscura est; sunt enim in illa visiones somniis similes, in quibus opus est interpretatione. Et nos non poterimus veram eius interpretationem assequi, donec venerit DOCTOR IUSTITIAE » (cfr *Ioel* 2,23). Obscuritatis miram rationem affert *R. Dav. Kimchi* (ad Zach. 8,1) : « Visiones Zachariae sunt valde abstrusae, similes visionibus Danielis; neque adeo obscurae sunt ceterorum prophetarum visiones, quia virtus prophetica decrescebat in dies post captivitatem, adeo ut nec perspicue proponerent verba sua, nec ipsi visiones intelligerent, sicut priorum temporum prophetae ». *Abarbanel* (In Dan. 11.) conqueritur : « vaticinia Zachariae usque adeo sunt abscondita, ut omnes interpretes [sc. iudaici], quantumvis periti, manus suas in explicationibus suis non inveniunt ». Neque immerito monet *Hengstenberg* (Christologie III. p. 251) ob eandem rationem, quia Christum non amplius agnoscant, rationalistis prophetias nostras esse obscuras : « Die rationalistischen Ausleger theilen diesen subjectiven Grund der Dunkelheit insofern mit den Juden, als auch sie ängstlich streben müssen keine zu genaue Uebereinstimmung der Weissagung mit der Erfüllung, nichts in ihr aufzufinden, was sich, wie der niedrige, von dem Bundesvolke verworfene, sterbende Messias nicht aus menschlicher Vorahnung erklären lässt ».

5. Cfr *Corn. a Lap.* In Zach. Arg. « Zacharias abundat visionibus et symbolis; iam enim videt quadrigas, iam cornua, iam septem oculos...; quocirca prae ceteris pariter obscurus est, profundus et aenigmaticus; symbolicus ergo est aequae ac Daniel et Ezechiel, quos secutus est S. Ioannes in Apocalypsi ac praesertim Zachariam ». Revera cum Apocalypsi, quantum equidem arbitror, id quoque habet commune, quod vaticiniorum eius pars nondum sit impleta ideoque a nobis etiam non nisi coniiciendo exponi queat; sed idem in Ezechielis, Danielis aliorumque nonnullorum vaticiniis obtinet.

320. — III. DE LIBRI AUTHENTIA ET AUCTORITATE. — Quam plurimos libros librorumque partes auctoribus, quibus constanti et unanimi plus quam viginti saeculorum traditione attribuuntur, a modernis « criticis » abiudicari et recentiori aetati attribui vidimus; varietatis tamen causa, ne semper eodem modo incedere viderentur, nostro pro-

phetae ultima eius capita (9.-14.) surripere conati sunt, ut ea *antiquiori* aetati adscriberent. Quae res per se, dummodo vaticinia illa de regno messianico intelligantur, non admodum magni est momenti; at clarum est, duas orationes illas ideo dumtaxat Zachariae denegari et in alteram aetatem transferri, ut prophetico suo caractere priventur et de nescio quibus rebus ante exsilium peractis tractare statuantur. Quam ob causam **INTEGRI LIBRI AUTHENTIA** nobis erit demonstraunda.

Toti controversiae medio saeculo 17. ansam dedit theologi cuiusdam anglicani scrupulus, qui quum a S. Matthaeo (27,9) vaticinium, quod in Zachariae libro legi putabat, sub Ieremiae nomine allegari videret, canonis collectores quam evangelistam erroris accusare maluit ideoque capp. 9.-11. Ieremiae opus esse coniecit. Quem mox secuti alii, quoniam e medio libro tria capita non apte evelli posse putabant, integram ultimam Zachariae partem Ieremiae deberi docuerunt sententiamque suam nonnullis conquisitis ratiunculis confirmare studuerunt¹. Intera exortus est rationalismus, qui scrupulo illo de supposito evangelistae errore, uti patet, non turbabatur, facilius autem propheticum libri characterem destrui vidit, quamprimum auctor non de regno messianico sed de suae aetatis rebus agere demonstraretur. Itaque praedecessorum suorum argumentis usi ultimam partem « Zachariae filio Barachiae filii Addo » abiudicarunt, sed ut eam explicarent, per totam fere historiam israeliticam circumvagati sunt, ut periodum quandam invenirent, cui illam attribuerent. Atque alii quidem eam invenisse sibi videbantur tempore regis Oziae, i. e. ineunte saec. 8., alii non nisi tempore regis Antiochi Epiphanis, i. e. medio saec. 2., alii intermediam quandam aetatem aut ante exsilium aut post exsilium praetulerunt, alii demum quum omnia sex capita eidem aetati adaptare se posse desperarent, ea ex duobus vel tribus vel pluribus vaticiniis vario tempore exortis conflata atque nostro libro assuta statuerunt: tot igitur fere habes sententias, quot interpretes « criticos »². Illas omnes examini subiicere nec vacat nec iuvat; argumenta potius, quibus integri libri authentia nititur, proponemus, atque adversariorum rationes internae, quibus alterius partis authenticam impugnant, quid valeant, paucis ostendemus³.

1. Primum et praecipuum argumentum ex traditione constanti et unanimi synagogae et Ecclesiae desumimus, quae integrum librum Zachariae filio Barachiae filii Addo adscribere nunquam dubitavit. Quae autem huius argumenti sit vis, facile apparet consideranti a.) haud diu post Zachariae aetatem canonicos libros esse collectos; fieri autem non potuisse, ut eo tempore vaticinia multo antiquiora recenti et fere aequali prophetae adscriberentur; b.) integram vaticiniorum auctoritatem ab auctorum dignitate prophetica cognita et agnita de-

pendere atque olim dependisse; summam igitur curam adhibere debuisse antiquam synagogam, ne pseudoprophetarum, qui apud Iudaeos semper multi erant, scripta simul cum verorum prophetarum libris reciperentur; ideoque eam nunquam anonyma vaticinia recepissem aut conservasse, id quod ex nostro dodecapropheto satis constat, in quo etiam parva vaticinia (Abdiae, Haggaei) nomen auctoris praefixum habent⁴; ergo temere omnino et sine causa ab adversariis supponi, cum genuino Zachariae libro vaticinia quaedam anonyma aut alterius cuiusdam Zachariae opuscula coniungi potuisse⁵.

2. Quoniam hodie plerique ultimam partem ante exsilium scriptam esse asserunt, ea urgere licet, quae auctorem secundae partis post exsilium vixisse docent. a.) Inter quae primum locum tenent frequentes ad antiquorum prophetarum libros allusiones⁶. In priore sua parte Zachariam antiquiora vaticinia saepe supponere omnes concedunt; in prooemio (1,4 sqq.) et in exordio orationis a. 4. Darii habitae (7,5. 7) diserte ad eos provocat (*Is.* 31,6; 45,22; *Ier.* 25,4 sq.; *Ezech.* 33,11; — *Is.* 58,5); nomen Messiae צִמְחָה (3,8; 6,12) ab *Is.* 4,2 et *Ierem.* 23,5; 33,17 dependet; visio de volumine volante, quod ex utraque parte (בְּיָדָהּ וּבִמְדָּה) conscriptum erat maledictionibus (5,2 sqq.), alludit ad Ezechielis volumen (2,9. 10), quod intus et foris scriptum erat lamentationibus et vae etc. Iam vero eadem est in ultimis capitibus allusio-num frequentia, atque inter prophetas, ad quos alluditur, nonnulli ad ultimam periodum regni Iuda pertinent. Sapientiam, fortitudinem, opulentiam Tyri Zacharias (9,2. 3) eodem ordine enumerat, quo Ezechiel (28,3. 4); in descriptione destructionis oppidorum philisthaeorum (9,5. 6) imitatur Sophoniam (2,4); tempore regis pacifici ablatum iri omnem fastum bellicum (9,10) praedicat verbis similibus, quibus Michaeas (5,9) sq.; duplicia se redditurum promittit Deus per Zachariam (9,12), uti per Isaiam (40,2)^a. Vix minus frequentia exempla sunt in reliquis capitibus⁷. — b.) Porro ea in altera parte supponitur conditio populi, quae fuit post exsilium et quae in primis quoque capitibus et ab Aggaeo describitur. Egregie haec indicia collegit Knabenbauer: « Invitantur enim 9,11. 12 exsules ad reditum et urgentur ut ad Sionem revertantur; id quod ad Zachariae tempus apprime, ne dicam unice est factum (cfr 2,6. 7); item 10,2 populi dispersio et captivitas uti res iam facta exhibetur; 10,6 vero et Iudaeorum et Israelitarum restitutio promittitur ita, ut utriusque abductio et punitio simul enuntietur iam facta: *erunt sicut fuerunt, quando non proieceram eos*; 10,8 praesertim Ephraimitae dicuntur adhuc esse reducendi et

(a) Adversarii nostri omnes, quos hoc loco impugnamus, quoniam alteram Isaiae partem cpp. 40.-66) scriptori versus finem exsilii degenti attribuunt, efficacius hisce exemplis, quam allusionibus ad Sophoniam et Ieremiam vel Ezechielem, refelluntur.

congregandi, id quod supponit iam Iudaeorum partem magnam esse reductam; 10,10 ex Aegypto et Assur multos fore reduces et in Galaad et Libanon esse collocandos promittitur; ergo ex Chaldaea iam plerique redierunt et terra meridionalis circa Ierusalem iam est incolis praedita »⁸. Adde coloniam Iudaeorum nondum potentem esse sed humilem, quae venturo tempore futura sit potentior; regem illo tempore Iudaeis non fuisse, sed solos duces Iuda nominari (9,7; 12,5. 6); si autem de domo davidica sermo fit, futuram dumtaxat ei gloriam promitti (12,7. 8; 13,1); non amplius Assyriam vel Chaldaeam tamquam regni theocratici hostes designari, sed Graeciam (9,13), id quod nullo modo explicari potest, si ante exsilium vaticinium scriptum dicitur⁹.

3. Uni demum eidemque auctori priora et ultima libri nostri capita deberi confirmatur utriusque partis affinitate, sive ad earum argumenta, sive ad earum dicendi genus attentionem nostram convertimus. In priore parte hostibus Iudaeorum poena praedicatur (1,14.15; 6,8), in altera autem nonnulli ex hostibus nominantur eorumque poena futura describitur (9,1 sqq.); in visionibus Messias rex et sacerdos promittitur (3,8; 6,12 sq.), ut in altera parte (9,9-17): porro in utraque parte annuntiantur conversio gentium (2,11; 6,15; 8,22 sqq. — 14,16. 17), reditus Israelitarum ex captivitate (8,7.8; — 9,11 sq. 16; 10,8 sqq.), novi regni sanctitas (3,1-11; 5,1-11; — 13,1-6) et omnimoda prosperitas (1,17; 3,10; 8,3 sq. 11-16; — 14,7-11), singularis Dei protectio (2,9; — 9,8. 12) etc. — Ad quam argumentorum affinitatem accedit affinitas quaedam in dicendi genere. Satis magnam quidem, si sola externa forma consideratur, differentiam inter utramque partem intercedere ipsi diximus, quatenus pro vario argumento stylum variaverit propheta, prosaico usus in narrandis visionibus et actionibus symbolicis (1-6; 11,4 sqq.), poetico in vaticiniis proprie dictis (9,1-11, 3; 12.-14.); quae varietas, quum in aliis quoque libris prophetis, quorum unitas non negatur, non admodum sit rara (cfr praesertim *Os.* 1. et 3. cum reliquis eiusdem libri partibus), unitatem non tollit neque diversos esse utriusque partis auctores demonstrat. Illa autem non obstante etiam in dicendi genere affinitatem quandam inveniri certum est. Atque praeprimis eadem omnino est in visionibus et in orationibus lingua; « ne teretissimas enim aures » ullam in lingua utriusque partis reperire differentiam, concedit unus ex nostris adversariis et reliqui eam saltem urgere non audent¹⁰; iam vero si secundum multos nostros adversarios quatuor fere integra saecula inter priorem et alteram partem interiacerent, levem saltem quandam differentiam linguae expectaremus, praesertim quum intermedio illo tempore Iudaei chaldaicam linguam adoptare coepissent. Adde expressiones nonnullas, quae

in aliis libris vix inveniuntur, utrique parti esse communes¹¹, atque eosdem quoque inveniri dicendi modos : providentia divina « oculo Dei » designatur (3,9; 4,10; — 9,1), populus vocatur « domus Iuda et domus Israel », aut « Iuda, Israel et Ierusalem », aut « Iuda et Ephraim », « Iuda et Ioseph » (1,12. 19; 8,15 etc.; — 9,13; 10,6; 11, 14 etc.), aliqui versus (2,10 et 9,9) aut versuum partes (2,6 et 9,12. 13; 7,14 et 9,8; 8,14 et 14,5) fere repetuntur etc. Sed pauca haec, quae duobus primis argumentis confirmandis inserviunt, innuisse sufficit.

1. *Ios. Mede* Fragmenta sacra. Londini 1653. p. 9 (Cfr eiusdem Works. London 1644. p. 786.834); quem secuti sunt *Rich. Kidder* The demonstration of the Messias. London 1700. p. 199, *W. Whiston* An essay towards restoring the true text of the O. T. London 1722. p. 92 alique.

2. Ex rationalistarum schola unitatem libri primus impugnavit anglicanus « episcopus » *W. Newcome* (An attempt towards an improved version of the minor prophets. London 1785.) atque immediate postea in Germania *B. G. Flügel* (Die Weissagungen, welche den Schriften des Zacharias beigegeben sind. Hamburg 1788.), qui in sex istis capitibus satis brevibus novem diversa vaticinia deprehendit a quinque vel sex diversis scriptoribus diversis temporibus composita; *Bleek* quoque alique sex septemve diversa vaticinia sed duos tresve tantum diversos scriptores agnoscunt, plerique vero moderni « critici » pauciora vaticinia paucioresque auctores distinguunt duobus fere contenti; neque desunt, qui unum solum auctorem agnoscendum esse statuunt. Omnes autem sententias de originis tempore enumerare ideo est difficillimum, quia « critici » nostri diversissimo modo tempora designant, in ipsa chronologia quam maxime differunt, variisque modo vaticinia discerpunt. Quapropter uno conspectu eas proponere non possumus; ut autem clarius appareat, quid valeant « internae rationes », quibus derelicta et reiecta traditione solis in definienda vaticiniorum aetate regi volunt moderni « critici », nonnulla saltem exempla afferre non pigebit. I. Qui POST ZACHARIAE AETATEM ultimam partem exortam dicunt, plerique unum solum auctorem agnoscunt; iam vero hic scripsit aetate XERXIS secundum *Gramberg* (Gesch. der Religionsideen II. p. 520 sqq. 655 sqq.), ARTAXERXIS LONGIMANI secundum *Vatke* (Theologie des A. B. I. p. 553 sqq.), ALEXANDRI M. secundum *Eichhorn* (Einl. Ed. 4. IV. p. 444 sqq., saltem cpp. 9. 10., nam reliqua putat recentiora), ANTIOCHI EPIPHANIS vel sub initiis aetatis machabaicae secundum *A. Geiger* (Urschrift u. Uebersetzung der Bibel p. 55 sqq.), *Boettcher* (Neue exeg. krit. Aehrenl. II. p. 216), *Stade* (Ztschr. für alttest. Wissensch. 1881. 1882), *Vatke* (Einl. 1886. p. 706 sq., qui priorem suam sententiam mutavit), *Cornill* (Einl. Ed. 3. 1896. p. 201 sq.), HYRCANI I., i. e. exeunte saec. 2., aut forte ARISTOBULI, i. e. ineunte saec. 1., *Paulus* (Exeg. Handbuch über die Evang. III. p. 130-142). II. Non minor est varietas eorum, qui ANTE EXILIUM partem exortam dicunt, sed difficilior eorum sententiae proponuntur, quia plerique illam in varia vaticinia discerpunt. Poteris igitur integram partem aetati OZIAE attribueri cum *Rosenmüller* (Schol. in Proph. Min. Ed. 2. IV. p. 258), et accuratius anno 772., quo Manahem thronum Israel sibi arripuisse statuitur, cum *Hitzig* (Stud. u. Krit. 1830. p. 25 sqq.) vel etiam c. a. 732. exortam dicere cum *Koenig* (Einl. 1894. p. 366 sqq.), aut etiam poteris cum *Bleek Wellh.* (Einl. p. 440 sqq.) c. 9. sub Ozia, c. 10. sub Achaz, 11. ultimis annis Oziae, 12, 1-13, 7 primis Sedeciae annis, 13, 8-14, 2 primis annis Ioakim attribueri; aut etiam cc. 9-11. aetati vel Oziae cum *Reuss* (Gesch. d. A. T. p. 266 sq.), *De Wette Schrad.* (Einl. p. 480 sq.), vel Achaz cum *Bertholdt* (Einl. p. 1714 sqq.), *Strack* (Einl. Ed. 4. 1895.

p. 109), *Driver Rothst.* (Einl. 1899. p. 372 sqq.), vel Ezechiae cum *Baur*, vel Iosiae cum *de Wette* (Einl. Ed. 2. p. 338, qui tamen inde a 4. Edit. authenticam totius libri admisit) etc.; alia dein cc. 12.-14. poteris scripta dicere aut sub Manasse cum *Hitzig* (Comm. Ed. 3. p. 357), *Reuss* (l. c. p. 332), aut sub Ioakim cum *Davidson* (Intr. III. p. 331 sq.), *Schrader* (l. c.), aut sub Iechonia cum *Strack* (l. c.), aut sub Sede-cia cum *Stanley*, aut etiam tempore postexsilico cum *Driver Rothst.* (l. c.) etc. Quoniam tanta est opinionum coniecturarumque varietas, non intelligo, quomodo *Diessel* (Schenkel Bibell. V. 132) scribere potuerit, inter *certissima*, quae moderna scientia critica produxerit, numerandum esse, quod ultima sex capita Zachariae non debeantur priorum capitum auctori, sed partim diu ante exsilium sint exorta. Num forte ex multiplici variaeque opinionum multitudine exsurgit haec certitudo.

3. Catholicos interpretes omnes authenticam defendere vix opus est dicere; fusius argumenta inter alios exponunt *Reinke* (Beiträge VI. p. 1-37), *Herbst Welte* (Einl. II. 2. p. 161-168), *Aug. Scholz* (Einl. III. p. 624-630), *Trochon* (Les petits prophètes. p. 397-409), *Knabenbauer* (Proph. Min. II. p. 216-221) etc. Ex protestanticis egregie idem praestiterunt *Hengstenberg* (Beiträge I. p. 361-388), *H. I. Sandrock* (Prioris et posterioris Zach. partis vaticinia ab uno eodemque auctore profecta. Vratisl. 1858), *Koehler* (Herzog P. R. E. Ed. 2. XIII. p. 179-187) etc.

4. Utique respondet *Davidson* (Introd. III. p. 326): « It was not unusual to put together under one name the prophecies of different writers, as we see from the case of Isaiah and the Deutero-Isaiah ». Mirum sane argumentum, quo incertum per incertius demonstratur; quid valeat exemplum cfr *supra* 255-257 p. 338 sqq.

5. Varios viros, quibus nomen Zachariae, conquisiverunt, ut eis vaticinia haec adscriberent; *Hitzig* (Die kl. Proph. Ed. 3. p. 357) Zachariae, qui 2 Paral. 26,5 nominatur, attribuit cpp. 9.-11., et Zachariae, qui ab Is. 8,2 nominatur, cpp. 12.-14.; contra *Bleek* (l. c.) et *Bunsen* (l. c.) alteri huic adscribunt cpp. 9.-11.; omnia haec temere et arbitrario fieri patet.

6. Hoc praesertim argumento permotus De Wette authenticam, quam in primis tribus editionibus Introductionis plane reiecerat, admisit et defendit.

7. Cfr *Zach.* 10,3 et *Ezech.* 34,17; — 11,3 et *Ierem.* 25,36; — 11,4 et *Ezech.* 34,4; — 11,5 et *Ierem.* 50,7; — 11,7. 11 et *Ierem.* 49,20 et 50,45; — 11,8 et *Ierem.* 2,8. 26; — 11,9 et *Ierem.* 34,17; — 11,16 et *Ezech.* 34,3. 4. Alia plura exempla afferunt *Reinke* (l. c. p. 6) et *Scholz* (l. c. p. 625); ex protestanticis cfr *De Wette* (Einl. Ed. 7. p. 337), *Hengstenberg* (l. c. p. 367) etc.

8. *Knabenbauer* l. c. p. 217.

9. Immerito adversarii provocant ad *Ioel.* 3,6, quia Graecia ipsa illo in loco non velut hostis Israelitarum describitur, sed sermo dumtaxat est de Israelitis per hostes in Graeciam venditis.

10. Ita *Pressel* (Cfr Lange Die Proph. Haggai, Sacharja, Maleachi. Bielefeld 1876. p. XI sq.): « Wer die hebräische Diction in den beiden sacharjanischen Hälften so verschieden finden will, dass er sagen kann: ich höre, dass jenes nachexilische Diction ist, und dieses vorexilische, der muss in der That ein so feines Ohr haben, dass er hören kann, wie das Gras wächst ».

11. Phrasis rara בִּנְיָן וְיִשָּׁע (7,14 et 9,8), הָעֵבִיר (sensu *removendi* 3,4 et 13,2); alios dicendi modos, qui auctorem post exsilium vixisse suadent, afferunt *Reinke* (l. c. p. 8) et *A. Scholz* (l. c. p. 624 sq.). Ex protestanticis cfr *Hengstenberg* (l. c. p. 370), *Keil* (Einl. p. 341 sq.).

Authentiae argumentis expositis obiectiones adversariorum paucissimis expedit nobis licet. Testimoniis enim historicis, quibus sententiam suam

defendere queant, prorsus carent, atque nonnullas ex eorum « rationibus internis » iam praeoccupavimus. Cum primis authenticæ impugnatoribus ad *Matth.* 27,9 non amplius provocant⁴², neque antiquorum quorundam Patrum testimonia amplius proferre audent, qui memoria lapsi Zachariae sententiam quandam sub Oseae aut Sophoniae aut Ieremiae nominibus allegarunt⁴³; idque rectissime, siquidem similibus argumentis etiam aliis prophetis nonnulla abiudicare atque Zachariae attribuere possumus. Quid de styli differentia, qui prosaicus sit in priore, poeticus in altera parte, sentiendum sit, iam diximus⁴⁴. Restant igitur indicia illa, quibus aetatem prophetae accurate definiri asserunt adversarii nostri; quantam vero certitudinem praebeant indicia illa, satis elucet ex adversariorum variis sententiis; iisdem prorsus versibus, quibus aliqui tempus ante exsilium definiri contendunt, alii aetatem exsilio recentiore esse probare volunt, atque iisdem verbis alii saeculum 8., alii saec. 7., alii 4. vel 3. vel 2. designari putant.

Qui ante exsilium capita 9.-11. scripta dicunt, maxime urgent, quod regnum septemtrionale etiam tunc existere et in suo vigore esse supponatur (9, 10, 13; 10,6. 7; 11,14), non animadvertentes, plerisque in locis illis de futura rerum conditione sermonem fieri, nomen autem *Israel* vel *Ephraim* vel *Ioseph* eadem prorsus ratione usurpari a Ieremia (30,3. 4; 31,27. 31; 33, 14 etc.), Ezechiel (37,17 sqq.), atque in priore Zachariae parte (8,13)⁴⁵. — Alterum argumentum eis praebet idololatriae et pseudoprophetarum commemoratio (10,2; 13,2 sqq.); soluto enim exsilio et maxime tempore Zachariae inter reduces nec idololatriam fuisse nec pseudopphetas. At 10,2 docet propheta, mala quae maiores Israelitarum passi sunt poenas fuisse idololatriae, atque 13,2 sqq. quoque non *suae* aetatis idololatrias vel pseudopphetas increpat, sed nullos futuros esse praedicat tempore messianico; neque de Palaestina speciatim loquitur ibi propheta, sed de *terra* in universum, ex qua vel ipsa idolorum *nomina*, i. e. eorum memoriam delendam annuntiat. — Doctrinis quoque differre alteram a priore parte asserunt; alterius auctori satanam fuisse incognitum, atque semel tantum ab eo nominari « angelum Domini » (12,8), cuius frequens sit mentio in priore (1,9. 11. 13. etc.); secundum prioris auctorem regnum messianicum immediate successurum exsili solutioni (1,12. 13), alterum autem docere, ante regni messianici initium populum iudicio quodam purificari debere (13,9; 14,2)⁴⁶. Mirum sane, quod satanas omnibus illis incognitus fuisse dicatur, qui eum non diserte commemorant; in priore parte semel nominatur (3,1,2); demonstrandum igitur erat, auctorem alterius partis eum alicubi nominare *debuisse*; id enim si non demonstratur, eodem cum iure etiam cpp. 7. 8. alteri auctori tribuemus, cui satanas incognitus fuit. Quod autem in priore parte angelus Domini continuo nominetur, in altera semel tantum, id ei soli difficultatem creat, qui non attendit, visiones per angelum exhiberi, quapropter eius nomen ne semel quidem nominatur finitis visionibus prioris partis (6,9-8,23). Qui vero obiecit, in priore parte regnum messianicum exspectari statim post solutum exsilium, is nec duas ultimas visiones (5,1-6,8) intellexit, neque recordatus est, Zachariam a. 2. Darii, i. e. exsilio iam satis diu soluto, visiones suas habuisse. — Sed arbitrarias eiusmodi et erroneas interpre-

tationes, quibus alii vaticinia illa ultimis temporibus persicis aut aetati Machabaeorum attribuunt, interpretibus relinquimus.

Zachariae Prophetia in N. T. toties velut divina Scriptura allegatur, ut de DIVINA AUCTORITATE istis solis testimoniis abunde constet. Pacificum Domini N. ingressum in sanctam civitatem SS. *Matthaeus* (21,5) et *Ioannes* (12,15) a Zacharia (9,9) praedictum viderunt; secundum *Matth.* 27,9 vile pretium, quo appretiatus est Dominus a filiis Israel, praenuntiavit Zacharias (11,12), atque Domini crucifixionem quoque *Ioan.* 19,37 (cfr *Apoc.* 1,7) indicatam dixit a *Zach.* 12,10; dispersionem autem discipulorum suorum ipse Dominus (*Matth.* 26,31) annuntiavit verbis prophetae nostri (*Zach.* 13,7).

12. Rationalistas textus ille non iuvat, quia Matthaeum inspiratum fuisse negant ac proinde eum errasse supponunt; at Matthaeum non errasse, quum *Ieremiae* nomen poneret, concedet quicumque consideraverit, illo in loco evangelistam varia vaticinia coniunxisse (*Ier.* 18. 19. 32.; *Zach.* 11.), atque nomen istius prophetae solius posuisse, cuius testimonio illud praecipue confirmabatur, quod probare voluit, sc. agrum figuli emptum esse pretio illo, quo appretiatus est Dominus a populo suo; de ista autem emptione non loquitur Zacharias. Simili plane modo in principio evangelii sui *Marcus* (1,2) vaticinia *Mal.* 3,1 et *Is.* 40,3 coniungens solum Isaiam nominat, quia eius verbis indiguit ad S. Ioannis B. praedicationem describendam iisque Malachiae vaticinium eum dumtaxat in finem praemisit, ut Isaias haec de Ioanne praedixisse intelligeretur. Neque desunt alia similia exempla, quae afferunt interpretes. Egregie prae ceteris hanc, quam innuimus, difficultatis solutionem explicant *Sanctius* (In *Zach.* 11,13) et *I. Grimm* (Einheit der Evangelien p. 715-724).

13. *S. Iustin.* (Apol. I. 35. M. 8,384) *Zach.* 9,9 attribuit Sophoniae, sed non nisi per lapsum memoriae, uti patet ex *Dial. c. Tryph.* 53 (M. 7,593), ubi verba recte Zachariae dat; simili modo *c. Tryph.* 14 (M. 7,505) verba *Zach.* 12,10 erronee adscribit Oseae. — Etiam in *Const. Apost.* II, 53 (M. 1,717) verba *Zach.* 8,17 Ieremiae esse dicuntur, neque tamen quisquam ideo etiam cp. 8. nostro prophetae abiudicare audet.

14. Ad externam quoque formam spectat, si in priore parte tempus vaticiniorum indicari (1,1. 7; 7,1) atque duae ultimae conciones *Onus* inscribi (9,1; 12,1) dicuntur; aut si formulae « factum est verbum Domini » (1,7; 4,8; 6,9; 7,1. 4. 8; 8,1. 18), « haec dicit Dominus exercituum » (1,4. 16. 17; 2,12; 8,2. 4. 6. 7. 9. 14. 18. 20. 23), « in die illo » (decies novies in priore parte, ter in altera) urgentur, quae in priore fere sola parte legantur; aut si nusquam in priore parte duces dicantur esse pastores et populi greges, uti in altera (10,2. 3; 11,8. 16; 13,7; — 9,16; 10,2; 11,4. 7. 11. 17; 13,7) etc. Quae omnia quam levia sint, nemo non videt. Etiam Isaias nonnullis vaticiniis (6,1; 7,1; 14,28) tempus praefixit, in aliis temporis indicationem omisit, alia vaticinia *Onera* vocavit (13,1; 15,1; 17,1 etc.), alia, quamvis etiam sint minacia, simili inscriptione non munivit (14,29; 34,1 etc.); quis vero unquam hisce differentiis pro argumento usus est, ut alia genuina alia spuria esse demonstraret? Si ex formulis istis quidquam concludere licet, sola tria capita 1. 2. 8., in quibus solis verba « haec dicit Dominus exercituum » leguntur, Zachariae sunt relinquenda. Annon pro argumentorum varietate variis dicendi modis uti licet scriptori? Quapropter unus ex exploratissimis et audacissimis « criticis » rectissime monet, istis argumentis aut nihil aut nimium demonstrari, quum similibus omnium fere prophetarum libri discerpi

queant : « Die Verschiedenheit des Stils und des Sprachgutes, sowie die ganze Manier des Vortrags beweist nichts oder zu viel, da auch cp. 7. 8. ganz anders angelegt sind als cp. 1.-6., und cp. 11. wiederum ganz anderer Natur ist, als cp. 9. 10. Mit gleichem Rechte könnte man in Hosea und anderwärts ähnliche Scheidegründe finden » (*Reuss* Gesch. des A. T. p. 266).

15. Cfr *Patrizi* De interpretatione oracul. ad Christ. pertinentium p. 34.

16. Ita praesertim *De Wette* *Schrader* Einl. p. 479, *Davidson* Introd. III. p. 324 etc.

§ 35. — *De Prophetia Malachiae.*

321. — I. DE PROPHETA IPSO EIUSQUE AETATE. — Ad eum iam pervenimus prophetam, qui utpote omnium, quos Deus ad populum suum Israel misit, ultimus a Iudaeis dicitur הִתָּם הַנְּבִיאִים (*sigillum prophetarum*), neque id immerito. Quoniam enim libelli epilodus (*Mal.* 4, 4-6) Legis observantiam gravibus verbis inculcat atque extenso quasi digito praecursorem Messiae ad iudicium advenientis monstrat, omnia praecedentia vaticinia sigillo suo appposito certa quadam ratione confirmat eorum praecipuum finem summumque argumentum breviter complexus.

De auctore autem ultimi huius libri prophetici tam pauca nobis sunt tradita, ut ne id quidem omnimoda cum certitudine constet, num propheta, cui nomen proprium fuit Malachias, unquam exstiterit; pro appellativo enim, quo munus officiumque auctoris designetur, illud nomen esse habendum, communis erat antiquorum sententia, quae hodie quoque suis non caret propugnatoribus. In antiqua Ecclesia non defuerunt, qui angelum corpore humano indutum vaticinia nostri libelli edidisse crederent; atque satis propagata olim haec opinio videtur fuisse, quia SS. Hieronymus et Cyrillus Alex. eam longiore refutatione dignam habebant¹. Alii autem iique plures antiqui interpretes christiani cum Iudaeis nomine Malachiae aut Esdram aut alium eiusdem fere aetatis virum insignem (Mardocheum, Zorobabel etc.) designari putaverunt, neque hodie desunt, qui eidem sententiae faveant. Attamen longe maiorum modernorum interpretum numerus tenet, Malachiam esse nomen proprium prophetae alicuius, qui Esdrae fere Nehemiaeque aetate vixit, sed cuius nomen solum nobis per eius libellum sit conservatum². Non magni quidem momenti tota haec quaestio est, quum nec authenticam nec auctoritatem libri attingat; ne tamen muneri nostro deesse videamur, utriusque sententiae argumenta praecipua proponemus.

Qui igitur nomen *Malachiae* censent esse appellativum, quo auctoris munus tamquam « *legati Domini* » designetur, primum suum argumentum ex nominis etymologia desumunt. Namque מְלָאכִי, inquit, vi etymologiae suae aut est « *angelus meus* », aut (pro מְלָאכִיָּה) « *angelus*

Domini »³. Atqui neutro in casu pro *nomine proprio* hominis haberi potest. Nam si prior praefertur etymologia, nomen a Deo ipso supponitur inditum neque a parentibus puero imponi potuit; eius enim significatio genuina apparet ex 3,1, ubi futurus Messiae praecursor, S. Ioannes B., eodem titulo (« *angelus meus* » vel « *legatus meus* », *Malachi*) a Deo insignitur. Sin altera praefertur, non minus clarum est argumentum consideranti, quemnam locum in vetere oeconomia « *Angelus Domini* » tenuerit. Procul dubio parentes filium suum *Abdiam* (*servum Domini*), *Naariam* (puerum, i. e. *ministerium Domini*), *Achiam* (fratrem, i. e. *amicum Domini*) etc. appellare potuerunt, sed eos filio suo illud nomen indidisse, quod summis Dei ad populum legatis quasi erat proprium, quis sibi persuadebit?

Alterum argumentum ex traditione desumunt; antiquae enim synagogae et antiquae Ecclesiae prophetam, cui *nomen proprium* fuerit Malachias, prorsus incognitum fuisse asserunt. Quod assertum ut demonstrent, monent a.) nec in libris Esdrae nec a Fl. Iosepho, qui Aggaeum et Zachariam nominant, prophetae Malachiae ullam fieri mentionem; idque profecto mirum esse, quoniam tamquam « *prophetarum sigillum* » mentionem quandam mereri videbatur; b.) alexandrinum interpretem, qui vix duobus saeculis post libelli nostri auctorem vixit, libro titulum quidem Μαλαχίας praefixisse, sed in textu sacro (1,1) vertendo nomen *Malachi* pro appellativo habuisse, quum verba בֵּינֵי בְרֵאשִׁי transtulerit ἐν χειρὶ ἀγγέλου αὐτοῦ⁴; id iterum esse mirum, quoniam reliquorum omnium prophetarum nomina intacta et non mutata retinuerit; c.) simili modo paraphrasten chaldaicum eadem verba reddidisse « in manu *angeli mei* (בְּרֵאשִׁי), cuius nomen vocatur *Esdras scriba* »; d.) iuniores interpretes hebraeos (*Kimchi*, *Abenesra* etc.) eandem traditionem esse secutos⁵; e.) antiquorum Patrum, quum versionem alexandrinam secuti sint, testimonium urgeri quidem non posse; attamen Patres illos, si ex traditione de propheta, cui nomen *proprium* fuerit Malachias, aliquid audivissent, haud dubie illud allaturos fuisse; f.) duos illos Patres, qui soli textum hebraicum adhibere potuerunt et adhibuerunt, Origenem et S. Hieronymum, sine ulla haesitatione traditionem synagogae esse secutos et nomini significationem appellativam attribuisse.

Tertium demum argumentum afferunt illi, qui nomine Malachiae i. e. *legati Domini* Esdram designari censent; hanc enim Iudaeorum traditionem a paraphrasta chaldaico diserte expressam, a S. Hieronymo pro certa acceptam et ab aliis Patribus non improbatam⁶ confirmari putant a Siracida. Qui viros insignes gentis suae laudibus exornans in eorum numero *Esdrae* non meminit, quamvis nemo ignoret,

Esdras a Iudaeis semper velut alterum Moysen esse habitum; quare concludit *Ribera*: « certe eum non omisisset, nisi iam in eodem cap. 49. cum aliis prophetis eum laudasset dicens: *duodecim prophetarum ossa pullulent de loco suo, nam corroboraverunt Iacob* etc.; ex quo colligitur eum fuisse unum ex duodecim prophetis » et latere sub nomine Malachiae⁷.

Uno solo argumento rem definire sibi videntur, *qui Malachiae nomen proprium esse asserunt*. « Mirum esset, inquit, atque sine ullo exemplo simili, libello prophetico non verum praefigi nomen vatis, sed symbolicum et aenigmaticum. Residet enim quam maxime prophetiae auctoritas in legitimo propheta, qui tamquam talis notus, a Deo approbatus et omnibus est conspicuus. Cui prophetarum unquam in mentem venit, vaticinia sua obscuro nomine et symbolico edere? E contra nomen suum et saepe patris nomen et tempus et vocationem ad munus propheticum oraculis suis inscribunt atque praefigunt, ut dubium nullum, nulla ambiguitas admittatur. Nonne vaticinium potius redderetur suspicioni fraudisque et mendacii accusationi obnoxium, si ederetur nomine tecto, fictitio?⁸ Neque valet exceptio, nomina quoque symbolica adesse in libro Proverbiorum 30,1 et 31,1. Nam non omnino constat ea nomina esse solum symbolica et fictitia; dein id quod potissimum est, aliud est acute et sapienter dicta, quae suam in se ipsis habent et per se produnt veritatem et sapientiam [num etiam *divinam*?], alieno nomine edere, et eo modo publice proponere oracula et vaticinia, quorum veritas et auctoritas per ipsum vatem eiusque legationem divinam omnibus notam est demonstranda et fulcienda, ut fidem inveniant apud eos, in quorum utilitatem, consolationem, doctrinam promulgantur »⁹.

1. Multi quidem Patres, qui alexandrinam versionem adhibebant, prophetam angelum appellant (*Clem. Alex.* Strom. I. 21. M. 8,860 « ὁ ἐκ τῶν δώδεκα ἄγγελος »; *Tertull.* c. Iud. 5. M. 2,608 « per Malachiam angelum, unum ex duodecim prophetis »; *S. Chrys.* in ep. ad Hebr. 14. M. 63,114; *Theodoret.* In Mal. 1,1. M. 81,1961; *S. Aug.* Civ. Dei XX. 25. M. 41,699 : « Malachi, qui et angelus dictus est » etc.); at verum angelum eum fuisse Origenes videtur dixisse (cfr *Huet.* Demonstr. evang. Prop. IV. p. 332), cuius errorem inter discipulos eius propagatum refutant *S. Hier.* In Malach. Prol. (M. 25,1617) et *S. Cyr. A.* In Malach. Prooem. (M. 72,277).

2. Inter recentiores catholicos interpretes vix non unus *Ribera* (Comm. in Proph. Min. Romae 1590. II. p. 587 sq.) nomen pro appellativo habet illoque Esdras designari censet; plures sunt inter protestanticos et quidem inter recentissimos : *Hengstenberg* Christologie III. p. 583 sqq., *Lange* Die Proph. IIaggai, Sacharja, Maleachi p. XXVI sq.; moderni quoque rationalistae *Reuss* (Gesch. des A. T. p. 456), *Noeldeke* (Alttestam. Liter. p. 214), *Ewald* (Propheten des A. T. III. p. 216), *Kuenen* (Hist. crit. des livres de l'A. T. II. p. 496) nomen Malachiae proprium prophetae fuisse, negare incipiunt.

3. Addunt tamen alii tertiam significationem; consent enim *Malachi* posse derivari

a *Malach* per *Iod affixum*, quo satis multa adiectiva formentur, ita ut significet *angelicus*. At paucis placet haec etymologia, quia vox *Malach* non ita designat *angelum*, ut ab eo adiectivum *angelicus* possit derivari; latius enim patet vis vocabuli *Malach*.

4. Addendum tamen est, reliquos graecos interpretes, *Aq.*, *Symm.*, *Theod.*, teste S. Hieronymo (l. c.) « nomen Malachi ita ut in hebraeo legitur transtulisse » vel potius retinuisse.

5. De variis Iudaeorum sententiis cfr *Wolf* Bibl. hebr. II. p. 189 sqq.; *Fürst* Canon des A. T. p. 47.

6. *S. Hier.* l. c. in Prooem. et saepius in Comm.; quem secuti sunt *Remigius*, *Rupertus Tuit.* aliique. — *S. Aug.* (Civ. Dei l. c.) sententiam refert nec approbens nec improbens: « Malachi, qui et angelus dictus est, qui etiam Esdras sacerdos, cuius alia in canonem scripta recepta sunt, ab aliquibus creditur; nam de illo hanc esse Hebraeorum opinionem dicit Hieronymus ». Neque eam improbat *S. Chrysostomus* (c. Iud. or. II.); improbat autem *S. Cyrill. Alex.* (l. c.): Τινὲς Ἑσδρά ὑπολαμβάνουσιν εἶναι τὸν Μαλαχίαν, ἔχει δὲ οὐ οὕτως τὸ ἀληθές.

7. *Ribera* l. c. Cfr supra 123. tom. I. p. 369.

8. Addit auctor in Nota: « Huic incommodo potuit utique remedium afferri auctoritate alterius v. g. Esdrae viri a Deo approbati, qui talem prophetam et librum propheticum suis popularibus commendaret; verum hoc insolitum est. Ergo nomen id notum nomen Esdrae?! » Procul dubio si Esdram libros canonicos collegisse et populo tradidisse sumitur (cfr *Intr. gen.* Ed. 2. n. 21 sqq. p. 42 sqq.), difficultas haec prorsus disparet; atque S. Hieronymus (l. c.) iam monuit prophetiam « titulum non habere, quia liber Esdrae pro titulo sit, in quo discimus, quod in regno Artaxerxis regis Persarum Esdras filius Saraiae... ascenderit de Babylone » etc.

9. *Knabenbauer* Proph. Min. II. p. 411. — Fuse de hac quaestione disputat *Reinke* Der Proph. Malachi p. 175-190, sed Hengstenbergii argumenta potius (haud felici cum successu) conatur refutare, quam suam sententiam demonstrare.

De prophetae igitur vita nihil certi nobis est traditum¹⁰, de *aetate* autem, cui vaticinia originem suam debeant, id quidem constat, eorum auctorem Aggaeo et Zacharia recentiore post terminatum templum vixisse, atque longe plerique interpretes etiam tenent, eum Esdrae Nehemiaeque fuisse σύγχρονον; paucissimi enim sunt, qui eum ante Esdrae adventum munere prophetico functum esse dicunt, pauciores qui eum usque ad Alexandri M. tempora relegant¹¹. At accuratiora definiri vix possunt, licet magna cum diligentia et subtilitate haec quaestio a non paucis sit tractata. Scilicet a. 7. Artaxerxis I. Longimani (a. 468.) Esdras ex Babylonia in patriam est reversus restaurator cultus divini; tredecim annis postea (a. 455.) Nehemias quoque reversus est, ut muros civitatis restitueret, atque duodecim annis una cum Esdra in restabilienda Lege mosaica laboravit. Anno 32. Artaxerxis Nehemias in aulam regiam iterum arcessitus in Persia satis diu videtur remansisse neque facultatem in patriam redeundi nisi ab Artaxerxis successore Dario Notho c. a. 423. obtinuisse; Ierosolyma vero reversus multos et graves abusus invaluisse vidit, quos magna cum severitate repressit¹². Inquirunt igitur interpretes, utrum vaticinia nostra illi tempori attribuenda videantur, quo Esdras solus ante Nehemiae adven-

tum Ierosolymis cultum divinum restauravit, an potius duodecim illis annis, quibus duo reformatores populi simul laboraverunt, an illo tempore quo Nehemias ab Artaxerxe arcessitus iterum in aula commorabatur, aut demum post secundum eius reditum in patriam sint promulgata. Quoniam externa testimonia, quibus quaestio definiatur, prorsus desunt, mirum non est, quod omnes quatuor illae sententiae suos invenerint fautores; pluribus tamen interpretibus una ex duabus ultimis placet, ut vaticinia nostra non ante 32. a. Artaxerxis sint edita; ratio autem eorum est, quod Nehemias, quum secunda vice reversus esset in Ierusalem, de iisdem fere abusibus sit conquestus, quos propheta noster reprehendit, atque proinde prophetam concionibus suis secundam Nehemiae reformationem aut praeparasse aut promovisse tenent¹³. Si una ex quatuor illis sententiis esset eligenda, non diffiteor duas has ultimas, quae satis apte coniungi possunt¹⁴, praeplacere; vehementer tamen dubito, an tantus sit obiurgationum Nehemiae et Malachiae consensus, ut rem plane definiat. Nehemias vehementer conqueritur, quod summus sacerdos Eliasib uni ex suis cognatis, Tobiae Ammonitae, habitationem in atriis templi concesserit (2 *Esdr.* 13,4-9), de qua templi violatione non loquitur Malachias; neque minus graviter conqueritur Nehemias de sabbathi violatione (13,15-22), quam iterum Malachias non commemorat. E contra propheta increpat sacerdotes, quod animalia sacrificiis non idonea offerre audeant (*Mal.* 1,6 sqq.), et de his non loquitur Nehemias¹⁵; vituperat quoque propheta populum propter repudiorum frequentiam (2,13 sqq.), de repudiis autem tacet Nehemias. Consentunt vero in vituperanda negligentia, qua decimae levitis debitae solvebantur (2 *Esdr.* 13,10-13; *Mal.* 3,10), et in increpandis matrimoniis, quae cum alienigenis inierant Israelitae (2 *Esdr.* 13,23-28; *Mal.* 2,10-12). At de matrimoniis illis mixtis dudum ante priorem Nehemiae adventum Esdras iam conquestus erat (1 *Esdr.* 9. 10); itaque sola remanet negligentia in decimis solvendis, qua consensus ille demonstrari possit. Quod fundamentum parum videtur firmum ad aetatem integri nostri libelli stabilendam.

Quae quum ita sint, illis assentiri malumus, qui cum antiqua synagogae et Ecclesiae traditione Esdrae quidem Nehemiaeque aetati vaticinia nostra attribuenda, sed ab accuratiore temporis, quae edita sint, definitione abstinendum esse censent¹⁶. Neque enim ulla est ratio, cur Prophetiam Malachiae eodem modo, quo permultos alios libros propheticos, exortam esse negemus. Toto illo tempore, quo duces in restaurando cultu divino et reformandis populi moribus laboraverunt, Deus illos per prophetam suum adiuvit; summa autem argumenta concionum exhortationumque suarum, quibus reformationem promo-

verat, propheta in nostro libello apte disposita populo suo relinquere voluit. Facilior autem erit quaestionis solutio, si cum antiquis Esdras ipsum dicimus vaticiniorum nostrorum auctorem; concionum quas longo vitae tempore habuit, epitomen quandam addidit libris propheticiis, quos collegerat, ut populo suo essent consolationi et exhortationi.

10. *Ps. Epiph.* De vitis proph. 22 (M. 43,412 sq.) non pauca de Malachia tradit : eum ex tribu Zabulon oriundum et Sophae natum esse; a populo eum esse appellatum *angelum* propter decoram venustamque corporis speciem atque vitae sanctitatem; vaticinia quoque eius singulis diebus, quibus ea promulgavit, per angelum e coelo descendentem esse confirmata et approbata etc. Quae omnia temere conficta et fabulosa esse omnes consentiunt.

11. Malachiam brevi ante a. 7. Artaxerxis prophetasse, ut Esdrae viam praepararet, *Corn. a Lap.* censet; libellum *brevi ante Esdrae aetatem* scriptum esse probabile habent *Reuss* (Gesch. d. A. T. p. 455), *Bleek* (Einl. Ed. 3. p. 567), *Wellhausen* (Die kl. Propheten. 1892. p. 198), *Koenig* (Einl. 1894. p. 377), *Cornill* (Einl. 1896. p. 206) etc. — *Brevi post Nehemiae mortem* illum prodiisse tenent *Herbst Welle* (l. c. p. 169), *Reinke* (l. c. p. 30 sq.) etc. — *Triginta circiter annis post Nehemiam* i. e. ineunte 4. saec. illum exortum putat *Bunsen* (Bibelwerk II. 2. p. 513 sq.). — *Hitzig* (Die kl. Propheten. Ed. 3. p. 295) eum anno 358. a. Chr. habuit recentiore, sententia tamen mutata postea (Gesch. des Volks Israel p. 306) eum intra 481. et 374. posuit. — Demum *Alexandri M. aetati* eum attribuerunt *Scaliger*, *Cappellius*, *Gürter* (cfr *Reinke* l. c. p. 31).

12. De chronologia Artaxerxis I., quam sequimur, cfr *supra* 118 n. 8 (tom. I. p. 353).

13. Eo tempore, quo Nehemias iterum in aula regis versabatur, vaticinia edita censent *Patrizi* (De interpret. oraculorum ad Christum pertinentium prolegomenon p. 73), *Knabenbauer* (Proph. Min. II. p. 414) aliique; ex protestanticis *Schrader* (Schenkel's Bibellex. IV. p. 100 sq.), *Nägelsbach-Volck* (Herzog P. R. E. IX. p. 179) aliique. — Postquam Nehemias in Palestinam redierit, ea scripta esse tenent *Danko* (Hist. rev. p. 530), *Zschokke* (Hist. A. T. p. 329), *Vigouroux* (Manuel bibl. II. p. 662) etc.; ex protestanticis *Keil* (Einl. p. 343) aliique. — *A. Scholz* (Einl. III. p. 632) ea ante priorem Nehemiae adventum ponit, *Schegg* (Gesch. der letzten Propheten II. p. 202) brevi post eundem.

14. Quodsi nonnulli, ut Malachiam *absente Nehemia* vaticinatum esse demonstrent, ad *Mal.* 1,8 (« offer illud duci tuo, si placuerit ei ») provocent, quum Nehemiam munera a populo non accepisse constet (2 *Esdr.* 5,14 sq.), recte respondent alii : « La question n'est pas de savoir ce que Néhémie a accepté, ou non, mais *ce qu'on eût osé lui offrir* en sa qualité de gouverneur ». Satrapae *ius* habebant ad certa munera, et hoc iure supposito loquitur propheta non attendens, utrum de hoc iure illo tempore recesserint necne.

15. Nonnulli monent, increpationem de animalium non idoneorum oblatione (*Mal.* 1,6 sqq.) non potuisse fieri eo tempore, quo per munificentiam regiam res ad cultum necessariae suppeditabantur, id quod Darii et Artaxerxis I. tempore obtinuit; post renovatum autem foedus versus finem primae commorationis Nehemiae in Ierusalem populum onus sacrificiorum in se suscepisse (2 *Esdr.* 10,32); vaticinia igitur nostra post. a 32. Artaxerxis esse edita (*Keil* Comm. p. 679 aliique). Quae vera essent, si in prophetae increpatione de *solis publicis* sacrificiis in regio decreto (1 *Esdr.* 7,20 sqq.) enumeratis ageretur (de sacrificiis matutinis et vespertinis, de holocausto sabbathino etc.). At secundum Legem *privati* quoque sive pro peccatis sive aliis in oc-

casionibus certa sacrificia offerre tenebantur; privatis autem sacrificia illa a regiis magistratibus non esse suppeditata clarum est. Quare ex increpatione illa tempus libelli definiri nullo modo potest.

16. Ab accuratiore temporis definitione cum aliis abstinens *Kaulen* (l. c. p. 433), *Holzammer* (Handb. der bibl. Gesch. I. p. 814), *Schenz* (Einl. p. 398); — *Trochon* (l. c. p. 497 sqq.) varias recenset quidem sententias, sed quum nullam praefereat, etiam illis accensendus videtur, qui varias libri partes diverso tempore exortas esse admittunt.

322. — II. DE LIBRI ARGUMENTO, INDOLE, AUCTORITATE. — Prophetiae titulus « *Onus* (אָנִשׁ) verbi Domini ad Israel » vaticinia nostra docet increpatoria potius esse quam consolatoria, tituloque respondet *argumentum*. Non admodum enim felicem fuisse conditionem populi ex Chaldaea in patriam reversi Esdrae libri et Aggaei Zachariaeque vaticinia luculenter ostendunt. Cum reditu suo adventum Messiae coniunctum iri atque novam suam rempublicam splendorem antiqui regni davidici superaturam esse speraverant reduces; at hac spe frustrati satis duram sub Persarum dominatione vitam inviti agere cogebantur. « Ecce nos ipsi hodie *servi* sumus, et terrae, quam dedisti patribus nostris, ut comederent panem eius, fruges multiplicantur regibus, quos posuisti super nos, et corporibus nostris dominantur et iumentis nostris secundum voluntatem suam et *in tribulatione magna sumus* » (2 Esdr. 9, 36. 37). Hinc continuæ populi querelae, quasi Deus promissionum suarum esset immemor aut tardior in illis implendis; sed hinc etiam satis magna negligentia in observandis praeceptis divinis exorta est, quam vanis excusationibus obtegere conabantur. Quapropter Aggaeus iam et Zacharias docere debuerant, novis suis peccatis populum divinos favores retinere ac retardare; at eorum exhortationes, quamquam fructu non caruerant, eum tamen non tulerant, qui iure expectari potuit, atque Esdras et Nehemias haud pauca invenerunt, quae reformatione indigebant. Eorum autem conatus adjuvit propheta noster concionibus suis, contribulium suorum de Deo querelas redarguens, peccata, quibus novas sibi calamitates attraxerunt, increpans, Dei beneficia antea iam collata et in posterum conferenda in memoriam eis revocans.

Libri divisio, si ad externam eius structuram attendimus, perspicua est. Per modum enim sermocinationis « primo Deus inducitur sacerdotibus vel populo aliquid exprobrans, deinde hi Deum criminis causam rationemque rogantes, veluti qui obiecta infitiarentur, rursus Deus rogantibus respondens incusationemque confirmans addita, ut eos revineat, vel culpa expositione, vel erroris refutatione, vel si resipiscant melioris sortis promissione »¹. Sex autem eiusmodi dialogos vel sectiones clare distinguuntur, atque a modernis interpretibus omnibus agnoscuntur; in eo dumtaxat differunt, quod nonnulli sex illas sectiones

ad duas vel tres partes revocare conantur². Cum Knabenbauer praeter introductionem (1,2-5) et epilogum (4,4-6) duas distinguendas censemus partes, in quarum priore (1,6-2,9) *sacerdotes*, in altera (2,10-4,3) *populum* ob varios abusus increpat; singularum increpationum argumenta exhibet ANALYSIS.

EXORDIUM (1,2-5) ingratis Iudaeis singularem Dei erga eos amorem in memoriam revocat.

Quamvis Esau et Iacob fuerint fratres (1,2), Dominus tamen posteros Esau abiecit nec eorum rempublicam unquam restituet (1,3. 4), sed super terminos Iacob suam gloriam manifestat (1,5).

PRIOR PARS (1,6-2,9) *sacerdotes ob cultum divinum neglectum vituperat eosque poenis denuntiatis et antiquo foedere commemorato ad emendationem seriam exhortatur*.

1. *Peccatum sacerdotum exponitur et increpatur* (1,6-14).

- a.) Honoris, quem Deo utpote patri suo debent, immemores sacerdotes offerunt victimas immundas, quas ne principi quidem offerre auderent (1,6-8);
- b.) quare frustra gratiam divinam implorant; Deus enim respuit illa sacrificia (1,9. 10) sibi quae praeparabit oblationem mundam ubique terrarum tempore messianico offerendam (1,11).
- c.) Contemtui habent altare Dei, quod despecta divina maiestate victimis vilibus et raptis onerant, dum meliores res dolo sibi reservare non dubitant (1,12-14).

2. *Ad emendationem invitantur propositis poenis et antiquo foedere commemorato* (2,1-9).

- a.) Graves eis poenae denuntiantur, nisi sese emendent Deoque honorem debitum tribuant (2,1-4);
- b.) Pactum eis in memoriam revocatur, quod olim Deus cum Levi iniit, et quam fideliter illud olim sit observatum, indicatur (2,5-7).
- c.) Unde elucet, quam longe a veri sacerdotis munere defecerint e. cur ipsi quoque nunc ab omnibus despiciantur (2,8. 9).

ALTERA PARS (2,10-4,3) *varia populi peccata increpat*,

1. *atque primum quidem in re matrimoniali* (2,10-16).

- a.) Foedus violant initis matrimoniis cum alienigenis et ita populum contaminant (2,10-12);
- b.) accedit autem, quod libidine ducti ob illicita illa matrimonia priores suas uxores repudiant magna cum iniustitia (2,13-16).

2. *Altera increpatio est de eorum expostulatione cum Deo* (2,17-3,6).

- a.) Deum offendunt, quum eum iniustum esse nec ad iudicium de ethnicis iam advenire conquerantur (2,17).
- b.) Cui querelae respondet, Dominum foederis et iudicii adventurum, ut mundet populum suum eumque sibi acceptabilem reddat (3,1-4);
- c.) videant autem, num ipsi ad talem iudicem recipiendum sint praeparati (3,5. 6).

3. *Tertia est de negligentia in decimis solvendis* (3,7-12).

- a.) Longe recesserunt a Deo Deumque continuo laedunt negligentia sua in decimis solvendis (3,7-9);
- b.) si reverti et emendari velint, magnae eis promittuntur benedictiones (3,10-12).

4. *Quarta iterum est de iniusta eorum cum Deo expostulatione* (3,13-4,3).

- a.) Stulte conqueruntur, quod servitium divinum illis non afferat emolumentum (3,13-15);
- b.) interea pii gemunt ad eorumque suspiria Deus attendit (3,16. 17);
- c.) in die autem iudicii omnes videbunt, quantum emolumentum afferat servitium divinum (3,18); dies enim iudicii adveniet terribilis impiis, laetus autem piis (4,1-3).

EPILOGUS (4,4-6) exhortatur omnes, ut Legem Moysis observent (4,4), atque promittit, Deum ante iudicii diem missurum esse Eliam, qui populum suum convertat (4,5. 6).

Satis arcte sex sectiones, quamvis diversa sint earum argumenta, inter se cohaerent, ut una sola oratione prophetica totum libellum constare plerique asserant; idque recte, dummodo teneatur prophetam summam eorum, quae variis temporibus pro concione dixit, collegisse novoque ordine dispositam in hoc libello populo suo reliquisse. Interrogationibus continuis et responsionibus incedere eius sermonem iam diximus; atque hac sermocinatione ab aliis libris prophetici omnino discernitur noster. Ceterum lingua eius ab omnibus dicitur pura atque a chaldaismis immunis, licet eo tempore sit conscriptus, quo chaldaicus sermo a populo iam coepit usurpari.

Ad AUCTORITATEM vaticiniorum quod attinet, sufficit adnotasse, S. Paulum (*Rom.* 9,13) eius exordium velut divinam Scripturam allegasse, Dominum ipsum prophetae verba 3,1 de Ioanne B. esse interpretatum (*Matth.* 11,10), ab eisdem verbis Marcum evangelium suum inchoasse (*Marc.* 1,2), epilogi demum verba (*Mal.* 4,5. 6) ab angelo Gabriel (*Luc.* 1,17) et a Domino ipso (*Matth.*, 11,14; 17,10 sqq.; *Marc.* 9,10 sqq.) ad S. Ioannem B. applicari.

1. *Patrizi* De interpretatione orac. ad Christum pertinentium Proleg. p. 74. — Cfr *Mal.* 1,2. 6; 2,11-13. 17; 3,7. 13.

2. Duas partes distinguit *Schegg* quoque (*Die letzten Proph.* II. p. 202), sed ita ut in priore (1,2-2,16) abusus vituperentur, in altera (2,17-4,6) erronea principia; *Trochon* (*Petits prophètes* p. 499), *Vigouroux* (*Manuel bibl.* II. p. 663; cfr etiam *Keil* *Comm.* p. 680) alique tres distinguunt: « La première (1,2-2,9) dépeint l'amour de Dieu pour son peuple, la seconde (2,10-16) montre en Jéhovah le Dieu unique et le père d'Israël, la troisième (2,17-4,6) représente le Seigneur comme juge »; *Zschokke* (*Hist. A. T.* p. 329) quatuor partes facit (1,2-2,9; 2,10-16; 2,17-3,1; 3,2-4,6). Antiquiores interpretes, *Kilber* (*Anal. bibl.* I. p. 525), *Goldhagen* (*Introd.* III. p. 542) etc. duas distinguebant: expostulatoriam (1,2-2,17), promissoriam (3,1-4,6).

§ 33. — *De praecipuis commentariis catholicis
in Prophetas Minores.*

323. — Haud parvus est interpretum numerus, qui aut integrum δωδεκαπρόφητων aut saltem unum alterumve ex Prophetis Minor. commentariis vel scholiis illustrare studuerunt. Inter PATRES ORIENTALES *Origenem* multos tomos in eos exarasse testantur Eusebius et S. Hieronymus, sed iam Eusebius viginti quinque tantum invenit, pauciores vidit S. Hieronymus, atque hodie omnes sunt deperditi non magno utique nostro damno, si in omnibus eundem modum tenuit, quem in Malachia, ita ut teste Hieronymo « historiam omnino non tetigerit et more suo totus in allegoriae interpretatione versatus sit »¹. Etiam *S. Hippolytum* in Zachariae, *Apollinarem Laod.* in Oseae et Malachiae, *Didymum Alex.* in Oseae et Zachariae vaticinia scripsisse testatur S. Hieronymus, sed eorum quoque opera perierunt. Tempore igitur inter orientales commentatores, quorum nobis supersunt explanationes, primus est *S. Ephraem Syrus*, qui scholia haud inutilia nobis reliquit². Utiliores tamen interpreti sunt tres commentarii graeci, quos ineunte saec. 5. *Theodorus Mopsuest.* eiusque discipulus *Theodoretus* eorumque adversarius *S. Cyrillus Alex.* conscripserunt. Mopsuestenus pro more suo pauca diserta vaticinia messianica agnoscit, quare vel ipsis claris verbis Joel 2,28 sqq. vim infert, ut ea proximo et literalis sensu de protectione reducibus Israelitis a Deo praestanda intelligat; Theodoretus paucis verbis sed claris solum sensum literalem exponit; magis rhetorico et uberiore modo prophetas explicat S. Cyrillus ab allegoricis et moralibus accommodationibus non abhorrens³. Omissis *Hesychii Ieros. κερφαλάριος*, quae inter commentarios locum non sustinent, sed summa tantum capitum argumenta indicant, ex orientalibus omnibus soli remanent *Theophylactus*, Bulgarorum episcopus, qui ab imperatrice rogatus ex veteribus Patribus graecis catenam potius collegit quam commentarium edidit, in Osee, Habacuc, Ionam, Nahum, Michaeam, ad triplicem sensum quantum potuit diligenter attendens, et *Gregor. Barhebraeus*, cuius scholia utiliora sunt critico textus syriaci investigatori, quam interpreti⁴.

Inter LATINOS PATRES, qui prophetas nostros explicaverunt, *S. Hieronymo* ab omnibus primus locus attribuitur, idque iure merito, quum nemo eo diligentius praeter textum hebraicum et alexandrinam versionem etiam reliquas versiones graecas contulerit feliciusque adhibuerit; plerumque etiam sensum literalem et historicum diligenter investigat, aliquoties tamen a nimiis allegoriis, quas in Origene vituperat, non satis abstinet. *Rufini* quoque nomine inscribitur com-

mentarius in prophetas Osee, Ioel, Amos, qui ab aliis *Paulo Orosio* attribuitur, vulgo autem titulo *Ps. Rufini* allegatur; « saepe iusto acerbis in S. Hieronymi sententias invehitur, alia tacito nomine S. Hieronymi cum approbatione et doctrinae specie sua facit »⁵. Vix nominari merentur *S. Paterii* expositio, in qua nonnullas explicationes ex S. Gregorii operibus collegit, *S. Iuliani. Tolet.* commentarius in Nahum, et *Ven. Bedae* allegorica expositio super canticum Habacuc; illud autem praetermittere non licet, *S. Augustinum* in praeclaro suo de Civitate Dei opere non paucos textus messianicos librorum nostrorum breviter quidem sed haud raro feliciter esse interpretatum⁶. *Walafridi Strabonis* Glossa ordinaria integra a S. Hieronymo dependet, licet nonnulla desumta sint ex *Haymonis Halberstad.* enarratione, nam haec ipsa compendium commentariorum S. Hieronymi satis recte vocatur⁷.

1. *Euseb.* Hist. Eccl. VI. 36 (M. 20,597); *S. Hier.* De vir. ill. 75 (M. 23,722); cfr eiusdem Prol. in Os. et Mal. (M. 25,860. 1618) et *Huetii* Origeniana III. 2,2 (M. PP. GG. 17,1203).

2. *S. Ephraem* Opp. syr. II. p. 234-315 exhibet explanationes in Osee, Ioel, Amos, Abdiam, Mich., Zach., Mal.; scholia in reliquos prophetas ex codice musei brit. adiecit *I. Th. Lamy* (*S. Ephraem Hymni et sermones. Mechliniae* 1886. II. p. 229-301). Scholia haec, uti reliqua in Prophetas, conservavit Severus Edessenus in sua catena syriaca.

3. *Theodori Mopsuest.* Comment. M. 66,123-636; — *Theodoreti* Enarrationes. M. 81,1545-1988; — *S. Cyrilli Alex.* Comment. M. 71,9-1062; 72,9-364.

4. *Theophylacti* Comment. in Osee etc. M. 126,563-1189; — *Barhebraei* Scholia in proph. min. ed. B. Moritz. Lipsiae 1882.

5. *S. Hieronymi* Comm. in proph. min. M. 25,855-1654; — *Ps. Rufini* Comm. in proph. min. tres. M. 21,959-1104.

6. *S. Paterii* expositio. M. 79,1001-1018; — *S. Iuliani Tol.* Comm. in Nahum. M. 96,705-755; — *Ven. Bedae* Super Cant. Habacuc allegorica expositio. M. 91,1235-1254. — *S. Aug.* Civ. Dei XVIII sqq. (M. 41,584 sqq.).

7. *Wal. Strabonis* Glossa. M. 114,96 non est recepta, quia fere consentit cum *Haymonis Halberstad.* commentario (M. 117,111-294).

Qui MEDIA AETATE proximus sequitur, *Rupertus Tuit.* etiam a S. Hieronymo fere dependet, licet ei haud pauca allegorica et nonnulla historica addat; eodem saec. 12. *Guibertus Abb.* morales quasdam explicationes scripsit in Osee et Amos, *Hugo a S. Vict.* in Ioel et Abdiam, eius vero discipulus *Richardus a S. Vict.* canticum Habacuc explanavit⁸. Quibus omnibus longe praestant illa, quae duobus insequentibus saeculis interpretes scholastici de prophetis minoribus ediderunt. Praeter *Card. Hugonem* et *Nic. Lyranum*, quos saepius iam laudavimus, praesertim hoc loco nominandus est *B. Albertus M.*, qui teste P. Knabenbauer « singulos textus, immo saepe singula verba diligenti aliorum locorum similium allegatione illustrat... ita ut cum

utilitate consulatur et eius explanationes aptae ac solidae inveniantur non paucae »⁹. Saeculo 15. praecipuus commentator minorum prophetarum fuit *Dionysius Carth.* qui satis fuse literalem eorum sensum explicat et separatis articulis explicationem moralem breviorē adiungit¹⁰. Non paucorum, qui tribus istis saeculis in libros nostros scripserunt, commentarii typis nondum sunt descripti¹¹.

Ad RECENTIOREM AETATEM iam transimus, quae praecedentem numero et eruditione interpretum non parum superat. Illis pro more omissis, qui integrum V. T. commentariis illustrarunt¹², priore in loco enumerabimus eos, qui omnibus duodecim libris explicandis operam suam impenderunt, illisque alios adiungemus, qui aliquos tantum vel unum solum interpretati sunt. Saeculo 16. primus nominandus est *Franc. Ribera*, cuius « commentarii in librum duodecim prophetarum » optimis, qui unquam editi sunt, iure adnumerantur; si quis solum sensum literalem investigare vult, poterit adhibere eorundem commentariorum compendium ab ipso auctore adornatum. Eodem anno, quo Riberae, etiam *Ariae Montani* prodiit commentarius haud inutilis, quem ante saeculi finem secuta sunt similia opera *Pauli de Palacio* eiusque fratris germani *Michaelis de Palacio*, uti etiam paraphrasis *Franc. Panarelli a Messana*; atque eidem aetati attribuenda est explicatio *Petri Figuero* († 1592), quamvis non nisi ineunte saeculo insequente in lucem sit edita¹³. Eadem ratione, qua saec. 16. Ribera omnes suos aemulos superavit, saec. 17. *Caspar Sanctius* reliquos in prophetis minoribus explicandis superasse merito asseritur; « is est Sanctius, inquit Knabenbauer, ut nullo modo liceat interpreti eius volumina negligere ». Praeter cum nominari tamen merentur eiusdem saeculi interpretes vel paraphrastae minorum prophetarum *I. B. Chassignet*, *Christoph. a Castro*, *Fabricius Paululus*, *Thomas de Calona*, *Petr. Maucorps*, *H. L. Castanaeus*, *Fr. Péan de la Coullardière*¹⁴. Admodum sterile fuit saeculum 18., quod praeter *Aug. Calmetum* nulum prophetarum interpretem mentione dignum produxit. Paulo fertilior fuit nostra aetas. *Antoninus Barcellona* italicam prophetarum paraphrasin edidit, atque circa idem fere tempus *F. Ackermann* latinum commentarium, germanicum autem *I. A. Theiner* rationalisticis ideis imbutus. *Petrus Schegg* prophetas minores et historia sua ultimarum prophetarum et commentario satis amplo illustravit, *Trochon* breviorē edidit commentarium gallicum, *I. Knabenbauer* ampliorē et ditiorē latinum, quem saepe laudavimus; *B. Neteler* in singulorum analysin inquisivit; de novem prioribus *Emin. Meignan* satis fuse disseruit. Quibus addantur oportet *I. Bade* et *Laur. Reinke*, qui ambo omnia vaticinia messiana interpretati sunt et quorum secundus etiam quinque prophetarum libros continuos explicavit¹⁵.

8. *Ruperti Tuit.* Commentarius. M. 168,9-836; — *Guiberti Abb.* Tropologiae in Osee et Amos. M. 156,337-450; — *Hugonis a S. Vict.* Adnotatiunculae in Ioel; expositio moral. in Abdiam. M. 175,321-406; — *Richardi a S. Vict.* In Cant. Habacuc. M. 196,401-404.

9. *B. Alberti M.* Opera omnia ed. Iammy. tom. VIII. — Cfr de eo *Knabenbauer* Proph. Min. I. p. 6 sq.

10. *Dionysii Carthusiani* Piae et eruditae enarrationes in duodecim proph. min. Coloniae 1533. et saepius.

11. Nonnulla nomina affert *Knabenbauer* l. c. p. 7; quibus alia non pauciora addi possunt, quum solos interpretes ex Ordine Praedicatorum recenseat.

12. Speciali tamen mentione dignus est *Corn. a Lapide*, cuius commentarius in proph. minor. melioribus adnumerari meretur.

13. *Franc. Riberae* S. I. In l. duodecim prophetarum commentarii sensum eorum historicum et morale persaepe etiam allegoricum complectentes. Antwerpiae 1571. (Romae 1590. et saepius); eiusdem commentarii historici selecti in duodecim proph. min. ab ipso auctore conscripti. Salmanticae 1598. et saepius. — *Ariae Montani* commentarii in proph. min. Antwerpiae 1571. et iterum 1582.; — *Pauli de Palacio* Comment. Villaeviridi 1587. Coloniae 1588.; — *Michaelis de Palacio* Explanaciones in proph. min. secundum literalem, anagogicum, allegoricum et tropologicum sensum. Salmanticae 1593.; — *Franc. a Messana* (Panarelli) O. Min. paraphrasis in proph. min. Antwerpiae 1597. — *Petri a Figueiro* Comment. in eius Opp. Lugduni 1615. — Allegantur etiam *Fr. Forerii*, O. Praed., Commentarii in proph. min. Venetiis 1563.; num autem prodierint, dubito.

14. *Casp. Sanctii* S. I. Comm. in proph. min. et Baruch. Lugduni 1621. et saepius. — *I. B. Chassignet* Paraphrase des proph. Besançon 1601.; — *Christ. a Castro* S. I. Commentariorum in proph. min. libri duodecim cum paraphrasi. Lugduni 1615. Moguntiae 1616. etc.; — *Fabritii Paulutii* Comm. in Pent., libros hist. et propheticos omnes. Romae 1625.; — *H. L. Castanaei* Comm. Parisiis 1630.; — *Thomae de Calano* (Panormitani), O. Cap., Comm. moralis super proph. minores. Panormi 1644.; — *P. Maucorps* S. I. Paraphrase de Baruch et des petits proph. Paris 1644. 1645.; — *Fr. Pean de la Coullardiére* Commentaire. Paris 1680.

15. *Ant. Barcellona*, Congr. Orat., Parafrasi de Profeti. Venezia 1827. (5 voll.), quibus addita est temporum prophetarum historia; — *Fourerii Ackermann*, Can. Reg. Later., Prophetae Min. perpetua annotatione illustrati. Viennae 1830.; — *I. A. Theiner* Die kleinen Propheten. Leipzig 1818. — *Pet. Schegg* Gesch. der letzten Proph. Regensburg 1853.; *Eiusdem* Die kl. Proph. übersetzt u. erklärt. Regensburg 1854. Ed. 2. 1862. (2 voll.); — *Trochon* Les petits prophètes. Paris 1883.; — *I. Knabenbauer* S. I. Comment. in Proph. Min. Parisiis 1886. (2 voll.). — *B. Neteler* Gliederg des Buches der zwölf Proph. Münster 1871. — *Em. Meignan* Les Proph. d'Israel. Paris 1892. — *I. Bade* Christolog. des A. T. III. Münster 1852. — *L. Reinke* Messian. Weissagen. III. IV. Giessen 1861. 1862.; D. Proph. Habakuk. Brixen 1870.; D. Proph. Zephania Münster 1868.; D. Proph. Haggai. 1868.; Beiträge zur Erkl. des A. T. VI. Die Echtheit des Proph. Sacharia u. Comm. des nichtmessian. Theiles desselben. Giessen 1864; D. Proph. Maleachi. Giessen 1856.

Restat, ut de iis dicamus, qui recentiore tempore uni alterive ex minoribus prophetis operam studiumque impenderunt; ex ordine eos recensebimus.

OSEAM interpretati sunt saec. 16. *Hieronymus Box de Guadalupe*, *Hier. Osorius* Sen., *Leo de Castro*; saec. 17. *Ioan. Phelippaeus*, *Fr. de*

Franchis, *Fr. Vavassor*, cuius commentarius valde laudatur, *Yvo P. Pezronius*; saeculo nostro *Wenceslaus Goldwitzer*, *Antonius Scholz*, cuius opus accuratioribus merito accensetur¹⁶.

IOELEM saec. 16. annotationibus et versione interpretationum rabbinicorum illustraverunt *G. Genebrardus* et *Ioan. Quinquarboreus* (Cinq-Arbres), homiliis *Mathurinus Quarré*; saec. 17. *Pezronius* et nostro saeculo *Ant. Scholz* commentariis eum auxerunt¹⁷.

AMOS fere omnino derelictus est; praeter *Quinquarboreum*, *Quarré*, *Pezronium*, quos iam nominavimus, nemo diligentius studium ei explicando videtur adhibuisse.

ABDIAS praeter *Pezronium* iam nominatum tres invenit interpretes saec. 16. *Martinum de Castillo*, *Arn. Pontacum*, *Ludov. Legionensem*, et nostro tempore unum *N. Peters*¹⁸.

Magnus est numerus interpretum IONAE; atque saec. 16. quidem in eum scripserunt *Arn. Pontecus* (iam nominatus), *Sebastianus Tuscanus*, *Marcellinus Evangelista*, *Franc. Feuardentius*; saec. 17. *Ioan. Treminius*, *Angelus Paciuchellus*, *Fr. a Vitrio*, *Fr. de Salinas*, *G. Coëf-feteau*; saec. 18. *Ant. Dereser* (sed rationalistico modo historiam narrari negans); nostro demum saeculo *Fr. Kaulen*, cuius commentario meritas laudes tribuit *Knabenbauer*¹⁹.

MICHAEL saec. 16. solum explicavit *Casp. Grazar* Salmanticensis; prophetiam vero NAHUM eodem saeculo interpretati sunt *Cypr. de la Huerga* et *Hector Pintus*, saec. 17. *Aug. de Quiros*²⁰.

In integrum libellum HABACUC saec. 16. *Ant. Guevara*, *Ant. Agellius*, cuius commentarius reliquis est praeferendus, *Thom. Beauparis* scripserunt; saec. 17. *Alph. de Padilla*, *Corn. Iansenius Iprens.*; saec. 18. *Lud. de Poix*, *L. Beda*²¹; solum canticum in appendice commentariorum Psalterii explicaverunt non pauci: *A. Agellius*, *Sim. de Muis*, *Marcus Marinus*, *Val. Thalhöfer* etc.

Pauciores iterum sunt interpretes, qui SOPHONIAE libellum illustrandum sibi proposuerunt; praeter *A. Pontacum* et *Corn. Iansenium* iam nominatos nullus nobis innotuit. Etiam primus, qui exsilio soluto vaticinia sua conscripsit, AGGAEUS, non multos invenit interpretes; saec. 16. vaticinia eius explicarunt *Georgius Vallius*, *Georgius Wicelius*, *Ioan. Eckius*, *Thomas Nelus*, sed ab eo tempore usque ad nostram aetatem nemo praeter *L. Reinke* iam nominatum curas suas eis impendit²². Neque plures invenerunt duo ultimi prophetae; ZACHARIAM commentati sunt saec. 16. *Did. de Stunica* et *Hier. Osorius*, saec. 17. *I. de Reyrolles*; MALACHIAM vero *Aug. de Quiros*, *Gab. d'Acosta*, *Mathurinus Quarré* iam nominati; nostro tempore praeter *L. Reinke* etiam *Fr. X. Patrizi* duorum ultimorum vaticinia messianica illustravit²³.

Satis magnus est numerus catholicorum interpretum, qui ultimis tribus saeculis prophetis minoribus elucidandis insudarunt, at maior, nī fallor, est copia interpretum heterodoxorum. Illos, qui saec. 16. et 17. et ineunte saec. 18. scripserunt, plerosque enumeratos invenies a *I. G. Carpzov* (Introductio. Ed. 4. Lipsiae 1757. III p. 289 sqq. et in fine reliquorum capitum); alios addunt *Rosenmüller* (Scholia in Proph. Min. Ed. 2. Lipsiae 1827. I. p. 11 sqq. a et in fine prolegomenorum ad singulos prophetas), *P. Kleinert* (Obadjah, Jonah etc. Bielefeld 1868. p. XI). *Zoeckler* (Handbuch der theol. Wissensch. Nördlingen 1883. p. 493 sq.). Paucissimi inter illos sunt, qui catholico interpreti inserviunt; non sine fructu tamen consuli poterunt *E. B. Pusey* The minor prophets with a comment. explan. and pract. and introductions to the several books. Oxford 1860. et *C. F. Keil* Bibl. Comm. über die Zwölf Kl. Propheten. Ed. 2. Leipzig 1873. Minoris momenti sunt ii, quos in Lange's Bibelwerk ediderunt *O. Schmoller* (Bielefeld 1872.), *Paul Kleinert* (1868.), *I. P. Lange* (1876.), et in the Speaker's Commentary (London 1876.) *E. Huixtable*, *F. Meyrick*, *R. Gandell*, *S. Clark*, *F. C. Cook*, *W. Drake*. Inter rationalisticos commentarios frequentius adhibetur *F. Hitzig* Die Zwölf kl. Proph. Leipzig 1838. (Ed. 4. curavit *H. Steiner* 1881.).

16. *Hier. Box Guadelupensis*, O. S. Hier., Commentaria in Hoseam, christianae philosophiae praeceptis accommodata etc. Caesar Augustae 1581. et saepius (Ed. aucta a *Gabr. Gyrelo*. Venetiis et Brixiae 1604.; — *Hier. Osorii* Commentarius in Oseam et Zachariam (Opera IV. Romae 1592.); — *Leonis de Castro* Comm. in Os. ex veterum Patrum scriptis, qui omnes prophetas ad Christum referunt. Salmanticae 1586. — *Ioan. Phelippaei* S. I. Oseas primus inter prophetas commentariis illustratus. Parisiis 1636.; — *Fr. de Franchis*, O. Cap., Salvator mysticus s. Oseas enucleatus. I. Panormi 1643. II. Salerni 1647. III. Neapoli 1651. (tria voll. in fol. in Os. 5. 6.); — *Fr. Tavassor* S. I. Iobus brevi comm. illustratus et Comm. in Oseam proph. Amstelodami 1709.; — *Yvo Paul Pezronii*, O. Cist., Essai d'un comment. literal sur les prophètes (Osee, Joel, Amos, Abdias). Paris 1693. — *Wenc. Goldwitzer* D. Proph. Hoschea aus dem Hebr. mit Anm. Landshut 1828.; — *A. Scholz* Comm. zum B. des Proph. Hoseas. Würzburg 1882.

17. *G. Genebrardi* Joel proph. cum chald. paraphrasi et comment. Iarchi, Aben Esrae, Kimchi latine. Parisiis 1563.; — *Ioan. Quinquarborei* Targum in Oseam, Joel et Amos latine versum et annotationibus instructum. Parisiis 1687.; — *Math. Quarré*, O. Min., Expositio seu homiliae in Ioelem, Amos, Malachiam. Parisiis 1575.-83.; — *A. Scholz* Comm. zum B. des Proph. Joel. Würzburg 1885.

18. *Mart. de Castillo*, O. Min., In Abdiam comm. Antverpiae 1556.; — *Arn. Pontaci*, Ep. Vas., Abdias, Ionas et Sophonias cum chald. paraphr. et comment. Iarchii, Abenesrae, Kimchii etc. Paris 1566; *Lud. Legion.*, O. S. Aug. Comm. in Abdiam. Salamant. 1589; *N. Peters* Die Prophetie Obadja's. Paderborn 1892.

19. *Seb. Tuscani*, O. S. Aug., Comm. in Ionam proph. Venetiis 1573.; — *Marcellini Evangelistae*, O. Min., Sermones in Ionam. Camerini 1581.; — *Fr. Feuardentii*, O. Min., Comm. in Ionam. Coloniae 1594. — *Ioan. Tremintii*, Comm. una cum paraphr. poetica. Oriolae 1623.; — *Ang. Paciuchellii*, O. Praed., Lectiones morales in Ionam proph. (italice Perusiae 1631. etc.) latine Monachii 1672.; — *Fr. a Vitrio*, O. Cap., Comm. Panormi 1645.; — *Fr. de Salinas* S. I. Comm. Lugduni 1652.-55. (tria voll. in fol.); — *G. Coëffeteau* In Ionam (in eius Florileg. Parisiis 1657.). — *Ant. Derser* Die Sendungsgesch. des Proph. Jonas aus dem Hebr. über-

setzt, kritisch (?) untersucht u. von Widersprüchen gerettet (?) Bonn 1786.; — *Fr. Kaulen* Librum Ionae proph. exposuit. Moguntiae 1862.

20. *Casp. Grazar* Comm. in Michacam. Salmanticae 1570. — *Cypriani de la Huerga*, O. Cist., Comm. in proph. Nahum. Lugduni 1558.; — *Hectoris Pinti* Comm. in Dan., Nahum et Lament. Coloniae 1582. et saepius. — *Aug. de Quiros* S. I. Comm. in Nahum et Malach. Hispali 1622. et saepius.

21. *Antonii Guevara* Comm. et ecphrasis in Habacuc proph. Madriti 1585. et saepius; — *Ant. Agellii*, Cler. Reg., Comm. in proph. Habacuc. Antwerpiae 1597.; — *Thomae Beauzamis*, O. Carm., Homiliae in Habacuc. Parisiis 1577.; — *Alph. de Padilla*, O. Min., Commentaria annotationes et discursus ad mores complectentia in Habacuc. Madriti 1657.; — *Corn. Iansenii Iprens*. Analecta in... Habacuc et Sophoniam. Lovanii 1644.; — *Lud. de Poix*, O. Cap., Les prophéties d'Hababuc traduites de l'hébreu, précédées d'analyses etc. Paris 1775.; — *Lud. Beda*, O. S. Ben., Habakuk der Proph. nach dem hebr. Text übertragen u. erläutert. Frankfurt 1779.

22. *Georgii Wallii* Enarrationes in Aggaeum. Moguntiae 1541.; — *Georgii Wicelii* Enarratio in Aggaeum. Moguntiae 1541.; — *Ioan. Eckii* Super Haggaeo proph. comment. Salingiaci 1538.; — *Thomae Neli* Breves annotationes in commentarios Kimchii in Aggaeum, Zachariam, Malachiam. Parisiis 1757.

23. *Did. de Stunica* Comm. in Zachariam, quibus tres eius editiones sollerter explicantur et praecepta vitae cum virtute colendae literaliter deducuntur. Salmanticae 1577.; — *Ioan. de Reyrolles*, O. Minim., Quaestiones morales et literales in proph. Zachariam. Parisiis 1631. — *Fr. Xav. Patrizi* S. I. De interpretatione oraculorum ad Christum pertinentium prolegomenon deque Christo Zachariae et Malachiae vaticiniis praenuntiato. Romae 1853.

O. A. M. D. G.

INDEX.

DISSERTATIO II. DE LIBRIS DIDACTICIS VETERIS TESTAMENTI.	1
CAPUT I. DE SACRA POESI HEBRAEORUM.	1
§ 1. <i>De rhythmica carminum hebraicorum structura.</i>	1
1. De rhythmio sententiarum s. de parallelismo poetico.	2
Parallelismus synonymus, ...	4
antitheticus, ...	7
syntheticus, ...	8
2. De stropharum ratione.	11
(Carmina alphabetica).	12
3. Num veris metris usi sint poetae sacri?	15
§ 2. <i>De carminum hebraicorum speciebus et de dictione poetica.</i>	21
Carminum lyricorum species propriis nominibus distinctae.	22
Carminum didacticorum species.	27
De lingua poetica Hebraeorum.	30
CAPUT II. DE LIBRO IOB	35
§ 3. <i>De libri Iob argumento,</i>	35
<i>divisione (analysis),</i>	36
<i>fine.</i>	43
§ 4. <i>De libri Iob origine et integritate.</i>	47
Salomonica aetate probabiliter est scriptus, ...	49
atque immerito a nonnullis recentiori tempori attribuitur.	53
Authentia prologi et epilogi, ...	55
verborum Iob (27,11 - 28,28), secundae orationis divinae (40, 40 - 41,25), ...	57
sermonum Eliu (32,1 - 37,2) vindicatur.	58
De additamento versionis alexandrinae.	60
§ 5. <i>De libri Iob auctoritate.</i>	61
Quae sit libri auctoritas historica.	61
et divina?	66
(Num omnibus libri effatis competat divina veritas?)	67
§ 6. <i>De praecipuis commentariis catholicis in l. Iob.</i>	71

CAPUT III. DE PSALTERIO DAVIDICO.. . . .	76
§ 7. <i>De Psalterii nominibus</i> , ...	76
<i>divisione</i> , ...	77
<i>ordine</i>	82
§ 8. <i>De Psalmorum inscriptionibus</i>	84
Inscriptionum auctoritas vindicatur;	84
explicatio earum, quae ad musicam sacram	89
et ad liturgiam videntur pertinere.	96
§ 9. <i>De origine Psalmorum et Psalterii</i>	98
Variis sententiis Patrum et interpretum propositis.	98
non unum esse Psalmorum auctorem demonstratur.. . . .	101
Quinam sint Psalmorum auctores statuendi?	102
Cui aetati adscribendi Psalmi anonymi?	106
Num machabaicae aetati nonnulli recte attribuantur?	108
De Psalmorum collectione s. de origine Psalterii.. . . .	112
§ 10. <i>De Psalmorum argumento et auctoritate</i>	114
(De Psalmis messianicis).	116
(De Psalmis imprecatoriis)..	120
§ 11. <i>De praecipuis commentariis catholicis in Psalterium</i> . . .	123
1. Commentarii Patrum, ...	124
2. theologorum scholasticorum,.	128
3. recentiorum interpretum.	129
CAPUT IV. DE TRIBUS LIBRIS SALOMONICIS.	133
I. DE PROVERBIORUM LIBRO.. . . .	133
§ 12. <i>De Proverbiorum libri argumento</i> , ...	133
<i>divisione</i> (analysis), ...	135
<i>fine</i>	140
13. <i>De Proverbiorum libri origine et auctoritate</i>	141
De Proverbiorum auctoribus	143
et collectoribus.	149
De divina libri auctoritate.. . . .	153
II. DE LIBRO ECCLESIASTAE.. . . .	155
§ 14. <i>De libri Ecclesiastae argumento</i> , ...	155
<i>divisione</i> (analysis), ...	157
<i>fine</i>	164
§ 15. <i>De origine et auctoritate libri Ecclesiastae</i>	166
Variis sententiis de libri origine expositis.	166
Salomonem eius esse auctorem, demonstratur.	168
et contra adversariorum obiectiones defenditur.	170
Quo vitae tempore Salomon librum scripsisse videatur? . .	174
Divina Ecclesiastae auctoritas vindicatur.	176
(De Ecclesiastae manichaeismo, scepticismo, materialismo,	

epicureismo etc.)	178
III. DE CANTICO CANTICORUM.	184
§ 16. <i>De Cantici unitate, argumento, divisione.</i>	184
Canticum sensu allegorico est explicandum.	186
de mysticis Christi et Ecclesiae nuptiis.	189
(Quomodo de Christi et animae sanctae vel Christi et B. Vir- ginis unione intelligi possit?).	191
De Cantici indole et divisione.	194
§ 17. <i>De Cantici origine.</i>	196
<i>et auctoritate divina.</i>	199
§ 18. <i>De praecipuis commentariis cath. in libros Salomonicos.</i>	201
1. Interpretatio patristica;	201
2. Interpretes mediae aetatis;	205
3. Interpretes recentiores.	207
CAPUT V. DE DUOBUS LIBRIS PSEUDOSALOMONICIS.	211
I. DE LIBRO SAPIENTIAE.	211
§ 19. <i>De libri Sapientiae argumento,</i>	211
<i>divisione (analisi).</i>	213
<i>fine.</i>	215
§ 20. <i>De libri Sapientiae unitate,</i>	217
<i>integritate,</i>	219
<i>origine.</i>	221
(Graece conscriptus est a Iudaeo alexandrino, ...	223
qui scripta salomonica adhibuit, ...	225
aetate Ptolemaei IV. Philopatoris).	227
§ 21. <i>De libri Sapientiae auctoritate divina.</i>	229
Quae testimoniis scripturisticis et patristicis demonstratur, ...	229
et ab acatholicorum obiectionibus vindicatur.	232
II. DE ECCLESIASTICO.	238
§ 22. <i>De Ecclesiastici argumento,</i>	238
<i>divisione (analisi),</i>	240
<i>fine.</i>	246
§ 23. <i>De Ecclesiastici origine.</i>	246
Qua lingua primitus sit scriptus, ...	246
a quo auctore, ...	248
qua aetate?	250
§ 24. <i>De Ecclesiastici divina auctoritate.</i>	253
Quae testimoniis Scripturae et Patrum demonstrata	253
levibus adversariorum obiectionibus non infirmatur.	257
De auctoritate Prologi.	259
De variorum textuum libri auctoritate.	260

§ 25. <i>De commentariis cath. in libros Sapientiae et Ecclesiastici</i>	264
--	-----

DISSERTATIO III. DE VETERIS TESTAMENTI LIBRIS PROPHETICIS. 267

CAPUT. I. DE LIBRIS PROPHETICIS UNIVERSE SPECTATIS. 267

§ 1. <i>De prophetarum nominibus</i>	267
<i>et officiis</i>	271
(Munus propheticum velut ordinarium divinitus institutum).	274
§ 2. <i>De numero et distinctione prophetarum</i>	280
Continua series prophetarum a Samuel usque ad Esdras.	281
Duae eorum classes : antiquiores et recentiores.	284
§ 3. <i>De libris prophetis eorumque dictione</i>	288
Librorum prophetarum auctoritas et origo.	288
De eorum inscriptionibus.	290
Ex modo, quo prophetae divinitus illustrabantur, ...	291
explicantur propheticae dictionis proprietates nonnullae :	294
res enim futurae velut praesentes aut praeteritae.	295
fragmentario quodam modo nec temporibus accurate distinctis.	297
sub imaginum et symbolorum involucro interdum illis proponebantur.	301

CAPUT II. DE PROPHETIA ISAIAE. 306

§ 4. <i>De prophetae vita</i>	306
<i>et temporibus</i>	311
§ 5. <i>De libri Isaiae argumento</i> , ...	317
<i>ordine</i>	318
<i>(analisi)</i>	322
<i>indole</i>	337
§ 6. <i>De vaticiniorum Isaiae auctoritate et authentia</i>	338
Enumeratis « criticorum » sentiis de Isaiae libro	339
praecipuae objectiones, quibus alteram libri partem et vaticinia affinia Isaiae abiudicant, examinantur, ...	341
atque integri libri authentia historicis argumentis demonstratur.	345
confirmaturque internis vaticiniorum characteribus.	349
§ 7. <i>De praecipuis commentariis catholicis in Isaiam</i>	352

CAPUT III. DE IEREMIAE LIBRIS ET DE PROPHETIA BARUCH. 359

§ 8. <i>De Ieremiae prophetae vita</i>	359
<i>et temporibus</i>	362
§ 9. <i>De Prophetia Ieremiae</i>	367
<i>Quaest. I. De duplici recensione libri</i>	367

<i>Quaest. II. De libri argumento, ...</i>	373
ordine, ...	375
(analysi)	377
indole.	393
<i>Quaest. III. De Prophetiae Ieremiae origine.</i>	394
et authentia.	397
(Obiectiones contra aliquorum vaticiniorum authenticam examinantur).	398
 § 10. <i>De Lamentationibus Ieremiae.</i>	402
Earum argumentum (analysis), ...	403
et authentia.	406
 § 11. <i>De Prophetia Baruch et de Epistola Ieremiae.</i>	411
<i>Quaest. I. De Epistola Ieremiae (Bar. 6).</i>	412
Argumento exposito et refutatis adversariorum obiectionibus	412
demonstratur eius authentia.	413
<i>Quaest. II. De Prophetia Baruch. (Bar. 1-5).</i>	416
Eius argumentum (analysis).	417
et authentia.	420
<i>Quaest. III. De utriusque libelli canonicitate.</i>	425
 § 12. <i>De praecipuis commentariis cath. in Ieremiam et Baruch.</i>	427
 CAPUT IV. DE PROPHETIA EZECHIELIS.	432
§ 13. <i>De Ezechielis vita.</i>	432
et munere.	434
§ 14. <i>De Ezechielis libro.</i>	438
I. Eius argumentum et ordo	439
II. Analysis Prophetiae Ezechielis.	441
III. Libri indoles.	451
(Quae sint ezechielianae obscuritatis causae?	452
quo sensu exponenda sit ultima Ezechielis visio?	455
de « Thora Ezechielis »).	456
IV. Origo et authentia libri.	459
 § 15. <i>De praecipuis commentariis cath. in Ezechielem.</i>	462
 CAPUT V. DE PROPHETIA DANIELIS.	466
§ 16. <i>De Danielis vita.</i>	466
et munere.	472
§ 17. <i>De libri Danielis argumento, ...</i>	474
partitione (analysis), ...	475
indole.	481
(De versione alexandrina libri Danielis).	484
 § 18. <i>De Danielis libri authentia et auctoritate.</i>	486
<i>Quaest. I. Protocanonici libri authentia</i>	486
demonstratur argumentis internis.	487

et historicis, ...	491
et ab adversariorum obiectionibus vindicatur.	495
<i>Quaest. II. Deuterocanonicarum pericoparum authentia et auctoritas.</i>	499
1. Oratio Azariae et hymnus trium iuvenum.	499
2. Historia Susannae.	504
3. Narratio de Bel et de dracone.	509
§ 19. <i>De praecipuis commentariis cath. in Daniele.</i>	513
CAPUT VI. DE DUODECIM PROPHETIS MINORIBUS.	518
§ 20. <i>De duodecim prophetarum volumine.</i>	518
Quo ordine sint dispositi duodecim prophetae?	520
§ 21. <i>De Prophetia Osee.</i>	523
I. De Osee vita.	523
II. De eius temporibus et munere.	526
III. De libri argumento et partitione.	529
(Analysis).	530
IV. De eius indole et auctoritate.	533
§ 22. <i>De Prophetia Ioel.</i>	534
I. De Ioelis vita.	534
II. De eius libri argumento (analysis), ...	536
et indole.	538
III. De eius aetate et auctoritate.	540
§ 23. <i>De Prophetia Amos.</i>	543
I. De prophetae vita.	543
II. De libri argumento (analysis), ...	546
indole, auctoritate.	550
§ 24. <i>De Prophetia Abdiae.</i>	551
§ 25. <i>De Prophetia Iona.</i>	557
I. De vita prophetae et argumento libri.	557
II. De libri indole prophetica, ...	560
auctoritate historica, ...	561
origine.	564
§ 26. <i>De Prophetia Michaeae.</i>	566
I. De Michaeae vita et aetate.	566
II. De libri argumento (analysis), indole, auctoritate.	568
§ 27. <i>De Prophetia Nahum.</i>	572
I. De prophetae vita et aetate.	572
II. De libri argumento (analysis), ...	574
indole, auctoritate.	575
§ 28. <i>De Prophetia Habacuc.</i>	577
I. De vita et aetate Habacuc.	577
II. De eius libri argumento (analysis), ...	581

indole, auctoritate.. . . .	582
§ 29. <i>De Prophetia Sophoniae</i>	583
I. De prophetarum genere et aetate.. . . .	583
II. De eius libri argumento (analisi).. . . .	586
indole, auctoritate.. . . .	587
§ 30. <i>De Prophetia Aggaei</i>	589
§ 31. <i>De Prophetia Zachariae</i>	593
I. De Zachariae aetate et vita.. . . .	593
II. De eius libri argumento (analisi) et indole.. . . .	596
III. De vaticiniorum authentia.. . . .	602
et auctoritate.. . . .	609
§ 32. <i>De Prophetia Malachiae</i>	610
I. De genere et aetate prophetarum.. . . .	610
II. De libri argumento (analisi).. . . .	616
indole, auctoritate.. . . .	618
§ 33. <i>De praecipuis commentariis catholicis in Prophetas Mi-</i> <i>nores</i>	619

220.1
C815

1195

CORNELY

AUTHOR

Introductio in V.T. Libros

TITLE

Vol. II, parts 1 & 2

DATE LOANED	BORROWER'S NAME	ROOM NUMBER
----------------	-----------------	----------------

1195

